De Gids. Jaargang 13

bron
De Gids. P.N. van Kampen, Amsterdam 1849

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001184901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

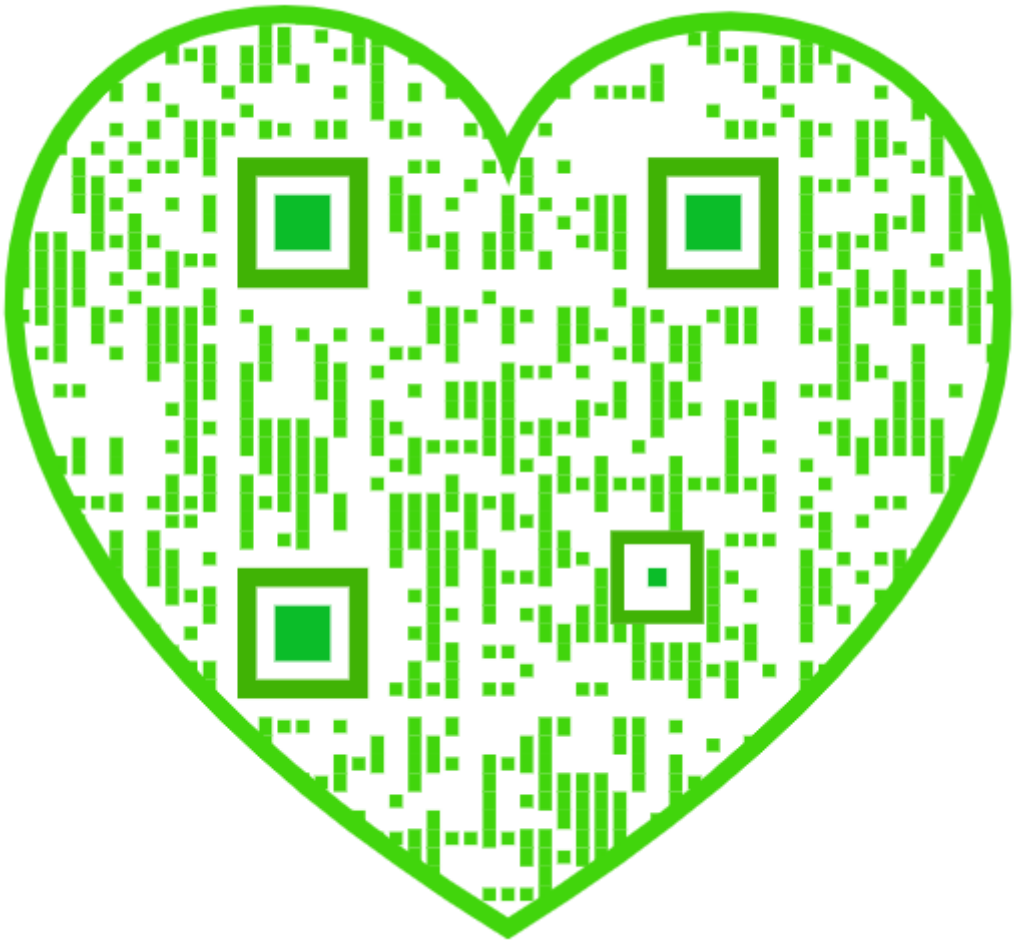

Jacob van Heemskerck en vijf en twintig jaren Hollandsche poëzij.

Maar, Heemskerk! uwe deugd zal leven
Zoo lang als Zemblaas kille strand:
En nieuwe glans uw naam omgeven,
Daar Goenong-Api Neijra brandt!
Ga, Admiraal! ga ieder leeren,
Wien 't eigen krijgsampt zal vereeren,
Wat heerlijk loon uw grootheid vond;
Hoe Spanje heel haar kust zag beven,
Daar Calpe 't einde van uw leven
En de overwinning samenbond.

O.Z. van Haren.

Professor Thorbecke heeft gezegd, - het gold een staatsman, - dat ‘men zelden populair is, tenzij men met zijn volk de fouten gemeen hebbe;’ - zou het ook van een dichter waar zijn? Eer men de vraag malicieux noeme, betuigen wij, dat hare aanleiding niet in de meerdere of mindere vermaardheid van hedendaagsche kunstbroeders school; dat ze ons op de lippen rees bij de gedachte aan den verschillenden opgang, door twee lang verscheiden vernuften, in verre van elkander verwijderde tijdperken, gemaakt. Ons zweefden Jacob Cats en Onno Zwier van Haren voor den geest; wat dunkt u? was ‘de echte maatstaf van grootheid’ bij beider tijdgenooten en nakomelingen ‘wel eens niet zoek?’

De twijfeling zou misschien niet geopperd, zou stellig niet

gedrukt zijn geworden, zoo de vraag slechts het verledene betrof; zoo de Dichter der Geuzen op ons verjeugdigd volksleven, op een, zoo wij hopen, voor de kunst aangebroken nieuw tijdvak, geen heilzamen invloed uitoefenen kon. Schrijf de weinige sympathie, die van Haren aan het einde der achttiende eeuw gevonden heeft, schrijf haar, zoo ge wilt, toe aan de studie der Zestiende en Zeventiende, welke hij eischte: - latere geschiedschrijvers hebben het algemeen in staat gesteld zijn werk te genieten. Het is waar, 's mans verzen vloeijen over van blijken, dat hij de historie van Hellas en Rome als die zijns Vaderlands had bestudeerd; maar het onderwijs heeft genoeg in omvang gewonnen, om zijne vergelijkingen en toespelingen begrijpelijk te doen zijn, voor elk die op eene beschaafde opvoeding aanspraak maken mag; maar de kunsten strooijen niet langer hare bloemen zoo uitsluitend voor de grooten en rijken der aarde, dat de burgerij slechts gapende zou hebben toe te zien, als hij hare siersels om zijne tafereelen vlecht. Het publiek is in staat de eischen te bevredigen, die hij aan zijne lezers doet: - dat de schare van deze dag aan dag grooter worden mogt! - het behoort voor het volksleven tot onze vurigste wenschen. Huwelijkstrouw en moederweelde, wie heeft die inniger bezongen dan de Dichter van Rozemondt? - maar ook de liefde voor de Vrijheid, die het bloed der burgeren veil had tot cement van het gemeenebest, - maar ook de liefde voor Oranje, het stamhuis, dat in vier geslachten op vijf verhevener helden mogt bogen, dan uit eenig vorstelijk bloed gesproten zijn, - maar den lust in wereldhandel, en den overvloed dien het voorgeslacht er aan had dank te weten; - maar den zin voor wetenschap en kunst, en de gouden eeuw, die beide in Holland beleefden, wie deed die tevens regt als hij? Het wereldburgerschap wars, waarvan de wijsbegeerte aan het einde der achttiende eeuw den dageraad in den aanvang van deze meende te mogen begroeten, streeft volk bij volk onzes tijds er naar zijn aanleg eigenaardig te ontwikkelen, en bij voorkeur dien type te verwezenlijken, waartoe de luchtstreek waarin, waartoe de grond waarop het leeft, waartoe vooral het verledene zijner vaderen, het schijnt te hebben bestemd. Als het ook onze roeping is nationaal te zijn; als wij niet ongestraft bij onze bu-

ren mogen achterblijven, dan vragen wij u, wien kiest ge? den Nederlander van Cats, huisselijk maar ietwat hennig, vroom ten koste van vroed zijn toe? - of den Nederlander van van Haren, man in moed als in magt, en geloovig door geweten?

Indien men al geen paradox heeft gezien in onze verklaring van het wenschelijke, dat van Haren's geest ons volksleven bezielen mogt, daar zijn er onder onze lezers, die verbaasd ophooren, wanneer wij der Kunst onzes tijds de Geuzen ter studie aanbevelen; kennen wij dan Bilderdijk's oordeel over de eerste uitgaven niet? Wij weten er geen beter antwoord op te geven dan het af te schrijven; het is eene zwarte zondenlijst: ‘De ruwheid van versmaat, of liever, om juister en eigenlijker te spreken, 't gebrek aan een geregelde en draaglijke versmaat; de hardheid, de gedwongenheid der uitdrukkingen, de ongelijkheid van den stijl, die nu eens tot de hoogte der heldentrompet opklom, dan weêr tot de laagste platheid verzonk; het volstrekt gebrek aan een zuivere, dikwijls aan een leesbare en verstaanbare taal; een volslagen gemis van alle de schoonheden van den tweeden rang, op welke onze leeftijd en landaart zoo gezet, zoo kiesch en zoo keurig is; die somwijlen het gemis van eerste, van verheven schoonheden vergeten doen, die de wezenlijkste misslagen bedekken en schijnen te kunnen vergoeden; en zonder welke zelfs de innige schoonheden van een dichtstuk, zich in onze (beschaafde!) dagen niet kunnen doen gelden.’ Hetzij verre van ons, iets op de aanklagte af te dingen, vooral daarom verre, dewijl de tweede Vondel zelf haar tempert, door te doen doorschemeren, hoe hij de schors kan voorbijzien om den wil der kern. Hoort hem echter thans ook verder; hoort hem niet slechts, als hij van Haren met Voltaire en met Corneille vergelijkt, en van den eerste getuigt, dat grootheid van ziel, ware vaderlandsliefde, beginsels van vrijheid en de daaraan afhangende smaak van verhevenheid vremd zijn te achten, waar het onbepaalde gezag den schepter zwaait; en den tweede nageeft, dat de met kunst aangenomen enthousiasme zich altijd verraadt; dat de grootsche denkbeelden zijner helden naar de dapperheid dier volken zweemt, die 't gebruik van 't bedwelmend heulsap tot

woede brengt; hoort hem, als hij niet over den geest van het vers, als hij over de Geuzen als kunstprodukt spreekt. ‘Zij echter, die moeds genoeg hadden om een werk van zoo ruw een uiterlijk na te gaan, zij vonden een waren, een verheven, een voortreflijken dichtgeest in die slechte verzen besloten; een dichtgeest, dien ze zich niet verzadigen konden bij herhaling te bewonderen.’ De hand op het hart, mag onze vernieuwde aanbeveling der verbeterde uitgave gewettigd heeten, na zulk een lof uit zulk een mond? of is die hulde niet benijdenswaardiger, naarmate het genie dat haar bragt, schaarscher bewonderaar was? En echter zijn de verdiensten van het vers er nog maar ten halve door in het licht gesteld, wanneer men onzen tijd de Geuzen ten spiegel voorhoudt; wanneer men op het huidige standpunt der kunst in de weegschaal legt, wat onze poëzij sedert van Haren gewonnen en verloren heeft. Gewonnen? en wij hebben Bilderdijk genoemd! - wie is waardig, wie is in staat in het licht te stellen, wat onze taal hem verschuldigd is? De wedergeboorte der Hollandsche Dichtkunst dagteekent van zijne verschijning, de Hollandsche proza schittert van den weêrschijn van haren glans. Verloren? nog eens, en wij hebben Bilderdijk genoemd! - is het ook ons vergund zijne schim te vragen, als ons harte zoo warm wordt bij dat oude tijdperk onzer geschiedenis, dat we ons verbeelden eenig talent te hebben ontvangen, omdat we zoo heerlijk eene stoffe bearbeiden: is het ook ons vergund te vragen, met de woorden des meesters: ‘“Dat tijdperk van kracht en hooge eenvoudigheid hebt gij menigmaal bezongen, niet waar? Uw hart stroomde er altijd van over. Gij hebt het beschreven en geschilderd. Is het niet zoo?”’

Anders, en met eigenlijke toepassing op de dagen, die wij beleven, uitgedrukt. Het gaat ten onzent zoo als beide, Goethe en Scott, getuigden, dat het in Duitschland en Engeland ging: verzen waarmeê men voor eene halve eeuw fortuin zou hebben gemaakt; verzen, gladde, schier onberispelijke verzen - trekken niemands opmerkzaamheid. Zoo slecht als van Haren schreef, schrijft geen schooljongen langer; men is den vorm meester - en maakt toch geen indruk! Doch nu de andere zijde van den penning: oorspronkelijk-

heid in de keuze eens onderwerps, veelzijdigheid in zijne behandeling, - gedachten en gevoel te over om elken toestand te begrijpen en weêr te geven; en, mogen wij het bepaalder uitdrukken, in een enkelen vorm - die hier de lierzang was - beurtelings te beschrijven of te verhalen, de schoonheden der dramatische poëzij aan die der epische te huwen, en het hoofd te bevredigen terwijl men het harte beheerscht, - wie is de gelukkige onzer dagen, die daarin bij van Haren haalt?

Het zijn gedachten, bij ons opgewekt door eene vernieuwde beschouwing zijner galerij van groote mannen uit de eerste dagen van het Gemeenebest; ter inleiding van dit opstel moesten zij ons van het hart, daar we aan haar de beeldtenis ontleenden, die het hoofd dezer bladen versiert. Uitvoerig is zij niet geschilderd, - het zijn maar eenige penseeltrekken, luttel regelen, zoo ge wilt, - maar hoe getrouw geven zij Jacob van Heemskerck weder! Een - twee - drie toetsen - even zoo vele toespelingen, als het u liever is, - en de belangrijkste oogenblikken zijns levens zijn veraanschouwelijkt, - de heldenfiguur is voltooid! Latere kunst heeft òf de eene òf de andere van deze toestanden bij voorkeur en in het bijzonder opgevat; wie kent het Tafereel van de Overwintering der Hollanders op Nova-Zembla, door Tollens; wie Heemskerk's Togt naar Gibraltar, van Bogaers niet? Eene lijst der drie schilderijen, welke ons door dergelijke verdeeling des onderwerps beloofd schenen, bleef lang ledig; wij bedoelen den lof van 's mans heldenfeiten in de Oost. In het jaar echter, dat het verledene zijn zal, als de lezer deze bladen inziet, in den aanvang van 1848, heeft H.A. Meijer, - een naam, ons vroeger reeds te lief geworden, om er het afstandbewarend de Heer voor te plaatsen - heeft H.A. Meijer onze letterkunde met het derde stuk verrast. Verrast? zoo de dichter glimlacht om het woord, bij de vergelijking van de dagteekening zijner uitgave en die dezer aankondiging, dan is hij in zijn regt, - maar onze verontschuldiging is gereed en geldende, hopen wij. Of is er iemand, die ons van jagt naar tegenstellingen durft beschuldigen, als we beweren dat het kunststuk, letterlijk waar, zoo koel door ons publiek werd ontvangen, als het warm

werd geschilderd? Er is wel niemand, die naar de reden vraagt. Even weinig als de kunstenaar zich onder den gloeijenden oosterschen hemel, dien hij op het doek trachtte weêr te geven, voorstellen kon, hoe onze westersche voorjaarslucht, bij de verschijning van zijn werk, zwaar zou gaan van vernieling, even weinig durfden wij gehoor vergen voor stemmen uit het verledene, toen iedere morgen Europa een ander aanschijn gaf! Poëzij, wie luisterde er naar, toen andermaal de veder der historie de grijze fabel in den schoot dreigde te vallen; liever, toen de vergelding over de vorsten scheen uitgezonden en de volken vergaten, dat zij ook voor hen weegschaal en tuchtroede hield? Poëzij, hoe lieten hare stoutste scheppingen ons koel, vergeleken met de verbazing, welke ons aangreep bij de in éénen nacht in bouwvallen verkeerde reuzengevaarten van eeuwen, bij de nog grooter verbazing over de verwachtingen van de luchtkasteelen, die men er voor opgetrokken dacht! Moge in de boete, welke de vreemde er voor doet, zijne beterschap schuilen; het is een hoog en heilig geloof, dat ons, bij dankbaarheid voor het voorregt slechts van verre toeschouwers te zijn gebleven, voegt! Poëzij, - we keeren tot ons onderwerp weêr - poëzij, hollandsche poëzij, uit ons heldentijdvak, hoe zij ons nog liever geworden is, sedert het heinde en veer op nieuw werd gestaafd, dat niet aan alle vrijheidszucht de zege van boven is gewaarborgd, dat op moet zien wie opbouwen wil! Poëzij, als die van Tollens, Bogaers en Meijer, hoe wij ons weder met belangstelling onzer lezers durven vleijen, hen uitnoodigende ter beschouwing der drie beeldtenissen, door deze meesters van denzelfden zeeheld geleverd; nu wij hopen mogen, voor hen in de vorige bladen de beginsels te hebben blootgelegd, waar onze studie van uitgaat.

De Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen loofde voor ruim vijf en twintig jaren haar gouden eerpenning uit voor een dichtstuk, dat de Overwintering der Hollanders op Nova Zembla, in de jaren 1596 en 1597, vereeuwigen zou, en wees Tollens den lauwer toe. Voor meer dan het vierde van eene eeuw, - is het niet lang genoeg geleden om het vers te mogen beschouwen, als be-

hoorende tot de geschiedenis van een vorig kunsttijdperk, - om de schoonheden, die het aanbiedt (de kritiek der gebreken is onvruchtbaar) op nieuw te toetsen - om het thans te doen aan de eischen onzes tijds? Wij vreezen naauwelijks, dat iemand neen zal zeggen, en toch aarzelen we. Vraagt men waarom? Het is dewijl nu eens een tijdschrift, dan weêr een dichtbundel, eindelijk een almanak, ons Tollens tegenwoordig telkens anders te zien geeft; het is, dewijl de goedrondheid van het eene gezigt wel eens in de gromzucht van het andere ondergaat. Oordeel zelf. In het laatste vers van zijne Laatste Gedichten schetst hij zich onder het nederig beeld van een Ouden Speelman, en zou uw hart stelen, zoo hij het niet reeds vroeger gewonnen had, door zijn slotcouplet:

> Met mijn vedel afgetreden,
> Zeg ik dank voor lof en eer.
> Thans de beurt aan andren weêr!
> 'k Zet nu (mag ik) mij beneden
> Nog een poos tot luistren neêr.

Stel u eens voor, dat gij inderdaad gebeuren zaagt, wat gij daar geschetst hebt gezien, dat ge Tollens op zaagt staan, om af te treden, om lager dan gij te gaan zitten; zie, wij weten niet wie ge zijt, die ons leest, maar al waart ge hooggeborene of hooggeleerde, we durven wedden, dat gij het zoo min toe zoudt laten, als onze onbeduidendheid het zoude doen; dat ge Tollens tegenhieldt, dat ge Tollens verzocht boven u te blijven plaats nemen. En als ge gastheer waart- vergun ons den aangegeven toestand uit te werken, - zoudt ge niet bevelen dat men den eerewijn schonk? zoudt ge dien den Ouden Speelman niet brengen, bewust als ge wezen mogt, dat men uwe aanspraak op eigen verdiensten te eer erkennen zou, naarmate gij grooter eerbied toondet voor de zijne; dat, welke ook uwe diensten aan den lande mogten zijn, slechts zeer schaarsche die op zijde streven, welke hij aan vorst en volk bewees! Bevoorregte! dien wij in gedachte het genot gunnen zulk eene hulde te mogen toebrengen, gelooft gij, dat we ons bedriegen, wanneer het ons te moede is, als zien wij den ouden man de tranen in de oogen staan, als vloeit zijn hart bij uwen handdruk over van dank aan God,

die hem zoo zeldzame gave schonk? Zoo innig als in zulk een oogenblik heeft hij zijne Muze misschien nog nimmer lief gehad. Zoo zeer als bij zulk eene zege heeft hij nog nooit getwijfeld, of hij de kunst, de aangebeden kunst nog niet verder had kunnen brengen, of hij voor zijn Vaderland alles geweest is, wat hij er voor had kunnen zijn. Zie, dat wij hem in die stemming mogten aantreffen, als de beschouwing van Vijf en Twintig jaren poëzij ons tot zijnen Heemskerck brengt. Welke onze bedenkingen mogen zijn tegen de beeldtenis, die hij schetste, hij zal ze heuschelijk wikken en wegen; hij zal ze niet wraken, zoo hij ze waar vindt, - dat er niets kwetsends zijn zal in den vorm, waarin wij die zullen voordragen, daarvoor is - niet onze humaniteit in het spreken tot een grijsaard, daarvoor is de glorie, die voor ons het genie omgeeft, hem borg.

Wij spraken van een anderen Tollens, een Tollens, die knort en die kijft; we zijn er het bewijs van schuldig. De Voorrede der Laatste Gedichten levert het ons niet; mogen wij haar echter onvermeld voorbijgaan? Men beslisse: ‘Ik roep voor deze mijne laatste verzameling,’ dus luidt eene opmerkelijke plaats, ‘dezelfde welwillendheid in, waarmede men mijne vroegere bundels heeft ontvangen. Zij bevat weder niets dan stukjes van kleinen omvang en eenvoudige zamenstelling, die alle weêr getuigen zullen van den beperkten kring, waarin het mijne Zangster vergund is, zich te bewegen. Mogten zij iets ter hunner aanprijzing met zich voeren, het zal alweder niets dan hunne *kunstelooze eenvoudigheid* zijn.’ Heeft de auteur voorgevoeld, dat men zich bezwaren zou over het o n w a r e der woorden, die wij cursijf deden drukken? - het is geene verduidelijking van hunnen zin, het is geene tempering der gedachte, het is schier volslagen terugname die er op volgt, en welke wij even getrouw afschrijven: ‘Ik heb echter niet verzuimd hen zoo betamelijk en welvoegelijk in te kleeden, als mij mogelijk geweest is. De auteur, die zijn werk haveloozer en slordiger uit zijne handen geeft, dan hij zou behoeven, verraadt weinig achting en onderscheiding voor zijne lezers. Mijne verzen zijn zoo goed, als ik ze heb kunnen maken. Vooral heb ik gepoogd, mij duidelijk en verstaanbaar uit

te drukken, bij ondervinding wetende, dat het genot der poëzij wel eens te duur wordt betaald, als men het voor studie en inspanning moet koopen.' Loots, Kinker, Staring, om van geene levenden te spreken, zullen, wij willen het hopen, door het *wel eeńs* tot de uitzonderingen behooren, die de moeite van het bestuderen beloonen; doch dit in het voorbijgaan; maar waar schuilt toch die 'kunstelooze eenvoudigheid?' Tollens glimlacht er in zijn vuist om; Tollens, die knort, zegge het u. 'Hoe sleept hij ons mede,' getuigt hij in de aanprijzing van het gedicht zijns verscheidenen vriends, 'de Gouden Bruiloft' van W. Messchert, de aanprijzing, die de nog grammer voorrede van het vers voorafging, 'hoe houdt hij ons bezig! Wat is alles natuurlijk, ongekunsteld en waar, zonder ergens triviaal of onbeduidend te worden! Zie, men zou zeggen, het is zoo eenvoudig en kunsteloos, dat men het ook wel zou kunnen doen. Maar beproeft het eens, heeren poëten! die uwe armoede zoo vaak onder een opschik van klatergoud verbergt, en met een schuinschen blik van minachting op zoo veel ongesmukte schoonheid nederziet! Hoe zullen u de handen verkeerd staan.....;' maar we zijn reeds aan den kijftoon genaderd, we zouden, door van 'monniksmijmeringen en kloosterfantazyën' op te halen, tot het glibberig terrein der sectarische personaliteit kunnen afdalen, maar dat is beneden ons, die slechts van kritiek houden, waarbij de kunst winnen kan. 'Kunstelooze eenvoudigheid!' och, meester! misleid ons niet, maar zeg ons, waar wij ze bij u hebben te zoeken? we zijn er zoo verre van een schuinschen blik van minachting op zoo veel schoonheid te slaan, de handen staan ons dikwerf verkeerd. We willen u van onze zijde opregt zeggen, hoe wij tot nog toe geloofden, dat gij arbeidet; het zal er u duidelijk door worden, hoe zeer het ons deert dien groven, grommigen toon door u te hooren aanslaan; aan het einde uwer dichterlijke loopbaan, hadt gij, die zoo langzaam, maar zoo zeker en zoo verre vooruitgingt, andere mededeelingen te doen. Als gij een onderwerp gekozen hadt, en dat deedt gij nooit, dachten we, dan in oogenblikken dat uw hoofd helder was, of uw harte hoog sloeg, - want wat gij zingen zoudt, moest u getroffen hebben, dat wist gij, als het anderen treffen zou, - dan dacht gij er over na, vaak en veel, dan voeldet gij het

diep en door, en naamt de veder niet ter hand voor de geest vaardig was; zou dat kunstelooze eenvoudigheid mogen heeten? En echter, bij wijlen bedroogt gij u, in het geloof dat ge geschiktheid bezat om dezen of dien toestand op te vatten en weêr te geven; want, wat ge ook beproefdet, het licht wou niet zóó vallen, dat gij het goedkeurend toeknikken mogt; - want hoe gij de figúren ook anders schiktet, de groep werd niet fraai, - want welke toetsen gij aanbragt, de uitdrukking van het geheel bleef te verre beneden hetgeen gij hadt gedacht en gevoeld, - en gij stiet het doek van den ezel, daar het onderwerp voor u een bovenwerp bleef; - wel u, dat gij het niet in kunstelooze eenvoudigheid onzen blikken prijs hebt gegeven! Doch, al verliet gij dien dag uwe studeercel verdrietig, al hadden uwe hersens zich vergeefs ingespannen en uwe polsen vergeefs gejaagd, als de afmatting der zenuwen bedaard was, dan begreept ge dat gij gevorderd waart, ook schoon ge in die uren niet slaagdet, daar gij uwe krachten juister leerdet kennen, daar ge klaarder begrip hadt gekregen van den beperkten kring, waarin uwe Zangster zich bewegen moest; - en, als gij morgen anderen in het openbaar worstelen zaagt, zoo als men het u gisteren in het geheim niet hadt zien doen, dan voeldet gij medelijden, niet waar? met de ijdelheid, die zich ten toon stelde, ja, maar immers ook meêgevoel voor den kunstbroeder, die, al schoot hij te kort, toch naar iets schoons had gestreefd? Weldadige wisseling onzer dagen, wanneer dan den volgenden ochtend uw gemoed vol was geschoten over iets goeds of groots, dat ge hadt bijgewoond of bespied, als gij uw huisselijk heil nog hooger hadt leeren waarderen, of uw land u nog liever geworden was, om een nieuwen luister er over aangelicht, en gij zongt, zongt zoo als gij zoo dikwerf gezongen hadt en zoo als niemand het u nog nadoet, louter zin en ziel - dan laast gij - wie, die het u misgunnen zou? dan laast gij voor u zelven, met al de voldoening eens kunstenaars over zijne schepping, dan laast gij voor u zelven die verzen over, voor welke de taal u den tooverstaf over hare schatten scheen te hebben afgestaan, en die het wonder aller wonderen zoude zijn, als kunstelooze eenvoudigheid er dergelijke dichten kon; - maar een oogenblik later, en er kwam een wolk over uw zonnig landschap, hopen wij, en de kunstbroeder,

die gisteren zoo deerlijk misgreep, stond u voor den geest. Verrukt door het voorgevoel uwer vernieuwde populariteit, maar te billijk, maar te bescheiden, maar te zeer bewust van den aard van uw talent, om die niet ten deele aan het onderwerp, dat gij bezongt, toe te schrijven, dacht gij aan hem, die zich een gehoor had gewenscht, dat ligter te tellen dan te wegen was, - voor wien de dank van enkelen zoeter zou hebben geklonken, dan de daverende toejuiching der schare, - die zich door aanleg van geest en gemoed, we willen niet beslissen boven of beneden, maar zeker buiten den kring zag gehouden, dien uwe zangster zich koos, - de kunstbroeder, die door de vlugt zijner gedachten verder gedragen was, dan de menigte hem volgen kon, verder, helaas! dan de kracht zijner wieken uithouden mogt, - de kunstbroeder, die dieper in de schuilhoeken des harten trachtte af te dalen, dan gij ooit lust gevoeldet u neêr te laten, en wiens fakkel dreigde uit te gaan, of lacy! uitging! Gij dacht aan hem, verbeeldden wij ons zoo gaarne, gij dacht aan hem, en, groot in uw geluk, rekendet gij hem den uitslag niet toe, maar bragt slechts het doel in aanslag; - gehuldigd als geliefd, en bewonderd als bemind, waart gij de opregtste in het betreuren van den val en de eerste in het toereiken van de hand! - want al wist ge, dat zijne verdiensten de uwe zouden hebben opgewogen of overtroffen, zou hij die weinigen had vooruit bragt, welke u ter zijde stonden, of uit het gezigt waren gestreefd, gij hadt de kunst te lief en te zeer ging u de roem uws lands ter harte, dan dat gij aan u zelven zoudt hebben gedacht, waar het beider glorie gold!

En nu kieze de lezer tusschen die beschouwing, zoo niet der jongste, dan toch der jongere dichtschool, van een der eerbiedwaardigste meesters onzer vroegere poëzij, en de uitvallen tegen het opgekomen en opkomend dichterental, waarin Tollens zich verlustigt; wij wenden ons inmiddels weder tot de Overwintering.

De Hollanders op Nova Zembla; wie is er, die, bij het opslaan van dat beschrijvend gedicht, niet gehuiverd heeft voor eene natuur, die geen moeder meer heeten mag? Schrap het woord niet uit als te sterk; elders moge hare mildheid

van geene mate weten, hier is zij tot van mededoogen met den mensch vervreemd. Er spreekt kracht uit den donder dier zee, door ijshalle bij ijshalle opgevangen en weêrkaatst, maar het is eene stemme der verschrikking, huilende door grafgewelven; waar geen liefde door kan dringen, hoe zou daar leven zijn? Wij hebben u gebragt, waar de taak van Tollens aanvangt, waar hij zich van deze kwijt met een echt hollandsch penseel, maar dat eer, getrouw en gelukkig, de schepelingen voet voor voet op den weg naar en binnen de wanden van hun rampzalig verblijf teekent, dan met den greep van een Salvator Rosa of Gudin het afgrijselijk oord opvat en wedergeeft. Wie echter zou hem dat gemis van locale kleur niet ten goede houden, bij de gedachte, hoe zeldzaam het ook der vurigste verbeelding gelukt eigenaardige tinten te gissen, - wie het niet doen bij de erkentenis, hoe fraai hij datgene, wat hij er van zag, in het noorderlicht heeft geschilderd? Dichter des harten bij uitnemendheid, komt nogthans zijn talent het schitterendst uit, waar hij van het gevoel gewagen mag, dat door geen koude der natuur, dat zelfs onder het dubbel ijs van dien hemel en die aarde niet valt uit te dooven, dat ook uit de duisternis van den nacht der pool u verrassend tegenstraalt! Wie kent ze niet de schoone verzen, die ons in de hut verplaatsen, als een banger wake op den dag, die geen dag heeten mogt, volgen zal?

> Doch 's avonds dringt de vreugd door al de zorg naar binnen,
> Dan bannen zij 't verdriet, verzetten zich de zinnen;
> Ontdooijen zich den wijn, en grijpen naar de kruik,
> En klinken met den kroes, naar vaderlandsch gebruik.
> Dan wordt een voller teug, met milder hand geschonken,
> Voor minnares en maag, voor vrouw en kind gedronken;
> En mengt zich ook een traan met d'ingegoten wijn,
> Dat doet hun harten goed, rampzaalgen als ze zijn!
> Een hunner hijgt naar lucht: zijn makkers moeten 't weten,
> Hoe lief zijn vrouw hem heeft, hoe al zijn kindren heeten;
> Hoe bang hem 't scheiden valt, bij elk vertrek naar boord,
> Als ze in zijn armen hangt, en in haar tranen smoort;
> Hoe de oudste knaap hem lijkt, en, schoon pas zeven jaren,
> Reeds plaagt, bij elke reis, om met hem meê te varen,

> En hoe zijn droeve vrouw, terwijl de jongen smeekt,
> Den lach geen meester is, die door haar tranen breekt;
> Hoe bij het laatst vaarwel, zoo zuur hun opgebroken,
> De zuigling aan haar borst, met de armpjes uitgestoken,
> Hem nareikte om een' kus en toeriep honderd keer....
> Hier houdt de spreker stil: hij snikt; hij kan niet meer.

Het is het menschelijke in den mensch, dat alom, dat altijd sympathie vindt en verdient te vinden; vergen wij echter te veel, als wij wenschen, dat de geheele groep meer de kleur des tijds droeg, dat het historisch element het poëtische tot steviger grondslag had gestrekt? Het ondichterlijke van den aanhef der Overwintering, waarin ‘nog’ en ‘reeds’ tot hulpmiddelen zijn gebezigd, om den tijd aan te geven, die het feit gebeuren zag, - de schaars afgewisselde, eenzelvige bouw der verzen, die, door de minutieuse beschrijving misschien van bijna iedere ligchamelijke beweging der schipbreukelingen, op vele plaatsen Cats voor den geest roept, het zijn lichter vlekjes dan het gemis van allen indruk, dien het doel des togts het gansche dichtstuk door maken mogt en moest. Wij erkennen het gaarne, het wordt in het begin van het vers vermeld, het besluit het dichtstuk in een schoonen regel, maar hoe vinden wij ons in onze verwachting teleurgesteld, door, naar Heemskerck omziende, een naam aan te treffen, in plaats eener individualiteit. Het hapert niet enkel daaraan, dewijl Willem Barendsz op het doek van Tollens de eerste plaats inneemt; er bleef ruimte genoeg voor zijn lotgenoot over, als historische karakterstudie in zijn plan, welligt in den geest der populaire poëzij van voor vijf en twintig jaren, had gelegen. Anders, waarom zou Tollens hebben geaarzeld zijn dichtstuk een hooger belang bij te zetten, door de begrippen onzer toenmalige zeevaart, over een weg naar Indië door het Noorden, te veraanschouwelijken? begrippen, zoo vast geworteld, dat Van Meteren zijn oordeel over het Verhaal van dien ongelukkigen togt, door Barendsz nagelaten, besluit met de woorden: ‘waer by wel te speuren is, dat men niet al uyter hope is van by het Noorden eenen wegh te vinden na de China.’ Amsterdam, het tooversnel oprijzend en aanwassend Amsterdam, had eene fraaije

studie kunnen opleveren, en Heemskerck ware in onze schatting gestegen, zoo men hem ons als den vriend van Petrus Plancius had voorgesteld. Hoe was het mogelijk de verzoeking eener vinding te weêrstaan, die veroorloofde een Dominé op te voeren, aan wien Sterre- en Zeevaartkunde zich verpligt gevoelden? Of zouden wij, indien aldus de dageraad der zeventiende eeuw over meester en maats hadde aangelicht, zouden wij dan in den Heemskerck van het gedicht niet den Heemskerck der geschiedenis hebben weêrgevonden, en hadden wij ons uit den bijna dertigjarigen Commies voor de Koopmanschappen niet den toekomstigen Admiraal der Staten mogen voorspellen?

Eén was er, één, wiens grootsche daden
Euroop in haar historie-bladen
Met goud alreê geboekstaafd had;
Een eedle telg der Amstelstad:
't Was hij, die, 't hart in gloed ontstoken,
Voor Hollands eer, aan Barends zij,
Tweewerf, vaarwel riep aan het IJ,
En 't rijk, waar de eeuwge stormen spoken,
Door klip en ijsmuur ingebroken,
Tot tweewerf van den Noordervorst,
Verschrokken bij des helds verschijnen,
Een doortogt door de Poolwoestijnen
Voor Neêrlands koopvlag eischen dorst:
Die, toen het heir der wintervlagen,
Verbolgen om het reuzenwerk,
Van alle kanten op kwam dagen,
Met wapens, menschenkracht te sterk,
Verschanst in 't ijs, hun gram braveerde,
Den langen Poolnacht door, zich weerde,
En pal stond, tot, op gulden schacht,
De trage Morgen eindlijk keerde,
En hem het sein des aftogts bragt:
Die, slechts gedwee voor hooger magt,
Toen forsch terugsloeg door de schotsen,
De grens weêr uit van 't schrikgebied;
Maar Hollands naam op Zemblaas rotsen
Ten glorieteeken achterliet.

Doch niet alleen, waar, om den steven,

De logge baar zich hardt tot steen,
Vermat hij zich naar roem te streven;
Met de elementen niet alleen
Had hij gekampt op dood en leven.

In 't Oosten glansde 't gouden ooft,
Dat Spanjes vuurge draak bewaarde;
Reeds was er uit de toovergaarde
Door Geus op Geus, wien niets vervaarde,
Een schat van vruchten weggeroofd;
Ook hij, de vuist aan 't heldenwapen,
Wou dringen in dien wondertuin,
Voor Neêrland gouden applen rapen,
En lauwers voor zijne eigen kruin.
En eer nog Amstels vreugdgerucht,
En 't welkomstlied van duizend monden
Vervlogen was in 't ruim der lucht,
Was reeds zijn anker weêr gewonden,
En stuurde hij zijn schomlend boord,
Waar 't vlokkend schuim van vroeger kielen
(Het spoor van Neêrlands waterwielen)
Het pad wees naar het tooveroord.

Wij weten niet of Bogaers, aan wiens Togt van Heemskerck naar Gibraltar wij deze regelen ontleenden, haar schreef gedurende zijn verblijf in eene badplaats van de Pyreneën; maar men zou het vermoeden aan den Spaansch grandioso-toon, die er in heerscht. Hoe welkom zijn ze ons echter ook ondanks dezen, ten overgang tot het tweede hoofdmoment in het leven van den Zeeheld, Heemskercks togt in de Oost, door Meijer bezongen; bezongen met zoo veel liefde en lust, dat we vast den moed missen, om den staf over een werk te breken, als geheel mislukt, maar dat fragmenten aanbiedt van schaars geëvenaard schoon. Indien hij er zich bij bepaald had, slechts den triomf in Indië te veraanschouwelijken, welk eene toejuiching zou zijn deel zijn geweest, welk een lof zou hij hebben verdiend. Zoo als het gedicht ons nu wordt aangeboden, moet de blaam den lof overwegen. Wanneer er niet meer dan tien jaren waren verloopen tusschen de verschijning van het werk van Bogaers en het zijne, men zou de gissing wagen, dat ook hem den prijs, door de Hollandsche Maatschappij van

Fraaije Kunsten en Wetenschappen opgehangen, toegelagchen had; maar de lezer heeft zoo min als wij, hopen we, des dichters eersteling, de Boekanier, in 1840 uitgegeven, vergeten, en de jongst verschenen bundel draagt èn in de behandeling der stoffe, èn in de ontwikkeling van des kunstenaars talent, de onloochenbare blijken, na den eerst uitgegevenen te zijn geschreven. - Hetzij ons vergund, die later bij te brengen, als wij tot de plaatsen zelve zullen zijn genaderd; thans eerst nog een woord over de opvatting van het onderwerp als geheel. ‘Ongelijk,’ zegt Meijer in de voorrede van zijn vers, ‘ongelijk in dat opzigt aan andere beroemde mannen, die ons Vaderland heeft voortgebragt, is de geschiedenis van’ Jacob van Heemskerck ‘weinig bekend. Voor en tusschen twee schitterende punten van zijnen levensloop,’ de Overwintering op Nova-Zembla en de Overwinning bij Gibraltar, ‘is zijn weg duister, en verliest men dien geheel uit het oog. Slechts bij tusschenpoozen treedt hij te voorschijn uit den nacht, die hem omringt; maar elk dier verschijningen is eene zegepraal op de natuur of op den vijand van zijn vaderland behaald. Naar deze weinige niet te zamenhangende trekken een heldenbeeld te schilderen, ziedaar hetgeen ik mij in de volgende dichtregelen heb voorgesteld.’ Het is de opgave van het plan, welke echter de mededeeling van den inhoud der acht zangen, waarin het dichtstuk is afgedeeld, volstrekt niet overbodig maakt. I. schildert Heemskercks jeugd, en zijn besluit ter zee te varen, ten einde zich uit de armoede en vergetelheid, waarin hij, laatste telg van het aloude adelijke geslacht van zijn naam, het licht had gezien, op te heffen. II. leidt ons Heemskercks woning binnen, om ons getuige te maken van zijn huwlijksgeluk, om ons zijne bekoorlijke Anna te schetsen, overmoedig en overzalig, daar zij een held aan huis en haard meent te hebben geketend - die reeds door de Staten geroepen werd om het bevel over de vloot naar Gibraltar op zich te nemen. III. behelst de mededeeling dier benoeming aan Anna, en schetst den schrik, waarmede die mare haar slaat; hare ontijdige bevalling en haren dood. IV. brengt ons in ruimer lucht, brengt ons aan boord van de Aeolus (het Admiraalschip, dat met de vloot koers zet naar Cadix)

en geeft, in een paar wachtpraatjes op het voorkasteel, twee meesterstukjes, wier weêrga ge lang zoeken en niet ligt vinden zult. V. hangt een tafereel op van Heemskerck in de Oost. VI. is een melodieuse avondmijmering des helds. VII. bestaat uit eene uitstekende teekening van den Spaanschen Admiraal d'Avila voor den strijd. VIII. eindelijk geeft ons Heemskercks aanspraak tot zijne strijdmakkers in den krijgsraad, vóór het gevecht bij Gibraltar gehouden - het gebed op de Hollandsche vloot voor den strijd; - eene schets van het Spaansche Admiraalschip, nadat het door de onzen was genomen; - het verzuim der Hollanders, om zich de behaalde zege ten nutte te maken, en den lof van Heemskerck, aan wiens dood alleen dit toe te schrijven viel. Wij hebben getracht de inhoudsopgave zoo getrouw mogelijk te maken; hier, aan haar einde, laten wij het gerust aan het oordeel van ieder onzer lezers over, of hij zich vleijen durft, dat zulk eene opvatting des onderwerps, ook bij de voortreffelijkste behandeling der deelen, een volkomen geheel leveren kan. Er is gemis aan alle evenredigheid, en wie zat bij zulk eene schikking voor? Het is maar eene der honderd vragen, op welke slechts één antwoord te geven is, dat we fluks den moed zullen hebben uit te brengen, als wij Meijer, ter zijner overtuiging, eerst op een paar der meest in het oog vallende gebreken hebben opmerkzaam gemaakt. Hij volgt de geleidelijke orde der gebeurtenissen, aanvangende met de jeugd des helds, maar de overwintering wordt, wie weet waarom? overgesprongen. Uitvoerig schildert hij Heemskerck de echtgenoot, Heemskerck die vader hoopt te worden; terwijl zijne zege in de Oost maar als episode door een derde, op den togt naar Cadix, wordt verteld. Er is nog iets. Elke gelegenheid om met Tollens te wedijveren wordt vermeden, iedere gelegenheid om te bezingen wat Bogaers bezong aangegrepen; Nova-Zembla gaat er door schuil in den nacht der Pool; Gibraltar, alleen Gibraltar, trekt onze blikken tot zich. En vraagt men ons nu nog, waaraan wij gelooven, dat zoo grillig eene behandeling zij toe te schrijven, wij aarzelen niet voor onze meening uit te komen: gebrek aan kritiek. Het was gebrek aan kritiek, waarop bij de uitgave van den Boekanier Ds. Boeke zich voor rekening des dichters te goed deed; het is

gebrek aan kritiek, dat door Meijer in schier ieder voortbrengsel van zijn genie wordt geboet.

Wij zullen gelegenheid te over hebben dit in het vervolg dezer beschouwing met proeven te staven, en dikwijls slechts moeten herhalen wat voor acht jaren door den Recensent van den Boekanier in dit Tijdschrift werd gezegd. Beter dan aan ons ware aan hem ook de taak der beoordeeling van den Heemskerck toevertrouwd geweest - er was een tijd, waarin hij die onder zijne pligten zou hebben geteld - behoort belangstelling in onze letterkunde daartoe voor hem niet meer?

Maar aan boord van den Aeolus, aan boord, lezer! waar de grijze bootsmansmaat ons vertellen zal wat hem van Heemskercks togt in de Oost heugt. Luister als het u lust:

> Ziet, stil en eenzaam is de nacht,
> En langzaam kruipt de trage wacht!
> Ik wil van Heemskerk u verhalen;
> Vertellingen van vroeger tijd,
> Van verren togt en dappren strijd
> En lang vergeten zegepralen.

Doch wat er ook volgen moge, het verhaal volgt niet onmiddelijk, - de dichter vergat den grijzen bootsmansmaat bij de gedachte aan de schoonheid der natuur van den Indischen Archipel - hij zal den afgebroken draad straks wel weer - aanbinden. Want dat die voortgesponnen zou zijn, dewijl hij aan het einde der lyrische ontboezeming - het lied verheft zich onwillekeurig tot ode - den grijzen bootsmansmaat zich zelven over zijne afdwaling gispen doet, zie, Meijer gelooft het zoo min als wij - en derft er ten deele den indruk door, dien het anders maken zou. Zoo als het daar het verhaal afbreekt, verlokt het de kritiek tot de vraag: of dat de toon is van een zeerob, die de wacht heeft? en het genot is bedorven. Lees het daarentegen als uitstorting van het gemoed des dichterlijken zeeofficiers, lees het, zouden wij u willen vragen, na de volgende plaats uit den Kosmos van Humboldt, die wij hier gaarne afschrijven, en ge zult het bewonderen, zoo als het verdient. ‘Wer,’ zoo luidt de uitspraak des grooten natuurkenners, waarvan het de gedachte zoo poëtisch ver-

aanschouwelijkt, ‘wer, empfänglich für die Naturschönheit von Berg-, Fluss- und Waldgegenden, die heisse Zone selbst durchwandert ist, wer Ueppigkeit und Mannigfaltigkeit der Vegetation nicht etwa bloss an den bebauten Küsten, sondern am Abhange der schneebedeckten Andes, des Himalaya und des mysorischen Nilgherry-Gebirges, oder in den Urwäldern des Flussnetzes zwischen dem Orinoco und Amazonen-Strom gesehen hat; der allein kan fühlen, welch ein unabsehbares Feld der Landschaftmalerei zwischen den Wendekreisen beider Continente oder in der Inselwelt von Sumatra, Borneo und der Philippinen zu eröffnen ist, wie das, was man bisher geistreiches und treffliches geleistet, nicht mit der Grösse der Naturschätze verglichen werden kann, deren einst noch die Kunst sich zu bemächtigen vermag. Warum sollte unsere Hoffnung nicht gegründet sein, dass die Landschaftmalerei zu einer neuen, nie gesehenen Herrlichkeit erblühen werde, wenn hochbegabte Künstler öfter die engen Grenzen des Mittelmeers überschreiten können, wenn es ihnen gegeben sein wird fern von der Küste, mit der ursprünglichen Frische eines reinen jugendlichen Gemüthes, die vielgestaltete Natur in den feuchten Gebirgsthälern der Tropenwelt lebendig aufzufassen?’

En hoor nu de keerklank van den dichter:

Schoon is het om te varen,
Bij lieflijk Junijweêr,
Langs de effen zomerbaren
Van 't blonde Duitsche Meir!
En treffend om te aanschouwen
Is 't pijnboomstrand van 't Noord;
En welig de landouwen
Van Brittens kalkrotsboord!
Wellustig is 't gewiegel
Van 't Middellandsche zout,
Waar, in den blaauwen spiegel,
Messina zich aanschouwt;
Waar Napels tinnen rijzen
Aan vruchtbren vuurbergvoet,
En Genua's paleizen
Hun beeld zien in den vloed!

Maar o! oneindig schooner
   En trotscher schouwspel is 't,
Waar Tidors kustbewoner
   De pareloester vischt;
Waar, uit het blaauwe water,
   Dat in het zonlicht glimt,
De groenomzoomde krater
   Van 't fier Ternate klimt;
En Almahera's pieken
   Haar blanke wolkevlugt,
Als donzen nevelwieken,
   Uitspreiden aan de lucht!
En schooner in mijne oogen
   Is Banda's eilandtros;
Zijn Neira's groene bogen
   Van geurig notenbosch.
Daar klimt, tot in de wolken,
   De kegel van graniet,
In wiens onpeilbre kolken
   Een hel van lava ziedt.
Dor stijgt die piek ten hemel,
   De spitse zwart van 't vuur,
De voet in 't loofgewemel
   Der heerlijkste natuur;
Alsof, bij 't lentegloren,
   Omkransd van jeugdig groen,
Een afgebrande toren
   Rees tusschen 't veldplantsoen!

Daar blinken gouden vruchten
   Door 't onverwelklijk loof,
Daar vullen balsemluchten
   Vallei en heuvelkloof.
En vreemde bloemen tieren er
   In ongekende pracht,
En vreemde starren sieren er
   Den gordel van den nacht!
Er zweven vreemde stemmen,
   Door 't groen bewelfde woud,
Die 't volle hart beklemmen
   Als de eenzame avond graauwt;

Zij ruischen door de toppen
Der donkre strandpalmkroon,
En doen den boezem kloppen
Van heimwee bij haar toon;
Alsof in verre akkoorden,
Een schier vergeten lied,
Van vaderlandsche boorden,
Ons toeruischte in 't verschiet.
En zoete wenschen stijgen
Almagtig in 't gemoed,
Als geuren door uw twijgen
Gij, Eden van den vloed!
De wensch, met gade en telgen,
Elk zonnig levensuur
In de armen door te zwelgen
Dier maagd'lijke natuur,
En ver van krijg en keten
En vorstelijk geweld,
In vrijheid te vergeten,
Dat de aarde heeren telt!

o Indische Archipel! tot nog toe in het moederland slechts gewaardeerd, dewijl ge ons schoort in het dragen van den last der schulden, welke andere schatten dan het goud, dat we zoo gretig van u vergen, schuilen er in uwen schoot en blijven, het eene geslacht voor en het andere geslacht na, ongenoten, ongezien! Maar er is sprake van vernieuwing des levens voor het volk, welks vorst den staf over u zwaait; het oude Holland heet herboren; zullen wetenschap en kunst eindelijk ten uwent den bodem ontginnen, tot nog toe alleen door geldzucht beploegd? Dat God het gave! Wat zijn wij u, wat zijn wij der wereld eene rekenschap verschuldigd voor twee eeuwen ons toevertrouwd rentmeesterschap. Twee eeuwen! en onze aloude roem van geleerdheid is aan het kwijnen - onze oorspronkelijke schilderkunst overleeft zich in herhalingen, - wij hebben huisselijk heil gezongen, tot wij schier niets anders op zee zenden, dan wat uitspat of ontaardt! o Paradijs van het Morgenland, dat voor ons openligt, naar u ter studie! of zijn uwe talen niet talrijk als uwe volken? - naar u om nieuw natuurschoon! nog door geene manier misbruikt, - naar u om dichtkunst, dien naam waardig,

frissche beelden voor frissche stof! Helaas! er is al weder eigenbaat in den wensch tot u geslaakt, alsof wij u niet eerst oneindig veel hadden te vergoeden, eer de beurt van vragen aan ons zal zijn; alsof wij in Christus reeds vrijheid en vrede tot u hadden gebragt, o volken van den Indischen Archipel!

Wilt ge wederkeeren tot onzen dichter, weêrkeeren tot den tijd, toen onze magt en onze moed ons ten minste het regt gaven, hen, die voor ons die zeeën hadden beheerscht, de weêrgalooze prooi te ontwringen? Andermaal leenen wij den grijzen bootsmansmaat op het voorkasteel het oor.

Frisch woei de ruischende Oostmousson,
De koele telg der keerkringszon
Van China's verre kusten over,
En groefde, in menige eilandstraat,
Met donkre rimpels 't blaauw gelaat
Van 't meer, dat Johors kusten baadt,
En schudde 't ridselend kokosloover,
Dat, langs koraal en heuvelzoom,
Zijn pluimen spiegelt in den stroom.
In witte bogen deed haar zucht
De schitterende zeilen zwellen,
En vliegend voor zich henen snellen,
In wedstrijd met de blanke vlugt
Der morgenwolkjes aan de lucht.
Ver achter ons, waar de ochtend bloost
En 't koeltje ontspringt in 't blinkende oost,
Lag, sedert maand en dag verlaten,
Amboina's specerijengaard
En Banda, 't paradijs van de aard;
En voor ons, met zijn honderd straten,
Lag de eilanddoolhof uitgespreid,
Die naar Malakka's zeearm leidt.

Wij telden van de handelsvloot,
Die Heemskerk op die reis gebood,
Nog slechts twee schepen bij elkander;
De Witte Leeuw, waarvan de stander
Des vlootheers woei bij Neêrlands vaan,
En de Alkmaar, beide diep gelaân
Met d' oogst der geurige Molukken;
En niemand dacht aan vete of strijd,

Aan buitbejag noch lauwren plukken,
Maar slechts aan d' afgebeden tijd,
Waarop, na lange afwezigheid,
Elks voet weêr Hollands grond zou drukken.

‘Maar de ochtend verraste ons bij Sincapore’ zou de bootsmansmaat gezegd hebben, in plaats van het prachtige, maar hier misplaatste couplet des dichters, dat wij overspringen.

't Was een tooneel vol gloed en leven;
Een uitgestrekte vijverplas
Van blaauwe diepte en klaar als glas,
Hield als een spiegel ons omgeven
Met arabeskenrand, gedreven
Uit zilver van beschuimde reven,
Bezaaid met vonkelend smaragd
Van frisch ontloken bladerpracht.
En honderd praauwtjes, groot en kleen,
Krioelden dartlende om ons heen,
Als blank gewiekte vogelscharen,
Die zweefden langs de donkre baren.
Daar blonk op eens een witte stip
Hoog boven kreupelbosch en klip,
In 't Noord aan d' effen lucht;
En door het loover blonk, bij wijlen,
De schemerende glans van zeilen,
Zoo als geen praauw uit Siams bogt,
Noch trage Wankang voeren mogt.
Het waren Europesche handen,
Die gindsche ontzagbre bogen spanden;
En uit een donkren steenrotshoek
Zweefde eindlijk zulk een wolk van doek,
Dat niemand onzer had te vragen,
Welk schip die reuzenvlugt mogt dragen.
Eenparig klonk uit aller mond
De kreet, die allen deed versagen,
‘Een Portugeesch Galjoen,’ in 't rond!

Onze sympathie voor Janmaat is bekend, maar vergunne men ons ook die voor een talent uit te drukken, welke hem zoo waar wist te schilderen als Meijer het in de volgende regels doet.

Met zijden borstlig van 't geschut,
De bloedvlag wapprend van de hut,
En staalglans van 't geweêr
Vaal scheemrende op 't verwijderd dek,
Als 't verre weêrlicht over 't meir,
Rees ze uit het watervlak,
Die reuzenkiel, die, in het naderen,
Den stoutsten, dien ons scheepsdek droeg,
Den bloedstroom uit de wangen joeg
En koude huivring in zijn aderen;
De kans stond hagchelijk genoeg!
Drie jaren zwervens op den vloed,
Strijd, ziekte, heimweê, keerkringsgloed
Vereenigd hadden diepe wonden
Geslagen aan onze oorlogsmagt;
Reeds menig man, in 's levens kracht,
Had een ontijdig graf gevonden,
En 't vreeslijk zegel van 't klimaat
Stond, geel als was, op 't bleek gelaat
Van de overlevende gezonden.
Twee honderd mannen, oud en jong,
Was al wat, bij 't alarmtromroeren,
Des vlootheers wenk ten strijd kon voeren,
Hoe hard de nood ook drong:
En op dat vreemde schip trad meer
Dan 't dubbele aantal in 't geweer,
Van hoop op buit ontgloord;
Zijn dekken wemelden van volk,
Ontelbaar als de sprinkhaanwolk,
Of haringschool van 't noord.
Ik wenschte mij, 'k beken het, maats!
(Wie nimmer vreesde moog mij wraken)
Wel honderd mijlen van die plaats
En veilig uit des roofdiers kaken!

En nu Heemskerck in de Oost, de held in de ure des gevaars, door zijne krijgsmakkers naar verdienste geprezen:

Maar kalm, als dreigde er geen gevaar,
En met een lach op 't heldenwezen,
Stond Heemskerk in zijn grootheid daar:
Hij wist niet wat het was te vreezen.

Fluks woei omhoog de- roode vaan,
Het sein tot d'aanval, van de roede;
Snel ging het op den vijand aan,
Als of het naar een bruiloft spoedde;
En de Alkmaar volgde, trouw en kloek,
Met masten buigende onder 't doek,
Ons na op 't avontuurlijk pad,
Als of zij arendsvleugels had:
Tot naauw een kabellengte ons scheidde,
Van 's vijands torenhooge zijde.
Toen barstte, in eens, het onweêr los
Uit gotelingen en musketten;
Het vuur van slang en donderbos
Scheen zee en lucht in vlam te zetten!
De kruiddamp en gebrek aan tijd
Tot denken, had, bij onze mannen,
De lage vrees des doods verbannen;
Wild raasde de ongelijke strijd.
De donder van 't metaal, 't gebons
Van 't vallend rondhout, nederhagelend
Rondom ons heen, het schel gegons
Van 't vliegend ijzer, 't hout doornagelend,
En 't smartgegil in bloed gesmoord,
Van hen die met verscheurde leden
Den laatsten, bittren doodskamp streden,
Versmolten in één helsch akkoord,
Dat mij, als de echo uit de verte,
Nog natrilt in het huivrend harte,
Als had ik 't gistren eerst gehoord.

Daar, midden in den sulferbrand,
Terwijl de slagkreet om mij gierde,
Bewonderde ik het koel verstand
Van hem, die 't woest gevecht bestierde,
Toen hij, zoo digt aan 's vijands zij,
Zijn naauwlijks weerbre kielen lei!
Hoog boven ons, met hol geklater,
Voer 's vijands digte kogeljagt
Onschaadlijk heen, en zweepte 't water,
Met nutteloos gespilde kracht,
Ver van ons of tot schuim: terwijl,
Nooit missende, als de onzigtbre pijl

Van d'Oosterindiaan,
Geen enkele onzer kogels faalde,
Noch hupplend langs de voren dwaalde
Van de opgeploegde waterbaan;
En ieder schot, dat buldrend klonk,
Ofschoon een knapenhand het schoot,
Diep in des vijands boezem zonk
En angst verspreidde en dood!

Met dekken overhoopt met lijken
En romp van kogelgaten vol,
Waardoor het water in het hol,
Trots al de magt der pompen, zwol,
Moest hij zijn trotsche kleuren strijken
En steken 't witte vaandel op,
Die fiere Portugees,
Die overmoedig, van zijn top,
Het eerst de bloedvlag heesch!
Zoo weinig denkende, in zijn magt,
Aan 't lot dat hem te beurt zou vallen,
Als ik, bij 't eerste vuurroer-knallen,
Aan zegepraal of uitkomst dacht!

De donder zweeg; de kamp was uit
En 't gierend loodgegons.
De jubeltoon steeg lang en luid,
De kostbre prijs was ons!
Van 't ver Cathay, dat, naauw bekend,
Het meir ontstijgt aan 's aardrijks end,
Waar, troonende op haar klip,
Ver blinkende over Lema's vloed,
Macaö uit de verte u groet,
Kwam 't rijkgeladen schip;
En naar Malakka's palmrijk strand,
Naar Malabars verwijderd land
En 't vorstlijk Goä ging de togt:
Eer Heemskerk, aan des Spanjaards hand,
Het roer ontwringen mogt.

Zie, nu wij zoo verre zijn gevorderd, maar gij het schoone fragment nog maar half hebt gezien, half hebt genoten, nu vragen wij u, wat anders dan gemis aan kritischen blik over

eigen werk, bragt er zulk een dichter toe, het tweede hoofdmoment van Heemskerck's leven slechts als episode op te vatten? ‘En was dan het nemen van een Portugeesch galjoen zulk een wonder in dien wondertijd?’ vraagt ge misschien, maar wij mogen antwoorden: Als Meyer het slechts als een van de honderde dappere daden van dien aard had willen beschouwen, hij had geen schat van vinding besteed, om eene bijzonderheid uit te werken, slechts ter loops in ‘Leven en Daden van Jacob van Heemskerck, Admirael van Hollandt’ geboekt. Het is juist dewijl wij het vurige dier verbeelding waarderen; het is vooral dewijl ze ten onzent zoo zeldzaam is, dat wij wenschten den dichter te kunnen bewegen, in de schikking zijner scheppingen met dat oordeel, met die orde te werk te gaan, zonder welke geen kunstwerk voltooid heeten mag, of ten minste der volkomenheid nadert.

De buit, die 't donkre ruim besloot,
Was rijk als de ongerepte schoot
Der maagdelijke mijn.
Een schat van koper, lood en tin,
Muskus en kamfer school er in,
En rijkgebloemd satijn;
Met zijde, prachtig om te aanschouwen,
De vrucht van China's weefgetouwen,
Doorzigtig porcelein,
En chitsen, kleurenrijk en zacht,
Waarop de bonte vederpracht
Dier schitterende vogelscharen,
Wier kleurgeschemer door de blaâren
Van Papoeäs valleijen bloost,
Begoochelend was nagebootst.
Voorts specerijen, kostbre krip,
En zilverglans van spaanschematten
Herschiepen 't onwaardeerbaar schip
In een volledig kort begrip
Van al waar 't Oost op roemt als schatten.

Maar eedler buit, der schatten kroon,
Der overwinning heerlijkst loon,
Lag, diep voor 't oog des volks verholen,
In hut en pronkkajuit verscholen

't Was niet de rijkgeladen kiel
Alleen, die ons in handen viel,
Want passagiers van naam en stand,
De bloem van 't Lusitaansche land,
Rijk als Golconda's donkre mijn,
Vervulden, met gezin en trein,
De weidsche rijk vergulde wanden
Van menig vorstelijk vertrek,
Beneden hut en zonnedek;
Voor 't oog verborgen lustwaranden,
Waarin, als kostelijk gebloemt,
De schoonste vrouwen 't oog bekoorden,
Te zaâmgevloeid uit honderd oorden,
Om vrouw'lijk schoon beroemd!
Daar blonken leden van albast,
En 't oogazuur van 't neevlig west,
De gouden vlecht van 't noord;
't Gazellen oog vol kalmte en rust
En 't huidfluweel, in heete lust
Door vuurger daggod bruingekust,
Der vrouw van Yemens boord.
Ginds prijkte met haar kleinen voet,
En halfgeloken blikkengloed,
Met zijden wangen, waar de dag
Den weêrglans van zijn goud op lag,
En haar, aan ravendons gelijk,
De dochter van het Hemelsch rijk.
Daarneven, donker als de nacht,
Maar als de nacht der keerkringslanden,
Waarin miljoenen starren branden,
De maagd van Malabaarsch geslacht;
En zelfs ontbrak er in die schaar
Dien bloemenhof der min,
De grove leest noch 't wollig haar
Van de ebben Negerin.
Maar vrouw of maagd, van welken stam
Of uit welk werelddeel zij kwam,
Gebiedster of slavin:
Elk sidderde bij 't ligtst gedruisch,
Als 't popelblad bij 't windgesuis,
En weende en bad en sloeg een kruis
En hield den adem in;

Want over die onweêrbre schaar
Hing 't voorgevoel van bang gevaar,
Als 't onweêr zwoel en zwaar!

Doch verder geen verwenscht tusschenwerpsel onzer veder meer bij de volgende verzen, den opstand der manschap en Heemskercks handhaving van zijn gezag meesterlijk schetsende, waarmede wij voor deze maand afscheid nemen, verzekerd, als we ons vleijen te mogen zijn, dat gij u het gedicht voor den aanvang der volgende zult hebben aangeschaft, om ons voet voor voet te vergezellen, - neen, om intusschen vast eens te zien, of onder die weelderig geschilderde zwerm van schoonen, niet Heemskercks aanstaande school.

Nog door den gloed des kamps verhit,
Van wijn en overwinning dronken,
En smachtend naar het vol bezit
Diens zoeten krijgsbuits, hun geschonken
Door 't onverbiddlijk regt van 't zwaard;
Ontoombaar als het hollend paard:
Vermat zich 't volk, met wrevle handen,
De tucht des vlootheers aan te randen;
En kreten van geweld en moord
Bedreigden, weêrstand en vermanen
Ten spijt, haar die zich veilig wanen
Beneden 't schild van Heemskerks woord,
Dat de eer en 't leven toegezegd had
Aan elk die 't wapen neêrgelegd had.
Als de toorn van 't gepeupel dat plondert en blaakt
Opwellende als schuim uit het slijk van de straten,
Wen de stad onder 't huilen van 't oproer ontwaakt,
De grondvesten wagglen van troonen en staten,
En de kleppende stormklok, in gonzende vlugt,
Klatert en loeit op de trillende lucht:
Zoo was het woeden der muiters! Een vloed
Van grijnzende koppen, met schuim op de monden,
Walglijk van zweet en van stof en van wonden,
De oogen gevlamd en gemarmerd met bloed,
Tuimelde en stormde, in losbandig gewemel,
Razend van drift naar dien lokkenden hemel;
De laatste en de kostbaarste buit van den prijs,
Een Eden vol houri's, 't beloofd Paradijs!

Helaas! een hel van angst en schrik
En handgewring en smartgesnik,
Lag achter die gesloten deuren;
Te zwakke slagboom voor 't geweld,
Dat, als de winterstroom die zwelt,
Onteugelbaar dreigt neêr te scheuren
Wat zich zijn woede tegenstelt.
O! menige afschuwvolle vrouw
Voorzag, bij d'aanblik van die zwermen,
Aan eerbied vreemd en aan erbarmen,
Het lot dat in die walglijke armen,
Haar onvermijd'lijk wachten zou;
En toetste, met een traanloos oog
En boezem die onstuimig vloog,
Gejaagd door 't bonzend hartgeklop,
Een mespunt op den vingertop,
Als of ze een trouwen vriend beproefde,
Wiens hulp zij, welligt, ras behoefde;
En meen'ge maagd, met englenblik,
Zag raadloos om naar hulp en hoeder,
En wierp zich, ademloos van schrik,
In d'arm van vader, vriend of broeder,
Wiens hand vergeefs, in woesten togt,
De wapenlooze heupe zocht
Die weduw was van 't zwaard;
En beefde, omdat zij niets vermogt
Voor 't liefste goed op aard!
Mij zelv', mij kroop het hart inëen,
Bij d'aanblik van dat dol gemeen,
Zoo teugelloos en woest,
Wanneer ik aan het schouwspel dacht,
Dat nu, in spijt van Heemskerks magt,
Onfeilbaar volgen moest.
Van waar zou hulp of redding dagen?
Wie 't oproer temmen, dat gebod.
En overheid en tucht bespot?
Reeds klonken bijl en koevoetslagen
In wilden storm op 't brooze schot.

Maar wat toch drijft dien woesten hoop
Terug met zulk een spoed?

De baar gelijk die, in zijn loop
Het rijzend strand ontmoet;
Wat vrees vaart plotsling in die drommen,
Verkeert in ijs den gloed des wijns,
In angstgehuil de satergrijns,
En doet de dikke tong verstommen?

Schoon als de blinkende Englenvorst,
Wiens arm het vlammend wapen torscht,
Dat bliksemde aan de poort van Eden,
Stond Heemskerk daar: met vonklend oog,
Het stralend pantser om de leden,
En 't lichtweêrspieglend zwaard omhoog!
Zijn stem, die klaterde in 't verschiet,
Beheerschte 't schor gejoel,
Gelijk het zilvren horenlied
Het buldrend slaggewoel.
‘Terug! terug! gij laag geboeft!’
Zoo klonk 't gebiedend woord,
‘De hals van hem wiens voetstap toeft
Maakt kennis met de koord!
Wat! draalt ge en mort! Haalt boeijen liên!
'k Verlang den moedigen te zien,
Die 't waagt het staal dat Holland gaf,
Te kruisen met mijn vlootheersstaf!’

Zij draalden! dreigend zonk een wolk
Op 't woest gelaat van 't muitend volk;
De handen zochten mes en dolk,
't Gevaar was groot!
Toen zong, schelklinkende in zijn vlugt,
Des vlootheers lemmer door de lucht,
En alles vlood:
Maar niet voordat het bloedig dek
Gemarmerd was met versche vlek
Van dieper rood.
Den norschen dog gelijk, wiens woede
Vernieling dreigt aan wien hij ziet,
Maar die voor de opgeheven roede
En vasten blik zijns meesters vliedt:
Zoo tuimelde de wilde hoop
Beurtlings vertrappende en vertreden,

Met bloedende en gekneusde leden,
Van trap en overloop.
Verdwenen, als een bliksemstraal,
Was de onweêrsstorm, zoo snel gerezen!
In korter tijd dan ik 't verhaal,
Was 't dek weêr eenzaam als voor dezen;
Behalve waar, verminkt, verplet,
Er hier en daar een bloedend lag,
Die van het harde purperbed
Niet op zou staan voor d'oordeelsdag;
Zoenoffer voor 't miskend gezag
En de overtreden wet!

Eene opmerking slechts, mogen oude of jonge school op vele dichters bogen, die zoo gelukkig van toon weten te wisselen, als Meijer het hier doet? Ge hebt naauwelijks de stoute grepen bewonderd, waarmeê de kracht wordt vertegenwoordigd, of de liefelijke noten van den lust boeijen u nog meer! Doch hooger moet Heemskerck in uwe schatting rijzen, en waart ge zeeofficier, ge zoudt trotsch zijn op een wapenbroeder, die heldendeugd aan zulk een standaard toetst!

Een liefelijker schouwspel bood
Zich hartverkwikkend aan onze oogen,
Toen, voor den redder in den nood,
De vleugeldeuren open vlogen,
Wier broos paneelwerk, kort geleên,
Des noodlots jammerloop gekeerd had,
En, tegen 't bandeloos gemeen,
Een oogenblik zijn prooi verweerd had.
Daar lag een bontgemengde stoet
Van vrouwen, wier onthulde leden
Den opstand schier vergeven deden,
Met zinverwaarend' oogengloed
En losse vlechten, die in 't dwalen,
Om ronden hals en schouders dalen,
In al haar pracht aan Heemskerks voet,
En dankte hem in twintig talen!
Een lieflijk kind, als de englen schoon,
Met parels op de leliekoon,
Had 's redders knie omvat:

Een ander hield, met gloende wangen,
De roode handen krijsgevangen
Voor haar met bloed bespat;
En honderd stemmen, die nog trilden
Van d'angst voor 't uitgestaan gevaar,
Weêrklonken, onder vreugdgebaar,
Uit geestdriftvolle borst, in wilden
Bacchantenjubel door elkaâr!
Maar vleijender, schoon minder luid,
En 't sierlijkst en bevalligst geuit
Was 't inniger gevoel
Van 't kleiner aantal, drie of vier,
Wier houding, dankend zelfs nog fier,
Ons afgemeten scheen en koel,
Schoon vol van eedlen zwier,
Haar angst was ook niet luid geweest;
Geen nuttelooze klagt verkondde
Wat zij, in die onzetbre stonde,
Geleden hadden of gevreesd.
En toen die zoete Nimfenzwerm,
Die hem aan kniën hing en arm
En kleederzoom en zwaard,
Des vlootheers boeijen slaakte in 't ende,
Was het tot haar dat hij zich wendde,
Als had hij, in haar fieren aard,
Een bloedverwantschapstrek ontwaard.
O! wel wist hij elk hoflijk woord
Waarmeê men 't schoon geslacht bekoort!
En menige allerliefste vrouw
Had toen, begeesterd door zijn trouw,
Den schoonen held om niets gegeven,
't Geen zij verweerd had met haar leven,
Indien 't geweld, met ruwe hand,
Haar teugelloos had aangerand.
En in de schare van geredden.
Sloeg menig hartje, wil ik wedden,
Welks achting voor den redder zonk,
Dewijl hij haar het redloon schonk!
Hij zocht het niet noch nam het aan,
Dat loon 't welk and'ren voert langs paden,
Waarvoor, in 't uur van kalm beraden,

Hun voet had stil gestaan!
Van meer dan aardschen glans omstraald,
Stond hij als redder in haar midden,
Als weldoende engel, op haar bidden,
Beschermend neêrgedaald.
Hij wenkte, en 't bang gevaar verdween!
De lach der vreugd had, op de wangen,
Het schoonverwoestend angstgeween
En wanhoops lijkenkleur vervangen,
Toen ging hij heen!
En nooit betrad zijn voet den drempel
Van dien gewijden liefdetempel,
Voordat Malakka's veil'ge stad
Zijn zoeten buit ontvangen had,
Vrij als weleer,
En ongerept aan have en schat
Aan lijf en eer.

Uit Bohemen[1] Een blad uit mijn dagboek. II.

De uitgebreide Slawische[2] volksfamilie, die, reeds in de vroegste tijden, op 't wereldtooneel eene groote rol te vervullen had, trekt, in de dagen die wij beleven, op nieuw de algemeene opmerkzaamheid tot zich, en geeft ook daardoor aanleiding tot menig niet onbelangrijk berigt en menig beloonend onderzoek. Wij kozen Bohemen als het punt, waaraan wij eenige opmerkingen wenschten vast te maken, en laten ons dus niet in, met algemeenheden, die den geheelen stam betreffen; met de nasporing der ontwikkeling van natie en taal uit Indiën, noch met de historische verbrokkeling in vele volken - bij wie thans weêr een scheemrig begrip van éenheid is ontwaakt - noch met de verschillende dialekten uit die verdeeling voortgevloeid. De Sla-

1 Vgl. den voorgaanden Jaargang van ‘de Gids,’ No. XII.

2 De gevoelens der taalkundigen, omtrent deze naamsafleiding, verschillen. Zoo verkiezen sommigen die van ‘Slawa’ (roem) of van ‘Salawa’ (eiland, landtong, en dan zouden de Slawen ‘eilandbewoners’ geheeten hebben) terwijl anderen beweren, dat de wortel van den naam moet gezocht worden in ‘Slowo’ (woord), 't geen duiden zou op de welbespraaktheid der Slawen, of van ‘cloweek’ (mensch). Tot de Slawische volken rekent men: de Wenden, Anten, Wilzen, Obotriten, Rutheniers, Sorben, Kassuben, Bohemers, Polen, Polaben, Russen, Serviërs, Kroäten, Wallachen en Slowaken.

wische taal en letterkunde, die meestal deelen moest in de veroordeeling, welke het onbekende treft, heeft, vooral in lateren tijd, een bloeijender en krachtiger uiterlijk gekregen, sinds mannen van erkende talenten en van diepe, wijsgeerige studie, zich harer hebben aangetrokken. Zoo neemt de bekende philoloog D^{r}. P.J. Šafařjk[1] haar in hoede, als hij beweert, dat de Slawische taal eene reeks van goede eigenschappen en voordeelen bezit, in hare verbuiging zonder lidwoord; in hare vervoeging zonder voornaamwoord; in de bepaalde waarde harer sylben, die nooit van den logischen toon der woorden afhankelijk is, en haar dus, behalve voor den zang, bijzonder voor de aanwending op 't oud klassische metrum geschikt maakt; in hare woordenrijkheid, in de menigte en 't verschil harer éenklanken en verbuigingen; in hare woordvoeging. Ze gebruikt weinige en eenvoudige klanken als verbuigingssylben bij declinatie en conjugatie, doch drukt niettemin, naauwkeurig en fijn, den uitgang, 't geslacht, 't getal, den persoon, den tijd en de wijze uit, zonder dat ze daartoe de hulp der slepende voornaamwoorden behoeft. Om zich van de welluidendheid der taal te overtuigen, moet men die hooren in den mond des volks, ofschoon niet alle stammen hierin gelijk staan, en er, bijv., tusschen de bevalligheid van 't Servisch en de vòlheid en kracht van 't Russisch en Boheemsch een groot onderscheid bestaat. Intusschen geeft dit geenszins regt der Slawische taal 't verwijt toe te voegen van oorspronkelijke hardheid en kakophonie; want welluidendheid eener taal en weekheid zijn twee verscheiden begrippen. Wèl heeft ze overvloed aan medeklinkers, doch als men die nu weêr beschouwt als teekens van voorstelling en begrip, terwijl men de klinkers, in zeker opzigt, aanmerkt als dienaren der consonanten, dan zou, wat men haar nu als eene smet wil aanwrijven, eer als goede eigenschap behooren geacht te worden. Daarbij komt de zoo vaak misprezen hardheid der Slawische talen, veeltijds op rekening van ongeoefende en smakelooze schrijvers; of 't is eene dwaling van hen, die, der taal niet kundig, de

1 In zijne Geschichte der Slawische Sprache u. Literatur, nach allen Mundarten. Ofen, 1826.

klanken meer met het oog, dan met het oor opvatten. Omtrent den trap van beschaving, waarop de heidensche Slawen gestaan hebben, is niets bekend; eerst na hunne bekeering tot het Christendom, ontvingen ze 't letterschrift. De apostels der Slawen, Cyrillus en Methodius[1], lazen de mis in de landtaal[2], en 't dialekt, waarvan ze zich bij hunne bijbeluitlegging en overzetting bedienden, zou misschien (even als 't Hoogsaksisch in Duitschland) de boekentaal der Slawen zijn geworden, indien niet de heillooze scheuring der Oostersche en Westersche kerk, ook de Slawische stammen gescheiden en den een genoopt had, het Cyrillische alphabet te behouden, den ander 't Hieronymiaansche aan te nemen. 't Cyrillisch schrift is, tot op nieuwere tijden, in Bulgarije, Servië, Bosnië, Wallachije, enz., in gebruik; 't Hieronymiaansche (naar den vierden letter, Glagola, ook 't 'Glagolitische' geheeten) werd overal in Dalmatië, Kroätië, Kraïn en Istria geschreven, doch is thans veelal door latijnsche karakters vervangen. Over den oorsprong van dit laatste is veel getwist; 't is vooral beschermd geworden door schrijvers, die niet gelooven konden, dat de Slawische volken, eerst in 't midden der negende eeuw, het letterschrift zouden ontvangen hebben. Ze leidden die gift dus liever van den H. Hieronymus (Δ 420) af. Intusschen schijnt het nu uitgemaakt, dat dit alphabet (Bukwika) zijn ontstaan verschuldigd is aan 't vroom bedrog van een' monnik, die, in 1220, de Dalmatiërs der Grieksche kerk tot de Katholijke wilde doen

1 Cyrillus en Methodius, de schutspatronen van Bohemen, verdienden den naam van 'Apostels der Slawen,' door den zelfopofferenden ijver, waarmeê ze, in 't begin der negende eeuw, in den Taurischen Chersonesus (de Krim) in Bulgarije, in Moravië en Bohemen, het Evangelie verkondigden. In 876 riep Nicolaas I de beide broeders naar Rome, om zich te verantwoorden over 't gebruik van de landtaal bij hun kerkelijk onderrigt; ze slaagden echter in die verantwoording, zóo volkomen, dat ze, in stede van berisping, de bisschoppelijke wijding ontvingen. Cyrillus stierf te Rome in 868 of 870, Methodius in 900.

2 Namelijk 't oud-Slawisch, de moeder van alle Slawische dialekten, maar welker oorsprong door een ondoordringbaren sluijer wordt bedekt. Die taal wordt in 't dagelijksch leven nergens meer gesproken en kan echter niet 'dood' geheeten worden, omdat ze, als taal der kerk, in sommige oorden voortleeft. 't Oudste document is 't zoogenaamde Ostromirsche Euangelium van 't jaar 1056, in de boekerij te St. Petersburg; 't oudste gedrukte boek is een Missale van 1483.

overgaan. 't Is eene willekeurige verandering der Cyrillische letterteekens, met bijvoeging van enkele nieuwe, die aan 't Koptisch zijn ontleend, waardoor dit schrift, 't geen de uitvinder, om 't beter ingang te doen vinden, aan Hieronymus toeschreef, een zeer gekunsteld en onduidelijk karakter ontving. De onderscheiden tongvallen ontstonden niet in denzelfden tijd en zijn ook, in hunne ontwikkeling, niet allen even voorspoedig geweest. Ieder dialekt heeft zich een eigen baan gebroken, in zijn eigen rigting ontwikkeld en daardoor aanleiding gegeven, tot eene spraakverscheidenheid, die 't verkeer, tusschen volken van denzelfden stam, zeer moeilijk maakt, en den vreemdeling afschrikt van het voornemen, zich door dien doolhof een' weg te zoeken naar de kern der Slawische taal. Na deze weinige algemeene aanmerkingen, keeren we tot de beschouwing van den Boheemschen tongval weder.

't Land, dat nu Bohemen heet, werd, omstreeks het midden der VI^{de} eeuw, betrokken door den Slawischen stam der Čechen, die zich onder de Bojoarii vestigde. 't Nieuwe element, dat de vreemdelingen in 't bestaande volksleven bragten, en dat zich door menige eigenaardigheid scherp onderscheidde, gaf aanleiding tot die bonte mengeling, welke wij, nog op den huidigen dag, in de taal, de zeden en den volksaard der inwoners van Bohemen opmerken. De bevolking van dit rijk en van Moravië, dat, in de elfde eeuw, met Bohemen werd veréenigd, telt 1,830,000 Duitschers op 2,558,000 Čechen; in Silezië en Moravië zijn 726,000 Duitschers op 1,450,000 Slawen.

Even als nu de taal der oorspronkelijke bewoners, door de zamenwoning met de vreemden, eene zekere hardheid en gewrongenheid, benevens menig bastaardwoord, bekomen heeft, dat haar van 't zuivere Hoogduitsch zeer onderscheidde, zoo verloor ook 't Čechisch, door Duitschen invloed, veel van zijne oorspronkelijkheid, en lijdt, in den mond der menigte, aan eene wanstaltige mengeling van Germaansche en andere uitheemsche woorden, die den Boheemschen taalgeleerde wanhopend maakt. De benaming van enkele voorwerpen - ook van het dagelijksch gebruik - is, bij 't volk, zoo bepaald verloren gegaan, dat de ongeletterde den puristischen taal-

kenner niet begrijpt. Ongeoefende schrijvers hebben de taal doen kreupel gaan aan een euvel, waaraan 't oorspronkelijk dialekt niet leed; ze hebben haar onzuiver, hard en stootend gemaakt, omdat ze de kunst niet verstonden 't gebrek aan sonore vokalen en de opéenhooping van medeklinkers te vermijden in de taal der pers, zoo als 't volk dat doet in 't krachtiger, kerniger en buigzamer Boheemsch van 't dagelijksch leven. 't Is moeilijk te bepalen omtrent welken tijd men met de kultuur der Boheemsche taal een begin heeft gemaakt, maar het oudste monument der vroegere beschaving is 't 'Königinhofer' handschrift, eene verzameling van epischlyrische volksgezangen, die waarschijnlijk uit de negende eeuw dagteekent[1]. Over 't algemeen bezaten de Bohemers een' niet geringen geest van navolging. Duitsche zeden gingen in hun volksleven; Duitsche en Latijnsche woorden, soms vrij smakeloos op een' Boheemschen stam geënt, gingen in hunne taal over, zoodat de echt Slawische type hoe langer zoo meer daaronder begon te lijden, en de Čechen, in de middeleeuwen, 't niet zeer vleijend spreekwoord verdienden: 'De Bohemers zijn als de apen; ze doen alles na.'

Gelijk 't ging met de staatkundige beteekenis van het land, zoo ging 't ook met het volksbewustzijn en de taal; nú eens geschoord en omhoog geheven door de vorsten uit het Boheemsche huis, dán weder meêgesleept in den maalstroom van krijg en verwarring, vergeten, verdrukt, vertreden. Blijde ging de zon der voorspoed op, toen Karel IV, bezield door eene gloeijende drift voor al wat nationaal Čechisch was, het oude Praag tot den zetel des hofs verhief en rondom den troon alles bijéenbragt, wat er aan wetenschap en kunst te verzamelen viel voor de jonge hoogeschool, die, in dit jaar, 't vijfde eeuwfeest harer stichting..... viert? neen, gedenkt - omdat er van 't feest der wetenschappen geene sprake zijn kon, in een' tijd zoo vòl onlust en politieke woeling, al

1 Als een bewijs, dat de natie deze liederen, die zich door een' zwaarmoedigen geest, door eenvoud, en hier en daar door dichterlijke verheffing onderscheiden, in eere houdt, noemen we de 'Starožitné Pjsně' of oud-Boheemsche gezangen, aan dat HS. ontleend, door den in Praag zeer gewilden componist W.J. Tomášek in muzijk gezet (op. 82, Praag, bij Joh. Hoffman) en met geestdrift ontvangen.

had de grijze stad de laatste dagen van October dezes jaars, reeds voorlang met innig verlangen te gemoet gezien; al had ze standbeelden opgerigt en pleinen aangelegd, ter viering van den jaardag der ‘universitas antiquissima;’ al hadden de keizer en de grooten des lands, met vorstelijke mildheid, de sommen bijéengebragt, die strekken moesten om koninklijken luister bij te zetten aan de plegtigheden dezer gedenkdagen. Hoe scherp was 't contrast met den Karolinischen tijd; hoe bitter de teleurstelling voor allen, die 't wèl meenden met den bloei der oude eerwaardige stichting!

Onder Karel's regering herbloeide de lyrische poëzij en uitte zich met innigheid en warmte, in eene levendige, krachtige, harmonische taal; alles beloofde ontwikkeling, bloesem, knop en vrucht, toen op éenmaal de koesterende zon zich verschool achter de onweêrzwangere wolken, die over 't regeringstijdperk van den woesten Wenzl IV, hare sombere schaduwen wierpen. Naauwlijks bekomen van de schokken, die 't deerlijk geteisterde land geleden had, en even herademend in 't genot eener smachtend verlangde rust, werd het op nieuw ten tooneel voor den bloedigen Hussiten-oorlog. Met dezen echter ontwikkelde zich het nationaal element en de lust voor de volkstaal, zoodat er, in 1487, in Praag eene Boheemsche boekdrukkerij werd opgerigt, die weldra door andere werd gevolgd. De invloed van vreemden werd met kracht geweerd; de taal der regering en der regtspleging werd Boheemsch (vooral door de pogingen van Victorin Corn. van Wišehrad), en het tijdvak vruchtbaar in nationale letterkunde, waartoe Joh. Husz en Hieronymus van Praag niet weinig toebragten. Intusschen kreeg de letterkunde van dit tijdperk, wèl de rigting van den dag, d.i. de theologische, want behalve de hymnendichter van Myrzinsky en Hyneč van Pod^{e}brad, bewogen zich de meeste schrijvers op 't gebied van godgeleerdheid en geschiedenis. 't Is intusschen gebleken, dat ook geneeskunde, aardrijksbeschrijving en staatkunde door enkelen, niet zonder gevolg, werden beoefend. De zestiende eeuw was voor de Letterkunde van Bohemen de ‘gouden.’ Ze wies in rijkdom en omvang, naarmate de protestantsche factie meer in aanzien geraakte en groeide in magt. Rudolf II was zelf een ijve-

rig beoefenaar der wetenschap, en lokte de nationale literatuur tot krachtiger ontwikkeling uit. De taal werd met ijver beoefend, gezuiverd, gekweekt. Ook de voortdurende twistgedingen der kerk, bragten de redeneerkunst der partijen tot hooger volmaking; de overzetting van den zoogenaamden ‘Kralicker’ bijbel (1579-1593), die men prijst als een voorbeeld van zuiver Boheemsch; de eerste Boheemsche spraakkunst door den linguist Benesz Optat (1533); onderscheiden voortreffelijke werken over geschiedenis, regtsgeleerdheid, wijsgeerte, natuurlijke historie (bijv. A. Zalušansky v. Zalušan, die 't eerst de leer der sexualiteit en bevruchting der planten in 't licht stelde) en kanselwelsprekendheid (bijv. Étibor Kotwà, gewoonlijk de ‘Boheemsche Cicero’ geheeten), bewezen genoegzaam, dat de opwekking, die van 't gekroonde hoofd was uitgegaan, een' heilzamen invloed uitoefende op de geletterden van allerlei soort.

Doch die toestand van ontwikkeling en vooruitgang zou dra gevolgd worden door een' dubbelen achteruitgang; door eene langdurige en drukkende duisternis. Weêr begon de aanéenschakeling van rampen voor 't ongelukkig Bohemen, met den kamp, dien Frederik V, van de Pfalz, verkozen koning van Bohemen en hoofd der protestantsche Unie, aan den ‘witten Berg,’ tegen de verbonden magten der katholijke Ligue, onder Maximiliaan van Beijeren, verloor. De overwinnaars zochten in de vernietiging van 't nationaal element, den grond der vestiging voor hun gezag. Op éens werd de volkstaal uit staatsstukken en regtzaal verbannen; de protestanten gewelddadig uit het land verdreven en hunne boeken verbrand; de opvoeding der jeugd toevertrouwd aan Jezuïten, die zoo wèl hun best deden om iedere vonk van nationaliteit in de borst hunner kweekelingen te dooven, dat de taal der Čechen, binnen weinig tijds, alléen bij de smalle gemeente in gebruik was, en ieder, die op beschaving aanspraak maakte, zich wèl wachtte Boheemsch te spreken. 't Geen de vorige jaren geleverd hadden, was spoedig verdrongen en vergeten, en dit tijdvak van volks- en gewetensdwang zoo goed als verloren voor de Čechische taal- en letterkunde. Omstreeks het einde der vorige eeuw, begon de Oostenrijksche staatkunde te begrijpen, dat het minder

geraden was 't Boheemsch gedeelte harer onderdanen, in de vrije uiting hunner nationaliteit geheel te verhinderen; en de taal, die sinds zoo lang verschoven en min geacht was, werd door Jozef II en Franz I gedeeltelijk in haar regt hersteld en in de scholen onderwezen. Sedert die herstelling heeft ze menig bewijs gegeven, dat er nog jeugdige sappen huizen in den ouden stam; van rondsom schieten er nieuwe loten en bladeren uit den verweerden tronk, die zich langzamerhand tot eene digte kroon veréenigen. 't Bewustzijn der Boheemsche nationaliteit is weder ontwaakt en wordt bewerkt, in allerlei vormen en door allerlei middelen. Mannen van onderscheiden rigting, maar van groote verdiensten en 't vertrouwen des volks genietende, hebben hunne hulp geleend aan de bereiking van dat doel. Veréenigingen van allerlei aard en kleur werken daartoe mede, en de jongste staatkundige gebeurtenissen hebben ons kunnen doen oordeelen over de resultaten, tot welke men, langs al die wegen en met al die middelen, geraakt was; ze hebben ons tevens (en waarschijnlijk tegen de bedoeling der Čechomanen) een' blik gegund in 't groote plan, dat men met de koestering van 't Boheemsch element vooral op 't oog had. De Slawische natie bezit een schat van volksliederen uit vroegeren en lateren tijd. Die maken, in den staat hunner letterkunde, het ‘house of commons’ uit, waarin de geest des volks zich energisch vertegenwoordigt. Sommige dier gezangen hebben menige eeuw beleefd, maar blijven altijd jong, in den gloor eener eeuwiggroene Erinnering. Te regt begrepen de Čechomanen, dat de wederopwekking van 't halfvergeten nationaalgezang, een krachtig middel wezen zou, om in den boezem der natie 't volksbewustzijn de doen herleven; van dáar die vreemdsoortige concerten, waar de vreemdeling naauwelijks van zijne verwondering bekomen kan, als hij het auditorium, door een paar acchoorden van inleiding, onder den invloed eener begeestering gebragt ziet, die zich 't eerst door vurige blikken, stuiptrekkende bewegingen, gebalde vuisten en zwaardvechters-standen openbaart, totdat het opgekropte gevoel losbarst in 't krachtigst uni sono der geheele vergadering, die haar hartstogt lucht geeft, op den adem van 't geliefkoosde lied. Gelijk ieder

Čech een geboren musicus is, zoo is hij ook een geboren danser. Geen wonder dus, dat ook deze eigendommelijke rigting, die zich vooral in de uitvinding van volksdansen en de geestdrift - de diepte, zouden we bijna zeggen - in de uitvoering daarvan, vertoont, van genoegzame beteekenis geacht wordt, om ze dienstbaar te maken aan de kweeking van 't nationaal element. Als zoodanig waren de ‘Beséda's’ of bals, waar niets wordt toegelaten, 't geen niet echt Boheemsch is; waar men 't somtijds als eene beleediging zou aanmerken, indien men, in plaats van de taal der Čechen, eene andere sprak, - steenen des aanstoots voor 't k.k. stadsbestuur, dat eenige malen zijn ‘veto’ uitbragt, maar, in den laatsten tijd, die Boheemsche veréenigingen ongemoeid heeft gelaten, misschien wèl omdat men begon in te zien, dat deze toch niet van zóo gevaarlijke strekking waren, en men, van eene dansende nationaliteit, het minst te duchten heeft. Van grooteren invloed zijn de pogingen der Letterkundigen - die ‘Freiheitsmänner,’ welke, onder den algemeenen naam ‘Literaten,’ bij elke jongste omwenteling, eene hoofdrol hebben gespeeld en wier bent bestaat uit eene veréeniging van hoogst verschillende elementen, die, om zeer uitéenloopende redenen of hoogst onderscheiden belang, de bestaande orde van zaken zochten om te keeren. Intusschen is er in Bohemen, nog een groot onderscheid tusschen de jongere schrijvers, die het Čechisch element in de natie bewerken, zonder zich van de taal der Čechen te bedienen; die daartoe middelen kiezen, welke buiten de bevatting van 't eigenlijk volk liggen en daarom slechts van geringen invloed kunnen wezen, - en tusschen anderen, die zich in alles voegen naar den geringeren trap van ontwikkeling, waarop de Boheemsche individualiteit zich bevindt. Deze laatsten bearbeiden de grondstoffen, die ze vóor zich hebben, met de middelen, die daartoe het best geschikt zijn; in hunne gedichten, in hunne schriften, dalen ze af tot het bewustzijn des volks; ze geven 't gedachten, beelden, begrippen, die ze eerst aan dat volk zelf hebben ontleend, en die gelouterd tot den oorspronkelijken bezitter wederkeeren; ze doordringen, zoo doende, dat volk met een geest van nationaliteit, die zich uit zich zelv' ontwikkelt,

voedt en verjongt. Volgens deze opvatting zou men aan mannen als Anastasius Grün (A.A. von Auersperg), aan Nicolas Lenau (N. Niembsch von Strehlenau), aan Alfred Meiszner, Moritz Hartmann, aan Uffo Horn en anderen den eernaam van volksdichter moeten onthouden, omdat hun vlugt te hoog is voor 't pas ontwakend intellect des volks, dat zich bij lange geen omschreven begrip weet te vormen van de verheven eischen eener zedelijke en staatkundige vrijheid. Wèl hebben deze zonen van 't Lied, ofschoon meerendeels:

‘deutschen Blutes Sprossen,’

de zaak der Čechen omhelsd; wèl bevorderen ze de verbreiding hunner idéen door woord en schrift, soms door daad (gelijk we later den gevierden dichter van ‘Kelch und Schwert’ aan 't hoofd der afgevaardigden naar Weenen zullen zien staan), maar 't is tevens duidelijk gebleken, dat ze de stellingen der Čechomanie niet tot in hare laatste gevolgtrekking huldigen; dat ze de streng panslawistische rigting, waarin deze zich eene baan heeft pogen te breken, geenszins tot hun eigene hebben gemaakt. Ze waren 't in menig opzigt onéens met den gang der idéen-ontwikkeling en de opéenvolging van gebeurtenissen als verwerkelijking dier idéen. Voor 't minst bestond bij Meiszner (den zanger van ‘Žižka,’ een heldendicht, dat ook buiten Bohemen zijn' naam heeft omlauwerd) te hooge ingenomenheid met de omwenteling van Februarij, dan dat hij vrede hebben kon met die van Maart. Daarom gevoelde hij zich geklemd in de banden eener zoogeheeten tyrannij en verheugde zich, met al den gemoedelijken ernst, die hem onderscheidt, in 't vooruitzigt Praag te verlaten en den Franschen, den republikeinschen vorm der vrijheid, in 't land harer geboorte, den cijns zijner vereering te brengen. Wèl verwacht hij, in angstige spanning, den dag, waarop 't, na langen strijd, zal uitgemaakt worden:

‘ob Deutsch, ob Böhmisch endlich siegen soll,’

maar verheugt zich tevens, dat die ure niet zóo nabij schijnt,

omdat hij zich de moeijelijkheid zijner stelling niet ontveinst, als hij vraagt:

‘Der freie Dichter, deutschen Blutes Sprosse
Und doch der Heimath treu in ihren Wehn,
Der stets beim Schwächern stand als Kampfgenosse,
Wie sollt er dann im Heer der Stärkern stehn?
Für Volksthum focht er treu in allen Tagen,
Sein Wort der Lösung war Gerechtigkeit,
Wie sollt' er nun zum Drängerheer geschlagen
Beim Unrecht stehn im Irrsal dieser Zeit?
Das Schwert müsst' er auf's eigne Herze wenden,
Den Zwiespalt tilgend mit dem eignen Mord,
Säh' er das Opfer mit erhob'nen Händen
Vor sich, und Brüder hier und Brüder dort!’

Of de dichter, bij den uitgebarsten kamp, aan zijn voornemen gevolg heeft gegeven of niet, is mij niet ter oore gekomen. De natie der Čechen (opdat ik van deze uitweiding tot mijn onderwerp weêrkeere) is derhalve 't meest gehecht aan hen, die zich wèl op 't standpunt harer bevattelijkheid plaatsen willen; ze schat hunne pogingen op grooten prijs, en bewees, nog in den vorigen winter, hare sympathie voor allen, die zich aan volksontwikkeling en vorming gewijd hebben, toen de lijkstoet van den eerwaardigen en algemeen geachten Jungmann (die met Prohažka, met den bekenden Dobrowsky, met den boven geprezen Slawist Šafařjk en anderen, zich omtrent de opwekking van taal en nationaliteit hoogst verdienstelijk heeft gemaakt) door de straten van Praag trok. Mannen van allerlei rang en stand, van iederen ouderdom, van iedere kleur, vergezelden 't lijk van den nationalen letterkundige naar zijne laatste woning, en niet 't meest sprak de hartelijkheid, uit de lijkredenen en lijkfeesten, die er ter eere van den gestorvene, ook in andere steden des rijks, werden gehouden; méer nog, uit de algemeene klagt des volks, dat met weemoed en hoogachting den verloren vriend herdacht.

Onder de grootsche stichtingen, die, in Bohemen's hoofdstad, gewijd zijn aan kweeking van wetenschap en kunst,

bekleedt hare beroemde hoogeschool eene eerste plaats. We zagen reeds vroeger, dat deze haar ontstaan dank wijt aan Karel IV (als koning van Bohemen Karel I), en dat ze zich verhoovaardigt op den eertitel van ‘Universitas antiquissima,’ - t.w. van Duitschland. Wenzl IV zette 't goede werk zijns vaders voort, door haar, in 1383, 't gebouw te schenken, dat, naar den naam van den stichter der hoogeschool, ‘Carolinum’ geheeten wordt en thans nog de gehoorzalen der juridische en medische faculteiten, benevens de groote, als antiquiteit merkwaardige, promotiezaal (Aula magna Carolina) bevat. Hier heeft Husz de stellingen van Wicliffe verdedigd; hier hield hij onderscheiden redevoeringen, om 't goed regt zijner landgenooten te bepleiten, toen de Duitschers (de talrijkste partij aan de Prager hoogeschool), ontevreden over de bepaling van Karel IV, waarbij aan de inlanders twee, aan de vreemdelingen slechts éene stem werd gegund in de beraadslagingen over de zaken, die de universiteit betroffen, poogden dit privilegie te brengen aan de zijde van hen, die numeriek 't sterkst waren. Men weet, dat de beslissing des konings, die ten voordeele der Bohemers uitviel, eene groote menigte Duitschers bewoog 't land te verlaten. Tot onder de regering van Ferdinand I, was de Karolinische hoogeschool bijna geheel met utraquistische leeraren bezet, 't geen den keizer noopte, op aanzoek der katholijken, de Jezuïten naar Praag te roepen, die zich in 't Clementinum vestigden en aldaar de Ferdinandsche hoogeschool stichtten. Deze twee inrigtingen werden, ten jare 1653, versmolten tot éene, die den naam van ‘Carolo-Ferdinandea’ draagt. De auditoria der faculteiten van wijsgeerte en godgeleerdheid, bevinden zich nog in 't Clementinum, dat door de Jezuïten gebouwd werd op de plaats, die eertijds door twee straten, zeven pleinen, twee en dertig huizen en drie kerken was ingenomen! Deze reusachtige stichting bevat de boekerij der hoogeschool, gegrond uit de bibliotheek der Jezuïten, na de opheffing dier orde; uit de verzamelingen van onderscheiden kloosters, en de schenking der aanzienlijke boekerij van vorst Kinsky. Ze groeit intusschen steeds aan, zoowèl door prachtige geschenken der keizerlijke familie en der grooten des lands, als

door de som, die haar jaarlijks tot den aankoop van boeken verstrekt wordt. Ze bezit over de honderd duizend banden, vierdehalf duizend handschriften, voornamelijk van de twaalfde tot de vijftiende eeuw, en staat onder 't opzigt van den meergeroemden Šafařjk. Onder de hulpmiddelen ter beschikking van de universiteit, behooren voorts nog genoemd te worden de sterrentoren; 't kabinet van naturaliën, van natuurkundige werktuigen, van numismatiek; den kruidtuin; 't laboratorium voor scheikunde; onderscheiden ziekenhuizen, 't voortreffelijke krankzinnigengesticht, enz.

Daar was een tijd, dat de Prager hoogeschool in ontwikkeling boven alle andere uitstak; een tijd, dat de mare harer wetenschap, geheel Europa vervulde. Sedert dien tijd heeft ze menige lotwisseling beleefd, en is somtijds, in een vergeten rust, op oude lauweren ingesluimerd, doch (voor eenige jaren) met nieuwe krachten en verjongden moed, uit die sluimering ontwaakt. Vooral de rigting der Prager geneeskundige school, die gedeeltelijk aan de Weener hare vorming verpligt is, heeft eene algemeene vermaardheid verworven. Dát tuigt die toevloed van geneeskunstoefenaren, welke, uit het noorden en zuiden van ons werelddeel, henenstroomen naar Praag, om zich met eigen oog te overtuigen van de grootsche resultaten, die de rationeele kunst dáar te aanschouwen geeft; dát tuigt de sympathie, die hare theoriën, op een langdurig en scherpzinnig onderzoek gegrond, bijna overal hebben opgewekt. 't Is hier de plaats niet, om in zulke meer wijdloopige beschouwingen te treden, als waartoe de veelzijdigheid der stoffe en mijne ingenomenheid met dit onderwerp, mij dra zou verleiden. Ik hoop spoedig gelegenheid te vinden, daarover opzettelijk te handelen, maar voel mij tevens gedrongen hier mijne bewondering uit te spreken voor de pogingen van mannen als Dr. Oppolzer (dien de hoogeschool van Leipzig thans aan hare Boheemsche zuster heeft afgetroond), als Dr. Jaksch en Dr. Pitha, die, toegerust met uitstekende gaven, groote geestdrift voor 't verheven doel, dat ze beoogen, en bijzondere éenstemmigheid in de keuze der wegen, die ze inslaan ter bereiking van dat doel, zich geheel hebben gewijd aan al wat der wetenschap nuttig wezen kan; die aanvankelijk de voldoening smaken,

dat de hooge trap van ontwikkeling, tot welken zij die wetenschap gebragt hebben, van alle zijden toejuiching, medegevoel en medewerking ondervindt!

Op 't nationaal Museum treft men de meest vreemdsoortige verzameling aan van allerlei min of meer belangrijke voorwerpen. De beroemde graaf Caspar von Sternberg heeft, als de eerste voorzitter van deze veréeniging, zich omtrent haar ten hoogste verdienstelijk gemaakt. De ‘Gesellschaft des böhmischen Museums’ heeft zich 't veelomvattend plan voorgesteld, om de voortbrengselen der natuur, de schatten van kunst, en de gedenkteekenen van vroegeren en lateren tijd te verzamelen; om ze dienstbaar te maken aan 't algemeene nut; om de wetenschappen, kunsten en industrie van Bohemen, op alle mogelijke wijzen, te bevorderen en te ondersteunen. 't Museum poogt dus, in 't algemeen, de wetenschappelijke prototype des lands te wezen; Bohemen te vertegenwoordigen in zijn universeel-historische beteekenis; als 't ware den spiegel te leveren, waarin 't volk van voorheen en thans aanschouwelijk gemaakt wordt, in de geheele ontwikkeling van natuur en zeden, van geschiedenis, kunst en literatuur. De boekerij des Museums staat onder 't opzigt van den geleerden Slawist Wenzl Hanka, is ruim twintig duizend deelen sterk en in onderscheiden afdeelingen gesplitst. De eerste afdeeling (die voor natuurlijke geschiedenis en exacte wetenschappen in 't algemeen) telt veertien duizend deelen en bestaat uit werken over algemeene natuurhistorie, geschriften van Akademiën, van Gezelschappen, en allerlei wetenschappelijke Journalen; over geognosie en mineralogie, dier- en plantenkunde, met hare onderafdeelingen; oeconomie, technologie, physica en scheikunde; over mathematische wetenschappen en sterrenkunde; reisbeschrijvingen, volkenkunde met terugzigt op natuur- en oudheidkunde. Dit gedeelte der boekerij bezit een' grooten schat aan prachtuitgaven van werken over botanie en zoölogie; de botanische literatuur vóor Linnaeus en de schriften van dien natuuronderzoeker bijna in hun geheel; verder de reizen van Dumont d'Urville, A. von Humboldt, Caillaud, den prins van Neuwied, e.a.; één der twaalf

gekleurde exemplaren van Ruiz en Pavon's ‘Flora Peruviana et Chilensis;’ Rosellini's ‘Monumenti de Egitto e della Nubia;’ Roxburgh; Corda's ‘Prachtflora der Schimmelbildungen’ en wat niet al meer! De tweede afdeeling der bibliotheek, bevat de boeken in 't Boheemsch, waaronder eenige der oudste en meest zeldzame drukken, bijv. de eerste uitgave der Kronijk van 1486, de Bazeler Compactaten van 1513; verscheiden uitgaven van den bijbel, daaronder de beroemde ‘Kralicker;’ een exemplaar van den boheemschen Broederbijbel van 't jaar 1596, op zijdepapier, eens 't eigendom van den ongelukkigen koning Frederik V. In de derde afdeeling treft men de werken aan, die op Bohemen en Boheemsche toestanden betrekking hebben, in allerlei talen, met het vak van geschiedenis veréenigd. De vierde afdeeling omvat de werken over linguistiek, vooral Slawische - waarvan de Poolsche nog 't rijkst is. Niet ten onregte is het Museum trotsch op 't bezit van meer dan twee honderd vreemde ‘incunabula;’ op ruim duizend banden handschriften (als zoodanig zijn verscheiden stukken van Husz, van Žižka, alsmede 't hier boven vermelde ‘Königinhofer’ HS. beroemd); op talrijke oorkonden, autographen van groote mannen en fac simile's; op eene ethnographische, heraldische en numismatische verzameling (in deze laatste zijn vooral de munten uit Bohemen en Moravië het talrijkst); een kabinet van delfstoffen en petrefacten; onderscheiden belangrijke exemplaren uit het gebied der dier- en plantenkunde, die, door de verzamelingen van den Prager natuuronderzoeker Dr. J.W. Helfer (ten jare 1840, bij de Andamaneilanden, in den Indischen archipel, omgekomen) eene aanzienlijke vermeerdering ontvingen. De geognostische verzameling is hoofdzakelijk door hare versteende Flora der voorwereld belangrijk, die weder aan den geleerden von Sternberg haar ontstaan te danken heeft, ongeveer vijftien honderd exemplaren telt en voor de volkomenste en schoonste verzameling van dien aard gehouden wordt. Het stift der Praemonstratensers[1], Strahow, bezit eene uitge-

1 De Praemonstratensers zijn leden eener geestelijke orde, die door Norbert van Xanten († 1134), uit het land van Cleve, werd gesticht. In den schoot der fortuin, als Kanunuik te Keulen en Kanselier van Hendrik V, overviel dezen op éens een afkeer van alle wereldlijk genot, zoodat hij van eer en heerlijkheid afstand deed, en als een armelijk boetprediker door 't land ging dwalen. Intusschen gelukte 't hem niet, andere kanunnikken tot hetzelfde gedrag te bewegen. Ten jare 1120 stichtte hij in 't dal Prémontré (Praemonstratum) op 't gebied van 't fransche bisdom Lâon gelegen, een klooster, 't geen weldra de pausselijke goedkeuring verwierf, naar 't voorbeeld der Cistercienser-orde. Overal, ook in de Nederlanden, zette hij zijn hervormingsplan met kracht en ijver door, en niet zonder vrucht. De orde telde, in haren bloesemtijd, meer dan twee duizend kloosters (waaronder vijfhonderd voor nonnen), die echter door de ontaarding der zeden - een gevolg der verbazende rijkdommen, welke hun van alle kanten toevloeiden - en de kerkhervorming der zestiende eeuw, grootendeels ondergingen. Thans leeft de orde nog slechts in weinige kloosters in de Oostenrijksche staten; in Polen, en voornamelijk in 't prachtige Strahow te Praag. De kleeding der orde-broeders bestaat uit een witten rok met scapulier en een witten hoed.

breide verzameling van handschriften en is, ook buiten Bohemen, bekend wegens den rijkdom harer prachtige boekerij; de bibliotheek van 't Domkapittel beroemt zich te regt op hare aanzienlijke verzameling van oud-Slawische oorkonden, die voor de geschiedenis des lands hoogst gewigtig zijn; dan verdienen nog vermelding de bibliotheken van de Kruisheeren; van 't St. Thomasklooster; van prins Lobkowitz, Fürstenberg, graaf Nostitz e.a.m. Welk een reusachtig materiaal ter exploitatie! Tot al deze inrigtingen wordt u, met de grootste bereidwilligheid, den toegang verleend, maar 't is tevens geenszins te ontkennen, dat de verbazende schatten van letterkunde en wetenschap, die hier in vreedzame rust bijéenliggen, grooter kans hebben van door mot en roest verteerd te worden, dan af te slijten door herhaald gebruik!

En verder wat al verzamelingen van oudheden, van kunst, in de paleizen der grooten, in de kloosters en kerken; welke uitgestrekte kabinetten van naturaliën; voor entomologie, botanie, phrenologie, enz.; voor beeldende kunsten en industrie, die zich thans in Bohemen eene nieuwe baan heeft geopend, en, sterk door ondersteuning en medewerking, binnen korten tijd een hoogen graad van bloei heeft bereikt. Het ‘Verein zur Ermunterung des Gewerbsgeistes in Böhmen,’ dat, in 1833, door den regerenden Vorst, door de Aartshertogen Karl en Anton, benevens 184 ‘Landständen’ werd gesticht, is 't eerste van dien aard in Oostenrijk. De werkzaamheden worden bestuurd door eene ‘General-Direction,’ aan wier

hoofd vorst Hugo Salm-Reifferscheid geplaatst is; 't genootschap werkt ijverig aan de grondvesting eener technologische bibliotheek; aan de uitgave van een encyklopedisch tijdschrift voor industrie; verbetert, in overleg met de Akademie voor beeldende Kunsten, het onderrigt in teekenen en modelleeren; schrijft prijsvragen uit; houdt openlijke - voorlezingen voor handwerkslieden, enz.

De genoemde Akademie heeft aan de Boheemsche schilderschool reeds veel goeds gedaan; ze heft de gevallen en bijna vergeten Kunst uit hare laagte op, door de pogingen van kunstenaars als Hawranek, Lhotha, Liehm, Swoboda en anderen. Tot de eerste afdeeling der Akademie, de hoogere kunstschool, wordt niemand toegelaten dan hij, wiens talent en vorderingen geevenredigd zijn aan 't verheven doel, dat men dáar op 't oog heeft.

De ‘Gesellschaft der Wissenschaften,’ en de ‘Gesellschaft des vaterländischen Museums,’ zijn aan de kweeking en bevordering van de belangen der wetenschap gewijd. De eerste veréeniging, die in vier sectiën (voor geschiedenis, wiskunde, natuurkundige wetenschappen en philologie) is ingedeeld, geeft de beste voorlezingen, die er in hare wekelijksche vergaderingen gehouden worden, uit in de ‘Abhandlungen der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften.’ Het andere genootschap stelt, gelijk wij reeds opmerkten, zich ten doel, om de schatten van natuur en kunst, de monumenten van vroegere eeuwen en van lateren tijd te verzamelen, te rangschikken, te herstellen en voor ondergang te bewaren. Uit den boezem dezer veréeniging kwam, in 't jaar 1830, een eigen Comité in 't leven, dat zich, omtrent de wetenschappelijke vorming der Cechische taal en letterkunde, bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt; ook 't ‘Comité für Archeologie,’ is aan deze veréeniging zijn ontstaan verschuldigd. Eenige vermogende vaderlanders hebben, onder den naam van ‘Matice česká,’ (Boheemsche moeder) een fonds bijéengebragt, dat de kosten draagt der uitgave van belangrijke Boheemsche werken, die aan de stichters van het fonds, gratis of voor den halven winkelprijs, ter verspreiding worden uitgedeeld. Wij maakten te voren reeds melding van de ‘Gesellschaft patriotischer Kunstfreunde,’ door graaf Franz Thun gepre-

srideed, die zich de ondersteuning en kweeking der beeldende kunsten en de vorming van den aesthetischen smaak, ten doel heeft gesteld. 't Zou ons te vèr leiden, indien we al deze veréenigingen in haar doen wilden nagaan, of hare handelingen in 't breede ontwikkelen; we moeten ons met eene zeer oppervlakkige beschouwing van haar wezen en strekking te vreden houden, en hebben ze alléen aangevoerd, als bewijzen van den werkzamen, praktischen geest, die, in 't Bohemen van heden, een nieuw, een produktiver leven heeft in 't aanzijn geroepen, dat de krachten en gaven, welke het in zich zelf gevoelt, op ruime schaal en in iedere rigting, leert ontwikkelen.

De Toonkunst wordt in Praag met grooten ijver en gunstig gevolg beoefend; misschien is er nergens ter wereld eene stad aan te wijzen, waar de muzijk meer in eere wordt gehouden; meer een eigen en gewigtig deel der opvoeding uitmaakt, dan in Bohemen's hoofdstad. Vooral deelt het pianospel in de algemeene achting en is 't dilettantisme tot zoo hoogen trap van ontwikkeling gekomen, dat het, bij menig' ‘Musiker vom Fache,’ afgunst of moedeloosheid verwekken zou. De muzijk is op éens weêr naijverig geworden op haren ouden roem, en heeft, onder medewerking van verscheiden muzijkale veréenigingen en genootschappen, reeds groote schreden gedaan op de baan van vooruitgang. De namen van toonkunstenaars en zangers, die in 't Prager Conservatorium (opgerigt in 1810 en thans bloeijende onder de leiding van den verdienstelijken J.F. Kittl) hunne opleiding ontvingen, weêrklinken, ook ten onzent, luide genoeg, om ons te overtuigen van de voortreffelijkheid der schole, waar zij hunne vorming ontvingen. De opéra, die eens de luisterrijkste van 't Oostenrijksch statenbond is geweest, en, aan de grootste schouwburgen van Europa, de meest beroemde kunstenaars heeft geleverd, is half verrezen uit een' staat van verval, die aan ondergang grensde, waarin ze, voor weinig jaren, geraakt was. De wijze, waarop zij is ingerigt, geeft haar een zeer groote kans op materiëelen voorspoed; de regelen, waaraan ze onderworpen is, en de verpligtingen, die ze te vervullen heeft, luiden geheel ten harer gunste; de Boheemsche ‘Ständen’ laten zich veel aan haar gelegen liggen, en on-

dersteunen den bloei, zoowel van het Boheemsche als Duitsche tooneel, met woord en daad. De jaarlijksche concerten van 't Conservatorium, die alleén hoog-klassieke muzijkwerken ten gehoore brengen; de abonnements-concerten van 't voortreffelijk geoefend opéra-orkest; de twee Oratoria van het ‘Tonkünstler-Verein,’ waarbij meest alle muzijkale krachten van Praag zich aansluiten, laten, ten opzigte van keuze der werken en kunstvaardigheid van uitvoering, niets te wenschen over. 't Concert-saizoen valt in de Vasten en kort na Paschen; een ander in 't najaar tot Kerstijd. Voor 't overige is in de stad nog ontelbare gelegenheid tot het hooren van min of meer verhevene, maar altijd juist uitgevoerde muzijk. De orkeśten, ook in de geringste volkskroegen, zijn veel beter, dan er zich bij ons dikwerf in voornamer gezelschappen, doen hooren. Nooit wordt er eenig openlijk bal gehouden, waarvan de dansmuzijk niet eerst, in de ‘Musik Probe,’ aan het oppermagtig oordeel des publieks, dat zich evenmin aan banden laat leggen in zijn goed- als in zijn afkeuren, is onderworpen geworden. Daarom behoort slechte muzijk in Praag tot de uitzonderingen. Voor kerkmuzijk wordt veel gedaan. Een ‘Verein’ - álles is aan ‘Vereine’ opgedragen - een ‘Verein der Kunstfreunde für Kirchenmusik,’ poogt door uitdeeling van erkend goede compositiën aan dorpsonderwijzers; door 't uitschrijven van prijsvragen en 't bekroonen van werken in strengen stijl; door de oprigting eener school voor orgelspel en choorgezang, aan de beschaving en volmaking van dien tak van Toonkunde, te arbeiden. Behoef ik nog meer namen bij te brengen, om u te overtuigen, dat die kunst hier bij uitnemendheid wordt geoefend en gekweekt? Daarvan draagt vooral het dagelijksch leven blijken; overal is er gelegenheid aan 't algemeen verspreide talent van den piano-virtuoos te voldoen, en 't oude spreekwoord, dat er te Praag in ieder huis een klavier en eene viool te vinden zijn zou, blijft nog *onder* de waarheid.

En bij al deze inrigtingen, waar wetenschap en kunst worden gekweekt en geoefend, ontbreekt het tevens niet aan weldadigheidsgestichten van allerlei aard. Er zijn gewis weinig steden, die, met terugzigt op hare grootte, schooner en doelmatiger bewijzen geven van hare goedberedeneerde phi-

lanthropie. Zóo wordt er voor weezen en verlaten kinderen in zes verschillende gestichten zorg gedragen; zóo bestaat er, sinds 't jaar 1842, door toedoen vooral van den burgemeester Joseph Müller, eene veréeniging, die zich tot taak heeft gesteld, de opvoeding van verwaarloosde kinderen, onder de leiding en 't opzigt van brave gezinnen te stellen, die de jonge menschen, aan hunne zorgen toevertrouwd, aan vlijt en orde gewennen, tot eerlijkheid en braafheid opleiden; zóo wordt de arme ondersteund en voortgeholpen door 't vrijwillige werkhuis; door de Vrouwenveréeniging ter bevordering van vrouwlijke kunstvaardigheid, die gelegenheid tot werken geeft en zich met den verkoop belast der vervaardigde voorwerpen. Zóo wordt de behoeftige verpleegd in 't Bartholomeus-armenhuis; in 't algemeen ‘Pfründlerinstitut;’ in 't armenhospitaal van de ridderlijke orde der Kruisheeren; in de ‘Pfründleranstalt’ van 't stift Strahow, enz. De ‘k.k. böhmische Sparkasse’ biedt ieder de gelegenheid aan, om zijn spaarpenning zeker en voordeelig te plaatsen. 't Vermogen, der spaarbank beloopt ruim veertien millioenen guldens C. M; ze keert 3 pCt. uit; daarbij staat het huis van leening onder een streng en doelmatig beheer. Verschillende corporatiën hebben in Praag hun eigen weduwfonds en weeshuizen; zoo bezitten de regtsgeleerde faculteit, de handelstand, de toonkunstenaars, de ambachtslieden, de dienende klassen hunne eigene inrigtingen ter ondersteuning en verzorging hunner weduwen en weezen. In 't jaar 1838, ontstond er een genootschap tot verbetering en voorthelping van ontslagen gevangenen, dat, ofschoon eerst in 't begin van zijn ontwikkeling, reeds de schoonste vruchten heeft opgeleverd. Voor de lijdende menschheid heeft de weldadigheid de beste en doelmatigste inrigtingen. De stad boogt op een overtreffelijk doofstommen- en blinden-instituut; een ziekenhuis, waar de kunst alles beproeft, wat in haar vermogen is, om den ongelukkigen 't gezigt weêr te geven en een gesticht, waar volwassen blinden verzorgd en bezig gehouden worden. Het ‘k.k. Krankenhaus’ voorziet, op eene ruime schaal, in de behoeften van zijn talrijk ziekenpersoneel. Het opzigt over den gang der huishoudelijke zaken is aan een afzonderlijk dirigeerend ligchaam opgedragen, dat wèl - volgens Oostenrijkschen

smaak - tamelijk veel omslag heeft in kanselarijen, bureaux, contrôle en wat dies meer zij, maar tevens een geheel oplevert, 'tgeen zóo keurig in elkander sluit, dat - zeî mij een der beambten - het aan 't hoofdbureau niet onopgemerkt blijven kon, als een der meest ondergeschikten, als eene ziekenoppaster bijv., haar taak niet behoorlijk vervulde, omdat al wat die te doen had, met al wat daar boven was of daaronder in 't naauwst verband stond. Dit algemeene gasthuis heeft nog eene ‘Studenten-Krankenbettstiftung,’ welke ze aan de menschlievende pogingen van Dr. V.I. Edler von Krombholz te danken heeft, die, in 't jaar 1835, de noodige lokaliteiten en de vereischte som aanwees, om de kosten te dragen der verpleging van studenten aan één der drie gymnasia; van eene der vier faculteiten; in techniek; chirurgie; pharmacie, enz. De hospitalen der barmhartige Broeders, der Elisabetherinnen, der Israëliten, van 't Garnizoen, van de gevangenen, 't kinderhospitaal, opgerigt in 't jaar 1841, door Dr. Ed. Kratzmann, thans te Töplitz gevestigd, en, sedert 1844, onder 't bestuur van Dr. Jos. Löschner, zijn alle inrigtingen, waar, in de wijze van ziekenverpleging, eene edele onbekrompenheid en zuivere menschlievenheid vóorzit. Het ‘Findel-’ en 't ‘Gebärhaus,’ vooral ook 't grootsche gesticht voor krankzinnigen, onder opzigt van den edelen pschycholoog, Dr. J.G. Riedel, zijn zóo geheel berekend naar de behoeften, die ze te vervullen hebben, dat ze bijna niets te wenschen overlaten. 't Oppertoezigt over al deze geneeskundige inrigtingen, over 't klinisch onderwijs en al wat daarmede in betrekking staat, is opgedragen aan den Protomedicus van Bohemen, den k.k. Gubernialrath Dr. Ignaz, Ridder von Nádherny.

Uit al, wat wij hier slechts ter loops aanstipten, zal toch gebleken wezen, dat Bohemen's eerwaardige hoofdstad, in menigerlei opzigt, hoogst belangrijk heeten mag. Gelukkig, dat de vreemdeling, die tot het huislijk leven der Pragers, den toegang niet heeft, zich ten minste schadeloos stellen kan, door ander nuttig en aangenaam onderhoud! 't Openbaar leven is hier veel minder te huis dan in andere groote steden. Er zijn dagen in menigte, ja, geheele maanden in 't jaar, waarin ieder, die lust heeft in openlijke uit-

spanningen, zich zeer verlegen vindt, als alléen de Boheemsche of Duitsche schouwburg zijne deuren voor hem open stelt. In dien zin komt het nationaal karakter eenigzins met onzen volksaard overéen, en gevoelt men, bij langer verblijf in de hoofdstad, grooter behoefte aan een verkeer, waar men gelegenheid vindt, om het intime leven der bewoners, dat zich voor al wat van buiten komt, zoo schuchter schijnt te verbergen, nader te leeren kennen. Doch 't is zoo gemakkelijk niet den toegang tot dat familieleven te krijgen, omdat de algèmeene geest eenigzins terughoudend - stuitend soms - wantrouwend en eenzelvig is. Daarom heerscht er, op alle publieke plaatsen, zoo weinig gezellige toon; daarom is er zoo weinig aansluiting in 't openbaar leven. Is men echter eenmaal ingeleid bij dezen of dien, dan is de betrekking, die daardoor wordt aangeknoopt, des te vaster en duurzamer; dan verwondert men zich over de hartelijkheid en voorkomendheid van hen, die men kort te voren nog als koel en terugstootend veroordeeld had. De dwingelandij der mode, heeft ook in Bohemen het eigenaardige, dat het volkskarakter in zijne uiting hebben kon, uit de salons verbannen en daarvoor de algemeen gehuldigde, onbeteekenende vormen der Fransch-Europeesche étiquette in de plaats gegeven; toch schudt men hier spoediger hare kluisters af dan elders, en waarschijnlijk ligt daarin 't geheim, dat het verkeer in de Prager kringen zoo gezellig, zoo leerzaam, zoo belangrijk is. De opvoeding van den man, op de grootsche inrigtingen voor hooger onderwijs, ontwikkelt den geest in allerlei rigting, niettegenstaande den neêrdrukkenden invloed, dien 't versleten Oostenrijksche denkbeeld van openbaar onderwijs, daarop uitoefent; de opvoeding der vrouw is veelal aan Fransche of Engelsche leermeesteressen opgedragen, en loopt gewoonlijk over de meeste vakken van wetenschap en kunst. Die worden nu wèl niet met diepte behandeld of grondig bestudeerd, maar laten toch zóo veel na, dat ze het individu meer ontvankelijk maken voor allerlei, soms zeer uitéenloopende indrukken, en dragen er veel toe bij, om de levendigheid, de belangrijkheid, de afwisseling van het dagelijksch verkeer te verhoogen. 't Valt niet te ontkennen, dat de invloed der vreemden op de opvoeding en den geest, ter ontwikkeling der jeugd, weinig

dienstig is tot kweeking en versterking van het nationaal element, en ik had juist deze opmerking noodig, om mij 't gebrek van enthusiasmus te verklaren voor eene zaak, die ieder' Bohemer - zoo dacht ik - na aan 't harte liggen moest. In de hoogere kringen was die geestdrift voor volksbestaan en volksverheffing minder groot, dan men oppervlakkig zou meenen, bij 't berigt der dagbladen en tijdschriften. De volksleiders en volksvrienden wenschen van dit ontwakend nationaliteits-gevoel, den hefboom te maken, waarmeê ze de krachten, die er sluimeren in 't dommelige volk, in beweging kunnen zetten; ze wenschen aan die krachten de rigting te geven, die ze zelf verkiezen zullen, zonder die geheel toe te wijden aan het doel, dat ze der natie voorspiegelen. In vertrouwde kringen, waar men 't scherp luisterend oor der ‘Polizey,’ niet te duchten had, liet men aan zijn gevoelens vrijen loop, en kwamen er staatkundige geloofsbelijdenissen aan 't licht, die moeilijk te rijmen zouden geweest zijn met de toen nog heerschende politiek; maar, of men de omwenteling in Frankrijk toejuichte en de hoop koesterde, dat het vuur om zich grijpen zou; of men met innig verlangen 't uchtendrood der vrijheid voor Oostenrijk tegenzag, - aan de verheffing van 't Čechisch volksbestaan; van de keizerlijke stad en 't grootsche Bohemen, werd niet altijd met evenveel geestdrift gedacht. Wèl was bijv. in ‘Concordia,’ een veréeniging van geletterden en kunstenaars, onder 't patronaat van Prins de Rohan, die vrijheid van taal groot, maar, om de uitbarstingen van het gekerkerd en gekluisterd volksbewustzijn gade te slaan in zijn krachtigste manifestatiën, moest men zich in de mindere klassen bewegen; in den Carnavalstijd de boven beschreven concerten en de ‘Beséda's’ bezoeken, of zich neêrzetten in de bierhuizen, die iederen avond overvuld waren; moet men de enkele volks- en gildefeesten bijwonen, of de gloeijende taal der ‘Literaten’ hooren, die ('t zij ze 't meenden of niet) een ‘Zižka! Zižka’ uitriepen[1], over den toen nog mag-

1 Als een bewijs, hoezeer bij 't volk de vereering van ‘Vader Zižka’ blijft voortleven, diene ook deze uitroep van verwensching. Iedere Boheemsche boerin verhaalt haar kind van den wagenburg des blinden veldheers, en hoe hij zijne paarden verkeerd liet beslaan om den vijand te verschalken en hoe hij zijn vel over den trommel liet spannen, die, na zijn' dood, de Taboriten in 't gevecht zou roepen. Zoo gebeurt het vaak, dat de landman, als hem de onverdraagzaamheid van zijne geestelijken of de hardheid van zijn' Heer te drukkend worden, de gebalde vuist dreigend opheft en zich lucht geeft in den kreet: ‘Een Žižka over u!’ Een Žižka over de slechten en wreedaardigen!

tigen Rijkskanselier; over den aanmatigenden trots der Duitschers; over de vernedering en verlaging van 't geketend Bohemen. Men mist in Praag dien overgangsvorm tusschen aristokratie en minder burgerklasse, dien men elders aantreft onder den naam van middenstand. De adel houdt zich tamelijk aanéen en 't gelukt den onadellijken niet ligt, de klove te overschrijden, die het bezit of gemis van meer of minder kwartieren, tusschen de verschillende familiën heeft gevestigd. De fijne onderscheiding tusschen ‘Nobility’ en ‘Gentry,’ wordt, in 't dagelijksch verkeer en in 't spraakgebruik, (ein hoher Adel und ein hochverehrtes Publikum,) over 't algemeen, met strengheid gehandhaafd. Daartoe werken ook de afscheiding der ‘Ressourcen’ voor adellijken en ongeadelden mede. Tot de eerste hebben alléen de ‘erbländischer’ adel, de geheime raden, hoofdofficieren, de ridders der keizerlijke orden, de geestelijkheid en de doctoren der faculteiten, toegang; tot het ‘Kaufmännische Verein,’ behooren de Prager groothandelaars, fabriekanten en kooplieden; als buitengewone leden kunnen beambten, grondbezitters, geleerden en kunstenaars worden aangenomen. Op den adel, die tevens over reusachtige fortuinen beschikken kan, volgen de kringen der hoogere burgerklasse, ambtenaren, dignitarissen en renteniers, die, op gezette tijden, den toegang tot hun huis, aan ieder die dáar is voorgesteld, met voorkomende vriendelijkheid openzetten; die in de groote wereld den toon geven en de ‘beau monde’ van Praag uitmaken. 't Behoeft geen vermelding, dat er, tusschen die verschillende klassen, tamelijk veel zucht tot navolging, met een goed deel naijver te vinden is.

Bij de fijner beschaving van de hoogere rangen der maatschappij, steekt de geringer kultuur der lagere volksklassen scherp en treurig af; daar is tot nog toe niet veel gedaan, om de minderen der stadbewoners en 't landvolk te brengen op de hoogte van geestbeschaving, die eenigermate geëvenredigd heeten kon, aan de eischen van onzen tijd; misschien

is, door lange verwaarloozing, de vatbaarheid voor die beschaving zóo afgestompt, dat men daaruit gedeeltelijk den ongunstigen uitslag verklaren moet, die de edele pogingen van sommige grooten, om hunne onderhoorigen op 't land met de zegeningen der kennis te verrijken, zoo vaak heeft teleurgesteld; maar 't is tevens waar, dat de gedachte eener vrije en redelijke ontwikkeling van den volksgeest, op zoo ruime schaal als men die elders verlangt, niet op de sympathie der regering, niet op de algemeene medewerking der Bohemers rekenen mogt. Of er na de aanneming van een nieuw en vrijzinniger stelsel, ook in dit opzigt, groote en wenschelijke veranderingen zullen plaats hebben, moet ons de gesćhiedenis van later' tijd leeren. De geestelijkheid oefent op 't volk grooten invloed uit; veel minder op de aristokratie en de hoogere burgerklassen; daaraan is misschien de overdrijving dan de zijde der klerezij zelf schuld. Ze verkeert in de maatschappij der grooten, op een' eenigzins gespannen voet; ze wordt wèl, voor 't uiterlijk, met groote onderscheiding behandeld, ontvangt vele en kostbare bewijzen van 't ontzag, dat men voor haar koestert, maar geeft haar - met name in den laatsten tijd - weinig voet op 't gebied van den geest; wat bij het volk devotie is (soms in fanatismus ontaardend) gaat, bij de aanzienlijker', niet zelden in skepticismus en wijsgeerig ongeloof over. Op het land daarentegen, vooral in de echt Boheemsche provinciën, is de magt en de invloed der geestelijkheid veel minder beperkt; dáar regelt ze vaak, met de geestelijke, ook de stoffelijke belangen der gemeente, die aan hare zorg is toevertrouwd (zonder ander opzigt dan dat van een hooger geplaatst klerikaal ligchaam) op de patriarchale wijze, die sedert eeuwen, in Bohemen in zwang was. Op het land alléen treft men de type der nationaliteit, in hare verschillende vormen, nog onvervalscht aan; kleeding, zeden, gewoonten, taal, alles is Čechisch; of ze de kern zou worden eener hervorming in 't volksbestaan en de staatsinrigting, die 't jonge Bohemen weêr zou opvoeren tot den verheven rang, die 't eenmaal heeft bekleed?

Laat, lezer, 't aangestipte, dat ik niet mag uitbreiden, opdat ik de grenzen van dit opstel niet overschrijde, u

eenige oppervlakkige kennis geven van den toestand der wetenschap en der maatschappelijke betrekkingen van Bohemen's hoofdstad. We staan nog een oogenblik stil bij de politieke stelling, die ze inneemt; bij de veranderingen, die de omwenteling van Maart, voor 't Slawisch deel der bevolking heeft veroorzaakt!

Wanneer we de onderscheiden handelingen gadeslaan, die er in onzen tijd, voorvallen op 't groote tooneel der wereld, dan schrikken we terug voor den algemeenen indruk, dien we daar opdoen van onlust, van oorlog, van misdaad, gepleegd in den naam der heilige Vrijheid. We staren met ontzetting op dien bajert van verwarring, waar de tegenstrijdigste elementen door elkander woelen; waar hier, in den hardnekkigsten kamp, 't een het ander poogt te vernietigen, elders naar de meest monsterachtige verbindtenis streeft; we zien dien strijd der idéen aan, waar zooveel brandstof was opéengehoopt en zóoveel vlammen uit zijn opgeslagen, en met een gevoel van angst, dat we ons niet ontveinzen kunnen, zoeken wij, maar vergeefs! den draad, die er heênloopt, door dat stormachtig geheel; we gevoelen 't innig, dat we staan aan den ingang eener duistere, veelligt onheilzwangere toekomst - tevens, dat het den mensch niet gegeven is, te weten de dingen die daar komen zullen.

De mare der Februarij-omwenteling, vloog door Europa, dat beefde bij 't gekraak van den inéenstortenden vorstenzetel. Wèl had de wijsgeer reeds lang te voren, die halfverborgen wieling en wrijving der meest vijandige grondstoffen aangezien; wèl had hij, uit een dwarlende rookwolk of uit een flikkerende vuurtong, den gloed geraden, die er school onder de asch; soms uit den doffen, afgebroken donder eene naderende uitbarsting voorspeld, - maar 't verraste en schokte hem, dat die ure reeds nu gekomen was; dat Frankrijk niet gewacht had, tot het lijk van Lodewijk Filips was bijgezet in den koninklijken grafkelder! 't Was vooruit te zien, dat eene gisting als deze, die band en beugel had te schande gemaakt, zich verspreiden zou in iedere rigting, zich meêdeelen en voortzetten overal, waar de elementen daartoe voor-

handen waren. Die giststof was genoegzaam nergens vreemd; maar 't scheen toch ongeloofelijk, dat Oostenrijk 't eerst zou antwoorden op de stemme, die in Frankrijk was opgegaan! Slechts weinig dagen had de Republiek beleefd, toen juist in in 't Oostenrijksch staten-amalgama, de vlam uitbrak, die 't sein was eener nieuwe phase van staatkundig bestaan. We wenschten den gang der gebeurtenissen na te gaan, voor zoo verre ze op Bohemen betrekking hebben, en tevens een' enkelen blik te werpen op de gevolgen, die daaruit kunnen voortvloeijen.

Te vergeefs had de staatkunde van Oostenrijk gepoogd, de politieke ontwikkeling en opvoeding des volks met geweld te keeren en te onderdrukken. 't Was of het Weener kabinet juist die bladen uit het reusachtig leerboek der geschiedenis ongelezen had gelaten, waar met vlammend schrift staat opgeteekend, hoe elke poging om den geest des tijds aan banden te leggen, is uitgeloopen in den ondergang van den vermetelen, die dit durfde ondernemen; hoe 't vriendelijke licht, dat leven geeft en bezieling, wint in gloed, bij de magtelooze pogingen van een stelselmatig obscurantisme. Wèl kon de commissie ter censuur beletten, dat er geen regel werd gedrukt, voor die was gewogen op hare schaal, waar Metternich aan den evenaar stond; wèl kon de policie, met al de kracht, waarover zij mogt beschikken, den verspreider van verboden schrift vervolgen; maar 't bleek dagelijks, dat het haar niet mogelijk was, den invoer te weeren van 't woord der waarheid en de uitspraak van het regt; of ze 't misschien niet weten *wilde*, dat er in de magazijnen der boekhandelaars, zooveel méer voorhanden was, dan 't weinige waar de dwingelandij der pers haar ‘imprimatur’ op gestempeld had? 't Was haar gelukt in 't openbaar leven eene schijnbare rust, een gedwongen stilte te doen heerschen, die te scherper afstak bij de vrijheid van taal en gedachte, welke in den familie- en vriendenkring vóorzat, zoodat de vreemdeling, dien de koude, mistrouwende toon van 't dagelijksch verkeer had geërgerd, zich niet genoeg verwonderen kon, over de levendigheid en volheid des gevoels, zoodra 't zich ontlasten mogt in den boezem van den vriend, of in den schoot eener veréeniging als 't ‘Künstler Verein.’ - ‘Ofschoon we weten,’ zeî

iemand, die mij dáar had ingeleid, ‘dat de policie dadelijk hoort al wat hier verhandeld is.’ Doch de tijding der omwenteling te Parijs maakte vele boeijen losser en menig schouder meer geneigd om 't hatelijk dwangjuk af te schudden. In de koffijhuizen en andere publieke plaatsen, heerschte, in stede der doffe, bedwelmende stilte, een bezig, een halflevendig gewoel; van vroeg in den ochtend, poogde men een der dagbladen magtig te worden, die de vaderlijke bezorgdheid der regering in 't rijk had toegelaten, en, omdat er aan die aanvragen maar gedeeltelijk kon worden voldaan, las men die - geheel in strijd met de wettelijke bepaling daaromtrent - met luider stemme voor. Al levendiger speurde men den invloed dier groote gebeurtenis, op den geest en de handeling der natie; al luider werd de sympathie, die ze in Bohemen's hoofdstad opwekte; al magtiger de idé, die zich kort daarop in zulke reusachtige vormen vertoonen zou. Daar ontwaakte een element, dat lang een kwijnend en ziekelijk leven had geleid, ('t verdrukte en vertreden nationaliteitsgevoel, 't geen men als geheel ontzenuwd en krachteloos beschouwd had, sinds de meest invloedrijke partij des lands, daaraan hare *openlijke* ondersteuning had onttrokken) tot een jonger en frisscher bewustzijn. Op éens kozen de mannen van vrijheid en vooruitgang dat gevoel als leuze, en poogden 't gansche gezin van den ouden Slawischen stam, te scharen om de hooggeheven banier. De aristokratie, die reeds tamelijk verduitscht was, en 't zich nog duidelijk wist te binnen te brengen, hoe ze de taal der Čechen, uit hare salons en de leerkamers harer kinderen had geweerd, plooide, zoo ongedwongen mogelijk, hare lippen naar 't krachtig Boheemsch en scheen dronken van geestdrift voor de emancipatie der lang verwaarloosde nationaliteit. Toen sprong 't op éens in 't oog, dat de aanhoudende pogingen van Šafařjk en Palažky eene langzame maar des te gewisser uitwerking hadden gehad, en dat de sluimering der Čechische individualiteit, slechts eene schijnbare rust geweest was, die haar, in stilte, met jeugdige sappen had voorzien, met nieuwer krachten had aangegord. 't Was een hoogst belangrijk schouwspel, die wederopwekking na jaren langen slaap, te belangrijker omdat het daarbij te voorspellen was, dat de manifestatiën, waartoe ze aanlei-

ding geven zou, in 't krijt moesten treden tegen de bestaande monarchie. Dáar riepen namelooze uitnoodigingen de burgers te zamen, om te beraadslagen over een adres, dat men aan 't gouvernement wenschte aan te bieden, en ofschoon men de zaak (als iets ongewoons, iets ongehoords in Oostenrijk) maar half vertrouwde; ofschoon men hier en daar de niet ongegronde vrees liet blijken, dat de geduchte 'Polizey,' zich daarin mengen zou, stroomde, op den bepaalden tijd, de menigte zamen naar 't 'Sankt Wenzl's-Bad'[1], dat welhaast te klein was om de aangroeijende massa te bevatten. Toen las Faster - die in deze geheele zaak meer als werktuig dan als handelend persoon voorkomt - een ontwerp van 't adres, dat hij der vergadering ter berading overgaf. Gewis waren er, bij menschen heugenis, in dit lokaal en voor zoo groote verzameling, nooit vrijer woorden gesproken. In dat adres waren de eischen en belangen der natie krachtig geformuleerd: gelijkstelling van de taal der Čechen en Duitschers voor 't onderwijs, voor de balie en 't openbaar gezag; veréeniging van Bohemen, Moravië en Silezië, gewaarborgd, door een' Landdag, die beurtelings te Praag en te Brünn zou gehouden worden; geheele vrijheid van drukpers; wapening des volks; waarborg van vrijheid voor personen; gelijkstelling van iedere godsdienstbelijdenis; onschendbaarheid van 't briefgeheim, enz. 't Was natuurlijk, dat dit ontwerp van alle zijden, van Duitschers en Čechen, eene levendige toejuiching ondervond, toen het in handen werd gesteld van eene commissie ter redactie, waarin de graven Deym, Thun en Buquoy, de geleerde Palažky en vele vrijzinnige liberalen zitting namen, eer dat het aan 't algemeen ter onderteekening wierd aangeboden. De dag waarop de menigte, door haar onderschrift bewijzen zou, hoezeer ze de meening van hare voorgangers deelde, werd door sommigen met angst, door allen met belangstelling te gemoet gezien. Praag zag er, dacht mij, zoo veel grootscher en trotscher uit nu er binnen hare muren, een vrije uiting zou plaats

1 Eene openlijke ba dinrigting, gesticht op de plaats waar aan de hier ontspringende St. Wenzl's gezondheidsbron, ten jare 1399, 't badhuis stond van koning Wenzl IV.

hebben van haar geliefd en verongelijkt volk. Overal heerschte eene ongewone bedrijvigheid, geen luidruchtig gejoel, dat met de plegtigheid, die er plaats had, in strijd zou geweest zijn; ieder gevoelde het, dat hij, door zich aan te sluiten aan de pogingen der commissie, een steen aanbragt aan 't gebouw van Bohemen's vrijheid; dat hij zich verbond aan eene zaak, edel en goed in zich zelve, maar oorzaak misschien van een' hagchelijken strijd. Men wist, dat er, van wege 't stads bestuur, uitgebreide maatregelen van voorzorg waren genomen; dat het militair in de kasernen geconsigneerd en de kanonnen vóor de hoofdwacht, met scherp waren geladen en toch aarzelde men niet tot laat in den avond, voort te gaan met de onderteekening van 't verzoekschrift, in een land, waar 't regt van petitioneeren geheel onbekend was. Des anderen daags drong de menigte nog meer en digter bijéen op den ‘Altstädter Ring,’ waar men, bij een' boekhandelaar en in eene zaal van 't raadhuis, het adres had nedergelegd; de pen vloog van hand tot hand en de spanning begon zich hier en ginds lucht te geven in min of meer oproerige redevoeringen. 't Werd avond, en de opgewonden menigte ging uitelkaêr, om zich in allerlei koffijhuizen weêr te verzamelen; sommigen bezochten den schouwburg, waar ik hoopte van Ifland's ‘Dienstpflicht’ méer te begrijpen, dan van de tamelijk ingewikkelde vraagstukken van den dag. Naauwelijks was de eerste helft afgespeeld, of de gouverneur van Bohemen, graaf Stadion, treedt de keizerlijke loge binnen en maakt aan de vergadering bekend, dat hem eene telegraphische depêche was geworden, waarin hem berigt werd, dat de ‘allergnädigster Kaiser und König,’ aan zijne zeer geliefde en zeer getrouwe onderdanen - ex plenitudine gratiae - vrijheid van drukpers geschonken en eene constitutie beloofd had. Waarschijnlijk beschouwde de spreker den opstand, die in de hoofdstad des rijks had plaats gehad en misschien wèl van eenigen invloed was geweest op 't vrijzinnig besluit des keizers, als eene kleinigheid, die der vermelding onwaardig was! Dáar stormden allen de schouwburgzaal uit, stortten zich juichend in de omgelegen restauraties en koffijhuizen, om 't heugelijk nieuws meê te deelen, dat zich als een loopend vuur door de stad verspreidde, doch bij velen

geen geloof kon vinden, eer 't, van alle kanten, werd bevestigd. Tevens werd het berigt van den Weener opstand luid en eene talrijke schaar begaf zich naar 't stationsgebouw om de aankomst van den trein af te wachten, die 's ochtends vroeg Weenen had verlaten; om zich door ooggetuigen te doen verhalen, hoe en wanneer die groote verandering had plaats gegrepen. De stoet kwam aan, de stoomsleper met linten en nationale vaandels versierd. Het gejuich der aangekomenen riep de wachtenden van verre reeds toe, dat ze reden hadden opgewonden te wezen. Sommige der omstanders, daaronder graaf Thun, riepen om fakkels, die hun door de directie van den spoorweg werden verstrekt, en, met een steeds aangroeijende schaar, die met luide vreugdekreten de morgenschemering der vrijheid begroette, trokken ze de stad binnen, waar zich bij allen, die 't groote nieuws nog niet wisten, een panische schrik verspreidde, gegrond op 't vooruitzigt van een' opstand onder de werklieden en 't proletariaat van Karolinenthal, waarmede men zich een paar dagen te voren had beangstigd. Doch, waar de oorzaak dier beweging bekend was en door 't luide geroep van ‘es lebe die Constitution,’ aan ieder werd kond gedaan, vlogen op éens alle vensters open, onder 't gewuifmet handen, hoeden, doeken en de plotselinge verlichting der huizen; het daverend gejubel der bewoners vulde de lucht; duizend keelen stemden 't Oostenrijksch volkslied aan, dat gewis nooit met grooter geestdrift uit Praag ten hemel klom; de erkende vrienden des volks, onder de aristokratie, ontvingen een ‘lebe hoch;’ de jonge aartshertog een ‘vivat,’ 't geen hij vrij onhandig beantwoordde; de Čechen bulderden hunne nationaalgezangen uit op energische wijze; ze omhelsden elkander, drukten elkaêr herhaalde malen, tot vermorzelens toe, de hand en prezen den ‘guten, besten Ferdinand,’ die 't zoo wèl meende met zijn geliefde kinderen. Zóo ging 't een paar dagen in de zoetste harmonie; de volkswapening, de inrigting eener ‘Bürgergarde;’ de oefeningen in den wapenhandel van de studeerende jeugd, die zich, om toch klassiek te blijven, organiseerde als een Romeinsch leger; de veréenigingen van letterkundigen - cette portion indisciplinée de toute société germanique ou germanisante - hielden ie-

der bezig en 't scheen waar te zullen worden, wat een Duitscher, in de volksvergadering van den 11^{den} Maart, had uitgeroepen: ‘Čech a Němeč jedno tělo,’ - de Bohemer en de Duitscher zijn 't zelfde ligchaam! Ze verklaarden beiden geneigd te wezen tot de voortdurende veréeniging der Boheemsche kroon en 't constitutioneel keizerrijk; beiden bereid, om alles aan te wenden, wat strekken kon ter bevordering van rust en eendragt, onder de vaak zoo vijandige nationaliteiten. Ongelukkig bleek naderhand die hooggeroemde éensgeziudheid slechts voorwendsel te wezen; ieder partij gevoelde zich nog te zwak om tegen de andere openlijk in 't perk te treden. De Čechomanen ten minste zaten niet stil. Uit de meest bekende voorstanders van 't Čechisch element, vormde zich het ‘St. Wenzl's Comité,’ dat spoedig in aantal wies en waarvan de leden zich door het dragen van 't Boheemsche wapen - een zilveren klimmenden leeuw op een veld van keel - of van 't roode kruis, dat hunne witte banier versierde, onderscheidden. Dat was derhalve 't eerste bewijs, dat dezelfde geest niet allen bezielde, en dat niet ieder 't zelfde doel op het oog had. Als een tweede bewijs van dien schismatieken geest, die 't met de veréeniging van Duitsche en Cechische belangen niet vinden kon, verdient het voornemen vermelding, dat de Čechische Literatoren en Kunstenaars, bij de oprigting der burgerwacht, een eigen corps zouden vormen, onder den naam van de ‘St. Wenzl's Ridders’, 't geen echter menigvuldigen tegenstand ondervond en dus niet tot stand kwam. Die kern van ijveraars voor volksbestaan en volkverheffing, sloot zich toen, als eene tweede kompagnie, bij 't reeds georganiseerde Concordia-regiment aan, onder den naam van ‘Swornost’ (Eendragt). We zullen, bij gelegenheid van den Junij-opstand, dit corps bijna voltallig achter de barrikaden weêr vinden. Door de toegeeflijkheid, die de partij der Čechen toen nog aan den dag legde, heeft ze alléen bewezen, dat de tijd om zich te toonen nog niet dáar was.

Intusschen was er eene deputatie naar Weenen op reis gegaan, om 't verzoekschrift van den 11^{den} Maart, aan den keizer te overhandigen. Met het grootste ongeduld werd ze teruggewacht, om 't antwoord der regering te vernemen.

Dat was verre van verblijdend! De afgevaardigden laakten het dubbelzinnig gedrag van 't ministerie Kolowrat; spraken van de pogingen, die de bureaukratie aanwendde, om zich weêr te doen gelden; ergerde zich over de langzaamheid waarmeê de volksbewapening plaats had, en zocht vooral in 't onbevredigend antwoord op de zoo hooggestemde petitie, het bewijs, dat men 't gegeven woord nog niet vertrouwen kon; dat men op zijne hoede zijn moest voor de partij der reactie, die dagelijks sterker werd. 't Was klaarblijkelijk dat men in Weenen, aan de opgewondenheid der herlevende nationaliteit, niet zóoveel waarde hechtte als ze wel verdiende; men zou anders voorzigtig genoeg geweest zijn, om ze ten minste niet te kwetsen, of de menigte tegen zich in te nemen. 't Scheen, dat men, in de hofstad niet wist hoezeer de nieuwe rigting overal in Bohemen veld won, zoo zelfs, dat graaf Stadion 't geraden oordeelde, om de geheele stadsregering, door herkiezing naar den wil des volks, populair te maken, en aan de kiezers 't regt te geven een comité van honderd leden te benoemen, dat weêr den nieuwen burgemeester en een uitvoerend bewind van twaalf leden kiezen zou; zoo zelfs, dat graaf Moritz Deym zijn ambt vrijwillig nederleî, en het zich door den volkswil weêr liet opdragen, enz. Of men in Weenen geen kennis droeg van de reeks van nieuwe zoogeheeten constitutioneele dagbladen, die 't land overstroomden; van de vermaning des aartsbisschops aan zijne onderhoorige geestelijken, om zich van de kansel geene uitvallen tegen de constitutie te veroorloven en dergelijke? Wèlhaast droeg de gansche stad 't merk van de teleurstelling, die 't ministerieele antwoord verwekt had; de voorbereidingen tot feestelijkheden werden allen gestaakt; men veréenigde zich op nieuw ter zamenstelling van een ander adres, dat nog hooger eischen deed, dan 't voorgaande, en belastte daarmede eene deputatie naar Weenen. Intusschen had zich een ‘national Comité’ opgeworpen van echt demokratische kleur, dat zich weldra een' grooten invloed wist te verschaffen op den gang der zaken, en begon met graaf Stadion en de corporatie, die op zijn aanzoek gekozen was, grootendeels van zich afhankelijk te maken. De Duitsche partij verzuimde het oogenblik van onzekerheid, waarin de

Cechen verkeerden, om zich te doen gelden; terwijl ze nog 't overwigt had kunnen krijgen, deden ze 't niet, maar spraken, terwijl er voor hen alles op 't spel stond, van gematigdheid, van afwachting, van den wettelijken weg, enz. Ze vreesden een conflict met de regering, als ze hunne vorderingen ter kennisse des bestuurs bragten en een verlies der verkregen halve vrijheden. Ze wachtten en lieten hun kans voorbijgaan. De bureaukratie, de adel, de handelstand - deze elementen van 't Conservatismus - zijn bij voorkeur Duitsch; de radikale giststof van alle nieuwere revolutiën - de studenten en de geringere burgerklasse - grootendeels Čechen.

Terwijl de eene partij dus stil zat, schaarde de andere zich om 't vendel harer nationaliteit; ze veréenigde al hare krachten op 't zelfde punt, dat ze zich ten pligt maakte te verdedigen, dewijl ze wist, dat ze, bij de veldwinnende pogingen der reactie, alles verliezen zou. Ze wachtte den strijd en rustte zich tot denzelven. 't Bewustzijn van hare kracht begon bij haar te ontwaken; ze onderhield de beweging; en vele Duitschers sloten zich bij haar aan als de partij van vooruitgang. Palažky en Safařjk leidden de werkzaamheden eener commissie, die de vragen moest toelichten, welke, nopens de Čechische belangen, weldra ter tafel zouden worden gebragt; de laatste wierd naar Weenen geroepen, om inlichtingen te geven omtrent de behoeften van 't onderwijs en de letterkunde der Slawen; de studenten kregen een gunstig antwoord op 't ingezonden adres; de keizer gaf alles toe, en Bohemen zou weldra, als Hongarijë, een eigen koninkrijk uitmaken, onder 't bestuur van den aartshertog Franz Jozef. 't St. Wenzl's-Comité was intusschen tot eene verbazende hoogte gestegen, en had veel van eene voorloopige regering, die factiesch 't bestuur in handen had, die afgevaardigden ontving, adressen beantwoorde, proklamatiën uitvaardigde, soms geheel in strijd met die van den Burggraaf en diens Comité. 't Was natuurlijk, dat deze toestand van zaken aan Stadion maar ten halve beviel; hij voelde zich de handen gebonden en wist er niets beters op, dan, uit alle standen, een regeerend ligchaam van dertig leden te benoemen, dat met hem de zaken des lands besturen en 't Wenzl's-Comité overtollig maken zou. Dit was

echter weder niet geheel naar den zin der Čechen, die in eene volksyergadering, over duizend man sterk, besloten, dat men den burggraaf verzoeken zou, zijn nieuw benoemde vergadering met het Wenzl's-Comité te veréenigen; nog meer leden daarbij te benoemen en haar den naam ‘National-Ausschuss’ te geven, die, voor den aanstaanden Landdag, de wetsontwerpen beramen zou. Stadion gaf toe en de veréeniging, met vele Čechen versterkt, kwam tot stand. Thans had de partij, die vroeger eigenmagtig handelde, ook nog den schijn van wettelijkheid verkregen, door dat ze er in geslaagd was 't ‘Landes Praesidium’, onder haar banier te brengen. Toen ontwaakten op éens de Duitschers uit hunne sluimering; daar vormde zich in Praag een Duitsch genootschap, dat een dagblad uitgaf aan de verdediging hunner regten gewijd; dat zich met het moederland in verbinding stelde, om zich, bij den naasten strijd, een steun te verzekeren. Ook in den boezem der Čechische volksfamilie ontstond tweespalt. Sommige provinciën, daaronder Moravië en Silezië, kwamen op tegen de veréeniging met Bohemen tot één rijk, de districten Troppau en Jägerndorf ontwikkelden dezelfde beginselen. Adressen van vertrouwen uit de Boheemsche, en protesten uit de Duitsche provinciën, tegen den ‘National-Ausschusz,’ kruisden zich. In Reichenberg, in Eger, in Saar werden dagbladen uitgegeven, die zich te weer stelden tegen al wat van de partij der Čechen, ja, wat van Praag uitging, terwijl de Čechische journalen overvloeiden van allerlei hatelijkheden tegen de Duitschers. In dezen troebelen tijd, die zich bovendien nog door eene middeneeuwsche jodenvervolging en ettelijke volksoploopen kenmerkte, wierp de oproeping van den ‘Fünfziger-Ausschusz,’ die in alle Duitsche staten de verkiezingen uitschreef voor 't aanstaande Frankforter parlement, een nieuwe vonk. Wèl hadden de Duitschers gepoogd den ijverigen Palažky tot hun denkbeeld over te halen, door hem een plaats aan te bieden bij hunne voorbereidende werkzaamheden, maar, in een krachtig manifest wees hij hunne aanbieding af. In dien brief gaf hij te kennen, dat een Slawoon in een Duitsch parlament niets te maken had; dat deze vergadering 't verband verbreken zou, 't geen hij noodig achtte tusschen den Oostenrijkschen statenbond, om, als 't rijk van den Donau, aan

de voortdringende Russen het hoofd te bieden; dat men 't beginsel van volkssouvereiniteit in Duitschland niet kon aannemen, zonder op eene Duitsche republiek neder te komen, en dat eene republiek in 't keizerrijk, de poort voor de Russen openen zou. Deze brief van Palažky werd, bij duizende afdrukken, door 't land verspreid en door de Slawisten met geestdrift toegejuichd; zijn weigerend antwoord was dat van de geheele Slawische bevolking, die, met de gewone onstuimigheid der Čechen, aan hare antipathie lucht gaf in allerlei krachtige bewoordingen, welke men vergeefsch poogt te weerleggen, omdat ze, in hun nationaliteitsgevoel dat noch tegengesproken, noch bewezen worden kan, hun pathos vinden. Stadion legde toen aan den ‘national Ausschuss,’ de oproeping van den ‘Fünfziger’ voor, doch ontving ten antwoord, dat men die verzochte verkiezingen beschouwde als: *nutteloos, nadeelig en gevaarlijk voor de Dynastie* - en ze daarom verwierp. 't Hielp de Duitschers weinig of ze zich, bij verzoekschrift, aan 't Weener kabinet wendden, want het ontwijkend antwoord der regering maakte hen nog zwakker, dan ze reeds waren; 't hielp weinig of 't moeder-land zijne kinderen in den vreemde, met adressen, beloften, opwekkingen overstroomde; of zijn zendelingen, in allerlei rigtingen, onder de Čechen op proselietenmakerij uitgingen, en den Duitschen een hart in 't lijf poogden te spreken. 't Kwam niet tot verkiezingen en de drie leden van den ‘Fünfziger,’ die bij de verkiezingen zouden vóorzitten, hadden, bij de algemeene beschimping, nog eene Philippica te slikken van den journalist Hawliček, die hun hoogst ontmoedigd naar huis deed keeren. 't Volk juichte om deze nederlaag der Duitsche partij; de dagbladen liepen over van gal en schaamtelooze artikelen. Allerlei volksgezangen werden met gretigheid gekocht en met geestdrift gezongen. Wij deelen, ons door een' vriend bezorgd, de overzetting mede van 't ‘nieuwe lied van 't Duitsche Parlament,’ omdat het, als geheel gegrepen uit den volksaard, een staaltje levert van den weinig gekuischten smaak der natie, omdat het tevens bewijst, hoe weinig de pogingen van beschaafder letterkundigen, invloed konden uitoefenen op eene individualiteit, die in zulke poëzij behagen schept. 't Luidt dus:

Šuselka schrijft ons uit het Duitsche rijk, dat we toch de Duitschers mogten te hulp komen, omdat ze pijn in 't lijf hebben.

o, Gij Duitsche bengels! wij zullen met u geen partij maken; gij hebt zelf uw' pap gekookt, slobbert dien ook zelf.

Duitschland behoort u, maar Bohemen behoort ons; en blaast ons niets van Frankfort in onzen Slawischen pap.

Hoe zal Frankfort verschrikken en de muts afnemen, als de Boheemsche leeuw zijne manen schudt en met den staart om zich heên slaat!

Hei, festina lente! Duitsch parlament! we zullen je een purgatie ingeven, wacht 'reis, sakkerloot![1].

't Was vooruit te zien, dat bij die algemeene opgewondenheid tegen de partij der Duitschers, de zaak der verkiezingen aanmerkelijk lijden zou; ze ging dan ook meer en meer achteruit; 't onbeschaafde landvolk, dat men allerlei logenachtige berigten omtrent Frankfort en den aard der beweging had diets gemaakt, liet zich energiesch uit tegen de pogingen der ‘Frankforter ketters,’ terwijl de hoofdstad des rijks, op den dag tot de verkiezingen bepaald, den 24sten Mei, een zoo dreigend uiterlijk aannam, dat de Duitschers 't geraden oordeelden, van hun kiesregt, voor ditmaal, afstand te doen. In Praag werd dies niemand, in geheel Bohemen naauwelijks een dozijn afgevaardigden benoemd. Palažky had gezegevierd; deze voorvechter van 't Slawismus, was zoo mogelijk nog in gunst gerezen bij 't volk, nadat hij, om des vredes wil, de portefeuille van onderwijs in 't ministerie Pillersdorf, (eerst aan Safařjk aangeboden) geweigerd had, toen graaf Batthyany, uit naam van 't Hongaarsche kabinet, was opgekomen tegen den voorrang, dien men daardoor stilzwijgend aan de

1 't Valt ieder in 't oog, dat de taal der Čechen met allerlei vreemde woorden doormengd en vervalscht is, als hij 't laatste couplet dus in 't oorspronkelijke leest:

Hey, festina lente!
Nowey parlamente?
My ti dáme
Pro laxirků;
Pockey kakramente!

Čechische nationaliteit zou toekennen. 't Duitsch element daalde hoe langer zoo meer, naarmate 't Čechische steeg. Zwart, rood en goud waren verboden en verdachte kleuren, die men op allerlei wijze beschimpte; de Duitschers trokken zich langzamerhand terug; men hoorde warme, en krachtig ondersteunde voorstellen, om de vergeten nationale kleederdragt weêr aan te nemen; om al wat er vreemds was ingeslopen in 't volksbestaan, met geweld des noods, daaruit te verbannen. De ‘Swornost,’ bij de nationaal garde, gaf 't voorbeeld eener bijzondere uniform; 't belagchelijk denkbeeld van Faster, die zijne beide dochters, in een soort van balkleeding, die nationaal moest heeten, overal heên zond, om, uit vrijwillige giften, een fonds bijéen te brengen, dat de kosten der uitrusting van een Amazonen-corps, dragen zou, nam gelukkig niet op. De studenten-veréeniging ‘Slawia,’ die over de vierhonderd leden telde, werkte aan de uitbreiding der Slawische zaak, met woord en daad; de ‘Slowanská Lipa’ (*Slawische Lindenboom*, die voor de Slawen is, wat voor de Duitschers de *eik*) een genootschap van panslawistische beginselen, stelde zich, bij iedere gelegenheid, op den voorgrond. De Čechen waren trotsch op hunne numerieke sterkte en krachtig in hunne energie, in hun' vermetelen moed; daardoor wonnen ze 't van de partij der lijdende Duitschers, en de weinige onverschilligen, die uit indolentie, of uit gebrek aan sympathie voor de zaak der Čechen, zich bij 't wachtend Teutonismus aansloten. 't Proletariaat werd van alle zijden gevierd; zoo dikwerf bij een straatschandaal, aan de wachthebbende kompagnie der ‘Bürgergarde’ de belhamels werden overgegeven, om ze in verzekerde bewaring te brengen, verschaften zij den oproerigen gelegenheid ter ontvlugting; de Slawische studenten verklaarden, niet lang daarna, dat ze zich niet meer tot den aanval op het volk zouden laten gebruiken. Bij de kort daarop uitgebarsten opstand, bleek 't duidelijk, waarom men zoo veel toegevendheid en inschikkelijkheid had aan den dag gelegd!

Na de vlugt des keizers uit Weenen, in de laatste helft der maand Mei, organiseerde graaf Leo Thun eene provisorische regering, die zich als wetgevend ligchaam opwierp, en, sinds de andere, in de keizerlijke hofstad, zoo ongeveer werd gevangen gehouden, zich verantwoordelijk stelde en in on-

middellijke betrekking met den keizer staan zou. Van de dertien leden dezer vergadering waren er slechts twee Duitschers, en de gissing, dat ze vooral op 't oog had de separatistische plannen der Boheemsche natie in de hand te werken, waartoe de gelegenheid thans gunstiger was dan ooit, is niet uit de lucht gegrepen. 't Is bekend, op welk eene wijze dit eigenmagtig kabinet in zich zelf is te gronde gegaan.

De tijding echter, dat er zich in Praag zulk een bestuur had opgeworpen, verspreidde in Duitschland niet zoo veel ontsteltenis als 't berigt der bijéenroeping van een Slawisch congrès. Van dien oogenblik af aan, rekende men er op, een' eigen' zelfstandigen, een' Slawischen staat in Bohemen te zien ontstaan.

Bij een' open brief van den eersten Mei, door graaf Matthias Thun, vorst Lubomirsky, Šafařjk, Palažky en anderen onderteekend, die van de Adriatische tot de Zwarte zee verspreid werd, riepen de onderteekenaars afgevaardigden uit hunne Slawische broeders op, om zich den 31sten Mei, in Praag te bevinden, ten einde dáar de middelen te beramen ter veréeniging der lang gescheiden nationaliteiten; ten einde 't groote gevaar af te keeren, dat de onafhankelijkheid bedreigde der verschillende Slawische natiën, aan de Oostenrijksche keizerskroon verknocht.

't Was een vreemd, maar schilderachtig schouwspel, die verzameling van buitenlandsche Slawen, in hun nationaal gewaad; die hunne schoone Slawische type; die 't fonkelend oog, 't breede voorhoofd, den olijfkleurigen, halfbruinen mannelijken tint, den weelderigen rijkdom van gitzwarte lokken, beter en minder vervalscht bewaard hadden, dan hunne broeders in Bohemen. En 't oude prachtige Praag was wel het schoonste tooneel voor zulk eene vertooning! Dáar waren Serviërs, Dalmatiërs, Kroäten, Čechen, Slowaken, Polen, Russen; daar fladderden bontkleurige vaandels; daar waren wit of paarsch fluweelen mantels; zijden en wollen overkleeding van de schreeuwendste kleuren; hoofdsieraden van allerlei vorm; rood marokijnen en groene schoeisels; 't scheen - kortom - eenen masken-optogt, bij helderen dag. De ban van Kroätië, Jellaziž; de vladika van Montenegro; Cy-

bulki van Berlijn, zouden bij de opening van 't congrès tegenwoordig wezen.

Nadat er, den 2^{den} Junij, eene hoogmis was gehouden voor 't outer der H.H. Cyrillus en Methodius, begaven zich de afgevaardigden - een lange en statige sleep - naar de zaal der ‘Sophien-Insel’ (een geliefd plekje van uitspanning der Pragers, in de Moldau gelegen) onder 't zingen van oude slawische volksliederen. Palažky was algemeen voorzitter, ‘starost’; hij verdeelde de menigte, naar de nationaliteiten, in drie ‘sbor’ of parlamenten; Safařjk zat vóor bij de Bohemers, Moraviërs en Slowaken; Dr. Liebelt bij de Polen en Rutheniërs; de aartspriester Stamatowitsch bij de Zuid-Slawen. Al dadelijk had men met allerlei kleingeestigheid en ijverzucht, bij de verschillende stammen te kampen; daarbij maakte 't gemis der éenheid van taal 't verkeer tusschen de afgevaardigden hoogst moeilijk, zoodat men, uit iederen stam, twee leden benoemen moest, die de gevoerde debatten aan hunne landgenooten eerst meêdeelden en daarover hun oordeel vroegen, vóor men tot de stemming kon overgaan. Wat dáar verder in 't congrès verhandeld is, bleef grootendeels geheim; dit verminderde den angst der Duitschers geenzins, die 't kwaad nog erger maakte, dan 't wèl was. Uit alles intusschen wat er uitlekte, bleek 't, dat er in dien korten tijd van zamenkomst, vele en gewigtige punten zijn behandeld; vele utopiën geuit; vele luchtkasteelen gebouwd; vele bewijzen gegeven van de albezielende kracht des nationaalgevoels; maar tevens menig bedroevend blijk van wangunst, van naijver, van geheime vijandschap tusschen broeders van éenen stam, die de grootsche gedachte eener heréeniging bij elkander had gebragt. 't Is gewis betreurenswaard, dat de idéen, die er bijv. ontwikkeld werden, over de emancipatie der sedert eeuwen verdrukte, vertreden Rutheniërs en Slowaken, niet tot een begin van uitvoering konden gebragt worden; ze verdienden grooter medegevoel, dan de koortsachtige op gewondenheid, die aan zoo veel wijze en bezadigde mannen, 't idéaal voorspiegelde van een Slawenrijk, begrensd door 't Reuzengebergte en de Karpathen, door den Balkan en de Adriatische zee.

't Congrès had zijn wenschen en bedoelingen geformuleerd

in een manifest aan de natiën van Europa (dat men aan Dr. Liebelt toeschrijft), waarin het de klagten der Slawische nationaliteit voor 't tribunaal brengt van het regt der volken; in een verzoekschrift, waarin 't, aan den keizer, de grieven zijner verongelijkte Slawische onderdanen, openbaarde en waarin 't kennis gaf van 't verbond, dat gesloten was ter verdediging hunner zaak; in die verbondsacte, zoo als ze in de vergadering was opgemaakt.

Intusschen waren de gemoederen hoe langer zoo meer opgewonden; de zendelingen van Čechen, Polen en Russen, die voornamelijk de hand in 't spel hadden, wisten den haat des volks tegen al wat Duitsch was, op te voeren tot de de hoogste spanning. De twaalfde Junij werd eindelijk de Prager barikaden-dag; 't verhaal der ijsselijkheden, die bij den zesdaagschen strijd zijn voorgevallen, ligt nog te versch in 't geheugen, dan dat we noodig zouden hebben, dat hier weder te herhalen. 't Bleek al dadelijk, dat prins Windisch-Grätz den storm had zien opkomen en krachtige maatregelen van tegenweer had getroffen, die den opstand met geweld bedwongen. 't Behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat veréenigingen als de ‘Swornost’, de ‘Slawia’, aan dien kamp 't levendigst hebben deel genomen, en 't is geenzins te ontkennen, dat menig afgevaardigde van 't Slawische congrès, jokend naar den strijd, met wellust den kruiddamp snoof, waaruit hij de zon der Slawische onafhankelijkheid hoopte te zien verschijnen; wèl snorde er menig kogel, die in Bohemen niet gegoten, wèl flikkerde er menig staal, dat in Bohemen niet gehard was, maar men mag gerust gelooven aan 't protest, waarbij, na den afloop des strijds, Ŝafařjk, Palažky en Neuberg, de beschuldiging afwentelden van 't Slawisch congrès, alsof 't een werkzaam deel zou hebben genomen in de beraming en de uitvoering van den bloedigen kamp. Aan 't congrès zelf heeft deze opstand een levensgevaarlijke wonde toegebragt; de veréenigingen, die duidelijker van hunne medewerking hadden doen blijken, werden uitéengedreven, hare papieren en bescheiden in beslag genomen, en, met allen ijver, een reusachtige geregtelijke onderzoeking begonnen, die echter tot geene vermeldingwaardige resultaten heeft geleid. De meeningen over 't doel en

de ware kleur van den opstand, zijn zeer verdeeld. 't Was gewis geen burgeroorlog, maar ‘über seine Ursache’, - schreef mij iemand, die als inwoner van Praag en als Cêch, ten minste beter ingelicht wezen kon, - ‘herrscht noch immer ein eigenes Dunkel. Es war ein sehr blutiger Zusammenstoss theils nationeller, theils demokratischer Parthei, mit der in Finstern wühlenden Reaction.’

Toen de eerste schrik van de overwinning door Windisch-Grätz behaald, en de regterlijke onderzoekingen, die daarvan 't gevolg waren, eenigzins bedaard was, kwam de uitéengejaagde ‘Swornost’, de verboden ‘Slawia’ langzaam weer op; de roode musten en de Boheemsche leeuw vertoonden zich weêr onder de menigte, en alles duidde aan, dat de triomf der Oostenrijksche magt alles behalve volledig was geweest; integendeel, men scheen in de geleden nederlaag, nieuwen grond voor feller haat, voor bloediger verbittering gevonden te hebben, die slechts op eene gunstige gelegenheid wachtte, om zich op nieuw en krachtiger te manifesteren.

En sedert dien tijd is er, in 't Oostenrijksch gebied, weder zoo veel voorgevallen, dat men niet had kunnen voorzien; zijn er weder zoo veel elementen in beweging gezet, wier aanwezen men naauwlijks had vermoed, dat het bijna onmogelijk is zich in die verwarring een' weg te zoeken. ‘Unsere sociale und politische Verhältnissen, sind in einem so fortwährendem Schwanken begriffen,’ schreef een Prager, ‘dass es keine geringe Aufgabe ist, ein Standpunkt zu gewinnen von welchem aus, man unbefangen ein Urtheil fällen könnte.’ Dies zal *ik* 't vooral niet wagen, hierin tot een besluit te komen, gedachtig aan 't gezegde van Alexandre Thomas: ‘la philosophie de l'histoire a trop souvent l'air d'avoir tort par le temps qui court.’

De landdag, die Bohemen met ongeduld te gemoet zag, werd ten gevolge van den opstand, onbepaald uitgesteld. De Rijksdag had reeds voor lang de sympathie der natie verloren; want niet slechts Palažky, die, met zijne Čechen, als eene geslotene phalanx, in den boezem der vergadering, tegen 't Teutonismus optrok, hief eene eigene banier omhoog, er bestonden buitendien nog talrijke kleiner veréenigingen, clubs en factiën, zoodat de Rijksdag, in plaats van één geheel te

vormen, veeleer een niet georganiseerd conglomeraat van parlamenten heeten mogt, waarvan elk de zorg van 't algemeen belang, verzuimde voor 't koesteren van eigen. Ieder zag in, dat er van eene vergadering, uit zoo vijandige elementen zamengesteld, niet veel te verwachten was; men beklaagde zich reeds in den beginne, dat er, ten gevolge eener slecht begrepen demokratie, zoo veel afgevaardigden zitting kregen, die volstrekt niet in staat waren de grootsche verpligtingen te vervullen, die hunne benoeming hen oplegde. De laatste gebeurtenissen in Weenen, hebben dan ook geleerd, hoe veel wantrouwen, hoe weinig éenheid er in de vergadering heerschte, die geroepen was, om éenstemmig aan 't zelfde werk te arbeiden. In Praag zijn de gevoelens omtrent den Weener October-opstand, nog zeer verdeeld; dáar is eene partij, de radikale Duitschers, die met de Weeners sympathiseert, doch die, zonder bekwaamheden noch waardigheid, weinig moreelen invloed bezit; men behoeft slechts de Duitsch-Prager dagbladen in te zien, om zich hiervan te overtuigen. De andere partij is tegen Weenen, en bestaat voornamelijk uit Cechen, uit de ‘Slowanská Lipa’ en anderen, die, zonder zich bij eenige partij te hebben aangesloten, gruwen van de terroristische staatkunde der Weeners; de eerste beschouwt den Weener-opstand, als een kamp van de Vrijheid met de reactie; de andere als eene schildverheffing der ‘magyarisch-frankfurter’ partij, die later eerst eene politieke beteekenis gekregen heeft.

De Slawen hebben hunne grootste vijanden in de demokratische Duitschers, die geen ander regt erkennen, dan dat der Duitsche natiën; die de dynastie willen doen vallen en de monarchie verscheuren. De Slawoon is anti-republikeinsch, omdat zijn belang hem gebiedt, zich aan de dynastie vast te klemmen. Alléen van de éenheid van Oostenrijk is ook de éenheid van 't Slawismus te verwachten; de dynastie moet den Slawoon ondersteunen in zijne pogingen, met hem gemeene zaak maken, deelnemen aan den strijd van 't Slawismus tegen Teutonismus en Magyarismus. Daarom moet de Slawoon, die zich evenmin wil buigen onder 't juk van de Duitschers, als onder dat van 't absolutisme, eerst 't regerend huis vervormen, met Slawische beginselen doordringen; 't Duitsche Oostenrijk

moet te gronde gaan, en met nieuwe krachten verrijzen, als een jeugdig Slawisch rijk!

Of deze toekomst, die de Cechische literator Sabina, onlangs, in eene volksvergadering, aan zijn opgewonden auditorium afschilderde, de toekomst der geschiedenis wezen zou? De uitspraak van den redenaar is ten minste, als hoofdgedachte van eene veréeniging, die niet slechts in de hoofdstad, maar in geheel Bohemen en in onderscheiden Slawische provinciën, groote achting geniet, niet zonder aanbelang.

November 1848.

Dr. HENRY RIEHM.

De statistiek.

Mag eene naauwgezette beoefening der ontleedkunde een onmisbaar vereischte voor den genees- en heelkundige genoemd worden, niet minder is de kennis van den stoffelijken, verstandelijken en zedelijken toestand der maatschappij of de statistiek onontbeerlijk voor den staatsman of den staathuishoudkundige. Voor hem zijn statistische tafelen anatomische praeparaten. Zij zijn voor hem de grondslag zijner waarnemingen, de bronnen, waartoe hij gestadig zijne toevlugt moet nemen, waaruit hij zijne kennis van den innerlijken toestand van den staat dient te putten. Niet toegelicht door de gegevens der statistiek werkt de staatsman in den blinde, hij mist eenen vasten maatstaf, eenen bepaalden grondslag voor zijne staatshervormingen; zijne proefnemingen blijven waagstukken, die met het trekken van loten eene groote overeenkomst hebben. Zijne wetgeving, niet steunende op de voorlichting der wetenschap, herinnert ons de gelukkige of ongelukkige kansen van den speler. Hij speelt een gewaagd spel met de maatschappij, die als staatsman of wetgever onze wetenschap niet tot een onderwerp zijner, ernstige studiën gemaakt heeft.

De statistiek, die wij het dagboek der maatschappij of eene geschiedenis van iederen oogenblik zouden kunnen noemen, beoogt door hare waarnemingen, in cijfertaal uitgedrukt, eene grondige kennis van den staat, van den maat-

schappelijken toestand der volken op bepaalde tijdstippen, de kennis van de huishouding, de middelen, de ontwikkeling, dè gestadige werkingen der maatschappijen. Door haar wordt ieder feit, ieder voorval, ieder voorwerp in het maatschappelijk leven, ieder lid van het staatsligchaam tot in de geringste bijzonderheden aangeteekend. Haar teeken is het cijfer, even onontbeerlijk voor den beoefenaar der statistiek als de lijn voor den meet-, de letter voor den stelkundige. Door dit cijfer verschaft zij zich die juistheid en zekerheid, welke lijnen en letters den beoefenaars der meet- en stelkunde voor hunne berekeningen opleveren. Zij is dus de wetenschap der werkelijkheid, die, hetgeen geschied is, in cijfers tracht uit te drukken. Zij gaat niet theoretisch, maar praktisch of historisch te werk. Als wetenschap der' feiten staat zij in een naauw verband met de geschiedenis, de aardrijkskunde, de natuurkundige wetenschappen; terwijl zij door het gebruik van de cijfertaal met de sterrekunde en de weêrkundige waarnemingen eene groote overeenkomst heeft. Bepaalt zich de geschiedenis bijna uitsluitend tot de kennis van naar buiten werkende feiten, de statistiek bezoekt tevens den huisselijken haard, en baant zich den weg tot de wetenschap van het innerlijke huisselijke leven. Zij ontdekt als het ware de daken der woningen, en tracht de geheime bestanddeelen der maatschappelijke huishoudingen te onthullen. Terwijl de geschiedkundige het grootste belang stelt in wapenfeiten, in roemruchtige daden en overwinningen, haakt de beoefenaar der statistiek steeds naar eene geordende maatschappij en de weldaden van den vrede. Voor hem is niets noodlottiger dan oorlogen en door het geweld der wapenen te weeggebragte omwentelingen.

Een helder daglicht is voor onze wetenschap haar bestaan en haar leven. Geene statistiek zonder de grootstmogelijke openbaarheid, daar iedere duistere plek slechts dient ter belemmering van hare nasporingen, het op haar gestelde vertrouwen schokt en de waarheid voor eenen bedriegelijken schijn, cijfers, op naauwkeurige en opregte nasporingen gegrond, voor fictieve of uit de lucht gegrepene uitkomsten en berekeningen doet wijken.

Geene wetenschap staat met de onze in een naauwer verband, in een meer aanhoudend verkeer dan de staathuishoudkunde. Beiden beoogen vooruitgang en verbetering van den maatschappelijken toestand door het licht der wetenschap; de laatste vooral bespiegelend, onze wetenschap daarentegen uitsluitend door de uitkomsten of uitvloeisels van praktische waarnemingen op de hoofden van hen te doen stralen, die met het bestuur van den staat en van de verschillende maatschappelijke instellingen belast zijn.

De statistiek is even als hare zuster, de staathuishoudkunde, de meest opregte vriendin van het menschdom. Het *amicus certus in re incerta cernitur* is op haar in den ruimsten zin toepasselijk. Afkeerig van vleitaal, openbaart zij iedere ondeugd en misdaad niet minder dan ieder toonbeeld van deugd of iedere weldaad; zij heelt evenmin tegenspoed en achteruitgang, als vooruitgang en voorspoed, en weet zich in eene zekere mate eene de toekomst voorspellende kracht te verwerven, door hare kennis van de dagelijksche behoeften, van den voor- of achteruitgang der natie, van het voor- of tegenspoedig lot der bewoners.

Desniettemin genieten noch staathuishoudkunde, noch statistiek het voorregt der algemeene achting. Ik zal niet beslissen of het vooroordeel, waarin beide deze wetenschappen deelen, hieraan te wijten is, dat bij beiden vorm en taal te wetenschappelijk zijn uitgevallen, of wel aan beider gemeenschappelijk streven, de waarheid in hare geheele naaktheid te onthullen. Moge zij uit onkunde veracht worden door kortzigtigen en onwetenden, onvergefelijk wordt de verwaarloozing harer kennis in hem, die den naam draagt van beschaafd en wetenschappelijk gevormd. Ik verwees reeds naar haar nut voor staatslieden en wetgevers; mij is geen tak van menschelijke kennis of wetenschap bekend, voor welken zij niet tot vraagbaak kan strekken, welke niet tot hare algemeene voorraadschuur van daadzaken, ter verkrijging van inlichtingen, herhaaldelijk hare toevlugt dient te nemen. Men vrage het den geschiedkundige, of hij niet uit statistieke cijfers de waarheid van het bedrog leert onderkennen? Waren het niet getallen, om slechts een voorbeeld te noemen, welke

zijn vertrouwen staafden in de verhalen van eenen Herodotus, terwijl zij hem die van eenen Diodorus Siculus deden wantrouwen? Put niet de beoefenaar der aardrijkskunde zijne bouwstoffen uit statistieke opgaven? Schraal is voorwaar de oogst van den staathuishoudkundige, indien hij niet door de cijfertaal der statistiek gerugsteund wordt. Van welk nut is niet voor den geneeskunstoefenaar de statistische kennis der ziekten en ziekteverschijnselen, van het aantal zieken en hunne verhouding tot de bevolking en tot de sterfgevallen, van de wijze van voeding, van den voorraad van levensmiddelen en hunne verhouding tot de sterkte der bevolking, van de digtheid der bevolking vooral in groote steden, van de ligging en en de ruimte der woningen, met name bij de behoeftige volksklasse, van den staat der gast- of ziekenhuizen en den toestand der verpleegden? Kan de regtsgeleerde, hetzij hij het strafregt, of het burgerlijk en handelsregt tot een geliefkoosd onderwerp zijner studiën make, de hulp der statistiek van de regterlijke uitspraken, van de maatschappelijke dadingen, van de misdaden en de misdadigers ontberen? Zelfs voor den godgeleerde kan de statistiek van groot nut zijn, niet slechts om het getal leden zijner gemeente, maar vooral om den maatschappelijken, verstandelijken en zedelijken toestand, om de wezenlijke behoeften van hare leden nader te leeren kennen.

Het zich toeleggen op de statistiek was steeds een blijk van vooruitgang en van ontwikkeling der beschaving bij eene natie. Reeds onder de volken der oudheid waren het de Egyptenaren, Grieken en Romeinen, die hunne naauwkeurig bewerkte statistieke verslagen bezaten. Het is bekend, dat de Romeinsche keizer Augustus het statistiekregister van zijn rijk, eene uitgestrektheid van 208,000 VM. met eene bevolking van minstens tachtig millioen zielen, met eigen hand vervaardigde; dat dit register, zoo meldt ons Tacitus[1], eenen uitvoerigen staat bevatte van de middelen, van het getal burgers en bondgenooten in staat om de wapenen te dragen, van

1 Annal., II, 11.

de vloten, de schattingen en de overige inkomsten van den staat, van de gewone uitgaven en de den volke geschonken giften, en dat deze staat na zijnen dood, ten aanhoore van den Romeinschen senaat, openlijk werd voorgelezen. Het is eveneens bekend, dat de Chinezen, reeds voor drie- tot vierduizend jaren, eene statistiek van hun uitgestrekt rijk bezaten, en dat de Spanjaarden, bij de ontdekking van Amerika, eene uitgebreide kennis der statistiek bij de Peruvianen en Mexikanen hebben aangetroffen. De keizer van Mexiko, Montezuma, zoo als het verhaal luidt bij den geschiedschrijver Herrera, bezat honderd groote steden, hoofdsteden van een gelijk getal provinciën, waarvan hij de schattingen ontving. Hij kende volkomen, schrijft Cortes in zijnen eersten brief aan Karel V, den staat der financiën van zijn rijk, welken hij, onder vele andere onderwerpen, met duidelijke en verstaanbare teekenen in geschilderde registers geschetst had. Sommigen onzer landgenooten is het welligt niet onbekend, dat de Japanezen tot in de geringste bijzonderheden met de statistiek van hun land vertrouwd zijn.

Slechts eene barbaarschheid als die der middeneeuwen kon de statistiek in ons werelddeel in eenen doodslaap wikkelen; eenen slaap, waaruit zij eerst in den jongsten tijd schoorvoetende wordt opgewekt. Het verdient opgemerkt te worden, dat schrandere vorsten en groote staatsmannen zich steeds beijverd hebben tot de statistiek hunne toevlugt te nemen. Zoo bloeide zij in Frankrijk, onder het bestuur van Colbert, onder de regeringen van Lodewijk XIV en van Napoleon. Zoo was het in Rusland Peter de groote, die het eerst in 1722 geboorte-, huwelijks- en sterfregisters deed aanleggen en in het volgende jaar eene volkstelling uitschreef, met den uitdrukkelijken last, dat zij om de twintig jaren zou hernieuwd worden. De bakermat der statistiek was in 1749 in Zweden de akademie van wetenschappen; zij telde daar onder hare eerste beoefenaars den beroemden Linnaeus. In Duitschland vond zij bescherming bij vorsten als Frederik den Grooten, Frans I, Joseph II. Het grondwettig charter der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, van den 17^{den} September 1787, behelst in het eerste artikel der tweede af-

deeling, de bepaling, dat drie jaren na de eerste bijeenkomst van het congres, eene algemeene en achtereenvolgens tienjarige volkstelling zouden geschieden, welke sinds dien tijd, in de jaren 1790, 1800, 1810, 1820, 1830 en 1840, geregeld hebben plaats gehad, en waarbij niet slechts de kunne, de ouderdom, de burgerlijke staat der personen geregeld werden opgegeven, maar tevens de blinden, de dooven en stommen en de krankzinnigen niet werden uit het oog verloren. Vooral heeft de statistiek der voornaamste steden er eenen hoogen trap van volmaaktheid verworven. Zulks is te meer opmerkelijk, indien men nagaat de bijna onoverkomelijke bezwaren, waarmede de bewerking eener statistiek moet gepaard gaan in een land, waarvan een deel der bevolking nog in eenen aan den natuurstaat grenzenden toestand verkeert; in een land, wier bewoners over eene bijna onmeetbare oppervlakte gronds verspreid zijn. De grondlegger van den Noord-Amerikaanschen Staat, de groote Washington, mag ook de stichter van zijne statistiek genoemd worden. Onder zijn voorzitterschap werd destijds door het congres, hetwelk mannen als Madison, Livingston en Franklin onder zijne leden telde, door eene afzonderlijke wet verordend, dat al wie op het door de regering bepaalde tijdstip geene opgave van het getal personen, waaruit zijne familie bestond, met toevoeging der kunne, kleur, ouderdom en staat, had ingeleverd, in eene geldboete, ten bedrage van twintig dollars (vijftig gulden), zou worden veroordeeld. Van dien staat zou een model of afschrift op alle openbare plaatsen ter algemeene inzage worden aangeplakt. De ambtenaren, met het opmaken der volkstelling belast, zouden niet slechts wegens verzuim en onnaauwkeurigheden, maar zelfs wegens het niet tijdig inzenden der staten, met eene geldboete van tweehonderd dollars (vijfhonderd gulden) bestraft worden. Genoeg om aan te toonen, dat de vrijzinnige Noord-Amerikaansche wetgevers het bezit eener statistiek als eenen onwaardeerbaren schat beschouwden voor een volk, hetwelk onder de, den vooruitgang minnende, beschaafde natiën wenscht gerangschikt te worden.

Doch niet slechts voor het openbaar leven, voor den staats-

man en de regering, is het bezit eener welgeordende en stelselmatige statistiek van het grootste nut, hare diensten strekken zich uit tot alle verrigtingen van het privaatleven. Zij leert den landbouwer de meerdere of mindere vruchtbaarheid van den grond, de verschillende uitkomsten der gevolgde wijze van bemesting, de voor- en nadeelen van deze of gene teelt, de voorhanden hoeveelheid en de prijzen der levensmiddelen kennen; zij maakt hem bekend met de beperktheid der, de gebreken in de voortbrenging en wordt zoo doende voor hem eene praktische leer- en oefenschool.

Van welk nut is niet voor den fabrikant het bezit van eenen uitgebreiden, naauwkeurig ingevulden fabriekstaat, de kennis van de waarde en de voorhanden hoeveelheid der te bewerken grondstoffen, van de middelen, welke de grond, door hem bewoond, in zijnen eigenen boezem oplevert, van de veranderingen en vormverwisselingen, welke de grondstoffen hebben ondergaan, voor dat zij zijne werkplaats zijn binnengetreden, van het getal en de verschillende dagloonen der werklieden, van de hoeveelheid fabriekwaren jaarlijks in het binnenland verbruikt of naar het buitenland uitgevoerd. Voor den koopman of handelaar is de statistiek een agenda voor iedere handelsverrigting. De strijd tusschen de voorstanders van zoogenaamde beschermende regten en die van een vrij handelsverkeer zou reeds lang opgelost zijn, indien de natiën uitvoerige staten van hunnen binnen- en buitenlandschen handel hadden bezeten; reeds lang zou hen de statistiek omtrent de werking van ieder geheven regt op de hoeveelheid van den in- uit- en doorvoer der verschillende waren ingelicht hebben. Klinkt het niet vreemd, dat, terwijl de handel beoogt het voorzien in de dagelijksche behoeften, de handelaar zelf onbekend is met de juiste hoeveelheid der aanvrage of der behoefte, met de verschillende marktprijzen, met de vervoermiddelen, de stapelplaatsen en wat dies meer zij?

Geen burger, hoe onbeduidend ook in invloed en magt, ontsnapt aan de statistische nasporingen. Den dag, op welken hij het eerst het daglicht aanschouwt, verleent hem de statistiek eene plaats op hare geboortestaten. Naauwelijks de school of de leerjaren ingetreden, doet zij onderzoek naar

den graad van ontwikkeling zijner verstandelijke vermogens, ten einde hem in de staten voor onderwijs en schoolwezen de hem toekomende plaats te verleenen. Heeft hij den ouderdom bereikt, waarop hij als loteling voor den krijgsdienst optreedt, ook dan heeft onze nieuwsgierige wetenschap hem niet vergeten. Treedt hij in den echt, zij wijst hem dan eene plaats in hare huwelijksstaten, niet vergetende tevens aanteekening te houden van zijne vroegere feiten en zwakheden. Voor iederen stand, ieder ambacht, ieder beroep, iedere verrigting in het openbaar leven, hetzij men als stemgeregtigde of kiezer, hetzij men in eene openbare betrekking optrede, bezit de statistiek hare staten. Is men grondeigenaar, fabriekant, rentenier of kapitalist, dan wordt door de statistiek, met behulp van hare cijfers, de hoeveelheid van het werk of der aardsche goederen, waarover men beschikt, opgeteekend. Is men onbemiddeld, zoo beijvert zich de statistiek te onderzoeken, of de prijzen der levensmiddelen en van hetgeen men tot verder levensonderhoud noodig heeft evenredig zijn aan de hoegrootheid van het verdiende werkloon. Zij toont tevens aan een ieder en telt hem cijfer bij cijfer voor de winsten van spaarzaamheid en geldbelegging, het nadeelig slot van zorgeloosheid en verkwisting. Zij doet een helder daglicht stralen over de weldadige instellingen, welke den behoeftige in den uitersten nood voor honger en gebrek kunnen vrijwaren. Zij ontdekt tevens den mensch de tallooze valstrikken in het maatschappelijk leven, door van de misdaad, het zedenbederf en hunne gevolgen haren mededoogenloozen staat te openbaren. Niet slechts van den gezonden maar tevens van den ziekelijken en gebrekkelijken toestand pleegt de statistiek rekenschap te vragen. Van iederen lijder levert haar staat eene historia morbi. Hem, wien zij den eersten dag van zijn leven in hare staten heeft opgenomen, verlaat zij niet op het sterfbed, ten einde nog voor het laatst bij zijnen laatsten ademtogt de uiterste grens van den volbragten levensloop en het sterfuur op te teekenen.

De statistiek, zal zij als eene lichtstar regeerders en bestuurders voorlichten, vereischt de grootstmogelijke onpartij-

digheid en onafhankelijkheid. Het uitgeven van statistieke tafelen als gelegenheidsstukken verwekt wantrouwen in hare opregtheid bij de natie, die zoo ligt geneigd is in die bemoeijingen een geheimzinnig doel, als bij voorbeeld verhooging der belastingen, te ontdekken. Het opgeven der bronnen, waaruit de cijfers getrokken zijn, is tevens voor het vertrouwen in de opgaven een onmisbaar vereischte; het verstaat zich, dat de aard der onderwerpen, welke men door cijfers wenscht uit te drukken, hierop tevens eenen grooten invloed uitoefent. De graad van vertrouwen op de uitkomsten verschilt voorts naarmate de cijfers officiëel zijn, dat is een onmiddelijk uitvloeisel van nasporingen van de regering of het openbaar gezag, waaronder te rekenen zijn de metingen van het kadaster, de volkstellingen, de van regeringswege opgemaakte statistiek van landbouw, handel en nijverheid, van waterstaat, armwezen, onderwijs, openbaar bestuur, of slechts eene compilatie uit staatspapieren, of een onderzoek van bijzondere personen.

Slechts eene algemeene verspreiding van het volks-onderwijs, het uitbreiden van het gebruik der cijfertaal bij de lagere volksklasse, het houden van openbare lessen en voorlezingen over de statistiek, haar nut en hare beginselen, hare praktische toepassing op de verschillende vakken van menschelijke kennis, het voorschrift dat een ieder, die eene administrative betrekking aanvaardt, eene grondige kennis der statistiek zich moet hebben verworven, gepaard met een gestadig gebruik van statistieke verslagen in regerings- en staatsstukken en bij openbare aangelegenheden, kan aan de statistiek de vereischte populariteit doen verkrijgen en haar tevens door de algemeene belangstelling eenen hoogen graad van naauwkeurigheid verzekeren. Naarmate de statistiek als wetenschap bij de natie in achting stijgt, zal hare uitvoering minder te wenschen overlaten, en zal zij zich kunnen vrijwaren voor leemten en gebreken, welke vaak het vertrouwen verminderen, hetwelk zij mag gerekend worden te moeten inboezemen.

Door dit kort overzigt vermeen ik eenigermate het nut eener naauwkeurige en stelselmatige beoefening der statis-

tiek, trouwens reeds erkend door de meeste beschaafde natiën van ons werelddeel, aangetoond te hebben, mij voorbehoudende, bijaldien deze kleine voorproef den lezers van dit Tijdschrift niet geheel onwelgevallig mogt zijn, op de wijze van uitvoering en de ter verbreiding van hare algemeene kennis vereischt wordende middelen nader terug te komen.

M.M.V. BAUMHAUER.

Iets over den slavenstand in Nederlandsch Oost-Indië. (een fragment.)

.... Een onderwerp, waarover ik gaarne wat meer uitvoerig schrijven zou, is de slavenstand in Oost-Indië. Ook daarvan maakt zich de Hollander een gansch verkeerd begrip, dat misschien vrij wat meer toepasselijk zou zijn op de slaven in onze West-Indiën. Reeds het woord *slaaf* alleen doet den Hollander denken aan harde behandeling, aan zwaren arbeid, aan rampzaligen toestand; - die gedachte is onjuist. Van het aantal dier vermeende ongelukkigen heeft men ten onzent ook een overdreven begrip, en men denkt, geloof ik, dat de Europeanen op Java algemeen van slaven bediend worden; - ook al niet waar. Men gelooft dat de slaaf zijn gemis aan vrijheid betreurt; - al weder onjuist gedacht. Maar er zijn grieven die men *niet* bedenkt, en over dat een en ander is veel mede te deelen, ten einde een juister begrip van den slavenstand te geven.

Van het geheele nog bestaande aantal slaven in onze O.I. bezittingen (en dit bedraagt op Java althans weinig meer dan 5000) zullen er niet velen gevonden worden, die eigenlijk met zwaren handenarbeid hunne voeding en kleeding verdienen moeten. Te Batavia ten minste komt dit zeker niet voor; daar wordt van den slaaf, zoo wel als van de

slavin, alleen huisselijk en ligt werk geëischt, en de kans om daarmede genoegen te geven, hangt van de meer of minder edele gevoelens van den eigenaar, en van de meerdere of geringere gehoorzaamheid en goedwilligheid van den dienstbare, af. Moeijelijk zou het daarom zijn het beklagenswaardige of het materieel ongelukkige van het lot der slaven, als algemeene stelling, te bewijzen. Verreweg het grootste gedeelte behoort tegenwoordig in eigendom aan oude familles, die in Oost-Indiën jaren hebben geleefd, en in vroegere tijden hunne gelden, als het ware, (ten minste voor een gedeelte) in lijfeigenen belegd hebben, of van Chinezen, die niet zoo gemakkelijk als de Europeanen, goede vrije bedienden vinden kunnen. - Veelal hebben de slaven zich onder de eerstgenoemde tegenwoordige meesters vermenigvuldigd; zij hebben door diensten de renten van het uitgegevene geld opgebragt, en door voortplanting het ingestokene kapitaal verdubbeld, en waarlijk, lezer! zoo gij slechts denkt over min of meer genot in hun verder leven, behoeft gij er u niet toe te zetten dezulken te beklagen, omdat de kinderen, die ter wereld worden gebragt, niet vrij, maar het eigendom eens anderen natuurgenoots zijn zullen.

Meestal breiden zich onder de gegoede Europesche eigenaren de slavenfamilles verre uit. Het hoofd der famille is misschien begonnen met staljongen te zijn, en is, na eenige dienstjaren, koetsier geworden, eene betrekking, die, in het huishouden eens Europeaans, het meeste individueele vertrouwen vordert. Na zijn huwelijk met eene lijfmeid der oude vrouw, zijn zijne kinderen met die des meesters opgegroeid, en hebben hunne opleiding gekregen tot huisjongen, kok of tot andere betrekkingen in hetzelfde gezin. Ook die kinderen hebben later andere voortgebragt, die worden gevoed, gekleed en behandeld als de spruiten van het kroost des eigenaars. Dezulken mogen van hunne geboorte af niet vrij zijn, - weinige menschen zullen zoo zorgeloos hun leven kunnen slijten. Gij zult mij tegenwerpen dat hun ongeluk negatief is, en dat zij zich daarom toch niet in eenen gelukkigen toestand kunnen verblijden; maar dit is alleen het bewijs dat gij het karakter, de denkwijze des inlanders minder goed kent. In slavernij geboren en opgevoed,

gelooft hij, dat, even als verschillende standen tot instandhouding eener maatschappij noodzakelijk zijn, ook de onderscheiding van slaaf en vrij mensch daartoe behoort, en dien ten gevolge schikt hij zich onwillekeurig in zijne geboorte, gelijk een burgerman zich ten onzent zelden of nooit beklagen zal, niet als baron of graaf te zijn ter wereld gekomen. Hoe edel ik het doel ook vinden moge, waarmede vele geleerde en welwillende menschen in het vaderland al het mogelijke aanwenden, om de emancipatie der slaven te bevorderen, moet, naar mijn inzien, als drangreden daartoe niet worden opgegeven, het materieel ongelukkig lot den slaaf beschoren; alleen het gevoel van strijd tusschen de slavernij en de waardigheid van mensch moet daartoe aansporen, ofschoon ook de slaaf zelf dit gevoel niet kent. - Als knaap zal de jongen den meester in huis zijn vuur aanbrengen en hem daarmede buitenshuis als zijne schaduw volgen; als jongeling zal hij van zijne ouders en eigenaren de bekwaamheden leeren, waarmede hij zich in den vervolge zijn bestaan en eene goede behandeling verzekeren kan; later zal hij die aangeleerde kundigheden toepassen en zijn gansche leven onbezorgd en gerust slijten. Even zoo de vrouwen; de jonge slavin zal met de dochters des huizes dezelfde handwerken en huisselijke bezigheden aanleeren, en later, als die dochters volwassen zijn, zal zij de gezellinnen harer jeugd dienen, zonder morren en zonder zich ongelukkig te gevoelen. - Ook onder hunne landgenooten zijn de slaven weinig minder geacht of geëerd wegens hunne dienstbaarheid. Het geschiedt te dikwijls dat, tusschen vrijen en slaven, huwelijken gesloten worden, dan datmen kanvermoeden dat daaraan nog in het minste gehecht zou worden. - Zullen de kinderen uit dergelijke vereenigingen vrije menschen of slaven zijn? vraagt gij misschien. Zij zullen de moeder volgen. Is de vader slaaf en de moeder vrij, dan zullen de kinderen vrij zijn; maar is de vader vrij mensch en de moeder eene lijfeigene, dan zal het kroost, het eigendom des meesters der moeder zijn. - Deze gelijkstelling van slaven en vrijen onder elkander heeft echter niet altijd zoo sterk geheerscht, en in vroegere tijden, toen de slaaf als de in oorlog overwonnene buit of de door roof vermeesterde prijs moest beschouwd worden, werd zeker laag op denzulken neergezien, ook door zijnen kleurgenoot. Dit een en ander nagaan-

de, zie ik al weder dat reeds van dien tijd af en in dien stand der vrouw door de menschheid meer onregt is aangedaan dan den man. Moest dit zelfs in het uiterlijke doorblinken en der slavin eene kleeding gegeven worden, die aan de wereld het bewijs geeft, dat zij lijfeigene van een' anderen is, terwijl haar man, haar vader, haar broeder, haar zoon, geene uiterlijke teekenen van dienstbaarheid vertoonen? Waarom het te laten rondbazuinen door haar zelve dat zij afhankelijk is, en waarom, zoo dit noodzakelijk was, den slaaf, den man, van die openlijke verklaring vrijgesteld? Mag ik raden? - welnu men heeft haar eene afzonderlijke kleeding gegeven, opdat duidelijk blijken moge, dat hare meesteres rijk genoeg is, om haar in eigendom te bezitten; ik zou, wilde ik eene verklaring voor deze vernedering der vrouw zoeken, tot de vooronderstelling kunnen komen, dat dit kenmerk van ondergeschiktheid, door de grootere ijdelheid der vrouw, als meesteres, is uitgevonden geworden. Mogen zelfs aan de zeer eenvoudige kleeding versierselen worden aangebragt, het zal des te grooter bewijs zijn voor den rijkdom der meesteres, want tot het eigendom daarvan komt de slavin nooit; immers, de eigenaar eens slaafs moge verpligt zijn aan zijne lijfeigenen maandelijks eene kleine geldelijke belooning, behalve de kleeding en voeding, te verstrekken, tot het bewaren van die weinige duiten kan geen slaaf geraken. Voor voeding van slaaf en slavin wordt de gewone kost des inlanders verstrekt; de kleeding des mannelijken slaafs is als die der vrije bedienden, maar der slavin geeft men gewoonlijk in het dagelijksche leven een geweven kleedje, dat van de heup tot op de voeten afhangt, terwijl het bovenlijf wordt bedekt door een soort van gesloten buisje, van wit katoen, juist lang genoeg om de welvoegelijkheid te bewaren, Wordt hieraan bij feesten of vermaken al een gouden lijfband of juweelen haarspeld toegevoegd, het zal alleen zijn, om een grooter en rijker denkbeeld van de eigenares te geven; de slavin wordt in dat geval niet anders dan de levende kapstok of étagère der meesteres.

Gij zult mij, hoop ik, toestemmen dat *zulke* dienstbaren werkelijk toch (materiëel gesproken, en zelden gaat hun eigen denken verder) niet zeer te beklagen zijn. Maar niet allen bevinden zich in het bezit van Europeanen; velen heb-

ben Chineezen of Arabieren tot hunne meesters, die gewoonlijk lager op hunne minderen nederzien. Bovenal zijn de slavinnen dan meer te beklagen, hoewel zij nooit harde of wreede behandeling behoeven te verduren, daar de bestaande reglementen over den slavenstand, den dienstbaren en den eigenaar respectievelijk, het regt geven, om over ongepaste bejegening bij de overheid der politie beklag in te dienen, door wie alsdan de zaak behoort onderzocht en de schuldige gestraft te worden.

Maar ik kom tot eene zaak, den slavenstand betreffende, die mij grieft en zeer doet, en die ik u wat breedvoerig zal voordragen, om uwe beslissing te vragen, of gij in mijn gevoelen deelen kunt. Het is de verkoop van slaven. Ik wist dat deze soms publiek plaats vond; ik heb het gezien en het heeft mij in mijn binnenste gehinderd, dat zoo iets nog in eene Hollandsche bezitting gedoogd werd. Ik las eenige dagen na mijne aankomst in de Javasche Courant: ‘op de vendutie van aanstaanden vrijdag bij de H.H..... zal, behalve de reeds aangekondigde 100 pas aangebragte Timoreesche paarden en de 200 vaatjes puike boter, nog verkocht worden de slavin Salima, oud 16 jaren, zijnde complete lijfmeid en bekwaam in alle vrouwelijke handwerken, met haar zoontje oud 1 jaar.’

Alleen de lezing dier advertentie gaf mij eene zenuwtrekking door het gansche ligchaam, en ik twijfel, of gij niet eene onwillekeurige rilling gevoelt, wanneer wij die aankondiging nagaan. De daad om natuurgenooten aan andere menschen voor geld af te staan, moge onzer ingeborene wetenschap van wat goed en regtvaardig is, reeds tegenstaan, - zij wordt afschuwelijker, wanneer daartoe den speculatiegeest opwekkende woorden worden aangewend, woorden, die, ieder op zich zelve, ons gevoel van menschelijkheid beleedigen.

Misschien, laat ik liever zeggen waarschijnlijk, heeft een Chinees of Arabier die slavin als kind gekocht, hare diensten gedurende eenige jaren genoten, haar de noodigste bekwaamheden doen aanleeren, zijn plan, om uit zijn eigendom eene vrucht te erlangen, voldaan gezien, en nu acht hij het oogenblik gunstig, om zich van zijne, in waarde vermeerderde, bezitting te ontdoen, die hem, ware het alleen omdat zij het

bewijs harer vruchtbaarheid met zich voert, eenige honderden guldens winst op den vroeger besteden prijs zal opbrengen. Maar het eigendom moet zoo hoog mogelijk van de hand worden gezet. Hij heeft daartoe zijn goed (de slaaf is geen persoon, hij is eene zaak) ter verkoop aan een Europeesch Commissiehuis overgegeven, om op de eerste publieke vendutie te worden opgeveild. Nu moeten middelen worden aangewend, om vele menschen naar die veiling te lokken. Eene enkele aankondiging dat een mensch verkocht zal worden, zou ongenoegzaam zijn. Andere gewilde artikelen moeten daarbij worden opgenoemd; de koopman zal de pas aangebragte paarden en puike boter verkoopen, en toen zijn bediende hem de advertentie daarvan voor de Javasche Courant ter teekening gaf, herinnerde hij zich Salima, en zeide: ‘plak er die slavenmeid ook nog maar bij, dat is *meteen* eene gelegenheid daarvan goed af te komen.’

Hoe vindt gij nu die advertentie?

Zeg niet dat zij minder berispelijk is, omdat de slavin zelve die niet kent of ziet, en heden niet weet, dat zij morgen een' anderen zal toebehooren; ik heb *haar* gevoel er geheel buiten gelaten, wetende dat vele lijfeigenen het niet eens gekwetst zouden vinden, al waren zij van dit alles bewust. Maar ik vraag of *uw* begrip van individuëele menschelijke vrijheid, uw bewustzijn van tot eene beschaafde natie te behooren, uw gevoel van onafhankelijkheid als schepsel uit Gods hand, niet hinderlijk worden aangedaan, als gij verneemt dat dergelijke zaken in eene bezitting van uw land nog tegenwoordig plaats vinden.

En dit alles is slechts aankondiging van het drama, dat wij zullen zien afspelen. - Ik heb altijd de licht- en schaduwzijde der wereld willen zien; en te verwonderen is het daarom niet, dat ik op het aangegevene uur bij de openlijke veiling aanwezig was, gewapend met eene groote mate van bedaardheid en vol hoop op zelfbeheersching.

Ik vergeet die vendutie nooit, en sedert ontwijk ik dezulken, waar ik weet dat menschen zullen worden van de hand gezet. De eigenaar van Salima was een oude Chinees, die in den handel ongelukkig geweest was en achteruit ging, en nu eene acceptatie bij de Javaansche Bank had

te voldoen. Hem ontbrak daartoe nog ƒ 1000,-; om die reden verkocht hij zijne slavin. Hij stond daar voor dat huis, waar allerlei koopwaren uitgestald waren, met zijn eigendom bij zich, en was bezig een' zijner landgenooten op het goede uiterlijk, de welgevormde ledematen, de groote zwarte oogen van zijne slavin opmerkzaam te maken; en hij prees dat uiterlijke met regt; het meisje zag er welgedaan, gezond en niet onbevallig uit; hij prees haar aan even als een hondenkoopman, op eene wekelijksche markt, den voorbijganger een Kingcharles of een japansch leeuwtje ophemelt, namelijk om eenen hoogeren prijs te bedingen. Zijn pogen, haar nog vóór de publieke vendutie uit de hand af te zetten, mislukte hem, want men dacht misschien het mensch op de veiling voor een prijsje te kunnen inkoopen. - Eindelijk kwam het oogenblik van verkoop; ik stond juist naast den commissionair, aan wien de Chinees den minimumprijs van ƒ 1000 opgaf. Men gebood Salima op de tafel te klimmen, opdat het omstaande publiek haar gemakkelijk en goed zou kunnen zien; zij gehoorzaamde weenende. De lakonieke liplap, die voor afslager fungeerde, riep nu luide: ‘Wie biedt er geld, heeren liefhebbers, wie biedt er geld?’ Ik verkneep mij reeds bij deze eerste woorden van het eerste tooneel, maar ik wilde het stuk zien afspelen, hoewel ik reeds vurig maar het vallen der gordijn verlangde. En toch, ik neem dien in het land geborenen en min gevoeligen afslager zelfs *die* woorden minder kwalijk, wanneer ik mijne meer verlichte christelijke natuur- en landgenooten daarbij eene zelfde onverschilligheid en geringschatting van diergelijke onmenschelijkheid zie aan den dag leggen; want werkelijk volgden er hatelijke toespelingen en glossen van vele der omstanders, als, van den commissionair: ‘ja heeren! dat's wat moois van daag,’ of ‘zoo iets komt niet alle dagen voor,’ enz. Toen niemand een eerste bod hooren liet, stelde de eigenaar zelf eene som van ƒ 500 als geboden in. Het kind (want meer was de moeder naauwelijks) bleef met hare ter nedergeslagene oogen schreijende op de tafel staan. Een omstander knikte den afslager toe, die ƒ 525 als geboden opgaf. Nu werd het bieden meer algemeen, want er waren vele (zoogenaamde) liefhebbers aanwezig, en ik bemerkte, dat Salima met angst

naging, wie de laatste aan het bod was; men verklaarde dit mij uit de vrees, die zij gevoelde, weder door eenen Chinees of Arabier te worden ingekocht, nog eenig vertrouwen hebbende op eene betere behandeling door Europeanen. Langzamerhand was nu het bod tot op ƒ 900 gestegen, toen uit de verte zich eene stem verhief, die ƒ 950 bood. De commissionair gaf nu voor den eigenaar het bod van ƒ 1000 op, om nog iets meer dan den minimumprijs te bedingen, maar geene hoogere som werd gehoord. Ik voelde bij die gansche voorstelling en die zoo lang aanhoudende schande mijn bloed naar het hoofd vliegen; al mijne kracht werd gevorderd, om mijne verontwaardiging te verbergen en eene uitdrukking van gevoel (dat zich misschien in tranen zou hebben lucht gegeven) in te houden, omdat ik weet, dat het publiek eene dusdanige uitdrukking bespottelijk vindt, en ik mij niet gaarne zoodanig aanstel. De slavin was nu voor de laatstgemelde som opgehouden, maar de Chinees moest geld hebben, en liet, daar dit geen uitstel duldde, den laatsten bieder voorstellen, of hij de slavin nog voor ƒ 1000 hebben wilde, die daarop antwoordde: ‘dat hij ze dan maar nemen zou.’ De overgave had onmiddellijk plaats, en de nieuwe eigenaar riep een' koelie (wij zouden zeggen een sjouwer of boodschaplooper, die te Batavia in grooten getale de straten doorloopen), en liet zijn aangekocht eigendom naar zijn huis brengen. Voor de slavin en voor mij, waren de hardste oogenblikken voorbij; zij veegde hare tranen weg, toen zij zag, dat haar nieuwe heer een Europeaan was, en ik liet mij zoo hard mogelijk naar huis rijden, afgemat en droefgeestig, ten gevolge van het akelige schouwspel, dat ik dan, volgens mijne begeerte, had zien afloopen. Het overige gedeelte van dien dag was ik ongeschikt voor de wereld buiten mij, en meldde mij ongesteld bij mijnen gastheer. Laten wij wenschen, dat de nieuwe eigenaar van zijn' nieuwe slavin enkel geoorloofde diensten moge hebben gevraagd (dit bragt hare ondergeschikte geboorte nu eens mede) en Salima behandeld hebben niet als eene gekochte zaak, maar als eene ongelukkige natuurgenoot!

En denkt gij nu, waarde lezer! dat over het algemeen elk Europeaan, die in Indië gevestigd is, dezelfde grieven gevoelt

bij eene dergelijke voorstelling, welke ik u hier slechts gebrekkig heb kunnen schetsen? O! neen, de meesten, zoo niet allen, zijn na een langer verblijf aldaar, door zulke zaken dagelijks als zeer gewone zaken te hooren behandelen, en bij te wonen, als of de publieke verkoop van eene slavin, en die eener partij kinderspeelgoed hetzelfde was, zoo gemeenzaam geworden met dergelijke onteerende handelingen, dat zij mij misschien zouden uitlagchen, als ik hun het verschil onder het oog wilde brengen; maar toch, er zijn er geweest, die kort na hunne aankomst mijn gevoelen hebben gedeeld, en ik geloof, dat hun dit bij de wereld niet tot oneer verstrekken, of tegen hun hart bewijzen zal.

De vraag doet zich op, of een slaaf in het algemeen, eene dusdanige behandeling verdient, dan wel of zijne geboorte tot zulk eene behandeling door zijne medemenschen het regt geeft. Ik geloof het een noch het ander. Waarom zou ik ontkennen, dat zich hoogstwaarschijnlijk eene groote menigte onder de in slavernij geborenen bevindt, die door wangedrag, bedrog, luiheid, moedwil, eene gestrenge behandeling, eene harde bejegening behoeft, willen de eigenaren van hunne ondergeschikten de diensten genieten, die zij met regt vorderen kunnen? Onder de vrije inlanders komt dit immers even menigvuldig voor. Waarom zou ik ontkennen, dat de maatschappelijke instelling te dezen opzigte tot gevolg heeft, dat wezens, die eens voor geld zijn aangekocht, ook aan anderen, wier middelen dit toestaan, worden overgedaan? Maar dat *openbare* verkoopen aan den meestbiedende, dat ten toon stellen aan den landgenoot, aan den vreemde, aan den Aziatischen afstammeling en Amerikaan, zoowel als aan den Europeaan; dat aanprijzen en opvijzelen van uiterlijk en innerlijk, als van een paard, waarvan men zich wil ontdoen, als van een handelsartikel, dat winst belooft, ziet ge, lezer! dat alles schokt mij, en is, naar mijn gevoelen, strijdig met ingeborene denkbeelden van individuëele vrijheid en menschelijke waarde.

Sommige meer bejaarde en gegoede menschen in Indië (ik ken en vereer dezulken), zijn van mijn gevoelen omtrent deze zaak. Ik weet, dat er zijn die vele, zeer vele, dergelijke lijfeigenen hebben opgekocht en goed behandeld, en die in hunne uiterste wilsbeschikking hebben aangeteekend, dat na

hunnen dood hunne slaven zullen worden vrij gegeven, om zelfs de mogelijkheid te voorkomen, dat, bij eventuëele scheiding des boedels, hunne slaven aan dergelijke schanddaad zouden worden blootgesteld. Zoo lang de meester leeft, zal hij in vergelding van voeding, kleeding en besteede gelden, de gewone huisselijke diensten genieten, maar hij oordeelt met reden en juistheid, dat hij, zonder wederregtelijk te handelen, zijnen erfgenamen het bezit van menschen kan onttrekken, menschen, die hem gedurende zijn leven hebben bediend, opgepast, verzorgd, geholpen en geëerd. Het aandeel, dat de afstammeling minder erven zal, is het legaat, dat de eigenaar aan zijn gevoel van dankbaarheid en medelijden maakt, en misschien wordt juist *dit* wel het dankbaarst ontvangen en erkend. De vrijgegevenen zullen later, met de noodige aanmoediging tot goed gedrag en eene kleine som gelds, als vrije menschen in de maatschappij terug keeren, en in het zweet huns aanschijns, maar onafhankelijk, den hun nog overigen levenstijd doorbrengen. De namen van zulke eigenaren zullen ten minste na hunnen dood met eerbied genoemd worden, en wie weet, of het laatste bewijs hunner menschlievendheid hun eindeloos geluk niet nog bevorderlijk zij!

A.

Na een bezoek in de cellulaire gevangenis.

I.

Nooit gleed de zachte glans van hemelsch mededoogen
Langs 't streng gelaat der maanelijke vrouw,
Voor wier gezach weleer de rechterscharen bogen,
Wier uitspraak bij hen gold als godspraak uit den hoogen,
Bevelend wat hun mond verkonden zou.
't Onvrouwlijk hart werd nooit door zacht gevoel bewogen;
Nooit vloeide een stille traan uit haar geslotene oogen,
Gesloten, niet voor 't kwaad - maar voor 't berouw!
Haar troon verhief zich waar de vierschaar was gezeten;
Onwrikbaar hield ze aan 's rechters zijde stand,
Een schaal in d' eene, een zwaard in d' andre hand.
Haar stemme was gelijk het ramlen van een keten,
Haar adem blies de vonk des levens uit;
En deed de menschlijkheid in 's rechters borst zich hooren,
Dan klonk op eens met donderend geluid
Haar forsche stem gebiedend in zijn ooren,
Terwijl de schaal bewoog in d' ijzren hand:
‘'k Eisch oog om oog en tand om tand!’
Al sidderde ook de mond die 't vonnis dán moest spreken;

Mocht als van 't offer zelf ook 's rechters kaak verbleeken,
   En aarzelde ook een wijl de feilbre hand
Die ze over 't schuldig hoofd den staf beval te breken -
   Haar heerschappij verwon dien tegenstand.
Dan trof haar vlammend zwaard, fel snerpten dan haar roeden,
   En iedre hand die deernisvol en teêr
De pijn te stillen zocht der wond die zij deed bloeden,
   Zonk als verlamd, en door haar invloed neêr.

't Was haar te kort gedaan, 't was in haar rechten treden,
   Wie heulsap aan haar krimpende offers bracht.
God richtte omhoog, en zij besliste hier beneden,
   Was 't beeld van Zijn rechtvaardigheid en macht.
Het was Zijn eev'naar die haar hand hield opgeheven,
Hij zelf had haar dat zwaard, en niet vergeefs, gegeven,
Zijn vinger haar die spreuk ten richtsnoer voorgeschreven,
   Wien zij verwees was ook door Hem gedoemd....

De Waereld, die zich zelf dat wezen had geschapen,
Vercierde met die krans van stralen eigen slapen,
   Boog hoofd en knie voor 't zelf gesmeedde wapen -
      En louter wraak, werd heilig recht genoemd!

II.

Der tijden volheid was gekomen;
   En ziet, in 't Oosten rees een Ster
Die hemelsch licht in volle stroomen
   Van zich deed uitgaan heinde en ver.

De waereld aan de nacht onttogen
Zag op, gewekt door 't godlijk licht,
Doch sloot de zwakke, stikziende oogen
Voor 't ongewone schijnsel dicht!

Maar toch 't was niet vergeefs verschenen;
Want vriendlijk drong het, zacht gekleurd,
Ook door 't gesloten ooglid henen;
Het hoofd werd langzaam opgebeurd....
Naar 't licht gewend... de blik ontsloten....
En duizend monden hieven aan:
'In 't Oosten is, o tijdgenooten!
Het Licht der Waereld opgegaan!'

Het Licht der Waereld!.... Wat al jaren
Bleef 't menschdom op *die ster alleen* -
Tot blindheid toe! - navorschend staren,
Maar zag bij *'t licht* niet om zich heen
Hoe 't met dezelfde milde stralen
De kiemen aanwees van haar leed,
En voor haar eeuwen oude kwalen
Het heelend kruid ontspruiten deed!

Gelukkig 't kroost van later tijden
Waaraan de Rede heeft verkond:
'Waak op! Ken de oorzaak van uw lijden
En wat u redden kan.... zie rond!
Door mij geleid en onderwezen,
Zij 't lang miskende recht gedaan,
En eens het raadselwoord gelezen!'...
De zegepraal des Lichts ving aan!

Hier werd een tempel afgebroken,
Wier muur het vergezicht benam;
Daar liefdevuur in 't hart ontstoken
Voor d' uitgeschenen outervlam.

Nieuw leven sprak uit nieuwe daden;
De hand der Rede baande 't spoor,
De menschheid trad op nieuwe paden,
De Ster van 't Oosten ging haar voor!

Toen zag het oog de hinderpalen
Bij 't voorwaarts streven van den voet,
Bij 't blinde zoeken, 't spoorloos dwalen,
Zoo diep gevoeld of juist vermoed!
Veel van wat de aard had aangebeden,
Met ootmoed of ontzach bezield,
Ontvlood ze met verhaaste schreden
Bij 't zien waarvoor ze lag geknield.

En zij die in de rechtzaal troonde
Verbleekte bij den glans van 't Licht,
Dat haar gebreken niet verschoonde....
De menschheid wendde 't aangezicht
Met huivring van de ruwe trekken,
En bloosde, toen 't verhelderd oog
De feilbaarheid vermocht te ontdekken
Van d' evenaar waarmeê zij woog.

De stroomen bloeds sints 't grijs verleden
Door haar onnut verspild op aard.....
De weerheer in 't verloren Eden
Zoo vaak verhinderd door haar zwaard....
De lichtgloed uit het Oost verteerde
't Van bloed bedropen strafschavot
En - loutrend hemelvuur! - verkeerde
In Huis des Heeren 't kerkerkot!

III.

'k Heb met angstig kloppend harte
Uw gevreesden grond betreên,
Huis van rouwgeklag en smarte,
Sombre plaatse van geween!

Treed uw cel in, bleek van woede,
Met te berg gerezen haar,
Knars de tanden op elkaar,
Vloek en dreig de rechterschaar,
Bal de vuist, nooit gruwlen moede;
Tier met woest vertrokken mond,
Stamp schuimbekkend op den grond,
Zoek met gloeiend, bloedrood oog
Wien uw wraakzucht treffen moog,
Grijp naar offers om u heen.....
God! Alleen... Alleen... Alleen!

Duisternis heerscht in het ronde,
Doodlijk stil is 't in uw cel,
En de slaap ontvlucht uw sponde,
In uw boezem woedt het fel!
Koortsig gudst u 't bloed door d' aders,
Het verleden treedt hervoort:
Diefstal, brand, geweld en moord!
Offers, wachters en verraders
Blikken u ondraachlijk aan....
Vreeslijk spalken zich uw oogen!
't Schouwspel kunt gij niet ontgaan,
IJdel is 't vertwijfeld pogen!
Angstig gilt gij uit: ‘waarheen!’
....Met de hel in 't hart.... alleen!

Heete tranen vloeien neder
Langs een bleek, verwelkt gelaat....

Eindlijk sprak dat harte weder,
Klopte 't warm, gevoelig, teeder;
   Moederliefde, vaderraad,
Broedermin en zustertrouwe,
Maar ook aller diepe rouwe -
   o Herinring bitter zoet!
   Gif en heulsap voor 't gemoed!
Moedertranen stil vergoten -
   't Oog des vaders, dof getreurd,
Door een vreemde hand gesloten -
   Aan den zusterarm ontscheurd -
Troostloos blikt hij om zich henen,
Zoekt een borst om aan te weenen,
   Spreidt zijne armen reeds uiteen....
   Overstelpt van smart.... alleen!

Spoedt u, spoedt u, wankle voeten!
   'k Wisch mij 't klamme voorhoofd af -
Zag mijn oog de wormen wroeten
   In een vreeslijk zwijgend graf!....

Toef! De Ster in 't Oost verschenen
   Zendt haar licht, haar boden uit!
Zie! zij reppen zich er henen
Afgewenteld zijn de steenen....
   En het leven rijst er uit!

IV.

'k Heb met opgerichten hoofde,
   Heilge blijdschap in het hart,
't Oord der loutering verlaten,
   Die verheven school der smart!

Daar wordt trotsche kracht gebrijzeld,
Het weerbarstig hoofd verplet;
En de woest gebalde handen
Saamgevouwen tot gebed!

Daar de deugd ten schuts gewezen
Voor wie wroeging 't hart verscheurt;
Opene armen toegestoken
Wien oprecht zijn val betreurt.

Daar geen gruwzaam spel gedreven
Door verharden van gemoed,
Met berouw, gebed en tranen
Van wien weerkeert tot het goed'.

Zonder makkers in de zonde,
Zonder doodend zingenot,
En verlaten van de waereld -
Zoekt de geest het rijk van God!

En de kweekling in die muren
Is, hoe eenzaam, niet alleen,
Want een engel Gods, DE LIEFDE,
Zweeft gedurig om hem heen!

't Is geen vrouw met mannentrekken,
Die den schuldige verbeidt,
Wreed hem in een poel van gruwlen
Met haar vlammend zwaard geleidt...

Maar een reine maagd, wier blikken
Hem meêlijdend gadeslaan,
En wier mond, hem, diep gevallen,
Vriendlijk noodigt op te staan;

Die zijn handen, hoe bezoedeld,
Zonder vrees of aarz'len vat,
Om hem zorgvol voort te leiden
Op een nieuw en beter pad;

Aan wier boezem hij mag weenen
Als hem 't hart berouwvol slaat,
En vertrouwelijk verbergen
Het van schaamte rood gelaat.

Van wier lippen 't woord: ‘vergeving!’
Hemelsch in zijn ooren ruischt,
Als de woeste storm der driften
In zijn ziel heeft uitgebruischt.

Van wier lippen hij vertroosting,
Levenswijsheid, raad erlangt;
Uit wier hand hij brood des levens
Tot vernieuwd bestaan ontvangt;

Die zijn oog een toekomst opent,
Voor een nieuwen dag hem wekt -
En met zilverblanke vleuglen
Het verledene bedekt!

November 1848.
A.J. DE BULL.

Bibliographisch album.

Bijdrage tot de Kennis der Geschiedenis van het ontstaan en den verderen aanwas der stad Middelburg, in den stroom der Arne; door J. Ehrlich. Te Middelburg, bij van Benthem en Jutting, 1848. (*Gedrukt voor rekening van den Schrijver*.) 59 *blz. met plaat en kaart*.

Het boekske, dat ik hier op uitnoodiging der redactie wil aankondigen, zal gewis voor de meeste lezers van ‘de Gids’ niet veel aantrekkelijks hebben, want het wijst hen naar de hoofdstad van het, volgens het Handelsblad, altijd dommelige Zeeland, berucht door zijne stroomen en koortsen daarenboven. Kan vandáár iets goeds komen, arm als het is aan mannen met hoofden en harten, zoo als onze tijd behoeft? Men ziet immers aan alles wat Zeeland gaf, tot de ministers toe: men weet er van geen vooruitgang maar is er bezield door Jansaliegeest! - Ik wil hierover met niemand harrewarren; ik wil alleen de aldus denkenden verzoeken: ‘legt het boekske ter zijde en slaat deze bladzijden over, want zij zijn niet voor u geschreven; zij zouden ook u dommelig’ maken, en dit zou jammer zijn. Er is hier sprake van overoude dingen, uit zeer lang verloopen tijden, van welke een geslacht van vooruitgang zeer weinig weet en waarover het dus slechts kan glimlagchen en schouderophalen. De Heer Ehrlich heeft geschreven voor een klein publiek; want alleen Middelburgers en liefhebbers van Vaderlandsche oudheden en plaatsbeschrijvingen kunnen zijn werkje met genoegen doorlezen. Hij heeft laten drukken voor eigene rekening. Wij wenschen daarom, dat deze allen het aankoopen, opdat hij niet door geldelijk verlies bewogen worde het overige terug te houden. Hierbij zou de wetenschap schade kunnen lijden; en deswege heb ik tot de aankondiging besloten.

Middelburg is buiten kijf eene der oudste Nederlandsche steden. Hare opkomst verliest zich in den nacht der eeuwen; want zij verrees rond een der *munimenta* of *burgen*, die, zoo al niet door Juliaan, dan toch door de hem opgevolgde Angelsaxen, ter dekking der havenplaatsen reeds vóór de 5de eeuw werden opgetrokken. Ehrlich stelt zich de oude stad voor als op

‘een eilandje in de Arne gelegen, en rondom door deze bespoeld.’ Dit is mijns inziens juist: alleen voeg ik er bij, dat dit eilandje achtervolgens door den Arnedam, Breedam en Seisdam met het omliggende land vereenigd werd. Wanneer die dammen gelegd zijn, is niet met juistheid op te geven. Wat E. er blz. 3 en 4 van zegt, is geheel en al onzeker; en de teekening der *Damdocke*, waarvan hij gewaagt, is zeker niet uit de 12de eeuw, maar veeleer uit de 15de of 16de, en heeft betrekking op iets anders. Doch dit uitgezonderd, munt zijn werkje uit door naauwkeurigheid van opmerking. Hij geeft eene afbeelding van de stad uit zeker standpunt, door andere ten onregte op het jaar 1400 gebragt, door hem op betere gronden in 1485 geplaatst. Zeer mogelijk was zij nog wel jonger. Intusschen is in haar de tegenwoordige stad bijna onherkenbaar, ten gevolge van de verbazende veranderingen, welke zij aan die zijde ondergaan heeft. Ter verduidelijking van deze veranderingen dient eene nette kaart van een gedeelte van den platten grond der stad, waarop met groote naauwkeurigheid door verschillende lijnen enz., de bijzonderheden zijn aangewezen, welke in het boekske beschreven worden, zoodat men den schrijver, bij eenige plaatskennis, gemakkelijk kan volgen ook dáár, waar geene overblijfselen van graften, maar muurbrokken in den grond riolen, enz., den leiddraad geven. Wij mogen intusschen hier niet meer in bijzonderheden treden, die alleen voor enkele Middelburgers welligt eenige waarde zouden kunnen hebben; maar getuigen moeten we, dat Ehrlich's arbeid overal de blijken levert, dat hij te Middelburg thuis is, onder den grond zoowel als er boven, in kelders en riolen niet minder dan op de zolders en daken; dat hij niet alleen naauwkeurig maar ook zelfstandig opmerkt en een scherp oog heeft, zoodat hij in deze weinige bladzijden betrekkelijk zeer veel nieuws en goeds heeft medegedeeld. Referent had vroeger, en bij herhaling zelfs, het een en ander gezien waarop hier gewezen wordt, maar hij moet eerlijk bekennen, dat hij er niet alles in gezien had, wat Ehrlich heeft doen opmerken. Hij is deswege, na gezette lezing van het werkje, nogmaals op een kijkje gegaan, en verklaart nu gaarne er door geleerd te hebben. Hij is dus dankbaar voor het medegedeelde, en wenscht van den Heer Ehrlich nog iets meer te ontvangen; want er is te Middelburg gewis nog al wat meer uit den grond op te delven, zal hetgeen er is in overeenstemming gebragt kunnen worden met hetgeen verhaald wordt. Om iets te noemen: men vestige het oog op de wezenlijke gedaante der stad, in verband met de berigten van hare opkomst en uitbreiding.

Legt voor u een platten grond, om het even welken, - mits slechts niet dien van oud-Middelburg, door Smallegange en anderen in allerlei formaat uitgegeven, waarin niets bruikbaars is, hetgeen bij een leugenwerk, minstens anderhalve eeuw later vervaardigd[1], ook niet kan bevreemden, - en gij zult zien, dat de, door Ehrlich voor een gedeelte uit den grond opgehaalde, eeuwenoude stadsringmuur, minstens de tweede is geweest buiten den eigenlijken burgmuur. Plaatst ge u trouwens in het midden van de stad, dat is, op de groenmarkt vóór het Lombardstraatje, zóó, dat ge tevens een overzigt hebt over de beide Burgstraten, gij zult dan zien, dat gij van een' dubbelen kring van straten omgeven zijt, welke lijnregt doorsneden wordt van de Burgstraat,

1 Men vindt op denzelven *de nieuwe* tot aan de Stadsschuur verlengde en op octrooi van 20 Mei 1540 gegravene *haven*, waarvoor de St. Janskerk en het Schuttershof van de Voetboog moesten worden afgebroken!

die, van de groote markt af tot aan het einde van de balans toe, eene lengte heeft van 400 ellen, zijnde de middellijn van den grootsten cirkel. Neemt ge nu een' ouderen platten grond, dan komt ge, van de markt afkomende, op 100 el afstands aan een oud gebouw, 's Gravensteen geheeten; 100 el verder hebt ge 't genoemde Lombardstraatje, en nog eens 100 el verder zijt ge, voorbij de beurs, bij de Boogerdstraat, waar vroeger het Minderbroederenklooster stond, eigenlijk de Priory der Tempeliers, welke dáár de Burgstraat afsloot. Op nagenoeg dezelfde afstanden van uw standpunt voor het Lombardstraatje vindt ge O. den Abdijtoren, W. de oude Latijnsche School; en trekt ge nu van uit dat punt een cirkel, dan vindt ge op 100 ellen afstands van het centrum nog de overblijfselen van den omtrek in twee gebogene straten van tegenstrijdige rigtingen, namelijk van 's Gravensteen Oostop, in den Wal naar den Toren leidende, en van de Priory Westop naar de Latijnsche School, in de Boogerdstraat. Bedrieg ik mij niet zeer, dan leidt dit tot het besluit, dat de Middelburg oorspronkelijk is geweest een *ronde burg* van het Z.W. naar het N.O., doorsneden van eene regte straat, 200 ellen lang, welks uitgangen of poorten in lateren tijd vervangen zijn door 's Gravensteen en de Priory der Tempelieren, terwijl zij in verband stonden met de Seis en Arnedammen.

Verlengt men den gezegden middellijn, door elken straal te verdubbelen, dan komt men aan een' tweeden door hoofdstraten gevormden cirkel, van de markt af langs de Noordstraat, de Wagestraat, de St. Pieterstraten en de Lange Delft op de markt terug, en wel bij de oude Vischmarkt. Wij verkrijgen op die wijze een' geregelden kring van woningen *rondom den burg* opgetrokken, maar even buiten dien kring vond men in de 12de eeuw, behalve het Bagijnhof, ook reeds de beide Parochiekerken van Noord- en West-Munster, en nog wat verder af 's Gravenhof. Dit bewijst, dat het aangewezen cirkelrond al voor dien tijd scherp was volgebouwd, en dat in gezegde eeuw de bevolking buiten de stadsmuur almede zoo talrijk moet zijn geweest, dat er twee Parochiekerken bestaan konden. Dit wordt bevestigd ten overvloede door overgeblevene charters, waarin Middelburg in de 12de eeuw voorkomt als eene van eene eigene keure voorziene *villa franca*, maar weêrsproken door de kronijkberigten. Hoe nu dit te vereffenen? - Wij zouden wenschen, dat de Heer Ehrlich ons eens mededeelde, wat hem aangaande de opgravingen, zoo binnen als buiten beide cirkels, is voorgekomen. Wij twijfelen er niet aan, of zijne bijzondere plaatskennis en verbindingsgave zullen bijzonderheden aan den dag brengen, van welke de meer geschiedkundigen partij zullen weten te trekken. Wij durven er hem toe uitnoodigen en hebben er eenige hope op. Hij zegt trouwens aan het slot van zijn Voorberigt: ‘Of ik bij vervolg over andere gedeelten der stad en haren vroegeren toestand mijne gedachten verder zal openbaren, zal veel afhangen van het onthaal, dat dit stukje zal mogen ondervinden.’ Dat onthaal op zich zelve zal wel niet afschrikken. De stedelijke Regering heeft er de opdragt van aanvaard en het algemeene oordeel is gunstig. Maar de schrijver heeft *voor eigene rekening* laten drakken, en zijne omstandigheden veroorloven geene geldelijke opofferingen. Het debiet zal dus moeten beslissen, ten ware de stedelijke Regering de verliezen mogt willen dekken, en op die wijze de voortzetting aanmoedigen. Wij wenschen voor de eer van Zeeland en van Middelburg, dat het debiet ruim zal zijn, en ook de aanmoedigingen niet zullen achterblijven, zoo ze niet reeds zijn gegeven.

Behalve des schrijvers eigene opmerkingen vinden we hier nog een afdruk van een' ruilbrief, waarbij de Abdij en het Gasthuis in 1342 eenige gronden vermangelen. Ook dit stuk is van topographisch belang, doch vordert nuder onderzoek.

De uitvoering is zindelijk en net. Ons exemplaar is gebonden en prijkt op den band met een afdruk in goud van het stedelijke zegel, zoo als dit was in 1469. Aan de binnenzijde is eene etiquette met de woorden: *gebonden door den schrijver*. Het zou ons niet bevreemden, wanneer er ook bij stond: *gezet en gedrukt door den schrijver*. Ehrlich is geheel en al vader van dit papieren kind. Daarom willen wij gaarne de zeer weinige misstellingen, die ons voorkwamen, voorbijzien.

W., 6 Dec. 1848.
D.

***Epitome Antiquitatum Romanarum et Graecarum, ex E.F. Bojesenii, V.D. de antiquitatibus libris. Scripsit Dr. H.C. Michaëlis, Gymnasii Enchusani Rector. Harlemi, A.C. Kruseman*. MDCCCXLVIII.**

De Heer M., bekend door zijne vroegere vertalingen uit het Duitsch van de Romeinsche en Grieksche antiquiteiten van Bojesen, geeft ons hier een uittreksel daarvan in het Latijn. Zoo als hij in de korte voorrede zegt, wérd hij daartoe aangezet, door de herhaalde wenschen van de commissie, voor het staatsexamen, om bij het onderwijs in die wetenschap eene Latijnsche handleiding te zien volgen. Wij hebben de rapporten dier commissie niet voorhanden. Lag echter de bloote klagt daarin opgesloten, dat men over het algemeen geene antiquiteiten onderwees volgens een Latijnsch compendium, of strekte die zich nog verder uit, met tevens de behoefte te kennen te geven aan een dergelijk boek, en den wensch, dat daarin mogt worden voorzien? Dit laatste schijnt de Hr. M. begrepen te hebben; althans hij zette zich aan 't werk, versneed zoo wat zijne vroegere vertalingen, bragt een en ander over in het Latijn, en oogste daarvoor, hier en daar, eenen zeer oppervlakkigen, doch naar onze bescheidene meening, eenen altijd nog vrij onverdienden lof in. Niemand zal hier meer van ons vorderen, dan dat wij de gronden dezer meening behoorlijk aanvoeren, en wel 't allerminst zal bij eenen steeds geachten akademiekennis de opmerking noodig wezen, dat daar, waar het de zuivere wetenschap geldt, elk geschil van gevoelen vrij en open voor den dag moet treden.

Eerst willen wij met een enkel woord over de strekking van het boek spreken. - Wanneer de commissie voor het staatsexamen gaarne een goed Latijnsch werk zag voor den dag komen, om te dienen bij de behandeling der antiquiteiten, zoo ben ik het daarin volkomen eens met alle mogelijke com-

missiën; want aan goede handleidingen zal wel altijd een hartelijk welkom worden toegeroepen, gesteld al (hetgeen hier waarlijk het geval niet is), dat men reeds vrij wel daarvan voorzien ware. Maar dat men juist een werk in 't Latijn zou willen hebben, om op de scholen de antiquiteiten in die taal onderwezen te zien, daaromtrent zouden wij de vrijheid nemen van met de commissie in geyoelen te verschillen; waarmede wij nogtans het wederom wel volkomen eens zouden zijn, dat er in geen geval eene soort van catechismus van dient gemaakt te worden, zoo als de Schr. het ongeveer opvat, als hij zegt: (praef. III) '*rem ita perficere sumus conati, ut res praecipuas ex Bojesenii Antiquitatibus..... contraheremus; ut juvenes notiones ex Belgicis Bojesenii libris petitas, nec jam intellectu difficiles, ibi propter brevitatem celerius perlustrarent, facilius memoriae mandarent, interrogatique melius latine possent exprimere*.' Duidelijker nog wordt het als men terstond daarop laat volgen: '*Inprimis efficere studuimus ut latinitas a discipulis provectioribus facile intelligi posset; utque ea tantum, quorum notitia ab iis exspectari posse videtur, in hanc epitomen reciperentur*.' Allergemakkelijkst alzoo voor het vervolg! *Examinatores* en *examinandi* weten elk, zoo ongeveer, waaraan zij zich te houden hebben.

Maar omtrent dat liefst niet in 't Latijn behandelen van antiquiteiten, dienen wij ons wel even te verklaren. Die verklaring nogtans zal kort wezen. Onzes inziens namelijk - *κατ∈ρῶ ἑλ∈υθέρως* - zullen de jongelui, even als bij het onderwijs in de geschiedenis, al kan de docent ook praten als Cicero, altijd meer voordeel hebben aan eene voordragt in hunne eigene taal. Zullen zij toch in deze vakken eenigzins willen doordringen, dan dienen zij noodzakelijk bij de ouden zelven ter markt te komen, en daaruit mogen zij later voornamelijk leeren Latijn spreken. Men mag het wezen niet opofferen aan den vorm. Voor den toekomstigen student, en als men zoo wil, voor iedereen, moet eer de vraag gelden: of hij geschiedenis en antiquiteiten begrijpt en kent, dan wel of hij in eene doode taal daarover wat kan rondfladderen, en tot de beste kennis en het duidelijkste begrip daarvan, zal hij, bij eene mondelinge voordragt, bij elementair onderwijs, wel nimmer beter geraken, dan in die taal, waarin hij, kortweg, denkt. Wat het zwaarste is moet het zwaarste wegen, is een vaderlandsch spreekwoord, en liever ook op de Gymnasiën daarom wat meer zaken geleerd, en wat minder gelet op het Latijn praten, wanneer eenmaal het een door het ander lijden moet, zoo als elk, die over 't geven van onderwijs oordeelen mag, gereedelijk zal toestemmen. Hoe vrij onze beschouwing hier ook zij, - en die mag zoo zijn - zoo willen wij ons echter niet vermeten, eener staatscommie wetten voor te schrijven. Die ontvangt hare voorschriften van de hooge regering. Daarom willen wij evenwel onze meening niet achterwege houden, dat men weinig of niet diende te letten op dat antwoorden in het Latijn. Men mag dit als eene bijzondere verdienste aanrekenen, niet als eene onvoorwaardelijke. In onzen tijd vooral heeft de maatschappij behoefte aan degelijke kennis; geenszins aan halve, doch opgesmukte.

Gaan wij intusschen over tot de beschouwing van het Epitome zelf, waarvan wij trouwens slechts het begin van het eerste gedeelte, waar over de Romeinen gehandeld wordt, kortelijk willen doorloopen. Om eene hoofdgrieve daartegen aan te voeren, vergunne men ons, gemakshalve, het volgende aan te halen. Toen Niebuhr zijne voorlezingen zou beginnen over den tweeden Punischen oorlog, beklaagde hij zich over de beperktheid van zijnen tijd,

die hem niet veroorloofde al de gebeurtenissen, zoo als hij zoo gaarne wilde, in het breede te verklaren. Hij zou zich alzoo bepalen bij korte schetsen en omtrekken; doch juist die vereischten, om een goed overzigt te geven, des te grootere naauwkeurigheid, des te meerdere vlijt van bewerking. Daarbij haalde hij de woorden aan van lord Chesterfield, die in dergelijke omstandigheden eens zeide: ‘ik bid om verschooning voor mijne wijdloopigheid, maar ik heb geenen tijd.’ - Alle verkortingen vorderen tijd, merkte Niebuhr ten slotte nadrukkelijk aan.

De Hr. M. zal ons gewis begrepen hebben, en zich niet willen verschuilen achter den titel van zijn boek. Hij schreef dat, volgens zijne eigene woorden, voor meergevorderden; het moest dienen na het gebruik van zijne Hollandsche vertaling; hier had men zoo ongeveer het hoofdvereischte. - Maar voor meergevorderden dan mogt hij minstens opmerkzaam hebben gemaakt, over welke zaken nog groot verschil bestaat onder de Heeren van 't vak, zoo plaatsgebrek hem al niet toeliet de quaestiën zelve nader te beschouwen. Hij moest iets kernachtigs geleverd hebben, iets op de hoogte van den tijd, of liever - niets. Dat had gewis vrij wat meer tijd en inspanning gekost, maar ook dan had hij inderdaad zich verdienstelijk gemaakt bij meergevorderden. Wat wordt het nu? In de Hollandsche Bojesen (gemakshalve) heet het nog: dat Rome gesticht werd in 752, 753 of 754 vóór Christus. Hier, in het Epitome, (p. 3) wordt dat allereenvoudigst: ‘*urbs Roma condita est anno a.C.* 753.’ Dat krijgt wel iets van een stelsel van *juste-milieu*, even als ik mij, uit mijnen vroegsten schooltijd, herinner, hoe de boekdrukkunst zou uitgevonden zijn in 1423, dewijl men niet naauwkeurig wist aan te toonen wanneer ergens tusschen 1421 en 1425. Intusschen had ik hier liever gelezen: dat het jaar van de stichting van Rome zeer onzeker, althans niet grondig te verdedigen is, (om niet eens te gewagen van die oude Sacraners), doch dat men gewoonlijk daarvoor aanneemt 754, volgens Varro *‘omnium Romanorum doctissimus*,’ en dat zegt wat. Hiermede zou ten minste eene zekere kritische omzigtigheid stilzwijgend worden aanbevolen, en ieder examinator zou in dusdanig antwoord gewis gereedelijk genoegen nemen. Die dan lust gevoelt moge verder onderzoeken; de weg is daarmede den leerling eenmaal aangewezen. Maar dat die slechts zou antwoorden: 753, zonder meer, even alsof het de meest uitgemaakte zaak van de wereld ware, zie, daarom alleen reeds zouden wij een handboek willen afraden, hetwelk, wij komen er op terug, doch geenszins om scherp te wezen, altijd voor meergevorderden zou moeten dienen; maar dat eigentlijk slechts wat kleiner en veel oppervlakkiger is dan hun vroeger.

Op blz. 5 leest men: ‘*Canuleius.... effecit.... ut consulum loco creari possent tres tribuni militum consulari potestate*.’ Als dat waar is, dan is de zaak uit; doch, gelukkig, geldt hier geen: ‘man muss dran glauben!’ Waarom toch met dat getal *drie* zoo maar doorgehakt? Hoeveel beter bij Fuss (Antiquit. Romanar. compend. Leodii, 1826, p. 224), waar men eenvoudig vindt: ‘*Numerus (trib. mil.), de quo cf. coniecturas Creuz*. § 170, *inter tres et octo* (? *Liv. V*, I.) *variavit*.’ Men ziet, dat men in geenen omhaal van redeneringen behoeft te vervallen, om van eene zaak, ‘*cuius adhuc sub iudice lis est*,’ even het standpunt aan te wijzen. Daarom nemen wij ook geene tegenwerping aan, of welke verdediging ook, die altijd hierop zou neêrkomen, dat het maar een handboek is. Alsof het dan een kinderboek mogt worden!

Wat Fuss betreft, wien ik daar aanhaal, op diens werk zal de Heer M. welligt niet verwezen willen worden, want Bojesen heeft dat genoegzaam ter zijde geworpen. ‘Wel heb ik het bij enkele punten gebruikt,’ zegt hij in de voorrede zijner Antiquiteiten, (vert. van M. 2e Edit. p. III) ‘maar er voor het geheel geen nut uit getrokken. Want het is zonder zamenhang, zonder overzigt van het geheel en zonder echt historischen geest, terwijl het.... hetgeen door Niebuhrs genie voor de wetenschap gewonnen is, niet gebruikt.’ Een oogenblik, Dr. Bojesen! Ik had Fuss er geheel buiten kunnen laten, maar dit brengt mij tot een paar algemeene aanmerkingen op uw eigen werk. Dat gebrek aan overzigt bij hem, wordt mij althans vergoed door eenen uitvoerigen index. En dan die echt historische geest - zulks klinkt gewis vrij aardig - maar wat beteekent dat eigentlijk hier? Uit uwe handleiding ten minste kan ik niet duidelijk genoeg opmaken, wat gij daaronder verstaat. Want echt historisch zal het toch niet mogen heeten, wanneer men van het eene op het andere springt, en de geschiedkundige gebeurtenissen in het voorbijgaan slechts oppervlakkig opneemt, om te eindigen in een mengelmoes van allerlei zaken, als, losweg opgeslagen, - § 5, Maten; § 6, Verrigtingen der slaven; § 7, Bezigheden, Reizen; § 8, Gebouwen en Baden, enz., enz. Wij stemmen toe, dat in een handboek voor antiquiteiten, zoo wat over alles dient gesproken te worden, maar eenen historischen geest zou ik daarbij eerst erkennen, wanneer, zoo kort mogelijk als gij maar wilt, bij al die private zaken[1] stond aangeteekend: in dien tijd was het zóó; in dien tijd weêr zóó; en van dien tijd weet men eigentlijk weinig of niets met zekerheid te zeggen. Men loopt anders zoo ligt gevaar van eene valsche voorstelling te maken, door, met uitzondering van enkele plaatsen, waar men b.v. afzonderlijk op den keizertijd wordt verwezen (en hoe onbepaald is dat nog!), al wat er verder voorkomt, op den ganschen duur van de Republiek, zonder onderscheid, toe te passen. Dat men meestal, bij de beschrijving van ambten en van verschillende staatsinrigtingen, nog veel gevaarlijker valsche voorstellingen geeft, door alles uit verschillende tijdvakken maar losweg bijeen te pakken, is meer opgemerkt en onnoodig te herhalen. - Doch Bojesen verwijt nog daarenboven aan Fuss, dat hij Niebuhr niet genoeg gebruikt heeft. Alleen om het genot, waarmede ik, meer dan eens, die recensie zijner Homoeöteleutische verzen[2] gelezen heb, wil ik nog even voor Fuss partij trekken. *C'est un argument comme un autre*.

Zijn handboek verscheen voor de eerstemaal, toen het gansche werk van Niebuhr nog niet het licht had gezien, en men weet genoeg, hoe toenmaals het getal van de tegenstanders des genialen mans dat zijner leerlingen ver

1 Bojesen zegt: ‘bij de ontwikkeling van het private leven, hetwelk in den laatsten tijd slechts weinig bearbeid is, putte ik uit Bekker's Gallus (1838).’ De bekentenis is gul, maar ik had ze liever niet gevonden. *Echt historisch* wordt hier, voor een algemeen overzigt, uit de tweede hand een enkel tijdvak gevolgd. Het is hier juist de plaats niet, om over dien Gallus te spreken, doch in 't voorbijgaan zij slechts opgemerkt, dat even als in de Sabina, Charicles, en andere werken van dien aard, soms te sterk wordt voortgebouwd op eene enkele gevondene plaats. Vandaar vaak gevolgtrekkingen voor een geheel tijdvak, omdat men dosdanig iets van een enkel persoon opvischte. Hoe weinig bewijsbaar! Als eene geschikte handleiding zonden wij overigens durven aanbevelen, hoe akelig dat boek anders ook van stijl zij: ‘Privatalterhümer, oder wissenschaftliches, religiöses und häusliches Leben der Römer etc., von Ch. Th. Schuch. Karlsrahe, 1842.’

2 Voor de meeste lezers zal het trouwens wel niet noodzakelijk wezen hier te verwijzen op: ‘Bibl. Cr. N. Vol. V, P.I.’

overtrof. Sinds is het bij sommigen wel eens mode geworden, om met Niebuhr te schermen, en wij aarzelen niet te beweren, dat Bojesen van dien bluf (*sit venia verbo*) niet valt vrij te pleiten. Zoo heet het dan ook verder bij hem: ‘dat hij de afdeeling voor de inwoners van het Romeinsche rijk, in hunne staatkundige betrekkingen, gedeeltelijk uit Niebuhr genomen heeft.’ Maar hoe weinig hij zelf overigens, wat door diens genie voor de wetenschap gewonnen was, gebruikt heeft, valt bij het doorbladeren zijner antiquiteiten genoeg in het oog. Niebuhr in het algemeen, leerde de grootste omzigtigheid in acht nemen bij de behandeling der vroegste zaken van Rome; Fuss althans verwijst nog vaak op quaestiën; maar Bojesens werk maakt de vertooning, alsof het eenvoudig de geschiedenis van den dag gold, en die voorstelling, dat beginsel, moet wel degelijk bij elk werk over Romeinsche oudheden, zal het goed mogen heeten, vermeden worden. Dit is mijne voornaamste grief tegen Bojesen.

Gaan wij na deze afwijking tot het Epitome terug, ofschoon het geene afwijking behoeft te heeten, want de Hollandsche en Latijnsche vertaling van den Heer M. zijn leden van dezelfde familie. Ik wenschte niets liever, dan dat ik daarbij kon uitroepen: ‘*O matre pulchra, pulchrior filia*!’ maar het woord is gevallen. De moeder hier ziet er altijd nog *iets* beter uit, doch dit zegt nu wederom zeer weinig. - Op bladz. 6 leest men: ‘*Leges Licinii*’ (beter: *Liciniae*, of anders altijd nog *Licinii et Sextii*) ‘*tandem effecerunt ut alteruter consul e plebe creari posset, et simul ut plebis aes alienum levaretur*.’ Wederom hoogst oppervlakkig. Het gewigtigste wordt niet aangestipt: de bepalingen omtrent den *ager publicus* voor 't vervolg. Dat was toch van vrij wat meer belang voor het *plebs*, dan die schuldregeling, slechts bij de wet opgenomen, naar men vrijelijk mag aannemen, om de gansche zaak er te kunnen doorhalen. (Men sla slechts even Dio Cassius op, Fragm. XXXIII.) De geringste volksklasse te Rome was juist zoo als overal elders. Zeer onverschillig omtrent elke staatkundige verbetering, wanneer die geen dadelijk geldelijk voordeel opleverde. En wie zou hier nog de grens willen trekken? Maar ter zake. Wanneer men van het voortschrijden spreekt, dat het *plebs* achtereenvolgens deed op de bevoorregte baan der patriciërs, mag geene schets zoo kort zijn, dat zij het belangrijkste onaangeroerd laat, of zij houdt op er eene te wezen. En alzoo hier. Van de *Leges Liciniae* sprekende, had men zich tot de hoofdzaak moeten bepalen, of anders even goed kunnen zwijgen, als zich zoodanig daarvan af te maken. De oude sleur, die daarbij gevolgd wordt, om bij de Gracchen eerst van eene *lex agraria* te spreken, even alsof die toen uit de lucht was komen vallen, om den staat ten onderste boven te keeren, is in ieder opzigt verwerpelijk; want nimmer zal men op die wijze Romes inwendigen toestand, gedurende haar belangrijste tijdvak, eenigzins regt kunnen begrijpen. Bij Licinius had ten minste met een enkel woord daarvan gesproken moeten zijn. In de Hollandsche vertaling leest men nog (blz. 17), bij de vermelding van de wet van Gracchus: ‘zijnde eene vernieuwing van de Licinische wet (dat niemand meer dan 500 jugera van den ager publicus, en weer zooveel voor 2 zonen bezitten mogt, en het overige land onder de arme burgers verdeeld moest worden),’ - doch dit is wederom slechts voor de helft waar, en, om kort te gaan, uiterst verward. Ieder toch zou hieruit moeten begrijpen, dat reeds de wet van Licinius die punten bevatte, welke in de tusschen haakjes geplaatste regels worden opgegeven. Men wachte zich daarvoor. Licinius bepaalde 500 jugera.

Gracchus, volgens Appianus (B.C. I, 9): *ἀνεκαίνιζε τὸν νόμον*. Maar hij voegde bij de oude wet nog eene nadere bepaling voor de bezitters: *παισὶ δ᾽ αὐτῶν, ὑπὲρ τὸν παλαιὸν νόμον, προςετίθει τὰ ἡμίσεα τούτων* (*τῶν πεντακοσίων πλέθρων*). Volgens deze woorden mogt men voor *iederen* zoon 250 jugera afzonderlijk bezitten. Later leest men ook nog uitdrukkelijk: *ἑκάστῳ τῶν παίδων*, en zelfs *καὶ παισὶν οἷς εἰδι παῖδες*, etc. Niebuhr intusschen vermoedde, dat dit voorregt zich niet verder mogt uitstrekken, dan voor 2 zonen. De grond voor deze meening mag velen nogtans wel eenigzins gewaagd toeschijnen. Hij steunt voornamelijk op de lezing bij Aurelius Victor (*de Vtr. Ill.* 64): '*ne quis plus mille agri jugera possideret*;' maar die lezing staat niet vast, en daarmede de hypothese, die er op gebouwd wordt, op zeer wankelen grond. Om kort te gaan[1], zoo als wij hier bij Bojesen lezen is de boel schromelijk door elkander gehaald, en men praat alweer daarbij, alsof men zelf de wet had voorgedragen.

Bladz. 9: '*Ipsi rursus cives erant patricii aut plebeij*.' Waar blijven intusschen de *equites*? En dan nog die telkens terugkeerende uitdrukking van *plebeji*? Waarom niet liever het meer gebruikte *plebs*? Zoo alweer blz. 11: '*plebeji erant homines externi, qui Romam migraverant, et exclusi erant a gentibus, quae patricios solum continebant cum clientibus; neque connubium habebant cum patriciis*.' Welk eene fraaije definitie! De Claudii toch waren ook '*homines externi, qui Romam migraverant*,' maar daarom geene plebejers, en daarenboven was die bepaling omtrent het *connubium* slechts waar tot op 445 v.C.

Bladz. 13: '*Libertini autem, qui ex tribubus urbanis in agrestes irrepserant, inde repulsi sunt a Q. Fabio Maximo Rulliano censore* 304 *a.C. et a Tib. Graccho*.' Waarom wordt hierbij niet insgelijks genoemd C. Flaminius? (cf. Liv., Epit., XX).

Op dezelfde bladz.: '*Tullus Hostillius ex devictis Albanis in senatum adsumsit*.' In de Hollandsche vertaling nog iets sterker (blz. 32): 'Tullus Hostilius nam na dien tijd verscheidene der overwonnene Albanen in den senaat op.' Wederom onjuist, en dan gaat men gewis nog te ver met van *verscheidene* Albaansche familiën te spreken, die in dat voorregt deelden. Livius[2] noemt er slechts zes, Dionysius[3] zeven; doch die werden daarom nog niet in den senaat, maar wel onder de patriciërs opgenomen, hetgeen natuurlijk nog een groot verschil oplevert. Men zou verkeerd doen met het eerste op te maken, en nog meer, van dat te willen bewijzen uit die plaats bij Dionysius; en wanneer Livius zegt: '*in patres legit*,' zoo beteekent *patres* daar geenszins senatoren, maar eenvoudig patriciërs, zoo als op meer plaatsen[4].

Verder nog op dezelfde bladz.: '*Reipub. tempore numerus (senatorum) erat fere* CCCC; *sub Augusto* DC. *Senatus dicebatur amplissimus, maximus aut sanctissimus ordo: census senatorius erat temporibus posterioribus* DCCC

1 Zeiss ('de lege Thoria. Vimariae 1831') en anderen vatten het weer anders op. Die overigens lust gevoelt verder over dit punt te hooren, sla mede na: 'Les lois agraires chez les Romains par M. Antonin Macé. Paris, 1846.' Dit boek zon welligt in sommige leesgezelschappen kunnen binnengesmokkeld worden, en van eenig algemeen nut zijn; 'nam graeca non leguntur.' Dat die Niebuhr ook vaak zoo onduidelijk is, en wij geene goede bewerking van hem bezitten!

2 I. 30.

3 III. 29. p. 170.

4 Niebuhr, Röm. Gesch. I. 344. (4 Ed.) en verder: Göttling, Gesch. d. Röm. Staats-Verf. p. 222.

milia sestertiorum.' Dat '*temporibus posterioribus*' zal velen, te regt, vrij onbepaald, en daardoor onduidelijk voorkomen. Daarenboven schijnt hiermede tevens aangenomen te worden, dat er ook reeds ten tijde van de republiek een '*census senatorius*' bestond, hetgeen nog niet genoegzaam bewezen is. En wat nu de som op zich zelve betreft, Augustus bragt die, volgens Suetonius (*Vita*, 41), van 800,000 op 1,200,000; of volgens Dio Cassius (LIV, 17) stelde hij daarvoor slechts 1,000,000 sestertiën. - Tegen het argument, dat men hier welligt, in den eersten oogopslag, zou willen opwerpen, alsof het namelijk uit deze eigene woorden al genoegzaam bleek, dat reeds onder de republiek een '*census senatorius*' bestond, dewijl Augustus dien slechts *verhoogde*, zij het alleen noodig op te merken, dat Augustus zeer wel zijnen eigen ingestelden *census* kan verhoogd hebben, zoo als dan ook, geenszins strijdig met de woorden van Suetonius, door velen die plaats wordt opgenomen[1] '*Quidquid id est*.....' dat '*temporibus posterioribus*' moge hier toelagchen om het gemak, maar geenszins voor de naauwkeurigheid.

Daartegen zondigt ook weer de volgende paragr. over de Ridders. Altijd heet het daar één paard, voor welks aanschaffing en jaarlijksch onderhoud men eene bepaalde som ontving, doch eene en andere som strekte zich uit voor twéé paarden. Men vindt reeds bij Festus: '*Pararium aes appellabatur id, quod equitibus duplex pro binis equis dabatur*.' En verder: '*Paribus equis, id est duobus, Romani utebantur in proelio, ut, sudante altero, transirent in siccum*.' Niet dat er hier op een paard zou gezien worden, doch het maakt een allerbelangrijkst verschil, zoo men de betrekkelijke geldwaarde van Romes vroegste tijden zou willen nagaan, of zekere som voor zekere zaak toereikende was, of voor twéémaal die zaak. - Vervolgens nog in dezelfde paragr. '*Census equester erat* CCCC M *sestertiorum*.' Daarbij had dan maar liever dat '*temporibus posterioribus*' van zoo even moeten staan. Zoo als men nu leest, is alles zeer ridderlijk door elkander gehaald.

Op bladz. 15 is bij de *magistratus curules* de *censuur* vergeten, die echter later genoemd wordt op blz. 24. Maar het is vrij wat minder vergeeflijk, dat men op dezelfde bladz. iets leest als het volgende: '*Antiquissimis temporibus populi devicti cogebantur accipere civitatem sine suffragio: agrorum eorum portio dabatur patriciis agri publici nomine*.' Ten eenemale gebrekkig! In de Hollandsche vertaling ziet het er niet beter uit. Daar staat (bladz. 38): 'De overwonnene volken, enz. Verder werden zij voor een gedeelte van hun land beroofd, dat als *ager publicus* verkocht of aan romeinsche burgers toegewezen, of aan enkelen (patriciërs) tegen zekere opbrengst in bezit gegeven konde worden.' Wij willen kort zijn. Vooreerst '*agrorum portionem dare*' is slecht uitgedrukt: de term is *assignare*. Ten andere is het niet waar, dat zulks juist gedaan werd aan de patriciërs. Zoo men al geen honderd plaatsen daarvoor kon aanwijzen, zou men van zelf reeds mogen aannemen, dat die klasse van landverhuizers bij de Romeinen er al even zoo uitzag als overal elders. Slechts van *equites* vindt men daarbij gewag gemaakt. Wij stappen over op de Hollandsche plaats, en alzoo, ten derde: 'Verder werden zij voor een gedeelte van hun land beroofd.' Daar ware behoorlijker geschreven: *in den regel voor een derde deel, soms voor meer (zoo als b.v. met de Privernaten gebeurde*, Liv. VIII, 1, *etc.*). Ten vierde:

1 Men vergelijke onder auderen: Der Röm. Senat etc., von Dr. F. Hofmann, Berliu, 1847.

‘Dat als ager publicus verkocht werd.’ Alsof dat zoo maar dagelijksche gewoonte was! Deze uitdrukking alleen verraadt weinige studie op dit punt. Even zoo, ten vijfde, de laatste woorden: ‘dat aan enkelen (patriciërs) tegen zekere, etc.’ Wat beteekent hier dat *aan enkelen*? Of werd straks gemeend, dat die verkoopen, of aanwijzingen, aan massa's of kompagnieschappen geschiedde? Of moet *enkelen* hier beteekenen *patriciërs*, en staat daarom dat woord tusschen haakjes? Eene vreemde vertaling alsdan, en daarbij altijd slechts nog waar tot op de ‘Leges Liciniae.’ Wat eindelijk nog betreft dat: ‘in bezit gegeven konde worden,’ daarvoor had noodzakelijk moeten staan: *genomen* konde worden, zoo als elk verlangen zal, die slechts eenigzins op dit terrein tehuis is. Dien behoef ik er verder niet op te verwijzen, hoe de Romeinsche kolonisatie, en het gebruik, hetwelk zij in 't algemeen van hunne overwonnene landen maakten, alweer wonderlijk door elkander wordt gehaspeld. De uitdrukking moge wat ongepast schijnen, of men noeme zulks hoe men wil, maar dat Bojesen wat met Niebuhr *bluft*, willen wij eer herhalen dan terugtrekken.

Op bladz. 22 komt voor: ‘*Quum respublica in summo versaretur discrimine, dabat senatus Consulibus summam auctoritatem per formulam: Videant Consules ne quid detrimenti capiat respublica*.’ Daarbij had gezegd moeten worden: nadat het verkiezen van eenen Dictator in onbruik geraakt was.

Op bladz. 23: ‘.....*senatus infrequentis decretum, dicebatur senatus auctoritas*.’ De Etymologie op zich zelve duidt reeds aan, dat *auctoritas* een besluit der meerderheid is. Was dat in woorden uitgedrukt, dan heette het *decretum senatus*; werd het aan 't volk voorgelegd, *senatus consultum* (cf. Göttling, p. 152 sq.).

Nog op dezelfde bladz.: ‘(*reges*) *alebantur agro publico, cuius pars erat Campus Martius*.’ Alweer onjuist. De *ager Tarquiniorum* (cf. Liv. II, 5) mag men niet als *ager publicus* beschouwen. Van een stuk daarvan maakte men, na de verdrijving der Koningen, het *Campus Martius*; doch dat is geheel iets anders als hetgeen hier geleerd wordt. Ook de Hollandsche vertaling is in dit opzigt onnaauwkeurig (p. 60).

‘*Rege mortuo*,’ leest men op de volgende bladz., ‘*interrex - convocabat populi comitia*.’ Men kon de zaak bezwaarlijk slechter uitdrukken.

Op bladz. 28: ‘*Differentia inter aediles curulus et plebejos revera non erat*.’ Bravo! dat heet ik eerst zaken afdoen. Hoe halzerig intusschen steekt Niebuhr daarbij af. ‘Das Verhältniss,’ zegt hij[1], ‘beyder Aedilitäten - gehört zu den unauflöslichsten Räthseln der römischen Alterthümer.’ Jammer slechts, dat wij den positieven Bojesen wederom zouden willen afvragen:

> Wo steht denn das geschrieben zu lesen?

Op de volgende bladz. wordt van de ‘*tribuni plebis*’ gezegd: ‘*instituti sunt* 494 *a.C. numero II aut V*.’ Men mag gerust aannemen, dat er in het begin slechts twéé werden aangesteld; doch zoo er anders eenmaal verschil wordt aangetoond, dan behoorde evenzeer daarbij vermeld te wezen, dat ook *drie* voorkomt als het oudste getal, zoo als bij Ausonius, in Gripho, V, 79, en Pomponius, ad Dig. I, Tit. II, 620.

1 Röm. Gesch. III, 48.

Wij wenschten intusschen onze aanmerkingen hiermede af te breken, en wij vermeenen dit te mogen doen, te meer, daar wij, zoo voortgaande, gevaar liepen van eenigzins noodeloos nog allerlei zaken te moeten aanroeren, wier behandeling trouwens wij, op dit oogenblik, gaarne laten rusten; en wat de ‘res privatae’ betreft, wie zou die nalezing van Gallus ernstig gaan bestrijden. Doch waartoe ook meer? Immers voor onze bewering, in het begin, dat deze nieuwe omwerking van den Hr. M. niet verdient geprezen te worden, hopen wij genoegzame argumenten te hebben bijeengebragt, en meer waren wij niet schuldig. Het kon wel niet anders, of de Hollandsche vertaling moest hierbij een- en andermaal in het spel komen. In weêrwil, dat daarvan zoo spoedig een tweede druk verscheen, kunnen wij, zoo als het bleek, ons maar in 't geheel niet met dat boek vereenigen. Daarvoor is het meerendeels te bepaald; als het mogt, zou ik schrijven te *brutaal*. Niebuhr zou gewis Bojesen bedanken voor de eer hem aangedaan in de voorrede, of minstens hem toevoegen: dat hij niet geloofde regt door hem gevat te zijn omtrent de wijze, waarop de grondslagen voor de Romeinsche geschiedenis dienen gelegd te worden. Groote behoedzaamheid dient daarbij in acht genomen, of men laat de leerlingen een gebouw optrekken, hetwelk zij later, bij eigen onderzoek, genoegzaam weer geheel leeren afbreken. Ik erken volgaarne, dat het geene gemakkelijke taak is een geschikt handboek te leveren over Romeinsche antiquiteiten; doch daarom zou ik geen kunnen aanbevelen, dat iets beter moge zijn dan vorigen, maar hetgeen ver af is van op de hoogte te staan, waarop het staan kon en moest.

En nu ten slotte het Epitome. Het spijt mij te moeten herhalen, dat het slechts een zeer gebrekkig uittreksel is, onbruikbaar bij elke behandeling, ja, eigentlijk hoogstens af te raden. Men weet echter niet wat gebeuren kan en ook hiervan beleven wij welligt eenen tweeden druk. *Ça c'est vu*. Blijft het dan gemakshalve, op enkele kleinigheden na, weêr bij het oude, dan lette de Hr. M. daarbij ten minste op de vele drukfouten, die bij de correctie gewis over het hoofd zijn gezien, en waarvoor ik *casu quo* hem volgaarne mijn exemplaar, waar ik die ter loops *in margine* heb aangeteekend, wil afstaan. De Hr. M. misduide inmiddels mijne betuiging niet, dat ik hem zelven opregtelijk meer geluk toewensch, dan zijn Epitome.

D^{r}. C.A. ENGELBREGT.

***Jaarboekje voor Wetenschappen en Kunsten, bevattende: de meest belangrijke ontdekkingen en verbeteringen in het gebied der Werktuigkunde, Technologische en andere op Nijverheid en Landbouw toegepaste wetenschappen; Natuurkunde, Scheikunde, Dierkunde, Kruidkunde, Delfstofkunde, Aardkunde, Weerkunde, Sterrekunde en Statistiek; met houtsneéfiguren. Tweede jaargang, door S. Bleekrode, Math. Mag. Phil. Nat. Med. et Art. Obstet. Doctor, Hoogleeraar in de Natuur- en Wiskundige Wetenschappen aan de Kon. Academie te Delft, enz. - Te Gorinchem, bij J. Noorduyn & Zoon*. 1848. Klein 8vo, XXXIV en 744 bladz.**

De als Technoloog niet ongunstig bekende schrijver heeft eene taak op zich genomen, die hij zelf zwaar noemt, en waarvoor, naar onze bescheiden meening, de meeste beoefenaars van natuurkundige wetenschappen wel zouden terugdeinzen. Terwijl iedereen reeds moeite genoeg heeft, om de vorderingen van die eene der natuurkundige wetenschappen, aan welke hij zich toewijdt, behoorlijk bij te houden, ontmoet men hier eene poging, om de belangrijkste ontdekkingen op het geheele veld der natuurwetenschappen in den vorm van een Jaarboekje zaâm te vatten. Maar de titel ‘Jaarboekje’ is welligt met voordacht gekozen, om aan te duiden, dat dit, zoo als andere Jaarboekjes in hun modest gewaad, afstand doet van hoog wetenschappelijke eischen, terwijl bovendien bij de beperking tot de ‘meest belangrijke ontdekkingen’ veel, dat onbelangrijk is, kon vergeten worden. Doch, zoo gij dit mogt denken, waarde lezer! vergist gij u deerlijk! Wetenschappelijke Jaarboekjes zijn andere dingen, dan die zwerm van almanakachtige Jaarboekjes, die elk nieuw jaar medebrengt, en elk oud jaar der vergetelheid overgeeft; ‘niet’ zegt de S. van zijn boek, ‘om slechts eene voorbijgaande en tijdelijke bestemming te vervullen.’ ‘Het is en worde de Schatkamer van al het belangrijke op het gebied van Wetenschap en Kunst.’

Bij zoodanige uitspraak zou de S. zich niet mogen beklagen, indien ook een beoordeelaar met soortgelijke maat den inhoud van het boekje kwam meten. Maar wie zou vermetel genoeg zijn, om zich op zulk eenen hoogen regterstoel te plaatsen. Wij verklaren ons daartoe onbevoegd: slechts enkele der op den titel genoemde wetenschappen zijn ons meer van nabij bekend, en men zou dus voor de veelvuldige afdeelingen dezer schatkamer de hulp van vele afzonderlijke beoordeelaars moeten inroepen. Daarbij willen wij evenwel onze meening niet verzwijgen, dat een Hoogleeraar in Natuur- en Wiskundige wetenschappen het gewigt van deze taak meer had moeten beseffen, en zich niet de overtuiging opdringen, dat één mensch in staat zij, de vorderingen van alle natuurkundige wetenschappen te volgen en te beoordeelen. Beide eigenschappen toch zijn een *sine qua non* voor hem, die zulk eene schatkamer schrijven wil!

Vraagt gij, of wij het Jaarboekje als een geheel mislukt en onnut voortbrengsel beschouwen, erkennen wij gaarne, hierop (voor zoo verre wij oor-

deelen kunnen) een gunstiger antwoord te kunnen geven, maar haasten ons tot opheldering er bij te voegen, dat het hoofdzakelijk het technologisch gedeelte is, dat als eene met veel vlijt bewerkte compilatie door de Industriëlen met belangstelling zal ontvangen, en niet zonder nut zal geraadpleegd worden. Betrekkelijk is dan ook het grootste deel van het boekje aan technische zaken toegewijd. Wanneer de S. jaarlijks een Technologisch Jaarboekje (in de ruime beteekenis) aan het publiek wil aanbieden, zal dit hem daarvoor erkentelijk zijn, en het boekje hem tot eere verstrekken. Maar zoo hij daarbij weer de ‘belangrijkste ontdekkingen’ op het groote veld van alle natuurwetenschappen, van Mineralogie, Botanie, Zoologie, Geologie, Agricultuur, enz. enz., zoo onvolledig en onoordeelkundig mededeelt, zullen er zich stemmen verheffen, om hem opmerkzaam te maken, hoe ongepast het is, zoodanige compilatie eene schatkamer te noemen.

Wat den druk betreft, maken wij gaarne de woorden des S. tot de onze: ‘Ook van den kant des uitgevers is op nieuw alles gedaan, wat aan de verwachting des publieks van een zoodanig werk kan beantwoorden.’

Dec. 1848.

* * * *

Bijdrage tot de kennis van ons krijgswezen te lande.

***Denkbeelden van een' oud soldaat, enz., Nijmegen, bij J.F. Thieme*. 1843. *C.T. van Meurs en W.N. Rose, Proeve eener organisatie der landmagt. 's Hage en Amsterdam, bij de Gebroeders van Cleef*. 1848. *E. van Löben Sels, Proeve van bezuiniging op de begrooting van oorlog. 's Hage, bij de Erven Doorman*. 1848. *J.M. Engelberts, Moet de plaatsvervanging bij de militie worden afgeschaft? Nijmegen, bij J.F. Thieme*. 1848. *Over leger en plaatsvervanging, door van der Snuif. Nijmegen, bij J.F. Thieme*. 1848. *De Militaire Spectator. Tijdschrift voor het Nederlandsche leger. Breda, bij Broese en Comp. De Nieuwe Spectator, Krijgs-en Geschiedkundig Tijdschrift voor het Nederlandsche leger. Nijmegen, bij J.F. Thieme*.**

De nieuwe Grondwet, die Nederland beheerscht, vordert eene verandering, vereenvoudiging en verbetering van bijna alle gedeelten van ons staatswezen; zij vordert ook eene verandering, vereenvoudiging en verbetering van het leger. Het is zaak, dat leger geheel en al in overeenstemming te brengen met wat de behoeften van ons land voorschrijven; de sommen, daarvoor uit te geven, te regelen naar de beperkte geldelijke hulpmiddelen; maar die sommen zoo verstandig te gebruiken, dat men daardoor eene krijgsmagt verkrijgt, die in staat is aan hare tweeledige verpligting te voldoen: in vrede de rust des lands te verzekeren en in oorlog den

vaderlandschen bodem tegen vreemde overweldiging te beschermen. Het leger kan niet *sterk* zijn, en behoeft dit ook niet, maar het moet *goed* zijn; het moet zich kenmerken door eene deugdelijke zamenstelling, die de grondslag is, zonder welken men niets goeds kan bouwen; het moet uitmunten door oefening, door geestdrift voor de zaak des vaderlands, het moet eene nationale kracht blijven.

In de laatste jaren heeft men zich bij ons meer bezig gehouden met de belangen en behoeften van het leger; herhaaldelijk zijn die ter sprake gekomen, en wanneer dit soms met meer ijver en welgezindheid dan verstand is geschied, dan duidde dit toch het belang aan, dat men in dit onderwerp stelde. Vooral is men, ook in dit opzigt, meer tot het heilzame stelsel der openbaarheid genaderd; men heeft begrepen, dat het leger geen op zich zelf staand ligchaam is, hetwelk der natie vreemd moet blijven; maar dat het integendeel een gedeelte der natie uitmaakt, dat de natie bekend moet zijn met alles wat tot haar krijgswezen, haren krijgsstand betrekking heeft. Niemand zal tegenwoordig nog langer de meening aankleven, dat leger en volk door eene scherpgeteekende lijn van elkander gescheiden moeten blijven; niemand zal den krijgsman de deelneming aan de regten en pligten der andere burgers willen betwisten; niemand ook zal zeggen, dat voor alles, wat niet krijgsman is, het krijgswezen met eenen digten, ondoordringbaren sluijer moet bedekt blijven. Ook in dat opzigt is voor Nederland het morgenrood van eenen beteren dag aangebroken.

Bedroevend was het, wanneer men opmerkte, tot welke vreemde en vernederende verschijnselen die vroegere afzondering van het leger die geheele onbekendheid van het overige der natie met alles wat militair was, aanleiding gaf. De zonderlingste, ongegrondste, ongunstigste beoordeeling van dat leger door het overige des volks; de verwaarloozing der belangen van het krijgswezen; de verspilling van 's lands hulpmiddelen aan dwaze of kleingeestige doeleinden; de willekeur, door geene wetten beperkt, en alleen gematigd door het persoonlijk karakter van hen, die het hoog gezag uitoefenden; - dat alles behoort nog niet tot een ver verleden! Hebben wij nog niet in onze dagen de ergernis

beleefd, dat eene geheele wetgevende vergadering - de keur, de bloem des lands - openlijk hare geheele onbekendheid met het krijgswezen beleed, en de millioenen, daarvoor gevraagd, goedstemde, omdat zij toch geene kennis genoeg had om daarover te oordeelen! Hebben wij nog niet in onze dagen een volksvertegenwoordiger, wanneer hij over krijgszaken sprak, soms de ongerijmdste feiten met de gemoedelijkste overtuiging hooren te berde brengen, met eenen ernst en eene deftigheid, alsof hij, in stede van bespottelijke fabelen, de gewigtigste waarheden voordroeg! - Waarlijk, wanneer men de redevoeringen leest, die onze Staten-Generaal soms over het budget van oorlog hebben gehouden, dan is men geneigd, het als een groot geluk te beschouwen, dat onze taal bij den vreemdeling zoo weinig bekend is; want blozend zou men anders het verwijt moeten hooren: is dát de krijgskennis der uitstekendste mannen van uw Holland?

‘Maar wij zijn geen militair volk,’ zal men ons tot verdediging dier onkunde toeroepen. Wij zijn geen militair volk? neen, wij zijn geen volk, dat naar veroveringen streeft, dat naar oorlog dorst, dat het bloed zijner zonen veil heeft voor de eerste zaak de beste; neen, Goddank! zulk een volk zijn wij niet; wij zoeken onze grootheid in handel, in scheepvaart, in de kunsten des vredes, in het beoefenen der wetenschappen, in ware beschaving, in deugd, in godsdienst; en wie onzer klopt het hart niet met regtmatige trotschheid, wanneer hij het oog vestigt op wat wij groots en uitstekends daarin kunnen aanwijzen, en op den zuiveren lichtkrans van roem, die daardoor den Hollandschen naam omgeeft! Maar, ‘wij zijn geen militair volk,’ dit wil daarom niet zeggen, dat wij een volk mogen zijn, dat onkundig is in krijgskennis en vreemd aan het gebruik der wapenen; een volk, dat den oorlog vreest; een volk, dat, even als de zwakke Hindoe of de laffe Chinees, gedwee den nek kromt voor het staal des vreemdelings; - neen, neen, zoo iets zou schandelijk, zou onteerend zijn, zou geheel afwijken van wat onze groote voorouders waren.

Dat voorgeslacht, het zocht den oorlog niet, het ontweek dien soms, zoo lang dit met pligt en eer bestaanbaar was; maar daar, waar de oorlog onvermijdbaar was, wist het dien

te voeren met dat beleid en die geestkracht, die de zege met zich medevoeren. Onze voorouders waren ook geen militair volk; zij waren landbouwers, kooplieden, zeevaarders; maar landbouwers, die, wanneer het geweld der Spaansche of Fransche wapenmagt tot op den vaderlandschen bodem doordrong, de spade met het musket wisten te verwisselen; kooplieden, die geestkracht genoeg hadden om, als vrijwilligers op 's lands vloot, Engeland de heerschappij der zeeën te betwisten; zeevaarders, die in Indië ook de rol van legerhoofden en van veroveraars wisten te vervullen. Ziet onze staatsmannen, onze regeerders van dien tijd; zij zijn niet vreemd aan het krijgswezen; zij weten wat de oorlog is; zij kunnen, als oudtijds de Romeinsche patriciërs, vloten en legers aanvoeren, evenzeer als in de raadzaal voor 's lands belangen waken: de Witt neemt, in een gevaarlijk tijdstip, zelf het bevel der vloot op zich; afgevaardigden van de Hollandsche Staten schrijven aan den zwakken Konigsmarck voor, hoe hij Luxembourg's inval moet tegengaan, en in den roemvollen strijd bij Eekeren ziet men Hop zelf het zwaard gebruiken, en in de voorste rijen kampen tegen de soldaten van Lodewijk XIV. In de zeventiende eeuw, die eeuw van roem en grootheid, waren staatsman, landsbestuurder en krijgsman één.

Op zulke mannen, op zulke tijden is nog altijd onze blik met bewondering gerigt, met hoopvol verlangen, dat wij die mannen en die tijden eenmaal terug zullen zien keeren. De herinnering aan die dagen van kracht en luister doet nog altijd het hart met meer snelheid kloppen, en het gemoed dweepen van de mogelijkheid, om nogmaals dien hoogen trap van volksroem te bereiken. Maar dit is alleen mogelijk, wanneer onze natie dien geest van trage onverschilligheid voor hare dierbaarste belangen verbant; wanneer zij zich ontdoet van die zwakheid, die haar thans doet terugdeinzen voor de vermoeijenissen en gevaren van het krijgsleven; wanneer zij zich vrij maakt van dat ongelukkige vooroordeel, aan vroegere tijden ontleend, dat haar in den krijgsstand iets vreemds, iets der natie vijandigs doet zien. Nederland zal weer tot vroegere kracht en sterkte komen, wanneer leger en volk door de naauwste banden zullen zijn verbonden en elkander

wederkeerig tot steun zullen dienen; wanneer onze landbouwers, even als Zwitserland's forsche zonen, gewoon zullen zijn met geweer en buks om te gaan, en die wapens tot verdediging van den vaderlandschen grond te gebruiken; wanneer de schutterijen onzer steden er eene eer in zullen stellen om de wapenen te voeren tot behoud van orde en rust tegen de aanslagen van het oproer, en tot verzekering der grensvestingen als een vreemde vijand ons bedreigt; wanneer de zonen onzer eerste geslachten de eerste jaren van hunnen mannelijken leeftijd zullen wijden aan het verkrijgen van krijgskennis, en eerst dán de raadzaal intreden, wanneer zij reeds de stormen van den oceaan hebben leeren trotseren, of te lande de wapenen hebben leeren voeren; wanneer de aanzienlijken van ons land zoo zeer bekend zullen zijn geworden met den oorlog, dat zij in dagen van gevaar hunnen medeburgers tot bevelhebbers en opperhoofden kunnen verstrekken, en wanneer de hoofden van den Staat en de vertegenwoordigers des volks kunde en doorzigt zullen hebben om over krijgszaken te oordeelen, en dát te bepalen wat het belang van 's lands verdediging voorschrijft. Is eenmaal ons volk tot die hoogte geklommen, dan zullen wij weer het Nederland van vroegere dagen worden, dat, zonder naar veroveringen te streven, wist te verdedigen wat het had, zijne regten door allen deed eerbiedigen en kracht genoeg bezat om aan de woedendste staatsstormen weêrstand te bieden.

Wij achten de uitbreiding van krijgskennis onder alle standen onzer natie een voornaam middel om dat doel te bereiken, en het is ons voornemen tot die verbreiding mede te werken, door in de volgende bladen eenige vraagpunten te behandelen, betrekking hebbende tot ons krijgswezen te lande. Die behandeling zullen wij trachten zoo eenvoudig en duidelijk te maken, dat zij door het algemeen begrepen wordt, en wij zullen daarbij alles vermijden, wat door eenen onnoodigen schijn van geleerdheid zou kunnen afschrikken of in verwarring brengen; wij zullen ons evenwel wachten voor oppervlakkigheid, en zoo veel mogelijk onze stellingen door gronden en redenen staven. Zeer zullen wij daarbij geholpen worden door de menigvuldige voortbrengselen onzer militaire litteratuur, die in de laatste jaren bijzonder vruchtbaar is

geweest in vlugschriften over de verschillende gedeelten van ons krijgswezen; eenige dier voortbrengselen, die wij hierboven aangehaald hebben, zullen wij bijzonder raadplegen, en soms zal onze taak in niets anders bestaan, als in het herhalen en teruggeven van de daarin geuite meeningen. Dit zal zeker de verdienste van onzen arbeid zeer gering doen zijn; maar het zal het groote nut hebben, waarheden algemeen bekend te maken, die anders alleen tot het militaire publiek zouden doordringen en aan het overige der natie onbekend zouden blijven.

Moeten wij, allereerst, de noodzakelijkheid van het bestaan van een leger voor ons land betoogen? - Dit zou zeker niet behoeven, wanneer niet soms die noodzakelijkheid ontkend of betwijfeld was geworden. Men heeft soms beweerd, dat wij ons gerust kunnen ontwapenen en weêrloos blijven, vertrouwende op het regt, en op het belang, dat de verschillende Europesche staten in de voortduring van ons volksbestaan hebben; men heeft gezegd, dat de tijden van oorlogvoeren voorbij waren, en een leger in onze dagen even zoo zeer verouderd en nutteloos was, als de wapenrusting, waarmede zich vroeger een strijder bedekte; welvaart, heeft men gezegd, rijkdom, goede wetten, beschaving, ziedaar alles wat een land behoeft; eene krijgsmagt heeft het niet noodig. - Dat zij, die met den abt de St. Pierre van eenen eeuwigdurenden vrede dweepen, zóó spreken, dit laten wij daar; maar dat een staatsman, die toch voor zulke droomerijen niet vatbaar moet zijn, diezelfde meeningen uit, dit is iets wat naauwelijks kan geloofd worden en wat toch in onze dagen heeft plaats gehad. In eene gedenkwaardige rede heeft een onzer ministers, nog weinige maanden geleden, de leer verkondigd, dat Nederland, om zijn volksbestaan te handhaven, meer moet rekenen op regt dan op kracht, en dat het daarom zijne krijgsmagt gerustelijk kan verminderen; - wij weten het, het voorname doel dier rede was, om indruk te maken en hen, die nog tegen de voorgestelde Grondwetsherziening

gezind mogten zijn, van gevoelen te doen veranderen, door hun bezuiniging in de uitgaven, vermindering in de lasten, die thans op den burger drukken, voor te spiegelen; het was de handeling van een pleitbezorger, die, om een regtsgeding te winnen, alle redenen aanvoert, welke maar eenigzins in zijn voordeel zijn. - Maar, handelt een pleitbezorger soms zóó, een staatsman *mag* dit niet doen; deze moet weten, dat zijne woorden later in daden moeten overgaan, en dat het hem niet vrijstaat, met welk doel dan ook, een volk te beguichelen met vooruitzigten en beloften, die òf geheel hersenschimmig zijn, òf, wanneer zij verwezenlijkt worden, het vaderland ten ondergang zullen voeren.

En dat de ondergang van het vaderland het gevolg zou wezen van dat stelsel om ons geheel te ontwapenen, hiervan hebben wij de meest stellige overtuiging, en wij kunnen ons daaromtrent evenzeer beroepen op de redenering, als op de ondervinding, die de geschiedenis oplevert. ‘De tijd van oorlogvoeren is voorbij,’ zegt men, en die dwaze stelling vindt somtijds weêrklank, even alsof de oorlog niet altijd op onze aarde zal blijven woeden; even alsof niet altijd de hartstogten en driften der menschen hem in het aanzijn zullen roepen! Zoo lang er sterkeren zijn, die de zwakkeren willen onderdrukken, zal er oorlog op aarde wezen; de oorlog zal eerst met het bestaan der wereld ophouden. - Wanneer wij hooren van die vereenigingen tot handhaving van eenen eeuwigdurenden vrede, dan moeten wij erkennen, dat, hoezeer wij het edele doel van zulk eene vereeniging ook eerbiedigen, wij toch moeijelijk kunnen begrijpen, hoe mannen van verstand en doorzigt hunne krachten kunnen verspillen tot zulk een onbereikbaar, zulk een hersenschimmig iets. Wanneer Cobden eene algemeene handelsvrijheid predikt, en daarin het middel ziet om van alle volkeren broeders te maken; wanneer Lamartine in de laatste Fransche omwenteling eenen waarborg voor eenen altijddurenden vrede vindt, dan moeten wij erkennen, dat, met hoeveel welsprekendheid die stellingen ook worden verkondigd, zij weinig of geen overtuiging bij ons te weeg brengen. Het zijn de stellingen van *die* mannen, maar het zijn niet de stellingen van de *meerderheid* der menschen; die mannen zijn te goeder trouw, wanneer zij zóó spreken,

maar zij misleiden, zij bedriegen zich grootelijks, door allen bezield te wanen met dezelfde goede inzigten, welke hen doen handelen; het zijn *edele* dweepers, maar toch *dweepers*, die zich eene wereld voorspiegelen, die niet bestaat, en die de lage misdadige hartstogten over het hoofd zien, welke de verwezenlijking hunner droombeelden van menschengeluk tot eene onmogelijkheid maken.

Noch Frankrijk, noch Engeland zien wij gehoor geven aan de stem dier voorstanders van eene algemeene ontwapening; maar deden ook deze het, dan zou dit voor ons nog volstrekt geene reden moeten zijn, om dat voorbeeld na te volgen. Een groot rijk, zoo als Frankrijk; een rijk, dat, zoo als Engeland, door zijne natuurlijke ligging beschermd wordt, kan zich met minder gevaar ontwapenen; bij het plotseling uitbarsten van eenen oorlog kan het, door het spoedig binnendringen eener vijandelijke magt, nadeelen lijden, die groot en gewigtig zijn, maar toch geene nadeelen van een' beslissenden aard; het kan niet spoedig geheel ten onder gebragt worden; het heeft den tijd om zich te wapenen, en later den krijg met meer gelijke kansen voort te zetten. Maar wanneer een klein rijk, zoo als het onze, zich ontwapent en weêrloos maakt, is het, bij het onverwachts ontstaan van eenen oorlog, spoedig geheel overheerd en ten onder gebragt, geheel buiten de mogelijkheid gesteld om zich te wapenen en te verdedigen.

‘Maar het regt,’ zegt men, ‘beschermt ons; het belang van de overige Europesche staten brengt mede, dat zij onze onafhankelijkheid verdedigen; de voortduring van ons bestaan als volk vindt haren sterksten waarborg daarin, dat wij bestaan.’ Kan men in ernst zulke gronden aanvoeren? is dan de geschiedenis, voor die menschen, die zóó spreken, een gesloten boek gebleven, waarin zij nooit hebben kunnen lezen? - het regt! alsof het veel beduidt, wanneer de sterkte ontbreekt om dat regt te doen gelden! Genua, Venetië, Polen hadden ook het regt aan hunne zijde, en toch zijn die staten te niet gegaan, omdat het hun aan magt ontbrak om hunne onafhankelijkheid te verdedigen. En welk een zwakke, bedriegelijke waarborg is de hulp van naburige mogendheden voor onze vrijheid en ons volksbestaan! Zoo wij zelve

die niet willen verdedigen, zullen dan die mogendheden het doen? en zoo zij het doen, zal het dan niet zijn ten koste van eenen duren prijs? Zullen wij dan niet slaafs moeten loopen aan den leiband van hunne staatkunde? Zullen wij dan niet moeten toegeven aan al hunne eischen en vorderingen; onze belangen opofferen aan de hunne; onze hulpmiddelen uitputten voor hunne grootheid en welvaart? En zelfs, wanneer wij dat doen, dan komt toch spoedig de dag, waarop die bescherming, welke zij ons verleenen, hen vermoeit, en waarop de meest magtige onzer naburen zich eindelijk meester maakt van een land, dat reeds lang alleen nog maar in naam onafhankelijk was. Een klein land als het onze, dat zich ontwapent, doet daardoor afstand van alle waardigheid, van alle aanspraak op eerbiediging zijner regten, van alle vooruitzigten op toekomstige grootheid; het maakt zich daardoor tot eene wisse prooi voor den eersten den besten overweldiger. Ontwapen Nederland, en gij ziet spoedig den ondergang van ons volksbestaan; de vreemdeling zal ongestraft een volk vertreden, dat zoo zeer ontaardde van zijne krachtvolle voorvaderen; de Britsche vlag zal op de stad wapperen, die eenmaal de wieg en bakermat van Hollands grootsten vlootvoogd was, en een Pruissische of Fransche schildwacht zal het marmeren grafgesteente bewaken, dat den roem onzer Nassausche helden aan het laatste nakroost verkondigt.

Maar laten wij ons niet te veel bezig houden met het bestrijden dier meening, welke op eene ontwapening aandringt; die meening vindt geen ingang; wij willen nog een eigen volk, wij willen nog Nederland blijven; wij willen nog geen gedeelte van Duitschland worden, of een Fransch of Engelsch wingewest; wij zijn nog niet rijp voor eenen staatkundigen zelfmoord. Nederland moet dus eene krijgsmagt, moet dus een leger hebben. Dat dit leger zoo eenvoudig mogelijk moet ingerigt zijn, dat men geene onnoodige gelden daaraan besteden moet, dit is iets, dat door onzen benarden geldelijken toestand gebiedend wordt voorgeschreven en dat dan ook bijna door iedereen wordt erkend. Een van de hierboven aangehaalde schrijvers, de Heer Löben Sels, zegt: dat zijne *proeve van bezuiniging op de begrooting van*

oorlog het aanzijn heeft te danken gehad aan de overtuiging van die waarheid, ‘dat de Nederlandsche staatshuishouding aanzienlijk vereenvoudigd moet worden, wil men het volksbestaan niet in de waagschaal stellen.’ Die overtuiging wordt dan ook algemeen gedeeld; en de Nederlandsche officier is ten volle bereid voor het welzijn van het vaderland offers te brengen, wanneer hij weet, dat dit noodig is, en wanneer die offers niet uitsluitend van hem alleen gevergd worden.

Tegen eene vereenvoudiging en bezuiniging bij het leger ijveren wij dus volstrekt niet; maar wel ijveren wij dáártegen, dat ieder jaar het leger, in dat opzigt, ten doel staat aan nieuwe vorderingen, aan nieuwe eischen; vooral ijveren wij tegen elke vereenvoudiging en bezuiniging, die de kracht van het leger verbreekt, en daardoor de onafhankelijkheid des lands in de waagschaal stelt. Wij vinden het eene dwaze, eene ongerijmde handeling, om elk jaar het budget van oorlog weer met eenige tonnen gouds te besnoeijen, en dan die bezuiniging te vinden door, zonder oordeel, zonder stelsel, hier en daar wat af te breken of te bekrimpen, hier met *een vierde* de uitgave te verminderen, daar met *een vijfde*, ginds weer met *een tiende*, totdat men eindelijk de gevraagde bezuiniging heeft gevonden. Zóó moet, onzes inziens, een verstandig legerbestuur niet doen. Eens en voor altijd moest vastgesteld worden, welk eene legermagt er voor de verdediging van ons land noodig is; en wanneer men dat bepaald heeft, dan kan men die legermagt wel zoo zuinig en zoo goedkoop als mogelijk is inrigten; maar men mag ze niet verminderen, men moet ze behouden; want alleen hechtheid en duurzaamheid kunnen aan het krijgswezen sterkte geven.

Onderzoeken wij dus allereerst, waarvoor het Nederlandsche leger dienen moet, om daaruit te kunnen afleiden, hoe het moet zamengesteld zijn.

Het Nederlandsche leger moet gedurende den vrede de rust en orde binnenslands verzekeren. Wij danken den Hemel, dat dit bij ons op verre na niet eene zoo moeijelijke taak is, als bij die volkeren, waar partijwoede en omwentelingszucht zoo dikwijls het burgerbloed doen stroomen; toch, welke eerbied voor orde en wet, welke zucht voor stilte en

rust den Nederlander over het algemeen kenmerkt, is ook, zoo als van zelfs spreekt, enkele keeren de hulp der gewapende magt noodig, om orde en wet te doen eerbiedigen, om stilte en rust te verzekeren; en ook daarom is het leger eene noodzakelijkheid. Maar wij zouden wenschen, dat men bij het bedwingen van binnenlandsche onlusten altijd het leger zoo laat mogelijk deed optreden; dat men die onlusten eerst door zachte en wettelijke middelen tegenging, later door de gewapende burgerij, en de geregelde krijgsmagt eerst dán in werking bragt, wanneer die onlusten een zoodanig ernstig en dreigend karakter aannamen, dat men ze met dadelijk geweld moest te keer gaan. Eene geheel verkeerde handelwijze vinden wij het, om dadelijk om de onbeduidendste redenen, - wanneer een boerendorp ontevreden is over zijn burgemeester of notaris, - eene geregelde krijgsmagt daarheen te zenden, om die ontevredenheid te onderdrukken; daardoor versnippert en bederft men het leger, en men ontwent den burger, om door eigene krachten orde en rust te handhaven.

In oorlog moet het Nederlandsche leger dienen tot verdediging onzer regten en belangen, tot verzekering van ons onafhankelijk volksbestaan. Aanvallende oorlogen, oorlogen met het doel, om veroveringen te maken, zullen wij niet moeten voeren; onze oorlogen zullen verdedigend moeten zijn, wel te verstaan in dien zin, dat die verdediging nooit geheel lijdelijk mag blijven, maar door krachtige aanvallende bewegingen moet worden afgewisseld, zoo als Willem III ons daarvan het voorbeeld heeft gegeven bij de verdediging van ons land in de jaren 1672 en 1673.

Ten einde dus de sterkte en zamenstelling van het Nederlandsche leger te kunnen bepalen, zal men eerst moeten weten, *op welke wijze* dat leger de verdediging des lands zal moeten voeren, dewijl, natuurlijk, de eene wijze van verdediging eene veel grootere en eene geheel anders zamengestelde magt vordert dan de andere. Dit is iets, dat weleens uit het oog verloren is bij de geschriften over ons krijgswezen; men heeft soms maar gezegd, welke sterkte en zamenstelling de wenschelijkste zijn voor het Nederlandsche leger, zonder te vermelden, welke taak men dat leger bestemt,

welke vestingen en liniën het moet bezetten, welke verdedigingswijze het moet volgen; - zoo is, onder anderen, dat verzuim ook geweten aan het reeds aangehaalde werk van den Heer Löben Sels, een werk, dat zich anders door eene grondige behandeling van het onderwerp en door nieuwe en ware denkbeelden onderscheidt. ‘Gij spreekt,’ zoo heeft men dien schrijver toegevoegd, ‘over de sterkte en zamenstelling van het leger, en gij zegt, dat gij bij eene latere gelegenheid over onze vestingen en verdedigingslijnen zult spreken. Maar dit is even goed, alsof gij *eerst* het huis wildet bouwen, en *later* de grondslagen leggen.’

Om zulk een verwijt te ontgaan, zullen wij, voordat wij aan de zamenstelling van het Nederlandsche leger komen, zeggen, op welke wijze, naar ons inzien, de verdediging des lands moet gevoerd worden.

Hoe meer men zich met de studie der krijgswetenschappen bezig houdt, hoe meer men de overtuiging erlangt, dat er weinige landen zijn, die eene zoo groote natuurlijke sterkte, een zoo geducht verdedigingsvermogen bezitten als het onze. Wanneer de verdediging van ons land slechts bestuurd wordt door een bekwaam legerhoofd; wanneer er slechts eenige geestkracht bij ons volk is, dan is Nederland in staat, om aan de sterkste vijandelijke legers het hoofd te kunnen bieden. Dit is eene waarheid, die bij ons vast staat; zij is eene reden van gerustheid voor de toekomst, maar tevens een krenkend verwijt voor de zwakheid of het onverstand, die ons vroeger in den kamp met den vreemdeling soms hebben doen vallen en bezwijken.

De ware kracht van ons land berust in het eigenlijke Holland, in dat gedeelte, waar de meeste bevolking en rijkdom is, waar zich de zetel bevindt der regering, waar de middelen vereenigd zijn, die ons in staat stellen een oorlog te blijven volhouden. Van het bezit van het eigenlijke Holland hangt het zijn of niet zijn van ons land af; zoo lang onze vlag op de torens van Amsterdam en Rotterdam blijft wapperen, doet het er weinig toe af, of de vijand al tijdelijk eenige onzer gewesten in bezit neemt; het is dan een inval, die wel nadeelen toebrengt, maar nadeelen, die hersteld kunnen worden; de buiten zijne oevers getreden stroom

rigt wel eenige verwoestingen aan, maar weldra keert hij in de oude bedding terug en geeft den grond weer aan den landbouw over. Zóó is het met eenen vijandelijken inval in Gelderland of in Noord-Braband, de nadeelen; die ons daar worden toegebragt, worden hersteld, wanneer slechts de kern en zetel van onze magt, Holland, vrij en onverlet blijft.

Ons geheele verdedigingsstelsel moet zich dus vooral gronden op de beveiliging en bescherming van Holland, te meer, omdat door de natuurlijke gesteldheid van den grond dat gewest, in den striktsten zin van het woord, onneembaar is te maken. De kunst heeft aangevuld, wat de natuur nog onvolledigs had gelaten; en in de laatste jaren heeft men zich bevlijtigd, om de verdedigingsmiddelen van Holland zoo geducht mogelijk te maken. Wij spreken hier niet van *de wijze*, waarop dit is gedaan; wij laten het aan anderen over, - door hunne kunde meer bevoegd om daarover te spreken, - om te onderzoeken, of de vestingwerken, waardoor men Holland wil verdedigen, alle goed en aan het doel beantwoordend zijn, en of zij niet met minder onkosten hadden kunnen aangelegd worden; - wij treden niet in dat onderzoek, maar wij gelooven eene algemeen erkende waarheid te uiten, wanneer wij zeggen, dat het *denkbeeld* dier versterkingen onverdeelden lof en bijval verdient. Holland is nu aan de oostzijde afgesloten met eene linie van onderwaterzettingen, door de aangelegde schansen geheel onaanvalbaar gemaakt, en waar zich eene onbeduidende legermagt, zelfs uit minder goede troepen bestaande, tegen den talrijksten en sterksten vijand kan verdedigen. Die linie, bij Naarden en Muiden aan de Zuiderzee sluitende, strekt zich langs de Vecht uit, omvat de stad Utrecht, loopt vandaar naar de Lek en verlengt zich ten zuiden dier rivier tot Gorinchem, waar zij, door middel van verschansingen in het land van Altena, in verband staat met de Noord-Brabandsche linie. Die Hollandsche of Utrechtsche linie is, wanneer er maar eenige bekwaamheid bij den verdediger bestaat, voor elken vijand een onoverkomelijke slagboom, en, mogt zij verloren gaan, dan bleef nog, als laatste redmiddel, de verdediging van Amsterdam over.

Ziedaar den toestand van het gewigtigste gedeelte van ons

land; dat gedeelte, wij herhalen het, is als onneembaar te beschouwen. Moet nu daarom bij een vijandelijken inval onze legermagt dadelijk binnen die sterke burgt terugtrekken, en al het andere aan 's vijands magt overlaten? Volstrekt niet; reeds bij de andere gewesten moet die verdediging beginnen; - maar die verdediging moet dáár min of meer krachtdadig zijn, naar gelang de natuurlijke middelen toelaten, die met minder of meer hoop op goed gevolg te kunnen doen; men moet bij die verdediging er op bedacht zijn, dat de mogelijkheid zeer goed bestaat, dat de vijand onze verdedigingslijnen zal doorbreken en tot Holland zelf doordringen; men moet zich dus niet verwonderen, zich dus niet als verloren rekenen, wanneer de vijand de groote rivieren overtrekt, en door Gelderland heen tot voor de poorten van Utrecht voortrukt; men moet dus reeds van den beginne af aan op de weerbaarheid der Utrechtsche waterlinie bedacht zijn geweest, en bij de verdediging, die men ten zuiden of ten oosten dier waterlinie voert, moet men altijd voor de krijgsmagt, met die verdediging belast, den terugtogt op Holland verzekerd hebben. Dáár moet de beslissende strijd gevoerd worden; dáár moeten wij dus al onze strijdkrachten kunnen vereenigen, en al onze vestingen en verschanste liniën moeten van dien aard zijn, dat het den vijand moeijelijk of onmogelijk valt, hunne gemeenschap met Holland af te snijden; ten allen tijde moet de in die vestingen of verschanste liniën geplaatste krijgsmagt, wanneer men het noodig oordeelt, naar Holland kunnen worden overgebragt. Elke vesting, elke verschanste linie, die *niet* aan deze voorwaarde voldoet, is niet voordeelig, maar integendeel verderfelijk voor ons land; want zulke vestingen en verschanste liniën doen onze reeds niet groote krijgsmagt nutteloos versnipperen, en zijn oorzaak, dat de verdediging van Holland zelve minder gunstige kansen oplevert.

Passen wij nu dit algemeene beginsel toe op de versterkingen, die men ten oosten en ten zuiden van Holland heeft, dan zullen wij daaruit kunnen afleiden, welke dier versterkingen goed en voordeelig zijn, welke niet; - en eens en voor altijd kan men *dit* als eene vaste waarheid aannemen: dat elke vesting, die niet *bepaald goed en voordeelig* is, stellig

als slecht en nadeelig moet afgekeurd worden; - een middenweg is hier niet.

Tegen een vijand, die onze oostelijke grenzen overtrekt, tegen een Pruissisch of Hannoversch leger, kan men nog als verdedigingsmiddelen gebruik maken: van de Grebbelinie, van den IJssel met de daar aanwezige steden, en eindelijk van de vestingen Koevorden, Groningen, Delfzijl, de Bourtange en Langakkerschans.

De zoogenaamde Grebbelinie, aan de eene zijde aan de Zuiderzee sluitende, breidt zich over Amersfoort, langs de Eem, tot aan den Rijn uit, nagenoeg de grensscheiding der provinciën Gelderland en Utrecht volgende; ten zuiden van den Rijn wordt zij verlengd door de verschanste linie van Ochten en Spees, en sluit daardoor de ruimte tusschen Rijn en Waal af. Men is het vrij algemeen daarover eens, dat aan die Grebbelinie geene groote sterkte kan worden toegekend; en zelfs vinden wij in eene memorie over die linie (‘Nieuwe Spectator, 1846-1847’), dat slechts in enkele jaren, gedurende den zomer, de onderwaterzettingen kunnen gesteld worden, die een gedeelte van de sterkte dier linie uitmaken. Verkeerd zou het zijn zich voor te stellen, dat men door middel van die linie een overmagtig vijand, die den IJssel is overgegaan, *voortdurend* zal tegenhouden; *voor korten tijd* is dit mogelijk, en dit kan het voordeel geven van het terugtrekkende leger beter te vereenigen en intusschen de Utrechtsche linie geheel in staat van verdediging te brengen; maar dat is ook alles; weldra zal men de Grebbelinie moeten verlaten, en het zoude dus verkeerd zijn groote onkosten aan te wenden aan de versterking eener verdedigingslijn, die toch altijd slechts van een ondergeschikt belang zal blijven.

Evenzoo is het met den IJssel. Die stroom behoort tot de kleine rivieren, en bij haren lagen waterstand gedurende den zomer, en bij de menigte waadbare plaatsen, die zij dan heeft, is het slecht mogelijk haar lang te verdedigen tegen een sterker vijandelijk leger. Daarom ook is het geheel verkeerd, de aan die rivier gelegene steden Doesburg, Zutphen en Deventer als vestingen te behouden; en wij dringen hierop te meer aan, omdat, hoezeer de slooping van de ves-

tingwerken dier steden door de regering is toegezegd, zich evenwel stemmen *tegen* die slooping hebben doen hooren. Wij voor ons zijn van gevoelen, dat de bevestiging dier steden geheel slecht, geheel af te keuren is, en dat daardoor de sterkte van ons land niet wordt vermeerderd, maar verminderd. Want door de bevestiging van Doesburg, Zutphen en Deventer wordt de verdediging van den IJssel weinig of niets begunstigd; de vijand kan toch gemakkelijk die rivier overtrekken, zonder eene dier vestingen te belegeren of in te nemen; en is hij die rivier eens over, dan zijn die vestingen geheel afgesneden, de daarin geplaatste krijgsmagt kan niet meer voor de verdediging van Holland dienen, en gaat nutteloos verloren. *Zulke* vestingen moet Nederland niet hebben; *zulke* vestingen verzwakken ons, strekken ons ten verderve. Wij juichen dus het besluit toe, om de vestingen aan den IJssel te sloopen. Maar bij de monding van die rivier, nabij Kampen en Zwolle, is de landstreek zeer geschikt, om met weinig moeite in eenen goeden staat van verdediging te worden gebragt; en die stelling kan groote voordeelen opleveren, omdat zij altijd over de Zuiderzee verzekerd blijft van hare gemeenschap met Holland, en men dus, wanneer men het verkiest, de in die stelling geplaatste krijgsmagt naar andere gedeelten van het oorlogstooneel kan overbrengen.

Omtrent de vestingen Koevorden, de Bourtange en de Langakkerschans is er slechts ééne stem; zij zijn slecht, zij moeten verlaten worden. Het is eene oude opmerking, dat men dikwijls uit gewoonte en overlevering beginselen en stelregelen blijft aankleven, die vroeger zeer goed waren, maar die door de geheel veranderde omstandigheden in lateren tijd alle waarde verloren hebben; die opmerking kan men ook ten aanzien van die vestingen maken. Bij onze oorlogen van vorige eeuwen, die zoo geheel anders gevoerd werden, en waarbij men, om verschillende redenen, zelden eene vesting voorbijtrok, hechtte men, en niet ten onregte, belang aan die vestingen, te meer, omdat de grootere uitgestrektheid van het Bourtanger moeras toen oorzaak was, dat men die terreinhindernis moeijelijk kon overtrekken, zonder eene dier sterkten aan te vallen en te nemen. Maar thans,

nu dat moeras zoo zeer verminderd is; thans, nu een vijandelijk leger bijna aan alle zijden Groningen en Drenthe kan binnentrekken, en die vestingen niets meer afsluiten; thans, nu de vijand zich om die vestingen niet in het minste bekommert, maar ongehinderd zijnen marsch naar Holland voortzet; - thans zou het dwaasheid zijn, Koevorden, de Bourtange en de Langakkerschans nog langer te willen bezetten en verdedigen. Al kan men dit doen met nog zoo kleine krijgsmagt, dan is het toch verkeerd, want het heeft geen nut; laat *twee duizend man* voor die taak genoeg zijn, dan is dit toch moedwillig ons leger met twee duizend man verzwakken, moedwillig den vijand twee duizend man in handen spelen. Het was dus eene nadering tot de goede, ware beginselen onzer landsverdediging, toen de regering, kortelings geleden, het voornemen openbaar maakte, om die sterkten te verlaten.

Groningen en Delfzijl, gelooven wij daarentegen, moeten als vestingen behouden blijven; het zal noodig zijn, kortelijk de redenen voor deze meening te vermelden; want ook het voordeel van die vestingen is betwijfeld geworden.

Het voorbeeld van het jaar 1672 bewijst, dat men het noordelijk gedeelte der provincie Groningen, het gedeelte, dat begrepen is tusschen de Hunse, het Damsterdiep en de zee, met goed gevolg tegen den vijand kan blijven verdedigen; en dewijl over zee de gemeenschap van die landstreek met Holland verzekerd is, voldoet die versterkte stelling aan hetgeen wij als eene volstrekte voorwaarde voor al onze vestingen hebben gesteld. Indien men nu hiertegen aanmerkt, dat men door het bezetten en verdedigen van Groningen weer de strijdkrachten vermindert, die Holland aan den vijand moeten betwisten, dan antwoorden wij daarop: dat die geringe vermindering ruimschoots wordt opgewogen door de voordeelen, die het in bezit houden van Groningen oplevert. Wanneer men die stad niet bezet heeft, dan zal een vijandelijk leger, dat onze oostelijke gewesten binnendringt, door het afzenden van eene kleine troepenafdeeling zich meester maken van Groningen, mogelijk ook van Friesland, en al de hulpmiddelen dier beide gewesten zullen dadelijk voor ons verloren gaan. Bezetten wij daarentegen Groningen,

dan is het gewest van dien naam evenzeer als Friesland gemakkelijk tegen den vijand te verdedigen; de volkswapening dier beide gewesten, die anders voor ons verloren zou zijn, kan dan te Groningen worden zamengetrokken, en na verloop van tijd kan men daarvan goede bataillons vormen, die men óf over de Zuiderzee tot de regtstreeksche verdediging van Holland kan afzenden, óf waarmede men, door in Drenthe en Overijssel vooruit te rukken, het vijandelijke leger, dat op den linkeroever van den IJssel is overgegaan, berooven kan van de gemeenschap met Duitschland. Tot dit alles wordt niets anders vereischt, dan in Groningen eene kleine geregelde magt achter te laten, die tot kern kan dienen voor de gewapende bevolking; en daar men dus met zoo kleine middelen zoo groote voordeelen kan verkrijgen, zijn wij van oordeel, dat Groningen als vesting behouden moet blijven. Hetzelfde geldt van het daarbij behoorende Delfzijl.

De verdedigingsmiddelen, die men aan een' van het zuiden komenden vijand kan tegenstellen, zullen wij vlugtiger in overzigt nemen; eensdeels om langdradigheid bij een op zich zelf dor onderwerp te vermijden, anderdeels omdat wij bij een vroeger opstel in ‘de Gids’ datzelfde onderwerp reeds eenigzins hebben behandeld.

Ten zuiden van Holland heeft men de drie groote rivieren: Rijn, Waal en Maas, die, wanneer de verdediging maar eenigzins is voorbereid en met verstand geregeld, de mogelijkheid aan de hand geven, om aan de sterkste vijandelijke heirmagten den toegang tot Holland af te sluiten. Dit is te meer waar, omdat men ten zuiden van de Maas, in Noord-Braband, eene linie van onderwaterzettingen kan daarstellen, die, zoo lang zij in ons bezit is, den vijand over eene groote uitgestrektheid belet die groote rivieren te naderen, en den verdediger alleen verpligt een klein gedeelte dier stroomen te bewaken. Die linie van onderwaterzettingen, de Noord-Brabandsche linie genaamd, kan, wanneer eenige voorgenomene werken zullen zijn ten uitvoer gebragt, eene sterkte verkrijgen, wel niet gelijk staande met die der Utrechtsche linie, maar toch van dien aard, dat zij met groot voordeel aan den vijand kan betwist worden; eene magt van tien

duizend man is daartoe meer dan genoegzaam. Die magt kan gevonden worden, gedeeltelijk uit de bezettingen der daar aanwezige vestingen, gedeeltelijk uit de volkswapeningen van Noord-Braband; want de enkele terreingedeelten, waar een aanval des vijands mogelijk is, laten zeer goed toe, om daar zelfs ongeoefende troepen in werking te brengen. Wanneer - wat tot de mogelijkheden, maar niet tot de waarschijnlijkheden behoort - het aan den aanvaller mogt gelukken die Noord-Brabandsche linie door te breken, dan kan de troepenmagt, die daar geplaatst is, zich binnen de vestingen werpen en de verdediging dier versterkte punten ondernemen.

Die Noord-Brabandsche linie, is zij eenmaal voltooid, sluit aan de eene zijde aan Bergen op Zoom en breidt zich ten noorden van Breda over Geertruidenberg en 's Hertogenbosch tot Grave uit; zij omvat dus de geheele noordelijke strook van Noord-Braband, en maakt, ten westen van Grave, onze groote rivieren voor den vijand ongenaakbaar. Alle vestingen en sterkten, welke in verband met die waterlinie staan, moeten behouden blijven, te meer, daar de meesten, zelfs wanneer die linie verloren is, de gemeenschap met Holland nog kunnen blijven behouden. Men heeft soms het voordeel van Bergen op Zoom betwijfeld; wij zouden in dien twijfel deelen, wanneer die vesting door eene vijandelijke magt geheel kon worden ingesloten; maar kan die vesting over de Schelde altijd hare gemeenschap met het binnenland blijven behouden, dan achten wij haar zeer belangrijk als een bolwerk voor Zeeland, als eene wapenplaats voor de schutterijen van dat gewest; - want dát moet men bij het verdedigingsstelsel van ons land altijd in het oog houden, dat men de schutterijen *niet dadelijk* tegen den vijand kan aanvoeren, dat zij eerst geoefend moeten worden, en dat onze vestingen en verschanste liniën ook vooral daarvoor moeten dienen. Eene der belangrijkste vestingen van Noord-Braband is 's Hertogenbosch, zoowel door zijne sterkte als door zijne ligging; dáár, in het verschanste kamp ten zuiden dier vesting, kan het Hollandsche leger met voordeel den aanval afwachten van een' veel sterkeren vijand; want het heeft dáár twee voordeelen, die bij eenen veldslag van een

overgroot belang zijn, een gunstig en sterk slagveld en de zekerheid van eenen ongehinderden terugtogt; vandáár kan een Hollandsch leger, oordeelt het de kans gunstig, aanvallend in Noord-Braband voortrukken, en ondervindt het nadeelen en tegenspoeden, door 's Bosch ongehinderd achter de groote rivieren en op Holland teruggaan.

De vestingen en sterkten, die *niet* in verband staan met de Noord-Brabandsche linie, of die, oostelijk van de Maas, spoedig door een vijandelijk leger geheel kunnen worden ingesloten, achten wij nadeelig. Daarom zijn wij van gevoelen, dat Breda en Nijmegen geene vestingen moeten blijven; daarom deelen wij volstrekt niet in de meening van een' schrijver in den ‘Militairen Spectator’ (N°. 3 van den Jaargang van 1848), die de vestingwerken van Nijmegen nog met een fort wil vermeerderen, die een ander fort wil hebben bij Pannerden, een derde fort bij IJsseloort. Bij het voorstel tot het aanleggen dier forten grondt men zich soms op het voordeel, van daardoor meester te blijven van de vaart op de rivieren; maar dit voordeel is van een ondergeschikt belang; en een groot nadeel is het, om het leger zoo zeer te verzwakken door het afzonderen van bezettingen, die toch geen vijand tegenhouden, die zonder nut worden opgeofferd.

Wat de Limburgsche vestingen, Maastricht en Venlo, betreft, het zal onnoodig zijn daarover te spreken; het verkeerde, het ongerijmde, om zulke vestingen te behouden, die volstrekt geen voordeel aanbrengen, die een vijandelijk leger niet in het minste verhinderen om tot Holland door te dringen, die eenige duizenden soldaten tot hare bezetting en verdediging noodig hebben, is reeds zoo dikwijls en met zoo veel nadruk en kracht aangetoond, dat hetgeen wij daarvan zouden kunnen zeggen, niets anders zou zijn dan eene flaauwe herhaling. Wij wenschen ten sterkste, dat onze regering de onbeschaamde eischen van die Frankfortsche vergadering met kracht zal weten te beantwoorden, en Limburg een deel van ons land zal blijven; maar wij wenschen even sterk, dat de vestingen van dat gewest niet langer een zoo aanzienlijk deel onzer krijgsmagt zullen tot zich trekken en onnut maken.

Nog een enkel woord over onze verdedigingsmiddelen aan de zeezijde. De landing van een vijandelijk leger is voor ons land weinig te vreezen, en zal gemakkelijk verijdeld worden, wanneer onze strijdkrachten maar iets beduiden. In het noorden hebben wij in den Helder eene belangrijke vesting, vooral omdat zij gewigtige maritieme inrigtingen beschermt; met eenige verbeteringen aan de daar aanwezige kustbatterijen kan men, door middel van die vesting, het Nieuwe Diep tegen alle aanslagen eener vijandelijke vloot beschermen; terwijl bij eene landing des vijands in Noord-Holland, zoo als die in 1799 plaats had, de Helder als vesting groot voordeel geeft. De mondingen onzer groote rivieren, de Zeeuwsche stroomen, moeten voornamelijk door onze zeemagt worden verdedigd. Aan de Schelde hebben wij Vlissingen, Terneuze en de forten te Breskens, Ellewoutsdijk en Bath; al die sterkten dienen tot verzekering van de vaart op dien stroom, en kunnen tevens door hare ligging gemakkelijk toevoer en ondersteuning ontvangen. Vlissingen is vooral gewigtig om meester te blijven van Walcheren, welk eiland anders om zijne belangrijke ligging ligtelijk aan de aanslagen eener zeemogendheid zoude kunnen ten doel staan. Vlissingen, met de verschillende forten ten noorden dier vesting, die eenigzins een verschanst kamp uitmaken, is als het ware de groote wapenplaats van Walcheren, waar men bij eene landing des vijands de weerbare bevolking van dat eiland kan zamentrekken.

Nadat wij dus de verdedigingsmiddelen van ons land hebben in overzigt genomen, en vermeld, welke behouden, welke verlaten moeten worden, - zullen wij trachten een denkbeeld te geven van de groote sterkte van ons land, door aan te duiden, *op welke wijze*, door middel van die vestingen en linien, de verdediging van dat land kan worden verrigt. Het ligt in den aard der zaak, dat het onmogelijk is, vooruit en in alle bijzonderheden vast te stellen, hoe de verdedigende oorlog in ons land moet worden gevoerd, - daar dit van te veel omstandigheden, voornamelijk van de handelingen des aanvallers zal afhangen; wij zullen dus hier niet

anders dan *algemeenheden* kunnen zeggen; maar daardoor reeds vertrouwen wij aan ieder, die op de kaart des lands de door ons op te geven verdediging zal willen nagaan, de overtuiging te schenken, hoe gemakkelijk het is den vaderlandschen bodem tegen de overmagtigste vijandelijke legers te beschermen; en hoe de natuurlijke gesteldheid van dien bodem een veldheer van de bekwaamheid van een' Maurits of van een' Willem III in staat stelt, met kleine magt de luisterrijkste overwinningen te behalen.

Wij nemen aan, dat wij, na aftrek van de bezettingen der vestingen, waarvoor wij grootendeels de schutterijen bestemmen, een leger van 25 à 30,000 man te velde kunnen brengen; dit is zeker niet te hoog gesteld; en wanneer de oorlog eenigen tijd duurt, dan kan men dat leger aanmerkelijk versterken, daar men dan uit de schutterij een aantal bataillons genoegzaam geoefend kan hebben, om ze te velde te doen trekken. Zien wij nu, hoedanig met dat leger de verdediging kan worden gevoerd, zoowel tegen een' vijand, die onze oostelijke, als tegen een' vijand, die onze zuidelijke grenzen aanvalt.

In het eerste geval zullen wij, wanneer de vijandelijke magt, die ons bedreigt, niet sterker dan de onze is, - wanneer zij, bij voorbeeld, niet grooter is dan die, waarmede in de 17de eeuw de Munstersche bisschop ons aanviel - den oorlog aan de uiterste grenzen van ons land kunnen voeren, en door een' veldslag den vijand het doordringen in Gelderland of Overijssel beletten; mogelijk zelfs, wanneer de omstandigheden gunstig zijn, aanvallend handelen en op 's vijands grondgebied doordringen.

Meestentijds zal echter, wanneer wij in oorlog met onze oostelijke naburen zijn gewikkeld, de meerderheid in magt aan de zijde onzer vijanden zijn, en in dat geval moeten wij geen veldslag wagen ten oosten van den IJssel, dewijl wij ons daardoor zouden blootstellen aan eene nederlaag, die, geheel bij het begin van den veldtogt geleden, mogelijk de verdere verdediging zou verlammen of geheel ondoenlijk maken.

Men kan dan aanvankelijk het leger in Overijssel laten, om zoo lang mogelijk partij te trekken van de hulpmiddelen van dat gewest; maar bij den opmarsch van het vijandelijke

leger gaat men zonder gevecht achter den IJssel terug. De Overijsselsche schutterij wordt zamengetrokken in de verschanste stelling bij Kampen; te Groningen, waar men eene kleine afdeeling geregelde troepen plaatst, trekt men de schutterijen van het gewest van dien naam en van Drenthe bijeen; die van Friesland bezetten de oostelijke grenzen van hunne provincie, of sluiten zich bij de magt te Groningen aan; de schutterijen van Holland en Utrecht bezetten de verschillende vestingen in hunne gewesten, en vereenigen zich gedeeltelijk bij de Utrechtsche linie; de Geldersche schutterijen vereenigen zich in de Betuwe en in de Bommelerwaard en bezetten Rijn en Waal; Noord-Braband en Zeeland plaatsen hunne schutterijen in de vestingen dier gewesten, waar zij, even als de andere, met den meesten spoed worden geoefend.

Het geregelde leger verrigt intusschen de verdediging van den IJssel, op de wijze, zoo als Clausewitz dit voor de verdediging van kleine rivieren voorschrift, namelijk door zich niet onmiddellijk in de nabijheid van de rivier te plaatsen, maar eenigzins achterwaarts eene centrale stelling te bezetten, en vandaar vereenigd den vijand te gemoet te rukken, wanneer deze op het een of ander punt den overtogt beproeft. Men moet zich voorstellen, dat die verdediging van den IJssel niet voortdurend kan worden volgehouden, maar dat het den vijand gelukken zal, den overtogt van die rivier te verrigten en den verdediger terug te slaan. Heeft dit plaats, dan houdt het Hollandsche leger nog eene poos stand bij de Grebbelinie, zoo lang dit zonder gevaar kan geschieden, en trekt daarna achter de Utrechtsche linie terug, terwijl een gedeelte voor de verdediging van de Betuwe en van de Bommelerwaard bestemd wordt; eene verdediging, die door de groote stroomen, welke dat gedeelte van Gelderland omgeven, de gunstigste kansen oplevert, en die zonder het minste gevaar is, omdat de verdedigende magt altijd den terugtogt op Holland of op Noord-Braband openhoudt. Achter de Utrechsche linie is het Hollandsche leger zoo goed als onaanvalbaar, en het wacht daar gerustelijk den tijd af, waarop het, versterkt door de nu geoefende schutterbataillons, op zijne beurt tot den aanval kan overgaan.

Die aanval kan geschieden, hetzij met door de Betuwe heen te trekken, den Rijn tusschen Pannerden en Westervoort over te gaan, en in den rug des vijands langs den regteroever van den IJssel voort te rukken; hetzij - wat beter is - door van Holland het leger over de Zuiderzee in de verschanste stelling bij Kampen over te brengen, en in vereeniging met de dáár en te Groningen aanwezige magt in Overijssel vooruit te rukken. Is men eenmaal zoo ver, dan heeft men een gewigtig voordeel behaald op den voor Utrecht staanden vijand; want die vijand is dan geheel afgesneden van zijn eigen land; hij is in den toestand, waarin het Oostenrijksche leger vóór den slag van Marengo was. Even als toen de Oostenrijkers, zal die vijand zich omkeeren, en trachten door een' veldslag de verlorene gemeenschap met zijn land te herwinnen. Maar het is zoo klaar als de dag, dat bij dien veldslag al het voordeel aan de zijde van het Hollandsche leger is; want, wordt het geslagen, dan heeft het eenen ongehinderden terugtogt op de stelling bij Kampen en vandaar verder weer naar Holland; en overwint het, dan is de vijand geheel verloren, dewijl hij, afgesneden van zijn land, noch wijkplaats, noch terugtogt heeft.

Zoo gevaarlijk is voor een vijandelijk leger het doordringen tot de grenzen van Holland. Zegt men, dat de vijand, om dat gevaar te verminderen, niet met zijne geheele magt vooruitrukken, maar sterke afdeelingen achterlaten zal tot verzekering van de gemeenschap met zijn land, - dan antwoorden wij daarop: dat dit niet minder voordeelig voor ons is; dat daardoor de vijand zijne magt verdeelt; dat daardoor het verschil in de sterkte der beide partijen verdwijnt; dat wij daardoor in de gelegenheid zijn gesteld, het leger des vijands bij gedeelten aan te vallen en te slaan; - want door de aardrijkskundige gesteldheid van ons land hebben wij het middel, om onze magt op het een of ander punt veel spoediger te vereenigen, dan de vijand de zijne; en zoodra de vijand eenmaal tot voor de poorten van Utrecht is doorgedrongen, hebben *wij* de rol van aanvaller, en moet dus de vijand zijne bewegingen naar de onze regelen.

De verdediging tegen een' van het zuiden komenden vijand levert, indien dit mogelijk is, nog gunstiger kansen op.

De zamentrekking der schutterijen heeft plaats op dezelfde wijze, met uitzondering dat die van Gelderland nu ook den regteroever van den Rijn bezet, en dat die van Noord-Braband de waterlinie in het noorden van dat gewest verzekert. Het leger trekt, bij de nadering des vijands, in het verschanste kamp van 's Hertogenbosch terug. Die vijand zal nu, meestal in de ruimte tusschen de Maas en den Rijn, ons land trachten binnen te dringen; want westelijk van de Maas heeft hij alleen de keus tusschen den aanval op de Noord-Brabandsche linie en dien op het verschanste kamp bij 's Bosch; maar de aanval op die waterlinie, op zich zelve reeds moeijelijk, wordt dit nog meer, doordien het Hollandsche leger te 's Bosch overal ondersteuning kan zenden, of, door zelf aan te vallen, 's vijands aanval verlammen; en de aanval op het verschanste kamp bij 's Bosch is ook eene onderneming, die zelfs voor een' overmagtigen vijand niet aan te raden is, te meer omdat, zelfs wanneer die vijand het Hollandsche leger slaat, die overwinning zonder gevolgen blijft, dewijl de geslagene door 's Bosch ongehinderd aftrekt. Het is dus meer dan waarschijnlijk, dat de aanvaller vooral oostelijk van de Maas ons land zal willen binnendringen. Maar hier heeft men de Waal en den Rijn om het vijandelijke leger tegen te houden; en men moet geheel een vreemdeling zijn in de krijgswetenschap, om niet de overtuiging te hebben, dat men dat leger voortdurend kan tegenhouden en het verder voortrukken in ons land beletten.

Maar nemen wij eens aan, dat, tegen alle waarschijnlijkheid, het vijandelijke leger die rivieren overtrekt en, voor en na, de verschillende hinderpalen overkomt, waarachter ons leger hem wil tegenhouden; nemen wij eens aan, dat die vijand tot voor Utrecht doordringt; dan is zijn toestand even, of nog meer, gevaarlijk, dan die, waarin, zoo als wij gezien hebben, een leger verkeert, dat, onze oostelijke grenzen overtrekkende, ook tot zoo ver is doorgedrongen. Want dat vijandelijke leger heeft dan geene andere gemeenschap met zijn land, als door middel van wegen, die door tal van groote rivieren doorsneden zijn, en waarvan het Hollandsche leger zich gemakkelijk kan meester maken, omdat dit leger, zich snel in Noord-Braband zamentrekkende, in de onmid-

delijke nabijheid dier wegen is; het is een stand van zaken, die niets anders vereischt als een bekwaam legerhoofd over de Hollandsche krijgsmagt, om zelfs een' veel sterkeren vijand geheel verloren te doen gaan. - Nog kortelings de roemrijke verdediging bestuderende, die Napoleon in 1814 tegen de Bondgenooten voerde, kwam het denkbeeld in ons op - en wij gelooven, dat ieder deskundige daarmede zal instemmen - dat, indien de Fransche keizer zelfs maar de helft der strijdkrachten had gehad, waarover hij toen kon beschikken, doch, in stede van Frankrijk's alom aanvalbare grenzen, eenen grond als Holland, door rivieren en onderwaterzettingen beschermd, de uitkomst van dien oorlog geheel anders zou zijn geweest, en de overwinnaar van Austerlitz nooit zou zijn bezweken voor de overmagt zijner vijanden.

Wij kunnen niet te veel op deze waarheid aandringen: wanneer wij in den kamp tegen een' onzer vijanden bezwijken, dan moeten wij dit alleen toeschrijven aan onverstand of lafheid; wij kunnen ons niet beroepen op het gebrekkige van onze verdedigingsmiddelen, of op het ongenoegzame der strijdkrachten, welke wij kunnen onderhouden.

Na dus gezien te hebben, op welke wijze de verdediging van ons land kan plaats hebben, en de groote voordeelen dier verdediging te hebben aangeduid, zullen wij over de zamenstelling spreken van het leger, voor die taak bestemd.

Wij gelooven, dat dit leger, even als thans, moet bestaan, voor een gedeelte uit vrijwilligers, voor een gedeelte uit militie. Voor eenige maanden hebben de heeren van Meurs en Rose getracht eene legerorganisatie te ontwerpen, bijna uitsluitend gegrond op *wat men eene volkswapening noemt*; wij zeggen, wat men eene volkswapening *noemt*, omdat onze thans bestaande militie wel degelijk ook eene volkswapening is, maar men meestal met dat woord alleen bestempelt eene *meer ongeregelde* wapening van een *grooter* gedeelte der bevolking. Het stelsel van die beide schrijvers bestaat hoofdzakelijk daarin, om de militie geheel af te schaffen, maar

daarentegen bijna de geheele mannelijke bevolking van ons land van wapenen te voorzien en in *Schuttersgilden* te verdeelen; eene kleine geregelde legermagt zou dan, in vredestijd, onze vestingen bezetten en in oorlogstijd de kaders leveren, waarmede men, uit de gewapende bevolking, bataillons, escadrons en batterijen zoude daarstellen.

Die arbeid der heeren van Meurs en Rose is niet zonder verdienste, vooral bevat die eenige goede denkbeelden over de schutterijen; maar het hoofdpunt, het denkbeeld om de verdediging des lands bijna uitsluitend op te dragen aan de volkswapening, zoo als zij die voorstellen, moet, naar ons inzien, als geheel verkeerd verworpen worden. In onze militaire tijdschriften is, zoo wij gelooven, overtuigend aangetoond, dat door het aannemen van het stelsel der geëerde schrijvers, de geldelijke uitgaven voor het krijgswezen veel grooter zouden worden, de last van de krijgsdienst veel drukkender voor den burger, en, wat nog erger is, dat daardoor eene krijgsmagt zoude ontstaan, wél talrijk genoeg, maar te weinig geoefend, te weinig vastheid en zamenhang hebbende, om bij eenen oorlog daarvan eenige goede werking te kunnen verwachten. Algemeen is men het daarover eens, dat, met een dus zamengesteld krijgswezen, Neêrland's onafhankelijkheid het dreigendste gevaar zoude loopen; algemeen is men het gevoelen toegedaan, nog kortelings in onze wetgevende vergadering door het hoofd van het krijgsbestuur met kracht voorgestaan, dat alleen met het behoud van het militiestelsel, de verdediging van ons land goed uitvoerbaar is.

Vreemd en moeijelijk te begrijpen komen ons de bezwaren voor, die men soms tegen de dienst der militie inbrengt, alsof daardoor der bevolking een drukkende last werd opgelegd, en alsof daardoor nadeelig werd gewerkt op die zedelijkheid, waarop onze natie zich zoo gaarne beroemt. Dit laatste vooral moeten wij met kracht en nadruk tegenspreken, en wij beroepen ons te dien opzigte gerustelijk op de ondervinding en het oordeel van al onze wapenbroeders. Neen, het is eene valsche, eene geheel onware voorstelling, de kazernen af te schilderen als kweekscholen van dronkenschap, losbandigheid en ondeugd; hij, die dit doet, kent ze

niet; hij stelt zich het leger voor, zoo als het misschien in vroegere eeuwen was zamengesteld uit vreemdelingen, uit landloopers, uit het slechtste gedeelte der bevolking, dat, verstoken van elke andere broodwinning, de krijgsdienst als laatst en uiterst hulpmiddel aanvaardde, en alleen door een ijzeren krijgstucht in bedwang kon worden gehouden. Dat men toen mogelijk laag nederzag op de zedelijkheid van het leger, kunnen wij begrijpen; maar hij, die dit nu nog doet, toont daardoor, dat hij zijne eeuw niet kent, en dat hij nog leeft in de denkbeelden en vooroordeelen van een tijdvak, dat reeds lang voorbij is. Orde, tucht, zedelijkheid en beschaving vinden krachtige voorstanders in de rijen van het leger; en laster is het, het tegendeel te beweren.

Wat het drukkende van de dienst bij de militie betreft, wij kunnen het gegronde van de klagten daarover begrijpen onder Napoleons regering, toen de loteling gedwongen was het ouderlijk huis te verlaten, en jaren lang in verwijderde landen de wapenen te voeren en gevaar en dood te trotseren voor eene zaak, die hem geheel vreemd was. Maar dat men nu daarover klaagt, nu men de wapenen voert voor het eigen vaderland, voor den grond, waarop men het eerste licht aanschouwde, voor het welzijn en de vrijheid van landgenooten en medeburgers, voor de rust en veiligheid der ouderlijke haardsteden, voor alles wat den mensch lief en dierbaar is; dat men nu daarover klaagt, nu die dienst zoo weinig drukkende is, nu zij bestaat in eenige weinige maanden onder de wapenen door te brengen, niet bij vreemden, niet op vreemden bodem, maar onder landgenooten en op den vaderlandschen grond; dat is iets, hetwelk wij niet begrijpen, en ons dikwijls met schaamte vervult over het gebrek aan geestkracht en vaderlandsliefde van enkele onzer landgenooten. Zij, die zóó, tot zelfs in onze wetgevende vergaderingen, het militiestelsel aanvallen en omver trachten te werpen, begrijpen zeker niet, dat zij daardoor de kracht en sterkte van het leger ondermijnen en den val van het vaderland voorbereiden.

Het militiestelsel moet behouden blijven. Evenwel is het goed, het zoo veel mogelijk te verbeteren, van misbruiken te zuiveren, zoo weinig mogelijk omslagtig en bezwaarlijk

voor den burger, zoo nuttig als het kan voor het leger te maken. Eene volledige herziening der militie-wetten is noodzakelijk, en bij die herziening zal zich als een hoofdpunt vooral de vraag voordoen: of de plaatsvervanging moet behouden blijven of afgeschaft worden?

De heer Löben Sels is het laatste gevoelen toegedaan, en zijne hierboven aangehaalde proeve eener legerzamenstelling is geheel gegrond op de afschaffing der plaatsvervanging bij de militie; want door die afschaffing zal, volgens de bewering des schrijvers, de militie geheel iets anders worden dan wat zij heden ten dage is, en dan zal men een gedeelte van het kader des legers uit de militie kunnen trekken, en daardoor bij de zamenstelling van dat leger die aanzienlijke vereenvoudiging en bezuiniging mogelijk zijn, welke de schrijver aangeeft. Met kracht wordt door den heer Löben Sels aangetoond, dat de plaatsvervanging een onbillijk voorregt daarstelt voor de bemiddelde standen, en daardoor, dewijl die standen zich aan de krijgsdienst onttrekken, de waarde van het leger minder wordt; op die gronden ook dringt hij aan op de afschaffing der plaatsvervanging, en door het voorbeeld van Pruissen, wijst hij aan, dat die afschaffing mogelijk is.

Het gevoelen van dien schrijver heeft echter veel tegenspraak gevonden. Men heeft de plaatsvervanging verdedigd en beweerd, dat zij geenszins een onbillijk voorregt, maar een regt is; iedereen, heeft men gezegd, heeft de vrijheid zich voor de dienst bij de militie te laten vervangen, wanneer hij daarvoor maar eene zekere geldsom overheeft; de plaatsvervanging stelt geen voorregt van de bemiddelde standen daar, zij maakt veeleer eene *vrijwillige belasting* op die standen uit; zij is in het voordeel van het algemeen, want menigeen wordt door de plaatsvervanging in staat gesteld studiën voort te zetten, die anders door de verpligte krijgsdienst geheel onmogelijk zouden worden; zij is niet in het nadeel van het leger, want dat verkrijgt dikwijls, door de plaatsvervanging, in stede van een' loteling die, zwak van ligchaamsbouw, niet in staat zou zijn de vermoeijenissen des oorlogs goed te kunnen doorstaan, een' man van een' krachtig en gezond gestel; bovendien, de staat heeft een zeker

aantal soldaten noodig, maar het moet den staat geheel onverschillig zijn, hoe dat aantal wordt zamengesteld en voltallig gemaakt. - Zij, die door deze en soortgelijke redenen de plaatsvervanging hebben verdedigd, hebben zich vooral beroepen op de meesterlijke redevoering, voor weinig tijds door Thiers in de Fransche kamer over dat onderwerp gehouden, en waarin die staatsman evenzeer de afschaffing der plaatsvervanging heeft bestreden.

Wij voor ons gelooven, dat de heer Löben Sels ongelijk heeft, wanneer hij beweert, dat de afschaffing der plaatsvervanging bij ons goed uitvoerbaar en mogelijk is; maar wat het *wenschelijke* dier afschaffing betreft, daarvan zijn wij evenzeer overtuigd als de geëerde schrijver. Die redevoering van Thiers heeft ons volstrekt niet bewezen, dat de plaatsvervanging billijk en goed is; die redevoering is meesterlijk, maar juist niet door eene eenvoudige en ware behandeling van het betwiste punt, doch veeleer door de oratorische kunstgrepen, door de behendige drogredenen, waarmede de bekwame spreker zijne toehoorders op het dwaalspoor zoekt te brengen. Een zijner voornaamste bewijsmiddelen is, zich op de ondervinding te beroepen; maar op de ondervinding *zoo als hij die voorstelt*, en die voorstelling is alles behalve de ware; hij aarzelt niet in het minste, om ieder oogenblik het gezag van Napoleon in het voordeel van zijn gevoelen aan te halen, en den Franschen keizer woorden in den mond te leggen, wier geschiedkundige waarheid wel eenig bewijs noodig zou hebben. Dat Thiers met zooveel bijval en goedkeuring door de Fransche kamer is aangehoord, is eensdeels toe te schrijven aan zijn uitstekend redenaarstalent en anderdeels aan de reactie, welke de dwaze en misdadige communistische leerstellingen bij een goed gedeelte der Fransche natie en vooral bij hare vertegenwoordigers heeft doen ontstaan; alles wat te veel de gelijkheid der standen verkondigt, wekt tegenwoordig argwaan in Frankrijk op, en ook daarom was men gestemd tegen de afschaffing der plaatsvervanging. Lamoricière, de minister van oorlog, die als bestrijder van Thiers optrad, vond dan ook zeer weinig bijval; te meer, daar zijne welsprekendheid in geene vergelijking kon komen met die van zijnen tegenstander; toch gelooven wij, dat

regt en waarheid het meest aan de zijde des ministers waren.

Men verdedige de plaatsvervanging zoo veel men wil, toch zal men niet kunnen tegenspreken, dat daardoor de waarde van het leger wordt verminderd; dat men daardoor de voornamere standen der maatschappij uit de rijen van het leger verwijdert, om ze te doen vervangen door menschen, die voor geld de wapenen voeren; dat daardoor die voornamere standen ook vreemd blijven aan het gebruik en de kennis der wapenen, verstoken blijven van alle militaire opleiding, hetgeen bij de maatschappelijke verdeeldheden en kampen, die onze eeuw kenmerken, wel degelijk eene noodlottige uitwerking kan hebben. De krijgsdienst moest beschouwd worden als *een eervolle pligt*; door de plaatsvervanging wordt zij *een drukkende last*, waarvan men zich door geld vrijkoopt; wie zal beweren dat dit goed is? Strekt dit niet om vaderlandsliefde en geestdrift uit te doven? - Bovendien, de zoon van den onbemiddelden burger, van den armen landbouwer, is meestal nog meer noodzakelijk voor het onderhoud van zijn gezin, als de zoon van den bemiddelden; is er dan billijkheid in gelegen, om den eersten van dat gezin weg te nemen, terwijl men den anderen te huis laat, omdat hij eene zekere geldsom daarvoor geeft? Moeten dan alleen de armere standen hun leven voor het vaderland wagen? Moet dan alleen *hun* bloed op de slagvelden stroomen? - Zóó begrepen het die staten der oudheid niet, die nog heden ten dage in de geschiedenis als schitterende baken van deugd en volksgrootheid voorkomen; dáár was het voeren der wapenen niet alleen een pligt, maar ook een voorregt, waarvan zelfs dikwijls de onbemiddelde standen uitgesloten bleven, omdat men oordeelde, dat deze minder belang hadden bij het welzijn van het gemeenebest. Maar in onze hedendaagsche maatschappijen huldigt men bij uitsluiting de oppermagt van het geld; dit geeft regten, dit ontheft van pligten; toch moest men ook hierin zekere palen kennen en ten minste zich zelf gelijk blijven. Een Fransch burger kan nu voor geld een ander voor zich de krijgsdienst laten verrigten; waarom, wanneer hij geroepen wordt om als gezworene in eene regtbank zitting te nemen, kan hij dan ook niet een'

plaatsvervanger koopen? De krijgsdienst is ook een burgerpligt; en kan men zich van háár vrijkoopen, waarom dan ook niet van de andere? - In ons oog is dat vrijkoopen van pligten een onbillijk voorregt, dat men aan den rijkdom toekent; een verderfelijk misbruik, dat geldzucht aankweekt, deugd en vaderlandsliefde vermindert. Daarom baat het, naar ons inzien, weinig, of de voorstanders der plaatsvervanging al het bewijs leveren, dat daardoor de staat geen materiëel nadeel lijdt; zij moeten bewijzen, dat ook de *zedelijke* uitwerking der plaatsvervanging niet slecht is, en dit kunnen zij niet.

Wij zijn dus het beginsel toegedaan, dat de plaatsvervanging, waar het mogelijk is, moet afgeschaft worden; maar wij voegen er bij, dat wij van oordeel zijn, dat die mogelijkheid bij ons te lande nog niet bestaat, en dat bij ons de afschaffing der plaatsvervanging de ontevredenheid van het meest invloedhebbende gedeelte der natie zou opwekken en daardoor het geheele militie-stelsel zou doen vallen; dat men dus de plaatsvervanging moet laten bestaan om *die* reden, volstrekt niet om het goede en billijke, dat men haar toeschrijft. Wij handelen hierbij volgens het oude bekende beginsel, dat de wetten niet altijd dát moeten voorschrijven wat het meest met regt en billijkheid overeenkomt, maar ook dat, wat het meeste overeenkomt met de meeningen en zeden van het volk, waarvoor die wetten moeten dienen.

Maar moet de plaatsvervanging behouden blijven, dan is het toch noodzakelijk, dat zij anders geregeld worde dan thans geschiedt; de thans bestaande *handel in plaatsvervangers* moet geheel ophouden, en de regering zelve de manschappen verschaffen, die als plaatsvervangers optreden. Verschillende geschriften hebben in den laatsten tijd dit onderwerp behandeld en verdienen wèl de aandacht van hem, die eenmaal geroepen is om de wetgeving over onze militie te herzien en te verbeteren.

Het zal goed zijn de jaarlijksche ligting voor de militie vrij groot te maken, om daardoor den diensttijd bij de militie te kunnen verkorten, een grooter gedeelte des volks in den wapenhandel te bekwamen, en dus bij de schutterijen niet geheel ongeoefende manschappen te verkrijgen. Wij gelooven daarom, dat het goed zal zijn, de jaarlijksche ligting voor de militie op

1/300 der bevolking te bepalen, en even als thans, den diensttijd dier militie op 5 jaren vast te stellen. De nieuwe Grondwet laat toe, om een gedeelte der militie voor de zeedienst te bestemmen, en dit is eene bepaling, die, wanneer zij verstandig wordt toegepast, zeer groote voordeelen kan geven. Men moet die militie ter zee niet onverschillig uit alle gewesten van ons land nemen, maar haar kiezen uit de bevolking onzer zeeplaatsen, waar dikwijls veel minder neiging is voor de dienst te lande als voor die ter zee. Het zou niet goed gaan om een' Gelderschen of Noord-Brabandschen boer, die nooit iets anders dan bouwland of heigrond gezien heeft, voor de dienst op onze oorlogschepen te bestemmen; men zou daar weinig nut van trekken; maar van den bewoner onzer visschersplaatsen of havensteden, die dagelijks de zee ziet en van zijne eerste kindschheid af aan met het onstuimig element gemeenzaam is geweest, maakt men spoedig een' zeeman, wanneer hij het niet reeds is; en voor hem is ook de zeedienst minder drukkend, minder onaangenaam, want zij legt hem bezigheden op, die vroeger en later de zijne zullen zijn, zoodat de tijd, dien hij op de oorlogsvloot doorbrengt, voor zijne vorming, voor zijnen lateren stand niet onnut en verloren is. Naar onze meening, zal de invoering van eene zee-militie groote voordeelen opleveren, omdat men daardoor in oorlogstijd aan onze zeemagt eene uitbreiding kan geven, waarvan men anders uit gebrek aan manschappen zou moeten afzien.

Uit den aard van de oorlogen, die wij zullen moeten voeren. en uit de gesteldheid van het krijgstooneel, waarop die plaats zullen hebben, volgt van zelf, dat infanterie en artillerie te voet - de wapens bijna uitsluitend voor de verdediging geschikt - de hoofdsterkte van het Nederlandsche leger zullen moeten uitmaken. Evenwel, daar dit leger ook soms aanvallend zal moeten te werk gaan op de opene vlakten ten zuiden en oosten van onze groote rivieren, zoo zal er ook ruiterij en rijdende artillerie bij dat leger moeten zijn.

Die meening is somtijds bestreden geworden, voornamelijk door den kundigen schrijver der ‘Denkbeelden van een oud soldaat,’ die, vooral in zijne latere schriften, op de geheele afschaffing der ruiterij en rijdende artillerie aandringt. Naar ons inzien zou die afschaffing echter geheel verkeerd zijn;

alleen met infanterie en artillerie te voet kunnen wij onze vestingen, onze verschanste liniën, onze rivieren en onderwaterzettingen tegen den vijand verdedigen; maar het is dan ook niet meer als eene *lijdelijke verdediging*; willen wij die verdediging met aanvallen afwisselen - en dit is de beste, de eenige goede wijze om de verdediging te voeren - willen wij op eene meer opene en vlakke landstreek den vijand opzoeken en slag leveren, dan wordt daartoe ruiterij en rijdende artillerie vereischt. Het leger, dat die beide wapens mist, is altijd in een zeer groot nadeel ten opzigte van een leger, dat uit alle wapens bestaat; de kansen op de overwinning zijn oneindig minder voor het eerste leger, en behaalt het al eens de overwinning, dan blijft die toch zonder gevolgen, omdat men de wapens mist, die een' terugtrekkenden vijand de meeste afbreuk kunnen doen. Dit is eene waarheid, die door geen' krijgskundige betwijfeld wordt; en ieder weet, dat, onder anderen in den veldtogt van 1813, de slag bij Lützen voor Napoleon slechts eene halve overwinning bleef, dewijl het den Franschen keizer aan ruiterij ontbrak om het geslagene leger der bondgenooten krachtdadig te vervolgen.

Het Nederlandsche leger moet dus ook ruiterij en rijdende artillerie hebben; en indien die beide wapens niet zoo sterk behoeven te zijn, als dit het geval is met legers, die in meer opene landstreken moeten oorlogen, zoo moeten die wapens, juist om die mindere sterkte, goed zijn zamengesteld. Ruiterij en veldartillerie, zoo rijdende als te voet, kan men niet in korten tijd daarstellen; wil men die wapens goed hebben, dan vordert dit eene langdurige oefening, en daarom zijn wij van gevoelen, dat zij hoofdzakelijk uit vrijwilligers moeten zijn zamengesteld en daarbij slechts een klein gedeelte der militie moet worden ingedeeld. Bij de vesting-artillerie is dit anders; men heeft bij het uitbreken van eenen oorlog nog meer tijd om de manschappen te oefenen, en dit wapen kan dus voor een grooter gedeelte uit militie worden zamengesteld. Bij de infanterie, het wapen, dat het spoedigste is geoefend en tegen den vijand is aan te wenden, komt het grootste gedeelte der militie.

Somtijds wordt het gevoelen voorgestaan, dat de militie

bij de infanterie een' geruimen tijd onder de wapenen moet blijven, een of zelfs twee jaar, en dat men bij dat wapen een groot getal vrijwilligers noodig heeft; dit is noodzakelijk, zegt men, om goede oude infanterie te verkrijgen; infanterie, die oefening en ondervinding heeft; en men beroept zich, tot staving van dit gevoelen, op Napoleon, die meer dan eens gezegd heeft, dat alleen met oude soldaten goed de oorlog kan worden gevoerd. Laat ons dit gevoelen onderzoeken.

Dat Napoleon voor *zijne* oorlogen oude soldaten noodig had, dit ontkennen wij volstrekt niet; die oorlogen hadden plaats in verre landen, op groote afstanden van magazijnen, soms in geheel verwoeste of onvruchtbare gewesten; die oorlogen gingen gepaard met aanhoudende zware marschen, met vermoeijenissen en ontberingen van allerlei aard, die alleen door het ijzersterk ligchaam van een oud krijgsman konden verduurd worden, maar die een leger, uit jonge soldaten zamengesteld, in weinig tijds moesten doen versmelten. Indien het Nederlandsche leger ook *zulke* oorlogen moest voeren, dan zouden wij er evenzeer op aandringen, om het ook uit oude soldaten zamen te stellen.

Maar *zulke* oorlogen moeten wij niet voeren. Integendeel, de oorlogen, waaraan ons leger deel neemt, zullen van een geheel anderen aard zijn; het zullen oorlogen zijn in of nabij het eigen land; oorlogen, nabij de magazijnsplaatsen; oorlogen, die weinig groote marschen, weinig vermoeijenissen, weinig ontberingen van de troepen zullen vorderen. Voor zulke oorlogen zijn dus oude soldaten niet volstrekt noodzakelijk; men kan ze met jonge soldaten voeren; eene oefening van weinige maanden zal genoegzaam zijn, om de infanterie met goed gevolg op een slagveld te doen optreden, wanneer men maar gezorgd heeft, dat de kaders van de bataillons goed zijn. Napoleon's infanterie in 1814 bestond bijna geheel uit jonge soldaten, uit nationale garde, uit lotelingen soms nog in blaauwe kielen gekleed en op de gebrekkigste wijze gewapend; die jonge troepen zijn dan ook niet bestand geweest tegen de vermoeijenissen en ontberingen van den veldtogt; maar in het gevecht, op het slagveld zelve, deden zij in niets onder voor de oude beproefde solda-

ten der bondgenooten; en het is onder anderen bekend, met welk eene Spartaansche dapperheid die jonge bataillons van Pacthod, in de vlakten van Fère Champenoise, tegen de overmagtige en uitmuntende ruiterij der bondgenooten hebben gestreden. Om marschen te verrigten, om vermoeijenissen en ontberingen te doorstaan, deugt jonge infanterie niet; maar op het slagveld kan zij even goed zijn als die, welke uit oude soldaten bestaat, wanneer zij maar door bekwame bevelhebbers geleid, door dappere officieren aangevoerd wordt.

Bovendien, wanneer wij hier van *oude* soldaten spreken, dan bedoelen wij soldaten, die ondervinding van den oorlog hebben; soldaten, die door vroegere veldtogten gehard en geoefend zijn; maar het is duidelijk, dat men zulke soldaten ook alleen door den oorlog verkrijgt, en dat een loteling, die twee jaren onder de wapenen wordt gehouden, of een vrijwilliger, die geruimen tijd in de krijgsdienst is geweest, daarom nog volstrekt niet voldoet aan de voorwaarden, die Napoleon van de soldaten zijner legers vorderde. Die lotelingen, die vrijwilligers hebben door hunnen langeren diensttijd alleen de ondervinding verkregen van de kazerne en de wachtkamer; ondervinding, die wij op geen zeer hoogen prijs stellen. Wij gelooven daarom, dat men, door de militie langer onder de wapenen te houden, of door een grooter aantal vrijwilligers te hebben, nog volstrekt niet het doel bereiken zoude, hetwelk men daarmede beoogt: een leger te verkrijgen uit *oude* soldaten bestaande; wij herhalen het, oude soldaten, in de goede en ware beteekenis van het woord, verkrijgt men alleen *door* den oorlog; het is dwaasheid, die in vredestijd te willen vormen; en daarom zijn wij van oordeel, dat men bij de infanterie slechts een klein aantal vrijwilligers noodig heeft, maar met zorg uitgekozen, en dat de tijd, dien de militie thans onder de wapenen blijft, genoegzaam is voor hare oefening. - Maar goede kaders zijn eene volstrekte noodzakelijkheid, daarvan hangt alles af.

Wanneer wij nu tot het onderzoek aangaande de sterkte en zamenstelling der verschillende wapens van het Neder-

landsche leger overgaan, dan merken wij daaromtret, in de geschriften, die dit onderwerp behandelen, zoo vele en zoo tegenstrijdige meeningen op, dat het ondoenlijk valt, die, zelfs maar eenigzins, overeen te brengen. Wij zullen, zonder alle voorgestelde leger-organisatiën te onderzoeken, - een Herculesarbeid, daar bijna elke dag er eene nieuwe voortbrengt - alleen kortelijk eenige algemeene denkbeelden mededeelen, die wij gelooven dat goed zijn.

Er moet bezuinigd worden. Dit is eene vaste, onomstootelijke waarheid, en daarom moet de zamenstelling van ons leger zoo eenvoudig mogelijk worden gemaakt, en alles daaruit verbannen worden, wat overtollig is, wat alleen voor praal dient, wat niet van wezenlijk nut is, wat gemist kan worden, zonder de kracht en deugdzaamheid van het leger weg te nemen. Maar indien wij toestemmen, dat er bezuinigd moet worden, dan ijveren wij toch ook ten sterkste daarvoor, dat die bezuiniging op eene verstandige, voorzigtige wijze plaats hebbe, dat men niet op eene onhandige, ruwe manier die bezuiniging invoere; dat men niet met ééne pennestreek de militaire loopbaan afsluite voor die officieren, welke men rekent dat bij het leger overtollig zijn; maar dat men de vermindering van het getal officieren alleen door den tijd verkrijge, door het openvallen van plaatsen, door sterfgevallen, door pensionering van hen, die niet langer geschikt zijn voor de krijgsdienst. Iedereen, die met de zamenstelling van ons leger bekend is, weet, dat men op die wijze spoedig genoeg tot de verlangde bezuiniging zal komen, en men vermijdt het harde, het krenkende, het onregtvaardige, van een' officier uit de krijgsdienst te ontslaan, die nog alle geschiktheid daarvoor heeft.

Bij de latere zamenstelling van ons leger zal het goed zijn, zoo veel mogelijk *al* de nu bestaande corpsen te laten bestaan, zich zoo veel mogelijk te houden aan de thans bestaande zamenstelling. Niet dat wij die zamenstelling zoo goed, zoo uitmuntend achten; maar wij kleven het gevoelen aan, dat die wijze van zamenstelling als iets van ondergeschikt belang moet worden beschouwd. Wij gelooven, dat het er zeer weinig toe doet, of men de infanterie in regimenten of in bataillons indeelt; maar, wat er zeer veel toe

doet, is, dat die regimenten of bataillons, ieder op zich zelve, een goed en sterk geheel uitmaken; en dat kunnen zij niet, wanneer zij telkens van zamenstelling veranderen, wanneer men het eene jaar bataillons heeft en het andere jaar regimenten, wanneer men heden afbreekt wat men gisteren opbouwde. Het kost niet de minste moeite om de ontbinding van een corps, de daarstelling van een ander te gelasten; maar men moet hoegenaamd geen begrip van het krijgswezen hebben om te gelooven, dat zulk een nieuw opgerigt corps dezelfde sterkte, dezelfde deugdzaamheid heeft, als een, dat reeds jaren lang bestaat, waar alles elkander kent, waar allen door den band van onderling vertrouwen zijn verbonden. Hechtheid en duurzaamheid moeten vooral de kenmerken zijn van onze militaire instellingen.

Bij de infanterie gelooven wij dus dat men zich hoofdzakelijk houden moet aan hetgeen thans bestaat; slechts eene gewigtige toevoeging wordt reeds lang door de stem van het algemeen gevorderd; het is de invoering der scherpschutters, der met buksen gewapende manschappen.

In geen land der wereld kunnen de buksenjagers met meer vrucht, met meer voordeel worden aangewend, dan in het onze; onze veelvuldige verdedigende stellingen, onze vestingen, onze verschanste liniën, onze dijkposten, alles levert de gelegenheid op om de buks aan te wenden, het moorddadigste wapen in de handen van den geoefenden schutter, door het grooter aantal vuurmonden bijna even zeer te duchten als de artillerie; want het is ook eene artillerie, maar die zeer beweegbaar is, die op alle punten kan gebragt worden. Te lang reeds is de invoering van de buksenjagers bij ons leger verwaarloosd, en het is hoog tijd daartoe zoo spoedig mogelijk over te gaan. Algemeen is men dan ook het gevoelen toegedaan, dat het goed zou zijn, elk bataillon met eene *vijfde kompagnie* te versterken, die uitsluitend voor alle detacheringen zou zijn bestemd, en waarvan de manschappen, ten minste gedeeltelijk, met buksen zouden zijn gewapend.

Daarentegen gelooven wij, dat men de kompagniën en bataillons zwakker zoude moeten maken dan zij het thans

zijn; boven de *zevenhonderd* man moet de sterkte van een bataillon te velde niet klimmen; het is beter, dat het onder dat getal blijft. De bataillons, welke als bezettingen in de vestingen blijven, kunnen echter eene grootere sterkte hebben, en het zou goed zijn, bij elk regement een der bataillons bijzonder daarvoor te bestemmen; men zou dan bij dat bataillon alles kunnen plaatsen, wat voor de dienst te velde minder geschikt is, maar waarvan men in eene vesting nog goed partij kan trekken.

De bezuinigingen bij de infanterie zullen hoofdzakelijk moeten verkregen worden door het verminderen van het aantal vrijwilligers; dat aantal moet niet grooter zijn dan noodig is voor het bezetten van de vestingen in vredestijd, voor het aanvullen van het Indische leger, en voor het voltallig houden der kaders.

Wat de ruiterij betreft, gelooven wij, dat men mogelijk het getal regimenten kan verminderen, maar ieder regiment op zich zelve sterker moet maken. Bijna alle officieren van dat wapen dringen met kracht aan op de vestiging van depôts, waarbij alle ongeoefende ruiters en alle onafgerigte paarden moeten blijven; de andere escadrons zouden dan ieder oogenblik, wanneer het noodig was, te velde kunnen trekken en sterk genoeg moeten zijn, om ieder op zich zelve te kunnen blijven bestaan. Onze ruiterij kan niet *talrijk*, maar zij moet *goed* zijn; en daarom moeten de veldescadrons, zoo niet geheel, ten minste grootendeels, uit vrijwilligers zijn zamengesteld.

Onze artillerie te velde moet voor een gedeelte uit rijdende-, voor een gedeelte uit voet-artillerie bestaan. De vermindering van de rijdende artillerie wordt voorgeschreven door de kostbaarheid van dit wapen; de geheele afschaffing, waarop somtijds is aangedrongen, gelooven wij dat de kracht van ons leger aanmerkelijk zoude verminderen. Eene zamenstelling der artillerie, waarbij men drie of vier batterijen rijdende- en acht of negen batterijen voet-artillerie te velde kan brengen, gelooven wij dat voldoende is voor de oorlogen, waaraan ons leger moet deelnemen.

Niettegenstaande, volgens ons voorstel, het getal vestingen aanmerkelijk verminderd wordt, zijn wij toch van oordeel,

dat de sterkte der vesting-artillerie *niet* moet verminderd worden; want thans is zij niet sterk genoeg. - Bij de veldartillerie moeten de manschappen grootendeels uit vrijwilligers bestaan, bij de vesting-artillerie kan men, even als bij de infanterie, het grootste gedeelte uit militie zamenstellen.

Een hoofdvoorwaarde om een leger goed te hebben, dat zoo als het onze grootendeels uit militie bestaat, is, het te voorzien van *goede kaders*.

Voor den onder-officiersstand moet meer zorg gedragen worden dan men tot nu toe doet; want goede onder-officiers maken de kracht van een leger uit. De onder-officiers moesten bij voorkeur getrokken worden uit de kinderen van officieren, uit de zonen van den onbemiddelden, maar fatsoenlijken burgerstand; maar wil men dit, dan moet men ook niet, zoo als men lang gedaan heeft, aan den onderofficier de gelegenheid benemen om officier te worden; want dat dooft bij hem alle eerzucht, alle liefde voor den krijgsstand uit, dat doet hem angstvallig denken aan de ontberingen, bijna aan gebrek grenzende, die het deel van zijn' ouden dag zullen zijn. Het vooruitzigt van nooit meer dan onder-officier te zijn, en van, wanneer men eindelijk uit de krijgsdienst wordt ontslagen, met een karig pensioen te worden weggezonden, weerhoudt iederen jongeling den krijgsstand in te treden, wanneer hij maar eenigzins het middel ziet, om op eene andere wijze zijn bestaan te vinden. Dit moet anders worden: men moet een gedeelte der openvallende officiersplaatsen, bij het leger in Europa, door onder-officiers aanvullen, die voldoen kunnen aan het daarvoor gevorderde examen; en ook het leger in Indië zal er denkelijk niet bij verliezen, wanneer het voor een gedeelte door de onder-officieren van de krijgsmagt in het moederland van officieren voorzien wordt. Zoodra men eenmaal dit stelsel van bevordering heeft aangenomen, en de onder-officier het vooruitzigt heeft van door trouwe pligtsbetrachting en door bekwaamheid den officiersrang te kunnen verkrijgen, zal de onder-officiersstand spoedig verbeteren, en aangevuld wor-

den door de zonen uit den onbemiddelden maar fatsoenlijken burgerstand, waaraan ons leger zoo vele zijner uitstekendste officieren heeft te danken gehad.

Evenwel willen wij slechts een gedeelte der openvallende officiersplaatsen door de onder-officiers laten aanvullen; het grootste gedeelte der officiers moet uit de kweekelingen der Militaire Akademie worden getrokken. Die instelling is thans, zoowel door het leger als door het overige der natie, naar waarde geschat; het goede, dat zij gesticht heeft en voortdurend stichten kan, wordt algemeen erkend; door haar heeft het Nederlandsche leger thans officieren, die in beschaving en wetenschappelijke vorming uitmunten onder alle Europesche officieren, en wier militaire kennis bij ons leger een' minder talrijken generalen staf noodig maakt, omdat bij ieder wapen zich officieren bevinden, die de werkzaamheden van een' staf-officier kunnen waarnemen. Op dien weg moet men bij ons blijven voortgaan, en daartoe moet altijd de groote helft van onze officieren door de Militaire Akademie gevormd worden. Die instelling kan mogelijk vereenvoudigd worden, maar hare afschaffing zou eene niet te regtvaardigen daad van vandalismus zijn; men zou daardoor de sterkte van ons leger verminderen, want te regt zegt het Engelsch spreekwoord: kunde is magt.

Maar een leger, hoe goed ook zamengesteld, hoe ook geoefend, en met welke bekwame officiers ook voorzien, zal altijd door eenen langdurigen vrede in waarde verminderen; en zoo veel mogelijk moet men dus voor dat leger elke gelegenheid opzoeken om militaire ondervinding te verkrijgen. Vandaar dat zoo dikwijls officieren als vrijwilligers bij eene vreemde krijgsmagt eenen veldtogt medemaken, om dáár op het oorlogstooneel die bekwaamheid op te doen, die men te vergeefs in de boeken zal zoeken. Wij behoeven ons tot dat einde niet tot den vreemdeling te wenden. Onze Oostersche volkplantingen zijn gedurig het tooneel van oorlogen, mogelijk afwijkende van die, welke in Europa plaats hebben, maar toch leerzaam ook voor den Europeschen krijgsman; het verduren van vermoeijenissen en ontberingen, het braveren van gevaren, de kunst om troepen te leiden, te besturen en met geestdrift te vervullen, de dapperheid, die op het slagveld onver-

schrokken den dood te gemoet doet gaan, - dat alles leert men even goed, of men de verschansingen van Bonjol en Bali moet bestormen, dan of men op een Europeesch slagveld moet strijden. Geene betere leerschool dus voor onze krijgsmagt, dan die Indische veldtogten, zoo dikwijls door roemrijke en uitstekende wapenfeiten gekenmerkt; en toch, die leerschool is tot nu toe op eene onbegrijpelijke wijze door ons geheel verwaarloosd. Het Indische leger is tot op den huidigen dag geheel afgescheiden gebleven van het Europesche, en alle militaire ondervinding, door het eerste opgedaan, is voor het tweede verloren; want de officier, die in Indië heeft gediend, komt alleen in Europa terug, wanneer hij de krijgsdienst verlaat; het Europesche leger neemt hem niet op, al is hij nog in de kracht van zijn leven, in den bloei zijner gezondheid, en al is het, dat zijne talenten, zijne militaire bekwaamheid, hem hier tot het sieraad van dat leger, tot den steun en den roem van zijn vaderland zouden maken!

Reeds meermalen is er met kracht op aangedrongen, om dien stand van zaken te doen ophouden, en eene naauwere verbinding daar te stellen tusschen het Indische leger en dat in Europa. Verschillende middelen zijn voorgeslagen tot bereiking van dat doel; alle strekken daartoe, om de officieren van het leger in het moederland gelegenheid te geven, ondervinding des oorlogs in Indië op te doen, en om van de officieren van het Indische leger, die zich als bekwame en uitstekende bevelhebbers hebben doen kennen, partij te trekken voor het leger in Europa. Te lang reeds hebben bijzondere belangen, kleingeestige persoonlijke inzigten, de vereeniging der beide legers in den weg gestaan; maar meer en meer wint het gevoelen veld van het nuttige, van het noodzakelijke, van het regtvaardige dier vereeniging. De officieren van het Europesche leger zijn zeker in bevordering minder gelukkig geweest dan hunne Indische wapenbroeders; maar door hoevele opofferingen hebben deze hunne meerdere bevordering niet gekocht! Jaren lang hebben zij in vreemde gewesten onder eene andere hemelstreek doorgebragt, door de wereldzee afgescheiden van hun vaderland, van hunne betrekkingen, vrienden en verwanten, van alles,

wat den mensch lief en dierbaar kan zijn; jaren lang zijn zij verstoken geweest van de maatschappelijke genoegens, die het leven in het vaderland aanbiedt, en blootgesteld aan ontberingen, aan vermoeijenissen, en aan den verderfelijken invloed van een ongezond klimaat, dat zelfs het gestel van den sterksten Europeaan niet ongeschokt laat; jaren lang hebben zij in herhaalde oorlogen het vaderland gediend, en voor het welzijn en den roem van dat vaderland gevaar en dood gebraveerd, menig slagveld met hun bloed gekleurd, - geeft dat alles hun geen regt op die meerdere bevordering, en waarom zouden wij dan aarzelen hen als landgenooten en wapenbroeders in de rijen van ons leger op te nemen?

Geef bovendien aan de jonge officieren van het leger in het moederland de gelegenheid, om eenige jaren van hun krijgsmansleven in Indië door te brengen, en gij zult zien, welk een krachtig middel dit zal zijn, om in vervolg van tijd ons leger van bekwame bevelhebbers te voorzien, rijk aan de ondervinding des oorlogs; gij zult zien, hoeveel talenten, hoeveel uitstekende hoedanigheden daardoor zullen aan het daglicht komen, die thans verborgen blijven, onopgemerkt en zich zelve onbewust. En niemand zegge, dat wij ons hier hersenschimmen voorstellen, dat dit de dwaze droombeelden van een' dweeper zijn; - wij beroepen ons, tot staving onzer meening, op de ondervinding, die Engeland en Frankrijk ons aanbieden. Niemand, die eenigzins bekend is met de krijgsmagt dier staten en met de onze, zal beweren, dat de Engelsche en Fransche officieren de onze overtreffen in bekwaamheid, in wetenschappelijke vorming, in algemeene kundigheden; gerust kan men het tegendeel aannemen. Welnu, het stelsel, dat wij hier voorslaan, heeft uit de Engelsche en Fransche officieren eene menigte uitstekende mannen doen voortkomen; waarom zou het bij ons anders zijn? Burnes, zoo beroemd als wetenschappelijk reiziger; Stoddart, die voor zijn vaderland bij de barbaren van Midden-Azië den marteldood van een' Regulus is gestorven; Pottinger, die China aan den Britschen invloed onderwerpt; Brooke, die zijn vaderland eene nieuwe volkplanting schenkt, - al is het dan ook met vertrapping der regten van een'

bondgenoot, - al die mannen waren officieren; - en de Cavaignac's, de Lamoricière's, en zoo vele andere bevelhebbers, wier moed en bekwaamheid thans nog den voornaamsten steun uitmaken van de wankelende Fransche Republiek, wat zouden zij anders geweest zijn dan vergeten officieren, wanneer Afrika hun niet het middel had aangeboden, om hunne groote talenten ten toon te spreiden?

Open evenzoo Indië voor den werkkring van onze officieren, en zijt verzekerd, dat gij dezelfde of nog grootere uitkomsten zult verkrijgen.

De pligten eener regering bepalen zich niet tot het zorgen, dat alles eenen gewonen en geregelden gang blijft volgen, en dat alles *heden* blijft zoo als het *gisteren* geweest is. Eene regering heeft iets meer te doen, dan zóó van den eenen dag tot den anderen te leven; zij heeft hoogere roeping. Het is hare taak om alle krachten en vermogens, die bij het volk sluimeren en anders nutteloos zouden blijven, op te wekken, te ontwikkelen, op eene verstandige wijze naar een goed doel te leiden; het is hare taak, om bij het door haar bestuurde volk die geestdrift te doen ontstaan en levendig te houden, welke alle krachten vertienvoudigt en de grenzen van het mogelijke doet uitbreiden, De Nederlandsche regering, die onder hare officieren zoo menig bekwaam en talentvol man telt, zoo menig jeugdig vurig gemoed, dorstend naar krijgsroem, naar een leven vol werkdadigheid en gevaren, - die regering zou niet voldoen aan hare roeping, wanneer zij die bestanddeelen onbenuttigd liet, welke zoo krachtig kunnen dienen om het gebouw onzer volksgrootheid met trotschen luister te doen omhoog rijzen.

Onze arbeid, die reeds eene uitbreiding heeft verkregen grooter dan wij bedoelden, vordert echter, wil hij niet geheel onvolledig blijven, dat wij nog een paar woorden zeggen van onze schutterij, dat bestanddeel, zoo volstrekt noodzakelijk voor de verdediging onzes lands, dien krachtigen ruggesteun voor het geregelde leger. Tot nu toe is de zamen-

stelling van onze schutterij te veel verwaarloosd; maar wij erkennen, dat het zeer moeijelijk is te bepalen, hoe men die zamenstelling moet regelen, wil de schutterlijke dienst van wezenlijk nut zijn voor het krijgswezen, en tegelijk niet te bezwaarlijk voor den burger. Ziehier eenige zeer algemeene denkbeelden, die wij daaromtrent voorstellen:

De bestemming onzer schutterij moet tweeledig zijn: zij moet dienen, om orde en rust in het binnenland te bewaren, en zij moet, in tijd van oorlog, het leger versterken. Voor de eerste taak bestemmen wij de *rustende*, voor de tweede de *mobiele* schutterij; natuurlijk kan echter, in een oogenblik van dringend en groot gevaar, elke schutterij voor die beide verrigtingen genomen worden.

De *mobiele schutterij* moet bestaan uit een bepaald aantal bataillons, over de verschillende gewesten van ons land verspreid, en gelijkelijk ingedeeld bij de verschillende regimenten infanterie. Bij die bataillons moeten ingedeeld worden de lotelingen, wier diensttijd bij de militie is verstreken; deze blijven daarbij tot hun dertigste jaar; en maakt dit nog geen genoegzaam groot aantal uit, dan worden die bataillons aangevuld door burgers van *twintig* tot *dertig* jaar, ongehuwden of gehuwden zonder kinderen. Die bataillons verkrijgen dezelfde indeeling en sterkte als de bataillons der regimenten infanterie; hunne officieren en onderofficieren worden alle door het ministerie van oorlog benoemd, dat daartoe, zoo als van zelf spreekt, die personen neemt, welke door hunne vroegere opleiding voor die betrekking de meeste geschiktheid bezitten. Bij elk bataillon bevinden zich een majoor en een luitenant-adjudant van het leger; deze vereenigen het bataillon eens in de maand, om het eenige uren in den wapenhandel te oefenen, en zorgen verder, op alle mogelijke wijzen, voor de uitbreiding der militaire kennis van het kader van het bataillon.

Indien in vele gedeelten van ons land de bevolking over te groote oppervlakte is verspreid, om de zamentrekking van zulk een bataillon mogelijk te maken, dan zou dit eene reden kunnen zijn, om in *die* gedeelten *geen* mobiele schutterij daar te stellen; maar in vele andere gedeelten, voornamelijk bij de steden met de daarbij zijnde dorpen, heeft

men gelegenheid genoeg om zulk een bataillon te hebben, waarvan de verschillende gedeelten digt genoeg bijeen zijn; dáár rigte men mobiele schutterijen op. Stelt men zóó eene ongelijkheid daar in de verpligting tot de schutterlijke dienst, die ongelijkheid is voor het algemeene welzijn noodzakelijk; en heeft men zoo een *minder* aantal bataillons mobiele schutterij, de daarstelling van *dertig* of *veertig* dier bataillons achten wij toch zeer goed mogelijk, en dat getal is voldoende. Die bataillons, grootendeels bestaande uit manschappen, die reeds eenigen tijd bij de militie hebben gediend, gedurig in den wapenhandel geoefend, aangevoerd door hoofdofficieren van het leger, zullen bij het uitbreken van eenen oorlog dadelijk het leger kunnen versterken en, na eenigen tijd in de vestingen te zijn geoefend, met vrucht tegen den vijand kunnen worden aangewend. Wij hebben in 1830 te 's Bosch een bataillon Amsterdamsche schutterij gezien, dat met roem aan den tiendaagschen veldtogt heeft deelgenomen; de vrijwilligers, die voor een goed gedeelte dat bataillon zamenstelden en uit de zonen onzer eerste geslachten bestonden, kenmerkten zich zeker door groote geestdrift; - maar wat de oefening betreft, gelooven wij, dat een bataillon mobiele schutterij, zoo als wij die voorstellen, verreweg die schutterij zoude overtreffen.

De *rustende schutterij*, hoofdzakelijk dienende tot het handhaven van orde en rust, zou, naar ons inzien, ook geheel moeten bestaan uit dát gedeelte der bevolking, dat het meeste belang daarbij heeft, uit het gegoedste gedeelte; alles, wat niets te verliezen heeft, en wat dus mogelijk om die reden plundering en oproer met te weinig kracht zoude tegengaan, moet van die schutterij worden uitgesloten.

Wij stellen dus voor, om de rustende schutterij te doen bestaan uit alle kiezers en zonen van kiezers, voor zooverre zij niet tot het leger of tot de mobiele schutterij behooren, en voor zooverre hun ouderdom tusschen de twintig en veertig jaren is begrepen; na veertig jaren zou men wel vrijwillig een deel kunnen blijven uitmaken van de rustende schutterij; men zou daartoe niet gedwongen zijn. Bij de rustende schutterij gelooven wij, dat eene indeeling in kompagniën van 100 à 150 man de verkieslijkste is, vooral voor het platte-

land; in steden van eene genoegzame grootte zou men eenige dier kompagniën tot een bataillon kunnen vereenigen; noodzakelijk rekenen wij echter die indeeling in bataillons niet, dewijl wij de rustende schutterij hoofdzakelijk willen aangemerkt hebben als een middel tot handhaving der binnenlandsche orde, geenszins als eene krijgsmagt, om een' vreemden vijand over te stellen. Daarom ook gelooven wij, dat men bij deze schutterij de officieren en onderofficieren door de vrije keus der schutters zoude kunnen laten benoemen. De rustende schutterij zal de gewone wapening der infanterie, maar geen uniform hebben; van de schutters zal men geene andere bekwaamheid vorderen, als dat zij met het geweer weten om te gaan, weten te laden en te vuren.

Wij zijn overtuigd, dat, wanneer eenmaal zulk eene rustende schutterij over alle gedeelten van ons land is verspreid, men overal de middelen zal hebben, om orde en rust krachtdadig te handhaven; en men zal dan niet meer genoodzaakt zijn telkens bij de onbeduidendste volksbeweging de hulp der geregelde krijgsmagt in te roepen. De rustende schutterij beschouwen wij hier minder als verdedigingsmiddel tegen een' buitenlandschen vijand. Dit belet echter niet, dat, wanneer ons land met een' vijandelijken inval bedreigd werd en men eene krachtdadige verdediging wilde voeren, men zeer goed partij zou kunnen trekken ook van de rustende schutterij; natuurlijk moet men ze niet in het open veld aanwenden; maar de rustende schutterij van elk gewest kan men in de vestingen en verschanste liniën van dat gewest vereenigen, en dáár kan die schutterij zeer goede diensten bewijzen: zij bestaat uit menschen in de kracht van hun leven, die met een vuurwapen weten om te gaan; wek geestdrift bij hen op, en gij hebt niets anders noodig om er dappere en goede verdedigers van vestingen van te maken.

De schutterij, zamengesteld naar de hier slechts even aangeduide beginselen, zal voldoen aan al de voorwaarden, welke men van dit gedeelte onzer strijdkrachten kan vorderen: zij zal het leger tegen den buitenlandschen vijand tot een' goeden steun dienen; zij zal orde en rust in het binnenland weten te handhaven; en de schutterlijke dienst zal

niet te bezwaarlijk zijn voor den burger; de uitgaven, welke zij te weeg brengt, niet te drukkend voor 's lands geldmiddelen.

Moeten wij, bij de behandeling der aangelegenheden van het Nederlandsche krijgswezen, niet gewagen van de noodzakelijkheid - door de grondwet vastgesteld - om de bevordering en het ontslag der officieren door wettelijke verordeningen te regelen? Wij hebben die grondwettelijke bepaling als eene weldaad voor het leger beschouwd; en wij zijn daarvoor dankbaar, zoowel aan het bewind, dat die bepaling voorstelde, als aan die leden onzer wetgevende vergadering, die, hoezeer geene krijgslieden, evenwel bij deze gelegenheid zoo krachtdadig voor de belangen en regten der Nederlandsche officieren hebben gesproken. Men heeft de noodzakelijkheid dier grondwettige bepaling willen bestrijden, met te zeggen, dat eene regering altijd de vrijheid moet hebben, om een' officier, die door zijn karakter of door zijn gemis aan ijver en bekwaamheid ongeschikt is voor de krijgsdienst, daaruit te kunnen ontslaan, en dat die vrijheid, welke de regering tot nu toe heeft bezeten, geen aanleiding heeft gegeven tot misbruiken.

Wat dit laatste aangaat, gelooven wij, dat dit waarheid is; en dat, indien wij ons niet vergissen, de regering zelden of nooit een' officier, anders dan om regtmatige redenen, uit de krijgsdienst heeft ontslagen. Maar dit bewijst niets anders, dan dat tot nu toe de mannen, die het bestuur in handen hadden, geen gebruik hebben gemaakt van het vermogen, dat zij hadden, om willekeurig en onregtvaardig te kunnen handelen. Het bewijst niet, dat anderen later daarvan geen gebruik zouden maken; - het bewijst ten voordeele van hen, die geen misbruik hebben gemaakt van de vrijheid, welke het gemis van elken wettelijken waarborg hun gaf; het bewijst niet, dat het gemis van dien wettelijken waarborg iets goeds was. De regering moet een' officier, die ongeschikt is voor zijne betrekking, daaruit kunnen ontslaan, - dit stemmen wij volkomen toe; maar de wet moet

bepalen, *wat* die ongeschiktheid bewijst, in *welke* gevallen dat ontslag uit de krijgsdienst kan plaats hebben. Een van de verdedigers der nieuwe grondwetsbepaling zeide met veel juistheid tegen hen, die een tegenovergesteld gevoelen waren toegedaan: ‘bij het ontslaan van officieren uit de krijgsdienst wordt toch, ook nu, niet alleen naar willekeur gehandeld; men volgt daarbij zekere regels; welnu, laat ons van die regels eene wet maken.’

Wij zijn van meening, dat het maken van eene zoodanige wet zeer goed mogelijk is, en wij gelooven, dat daardoor de regering eene grootere sterkte kan verkrijgen. Gewapend met de bepalingen dier wet, kan dan de regering, zonder te vreezen te hebben, van willekeur en van onregtvaardigheid te worden beschuldigd, elk officier uit de gelederen verwijderen, die ongeschikt is voor zijne betrekking of door zijn karakter zijnen stand oneer aandoet; terwijl thans, zoo lang die wet ontbreekt, het bestuur in dit opzigt dikwijls eens laakbare toegevendheid zal betoonen, om zelfs den schijn van onregt te vermijden en de openbare meening niet tegen zich in het harnas te jagen.

Hetgeen ook herziening, verbetering - neen, eene geheele verandering en omkeering vereischt, zijn de wetten en voorschriften, volgens welke thans nog de militaire misdrijven worden geoordeeld. Die herziening is toegezegd, maar wanneer? en wat is er gedaan? Zal die toezegging ijdel zijn? Zal het daarmede gaan als met zoo vele reglementen, die *maar voor het oogenblik moesten dienen*, die *tijdelijk* werden genoemd op het oogenblik dat wij de kinderschoenen droegen, maar mogelijk nog onveranderd zullen zijn, wanneer wij reeds grijze haren dragen? O land der traagheid en der flaauwheid, waar een menschenleven naauwelijks voldoende is, om dát tot stand te brengen, wat in weinige maanden tijds kon geschieden! Want wij weten het, dat wij in die verwaarloozing der militaire wetgeving juist geene miskenning van den krijgsstand behoeven te zoeken; maar dat men, in de verschillende deelen van ons staatswezen,

dezelfde voortduring van gebrekkige verouderde instellingen kan opmerken. Daarom ook hebben wij naauwelijks den moed, om op een nieuw voorschrift voor de militaire regtspleging, op een nieuw krijgswetboek aan te dringen; onze wetgevers hebben zoo veel te herzien, zoo veel te verbeteren, dat men moeijelijk kan vorderen, dat zij zich spoedig bezig zullen houden met die wetten, waarvan het leven en de eer des krijgsmans afhankelijk zijn. Maar doen zij het eenmaal, dat zij dan toch bedenken, dat, indien de krijgsstand het behoud van eene kortere regtspleging en van bijzondere straffen noodzakelijk maakt, het evenwel eene niet te regtvaardigen barbaarschheid is, een' beschuldigde, zonder hulp en verdediging, blootgesteld te laten aan de strafbepalingen van een wetboek, dat eer gemaakt schijnt te zijn voor de woeste roofzuchtige horden van een' Wallenstein en Tilly, als voor een leger, uit de zonen des lands zamengesteld.

Wij eindigen hiermede onze bijdrage, die zeker veel gebrekkigs, veel onvolledigs zal bevatten; waar menigeen mogelijk stellingen en beginselen zal aantreffen, die hij als onjuist en valsch beschouwt; waar anderen dien stelligen bepaalden toon zullen afkeuren, welke bij den schrijver alleen voortkomt uit de overtuiging, dat wat hij zegt en voorstaat, waar en goed is. Zucht voor het algemeen welzijn heeft ons de pen doen opvatten; geene eerzucht, geene persoonlijke ijdelheid. Dat men dus onze meeningen bestrijde, en er het verkeerde of overdrevene van aantoone; gaarne zullen wij het erkennen, als wij ongelijk hebben; de waarheid zullen wij bij onze tegenstanders huldigen, zelfs dan, als zij in scherpe, berispende taal wordt verkondigd; wij zien er niets krenkends in, om tegengesproken te worden, om onze meeningen veroordeeld te zien. Maar wij vorderen, dat dit met gronden moge geschieden, zoo als het belang van het onderwerp en de gemoedelijkheid, waarmede wij het hebben behandeld, daar regt op geven. Elke wederlegging zal ons

aangenaam zijn, want daardoor kan de waarheid niet anders dan winnen. Slechts dát zullen wij misprijzen en veroordeelen, dat men onverschillig blijft aan de door ons behandelde zaak; en dat men, toegerust met talenten en bekwaamheden, die het vaderland in zijne dierbaarste belangen konden voorlichten en schragen, evenwel het stilzwijgen bewaart, en werkeloos blijft, waar het geldt het welzijn van het leger, de toekomst van Nederland. Voor zulken hebben wij geen medegevoel; zij vergeten wat zij hun vaderland verschuldigd zijn.

Breda, 27 December 1848.

W.J. KNOOP.

Jacob van Heemskerck en vijf en twintig jaren Hollandsche poëzij.[1]

‘Mogt het lied den held waardig worden bevonden,’ wenscht Meijer, in de Voorrede van zijn Dichtstuk, na de ontwikkeling van het plan; wie zou aarzelen hem te verzekeren, dat zijn verlangen vervuld werd, indien geheel het vers de episode van Heemskerck in de Oost evenaarde? Het is er echter, helaas! verre van. Een derde des gedichts wordt aan het huisselijk leven van den Admiraal gewijd, en wij hebben nog minder tegen de groote ruimte, dus aan het lief en leed van den echt toegestaan, - hoe zonderling een indruk dat onderwerp ook make, waar het den kunstenaar om het schilderen van een heldenbeeld te doen is, - dan tegen den geest, waarin de huwelijksliefde van het Holland der zeventiende eeuw door den dichter is opgevat en in zijne hoofdfiguur getypiseerd. Moge de onbekrompenheid, waarmede wij de fraaije schilderij der verovering van het Portugeesch Galjoen hebben geprezen, ons ten vrijbrief strekken voor de onbeschroomdheid, zoo vele bedenkingen tegen de teekening van Heemskerck als echtgenoot en vader in te brengen. Onze taak is, bij de beschouwing van dit gedeelte zijns arbeids, in dubbel opzigt minder aangenaam dan die van

1 Vervolg van bl. 34.

het vroeger medegedeelde fragment: toen hadden wij slechts af te schrijven om het publiek te doen genieten, en ons door den auteur welgevallig te zien toeknikken; thans zullen wij eene andere opvatting tegen de zijne hebben over te stellen, en ons gelukkig mogen achten, zoo het geduld onzer lezers ons niet als dat des dichters begeeft.

'Het kind is vader van den man,' luidt de uitspraak van een Engelsch poëet, en Meijer heeft het als hij begrepen, toen hij ons, in de eerste der acht zangen van zijn dichtstuk, een blik op Heemskerck's jeugd vergunde. Ook wij zouden begonnen zijn met het begin, - dat de slechtste manier niet is, al is het de nieuwste niet, - wanneer wij dan niet tevens met onze bezwaren hadden moeten aanvangen, wanneer het ons niet tot eene herhaling der ontwikkeling van bijna dezelfde gedachten, als ons over Heemskerck's huwelijk op het hart liggen, zou hebben verpligt. Houde men ons daarom het vergrijp tegen de tijdsorde ten goede, uit louter beoordeelaars-beleefdheid begingen wij het niét. Er zijn, die beweren, dat niemand ons daarvan verdenken zal; gelukkig maken wij ook slechts aanspraak op beoordeelaars-billijkheid, en verplaatsen ons, ten bewijze daarvan, oogenblikkelijk op het standpunt, vanwaar Meijer de jeugd zijns helds heeft beschouwd. Hij zag het historisch terrein rond, maar waar hij den blik wenden mogt, van het oosten tot het westen, was alles leêgte, alles woestenij. Vruchteloos het eene blad voor, het andere blad na omgeslagen, of ergens 'een treflijk onderscheid van aangeboren trek' was geboekt; de geschiedenis had het niet beneden hare waardigheid geacht, Michiel Adriaensz. beradenheid van geest op te merken, toen het jongske met zijne hielen de leijen van den top van Vlissingens hoogen kerktoren stuk sloeg, - zij voorafschaduwde de triomfen van Marten Harpertsz., den kreet vereeuwigende van den elfjarigen knaap tot het scheepsvolk, met hem in de magt eens zeeroovers gevallen: 'zult gij mijns vaders dood niet wreken?' - maar van Jacob van Heemskerck, maar van het eerste wiekgeklep diens adelaars, was geen gewag gemaakt. Intusschen bleef Meijer voortstaren, en of zoo vele moeite niet onbeloond blijven mogt, werd hij eindelijk, vreemd genoeg, toch een voorwerp gewaar, dat der

jeugd van zijnen held iets eigenaardigs geven kon; wat was het anders dan het wapenschild, dat voor het lijk van Heemskerck bij zijne begrafenis gedragen werd? Van Meeteren verheft zich bij de beschrijving dier plegtigheid boven zijn' gewonen keuveltoon, als hij haar in de volgende woorden boekt: ‘Het Lichaem van den Admirael Heer Jacob van Heemskerck werdt den 8 Juny (1607) tot Amsterdam in de oude Kercke/ ter eeren van zijn manheydt ende deucht/ zijnde eerlijck voor 't Vaderlandt in 't harnas ghestorven/ begraven/ *publico funere*. Eerst gingen voor het Lijck twee vendelen ghewapende Soldaten met omghekeert gheweer/ swarte becleede trommels/ ende sleypende vendels nae Crijghsghebruyck: daer nae werden ghedraghen zijn wapenen, eerst zynen helm/ daer nae zijn harnasch/ en dan zijn wapen in rouwe/ een silveren Leeuw' in een blaeu veldt wesende 't recht wapen van Heemskerck/ een oudt Ridderlijck Huis in Hollant.’ En Wagenaar zet er het zegel op, wanneer hij in de regelen, die wij hieronder afschrijven, het dankbaar Gemeenebest voorstelt als zich zelf vereerende in zijn' verscheiden held: ‘Naardien hy, zoo ik my niet bedriege, de eerste Zee-officier is geweest, die, na de verandering der Regeeringe, hier ter stede, met staatsie begraaven is, zal ik veelligt sommigen dienst doen, met de orde der begraafenisse, uit eene aanteekening, die in den huize van Witsen bewaard geweest is, hiertusschen te voegen. Vooraf ging een vendel uitgelezen Soldaaten, in rouwgewaad, met omgekeerd geweer, sleepende spietsen en vendel, en bekleedde trommels. Toen werd de helm gedraagen. Daarop het Harnas. Wijders het wapen, zynde een zilveren Leeuw op een azuuren veld.’ Wij moeten der verzoeking weerstand bieden, uit te weiden over het piquante onderscheid in den stijl der beide historici, dat verre het verschil tusschen de spelling van Vlaming en Hollander overweegt; wij moeten terugkeeren tot het voorwerp, waarmede wij beide aanhalingen besloten: het wapenschild en andermaal het wapenschild. Het was weinig om de jeugd eens helds meê te stofferen, doch welk ander getuige Meijer mogt inroepen, het bleef, lacy! bij dat wapenschild, of liever bij de daaruit als waarschijnlijk af te

leiden, maar, door het gemis van wapenkoningen in de eerste dagen der Republiek, bij lang niet te bewijzen oorsprong uit adellijken bloede. ‘Andere schrijvers melden zijne voorname afkomst als eene bekende zaak,’ zegt onze auteur, in de Aanteekeningen op zijn Dichtstuk. ‘De Heer de Jonge,’ voegt hij er bij, ‘de Heer de Jonge, in zijne Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, noemt hem “een man, aanzienlijk door zijne geboorte, luisterrijker nog door zijne daden.”’ Gelukkig voor onze historie, valt het laatste moeijelijker te loochenen, dan het eerste te staven is. Immers, wanneer de aanspraken des Admiraals op den roem zijner feiten, op Nova-Zembla, in de Oost en bij Gibraltar, niet gegronder waren dan die van zijn regt op den zilveren leeuw in het azuren veld, Jacob van Heemskerck liep gevaar in de nevelen der mythe schuil te gaan. Meijer zelf heeft er iets van gevoeld. ‘Maar Lud. Smids,’ gaat hij voort, ‘in zijne Schatkamer van Ned. Oudheden, schrijft, onder anderen, dat de mannelijke linie van de Heemskerken uitgestorven zijnde, de goederen van dat geslacht, door een huwelijk, gekomen zijn aan den Huize van Vianen, in het jaar 1403. Ook herinner ik mij, dat hij niet de eenige autheur is, die deze daadzaak vermeldt.’ O neen, van Nidek en le Long zijn er alleruitvoerigst over, als zij niet slechts dat jaartal corrigeren, maar, ‘om den weetgierigen Nederlander, belust op de kennisse der gebeurtenissen te gemoet te komen,’ hem eene lijst overleggen der Heeren en Vrouwen, welke van tijd tot tijd, ‘sedert den jare 1249 af tot heden toe’ (ongeveer 1730), ‘dit Heerlijk Slot in bezittinge gehad hebben, volgens de tale, in de Leenbrieven gebruikt, ons edelmoedig medegedeelt door den Heere en Mr. Joachim Rendorp, Heere van Marquette.’ Ook die lijst leest in allerlei lotwisseling de les ‘aan geslachten, die paleizen bouwen,’ als naauwelijks vijf Heemskercken het goed hebben bezeten of de zesde, Wouter van Heemskerck, sterft in 1380, ‘zonder oir,’ - als Gheryt Boel van Heemskerck, Heer van Oosthuyzen, het ‘van den Graave van Holland, aan wien het vervallen scheen, bekomt, op het vertoog dat hij van den geslachte der Heemskercken was,’ om het spoedig door zijne dochter,

‘Meyn of Meyne,’ in den Huize van Vianen te zien brengen, door haar huwelijk met Gijsbert van dien naam, - doch laat ons hier een sluitteeken zetten, want ook een volzin dure, volgens den ouden regel voor een vers, niet langer dan een adem het harden mag. Mary van Vianen, de eenige telg van den straks vermelden echt, deed het oude Huis van Heemskerck weder van eigenaar wisselen, daar zij, volgens de smaakvolle uitdrukking der oorkonde, door Rendorp medegedeeld, ‘ten man kreeg Arent van Strijen, Heer van Zevenbergen,’ - en - om niet al te uitvoerig te worden, - eer Meijer's held het licht zag, ging het Slot binnen eene eeuw van de Zevenbergens op de de Glimes, en van de de Glimes op de de Lignes over, die het graafschap Arenberg erfden, en dien titel voor den voorvaderlijken kozen. In 1610 op den 11^{den} Junij, ‘uitwijzens de quitantie (quijtscheldinge), gedagtekent 11 Januarij 1611, verkocht Karel van Ligne, Prince Grave van Arenberg, Prince van Rebecque,’ het meergemelde Huis aan Daniel de Hertaing, Heere van Marquette, tegen wiens vierden zoon - ‘geslachten, die paleizen bouwt!’ heft uwe ooren op - tegen wiens vierden zoon Maximiliaan, in diepe schulden geraakt zijnde, zijne schuldeischers ‘een Decreet verkregen, en dus den 29 Januarij 1665, Marquette (Heemskerck) aan den meestbiedenden opveilden.’ Hoe het sedert door erfenis of door koop van de van der Mijle's op de van Rhede's, en van van der Does op Rendorp kwam, is het niet geschreven in hetzelfde boek, dat den lof van Marquette inhoudt, door den puikdichter J. Vollenhove uitgegalmd, toen hem Mevrouwe ‘Petronella, Baronesse van Wassenaer van Duivenvoorde, Weduwe van der Myle, aldaar,’ wie weet hoe lekker? ‘onthaalde’? Vergunne ons de lezer hem derwaarts te verwijzen, - wij hebben ons de uitweiding niet enkel getroost, om Meijer op te merken, dat hij in Heemskerck's jeugd, op zestienjarigen leeftijd schatten we, Daniel de Hertaing reeds Heer van Heemskerck maakt. Huis en Heerlijkheid waren toen nog de eigendom der Vrouwe Weduwe van dien Arenbergh, ‘wiens bescheidenheit in geloofszaaken en kloekheit in krijgshandel’ Hooft heeft gehuldigd, en die niet bij Heiligerlee zou gevallen zijn, als hij, volgens den wensch zijns zoons, de smaadt van

lafheid, hem toegedreven, met versmaading derzelve verwonnen had. Men zal ons toegeven dat het dichtstuk er een fraaijen greep bij had kunnen winnen. Wij lieten ons het nasnuffelen en overschrijven hoofdzakelijk daarom welgevallen, ten einde met meer regt te mogen vragen, of dat wapenschild niet veel van zijne belangrijkheid verloor, wanneer de regten, die het scheen te geven, volgens de jaargetallen langer dan een of twee eeuwen, naar ge de Heemskercken met den eersten tak niet of al uitgestorven acht, waren miskend, of de vergetelheid niet op de verjaring had mogen volgen? Opregt gesproken, gelooven wij, dat de dichter het er als wij voor zou hebben gehouden, indien niet de vroegste vermelding van zijnen held op het blad der historie met zijne vermeende afkomst uit adellijken bloede in strijd ware geweest; eene antithese is iets zoo verleidelijks voor een poëet. ‘De geringe betrekking, waarin wij den Admiraal van Heemskerk,’ zoo luidt het in de aanteekening op het dichtstuk, ‘voor het eerst in de geschiedenis ontmoeten, die van onderkoopman aan boord van een koopvaardijschip, pleit even weinig voor zijne aanzienlijke geboorte als voor zijne fortuin.’ ‘Onderkoopman’ schijnt ons het juiste woord niet, - van Meeteren gewaagt van ‘Jacob van Heemskercke Hendricksz. Commis en Willem Barentsoon opper Stierman’ voor het eene schip, en van ‘Schipper Jan Cornelissen Rijp, als Schipper ende Commys’ op het andere. Hier is voor het eerste vaartuig sprake van twee personen, voor dezelfde betrekkingen, op het tweede door een enkelen vervuld, - het gezag wordt gedeeld, maar er is niets vernederends in. Wagenaar verhaalt ons op de eene plaats van ‘Jacob Heemskerck Hendrikszoon als Commies of Koopman,’ op de andere van ‘Jacob van Heemskerk, een Amsterdammer van geboorte, die, in 't jaar 1595, als Opperkoopman aan boord van den wakkeren Willem Barentsen scheep ging.’ Er is eenig verschil in de uitdrukking, maar dat bij een' minder naauwkeurigen schrijver naauwelijks zou worden opgemerkt. Het Leven en Daden van Jacob van Heemskerck heeft eenvoudig ‘Commis.’ Het Tafereel der Overwintering der Hollanders op Nova Zembla geeft Heemskerck's betrekking zelfs niet aan, - Bogaers daarentegen, wiens studie

van het tijdvak we te hooger waarderen, daar het dingen naar een uitgeloofd eermetaal tot geheimhouding zijner belangstelling in het onderwerp scheen te verpligten; - Bogaers, die waarschijnlijk het Journaal van Barendsz bezit, noemt Heemskerk ‘Commies ter verhandeling der Koopmanschappen.’ Maar we zouden reeds te lang hebben stil gestaan, bij de onjuistheid, een Onderkoopman in een Supra-Carga te willen zien, als zij er niet meê toe had bijgedragen, om Meijer in den volgenden zin zijne geheele beschouwing van Heemskerck's jeugd te doen bloot leggen: ‘Daar Heemskerk geen afstammeling kan zijn van een uitgestorven geslacht: terwijl echter verscheiden geloofwaardige schrijvers overeenkomen omtrent zijne hooge geboorte, en van Meeteren, zijn tijdgenoot, uitdrukkelijk melding maakt van het wapen,’ dat gij al schilderen kunt, al hebt gij nooit iets aan de heraldiek gedaan, ‘zoo heb ik hem voorgesteld, als de laatste telg van een' vroeger aanzienlijk, maar in den loop der tijden vervallen, en in vergetelheid bedolven huis. Deze situatie is te poëtisch op zich zelve, dan dat de dichter haar niet met beide handen zou aangrijpen, ofschoon zij voor den historievorscher *sujet à caution* moge blijven.’

Soit, pour le moment toujours - zien wij wat de dichter er van gemaakt heeft.

Geene frissche voorstelling van Amsterdam aan den avond der zestiende eeuw verrast ons bij het openen des boeks; we durven zeggen, Meijer heeft den toestand noch diep genoeg doordacht, noch warm genoeg gevoeld, anders had hij dien onwillekeurig veraanschouwelijkt. Het vers begint met het woordeke: ‘nog,’ een middel ter bepaling van het tijdvak, waarvan wij reeds voor vijf en twintig jaren, in poëzij, zoo gaarne afscheid namen; ‘nog drukte de looden hand van Spanje, in onverzettelijken wrevel, op het langzaam rijzend Nederland.’ Al het dichterlijke dat er schuilen kon in de daarop volgende schildering, hoe er een wolk op het land lag, maar de mist langs de zeekust van den Briel tot aan Texel vast optrok, daar de dageraad der vrijheid aanlichtte, is niet uitgewerkt; om het onjuiste van het beeld, bij de aardrijkskundige ligging van onzen geboortegrond, meent ge, dewijl de

zon dan in het westen zou opgaan? Neen, dewijl Oranje en Parma vermeld moeten worden, als elkander op het oorlogsveld, door het vuur van ondergaande steden rood verlicht, den langen nooit beslisten strijd leverende, die, oud als de wereld en de tijd, den ondoordringbaren nacht der toekomst in donkere wolken hult; den strijd, dien de vrijheidsgeest der volken sints eeuwen met vorstenmagt voert. We gelooven niet, dat iemand de laatste regelen fraai zal vinden, en toch is ons proza slechts de getrouwe tolk der poëzij geweest. ‘Maar,’ zoo luidt de overgang tot de tweede strophe, maar langs den zoom van den oceaan had reeds de krijgsstorm uitgewoed, en hij, die van Pampus enge reê op het rijzend Amsterdam neêrblikte, hij dacht, bij het zien van den bloei dier jonge schepping niet, dat aan hare poorten de noodstorm woei en de krijg in het verschiet raasde; hij kon naauw gelooven, dat het volk, 't welk hij zoo stil en zoo zacht (?) zijnen weg zag gaan, en 't geen schijnbaar (?) slechts aan handel dacht, - dat het volk, 't welk dolk droeg noch zwaard, zoo menig jaar rondom Nassaus banier in het harnas gestaan had, en nog met het magtigst volk der wereld om zijn bestaan kampte. Het zijn algemeenheden, die wij den dichter gaarne voor een groep uit het volksleven hadden geschonken; het volksleven, dat hij toch zal moeten schilderen, zoo ons zijn beeld in het oog zal vallen, maar dat wij *con amore* wilden hebben opgevat.

't Was in dien tijd van jeugd en roem,
Toen, als een vreemde wonderbloem,
De snel ontlokene Amstelstad
In rijken bloei te voorschijn trad,
En magtig, zich met staf en kroon
Zette op des handels wereldtroon;
Dat eens, bij 't zinken van den dag,
De Schreijershoek, welks oude toren
Bij 't schortgewuif en 't weegeklag,
't Vaarwel des Zeemans plag te hooren,
Een schoonen, bleeken jongling zag
In duister zielsgepeins verloren.
Hij had dien onnavolgbren zwier
In gang, in houding en manier,

Die, meer dan mantel en rapier,
Den zoon van goeden huize teekent;
Hoezeer in strijd met zijn gewaad,
Den schaamlen tolk van lagen staat,
Die van verval en armoê sprekend,
Het ligt doorgrond geheim vertelt,
Van deftige afkomst zonder geld:
Gedenkzuil van een trotsch verleden
Door later tijd in 't stof getreden.

Er is dus een vierde kenteeken van aanzienlijke afkomst gevonden, bij den hooggewelfden voet van Lady Hester Stanhope, de kleine handen van Lord Byron en het schoone linnen van M^{r}. Jacob van Lennep, en dat kenteeken heet bij Meijer: ‘onnavolgbre zwier.’

Hij nam geen deel - die knaap - zoo 't scheen,
Aan 't bont gewemel om hem heen.
Zijn geest, van tijd en plaats afwezig,
Zweefde in de blaauwe verte alléén.
Slechts met één lievlings denkbeeld bezig,
Het volksgejoel, het schuitgebons,
Trok dof, als brommend bijgegons,
't Gesloten oor voorbij.
Hij zag in 't wemelend verschiet
Den witten glans der zeilen niet
Weêrspieglende in het IJ.
Zijn blik hing vast aan d'overkant,
Waar 't meerenrijke waterland
Met al zijn dorpen lag;
En waar, als roode vuurkolommen,
De spiegelende vensters glommen,
In d'ondergaanden dag.
Ver achter gindsche vlammenpracht,
Nabij den Wijkerplas,
Lag 't oude huis van zijn geslacht
Welks laatste telg hij was.

Le beau rêveur pensait au bon vieux temps, toen koning Willem het Huis Heemskerk tot een voorburg tegen de weêrspannige West-Friezen gebouwd had, en hij den stamvader van het geslacht van dien naam ‘tot baljuw van

Kennemerland verhief, om bij nijpenden nood en naderenden vijand,' allen, die onder zijn gebied gezeten waren, op te ontbieden ten strijd. *Genre à la mode et détestable*, zoo als het *bon sens* van Béranger boven zijn eigen Romance de Chevalerie schreef, zijn de herinneringen, aan die huizinge verknocht, even bloedig als brandziek; men ziet beurtelings de Drechteren voor het lansenbosch, waarboven Heemskerck's libaart blinkt, in de biezen van poel en plas de wijk nemen, en de Friezen den pekkrans in het slot werpen, tot de winternacht rood is van den gloed en de landzaat tot in Haarlem toe naar de lans grijpt, door het vuursignaal van teertonnen, op stins bij stins en torentoppen źonder tal ontstoken, uit den zoeten slaap gewekt. Gelukkig echter herinnert onze dichter zich, dat zijn jongeling mijmert omstreeks den jare 1583, en deelt hij ons dus in de volgende strophe mede, dat thans van Texel tot Voorne het volk, door broederband omvat, slechts één naam meer draagt. *Il y avait donc du progrès*; maar de huldiging daarvan ligt natuurlijk minder in zijn plan, dan de klagte over het verval van den heldenstam, die slechts uitgestorven heet, die het niet is, getuige de groene loot op gindsche halve maan, bij den Schreijershoek. Warm klopt het edel bloed zijner vaderen in het ridderlijke harte des knaaps, of, wilt gij liever - ons is het om 't even - met de woorden van het vers, den ridderlijke knaap in het harte. Herstelling - hernieuwing is juister - van den aelouden luister zijns geslachts, was gedurende menigen langen dag en langen nacht zijn stille droom geweest; hij wilde roem verwerven; hij had al den moed zijns stamvaders, en wat bezat deze meer dan zijn zwaard, eer hij koning Willems blik tot zich trok? Helaas! zingt Meijer, tijd en krijg waren veranderd sedert die dagen.

Geen aadlijk bloed, geen ridderlans,
Geen oorlogspaard noch gouden sporen
Beslisten meer in 't veld de kans,
Of deden aan de krijgsbalans
De schalen zinken als te voren.
Geboorte daalde meer en meer

Van 't molmend praalgestoelte neêr
Waarop zij eeuwen had gezeten;
En moest, in 't worstelperk van de eer,
Zich met verdienste en kunde meten.
En mogt zij al met vrijen moed
Dien eedlen kamp om voorrang wagen,
Goud gold reeds in die oude dagen
Meer dan verdienste en edel bloed;
Goud was de zenuw en het merg,
De ziel van 't krijgsgebied;
Goud maakte een atlas van een dwerg;
En Heemskerk had het niet!
Huurlingen vulden 't oorlogsveld,
Verdrongen 's adels bloem
En vochten schandelijk voor geld
Waar de adel streed om roem.

Er zou donquixoterij liggen in de wederlegging eener zoo weinig bepaalde tegenstelling van het midden der dertiende eeuw met het einde der zestiende; maar onze oude adel heeft in den vrijheidsoorlog zijn bloed te willig voor het vaderland veil gehad, om tegen deze regelen geen protest aan te teekenen. Ook de schimp op het overwigt, dat vermogen in de schaal begon te leggen; ook de uitval tegen huurlingen, die voor geld vochten, zijn hier misplaatst; want als wij ons nogmaals het tijdstip herinneren, waarop de jeugdige Heemskerck voorgesteld wordt dus te mijmeren, dan beweren wij, dat de heugenis van den heldenmoed der burgerijen van Haarlem en Leiden nog te versch moest zijn, om den middelstand de blaam der baatzucht aan te wrijven; dan kan er geen sprake wezen van het verwijt, dat deze anderen voor zich vechten liet. En als Meijer, voortgaande ons den gemoedstoestand van zijnen held te schetsen, dezen onwillig teekent om als soldling eene gehuurde lans te dragen, en misschien bevelen te ontvangen van hem, die heer was geworden in zijner vaderen grijze hal, dan is het zijn minste vergrijp tegen de historie, dat hij hem aan. Daniël de Hertaing in plaats van aan Arenberghs weduwe denken doet. Of zou het een Heemskerck van echten bloede onwaardig zijn geweest, om, zoo als Jonkheer Wil-

lem Zuylen van Nijeveldt, ook een oude naam met eere gedragen, zijn land trouw tot in den dood, bij zijn vaandel te sterven? Of zoo er geen geluk voor hem geweest ware, tenzij hij de sporen op het slagveld verdiende, de gelegenheid faalde ook toen nog niet, getuige Eduard Stanley, op de schansen tegenover Zutphen door Leycester geridderd; erger u niet aan het vreemdklinkend werkwoord, onzen overburen ontleend - de zaak begon toen ook tamelijk onhollandsch te worden - er faalde aan ons Gemeenebest geenerlei glorie, maar ridders sloeg het niet. Waarlijk, de gansche aangehaalde strophe en de volgende, die wij omschreven, zij zouden onduldbaar zijn, zoo zij ons niet bragten, waar Meijer echter zonder zulk een omweg even goed en veel geleidelijker had kunnen komen, tot het besluit namelijk van den jeugdigen droomer, op zee den roem en rang te zoeken, hem aan land ontzegd. Het is in fraaije verzen uitgedrukt, die wij ons voorbehouden fluks mede te deelen, niet enkel dewijl ze ons een geschikten overgang aanbieden tot een Heemskerck, als Meijers genie ons had kunnen geven; neen, dewijl wij ook het goede in dezen lang genoeg gelaakten zang willen huldigen. Haar slot zou er ons later weinig stof toe leveren, want naauwelijks is ons in de weldra over te schrijven regelen de keuze des helds medegedeeld, of aan vijftig verzen wordt den looden last opgelegd, de gedachte te ontwikkelen wat de Oceaan voor Europa, voor de oude wereld was, eer Vasco de Gama den weg naar Indië door het hart der Ethiopische zee had gevonden; eer America op den wenk van Columbus ten tweedenmale uit den schoot der wateren verrees! Het is vast te veel van een half honderdtal regels gevergd, en toch nog maar de helft van wat de dichter er in zamendrong; de geestkracht dier beide wereldontdekkers wordt er, meer mag het niet heeten, in aangeduid en het oude Europa afgeschaduwd, als in aanbidding neêrgeknield: ‘de beide namen in het onsterflijk loflied zamensmeltende.’ Een greintje kritiek, dunkt ons, en Meijer zou het gevoeld hebben, dat in dien veranderden vorm der aarde zijn eigenlijk onderwerp school; - dat de riddertijd in de vergetelheid weg mogt zinken, tegenover eene eindelijk geheel zigtbaar geworden wereld, - en dat de too-

verkracht, die in zulke dagen de zee in dubbele mate bezat, de inleiding moest geweest zijn voor Heemskerck, de heldentype uit Hollands glorie-eeuw!

Wij deelen de beloofde fraaije plaats mede; we staan andermaal met den jongeling, die naar onafhankelijkheid, die naar roem dorst, bij den Schreijerstoren.

En 't was niet vruchtloos dat hij zocht!
De geest des tijds rees, wenkend, voor hem
Uit de Amstelstad, - het schoonst gewrocht
Waar de eeuw zich op beroemen mogt -
En wees tot eer en aanzien 't spoor hem.
Geweldig steeg, ter linkerhand,
Een toren op van vroeger tijd,
En wierp zijn schaduw langs den kant
Gepantserd, als ten strijd.
Maar van zijn top woei geen banier,
Geen helm blonk op zijn trans,
Geen koopren slang keek, van den muur,
Op 't rimplend golfgedans.
Verwaarloosd stond hij daar; een ruig
Gedenkstuk van een ruw verleden,
Als 't oud en roestig wapentuig,
Waarin vergeten dappren streden;
En vreedzaam rezen, om hem heen,
Onweêrbre huizen nieuw en kleen,
Als kon de spiegelende vloed,
Die spelend kabbelde aan zijn voet,
Nooit weêr, gelijk in vroeger dagen,
Des vijands vlooten stadwaarts dragen.

Zoo ver het oog kon zien in 't rond,
Bedekte een nieuwe stad den grond.
Waar de arme rietstulp vroeger stond,
Door visscherliên bewoond,
Zat nu, gedost in zijde en bont,
De rijkdom hoog getroond.
Paleizen namen reeds de plaats
Vermetel in van muur en toren,
En 't mastbosch met zijn breede raas
Rees langs de kaden, waar te voren

In de onbegaanbare oeverdras,
Het riet groeide uit den zilten plas,
En waar slechts, over 't diep moeras,
't Gekrijsch des zeemeeuws zich deed hooren.
De roem, de rijkdom van de stad,
Haar bolwerk in den nood,
Lag wieglende op 't weêrschijnend nat,
Haar stoute handelsvloot.
Ver had die vloot, langs d'oceaan,
Haar zilverkruisig schild gedragen;
Zij ging met goud en staal belaân,
In spijt van krijgs- en zeeorkaan,
Aan vriend en vijand schatting vragen.
Zoo rees de stad in eer en magt,
In 't stormvolste uur van d'oorlogsnacht;
En toen de jongling, opgetogen,
Haar 't vreemd geheim dier grootheid vroeg,
Wees zij, met liefdestralende oogen,
De zee hem, die haar schepen droeg.

Zoudt ge niet zeggen dat Waldorp en Karssens beurtelings hun penseel voor dat haventafereel en dat stadsgezigt hebben geleend? Historisch waar, doch tevens poëtisch opgevat, lokt het ons uit, op onze beurt, der geschiedenis eenige inlichting omtrent het geslacht des jongelings af te vragen, en daarna der verdichting voor te stellen van die wenken der waarheid partij te trekken. Wenken, herhalen we, want verder dan wenken brengen wij het niet, als wij de verspreide trekken, door Wagenaar van de Heemskercken, te Amsterdam, omtrent het einde der zestiende eeuw, bewaard, zorgvuldig bijeen vergaderen, en er weldra eene bijzonderheid bijvoegen, welke Meijer als wij aan Bogaers had kunnen dank weten. Vooruit zij echter elk, die aan wapenschilden hecht, gewaarschuwd, dat wij uit de sfeer des adels tot den burgerkring afdalen; voor onzen middelstand was de tijd nog niet gekomen, om zich die aan te matigen of die aan te nemen. Wij treffen de burgerij aan, in de dagen harer opkomst vast de deugden ontwikkelende, die haar lang, zeer lang onderscheiden zouden; maar zich deze nog te weinig bewust, om er mede te pralen. Het zijn regenten-lijsten, waarop wij de namen der Heemskercken vinden; maar

regentenlijsten uit het tijdvak, waarin weldoen al reeds behoefte was geworden, doch geene weelde den weldoeners veroorloofde de wanden met hunne beeldtenissen te versieren. De hooge, breede, opene schouwen waren nog niet door schoorsteenmuren met regentessenportretten vervangen, - en waar een saaijen gordijn ter nood den togt weerde, dien de kwalijk gevoegde deurreten doorlieten, daar begrijpt ge dat geen wapenbord boven den ingang des vertreks in marmer gebeiteld was. Het is het voormalig Dolhuis - dat de grond besloeg, waarop later de kerk der Herstelde Luthersche gemeente verrijzen zou, - 't welk ons een zijner vroegste regenten, onder het jaartal 1578, in Reinier van Heemskerck noemt; een zijner vroegste regenten, zeggen we, want het was naauwelijks zeventien jaren nadat Stijntje Boelens de gelofte had gedaan, een nieuw krankzinnigenhuis te stichten, zoo het kind, dat zij onder het harte droeg, gezond naar lijf en ziel ter wereld mogt komen, ondanks den schrik haar door eene ijlhoofdige aangejaagd. Er mogt ietwat zuurdeesem van het Catholicisme zijn in de voorwaardelijke belofte; wie heeft de eenvoudige dankbaarheid niet lief, waarvan ze zoo treffend eene getuigenis aflegt? Doch wij mogen niet afdwalen; de stichting van Haesje - Claes-dochter, het Burger-Weeshuis, - waarvoor later Vondels Muze, in een oogenblik van verteedering, versjes schrijven zou, die na twee eeuwen nog iederen voorbijganger in het gemoed grijpen, door hunnen hoogen en heiligen zin; - het Burger-Weeshuis vermeldt ons, als een zijner regenten van den jare 1592, een anderen man van het geslacht dat wij trachten op te sporen, als het Paulus van Heemskerk noemt. Waarlijk, wij wagen niet veel, wanneer wij er uit afleiden, dat zij, die den naam van onzen jongeling droegen, tot de gegoedste en geachtste burgeren behoorden; dat het lief en leed des lands hun ter harte ging, die zich voor de beklagenswaardigste hunner natuurgenooten, voor de jeugd die alles scheen gedorven te hebben, behalve de liefde van der weezen Vader, de, toen nog door geen maaltijden verzoete, taak der behartiging hunner belangen aantrokken. En wilt ge een bewijs, dat wij ons niet bedrogen, een derde Heemskerck levere het u. In den jare 1578, toen, bij het Geus worden

van Amsterdam, de Schutterijen zes en dertig van ‘de vredelickste, notabelste, ryckste ende gequalificeerste’ burgeren tot Burgemeesteren en Raden verkozen, behoorde Claes Simonsz Heemskerck onder deze, en werd hij tot Raad benoemd. We zullen het niemand onzer lezers euvel duiden, zoo hem, onder den indruk der jongste veelvuldige omwentelingen in den vreemde, de bedenking op de lippen ligt, dat het, in zoo fel bewogen tijd als die des ommekeers der Amsterdamsche Regering, minder moeite kost, en vooral van minder talent getuigt, zich op het kussen te zetten dan er zich op te handhaven. Wagenaar antwoorde voor ons. Onder de Regenten van het St. Joris Hof treft gij in 1581 Claes Śimonsz van Heemskerck aan, - op de lijst der Schepenen komt dezelfde naam in 1582 voor - sla die der Kerkmeesteren van de Oude Kerk op, en gij vindt hem op het jaartal 1592, - en zoo laat als in 1601, 1602 en 1603 verrast u onder de beroemdste namen van het toenmalig Amsterdam, onder die van Laurens Jacobsz. Reael, Gerrit Bicker, Frans Henriksz. Oetgens van Waveren en Jan Jacobsz. Huydecoper, ook dien van Claes Simonsz van Heemskerck als een der Rekenmeesteren der Stad, thans zouden zij Leden der Rekenkamer heeten. Wie is er, die eens dichters verbeelding van te stoute vlugt zou beschuldigen, zoo ze er zich in verlustigde, dien man der beweging, ja, maar man des vooruitgangs tevens, als een der degelijke kooplieden voor te stellen, aan welke de IJstad haren eersten bloei was verschuldigd? Wie zou het wraken, zoo zij den jongeling, dien wij bij den Schreijershoek te lang uit het gezigt verloren, liever nog den aankomenden knaap, als den jeugdigen bloedverwant van Claes Simonsz hadde opgevoerd? Onderstel tusschen de neven, zoo ge wilt, een aanzienlijk verschil in de mate, waarmede de fortuin den een en den ander hare gunsten bedeelde, en ge hebt een natuurlijker prikkel gevonden voor den jongste van beide, dan een voorvader, die drie eeuwen geleden ontsliep. Er is iets aanlokkends in den omtrek, dien wij onwillekeurig op het papier brengen; - het aanvallig jongske, dat zijnen wensch, ter zee te varen, den man in den bloei des levens, den man in den schoot des voorspoeds, zoo vurig voordraagt, terwijl eene jeugdige vrouw, - maar in we-

duwlijk gewaad - (het is Jacobs moeder) dat gesprek huiverend aanhoort, maar, hollandsche vrouw van harte, des knaaps verlangen weêrstreeft noch wraakt. Op zee, met den flinken borst, dichter! die eene heldenjeugd schilderen wilt, zoo als ons volk er oorspronkelijk leverde! Op zee met hem, op zee, - onze oudtijds verste vaarten vereeuwigd, - naar Archangel of naar Kaap Verd, of het Middelmeirsche zout gekliefd, tot waar het Morgenland door den eersten groet van de rijzende zon wordt gezegend! Voor ons, wij hebben weinig met droomers en dweepers op, - een anachronisme, als er sprake is van de wakkere weldige, jeugd onzes volks van het einde der zestiende eeuw; - maar moet hij mijmeren? laat dan den jeugdigen Heemskerck in het want, of uit de râ, over het zeil gebogen of tegen den mast geleund, - gij weet het naar de natuur te teekenen; wij, baren, kennen die dingen niet eens bij naam - laat hem bij het binnenstevenen der straat van Gibraltar het Spanje zien, dat zijn volk verdrukt, en onze schilders zullen u eene inspiratie dank weten, die hen de bekende schets van Nelson op zulk een leeftijd en in zulk een toestand zal doen op zijde streven, neen, overtreffen. Poëzij en profeetcy zijn dikwijls zusteren genoemd, en schoon wij ons niet tot die leer bekennen, wie zal het loochenen, dat er oogenblikken zijn, waarin het jeugdig, dichterlijk gestemd harte zijne toekomst voorgevoelt? wie zou den veelbelovenden knaap in zulk eene wijle niet gaarne met den blik eens zangers en zieners hebben bespied? Laat ons terugkeeren tot de sterkst sprekende eigenaardigheid der letterkunde onzes tijds, tot de studie, welke zij schier iedere situatie waard schat, door hare overtuiging dat het menschelijke alom menschelijk meê moet worden gevoeld. Gij zelf, Meijer! want wien anders dan gij, stond ons voor den geest, sinds wij van een dichter spraken, die ons zulk eene heldenjeugd had kunnen schetsen? gij zelf, Meijer! hebt het opgemerkt, Heemskerck is niet door het spiegelraam aan boord gekomen, hij kroop door de kluis; waarom liet gij u de gelegenheid ontglippen ons dat te veraanschouwelijken? we hadden er zoo gaarne het conventioneel-poëtische optillen van dat wapenschild voor gemist. Een - twee - drie togten hadden volstaan, - wat zoudt ge ons

willen diets maken, dat uw vernuft die geene verscheidenheid zou hebben weten bij te zetten? wij hebben honderdmalen schildknapen tot ridders zien slaan; maar schoon wij eens het zeevarendst volk ter wereld waren, wat heeft onze litteratuur, wat onze poëzij aan te bieden van naar de natuur geteekend, maar door de kunst geidealiseerd zeemansleven? Gelukkige, die dat gemis in rijkdom verkeeren kunt, zullen wij er u vergeefs om hebben gebeden? Welk eene afwisseling waarborgde uw onderwerp u, wanneer ge, met Jacob uit den vreemde weêrgekeerd, ons in de aanzienlijke woning van Claes Simonsz de groep hadt geschilderd der mannen, welke de eerste schepen voor Cornelis Houtman deden uitrusten, de kooplieden der Compagnie van Verre. Of zouden Henrik Hudde, Reinier Paeuw en Pieter Dirkszoon Hasselaer bovenal - een gelaat het stift van Houbraken waardig - om er slechts drie van de negen te noemen, zouden zij in belangrijkheid niet honderdmalen uw Heer Gerard van Heemskerck met zijn zwaard hebben overtroffen, van wien toch niet meer dan een ijzervreter te maken was? Het had aan u gestaan, of ge Jacob naijverig hadt willen doen zijn op de Commisen of Kooplieden, zegt Wagenaar, die voor rekening der bewindvoerders den togt mede maakten, dan wel of gij hem, in den geest zijner eeuw, den voorkeur geven deedt aan het zoeken van den weg door het Noorden. Ge zoudt er niet slechts door hebben aangevuld wat buiten de stoffe van Bogaers bleef, wat binnen die van Tollens lag, maar wat deze te kort schoot ons te schenken; ge hadt tegelijk het middel gevonden, om uwen Heemskerck hooger in onze schatting te doen rijzen. Verre er van dat uw held dan maar bijna een gelukzoeker, doch van adellijken bloede, zou zijn gebleven, had hem de geest des tijds geblaakt, die der burgerij het gezag in handen gaf, dewijl ze naar vrijheid en verlichting streefde, dewijl groot en goed te zijn, voor haar gelijkluidend werd. Hoe weinig smadelijks had er, dus voorgesteld, in de armoede van Jacob tegenover het fortuin van zijnen verwant Claes Simonsz gescholen; hoe broederlijk-onafscheidelijk waren handel en zeevaart in beide vertegenwoordigd geworden. Anders dan in onze eeuw, te huis zittende, uit vreeze dat zij in den vreemde verloren zal

gaan, als waren onze zeden de vlekkelooste ter wereld - anders ware 's lands jeugd in uw heldenbeeld aan het licht getreden, zoo ver er winden waaijen, de wereld vervullende met Hollands naam, en voor het nageslacht de rijken veroverende, wier schatting het in de dagen des vervals ten minste voor bankbreuk hehoeden zou. Geene ongenade van luchtstreek toch die haar vervaarde, geene ree haar te verre of te vremd - tot Nova-Zembla, tot den nacht der pool toe, er is niets dat haar aarzeling deinzen doet, zij die zich door eigen kracht en eigen deugd, in stede van door heugenis van vaderen, voelt geschoord. Het had u verpligt met Tollens om den lauwer te dingen; maar na vijf en twintig jaren mogt de Hollandsche Poëzij, zonder blaam voor een vroeger geslacht, zonder zelfverheffing voor het tegenwoordige, in veelzijdiger opvatting des onderwerps, in getrouwer afspiegeling van het verledene, in dieper studie van het gemoedsleven des voorgeslachts, toch wel eene schrede vooruit zijn gegaan. Of zou het nog aanwijzing behoeven, hoe veel de oudere meester achteloos liggen liet, waaruit de jongere zich een frisschen krans had kunnen strengelen? Een uit honderd trekken: denk aan de tehuiskomst van Nova-Zembla, gij, die even gelukkig stadsgezigten als zeetafereelen penseelt.

Hoe op dien gedenkwaardigen 30sten October Maaslandsluis, Delft, den Haag, Haarlem, Amsterdam uitkomen om de uit den dood verrezenen te begroeten. Och, neem potlood en papier ter hand, en doe ons hen aanschouwen, de dertien, in het oude verhaal beschreven, met kleederen en mutsen van witte vossenvellen, zoo als zij die onder de pool hadden gedragen; vergezel hen bij den maaltijd op het Princenhof, dien dag voor de Deensche Gezanten door de Amsterdamsche Overheid aangerigt, ‘die begeerigh wierden dese mannen te sien.’ Een enkele, het hoofd der twaalve, wil naauwelijks den aangeboden beker tot de lippen brengen; hij klopt in gedachte al aan de kleine deur zijner moeder, het is Jacob van Heemskerck. En nu dat wederzien, - maar het werd vóór u geschilderd, en ‘zoo als slechts een nederlandsch hart regt gevoelen kon,’ zegt Bilderdijk, als hij voor de volgende uitbrei-

ding van Horatius strophe in zijne aanspraak aan Augustus, den lauwer toewijst aan onzen lievelingsdichter, aan Onno Zwier van Haren:

Wanneer, door bittren nood gedrongen,
Een eenige en geliefde zoon,
Van zijner moeder zij' gewrongen,
In verre landen gaat ter woon;
Dan leeft de moeder in verlangen;
Haar ziel kan geene rust ontfangen;
Zy hoopt, zy wenscht, dat ze eens den dag,
Den dag van wellust mag beleven,
Die 't dierbaar pand haar weêr zal geven,
Dat eer aan haren boezem lag.

Maar als het tijdstip is gekomen,
Dat ze eens de blijde tijding hoort,
Dat op de kusten is vernomen,
Een schip - met haren zoon aan boord! -
Dan wegen uur en oogenblikken;
Het minste windtjen doet haar schrikken,
Door hare vrees tot storm gemaakt:
Haar zorgen zijn niet opgeheven,
Eer in haar arm is weêrgegeven,
Die 't moederhart zoo teder raakt.

Dan dwaalt de stem op hare lippen;
Dan zoekt vergeefs het eerste woord
Uit haar verstomden mond te glippen,
Door nieuwe woorden weêr gestoord.
Zy wil verhalen - zy wil vragen
Wat zy - wat hy al heeft verdragen:
Terwijl de vreugd den gorgel sluit:
Zy weet slechts zuchten uit te brengen,
Daar zich de snikken onder mengen,
In heesch en stamelend geluid.

Staatkundige beschouwingen.

Januarij 1849.

Het merkwaardige jaar, het wonderjaar 1848 is heengevloden. Gebeurtenissen en omkeeringen zijn elkander opgevolgd met eenen spoed, die de verbazing van het nageslacht moet wekken, als eens de stift van Clio ze met getrouwheid vermelden zal. Maar is het waarschijnlijk, dat ook haar invloed op de staatsgesteldheid van Europa, op de welvaart en het geluk der volken, duurzaam en heilrijk zal wezen? Zijn er kiemen uitgestrooid, waarvan het te denken is, dat wij een gunstig gewas zullen zien voortkomen? - Nu we ons voorstellen, om onder eenigzins gewijzigden vorm weder op te teekenen, wat de geschiedenis van den dag aan onze beschouwing biedt, kan deze vraag niet gezocht schijnen. ‘In 't voorleden ligt het heden.’ - De ontwaking en strijd der nationaliteiten, de handhaving en overdrijving van het democratisch element, de woeste pogingen van socialisten en communisten, zijn ze niet het natuurlijk en noodwendig uitvloeisel van handelingen en feilen, door de staatslieden en regelaars van Europa op het congres te Weenen en daarna gepleegd? Dat men de volken als eene kudde vee aan dezen staat ontnam, om ze bij genen te voegen: - dat men beloften, in de ure des gevaars gedaan, dertig jaren lang onvervuld liet; - dat eene dynastie, uit de barrikaden opgerezen, de toezeggingen vergat, waarmede ze was ingehul-

digd, en de mannen kerkeren en knevelen liet, die de volkomen toepassing wilden der beginselen, eens ook door haar voorgestaan; - dat de vorming en opvoeding der jeugd, van elk hooger beginsel losgemaakt, geen ijveriger behartiging vond, en stoffelijke welvaart en materieel genot als billijke vergoeding werden voorgesteld van gemis aan staatkundig leven en hoogere volksontwikkeling; - dat men de mogendheden zelve traktaten en volkenregt met voeten zag treden, zoo vaak vrees voor een' krijg of vuige baatzucht hen dreef om de toekomst aan het oogenblik op te offeren; - dat de onderdrukking en het verachtelijk juk der Europesche pentarchie eindelijk niet meer goedschiks gedragen werd; - ziedaar feiten overbekend, bij wier beschouwing men zich enkel verwonderen moet, dat niet de ontploffing veel vroeger - en bijkans voegden wij er bij - niet nog met meer geweld, heeft plaats gehad. Maar volgens den dichter ligt ook: ‘in het nu wat worden zal.’ En wie kan, bij het aanschouwen van al wat onkunde en overmoed vernield en verwoest hebben, het nieuwe tijdperk binnentreden, zonder te wenschen, dat het een jaar van herstel zij, - herstel van wezenlijke grieven, waar die bestonden of nog bestaan, - herstel ook van zoo veel wat revolutionair geweld in blinde woede afgebroken en vernietigd heeft. Misschien zal voor vele staten van ons werelddeel de hoop op geurige vruchten verijdeld worden, omdat men de les der Grieksche zangster in den wind sloeg, die zeide, dat men ‘met de hand en niet met volle zakken zaaijen moet.’ Behartigenswaardig voorschrift, ook op het gebied der staatkunde! Vorsten en volken mogen door de dure ondervinding van het afgeloopen jaar hebben geleerd, dat geene omkeering schenkt, wat zij belooft, en dat toch het snoeijen en zuiveren van den boom boven het omhouwen en afkappen der wortels te kiezen is. Tijdige hervorming alleen is het, die tegen revolutie behoudt en behoedt. Gelukkig daarom Nederland, waar de wijsheid des Konings het gevaar voorzag en voorkwam; en ofschoon wij de overtuiging hebben, dat ook deze herziening en wijziging onzer staatswet niet aller wenschen noch verwachtingen bevredigen zal, - wij gelooven zeker, dat daardoor eene betere toekomst voorbereid en mogelijk

geworden is. Met leedwezen dus namen wij kennis van het jongste geschrift, door een uitstekend landgenoot, den Heer Groen van Prinsterer, onlangs uitgegeven. Gaarne brengen en bragten we altoos openlijk en in stilte onze hulde aan de talenten, den voorbeeldigen ijver, het karakter en doorzigt van dezen schranderen man: - ‘den geleerden, smaakvollen, geestigen, vooral ook vaderlandlievenden schrijver.’ Toen ons, bij onze voldoening over de keuze op hem uitgebragt, de tegenwerping werd gemaakt, dat niemand minder dan de Heer Groen in de nieuwe Kamer scheen te voegen, voor zooverre namelijk ingenomenheid met de nieuwe bepalingen en instellingen als vereischte ter behoorlijke uitvoering gelden mogt - was het antwoord gereed: ‘voor twee groote beginselen, vrijheid van godsdienst en van onderwijs, heeft de Heer Groen altoos gestreden.’ Hij sprak in het belang der afgescheidenen, toen ieder zweeg; en zijne keurige brochure over de vrijheid van onderwijs, nog in ieders geheugen, is slechts de voortzetting van vele vroegere pogingen geweest. Wij wisten wel, dat, toen voor twintig jaren ‘eene muitzieke factie’ ook dit middel aangreep, om de grieven te vermeerderen, en onstuimig eischte, dat de grondslagen van ons onderwijs wierden aangerand - het de schrijver der ‘Nederlandsche Gedachten’ was, die ze handhaafde; zelfs noemde hij destijds (I, n°. 9, bl. 35) de voortreffelijkheid van het Lager Onderwijs te betoogen, ‘een' arbeid, die overbodig behoorde te zijn: immers, moet men de deugdzaamheid bewijzen van het uitgestrooide zaad, bij het aanschouwen van den heerlijk vruchtdragenden akker?’ Wij wisten ook, dat sedert de weigering tot het oprigten eener bijzondere school te 's Hage eene zeer verklaarbare bitterheid in het gemoed van den Heer Groen was ontstaan, naauwelijks verborgen door de keurige vormen van zijnen voortreffelijken stijl. Aan soortgelijke gronden, ‘die de staatkunde meer dan de godsdienst uitlevert,’ hebben wij steeds het verschillend oordeel over de grondwet van 1815 toegeschreven, dat wij in de schriften van dezen geëerden staatsman meenden te ontdekken, b.v. ‘Ned. Ged.,’ I, n°. 2, bl. 5: ‘het was geen Troon in naam; geen constitutionele troon volgens Frankrijks Constitutie, die toen opgerigt werd;

men wenschte dergelijke schijn-monarchiën, onuitputtelijke bron van onvermijdelijke rampen, door het echt Koninklijk gezag onmogelijk te maken. Dit was niet enkel overleg van de Vorsten en Diplomaten: het was behoefte des tijds, het was ook, niettegenstaande ongelijksoortige wenschen van te leur gestelde eerzucht of onverbeterlijke vooringenomenheid met valsche beginselen; het was ook het verlangen der vermoeide en afgefolterde volken. Zoodanig is de geest der Nederlandsche Constitutionele Monarchie. De Koning is boven allen, onschendbaar, aan geene verantwoordelijkheid gebonden; maar voor sommige handelingen heeft hij de toestemming noodig der afgevaardigden uit het Volk.-Nederlanders, aan de Nederlandsche Grondwet onderworpen, behooren te waken voor de regten van den Troon en de vrijheden van het Volk. Thans zijn buiten twijfel de eerste in gevaar. De factie, die overal onrust en wanorde zaait, wil eene geheel andere monarchie dan onze Grondwet verlangt. Men verzette zich tegen die misdadige poging.' - Vijf jaren later, in de 'Beschouwingen over Staats- en Volkerenregt,' bl. 198, schreef hij: 'Het wordt thans niet zoo volmondig als in vroegere jaren erkend, dat de grondwet mede een afdruksel der zoogenaamde milde, vrijzinnige, liberale beginselen is. - Zij werd gemaakt in een tijd, toen men, hoe ook met afschuw tegen Napoleon en tegen het Jacobinismus vervuld, met de regten van den mensch, met de Engelsche Staatsregeling in den geest van Delolme en Montesquieu, met de denkbeelden van 1789, zeer ingenomen was; - zij is ontworpen door mannen, waaronder ook diegenen, welke gerekend mogen worden den meesten invloed uitgeoefend te hebben, meermalen hebben getoond van de gematigd- en echt-liberale begrippen geenszins afkeerig te zijn. De inhoud zelve geeft op elke bladzijde, geeft bijna in elk artikel het bewijs, dat zij de eenigzins laag gestemde, maar toch onmiskenbare uitdrukking der nieuwere theoriën van vrijheid en gelijkheid bevat.' - Wij herhalen nog eens, de omstandigheden waren verschillend: het kan zijn, dat de Heer Groen alleen heeft betoond, wat bij de beoordeeling eener brochure (Nederl. Ged., II, n°. 8, bl. 32) wordt genoemd 'meerdere bekend-

heid met hetgeen de toestand der zaken vereischt.' Verre blijve van ons de dwaze zucht, om tegenspraak op te sporen in de veelvuldige schriften eens mans, dien wij als een sieraad onzer letterkunde beschouwen. Maar het oordeel over de herziening van 1848 weegt minder zwaar, wanneer men zich herinnert, dat de Grondwet van 1815 beurtelings door dezelfde pen geroemd en afgekeurd is. Men legt dan dubbelen nadruk op hetgeen in de nieuwe brochure wordt gezegd van het 'verdedigen tegen de pogingen van hen, die ons, door hunne theoriën, in een toestand zouden brengen, gelijksoortig aan dien, welken wij, in Frankrijk en Duitschland, sedert eenige maanden, met deernis en met ontzetting aanschouwen' (elders erkent onze schrijver, 'dat wij inderdaad een goed soort van ultra's hebben'); van het 'standhouden, zoolang men geen veiliger pad kan inslaan;' omdat 'nu althans zonder handhaving geen hervorming, maar omkeering nabij is.' Men troost zich over de scherts met de 'liberaal Franco-Belgische staatsregeling, niet regtstreeks uit Londen, maar over Parijs en Brussel tot ons gebragt,' met de woorden van Bunsen: 'England stellte, erst seit 1688 mit voller Freiheit, den germanischen Gedanken in einem grossen Massstabe wirklich dar, jedoch als möglichst ungegliederter Einheitsstaat, und in insularischer Form. Der Europäische Geist fand aber bald die Formel dieser grossen Naturerscheinung. Die Englische Verfassung, wie sie in ihren wesentlichen Bedingungen, unter veränderten Zuständen, in der Belgischen sich wiederholt hat' ('die deutsche Bundesverf.,' Frankf., 1848, S. 9), - met het voorbeeld des Konings van Pruissen, eens, nog in 1847, een' man naar het hart van den Heer Groen (zie Voorrede voor 'Ongeloof en Revolutie,' bl. VII), maar die, naauwelijks twee maanden geleden, de theoriën van vroeger voor de Belgische Constitutie varen liet. - Zoo iets ons bevreemdt, het is, dat het gedrag van dezen Vorst niet meer invloed op de beschouwingen van onzen auteur gehad - hem althans niet van het onuitvoerbare zijner leer in 1848 overtuigd heeft. De toon zou bepaaldelijk op bl. 36 en volg. wel wat lager gestemd zijn geweest.

Een ander beroemd staatsman, de voormalige Minister

Guizot, maar die zijne doctrine in praktijk gebragt en jaren lang met zelden geëvenaarde bekwaamheid gehandhaafd heeft, totdat de ontknooping toonde, dat ook zijn inzigt had gefaald, heeft mede het onwrikbare zijner overtuiging bewezen. Hoe hadden wij lange gewenscht zijne stem te hooren over den loop der gebeurtenissen, inzonderheid over de democratie in Frankrijk. Wij behoorden een oogenblik tot de dupes, door het onmiskenbare van den stijl misleid, toen voor eenige weken een bedrieger wel zijne woorden, maar niet zijn werk in een dagblad mededeelde: - onschatbare bijdrage evenwel blijven die aanteekeningen en onafgewerkte schetsen in de Revue rétrospective, welke een' blik vergunnen in de werkplaats van een groot man. Kunnen wij zonder den schijn van aanmatiging of laatdunkendheid zeggen, dat de lezing van zijn geschrift ons onbevredigd liet? Welsprekend en keurig in taal en vorm, in dien grandiosen stijl, welken wij uit zoo vele redenen en opstellen kennen, met bewonderenswaardige kalmte en terzijdestelling van eigen leed, alleen vervuld van de hooge belangen des vaderlands, doet zich overal een edelaardig gemoed hooren. Meer moreel dan politiek wijst hij de oorzaken van het kwaad in zedelijk verval aan, en wacht eene betere toekomst van meer opgewekt godsdienstig leven. Onder de uitstekendste plaatsen rekenen wij de teekening der maatschappij, zoo als die zijn zou, waren de beginselen des Christendoms dieper doorgedrongen (ch. 7), en wat Guizot voor het onderwijs van Frankrijks jeugd voorbereid en uitgevoerd heeft, - het moge voor hem zelven zonder vrucht zijn geweest, - zal een volgend geslacht meer dankbaar erkennen. Maar toch, zou men van den man, die gedurende elf jaren in 's Konings raad was gezeten, geen dieper blikken in den toestand der Fransche maatschappij hebben verwacht? - de ontsluijering van andere bijzonderheden, dan die Europa kende; - de vermelding van andere politieke middelen, dan het ‘résister toujours,’ aanprijzenswaard welligt tegen het Parijsch gepeupel, en misschien gelukt, bijaldien op 24 Februarij de ambtgenooten van den eersten minister zijn onbezweken moed hadden geëvenaard, maar op den duur toch geen regeringsmiddel in deze democratische tijden. Doch hier juist zoe-

ken wij de oplossing. Mr. Guizot is aristocraat, in den goeden zin, door talent, door karakter en braafheid. Als hij de eeuwig onveranderlijke grondslagen van elke maatschappij blootlegt, de volksleiders ten toon stelt, de uitspattingen eener woelzieke natie schildert, is het als hoorde men Plato over den Atheenschen demos. Onwederlegbaar, waar hij de uitsluitende heerschappij des volks bestrijdt, geeft hij geen enkel middel ter oplossing der moeijelijke vraagstukken, die de tijd door de toenemende opkomst 'du 4e état' gesteld heeft. De lof en kritiek van het boek zijn besloten in eene zonderlinge misvatting van een Londensch dagblad, dat eene vertaling van een opstel, in de 'Revue française,' voor twaalf jaren verschenen, als het jongste geschrift van Guizot aangekondigd en beoordeeld heeft. Treffend is de overeenkomst, het artikel: 'de la démocratie dans les sociétés modernes,' bevat volzinnen, die men geheel in het nieuwe werk terugvindt; die zinrijke plaats uit Pascal: 'si l'homme se vante, je l'abaisse; s'il s'abaisse, je le vante,' had toen reeds de opmerkzaamheid van den ernstigen denker geboeid. Aandoenlijk komt ons bij de tegenwoordige lotwisseling de weemoedige vraag voor: 'Sait-on ce quel c'est que la patrie? Connaît-on toutes les puissances qui lient l'homme au sol ou il est né? Croit-on qu'il dispose de son existence comme de sa personne? Aux morts seuls il suffit de six pieds de terre, n'importe en que lieu. Les vivants ne se contentent pas de si peu et ne se déplacent pas si-aisément. La vie de l'homme se fixe ou se sont fixés ses intérêts, ses sentimens, ses habitudes, son être moral et social. Cela est la patrie et ne s'emporte point ailleurs. - En tous lieux, en tous temps, dès qu'il y a en une patrie, la patrie n'a pas voulu croire que le citoyen qui la quittait, pour se soustraire à ses lois, lui devînt absolument étranger: elle a encore réclamé sur lui des droits, elle lui a encore imposé des devoirs. Les factions ont souvent et cruellement abusé de cette idée; mais l'instinct des peuples l'a constamment sanctionnée, proclamant ainsi qu'il n'est pas vrai qu'on puisse a son gré oublier sa patrie, ni que la patrie ait fait tout ce qu'elle doit à la liberté de ses enfans dès qu'elle leur permet de la quitter.' Eere den man, die bal-

lingschap en verguizing, smaad en miskenning vergeten kon, en wiens eerste woorden tot het land, dat hem van zich stiet, niets dan verzoening ademen! Maar het stelsel, nu en vroeger aanbevolen, zou naar onze innige overtuiging niet proefhoudend zijn. Wat de wijsgeerige schrijver elders (‘de l'Etat des ames. revue franc.,’ Octobre 1838) zoo volkomen waar heeft gezegd: ‘pour agir moralement sur les hommes, il faut les aimer, et les réformer, leur inspirer confiance par l'amour et respect par la sévérité,’ overtuigt ons, dat zijn gansche aanleg hem van de democratie verwijderen moet. De ‘liefde’ en het ‘vertrouwen’ ontbreken. - Behoeven wij hierbij te voegen, dat wij geenszins bedoelden den inhoud van Guizot's werk, - of van de brochure des Heeren Groen in deze losse opmerkingen te doen kennen. Wij stelden ons ‘lezers’ van beider schriften voor, die in onze ingenomenheid met de schrijvers deelen, - bij wie hun gevoelen weegt en invloed heeft, en die met ons een toestemmend antwoord wenschen te geven op de boven voorgestelde vraag, of van het uitgestrooide zaad goede vruchten zijn te wachten? Misschien komt hun een betoog niet ongepast of onbelangrijk voor, welks slotsom is, dat deze scherpzinnige beoordeelaars door exclusieven geest worden meêgesleept, en dat hunne beschouwingen ten voorbeeld zijn der uitspraak van den Britschen prelaat: ‘Orthodoxy is my doxy; heterodoxy another man's doxy.’ Voor hen, die geen onderscheid zien tusschen het afkeuren van dezen geest, en het hinken op twee gedachten, of een weifelend eclectismus, voor hen hebben wij niet geschreven.

Wij vatten den draad der gebeurtenissen, vóór twee maanden afgebroken, weder op. De hoofdsteden van ons werelddeel hebben beurtelings de belangstelling en aandacht tot zich getrokken: op het eind des jaars was 't Rome, dat bezorgdheid en kommer wekte, - Rome, nu verlaagd tot een brandpunt voor revolutionaire woelingen. De laaghartige moord van Graaf Rossi is slechts voorspel geweest van gruwzame tooneelen. Vanwaar die felle verbittering tegen den pauselijken minister, in jeugdiger jaren ballingschap boven het absolutisme der Oostenrijksche heerschappij verkie-

zende; in Zwitserland, in Frankrijk, in geheel de regtsgeleerde wereld, geëerd en beroemd, nu, aan den avond zijns levens, wetenschap en ervaring aan zijn vaderland toewijdend? Hij kende zijne landgenooten, hij had den uitslag van den krijg tegen Oostenrijk voorzien en voorzegd: aan Pio Nono de bezwaren van zijn edelmoedig streven voorgehouden; maar eens geroepen in zijnen raad, heeft hij zijn bloed veil gehad voor wat hij ‘de heilige zaak van Pius en van Italië’ noemde. Een leven, rijk aan ondervinding, aan wisseling van stand en lot, had hem onvatbaar gemaakt voor begoocheling. Maar zijne krachten waren overal aan hetzelfde doel gewijd: aan de zaak van vooruitgang en ontwikkeling met eerbied voor orde en wet; afkeerig van alle uitersten, had hij het ‘inter utrumque tene’ tot zinspreuk. Welligt is het oogenblik niet meer verre, wanneer ook zij, die nu met een' medelijdenden glimlach op het werken en de pogingen van zulke staatslieden als Graaf Rossi nederzien, erkennen zullen, dat de ware vrijheid geen bekwamer noch getrouwer vrienden heeft gekend. Reeds de hulde, die een voormalig tegenstander en bestrijder, de Montalembert, hem op de Fransche tribune heeft toegebragt, - voor beiden vereerend, - was daarvan ten voorbode. Niet evenwel de partij der Italiaansche radicalen, die den dood aan den staatsman zwoeren, omdat hij hare plannen ontdekt en verijdeld had, en rusteloos aan het wegnemen van misbruiken en het herstel der pauselijke geldmiddelen arbeidde.

Maar de dood des ministers heeft den Souverein niet gered, hem, wien geen beminnenswaardig karakter, geene volklievende bedoeling, geen eerbiedwaardige stand voor de aanslagen van woeste horden konden beveiligen. Sedert geruimen tijd opgesloten, en als een gevangene in zijn eigen paleis bewaakt, is Pius evenwel zijne hoofdstad niet ontweken, dan toen het geschut voor de poorten van Monte-Cavallo was geplant, - die poorten, waaruit voor twee jaren de boden en verkondigers der amnestie zijn heengetogen. De trouw en het beleid der vreemde gezanten, van den Beijerschen Graaf von Spaur, en den Franschen Ambassadeur d'Harcourt inzonderheid, beraamden en volvoerden een plan ter ontvlugting: zonder dat ware welligt de weldoener van

het Romeinsche volk hun slagtoffer geworden! Ziedaar den dank der omwentelingen! Niet één, die in de ure des gevaars eenige trouwhartigheid betoonde: de adelijken en grooten zagen hunnen wrok gekoeld over de afschaffing der schandelijkste misbruiken, en juichten in Pius' vernedering; de troepen verbroederden zich met de opgeruide bevolking, die ter naauwernood door Cicero-vacchio bedwongen werd; de Transteveranen hielden zich schuil; de Zwitsers hadden gewisselijk ook nu den ouden trouw gestand gedaan, maar zij werden aanstonds afgesneden en opgesloten: en buitendien, een bloedbad wilde de H. Vader - ook toen nog de Vader zijns volks - boven alles niet. ‘Gij ziet,’ sprak hij tot de Gezanten, die den verlaten Vorst kwamen opzoeken, ‘alles is vruchteloos.’ Toch verloochende zich de vastheid van zijn karakter niet; hij weigert zijne goedkeuring aan de voorgelegde ministerlijst te schenken; en toen hem de teekening was afgedwongen door het getier en geroep der woeste bende om het hoofd der Kardinalen Soglio en Antonelli, toen het Quirinaal door de vlammen-, de afgezonderde Zwitsers met moord werden bedreigd, - besloot Pius de hoofdstad te ontvlieden, waar zijn naam en gezag tot dekmantel van gewelddadigheid en euvelmoed werden misbruikt. Vermomd en onkenbaar zelfs voor de dienaars van zijn paleis, slaat hij des nachts den weg in naar Napels, den eenigen die hem openstond, onder geleide van den Beijerschen gezant en enkelen van zijn gevolg. ‘Indien de hedendaagsche Romeinen,’ zegt een uitstekend Fransch dagblad, ‘hunne aloude geschiedenis lezen; indien zij die onsterfelijke jaarboeken opslaan, welke aan de opvoeding des menschdoms ten grondslag worden gelegd, waarbij de kinderen verbleeken en weenen, maar waarvan zij een onuitwischbaar aandenken behouden, - dan zullen zij bladzijden aantreffen, die zij niet lezen kunnen zonder te bloozen. Toen de dochter van Serv. Tullius Rome's poorten uitreed, kwam zij voor het lijk haars vaders, op den weg uitgestrekt; de paarden bleven staan, de rijder zag aarzelend op tot zijne meesteres; maar Tullia, haren weg vervolgende, dreef het gespan over dit heilig overschot, en, schrijft Livius: “partem sanguinis ac caedis paternae cruento vehiculo contaminata ipsa res-

persaque tulisse ad penates suos fertur.” Zoo ook deze omwenteling te Rome: niets stuit hare vaart, noch de grootte van het misdrijf, noch ontzag voor het slagtoffer.’ Velen zullen de vergelijking gezocht, de taal gezwollen, het beeld onjuist vinden; op nieuw hebben wij gehoord, hoe diep de oude vooroordeelen zijn geworteld. ‘Een kerkhoofd opgestaan voor 't recht der Italjanen? Neen aangebeden met den naam van Liberaal? wat kon dit anders wezen, dan dienstbaarheid aan de Eeuw, dan aardsche vruchtbedoeling, dan doornen? En voorwaar, doornen heeft hij geplukt, voor staatsverbeetring hier, herstel van orde en recht?’ Doch ook zij, die niet deelen in onze gevoelens van eerbied en bewondering voor Pio Nono, moeten toch het gematigd, zachtmoedig gedrag en de vergevensgezindheid van den fel gehoonden Souverein erkennen. Reeds begint zijn lijdelijke tegenstand vrucht te dragen, en blijkt even goed berekend als menschelijk en grootmoedig te zijn geweest. Sterbini's populariteit was spoedig verloren. Gelijk alle demagogen, werd hij weldra door het volk voorbijgestreefd. Het ministerie Mamiani nam zijn ontslag. De Kamers vergaderden, maar naauwelijks was het aantal opgekomen leden genoegzaam tot het nemen van eenig besluit: nu en dan had de Prins van Canino gelegenheid om te doen blijken van zijne sympathie voor de zaak der omwenteling, b.v. toen een verzoekschrift van het Romeinsche legioen werd ingediend, dat de bevelhebber te Ravenna zou worden gelast, om den partijganger Garribaldi niet meer te bemoeijelijken. Het volk heeft wel aanvankelijk de vlugt des Pausen met onverschilligheid vernomen; maar toen op den 19^{den} December eenige onruststokers van buiten de tooneelen van Livorno en Genua te Rome poogden te hernieuwen, kwam de burgerwacht bij duizenden op; vorderde van het bewind de verwijdering dezer vreemde rustverstoorders, en drong tevens op het bijeenroepen der Constituerende Vergadering aan. Dit toch, ‘eene Italiaansche Constituante,’ is de leus, waaronder het pausselijk bewind bedreigd en zijn val bewerkt wordt. Een triumviraat, uit Corsini, Galletti en Camerata bestaande, nam voorloopig het staatsbestuur op zich, door de wetgevende Kamers daartoe uitgenoodigd, gaf in eene

proclamatie kennis aan het volk van hun voornemen, om te waken voor orde en rust, en de bijeenkomst der Constituante door alle mogelijke middelen te bespoedigen. De tijdelijke commissie, in een motu-proprio van 27 Nov. door Pius benoemd, verwierf geene gehoorzaamheid: het blijft dus een der zonderlingste verschijnsels van dit zonderlinge jaar, dat eene natie van drie millioen menschen, gedurende eene maand (van 16 November tot 14 December), zonder eigenlijk gouvernement is geweest: - of men moest het bestuur van den Circolo popolare en den overwegenden invloed van Canino Bonaparte als geregeld gezag willen beschouwen. Pogingen, om zich met den verdreven Paus te verstaan, zijn herhaaldelijk mislukt; van zijnen kant houdt deze niet op uit zijne wijkplaats Gaëta te protesteren tegen alle onwettige maatregelen te Rome, en het geweld hem aangedaan. Maar hij weigert, om door middel van buitenlandsche wapenen op den troon te worden hersteld: een tweede voorstel, om het Catholieke Europa te doorreizen, en daarna een groot Europeesch concilie bijeen te roepen, heeft Pius evenzeer afgeslagen; zoodat nu nog het plan der diplomaten overig is, die hem willen bewegen tot eene verplaatsing naar Civita-Vecchia, Bologna of Ancona, onder bescherming, zegt men, eener Fransche vloot. De grootsche ontwerpen der Spaansche kroon, waartegen ook Karel Albert protesteert, vonden bij de regering te Parijs geene goedkeuring. In noordelijk Italië was de partij der omwenteling rusteloos werkzaam, en Karel Albert zag zich genoodzaakt met een ontmoedigd leger, eene uitgeputte schatkist en eene grootendeels weêrbarstige landbevolking, de houding en den schijn aan te nemen van oorlogzuchtige bedoelingen. Uit Genua, waar de revolutionairen hunnen zetel hadden, werd de hoofdstad Turin onophoudelijk bestookt. Reeds in de zitting der Sardinische Gedeputeerden van 4 December deed de minister Papetti mededeeling van het ingediend ontslag door het ministerie, en werd Gioberti genoemd als hoofd van een nieuw bewind. De bevrijding van vreemde overheersching werd steeds voorgesteld als het groote doel; voor het koninklijk paleis werd het Italiaansche vrijheidslied bij herhaling aangeheven; serenades en optogten voor het hotel van Gioberti

gehouden. De Koning, door ongesteldheid verhinderd zich te vertoonen, gaf een ontwijkend antwoord; maar aanhoudend gedrongen, beloofde hij aan de volkswenschen te zullen toegeven, en een bewind te benoemen, dat het vertrouwen der natie bezat. Eerst werd Massimo d'Azeglio naar Turin ontboden; de verstandige, gematigde schrijver van ‘Speranze e Timore,’ waarin hij, met strenge afkeuring der radicale heftigheid, het zeer uitvoerbare plan der Italiaansche ‘moderati,’ van hem zelven en zijne staatkundige vrienden Balbo, Capponi, Ridolfi en Petitti, ontvouwt. Lang vóór de omwenteling had hij aan de politieke volksopvoeding zijne zorgen toegewijd; hij wilde door gewestelijke en gemeente-instellingen het volk opleiden tot den constitutionelen regeringsvorm, kiezers, afgevaardigden, ministers vormen, berekend voor hunne taak. Wat hij van de bekrompen voorstellingen der groote meerderheid verhaalt, gaat alle denkbeeld te boven. Natuurlijk was deze verlichte man de lieveling der opgeruide menigte in de Sardinische hoofdstad niet; - de president der Gedeputeerden, Vinc. Gioberti, wiens schriften ook buiten Italië gelezen zijn, werd in een geheim gehoor bij den Koning ontvangen. Gelijk vroeger het ministerie Montanelli-Guerazzi uit Livorno aan den groothertog van Toscane, werd een ministerie Gioberti uit Genua aan den Piemonteschen Vorst afgedwongen en bijna opgelegd. Gedurende de crisis, en terwijl de Koning weigerde de Kamers te ontbinden, had Gioberti openlijk verklaard, dat hij, geheel vreemd aan al het gebeurde, zelfs niet geraadpleegd was omtrent de zamenstelling van een nieuw bewind. Hij betuigde zijn' afkeer van hen, die uit onkunde, verblindheid of met misdadige oogmerken de bestaande orde van zaken trachtten om te keeren, en zijne verkleefdheid aan de monarchie, de vrijheid en het vaderland. Nu trad hij op als hoofd van een nieuw kabinet, zelf zonder portefeuille, met Sineo, Ratazzi, Ricci, Montezimolo, Durini, Paleocarpa, tot ambtgenooten; Generaal la Marmora bleef met de landen zeemagt belast. Het ministerie kwam tot stand, alvorens eene deputatie van de Genuesche bewegingspartij hare eischen, om de Italiaansche onafhankelijkheid, des noods door den oorlog, te bevorderen, in Turin was aangekomen. De Ge-

deputeerden keurden een wetsontwerp goed, waarbij Parma, Piacenza en Modena, thans nog door Oostenrijksche troepen bezet, met Piemont worden vereenigd. Hagchelijker zal de taak zijn het besluit ten uitvoer te leggen. Na lang de interventie slapende en slepende te hebben gehouden, toont Oostenrijk zich ongezind een duim gronds van het Italiaansch gebied af te staan.

Omtrent de afwisselende phases dier Engelsch-Fransche bemiddeling, zijn uit Parijs belangrijke mededeelingen bekend geworden. Het beloofde congres te Brussel vergadert niet. Sedert de eerst benoemde Fransche onderhandelaar, de Tocqueville, die betrekking heeft neêrgelegd, schijnt alles aan het wankelen. De belangen van Sardinië zullen aan den Marchese Ricci worden toebetrouwd, wiens komst te Brussel herhaaldelijk vermeld en weêrsproken is geworden. Sir Henry Ellis, de gekozen vertegenwoordiger van Engeland, heeft Londen nog niet verlaten: van een Oostenrijksch gemagtigde blijkt niets; wij kunnen dus in de nieuwe benoeming van Frankrijks gelastigde, de Lagrénée, niet anders zien, dan de welwillendheid der Fransche regering. - Men wil, dat, gelijk vroeger, toen de la Marmora, uit naam van Koning Karel Albert, den Maarschalk Bugeaud het opperbevel des legers kwam aanbieden, en nog onlangs, toen Graaf Martini gelijken voorslag aan Generaal Bedeau kwam doen - de autorisatie door het Fransche kabinet alleen is geweigerd, omdat het zich bij de Engelsche ministers verbonden had, gedurende de diplomatieke onderhandelingen niet af te wijken van den weg eener louter vredelievende bemiddeling. Ook aan het voorbijgaan van Lord Minto, den gewaanden aanstoker der Italiaansche beroeringen, en het benoemen van Sir Henry Ellis, bekend door het gelukken van meer dan eene verzoenende zending bij de staten van Amerika, wilde men te Parijs eenige beteekenis hechten. Het gewigt der zaak, handhaving en bevestiging van den vrede der wereld, of het ontbranden van een' bloedigen krijg, kan niet worden ontkend, en vordert wel staatslieden van kalmen, beraden zin. Of de overige Italiaansche staten, Napels, de H. Stoel, Toskane, van het toegekende regt, om zich te laten vertegenwoordigen, zullen gebruik maken, is onzeker; wij ver-

namen alleen, dat de Markies Ridolfi, van den aanvang voor Toscane aangewezen, na drie maanden vruchteloos wachten te Parijs, naar Florence is teruggekeerd, - en dat Koning Ferdinand ‘il re bomba’ de wederkomst van den Engelschen gezant aan het Napelsche hof, Lord Temple, zou afwachten.

Voor Oostenrijk zelf - misschien ook voor Pruissen - blijkt de voorspelling van de Tocqueville waarheid: ‘Les hommes de notre temps s'aperçoivent que les anciens pouvoirs s'écroulent de toutes parts; ils voient toutes les anciennes influences qui meurent, toutes les anciennes barrières qui tombent; cela trouble le jugement des plus habiles; ils ne font attention qu'à la prodigieuse révolution qui s'opère sous leurs yeux, et ils croient que le genre humain va tomber pour jamais en anarchie. S'ils songeaient aux conséquences finales de cette révolution, ils concevraient peut-être d'autres craintes.

Pour moi, je ne me fie point, je le confesse, à l'esprit de liberté qui semble animer mes contemporains; je vois bien que les nations de nos jours sont turbulentes; mais je ne découvre pas clairement qu'elles soient libérales, et je redoute qu'au sortir de ces agitations qui font vaciller tous les trônes, les souverains ne se trouvent plus puissants qu'ils ne l'ont été.’ Nog zullen sommigen zich herinneren, dat ruim een jaar geleden dergelijke vrees door den toenmaligen president Ochsenbein werd uitgedrukt. Zien wij, hoe ze in Oostenrijk verwezenlijkt is. De bejaarde, geachte minister von Wessemberg was afgetreden. Een nieuw bestuur, onder praesidium van Prins Fel. von Schwarzenberg, verving hem. Reeds in het programma van 27 November had de eerste minister verklaard: ‘Wij hebben de ons door Z.M. opgedragen handhaving van het regeringsgezag, met de daaraan verbonden verantwoordelijkheid, op ons genomen; vast besloten om elken inconstitutionelen invloed tegen te gaan, maar evenzeer om geen inbreuk op het uitvoerend gezag te dulden. - Wij verlangen de constitutionele monarchie opregt en zonder voorbehoud; wij verlangen dezen staatsvorm, welks wezen en waarborg wij erkennen in de gemeenschappelijke uitoefe-

ning der wetgevende magt, door den vorst en de vertegenwoordigende ligchamen van Oostenrijk; wij verlangen dien gegrondvest te zien op gelijkheid van regten voor, en op de onbelemmerde ontwikkeling van alle nationaliteiten, alsmede op de gelijkheid voor de wet van alle staatsburgers, gewaarborgd door de openbaarheid in alle takken van beheer, ondersteund door de instelling van vrije gemeenten en van de vrije beschikking der verschillende deelen des lands voor alle inwendige aangelegenheden, zamengeknoopt door den gemeenschappelijken band van een krachtig centraal bestuur. - Een tweeledig doel zullen wij voor oogen houden: volledige handhaving van de aan de Oostenrijksche volken gewaarborgde vrijheid, verzekering der voorwaarden, zonder welke de vrijheid niet bestaan kan. In eene organieke vereeniging met het constitutionele Oostenrijk, zal het Lombardisch-Venetiaansch koningrijk, na herstel des vredes, den zekersten waarborg vinden voor het behoud zijner nationaliteit. De verantwoordelijke raadslieden der kroon zullen pal staan op het terrein der verdragen. Zij voeden de hoop, dat weldra ook het Italiaansche volk de weldaden eener staatsregeling zal genieten, welke de verschillende stammen, onder het genot van gelijke regten, te zamen verbinden moet. - De miskenning van dit eerste regt der natiën, deed in Hongarije den burgeroorlog ontbranden. Daar te lande stonden de in hunne onvervreemdbare regten gekrenkte volken tegen eene partij op, wier eenig doel de omverwerping van de monarchie en de afscheiding van Oostenrijk is. Niet tegen de vrijheid wordt de oorlog gevoerd, maar tegen degenen die het volk in Hongarije van zijne vrijheid willen berooven. Handhaving der monarchie, eene naauwere vereeniging met ons en verwaarborg zijner nationaliteit, dit is het waarnaar dat volk streeft. - De groote taak, welke wij in overeenstemming met de bevolkingen te vervullen hebben, is het daarstellen van een nieuwen band, die alle landen en volksstammen der monarchie tot één groot staatsligchaam moet vereenigen. - Dit standpunt wijst tevens den weg aan, dien het ministerie, met opzigt tot het Duitsche vraagstuk, zal volgen. Niet in het vaneenscheuren der monarchie ligt de kracht van Duitschland. Voor Duitschland, ja, voor geheel Europa, is het eene behoefte, dat Oos-

tenrijk als één staat blijve bestaan. Van deze overtuiging doordrongen, zullen wij de natuurlijke ontwikkeling van het nog niet voltooide werk der staatkundige hervorming afwachten. Eerst wanneer het herboren Oostenrijk en het herboren Duitschland nieuwe en vaste vormen zullen erlangd hebben, zal het mogelijk zijn hunne wederkeerige politieke betrekkingen te regelen.' - De laatste woorden moesten aan de Leden van het parlement te Frankfort als fijne ironie in de ooren klinken: inderdaad, het belang van de debatten, gedurende de jongste twee maanden, was opgesloten in het onderzoek naar de verhouding en betrekkingen met den Oostenrijkschen Staat, en met hoedanigen uitslag! Doch ook gewigtige binnenlandsche gebeurtenissen volgden de optreding van het nieuw staatsbewind. De vorst von Schwarzenberg, graaf Stadion en Bach, zijn zelfstandige staatslieden, ongeschikt om werktuigen in handen eener camarilla te zijn. Men wil, dat al spoedig over de buitengewone volmagten, op Windischgrätz en Jellachich verstrekt, over de inlijving van Hongarije met de overige deelen der monarchie - eene ineensmelting, strijdig met het eens gegeven keizerlijke woord - en over andere krachtige maatregelen ernstige verdeeldheid tusschen keizer Ferdinand I en zijne nieuwe ministers ontstond, en dat, toen deze van ontslag begonnen te spreken, de keizer tot het besluit kwam om zelf afstand van den troon te doen. Hoe dit zij, in den aanvang van December werden de ministers uit Weenen naar Ollmutz ontboden, alwaar keizer Ferdinand in de krooningszaal van het bisschoppelijk paleis, omringd door de leden van zijn Huis, vorst Windischgrätz, den banus Jellachich, en den ministerraad, de kroon nederlegde en plegtig abdiceerde ten behoeve van zijn' neef, Frans Jozef, nadat ook aartshertog Frans Karel van zijne regten had afstand gedaan. Wien kan het vreemd dunken, dat een vorst, even zwak van ligchaam als van geest, tweemaal vlugteling uit het erfgebied zijner vaderen, de zorgen en onrust en kommer van het bewind moede, en verdrietig over de kuiperij en den ondank bij raadslieden en onderzaten, den scepter gaarne overgaf, nu nog te zwaaijen over de felgeschokte, maar nog ongeschonden monarchie. Zijn opvolger sprak in het eerste

manifest van ‘de behoefte en hooge waarde van vrije en voor den tijd gepaste staatsinstellingen,’ van ‘zijne bereidvaardigheid om zijne regten met de vertegenwoordigers zijner volken te deelen,’ van de ‘medewerking van volk en leger en staatsdienaars,’ en vestigde inzonderheid zijn vertrouwen op den geest der steeds getrouwe landbewoners, die door de jongste wetsbepalingen over de afschaffing van het onderdanen-verband en de ontheffing van den grond, in het volle genot der staatsburgerlijke regten getreden zijn. Doodelijke stilte heerschte in den rijksdag te Kremsier, toen de president-minister mededeeling van de gebeurtenis en voorlezing van de acten en protokollen kwam doen. Maar een luid gejuich van de Czeckische afgevaardigden begroette de benoeming van hunnen landgenoot, baron Culmer, tot minister zonder portefeuille, maar met zitting en stem in den ministerraad. De meening werd meer algemeen, dat het nieuwe kabinet eene ontbinding der kamer bedoelde, en den rijksdag van eene ‘souvereine constituerende vergadering’ in een ‘stendischen bijraad’ hervormen wilde. Eene leening van 80 milj., door den minister Kraus voorgesteld, zijnde een derde boven het ontdekte en ongedekte deficit, de gelijktijdige gebeurtenissen in Berlijn en het voorgevallene op de Pruissische vergadering te Brandenburg, hielden den argwaan levendig. Maar de uitkomst heeft dien gelogenstraft. Veeleer heeft de troonsbestijging van den jongen vorst nieuw leven geschonken, zoo aan het leger, tegen Hongarije in aantogt, aan het ministerie tot doorzetting van administratieve hervormingen, als aan de werkzaamheden van den rijksdag zelven, ofschoon de volstrekte onbekwaamheid van vele, van de meeste leden, door geen gouvernementsmaatregelen is weg te nemen. Men vergete slechts niet, dat Oostenrijk sints 1805 geen moeijelijker dagen had door te worstelen. Toen was graaf Stadion, vader des tegenwoordigen ministers, de redder en hersteller van den veegen Staat; maar hij werd in den oorlog tegen Frankrijk niet slechts bijgestaan door bondgenooten, als Rusland, Pruissen en Engeland, maar gesteund door nationale geestdrift voor de zaak der dynastie. Thans heeft de zoon, bij uitputting der geldmiddelen, met een leger van een half millioen krijgs-

lieden, eene constituerende vergadering tegenover zich en eene oproerige bevolking in den rug. Na het bedwingen van Weenen, is prins Windischgrätz de ‘redder van Europa en van Oostenrijk’ genoemd; doch Oostenrijk's heil is niet in het dempen van den October-opstand gelegen, maar in de reorganisatie van de monarchie. Het ministerie Wessemberg had tot grondslag een stelsel van federatie, waarin te veel punten van overeenkomst, van aansluiting aan het gronddenkbeeld der overwonnen partij, losmaking en ontbinding namelijk, gevonden werden, om geen wijziging te vorderen. Nu de orde hersteld was, moest er toenadering zijn tot de vaan des overwinnaars en het behoudend element zegevieren, ook bij de zamenstelling van het bewind. Niet enkel wat dit de wensch van het Hof, het was behoefte der getergde bevolking, die de anarchie moede was. Het vraagstuk, welks oplossing aan dit ministerie wordt voorgesteld, is, hoe het systeem der nationaliteiten met centralisatie te vereenigen. Daarom zijn gelijke regten (Gleichberechtigung) in het programma toegezegd, maar te gelijk de eenheid en kracht der monarchie telkens op den voorgrond geplaatst en gehandhaafd. Evenmin als het ministerie Wessemberg, wil graaf Stadion een slawisch Oostenrijk; maar op welke wijze is het opgewekt nationaal gevoel onder de acht millioen inwoners van den Slawischen stam te stillen of te bevredigen? Dat het onmogelijk zijn zal ze onder Duitsche heerschappij, of onder het overwigt van het Germaansch element te brengen, heeft de geschiedenis der afgeloopen weken geleerd. - De oorlog met Hongarije, aanvankelijk met goeden uitslag bekroond, zou dan door veel ernstiger en bloediger krijgstooneelen worden vervangen. En toch is 't ontegenzeggelijk waar, wat in de nota van Schwarzenberg voorkomt. Oostenrijk is nog heden eene Duitsche bondsmogendheid. Deze stelling, voortgesproten uit de natuurlijke ontwikkeling van duizendjarige betrekkingen, denkt het niet op te geven. Kan het gelukken, gelijk wij opregt wenschen, dat eene inniger zamensmelting der verschillende bestanddeelen van Duitschland tot stand worde gebragt, wordt het werk der staatsregeling behoorlijk voltooid, dan zal Oostenrijk in dit nieuwe staatsligchaam zijne plaats weten

te handhaven. In allen gevalle zou op de toekomstige regeling van den tot nu toe bestaanden Duitschen Staten-Bond wezenlijk worden geanticipeerd, wilde men thans Oostenrijks verwijdering uit den ‘op te rigten Bondstaat’ als uitgemaakt aannemen. Als gevolgtrekking uit deze verkeerde onderstelling komt ons de magtiging voor, bij de nationale vergadering door den minister aangevraagd, om de betrekking met het Oostenrijksche keizerrijk door middel van een gezantschap aan te knoopen. - ‘Wij hebben, even als alle andere Duitsche Bondstaten, een' gevolmagtigde in de zetelplaats van het centraal bestuur. Zijne tusschenkomst zal voldoende zijn om als tot heden de betrekkingen met het ministerie te onderhouden. - Wat wij zoeken is eene oplossing van het groote vraagstuk.’ - Hoedanige die evenwel wezen zou, wordt zelfs niet aangeduid, en het merkwaardig schrijven van Duitschlands eersten staatsman Heinr. von Gagern, stelt de moeijelijkheid ten volle in het licht. ‘De voortduring eener staatseenheid der Oostenrijksche monarchie is onvereenigbaar met de onderwerping van een gedeelte aan eenen Duitschen Bondstaat, zoo als die met het volksverlangen overeenkomstig, onafhankelijk en sterk, worden moet. De nieuwe Oostenrijksche gevolmagtigde bij het centraal bestuur verklaart nu, dat het Oostenrijksche ministerie de politieke bedoeling, die aan het programma van Kremsier ten grondslag ligt, heeft gewijzigd. De regering van den keizerstaat behoudt zich haar antwoord vóór op de vragen, door het ontwerp der constitutie aan Oostenrijk gesteld: het rijksbestuur zal haar de vrijheid hiertoe niet betwisten, maar gelooft, ook na de ophelderingen omtrent de nota van 28 December, dat de toekomst zijne inzigten regtvaardigen zal. - Even weinig als de weg van bemiddeling dáár uit het oog mag verloren worden, waar hij tot bereiken van een doel leiden kan, zoo stellig moet een stelsel van overeenkomst, aangaande het constitutiewerk, worden teruggewezen, als onvereenigbaar met de stelling door de nationale vergadering ingenomen. Waar ook de hoop moge oprijzen, dat de tijd daar is, om den sterken Bondstaat met een duurzaam, gelijkvormig oppergezag in de geboorte te verstikken en door een surrogaat te vervangen, dat min of

meer met den ouden Bondsdag overeenkomt, die hoop zal te schande gemaakt worden. - Doch ook afgescheiden van dit alles, eene onderhandeling met Oostenrijk blijft noodig, eensdeels om de geboorte der Duitsche constitutie, door wederzijdsche verklaringen, te bepoedigen, anderdeels om het onmiddelijk regeringsdoel van het centraal bewind te bereiken en aan zijne verpligtingen te voldoen; daartoe wordt de aanwezigheid gevorderd van een gevolmagtigde, ter plaatse waar de nieuwe inrigting wordt beslist van een rijk, dat voor een groot deel tot Duitschland be hoort en waar zich de middenpunten bevinden van groote Europesche belangen. Op welke wijze de onderhandelingen worden gevoerd, is eene bijzaak. Toen het rijksministerie de magtiging verzocht tot het aanknoopen van diplomatiek verkeer met het Oostenrijksch keizerrijk, is dit geschied omdat het zenden van rijks-commissarissen op een uitvoerend gezag berust, dat Oostenrijk aan het centraal bestuur niet toekent.'
Ziedaar de zaak uit het Duitsch oogpunt beschouwd en voorgesteld. Het is wel de oude politiek! Reeds eenmaal heeft Oostenrijk de hervorming der Bondsacte en de vestiging van een krachtig Duitschland, langs vreedzamen weg, verhinderd, zoo als de bescheiden, door Radowitz en Blittersdorf uitgegeven, ten duidelijkste bewijzen. Thans bekommert het zich niet om de besluiten der nationale vergadering en het centraal bestuur, laat het herhaald opontbod van troepen onbeantwoord, weigert zijne bijdragen voor de Duitsche vloot en het afkondigen der rijkswetten, wil het verbod, om geld uit te voeren, niet opheffen, en zendt uit 80 kiesdistricten geene afgevaardigden naar Frankfort; zoo als het reeds vroeger zijn gezant te Kopenhagen liet, terwijl Pruissische en andere troepen in Sleeswijk vochten, en toch wil het Duitschland beletten zich een zelfstandig bestaan te verwerven! Vanwaar, terwijl den 27sten November het kabinet te Ollmütz, Duitschland en Oostenrijk nevens elkander zich wilde laten verjongen en ontwikkelen, ten einde eerst dan de verbinding van beiden vast te stellen, dat het nu eene gansch andere, bijna dreigende taal voert? Is het misschien omdat de Hongaarsche oorlog ten einde spoedt?..... Reeds vóórdat deze verwikkelingen haar toppunt hadden bereikt,

waren de Oostenrijksche staatslieden uit het bewind te Frankfort getreden; had de bekwame gezant van het centraal bestuur aan het hof te Londen, baron von Andryan, - mede een Oostenrijker en de lang onbekend gebleven schrijver van het belangwekkend boek: ‘Oesterreich und dessen Zukunft,’ waarin voor zeven jaren de gebeurtenissen van 1848 voorzegd en de val van Metternich's stelsel werd aangekondigd, - zijn ontslag gevraagd, en hadden vele Oostenrijksche afgevaardigden het Frankforter parlement verlaten. De jongste besluiten dezer vergadering omtrent de erfelijkheid en den duur van een rijks-opperhoofd deden een oogenblik vermoeden, dat het ‘surrogaat der Bondsacte,’ door Engelsche staatslieden áls het eindresultaat van al de Duitsche woelingen en bewegingen voorspeld, door den minister von Gagern met verontwaardiging afgewezen, werkelijk de afwisselende tooneelen besluiten zou. Aan de geschiedenis blijft voorbehouden het fijngesponnen weefsel te ontdekken, Beijerens onderhandsche pogingen, de dubbelzinnige houding van Hannover en Wurtemberg, niet 't minst buitenlandschen invloed. Nu weder leert een blik op de stemminglijst, hoe scherpe afscheiding Noord- en Zuid-Duitschland, de linie boven en beneden den Main, verdeeld en verwijderd houdt. Verschil in godsdienst, in materiële en morele belangen, schijnt eene zamensmelting, eene innige verstandhouding zelfs, nog lang te zullen beletten. Één der bekwaamste tolken der publieke opinie in Duitschland, het Keulsche dagblad, beschouwt de Duitsche eenheid als verloren. ‘Finis Germaniae,’ is het opschrift van een artikel, waarin de schoone droomen van Maart met de huidige wezenlijkheid worden vergeleken. Voorbarig welligt, want de behendige politiek van Pruissen is nog niet ontsluijerd. Hoe euvel werd het vroeger geduid, dat de koninklijke woorden van 21 Maart: ‘Preussen geht fortan in Deutschland auf!’ in den eigenlijken zin werden opgevat: ‘es war schmähliches Unrecht dies als Gelüste nach der Kaiserkrone zu deuten.’ Gesproken in dagen van uiterst gevaar, toen Duitschland door het 50er-committé werd bestuurd, toen de republiek het zuiden bedreigde, toen Hecker's vrijscharen de benden uit Frankrijk onder Herwegh te hulp rie-

pen, toen ieder' oogenblik een oorlog met het buitenland kon ontbranden, moesten ze niet anders beteekenen dan dat Pruissen voortaan ‘geheel en uitsluitend’ tot den aanstaanden Bond behooren, in de lotgevallen van Duitschland deelen, en zijn koning bij uitsluiting een Duitsch koning zijn zou. - Misschien zullen de loop en afloop der debatten te Frankfort, en het besluit door Frederik Willem te nemen, weldra een' duidelijken commentaar op de koninklijke woorden geven. - De triomf van zijne binnenlandsche staatkunde is, aanvankelijk met goede wenschen en sympathie, door de meerderheid des volks begroet. Alleen deze zonderlinge vorst kon op zoodanige wijs zijn doel bejagen. Eene constitutie, die de verwachting der hevigste democraten overtreft, maar geoctrooijeerd; alles liever, dan afstand doen van het ‘bij de gratie Gods.’ Reeds worden de kiezers, welhaast de leden der wetgevende kamers, met de herziening belast, alom benoemd; het zou te betreuren zijn, indien de uiterste partijen, ‘de ultra-democraten en ultra-diplomaten,’ elkander de hand reikten en ook hier alles bedierven. Men spot wel met de vrees voor reactie. Graaf Arnim-Boytsenburg schrijft: ‘Die Ethnologie ist bekanntlich in neuester Zeit um einen neuen Völkerstamm “die Reactionaire” bereichert. Nach den ethnographisen Forschungen der Sachverständigen, namentlich auch der Kölner Zeitung, lebt dieser Stamm vorzugsweis in Pommern und der Uckermark. Er soll, wie die Bewohner dieser Gegenden überhaupt in diesem Rufe stehen, sehr “perfide” sein, was sich insbesondere dadurch zeigt, dass er das sagt, was viele andere denken.’ Dat er echter eene magtige partij in Pruissen bestaat, die de gulden dagen van vroeger terug wenscht, en dat bepaaldelijk vele landgemeenten afkeerig zijn van de in te voeren nieuwigheden, ze mogen dan binnen of buiten de landpalen van Pommeren en Uckermark leven, is èn van elders gebleken, èn zelfs in eene aanspraak des konings zijdelings erkend.

Bij de voortdurende schorsing der Britsche parlementaire beraadslagingen, werd de aandacht meer op het buitenland gevestigd; maar inzonderheid wekte belangstelling het opko-

men eener nieuwe partij, die door het aandringen op financiële hervorming en bezuiniging eene snaar deed trillen, welke altoos weêrklank vindt. De aloude, erfelijke wijsheid der Engelsche staatslieden doorzag het gevaar, en haastte zich, door het wegnemen van misbruiken en het voorkomen van billijke wenschen, de kracht van dien magtigen hefboom te breken. Want het waren hier geene staatkundige tinnegieters, geene ‘coffee-house politicians,’ noch baatzuchtige volksleiders, die den toon gaven. Het was Rich. Cobden, nog fier op zijne behaalde zegepraal over de grondbezitters; onlangs bespot, toen hij op vermindering van land- en zeemagt durfde aandringen; thans door de ministeriëele toezeggingen en Frankrijks voorbeeld in 't gelijk gesteld: - het was de doorkundige financier Mac-Gregor, vroeger in ‘the Board of trade,’ nu in het parlement eene eervolle plaats bekleedende, wiens voorslagen omtrent eene wijziging van het handelstarief in 1840 door de tories met afkeuring ontvangen en verworpen zijn, doch dikwijls met naberouw herdacht, toen de maatregelen van Sir Robert Peel veel drukkender bepalingen oplegden. Het behoeft naauwelijks vermelding, dat mannen van zoo praktischen zin niet enkel afbreken, maar duidelijk aanwijzen, waar en hoe kan worden opgebouwd. De tweede helft van Mac-Gregor's plan bestaat in eene vereenvoudiging van het stelsel der inkomende regten (die tot acht hoofd-artikelen zouden beperkt worden), vereenigde administratie van accijns en zegel, en eene heffing van 5 pCt. op zekere opgegeven bezittingen. - Uit Britsch Indië luiden de berigten ongunstig: het bewind van Lord Dalhousie heeft met ernstige moeijelijkheden te kampen; - eene zamenzwering onder den krijgshaftigen stam der Seikhs; kleine nederlagen van het Anglo-Indisch leger; een zeker wantrouwen in de politiek van Lord Hardinge werden openbaar. Daarentegen neemt de Engelsche invloed in Perzië toe, welks nieuwe Schach, de jeugdige Nussur-Ouddin, vooral door toedoen van den Engelschen gezant, tot het rijksbewind is verheven. - Vele staatslieden van naam zijn Lord Geo. Bentinck in het graf gevolgd: de vertegenwoordiger van Liskeard, Charles Buller, in het armwezen doorkneed, vol geest en vernuft, wiens proefstuk, het

bekende rapport van Lord Durham over Canada, als meesterstuk geroemd werd; - Lord Melbourne, die zeldzame bekwaamheid onder het laisser-aller en de gemakkelijke vormen van de groote wereld wist te verbergen, jaren lang Engelands eerste minister, die Koningin Victoria in de Britsche politiek inwijdde, en aan haar hof, in de gezelschappen van den goeden toon, of in den kring van staatslieden en geleerden gelijkelijk op zijne plaats was; - Lord Auckland, wiens opperbestuur in Indië door de nederlagen in Affghanistan en Cabul altoos onvergetelijk zal zijn, maar wiens groote verdiensten zelfs door deze ramp niet worden uitgewischt. - Macaulay besteedt de vrije uren, die de kiezers van Edinburg hem geschonken hebben, om weder te keeren tot de ‘Musae leniores.’ De Engelsche geschiedenis sedert de troonsbeklimming van Jacobus II, door Fox en Mackintosh reeds beschreven, maar niet afgewerkt, is nu opgevat door dezen uitstekenden schrijver, den eersten Essayist van Engeland. In het tweede deel wordt Willem III geteekend op eene wijze, belangwekkend voor alle Nederlanders, wien het niet ontbreekt aan het Nederlandsche hart, of die in onze ingenomenheid met den grooten Europeër deelen.

De keuze van den Voorzitter der Fransche republiek was overeenkomstig met de algemeene verwachting. Prins Lodewijk Napoleon vereenigde vijf millioen stemmen op zich. Wij willen de onwaardige, schandelijke middelen niet ophalen, waarvan de partijzucht zich bediend heeft. Blijkbaar was het een protest van de meerderheid der Fransche bevolking tegen de gebeurtenissen en handelingen der laatste maanden: - hier en daar nog een flikkerende weêrschijn van de oude glorie en van dankbare herinnering aan den man, die - om met Guizot te spreken - twee weldaden aan Frankrijk schonk: ‘deux choses d'un prix immense: au dedans, l'ordre civil solidement constitué; au dehors, l'indépendance nationale fortement établie par la gloire.’ Ook hij had menigmaal met zelfvoldoening gevraagd: ‘Qui est comme moi l'élu de la nation, de seize millions d'hommes?’ Opmerkelijk en ook niet onopgemerkt gebleven is de groote invloed, het overwigt der departementen bij deze verkiezing.

Omnes pagani Caesariani. ‘M. Louis Bonaparte est plutôt l'élu des provinces que de la capitale, et nous devons ajouter: il est plutôt l'élu des campagnes que des villes.’ Elders ook brak die weêrstand tegen het centralisatie-stelsel door. In de vergaderingen der ‘Conseils généraux,’ wier werkzaamheden zich volgens het wettelijk voorschrift tot departementale zaken moeten beperken, is meer dan één spreker met heftigheid opgekomen tegen de Parijsche dwingelandij. ‘Men moet ons niet langer uit Parijs omwentelingen pr. post toezenden of opleggen: want nu zou 't geen staatkundige omkeering, maar eene maatschappelijke zijn. - In Junij hebben de departementen wel hun verzet getoond. Is 't waar, dat wij dagen als 24 Februarij, 15 Mei, 13 Junij hebben doorgebragt? dat wij des avonds inslapen met de vraag, wat wij den volgenden morgen wezen zullen?’ Een ander zegt: ‘Wij leveren aan Europa het zonderlinge schouwspel van eene natie van 35 millioen menschen, die blootstaan de wet te ontvangen van 20 of 30 duizend oproermakers, die een straatgevecht houden, en Frankrijk behandelen als een overheerd land. Hebben wij 't weinige maanden geleden niet aanschouwd, dat een handvol misleide mannen, - ondersteund door de werkeloosheid van sommigen, den schrik van anderen, de oogluiking van velen, en bovenal door de onbekwaamheid van het gouvernement, - zich van het heiligdom der nationale vergadering meester gemaakt en de uitgelezenen des lands verdreven hebben? Algemeen verklaart zich weerstand tegen de tirannij der hoofdstad; een hevige zucht, om zich aan haar juk te onttrekken, valt in 't oog zelfs van het centraal gezag. Geene zamenzwering is dit, nog minder een denkbeeld van federalismus; het is een open, weldoordacht plan; eene algemeen gevoelde behoefte van billijkheid; de provinciën van Frankrijk willen, evenmin als de oude gewesten van Gallië, dat hare belangen verzwolgen worden binnen Rome.’ - En het is niet alleen Bordeaux en de Gironde, die een uitgewerkt stelsel hebben overgelegd van zoogenoemde ‘decentralisation administrative,’ ook te Rennes en in Rijssel, ten noorden en westen, in de rustigste, meest arbeidzame hoofdplaatsen werd die taal gevoerd. Men herinnert zich, hoe in den voorleden

zomer de representant Bechard bij de nationale vergadering aan soortgelijke denkbeelden ingang zocht te geven: - eene poging destijds mislukt. In het nu zoo veel geruchtmakend voorstel van Rateau straalt dezelfde geest onmiskenbaar door, zoo als blijkt zelfs uit het gematigd verslag van den rapporteur Grévy; de nu geopende discussiën zullen er ongetwijfeld sporen van vertoonen. Het is de verkiezing van den President, welke ons tot deze uitweiding bragt, en wij willen van dit onderwerp niet scheiden, zonder een woord van hulde en vereering aan het gedrag van generaal Cavaignac te hebben gebragt. Nooit was hij grooter dan op den dag zijner aftreding, toen hij in weinige, edele woorden het bewind nederlegde, na reeds vooraf door zijne waardige houding de sympathie van politieke tegenstanders te hebben verworven. Zeldzame verloochening in Frankrijk en in dezen tijd! Van zijnen kant erkende de nieuw verkozen en onverwacht uitgeroepen Voorzitter in zijne beknopte toespraak, dat het gedrag van den generaal zijn eerlijk karakter waardig was geweest, en overeenkomstig dat gevoel van pligt, hetwelk de eerste eigenschap is van het hoofd eens staats. Hij zou trachten, zoo al geene groote, dan toch goede daden te verrigten. Ondanks de betuigingen evenwel van vertrouwen op de ministers, die hij zich gekozen had, regtschapen, bekwame, vaderlandlievende mannen, met Odilon-Barrot aan het hoofd, is er spoedig verschil van gevoelen tusschen den Voorzitter en enkele dezer staatslieden ontstaan. Met verbazing las men tien dagen na de benoeming het verslag van Léon de Maleville, minister van binnenlandsche zaken, te weeg gebragt door een Napoleontisch briefje, waarin de President de overbrenging eischte van processtukken betrekkelijk zijne vroegere avontuurlijke aanslagen. Reeds was het ministerie ernstig geschokt door een besluit der nationale vergadering, waarbij een amendement werd aangenomen, door het lid Anglade voorgesteld, door den minister Passy krachtig bestreden, om de belasting op het zout tot een derde te verminderen. Men weet, dat de afschaffing dezer gehate belasting door het provisioneel bewind met den aanvang des jaars was toegezegd; maar de schatkist, uitgeput en ledig als ze is, kon naar het oordeel

van alle deskundigen haar bedrag niet ontberen, en de minister der geldmiddelen Passy, tegenover een deficit van 86 millioen over 1848, van 107 voor het loopend jaar geplaatst, had het volledig behoud voor zes maanden voorgesteld. - Overal hoort men zeggen: ‘de republiek zal ons even duur te staan komen als de invasie: reeds heeft ze in tien maanden een half milliard gekost.’ - De vervanging van den Heer de Maleville door Léon Faucher - als staat- en letterkundige gelijkelijk beroemd - is straks door nieuwe bezwaren gevolgd geworden. Van alle kanten werd nu aangedrongen op de ontbinding der nationale vergadering; tallooze petitiën kwamen uit de departementen in, ondanks het herhaaldelijk genomen besluit der volksvertegenwoordigers, dat zij niet zouden uiteengaan voor de voltooijing der organieke wetten, wier aantal zeer onlangs was bepaald. Wordt het voorstel Rateau aangenomen, dan zal Frankrijk ten derden male worden overgeleverd aan de kansen en woelingen en stormen van het algemeen stemregt. Wordt het afgestemd, dan zijn welligt ernstige schokken te duchten; want te ontkennen is het niet, dat bij alle kunde en eerlijkheid en moed der leden, toch aan de vergadering ontbreekt wat de hoofdkracht uitmaakt van iedere vertegenwoordiging, - zekere overeenstemming tusschen de representanten en hen die zij vertegenwoordigen. - De hevige, dreigende taal der clubs heeft de regering een wets-voorstel tot verbod en opheffing doen voordragen, waarop de bergpartij eene acte van beschuldiging tegen haar grondt, door Ledru-Rollin ingediend. Merkwaardige overeenkomst! Elf maanden geleden werd gelijk voorstel op soortgelijke aanleiding door den voorzitter des ministerraads tegen den toenmaligen presiderenden minister en zijne ambtgenooten overgelegd! - Tijdens het bewind van generaal Cavaignac, had de gematigde minister Dufaure meermalen zijn voornemen aangekondigd om dergelijk verbod tegen de clubs aan de vergadering voor te slaan. Aan de dringende noodzakelijkheid van den maatregel, het volkomen uitroeijen dezer broeinesten van muiterij en oproer, valt dus wel niet te twijfelen. En toch, kan men gelooven, dat Frankrijk den cyclus zijner omwentelingen heeft afgeloopen, wanneer men zoodanige uitkomst vergelijkt bij de zegeningen

en beloften, die men zich van den veranderden regeringsvorm en van nieuwe instellingen had voorgespiegeld?

Met hoeveel bedachtzamer tred gaat België voort aan het verbeteren, hervormen en vereenvoudigen te arbeiden. Daar is het geen gewelddadig omkeeren, geen poging om, zoo als Burke schreef: ‘to invoke the powers of hell to rectify the disorders of earth!’ Indachtig aan de les, die de grootste staatslieden en diepzinnigste denkers hebben aangeprezen, van Aristoteles en Baco tot Montesquieu en Burke, dat alle politieke verandering geregeld en langzaam moet voortgaan, - verzuimt het gouvernement niet te besnoeijen en te bezuinigen wat overtollig is of niet door ware volksbehoefte wordt geregtvaardigd. Een jeugdige staat, die tien jaren lang een leger op den voet van oorlog moest houden, 250 millioen aan ondernemingen en openbare werken ten koste legde, voor oude en nieuwe schulden te zorgen had, nu laatstelijk misgewas en invallen van buiten had te verduren, en toch zonder deficit bleef, mag zijne bestuurders roemen. Eene staatsregeling, die zulke uitkomsten mogelijk maakt, kan wel niet zonder eene aanbevelenswaardige zijde zijn. Bemoedigend verschiet voor Nederland! Daaraan worden onze volgende Beschouwingen toegewijd!

Bibliographisch album.

Drenthsche Volksalmanak, 1849. *Dertiende Jaar. Te Koevorden, bij D.H. van der Scheer*. 227 *bldz*.

Wanneer het nieuwe Jaar, met vriendelijken drang, eene heusche ontvangst verzoekt, voor zijn' veelkleurigen oogst van Jaarboekjes en Almanakken, dan gebeurt het ons vaak, dat we den tooi van verguldsel en prachtband voorbijzien, om het eerst onze opmerkzaamheid te schenken aan nederiger boekjes, die, onder een bescheiden uiterlijk, niet zelden grooter innerlijke waarde verbergen. Dan valt ons veeltijds de ‘Drenthsche Volksalmanak’ in handen, omdat wij gewoon zijn in dit echt provinciale jaarboekje, menige bijdrage aan te treffen, die niet slechts van plaatselijk, meestal van algemeen historiesch belang verdient geächt te worden. Is het dan wonder, dat we ons, met eenige vergeeflijke vooringenomendheid, zett'en tot de lezing van dezen ‘dertienden Jaargang,’ die ons ter aankondiging was toegezonden; tevens, dat het ons genoegen deed te ondervinden, dat het Jaarboekje voor 1849, niets behoefde te verliezen van de sympathie, welke ieder voorgaande reeds voor zich had verworven? Wij willen de lezers van ons Tijdschrift, door eene korte opgave van den inhoud en de strekking der bijdragen, in dit Jaarboekje vervat, inlichten, nopens hetgeen zij te verwachten hebben; daardoor meenen wij, te gelijker tijd, het gunstig oordeel te motiveeren, dat wij aanvankelijk over den ‘Drenthschen Volksalmanak’ uitspraken.

Op den Kalender en een aanhangsel, dat al het wetenswaardige behelst omtrent Jaar- en Weekmarkten, benevens een proefje van Drenthsche statistiek, om niet te spreken van de vermelding der bij ons zigtbare- of onzigtbare Zon- en Maaneklipsen, voor 1849, volgt het ‘Mengelwerk.’ De ijverige van Schaick levert, in zijn opstel: ‘Dwingeloo en onderhoorige gehuchten,’ eene ‘vlugtige schets der Hervorming in Drenthe, ten behoeve

van hen, die minder in staat zijn zich de bronnen aan te schaffen, waaruit zij hieromtrent in 't breede kunnen toegelicht worden.' Wij willen deze bijdrage niet anders beoordeelen, dan naar den maatstaf, dien de schrijver ons zelf in de hand gaf; wij zijn hem dank schuldig voor de mededeeling van bijzonderheden, die, in verband beschouwd met het eigenaardige, dat het Drenthsche element altijd heeft gekenmerkt, een verrassend licht werpt op vele omstandigheden uit de jeugd der Hervorming. Wij veréenigen ons met den wensch des schrijvers, dat het meegedeelde strekken mogt, om, hier of daar, iemand op te wekken, die dit onderwerp tot een punt van opzettelijke behandeling zoude willen maken, en houden ons aanbevolen voor dergelijke mededeelingen, als resultaten van zijn eigen onderzoek. Misschien zal een volgend opstel, dat zich aan het geleverde aansluit, beter den gekozen titel regtvaardigen, dan deze 'vlugtige schets' het doen kan.

De 'Beschouwing van den tegenwoordigen tijd door eenen ouden van dagen,' onder het motto van Cherbuliez: 'La démocratie est pour les nations un état maladif, dans lequel leurs sentiments prennent un caractère fievreux, leurs idées une exageration et une mobilité, qui tiennent du délire,' - is een hartelijk woord, dat zijn ontstaan te danken heeft aan den indruk, dien de chaötische toestand, waarin het staatkundig, het verstandelijk en zedelijk Europa, sinds eenigen tijd, verkeert, bij den schrijver veroorzaakte. Het zou moeijelijk zijn, zegt hij, de vraag te beantwoorden waardoor zoo vele verschrikkelijke verschijnselen zijn ontstaan; hij wil 'geene vermetele poging wagen tot oplossing van al het geheimzinnige, dat te dezen bestaat,' maar 'eenige beschouwingen te berde te brengen.' Volgens deze, zijn de voornaamste 'ziekteverschijnselen', die zich bij onze kranke maatschappij openbaren, van dubbelen aard; zij hebben betrekking op den toestand van het spirituëel; op den toestand der materie. De S. betreurt, bij den vooruitgang der 'intellectuele', den teruggang der 'zedelijke wereld', en haalt het 'Babel onzer dagen' aan, als een treurig bewijs voor de gegrondheid zijner beschouwingen; dan geeft hij, onder de semiotiek van dien ziekelijken toestand, 'eene eerste plaats aan het vroeg rijp zijn als het ware van de jeugd, bijzonderlijk van de jongelingschap;' verder noemt hij 'het misbruik maken van talent in den tegenwoordigen tijd, zoowel bij schrijvers als sprekers in openbare vergaderingen,' eindelijk 'de overdrijving, waardoor de latere tijden zich ook bijzonder hebben gekenmerkt.' Het 'materiëel bederf, hetwelk in verband vooral met de andere bestaande kwalen der maatschappij, van hoogst gevaarlijken en zeer dreigenden aard is,' heet 'Pauperisme.' De S. beschouwt de opheffing van dit kwaad, als eene levensvraag, maar bejammert het tevens, dat de oorzaken van dien kanker niet alle en geheel bekend zijn; dat de opheffing daarvan buiten de magt der menschen ligt, en komt eindelijk tot het tamelijk ontmoedigend besluit, 'dat de maatschappij in een' ziekelijken toestand verkeert; dat de mensch niet in staat zal wezen de mogelijke, zoo niet waarschijnlijke ontbinding dier maatschappij voor te komen.' De S. geeft zijn opstel niet voor volledig, gelijk men dan ook a priori weten kan, dat zulke belangrijke en veelomvattende onderwerpen, als hij zich koos ter behandeling, niet, in een twintigtal kleine bladzijden, grondig kunnen besproken worden; maar zeker is zijne taal, die eener innige overtuiging. Ofschoon wij de vrijheid nemen, met den schrijver, hier en daar, in gevoelen te verschillen; ofschoon zijne zienswijze niet overal de onze is; ofschoon de wensch soms bij ons opkwam: dat hij er in geslaagd ware, zijne

subjectiviteit wat meer achteruit te dringen, - doen wij tevens hulde aan de hartelijkheid en wèlgemeendheid van zijn gevoel, en wenschen voor *hem* en *ons*, dat de ‘zwarte tijd,’ dien hij zich naderend voorstelt, in eene toekomst van gloed en licht zal worden opgelost!

Hierop volgt een, tot nu toe, ongedrukt ‘besluit van H.H. Gedeputeerde Staten van Drenthe, van den 5 Augustus 1674,’ betrekkelijk het Drostambt van Drenthe, dat, volgens het gevoelen der concludanten, onwettig aan Johan van Welvelde tot Oosterbroeck, als plaatsvervanger van den Drost ‘generaell Rabenhaupt,’ die in het leger verkeerde, was opgedragen. Deze mededeeling staat in verband met een stuk, betrekkelijk de begeving van het Drostambt in Drenthe, door den schrijver (Mr.) S. G(ratama?) in den jaargang voor 1841 van het onderhavige Jaarboekje geplaatst, en is, ook om de daarbijgevoegde explicative aanteekeningen, belangrijk.

Mr. L. Oldenhuis Gratama werpt ‘een' blik op de belastingen en den materiëlen toestand van 't landschap Drenthe, in 't begin der XVIIde eeuw.’ Het is de kritische blik des kenners, die in iedere bijzonderheid bewijst, de geschiktheid tot oordeelen te bezitten. Daarom zal het u dubbel lief zijn van hem te vernemen, dat er voor Drenthe's materieële ontwikkeling gunstige voorteekenen zijn, die door ‘ijver en volharding,’ tot hooge beteekenis kan worden opgevoerd.

Het ‘Fragment eener bijdrage in het Departement Meppel, der Maatschappij: Tot Nut van het Algemeen,’ is een herinneringsoffer aan de nagedachtenis van den Ontvanger der Directe Belastingen, H. Schummelketel, die naar de schets, welke de spreker van den gestorvenen ontwierp, zulk eene openlijke hulde wel waard schijnt geweest te zijn.

Daarop volgt de authentieke overzetting eener latijnsche Belyingsacte, over het ‘Transport, dat Reynold van Covorden gedaan heeft den Bisschop van Utrecht tot Bisdom's behoef van de Heerlijkheid van de stad ende slot van Coevorden, mits daarvoor ontfangende vijftien duisent oude Vrankrijksche schilden.’ De menigvuldige formaliteiten bij de overdragt, in dit stuk vermeld, door zeer belangrijke archaeologische aanteekeningen verduidelijkt, maken het geheel tot een historisch ‘curiosum,’ dat men, met belangstelling, lezen zal.

De uitgever van het Jaarboekje levert ‘eene bijdrage tot de geschiedenis der belegeringen van Koevorden, in de jaren 1672 en 1673,’ uit de rekeningen en resolutiën van het Stads-Archief, nopens geleden schade aan huis en hof, ter instantie van Johan Rutger van den Camp, bezitter van de heerlijkheid: ten Klooster, bij Koevorden.

Het ‘Overzigt der Oudheden in Drenthe’ is geschreven naar aanleiding van het onlangs verschenen werk van Dr. L.S.F. Janssen, ‘Drentsche Oudheden’ (Utrecht, bij Kemink en Zoon, 1848) en levert ‘een verkort en populair overzigt der Drenthsche oudheden, dikwijls met de woorden des schrijvers en weglating der aanhalingen, zonder bijvoeging van eigen denkbeelden of die van anderen.’ Daarin worden de Hunebedden; de oude grafsteden, behalve deze Hunebedden; het problematische Hunsow, de Valtherbrug, enz., behandeld, hetgeen te zamen zóoveel belangrijks en wetenswaardigs oplevert, dat de lust wakker wordt, om zich zelf op te maken naar de bron, waaruit de opsteller dezer bijdrage heeft geput.

Hierop volgt eene ‘naamlijst der Drosten in Drenthe,’ onder de regering der Utrechtsche Bisschoppen, van 1141, tot op onzen tijd (1846); dán ‘nog eene

bijdrage tot de geschiedenis der XVIIde eeuw,' bestaande in het adres van een' Eigenerfde te Havelte, waarin hij aan den prins Joan Maurits van Nassau verzocht: 'dat hy suppl. voor hem en syn Familie en haeve en vee moge gesalvaguardeert syn en blyven om te mogen neffents andere ingesetenen van Havelte vry ongemolesteerd te wonen sonder dat van eenige staatsche partyen hem molest mag aangedaen worden,' op welk verzoekschrift een eigenhandige appostille van Maurice P. de Nassau (d^{o}. 4 Augusti S.N. 1673) is gesteld geworden.

De Heer P.S. van der Scheer levert het begin der 'geschiedenis van Koevorden van de vroegste tijden, en die harer vestingwerken met de omliggende landen.' Dit eerste gedeelte van een historisch merkwaardig onderzoek doet ons verlangen naar 't vervolg.

Het 'vierde vervolg' der 'Proeve van een Woordenboekjen van den Drenthschen tongval en 't Drenthsche taaleigen,' door den heer A.L. Lesturgeon, bevat belangrijke opmerkingen, waarvan er eenige, als verbeteringen bij een der vroeger uitgegeven fragmenten, moeten gevoegd worden, andere geheel nieuw zijn.

Hebt ge hier, lezer! in een betrekkelijk klein bestek, nu niet veel nieuws en wetenswaardigs bijéen, en heb ik, door de vlugtige beschouwing van wat de Drenthsche Volksalmanak u aanbiedt, bij u het verlangen opgewekt, om het Jaarboekje zelf eens in te zien? Wij durven u de verzekering geven, dat ge het niet onvoldaan uit de hand zult leggen!

En de Poëzij? Er is niet veel van te zeggen, dan 'qu'elle y brille par son absence;' ze wordt hoogst armoedig vertegenwoordigd. Wij slaan een' enkelen blik op de verzen in onzen Almanak. Het eerste is van H. Ilpzema Vinckers en heeft ten titel: 'Aan eene vriendin op haar geboortedag.' Gelegenheidsgedichten zijn wèl 't minst geschikt om ze aan het publiek mede te deelen; 't zijn gewoonlijk uitingen meer van het gevoel dan van het verstand, slechts bij uitzondering in vloeijende en bevallige verzen voorgedragen en meestal arm aan aesthetische waarde. Nu behoort het onderhavige vers geenzins tot de uitzondering. 't Heeft de verdienste van hartelijk gemeend te wezen; dit is, in elk geval, eene deugd, die men vaak in beter verzen, te vergeefs zou zoeken. - 'Zang' naar Milnes, door S.J. van den Bergh, is beneden het talent des Dichters. Wat hebt ge, meester, dezen Jaargang karig beschonken en waarom, in uwen overvloed, niet een' milderen greep gedaan? - Eene navolging van Herman Margraff, 'Lente de Dichteres,' verraadt, onder haar Hollandsch gewaad, te veel haren uitheemschen oorsprong, om Hollandsch te mogen heeten. - De 'Liederen naar Hölty,' door B.Ph. de Kanter, hebben geenszins gewonnen door de overzetting. Of vindt gij de naïveteit, het eenvoudig verhevene van het oorspronkelijke:

Grabe, Spaden, grabe!
Alles, was ich habe,
  Dank ich, Spaden, dir!
Reich' und arme Leute
Werden meine Beute,
  Kommen einst zu mir,

weder in het:

Graaf maar voort, mijn spade
Voor geen mensch genade!

Grijsaard, kind noch bruid!
Rijke of arme lieden,
Niemand zal 't ontvlieden:
't Wordt mij al te buit! -?

De vertaling der volgende coupletten is, onzes inziens, niet beter geslaagd. Het versje: ‘Aan een droombeeld’ is minder rijk aan gedachten, minder schoon in vorm, dan het Hoogduitsche, en of ge, in de strophen ‘aan de Maan,’ de eroto-melancholische bede van Hölty herkennen zoudt? Wij gelooven het niet. - Dan volgt eene uitboezeming van de Thouars aan ‘Alst,’ (de vriendelijke lezer denke hier aan Artemisia Absynthium L.) zoo als hij alléen die ontboezemen kan! De verzoeking is te sterk; we moeten eenige regels afschrijven:

Tegenbeeld van rozenknoppen,
Nektar, nardus en Amoom,
Van de geurenrijkste droppen
Uit des levens zoetheidsstroom;

Treffendst tegenbeeld van vlieten
In Sabéaas tooverbeemd,
Als by zielen overgieten,
't Harte liefde geeft en neemt:

Wie U ook verroekelooze,
Spichte, onaangeziene plant!
Virtuoos en virtuose
Zijn door U aan God verwant!

Make uw vocht ook tal van zielen
Weduwen van valsch geluk,
Het beveiligt levenskielen
Voor een eindeloozen druk!

't Vergemakkelijkt ons reizen;
't Verwaarschijnlijkt immer, wat
Nimmer koning in paleizen,
Als zijn ideaal aanbad.

ô De bitterheid der tranen
Maakt het brood des levens zoet,
Dat by overwolkte manen
Den nachtwandlaar: DICHTER, *voedt*!

En zoo gaat de Dichter al voort, in nog dertien coupletten, nu eens in steigerende vlugt, dan weêr met keurig berekende daling. Als gij, na het lezen der aangehaalde regelen, nog zoudt kunnen twijfelen aan de poëtische gave van onzen zangerigen Marquis, of, met terugzigt vooral op de caesuur, in den laatsten regel, hem misschien een onbescheiden gebruik verwijten der ‘licentia poëtica,’ dan zou het ons leed doen, om uwe sympathie, voor alles

wat grootsch gedacht, edel gevoeld en verheven is uitgesproken. We moeten u het genot der volgende strophen in het Jaarboekje zelf laten opzoeken; lees ze, en, als ge ze mij verklaren kunt - ‘tu mihi magnus eris Apollo!’ - De laatste dichterlijke bijdrage: ‘Aan Drenthe,’ van B.J., is ontegensprekelijk de beste. Het verwonderde ons, dat de Poëzij, in het Jaarboekje, niet een minder algemeen, een meer provinciaal karakter vertoonde. Daar is, in het leven, in den eigen aard des volks, stoffe te over, die zich gaarne leenen zou tot eene dichterlijke verwerking; welke tevens meer in staat zou wezen, om den titel van ‘Volksalmanak’ te regtvaardigen, dan wat het poëtische gedeelte van het Jaarboekje, thans ons aanbiedt. Wij hopen, dat de Redactie, bij een volgend jaar, in dit opzigt, gelukkiger wezen, en, door de Poëzij zooveel mogelijk te heffen tot de hoogte, waarop haar Proza gewoonlijk staat, een geheel leveren zul, waaraan wij niet slechts de voortreffelijkheid van enkele deelen, maar evenzeer de harmonische betrekking dier deelen tot elkander, zullen mogen prijzen!

R.

I. *Grondbeginselen van den wetenschappelijken landbouw, door A.D. Thaer. Bewerht door E.C. Enklaar. I-IV deel. Te Zwolle bij W.E.J. Tjeenk Willink*. 1842-1847; 8°. II. *Levensbeschrijving van Albrecht Daniël Thaer, door W. Körte. Uit het Hoogduitsch vert. door E.C. Enklaar; ibid.* 8°. 1848. III. *Handboek voor Nederlandschen Tuinbouw, door T.F. Uilkens, predikant te Wehe en Zaandijk. Te Groningen, bij J. Oomkens, Jzoon*. 1848. *kl*. 8°. IV. *H. Kloete Nortier, Catechismus der Plantkunde, bevattende de eerste beginselen dezer wetenschap. Met eene Voorwoord van F.A.W. Miquel. Rotterdam, bij H.A. Kramers*. 1848. *Kl.* 8°. *met* 57 *houtsnêefiguren*. V. *Tijdschrift van algemeene Kunsten en Wetenschappen, inzonderheid met betrekking tot den Land- en Tuinbouw; onder Redactie van T.F. Uilkens en M.D. Teenstra. Te Groningen, bij C.M. van Bolhuis Hoitsema*. 1848. No. 1-2; 8°. VI. *Magazijn voor Landbouw en Kruidkunde, door Dr. J.C. Ballot. Deel I, Aflev. I. Te Utrecht, bij Dannenfelser en Doorman*. 1848. *Gr.* 8°. *met eene haart en platen*.

Wie zal niet, vooral in onzen tijd, met vreugde elke poging begroeten, om den landbouw uit te breiden, de kennis van dit eerwaardig bedrijf meer en

meer te verspreiden, den lust tot hetzelve aan te wakkeren, de wetenschap daarvan te ontwikkelen. Naarmate toch de politische toestand van ons werelddeel uit de hartstogtelijke overspanning op den weg van bedaard wetenschappelijk staatshuishoudkundig onderzoek terugkeert en de volken overtuigd worden, dat niet het geschreeuw der dagbladschrijvers, niet de discussiën in volksvergaderingen - veelal strijdperken voor advocatische behendigheid - de groote maatschappelijke vragen van onzen tijd zullen oplossen; naarmate Europa uit zijne begoocheling ontwaakt, moeten kwestiën van meer degelijken aard de aandacht tot zich trekken. Reeds bespeurt men deze heilzame verandering en algemeen wordt de belangstelling in de stoffelijke welvaart, in landbouw en nijverheid, zonder welke geen volk ooit naar ontwikkeling, beschaving en veredeling, met goed gevolg streven kon.

De vraag, hoe het voortbrengend vermogen van den grond kan vermeerderd worden, is thans belangrijker dan ooit voor elken staat, en zeker van overwegend gewigt ook voor Nederland, waar niet enkel staatkundige hervorming het evenwigt tusschen het voortbrengend vermogen van het land en de klimmende behoeften der schatkist herstellen kan. Nog heeft Nederland, wanneer wij voor het oogenblik het Hertogdom Limburg niet mede berekenen, 773,710 bunders onbebouwde heidegronden, duinen en veengronden (waarvan Noord-Braband 179,840, Gelderland 165,720, Drenthe 128,000 of bijkans de helft van het geheele terrein, Overijssel 123,000). Is de Nederlandsche landbouw niet ten onregte gunstig bekend, zoo erkennen toch onpartijdige deskundige mannen, dat na de vorderingen, die in dit bedrijf in andere landen gemaakt zijn, na de ontwikkeling der natuurkundige wetenschappen, der scheikunde en natuurleer der planten, de mogelijkheid bestaat, den Nederlandschen landbouw tot een hooger standpunt te brengen en langs dien weg het voortbrengend vermogen van de 2,126,365 bunders, die bebouwd worden, te vermeerderen. Alom is die overtuiging ontwaakt; belangstellende mannen hebben Maatschappijen voor Landbouw opgerigt, die thans reeds in Zeeland, in Gelderland, in Drenthe, in Noord- en Zuid-Holland, in Utrecht, in Overijssel, enz., in bloei toenemen, en ook de wetenschappelijke beoefenaars der natuurkundige wetenschappen maken hunne kunde dienstbaar aan dat zelfde doel. Maar onverminderd den lof, dien al deze pogingen verdienen, moet men erkennen dat zij nog te zwak zijn, om datgene te verrigten, wat in Nederland niet alleen tot ontwikkeling van den landbouw, maar ook tot uitbreiding der agricultuur thans vereischt wordt. Het geldt hier vraagstukken, welke overwogen en opgelost moeten worden door helderziende en moedige (niet enkel 's lands penningen administrerende) staatsmannen, die, bij het steeds meer verbroken evenwigt tusschen de armoede en de gelegenheid tot doelmatigen arbeid, zich niet bij het opmaken van statistieke tabellen bepalen, maar op geschikte middelen tegen deze landskwaal met ernst bedacht zijn, en daarbij den moed bezitten om ze aan te wenden. De natie heeft goeden wil genoeg, eene overmaat van liefdadigheid, den moed tot groote ondernemingen. Niet uit het standpunt eener diaconie-administratie of van een dorpsbestuur moeten deze vragen beoordeeld worden. De regering trachte zich geheel op de hoogte van deze vraagstukken te brengen, onderzoeke, door welke middelen de bronnen van welvaart, die thans reeds niet spaarzaam uit den Nederlandschen bodem vloeijen, nog krachtiger en overvloediger gemaakt kunnen worden; zij trachte

de kennis van den Landbouw meer en meer te ontwikkelen, het bedrijf zoo veel mogelijk van alle belemmeringen vrij te maken; zij late den vaderlandschen bodem door deskundigen tot dit doel onderzoeken en moedige met wijs beleid tot uitbreiding der cultuur aan. - Maar nog noemt men zoodanige pogingen veelal utopismen van het studeervertrek, onuitvoerbare plannen, die aan den particulier of aan den staat te veel geld kosten, - alsof niet in het land voorbeelden in het klein waren, die de uitvoerbaarheid bewijzen, alsof het niet bewezen ware, dat de Landbouwkunde, zoo ze verstandig bestuurd wordt, hier de opbrengst van den hodem kan verdubbelen, ginds onvruchtbare gewesten in liefelijke bouwgronden, weilanden of bosschen veranderen, en eindelijk, alsof het niet de groote roeping van iedere regering ware, het laaghartig *après nous le déluge* te verachten, ook op de toekomst hare zorg te vestigen! Op dit standpunt geplaatst, zal zij de werkelooze handen der armoede, die den staat ondermijnt, millioenen schats verslindt en op de morele en intellectuéle ontwikkeling der natie eenen hoogst nadeeligen invloed uitoefent, meer en meer aan het werk kunnen brengen en zich daarbij niet laten ontmoedigen door het kleingeestig zeggen, dat ontginningen en dergelijke zaken eerst voor den naneef goed zijn!

Nederland, ook in zijne zoogenoemde nieuwe dagen, heeft echter tot nog toe geen ministerie van Onderwijs, geen van Landbouw en Nijverheid! Merkwaardig voorwaar, bij eenen zoo talrijken ministerraad, maar niet zoo gansch strijdig met het wachtwoord: ‘bezuiniging,’ hetwelk eene bloeijende, volijverige Universiteit, en 's Rijks eenige Academie van wetenschappen, letterkunde en kunsten met vernietiging te bedreigen schijnt.

Verheugen wij ons dan dubbel, dat in het volk een wakkere geest ontwaakt en dat belangstelling zigtbaar is in zaken, die elders de ingespannen zorg van Ministeriën van Onderwijs, Landbouw en Nijverheid uitmaken. Wij wijzen slechts op den alom ontwakenden lust tot landbouw, beoefening daarvan op meer wetenschappelijke gronden, toepassing der natuurkundige wetenschappen op dit bedrijf, enz.

I. De boven vermelde lijst van boeken bevestigt dit. De onderneming, om de beroemde ‘Grondbeginselen van den wetenschappelijken landbouw,’ op Nederlandschen bodem in te voeren, en de goede ontvangst dier moedige poging van den Heer Enklaar, bewijzen, dat er onder ons behoefte bestaat om de Landhuishoudkunde grondig te leeren kennen. - Het zou nutteloos zijn, den rijken inhoud van deze grondbeginselen hier te vermelden, en ongerijmd beoordeelend te spreken over een boek, dat reeds in 1810 werd uitgegeven en waarover de wetenschap een gunstig oordeel geveld heeft. Zeggen wij alleen dank aan den ijverigen en kundigen vertaler, die zich zoo naauwgezet (te naauwgezet soms welligt) van zijne taak gekweten heeft. Dat het boek vele lezers vinde, en ook daardoor de Heer Enklaar aangemoedigd worde, zijne belangstelling in de ontwikkeling van den Landbouw niet te laten rusten!

II. Wilhelm Körte, Thaer's schoonzoon, vatte de moeijelijke taak op, het leven van eenen man te beschrijven, die niet naar kortstondige beroemdheid streefde, maar zijne krachten aan de ontwikkeling van het nederig en onopgemerkt landbedrijf toewijdde, die, zoo lang de mensch de aarde bebouwen zal, als een der grondleggers van de wetenschappelijke Landhuishoudkunde erkend zal blijven. Wie zou niet gaarne zulk een leven leeren kennen, wie niet met belangstelling den krachtigen geest van zijn eerste ontluiken tot aan den eenvoudigen grafheuvel volgen! Maar ook leering, opwekking tot eigen ontwikkeling verschaft deze levensgeschiedenis van eenen man, die onder ongunstige omstandigheden de groote taak, welke hij zich had opgelegd, roemvol vervulde, aan wien de grooten der aarde hunne genegenheid betoonden, van wien Göthe zong:

> O! vraag niet wie hij is geweest,
> Zijn naam houdt eeuwig stand!

Albrecht Daniel Thaer aanschouwde het levenslicht op den 14den Mei 1752 te Celle, waar zijn vader arts was. Zijne eerste levensjaren zijn naauwkeuriger bekend dan die van andere vermaarde mannen; hij had den moed in zijne bekentenissen aan Philippine, zijne aanstaande echtgenoot. zijn inwendig wezen met zeldzamen moed en waarheidsliefde bloot te leggen. - Als kind was Thaer ziekelijk, dweepende, en soms zoo opgewonden, dat hij niets van hetgeen hem omgaf bemerkte. Hij speelde liever met meisjes dan met jongens. Zijn hart werd ligtelijk geroerd. Als tienjarige knaap maakte hij verzen op de geboorte van Christus. Onder de voor zijne opvoeding zorgende leermeesters was een ‘schijnheilige kweekeling uit het weeshuis te Halle,’ over wiens vertrek Th. zich innig verheugde. Later kwam hij met den Franschen taalmeester Ferry in aanraking, die hem Voltaire en andere dergelijke lectuur in handen gaf, waardoor, helaas! voor altoos de belijdenis van den Zaligmaker uit het jeugdig hart gebannen werd. Maar dat ze voor hem niet onvruchtbaar geweest was, kan zijn geheele leven getuigen. - Achttien jaren oud, vertrekt hij naar de hoogeschool te Göttingen, studeert natuur- en geneeskundige wetenschappen met ongewone vlijt, bovenal boeit hem de ontleedkunde, later de waarneming van zieken, zoodat hij Göttingen doorloopt, om alle zieken te zien, en hierbij zulk eenen juisten blik betoont, dat men den student reeds als eenen consulent beschouwt. Verwijderd van het gewone studentenleven, bezoekt hij de letterkundige kringen bij den dichter Leisewitz, waar hij vele theoretische en practische bespotters van het Christendom aantreft, bestudeert in de bibliotheek van de geleerde Mevrouw Baldinger (vrouw van den Hoogleeraar in de geneeskunde) alle boeken voor en tegen het Christendom: ‘zij was mij daartoe met geduld behulpzaam, vooral daar zij hoopte, dat ik ook haren man bekeeren zou, die haar om hare vroomheid uitlachte.’ Th. keert in zekeren zin tot godsdienstige sentimenten terug, brengt een nieuw stelsel van theologie vlugtig op het papier, hetwelk, aan dezen en genen medegedeeld, in Lessing, ‘Beiträge zur Geschichte der Litteratur,’ 1774, uitkwam; waarvan echter de schrijver volstrekt onbekend bleef. ‘Ik werd Doctor. Opgeblazen van hoogmoed, kwam ik te Celle terug.’ Hier geraakte hij in de practijk van zijnen va-

der, waarin hij echter op den duur geen genoegen vond. Met Leisewitz deed hij een reisje naar Berlijn, waar zij met veel onderscheiding ontvangen werden. Th. was door zijne Dissertatie reeds met roem bekend, en men wenschte hem in Berlijn te houden. Op zijne terugreis bezocht hij Lessing. Te Celle teruggekeerd, gaf hij zich geheel aan de studie der philosophie over. ‘Helaas! tot mijn ongeluk!’ ‘De afgetrokkenste, koudste bovennatuurkunde voert ligtelijk tot eene soort van geestdrijverij - tot het Platonismus. Bijna alle jonge bovennatuurkundigen zijn daarin vervallen, vriend Jacobi b.v. Het bloed dringt door het veelvuldige denken naar de hersenen, de organen der verbeelding worden geprikkeld, er outstaat eene vermenging van het geestelijke en zinnelijke, welke te gevaarlijker is, naarmate de ziele-zwelgerij meer wellust veroorzaakt. Ligchamelijke gestalten zijn daar slechts wijzigingen en zinnebeelden der grondschoonheid, liefde, etherische liefde is de algemeene natuurwet, welke alles aantrekt, afstoot en beweegt. Een uiterste gevaarlijke toestand! - De onderdrukte zinnelijkheid neemt het tijdstip waar om zich te wreken, hare opwelling is des te gevaarlijker, hoe geruster de geest, vermetel op zijne kracht, in zorgeloosheid slechts op zich zelven denkt. - Geestdrijverij herkent en onderscheidt niets. Wat haar het noodlot te gemoet voert, neemt zij aan. De Jonker van Mancha vindt in de smerige keukenmeid zijne Prinses; de Platonist in eene Laïs zijne Urania. Gelukkig, driemaal gelukkig is hij, aan wien zich een waardig voorwerp voordoet, waarin hij zijne droombeelden van geestelijke grondschoonheid verzinnelijken kan, zonder schade te lijden aan zijne ziel!’..... Doch volgen wij niet verder de met weergaloozen moed volbragte bekentenis..... Te laat had Thaer den raad van een ervaren geneesheer verstaan: ‘Gij moet spoedig trouwen, een practisch geneesheer mag niet zonder vrouw blijven.’ - Waarom, vroeg hij; om des te meer vertrouwen bij de vrouwen te winnen? - ‘Neen, maar opdat hij het tot eene zekere mate verlieze.’.... - ‘Ik heb u geene mijner afdwalingen verheeld, zonder de laatste zou ik inderdaad zoo rein zijn als de menschelijke natuur het toelaat,’ schreef hij aan het slot zijner bekontenissen aan Philippine von Willich, die aan Thaer (reeds sedert 1780 geneesheer van het Keurvorstelijke hof) het herstel van hare gezondheid te danken had. Door het huwelijk met Philippine (1786) werd Th. in nadere betrekking tot de aristocratische familiën gebragt, in welken omgang hij geen groot behagen kon scheppen. Zijne geneeskundige practijk nam dagelijks in omvang toe, maar daarmede niet zijne tevredenheid. Zijn gevoelig hart kon op den duur al die indrukken niet verdragen, die het leven van eenen geneesheer te verduren heeft. - Voor de Hehlen-poort van Celle had hij eenen tuin met eenen belendenden kamp aangekocht, uit stuifzand bestaande, met schoone groepen van oude eiken en beuken beplant. Spoedig na het huwelijk vestigde hij zich daar in een tuinhuisje, kweekte bloemen en legde zich op den tuinbouw toe, voor zooverre de geneeskundige practijk dit veroorloofde. Hier ligt de aanvang van zijne groote loopbaan als Landbouwkundige. Als lid van het genootschap voor Landbouw te Celle, en door het bezit van bouw- en weilanden, werd hij onwillekeurig ook tot den eigenlijken landbouw geleid. Zijn in de geneeskunde gescherpte geest van waarneming maakte hem tot de beoefening dezer practische wetenschap bijzonder geschikt. Hij kocht land voor eene boerderij, die hij in- en uitwendig met de meeste doelmatigheid inrigtte. De geneeskundige practijk beoefende hij voortaan minder als beroep,

hoezeer de betrekking als Hofarts hem nog vele pligten oplegde, die hij orgvuldig vervulde; hij hield het toezigt over de apotheken, over het instituut voor vroedvrouwen, en in 1794 maakte hij een plan voor de geneeskundige staatsregeling van Luneburg, hetwelk zich door liberale grondslagen onderscheidde. Ook de nabijheid zijner woonplaats nabij Celle maakte het hem onmogelijk zich van de practijk los te scheuren, zoodat slechts de vroege ochtenduren en de late avond aan de landhuishoudkundige studie en werkzaamheid konden gewijd worden.

Thaer dreef den landbouw aanvankelijk geheel empirisch; als kenner van natuurkundige wetenschappen beproefde hij evenwel spoedig een' anderen weg te volgen, en trachtte 1°. eene proefbouwerij te bezitten tot eigen onderrigt, ten einde daaruit later 2°. een volkomen, op tienmaal verkleinde schaal ingerigt, model van eene met de meeste krachtsinspanning gedreven bouwerij op eenen middelsoortigen grond daar te stellen; 3°. zijnen ten deele zeer ondankbaren grond zoo spoedig mogelijk tot de hoogste cultuur te brengen, ten einde de hoogste rente van het daaraan verbonden kapitaal te verkrijgen. Hij wilde toonen, dat er een meer opbrengende landbouw dan die van de omstreken van Celle mogelijk was; hij wilde dit ingewikkelde, kunstige bedrijf tot de welverdiende eer verheffen, en verlangde, dat het niet verder een handwerk bleef. Het landhuishoudkundig bedrijf beschouwde hij als een fabrijkmatig bedrijf, waarbij de grond de ruwe grondstof is, door wier verwerking dierlijke en plantaardige voortbrengselen van meerdere of mindere waarde verkregen worden, naarmate de arbeid meer of minder oordeelkundig wordt ingerigt. Het bedrijf bestaat uit vier elementen: 1°. de grond, oorspronkelijk een geschenk der natuur, thans eigendom, een grondkapitaal, dat rente geeft; 2°. arbeid; 3°. kapitaal: *a*. standkapitaal (inventaris, alle tot het bedrijf noodige roerende goederen); *b*. omloopend of bedrijfs-kapitaal; 4°. bekwaamheid (kennis, vaardigheid, enz.). Bij ieder voortbrengsel van den landbouw heeft elk van deze elementen zijn aandeel. Om van eenen morgen 10 schepels te verkrijgen, wordt er minder besteding van arbeid, kapitaal en bekwaamheid gevorderd, dan om 20 schepels daarvan te oogsten. De eerste 10 schepels komen meer uit den grond zelven voort, de tweede veeleer door het verbeteren en verhoogen van zijne krachten. De onbeschaafde en arme landbouwer zal uit dien hoofde nooit een zoo goed landbouwer kunnen zijn als de denkende, kundige en welvarende.

Thaer volgde aanvankelijk het bekende werk van Bergen, over de verbetering der veeteelt en over de stalvoedering, en was ook een groot vereerder van den beroemden Schubart (die, door den Keizer tot ridder van het H. Roomsche rijk benoemd, ‘de edele Heer van het Klaverveld’ getiteld werd).

Daar de verhoogde voortbrenging van doelmatige plantaardige stoffen op eene bepaalde oppervlakte, het onderhouden van een grooter aantal dieren op dezelfde uitgestrektheid mogelijk maakt; daar de vermeerdering des veestapels echter de hoeveelheid van vruchtbaarmakende stoffen in den grond vermeerdert, terwijl zij tevens meer voedsel voor eene grootere hoeveelheid arbeidende krachten levert, zoo is buiten twijfel het eerste vraagstuk van den beredeneerden landbouw: de grootste hoeveelheid tot dierlijk voedsel geschikte planten op eene gegevene uitgestrektheid gronds te telen. Aan dit gewigtig vraagstuk besteedde Thaer de meeste scherpzinnigheid en volharding, en verwierf zich hierin groote verdiensten, daar in dien tijd de teelt der voedergewassen nog op eenen lagen trap stond.

Een ander niet minder gewigtig vraagstuk, dat met het? voorgaande in naauw verband staat: om door de vruchtopvolging de braak overbodig te maken, trok niet minder zijne aandacht, en werd met dat gelukkig gevolg door hem bestudeerd, dat hij den laatsten slag aan de sedert Karel den Groote gevolgde ‘Dreifelder-Wirthschaft’ toebragt. Ook op het scheikundig onderzoek van den grond vestigde hij zijne bijzondere aandacht; daardoor plaatste hij zich reeds vroeg als denkend landbouwer tegenover de proefondervindelijke landbouwers, die de zinnelijke waarneming reeds voor ervaring willen doen gelden, en daarom zoo dikwerf het *daarna* met het *daardoor* verwarren.

Aan de studie van den Engelschen Landbouw wijdde hij zich met ingenomenheid en schreef in 1798 zijn beroemd werk: ‘Inleiding tot de kennis van den Engelschen Landbouw;’ op last van Koning George III was hij ook in verbinding getreden met de ‘Board of Agriculture’ te Londen.

Het zou overbodig zijn eene lijst mede te deelen van de veelvuldige schriften over Landhuishoudkunde, die Thaer heeft uitgegeven. Al zijne werken dragen den stempel van zorgvuldige vertrouwen inboezemende bewerking. Spoedig dan ook werden zij als de getrouwste gidsen in de voornaamste takken der Landhuishouding erkend. Reeds in het begin dezer eeuw bezat hij daardoor eenen Europeschen roem, en werd overladen met de vriendschap van hoog geplaatste personen. Onder dezen moet vooral de Hr. von Bulow genoemd worden, die als Directeur van het landbouwkundig genootschap te Celle voor het eerst eene doelmatige strekking aan die Maatschappij gaf. Op zijn goed werden door de twee vrienden alle proeven gelijktijdig genomen en daardoor dubbel getoetst.

Na eene vijftienjarige bebouwing was Thaer's klein bedrijf tot zulk eene volkomenheid gebragt, dat men het van heinde en verre kwam bezigtigen; de Keurvorst van Beijeren zond een jong mensch, om in den landbouw onderwezen te worden; en daar vele andere jongelieden dit voorbeeld volgden, besloot Thaer eenen geregelden cursus te houden, over Agronomie, Agricultuur, Productie en Oeconomie. Eenige kundige menschen stonden hem daarbij ter zijde, vooral in de Wiskunde, Physica, Chemie en Botanie. De jaarlijksche onkosten voor het verblijf en onderwijs bedroegen van ƒ 385 tot ƒ 962.

In het jaar 1799 bezocht hij de Mark en herhaalde dien uitstap in 1801 met zijne jeugdige dochters. Daar leerde hij vele van zijne latere vrienden en begunstigers kennen, b.v. Mevrouw van Friedland, ‘de groote vrouw, wier geest naar elke volkomenheid streefde en alles bereikte wat bereikbaar was; die zoodanige gedenkteekenen van hare aanwezigheid, ook in het vak der landhuishoudkunde, nagelaten heeft, dat haar naam bij landbouwers geene andere aanbeveling verdient;’ ook ontmoette hij daar den Heer von Issenplitz, haren schoonzoon, die later vooral Thaer's vertrek naar Pruissen bewerkt heeft. ‘Op de grenzen van hare heerlijkheid kwam ons Mevr. von Friedland in vollen draf te gemoet, sprong van het paard en plaatste zich bij ons in het rijtuig. Nu ging het in vollen galop over wallen en sloten heen. Wij reden vier volle uren van de eene plaats naar de andere. Vijf of zes rentmeesters, schrijvers, enz. waren steeds op zijde af achter het rijtuig, en moesten dan eene kudde rundvee, dan eene kudde schapen of varkens naar ons toebrengen.’ - In het bosch vond men de tafel gedekt. - ‘Maar zij gunde ons niet veel tijd tot eten en drinken. Het ging spoedig

weder voorwaarts, van de eene boerderij naar de andere, en wij hadden stellig 75 mijlen gereden, toen wij op haar gewoon verblijf aankwamen.’.... ‘Van heden morgen 6 uur af tot nu, 's avonds 10 uur, heeft zij ons nog geene 5 minuten rust gegund. Wij hebben vier spannen paarden moede gereden. Nog nimmer is mij een dergelijk voorbeeld van werkzaamheid voorgekomen. Zij heeft ten minste een dozijn rentmeesters, schrijvers en opzigters, en toch kent zij elk plekje gronds, elken boom, ieder paard, elke koe, en merkt het kleinste gebrek op.’.... ‘Zij bezit niet alleen onderscheidene groote branderijen en brouwerijen, maar daarenboven onderscheidene molens, weshalve zij zich in het molenaarsgild heeft doen inschrijven, zoodat zij het regt van meester uitoefent en gezellen aanneemt en voor bekwaam verklaren kan.’.... ‘Deze buitengewone vrouw is wel een levend bewijs, dat het met de levensvertering niet zoo juist op zijn Hufelandsch toegaat, maar dat er zich bij sterke vertering van levenskrachten, ook vele weder ontwikkelen; intusschen gaat het met het menschelijk ligchaam toch ook niet zoo als in de staatshuishouding naar het stelsel van Pitt, volgens hetwelk de staat gedurig rijker wordt, naar gelang hij meer uitgeeft.’

In den zomer van 1802 ontving Thaer een onverwacht bezoek van zijnen vroegeren academievriend von Hardenberg, die toen welligt reeds den wensch koesterde hem in Pruissen gevestigd te zien. Inmiddels werd in 1803 Hannover door de Franschen bezet, waardoor vole tot bevordering van den Landbouw, onder von Bulow's en Thaer's invloed, genomen maatregelen onuitgevoerd bleven. De Fransche Generaal Mortier behandelde hem met de grootste onderscheiding, en de Koning van Groot-Brittanje liet hem aan Bernadotte, die later het bevel der Fransche troepen voerde, dringend aanbevelen. Hoewel dit alles voor Thaer en zijne bezittingen eene heilzame uitwerking had, drukte hem de verarming van den landbouwenden stand, die hij rondom zich heen waarnam, zeer ter neder, en deed ook dit hem gereeder besluiten, de hem door den Koning van Pruissen gedane en door den Minister von Hardenberg zeer ondersteunde roeping aan te nemen, om zich ter bevordering van den Landbouw als leeraar en als raadgever der regering in dat rijk te vestigen.

Van Thaer's naam is de herinnering aan het landgoed Möglin in de Mark onafscheidelijk; op dat goed vestigde hij zich in 1805, en leverde het bewijs, dat het voortbrengend vermogen der aardkorst door beredeneerden landbouw aanmerkelijk kan vermeerderd worden. Möglin, tot dusver naar het Dreifelder-System bebouwd, had in de laatste jaren eene zuivere opbrengst gehad van ongeveer = 0. Volgens zijne berekening moest het goed, behoorlijk behandeld, 8700 tot 10500 gulden afwerpen. De uitkomst heeft later deze berekening nog ver overtroffen! - De omstandigheden, oorlog, krijgstoerustingen, armoede, belemmerde handel, alles stond aan zijne onderneming te Möglin in den weg. - Hij wijdde zich geheel aan de wetenschappelijke beoefening van den landbouw, en wilde zijn bedrijf gaarne als eene groote proefneming doen voorkomen, die hij aan het publiek verschuldigd was. Bijzonder vestigde hij zijne aandacht op de veredeling van het schapenras, waarin hij, zoo als overbekend is, uitnemend slaagde. In 1816 stichtte hij het ‘Genootschap tot veredeling der wol,’ en later het op eene uitgebreide schaal over geheel Duitschland werkende ‘Wol-telers-Convent.’

Niet alleen op het veld, maar ook op de schrijftafel was hij te Möglin voor de belangen van den landbouw werkzaam: 12 deelen gaf hij uit van de

‘Annalen des Ackerbaues,’ die later als ‘Möglin'sche Ann.’ vervolgd werden - en naast andere kleine schriften, de eeuwig gedenkwaardige ‘Grundsätze der rationellen Landwirthschaft,’ 4 deelen, 1810-1822, die in het Fransch, het Deensch en in het Nederduitsch zijn overgebragt. - Op bevel des Ministers gaf hij een ‘Handbuch für die feinwollige Schafzucht’ en meerdere andere over dit onderwerp handelende stukken in het licht.

Te Moglin werd eene academische inrigting tot landhuishoudelijk onderwijs opgerigt, die evenwel door de tijdsomstandigheden met de grootste bezwaren te kampen had. In 1806 werd het Instituut geopend, en de Koning nam het onder zijne bijzondere bescherming; aan het algemeen bestuur werd last gegeven, ‘om bij het onderzoek naar landhuishoudelijke bekwaamheden voor de openbare dienst en pachters van domeingoederen vooral op de getuigschriften van dit Instituut te letten, en zoo veel mogelijk te zorgen, dat jongelieden, die zich voor staatsambten wilden voorbereiden, eenigen tijd dit Instituut bezochten.’ In 1810 werd het Instituut met de nieuw opgerigte Hoogeschool te Berlijn verbonden, en Thaer tot Professor extraord. aan haar benoemd. Daar hem echter deze vereeniging niet doelmatig toescheen, legde hij in 1819 het Professoraat neder, waardoor hij eene bezoldiging van 1500 en aan honoraria 1000 Pr. daalders verloor. Welken invloed het Möglinsche Instituut op de ontwikkeling van den Landbouw heeft uitgeoefend, zullen wij hier niet verder schetsen. Ook den invloed, dien Thaer persoonlijk op de agrarische wetgeving van Pruissen uitoefende, en zijne pogingen om den landbouw van vele drukkende lasten te ontheffen, stippen wij slechts in het voorbijgaan aan. Reeds in 1819 was hij tot regeringsraad benoemd, en daardoor tot de Hooge Regering in naauwe betrekking gesteld.

Hoe hij op den 16den Mei 1821 zijne Doctorjubilée vierde, en welke algemeene belangstelling van allen, van boeren en vorsten, dit feest ondervond, zal iedereen in de thans aangekondigde Biographie niet zonder belangstelling lezen. Thaer stierf den 28sten October 1828; het stoffelijk hulsel van den onvermoelden geest rust in den tuin te Möglin onder een' eenvoudigen met bloemen beplanten grafheuvel.

III. Het Handboek van den Heer T.F. Uilkens (zoon van den met zoo veel roem bekenden Groningschen Hoogleeraar in de Landhuishoudkunde) is een aardig en in menig opzigt niet ondoelmatig boekje, waarvan men echter niet kan beweren, dat het voldoet aan de eischen, die men in onzen tijd aan zoodanig boek stellen mag. De schrijver heeft in eene geheel practische strekking in zijn beknopt bestek veel zamengevat, maar was niet overal op de hoogte van het onderwerp. Zoo doet het b.v. een zonderling effect, in het geschiedkundig overzigt op bl. 3 de namen van hen, die gewassen uit andere werelddeelen naar Nederland overbragten, in eene volgorde te zien, die zoo veel mogelijk zonder orde, zonder beginsel is, op eene wijze, zoo als het alleen hij doet, die slechts de namen kent. Wat de schrijver over de aardsoorten mededeelt, geeft ook vele blijken van volslagen gebrek aan wetenschap. ‘Aardsoorten,’ zegt hij, bl. 7, ‘zijn tegen het vuur bestand, onoplosbaar in het water en onvermengd wit van kleur, evenwel verschillende tinten aannemende,’ enz. Ongelukkige plantenwereld, indien dat zoo ware! - Maar op de volgende bladzijde, waar de Humus ook tot de aardsoorten gerekend wordt, wordt daardoor deze definitie weer onwaar ge-

maakt. Zonder kennis van de scheikundige eigenschappen der aardsoorten, zonder de minste bekendheid met de hierop betrekking hebbende schriften, zoo als van Sprengel en zoo vele anderen, mag men heden ten dage over zulke onderwerpen niet spreken. - Waar onze schrijver zuiver practisch schrijft, bevalt ons het boekje beter, en in dien zin verklaren wij gaarne, dat de liefhebbers van den Nederlandschen Tuinbouw hier menig nuttige aanwijzing van hunnen moestuin, boomgaard of bloementuintje vinden zullen.

IV. De Catechismus van den Heer Nortier onderscheidt zich door de eenvoudigheid en bevattelijkheid, waarmede de grondbeginselen der Plantkunde, ook van de Ontleedkunde en Natuurleer der gewassen, uiteengezet worden. De catechetische vorm is wel niet de bevalligste, maar onmisbaar, wanneer men zoodanige beknoptheid op het oog heeft, als in dit boekje wordt aangetroffen. Leeken dus, eerstbeginnenden, landbouwkundigen, die eenen eersten grondslag, eenen eenvoudigen leiddraad voor de studie der Botanie verlangen, zullen met vrucht gebruik maken van dit boekje.

V. Het ‘Tijdschrift’ van de H.H. Uilkens en Teenstra bevat in de twee nommers, die wij daarvan voor ons hebben, eene Verhandeling (van statistieken aard) ‘over de belangrijkheid van den Nederlandschen Landbouw en de Veeteelt,’ inzonderheid den ‘staat van den Landbouw en de Veeteelt in 1846;’ ‘Overzigten over den toestand der Fabrijken en Trafijken, van den Handel, enz.,’ alles welligt uit de officiële daaromtrent bekend gemaakte staten geëxeerpeerd. De waarde van het ‘beknopt overzigt over de geschiedenis der Planten’ laat zich ligtelijk beoordeelen, wanneer men op bl. 16 leest, welke hypothesen daar nog over het voortdurend ontstaan van nieuwe plantensoorten zonder erg voorgedragen worden. Ook over het ‘vermenigvuldigen der gewassen, over zaad en zaaijen’ schreef de ongenoemde schrijver zonder behoorlijke kennis der Plantenphysiologie. ‘Over het waarderen van werkelijke en denkbeeldige behoeften’ is bevattelijk geschreven, en zal vooral bij den landbouwenden lezer wel hier en daar eene betere rigting aan bestaande denkbeelden geven.

VI. Bij de eerste kennismaking met dit ‘Magazijn,’ waarvan het eerste en eenige ons bekende Nommer met eenen versierden omslag (waarop men het akkerleven van Poot en een ‘aut prodesse aut delectare’ van Horatius leest) verscheen, betreurden wij het dubbel, dat er thans onder ons te vele Landbouwkundige Tijdschriften ontstaan, die noch allen goede stof kunnen leveren, noch de vereischte belangstelling en ondersteuning bij het publiek zullen vinden. Want behalve de gedrukte ‘Mededeelingen,’ die door de verschillende ‘Maatschappijen van Landbouw’ uitgegeven worden, behalve de lofwaardige ‘Landbouwkundige Courant’ van den Heer Wttewaal, zijn er nog meerdere te noemen, die ook over Landbouw handelen. Zoo doende, zal het eene Tijdschrift het andere benadeelen en er niets goeds tot stand komen. Waarom vatten niet eenige bekwame landbouwkundigen, zoo als de H.H. van Hall te Groningen, Enklaar, Wttewaal, Sta-

ring, enz., enz., de taak op, om een algemeen Tijdschrift voor den Nederlandschen Landbouw te schrijven?

Het eerste Nommer van het Magazijn bevat eene Verhandeling over de geographische verspreiding der cultuur-gewassen, die iedereen uit de bestaande boeken kan compileren, en die voor Nederland niet belangrijker is dan voor ieder ander land. Die er niets van weet, leest ze welligt met genoegen, maar die eenigzins met het onderwerp bekend is, zegt *cui bono*? - De dubbele of tweevorenploeg van A. Kakebeeke, Jz. (met eene afbeelding door Dr. F.W.C. Krecke), en een eenrijige verbeterde zaaikruiwagen van Jenken (ook met eene afbeelding) schijnen goede werktuigen te zijn, waarvan de beschrijving met belangstelling zal gelezen worden. De tweevorenploeg werd in 1844 door de Zeeuwsche Maatschappij bekroond.

M.

De Waalsche Gemeenten in Zeeland, voor en na de herroeping van het Edict van Nantes. Eene bijdrage tot de geschiedenis van de Hervormde Kerk in de Nederlanden, door J. Ab Utrecht Dresselhuis. Bergen op Zoom, J.C. Verkouteren, 1848[1]

De Waalsche Gemeenten in ons vaderland, dagteekenende van het ontstaan onzer godsdienstige vrijheid, hebben zich, gedurende meer dan twee en eene halve eeuw, staande gehouden, en verdienen wel bijzondere belangstelling. Zij maakten geene op zich zelve staande, godsdienstige gezindte uit, maar, innig aan de Nederlandsche Hervormde Kerk verbonden, met welke zij gelijke voorregten hadden, zijn zij als een deel van haar te beschouwen[2]. De Waalsche Gemeente was, als de vervolgde en elders verdrevene, door de Nederduitsche als eene zuster opgenomen en verzorgd, ja, als met de eigene gemeente vereenzelvigd[3]. De Nationale Synoden na 1578 werden niet alleen altijd door afgevaardigden van de Waalsche kerken bijgewoond, maar zelfs werd op die van 1618 en 1619 besloten, dat, hoezeer de Fransche gemeenten, om den wil der taal, hare eigene Kerkeraden en particuliere Synoden zouden hebben, nogtans elke

1 In betrekking beschouwd tot de jongste werken over dit onderwerp, als van Mr. H.J. Koenen: ‘Geschiedenis van de vestiging en den invloed der Fransche Vluchtelingen;’ en van Jhr. Mr. W.E.J. Berg van Dussen-Muilkerk: ‘De Réfugiés in de Nederlanden na de herroeping van het Edict van Nantes.’

2 Wij kunnen ons niet vereenigen met den Heer Koenen, wanneer bij, bl. 153, schrijft: ‘dat men zonde kunnen zeggen, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk op de Waalsche geënt was.’

3 Sterke proeven van der Zeeuwen mildheid en liefde, zelfs met opoffering, geeft Dresselhuis. Wij wezen zulks aan in ons verslag van ditzelfde werk, in de ‘Nehalennia, jaarboekje voor Zeeuwsche geschiedenis en letteren,’ 1849, 1ste Deel, bl. 257.

maand eenige Predikanten en Ouderlingen van beide spraken vergaderen zouden, ‘om goede eendraght en correspondentie met malkanderen te houden, en soo veel mogelijèk is, na gelegenheydt des noods, met raede malkanderen bijtestaan’[1]. Reeds ten jare 1604 waren er Predikanten aangesteld, om de Duitsche en Fransche kerken beide te bedienen, gelijk er ook later vele Fransch-Duitsche gemeenten zijn ontstaan. Somwijlen beriep men Predikanten van de Waalsche Gemeenten, om de dienst bij de Nederduitsche te vervullen, en wederkeerig, terwijl men zelfs het hoogere onderwijs in de Godgeleerdheid op onze academiën van tijd tot tijd aan Waalsche Predikanten toevertrouwde. Vele toekomstige leeraars bij de Waalsche Gemeenten, geboren Nederlanders, ontvingen hunne opleiding aan de vaderlandsche Hoogescholen, en de Staten der gewesten verleenden daartoe onderstand. De overeenstemming en aansluiting werd te grooter, naarmate de Nederd. Hervormde Kerk, welke eerst meer het Zwingliaansche leerbegrip was toegedaan, het Calvinistische omhelsde, hetwelk de Waalsche volgde, die den Heidelbergschen Catechismus o.a. niet eens voor een Symbolisch geschrift erkende. Er was en bleef echter eenige verscheidenheid, gelijk die ook gevonden werd in de inrigting van het Kerkbestuur, en de Waalsche Gemeenten bestonden alzoo, bij naauwe aansluiting aan de Nederlandsche, op zich zelve, en, daar er telkens, vooral na 1685, buitenlanders in werden opgenomen, verdienen zij eene afzonderlijke beschouwing, vooral ook om den invloed op te sporen, dien zij op de Ned. hebben uitgeoefend en wederkeerig. Met grond heeft Dr. Reuchlin in zijne ‘Geschichte von Port Royal’ opgemerkt, ‘dat het inzonderheid de pligt en roeping van het Gereformeerde Holland zoude zijn, om, vooral door de bearbeiding van de geschiedenis der Fransche en Hollandsche Kerk, die zoo vele punten van gemeenschap hebben, zijne eigene ontwikkeling op te sporen en zich zelve tot klare bewustheid te brengen.’ Daaraan is in den laatsten tijd de hand geslagen. Weinig was er nog aan 't licht gebragt uit de kerkelijke archieven der verschillende gemeenten, welke echter, bij het te niet gaan van sommige reeds in de 18de, en de suppressie van andere in onze eeuw, zelfs hier en daar zijn verloren geraakt. Het opsporen dier bijzondere bronnen had dus moeten voorafgaan; want eerst, zoo als Dresselhuis te regt schrijft in zijne voorrede, bl. 2, ‘wanneer meer in bijzonderheden bekend zal zijn, wat er in de verschillende gewesten heeft plaats gehad’ (en dit is ten tijde der republiek in ieder opzigt van belang) ‘zal men kunnen overgaan tot het opmaken van slotsommen[2]’. Het tegenovergestelde heeft echter plaats gehad. De geschriften van Mr. H.J. Koenen en van Jhr. Mr. W.E.J. Berg van Dussen Muilkerk geven een overzigt van het geheel, hoezeer er ook slechts de geschiedenis na de herroeping van het Edict van Nantes in behandeld is. Men is die geleerden daar-

1 ‘Kerkenorden der Nat. Syn. van Dordr.,’ Art. 51 en 52. De leerregelen der Dordr. Synode zijn niet alleen door de Waalsche Kerken hier te lande aangenomen, maar zelfs door de Nat. Synode der Fr. Hervormden in de Cevennes, 6 Oct. 1629, verbindend verklaard. Van hier ook, dat de Fr. vlugtelingen zich later gemakkelijk aan de Waalsche gemeente hier te lande aansloten, en door de Ned. Herv. Kerk als geloofsgenooten erkend werden.

2 Evenzoo schrijft Jhr. Berg, voorrede bl. 10 en 11: ‘Niet voordat wij de geschiedenis van het Refuge in haren geheelen omvang zullen kennen, zal het mogelijk voor ons wezen, de gevolgen dier wereldgebeurtenis na te gaan.’

voor niettemin dank schuldig. Zij hebben het veld van onderzoek loffelijk geopend, en zelfs vele bijzonderheden aan 't licht gebragt: onder anderen heeft de Heer Koenen, door mededeelingen van den Archivarius Visvliet, ons veel belangrijks betrekkelijk Zeeland leeren kennen. Er is echter een rijke oogst, gelijk van zelve sprak, achtergelaten. Dit blijkt uit de Monographie van Dresselhuis, waartoe hunne geschriften gedeeltelijk aanleiding gaven. Daar Dresselhuis vele Archiefstukken konde gebruiken, en met Zeelands toestand bijzonder bekend is, heeft hij beide schrijvers somwijlen overtuigend te regt gewezen[1], als, onder anderen, den Heer Berg, blz. 33 en 86, den Heer Koenen, blz. 63, en beide, blz. 85[2], waar zij meenden, dat de Fransche gemeenten niet zoo bevoordeeld werden in Zeeland, als het scheen, terwijl het zelfs door Dresselhuis wordt aangewezen, blz. 7, dat de Waalsche gemeenten te Middelburg en te Vlissingen voorregten hadden boven de Nederduitsche. Dit weinige zal wel genoegzaam zijn, om de belangrijkheid van het werk van Dresselhuis aan te toonen; jammer slechts, dat de vorm minder behagelijk en het werk slechts in twee afdeelingen, en vervolgens in eenige §§, doch zonder titel of inhoudsopgave verdeeld is. De schrijver geeft op (Voorrede, blz. 3), dat hij slechts zijne aanteekeningen geordend en uitgebreid heeft uitgegeven, en dit kan men dan ook wel doorgaande in het werk opmerken. Doch, wij willen hierop niet zoo zeer hechten, wij hebben andere bedenkingen.

Onder anderen noemt de schrijver de Walen streng Calvinistisch. Onzes inziens, had hij hier eenige onderscheiding moeten maken tusschen leer en tucht, in welke laatste zij minder streng waren. Dit blijkt niet alleen uit ‘de Pointen van nodige Reformatie’ van den Sluisschen predikant Koelman, die schrijft: ‘Veele Walsche Kerken zijn daarvan’ (opneming van gecensureerden uit andere afdeelingen der Herv. Kerk) ‘niet zonder grondt berucht en beticht, waardoor veele Duytsche Kerken in Nederland meermaal over haar geklaagd hebben, als dragende sich gelijk vrijsteden ofte schuylhoeken, waar de snoode en wederspannige ofte ongesonde Ledemaaten sich plegen te verbergen - men noemt die Kerken Pruylkerken of Muylkerken.’ - Men heeft elders opgemerkt, dat dit wel de uitspraak is van een zeer heftig man, maar het blijkt ook uit de geschrevene Handelingen der Classis van Walcheren, (zie het Bijvoegsel bij het Nieuwsblad, ‘de Hervorming,’ N°. 11, 1848) dat zij, die bij de Nederduitsche Hervormden aan kerkelijke straffen onderworpen werden, bij de Waalsche Gemeenten gunstig werden opgenomen. Wij voor ons vallen de laatste hierom niet zoo hard[3], omdat de eerste somwijlen zeer inquisitoriaal en eigendunkelijk te werk gingen, vooral, waar de strenge Voetianen den boventoon hadden.

1 Hij deed het ook blz. 82, doch wij meenen dat de scherpzinnige schrijver zich hier vergist, waarvoor wij de gronden opgeven in de ‘Nehalennia’ t.a.p., blz. 254 en 255.

2 Hij had dit onzes inziens meer kunnen doen, en tevens van de andere zijde meer partij van hunne geschriften kunnen trekken. Wij beperken ons echter bij het gezegde, om ons beoordeelend overzigt niet te lang te maken, en het geschrift, dat wij hoofdzakelijk aankondigen, niet te zeer ter zijde te schuiven.

3 Dresselhuis geeft echter proeven op, waaruit blijkt dat men niet altijd zulke ergernissen gaf, als onder anderen in hetgeen hij schrijft omtrent Goes, blz. 97 tot 100; en dat de kerkelijke tucht ook bij de Fransche gemeenten in Zeeland gemaintineerd werd, blijkt uit hetgeen de schrijver met veel uitvoerigheid in het midden brengt omtrent Veere, bldz. 70 tot 78.

Overigens geven wij den schrijver grootendeels toe, hetgeen hij beweert, bldz. 88 tot 92, van den weinigen invloed, dien het Refuge op de zeden, de taal, wetenschappen, nijverheid en handel, in Zeeland heeft uitgeoefend. Doch, daar hij van dien invloed gewaagt, maar alleen na de herroeping van het Edict van Nantes, zoo verwondert het ons, dat hij in het Eerste Gedeelte volstrekt geen gewag maakt van den invloed, dien de eerste Fransche of Waalsche vlugtelingen, vooral op den handel, hebben gehad[1]. Men denke slechts aan Moucheron en de beide le Fort's. De eerste heeft toch den Zeeuwen als den weg gewezen tot den eigenlijken groothandel, en die schitterende ondernemingen, zeereizen en kolonisatiën, waardoor de Zeeuwen zooveel roem en voordeel hebben ingeoogst[2].

Ook mogen wij nog deze aanmerking niet terughouden: Dresselhuis heeft, (hoewel zijn titel en plan het eenigzins regtvaardigen) zich schier uitsluitend bij specialiteiten opgehouden, welke wel op zich zelve belangrijk zijn, doch over 't algemeen wat veel geisoleerd blijven. De betrekkingen der W. gemeenten in Zeeland met die in Frankrijk, Engeland en Nederland in 't bijzonder, worden wel aangeroerd, doch niet zoo, dat hierdoor het werk veel in waarde wint, en de invloed en belangrijkheid der W, gemeenten in Zeeland uitkomt, zoo als die, naar onze meening, aan te wijzen was.

Eindelijk komen wij tot hetgeen thans vooral belangrijk kan geacht worden, de hoofdaanleiding tot dit geschrift was (zie Voorrede, blz. 3) en door onzen schrijver wordt behandeld in zijn slot, getiteld: ‘De Waalsche Gemeenten in Zeeland na 1814,’ waarin vooral de levensvraag der oude en eerwaardige Waalsche Gemeente te Middelburg behandeld wordt.

De schrijver geeft op wat de Minister van Eeredienst gedaan heeft, ten einde op die gemeente het besluit te kunnen toepassen, dat zij, òf vernietigd zoude worden, òf voor een gedeelte zelve in de kosten harer eeredienst, enz., zoude voorzien. De schrijver schijnt dit eenigzins te willen vergoêlijken, doch wij komen er eerlijk voor uit, dat het ons tegen de borst stuitte. Wij vonden den maatregel bovendien ontijdig en onstaatkundig. Men verwijdert daardoor zoo ligtelijk sommigen geheel van de kerk en de kerkelijke belan-

1 Zelfs Mr. Koenen, in wiens plan het niet viel, deed zulks in eene Bijlage, blz. 333 tot 347. Hij meent en bewijst ook, dat de vlugtelingen nadeeligen invloed op de taal hebben uitgeoefend, bl. 206, hetgeen dan ook in Zeeland wel eenigzins het geval zal geweest zijn, gelijk er nog hier en daar vele Fransche en bastaardwoorden zelfs bij de landlieden in zwang zijn.

2 Wij hebben plan, indien wij nog meer bijzonderheden omtrent Moucheron kunnen opsporen, gelijk wij reeds eenige vermeldden in onze ‘Daden der Zeeuwen,’ en gelijk wij, uit het Archief der Oost- en West-Indische Compagnie te Middelburg, in het bezit zijn van sommige andere, dit in eene afzonderlijke verhandeling aan te wijzen. Het zelfde plan koesteren wij omtrent Willem Usselinks, den Antwerpenaar, die wel niet in Zeeland gevestigd was, maar er zich dikwijls ophield, en over vele hoogst belangrijke handelszaken en ondernemingen met de groote Zeeuwsche kooplieden handelde. Op dezen man is in den laatsten tijd in vele Tijdschriften en andere brochures de aandacht gevestigd geworden; doch men heeft slechts iets uit van Meeteren ontleend, en voorts schijnt men niet geweten of opgemerkt te hebben, hoe hij, hier voor 't oogenblik afgewezen en niet slagende in zijne plannen, om eene nieuwe Handels-Compagnie op te rigten, naar Zweden zich begeven en daar bijval gevonden heeft, hoewel de zaak, dientengevolge ondernomen, eenen ongelukkigen uitslag had. Ook omtrent hem en zijne onderhandelingen met de Zeeuwen zijn wij in staat iets meer mede te deelen uit echte, nog niet algemeen bekende bescheiden, uit het Archief der Oost-Indische Compagnie te Middelburg, waardoor het vermelde bij van Meeteren wordt toegelicht.

gen, en wel van de aanzienlijksten, gelijk velen thans tot de Waalsche gemeenten behooren. Dit is in dezen tijd van scheiding en verwarring in het kerkelijke zeer gevaarlijk. De geringe bezuiniging, die men er door maakte, hinderde ons al verder, dewijl men bij andere Departementen, gelijk nu geschiedt, tot meer afdoende bezuinigingen had kunnen overgaan. Men had dan het Departement van Eeredienst in zijn geheel kunnen laten, gelijk het thans erkend is, dat hierop niet te bezuinigen valt, en men zon den kwaden indruk vermeden hebben, door het prijs geven van onderscheidene gemeenten voor eene onbeduidende besparing, gelijk door eenige middelen, om de inkomsten van dit Departement te vergrooten, te weeg gebragt[1]. Wij voor ons maken ons integendeel sterk, dat een Minister van de Hervormde Eeredienst, van tijd tot tijd, eene kleine verhooging van eenige weinige honderden op zijn Departement vragende voor het tractement van een predikant in eene nieuwe, groote gemeente, niet ligt door de Staten zal worden afgewezen. Het is nationaal dit voor te staan. Men verlangt geene suppressiën, en wil helpen, waar nieuwe behoeften in dit opzigt ontstaan. Bovendien waren de Waalsche gemeenten in haar regt.

Wij verheugden ons dus van harte, toen de HoogeRaad eene gunstige uitspraak deed voor de Waalsche gemeenten, en het Koninklijk Besluit van 1843 werd ingetrokken. Wij vereenigen ons ten volle met hetgeen de *Vereeniging van Hervormde Predikanten in Gelderland* aan de *Commissie tot de zaken der Waalsche Kerken* schreef, welk stuk wij in staat zijn thans mede te deelen, en dat, zoo wij ons niet bedriegen, hier eene goede plaats vindt. Het is van den volgenden inhoud:

'De Vereeniging van Hervormde predikanten in Gelderland gevoelt zich gedrongen, om U hare opregte blijdschap te betuigen, over de gunstige uitspraak van den Hoogen Raad, in de zaken van den Waalschen Kerkeraad van Amsterdam, en over de geheele intrekking van het Koninklijk Besluit van 1843, waarbij elf Waalsche predikantsplaatsen, zoodra zij vacant werden, vervallen waren verklaard. Zij wil zich geen oordeel aanmatigen over de handelwijze van Zijne Excellentie, den afgetreden Minister, die in dezen het regt van den Staat heeft gemeend te moeten handhaven, en wiens goede oogmerken niet betwijfeld, wiens groote diensten, der Hervormde Kerk bewezen, nooit mogen vergeten worden. Ook wil zij haren staf over de Synode niet breken, wier gedrag, in de vergadering van 1844, algemeene verwondering, en bij velen, diepe smart veroorzaakt heeft. Maar U, Hoog Eerwaarde Heeren! wil zij hare blijde deelneming betuigen in de zegepraal, welke Uw kerkgenootschap, zonder de adhaesie onzer Nederduitsche Kerkbesturen, door moed en volharding behalen mogt.

Die overwinning acht zij van hoog gewigt voor de geheele Hervormde Kerk van ons Vaderland, en gevoelt zich daarom ook door nieuwe banden

1 Zoo heeft men onder anderen vicarie-goederen verkocht, welke wij meenen, dat vroeger door de Staten van Zeeland *ad studia theologorum* werden aangewend. Er zijn namelijk hier Vicariën of Kapellerijen, waarvan twee derden aan de Heerlijkheid van eenige plaats behooren, om er een jong mensch uit te laten studeren; terwijl het andere derde, vroeger aan de Staten van Zeeland, later aan het Departement van Eeredienst werd uitbetaald. In hoe verre dit te rijmen is met de stellige toezegging der regering, vóór meer dan vier jaren gedaan, om het gebruik der vicarie-goederen *ad studia* zou te regelen, dat het gemis der beurzen er geheel door vergoed wordt (gelijk professor Kist, Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, 19e Deel, blz. 249, Aant. 2, stellig verzekert), begrijpen wij niet.

van dankbaarheid aan de Waalsche Vergadering verbonden, welke, sints drie honderd jaren, zoo veel goeds onder ons heeft gesticht. Zij wenscht niets vuriger, dan met de Waalsche broeders door ware broederliefde verbonden te blijven, en met hen, in éénen Geest, te arbeiden tot heil en bevestiging der gemeente van onzen Heer Jezus Christus.

(get.) W.H. Haverkorn van Rijsewijk, Praeses,
G.R. Erdbrink, Scriba.

Arnhem, 14 Junij 1848'[1].

Doch terwijl wij onze sympathie voor de Waalsche kerken niet verhelen, moeten wij ook onze instemming betuigen met den wensch van den Eerw. Huet[2], dat de beginselen van de voorgangers onzer Fransche predikers mogen gehandhaafd worden, en dat de Fransche kerken niet mogen zijn kweekscholen van bekrompene dweeperijen en voertuigen van uitlandsche overdrijvingen; maar dat er de prediking van het Christendom geschiede in de vormen van den beschaafden Franschen stijl, en door leeraars, gevormd op onze Hoogescholen, en toegerust met al de kunde, die de tegenwoordige stand der wetenschap vereischt.

Wij voegen ten slotte hierbij nog eenen anderen wensch, namelijk: dat er niet alleen tusschen de beide gemeenten eensgezindheid in leer, maar ook hartelijke broederschap en liefde moge bestaan, bijzonder in gemeenschappelijke hooge vergaderingen, en voorts in al die plaatsen, waar beide gemeenten nevens elkander staan. Gelijk Dresselhuis bewijzen heeft geleverd, dat de Walen in Zeeland aan de Nederlandsche Hervormden oneindig veel te danken hadden, zoo is dit ook meer in het algemeen treffend en welsprekend geschetst door Koenen, blz. 73 en 74, waar hij onder anderen schrijft, dat, in welken nood zich ook de Huguenoten bevonden, '*altoos die speer en vrijheidshoed* (*van Nederland*) *in hunne oogen een troostend en hoop-gevend gestarnte, en de Hollandsche tuin hun laatste toevlugtsoord was.*' Wij behoeven wel niet op dankbaarheid aan te dringen, maar vertrouwen, (gelijk er lofwaardige voorbeelden reeds van bestaan) dat in plaatsen, waar, bij voorbeeld, eene Fransche gemeente is, welke goede fondsen heeft, zonder bijzondere uitgaven, en waar soms de Diaconie der Nederduitsche in nood mogt verkeeren, de eerste de laatste te hulp zal snellen, en, ook in dit opzigt, in den geest harer voorgangers on weldoeners handelen, waardoor zij het zegel moge drukken op het woord des Apostels: 'DE LIEFDE VERGAAT NIMMERMEER!'

Goes, 11 Januarij 1849.
E.B. SWALUE.

1 Rattaché à la Circulaire XXXIII° Réunion, p. 2.
2 In de Vaderlandsche Letteroefeningen, No. 11, 1848.

Balthazar Bekker in Franeker, een portret uit de XVIIde eeuw. - Groningen, Roelfsema, 1848.

Wij willen gaarne onze lezers, al is het dan ook slechts met een paar woorden, opmerkzaam maken op een boek, dat ons toeschijnt even hoogen lof te verdienen, hetzij men het *utile* of het *dulce* tot het standpunt zijner beschouwing kieze, en dus, naar het zeggen van den dichter, zoo ons oordeel juist is, *omne tulit punctum*. Er zijn historische romans, die slechts incidenten van de geschiedenis ontleenen, om de taak der scheppende verbeeldingskracht te verligten, en er niet meer gebruik van maken dan noodig is om de armoede van den auteur te gemoet te komen; er zijn andere, waarbij de geschiedenis zoodanig hoofdzaak is, dat de schrijver zich slechts schijnt te hebben voorgesteld haar door de inmenging eeniger romantische tooneelen te verlevendigen en smakelijk te maken; er zijn er, en zij vormen misschien het beste genre, in den regel het genre des grooten meesters, die slechts den geest van een tijdvak in tooneelen uit het privaatleven hebben willen schilderen, geene historische personen als hoofdpersonen opvoeren, en alleen nu en dan een trek aan de geschiedenis ontleenen, om den lezer den tijd, waarin hij zich verplaatst vindt, niet te doen uit het oog verliezen; en er zijn er eindelijk, waarin de romantische tooneelen voorkomen als het voertuig der historische kritiek, die de gapingen der geschiedschrijvers tracht aan te vullen, door in het privaatleven de drijfveren der verrigtingen op het staatstooneel op te sporen, of hare opvatting van karakters volledіger te ontwikkelen, door ze, waar de geschiedenis te kort schiet, des noods in verdichte tooneelen handelend op te voeren. Maar hoe vele species men ook reeds in het uitgebreide genus moge kennen, dat in de rangschikking der letterkundige voortbrengselen het nevelig vak tusschen geschiedenis en verdichting inneemt, het aangekondigde boek geeft ons eene tot dusverre ongekende species te aanschouwen, eene species, waarin het romantische element meer dan in eenige andere aan het historische ondergeschikt is, ja, die een goedaardig criticus misschien geheel naar het historische genus zou verwijzen. Zeker vindt gij in dit boek niet wat de geschiedenis, zelfs in haren gemeenzaamsten en huisselijksten vorm, te lezen geeft, en veel wat daarentegen gewoonlijk de tof der romans uitmaakt; gij vindt er huisselijke tafereelen, ontmoetingen uit het privaatleven, gemeenzame gesprekken, en zelfs spookhistoriën en hekserijen, en doorgaans den dramatischen vorm, dien de verdichting boven de strenge geschiedenis vooruit heeft; maar die lotgevallen en ontmoetingen hebben werkelijk zoo plaats gehad, die gesprekken drukken de werkelijke en niet enkel vermoede denkwijze der opgevoerde personen uit, ja zijn ten deele werkelijk en zelfs juist met die woorden gehouden; geen enkel verdicht persoon is opgevoerd, en ten hoogste hier en daar op goed geluk af een naam gegeven, dien de oorkonden

verzwegen; aan de tijdsorde der gebeurtenissen is geen geweld aangedaan, zij is integendeel met zorg opgespoord en zoo veel mogelijk in acht genomen; in één woord, in weêrwil van den romantischen vorm, is het geheele geschrift, om eene uitdrukking van den schrijver zelven te gebruiken, eene vrucht van studie, niet van verbeelding. Intusschen is daarmede niet ontkend, dat, vooral in den aanvang, eene enkele schrede is gedaan op het gebied der verdichting, maar ook dan nog verzekert de schrijver, dat hij de hand der geschiedenis niet heeft losgelaten. ‘Wij hebben niets verhaald,’ zegt hij, ‘dan hetgeen óf werkelijk zoo heeft plaats gehad, óf althans naar onze overtuiging hoogst waarschijnlijk op dergelijk eene wijze is voorgevallen. En die overtuiging berust op echt geschiedkundige berigten nopens de handelingen of gesprekken der door ons ten tooneele gevoerde personen.’

Het onderwerp moet biographie zijn, en het leven van den hoofdpersoon zoodanig, dat het als 't ware het middelpunt vormt eener reeks van belangrijke gebeurtenissen; in zulk een leven moet eene bepaalde periode worden aangetroffen, genoegzaam een afgerond geheel uitmakende, om niet dadelijk de voortspinning van den afgebroken draad te doen verlangen; het privaatleven van dien persoon moet rijk zijn in incidenten, die de opteekening waardig zijn, en er moeten bronnen voorhanden zijn, waaruit de kennis dier incidenten kan geput worden, hoedanige slechts zeer zelden worden aangetroffen, om een werk, naar het hierboven aangewezen plan ontworpen, te doen gelukken. De persoon en de lotgevallen van den beroemden schrijver der Betooverde wereld, de eigen geschriften van Bekker, die dikwijls uitvoerige verhalen bevatten van zijne persoonlijke ontmoetingen en verrigtingen, en de talrijke synodale, klassikale, kerkeraads- en regeringsacten, vooral de zeer uitvoerige acten van den kerkeraad te Franeker, die den schrijver ter dienste stonden en door hem met voorbeeldelooze vlijt zijn geraadpleegd, voldeden aan al die vereischten en behoeften, en stelden den schrijver in staat Bekker in dit boek zoo te doen spreken en handelen, dat hij ons als het ware levend is wedergegeven. Geene enkele bijzonderheid van eenig belang is aangeroerd, zonder dat de bron met naauwgezetheid is aangewezen in de aanteekeningen, aan het einde van dit boekdeel geplaatst, en de wetenschappelijke beoefenaar der Vaderlandsche kerkgeschiedenis, wien de hoofdtrekken van Bekkers leven niet onbekend zijn, zal hier evenzeer bevrediging voor zijnen weetlust vinden, als hij, die alleen door *vagi rumores* aangaande Bekkers schriften genoopt wordt, om door de inzage van dit boek eens te weten te komen, wie en wat die buitengewone man toch wel mag geweest zijn.

Het was den schrijver te doen, niet om eene proeve van een nieuw genre te leveren, maar om Bekker aan zijne landgenooten beter te leeren kennen, de aandacht ook van ongeletterden op hem te vestigen, en eene zooveel mogelijk volledige en wèlgelijkende afbeelding te leveren van een man, wiens verdiensten tot eer strekken aan het land dat hem het aanzijn gaf, maar wiens meedoogenlooze vervolging eene donkere schaduw werpt op het tijdvak, waarin hij leefde en werkzaam was. De schrijver heeft van zijne zijde het doel, dat hij zich heeft voorgesteld, naar ons inzien, volkomen bereikt. Moge het Vaderlandsch publiek zijn werk met die belangstelling ontvangen, waarop het zoo regtmatige aanspraak heeft, en de schrijver zich daardoor opgewekt gevoelen, om de zeker nog veel belangrijker periode in Bekker's leven, die zijn verblijf te Amsterdam omvat, later op dezelfde wijze te behandelen. Intusschen meenen wij eenigen grond te hebben voor de vrees, dat

hier de bronnen niet zoo rijkelijk zouden vloeijen. In dat geval zouden wij echter den schrijver wel durven aanbevelen ons, des noods naar een meer alledaagsch plan, eene volledige biographie van Bekker te leveren, die aan onze letterkunde nog altijd ontbreekt, ofschoon hij ook bij onze Duitsche naburen eenen levensbeschrijver in Schwager gevonden heeft. Wij hopen ook dat de schrijver bij die gewenschte voortzetting zijner studiën over Bekker, in welken vorm hij de resultaten daarvan ook voor het publiek brenge, zijn naam niet langer onder de raadselachtige signatuur L-n moge verbergen, een naam, die, zoo wij hem regt lezen, reeds te veel verdiensten omtrent de Vaderlandsche Kerkgeschiedenis heeft, dan dat hij zou behoeven te schromen, zich in het openbaar te vertoonen.

Ten slotte merken wij nog op, dat men uit dit boek nog meer kan leeren dan wie Bekker was. Het zal vermoedelijk veel bijdragen om de hardnekkige *laudatores temporis acti* ten aanzien van het kerkelijke, indien zij althans een boek over den aartsketter Balthazar Bekker durven inzien, op sommige punten tot andere gedachten te brengen.

Een belangrijk kritisch punt, door m^{r}. Is. Da Costa tot ‘eene afdoende beslissing’ gebragt, andermaal aan de gronden der waarschijnlijkheid getoetst.

Heeft de Heer da Costa de aanmerkingen, welke in dit Tijdschrift[1] ter wederlegging van zijn gevoelen omtrent den tijd, waarin de brief van Paulus aan de Galatiërs zou geschreven zijn, bij het kritisch verslag van het eerste Deel van zijnen ‘Paulus, eene Schriftbeschouwing,’ door mij gemaakt werden, in het tweede Deel eener nadere toetsing waardig gekeurd[2], zoo meen ik het zoowel aan de lezers van dit Tijdschrift, als bovenal aan het belang der zaak zelve verschuldigd, te zijn, zijne gronden kortelijk te toetsen[3].

In het hoofdpunt blijven wij verschillen: de Heer da Costa blijft beweren, dat de brief aan de Gal. geschreven is *na* de kerkvergadering te Jeruzalem; terwijl mijn betoog ten doel had, om aan te toonen, dat die kerkvergadering niet

1 XIde Jaargang, 1847, bl. 606-622.
2 Zie aldaar, bl. 401-419.
3 Eene beoordeeling van het tweede Deel bood ik der Redactie natuurlijk niet aan, daar zij mijn oordeel over het eerste niet geheel bleek te billijken. Of nogtans de geleerde beoordeelaar van beide deelen, die na mij optrad (I, 1848, bl. 393 volg.), bij de grondige en fiksche aanwijzing der gebreken van het werk van den Heer da Costa, de verdiensten daarvan niet ten eenenmale heeft voorbijgezien, laat ik gaarne aan de beslissing van anderen over. Ik voor mij vereenig mij ten volle met het oordeel der Heeren Niermeijer en Harting: ‘met dat al blijft geheel zijn Paulus een boek, dat zijne verdiensten heeft.’

vóór het schrijven van den brief aan de Gal. kan hebben plaats gehad[1], en tevens eenige wenken bevatte, hoe de geloofwaardigheid van Lucas als *geschiedschrijver* zeer wel kan gehandhaafd worden, zonder daarom aan Paulus als *apologeet* onregt te doen wedervaren. Ik meende namelijk, dat die brief aan de Gal. kort vóór gemelde kerkvergadering, tijdens het verblijf van Paulus en Barnabas te Antiochië in Syrië (Hand. XIV: 26-28), geschrven is; eene meening, in welke ik na grondiger onderzoek meer en meer bevestigd werd, zoodat ik haar onlangs in mijn akademisch proefschrift handhaafde. Ik schroom dan ook niet te verklaren, dat de op dit punt vreemde bewijsvoeringen en gezochte uitvlugten van den Heer da Costa mij in de overtuiging versterkt hebben, dat de *waarschijnlijkheid* aan mijne zijde is, hoezeer ook de Heer da Costa meenen moge '*eene afdoende beslissing* van dit belangrijk punt'[2] te leveren. Behoort nu na deze *afdoende belissing* het punt in quaestie tot 'de zoodanige resultaten, waaromtrent zijne overtuiging vaststaat, en waarvan het voor hem even ondenkbaar zoude zijn terug te kunnen komen, als van geheel de Waarheid der Christelijke Openbaring,' en niet meer tot 'de mobile punten van opvatting of beschouwing'[3], waartoe dit punt nog in het eerste Deel der Schriftbeschouwing, blijkens de wijziging van zijn gevoelen in het tweede Deel, behoorde; zoo verzoeken wij vooraf, dat de Heer da Costa dit wederantwoord geenszins beschouwen moge als een aanval op zijn geloof van geheel de Waarheid der Christelijke Openbaring, maar alleen als bescheidene aanmerkingen van den zoodanige, die meent, dat de historische kritiek veel meer met bewijsvoeringen gediend is, die eene waarheid tot een hoogen trap van waarschijnlijkheid opvoeren, dan met zoogenaamde afdoende beslissingen, die op losse gronden steunen.

1 Ook de geleerde beoordeelaar van beide deelen noemt het gevoelen van den Heer da Costa *onhoudbaar*, t.a.p., bl. 420, in de noot.
2 Dl. II, bl. 403.
3 Zie de 'Narede,' Dl. II, bl. 480.

Ter zake. De Heer da Costa heeft zijne meening, in het eerste Deel uitgesproken[1], dat de brief aan de Galatiërs door den Apostel uit Antiochië zou geschreven zijn gedurende zijn verblijf aldaar, aangeteekend Hand. XVIII: 22, in het tweede Deel zoo gewijzigd, dat hij dien nu geschreven houdt kort of terstond na de kerkvergadering te Jeruzalem, te weten gedurende het vroegere verblijf van Paulus te Antiochië, vermeld Hand. XV: 30-35[2]; de *gemeenten van Galatië*, aan welke Paulus zijn brief rigt, zijn niet gesticht tijdens de doorreis van Paulus en Silas door Phrygië en het land van Galatië[3] (Hand. XVI: 6), maar wel op de zendelingsreis van Paulus met Barnabas (Hand. XIII en XIV)[4]. Omtrent dit laatste punt zijn wij het nu eens; dat de Heer da Costa nogtans schreef: 'gaarne nemen wij die opvatting aan, zonder dat eenige andere vroegere uitkomst onzer Schriftbeschouwing daarbij verandering behoeft'[5], terwijl hij toch twee bladzijden later zich gedrongen ziet, om geheel zijn gevoelen omtrent den tijd, waarin Paulus den brief aan de Gal. schreef, te wijzigen, baart ons regtmatige verwondering. Het is waar: al is de eerste Evangelieprediking van Paulus aan de Galatiërs in het berigt van Lucas (XIII en XIV) vervat, dan is het daarom toch nog niet noodzakelijk om den tijd der opstelling van den brief vroeger te stellen dan Hand. XVIII; 22; maar dan vervalt toch al wat de Heer da Costa in het eerste Deel[6] zeide, om aan te toonen, dat de brief geschreven moet zijn tusschen het eerste en tweede bezoek van den Apostel in Galatië; immers dan ware de brief ná het tweede bezoek geschreven. Liever nogtans behoudt de Heer da Costa deze vroegere uitkomst zijner Schriftbeschouwing, waardoor hij gedrongen wordt belangrijkere wijzigingen in vroegere resultaten te maken. Nu toch beschouwt hij den brief aan de Gal. als den eersten, dus niet meer als den derden, na de beide aan de Thessalo-

1 I, bl. 253-257.
2 II, bl. 418 volg.
3 I, bl. 165.
4 II, bl. 414 volg.
5 II, bl. 415. Evenzoo in de 'Narede,' bl. 480.
6 bl. 254 volg.

nicensen, en wel terstond ná de kerkvergadering te Jeruzalem, geschreven[1]. Voorzeker eene belangrijke verandering van vroegere uitkomsten! Deze verandering had de schrijver noodig, om de diepte van het apologetisch plan van Paulus ter bestrijding der valsche leeraars in Galatië te peilen.

Wij behoeven hier niet te herhalen, om welke redenen wij de vermelding van het besluit der Jeruzalemsche kerkvergadering in de apologie van Paulus voor onmisbaar achten, zoodat, bijaldien de brief na die kerkvergadering zal geschreven zijn, men óf Paulus voor een slecht Apologeet moet houden, óf met de Tubingers de geloofwaardigheid van Hand. XV moet ontkennen. De zaak is te eenvoudig, dan dat we nog eens zouden uitweiden over hetgeen we in ons verslag van het eerste Deel kort, en in onze Dissertatie meer ontwikkeld ter nederschreven. Liever toetsen we terstond hetgeen de Heer da Costa hiertegen inbrengt. 'Geheel niet!' zegt de Heer da Costa[2], 'mits wij èn den aart dier zaak zelve nader leeren bestemmen, èn de diepte van Paulus Apologetisch plan dáár leeren zoeken, waar zij wezenlijk is.' Welnu, we willen gaarne *leeren*, en zoo we ons aan den schijn vergaapt hebben, in het Apologetisch plan van Paulus, met behulp van den Heer da Costa, dieper trachten in te dringen; maar ééne voorwaarde: bij elken stap, reeds bij den eersten, toegezien of we op goeden grond staan, want anders verzinken we eensklaps zoodanig in de diepte, dat we eindelijk naar het eerste het beste hulpmiddel moeten grijpen, om er weder uit te komen. Laat ons zien: 'Wat den aart der geheele strijdvraag in betrekking tot de Galatiërs betreft, zoo dient eerst opgemerkt te worden, dat die wel in haar wezen, maar toch niet in allen deele geheel dezelfde is met die, welke door de Jeruzalemsche Synode beslist was.' Hoe hebben wij deze woorden, die al dadelijk vrij raadselachtig klinken, te verstaan? 'Het gold,' zegt de schrijver,

1 Hiermede vervalt dan ook die geheele redenering uit dat ééne woord *ἐπιστηρίξων* (Hand. XVIII: 22), waaraan de Heer da Costa zoo wonder veel waarde hechtte. Zie 'de Gids,' 1848, 1, bl. 420 volg.

2 Dl. II, bl. 412.

‘tegenover de valsche Leeraars in Galatië, *niet slechts* de waarheid van het Evangelie der vrijheid in Christus, *maar ook* geheel den aart en de waarde van het Apostolaat van Paulus.’ De strijdvraag in Galatië en die te Jeruzalem tijdens de kerkvergadering waren dus in dit opzigt volkomen dezelfde, dat ze beiden de waarheid van het Evangelie der vrijheid in Christus golden tegenover degenen, die op de handhaving der wet met hare uiterlijke plegtigheden bleven aandringen; in Galatië kwam er eene tweede vraag bij: of Paulus wel Apostolisch gezag had? hetgeen de valsche leeraars ontkenden, of ten minste in verdenking bragten, zeggende, dat hij zijne roeping en zijne leer van de andere Apostelen moest ontvangen hebben. Paulus handhaaft dus in dezen brief, behalve de waarheid van het Evangelie der vrijheid, de onmiddellijkheid en onafhankelijkheid zijner roeping in betrekking tot degenen, die vóór hem Apostelen waren, van welke handhaving al dadelijk bij den aanhef zijn brief uitgaat: ‘Paulus, een Apostel *niet van menschen noch door een mensch*, maar door Jezus Christus en God den Vader, die Hem opgewekt heeft’ (I: 1). Tot hiertoe zijn we het met den schrijver nagenoeg eens; maar nu worden wij uitgenoodigd om een gevaarlijken sprong te maken. ‘Die handhaving,’ zoo lezen we verder, ‘is het doorgaande *thema* van den Brief, en de grondslag, in zekeren zin, van de handhaving der door Paulus gepredikte vrijheid des Evangelies in het geheel.’ Door dit aan te nemen, hebben wij de diepte van Paulus Apologetisch plan eigenlijk gevonden, waar zij wezenlijk is; nu is de zaak gewonnen, en des noods kan men het nu verder wel alleen vinden, of ‘bemerkt men het nu niet reeds van zelve?’ Nog niet best; want wel hebben we gezien, dat Paulus in het eerste vers van den Brief, hetwelk een deel uitmaakt van den groet des Apostels (vs. 1-5), - wij geven het toe, met nadruk - zich een Apostel noemt *niet van menschen noch door een mensch*, maar *door J. Chr.* en God den Vader, die hem uit de dooden opgewekt heeft; maar om nu uit deze woorden het doorgaande thema van den Brief af te leiden, vinden we wat heel gewaagd. Immers reeds dadelijk de woorden, die op het *Amen* der groetenis volgen: ‘ik verwonder mij, dat

gij zoo haast van dengenen, die u in de genade van Christus geroepen heeft, overgebragt wordt tot een ander Evangelie' (vs. 6-9), doen ons aan het andere deel der strijdvraag denken: de handhaving van Paulus' Evangelie der vrijheid tegenover dat der valsche leeraars; en al kunnen we nu ook aan een groot deel van het eerste Hoofdstuk (vs. 10-24) geen ander, dan het eerstgenoemd thema ten grondslag leggen, waar dit met een groot deel van het tweede Hoofdstuk reeds moeijelijker gaat, en met de vier laatste Hoofdstukken ondoenlijk is, met wat regt dan dit thema het *doorgaande thema van den brief* genoemd? Gronden voor deze bewering geeft de Heer da Costa eigenlijk niet op; wel vinden we in de noot woorden van Baur ('Paulus,' bl. 109) aangehaald, die hetzelfde gevoelen *schijnen* voor te staan; maar wie de geheele redenering van Baur, t.a.p., inziet, bespeurt, dat deze daar juist over de beide eerste Hoofdstukken, vooral het eerste, uit den brief aan de Gal. handelt, welke met de berigten uit de Handelingen vergeleken worden; verder schijnt de alles afdoende grond in deze bewering gelegen te zijn, dat namelijk de handhaving der onmiddellijkheid en onafhankelijkheid der roeping van Paulus in betrekking tot de andere Apostelen 'de grondslag is, *in zekeren zin*, van de handhaving der door Paulus gepredikte vrijheid des Evangelies in het geheel.' Een krachtige magtspreuk! Eer we nogtans één stap verder doen, om de diepte van Paulus' Apologetisch plan aan de hand van den Heer da Costa te zoeken, vragen we: *in welken zin*? Het antwoord: in zekeren zin, kan ons niet bevredigen; en toch, het is het eenige, dat de Heer da Costa geeft. In de beantwoording dezer vraag ligt de knoop der geheele zaak: in welk verband staat de handhaving der onmiddellijkheid en onafhankelijkheid der roeping van Paulus in betrekking tot de andere Apostelen, met die der door Paulus gepredikte vrijheid des Evangelies? In welk verband mogen wel de valsche leeraars de ontkenning van beide in hunne polemiek tegen den Apostel gesteld hebben? Dit moet onderzocht worden, zoo men de diepte van Paulus' Apologetisch plan daar wil leeren zoeken, waar zij wezenlijk is; de goede Apologeet toch rigt zijn plan in overeenkomstig den aanval, die

tegen hem gerigt wordt. Waarom zouden de valsche leeraars er toch wel zoo op aangedrongen hebben, dat Paulus zijn Evangelie van de andere Apostelen moest ontvangen hebben? Waarom wilden ze het gezag van Paulus ondergeschikt en afhankelijk maken van dat der overige Apostelen? Mij dunkt, omdat ze meenden bij dezen steun te vinden voor hunne leer van dienstbaarheid aan de wet, voor hun hiermede noodzakelijk gepaard gaand particularisme; anders toch is mij het beroep op de andere Apostelen onverklaarbaar; bijaldien ook dezen met Paulus het Evangelie der vrijheid, het zoogenaamd Paulinisch universalisme predikten, zou de beweerde afhankelijkheid der roeping van Paulus van de overige Apostelen juist ter staving van het Evangelie, door Paulus gepredikt, gestrekt hebben; en de Galatiërs, in plaats van, gelijk nu geschiedde, tot een ander Evangelie te worden overgebragt, zouden versterkt zijn geworden in hun geloof, daar zij het ook door de getuigenis der overige Apostelen bevestigd zagen. Indien we niet aannemen, dat de valsche leeraars zich op het gezag der overige Apostelen beriepen, om hunne eigene leer aan te bevelen, dan is niet alleen hunne polemiek tegen Paulus onverklaarbaar; maar onverklaarbaar is ons dan ook het tweede Hoofdstuk van den brief aan de Gal., waar Paulus dan toch in zijne Apologie tegenover de valsche leeraars de verhouding der overige Apostelen, tot hunne gezindheid jegens zijn Evangelie opgeeft. Verklaarbaar wordt ons dit hoofdstuk, wanneer wij ons voorstellen, dat Paulus, door naauwkeurig op te geven al wat er tusschen hem en de overige Apostelen was voorgevallen, door de vermelding van feiten, den Galatiërs te beslissen geeft, in hoeverre de valsche leeraars zich te regt of ten onregte op het gezag der overige Apostelen beriepen. De handhaving der onmiddellijkheid en onafhankelijkheid zijner roeping heeft Paulus Gal. I: 19 afgehandeld; van de eerste reis toch naar Jeruzalem en het toen gebeurde hing alles af; na die reis had hij het Evangelie in de gewesten van Syrië en Cilicië gepredikt (Gal. I: 21, 23), en was hij dus als Apostel opgetreden. Paulus zelf geeft te kennen, dat van de waarheid van hetgeen tot aan den afloop dier eerste reis is voorgevallen, zijne onmiddellijkheid en onaf-

hankelijkheid als Apostel afhangt, door de plegtige betuiging in het 20ste vers: ‘hetgeen nu ik u schrijf, ziet, ik betuig 't voor God, dat ik niet lieg.’ Was het dus alleen om de handhaving der onmiddellijkheid en onafhankelijkheid zijner roeping in betrekking tot de overige Apostelen te doen geweest, dan behoefde Paulus als verstandig Apologeet niet verder te gaan. Paulus heeft nu aangetoond, dat hij niet van menschen, niet door de andere Apostelen tot Apostel geroepen is, noch van hen zijn Evangelie ontvangen heeft; maar dat hij door Jezus Christus en God den Vader tot Apostel geroepen is, en dat het Gode behaagd heeft Zijnen Zoon in hem te openbaren, opdat hij Dezen door het Evangelie onder de Heidenen zou verkondigen. De Heer da Costa schrijft verder: ‘Door zich te beroepen op het Besluit of op de Vergadering te Jerusalem, zoude Paulus immers al dadelijk die onafhankelijkheid van zijn Apostolaat in de schaduw gesteld, werkelijk geprejudiciëerd hebben (!). Wel mocht en moest hij’ (waarom? immers omdat de valsche leeraars op het gezag der Jeruzalemsche Apostelen ter staving hunner leer zich beriepen) ‘zijne eenheid met de Jerusalemsche Apostelen, zijne Voorgangers, door de mededeeling der uitkomst zijner gesprekken en onderhandelingen met hen *in het bijzonder* (*κατ᾽ ἰδίαν*) doen blijken; - maar verder moest hij in den Brief, juist als een verstandig Apologeet, niet gaan. Verder moest hij zich op geenerlei menschelijk gezag, geenerlei Synodale verordening, op dat oogenblik beroepen.’ Hoe diep! Ik beken gaarne volstrekt niet te kunnen doorgronden, waarom de mededeeling van gesprekken en onderhandelingen met de overige Apostelen in het bijzonder, *om te doen blijken, dat deze het met Paulus eens waren*, minder dan hetgeen in het openbaar in eene kerkvergadering onderling besproken, onderhandeld en besloten is, de onafhankelijkheid van het Apostolaat van Paulus zou in de schaduw stellen. En dan, welk beroep op *menschelijk* gezag zou wel sterker wezen? dat op gesprekken en onderhandelingen der Apostelen onderling in het bijzonder, of dat op een Besluit, waarin verklaard wordt: *het heeft den Heiligen Geest en ons goed gedacht* (Hand. XV: 28)? De Heer da Costa schijnt het laatste voor sterker te houden, ten minste

het beroep op beide is hem een beroep op menschelijk gezag; maar het laatste vooral zou nadeelig zijn voor de onafhankelijkheid van het Apostolaat van Paulus. Het is, dunkt ons, zonneklaar, dat het beroep noch op het eene, noch op het andere, eenige afbreuk aan de handhaving der Apostolische onafhankelijkheid kan doen; want hetgeen Paulus Gal. I: 13-20 schreef, is eenmaal waarheid; hij heeft bewezen, dat hij zijn Evangelie niet van de Apostelen ontvangen heeft, en wij begrijpen niet, hoe de mededeeling van hetgeen (volgens den Heer da Costa) 14 jaren daarna, nadat Paulus reeds met Barnabas de eerste groote predikreis volbragt heeft, te Jeruzalem is voorgevallen, aan dit bewijs iets van zijne kracht kan ontnemen. Ik ga verder, en beweer het tegendeel: Paulus, door de volkomene en openlijke toetreding tot en instemming met zijne leer door de Jeruzalemsche Apostelen bij de kerkvergadering te vermelden, zou daardoor juist een' krachtigen steun aan de handhaving der onafhankelijkheid van zijn Apostolaat en der onmiddellijkheid zijner leer hebben toegevoegd; door, gelijk de Heer da Costa heeft uitgedacht, ‘de werking van het Apostolisch Besluit voor een ander oogenblik te bewaren, en, om zoo te zeggen, *en réserve* te houden,’ zou hij al heel onverstandig gehandeld hebben. Het valt gemakkelijk aan te toonen. Wij gaan *e concessis*[1] redeneren: ‘de roeping en eigenaartige prediking van Paulus stelde eene nieuwe phase daar,’ in de ontwikkeling des Evangelies; deze nieuwe phase veroorzaakte ‘een schok en strijd tusschen de Apostelen zelve’[2] (Paulus en de Jeruzal. Ap.). Tegen die nieuwe phase streden nu

1 Wat pijnlijk en onder bedekte termen concedeert de Heer da Costa de waarheden, op welke wij hier doelen, Dl. II, bl. 255-260. De Heer da Costa heeft in zijne wederlegging van Baur juist die vraag: bestond er een strijd van beginselen tusschen Paulus en de overige Apostelen, al of niet? en hoe is die strijd vereffend? niet grondig behandeld; en toch hiervan hangt zoo veel af bij de handhaving der Handelingen tegenover de Tubingers.

2 t.a.p., bl. 260, in de noot. De Heer da Costa spreekt daar voorzigtigheidshalve van ‘een *oogenbliklijken* schok en strijd,’ en voegt er bij: ‘wij zien daarvan de sporen Gal. II;’ wij meenen daarom op dat *oogenbliklijke* niet te zeer te mogen drukken, immers hetgeen wij Gal. II lezen, gebeurde, volgens de gewone tijdrekening, door den Heer da Costa gevolgd, toen P. reeds gedurende minstens *veertien* jaren zijn Evangelie predikte.

juist de valsche leeraars in Galatië; zij bestreden het Evangelie der vrijheid en het universalisme van Paulus, en wilden de oude phase handhaven, te weten het Evangelie, gepaard met het juk der wet en het particularisme; hiertoe beriepen zij zich op het gezag der Jeruzalemsche Apostelen, dat van Paulus verklaarden ze hiervan afhankelijk. Is het nu niet natuurlijk, dat Paulus hier tegenover de onafhankelijkheid van zijn Apostolisch gezag en de onmiddellijkheid zijner leer in de allereerste plaats beweert en handhaaft? maar ook niet tevens duidelijk, dat hij ter handhaving zoowel van de waarheid zijner leer, maar ook, en wel bovenal, van zijn Apostolisch gezag, geen krachtiger wapen kan aanwenden, dan door mede te deelen hetgeen wij Hand. XV vermeld vinden? Immers hetgeen toen te Jeruzalem verhandeld werd, het besluit dier vergadering, getuigt van de zegepraal der Paulinische leer in de eerste Christen-kerk, der nieuwe phase, door de prediking van Paulus daargesteld, over de oude phase, die uit de eerste prediking der Jeruzalemsche Apostelen haren oorsprong had. Door het beroep op Hand. XV zou Paulus aangetoond hebben, dat hij door te volharden in de prediking der leer, die hij door de openbaring van Jezus Christus ontvangen had, ook de andere Apostelen tot overtuiging en toestemming in die leer gebragt had, dat zijn Apostolisch gezag dus, verre van ondergeschikt te wezen aan dat der overige Apostelen, integendeel zoo krachtigen invloed gehad had op degenen, die geacht waren de pilaren der Kerke te zijn, dat zij genoodzaakt waren geworden de oude phase of hun vroeger standpunt op te geven en tot het Paulinische toe te treden. Waarlijk, Paulus was te goed Apologeet, om zulk een alles afdoend bewijs, dat zijne tegenstanders in eens uit het veld zou geslagen hebben, ‘en réserve’ te houden; op geen ander oogenblik kon het Apostolisch besluit krachtiger werken dan juist nu; zijne vermelding in den brief aan de Galatiërs zou de prediking der valsche leeraars (met beroep op de andere Apostelen en bestrijding, ja minachting van Paulus), die meer en meer veld won onder de Galatiërs, in haren gang gestuit hebben; elk uitstel van beroep op dat besluit is de voortgaande zegepraal der valsche leeraars in Galatië

in de handen gewerkt, is afbreuk gedaan aan het Evangelie van Christus, door Paulus gepredikt en tegen elken tegenstand of miskenning, aanvankelijk ook van de zijde der Jeruzalemsche Apostelen, met kracht gehandhaafd.

Wij blijven het daarom beweren: òf de geloofwaardigheid van Lucas (Hand. XV) lijdt schipbreuk, òf Paulus is een slecht Apologeet, bijaldien men met D.C. en anderen aanneemt, dat de brief aan de Galatiërs *na* de Kerkvergadering, Hand. XV, geschreven is; niet zoo nogtans, dat we niet van ons gevoelen door goede gronden, die in waarschijnlijkheid de onze overwegen, af te brengen zijn, en het den Heer D.C. op stouten toon nazeggen: hiermede zijn we nu 'tot eene afdoende beslissing van dit belangrijk punt gekomen;' neen, bijaldien de Heer D.C. grondiger bewijzen mogt 'en réserve' gehouden hebben, om ze op een geschikter oogenblik aan te voeren, zijn wij bereid om onze meening voor elke andere, die meerdere waarschijnlijkheid voor zich heeft, op te offeren.

Wij hebben hier wederom de bewijsvoering uit het Apologetisch plan van Paulus op den voorgrond geplaatst, gelijk wij dit bij ons kritisch verslag ook deden; de Heer D.C. heeft in zijne wederlegging haar op den achtergrond geschoven. Waarom weet ik niet; ik wil gaarne bekennen, dat het op mij den indruk maakte, alsof hij niet dadelijk met dat: 'en réserve houden' van het Apostolisch besluit durfde voor den dag komen en dus ook zijne uit de lucht gegrepene verdediging van Paulus als Apologeet (want hierom is het evenzeer te doen als om de handhaving van Handel. XV) maar wat en réserve gehouden heeft, om eerst de geloofwaardigheid van Lucas te betoogen. Maar ziet, nu valt ook de geloofwaardigheid van Lucas, of, zoo ge deze handhaaft, de eer van Paulus als Apologeet, wanneer ge niet deelt in de verwondering van den Heer D.C. over de diepte van het Apologetisch plan van Paulus, welke hij gevonden heeft, en ons wel wil leeren kennen. Wij noemen het een allerbelangrijkst punt tegenover de Tubingerkritiek aan een zeer zwakken draad ophangen, die toch waarlijk bij de betasting moet breken.

De wenken, ter handhaving van Lucas, in zijne geloof-

waardigheid als geschiedschrijver, vroeger in dit Tijdschrift gegeven, heb ik in mijne dissertatie, na grondiger onderzoek, meer uitgewerkt; hieromtrent kan ik dus hier in geene bijzonderheden treden; de meeste aanmerkingen en tegenwerpingen van den Heer D.C. vinden dan ook daar hare beantwoording. Daarom ben ik hier slechts eenige aanmerkingen verschuldigd.

'Het bezoek te Jerusalem, door Paulus vermeld, Gal. II: 1, is niet *identisch* met zijn *tweede* (Hand. XI) maar zijn *derde* (Hand. XV) aldaar'[1]. 'Het tweede bezoek van Paulus te Jerusalem, *kan* in den Brief aan *de* Galatiërs niet bedoeld zijn.' Al wederom die beslissende en aanmatigende zekerheid! en waarom nu niet? 'Omdat tijdens dat bezoek de Evangelieprediking onder de Heidenen nog niet dat bepaald onderscheiden karakter had verkregen, waartegen in den Brief aan de Galatiërs zich de wederstand der. Joodschgezinde Christenen zoo stellig openbaart.' Heeft dan Paulus eerst een ander Evangelie den Heidenen verkondigd? is het onderscheiden karakter van het Evangelie der vrijheid eerst later toegekomen? Ik beken het, dit nog nimmer gehoord te hebben; maar geen bewijs vindende ter handhaving van dit nieuwe gevoelen, ga ik verder. 'Kenlijk is op dat vroeger tijdstip Paulus nog slechts in het gezantschap met Barnabas, een *tweede* persoon.' Hoe wordt dit bewezen? In de noot aldus: 'Hand. XI: 30 (XII: 25) is het nog Barnabas en Saulus: daarentegen Hand. XV: 2, 12, 35, Paulus en Barnabas.' In mijnen Bijbel niet; ik lees daar Hand. XV: 12: Barnabas en Paulus; eveneens ook vs. 25; de vergelijking dezer plaatsen onderling: Hand. XI: 30, XII: 25, XIII: 1, 2, 7, XIV: 14, XV: 12, 25 met XIII: 43, 46, 50, XV: 2, 22, 35 toont duidelijk aan, dat die verschillende rangschikking der namen *volstrekt niets* bewijst. 'Even kenlijk is bij *dat* gezantschap hoofddoel: de handreiking uit Antiochië aan de Jerusalemsche armen (Handel. XI: 27-30).' Voorzeker kenlijker dan het vorige, wij ontkennen het ook niet; alleen vraag ik: wat zal dit bewijzen? wordt Gal. II: 1 volg. dit

1 II, blz. 404.

hoofddoel ontkend? Neen, die overbrenging der liefdegelden was van volstrekt geen gewigt voor de Apologie van Paulus, en toch Gal. II: 10 vinden we gewag gemaakt van het gedenken der armen; Hand. XV lezen we daar niets van. Hoezeer we zeer wel weten ‘dat het Diaconaat van Paulus met zijn Apostolaat te zamen loopt’[1], en dus ook bij het derde bezoek daarvan zeer wel sprake *kan* geweest zijn, meenen we toch dat de uitdrukkelijke vermelding van het gedenken der armen, Gal. II: 10, terwijl het voor de Apologie van Paulus volstrekt van geen belang is, ons tot deze dubbele gevolgtrekking regt geeft; *vooreerst* dat deze zaak bij dit bezoek te Jeruzalem een bijzonder punt van behandeling heeft uitgemaakt, terwijl wij er in Hand. XV niets van vermeld vinden; *ten tweede*, dat het een bewijs oplevert, hoe Paulus hier naauwkeurig tot in alle bijzonderheden, al staan ze ook met zijne Apologie in geen *direct* verband, alles vermeldt hetgeen er tusschen hem en de overige Apostelen is voorgevallen, geheel zijne verhouding tot hen bloot legt; dit was van belang voor zijne Apologie, hieruit konden de Galatiërs oordeelen, of de valsche leeraars met regt op de overige Apostelen, als voorstanders van hunne en tegenstanders van Paulus' leer zich beriepen. - Nu eens voor eenige oogenblikken met den Heer D.C. aangenomen, dat Gal. II: 1 volg. het *derde* bezoek is van Paulus te Jeruzalem, *identisch* met Hand. XV, zegt ge dan niet dadelijk: hoe vreemd van Paulus, - van de armverzorging maakt hij melding, die met zijne Apologie niets te maken heeft, en die toch op dat *derde* bezoek zoozeer bijzaak was (indien er al sprake van geweest is) dat Lucas in zijn verslag er met geen woord van gewaagt, en die Kerkvergadering, dat besluit, van zoo groot, ja beslissend gewigt in zijne Apologie, het eenige wat Lucas ons Hand. XV meldt, gaat de Apostel met stilzwijgen voorbij? en dan - is het wel wijs, of eigenlijk wel ridderlijk van Paulus, dat hij eene reis naar Jeruzalem, de tweede (Hand. XI: 30, XII: 25), overslaat? immers hij geeft hierdoor aanleiding aan zijne tegenstanders om achterdocht tegen hem te verwek-

1 T.a. pl., blz. 408.

ken en te voeden[1]? Wat wij den Heer da Costa vragen: waarom heeft Paulus die tweede reis overgeslagen? zonder eenig antwoord te vernemen, - want deze zwarigheid schijnt hij niet bemerkt te hebben, - zullen de tegenstanders van Paulus zich ook wel afgevraagd hebben, en van dat stilzwijgen partij getrokken hebben voor hunne zaak. - Dit brengt mij tot de oplossing eener andere tegenwerping van den Heer da Costa[2]; naar onze meening is de berisping van Petrus door Paulus te Antiochië (Gal. II: 11 volgg.) hier juist op hare plaats, als voorgevallen zijnde *na* de *tweede* reis (naar onze meening Gal. II: 1 = Hand. XI: 30) en *vóór* de *derde* reis naar Jeruzalem, of liever kort vóór het schrijven van den brief aan de Galatiërs (Hand. XIV: 28, XV: 1); de Heer da Costa blijft bij zijne vroegere opvatting[3], volgens welke het gebeurde met Petrus te Antiochië ook wel vóór het *derde* bezoek chronologisch te rangschikken is, maar dus, bij *identiciteit* van Gal. II: 1 met Hand. XV, door Paulus in zijnen brief in omgekeerde orde vermeld wordt. Hoe *wederlegt* hij nu hetgeen wij hiertegen aanvoerden? 'De orde der feiten is, ja, volgens het tegenovergesteld gevoelen, wel chronologisch juist, maar in den zamenhang allesbehalve gelukkig.' Arrige aures: 'Volgens dat gevoelen toch zijn er tusschen het door Paulus (II: 1-10) vermelde en het gebeurde te Antiochië (11-14) geheele jaren verloopen, zonder dat van die groote tusschenruimte eenige aanduiding aldaar wordt gedaan'[4]. Ik beken het gaarne, tusschen Gal. II: 10 en vers 11, zijn, naar onze opvatting, 5 of 6 jaren, ja, misschien 7 jaren verstreken, gedurende welken tijd Paulus met Barnabas de gemeenten in Galatië en eenige andere naburige stichtte, en te Antiochië in Syrië 'geen' kleinen tijd met de discipelen verkeerde' (Hand. XIII, XIV). Waarom slaat Paulus nu die geheele tusschenruimte over? 1°. Omdat het den Galatiërs

1 Betuigingen, die Gal. I: 10, 20, IV: 16 volg., V: 11, 26 eld. voorkomen, toonen duidelijk aan, hoe de valsche leeraars er op uit waren om achterdocht tegen den Apostel te verwekken.
2 T.a. pl., blz. 409 volg.
3 D. I, bl. 145 volg.
4 De noot op blz. 409.

geen nieuws was, dat hij hun het Evangelie gepredikt had; 2°. omdat Paulus hier geene levensbeschrijving, maar eene Apologie schrijft, dus 3°. omdat de vermelding dier feiten volstrekt niets voor of tegen de waarde van zijn Apostolisch gezag en de waarheid zijner leer bewees, en dus Paulus, als een goed Apologeet, wat niets ter zake deed achterwege heeft gelaten. Ik begrijp dus het ongelukkige van dezen zamenhang niet; maar het verwondert ons, dat de Heer da Costa niet heeft ingezien, hoe de zamenhang, waarin naar zijne opvatting het gebeurde Gal. II: 1 met Gal. I: 18 volg. staat, allesbehalve gelukkig is; immers hier is eene tusschenruimte overgeslagen, van, volgens de allerzuinigste berekening, 7 jaren, gedurende welke niet alleen dezelfde feiten zijn voorgevallen, wier uitlating de Heer da Costa tegen onze opvatting in het midden brengt, - die dus, zoo ze al iets bewees, evenzeer tegen het gevoelen van den Heer da Costa als tegen het onze zou pleiten; - maar in die tusschenruimte, naar de opvatting van den Heer da Costa uitgelaten[1], heeft het *tweede bezoek te Jeruzalem* plaats gehad (Hand. XI: 30, XII: 25), in die tusschenruimte is Paulus in betrekking, in aanraking met de Jeruzalemsche Apostelen; deze uitlating noemen we allesbehalve gelukkig in eene redenering, die van I: 17 af tot II: 14 haast in elk woord het kenmerk draagt van eene allernaauwkeurigste opgave, niet van al wat Paulus verrigt heeft, maar van alles wat in verband staat met zijne verhouding tot de Jeruzalemsche Apostelen en gemeente; deze uitlating is, gelijk we zoo even zagen, eene gevaarlijke gaping in de Apologie van Paulus. - Ter *handhaving* van zijn gevoelen, schrijft de Heer da Costa: ‘Maar was hier Paulus dan aan de historische orde gebonden? Schreef hij eene geschiedenis of eene Apologie?’ In de noot op dezelfde bladzijde redeneert de Heer da Costa, alsof hij het er voor houdt, dat Paulus zijne levensgeschiedenis schrijft, en bekommert hij zich niet om het Apologetisch belang; hier antwoordt hij te regt: ‘indien het laatste, zoo werd de orde der te melden ge-

1 Zij strekt zich uit van Hand. XI: 26-XIV: 28; die naar onze opvatting van Hand. XIII: 1-XIV: 28.

beurtenissen bij hem niet bestemd door de tijdsorde, maar door den gang en klem der redenering.' Juist zoo; en geheel in dien geest zeiden wij dan ook in ons kritisch verslag, dat, bijaldien Gal. II: 1 identisch is met Hand. XV, waar Petrus openlijk in zijne redevoering optreedt als de verdediger van het Paulinisch universalisme (7-11), het onbegrijpelijk is, dat Paulus in zijne Apologie (niet in zijne geschiedenis) deze beide gebeurtenissen, de bestraffing van Petrus door Paulus te Antiochië, en de zoo rondborstige verklaring eener betere overtuiging door Petrus te Jeruzalem, buiten eenig onderling verband vermeldt[1], ja, zelfs de tijdsorde, waarin ze gebeurd zijn, omzet, en door die omzetting een krachtig wapen tot zijne zelfverdediging verijdelt tegenover de valsche leeraars, die zich op de Jeruzalemsche Apostelen, bij name Petrus, Jakobus en Johannes, tegenover Paulus beriepen. Ik stel mij den klem en den gang der Apologetische redenering, in de vermelding dezer beide gebeurtenissen, anders voor dan de Heer da Costa; mij dunkt, deze beide gebeurtenissen, in Apologetisch verband of Apologetische volgorde, leveren aan Paulus nagenoeg deze bewijsvoering tegenover de polemiek der valsche leeraars op: 'maakt men mijn gezag van dat der overige Apostelen afhankelijk, verklaart men het Evangelie der vrijheid, door mij gepredikt, voor onwaar, omdat de andere Apostelen het niet prediken, weet het dan, dat ik niet geschroomd heb om te Antiochië openlijk mijn Apostolisch gezag en de waarheid mijne leer tegen Petrus te handhaven, toen deze door zijne handelwijze, na de komst van sommigen van Jakobus, die uit de besnijdenis waren, het Evangelie der vrijheid, en zoo ook tevens mijn gezag benadeelde; ik weêrstond hem in het aangezigt, omdat hij over deze handelwijze te bestraffen was; en ziet, dit is niet zonder heilrijke uitwerking gebleven, want Petrus, verre van mijn Apostolisch gezag, dat ik van Jezus Christus ontvangen heb, te ontkennen en mijne leer der vrijheid, door de openbaring van J. Chr. ontvangen, te bestrijden, heeft het weldra openlijk te Jeru-

1 De laatste wordt eigenlijk volstrekt niet vermeld; ik kan ze ten minste onmogelijk vinden, wanneer ik Gal. II: 1-10 met Hand. XV vergelijk.

zalem erkend en is als een warme verdediger van het Evangelie der vrijheid in de Jood-Christelijke gemeente opgetreden; zijne redevoering heeft ook de overige Apostelen en de ouderlingen met de geheele gemeente (Hand. XV: 22, 23) ten volle overtuigd; ziet hier het Besluit ten bewijze (Hand. XV: 23-29).' Hierin vind ik eene gezonde bewijsvoering, een *climax* in de argumentatie ter wederlegging der valsche leeraars. - Wat zegt de Heer da Costa? Ziet hier zijne woorden: 'de gang en de klem der redeneering vorderde hier nu juist het omgekeerde der historische orde. *Eerst* bewijst hij tegen de verleide Galatiërs, dat zijn Evangelie door de drie voornaamste Apostelen was erkend geworden; *daarna*, dat als Petrus, te Antiochië zijnde, van dat Evangelie der vrijheid, in een oogenblik van zwakheid, was afgeweken, hij deswege in het openbaar door hem, Paulus, bestraft was geworden.' Nu verwacht ieder met mij, dat ons de gang en de klem in deze redenering, de *climax* in deze Apologetische argumentatie zal worden aangetoond; maar neen, al gaat het den lezer als mij, dat hij hier een *anti-climax* in vindt, als hij de zaak bij zich zelven beredeneert, dat raakt niet; de Heer da Costa vindt het duidelijk, en dus de zaak is beslist: 'In deze apologetische polemiek van den Apostel der Heidenen kwam het wel niet aan op de vraag wat *vroeger* of *later* geschied was, maar op de ontwikkeling van bewijsgronden met steeds toenemende klem,' om welke ontwikkeling het juist hier te doen is, maar die niet wordt aangetoond.

Wij keeren tot Gal. II: 1, vergeleken met Hand. XI: 30 en XII: 25 en Hand. XV, terug. Nog eene aanmerking van den Heer da Costa[1], waarom deze beide reizen niet identisch kunnen zijn; zij is deze: 'de betrekkingen tusschen Jerusalem en Antiochië zijn nog louter vriendschaplijk; van eenen twist, ter zake van besnijdenis of onderhouding der Wet van Moses bij de bekeerde Heidenen geen woord, zelfs niet in de verte!' Neem uwen Bijbel, en lees daar Gal. II: 1-10, zonder vooraf bij u zelven te zeggen: 'dit moet noodzakelijk dezelfde reis wezen als Hand. XV.'

1 T.a. pl., blz. 405.

Vindt ge daar één enkel woord van *een twist tusschen de Antiocheensche en Jeruzalemsche gemeente*? is het daar ‘de vraag over het al of niet besnijden van Titus en de verdediging der Evangelische vrijheid tegen de ingekropene valsche broeders, die wederom tot dienstbaarheid wilden brengen, waardoor de opgang van Paulus met Barnabas en Titus (van Antiochië) naar Jerusalem *gemotiveerd wordt*?’[1] gelijk de Heer da Costa beweert. Eene aanleidende oorzaak der reis geeft Paulus niet op, dan alleen dat hij opging *door eene openbaring*; dat er te Antiochië twist was geweest over het al of niet besnijden van Titus, lees ik nergens; dat die ingekropene valsche broeders te Antiochië waren gekomen, evenmin; wanneer ik de woorden van Paulus eenvoudig lees, zonder bijmenging of zoogenaamde toelichting uit Hand. XV, vind ik hier beschreven hetgeen er te Jeruzalem gebeurde, bij gelegenheid dat Paulus daar met Barnabas kwam, ook Titus medegenomen hebbende; Jeruzalem is de plaats, waar de twist over het al of niet besnijden van Titus begint; geheel anders is dit Handel. XV: 1, 2, waar de twist te Antiochië begint, en deze de aanleidende omstandigheid is, om welke Paulus, Barnabas en eenige anderen naar Jeruzalem gezonden worden. - De chronologie, waarop de Heer da Costa in het eerste deel[2] alles bouwde, is nu op den achtergrond geraakt; op de chronologische zwarigheid behoeven ‘wij niet eens aan te dringen;’ zoo stevig en onwankelbaar staan de andere argumenten, dat hij ons dit des noods wel schenken wil. De noot[3] bewijst, dat de Heer da Costa met de chronologie van het leven van Paulus bitter in de war is geraakt; want hoe hij daar kan zeggen: dat wij zouden beweerd hebben, dat de bekeering van Paulus ‘(*zoo wij die in het jaar* 44 *stellen*)’ terug te brengen is tot op den tijd van Christus dood, of zelfs nog vroeger, is mij ten eenenmale onbegrijpelijk; ik wil dan ook liever aannemen dat hier eene drukfout, hoezeer eene vreemdsoortige, is ingeslopen; immers het gedrukte geeft volstrekt geen zin. De chronologische zwarigheid, die desniettemin de gewig-

1 T.a.p., blz. 406 volg.
2 Blz. 144.
3 II, blz. 406.

tigste blijft, tegen de gelijkstelling van Gal. II: 1 met Hand. XI: 30, gelijk Winer te regt zegt[1], heb ik getracht in mijne dissertatie[2] uit den weg te ruimen. Daar heb ik dan ook het vermelde Gal. II: 1-10 zoowel met Hand. XV als met Hand. XI: 30 naauwkeuriger vergeleken; de vermoedelijke oorzaken opgegeven van het niet vermelden van bijzonderheden, die in de Apologie van Paulus onmisbaar zijn, in het boek der Handelingen. Op deze en andere bijzonderheden behoef ik dus hier niet terug te komen; ik moest hier slechts het opgemerkte door den Heer da Costa toetsen, hetgeen daar niet direct was besproken geworden, ter voldoening aan de schuld, die ik mij oplegde, door in den epilogus te schrijven: ‘Quod si quis miretur, me in hac disquisitione ea haud respexisse, quae opposuit Vir. Consult. da Costa dubiis, quae contra illius sententiam de conscriptae epistolae ad Galatas tempore aliisque arcte cum hacce conjunctis quaestionibus moveram; is sciat dissertationem jam conscriptam fuisse, quum Viri Consult. opus ederetur; quum autem, lecta ejus argumentatione, nihil in ea invenirem, cur a mea sententia desisterem, imo plurima hac ipsa disputatione refutata viderem; neque in dissertatione recensioni, vel potius anti-criticae aptus locus mihi concedi posse videretur, hanc anti-criticam seorsim instituere decrevi, quam igitur mox diario cuidam inseram.’ Mogt dit betoog er toe bijdragen, om den onpartijdigen, der zaak kundigen beoordeelaar met mij te doen instemmen, dat dit gewigtig punt door den Heer da Costa tot geene afdoende beslissing gebragt is, en zoo tot vernieuwd onderzoek opwekken, zoo zal des schrijvers doel hiermede bereikt wezen.

Januarij 1849.

D^{r}. TH.K.M. VON BAUMHAUER.

1 Comment. in Ep. Gal. p. 153.
2 Pag. 51 seqq.

De oppositie tegen het koloniale stelsel.

***Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Jaarg*. 1849. *Uitgegeven door Dr. W.R. van Hoëvell. Eerste Aflevering. Januarij*, 1849. *Groningen, van Bolhuis Hoitsema*, 1849. *Afscheidsrede, gehouden te Batavia in de Willemsherk, den* 6*den Augustus* 1848, *door Dr. W.R. van Hoëvell. Uitgegeven ten voordeele der Armen. Groningen, Roelfsema*, 1848. *De Emancipatie der Slaven in Neêrlands-Indië. Eene Verhandeling door Dr. W.R. van Hoëvell. Groningen, van Bolhuis Hoitsema*, 1848. *Opleiding van Javaas bevolking tot Christelijke beschaving. Voorgedragen in de vriendenvereeniging Musis te Batavia, door J. Munnich. Ten voordeele van een liefdadig doel. Utrecht, Kemink en Zoon*, 1848. *Moet Nederlandsch Oost-Indië in N.O.I. autocratisch of constitutioneel geregeerd worden? - Door den Generaal-Majoor A.V. Michiels, Civiel en Militair Gouverneur ter Westkust van Sumatra, enz. 's Gravenhage, Erve Doorman*, 1849.**

De Heer van Hoëvell heeft met de hem eigene voortvarendheid, in weêrwil der vele zorgen en beslommeringen aan zijne vestiging in Nederland, na eene elfjarige afwezigheid, verbonden, in weêrwil van de bezwaren der acclimatisatie voor een gezin aan de keerkringsluchten gewoon, vertiendubbeld door de barschheid waarmede de wintervorst, althans gedurende eenigen tijd, zijnen scepter gezwaaid heeft,

en die hem zelfs op eene langdurige ongesteldheid is te staan gekomen, in de weinige weken, die hij in Nederland heeft doorgebragt, reeds overvloedig getoond, hoezeer het hem ernst was met de verklaring, bij zijn verzoek om ontslag uit zijne betrekking als Predikant te Batavia afgelegd, dat hij vermeende in de tegenwoordige omstandigheden voor de belangen van onderwijs, wetenschap en godsdienst in Indië, met meer vrucht dan daar, in Nederland te kunnen werkzaam zijn. Naauwelijks heeft hij den voet op den Vaderlandschen bodem gezet, of reeds verlaat zijne schoone Verhandeling over de Emancipatie der slaven de pers, en het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië, welks voortzetting in Nederland hij reeds in het laatste te Batavia uitgekomen nommer (het derde van den tienden jaargang) had aangekondigd, hebben wij reeds zijne geregelde afleveringen zien hervatten, zoodat de eerste vóór het vertrek der overland-mail van Januarij gereed was.

Het is ons voornemen niet, om ons met alles, wat in het eerste nommer van dat Tijdschrift voorkomt, opzettelijk bezig te houden. Het eerste en uitgebreidste artikel: ‘het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië in zijnen oorsprong, lotgevallen en tegenwoordige strekking geschetst,’ behandelt, althans voor zoo veel de twee eerste punten betreft, een onderwerp, waarop wij in ‘de Gids’ niet wel zouden kunnen terugkomen, zonder in herhalingen te vervallen, hoevele belangrijke feiten ook daardoor nog ter kennisse des publieks worden gebragt, die mij bij het schrijven van mijn artikel ‘over de openbaarheid in Koloniale aangelegenheden’ onbekend waren[1]. Het tweede hoogstbelangrijke artikel over ‘Laboean, Serawak, de Noord-Oostkust van Borneo en den Sulthan van Soeloe,’ is nog onvoltooid, en kan daarom nog niet met voegzaamheid het voorwerp zijn onzer kritische beschouwing. Onder de rubriek: ‘de demonstratie der ingezetenen van Batavia van 22 Mei 1848,’ deelt de schrijver, naar aanleiding der publicatie van den Heer Rochus-

1 Dit artikel is later, met eenige verbeteringen, afzonderlijk uitgegeven, als het eerste nommer mijner ‘Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Nederlandsch Indië.’

sen, van het koninklijk besluit, waarbij uitzonderingen op de bepaling omtrent het radikaal zijn toegestaan, van het adres der docenten van de Delftsche Akademie, en van de brochure van den generaal Michiels, eenige nadere bijzonderheden en beschouwingen mede over de gebeurtenis, die ik in het tweede nommer mijner ‘Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Ned. Indië’ heb behandeld, terwijl de latere gevolgen dier gebeurtenis door mij in het derde nommer der genoemde ‘Bijdragen’ uitvoerig zullen besproken worden, waarin ik voornemens ben te handelen over den toestand van het onderwijs in N.I., en over den invloed, dien daarop de bepalingen omtrent het radikaal hebben uitgeoefend. Ik zou dus voor het oogenblik met de bloote vermelding der vernieuwde uitgave van dit Tijdschrift hebben kunnen volstaan, en den titel niet aan het hoofd van dit artikel vermeld hebben, ware het niet, dat ik het noodig achtte, in verband tot mijne volgende beschouwingen, bij *de tegenwoordige strekking* van het Tijdschrift eenige oogenblikken stil te staan.

‘Uit de veranderde uiterlijke omstandigheden van den redacteur,’ zegt de Heer van Hoëvell, blz. 56, ‘vloeit natuurlijk eene belangrijke wijziging voort in den aard en de strekking van zijn werk. Wel zal het altoos blijven een Tijdschrift *voor Nederlandsch Indië*, gewijd aan de belangen dier onschatbare bezittingen van den Staat, bestemd om de kennis der landen en volkeren van den Indischen Archipel meer en meer te verspreiden; maar terwijl het vroeger voornamelijk en hoofdzakelijk Indische lezers op het oog had, wenscht het nu bovenal ook de belangstelling van het publiek in het Vaderland op te wekken. Het zal trachten iets bij te dragen om de natie in staat te stellen, ten opzigte van Indië, haren pligt te doen en hare waarachtige belangen te leeren kennen en bevorderen.’

‘In de eerste plaats zal het alles publiceren, wat ik gedurende twaalf jaren in Indië heb verzameld, maar dat gedeeltelijk, wegens het daar heerschende stelsel van geheimhouding, het licht niet mogt zien. Bovendien heb ik de toezegging van vele geleerde en verdienstelijke mannen in Indië, dat zij mij door hunne bijdragen en medewerking

zullen ondersteunen, en van sommigen hunner heb ik zelfs reeds belangrijke stukken ontvangen, die in de eerstvolgende afleveringen eene plaats zullen vinden. Ik zal al verder de gewigtigste handelingen der Indische regering, voor zooverre ze uit hare publicatiën en resolutiën, in de Javasche Courant voorkomende, kunnen gekend worden, aan mijne lezers mededeelen, maar toegelicht en opgehelderd door persoonlijke berigten van mijne vrienden in Indië en eigen opmerkingen; terwijl ik overigens aan alles wat, in weêrwil van den sluijer der geheimzinnigheid, waarin het Gouvernement zich hult, mij nog verder mogt bekend worden, onbeschroomd ten spoedigste publiciteit zal geven. Eindelijk zal ik mij eene vrije en onafhankelijke beoordeeling veroorloven van alle gebeurtenissen in Indië, zoowel op politiek als wetenschappelijk en kerkelijk terrein, niet omdat ik mijn eigen oordeel voor onfeilbaar houd, maar omdat ik die eigenschap aan niemand toeken, ook niet aan het Indisch bestuur. Ik zal prijzen, waar ik vermeen iets lofwaardigs te zien, en ik zal laken, waar het mij nuttig en verdiend toeschijnt. Ik zal trachten in mijne kritiek zooveel mogelijk onpartijdig te zijn. Ook voor beoordeelingen en beschouwingen, uit de pen van anderen gevloeid, stel ik deze bladen gaarne open.'

De aangehaalde woorden mogen in de eerste plaats de vrees beschamen van hen, die de voortzetting van het Tijdschrift in Nederland als eene wanhopige poging beschouwen. De redacteur heeft stof genoeg voorhanden, om in de eerste jaren onbekommerd te zijn omtrent de middelen ter voortzetting, indien slechts zijne abonnenten in Indië hem niet begeven, en het publiek in Nederland belangstelling in zijne pogingen toont. Voor de voortdurende deelneming der eersten waarborgt hem de behandeling hunner eigene belangen, die thans zulk eene ruime plaats in dit Tijdschrift bekleeden zal; voor de vermeerderende belangstelling van het laatste onze gewijzigde politieke instellingen, die ons van zelve zullen dringen elke mededeeling, die over den toestand van Indië licht kan verspreiden, op prijs te stellen, en de volledigste openbaarheid in Indische zaken, met gedurig sterkeren aandrang, te vorderen. Maar dezelfde woorden geven mij nog aanlei-

ding tot eene andere opmerking, die tot mijn tegenwoordig oogmerk in naauwer verband staat. Men ziet er uit, dat de Heer van Hoëvell zich wil handhaven op het politiek terrein, waarop de gebeurtenissen van Mei te Batavia hem, wel zijns ondanks, maar toch ten gevolge zijner antecedenten geplaatst hebben; dat hij den strijd voor de openbaarheid der koloniale aangelegenheden, niet eerst nu aangevangen, maar inderdaad gedurende den ganschen tijd der gestie van de redactie van het Tijdschrift, in weerwil van schier onoverkomelijke moeijelijkheden, met onverdroten ijver voortgezet, thans, op gunstiger terrein, niet zal laten varen, en dus zoo lang het koloniaal bestuur, zoo in Nederland als in Indië, het stelsel van geheimhouding, met den aankleve van dien, zal blijven voorstaan, inderdaad eene politieke oppositie zal voeren.

Het oordeel over politieke oppositie en hare woordvoerders is ten onzent zelden gunstig; het is, alsof men zich geen denkbeeld er van maken kan, hoe iemand zonder hoop op voordeel, en alleen uit liefde tot een beginsel, zich moedwillig in eene zee van onaangenaamheden storten kan, en zich haat en vervolging kan op den hals halen; zelfs waar men de voorgestane zaak goedkeurt en omhelst, blijft men vaak hare verdedigers met eenig wantrouwen gadeslaan; en daarom gelukt het zoo vaak aan de voorstanders van het bestaande, om, zelfs door de banaalste beschuldigingen, de zuiverheid der bedoelingen van de hoofden der oppositie in verdenking te brengen, en den invloed te verlammen, die anders aan hunne talenten zou toekomen. De Heer van Hoëvell heeft rijkelijk zijn deel gehad aan die pogingen, om eene smet te werpen op het karakter der voorstanders van hervorming, en het zal hem, bij de voortzetting van den strijd, ook in het vervolg niet onthouden worden. Ik mag hier wel in de eerste plaats wijzen op de valsche beschuldiging, kort voor zijn vertrek uit Indië, door meineedige getuigen tegen hem ingebragt, als ware hij op Zondag den 21sten Mei des morgens, na afloop der godsdienstoefening, in het Maleisch door Ds. Bierhaus gehouden, in de kerk gekomen, om de gemeente tot bijwoning der vergadering van den volgenden dag op te wekken, - eene beschuldiging,

die, op advies van het Kerkbestuur en van den Raad van Indië, reeds een besluit tot ontzetting des beschuldigden van zijne betrekking had ten gevolge gehad, zonder dat men zich verwaardigd had hem te hooren, toen, vóór de uitvaardiging, de Heer van Hoëvell er de lucht van kreeg, en door met vele getuigenissen te staven, dat hij op het tijdstip, waarop die opruijing der gemeente zou hebben plaats gehad, zich aan boord van Z.M. fregat de Ceres had bevonden en op dien bodem godsdienstoefening gehouden, voldingend zijn *alibi* bewees. Doch die schandelijke zaak en evenzoo het laffe besluit, waarbij de Indische regering, in plaats van haar ongelijk te erkennen, uit ellendige *Rechthaberei* den Heer v. Hoëvell de verklaring heeft te huis gezonden, dat hij, *blijkens geheime rapporten*, den 22sten Mei zijne verhouding tot de regering uit het oog had verloren, en diensvolgens zich het ernstig ongenoegen der regering berokkend had, - een besluit, dat oogenblikkelijk zijn verzoek om eervol ontslag ten gevolge heeft gehad, - zijn in de dagbladen reeds genoeg aan de kaak gesteld, om ze hier meer dan in het voorbijgaan te vermelden. Ook zal ik niet uitvoerig spreken over den kreet, die tegen hem is opgegaan, omdat hij zich door zijne betrekking als Predikant niet van alle bemoeijing met politiek had laten terughouden; even alsof die bemoeijing niet bovenal de zedelijke belangen van Indië had gegolden, en alsof het Christendom, nevens de gehoorzaamheid aan de gestelde magten, ook nog de goedkeuring van alle willekeur en verkeerdheid, op last dier magten gepleegd, en, nevens de onthouding van feitelijk verzet, ook de onderdrukking van de taal der waarheid vorderde. Reeds in het tweede nommer mijner bijdragen heb ik opzettelijk aangewezen, hoe die beschuldiging slechts in miskenning der ware roeping van den godsdienstleeraar gegrond is, of in overdrijving en valsche voorstelling van hetgeen werkelijk door den Heer van Hoëvell is verrigt. Voorwaar! een man als hij bewijst meer dienst aan de zaak des Christendoms en der menschheid, dan honderden van die Predikanten, zoo als de Indische regering ze gaarne schijnt te zien, die, met hunne gemeenten indommelende, uit loutere vadsigheid zich van het nadenken over de zedelijke belangen hunner kudden ont-

slagen rekenen, die overlatende aan de vaderlijke zorg van een Gouvernement, welks naauwgezetheid zoo ver gaat, dat het, ten gelieve zijner Mohammedaansche onderdanen, in een Nederduitsch gedicht de toespeling doet schrappen op de eindelijke zegepraal van het kruis over de halve maan, en een Predikant, die de vervulling zijner ambtspligten boven de bijwoning van het geboortefeest van Mohammed aan het keizerlijk hof te Soerakarta verkiest, door eene verplaatsing, die schier eene verbanning mag heeten, zijn ongenoegen doet ondervinden. Doch zoo de vermelde valsche beschuldiging gemakkelijk te wederleggen was, en de bemoeijing van den Heer v. Hoëvell met politiek binnen die grenzen, waarin ze werkelijk heeft plaats gehad, voor den onbevooroordeelde zich zelve regtvaardigt, erger, als voor geene regtstreeksche wederlegging vatbaar, zijn die zijdelingsche beschuldigingen, waardoor men den Heer van Hoëvell in verdenking zoekt te brengen, als ware overmatige eerzucht en de begeerte om zich over de weigering van gevraagde gunsten te wreken, de grond zijner oppositie, zonder dat men bedenkt of bedenken wil, dat zelfs voor het geval, dat het feit der geweigerde gunst bewezen was, de naam van een' man, geacht door allen, die hem kennen, op grond van een armzalig *post hoc ergo propter hoc* beklad wordt, maar dat bij de gewone ergdenkendheid der menschen maar al te gereedelijk ingang vindt. Het is mij bekend, dat vague beschuldigingen tegen hem uit Indië herwaarts zijn overgebriefd, zelfs door de zoodanigen, die zich mede in de gebeurtenissen van Mei gecompromitteerd hebben, maar thans hunne baan weder wenschen schoon te vegen; het is aan allen bekend, dat de ‘Nederlander,’ die zich reeds meermalen tot een vuilnisbak voor lasteringen heeft vernederd, een artikel heeft opgenomen, waarvan de schrijver het doet voorkomen, als ware hij in staat den sluijer op te ligten, die de eigenlijke inzigten van den Heer van Hoëvell bedekt houdt; het is welligt reeds velen ter oore gekomen, wat, zelfs in aanzienlijke kringen, in meer bepaalde termen van hem verhaald wordt, - eene bijzonderheid, die hem op zich zelve misschien niet tot oneer strekken, maar waarvan gemakkelijk gebruik zou te maken zijn om zijn krediet bij de natie te doen dalen. De Heer van Hoëvell, zegt

men, zou verlangd hebben, zijne betrekking van Predikant met die van Resident te verwisselen, hij zou daartoe bij herhaling aanzoek hebben gedaan bij de Indische regering, maar afgewezen zijn onder verwijzing naar de bepalingen omtrent het radikaal der Indische ambtenaren. Stellen wij een oogenblik de waarheid van het feit, - hoe zal de wereld het op zich zelve en in verhouding tot de latere verrigtingen van den Heer van Hoëvell beoordeelen? Op zich zelve zullen velen het hoogelijk afkeuren, dat een godsdienstleeraar eene dergelijke verandering in zijn lot begeert, en zeker - schoon het altijd gewaagd zou zijn zulk een verlangen zonder kennis der aanleiding te beoordeelen, - moeijelijk zou het welligt zijn het met den regten lust voor de eenmaal aanvaarde taak overeen te brengen. Maar men zou verder gaan, en in die bijzonderheid eene al te gereede aanleiding vinden, om den tegenstand van den Heer van Hoëvell tegen sommige deelen van ons koloniaal stelsel, maar inzonderheid juist tegen die bepalingen op het radikaal, uit zijn gekwetst eigenbelang te verklaren, om ze niet door de vijanden van zijn streven gretig als een wapen tegen hem te zien aangrijpen, en zelfs bij hen, die zijne pogingen met belangstelling beschouwen, een' zekeren twijfel omtrent de oogmerken zijner oppositie, een zeker vermoeden van zucht tot wraakneming te doen ontstaan, dat weldra het vertrouwen op zijne beweringen zou ondermijnen, en, bij de onmogelijkheid voor velen, om de zaak, door iemand voorgestaan, van zijnen persoon te scheiden, zelfs het onderzoek zijner gronden als overbodig zou doen aanmerken. Van het oogenblik af derhalve, dat mij het gerucht van deze bijzonderheid is ter oore gekomen, heb ik ingezien, hoe gevaarlijk het bij meer algemeene verspreiding zou worden voor den goeden naam van den Heer van Hoëvell en voor het billijk en bezadigd onderzoek naar de gronden der zaak, die hij voorstaat; en de gedachten, daardoor aanvankelijk bij mij opgewekt, zijn op nieuw verlevendigd, na de lezing van het artikel in het Tijdschrift voor N.I., waarvan ik hierboven gewag maakte. Het was daarom mijn vurig verlangen den Heer van Hoëvell zoo mogelijk van de blaam te ontheffen, die door het verspreiden dezer bijzonderheid, zonder toeleg naar ik vertrouw, op hem

geworpen werd, en ik heb geen oogenblik geaarzeld hem mede te deelen, wat te zijnen aanzien werd gespargeerd, en hem af te vragen, of er werkelijk voor dit, mij als een onloochenbaar feit voorgesteld, gerucht eenige grond bestaat. Ik beken, dat het mij ook voor mij zelven behoefte was dit met zekerheid te weten, zoo niet om de zaak, door hem voorgestaan, bij mij aan te bevelen, dan toch opdat niet te eeniger tijd bij mij zelven twijfel zou kunnen ontstaan omtrent de smettelooze zuiverheid der bedoelingen van een' man, met wien de omstandigheden mij in zoo naauwe betrekking hadden gebragt, en die mij zijn vertrouwen in hooge mate had geschonken, maar wien ik ook het mijne wederkeerig niet had onthouden. Het antwoord was zoo, dat ik het niet gunstiger en ondubbelzinniger zou hebben kunnen wenschen, en dat het mij den pligt oplegt, hier van deze taak uitdrukkelijk gewag te maken. Het bestond in de pertinente verklaring van den Heer van Hoëvell, ‘dat hij *nimmer*, direct of indirect, iets hoe ook genaamd, in zijn persoonlijk belang, behalve eenmaal een voorschot op zijn traktement, aan het Gouvernement in Indië heeft verzocht, en dat het hem *nimmer in de gedachten is gekomen*, om zijnen stand van predikant voor dien van ambtenaar te verwisselen;’ en voorts in het uitdrukkelijk verzoek aan mij, om op de eene of andere wijze te zorgen, dat deze pertinente verklaring ten spoedigste, door algemeene bekendheid, als een dam mogt worden gesteld tegen de verspreiding van het valsche gerucht. Hij voegde er bij, dat hij reeds kort na zijne komst in Indië, derhalve zoowel voor als na het besluit van 6 December, 1842, waarbij de opleiding der aanstaande Indische ambtenaren bij de Akademie te Delft werd vastgesteld, het stelsel, om jongelieden, in Indië opgevoed, van het radikaal uit te sluiten, had bestreden, deels in zijne kwaliteit van lid der Hoofdcommissie van onderwijs, bij welke hij in 1840 een adres tegen dat stelsel had geprovoceerd, deels door geheel partikuliere pogingen, vooral door middel zijner correspondentie met den gewezen Gouv.-Gen. baron van der Capellen daartegen aangewend.

Indien onze opmerkingen en mededeelingen toereikend zijn, om elken billijken beoordeelaar tot de overtuiging te bren-

gen, dat alles wat tot dusverre een vlek op het karakter van den Heer van Hoëvell scheen te werpen, of geheel verdicht was, of bij nader inzien zich zelven regtvaardigt, - de wapenvoorraad, waarmede wij hem tegen den laster verdedigen kunnen, is daarmede nog niet uitgeput. Wij kunnen positieve argumenten voor de zuiverheid zijner bedoelingen bijbrengen, waarvan de bewijskracht niet ligt zal geloochend worden door ieder, die een regtschapen hart in den boezem draagt, en de taal der innige overtuiging van de kunstgrepen der huichelarij weet te onderscheiden. Wij hebben voor ons liggen de Afscheidsrede, door den Heer van Hoëvell den 6den Aug., 1848, in de Willemskerk te Batavia uitgesproken, naar aanleiding der woorden van den briefschrijver aan de Hebreën: ‘bidt voor ons: want wij vertrouwen, dat wij eene goede conscientie hebben, als die in alles willen eerlijk wandelen. En ik bid u te meer, dat gij dit doet, opdat ik te eerder ulieden mag wedergegeven worden.’ Indien de leermeester en vriend des schrijvers, de Hoogleeraar Hofstede de Groot, die de zorg voor de uitgave dezer hem per landmail toegezonden rede heeft op zich genomen, in zijne voorrede haar vooral belangrijk acht ‘voor hen, die den geest willen doorgronden, waarin de Heer v. Hoëvell ginds werkzaam was, en het doel kennen, tot welks bereiking in Indië hij meende, dat allen hier en ginds het hunne moeten bijdragen,’ ook wij zijn der gemeente van Batavia dankbaar, dat zij op de uitgave van dit hartelijk afscheidswoord des geliefden leeraars heeft aangedrongen, en ons daardoor het bezit van een onderpand zijner edele gezindheden heeft verzekerd. Het is volstrekt mijn voornemen niet mij met de ontleding of kritische beschouwing dezer rede bezig te houden; ik wilde alleen hare lezing ten ernstigste aanbevelen aan allen, die er belang in stellen den Heer van Hoëvell in zijne denkwijze en bedoelingen nader te leeren kennen, en daartoe opwekken door het mededeelen van enkele uittreksels, die naar mijn inzien meer bijzonder zijn karakter en gezindheden in het licht stellen. Ziehier vooreerst een paar plaatsen uit het eerste deel dezer rede:

‘“Wij vertrouwen, dat wij eene goede conscientie hebben,” zegt de apostolische schrijver in onzen tekst. Eene betere

en naauwkeuriger vertaling geeft deze woorden uit het oorspronkelijk terug door: “Wat ons betreft, wij hebben goeden moed, omdat wij een goed geweten hebben”[1]. Die verklaring durfde de schrijver afleggen voor de Gemeente, aan wier leiding en vorming en opbouwing hij langen tijd had gearbeid. Gelukkig de man, die met zulk een zalig gevoel zijne loopbaan kan eindigen! Benijdenswaardig de Evangeliedienaar, die eveneens voor God en zijne conscientie zich kan verantwoorden over zijnen volbragten werkkring. Terug ziende op de elf jaren, die ik onder u doorbragt, Mijne broeders en zusters! klopt mij het hart van gloeijende dankbaarheid, want ook ik ben mij zelven bewust, dat ik althans getracht heb, iets goeds onder u te stichten. Christus heb ik u gepredikt in zijne grootheid en heiligheid en liefde; den geest van Christus heb ik willen opwekken en levend maken in uwe harten: voor het Koningrijk van Christus heb ik u trachten te winnen. De laauwheid en onverschilligheid voor Hem heb ik bestreden, met al de wapenen, die ik vond op mijnen weg; geene middelen heb ik versmaad of verwaarloosd, om ontwikkeling, kracht, zelfstandigheid en leven in deze Gemeente op te wekken en aan te vuren; alles heb ik aangegrepen wat dienen kon, 't zij middellijk, 't zij onmiddellijk, om u vooruit te brengen op den weg van ontwikkeling, hervorming, wedergeboorte en volmaking. En God heeft in vele opzigten mijnen arbeid gezegend. Het Koningrijk der Hemelen komt wel niet met uiterlijk gelaat, maar toch zijn er onloochenbare, treffende bewijzen, dat het in de laatste jaren in deze Gemeente veroveringen heeft gemaakt. Het is wel alleen den Alwetende mogelijk, in de harten der menschen te lezen, maar toch is het mij bekend, dat het goede zaad niet altoos op de steenrotsen of onder de doornen is gevallen.’ - - -

‘Het was geen ijdele trots of strafbare zelfverheffing, die

1 Ik betwijfel zeer de juistheid dezer exegese, waarin de schrijver van der Palm volgt. Voor de juistheid der vertaling in de Statenoverzetting, indien de gewone lezing de ware is, pleit, dunkt mij, de vergelijking van Phil. II: 24.

mij de verklaring in den mond legde, dat ik althans getracht heb, iets goeds onder u te stichten. Helaas! ik gevoel in dit oogenblik, levendiger en pijnlijker dan ooit, al het gebrekkige, dat mijnen wandel en Evangelieprediking onder u heeft bevlekt. Ofschoon ik goeden moed heb, omdat in zeker opzigt mijne conscientie gerust is en ik in alles eerlijk gewandeld heb, aan den anderen kant komt die moed alleen voort uit mijn geloof aan de genade Gods en de langmoedigheid van mijnen Zender. Ziet, ik beken het met diepen ootmoed, mijn arbeid onder u was in vele opzigten gebrekkig, en in het oog van den Alwetende berispelijk. Gij verlangt niet, dat ik als aanklager tegen mij zelven optreed, en hier voor u openleg, wat eene zaak is tusschen God en mijn geweten. Genoeg zij het u, de belijdenis te hooren, dat ik wenschte oneindig meer gedaan te hebben, om u voor het rijk van Christus te winnen. Ik heb oogenblikken gehad van traagheid en lusteloosheid; ik heb mij niet altoos weten te verheffen boven den smaad der wereld en de vrees voor menschen; somtijds heb ik in de keuze der middelen gefaald en in de uitvoering mij bedrogen; ik ben een zondaar, een arm zondaar, en daarom was mijn arbeid in den wijngaard des Heeren onvolmaakt.' - - -

Wij laten hier nog eene plaats uit het derde deel dezer rede volgen, waarin de spreker nog duidelijker openlegt, wat het doel is geweest van al zijn streven, en ook het groote doel blijven zal van hetgeen hij thans, aan deze zijde der baren, zich heeft voorgenomen te verrigten:

'Al is de ure der scheiding geslagen, noch voor u, noch voor mij is de taak afgeloopen, door God ons op de schouders gelegd. Gij zet hier uwe loopbaan voort; ik heb de mijne vooreerst in het vaderland. Verschillend is die taak, onderscheiden zijn onze pligten, uiteenloopend is onze roeping; maar in één opzigt hebben wij allen dezelfde bestemming. Wij moeten, ieder in onzen kring en met de talenten door God ons geschonken, woekeren voor het rijk van Christus in Indië. Daarom heeft de Voorzienigheid onze vaderen hier gebragt, en Nederland gesteld tot den beheerscher dezer landen. Dat moet het, wel voorzigtig te nade-

ren, maar altijd in het oog te houden, einddoel zijn van den staatsdienaar en den krijgsman, van den regent en den vergeten burger; daaraan moet hij zijne betrekking en zijn post en zijnen invloed dienstbaar maken. Dat moet elk huisvader op het oog hebben, in de bestiering en inrigting, in de leiding en vorming van zijn huisgezin. Dat is de roeping der moeder, als zij hare kinderen in het stille binnenvertrek de eerste schreden leert zetten op het pad des levens, en de eerste zaden van deugd en godsvrucht in hunne teedere harten doet ontkiemen. Dat is de dure pligt van den onderwijzer in de scholen, den Evangeliedienaar in de gemeente, den Zendeling onder de Heidenen. Allen, niemand uitgezonderd, allen moeten wij trachten Christelijke ontwikkeling, verlichting, beschaving in Indië te bevorderen, Christelijk leven op te wekken, den geest van Christus te verspreiden. Wij moeten aan deze volken eene zachtkens voortgaande zedelijke en godsdienstige opvoeding geven, gegrond op de beginselen van het Christendom.

Schoone maar moeijelijke taak! Zóó medearbeiders te zijn met God, medearbeiders in den wijngaard des Heeren! Zóó de werktuigen in zijne hand, om het lot van millioenen menschen te verbeteren, te verzachten, gelukkig te maken! o Verzaken wij die roeping nooit, om lief noch leed, om het handgeklap der menigte, noch de afkeuring en verguizing der wereld! Maar daartoe behoeven wij buitengewone kracht en moed en standvastigheid, daartoe behoeven wij hulp van Boven, en onderlinge eensgezindheid en vereeniging en liefde en trouw.

Broeders en zusters! bidden wij dan voortdurend voor elkander! Dat gebed zal ons versterken en bemoedigen, ons tegen struikelen behoeden, ons noch ter regter- noch ter linkerzijde doen afdwalen! Ik althans gevoel in dit oogenblik meer dan ooit behoefte, om met den heiligen schrijver u toe te roepen: “Bidt voor ons!” Ook dáár, aan de overzijde der baren, wil ik den arbeid voortzetten, dien ik hier heb begonnen; ook dáár wil ik woekeren met 't geen God mij gegeven heeft, voor de uitbreiding van het Koningrijk der Hemelen in deze gewesten. Het bewustzijn, dat hier, uit den boezem der gemeente, ook voor mij

warme gebeden worden uitgestort, zal mijne kracht vermeerderen; en als de moed mij ontzinkt, dan zal de bede, die dagelijks voor u oprijst uit mijne borst, mijn geloof versterken, mijne hoop onwankelbaar maken.'

Ziedaar het oogpunt, waaruit de Heer van Hoëvell zijne roeping beschouwt, - zijne roeping, vroeger in Indië, thans in het Vaderland. Ziedaar de grond zijner onvermoeide pogingen gedurende een elfjarig verblijf in Indië tot zedelijke ontwikkeling der inlandsche en Europesche bevolking, tot verkondiging van de leer der liefde, tot bevordering der kerkelijke belangen, tot verbetering en uitbreiding van het onderwijs, tot vruchtbaarmaking van den arbeid der Bijbel- en Zendelinggenootschappen, tot verspreiding der kennis van de hulpbronnen, het belang, de behoeften der Indische gewesten in het werk gesteld. Ziedaar waarom wij hem hier als lid van het kerkbestuur, dáár als lid der hoofdcommissie van onderwijs; hier als leeraar zijner eigen gemeente, dáár op veelvuldige kerkelijke bezoekreizen; hier als lid der directie van het Nederlandsch Oost-Indisch Bijbelgenootschap, dáár als president van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, overal met denzelfden ijver werkzaam zien; waarom hij nu het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië oprigt, dan aan dat tot bevordering van Christelijken zin het aanzijn schenkt; nu de verslagen stelt der handelingen van het Bataviaasch genootschap, dan eene redevoering uitspreekt bij de Algemeene Vergadering van het Ned. O.I. Bijbelgenootschap; nu bij de uitbreiding van het Nederlandsch gezag op Bali eene stem doet opgaan, om de zegeningen der Christelijke beschaving over dit eiland in te roepen, en zelf derwaarts snelt om met eigen oogen den zedelijken toestand van het merkwaardig eiland gade te slaan, dan in het uitgegeven verhaal zijner reis over Java, Madura en Bali, de van ons Koloniaal stelsel opspoort en zonder terughouding aanwijst, vooral waar zij aan het zedelijk welzijn der bevolking, de uitbreiding van ware volksverlichting, in den weg staan. Ziedaar, waarom hij hier voor eene vrijere ontwikkeling der drukpers in Indië, als middel tot grondiger en veelzijdiger kennis der Indische belangen, als voertuig der beschaving, ook voor de inlanders, dáár tegen de be-

palingen op het radikaal als doodelijk voor de ontwikkeling der inrigtingen van opvoeding en onderwijs in de Koloniën zelve, als verderfelijk voor de banden des huisgezins, door den harden dwang tot het zenden der kinderen naar Europa ter verkrijging der noodigste kundigheden; hier tegen het voortduren der slavernij, als onteerend voor den Nederlandschen naam, en natuurgenooten aan allerlei krenking en soms aan mishandelingen blootstellend, dáár tegen de verkeerde zuinigheid, die, ten behoeve der hoogere opvoering van de koloniale baten, talrijke vereenigingen van Christenen zonder herders en leeraars, talrijke scharen van kinderen zonder scholen en onderwijzers laat, een onvermoeiden kamp voert. En wanneer hij nu, na elf jaren van moeite en strijd, in gedurige botsing met de voorstanders van het stelsel van stilstand en uitzuiging doorgebragt, de kampplaats heeft verlaten, maar met de hoop om in het moederland gunstiger ooren te vinden voor de klagten, ginds door list gesmoord of door geweld onderdrukt, - zal nu de laster zijn naam bezwalken, zijne bedoelingen in verdenking brengen, zijne pogingen verlammen? - Dat verhoede God!

De zuiverste bedoelingen kunnen niemand waarborgen tegen afdwalingen van het verstand, en niets is verder van mijn doel dan om, door deze vindicatie, aan de wenschen van den Heer van Hoëvell voor de hervorming van ons Koloniaal stelsel ingang te verschaffen, en de natie voor de voorgestelde hervormingen te winnen. Bezadigd en onbevooroordeeld onderzoek, billijke beoordeeling van die wenschen en voorstellen, ziedaar alles wat ik voor hem vraag en verlang. Maar dat ook, volk van Nederland! eisch ik van u, als de billijke voldoening uwer schuld jegens hem, die voor u, ten koste zijner rust en zijner belangen, den sluijer wil opligten, waarmede men de aangelegenheden uwer overzeesche bezittingen voor u bedekt heeft, - als de voldoening uwer schuld jegens die onwaardeerbare bezittingen zelve, van wie gij zoo oneindig veel ontvangen, aan wie gij zoo weinig van het uwe geschonken hebt!

Wij zullen van die onpartijdige toetsing in het vervolg dezer bladzijden een voorbeeld trachten te geven. Wij roepen te dien einde in de eerste plaats voor het geheugen on-

zer lezers terug, wat de voornaamste wenschen waren der voorstanders van hervorming in Neêrlandsch Indië, die bij gelegenheid van de gebeurtenissen van Mei te Batavia zijn kenbaar geworden, en waaraan zich de Heer van Hoëvell van geheeler harte heeft aangesloten. Die wenschen betroffen in de eerste en voornaamste plaats: de opheffing van het stelsel, volgens hetwelk aanzienlijke betrekkingen, ofschoon dan ook met eenige uitzonderingen, alleen worden gegeven aan hen, die eene Europesche opvoeding hebben genoten, en met name, gedurende de laatste jaren, aan hen die aan de Akademie te Delft zijn opgeleid; voorts, in verband daarmede, uitbreiding en verbetering van het onderwijs in Indië, dat, gelijk van zelve spreekt, door dat stelsel in zijne ontwikkeling is gestremd. Het is eigenlijk alleen dit punt, dat werkelijk bij die gebeurtenissen op den voorgrond geplaatst is, en daarmede moeten natuurlijk de harten van alle weldenkenden, die niet door vooroordeel verblind zijn, voor de zaak der hervormingsgezinden gewonnen worden. Welke wensch kan billijker zijn of meer sympathie verdienen, dan die van ouders om hunne kinderen zooveel mogelijk onder hun oog te doen opvoeden, en de verpligting te ontgaan van ze, reeds op teederen leeftijd, op duizenden mijlen afstands geheel aan vreemden toe te vertrouwen, wil men de gegronde hoop behouden, dat zij in de wereld zullen vooruitkomen? Welke wensch kan meer tot eer strekken van hen, die hem koesteren, dan die naar bevordering en verbetering van het onderwijs, opdat niemand daarvan verstoken blijve en het voor allen zoo veel mogelijk vruchtbaar worde? En wie kan het wraken, dat men beide die wenschen met elkander in overeenstemming brengt, en aan den eenen kant aandringt, dat door het in Indië verbeterd en uitgebreid onderwijs de noodzakelijkheid eener Europesche opvoeding moge vervallen, aan den anderen kant onze baatzuchtige koloniale administratie voor de belangen van het onderwijs tracht te winnen, door de noodzakelijkheid zelve om voor de opvoeding harer aanstaande dienaren, voor zoo verre Indië die moet opleveren, op de plaats zelve te zorgen?

Men heeft mij van meer dan eene zijde opmerkzaam gemaakt op de overdrijving, die ten aanzien van het hier be-

handelde punt, in het adres der ingezetenen van Batavia wordt aangetroffen, en ik ben er verre van te ontkennen, dat daarin werkelijk eenige te sterke en min juiste uitdrukkingen voorkomen. Men heeft opgemerkt, dat het te veel gezegd is, wanneer in het adres te kennen gegeven wordt, dat eene opleiding, elders dan aan de Delftsche Akademie genoten, den pas voor de ambtelijke loopbaan geheel afsnijdt, en zeker, ik beken het volmondig, dat het besluit van 6 Dec. 1842 (Indisch Staatsblad, 1843, N°. 12) eene *derde* klasse van ambtenaren kent, waarvoor de Europesche opvoeding niet verpligtend is, en dat eene latere vaststelling der grenzen van verkiesbaarheid van de ambtenaren dier derde klasse daarbij wordt toegezegd, welke werkelijk, bij besluit van 8 Maart 1847 (Ind. Staatsblad voor 1847, N°. 11), in dien zin is gegeven, dat daardoor onderscheidene, zelfs aanzienlijke betrekkingen, vooral in de buiten-bezittingen, voor deze klasse van ambtenaren niet ontoegankelijk zijn. - Niet minder heeft men de overdrijving gegispt in de voorstelling van den nadeeligen invloed, dien de instelling van het radikaal op de *lagere* scholen uitoefent, wanneer in het adres gezegd wordt: ‘Alle leerlust moet bij de leerlingen, wier loopbaan gesloten is, alle eerzucht bij de onderwijzers worden uitgedoofd;’ en, zeker, het valt niet te ontkennen, dat die uitdrukking eene dier op effect berekende phrases is, die men zich in den driftigen wensch, om zijne zaak te doen zegepralen, laat ontvallen; het is waar, dat bij het onderwijs op de *lagere* scholen doorgaans nog zeer weinig over de toekomende bestemming gedacht wordt; en hier derhalve, wat zeer waar zou zijn, indien een middelbaar en hooger onderwijs in Indië bestond, zonder uitzigt te geven op bekleeding van posten, niet geheel te regt op het daar thans alleen bestaande onderwijs wordt toegepast. Misschien zouden nog meer zinsneden in het adres zijn op te sporen, die onnaauwkeurigheden of overdrijvingen bevatten. Maar wat beteekenen zulke partiële kritieken, - loutere tegenwerpingen, waarmede men zijne wederpartij kan verontrusten en in de engte drijven, maar die niets met de hoofdstelling gemeen hebben, en de wederlegging geven van geen enkel der punten waarop het wezenlijk aankomt. Is het, al zijn

die tegenwerpingen gegrond, iets minder waar, dat het gouvernement alle pogingen heeft aangewend, om de opvoeding der Nederlandsch-Indische kinderen in Europa aan te moedigen, in Indië te bemoeijelijken? Is het iets minder waar, dat, gedurende de laatste jaren, de belangen van het lager onderwijs slap zijn behartigd, ook bij de dringendste behoefte geene nieuwe scholen zijn opgerigt, en onderscheidene onderwijzersposten langen tijd zijn vakant gebleven; terwijl alles wat vroeger meer bepaaldelijk voor de opleiding van krijgslieden en ambtenaren in Indië was daargesteld, de Militaire School te Samarang, het Instituut te Soerakarta, is ingetrokken, de, onder het bestuur van den gouverneur-generaal de Eerens geprojecteerde, inrigting van een gymnasium te Batavia nimmer is tot stand gebragt, en de Akademiën van Breda en Delft tot de eigentlijke opvoedings-instituten der aanstaande dienaren van het Gouvernement in Indië bestemd zijn? Is het daarom iets minder waar, dat thans in Indië geene gelegenheid bestaat tot het genot eener wetenschappelijke, wat zeg ik? - eener beschaafde opvoeding; dat de uitzonderingen op de bepalingen, omtrent het radikaal toegestaan, niet baten, dewijl zij niet met de gelegenheid tot verwerving der noodige bekwaamheden in Indië gepaard gaan; en dat, al ware dit anders, die uitzonderingen ongenoegzaam zijn, om de ouders gerustheid omtrent de toekomst hunner kinderen in te boezemen, wanneer zij *het voorregt eener Europesche opvoeding* niet hebben genoten?

Ik weet wel dat velen, die de hardheid van het stelsel der Europesche opvoeding erkennen, echter van oordeel zijn, dat daarvoor politieke redenen van zoo overwegend belang pleiten, dat de ouders in Indië zich dat bezwaar, om den wille van het algemeen welzijn, moeten getroosten. Men vreest dat bij een geslacht, geheel in Indië opgegroeid en opgevoed, geene gehechtheid aan het moederland meer zal gevonden worden, en de zucht tot emancipatie in Indië zal ontwaken, waardoor het rustig bezit der volkplantingen in de waagschaal zou gesteld worden. Het is mij niet mogelijk om hier deze kwestie grondig en in haren geheelen omvang te behandelen; even als voor eene naauwkeurige uiteenzetting der geschie-

denis en statistiek van het onderwijs in Indië, en van de bepalingen omtrent het radikaal, moet ik verwijzen naar het derde nommer mijner ‘Bijdragen’, dat ik mij beijveren zal, zoo spoedig mogelijk voor de pers in gereedheid te brengen. Maar ik wil toch hier de hoofdpunten reeds kortelijk opgeven, die ik bij de opzettelijke behandeling van dit punt uitvoeriger zal trachten toe te lichten. In de eerste plaats worden die gevaren zoo niet geheel weggenomen, althans aanmerkelijk verminderd, wanneer men bedenkt, dat men in Indië voor zijne kinderen geen monopolie van gouvernementsposten verlangt, en gaarne vele in Nederland geborenen, zelfs in de aanzienlijkste posten, nevens en boven zich wil dulden. Zie hier wat de Heer v. Hoëvell op dit punt, in zijn ‘Tijdschrift’ (bl. 91) aanmerkt: ‘De Indische ingezetenen verlangen niet de vernietiging der akademie te Delft; het zou zelfs in hunne oogen te bejammeren zijn, dat, door die vernietiging, aan de kinderen hunner landgenooten in het vaderland de gelegenheid werd ontnomen, om zich voor hunne aanstaande ambtelijke loopbaan in Indië wetenschappelijk te vormen en voor te bereiden. Zij hebben.... er een afkeer van, dat “door hulp van betrekkingen, door voorspraak en bescherming”, iemand, wie het ook zij, in bedieningen wordt gesteld. Zij verlangen eveneens, dat alleen kunde, bekwaamheid en braafheid de voorwaarde mogen zijn, om een ambt te bekomen; zij keuren een voorafgaand onderzoek naar die kunde en bekwaamheid hoogst noodzakelijk; maar zij smeeken, dat, wanneer hunne kinderen die eigenschappen in Indië hebben verkregen, zij daarom niet uitgesloten mogen zijn, dat zij in dat opzigt *gelijk gesteld mogen worden* met hen, die in Nederland zijn opgevoed.’

Ten andere is het zeer de vraag, wat meer geschikt is om verwijdering tusschen Indië en Nederland te weeg te brengen: gebrek aan bekendheid met het moederland, of het gevoel van miskenning, achteruitzetting en verdrukking? Mij dunkt, het kan schier aan geen twijfel onderhevig zijn, of de adressanten te Batavia hebben wèl gezien, toen zij de vrees uitdrukten, dat de scherpe lijn tusschen Nederlanders in Indië geboren en opgevoed, en Nederlanders uit het vaderland derwaarts gekomen, verdeeldheid en ontevredenheid zou doen

geboren worden en gedurig aanwakkeren, waarvan de gevolgen niet zijn te voorzien.

Ten derde is het blijkbaar, dat die politieke bezwaren alleen uit het bestaande koloniale stelsel voortvloeijen, - alleen uit de zucht om de koloniën, zonder acht te slaan op hunne eigene belangen, ten voordeele der schatkist van het moederland, te exploiteren. Eene politiek die er zich op toelegde, Indië en Nederland door de banden van *wederzijdsche* voordeelen en verpligtingen aan elkander te verbinden; die Nederland even onmisbaar voor de maatschappelijke en zedelijke belangen van Indië wist te maken, als Indië dit voor de materiële belangen van Nederland is; die Indië wist open te stellen als een worstelperk voor Nederland, om zijne zedelijke krachten te oefenen; die den ondernemingsgeest onzer landgenooten wist aan te vuren, en hen te nopen, om hunne kapitalen aan de uitbreiding van handel en industrie in den Archipel toe te wijden; die de voordeelen, welke Indië aan de schatkist moet opleveren, meer zijdelings in de vermeerdering der nationale welvaart, minder regtstreeks in tallooze fiskale bepalingen, en door de handhaving van verderfelijke monopoliën, wist te vinden; - zulk eene politiek, die in Indië dagelijks het besef zou verlevendigen van de dure verpligtingen aan het moederland, zou geene vrees behoeven te koesteren, dat de zucht tot emancipatie zou veld winnen. Ook over dit punt is hoogst lezenswaardig, wat de Heer van Hoëvell in zijn Tijdschrift (bl. 57-60) bijbrengt. Ik veroorloof mij er de vraag bij te voegen, waarom Engeland, om alleen van zijne etablissementen in den Archipel te gewagen, te Malakka een Anglo-Chineesch kollegie, te Singapore de bloeijende ‘Native Institution’ bezit, in welke inrigtingen de Engelsche, Maleische en Chinesche talen, nevens de land- en volkenkunde van den Archipel, beoefend worden, en waar boden van het Evangelie en dienaren der Compagnie worden opgeleid? Ik veroorloof mij nog te doen opmerken, dat zelfs in ons politiek stelsel, ten aanzien van Indië, een eigenaardig bezwaar voor den eisch eener Europesche opvoeding is gelegen. Hoe zal men den jongeling, die in Europa aan de vrijheid van spreken en schrijven is gewoon geraakt, en de ontwikkeling van het politieke leven heeft aanschouwd, leeren,

ginds weder gedwee den hals te krommen onder eene autocratie, die elke ongevraagde beooordeeling van regeringsdaden als weêrspannigheid en strafbaar verzet beschouwt?

Ik kan van het onderwijs en radikaal niet afstappen, zonder nog een paar aanmerkingen te maken over hetgeen aanvankelijk, tot herstel der grieven van de Bataviasche ingezetenen op deze punten, gedaan is. De jongste Javasche Couranten dragen de bewijzen eener verlevendigde belangstelling in het onderwijs, in eene reeks van besluiten om het verwaarloosde in te halen, het bedorvene te herstellen, die tevens een gewenscht gevolg zijn der demonstratie van Mei, en eene ingewikkelde erkenning van haar regt. Het koninklijk besluit van 17 Dec. 1848, waarin de Gouverneur-Generaal gemagtigd wordt, om, bij uitzondering, bekwame personen als ambtenaren der 1ste en 2de klasse voor te dragen, die aan de vereischten omtrent het radikaal niet voldoen, is, mijns inziens, eene concessie, die slechts de sporen van beginselloosheid en zwakheid draagt. In plaats van ruiterlijke erkenning der gelijke regten, bij gelijkstaande bekwaamheden, van in Indië en Nederland opgevoeden, als regel, wordt alleen van eene uitzondering gewaagd, - eene uitzondering bovendien, die men, door de zonderlingste wending der wereld, aan art. 9 van het besluit van 6 Dec. 1842 vastknoopt, zoodat de Gouverneur-Generaal verpligt wordt, daarin meer te lezen dan er staat[1], alleen om toch geen letter van het vroeger besluit terug te nemen. Bovendien beteekent die concessie niets, zoo lang er niet in de belangen ook van het middelbaar en hooger Onderwijs in Indië is voorzien, en moet zij, als middel ter verzoening der gemoederen, alle effect missen, door de tegenstelling met de publicatie van den Heer Rochussen. Kon er ooit mal-gracieuser concessie gedaan worden dan eene zoodanige, die, terwijl zij een' gedanen wensch althans gedeeltelijk verhoort, te gelijker tijd de uiting van dien wensch zoo streng en bitter veroordeelt?

1 Zie hier de woorden van het besluit: ‘Onze Gouv. Gen. van N.I. wordt gemagtigd, om art. 9 van Ons besluit, dd. 6 Dec. 1842, No. 49, *te beschouwen als bevattende de magtiging*, om, bij wijze van uitzondering, ter benoeming als ambtenaren der 1e en 2e klasse, te kunnen voordragen,’ enz.

De beide andere punten, die te Batavia in Mei jl. zijn ter sprake gebragt, zijn: meerdere openbaarheid in de koloniale aangelegenheden, vooral door vrijzinnige regeling van de regten der drukpers, - en vertegenwoordiging der koloniale belangen in de kamers der Nederlandsche afgevaardigden. Ik heb weinig lust, om op het eerste dezer punten uitvoerig terug te komen, na alles wat ik daarover vroeger geschreven heb. Ik moet echter een paar woorden zeggen op de bedenkingen van den Heer Quarles van Ufford, die mijne brochure over dit onderwerp in het 'Algemeen Letterlievend Maandschrift' heeft beoordeeld. Het onregt, dat ik aan den 'Moniteur des Indes' heb aangedaan, door niet te vermelden, dat sommige der door mij medegedeelde feiten reeds in dat Tijdschrift waren aangeduid, belijd ik gaarne; doch ik moet er bijvoegen, dat dit niet uit *onwil*, maar alleen uit *onkunde* voortsproot. Ik wist niet, dat ooit een letter daarover in den 'Moniteur' was medegedeeld, om de zeer eenvoudige reden, dat ik, zelf in het bezit der bronnen, waaruit de 'Moniteur' zijne meeste berigten put, aan dat Tijdschrift minder opmerkzaamheid heb geschonken, dan het misschien verdient, en bepaaldelijk er niet aan gedacht heb, om het te consuleren over een vraagstuk, dat door de berigten van het Tijdschrift voor N.I., gepaard met de mij gewordene schriftelijke mededeelingen, volledig werd opgehelderd. In de tweede plaats wil ik den Heer Quarles doen opmerken, dat ik eensdeels de kwestie der vrijheid van de Indische drukpers heb opgeworpen, niet om haar voor goed af te doen, maar om eene grondige discussie daarover uit te lokken (een wensch, dien ik nog niet heb mogen vervuld zien, daar de tegenstanders dier vrijheid het ontwikkelen en bewijzen hunner stelling waarschijnlijk onnoodig of beneden zich achten[1]),

1 Men heeft zelfs in een dagblad ingewikkeld zien loochenen, dat in Britsch-Indië drukpersvrijheid bestaat. De schrijver kan zich, op mijne eer, gerust van zijne dwaling verzekerd houden, al kan ik op dit oogenblik geen authentieke stukken ten bewijze bijbrengen. Misschien zal hij zich in de onderstelling, dat de 'Singapore-Freepress' met den politieken toestand van Britsch-Indie zal bekend zijn, voorloopig door de volgende (geheel occasionele) zinsneden in haar nommer van 9 November, 1848, laten tevreden stellen: 'The experience, which has been afforded of such changes in the case of British India, shews how little there is to be dreaded in effecting important alterations, which are calculated to afford more political and commercial freedom!... Has the British power in India been weakened by throwing open the trade, and putting an end to the trading privileges of the East-India Company? Has *the freedom of the press*, and the liberty of discussion and the representation of grievances, been attended by any disastrous effects?' Ik voeg hier nog bij de volgende woorden uit 'the Athenaeum' van 2 Dec. 1848, col. 1202: 'It must, also, not be forgotten that, availing themselves of *the freedom of inlicensed printing* - a freedom so entirely peculiar to the British portion of the Eastern Continent, - the native community of Bengal have not been backwards in encouraging a newspaper-press, conducted in their own language, and urging with considerable ability their own views and their peculiar grievances.'

en anderdeels, dat ik werkelijk door de eenigzins meer beperkte uitdrukkingen, die ik nu en dan gebezigd heb, zoo als: ‘*vrijere* ontwikkeling der drukpers’, het besef heb willen uitdrukken, dat, althans in den *tegenwoordigen* politieken toestand der koloniën, welligt de dadelijke vergunning eener geheel met die in het moederland gelijkstaande drukpersvrijheid niet raadzaam was, ofschoon ik mij ook niet geroepen achtte naauwkeuriger te bepalen, welke beperkingen noodzakelijk zouden zijn. Op bl. 44 mijner brochure heb ik zelfs niet onduidelijk aangewezen, dat ik reeds zeer veel voor de goede zaak gewonnen zou rekenen, indien althans *door de wet*, hoedanig die dan ook zijn mogt, de grenzen waren aangewezen, binnen welke de drukpers zich bewegen mag, en zij niet alleen aan luim en willekeur prijs bleef gegeven. Ik bevond mij dus nagenoeg op het standpunt van den bekwamen steller van het beoordeelend verslag der reize van den Heer v. Hoëvell, in het ‘Tijdschrift voor Staatshuishoudkunde en Statistiek’, die de openbaarheid in koloniale zaken even wenschelijk acht als ik, maar de vrees voor de gevaren eener volledige drukpersvrijheid in Indië nog niet kan overwinnen; op het standpunt van den Heer Quarles van Ufford zelven, wiens geheele recensie denzelfden geest ademt. Intusschen zijn de bezwaren van laatstgemelden voor een groot deel van geheel denkbeeldigen aard. Er bestaat niet de minste kans; dat de Javanen vooreerst, óf in hunne landtaal zouden drukken, óf algemeen Nederduitsch lezen, en die kleine oppositieblaadjes, waarvan de Heer Quarles zoo veel kwaad vreest, zullen op Java noch kunnen ontstaan noch lezers vinden. Zelfs in

het zoo uitgestrekte Britsch-Indië, waar de kennis der Engelsche taal onder de inlandsche bevolking met evenveel zorg wordt aangekweekt en aangemoedigd, als het Nederlandsche gouvernement besteedt, om den Javaan buiten aanraking te houden met de Europesche beschaving; waar inlanders zich met de redactie van nieuwsbladen werkelijk bezig houden, en waar onder hen zelfs reeds dezulken gevonden worden, die zich zoo wèl van de Engelsche taal weten te bedienen, dat zij de Britsche literatuur van tijd tot tijd met belangrijke pennevruchten verrijken, heeft men nog nimmer eenig misbruik van de drukpersvrijheid te betreuren gehad. De Heer Quarles schijnt zich niet te kunnen overtuigen, dat de Heer van Hoëvell, van wiens woorden ik mij op dit punt bediend heb, de onverschilligheid der Javanen omtrent politiek naar waarheid heeft geschilderd. Hij ondervrage wien hij wil, die de bevolking van Java kent, en hij zal in de hoofdzaak hetzelfde antwoord bekomen.

Er is echter op Java eene andere, op sommige plaatsen vrij talrijke, en in vele opzigten zeer bevoorregte klasse der bevolking, die vrij algemeen voor de gevaarlijkste gehouden wordt, en althans de Javanen, zoowel in rijkdom en ondernemingsgeest, als in intellectuele beschaving verre voorbij streeft. Ik bedoel de talrijke volkplantelingen van het Hemelsche Rijk, die op Java, gelijk over den geheelen Archipel, verspreid zijn. Vrij algemeen heerscht, geloof ik, de overtuiging, dat juist van de zijde der Chinezen, bij eene onbeperkte drukpersvrijheid, onzer regering de grootste gevaren zouden dreigen. Indien de vooronderstelde aanvallen op ons regeringstelsel (die gematigd, zoo niet voorkomen zouden worden, door de wegneming van alle redenen tot billijke klagten) het gouvernement eenmaal beroofd hadden van het *prestige*, dat het thans op de bevolking uitoefent, dan, meent men, zou voor de Chinezen de tijd geboren worden, om de inlandsche bevolking te bewerken en op te zetten, en hunne vijandige bedoelingen tegen het gouvernement aan den dag te leggen. Maar mag men aan deze vreemdelingen - parasieten in onzen schoonen Archipel, - het regt toekennen, de Nederlandsche regering een struikelblok in den weg te leggen, bij het vervullen harer schoone roeping, om

de bevolkingen van Indië te helpen opvoeden tot reine godsdienst, zuivere zeden, de zucht voor kunsten en wetenschappen, en de liefde voor redelijke vrijheid? Is de Chinees u een hinderpaal bij het invoeren van datgene, wat het krachtigste middel is tot bevordering van Christendom en beschaving, tot het geven eener werkelijk heilzame rigting aan uw bestuur, waarom veroorlooft gij den gedurigen toevoer dezer vreemdelingen, die hunne overgewonnen schatten steeds naar hun vaderland doen terugkeeren? waarom gedoogt gij hun gedurig toenemend landbezit, dat hun de magt geeft, hunne inkomsten te vertiendubbelen, en genoegzamen invloed om hen eerzuchtige plannen te doen koesteren? waarom staat gij toe, dat alle handwerken en ambachten schier uitsluitend door de Chinezen worden uitgeoefend, en maakt gij hen niet overbodig, door de verwaarloosde inlandsche kinderen tot nuttige beroepen te doen opleiden? waarom omringt gij de vestiging der zonen van Nederland in Nederlands eigene bezittingen met meer formaliteiten en bezwaren, dan die der zonen van het Hemelsche Rijk? Inderdaad geen zonderlinger, geen onverklaarbaarder anomalie in onze koloniale administratie, dan onze handelwijze ten opzigte der Chinezen, indien zij werkelijk zoo gevaarlijk zijn, als men dit van verschillende zijden doet voorkomen. Zoudt gij wel gelooven, lezer! dat juist deze zoo gevreesde vreemdelingen de eenigen zijn, die in onzen Indischen Archipel de vrijheid van drukpers werkelijk bezitten? Het is bekend, dat zij onder elkander op de Chinesche wijze gedrukte nieuwsbladen hebben, waarin niets hen verhindert de boosaardigste plannen, de verraderlijkste ontwerpen, te opperen en aan te bevelen. Op geheel Java (o schande!) wordt, sedert het vertrek van den Heer Medhurst, geen enkel Europeaan aangetroffen, die der Chinesche taal magtig is; zoo onoverkomelijk is de slagboom, dien de onverwinnelijk gewaande moeijelijkheid hunner taal, en vooral van hun letterschrift, tusschen hen en de zonen van het Westen oprigt, en dàt niettegenstaande de Chinezen, zelfs der geringste klassen, door het schier algemeen bezit der bekwaamheid, om hunne moedertaal te lezen en te schrijven, onze Westersche hooggeroemde opvoeding beschamen. Zou het niet wenschelijk zijn, dat, zoo eenmaal de oprigting van een gymnasium

of wetenschappelijk Collegie te Batavia tot stand kwam, de vestiging van een leerstoel voor de Chinesche taal tot de eerste zorgen der regering behoorde?

De verdedigers der openbaarheid in koloniale aangelegenheden hebben eenen bondgenoot gevonden van eene zijde, waarvan waarschijnlijk weinigen gedacht hadden, dat hun hulp zou toekomen, - ik bedoel van den Generaal Michiels, die in zijne in handschrift per Overlandmail naar Europa gezonden, en alhier ter perse gelegde brochure: ‘Moet N.O.I. in N.O.I. autocratisch of constitutioneel geregeerd worden’, zich tegen het stelsel van geheimhouding in krachtige termen uitlaat. Wij willen echter aan den Civielen en Militairen Gouverneur ter Westkust van Sumatra het onregt niet aandoen, van onze lezers een oogenblik te doen vooronderstellen, dat hij zoo verre van de beginselen der Indische regering is afgeweken, van aan de mogelijkheid eener vrijere en zich gedurig meer en meer ontwikkelende pers in Indië zelve te denken. De Gouverneur van Sumatra is en blijft een zeer uitdrukkelijk en bepaald voorstander der autocratie in N.O.I.; van het voorgevallene te Batavia spreekt hij slechts met diepe minachting en bijtenden spot; hij noemt het een vertoonen van klein PARIJS *quand même*, en heeft zelfs de moeite niet genomen, van zich naauwkeurig van het voorgevallene te doen onderrigten, zoodat in de weinige woorden, die hij daarover spreekt, eene geheele reeks van onnaauwkeurigheden en overdrijvingen voorkomt, gelijk reeds de Heer van Hoëvell in zijn ‘Tijdschrift’ (blz. 92, 93) heeft aangetoond. Dat de Heer Michiels nog zeer weinig denkbeeld heeft van die politiek, die op eene gemeenschap van belangen, op wederzijdsche diensten en verpligtingen tusschen Indië en Nederland, zou moeten berusten - de politiek door den Heer van Hoëvell aanbevolen, - mogen alleen de volgende zinsneden bewijzen, welke volkomen den krachtigen soldaat kenmerken, die tot de meêdogenlooze, maar, helaas! tot nog toe nuttelooze uitbreiding onzer heerschappij op Sumatra zoo veel heeft bijgedragen. ‘Het algemeen streven der volkeren,’ zegt hij, ‘is naar de vrijheid om, ieder voor zich zelve, den vorm van regering te mogen kiezen, het best strookende met hunnen respectiven maatschappelijken toestand, en hunne

ware of vermeende belangen. Willen wij dit beginsel van volksregt(?) op Indië toepassen, dan is het eerste, dat wij aan de Indische volkeren ook overlaten, hunne eigene huishouding te regelen, en dat wij al dadelijk huiswaarts keeren. Want zeker zullen die volkeren niet vrijwillig het *juk* blijven dragen, hun opgelegd door overheerschers, van hen in landaard, godsdienst, zeden en gewoonten zoo geheel verschillende. Ik geloof echter niet, dat de philanthropie in Nederland zich tot zulk eene zelfverloochening zal uitstrekken; en dan moeten Nederlandsche philanthropen het zich maar getroosten, dat Nederland, *zoo lang het maar kan*, den schepter van *overweldiging* blijve zwaaijen door het eenige middel, waardoor zoodanige heerschappij staande kan blijven, een krachtigen monarchalen regeringsvorm, welke ook het best geschikt is voor land en volk.' Inderdaad, dit zijn kostbare woorden, die met gouden letters geheel Nederland in de oogen moesten blinken, eensdeels om de onbewimpelde verklaring, die zij bevatten, uit den mond van een onzer hoogst geplaatste koloniale ambtenaren, van den waren aard van ons bestuur in Indië, als geheel op vrees en het regt van den sterkste gegrond; anderdeels omdat zij zoo duidelijk mogelijk toonen, welk een afgrond, bij de handhaving van ons koloniaal stelsel, gedurig voor onze voeten gaapt, hoe ons eeuwig het zwaard van Damocles boven het hoofd hangt, en elke schok, dien N. Indië, hetzij van binnen of van buiten, ontvangt, onze magt, die nergens wortel heeft geschoten in de liefde der bevolkingen en de gemeenschap harer belangen met de onze, dadelijk kan doen omstorten, als een boom die boven den wortel is afgezaagd. Ziedaar de hooge staatkunde, waartoe onze koloniale administratie zich heeft verheven! Ziedaar de ware schildering der gevaren die ons bedreigen, maar waarvoor Groot-Brittanje in zijne koloniën gedurig meer de vrees heeft kunnen afleggen, naarmate het meer en meer is afgeweken van het stelsel van brutaal geweld, dat bij ons nog als het toppunt van wijsheid geldt. Had kapitein Blackwood ongelijk met zich te beklagen over de bitterheid, waarmede de Singapoersche bladen het Nederlandsche stelsel zoo vaak aantasten, en van den wensch te uiten, dat men dat stelsel slechts aan zijne eigene ontwikkeling mogt over-

laten, als het beste middel om het het spoedigst te zien vallen?

Maar nogtans de generaal Michiels is geen onbepaald bewonderaar van het bestaande stelsel, en de uitgave zijner brochure zelve is er het overtuigendst bewijs van. Want het staat hem als actief dienend officier niet vrij, zonder toestemming der regering, brochures te doen drukken, waarin staatkundige kwestiën worden behandeld. En dat de hier besproken brochure niet met goedkeuring der regering kan zijn uitgegeven, daarvoor is ons hare velerlei afwijking van de aangenomen regeringsbeginselen borg, ten ware wij welligt in het geschrift den welkomen voorbode mogten begroeten van de gezindheden, die ons tegenwoordig ministerie koestert, ten aanzien van twee der verderfelijkste beginselen, die in onze koloniale administratie heerschen: de slaafsche afhankelijkheid van den Gouverneur-Generaal van de bevelen en voorschriften van den minister, die voor ons regeringsstelsel in Indië den naam van *duocratie* heeft doen uitdenken - en de geheimhouding der Indische zaken ook in Nederland, door het vorige ministerie, waar het maar kon, steeds met onwrikbare volharding vastgehouden. Het is waar, dat de commissie tot het ontwerpen der gewijzigde grondwet zich in hare memorie van toelichting reeds ongunstig over die beide beginselen heeft uitgelaten, en dat de bepalingen der grondwet zelve op dat van geheimhouding aanmerkelijke inbreuk maken. Maar het zij, dat de generaal Michiels zijne brochure al of niet met voorkennis van den minister van koloniën heeft doen drukken[1], altijd is het ons welkom in een man gelijk hij is een medestander in ons jagen naar hervorming in het koloniale stelsel aan te treffen, al moge hij ons ook slechts op een klein gedeelte van ons pad vergezellen, en wat het vraagstuk betreft, dat ons het gewigtigst schijnt, geheel zijn eigen weg gaan.

1 Eigenlijk komt ons het eerste in het geheel niet waarschijnlijk voor. De generaal Michiels heeft ook bij zijne vroegere brochures over Neêrlandsch Souvereiniteit op Sumatra, en over de uitzetting van den Heer Groof, niet naar de meening der ministers gevraagd, en zich op een zeer onafhankelijk standpunt geplaatst.

Ik zal hier nog niet stilstaan bij hetgeen de generaal Michiels over het verderfelijke der duocratie in het midden brengt, dewijl alleen het boven over de openbaarheid in koloniale aangelegenheden gezegde mij tot de vermelding zijner brochure geleid heeft, en ik mij daardoor misschien reeds te ver van de vraag, waarmede ik mij bezig hield, heb laten afleiden. Ik wil trachten daarop terug te komen, door zijne meening over het stelsel van geheimhouding door een paar uittreksels uit zijne brochure te doen kennen:

'Het is er verre af,' zegt hij, 'dat ik den vertegenwoordiger van Koning en Natie in deze gewesten aan de verantwoordelijkheid zoude willen zien onttrekken, welke hij aan zijne lastgevers verschuldigd is. Aan die verantwoordelijkheid, zoowel in politieke als administratieve aangelegenheden, wenschte ik integendeel de meeste uitgebreidheid te zien geven, en ik kan in geenen deele toestemmen, dat meerdere publiciteit, in Nederland gegeven aan Indische zaken, nadeelig zoude kunnen zijn voor de goede werking van het Indisch bestuur; bezwaren, welke zich in sommige omstandigheden zouden kunnen opdoen tegen openbaring, komen mij althans niet voor op te wegen tegen die van het tegenwoordig stelsel.

Zoo eene te ver uitgestrekte geheimzinnigheid al niet werkelijk tot dekmantel strekt voor verkeerde handelingen, geeft zij vat aan verdenking, en verzwakt aldus het vertrouwen, dat in de regering gesteld moet worden, en daarvan de voornaamste steun moet zijn.

Door het blootleggen van feiten, en derzelver grondslag, zal de onpartijdige beoordeelaar de overtuiging krijgen, dat de Indische zaken niet getoetst moeten worden aan dezelfde beginselen, welke in het Vaderland tot rigtsnoer kunnen strekken, maar aan de instellingen van land en volk, en dan vooral strookende met den grondslag van ons bestaan aldaar; dat gevolgelijk ook het initiatief in de behandeling van alle plaatselijke zaken eigenaardig aan het plaatselijk opperbestuur behoort te worden overgelaten, onverminderd latere verantwoording.'

In overeenstemming met de hier ontwikkelde beginselen, doet de generaal Michiels vervolgens, waar hij zijne hulp-

middelen voor de hoofdkwalen onzer koloniale administratie aanbiedt, ten aanzien van het punt in kwestie, de volgende voorslagen:

‘Openbaarheid aan alle staatshandelingen te geven, met uitzondering, en nog maar tijdelijke uitzondering, van weinige zaken, die betrekking kunnen hebben tot de relatiën met vreemde natiën.’

‘Volledige verantwoordiging van alle handelingen der Indische regering, open te leggen en te staven, waar zulks gevorderd zal worden, met de originele documenten, en bij welke verantwoording het Ministerie van Koloniën bloot de plaats zal bekleeden van berigtgever of referendaris.’

Inderdaad, vollediger kunnen wij de openbaarheid nict wenschen; maar schrijf ze met de duidelijkste woorden zoo voor in uwe wetten, wat waarborg hebt gij voor de opvolging, zoo niet in de vrijheid der Indische drukpers? Dat is het eenige onfeilbare middel, om het eeuwen lang, met onberekenbare schade voor de wetenschap, den voortgang der beschaving, het welzijn der Indische volken, en zelfs de welvaart van het Vaderland, vastgehouden stelsel van geheimhouding met tak en wortel uit te roeijen. Maar ik mag hier niet verder de denkbeelden ontwikkelen, waaraan ik reeds vroeger in dit Tijdschrift zoo vele bladzijden heb toegewijd. Ik wil hier alleen nog bijvoegen, dat ik, ook na het zorgvuldigst onderzoek van al wat daarover bij mijn weten is in het midden gebragt, geene reden zie om iets terug te nemen van alles wat ik vroeger tot aanprijzing eener vrijere ontwikkeling der drukpers in Nederlandsch-Indië heb gezegd, en dat ik zelfs van de vroegere schroomvalligheid in het verdedigen dier vrijheid, maar natuurlijk in verband tot eene doortastende hervorming in ons gansche koloniaal stelsel, waardoor het op de grondslagen van regtvaardigheid en menschelijkheid gevestigd wordt, meer en meer terugkom, naarmate de tegenpartij in gebreke blijft afdoende argumenten voor hare meening bij te brengen, - naarmate elke schrede, in de kennis van onze koloniale aangelegenheden gedaan, mij meer van het verderfelijke van het stelsel van geheimhouding overtuigt, - naarmate ik meer bevroed, hoe Neêrlandsch-Indië een sterken prikkel behoeft om uit zijnen doodslaap

tot het ontwikkelen zijner zedelijke krachten te ontwaken, - en naarmate de ervaring van Britsch-Indië bevestigt, dat de zijdelingsche invloed des volks op de regering, die in de vrije, maar door goede wetten tegen losbandigheid gewaarborgde uiting zijner meeningen ligt opgesloten, daar, waar geen meer regtstreeksche kan verleend worden, bij een wel ingerigt bestuur de taak om wel te regeren verligt, het vertrouwen vermeerdert, en de algemeene tevredenheid bevordert.

Ik kom tot het derde punt, door de hervormingsgezinden te Batavia te berde gebragt: ‘Vertegenwoordiging van de Nederlanders in Indië bij de wetgevende magt in het Vaderland.’ Ik beken, dat mij dit bij den eersten opslag, hoe wenschelijk ook, zoo goed als onuitvoerbaar voorkwam, waarom ik ook de bezwaren der ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’ over dit punt, in het tweede nommer mijner ‘Bijdragen’ (blz. 57, noot), gereedelijk heb toegestemd. Intusschen komt het er geheel op aan, te weten, hoe men te Batavia dit beginsel in het leven wilde roepen; en daar zich nog niemand te dien opzigte verklaard had, vond ik het geraden mijn afkeurend oordeel door een ‘voor als nog’ te beperken. Thans ben ik in staat er iets meer over te zeggen. Doch laat mij eerst bij het wenschelijke der zaak een oogenblik de aandacht mijner lezers bepalen. Behoef ik nogmaals te herinneren, dat de koloniën de hartader zijn van ons volksbestaan, het verstandig beheer onzer koloniën de hoofdbron onzer nationale welvaart? En echter, wat heeft men zien gebeuren? Wanneer heeft zich ooit de vertegenwoordiging ernstig aan het lot dier onwaardeerbare bezittingen laten gelegen zijn? Wanneer heeft men, met uitzondering der Heeren van Alphen en van den Bosch, mannen in onze wetgevende kamers zien zitting nemen, die de koloniën uit eigene aanschouwing kenden? Wanneer heeft men anderen zich door ernstige studie tot de hoogte van een zelfstandig oordeel over de aangelegenheden der Overzeesche Bezittingen zien verheffen? Wanneer is er ooit eene zitting voorbijgegaan, waarin de tweede kamer niet de bewijzen heeft gegeven van verregaande onkunde in koloniale zaken, van onverantwoordelijk vertrouwen in de fraai gekleurde voorstellingen der ministers, van laakbare onverschilligheid omtrent

de vraag, of door ons koloniaal bestuur ook de eer der natie werd bezoedeld, en hare belangen voor de toekomst gecompromitteerd, zoo lang slechts de Indische baten behoorlijk de schatkist kwamen stijven?

En is het thans beter geworden, nu de kern der natie zelve door regtstreeksche verkiezing de kamers harer vertegen woordigers heeft zamengesteld? Het zou voorbarig zijn hier te willen vooruitloopen, waar de ervaring nog geenerlei grond voor een oordeel heeft opgeleverd. Met blijdschap erken ik, dat onder de leden der nieuwe kamers dezulken gevonden worden, die zich sedert lang door hunne, ook in geschriften betoonde, belangstelling in koloniale zaken hebben onderscheiden. De namen der Heeren Sloet tot Oldhuis, Zuylen van Nyevelt, van der Linden, strekken ons tot waarborg, dat het thans aan ernstige discussie der koloniale belangen niet ontbreken zal. Maar nogtans ik kan het niet met gelijkmoedigheid indenken, hoe verre in dit opzigt de verkiezingen beneden mijne verwachting gebleven zijn. Met droefheid en verontwaardiging wordt mijn hart vervuld bij de gedachte, hoe Hollands eerste koopsteden het gewigtigste onzer nationale belangen, voor hunnen bloei bovenal gewigtig, bij de verkiezingen hebben verwaarloosd, hoe Amsterdam onder zijne talrijke bevolking, door handel en zeevaart groot geworden, slechts regtsgeleerden wist te vinden, om het bij de wetgevende magt te vertegenwoordigen. Slechts één enkel kiesdistrikt, in eene provincie, waar men het minste regt had dit te verwachten, heeft, ofschoon dan ook met ongelukkigen uitslag, bewijzen gegeven van het besef der hooge aangelegenheid, dat de koloniale belangen in de kamers werden vertegenwoordigd. Wat is het gevolg dezer laakbare onverschilligheid? Dat geen enkel lid in de kamers heeft zitting genomen, die de koloniën uit ervaring en eigene aanschouwing kent, geen enkel zelfs, die aan de studie van koloniale zaken zijn leven in de eerste plaats heeft toegewijd? En nogtans hebben de tegenwoordige kamers geheel andere verpligtingen jegens de koloniën dan de vroegere te vervullen, nogtans zijn zij tot steeds toenemenden invloed op de wetgeving voor de koloniën door de grondwet zelve geroepen, nogtans moeten welligt reeds in de tegenwoordige zitting de

‘Reglementen op het beleid der regering’ worden herzien en vastgesteld, die de commissie voor het ontwerpen der gewijzigde grondwet zoo teregt beschouwde ‘als uitmakende de grondwet der bezittingen en koloniën.’ Hoe is het mogelijk?

Maar nu vraag ik, of, met deze ervaring voor ons, de wensch ons behoeft te bevreemden, in Nederlandsch-Indië geuit, dat door wettelijke voorschriften mogt gezorgd worden, dat altijd mannen, der koloniale zaken kundig, in de kamers mogten zitting hebben, als vertegenwoordigers der Nederlandsche ingezetenen in Indië, ten einde voor de belangen dier ingezetenen, voor het wijs en regtvaardig beheer der talrijke inlandsche bevolkingen aan onze magt onderworpen, voor de vaststelling van uitvoerbare en met de werkelijke behoeften des lands strookende, wettelijke voorschriften, voor de ontwikkeling der koloniale welvaart, te waken, de kamer in de behandeling van alle deze gewigtige aangelegenheden voor te lichten, en te verhoeden, dat niet eerlang - nu niet uit krachte van grondwettige bepalingen, maar door de volgzaamheid eener eenzijdig ingelichte en van de middelen tot zelfstandig oordeel beroofde vertegenwoordiging, - op nieuw de toestand geboren worde, teregt als zoo verderfelijk afgeschilderd, waarin *alleen* van de inzigten des Ministers van Koloniën het lot van twintig millioenen zielen in Indië, en het al of niet mildelijk vloeijen der belangrijkste hulpbronnen van de welvaart des Vaderlands afhankelijk is.

Maar hoe het doel te treffen, van welks bereiking de wenschelijkheid zoo dadelijk in het oog valt? Ziedaar de groote vraag, eene vraag, waarmede men zich in Indië bij de eerste opgewondenheid welligt minder heeft bezig gehouden, maar die men later getracht heeft te beantwoorden. Men schijnt daaromtrent tot eene conclusie te zijn gekomen, die, de mogelijkheid der uitvoering daargelaten, op zich zelve reeds aantoont, hoe weinig men zich in zijne wenschen naar politieke hervorming aan gevaarlijke overdrijving schuldig maakt. Men heeft ingezien, dat aan de Nederlandsche ingezetenen van Indië geen algemeen stemregt kan worden toegestaan, en dat de vaststelling van een census onoverkomelijke bezwaren zou ondervinden; men

heeft ingezien, dat de verspreiding der in getal betrekkelijk geringe Nederlandsche bevolking van Indië over een zoo uitgestrekt grondgebied het verkiezingswerk schier onmogelijk zou maken; dat die Nederlandsche bevolking, grootendeels uit ambtenaren bestaande, slechts weinige geschikte en voor een aanmerkelijken tijd misbare personen ter keuze zou opleveren, en dat het onnoemelijke zwarigheden zou hebben, zoo Indië zijne vertegenwoordigers bij de wetgevende magt over den Oceaan naar 's Hage moest zenden. En wat is dan nu het plan, hetwelk men ten slotte is overeengekomen nader te overwegen, en welks verwezenlijking men, zoo mogelijk, door alle geoorloofde middelen wenschte te bevorderen? Geen ander dan dat *de vertegenwoordigers van Nederlandsch Indië*, ten getale van twee of drie, die te gelijker tijd zouden zitting hebben, uit de in Nederland aanwezige personen, die, uit Indië gerepatriëerd, met de belangen en behoeften van Indië door eigene aanschouwing bekend zijn, *door de kiesgeregtigde burgers van Nederland* zouden gekozen worden, met dien verstande, dat telkens bij de aanvulling of hernieuwing der kamers, hetzij op welke wijze dan ook, de kiesdistrikten zouden worden aangewezen, die, behalve een' vertegenwoordiger hunner eigene belangen, ook hunne keuze op een' vertegenwoordiger van die der koloniën zouden uitbrengen.

Nadat wij dus de voornaamste wenschen der hervormingsgezinden te Batavia in oogenschouw hebben genomen, wensch ik nogmaals een blik te werpen op de brochure van den Generaal Michiels. Het is blijkbaar, dat de bedoelingen dier hervormingsgezinden geheel verkeerd door hem zijn opgevat. Alleen de titel van zijn geschrift: ‘Moet Nederlandsch Oost-Indië *in Nederlandsch Oost-Indië* autocratisch of constitutioneel geregeerd worden?’ is genoeg om dit te bewijzen. Waar is ooit de wensch geuit, om Indië *in Indië zelve* constitutioneel te doen regeren? Ligt die wensch opgesloten in het verlangen, dat de Nederlandsche ingezetenen van N.I., ook zonder Europesche opvoeding, gelijkelijk met in Nederland geborenen, op ambten en bedieningen mogen aanspraak maken? Of in de pogingen, die men wenscht aangewend te zien, tot uitbreiding en opbeuring van het onderwijs? Of in den wensch, dat de belangen van Nederlandsch Indië in de

wetgevende kamers te 's Hage mogen vertegenwoordigd worden, door personen in Nederland daartoe gekozen? Zonder twijfel noch in het een noch in het ander! En zoo blijft dan alleen de drukpersvrijheid over, die zeker iets meer naar een constitutioneel regt zweemt; maar toch, indien zij al ingevoerd ware, Nederlandsch Indië even weinig tot een constitutioneel geregeerd land zou verheffen, als het ooit in iemand is opgekomen, dien naam aan Britsch-Indië toe te kennen. Klaarblijkelijk vecht dus de Generaal Michiels tegen eene schaduw. Zeker is het dat Indië, zoodra de vertegenwoordiging in Nederland op de wetgeving voor dat land, op de omschrijving der magt en attributen van de Indische regering, invloed bekomt, de werking der constitutionele Staatsregeling van Nederland moet gaan ondervinden. Maar is dit nu nog te weren? En wie wenscht dit meer, dan de Generaal Michiels zelf, die verantwoordelijkheid des bestuurs, en openbaarheid der koloniale aangelegenheden, zoo uitdrukkelijk als iemand aanbeveelt en op den voorgrond plaatst? En moet niet het verleenen van een waarborg voor de tegenwoordigheid van met Indië bekende personen in de kamers der vertegenwoordiging, - moet niet zelfs de vergunning eener meerdere vrijheid van schrijven ook in Indië, voor zooverre daarbij de veelzijdige toelichting en grondige discussie der koloniale belangen beoogd wordt, beschouwd worden, als uit den politieken toestand van Indië, zoo als die is vastgesteld bij de bepalingen der herziene grondwet, welke geheel met den geest der denkbeelden van den Generaal Michiels overeenstemmen, door wettige gevolgtrekking voortvloeijende? Voorwaar! indien bij den Gouverneur van Sumatra de gal niet in beweging was gebragt door de valsche voorstellingen aangaande het gebeurde te Batavia, waartoe het ongewone der zaak en de paniek, die zich van de regering heeft meester gemaakt, aanleiding hebben gegeven, hij zou de pen niet hebben opgevat tot afkeuring eener bijeenkomst, door het gouvernement toegestaan en gewettigd, en waarvan de aanleggers beginselen wilden doen gelden, die zoozeer met zijne eigene overeenstemmen[1].

1 Het spreekt van zelve, dat ik hiermede niet wil vergoêlijken de onstuimigheid, die bij de Vergadering van 22 Mei te Batavia geheerscht heeft, de dwaasheden door sommigen begaan, en in één woord, dat alles wat ik vroeger, in mijne beschouwing dier geheele demonstratie, reeds als verkeerd en betreurenswaardig heb moeten aanwijzen.

Om die overeenstemming nog door andere bijzonderheden te doen blijken, zouden wij misschien kunnen wijzen op hetgeen in de brochure van den Heer Michiels over de noodzakelijkheid des verkoops van een deel der produkten in Indië en der wederinvoering van een eerlijk muntstelsel, *met restitutie van onwettig behaalde winsten*, gezegd wordt. Doch om niet te uitvoerig te worden, willen wij alleen nog een paar zinsneden afschrijven, waarin hij handelt over de slaafsche ondergeschiktheid van den Gouverneur-Generaal aan het Ministerie van Koloniën, die uit onderscheidene bepalingen van het thans vigerende regerings-reglement voortvloeit, en onze lezers verzoeken daarmede te vergelijken, wat in de Reize van den Heer van Hoëvell over Java, Madura en Bali, die wij in handen mogen veronderstellen van allen die in Indische zaken belangstellen, Deel I, blz. 9-11, over hetgeen door hem *duocratie* is genoemd, gelezen wordt.

‘Maar, behalve,’ zegt de Generaal Michiels, dat de soort van geheimhouding, waarmede de Oost-Indische zaken voor het publiek, en zelfs voor de Vertegenwoordigers van Nederlands volk, omsluijerd worden gehouden, door het verwekken van achterdocht nadeelig terugwerkt op de Indische regering, is, naar mijn inzien, de hoofdkwaal, die aan de goede werking van die regering knaagt, de slaafsche ondergeschiktheid van hetzelve aan het Ministerie van Koloniën. De oorsprong hiervan is, geloof ik, daarin te zoeken, dat opvolgend de Gouverneur-Generaal en Kommissaris-Generaal van den Bosch en de Gouverneur-Generaal Baud, het Gouvernement alhier voor het Ministerie in Nederland hebben verwisseld, en meester hebben willen blijven, om het beleid van zaken in Indië stiptelijk te doen voortgaan op het door hen aangewezen spoor. Maar die voorzorg heeft zich niet tot hoofdtrekken bepaald, maar heeft aanleiding gegeven tot voorschriften, welke de bevoegdheid van de Indische regering beperkt hebben tot in de geringste onderdeelen van huishoudelijken aard. In één woord, het Ministerie van Koloniën is voor de Indische regering

geworden, wat de Keizerlijke Hofraad voor de Oostenrijksche legers te velde was, en mogelijk met dezelfde noodlottige gevolgen. Het eerste dier gevolgen is geweest, dat de Indische regering hare ondergeschikte dienaren aan gelijke banden heeft moeten leggen.

‘De bureaucratie heeft haar netwerk over alle takken van bestuur uitgespreid, en de geest, welke naar ontwikkeling of verbetering zoude willen streven, wordt gesmoord onder den druk van vormen en formulieren, terwijl aan de beschikking van den vrijen wil, of liever, aan het gezond oordeel, niets wordt overgelaten, zelfs daar, waar eene tijdige afwijking van het slaafsche pad zigtbaar tot gunstige uitkomsten leiden, of soms tot behoud strekken zoude. Hierdoor dan ook, dat kleingeestigheid en bekrompenheid, die zich het best naar de doode letter van voorschriften kunnen schikken, in alles de bovenhand moeten verkrijgen. Immers is het niet meer de doelmatigheid van getroffene maatregelen, waarnaar verdiensten kunnen worden beoordeeld, maar wel de meer of min stipte navolging van vaste instructiën.’

Maar ik mag niet meer afschrijven, ofschoon er over dat zelfde punt nog veel lezenswaardigs wordt bijgevoegd. Of zich niet in deze redeneringen eene te groote neiging tot vrijheid, om naar eigen inzigt te handelen, openbaart? - ziedaar een vraag, die ik niet zou durven ontkennen. *Incidit in Scyllam, qui vult evitare Charybdin*. Zonder twijfel moet er eenheid in het bestuur zijn, en moeten eenige algemeene beginselen als onwrikbare grondslagen der gansche Indische administratie alom evenzeer gevolgd worden. Het zijn vooral zulke beginselen, in onze verhouding tot de inlanders, die door regtvaardigheid, menschlievendheid, goede trouw, worden voorgeschreven, en die misschien nergens meer dan op Sumatra zijn uit het oog verloren, waar het bestuur zich veelal meer gekenmerkt heeft door blinde zucht naar uitbreiding van grondgebied, dan door het talent om het verkregene vruchtbaar te maken voor de belangen van Nederland en van de menschheid. Maar dit daargelaten, - wij zijn den Generaal Michiels dank schuldig voor de aanwijzing van de vermelde en van onderscheidene andere gebre-

ken in ons Koloniaal stelsel, die getuigt voor de helderheid zijner inzigten, waar hij niet door zijne *soldatesque* vooroordeelen van het regte spoor wordt geleid. Zijne brochure is eene nuttige bijdrage tot de oppositie tegen ons koloniaal stelsel, niet het minst omdat de schrijver op dertigjarige ervaring in gewigtige betrekkingen kan roemen, en die wij van ganscher harte in handen wenschen van allen, wier stem invloed zal kunnen uitoefenen op de beslissing van de politieke toekomst der overzeesche bezittingen van onzen Staat.

De Heer van Hoëvell heeft in zijn Tijdschrift den strijd reeds opgenomen en voortgezet, door de demonstratie te Batavia aangevangen, voor de opheffing of wijziging der bepalingen omtrent het radikaal, voor de verbetering en uitbreiding van het onderwijs, bepaaldelijk voor de Nederlandsche ingezetenen, voor meerdere openbaarheid in de koloniale zaken, en voor de vrijheid van drukpers in Indië, behoudens elks verantwoordelijkheid voor de wet. Over de vertegenwoordiging der Koloniën bij de wetgevende magt, heeft hij echter nog niet zijn gevoelen geopenbaard. Daarentegen worden (blz. 61, volgg.) eenige andere punten door hem aangeduid, die deels betrekking hebben tot het toekennen van staatsburgerlijke regten aan ‘Europeanen en daarmede gelijk gestelde personen’ (waartoe ook alle inlandsche Christenen behooren), deels tot de politiek, te volgen ten opzigte der ‘inlanders en met deze gelijk gestelde personen’ (waartoe Arabieren, Mooren, Chinezen, en in één woord allen gerekend worden, die Heidenen of Mohammedanen zijn). Het valt in het oog dat alles, wat wij tot dusver behandelden, met uitzondering alleen der drukpersvrijheid in hare ver verwijderde gevolgen, alleen de politieke regten van de eerstgenoemde klasse der bevolking geldt. Wij zullen, wat wij over het tweede zeker niet minder belangrijk punt te zeggen hebben, tot een tweede artikel besparen, en thans alleen nog kortelijk opgeven, in welke staatsburgerlijke regten, naar het oordeel van den Heer van Hoëvell, de ‘Europeanen en daarmede gelijk gestelde personen’ zouden kunnen deelen, om met een paar aanmerkingen, over hier voor het eerst aangeroerde punten, ons welligt reeds te lang artikel te besluiten.

De bepalingen der herziene Grondwet, die onze schrijver op de Europesche ingezetenen van Ned. I. wil toegepast zien, zijn begrepen in art. 3, 6, 8, 9, 10, 170, 194 en 195, en zijn die, welke betrekking hebben: tot aller gelijke aanspraak op bescherming van persoon en goederen, tot de benoembaarheid aller Nederlanders voor elke landsbediening, tot de vrijheid om gedachten en gevoelens door de drukpers te openbaren, tot het regt van petitie, tot dat van vereeniging en vergadering, tot de vrijheid van briefwisseling met de hoofden der onderscheidene kerkgenootschappen en de afkondiging van kerkelijke voorschriften, tot het openbaar onderwijs en tot het armwezen. Misschien zal men zich verwonderen, dat hier ook van gelijke aanspraak op bescherming van persoon en goederen en van benoembaarheid aller Nederlanders tot elke landsbediening gewaagd is. Vermoedelijk heeft de schrijver het eerste willen overstellen aan art. 24 van het reglement op het beleid der regering, waarin de Gouverneur-Generaal gemagtigd wordt, personen, hem gevaarlijk voor de openbare rust of veiligheid *voorkomende*, zonder vorm van proces, in verzekerde bewaring te doen nemen of uit de Koloniën te verwijderen, - eene wettiging van brutale willekeur, zoo als in het wetboek van geene beschaafde natie moest worden aangetroffen; voorts van art. 37 der algemeene bepalingen van wetgeving, waarbij aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid tot wijziging en opheffing (behoudens 's Konings nadere goedkeuring) aller wettelijke bepalingen verleend wordt, waardoor de gansche regtstoestand der ingezetenen en alle veiligheid, hun bij de wetten gewaarborgd, weder op losse schroeven wordt gesteld, en eigenlijk alle wet opgeheven, daar de wil van den despoot boven haar wordt geplaatst; en eindelijk op onderscheidene andere bepalingen, die de strekking hebben om het regt in zijnen loop te kunnen doen stuiten. Men ziet dus, dat art. 3 der Grondwet niet zonder reden voor de Nederlandsche ingezetenen van Indië wordt ingeroepen. Artikel 6 vermoed ik, dat de Heer van Hoëvell heeft willen overstellen aan de bepalingen op het radikaal. Is dit zoo, dan moet ik, behoudens mijne onbewimpelde afkeuring der bedoelde bepalingen, de tegenstelling onjuist noemen,

dewijl het vereischte eener Europesche opvoeding niet kan gezegd worden iemand volstrekt van de benoembaarheid uit te sluiten, maar alleen het algemeene regt, voor bijzondere gevallen, aan bepaalde voorwaarden verbindt, hoedanige ook in Nederland voor verschillende betrekkingen bestaan, al kan geene in bezwaarlijkheid met die der Europesche opvoeding vergeleken worden. Wat het regt van petitie bij de bevoegde magt betreft, wordt de bepaling van art. 9 der Grondwet ongetwijfeld vooral ingeroepen tegenover het schrijven van den Minister van Marine en Koloniën ad interim aan den Gouverneur-Generaal, bij publicatie van laatstgemelden, d.d. 27 October 1848, aan de ingezetenen van Nederlandsch Indië bekend gemaakt, en waarin onder anderen voorkomt: ‘dat het 's Konings verlangen is, dat den inwoners van Nederlandsch Indië, in het algemeen, krachtig worde voorgehouden, dat men, klagten of grieven hebbende, zich behoort te wenden tot den Gouverneur-Generaal, als 's Konings vertegenwoordiger, en als bezittende Z.M. vertrouwen.’ Inderdaad, dit is eene nuttelooze en baldadige verzwaring der grieven van de ingezetenen van Nederlandsch Indië. Zelfs bij het octrooi der O.I. Compagnie, werd aan hare beambten de vrijheid tot doleantiën of klagten bij de regering in het moederland toegekend, en tot dusverre hadden ook werkelijk de ingezetenen van Nederlandsch Indië de vrijheid gehad, om, door tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal, den Koning verzoekschriften aan te bieden, en is daarvan dikwijls, ook door hooggeplaatste ambtenaren, gebruik gemaakt. Zeer juist en treffend is wat de Heer van Hoëvell in zijn Tijdschrift (blz. 87, 88) zegt over dit nieuwe bewijs, dat men Indië ook thans nog, niet naar rede en regt, maar door geweld en willekeur wil besturen; en niet minder juist is het, wanneer de *Singapore Free-press*, in haar nommer van 9 Nov. 1848, die verwijzing naar den Gouverneur-Generaal tot herstel van grieven, op hetzelfde oogenblik waarop hij wordt aangezet om van de arbitraire magt, hem opgedragen, het onbeperktst gebruik te maken, *a mockery* noemt, en besluit met de woorden: ‘The real object and meaning of these orders and decrees are - unlimited submission and total

silence on every thing in any way relating to the Government, its system and measures.' Voorwaar, het is hoog tijd, onder het *liberale* ministerie, dat zulke voorschriften naar Indië afzendt, dat het regt om zich tot den Koning en zelfs om zich tot de vertegenwoordigers des volks te wenden, aan de Nederlandsche ingezetenen van Indië met duidelijke bewoordingen worde gewaarborgd; en bij eventuele overneming van art. 9 der Grondwet in de Indische regerings-reglementen, mogen de woorden: 'verzoeken aan de bevoegde magt,' wel door andere vervangen worden, die duidelijk doen uitkomen, dat daaronder ook de wetgevende magt in het moederland wordt verstaan, - een punt, hetwelk mij verwondert dat de Heer van Hoëvell heeft voorbijgezien. De vermelding van art. 170 der Grondwet zal wel moeten worden toegeschreven aan het voorgevallene met den Heer Groof, en aan de privilegiën, door de beslissing der regering in Nederland in die zaak, thans aan de Roomsche kerk verleend, die natuurlijk bij eene billijke regeling der politieke aangelegenheden van Indië moeten ophouden privilegiën te zijn, en algemeene regten moeten worden voor alle gezindheden. Wat de drukpers en het onderwijs betreft, behoef ik na al het gezegde wel niet verder te betoogen, dat de toepassing van art. 8 en 194 der Grondwet op de Europesche bevolking van Indië, ook door mij, behoudens de eischen van plaatselijke omstandigheden, wenschelijk en noodzakelijk wordt gekeurd. Bij het thans vigerende regerings-reglement, dat in dit opzigt bij vroegere zeer ongunstig afsteekt, wordt nergens aan den Gouverneur-Generaal eenige zorg voor het onderwijs aanbevolen. Ook is het stilzwijgen niet goed te keuren, dat thans in dit reglement betrekkelijk het armwezen wordt in acht genomen, welks regeling wij vreezen, dat dien ten gevolge ook wel hier en daar in Indië het een en ander te wenschen zal overlaten. Maar wij hadden wel mogen lijden, dat de Heer van Hoëvell van het regt van vereeniging en vergadering niet had gesproken, al hangt hier ook veel van de wet af, die het regelt, al is het ook in Britsch-Indië, zoo wij ons niet bedriegen, een geheel onbetwist regt, zoo lang het der openbare orde niet schaadt. Maar men moet niet alles op

eens willen, en ook iets voor toekomende ontwikkeling overlaten; eene bevolking, aan staatkundige vrijheid ongewoon, moet slechts bij trappen en niet al te plotseling in het genot daarvan worden gesteld, zoo men gevaarlijke uitspattingen voorkomen wil, en het gedrag der Signo's te Batavia in Mei j.l., dat aan de goede zaak zoo veel afbreuk gedaan heeft, is, dunkt mij, een wat al te duidelijk bewijs, dat niet al de Europeanen en daarmede gelijk gestelde personen in Indië, op dit oogenblik, al moet dan ook de schuld in verwaarloozing hunner intellectuele en morele vorming van den kant der regering gezocht worden, voor de uitoefening van dat regt rijp kunnen geacht worden.

P.J. VETH.

De echtheid van Paulus' brief aan de Efeziërs oordeelkundig onderzocht.

Voor eenigen tijd droeg de Redactie van ‘de Gids’ mij de vereerende taak op, van de onlangs in het licht verschenen verhandeling van den Heer Harting over het hierboven aangeduide onderwerp eene beoordeeling in haar Tijdschrift te leveren. Het ging mij daarbij in den beginne even als dezen schrijver, toen hij door haar was uitgenoodigd tot een' gelijken arbeid omtrent het *Vervolg* op mijne verhandeling over dezelfde stof: ik vond er bezwaar in, de taak op mij te nemen. Ik vroeg mij af, of het mij niet betaamde, het beoordeelen van mijnen medestrijder aan anderen over te laten, en of de afkeuring, die ik van mijn standpunt misschien ten aanzien van het een en ander daarbij bezwaarlijk zou kunnen terughouden, niet zoowel op het lezend publiek, als op HH. Bestuurders van het Haagsche Genootschap, die ons beider verhandelingen bekroond hadden, en niet het minst op den schrijver, een' onaangenamen indruk maken zou. En - was mijne beoordeeling in allen gevalle niet iets overbodigs? Had ik mijn gevoelen omtrent de onderscheidene bijzonderheden, die bij het onderzoek naar de echtheid van den brief aan de Efeziërs ter sprake komen, niet in

mijne verhandeling bekend gemaakt? En wie dit nu nevens en tegenover dat van mijnen medebekroonde begeerde te kennen, behoefde immers slechts de beide geschriften naast elkander te leggen en te vergelijken? Even als de Heer Harting ben ik nogtans geëindigd met de taak te aanvaarden. En ik verklaar gulhartig thans de zaak dermate uit een geheel ander oogpunt te beschouwen, dat ik mij veeleer verblijd in de gelegenheid, die mij is aangeboden, om mijne meening open te leggen. Het betreft hier eene zaak, waarover wij beiden, geloof ik, regt hebben mede te spreken. Langen tijd heeft zij ons bezig gehouden; wat in vroegere en latere dagen er over te berde is gebragt, hebben wij nagegaan; alzoo toegerust, leverden wij te gelijkertijd er een opstel over. Bij den aard van het onderwerp kan het naauwelijks anders, of er moet hier en daar verschil van inzigten bestaan. Bij den een' moeten opmerkingen voorkomen, die bij den ander' ontbreken. Als wij elk in het bijzonder nu maar niet in den waan verkeeren, dat de zaak met geene mogelijkheid anders zijn kan, dan wij haar vroeger hebben ingezien, kan het werk van den eenen schrijver op de denkbeelden des anderen wel eens belangrijken invloed uitoefenen. Het kan ons nopen tot terugnemen en wijzigen; het kan ons op steunsels voor bepaalde stellingen opmerkzaam maken, die wij vroeger voorbijzagen. En zou het voor de wetenschap niet eenig belang kunnen hebben, daarvoor in het openbaar uit te komen? Aan den anderen kant is het evenzeer, althans mijns inziens, wenschelijk, dat de een de leemten des anderen aanwijst. Zwakke punten in onze beschouwingen, die ons bij het schrijven ontgingen, worden door den deskundige, wien onze arbeid op eenmaal in zijn geheel voor oogen ligt, soms eerder opgemerkt, dan door ons zelven. Waar de een zich op een terrein bevindt, waarop hij minder te huis is, is de ander wel eens regt in zijn element. Het komt alles maar daarop aan, dat men onpartijdig is. De Heer Harting heeft van zijne zijde in zijn oordeelkundig verslag van mijn *Vervolg* daarvan de doorslaandste blijken gegeven, en ik bejammer het daarom zeer, dat hij én het godgeleerde publiek én mij zelven niet in de gelegenheid gesteld heeft, zijn oordeel over het geheel van mijnen arbeid

te vernemen. Ik verklaar het openlijk, ik zou niemand liever tot recensent verlangen dan hem. Juist *zijne* bedenkingen, zoowel als *zijne* goedkeuring, zouden mij bij voorkeur welkom zijn. Ik vertrouw, dat hij te mijnen aanzien niet anders denken zal. En heb ik het vroeger[1] met Thiersch voor mijne leuze verklaard: 'alles was uns aus Schrift, Geschichte und wahrer Philosophie entgegengehalten wird, mit möglichster Verleugnung eigensinniger Vorliebe für eigene Gedanken auf uns wirken zu lassen,' ik ben verzekerd, dat hij aan het einde mijner beoordeeling gaarne betuigen zal, dat ik daarin nog niet veranderd ben. - Ik moet er nog iets bijvoegen, t.w. dat men bij een opstel van dien aard tevens gelegenheid heeft, om hetgeen er in den laatsten tijd van andere zijden omtrent dezelfde stof is openbaar gemaakt, mede ter sprake te brengen en te toetsen. In dit Tijdschrift althans behoeft men zich niet uitsluitend aan het hoofdwerk, dat beoordeeld wordt, te houden, en men arbeidt zelfs meer in den geest er van, als men zijne beoordeeling alzoo inrigt, dat er bij opgenomen wordt wat noodig is, om de wetenschap, naar het standpunt, waarop zij zich bevindt, zoo mogelijk te dienen. Ik zal daarom ook de met zilver bekroonde verhandeling van Rinck over denzelfden brief niet met stilzwijgen voorbijgaan, en letten op hetgeen voor eenigen tijd door Wieseler, in zijne 'Chronologie des apostolischen Zeitalters,' over ons onderwerp is in het midden gebragt, alsmede op de lijvige 'Auslegung des Briefes an die Epheser' van Stier[2]. Wij willen zelfs niet nalaten, van eene en andere korte, hier of daar elders voorgedragene, aanmerking kennis te nemen. En daar mij nog, juist even voordat ik de pen wilde opvatten, om dit opstel te schrijven, de beoordeeling der drie gezamenlijke, door het Haagsche Genootschap uitgegevene, Verhandelingen over onzen brief, door Dr. Doedes in de 'Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie' geleverd[3], in handen kwam,

1 'Jaarb. v. Wetensch. Theol.' V.I. bl. 123.
2 Die mij op dit oogenblik nog slechts tot Hoofdst. IV: 18 is ter hand gekomen.
3 Deel V. 4de Stuk.

ben ik in de gelegenheid, op dien arbeid almede acht te geven.

Mijn opstel kan alzoo gevoegelijk in *twee* afdeelingen gesplitst worden, waarvan de *eerste* eene beoordeeling der eerstgenoemde verhandeling, de *laatste* beschouwingen en onderzoekingen, die ik verder den lezer heb mede te deelen, bevatten zal.

I. *Verhandeling over de echtheid van den brief van Paulus aan de Efeziërs. Door D. Harting, Predikant der Doopsgezinden te Enkhuizen. Bekroond bij het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst. Te 's Gravenhage, bij de erven Thierry en Mensing*. 1848. Tevens onder den titel: *Verhandelingen, uitgegeven door het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst sedert deszelfs Vijftigjarig bestaan. Negende Deel. Te 's Gravenhage, enz*.

Het Haagsche Genootschap is te regt meermalen geroemd wegens de keuze der onderwerpen, tot wier behandeling zij de beoefenaars der godgeleerdheid bij voortduring uitnoodigt. Zij betreffen gewoonlijk vraagstukken, die op het gebied des Christendoms aan de orde van den dag zijn. Zij vertegenwoordigen als het ware den stand der Theologie in die punten, welke nog niet genoegzaam zijn toegelicht, of wier vernieuwde toetsing wenschelijk is te achten. En ingeval, bij den rijkdom der voorhandene stof, niet alles in aanmerking kan genomen worden, wordt blijkbaar datgene gekozen, wat van overwegend belang is te rekenen, hoofd-

zaken, bij wier beslissing vraagstukken van ondergeschikten rang tevens worden uitgewezen. Niet onbelangrijk is het, de reeks van werken, door het Genootschap vóór en na zijn vijftigjarig bestaan in het licht gegeven, met den gang der Godgeleerde Wetenschap voor oogen, te doorloopen. Die reeks bevat eene lofspraak op zijn aandachtig gadeslaan van en tegemoetkomen aan de behoeften des tijds. En is er menig boekwerk onder, dat, bij de ontwikkeling onzer wetenschap, veel van zijne waarde heeft verloren, en bijna geheel vergeten is; gezamenlijk vereenigen zij zich toch om getuigenis af te leggen, dat het Genootschap tot op heden toe aan zijne roeping beantwoord heeft: mede te werken tot de *verdediging van de Christelijke Godsdienst*.

Het drietal verhandelingen over de echtheid van den brief aan de Efeziërs, in 1847 en 1848 in het licht gegeven, zal misschien na verloop van eenige jaren, bij het te voorschijn treden van nieuwe rigtingen in de kritiek des N.T., de aandacht onzer oordeelkundigen naauwelijks meer tot zich trekken. Maar naar het tegenwoordig standpunt der kritiek zal voorzeker niemand er beteekenis en gepastheid voor de wetenschappelijke Theologie aan ontzeggen, tenzij hij een voorstander ware van die verouderde rigting, waarbij de Heilige Schrift als een uit den hemel gevallen Codex beschouwd werd, welks echtheid en goddelijkheid tot de minste sylbe toe reeds *a priori* vaststonden, en zelfs het vragen, of er geene onechte bestanddeelen zijn ingeslopen, heiligschennis was. De vraag: wat is het Christendom in zijnen *oorsprong*, en waar vinden wij eene zuivere afspiegeling van den *Apostolischen tijd*? is én reeds sinds ettelijke jaren én in het bijzonder sinds de nieuwe kritische school te Tubingen met stellingen is opgetreden, waardoor, gelijk de diplomaat-Theoloog Ridder Bunsen het uitdrukt, ‘in de Evangelische Geschiedenis alles wordt omgedraaid, het onderste naar boven’[1], het hoofdprobleem geworden, aan welks oplossing de wetenschappelijke Theologie in onze dagen hare krachten heeft te beproeven. De Christen moge

1 ‘Ignatius von Antiochien und seine Zeit. Sieben Sendschreiben an Dr. Aug. Neander von Christian Carl Josias Bunsen.’ Hamb. 1847, S. 175.

die oplossing met gerustheid te gemoet zien, verzekerd als hij is, op grond zijner geloofservaring, dat geen andere Christus dan Hij, wiens beeld ons in de schriften des N.T. staat afgeteekend, het hoofd zegevierend uit den strijd verheffen zal; de Theoloog mag niet nalaten, de ten kamp uitdagende partij te volgen op het gebied, waar zij beweert, dat alleen het geschil mag worden beslist. En deze vraag nu, gaat zij niet over in eene andere, namelijk: zijn de geschriften des N.T. echt of verdicht, en in geval zij onechte bestanddeelen bevatten, welke dan? Doch zal deze vraag gerekend kunnen worden bevredigend beantwoord te zijn, zoo de bezwaren, die tegen de echtheid van sommige stukken worden ingebragt, niet behoorlijk gewogen zijn? De brief aan de Efeziërs nu is één der stukken, tegen wier echtheid reeds sinds jaren kwaad vermoeden werd gekoesterd. In 1843 werd hij door de Wette zonder bedenking voor onecht verklaard, en het was naar aanleiding daarvan, dat het Genootschap, in het volgende jaar, in een zijner prijsstoffen, *een oordeelkundig onderzoek van zijne echtheid* verlangde, een onderzoek, dat in de, reeds toen aangevangene, doch eerst later in ons Vaderland meer bepaald bekend gewordene, en grootendeels op geheel andere gronden, dan de Wette bijbragt, berustende, bestrijding der Tubingsche school, een verhoogd gewigt erlangde. Men weet den uitslag. De schrijvers der drie, thans in het licht gegevene, Verhandelingen, hebben het gevraagde onderzoek bewerkstelligd, en dit is ten voordeele der echtheid uitgevallen. En zoo moge dan nu de wetenschap beslissen, of het regt aan de zijde der bestrijders, dan aan die der verdedigers is.

In de woorden, waarin de prijsstof is vervat, ligt het *beginsel* uitgedrukt, waarvan bij hare beantwoording behoorde te worden uitgegaan. Het Genootschap riep geene strijders te zamen, om een' aanval van ‘het rijk der duisternis’ af te slaan. Het eischte niet, dat men voor de overlevering in de bres zou springen. Het verlangde een *onderzoek*, eene onpartijdige nasporing en beslissing van het geschilpunt. Het stelt zich ten doel: *verdediging van de Christelijke Godsdienst*; maar *het kon zijn*, dat de brief onecht ware, en in dit geval zou men, door eene *verdediging van het kerkelijk gevoelen*

uit te lokken, het Christendom, ‘die absolute, tiefste Grundehrlichkeit’, gelijk Lange zegt, tegenwerken. Zoo werd het ook door den Heer Harting begrepen. ‘Hoe heftiger,’ schrijft hij (bl. 15 en 16), ‘de aanval is en hoe grooter het getal van aanvallers, des te luider spreekt ook de behoefte aan *een vernieuwd onderzoek naar hetgeen in dezen waarheid is*’ (niet naar de verdediging der traditie). ‘Wij willen niets dan *waarheid*.’ Of verloochent hij dit lofwaardige beginsel weder, als hij iets later zegt, dat hij ‘zich tot taak gesteld heeft, eene proeve te nemen van hetgeen op kerkelijk standpunt, tot handhaving van de zoo zeer betwiste echtheid des Efezerbriefs, kan worden bijgebragt’? Integendeel, want schoon op vrijzinnig standpunt staande, mogen wij niet alle beteekenis aan de getuigenis der vroegere eeuwen ontzeggen. Zonder dat aan deze een onvoorwaardelijk gezag wordt toegekend, mag zij toch, behoorlijk onderzocht, met alle regt als een niet onbelangrijk moment bij dergelijke oordeelkundige nasporingen aangemerkt worden. Het moeten duchtige redenen zijn, die ons met haar doen breken. Gaarne den bestrijders vergunnende hunne zaak te bepleiten, zeggen wij tevens met den Heer Harting, dat ‘gronden en tegengronden hier met naauwgezetten ernst gewogen moeten worden’[1]. Bij Rinck echter missen wij min of meer deze onbekrompene beschouwingswijze. Reeds de titel van zijn geschrift: ‘Disputatio ad Athentiam epistolae P. ad Eph. *probandam*’, doet vermoeden, dat hij de bedoeling van het Genootschap eenigzins onjuist heeft opgevat, en het schijnt nog duidelijker te worden, als hij in den aanvang (p. 3) schrijft: ‘*defendit* enim *religionem Christianam*[2] ipsam, qui *pro ejus monumentis* feliciter *pugnat*’, en aan het slot van zich zelven zegt: ‘qui *tela*’, (toch niet *ignea Satanae*?) ‘*in sacrum scriptum conjecta, irrita* reddiderim.’

1 Ik heb duidelijk genoeg in mijne Verhandeling te kennen gegeven, dat ik ten aanzien van de getuigenis der oudheid niet anders denk dan de Heer Harting. Het is slechts een *schijnbaar* verschil, als hij, bl. 32, een gezegde van de Wette dienaangaande afkeurt, hetwelk ik, bl. 5, dezen geleerde, ‘gaarne nazeg.’ Men kan die woorden overnemen, zonder het geheel met hem eens te zijn omtrent die getuigenis, en zonder haar bij het kritisch onderzoek uit te sluiten. Men kan ze overnemen slechts ter aanduiding, dat men aan de overlevering niet onvoorwaardelijk als zeker mag vasthouden.

2 Zinspeling op het doel en de leuze des Genootschaps.

Maar mijne lezers wenschen te vernemen, op wat wijze de Heer Harting, door dit beginsel geleid, bij zijn onderzoek is te werk gegaan.

Eene *Inleiding* (bl. 1-19) gaat vooraf, om ons de geschiedenis der bestrijding en verdediging van de echtheid des briefs te schetsen, waarbij de schrijver hare wederkeerige werking op elkander in het licht stelt. Zoo blijkt het, tot wat hoogte het vraagstuk gebragt is, vanwaar het tegenwoordig onderzoek moet aanvangen, en wat weg dit heeft te bewandelen. Zoo wij in deze geschiedenis niet alles, wat daartoe kan gebragt worden, vinden zamengevat[1], men bedenke, dat de schrijver zich minder volledigheid ten doel had gesteld, dan wel de zaak in hare hoofdpunten voor te stellen. Het werk scheidt zich vervolgens in *twee* deelen. In het *eerste* (42 blz.) wordt de vraag beantwoord: *Op welke gronden rust het geloof*[2] *aan de echtheid van den Efezerbrief*, waartoe én het *uitwendig* én het *inwendig bewijs voor de echtheid* (ieder afzonderlijk een Hoofdstuk vormende) worden bijgebragt. Het *uitwendig* bewijs wordt op de gewone wijze geleverd; alleen maakt de Heer Harting nog, en te regt, onderscheid tusschen *zijdelingsche* en *regtstreeksche* getuigenissen (naarmate zij *niet* of *al* met het doel gegeven worden, om den brief als door Paulus geschreven aan te duiden), bij welke laatste hij zelfs tot eene eeuw na Eusebius opklimt, en besluit dan met een woord over hare *bewijskracht*, dat wij gaarne onderschrijven. Het *inwendige* bewijs wordt ingeleid met eenige opmerkingen, aanwijzende hoe bezwaarlijk het zelfs voor de bestrijders der echtheid is, tegen het Paulinisch karakter van den brief getuigenis af te leggen. Het is drieledig, en wel 1. een bewijs uit den *inhoud* van den brief, 2. uit de *zamenstelling*, en 3. uit den *stijl* en het *taaleigen* er van. - Het *Tweede Deel*, groot 216 blz., maakt het

1 Köstlin bijv. is niet genoemd onder de Tubingers, die meer bepaald bij den brief als onpaulinisch hebben stilgestaan, en Meyer en Baumgarten Crusius ontbreken bij de verdedigers. Ik zelf had Meyer in den beginne en wel bij de 65 eerste blz. mijner Verh. over het hoofd gezien, zoodat ik het daarin te zijnen aanzien ontbrekende onder de *Verbeteringen* en *Bijvoegsels* moest opnemen.

2 Is deze uitdrukking niet minder gelukkig gekozen? Zou het niet beter zijn, ook in verband met de opschriften der beide *Hoofdstukken*, eenvoudig te schrijven: *bewijzen voor de echtheid van* enz.?

grootste gedeelte van den overigen inhoud der Verhandeling uit. *Uitwendig* staan de *Deelen* dus in geene evenredigheid tot elkander, doch - de schrijver moet zich voegen naar de stof, niet de stof ineenkneeden of uitzetten, om eene juiste harmonie der deelen te verkrijgen. En de stof is hier overrijk. Wij vinden hier *een beoordeelend onderzoek naar de waarde van hetgeen men ter bestrijding van het kerkelijk gevoelen omtrent de echtheid van den Efezerbrief in het midden heeft gebragt*. Wie nu slechts een weinig van nabij met de bestrijding bekend is, ja al wist hij alleen maar, van hoe wijden omvang het vraagstuk is, dat de *bestemming* of de *lezers* van den brief betreft, hetwelk hier niet mag worden voorbijgegaan, zal zich niet over het getal bladzijden verwonderen. Dit tweede Deel nu vangt aan met eene beknopte *Inleiding*, waarin, vooral aan de hand van de Wette, een duidelijk overzigt gegeven wordt van de bezwaren, die tegen de echtheid zijn ingebragt. Deze bezwaren komen in het kort hierop neder: 1. Paulus kan dezen brief *niet aan de Efezische Gemeente*, 2. hij kan hem *aan geene Gemeente ter wereld* geschreven hebben; met andere woorden: 1. de *inhoud strijdt* met het *opschrift*, 2. met de *individualiteit van* Paulus. Aan elk dier bezwaren wordt een bijzonder *Hoofdstuk* gewijd. Maar zij zijn van dien aard, dat, zullen zij behoorlijk getoetst worden, elk Hoofdstuk in verschillende *Afdeelingen* moet worden gesplitst. Het eerste bevat er *twee*, waarvan de *eerste* gewijd is aan het onderzoek naar den *beweerden strijd tusschen den brief en zijn opschrift*, dien strijd, gelijk hij door de meeste nieuwere schriftuitleggers wordt opgegeven, vermeldende (§ 1), en, aan de hand van Lünemann, eene menigte hypothesen (de *Laodiceër*- en de *omloopshypothese* in hare verschillende schakeringen), welke tot opheffing van dien strijd zijn uitgedacht, voor mislukt verklarende (§ 2, 3 en 4). In de *tweede Afdeeling* tracht Harting te leveren: een *bewijs, dat Paulus werkelijk een brief als den Efezerbrief aan de leden der Efezische Gemeente heeft kunnen schrijven*. Van twee praemissen uitgaande, t.w. de woorden: *ἐν* Ἐ*φέσῳ* in het opschrift zijn echt, en de lezers kunnen geene anderen zijn, dan die in het opschrift worden aangeduid, bestrijdt hij eerst onderscheidene hypothesen, die tot handhaving der kerkelijke traditie zijn uitgedacht en inderdaad alle mank gaan (onder de nieuwere die van Köhler,

Neudecker en Lünemann[1]); onderwerpt vervolgens (§ 2) de vier *bezwaren, tegen het kerkelijk gevoelen ingebragt*, aan eene *nadere toetsing*, waarbij de drie eerste, de hoofdbezwaren, den *strijd* tusschen inhoud en opschrift betreffende, geacht worden in het geheel niet geldig te zijn, en het laatste, schoon waar, in den grond niets voor het anti-kerkelijk gevoelen te bewijzen. Zoo brengt hij ons, na er nog eenige opmerkingen te hebben bijgevoged, ter aanwijzing hoe natuurlijk het is, dat er een brief, door Paulus aan de Efeziërs geschreven, in het N.T. gevonden wordt, tot de (§ 3) *vernieuwde proef*, door hem genomen *tot handhaving van het kerkelijk gevoelen omtrent de bestemming des Efezerbriefs tegen de gemaakte bedenkingen*, dat natuurlijk het gewigtigste stuk uit geheel dit onderzoek is, waarmede wij ons echter hier niet verder inlaten, omdat het in het tweede gedeelte van dit ons opstel meer bepaald in aanmerking komen zal. - In het *tweede Hoofdstuk* worden de *bezwaren* gewogen, die *uit den inhoud en het inwendig zamenstel van den brief zelven tegen zijne echtheid zijn ontleend*. Dit geschiedt in *drie Afdeelingen*. In de *eerste* vinden wij een zorgvuldig onderzoek van *de betrekking van afhankelijkheid, waarin de Efezerbrief beweerd wordt tot dien aan de Kolossensen te staan*, dat bijna 100 bladzijden groot is, en *eerst* (§ 1) opgeeft, hoe die afhankelijkheid door de Wette en Mayerhoff, op lijnregt tegen elkander inloopende wijze, wordt voorgesteld, daar gene den eersten, deze den laatsten een onzelfstandig namaaksel van den anderen noemt. Verder (§ 2) wordt daarin de stelling bestreden, dat onze brief dezen naam verdienen zou, door te wijzen én op het *verschil van inhoud* bij de beide brieven, én op de omstandigheid, dat de brieven, in weêrwil van hunne overeenkomst, toch elk ‘een *vrijen zelfstandigen gedachtengang* verraden, waardoor het denkbeeld eener slaafsche nabootsing geheel wordt buitengesloten’ (bl. 141). *Eindelijk* worden, in eene reeks van

1 Onder onze oude Vaderlandsche Godgeleerden, heb ik in mijne Verh., bl. 129, nog Gerbaden, als tot deze kategorie behoorende, vermeld. Köhler en zij, die onder de Ouden hier verder in aanmerking komen, had ik reeds vroeger, bl. 88, 89, eene plaats gegeven, waar ik ze geschikt achtte, om te doen uitkomen, wat ik beweren wilde, dat het met de traditie hopeloos staat. Ik moet echter bekennen, dat zij op zich zelve door den Heer Harting op eene meer voegzame plaats vermeld zijn dan door mij.

paragrafen (§ 3-7), de onderscheidene bewijzen, door de Wette voor zulk eene slaafsche navolging bijgebragt, ontzenuwd. - De *tweede Afdeeling* ruimt de *bedenkingen, tegen het Paulinisch karakter van den Efezerbrief uit zijnen inhoud ontleend*, uit den weg, t.w. dat de Apostel zich niet op zijne gegevene inlichtingen aangaande het *μυστήριον*, als op een *specimen doctrinae*, kon beroepen, gelijk Ef. III: 3 plaats heeft; dat de zamenvoeging van Apostelen en Profeten, II: 20, III: 5, onapostolisch is; de vermelding der regtvaardigingsleer, II: 8-13, niet is overeen te brengen met het beleid, waardoor Paulus zich als leeraar kenmerkte; het willekeurig gebruik eener bijbelplaats, zoo als dat IV: 8 voorkomt, vreemd bij hem is, en nog meer het bijbrengen eener niet bijbelsche plaats, gelijk V:14; en dat, na zulke antecedenten, de plaatsen, welke de daemonologie betreffen, II: 2, VI: 12; de wijze, waarop God gekenschetst wordt, I: 17, III: 9, 15; de aanwending der wettische belofte, VI: 2, 3; de vermaning tegen diefstal, IV: 28, en de vergelijking der mannelijke echtgenooten met Christus, V: 23 enz., wel bevreemdend mag heeten. - De *derde Afdeeling* wederlegt de *gronden, tegen de echtheid van den Efezerbrief uit den daarin heerschenden schrijftrant door* de Wette *ontleend*, en wel *vooreerst* (§ 1) *het onpaulinische* daarvan *in een rhetorisch en syntaktisch opzigt*, waarbij vooral in aanmerking komen: de algemeene dankzegging, Ef. 1: 3-14, waarin de draad der redenering blijkbaar met moeiten en gedurig nieuwe aanhechtingen zou zijn afgesponnen, de ongewone constructiën: *ἵστε γινώσκοντες* V:5, *ἵνα φοβῆται* V:33, *ἵνα* met den Optativus II:2, de genitivus *πνεύματος* II:2, het gemis van het lidwoord op vele plaatsen, de spelend uitgewerkte allegoriën V:26, 27, VI:11 enz., de hier en daar voorkomende breedheid van stijl, elders woordophoopingen en onduidelijke plaatsen, en bovendien de onpaulinische groet aan het slot. In de *tweede* plaats (§ 2) wordt *het onpaulinische in woorden en spraakgebruik* ter toetse gebragt, namelijk *τὰ ἐπουράνια* (I:3 en elders), *τὰ πνευματικά* VI:12, *διάβολος* IV: 26, VI:11, *κοσμοκράτωρ* VI:12, en *σωτήριον* VI:16, terwijl de schrijver zich voor een vijftal der overige bezwaren op Lünemann's arbeid beroept, en de laatste zes: *περιποίησις* I:14, *εὐλογία* I:3, *αἰών* II:2, *μανθάνειν* IV:20, *βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ*

V:5, en *τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου* V:17 (in eene vreemde beteekenis of in plaats van uitdrukkingen, die Paulus gewoon is te bezigen, voorkomende) aan het slot behandelt.

Na alzoo zijn onderzoek ten einde te hebben gebragt, laat hij nog een *Vergelijkend besluit* volgen (19 blz.), waarin de slotsommen vergeleken worden, die men op kerkelijk standpunt en op dat van de Wette verkrijgt, en aangetoond wordt: 1. dat de uitkomst, door de Wette verkregen: onze brief is door een Apostelijonger opgesteld, gelijk, volgens hem, ook de Pastoraalbrieven en 1 Petr., *onbewezen* is, 2. dat zij voor *onwaarschijnlijk* is te houden, en 3. dat *de zwarigheden*, die den Paulinischen oorsprong des briefs zouden drukken, bij de Wette's hypothese in verhoogde mate *blijven bestaan*, waarna tegenover deze slotsom wordt opgemerkt, in welk een bevredigend licht alles op kerkelijk standpunt verschijnt.

Even als de algemeene *Inleiding*, nadat de Verhandeling reeds bekroond was, een toevoegsel ontvangen heeft, ten gevolge der, aan den schrijver eerst na de inzending van zijn stuk bekend gewordene, bestrijding der Tubingsche school, heeft hij ook achter het *Vergelijkend besluit* een *Aanhangsel tot het tweede Deel* doen volgen, getiteld: ‘tegen Baur en Schwegler’ (44 blz.), waarin het hoofdzakelijkste, wat deze schrijvers als kenmerken der vervaardiging van onzen brief in de tweede eeuw hebben bijgebragt, als onhoudbaar wordt aangewezen.

Zietdaar, lezers, het geraamte der Verhandeling met losse hand, nu eens meer dan minder vlugtig, geschetst. Elk gevoelt, dat wij hier een rijk en schoon geheel voor ons hebben. En mogt men dit, onbekend als voorzeker ook menig Godgeleerde is met het vraagstuk in geheel zijnen omvang, bij onze schets nog niet gevoeld hebben, men leze het geschrift zelf, en zal erkennen, dat wij hier het werk vinden van een' man, die volkomen op de hoogte van zijn onderwerp en voor de taak, die hij op zich nam, berekend was. Hij is gelijk aan den veldheer, die de vijandelijke slagorden zorgvuldig heeft verkend, en nu een plan ter verdediging en bestrijding gevormd heeft, dat, ten uitvoer gebragt, een ieder doet zeggen: zoo behoorde de slag geleverd te worden, om de over-

winning te behalen. Rustig gaat hij voort van stap tot stap, ziet telkens den vijand onbevreesd onder de oogen, en betwist hem het terrein voet voor voet, tot het geheel is veroverd. Ongemerkt volgt gij hem in zijne bewegingen. Ongevoelig trekt hij u met zich. Waar de weg wat hobbelig of donker is, weet hij hem te effenen of toe te lichten. Vraagstukken, die als hoogst ingewikkeld bekend zijn, verkrijgen onder zijne handen een meer eenvoudig voorkomen, en wat anders voor den gewonen lezer ‘kaum geniessbar’ wordt geacht, wint, door hem voorgedragen, zijne aandacht en belangstelling. Alles werkt bij den Heer Harting mede, om hem tot een' schrijver te maken, die van lezers verzekerd is. Grondige kennis, heldere voorstelling, geleidelijke rangschikking der deelen, bedaarde ontwikkeling zijner denkbeelden, en bij dat alles een welgevormde, aangename, tusschen al te groote kortheid en breedheid het midden houdende, stijl[1]. En dat wij met deze lofspraak slechts der waarheid hulde doen, zal wel door niemand betwijfeld worden, die, om niet meer te noemen, zijne verdienstelijke *schets van de rigting der Tubingsche school*, in de *Jaarboeken voor Wetensch. Theol.*, gelezen heeft. Het is hier, gelijk daar, gemakkelijkheid van ontwikkeling, geleidelijke orde en rijkdom van zaken, die nogtans niet overstelpt, in één woord: *een rijk en schoon geheel*.

Zien wij op de onderscheidene *deelen* van dit geheel, dan, dunkt mij, ware er inderdaad zoo veel goeds en voortreffelijks aan te wijzen, dat het ons te ver zou voeren, wilden wij het volledig vermelden en in het licht stellen. Dit nu is niet slechts onnoodig, maar het zou, wat den beoordeelaar betreft, ook minder voegzaam zijn. Omtrent eene menigte bijzonder-

1 Nu en dan meenden wij, dat hij wel eenigzins naar de breede zijde overhelde. Bij de schoone gave, die hij bezit, om zijne denkbeelden zeer duidelijk weder te geven, zou dit verschijnsel niet onnatuurlijk zijn. Wie verder naauwkeurig onderzocht, of er niet iets aan den stijl ontbrak, zou onder anderen wel eens op eene Germanisme stuiten; maar wie, die over onderwerpen schrijft, waarbij Hoogduitsche geschriften eene hoofdrol spelen, houdt er zich geheel wij van? Zij zijn althans ook in mijne Verhandeling te vinden: zoo heb ik het woord *omgeving* met den Heer Harting gemeen (bl. 171). De uitdrukking: *de Efezerbrief*, die gedurig bij hem voorkomt en zeer verleidelijk is, om onaangename omschrijving te ontgaan, wilde er echter bij mij niet regt in, hoewel ik niet verzekeren durf, dat zij ook niet een en andermaal bij mij voorkomt.

heden toch mogt ik bemerken, dat de Heer Harting geheel of grootendeels eenstemmig met mij denkt. Gelijk wij beide blijkbaar, tot in ondergeschikte bijzonderheden toe, vóór het schrijven onzer Verhandelingen, denzelfden wetenschappelijken cursus hadden doorgemaakt, bij het opstellen van dezelfde literatuur omgeven waren, en in de hoofdzaak van dezelfde beginselen uitgingen, zoo moesten onze geschriften wel op menige plaats punten van overeenkomst bezitten. Ik mag niet ontkennen, dat de Verhandeling van mijnen geleerden medestrijder mij dien ten gevolge menig verrassend en aangenaam oogenblik verschaft heeft. Hier vond ik eene overeenkomst omtrent het ontoereikende van het uitwendig bewijs, voor de echtheid van onzen brief uit Ignatius' brief *aan de Efez*. Hoofdst. 12, bijgebragt (bl. 22); daar omtrent het verkeerde der meening, dat, op grond van Kol. IV: 16, de brief van Paulus, aan de Laodiceërs geschreven, voor een' rondgaanden zou te houden zijn (bl. 96); ginds vond ik mij zelven weder in de verklaring van het, aan de Wette bezwaar verwekkende, *ἀπηλλοτριωμένοι*, in onzen brief II:12 van de Heidenen ten aanzien der Joden gebezigd (bl. 170), of van de uitdrukking *ὁ Θεὸς καὶ πατήρ* (bl. 241), of van hetgeen de Apostel bidt III: 13 (bl. 177); elders in zijne beschouwing van het daemonologisch standpunt des Apostels (bl. 238), in zijne meening, waarom Paulus VI: 2, 3 van eene belofte gebruik maakte, in den geest van en ontleend uit het O.T. (bl. 245), en (om niet meer te noemen, waartoe overvloedig gelegenheid zijn zou) in zijne aanwijzing van het bezwarende, om de verdichting en onderschuiving van onzen brief te verklaren (bl. 292 enz.). Hoezeer dit alles geschikt was, om mij mijne verkregene overtuiging voor welgegrond te doen houden, het voegt mij toch niet, dat ik juist op zulke bijzonderheden als lichtende punten wijze. Liever wil ik daarom gewag maken van het een en ander bijzonder opmerkenswaardigs bij onzen schrijver, waar de beide Verhandelingen zich niet aan elkander aansluiten. En vooreerst en voor alles moet ik hier wijzen op zijne behandeling van het vraagstuk aangaande de verhouding van den brief aan de Efeziërs tot dien aan de Kolossensen. Hier moge echter nog een woord voorafgaan. Wij *beide* hebben aan dit vraagstuk bij uitnemendheid onze

aandacht gewijd, en ook Rinck heeft het bijzonder ter harte genomen, blijkens de plaats, die het in zijne *Disputatio* inneemt, t.w. een vierde gedeelte van den inhoud (van p. 32-52.). Beide bij het schrijven nog nagenoeg alleen de Wette als bestrijder voor ons hebbende, hebben wij gevoeld, dat de echtheid van den brief tegenover hem haren voornaamsten steun in een naauwkeurig onderzoek naar die verhouding vinden zou. Ik twijfel wel niet, of deze gedeelten zullen door lezers, die niet gezind zijn om zich met de echtheidskwestie veel het hoofd te breken, grootendeels ongelezen blijven en het minst uitlokkend geacht worden; maar wien het te doen is om eene diepe, ik zou haast zeggen onwrikbare overtuiging van de echtheid, althans daarvan, dat beide brieven noodwendig van éénen schrijver zijn, en dus met elkander staan of vallen, hij wijde daaraan zijne bijzondere opmerkzaamheid. Dat dit ook de raad van den Heer Harting zijn zou, waarborgt mij de zorg, die hij aan de bewerking er van besteed heeft. En *hier* inzonderheid komt de wenk van Dr. Doedes[1] te pas, dat de lezers niet meenen moeten ‘de eene der beide Verhandelingen ongelezen te kunnen laten, wanneer zij de andere gelezen hebben.’ De Heer Harting heeft meer de eene, ik de andere zijde van het vraagstuk behandeld. Terwijl hij zich inzonderheid ten taak stelde, de onhoudbaarheid aan te toonen der bewijzen, door de Wette bijgebragt voor zijne bewering, dat onze brief eene slaafsche navolging van dien aan de Kolossensen is; terwijl hij dus het vraagstuk meer van zijne *negative* zijde behandelde, - heb ik meer het *positive* bewijs trachten te leveren, dat de verwantschap der brieven van dien aard is, dat zij noodwendig aan één' en denzelfden schrijver zijn toe te kennen, terwijl ik tevens beproefde te doen uitkomen, dat de verhouding van onzen brief tot de overige, door de Wette als echt aangemerkte, brieven van Paulus zijne echt Paulinische afkomst buiten twijfel stelt. Deze onderscheidene behandeling vloeide eenigzins voort uit het onderscheid in aanleg en plan van beider arbeid. Maar hoe dit zij, ik voor mij ben er ook daarom dankbaar voor, dat het

1 *Jaarb.* VI. bl. 801.

Genootschap heeft kunnen goedvinden de beide verhandelingen in het licht te geven.

En nu ter zake. In het algemeen is door de verdedigers der echtheid van den brief gewezen geworden op het *verschil* tusschen de brieven aan de Efez. en Kol., waarin het bewijs lag opgesloten, dat wij in den eersten geene uitbreiding of omschrijving van den laatsten bezitten; op den vrijen zelfstandigen gedachtengang, die het denkbeeld eener slaafsche nabootsing geheel uitsluit (bl. 141). De Heer Harting levert in dit opzigt belangrijke opmerkingen; het zijn die, waarop ook Dr. Doedes (t.a.p., bl. 801) bij voorkeur wijst, als proeve, hoe de schrijver ‘op zijne wijze de zelf-standigheid der beide brieven handhaaft.’ Zij komen voor bl. 148 enz. De hoofdzaak, die zij betreffen, is deze: ‘In den brief aan de Kol. is alles er blijkbaar op berekend, de lezers met een levendig besef van de *persoonlijke hoogheid des Verlossers* te vervullen.’ In onzen brief ‘vinden wij eene hulde aan het door hem volbragte *verlossingswerk*.’ Deze opmerking[1] is bij uitstek gewigtig, en als ons nu met den vinger wordt aangewezen, hoe de verschillende bestanddeelen der brieven zich vereenigen, om van hare gegrondheid te doen blijken, weet ik niet, wat krachtiger tegen slaafsche navolging getuigen zou. De opmerking is wel niet geheel nieuw. Harless b.v. had haar reeds in 1834 bijgebragt. Van den brief aan de Kol. sprekende, zegt hij: ‘Die *über Alles erhabene Majestät Christi* hebt er’ (der Apostel) ‘mit aller Kraft - hervor.’ - ‘Anders,’ zegt hij, ‘in unserem Briefe’ (an d. Eph.). Hier wordt niet ‘in ähnlicher Weise gerade die Herrlichkeit der *Person* Christi hervorgehoben. Vielmehr beschäftigt sich der Apostel vorwiegend mit der Herrlichkeit der *Thatsache der Erlösung*[2].’ De Heer Harting heeft zich echter verdienstelijk gemaakt door meer en degelijker bewijzen voor hare staving bij te brengen dan Harless. Hij toont u overtuigend aan, dat in het opge-

1 Wij komen er in de IIde Afd. op terug, wanneer het ons, aan de hand van Stier, blijken zal én dat zij misschien met eene kleine wijziging nog gepaster zou zijn, én dat zij door elk, die onzen brief begrijpt, althans wat dien brief betreft, onmiskenbaar is.

2 ‘Comment. üb.d. Br. P. an d. Eph.’ Erl. 1834, S. LXXII f.

geven denkbeeld het karakteristieke beginsel is uitgedrukt, waardoor de geheele inhoud van den brief, wien het wordt toegeschreven, beheerscht wordt, ja dat het zelfs in enkele uitdrukkingen aan den dag komt. Zoo spreekt Paulus Kol. I: 10, van het 'wandelen waardiglijk *den Heere*,' Ef. IV: 1 daarentegen van het 'wandelen waardiglijk *de ontvangene roeping*.' Ik kan niet nalaten aan de juistheid dezer proeve hulde te bewijzen door de herinnering van eene bijzonderheid, waardoor zij, naar ik meen, nog bevestigd wordt. Paulus spreekt namelijk ook 1 Thess. II: 12 en Filipp. I: 27 van het *wandelen waardig* (dáár *περιπατεῖν ἀξίως*, gelijk in onzen brief en Kol., hier *πολιτεύεσθαι ἀξίως*). Op de eerste plaats is het: 'waardig *God*, die hen geroepen had,' op de andere: 'waardig *het Evangelie* van *Christus*.' Men zie nu slechts de plaatsen in den zamenhang, en zal bevinden, dat het er mede is als met de bovengenoemde. Het is *God*, die in 1 Thess. op den voorgrond staat. Men zie I: 4, 8, 9, II: 2, 4, 8 en 9[1], 10 en eene menigte andere plaatsen, vooral IV: 31, waar Paulus zegt: 'hoe gij moet *wandelen* en *Gode* behagen[2].' Wat betreft het 'wandelen waardig *het Evangelie*,' Filipp. I: 27, geheel de voorafgaande redenering staat er mede in overeenstemming. Paulus dankt God wegens der Filippiërs' 'gemeenschap aan het *Evangelie*,' vs. 5; zij zijn 'zijne genade (toegenegenheid) deelachtig' onder anderen in 'de bevestiging, die *het Evangelie* in en door hem erlangt,' vs. 7; hij maakt hen deelgenoot van 'hetgeen *het Evangelie* door zijne banden gewonnen heeft,' vs. 12; hij is tot verantwoording van *het Evangelie* gezet, vs. 17; en als gij nu nog vs. 25, 26 inziet, waarin duidelijk zijn vertrouwen ligt uitgedrukt, dat hij door zijne evangelie-arbeid hen nog zal mogen stichten, dan kon het vs. 27 immers niet anders zijn dan: 'alleenlijk wandelt waardig *het Evangelie* van Christus[3]?' - Een ander opmerkelijk voorbeeld brengt de Heer

1 Hier spreekt Paulus herhaaldelijk van *het Evangelie Gods*, waarbij men denke aan de aangehaalde uitdrukking uit Filipp. I: 27.

2 Hierbij verdient het weder opmerking, hoe hij 1 Kor. VII: 52 van '*den Heere* (Jezus) te behagen,' spreekt, dat daar juist, gelijk elk gevoelt, gepast was.

3 Men moge hierbij ook op het slot van dit vs.: 'door het geloof *des Evangeliums*,' acht geven.

Harting bij uit Kol. III: 13, vergeleken met Ef. IV: 33; dáár is het ‘gelijk *de Heer*[4],’ hier ‘gelijk ook *God* u vergeven heeft,’ een bewijs, dat, indien wij ons niet bedriegen, nog te meer zal klemmen, als men nagaat, dat de *beide* leden der redenering, waartoe de plaats uit Kol. behoort, ook

4 Harting volgt de lezing van Tischendorf en Lachmann. Ik heb in mijne Verh., bl. 253, 329, aan die van Griesb. enz., nam. Χ*ριστός*, de voorkeur gegeven. Het gezag der Hss. kan hier moeijelijk beslissen. Het schijnt mij toe, dat Κ*ύριος*, waarmede Paulus onder sommige omstandigheden *God* aanduidde, voor Χ*ριστός* is geplaatst, omdat het ongewoon is, *de vergiffenis der zonden* aan Christus toegekend te zien. Verkiest men echter Κ*ύριος* als echte lezing, ook dit kan hier slechts, als P. het geschreven heeft, Christus beteekenen, én omdat de omstandigheden, waaronder P. Κ*ύριος* van God bezigde, hier geene plaats vinden, én omdat eene vergelijking van Kol. III: 12, 13 met Ef. IV: 32, V: 1, gelijk ik met een wenk (Verh., bl. 329) aanwees, het duidelijk genoeg doet uitkomen. - Overigens doet het vermelden van Lachmann en Tischendorf in éénen adem, als voorstanders der laatste lezing, mij denken aan eene aanteekening van Dr. Doedes in zijne reeds genoemde beoordeeling van onze Verh. (bl. 820), waarin hij de goedheid heeft niet slechts te vermelden, dat ik ‘eene kleine vergissing op het gebied der tekstkritiek,’ bij Harting en anderen voorkomende, in mijne Verh. ‘verbeterd’ heb, maar mij ook nog op eene kleine vergissing opmerkzaam te maken, die bij mij wordt aangetroffen. ‘Niermeyer,’ schrijft hij, ‘had bl. 338, in de 2de noot, niet moeten schrijven: ten onregte - nemen Lachmann en Tischendorf *καί* voor *ἐν* Χ*ρ.* Ĭ. op.’ Dat het mij slechts als vergissing, niet als gevolg van onbekendheid met het verschillend standpunt der beide Critici wordt toegerekend, blijkt uit hetgeen er op volgt: ‘Niermeyer weet even goed als ik, dat Lachmann den tekst der 4de eeuw, Tischendorf den echten geven wil.’ En zijne goedheid is te grooter, daar het een punt betreft, dat met hetgeen dáár door hem behandeld wordt in geene de minste betrekking staat. Ik wil niet onderzoeken of hem op ditzelfde gebied al niet aanstonds door mij eene gelijke dienst kon bewezen worden, daar ik mijne schuld reeds mag afgedaan rekenen door hetgeen ik op bl. 481 en 490 mijner Verh. in nn. heb aangemerkt, waar ik hem (op bl. 490) den *lof* geef van eene verwerpelijke, door sommige geleerden gevolgde, lezing af te keuren, en (op bl. 480) mijne bevreemding niet weêrhoude, dat hij bij zijne kritiek dezer lezing, eenige pl. uit Paulus' brieven, waar het spraakgebruik *verschilt*, als in spraakgebruik *overeenkomende* voorstelt, terwijl het ook op dezelfde bl. valt op te merken, dat ik ‘beroemde namen zou kunnen bijbrengen,’ waarmede hij dit gemeen heeft. Ten slotte wil ik alleen nog opmerken, dat het geenszins in mijne bedoeling lag, mij op de door Dr. D. aangehaalde plaats uit de *Uitlegk. Bijdr.* te ‘verbeteren.’ In dit geval had ik de vergissing aangehaald. En ik voor mij kan zoo iets naauwelijks onder de ‘vergissing’ rekenen. Het is eene breviloquentie, waarvan elk den zin begrijpt. - Overigens kan ik slechts den Hr. Doedes voor zijne goede bedoeling danken en tevens voor de bijzondere naauwkeurigheid, waarmede hij, te oordeelen naar die aanmerking, mijne Verh. schijnt gelezen te hebben.

(maar in eene omgekeerde orde) in onzen brief worden aangetroffen. Men zie

Kol. III: 12, 13.	**Ef. IV: 32, V: 1.**
Doet dan aan, *als uitverkorene heiligen en geliefden* GODS, de innerlijke bewegingen der barmhartigheid, goedertierenheid enz., verdragende elkanderen enz., *gelijkerwijs ooh* CHRISTUS[1] *uvergeven heeft*.	Zijt jegens elkander goedertieren, barmhartig, vergevende elkander, *gelijkerwijs ook* GOD *in Christus u vergeven heeft*
	Zijt dan navolgers GODS, *als geliefde kinderen*.

Het laat zich immers niet denken, dat een *slaafsch* uitbreider, bij het omzetten der zinsneden, aan GOD toeschreef, wat zijn voorschrift aan CHRISTUS toekende, en te minder daar hij, bij het voortzetten zijner redenering, toch van CHRISTUS zou gewaagd hebben; Ef. V:2 toch luidt: ‘en wandelt in de liefde, *gelijkerwijs* CHRISTUS *ons heeft liefgehad*.’ Dat een dogmatisch bezwaar hem tot de persoonsverwisseling zou hebben bewogen, laat zich niet denken, daar de tijd, waarin de bestrijders hem laten leven, zich juist kenmerkte door de rigting om de waardigheid van den persoon des Zaligmakers zoo hoog mogelijk op te voeren. De zelfstandigheid van onzen schrijver komt nog te meer daardoor uit, dat hij een paar verzen later gewaagt van ‘het koningrijk van GOD en CHRISTUS,’ van *Hen beide* dus, wier, op onze behoudenis gerigte, liefde hij zoo even vermeld had. Een slaafsch navolger zou tot deze ongewone uitdrukking (anders is het bij Paulus gewoonlijk ‘het *koningrijk* van GOD’) alleen uit Kol. I: 13 (‘het koningrijk des ZOONS Zijner liefde’) in vereeniging met Kol. IV: 11 (‘het koningrijk GODS’) aanleiding hebben kunnen nemen; maar is het niet de dwaasheid zelve, daaraan bij dien zamenhang, bij dat terugslaan van V: 5 op IV: 32 en V: 1 nog te denken?

Het kan ons doel niet zijn, alles wat de Verhandeling lofwaardigs bevat te vermelden. Laat ons daarom alleen nog zeggen, dat ook het *Aanhangsel tot het* II^{de} *Deel* ons menige bladzijde aanbiedt, waarop wij de meesterhand ontdekken. Dat Harting de kunst verstaat om de Tubingers gevoelige slagen toe te brengen, weet men reeds van elders. Ook hier

1 Of DE HEER.

geeft hij daarvan blijken. Wij wijzen onder anderen op zijne opmerking omtrent het verschil in de bepaling van den tijd, waarin onze brief zou zijn opgesteld, tusschen Baur en Schwegler, en de gevolgtrekkingen, daaruit door hem afgeleid (bl. 312, 320). Beide critici laten onzen brief door Gnostischen en Montanistischen invloed beheerscht worden. Nu merkt Harting aan, dat Baur geen regt heeft, het Montanisme, dat zich eerst na het jaar 140 vertoonde (voor zijne stelling, dat het reeds vroeger in minderen graad heerschende was, is geen andere grond dan Baur's *verzekering*) op een' brief te laten werken, welks ontstaan reeds in het eerste vierde der tweede eeuw door hem gesteld wordt. En als zulks nu op de stelling van Schwegler niet toepasselijk is, daar deze den brief niet voor het laatst van de eerste helft dier eeuw laat ontstaan, dan zegt onze schrijver op zijne beurt (bl. 321): ‘Is die brief zoo laat opgesteld, dan volgt hier ook onmiddellijk uit, dat wij in de daarin voorkomende gnostische elementen iets meer dan onschuldige bespiegelingen hebben te zien, zoo als Baur meent en ook door Schwegler wordt aangenomen, dan valt de vervaardiging van het bedoelde geschrift in of althans kort voor den bloeitijd van het gnosticisme, en wordt het weer onmogelijk te verklaren, hoe men een geschrift als Kanonisch heeft kunnen erkennen, waarin leeringen verkondigd werden, die destijds voor haeretisch golden.’ Niet minder gelukkig is zijne wederlegging van hunne stelling, dat de eminente rang, in onzen brief aan de *Profeten*, nevens de *Apostelen*, toegekend (III: 5, IV: 11, II: 20), ons wijst op den tijd der optreding van de *nova prophetia*, die zich voor eene voortzetting van het *Apostelschap* uitgaf in den na-apostolischen tijd. Hiertegen merkt Harting op (bl. 322), dat het profetisme zich in onzen brief niet als een *nieuw* verschijnsel voordoet, iets dat het geval zou moeten zijn, wanneer hier het Montanisme gewerkt had, en dat Apostelen en Profeten door onzen briefschrijver nevens elkander geplaatst worden op eene wijze, die ons slechts aan den Apostolischen tijd kan doen denken. ‘Waren er,’ vraagt hij, dan ten tijde der *νέα προφητεία* nog *Apostelen*? Schwegler zelf zegt, dat het Montanistisch profetisme voor eene voortzetting van het Apostolaat wilde gehouden worden. Voor eene

voortzetting derhalve. Maar kan het daarop slaan, als in onzen brief gezegd wordt: III: 5: *ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτου καὶ προφήταις*? of, IV: 11: *ἔδωκε τοὺς μὲν ἀποστόλους, τοὺς δέ προφήτας κ. τ. λ.*? Wordt hier niet klaarblijkelijk op *onderscheidene* en toch *gelijktijdige* verschijnselen heengewezen?

Doch wij mogen niet langer zoo voortgaan. Wij willen het geduld onzer lezers niet uitputten. Genoeg dan tot eene hulde, die wij niet mogten nalaten aan de verdiensten van den Heer Harting te brengen. Het was geene partijdige vooringenomenheid, die daarbij onze pen bestuurde. Dit moge ook daaruit blijken, dat wij niet schromen thans op het een en ander te gaan wijzen, wat ons tot de schaduwzijden, tot de vlekjes, tot de minder gelukkige partijen van het werk schijnt te behooren. Wij zouden eene Verhandeling, als die van den Heer Harting, onregt doen, dit buiten aanmerking te laten, omdat het de waarde van zijnen arbeid slechts kan verhoogen; omdat langs dien weg wordt aangewezen, in wat buitengewone mate de schaal naar zijne verdiensten overhelt. En als men bedenkt, dat hij zelf zegt: zich bewust te zijn van *vele* en *aanzienlijke* leemten, die in zijnen arbeid zijn overgebleven, (bl. 17), zullen wij zoodoende zijn werk zelfs tegen dit minder gunstig vonnis, dat zijne nederigheid hem doet vellen, in bescherming nemen. Dat er overigens op mijn eigen geschrift in geenen *minderen* graad aanmerkingen zijn te maken (ik zal nog wel gelegenheid hebben er proeven van bij te brengen), staat even zeer bij mij vast, als ik zeker ben, dat mijn oordeel over het minder goede en ware bij onzen verdienstelijken schrijver zeer gemakkelijk falen kan.

Gelijk wij op onderscheidene punten overeenkomen, loopen wij ook meermalen uiteen. Zal ik opregt zijn, dan moet ik verklaren, mij niet te herinneren bij zoodanige punten bepaalde reden gevonden te hebben, om mijn gevoelen terug te nemen. Verlangt men enkele punten van verschil te kennen, waarbij ik wel het minst geneigd zou zijn tot toegeven, ik zou bij voorkeur wijzen op de *Profeten*, Ef. II: 20, vermeld, waarbij Harting het nog voor eenigzins twijfelachtig houdt, of die des Ouden dan die des Nieuwen Testaments bedoeld worden, terwijl door mij uitsluitend aan de laatsten

gedacht wordt; voorts op de, van de LXX afwijkende, door de Wette vreemd genoemde, aanhaling van Ps. LXVIII: 19 in onzen brief, H. IV: 8, door Harting aan het allegorisch interpreteren of uit het geheugen citeren van den Apostel toegeschreven, terwijl door mij beweerd werd, dat hier slechts eene andere lezing gevolgd was, een gevoelen, waarin dat van Rinck (p. 57) mij op een aangename wijze bevestigd heeft; verder op het *τῷ τὰ πάντα κτίσαντι* Ef. III: 9, hetgeen, volgens hem, God als *Beschikker*, volgens mij als *Schepper* aanduidt; alsmede op den *diefstal*, Ef. III: 22, die, naar zijne meening, geen *eigenlijke diefstal*, naar mijn inzien dit wel degelijk is; bovendien op het partikel *ἵνα* Ef. I: 17, III: 16, hetwelk Harting *dat*, ik *opdat* laat beteekenen; op de *ἐπουράνια*, Ef. I: 3 en elders, door hem voor *hemelen* in pneumatischen zin verklaard, terwijl ik het geheel eigenlijk opvat; insgelijks op het onderscheid in beteekenis van de woorden *σωτήριον* en *σωτηρία* in onzen brief, dat bij mij geheel wegvalt, en eindelijk op de uitdrukking *τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου*, Ef. V: 17, waar hij aan *God*, ik niet anders dan aan *Christus* wil gedacht hebben. Het spreekt van zelf, dat ik hier in geene bijzonderheden ter regtvaardiging mijner vasthoudendheid treden kan.

Doch laat ik mij nu tot het een en ander bepalen, waarbij wij elkander of niet, of minder regtstreeks tegenspreken, en waarover het mij voorzeker beter voegt hier een oordeel te vellen.

In de *eerste* plaats moet ik vragen: of dat gedeelte der Verhandeling, waarin de echtheid van den brief *positief* wordt gestaafd, *niet wat al te schraal is uitgevallen*? Dat het *positive* en *negative* deel in omvang verschillen, dit, ik heb het reeds vroeger gezegd, is geen wonder, dit kon naauwelijks anders; maar het verschil behoefde (moet ik zeggen: behoorde?) niet zoo groot te zijn. Het *inwendig bewijs* beslaat slechts 23 bladzijden, slechts 2 worden er aan de aanwijzing van de karakteristiek Paulinische denkbeelden en voorstellingen toegewijd (44, 45). Het zij verre van mij deze aanmerking te maken, omdat de verhouding bij mij anders is; ik vergeet ook niet, dat het met het denkbeeld, waarvan wij uitgingen, eenig-

zins in verband staat[1]; ik zie evenmin voorbij, dat ik van mijne zijde, bij de vergelijking van onzen brief met dien aan de Kol., het *negative* element te veel verwaarloosd heb, een gebrek, dat voor den lezer alleen verholpen wordt door den keurigen arbeid, dien Harting in dit opzigt geleverd heeft; maar ik geloof toch, dat zijne schoone Verhandeling er nog veel bij zou gewonnen hebben, als hij hier wat milder geweest en wat dieper gegaan ware. Hier komt bij, dat de *positive* bewijzen mij in het algemeen wat al te weinig gemotiveerd toeschijnen, en bovendien, dat het bewijs uit de *zamenstelling* van den brief (bl. 48 enz.) (ofschoon Harting zijne bewijskracht roemt (bl. 51),) mij wat zwak voorkomt, daar bijv. 1 Petr. in zamenstelling aan de brieven van Paulus al tamelijk gelijk is, en een verdichter wel bij voorkeur den karakteristieken uitwendigen moest navolgen. Overigens verdient Harting's aanwijzing van eene en andere ongezochte uitdrukking, waaraan wij Paulus, naar de omstandigheden, waarin hij zich bevond, herkennen, en van den Apostolischen toon, die in geheel den brief heerscht (bl. 38 enz.), alsmede de reeks van Paulinische woorden en uitdrukkingen (bl. 57 enz.) aandacht, en op zich zelve maken deze bijzonderheden op het meer vlugtige van dit Deel eene uitzondering. Bedrieg ik mij niet, dan is het gecombineerd behandelen van al het positive, het vooropzetten der gezamenlijke uitwendige bewijzen, eene hoofdoorzaak van deze minder gunstige zijde. Harting *moest* hier en daar wel uiterst karig zijn, om zich niet, gelijk hij bl. 43 schreef, ‘reeds vooruit in den strijd te mengen.’

Mijne *tweede* vraag is: *of er aan de volledigheid der Verhandeling niet hier en daar iets ontbreekt*? Men versta mij wel.

1 *Hij* om het afslaan van den vijand, *ik* om het versterken der vesting voor het meer gewigtige deel van onzen arbeid te houden. Zie bijv. bl. 61 zijner Verhandeling. ‘Nog gewigtiger taak roept ons thans - de overweging namelijk der tegenwerpingen’ enz., verg. bl. 43. ‘Het kan ons doel niet zijn al wat hiertoe’ (het positive, paulinische voorstellingen, enz.) ‘eenige betrekking heeft in bijzonderheden na te gaan.’ Ik schreef bl. 22. ‘Wij beweren, dat het (vroeger boven en behalve hetgeen men leverde) noodig ware geweest, den *inhoud* des briefs aan eene strenge kritiek te onderwerpen, ten einde, ingeval de Wette dwaalde, tegen zijne *negative* twijfelingsgronden deugdelijke onomstootelijke *positive* bewijzen voor de echtheid over te stellen,’ enz.

De Heer Harting had zich blijkbaar ten taak gesteld naar *beknoptheid* te streven, en hem komt voorzeker beter dan mij de lof toe, van aan het voorschrift des Genootschaps, hetwelk van de schrijvers eischt, zich, nevens ‘klaarheid,’ ook op ‘beknoptheid’ toe te leggen, beantwoord te hebben. Maar mij dunkt toch, dat hij in zijne Verhandeling, zonder er eene veel grootere uitbreiding aan te geven, eenige bijzonderheden had kunnen behandelen, waardoor zij nog bruikbaarder zou geworden zijn, dan zij reeds is. Hij heeft Mayerhoff en Wilke wel onder de bestrijders vermeld, maar hunne bedenkingen aan geene toetsing onderworpen. Zijn die van Mayerhoff uiterst nietig, het is even zoo met sommige van de Wette, en die van Wilke verdienen voorzeker even goed onze aandacht, als die van den laatstgenoemde. Bij de Tubingers hadden ook Köstlin's aanmerkingen eene plaats kunnen innemen. Dat de *Kommentar* van Baumgarten-Crusius niet gebruikt is, schaadt minder, dan dat die van Meyer (1843) geheel is voorbijgezien. Ook zou het werk gewonnen hebben, als Harting nog sommige, bij het opstellen er van nog niet toegankelijke, geschriften had geraadpleegd (of moet ik zeggen had kunnen raadplegen[1]?), b.v. Schleiermacher's[2] *Einleitung*, Tischendorf's Opstel over den Vaticaanschen Codex en inzonderheid de 2de uitgave van de Wette's Verklaring van onzen brief. De laatste kon wel evenmin als de eersten belangrijke wijzigingen in het geheel brengen; maar er is in die uitgave toch hier en daar iets betreffende de kritiek van onzen brief gewijzigd of teruggenomen.

In de *derde* plaats moet ik de vraag doen: *of de schrijver het zich nu en dan niet wat al te gemakkelijk heeft gemaakt*? Ik heb reeds gezegd, dat ik zelf bij de vergelijking der beide brieven (Ef. en Kol.), al heeft zij mij, even als den Heer

1 Ik denk hier aan eene uitdrukking van den Heer Harting, in zijn verslag van mijn *Vervolg*, waaruit ik gis, dat hij zijne Verh. spoedig na de bekrooning aan de revisie, die voor het afdrukken noodig was, onderworpen en vervolgens teruggezonden heeft, zoodat hij buiten de gelegenheid was op latere geschriften acht te geven.

2 Het schijnt den Heer Harting ontsnapt te zijn, dat de naam van dezen geleerde niet met eene y (Schleyermacher), maar met eene i moet geschreven worden.

Harting, moeite genoeg gekost, ten aanzien van de Wette's polemiek, daarvan niet vrij ben; ik verdien ook nog bij andere bijzonderheden dezelfde berisping, b.v. daar, waar ik die geleerden wederleg, welke de ongeschiktheid van onzen brief voor de Efezische gemeente ontkennen (ik kom er in de II^{de} Afd. op terug); maar ik ben nu eenmaal recensent en moet het dus ook bij mijnen waardigen medekamper opmerken. Mij dunkt, ik vind hier en daar van bezwaren gewag gemaakt, waar hij meer overheen gesprongen is, dan dat hij ze heeft opgelost, bijv. den Gen. *πνεύματος* Ef. II: 2 (bl. 263), het *βασιλεία τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ* Ef. V: 5 (bl 278). Zoo is het ook met de woorden, die den Apostel door de ontkiemende Gnosis in de pen gegeven zijn, als *ἐπουράνια, τὰ πνευματικά, κοσμοκράτωρ* enz., die, zonder dat er op de Gnosis gewezen wordt, niet bevredigend te verklaren zijn. In zijn *Aanhangsel* (bl. 314) kan hij echter geacht worden er dit tot verklaring aan te hebben toegevoegd. Inzonderheid heb ik hier echter het oog daarop, dat hij, bij het behandelen van de Laodiceër- en omloopshypothese, Lünemann ‘in zijne ontwikkeling daarvan volgt’ (bl. 183), waarvoor wij liever eene zelfstandige wederlegging van zijne hand gevonden hadden; alsmede dat hij bij eenige, door de Wette als verraders der onechtheid uitgemonsterde, woorden, t.w. *οἰκονομία, μυστήριον, ἀφθαρσία, φωτίζειν* en *πληροῦσθαι ἐν*, zich, zonder meer, op het weinige, door denzelfden schrijver daaromtrent aangemerkt, beroept.

Ten *vierde* geef ik in bedenking: *of* Harting *zich op sommige, ja op vele plaatsen niet wat te onzeker uitlaat, niet te schroomvallig is om partij te kiezen*? Deze aanmerking bevat in zekeren zin eene lofspraak op zijne bescheidenheid. Wanneer beroemde geleerden, even bevoegd om te oordeelen, uiteenloopen, staat het den jeugdigen schrijver schoon, als hij bevreesd is van zich al te bepaald uit te laten. En als ik er nog aan denk, hoe de stoute en hooge toon in het boek van Thiersch[1], over het historische standpunt van het

1 Een geleerde, dien ik anders hoogacht. De Heer van Toorenenbergen, vertaler van 's mans *Voorlezingen over het Katholic. en Protest.*, heeft in eene Aant. ergens in die vertaling beweerd, dat ik dien schrijver onregt heb aangedaan, met hem ‘vasthoudendheid aan het oude’ en ‘bekrompenheid’ te laste te leggen. Hij bedenke, dat ik Thiersch, gelijk aldaar uit het verband blijkt, voor oogen had als *oordeelkundige* des N.T. Het spijt mij, dat er bij het drukken van mijn *Vervolg* op de bl., door den Heer van Toorenenbergen aangehaald, eene noot is weggevallen, die plaats moest maken voor eene meer gewigtige inlassing, want daaruit zou het gebleken zijn, dat Thiersch mij, ten aanzien van het *Katholicisme*, veel te onbekrompen is.

N.T., mij bij het lezen tegen de borst stuitte, krijg ik den Heer Harting te liever om zijne nederigheid. Maar het kan toch te ver gaan. Een enkel voorbeeld! Over het bezwaar van de Wette, uit de uitdrukking *τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου* Ef. V:17 ontleend, handelende, schrijft hij (bl. 279): '*Hebben wij*, naar het doorgaande Paulinisch spraakgebruik, aan Christus te denken, *dan* moet eerst nog worden aangewezen, welke moeijelijkheid daaruit ontstaat, wat den zin betreft. *Maar* het komt mij ook altoos nog *waarschijnlijker* voor, dat de schrijver hier aan God gedacht heeft, en dat wij hier dus ongeveer dezelfde uitdrukking voor ons hebben als Rom. XII:2, verg. Ef. V:10'[1]. '*Wel is waar*, zoo heeft de benaming *Κύριος iets* vreemds. Doch behalve dat er *eenige* autoriteit bestaat voor de lezing *Θεοῦ*, zoo blijkt toch uit meer dan één voorbeeld, dat Paulus *ook wel* gewoon was, van God zelven, als den *Κύριος* te spreken, en Hem onder die benaming aan te duiden. Om van menige andere plaats te zwijgen, waar het *voor het minst twijfelachtig* is, of wij aan God dan wel aan Christus te denken hebben,' enz. Ik weet het, men *moet* meermalen bepaalde punten in het midden laten, maar geschiedt het bij den Harting niet wel eens te veel en onnoodig? Ik meen althans plaatsen te hebben aangetroffen, waar eene zorgvuldige nasporing van het behandelde onderwerp hem in staat zou gesteld hebben, niet slechts te zeggen, hoe het *kon* zijn en *misschien* of *waarschijnlijk* wezen zou, maar hoe het inderdaad was. Door te groote onzekerheid verliest de bewijsvoering zoo ligt iets van hare kracht.

En mag ik nu ten *vijfde* nog bij *een paar bijzondere punten* stilstaan? Ook dit zal mij wel niet ten kwade geduid wor-

1 Ik kan het den Heer Harting niet toegeven, dat *κύριος* Ef. V:10 (Rom. XII:2 staat *Θεός*) *God* beteekent. Men zie eens vs. 8 in, doch ik heb mijn gevoelen op bl. 333 mijner Verhandeling duidelijk gemaakt.

den. De Heer Harting dan heeft, gelijk men zich herinnert, treffende proeven bijgebragt, om te bewijzen, dat de brieven aan de Ef. en Kol. zich *beide* door een' zelfstandigen gedachtengang kenmerken, en dat in den onzen het *verlossingswerk* van Christus, in den anderen zijn *persoon* op den voorgrond staat. Ééne proeve van dit verschil mag ik echter niet laten gelden. Het is de uitdrukking: 'de nieuwe mensch, die *naar God* geschapen is' (*κατὰ Θεόν*) Ef. IV:24, tegenover de woorden uit Kol. III:13: 'de nieuwe mensch, die vernieuwd wordt *naar het beeld desgenen, die hem geschapen heeft*.' Bij de laatste wil Harting, dat 'wij als subject van *κτίσαντος* ongetwijfeld aan Christus te denken hebben' (bl. 157, verg. 197). Vergist hier de scherpzinnige schrijver zich niet? Zou daaraan geen *twijfel* zijn? Hij wijst op Kol. I: 15-20, vergeleken met III:11-13. Wij zien niet in, wat er met grond uit de *vergelijking* dier plaatsen is af te leiden; en wat de eerste betreft, waar vs. 16 van *Christus* gezegd wordt, dat 'alles geschapen is *in Hem, door Hem en tot Hem*' (*ἐν αὐτῷ, δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν*), *wie* is *de scheppende* (*ὁ κτίσας*), van wien hier gesproken wordt? Immers *God*? Alle dingen zijn niet geschapen *van* (*ὑτό*) Christus, maar *in*[1] en *door middel van* en *tot Hem*; bij de *woorden: door middel van Hem* (*δι' αὐτοῦ*), vergelijke men b.v. Hebr. I: 2: '*door welken* (*δι' αὐτοῦ*) Hij (God) ook de *ἀιῶνες* gemaakt heeft.' En dat bij het *δι' αὐτοῦ* (bij het *ἐν* en *εἰς* spreekt het van zelf) aan *een' ander*, die *door Christus* (den Logos) handelde, moet gedacht worden, valt, dunkt mij, vooral in het oog bij vs. 19 en 20: 'het was het welbehagen (*Gods*, namelijk, aan *Christus* kan hier niet gedacht worden) *in Hem* (*ἐν αὐτῷ*) alle volheid te doen wonen[2], en *door Hem* (*δι' αὐτοῦ*) alles te verzoenen *tot Hem*[3], vrede gemaakt heb-

1 Vg. bl. 17. 'Alles bestaat te zamen (niet *door*, maar) *in* Hem, *ἐν αὐτῷ*.'

2 Eig. 'dat alle volheid in Hem woonde;' maar ik druk het alzoo uit, om er de volgende zinsnede, even als in het Grieksch, zonder verandering van constructie, op te kunnen laten volgen.

3 Of men hier *God* of *Christus* heeft te verstaan, *αὐτοῦ* of *αὐτοῦ* moet lezen, behoeft thans niet onderzocht te worden. Het is opmerkelijk, dat wij hier, gelijk in vs. 15, eerst *ἐν αὐτῷ*, dan *δι'αὐτον*, daarna *εἰς αὐτον* (of *αὐτον*) vinden.

bende door zijn bloed.' De Heer Harting zegt dan ook zelf, dat 'de Christelijke heilsorde' in dezen brief 'voorgesteld wordt als eene nieuwe schepping, welke *God in* en *door Christus* heeft tot stand gebragt' (bl. 157 in n.). Het is niet anders met de stoffelijke wereld, waarop de Apostel vs. 15-17 het oog wel hebben zal.

Met eenige bevreemding las ik Harting's oordeel over *den stijl* in onzen brief. 'Wij vinden,' zegt hij, 'in (*zijnen*) toon iets gelijkmatigs, dat zigtbaar afsteekt bij het levendige, kernachtige, krachtige en puntige van den stijl, dien wij elders bij denzelfden schrijver aantreffen. Het ontbreekt den brief wel geenszins aan die verhevene vlugt,' enz.; maar ook die vlugt zelve heeft iets statigs, iets rustigs en afgemeten kalms (bl. 299). De brieven 'aan Philemon, bovenal die aan de Kol., geven' (als gelijktijdige) 'min of meer dienzelfden kalmen en gelijkmatigen toon weder' als onze brief (bl. 301). Later zegt hij evenzoo, dat 'zijn stijl dat vuur, dien gloed, die rapiditeit mist, die aan andere geschriften' (des Ap.) 'zulk een charactaristicum bijzetten' (bl. 318). Moeten wij niet vragen, of hij hier niet ongelijk aan zich zelven wordt, daar hij vroeger (bl. 55) de getuigenis van Eichhorn omtrent dien stijl overneemt, waarbij deze toch wel niet aan iets *kalms*, maar juist aan het tegendeel dacht? Doch dit daargelaten, is juist *vuur, gloed* en *kracht* zijn kenmerk. Grenst de stijl niet zelfs aan het *gezwollene*, en is het niet integendeel zekere *opgewondenheid* (als ik het zoo noemen mag), die er ons uit tegenademt? *Puntig* en *kernachtig* is de stijl zeker niet, en hij kenmerkt zich evenmin door hetgeen wij *rapiditeit* noemen, maar *levendig* en *krachtig* is hij in hooge mate. Wieseler noemt hem 'begeistert'[1]. Da Costa spreekt, gelijk wij in ons *Vervolg* opmerkten, van 'pracht, magnificentie van uitdrukking.' En is er niet een groot verschil tusschen dien stijl en hetgeen wij in de brieven aan de Kol. en aan Philemon vinden? Mij dunkt, als wij niet wisten, op wat leeftijd Paulus onzen brief geschreven had, wij zouden niet, gelijk Harting meent, aan zijnen ouderdom denken, maar aan die jaren, toen hij in de volle

1 Zie het bovenvermelde werk, S. 449.

kracht des levens was. Bij de brieven aan Philem. en de Kol. stem ik den schrijver gaarne bij, maar wat den onzen betreft, neem ik het ‘stilus tantum dissonat’ van Erasmus over.

En nu wil ik zelfs ten *zesde* en ten slotte zoo ver gaan, van op *enkele onnaauwkeurigheden* te wijzen. En ik doe het met te meer vrijmoedigheid, daar het langs dien weg slechts te beter blijken zal, dat de Verhandeling aan een scherp onderzoek door mij is onderworpen, en de lof, dien ik haar gaf, niet het gevolg is van eene oppervlakkige kennismaking. Zij kan er goed en deugdelijk tegen, dat ik alles zeg, wat ik op haar heb aan te merken; waarom zou ik dan iets achterhouden? Mijne berisping valt als lofspraak op haar neder, daar er door bewezen wordt, dat men, om het althans met *eenige* proeven te staven, dat zij, als alle menschelijk werk, onvolmaaktheden bezit, ten laatste zelfs zijne toevlugt nemen moet tot *onbeduidende aanmerkingen*.

Dat de aanstoot, door de Wette aan het *βασιλεία τοῦ Χρκαὶ Θεοῦ* Ef. V:5 genomen, niet ‘grootendeels’ en zelfs in geenen deele ‘veroorzaakt was door eene grammatikale zwarigheid’, gelijk Harting meent (bl. 278), blijkt uit de Wette's *Auslegung* bij deze plaats, waar hij sommigen, die wegens de hier bedoelde zwarigheid een' geheel verkeerden zin aan Paulus' woorden geven, wederlegt, door hen te wijzen op Ef. II: 20[1]. - Dat Lünemann de Wette niet ‘zonderling heeft misverstaan’, gelijk Harting schrijft (bl. 246), wat betreft de ‘unschickliche’ vermaning, die de laatste Ef. IV:28 aantrof, door dit uit te drukken ‘adhortatio *parum urbana*’, volgt daaruit, dat hij van de Wette's *Einleitung* nog slechts de 3de Uitgave kon gebruiken, waarin deze schrijver die vermaning nog niet als ‘unschicklich’ (dat wil dan zeggen ‘niet hard genoeg’) maar als ‘*unzart* und des Apostels unwürdig’ voorstelt. Alle vroegere bestrijders van de Wette hebben zulks dan ook met Lünemann gemeen. - Dat het geschrift over den *Laodiceërbrief* van Anger ‘iets vroeger’ is uitgekomen dan de Commentatie van Lünemann over onzen

1 Die verwijzing laat hij in de 2te Aufl. weg. Hij neemt hier met Meyer aan, dat *Θεός* geen artikel behoeft; zoo had ik het ook beschouwd.

brief, gelijk Harting zegt (bl. 9), ‘wordt daardoor weêrsproken, dat Anger nog op de laatste bladzijden van zijn werk van die Commentatie kennis genomen heeft’[1]. - Dat Usteri's twijfel aan de echtheid van onzen brief daardoor veroorzaakt is, dat hij ‘door de Wette's gezag misleid werd’ (bl. 5), is niet juist, in geval Usteri waarheid spreekt, dat hij reeds in de *eerste* uitgave van zijn *paulinisches Lehrbegriff*, ook den brief aan de Efeziërs bedoelde, toen hij gewag maakte van ‘Zweifel gegen einen oder *zwei* Briefe.’

En thans heb ik niets meer te zeggen, dan dat de schrijver zijnen lezers in het algemeen en mij in het bijzonder eene groote dienst zou gedaan hebben, indien hij althans één Register achter zijn geschrift had gevoegd. Ik heb reeds het lastige van dit gemis ondervonden. - En nu geen woord meer over de vlekjes, die, als wij te gelijkertijd op haar en op het vele uitstekende in de Verhandeling het oog slaan, gelijk worden aan eenige weinige kleine inktspatjes op wit papier van reuzig formaat. Ik verklaar het op mijn woord, lezers, de Verhandeling is, mijns inziens, edel goud, dat bij het toetsen blijkt, slechts weinig noemenswaardige onedele bestanddeelen te bezitten. Ik betuig het plegtig, dat ik ten aanzien van het voor en tegen zoo regtvaardig mogelijk heb trachten te oordeelen, en mij door niets anders hebben laten leiden dan door mijne innigste overtuiging.

's Heer Arendskerke, 12 Febr. 1849.

A. NIERMEYER.

(*Het vervolg in een volgend Nommer*,)

1 Harting zegt het ook van de *Einl.* van Guerike. Het valt moeijelijk te beslissen, daar Lunemann's prijsschrift geen jaartal der uitgave draagt. Harting heeft echter daarin (en dit is de hoofdzaak) gelijk, dat Lünemann's geschrift op de denkbeelden dezer schrijvers, in hunne genoemde werken voorkomende, geenen invloed had kunnen uitoefenen.

Wat wij beleven, is meer geschied. Twee hoofdstukken uit de Romeinsche geschiedenis.

Men koestert een vooroordeel, zoo men meent, dat de studie der Oudheid in hare strekking onpraktisch is; dat zij ons vervreemdt van de belangen des tegenwoordigen tijds, en ons ongeschikt maakt voor het openbare, zoowel als voor zekere verrigtingen van het bijzondere leven. De waarheid is, dat de Oudheid slechts door hem naar behooren gekend kan worden, die een levendig deel neemt in de gebeurtenissen van zijnen tijd, en, wederkeerig, de kennis der Oudheid van het wezenlijkste nut is ter waardering der omstandigheden en personen, die den stempel drukken op de geschiedenis van den dag, in ruimer en beperkter kring, en ter regeling van ons gedrag op het tooneel onzes levens. Is dus geene echte studie der Oudheid denkbaar zonder deelneming in alles, wat wij rondom ons zien plaats grijpen; ook ten behoeve van ons leven, ons openbaar leven bovenal, trekken wij het grootste nut uit de studie der Oudheid. Zoo verre is het er vandaan, dat zij onpraktisch wezen zou.

Om een voorbeeld te nemen. Hij, die geen belangstellend, geen deskundig toeschouwer is van den strijd, dien in de jongste geschiedenis de voorstanders der maatschappelijke orde te verduren hebben tegen degenen, die niets bezitten,

dan de geschiktheid tot arbeiden, of zelfs deze missen, eene schare, die zich maar al te gereedelijk door eerzuchtige stelselmakers laat aanvoeren, hoe zal hij den strijd, binnen het oude Rome zoo dikwijls uitgebroken, uit het regte oogpunt beschouwen, den strijd tusschen den rijk bevoorregten adel en den eenvoudigen burger, die van de gunst der Patriciërs leven moest? Zal die strijd in zijne oogen iets meer zijn, dan eene schermutseling tusschen onrustige schimmen? Zal voor hem het ware leven niet aan dat tafereel ontbreken, buiten staat als hij is, om zich den aard en de werking van hetgeen de geschiedboeken ons dienaangaande mededeelen, klaar genoeg voor te stellen? Maar ook, zou hem, die, vol van den verschen indruk der hedendaagsche omstandigheden en gebeurtenissen, deze geschiedboeken op de bedoelde bladzijden openslaat, de lezing niet vruchtbaar zijn? Zou hij zijn eigen tijd niet beter nog leeren begrijpen, als hij dien in dezen spiegel waarneemt? Zou hij zich niet, juist door het sprekend evenbeeld der geschiedenis van het tegenwoordig oogenblik in het verledene te aanschouwen, als boven zijnen tijd geplaatst gevoelen, en dus een standpunt innemen, dat toerust met moed en met kracht, om mannelijk en eerlijk en heilzaam werkend op te treden onder zijne tijdgenooten, waar en in welke betrekking ook hij daartoe geroepen mogt worden?

Mij dunkt, ik *gevoel* de gegrondheid van dit vermoeden, en, om die nader te staven, wil ik met u een paar korte hoofdstukken uit de Romeinsche Geschiedenis nagaan. Ik sla daartoe Livius op, Livius, op Tacitus na den voortreffelijksten schrijver van allen, die de bestaande overblijfselen der Romeinsche Letterkunde voor ons bewaren. Wat hij vermeldt, maalt hij als naar het leven; hij vormt zich een beeld van de toedragt der zaken, en ontrolt voor onze oogen eene schilderij, aan welke ten aanzien der waarheid van voorstelling niets ontbreekt. Zijne geschiedenissen zijn eene oneindige reeks van keurige, uit het oogpunt der kunst voltooide tafereelen.

De koning van Rome en al de prinsen van zijn huis waren verdreven. - Het is geen geheim meer, dat het koningschap gevallen was voor de aristocratie der Patriciërs: de koningen maakten als van zelve gemeene zaak met het volk tegen den adel; zij waren de natuurlijke beschermers der smalle gemeente. Niet, dat ik daarom hunne verdrijving aan willekeur en kuiperij, aan door niets gewettigde heerschzucht wil toeschrijven: onder die aristocraten heeft Rome de wereld veroverd; zij vormden eene raadsvergadering, die den koningen van het buitenland het diepst ontzag inboezemde, en stelden in de plaats der koninklijke waardigheid eene bediening, door mannen uit hun midden vervuld, die de zegevierende aanvoerders werden van Rome's legermagten, veerkracht gaven aan het bewind, en vertrouwen inboezemden aan de burgerij; maar vooral in hunnen strijd met den lageren stand, die gedurig meer grond won op het gebied der adellijke voorregten, hebben zij een voorbeeldig beleid aan den dag gelegd, tegenstand afwisselende met inwilliging, waar zij noodwendig scheen. Hoe het zij, de Patriciërs versierden de orde van zaken, na de afschaffing van het koningschap ontstaan, met den schoonen naam van *vrijheid*; doch het volk hunkerde, in de eerste tijden ten minste, naar zijne koninklijke patronen terug.

Een krijgstogt, door de inwoners van Veij en Tarquinii tegen Rome ondernomen, met het doel om de dynastie der Tarquiniussen te herstellen, was mislukt. Thans was het verdreven koninklijk gezin bij koning Lars Porsena te Clusium, mede eene der bondgenootschappelijke steden van Etrurië, opgenomen. Hier lieten zij het aan smeekingen om bijstand ter wraakneming op hun weerspannig volk, en aan goeden raad, dien, meenden zij, de koning van Clusium wel behartigen mogt, niet ontbreken. Hij mogt toch, dus spraken zij, niet gedoogen, dat zij, die van Etruskischen oorsprong en dus met hem uit éénen bloede gesproten waren, in armoede en ballingschap rondzwierven, noch de in zwang komende gewoonte, om de koningen te verdrijven, ongestraft laten. - Let op, bid ik u, dat dit van een voorval geschreven staat, vijf honderd jaren vóór de geboorte van Christus gebeurd, en dus bijna derdehalf duizend jaar geleden. -

Men diende, dus gingen zij voort, het koningschap met eene veerkracht te verdedigen, geëvenredigd aan de geestdrift, met welke de staten thans de vrijheid zochten. Anders werd alles het onderste boven gekeerd; eene algemeene gelijkheid, waarbij niet één meer uitstak boven het gros, was te wachten, en het laatste uur van alle monarchiën had geslagen. Deze redenen, maar tegelijk de eerzucht, haalde Porsena over, door de hoop op de onderwerping van Rome gestreeld. Hij trok op tegen deze stad met een leger, zoo sterk, als de jonge staat nog nooit tegen zich in het harnas gezien had. Geen wonder, dat de senaat bijna versaagde; de senaat staat er, niet het volk: de senaat toch had al het gebeurde te verantwoorden; de senaat had ontheffing van al zijne voorregten en geduchte wraak te vreezen; het volk stond gereed den verbannen koning en hen, die hem gewapenderhand kwamen herstellen, met gejuich in opene armen te ontvangen. Dubbel vreesde daarom de senaat: hoe thans het volk in de wapenen te krijgen voor eene partij, door de schare met jaloersche oogen aangezien, en tegen eenen vorst, door haar nog steeds aangehangen? Hoe haar in het gevecht met geestdrift en moed te bezielen? Er moest, het kostte wat het wilde, zoo veel voor het volk gedaan worden, dat het geene reden meer zou hebben om vroegere heerschers terug te wenschen. Dus werden in de eerste plaats maatregelen genomen, om der gemeente goedkoop brood te bezorgen; naar bevriende plaatsen werden commissarissen gezonden, om het koren in groote hoeveelheid op te koopen, ten einde het voor weinig geld aan de burgers te kunnen afzetten. Tegelijk werden de ongehoorde prijzen, tot welke de gemeene man zich het zout moest aanschaffen, gematigd door eene handelwijze, die alle misbruiken, welke zich de zoutopkoopers veroorloofd hadden, voor goed moest afsnijden: de staat trok den verkoop van het zout aan zich, niet om met de winst, daaruit gesproten, de staatshuishouding aan den gang te houden; maar in het belang der minvermogende ingezetenen, om hun deze eerste levensbehoefte voor spotprijs te verzekeren. Voorts werd het volk ontheven van accijnsen en hoofdgeld, en deze lasten geheel op de schouders der rijken gelegd, opdat dezulken, zegt Livius, de belastingen zouden betalen, die bij

magte waren ze te dragen. Het volk, dus redeneerde men toen, bragt genoeg op, zoo het voor de opvoeding zijner kinderen zorgde.

Er zouden welligt uit het medegedeelde raadgevingen en waarschuwingen af te leiden zijn voor onzen tijd. Doch hiervan onthoude ik mij. Om echter den schijn te mijden, alsof ik stilzwijgend eene toepassing maakte, die toch valsch zou zijn, zoo mag ik niet verzwijgen, dat de Patriciërs meer vermogten en gehouden waren te doen, dan ooit van de meer begunstigde standen in onze dagen gevergd mag worden. Dat toch het onderhoud der staatshuishouding ten laste der Patriciërs kwam, was daarom niet meer dan billijk, omdat zij als bezitters der staatsdomeinen al het voordeel, en als uitsluitende bewindvoerders al de eer van de gevestigde orde van zaken genoten. De meer algemeene toepassing, welke ik maken wil, bespaar ik tot na de mededeeling van eene tweede episode uit de Romeinsche geschiedenis.

Weinige jaren na den gelukkig geëindigden krijg tegen Porsena, toen naauwelijks de vrede na eenen anderen oorlog met de Latijnen gesloten was, dreigde weder een nieuwe strijd met de Volsken, en tevens was de staat door inwendige verdeeldheid verscheurd. De haat van de Plebejers broedde tegen de Patriciërs, en stond in verterende vlammen uit te barsten. Het van kapitaal ontbloote volk zuchtte onder den drukkenden last der schulden, bij de Patriciërs, de kapitalisten van dien tijd, aangegaan, en moest de gevolgen verduren, welke het lot van hen, die zij troffen, gelijk maakte, niet aan dat van slaven, maar van door harde meesters met tuchthuis en foltering gestrafte slaven. Geen wonder, dat men uit hunnen mond de klagt vernam: dat, terwijl zij in den slag tegen den vijand het spits af beten, om den staat vrijheid en gebied te verzekeren, zij in vredestijd door hunne medeburgers met afpersing en lijfsdwang vervolgd werden; dat hunne vrijheid minder gevaar liep in den oorlog bij den vijand, dan in den vrede te midden hunner medeburgers. Een man, ten gevolge van de rampen des oorlogs, waaraan hij zelf, blijkens de lidteekenen zijner wonden, een eervol deel had genomen, tot armoede vervallen en in de handen van onbarmhartige schuldeischers geraakt,

gevoelt zich eindelijk door zijne ellende zoo diep gekrenkt, dat hij, met de welsprekendheid van den waanzin in woord, voorkomen en gebaren op het forum verschenen, het volk tot dadelijkheden tegen zijne onderdrukkers aanvuurt. Op het zien van zulk een voorwerp van jammer en op het hooren van zijne taal ontstaat een geweldig rumoer. De opschudding bepaalt zich weldra niet tot het forum alleen, maar vervult van lieverlede de geheele stad. Zij, die, evenzeer als hij, de ongenade van schuldeischers hadden te verduren, of nog bij ondervinding wisten, wat zulk eene ellende te beduiden had, doen een luidruchtig beroep op de redelijkheid der natie. Overal sluiten zich nieuwe volkshoopen aan de oproerige benden aan, die alle straten van gedruisch doen daveren en op het forum een punt van vereeniging vinden. Sommige Patriciërs, die zich daar bij toeval bevinden, loopen te midden van het woedend gemeen het grootste gevaar voor hun leven, en werkelijk zou men de handen aan hen geslagen hebben, zoo niet de consuls fluks tusschen beiden gekomen waren, om, zoo mogelijk, den opstand te onderdrukken. Tot hen wendt zich thans de menigte, en houdt hun de sprekende bewijzen van den druk, waaronder zij gebukt gaan, in hun haveloos voorkomen en in de boeijen, die zij torschen, voor. Met bittere scherts zeggen zij, dat zij dit aan de Patriciërs verdiend hadden, door ten hunnen behoeve de gevaren van den krijg te trotseren. Maar met geduchten ernst verzoeken zij niet, maar eischen de onmiddellijke zamenroeping van den senaat, en vatten post vóór de deuren van het raadsgebouw, om den raadsheeren aan het verstand te brengen, wat zij, op straffe van de ongenade eener zoo verbitterde schare, te besluiten hebben. Slechts weinige leden der hooge vergadering waren aanwezig, om onder het voorzitterschap der consuls te beraadslagen; de overige werden door de vrees niet alleen uit het raadhuis, maar zelfs van de straat gehouden, zoodat er wegens het ontbreken van het vereischte aantal leden geen besluit kon genomen worden. Toen ging onder de menigte daarbuiten het dreigend geschreeuw op, dat de vergadering hen opzettelijk om den tuin leidde en, als gewoonlijk, de zaak op de lange baan wilde schuiven; dat de afwezige raadsle-

den opzettelijk wegbleven, om het onmogelijk te maken, dat er een besluit genomen werd; dat de consuls zelven niet opregt waren, en almede met hunne ellenden spotten. Reeds werd de vertoornde schare naauwelijks meer door de majesteit der consuls in ontzag gehouden, - toen eindelijk de raad voltallig werd, want zoo verre was het gekomen, dat er ruim zoo veel gevaar met het wegblijven als met het opkomen ter vergadering verbonden scheen te zijn. Doch thans was men nog niet veel verder gevorderd: de raad was verdeeld, en zelfs de twee consuls waren het niet eens. De een, Appius Claudius, een man van een heftig karakter, verlangde, dat men den opstand zou bedwingen, door de souvereiniteitsregten der hoogste overheid te doen gelden: men had slechts eenige belhamels in hechtenis te nemen, dan zouden zich de overigen wel stil houden. De andere consul, Publius Servilius, een man van zachtzinniger inborst, was van oordeel, dat het raadzamer en uitvoerlijker beide was, de opgewondene gemoederen door inschikkelijkheid te winnen, dan ze voor geweld te doen bukken. Nog hooger steeg de nood, toen het berigt werd aangebragt, dat de Volsken de stad naderden; en het volk juichte, dat nu maar de Patriciërs zelven de wapenen moesten opvatten, dat zij op de hulp van hunne onderdrukte medeburgers niet behoefden te rekenen. Toen smeekten zelfs de halsstarrigsten in den raad den consul Servilius, op de eene of andere wijze den staat te redden. En deze man was het eindelijk, die het oproer tot bedaren bragt niet alleen, maar vóór dat er iets van de zijde der Patriciërs werd toegestaan, van het volk de vervulling dezer voorwaarde verlangde: dat het vaardig tegen den vijand dienst nam. Zulk eene handelwijze liet de waardigheid der senatoren volkomen ongekrenkt, terwijl het volk ten minste tijdelijk werd tevreden gesteld.

Ik reken mij ontslagen van de verpligting, om in bijzonderheden te treden, ten einde de treffende punten van overeenkomst aan te wijzen tusschen hetgeen, volgens de mede-

gedeelde verhalen, in den eersten tijd der Romeinsche republiek is voorgevallen, en hetgeen wij in dit jaar hebben zien gebeuren. Beide toen en thans koningen verjaagd; de behoeften des volks, waarin men zich verpligt achtte door buitengewone middelen te voorzien, door de bewindvoerders tijdelijk bevredigd; armen, of wat nog erger is, door schulden geknelde burgers, tegen de rijken in opstand. Genoeg is het mij, zoo men erkent: wat wij beleven, is meer geschied.

Wat wij beleven, is meer geschied. Voorwaar, deze overtuiging is rijk aan invloed op onze beschouwing der gebeurtenissen. Zoo zijn wij dan niet gewikkeld in eene verwarring, waarvan nimmer een voorbeeld gezien is; zoo bevinden wij ons dan niet in een' toestand, waarvan noch de oorzaken genoegzaam duidelijk, noch de uitkomst te berekenen is; zoo bestaat er dan grond noch voor bovenmatige vrees, noch voor buitensporige verwachtingen. Waarlijk! is zulk een gevoelen de uitwerking dier overtuiging, dan hebben wij alle reden haar bij ons te versterken.

Maar er zijn er, die van oordeel schijnen, dat het ligtvaardig zijn zou eene leer te prediken, die de strekking zou hebben de vrees te verbannen; dat het allezins raadzaam is, voor maatschappelijke omwentelingen vrees te koesteren, en dat deze gewaarwording maar al te gegrond moet geacht worden. Of wordt men niet bedreigd door het gevaar van alles: rust, goederen, ja, het leven zelfs in de algemeene omkeering en bij het woeden der ontketende hartstogten te verliezen?

Anderen wederom zijn van gevoelen, dat die overtuiging, welke wij aanprezen, al te bekoelend, ja, verlammend werkt. Het is heilzaam, dus redeneren zij, van de toekomst alles te wachten, en met alle krachten naar de verwezenlijking van een doel te streven, dat, helaas! nog nimmer op aarde verwezenlijkt is. Houd ons niet voor, zoo roepen zij mij toe, dat er meer dergelijke bewegingen zijn waargenomen, en dat deze geen volstrekten gelukstaat voor het menschdom hebben aangebragt. Juist daarom moeten wij thans zorgen, dat de tegenwoordige omwentelingen beter doel treffen. Waartoe altijd verongelijking of ellende bij de meesten

in de maatschappij, onderdrukking en weelde bij weinigen? Tot wegruiming van zulk een schreeuwenden misstand alle middelen aangewend, en vooral niet de mogelijkheid der verwezenlijking onzer hoop op historische of philosophische gronden in twijfel getrokken of ontkend.

Verleen mij, waarde lezer, nog even uwe aandacht, terwijl ik, na de taal van deze mijne verschillende bestrijders, die het onderling nog minder eens zijn, dan zij het ieder voor zich met mij zijn, kortelijk het woord opneem, om mijne eenvoudige stelling te verdedigen, dat het heilzaam te achten is, noch bovenmatige vrees, noch buitensporige verwachtingen te koesteren.

Eerst een woord voor hen, die twijfelen, of het raadzaam is op dit gebied de vrees te verbannen. Waaruit, dus vraag ik, ontstaat die vrees? Zij ontstaat uit de gehechtheid aan het goede, dat wij bezitten. Deze gehechtheid aan het goede, dat wij bezitten, is natuurlijk en in zekeren zin prijselijk; doch is de vrees een geschikt middel, om wat wij hebben te behouden? De vrees is eene noodlottige raadsvrouw: zij is een nederdrukkende, afspannende, ontzenuwende hartstogt; zij leert de geschikte middelen ter afwending van het gevaar verzuimen of schuwen, en verkeerde middelen, die het gevaar vergrooten, aangrijpen. De verstandigste raad, dien zij nog geeft, is de vlugt. Maar is het ook edel: het zijne bijeen te pakken en daarmede de wijk te nemen; het tooneel zijner werkzaamheid, den kring zijner verpligtingen te verlaten? Zich moedwillig dood te verklaren: dood voor zijn vaderland, dood voor zich zelven? Want wat is des menschen leven, dan de betrachting zijner verpligtingen? En die gehechtheid aan het goede, dat wij bezitten, zij is alleen op deze voorwaarde te verschoonen, of, wilt gij, te prijzen, dat wij, hetgeen wij hebben en zijn, wenschen aan te wenden als middel en stof om te arbeiden, te arbeiden aan de veredeling van ons zelven en van alles, tot het stoffelijke toe, dat ons omgeeft; op *deze* voorwaarde, dat wij alles veil hebben ten behoeve der onzen en tot heil der maatschappij; dat wij, wat wij hebben, als een pand beschouwen, ons toevertrouwd om nut te stichten. Vrij zij men gehecht aan zijn goed, en trachte het door alle regtvaardige

middelen te behouden of te vermeerderen, wanneer men het aldus weet te beschouwen en aldus wenscht aan te wenden. Wie aan het goed om het goed zelve gehecht is, die het voor zich meent te handhaven, wanneer hij het aan de dienst van anderen onttrekt, de zoodanige geeft toe aan een kwaden en dwazen hartstogt. Maar als het dan bij het bezit van goed op het gebruik daarvan aankomt; als de veredeling van ons zelven en de maatschappij daarbij alleen in aanmerking komt; als het goed geene waarde heeft op zich zelve, maar slechts verantwoordelijkheid en verpligting oplegt, is dan het mogelijk verlies zoo bovenmate te duchten? Wie de vereischten bezit, om zijn goed wel te besteden, bezit ook de vereischten, om nimmer aan het onmisbare te kort te komen, en het eigenlijke doel van den rijkdom is, wel in beperkter kring en op eene andere wijze, maar toch te bereiken ook zonder schatten. De mensch vereenzelvigt zich doorgaans te veel met zijne bezittingen: hij leere zich zelven beter op prijs stellen, en hij zal inzien, dat die bezittingen uit zich zelve niets zijn. - Doch niet alleen onze bezittingen, ook ons gemak, onze rust, ons leven loopen gevaar! Ons gemak, onze rust. O! de vrees van deze te verliezen vloeit voort uit den waan, dat ons een zeker regt toekomt, om het hier beneden goed en gemakkelijk te hebben. Intusschen, het leven is een strijd. Sluit u op met alles, wat uwe lusten bevredigen kan, en gij zult nog te strijden hebben met u zelven, of zoo gij dien strijd ontvliedt, zult gij te lijden hebben, den hatelijksten overlast te lijden hebben van u zelven. Is dan het leven altijd en noodwendig een strijd, dan liever een strijd op een grooter veld tegen waardiger vijanden, waar de zegepalm is weggelegd, ook voor hem, die valt. Want ook het verlies des levens is niet te duchten. Het leven zelve, het beginsel van onze werkzaamheid hier op aarde, dat wat waarlijk waarde heeft hier beneden, is onverliesbaar: het gaat niet onder met den ondergang van alles, wat hier onze zinnen treft. Voorzeker is het, hoe men het neme, de grootste dwaasheid, voor den dood te vreezen, den dood, de eenigste ramp, zoo te sterven dan eene ramp moet heeten, de eenigste, die men op geenerlei wijze ontgaan kan. Neen! niet gevreesd, maar moedig gear-

beid en gestreden! niet gevreesd! noch voor het verlies van goederen, noch voor ongemak, gedachtig aan het schoone devies van een' der grondleggers onzer Nederlandsche vrijheid: *repos ailleurs*! noch ook voor den dood, gedachtig aan de spreuk van den eenigen grondlegger onzer Christelijke godsdienst: die zijn leven zal willen verliezen, zal het behouden.

Nu nog iets ten antwoord aan hen, die van meening zijn, dat men niet te veel van de toekomst kan hopen, welke eene naar hunne meening redelijker en billijker inrigting der maatschappij belooft. Hoe lijnregt strijdig hun gevoelen zij met dat der vreesachtigen, de oorsprong is dezelfde. Genen vreezen alles te zullen verliezen; dezen droomen alles te zullen winnen; maar beider zin is gevestigd op het stoffelijke en tijdelijke: genen beminnen wat zij hebben; dezen wat zij rekenen te zullen verkrijgen, wel niet voor zich misschien, veeleer voor hunne misdeelde medemenschen. Maar iets is er toch, zij erkennen het gaarne, dat zij hopen voor zich te verkrijgen, te weten, de zegepraal hunner theorie. En wat is die theorie? Wat anders dan het kind van hunne verbeelding, van hun denken misschien, een gewrocht, waarin zij zich zelven liefhebben en aanbidden. En zou de triomf dier theorie ook afscheidelijk zijn van den triomf hunner eigen grootheid? Doch dit daargelaten: zij wenschen het heil hunner verongelijkte medemenschen: dezen verlangen zij het geluk te verzekeren. Zoo achten zij dan toch het geluk van uitwendige omstandigheden, van eene andere rolverdeeling in de maatschappij afhankelijk. Ik erken, dat de eene orde van zaken in de geschiedenis der menschheid voor de andere plaats moet maken, dat de rede vaak afschaffing van de vormen, waaruit de geest geweken is, kan eischen en nieuwe vorderen; maar in dien nieuwen staat van zaken zie ik niets anders dan een nieuw veld van pligtsbetrachting voor maatschappijen en individuen, eene nieuwe taak, hun voorgesteld tot krachtsinspanning ter verwerving van nieuwe resultaten. Hij, die waant, dat in die nieuwe orde het menschdom zich eindelijk het geluk zal verzekerd zien, dwaalt. Dat de tegenwoordige orde duizenden telt, die uit een maatschappelijk oogpunt ellendig zijn te noemen, is in den geest

der menschen zelven, der gelukskinderen zoowel als der ellendigen, niet in die uitwendige orde gelegen. En dat geen volgende staat op aarde het menschdom volstrekt geluk zal aanbrengen, hiervan strekt de waarheid tot borg, dat het eenige geluk, hetwelk op aarde mogelijk is, in arbeiden, niet in genieten, in strijd, niet in lust bestaat. Denke er anders over, wie wil, en beproeve hij aan zich zelven de onmogelijkheid, om op eene andere wijze gelukkig te wezen. Dus ook hier voegt de spreuk: het geluk niet hier, maar elders! en: die het geluk zal willen verkrijgen, zal het verliezen. - Ik zeg dit met het volste vertrouwen, dat zulk eene taal niet voor dweeperij zal worden gehouden. Want, waarlijk, de ondervinding van het laatste jaar heeft ons overtuigend genoeg geleerd, aan welken kant er dweeperij bestaat, bij hen, die aan een eeuwig geluk gelooven, of bij hen, die het geluk op aarde willen bannen; en ik eindig gerust met de herhaling van mijn beweren, dat men met het oog op hetgeen de tijd oplevert, geleerd door de Geschiedenis, noch bovenmatig moet vreezen, noch buitensporig moet hopen.

December, 1848.

W.G. BRILL.

Jacob van Heemskerck en vijf en twintig jaren hollandsche poëzij.[1]

‘Het is te bejammeren,’ zegt Bogaers, in een zijner Aanteekeningen op De Togt van Heemskerk naar Gibraltar, ‘het is te bejammeren, dat men zoo weinig geboekt vindt omtrent het huisselijke leven en de bijzondere omstandigheden onzer oude zeehelden. Immers kleinigheden - zelfs wekken belangstelling, wanneer zij groote mannen betreffen? Vele nasporingen heb ik gedaan om nopens Heemskerk iets meer te weten te komen, dan wat onmiddelijk zijne openbare loopbaan aangaat, en bij de schrijvers onzer Vaderlandsche Geschiedenis is aangeteekend. Het voornaamste, hetwelk ik heb mogen vinden (en ik acht er mijne moeite rijkelijk door beloond) is hier door mij *benut*. Het is getrokken uit een Latijnsch Lijkdicht’, waaruit ‘blijkt, dat Heemskerk, van zijnen laatsten togt naar de Oost-Indiën (in den jare 1603) teruggekeerd zijnde, in het huwelijk getreden is, en een kind verwekt heeft, doch dat hij slechts korten tijd in beider bezit zich heeft mogen verheugen.’

En wilt gij thans met ons zien, welk gebruik Bogaers er in zijn dichtstuk van gemaakt heeft? zeggen we, want wij

1 Vervolg van bl. 191.

wenschten, dat zoo keurig een stylist het mofsche benutten onbenut had gelaten.

Het zal noodig zijn, dat gij u zijne karakterisering van Jacob van Heemskerck herinnert, door ons in den aanvang van dit opstel (blz. 14 en 15) medegedeeld. Zij wordt gevolgd door eene vlugtige vermelding van de togten des helds in de Oost, door een slechts ietwat breederen omtrek van ‘het trotsch galjoen,’ dat u op het doek van Meijer in al zijne pracht heeft toegeschitterd. Doch de leenspreuk, waartoe ons de schilderkunst daar verlokte, zegt te weinig; zij schiet even verre te kort, als het penseel het bij de lier doet, waar het de veraanschouwelijking van afwisselende toestanden, van elkander opvolgende feiten geldt. Immers heeft Meijer dat zeekasteel niet enkel voor ons uit de golven doen oprijzen, - we woonden aanval, strijd en zeeslag bij, - we mogten niet alleen den voet aan boord zetten, maar ook de deuren van hut en pronkkajuit ontsloten zich voor ons. Niets van dat alles bij Bogaers, dien men echter om die soberheid niet lake; zelfs eene uitvoerige schets zou bij hem misplaatst zijn geweest. Er is evenredigheid van deelen tusschen zijn gewagen van Nova-Zembla en Oost-Indië; van weêrszijden valt er licht door op zijne hoofdfiguur; het was alles wat hij behoefde, al wat hij er van vroeg. En beide geven het hem in milde mate. ‘Aan Heemskerck,’ roept de volksstem, ‘aan hem,’ zegt Nassau, ‘aan hem,’ bevestigen de Staten-Generaal, ‘aan hem behoort het bewind over de vloot tegen Spanje,’ - en onwillekeurig zegt gij het mêe. Volkomen heeft Bogaers, door die eerste afschaduwing van het beeld zijns helds, het doel, dat hij er zich mede voorstelde, bereikt. Hij versterkt dien indruk nog door een paar trekken, die van fijnen zin voor climax getuigen; - men zal ons de opmerking ten goede houden, waar onze taak ons tot de vergelijking van twee zoo verscheidene talenten noopt. Blijkbaar heeft Meijer weinig met studie, dat is met schaven en schikken, of om- en overwerken op; ons past het te erkennen, hoeveel Bogaers aan de ontwikkeling van zijn oordeel is verpligt. ‘Aan Heemskerck den vlootheersstaf!’ roept de schare, ‘er leeft geen kloeker zeeman - maar ook niemand,’ laat hij er haar bij zeggen, ‘maar ook niemand is mensche-

lijker, niemand godvruchtiger dan hij!' Wien zou het niet goed doen tot een volk te behooren, dat geen heldengemoed volkomen acht zonder ontvankelijkheid voor dat dubbel verhevene?

En luider nog riep jong en oud,
Bij 't opgetogen vlootwaarts streven:
'Triumfen wachten ons op 't zout,
Wordt Heemskerk ons ten gids gegeven;
Gaat hij ons voor in 't kampgetij,
Tot in den dood toe volgen wij!'

Zoo juichte 't fiere kroost der zee.
Maar dringt hun taal zijn oor wel binnen?
Helaas! hem overstelpt het wee;
De nacht der smart omfloerst zijn zinnen.
Wat meer hem was dan rang en schat,
Dan 't lofmuzijk van aller tongen,
Wat hij het dierst op aard bezat,
Dàt heeft hem 't lot van 't hart gewrongen.

Eens, toen zijn lang geschokte kiel
Te rusten lag op Amstels reede,
Eens had hij, uit het diepst der ziel,
Een bêe geslaakt, een vuurge bede.
'Dank!' riep hij, 'driewerf dank, o Heer!
Gij gaaft mij roem en rijkdom tevens;
Doch, wraak het niet! nog smeek ik meer:
Volmaak uw gift en 't heil mijns levens:
Schenk, Vader! schenk me, bij zoo veel
Een gade, die het met mij deel',
Een lieve gâ, die naast mij buige,
Wanneer ik U mijn dank betuige!'

Die reine bede werd verhoord:
Een jeugdige engel, trouw en teeder,
Zeeg in zijn trillende armen neder,
En sprak er 't zielbetoovrend woord:
Het altaar glom, hun eeden stegen,
En 't zoet der min werd huwlijkszegen.

Hij riep vaarwel aan 't rustloos zeil,
Het huislijk heil werd al zijn heil;
En, trok 't sirenenlied der baren
Zijn zeemansstap nog soms naar 't meer;
Hoe lokkend ook die toonen waren,
De stem der liefde bragt hem weêr.

Maar, welk genot zijn binnenst streelde,
Hij voelde 't, ééne vreugde toch
Ontbrak aan al die vreugden nog;
Hij knielde en bad om ouderweelde;
En (overmaat van zaligheên!)
Zijn ziel had niet vergeefs gebeên:
Aan 't hart der diergeliefde vrouwe,
Nu, meer dan ooit, met schoon bedeeld,
Mogt hij een pand van beider trouwe,
Een wichtje zien, zijn evenbeeld.

Doch dat was meer dan de aard kon dragen;
Een dag, te schoon voor hier beneên!
De lucht betrok van zwarte vlagen,
De dood schuilde in die duisterheên.
Twee schichten snorden af te gader,
Twee jeugdige offers stortten neêr;
En de echtgenoot, de blijde vader,
Was echtgenoot noch vader meer.

Poëtische beschrijvingen van den echt plegen te hinken, waar de grenzen van het sensueele die van het spiritueele naderen; - zoo Bogaers struikelde, hij heeft lotgenooten bij de vleet. Onder welke luchtstreek, van welk volk, uit welke eeuw echter de voorstelling des huwelijks met een zweem van regt onder een waas van sentimentaliteit schuil mag gaan, ons voorgeslacht wist in Hollands glorietijd van die weekheid niet. Er is tweeërlei onwaars in de opvatting des dichters, het historische, dat wij vast aangaven en waarop wij straks terugkomen, en het poëtische, het zoogenaamd-poëtische lie-

ver, dat wij met een woord willen wraken. Hoe luttel toch strookt dat verhooren der bede door het neêrzijgen van een jeugdige engel - het glimmend altaar schenken wij als *rubbish of rhyme* - met het afsnorren van twee schichten op die onnoozele offers? Wij vragen het den wijsgeerigen, gemoedelijken zanger: welk begrip hebben wij ons van een' Vader te vormen, die meer geeft dan de aarde dragen kan? Hoe veel gezonder, hoe veel gelooviger tevens, opdat wij terug mogen keeren tot het historische terrein, is de echt, door Vondel vereeuwigd, hoe veel dichterlijker besluit hij met eenen trek, die ook in de scheiding berusten doet!

Waer wert oprechter trou
Dan tusschen man en vrou
Ter werelt ooit gevonden?
Twee zielen, gloênde aen een gesmeet
Of vast geschakelt en verbonden
In lief en leedt.

De bant, die 't harte bindt
Der moeder aen het kint,
Gebaert met wee en smarte,
Aen hare borst met melck gevoedt,
Zoo lang gedragen onder 't harte,
Verbint het bloet.

Noch stercker bint de bant
Van 't paer, door hant aen hant
Verknocht, om niet te scheiden,
Na dat ze jaeren lang gepaert
Een kuisch en vreedzaem leven leidden,
Gelyck van aert.

Daer zoo de liefde viel,
Smolt liefde ziel met ziel,
En hart met hart te gader.
Die liefde is sterker dan de doot
Geen liefde koomt Gods liefde nader,
Noch is zoo groot.

Werd de aanhaling vereischt? we vleijen ons, dat het geheugen van het grootste gedeelte onzer lezers de herinnering niet behoefde, maar den weinigen, dien zij welkom was, overtuige zij, dat wij regt hebben op kloekheid van teekening aan te dringen, bij veraanschouwelijking van zoo krachtig een' tijd. Werd de aanhaling vereischt? eer men haar overbodig noeme, vrage onze lezer zich zelven af, of hij in de overgeschreven verzen de verdienste waardeert, dat zij de zinnelijkheid tot zedelijkheid louteren en adelen; of hij er de uitdrukking in geniet eener liefde, die te gelijk hoogste vreugd en hoogste deugd heeten mogt?

Laat ons billijk zijn - we hebben de ziekelijke gevoeligheid gelaakt, die de voorstelling van Heemskercks huwelijk in het gedicht van Bogaers benevelt; maar wij erkennen even gereed, dat hij er, naar zijne opvatting, partij van trok, - dat de karaktertrek, eenmaal dus gegeven zijnde, gehandhaafd wordt tot het einde toe - dat hij, hoe ons oordeel over den toon moge verschillen, niet uit den toon valt, ook niet in het stervensuur van den held. Schoon het standpunt afkeurende, huldigen wij de consequentie, en zijn we er hem de mededeeling van nog twee plaatsen voor verschuldigd. Hier hebt gij de eerste:

> Den vlootheersstaf, hem voorbehouën,
> Aanvaardde hij met kalm vertrouwen;
> Maar, toen hij weder 't heldenstaal,
> Als vroeger, aan zijn heup zag blikkren,
> Toen scheen op ééns een vreugdestraal
> Zijn donker voorhoofd te overflikkren.
> Deed voorgevoel van zegepraal
> Door 't nevelfloers die flonkring zweven?
> Of was het, dat een stille hoop
> Zijn droeven boezem binnensloop,
> De hoop, om, door een roemrijk sneven,
> De dierbren, hier zijn hart ontscheurd,
> De panden, hier zoo diep betreurd,
> Terug te zien in beter leven?

En ook wij zouden behooren tot hen, die de fijne opmerking in de tweede plaats bewonderen, indien wij konden

vergeten, dat het geen hedendaagsche held, dat het geen verscheidene uit onzen twijfelzieken tijd is, bij wiens baar de dichter ons brengt; dat wij met hem den blik slaan op het lijk van Heemskerck, in de dagen toen Holland, aan het hoofd der hervorming, groot was in geloof:

Het manlijk schoon der heldentrekken
Gewoon bij liefde ontzag te wekken,
  Is door de hand des doods gespaard;
Alleen den rimpel, 't stille teeken
  Van heimlijk wee, in 't hart bewaard,
Den rimpel heeft ze glad gestreken:
Het merk der smarten is geweken,
  En om den mond des krijgsmans speelt
De kalme glimlach van 't genoegen;
't Is of hij sluimert, na het zwoegen,
  En hem een droom van glorie streelt.

In de eerste bladen dezer beschouwing hebben wij beloofd later de blijken te zullen bijbrengen, dat de ‘Heemskerk’ van Meijer, - tot wien wij terugkeeren, - eerst na de uitgave van ‘de Togt naar Gibraltar,’ werd geschreven; de auteur zegt het ons zelf in de voorrede van zijn vers. ‘Aan het schoone dichtstuk van den Heer Bogaers,’ zoo luidt de plaats, die wij bedoelen, ‘ben ik het denkbeeld van het huwelijk van Heemskerk verschuldigd. Men zal mij hierom, hoop ik, niet van plagiaat beschuldigen. De bron, waaruit genoemde dichter deze *daadzaak* heeft geput, was voor mij gesloten; zelfs de latijnsche aanhaling, tot haar betrekkelijk, kon ik niet tot de mijne maken, om daardoor den schijn van navolging te ontgaan. De latijnsche taal is voor mij een verzegeld boek, en aan een' vriend dank ik de vertaling van hetgeen er, in de door den Heer Bogaers aangehaalde plaats, van mijne gading was.’

De bekentenis is goedrond als Janmaat, - en voor den blaam van plagiaat is de dichter door zijne behandeling volkomen gevrijwaard. Terwijl het wèl en wee van den echt bij Bogaers tot het verledene van den hoofdpersoon behoort, en slechts vlugtig wordt verteld, om den zielstoestand aan te geven, waarin de held het zwaard weder aangordt,

veraanschouwelijkt Meijer met warmte zijn gelukkig te huis, en volstaan bij hem vijftig bladzijden noode, om ons getuige te doen zijn, hoe zoo veel liefs in zoo veel leeds verkeert. Heemskerck's gade mag naauwelijks gezegd worden in het lied van Bogaers te verschijnen, of zij verdwijnt ook; we hooren niet eens haren naam; - bij Meijer leeft Anna, louter lust en liefde; bij hem straalt en schittert zij u toe. Er is nog grooter onderscheid in de behandeling derzelfde figuur in de beide verzen. Vast stervende, ja, als schim der verscheidene, oefent zij bij den laatsten dichter eenen invloed op Heemskerck uit, die de eerste slechts van verre vermoeden doet. Of daardoor het heldenbeeld, dat Meijer schilderen wilde, niet benadeeld wordt; of het karakter der veeleischende - zoo zou onze eerste schrijfster Anna noemen - waar is voorgesteld, als zij eensklaps in eene zich zelve verloochenende verkeert; ziedaar vragen, tot welker beantwoording ons het regt ontbreekt, eer wij met u dit deel van den arbeid des dichters hebben beschouwd.

Er is wel niemand onder onze lezers zoo zeer vreemdeling in de voorstellingen der Hollandsche schilderschool, dat hij nooit het eigenaardige zou hebben opgemerkt der vertrekken, welke Ter Burg bij voorkeur op het doek bragt: eene hooge, ruime kamer, slechts spaarzaam, zeer spaarzaam langs de wanden gestoffeerd, maar waarin het onontbeerlijk muzijkinstrument, clavecimbaal of spinet, nooit ontbreekt. Dat zij Meijer voor den geest stonden, toen hij den aanhef zijner beschrijving van Heemskerck's huisselijk leven overdacht, zouden wij durven wedden; want met hem binnentredende, valt ons alleen het speeltuig - och, zie in uwen Dictionnaire de Musique eens na, wat wij omstreeks den jare 1607 in Holland onder het woord ‘klavier’ hebben te verstaan, - valt ons vooral de bekoorlijke, die er zich aan geplaatst heeft, in het oog. Het is waar, na de opmerking der gelijkenis met de voortbrengselen van Ter Burg's penseel, is thans de beurt aan het gâslaan der afwijkingen, en de belangrijkste zullen wij zeker niet verzwijgen; maar om ook de mindere aan te wijzen, wie er geduld toe hebbe, wij niet. Stel u eens voor, dat we van u vergden, u bezig te houden met de verschillende wijze, waarop beide meesters

het licht doen invallen, - bij den schilder, het heugt u, viermalen van de vijf door buiten het doek geplaatste ramen, die aan eene binnenplaats schijnen uit te komen, - bij den dichter door een met zorg beschreven boogvenster, dat u een kijkje op den IJstroom gunt, en waarvoor een olm (?) zijn bladerkroon heen en weêr wiegelt; stel u eens voor, zeggen we,.... maar het is den doove gepreêkt. Verre er van, het stille, het schier statige licht van Ter Burg te vergelijken met de terugdeinzende, doch, waar zij doordringen, dartele zonnestralen van Meijer, hebt gij alleen oogen voor de jeugdige vrouw, boeit Anna bij uitsluiting uwen blik, en wel mag zij het doen. Vergeve de schim van den schilder het óns, misschien heeft de jonkvrouw, door hem in de Vermaning gepenseeld, - maar die, zoo als de wereld uit de Wahlverwandtschaften weet, den aanschouwer den rug toekeert, - misschien heeft de jonkvrouw in het weêrgaloos satijn, bij Meijers schepping mogen halen; doch van alle aangezigten, waarop Ter Burg ons een' blik vergunde, herinneren wij er ons geen, bezield als dat van Heemskerck's gade, in de volgende woorden des dichters:

> Zoo zat ze, als een blinkende geest van omhoog,
> Een lichtdiadeem om de haren,
> Met lagchende vreugde in het vonkelend oog
> En de hand van albast op de snaren.

Anna zingt, - en het is er verre van, dat wij van haar lied zouden getuigen: *ce qui ne vaut pas la peine d'être dit, on le chante*. Vier bladzijden beslaande, zou onze vriend Heije het afkeuren als te lang, en gelijk hebben, indien de muzijk, er voor geschreven, het talent, dat Meijer der zangeres toekent, waardig was. Blijde als het geschater van den leeuwrik, klaar als eene bron, zoet als de klagte des nachtegaals, drukt de wisselende toon, lezen wij, beurtelings moedwil en teêrheid uit; geeft het geheel, voegen we er bij, een weinig den indruk van gevierden luim. Het is ons minste bezwaar, - doch, luister als wij, eer wij de gewigtigste bedenking opperen. ‘Een vlinder,’ zingt Anna, ‘zweefde vrij van bloem tot bloem, een schitterende vlinder, de verf

van wiens wieken het veldtapijt beschaamde. Maar noch het bed van rozen, waarop hij dartelen mogt naar lust; noch de glans van het zonnelicht, dat hem, ver boven het beukenwoud, scheen toe te lonken; noch het blaauw des hemels, waarnaar hij een oogenblik later opsteeg, als waren dreef en bosch hem te eng, kon hem boeijen, - hij vloog zoo vrolijk, hij vloog zoo verre. En toch heb ik hem gevangen,' zingt de zangeres, 'gevangen in het zijden vlindernet; uit heeft zijne vrijheid, uit heeft zijne vlugt; hij moge pogen de wieken uit te slaan, hij moge spartelen, ontkomen kan hij niet.' Als het liedje daarmeê uit was, dan gelooven wij, dat de dichter alle partij van het middel zou getrokken hebben, dat het vergunde, te weten eene toespeling te leveren op den toestand zijner heldin, - niet nieuw, voorwaar, want wij zijn vlinders meer moê, dan ooit vlinders moêgefladderd zijn, en niet vleijend voor Heemskerck, want welk man, - van den held zwijgen we, - welk man, die haast onder de vier kruisen gebukt gaat bovendien, welk man geeft toe, dat hij gevangen is? Doch Anna zingt ook de toepassing van het lied, zingt de historie van haren Heemskerck in die eens zeemans, die gezworven en gestreden heeft, zoo verre er golven slaan. Het blijft er niet bij, zij zingt van Nova-Zembla en Oost-Indië met eene poëtische pracht van uitdrukking, die, werden de woorden met nieuwerwetsche muzijk begeleid, menige nieuwerwetsche piano duur zouden staan. Of wat dunkt u, zeggen wij te veel, als wij ons voorstellen, 'hoe walrus en ijsbeer uit besneeuwde schotsen' zouden opbrommen, en ons het gehoor vergaan, als het donderend busgeknal den Ternataan in de ooren klonk, of het onweêr den afgrond van zijnen vulkaan daveren deed? Maar genoeg, we hebben u de *pointe morale, si pointe morale il y a*, we hebben u de finale van het lied van den vlinder medegedeeld; dat van den zeeman leidt tot het zelfde slot. Anna heeft hem gevangen, andermaal gevangen; zij heeft den adelaar de breede slagveêr uitgetrokken; 'er is geen mededinger,' besluit ze, mededingeres, willen we lezen, 'voor eene geliefde bruid.'

De tegenstelling, de logenstraffing laat zich niet wachten; de dichter herinnert ons nog eenmaal aan de schilderijen van

Ter Burg, al is Anna, - slechts aan hem de schuld, - minder een mooi, hoezeer moedwillig Hollandsch meisje gebleven, zoo als onze oude meesters er penseelden, dan tot eene *mignonne* van Grévedon gedaald. Er staat een man aan het venster, een statig man in krijgsgewaad, die - anders dan wij ons den indruk verbeeldden, die het gezang maken moest, wij geven het toe, - die met diep gevoeld geluk naar het accoord van stem en speeltuig heeft geluisterd, wien een glimlach over het ernstig gelaat zweefde, en aan wiens oogen echter, zijns ondanks zeker, een traan ontwelt. Behoeven wij te zeggen, dat het de gelukkige echtgenoot, dat het Heemskerck is? De dichter neemt er aanleiding uit, ons met andere woorden te verklaren, wat ons reeds uit het tweede deel van het lied was gebleken, zoo het ten minste zijne eenige verontschuldiging niet derven zal en bijdrage mogen heeten ter aanvulling van de expositie des toestands. Wij hooren andermaal, dat Heemskerck zich goud en glorie verworven heeft, dat het huwelijk de rozen der min door zijne lauweren vlocht.

‘Het kwam ons nu en dan voor, alsof de dichter op sommige plaatsen den vlugtigen omtrek van zijn drama had ontworpen, en het zich voorbehield alles weder om en op te werken,’ schreef onze begaafde voorganger in zijne beoordeeling van den ‘Boekanier.’ Wij maken die woorden tot de onze, wanneer wij - na de gelaakte herhaling van wat wij reeds mogten en moesten vermoeden, begrijpen of weten, indien wij waard zullen zijn, dat men poëzij voor ons schrijve, dat hier wil zeggen, zoo wij in staat mogen geacht worden, schoonheden van schikking te gevoelen en te genieten - wanneer wij, zoo verre gevorderd, de veraanschouwelijking des tooneels andermaal schuil zien gaan in bladzijden lang verhaals. Alle opheldering, welke de dichter ons schuldig is, bepaalt zich tot het mededeelen des geheims, dat tranen in Heemskerck roept. Het was aan den echtgenoot, haar in weinige woorden te geven, opdat de illusie van het huisselijk tafereel niet mogt worden gestoord, opdat ons hart warm blijven mogt. In plaats van de natuur op de daad te betrappen, in plaats van een' kreet op te vangen, zoo als het getroffen gemoed, en dat alleen, er in zulk een oogenblik slaakt, treedt de dichter tusschen de groep en ons in, - vertelt hij

ons, dat Heemskerck zich vleijen mag vader te zullen worden; doch die blijde toekomst, - hoe zullen wij het uitdrukken, zonder dat het heldenbeeld aan den huisselijken haard tot alledaagschheid toe inkrimpe? doch die toekomst benevelt ziet door het hem opgedragen bevel over 's lands vloot tegen Spanje. Wij wenschten, dat het bleef bij het voorbijzien van den gelukkigen greep, die er te doen ware geweest, zoo Meijer het huisselijk heil van Heemskerck op zich zelf had geschilderd, zoo hij den triomf in de Oost niet maar als episode in de scheepspraatjes had gevlochten, maar de trits van oorlofsfeiten, het drietal kapitale zeestukken, historisch juist en poëtisch schoon gerangschikt, met eene aanvallige schets van huwelijksweelde had afgewisseld. Hoe zou volk en tijd, hoe zou het voorbeeld onzer grootste dichters uit die dagen, hem vergund hebben, even weelderig als waar te zijn. Helaas! bij zijne opvatting des onderwerps heeft hij ons naauwelijks den strijd doen vermoeden, dien lust en pligt, dien zin voor huisselijk heil en liefde voor zijn land in Heemskercks binnenste voeren, of hij herinnert zich, - ter kwader ure, vergunne men ons er tusschen te voegen, - dat hij den toestand, waarin Hollands vloot verkeerde, nog niet geteekend heeft. Een viertal onzer vroegste admiralen zweeft ons voorbij als zoo vele schimmen, waarover de dichter vonnis wijst. Wassenaar en Joost de Moor worden geprezen, Van der Does en Willem van Haultain gelaakt. Verre zij het van ons te loochenen, dat de uitweiding vereischt werd, om den lezer op de hoogte te brengen, waarom de held het Vaderland zijnen arm niet weigeren mogt, zoo het dien het zwaard der wrake wilde toevertrouwen; - maar dat de dichter zich vergiste, toen hij geloofde Heemskercks kortstondigen echt ook voor zijn heldenleven belangrijk te kunnen maken, door den tweestrijd, waarin geluk en glorie hem bragt, dat vleijen wij ons aan te zullen wijzen, al weigeren we onze hulde niet aan de fraaije verzen, waarmeê hij ons den held schildert, toen mond bij mond, toen heel Holland hem, slechts hem, aan het roer der veêge hulke riep:

> O! blij sprong hij op, als het moedig genet,
> Dat plotsling den vrolijken roep der trompet,

Hoort schaatren door d'eenzame weî;
Als de hond, die den halsband te ontworstlen tracht,
Wanneer hij den toon der verwijderde jagt
Verneemt, uit de verre vallei.
Krijgshaftig ontwaakte in 't eerzuchtige hart
De magtige geest van zijn stam;
Maar één blik op zijn gade, één gedachte aan haar smart,
Kwam als ijs over de edele vlam.

De traan is verklaard - en om billijk te zijn in ons oordeel, willen wij, behondens er nader op terug te komen, den toestand, zoo als de dichter zich dien dacht, gegeven houden, en hem slechts tot verantwoording roepen over de wijze, waarop hij dien uitwerkte. Zoo zeer is hij zelf overtuigd geweest, dat wij gevaar liepen zijne eerste opvoering der zangeres te hebben vergeten, dat hij vensterboog en clavecimbaal in ons geheugen herroept, dat hij Anna beschrijft, beurtelings eene Hebe en beurtelings een Engel gelijkende. Of tot de vlinder toe onzer gedachtenis ontgaan ware, zegt zij Heemskerck, dat zij hem onder dat beeld heeft bedoeld, dat zij hem nooit loslaat. Het is eene gelukkige gedachte, - welke wij te hooger waardeeren daar ons overigens zoo weinig in dezen dialoog gevalt, - het is eene gelukkige gedachte des auteurs, het Portugeesch galjoen, de buit des helds, voor hen op het IJ voor anker te schilderen. ‘Herinner u vrij den dag,’ zegt zij, ‘toen ge van zijne hooge toppen de zilveren vlag zinken zaagt en er Hollands leeuwenvaan voor hijschen deedt; thans draagt ge mijne rozenboeijen. Hoe, schudt gij het hoofd? wilt ge niet? maar gij zucht, maar ge glimlacht droefgeestig - luister dan naar een ander lied.’

Het moet, in dichterlijke waarde, voor het eerste onderdoen, en daarom omschrijven we u die lofspraak der rust na den strijd toegekend, dat prijzen van genot boven glorie niet. Ook is het blijkbaar, dat Meijer er niets anders mede bedoeld heeft, dan Heemskerck gelegenheid te geven, het woord te nemen. En hoe doet hij het? vraagt ge. ‘Profetisch,’ vangt hij aan, ‘profetisch, Anna! klinkt uw vredeaccoord, en zeker zal Holland eens dagen zien, als uw lied oproept; dagen zoo schoon als de schepping van uwen droom! Maar God alleen weet wanneer zij komen zullen; het kortzigtige

oog des stervelings wordt nog slechts nacht gewaar, verlossings blijde dag graauwt nog in het oosten niet! Het leven,' vaart hij voort, 'schenkt den menschen zelden ruste, maar wie die ook verlangen moge, rust zou een vlek zijn op het schild des Duitschen oorlogsmans, zoo lang de krijg nog voor onze poorten staat. Wie toch zou het veêge land verweeren, zoo hij, dien het harnas ter woning werd, die het zwaard zijn roem en schat dankt, zich verzadigd op de beerenhuid uitstrekte, nu de stormklok nog over het land dreunt en de slapenden wakker schrikt? Zwakken,' voegt hij er met meer warmte bij, 'zwakken zijn er reeds te over, wier hand van de ploeg wijkt, eer het veld is omgevorend, en zoo lang de leeuwenvlag wapperen zal, zoo lang Oranje Hollands helden zal aanvoeren, volgt Heemskerck die banier! Het lot,' besluit hij, 'moge veranderlijk zijn als de zee, ik ten minste, ik heb het dus leeren kennen; maar wee den zwakken man, wiens wil zich naar zijne luimen rigt, die vasal wordt van den gril van voor- of wederspoed. Hij verdient niet man te heeten; hij ruile het spinnewiel voor het zwaard; maar voor mij! wat gebeure, ik volg de heerbaan van den pligt, mij is de eer tot poolstar. Lijnregt voert hij naar het doel, berg op, berg af, door geene schoone dalen kronkelend, aan liefelijk loover-dak vreemd, maar ook het gidsgestarnte geen omzien voor het oog verbergend!' Wij gelooven ons zelven de getuigenis te mogen geven, zoo getrouw mogelijk te zijn geweest in het weêrgeven van Meijers uitdrukking, maar wie, dien zij in ons proza voldoet, wie, die haar poëtisch noemt, ontdaan van den zwier, dien maat en rijm er aan gaven? En echter volstaan de laatste niet alleen om de taal des dagelijkschen levens tot poëzij te verheffen, de gedachten zelve moeten dichterlijk zijn. Wij hebben de aangehaalde plaats als de eerste de beste genomen - indien wij hadden willen zoeken, wij hadden er bij Meijer, we hadden er bij anderen ergere kunnen vinden, - maar zij vergenoegt voor ons doel, dat hier in het bijzonder verder reikt dan het dichtstuk, dat wij beoordeelen. Wij hebben haar de toevoeglijke tooisels doen afleggen, om te sterker te doen uitkomen, hoe onnatuurlijk, hoe onwaar die zoogenaamde poëtische dictie is, onder wier

looden last onze letterkunde gebukt gaat. Het is conventionele phraseologie, als nooit man tot vrouw heeft gebezigd, en die zoo min uit het harte komt als zij zich in het hoofd prent. Spreek niet van idealisatie - wat is waardig geidealiseerd te worden dan de natuur? - dit is onnatuur, zoo iets dien naam verdient. Er was een tijd - hij is, helaas! nog niet verre van ons! - waarin zij geen aanstoot gaf, - de tijd, toen de Hollandsche proza den vreemde nog niet had afgezien, hoe iedere toestand, als hij treffen zal, zijn eigenen toon eischt. Maar sints het woord, in de voortreffelijkste voortbrengselen van den ongebonden stijl der laatste vijf en twintig jaren, allengs meer eene waarheid geworden is, wordt het tijd dat ook onze dichtkunst den echten greep wete te doen, waar het voorstellingen uit het vertrouwelijk verkeer geldt, - Heemskerck gade had zeker haren gemaal bij zoo veel opgewondenheid ongerust aangezien!

Anna is er, volgens den dichter, verre van:

‘Gij schertst toch?’ vroeg Anna met vlugtigen schrik.
En een schaduw vloog over haar wang:
‘Zijn dreigende woorden en duistere blik
Het eenige loon voor mijn zang?
Niet magtloos was vroeger mijn zorgeloos lied
Om de duistere frons van uw voorhoofd te ontplooijen;
Mijn spel was gewoon om de wolk van 't verdriet,
Als de ochtend den nevel des nachts, te verstrooijen;
't Was eenmaal het speeltuig van Izaïs zoon,
Als de teeknen des tijds u den boezem beknelden:
Het spook van de toekomst vlood heen bij den toon,
Voor 't geloof aan het heil dat mijn lied u voorspelde!
En heeft ooit het woord der voorzegging gefaald?
De vrouw niet vervuld, wat de zienster verkondde?
Is de star onzer liefde uit haar toppunt gedaald?
Vanwaar dan die schaduw en wolklooze stonde?
Klaar blinkt onze hemel in 't levensverschiet;
Waarom dan trotseert deze rimpel mijn lied?’

Er steekt niets verwonderlijks in, dat novelle en roman ons publiek meer belang inboezemen, dan berijmde legende of dichterlijk verhaal, zoo lang onze poëten niet de eersten

zijn, die de pen halen door passaadjes, als de verzen, welke wij boven afschreven. Vruchteloos toch vergt men, dat wij ons zullen opwinden ten verkeer in eene wereld, waaruit gezellige kout ook in de wittebroodsweken gebannen schijnt, en van geene uitstorting des harten sprake kan zijn, om het geweld, dat het hoofd verpligt is zich aan te doen. Al wat toestand en tijd locaals en karakteristieks hebben, derven wij, ‘voor ontboezemingen van liefde, welke tot geenerlei tijdvak, geenerlei omstandigheden meer behooren, dan tot ieder ander,’ zeggen wij den Recensent van Meijer's vroegeren arbeid gaarne na. Immers, waaraan hoort gij het, dat eene jonge Hollandsche vrouw, uit den aanvang der zeventiende eeuw, een woordje tot haren man rigt, als Anna dus voortvaart:

Hoe, gij zwijgt? Ha! 'k gis de reden,
Wufste van uw wuft geslacht!
'k Hield, reeds lang, van schandelijke ontrouw
't Wisselzieke hart verdacht,
Dat, gelijk de dartle vlinder
Van mijn vruchteloozen zang,
Zwervend van een bloem naar de andre,
Vurig liefheeft: maar niet lang!
Wel ken ik de mededingster,
Wie ge uw heimlijke eerdienst biedt!
't Is dezelfde trotsche schoone,
Die ge onlangs, voor mij, verliet,
Toen gij, walgend van haar gunsten,
Mij, onnoozle jonge vrouw,
Zwoert, dat nooit die oude liefde
In uw hart herleven zou!

Voorwaar, dat is de toon niet voor de dochter eens volks, welks vaderen zich in hare dagen een gedenkteeken hunner wijsheid stichtten, toen zij het Formulier van den Houwelyken Staet begonnen met de opmerking: ‘Overmits dat den gehouwden gemeenelyk velerhande tegenspoed ende kruis van wegen de zonde is toekomende’! En toch hebben wij regt van den dichter te vergen, dat de eenige Hollandsche vrouw, welke hij opvoert, ons veraanschouwelijke, wie zij waren, die haren man in alle goede ende oprechte dingen behulpig, op hare huishouding goede acht hadden, ende

in alle tucht ende eerbaarheid, zonder wereldlyke pracht, ‘wandelende,’ de helft van den lof verdienen, onlangs door Guizot gewijd aan: ‘un peuple qui a été grand dans un petit coin de terre, et républicain avec gloire en fâce de la gloire monarchique de Louis XIV.’

Het verbaze u dan niet, dat ons meer dan de overdrijving der uitdrukking voor den gegeven toestand ergert, in de anders gelukkiger greep, waarmeê Anna hare aanklagt afwisselt en verzwaart:

Heb ik niet verscheiden malen,
Sinds ge uwe ontrouw teugel viert,
U betrapt voor de ijzren rusting,
Die ons slaapsalet ontsiert,
En den blik benijd, waarmeê gij
't Roestig wapentuig verzwolgt,
Gretig, als de jonge minnaar,
Die zijn liefste in 't groen vervolgt?
O! ik juichte, toen ik onlangs,
d'Ouden dienaar, dien ik haat,
Wijl hij altijd van uw togten
En uw wapenfeiten praat,
Dat wanstaltige ijzren spooksel,
Lang mijn afschuw en mijn schrik,
Eindlijk uit mijn huis zag voeren!
't Was een zalig oogenblik!
Mijn jaloerschheid sluimerde eindlijk.
Ach! haar rust was kort van duur!
Gistren opende ik mijn slaapzaal,
In het vale schemeruur;
'k Trad, geen kwaad vermoedend, binnen,
Met het waslicht in de hand:
Vreeslijhe aanblik! blaauwe vlammen,
Lichtten aan den donkren wand,
En een vonkelende vuurklomp,
Stralende van phosforgloed,
Schitterde mij, oogverblindend,
Van de tafel te gemoet.
Of de donder voor mij neêrsloeg,
Voer 't me, als ijs, door merg en been!
En wat was het? de oude rusting,
Waar de vlam van 't licht in scheen;

Gloeijende als gesmolten zilver,
In der stralen helle dans,
Zoo, dat mijn geslepen spiegel,
Vaal en dof scheen bij haar glans.
De ijzren helm blonk op mijn tafel
Met den zilv'ren leeuw, wiens klaauw
Speelde met twee trotsche veêren,
Beurtlings hagelwit en blaauw.
De onbehouwen oorlogshandschoe,
In het stalen schubbenkleed,
Scheen te tasten naar den degen,
Uit een bliksemstraal gesmeed;
En mijn zoete liefde-tempel
Stil, bescheiden, zonder praal,
Zag de ontstelde liefde vlugten
Voor het weêrlicht van 't metaal.

Hier vinde de vraag hare plaats, wat toch Meijer verleid mag hebben aan Heemskerck eene gade te geven, die voor hem de ongeschiktste ter wereld heeten mogt, en waarom het zijner vinding, bij het duister, waarin de geschiedenis haar laat, niet helder geworden is, dat hij in haar het Hollandsch vrouwenkarakter in al zijne volkomenheid typiseeren mogt? Lust in tegenstelling zou te alledaagsch eene verontschuldiging zijn; haar dood, zegt men misschien, zegt men met meer regt, zoo als hij dien opvatte. Doch ons den toets voorbehoudende, hoe hij daardoor de situatie heeft gesolveerd, als wij tot dat gedeelte van zijn gedicht zullen zijn gevorderd, mogen wij niet nalaten op te merken, dat een onzer vroegere dichters hem een voorbeeld gegeven heeft, dat hij beter gedaan zou hebben te volgen. Wij bedoelen het meesterstukje, waarin huwelijksmin en moederliefde worden gehandhaafd, tegenover de gloriezucht van gemaal en vader, zonder dat het vrouwelijk karakter onder den invloed van luimen lijdt, zonder dat de held vooral er door in de schaduw gesteld wordt. Het is Hooft's Klaghte der Prinsesse van Oranjen, over 't oorlogh voor 's Hartogenbosch:

Schoon Prinssenoogh gewoon te flonkren,
Met zuiver hemelvlam, kan ook
De grimmigheidt u dan verdonkren
En smetten met een aardschen rook?

Wat toght verleert die glinsterlichten
Hun' zoeten zwier?
Om liever brandt van Mars te stichten,
Dan Venus vier?

Ge houdt het immers Amelia van Solms ten goede, dat zij, in den geest der poëzij harer eeuw, tot Fredrik Henrik sprekende, hare verzen met figuren van den Olymp stoffeert? ‘Zoo gloriezucht uw zinnen prikkelt,’ vaart zij voort, voer mijne slavernij in triomf met u om, ik zal u een bloemenkrans vlechten, waarbij geen lauwergroen halen mag.

Op gouden lelyen en straalen,
Laat trotsen Fransche en Spaansche kroon,
Om daar een perel af te haalen,
En streeft zoo niet, door duizendt doôn.
'k Zal d' uwe al aardiger doen blaken,
Van steê tot steê,
Met traantjens dauwend' op mijn kaken,
Uit minnewee.

‘Helaas!’ zucht ze, ‘zoo ik vergeten kon, zoo ik den angel der liefde, ware het ook maar voor een oogwenk, uit mijn hart kon rukken, maar vergeefs!’ Schoon vorstin, gevoelt zij in vollen nadruk de waarheid van het woord deszelfden dichters, dat, wie waarachtig bemint, ‘een dubbel leeven leidt, het zijn, en zijnes liefs.’

Indien 't u lust, Jupijn te speelen,
Zijn' vriendlijkheên te volgen traght,
Zijn hoogste lof, in menschekeelen,
Nocht donder is, nocht bliksemjaght.
En beter dat mijn smijdigh smeeken
Uw hart verfraaij',
Dan in gedruis, van slaan en steeken,
Het veldtgeschraai.

‘Alle dagen ontrusten mij nieuwe maren,’ klaagt ze, ‘ieder doode overlijdt aan eigen lood, maar geen kogel die mij niet moordt; of meent ge dat ik een schot hoor, zonder dat mijn hart zegt: Het gold het hoofd met den witten vederbos, het gold hem?!’

Maar is om lief, om lijf, om leven,
Om kindt, om zoon, van vaders naam,
Zoo veel, op veer na, niet te geven,
Als om een glooryrijke faam,
Zoo gunt my dat ik met u rijde,
Door koudt, door heet,
En voert my by 't rappier, op zijde,
Waar dat ghy treedt.

Of zijn wij partijdig, zoo wij den dichter van Amelia den palm toekennen boven Anna's zanger, als de eerste, na deze treffende optelling der regten van vrouw en moeder, der huwelijksliefde in het overgeschreven couplet slechts den wensch slaken doet, het gevaar te mogen deelen; doch de laatste, we willen u ook ditmaal weder zelf doen oordeelen, dus besluit:

Wel heb ik de taal begrepen,
Die de blanke rusting spreekt;
Haar herkend, de mededingster,
Die mijn tooverstaf verbreekt.
De ijdle faam toont in de verte,
U haar krans van klaterloof,
En haar roepstem dreunt uwe ooren
Voor mijn zwakker klanken doof;
Reeds verzadigd van mijn liefde,
Zoekt gij, eed en trouw ten hoon,
Wilder, vuriger omarming
Aan den boezem van Belloon!
O maar vruchtloos is uw jagen
Hartje, dat van roemdorst hijgt!
Duistre tooverspreuken ken ik,
Waar de stem des roems voor zwijgt;
Magtiger dan ooit Armide
Ze in versmade liefde sprak,
Toen de ondankbre held, Rinaldo,
Uit haar tooverstrikken brak.
Echtgelofte en ridderhandslag
Van een Hollandsch edelman,
Zijn de banden die u boeijen,
En die 't graf slechts breken kan!
Wring nu! ruk nu in uw keten,
Wufte, wisselzieke held!

Wuif nu met uw gouden kransen,
Purpre Nimf van 't oorlogsveld!
Schoon gij eens Rinaldo's boeijen
Met uwe ijzren handen braakt,
Heemskerks ligte bloemenketen
Wordt eerst op mijn graf geslaakt!

‘Arme Anna!’ zegt ge, en wij zeggen het u na.

‘En Heemskerck?’ Hij zoekt naar het woord, zegt de dichter, dat hij niet zwijgen mag en niet uitspreken kan, terwijl hij nog met het hoofd tegen het venster geleund staat; hij ziet naar buiten, of zich een omweg naar het gevreesde doel opdoet, - en het tweede tafereel der beide, waarin ons het huisselijk heil des helds wordt geschilderd, ontsluijert zich. Voor heden echter genoeg. niet te veel, hopen wij, - om den wil van Meijer, om dien der kunst zouden wij er willen bijvoegen. Hij weegt zijne misgrepen door meesterstukken op, - en eene beschouwing, als wij pogen te leveren, kon, zoo de kracht den wil evenaarde, vruchtbaar zijn voor onze poëzij.

Bibliographisch album.

Militaire Administratie. Een woord over dat onderwerp, in verband tot de beschouwingen daaromtrent, in den Militairen Spectator en andere geschriften over het Nederlandsche leger, door J. van den Bosch, militaire adjunct-intendant. 's Gravenhage, Erven Doorman. 1848.

In verschillende nummers van den Militairen Spectator had de bekwame Redacteur van dat Tijdschrift, de Heer Weitzel, de meening geuit, dat de administratie van het Nederlandsche leger omslagtig was en vereenvoudiging vereischte; tegen die meening nu komt de heer van den Bosch op, in het hier aangekondigde werkje. Hij zegt: ‘dat hij het wel der moeite waard heeft gerekend, eens te onderzoeken, wat er van die klagten zoo al is;’ en dat hij dit vooral noodzakelijk oordeelt ‘nu in een Tijdschrift, bestemd om de eer van het Nederlandsche leger te handhaven..... één tak of onderwerp van de dienst als ten koste van de anderen opgevoerd, en in zijne eischen en behoeften de vorderingen van het algemeen belang te buitengaande, wordt voorgesteld.....’ en ‘daarmede alzoo een groot getal personen, in verschillende rangen aan 's lands dienst verbonden, aan de kleinachting van het militair en ander publiek prijs gegeven, en de dagelijks door hen gepresteerde diensten als nutteloos uitgekreten worden.’ - Daarom zegt de schrijver dat hij ‘zich verpligt geacht heeft de pen op te nemen, om het ongegronde of overdrevene in de bedoelde beweringen aan te toonen.’

Door ‘de Gids’ uitgenoodigd, om eene aankondiging te geven van den arbeid des heeren van den Bosch, zijn wij het aan de waarheid verpligt, al dadelijk te verklaren, dat wij eenigzins partij zijn in deze zaak; dat wij, even als de heer Weitzel, de meening aankleven, dat de administratie van ons le-

ger - door welke oorzaken dan ook - te omslagtig is; en dat wij hooge achting koesteren voor de vrijmoedigheid en het talent, waarmede de heer Weitzel deze en andere waarheden in zijn Tijdschrift verkondigt.

Niettegenstaande wij dus in deze zaak reeds vooruit een gevestigd gevoelen hebben, zullen wij echter met de meest mogelijke onpartijdigheid het werk des Heeren van den Bosch in overzigt nemen, en beginnen met te zeggen, dat de stijl van den geëerden schrijver zich over het algemeen door duidelijkheid, juistheid en sierlijkheid kenmerkt. Veel hebben wij in zijnen arbeid te bestrijden; maar de stijl ten minsten kunnen wij onbepaald roemen.

Bij dit overzigt stellen wij op zijde al die twistpunten van ondergeschikt belang, waarin de schrijver de meeningen van zijn' tegenstander bestrijdt; weinig doet het ter zake af, of de Heer van den Bosch de onjuistheid van het een of ander cijfer bij den Heer Weitzel aantoont; - die onjuistheid bewijst alleen, dat men zich vergissen kan; maar wanneer de waarheid der redenering niet uitsluitend van dat cijfer afhangt, dan zien wij niet in, dat men aan zulk eene vergissing zoo veel gewigt moet hechten. Te meer moet men dit niet doen, wanneer, door de verschillende stellingen der beide partijen, de wapenen in dit opzigt niet gelijk zijn; de Heer van den Bosch is, door zijne betrekking, veel meer in staat om officieële opgaven te verkrijgen aangaande het door hem behandelde onderwerp, dan de Heer Weitzel, en wanneer beiden wederkeerig zich vergissingen en onnaauwkeurigheden verwijten, dan vinden wij, dat die onnaauwkeurigheden, bij den laatsten minder zijn te verwonderen. Men moet maar daarop letten, of de redenering in de hoofdpunten waar is; is dit zoo, dan moet men de bevoegdheid des schrijvers niet ontkennen, omdat hij, in het een of ander punt van ondergeschikt belang, minder juist is; men moet in het oog houden, dat meestal de voorstellen tot vereenvoudiging van de eene of andere instelling gedaan worden door hen, die *niet* tot die instelling behooren, en dat het dus onbillijk is, bij die voorstellen eene naauwkeurigheid en juistheid te vorderen, die men alleen kan verkrijgen wanneer men grondig bekend is met alle bijzonderheden dier instelling.

Het hoofdpunt, waarover het verschil der beide schrijvers bestaat, is dit: is de administratie van het Nederlandsche leger, al of niet, te omslagtig?.... De Heer van den Bosch verdedigt het laatste gevoelen. Hij treedt eerst in eenige beschouwingen over den waren zin van het woord: administratie, en zegt, dat meestal dat woord in eenen te beperkten zin wordt opgenomen, en men daaronder alleen begrljpt: *alles wat tot de eigenlijke geldzaken bij de armee behoort*, de *comptabiliteit*, die slechts *een gedeelte* der administratie uitmaakt; die verwisseling van *comptabiliteit* en *administratie*, zegt de schrijver, geeft ook aanleiding tot de ongegronde klagten over de omslagtigheid der laatste. (Die redenering is niet bijzonder duidelijk; want wanneer men nu klaagt over de omslagtigheid der *administratie*, en daarvoor de *comptabiliteit* neemt, dat *er slechts een gedeelte van is*, welke klagten zou men dan wel aanheffen, wanneer men *het geheel* beschouwde. Het is bijna dezelfde redenering, alsof, wanneer iemand klaagde over de te groote uitvoerigheid van een boekwerk, men tot hem zeide: gij hebt onregt om over die uitvoerigheid te klagen; want gij hebt niet het *geheele* werk, maar nog slechts een *gedeelte* gelezen.)

‘De bepalingen en voorschriften der administratie zijn niet te veelvuldig,’ zegt de geëerde schrijver, en grondt zich daarop, dat van de *meer dan vijftig boekdeelen*, welke het *Recueil militair* (de verzameling van alle militaire voorschriften, sedert 1813) uitmaken, zeven achtste reeds is vervallen, en van het overblijvende mogelijk slechts een vierde de inwendige administratie betreft. - Wij antwoorden daarop, dat dit nog te veel is.

‘De kompagnies administratie wordt nog,’ zegt de schrijver, ‘overeenkomstig Artikel 239 van het Provisioneel reglement van administratie, in *twee* boeken, het *Administratie-* en het *Schuldboek* gevoerd.’ - Ja, het door den schrijver aangehaalde artikel schrijft alleen die twee boeken voor; maar de schrijver weet toch ook, dat, buiten deze, de sergeant-majoor en foerier van eene kompagnie nog belast zijn met de taak van het aanhouden van een groot aantal andere boeken en registers, zoodat de Heer Weitzel met volle regt kan zeggen, ‘dat die onder-officieren, bijna overal, uitsluitend met schrijfwerk worden bezig gehouden.’ Wat doet het er toe, of die arbeid niet is toe te schrijven aan eene bepaling van het reglement, maar aan het een of ander ministerieel voorschrift, of aan den last, door den eenen of anderen bevelhebber gegeven; er wordt geklaagd over de omslagtigheid der administratie, en de Heer van den Bosch, om die klagten te wederleggen, bepaalt zich met te zeggen, dat het reglement van administratie die omslagtigheid niet voorschrijft; maar dit is geene wederlegging, dit is volstrekt geene reden om die klagten, als ongegrond, te veroordeelen. - Merken wij bovendien hierbij op, dat de schrijver, die met zoo veel juistheid het verschil tusschen administratie en comptabiliteit heeft aangetoond, hier, bij het spreken van kompagnie's-administratie, alleen gewaagt van de twee boeken, die uitsluitend tot de comptabiliteit betrekking hebben.

Verder spreekt de schrijver over het personeel der kwartiermeesters en administrateurs van kleeding en wapening bij de corpsen, en toont aan, dat dit personeel niet te talrijk is; hierin zijn wij met hem van hetzelfde gevoelen, en wij gelooven, dat geene merkbare vermindering hierin mogelijk is.

Iets anders is het, wanneer de schrijver over het corps militaire intendanten spreekt; wij kunnen zijne denkbeelden daarover niet deelen. De schrijver somt op, wat de militaire intendanten in vredestijd hebben te verrigten, en nog meer bijzonder, welke diensten men in oorlogstijd van hen vordert. Hij verwijst op het belang van die dienst bij Napoleons legers, en haalt de woorden van Frederik II aan, over het moeijelijke der betrekking van een Intendant en Chef bij een leger te velde: ‘quelles ressources dans l'esprit, quelle attention ne faut-il pas, pour fournir, en tout temps, en tout lieux, le nécessaire et même le superflu, à une multitude composée de gens inquiets, impatients et insatiables.’

De geëerde schrijver verkeert hier, onzes inziens, in de vrij algemeene dwaling, van wat er bij andere legers plaats heeft, tot leiddraad te willen nemen voor de instellingen van ons leger. Omdat bij Napoleons legers de Intendancedienst een zoo hoog gewigt had en met zoo groote moeijelijkheden gepaard ging, moet het bij het Nederlandsche leger ook zoo zijn? - Niemand, die deze zaak eenigzins overweegt, zal dit toestemmen; iedereen zal het onmetelijk verschil inzien, dat er moet bestaan tusschen de voeding en verpleging van de Nederlandsche krijgsmagt bij de oorlogen, die zij te voe-

ren heeft, en de voeding en verpleging der legers van het Fransche keizerrijk. Die legers oorloogden in vreemde landen, ver van hun vaderland, in gewesten, die soms weinig hulpmiddelen voor het onderhoud der troepen opleverden, waar alles, dat daartoe moest strekken, nog moest worden tot stand gebragt, nog moest worden geschapen; - dat daartoe groote talenten, uitstekende geestvermogens vereischt werden, wie twijfelt er aan? Te meer moesten de intendanten van Napoleons tijd mannen van groote bekwaamheid zijn, omdat zij meer dan eenmaal belast waren met de taak, om het geheele burgerlijke bestuur, het geheele finantiewezen der veroverde gewesten te regelen.

Niemand zal nu toch in ernst willen beweren, dat bij ons leger de intendance eenen zoo uitgebreiden werkkring heeft; want het tegendeel is waar. Bij de oorlogen, die wij zullen voeren, is onze krijgsmagt, óf in het eigen land, in de onmiddelijke nabijheid der vestingen, der magazijnen, die geregeld en zonder moeite in de voeding van die krijgsmagt voorzien, óf wel, oorloogt zij buitenslands, dan is dit toch altijd op geen grooten afstand van de eigen magazijnplaatsen, en bovendien in vruchtbare gewesten, die alles opleveren wat voor het onderhoud van een leger noodzakelijk is. Onder *die* omstandigheden is de Intendance-dienst zoo bezwaarlijk niet.

Weinig doet die aanhaling der woorden van Frederik II ter zake af. De tijden zijn sedert de dagen des Pruissischen konings geheel veranderd; de wijze van oorlogen, de wijze van troepen te voeden, is geheel verschillend geworden; de legers zijn anders zamengesteld, en het is een anachronismus, in onze soldaten die ‘gens inquiets, impatients et insatiables’ te zoeken, welke de Pruissische legers van de achttiende eeuw uitmaakten. Het mag toen ter tijd waar geweest zijn, zich de Intendance voor te stellen als eene soort van hoogere magt, wakende over het leger en zorgende en voorziende in de behoeften des krijgsmans; bij ons en in onze dagen is dat beeld valsch, en onder anderen, bij de korte veldtogt van 1831 in België, zouden onze troepen er ongelukkig aan toe zijn geweest, wanneer zij toen geen andere voedingsmiddelen hadden gehad als die, welke de Intendance hun deed toekomen, en wanneer zij toen het ‘aide-toi, le ciel t'aidera’ niet hadden weten toe te passen.

Wij ontkennen dus de juistheid van die parallel tusschen de intendancedienst bij ons leger en die dienst bij de legers van het Fransche keizerrijk; wij vinden te groot, te gewigtig verschil tusschen die beide diensten, om hier, zelfs eenige vergelijking toe te laten; en, in strijd met de meening des schrijvers, zijn wij van oordeel, dat er geene redenen zijn om bij ons het corps Intendanten van de kwartiermeesters van het leger af te zonderen. Wij zien te minder het nut dier afzondering in, wanneer wij letten op de personen, en het oog vestigen op de groote bekwaamheden van vele der kwartiermeesters bij de corpsen.

De schrijver gaat verder uitrekenen, ‘welke sommen er jaarlijks voor de administratie der arinee worden uitgegeven.’ - Wij vinden, dat dit ruim

vier ton bedraagt. Men heeft de volledigheid zijner berekening bestreden en gezegd, dat de eindsom grooter moet zijn; ons komt zij toch al niet onaanzienlijk voor. Maar eigenlijk doet de *hoegrootheid* dier som weinig ter zake; de vraag is maar: is het noodzakelijk dat zij besteed wordt? Al was zij veel grooter, wanneer het *noodzakelijk* is die som uit te geven, dan kan men er nog geene aanmerking op maken; maar is het *niet* noodzakelijk, dan mag men zelfs eene kleinere som niet uitgeven. De vraag komt dus altijd daarop neêr: is de administratie al of niet te omslagtig? - Wij gelooven het eerste.

Ten slotte moeten wij nog een woord zeggen over de aantijging, die de schrijver aan zijn tegenstander doet, alsof deze, door zijne aanmerkingen op de administratie, de daartoe behoorende officieren ‘aan de kleinachting van het militair en ander publiek’ zoude hebben willen prijs geven, en over de klagt ‘dat de leden der Nederlandsche krijgsmagt zich onderling bestrijden;’ - die aantijging, die klagt houden wij voor geheel ongegrond. Het is een ongelukkig stelsel van verdediging, om van eene algemeene zaak eene persoonlijke kwestie te willen maken. Noch de Heer Weitzel, noch ieder ander, die op vereenvoudiging aandringt bij het een of ander gedeelte van ons krijgswezen, heeft daarmede tot doel, de personen, welke tot dat gedeelte behooren, in kleinachting te brengen; niemand ook doet dit met het dwaze en misdadige doel, om daardoor, zonder nut of reden, den een' of anderen tak van het krijgswezen te benadeelen; - zulk eene toeleg bestaat bij niemand. Maar de officier, die het wèl meent met het leger en met het land, en die overtuigd is, dat de ongelukkige geldelijke toestand des lands eene bezuiniging bij het leger onvermijdelijk maakt, *mag* en *moet* aanwijzen, op welke wijze die bezuiniging kan plaats hebben, zonder de kracht van het leger weg te nemen, zonder de onafhankelijkheid des lands in gevaar te stellen; zóó te handelen is niet alleen een regt, maar het is zelfs een pligt. Dat men zich door het volbrengen van dien pligt aan verkeerde oordeelvellingen, aan ongunst, aan vijandschap kan blootstellen, dit gelooven wij gaarne; maar zoo veel te meer verdienste is er in gelegen.

Breda, 29 Dec. 1848.
W.J. KNOOP.

Gedenkschriften van den Heer Yellowplush, voorheen bediende in vele aanzienlijke huizen. Uit het Engelsch van W.M. Thackeray (Michael Angelo Titmarsh). Arnhem, Nijhoff, 1848.

Wij begrijpen niet hoe het geschrift, welks Nederduitsche vertaling wij hier aankondigen, ooit voor een werk van Dickens heeft kunnen doorgaan. *Humor*, in den strikten zin des woords, ontbreekt er geheel aan, ten minste, indien wij het wèl hebben, dat het *δακρυίεν γελάσας* nimmer ontbreken mag in de gelaatstrekken van den echten humorist. Wij erkennen althans daarin het *fort* van Dickens. De Gedenkschriften van Yellowplush zijn een echt komisch boek, schitterende van geest, en tot vervulling van een ledig oogenblik of verpoozing van ernstigen arbeid boven duizenden andere aanbevelenswaardig, maar een humoristisch boek, zoo als wij dat begrijpen, is het niet.

Baudry had de *Yellowplush-papers* in zijne uitgave der werken van Dickens opgenomen; misschien ten gevolge eener ongelukkige gissing, waarschijnlijker door opzettelijke vergissing. De Heer Lindo, de vertaler van dit werk, wilde weten, wat er van de zaak was. Daar de Yellowplush-papers, als de quasi-eigenhandige gedenkschriften van dien doorluchtigen persoon, in plat Engelsch geschreven zijn, laten zij geene vergelijking toe met den stijl van Dickens, en daarom was het misschien voorzigtig, zich niet te zeer op inwendige gronden te verlaten. Derhalve werd de beslissing van den Heer Dickens zelven ingegroepen, die als den schrijver dezer verhalen den Heer Thackeray deed kennen, dien wij slechts als een der voornaamste medearbeiders van *Punch* behoeven te noemen, om verzekerd te zijn, dat reeds *a priori* niemand aan zijne geestigheid zal twijfelen.

De Yellowplush-papers verschenen het eerst in Fraser's *Magazine*. Slechts twee verhalen worden daaruit door den Heer Lindo medegedeeld; de overige hadden, naar zijn oordeel, als van geheel lokalen aard, te weinig aantrekkelijks voor het Hollandsch publiek. Het eerste en kortere der hier geleverde verhalen, *de man van Jufvrouw Shum* getiteld, is als eene noodige inleiding tot het andere veel langere, *de amours van den Heer Deuceace*, te beschouwen, dat den voornamen inhoud van dit boekdeeltje uitmaakt.

Wij wenschen dit boek, natuurlijk als lektuur van uitspanning, - want wij erkennen, dat men zich nuttiger zou kunnen bezig houden, indien de boog altijd kon gespannen blijven, - in veler handen, eensdeels om de verdiensten van den schrijver, anderdeels om die van den vertaler. De Heer

Lindo is geboren Engelschman, maar de zuiverheid, losheid en gemakkelijkheid, waarmede hij het Nederduitsch schrijft, beschaamt niet slechts het gros onzer vertalers, maar zelfs vele schrijvers, die op hoogere verdiensten aanspraak maken. Een' man, die de schrijvers van zijn land zoo goed kent, en ze zoo goed in onze eigene taal voor ons weet te doen spreken, hopen wij meermalen op dit terrein te ontmoeten, en het zal ons dubbel genoegen doen daarentegen de ongeroepenen te zien te huis blijven, wier teregtzetting, gelijk elders gebleken is, zoo goed aan den Heer Lindo is toevertrouwd.

De echtheid van Paulus' brief aan de Efeziërs oordeelkundig onderzocht. II.

***Disputatio ad authentiam epistolae Pauli ad Ephesios probandam, quam scripsit Guilielmus Fredericus Rinch, Sacrorum Antistes apud Protestantes Grenzachi in Magno Ducatu Badensi, et praemio argenteo dignam censuit societas Hagana pro defendenda Religione Christiana. Hagae Comitum apud Heredes Thierry et Mensing*. 1848. (Uitmakende het laatste gedeelte van het VIIIste D. der Verhh. van het H.G. na zijn vijftigjarig bestaan.) *Die Gemeinde in Christo Jesu. Auslegung des Briefes an die Epheser, von Rudolf Stier, Doktor der Theologie. Erste Hälfte. Berlin, Besser'sche Buchhandlung*. (*Wilhelm Hertz*.) 1848. *Ebend. der zweiten Hälfte erste Abtheilung, enthaltend: Grund, Weg und Ziel der Kirche oder votum des Apostels Paulus Eph.* 4, 1-16. *über die Einheit des Geistes und Leibes u.s.w. Berl*. 1848. *Ignatius von Antiochien und seine Zeit. Sieben Sendschreiben an Dr. August Neander von Christian Carl Josias Bunsen. Hamburg*, 1847. *Verl. der Agentur des Rauhen Hauses. S.* 174 *ff. Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie. Zesde Deel. Utrecht, Kemink en Zoon*. 1848. *Bl.* 792-827. (Zijnde eene beoordeeling der drie Verhandelingen over den brief aan de Efeziërs, onlangs door het H. Genootsch. uitgegeven; door J.I. Doedes.) *Verhandeling over de echtheid van den brief van Paulus aan de Efeziërs. Door D. Harting*, 1848, *bl.* 103-131. *Chronologie des apostolischen Zeitalters bis zum Tode der Apostel Paulus und Petrus. Ein Versuch über die Chronologie und Abfassungszeit der Apostelgeschichte und der paulinischen Briefe. Von Dr. Karl Wieseler, Professor der Theologie in Göttingen. Gött. bei Vandenhoeck u. Rupr*. 1848. *S.* 431-450.

Het is den lezer reeds uit den aanvang der eerste Afdeeling van dit opstel bekend, dat ik met de gegevene beoor-

deeling der Verhandeling van der Heer Harting mijne taak nog niet afgedaan reken. De echtheid van den brief aan de Efeziërs ligt mij te na aan het harte, dan dat ik de gelegenheid, die mij hier (ik wees reeds op den aard van dit Tijdschrift) gegeven wordt, om dienaangaande een woord van meer algemeenen aard, dan ik tot dusverre deed, te spreken, mij niet zou ten nutte maken. Daartoe bestaat reden. Sinds mijne Verhandeling met het Vervolg daarop in het licht verschenen is, hebben zich weder onderscheidene stemmen ten aanzien der echtheidskwestie doen hooren. Ik heb de voornaamste aan het hoofd dezes genoemd. Ik wil er thans acht op gaan geven, zonder mij echter te verbinden, ze op elk bijzonder punt te laten spreken. Van alles b.v. wat Rinck heeft in het midden gebragt bepaaldelijk en naauwkeurig kennis te nemen, ligt niet op mijnen weg. Ik behoor hem echter ook, en wel in de eerste plaats, te woord te staan. Dat het in zijne *Disputatio* geenszins aan goede en fijne opmerkingen kan ontbreken, spreekt wel van zelf bij den man, die door Tischendorf (en, gelijk uit Rinck's 'Lucubratio Critica' (Bas. 1830) blijken kan, niet ten onregte) genoemd wordt: 'vir ingenii acumine insignis'[1]. Ook ten aanzien der tekstkritiek, een gebied, waarop hij tamelijk te huis is, geeft hij hier enkele wenken, die aandacht verdienen. Zijne vergelijking van onzen brief met dien aan de Kol. heeft óók hare goede zijden. Even zoo schuilen er bruikbare opmerkingen in zijne wederlegging der voorgegevene onechtheidskenmerken in den brief. Wanneer ik echter rond voor mijn gevoelen mag uitkomen, meen ik te kunnen zeggen, dat er nevens het licht ook schaduw in zijnen arbeid is. Alles schijnt mij *wat oppervlakkig* behandeld. Hij is er *te los over heengeloopen*. Wat hij zegt doet dikwijls niets af. Een paar voorbeelden! Wat brengt hij bij tegen het, als onpaulinisch voorgestelde, denkbeeld, Ef. II: 2, VI: 12 voorkomende, *dat de booze geesten in de lucht wonen*? Na eene verwijzing op de verzoekingsgeschiedenis, Matt. IV, waar hij meent, dat deze geesten als *woestijnbewoners* worden aangeduid (?), op een gezegde van

1 'Nov. Test. Gr. Lips.' MDCCCXLI, p. xxxv, n. 44.

zekeren rabbijn, die ze én in de *lucht* én in den *mensch* én in de *zee* plaatst, schrijft hij (p. 60): ‘de *hominibus* daemoniacis ex Evangeliis satis constat, in *aëre* autem a Paulo malignos spiritus praecipue collocari non absonum esse videtur: spiritum et aërem Hebraeus una voce designavit, atque daemones nuncupavit aërios *Nishmath Chaim*, fol. 117, col. 2.’ En daarmede spoedt hij zich tot iets anders. Geen enkele grond van *waarschijnlijkheid* dus zelfs, dat het in Paulus' tijd volksgeloof was; hij geeft minder dan men bij de bestrijders zelven tot hunne bestrijding vinden kan. - Van het woord *σωτήριον* schrijft hij (p. 80): ‘Est vox biblica non minus quam *ἡ σωτηρία*, cf. Jes. XXXVIII: 11, LIX: 17, Ps. LXXXIV: 7, Luk. II: 30, III: 6, Act. XXVIII: 28.’ Beteekent dit nu iets? - Tegen de Tubingers bevat hij nagenoeg niets, en van eenige zorg om volledig kennis te nemen van de gronden, waarop de brief door onderscheidene geleerden voor onecht verklaard is, vindt men geen spoor. - Dat hij bovendien niet bevreesd is, *op gewaagde en halsbrekende combinatiën soms met vrij wat zekerheid uitspraak te doen*, blijkt ons onder anderen op p. 52, waar hij beweert, dat men, om de naauwe verwantschap tusschen de brieven aan de Efez. en Kol. te verklaren, niet behoeft ‘te *droomen*’ van eene vervaardiging dier geschriften op één en hetzelfde tijdstip. Om nu aan te toonen, dat zij op onderscheidene tijden geschreven zijn, wijst hij eerst op de vroegtijdige verbreiding der Heilige Schriften des N.T. Vervolgens neemt hij aan, dat Timotheus, van Efeze ontboden zijnde en heenreizende, een afschrift van den brief aan de Efeziërs, (die verondersteld wordt vóór zijne afreize en te gelijk met 2 Tim. geschreven en verzonden te zijn,) in zijn' zak naar Rome medegenomen heeft, ten einde een Apostolisch document bij zich te hebben, waarheen hij zich begaf (t.w. om alzoo de gezegde verbreiding in de hand te werken); ‘want,’ zegt Rinck, ‘Paulus zou Timotheus weldra van Rome naar Filippi zenden’ (Filipp. II: 19), ‘en *ik twijfel niet*, dat hij ook daarheen de brieven aan de *Efeziërs* en *Romeinen* medegenomen heeft. - Langs dien weg werden dan de Heilige Schriften, met behulp van Apostolische leeraren, van de eene gemeente

naar de andere overgebragt, en kon de Kanon des N.T. ontstaan.' - 'Toen dan nu Paulus en Timotheus,' gaat hij voort, 'aan de Kolossensen schreven, waren zij in de gelegenheid den brief aan de Efeziërs zoo dikwijls zij wilden over te lezen, de denkbeelden en woorden, daarin voorkomende, te herhalen en ze naar welgevallen te gebruiken.' Het zal niemand bevreemden, dat ik bij zulke bijzonderheden, die meermalen bij hem voorkomen, van halsbrekende combinatiën spreek. Dat het Rinck niet aan scherpzinnigheid ontbreekt, bleek reeds in 1823, toen hij een geschrift uitgaf over de bekende, algemeen voor onecht gehoudene, brieven van de Korinthiërs aan Paulus, en van Paulus, als antwoord daarop, aan de Korinthiërs; maar tot wat zonderlinge grepen hij zich door zijn vernuft kon laten vervoeren, bleek toen insgelijks, daar hij met alle krachten de echtheid dier stukken wilden doordrijven. - De schaduw, waarop ik wees, neemt echter het licht niet weg, en wij danken derhalve de Bestuurders des Genootschaps, wier onbekrompenheid ons ook dit opstel niet onthouden heeft.

De tweede der schrijvers, hierboven vermeld, heeft in zijne 'Auslegung,' een werk geleverd, dat niet slechts onder de exegetische literatuur over onzen brief eene eerste plaats bekleedt, maar ook hoogst belangrijk is voor het onderzoek naar zijne echtheid. Onder al de Commentatoren, die den brief hebben bearbeid, is hij voorzeker diegene, welke zich het meest moeite gegeven heeft, om hem te begrijpen. Met de grootste naauwkeurigheid wordt alles door hem onderzocht, en onder het lezen gaat u over den brief in het algemeen, over zijn eigenlijk wezen, over den zamenhang zijner deelen, een licht op, waarbij niets halen zal, wat gij bij andere uitleggers aantreft. Zoo althans is het mij gegaan. Niet dat ik aan alles, wat hij in het midden brengt, mijn zegel hecht: ik heb integendeel vrij wat bij hem aangetroffen, dat ik niet kan overnemen. Zijn dogmatisch standpunt, dat men onder anderen uit zijne 'Reden Jesu' heeft leeren kennen, zijn daaruit voortvloeijend, niet altijd behartigen eener grammatikale schriftverklaring (*Schulexegese* door hem genoemd), die wel eens wijken moet voor

de ‘Deutungen des Geistes,’ zijne mystieke spelingen en dergelijke verschijnselen veroorzaken natuurlijk, dat wie zijn werk met nuchteren Hollandschen zin leest, er dikwijls het hoofd bij schudt. Desniettemin gelooven wij, dat geen onpartijdige, bij eene *aandachtige* lezing van dezen arbeid in zijn geheel, ontkennen zal, dat Stier den inhoud des briefs, het hoofddoel des schrijvers, het verband der onderdeelen, den bouw, de machinerie van het plan, dat wij hier uitgewerkt vinden, beter gevat en uiteengezet heeft dan anderen. De titel van het boek: ‘Die Gemeinde in Christo Jesu,’ duidt aan wat, naar zijn inzien, bij den brief hoofdzaak is. ‘*Die Gemeinde in Christo Jesu* - das haben wir,’ schrijft hij (I.S. 17), ‘auf dem Titel vorangestellt, dan das ist Centrum und Peripherie, das ist der Inhalt des Briefes ganz und gar.’ - ‘Er handelt von ihrem Grunde, Wege, Wachsthum, Ziel, ihrer Entfaltung im einzelnen Leben, ihrem Streit und Sieg.’ De *Kerk*, van God zelven, door *Jezus Christus*, in *den Heiligen Geest* gesticht, ziedaar het thema, dat hij hier ontwikkeld acht: *God* is de *grond, Christus* de *weg, de Geest* het *doel*. Ga nu aan zijne hand mede, en zoo gij ook, even als ik, meent, dat hij somwijlen meer ziet, dan er te zien is, dat hij zijne constructie nu en dan meer er ingebragt dan er uitgehaald heeft, *daarin* zult gij hem uwe toestemming geven, dat de Apostel hier het thema: *de Kerk*, in zijne rijkste volheid heeft uitgewerkt. Bedrieg ik mij niet, dan verdiende dit boek in een onzer Vaderlandsche Tijdschriften door eene bekwame hand (gelijk b.v. in de ‘Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theol.’ die de werken van Müller, Thiersch en Schweizer, in ‘Waarheid en Liefde’ hetwelk dat van Stirm, in de ‘Godgel. Bijdragen’ die dat van Rothe aangekondigd hebben) in zijne buitengewone verdiensten geschetst te worden[1]; eene hand, die te-

1 En dit te meer uit oorzake van de beteekenis des werks voor onzen tijd. Het is door Stier met het oog op de behoeften onzer dagen geschreven. Omdat de brief over *de Gemeente in Chr. Jezus* handelt, daarom, zegt hij (S. 17), ‘lehret und mahnet er sonderlich für unsre, über Begriff und Wesen der Kirche so herumirrende Zeit, als das oberste symbolische Buch aller sogenannten oder so sich nennenden Kirchen, was den *locus de ecclesia* betrifft.’ Behoeven wij wel te zeggen, hoe zulk een onderwijs ook thans in ons Vaderland eene behoefte is?

gelijkertijd aanwees, waar de schrijver geacht kan worden óf door zijn vernuft, óf door zijne dogmatiek tot ijdele spelingen of valsche stellingen vervallen te zijn.

Ik noemde het werk hoogst belangrijk voor het onderzoek naar de echtheid van onzen brief. Niet omdat de schrijver zich bepaaldelijk met de echtheidskwestie inlaat. In geenen Commentarius der laatste jaren geschiedt dit minder dan hier[1]. Stier is de man niet, om zich veel met de Wette of Baur in te laten; den naam van den laatste herinner ik mij zelfs niet bij hem te hebben aangetroffen, en de Wette wordt slechts hier en daar met een enkel woord, en meestal niet zeer vriendelijk, 'abgefertigt.' Maar behalve dat in de *Inleiding* het vraagstuk aangaande de *bestemming* van den brief behandeld wordt, is zijne verklaring van menige plaats, die bij de kritiek der echtheid grootelijks in aanmerking komt, dikwijls niet alleen uitvoerig (aan Ef. I: 23 b.v. zijn 25, aan II: 20 zijn 15, aan IV: 8, 9 zijn 20 bladz. gewijd), hoogst naauwkeurig en allerbelangrijkst; maar, in verband met zijne diepe inzage in het geheel en in den zamenhang der deelen, is zij soms zoo afdoende tegen de bestrijders, dat men haar niet dan tot zijne schade missen kan. Wie b.v. regt goed gewapend wil worden tegen de bedenkingen, uit het woord *πλήρωμα* I: 23, uit de vermelding der *Profeten* nevens de *Apostelen* II: 20, III: 4 ontleend, leze Stier bij deze plaatsen, en wat de beide laatste betreft, sla men hem tevens op bij IV: 11, en mij dunkt, als men onbevooroordeeld is, zal men van alle twijfeling voor goed genezen zijn. Ik mag hier niet in bijzonderheden treden, evenmin als aanwijzen, waar de schrijver mij voorkomt den bal te hebben misgeslagen, gelijk nog al eens dáár plaats heeft, waar zijne dogmatiek te veel in het spel komt, b.v. bij *de booze geesten in de lucht* II: 2, of de *nederdaling ter helle* IV: 9, ofschoon de laatste ook onder meer onafhankelijke uitlegkundigen in de jongstverloopene jaren onderscheidene voorstanders gevonden heeft. Maar het voornaamste, wat wij in het genoemde opzigt gewonnen hebben,

1 Van bloot *praktische* 'Auslegungen' gelijk b.v. die van Passavant (Basel, 1836, II Bde) spreek ik hier natuurlijk niet; zij komen bij de kritiek niet in aanmerking.

is begrepen in hetgeen reeds als het kenmerkende van dit boek door mij is opgegeven, de aanwijzing, namelijk, van het schoone, bewonderenswaardige organisme des briefs, van het keurige geheel, dat zich daarin voor ons ontvouwt. Stier leert ons op eene geheel eigenaardige en overtuigende wijze den brief kennen, als het afdruksel van eenen grooten geest, als de uitstorting van één rijk denkbeeld, in zijne gansche volheid gedacht, en daartegenover verschijnt de Wette's stelling, dat wij hier slechts *eene onzelfstandige uitbreiding, eene slaafsche navolging van den brief aan de Kol*. bezitten, in al hare ongegrondheid. Ik voor mij heb althans het nietige er van nog nimmer zóó diep gevoeld, als bij het lezén van Stier's ‘Auslegung.’ En ik verwonder mij thans niet meer over zijne verklaring, op eene der eerste bladzijden, die ik in den beginne voor eene ongepaste magtspreuk hield: ‘“Eine wortreiche Erweiterung des Briefes an die Kolosser” im Eph. Br. zu sehen, wie de Wette - wahrlich das kommt von einer Unfähigkeit des Verständnisses her, mit welcher wir gar nicht reden können’ (S. 13.). Ik heb het aan deze aanwijzing tevens te danken, dat ik de dwaling heb leeren inzien, waarin ik vroeger verkeerde, ten aanzien der prioriteit, die, wat de vervaardiging der beide brieven betreft, gelijk ik meende, aan dien aan de Kol. zou zijn toe te kennen. ‘*Uns*’, zegt Stier (S. 12), ‘ist unwidersprechlich aus der innern Beschaffenheit beider Briefe gewisz, dasz der Epheserbr. der *zuerst* geschriebene sein musz.’ En de reden er van geven wij hier in zijne eigene woorden, hoewel hij zegt: ‘Freilich wird erst am Schlusz[1] unsrer ganzen Auslegung für alle Beistimmenden ganz einleuchten, was wir meinen.’ Hij schrijft dan (S. 13): ‘So viel ist gewisz, dasz der Kolosserbr. zwar in der Anlage der Grundgedanken mit dem Eph. Br. fortschreitet, aber einerseits allerdings abkürzt oder zusammenzieht, anderseits dies nur thut, um für parānetisch polemische Specialbeziehungen auf das Bedürfnisz grade der Kolosser den Raum zu gewinnen. Da fragen wir nun:

1 Wat *ons* betreft, reeds eer wij met het einde bekend zijn heeft hij ons overtuigd.

Was ist natürlich eher zu denken, die allgemeine Grundlage eines Gemeindebriefes, der (wie wir sehen werden) eben nur jede, die “Gemeinde in Christo Jesu” nach tief angelegtem Plane, Systeme faszt - oder die speciell modificirte Anwendung und Durchführung desselben Planes[1] für das Bedürfnisz einer Einzelgemeinde[2]? Was ist natürlicher, sogenannte Erweiterung, Verallgemeinerung eines zuerst geschriebenen, konkreten Specialbriefes (vollends wenn diese Erweiterung dann so streng selbständig geordnet, in sich geschlossen auftritt!) - oder das umgekehrte Verhältniss, dasz die konkrete Behandlung aus dem allgemeinen Systeme groszartig umfassender Anschauung hergenommen wird?’ Inderdaad, wij kunnen niet begrijpen, dat wie Stier's verklaring gelezen had, nog met Baur, wat de verwantschap der beide brieven betreft, den onzen een' secundairen rang kon laten innemen! Indien het voor bewezen te houden was, dat één der brieven onecht ware, het zou, naar onze vaste overtuiging, die aan de Kol. zijn.

Onze lezers herinneren zich, hoe het kennmerkende van onzen brief door den Heer Harting daarin is aangewezen, dat *het werk* des Verlossers er in op den voorgrond treedt. Bij het nieuwe licht, door Stier over het hoofddenkbeeld verspreid, komt de gegrondheid dezer opmerking nog te helderder uit, al is het dat wij nu in de plaats van *het werk* des Verlossers, of, gelijk Harless zich uitdrukt, ‘die *Tathsache* der Erlösung,’ liever nog met eene kleine wijziging *de door Christus gestichte, de door Zijn werk op aarde gegrondveste Gemeente* zouden lezen. De voorbeelden, door Harting tot staving zijner stelling bijgebragt, worden nu nog gepaster, als men bedenkt, dat Paulus de Gemeente vooral in de drie reeds genoemde opzigten schetst (*grond, weg, doel*). En *de Gemeente* als hoofdzaak in het oog vattende, zou men het eigenaardige van onzen brief tegenover dien

1 *Desselben Planes*, dit schijnt ons minder juist. Men denke aan Harting's opmerkingen over het eigenaardige van den brief aan de Kol.

2 *Wij* zouden ons hier eenigzins anders uitdrukken, omdat wij het met Stier niet eens zijn ten aanzien der bestemming van onzen brief. Het brengt echter in de zaak, waarom het hier te doen is, geene verandering.

aan de Kol. nog met eene menigte andere proeven kunnen staven.

Ik kom tot den derde der vermelde schrijvers. Het zal misschien sommigen mijner lezers bevreemden, dat een geschrift over ‘de brieven van Ignatius’ bij de echtheid van onzen brief in het spel wordt gebragt. Hunne bevreemding zal ophouden, als zij in aanmerking nemen én dat het uitwendig bewijs voor die echtheid in twee dier brieven geen' onbelangrijken steun geacht wordt te bezitten, én dat in het genoemde werk de echtheid dezer brieven opzettelijk behandeld wordt. Bovendien heeft Bunsen zoowel de gesteldheid van deń Kanon, als van de Christelijke leer en de inrigting der kerk, tijdens het leven van Ignatius, in het licht zijner brieven getracht na te sporen, hetgeen alles van groot belang is te achten ter beslissing der vraag, of de theorie der Tubingsche school, op wier resultaten hij tevens zijne aandacht vestigde, geldig kon geacht worden of niet, iets, waarvan voor de echtheid van onzen brief zoo veel afhangt. Tot het ontstaan der ‘Sendschreiben’ van dezen gelukkigen beoefenaar der klassieke en gewijde oudheid, gaf aanleiding de ontdekking eener nieuwe recensie der brieven van Ignatius in een Syrisch handschrift, door den Engelschen geleerde Cureton. Vroeger hadden zich reeds twee recensiën opgedaan, boven en behalve nog andere brieven, die voormaals op naam van Ignatius verdicht zijn. Deze beide recensiën bestonden uit een *zevental* brieven, door de ééne in een' langeren, door de andere in een' korteren tekst gegeven. De nieuwe recensie bestaat slechts uit *drie* brieven, die ook wel in het zevental, maar in eenen anderen en korteren vorm voorkomen. In die kortere recensie ontbreekt onder anderen ook dat Hoofdstuk, waarin men een hoofdbewijs, niet slechts voor de echtheid van onzen brief (de leeftijd van Ignatius toch reikt in den Apostolischen leeftijd), maar ook voor zijne bestemming naar Efeze gezocht heeft. Het is Hoofdst. XII van *den brief aan de Efeziërs*, waarin zelfs nog door Stier (S. 8) op de woorden *ὅς* (*παῦλος*) *ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ μνημονεύει ὑμῶν* als eene *bepaalde* en *zekere* aanduiding van onzen brief gewezen wordt. Daargelaten nu

of deze woorden, ingeval zij werkelijk door Ignatius geschreven waren, voor zulk eene *bepaalde* aanduiding zouden te houden zijn, wat laatstelijk almede door Bleek[1], Hefele[2] en Rinck[3], door den eerste meer zijdelings, door de beide anderen meer regstreeks beweerd, doch door Bunsen (S. 40) en Wieseler[4] ontkend is, - vóór men haar, gelijk Stier en Rinck, als *zeker* beschouwt, mag men wel eerst de, door hen veronachtzaamde, les van Bleek[5] volgen, en onderzoeken, of misschien niet de nieuwe, deze woorden missende, recensie de echte zij. Het is waar, Baur heeft de bewijzen, waarmede Bunsen voor die echtheid krachtig is opgetreden, in zijn 'Streitschrift gegen Herrn Bunsen'[6], onlangs trachten te ontzenuwen; maar Rinck en Stier hadden bij hun schrijven daarvan nog geene kennis, en zouden, ook als zij met Baur instemden, het bewijs moeten laten glippen, daar hij de onechtheid van geheel het zevental even als vroeger is blijven beweren. - De andere plaatsen, waar men verondersteld heeft dat Ignatius uitdrukkingen uit onzen brief in zijn schrijven had ingevlochten (zie twee daarvan in mijne Verhandeling, bl. 30, 31) komen ook in het drietal (de brieven aan Polycarpus, aan de Romeinen en aan de Efeziërs) voor, weshalve wij door deze nieuwe ontdekking bij ons regt om ons daarop voor het uitwendig bewijs te beroepen gehandhaafd worden. Bunsen schrijft zelfs (S. 174): 'dass der Brief des Ignatius an Polykarp, von der Zuschrift an, *voll sei von Rückweisungen auf den paulinischen Epheserbrief*.' En verder: 'Die ganze Zuschrift des ignatianischen Briefes an dieselbe Gemeinde von Ephesus ist mit Anspielungen aus jenem apostolischen Schreiben angefüllt, oder vielmehr

1 Beitr. zur Einl. u. Ausl. der heil. Schr., I. Berl. 1846, S. 89, vg. 258.
2 Patr. App. opera, ed. 3a, Tub. 1847, p. 167 n. 4.
3 L.l. p. 3.
4 'Chronol. d. apost. Zeitalt.' S. 437 in n.
5 A.a.O.S. 224, 258.
6 'Die ignatianischen Briefe und ihr neuester Kritiker.' Tüb. 1848. Hij schijnt van de niet zeer kritische grondstelling uit te gaan: is één der brieven onecht, dan zijn zij het alle: 'Ich will' (zoo eindigt hij zijn voorberigt) 'im Interesse einer, *die Einheit und Integrität des Zusammengehörigen wahrenden*, Kritik, mein protestirendes Votum gegen eine Theilung hiemit abgegeben haben.'

überladen.' Of nu deze 'Rückweisungen' en 'Anspielungen' in zulk eene mate aldaar gevonden worden, willen wij thans evenmin onderzoeken, als wij uitspraak begeren te doen over het al of niet geldige van Bunsen's stelling, dat wij in het drietal de eigenlijk echte en eenig zuivere recensie der brieven van dezen Apostolischen vader bezitten. Maar al vereischt ook het laatste, na alles, wat én door onzen schrijver, én door Cureton den ontdekker zelven, om van geene anderen te spreken, ten voordeele, en door Baur en Hefele in Duitschland, door Rud. Christopher Wordsworth in Engeland ten nadeele er van gezegd is, nog eene vernieuwde naauwkeurige toetsing, wij kunnen het uitwendig bewijs vóor de echtheid van onzen brief uit Ignatius toch thans reeds met te meer vrijmoedigheid doen gelden, daar het in die beide recensiën voorkomt, welke alleen nog maar echt kunnen zijn, en het derhalve daarvoor onverschillig is te achten, aan welke de overwinning moet worden toegekend.

Op grond der invlechting van plaatsen uit onzen brief in twee der brieven van Ignatius, bestrijdt Bunsen, nadat hij de echtheid der laatsten uitvoerig heeft trachten te staven, de meening van de Wette en Baur beide omtrent den oorsprong des eersten. Met die echtheid, welke ook wij ons niet laten ontnemen, acht hij het eerst en meest de meening van de Wette in strijd: want daarbij zou onze brief slechts weinige jaren vóór den dood van Ignatius geschreven zijn. Eene eenvoudige, maar niet onbelangrijke opmerking! In de constructie van Baur wordt, gelijk van zelf spreekt, deze misstand ontweken; maar om haar te doen gelden, moet men over eene menigte 'bezwaren en onmogelijkheden,' waardoor zij gedrukt wordt, heenstappen, en dan '*lässt sich der Roman ganz wahrscheinlich machen*' (S. 175). Het ontbreekt, zegt hij verder, bij de Wette ook aan een bepaald doel, waarmede de brief zou verdicht zijn: dit is in strijd met den geest der oudheid. En daar nu de brief zich met den toestand der kerk op het laatst van Paulus' leven laat overeenbrengen, en niets bevat, wat slechts uit het tijdperk van het jaar 70 tot 100 onzer jaartelling te verklaren is, vindt Bunsen in eene betwijfeling zijner echt-

heid, waarbij men geen praktisch doel, waarmede hij zou vervaardigd zijn, weet op te geven, ‘mehr eine Abschwächung als eine Verstärkung des Urtheiles, mehr eine Verdunklung als eine grössere Erleuchtung des kritischen Gefühles’ (S. 176).

En hiermede ben ik genaderd tot den vierde der aan het hoofd dezer afdeeling genoemde geleerden, tot D^{r}. Doedes. Hetgeen ik te zijnen aanzien heb aan te merken, betreft een vraagstuk, dat onlangs door Wieseler behandeld is, en zoo zal ik dan later van zelven ook tot dezen komen. Dat vraagstuk, de *bestemming* van onzen brief, heb ik bij mijne beoordeeling van Harting's en Rinck's Verhandelingen nog niet ter sprake gebragt, deze schrijvers zullen daarbij dus almede voor ons moeten optreden, terwijl wij evenzoo nogmaals tot Stier en Bunsen zullen wederkeeren. Was ik tot nu toe onwillekeurig genoodzaakt, nu en dan van mij zelven te spreken, ik zie mij thans gedrongen nog verder te gaan, en mij zelven eene plaats onder de genoemde schrijvers te laten innemen.

In het vermelde gedeelte der ‘Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie’, heeft D^{r}. Doedes eene tamelijk uitvoerige beoordeeling gegeven van onzen gezamenlijken, door het Haagsche Genootschap uitgegevenen, arbeid betreffende den brief aan de Efeziërs. Die beoordeeling bevat *lof* en *tegenspraak*. Wat den eersten betreft zal voorzeker de Heer Harting zich, evenmin als ik, verongelijkt achten. De Heer Doedes ‘dankt ons voor hetgeen wij hem hebben geleerd en helderder dan vroeger doen inzien en begrijpen’ (bl. 802). ‘Hij zou niet weten wat na al het door ons, inzonderheid tegen de Wette en de Tubingers aangevoerde, nog ter bestrijding van de verdedigers der onechtheid des Efezerbriefs belangrijks zou kunnen gezegd worden’ (bl. 801, enz.). ‘Dat de geest en het karakter van den brief echt paulinisch zijn, acht hij door ons evident bewezen’ (bl. 826). Hij acht ‘onze Verhandelingen den gouden eereprijs overwaardig’, en dat, terwijl hij ‘de bekrooning’ reeds eene ‘hooge eer’ noemt (bl. 802). Ik voor mij heb geenszins op zulk eenen lof gerekend, en

kan het denkbeeld niet weêrhouden, dat hij veel te hoog is opgevoerd; maar in allen gevalle ben ik het geheel met D^{r}. Doedes oneens, als hij zegt, dat ‘wij zijnen lof niet noodig hebben.’

Tegen dien lof staat echter *tegenspraak* over. Maar deze betreft slechts één enkel vraagstuk. Dat vraagstuk is bovendien, gelijk ons weldra blijken zal, en ook door den Heer Harting (bl. 69) is opgemerkt, bij het onderzoek naar de *echtheid* van den brief van ondergeschikt aanbelang. De echtheid staat of valt er niet mede. Het is een punt, waaromtrent al de verhandelaars, ja, honderde geleerden min of meer uitéénloopen, dat, naar het oordeel van D^{r}. Doedes, nog door niemand bevredigend is opgelost, ja, dat hij zelf niet oplossen kan. Immers hij eindigt met den wensch, dat ‘zijne bescheidene bedenkingen ons mogen opwekken, om nog eens op de *bestemming van den brief* terug te komen, en er zoo toe mede te werken, dat deze *moeijelijke* quaestie door Hollandsche Theologen werd uitgemaakt.’ Geen wonder dan, dat hij van zijne tegenspraak zegt: ‘Het geldt hier niet de aanwijzing van een groven misslag, maar eenvoudig de toetsing van een oordeel, waartoe zij’ (de Heer Harting en ik) ‘na zorgvuldig onderzoek zijn gekomen’ (bl. 802). Hij wil, dat wij haar slechts ‘beschouwen als een bewijs van zijn verlangen, om met ons de zaak, die wij reeds zoo veel tijd en moeite waardig keurden, tot een gewenscht einde te brengen’ (bl. 803).

Inderdaad, wie onzer zich door zulk eene tegenspraak nog gekrenkt gevoelde, zou verstandig gedaan hebben met zich aan geen onderwerp te wagen, welks bewerking misschien nooit geheel schootvrij zijn zal. *Mij* zou dit bovendien zeer kwalijk staan, niet slechts omdat D^{r}. Doedes ‘zijnen vriend Harting’ (bl. 822) evenzeer tegenspreekt als mij, die hem persoonlijk geheel onbekend ben, en er dus niet aan zijne onpartijdigheid valt te twijfelen; maar vooral omdat ik zelf voor twee jaren de vrijheid genomen heb, een bewijs, dat hij voor de echtheid der algemeene zendbrieven van Paulus uit hunne opschriften had afgeleid, in het openbaar en zonder de minste verontschuldiging voor niet geldig te verklaren. Zijne tegenspraak

betreft bovendien een punt, waarop ik hem zelven in mijne Verhandeling heb tegengesproken: zij is dus in den grond niets anders dan verdediging van zijn, reeds door mij bestreden, gevoelen. Wie kaatst moet den bal verwachten, en mag blijde zijn, wanneer die niet harder wordt teruggeslagen, dan het hier door D^{r}. Doedes geschiedt. Daarom, al ontveins ik het ook niet, verwacht en gewenscht te hebben, dat door onzen beoordeelaar òf andere, naauwer met de *echtheid* in betrekking staande punten, òf althans meerdere zouden overwogen zijn, wil ik hem, met zijne onbewimpelde tegenspraak, gaarne welkom heeten, wat meer is, hem de verzekering geven, niet alleen, dat hij niet noodig heeft, ‘verschooning te vragen voor de onbarmhartige wijze’ (gelijk hij ze noemt), waarop hij tegen mij, gelijk tegen den Heer Harting, zou zijn te werk gegaan; dat hij zich niet bedrogen heeft in de meening, ‘dat ik tegenspraak zeer goed verdragen kan, waar die voorkomt uit de zucht om, wat wij waarheid willen genoemd hebben, op hechte fundamenten te gronden’ (bl. 827); maar zelfs dat ik mij door zijne tegenspraak vereerd achte, naardien hij voor de wederlegging van één enkel door mij behandeld punt, tijd en moeite genoeg heeft overgehad, om er niet minder dan 15 digt inéengedrukte bladzijden aan toe te wijden.

Heeft D^{r}. Doedes zelf het vraagstuk niet tot eene gewenschte oplossing kunnen brengen, en noodigt hij ons uit, ‘nogmaals op de moeijelijke quaestie terug te komen,’ het zal hem dan ook eer verheugen dan verwonderen, dat ik reeds aanstonds gereed ben aan zijne uitnoodiging te voldoen. En hij meene niet, dat dit in overijling geschiedt; want ik heb er, sinds mijne Verhandeling in het licht verschenen is, vooral naar aanleiding van het door Harting, Rinck en Wieseler geschrevene, dikwijls over nagedacht. Kan mijn resultaat hem ook nu nog niet bevredigen, dit geloof ik toch te kunnen zeggen, dat ik voor mij wanhoop ooit in staat te zijn om *meer* licht over de zaak te verspreiden, en waarom zou ik dan de eerste gelegenheid niet aangrijpen, om mijn ultimatum, hoe dan ook, mede te deelen? Misschien geeft mijne repliek hem weder aanleiding om iets in zijne voorstelling te veranderen, en kan zij zelfs oorzaak

worden, dat hij later met eene dupliek optreedt, die weder eenig meerder licht doet opgaan.

Tot mijn leedwezen moet ik beginnen met de verklaring, dat D^{r}. Doedes mij, wat de hoofdzaak betreft, niet begrepen heeft, mij eene meening heeft toegeschreven, waarvan ik even ver verwijderd ben, als hij zelf, waarom dan ook hetgeen tegen deze meening door hem is bijgebragt, geen doel getroffen heeft. De zaak is deze. Onze brief heeft ten opschrift: ‘aan de heiligen, die *te Efeze* zijn’ (*τοῖς ἁγίοις, τοῖς οὖσιν ἐν* Ἐ*φέφῳ*). Nu heeft men reeds sinds eeuwen het daarvoor gehouden, dat dit *opschrift* niet met den *inhoud* van den brief strookt. Wie de gemeente van Efeze en de betrekking, waarin Paulus tot haar gestaan heeft, kent, verwacht, dat hij, aan haar schrijvende, eene geheel andere taal voert. Hierin komen wel allen overeen. Het minste, wat men zeggen kan, is hetgeen de Heer Doedes zelf beweert, dat zulk een inhoud bij zulk een opschrift ‘bevreemdend’ is. Zeer velen gaan nogtans verder, en spreken van ‘onbestaanbaar.’ Dit doen onder anderen ook de bestrijders van de echtheid des briefs, in het bijzonder de Wette, en het is onder anderen ook op grond van die onbestaanbaarheid, dat deze geleerde den brief voor onecht verklaart. *Hij laat zich niet historisch begrijpen*, zegt hij. Hoe moet nu de verdediger der echtheid, of liever hij, die in allen gevalle van de echtheid des briefs overtuigd is, zich hier tegenover den bestrijder gedragen? Het komt mij voor, dat D^{r}. Doedes bij het antwoord op deze vraag reeds van mij verschilt. ‘De echtheid van den brief aan de Efeziërs te willen verdedigen,’ schrijft hij, ‘is onder anderen ook eene poging wagen, om een raadsel op te lossen. Dit raadsel is, hoe men den inhoud van den brief zal overeenbrengen met zijne bestemming volgens de traditie. Deze vraag dringt zich bij het onderzoek naar die echtheid zoo op den voorgrond, dat er geen rust voor de verdedigers der Paulinische afkomst van den Efeserbrief is te verwachten, zoo lang zij niet goed is beantwoord. Dat toch hiervan niet weinig afhangt bij het onderzoek naar zijnen schrijver, zullen wel niet velen ontkennen’ (bl. 799). Daargelaten de *petitio principii*, die in deze woorden

schuilt[1], en die ontweken wordt, wanneer wij voor de tweede zinsnede in de plaats stellen: ‘dit raadsel is, hoe men het bevreemdende tusschen inhoud en bestemming zal wegnemen’, wat Dr. Doedes ons gaarne vergunnen zal, omdat daarbij ruimte blijft voor al de verschillende gevoelens aangaande de bestemming, ook voor het zijne, - dit dan, zeg ik, daargelaten, wordt het door *mij* daarvoor gehouden, dat er wel degelijk ‘rust voor de verdedigers’ te vinden is, al wordt ook het raadsel niet volkomen opgelost. Dit blijkt b.v. daaruit, dat ik beweerd heb de echtheid van den brief te hebben *bewezen*[2], en nogtans had geschreven[3]: ‘den eigenlijken titel’ (de bestemming) ‘met zekerheid aan te wijzen is *onmogelijk*. Wij hebben hier een *onoplosbaar* raadsel voor ons.’ Nu schijnt de Heer Doedes dit mijn, van het zijne afwijkende, standpunt, niet goed te hebben opgemerkt, want hij gaat in zijne beoordeeling van hetgeen ik over de zaak geschreven heb uit van het denkbeeld, dat ook *ik* gemeend heb: het raadsel *moet* opgelost worden, ja, zelfs dat ik in den waan verkeere, van in mijne Verhandeling *eene voldoende oplossing*, niet slechts te hebben *willen* geven, maar zelfs *gegeven te hebben*. Immers hij schrijft: ‘De Heer Niermeyer’ *wil geen* raadsel, hij *wil* oplossing. Maar wij geven in bedenking, of hij geacht kan worden - *het raadsel opgelost te hebben* (bl. 805). Verder spreekt hij van ‘eene verklaring, door mij uitgedacht *tot oplossing van het raadsel*’, en schrijft: ‘Niermeyer zoekt naar eene *bestemming* van den brief, welke zijne echtheid genoegzaam waarborgt.’ Maar dat alles *kan* immers niet waar zijn, als ik uitgegaan ben van het denkbeeld, dat ‘den eigenlijken *titel* (d.i. de *bestemming*) aan te wijzen *onmogelijk* is,’ dat ‘wij hier *een onoplosbaar raadsel* voor ons

1 Namelijk, dat ‘de bestemming *volgens de traditie*’ moet vastgehouden worden, en het er alleen op aankomt den inhoud met die bestemming te rijmen, terwijl het integendeel de vraag, althans eerst de vraag is, of die bestemming volgens de traditie niet is te verwerpen. Ingeval deze vraag ontkennend is te beantwoorden, kan er eerst van het ‘overeenbrengen’, waarvan Dr. Doedes schrijft, sprake zijn.

2 Zie mijne Verhandeling, bl. 496.

3 T.a.p. bl. 157.

hebben'? *Kan* ik gezegd hebben: de zaak is *onoplosbaar*, en tevens: *zij wordt u door mij opgelost*? Onmogelijk, als het mij niet geheel en al ontbreekt aan hetgeen men gewoon is *gezond verstand* te noemen! Inderdaad, D^{r}. Doedes, dit onderscheid van standpunt voorbijziende, en mij op *zijn* standpunt denkende, moet bij het voortlezen wel gedurig gedacht hebben, dat het mij schemerde! En hoe was deze vergissing van zijne zijde nu mogelijk? Het misverstaan van één enkel woord in mijne Verhandeling schijnt er aanleiding toe gegeven te hebben. De §, waarin de zaak in geschil door mij wordt behandeld, heeft ten opschrift: 'Proeve eener oplossing, welke de echtheid genoegzaam waarborgt.' Nu heeft Dr. Doedes gemeend, dat ik bedoelde: *Proeve eener aanwijzing van de* BESTEMMIMG, *die de brief gehad heeft*, en ik meende er geheel iets anders mede, t.w. *proeve eener oplossing der* BEDENKINGEN, *door de bestrijders, naar aanleiding van den strijd tusschen inhoud en opschrift, tegen de echtheid ingebragt*. Dit blijkt onder anderen uit de opschriften der vier voorafgaande paragrafen; het eerste luidt: *bedenkingen tegen de echtheid*; het tweede: *onvoldoende oplossing der* BEDENKINGEN; het derde: *vervolg der onvoldoende oplossing*, hier liet ik het woord *bedenkingen* kortheidshalve weg, en evenzoo bij het vierde, dat wederom luidt: *vervolg der onvoldoende oplossing*; en nu volgt de besprokene § evenzoo: *proeve eener oplossing, welke de echtheid genoegzaam waarborgt*. Mijne voorgangers hebben gemeend, dat eene oplossing der bedenkingen slechts te vinden was in eene, den strijd wegnemende, bepaalde aanwijzing der bestemming: hunne pogingen tot die oplossing werden dus van zelve pogingen tot die bepaalde aanwijzing. Daardoor zal de Heer Doedes misschien misleid zijn, en gedacht hebben, dat ik bij mijne oplossing denzelfden weg insloeg. En nu, niet genoegzaam acht gevende op de woorden: *welke de echtheid genoegzaam waarborgt*, die, ingeval ik niet iets anders wilde, al zeer zonderling zouden zijn, en vooral op hetgeen ik in den aanvang der § geschreven heb, om te doen zien, dat ik een geheel anderen weg zou volgen, en meenende, dat ik niets minder zeide, dan: hier hebt gij nu eene *hypothese, eene gissing* van mij aangaande de bestemming, *daardoor wordt u het raadsel opgelost, de ware*

bestemming aangewezen, - kon hij niet anders dan tegen mij opstaan en schrijven: ‘wij geven in bedenking of hij’ (Niermeyer) ‘kan geacht worden *door eene* HYPOTHESE *het raadsel opgelost te hebben*.’ Alles wat hij dan ook verder tegen mij inbrengt komt neder op de stelling: eene *hypothese* is geen *bewijs*, of, zoo als hij het noemt: ‘*hypothesen baten niet, waar een historisch verschijnsel moet verklaard worden, omdat elke verklaring slechts schijnbaar is, zoodra men daartoe bouwt op eene veronderstelling, waarvoor men natuurlijk geen bewijs kan bijbrengen*.’ Daar ik nu met mijne hypothese geheel iets anders gewild heb dan een historisch verschijnsel *verklaren*, en nog nooit gemeend heb, dat de woorden *hypothese* en *bewijs* dezelfde beteekenis hebben, valt natuurlijk alles, wat hij daaromtrent tegen mij bijbrengt, in het water[1].

Indien ik nu echter eens ten onregte *oplossing van bedenkingen* en *verklaring van het historisch raadsel* voor uitdrukkingen van verschillende beteekenis had gehouden? Indien het eens waar was, wat Dr. Doedes zegt, dat hier (natuurlijk om de echtheid des briefs te staven, want daarom is het hier te doen) ‘een historisch verschijnsel *moet* verklaard worden’? In dit geval moest mijn beoordeelaar hebben aangewezen, dat ik door te *onderscheiden* gedwaald had; maar daar ik mij tot hetgeen hij opnoemt niet had verbonden, mogt hij ook *dan* hetgeen ik leverde nog niet eens aan de eischen van zulk eene *verklaring* toetsen. Maar als mijne lezers en zelfs als Dr. Doedes mij maar regt begrijpen, ben ik niet bevreesd, dat zij mijne meening aangaande dat *onderscheid* zullen afkeuren. Wat was mijne taak bij het schrijven der Verhandeling? Het vraagstuk aangaande de *lezers* uit te maken? Zoo ja, ik had de pen laten liggen. Neen, ik gevoelde al spoedig, dat de vraag naar de echtheid zeer goed en beslissend beant-

1 Hier heeft dus van de zijde van Dr. Doedes te mijnen aanzien, iets dergelijks plaats, als hetgeen in ditzelfde stuk der *Jaarboeken* Dr. Prins in hem berispt, dat hij het voorstelde (*Jaarbb*. VI. bl. 344) alsof de laatste, en wie eenstemmig met hen denken, bij 1 Petr. III: 19, 20, den Apostel niet van *Chrïstus*, maar van *Noach* als subject, waaraan bij het *prediken* (*ἐκήρυξεν*) moet gedacht worden, laten spreken: bij zulk eene voorstelling ontstaat er natuurlijk strijd tusschen de woorden van Petrus en hunne opvatting (die ook de mijne is), en kon Doedes schrijven: ‘En Petrus zegt toch van *Christius*: *ἐκήρυξεν*.’ Maar die voorstelling is *misverstand*.

woord kon worden, zonder dat. ‘De vraag aangaande de bestemming, hangt’ wel, gelijk ik (bl. 21 en v.) schreef, ‘met het onderzoek van de echtheid zamen’, zij blijft altijd wel één der momenten in het onderzoek, maar de zaak is niet van dien aard, dat er aan geene handhaving der echtheid te denken is, zonder dat zij ten volle bevredigend is beantwoord. Ik mogt dit te eerder als zeker aanmerken, daar de Wette zelf, in zijne jongste bestrijding, dat punt en de bedenkingen, daaruit ontleend, slechts van ondergeschikt aanbelang had geacht. Immers hij schreef: ‘Hierbei’ (den Widerspruche zwischen der Zuschrift und dem Inhalte) ‘müsste man als bei einem geschichtlichen Räthsel stehen bleiben, wenn der Brief jenes ächte Gepräge paulinischen Geistes trüge, welches man ihm allgemein zuschreibt’[1]. Het hier bedoelde ‘ächte Gepräge’ meende ik toch duidelijk te zullen kunnen aanwijzen. En zelfs de Heer Doedes schijnt er aan het *slot* zijner beoordeeling op gelijke wijze over te denken: hij wil toch, dat het onderzoek naar de echtheid zóó wordt ingerigt, dat het *eerst* blijke, ‘dat Paulus *in allen gevalle* de schrijver is’, en men ‘*vervolgens* (natuurlijk als een opus supererogationis) “onderzoeke voor wien” (l. wie) “hij zelf den brief heeft bestemd” (bl. 826)[2]. Hij “weet niet, wat na al het door ons” (Harting en mij), “inzonderheid tegen de Wette en de Tubingers aangevoerde, nog ter bestrijding van de verdedigers der onechtheid des briefs belangrijks zou kunnen gezegd worden”. Ofschoon hij onze oplossing van het raadsel voor mislukt verklaart, acht hij het toch “*evident* door ons bewezen”, dat Paulus in allen gevalle de schrijver is.’ Het moge nu niet regt te vatten zijn, hoe met

1 ‘Kurze Erklär. der Brr. an die Kol. 1843’ S. 79. In de 2te Aufl. (1847) S. 88, heeft hij zich nog zachter uitgedrukt dan in de 1ste, waar hij sprak van ‘die Unmöglichkeit diesem Briefe eine geschichtliche Stellung anzuweisen’, terwijl hij deze woorden in de 2te Aufl. heeft achterwege gelaten.

2 De Heer Doedes zou voorzeker het onderzoek *niet* alzoo inrigten, als hij beproefde zijne *theorie* in *praktijk* te brengen. Ik kan hier bij ondervinding spreken. Ook *ik* had in den beginne hetzelfde plan ontworpen. Daar ik echter herhaaldelijk op hetgeen er later volgen zou moest anticiperen, en dit mijne beschouwingen en bewijzen van duidelijkheid en kracht beroofde, heb ik mijn plan moeten veranderen en den weg inslaan, die door al de verdedigers ingeslagen is.

zulk eene stelling zijn beweren aan den aanvang zijner beoordeeling is overeen te brengen: ‘De vraag’ (hoe het bekende raadsel te verklaren is) ‘dringt zich bij het onderzoek naar de echtheid *zoo op den voorgrond*, dat er *geen rust* voor de verdedigers der Paulinische afkomst is te verwachten, *zoo lang zij niet goed is beantwoord*. Dat toch hiervan *niet weinig afhangt* bij het onderzoek naar zijnen schrijver, zullen wel niet velen ontkennen’, - wij moeten hem bij deze inconsequentie ons eerder voorstellen, gelijk hij zich *aan het einde*, dan gelijk hij zich *in den beginne* vertoont: Hij zal óf onder het voortschrijven tot helderder inzigt gekomen zijn, óf door de zucht, om het in het oog te doen vallen, dat hij zijne beoordeeling van Verhandelingen over de *echtheid* van den brief niet toewijdde aan het behandelen van punten, waarbij de *echtheid* in den grond der zaak geen zoo overwegend belang heeft, zich eerst onwillekeurig wat te sterk hebben uitgedrukt. - Zoo meende ik dan volle regt te hebben de woorden te schrijven, waarop Dr. Doedes (bl. 814) ‘bijzonderen nadruk legt’: ‘Als wij hier zelfs geen enkelen lichtstraal konden doen opgaan, zou het bezwaar tegen den titel op zich zelf nog geene reden zijn, om den staf te breken over de echtheid des briefs’ (Verh. bl. 135). Weinige verdedigers hebben nogtans gemeend, dat het zoo ongunstig met de zaak geschapen stond, en er, gelijk b.v. Meyer en Doedes verklaren, tot nog toe niets overschoot, dan in een *non liquet* te berusten. De meesten hebben beproefd eene *bepaalde*, met den inhoud van den brief strookende, bestemming aan te wijzen of waarschijnlijk te maken. Niets echter wat van dien aard is bijgebragt, heeft algemeene toestemming kunnen vinden. De Heer Harting heeft mede die baan betreden, en ook hij heeft reeds tegenspraak gevonden, van Dr. Doedes namelijk, terwijl hem straks ook de mijne wacht. Ik geloof *nog* het van den beginne af aan goed te hebben ingezien, dat het moeite en tijd verloren is, dien weg in te slaan. Ik besloot daarom bij een nieuw onderzoek naar eene bepaalde bestemming geen heil te zoeken, maar iets anders te beproeven, namelijk: *het bezwaar tegen de echtheid, op de combinatie der twee faktoren*, inhoud *en* titel, *gegrond* (als ik het eens aldus mag uitdrukken) *te neutraliseren* of *onschadelijk te maken*, met

andere woorden: *terwijl ik mijn onvermogen, om het raadsel te verklaren, erkende, het bewijs te leveren, dat de bestrijder het gezegde bezwaar niet als wapen ter bestrijding gebruiken kan, en, zoo hij het gebruikt, het veeleer zijne stelling aangaande de onechtheid van den brief treft, dan de onze aangaande de echtheid*. Dit bewijs nu heb ik trachten te leveren door het betoog, '*dat het veel minder bezwaar inheeft, de echtheid dan de onechtheid, ten aanzien van het onderhavige punt, aan 'te nemen*' (bl. 135). En om mij te verzekeren, dat men mij niet verkeerd verstond, en er voor gevrijwaard te zijn, dat men mij te laste legde, door eene hypothese de bestemming te hebben willen aanwijzen, verzocht ik mijne beoordeelaars ten overvloede nog in eene Aanteekening (t.a.p.), niet uit het oog te verliezen, *wat* ik hier op mij nam; waarbij ik nogmaals van *bezwaren* sprak, aan mijne hypothese verbonden, waarbij ik haar *gebrekkig* noemde, en verzocht, dat men 'slechts daarnaar onderzoek zou doen, *of ik de echtheid waarschijnlijk had gemaakt boven de onechtheid*.' Ik wilde dus alleen een wapen stomp en onbruikbaar maken. Als ik toch, in weêrwil van mijn onvermogen, om de vraag in geschil bevredigend te beantwoorden, bewijzen kan, dat mijn gevoelen veel waarschijnlijker is dan dat van mijnen tegenstander, noodzaak ik hem immers, zoo hij mij nog bestrijden wil, dit te doen op een ander gebied? Ik construeerde daartoe nu, op grond van eene reeks van data uit vroegeren en lateren tijd, eene nieuwe bestemming voor den brief, die niet in strijd was met zijnen inhoud, en vroeg nu, dat men mij zou toegeven, dat zij *mogelijk* was, dat zij zoo *kan* geweest zijn, waarna ik het bewijs leverde, dat het *onmogelijk*, althans *veel minder mogelijk* was, dat de brief met *ἐν Ἐφέσῳ* aan het hoofd was verdicht. Werd mij dit toegegeven, dan had ik mijn doel bereikt, want de schaal sloeg over aan mijne zijde. Dr. Doedes geeft mij het eerste inderdaad toe. 'Te Lebedos *kan* eene gemeente bestaan hebben, waarvoor onze brief aan de Efeziërs bestemd *kan* geweest zijn,' schrijft hij, mijne hypothese kortelijk opgevende[1],

1 De lezer begrijpt, dat de geheele zaak eigenlijk maar daarop nederkomt, of het al of niet *zeher* is, dat Efeze bestemmingsplaats geweest zij. Als dat niet *zeker* is, *kan* de bestrijder geen bezwaar uit den titel ontleenen, omdat het zeer wel het geval *han* geweest zijn, dat de oorspronkelijke bestemmingsplaats geen strijd met den inhoud daarstelde. Overigens koos ik maar eene kl. Aziatische stad, om slechts een' anderen naam te hebben dan Efese, die mij dus = x was. Ik koos *Lebedos*, omdat ik niet wist, waarom de brief *niet* aan deze gemeente zou hebben geschreven kunnen zijn.

en daarop laat hij volgen (bl. 806): '*Dit is zeker* ZEER WEL MOGELIJK.' Als ik nu maar zijne toestemming heb voor mijnen tweeden term, dat de verdichting van den brief met *ἐν Ἐφέσῳ* aan het hoofd *onmogelijk*, of althans *naauwelijks* en *veel minder mogelijk* is te achten, erkent hij mijn bewijs, dat onze brief, ten aanzien van zijnen titel, geen gevaar kan loopen van den bestrijder. En die toestemming had ik reeds vóór mijne Verhandeling gedrukt was; want reeds in 1845 had hij in de *Jaarboeken voor Wetensch. Theol.* (II, bl. 364 en v.) geschreven: 'Denken wij ons den brief onecht, o onnadenkend verdichter, wist gij niet, dat Paulus zoo langen tijd te Efeze had vertoefd? Waarom niet met een enkel woord daarvan gesproken? Dat zou den brief meer schijn van echtheid hebben gegeven.' Dezelfde grond is ook door mij bijgebragt; alleen heb ik er wat meer op gedrukt, t.w.: de verdichting van eenen brief op naam van Paulus *aan de Efeziërs* moest (wilt gij geene onnatuurlijke, ongerijmde stelling aannemen) uitgaan van het denkbeeld, dat Paulus in deze stad geleerd en gewoond had, en in dit geval kon de verdichter hem niet aan *onbekenden* laten schrijven. Bovendien *moest* een verdichter, die met Paulus zoo in succo et sanguine bekend was, als dat bij hem, door wien onze brief zou geschreven zijn, blijkens den inhoud, te veronderstellen is, ook van zijne betrekking tot de Efeziërs weten, terwijl de middelen, die hem ten dienste stonden (de brieven van Paulus in het algemeen: dit werd ook door de Wette stilzwijgend toegestemd), het in allen gevalle onmogelijk maakten, dat hij van dergelijke, voor de hand liggende, historische bijzonderheden uit het leven des Apostels geene kennis zou gedragen hebben. Bovendien ligt de toestemming van Dr. Doedes opgesloten in hetgeen hij (bl. 801) schrijft: dat wij (Harting en ik) 'er teregt opmerkzaam op maken, dat de bezwaren, die de onechtheid drukken, *grooter* zijn dan die tegen de echtheid des Efezerbriefs ingebragt worden.' *Ik* toch doe dit juist ter gezegde plaatse.

Het is dus *misverstand*, wat de tegenspraak van den Heer Doedes veroorzaakt heeft. Ik ben het met hem eens, met eene hypothese verklaart men geen historisch verschijnsel, en toch blijf ik in mijn regt. Hij zal nu niet meer ‘stellig ontkennen, dat hij jegens mij onregtvaardig was’ (bl. 808), hoewel ik gaarne geloof ‘dat dit waarlijk zijne bedoeling niet was.’ Alleen volgt er misschien uit, dat hij de verschillende deelen mijner bewijsvoering niet behoorlijk met elkander in zamenhang beschouwd heeft. Ik hoop dan nu ook, dat hij het onregtvaardige zal inzien van zijne beschuldiging, iets later (bl. 809, 810) tegen mij ingebragt, t.w., dat ik bij de behandeling van het geschilpunt aan mijne eigene, vroeger openlijk verkondigde, beginselen ongetrouw ben geworden. Ik heb, namelijk, in mijn opstel, waarin ik zijn bewijs, uit de opschriften der algemeene Zendbrieven van Paulus voor hunne echtheid bijgebragt, bestreed (*Jaarb*. V. bl. 90), gezegd: ‘wij moeten toezien, dat onze bewijzen voor de echtheid der bijbelboeken zelve den toets der kritiek kunnen doorstaan’, en dat ‘de *mogelijkheid* geen grond kon zijn voor zijne stelling, omdat er andere mogelijkheden tegenover stonden’. De zaak verandert immers geheel van gedaante, nu ik geen bewijs voor eene bepaalde bestemming heb willen leveren: een *bewijs*, dat niet bestaat, kan niet voor den toets der kritiek bezwijken. En wat de *mogelijkheid* betreft, ja, bij het geval, dat *hem* gold, stonden er andere *gelijke mogelijkheden* tegenover, maar tegen de mijne stond eene *onmogelijkheid* over, althans *iets wat veel minder mogelijk* was, en wie zou ontkennen, dat er zoo doende wel degelijk een grond was voor *mijne* stelling, als men haar maar zuiver wedergeeft, namelijk, dat het eerste (de *mogelijkheid*) minder bezwaar tegen zich heeft dan het tweede (het *onmogelijke*)? Men behoeft immers maar in geringe mate den geest des onderscheids te bezitten, om in te zien, dat de zaak van Dr. Doedes en van mij hemelsbreed van elkander verschillen, en dus die woorden al zeer te onpas zijn bijgebragt[1]?

1 De wijze, waarop de boven vermelde plaatsen uit mijn genoemd opstel door Dr. Doedes worden bijgebragt, heeft een eenigzins onaangenamen indruk, niet slechts op mij, maar ook op anderen gemaakt. De waarheden, in die plaatsen uitgedrukt, zijn van dien aard, dat eene aanhaling zoo in het breede van hetgeen ik zelf daaromtrent geschreven heb, *alleen om mij te overtuigen*, wel niet noodig kon geacht worden. Ik meen dus in die aanhaling een uitvloeisel te ontdekken van zeker gekrenkt gevoel, dat mijne vroegere tegenspraak bij mijnen beoordeelaar moet verwekt hebben. Dit doet mij leed, daar ik mij bewust ben, wel rond voor mijn gevoelen uitgekomen te zijn, maar niets geschreven te hebben, wat hem, die de waarheid boven alles lief heeft, grieven kan. Misschien echter bedrieg ik mij, en is het aanhalen en uitschrijven dier plaatsen alleen eene welgemeende waarschuwing van Dr. Doedes (over wiens gezindheid jegens mij ik anders ook geene reden heb tot klagen), dat ik niet ongetrouw worde aan mijne vroegere beginselen, die ook hij zegt te huldigen. Maar hij duide het mij dan ook niet ten kwade, al is het gebleken, dat mij zijne waarschuwing hier niet noodig was, dat ik hem even welmeenend opmerkzaam make op zekere bewijsvoering in een zijner vroegere opstellen, waaruit blijkt, dat ook hij er voor behoort te waken, om aan ‘die beginselen’, ‘die taktiek’, die hij zegt ‘goed te keuren’, niet ongetrouw te worden. In zijn opstel over den *schrijver van het tweede Evangelie*, b.v., lost hij zekere bedenking tegen zijn gevoelen omtrent den schrijverop(*Jaarb.* II. bl. 38-40), die hij besluit met deze vraag, waaruit wel te zien is, dat hij de zaak boven allen twijfel verheven achtte: ‘*Moet niet* Markus, de Evangelist, de zoon van Petrus, een ander zijn dan Johannes Markus, de *συνεργός* van Paulus te Rome?’ Hoe is nu hier de *bewijsvoering* geweest? De bedoelde bedenking is deze: Silvanus, eerst een reisgenoot van Paulus, vinden wij later wel bij Petrus (1 Petr. V: 12), zoo kan dan ook Johannes Markus zich later wel bij Petrus gevoegd hebben, en dus dezelfde zijn als de Markus, die 1 Petr. V: 13 vermeld wordt. Wat Dr. Doedes daartegen inbrengt komt hoofdzakelijk hierop neder:

1°. *De Silvanus bij Paulus* (b.v. 2 Kor. I: 19) *is geen ander dan dien wij bij Petrus aantreffen*.
‘Hieraan twijfelen wij niet,’ zegt D., ‘omdat geen enkele historische zwarigheid zich tegen de identiteit dezer personen verheft’: derhalve wat *mogelijk*, waar niets tegen is, dat behoeft niet *betwijfeld* te worden; de grond is hier, dunkt mij, tamelijk los.

2°. *Dat echter Markus dezelfde zijn zou, heeft bezwaren in*.
Dit wordt dan aldus aangetoond:

a. *Paulus maakt in zijne latere brieven geen gewag van Silvanus*.

En zoo behoeft dan Dr. Doedes mij geene ‘verschooning te vragen, dat hij mijne fictieve gemeente’ (gelijk die van

b. *Deze ‘kan dus niet meer bij den Apostel geweest zijn.’*
Een argumentum e silentio; dus al weder uit eene *mogelijkheid*. Silvanus kan zeer goed bij het schrijven afwezig zijn geweest, of om andere redenen door Paulus niet genoemd zijn.

c. *Dat zwijgen des Apostels maakt het ‘ook zeer onwaarschijnlijk, dat zij* (Silv. en Paul.) *tot elkander verder in eenige betrekking gestaan hebben*.’
Het maakt het alleen *mogelijk*, Paulus kan hem met deze of gene zending belast hebben. Is het geene verkeerde vooronderstelling: om met iemand in eenige betrekking te staan, moet men zijn' naam vermelden?

d. ‘*Het is waarschijnlijk, dat* 1 Petr. *geschreven is tijdens* Paulus' *gevangenschap’, en dat wel ‘daar* Silvanus *omstreeks dien tijd niet meer onder de reisgenooten van* Paulus *voorkomt*.’
Dubbele *mogelijkheid*, namelijk: Silvanus *is* bij Petrus, en Petrus schrijft *toen* zijn' brief; de laatste mogelijkheid is geheel uit de lucht gegrepen.

e. ‘*Toen moet dus Silvanus zich in de streken van Pontus enz. een werkkring gekozen, van daar Petrus te Babylon bezocht, en weder de reis naar Kl. Azië ondernomen hebben, zich met den brief belastende, dien Petrus had gereed gemakt*.’
Wel te weten als de voorgaande mogelijkheden waar en bewezen waren.

f. ‘*Toen was Markus in het Oosten en had het voornemen niet Silvanus te volgen’ Hij ‘kan dus niet te gelijkertijd Paulus te Rome dienst bewezen hebben*.’
Maar ook hier moeten eerst gezegde mogelijkheden als waar bewezen worden.

Daarop volgt dan de slotsom:
MOET NIET *Markus een ander zijn dan Johannes Markus*?
Inderdaad, *als het eens waar was*, dat ik gemeend had, met eene hypothese het vraagstuk aangaande de bestemming van onzen brief te kunnen uitmaken, zou het nog de vraag zijn, wie op losser' grond gebouwd had, de Heer Doedes dáár, of ik híer. Ten slotte merk ik dan ook nog op, dat ik liefst aan Joh. Markus als schrijver van het 2de Evang. blijf denken, en het waarschijnlijkst vind, dat Petrus zijnen brief naar gemeenten, die tot den werkkring van Paulus behoorden, en waaraan Paulus ook nog terwijl hij in de gevangenis was bleef arbeiden, niet eerder dan na den dood van Paulus zal geschreven hebben, waarna het geenszins bevreemdend is, zoowel den ons bekenden Markus, als Silvanus, bij Petrus aan te treffen. Het geheele bewijs van Doedes steunt op de stelling, dat Petrus *vroeger* moet geschreven hebben, waar niets, niets voor, maar wel degelijk wat tegen is, namelijk, dat men van Petrus wel verwachten mag, dat hij niet op het fundament van een' ander' bouwde, zoo lang die andere nog leefde en zelf met bouwen bezig was.

Harting) ‘op eene eenigzins onbarmhartige wijze heeft uiteengejaagd’ (827). Daar viel geene gemeente uiteen te jagen, want er was er geene aangewezen. Ik wensch dan ook, dat men voortaan niet meer spreke van mijne ‘*Lebedus-Hypothese*’ (bl. 824). Wil men mij iets toeschrijven, dan zij het eene *afleidings-hypothese*, dat is eene hypothese, waardoor het bezwaar tegen den titel den bestrijder ontnomen en dus - *afgeleid* wordt.

Ik heb tot nog toe van ééne gewigtige bijzonderheid in mijne voorstelling gezwegen. Ik kon dit, hoewel mijn beoordeelaar het daaromtrent met mij oneens is, want wat ik in den grond slechts noodig had, zijne erkentenis van de *mogelijkheid*, dat de brief voor eene andere dan de Efezische Gemeente bestemd was, en het *meerdere bezwaar* aan de zijde der bestrijders, onthield hij mij niet. Ik heb, namelijk, beweerd, *dat de woorden ἐν Ἐφέσῳ in den titel onecht zijn*. Is dit zoo, dan

vooral valt natuurlijk het bezwaar tegen den titel geheel en al weg, dan toch wordt de term aangaande de *mogelijkheid*, dat de brief aan eene andere gemeente gerigt was, verhoogd tot *zekerheid*. Anders Dr. Doedes. Wat ik tot staving dier onechtheid heb bijgebragt, schijnt hem niet voldingend. Hij geeft mij de mogelijkheid dier onechtheid slechts toe. Maar evenzoo acht hij het *mogelijk*, dat *ἐν Ἐφέσῳ* echt is: hij beweert 'dat het zeer wel de eerste lezing *kan* geweest zijn' (bl. 818).

De Heer Harting, Rinck en Wieseler, om niet verder te gaan dan de genoemde geleerden[1], denken er op dezelfde wijze over. Ook Stier beschouwt *ἐν Ἐφέσῳ* als van Paulus' hand afkomstig, hoezeer hij aan den brief eene geheel andere bestemming toeschrijft dan zij. Bunsen staat aan de zijde van Stier, wat betreft de bestemming; over het oorspronkelijk opschrift laat hij zich echter niet uit. Bij deze afwijkingen van mijn gevoelen is het zeker niet ongepast, hier nog eens op de zaak terug te komen.

Wat is wel de hoofdoorzaak van het verschillend oordeel over de echtheid of onechtheid der woorden *ἐν Ἐφέσῳ*? Zij is onmiskenbaar gelegen in het verschillend oordeel over de betrekking, waarin de, in deze woorden uitgedrukte, *bestemming* van den brief staat tot zijnen *inhoud*. Ik had in mijne Verhandeling gezegd, dat de vooronderstelling, waarvan men, naar Dr. Doedes' beweren, bij het vinden van bezwaren tegen die bestemming zou zijn uitgegaan, niet juist[2] door hem was op-

1 Ik zou hier ook nog een' verdienstelijk' jeugdig' Vaderlandsch' Godgeleerde kunnen noemen, Dr. Tijssen, namelijk, die in zijne, mede van gemeenzaamheid met de kritiek des N.T. getuigende, Dissertatie *de Anthropologia Paulina*, Gron. 1847., ook voor de echtheid der recepta partij kiest. Hij schrijft p. 15. n. 5: 'Versionum atque codicum auctoritas satis tutam praestare videtur lectionem receptam: *ἐν Ἐφέσῳ*.' - Nu ik toch van dezen geleerde spreke, wil ik hier tevens opmerken, dat hij op pag. 224 sq. een woord ten voordeele van de echtheid des briefs invlecht tegen Baur en Köstlin.

2 Ik bedoelde: én slechts *gedeeltelijk* én dat nog eenigzins *verkeerd*. Wat dat *gedeeltelijke* betreft, zegt Doedes in zijne beoordeeling (bl. 804 en 805): 'het stond mij vrij op het voornaamste bezwaar het oog te vestigen.' Voorzeker, maar hij sprak zoo onbepaald van '*de vooronderstelling*, waarvan men was uitgegaan,' dat ik onmogelijk gissen kon, dat hij een gedeelte er van met opzet ongenoemd liet. Als men slechts een *gedeelte* bedoelt, moet men zich ook zoo uitdrukken, dat de lezer niet onwillekeurig aan het *geheel* denkt.

gegeven. Hoe hij zich echter daartegen in zijne beoordeeling nog verdedigen kan, is mij duister. Om het met korte, en daarom eenigzins andere, woorden te zeggen, *hij* construeerde de vooronderstelling aldus: *wie aan menschen, die hij gezien heeft, schrijft, moet het in zijne woorden laten doorstralen, dat hij zijne lezers persoonlijk kent*; door *mij* geschiedde het op deze wijze: *wie aan menschen, die hij gezien heeft, schrijft, kan niet zóó aan hen schrijven, dat men er uit moet opmaken, dat hij hen nimmer gezien heeft*. Men bemerkt het: Dr. Doedes (en even zoo Harting, Rinck en Wieseler) dacht slechts aan '*algemeenheid* van den inhoud,' gelijk hij het zelf uitdrukte[1], die hij wel '*bevreemdend*' noemde, maar waaruit men niet mogt afleiden, dat Paulus zóó niet aan de Efeziërs had *kunnen* schrijven. En ware zijne praemisse hier goed, dan zou zijn beweren onberispelijk zijn. Maar de Wette, gelijk ik reeds te kennen gaf, en eene menigte andere schriftverklaarders, aan wier zijde ook ik mij schare, denken niet alleen aan *algemeenheid*, maar ook en vooral aan dadelijken *strijd* van den inhoud met de *bestemming*, of, wat hetzelfde is, met de betrekking van Paulus tot de, in het opschrift aangeduide, gemeente. Nu behoeft men immers volstrekt niet uit te gaan van de, door Dr. Doedes opgegevene, vooronderstelling, om bezwaren te vinden? Ik voor mij ga er niet van uit: ik geloof zeer wel, dat men aan bekenden in algemeene bewoordingen schrijven *kan*, en toch zie ik botsing van inhoud en bestemming. Ik wenschte wel, dat Dr. Doedes die tweeërlei, hemelsbreed verschillende, vooronderstellingen niet met elkander verward of het verschil ontkend had, het zou op zijne beoordeeling hier en daar belangrijken invloed hebben uitgeoefend. Inderdaad, niets is zekerder, dan dat Dr. Doedes de veronderstelling niet juist heeft opgegeven. - Maar gaan wij nu verder. Het spreekt wel van zelf, dat men bij het raadplegen van varianten, bij het vinden van bepaalde berigten uit de oudheid omtrent den titel, eenigzins anders te werk gaat, naarmate men van het eerste denkbeeld (de inhoud is slechts *algemeen*) of van het laatste (daar is *strijd* tusschen titel en inhoud) uitgaat.

1 *Jaarb.* II. bl. 346 en v.

Men zegge toch niet, dat dit denkbeeld op het werk der tekstkritiek geenen invloed moet uitoefenen: want men mag wel degelijk, bij het opsporen van den waren tekst, den zamenhang der rede, de meerdere of mindere harmonie der deelen van een geschrift raadplegen, gelijk dan ook Dr. Doedes, in zijn uitmuntend werk over dit onderwerp, ons voorhoudt[1]. Uitlegkunde en hoogere kritiek moeten der tekstkritiek de hand reiken. Wee haar, wanneer zij alleen wil staan, en de hulp harer zusters versmaadt; wanneer zij zoo *werktuigelijk* uitgeoefend wordt, als b.v. Lachmann bij het zoeken van zijnen tekst te werk ging[2]. Het is derhalve noodig, dat het nasporen van den echten tekst van Ef. I: 1 verbonden[3] worde met een naauwkeurig onderzoek, of de beweerde STRIJD *waar*, dan of hij *ingebeeld* is, en te meer, omdat zich ten aanzien der woorden *ἐν Ἐφ.* hoogst en buitengewoon opmerkelijke omstandigheden voordoen. Dit nu is onder anderen door Dr. Doedes geheel en al verzuimd. Hij 'wenschte het wel te brengen tot de kennis van het oorspronkelijk opschrift' (bl. 805), maar hij sloeg eenen gebrekkigen, eenzijdigen weg in. Daar hij echter in het denkbeeld verkeerde, dat er van geen *strijd* sprake kan zijn, was dit minder te verwonderen. Zoo kon hij dan ook schrijven: '*ἐν Ἐφ.* kan zeer wel de eerste lezing geweest zijn, indien men maar niet uitgaat van de vooronderstelling, waarover wij reeds vroeger hebben gesproken', d.i., indien men maar niet als zeker aanneemt, dat Paulus aan bekenden geen brief van *algemeenen* inhoud schrijven kon. Deze woorden verdienen zeer onze opmerking. Wij zien er uit, dat ter beantwoording der vraag: is *ἐν Ἐφ.* de echte lezing? naar Dr. Doedes, ook de *inhoud* in aanmerking komt, en dat, als hij

1 *Verh. over de Tekstkrit.* Werken van Teyl. Genootsch. Dl. XXXIV. 1844. bl. 291.

2 Men versta mij wel! Lachmann *moest* dit, om den tekst te geven, dien hij ons wilde voorleggen, hij moest zelfs blijkbare verkeerdheden en schrijf, fouten opnemen.

3 Vg. Doedes, *Tekstkritiek*, bl. 295-298, al kunnen wij niet geheel en al toegeven, wat aldaar en onder anderen bl. 298 beweerd wordt, dat onder den kritischen voorraad de echte bestanddeelen altijd aanwezig zijn; zóó uitsluitend zouden wij zijne stelling niet durven overnemen, dat de oorspronkelijke tekst is weder te vinden.

overtuigd was van den door sommigen beweerden *strijd*, hij er, om zich gelijk te blijven, voor zou moeten in de plaats zetten: *ἐν Ἐφ. kan niet zeer wel de eerste lezing geweest zijn*. Daar het hem echter niet onbekend was, dat sommige dien *strijd* volhouden, heeft hij toch niet billijk gehandeld, met daarnaar geen onderzoek te doen, en aan het slot er zich af te maken met te schrijven: ‘Gelukt het niet, inhoud en bestemming volkomen overeen te brengen, onmogelijk is het toch niet, de bedenkingen krachteloos te maken’, en zich te beroepen op hetgeen Harting en Rinck tot dat einde hebben geleverd. Bij hen wordt op de aangehaalde plaatsen niets gevonden, hetgeen in de hoofdzaak niet reeds door anderen was bijgebragt: het moet dus niet overtuigend voor mij en voor eene geheele reeks zelfs van voorname schriftverklaarders zijn. Hij had zich dus, mijns inziens, bepaald moeten inlaten met het onderzoek, of de kracht dier krachteloosmaking al of niet te regt door de laatstgenoemden wordt ontkend.

Daar *is* tusschen opschrift en inhoud *strijd*: deze mijne vroegere stelling kan ik, zonder mijne innigste overtuiging te verloochenen, nog niet laten varen, hoezeer het mij leed doet, dat er te dezen aanzien tusschen den Heer Harting en mij, die anders in zoo vele opzigten omtrent den brief overeenstemmen, verschil bestaat. Laat ons daarom hier nog eens bij de zaak stilstaan. Het zijn alleen Harting, Rinck (door welke beide wij hier Dr. Doedes vertegenwoordigd zien) en Wieseler, met wie wij thans te doen hebben. Stier toch staat hier veeleer aan mijne zijde. De eersten verdedigen de kerkelijke overlevering in zulk eenen zin, dat Paulus uitsluitend aan de Efezische gemeente moet geschreven hebben. De laatste staat de omloops-hypothese ongeveer onder denzelfden vorm als Harless voor (S. 9, 16), waarbij de brief *ἐν Ἐφ.* ontvangt, doch niet voor Efeze alleen, maar voor ettelijke gemeenten bestemd was; en daar Paulus (zoo redeneert hij ongeveer) dien ten gevolge noodwendig onbekenden onder zijne lezers veronderstellen moest, drukte hij zich zoo uit, dat, als hij zich alleen tot de Efeziërs had gerigt, er werkelijk van strijd tusschen inhoud en bestemming sprake kon zijn. Zijn gevoelen ligt in het woord, dat hij van Baumgarten-Crusius overneemt: ‘*Nur* an Ephese konnte der Apostel unmöglich

so schreiben' (I.S. 16). - Het is vooral het partikel *εἴγε* Ef. III: 2, IV: 21, waarop wij hier het oog hebben te vestigen, en ik doe het te eerder, daar ik bij het schrijven mijner Verhandeling, meenende dat de opvatting van dit *εἴγε*, in den zin mijner partij, reeds tot de geschiedenis behoorde, niet zoo zeer reden gegeven heb, waarom ik haar afkeur[1]. Paulus schrijft dan op beide plaatsen: *εἴγε ἠκούσατε*. Moet dit nu beteekenen, gelijk onze staten-overzetters en verreweg de meeste schriftverklaarders, zoowel van vroegeren, als lateren tijd, vertaald hebben: '*indien* gij *maar* gehoord hebt', of moet het luiden: '*indien* gij *toch* gehoord hebt'? Het eerste kan Paulus, als men de zaak, die hier zou gehoord zijn, in aanmerking neemt (zie de bedoelde plaatsen), *niet* aan eene hem persoonlijk bekende gemeente geschreven hebben, maar wel het laatste. Wat beteekent nu *εἴγε* wel bepaald? Sommigen zeggen: het eerste (*indien maar*), anderen: het laatste (*indien toch*), weder anderen: nu eens het eerste, dan het laatste[2]. De Grammatici en Lexicographi zijn er blijkbaar te los over heen geloopen, en omtrent de juiste beteekenis is men het zoo weinig eens, dat b.v. Harting en Rinck, die anders dezelfde kracht er aan toeschrijven, toch in zoo verre verschillen, dat de eerste Bretschneider's vertaling er van

1 Van achteren spijt het mij, dat ik op bl. 75 aldaar mij wat te sterk heb uitgedrukt, door van 'schriftverdraaijing en verkrachting van het taalgebruik' te spreken, die men 'zich veroorlooven' moet, om iets anders dan *strijd* tusschen inhoud en titel te zien. Had ik kunnen gissen, wat gebeurd is, dat onderscheidene geleerden op nieuw met de stelling: er bestaat geen strijd, zouden optreden, ik zou bescheiden genoeg zijn geweest, om hun gevoelen, schoon ook door mij veroordeeld, niet aldus te kwalificeren. Men neme tevens in aanmerking, dat ik Meyer's meening bij het schrijven nog niet kende, en evenmin die van Dr. Doedes, terwijl ik die van Harting, Rinck en Wieseler eerst na het drukken van het stuk vernam. Ik had echter, om hetgeen mij reeds gebleken was, de uitdrukking moeten verzachten, maar - het is bij de revisie niet door mij opgemerkt.

2 Ook Harting wil *des noods* toegeven, dat Paulus het niet altijd in denzelfden zin gebezigd heeft, bl. 111. Dat Rinck zeer onzeker is, blijkt b.v. op p. 20, waar hij geneigd is, aan *ἀκούειν* (Ef. I1I: 2) eene beteekenis te geven, die geheel willekeurig is, en dan schrijft: 'Sin haec notio nostro loco *τῷ ἀκούειν* inhaeret, conjunctio *εἴγε* vel sensu conditionali *ferri posset*.' De laatste woorden toonen maar al te duidelijk, dat hij geen onafhankelijk exegeet is, en de beteekenis der woorden laat afhangen van hetgeen het best in zijne voorstelling vlijt. Behoorde hij onder onze landgenooten, wij zouden hem verwijzen naar de opmerkingen van Dr. Doedes, in de *Jaarb*. VI. bl. 348 enz.

als *quandoquidem* goedkeurt, de laatste het in Cramer berispt, dat hij het door *quandoquidem* overzette[1] Gewoonlijk halen zij, die *εἴγε* in onzen brief door *indien toch* vertalen, de uitspraak aan van Hermann (*ad Vigerum*) (dit doen onder anderen ook Harting en Wieseler, de laatste zonder zich verder met de zaak in te laten). 'E*ἴγε*', schrijft deze, 'usurpatur de re, quae jure sumta creditur'. Zij beroepen zich bovendien op sommige schriftuurplaatsen. Maar - op dezelfde plaatsen beroepen zich ook de tegenstanders voor hun gevoelen! Nog onlangs b.v. schreef Stier (I.S. 422): 'Dasz *εἴγε* sonst im N.T.d.h. bei Paulus in dem gewöhnlicheren, auch noch das Gegentheil zulassenden Sinne steht: *wenn anders* oder *wofern* ist aus Vergleichung der Stellen klar.' Minstens is het dus eenigzins bedenkelijk, op grond van dit *εἴγε* aan te nemen, dat Paulus op de beide plaatsen in onzen brief niet hypothetisch, maar argumentatief redeneert. Als wij de plaatsen, waar *εἴγε* elders in het N.T. voorkomt, inzien, dan, dunkt mij, wordt dit nog bedenkelijker. De eerste, 2 Kor. V:3, kan vooreerst naauwelijks in aanmerking komen, én omdat sommige voorname HSS. *εἴπερ* lezen, én omdat de juiste zin van dit vs., ook ter oorzake van eene andere variant, bezwaarlijk met zekerheid te bepalen is. Men weet hoe de schriftverklaarders hier uiteenloopen, hoe moeijelijk de geheele pericope 2 Kor. V: 1 enz. is. 'Men geraakt bijna verward', schreef v.d. Willigen[2], 'in de menigte van verschillende opvattingen'. Geen wonder dan dat, terwijl *εἴγε* hier, volgens sommigen, *indien toch* zou moeten beteekenen, Stier zoo van het tegendeel overtuigd is, dat hij met die beteekenis half den spot drijft

1 De laatste springt er vrij wonderlijk mede om. Dat hij er geen' raad mede weet, blijkt b.v. daaruit, dat hij Ef. IV: 21 onaangeroerd laat, schoon het mede eene plaats in kwestie is, en er later, in verband met Ef. 1: 15, uit bewijst, dat Paulus daar wel degelijk te kennen geeft, van iets te spreken, wat zeker bij hem was. Ik twijfel of men zulke manoeuvres bij een degelijk Hollandsch exegeet of criticus vinden zal.

2 Er komt, onzes inziens, uit dit vs. geen dragelijke zin voor den dag, tenzij men de variant *ἐκδυσάμενοι* in den tekst opneme. Wij weten wel, dat dit iets tegen zich heeft, maar wij weten ook, dat de stelling van Griesbach: de onverstaanbaarste lezing is in den regel te verkiezen, op het tegenwoordig standpunt der wetenschap niet meer geldt.

(S. 422). Maar, gelijk ik zeide, de lezing van het partikel zelve is nog onzeker. De twee andere plaatsen, waar het nog buiten onzen brief voorkomt, zijn Gal. III: 4 en Kol. I: 23. Hoe mijn geleerde medestrijder Harting van de laatste plaats zeggen kan, dat Paulus daar ook 'blijkbaar argumentatief' spreekt (bl. 111 en v.), is mij nog niet duidelijk. De Apostel schrijft 2 verzen vroeger: Nu heeft Hij u verzoend in het ligchaam Zijns vleesches door den dood, ten einde u heilig enz. te stellen voor Zijn aangezigt, *εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι κ. τ. λ.* Dat kan immers niet beteekenen: *nademaal gij blijft in het geloof* enz.? Dat drukt immers de *voorwaarde* uit, waaraan zij moesten voldoen, *zouden zij* heilig enz. voor Zijn aangezigt gesteld worden? Houdt men vast aan het *nademaal*, dan laat men den Apostel iets als zeker in de toekomst aannemen, waarvan hij niet verzekerd was. Dat er toch vs. 23 op het toekomstig gerigt gedoeld wordt, zal wel niet twijfelachtig zijn. Ook begrijp ik niet, hoe men een' gezonden zin zal verkrijgen, als men in het *laatste* lid der redenering (*εἴγε κ. τ. λ.*) de *oorzaak* ziet aangeduid (dit volgt uit het *nademaal*) van de daad, in het *middelste* (het stellen voor Zijn aangezigt) vermeld, daar het *eerste* lid die oorzaak reeds behelst. Men zegge niet: hier is van eene hoofdoorzaak en eene bijkomende sprake, want naar deze opvatting zou in allen gevalle de hoofdoorzaak in het laatstgenoemde (in het gedrag der Christenen) te zoeken zijn[1], terwijl zij toch onmiskenbaar in het eerste lid is uitgedrukt? Overigens vergelijke men Rom. VIII: 9, waar *εἴπερ* op gelijke wijze als hier *εἴγε* voorkomt. - En nu Gal. III: 4. Indien sommige schriftuitleggers niet op den dwaalweg gebragt waren door de beteekenis, die men meende, dat, naar de eischen van het zuivere Grieksche taaleigen[2], aan *εἴγε* moest gegeven

1 De zin zou dan zijn: 'nademaal gij bevestigd blijft in het geloof, heeft Hij u verzoend in het ligchaam Zijns vleesches, om u te stellen' enz. Het eerste is dan natuurlijk *hoofdoorzaak*, anders gezegd: de omstandigheid, die tot het verzoenen aanleiding geeft. Dit kan niet.

2 Het zou intusschen gemakkelijk zijn eene menigte plaatsen uit Grieksche Classici bij te brengen, waar *εἴγε*, ook zonder bij eenen *optativus* te staan (in dit geval geeft Fritzsche, zie Harting t.a.p., toe, dat *εἴγε ingeval* beteekent, zoo de hoofdzin namelijk ook *ἄν* heeft) gelijk staat met *indien maar*. Men zie b.v. Xenoph. *Memorab.* I, 5. 3. waar *εἴγε* den *Indicativus* bij zich heeft.

worden, men zou aan dit vs. voorzeker nooit eenen anderen zin hebben toegeschreven dan die zoo hoogst natuurlijk is en voor de hand ligt: ‘ondervondt gij zoo veel te vergeefs, *indien ook maar* te vergeefs!’ dat is: *verondersteld* of *aangenomen* dat het enkel en alleen *te vergeefs* is, en uw gedrag maar geene dadelijk *schadelijke* gevolgen voor u oplevert; als zeide Paulus: het kan u gemakkelijk nog duurder te staan komen[1]. Hoe flaauw wordt de zin: ‘*naardien ook*’ of ‘*nademaal toch* te vergeefs,’ en hoe stremmend voor des Apostels krachtige dialektiek! - Het bedenkelijke van de opvatting onzer partij vermeerdert almede, als men acht geeft op de tegengestelde formule *εἰ δὲ μή γε*, wier beteekenis men tot verklaring van ons partikel niet mag voorbijzien, en die door niemand argumentatief verklaard wordt: nergens kunt gij ze met *nademaal niet* overzetten. Bovendien merke men op, dat deze formule, naar het algemeene gevoelen, niets boven *εἰ δὲ μή* vooruit heeft, dan een' meerderen *nadruk*. Uit het een en ander besluiten wij, dat de beteekenis van *εἴγε* in het N.T. in het algemeen van die van εἰ door niets anders onderscheiden is, dan dat zij eene meerdere kracht bezit, zoodat men *εἴγε* voegzaam door *indien* of *ingeval*, met bijvoeging van *maar* of *namelijk*, uitdrukt.

Beschouw ik nu de plaatsen, waar *εἴγε* in onzen brief voorkomt, in haar verband, dan vind ik alle reden, om aan de verkregene slotsom vast te houden. De Heer Harting beweert, dat het bij Ef. IV: 21 ‘voor 't minst vreemd zou zijn, als de schrijver,’ na de ontboezeming van vs. 20, ‘plotseling in den toon eener bloote vooronderstelling was overgegaan.’ Maar als ik de zaak van nabij beschouw, zie ik die zelfde ontboezeming ook vs. 21, ja zelfs tot vs. 24 toe voortduren. De Apostel zegt van vs. 17-24 ongeveer dit: ‘Ik betuig u *dan*’ (dat is: naar aanleiding van hetgeen in het voorafgaande gebleken was, de roeping des Christens te wezen), dat gij *niet meer* als de Heidenen wandelt, ‘wier wandel afschuwwekkend is: gij toch (*ὑμεῖς δέ*) hebt Christus *zoo* niet geleerd’ (Hij is u niet gepredikt als een dienaar der zonde), *in geval* (*εἴγε*) Hij u *namelijk* op de

1 Vg. Baumg.-Crus. *Comm. üb.d. Gal.* 1845. S. 64.

regte wijze gepredikt is, t.w. ‘dat gij moet afleggen’ enz. Men zette het eens om, ‘*als* Christus u *maar* op de regte wijze gepredikt is, hebt gij Hem u niet *alzoo* hooren voorstellen’ (hebt gij geleerd, dat met het aanhangen van Hem geen onreine wandel te verbinden is), ‘maar integendeel als een voorstander der deugd, als een vernieuwer van den zondigen mensch.’ Ik hoop later elders meer uitvoerig op deze plaats terug te komen, wanneer ik geloof, dat de gepastheid van deze opvatting nog duidelijker in het oog zal vallen. Alleen vraag ik nog, of men, *εἴγε* als *naardien* vertalende, den zin der krachtige rede niet verzwakt en in Paulus' woorden eene tautologie brengt? *Gij hebt Christus niet alzoo geleerd*: op deze beslissende uitspraak laat men zooveel volgen als: *daar gij Hem niet alzoo geleerd hebt*! Voorzeker, bij deze plaats zou men mij wel het allerminst tot toegeeflijkheid kunnen bewegen.

En nu Ef. III: 2. De zamenhang, waarin deze plaats voorkomt, toont het, mijns inziens, duidelijk, dat *εἴγε* ook hier door Paulus hypothetisch gebruikt wordt. Ten gevolge zijner voorafgaande redenering, zijner vermelding van het deelgenootschap zijner lezers aan het Evangelie (H. II.), voelt hij zich genoopt, van het gebed te gewagen, dat hij te dier oorzake tot God opzond (H. III: 1 *τούτου χάριν*, en voortzetting van het, aldaar losgelaten, denkbeeld vs. 14, *κάμπτω τὰ γόνατά μου κ.τ.λ.*). Maar zeggende, dat *hij* bidt, drukt hij blijkbaar met opzet sterk op zijne persoonlijkheid: *ik, Paulus, de gevangene van J.C.* Reeds deze uitdrukking doet ons eenigzins vermoeden, dat hij aan eene gemeente schreef, van wier kennis aangaande zijn persoon en hetgeen hem bijzonder kenmerkte hij niet zoo geheel verzekerd was. En nu lette men op het volgende, waar hij zich beroept op zijn voorafgaand schrijven, als een bewijs van zijne kennis der verborgenheid, dat ook de Heidenen deel hadden aan het Evangelie. Hoe natuurlijk, als hij, voor het geval, dat zij niet gehoord hadden van de bedeeling der genade, hem geschonken, hun een' wenk geeft, dat zij, het oog op zijn schrijven slaande, er zich aanstonds van konden overtuigen (vs. 4)! Is het daarentegen niet eene onbegrijpelijke redenering, als hij, *εἴγε* in den zin van *nademaal* bezigende, zich

ongeveer op deze wijze heeft uitgelaten: ‘Ik, Paulus, de gevangene - ik weet *gij zijt bekend* met de bedeeling der genade, mij geschonken, dat mij door openbaring is bekend gemaakt de verborgenheid (van de roeping der Heidenen), gelijk ik u die beschreven heb, en als gij dit nu leest, kunt gij daaruit *te weten komen* de kennis, die ik van deze verborgenheid heb’? Eerst zeggen *dat zij het weten*, en dan aanwijzen *hoe zij het te weten kunnen komen*! Mag ik mijn gevoel onbewimpeld uitspreken, dan levert het geen gezonden zin op.

Geheel de eerste helft van Hoofdst. III is voor mij een bewijs, dat Paulus aan eene, hem persoonlijk onbekende, gemeente schreef. Die uitvoerige teekening van zijn persoon in den beginne, dat mededeelen van hetgeen hem was te beurt gevallen, die inlichting, hoe zij zich van zijne bekendheid met het *μυστήριον* konden vergewissen, dat terugkomen op zijn persoon en de hem geschonkene roeping in vs. 8, - ik weet niet wat men sterker tot bewijs kan verlangen. Dat schrijft hij immers blijkbaar opdat zijne lezers regt goed zouden weten, wie het eigenlijk was, die hun schreef, en om hen van zijn regt, om zich met hen in betrekking te stellen, te overtuigen? Indien ik zelfs moest toegeven (wat ik niet kan, niet mag doen, om niet te verloochenen wat ik voor waarheid houde), dat *εἴγε*, III: 2, argumentatief gebruikt was, ik zou bij deze beschrijving, aanwijzing en inlichting nog niet kunnen gelooven, dat Paulus zich hier beroept *op hetgeen zijne lezers van hem zelven gehoord hadden*. In dit geval zou het verband mij dwingen, aan te nemen, dat Paulus van anderen, b.v. van die zelfde zijde, vanwaar hem het geloof en de liefde der gemeente, waaraan hij schreef, was medegedeeld, vernomen had, dat zij door haren stichter of leeraar met den Apostel en zijne omstandigheden was bekend gemaakt. En dat met het: *gij hebt gehoord*, een hooren *van anderen dan van Paulus* bedoeld wordt, schijnt mij in allen gevalle klaarblijkelijk. Men vergelijke eens III: 2 met I: 15: *hier* een berigt, door Paulus vernomen aangaande zijne lezers, *daar* door de lezers aangaande Paulus: zoo moet het, bij eene onbevooroordeelde lezing, wel begrepen worden. *Daar* heeft

Paulus '*gehoord* van hun geloof' enz., en *hier* is sprake van het geval (of, naar onze partij wil, van het feit), dat zij van iets, wat hem te beurt gevallen is, *gehoord* hebben. Ligt het niet in den aard der zaak, in het *onbepaalde* van dat *hooren*, dat het is een *met iets bekend worden door hooren zeggen*? Maar, zegt Rinck (p. 16), ook Kol. I: 23 schrijft Paulus: '*gij hebt gehoord*', en dáár kan het geen *hooren bij geruchte* zijn, want het heet: 'gij hebt *het Evangelie* gehoord.' Om zulke voorbeelden te vinden, behoefde hij niet eens buiten onzen brief te gaan, zie I: 13, IV: 21. Doch hier ontbrak het den vernuftigen man aan den geest des onderscheids. Hij zag eene belangrijke zaak voorbij, t.w. of het een *hooren* geldt van iets, wat *gesproken* of *gepredikt* is, gelijk dáár, dan van een *feit*, dat heeft *plaats gehad*, eene *zaak*, die *gebeurd* is, gelijk hier. Men zie b.v. eens Kol. I: 4 en 9: op de eerste plaats lezen wij: *ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσατε*, op de andere: *ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν*. De uitdrukkingen zijn gelijk, maar de zaak, die hier *gehoord* is, doet aanstonds zien, dat het laatste een hooren is bij mededeeling van anderen, het eerste niet: het laatste is een *hooren* van het *geloof* en de *liefde* der Kolossers, het eerste van het *woord der waarheid*[1]. Wieseler heeft hier beter onderscheiden, maar de wijze, waarop hij zich tracht te redden, om het *hooren*, Ef. III. 2, tot een hooren *uit den mond van Paulus* te maken, behoeft voor den onpartijdige slechts vermelding, om haar af te keuren. De *bedeeling der genade* (*οἰκονομία τῆς χάριτος*), die de lezers zouden gehoord hebben, is bij hem (S. 446-449) de *prediking* van Paulus. Hier zou ik in verzoeking komen, om weêr van 'woordverdraaijen en verkrachten van het taalgebruik' te spreken. Wie herkent hier niet den schrijver, die in zijne *Chronologische synopse* zoo dikwijls, ten gevalle der harmonistiek, zich aan de

1 Rinck meent nog een anderen uitweg gevonden te hebben. Het is herhaling van hetgeen hij reeds in zijn geschrift over de onechte brieven van de Kor. aan Paul. enz. te berde bragt. *Hooren* zou namelijk beteekenen *audita percipere*. Maar om nu over die beteekenis niet te spreken, hij ziet ook hier voorbij, dat het *hooren* een *feit*, eene *zaak* geldt. Doch - waartoe aan *zulke* invallen en gezochte uitvlugten nog woorden verspild!

eischen van gezonde exegese en gezond verstand vergrijpt[1]? En wanneer wij nu de plaatsen uit het N.T. in aanmerking nemen, waar een schrijver zoo *in het algemeen* van eene bepaalde gebeurtenis zegt, dat zijne lezers haar *gehoord* hebben, dan, dunkt mij, wordt het nog duidelijker, dat men onze plaats een zeker geweld moet aandoen, om er een hooren uit den mond van Paulus zelven in vermeld te zien. Eene bijzondere overeenkomst er mede heeft Gal. I: 13: 'Gij hebt,' schrijft de Apostel aldaar, 'mijnen omgang *gehoord, eertijds* in het Jodendom, dat ik boven mate de gemeente Gods *vervolgde* en haar *verwoestte*.' Maar wat waarborgt ons, dat Paulus hier niet bedoelde: *uit mijnen eigenen mond*, daar hij de Galaters zelf had onderwezen? Bedenk wat Paulus bij onze plaats beoogde, namelijk juist het tegendeel van zich te beroepen op verzekeringen, die hij zelf den Galaters gegeven had: de deugdelijkheid van zijn Apostelschap tegen lasteraren te verdedigen. Het waren onwederlegbare, algemeen bekende feiten, waarop hij zich beriep. En wie hiermede nog niet tevreden is, vergelijke er mede vs. 23, waar hij van de gemeenten van Judea, 'bij welke hij van aangezigt *onbekend* was' (zie vs. 22), schrijft: alleenlijk hadden 'zij *gehoord*: hij, die ons *eertijds vervolgde*, verkondigt nu het geloof, dat hij *eertijds verwoestte*'[2]. - Ten slotte bedenke men nog, (wat onze plaats betreft) hoe het alleen bij zulk eene opvatting van het *hooren* natuurlijk is, in hetgeen er op volgt een beroep des Apostels te vinden op den geschrevenen brief, als bewijs van zijne inzage in de aldaar aangeduide verborgenheid.

In verband met en na het voorafzenden van het bewijs, dat Paulus aan onbekenden schrijft, erlangen de overige bezwaren tegen de stelling, dat hij zich de Efeziërs als lezers voorstelde, mede eenige geldigheid. Blijkt het uit Ef. III: 1

1 Wij stemmen desniettemin gaarne in met het oordeel van Dr. v. Oosterzee, dat Wieseler's 'Chronologie des Apost. Zeitalt.' 'een geleerd boek' is. - Op S. 447 brengt Wieseler nog iets bij over het verband van III: 1 met het slot van H. II, en redeneert daaruit. 't Is echter te onbeduidend om daarbij stil te staan.

2 Men lette op de cursief gedrukte woorden hier en in de boven bijgebragte plaats.

enz., dat hij zich voor de eerste maal met de gemeente, waaraan hij schreef, in betrekking stelde, dan komen wij, denkende aan het op den voorgrond treden van haren overgang uit het Heidendom tot het Christendom, in dezen brief, b.v. in II: 1 enz. en V: 8, en aan uitdrukkingen als II: 13: ‘maar *nu* (*vuvί*) zijt gij nabij gekomen in het bloed van Christus’, vs. 19: ‘zoo zijt gij dan *niet meer* (*οὐκέτι*) vreemdelingen en bijwoners’; IV: 17: ‘Ik zeg en betuig u dan dit, dat gij *niet meer* (*μηκέτι*) wandelt, gelijk de Heidenen,’ - daaraan denkende, zeg ik, komen wij tot de overtuiging, dat de Apostel aan eene kort te voren gestichte gemeente schreef. Op gelijke wijze denken wij dan ook bij I: 15: ‘gehoord hebbende van het geloof en de liefde onder u’, aan mededeelingen, die hij eerst onlangs omtrent het ontstaan en den toestand der gemeente ontvangen had. Na dit alles kan de vraag onverschillig geacht worden, of er ook in de gemeente, waaraan de brief geschreven is, *Joden* waren, gelijk in de Efezische, en of de plaatsen, die door Harting, Rinck, Stier en Wieseler tot staving daarvan worden bijgebragt, bewijskracht bezitten of niet. Als het nogtans de vraag was, *wie* regt had, geloof ik niet, dat er overwegende redenen zijn om toe te geven, dat Paulus bij het schrijven wel degelijk op een Joodsch element in de gemeente het oog had gevestigd, en dat uit zijn karakteriseren van zijne lezers als *Heidenen* niets meer zou volgen, dan dat het Heiden-christelijke element onder hen verre de overhand had (Harting, bl. 108, Wieseler, S. 444). Als Wieseler uit I: 12, II: 3, IV: 23, 24, als Rinck uit II: 14-22 en dergelijke plaatsen redeneren, kunnen wij dit alles met Harting gerustelijk tot die ‘tegenstellingen’ rekenen, ‘waaraan geen gewigt te hechten is’ (bl. 106). Meer aandacht verdient de opmerking van den laatste (t.d.p.), ook door Rinck (p. 23) en anderen gemaakt, dat de vermaning tot eendragt, Ef. IV: 1-6, ons aan eene gemengde gemeente doet denken. Zij verliest echter haar gewigt, wanneer wij denken aan het hooge en algemeene standpunt, waarop wij Paulus bij dezen brief geplaatst zien, en nagaan, dat hij hier *de Gemeente* van Christus in hare hoofdomtrekken schetst. In de uitwerking van dat thema door *Paulus*,

den Apostel der Heidenen, die echter *zelf Jood* was, en den Jood een Jood, allen alles werd, om velen te gewinnen, vormde het vraagstuk aangaande de betrekking van Joden en Heidenen tot het Christendom en tot elkander noodwendig een integrerend, wat meer is, een hoofdzakelijk bestanddeel. Wij verwijzen hier verder naar Stier, en herinneren bovendien nog den strijd, dien de Apostel te voeren had tegen de Joodschgezinde partij, die zich onophoudelijk in de, van hem of zijn standpunt uitgaande, stichtingen indrong, en verdeeldheid in haren boezem zaaide. Bijaldien alles, wat hij II: 14 enz. schrijft, zich zeer goed laat verklaren, zonder dat wij juist Joden-Christenen in de gemeente zelve aannemen (en wie zou dit, vooral na Stier's inlichtingen, niet willen toegeven?), kan men reeds niet meer uit IV: 1-6 redeneren, daar hetgeen *hier* voorkomt een noodzakelijk gevolg was van hetgeen *daar* gevonden wordt. - Men beroept zich op eenige brieven van Paulus, waaruit blijkt, dat hij het overwegende gedeelte in eene gemeente wel eens als het geheel toesprak. Uit die brieven blijkt het nogtans tevens, dat hij aldaar aan eene gemengde gemeente moet gedacht hebben. Maar hoe zorgvuldig houdt hij in onzen brief Joden en Heidenen uit elkander! Hoe dikwijls hij ook van de Joden gewaagt en aanleiding heeft om hun toe te spreken, hij doet het nergens. Als hij zegt: *gij* en *u*, het is overal: *Heidenen*. Dat wordt nogtans door Wieseler (S. 444) en Stier (I, S. 369 f.) ontkend. Bij Ef. II: 17 zou de Apostel ook de *Joden* bepaaldelijk toespreken, en schrijven: *u*, die verre en die *nabij* waart (*ὑμῖν τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς*). Zij hebben zich echter klaarblijkelijk door hunne zucht, om een Joodsch bestanddeel in de gemeente te vinden, laten verleiden om hier eene lezing te kiezen, die door eene goede tekstkritiek veroordeeld wordt. Blijkbaar heeft de Apostel de plaats in haar geheel aldus geschreven: '*καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν καὶ εἰρήνην τοῖς ἐγγύς*'[1]. Dat de

1 Aan deze lezing schijnt ook Dr. Doedes de voorkeur te geven. Zie zijn opstel over 1 Petr. III: 18 enz. 'Jaarb. v. Wet. Theol.' VI, bl. 340. Dat echter *ὑμῖν τοῖς κ.τ.λ.* de Dativus Commodi zijn zou, gelijk hij aldaar beweert, kan ik hem niet toegeven, hoe vernuftig zijne opmerking ook is. Ik hoop mijne bedenkingen daartegen later wel eens aan zijn oordeel te kunnen onderwerpen. Hier is het daartoe de plaats niet. Ik spreek er nogtans hier in het voorbijgaan te eerder van, omdat een onzer degelijkste exegeten, Dr. Prins, in zijne schoone bijdrage over hetzelfde onderwerp (ib., bl. 620 in n.) de opvatting van Dr. Doedes geroemd heeft.

herhaling van het tweede *εἰρήνην* uit navolging van eene dergelijke zegswijze, die Jes. LVII: 19 voorkomt, door de afschrijvers, zou te verklaren zijn[1], is niet zeer waarschijnlijk, 1. omdat die zegswijze tot de minder algemeen bekende uitdrukkingen schijnt te behooren, 2. omdat de uitlating van *εἰρήνην* bij vergissing veeleer natuurlijk is, daar het een woord betreft, dat én kort te voren was geschreven, én wegvallen kon zonder dat de zin verstoord werd, terwijl 3. de Handschriften aan de andere lezing minder gunstig zijn. Al moest nogtans die andere lezing ook verkozen worden, het zou nog onaannemelijk zijn, dat Paulus iets anders bedoeld had dan: 'u, die verre waart, en dien, die nabij waren'. Dat alleen komt overeen met de geheele redenering, waarin het vs. voorkomt: het zijn zij, *die verre geweest waren*, welke Paulus uitsluitend daarmede toespreekt.

De slotsom van ons onderzoek is deze: er is *strijd* tusschen den *titel* en den *inhoud*. Wij behoeven niet te onderzoeken, of die strijd *zonder meer* eene gegronde reden zou te achten zijn, om de woorden *ἐν Ἐφ.* voor onecht te verklaklaren. Men weet dat beroemde Godgeleerden, ook in ons Vaderland, gemeend hebben, op grond van dergelijke uitkomsten en nasporingen, andere plaatsen der H.S. als onecht te mogen verdenken of veroordeelen, en veranderingen en omzettingen voor te slaan, waarvoor in het Handschriftelijke apparaat niets tot aanbeveling kon worden aangewezen. Het is ons integendeel vergund op dit apparaat en bovendien op berigten uit de oudheid te wijzen, die, in verband met het verkregen resultaat, hoogst opmerkelijk zijn. Wij doen dit, al gelukt het ons slechts de onechtheid van *ἐ Ἐφ*, te staven, al gelukt het ons niet, op te geven wat daarvoor in de plaats moet gesteld worden. Of zouden wij, omdat wij buiten magte zijn het laatste te doen, ook van het eerste moeten afzien? Deze raad wordt ons door

1 Dit wil Wieseler.

D^{r}. Doedes gegeven. ‘Verwerpt men *ἐν Ἐνέσῳ*, dan moet men den tekst herstellen’, schrijft hij (bl. 814), ‘en wel zoo, dat de andere varianten daaruit kunnen verklaard worden; laat anders liever *ἐν Ἐνέσῳ* blijven.’ Maar wij kunnen hem daarin geen gehoor geven; zijn raad steunt op eene valsche vooronderstelling, deze namelijk: het is onmogelijk, dat de oorspronkelijke titel van een geschrift geheel verloren gaat. Het is alsof iemand, wanneer ons een muntstuk voor zilver, een metaal, *dat wij kenden*, in handen was gestopt, maar dat van een ander *ons onbekend* metaal was vervaardigd, ons, bij ons beweren, *dat het geen zilver was*, toeriep: gij moet den naam der specie noemen en verklaren, hoe men haar voor zilver heeft durven uitgeven, heeft kunnen aannemen; blijft het anders voor zilver houden! Ik blijf mij de vrijheid toekennen, iets te verwerpen, zoodra ik voor zijne onechtheid reden heb.

De uit vroegeren tijd nog overige HSS. bieden ons de navolgende bijzonderheid aan. B. heeft *ἐν Ἐφ.* slechts aan den rand, en wat ik vroeger, op gezag van Tischendorf alleen, nog niet durfde aannemen, bevreesd als ik was, iets, wat tot staving van mijn gevoelen verstrekte, op een' lossen grond te vestigen[1], t.w. dat het randschrift van de *tweede* hand is, mag ik thans, daar Ed. v. Muralt, die dit HS. ook zelf heeft ingezien, op gelijke wijze als Tischendorf oordeelt, niet langer aarzelen met D^{r}. Doedes (bl. 811 in n.) als zeker te beschouwen. Eveneens is het met Cod. 67, waarbij dit merkwaardige plaats heeft, én dat de woorden *ἐν Ἐφ.* daarin als onecht van punten voorzien zijn, én dat dit HS., gelijk Doedes zegt, ‘geen afschrift van het eerste’ (B.) ‘is’ (bl. 812). Stonden nu deze lezingen ge-

1 Dr. Doedes gaat te ver, als hij schrijft: ‘Niermeyer is het met Hug eeus.’ Ik liet mij twijfelachtig uit. ‘Heeft Hug ons de waarheid berigt,’ schreef ik bl. 148, en in n. aldaar: ‘Toch durven wij ons op Tischendorf's uitspraak nog niet met volkomene zekerheid verlaten,’ terwijl ik later iets bijbragt, wat mij scheen te pleiten voor het gevoelen van Hug, van wien Reiche zoo teregt aanmerkt: ‘quo; sagaciorem et in his rebus magis versatum non facile invenies’ (zie ‘Codd. Mss. Gr. N.T. nova descriptio. Gott. 1847’, p. 15). Verg. wat Credner (‘Zur Gesch. des Kan. 1847’, S. 106) en Tischendorf (L.I. p. XXII) van hem zeggen.

heel op zich zelve, wij zouden het aan Doedes (t.a.p.), Harting (bl. 89), Wieseler (S. 438) en anderen toegeven, dat daaraan tegenover de getuigenis der overige HSS. evenmin bijzonder gewigt is te hechten, als aan eene gelijke variant in Cod. G. bij Rom. I: 7, waar *ἐν Ῥώμῃ* ontbreekt. Maar gelijk ik reeds in de Verhandeling opmerkte, en ook door Stier niet is voorbijgezien[1], de omstandigheden verschillen hier zeer. *Ἐν Ἐφέσῳ* is eene lezing, die op zich zelve reeds hoogst verdacht is, *ἐν Ῥώμῃ* in geenen deele. De uitlating *ἐν Ῥώμῃ* staat alléén, en komt voor in een HS. uit de 9de eeuw; die van *ἐν Ἐφέσῳ* ontmoeten wij in een der oudste HSS., en zij keert niet slechts in een ander, geenszins verwerpelijk, HS. terug, maar wordt ook door berigten uit de oudheid op eene zeldzame wijze versterkt. Basilius Magnus, Bisschop in Cappadocië, namelijk, berigt ons, niet slechts, dat in *de* oude HSS., die hij had kunnen raadplegen, deze uitlating voorkwam; maar ook, dat degenen, die vóór hem geleefd hadden, den tekst reeds aldus hadden overgeleverd. Dit schrijft iemand in het midden der vierde eeuw, een geloofwaardig en geleerd man, en die in betrekking stond met de geleerdsten en beroemdsten onder zijne tijdgenooten, terwijl hij woonde in die oorden, waarheen onze brief in allen gevalle moet gerigt zijn. Inderdaad, Dr. Doedes verdient den lof van onpartijdigheid, wanneer hij zegt, dat de Heer Harting[2] het gezag van Basilius te laag aanslaat (bl. 819)[3]. Hij schrijft teregt (bl. 820): ‘Bij de opgave der uitwendige bewijzen vóór en tegen eene lezing moeten niet alleen de tot ons gekomene HSS. in aanmer-

1 Hij schrijft I.S. 6: ‘Diese Auslassungen - wurden zwar an sich gegen alles übrige Zeugnisz nichts bedeuten; - allein hier kommt Anderes dazu und gibt der auffallenden Ausmerzung ein stärkeres Gewicht.’

2 Evenzoo Wieseler, S. 439 en Tijssen, 1.1

3 Ik moet echter den Heer Harting weder tegen hem in bescherming nemen, als bij tegen Harting's woorden: ‘dat de lezing’ (door Bas. vermeld) ‘geheel onmogelijk is, blijkt op uitwendige zoowel als inwendige gronden’, aanmerkt: ‘Van deze lezing te zeggen, dat zij op uitwendige gronden onmogelijk is, heeft geen goeden zin. Zij blijkt juist op uitwendige gronden mogelijk te zijn; want zij werd inderdaad in HSS. gevonden.’ Doedes heeft hier Harting niet begrepen. H. kon het toch wel niet voor *onmogelijk* houden, dat de afschrijvers woorden oversloegen. Hij bedoelt immers: het kan onmogelijk de oorspronkelijke, van Paulus afkomstige, lezing zijn?

king komen, maar ook die, waarvan wij door de traditie iets weten. Er zijn veel meer HSS. uit de acht eerste eeuwen verloren gegaan, dan overgebleven. Weten wij van de verloren gegane niets, dan moeten wij ons met de overgeblevenen vergenoegen. Maar zegt de overlevering iets van de HSS., die wij niet meer bezitten, wordt ergens gewag gemaakt van eene lezing, die in onze HSS. niet voorkomt, dan is het onregtvaardig te zeggen: van die lezing weten onze HSS. niets, derhalve laten wij ons daarmede niet in.' Zeer juist! Het geval is denkbaar, dat onderscheidene der HSS., door Basilius vermeld, waren overgebleven, en hoe geheel anders zou dan het oordeel zijn bij hen, die slechts vragen, wat de nog aanwezige, wat vooral de oudste HSS. zeggen! En in ouderdom kan geen enkel van alle, die wij thans nog bezitten, met die, welke de Kerkvader kende, wedijveren. Hij, in de 4de eeuw schrijvende, noemde ze reeds *de oude*! Hunne stem komt dus bij uitnemendheid in aanmerking. Het blijkt bovendien uit andere bescheiden, dat deze lezing tamelijk verbreid moet geweest zijn. Hieronymus spreekt van eene, in zijnen tijd bekende, opvatting van Ef. I: 1, die blijkbaar op dezelfde lezing gegrond was. En wat verhaalt Tertullianus (om nu niet te onderzoeken, of ook hij deze lezing niet, en niet *alleen*, kende, waarvoor wel het een en ander pleit), wat verhaalt hij van Marcion? Dat deze den brief naar Laodicea liet gerigt zijn, iets, wat men niet nalaten kan met de uitlating in naauwe betrekking te plaatsen.

Er doen zich derhalve aan hem, die onderzoek doet naar de bestemming van onzen brief, *twee* opmerkelijke verschijnselen voor: 1. de *strijd* tusschen de traditionele bestemming en den inhoud, 2. eene tamelijk verbreide en vroegtijdige *uitlating* van die woorden, waarin gezegde bestemming is uitgedrukt, tegelijk met Marcion's Laodiceër-hypothese. Wie nu op deze beide verschijnselen *te gelijk* het oog vestigt, wie ze niet geisoleerd, maar gecombineerd beschouwt, ziet het eene krachtig door het andere versterkt, *en kan geen vrede hebben met de echtheid van ἐν Ἐφέσῳ*, met de 'veritas ecclesiae.' Bij de omstandigheid, dat juist ten opzigte van eenen brief, waarin *die* strijd plaats heeft, waarbij het kri-

tische gevoel geen uitweg kan vinden, om in zijne, aan het hoofd geplaatste, bestemming te berusten, zich ten aanzien der *bestemming* verschijnselen voordoen, hoogst opmerkelijk en eenig en geschikt om ons de bestemming naar de traditie te doen verdenken, handelt men, dunkt mij, onoordeelkundig in den waren zin des woords, wanneer men liever, dan te zeggen: ik kan de traditionele bestemming niet voor de oorspronkelijke houden, zich met de wanhopige uitvlugt behelpt: het is bloot toeval, dat die twee verschijnselen bij een' en denzelfden brief voorkomen.

Maar is het *tweede* verschijnsel wel van zoo veel beteekenis? Is het inderdaad, gelijk ik zeide, geschikt om ons die bestemming te doen verdenken? Men blijft nog altijd zeggen, ook weder D^{r}. Doedes (bl. 811), dat de uitlating van *ἐν Ἐφέσῳ* met die van *ἐν Ῥώμῃ* is gelijk te stellen. De uitlating van *ἐν Ἐφέσῳ* zal, als die van *ἐν Ῥώμῃ*, door eene vergissing, door het toevallig overslaan van die woorden door eenen afschrijver, ontstaan zijn. Met eene geheel nieuwe hypothese heeft de genoemde geleerde die vergissing waarschijnlijk trachten te maken. Meen echter niet dat daardoor het *gelijke* verschijnsel (de uitlating én van *ἐν Ἐφέσῳ*, én van *ἐν Ῥώμῃ* op *gelijke* wijze verklaard wordt! Zij helpt u alleen bij onzen brief. Maar wat zeg ik, helpen? Onder de hypothesen, uitgedacht om de uitlating te verklaren, is die van D^{r}. Doedes, indien ik mij niet bedrieg, op verre na niet de aannemelijkste. Zijne ‘opheldering’ (‘dat zal zich straks *ophelderen*,’ schrijft hij, bl. 812) schenkt niet het minste licht. Hij verklaart haar door ‘een schijnbaar homoeoteleuton’ (bl. 812), omdat de uitgangen van *οὖσιν* en van *Ἐφέσῳ* (de zinsnede luidt: *τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ*) veel gelijkheid met elkander hebben. De afschrijver zal, het *σιν* van *οὖσιν* geschreven hebbende, bij het voortschrijven zijn oog wat te ver geslagen en gemeend hebben, dat hij het *σω* van *Ἐφέσῳ* geschreven had, en toen zijn voortgegaan. Als D^{r}. Doedes niet zelf van *unciaal*-HSS. sprak, zou ik op het denkbeeld komen, dat hij bij deze hypothese er niet aan gedacht had, dat het HS., waarin de schrijffout het eerst zou zijn voorgekomen, niet met onze gewone cursief-Grieksche letters geschreven was. De *ω* heeft met de *ιν* zeker *eenige* overeen-

komst, maar in het *unciaal*-schrift, zulk schrift b.v. als men in den Vaticanus aantreft? Ik blijf die ‘*groote* overeenkomst’, waarvan hij spreekt, stijf en sterk ontkennen. Tischendorf's facsimilé van den Vaticanus ligt vóór mij. In hetgeen hij van Rom. IV: 4, 5 gegeven heeft, ontmoeten wij de letters IN bijna boven de capitale *ω*, die er ongeveer uitziet als twee tegenover elkander geplaatste en tegen elkander geschovene D's, zoodat zij met elkander een langwerpig rond met ééne middellijn vormen (☐); op eene andere plaats gelijkt zij meer naar eene groote regtstandige *ω. Hier* is de overeenkomst al zeer gering; in andere facsimilé's moge het onderscheid der lettervormen al minder sprekend uitkomen dán hier, hetgeen *wij* van dien aard onder de oogen gehad hebben gaf echter evenmin reden om te meenen, dat de afschrijver den eenen voor den anderen aanzag. Men neme nog bovendien in aanmerking, dat men zoo zelden mogelijk mogelijk tot die *schijnbare* homoeoteleuta zijne toevlugt nemen moet. In de gevallen, waarin den afschrijver *gedicteerd* werd, kunnen zij alreeds van geene toepassing zijn. Ook moet men aannemen, dat de afschrijvers in den regel onder het voortschrijven de woorden uit hun voorschrift, schoon ook niet altijd luid hoorbaar, *lazen*, en niet werktuigelijk *nateekenden*, even als wij b.v. de Chineesche letters zouden doen. *Ware* homoeoteleuta zijn zeer menigvuldig: de *klank* van den uitgang van het geschrevene woord lag den afschrijver nog bij, dien eindklank vond hij weder bij een woord, een weinig verder voorkomende, zoo sloeg hij onwillekeurig dit woord en wat er nog voorging over. *Schijnbare* homoeoteleuta geloof ik echter niet, dat er vele *met zekerheid* kunnen worden aangewezen. Wij zouden nog veel liever aannemen, dat de woorden *ἐν Ἔφ.* geheel bij toeval overgeslagen zijn. Dat zal wel het geval geweest zijn bij Filipp. I: 1, waar iets dergelijks in eenen Cod. van Matthaei (d.) uit de 11de of 12de eeuw plaats heeft. Dat moet D^{r}. Doedes ook bij Rom. I: 7 aannemen; want hij spreekt ook dáárbij van ‘vergissing’, en het *schijnbare* homoeoteleuton is er wel zeker van geene toepassing. De afschrijver kon de H wel voor geene IN aanzien (de zinsnede luidt: *τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ*). Daar is echter niets, wat ik meer stel-

lig durf weêrspreken, dan dat *ἐν Ῥώμῃ* in G door '*vergissing*' of 'zonder opzet' is uitgelaten. Men zie Rom. I: 15 eens in, daar hebt gij in *denzelfden* Codex *hetzelfde* verschijnsel: ook daar is *ἐν Ῥώμῃ* uitgelaten. Uw geloof aan toevalligheden moet al vrij sterk zijn, als gij daarbij uitroept: weder dezelfde 'vergissing'! En zien wij nog eens naauwkeuriger toe: bij het laatste *ἐν Ῥώμῃ* is ook het voorafgaande woord *τοῖς* uitgelaten. (*τοῖς ἐν Ῥώμῃ*, schrijft aldaar de Apostel.) Zeer natuurlijk! Het *τοῖς οὖσιν*, dat in I: 7 aan de woorden *ἐν Ῥώμῃ* voorafging, kon blijven, zonder dat door de uitlating der bestemmingsplaats de rede tot onzin werd, niet alzoo het *τοῖς* vóór *ἐν Ῥ*. in I: 15, daar *moest* het mede overgeslagen. En nog veel minder dan bij den brief aan de Romeinen kunnen wij bij onzen brief eene uitlating 'zonder opzet' toegeven. Wij zeggen met Rinck: 'non arridet opinio!' (p. 9.) Die reeks van HSS met dezelfde uitlating zullen alle kinderen van denzelfden vader zijn, naar Doedes wil; die wijd verbreide lezing zal enkel en alleen ontstaan zijn ten gevolge der vergissing van éénen schrijver! Om hierin te berusten heeft men weder een sterk geloof aan toevalligheden noodig. En is het begrijpelijk, dat men, in het vaste geloof van hier den echten tekst te vinden, maar naschreef en naschreef, als men nagaat *welke* woorden uitgelaten werden? In de brieven van Paulus wordt aan het hoofd meestal met eene *gelijkvormige* uitdrukking als in onzen brief de bestemmingsplaats aangewezen, vooral in Rom., 1 en 2 Kor. en Filipp. Was het dan niet regelregt onmogelijk, dat bij eenen brief, waar het gemis van den naam der gemeente, wegens het, eene plaatsbenaming achter zich eischende, *τοῖς οὖσι*[1], alzoo in het oog moest loopen, als in den onzen (veel meer b.v. dan Kol. I: 1 en 1 en 2 Thessal. vs. 1), de schrijffout zich zóó voortplantte? Ik kan mij zeer goed verbeelden, dat eene uitlating bij vergissing, als wij bij Ef. V: 3 aantreffen, van de woorden: 'van Zijn vleesch en van Zijne beenen', verspreid werd. Zij was niet anders dan bij op-

1 Het is toch zeker, dat de uitlating er reeds bestond vóór men aan het *τοῖς οὖσι* zulk een ongerijmden zin kon hechten, als dit in Basilius' tijd plaats had.

zettelijk vergelijken van andere Codd. te bemerken, waartoe men geene bijzondere aanleiding had, omdat hetgeen voorafging: ‘wij zijn leden van Zijn ligchaam’, op zich zelf een goeden zin opleverde. Maar zoo dit ooit onwaarschijnlijk was, het was bij eene *plaatsbenaming*, een *titel*. Achter de verbreide uitlating daarvan moet meer schuilen. En nu het verschijnsel bij Marcion nog! D^{r}. Doedes heeft zich de moeite niet gegeven, er bij stil te staan, en toch, het doet ons onmiskenbaar aan iets anders denken, dan aan eene *toevallige* uitlating der woorden *ἐν Ἐφ*. Bij zulk eene uitlating moest voor dezen criticus de ware tekst gemakkelijk zijn op te sporen, en - toch koos hij Laodicea als bestemmingsplaats. En wie het thans nog gelooven wil, dat hij dit uit eene satanische zucht om maar te vervalschen, of uit haat tegen Efeze gedaan heeft, wij gunnen hem zijne ongerijmde vooronderstelling. *De ware titel was moeijelijk op te sporen*, dit moet gij aannemen, of gij verliest u in ongebeurlijke toevalligheden of ongerijmdheden. En - hoor ik mij hier toeroepen - moet *gij* u daarin niet verliezen, als gij ons zult zeggen, hoe de eigenlijke titel toch wel zoo kon verloren gaan? ‘Is het dan werkelijk niet bevreemdend?’ vraagt D^{r}. Doedes (bl. 817) telkens, als hij de verschillende termen optelt, waaruit mijne constructie van hetgeen er kan gebeurd zijn, om die uitkomst te bewerken, is zamengesteld. Ja wel zeker, antwoord ik, maar ik geef u toch vrij wat minder te verduwen, dan al het bevreemdende, toevallige, ongerijmde, onmogelijke, wat *gij* al moet aannemen, om te stellen, dat Paulus zeer wel *zulk* een brief naar Efeze kon schrijven, en dat juist met *zulk* een brief dat alles wel kan zijn voorgevallen. Men havene overigens die constructie zoo veel men wil. Zij *kan* niet anders dan gebrekkig zijn. Ik *weet* niet waarheen de brief bestemd was en wat zijne vroegste lotgevallen geweest zijn. Het behoort tot de *onoplosbare raadsels*. Alleen dit *weet* ik, dit zegt nu mijne innigste overtuiging: deze brief *kan niet* door Paulus naar Efeze geschreven zijn.

Maar weten andere voorstanders der kerkelijke traditie, die niet aan *toeval*, hetgeen onnatuurlijk is, maar aan *opzet* denken, de uitlating misschien meer aannemelijk te maken?

Rinck, die reeds, in zijn boven vermeld geschrift, in 1823 aan eene dogmatiserende rigting gedacht had, waarbij men gaarne de Efeziërs (waarom ook de Romeinen, enz. niet?) als *zijnde*, als *ὄντες* zag voorgesteld, verwerpt dit gevoelen, welks onhoudbaarheid zeker is, thans nog wel niet geheel, maar hij acht het nu toch waarschijnlijker, dat eerst Marcion uit loutere 'pruritus criticus' (S. 8, 9) *ἐν Ἐφ.* geschrapt heeft, en daaruit zullen dan de Codd., waarvan Bas. spreekt, ook Cod. B. enz. ontstaan zijn. 'Pendent a Marcione,' zegt hij. Wonderlijk inderdaad! Waarom voegde Marcion, als hij én *ἐν Ἐφ.* schrapte, én de bestemming van den brief veranderde, er niet *ἐν δαοδικείᾳ* in? En dat *pendere a Marcione* van HSS. op kerkelijk gebied en onder de orthodoxen, wie kan het gelooven? Over de geheel in de lucht hangende 'pruritus criticus' van den Gnosticus wil ik niet meer spreken.

En nu Wieseler's gevoelen (S. 438) Dit verdient in hooge mate aandacht. Wij durven voorspellen, dat het onder hen, die gelooven kunnen, dat Paulus dezen brief naar Efeze geschreven heeft, alle andere gissingen, tot verklaring der uitlating uitgedacht, verdringen zal, vooral als men aan de hand van Stier het universeel karakter van onzen brief nog beter dan vroeger heeft leeren inzien. Hij wijst eerst op de uitlating Rom. I: 7 en de aanmerking van den Scholiast bij Cod. 47 te dier plaatse: *τὸ ἐν Ῥώμῃ οὔτε ἐν τῇ ἐηγήσει οὔτε ἐν τῷ ῥητῷ μνημονεύει*, 'was,' zegt hij, 'mit Recht aus dem Bestreben, die *individuelle* Beziehung des Briefs zur römischen Gemeinde wegzuschaffen, abgeleitet wird.' Dit wordt, dunkt mij, nog versterkt door hetgeen ik omtrent I: 14 bijbragt. Hij merkt vervolgens op, dat 'die universelle Auffassung der einzelnen Bestandtheile der Schrift in der Kirche frühzeitig Platz gegriffen hat', daar hij het Tertulliaansche 'ad *omnes* scripsit dum ad *quosdam*' herinnert. 'Derselbe grund,' gaat hij nu voort, 'aus welchem das *ἐν Ῥώμῃ* weggelassen wurde, scheint ursprünglich hie und da auch die Weglassung des *ἐν Ἐφέσῳ* veranlaszt zu haben.' Opmerkelijk is hetgeen hij nu hierop volgen laat: 'Man beachte nog folgende Zusammenstellung des Briefs an die *Römer* mit dem an die *Epheser* bei Euthalius, Zaccagni Collect. mon. vet. eccl. p. 524. *πέμπτη ἡ πρὸς Ἐφεσίους κεῖται, πιστοὺς ἀνΘρώπονς καὶ*

παραμένοντας ἧς ἐν τῇ προγραφῇ τὸ μνστήριον ἐκτίΘεται παραπλησίως τῇ πρὸς Ῥωμαίους, ᾽αμφοτέρους δὲ ἐξ ἀκοῆς γνωρῖμους καὶ εἰσὶν αὗται προς ἀντιδιαστολὴν ἀρχαὶ κατηχουμένων καὶ πιστῶν εἰσ αγωγαί. Dasz der Epheserbrief zu solchen kirchlichen Zwecken, für welche die Beziehung auf die ursprünglichen Leser in einzelnen Exemplaren leicht weggelassen werden konnte, schon weit früher angewandt wurde, ist theils wegen seiner allgemeinen Haltung wahrscheinlich, theils weil ihn Paulus *selber* Eph. 3, 34 als einen *Abrisz seines Verständnisses des Evangeliums* bezeichnet hatte.' Inderdaad vernuftig en aannemelijker dan alle andere gevoelens[1]! Voor *mij* is echter deze oplossing verre van bevredigend. Dat in Cod. G. de uitlating van *ἐν Ῥώμῃ* met de gezegde bedoeling heeft plaats gehad, wil ik niet ontkennen; daaruit volgt nogtans, in aanmerking genomen de ouderdom van dit HS., niets ten aanzien van hetgeen in de *eerste* eeuwen des Christendoms plaats had. Het gezegde van Tertullianus geldt evenmin, daar hij er niets anders mede te kennen geeft, dan: de brief blijft er dezelfde om en even bruikbaar, welken titel hij aan het hoofd draagt. En als het zoo gewoon was, aan deze brieven door dit middel eene meer algemeene houding te geven, vanwaar dan dat juist de brief aan de Efeziërs *de eenige* is, waarvan wij dit uit de oudheid weten; dat juist *die* uitlating zóó verbreid was; dat men zich daarop uitsluitend beriep, ten bewijze, dat Paulus de Christenen *οἱ ὄντες* genoemd had, niet alleen in Basilius' tijd, maar ook later; dat deze kerkvader het als iets bijzonders vermeldde, dat hij *die* uitlating in de oude Codd. had aangetroffen en dat *zij* door anderen overgeleverd was? Is het niet duidelijk, dat Wieseler de beteekenis van het berigt dezes

1 Ik kan niet nalaten hierbij mede te deelen wat de Heer Harting mij voor korten tijd, blijkbaar onafhankelijk van Wieseler, schreef: 'Ik zou wel willen vragen of er bezwaar besta tegen de aanneming, dat eene of meerdere gemeenten, ten behoeve der kerkelijke Anagnose, afschrift van den brief genomen hebbende, de bewuste woorden met opzet hebben uitgelaten. om het stuk meer algemeen en bij gevolg ook voor zich meer toepasselijk te maken.' Dat is op *zijn* standpunt regt goed gezien, en in hetgeen hierboven bij mij voorkomt zal hij wel het een en ander tot steun voor dit gevoelen kunnen vinden.

Kerkvaders geheel miskent, en redeneert alsof er van de uitlating der woorden *ἐν Ἐφ.* niets bekend was dan hetgeen uit de Codd. B. en 67 blijkt? Slechts langs dien weg kon hij haar met die van *ἐν Ῥώμῃ* gelijk stellen. En dan nog Marcion's operatie! Wieseler wil, dat door den genoemden Gnosticus ‘die Weglassung des *ἐν Ἐφ.* kritisch und vielleicht auch dogmatisch (??) ausgebeutet wurde’. Wie bemerkt het niet, hoe zeer hij daarmede zijne stelling omtrent de heerschende gewoonte dezer ‘Weglassung’ bij de brieven van Paulus *in het algemeen*, verzwakt, evenzeer als hij zulks doet, door het als zeer natuurlijk voor te stellen, dat de Kerkvaders juist *haar* en haar als iets bijzonders, gelijk hij zegt, ‘dogmatisch ausgebeutet’ hebben? - De wijze, waarop de voorstanders der omloopshypothese, laatstelijk ook Stier en Bunsen, de uitlating hebben verklaard, is reeds in Lünemann's geschrift bewezen geheel onvoldoende te zijn. Bij het vallen dier hypothese vervalt zij ook van zelve. Dr. Doedes heeft bovendien (bl. 803) gewezen op een bezwaar tegen het gevoelen van die geleerden uit deze categorie, welke meenen, dat de HSS., door Basilius vermeld, voor afschriften van exemplaren te houden zijn, die door den Apostel oningevuld verzonden werden, opdat later de naam van deze of gene Gemeente in de opene plaats tusschen de woorden *τοῖς οὖσιν* en *καὶ πιστ.* zou worden ingelascht. Doedes merkt op, dat in zulke afschriften de praepositie *εν* niet had kunnen ontbreken. ‘Het woord, dat stellig in *alle* exemplaren moest voorkomen’, kan niet zijn weggelaten. Deze opmerking, zoo hoogst eenvoudig als zij is, herinner ik mij niet ergens ontmoet te hebben. Ik noem haar gelukkig; zij schijnt mij tegen de gemelde verklaring der uitlating afdoende te zijn, en de bestrijding der omloopshypothese te vereenvoudigen.

Als de slotsom van eene vernieuwde en zorgvuldige nasporing, stel ik derhalve tegen de bewering van Dr. Doedes, naar welke *ἐν Ἐφ.* ‘*zeer wel* de eerste lezing kan geweest zijn’, het navolgende over: de beide faktoren van ons onderzoek: de *strijd* en de *uitlating*, met elkander vereenigd en elkander ondersteunende, veroorloven ons niet, in de traditionele bestemming als de oorspronkelijke te berusten. Zijnen

eisch dat ik bepaaldelijk moet aanwijzen, hoe *deze* bestemming voor *gene* heeft plaats gemaakt en hoe de uitlating ontstaan is en zich verbreid heeft, blijf ik onbillijk, en de meening, dat ik zonder dat niet geregtigd ben, de kerkelijke overlevering te verwerpen, onkritisch noemen. De laatste verklaring zal, naar ik vertrouw, er mij voortaan voor vrijwaren, dat men mij geene hypothese ter aanwijzing van de bestemming des briefs meer toeschrijft. Mijn gevoelen of, wil men, mijne hypothese ligt eigenlijk alleen in de stelling: *de brief was niet voor Efeze bestemd*[1].

Ik mag mijn opstel niet eindigen voordat ik nog een blik geworpen heb op hetgeen laatstelijk ter handhaving der kerkelijke bestemming van onzen brief is bijgebragt. Wieseler schijnt niets bijzonders, niets ‘bevreemdends’ te vinden in de ‘Eigenthümlichkeit des Briefs, nach welcher die persönlichen und individuellen Beziehungen in demselben überhaupt zurücktreten’ (S. 433). Hij heeft dan ook geene pogingen aangewend, om het raadsel te verklaren: dat is wel het *gemakkelijkste*. - Rinck laat onzen brief te gelijk met 2

1 Daar ik zelf zeer weinig waarde hecht aan mijne constructie van de omstandigheden, waaronder de verandering van bestemming en de uitlating heeft plaats gegrepen, en daar het mij reeds meer dan genoeg is, dat Dr. Doedes mij heeft toegegeven: ‘het *kan* alles *zeer wel* zoo geweest zijn’ (bl. 806 en elders), behoef ik mij niet in te laten met de bezwaren, die hij er tegen oppert. Ik zou misschien eene meer aannemelijke toedragt van zaken kunnen construeren, maar het is onnoodig, het blijft tasten in het donker. Als hij echter zegt, dat eene lezing als *ἐν* Λεβέσῳ minder gemakkelijk verworpen kon worden dan *ἐν* Ἐφέσῳ, omdat naar *mijn* gevoelen bij *ἐν* Λεβ. *geen* strijd met den inhoud ontstaat (bl. 815), brengt hij de kritiek van onze dagen over op de vroegere. Die *strijd* werd bij de kerkelijken, die hem opmerkten, geene oorzaak, dat men *ἐν* Ἐφ. schrapte of verdacht; men hield zich aan de ‘veritas ecclesiae’, en zocht uitwegen, b.v. dat Paulus den brief vóór zijne komst te Efese geschreven had. Ik bedoelde met *mijne stelling*: de naam van eene stad, die in Paulus' geschiedenis niet of naauwelijks genoemd werd, kon ligter verloren gaan en vergeten worden dan een, die daarin eene eerste plaats bekleedde, gelijk *Efeze*. - Doedes zegt ook nog: ‘de afschrijver had slechts over te nemen, of *ἐν* Λεβ. of *ἐν* Ἐφ.’; maar *als* nu de titel reeds was weggevallen en met opzet, als herinnerende aan eene afgevallene gemeente of om andere redenen, geschrapt en uitgelaten? Dat die uitlating om bepaalde redenen *met opzet* plaats hebben *kon*, zal mijn beoordeelaar wel niet loochenen.

Tim. geschreven en verzonden zijn (S. 25 sqq.), en den Apostel de stof tusschen de beide brieven verdeelen, zoodat de eerste het *algemeene*, de laatste het *bijzondere* bevatte. Wij merken hiertegen aan, én dat de brieven aan de Efeziërs en Kolossensen gelijktijdig *moeten* geschreven zijn, omdat hunne verwantschap zich zonder dat niet laat verklaren[1], hetgeen thans dan ook bijna door geen' enkel' oordeelkundige meer geloochend wordt, én dat de brief aan de Kol. geschreven is terwijl Timotheus te Rome was. Wordt Timotheus' naam aan het hoofd van onzen brief niet vermeld, vrij algemeen verklaart men dit thans uit zijn meer universeel, minder populair karakter. Dat 2 Tim. door Tychicus is overgebragt, is niet zeker, en nog veel minder, dat dit gelijktijdig met onzen brief heeft plaats gehad. Uit 2 Tim. IV: 12 volgt veeleer het tegendeel. Zou Paulus in eenen brief, door Tychicus naar Efeze overgebragt en aldaar aan Timotheus ter hand gesteld, hebben kunnen schrijven: ‘Tychicus heb ik naar Efeze gezonden’? Waar is dan ook nog het bewijs, dat Tychicus gezonden was, om *toen ook* onzen brief over te brengen? - Thans kom ik tot het gevoelen van den Heer Harting. De tegenspraak, die het van de zijde onzes beoordeelaars ondervonden heeft, is niet ten onregte verzacht geworden door den lof van *vernuft*, die er aan gegeven wordt (bl. 824). Niet ééne hypothese, ter handhaving der kerkelijke overlevering uitgedacht, waarbij men tevens eene poging aanwendde, om het minder voegzame van den brief voor de Efeziërs (ons op het standpunt van dezen schrijver plaatsende, spreken wij hier niet meer van *strijd*) te verklaren, verdient zoo zeer dezen lof, als die van Harting. Hij wijst op de werkzaamheid van Paulus, tijdens zijn verblijf te Efeze. ‘Wij weten,’ schrijft hij (bl. 117), ‘dat zij zich niet tot deze stad alleen bepaald had, maar dat ook eene menigte ongeloovigen uit de overige deelen van Asia proconsularis destijds door hem was bekeerd geworden.’ Hij voegt er bij, dat de Apostel ‘naar alle waarschijnlijkheid, zelf geene be-

1 Wat Rinck, gelijk wij reeds boven zagen, aanneemt, dat Timotheus, naar Rome vertrekkende, een exemplaar van den brief aan de Efeziërs in zijn zak medenam, en Paulus er zoo doende, bij zijn later schrijven aan de Kol., wat uit kon overnemen, verdient geen wederlegging.

keeringsreizen van Efeze uit ondernomen heeft, maar het drukke verkeer te dier stede, of de opzettelijke toevloed van vreemdelingen uit digteren en meer verwijderden omtrek derwaarts, oorzaak is geweest van de eerste Evangelieverbreiding door die landstreek.' De brief zal dus ook bestemd geweest zijn '*om door hen gelezen te worden, die, hoezeer buiten Efeze woonachtig, eertijds echter door het aanhooren zijner prediking in die stad tot het Evangelie waren toegebragt*.' Deze hypothese behoort tot dezelfde kathegorie als die van Gerbaden, Neudecker, Lünemann en anderen. Geene daarvan heeft in den eersten opslag zoo veel voor zich. Bij nadere beschouwing lijdt zij echter aan het zelfde gebrek als hare zusters: men laat den Apostel aan een ander personeel schrijven, dan hetgeen in den titel is aangeduid. Wij kunnen ons hier beroepen op hetgeen Dr. Doedes er tegen ingebragt heeft (bl. 821 en volgg.) Als Paulus zich dien kring zoo ruim gedacht heeft, waarom het niet in den titel uitgedrukt? De Heer Harting kon deze bedenking wel niet voorbijzien. Hij heeft haar ook trachten op te lossen. 'Paulus', schrijft hij, 'stond in dat gedeelte van Azië alleen in dadelijke betrekking tot de Efezische gemeente, die hij had opgerigt, en die welligt nog geruimen tijd, buiten die van Laodicea en Kolosse, de eenige gevestigde gemeente in die oorden gebleven is.' Reeds het laatste meen ik te moeten betwijfelen op grond van 1 Kor. XV: 19: *de gemeenten* van Azië groeten u, dat schijnt mij een grooter aantal te veronderstellen dan *twee*. Het is ook natuurlijk, dat er zich onderscheidene gemeenten vestigden, even als die van Kolosse en Laodicea, daar de Aziaten van heinde en ver het woord te Efeze hoorden en toch wel niet altijd te Efeze bleven vertoeven. Op grond van Kol. IV: 13 mogen wij dan ook te Hierapolis eene gevestigde gemeente aannemen. En hoeveel jaren waren er sinds Paulus' verblijf te Efeze verloopen! Is het niet gewaagd, zich den toestand van zaken zóó langen tijd daarna nog bijna onveranderd voor te stellen? Maar wat daarvan ook wezen moge: *τοῖς οὖσιν ἐν* Ἐ*φέσῳ* beteekent: 'aan hen, die *in* Efeze zijn', niet 'aan hen, die dáár zijn, en bovendien aan hen, die met de Efeziërs in betrekking staan.'

Als Paulus op het laatstgenoemde personeel het oog gevestigd had, zou er achter *ἐν* Ἐ*φ*. nog iets te lezen zijn. Een voorbeeld hiervan en als het ware de proef op de som levert 2 Kor. I: 1: *τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ οὔσῃ ἐν* K*ορίνθῳ σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσιν τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃτῇ Αχαΐᾳ*. Daar Paulus zich overigens, naar Harting meent, ‘den kring zijner *lezers* zou hebben voorgesteld, gelijk die zijner *hoorders* plagt te zijn, terwijl hij zich te Efeze ophield’, begrijp ik niet, hoe daaruit het *algemeene* karakter van den brief beter verklaard wordt, dan wanneer men hem alleen aan zijne *Efezische* hoorders laat schrijven.

De Heer Doedes is het met Rinck eens, in zoo verre, namelijk, deze den Apostel uitsluitend aan de Christenen *te* Efeze laat schrijven (bl. 825). Hij gelooft de reden, waarom Rinck bekroond is, zelfs ‘te moeten zoeken in zijn oordeel over de bestemming van den Efezerbrief’ (bl. 802). Heeft Dr. Doedes hier aan zijn eigen gevoelen omtrent die bestemming geene te groote waarde toegekend? In allen gevalle gelooven wij, neen, wij weten wel zeker, dat hij zich vergist. Heeft Rinck dan op zóó bekwame, nieuwe, eigenaardige wijze de kerkelijke overlevering verdedigd? Het zal toch Bestuurderen des Genootschaps niet maar te doen geweest zijn, om een stuk te bekomen, waarin men, *hoe dan ook*, zich voor de traditie *verklaarde*. In hoe menig geschrift toch is die traditie reeds aanbevolen! Maar als men nu Rinck's verdediging legt nevens hetgeen anderen tot staving der traditie geleverd hebben, geloof ik niet, dat iemand in dit opzigt Rinck's geschrift verkiezen zal. Men merke bovendien op, dat Rinck weinig meer op dit punt gegeven heeft, dan hetgeen reeds, in zijn werkje over de onechte brieven der Korinthiërs enz., in 1823 door hem geschreven was. Hij heeft daar niet minder dan 32 bladzijden (van S. 28-60) aan dit onderwerp toegewijd, en in de hoofdzaken komt zijn schrijven dáár op hetzelfde neder, als hier in zijne *Disputatio*. Kan dan dáárom de *Disputatio* bekroond zijn? Ook neme men in aanmerking, dat er in Harting's Verhandeling eene vrij wat meer degelijke en meer wetenschappelijke verdediging van de traditie wordt gevonden. Hij heeft, het is waar, *iets meer* gegeven: namelijk eene poging om, door den kring van lezers

nog wat verder uit te strekken, over het karakter des briefs licht te verspreiden. Maar wie geen ruimeren kring van lezers begeert aan te nemen, heeft de bedoelde § maar weg te denken, of ongelezen te laten, en hij heeft eenen schrijver voor zich op hetzelfde standpunt als Rinck of Dr. Doedes. Kan dan Rinck dáárom bekroond zijn?

Hoe onze beoordeelaar ons ten laatste nog uitnoodigen kan, ‘om nog eens op de bestemming van den brief terug te komen, en zoo er toe mede te werken, dat deze moeijelijke kwestie door Hollandsche Theologen werd uitgemaakt’, is mij niet geheel helder. Hij schijnt toch meermalen de zaak te beschouwen, alsof zij geene ‘moeijelijke quaestie’ daarstelde. ‘*Wat bezwaar*’, vraagt hij bijv. (bl. 814) ‘heeft de titel *τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ*, indien men maar niet uitgaat van de vroeger besprokene vooronderstelling’ (die valsch is)? Hij beweert, dat wij den brief voor een brief aan de Efeziërs moeten houden, en dat de bedenkingen, uit den inhoud ontleend, *krachteloos* kunnen gemaakt worden (bl. 827). Waartoe dan dat terugkomen? Er is immers *geen bezwaar*? Wij weten echter reeds, dat hij elders in een *non liquet* zegt te moeten berusten. ‘Het is mij duister’, schrijft hij, ‘waarom Paulus zoo en niet anders aan de Christenen te Efeze geschreven heeft’. Maar als ik *ἐν Ἐφ.* moet vasthouden, gelijk hij wil, is elke poging om dat te verklaren wel te vergeefs, is het overbodig ze uit te lokken, en zou het beter zijn den raad te geven, dat men wachtte tot mogelijk het ontdekken van nog onbekende geschriften uit de oudheid, licht verspreidde over een raadsel, dat door de hulpmiddelen der kritiek alleen niet is op te lossen.

Als wij ons nu ten slotte nog eens op een hooger standpunt trachten te plaatsen, dan hetwelk wij bij onze polemiek moesten innemen, op dat, waarvan wij in den beginne uitgingen, vanwaar men bepaald en uitsluitend de *echtheid* van den brief in het oog vat, zien wij de strijdende partijen zich weder verzoenen, en ontwaren het naauwelijks meer, dat nog niet alle akten tusschen hen gesloten zijn. *De brief is echt*, dat verklaren zij uit éénen mond, *laat het met zijne bestemming zijn gelijk het wil*. Tegenover de Wette en de Tubing-

sche school scharen zij zich aan elkanders zijde, reiken elkander de ‘regterhand der gemeenschap’, en beschouwen den strijd, die door hen onderling gevoerd werd, als eene weinig beduidende schermutseling. Daarom kunnen mijne vrijmoedige afwering van den aanval onzes waardigen beoordeelaars, en mijne bedenkingen tegen enkele punten in het werk van mijnen medebekroonde, evenmin onaangename indrukken bij hen achterlaten, en veel minder nog eene vijandige gezindheid ten gevolge hebben, als de rondborstige tegenspraak van den eerstgenoemde bij mij, en voorzeker evenmin bij zijnen vriend Harting, eenigen wrok heeft veroorzaakt. Dat moet, dat mag niet, zelfs al werd van beide zijden de pen wel eens een weinig scherp gepunt. Dat mag vooral niet in eenen tijd als dezen, waarin zij, die aan het positive historische Christendom vasthouden, meer dan ooit hunne krachten hebben te vereenigen tegen eene heirmagt, die ons dit kleinood met zeldzame behendigheid en onvermoeibaren ijver tracht te ontnemen. Kleine verschillen, het kan niet anders, zij zullen, inzonderheid op het gebied der oordeelkunde, zelfs tusschen de meest eenstemmig denkenden blijven bestaan, en, om de waarheid te vinden, moet men ook elkander mogen en durven tegenspreken; maar om verschil in ondergeschikte aangelegenheden vergete men niet, dat men in de hoofdzaak overeenstemt, en in de eerste en voornaamste plaats den strijd niet tegen elkander, maar in vereeniging met elkander tegen den algemeenen vijand te voeren heeft. Blijven wij maar steeds aan *de hoofdzaak* denken, dan zullen wij nooit na ons geschilvoeren vergeten, elkander met den naam van broeders te begroeten, en nimmer het strijdperk anders dan hand aan hand verlaten.

's Heer Arendskerke, 12 Febr. 1849.

A. NIERMEYER.

Onze zeemagt.

Een woord over en naar aanleiding van de brochure: *De Zeemagt, door M.H. Jansen, Luitenant ter zee der 2de Klasse, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw*.

Klagten over gebrek aan belangstelling bij de natie in de marine, worden dikmaals door zeeofficieren geuit en welligt niet geheel ten onregte; zou echter de schuld daarvan alléén moeten geweten worden aan onverschilligheid en flaauwheid des volks? Wij meenen het te mogen betwijfelen.

Wij zouden zeer onbillijk zijn, indien wij den moed, den ijver en de volharding onzer zeelieden, bij menige gelegenheid aan den dag gelegd, miskenden; maar verschillende omstandigheden werkten mede, om weinige sympathie voor de uitbreiding onzer zeemagt op te wekken.

Toen in 1816 de koloniën in ons bezit terugkeerden, en de hoop op herleving des alouden handels opwekten, werd de behoefte aan eene zeemagt aldaar gevoeld, meer echter om de regering te handhaven, de rust der volkplantingen te verzekeren, dan om eenig ander doel te bereiken. Voor het overige, de vaarwaters, door onze koopvaardijschepen bezocht, behalve de Middellandsche Zee, waren veilig; convooijen waren derhalve noodeloos. Nadat de Franschen zich van Algiers hadden meester gemaakt, werd, bij onze beperkte vaart op de Levant, een eskader ook in die wateren overbodig geacht. De lijdelijke houding, welke onze zeemagt in de treurige dagen van het embargo moest aannemen, deed het denkbeeld, dat

wij als zeemogendheid niets meer beteekenen, eene noodlottige vastheid erlangen; de Handelmaatschappij en het stelsel in de Oost-Indische bezittingen, of liever, op Java ontwikkeld, hoe heilzaam voor onze nationale welvaart, toen zij werden opgerigt en ingevoerd, verdoofden den waren handel, en onze koopvaart bepaalde zich tot vrachtvaart. Onze prachtige koopvaardijschepen, goed uitgerust en wel bemand, hadden op de vaart van Holland naar Batavia en Suriname, *vice versa*, geen bescherming der zeemagt noodig; andere reizen werden niet of hoogst zeldzaam gedaan: de Hollandsche handelaar scheen vergeten te zijn, dat er buiten Java en Suriname, voor den ondernemende en ijverige, nog welvaart en rijkdom te vinden was. Behalve Java, werden onze overige O.I. bezittingen, onze heerlijke Molukken daaronder gerekend, bijna als lastposten beschouwd, die men niet om hun eigen' wil moest behouden, maar opdat anderen er zich niet zouden vestigen, maar ter beveiliging van het onwaardeerbare Java. Wanneer men eene enkele maal bij de regering aandrong, om krachtdadiger de zeeroverijen in den Indischen Archipel tegen te gaan, geschiedde zulks meer uit het besef, dat onze zwakheid een voorwendsel kon worden voor andere volken, om hunne zeemagt in die streken te doen verschijnen, dan omdat men begreep, dat de veiligheid van die wateren voor eigen' handel, voor eigene welvaart noodzakelijk was. De billijke wensch naar bezuiniging, bij de uitputting onzer geldmiddelen, deed genoegen nemen met eene bekrompene zeemagt, en alleen dan, wanneer de nederzetting van eenen afgunstigen en overmagtigen mededinger, in de nabijheid onzer bezittingen, de vrees van den vooruitziende wekte, werd de stem, die op uitbreiding der zeemagt aandrong, vernomen, om echter spoedig weder in den algemeenen kreet van bezuiniging verloren te gaan.

Wat deed de marine, om den invloed dier verschillende oorzaken tegen te werken of te verzwakken? Wat deed zij om den handel te overtuigen, dat zijn belang en het hare één is? Welke nieuwe handelswegen werden door haar geopend, welke nieuwe betrekkingen aangeknoopt, welke inlichtingen, belangrijk voor nijverheid of handel, zijn wij haar verschuldigd? Weinig beteekenend inderdaad is hetgeen door

onze zeeofficieren sedert 1815, vergeleken bij dat van andere natiën, is in het licht gegeven, en het doet ons leed te moeten verklaren, dat wij tegen de voortreffelijke werken van Ross, van Fitz-Roy, van d'Urville, van Dupetit-Thouars en zoo vele anderen, niets kunnen overstellen, dat met de opgenoemde op eene lijn kan geplaatst worden. Behalve eene reisbeschrijving van den kapitein ter zee Willink, van eene reize rondom de wereld, eene van den luitenant (thans kapitein ter zee) E. Boelen, naar de zuid en zuidwestkust van Amerika, als gezagvoerder van een koopvaardijschip, en eene van den luitenant ter zee Kolff, naar de zuidelijke Molukken en de zuidwestkust van Nieuw-Guinea, vinden wij niets, dan eenige dagverhalen, waarvan sommigen, welligt, eene aangename uitspanningslectuur kunnen aanbieden, maar die allen wedijveren in onbeduidendheid. En evenwel, merkwaardige reizen mogten al niet dikmaals aan onze oorlogschepen te beurt vallen, wij zouden er toch verscheidene kunnen opnoemen, waarop de oplettende en kundige zeeofficier eenen schat van voor handel, nijverheid of wetenschap belangrijke opmerkingen had kunnen verzamelen. Jaren achtereen hebben wij een niet onaanzienlijk eskader in de Middellandsche Zee gehad: was daar niets voor wetenschap of nationaal belang aan te teekenen, dat wij vandaar niets ontvingen dan de belangrijke aanmerkingen over den staat van Egypte, door den kapitein-luitenant, (thans schout bij nacht) van den Bosch?[1] Onze zeeofficieren hebben sedert 1816 onze bezittingen doorkruist; door hunne onafhankelijkheid van het Indisch Gouvernement, door hunnen geëerden stand, door het in aanraking komen met hoogere en lagere gezaghebbers, met inlandsche vorsten en grooten, waren zij beter dan wie ook in staat geweest om, bij hunnen terugkeer in het vaderland, den sluijer op te heffen, die over onze O.I. bezittingen en het bestuur aldaar gespreid ligt, de natie omtrent hare ware belangen in te lichten, het gewigt ook van andere eilanden dan van Java aan te toonen, de rijke bronnen, welke aldaar te openen zijn, op te sporen en aan te wijzen, - en indien zij dat gedaan hadden, het is meer dan waarschijnlijk, het is bijna zeker, dat de handel, die

1 Achter den Zeemans-Almanak voor het jaar 1829.

daarvan de vruchten zou geplukt hebben, bij het gevoel, wat hij der marine verschuldigd was, bij de overtuiging, dat hij van die zijde alleen onpartijdige, en door geen eigenbelang vervalschte berigten, kon en zou inwinnen, en zonder haar de bronnen, door haar aangewezen, niet kon doen vloeijen, zich belangrijke opofferingen getroosten zoude, om eene voortreffelijke en aanzienlijke scheepsmagt te onderhouden. Want schoon wij niet twijfelen, of de kundige schrijver, wiens naam wij aan het hoofd van dit opstel plaatsten, zal, indien hij zich aangespoord vindt, om zijne denkbeelden over de sterkte en zamenstelling der zeemagt aan het publiek mede te deelen, wel middelen weten aan te wijzen, om met de daarvoor aangewende sommen de actieve zeemagt uit te breiden, toch zal eene verhooging van budget noodzakelijk worden, om haar in dien toestand te brengen, waarin hij haar wenscht.

Sedert eenige jaren ontdekken wij echter een vernieuwd leven bij onze marine. De groote vorderingen in de praktische wetenschappen, de onvermoeide pogingen tot verbetering der zeekaarten van onze Indische vaarwaters, vooral krachtdadig aangevangen tijdens de admiraal Lucas de zeemagt in O.I. kommandeerde, zijn daar zoo vele kenteekenen van. Eenige belangrijke aanteekeningen en beschouwingen betrekkelijk de zeeroovers in den Indischen Archipel, alsmede aangaande Magindanao en den Soolo-Archipel, door den luitenant ter zee Gregory, - de verschijning van den ‘Moniteur des Indes’, door den verdienstelijken luitenant ter zee Melvill van Carnbee geredigeerd, en waarin belangrijke mededeelingen omtrent onze buitenlandsche bezittingen gevonden worden, strekken daarvoor ten bewijze, en bewijzen tevens, hoe waar onze bewering is, dat de bekwame en oplettende zeeofficier in Indië een' diepen blik kan slaan in het inwendig bestuur en in de behoeften onzer koloniën. De ontwakende publieke geest onder de zeeofficieren strekt ons ten borg voor de hoogere opvatting hunner roeping; en als zoodanig ook begroeten wij met luide toejuiching het geschrift van den Heer Jansen, dat gewigtige wenken voor de marine en voor de regering, hoogst belangrijke opmerkingen voor de natie bevat.

De Heer Jansen, een bekwaam zeeofficier, die den handel

gewigtige diensten bewezen heeft door de opneming der vaarwaters van Soerabaya, heeft in zijn vlugschrift getoond, ernstig over zijn vak te hebben nagedacht, en de roeping van den zeeofficier, het hooger doel der zeemagt, volkomen begrepen te hebben.

Na eene korte inleiding, waarin de S. met fiksche trekken de behoefte aan publieken geest in eenen constitutionnelen staat aantoont, zegt hij het overbodig te achten, de noodzakelijkheid te betoogen van eene zeemagt voor eenen zeehandeldrijvenden staat. En hij mag dat. Indien iemand toch dat bewijs verlangt, hij leze slechts de beschouwingen van den Heer J. ten einde toe, want zonder zich dat ten doel te stellen, heeft hij daarvoor de onwederlegbaarste gronden aangevoerd.

Welligt gevoelt deze of gene lust om met ons het vlugschrift van den Heer J. te doorloopen.

De S. wil de zeemagt in de verschillende werkkringen nagaan, waarin zij geroepen kan worden, dat is 1°. *Tot bescherming*. 2°. *Tot ontwikkeling*. 3° *Tot verdediging*. Het laat zich gevoelen, dat deze verdeeling, waarmede wij niet zeer ingenomen zijn, geen scherpe afscheiding van werkkring aanwijst. Dat Bescherming en Verdediging dikmaals synoniem worden, dat het tweede onvermijdelijk aan het eerste verbonden is, behoeven wij voor niemand opzettelijk te verklaren: en wanneer wij onder het hoofd ‘Bescherming’ lezen: ‘tot dat einde zouden wel bezeilde en met bomkanon gewapende schoeners langs de kusten van Afrika en Amerika moeten gestationeerd worden, en deze kusten actief bekruisen, om herhaaldelijk bezocht te worden door fregatten. Deze schoeners slaan zoowel onzen, als den vreemden handel gade, waarvan zij verslag doen’....; of een weinig verder: ‘zij (de fregatten) blijven in het gebied der handelstractaten, die zij bestuderen moeten en er de werking van moeten gadeslaan. Sterk in hun regt, moeten zij er de stipte nakoming van eischen, en zoo noodig wenken aan het bestuur doen, tot wijziging.... enz.’, dan denken wij veeleer aan *ontwikkeling* dan aan *bescherming*.

Wij zouden de afdeelingen liever betiteld zien:

Beschouwing der zeemagt:

1°. Met betrekking tot ontwikkeling en bescherming van den handel in het algemeen;

2°. Van den handel in den Indischen Archipel in het bijzonder;

3°. Denkbeelden omtrent de verdediging onzer O.I. bezittingen en de taak, welke de zeemagt daarin te vervullen heeft.

Wij gelooven, dat de S. daardoor beter het standpunt zou aangewezen hebben, waarop hij de zaak in iedere afdeeling beschouwt.

Nadat de S., onzes inziens zeer teregt, op de noodzakelijkheid aangedrongen heeft, om kruisers op verschillende kusten te hebben, die den handel gadeslaan en waarvan de rapporten publiek gemaakt zouden worden, vestigt hij de aandacht meer bijzonder op den Indischen Archipel. Onbewimpeld toont hij aan, hoe ver wij aan onze verpligtingen jegens de inboorlingen, door gebrek aan eene welingerigte en genoegzaam sterke zeemagt, te kort schieten. Hoe wij wel de opvolging der tractaten eischen, maar ze zelven niet gestand doen; hoe de inlanders, door gebrek aan bescherming, vaak uit zwakheid, gedwongen worden, verbonden met zeeroovers te sluiten en alzoo medepligtig worden aan eene misdaad, die wij, evenzeer uit een staatkundig als uit een zedelijk oogpunt, krachtdadig moesten te keer gaan. Overtuigend wordt er aangetoond, dat onze tegenwoordige zeemagt onmogelijk aan hare verpligtingen kan voldoen, en de noodzakelijkheid, om in den Archipel een aanzienlijk getal ligte, met bomkanon gewapende stoombooten, gerugsteund door eenige groote stoomschepen en fregatten met toegevoegde stoomkracht, te onderhouden.

Merkwaardig vooral is het tweede gedeelte, waarin de S. zijne denkbeelden ontwikkelt over den handel in, en de belangrijkheid van den Indischen Archipel. In een kort duidelijk overzigt wordt ons aangetoond, dat hij, die den handel van den Archipel wil bezitten, de eilanden van lijnwaden moet voorzien, en wordt het verkeerde aangewezen, om zonder lijnwaden vrijhavens te openen, waardoor wij vooral den Engelschen gelegenheid geven, den handel te bemagtigen en de genegenheid der eilanders, die wij geheel missen, te win-

nen. Daarom vestigt de S. de aandacht op Soerabaya, om daar onze manufactuur-fabrieken op te rigten. De grondstoffen zijn in den Archipel voorhanden of kunnen gemakkelijk aangekweekt worden. Daar zouden die fabrieken met de Engelsche, en waarschijnlijk later met de Amerikaansche, kunnen wedijveren, en zouden wij ons de producten van den Archipel verzekeren.

Mogt die wenk voor onze kapitalisten niet verloren gaan! maar - - -

Men verwijt ons Nederlanders wel eens, dat wij ons niet gemakkelijk verplaatsen, dat hij, die in het vaderland een matig bestaan heeft, niet naar Indië gaat om fortuin te maken. Er is mogelijk wel iets van aan, doch zou de reden, waarom er zoo weinig kapitalen uit het Moederland in onze O.I. bezittingen gebruikt worden, waarom het gouvernement zelf bijna altijd tot kunstmiddelen de toevlugt heeft moeten nemen, om den landbouw of de industrie aldaar te ontwikkelen, nog niet veel meer gelegen zijn in het willekeurig en despotiek bestuur? De Nederlander, hij moge het woord niet altijd op de lippen dragen, heeft inderdaad behoefte aan vrijheid; hij kan niet aarden, waar zij niet bestaat; despotisme is hem een gruwel, en zoo lang het Indisch bestuur zoo weinig waarborgen voor persoonlijke en burgerlijke vrijheid geeft, als tot heden het geval is, zal de wensch, om onze kapitalisten fabrieken op Java te zien stichten, wel tot de vrome blijven behooren. Moge de invoering van eene vrijgeviger wetgeving, die wij als eene groote schrede op den weg van vooruitgang beschouwen, spoedig door andere wenschelijke hervormingen gevolgd worden!

Nogmaals wordt de S. als van zelf tot het hoofddenkbeeld, dat in al zijne beschouwingen doorstraalt, teruggebragt, dat namelijk eene actieve en sterke zeemagt in den Archipel moet aanwezig zijn, niet om schrik in te boezemen, maar om de genegenheid der inwoners te winnen, niet alleen om de zeeroovers te straffen, maar om de eilanders tot vreedzamen handel en landbouw aan te moedigen, niet alleen om onze handelaren tegen hen, maar dezen ook tegen genen te beschermen. Nog is onze souvereiniteit een

ondragelijk juk, terwijl zij een gewenschte zegen kon zijn; nog zien de inlanders in ons slechts de verwoesters hunner welvaart, van hunne nagelboomen, van hunnen landbouw en handel, - harde meesters, wier juk zij gaarne zouden afschudden, terwijl zij goede onderdanen, trouwe bondgenooten konden zijn. Dat is het gevolg van den gewapenden handel van vorige tijden, van het eigenbelang, dat de toekomst aan het voordeel van het oogenblik opoffert. Dat te herstellen, den haat in genegenheid, de vrees in vertrouwen te veranderen, vermag alleen eene goede sterke en *belanglooze* zeemagt, want, gelijk in de Inleiding gezegd wordt: ‘het tijdstip is gekomen, waarop wij onze hulde kunnen brengen aan de dapperheid van onze vroegere vlootvoogden, zonder daarom in hunnen roem altijd het ware belang der natie te zien, en mogen wij de vlootvoogden der O.I. Compagnie den hoogsten lof voor hunnen moed, stouten ondernemingsgeest en schitterende daden toezwaaijen, zoo zal men nimmer de vlek kunnen uitwisschen, welke zij, als belanghebbende strijdknechten van het eigenbelang, op zich laadden, door het oogenblikkelijk voordeel, ten koste der duurzame belangen der natie, na te jagen.’

Zal evenwel de zeemagt zich onbezorgd aan hare edelste taak toewijden, dan moet zij goede zeekaarten bezitten, om onbeschroomd den Archipel te doorkruisen. Daarom wil de Heer J., dat steeds 2 of 3 schoeners met het maken van kaarten belast zullen worden. Het verwondert ons eenigzins, dat de bekwame S. hierbij niet een oogenblik is blijven stilstaan, om over het gebrek aan astronomische plaatsbepaling in onze bezittingen te spreken. Bij zijne ervaring kan het hem niet onbekend zijn, hoe nutteloos alle pogingen tot het maken van goede zeekaarten zijn, zoo lang in dàt gemis niet voorzien wordt, en wij achten het pligt, in het belang van onze nationale welvaart en eer, daarop aan te dringen, met al het gezag, dat de uitspraak van eenen man als onze beroemde Hoogleeraar Kaiser kan geven, door hier ter plaatse de woorden aan te halen, waarmede ZHG. het ‘Verslag van de waarnemingen, op de planeet Iris, volbragt op het Observatorium te Leiden,’ eindigt.

‘*Het is hoogst wenschelijk, dat de sterrekundige hulpmiddelen in ons vaderland eerlang de noodige verbetering mogen ondergaan, maar wenschelijker nog, dat van de bij ons reeds bestaande sterrekunde in het belang van het vaderland en zijne overzeesche bezittingen, zoo veel mogelijk, partij worde getrokken. In geen onzer overzeesche bezittingen is nog de ligging van een enkel punt op sterrekundige wijze naar behooren bepaald, en de kaarten, haar betreffende, hebben dus nog steeds haren eenigen onfeilbaren grondslag gemist. In deze naar mijne schatting dringende behoefte, niet voor de wetenschap, maar voor het vaderland, kan door zeer geringe hulpmiddelen, in de handen van eenen geoefenden waarnemer, voorzien worden.... Zulk een maatregel zoude nu vooral eene dringende aanbeveling verdienen, nu wij eenige geoefende practische sterrekundigen bezitten, aan wie het ons vroeger ten eenemale ontbrak*.’

De Heer J. deelt met velen de denkbeelden omtrent de nadeelige werking der Handelmaatschappij. Reeds vóór de Belgische omwenteling schreef de Heer C. van Reynst, voormalig chef van het huis ten Brink en Reynst, en directeur der Javasche bank: ‘Terwijl andere volken dagelijks groote schreden tot verbetering der inwendige inrigtingen hunner koloniën en tot uitbreiding van de algemeene kennis derzelven doen, blijft alleen Nederland daarin terug. Aldaar rust eene blaam op het bestuur der geldelijke aangelegenheden van deszelfs koloniale bezittingen, die alle pogingen tot verbetering verijdelen. *Aldaar heerscht, omtrent de Indische zaken, een wantrouwen, hetwelk den handel en der kolonie tevens verderfelijk dreigt te worden, door den alleenhandel op die gewesten in het vaderland in de handen der Handel-Maatschappij over te brengen. Reeds ziet men daarvan de droevige onrustbarende blijken. Slechts weinige ondernemingen worden door kooplieden naar en van Indië gedaan. De handel beperkt zich meer en meer tot vrachtvaart voor de Handel-Maatschappij, die op hare beurt allengs de vrachten vermindert, naarmate de scheepsreederijen, door de vermindering des particulieren handels, meer afhankelijk van die instelling worden*.’

Wat toen ‘droevige en onrustbarende blijken’ waren, zijn nu onwederlegbare bewijzen geworden, en de Heer J. dringt

op het niet vernieuwen van het contract met de Handelmaatschappij aan, met de minder gelukkig gekozene vraag: ‘Zouden wij nu ook een contract kunnen *verbreken*, dat heilloos voor de algemeene volksvlijt en volkswelvaart is’? Hoe men intusschen zijne vraag denkt te beantwoorden, kan de S. voor eenige weken in de nieuwspapieren gelezen hebben. Geve de hemel, voor het welzijn van ons lieve vaderland, dat men ook ten aanzien van dit punt aan billijke wenschen gehoor verleene, vóór het te laat is, en dat de algemeene ontwikkeling van onzen handel niet aan het eigenbelang van sommigen worde opgeofferd. De Handelmaatschappij heeft nut gesticht; men zie toe, dat zij geen schade aanrigte. Gewijzigd naar de behoeften des tijds, kan zij tot zegen blijven verstrekken; zich zelve overlevende, zal ze de herinnering aan het goede weldra verloren doen gaan in de bittere teleurstellingen, die zij ons voorbereidt. Kunnen kunstmiddelen soms een' tak van nijverheid in het leven roepen, zijn er soms aanmoediging en voorregten noodig, om den handel te doen ontwaken, de geschiedenis leert ons op iedere bladzijde, hoe monopolie, op den duur, den ondergang van den handel na zich sleept. Hoe verderfelijk zulke magtige handelsligchamen in een staat kunnen worden, leeren ons de Engelsche en onze eigene O.I. Compagnie. Herinneren wij ons slechts, hoe, met betrekking tot de eerste, Burke in zijne verdediging van de bill, tot vernietiging der Engelsche O.I. Compagnie, in 1783 door Fox ingebragt, getuigde, dat haar bestuur uit een zamenweefsel van verraderijen bestond, - dat zij in den verschrikkelijken hongersnood van 1779 geen hulp had verleend om des te zekerder het koningrijk Aude ten onder te brengen. ‘De Aziatische veroveraars zijn edelmoediger en menschlievender geweest,’ sprak hij, ‘dan de Britsche kooplieden, die slechts aan eigene verrijking denken, en wanneer gij heden uit uwe bezittingen verdreven wordt, zoudt gij er niets tot herinnering achterlaten, dan een verarmd land en onbebouwde akkers, waarop het roofgedierte ongedeerd ronddwaalt.’ Gedenken wij slechts (om van niets anders te gewagen), de gruwelen door onze Compagnie op de Molukken bedreven, om zich den specerij-handel te ver-

zekeren, die voorzeker tot niet minder scherpe beschuldigingen aanleiding geven. En ofschoon niet gemakkelijk de tijden herboren zouden worden, waarin een handels-ligchaam de souvereiniteit over de koloniën zoude uitoefenen, is het niet vooraf te bepalen, hoe groot de invloed van zoodanige ligchamen op het staatsbestuur kan worden, wanneer het belang van regeerders met dat van door groote kapitalen magtige corporatiën ineensmelt, en de regering tegelijk handelaar wordt.

Maar laat ons tot ons onderwerp terugkeeren.

De Heer J. besluit de tweede afdeeling met eene heerlijke toekomst aan Nederland te voorspellen, wanneer wij, door de beginselen van handelsvrijheid te omhelzen, de markt van Europa in ons uitmuntend daarvoor gelegen land vestigen, - door manufacturen op Java te vervaardigen, de voortbrengselen van den Archipel derwaarts lokken, daardoor ons den China-handel verzekeren, en de belangen van het vaste land van Europa, dat voor zijne industrie een zeker debiet op onze markt zou vinden, met de onzen vereenigen. Is dit doel te bereiken, dan kan het niet anders, of daardoor moet een gevoelige slag aan den handel der Engelschen worden toegebragt, die daarom met naijverige en wangunstige oogen de ontwikkeling onzer koloniën zien zullen, en wij moeten dus bedacht zijn, ze tegen de uitwerkselen daarvan te verdedigen. Deze redenering geeft den S. den overgang tot het laatste gedeelte zijner beschouwing.

Het hoofddenkbeeld, daarin ontwikkeld, kan, na het gezegde, in weinige woorden zamengevat worden.

Door welvaren onder de bewoners van den Archipel te verspreiden, door voor hunne belangen, die inderdaad de onzen zijn, te waken, voor hunne beschaving en ontwikkeling te zorgen, moeten wij de bevolking aan ons verbinden. Zestien millioen menschen van vreesachtige en lijdende onderworpenen of morrende en muitende vijanden, wien het onverschillig is, welken blanken meester zij hebben, of - erger nog - wien verandering verbetering toeschijnt, moeten wij daardoor tot vertrouwende en welvarende onderdanen, tot opregte en ijverige bondgenooten maken,

en dan zal geen vreemd geweld, hoe sterk ook, ons uit onze bezittingen verdrijven. Zonder eene goede, sterke zeemagt is dat echter niet te bereiken.

De S. komt met kracht tegen het beweren op, dat wij ons tot de landverdediging van Java moeten bepalen, en toont, op juiste gronden, het nuttelooze dier verdediging aan; met het oog op de lessen, ons door de geschiedenis gegeven, en op de geographische ligging onzer bezittingen, wijst hij de plaats aan, waar onze maritieme magt zich in tijd van gevaar moet zamentrekken, waarbij de S. een zeer groot vertrouwen op de wapening der schepen met bomkanon aan den dag legt, ‘die (bl. 34), den strijd van den zwakke tegen den sterke mogelijk maakt. Het is de slinger van David tegen Goliath.’ Wij mogen niet ontveinzen, dat ons dit vertrouwen te groot toeschijnt, en het zal ons aangenaam zijn, indien de S. later zijn gevoelen toelicht. Indien ook al inderdaad de vrees voor driedekkers dóor de uitvinding van Paixhans een *prestige* geworden is, die in den eersten zeeoorlog zal verdwijnen, dan zien wij nog het zoo gunstig gevolg daarvan niet in. Begrijpen wij den S. wel, dan is zijne redenering: ‘driedekkers, linieschepen kunnen wij niet hebben, dat gaat onze middelen te boven; maar het is ook niet noodig; de uitvinding van het bomkanon maakt, dat een klein vaartuig den strijd tegen een groot kan wagen; eenige gelukkige schoten en de driedekker is reddeloos, terwijl men op het kleinste schip het voordeel heeft, een veel grooter doelwit te hebben. Wij behoeven ons dus niet uit te putten, om weinige linieschepen in dienst te hebben, maar kunnen, met betrekkelijk geringe middelen, eene aanzienlijke en genoegzaam sterke vloot van kleinere schepen in zee brengen.’

Hebben wij in de bedoeling van den S. niet misgetast, dan hebben wij eene enkele tegenwerping. De redenering op zich zelve toegestemd, - hoe, indien Goliath ook van den slinger Davids gebruik maakt, en in plaats van een vijftigtal linieschepen, een honderdvijftigtal kleinere schepen, ook met bomkanon gewapend, in zee brengt? Het komt ons voor, dat het voordeel weder geheel aan de zijde der Engelschen is, die juist door de uitbreiding van het *ge-*

tal schepen meer in staat gesteld worden, op verschillende punten gelijktijdig een aanval te doen.

Het zal ons aangenaam zijn, zoo de Heer J. deze tegenwerping wederlegt. Maar indien wij het groot vertrouwen van den Heer J. op het bomkanon niet deelen, wij vreezen daarom even weinig de Engelsche overmagt (die veel grooter is in schijn dan inderdaad), indien wij onze heerschappij in den Indischen Archipel tot zegen, niet tot vloek maken, indien wij door vrijzinnige handelswetten het belang van het vaste land van Europa aan ons belang verbinden, indien wij bovenal toonen, dat het ons ernst is, met opoffering des noods van goed en bloed, onze regten te handhaven. ‘De volken bestaan meer door hun regt, dan door hunne magt.’ Ja! maar alleen zij, die hun regt tegen ieder geweld, tegen iedere aanranding verdedigen. Die zich ongedeerd laat beschimpen, krijgt weldra een klap, en die bij den eersten, dien hij ontvangt, niet terugslaat, wordt weldra geschopt - en gelijk met den individu, zoo is het met de volken. Er is eene hoogere kracht dan de materiëele, zij is die van den geest; er is een vastere steun dan magt, het is het heilig regt van hem, die den moed heeft het te verdedigen; en nogmaals, zoo wij van de 16,000,000 Archipel-bewoners gehechte onderdanen en trouwe bondgenooten maken, ons in vrede tot den oorlog wapenen, opdat het der wereld, opdat het vooral Engeland blijke, dat wij voornemens zijn, het erfgoed onzer vaderen ongeschonden aan onze nakomelingen na te laten, indien wij gebruik maken van de lessen der geschiedenis en van de strategische ligging onzer bezittingen, met scherpzinnigheid door den Heer J. opgemerkt en aangewezen, dan zal geen vreemde magt de bronnen van onzen welvaart bemagtigen.

Wij zijn het met den S. volkomen eens, dat Engeland's magt, uit Indië gezien, niet zoo indrukwekkend is. Men houde in het oog, wat Engeland zelf te beschermen en te bewaken heeft, hoe welligt reeds het tijdstip nabij is, dat het trotsche Albion al zijne krachten zal moeten inspannen, om te behouden, wat het bezit, en ernstiger aan beperking, dan aan uitbreiding van grondgebied moet den

ken; men bedenke daarbij, dat het belang van andere natiën in strijd is met de uitbreiding van Engeland's magt in den Indischen Archipel, en dat, zoo wij slechts gereed zijn, een' eersten aanval te wederstaan, de Europeesche staatkunde de overweldiging van Engeland niet vreedzaam kan aanzien.

Wij zouden vreezen te uitgebreid te worden en ons bestek te buiten te gaan, indien wij onze denkbeelden omtrent dit punt verder wilden ontwikkelen. Wij hebben onze taak afgewerkt en een overzigt over het, in onze oogen zeer merkwaardig, geschrift van den Heer J. gegeven. Mogen vele nuttige wenken door hem gegeven, noch voor de natie, noch voor de marine verloren gaan, en moge de Schrijver zich opgewekt gevoelen om zijne denkbeelden over de deugdelijke zamenstelling en de voegzame sterkte onzer zeemagt weldra publiek te maken.

Een dichter uit het volk.

Een dichtbundel voor mijn vaderland. Door S.J. van den Bergh. Haarlem, A.C. Kruseman. 1848.

Degeen, die binnen 's Gravenhage zich van de Vischmarkt naar de Prinsengracht begeeft, moet noodzakelijk eene straat door, welke uit weinig anders bestaat dan winkelhuizen. Aldaar, tegenover den penningkundigen hoedenmaker Stricker en het magazijn van Sack, wiens naam dien van den klassieken Happel nog maar niet in het vergeetboek heeft kunnen brengen, stond nog in het vorige jaar een oud-Hollandsche winkel van droogerijen, waarin de voorbijganger den jeugdigen winkelier ijverig aan toonbank of lessenaar bezig zag. Boven de voordeur las men op een zwart bord, dat als een arm halverwege over de straat reikte, met groote gouden letters: S.J. VAN DEN BERGH, *droogerijen, kruiden en tuinzaden*. Ook in dàt huis sloop de tijdgeest binnen. De winkel moest mede met de eeuw, wilde hij niet in het oog der klanten voor anderen onderdoen, en binnen weinige weken was het voorvaderlijk karakter verloren, en prijkte hij met een popperig geveltje naar den laatsten smaak, door welks venster het oog nieuwerwetsche en pas opgeverwde voorwerpen ontdekte. Wat het voorhuis bevatte, de zaken zelven namelijk, waarop het toch eigenlijk aankomt, hoe fatsoenlijk het tegenwoordig ook staat, degelijkheid aan schijn op te offeren, de zaken zelven, in de van luisterrijke schilden voorziene flesschen, tonnen en laden besloten, verschilden intusschen op geenerlei wijze van die in elken anderen

zoodanigen winkel. Wie in de eerste plaats dezelfde was gebleven onder die groote verandering, het was de meester, de eigenaar, de drogist zelf. Is het noodig hem lezers, als die, welke dit Tijdschrift onderstelt, te doen kennen? De naam van S.J. van den Bergh mag immers niemand vreemd zijn, die eenigzins in onze poëzij belang stelt of gehouden wil worden hare ontwikkeling te volgen. Den minder vertrouwden evenwel met de voorvallen binnen haren werkkring, den eenigzins verwijderden van haar beperkt gebied, had de dichter eigenlijk geen bepaalden titel aan te wijzen. Een voetstuk is in de kunst onontbeerlijk. Men zendt, ja, eenige landverkenners vooruit, maar dan ook neemt men zijne vaste houding, en het komt er slechts op aan, dat men het goede oogenblik waarneme en de geschikte omstandigheid, vaak zoo vlugtig, niet verzuime. Zoo was het in onze beschaafde wereld van algemeene bekendheid, dat Tijdschriften en Jaarboekjes sedert lang de vruchten droegen van van den Berghs dichtvlijt, welke hij spoedig het publiek verzameld aanbiede, benevens zijne talrijke en verdienstelijke vertalingen; men wist, dat zijne bemoeijingen zich ook op kritischen bodem uitstrekten, het proza niet ongelukkig door hem beoefend werd, en zijn invloed zich met het beste gevolg in een letterkundig Genootschap deed gevoelen, hetwelk zoo gunstig pleegt te werken op ieder, die zich der oppervlakkigheid van de hofstad voor eenige oogenblikken gelieft te onttrekken. Gelukkig, dat zij, die met den bekwamen letterkundige nader in aanraking mogten komen, zich tevens overtuigden, dat de winkelier, de burgerman, met al de eenvoudigheid en nederigheid versierd, welke zijn stand verheffen; dat de Hollander van den echten stempel zich niet, ten koste zijns bedrijfs, in den wierook der dichtkunst verloor; dat zijn talent - een trek, eigen aan de beste, grootste, verstandigste (poëzij deugt niet tot 's levens grondstof) der vaderlandsche dichters - hem slechts bijzaak, genoegen, uitspanning was en bleef, verademing, veraangenaming des levens, maar de kamille en vlier hoofdzaak, waarvan vrouw en kinderen, mogelijk langer dan hij, moesten eten. De dichter, de drogist wegen elkander op, staan elkander ter zijde en versmelten tot eene oorspronkelijke persoonlijkheid, die ieder, onwillekeu-

rig aangetrokken, vervult met achting en genegenheid, terwijl door 's dichters koenen handdruk ieder man van vrijen smaak en onbevooroordeelden geest zich vereerd gevoelt. Nu het behoud gevallen was, de banden der oude grondwet geslaakt waren, regtstreeksche verkiezingen de mondigheid des volks hadden verkondigd, nu achtte van den Bergh, die reeds zijn gevoelen over 's lands toestand in een enkel stukje had bloot gegeven, het oogenblik gekomen, om zich aan het algemeen meer onmiddellijk kenbaar te maken, en hij heeft voor eenige maanden post gevat op den Nederlandschen zangberg, waar zijn naam eervol zal stand houden, door de uitgave van een dichtbundel, nar deszelfs inhoud betiteld: *voor mijn Vaderland*, welke, door eenheid van gedachte en eenheid van bedoeling, zich als een zamenhangend geheel aanbeveelt. Klagten zijn het, onder het ministerie des behouds aangeheven; kreten van neerslagtigheid en vertwijfeling wegens de flaauwheid, de onverschilligheid des volks, wegens het verval, de vernedering des lands; zuchten naar uitgebreider vrijheid, naar verlossing uit het gareel der grondwet. De dichter behoort tot de partij der vrijzinnige mannen, die bezadigde, gematigde, maar doortastende maatregelen, ten behoeve der burgerlijke regten, vroegen; hij verschijnt als hun vertegenwoordiger op het gebied der kunst. Eerst hangt een droevig floers over de verzen; langs de zwarte stille wateren glijdt een bange zucht, stijgt een noodkreet op; dan eens gloeit het benaauwde zwerk van verontwaardiging, dan weder bluscht de gloed in een bitteren traan. Maar terwijl de zanger treurt, in zak en asch gedompeld, de gedenkteekenen des roems aanroepende in zijne smart, den ondergang nabij wanende, wanhopende aan wedergeboorte en hervorming, zie, daar komt de 13de Maart, en een liefelijk en troostvol licht gaat op aan de kimmen der staatkunde, en de bundel, in rouw en misnoegen begonnen, wordt door jubelzangen besloten, onder de vrolijke stralen der staatsveranderingen, welke de dichter in vernieuwde grondwet en regtstreeksche verkiezingen begroet en toejuicht.

Doch, zullen wij het dichtwerk regt laten wedervaren, dan behooren wij niet slechts bij deszelfs geest en bedoeling te blijven stilstaan, maar het als voortbrengsel van kunst meer van

nabij te beschouwen. Laat ons, door gestreng te wezen, den dichter de onderscheiding betoonen, waarop zijne aanspraak billijk is.

En daarom willen wij nog eens op de vertimmering van zijn geveltje terugkomen. Onwillekeurig zien wij er het zinnebeeld van zijn Bundel in. Zijn de waren, gelijk de poëzij in den mensch, is ook de meester dezelfde gebleven, dezelfde nijvere, trouwhartige, vroede Hollander, voordeeliger, letterkundiger tijden waardig, het uiterlijk heeft het tegen den stroom niet uitgehouden. De bouwtrant, overgewaaid uit Frankrijk en België, die zoo bevallig heet te staan, spreekt u van buiten toe, en de man van binnen liegt in zijne omgevingen, gelijk in zijn boek, zoo dikwijls hij zich in het pak steekt van vreemden. Wij komen op tegen de ontleende vormen.

Van den Bergh is een dichter uit het volk, en tòch geen volksdichter. Hij behoort tot de deftige burgerij, de kern der natie, gelijk men tegenwoordig zegt; ziedaar juist wat hem in den weg staat. Wij beweren, dat een aristocraat en een handwerksman daartoe in gunstiger toestand zijn geplaatst dan een burger. De handwerksman komt met al zijne ruwheid, zijne onbedrevenheid, zijne schatten van onwetendheid, maar tevens met al de eigenaardigheden, al de oorspronkelijkheid van zijn aanleg, welke vaak zijn handwerk luimig weerspiegelt, vierkant te voorschijn. De aristocraat slaagt er soms in, door middel der hoogste kunst en fijnste geestbeschaving, het karakter der laagste standen en zaken met de meeste tastbaarheid te vatten, zich in alle waarheid van teekening toe te eigenen, het polijsel der slechtste vormen door den geslepensten blik slechts te doen erkennen en de aderen te doen zwellen der stroomen, waaraan hoog en laag zich het gretigst laven. Zoo leeft de voortreffelijkste dichter welligt dezer eeuw, Béranger, in het hart en op de lippen des volks; zoo zwelt den Nederlander op den naam van zijn Tollens een traan van liefde en dankbaarheid in het oog, op den naam van hem, die met een zoo nationaal geduld zich getroost *de faire difficilement des vers faciles*; zoo zou van Lennep in een anderen toon 's volks gemoed, wilde hij, kunnen vervrolijken, en ware het hier de plaats, om eenig onderzoek daaromtrent in te stellen, wij zouden vinden, dat de

oorzaak, waarom Reboul in het geval van van den Bergh verkeert, waarom zoo vele schoone uitstortingen van het reine gevoel van mannen uit de volksklasse, kleermakers, schoenmakers, wevers, schrijnwerkers, metselaars, in hare geboorte gesmoord zijn, in niets anders ligt, dan in hunne halfbeschaving.

Wanneer de jonge dames uit onze eerste standen haar vijftiende of zestiende jaar bereikt hebben, gaan zij voor een paar winters - bij zomers rekent de groote wereld niet - naar de kostschool, ten einde aldaar de fijne schaaf over hare opvoeding zou gelegen worden en zij hare belijdenis zouden leeren, *pour achever leur éducation*, gelijk het heet. Die laatste hand bedoelen wij, dat, benevens anderen, onzen geliefden dichter min of meer ontbreekt. De burger - herinneren wij ons, dat hier van kunst sprake is - is iets halfslachtigs, iets talrijks, zoo men wil, maar toch iets, dat tusschen twee uitersten in ligt. Zoekt men in deze omstandigheid welligt met vrucht de reden, waarom haar euvel - een euvel, waarvan zich trouwens de vrijzinnige zanger, dien wij vrijmoedig ontleden, zorgvuldig onafhankelijk gehouden heeft - middelmatigheid is, welke eigenschap der Fransche onmeêdoogende opmerkingsgave aan het beroep verbond van kruidenier? Mist de burger aan den eenen kant het ongelikte van den dichter uit het volk, die gebreken en schoonheden, glaskralen en juweelen, zonder te weten wat hij uitrigt, kwistig rond zich heen strooit, aan den anderen kant mist hij de zorgvuldige opleiding der hoogere standen, waaraan, hoe dikwijls te vergeefs! geene kosten gespaard worden, ten einde de erfgenamen der geschiedkundige namen des lands door rijke geestkultuur en veelomvattende kennis waardig te maken tot heil des vaderlands aan het hoofd der natie te staan. Met vele anderen heeft aan van den Bergh geene eigenlijk gezegde letterkundige opvoeding, zoo als zijn geest noodig zou gehad hebben, kunnen ten deel vallen. Zijn aanleg verried zich, maar liep ongelukkig met zijne vooruitzigten niet mede. Hij heeft derhalve, verbeelden wij ons, ten deele zichzelven gevormd. Ach, die vorming pleegt zelden volledig te wezen! autodidakten zijn zelden af; zelden dringt een onderwijs, dat leermeester en leerling in denzelfden persoon vereenigt, tot de fijnste vezelen des geestes door, ten minste zoo

de Voorzienigheid een zoodanige niet verkoren heeft tot het kleine getal dergenen, die met den straalkrans van het genie zijn ter wereld gekomen; het genie, een eernaam, roekeloos in deze tijden van overdrijving misbruikt, waarmede het belangstellende verstand niet te spaarzaam kan omgaan, zal het den man van talent niet verongelijken, door zijne minder hooge gaven in een te glansrijk licht te stellen, en een troon te bereiden, wien nederiger eerzetel toekomt![1] Studie en kunst moesten uitspanning en versnapering zijn en blijven, wilde hij voor het geluk zijns volgenden levens zorg dragen, en wat bij de meesten hoofddoel is en aanmoediging verdient, wekte vrees bij hen, wie hij 't dierbaarst was. Onderzoek en fantazij - gelukkig, dat hij het begreep! - was voor hem iets maar ten halve geoorloofds, en de lekkernij der jongelingsjaren mogt anderen, niet hem ten dagelijksch voedsel worden. Zoo bragt hij het in de nieuwere talen verder dan menigeen bij geleidelijk onderwijs; zoo doorbladerde hij met voordeel de geschiedschrijvers; zoo bespiedde hij stijl, rijm en maat, vergezelde hij de dichters in hun doen en laten. Maar toch durven wij er aan twijfelen, of dit alles wel geregeld plaats vond, beraamd was naar een vast plan. Wij vreezen bij soortgelijke leerjaren voor iets afgebrokens, verbrokkelds, wispelturigs; aan iets, dat zich, naar den lust en de ingeving van het oogenblik, meer afwijkingen vergunt naar het aangename dan naar het nuttige, en boven het verstorven verleden het levend tegenwoordige verkiest.

Het pantser der oude talen, gesmeed door de schrijvers van Rome en Griekenland, omgordt dezulken veelal niet. De krachtige drank, welke, gelijk de levertraan aan het beengestel des zwakken kinds, den mannelijken leeftijd met gezondheid doordringt, laafde hen niet op de jaren, die moesten. Die poëzij, wier veerkracht het verhevenste zonder zigt-

1 *Le talent* est commun, *le génie* est rare. La première de ces qualités est acquise, l'autre est donnée par la nature. Celle-ci admet difficilement des termes de comparaison, l'autre est susceptible d'en recevoir par milliers. On s'entretient volontiers du *génie* d'Homère, on serait ridicule si l'on parlait de son *talent. Le talent* n'est que le mérite de l'exécution, matériellement considéré. Un homme de génie peut manquer de *talent*; quantité d'hommes de talent sont dépourvus de *génie*.
FRANCIS WEY, *Remarques sur la langue française*.

bare inspanning bereikt; die zuivere smaak, wier kundige kieschheid het bevalligste niet opzoekt, maar vindt op de meest natuurlijke wijze en alleen de moeite van oprapen schijnt te nemen; die ingetogenheid van voorstelling en uitdrukking, welke niet verder gaat dan noodig is, en het vuur, dat de verbeelding overtollig oordeelt, in hare werkplaats bedachtzaam achterhoudt; dat edele, verstandige, dat duidelijke en kalme, dat onnavolgbaar degelijke in den bouw der volzinnen, in het gebruik der beelden, hetwelk alles te zamengenomen den geest voedt en tot rijpheid brengt, de hersenen verstaalt, de ziel eene rigting geeft, die nooit verloren gaat, al gaan ook de kennis der woorden en de gemeenzaamheid met de volzinnen in lateren tijd bij gebrek aan gestadige oefening verloren, zij derven, helaas! die voordeelen, onontbeerlijk, houden wij staande, voor ieder, wiens pen eene vlugt wil nemen onder de menschen.

De jongeling heeft behoefte aan modellen. Zou het, na zoo vele bevoegde gezagvoerders, noodig zijn te herhalen, dat de ouden de beste zijn? De jongeling heeft behoefte aan liefde; zulks openbaart zich ook in de kunst. Eere den knaap, die zijne dichters heeft! gelukkig wien een vogeltje in het teeder gemoed zijn eeuwig lied kweelt! gezegend, bemoedigend zijne toekomst, als zijne zestien jaren zich eene bloem hebben verkozen uit Hellas of Latium en niet voor een geurigen kelk een bonten vlinder hebben aangezien, die het oog bij de beschouwing ontsnapt! Maar wiens omstandigheden het klassieke zog van de lippen weerden, de tintelende jongeling, die verkwijnt aan een onuitgesproken gevoel, dat hij zich bewust is in hem te leven, maar waarin anderer kunstvorm zijne onbedrevenheid onderwijzend te hulpe komt, werpt zich op latere, minder beproefde en geijkte voorbeelden en sluit dikwijls bedriegelijke vrienden den boezem open, wier omgang hem later berouwt, van welke hij zich moeijelijk losrukt, omdat hunne vertrouwelijkheden zijne inborst van het regte spoor gebragt hebben.

De schrijvers uit den tijd, waarin wij leven, zijn doorgaans den nog onzelfstandigen kunstenaar niet de minst gevaarlijke, want zij wekken bij voorkeur de sympathiën, welke de bevolkingen doen trillen, roeren hartstogtelijk de vragen van den

dag aan en uiten zich in hoorbare vormen, die het levendigst een ontwakend vernuft toespreken, hetwelk er de bestanddeelen, die verleidelijk en bedwelmend in den omvloeijenden luchtstroom zitten, van begroet, aanhangt, navolgt, zich toeeigent. Hoe nieuwer hoe geschikter; zonder het Medusaschild der oudheid, staat men bloot aan den eersten letterkundigen invloed den beste, en van het boek, dat het toeval u in handen speelt, hangt uw noodlot af. Zoo ademt Béranger in *de waardige Edelmogende, aan mijnen vriend Bennink Janssonius, de* 17de *November* 1846, *de Partij*; zoo is Barbier, die zelf het André Chénier doet, slaafs nagezongen in *het groene Zoodtjen, het standbeeld van Willem I, het Binnenhof, de Drukpers, onzen Koning*, ofschoon dit laatste aan de strekking van den vorm, welke bij uitnemendheid die van het sociale hekeldicht is geworden, ongetrouw is in zijn lof. Verder bestaat er eene groote overeenkomst tusschen *bij een gesloopt wordend Schip* en de drie eerste coupletten van Barbiers vierde iambe, en de greep, waarmede de uitval tegen het standbeeld van Willem I geopend wordt, is onmiskenbaar dien, waarmede iambe VII aanvangt, verwant. Voor aanstootelijke, afzigtelijke beelden, voor lage uitdrukkingen wachtte zich des dichters onverwinbare kieschheid; hier en daar nogtans, ofschoon ze hem niet van harte afgaat, straalt wel eene poging door, om Barbiers manier weder te geven.

Doch tegen welke onregtvaardigheid, tegen welke maatschappelijke wond rigt van den Bergh zijne pijlen? welke zwakheden, welke gruwelen, welke laagheden zal hij brandmerken? Barbier vaart in even gloeijende als gespierde verzen tegen de lafhartige postenbejagers uit, die in de ure des gevaars de kastanjes door het volk uit het vuur laten halen; tegen de ijdele zucht naar eene vergankelijke volksgunst; tegen de vergoding des keizers; tegen de onzedelijkheid van het tooneel en van den dans; tegen de teugelloosheid der drukpers. Bij van den Bergh is het somtijds, of deze naar zijn onderwerp gezocht heeft, in plaats dat hetzelve, als bij Barbier, zich in het oog springend heeft opgedrongen en hij slechts, gelijk het gedeeltelijk des dichters roeping is, tolk en echo was van de gevoelens der menigte. *Het groene*

Zoodtjen verlangt een standbeeld voor de Witt, doch niet voordat men de plek, waar het volk de bloem van het land slachtte, met eene omtuining zal geheiligd, met een steen gemerkt hebben, dewijl zijne schim nog geen zoen beschoren werd. In *het standbeeld van Willem I* schimpt de dichter, dat men de natie, al voelt zij zich ook door zware schatting gedrukt, nog een goudstuk af bedelt, om een standbeeld voor den grooten Zwijger op te rigten. En waarom? Omdat, zoolang het paleis, waar Neêrlands achtbre vader in leefde, zwoegde en stierf, de schande zal blijven lijden van eene caserne te zijn, voor hem het standbeeld niet verrijst. Ook van den Berghs versbouw is voor dergelijken dichttrant minder geschikt. Zijn adem is te kort; het warme bloed vloeit niet onstuimig genoeg door zijne aderen. Die forschheid, die overweldigende, onwederstaanbare vaart, die heldere volzin is de zijne niet. Niet dat er geene stoute brokken, treffende sieraden der vaderlandsche poëzij des oogenbliks, zouden zijn aan te wijzen. Wij noemen het tafereel van den moord der de Witten:

O 'k zie door lage hand hen beiden aangegrepen,
De trappen honend afgeslierd,
Door kolven voortgebonsd, of langs riolen slepen,
Terwijl de dolle menigt tiert;
'k Zie hem, wiens kloeke vuist d' omkransten heldendegen
Bij Chattams zege heeft gevoerd,
Die vuist vermorselen, door laag geboeft doorregen,
Dat zelfs zijn kalmte niet ontroert;
'k Zie hem, in dienst vergrijsd van Hollands vrije Staten,
Wiens trouw zijn vijand zelf verkondt,
Door wie zijn vast beraad en doorzicht nu vergaten,
't Gelaat doorgroefd met wond bij wond,
Verplet door slag bij slag met mokers van verraderen,
Omdat hij bidt terwijl hij sneeft,
Voor de oogen zelfs van dus geheeten Burgervaderen,
Op wie de vloek des naneefs kleeft.
Daar bliksemt vliegend lood uit meer dan honderd roeren,
En rijt hun lijken nog van één;
Daar krijscht het juilend graauw: ‘brengt stroppen aan en snoeren
En hangt hen als een dief aan 't been!’
Een luide jubelkreet stijgt tot de ontroerde wolken,

De ontzielden bunglen op 't schavot,
En blinde razernij, trots de onbeschaafdste volken,
Schendt zelfs hun zielloos overschot.

Voegen wij er bij den kreet des behouds tegen de drukpers!

De zichtbre spraak, door God ten handvest u geschonken,
Dat licht Zijn wil, Zijn einddoel is,
Die menschenheil verspreidt, waar menschenspraken klonken
En zegeviert op duisternis;
De gave Zijner min, die eens voor *viertal* eeuwen
De waarheid met een tong beschonk,
Wie steeds de logen sints dat uur tracht te overschreeuwen
Of zij haar ook tot zwijgen dwong;
Die vlam uit hooger sfeer - onze adem moet haar dooven,
Voor ónze tijden voegt zij niet,
En schoon we ook aan heur heil en godlijke' aard gelooven,
Geen onzer die haar hulde biedt!
De tastbre dwalingen, die we elken dag bedrijven,
De stoutheid, die ons handlen preêkt,
Zij moeten *in den schoot des volks verholen blijven*,
Geen pers, die haar bestaan ooit *spreekt*!
Die duizend stemmen, die zoo krachtig zich doen hooren,
En telkens groeien in getal,
Die kreet om uitkomst, die staag dondert in onze ooren,
Dat spellen van Oud-Hollands val,
Die klachten, die zoo luid om nieuwe welvaart vragen
Met oordeel en gelatenheid,
Die middlen aanbiên om 't verzwakt gebouw te schragen,
Met forschen moed en scherp beleid,
Die stemmen, door de kunst, in Haarlems vest verrezen,
Verduizendvuldigd wijd en zijd,
Zij moeten wijd en zijd ten doodslaap zijn verwezen,
Verstikt, vernietigd voor altijd!
De juistheid van die taal zou eindlijk verder dringen
Dan 't veld, dat zij gewonnen heeft,
En ons de erkenning van haar gulden macht ontwringen,
Waar onze nietigheid voor beeft;
Het vendel, op wiens baan vooruitgang staat geschreven,
Zou eindlijk wappren door heel 't land,
En 't kussen, dat ons draagt, zoo lang ons reeds verbleven,
Ter neder tuimlen in het zand: -

Welaan! de macht is ons, de drukpers moet geketend;
Het volk is volgzaam als een lam!
Het heeft nog nooit gegist wat onze wil beteekent,
Dood aan de vondst der beukenstam!
Dood aan Verlichting, aan Vereedling, aan Beschaving,
Aan 't medestreven met den Tijd!
Aan Holland stilstand bij der volkren voorwaartsdraving,
Maar onzer traagheid geen verwijt!

Maar niettegenstaande is er somtijds iets gerekts, iets aangelengds, iets woordenrijks in de verzen; de tusschenzinnen zijn wel eens niet zoodanig ter plaatse waar 't behooren zou gesteld, dat het stuk even snel door den hoorder als bij herlezing door den lezer wordt gevat. Liever maakt de dichter gebruik van betrekkelijke voornaamwoorden dan een nieuwen volzin op te zetten, waardoor hij de oplettendheid van het hoofddenkbeeld aftrekt, de gedachte verstrooit en er, in plaats van een afgerond en stevig ineengeweven geheel, een uitgerafeld werk voor den dag komt, dat verward schijnt van teekening en vermoeijend is om op te staren, iets zwaarmoedigs, getuige den bezwarenden aanhef van *het Binnenhof*, in plaats van iets gevleugelds, gelijk de pijl behoort te zijn. Hierbij komt, dat van den Berghs verbeeldingskracht in het vuur der ontwerping niet zoo veel beeld werk om zich heen schijnt te verwekken in de vonken, die om zijn aanbeeld spatten, als die van Barbier. De lavastroom van dezen is milder en heeter dan de zijne, die, gestold, wel eens spleten vertoont, welke vervolgens met eene stof, ware poëzij niet meer dan aanverwant, gestopt worden. Zijne verzen zijn lek, en de druppel, die uit den alexandrijn valt, is zelden de quintessens van dezen. Ter staving onzer bedoeling strekke de aanvang *der Drukpers*, zevenmaal herhaald met hetzelfde woord; *eene stem die, eene stem waardoor, eene stem* eindelijk *van de eigenbaat*, en bijna geene enkele schoonheid, zoo als nog al eens bij Barbier zou doen aarzelen, de passage te bekorten. Zoo begint het stuk aan onzen koning met den vijfmaal herhaalden, vermoeijenden, ja, weldra onduldbaren uitroep: *gezegend hij, die*, waarop een driemaal herhaald: *dat, dat hebt gij bestaan, die*, volgt.

Een stemme is uitgegaan, die velden langs en wateren
En steden, vlekken, dorpen door,
Haar ruwen meestertoon, schor krassend heeft doen schateren,
Waar ze als een wanklank knarste in 't oor;
Een stemme is uitgegaan door Hollands *vrije* beemden,
Waar dwinglandij nooit wortel schoot....

Ontegenzeggelijk verminderen de korte verzen de kracht der lange. Zoo weder:

Of sidderend voor hen, wier trots den volksverlichters
Een eeuwgen haat gezworen heeft,
Die slechts 't gebied erkent van gruwbre domheidstichters,
Niet uiten wat er in u leeft.

Of:

De brijzlaar van hun juk, ja, helsche slavenketen,
Die hun op bloed en tranen stond.

En nog ter goeder uur den noodstorm kan bezweren,
Die ieders ziel vervult met schrik.

Dat, dat hebt gij bestaan, die tweemaal 't erf der Batten
Van d' ondergang bevrijden mocht,
Waarom 't erkentlijk volk U tot uw dood blijft schatten,
En gij de onsterflijkheid u kocht.

Het is onvermijdelijk, dat de twee laatste verzen de beide voorgaande niet verlammen zouden. In het vers aan zijn vriend Bennink Janssonius zingt van den Bergh:

Hoe de eendracht wegstuift als het wolkend zand,
Hier op den grond, die ze eens in glans zag blinken.

Aan de prinses van Oranje zegt hij:

Wel moogt gij voor dien lievling waken,
Zijn jonkheid leiden dag aan dag,
En voor zijn voorspoed beden slaken,
Het zoetste wat een moeder mag.

Waarom moet er kinderachtig achteraan komen, het alledaagsche, door niets gevergd of geregtvaardigd:

Die 't harte voor een kroost voelt blaken,
Waarin zij hier haar hemel zag!

En vervolgens:

Dan leert gij hem het recht verweren
Van wie er last of onrecht lij.

Deze verzen kan men niet zeggen, dat schoon zijn gelijk fraai proza. Wij weten zeer goed, dat Barbier ook wel eens te betrappen valt, maar niet zoo menigwerf. Ook hij vangt aan in de *Curée* met een viermaal herhaald *lorsque*, en vervolgens een viermaal herhaald *Paris*. Ook hij verlamt;

Il est beau ce colosse à la mâle carrure,
Ce vigoureux porte-haillons;
Ce sublime manoeuvre à la veste de bure,
Teinte du sang des bataillons;

door:

Ce maçon qui d'un coup vous démolit des trônes,
Et qui, par un ciel étouffant,
Sur les larges pavés fait bondir les couronnes,
Comme le cerceau d'un enfant.

Ofschoon het laatste paar verzen de *longueur* eenigzins vergoedt. Ook hij verlamt:

Paris, cette cité de lauriers toute ceinte,

door:

Dont le monde entier est jaloux.

En

Où dans le coeur humain l'égoïsme déborde,

door:

Où rien de bon n'y fait séjour.

Maar dit bewijst slechts, dat men niet straffeloos vreemde kleederen en zeden aanneemt, en dergelijke voorbeelden veelal van hunne zwakke zijde navolgt.

Van den Bergh vertegenwoordigt in zijne liederen dat gedeelte der deftige burgerstanden, wier rijpheid behoefte ge-

voelde aan uitbreiding van regten en uit dien hoofde herziening verlangde der Grondwet, maar die, minder staatkundig opgevoed, geen bepaalden tint weten te geven aan de kleur, welke de hunne is. Vandaar mist hunne overtuiging dikwijls helderheid, doorzigt, eenheid, consequentie. Onze verlichte burgerstanden zijn constitutioneel-liberaal; vraagt hun voor het oogenblik niet verder! Van den Bergh, bij voorbeeld, schijnt in sommige uitdrukkingen aan het goddelijk regt der koningen vast te houden. *God*, zegt hij in zijn gedicht aan de prinses van Oranje, *bekleedt de koningen met oppermacht*. Elders wordt de prins van Oranje *een van God gezonden wezen* genoemd. De koning is *door God geschapen tot regeren* (blz. 100). God regeert ons door den stam van Oranje (blz. 31). Ofschoon toch op de vorige blz. van het purper gezegd werd, dat het *Gods geschenk eens is geweest*, en de theorie van het *droit divin* voor het overige niet erg strookt met den geest, die in den bundel heerscht.

Van den Bergh is een ijverig protestant. Zonder er zich rekenschap van te geven, moet hij gehouden worden tot diegenen te behooren, wier ingenomenheid met den roem van ons gemeenebest de vormen van bestuur en levensbeginselen des vaderlands van vóór 1795 op ruimer leest terug zou wenschen en die zich nog maar niet kunnen heenzetten over sommige noodwendige toegefelijkheden en vergunningen, wij zouden het goedschiks instellingen noemen, van den nieuwen staat, welke onder een anderen naam op denzelfden bodem in 1814 aanzijn heeft verkregen, waar eertijds - zoo schermt Otto's Griekenland met zijne republikeinsche helden - het oude gebied der zeven vereenigde gewesten gelegen was, wiens voornaamste plunje hij zich heeft omgehangen.

Wij beweerden, dat van den Bergh noch dichter uit het volk, noch volksdichter was. Thans vragen wij, kan in ruimen, in socialen zin, de protestant ten onzent volksdichter wezen? Evenmin als de Katholiek. De volksdichter voert het woord tot het volk, geheel en onverdeeld, van wiens denkbeelden hij de geïdealiseerde uitdrukking behoort te wezen. Zoodra zijn standpunt tot partijdigheid overhelt, dat is, wanneer de dichter de echo eener partij wordt, of zich tot onzijdigheid

ziet gedwongen, te weten, wanneer hij tusschen tegenovergestelde overtuigingen, bedoelingen, belangen, voorzigtig moet heen laveren en zich door eene middenevenredige behoedzaamheid moet zien staande te houden, verdwijnt, vervalt de volksdichter. Willem I, de tachtigjarige strijd, zijn verwerpelijk in de oogen van de helft der natie; daarom wordt te regt (blz. 117) de vrede van Munster door een deel des volks belasterd; en wat bidt de dichter de prinses, dat zij den jongen troonsopvolger doe zweren?

> Getrouwheid
> Der Godsdienst van d'aêlouden stam,
> Der Godsdienst, door geen dwang te keeren,
> Daar God haar in bescherming nam.

Prins Willem voerde strijd, zegt hij, tegen het duister. Vrees voor de toekomst der geschonkene vrijheden is zijn gemoed zelfs niet vreemd. Hij neemt een vurig katholiek in den arm en biedt hem, in zeker besef van zwakte, zijne *Bede aan God*, wien hij smeekt,

> Dat de eendracht weêr haar band
> Om aller harten snoere.
>
> Roei uit den kanker, die ons moordt,
> En sterker dreigt te woeden!
>
> Dat Roomsch en Onroomsch, naauw bevriend,
> U dien' naar zijn geweten!
> En 't vragen hoe gij wordt gediend
> Zij eeuwig hier vergeten!

Tot hier zou men meenen, dat de dichter met hart en ziel tot de warme, hoewel eenigzins schroomvallige protestanten behoorde, maar luister, hoe hij het beginsel der expiatie, hetwelk met het leerstuk der verlossing uit de vlammen des vagevuurs zamenhangt, op minder protestantsche wijze huldigt. Schande over ons, roept hij uit, dat ook wij de schimmen der de Witten mishandelen, wie nog geen zoen beschoren werd! Alvorens wij er aan denken mogen, een standbeeld voor het onvergetelijk broederpaar op te rigten, willen wij eerst de schande van het erf verbannen; herstellen voegt

ons het eerst; eerst willen wij den grond, waarop de gruwel gepleegd is, met eene omtuining heiligen, dat niet de schuld ook op ons wege. In Frankrijk

Waar 't wisselzieke volk, van deugd en plicht vervallen,
De zedeloosheid heft ten troon,
Daar koestert men nog steeds voor Vorstengrootheid eerbied,
En voor een hoog verheven geest.
De koningstelg, *zoo 't scheen*, bestemd ten troon te stijgen,
Blaast, plotsling voor de zicht des valen doods bezweken,
Den adem uit in lage cel,
En op die droeve plek verrijst na luttel weken
Een Godgewijde bidkapel!
De menigt', wie zijn dood met bittren rouw vervulde,
Trekt daar ter beêvaart heen en brengt der plek haar hulde,
Waar zich zijn ziel ter vierschaar gaf.
En Neêrland, Neêrland, dat in waan zich grooter oordeelt,
Laag op dat Frankrijk nederziet,
Vergeet, beschimpt den grond, waar aller Vorsten voorbeeld
Voor ons het dierbaar leven liet!
En geeft,
In stee van lovend dien ten tempel Gods te heiligen,
Den moedwil van soldaten prijs.

Voor Willem den Zwijger eene bidkapel! Deze opvattingen zijn nu wel, gaarne willen wij het erkennen, geheel van dichterlijken aard; maar de poëzij der tegenwoordige eeuw, en vooral de nieuwste openbaringen derzelve, in verband met de bewegingen der groote maatschappij, moet toch altijd opregt en waar zijn en zuiver bepaalde, duidelijk omschrevene overtuigingen weêrkaatsen.

Van den Bergh wijdt een gedichtje aan *de Partij*, tegen alle weifelaars gerigt.

Het geldt hier slechts een offer toe te brengen
Aan 't menschdom op het altaar der partij.

Maar eene partij - van den Bergh geeft hier zelf toe, dat ten onzent geen volksdichter mogelijk is - staat uit den aard der zaak tegen eene andere over en is dus altijd iets betrekkelijks; het gaat derhalve niet, hoe men het neme, absoluut van de Partij te spreken. Uw parool gekozen: slaaf of vrij! her-

innert de dichter dengenen, die op twee gedachten hinkt en aarzelt tusschen behoud en vooruitgang. Ja, schoon is 't, gaat hij voort, de onbuigbren op hun beurt uit hun Paradijs van magt te bannen:

> Een lichte straf voor zware dwinglandij!
>
> Opgestaan, met ons meê gestreden!
> De onmenschlijkheid den vuigen kop vertreden!
>
> Hier kracht en vuur, ginds zwakte en koude *als lood*;
> Hier ruime winst, ginds eindeloos verliezen;
> Hier leven voor de natie, ginds de dood!

Wat wil, naast al deze overdrijving en onwaarheid, de partij des dichters?

> Het volk wil 't nieuwe pad bewandelen!
> Het wil, verjongd, met nieuwe veerkracht handelen;
> 't Wil recht om naar zijn hart den Heer te aanbidden;
> 't Wil langer niet één kaste 't roer nabij;
> 't Wil vrijheid, zoo als God ze aan de aarde gaf.

Wij behoeven ons zeker niet in volzinnen te wikkelen; eene bloote aanhaling volstaat, om te doen gevoelen, hoe weinig logisch dit vers zamenhangt, hoe weinig het regtstandig uit de waarheid en den toestand, die het schilderen zal, is opgeschoten.

Men gevoelt duidelijk in de onbestemdheid der eischen en der woorden, dat den dichter zijne denkbeelden niet regt helder zijn, en zijne taal in den kreits der staatkundige poëzij zich niet op haar gemak bevindt. De waarheid, zoo opregt door hem aangebeden, ontglipt hem in zijne kunstvormen; hij wordt duister, verward, onbestemd; het onderwerp hervindt zich in het vers niet toegepast terug, en de dichter is den ongeoefenden teekenaar niet ongelijk, die zich verbeeldt van het voorwerp, dat hij naar het voorbeeld op het papier brengt, eene getrouwe afbeelding te leveren. Of zou de dichter de straf der navolgers, in de heerschappij over denkbeeld en uitdrukking, welke hem dreigt te ontsnappen, ondervinden in dit vers, hetwelk zoozeer naar het jonge Duitschland riekt? Wij namen reeds gelegenheid het op te merken:

vreemde toonen stemmen van den Berghs uitboezemingen. Uitboezemingen! Is het woord goed gekozen, als innige overtuigingen behoorden te gelden, waarvan doordrongen, van den Bergh gloeijend zingt:

> Laat, o laat mij de baan dus volenden, die 'k loop,
> Ik gevoel het: mijn doelwit is mijn!
> 'k Zal het volgen met heldenmoed, geestdrift en hoop,
> En aan wie *het* een *dwaasheid* ook schijn',
> Toch voleind ik de baan van mijn roeping met eer:
> Want de hand, die mij wenkt, is de hand van den Heer!

Eigenlijke geestdrift treedt echter zeldzamer in van den Berghs zangen op den voorgrond, hoezeer ze ook zijn gemoed bewogen hebbe. Veeleer kookt zijne poëzij inwendig en getuigt van inwendigen gloed, dan dat ze zich weelderig en bloemrijk in breede golven uitstort. Daarin toont zij hare bij uitnemendheid vaderlandsche afkomst, ondanks al hetgeen wij er nagevolgd in wraakten, maar tevens ook de schaduwzijde eener zangdrift, welke somtijds minder driftig is dan zij zich voordoet, minder behoefte, minder dichterlijken drang doet vermoeden dan opzettelijken rijmlust, welke zich gelukkig acht met haren smaak overeenkomende stoffen voor de hand gevonden te hebben.

De meesterstukken der bouwkunst staan als reusachtige monolithen voor ons gezigt, al moge de bevalligheid hunner deelen met het fijnste gebladerte en bloemwerk wedijveren, met de zonderlingste grilligheden der fantazy omzoomd en getooid zijn, *beaux à deux lieues, beaux à deux pas*. Om den bouwmeester bekreunt zich de beschouwer niet; ja, de stoutheid, de volmaaktheid des werks, doet zelfs den brozen sterveling omtrent een maker twijfeling voeden, want de gewrochten zelven zijn voor hem bezield, dragen leven in zich om, en hunne heerlijkheid levert den schijn, of zij uit zich-zelven het bestaan hebben ontleend en niet noodig hadden, dat het schepsel hen schiep.

> Ils ont
> Leur raison en eux-même et sont parce qu'ils sont.

De gedachte nu, welke het kunstgewrocht verkondigt, deelt zich zuiverder, volledi-ger mede, naarmate van de volmaakt-

heid der zigtbare vormen, en hoe hooger het voortbrengsel staat, hoe gewilliger de ontwerper zich der vergetelheid prijs geeft; hoe lager het daarentegen daalt, hoe verder het zich van het ideaal der schoonheid verwijdert, - hoe helderder het beeld des vervaardigers uitkomt, hoe zigtbaarder zich de deelen scheiden, hoe naauwkeuriger den beschouwer het geheim des zamenstels in het oog valt, hoe meer genoegen hij ondervindt met hetzelve te ontleden, en hoe sneller hij ook, meer dan voldaan, het kunstwerk verlaat voor den werkman en diens werkplaats. Deze opmerking herinnerden wij ons met betrekking tot den Bundel, aan onze beoordeeling toevertrouwd. Het is hier namelijk minder de bron, door de magt der natuur uit de rots gesprongen, en met losse vaart en liefelijk geklater, kronkelend door het dal; de poëzij, die wij bedoelen, heeft meer overeenkomst met de beek, in haren loop en val zigtbaar gedwongen en bestierd door Geldersche dreven. Weinig flinke verzen, die, keurig en zuiver gestempeld, gangbare munt worden onder het volk; weinigen die, gedreven als in metaal, den man van den vorm in bewondering zetten. Geene bijna als deze, van een Franschen letterzetter, Eugène Orrit, die wij opzettelijk aanhalen, ten einde te doen gevoelen, welke hoedanigheid het is, wier gedeeltelijk gemis wij betreuren.

Le soleil du matin sur l'église en prière
Vient épancher à flots sa limpide lumière;
Les tabernacles d'or et les saints radieux
De reflets jaillissants éblouissent les yeux;
Planant sur leurs autels parfumés, les madones
Semblent pencher plus bas le front sous leurs couronnes,
Pour respirer l'encens des vases pleins de fleurs,
En rêvant à l'aspect des humaines douleurs.
Les vitraux peints d'azur, de topaze et de rose,
Sur les parvis brûlants qu'une eau prudente arrose,
Ont secoué l'éclat des robes de leurs saints,
Suspendus à l'ogive en lumineux essaims;
On dirait, émaillant les dalles diaprées,
Des fleurs du paradis les ombres colorées;
La rose du portail, les grands arcs élancés,
Les chapitaux romans aux monstres enlacés,
Où l'artiste naïf sculpta de fantaisie

Quelque emblême ignoré d'inculte poésie;
Le choeur, le maître-autel tout de dentelle et d'or,
Les vieux tableaux noircis, l'orgue muet encor,
Les chapelles en fête et leurs saïntes images
Qui retracent, auprès de la crèche et des mages,
Le gibet où Jésus bénit en expirant;
Sur leurs socles marbrés les anges adorant!
Tout aux feux du soleil s'échauffe et se ranime,
Tout vit, prêt à chanter un cantique unanime,
Tout semble, avec la foi des harpes de Sion,
Soupirer la prière et l'adoration.

Hoe weinig verzen toch in dezen bundel, gelijk aan de volgende!

Vergetelheid is 't kind der flaauwheid,
Ondankbaarheid haar tweelingspruit,
En waar de nachtpit brandt der flaauwheid,
Daar dooft de toorts der geestdrift uit.

O hoort gij de ongeveinsde beden,
Die Holland aan uw voeten brengt,
Dat volk, dat nooit zijn vorsten krenkt,
Als maar zijn vorsten 't niet vertreden,
Dan voedt gij naar Oud-Hollands zeden
Hem op, wien ook een kroone wenkt.

Gerechtigheid en Recht zijn zuilen van de troonen,
Liefdadigheid is hun cement.

Hoe weinigen, die zich onwillekeurig in hunne eenvoudigheid als spreuken aan het geheugen bij herhaling opdringen; want al schrijft men poëzij voor het volk, erkent hetzelve nog niet altijd die poëzij voor de zijne, en neemt ze aan als volkspoëzij. Deze is het niet. Ze is poëzij voor den middenstand: het volk is te natuurlijk voor alles wat schoolsch is, eenigzins opgesmukt en zoo'n beetje geknutseld lijkt, en wat stijl betreft, het zou iemand foppen met zijn fijnen neus.

Het zij ons geoorloofd op het volgende te wijzen: *een dag van smet* (blz. 11), *kende* voor *gekend had* (blz. 11), *gewroken*, dat op hetzelfde woord rijmt (blz. 14), *hoort* voor *hore* (blz. 41), *bij die geraamten* voor *de geraamten* (blz. 43), *hulde slaken*

(blz. 51), *is afgeleekt* voor *zou afleken* (blz. 54), *gewijd* voor *gewijd geweest*, (blz. 80), *de sporen* voor *het spoor* (blz. 83); het gekrijsch der meeuw *bezingt* niet, maar *voorspelt* den storm, die dreigt (blz. 90), *spreekt* voor *spreke*, (blz. 91). Ook mogen wij het behulpelijk gebruik van periphrastische werkwoorden in bedenking geven, als: *moest geven* voor *gaf, wil schuwen* voor *schuwt, aadlen wou* voor *adelde, genaken mocht* voor *genaakte, gaat naderen* voor *nadert, moet kwijnen* voor *kwijnt, doet psalmen* voor *psalmt*. Wij vragen den dichter zelven eindelijk, of hij vrede heeft met verzen als deze:

> Hier *slachtte* 't volk de *bloem* van 't land!
>
> Toen gij heel de aarde verbaasdet door geest.
>
> Uw warmte werd steen.
>
> Want de Dichtkunst is niets meer dan bloesem en zaad,
> En de vrucht van het leven, wat is ze dan daad?
> Maar mijn lied is de kiem van een wordende daad.

Ce qui se conçoit bien s'énonce clairement.

Royer neemt niet het instinkt alleen tot gids, maar durft naar waarheid slechts vragen.

> Daar hooren dag en nacht de raauwste vloeken gillen.
>
> En aâm' de stilte, waar, in 't uur van 's martlaars krooning,
> Zijn mond de jongste bede sprak!

Twintig eeuwen zullen het menschdom boeijen door den luister, die haar dekt.
Twintig eeuwen derhalve gedekt door een luister, die het menschdom boeijen zal!

Het ijdle volk,

> Dat oppervlakkig pronken *schat*.
>
> Ja, voor de erkentnis aan zijn vadertrouw verschuldigd,
> Begroet het (volk) daar met *scherts en lach*
> Den Held.

De dichter stelt het volk, dat den staatsman, verheven op 't ros, hetwelk aan den oorlogsheld past, in het logenbeeld

begroet, *waarmeê zijn nazaat huldigt*, tegenover de koelheid, waarmede de wandelaar noode den voet wendt naar het schitterend hofgebouw, dat nog de ziel ontvlammen doet. Maar dan behoeft hij zijn denkbeeld niet af te breken, door het volk, waartegen zijn doel is uit te varen, in het gelijk te stellen en Willem I te paard met *scherts en lach* te doen begroeten, zich beroepende op de glossen bij Willems standbeeld uitgekraamd. Geel zou een bedenkelijk gezigt trekken en van hybridisch mompelen.

Vader Willem, een *zestiende-eeuwer*; erinneringen, *het graf uitklimmend van 't verleên*, zijn toetsen van Barbiers penseel.

> Moest bastert-vierschaar u het ‘schuldig’ toe doen *schallen*.
>
> Het *bloedbad*, dat het Mannenpad zag *stroomen*.
>
> Daar 't stil een zegen slaakt of vloek.
>
> Het volk, dat als uw bloed van 't moordschavot zal *dauwen*.
>
> Wanneer als een verheven tolk
> Der dankbaarheid, *die* nog ons volk
> Voor 't voorbeeld aller vorsten voedstert,
> *Die* hier de vrijheid heeft gegrond.
>
> Die, toen zijn oog verschoot van glans
> Door 't lage huurlood eens tirans.
>
> Gij droomdet niet, o dierbaar Holland mijn!
> Dat in den druk dier onvergeetbre tijden
> Die slachtmaandsdag uw reddingsdag zou zijn!
>
> Kent gij de *diepte* van het heil,
> De zegeningen *boven peil*
> Die met zijn avondscheemring *daalden*?
>
> De dag, toen om de teisterroede
> Der vrees de olijfscheut zich weêr sloot,
> En 't weenend oog weêr *lachjens bood*.
>
> Een stem van de Eigenbaat en van de Vreeze tevens,
> Die slechts bewondren eischt, en vergt, dat aller levens
> Zich enkel wentlen om haar spil.

Eene stem, om wier spil aller levens zich wentelen! Bovendien is *zich wentelen* en *wentelen* niet hetzelfde.

Vergetend, welk een heil zij heel de waereld baarde,
Reeds bij het planten van haar zaad.

In plaats van:

Vergetend, welk een heil zij reeds de waereld baarde,
Bij 't strooijen van haar eerste zaad.

'k Zie Costers standbeeld in de Spaarnestad verhoogen.

Maar het is Coster zelven, dien men verhoogt, en niet zijn standbeeld.

Ik heb gejubeld, dat het *smachten*
Naar 't edelst goed, zich in uw borst
Tot heldendaad ontwikklen dorst,
En niet maar stil in 't hart (*dorst*) *vernachten*.

Bij *d'allereersten* vrijheidssnik.

En ge *aan* een éénheid *op* gingt bouwen.

Doch wij willen niemands geduld met aanmerkingen, ten hoogste voor den dichter belangrijk, langer op de proef stellen.

'Deze bundel, *c'est moi*', zegt van den Bergh in zijn Voorberigt. Een waar woord! Geheel hem, met al zijne hoedanigheden, al zijne eigenaardige gebreken. Wij houden van den Bergh voor een naauwgezet kunstenaar; daarom mogten wij een werk van zijn geest niet ligtvaardig behandelen; daarom streefden onze pogingen, hem op de bron eeniger kwade verschijnselen oplettend te maken, en legden er ons op toe, het berispelijke in het licht te stellen, opdat hij toezie, wake voor zijn ontluikenden roem, en zijn talent, waar hij met ons instemt, wijzige. Zoo waar is dat woord, *c'est moi*, dat hoe meer de stof met 's dichters natuur vereenigd is, hoe nationaler zijn vorm wordt, hoe inniger doorvoeld zijne gedachte, hoe meer de vrucht van levendig en wezenlijk belang, - hoe helderder, hoe krachtiger, hoe schooner zijne opvatting en taal; hoe meer daarentegen zijne vormen rhetorisch en ontleend zijn, hoe gezochter het denkbeeld door dien vorm bezield, in plaats van dezen bezielend, - hoe behulpelijker de taal, hoe loomer de gang, hoe lediger het vers,

hoe middelmatiger zijne dichterlijke gestalte, hoe onregtvaārdiger de dichter omtrent zichzelven. Het is onvermijdelijk: de natuur wreekt zich. Ze eischt harmonie tusschen geest en stof, tusschen gedachte en vorm. Vruchteloos zou van den Bergh zich vermommen. De eerlijkheid des mans verloochent zich niet in den zanger. Welke stukken zijn het, die onderscheiding verdienen? Is het noodig, dat wij ze opgeven? Het publiek heeft ze immers vóór ons genoemd, en heeft de dichter, onze kortzigtige aanwijzing van enkele onnaauwkeurigheden ten spot, zijne kroon niet voornamelijk te danken aan: *bij een gesloopt wordend Schip, aan Z.M. den Koning, aan de Zee, aan H.K.H. de Prinses van Oranje*? Men hoore deze diep gevoelde, in den waren doffen toon der moedeloosheid gesnikte klagt!

Waar zijn uw dagen heen, toen 't koeltje uw zeilen klapperen,
Uw ongerepte vlag in luister uit deed wapperen,
  En u uit Texels haven droeg?
Toen gij, naar 's vijands vloot ten wreker uitgezonden,
Uw wil verkondigde uit uw zestig koopren monden,
  Wier taal den doodschrik om u joeg?

Uw dagen, rijk aan roem, toen Albion zijn zonen
Uw donders vlieden zag, terwijl de jubeltonen
  Ten hemel stegen uit uw want,
En hun die zegekreet het hart heeft opgereten,
Gelijk de kogels, die hun plonderkielen spleten,
  Gelijk het staal hun ingewand?

Waar zijn uw masten, die zoo vaak de wolken droegen,
Wanneer, in 't uur der nacht, de orkaan het meir deed zwoegen
  En ge op zijn wilde baren reedt?
Wat deed er voor ons oog uw kleurenpraal verbleeken,
Die, zwijgend, in de verte uw zijden reeds liet spreken
  Eer gij uw bliksems vlammen deedt?

Thands zijt ge, onttakeld, in het oeverzand gezegen.
Waarheen mijn oog zich wendt, ik zie het, allerwegen
  Wreekt zich op u de wilde baar
Voor al die dagen, toen gij de opgezweepte golven
Bespott'e en voorwaart stooft, schoon half door haar bedolven....
  Nu ligt gij, een geraamte, daar!

Z.M. herstelt den gepensioneerden zoon van Bilderdijk in zijn rang, en 's dichters dank stijgt welsprekend tot den troon.

‘Hij kwijne in armoê weg of moog zijn brood gaan bedelen
In 's armen lage stulp en 't hoog paleis der edelen,
De laatste telg des grooten mans,
Die milden schat bij schat aan 't vaderland vermaakte,
Voor Hollands schoone taal en rijke dichtkunst blaakte,
En onze glorie hief ten trans!’

Zoo deed de Koelheid, zoo het Onverstand zich hooren;
Zij spraken 't vonnis uit - de jongling was verloren
En Neêrland telde een onrecht meer.
Daar dringt, dóorluchte Vorst! die mare uw hofzaal binnen,
Des Vaders trouw aan Land en Vorst rijst voor uw zinnen,
Ge erinnert u zijn lijden weêr;

Ge erinnert u, hoe hij uw wieg met bloemen cierde,
Uw jonge heldenkruin bij Quatre-Bras laurierde,
Toen daar uw bloed gevloten *heeft*,
Hoe, stervend schier, uw lof zijn lip nog is ontschoten,
Hoe hij eens, balling, van zijn erfgrond werd verstooten,
Wijl hij uw Stamhuis was verkleefd.

Dat al herinnert ge u, o Koning! - en uw lippen
Doen nu dees schoone taal, een Nassau waard, ontglippen:
‘Geen onrecht plege ons Neêrland weer!
De zoon eens Bilderdijks behoort zijn land. Wij zweeren:
Tot aan zijn jongsten snik zal hij geen brood ontberen!’
En Neêrland telde een deugd te meer!

Verschillende stemmen uit 's dichters gemoed spreken der zee toe; die des verdriets, der wanhoop, der verontwaardiging, des rouws, door een enkel gevoel beheerscht, dat der liefde voor het vaderland, den angst voor Nederlands toekomst, hetwelk al die kreeten in een enkelen krachtigen, voorvaderlijken klank opneemt, welke langs de stranden schettert als eene levenwekkende klaroen. Maar de schoonste stem, de stem, welke het meest den vaderlander betaamt en door den geheelen bundel galmt, die des vrijen burgers, spreekt vooral in het lied aan onze kroonvorstin. Al ware het, dat wij, na al het afgedongene op de waarde der poëzij, dezen bundel niet

meer dan een *succès d'estime* konden toestaan, dan zou toch, hopen wij, de geheele letterkundige wereld onze hulde, den persoon des dichters betoond, bijvallen en trotsch zijn op den door zijn bedrijf min of meer afhankelijken man, wien de moed niet ontbrak, terwijl het behoud aan het roer zat, het zwarte boek open in deszelfs raad, met waardigheid en welvoegelijkheid tevens, in deftige, gepaste taal, den geest der natie te voeren tusschen wanden, waar hij zoo vaak geweerd wordt.

Die daad - er zijn verzen, die daden zijn - werd beloond. Maar vóór de orde van zaken vernieuwd was, bestonden er voorzeker redenen van staat, welke de vorstin, wier gemoed de toegezongene woorden bewaarde, vrijheid weigerden, den edelen dichter hare goedkeuring te doen blijken. Zoodra echter de nevelen rondom den troon waren opgetrokken, strekte zich hare hand naar haren zanger uit, en het denkend Nederland juichte in het aandenken van haar welgevallen, thans niet het gemakkelijk loon van den gedienstigen geest, maar het zegel, gehecht aan burgerlijke verdienste, aan burgerlijken moed, aan de vrije taal der waarheid, door de moeder van hem, die eens den troon van Oranje bekleeden zal.

Het geschenk der prinses heeft hooge beteekenis; het is eene staatkundige handeling. Het geschenk, van den Bergh toegezonden bij de gewigtige verandering, welke heeft plaats gegrepen, geeft H.K.H. eene bepaalde kleur, hecht haar aan het jonge, vrijzinnige, constitutionele Holland. Zij heeft de verklaring afgelegd, welke taal haar welkom is, heeft de vleijers afgewezen en een open hart getoond voor nationale poëzij, dat, trots alle aristocratische schimpzucht, het niet beneden zich rekent, hulde te brengen aan het talent, al schuilt het ook in een winkel van droogerijen. Moge deze erkenning zijner verdiensten een weldadigen invloed op de ontwikkeling van de gaven onzes dichters uitoefenen! Dat zijne geestdrift stijge, zijne wieken zich breeder uitslaan, zijne vlugt zich verheffe, zijn smaak zich verfijne, veredele! het vernuft eischt toespraak en spoorslag. De beschaving der aanzienlijken, voorgegaan door de verstandige bescherming der vorsten, doet kunst en wetenschap bloeijen door het geheele rijk. Het talent is eene gave, een voorregt; daar-

om behoorden de bevoorregten, de aristocraten, het in bescherming te nemen. En het geld, verstandig besteed, kan bij velen de kiem leggen tot beschavende gedachten, hare ontluiking bevorderen, eene rigting aannemen, welke heilzaam werkt op den onstoffelijken, onvergankelijken rijkdom der natie, en hare billijke zucht naar roem voedt en bevredigt. Moeten wij de kwijning, de verachtering onzer letteren aan de vergetelheid wijten, waarin zij door de eersten des lands gelaten werden, aan de ontkenning van haar bestaan, die stelsel geworden was? Wij weten, dat verlichte bescherming onvermoede talenten in het licht zal roepen, waarin het hun belang zal medebrengen en eene behoefte wezen aan zichzelven te arbeiden en zich den rang, dien men hen inruimt, waardig te maken. De natie zal het in het enkele voorbeeld van van den Bergh gewaar worden. Door de uitgave van zijn bundel, heeft hij thans eene eervolle plaats onder onze dichters ingenomen; de Maatschappij van Letterkunde heeft met de Prinses van Oranje zijne verdiensten regt doen wedervaren; de oogen zijn op hem gevestigd. Hij is jong, vol moed en veerkracht. Bij het besef van enkele gebreken, bij het zwellen zijner borst, die *pectus*, welke hem zoo welsprekend maakt, verrukt hij ons spoedig met nieuwe zangen en weêrkaatst den staatkundigen in zijn letterkundigen vooruitgang.

Hemelsche Berg, Maart 1849.

J. KNEPPELHOUT.

Over den besten waarborg van staatswelvaren en volksgeluk.

Vóórdat de herziening der staatsregeling in Nederland aanvankelijk was tot stand gekomen, was het streven algemeen om eene waarachtige volksvertegenwoordiging, om een ministerie te verwerven, dat eene politieke leuze in het schild voerde, gerugsteund door de meerderheid eener vergadering, in welke de natie de uitdrukking van haren wil kon erkennen. Tot de vervulling van dit verlangen zijn de grondslagen gelegd. Doch worden er thans nog wel de zoodanigen gevonden, die meenen, dat nu alles van zelve naar wensch zal gelukken; dat alle misbruiken zonder feil zullen worden opgeheven; dat wij noodwendig eene schoone toekomst te gemoet gaan? Mij dunkt, dat een ieder, die slechts even nadenkt, zich tegen zulk eene verwachting gewaarschuwd moet gevoelen. Of wat waarborgt ons, dat thans de staat door de beambten van alle graden en betrekkingen waarlijk goed zal gediend worden; dat alle burgers, wat zij vermogen en gehouden zijn te verrigten, doen zullen om waarachtige beschaving, zedelijkheid en welvaart rondom zich te verspreiden? Daartoe wordt bij beambten en overige burgers één ding vereischt, en dit ééne wordt door geene gemaakte staatsregeling aangebragt. De beambte dient, zijne

noodwendige bekwaamheid daargelaten, geheel af te zien van zijne vermeende eigen eer en gewaand bijzonder belang. De burger dient almede de verpligting te gevoelen, zich voor de maatschappij te vormen, en wat hij verworven heeft, ten behoeve dier maatschappij te besteden. Doch hoe zullen wij hiertoe in staat zijn, zoo wij onze eer en ons belang niet stellen in de naauwgezette vervulling van al onze pligten; zoo wij niet leeren de waarde van ons goed eeniglijk af te meten naar het nut, dat wij er mede stichten? Dit vermag slechts hij, die het middelpunt zijner handelingen en het doel zijns strevens buiten zich zelven heeft leeren vinden; die buiten den cirkel heeft weten te geraken, waarbinnen *de zelfzucht* ons bant.

Verbeeldt u zulk eenen man tot het staatsbestuur geroepen. Hij aanvaardt zijne betrekking zonder zijne eerzucht in het minst gestreeld te gevoelen, want hij beseft, dat het land hem heeft aangesteld, niet om hem te vereeren, maar alleen om nut van hem te trekken; hij weet, dat de persoon en zijn werk het ambt verheffen, en is niet laag genoeg, van zijn ambt eenige eer voor zijn persoon aan te nemen; hij weet, dat de hoogste eerepost de grootste schande aanbrengt, wanneer hij onwaardig bekleed wordt. Hij is gewapend tegen de verleiding, welke de vleijerij, hetzij van de grooten, hetzij van het volk, op zwakke geesten uitoefent, want de goedkeuring, welke hij op prijs stelt, ontleent hij uitsluitend aan de bewustheid, dat hij edele doeleinden door eerlijke middelen bereikt heeft: den lof, die hem verdiend wordt toegezwaaid, behoeft hij niet; onverdiende lof zou hem grieven en belangzuchtige vereering hem walgen. En hoe zouden de aanlokselen van den rijkdom iets op hem vermogen? Hij waardeert in het geld slechts het middel om zich onverdeeld aan zijne taak te kunnen wijden. Hoe, de vrees hem verlammen? Niets vreest hij, noch schade, noch schande, noch dood; niets dan de afwijking van zijnen pligt. En het rigtsnoer zijner handelingen geeft geen valsch stelsel, hetwelk slechts dezulken misleiden kan, die zich in de voortbrengselen van hun eigen brein of in de ingevingen van hun eigen gemoed behagen, maar eene strenge waardering der omstandigheden hem in de hand. - Wat dunkt u, zou

de staat zich ook gewaarborgd kunnen achten, dat hij door zulk eenen dienaar goed gediend zou worden?

Doch niet alleen in hooge staatsdienaren is de deugd, die in afstand van alle zelfzucht bestaat, ook in alle overige burgers is zij onmisbaar. Hoe lijdt de maatschappij, wanneer zij ontaardt in eene kampplaats van bijzondere elkaâr bestrijdende belangen; wanneer hare leden slechts gedreven worden door naijver om elkander in eer of glans te evenaren of te overtreffen; wanneer de gevolgen van dien strijd, ongunstig voor velen, gunstig voor weinigen, bij dezen overmoed, voor genen moedeloosheid en wrok medebrengen! Hoe schaars stroomen de bronnen der welvaart, waar het echte beginsel, dat ze vruchtbaar maken moet, ontbreekt! Hoe karig en gedwongen vloeijen de levenssappen naar de verdorrende uiterste ledematen van het maatschappelijk ligchaam! De maatschappij, van nature eene kweekschool van burgerdeugden, alsdan tot een strijdperk van het eigenbelang misbruikt, verstompt het zedelijk gevoel en scherpt den prikkel der zinnelijkheid.

Wilt gij het tegenbeeld van zulk eenen toestand van zaken? Stelt u dan burgers voor, die hunne eer niet schatten naar de hoogte van de plaats, die zij innemen, maar naar de deugdelijkheid van hun werken in de betrekking, van welken aard ook, die hun ten deele is gevallen; burgers, die zich gehouden achten der maatschappij tot nut te strekken, en dus bereid zijn te arbeiden, en bijaldien zij overvloedige middelen bezitten, deze als een pand beschouwen, hun op hunne dure verantwoording toevertrouwd, om werkzaamheid en welvaart rondom zich te verspreiden. Op deze wijze vindt het vraagstuk van de gelijke verdeeling der aardsche goederen in eene van de pest der zelfzucht genezen maatschappij zijne eenig mogelijke oplossing. Waar zich gelegenheden opdoen tot uitbreiding van het veld der bedrijvigheid, vinden zij er hoofden genoeg om ze niet onopgemerkt te laten, en handen genoeg om ze aan te grijpen. En al der burgeren deugden worden bekroond door hun ontzag voor wet en overheid, die hun de waarborgen verschaffen van het ongestoord bezit der gelegenheid - niet om te genieten, maar om te arbeiden, en om door den ze-

gen, aan den arbeid verknocht, hunne waarde als mensch te gevoelen en het eenig waar geluk, dat op aarde gegeven is, te smaken.

De zelfzucht alzoo dient uit de maatschappij en hare leden verbannen te worden; liefde voor de belangen van het algemeen dient in hare plaats te treden. - Ziet daar een vromen wensch, welks vervulling niet door voorschriften of zedelijke vertoogen bevorderd wordt. Vergunt mij, in de plaats daarvan, eene wijsgeerige beschouwing hier in te lasschen: ik schonk ze u gaarne, zoo zij te vermijden was.

Van nature stellen wij ons eigen *ik* tegen heel de wereld over, beschouwen het als het middelpunt des heelals, en verlangen alles daaraan ondergeschikt te zien. Deze eisch heeft zijnen grond. Wij hebben in ons eenen geest van den goddelijken geest, die, waar hij zich geeft, zich in al zijne volheid geeft; en werkelijk is die geest in ons tot heerschappij geroepen. Maar wij dwalen, wanneer wij den eisch onzes geestes wanen te bevredigen door ons naijverig en vijandig tegen alles, wat *wij* niet zijn, over te zetten; door ons zelven tegenover dat alles te willen doen gelden. Alsdan miskennen wij het beginsel onzes eigenen geestes, die dezelfde is in en buiten ons; wij leenen aan dezen eindigen vorm, waarin onze geest zich openbaart, eene volstrekte waardij; wij hechten ons aan dat, wat slechts ontwikkelingsvorm, noodwendige doorgang is, en als zoodanig tot den ondergang is bestemd. En hoe vinden wij ons voor ons ijdel streven belood? Ik wensch hier niet in bijzonderheden te treden, en vat liever alles te zamen in het antwoord: wij smaken den dood vooruit, die de toekomst is van dat, waaraan wij ons hechten. - Neen! onze geest komt niet tot zijn ware leven door alleen zich zelven te bedoelen. Integendeel, door zich prijs te geven aan alles, wat met eenigen eisch, van welken aard ook, tot ons komt. Zóó getuigen wij, dat wij het heil niet zoeken in ons eindig aanzijn, maar naar den geest een leven leiden, dat telkens als vernieuwd voortwelt uit het goddelijk leven, hetwelk deze geheele wereld van voorwerpen en betrekkingen buiten ons doordringt en draagt. Om het met afgetrokkene bewoordingen uit te drukken: Zóó leven wij voor onzen pligt, zóó voor de waarheid, die wij

opsporen in alle vakken van wetenschap: voor de bijzondere belangen van anderen of voor de algemeene belangen van allen. - En vóórdat de leden der maatschappij hiertoe gekomen zijn, zeggen wij, is er aan volksgeluk noch staatswelvaren te denken.

Dat kan ons de *godsdienst* leeren, valt men mij hier in de rede; de godsdienst toch predikt zelfsverloochening en wijdt ons tot dat ware leven in. - Maar, wanneer plaats heeft, wat thans het geval is, blijkens de heerschende zelfzucht en het heerschend praktisch ongeloof aan het eeuwige; wanneer er voor de meesten van de godsdienst niets is overgebleven, dan iets, dat dezen naam naauwelijks meer verdient; niets, dan eene vereeniging van onbegrepen, of ten minste niet genoegzaam doorgronde stellingen; niets, dan eene soort van uitwendig gezag om ons te leeren en te leiden, of veeleer om onzer rede het zwijgen op te leggen en onze zinnelijkheid af te schrikken. Ach! dan zijn die stellingen, hoe verheven, hoe roerend ook, - hoe waar en goddelijk ook, moet ik zeggen, voor hem, die ze verstaat, - dan zijn zij krachteloos geworden, dan vindt de zelfzucht ruimschoots gelegenheid om zich te doen gelden, zonder dat men eene dier stellingen verwerpt, terwijl men ze alleen maar, natuurlijk onbewust, ontzenuwt. Wie twijfelt bij voorbeeld aan eene eeuwigheid? Maar wat denkt men van het eeuwige? Men beschouwt het als iets, dat tegen het tijdelijke overstaat, als iets, waar nevens aan het tijdelijke noodwendige regten niet te ontzeggen zijn. Zoo hecht men dan zekere volstrekte waarde aan het tijdelijke; men mag, men moet er voor werken; het wordt zonde het uit het oog te verliezen; dweeperij, het eeuwige buiten het voorgeschreven spoor te behartigen. Dat is, men miskent, men ontkent het eeuwige, terwijl men het in eene afgelegen sfeer verbant, en het eeuwige *voor zich* gelden laat, in plaats van te erkennen, dat het eindige tegenover het eeuwige niets is; dat het eeuwige de eenige grond, het wezen en de waarheid is van het tijdelijke. Ik zou heerlijke dogmen der godsdienst kunnen ophalen en met diepen weemoed mogen vragen, wat men er van gemaakt heeft; hoe zij door onkunde, met zinnelijkheid in verbond, dus zijn uitgelegd, dat zij niets belemme-

rends meer hebben voor onzen aardschen zin, dat zij tot eene weidsche overtolligheid zijn geworden, waarom niemand zich behoeft te bekreunen, en, in een woord, de kracht hebben verloren, waardoor zij, als met eene stemme van boven, tot ons kwamen met den onafwijsbaren eisch om ons zelven te vernietigen en den waren grond van ons wezen te erkennen.

Als het zoo verre gekomen is, dat over het algemeen de godsdienst opgehouden heeft de zucht des geestes naar oplossing des raadsels van ons bestaan te bevredigen, en de kracht verloren heeft om de maatschappelijke wanklanken te verzoenen, dan is de tijd aangebroken, dat enkelen, dieper dan anderen, de behoefte naar de kennis der onmisbare waarheid, of levendiger de gebreken van den maatschappelijken toestand gevoelen. Dit gevoel drijft genen tot denken, ten einde de natuur der dingen te doorgronden, dezen tot het ontwerpen van het beeld eener maatschappelijke orde, waarin al de volkomenheden van den bestaanden toestand verholpen heeten te wezen. Vandaar aan den eenen kant de *moderne Duitsche speculatieve philosophie*, aan den anderen kant de Fransche *socialistische* en *communistische theoriën*. Van beide stelsels deelen wij kortelijk de grondtrekken mede, ten einde de vraag te kunnen beantwoorden, in hoeverre zij geschikt zijn om het grondgebrek der maatschappij, de zelfzucht, door een edeler beginsel te vervangen.

Wanneer de behoefte aan het inzigt der waarheid bij den mensch ontwaakt is, wáár zal hij zoeken, wat hij behoeft? Hij keert noodzakelijk tot zich zelven in: in de diepten zijns geestes zoekt hij de oplossing des raadsels. Daar vindt hij werkelijk den afdruk van hetgeen is: de wetten der geschiedenis van de menschheid, de wetten der natuur spoort hij op, wanneer hij den inhoud zijner rede raadpleegt. Maar terwijl men aldus op den weg is om de wijze en, als het ware, de vormen des bestaans te vinden, blijft altijd nog het werkelijke bestaan, als een vreemd verschijnsel, den navorscher tot nieuwe inspanning nopen. Door de hoogste abstractie des denkens, plaatst zich de wijsgeer op het standpunt, waarop het werkelijke bestaan als noodwendig en geen verdere ver-

klaring behoevend, begrepen wordt. Doch nu rijst de vraag: in welke betrekking staat het Wezen, dat de grond van al het bestaande uitmaakt, in welke betrekking staat God tot dit bestaande, dat is, tot de natuur, tot de wereld? Zal men aannemen, dat, hoezeer God alle wezen draagt en in zich heeft, er niettemin voor de individueel bestaande wezens, afkeering van hun ware beginsel mogelijk en terugkeer daartoe noodig is; dat de schepping de moeder is van zelfstandig leven, hetwelk onverderfelijk is, in zoo verre het in zijn wezenlijk beginsel is geplant? Of is de natuur eene daad Gods, uitsluitend strekkende ten behoeve van hem zelven? Neemt men dit laatste aan, dan ziet men nergens iets anders dan God in verschillende phasen van zijn wezen en ontwikkeling, dan is ook de menschelijke personaliteit eene voorbijgaande verschijning. - De eerste beantwoording der vraag is die, welke de godsdienst geeft; de tweede is die, waartoe de Duitsche speculatieve philosophie onmiskenbaar gekomen is. - En hiermede meen ik voor ons doel genoeg over deze wijsbegeerte gezegd te hebben. Wij gaan over tot de theorie der Fransche socialisten.

Dezen gaan uit van de waarneming der gebreken van den maatschappelijken toestand: weelde en overdaad heerschend bij eenige bevoorregten, armoede en ellende bij velen; harde arbeid gevorderd van de meesten; het kapitaal in de handen van hen, die het bezitten, een middel om dezulken, die daarvan schaars bedeeld of geheel verstoken zijn, tot hunne afhangelingen en slaven te maken. Zij ergeren zich over dien staat van zaken; de maatschappelijke orde is in hunne oogen het voortbrengsel eener verfoeijelijke zamenspanning tegen de natuurlijke gesteldheid en de onvervreemdbare regten der menschheid. Zij hebben slechts hulde voor die personen in de geschiedenis, welke zij, te regt of ten onregte, als bestrijders der gevestigde orde, als omwentelingsmannen beschouwen. Van geen zelfsopoffering is volgens hen heil te hopen: op welk een grond zou men van den eenen mensch opoffering ten behoeve van den ander vorderen? En de liefde, de milddadigheid? - schoone woorden, - al zijn zij soms meer dan klanken, altijd zijn zij magteloos tegen het grondgebrek der maatschappij. Neen! de aanlei-

ding tot die deugden moet weggenomen worden, door de uitroeijing der tegenoverstaande ondeugd: de zelfzucht moet vallen met alles, wat haar tot voorwendsel strekt. Herschept de orde van zaken. Brengt de fortuinen uit de handen van enkelen in den schoot eener maatschappij over. Maakt u meester, uit naam dier maatschappij, van den individu, van zijne krachten, zijne hartstogten, van zijne geweldigste neigingen, zoowel als van zijne teêrste gewaarwordingen, om ze te leiden in de dienst en ter verheerlijking van het gemeenschappelijk ligchaam, dat allen besluit. Zoo zal de boosheid weggenomen, de ellende verholpen wezen, en in één woord de aarde in een verblijf van zaligen herschapen zijn. En twijfelt evenmin aan het vermogen, als aan het regt, dat de mensch bezit om eenen nieuwen staat van zaken op den geslechten grond der tegenwoordige orde op te rigten. Alles, waarop het gebouw, dat nog niet gevallen was, steunt, is van regt ontbloot; die hemel, met welken men den ellendige troost, om hem straffeloos de aarde tot eene hel te maken, is een verzinsel van eigenbelangzuchtige priesters met vorsten en heeren in verbond; de eenige hemel, dien de mensch te zoeken heeft, is op de aarde, die slechts daarom nog geen hemel is, omdat men nog aan een bovenaardschen hemel gelooft; dat wangeloof wettigt alle onderdrukking en verlamt de veêrkracht des menschen, die de eenige voorzienigheid is, welke op aarde heerschen moet.

Beide stelsels, gij hoort het of kunt het ligtelijk nagaan, zijn doodelijk voor de zelfzucht. Doch op welk eene wijze? Op zulk eene, dat het te vreezen staat, dat deze ondeugd, uit de hoogte ontkend of gewelddadig tot zwijgen gebragt veeleer dan gefnuikt, met nieuwe kracht of op eene andere wijze moet uitbreken.

De Duitsche philosophie toch neemt aan de zelfzucht van den individu, als het ware, den grond onder de voeten weg, daar zij de menschelijke persoonlijkheid afschaft door in haar een ontwikkelingstrap van het goddelijk wezen zelve te doen zien. Het socialisme wil door uitwendige middelen, door een gansch andere regeling der maatschappij, den individu datgene ontnemen, waardoor hij een zelfstandig bestaan te-

genover de maatschappij te stellen heeft; het berooft hem in meerdere of mindere mate van de middelen, om zich als afzonderlijk wezen te doen gelden en doet hem aan de verzorging der maatschappij vervallen. Op zulk eene wijze bestreden, wreekt zich de personaliteit en de individualiteit van den mensch.

Wie den mensch tot God maakt, maakt God tot mensch; wie de personaliteit oplost in God, lost God op in menigvuldige personaliteiten, welke Gods gedachten denken en met matelooze stoutheid mogen optreden, ten einde de resultaten der wetenschap toe te passen en in de werkelijkheid in te voeren. Wat moeten wij nu van zulk een bestaan denken? Wel kan de wijsgeer in den zin dier leer geene regtbank van het gewone menschenverstand noch van het openbare geweten erkennen; maar *wij* gingen uit van het besef der noodwendigheid, dat de zelfzucht gefnuikt moet worden; wij beoordeelen hier het stelsel naar zijne vrucht, met de vraag, of het die kwaal geneest of niet, en zijn genoodzaakt in zulk een stout en geestdrijvend optreden zelfzucht te zien, daar wij het met den naam moeten bestempelen van *dweeperij* met ideën; dweeperij toch is niets anders dan verslaving aan eigen begrippen, den fijnsten vorm onzer zelfheid, niets anders derhalve dan zelfzucht.

En meent gij, dat het socialisme, wanneer het eenmaal slaagde eene inrigting naar het modèl der theorie op groote schaal tot stand te brengen, tevens slagen zou de zelfzucht te verbannen; het socialisme, dat alleen uitwendige middelen bezigt en den menschen geene grondstellingen ter zinsverandering aan de hand doet? De belijders dier leer meenen, dat het kwaad, hetwelk de maatschappij bederft, alleen in de maatschappelijke vormen gelegen is; dat men deze slechts in overeenstemming met den natuurlijken aanleg der menschen behoeft te veranderen, om aan het kwade een einde te maken. Dus nemen zij den mensch, zoo als hij is en was, in hunne orde op. In deze orde, verzekeren zij, zal aan de zelfzucht elk voorwendsel benomen zijn. Alsof de zelfzucht in het voorwerp en niet in het beginsel gelegen was, alsof zij zonder die haar ontnomen voorwerpen, in hare naaktheid en ledigheid, niet nog walgelijker zijn zou

dan te voren; alsof zij zich niet in onvermogen om voor het afgetrokken begrip der gemeenschap te leven, in traagheid, in verveling zou openbaren, en alzoo de nieuwe maatschappij niet in den zedelijken dood der leden, in onnoozelheid en waanzin zou ondergaan. Neen! beneemt men den mensch de stof tot de ondeugd, dan moet men hem kracht tot deugd daartóé geven, anderszins vermoordt men zijn redelijk wezen en geneest hem niet.

Wij trachten hier de moderne Duitsche wijsbegeerte, waarvan ik slechts oppervlakkig gewagen kon, niet te bestrijden, vermits op dit stelsel, zoo bewonderenswaardig door den meester ineengezet, alle aanvallen afstuiten, indien men het niet in zijn beginsel wederlegt, door eene andere verklaring tegen de onderstelling, waarop het gebouwd is, over te zetten, en dit kan thans, al vermogt ik zulks, ons doel niet zijn. Evenmin treden wij opzettelijk te velde tegen het socialisme, omdat het, in de oogen van alle bezadigd en grondig denkenden, door zijne ongerijmdheden en tegenstrijdigheden zich zelve wederlegt. Genoeg is het ons, met een woord aangetoond te hebben, dat die wijsbegeerte wel eene verfijnde, maar niettemin ook voor de kalme ontwikkeling der maatschappij hoogst gevaarlijke zelfzucht, onder welke benaming dan ook, laat voortbestaan, en dat het socialisme in geenen deele bij magte is, die zelfde ondeugd door de gevorderde deugd te vervangen.

Zoo komen wij dan om raad en daad terug bij het oude stelsel: de godsdienst; doch de godsdienst aangedaan met nieuwe kracht door de wedergeboorte harer onsterfelijke dogmen in den geest harer belijders. Bezitten wij eenmaal den inhoud der godsdienst als een zelfverkregen schat in ons, dan loopen wij geen gevaar meer hare voorschriften te ontzenuwen; dan is zij als uit den hemel gedaald op aarde; dan is de oude openbaring nieuw; dan staat de overtuiging vast: dit aanzijn is een vorm des bestaans, niet om God uit ons, zoo als die philosophen zeggen, maar om ons uit God te doen geboren worden; deze aarde belooft geen geluk na eenmaal volbragten strijd tegen uitwendige vijanden, zoo als de socialisten wanen, maar het eenig geluk, dat zij geeft, bestaat in den mannelijken strijd zelven, in de eerste plaats,

tegen den vijand van binnen. *Wie* met de vaste verzekerdheid der onsterfelijkheid, met de overtuiging en aanschouwing des eeuwigen levens voor den geest, met de gewaarwording van den zegen, verknocht aan de verloochening van ons zelven voor anderen, in het hart, zal nog zich zelven zoeken? En meent niet, dat voor hem, die van zulk een gevoelen is, de betrekkingen, die de aarde aanbiedt, onverschillig zijn. Zijn leven, zijn geluk bestaat juist in de erkentenis van het eeuwige in het tijdelijke, en zijn streven strekt om te arbeiden of mede te werken, ten einde zijn eigen leven, het leven van zijn gezin, van den staat, van de menschheid, de afdruk zij der ideën, waarin zich het eeuwige in dit tijdelijke openbaart. Dat doel wijst hem steeds voorwaarts ter gedurige verwerving eener nieuwe kroon; met zulk een doel kan geen volk laf en zwak of wispelturig en onhandelbaar, met zulk een doel kan Nederland nog eenmaal krachtig en groot wezen.

Januarij, 1849.

W.G. BRILL.

Bibliographisch album.

Geschiedenis van Vorst Bispoe Radja, uitgegeven en met aanteekeningen voorzien, door J.C. Fraissinet, S.S. Min. Cand. Te Leyden, bij H.W. Hazenberg & Comp. 1849.

De Heer Fraissinet ‘wist’, blijkens het Voorberigt, ‘zijne in de Maleische taal verkregene kundigheden’, zoo lang hij nog de gelegenheid mist om die als Evangelieprediker in Indië in praktijk te brengen, ‘niet beter aan te wenden dan tot de uitgave van dit werkje.’ En zeker kan men wel geen beter gebruik van zijne bekwaamheden maken, dan door ze te besteden tot bevordering der wetenschap zelve; maar, of nu deze kan geacht worden veel gewonnen te hebben door de uitgave van een geschrift van zoo weinig belangrijken inhoud, hierop zouden wij aarzelen bevestigend te antwoorden. De Heer F. heeft dit ook zelf begrepen; immers hij ‘zoude liever een werk behandeld hebben, dat meer innerlijke en blijvende waarde bezat;’ maar hij stiet op denzelfden hinderpaal, die ook anderen, vóór hem, heeft in den weg gestaan, de moeijelijkheden namelijk aan de uitgave van een belangrijker werk verbonden; deze toch zijn veelal grooter van omvang, vereischen dus meerdere onkosten, en ‘geen Boekhandelaar wil een Maleisch werk voor zijne rekening uitgeven.’ want hij heeft geen vooruitzigt op een eenigzins belangrijk debiet. Dit bezwaar komt ons meer afdoend voor dan het andere door F. bijgebragte, ‘gebrek aan geschikte Handschriften;’ de Bibliotheek der Delftsche Akademie bezit eene rijke verzameling Maleische HH. SS., en daaronder zeer belangrijke, zoo als de سلالة السلطين en dergelijke, waarvan wij de zekerheid hebben, dat zij niet ontoegankelijk zijn.

Maar schoon dan ook de Maleische literatuur door de uitgave dezer Hikajat niet veel gewonnen hebbe, voor den Heer F. zelven is zij zeker eene zeer nuttige oefening geweest; want het eenige HS., dat hem ter dienste

stond, ‘wemelde van ontelbare spel- en schrijffouten, terwijl op vele plaatsen geheele regels door den afschrijver waren overgeslagen, welke hij, zoo goed hem mogelijk was, door conjectuur heeft pogen te herstellen;’ daartoe was het hem natuurlijk noodig geheel in den geest van het verhaal en het taaleigen van den schrijver in te dringen, en dit kon niet missen aan de uitbreiding zijner taalkennis bevorderlijk te zijn, waarin wij dan ook hopen dat hij eene genoegzame vergoeding moge gevonden hebben voor de moeite door hem besteed aan dit, oorspronkelijk Siameesch, verhaal, waarvan wij den hoofdinhoud, volgens de Maleische bewerking, hier mededeelen.

Den vorst Bispoe Radja worden, op de vlugt voor zijnen broeder, die, om aan de regering te komen, hem naar het leven stond, bijna gelijktijdig zijne twee zonen en zijne gemalin ontroofd. Hij zelf komt, na langen tijd door wouden en wildernissen omgezworven te hebben, in eene stad, waar juist de koning gestorven was, en wordt door een toeval diens opvolger in de regering. Hier komen zijne twee zonen, onbekend, als lijfwachten in zijne dienst; zijne geroofde gemalin wordt ook door eenen koopman aangevoerd, herkent hare zonen, die daardoor natuurlijk ook als de zonen van den vorst herkend worden, en de geheele familie is hereenigd. De koning doet nu afstand van de regering ten behoeve van zijnen oudsten zoon; en, daar 's vorsten broeder inmiddels gestorven was, wordt zijn jongste zoon koning in zijns vaders oorspronkelijk rijk.

Met de wijze van bewerking, die door den Heer F. gevolgd is, kunnen wij ons hier zeer goed vereenigen. Hij heeft alle verbeteringen, die hem noodig toeschenen, in den tekst opgenomen, en van de lezing van het HS. in de Aanteekeningen rekenschap gegeven. Zulk eene behandeling was, bij een zoo verminkten Codex, volstrekt noodzakelijk, zoude het stuk eenigzins verstaanbaar zijn. Ouder die verbeteringen zijn er vele, die zich zelve gemakkelijk genoeg aanwezen, maar ook andere, die niet zoo voor de hand liggen, en de vrucht zijn van gezonde kritiek en gelukkige conjectuur. In het algemeen gelooven wij dat de Heer F. zich niet dikwijls in het vinden der ware, of althans waarschijnlijke, lezing vergist heeft; eene en andere bedenking is ons echter, bij oplettende nalezing van het werkje, nog voor den geest gekomen, die wij hier willen mededeelen.

Bl. ٣ reg.5, gist F. dat achter de woorden كباكسن ديوى is uitgevallen ديوى كباكسن مكن; wij zouden er liever invoegen مكن بكنه; dat is meer in den Maleischen geest. Zoo komt het ook voor in de door ons uitgegevene Bloemlezing, bl. ١٩٧, ١٩٧, ٢٠٩ en op vele andere plaatsen. Voorts zien wij geene bijzondere reden om overal كباكا en niet كبال te schrijven.

Bl. ٧ reg. 3, is برهالم veranderd in برحاضر *gereed zijn*; dit zal wel moeten zijn مڠحاضركن of برحاضركن *gereed maken*. - Op dezelfde bladzijde hadden wij wel eenige verklaring gewenscht van de, meermalen in dit geschrift voorkomende, maar niet zeer duidelijke uitdrukking: سدهله دغن اتنغ ڠكيندكي ديوات ملى راى اتس كبيت.

Op dezelfde bladz. reg. 9 zouden wij in plaats van دورت liever lezen دولغ of iets dergelijks.

Bl. ۱۵ reg. 14 is achter het woord کرجاکن blijkbaar iets uitgevallen in dezen geest: نماپ ...[1] کاجه کیت مقیاسی دان هندقله. - Op dezelfde bldz. reg. 19 staan de woorden سکل رعیة سرت zeker niet op hunne plaats; zij behooren waarschijnlijk op reg. 18 achter het woord بپیشن of op reg. 17 achter هلبالغ.

Bl. ۱۶ reg. 14, zal vóór de woorden این کماری دانغ هیب مک wel moeten ingevoegd worden: اتوله سیبپ.

Bl. ۱۸ reg. 16 en 17 is de lezing van den Cod. باو ترسویت مک دافتله تمثت veranderd in: کرسیپ د باوه دافتله تمثت مک تون[۲] Dit was geheel onnoodig; de zin is, in verband met het voorgaande, deze: *en welligt vind ik gelegenheid om u in zijne dienst te brengen*. Achter دافتله zoude misschien ایه kunnen ingevoegd worden. سویت is het kawi-woord ꦱꦸꦩꦸ *dienen, onderdanig zijn, de bevelen van een vorst opvolgen*. In dit geschrift komen onderscheidene kawi-woorden voor; zoo op bl. ۹ گرو (ꦒꦫꦸ) en برؤس (ꦮꦿꦏꦱ) waarvan alleen het eerste den Waringin-boom beteekent, terwijl door het tweede *groot geboomte* in het algemeen verstaan wordt. (Vergel. de Aanteek. op die plaats).

Bl. ۱۹ reg. 15 achter اورغ in the voegen ایت.

Bl. ۳۶ reg. 14 is de lezing van den Cod. مپورة دان veranderd in مپورة ای یغ; wij lazen liever مپورة ای اکن دان.

Bl. ۳۶ reg. 7-11. Hier zouden wij eene geheele omzetting wenschen, aldus: جکلو کرج یغ تیاد ترنه۳ دلیهت اولهپ دکرجاکنپ جوک مک انجغ ایتقون ترلال کاسه قل تونپ دان اولهٔ انجغ ایت جک ن فسن اوله تونپ سهوغ تیاد ای بارغ

[1] Hier in te vullen den naam van den olifant, b.v. چی; zoo als in de السلطین سلالة (Bloemlez. bl. ۲۱۳) نایق کاجه جینتق چی نماپ مک سلطان أحمد شاه فون کلور.

جوڠ برکتاله دافت. De hond deed alles wat men van hem verlangde; de spraak ontbrak hem slechts.

Bl. ٩٠ reg. 17. De woorden فاڠکی سکلين zullen wel bij vergissing van den vorigen regel hier ingekomen zijn; zij zijn althans geheel overtollig; de zin is: *wij zijn van oordeel, dat het, daar gij toch een zoon hebt, billijk is dat deze u opvolgt*.

Bl. ٩٩٠ De drie laatste regels, waarin Gods zegen over den Profeet Mohammed en alle zijne volgelingen wordt ingeroepen, behooren niet tot het verhaal zelf, maar zijn blijkbaar door den afschrijver er bijgevoegd, en hadden dus in de uitgave gereedelijk kunnen gemist worden; vooral daar toch de woorden سيم تکسلا ناپ دری حکایة wel voor elk onverstaanbaar zullen zijn. Misschien maken deze een gedeelte uit van eene soort van opdragt of schenking, hoedanige meermalen aan het einde van Maleische HH. SS. gevonden wordt, waarvan men o.a. een voorbeeld aantreft in de 'Geschiedenis van Sulthan Ibrahim,' uitgegeven door Dr. D. Lenting, blz. 39 der Aanteekeningen; de naam van den persoon, aan wien het geschrift geschonken wordt, zoude dan hier uitgevallen zijn.

Deze zijn de voornaamste aanmerkingen, die wij tegen het werk van den Heer F. hebben in het midden te brengen. Wij danken hem voor deze, zij het dan ook kleine, bijdrage tot de nog zoo schaarsche Maleische tekstuitgaven, en hopen dat hij later in de gelegenheid moge zijn deze eersteling door andere, meer belangrijke, te doen volgen.

De uitvoering van het werkje is eene nieuwe aanbeveling voor de pers van de Heeren Broese & Co. te Breda.

J.J. DE HOLLANDER.

***Gids, bij de toepassing der wetgeving op de Registratie, naar aanleiding van het Code van L. Rondonneau, door een oud hoofdambtenaar. Amsterdam, Gebr. Diederichs*. 1848.**

In tegenstelling van de Woordenboeken en Verzamelingen van decisiën, betreffende de wetgeving op de Registratie, had de schrijver van dit werkje ten doel die wetgeving te doen kennen in hare beginselen en verband met de overige wettelijke bepalingen, zonder zich met de behandeling van bijzondere gevallen in te laten. (Voorrede VII.) Inderdaad, eene moeijelijke onderneming! en waarvan men de vervulling voor bijna onmogelijk zal houden, als men bedenkt, dat het der wetgeving op de Registratie juist aan beginselen, zoowel als aan verband met ons overig regtstelsel, genoegzaam geheel ontbreekt. Al wat wij immers als leidende denkbeelden in deze wetten kunnen beschouwen, komt hierop neder, dat alle akten en overeenkomsten onderworpen worden aan eene belasting, die bij akten, welke eigendomsovergang of het bestaan en te niet gaan eener verbindtenis tot onderwerp hebben, geëvenredigd is aan de waarde der overgedragen goederen en de som waarvoor men verbonden en gekweten wordt; terwijl zij bij de overige akten tot een vast bedrag wordt geheven. Maar in de toepassing van dit denkbeeld - in het rangschikken der bijzondere handelingen en akten onder eene dier beide hoofd-afdeelingen, in het schatten der waarde voor de heffing der geëvenredigde belasting, in het bepalen der personen die tot het voldoen der regten verpligt zijn - in dat alles zal men te vergeefs zoeken naar een' stelselmatig gevolgden regel. Dit zal dan ook wel de reden zijn, dat de schrijver voor de behandeling dezer wetten niet eene eigene rangschikking in systematische volgorde heeft gekozen, zoo als anders tot bereiking van zijn doel zoude vereischt worden, doch welke hier even onmogelijk was, als de bereiking van dat doel zelve.

Men vindt hier eene artikelsgewijze uitlegging der Wet van 22 Frimaire, an VII, en van de bepalingen der Koninklijke Besluiten en Wetten, die de oorspronkelijke wet hebben gewijzigd. Het zoo even opgegeven beginsel komt, ten gevolge dier behandeling, ter sprake bij de artt. 2, 3, 4 en 12 (blz. 7, 23 en v.), waar de schrijver onderzoekt, of ook na de invoering van ons Burgerlijk Wetboek en, daaruit voortgevloeide, veranderde wijze van eigendoms-overgang, de *droits de mutation* nog steeds verschuldigd zijn op de akte, dan wel eerst na hare overschrijving in de openbare registers? eene vraag, die, naar ons oordeel zeer juist, tegen het gevoelen van den Hoogen Raad, in den eerst opgegeven zin wordt beantwoord.

Overigens bespeurt men van beginselen en verband met andere deelen van ons regt niets, dan klagten over gemis aan beiden, zoo als daar waar de Wet overeenkomsten opnoemt, welke, hoezeer aan het Fransche regt niet

onbekend, aan ons Wetboek vreemd zijn. (Men zie bl. 46, 49, 53, 217, over *antichrèse*, huur tegen eeuwigdurende rente of voor onbepaalden tijd en eeuwigdurende erfpacht.)

De aanteekeningen op de verschillende artikelen behelzen eene verduidelijking van de uitdrukkingen der Wet, en, hier en daar, een onderzoek omtrent betwiste punten. Niet altijd kunnen wij ons met de hier voorgedragen meening vereenigen, zoo als b.v. nopens de kracht aan de dagteekening eener onderhandsche, niet geregistreerde, akte te hechten, wanneer haar bestaan uit eene insgelijks onderhandsche, doch geregistreerde, akte blijkt (p. 77); omtrent de noodzakelijkheid van niet goedgekeurde akten te doen registreren, welke (bl. 65-66) wordt beweerd op gronden, die evenzeer moesten leiden tot de aanneming dier noodzakelijkheid bij vervallen of herroepen testamenten, van welke zij echter (p. 70) wordt ontkend. Maar over het geheel gelooven wij dat men met dezen ‘Gids’ niet dikwijls op een dwaalspoor zal geraken, en prijzen het vooral als eene eigenschap in hem, dat hij voor de regten der belastingschuldigen niet minder eerbied toont dan voor die der schatkist.

Eene afdruk van den oorspronkelijken Franschen tekst, der Wet van 22 Frimaire an VII, is aan 't einde van dit werk gevoegd. De anders zeer natuurlijke weglating van den laatsten titel dier Wet verwonderde ons, nadat wij op p. 245 daarheen verwezen werden. Daarentegen had de bepaling, uit het Koninklijk Besluit van 21 Julij 1836, betreffende den meekraphandel (p. 232) moeten achterwege blijven, sedert dat besluit is ingetrokken (Konl. Besl. 21 Jan. 1845, Stbl. n°. 5).

Onder de weinig talrijke drukfouten is p. 234 *ministers* in plaats van *minuten* de hinderlijkste.

***Aangename herinneringen aan Holland en zijne inwoners, door F.W. Dethmar, Predikant te Anholt. Uit het Hoogduitsch vertaald. Twee Deelen. Te Doesborgh, bij A.F.H. van T. de Bruijn*. 1848.**

In het jaar 1838 kwam er, bij de H.H. Bädeker te Essen en te Rotterdam, een werkje in het licht onder den titel: ‘Freundliche Erinnerung an Holland und seine Bewohner, zugleich ein Wegweiser für Reisende, v.F.W. Dethmar.’ Het boek had schralen aftrek en het grootste deel der verkochte exemplaren werd geplaatst in Holland, waar Dethmar, op onderscheiden reizen, die hij met onderscheiden doel ondernam, eenige bekendheid verkregen had. Op de sympathie der Duitschers voor 't geschrift dat hij hun aanbood, viel juist niet te roemen. Wij meenden nu, dat de ‘freundliche Erinnerung’ reeds lang haar' cyclus doorloopen en, na een kort maar lijdend leven, een vroegtijdig graf gevonden had. Wij bedreven over 't geleden verlies geen' overmatigen rouw en ontkennen niet, dat de mare der wedergeboorte van deze Duitsche lettervrucht, op Hollandschen grond en in Hollandsch gewaad, ons meer verwonderde dan verrukte. Het stond ons nog scheemrig voor den geest, hoe we, nu tien jaren geleden, het oor-

spronkelijke met eenige voorliefde ter hand genomen, maar het kort daarop, en tamelijk onvoldaan, eene plaats hadden aangewezen in de rust onzer boekerij. Toch maakten de aankondiging en de loftuiting der periodieke pers in ons het verlangen wakker om de kennis met het halfvergeten boek te hernieuwen; we wenschten de proef te nemen in hoeverre ons subjectief oordeel misschien veranderd zou wezen of gewijzigd; we hoopten, door eene herlezing, overtuigd te worden, dat Dethmar's werk schoons en wetenswaardigs genoeg bevatte - eerst misschien door ons onopgemerkt voorbijgegaan - om de eer der overzetting ook in ons oog te regtvaardigen. Wij doen der waarbeid hulde als we verklaren, dat we die voortreffelijkheid te vergeefs hebben gezocht!

In de Voorrede der Hoogduitsche uitgave beloofde ons de schrijver: ‘Das Eigenthümliche von jeder Gegend und den darin lebenden Menschen aufzufassen, wird mein eifrigstes Bestreben sein. Das Haus des Kaufmanns wie des Staats- und des Hofmanns, des Renteniers wie des industriösen Landmannes und Fabrikanten, des Gelehrten wie des ungelehrten, des alten wie des modernen Holländers wird man mit dem darin herrschenden Leben in seiner eigenthümlichen Beschaffenheit sehen, und keine dem Lande angehörende Merkwürdigkeit wird an mir vorübergehen, ohne dass ich dabei stille stehe und die Betrachtung darauf lenkee.’ (We missen in de overzetting deze beloften van den schrijver; dacht soms de vertaler aan de mogelijkheid der toepassing van het bekende: ‘words, words, words!’?) De grenzen van, het veld, waarop Dethmar, de son droit d'auteur, zich verkoos te bewegen waren ruim genoeg genomen, en het plan, dat hij aan zijne beschouwingen ten grondslag wilde leggen, had regt op ons medegevoel, vooral als we daarbij de verzekering lezen (1ster Brief): ‘es ist mir um Wahrheit u. Gerechtigkeit zu thun, die man mir zutrauen wird, wenn ich versichere, dass ich seit vierzig Jahren unter verschiedenen Regierungsformen, in allen Jahreszeiten, in allerlei Gesellschaften und Umständen, meine Reisen durch Holland oder die vereinigten Niederlände gemacht habe.’ 't Zijn alles praemissen, die iets goeds doen verwachten; maar de ‘Aangename Herinneringen’ bewijzen ons, dat alléen een langdurig verkeer onder ons met den goeden wil om der natie regt te laten wedervaren, niet genoegzaam is, om eene beschrijving te leveren, die beantwoordt aan het plan zoo als de S. zich dat in zijn voorberigt had geformuleerd. ‘Ubi vires desint - ’ etc.

‘Das Resultat, welches aus dem Ganzen hervorgehen wird, kann nur ein günstiges für die holländische Nation sein.’ 't Is waarlijk eene allerliefste getuigenis, te vleijender naarmate we aan den lof van buitenlandsche schrijvers minder gewend zijn. We beklagen ons - en er zijn wel onregtvaardiger klagten aangeheven - dat het oordeel van vreemdelingen over ons land en onze natie, gewoonlijk zoo weinig heusch, zoo verwrongen, zoo onwaar en zoo partijdig uitvalt. We lezen 't in het reisverhaal van iederen Tourist, hoe hij terugkomt op de tot walgens toe herhaalde aardigheden van: ‘l'odeur du hareng et du fromage’; ‘les gros marchands hollandais qui pataugent dans la boue’; ‘canaux, canards, canaille’, met den aankleve van dien! Toch bewijst zich het ‘audi et alteram partem’ hier weder als een gulden spreuk. Wat hebben we toch vaak, in en buiten 's lands, uit den mond van vreemdelingen, die toegerust met voortreffelijke gaven van verstand en hart, ons landje willen bereizen om te leeren en te onderzoeken, de klagt gehoord, dat ze zoo weinig in Holland ‘eingebürgert’ raakten; dat ze (al poogden

zij het) slechts weinig gemeenzaam werden met het hollandsch element, hetgeen zich zoo à dessein voor hen scheen te verbergen. Als we er dan prijs op stellen buitenaf bekend en geschat te worden, zoo als we dat verdienen, waarom verschaft men dan den fatsoenlijken reiziger niet de gelegenheid (die hem nergens minder wordt aangeboden dan bij ons) om de kennis op te doen, welke hij met bescheidenheid zoekt?

Het is misschien ons phlegma hetgeen ons dwingt tot de bekentenis, dat geene bladzijde in Dethmar's boek ons het hart sneller heeft doen kloppen of het hoofd hooger dragen bij de gedachte, dat wij zelf behooren tot de natie, die hij zoo vriendelijk is gunstig te beoordeelen. Wèl hebben we ons wedergevonden in de ‘kleinliche’ beschrijving onzer woonvertrekken; in onze gemakkelijke slaapkamers, waar 't den schrijver tusschen de ‘dick seidene Vorhänge, seidene Decken, feine Leinwand, reiche Betten und Matratzen’ nog al schijnt bevallen te hebben; aan onzen disch waar ‘eine grosse, fette, gebratene Kalbscheibe, wie man sie bei uns nicht findet,’ stond te dampen; om niet te spreken van den: ‘sehr zarten, wohlschmeckenden Seefisch,’ benevens andere wonderen der vaderlandsche kookkunst; we hebben ons gelukkig geprezen bij onze ‘zarte Butter u. fette Milch,’ maar hebben vaak voor onzen berigtgever gewenscht naar dien: ‘appétit discret qui fait qu'il nous parle moins longuement de sa table et plus longuement des beautés instructives du pays qu'il parcourt.’ De overzetter heeft wijsselijk een paar plaatsen onvertaald gelaten, waar de opmerkingsgave van onzen reiziger, zich tot de naauwkeurigheid van eene daguerrotype verheft, in de beschrijving der nationale ‘heimliche Gemächer.’ (Th. I.S. 90.) Daarentegen is 't niet te ontkennen, dat ieder, die in dit reisverhaal tafereelen verwacht, in breede en vaste trekken, uit ons staats- en handelsleven; uit onze nijverheid en ons fabriekwezen; uit den toestand van onzen landbouw en onze kunst, zich tamelijk teleurgesteld vinden zal. Zoo staven bijv. de brieven over Leyden (Th. II. S. 108 folgg.) onze bewering. Immers, wij meenen, dat een ‘gestudeerd’ persoon, die aan Leijden zooveel te danken heeft; die, beter dan menig ander, zich gemeenzaam had kunnen maken met de inrigting van ons hooger onderwijs, aan zijne landgenooten een krachtiger, eene meer ware, eene volledige schets had moeten leveren van het spiritueel en materieel leven aan de hollandsche Universiteiten, dan er vervat is in de flaauwe bladzijden, welke hij aan de bespreking van dat onderwerp heeft gewijd!

Het ligt niet in ons plan den schrijver te volgen op zijne reize; we mogen ons dus niet ophouden bij hetgeen ons hier en daar voorkwam goed opgemerkt en duidelijk beschreven te wezen, of bij al wat wij houden voor misplaatst, voor kwalijk- of voorbijgezien. Het is onze overtuiging, dat Dethmar's krachten te kort schoten, om te leveren wat hij beloofde; ofschoon hij bewees een half helder denkbeeld te hebben van de eischen, die hem zouden gedaan worden, door een publiek, dat onbekend met Holland en zijn inwoners, bij hem te leer wenschte te gaan; misschien is zijne ‘Erinnerung’ bij sommige zijner vrienden welkom geweest, als een ‘memento’ aan de oogenblikken in elkanders bijzijn gesleten, maar ze is tevens ten eenenmale ongeschikt, om den vreemdeling het juist omschreven begrip te geven van: ‘ein geistreicher, industriöser, unter Wiederwärtigkeiten geprüfter, ein biederer Volksstamm; eine getreue Darstellung eines Landes und Volkes, von welchem sich Aufklärung und Bildung über einen grossen Theil der Erde verbreitet haben.’

Uit het oordeel, dat we de vrijheid namen hier boven uit te spreken, volgt dadelijk, dat we de overzetting van Dethmar's reisbeschrijving niet groeten kunnen als een' welkomen gast. Wij voor ons vinden die weinig gemotiveerd in de woorden van den vertaler: ‘voor zijne Duitsche landgenooten had zijn geschrift een bijzondere waarde.’ ('t Is ons niet duidelijk waarom onze broeders van den Germaanschen stam dan zoo weinig blijken gegeven hebben van hunne ingenomenheid met dit geschenk!) ‘Doch welk Vaderlander zou er geen belang in stellen zijn land en volk, zoo vaak miskend, door een' vreemdeling beter en meer naar waarde beoordeeld te zien, dan gewoonlijk geschiedt?’ De vindicatie van de eer onzer nationaliteit is voorzeker eene zaak van gewigt; wij zouden de eersten zijn, die krachtig onze sympathie uitspraken voor ieder' vreemdeling of inlander, als hij onafhankelijk, onpartijdig, met zaakkennis, met grondigheid en overtuiging de verdediging onzer vaak onregtvaardig veroordeelde natie op zich nam; maar we doen ook aan elk, die zich tot kampioen opwerpt, hoogere eischen, dan de strijder die hier voor de goede zaak in het krijt verscheen, in staat was te vervullen.

De vertaling van het boek is aan goede handen toevertrouwd geweest en de uitvoering doet den Uitgever eer aan.

R.

I. *Tijdschrift voor oudheden, statistiek, zeden en gewoonten, regt, genealogie en andere deelen der geschiedenis van het bisdom, de provincie en de stad Utrecht. Met platen.* Iste *Dl. Uitgegeven door Dr. P.J. Vermeulen, Archivarius der provincie Utrecht. Kemink en Zoon.* 1847. II. *Utrechtsche Volksalmanak voor het jaar* 1849. *Utrecht, L.E. Bosch en Zoon.*

I. Als ge, vriendelijke lezer, misschien van meening wezen mogt, dat de vertraging in de aankondiging van het Tijdschrift aan het hoofd dezer regelen vermeld, haren grond heeft in onze innige overtuiging van de waarheid des spreekwoords: ‘che va piano, va sano,’ - of (wat erger wezen zou!) als gij u soms verbeeldt, dat wij het ons gezonden werk lieten liggen, omdat we het der moeite weinig waardig keurden, dan bedriegt gij u zeer. Een zamenloop van omstandigheden, dien we moeilijk anders leiden konden, was er oorzaak van, dat we niet eer onze ingenomenheid uitspraken met de pogingen van den kundigen en ijverigen Uitgever van dit Tijdschrift, dat zijne bladen openstelt voor iedere bijdrage, welke betrekking heeft op de geschiedenis van het bisdom en het gewest, waaraan de stad Utrecht den naam gaf. Het valt al aanstonds in het oog, dat de historie van geheel Nederland, als innig verbonden met die van de grijze bisschopsstad, groot belang heeft bij de uiteenzetting van menig feit, op Utrechtschen grond geschied; bij de bekendmaking en toelichting van menige bijzonderheid, thans nog begraven en vergeten in het rijke Archief en bewaard in menig verjaard pergament. Het was eene gelukkige gedachte van Dr. Vermeulen, dat hij de archeologische schatten, tot welke zijne betrekking hem den vrijen toegang

verleent, op hooger rente wilde uitzetten, door aan velen, die niet als hij naar hartelust mogen rondtasten in de geheimen van zooveel historische gedenkteekenen, de gelegenheid aan te bieden, daarvan kennis te nemen. De titel van het werk, dat wij aankondigen, geeft u reeds eenig denkbeeld van de rigting die het zich gekozen heeft, van de strekking die het hebben zal; de uitgever komt in zijne ‘Inleiding’ daarop nader terug en ontwikkelt dáár het plan en den aanleg van zijn Tijdschrift op eene wijze, die met onze wijze van beschouwing geheel overéenkomstig is en regt heeft op eene algemeene sympathie. Wij vooronderstellen, dat het werk reeds voorlang en genoegzaam verspreid is, om de opgave van den inhoud overtollig te maken; laat ons slechts opmerken, dat vele belangrijke onderwerpen daarin zoo voortreffelijk zijn behandeld, dat we niet anders kunnen dan instemmen met den wensch: ‘het worde door de medewerking van mannen, die met hunne bekwaamheden gaarne voor anderen nuttig willen zijn, ondersteund, en zoo tot eene bron, die niet ophoudt allerwege hare vruchtbaarmakende eigenschappen te doen kennen.’

Wij eindigen met een woord van hulde aan den Heer van de Weijer, die het Tijdschrift met drie voortreffelijke chromolithografiën heeft versierd.

II. De ‘Utrechtsche Volksalmanak voor het jaar 1849,’ bevat, behalve den Kalender, met eene menigte goedgekozen aanteekeningen en inlichtingen nopens al wat den burger van stad en provincie belang kan inboezemen, een Mengelwerk van verscheiden aard. De levensschetsen van v. Nes v. Meerkerk en van den baron v. Capellen v. Berkenwoude, de vijftien Brieven van prins Willem van Oranje, het opstel over ‘Hasenberg en Lichtenberg’, van den ijverigen uitgever, hielden ons het meest bezig. Het boekje is versierd met een goed op steen gebragt portret van den Ambachtsheer van Meerkerk en met een paar afbeeldingen uit het Utrecht van voorheen en het Utrecht van heden, *à deux teintes* gelithografieerd door v.d. Weijer. Het dichterlijk gedeelte van het mengelwerk in ons Jaarboekje, verheft zich niet boven het middelmatige. Alleen het grafschrift voor den baron v.d.C.v.B. is slecht. Als het waar is dat een ‘Epitaphe’ (en we zouden het bijna zeggen aan de etymologie van het woord) voornamelijk geschikt wezen moet, om op een grafzerk geschreven te worden, dan zou het hier bedoelde gewis eene vrij ongewone figuur maken:

> Gentilhomme, et vrai Chrétien,
> Noble de coeur comme de race;
> Hélas! de lui n'existe rien, (1.)
> Qu'un souvenir, que rien n'efface, etc.

waarbij de dichter in eene explicative noot, - men kan, in deze dagen van misverstand, zijne meening wèl niet te naauwkeurig omschrijven! - de aanmerking voegde: (1) ‘C'est à dire: *ici bas*.’

Wij roepen dezen Utrechtschen Volksalmanak gaarne ons: ‘Tot weêrziens!’ toe.

***Tafereelen uit den tijd van Christiaun II, koning van Denemarken, door Karl Bernhard. Uit het Deensch vertaald, door D. Inges. Amsterdam, bij Weijtingh & v.d. Haart*, 1849. *In drie deelen*.**

Het verdicht verhaal, dat wij aankondigen, is genomen uit een merkwaardig en romantisch tijdvak der Deensche historie: het einde der XVde en de eerste helft der XVIde Eeuw; het regeringstijdperk van Christiaan II. De individualiteit des konings, zoowel als de reeks van onverwachte en elkander snel opvolgende gebeurtenissen, die de geschiedenis ons in de beschrijving van zijn leven en zijne daden geeft op te merken, leveren zamen eene vruchtbare stoffe voor den romandichter, die de kunst verstaat dezen overvloed van feiten en bijzonderheden zóo te ordenen, dat die een behagelijk geheel oplevert. Het komt ons voor, dat de schrijver, wiens pseudonym bij ons niet onvoordeelig bekend is, hierin gelukkig slaagde.

De hoofdepisode in dezen roman begint daar, waar Christiaan, als stadhouder van Noorwegen (nog bij het leven zijns vaders, in 1507), den opstand in Bergen gedempt en daarbij tevens de eerste en noodlottige kennis gemaakt had met eene Amsterdamsche koopvrouw, Sigbrit, die destijds in Bergen een herberg hield, en hare beeldschoone dochter Dyveke (niet Dijveke, zoo als de naam, door 't gansche boek verkeerd geschreven wordt). De moeder werd zijne raadsvrouw; de dochter zijne bijzit. Bij zijne troonsbeklimming (1513) vond hij zijn rijk in eenen bloeijenden toestand; de geldmiddelen van den staat, waren, onder het zuinig beheer van den vorigen vorst, steeds toegenomen; de hoogste bedieningen aan regtschapen inlanders toevertrouwd; de raad des rijks in groot aanzien. Doch lang zou die gelukkige toestand niet duren, want spoedig werd (Holberg's: ‘Dänische Reichsgeschichtenhistorie,’ Th. II, S. 10) ‘die alte Vertraulichkeit nun in Mistrauen, die Eingezogenheit in Pracht und das bürgerliche Wesen in Hoheit verwandelt.’ Bij de langzaam opkomende onrust van buiten voegde zich ontevredenheid van binnen, waartoe de opvliegendheid, de eerzucht en het wantrouwen (drie van 's konings hoofdondeugden) niet weinig bijdroegen. In korten tijd joeg hij den Deenschen adel tegen zich in het harnas, door de onthoofding van den slotvoogd Torben Oxe, in 1517, dien hij van verboden omgang met Dyveke beschuldigde; haalde zich het ongenoegen der geestelijkheid op den hals, door 't gestrenge oordeel, dat hij over den bisschop Jens Beldenak velde, en maakte zich bij 't volk gehaat, door de onbezonnenheid waarmeê hij de leiding der hoogste aangelegenheden van staat, aan de trotsche en heerschzuchtige Sigbrit in handen gaf. De ongelukkige dochter werd het slagtoffer van den haat, dien de moeder zich had berokkend. Het verhaal eindigt met de toebereidselen tot den krijg tegen Zweden, in 1518, die voor den Deenschen koning zoo treurige gevolgen had. Zie hier de grondstof waarop de schrijver - en met talent - zijn romantisch borduursel heeft aangebragt. We duiden het hem niet ten kwade, dat hij ons wat lang bezig houdt, omdat we van hem veel nieuws en merkwaardigs te

leeren kregen. Het regt der historie is, in ons verhaal, voldoende geëerbiedigd; ofschoon men aan de schildering van Christiaan II al spoedig bemerkt, dat de schrijver zijn best deed hem in het gunstigst daglicht te plaatsen; de hoofdpersonen zijn goed volgehouden en meestal met oordeel gegroepeerd; we wenschen dezen roman vele lezers!

Wij hadden bij de lezing een lijstje opgemaakt van vergrijpen tegen het hollandsch taaleigen (*wedgeloopen, halfjaarlijks*, e. a), van germanismen, en minder gelukkig overgebragte volzinnen, dat we hier terughouden, omdat de vertaling, (al mogt ze soms wat vloeijender wezen) gelukkig te heeten is. Het boek is goed uitgevoerd en bezit een wèlgeslaagd vignet, een afbeeldsel van Ch. II, uit de steendrukkerij van Desguerrois & Cie.

•.•

I. *Volksverhalen door Sleeckx. Brussel, C.J.A. Greuse*, 1848 II. *De Keizer en de Schoenlappers of de gekroonde Leers. Blijspel in één Bedrijf, door Sleeckx. Ibidem*.

Wij behooren tot de voorstanders van de Vlaemsch-letterkundige beweging; wij juichen hare pogingen toe en slaan met aandacht en belangstelling hare ontwikkeling, haren voortgang gade. Daarom is het ons lief nu en dan de manifestatiën op te merken van een leven, dat zich voor eenige jaren, met zooveel kracht en energie aankondigde; dat reeds menige glansrijke phase tellen mag en met bloesem ook knop gegeven heeft en vrucht, al is het, in lateren tijd, wat ingesluimerd, wat minder productief! Daarom brengen we onzen vriendelijken groet aan den arbeid des Heeren Sleeckx, wiens ‘Volksverhalen,’ - zoo goed in den toon en aangenaam in den vorm - onze belangstelling verdienen, en stemmen gaarne in met de warmte waarmeê hij ‘door de onloochenbare taal der daedzaken, het verwyt van *onbeschaefdheid* en *verachtering*’ (der natie door een' afgevaardigden, in de ‘Statenkamer’ toegeduwd) ‘van de Vlaemsche bevolking heeft afgekeerd.’

Het komt ons voor, dat eene gezette beoordeeling der bovengenoemde geschriftjes, hier minder op hare plaats wezen zou. Laat de aankondiging er van alléen dienen, om den schrijver te overtuigen, dat wij bij voortduring prijs stellen op het litterair verkeer met onze Vlaemsche broeders, waarvan wij hartelijk hopen, dat het krachtig zal medewerken tot de ontwikkeling van ieders nationaal element, van beider nationale letterkunde!

- m.

De geloofwaardigheid van den schrijver van het boek: de Handelingen der Apostelen, verdedigd.

Disputatio critico-Theologica, qua vindicatur Lucae, Apostolorum conventum, Actuum Apostolorum capite XV referentis, contra recentissimas dubitationes fides historica. Scrips. Th.C.M. von Baumhauer. Traj. ad Rh., typ. mand. K.J. Gieben. 1848.

Eene der belangrijkste plaatsen in den Kanon des N. Testaments beslaat het boek, dat tot titel draagt: de Handelingen der Apostelen. Wij konden des noods één of meerdere Evangeliën missen, en, al bleven we er ook slechts een enkel rijk, wij hadden daaraan genoeg voor onze kennis van den Christus. Wij zouden, hoe leed het ons ware, eenen of meerdere Brieven kunnen ontberen, en wat wij overhielden zou nogtans voldoende zijn, om ons met den geest bekend te maken, waarin de Apostelen het hun toevertrouwde woord des levens aan Joden en Heidenen verkondigd hebben. Ook het Openbaringsboek, dat de reeks besluit - hoe hoog wij het waarderen als kunstgewrocht eener Christelijk-Profetische aanschouwing uit den vroegsten tijd, en hoe hoog wij zijn verlies zouden hebben aan te slaan, indien het ons door de

hand des tijds ware ontnomen geworden - ook dat boek kan echter bij zoo menige aanduiding, als wij daaromtrent elders aantreffen, niet onmisbaar heeten tot eene juiste kennis der verwachtingen en voorstellingen, die de eerste Christenen zich ten aanzien der toekomst hadden gevormd. Maar de Handelingen der Apostelen? .... Denken we ons dit geschrift voor een oogenblik uit den Kanon weg; stellen we ons voor, het bestond of ganschelijk niet, of het ware, wat nagenoeg hetzelfde zou zijn, als volstrekt ongeloofwaardig, van oudsher door de kerk verworpen en in de rij der Apokryfe boeken geplaatst; kortom, wij misten in onzen bijbel de zoo uitvoerige berigten, met welker mededeeling de schrijver van het derde Evangelie zijnen Theophilus in het door hem vervaardigd tweede geschiedboek bezig houdt, - ware, ik vraag het, de schade, die wij aldus leden, te overzien? Vanwaar dan de noodzakelijkste kennis ontleend omtrent geheel het ontstaan en den oorspronkelijken toestand der Christelijke kerk. Van welk eene zijde die kerk dan bespied in haren snel voortgaanden wasdom en in de uitzetting harer grenzen onder Joden en Heidenen? Van welk een' weg dan uitgegaan, om tot een eenigermate helder inzigt te geraken in de werkzaamheid der Apostelen, na de verhooging huns Meesters? Dat zelfs de brieven van Paulus, hoe rijk anders aan de wetenswaardigste bijzonderheden, te eenenmale ongeschikt zouden zijn om in deze verschillende behoeften te voorzien, vereischt geen betoog. Dat de overige schriften des N.T. daartoe naauwelijks eene enkele eenigzins belangrijke bijdrage leveren, zal even weinig door iemand in twijfel worden getrokken. En wat de berigten der ongewijde schrijvers uit die tijden, een Josefus, Tacitus, Suetonius, betreft, al waren ze zelfs nog merkelijk overvloediger, dan wij weten dat ze werkelijk zijn, het zou ons weinig baten; want waar geene Christelijke hand de pen des geschiedschrijvers bestuurde, daar was het ook onmogelijk, dat ons een eenigermate getrouw beeld van den inwendigen toestand en de zoo veelzins verwikkelde lotgevallen der vroegste Christelijke kerk werd opgehangen.

Wij behoeven deze beschouwing niet verder voort te zet-

ten, om overtuigd te worden van het hooge gewigt der oorkonden, die de schrijver van het boek: de Handelingen, heeft bijeengezameld. En toch was het slechts een enkel oogpunt, waaruit wij die oorkonden tot hiertoe gadesloegen. Maar nog eens: denken we ons voor een oogenblik het zoogenaamde tweede boek van Lukas uit den Kanon weg, - hoe zullen we veel, wat in de schriften der Apostelen kortelijk aangestipt of als ter loops ter sprake wordt gebragt, verstaan? Hoe licht verspreiden over zoo menige anders donkere plaats in de brieven van Paulus, waar deze in bewoordingen spreekt, die alleen voor den kenner der vroegste kerkgeschiedenis niet geheel onbegrijpelijk zijn? Hoe zouden we ons, in het algemeen, een eenigzins helderen blik kunnen verschaffen in den geest en het karakter der verschillende N. Testamentische boeken, indien wij geheel onkundig waren gebleven van hetgeen op de ontwikkeling van den geest en het karakter hunner verschillende opstellers den krachtdadigsten invloed heeft gehad? En wat bij dit alles niet in de laatste plaats verdiende genoemd te worden, is de onberekenbare schade, die aan het Christelijk geloof en leven door het gemis van een boek als dat der Handelingen zou worden toegebragt. Immers, het behelst gebeurtenissen en daden, wier kennis niet alleen voor den geschiedkundigen navorscher belangrijk mag heeten, maar ook voor ieder ander, wien het te doen is om eene zuivere praktijk des Christendoms, terwijl het voorzeker meer dan ondankbaar zou zijn, den weldadigen invloed te miskennen, dien het, door den loop der tijden heen, op de kerk in het algemeen, en velen harer leden in het bijzonder, geoefend heeft. Het schetst ons in de beeldtenis der vroegste Christelijke gemeente het ideaal eener Christelijke maatschappij, voor zoo ver dit hier op aarde bereikbaar kan worden geacht, en aan welks liefelijke trekken de kerk de hare te allen tijde behoort te toetsen, om te weten of zij bezield is door den geest van Christus. Een soortgelijk ideaal besclirijft het ons in het verhaal der vroegste Jeruzalemsche kerkvergadering, waarbij wij slechts in twijfel kunnen staan, of zij, die daaraan deel namen, meer bestuurd werden door liefde tot den Heer en tot

de waarheid, die Hij verkondigd had, dan wel door liefde tot de broeders en de zucht ter bevestiging van den band des vredes, waardoor de Heer had gewild, dat de zijnen onderling en met Hem verbonden zouden zijn. Voorts, hoevele en hoe indrukwekkende voorbeelden van Christelijken heldenmoed, van overgegevenheid aan den eenigen Herder en Leidsman der zielen, waarop het ons in de lotgevallen en gedragingen van eenen Stefanus, Paulus, en in het algemeen der Apostelen en vroegste leden der gemeente henenwijst! Welke krachtige en doorslaande blijken vermeldt het van de voortgaande werkzaamheid Desgenen, die gezegd had, dat Hij met de zijnen zijn en blijven zou tot aan de voleindiging der wereld! Van welk een zwaren kampstrijd gewaagt het, waarin der waarheid nogtans de zege verbleven is, ten bewijze voor de magtige werking van het Evangeliewoord, en tot steunsel van ons vertrouwen in iederen nood, dat de poorten der helle de kerk van Christus niet zullen overweldigen!....

Dan genoeg, reeds meer dan genoeg, om aan te toonen, dat wij het bezit van een boek als dat der Handelingen niet ligt op te hoogen prijs kunnen schatten. Doch juist omdat dit aan geene redelijke bedenking onderhevig kan zijn, is het dan ook van zulk een uiterst groot belang, dat wij voldoende waarborgen bezitten voor zijne historische geloofwaardigheid. En is dit het geval? Men heeft het tot in den laatsten tijd niet in twijfel getrokken. Het is echter juist in dien laatsten tijd, die de bij uitnemendheid kritische genoemd wil zijn, dat men zoowel de axiopistie als de authentie der Handelingen van onderscheiden zijden heeft aangerand. Om niet van eenen de Wette, en nog minder van eenen Schrader met zijne willekeurige, meestal even onhistorische als onkritische aanklagten te gewagen - het is bekend, hoe Schneckenburger, in zijn doorwrocht werk: ‘Ueber den Zweck der Apostelgeschichte’ (Bern 1841) met groote scherpzinnigheid heeft zoeken te bewijzen, dat de Handelingen voornamelijk zijn zamengesteld met het doel, om den Apostel Paulus tegen de beschuldiging der hem vijandige Judaisten te regtvaardigen. Wel is waar, bij deze Apologetische strekking van het geschrift, behoefde het, naar Schneckenburger's oordeel,

zijn historisch karakter niet te verliezen. Doch, zoo als reeds spoedig door anderen werd opgemerkt, dat oordeel kon niet anders dan falen, want het berustte in den grond op niets dan inconsequentie. Had Lukas eene Apologie willen schrijven, dan kon hij de gebeurtenissen ook ten gunste van zijnen client, of gedeeltelijk verzwegen, of in een valsch licht geplaatst, of althans geheel eenzijdig hebben voorgesteld, en er viel bij gevolg op de geloofwaardigheid zijner mededeelingen met geene zekerheid meer te vertrouwen. Gretig werd dan ook van de door Schneckenburger gegeven voorstelling door Baur en de zijnen gebruik gemaakt, om de axiopistie der Handelingen van alle zijden te gelijk te ondermijnen, en wanneer wij ons thans met het gevoelen der Tubingsche school op dit punt willen vereenigen, dan hebben wij, in hetgeen wij tot nog toe hielden voor onze vroegste bron van kerkelijke geschiedenis, niets anders noch iets meer te zien, dan: een historische roman[1]

Het is hier de plaats niet, om in een onderzoek der gronden te treden, waarop geheel deze voorstelling steunt. Wij kunnen en willen zelfs aannemen, dat zij tot in bijzonderheden toe en op de meest voldoende wijze wederlegd kan worden, gelijk we dan ook niet aarzelen, ons bijv. aan de zijde van Oosterzee te scharen, waar hij de onhoudbaarheid niet alleen van Schrader's, maar ook van Schneckenburger's en Baur's bedenkingen tracht aan te toonen[2] Dit neemt intusschen niet weg, dat wij het geschiedkundig gezag van het boek der Handelingen tegenover zijne bestrijders niet zoo volkomen gewonnen rekenen, of wij zien nog steeds met belangstelling vernieuwde pogingen tot zijne handhaving aangewend. Inzonderheid, waar het de axiopistie betreft van een gedeelte, zoo gewigtig als dat, waarin

1 Belangrijk voor de kennis van het standpunt, door bovengenoemde school tegenover het Boek der Handelingen ingenomen, is een opstel van Zeller in de ‘Theol. Jahrbücher’ 1840 Hft. I, S. 1-85: ‘Die Apostelgeschichte, ihre Composition und ihr Charakter. Mit Rücksicht auf die neueren Bearbeitungen dieses Gegenstands.’ De beschouwing loopt in dit Iste Art. echter niet. verder dan tot den dood van Stefanus, Hand. I: 7.

2 In zijne door het H. Genootschap bekroonde Prijsverhandeling: ‘Over de waarde van de Handelingen der Apostelen,’ bl. 79 enz.

ons het verhandelde op de eerste Apostelvergadering beschreven wordt, achten wij die belangstelling bij voortduring goed geplaatst. Wij weten toch te wel, met welk een oog men juist dit gedeelte voornamelijk te Tubingen wil beschouwd hebben, dan dat ons inzonderheid aan de redding van des schrijvers geloofwaardigheid op dit punt niet uiterst veel gelegen zou zijn. ‘Allerdings,’ schrijft Schwegler[1], ‘ist dieser Convent ein urchristliches Concordat zwischen petrinischem und paulinischem Christenthum, zwischen Judenchristen und Heidenchristen, der Angelpunkt der ganzen Apostelgeschichte, ihr eigentlicher practischer Grundgedanke und das innerste Motiv ihrer Composition: er bildet darum nicht ohne Bedeutung auch äusserlich den Mittelpunkt der ganzen Schrift, die Brücke zwischen den petrinischen und paulinischen Erzählungsstücken, das geistige Band, durch welches die Geschichte der paulinischen Heidenmission, des auswärtigen Christenthums, mit der Geschichte der Urgemeinde, des theokratischen Stammsitzes, verknüpft ist.’ Derhalve, lever het bewijs, dat de berigten omtrent de Jeruzalemsche Apostelvergadering geen geloof verdienen, en gij zult het boek der Handelingen tevens van zijn eigenlijken *hoeksteen* beroofd hebben. Gij zult zonneklaar in het licht hebben gesteld, dat de ons onbekende schrijver - moge hij ook al lof verdienen om zijn kunstig beleid in de zamenstelling en symmetrische schikking der deelen van het door hem vervaardigd geschiedwerk - nogtans, als kryptopaulinist en slinksch Apologeet, geene de minste aanspraak heeft op vertrouwen, wat de objectieve waarheid der door hem gegeven mededeelingen betreft.

En ziedaar dan ook de reden, waarom wij een geschrift, als dat, welks aankondiging ons door de redactie van ‘de Gids’ werd opgedragen, met groote belangstelling in handen hebben genomen. Dat geschrift toch behelst, gelijk uit den titel blijkt, eene vernieuwde poging tot verdediging van een gedeelte der Handelingen, en wel van dat gedeelte, dat als ‘der Angelpunkt der ganzen Apostelgeschichte’ in den laatsten tijd den mees-

1 Das nachapostolische Zeitalter nach den Hauptmomenten seiner Entwicklung, Ister Th. S. 116.

ten aanstoot heeft moeten lijden - het berigt, ons in het 15de Hfdst. omtrent de Jeruzalemsche Apostelvergadering opgeteekend. Het stelt zich voor, de geloofwaardigheid van dat berigt tegenover de nieuwste bedenkingen, welke men daartegen heeft hooren inbrengen, te staven, en ons alzoo het bewijs te leveren, hetwelk door die bedenkingen min of meer noodig was geworden, dat genoemde Apostelvergadering wel degelijk kan gehouden zijn, ja dat zij zelfs *moet* plaats gehad, en tot zulke of dergelijke uitkomsten geleid hebben als Lukas ons verhaalt. Zouden we ons dan over het doel en de strekking, waarmede het in de wereld kwam, niet verheugen? Niet gaarne erkennen, dat de schrijver, wie hij ook overigens zijn mag, door de keuze van zijn onderwerp getoond heeft, de behoefte onzer dagen te verstaan?

Doch nadat wij alzoo, in eenige vooropgezette beschouwingen, hebben aangetoond, hoe gewenscht, en hoe 'zeitgemäss' de behandeling zij van een geschilpunt als dat, aan welks beslechting het vóór ons liggend geschrift is toegewijd, wordt het meer dan tijd, dat wij ook over den schrijver zelven en zijn werk een woord in het midden brengen. Wij begroeten namelijk in den vervaardiger der door ons aangekondigde Disputatie een jeugdig godgeleerde, die, na zich reeds vroeger door eene wetenschappelijke beoordeeling van het 1ste Dl. van da Costa's 'Paulus', in dit tijdschrift gunstig te hebben bekend gemaakt[1], thans met dit Akademisch proefschrift optreedt, om de goede verwachting, die men van zijne zucht voor, zoowel als aanleg en geschiktheid tot degelijke studie, had opgevat, te regtvaardigen. De aanleiding welke er voor hem bestond, om zich juist met het hier behandelde onderwerp bezig te houden, schijnt ten deele althans ook in de bovengenoemde beoordeeling gezocht te moeten worden. Nadat hij namelijk, zoo als hij van zich zelven verklaart, een min of meer geruimen tijd aan de beoefening der hoogere kritiek had besteed, en, daardoor op het belang der zoogenaamde Tubingsche rigting opmerkzaam gemaakt, deze uit de bronnen zelve had zoeken te leeren kennen, vatte hij het voornemen op, om eene kritisch-referende beschouwing van den oorsprong en de

1 De Gids, Jaargang 1847, bl. 581 enz.

grondstellingen der Baursche school tot stof voor zijne Dissertatie te kiezen. In dat plan, echter, door het gelijktijdig verschijnen van zeker Verslag in de Theol. Jaarb. gecontrarieerd - von Baumhauer gebruikt dat onbeleefde woord wel niet, doch het vloeide mij uit de pen, daar ik mij voorstelde, hoe ongaarne hij het door hem gekozen onderwerp liet varen - wierp hij zich op de behandeling eener specialiteit, die zijne aandacht in den laatsten tijd bijzonder sterk tot zich had getrokken. In zijne recensie van da Costa's ‘Paulus,’ had hij tegenover dezen auteur het gevoelen verdedigd, dat de reis, waarvan Gal. II: 1 enz., melding wordt gemaakt, niet eenzelvig was met de *derde* reis van Paulus naar Jeruzalem, Hand. XV: 1 enz. beschreven, maar met de *tweede*, waarvan wij Hand. XI: 30 gewag vinden gemaakt. Reeds destijds had hij trachten aan te toonen, hoe zeer van de aannemelijkheid der door hem verdedigde stelling de geloofwaardigheid van Lukas afhankelijk moest worden geacht. ‘Ieder onbevooroordeelde’, zoo schreef hij, ‘leze uit dit oogpunt’ (namelijk als Apologie van Paulus tegenover de hem vijandige Judaisten) ‘oplettend Gal. II: 1-14, en, wij hij de identiteit van Gal. II: 1 met Hand. XV niet opgeven, hij zal óf moeten bekennen, dat Paulus een allerellendigst apologeet is, óf aan Lukas alle geloofwaardigheid omtrent deze reis moeten ontzeggen’[1]. En, daar het bij dit alternatief wel niet onzeker kon zijn, naar welke zijde de schaal behoorde over te slaan, beweerde hij, dat Baur, tegenover de verdedigers der identiteit van Hand. XV en Gal. II: 1, de axiopistie van het verhaal der Jeruzalemsche Apostelvergadering met het volste regt in twijfel trok. Wat hem zelven nogtans betrof, hij was en bleef ver van daarom te wankelen in zijne overtuiging, dat, met de eer van Paulus, ook de historische trouw van Lukas zeer wel gered kon worden, mits men slechts het onhoudbare standpunt van da Costa en vele anderen verliet, en het was aan de gedetailleerde bewijsvoering hiervan, dat hij derhalve besloot zijne Disputatie toe te wijden.

Twee hoofdbedenkingen der Tubingsche school moesten bij

1 T.a. pl., bl. 609.

deze gelegenheid worden opgelost. De *eerste*, hierin bestaande, dat, terwijl de schrijver der Handelingen in het 15de Hoofdst. van zijn boek blijkbaar dezelfde reis bedoelt, waarvan ook Gal. II door Paulus zelven gesproken wordt, hij die reis in verband brengt met zaken en gebeurtenissen, die volgens den duidelijken inhoud van Gal. II bij die gelegenheid niet aldus kunnen hebben plaats gehad. De *andere* ontleend aan de omstandigheid, dat sedert den tijd, waarop de door Lukas beschreven Apostelvergadering voorondersteld wordt gehouden te zijn, nergens in de gemeenten eenig spoor van naleving van, of zelfs van bekendheid met het daarop gevallen besluit wordt aangetroffen, en dat wij door Paulus zelven, zelfs daar, waar zulks onmiddellijk vereischt scheen te worden, met geen enkel woord op de bepalingen van dat besluit vinden heengewezen. Om dan de axiopistie van Lukas tegenover deze voorname bedenkingen, alsmede tegen andere zich daaraan parende, of ondergeschikte twijfelgronden te verdedigen, zien wij den navolgenden weg door von Baumhauer ingeslagen. Hij begint met eene paragraaf *praemonenda*, in welke hij *deels* eene te overdreven schatting van het dusgenaamde *argumentum e silentio* (het plegtanker, zoo vaak, der Tubingsche school!) bestrijdt; *deels* er op aandringt, dat men, bij het vergelijken van historische berigten, op den verschillenden aard der bronnen, het verschillend doel der schrijvers en de verschillende behoeften der lezers behoorlijk acht geve; *deels*, eindelijk, het gewigt doet uitkomen van kleine, toevallige bijzonderheden (*undesigned coincidences, circuitous references*, zoo als Paley ze noemt), ter toetsing van de waarheidsliefde en trouw des geschiedschrijvers.

Daarna gaat hij er toe over, om in elke der twaalf volgende § § één der tot de hoofdzaak in bestrekking staande punten af te handelen. Na eene ontwikkeling van den inhoud en de strekking der twee eerste Hoofdstukken van den brief aan de Galatiërs, waarbij het voor als nog onbeslist blijft, of wij Gal. II: 1 aan Hand. XI: 30, dan wel aan Hand. XV: 1, enz. te denken hebben (bl. 4-9), wordt in de derde § eene vergelijking gemaakt tusschen Gal. II en Hand.

XV, ten bewijze, dat de reis, ter laatstgenoemde plaats vermeld, onmogelijk dezelfde kan zijn met die, waarvan ter eerstgenoemde gesproken wordt, deels, omdat, hetgeen Paulus Gal. II van zijne bevindingen en verrigtingen te Jeruzalem verhaalt, volstrekt niet overeen kan worden gebragt met hetgeen Lukas Hand. XV dienaangaande heeft opgeteekend; deels, omdat Paulus, indien hij Gal. II werkelijk op deze reis doelde, onvermijdelijk noodwendig ook gewag had moeten maken van het besluit, dat destijds door de zaamvergaderde Apostelen, ten voordeele der Heiden-Christenen, genomen was (bl. 9-20). Daar hieruit echter volgt, dat de brief aan de Galatiërs niet anders dan vóór de Jeruzalemsche kerkvergadering kan geschreven zijn, zoo ontstaat tevens de vraag, of dan Paulus - door wien de lezers tot het Christendom waren toegebragt - vóór dien tijd reeds in Galatië was geweest? Het antwoord, op die vraag gegeven (bl. 21-37), luidt toestemmend, ofschoon het niet voor de hand lag, maar de vrucht moest zijn eener historisch-kritische combinatie, waartoe de schrijver zich vooral door Böttger den weg zag gebaand. Hij vindt, namelijk, de lezers van onzen brief niet in het eigenlijke Galatië, maar in de *provincie* Galatië, zoo als die tijdens de regering van Tiberius en later was zamengesteld uit het landschap van dien naam, *met en benevens* het zuidelijk gedeelte van Lycaonië, waartoe de steden Lystra en Derbe[1] behoorden, en geheel Pisidië met de daarin gelegen stad Antiochië. Het is door middel dezer conjectuur, dat hij de stichting der Galatische gemeente in betrekking brengt tot de zendelingsreize van Paulus en Barnabas, waarvan ons Hand. XIII en XIV een vrij omstandig berigt is opgeteekend, terwijl hij deze geheele voorstelling nog nader tracht te staven, *vooreerst*, door er zich op te beroepen, dat de overhaaste togt *διὰ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν*, Hand. XVI: 6 vermeld, geene genoepgzame tijdsruimte overlaat voor de werkzaamheden, waarvan Pau-

1 Von Baumhauer had, door Bötter voorgegaan, eerst ook Iconium, als tot het wingewest Galatië behoorende, medegerekend, doch is hiervan later, op voorlichting van Rückert, teruggekomen. Verg. zijne Dissertatie, bl. 148 en volg.

lus in zijnen brief aan de Galatiërs spreekt; *ten andere*, door in bijzonderheden aan te wijzen, dat tusschen den brief aan de Galatiërs en het verhaal van des Apostels bekeeringsreize door Pisidië en Lycaonië menig treffend punt van overeenkomst bestaat. Uit dit een en ander wordt dan in eene vijfde § (bl. 37-40) het besluit opgemaakt, dat, daar Paulus *vóór* de Apostelvergadering, en *na* de hierboven genoemde bekeeringsreis, aan de Galatische Christenen moet geschreven hebben, de vervaardiging des briefs valt in den tijd van des Apostels vrij langdurig verblijf te Antiochië, Hand. XIV: 26-28 vermeld. Om dit resultaat zijner nasporingen te zekerder te maken, wendt v.B. zich vervolgens tot den brief zelven aan de Galatiërs, en zoekt daaruit aan te toonen, dat de omstandigheden der reis, waarvan Gal. II gewag wordt gemaakt, in meer dan één opzigt aan die van des Apostels tweede reize volgens de Handelingen gelijkvormig zijn, terwijl hij tevens doet opmerken, dat wij, bij identificering van Gal. II: 1 met Hand. XI: 30, onze toevlugt niet behoeven te nemen tot de vooronderstelling, als zoude Paulus in het belang zijner Apologetische redenering één zijner Jeruzalemsche reizen hebben overgeslagen (bl. 40-46). - Dan, al moge de aldus verkregen uitkomst tamelijk vast schijnen te staan, er verheffen zich daartegen ook min of meer belangrijke zwarigheden. *Vooreerst*: hoe kon Lukas zoo geheel stilzwijgen van de hoogst gewigtige verhandelingen, die, volgens het berigt van Paulus zelven, Gal. II, bij de tweede komst van dezen te Jeruzalem hebben plaats gehad? Om die moeijelijkheid weg te nemen, beroept v.B. zich op hetgeen in den jongsten tijd door Schwanbeck, in zijn voortreffelijk werk over de bronnen der schriften van Lukas, tot eene hooge mate van waarschijnlijkheid is gebragt, dat de schrijver der Handelingen, namelijk, in al die gedeelten van zijn boek, waar het tooneel der gebeurtenissen tusschen Jeruzalem en Antiochië verdeeld wordt, en Paulus gestadig als aan de hand van Barnabas voorkomt, uit eene levensbeschrijving van laatstgenoemden heeft geput, en ten gevolge hiervan veel heeft voorbijgegaan, wat tot de bijzondere lotgevallen van Paulus behoorde (bl. 46-51). Eene andere,

nog veel grootere, zwarigheid, ja, de grootste van allen, is het, die *ten andere* uit de tijdrekening van des Apostels leven geboren wordt. Daar het toch met genoegzame zekerheid is uitgemaakt, dat de door Agabus aangekondigde hongersnood tusschen de jaren 44 en 47 moet hebben plaats gehad, en de Hand. XI: 30 vermelde reis van Paulus en Barnabas daaraan nog is voorafgegaan, zoo zouden wij, bij vereenzelviging dezer reis met die, waarvan Gal. II gesproken wordt, na aftrekking der 14 jaren, die sedert des Apostels eerste reize naar Jeruzalem verloopen waren, en nog daarenboven der drie, welke hij te voren in Arabië en Damaskus had doorgebragt, zijne bekeering ons moeten denken als hebbende plaats gehad meerdere jaren vóór den dood van Christus; of zoo wij hebben aan te nemen, dat de tijdsbepaling van 14 jaren, Gal. II: 1, die van Gal. I: 18 in zich sluit, zij brengt den datum van des Apostels toebrenging tot het Christendom dan toch voor het minst terug tot hetzelfde jaar, waarin de Heer gekruisigd werd. Om deze moeijelijkheid te vereffenen, tracht v.B., na nog andere middelen te hebben voorgeslagen, voornamelijk uit het verschil van beteekenis tusschen *διὰ* (Gal. II: 1) en *μετὰ* (Gal. I: 18) aan te toonen, dat men Gal. II: 1 geene vaste tijdsbepaling voor des Apostels tweede reis heeft te zoeken, maar het aldaar gezegde op te vatten, alsof er stond: *in de laatste* 14 *jaren* (labentibus 14 annis, per 14 annorum spatium) *ben ik andermaal naar Jeruzalem opgegaan*, zoodat wij genoemde 14 met de daaraan voorafgegane 3 jaren hebben af te trekken van den tijd, waarin Paulus aan de Galatiërs schreef. Daar dit nu kort vóór de Jeruzalemsche Apostelvergadering, en dus, volgens eene waarschijnlijke berekening, omstreeks de jaren 51 of 52 moet hebben plaats gehad, zoo wordt de bekeering van Paulus tot een der jaren 34 of 35 gebragt, waarbij dan genoegzame tijdsruimte voor de eerste uitbreiding der Christelijke gemeente wordt overgelaten, en welke berekening bovendien in wenschelijke overeenstemming is met hetgeen de geschiedenis ons schijnt te leeren omtrent den tijd, waarin de vlugt van Paulus uit Damascus (2 Cor. XI: 32, 33, vgl. met Hand. IX: 24 en v.) moet zijn voorgevallen (bl. 51-64).

Na de bestrijding dezer bedenkingen doet v.B. zien, welk een licht de door hem gegeven voorstelling verspreidt over de wijze, waarop Paulus in den Galaterbrief over zijnen twist met Petrus spreekt, en hoe onverklaarbaar die wijze daarentegen zou zijn, indien hij, na de Apostelvergadering schrijvende, zich op de woorden, bij die gelegenheid door Petrus gesproken, had kunnen beroepen (bl. 64-67); om vervolgens nog in een kort overzigt aan te toonen, hoe, naar die zelfde voorstelling, het geheele beloop van zaken volgens de Handelingen zich in gepaste harmonie laat brengen met de geschiedkundige bijzonderheden, welke de brief aan de Galatiërs behelst (bl. 68-70).

In de volgende § § van zijn geschrift wendt v.B. zich tot de tweede hierboven genoemde *hoofdbedenking* der Tubingsche school omtrent de geloofwaardigheid van Hand. XV. Hij schetst tot dat einde eerst in korte trekken den toestand der partijen in de Christelijke Kerk vóór den tijd, waarop de Apostelvergadering moet gehouden zijn (bl. 70-80), en zoekt daarna te bewijzen, dat de verandering, die hierin later heeft plaats gehad, of, met andere woorden, de zege der mildere, Paulinische begrippen, een raadsel blijft, indien wij niet, in overeenstemming met hetgeen ons dienaangaande door Lukas wordt medegedeeld, aannemen, dat, door een plegtig en vormelijk besluit der Apostelen zelve, den tegenstanders van Paulus het voornaamste wapen, waarmede zij dezen plagten aan te vallen, is ontnomen geworden (bl. 80-95). Slechts ééne zwarigheid blijft hierbij over. Het is deze, dat in de brieven van Paulus geene melding hoegenaamd van zulk een besluit gemaakt wordt; en zoo wij die in andere al minder konden verwachten, het ontbreken daarvan moet althans vreemd voorkomen in de brieven aan de Corinthiërs, waar Paulus juist tegen de *πορνεία* te velde trekt, en de quaestie *περὶ τῶν εἰδωλοθύτων* opzettelijk en uitvoerig bespreekt, en hij derhalve de meest geschikte gelegenheid had, ja, er, naar het scheen, niet buiten kon, om zich op het dekreet der Apostelvergadering te beroepen. Vanwaar dit stilzwijgen? Von Baumhauer antwoordt: het moet verklaard worden uit den eigenaardigen toestand der

Corinthische gemeente, inzonderheid der partijen, die daarin tegen elkander overstonden. Om dit nader te bewijzen, stelt hij op den voorgrond, dat de *σχίσματα*, waarvan 1 Cor. XI: 17-19 gewaagd, en waarop in de geheele tweede helft van den brief gedoeld wordt, dezelfde zijn, als die, waartegen de Apostel in het eerste Hoofdst. ijvert; dat Paulus ginds slechts in meer bedekte termen spreekt, omdat hij VII: 1-XVI: 20 reeds geschreven had, toen de aankomst van die van Chloë, en de mededeeling, door dezen gedaan, hem noopte er nog eenige Hoofdstukken (de *zes* eerste) vol ernstige bestraffing bij te voegen, en dat, daar hij zich met opzet had voorgesteld, in het toen reeds gereed gemaakte schrijven, de dwalingen en wanbegrippen der Corinthische Christenen meer van ter zijde, dan regtstreeks aan te tasten, ook hierin eene der redenen moet gezocht worden, waarom hij zich tot verdediging van zich zelven en de door hem verkondigde waarheid niet op de besluiten der Apostelvergadering beroept. Wanneer wij voorts op den aard der partijen acht geven, zoo als wij die uit de laatste Hoofdstukken van 1 Cor. leeren kennen, dan zien wij, dat de oneenigheid over het al of niet eten van offervleesch (Hoofdst. VIII) geenzins gevoerd werd tusschen Joden- en Heiden-Christenen als *zoodanig*, maar dat er van *weerskanten* eenigen gevonden werden, die zich te verlicht waanden, om in het eten van offervleesch iets ongeoorloofds te zien, anderen, die het daaruit ontstane gewetensbezwaar nog niet van zich hadden kunnen afwerpen. Wij hebben bij gevolg ook in degenen, tot wie Paulus in het negende Hoofdst. spreekt, geene *Paulinisten* alleen te zien, maar in het algemeen de zoodanigen, die, op hunne *γνώσις* trotsch, en zich eene onbeperkte *ἐξουσία* toekennende, zich tot alle gehoorzaamheid aan uitwendig gezag ongehouden rekenden, en op dien grond zelfs van geene apostolische voorschriften of bepalingen iets wilden weten. Terwijl nu het gewetensbezwaar der zwakkeren van den éénen kant op het bestaan van zulke voorschriften schijnt heen te wijzen, kan het ons van den anderen kant niet bevreemden, dat Paulus, waar hij zich tegenover zulke hoogmoedige wijzen zag geplaatst, die, uit verachting van alle menschelijk gezag, zich

bij uitsluiting *naar Christus* noemden (1 Cor. I: 12), geene melding heeft gemaakt van het besluit der Apostelvergadering, maar zich bepaald tot de vermaning, om, uit liefde tot de *ἀσθενοῦντες*, hetgeen dezen ergerde na te laten; ‘contra tales enim, qui praecepto obsequi recusent, quoniam illorum, qui praeceptum aut dederunt aut commendarunt, auctoritatem negent, iterum ad illud praeceptum provocans Paulus pugnis aërem caederet ventisque sua verba profunderet’ (bl. 126).

Na deze uitkomst voorts nog in bijzonderheden gestaafd te hebben (het geheele betoog loopt van bl. 95-144), en zich daartoe te hebben beroepen zoowel op hetgeen de eerste helft van 1 Cor. omtrent den toestand der partijen in de Corinthische gemeente leert, als op hetgeen wij uit 2 Cor. omtrent de werking van des Apostels eerste schrijven vernemen, en op den gelijksoortigen staat, waarin de Corinthische gemeente zich 40 jaren later, blijkens den aan haar gerigten brief van Clemens Romanus, bevonden heeft, - sluit v.B. zijne Disputatie met een Epilogus, waarin hij de resultaten zijner bewijsvoering kortelijk zamentrekt, en voorts, na vermelding der reden, waarom hij h.t. pl. da Costa's dupliek (Paulus, Dl. II, bl. 403-417) niet heeft kunnen beantwoorden, zich ten slotte tot Rückert wendt, om, hetgeen deze sedert tegen Böttger's gevoelen aangaande Galatië in het midden heeft gebragt, te toetsen, en zijne eigene meening, met eene geringe, hierboven gemelde, wijziging, te verdedigen (bl. 145-150).

Ik heb den lezers van ‘de Gids’ een vrij uitgebreid, en, naar ik hoop, ook genoegzaam naauwkeurig overzigt van v. Baumhauer's arbeid gegeven, *deels* ten bewijze, hoe hoog ik dien schat, *deels* om hen bekend te maken met de gronden, die voor het door hem omhelsde gevoelen kunnen worden bijgebragt. Vordert men thans nog van mij, dat ik mijn gunstig oordeel in bijzonderheden zal staven, ik wijs dan op het grondig onderzoek, de rijke belezenheid, de naauw-

keurigheid van bewerking, de groote mate van gevatheid en scherpzinnigheid, waarvan dit akademisch proefschrift, op iedere bladzijde schier, de duidelijkste blijken draagt, en om welke reeks van eigenschappen het in de literatuur van het door hem behandelde onderwerp eene blijvende plaats heeft verdiend. Doch zoo ik het woord neem, om te prijzen, - ik mag dan ook niet achterhouden, wat ik meen, dat op dien lof geen aanspraak heeft. Vooral is het de geheele aanleg en de wijze van behandeling van het stuk, waardoor ik mij minder bevredigd heb gevonden. Tenzij, namelijk, de schuld aan mij heeft gelegen, - hetgeen ik niet apodiktisch wil ontkennen, ofschoon ik het niet geloof, - mist v. Baumhauer's geschrift die doorgaande helderheid en klaarheid van dialektiek, waardoor men het betoog, hoe diep en ingewikkeld ook, gestadig op den bodem ziet, en zulk eene groote mate van overtuigingskracht aan dat betoog wordt bijgezet. Hetgeen hij zegt, is goed en juist, fiks en degelijk, belangwekkend, ook waar men zijne inzigten niet volkomen deelt; doch: ontbreekt hier niets aan? of: wat doet dit tot de hoofdzaak af? Zietdaar vragen, die ik mij zelven althans meer dan eens meende te moeten voorleggen. En vanwaar dit gebrek, dat, zoo het werkelijk bestaat, door niemand beter dan door den Heer v. Baumhauer zelven gevoeld zal worden? Ik weet het niet, doch gis, dat de schrijver, bij het kiezen van zijn onderwerp, meer het oog heeft gehad op de nevenquaestie's, die in zijne Dissertatie ter sprake moesten komen, dan op de hoofdzaak, die hij beloofde te zullen verdedigen. Van die hoofdzaak in de eerste § § geene melding hoegenaamd! Wanneer het niet op den titel stond uitgedrukt, wij zouden het waarlijk niet spoedig bemerken, dat wij hier met eene poging tot vindicatie van Hand. XV worden bezig gehouden. In plaats van met eene duidelijke uiteenzetting van het punt des geschils, waardoor de lezer eenigermate bekend werd gemaakt met den aard der ‘recentissimae dubitationes,’ tegen welke de historische trouw van Lukas moest verdedigd worden, vangt v.B. aan met de bovengenoemde *praemonenda*, - eene opgave behelzende van regelen bij het historisch onderzoek van het hoogste gewigt, doch waarvan

wij het belang toch niet regt kunnen voelen, zoo lang wij niet weten, waarover het onderzoek loopt. En zoo ook verder. Het hoofddenkbeeld, dat den geheelen gang der redenering had moeten beheerschen, staat schier overal op den achtergrond. Het schemert hier en ginds door - meer ook niet. Gelijk reeds de titels der verschillende § § een' zeer lossen zamenhang tusschen het geheel en de deelen doen vermoeden, zoo is het ook met den inhoud zelven gelegen. Wij krijgen, ja, van lieverlede eene vindicatie van Hand. XV, zoo als die lag in het plan des schrijvers, - doch eigenlijk behelst zijn geschrift - wanneer wij het naar zijne twee hoofdpartijen beschouwen, - *deels* eene bewijsvoering voor de identiteit van Gal. II: 1 met Hand. XI: 30; *deels* een tegen Baur gerigt betoog omtrent den aard der *σχίσματα* in de Corinthische gemeente.

Ik hoop en vertrouw, dat de Heer v.B. de opregtheid van Referents bedoelingen niet zal miskennen, ook waar hij, wat de gegrondheid der bedenkingen betreft, die tegen den vorm van zijn geschrift zijn ingebragt, van hem meent te mogen verschillen. Het is in datzelfde vertrouwen, dat ik voortga, nog eene en andere aanmerking mede te deelen, die meer bepaaldelijk op de beginselen en den inhoud van zijn stuk betrekking hebben, om ten slotte bij eene enkele hoogst gewigtige bijzonderheid nog eenige oogenblikken stil te staan.

In de eerste plaats dan wensch ik den schrijver te vragen, of hij, om de identiteit van Gal. II: 1 en Hand. XI: 30 te bewijzen, de *chronologische* zijde van het betoog niet te zeer voor de *apologetische* in de schaduw heeft geplaatst? Mij dunkt, onze eerste en hoogste zorg moet bij quaestie's als de hier behandelde toch deze zijn, dat de tijdrekenkundige rangschikking der gebeurtenissen, zoo mogelijk, geene beduidende zwarigheden overlaat. Voorondersteld toch, dat onwedersprekelijke chronologische data ons noopten aan te nemen, dat de brief aan de Galatiërs eerst na de Jeruzalemsche Apostelvergadering geschreven werd, dan ware het toch wel blijkbaar ongerijmd, op de gronden, die hier uit den brief worden bijgebragt, te blijven beweren, dat dit zoo niet heeft kunnen zijn. Dan moge men het vreemd vinden, dat

Paulus van zooveel, wat voor zijn Apologetisch doel gewigtig scheen, geene melding heeft gemaakt, - om het even. De Apostel zal daarvoor zijne goede redenen gehad hebben. Misschien waren die redenen zelfs wel ten deele uit te vinden. Het kon toch nog altoos zijn, dat hij - om met den Heer da Costa te spreken[1] - juist als *verstandig Apologeet* niet verder heeft willen gaan, dan de mededeeling zijner gesprekken en onderhandelingen met de Apostelen *in het bijzonder* (*κατ' ἰδίαν*)[2]; of wel, hij heeft gemeend, ook zonder van het meer bekende te gewagen, met zijn *δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας* (Gal. II: 9), alles kortelijk te hebben zamengevat, wat tot verklaring zijner stelling tegenover de *δοκοῦντες* noodig en belangrijk scheen. Misschien ook, dat dezelfde of gelijksoortige bedenkingen, als Paulus weerhielden, in zijne brieven aan de Cor. van de Jeruzalemsche Apostelvergadering te gewagen, ook bij het vervaardigen van den Galaterbrief voor hem bestonden. Zelfs is het, gelijk wij straks zullen zien, niet eens zoo geheel onmogelijk, dat hij in een later tijdvak schrijvende, Gal. II, het oog heeft gehad op eene bijeenkomst, die nog na de eigenlijk gezegde Apostelvergadering, Hand. XV vermeld, heeft plaats gehad. Doch hoe dit zij - de chronologie der Apostelgeschiedenis, wordt zij al niet vooropgesteld - moet ons toch de proef op de som kunnen leveren, of onze bewijsvoering hangt in de lucht. En is dit nu bij v. Baumhauer's arbeid het geval? Ik geloof het niet, en beweer, dat, tot wezenlijke schade der door hem verdedigde zaak, het chronologisch gedeelte, even als vroeger, volgens zijne eigen bekentenis[3], de zwakste zijde van zijn betoog is gebleven.

1 Paulus 1Ide Dl. bl. 413, vg. ook Dl. I, bl. 149 en v.

2 Hiermede zij evenwel niet gezegd, dat dit nu ook zoo heeft *moeten* zijn, zoo als de Heer d.C. beweert (t.a. pl.), en het is in zoo verre niet zonder reden, dat de Heer v.B. de juistheid der divinatie ontkennende, tegen dit vrij stout uitgesproken gevoelen in oppositie komt (verg. behalve zijne Dissertatie, vooral een opstel, later door hem in het 2de Nr. van ‘de Gids’ dezes jaars geplaatst, en aldaar bl. 8). Het *ja* des eenen staat hier tegen het *neen* des anderen over. Alleen beweer ik, dat de Apostel het in het belang zijner Apologie beter geoordeeld *kan* hebben, om, schoon na de Apostelvergadering schrijvende, en deze in zijnen brief bedoelende, zich op de besluiten daarvan niet te beroepen.

3 ‘Gids’ 1847, bl. 614. Verg. zijne Dissertatie, p. 60.

Wel is waar, hij maakt zijne berekening zoo, dat wij er des noods, als het dan onmogelijk anders kan, taliter qualiter in kunnen berusten. Doch de waarschijnlijkheid heeft hij toch altoos niet voor zich, als hij de bekeering van Paulus in het jaar 34 plaatst. Integendeel schijnen meerdere onbetwistbare data het boven allen twijfel te verheffen, dat die gebeurtenis pas omstreeks 40 is voorgevallen[1]. Bovendien, - hoe komt hij nog tot dat jaar? Zeker niet langs den natuurlijksten weg. *Vooreerst* toch moet hij vasthouden aan den uitersten termijn, die voor de Jeruzalemsche Apostelvergadering kan worden aangenomen, ofschoon het toch waarschijnlijker is, dat deze reeds vóór het jaar 51 gehouden werd[2]. *Ten andere* moet hij stellen, dat de Galaterbrief, onmiddellijk vóór het vertrek van Paulus uit Antiochië naar Jeruzalem, geschreven is[3]. *Eindelijk* moet hij zijne toevlugt nemen tot eene verklaring van het: *διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν* Gal. II: 1, die, al werd zij ook door schrandere geleerden voorgestaan, en al schijnt zij ook op eene juiste waarneming van het lexicalisch onderscheid tusschen *διά* en *μετὰ* te berusten, toch zeer bedenkelijk is en blijft[4].

Eene andere aanmerking, die ik meen te moeten maken, hangt gedeeltelijk met de vorige zamen. Het is voorzeker niet zonder reden, dat v. Baumhauer zich reeds in zijne *Praemonenda* tegen het vervaarlijk misbruik verklaart, door de Tubingers van het dusgenaamde argumentum e silentio gemaakt. Doch wanneer wij nu zijne eigen bewijsvoering na-

1 Verg. Wieseler, 'Chronologie des Apostolischen Zeitalters, bis zum Tode der Apostel Paulus und Petrus', S. 175, ff.
2 Wieseler, t.a. pl., S. 184.
3 Zie zijne *Dissertatie*, p. 58.
4 Verg. Wieseler, t.a. pl., S. 207, ff. - Ik kan niet nalaten, bij deze gelegenheid hulde te doen aan het vernuft, waarmede v.B. de conjectuur, op bl. 60 in de noot ons medegedeeld, heeft uitgedacht. Inderdaad, indien zijne zaak door eene conjectuur van dien aard ware te redden - hij zelf durft er zich echter niet van bedienen - ik zou niet weten, wat met grond daartegen kon worden ingebragt, het mogt dan alleen de bedenking zijn, door hem zelven ontleend aan de onzekerheid, of de Grieken wel gewoon waren, in hunne geschriften, even als in het dagelijksch gebruik en bij opschriften, de hier vooronderstelde verkorte schrijfwijze van getallen aan te wenden. Doch anders - door het aannemen eener eenvoudige verwisseling van IA met IΔ het *δεκατεσσάρων* van Gal. II: 1, tot een *ἕνδεκα* te kunnen reduceren - de gedachte is verleidelijk!

gaan, komen wij dan niet tot het besluit, dat zij werkelijk zelve voor het grootste deel op geen anderen grondslag berust? Het luidt toch overal: indien Paulus zijnen brief aan de Galatiërs na de Jeruzalemsche Apostelvergadering geschreven had, hij kon dan onmogelijk gezwegen hebben van hetgeen bij die gelegenheid tusschen hem en de *δοκοῦντες* in het openbaar zoowel als *κατ' ἰδίαν* was voorgevallen[1]. Ik heb mij hierboven reeds tegen zulk eene gevolgtrekking verklaard, omdat ik geloof, niet dat zij *onwaarheid* behelst, maar dat zij niet *noodwendig* is, daar de tegenstanders van het hier verdedigde gevoelen nog altoos kunnen blijven beweren, dat Paulus zijne goede en deugdelijke redenen kan gehad hebben, waarom hij de vermelding der openbare verhandelingen te Jeruzalem in zijne Apologie niet meende te moeten invlechten. Ik heb hierbij thans niets meer te voegen, dan de opmerking, dat v.B. zich - naar het mij voorkomt - aan het door hem vooropgezette beginsel zelf vergrepen heeft, en dat ook het Apologetisch gedeelte zijner bewijsvoering, waaraan hij zooveel waarde hecht, daardoor niet aan kracht heeft gewonnen.

En dit zij genoeg ten aanzien der beginselen, waarvan de schrijver in zijn specimen is uitgegaan. Wat den inhoud van zijn stuk betreft, - ik zou ook in de laatste § §, waar de toestand der Corinthische gemeente besproken wordt, te midden van veel voortreffelijks, een en ander kunnen aanwijzen, dat mij nog niet geheel bevredigd heeft. Zoo, om van niet meer te gewagen, de voorstelling die hij geeft omtrent het ontstaan van den 1sten Br. aan de Corinthiërs[2]. Die voorstelling zij ingenieus, ik wil het niet ontkennen, doch zij vindt in den toon, zoo min als in den geheelen aanleg en vorm van den brief, genoegzamen steun. Die toon

1 Of wel, wij zouden, zoo als de schrijver zegt, den Apostel voor een *allerellendigst* Apologeet moeten verklaren, - iets, dat natuurlijk in niemands brein kan opkomen, of het moest - om mij van dezelfde hardklinkende hyperbel te bedienen - in dat brein wel *allerellendigst* geschapen staan!

2 'Hinc posteriorem epistolae partem (Cap. VII: 1-XVI: 21) qua ad varias sibi propositas quaestiones respondet Apostolus, ante priorem conscriptam esse; epistolam igitur priorem ad Corinthios e duabus compositam esse epistolis suspicor, quas tamen ipse Apostolus ea ratione, qua nunc in unam epistolam conjunctae leguntur, Epheso Corinthum miserit.' Dissert. p. 105.

is in de laatste Hoofdst. waarlijk soms even gestreng, even ironisch scherp als in de eerste (verg. slechts IX 1 *sqq.*, X 7 *sqq.* XI 1), en daarentegen in de eerste bij wijlen even zacht en liefderijk als in de laatste (verg. bijv. IV: 14). En kunnen wij buitendien gelooven, dat Paulus, aan de Corinthiërs schrijvende, zoo, zonder eenige voorbereidende inleiding, tot het beantwoorden der hem gedane vragen zal zijn overgegaan, als dit het geval moet geweest zijn, wanneer wij aannemen, dat Cap. VII oorspronkelijk Cap. I is geweest? Of zullen wij het denkbaar achten, dat de Apostel, terwijl hij, na de aankomst van die van Chloë, ziedende van verontwaardiging, de pen had opgevat, zoo zeer over den gang zijner denkbeelden heeft weten te heerschen, dat er een schier onmerkbare overgang tusschen zijn oorspronkelijken brief en het daaraan voorgeplaatste deel geboren werd? Zoo zouden wij kunnen voortgaan met vragen, en het er inmiddels voor blijven houden, dat de Apostel zich zelven, al schrijvende, welligt gematigd, misschien ook bij tusschenpoozen zijnen brief vervaardigd heeft. Doch ik wil hierover, en over de laatste § § van v. Baumhauer's Dissertatie in het geheel, thans niet verder uitweiden, daar ik omtrent de eerste nog iets op het harte heb, waarvan ik mij moet ontlasten, voordat het geduld van de lezers dezer beoordeeling geheel is uitgeput.

Ik wil thans niet in bijzonderheden onderzoeken, of de pogingen, door den schrijver in het werk gesteld, om Gal. II: 1 met Hand. XI: 30 in overeenstemming te brengen, in ieder opzigt wel geslaagd kunnen heeten. Ik zou hem anders op de zwarigheden wijzen, die nog altoos op het gevoelen drukken, volgens hetwelk wij in Lycaonië en Pisidië de gemeenten hebben te zoeken, aan welke Paulus den Galaterbrief schreef. Ik zou vragen, of het waarschijnlijk zij, dat Paulus bij dat *κατὰ ἀποκάλυψιν* Gal. II: 2, aan niets anders gedacht heeft, dan aan de profetische voorzegging van Agabus, en tot welk een (Apolegetisch?) einde hij de vermelding dier omstandigheid, bij zijn verhaal heeft gevoegd?[1]. Ik zou

1 De reden, welke v.B. daarvoor in zijne Dissert. bl. 42 en v. geeft, acht ik geheel onvoldoende. Als Paulus met dat *κατὰ ἀποκάλυψιν* heeft willen te kennen geven, dat hij geenszins uit eigen beweging destijds naar Jeruzalem was gegaan, en met de opzettelijke vermelding hiervan beoogd heeft, zich tegenover zijne beschuldigers te regtvaardigen en in zijne zelfstandigheid te handhaven - hoe zullen wij 't dan maken met hetgeen wij weinige vss. vroeger (I: 18) lezen: *ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Κηφᾶν*?

al verder doen opmerken, dat het waarlijk nog geenszins zoo zeker is, als v. Baumhauer het doet voorkomen, dat Paulus de Galatische gemeenten, vóór het schrijven van zijnen brief, slechts eenmaal had bezocht, en dat de uitdrukkingen in dien brief, waardoor op een herhaald bezoek schijnt te worden heengewezen, gemakkelijk in den door hem bedoelden zin verklaard kunnen worden[1]. Doch het is, gelijk ik zeide, niet met deze en andere bedenkingen, welke ik tegen de beweerde identiteit van Gal. II: 1 met Hand. XI: 30, zou kunnen inbrengen, dat ik mijne lezers wensch bezig te houden. Wat ik bedoel is dit, dat v.B. bij zijne geheele bewijsvoering van eene onbewezen vooronderstelling is uitgegaan. Hij heeft, namelijk, blijkbaar gemeend, dat bij Gal. II: 1 onmogelijk anders, dan hetzij aan Hand. XV: 1, of aan Hand. XI: 30 gedacht kan worden. Hij heeft zoo vast in die meening verkeerd, dat hij er zelfs niet aan schijnt gedacht te hebben, om te beproeven, of Gal. II. soms nog eene andere reis van Paulus bedoeld kon zijn. Intusschen weten wij, dat de Handelingen *vijf* verschillende reizen des Apostels naar Jeruzalem vermelden, en het zou dus kunnen zijn, dat wij aan eene der drie overige te denken hadden. Het zou altoos de moeite loonen, aan te wijzen, waarom, en op welke gronden dit niet mogt geschieden[2]. Wel is waar, dit moet uiterst gemakkelijk vallen, wat de eerste en de laatste reis betreft. Doch de vierde? Waarom kan die niet bedoeld zijn? V.B. antwoordt: omdat Paulus noodwendig vóór de Jerulemsche Apostelvergadering geschreven moet hebben. Doch het is immers ook hier weder niets anders, dan het Apologetisch bewijs, dat hem zijne parten speelt? Wat mij betreft, ik wil mij geen partij stellen, maar toch beweren, dat er ook voor die vierde reis des Apostels veel, zeer veel te zeggen

1 Zie zijne Dissertatie p. 21s. - Verg. Wieseler, t.a. pl., S. 276 en v.

2 Trouwens, dit wordt meestal verzuimd. Ook de Heer da Costa heeft dit betoog achterwege gelaten.

valt. En om dit te staven, - wat behoef ik anders te doen, dan mij op het gezag van eenen man te beroepen, die het in chronologische kennis des N.T. aan niemand gewonnen geeft, en die het nog kort geleden uitdrukkelijk als zijn gevoelen heeft voorgedragen, dat Gal. II: 1 van geene andere reis kan verklaard worden, dan die, waarvan Hand. XVIII: 22 gesproken wordt.

Het is waarlijk jammer, dat de Heer v. Baumhauer het laatste geschrift van den grooten Wieseler: *die Chronologie der Apostelgeschichte* u.s.w., nog niet had kunnen leeren kennen, toen hij zijne Dissertatie schreef. Het zou hem menig nieuw point de vue hebben gegeven, en hij ware er zeer zeker dóor bewogen geworden, om de houdbaarheid zijner geheele voorstelling aan eene vernieuwde toetsing te onderwerpen. Welligt houdt hij zich thans reeds met dit laatste bezig, en het zal mij uiterst aangenaam zijn, te gelegener tijd eens van hem te vernemen, wat hij oordeelt van het gevoelen, door Wieseler voorgestaan, en dat ik thans, nadat da Costa voor Hand. XV, v. Baumhauer voor Hand. XI: 30 gestreden, en beiden zich de overwinning hebben toegekend, in korte trekken aan de lezers van ‘de Gids’ wensch mede te deelen.

Wieseler begint, namelijk, met de identiteit van Gal. II: 1 met Hand. XI: 30 te bestrijden[1], wijst vervolgens de gronden aan, waarop hij van het door hem zelven vroeger voorgestane gevoelen is teruggekomen, volgens hetwelk bij Gal. II op Hand. XV zou gedoeld worden[2], en komt zoo tot de bewering, dat, daar wij onmogelijk aan den laatsten togt van Paulus naar Jeruzalem kunnen denken, de waarschijnlijkheid spreekt voor de reis, waarop wij den Apostel, Hand. XVIII: 21, 22, aantreffen. Werkelijk meent hij, dat door dit toe te stemmen, de zwarigheden het best worden opgeheven, en dat de meeste omstandigheden ons zelfs dwingen, de aldus

1 t.a. pl. s. 180 ff.

2 Wieseler noemt ‘diese Ansicht bei weitem wahrscheinlicher’ dan de andere, en gaat dan voort: ‘Auch ich habe sie früher getheilt, und bin zuerst *auf Veranlassung genauerer chronologischer Untersuchungen, ohne welche hier keine ausreichende Entscheidung Entscheidung gegeben werden kann*, von meinem Irrthume befreit worden.’ T.a. pl. S. 184 ff.

verkregen voorstelling, die tot hiertoe slechts weinig verdedigers vond[1], tot de onze te maken. Gelijk bekend is, Paulus ondernam zijne vierde reis naar Jeruzalem van Corinthe uit, in welke stad hij 1½ jaar had doorgebragt (Hand. XVIII: 11). Op dit tijdstip derhalve kon hij - zegt Wieseler - van zijne Evangelieprediking onder de Heidenen op zulk eene wijze spreken, als dit in den brief aan de Galatiërs geschiedt, en verwondert het ons niet meer, dat hij, van dezen en zijne werkzaamheid in hun midden sprekende, niet aan Barnabas gedenkt, daar beiden sedert meerdere jaren (van Hand. XV: 30 af) ieder op zich zelf hadden gearbeid[2]. Nu is er ook tijdruimte genoeg tusschen beiden, om te verklaren, waarom Paulus Timotheus liet besnijden (Hand. XVI: 3), terwijl hij zich tegen de besnijdenis van Titus later met zooveel nadruk verzet (Gal. II: 3 enz.)[3]. Nu begrijpen wij het,

1 Wieseler noemt van Til en Köhler, voorts Rückert en Credner als geneigd, om haar boven andere de voorkeur te geven.

2 De hier bedoelde zwarigheid drukt gelijkelijk, hetzij wij de identiteit van Gal. II: 1 met Hand. XVI, of met Hand. XI: 30 aannemen. Of waarom den geheelen brief door alleen van zich zelven, en van het hun door *hem* verkondigd Evangelie gesproken, - zich zelven, als 't ware, alleen aansprakelijk gesteld, en op hetgeen hem zelven van de zijde der Galatiërs bejegend was, uitsluitend heengewezen, terwijl hij, uit Antiochië schrijvende, waar hij zich met Barnabas ophield, op gebeurtenissen had terug te komen, waarin beiden evenzeer, en dat nog kort geleden, betrokken waren? Wordt het hierbij niet waarschijnlijk, dat Paulus, zoo hij zich zelven al niet voor den eenigen stichter der Galatische gemeente heeft gehouden (in welk geval de Böttgersche hypothese omtrent Hand. XIII en XIV van zelf moest worden opgegeven), hij ten minste ter zelfder tijd nog op eene latere werkzaamheid aldaar het oog heeft gehad, en dat de hem vijandige stemming van velen (Gal. V: 16) sints dien tijd zigtbaar was geworden?

3 Ook v. Baumhauer zoekt de moeijelijkheid, waarvan hier eene oplossing gegeven wordt, op zijne wijze te vereffenen, Dissert. p. 88 sqq.; terwijl hij zich beroept op hetgeen nagenoeg in denzelfden geest reeds door da Costa geschreven werd: Paulus I. bl. 156. De laatstgenoemde echter moge 't mij ten goede houden, als ik er tot hiertoe 'het toppunt van consequentie in de opvatting der vrijheid van het geloof' nog niet in kan zien, dat Paulus, na onmiddellijk te voren de besnijdenis van Titus hardnekkig geweigerd te hebben, Timotheus, ten gevalle der Joden, zelf besnijdt. En wat den eerstgenoemde betreft - ik vraag hem in gemoede af, of hij zich de werking van het besluit der Apostelvergadering niet *overdreven* heeft voorgesteld? Ja, als de rigting, die vóór het houden dier vergadering volgens v.B. de heerschende was, zoo plotseling had kunnen veranderd worden, als hij dit doet voorkomen in hetgeen hij schrijft, p. 89: 'Ebionitismum ex Ecclesia *expulit* decreto Hierosolymitano vulgatum Apostolorum judicium' - dan had Paulus in het besnijden van Timotheus zeker minder bezwaar behoeven te zien. Doch welke ordinantiën, van wie ook uitgegaan, vermogten ooit zoo, als door een tooverslag, de meest ingewortelde vooroordeelen te doen ophouden? Neen, - ook volgens v.B. zelven (zie p. 90 [1]) heeft Paulus, voor 't minst, zeer onvoorzigtig gehandeld!

waarom hij, Gal. II, van geene Apostelvergadering spreekt noch van besluiten daarop gevallen. Want die Apostelvergadering was van vroegere dagteekening, en de reis, waarbij deze had plaats gehad, kon gemakkelijk door hem worden overgeslagen, daar hij er zich thans op kon beroepen, dat de Apostelen, zonder hem of de overige Heiden-Christenen verder aan *eenige* bepalingen te binden, hem de regterhand der gemeenschap hadden toegereikt. Nu is het, eindelijk, ook klaar, waarom hij in zijnen 1sten Brief aan de Corinthiërs van de besluiten der Apostelvergadering geenerlei melding maakt; want die besluiten hadden hunne verbindende kracht verloren, sedert de *δοκοῦντες* zelve tot de mildere begrippen waren toegetreden, en er nog alleen op stonden, dat zij, die het Evangelie onder de Heidenen met volle vrijheid predikten, aan hunne arme geloofsgenooten in Palestina gedachtig zouden zijn.

Voorts passen ook de uitwendige omstandigheden, die Gal. II: 1, enz. voorondersteld worden, voor 't minst even goed op Hand. XVIII: 21, 22, als op Hand. XV: 1, enz. Beide keeren vertrok Paulus van Jeruzalem naar Antiochië (Hand. XV: 30 en v. XVIII: 22 en v., vg. Gal. II: 11 en v.). Daarentegen wordt Gal. II: 1 niet gezegd, vanwaar hij kwam - uit Corinthe of Antiochië. Het *δεῖ* van Hand. XVIII: 21 doet ons aan het *κατὰ ἀποκάλυψιν* Gal. II: 2 denken. Dat op eerstgenoemde plaats Barnabas niet in het gezelschap van Paulus voorkomt, geeft geen bezwaar. De Apostel kan dien voormaligen medestrijder ook onder weg, hetzij op Cyprus, of te Caesarea hebben aangetroffen. Ook het niet vermelden van Titus, Hand. XVIII, baart geene moeijelijkheid, daar zulks evenmin bij eene der vroegere reizen geschiedt. Daarentegen moet worden opgemerkt, dat naar alle waarschijnlijkheid Titus, die een Corinthiër van geboorte was, tijdens het verblijf van Paulus te

Corinthe is bekeerd geworden, waaruit dan natuurlijk moet volgen, dat de aanwezigheid van Titus (Gal. II: 1), een bewijs oplevert tegen de identiteit van Gal. II: 1 met eene der vroegere reizen, en vóór die met Hand. XVIII: 22. Wat, ten laatste, de omstandigheid betreft, dat Paulus derhalve, Gal. II, meerdere vroegere reizen, en vooral die van Hand. XV: I en v. heeft overgeslagen, - hieruit kan allerminst eene bedenking worden ontleend. Want hij behoefde toch geenzins al zijne reizen op te tellen. Voor zijne Apologie had hij zulks althans niet noodig. 'Die Anerkennung, welche bei seiner spätern Anwesenkeit sein Evangelium von der vollkommenen Freiheit der Heidenchristen vom jüdischen Wesen bei den Säulenaposteln erlangte, konnte mit dem Provisorium des Apostelconcils gar nicht verglichen werden; denn dieses war als seine Predigt unter den Heiden nicht mehr bindend auch von den Säulenaposteln erklärt worden.'

En hoe past nu, vragen wij, de aldus verkregen uitkomst, aan wier juistheid Wieseler meent, dat niet meer getwijfeld kan worden[1] in de Chronologie der Apostelgeschiedenis? Wij vinden het antwoord, als wij aannemen, dat de vierde reis van Paulus naar Jeruzalem in het jaar 54, kort vóór Pinksteren heeft plaats gehad. Daarvan de 14 jaren afgetrokken, waarvan Gal. I: 1 gesproken wordt, en waaronder de drie van Gal. I: 18 begrepen zijn[2] - geeft 40, als het bekeeringsjaar van Paulus - hetzelfde jaar derhalve, dat ook door andere meer of min bestemde chronologische data, als de vlugt uit Damascus (Hand. IX: 25, vg. 2 Cor. XI: 32-33) en de steeniging van Stefanus, voor genoemde gebeurtenis wordt aangewezen, en dat ook in de chronologie der Handelingen in zoo verre uitnemend past, als voor de gebeurtenissen sedert het eerste Christen Pinksterfeest tot op de bekeering van Paulus minstens 8 of 10 jaren moeten verloopen zijn[3]

1 S. 206.

2 Beide tijdsbepalingen hebben namelijk, volgens Wieseler, denzelfden *terminus a quo*, t.a. pl. S. 179.

3 S. 167 ff., 176, 208 ff. De *ἔκστασις*, waarvan Paulus, 2 Cor. XII, spreekt, houdt Wieseler voor niet ident met het gebeurde bij des Apostels bekeering, maar met die, waarvan deze zelf gewaagt, Hand. XXII: 17, en die hem op zijne eerste reis naar Jeruzalem in den tempel moet zijn te beurt gevallen, S. 165 ff. - Doch juist zoo strekt zij tot bevestiging van het bovenvermelde resultaat. Daar namelijk de 2de Br. aan de Cor. in 57 gedreven werd, en wij daarvan 17 hebben af te trekken, om tot het jaar van des Apostels bekeering te komen, zoo geeft dit wederom juist 40.

Na deze korte ontwikkeling van Wieseler's gevoelen, heb ik thans niets meer te doen, dan nog een woord te rigten tot den schrijver der voor mij liggende Dissertatie. Ik meen te wel van zijne onpartijdige waarheidsliefde overtuigd te zijn, dan dat hij van mij, als beoordeelaar, eene achterhoudendheid zou gewenscht hebben, waarmede noch hij zelf, noch de lezers van een wetenschappelijk Tijdschrift als ‘de Gids’ in het allerminst gebaat werden. Doch ik hoop en vertrouw niet alleen, dat hij mij mijne openhartigheid, zelfs waar ik op mijne beurt misschien gedwaald heb, ten goede zal duiden - ik verlang meer. Ik verlang, dat hij daarin een openlijk gegeven blijk zal zien van de hooge ingenomenheid, waarmede ik zijn werk gelezen en herlezen heb. Ik hoop hem overtuigd te hebben, dat ik, mij met zijn arbeid bezig houdende, niet in hem gezien heb den jeugdigen schrijver van een akademisch proefschrift, die de eerste wankele schreden zet op de baan der publiciteit, en daarom op verschooning aanspraak heeft, maar den nieuwen en krachtigen strijdmakker, wien van stonden aan eene plaats onder de oudgedienden toekomt, omdat hij zich van stonden aan door zijne kunde en bekwaamheid die onderscheiding meer dan waardig heeft betoond!

Mogen we elkander nog dikwerf wedervinden op het veld van eer, kampende tegen het ongeloof onzer dagen, voor de waarheid en de historische regten des Christendoms. Vol van dien wensch leg ik de pen neder, en verzoek den Heer v. Baumhauer te gelooven, dat de *δεξιὰ κοινωνίας* hem mijnerzijds van harte wordt toegereikt! -

Enkhuizen, 1 Maart 1849.

D. HARTING.

Het mikroskoop en de praktische geneeskunde.

P. Harting, Hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool, Het Mikroskoop, deszelfs gebruik, geschiedenis en tegenwoordige toestand. Een Handboek voor natuur- en geneeskundigen. Te Utrecht, bij Van Paddenburg en Comp. 1848. 2 *deelen*.

In den tegenwoordigen tijd, nu de natuurwetenschappen zoo zeer ingrijpen in het wezen der geheele maatschappij, is voorzeker niemand, die met eenige oplettendheid zijne blikken om zich werpt, onbekend gebleven met de uitnemende voordeelen, welke de genoemde wetenschappen aan het mikroskoop te danken hebben. Elkeen weet, hoe zeer hierdoor de kennis van de aardkorst, vooral sedert de schoone onderzoekingen van Ehrenberg, is vooruitgegaan; welk een nieuw licht in het plantenrijk, in het dierenrijk daardoor is ontstoken; hoeverre de kennis van den gezonden en ziekelijken bouw ook van het menschelijk ligchaam door dit werktuig is opgehelderd, en men bevroedt dus ook hoe zeer deszelfs gebruik voor de theorie der geneeskunde van belang is geworden. Velen, en zelfs geneeskundigen, zijn echter nog onbekend gebleven met het onmiddellijke nut, dat ook de praktische geneeskunde hieruit kan trekken. Het mikroskoop, aangewend aan het ziekbed, klinkt velen nog geheel vreemd in de ooren. En toch de zaak is van zoo veel gewigt, dat zij wel verdient in een tijdschrift, gewijd aan de voortplanting van algemeene beschaving, besproken te worden. Uit dit oogpunt heb ik gemeend geen geheel onnut werk te doen,

met eens in korte trekken op te geven wat de wetenschap van het mikroskoop voor de geneeskundige praktijk is en zijn moet. Men verwachte evenwel geene geleerde verhandeling over dit onderwerp, eene zoodanige scheen mij meer geschikt voor een geneeskundig tijdschrift, dan voor ‘de Gids’, maar slechts eene korte aanwijzing van enkele punten.

Sinds Gruithuizen in 1809 het eerst aan de geneeskundigen van Duitschland het mikroskoop ter onderzoeking van verschillende ziekelijke vochten aanbeval, zijn velen, zoowel dáár als in Frankrijk en Engeland, dit spoor gevolgd. In ons Vaderland echter, waar Hans en Zacharias Jansen het mikroskoop uitvonden, nog vóór Galilei in Italië; waar een Isaäc Vossíus, een Hudde, een Samuel Musschenbroek, doch vooral een Leeuwenhoek het zoo zeer verbeterden, bleef deszelfs gebruik in de geneeskunde eene zeldzaamheid. Waaraan moet de weinige bekendheid van het mikroskoop onder ons geweten worden? vraagt men. Voor een deel zeker aan de bekrompene inrigting van ons hooger onderwijs voor geneeskundigen, welke leemte wij hopen en vurig wenschen dat door de nieuwe wet op de geneeskunde zal worden weggenomen; voor een ander deel ligt de oorzaak ook in de eigenaardige moeijelijkheden, waardoor men zich van zelfoefening in het mikroskoop laat afschrikken. Bij dit laatste punt willen wij een weinig stilstaan, en onze meening, dat genoemde zwarigheden bij den tegenwoordigen gevorderden toestand der mikroskopie niet zoo zwaar mogen wegen, nader toelichten. Ten einde van den omvang dezer wetenschap en van de zekerheid, die zij door hare talrijke hulpmiddelen den beoefenaar in zijn onderzoek schenkt, een denkbeeld te geven, meenen wij niets beters te kunnen doen, dan den inhoud van Prof. Hartings boek, een werk, dat alle overige schriften over dit punt verre achter zich laat, kortelijk na te gaan. Aangaande de theorie en algemeene beschrijving der mikroskopen, vindt men in het 1ste deel, in geleidelijke volgorde, gepaard aan groote duidelijkheid, eene voorstelling der algemeene katoptrische en dioptrische grondbeginselen; daarna eene uiteenzetting van het zien met het ongewapend oog en de grenzen van deszelfs waarnemingsvermogen. Na deze algemeene gronden behandeld te hebben, geeft de schrijver ons

eene algemeene beschrijving der verschillende soorten van mikroskopen, met de daarbij gebruikt wordende hulpmiddelen, zoo als verlichtingstoestellen, camera lucida, de middelen ter regtkeering van het beeld der voorwerpen, ter wijziging van de rigting der straalbundels en tot het projicieren der beelden, en eindelijk een uitgebreid onderrigt in het beproeven en beoordeelen van een mikroskoop. Wij vergenoegen ons met deze korte en dorre opsomming van den inhoud des 1sten deels, waarin hij, die zich eene grondige kennis van het werktuig wil eigen maken, voorzeker zijne wenschen zal bevredigd vinden, terwijl wij ons bij het tweede deel, als bevattende het meer praktische, ‘het mikroskopisch onderzoek’, dat den mikroskopischen onderzoeker, en dus ook den geneeskunstoefenaar nader aangaat, wat langer willen ophouden.

Het is ontegenzeggelijk waar, dat de aanvanger bij het mikroskopisch onderzoek op duizend moeijelijkheden stoot, die hij niet dan langzamerhand, door aanhoudende oefening en geduld, kan te boven komen. Een pas geboren kind grijpt zoowel naar de maan als naar de brandende kaars, omdat zijn oog de juiste kennis der afstanden nog niet heeft verkregen; even ligt dwaalt de beginnende mikroskopist. Genoodzaakt meestal bij doorvallend licht, en zelden, gelijk bij het gewone zien, bij opvallend licht waar te nemen, ontvangt hij alleen indrukken van schaduwbeelden; daarbij ziet hij slechts met één oog, en dan nog de voorwerpen in omgekeerden stand; geen wonder dus dat zijn oog, aan dit ongewone schouwspel nog vreemd, op ieder oogenblik verward geraakt. Nu eens meent hij een ondoorschijnend vast ligchaam te zien, en het is eene donker beschaduwde luchtbel, dan eens vertoonen zich duizende kleine ligchaampjes in onophoudelijke beweging; het zijn diertjes, meent hij, en toch werd het geheele verschijnsel slechts door flikkering van het zonlicht, door stroomingen in vocht, door moleculairbeweging, door entroptische schijnbeelden, enz., te weeg gebragt. Misleid door zoodanige valsche gezigtsindrukken, kwam de beroemde Oken er toe, om het hooger dierlijk en plantaardig organisme te beschouwen als zamengesteld uit tallooze levende kleine diertjes, die daartoe slechts voor een bepaalden tijd hunne zelfstandigheid verloren hadden. ‘De

groei,' zeide hij, 'is niets anders dan vermeerdering van dit aantal infusoriën, de dood eene ontbinding derzelve!' Even vernuftig, doch evenmin waar, bouwde Döllinger ons ligchaam uit bloedbolletjes, die zich in kanalen zonder wanden, door de organische zelfstandigheid zouden voortbewegen, ja men ging zoo ver, van aan de bloedbolletjes een eigen leven, gedachte en spontane beweging toe te schrijven. Misleid door de interferentie van het licht, zagen Monro, Fontana en Mascagni overal geslingerde cylinders, en nam Milne Edwards, en in den laatsten tijd nog F. Arnold, kogeltjes als de laatste bestanddeelen van alle weefsels aan. Zoodanige oorzaken van dwaling kan men door het behartigen van het eerste hoofdstuk van Hartings werk leeren kennen en vermijden, terwijl men nog op vele anderen, zoo als het nadeel van onreinheden in de vochten, die men bij zijn mikroskopisch onderzoek aanwendt, of in de glazen oplettend wordt gemaakt. Wat dit laatste aangaat, weet men dat voor eenigen tijd een Fransch geleerde eene bijzondere soort van melkkogeltjes beschreef, doch zich haastte terstond zijne ontdekking weder in te trekken, dewijl zijne nieuwe melkkogeltjes niets anders waren dan luchtblaasjes in het glas. Hoe zeer de uiterste voorzigtigheid bij mikroskopische waarnemingen vereischt wordt, hiervan gaf de Heer Mensonides nog voor weinig tijd ons een bewijs. Bezig zijnde met zijne belangrijke proefnemingen over de opslorping van vaste moleculen door de bloedvaten, beproefde hij, of op zoodanige wijze ook zetmeelbollen in het bloed te vinden waren. Hij onderzocht daartoe een druppel van zijn eigen bloed, uit de huid van den arm ontlast, op amylum, en vond wezenlijk daarin onder het mikroskoop zetmeelbollen. Deze waren evenwel niet door opslorping in het bloed gekomen, maar bleken af te stammen van zijn met stijfsel gesteven hemd!

Deze moeijelijkheden mogen echter niemand van de beoefening van het mikroskoop afschrikken; het spreekwoord zegt toch: alle beginsel is moeijelijk. Alleenlijk zij men op zijne hoede en voorzigtig in zijne uitspraken. Het moet toch aan de voorbarige zucht van vroegere waarnemers, om, hoe weinig geoefend ook, steeds 'ontdekkingen' te geven, worden toegeschreven, dat het mikroskoop een tijd lang zoo zeer in miscrediet geweest is, dat men den mi-

kroskopist met een medelijdend schouderophalen aanzag. Zoo trof het vooroordeel de pasgeborene wetenschap, door de onhandigheid harer beoefenaars. Thans echter, om met de woorden van Harting te spreken, nu het mikroskoop niet meer als kaleidoskoop wordt gebruikt, maar nu men in zijn onderzoek geregeld voortgaat, niet meer vragende ‘hoe schoon?’ maar alleenlijk ‘hoe?’ thans mag zich de mikroskopie verheugen dien rang onder de positieve wetenschappen te bezitten, welke haar wegens haren rijkdom aan feiten en hulpmiddelen toekomt. Doch wij keeren thans terug tot het werk, dat ons bezig houdt.

Nadat Harting in het eerste hoofdstuk de aanleidingen tot dwaling bij het mikroskopisch onderzoek heeft behandeld, gaat hij in het tweede hoofdstuk over tot de beschrijving der mikroskopische waarneming en hare eigendommelijkheden, waarin hij regelen geeft ter onderscheiding van openingen, van holle en niet holle voorwerpen, van hoogten en diepten enz. in de voorwerpen, en den invloed leert kennen, welken de vorm der voorwerpen, welken het brekend vermogen der middenstof, waarin zij zich bevinden, en welken de scheikundige omzettingen op de zigtbaarheid dier voorwerpen uitoefenen. Vooral is het van belang den invloed te leeren kennen, welken het verschil in brekend vermogen der omliggende middenstof, vergeleken met dat van het te onderzoeken voorwerp uitoefent. Men beschouwe bij voorbeeld eene veerkrachtige vezel en eene even dikke draadvezel van het bindweefsel, zoo zal men de eerstgenoemde veel duidelijker onderscheiden, ja reeds bij eene vergrooting zien kunnen, waarbij de bindweefselvezel, ofschoon deze even dik is, nog niet gezien wordt. De oorzaak van dit verschijnsel ligt in het grooter verschil, dat tusschen den breekingsindex der veerkrachtige vezel en dien van het water bestaat. Ware het nu mogelijk een vocht te vinden, welks brekend vermogen evenveel van dat der bindweefselvezelen, als dat van water van het brekend vermogen der elastieke vezels verschilt, dan lijdt het geen twijfel, of wij zouden de eersten daarin even scherp en duidelijk als de laatsten thans in water zien. De ontdekking van zulk een vocht, dat tevens onschadelijk voor organische weefsels is, zoude eene zeer groote aanwinst

voor mikroskopische waarnemingen zijn, daar het meer dan waarschijnlijk is, dat wij hierdoor in staat zouden gesteld worden, bijzonderheden waar te nemen, welke thans aan het oog ontsnappen, omdat het verschil in brekend vermogen met dat van het minst brekende der door ons bekende vochten, het water, te gering is, om aan de luchtstralen eene merkbare afwijking te doen ondergaan. Even belangrijk als het zijn zou, een vocht te vinden, dat een geringeren brekingsaanwijzer dan water bezat, is ook het gebruik van zulke vochten, die het licht sterker breken dan dit, omdat wij daardoor in staat gesteld worden, sommige voorwerpen doorschijnend te maken, die zulks in de lucht of in water niet, of althans in zeer geringe mate zijn. Zoodanige vochten bestaan er vele. Het zij mij vergund dit door een voorbeeld uit Harting op te helderen. De korrels van het stuifmeel der planten zijn, droog, dat is in de lucht gezien, zoo hoogst ondoorschijnend, dat men van hun inwendig maaksel niets onderscheiden kan. Met water bevochtigd, worden velen half doorschijnend, zoodat men bespeuren kan, dat zij eenen uit kleine korreltjes bestaanden inhoud, de zoogenaamde fovilla, bevatten; deze doorschijnendheid neemt nog toe door sterker brekende waterige oplossingen aan te wenden, eene geconcentreerde oplossing van chlorcalcium b.v., waardoor de structuur van vele, met name der kleinere soorten, reeds zeer goed kan herkend worden; nog duidelijker wordt deze in zwavelzuur, welk zuur in dit geval zonder nadeel kan gebezigd worden; brengt men ze eindelijk in terpentijnolie, dan worden alle zoo glasachtig doorschijnend, dat van den korreligen inhoud niets meer te herkennen is, maar daarentegen vertoonen zich dan de twee of drie vliezen, waaruit zij zijn zamengesteld, de poriën, de celachtige teekeningen of andere verhevenheden aan het buitenste vlies, met de grootste klaarheid en helderheid. Uit zulke en andere voorbeelden volgt de regel, dat het niet zien van iets in het gezigtsveld van het mikroskoop, geen regt geeft tot het stellige besluit, dat dit iets ook niet aanwezig is, maar alleen, dat, indien het bestaat, óf het lichtbrekendvermogen te weinig verschilt van dat der omringende middenstof, óf ook dat de vorm zoodanig is, dat de stralen, die het gezigtsveld verlich-

ten, daardoor geene afwijking ondergaan. - In het derde hoofdstuk wordt gehand eld over de grenzen der mikroskopische waarneming, vergeleken met die van het waarnemingsvermogen met het bloote oog. Wij lezen daarin, hoe groot het onderscheid is in zigtbaarheid tusschen de positieve (heldere beelden) en negatieve (donkere beelden) gezigtsindrukken. Eene opening, waardoor zonlicht treedt, kan nog gezien worden onder een vijftigmaal kleineren gezigtshoek, dan vereischt wordt voor de zigtbaarheid van een ondoorschijnend voorwerp op een verlichten achtergrond. Zoo kan men sterren, wier gezigtshoek minder dan 1 seconde bedraagt, aan den hemel met het bloote oog herkennen, terwijl eene vlek op de zon van veel grootere uitgebreidheid niet zal gezien worden. Belangwekkend is ook de slotsom van vele door H. verrigte naauwkeurige waarnemingen, dat de drie deelen, waarin men het optisch vermogen splitsen kan, te weten: *het zigtbaarmakend vermogen, het onderscheidbaar makend vermogen* en *het den vorm herkenbaar makend vermogen*[1], geenzins gelijken tred houden, ja dat er zelfs een duidelijk verschil bestaat tusschen de versterking van het onderscheidbaar makend vermogen voor de mazen van een draadnet en dat voor twee ronde openingen.

Slechts zeer weinige voorwerpen zijn geschikt om zonder eenige voorafgaande toebereiding door het mikroskoop onderzocht te worden. Over dit onderwerp handelt het vierde hoofdstuk; het is hier dat men, ook wanneer men slechts een hoogst eenvoudig mikroskoop bezit, zich zal leeren behelpen met geringe hulpmiddelen. Franklin zeide, dat een natuuronderzoeker met de boor moet kunnen zagen, en met de zaag moet kunnen boren. De meest zamengestelde instrumenten, hoe kunstig ook vervaardigd, kunnen de geoefende hand toch nimmer in vaardigheid en gemakkelijkheid van uitvoering evenaren. Wanneer men een eenvoudig klein mikroskoop van Oberhäuser bezit, zoo heeft men al wat noodig is voor meest alle de onderzoekingen, die voor den praktischen geneeskundige belangrijk kunnen zijn. Een Leeuwenhoek deed zijne talrijke ontdekkingen wel met eenvou-

1 Wij hadden voor deze sesquipedalia liever andere uitdrukkingen gewenscht.

dige lenzen, en Harting (Deel I, p. 229) getuigt, dat hij vele jaren lang een mikroskoop gebruikt heeft, bestaande uit een kartonnen koker met eene houten voorwerpsplaat, en een spiegel gevat in een beenen ring; terwijl kleine glasbolletjes voor lenzen dienden, en ter beweging der busjes, waarin deze besloten waren, een rondsel strekte, zoo als men bij de ouderwetsche Engelsche lampen aantreft. ‘Thans,’ voegt hij er bij, ‘nu eenige der beste mikroskopen ter mijner beschikking staan, kan ik nagenoeg alle de gedurende dat tijdperk, met dit, uit een mechanisch oogpunt, hoogst gebrekkig werktuig, verrigte waarnemingen slechts bevestigen en daar, waar er iets bij te voegen valt, is zulks niet te wijten aan de meerdere volkomenheid van de werktuigelijke inrigting, maar alleen aan de betere optische zamenstelling der hedendaagsche oplanatische mikroskopen.’ Het is uit dit woekeren met de geringste middelen, dat men den praktischen man leert kennen. Men leze Hartings beschrijving eener tafel voor mikroskopische onderzoekingen, zijne nuttige wenken bij 't gebruiken van naald, schaar en mes; men leere van hem zelf zijne glasplaatjes en bakjes, ter bewaring der voorwerpen, vervaardigen, en de middelen kennen om zeer kleine voorwerpen te bevestigen en er doorsneden van te maken. Het maken van goede doorsneden is voorzeker voor den mikroskopist van het hoogste belang; boven alle daartoe uitgedachte werktuigen verkiest Harting een gewoon scheermes. Voorwerpen, die hiervoor te hard zijn, leert hij tot dunne plaatjes te slijpen; andere, die te week zijn, te verharden door drooging of door inwerking van verschillende vochten, zoo als houtazijn, eene oplossing van koolstofzure potasch, van sublimaat, enz. Het is hier, dat Harting boven de gebruikelijke dubbelmessen voor vele gevallen zijn dubbellancet aanbeveelt. Dikwerf is het hoogst lastig om kleine snel bewegende deeltjes, b.v. levende kleine diertjes onder het mikroskoop waar te nemen. Daar namelijk het beeld onder het mikroskoop vergroot gezien wordt, zoo wordt ook de afstand, dien zoodanig bewegend deeltje in een zeker tijdsverloop aflegt, in gelijke verhouding grooter en dus de beweging versneld. Onderscheidene middelen zijn er voorgeslagen om deze bewegingen duidelijker waarneembaar te

maken; een dezer willen wij hier slechts noemen, het is de electrische vonk. De proeven van Wheatstone hebben geleerd, dat de duur van zoodanige vonk minder dan het millioenste deel eener seconde bedraagt, derhalve zoo kort, dat, indien een daardoor verlicht ligchaam, hetwelk in beweging is, binnen die hoogst geringe tijdsruimte niet merkbaar van plaats verandert, het zich, omdat de indruk op ons netvlies langer aanhoudt, als in volkomen stilstand zal vertoonen. Op eene vernuftige wijze hebben Richard in Engeland en voor verscheidene jaren ook reeds onze landgenoot Dr. A. van Beek dit middel trachten toe te passen, om de beweging der trilhaartjes, enz. waar te nemen. De uitslag is evenwel tot nog toe niet gunstig geweest. Gelukkig echter kunnen wij dit hulpmiddel tamelijk goed missen; eensdeels toch wordt de beweging der trilhaartjes van zelve na eenigen tijd minder en bezit men andere middelen, om snel bewegende diertjes te noodzaken hunne bewegingen te matigen, b.v. door ze onder het dekglaasje een weinig te drukken, of door het vocht, waarin zij zich bevinden, af te sluiten, waardoor de diertjes asphyctisch worden. - Met belangstelling zal men onder de middelen, om grootere dieren, b.v. kikvorschen, in hunne bewegingen te belemmeren, wat voor de waarneming van hunnen bloedsomloop zoo noodzakelijk is, ook de etherisatie vermeld vinden. Bij de tong dezer dieren kan echter van dit middel geen gebruik worden gemaakt, omdat de aether het epithelium troebel en ondoorschijnend maakt. - Op het einde van dit vierde hoofdstuk wordt gehandeld over de opspuitingen der voorwerpen. Wie is er, die de prachtige injecties van Schroeder van der Kolk of Harting gezien heeft, en niet zou wenschen te leeren, op hoedanige wijze zoodanige volkomenheid bereikt kan worden?

Een der grootste voordeelen, die het mikroskoop ons aanbrengt, bestaat voorzeker ook in de gemakkelijkheid, waarmede men door behulp van dit werktuig vele scheikundige stoffen kan aantoonen, dáár, waar de hoeveelheid der stoffe, die men ter onderzoeking verkregen heeft, te gering is, om op de gewone wijze scheikundig onderzocht te worden. De microchemie is hier van onwaardeerbaar nut, vooral ook aan het ziekbed, alwaar men meestal aan kleine hoeveelheden bij zijn

onderzoek gebonden is. Vooral ontvangt men hier veel licht door het kristallographisch onderzoek, waarin Harting den voortreffelijken C. Schmidt gevolgd is. Niet alleen dat hij ons eene beschrijving geeft van de meeste in het dierlijk ligchaam voorkomende kristallen, waaronder zoo veel spel in vormen bestaat, maar hij verhoogt de bruikbaarheid van zijn boek door de bijgevoegde afbeeldingen en eene opgave der reagentia ter ontdekking van eene talrijke rij bestanddeelen.

De volgende hoofdstukken handelen over het meten, het afteekenen en het bewaren der mikroskopische voorwerpen.

Men ziet uit deze korte opgave van den inhoud van Harting's werk den omvang van de studie van het mikroskoop en hoe zeer wij door dit werktuig ons waarnemingsvermogen uitbreiden kunnen, waarbij zich ongedwongen de gevolgtrekking laat voegen, dat de geneeskundige waarneming er evenzeer eene sterkere ontwikkeling door kan erlangen. Hoevele voordeelen de praktijk reeds van het gebruik van dit werktuig getrokken heeft, willen wij thans in eenige korte trekken aantoonen. Anderhalf jaar geleden werd door de Göttingsche faculteit dit punt ten onderwerp eener prijsvraag verkozen, en door David Rosenberg beantwoord. In zijn geschrift (‘de microscopii usu in diagnostica’) zal men reeds vele punten bijeenverzameld vinden; sedert is evenwel nog veel belangrijks ten dezen opzigte bekend geworden, en het mag eene nuttige poging genoemd worden, die door Höfle in zijn meer uitgebreid werk, ‘Chemie und Mikroskop am Krankenbette.’ Erlangen, 1848, gewaagd is, om het chemisch en mikroskopisch gedeelte der diagnostiek, op gelijke wijze, als men het met de percussie en auscultatie gedaan heeft, als eene eigene wetenschap te behandelen. Zoo wij ons niet bedriegen, zal van dit werk eerlang eene Hollandsche vertaling het licht zien. Wij willen thans eenige punten van praktisch nut aangeven.

Het bloed. Het is aan iederen practicus bekend, dat men b.v. bij eene aderlating de bloedwei soms een melkachtig aanzien ziet verkrijgen. Deze troebelheid kan van verschillende oorzaken afhangen, die alleen door het mikroskoop kunnen onderscheiden worden. Nu eens is het fijn verdeeld vet, of kleine proteine moleculen, afhangende van opgeno-

men voedingstoffen, zoo als men wel kort na de digestie waarneemt, dan eens hangt het af van eene grootere verhouding van witte bloedligchaampjes. Dit laatste komt vaak bij ontstekingstoestanden, bij zoogenaamde pyaemie voor, en werd in den laatsten tijd door Zimmerman zeer op den voorgrond gesteld, om het verband tusschen dezen toestand van het bloed en de vorming van etter. Ook Virchow's arbeid, ‘über weisses Blut,’ heeft ten dezen opzigte de hoogste belangstelling opgewekt, vooral omdat hierdoor de leer der etterbloedmenging een geheel ander aanzien erlangt. Niet minder nuttig kan het mikroskopisch onderzoek van het bloed uit een geregtelijk geneeskundig oogpunt zijn. Eene jonge meid gaf voor aan bloedspuwingen te lijden, en werkelijk zag men haar ook bij vele gelegenheden bloed opgeven, zoodat niemand aan de waarheid van haar verhaal twijfelde, totdat de geneesheer toevallig een weinig van het uitgespuwde bloed onder het mikroskoop beschouwde, en aan den vorm der bloedligchaampjes terstond erkende, dat het geen menschen- maar vogelenbloed was. De bedriegster nam telkens, als zij eene bloedspuwing wilde vertoonen, duivenbloed in den mond.

Eveneens is dit onderzoek voor den praktischen arts van het hoogste belang bij het beschouwen der fluimlozing. Zoo kan men hierdoor eene acute longpijpsontsteking onderscheiden van eene slepende slijmvloeijing. Uit de aanwezigheid van stukjes van croupeuse schijnvliezen kan men zoo besluiten tot het bestaan eener longontsteking, die men weet, dat soms vooral bij een slepend beloop moeijelijk te erkennen kan zijn; uit de wijze van zamenhooping der ettercellen kan men, gelijk Vogel te regt zegt, met eenige zekerheid tot de plaats der aandoening besluiten, b.v. of zij voornamelijk in de kleinere longpijpen gelegen is. Eene zwarte kleuring kan afhangen van bijgemengde stofdeelen of van melanotische cellen, eene roode of ijzerroest-kleuring van genotene spijzen of dranken, maar ook van bloedligchaampjes of van doorgezweet bloedrood afhangen. Slechts het mikroskoop kan ons hier licht geven, een licht, dat wij bij geringe fluimlozing soms zoo zeer kunnen behoeven ter onderscheiding van eene verborgene long-

ontsteking. Ik wil hier niet eens spreken van tuberkelziekte en kanker der ademhalingswerktuigen, van zich in deze deelen soms openende leverabscessen, ter wier onderkenning soms geen ander middel overschiet. Alleen de erkenning der knobbeltering, die menigmaal zoo verraderlijke ziekte, waardoor zoo menig mensch in den bloei zijns levens wordt weggerukt, wil ik nog noemen. Hoe vaak is het zelfs voor den meest ervaren geneesheer niet hoogst duister deze ziekte in haar begin goed te erkennen, en hoe vele malen vertoont niet een slepende toestand van borstlijden ons alle teekenen dier vreesselijke ziekte, terwijl door eene op eene juiste ziekteherkenning gegronde doelmatige behandeling, de lijder toch kan hersteld worden, en de uitkomst leerde, dat men met geene knobbeltering, maar met eene slepende longpijpszinking of borstvliesontsteking alleen te doen had? Het is hier, dat de onschatbare ontdekking van onzen landgenoot Schroeder van der Kolk ons door het mikroskoop een middel aan de hand geeft, de longverwoesting aan het aanwezen van veerkrachtige longvezels in de fluimen met de grootste zekerheid te leeren kennen. Talrijke malen heeft men door dit middel de tegenwoordigheid van dezen vijand kunnen erkennen, nog vóór de percussie en auscultatie eenig licht daaromtrent verspreidden.

Is voor den geneesheer het mikroskoop een heerlijk werktuig, niet minder is zijn nut voor den chirurg. Deze leert er de plaats door kennen, vanwaar sommige etterverzamelingen haren oorsprong nemen; zoo toont de aanwezigheid van fijne beenstukjes eene vaak ver afgelegene beenverzwering aan; andere vormdeeltjes wijzen hem op eene aandoening van de lever, de milt, de vesiculae seminales, enz. Het vinden van epitheliumcellen toont hem aan, dat eene oude fistel daarmede bekleed is. Van hoeveel gewigt is het niet vaak, zoowel voor de voorzegging als voor de behandeling, te weten, of eenig gezwel goedaardig of kwaadaardig van aard is? Lebert leert ons echter eene methode, die in vele gevallen de nuttigste toepassing erlangt. Door middel van zijne zeer fijne troisquart exploratif neemt men, zonder eene schadelijke verwonding te veroorzaken, eene zeer kleine hoeveelheid stof uit het midden van het gezwel, en onder-

zoekt de verkregene massa onder het mikroskoop, dat u zal leeren, of gij met een kwaadaardigen kanker of met een goedaardig vezelgezwel te doen hebt.

Ook de verloskundige kan van dit werktuig partij trekken, b.v. ter bepaling van den toestand der melk bij zogende moeders. Een kind zal kwijnen, zonder dat men eene duidelijke oorzaak daarvoor kan vinden, totdat het mikroskoop aantoont, dat in plaats van goede melkligchaampjes nog biestkorrelhoopjes, ja bijgemengde etter aanwezig is. Niet minder is het nut des mikroskoops ter onderkenning van sommige ziekten der baarmoeder en in geregtelijk geneeskundige gevallen, b.v. ter bepaling, of eene vrouw kortelings bevallen is, enz. enz.

Waar zoude ik eindigen, indien ik alles wilde opnoemen, waarin dit nuttige werktuig den praktischen geneesheer zijne goede diensten aanbiedt? Hoeveel zoude ik hier nog kunnen bijvoegen, b.v. over het onderzoek der urine, ter onderscheiding van catarrhus vesicae of nephritis, diabetes mellitus, spermatorrhoea, ter waardering der verschillende oorzaken, die eene roode kleur te weeg brengen, of een vliesje op de oppervlakte of een bezinksel op den bodem van het vat. Het doel van deze regels is echter alleen geweest de aandacht van allen, die belang stellen in onze wetenschap (en wie stelt er geen belang in?), met meer aandrang op het mikroskoop te vestigen, en ook om de overtuiging van de hooge noodzakelijkheid, van bij de op handen zijnde herziening der wetten op het geneeskundig onderwijs, ook dit vak onzer wetenschap nergens onvervuld te laten, meer ingang te doen vinden. Het zij mij thans vergund te eindigen met eenige woorden uit de aanspraak, waarmede Prof. Harting zijnen cursus over de mikroskopische histologie opende, uitgegeven onder den titel van: ‘Over de belangrijkheid van mikrosk. onderzoekingen voor de geneeskunde.’ Utrecht, 1844.

Er is misschien geen woord, waaraan zulk een verschillend begrip gehecht wordt, als aan het woord *nut*. De oorzaak hiervan ligt alleen daarin, dat ieder de nuttigheid eener zaak van uit zijn bijzonder subjectief standpunt beoordeelt, alleen het doel in het oog houdende, dat hij voor

zich zoekt te bereiken. Is b.v. het hoofddoel van den geneeskunstoefenaar om van zijn beroep eene brood- of geldwinning te maken, dan zal zulk een met minachting nederzien op een werktuig, welks gebruik niet regtstreeks tot dat doel leidt, en zonder hetwelk zoo menig doctor rijk geworden is. Om vele zieken, hetzij te voet, te paard of in een rijtuig te bezoeken, aan de ziekte eene stelselmatige benaming te geven, met een hoog ernstig gezigt recepten te schrijven en op zijn tijd rekeningen rond te zenden, daartoe heeft men immers geen mikroskoop noodig?

Doch gevoelt hij daarentegen het hooge gewigt zijner bestemming, is hij overtuigd, dat zijn pligt vordert, om zich zelven en zijn eigenbelang steeds op den achtergrond te plaatsen, en dat hij vóór alles en in de eerste plaats het heil der lijdende menschheid moet in het oog houden, dan zal hij met geestdrift ieder middel aangrijpen, hetwelk dienen kan, om hem meer geschikt te maken tot uitoefening van zijn beroep, zijnen geest te verrijken met die kundigheden, welke hem tot de regte uitoefening van dat beroep in staat stellen, en hetwelk eindelijk in twijfelachtige gevallen niet zelden door hem kan worden te baat genomen, om datgene te ontdekken, wat altijd belangrijk, maar hier eene zaak des gewetens is, namelijk waarheid.

‘En zulk een middel is het mikroskopisch onderzoek.’

J.M.S.

Nog een woord over ons krijgswezen te lande.[1]

I. *Schets van eene vereenvoudigde en min kostbare inrigting van ons Oorlogswezen. 's Gravenhage, Erven Doorman*, 1848. II. *Over de verdediging der landgrenzen van den Staat, enz., door W.A. Froger*, 1e *Luitenant der Genie. Te Amsterdam, bij Weytingh en van der Haart*. 1849.

De bezuinigingen, welke op de inrigting van ons staatswezen moeten plaats hebben, de veranderingen, waaraan dien ten gevolge ook het leger zal moeten onderhevig zijn, hebben natuurlijk een groot aantal schriften uitgelokt, waarin die bezuinigingen en veranderingen zijn behandeld, en waarin men heeft getracht aan te toonen, op welke wijze zij kunnen plaats hebben, zonder dat daardoor de kracht des legers of het welzijn des lands benadeeld worden. Men heeft zich soms beklaagd over de menigvuldigheid dier schriften, en over het verkeerde, om de regeling der oorlogszaken niet uitsluitend over te laten aan het daarmede belaste bestuur. Die klagten zijn ongegrond en onbillijk; dat bestuur zelve heeft het gevoelen en het oordeel van het algemeen ingeroepen over zijne voorgestelde maatregelen tot bezuiniging bij het leger; en, zelfs zonder die inroeping, zouden dat gevoelen en dat oordeel zich hebben doen kennen, en met het volste

1 Vergel. *de Gids*, 1849 N°. 2, bl. 122 en v.

regt; want het geldt hier niet een onbeduidend of voorbijgaand belang, maar het geldt hier de vraag, of wij al dan niet een onafhankelijk volk zullen blijven; het geldt: het zijn of niet zijn van Nederland. Waar zoo veel op het spel staat, waar zoo veel afhangt van de maatregelen, door onze regering te nemen, is het ieders zaak, naar zijn beste weten die regering te ondersteunen en voor te lichten, en alle bedenkingen van een ondergeschikt belang moeten voor die sterke drangreden zwichten. Reeds lang bestaat bij ons niet meer het geloof, dat alle kunde en alle bekwaamheid in de hoofden eener regering zijn vereenigd; integendeel, het is reeds eene oude waarheid, dat men die kunde en bekwaamheid meer bij het algemeen moet zoeken, en dat het geen volstrekt vereischte is, eenen hoogen rang of stand te bekleeden, om met oordeel, met kennis, met bevoegdheid te spreken of te schrijven, over zaken tot het bestuur des lands betrekking hebbende.

Maar, zoo doende, stelt gij de deur open voor alles wat middelmatigs en oppervlakkigs is; gij geeft aanleiding, dat menigeen als beoordeelaar, als voorsteller, als ontwerper zal optreden, die daartoe alle vereischten mist. - Wat kwaad kan dit? antwoorden wij. Zal het gezond verstand van het algemeen - en dat is iets, waar wij, bij een volk als het onze, vast aan gelooven - die aanmatigingen zonder grond geen regt doen, wanneer dat algemeen maar eenigzins voorgelicht wordt door eene goede kritiek? En dit, begrijpen wij, dat de pligt der kritiek moet zijn: zij moet niet op personen vallen; zij moet niet kwetsen; zij mag niet vleijen; zij moet niet, op eene schoolsche, kleingeestige wijze, op woorden of letters vitten; maar zij moet de *zaken* onderzoeken, die de schrijver heeft behandeld; en zij moet het oordeel van het algemeen leiden, door met gronden te zeggen wat zij goeds of slechts vindt bij den schrijver, dien zij beoordeelt. De kritiek, zoo als wij die beschouwen, is eene ernstige gewigtige roeping, die met de meeste gemoedelijkheid moet worden vervuld; haar doel is de voorlichting van het algemeen, de leiding van de openbare meening. Zulk eene kritiek wenschen wij toe te passen op de volgende bladzijden, die men ons, wij hopen het, niet als onbescheidene veelschrijverij zal

toerkenen, omdat warme belangstelling ons heeft verlokt, ‘nog eens op hetzelfde aanbeeld te slaan.’

I. Het werkje, dat wij aan het hoofd dezes het eerst genoemd hebben, verdient in alle opzigten zulk een naauwkeurig en gemoedelijk overzigt, en onder de menigvuldige schriften, die in de laatste maanden zijn in het licht gekomen over de inrigting van ons krijgswezen te lande, bekleedt dit eene eerste plaats, door helderheid en juistheid van inzigten, en door grondigheid van redenering. De ons onbekende schrijver dezer *schets* geeft in zijn arbeid veel, dat wij niet kunnen goedkeuren of beamen; maar veel ook is er in, dat onbepaalde bijval en goedkeuring verdient. De door dien schrijver aangegevene legerformatie levert groote en belangrijke voordeelen op; daardoor ontstaat een leger, sterk genoeg om, ten minste gedurende eenigen tijd, *de verdediging* van het gewigtigste gedeelte van ons land goed te kunnen voeren; daardoor wordt wél het thans bestaande leger ingekrompen, maar zooveel mogelijk is gezorgd, dat dit niet geschiedt ten nadeele der enkele personen; daardoor, eindelijk, wordt het budget van oorlog dadelijk teruggebragt tot eene jaarlijksche som van groot *negen* millioen, en rekent de schrijver met grond, dat het na verloop van tijd tot op *acht* millioen 's jaars zal kunnen verminderen.

Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij de verschillende middelen opsomden, waardoor de schrijver tot deze uitkomsten is geraakt, uitkomsten, die zeker door ieder als gewigtig en heilrijk zullen worden beschouwd, wanneer daartegen geene nadeelen overstaan. Maar die nadeelen zijn er, en zij zijn, in ons oog, zoo groot en gewigtig, dat zij moeten verhinderen, om het Nederlandsche leger ooit zamen te stellen op de wijze, zoo als hier wordt voorgeslagen.

De schrijver oordeelt, dat onze oorlogen enkel de verdediging van ons land moeten ten doel hebben, nooit veroveringsoorlogen moeten zijn; dit is ieder met hem eens. Hij oordeelt verder, dat bij die verdediging voornamelijk moet gestreefd worden naar het behoud van het gewigtigste ge-

deelte van ons land, het eigentlijke Holland; ook dit stemmen wij hem, geheel en al, toe. - Maar, het is de *wijze*, waarop hij die verdediging wil voeren, die wij niet kunnen goedkeuren.

Zoo als de schrijver de vestingen en strijdkrachten van ons land wil ingerigt hebben, moeten, bij een' vijandelijken inval, bijna alle andere provinciën worden verlaten, en moet men zich alleen bepalen tot de verdediging van Holland. De verdediging van dat gedeelte onzes lands zal goed gevoerd kunnen worden, daartoe zijn de strijdkrachten, zoo als de schrijver die ingerigt wil hebben, genoegzaam sterk; maar het zal altijd slechts eene *lijdelijke* verdediging zijn, dat wil zeggen, eene verdediging, waarbij men zich bepaalt, tot den vijand te betwisten wat men heeft behouden, zonder pogingen te doen, om hem weer te ontnemen wat hij reeds heeft veroverd. Zoo als de schrijver het leger heeft ingerigt, valt er niet aan te denken, om dan zelf aan te vallen en daardoor den vijand te dwingen, geslagen en verzwakt, ons land weer te ontruimen. Want dat leger mist *die* wapens, die bij eene aanvallende beweging en bij eenen veldslag zoo goed als onontbeerlijk zijn: ruiterij en rijdende artillerie; het eerste wapen is volgens de voorgeslagene zamenstelling zeer zwak; het tweede is geheel afgeschaft. Ook de uitbreiding van de overige wapens des legers zal zeer moeijelijk vallen; want daar het grootste gedeelte van ons grondgebied door den vijand is in bezit genomen, zoo is natuurlijk een groot gedeelte der weerbare bevolking voor de aanvulling en versterking van het leger verloren.

Wat kan nu het gevolg zijn van zulk eene inrigting van ons krijgswezen te lande, wanneer wij eenmaal in een' ernstigen oorlog met een onzer naburen, met Frankrijk of met Duitschland, gewikkeld worden? dit, dat de vijandelijke heirscharen spoedig het grootste gedeelte van ons grondgebied zullen bezetten, en ons leger teruggedrongen zal worden achter de *Utrechtsche waterlinie*. Daar zal het, dit is zeker, zich zeer goed kunnen verdedigen; daartoe is het sterk genoeg; maar zelf aanvallen, daartoe is het niet in staat; het heeft bijna geene ruiterij en in het geheel geen rijdende artillerie, en dwaasheid is het, zich voor te stellen, dat men die wapens nu

nog kan daarstellen of sterk uitbreiden; met goede kaders kan men, in drie maanden tijds, van eenige honderd boeren een goed bataillon infanterie maken; maar om ruiterij en veldbatterijen daar te stellen, heeft men oneindig meer tijd noodig. Bovendien, het ontbreekt, binnen'slands, aan manschappen om het leger uit te breiden; men zou dus, wilde men dit doen, zijne toevlugt moeten nemen tot het langzame, kostbare, onzekere en slechte middel der werving buiten'slands.

In de meeste gevallen zal dus ons leger zich bepalen moeten tot de lijdelijke verdediging van Holland; maar dit is slecht, dit is ten hoogste gevaarlijk; de oostelijke grenzen van Holland hebben wél eene geduchte, bijna onoverkomelijke sterkte, maar toch moet men den vijand niet *voortdurend* nabij die grenzen laten; het vijandelijke leger moet geen jaren lang voor de muren van Utrecht staan, want dán loopen wij groot gevaar: die dreigende nabijheid des vijands, de moedeloosheid daardoor ontstaan, de uitputting, welke het lang voortzetten van den oorlog teweeg brengt, de onvergenoegdheid en verdeeldheid, die daaruit voortspruiten, een gelukkig toeval, eene stoute vermetele poging des vijands, pligtverzuim of lafheid, een enkel verraad van onze zijde, kunnen dan den vijand doen zegevieren, en aan ons volksbestaan een einde maken. Zie hoe Willem III in 1672 handelt: hij bepaalt zich niet daartoe, met aan het Fransche leger het doordringen in Holland te beletten; maar naauwelijks heeft hij achter de onderwaterzettingen zijn leger weer eenigzins geordend, naauwelijks zijn drie maanden verloopen, sedert dat leger op Holland terugtrok, of hij valt weer aan, en het jaar is nog niet ten einde, of de oranjevaandels wapperen reeds nabij Frankrijk's grenzen, en de staten van Lodewijk XIV worden op hunne beurt met eenen inval bedreigd. Zulk eene krachtvolle verdediging zou eene onmogelijkheid zijn, met een leger zamengesteld zoo als de schrijver der *Schets* het wil, en wij zouden daarbij altijd bepaald blijven tot eene lijdelijke verdediging, waarbij ons behoud af hankelijk zou zijn van den onzekeren bijstand van bondgenooten.

Wij zijn er ook voor, dat het leger in vredestijd slechts de hoognoodige sterkte hebbe; maar wij willen het leger zoodanig ingerigt hebben, dat het in oorlogstijd, zonder veel

moeite, eene groote uitbreiding kan verkrijgen. Wij zijn ook van gevoelen, dat men, bij het verdedigingsstelsel van ons land, hoofdzakelijk op het behoud van het eigentlijke Holland moet bedacht zijn; maar wij zijn tevens van meening, dat men ook de andere gedeelten van ons land zoo lang mogelijk moet trachten te behouden, en dáár verdedigen moet, wat gunstig is voor de verdediging. Alles dadelijk aan den invallenden vijand afstaan, dat is zich dadelijk berooven van de hulpmiddelen, welke de gewesten, die men ontruimt, voor het voeren van den oorlog konden opleveren; dat is den vijand dadelijk die hulpmiddelen in handen spelen; dat is - laat ons dit niet onveinzen - die gewesten vanzich vervreemden, hunnen ijver voor de algemeene zaak verflaauwen, het denkbeeld in hen opwekken, om zich af te scheuren van een vaderland, dat hen niet weet te beschermen. Niet alles *kan* verdedigd worden; wilde men, bij den inval van een overmagtig vijandelijk leger, het zuidelijk gedeelte der provincie Noord-Braband of Limburg, of het oostelijk gedeelte van Gelderland of Overijssel en Drenthe, aan dien vijand betwisten, dan zou dit geen ander gevolg kunnen hebben, dan de nederlaag van ons leger, mogelijk den ondergang van ons land; die gedeelten moeten dus, zonder strijd, worden afgestaan. Maar de andere, gunstiger gelegen gedeelten van ons vaderland moeten met krachtdadigheid en inspanning aan den vijand worden betwist; het ontruimen, bij voorbeeld, van Friesland en Groningen, wanneer een sterk Duitsch leger onze grenzen overtrekt, zou, naar ons gevoelen, in alle opzigten een onverantwoordelijke misslag zijn.

Wij zijn het ook met den schrijver dezer *Schets* eens, dat alle *onnoodige* vestingen door ons moeten worden verlaten; maar ook alleen de onnoodige; en wij noemen eene vesting niet onnoodig, wanneer zij ons vasten voet geeft in een gewest, ons toelaat dáár de volkswapening van dat gewest bijeen te trekken en te oefenen, en vooral wanneer die vesting, steeds hare gemeenschap met het binnenland openhoudende, daardoor bijna onneembaar is en altijd de vrijheid geeft, om de strijdmiddelen, welke zij bevat, daaruit te nemen en op andere punten over te brengen. Zulk eene vesting is, onzes

inziens, niet onnoodig; maar onnoodig, slecht en verderfelijk noemen wij die vestingen, welke, zonder een vijandelijk leger tegen te houden, dadelijk door dien vijand geheel kunnen worden ingesloten, en alles wat zij bevatten, daardoor dadelijk nutteloos maken voor de verdediging des lands. Zulke vestingen willen wij verlaten hebben; de andere moeten behouden worden. Wij zijn het dus met den schrijver eens, wanneer hij aandringt op het slechten van Maastricht en Venlo; wij zijn het niet met hem eens, wanneer hij ook Groningen en Bergen op Zoom wil verlaten hebben.

Ziedaar de hoofdreden, waarom wij de door den schrijver der *Schets* voorgeslagene inrigting van ons krijgswezen te lande afkeuren. Wij verschillen met dien schrijver nog in andere punten, die echter van een meer ondergeschikt belang zijn, en wier vermelding wij hier minder noodig rekenen, omdat het vooral aankomt op de *beginselen*, waarop men ons verdedigingsstelsel wil gronden; is men het omtrent die beginselen eenmaal eens, dan zal het andere van zelf volgen; dat zijn dan kleinigheden, waarbij dikwijls evenveel *voor* als *tegen* is.

Wij moeten, alvorens deze beschouwingen te eindigen, nog een enkel woord zeggen over het voorstel, door den schrijver gedaan, tot daarstelling van Comités, belast met de taak om, in overeenstemming met den minister van oorlog, onze militaire zaken te regelen.

Indien wij de zekerheid hadden, dat altijd een bekwaam man aan het hoofd van het Departement van Oorlog stond, wij zouden nooit Comités willen hebben; want het veelhoofdige bestuur, meestal belemmerend, is vooral schadelijk in militaire zaken; dáár vooral moet eenheid zijn. Maar wie geeft ons de zekerheid, dat onze ministers van oorlog altijd kundige mannen zullen zijn? wie geeft ons die zekerheid, in eenen tijd nu het bezit van den ministeriëelen zetel afhangt van de veranderlijke meening eener wetgevende vergadering, en eene enkele stemming soms een man op dien zetel kan brengen, geheel en al daarvoor ongeschikt; een redenaar, die, omdat hij eenige schoonklinkende woorden aan elkander wist te rijgen, zich verbeeldt dat hij een staatsman is; een eerzuchtige, die in zijnen overmoed zich voorstelt, even als Mo-

lières edelman, ‘dat hij alles kent zonder iets geleerd te hebben.’ Heden hebben wij een man aan het hoofd van ons krijgswezen die, met de schranderheid van een Carnot of van een Scharnhorst, alles voorbeeldig goed regelt en inrigt; maar morgen wordt die man vervangen door een onkundige, die in zijne kleingeestige dwaling weer al het goede omverwerpt, dat zijn voorganger stichtte. Zoo iets is mogelijk, is zelfs niet onwaarschijnlijk; tegen zoo iets moet men voorzorgen nemen; tegen zoo iets achten wij de daarstelling van Comités noodzakelijk, en wij juichen dus het voorstel toe, door den schrijver der *Schets* daartoe gedaan.

Wij willen volstrekt niet, dat een minister van Oorlog *gedwongeń* zij, volgens de inzigten dier Comités te handelen; dit zou verkeerd zijn; dit zou dikwijls den weg afsluiten tot het invoeren van nuttige verbeteringen; want het is meer dan eenmaal gebleken, hoe zeer zulke ligchamen soms door vooroordeelen en door gehechtheid aan het bestaande worden beheerscht, en daardoor vijandig zijn tegen alles wat nieuw is, hoe goed het ook zij. Maar wij willen dat een Minister van Oorlog verpligt zij, bij gewigtige veranderingen in het krijgswezen, den raad en het gevoelen in te winnen van die Comité's. Is die minister een bekwaam talentvol man, heeft hij de vaste overtuiging, dat de door hem beoogde verandering waarlijk goed en heilzaam is, dan zal zelfs het afkeurende gevoelen van het Comité hem niet beletten, die verandering in te voeren; hij zal kracht genoeg gevoelen om de verantwoordelijkheid daarvan op zich te nemen. Maar zulk een afkeurend gevoelen zal dikwijls het uitvoeren beletten van ondoordachte, minder goede, verderfelijke maatregelen; het zal ten minste die uitvoering zonder verschooning maken, en menig minister zal, door zulk een afkeurend gevoelen, *zedelijk* gebonden worden, en terugdeinzen voor eene moeijelijk te regtvaardigen handeling.

Die Comités moeten dus enkel *raadgevende* ligchamen zijn. Nog oordeelen wij bovendien, dat het eene voorwaarde is, dat aan de handelingen dier Comités de meest mogelijke openbaarheid worde gegeven. Duisternis en geheimhouding

zijn gewoonlijk slecht, maar vooral zouden zij het hier zijn. Wanneer de beraadslagingen van zulk een ligchaam geheim blijven, dan zal ieder zijne persoonlijke meening achter de meening der meerderheid verschuilen; een slecht oordeel, een slechte raad zal dan spoediger gegeven worden, omdat het gewigt daarvan niet op den enkelen raadgever, maar op eene geheele vergadering neerkomt. Maar wanneer ieder lid van zulk een Comité vooruit weet, dat *zijn* gevoelen, *zijn* raad, algemeen bekend zullen worden, en de zedelijke verantwoordelijkheid daarvan uitsluitend op zijn persoon alleen neerkomt, dan zal hij, stellig, met meer omzigtigheid en gemoedelijkheid dat gevoelen uitbrengen; want hij weet, dat hij daardoor aanspraak verwerft op den dank en de achting van land en leger, of zich aan het welverdiende verwijt blootstelt, van beneden zijne roeping te zijn gebleven en niet gewaakt te hebben voor de belangen, die hem waren toevertrouwd. Die openbaarheid is goed, is billijk; want hij, die eene belangrijke betrekking bekleedt, moet altijd de verantwoording zijner daden op zich durven nemen, en die nooit op zijne ambtgenooten willen werpen.

Eene uitvoerige, grondige beschouwing over het werk van den Heer Froger verwachte men hier niet, want daartoe ontbreekt ons de noodige kennis; en al hadden wij die, dan zou zulk eene beschouwing toch nog weinig geschikt zijn voor een tijdschrift, dat niet uitsluitend militair is. De Heer Froger treedt in bijzonderheden en in redeneringen, waarin slechts weinigen, buiten de officieren der genie, hem kunnen volgen, en wij erkennen ronduit, dat wij niet tot die weinigen behooren.

Wij kunnen dus niet onderzoeken, in hoe ver de door den schrijver voorgestelde verdedigingsmaatregelen *uitvoerbaar* zijn, en in hoe ver het mogelijk is, al die afdammingen te maken, al die kanalen te graven, al die inundatiën te hebben, die door den schrijver als wenschelijk worden voorgesteld. Wij zullen aannemen, dat dit alles mogelijk en uitvoerbaar is, dan

blijft nog de groote vraag over: waar men de gelden vindt om al die werken daar te stellen?

De schrijver is geenszins verlegen met de oplossing dier vraag; die gelden, zegt hij, zullen in alles nog geen vijftien millioen uitmaken, en kan men die som niet vinden *buiten* het budget van oorlog, dan moet men ze van dat budget afnemen. Men moet dan maar het leger, gedurende een jaar of zes, geheel inkrimpen; met de bezuiniging, die men daardoor verkrijgt, vindt men de gevraagde som; en zijn die werken eens af, dan kan men het leger weer op die sterkte brengen, die voor de verdediging des lands noodzakelijk is. - Dat leger is dus, zes jaren lang, te zwak om het land te kunnen verdedigen; is men dan gewaarborgd van in dien tijd volstrekt niet te worden aangevallen? Kan een land zes jaar zich ontwapenen, dan is er geene reden om niet voortdurend zóó te blijven. Laat men ooit eene rivier zes jaren zonder dijk, om daardoor de middelen te hebben haar, later, goed te bedijken? nog is de vergelijking niet geheel juist, want de overstrooming veroorzaakt slechts een tijdelijk nadeel aan een land; de inval eens vijands kan het voor altijd te gronde doen gaan.

Maar aangenomen dat, op welke wijze dan ook, de gelden gevonden worden voor het daarstellen der door den schrijver verlangde werken, zou dan die aanwending der gelden aan te raden zijn? zou dan, door die daarstelling, een goed verdedigingsstelsel voor ons land ontstaan? wij twijfelen daaraan; of, beter gezegd, wij zijn ten volle overtuigd van het tegendeel.

De Heer Froger wil slechts enkele *nieuwe* vestingen hebben, maar van de reeds bestaande wil hij er geene missen; bl. 57, ‘uit het voorgaande blijkt, dat van onze permanente versterkingen langs de landgrenzen, er geene gemist kan worden.’ Zelfs Maastricht en Venlo moeten behouden blijven. Wel is waar is de schrijver omtrent die eerste vesting niet zeer stellig in zijne uitdrukkingen; hij erkent (bl. 44), dat die vesting buiten de ‘verdedigingsschakel’ ligt; maar hij voegt er bij, ‘dat indien de inwoners van Limburg zelve zich met de verdediging van Maastricht willen belasten,

men die sterkte zuinig zou kunnen onderhouden, zorgende daar niets te vestigen, waarbij het leger belang heeft.' - Maar, zijn die 'inwoners van Limburg' ook geene landgenooten van ons? zijn dus de uitgaven, die *zij* doen, ook geene uitgaven, die *wij* doen; of moeten het provinciale uitgaven zijn? en kan men eene vesting onderhouden en verdedigen, zonder daarin zaken te vestigen, waarbij het leger belang heeft? want dat verdedigen gaat toch niet, zonder troepen en geschut, en dat is voor het leger van hoog belang.

Stellig en bepaald is de schrijver niet voor het behouden van Maastricht als vesting; maar hij voert toch eenige redenen aan, die tot dit behouden kunnen aanleiding geven; Lodewijk XIV wilde Maastricht hebben; Frankrijk heeft het steeds belegerd; Willem III trok door Limburg, toen hij in 1673 die beweging naar Bonn uitvoerde, welke de Fransche bevelhebbers dwong, Holland te ontruimen; - uit dit alles besluit de schrijver, dat 'met het oog op voort te brengen afleidingen, *vooral* zoo wij nog meester waren van de graafschappen Meurs en Gelder, Maastricht en Venlo nog van algemeen belang zouden kunnen zijn en, even als in 1673, daaruit des vijands aftogt te schaden wezen (bl. 44).'

Indien wij den schrijver goed begrijpen, dan is zijne meening: hadden wij de graafschappen Meurs en Gelder nog, dan zouden Maastricht en Venlo zonder twijfel van algemeen belang zijn; nu zelfs bestaat dat belang nog. Maar gemakkelijk valt het aan te toonen, hoe zwak gegrond, hoe onjuist die meening is. Wij bezitten de graafschappen Meurs en Gelder niet meer; maar bezaten wij die, dit zou Maastricht en Venlo niet beter maken als vestingen; dit zou den vijand toch volstrekt niet verhinderen, die vestingen ongemoeid voorbij te trekken; dit zou volstrekt niet dienen om de gemeenschap dier vestingen met het binnenland te verzekeren, of het den vijand moeijelijk te maken, ze geheel in te sluiten. De hoofdgebreken dier beide vestingen, de gebreken waarom wij ze als nadeelig beschouwen, zouden dus niet in het minste vervallen.

Door middel van Maastricht en Venlo afleidingen maken,

's vijands aftogt schaden!.... heeft de schrijver zich wel eens afgevraagd, *op welke wijze* dit zou moeten geschieden? plaats tienduizend man in Maastricht, gij zult zelfs daarmede de sterke vijandelijke legers, die ons aanvallen, nooit ernstig kunnen bedreigen, niet gevaarlijk voor die legers zijn, zelfs niet bij eenen aftogt. Bovendien, die tienduizend man, die gij in Maastricht hebt, hebt gij dan *niet* in Holland, waar zij mogelijk dringend noodzakelijk en stellig oneindig nuttiger zouden zijn, dewijl zij vandaar naar alle gedeelten van het oorlogstooneel kunnen overgebragt worden, en zij, te Maastricht zijnde, niet meer elders kunnen dienen. De vijand zal mogelijk eene afdeeling achterlaten, om de bezetting van Maastricht in bedwang te houden; maar die afdeeling kan eene mindere, behoeft hoogstens eene gelijke sterkte te hebben met die bezetting; en het is zoo klaar, als de dag, dat wanneer wij tegen een overmagtig vijand oorlogen, onze toestand ongunstiger wordt, wanneer de strijdkrachten van beide partijen met hetzelfde getal vermeerderd worden.

De bewijzen, die de schrijver uit de geschiedenis aanhaalt, bewijzen niets: Frankrijk belegerde telkens Maastricht; ja, omdat de vroegere oorlogen hoofdzakelijk uit belegeringen bestonden en Maastricht onmiddelijk onder het bereik der Fransche legers was; maar zelfs Lodewijk XIV zien wij reeds van dien ouden slendergang afwijken, en in 1672 den inval in Holland verrigten, zonder eerst Maastricht aan te tasten en te nemen; en dat Willem III in 1673, bij zijnen togt naar Bonn, door Limburg trok, bewijst volstrekt niet, dat daartoe het bezit van Maastricht noodzakelijk is, want juist toen dat legerhoofd die stoute beweging verrigtte, was Maastricht in het bezit des vijands.

Wij zullen den Heer Froger niet volgen bij zijne redeneringen, waarmede hij het nut en voordeel tracht te betoogen van de verdedigingsmiddelen, waardoor hij de overige grenzen van ons land aan den vijand wil betwisten; genoeg zij het te zeggen, dat die verdedigingsmiddelen in ons oog het hoofdgebrek hebben van te veelvuldig, te uitgestrekt te zijn, te weinig in overeenstemmig met de krijgsmagt, waarover ons land kan beschikken. Wat de schrijver, op bladzijde 66, zegt

omtrent de getalssterkte der troepenmagt, waarmede de vestingen en legerstellingen op onze zuidelijke en oostelijke grenzen zijn te bezetten, achten wij geheel en al onjuist, en die sterkte verre beneden het ware getal. Wij zijn er even als de Heer Froger vóór, om van ons land te behouden en te verdedigen, wat behouden en verdedigd kan worden; maar hij wil *alles* behouden en verdedigen, en daar zien wij geene kans toe; hij wil onze landgrenzen als het ware met eene soort van *Chineschen muur* omgeven, met onderwaterzettingen en legerstellingen, waarvan de eerste, bij ons, twijfel overlaten aan de uitvoerbaarheid, en de tweede, twijfel aan de sterkte; hij vervalt, in één woord, in het vrij algemeene gebrek van vele onzer kundigste ingenieurs, van alleen op de doode strijdkrachten, op vestingen en liniën te letten, en niet op de legermagt, die alleen daaraan ziel en leven kan bijzetten.

Men zoude ons geheel verkeerd begrijpen, wanneer men in het bovenstaande eene vijandige uitdrukking meende te zien tegen een wapen, dat te regt bij ons leger in hooge achting staat; zoo iets zou niet alleen eene onbillijkheid zijn, maar van onze zijde eene aanmatiging, door onze geringe kennis niet in het minste geregtvaardigd. Het is geene redekunstige figuur, het is geen beleefdheidsformule, maar onze ware, ongeveinsde meening, wanneer wij hier zeggen, dat niemand meer eerbied heeft dan wij, voor de kunde, bekwaamheid en verdienste van onze genie-officieren; dat wij de overtuiging hebben, dat de groote meerderheid dier officieren uitstekend zouden zijn bij ieder leger; en dat zelfs meer dan één dier officieren door zijne talenten eene welverdiende Europesche vermaardheid heeft verworven. Verre van ons dus elke gedachte, om in het minst de zoo regtmatig verworven roem der Nederlandsche ingenieurs te willen betwisten; verre van ons het voornemen om, in het bijzonder den schrijver, wiens werk thans voor ons ligt, te willen aanvallen; zijne kunde, zijne grondige geleerdheid zijn te wel bekend, en zouden door onze ontkenning niets lijden, zoo als zij door onzen lof niets winnen.

Maar *dit* moeten wij zeggen, uit eerbied voor de waar-

heid, dat de Heer Froger en meer andere officieren van zijn wapen, *te uitsluitend* ingenieur zijn, en te zeer uit het oog verliezen, dat hunne wetenschap niet op zich zelve staat, maar dat zij naauw verbonden en dienstbaar moet zijn aan wat de oorlogsvoering vordert en voorschrijft. Het zou onbezonnen en vermetel zijn, dit oordeel algemeen te willen maken; en het corps der Nederlandsche Genie bevat ongetwijfeld een aantal mannen, die de ruimste en helderste inzigten omtrent ons krijgswezen en onze landsverdediging hebben, en die door de studie der nieuwere oorlogen tot de juiste erkentenis zijn gekomen van de rol, welke de versterkingskunst bij die oorlogen heeft gespeeld; maar wij gelooven het regt te hebben om te zeggen, dat daarentegen andere onzer genie-officieren, even als de Heer Froger, een overdreven denkbeeld van het nut en de waarde van vestingen en verschanste liniën hebben, en even als de geëerde schrijver, gaarne het minste plekje van ons land met zorg zouden willen versterken; niet inziende, dat het leger onmogelijk in staat is alles te bezetten en te verdedigen, dat het verdeelen en versnipperen van een leger de voorname oorzaak is van alle tegenspoeden en nederlagen, en dat hij, die alles wil behouden, meestentijds gevaar loopt alles te verliezen.

Een naauw verband tusschen het wapen der genie en de andere wapens is voor ieder leger wenschelijk; voor het Nederlandsche bovenal. De oorlogen, die wij voeren, zijn grootendeels verdedigende oorlogen; daarbij zal altijd het bezetten van vestingen, van verschanste posten, eene voorname rol spelen, en de kennis der versterkingskunst, ten minste de oppervlakkige bekendheid met die wetenschap, is dus voor ieder officier van ons leger een noodzakelijk vereischte. In de laatste jaren is dan ook, dank zij de verstandige voorschriften van den minister List, de bekendheid met de wetenschap des ingenieurs meer algemeen bij het leger geworden; maar dit is slechts de eene helft van het werk; van hunne zijde moesten onze genie-officieren ook meer genaderd zijn tot de kennis van de taktiek der andere wapens, ook meer hunne strategische inzigten hebben uitge-

breid door de studie der krijgsgeschiedenis. Die toenadering heeft nog niet genoeg plaats gehad; de arbeid van den Heer Froger is daar een bewijs van; en zoo lang die toenadering niet ten vollen is geschied, moeten wij het hem ten stelligste tegenspreken, wanneer hij, op bladz. 82 zegt: ‘dat het meer dan tijd is, dat over 's lands defensie *alleen* de genie-officieren oordeelen.’ Integendeel, wij zijn van gevoelen, dat tot nu toe het oordeel van die officieren een te veel overwegenden en veel te uitsluitenden invloed heeft uitgeoefend op de maatregelen, welke betrekking hebben op de verdediging van den vaderlandschen bodem.

Breda, Maart 1849.

W.J. KNOOP.

De Maleische proza-literatuur.

Wij hebben het reeds opgemerkt, dat de Maleische literatuur zich ook daardoor van die van andere Oostersche volken bijzonder onderscheidt, dat hare voortbrengselen, voor verre weg het grootste gedeelte, in ongebonden stijl geschreven zijn, terwijl slechts een betrekkelijk gering aantal werken in dichtmaat is opgesteld. Met deze laatste maakten wij de lezers van ‘de Gids’ in een vorig opstel bekend[1]; thans willen wij aan de beschouwing der Maleische proza-literatuur eenige oogenblikken wijden, en hiertoe eerst kortelijk over die literatuur in het algemeen, en daarna over elken van hare takken in het bijzonder, het een en ander mededeelen. De aard van het lezend publiek, hetwelk wij ons voorstellen - voor beoefenaars *ex professo* van het Oostersch is deze schets niet geschreven - brengt mede, dat dit overzigt niet dan oppervlakkig kan zijn; dat wij ons niet in onderzoekingen verdiepen, maar slechts resultaten opgeven. Doch zoo ook meenen wij, dat dit niet geheel onbelangrijk kan geacht worden voor ieder, die bedenkt, dat het hier de bron geldt van de kennis der taal, welke hem in staat stelt zich bekend te maken met de zeden en gewoonten, met de neigingen en vooroordeelen, met de instellingen en wetten der bewoners van de belangrijkste buitenlandsche bezittingen van Nederland; en dat die kennis ongetwijfeld eene eerste behoefte is voor elk, die zijn vaderland in die oorden wezenlijk nuttig wenscht te zijn.

1 Jaargang 1847, bladz. 193-222 van het Mengelwerk.

De Maleijers hadden, voor dat het Islamisme op het einde der dertiende of het begin der veertiende eeuw onder hen werd ingevoerd, geen letterschrift. Wel zijn Marsden[1] en anderen met hem een ander gevoelen toegedaan, en meenen, dat zij wel een eigen letterschrift hadden, maar dit na hunne bekeering hebben afgeschaft, omdat zij nu, niet slechts hunne vroegere afgodische gebruiken, maar ook hunne vorige letters met verachting beschouwden, en zelfs de herinnering daaraan wilden trachten te vernietigen; maar behalve dat wij bezwaarlijk kunnen gelooven, dat hun godsdienst-ijver zóó verre gegaan, en dit bij *alle* Maleijers het geval geweest zoude zijn - hetgeen toch noodig was om alle sporen van letterschrift zoo geheel te doen verdwijnen - komt bij ons de vraag op, of zij dan niet veel meer, en veel duidelijker sprekende gedenkstukken van hunne vroegere afgoderij zouden te vernietigen gehad hebben; en hoe zij er dan zoo spoedig daarna toe kunnen gekomen zijn, om dat heilig Arabisch Alfabet te misbruiken tot het beschrijven van zoo menige Hindoesche geschiedenis, waarvan die oude afgoderij den grondslag, ja geheel het wezen uitmaakt? Doch in elk geval is de hoofdzaak deze - en zij blijft onbetwist - dat er geen letterschrift der Maleijers bekend is, dan dat hetwelk zij van de Arabieren hebben overgenomen. Bij gevolg dagteekent ook hunne geheele literatuur van na dat tijdstip, en zijn zelfs hunne oudste geschriften voor niet meer dan vijf eeuwen opgesteld. Dit wil echter niet zeggen, dat de daarin behandelde onderwerpen niet tot een vroeger tijdperk behooren; integendeel, een groot deel er van behoort, wat den inhoud betreft, tot overoude tijden; en zulks heeft plaats in alle drie de bestanddeelen, waaruit wij de Maleische literatuur zamengesteld mogen noemen, te weten: oorspronkelijke Maleische werken, dezulke, die zij ontleend hebben aan volken, die reeds den Islam hadden omhelsd, en die, welke zij overnamen van natiën, die nog het Hindoeïsme waren toegedaan.

De Maleijers hebben niet, gelijk sommige andere volken, bij hunnen overgang tot het Mohammedanisme, de overle-

1 In de Inleiding tot zijne Maleische Spraakkunst.

veringen en geschriften, waarin hunne voormalige godsdienstleer en mythologie was vervat, met afschuw verworpen en verbannen; neen! het zijn juist deze, waaruit zeer vele, en daaronder niet de minst belangrijke, van hunne werken zijn geput. Het Sanskrit, de levende talen van Hindostan, het Siameesch, het Javaansch, enz. zijn door hen op schatting gesteld, en de rijke bronnen geworden, waaruit talrijke, deels fabelachtige, deels historische Maleische geschriften zijn voortgekomen, in welke alle de Indische theogonie, cosmogonie en mythologie de hoofdrol spelen.

Niet minder talrijk, en onderwerpen uit verschillende, ja zelfs uit de oudste tijden behandelende, maar natuurlijk van geheel anderen aard, zijn die, welke zij aan de talen van Mohammedaansche volken, inzonderheid aan het Arabisch, hebben ontleend. In deze is de Koran, met de daarvan door Mohammedaansche priesters gegevene uitleggingen de grondslag van alles, hoewel somtijds met toevoegsels van Maleische vinding zonderling genoeg vermengd, inzonderheid in werken van historischen aard, die daardoor wel eens eene vreemdsoortige vereeniging van Hindoeïsme en Islamisme vertoonen.

De oorspronkelijke Maleische werken zijn zeker wel de minst talrijke, maar daarom niet de minst gewigtige; zij bevatten verzamelingen van wetten en *adats* (gebruiken, die kracht van wet verkregen hebben) van vroegeren en lateren tijd, voorschriften van zedekundigen aard, belangrijke geschiedkundige, en, voor den Maleijer fraaije, verdichte verhalen.

Den ouderdom der Maleische geschriften, hetzij oorspronkelijke hetzij van elders ontleende, op te geven, is, met weinige uitzonderingen, even ondoenlijk, als hunne vervaardigers aan te wijzen. Zeer zelden toch vindt men daarin melding van den naam van den schrijver, of van de plaats waar, of het jaartal waarin hij zijn werk opstelde; maar meermalen een ander jaartal, hetwelk een afschrijver, benevens zijnen naam, er aan toevoegde, om den lezer te berigten in welk jaar, ja op welken dag, in welk uur, hij zijnen, dikwijls hoogst gebrekkig verrigten, arbeid voltooide; zoodat een Maleisch werk dikwijls zoo vele jaartallen voert, als er af-

schriften van bestaan. Van de Maleijers zelve berigten omtrent de geschiedenis van hunne letterkunde te willen inwinnen, is, bij hunne volslagene onkunde dienaangaande, eene nuttelooze poging. Geene andere hulpmiddelen schieten er dus over, dan de innerlijke kenmerken, die elk geschrift omtrent den tijd van zijnen oorsprong draagt; doch ook deze zijn zeer gebrekkig en zelden te vertrouwen, en zouden ons meestens tot eene weinig afdoende verdeeling in twee groote tijdvakken kunnen leiden, te weten:

I^{e}. Tijdvak. Van het ontstaan der Maleische literatuur (omstreeks het jaar 1300 N.C.) tot op de komst der Europeanen in den Archipel (omstreeks 1500).

IIe. Tijdvak. Van de komst der Europeanen in den Archipel tot op onzen tijd.

Het kenmerk, waardoor de geschriften uit het eerste tijdvak van die uit het tweede zoude kunnen onderscheiden worden, moest dan zijn, dat in die van het laatste, voor zoo verre zij niet uitsluitend verklaringen van den Koran, of andere alleen tot het Islamismus betrekking hebbende zaken, bevatten, bijna altijd van Europeanen (*ôrang Pringgi*), Portugezen (*ôrange* of *ânakh Portoegal*), Engelschen (*ôrang Ingris*) of Hollanders (*ôrang wolanda*) gesproken wordt; ook zonder dat zij tot den inhoud des werks in eenige andere betrekking staan, dan dat het den schrijver heeft goedgedacht aan hunne namen, en wel eens vrij onhandig, daarin eene plaats te verleenen. Doch dit kenmerk, reeds ongenoegzaam in zich zelf, wordt geheel onvoldoende gemaakt door de dwaze trotschheid van de inlandsche afschrijvers der Handschriften, die om hunne, meestal ingebeelde, geleerdheid te toonen, hier en daar allerlei vreemde woorden, die zij zelden goed verstaan en nog zeldzamer goed schrijven, voor de oorspronkelijke in plaats stellen, of uitdrukkingen en volzinnen van eigene vinding in het verhaal inlasschen. Somtijds loopt die vervalsching van zelve in het oog, wanneer b.v. van Mohammed gesproken wordt in het verhaal van eene geschiedenis, die lang vóór zijnen tijd heeft plaats gehad; of van Europeanen, in eenen tijd, toen deze nog niet aan Indië dachten. Maar niet altijd is het bedrog zoo gemakkelijk te ontdekken; en veelal blijft er voor den ouderdom der Ma-

leische geschriften geen andere maatstaf over, dan deze hoogst gebrekkige, dat zij althans tot een hooger tijdvak behooren, dan de daarin verhaalde gebeurtenissen, indien wij van elders weten, wanneer die zijn voorgevallen. Doch ook dit nog kan alleen van toepassing zijn op de geschiedkundige werken, die slechts een betrekkelijk klein gedeelte der Maleische literatuur uitmaken; terwijl voor den ouderdom der andere schriften slechts zelden vaste kenmerken te vinden zijn. Wij zeggen *zelden*; want eene enkele maal is dit toch het geval. Zoo wordt door Bochâri, den schrijver van ‘de Kroon der Koningen,’ het jaar 1201 der Hegira, bij wijze van chronogramma, als tijd der vervaardiging van zijn werk opgegeven[1]; terwijl in andere de vorst wordt vermeld, onder wiens regering, of op wiens last zij werden opgesteld, gelijk wij hieronder daarvan voorbeelden zullen aantreffen.

Wij gaan thans over tot de afzonderlijke beschouwing van elken tak van litteratuur. Met een kort woord zullen wij trachten de hoofdtrekken er van aan te wijzen, en het gezegde met enkele voorbeelden, zooveel mogelijk uit de drie straks genoemde klassen, Hindoe-Maleische, Arabisch-Maleische en oorspronkelijk Maleische literatuur, gekozen, staven. In het bijbrengen van die voorbeelden zullen wij ons bij voorkeur, hoewel niet uitsluitend, bedienen van de werken, die van tijd in druk zijn uitgegeven; ten einde dus doende tevens een overzigt te leveren van hetgeen in dit opzigt aan de Maleische literatuur is gedaan; hetwelk, helaas! blijken zal zeer weinig te zijn, en op verre na niet te beantwoorden aan hetgeen het belang der zaak en de eischen der wetenschap vorderen.

De Maleische proza-werken laten zich verdeelen in:

A. Godgeleerde werken.
B. Wijsgeerige en zedekundige werken.
C. Verhalen van mythologischen, romantischen en anderen aard.
D. Historische geschriften.
E. Wetboeken.

1 Op bladz. 7 der uitgave van P.P. Roorda van Eysinga.

A. *Godgeleerde Werken.*

Met deze kunnen wij kort zijn. Zij zijn alle uit het Arabisch overgenomen, of althans door Mohammedaansche priesters of onder hunnen invloed geschreven. Zij bestaan in verklaringen van den koran, en onderwijzingen in de leerstellingen en plegtigheden van de Mohammedaansche godsdienst. Van deze is, zooverre ons bekend is, nog geen enkel in zijn geheel gedrukt. Van één, getiteld: 'Spiegel van den geloovige,' een Maleische katechismus of onderwijzing in de Mohammedaansche godsdienst, opgesteld in 211 vragen en antwoorden, is, om zijne voortreffelijkheid[1], eene Nederduitsche vertaling vervaardigd door D^{s}. P. van der Vorm; of zij gedrukt is, is ons onbekend. Van een ander, getiteld: 'Wegwijzer voor hen die het geestelijk leven omhelzen,' zijn uittreksels in het Maleisch, met Nederduitsche vertaling, medegedeeld door D^{r}. P.P. Roorda van Eysinga, in zijn 'Handboek der Land- en Volkenkunde,' Boek II, bladz. 346-356. Wij kunnen ons niet weêrhouden, enkele fragmenten uit dit, in zijne soort waarlijk uitmuntend, werk mede te deelen:

'De kennis, welke voordeel geeft, is die, welke uwe vreeze voor God den allerhoogste vermeerdert, en uwe eigene onreinheid in het oog uws gemoeds vergroot; die uwen lust tot de wereld vermindert, en uwen lust tot de eeuwigheid verhoogt; die het oog uws gemoeds opent voor hetgeen de vrucht uwer goede werken zoude doen verloren gaan, zoodat gij daartegen waakt.'

'Als Engelen zijn diegenen, welke allen schepselen weldoen, en medelijden met hen hebben, en vreugde in hunne harten doen ingaan. Als beesten zijn diegenen, welke niet goedgunstig zijn jegens alle schepselen, en hun kwaad berokkenen. Ja, die menschen, welke alle schepselen kwaad

1 Volgens Werndly, in de 'Boekzaal,' gevoegd achter de oorspronkelijke uitgave van zijne Maleische Spraakkunst, waar een groot aantal werken van deze en andere soort worden opgegeven.

doen, zijn gelijk schorpioenen, slangen en verslindende dieren.'

'Iemand, die wetenschap beoefent, en die wetenschap dienstbaar maakt om zijne schatten en grootheid en luister te vermeerderen, en vele menschen in zijn gevolg te hebben, en van de menschen geliefd te zijn, opdat hij gemakkelijk in zijne behoeften kunnen voorzien, - de zoodanige bedenkt niet, dat zijne daden en bedoelingen boos zijn; want hij waant zich schier gelijk aan God den allerhoogste, en hij neemt den schijn aan van eenen godgeleerde, en heeft het uiterlijk voorkomen van eenen godgeleerde, maar in zijn hart is hij der wereld en harer grootheid toegedaan. De zoodanige verwerft rampzaligheid in het volgend leven.'

'Hoed uwe tong voor den logen, hetzij gij in ernst spreekt of scherst; gewen u niet, boertend liegende, haar tot liegen in ernst te brengen; waut het liegen is de moeder van alle groote zonden. Hoed uwe tong voor het verdraaijen eener belofte; vervul alles wat gij belooft, en wijk niet van uwe belofte af, tenzij uit nooddwang of door onvermogen. Hoed uwe tong voor het belasteren van anderen; het lasteren wordt door God gelijk gesteld met het eten van onreine dieren. Vreest dan het lasteren. Voorwaar, het lasteren is goddeloozer dan overspel; den overspeler, die berouw heeft en zich bekeert, wordt door God vergiffenis geschonken, maar aan den lasteraar schenkt Hij geene vergiffenis. Weerhoud uwe tong van een eenig der schepselen Gods met eenen vloek dien gij uitbrengt te vervloeken; om het even of het een mensch of een dier, hout of steen, een geloovige of een ongeloovige zij, het is misdadig. Weerhoud uwe tong, dat zij niet over eenig schepsel kwaad van God afsmeeke; al ware iemand uw onderdrukker, gij moet hem geen kwaad toebidden, maar het oordeel over zijne daden aan God den allerhoogste overlaten.'

'De mensch die verhevener is dan gij, in het oog van God, is hij die godvreezender is dan gij. Indien gij kleine kinderen ziet, zeg dan in uw hart: dewijl die kinderen niet tegen God zondigen, bestaat er geen twijfel, of zij zijn verhevener dan ik. En indien gij iemand ziet, die ouder is dan gij, zeg dan in uw hart: dewijl deze bejaarde vroeger

God gediend heeft dan ik, bestaat er geen twijfel of hij is verhevener dan ik.'

De hier aangehaalde plaatsen zijn, gelijk men ziet, gekozen uit het zedekundig gedeelte van het boek; wij achtten dit het belangrijkst voor den lezer: immers de leerstellingen van het Islamisme, die er in behandeld worden, en natuurlijk niet verschillen van die, welke in andere werken voorkomen, meenen wij als genoegzaam bekend te mogen veronderstellen.

B. *Wijsgeerige en zedekundige werken.*

Wanneer wij hier van wijsgeerige werken spreken, bedoelen wij daarmede natuurlijk niet de bespiegelende wijsbegeerte, waarin de Maleijers het zeker nog niet ver gebragt hebben; maar de praktikale wijsbegeerte in den ruimsten zin van het woord, zoo als die in alle omstandigheden van het leven van toepassing is. Door zedekundige verstaan wij evenmin dezulke, waarin de zedekunde als wetenschap behandeld wordt; maar die, waarin onder den vorm van fabelen, verhalen of lessen door voorbeelden aangedrongen, gedragsregelen voor het praktikale leven worden voorgeschreven. In dezen zin opgevat, zijn er tusschen die twee vakken zoovele punten van aanraking, dat wij ons geregtigd achten ze onder ééne rubriek zamen te vatten; te meer daar zij ook in de Maleische geschriften door elkander behandeld worden.

Het voortreffelijkste werk van deze soort is: 'de Kroon der Koningen,' aldus genoemd, zegt de schrijver zelf, 'van wege de uitnemendheid van zijne waarde.' Het is een van de weinige Maleische werken, waarvan de auteur en diens woonplaats, benevens het jaartal der vervaardiging, bekend is. Dit boek werd geschreven door Bochâri, eenen Maleijer van Djohor[1], in het Mohammedaansch jaar 1012,

1 Juister misschien door een schrijver, die van de stad Bochara in Midden-Azië afstamde, en het beroep van juwelier (*Djauhari*) uitoefende, of de aan deze afstamming en dit beroep ontleende namen zelf reeds van zijne voorouders geërfd had, en wiens werk misschien oorspronkelijk in het Arabisch was opgesteld. Vgl. 'de Gids' voor 1842, Boekbeoord. bl. 411-413.

en onderscheidt zich door zuiverheid van taal, stijl en denkbeelden hoogst gunstig van vele andere, die door slechtheid van taal, duisterheid van stijl en ondragelijke langwijligheid den lezer wanhopend maken. Het doel van den schrijver is, de menschen van alle standen hunne pligten te doen kennen in alle omstandigheden waarin zij kunnen geplaatst worden. Hij verdeelt zijn werk in vierentwintig hoofdstukken, welke op te geven voldoende zal zijn om een denkbeeld te geven van den aard van het geheel. In het eerste hoofdstuk wordt gehandeld, over de wijze hoe de mensch zich zelven leert kennen, opdat hij wete van waar zijn oorsprong, en hoedanig zijn wezen is. II. Over de wijze hoe men den Heer leert kennen, die de wereld en al wat daarin is geschapen heeft. III. Over den aard van de wereld en het menschelijk leven. IV. Over den dood des menschen. V. Over de vorstelijke waardigheid. VI. Over de regtvaardigheid. VII. Over den aard van regtvaardige vorsten. VIII. Over ongeloovige (niet-mohammedaansche) doch regtvaardige vorsten. IX. Over dwingelandij en dwingelanden. X. Over de hoedanigheden der rijksgrooten, en de verhevenheid hunner bediening. XI. Over het werk der schrijvers (auteurs). XII. Over de verpligtingen der gezanten. XIII. Over de rijks-beambten. XIV. Over de opvoeding van kinderen. XV. Over de ware eerzucht. XVI. Over verstand en verstandigen. XVII. Over de wetten. XVIII. Over de gelaat- en gebarenkunde. XIX. Over de kenmerken der gelaat- en gebarenkunde. XX. Over de betrekking van onderdanen tot den vorst. XXI. Over de betrekking van Heidensche onderdanen tot Mohammedaansche vorsten. XXII. Over weldadigheid en edelmoedigheid. XXIII. Over het nakomen van beloften en verbindtenissen. XXIV. Slot des werks. - De behandeling van deze onderwerpen berust hoofdzakelijk op de leer van den koran, waarop Bochâri zich ook telkens beroept; hij is ijverig Mohammedaan, en het zal wel ondanks hem zelven zijn, dat nu en dan nog

een zweem van Hindoeïsme in zijn werk doorschemert. Teregt zegt Dulaurier[1]: ‘Les premiers chapitres, où il expose ses doctrines sur Dieu, sur l'âme humaine, etc., montrent clairement qu'il avait puisé sa métaphysique dans ce système de philosophie né en Perse, mais dont les racines s'étendent dans l'Inde, et qui a reçu le nom de Soufisme, philosophie fondée sur un spiritualisme exagéré et porté jusqu'au mysticisme le plus raffiné.’

De wijze van bewerking willen wij door een paar voorbeelden doen kennen. Het eerste is genomen uit het derde Hoofdstuk, en leert hoe men de wereld en het leven behoort te gebruiken. ‘Sommige wijzen zeggen dat de wereld gelijk is aan een fraai gebouwd huis, waarin elk die het ziet behagen heeft, en dat voorzien is van allerlei sieraden van goud, zilver, edelgesteenten, tapijten, behangsels en andere meubelen, die in dat huis passen, en van duizende lekkernijen, en sorbet, en wat dies meer zij. En de eigenaar van dat huis is een zeer groot, en rijk, en milddadig Heer; en onophoudelijk zijn er gasten in dat huis, hetwelk vol is van allerlei uitgezochte lekkernijen. Diegene nu onder de gasten, die wijs en verstandig is, weet dat dit huis van een ander is, en dat alle schatten die er in zijn aan een ander toebehooren, en dat hij slechts gast is in dat huis, en niet lang daar kan blijven, en die schatten niet met zich kan nemen, maar ze allen met dat huis moet verlaten. En daarom gebruikt hij, zoolang hij er is, van de lekkernijen, en kleedt zich met de kleederen, die hem geschonken worden door den Heer des huizes, en neemt van die schatten, overeenkomstig zijnen stand, tot voorraad op zijnen weg. Dan neemt hij afscheid van den eigenaar, en vertrekt welgemoed, en is welgevallig aan den Heer des huizes, en reist gelukkig den weg dien hij verkiest. Maar diegene onder de gasten, die dom en dwaas is, meent dat dat huis met alle zijne sieraden en schatten en lekkernijen hem tot zijn aandeel gegeven is, en dat dat huis met al wat er in

1 Rapport adressé à Mr. le Ministre de l'instruction publique sur le cours de langues Malaye et Javanaise, fait à la bibliothèque royale pendant l'année 1841, pag. 133.

is bestendig zal zijn. En in zijne onbedachtzaamheid en zorgeloosheid blijft hij lang in dat huis zitten, zonder gebruik te maken van de lekkernijen, of zich te kleeden met de kleederen, die hem door den Heer des huizes geschonken worden; want in zijn' dwazen waan zegt hij: “dit huis, met al wat er in is, is het mijne, en als ik er iets van begeer, kan ik het nemen.” En terwijl hij zoo lang in dat huis wil blijven, en zijne plaats niet verlaten, noch naar buiten gaan, komen de bewakers van het huis, en bevelen hem het te verlaten. En als hij er niet wil uitgaan, dringen zij op hem aan, en vergunnen hem niet langer daar te zitten; en als hij dan de schatten, die in het huis zijń, met zich wil nemen, staan zij hem niets toe, en noodzaken hem alles te verlaten. En de aanwezigen lagchen over zijn gebrek aan verstand en oordeel, en hij wordt met geweld uit het huis gezet, en moet alle schatten en lekkernijen, die er in zijn, achter laten. Dan is hij radeloos en bedroefd en bekommerd, en weent, en heeft berouw, dat hij niet gegeten heeft van die lekkernijen, noch leeftogt op zijnen weg heeft medegenomen. En de Heer des huizes is vertoornd op hem, wegens zijn gebrek aan verstand en zijne onbeschaamdheid. Dan lijdt die dwaas honger en smart, en draagt duizende ontberingen en zorgen met zich om; en zijne hand blijft ledig van alles, wat hij in zijnen waan bezat. Weet, o mensch, dat de wereld dat huis is, met al zijne pracht en lekkernijen; en dat de gasten de menschen zijn die er in wonen, met hunne verschillende geaardheden en bedrijven. Alwie nu verstandig is lette op zich zelven terwijl hij in de wereld is.’

Het tweede voorbeeld dat wij wilden bijbrengen is uit het vierde hoofdstuk genomen, en handelt over den dood.

‘De menschen op aarde zijn in twee soorten verdeeld. De eerste bestaat uit dwazen. Die ongelukkigen jagen de schatten na, en beminnen de wereld zeer, en willen lang in de wereld leven, hunnen leeftijd verlengen, en hunne schatten vermeerderen; en uit gebrek aan verstand denken zij niet aan den dood en den laatsten ademtogt op het oogenblik van hun sterven. De andere soort bevat de menschen die verstandig zijn; deze gelukkigen weten dat de wereld

vergankelijk en onbestendig, en het einde des levens de dood is. Zij beminnen de wereld niet te zeer, want zij zijn steeds bezorgd over hunnen laatsten ademtogt op het oogenblik van hun sterven; en zij overwegen of zij het geloof behouden zullen overbrengen uit de wereld in de eeuwigheid; en als de ziel van het ligchaam scheidt, en zij hunne schatten moeten achterlaten, wat hen dan zal vergezellen; en wat hun dus nuttig is in de wereld; en wat hun vijandig zal zijn in de eeuwigheid. Met zoodanige gedachten leven en sterven zij. - *Verhaal*[1]. In het boek "*vermaning voor zorgeloozen*" wordt gezegd: Er was in vroeger tijd een van de Perzische vorsten, Sjah-riar genaamd; zeer groot was zijne magt en zijn gebied, en zeer vele waren zijne schatten en onderdanen; te dien tijde was geen vorst hem gelijk. En in zijne opgeblazenheid en aardsgezindheid en onbedachtzaamheid verhief hij zich op zijne grootheid boven alle menschen. Op zekeren dag nu kreeg hij lust om zijne grootheid voor allen ten toon te spreiden, en liet in zijn gebied uitroepen, dat op een bepaalden dag alle onderhoorige vorsten en rijksbestuurders en legerhoofden en alle zijne onderdanen op zekere plaats moesten te zamen komen, "opdat ik mij," sprak hij, "daar verlustige, en allen zie, die onder mijn gebied zijn." Op den bepaalden dag nu trok de vorst Sjah-riar uit zijne vesting, omstuwd door alle zijne rijksbestuurders en legerhoofden, uitgedoscht met allerlei sieraden van goud en zilver en edelgesteenten, en kleederen, en wapenen, enz. En toen hij op de vlakte kwam zag hij links en regts, en voor en achter zich, naar de ontelbare schare van menschen, die de vlakte vervulde. Toen nu de vorst zijne legerbenden en onderdanen, die ontelbaar waren, aanschouwde, zeide hij in zijn hart: "wie van alle vorsten is op dit tijdstip magtiger dan ik; wie kan zich met mij in grootheid meten; wie zou mij mijn rijk kunnen ontweldigen? Ik kan immers in rust en vreugde en vrij van allen kommer op mijnen troon zitten!" Met deze gedachte bezield begaf hij zich naar den

1 In de 'Kroon der Koningen' worden de gegevene lessen telkens opgehelderd of aangedrongen, door voorbeelden of verhalen uit het een of ander werk gekozen. De hier volgende geschiedenis is een van die.

kant waar al het volk verzameld was; en daar nabij gekomen zijnde, zag hij op eens een' bedelmonnik, in lompen gehuld, en met een slecht voorkomen, voor zich; en niemand van alle zijne dienaren, die hem omringden, belette den bedelmonnik te naderen. Toen hij nabij den koning gekomen was, groette hij dezen; maar de vorst beantwoordde uit trotschheid zijnen groet niet, en wilde hem zelfs volstrekt niet aanzien; en toen hij hem wilde voorbijgaan, greep de bedelmonnik den teugel van zijn paard, en belette hem verder te gaan. En de vorst werd toornig, en sprak: “wie zijt gij, onbeschaamde? Zeg, wat wilt gij?” En de bedelmonnik antwoordde: “ik heb eene belangrijke tijding aangaande uw rijk en uwe grootheid; maar ik kan die niet anders zeggen dan aan uw oor.” En, op het hooren van die woorden, bukte de vorst; en terwijl het volk in verbazing dit gadesloeg, zeide de bedelmonnik aan het oor des konings: “ik ben de Engel des doods, en kom nu terstond uwe ziel nemen.” En de vorst werd bevreesd, en het zweet brak hem uit, en hij beefde aan alle zijne leden, en hij sprak: “O Engel des doods, kunt gij wachten tot ik naar mijn huis terugkeere, en aan mijne vrouw en kinderen bevelen geve, en het hart verheuge van allen die door mij bedroefd zijn?” Maar de Doods-engel antwoordde: “O dwaas, in hoe vele jaren hebt gij niet aan dit tijdstip gedacht; en nu, daar er slechts één ademtogt van uw leven overblijft, wilt gij aan uw einde gaan denken! Gij kunt niet meer terugkeeren naar uw huis, en uwe vrouw en kinderen zien.” En de Doods-engel nam zijne ziel en de vorst stortte van zijn paard ter aarde; en de bedelmonnik verdween uit de oogen der menigte. - Zoo is het einde des levens, en zoo de dood van menschen die zich aan de wereld verslaven, en zorgeloos zijn omtrent den dood.’

Dit werk is met eene Nederduitsche vertaling uitgegeven door P.P. Roorda van Eysinga, te Batavia, 1827.

Een ander werk tot deze klasse behoorende, maar waarvan schrijver en ouderdom onbekend zijn, draagt den titel van ‘*Rampej*-bloem.’ Het is in twee deelen verdeeld; in het eerste worden weldadigheid, edelmoedigheid en gastvrijheid,

in het tweede moed en dapperheid aanbevolen. Eene kleine proeve uit het eerste gedeelte kan volstaan om den aard van dit werk te leeren kennen.

Het gebeurde op zekeren dag, dat eene vrouw een geschenk kwam brengen aan Aïsjah, de echtgenoot van den Profeet Mohammed; maar zij nam dat geschenk niet aan. Toen zeide de Profeet tot haar: ‘waarom hebt gij dat geschenk niet aangenomen?’ En zij antwoordde: ‘voorwaar, ik wist dat die vrouw behoeftiger is dan ik.’

‘Een der Persische vorsten sprak, toen hij zijn einde voelde naderen, tot zijn' zoon: “Mijn zoon, indien gij bij de menschen wenscht geëerd te zijn, oefen dan weldadigheid uit, en ontzie uwe schatten niet; en wanneer gij aan iemand geeft, geef hem dan zóó dat hij naderhand geene geschenken meer behoeft.”’

‘Men vroeg aan eenen wijze, “welke de geaardheid is, die den mensch alle lofwaardigheid ontneemt, en welke de geaardheid is, die den mensch van alle berispelijkheid bevrijdt?” En de wijze zeide: “de geaardheid, die den mensch alle lofwaardigheid ontneemt, is de gierigheid; want wie gierig is, bezit geene enkele deugd: en de geaardheid, die den mensch van alle berispelijkheid bevrijdt, is de weldadigheid; want wie weldadig is, bezit ook alle andere deugden!”’

Van dit geschrift zijn nog slechts enkele stukken gedrukt in de Bloemlezing, gevoegd achter onze ‘Handleiding tot de kennis der Maleische taal.’

De ‘Lessen van Lokman aan zijnen zoon’ kennen wij alleen uit de fragmenten die daarvan in andere Maleische zedekundige werken meermalen worden aangehaald. Één, hetwelk voorkomt in ‘De lusthof der vorsten’ deelen wij hier mede.

‘Mijn zoon, het verstand van een mensch is niet volkomen, zoo hij niet deze tien kenmerken bezit: 1°. Dat hij niet hoovaardig is. 2°. Dat hij zijne Godsdienst getrouw waarneemt. 3°. Dat hij zijne goederen met mildheid uitdeelt. 4°. Dat hij er meer genoegen in heeft zich nederig dan trotsch aan te stellen. 5°. Dat hij zijne eigene verdiensten eer verkleint dan verheft. 6°. Dat hij niet traag is in het najagen van kennis, zoo lang hij leeft. 7°. Dat hij de hoop niet

vernietigt van dengene, die hem een verzoek doet. 8°. Dat hij eens anders geringe deugd vergroot. 9°. Dat hij eens anders veelvuldige ondeugden verkleint. 10°. Dat hij zijne eigene deugden zoekt te vermeerderen, zoodat zijn naam beroemd wordt; en alle andere menschen beter acht dan zich zelven. Dat hij, als hij iemand ziet die beter is dan hij, den zoodanige eer bewijst, en hem bemint, en met hem tracht bevriend te worden; en als hij iemand ziet, die slechter is dan hij, dezen raad geeft, denkende bij zich zelven: misschien ontkomt hij dan nog aan het gevaar, want deze weg leidt hem ten verderve.'

Eindelijk mogen wij niet verzuimen hier melding te maken van een werk, dat niet alleen in geheel het oosten beroemd, maar ook in vele Europesche talen overgebragt is; wij bedoelen de Geschiedenis van Kalilah en Dimnah, meer algemeen bekend onder den naam van 'Fabelen van Bidpai.' Dit belangrijk werk is uit Hindostan afkomstig, en werd op last van den Perzischen vorst Noesjirwan den Regtvaardige[1], die in het jaar 530 der Mohammedaansche tijdrekening den troon van Perzië besteeg, door eenen Perzischen geneesheer Barzoeyeh[2], wien hij daartoe naar Hindostan gezonden had, in het Perzisch vertaald. De Maleijers namen het daaruit, of, hetgeen nog waarschijnlijker is, uit eene later vervaardigde Arabische vertaling over[3]. Het werk is ver-

1 Volgens de 'Mémoire historique,' door S. de Saçy, bij zijne Arabische uitgave van dit werk gevoegd. Naar het Maleisch HS., dat wij gebruiken, geschiedde dit op last van eenen zoon van Noesjirwan den Regtvaardige, genaamd Hormân Sjah, vorst van Medina, wien een Bramin met het bestaan van dit werk had bekend gemaakt.

2 Volgens ons HS. Bazroebeh. Hij vertaalde het werk met behulp van den Indischen priester, die het bezat; en verlangde van zijnen Vorst geene andere belooning, dan dat zijn naam, in eene vóór het werk te plaatsen voorrede, met lof zoude vermeld worden.

3 Over de verschillende vertalingen, die van dit werk bestaan, zie men de genoemde 'Mémoire historique' van de Saçy, en de 'Praefatio' door S.G. Starkius voor zijne Grieksche en Latijnsche uitgave er van geplaatst. Deze laatste voert den titel: Specimen sapientiae Indorum veterum. Id est, liber 'ethico-politicus pervetustus, dictus Arabice كليله ودمنه; Graece *στεφανίτης καὶ ἰχνηλάτης*.' In het Hollandsch bestaat er eene vertaling van, onder den titel: 'Voorbeeldsels der oude wijzen.'

deeld in vijftien afdeelingen, waarvan sommige ééne, de meeste echter meerdere fabelen bevatten, die alle eene zuiver zedekundige strekking hebben. Het zoude te lang, en weinig nuttig, zijn, den hoofdinhoud van alle deze afdeelingen op te geven; liever deelen wij een paar fabelen in haar geheel mede. De eerste is vervat in de elfde afdeeling; zij heeft de strekking om het schandelijke en strafwaardige van valschheid en ondankbaarheid aan te toonen, en dus den pligt van dankbaarheid aan te bevelen. Gelijk in het geheele werk, zoo ook in deze fabel, worden dieren sprekende ingevoerd, en spelen zij eene voorname rol.

'Het gebeurde eens dat iemand, ter jagt gaande, eenen kuil maakte midden in den weg, ten einde de dieren, die daar langs kwamen tegen te houden. En er kwam een tijger langs, en hij viel in den kuil; niet lang daarna een aap; vervolgens eene slang; eindelijk viel er ook een goudsmid in den kuil. Toen nu de dag aanbrak, kwam er iemand voorbij die ter jagt ging; en hij zag dat er iemand in dien kuil was, die er wilde uitklimmen, maar niet konde. En de jager dacht: "het is goed dat ik hem er uit helpe; welligt valt mij geluk ten deel, wanneer God de allerhoogste mij belooning schenkt, voor deze weldaad aan eenen ongelukkige." En hij nam een touw, en liet het af in den kuil, en de aap vatte het, en werd door hem opgetrokken; toen hij het weder afliet, kronkelde de slang zich er om, en werd door hem opgetrokken; vervolgens liet hij het weder af, en de tijger vatte het, en werd door hem opgetrokken. Toen zij nu alle drie boven waren, zeiden de tijger, de slang, en de aap: "wees niet bevreesd voor ons drieën, wij zullen u geen leed doen; het zoude onbetamelijk zijn, dat wij uwe weldaad met kwaad vergolden; gij moet kennis met ons maken, en weten waar onze woonplaats is." En de slang zeide: "ik houd mijn verblijf in die stad, in zeker huis." En de tijger zeide: "ik houd mij op in dat woud." En de aap zeide: "ik woon op dien boom. En als gij kunt, kom dan naar onze verblijfplaatsen, opdat wij uwe goedheid jegens ons vergelden; al wat wij hebben zullen wij niet ontzien. Maar wat den man betreft, die in den kuil is, gij moet hem er niet uittrekken, want hij is trouwloos;

en wie hem goed doet, zal met kwaad door hem vergolden worden.” De jager antwoordde: “daar gij, dieren, zoo weet te spreken, en mij van uwe trouw verzekert, hoe veel te meer zal mijn medemensch dit doen; voorwaar ik ken hem beter.” Daarop liet hij zijn touw weder af, en trok den man er uit. Toen de goudsmid boven was, bedankte hij den jager, en zeide: “mijn huis is in die straat; kom mij toch spoedig daar bezoeken, opdat ik uwe goedheid vergelde.” Vervolgens ging ieder zijns weegs. - Nu gebeurde het op zekeren dag dat de jager langs eenen grooten weg ging, en een' aap ontmoette, die tot hem zeide: “kent gij mij niet meer?” En hij boog zich aan de voeten van den man, zeggende: “thans heb ik niets om uwe goedheid jegens mij te vergelden; maar wees zoo goed hier een oogenblik te wachten.” Daarop ging de aap spoedig zeer smakelijke vruchten zoeken, en bood ze den man aan, zeggende: “dit is het eenige geschenk, dat ik u kan aanbieden.” Daarna ging de jager verder; en hij ontmoette een' tijger, en werd bevreesd en ontstelde op dat gezigt, en riep uit: “welk onheil zal mij nu overkomen!” Maar de tijger sprak: “o mijn vriend, wees niet bevreesd; zoo handelt men niet; daar gij mij welgedaan en het leven gered hebt, zoude ik u nu kwaad doen?” En de tijger kwam zich nederwerpen aan de voeten van den man, en zeide: “ik heb nu niets om uwe goedheid jegens mij te vergelden; maar, zoo gij kunt, wacht dan een oogenblik hier tot dat ik wederkom.” En de tijger ging naar een zeker dorp, en zag daar een kind spelen, gekleed met kostbare kleederen en sieraden; en hij pakte het, en ontnam het de kostbaarheden, en nam die mede, en gaf ze aan den jager, zeggend: “dit is mijn geschenk aan u.” En de man was verbaasd en verheugd op het zien van al het goud dat hij kreeg. En de tijger keerde terug naar zijn hol; en de man ging naar de stad om den goudsmid op te zoeken, denkende bij zich zelven: “daar de dieren zóó iemand die hun goed doet weten te vergelden, hoeveel te meer zal dan een mensch dit doen.” En hij vond den goudsmid, en toonde hem de sieraden die hem door den tijger gegeven waren, en zeide: “mijn vriend, nu verzoek

ik u voor mij daarvan een sieraad te maken, overeenkomstig mijn verlangen; ik reken op uwe welwillendheid." En de goudsmid antwoordde: "dit neem ik op mij, wees daaromtrent gerust." (De sieraden nu waren door den goudsmid herkend; want hij was het die ze gemaakt had.) Voorts zeide de goudsmid: "wacht hier een oogenblik; ik zal intusschen naar iemand gaan, die houtskool verkoopt; dan zal ik uw sieraad maken." Maar hij ging naar den man, wiens kind door den tijger verscheurd was, en zeide tot hem: "de man die uw kind vermoord heeft is thans bij mij, en al de sieraden van uw kind heeft hij bij zich; neem hem terstond gevangen." Toen de vader van het kind dat hoorde, deed hij terstond den jager gevangen nemen, en ontnam hem alle de sieraden van het kind. En de jager zeide: "wat heb ik misdreven, dat gij mij gevangen neemt?" En de vader van het kind antwoordde: "gij hebt die sieraden gestolen, en mijn kind vermoord." Toen bragt hij hem voor den koning, en deze beval: "werpt hem in de gevangenis, want het is nu reeds laat; morgen zal ik hem laten ter dood brengen." Toen wierp men hem in de gevangenis. En door de beschikking van God den allerhoogste kwam de slang, die door den jager gered was, hem opzoeken, en zeide: "welk ongeluk is dit?" De jager verhaalde haar nu de geheele toedragt der zaak, hoe de goudsmid hem in het ongeluk had gestort. En de slang antwoordde: "heb ik het u niet vooruit gezegd, dat die man valsch was, en gij hem niet moest redden? Dit komt er nu van; gij hebt hem welgedaan, en het wordt u met verraad beloond. Maar welk middel hebt gij nu om u te redden uit dezen nood?" En de jager antwoordde: "ik weet geene uitkomst; ik zal Gods beschikking over mij afwachten." Toen antwoordde de slang: "ik weet een middel om u te redden. Ik zal nu terstond het kind des konings gaan bijten, en er is niemand in de stad die het kan genezen; er is slechts een zeker boomblad, dat als tegengift kan dienen; neem gij dit; welligt wordt er naar gevraagd; geef het dan; zoo ontkomt gij misschien aan het gevaar." Na deze afspraak ging de slang het kind des konings bijten, en het werd doodelijk ziek door het ve-

nijn van de slang. En de vorst beval iemand te zoeken, die een tegengift wist tegen het venijn; maar door de beschikking van God was er niemand te vinden. En de vorst beval in alle oorden van zijn gebied te gaan zoeken, of er iemand was, die den slangenbeet konde genezen; en alle geneesheeren en wijzen kwamen, maar niemand wist raad voor de prinses. Toen gebood de vorst aan de herauten en dienaren: “Gaat bij bekkenslag door de gansche stad bekend maken, dat ik een iegelijk, die mijn kind weet te genezen, indien hij slaaf is zal loskoopen en vrijmaken, en indien hij een vrije is hem goud en zilver en juweelen zal schenken, en indien hij een misdadiger is zijne misdaad vergeven.” De herauten deden nu gelijk hun gelast was, maar zij vonden niemand. Eindelijk kwamen zij aan de gevangenis, en maakten daar het bevel des konings bekend; en de jager zeide: “met Gods hulp zal ik trachten het kind te genezen.” Toen bragt men hem voor den vorst, en hij nam het boomblad, en, na er een tooverformulier over uitgesproken te hebben, liet hij daarmede den voet der prinses wrijven, en terstond verdween het venijn, en de prinses herstelde. En de vorst was zeer verheugd over de genezing van zijn kind, en riep den jager tot zich, en gaf hem goud en zilver en diamanten van onschatbare waarde, en verhief hem in aanzien; maar den goudsmid dreef hij weg van voor zijn aangezigt, en verbande hem uit zijn rijk. - Aldus is de vergelding dergenen die goed doen, en dergenen die verraad plegen jegens hunne medemenschen.’

De tweede fabel maakt de dertiende afdeeling uit, en leert, dat hij, die anderen leed doet, ook te verwachten heeft, dat hem door anderen leed wordt aangedaan, en hij dus aan anderen niet moet doen, hetgeen hij wenscht dat aan hem zelven niet geschiede.

‘Eene leeuwin had twee jongen, en, op buit uitgaande, liet zij deze in het bosch achter. Intusschen kwam een jager door dat woud, vond die jongen, doodde ze, en nam hunne huiden met zich. Toen nu de leeuwin terug kwam, en zag hetgeen gebeurd was, werd zij hevig bedroefd, en weende, en was ontroostbaar. En eene beerin hoorde het gejammer der leeuwin, en ging tot haar en vroeg: “waar-

om zijt gij zoo bedroefd? wat is u overkomen?” De leeuwin antwoordde haar: “zoude ik niet bitter bedroefd zijn? ik heb mijne jongen verloren; ik had ze in de struiken verborgen, maar een jager heeft ze gevonden en gedood en gevild, en hunne huiden met zich genomen.” Maar de beerin antwoordde: “beteugel dan uwe droefheid; want gij ondervindt nu hetzelfde, wat gij anderen hebt aangedaan. Ook gij hebt velen in droefheid gestort, en van hunne jongen beroofd; nu wordt u gelijk met gelijk vergolden.” Toen sprak de leeuwin: “Hoe kunt gij dat zeggen?” En de beerin antwoordde: “gij zijt reeds verscheidene jaren oud; welk voedsel hebt gij al dien tijd gebruikt?” De leeuwin zeide: “het vleesch van dieren.” - “Maar wie heeft u dat gegeven?” - “Ik zelve heb hen in het gebergte gevangen.” - “Welnu dan,” sprak de beerin, “ook die dieren waren jongen van andere; en deze hebben evenzeer hunne jongen betreurd, als gij de uwe. Verdraag uw lot geduldig; gij hebt nog slechts eenmaal ondervonden, wat gij anderen meermalen hebt aangedaan.” Toen nu de leeuwin dit hoorde, begreep zij, dat zij zelve deze ramp zich had berokkend, en uit berouw onthield zij zich voortaan van vleesch, en vergenoegde zich met boom- en veldvruchten.’

Dit werk is in het Maleisch nog niet in druk uitgegeven; ééne fabel er van is medegedeeld in het ‘Tijdschrift voor Ned. Indië,’ Jaarg. VI, Dl. I, bl. 438.

C. *Verhalen van mythologischen, romantischen en anderen aard.*

De mythologische verhalen, die wij in het Maleisch aantreffen, zijn van Hindoesche afkomst, en door de Maleijers uit het Sanskrit of eenige andere Indische taal, of uit het Javaansch, overgenomen. Niet altijd zijn het vertalingen, dikwijls slechts navolgingen; vooral in dit geval verschilt de inhoud van het Maleische verhaal somtijds veel van het oorspronkelijke; niet alleen ten opzigte van namen van plaatsen en personen, maar ook ten aanzien van de wijze van voor-

stelling der gebeurtenissen. Somtijds is dit het gevolg van onkunde of achteloosheid, meermalen van de zucht des overbrengers, om aan het verhaal de lokale kleur van zijn eigen land bij te zetten; hij wil het gaarne doen voorkomen, alsof de verhaalde geschiedenis dáár, of althans in de nabijheid, heeft plaats gehad. Een sterk voorbeeld hiervan leveren de Javanen in hunne bewering, dat de Bråtå Joedå (die uit het Sanskrit afkomstig is) een oorspronkelijk Javaansch gedicht is; dat de helden, die daarin worden bezongen, op Java hebben geleefd; ja, dat de ligging van vele plaatsen, die er in voorkomen, nog op Java kan worden aangewezen. - Wij moeten ons hier aan den Maleischen tekst houden, en voorts den lezer, waar wij kunnen, naar elders verwijzen; daar het te lang, en ook hier minder gepast, zoude zijn, telkens het verschil tusschen het origineel en de navolging aan te wijzen.

Eene eerste plaats komt hier toe aan de ‘Geschiedenis van Sri Rama,’ eene navolging van de Sanskritsche ‘Râmâjana,’ behelzende het verhaal van de daden en lotgevallen van den God Visnoe, tijdens hij op aarde verkeerde in den persoon van Rama, den oudsten zoon van Dasarata, en inzonderheid zijnen bestendigen strijd tegen den reuzenvorst Rawana, wegens het schaken van zijne echtgenoot Sita Dewi, en zijne eindelijke zegepraal over hem. De Maleische tekst van dit werk is uitgegeven door Dr. P.P. Roorda van Eysinga[1], met een Voorberigt, waaraan wij nog het volgende ontleenen: ‘In den Hindostan bestond van de vroegste eeuwen af tot nu toe het vaste geloof, dat door ingetogenheid, afzondering en boetedoening de boeteling met bovennatuurlijke of goden-kracht bedeeld werd: Siva, de god der verdelging, spoorde de alzoo magtig gewordene stervelingen, die een reusachtig en gedrochtelijk voorkomen met honderde hoofden en duizende armen konden aannemen, tot onder-

1 Te Amsterdam, bij L. van Bakkenes, 1843. Over de verschillende vertalingen, die van dit werk bestaan, kan men zien onze ‘Handleiding tot de kennis der Maleische taal, enz.’ bl. 158; en over de Javaansche bewerking er van, de ‘Handleiding bij de beoefening der Javaansche Taal en Letterkunde,’ bl. 231 en 232.

drukking en verdelging aan. Moeijelijk, ja schier onmogelijk, werd het, eenen met zoodanige hoogere kracht bezielden sterveling of reus te wederstaan, tenzij Vishnoe, de god der onderhouding, eene *avatar* of gedaante-verwisseling [incarnatie] onderging, en den dwingeland deed sneven, of zoodanig verwondde, dat hij onschadelijk werd. - Vishnoe had reeds zes gedaanteverwisselingen [incarnaties] ondergaan, toen Ravan [Rawana], de magtige gebieder van Langkapoeri of Ceylon, door het doen van gebeden, boetedoeningen en offeranden aan Brama, die, zoo als uit de geschiedenis blijkt, hem beschermde, onbeperkte heerschappij van die godheid verwierf, en met teugelloozen overmoed regeerde. Niet te vreden met het overwinnen van vele koningen der aarde, voerde hij krijg tegen de goden, en verdreef Indra, den koning der onsterfelijken, den Heer der luchtgewelven, uit zijn rijk, en liet zich afgodisch vereeren. Vishnoe verscheen nu in den koning Dasaratha [Dasarata], en later in diens zoon Sri Rama, den held dezer geschiedenis, welke met Sita Dewi, of Laksmi, de van gedaante veranderde vrouw van Vishnoe, huwde. Sri Rama stelt het beeld van regtschapenheid en moed, Sita Dewi dat van deugd en huwelijkstrouw voor; terwijl Ravan [Rawana], die haar schaakte, als de geest des verderfs, schier alle ondeugden in zich vereenigt, en alles aan zijne teugellooze driften opoffert. Noch het verlies zijner helden, noch het sneuvelen zijner broeders en zonen, noch de gebeden zijner gade, konden hem bewegen om Sita Dewi weder te geven; als het beeld der verdelging, stond hij bij stapels lijken in stroomen bloeds, totdat de godenpijl van Sri Rama hem deed vallen, waardoor Sita Dewi weder met haren bevrijder, haren echtgenoot, vereenigd werd.’

Het behoeft niet gezegd te worden, dat zulk een onderwerp tot veelsoortige tooneelen en schilderingen aanleiding geeft, noch ook dat daarvan niet zulk een gebruik gemaakt is, als door een' dichter van onze dagen geschieden zoude; en toch laat dit werk, hoe uitgebreid ook, zich met genoegen en belangstelling lezen. Daar is een weldoordacht plan, eene eenheid, die geen oogenblik uit het oog verloren wordt; de handelingen der personen zijn geheel overeenkomstig hun

karakter, en de voorstelling van gevechten en andere voorvallen en tooneelen heeft eene eenvoudigheid en natuurlijkheid, die aan de gedichten van Homerus doet denken. Een paar voorbeelden van de wijze van bewerking deelen wij hier mede. Het eerste is het verhaal van de schaking van Sita Dewi door Rawana.

'Rawana beval twee van zijne dienaren zijnen wagen te brengen, en dien met hem te bestijgen; er in geklommen zijnde, vloog hij er mede van Langkapoeri en bereikte spoedig het vaste land. Toen beval hij den eenen dienaar de gedaante van eene gouden hinde, en den anderen die van eene zilveren hinde aan te nemen. "Begeeft u beiden," zeide hij, "naar het plein voor de woning van Sri Rama, en gaat daar springen en huppelen." De hinden gingen derwaarts overeenkomstig het bevel van haren meester, terwijl Rawana op eenen afstand met zijnen wagen volgde. Op het plein voor het huis gekomen zijnde, begonnen zij te huppelen en te springen, zoodat zij de aandacht van Sita Dewi tot zich trokken, en deze tot Sri Rama zeide: "Ik bid u, mijnheer, vang mij deze hinden." Toen antwoordde Sri Rama: "deze hinden kunnen niet levend gevangen worden; maar als gij het verlangt zal ik ze met mijnen boog schieten." "Neen," hernam Sita Dewi, "ik verlang ze niet dood, maar levend te hebben; want ik wil er mij mede vermaken." Daarop nam Sri Rama zijnen boog, en verliet het huis; en, zijnen broeder Laksmana geroepen hebbende, zeide hij tot dezen: "blijf gij hier, mijn broeder, om uwe zuster Sita Dewi te beschermen, terwijl ik ga trachten die twee hinden te vangen." Laksmana beloofde het, en Sri Rama ging de hinden vervolgen. Naarmate hij naderde, sprongen zij voor hem weg; en toen zij hem op eenen grooten afstand van zijne woning gelokt hadden, begon Rawana, die zich in het woud verborgen hield, om hulp te roepen, de stem van Sri Rama nabootsende. Toen Sita Dewi dat hoorde, zeide zij tot haren broeder: "Hoor, dat is de stem van uwen broeder; hij roept om hulp." "Ik bid u," hernam Laksmana, "let niet op dat geschreeuw. Mijn broeder Sri Rama is van alle menschen, die de goden in deze wereld geschapen hebben, het minst in staat om zoo om hulp te

roepen; hij is geen gewoon mensch; zelfs wanneer hij streed met magtige helden, wier gestalte de hoogte van bergen evenaarde, weet men dat hij nimmer iemand ter hulp geroepen heeft; hoeveel te minder dan nu om een paar hinden." Maar Sita Dewi zeide: "evenwel bid ik er u dringend om, ga uwen broeder helpen, die zich zeker in nood bevindt." "O vorstin," antwoordde Laksmana, "uw echtgenoot heeft mij bevolen hier te blijven, opdat ik u beschermen zoude; kan ik dan deze plaats verlaten? Indien u gedurende mijne afwezigheid eenig onheil overkwam, zoude ik in het oog van mijnen broeder zeer schuldig zijn." Het roepen om hulp liet zich op nieuw hooren. Toen zeide Sita Dewi: "verlangt gij dan dat uw broeder omkome? Mij dunkt gij moest hem oogenblikkelijk gaan opzoeken." "Mijn broeder Sri Rama," antwoordde hij, "is niet alleen veilig voor alle nadeel, dat hem door menschen zoude kunnen worden toegebragt, maar zelfs de dieren des wouds buigen zich voor hem neder. Aan welk gevaar kan hij dan blootgesteld zijn, zoodat mijne hulp voor hem noodzakelijk wordt; terwijl ik de hevigste angst zoude ondervinden, als ik u onbeschermd moest achterlaten." Toen riep de vorstin: "Ha, nu begrijp ik uw plan, gij wilt uwen broeder laten dooden, om u meester te kunnen maken van zijne vrouw!" Op dit gezegde van Sita Dewi antwoordde Laksmana weenende: "Nu gij mij hiervan beschuldigt, kan ik niet anders dan gaan. Maar dat ik ween, is niet om deze beleediging, maar omdat ik door u gedwongen word het vertrouwen te verijdelen, dat mijn broeder in mij stelde, toen hij u aan mijne bescherming opdroeg." Toen beschreef hij met zijnen voorsten vinger eenen kring in de aarde rondom het huis, en zeide: "o aarde, ik vertrouw u mijne zuster Sita Dewi als een heilig pand toe. Al wie deze lijn overschrijden zal, verzwelg hem." Daarna begaf zich Laksmana met vier bedienden op weg. Toen hij zoo verre van Sita Dewi was, dat hij haar niet meer konde hooren, nam Rawana de gedaante aan van eenen Bramin, en ging naar het huis van Sita Dewi tot op zekeren afstand, en riep tot haar: "o schoondochter van Dasarata, schenk mij eene aalmoes!" Zij antwoordde hem: "o Bramin, ik heb niets dat ik u kan

aanbieden, dan deze bloem slechts, die ik in de hand heb.” Rawana antwoordde weder: “o vorstin, wat gij mij ook geven moogt, ik zal het dankbaar aannemen.” Daarop reikte zij hem de bloem toe; maar hij zeide: “o Sita Dewi, ik kan deze tooverlijn van Laksmana niet overschrijden; zoo gij mij genegen zijt, reik mij dan zelf uw geschenk over.” Hierop kwam Sita Dewi de trappen van hare woning af, kwam tot op het plein, en stak de bloem toe aan den Bramin, welke op nieuw zeide: “Heb de goedheid de bloem aan uwen dienaar toe te reiken buiten den kring; gij zult daardoor een zeer verdienstelijk werk verrigten.” Toen bood Sita Dewi, binnen den kring staande, maar haren arm er buiten uitstrekkende, de bloem aan den Bramin aan, die haar terstond bij de hand greep en met zich in de lucht voerde.’

Als tweede voorbeeld brengen wij bij de weeklagt van Rawana over zijnen zoon Indradjit, die in den strijd tegen Sri Rama gesneuveld was.

‘Toen Rawana hoorde, dat zijn zoon gesneuveld was, hief hij een luiden kreet aan, en wierp zich neder van uit zijn luchtverblijf, en wentelde zich op de aarde, en hij weeklaagde met zijne tien monden; aldus was zijne klagt uit een zijner monden. “Helaas! mijn zoon Indradjit! Alle goden des hemels konden hem niet wederstaan; en wie onder alle luchtgeesten vermogt hem onder de oogen te zien? Ben ik het niet, die hem bevolen heb te strijden tegen Sri Rama? - Ik ben het, die hem heb gedood! Ach, mijn zoon, glans mijner oogen; de gansche wereld is in rouw om u, mijn oogappel! Wat zal ik zeggen? - Helaas! mijn zoon Indradjit! Ik ben het, die hem heb gedood!” Toen wentelde hij zich weder op den grond; vervolgens begaf hij zich naar het midden van het slagveld, waar het lijk zijns zoons lag. Daar gekomen, wierp hij zich op het lijk van Indradjit, en zag, dat zijne drie hoofden waren afgehouwen; en hij nam het lijk op zijnen schoot, en omhelsde en kuste en beweende het. En Sri Rama, en Laksmana, en alle zijne helden, en geheel zijn leger, dat ziende, weenden mede uit medelijden met de droefheid van Rawana.’

In de tweede plaats moeten wij hier melding maken van

de ‘Geschiedenis der Pandawa's,’ eene navolging van de Sanskritsche ‘Mahâbhârata,’ waarin de strijd der zonen van Pandhoe tegen die van zijnen broeder Desthå-råtå, over het regt op den troon van het rijk Ngastina, en de eindelijke zegepraal der eersten, bezongen wordt. Het is ons tot nog toe niet gelukt deze geschiedenis in het Maleisch onder de oogen te krijgen; wij weten dus niet in hoeverre zij van de Javaansche bewerking verschilt. Over deze laatste, die den naam ‘Bråtåjoedå’ draagt, kan de lezer het een en ander vinden in onze ‘Handleiding bij de beoefening der Javaansche letterkunde,’ bl. 232-234, en vooral ook in de ‘Proeve van Javaansche poëzie, uit het Javaansche heldendicht de Bråtå-Joedå, eene voorlezing door den Hoogleeraar T. Roorda. Te Leeuwarden, bij G.T.N. Suringar, 1841.’

De romantische en andersoortige verdichte verhalen vallen zeer in den smaak der Maleijers, en beslaan een groot deel zoowel der oorspronkelijke, als der van elders overgenomene Maleische proza-literatuur. Somtijds, ja veelal, zijn zij niet meer dan verhalen, waarmede de schrijver geen ander oogmerk schijnt gehad te hebben, dan den lezer te vermaken, waartoe zij den Maleijer zeer goed kunnen dienen, maar welk doel zij bij den Europeaan veelal geheel missen, zoo door de hoogst eenvoudige conceptie, als door de vervelende wijze van voorstelling en de eentoonigheid en gelijkvormigheid, die in bijna alle werken van deze soort heerscht. Echter zijn er ook, waarin eene zedelijke, of Mohammedaansch-godsdienstige strekking niet te miskennen is, en die hier en daar lessen bevatten, welke ook voor den Europeaan der behartiging zeer waardig zijn.

Een van de beste werken van deze soort is de ‘Geschiedenis van Sultan Ibrahim, vorst van Irakh,’ welk verhaal men echter ook eenigzins onder de historische zou kunnen rangschikken, daar de held, Ibrahim ibn Adhem, werkelijk een historisch persoon is, tijdgenoot van den chalif Haroen ar-Rasjîd, en eene bedevaart naar Mekka deed, waartoe hij 12 jaren besteedde[1]. Deze geschiedenis is reeds tweemaal

1 Zie d'Herbelot, ‘Bibliothèque Orientale’, in v. *Hagge*.

in druk uitgegeven; de eerste maal geschiedde dit door P.P. Roorda van Eysinga, te Batavia, 1822; zijne bedoeling met de uitgave was, een geschikt leesboek te leveren voor hen, die zich in de Maleische taal wilden oefenen; daarom vond hij het ook noodig, den tekst niet alleen met Arabisch, maar ook met Romeinsch karakter te doen drukken, en er eene Hollandsche vertaling bij te voegen[1]. De andere uitgave is bezorgd door Dr. D. Lenting, en gedrukt te Breda, 1846; deze heeft niet alleen door zuiverheid van tekst en wijze van bewerking, maar ook door de talrijke verklarende en kritische aanteekeningen, die er bijgevoegd zijn, veel boven die van R.v.E. vooruit. Het verhaal, hoewel eenvoudig, laat zich met genoegen lezen; de korte inhoud er van is deze: Na eenigen tijd voorspoedig geregeerd te hebben, onderneemt Sultan Ibrahim eene pelgrimsreize naar Mekka, en draagt het waarnemen der regering op aan zijnen vertrouwdsten Vezier. In het rijk Koefah gekomen zijnde, geraakt hij in kennis met Seti Tsaleh, de dochter van Sherif Hassan, en huwt haar, doch verlaat haar spoedig weder, om zijne pelgrimaadje voort te zetten. Twintig jaren oud begeeft zijn uit dat huwelijk geboren zoon, Mohammed Thahir, zich naar Mekka, om zijnen vader op te zoeken, die onafgebroken in de moskee zijne godsdienst-oefeningen bleef verrigten. Zij ontmoeten elkander; en Sultan Ibrahim, die besloten heeft zich voor altijd van de wereld af te zonderen, geeft aan zijnen zoon zijnen zegelring, waardoor hij zijn regt op den troon van Irakh zoude kunnen doen gelden, en beveelt hem zich derwaarts te begeven. Deze gehoorzaamt aan dat gebod, en wordt ook door den Vezier en de rijksgrooten als wettig vorst erkend. Hij wil echter de regering niet aanvaarden, maar staat die, benevens alle de door zijnen vader achtergelatene schatten, aan den Vezier af, waarna hij tot zijne moeder in Koefah terugkeert. ‘Wanneer wij dit verhaal beoordeelen,’ zegt Dr. Lenting[2], ‘volgens de Mohammedaansche grondbeginselen, dan vinden wij daarin de

1 Hoe weinig wij met dergelijke kunstmiddelen, die den leerling van alle moeite ontslaan, zijn ingenomen, hebben wij reeds doen blijken in ‘de Gids’ voor 1847, bl. 568 der Boekbeoordeelingen.

2 Op bl. 2 van zijn Voorberigt.

edelmoedige opoffering van aardsche grootheid en rijkdommen, om de rust der ziel en de zaligheid der toekomende wereld te verkrijgen, standvastigheid tot den dood toe in een eenmaal genomen groot besluit, teedere naauwgezetheid van geweten, wij zouden zeggen, tot kleingeeestigheid toe, om zich niets toe te eigenen wat geen wettig eigendom is, hartelijke liefde van eene vrouw voor haren echtgenoot, en strikte gehoorzaamheid van eenen zoon aan de bevelen zijns vaders, wiens voorbeeld hij eerbiedig tracht te volgen. Deze zijn de hoofdtrekken van dit romantisch verhaal, waardoor het zich zoo voordeelig onderscheidt van zoo vele andere Maleische geschriften, die men lezen moet om de taal te leeren, doch waarvan de inhoud ten uiterste vervelend en beuzelachtig is. Het stuk zit goed in elkander, maakt een zamenhangend geheel, en is de afloop er van al niet zoo als wij dien naar onze denkbeelden zouden wenschen, hij is toch voor ons bevredigend, en voor Oosterlingen zonder twijfel hoogst treffend en verrassend.' Als proeve deelen wij den aanhef van het werk mede, waarin, na eene korte karakterschets van den vorst, diens besluit om ter bedevaart te gaan wordt medegedeeld. Na het gewone begin: 'In den naam van God, den barmhartige, den ontfermer, wiens hulp ik over mij inroep,' gaat de schrijver dus voort: 'Er was een vorst in het land Irakh, genaamd Sultan Ibrahim, de zoon van Adhem, de vriend Gods; zeer groot was zijn gebied, en die vorst was zeer vroom en beroemd, en regtvaardig in zijne bevelen, en welgezind jegens zijne vezieren en legerhoofden en geringe onderdanen; ook was hij allen wijzen en bedelmonnikken en armen zeer gunstig, en ging met onderzoek te werk in het regtspreken over zijne onderdanen naar billijkheid. En alle zijne rijksgrooten en legerhoofden ontzagen en beminden hem zeer; en zijn land bloeide, en de ingezetenen leefden in rust door de groote regtvaardigheid van den vorst. Op zekeren dag nu had Sultan Ibrahim zijn morgengebed gedaan, en hij dacht: "ik ben door God den Allerhoogste begiftigd met grootheid en gezag in de wereld; maar deze wereld is toch niet bestendig van duur; zij is slechts gelijk aan een schoonen droom, na het ontwaken verkrijgt men er niets

van; zoo is de aard der wereld.” Dus denkende ging de vorst naar buiten, en vertoonde zich aan zijne rijksgrooten en al degenen, die hem hunne opwachting kwamen maken; en hij schonk aan de vezieren en rijksgrooten en legerhoofden en aanzienlijken prachtige kleederen, en aan de geleerden en bedelmonnikken en armen gaf hij andere geschenken; en deze allen baden tot God den Allerhoogste, dat toch de grootheid en luister van Sultan Ibrahim mogt toenemen in deze wereld en in de toekomende. Daarna sprak de vorst tot zijnen vertrouwdsten vezier: “O mijn vezier, van nu aan zult gij in mijne plaats de ingezetenen van dit land regeren; bestuur het land Irakh goed, en oefen regtvaardigheid jegens alle dienaren Gods, en betoon u billijk jegens onderdrukten, opdat gij in het oordeel ten jongsten dage moogt vrijgesproken worden.” Toen antwoordde de vezier eerbiedig: “O mijn meester, vorst der wereld, waarheen wilt gij gaan, en wat hebben wij tegen uwe majesteit misdreven, dat gij dus spreekt?” En de vorst antwoordde hem: “Ik zal gaan, werwaarts God de Allerhoogste het wil.” Toen de rijksgrooten en vezieren en legerhoofden dit hoorden, weenden zij hevig. Nu gaf de vorst de rijkssieraden over, en ging weder in zijn paleis, en de vezieren en legerhoofden keerden diep bedroefd elk naar zijne woning terug. En den volgenden dag tegen het aanbreken van den dageraad, toen de dieren nog niet waren uitgegaan om hun voedsel te zoeken, de glans der sterren nog niet verdoofd was, en de vogelen nog niet van hunne nesten waren gevlogen, verliet de vorst alleen zijn paleis, met een staf in de hand, en een mes, en eene bedelnap en eenen ring.’

Van dergelijken aard als de geschiedenis van Sultan Ibrahim, half historisch, half romantisch, is ook de ‘Geschiedenis van den vorst der geloovigen Hamzah’. Dit uitvoerig, maar onuitgegeven werk, bevat de geschiedenis van Hamzah, Mohammed's oom, en het, grootendeels verdicht, verhaal van-alles wat hij, meestal met behulp van zijnen vriend Omar Amijah Zamri, verrigtte tot uitroeijing der afgoderij, en om de ware godsdienst onder zijne tijdgenooten

te herstellen of in te voeren. Zijne buitengewone krachten en dapperheid stelden hem in staat tot het verrigten van ongeloofelijke bedrijven. De Maleijers plegen dit werk te lezen als zij ten strijde zullen gaan, om, door het voorbeeld van Hamzah aangevuurd, te dapperder te vechten.

Dergelijke romantische levensgeschiedenissen bestaan er ook van andere helden des Islams, zooals Omar, Ali, Haroen ar-Rasjîd, enz.

Voorts bestaat er nog eene menigte uit het Arabisch vertaalde, of althans aan het Arabisch ontleende, zoogenaamde levensgeschiedenissen van personen, wier namen in den Koran voorkomen als leeraren en verkondigers van het ware geloof, zoo als van Abraham, Loth, Jozef, Mozes, David, Salomo, Jezus en Mohammed zelven. Hiertoe behoort ook de ‘Geschiedenis van Iskander met de twee hoornen’ (waarschijnlijk gevloeid uit de Oostersche legenden aangaande Alexander den Groote[1]), die mede in den Koran als een verbreider der ware godsdienst, de godsdienst van Abraham, voorkomt. In dit werk wordt aangetoond, hoe Iskander, na het Oosten en Westen ten onder te hebben gebragt, de gansche wereld heeft trachten te bekeeren tot het ware geloof.

Al wie eenigzins bekend is met het karakter van de bijbelsche en andere soortgelijke legenden der Mohammedanen[2], zal gemakkelijk bevroeden, waarom wij gemeend hebben alle deze werken eerder onder de romantische, dan onder de historische literatuur der Maleijers te moeten rangschikken.

Van geheel anderen aard is de ‘Geschiedenis van Isma Jatim, bevattende regelen voor vorsten’, door den Heer Roorda van Eysinga uitgegeven te Batavia, 1821. De schrijver noemt zich Ismaël, maar zegt verder niets van zich, dan dat hij een arm bedelmonnik is. Volgens den titel zoude men verwachten hier voorschriften voor vorsten aan te treffen; dit is echter geenszins het geval. Werndly komt eenig-

1 Zie ‘Gids’ voor 1847, Mengelwerk, bl. 303.
2 B.v. uit Weil's ‘Biblische Legenden der Muselmänner’ of uit de ‘Oostersche legenden’, medegedeeld in ‘de Gids’ voor 1847, Mengelw. bl. 271-312.

zins nader bij de waarheid, als hij zegt[1]: ‘de strekking van dit boekje is om een goed staatsdienaar af te schilderen, en de eigenschappen van eenen beroemden koning te beschrijven;’ maar ook zoo nog kan men bij de lezing niet anders dan te leur gesteld worden. Wel treffen wij hier en daar in Isma Jatim den goeden staatsdienaar aan; maar de vorst is een volstrekt onbeduidend wezen, en het geheele verhaal eene aaneenschakeling van wonderbare en meestal zeer beuzelachtige voorvallen; waarom wij ook niet geaarzeld hebben deze geschiedenis, in spijt van haren titel, onder de rubriek der romans te brengen. Voor eene korte inhoudsopgave is dit stuk minder geschikt; men zie daarvoor liever de Verhandeling van den Heer Roorda van Eysinga in het X^{de} Dl. der werken van het Bataviaasch Genootschap, waar ook de beste gedeelten er van in het Maleisch en Hollandsch worden medegedeeld.

Behalve de geschiedenis van Sultan Ibrahim en die van Isma Jatim, zijn nog slechts twee werkjes tot deze klasse behoorende in hun geheel in druk verschenen, te weten de ‘Geschiedenis van vorst Bispoe Radja’ uitgegeven door J.C. Fraissinet, te Leyden, 1849, waarvan wij eene korte aankondiging gegeven hebben in het ‘Bibliographisch album van de Gids’ voor April 1849[2], en de ‘Geschiedenis van Djohor Manikam’, door den schrijver dezes, te Breda, 1845, waarvan verslag gedaan en de inhoud uitvoerig opgegeven is in ‘de Gids’ voor 1846, bl. 784 en volgg. der Boekbeoordeelingen[3].

1 In de meergenoemde ‘Boekzaal’ achter de oorspronkelijke uitgave van zijne spraakkunst.
2 Vroeger was dit verhaal reeds bij uittreksel opgenomen in Meursinge's ‘Maleisch leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden’, Ie. Stukje.
3 Wij hebben wel geene reden om ons te verhoovaardigen op de beoordeeling, daar door eenen, zich met valsche initialen onderteekenenden, maar daarom niet onbekenden, recensent van onzen arbeid gegeven; echter aarzelen wij niet, den lezer derwaarts te verwijzen, omdat wij sommige der aangewezene gebreken gaarne erkennen, en de andere, hier en daar juist niet zeer bescheidene aanmerkingen meenen te hebben wederlegd in het ‘Letterlievend Maandschrift’ voor 1847, bl. 27 der ‘Antikritiek’.

Niet onbelangrijk en veel uitvoeriger dan de beide laatstgenoemde verhalen, is de ‘Geschiedenis van Ghralâm,’ een oorspronkelijk Arabisch werk, door Abdul Wahâb Sinten van Riouw in het Maleisch vertaald, en van dezen inhoud: De koning van zekere stad in Perzië, op zekeren dag zich met zijn gevolg buiten de stad gaande vermaken, ontmoet de dochter van zijnen Groot-vezier, verlieft op haar, voert haar mede naar zijn paleis, en huwt haar zonder voorkennis van haren vader. Deze, dit vernemende, is hierover hevig vertoornd, verwekt eenen opstand, en noodzaakt den vorst met zijne jonge gemalin te vlugten. De vorstin op de vlugt in een woud bevallen zijnde, en haar kind niet kunnende medevoeren, legt het te vondeling aan den voet van eenen berg, waar het spoedig door het opperhoofd van eene rooverbende gevonden, en door hem als zoon aangenomen wordt. De vorst wordt door de hulp van een naburig koning in zijn rijk hersteld. Na verloop van eenige jaren wordt eene karavaan van kooplieden uit zijne stad op den weg door roovers aangetast; deze worden echter afgeslagen, en de zoon van hunnen hoofdman door de kooplieden gevangen genomen. Deze jongeling, Ghralâm genaamd, wordt om zijn goed voorkomen door den vorst in dienst genomen, en klimt door zijn uitmuntend gedrag tot de hoogste waardigheid aan het hof op; de andere hovelingen benijden hem de gunst, waarin hij bij den vorst staat, en trachten zijnen val te bewerken; zij maken hem dus bedwelmd, en brengen hem in dien toestand in het slaapvertrek der vorstin. De vorst, zich met zijne gemalin ter rust begevende, ontdekt hem daar en wordt hevig vertoornd; hij verdedigt zijne onschuld, en de hovelingen dringen op zijne veroordeeling aan, beiden in verdichte verhalen, die zij te dien einde beurtelings voordragen. Eindelijk wordt hij ter dood verwezen; doch op het oogenblik dat het vonnis zal worden ten uitvoer gelegd, komt het opperhoofd der roovers in de stad, en herkent in den veroordeelde zijnen aangenomen zoon. Hij treedt voor hem bij den vorst tusschen beide; het vonnis wordt opgeschort; de roover bepleit de onschuld van zijnen pleegzoon, op grond van zijn voorbeeldig gedrag van zijne vroegste jeugd af, en verhaalt in den loop van het gesprek ook hoe hij hem gevonden

had. Hierdoor ontdekt de vorst, dat Ghralâm zijn eigen te vondeling gelegde zoon is, hetwelk daarenboven door een teeken aan zijn ligchaam, dat zich de vorstin herinnerde, bevestigd wordt. De vorst doet nu afstand van de regering en wordt door zijnen zoon opgevolgd.

Een groot gedeelte van deze geschiedenis is gedrukt in de eerste uitgave van onze ‘Handleiding tot de kennis der Maleische taal,’ te Breda, 1845; in den herdruk van dat werkje hebben wij het Maleisch leesboek aanmerkelijk moeten verkorten, en zoo ook dat stuk achterwege laten.

Eindelijk maken wij hier nog melding van de ‘Geschiedenis van Sjech Merdân,’ die mede niet tot de slechtste der Maleische romans behoort, hoewel zij met vele wonderbare en bovennatuurlijke voorvallen doorweven is. Deze is de hoofdinhoud er van: Sjech Merdân, zich op de jagt te ver van zijn gevolg verwijderd hebbende, verdwaalt, en komt eindelijk te regt bij eene prinses, die op hem verliefd wordt, en hem in een vogel verandert, om hem te verbergen voor den reus die haar geschaakt had, en in wiens paleis zij was. Sjech Merdân ontvliegt haar, en laat zich vangen door eene andere prinses, Seti Dewi genaamd. Na eenigen tijd ontdekken hare ouders dat zij zwanger is, en hierover hevig vertoornd, laten zij het paleis der prinses doorzoeken; uit dit onderzoek blijkt, dat zulks aan niemand anders dan aan den vogel kan te wijten zijn. De vorst wil dus den vogel dooden; maar op dat oogenblik verschijnt de voormalige leermeester van Sjech Merdân, en ontdekt dat deze eigenlijk de vogel is. Nu verandert de toorn van den vorst in blijdschap; hij geeft hem zijne dochter ten huwelijk, en weldra wordt de plegtigheid voltrokken. Na eenigen tijd gehuwd te zijn, gaat Sjech Merdân eene reis doen, onder den naam van Indra Djaja. Nu heeft hij allerlei ontmoetingen, en komt o.a. ook aan een heuvel, waar eene moskee was; hij treedt er binnen, maar vindt er niemand; doch weldra dalen er eene menigte engelen in neder, die, na daar hunne godsdienst verrigt te hebben, een gesprek met hem houden over het ware geloof, en daarna weder verdwijnen. Des avonds evenwel komt er een engel terug, die, op Gods bevel, vier Gees-

ten te zijner beschikking stelt, om hem in alle omstandigheden bij te staan. Nu gaat Indra Djaja verder, en komt aan eene stad met een prachtig kasteel, doch zonder bewoners. Eindelijk ontdekt hij, met behulp van die Geesten, den vorst, de vorstin en hunne dochter, die onder eene groote rots verborgen waren, uit vrees voor twee griffioenen, die telkens gruwzame verwoestingen in de stad kwamen aanrigten. De vorst biedt hem voor zijne verlossing zijn rijk en zijne dochter aan, welke laatste alleen door Indra Djaja wordt aangenomen, die vervolgens de griffioenen doodt, en vele andere merkwaardige daden verrigt. Na eenigen tijd gehuwd te zijn geweest, gaat hij zijne reis voortzetten, en komt na verscheidene avonturen in eene stad, welker koning eene zeer schoone doch stomme dochter had; Indra Djaja hergeeft haar, met behulp zijner Geesten, de spraak, en ontvangt hare hand ter belooning. Nu reist hij met haar terug naar het rijk van zijnen vader, werwaarts hij ook zijne twee andere vrouwen ontbiedt, en neemt de regering van zijnen vader over.

Dit werk is een roman, doch bevat tevens zeer vele voorschriften aangaande het Islamismus, en om een goed vorst te zijn. Na elk huwelijk van Indra Djaja, onderrigt hij zijne echtgenoot in de godsdienst; en ook alle zijne gesprekken met engelen, geesten en wijzen handelen daarover. Een aanmerkelijk gedeelte van dit verhaal is opgenomen in de ‘Bloemlezing’, achter onze ‘Handleiding tot de kennis der Maleische taal en letterkunde.’

Nog eene menigte andere verhalen van deze soort bestaan er, doch, met uitzondering van kleine fragmenten in verschillende ‘Bloemlezingen’, niet in druk. Vele worden door Werndly, in zijne reeds meermalen aangehaalde ‘Boekzaal,’ en door D^{r}. Lenting, in zijn ‘Voorberigt voor de Geschiedenis van Sultan Ibrahim,’ opgenoemd. Van degene, die aan ons bekend zijn, mogen de hierboven vermelde als de beste beschouwd worden.

D. *Historische Geschriften.*

Wij zijn gekomen tot een belangrijker gedeelte der Maleische literatuur, het geschiedkundige. Men koestere echter daarvan niet al te hooge denkbeelden; een Maleisch geschiedverhaal is niet eene geregelde voorstelling van gebeurtenissen, naar tijdsorde en een bepaald systema gerangschikt, met aanwijzing van oorzaken, gevolgen, en onderling verband; maar eene compilatie van meer of minder beuzelachtige, Hindoesche of Mohammedaansche, overleveringen, onbelangrijke voorvallen, en gewigtige historische feiten, met weinig oordeel zamengevoegd. Ook zijn de Maleijers slechte chronologen; hoogst zelden geven zij jaartallen op, en wanneer dit al geschiedt, zijn zij toch weinig te vertrouwen. En evenwel kennen wij aan deze geschiedverhalen eene wezenlijke waarde toe; immers hem, die met den geest van de literatuur, en met de wijze van voorstelling der Maleijers bekend is, valt het niet zeer moeijelijk het ware, althans in de hoofdtrekken, van het verdichte te onderscheiden; en zoo vindt hij in die werken vele geschiedkundige berigten, die elders te vergeefs gezocht worden. Het spreekt van zelf dat wij, dit zeggende, bepaald het oog hebben op die geschriften, waarin de geschiedenis van Indische gewesten en vorsten behandeld wordt; en niet die, welke beschrijvingen bevatten van personen of voorvallen, waarvan de Arabieren het eerst de kennis in den Archipel overbragten; de laatste toch behelzen slechts zaken, die van elders genoegzaam en zuiverder bekend zijn, Mohammedaansche overleveringen op Maleische wijze opgesierd en verhaald, en zijn dus voor de studie der geschiedenis van geen belang. Wij hebben reeds vroeger gezien, dat althans de Mohammedaansche heiligen-legenden, die zulk een groot deel der Maleische letterkunde uitmaken, eerder tot het gebied der verdichtingen, dan tot dat der geschiedenis moeten gerekend worden.

Van de werken van historischen aard, die ons bekend zijn, is het belangrijkste de ‘Geslachtlijst der Maleische vorsten,’ ook bekend onder den naam van Geschiedenis van Hang ‘Toewah,’ welke persoon door Werndly en Valentijn als

de schrijver van het werk wordt opgegeven. Het werd vervaardigd in of omstreeks het jaar 1612 n.C., op last van Sultan Abdallah, vorst van Malakka, die van 1610-1621 regeerde, en behelst de geheele geschiedenis der Maleijers van de vroegste tijden af, tot op de verovering van Malakka door de Portugezen. Het verhaal begint met den zondvloed en de ontscheping van eenige personen uit Noachs ark, op eene plaats tusschen de rivieren Palembang en Djambi, uit welke personen alle Maleijers worden gezegd voortgesproten te zijn. De Maleische vorsten worden voorgesteld als afstammelingen van Alexander den Groote, die op zijnen togt door Indië met eene Indische prinses huwde; hij nam haar echter niet met zich toen hij uit Indië terugkeerde, maar liet haar zwanger achter; zij bragt eenen zoon ter wereld, en een van diens nakomelingen stichtte het rijk Menang-Kabau. Voorts worden de verspreiding der Maleijers van daar over den Archipel, hunne met afwisselend geluk tegen verschillende volken gevoerde oorlogen, en hunne eindelijke onderwerping door de Europeanen, uitvoerig beschreven[1].

Het werk moet in zijn geheel te Singa-poera gedrukt zijn[2]; wij hebben echter die uitgave nooit gezien; in onze meer genoemde ‘Bloemlezing’ zijn eenige stukken er van opgenomen. Ook bestaat er eene gedeeltelijke vertaling in het Engelsch van D^{r}. Leyden.

Ten einde den lezer een juister denkbeeld te geven van de wijze van geschiedschrijven der Maleijers, laten wij een paar plaatsen uit het hier genoemde werk volgen. De eerste behelst het verhaal van de volksverhuizing der Maleijers van Sumatra naar het schier-eiland van Malakka en de stichting van Singa-poera.

‘Toen de vorst Sri Toeri Boewana eenigen tijd te Palembang gewoond had, kreeg hij lust eene andere plaats op te zoeken om eene stad te stichten; want Palembang beviel hem niet, ook wilde hij de zee zien. En de vorst beval den rijksbestuurder Lejbar Daun te ontbieden; deze verscheen spoedig voor hem, en nu zeide Sri Toeri Boewana: “wat is uw oordeel omtrent het plan, dat ik gevormd heb, om

1 Eene meer uitvoerige inhouds-opgave van dit werk is te vinden in het ‘Tijdschrift v. Neerl. Indië,’ Jaarg. VI, Dl. III, bl. 246-261.

2 Zie E. Dulaurier, ‘lettre adressée au redacteur du Journal Asiatique,’ pag. 5 (overgedrukt uit N°. 8 van het ‘Journal’ voor 1846).

de zee over te steken en eene geschikte plaats te zoeken om eene stad te stichten?" En Lejbar Daun sprak eerbiedig: "Het is goed, mijn meester; als uwe Majesteit vertrekt, zal ik u vergezellen, want ik wil u niet verlaten." "In dat geval," hernam de vorst, "moet gij spoedig de noodige toebereidselen maken." En Lejbar Daun ging, en verzamelde het volk voor de expeditie. Toen alles gereed was, ontbood Lejbar Daun zijnen jongeren broeder, en beval hem te Palembang te blijven, zeggende: "mijn broeder, blijf gij hier om dit rijk te besturen, want ik zal den vorst vergezellen, waarheen hij ook ga." Zijn broeder antwoordde: "het is wel, ik zal uwe bevelen opvolgen." Toen vertrok Sri Toeri Boewana; ontelbaar waren de vaartuigen; de masten vertoonden zich als een bosch, de vlaggen en wimpels als wolken, en de uitgespreide zonneschermen als regenwolken; de zee was bedekt door de menigte der vaartuigen, die den vorst vergezelden. Na eenige dagen op zee geweest te zijn, kwamen zij aan de monding der Indragiri, ... en de bemanning nam versch water in. Daarna gingen zij weder onder zeil, en kwamen in de straat Sambor[1]. Nu kwam de tijding te Bintang, dat de vorst van Palembang aankwam, en thans in straat Sambor was. Te Bintang nu regeerde eene vorstin, Sri Awan Bini genaamd. Toen deze die tijding hoorde, ontbood zij haren rijksbestuurder Indra Boepal, en den rijksgroote Arija Boepal, en zeide tot hem: "wat zoudt gij mij raden omtrent dien vorst, die daar komt?" En de rijksbestuurder zeide: "ik onderwerp mij aan uwe bevelen; maar ik zoude uwe Majesteit aanraden, hem behoorlijk in te halen, want hij is een groot vorst." De vorstin sprak: "uwe woorden zijn juist; en wanneer de vorst oud is, zeg hem dan: de vorstin, uwe jongere zuster, biedt u hare hulde aan; maar wanneer hij jong is, zeg hem dan: de vorstin, uwe moeder, zendt u haren groet....." Toen Sri Toeri Boewana te Bintang aangekomen was, ging hij in het paleis van Sri Awan Bini. Deze vorstin nu had het plan om hem tot echtgenoot te nemen; maar toen zij zag dat hij nog een jong vorst was,

1 Waarschijnlijk de straat van Riouw.

nam zij hem als zoon aan, en beminde hem zeer. En na eenigen tijd vroeg Sri Toeri Boewana op zekeren dag vergunning aan Sri Awan Bini, om zich te gaan vermaken te Bamban[1]; en Sri Awan Bini zeide: “waarom wilt gij u gaan vermaken te Bamban; zijn hier geene herten en reeën en steenbokken, zijn hier geene stekelvarkens en buffels; zijn hier geene visschen in de vijvers; zijn er niet duizende bloemen en vruchten in mijnen lusthof? waarom wilt gij u dan op eene verder afgelegene plaats gaan vermaken?” En Sri Toeri Boewana antwoordde: “indien gij mij niet vergunt te gaan, voorwaar dan sterf ik duizend dooden.” Toen sprak de vorstin: “het is beter dat mijn zoon vertrekt dan dat hij sterft;” en zij beval Indra Boepal en Arija Boepal de noodige toerustingen te maken. Nadat alles gereed was, vertrok Sri Toeri Boewana, en alle prinsen met hunne echtgenooten vergezelden hem; de vaartuigen, die hem volgden, waren ontelbaar. Toen hij te Bamban aankwam, ging hij aan land om zich te vermaken aan den oever, en de vorstin ging ook aan land, om zich met de vrouwen der grooten aan het strand te vermaken met het zoeken van schelpen. Daarna zette zij zich neder onder eenen heester, omringd door de vrouwen der grooten, en de vorstin had er genoegen in te zien, hoe de hofdames en dienaressen zich vermaakten, ieder naar haren lust; sommigen zochten oesters, anderen koraal-bloemen, allen waren verheugd, ieder zich vermakende op hare wijze. Sri Toeri Boewana was intusschen met de mannen ter jagt gegaan, en eene hinde schoot hem voorbij, en hij wierp naar haar met zijnen jagtspriet, en trof haar in den rug; de hinde vlugtte, maar Sri Toeri Boewana vervolgde haar, en wierp nog eenen jagtspriet, die haar in de zijde trof; toen kondezij niet meer vlugten en stierf. En de vorst kwam aan een grooten en hoogen steen, en klom er op en keek naar den overkant, en hij zag dat het zand van den anderen oever zeer wit was, gelijk linnen, en vroeg aan Indra Boepal: “welk strand is het, dat ik daar zie?” En Indra Boepal sprak eerbiedig: “Dat land heet Tamasak[2].” “Welaan, laat

1 Dit zal waarschijnlijk het eiland Battam (Batang) zijn.
2 Onder dezen naam wordt hier het eiland Singa-poera aangeduid.

ons derwaarts gaan," hernam de vorst. Indra Boepal antwoordde: "ik onderwerp mij aan uwe bevelen." Toen ging Sri Toeri Boewana weder aan boord, en zij staken over. Aan de overzijde gekomen zijnde, ging de vorst met al de zijnen aan het strand zich vermaken, met het zoeken van schelpen, en vervolgens gingen zij dieper landwaarts in, zich vermakende in de vlakten. En zij zagen een dier, dat zeer vlug in zijne bewegingen was; rosachtig was de kleur van zijn ligchaam, zwart zijn kop, wit zijne borst, vlug en sterk zijn geheel voorkomen, zijne grootte een weinig grooter dan eene wilde geit. Toen het dier zoovele menschen zag, nam het een sprong en verdween. En Sri Toeri Boewana vróeg aan degenen die hem omgaven, welk dier het was; maar niemand wist het. Toen sprak de rijksbestuurder Lejbar Daun: "mijn vorst, ik heb wel eens gehoord, dat een leeuw er zoo uitziet; zeker zal het een leeuw zijn." Hierop zeide Sri Toeri Boewana tot Indra Boepal: "Ga gij terug naar Bintang, en zeg aan de vorstin, dat ik daar niet terugkom; als zij mij genegen is, dat zij mij dan volk en olifanten en paarden zende, want ik wil hier eene stad stichten." Nu keerde Indra Boepal terug naar Bintang, en bragt aan de vorstin alle de woorden van Sri Toeri Boewana over. De vorstin zeide: "het is wel; ik zal alle wenschen van mijnen zoon inwilligen." Toen liet zij eene ontelbare menigte van volk, olifanten en paarden overvoeren. En Sri Toeri Boewana bouwde eene stad op Tamasak, en noemde haar Singa-poera (leeuwen-stad).'

Het tweede voorbeeld behelst de beschrijving van de verovering van Malakka door de Portugezen.

'Verhaal. De geschiedenis van Afongso Dilberkerke wordt vermeld. Toen hij afgetreden was als onderkoning (van Goa), ging hij naar Portugal om eene vloot te vragen; en de koning van Portugal gaf vier groote schepen en vijf lange galeijen. Daarmede keerde Afongso Dilberkerke naar Goa terug, rustte daar nog drie schepen, acht groote galeijen, vier lange galeijen en zestien fusten uit, bedragende te zamen veertig schepen; vervolgens ging hij onder zeil. Toen hij voor Malakka kwam, berigtten de ingezetenen aan Sultan Ahmad Sjah, dat de Europeanen hunne stad kwamen aan-

vallen met zeven schepen, acht groote galeijen, negen lange galeijen en zestien fusten. En Sultan Ahmad Sjah verzamelde al zijn volk en deed de krijgstoerustingen in gereedheid brengen. Vervolgens geraakten de Europeanen met het volk van Malakka slaags; en van de schepen werden de kogels geschoten in menigte gelijk aan een digten regen, en het gebulder was als de donder des hemels, en het vuur was als de bliksem aan het uitspansel; en het geluid der geweerschoten was als dat van boonen, die in eene pan gebraden worden. En de Malakkers konden het op het strand niet uithouden door het hevig vuur der Europeanen. Toen beproefden de Europeanen eene landing, maar werden tegengehouden door de Malakkers. Zeer hevig was de strijd. De Sultan Ahmad Sjah rukte ook uit, gezeten in een kasteeltje op zijnen tammen olifant, Tji genaamd; Sri Oedana was aan den kop en Toewan Ali op de stuit van den olifant gezeten; en Mahdoem Sedar Djehan was ook door den vorst medegenomen en zat op gelijke hoogte met dezen in het kasteeltje, want de vorst onderwees hem in de kennis van de leer der eenheid Gods. En Sultan Ahmad Sjah ging naar het havenhoofd om de Europeanen op te zoeken, en een groot getal legerhoofden vergezelde den vorst. En Sultan Ahmad Sjah met zijne helden rukte voorwaarts, en de Europeanen geraakten in verwarring en deinsden en namen allen de wijk naar hunne schepen; en zij schoten van uit hunne schepen met groote kanonnen, waarvan het gebulder gelijk was aan den donder. En Sultan Ahmad Sjah bleef staan op zijnen olifant op het uiteinde van het havenhoofd, zonder zich te bekreunnen aan de kogels, die als een digte regen rondom hem vielen. En Mahdoem Sedar Djehan hield zich met beide handen links en regts aan het kasteeltje vast, en zeide tot den Sultan: “O vorst! het is hier niet de plaats om in de leer van Gods eenheid onderwezen te worden; laat ons terugkeeren.” En de Sultan glimlachte en keerde terug naar zijn paleis. En de Europeanen riepen van hunne schepen: “o Malakkers, rekent er op, dat wij morgen weder eene landing doen.” En de Malakkers antwoordden: “'t Is goed.” Toen verzamelde Ahmad Sjah zijn volk, en beval hen zich gereed en gewapend te houden. Intusschen

werd het nacht..... Toen de dag aanbrak landden de Europeanen, en de Sultan besteeg zijnen olifant Djoeroe Demang genaamd; Sri Oedana zat bij den kop, en Toewan Ali bij den stuit; en de vorst rukte uit met alle zijne helden; en de strijd tusschen de Malakkers en Europeanen was zeer hevig; door den heftigen aanval van de helden van Malakka deinsden de Europeanen. Toen deed Afongso Dilberkerke een aanval, met duizend soldaten, die met geweren gewapend waren en op de Malakkers vuurden, en het geluid der geweerkogels was als van boonen, die op eene mat vallen. Door den hevigen aanval der Portugezen, geraakten de Malakkers in verwarring en deinsden. De Sultan Ahmad Sjah stond nu alleen op zijnen olifant, en werd door eene menigte Europeanen omsingeld; en hij verdedigde zich met de lans tegen hen, en werd ligt gewond aan de hand. Toen strekte de vorst zijne hand uit, en riep uit: “o Maleijers, ziet mij!” Toen zij nu zagen dat de hand van den Sultan gewond was, rukten de Maleische helden weder voorwaarts, en moordden verwoed onder de Europeanen. Toen de Europeanen de eerste maal aangevallen waren, had Tsaleh-oeddin den buikgordel van zijnen kleinzoon gevraagd, die, hem daarmede omgordende, zeide: “mijn grootvader, gij draagt nu den buikgordel van een der edellieden van den vorst; gij moet daarmede niet op de vlugt gaan.” Tsaleh-oeddin had daarop geantwoord: “met Gods hulp zult gij dat niet van mij zien;” en vervolgens was hij medegegaan in het gevolg van Sultan Ahmad Sjah. Toen hij nu zag dat de Sultan aan de hand gewond was, drong hij door tot voor den olifant van den vorst, en bestreed de Europeanen met de hand; en zij staken hem in de borst, door en door, tot den rug, en hij stortte neder en stierf. En nog vijf en twintig uitgelezene helden van Malakka sneuvelden. En Sri Oedana werd door de Europeanen met een speer in de liezen gewond; en men deed den olifant nederknielen, en droeg hem naar zijn huis; en Sultan Ahmad Sjah beval eenen geneesheer hem te bezoeken; deze peilde de wond met de steel van een betelblad, en zeide: “met Gods hulp, kan de wond genezen worden, als zij een rijstkorrel dieper was geweest, zoude zij doodelijk zijn.” Toen werd Malakka veroverd door de Europe-

anen, die den wal beklommen, en in de stad vielen, en alle ingezetenen namen de vlugt.'

Een tweede belangrijk geschiedkundig werk draagt den titel: 'Geslachtsregister der vorsten van Java.' Dit werk, dat waarschijnlijk uit het Javaansch vertaald is, kennen wij alleen uit het berigt van Dulaurier, die er het volgende van zegt[1]: 'Parmi les manuscrits de la Société royale asiatique (de Londres) le plus considérable et le plus précieux est celui qui a pour titre: "*Selselah radja-radja di tânah Jawa*" (chaîne ou généalogie des rois de Java). Cet ouvrage consiste en deux volumes in folio, et comprend, dans un espace de dix-sept à dix-huit cents ans, tout le corps de l'histoire javanaise, à partir des premiers siècles de notre ère jusqu'au règne du Sultan Mangkou Bouwono, quatrième du nom, lequel occupait le trône encore en 1814. C'est une compilation où se retrouvent les défauts, qui déparent presque toutes les compositions historiques écrites par les Orientaux, la sécheresse, la prolixité et le manque de critique; mais qui, par compensation, contient les renseignements les plus précieux pour l'histoire et la géographie, nonseulement de Java, mais aussi de tous les États voisins, avec lesquels les habitants de cette île furent en relation. - L'ouvrage s'ouvre, suivant l'usage oriental, par une cosmogonie dont les principaux éléments, tirés de la mythologie indoue, ont reçu, en se combinant avec les croyances indigènes, une forme particulière.'

Twee andere historische geschriften, die door hunnen inhoud bijzonder geschikt zijn, om onze bijzondere belangstelling te wekken, leeren wij kennen uit eenige uittreksels in het derde stukje van het 'Maleisch leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden' van den Heer Meursinge. Wij veroorloven ons hier over te nemen, wat de uitgever daarover zelf in zijne voorrede mededeelt: 'De nu volgende geschiedkundige stukken, behelzende de belangrijkste punten uit de geschiedenis van Riouw, en den aanvang der Pa-

1 In zijne 'Mémoire', p. 101.

driesche onlusten, zullen zeker niet zonder belangstelling ontvangen worden. Beide dragen den stempel van geloofwaardigheid en onpartijdigheid, zoo zeldzaam in de Maleische geschiedverhalen, en vertoonen geen spoor van verdichting of overdrijving. Die, welke de geschiedenis van Riouw betreffen, zijn genomen uit een handschrift over dit onderwerp handelende en aan een mijner leerlingen toebehoorende. De lezer zal er menige, hem van elders onbekende bijzonderheid in aantreffen. - Het verhaal van den oorsprong der Padriesche onlusten bevat den hoofdinhoud van een handschrift uit de bibliotheek der Kon. Akademie te Delft, wel is waar van geringen omvang, maar toch in meer dan één opzigt merkwaardig. De schrijver, een gematigd voorstander der hervorming, geeft een ongekunsteld verhaal der treurige voorvallen, waarvan hij zelf ooggetuige was, en waarin hij dikwijls een werkzaam aandeel nam. De welgemeende pogingen tot uitroeijing der ingewortelde volksondeugden, niet altijd met de noodige behoedzaamheid aangewend, ontmoeten tegenstand. Gedurige twisten, waarbij gewoonlijk de partijen handgemeen raken, voeden de verbittering. Dessa-oorlogen, met ongewone barbaarschheid gevoerd, planten een onverzoenbaren wrok in de gemoederen. De priesters uit de verschillende landschappen, die tot hiertoe meer op zich zelven gehandeld hadden, sluiten zich nader aanéén en breiden hunne leer en hun gezag al verder en verder uit, de bezadigden onder hen door invlóed en overreding, de ijveraars door vuur en zwaard. Bij het zieden der hartstogten krijgen de dweepzieke heethoofden onder de hervormers allengs de overhand; zij vormen eene ligue, welke het gelukt de gematigde partij te onderdrukken, en de heerschappij van het geweld neemt een aanvang, tot zij door de Nederlandsche wapenen weer vernietigd wordt. Zoodanig is de loop der gebeurtenissen, die ons in dit werkje even eenvoudig als getrouw geschilderd worden.’ Het ware zeker zeer te wenschen, dat beide deze belangrijke handschriften, gedenkstukken van de hedendaagsche historische letterkunde der Maleijers, ten spoedigste in hun geheel konden worden uitgegeven. Onze ingewikkelde betrekkingen tot Riouw, eerst sedert 1824 definitief geregeld, onze vijf-

entwintigjarige oorlogen op Sumatra met de Padries gevoerd, zetten daaraan eene eigenaardige belangrijkheid bij. Niet minder opmerking verdient een ander fragment, door den Heer Meursinge in dezelfde verzameling medegedeeld, uit een handschrift van weinige bladen, hem door een zijner leerlingen ter hand gesteld, en ten onderwerp hebbende de doortastende handelingen van den Maarschalk Daendels op Java, dien de inboorlingen als den grondlegger van Java's tegenwoordigen bloei schijnen te beschouwen.

In de vijfde Aflevering van den zevenden Jaargang van het Tijdschrift voor Neêrlands-Indie heeft D^{s}. van Hoëvell uitgegeven eene korte ‘Geschiedenis van het eiland Bali,’ met de Hollandsche vertaling en aanteekeningen. Dit geschrift, hetwelk een uittreksel uit een uitvoeriger werk schijnt te zijn, werd opgesteld door zekeren Abdallah ben Mohammed al-Mitsri, tusschen de jaren 1820 en 1827, in welken tijd hij de betrekking van secretaris waarnam bij den Pangéran Saïd Hassan, toen deze door het gouvernement herhaaldelijk met zendingen naar Bali werd belast. Wij zullen uit dit werk geene uittreksels mededeelen; het meerendeel der lezers zoude er weinig aan hebben, zoo wij niet ook de aanteekeningen van van Hoëvell er bij voegden. Alleen nemen wij hier de algemeene beschouwing over, die de uitgever aan den tekst doet voorafgaan. ‘Het werk bevat twee afdeelingen, waarvan de eerste de afkomst en de oude geschiedenis der Baliërs behandelt, en de tweede de gebeurtenissen verhaalt, die in den laatsten tijd hebben plaats gehad, en eene opgave mededeelt van de verschillende rijken, die, toen de schrijver Bali bezocht, aldaar bestonden, benevens de namen hunner vorsten. Waar hij spreekt van den tegenwoordigen toestand van het eiland, van de godsdienst en gebruiken der inboorlingen, van hunne zeden en gewoonten, daar verdient hij geloof, vooral ook omdat zijne berigten grootendeels met die van anderen overeenkomen. - Dezelfde geest, die al de historische geschriften der inboorlingen onderscheidt, is ook hier weer zigtbaar. Op eene zonderlinge wijze is er waarheid en verdichting in ondereengemengd en verward. De gedrogtelijkste overleveringen

worden te goeder trouw als geschiedkundige feiten opgedischt, en met het verhaal der gebeurtenissen zamengevlochten, die inderdaad hebben plaats gehad. Er is eene groote mate van voorzigtigheid noodig, om uit deze wonderlijke combinatie eenige historische resultaten te trekken; maar, in weerwil daarvan, is het een belangrijk manuscript. Niet alleen toch bevestigt het mededeelingen en berigten, die wij van elders weten, maar het verspreidt ook hier en daar over nog weinig bekende en geheel duistere zaken eenig licht.'

Onder de historische stukken van lateren tijd verdient eindelijk nog vermelding, het merkwaardig verhaal der vreesselijke uitbarsting van den vulkaan Tambora op het eiland Sumbawa in 1815, opgenomen in het tweede stuk van het 'Handboek der land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië,' door den Heer Roorda van Eysinga, en daaruit in het eerste stuk van Meursinge's 'Maleisch leesboek.' Het is merkwaardig hoe in dit verhaal het bijgeloof en de volksvooroordeelen aan de gelijktijdige geschiedenis reeds geheel het wonderbaar karakter der legenden uit den voortijd hebben gegeven.

Het zoude te lang zijn van alle bekende historische werken een uitvoerig verslag te geven; wij maken dus slechts met een enkel woord melding van de volgende:

'De Geschiedenis van het rijk Atsjin.' Deze is uitgegeven door Ed. Dulaurier, in het Journal Asiatique, 1839, N°. 7. Het is eene uiterst magere kroniek, weinig meer behelzende dan de namen en het aantal regeringsjaren van de vorsten. Een belangrijk uittreksel uit een ander veel uitvoeriger geschiedverhaal aangaande het Atsjinesche rijk, komt voor in Marsden's 'History of Sumatra,' bl. 455-460.

'Geschiedenis der vorsten van Pasej.' Dit werk bevat, behalve deze geschiedenis, die omstreeks de vijftiende eeuw n.C. aanvangt, ook eene opgave van de gewesten die aan het gebied van het Javaansche rijk Mådjå-pahit, ten tijde van zijnen val, onderworpen waren, en heeft ook voor de aardrijkskunde van dien tijd eenige waarde. De lijst van die gewesten is met uitvoerige aanteekeningen uitgegeven door Dulaurier, in hēt Journal Asiatique, 1846, N°. 7.

‘De Geschiedenis der Maleijers van Menangkabau.’ Marsden was er, blijkens zijne ‘History of Sumatra,’ bl. 332, nimmer in geslaagd eenig geschreven verhaal te vinden der overleveringen van het Menangkabausche rijk. Dat die echter niet geheel ontbreken, blijkt uit de fragmenten in het derde stuk van Meursinge's ‘Maleisch leesboek’ medegedeeld, uit een HS. der Koninklijke Akademie te Delft. Men vindt daarin de overleveringen der Maleijers omtrent den oorsprong van hunnen volksstam en van hunne maatschappelijke instellingen, doch geheel in het kleed der legende gehuld.

‘Geschiedenis van het land Hitoe.’ Eene historische beschrijving van het land of de kust van Hitoe. Valentijn (II^{de} Dl., Ambonsche zaken, bl. 1) noemt als schrijver van dit werk eenen Ambonees Bidjali, die in zijnen tijd leefde, en bij zijnen dood dit HS. naliet.

‘Geschiedenis der vorsten van Koeripan.’ Dit oorspronkelijk Javaansch werk bevat, behalve het in den titel vermelde, ook de lotgevallen der vorsten van Daha, Pamoetan, Gagalang, Bali en Kambang-koening.

‘Geschiedenis van Naja-koesoema.’ Deze Naja-koesoema was de dochter van eenen vorst van Mådjå-pahit, en leefde op het laatst der 14de eeuw. Ook dit werk is aan het Javaansch ontleend; zoo ook de ‘Geschiedenis van Nila Dati Kawatja,’ een Javaansch vorst; en eene Geschiedenis der vorsten van Java, onder den titel van ‘Koeda Paroengoe.’

De ‘Geschiedenis van Ambon’ en de ‘Geschiedenis der vorsten van Kambodja’ schijnen oorspronkelijk Maleisch te zijn.

De ‘Geschiedenis van Sjech Djilâl-oeddin’ eindelijk werd volgens eene soort van inleiding, die het werkje voorafgaat, opgesteld door zekeren wetgeleerde, Tsagrîr Alâmît genaamd, en handelt over den oorsprong van de kennis der wetten en van het regt, en over den oorsprong der vrees voor verboden en voor het bewind, en over de bestendiging van het Islamismus, van het begin tot het einde, en tot op den strijd der zwarten en blanken, en totdat de Hollandsche Kompagnie naar *dit vaste land* ging. Dit boekje belooft dus veel, maar geeft weinig. Het bevat slechts eenige weinige, zelfs voor de geschiedenis der verbreiding van het Islamismus niet zeer belangrijke, verrigtingen van Sjech Djilâl-oeddin tot

uitbreiding van die godsdienst, en tot wering van hanengevechten, slavenhandel, en het gebruik van sterken drank op Sumatra, welk eiland hierboven ook door de uitdrukking *vast land* schijnt bedoeld te worden.

E. *Wetboeken.*

De wetboeken maken het kleinste gedeelte uit van de literatuur der Maleijers, doch niet het minstgewigtige; daar zij ons niet alleen bekend maken met hunne wettelijke instellingen, maar ook over de geschiedenis hier en daar eenig licht verspreiden. De drie onderscheidene elementen dier wetgeving, het zuiver-Maleische, de grond van het geheel, het Hindoesche, verreweg het geringste, en het Arabische, waaraan de beide andere ondergeschikt geworden zijn, wijzen terug op even zoovele epoquen in de geschiedenis, en geven den maatstaf aan van den invloed, dien de beide laatstgenoemde volken op de maatschappelijke vorming der Maleijers hebben uitgeoefend. Het is hier niet de plaats om dit onderwerp uitvoeriger te behandelen; veel belangrijks daaromtrent kan men vinden in de reeds vroeger aangehaalde ‘Mémoire’ van Dulaurier, pag. 84-99.

De verzamelingen van wetten voor de verschillende Maleische staten, die wij hieronder zullen opnoemen, dragen den titel *ondang-ondang*. Zij bestaan uit gewoonten (*lambaga* of *adat*), die van de oudste tijden af bij elken stam in gebruik waren en kracht van wet hadden, en die door mondelinge overlevering van den vader aan den zoon bewaard bleven. Gedeeltelijk dragen zij de blijken van in eenen nog geheel onbeschaafden tijd vastgesteld, en op de eenvoudigste beginselen van het natuurregt gegrond te zijn; tot de zoodanige schijnen vooral de bepalingen op de jagt en visscherij te behooren. Doch gedeeltelijk ook zijn zij uit een later, meer beschaafd, tijdperk, en bevatten voorschriften omtrent onderwerpen, waarvan eerst in eene, althans eenigzins, geordende maatschappij spraak konde zijn; zooals het regt van eigendom, de scheepvaart, huwelijken en strafbepalingen.

Die overleveringen werden eindelijk op last van dezen of genen vorst verzameld en te boek gesteld. Natuurlijk geschiedde dit eerst na de komst der Arabieren en de invoering van het Islamisme bij de Maleijers; nu kwamen er nieuwe, aan den koran ontleende, voorschriften bij; en waarschijnlijk werden vele oude bepalingen gewijzigd, of, wanneer zij te lijnregt met de nieuwe leer in strijd waren, geheel verworpen. Zes zoodanige verzamelingen van wetten of *ondang-ondang* zijn ons, hoewel gedeeltelijk slechts bij name, bekend, te weten:

'De wetten van het rijk van Malakka (*Ondang-ondang negri Malakka*).' Zij bevatten een volledig zamenstel van burgerlijke wetgeving, strafwetten en wetten op de scheepvaart. De laatstgenoemde (*ondang-ondang laut*) werden, volgens de Inleiding die dat wetboek voorafgaat, 'verzameld uit den mond van oude lieden, ten tijde dat het rijk van Malakka bloeide, onder de regering van den Sultan Mahmoed Sjah,' dus tegen het einde van de dertiende eeuw; terwijl in de hierboven (bl. 567) vermelde 'Geslachtlijst der Maleische vorsten' uitdrukkelijk wordt verhaald, dat 'Sultan Mozafar Sjah (1334-1374) de vorst was, die beval de *ondang-ondang* te boek te stellen, opdat zijne rijksbestuurders voortaan geene misslagen in hunne regtspraken zouden begaan[1].' Door deze *ondang-ondang* worden blijkbaar alleen het burgerlijk en het strafwetboek verstaan; want omtrent het zee-regt hadden de raadslieden van den vorst geene uitspraken te doen; dit werd, overeenkomstig de bestaande wetten, geheel uitgeoefend door de scheepskapiteins. 'Wat de vorst is in het rijk, dat is de scheepskapitein op zee; want de vorst Mahmoed Sjah heeft aan de scheepskapiteins deze wetten geschonken, opdat zij ze toepassen aan boord van hunne vaartuigen. - Ieder zij den bevelhebber van het vaartuig onderdanig; zoo behoort het; want de scheepskapitein bekleedt op zee de plaats van den vorst, ingevolge de magt hem door den vorst van Malakka toegekend. - De scheepskapitein is vorst zoodra hij op zee is; al is hij

1 Zie onze 'Bloemlezing,' bl. 209; Marsden's 'History of Sumatra,' p. 320; Valentijn, 'Beschrijving van Oud- en Nieuw-Oostindië,' Dl. V, fol. 319.

ook nog zoo jong, men behandele hem, zoolang hij het bevel voert, alsof hij bejaard ware. Hij moet de wetten toepassen, zoodat in alle zaken door hem uitspraak gedaan worde[1].' De wetten op de scheepvaart zijn dus omstreeks eene halve eeuw ouder dan de overige; en het laat zich genoegzaam verklaren dat de Maleijers, een zeevarend en zeehandeldrijvend volk, en wier handel en magt naar buiten, vooral onder de regering van Mahmoed Sjah, eene aanzienlijke uitbreiding verkreeg, aan een zoodanig wetboek vroeger dan aan eenig ander behoefte gevoelden.

De *Ondang-ondang laut* van Malakka zijn, benevens die van Makasser en Boni, met eene Fransche vertaling en uitvoerige aanteekeningen uitgegeven door E. Dulaurier, in het Zesde Dl. van de 'Collection des lois maritimes de M. Pardessus,' en ook afzonderlijk onder den titel: 'Institutions maritimes de l'Archipel d'Asie, traduites en français, par E. Dulaurier. Textes Malay et Bougui. Paris, 1845.'

'De wetten van het rijk van Makasser (*Ondang-ondang negri Mangkasar*[2]).' Ook deze bevatten een burgerlijk wetboek en wetten omtrent de scheepvaart. Deze laatste werden door twee Makassaarsche rijksgrooten in overleg met drie scheepskapiteins zamengesteld, en daarna ter goedkeuring en bekrachtiging aan denzelfden Mahmoed Sjah, Sultan van Malakka aangeboden[3], wiens magt zich dus, hetzij dan in meerdere of mindere mate, reeds tot Celebes had uitgestrekt. De Makassaarsche zeewetten zijn derhalve slechts weinig jonger van dagteekening dan die van Malakka, waaraan zij ook grootendeels ontleend zijn.

'De wetten van het rijk van Kédah (*Ondang-ondang negri Kédah*).' Ook deze bevatten het burgerlijk regt en bepalin-

1 Volgens de inleiding, die de *ondang-ondang laut* van Malakka voorafgaat.
2 Dulaurier noemt in zijne 'Mémoire' en elders de wetten van Makasser in éénen adem met die van Boni, hoewel deze omtrent vier eeuwen jonger zijn; immers zij werden, blijkens de daarvoor geplaatste inleiding, zamengesteld in het jaar 1676. Buitendien zijn zij niet in het Maleisch, maar in het Boegineesch geschreven, waarom wij er hier ook niet verder melding van maken.
3 Volgens de inleiding vóór de *Ondang-ondang* van Makasser.

gen omtrent de scheepvaart; deze laatste maken verreweg het grootste gedeelte uit. Vooral wordt er uitvoerig gehandeld over de tolregten of havengelden, die moesten geheven worden zoowel van eigen schepen als van die van vreemdelingen, die te Kédah kwamen handel drijven. Een van de verdiensten van dit wetboek is, dat het ons bekend maakt met het handels-systema, dat de Maleijers volgden, voor dat de Europeanen zich hadden meester gemaakt van de kusten van hun Schier-eiland, en hunnen handel en scheepvaart vernietigden.

'De wetten van het rijk van Djohor', die 'van het rijk van Silangor' en 'van het rijk van Atsjin' zijn ons slechts bij name bekend. Het laatste wetboek onderscheidt zich, volgens Raffles en Newbold, van die der andere volken van den Archipel inzonderheid door de buitengewone gestrengheid der strafwetten.

Eindelijk moeten wij nog met een woord melding maken van de werken, waarin het eigenlijk gezegd Mohammedaansch regt behandeld wordt. Van de vier secten van Mohammedaansche regtsgeleerden is de Sjafeïtische de door de Arabieren erkende, en dus de door hen in den Archipel ingevoerde: de verklaringen en uitspraken van Sjafeï en zijne volgelingen zijn dan ook de eenige grondstof van de regtskundige literatuur der Maleijers. De meeste van deze werken zijn uit het Arabisch vertaald, slechts weinige op eene meer vrije wijze bewerkt. Tot deze laatste behoort de 'Spiegel dergenen, die zich op de regtskennis toeleggen, om het regtspreken naar de wet Gods gemakkelijk te maken'[1]. Dit werk werd vervaardigd door eenen priester te Atsjin, die langen tijd in Arabië had doorgebragt, en het omstreeks het midden der 17de eeuw op last van zijne koningin zamenstelde. 'Hij was met genoegzame regtskennis toegerust, om voor zijne taak berekend te zijn, en heeft, blijkens de door-

1 حكم شرع الله چرمن سكل مويك يغ منتنت علم فقه ذل مودهكن سكل De volgende woorden zijn ontleend aan het voorberigt voor het 'Handboek van het Mohammedaansche regt' door Dr. A. Meursinge, die dit Maleisch geschrift als grondslag van zijnen arbeid gebezigd heeft.

gaande aanhalingen, van de beste werken der Schafeïtische secte gebruik gemaakt. De inrigting der meest wetenschappelijke grootere werken der Arabieren heeft hij in het zijne gevolgd; bij elke rubriek worden eerst eenige algemeene grondstellingen opgegeven, en deze daarna op bijzondere gevallen, meestal bij wijze van vraag en antwoord, toegepast.'

Het 'Mohammedaansch regt (*Hoekom Islam*)' is een Arabisch werk, dat veelal met de Maleische, ook wel met de Javaansche vertaling er naast, of tusschen de regels geschreven, wordt aangetroffen. (Zie Werndly's 'Boekzaal'.)

Een ander oorspronkelijk Arabisch wetboek, onder den titel '*Hoekom Khanoen*' wordt door Werndly genoemd 'het burgerlijk regt'. Uit de weinige regels, die Roorda van Eysinga in zijne 'Maleische chrestomathie' uit dit werk heeft overgenomen, blijkt althans, dat het ook een strafwetboek is.

Behalve nog andere, die de geheele regtswetenschap bevatten, zijn er zeer vele werken, waarin slechts over enkele onderdeelen gehandeld worden, zoo als 'over het verdeelen van erfenissen,' over 'koop en verkoop' en tallooze andere.

Uit het hier gegeven overzigt kan althans blijken, dat de beoefening van de Maleische literatuur niet eene geheel onvruchtbare studie is, maar integendeel belangrijke resultaten voor de wetenschap zoude kunnen opleveren. Doch zal zij dit doen, dan moet er meer tijd en vlijt aan worden besteed, dan tot nog toe aan haar te koste is gelegd; dan moeten de Maleische geschriften beoefend worden om huns zelfs wil, niet alleen als hulpmiddelen om de taal te leeren, zoo als tot dusverre bijna uitsluitend geschiedde; dan moet men niet langer, om het onbehagelijke van den vorm, de stof ongebruikt laten liggen. In de eerste plaats is dan noodig, dat de Maleische geschriften, vooral dezulke die zich door wetenschappelijke waarde het meest aanbevelen, door den druk meer algemeen toegankelijk worden gemaakt. Hoe weinig ook in dit opzigt gedaan is, hebben wij aangetoond; behalve eenige fragmenten in verschillende Bloemlezingen, zijn nog

slechts elf proza-werken gedrukt, en daaronder verscheidene van weinig belang. Wij erkennen, dat de uitgave van zulke werken voor partikulieren eene bezwaarlijke onderneming is, daar zij niet kan worden tot stand gebragt, dan met geldelijke opofferingen, die slechts zeer zelden door het debiet worden vergoed; maar daarom ware het wenschelijk, dat eenig geleerd Genootschap, en vooral, dat het Gouvernement zelf zich deze, vooral voor den Nederlander zoo belangrijke, literatuur aantrok. Van de elf bestaande Maleische tekstuitgaven zijn de drie, die de meeste waarde hebben, in de laatste acht jaren bewerkt door eenen Franschman, onder begunstiging zijner Regering, en gedrukt in Frankrijk, een land, dat geene enkele bezitting heeft, waar Maleisch gesproken wordt; één is door eenen Engelschman uitgegeven[1]; en aan de zeven overige hebben wij Nederlanders, ‘qui possédons depuis plus de trois siècles dans les mers d'Asie les contrées les plus riches’[2], dertig jaren werk gehad. 't Is waar, ‘che va piano, va sano’; maar zoo piano voortgaande, is het toch te voorzien, dat wij in de kennis van de literatuur en (wat daaruit volgt) van *onze* koloniën, spoedig verre bij vreemden zullen achterstaan.

J.J. DE HOLLANDER.

1 Dit vermoeden wij althans dat het geval zal zijn met de ‘Geslachtlijst der Maleische vorsten’, die, volgens Dulaurier, te Singa-poera gedrukt is.

2 ‘Introduction’ voor de meergemelde ‘Mémoire’ van Dulaurier. - De eerste Maleische tekstuitgave is de ‘Geschiedenis van Isma Jatim’ door P.P. Roorda van Eysinga in 1821; tusschen 1821 en 1827 verschenen er nog twee, door denzelfden geleerde bewerkt; van 1827 tot 1843 werd geene enkele gedrukt; sedert dat jaar zijn de vier overige verschenen. In de vorige eeuwen schijnt niemand aan zoo iets te hebben gedacht.

De ‘Robinson Crusoe’ en zijn auteur.

Ik heb getracht eene inleiding tot de navolgende bladzijden te schrijven, in de plaats dergene, welke haar waren oorsprong aanduidde, namelijk: den lust om in ver van de politiek verwijderde studiën een *perfugium ac solatium* te vinden voor den kommer, welken de dagelijks akeliger toestand van ons Vaderland, in verband met de gisting, waarin gansch Europa blijft verkeeren, opwekt. De bedoelde donkere inleiding was, gedurende de maand, sedert hare op schrift stelling vervlogen, lang verouderd. Bovendien heeft de troonsbestijging van een nieuwen Koning, en het geluk, dat Hij allerwege verspreidt.... door ordesteekenen, de natie te zeer bedwelmd, dan dat de sombere woorden thans niet als wanklanken zouden luiden. Eene andere inleiding te schrijven was mij echter ondoenlijk: mijn opstel was genetisch uit die en geene andere ontwikkeld. Ik bepaal mij tot het opmerken van het zonderling verschijnsel, dat uit de meest van politiek verwijderde studie zich onverwachts het reuzenbeeld van een man voor mij moest opdoen, bij wiens deugd, schriften en volharding die van den politieken bijdrager der tegenwoordige eeuw diep wegzinkt. Die opmerking zal welligt bij het verstaan van dit opstel niet onbruikbaar beyonden worden.

Ik heb mij voorgesteld, lezers! u voor eene korte poos uit de dwarreling der tijdsomstandigheden weg te tooveren, u voor een uur terug te brengen naar een tijdvak, dat wij al-

len beleefd hebben, van onbezorgdheid en vrolijkheid; naar onze kindschheid namelijk, toen wij, ja, onze kleine verdrieten en teleurstellingen hadden, maar toch niet te vergelijken met de zorgen van den mannelijken, van ónzen leeftijd. Toen hadden wij nog onze ouders, die voor ons zorgden: wij leerden en werden geprezen en beloond; wij speelden en hadden geen wroeging; wij mogten onze uren verbeuzelen: het was ons regt; wij lazen allerlei boeken, die ons nieuw en vreemd waren; wij lazen er, die wij zoo schoon, zoo treffend vonden, dat wij ze herlazen, en nog eens overlazen, tot wij er zoo van waren verzadigd, dat wij het boek niet meer behoefden te lezen, maar het toch voor ons gansche leven kenden; dat wij het nooit meer in onze handen namen, ja er niet meer aan dachten, ofschoon wij het, al hadden wij er in jaren niet aan gedacht, toch zouden kunnen vertellen van het begin tot het einde. Wij zagen het niet meer, zoo gewend waren wij, het sedert eene reeks van jaren onaangeroerd in onze boekenkas te zien staan; doch nemen wij het eens, openen wij het, lezen wij er in, dan kunnen wij er niet meer van uitscheiden, dan worden de innerlijkste roerselen onzer harten aangedaan, dan worden wij teruggetooverd naar onze zoete jeugd, naar lang uitgewischte tooneelen, naar lang verscheiden ouders en broeders en speelmakkers, en eene traan rolt langzaam over onze wang als een tolk onzer menschelijkheid. Zulk een boek, lezers! is de ‘Robinson Crusoe.’ Er is niemand onder u, die dit boek sinds vele jaren heeft ingezien, en toch niemand, die de geschiedenis niet zou kunnen vertellen; niemand, die, als hij zijn ouden ‘Robinson’ eens weder in handen kreeg, ongeroerd zoude blijven, wiens hart niet uit oude gewoonte weêr sneller zou kloppen op het zien van dien menschenpas op het eenzame strand, of opengaan bij de aanwinst van den gezelligen Vrijdag, of rillen bij den ijsselijken maaltijd der Kannibalen.

Vanwaar de tooverkracht van dit boek?

Voorzeker, elk boek onzer kindschheid zal ons bij het wederdoorbladeren aandoen, maar geen heeft die kindschheid zelve zoo zeer vervuld, geen hebben wij zoo volkomen onthouden, geen is zoo algemeen als de ‘Robinson.’ Of zullen

wij, van Robinson willende spreken, ooit in de gedachte krijgen: zou men wel weten wat ik bedoel? zou ik ook onbegrepen blijven of pedant schijnen? Zullen wij iemand, die ons antwoordde: wat belieft u? Robinson? wie is dat? wat is dat voor een boek? niet aanzien alsof hij ons voor den gek wilde houden? Of kunnen wij met dien naam slechts in één land te regt? Of zouden wij niet veeleer in Duitschland en Italië, in Rusland en Frankrijk met gelijke gerustheid van Robinson Crusoe kunnen gewagen, overtuigd, dat ieder ons begreep?

Maar is het nadenken over zulk een boek ook kwistig tijdverspillen? Verbeuzelen wij onzen tijd door elkander eens aan den ‘Robinson’ te herinneren? Ik geloof het niet, lezers! Ik vertrouw, dat gij mij nu reeds dankt, dat ik u eens eenmaal van de politiek of de philosophie van den dag verlos; maar bovendien, eene bespiegeling over een boek, dat gedurende bijna anderhalve eeuw door alle menschen gelezen is, die lezen konden, is eene bespiegeling over eene zaak, die hoogst menschelijk is, de menschheid geheel aangaat en dus wel waardig is om voor een vlugtig uur de aandacht te boeijen van beschaafde lezers, als die waarvoor dit Tijdschrift bestemd is. Laat mij dus mogen rekenen op uwe welwillende aandacht, wanneer ik deze bladzijden wijde aan den ‘Robinson Crusoe’ en aan zijnen auteur.

De schrijver van ‘Robinson Crusoe’! Zonderling verschijnsel! Wie denkt aan dien schrijver? Geen oogenblik nadenkens is er voorzeker noodig om ons te doen beseffen, dat de ‘Robinson’ een schrijver moet gehad hebben, dat, hoezeer de ‘Robinson’ een boek is van de geheele wereld, de geheele wereld hem toch niet kan geschreven hebben, dat iemand die moeite moet hebben genomen. En toch, nog eens, wie denkt aan dien schrijver? Ik heb voor eenige jaren, van een zeer gunstig bekenden verhandelaar, eene voorlezing over den ‘Robinson’ gehoord, waarin geen spoor merkbaar was, dat hij aan een auteur van het boek gedacht had. Hij nam het boek, met kinderlijke naïveteit, waarop hij slechts even opmerkzaam behoeft gemaakt te worden om er zelf over te lagchen, alsof het van zelf in de wereld was gekomen. De lezers van de ‘Revue de Paris’ herinneren zich intusschen

een uitvoerig artikel, voor zeventien jaren in die verzameling geplaatst over DANIËL DE FOE, den schrijver van ‘Robinson.’ Anderen zullen hetzelfde artikel teruggevonden hebben, door zijn auteur, den hoogleeraar Philarète Chasles, thans een der voornaamste schrijvers van het ‘Journal des Débats’, geplaatst in zijn voor twee jaren uitgegeven werk, getiteld: ‘le dix-huitième siècle en Angleterre’[1]. Daardoor, en waarom ook niet langs andere wegen, b.v. de ‘Edinburgh Review’ van 1845[2], of de ‘Revue Britannique’ van 1846[3]. is thans de schrijver van ‘Robinson’ ook hier te lande meer bekend geworden, of weet men, waar men zich eenige kennis omtrent hem kan verschaffen. Voor eene uitvoerige levensschets en karakterbeschouwing van Daniël de Foe moet ik u dan ook naar de aangewezen artikels verwijzen: daar vindt gij tevens de Engelsche bronnen voor dieper onderzoek aangeduid. De plaats, waarover ik hier beschikken durf, vergunt mij slechts, een hoogst oppervlakkigen blik op den merkwaardigen man te vestigen.

De verhevenste zedeleeraars hebben betoogd en de levensgeschiedenis van elk waarlijk edel mensch heeft het bevestigd, dat hij, die den strijd opvat voor de waarheid, voor het regt, voor de deugd, tegen leugen, onregt en boosheid, tegen dwaling en vooroordeel, tegen de wereld in één woord, zich een leven van lijden kiest, waarin hij, bij ligchaams- en geesteskwelling, een geweldigen en smadelijken dood zelfs niet moet ontzien en zijne belooning moet wachten hier namaals, gelukkig zoo op aarde zijn geloof onwankelbaar blijft tot het einde toe. Zulke martelaren der waarheid waren, om van het Verheven Type der menschheid niet te spreken, onder de heidenen Sokrates, onder de Christenen de Apostelen des Heeren, welke hun gansche leven wijdden aan de bestrijding van het kwaad en, door de vrienden des kwaads vermoord, stierven in het geloof aan den triomf hunner zaak. Op ongelijke afstanden volgen deze helden der deugd zoo velen als met meer of minder moed, door meer of minder zuivere beginselen gedreven, met meerdere of mindere

1 II, p. 137-225.
2 Vol. LXXXII, p. 480-532.
3 Tome I, p. 277-308. Dit artikel is hetzelfde als dat der Edinb. Review.

volharding, kampvechters waren voor waarheid en deugd, en in haat en miskenning levende, in armoede en gebrek stervende, de waarheid bezegelden, dat wie God waarlijk lief heeft en voor Zijne eer strijdt, lijden moet in deze wereld. In deze reeks van door de wereld, die hunner niet waardig was, miskende en gefolterde mannen, bekleedt eene eereplaats Daniël de Foe, de schrijver van Robinson Crusoe en van ontelbare andere werken; de man, die een boek schreef, ‘Proeve over den Vooruitgang’[1] genaamd, dat in Franklin's geest de kiemen legde van de ideën, welke hem eene zoo krachtige hand deden slaan aan de bevrijding van Noord-Amerika, die wederom zulke onberekenbare gevolgen heeft voor de geheele wereld; de man, in wiens schrander brein de gezonde denkbeelden over staatshuishoudkunde ontwikkeld zijn, toen Adam Smith naauwelijks geboren was; de prediker van verdraagzaamheid en daarom de bewonderaar van Willem III; en die intusschen arm leefde en arm stierf, in zeventigjarigen ouderdom, nadat priesterhaat hem in den kerker en op het schavot had gebragt; terwijl hem zelfs niet gebeurde wat zoo velen miskenden te beurt viel, dat namelijk, toen zijn dood hem voor de boosheid onschadelijk had gemaakt, zijn naam eene trage erkentenis van tijdgenoot of nakroost ontving. Want terwijl de Robinson Crusoe wereldberoemd werd en bleef, is zijn auteur, die niets dan haat en vervolging wekte gedurende zijn leven, vergeten na zijn dood.

De leeftijd van Daniël de Foe strekt zich uit van 1661 tot 1731. De gewigtige 24 eerste jaren van zijn leven, die voor het volgende gedeelte beslissende indrukken nalaten, vielen dus onder de regering van koning Karel II, dien beginselloozen onderdrukker van Engeland. Het was eene eeuw, waarin, vooral in dat land, godsdienst en staatkunde, op de jammerlijkste wijze dooreengemengd, allerwege verdeeldheid en partijhaat voedden. De Foe behoorde tot eene familie van Dissenters of afwijkers van de heerschende Episkopale Kerk,

1 Zie Chasles, I, p. 319, II, p. 171; Edinb. Rev. p. 492.

strenge protestanten tegen alle menschelijk gezag, ook dat der Hervormde kerkelijken, in geestelijke zaken. Daar intusschen die Episkopale Kerk onder Karel II met reactionnaire woede al de van haar afgescheidene secten, die haar in Cromwell's tijd verdrongen hadden, vervolgde en onderdrukte, was de kreet, de leuze, onder welke de Foe tot mannelijken leeftijd opgroeide, die van alle onderdrukte godsdienstige secten: verdraagzaamheid. Voor verdraagzaamheid, voor vrijheid van godsdienst voerde hij later, toen de Roomsch-Katholijke vervolging onder Jacobus II, de Episkopaalsche heerschappij verving, onder Monmouth de wapenen. De droevige afloop van dien opstand is bekend. Gelukkiger slaagde eene tweede onderneming om vrijheid van geweten aan Engeland te verschaffen. Met Willem III kwam de verdraagzaamheid op den troon, en de Foe mogt zich een oogenblik verheugen in eene blijdere toekomst. Vijf en twintig jaren van fellen strijd moest hij echter doorzwoegen, voor die vooruitzigten verwezenlijkt waren. Eerst geschiedde hetgeen immer plaats heeft. Zij, die, onderdrukt zijnde, het luidst om verdraagzaamheid geroepen hadden, zagen zich naauwelijks vrij, of zij gunden noch der vroeger heerschende Kerk, noch den van zich verschillenden kerkgenootschappen het leven. De Dissenters, van den druk der Episkopalen en Pausgezinden bevrijd, vereenigden zich wel met de eersten tegen de laatsten, doch alleen bij dit punt bleef die verbindtenis staan: voor het overige verketterden de Protestanten zich onderling even nijdig, als zij te gader de Roomschen haatten. Hier was het nu, dat Daniël de Foe zijn edel karakter ten duidelijkste openbaarde. Hij, die vroeger om vrijheid gebeden en gestreden had, die haar met Oranje zegenend had begroet, kampte in vlugschrift op vlugschrift tegen de onverdraagzaamheid zijner eigene geloofsgenooten, en haalde zich alzoo hunne vervolging op den hals, terwijl hij als ijverig Dissenter dien der Bisschoppelijke Kerk reeds bezat. Zijn leven bleef een gestadige strijd voor vrijheid en waarheid. Met edele onpartijdigheid kampte hij rusteloos tegen elke dwaling van elke partij. Onder koningin Anna gelukte het der heerschende Kerk den moedigen man op het schavot aan de kaak te stellen, omdat hij haar met een quasi in haren geest geschreven vlugschrift grievend

had bespot. Eene Hymne aan de Kaak was de Foe's antwoord.

Doch, zegt men welligt, deed de Foe niets anders, dan door vlugschriften elke godsdienstige partij aanvallen, die de echt christelijke beginsels van verdraagzaamheid en liefde schond, en was hij een martelaar van die edele gezindheid, dan was hij voorzeker zijne eeuw vooruit; maar die polemische rigting, ontwikkeld door zijne eigene godsdienstige vorming, maakt nog den edelen mensch, den christen, niet. Wil iemand bewijzen zijner dadelijke beoefening der zedeleer? Zij zijn voorhanden. De Foe was een kousenkooper, even als Vondel. De onrustige tijden, gepaard met de argelooze onbekommerdheid des edelen mans, waarmede de oneerlijken hun voordeel plegen te doen, maakte, dat hij failleerde in zijne betalingen, en vervolgens met zijne schuldeischers een accoord aanging voor eenige ponden pCt. Doch ofschoon de Foe door dit accoord de gijzeling ontging en zich de mogelijkheid opende, om tot beteren staat terug te komen, was hij de man niet, om zich nu, door ondervinding wijzer geworden, gerustelijk te gaan verrijken. Eerst moesten de oude schulden betaald worden. Jaren lang zwoegde de eerlijke man onder dien schuldenlast, waarvan wel de geschreven wet, maar niet de hoogere der zedelijkheid hem onthief. Eindelijk had hij de voldoening, dat hij alles had afbetaald. Maar hij bleef arm.

Willem III, even als de Foe, zelfstandig kampvechter voor vrijheid en verdraagzaamheid, was het gestadige voorwerp van zijne bewondering. Hem verdedigde hij bij zijn leven en na zijn dood. De Vorst achtte den schranderen man hoog, doch de Foe vroeg hem nooit om iets. Onder zijne opvolgster gebruikten hare Whigsche ministers den onvermoeiden verdediger hunner partij, om de Unie tusschen Engeland en Schotland tot stand te brengen. Zijn loon voor deze bevestiging van Britanjes welvaart was wederom de gevangenis van Newgate. Na de eindelijke zegepraal der Whigs in 1714 bleef hij-alleen, van al de schrijvers, welke hunne partij voorgestaan hadden, onbeloond, om de eenvoudige reden, dat hij ook het Tory-ministerie met zijne magtige stem had voorgesproken daar, waar het gelijk had. Voortdurend leefde hij

in bekrompenheid en schreef nu zijne romans. Hij stierf in 1731 arm en verlaten. Van hetgeen hij nog bezat had een ontaarde zoon den ouden man uitgekleed. Dit brak zijn hart en hij bezweek.

Acht en twintig bladzijden in folio beslaat de lijst der boeken en vlugschriften, door de Foe uitgegeven. Veertig drukken beleefde zijne brochure: ‘de echte Engelschman’[1]. De Foe is het, die het eerste denkbeeld oppert van spaarbanken, van waarborgmaatschappijen, van hulpbanken. De Foe stelt de oprigting voor van talrijke lagere scholen, van eene akademie voor burgerlijke en militaire ingenieurs. De Foe is de stichter van de eerste Review, die Engeland aan de geleerde wereld geschonken heeft: negen deelen in kwarto redigeerde hij alleen, gedurende negen jaren, alle drie dagen een nommer, met poëzy, en proza, en betoogen, en verhandelingen, over politiek, over theologie, over historie, vol van nieuwe theoriën over handel en financiewezen, deftigen ernst afgewisseld door bijtenden scherts, alles van hem alleen. Behalve deze Review, schreef hij gedurende Anna's regering nog 133 brochures. De Foe trekt zich de ongelukkige vrouwen aan, welke armoede tot schande brengt, en wil haar handenarbeid doen verrigten, voor wiens producten hij uitwegen bedenkt. De Foe slaat met deernis de krankzinnigen gade en eischt voor hen verplegingsgestichten. De Foe ijvert tegen den slavenhandel, lang vóór Wilberforce. De Foe waarschuwt tegen het pauperisme, in 1693! Hij schrijft een vlugschrift, dat heet: ‘Aalmoezen geven is geen liefdadigheid’, en spoort de zedelijke oorzaken der armoede na. Uit de gevangenis, waar hij na zijne kaakstraf vier jaren doorbragt, roept hij om vrijheid van drukpers, om kopijregt des

1 Eene verdediging van Koning Willem III, wien zijne staatkundige tegenstanders natuurlijk gereedelijk zijn Hollanderschap voor de voeten wierpen, hem verwijtende, dat Engelands koning geen echte Engelschman was; zie *o.* a. Ballantyne's artikel over Daniël de Foe, gevoegd achter Scott's Eminent Novelists, in de Parijzer uitgave van diens Miscellaneous prose Works, 1837, III, p. 304 sqq.

schrijvers, om vrijheid van godsdienst, om vrijdom van priesterheerschappij, om vrijen handel. Al deze denkbeelden werden eerst vele jaren na zijn dood verwezenlijkt. Anderen hebben de eer er van weggedragen.

Heb ik te veel van de Foe gezegd, mijne lezers? Of treffen ons zijne verdraagzaamheid en zijne menschenliefde en zijne diepe inzigten minder, omdat wij thans gewend zijn aan de denkbeelden, welke hij predikte, omdat wij de instellingen zien bestaan, welke hij bedacht? Dat zoude al zeer onbillijk zijn. Neen, een man, die zoo dacht, zoo schreef, zoo handelde, zoo leefde en zoo stierf, wiens beginselen zijne eeuw zoo verre vooruit waren en wiens daden zijne beginselen nooit verloochenden, mag wel vereerd worden, en een martelaar der waarheid genoemd, als men nagaat wat hij moet geleden hebben onder armoede, onder smaad, onder miskenning. Doch hooren wij hem even zelven. ‘Ik heb te lang geleefd (zoo schrijft hij aan het einde zijner staatkundige periode) en te veel van de wereld gezien, om iets van hare regtvaardigheid te verwachten. Ik weet, dat de menschen morgen goed zullen vinden, wat zij heden afkeuren. Het scheelt mij weinig, hun te behagen, ik wil hen slechts helpen. Voorzeker hebben zij mij barbaarsch mishandeld, en zelfs de Dissenters, die ik met gevaar van mijn leven heb verdedigd, hebben mij nooit vergeven, dat ik eerlijk en regtvaardig was; maar ik ben een stoïkus. Ik zal doen wat mij de billijkheid, de waarheid gebieden, zonder mij over den uitslag te bekommeren. Het publiek verspille dus zijne verbolgenheid niet tegen een man, die zat is van het leven, onverschillig voor belooning, en minachtende straf. Mijn leven is slechts door een wonder onderhouden. De armoede is mij op de hielen gevolgd, zonder mij te dooden. In die school des lijdens heb ik meer philosophie geleerd dan op de schoolbanken, meer theologie dan op hare kweekschool. Ik heb leeren kennen wat de wereld schitterends heeft en afschuwelijks; ik ben uit een kerkerhol in eens konings kabinet gestapt. Ik heb mijn vermogen en mijn goeden naam verloren, om mijne eer en mijne beginselen te behouden: ik heb er geen berouw over. En nu leef ik arm en veracht: die verachting veracht ik. Blijdschap en vrede vervullen

mijne ziel. Mijne eerste rampen, eene zware geldschuld, onder welke ik gekromd gebleven ben sinds mijn dertigste jaar; mijn talrijk huisgezin, mijne ligchaamsmarten, de ondank mijner medeburgers, de aanvallen mijner benijders, de dreigementen der regering, de ondervinding van het voorledene, beletten mij niet mijn gemoed vrij te hebben, gemakkelijk, gereed tot alles, mijn hart onderworpen, mijne ziel vast.' En deze man, die op zich zelven zoo merkwaardig is, hoe stijgt hij, als men bedenkt, dat hij na dit alles het boek schreef, waarop de wereld den stempel van meesterstuk heeft gedrukt, den Robinson Crusoe!

De Robinson verscheen in 1719. Hij bragt zijn maker tien guinjes op! Jaren te voren, toen hij te Bristol de vervolgingen zijner schuldeischers ontweek, had hij aldaar een matroos leeren kennen, Alexander Selkirk genaamd, die, in geitenvellen gekleed, de algemeene aandacht gaande maakte. Deze matroos, een weerspannig tegenstander der tucht, was eindelijk van zijn schip achtergebleven op het woeste eiland Juan Fernandez, in de Groote Stille Zuidzee, niet zeer verre van de kust van Chili, had daar ruim vier jaren doorgebragt en was toen door een voorbijkomend schip verlost. De man wekte met zijne kleeding en zijn verhaal belangstelling. Na vele jaren ontwikkelde de Foe den gegeven toestand des avontuurlijken zeemans en bouwde er zijn onsterfelijk boek op[1].

Wij kennen dus hier naauwkeurig de kiem, den embryo van den Robinson. De menschen, vooral de Engelschen, weten dit gaarne van de boeken, waarin zij belang stellen. Toen Sir Walter Scott in een toestand geraakt was, waarin hij bovenal geld moest verdienen, vond hij het mede door eene nieuwe uitgave zijner romans te voorzien met de aanduiding van de origineelen der personen en van al datgene uit zijne studie of persoonlijke ontmoetingen en herinnerin-

1 Vergel. Sir Walter Scott's Miscellaneous prose Works, Par. 1837, III, p. 330. Achter dit deel bevat een Appendix 'some account of Alexander Selkirk.'

gen, wat hij als de eerste kiemen zijner scheppingen van personen en toestanden kon bijeenbrengen. Zoo ook beminnen de Engelschen het oorspronkelijke handschrift eens dichters te kennen. De versregels, die de dichter doorschrapte, zullen zij ophalen en zeggen met welgevallen: zóó was die regel, maar dit woord veranderde de dichter in dat. Den storm, dien Lord Byron in den Don Juan beschrijft, geven zij uit met de fragmenten van al de reisbeschrijvingen, wier lezing den dichter in staat stelde, om den orkaan en zijne ijsselijke gevolgen van schipbreuk, hongersnood en moord waar te doen zijn. Zoo ook andere volken. Men zoekt naar het oorspronkelijke van Werther en Charlotte, en geeft portretten en beschrijvingen uit van de prozaïsche werkelijkheid, welke den dichter meer of min mag geïnspireerd hebben en door hem werd geïdealiseerd. Deze handelwijze moge eene vermakelijke, eene nuttige zijde hebben, smaakvol is zij niet. Men dringt het kuiken in het ei terug. Het is alsof men eene schoone maagd niet bewonderen kon, zonder eerst vroedkundig hare geboorte te hebben waargenomen, en vervolgens hare opvoeding en ontwikkeling naauwkeurig gadegeslagen, zonder iets te vergeten wat er vies en stouts met het kleine meisje mag zijn gebeurd. Waar blijft op die wijze het frissche waas, de bevalligheid van de schoone jonkvrouw? - Neen, de Pallas moge dan niet steeds geheel ontwikkeld uit het brein hares scheppers te voorschijn komen, wij moeten haar aannemen, zoo als hij haar aan het publiek voorstelt, zonder bekrompen navorsching naar de wijze harer wording. Door de eerste aanleiding tot des dichters schepping te leeren kennen, doet men een stap achterwaarts: het karakter, dat hij generaliseerde tot een type, wordt gespecialiseerd tot een gemeen model. De poëzy verdwijnt weder voor het proza. Wie zou het model van menige Madonna willen kennen en deze toch blijven aanbidden? Doch andere schrijvers moge deze onschuldige smakeloosheid meer of min doen dalen van hun verheven standpunt: de Foe, wien een ongemeen noodlot drukte, strekte zij weder tot uitstekend nadeel. De oprakeling van het oorspronkelijke zijner schilderij was voor zijne vijanden eene nieuwe rijkelijke bron om hem te lasteren, om zijn roman in minachting te bren-

gen. Om dit wel te begrijpen, moeten wij nog van eene nieuwe zijde een blik op den schrijver werpen, dan zullen wij zien, dat, door een zeldzaam lot, men hem geesselde juist met wat zijn talent uitstekend maakt.

Het is eene eenvoudige en hoogst onschuldige kunstgreep der romanschrijvers, dat zij de handeling in den tegenwoordigen tijd plaatsen, daaraan een bekend tooneel aanwijzen, eene stad noemen, eene straat aanduiden, het nommer van het huis opgeven, hunne personen met beroepen en betrekkingen uit het dagelijksch leven bekleeden en hun waarschijnlijke namen geven. De Fransche romans van den dag, van Balzac, van Sue, de Monte-Cristo van Dumas, de werken van Dickens leveren daarvan talrijke voorbeelden op; zoo ook bij ons de Willem Leevend en vele anderen. Door zulk eene voorstelling wint de roman in waarschijnlijkheid: de personen treden uit het ideale leven, waarin zich de Erastussen en de Dorindes bewegen, in het werkelijke; zij komen ons nader, en de roman maakt een indruk, die de zedelijke of aesthetische waarheid, waarvan hij het voertuig behoort te zijn, dieper, duurzamer, en dus doeltreffender doet wezen. Indien b.v. het Leesgezelschap te Diepenbeek te Zeist geplaatst was, zou het nog treffender tot ons verstand spreken, dan nu er geen Diepenbeek bestaat. De Heer Stam, te Haarlem, op de Groote Markt N°. 813, zal plastischer voor ons staan, dan de Heer ✻✻✻, te X, in de -straat. Het zou thans ongerijmd schijnen, den romanschrijver of dichter daarom een leugenaar te noemen, omdat er misschien geen Stam te Haarlem woont, of er geen 800 nommers op de Groote Markt aldaar zijn. Integendeel, woonde er zoodanig iemand in een aangewezen nommer, dan schoot men het doel voorbij, en de romandichter zou zich in moeijelijkheden wikkelen. Doch bij den aangewezen vorm weet ieder thans, dat de dichter slechts een hulpmiddel der kunst bezigt, om zijne voorstelling te verlevendigen.

De Foe nu was van dit hulpmiddel, zoo niet de uitvinder (want Plato bezigt het reeds in zijne dialogen), ten minsten een, die het sterk gebruikte, toen het nog niet algemeen in zwang was. Het behoorde geheel tot zijn bijzonder talent, hetwelk ook hier weder was de waarheidsliefde. Een-

maal besloten hebbende, een roman te schrijven, jaagde hij de waarheid na in alle, zelfs in de kleinste bijzonderheden; met de naauwkeurigste zorg ontwikkelde hij de geringste kleinigheid van zijn verdicht tafereel; hij daguerréotypiseerde het dagelijksch leven, en vermaakte zich met ook aan de lijst een schijn van waarheid bij te zetten, welke hem als dichter naar de tegenwoordige denkwijze vrijstond, maar welke zijnen toenmaligen vijanden een wapen in de hand gaf, waarvan de kracht nog niet geheel verstompt is. Het is niet te ontkennen, dat de Foe welligt wat al te zeer speelde met de kunstgreep, welke hij zoo meesterlijk wist aan te wenden. Zoo schreef hij (om een voorbeeld te noemen) een tafereel van de zeden en gewoonten der Koningsgezinden onder Karel I, en noemde het 'Gedenkschriften van een Cavalier' (ieder weet, dat de volgelingen des konings zich zoo noemden). De Cavalier vertelt dus zelf zijne geschiedenis, en dit boek is zoo ernstig, zoo natuurlijk, zoo waar, dat iedereen het voor werkelijke gedenkschriften van een wezenlijken Cavalier hield, en het honderdmaal als eene autoriteit is aangehaald[1]. De Foe zelf gaf voor, het handschrift te hebben gevonden, en schreef er de voorrede van. 'De volgende historische Gedenkschriften (zoo heet het daar) zijn met te veel levendigheid en gezond verstand geschreven, om niet te bevallen aan hen, die van beide houden. Evenwel, wanneer men een boek leest, is er eene vraag, die zich van zelve opdoet: wie is er de schrijver van?' Hier laat nu de Foe eene beoordeeling van het werk volgen: eene voorgewende kritiek, met kunstige onhandigheid gesteld, en die hij met deze onschuldige woorden besluit: 'Er blijft slechts over, den waren naam van den schrijver uit te vorschen. Hij geeft zich uit voor den tweeden zoon van een edelman in het graafschap Shrop, tot pair van Engeland verheven onder de regering van Karel I, en wiens kasteel op acht mijlen afstands van Shrewsbury gelegen was. Deze omstan-

1 Lord Chatham was, 'in all simplicity, in the habit of recommending the Memoirs of a Cavalier to his friends as the best account of the Civil Wars:' Craik, sketches of the history of literature and learning in England, Lond. 1845, V, p. 127.

digheden zijn op niemand naauwkeurig toepasselijk dan op Andries Newport, schildknaap, tweeden zoon van Hendrik Newport, van Hoog Ercol, tot Lord Newport verheven den 14den October 1642. Die zelfde Andries Newport, zonder twijfel de schrijver dezer Gedenkschriften, werd na de restauratie tot commissaris der domeinen aangesteld, als eene belooning zijner goede en getrouwe diensten.' Wie zou nu (vraagt Chasles, aan wien wij dit voorbeeld van de Foe's wijze van behandelen ontleenen) wie zou nu zoo veel opregtheid niet gelooven? wie zou twijfelen aan de goede trouw van zulk een naauwgezetten uitgever? Welnu! van dit alles is geen woord waar. Newport heeft nooit bestaan; de commissaris der domeinen is een wezen der verbeelding; dat pairschap, dat landgoed, dat kasteel van Ercol, loutere hersenschimmen.

Thans zou een publiek zich door zulke looze kunsten evenmin laten foppen als de lezers van Walter Scott aan Jedediah Cleisbotham geloofden of die van Dickens aan een wezenlijken Pickwick-club. Maar de Foe's vijanden waren woedend over hetgeen zij leugen en bedrog noemden: moest men toegeven, dat de boeken, die men las, uit de Foe's pen waren gevloeid, dan was hij een opligter, een bedrieger, die voor waarheid uitventte wat leugen was; hoe waarschijnlijker zijn talent den roman gemaakt had, hoe grooter de begoocheling was, des te boozer werd men, en men verweet hem dus als misdaad, wat hem juist als romanschrijver doet uitmunten. Nog laat Ph. Chasles zelf zich eenigzins door deze miskenning bedwelmen, als hij de Foe rangschikt onder de schrijvers, die op excentrieke wijze hunne tijdgenooten bedrogen[1], onder welke kategorie dan ieder zou behooren, van Xenophon, met zijne Cyropaedie, af, die zijne gefingeerde personen ofte wel gefingeerde gesprekken van historische personen als waar voorstelde. Maar men handelde nog anders. Men heette de Foe liegen, dat hij het boek geschreven had; het was waar: het was geen roman. Hoe beter hij dichtte, hoe meer hij het ideaal naderde van een voortreffelijk romanschrijver door de waarheid. en levendigheid zijner tafereelen, des te minder kans

1 L.l. II, p. 213-225, Revue des Deux Mondes, juin 1844.

kreeg hij op eer en roem, des te gereeder werd de beschuldiging van aanmatiging. Zoo ook met den ‘Robinson’: de naauwkeurigheid, de natuurlijkheid, de ongemaaktheid, de eenvoudigheid, de onuitputtelijke afwisseling van hetzelfde eentoonige thema, de waarheid, in één woord, van het boek, waardoor men zweren zoude, dat het geen verdichtsel was, maakte..... dat men zwoer, dat het geen verdichtsel was: het was het journaal van Selkirk, hem door de Foe op schandelijke wijze ontfutseld en laaghartig, met verandering van den naam van den held der historie, op eigen naam uitgegeven. Zoo werd de eerekroon des schrijvers hem eene kroon van doornen! Gelijk zijne deugd (zegt Chasles) hem het geluk had onthouden, zoo onthield zijn talent hem den roem[1].

Neen, Robinson Crusoe is niet Alexander Selkirk, noch eenig ander individu, op een eiland geworpen door storm of booze menschen: hij is de verpersoonlijking van allen, wien immer dat deerniswaardig noodlot te beurt viel: hij is de type, van wiens trekken ieder hunner iets heeft, maar waarvan de vereeniging slechts door een ideaal wezen kon opgeleverd worden. Maar dat ideale wezen tevens zoo reëel te scheppen, dat er niets onwaarschijnlijks, niets ongeloofelijks in gevonden wordt, dat wij Robinson kennen, uiterlijk, innerlijk, zijne woning, zijne dieren, zijne boeken, zijne overdenkingen, in één woord, geheel en al: dat kon slechts een zeer uitstekend schrijver, die door het welslagen zijner taak het bewijs eener hoogst zeldzame voortreffelijkheid geleverd heeft[2].

Dat de Robinson een welgeslaagd boek is, behoeft bijna zoo weinig bewijs, als dat de zon aan den hemel schijnt. Want waar die weldadige bol licht en warmte afstraalt, is het boek sedert anderhalve eeuw gelezen. Vertaald is het tot in het Arabisch toe; herdrukt tot in het oneindige. Aan

1 Vergel. Barré, biographie classique, in voce Defoe.
2 Vergel. Dunlop, the history of fiction, III, p. 399, en vooral Sir Walter Scott in zijn bijvoegsel op het straks aangewezen artikel van Ballantyne, l.l. p. 322 sqq.

navolgingen is mede geen tellen: alle volken hebben hunnen Robinson; velen zullen zich met genoegen den Zwiterschen herinneren: de Opper-Oostenrijksche kwam uit in 1848 in het gistende Weenen. Er is een ‘vrouwelijke Robinson’; er is een ‘Robinson van twaalf jaren’; er is een boek in drie deelen, getiteld: *Bibliothek der Robinsone*[1]. Doch van alle navolgingen en bewerkingen is er geene, die meer verdient, dat wij er een enkel oogenblik bij verwijlen, dan de Robinson, uitgegeven door den beroemden opvoedkundige Joachim Heinrich Campe, waarvan de veertigste oorspronkelijke uitgave mede in het woelige 1848 gevorderd werd en die mede tot in het Latijn en nieuw-Grieksch toe is vertaald geworden. Zie hier den oorsprong van den Robinson van Campe.

Omstreeks veertig jaren na de uitgave van Robinson Crusoe schreef Jean Jacques Rousseau zijn Émile. Niemand, die Rousseau en zijne denkwijze kent, zal het wel verwonderen, dat zijn denkbeeldige kweekeling meer in de natuur, dan in de boeken lezen moet. ‘Ik haat de boeken,’ roept de hartstogtelijke denker uit: ‘zij leeren slechts praten van 'tgeen men niet weet.’ Zou er evenwel geen middel zijn, om den schat van leering, in zooveel boeken verspreid, te verzamelen? haar bijeen te brengen op een algemeen onderwerp, gemakkelijk om te zien, belangrijk om gade te slaan, en dat ten prikkel kon strekken zelfs voor den kinderlijken leeftijd? Indien men een toestand kan uitvinden, waarin al de natuurlijke behoeften van den mensch zich tastbaar aan den geest des kinds openbaren, en waarin de middelen, om aan diezelfde behoeften te voldoen, zich achtereenvolgend met dezelfde geleidelijkheid ontwikkelen, het is door de levendige en natuurlijke schildering van dien staat, dat men zijne verbeelding het eerst moet oefenen. Wijsgeeren, roept Rousseau, spant de uwe echter niet in, om zulk een toestand te vinden, te beschrijven: het is reeds gedaan met de meest mogelijke waarheid en eenvoudigheid. Door wien? Daar bekommert Rousseau zich evenmin om als iemand. Doch het boek, dat men veertig jaren gelezen had, zonder zich rekenschap te ge-

1 Encyclopädie von Ersch und Gruber, in voce Foe.

ven van het genot, dat het aanbiedt (dit deed men toen nog zoo niet), het boek, dat toen reeds Europeesch was geworden (Rousseau denkt er zoo min over, uit welke taal en door wien het vertaald is, als wie het geschreven heeft), dat boek vertoont hij nu aan de wereld van eene nieuwe en verrassende zijde, en brengt alzoo meer dan iemand toe tot zijne beroemdheid. ‘Puisqu'il nous faut absolument des livres (vergunt mij, zijn welluidend Fransch niet te bederven door eene noodelooze vertaling), il en existe un, qui fournit, à mon gré, le plus heureux traité d'éducation naturelle. Ce livre sera le premier que lira mon Émile; seul il composera durant long-temps toute sa bibliothèque, et il y tiendra toujours une place distinguée. Il sera le texte auquel tous nos entretiens sur les sciences naturelles ne serviront que de commentaire. Il servira d'épreuve durant nos progrès à l'état de notre jugement; et, tant que notre goût ne sera pas gâté, sa lecture nous plaira toujours. Quel est donc ce merveilleux livre? Est-ce Aristote? est-ce Pline? est-ce Buffon? Non; c'est Robinson Crusoé. - Robinson Crusoé dans son île, seul, dépourvu de l'assistance de ses semblables et des instruments de tous les arts, pourvoyant cependant à sa subsistance, à sa conservation, et se procurant même une sorte de bien-être; voilà un objet intéressant pour tout âge, et qu'on a mille moyens de rendre agréable aux enfants. Cet état n'est pas, j'en conviens, celui de l'homme social; vraisemblablement il ne doit pas être celui d'Émile: mais c'est sur ce même état qu'il doit apprécier tous les autres. Le plus sûr moyen de s'élever au-dessus des préjugés et d'ordonner ses jugements sur les vrais rapports des choses, est de se mettre à la place d'un homme isolé, et de juger de tout comme cet homme en doit juger luimême en égard à sa propre utilité.

Ce roman, débarrassé de tout son fatras, commençant au naufrage de Robinson près de son île, et finissant à l'arrivée du vaisseau qui vient l'en tirer, sera tout à la fois l'amusement et l'instruction d'Émile durant l'époque dont il est ici question. Je veux que la tête lui en tourne, qu'il s'occupe sans cesse de son château, de ses chèvres, de ses plantations; qu'il apprenne en détail, non dans des livres, mais

sur les choses, tout ce qu'il faut savoir en pareil cas; qu'il pense être Robinson lui-même; qu'il se voie habillé de peaux, portant un grand bonnet, un grand sabre, tout le grotesque équipage de la figure, au parasol près dont il n'aura pas besoin. Je veux qu'il s'inquiète des mesures à prendre, si ceci ou cela venait à lui manquer, qu'il examine la conduite de son héros, qu'il cherche s'il n'a rien omis, s'il n'y avait rien de mieux à faire; qu'il marque attentivement ses fautes, et qu'il en profite pour n'y pas tomber lui-même en pareil cas: car ne doutez point qu'il ne projette d'aller faire un établissement semblable; c'est le vrai château en Espagne de cet heureux âge, où l'on ne connaît d'autre bonheur que le necessaire et la liberté. - Quelle ressource que cette folie pour un homme habile, qui n'a su la faire naître qu'afin de la mettre à profit! L'enfant pressé de se faire un magasin pour son île, sera plus ardent pour apprendre, que le maître pour enseigner. Il voudra savoir tout ce qui est utile, et ne voudra savoir que cela: vous n'aurez plus besoin de le guider, vous n'aurez qu'à le retenir. Au reste, depêchons-nous de l'établir dans cette île, tandis qu'il y borne sa félicité, car le jour approche où, s'il y veut vivre encore, il n'y voudra plus vivre seul, et où Vendredi, qui maintenant ne le touche guére, ne lui suffira pas long-temps.'[1]

Tot dus verre Rousseau. Van de omwenteling, welke zijne verhandeling in de opvoedingskunst heeft voortgebragt, is het moeijelijk zich thans een denkbeeld te vormen, nu de vroegere stelselloosheid en onnatuurlijkheid vergeten is, en men niet beter weet, of het hoort zoo, wat Rousseau gepredikt heeft, en wat allengskens ingang heeft gevonden, met weglating van wat al weelderigs en overdrevens zijn vernuft bij de leer des gezonden verstands had gevoegd, en met opneming daarentegen van meer godsdienstige elementen. Het denkbeeld van Rousseau, dat de Robinson een onwaardeerbaar boek voor de jeugd was, mits het eenigermate besnoeid en gewijzigd wierd, is het, dat omstreeks 1780 opgevat is door Campe. Deze groote opvoedkundige liet van den Ro-

1 Emile, Livre III.

binson van de Foe het voorwerk af, bevattende zijne avonturen in Barbarije, Brazilië enz., en vooral het geheele tweede deel, inhoudende Robinsons tweede bezoek op zijn eiland (een bezoek, hetwelk denzelfden teleurstellenden indruk maakt, als een bezoek, dat wij op rijpen leeftijd brengen aan een plek, in onze jeugd bewonderd en in dierbare herinring medegedragen, tot dat het wederzien de begoocheling verdrijft); voorts Crusoe's reizen in Oost-Indië, Tartarijë, enz. Dit alles legt Campe op zijde: het is niet onverdienstelijk, maar wij lezen het slechts eenmaal; het maakt het wezenlijke van den Robinson niet uit, datgene waardoor de Robinson zich boven alle avontuurlijke reis- en levensbeschrijvingen verheft. Bij Campe is het verblijf op het eiland de hoofdzaak; daarheen worden wij al dadelijk gevoerd en met Robinsons redding is het boek uit. Dat de denkbeelden van Rousseau overigens het alleronderhoudendste boek van Campe geheel bezielen, behoef ik niet te herhalen. Sedert dien tijd is de Robinson, steeds op de wijze van Campe verkort, in allerlei vormen op de scholen gekomen en heeft in het nadeel moeten deelen, dat het bezigen van schoone lettervruchten op de scholen steeds gehad heeft, dat namelijk de volwassene nimmermeer leest wat hij als kind tot walgens toe heeft moeten herhalen, vertalen of van buiten leeren. Men denke aan den Telemaque en aan zoo veel Grieksche en Latijnsche schrijvers, als het schoolgebruik aan onzen mannelijken leeftijd voor immer ontneemt.

Doch (werpt men mij welligt tegen) dit is geen nadeel, indien de Robinson van de Foe door Rousseau en Campe tot zijne ware bestemming (waarvan de schrijver zelf onbewust mag zijn geweest[1]) gekomen is, namelijk de kinderwereld, de vorming en ontwikkeling van kinderen tot zelfstandige menschen; hij heeft dan bij een iegelijk onzer als kind zijnen invloed gehad, en terwijl de kiemen zich in ons ontwikkeld hebben, behoeven wij het boek zelf ook niet meer te lezen: het leeft in onze herinnering en werkt voortdurend onmerkbaar op ons gemoed.

1 Vergel. Theremin, Abendstunden, I, p. 85 en 86.

Deze bedenking, mijne lezers, brengt mij tot een paar beschouwingen over de wezenlijke strekking en waarde van den Robinson, waarvoor ik ten slotte nog een oogenblik uwe welwillende aandacht inroep.

De beschouwing van Rousseau over den Robinson is waar, en zij is niet waar. Zij is in een zeker opzigt waar, en veel, zeer veel van zijne straks gelezen bespiegeling moeten wij beämen; maar één ding vergete men niet: hij beschouwt een Robinson van zijne eigene schepping, een Robinson, welken hij - of liever Campe, op zijn raad, ons binnensmokkelt: een Robinson, *débarrassé de tout son fatras*. Maar onder dit *fatras* moet meer verstaan worden, dan het voorwerk en het tweede deel. Op den Robinson van *de Foe* past Rousseaus beschouwing niet.

In den Robinson Crusoe, in de oorspronkelijke schepping van de Foe, is de *bekeering* van den avonturier eene hoofdzaak. De losbandige knaap, die zijns vaders lessen versmaadde en een wild en zwervend leven ging leiden, dat uitvoerig geschilderd wordt in hetgeen wij het voorwerk noemden, strandt op een onbewoond eiland. Hier ja, beleeft en ondervindt hij al wat wij weten, maar hier ook leest hij den Bijbel, hier heeft hij bevindingen; een goddelijk droomgezigt, eene zware ziekte, brengen hem tot inkeer, voeren hem tot God en Christus; en deze geheele bekeeringsgeschiedenis (welke in de Spaansche vertaling gekatholizeerd is) wordt bij de Foe met dezelfde uitvoerigheid uitgewerkt, als al het overige, dat ons door zijne allesomvattende ontwikkeling zoo te huis doet zijn in Robinsons woning, kleeding, gedierte, enz. Intusschen is juist dit, wat bij den Engelschen Puritein de hoofdzaak was, de zedeles van de fabel, voor Rousseau het *fatras*, waarvan de Robinson moest *gedébarrasseerd* worden. Wel verre dus, dat de voorstelling in Robinson de onafhankelijkheid van den vrijen mensch in de natuur, zijne heerschappij over de schepping, zijne zelfstandige ontwikkeling bedoelt, dient zij juist om de ellende, de naaktheid, de armoede van den zondigen mensch te schilderen, wanneer het

God behaagt, hem van al zijne uiterlijke voorregten te ontkleeden; en wijders hoe God wederom al die behoeften kan voldoen, wanneer Zijn Geest den mensch heeft vernieuwd, zijn hart heeft omgeschapen; hoe hij dan, wedergeboren, acht en twintig jaren op een woest eiland kan leven en toch tevreden zijn in zijn lot. Rousseau's voorstelling is dus ook onwaar. Hij neemt uit den Robinson wat hem te pas komt, wat hem treft, maar hij ziet den waren geest, de ware bedoeling geheel voorbij.

Maar, wat vooral opmerking verdient, de geheele wereld doet zoo als Rousseau, en daarom was Campe's bewerking haar zoo welkom. Doch al leest men ook de Foe's oorspronkelijke, dan nog zal de wereld ze lezen gelijk Rousseau het deed, de bekeeringsgeschiedenis en al de religieuse gesprekken een *fatras* achten en slaan het over. Wat de Foe veroordeelen en vernietigen wilde, schilderde de arme groote man zoo voortreffelijk, dat zijne godsdienstige, of wil men het, puriteinsche spons den indruk der booze menschelijkheid nimmer kan uitwisschen. Het is als de Magdalena[1], in hare berouwvolle tranen zoo schoon, zoo natuurlijk geschilderd, dat duizenden van ongeloovigen komen, om zich aan hare wellustige vormen te vergasten, zonder er zelfs aan te denken, dat het doel des schilders was, hen tot boetvaardigheid op te wekken. Wat ook de Foe gewild hebbe, zijn Robinson is en blijft het verleidelijkste tafereel van 's menschen grootheid en onafhankelijkheid, van zijne hulpmiddelen en onuitputtelijke vindingrijkheid, van zijn geduld en volharding, dat immer met het naauwkeurigste penseel, waar als de natuur, geschilderd is; en dat lezen kinderen en groote menschen met het streelendste zelfbehagen en bewaren er den indruk van. Dat opgewekte bewustzijn van eigen kracht (zoo ver verwijderd van de Foe's bedoeling), doet elken knaap een kleinen Robinson worden, zoodat Rousseau en Campe

1 Ik volg hier het gewone spraakgebruik der Kunst, ofschoon wel wetende, dat zij zonder grond de teedere Maria van Magdala, aan welke haar goddelijke Geneesmeester van zware krankheid het eerst van alle stervelingen na Zijne opstanding verscheen (Marc. 16 vs. 9), identifiëert met de ongenoemde boetvaardige zondaresse, wier geschiedenis verhaald wordt Luc. 7 vs. 36-50.

er over zouden trillen van genoegen, en maakt den kinderen het boek zoo boeijend, zoo onwaardeerbaar, dat het van menschengeslacht tot menschengeslacht wordt overgeplant en, na den Bijbel, welligt het meest uitgebreide aantal van lezers telt, dat immer een boek bereikt heeft.

Maar de Foe heeft dan toch (zoo vraagt gij) geheel en al zijn eigenlijk doel gemist? Niet geheel, mag ik antwoorden. Er zijn menschen geweest, die in zijne schildering der eenzaamheid van Robinson onschatbaren troost hebben gevonden voor de hunne, en wier lange dagen en nachten gezellig werden door ze door te brengen met de lange dagen en nachten van den eenzamen balling. Hoort een der kolonisten, die de boorden van den Ohio ontgonnen hebben, ons mededeelen, hoe hij moed schepte uit den Robinson Crusoe: ‘dikwijls (zegt hij), na twintig maanden geweest te zijn zonder eene menschelijke gedaante te aanschouwen; in plaats van brood slechts muffe gekookte gort hebbende; gekweld door de Indianen en het wild gedierte; gedwongen om voet voor voet te worstelen tegen eene woeste natuur; kwam ik uitgeput tehuis, en bij het schijnsel mijner kaars van bies, in bevervet gedoopt, doorlas ik dat goddelijk boek; het was, met mijn bijbel, mijn troost en mijn steun. Ik voelde, dat al wat Crusoe gedaan had, ik het kon doen; de eenvoud van zijn verhaal bragt de overtuiging in mijn geest en den moed in mijne ziel. Ik sliep gerust in, aan mijne zijde mijn hond hebbende, dien ik Vrijdag genoemd had; en des anderen morgens, van vier uur af, na dat boek te hebben weggeborgen, kostelijker dan het goud, hernam ik mijne bijl, ik ging weder aan den arbeid, en ik dankte God, dat hij aan een mensch zoo veel vermogen om te troosten gegeven had[1].’

Zoo is de Robinson voor den eenzamen; en wat kan hij zijn voor hem, die midden in het gewoel des levens geplaatst is? Och, er zijn oogenblikken in ons leven, waarin de wereld met hare teleurstellingen ons walgt. De valsch-

1 Chasles, p. 202 en 203.

heid, de baatzucht, de miskenning, kunnen ons zoo moedeloos maken, dat wij alles wegwerpen, zielsbedroefd zijn en ons op een eenzaam eiland wenschen, ver van die jammerlijke wereld, die ons zoo nietig voorkomt. Dat eenzame eiland is eene onwillekeurige herinnering aan den ‘Robinson.’ Wij laven er ons aan, midden in het gewoel der wereld. Nemen wij het boek dan in handen, maar het zij de ‘Robinson’ van de Foe zelven, dan zal ons de schildering van Robinsons eenzaamheid aanvankelijk voldoening geven. Wij zijn dan van de wereld af; wij leven in de eenzaamheid, acht en twintig jaren lang, of wilt gij het liever, honderden van bladzijden, zoo lang wij maar begeeren. Voor dien troost zullen wij de Foe danken, maar als wij onzen wensch voldaan hebben, als wij met Robinson een uurtjen in de eenzaamheid hebben doorgebragt, dan zullen wij vernieuwd en versch in de wereld terugkeeren, maar tevens God dankende, dat wij niet op een eenzaam eiland zitten, waar het eentoonig golfgeklots alleen wordt afgebroken door de geheimzinnige geluiden van de natuur tusschen de keerkringen, en waarheen wij, wat erger is, onze eigene hartstogten, de voorname bron onzer verdrietelijkheden, hebben medegenomen, maar dat wij ons bewegen in eene veilige maatschappij, waarin zoo veel goeds is en waarin wij elkander liefderijke gezindheden, liefderijke woorden, liefderijke daden schuldig zijn, waarin wij betere gelegenheid vinden om ons hart te reinigen, dan in de eenzaamheid.

Eindelijk: overvalt ons, bij het in beoefening brengen van de edeler gevoelens, die ik aanduidde, eenige moedeloosheid, bij miskenning of teleurstelling, zijn wij dan regtvaardiger dan het voorgeslacht en denken wij eens aan den weldoener onzer jeugd, den schrijver van ‘Robinson,’ Daniël de Foe, verguisd bij zijn leven, vergeten na zijn dood, ongeacht zelfs door de vurigste bewonderaars van zijn werk, en toch eindelijk door den tijd, die alles op zijne plaats brengt, op zijn eeretroon gesteld. Wij, die ons niet allen kunnen vergelijken met zijn genie, al bezitten wij zijn goeden wil, zouden aanspraak maken op hoogere, op dadelijke eer? Neen, die de wereld eert, eert zij omdat zij haar gelijkvormig zijn, en dat is het immers niet, waarnaar wij streven?

Mijn opstel is geëindigd. Mogelijk, dat deze of gene, die deze bladzijden heeft willen doorlezen, zich eens opgewekt gevoelt, om het gewoel en het rumoer der volken voor een poosje te ontvlieden op Robinsons eenzaam eiland. Dan zult gij, die u daartoe verledigt, uwen ouden ‘Robinson’ opgezocht hebbende, eerst eene schare van vervlogene herinneringen uit uwe kindschheid als liefelijk troostende geniussen zien opdagen, die u ververschen zullen voor uwen tegenwoordigen werkkring, en vervolgens zal u een uur wegvliegen in het herlezen der bekende bladzijden. En mij (mogt ik mij niet te veel vleijen!) zult gij in uw hart danken, dat ik u aan den ‘Robinson’ eens weder heb herinnerd.

SCHÜLLER.

Bibliographisch album.

Handboek der vergelijkende Ontleedkunde, door Prof. C.F. von Siebold en Prof. H. Stannius, uit het Hoogduitsch vertaald en met platen vermeerderd, door L.C.E.E. Fock, M.D. te Amersfoort, bij W.J. van Bommel van Vloten. 1848.

Hoe onbegrijpelijk de mogelijkheid van de uitgave eener vertaling van een wetenschappelijk werk, althans uit het Fransch of Duitsch, ons voorkome, daar toch elk, die zich met eenig vak van wetenschap bezig houdt, meer dan waarschijnlijk het oorspronkelijke even goed lezen kan; - aan hoe veel twijfel het zelfs nog onderworpen zij, of vertalingen van dergelijke boeken wenschelijk zijn, daar zij oorspronkelijke werken helpen onmogelijk maken en dus nadeeligen invloed uitoefenen op de beoefening van het vak; bij de beoordeeling eener vertaling moeten wij die vragen wel in het midden laten en ons bepalen tot het onderzoek, of het vertaalde een goed boek is en of het goed is vertaald.

Over het Lehrbuch der vergleichenden Anatomie von v. Siebold und Stannius zal wel niemand aarzelen een gunstig oordeel uit te spreken, en ieder zal het als het beste en volledigste der bestaande handboeken, hetwelk door het gebruik, dat van de bestaande gemaakt is, alsmede door de eigene onderzoekingen der schrijvers op de hoogte der wetenschap staat, in de handen wenschen te zien van elken beoefenaar der vergelijkende ontleedkunde. In zoo verre dus kunnen wij de uitgave goedkeuren; doch laat ons zien of de vertaling ook aan het tweede vereischte voldoet.

Er is meer noodig dan dat men duitsch versta om een zoodanig boek over te brengen; het is niet genoeg, dat men voor ieder duitsch woord, uit zijn hoofd of uit zijn woordenboek, ons een hollandsch in de plaats geve. Er wordt studie vereischt om de kunsttaal der Zoölogen en Anatomen, uit welke die der Zoötomen is zaamgesteld, te kennen, en de juistheid en bepaaldheid te beseffen, die de uitdrukking er door verkrijgt; oneindig veel meer nog om ze over te brengen in eene andere taal, indien deze - en in dit geval is de onze - de meeste kunstiermen mist, die dan of gemaakt of omschreven moeten

worden. Het eene als het andere vordert, buiten taalkennis, een volmaakt juist begrip van de zaak zelve; zonder dit is een goede overbrenging niet mogelijk en zal de onnaauwkeurige beschrijving tot verkeerde voorstelling moeten leiden. Bewijzen voor deze stellingen levert het boek dat wij beoordeelen in grooten getale; de opgave van eenige mogen het doen blijken.

Wij zien in § 1 bij de wormen het zenuwstelsel beschreven als *bestaande uit een zenuwknoop gelegen achter den kop met of zonder zenuwknoopen verbindende buikzenuwstrengen*, wat eene verklarende vertaling schijnt te zijn van ‘ein Nacken-ganglion mit oder ohne Bauchganglienkette’. De Mantel der Weekdieren heet onbepaald *bekleedsel*.

In de 3de § lezen wij voor ‘Aber auch die als Polygastrica noch übrige Infusorien bedürfen einer weiteren Beschrankung, indem....’ *ook het getal der polygastrica, die tot de nog overige infusorien gerekend worden, moet meerder worden beperkt, terwijl* enz.: iets verder is Magenthiere door *maagdieren* vertaald; zoo men den systematischen naam niet behouden wil, wat misschien verkieslijker te rekenen is, zal men de uitdrukking veelmagen of veelmagige dieren moeten aannemen. ‘Mit diesen freien Willensäusserungen ist zugleich die Fähigkeit der willkürlichen Kontraction und Expansion des einfachen zellenförmigen Leibes dieser Thiere verbunden.’ *Door dit vermogen van zich willekeurig te bewegen zijn deze dieren ook in staat hun eenvoudig celvormig ligchaam willekeurig zamen te trekken en uit te zetten*. De trilharen bij de sporen der Conferven worden gezegd de gedaante van *roedevormige* (geisselförmige, d.i. zweepvormige) draden te hebben. ‘Nach Ehrenberg's Augabe sollen die Navicularien aus ihren Panzeröffnungen sohlenartige oder fadenförmige Bewegungsorgane hervorschieben können. *Volgens de opgave van Ehrenberg zouden de Navicularien uit de poren der schalen draadvormige bewegingsorganen kunnen uitsteken*. Voor het weggelaten sohlenartig’ gebruike men zoolachtig of beter schuifzoolachtig, om ook de wijze der actie aan te duiden. ‘Zool, Sohle’ is in 't algemeen het deel dat bij de beweging de oppervlakte, waarop de beweging plaats heeft, aanraakt.

In de 5de § zegt de vertaler de Rhizopoden met de Infusoriën in ééne klasse te zullen brengen; waarom dan dadelijk er na ze in twee afzonderlijke behandeld? - het duitsch heeft ‘in Verbindung zu bringen.’

Deze aanhalingen zullen doen zien dat den vertaler de klasse der Infusoriën geheel onbekend is; doch dit is zeker het geval met al de in dit stuk behandelde klassen: bij de Echinodermata vindt men b.v. in § 71 dat zij *met naar voeten gelijkende* (fusartige) *zuigorganen* rondkruipen, *kalkmassa* voor ‘Kalkgerust,’ *heeft overeenkomst* voor ‘entspricht’, in § 72 *bezetten* voor ‘durchsetzen’, en 't ware niet moeijelijk deze proeven te vermenigvuldigen, doch zij zullen voldoende zijn om te bewijzen, dat de vertaling niet aan de vereischten eener goede voldoet.

De vertaling is met platen vermeerderd, die naar ons inzien beter weggelaten waren. Figuren bij de beschrijving tusschen den tekst gedrukt, zijn allernuttigst, omdat zij bij het woord het beeld geven en waarlijk illustreren, doch aan 't eind van een boek bijeengesteld, verliezen zij reeds veel van hun nut. Doch daarenboven hebben wij hier uit de Icones Zootomicae van R. Wagner, slechts enkele figuren gekregen, copiën van copiën, die niet voldoende zijn om een denkbeeld van de hoofdvormen te geven (daartoe zijn de Icones zelve te onvolledig) en dus noodeloos den prijs van het boek verhoogen.

***Over belastingen en bezuinigingen. Door J. Ackersdijk. Te Utrecht bij J.G. Broese*. 1849.**

Te midden van den stortvloed van brochures, vlugschriften, blaauwboekjes en pamfletten welke de *question à l'ordre du jour* - tegenwoordig 's lands moeijelijke financieele toestand en de behoefte aan en het plan tot bezuiniging - in het leven roept, is de verschijning eener brochure uit de pen van Prof. Ackersdijk eene gebeurtenis, die men niet onopgemerkt mag laten voorbijgaan. Wij zeggen dit zonder eenige de minste malicieuse toespeling op eene oude vete, die immers door den Hoogleeraar zelven edelmoedig vergeten blijkt te zijn, als hij hier in de aangekondigde bladzijden den minister van Hall onbewimpeld en ongezocht lof toekent over de verbeteringen door hem in het financiewezen tot stand gebragt, en over den gelukkigen afloop der hermunting. Maar wij meenen, dat het publiek eenige erkentelijkheid schuldig is aan den geleerden en kundigen, niet minder den welmeenenden en cordaten man, die het niet beneden zich acht zijne wetenschap van hare practische zijde aan te bevelen, en - zelfs met gevaar van miskend te worden - te midden van het verward gedruisch der tallooze ephemeriden, welke ‘de kwestie van den dag’ in het leven roept, zijne krachtige stem te doen klinken: nu over de korenwetten, dan over de conversie, dan over het muntwezen, dan over bezuiniging en belasting. Het eischt opmerking en erkenning, al ware het maar alleen om dit voorbeeld ter navolging aan te wijzen aan zoo menigen zijner ambtgenooten, die hunne wetenschap besloten houden onder de breede plooijen der professorale toga, of haar hoogstens een vlugtigen glans laten werpen binnen de vier muren van het Instituut, maar het heiligschennis schijnen te achten haar in de bladen van brochure of tijdschrift bloot te stellen aan de oogen van het *profanum vulgus*. Er wordt aangedrongen op de ontwikkeling van het politieke leven onder het Nederlandsche volk. Maar niet minder is de behoefte aan een wetenschappelijk leven. Het is thans, meer dan ooit, tijd dat de wetenschap uit den hemel op de aarde afdale; dat ze van haren drievoet afkome, waar ze niets te doen heeft dan zich te laten bewierooken, om onder de kinderen der menschen, weldoende, te verkeeren.

Gelijk men gissen kan, is het geschrift van den Heer Ackersdijk, dat we hier aankondigen, zuiver practisch. Een scherpe blik op onzen toestand, op verleden en toekomst van Nederland; een ernstig, waarschuwend, maar ook bemoedigend woord; eene beoordeeling van de middelen die aan de hand zijn gedaan om de financieele moeijelijkheden, die ons belemmeren, op te ruimen; eene vingerwijzing op andere middelen. Het is een bitter, maar waar

woord, dat de toestand, waarin wij verkeeren, ons eigen werk is: ‘niet ligt (bl. 4) zal zich aan een staat eene schoonere toekomst aanbieden dan aan het koningrijk der Nederlanden in 1814 en 1815. Ongelukkig werd dit door den koning en het volk geheel miskend. De gunstige gelegenheden werden verzuimd, en het geluk, dat eene natie, die zoo rijk was aan herinneringen, zich slechts behoefde toe te eigenen, werd op jammerlijke wijze verspeeld. Men moet zich verwonderen als men het herdenkt hoe zooveel goeds ten kwade is kunnen verkeerd worden. Wij konden magtig, geëerbiedigd, welvarend, rijk, zonder staatsschuld, schitterend in het midden van Europa door bloei van kunsten en wetenschappen geworden zijn; - dit alles lag werkelijk voor de hand. Welk noodlot, of liever, welke verbijstering heeft dit alles doen mislukken?’

Doch genoeg: de S. wil niet beschuldigen, slechts waarschuwen. Ook nu nog hebben wij onze toekomst in eigen hand, en schoon onder minder gunstige omstandigheden, ook nu behoeven wij de hoop op herstel nog niet op te geven. De grond tot verbetering is reeds gelegd; wij zijn door onze koloniën zoo rijk als te voren; door onvermengde nationaliteit krachtiger dan voorheen; wij kunnen onze aandacht onverdeeld op binnenlandsche belangen vestigen, zonder ons met de wieling der Europesche politiek te zien medesleepen; de instellingen, die wij nu onlangs verworven hebben, kunnen ons al de voordeelen van orde en vrijheid doen genieten; bij de regering heeft een stelsel van openbaarheid dat van geheimhouding vervangen: in plaats van af te schrikken wie haar welmeenend raad aanbood, lokt zij thans openlijke discussie uit. Maar nu moeten wij ook op den gelegden grondslag voortbouwen; eerlijk en naauwgezet de verkregene instellingen naleven; eendragtig zijn boven alles, en het algemeen welzijn niet aan partij-belang achterstellen; zelfvertrouwen gevoelen om de middelen te gebruiken die wij nog bezitten; en onbeschroomd de kennis, die elk heeft kunnen verwerven, ten nutte des Vaderlands aan willen wenden. - Wie is het niet met den schrijver eens, dat met zulke middelen de toekomst des Vaderlands te redden is?

Maar daar ligt een gat in den weg tot herstel, dat moeijelijk over te komen is: de toestand der financiën van het oogenblik; en, wat nog slimmer is, daarachter rijst een berg, die met groote inspanning beklommen moet worden: de toestand der financiën op den duur, ook voor het vervolg. Over de loopende dienst van de tweejarige begrooting van 1848 en 1849 is er een te kort, erkend tot een bedrag van 15 millioenen; met iedere volgende begrooting zal zich de grootere en steeds grootere moeijelijkheid opdoen, hoe men op den duur de penningen zal kunnen vinden om de huishouding van den staat te bekostigen en de renten der schuld te voldoen.

De eerste vraag is het naast bij de hand: zij is *d'urgence*. Als wij maar eerst de kloof over zijn, die ons thans ophoudt, kunnen wij later, langzaam voortgaande, op de middelen denken om den berg te boven te komen.

De *question à l'ordre du jour*, het tekort van 15 millioenen, is alzoo de *topic* van de vlugschriften van den dag; ook van dat van den Heer A. ‘Het is, (bl. 11) dunkt mij, noodzakelijk de verschillende onderwerpen niet te verwarren. In de behoeften van het loopende jaar moet voorzien worden, de geregelde gang van zaken moet verzekerd zijn, terwijl over de twee andere punten, verbetering van het belastingstelsel en besparing in de uitga-

ven, geraadpleegd wordt. Alzoo vooraf de vraag overwogen, hoe het te kort van vijftien millioenen te dekken?'

De schrijver onderzoekt kortelijk de verschillende middelen, daartoe aan de hand gedaan. - Eene belasting op de bezittingen was in het vorige jaar voorgedragen. Het voorstel was onaannemelijk, en na de intrekking van het wetsontwerp behoeft dit oordeel niet meer gemotiveerd te worden. Nu is eene belasting op de inkomsten voorgesteld. Dat men zich daarvan niet te veel belove: als blijvende belasting ter vervanging van anderen, die schadelijker werken, en ingerigt naar de zeden der natie, en allengs in hare opinie regt van gewoonte verkrijgende, kan zij aan te prijzen zijn, als tijdelijke maatregel verdient zij afkeuring: 'als zoodanig (bl. 13) is zij steeds zeer ongelijk, willekeurig en daardoor uiterst gehaat. Zoo zoude zij ook volgens het ontwerp (dat thans aanhangig is) zijn.' De financieele combinatie van den Heer van Hall? 'Bij eene tweede proef (blz. 15) zou zeer ligt kunnen mislukken wat bij de eerste den uitslag zoo voordeelig gemaakt heeft' (t.w. het stelsel van intimidatie). Het voorstel van den Heer Sloet tot Oldhuis, om voor 25 millioenen land op Java te verkoopen? - Hoe verleidelijk is het! 'Ik moet (blz. 15) evenwel onbewimpeld verklaren, dat ik het onraadzaam acht.' En wij gelooven dat ieders ernstige overweging tot gelijk besluit moet leiden. Alle andere bezwaren daargelaten - het is eene *geldmakerij* (zoo als men ter beurze spreekt, zonder juist eene al te ongunstige beteekenis aan het woord te hechten) en zulke geldmakerijen mislukken in den regel geheel en al. Iets minder moeijelijk zou het zeker nog vallen al de staats- en kroondomeinen, binnen 's Rijks grenzen in Europa, in drie jaren te gelde te maken: en toch, wie zal in goeden ernst *dit* voorstellen? Dat het stelsel om landerijen op Java door verkoop in handen der particuliere industrie te brengen, mits langzaam en met overleg ten uitvoer gebragt, van groot nut zal zijn, niet zoo zeer nog om 'geld te maken' als wel om de heerlijke bezitting te doen worden wat zij worden moet, eene *kolonie*, een onafscheidelijk deel van het Koningrijk der Nederlanden, (gelijk Gladstone van de Britsche koloniën Engelsche graafschappen gemaakt wil hebben) is onze stellige meening, en wij achten dat de Heer Sloet tot Oldhuis grooten dank verdient voor de *Anregung* der Idee, die niet verloren zal gaan, al wordt zijn voorstel ook begraven in de archieven-kamer der vertegenwoordiging. De toepassing dezer idee zal een krachtig middel zijn om dien 'geheel anderen toestand geboren te doen worden' welke de S. in de betrekkingen tusschen de kolonie en het moederland noodig acht (blz. 40, 41), om de schatten der kolonie bekend te maken aan het volk dat ze nog volstrekt niet kent, en om ze te maken tot eene rijke bron van nationale inkomsten, in plaats van eene pomp voor het jaarlijksch batig saldo.

Maar zoo geen dezer plannen aannemelijk is, wat dan?

Het voorstel van den Heer A. is zeer eenvoudig. Het komt hierop neder: de noodige 15 millioen of iets meer, te leenen zoo goed mogelijk, a pari: en de gelden noodig voor de rentebetaling en voor eene aflossing dezer schuld binnen vier jaren, te vinden door eene verhooging van een onzer accijnsen en eene betere inrigting van eenen anderen (blz. 33). Een voorstel in een ander vlugschrift[1] geopperd, om op den accijns van het gedistilleerd nog 100 opeenten te leggen, acht de S. aanbevelingswaard. Het middel zou volgens zijne

1 *Over het te kort van vijftien millioenen*, enz. door Mr. E.E.

berekening eene vermeerdering van ƒ 2,200,000 's jaars voor de schatkist doen verkrijgen (blz. 180). Eene goede herziening der suikerwet, meermalen beproefd, maar steeds mislukt, zou, naar de meening des S., de opbrengst van dit artikel, zonder bezwaar voor iemand, van ƒ 500,000 op ƒ 3,000,000 brengen, en dus 2½ millioen winst opleveren.

Het plan des Heeren A. verdient van ééne zijde onverdeelde goedkeuring - om zijne eenvoudigheid namelijk. De ervaring heeft het reeds genoeg geleerd, dat in de huishouding van den staat dezelfde regel zich doet gelden als in die van den individu, dat, namelijk, fijn gesponnen combinatiën en kunstige manoeuvres nimmer het kwaad wegnemen maar slechts strekken om het op den duur te verergeren. - Maar wij hebben eene bedenking, die ons niet zonder gewigt voorkomt. Zij geldt de voorgestelde verhooging van den accijns op het gedistilleerd. Zal bij de toepassing van den maatregel de uitkomst niet verre bij de verwachting te kort schieten? Niet juist, dat wij meenen dat er zoo veel minder jenever zal gedronken worden; en daarom laten wij dan ook het *argumentum e philanthropia* liefst onaangeroerd. Maar het is genoeg bewezen dat in de opbrengst der belastingen 2 × 2 geen 4 is. Het is waar, de accijns is nu reeds zoo hoog dat hij tot veel sluikerij verlokt, en een streng toezigt noodig maakt. Maar door de verhooging der belasting met 100 pCt. wordt te gelijk de premie voor den smokkelaar met 100 pCt. verhoogd, en deze zal voor zijn schandelijk bedrijf met grootere winst nog voor hem zelven grootere kosten kunnen aanwenden, en de schade eener enkele mislukte onderneming gemakkelijker lijden.

Betere verwachting zouden wij hebben van het andere middel, de doelmatiger inrigting van de accijnswet op de suiker. Blijkbaar heeft de S. het onderwerp *con amore* behandeld (bl. 20-33); met fiksche trekken al het ongerijmde en dwaze aangetoond van de verschillende combinatiën waartoe men opvolgelijk de toevlugt heeft moeten nemen, om de belasting althans *iets* te doen opbrengen, en overtuigend bewezen, dat de voornaamste vruchten der wet zijn, dat enkele groote etablissementen groote winsten maken ten koste der natie en dat de kas van het Duitsche Tolverbond jaarlijks eenige millioenen profiteert ten koste der Nederlandsche schatkist. Doch men zou bijna wanhopen of eene betere regeling mogelijk ware, na al de mislukte proeven, en *magnus mihi eris Apollo*! mag men hem toeroepen die daartoe het middel aan de hand doet.

Schier onwillekeurig laat nu de schrijver, door de beschouwing dezer middelen tot voorziening in eene tijdelijke behoefte, zich leiden om een stap verder te doen. Zouden die vijf millioenen, door deze twee middelen te verkrijgen, niet op den duur dienstbaar kunnen zijn, om ons belasting- bepaaldelijk ons accijns-stelsel te verbeteren en minder drukkend te maken? En aan deze vraag, die als van zelve bij hem opkomt, verbindt hij eene tweede: zijn er niet andere voorwerpen van consumtie, dan die thans belast zijn, welke beter geschikt zouden zijn om belast te worden? - Zijn oog valt daarbij op twee artikelen, de *koffij* en de *thee*; gaarne zou hij er nog een derde, de *tabak*, bij gevoegd zien, doch hij erkent dat op dit artikel, dat zoo velerlei bewerking ondergaat, moeijelijk eene belasting te leggen is zonder de nijverheid merkelijk te schaden (bl. 38). Wij houden het er voor, dat niet minder krachtige redenen pleiten om de *koffij* en de *thee* onbelast te laten. Wat de laatste betreft - en dit kan toch den Hoogleeraar niet onbekend zijn - zij betaalt nu reeds aan inkomend regt eene belasting, die volgens officieele op-

gave 7½ pCt. van de waarde bedraagt[1]. Zou het raadzaam zijn behalve dat hooge inkomend regt het artikel nog met accijns te bezwaren? Of zou het inkomend regt tot 25 pCt. verhoogd moeten worden? Beide komt ons even bedenkelijk voor. Reeds nu is het inkomende regt hoog genoeg om aan de landgrenzen tot smokkelhandel te verlokken. Van de koffij kan, meent de S., gevoegelijk een accijns van 10 cs. per N. lb. worden geheven, hetgeen naar zijne raming van het verbruik hier te lande ƒ 1,000,000 in het jaar zou opleveren. Wij laten de juistheid der raming in het midden en bepalen ons tot de opmerking, dat de belasting volgens de tegenwoordige waarde van het artikel meer dan 25 pCt. zou bedragen. Maar dit zou ons minste bezwaar zijn. Wij hebben een ander, van meer gewigt, t.w. hetzelfde, dat door den Heer A. als tegen den tabak bestaande wordt erkend. Wel is waar, koffij en thee ondergaan hier te lande geene fabrijkmatige bewerking; maar zij worden, inzonderheid de eerste, *gesorteerd*, en die sortering zoowel voor buitenlandsch als voor binnenlandsch gebruik is het voorname bestaan van de grossierderijen van de tweede hand, zoo verre die nog door het veilingstelsel der handelmaatschappij niet geheel te gronde is gebragt. Die sortering nu wordt eene onmogelijkheid, van het oogenblik af, dat de accijns zal zijn ingevoerd, en daarmede een onoverkomelijke scheidsmuur gesteld tusschen de koffij voor buitenlandsch en die voor binnenlandsch verbruik. Bovendien is er nog een materieel bezwaar, dat trouwens den Utrechtschen Hoogleeraar onbekend mogt zijn. Het is dit, dat voor de verbazende hoeveelheden, welke hij, als voor weder-uitvoer bestemd, in het entrepôt wil hebben opgeslagen, in geene onzer handelssteden ruimte in de entrepôts zoude zijn, al werden deze ook eens zoo groot gemaakt. Misschien de helft der pakhuizen door geheel Amsterdam verspreid dienen jaar in, jaar uit tot berging van koffij, ongerekend nog de kelders en zolders, welke de handelaar daartoe in zijne eigene woning gebruikt. En dat hier de toepassing van het stelsel van zoogenaamd particulier entrepôt aan de grootste bezwaren onderhevig zou zijn, behoeft wel geen betoog. De surveillance, waartoe dat stelsel verpligt, zou geen gering bedrag opslokken van het millioen, dat de belasting gerekend wordt op te zullen brengen.

Eenmaal den blik verder gerigt hebbende, dan de behoefte van het oogenblik, laat de schrijver hem nog over eenige andere onderwerpen rondgaan. Wat hij van eene betere verhouding der betrekkingen tusschen moederland en koloniën verwacht (blz. 40, 41), hebben wij reeds ter loops aangemerkt. Niet minder behartiging verdient, wat hij met zoo veel helderheid opmerkt (blz. 41-45) over de geopperde plannen

1 Het cijfer der belasting is volgens het tarief van 1845, van de 100 lb: Bij regtstreekschen aanvoer uit O.I. of China.

MET NED. SCHEPEN.		MET VREEMDE.
Boei en grove Congo	ƒ 7.	ƒ 18.
Alle andere soorten	ƒ 12.	ƒ 34.

Bij aanvoer van elders of met gebroken last.

Boei en grove Congo	ƒ 27.
Alle andere soorten	ƒ 51.

Waarbij te voegen 13 pCt. verhooging (oudtijds syndicaat) en meestal af te trekken 10 pCt. voor begunstigde vlag.

tot amortisatie der schuld; plannen, meestal gebouwd op *indiens*.... en *wanneers*....,
die nimmer zullen voorko-

men. - Eindelijk valt ook zijne aandacht op het onderwerp, dat in de laatste weken zoo veel besproken is, de uitgifte van *papiergeld*.

'Dit onderwerp ..... verdient ernstige overweging' (blz. 45). Goed: ofschoon een blik op de geschiedenis ons leert, dat het reeds te over overwogen en beproefd is. Maar verdient het voorstel goedkeuring? Wij zijn eenigzins in verlegenheid wat het eigenlijke antwoord des schrijvers op deze vraag is. Eene eerste lezing van hetgeen hij er op zegt, deed ons een onbepaald *ja* als de slotsom opmaken; eene tweede lezing bragt ons aan het twijfelen. In het eind zijn wij tot het resultaat gekomen, dat de schrijver het voorstel kan goedkeuren.... mits ouder verscheidene *indiens*: indien men niet te veel papiergeld uitgeeft, indien men voldoenden waarborg geeft tegen depreciatie, indien geene ontrouw of onvoorzigtigheid later verlokt, om op den ingeslagen weg voort te gaan. Maar ligt niet juist daar het gevaar? Heeft niet de ervaring overal doen zien, dat men, eens op het glibberig pad van het papiergeld den voet gewaagd hebbende, ook met de heiligste voornemens om niet te ver te gaan, onweerstaanbaar is voortgedreven en eindelijk in den poel van het staatsbankroet nedergekomen? In dit bijzonder geval is de regel *abusus non tollit usum* niet van toepassing. Is men er eens over heen, om 10 of 20 millioen aan papiergeld in omloop te brengen, dan kost het geringe moeite om tot 30, 40 en 100 millioen te komen. Waar toch staat dan de grenslijn? en wie zal een dam stellen? Heden dringt ons geldverlegenheid om 20 millioen uit te geven; maar het volgende jaar kan nieuwe, welligt nog grootere geldverlegenheid aanbrengen. Wat dan? - Wanneer de schr. hier zegt (blz. 46), tot bestrijding van de vrees voor depreciatie der muntbilletten: 'de waarborg voor hunne gelijke waarde met het metalen geld is in de wet en in de gelegenheid om ze aan de regering zelve in bewaring te geven,' dan meenen wij te mogen antwoorden met de woorden van den Heer Ackersdijk, in 1845 geschreven[1]: 'Er is slechts *een eenige waarborg*, die tegen de depreciatie en tegen de nog grootere gevaren de meest mogelijke zekerheid oplevert: namelijk *dat de houder van het papier altijd, op vertoon, de werkelijke waarde kan opvorderen*.' En van den schrijver, die thans zegt (blz. 47): 'Er is' (mits niet meer dan voor 20 millioen worde uitgegeven) 'alle grond om te verwachten, dat men geen nadeel hoegenaamd van de uitgifte van dat papier zoude ondervinden. Het komt alleen aan op de vraag, of wij genoegzaam vertrouwen in onze regering stellen, om verzekerd te zijn, dat nimmer eene grootere som zal worden uitgegeven.... In zoo ver men de wetgeving mistrouwt, valt daartegen op te merken, dat, indien deze in zulk eene verbijstering konde vervallen, zij dan even goed nieuw papier zou kunnen scheppen als het bestaande uitbreiden, enz.'.... van deze woorden appelleren wij op den man, die in 1845[2] schreef: 'wij behoeven niet eens het allerergste te veronderstellen: er is eene kracht, waarvoor waarborgen, als die der voorgestelde wet, bezwijken, en in geen land moest men hiervan meer overtuigd zijn, dan in het onze: men noemt haar den *drang der omstandigheden*. Zij doet niet zelden instellingen en personen tot handelingen overgaan, die men vooraf als onmogelijk zou beschouwd hebben.... Mogt iemand dit als onmogelijk beschouwen, hij sla

1 'Nederlands Muntwezen,' blz. 29.
2 Ibid., blz. 28.

de geschiedenis op van alle de landen, welke met die schrikkelijke ramp van papiergeld bezocht zijn geweest, en hij zal bevinden, dat er welligt geen is, waar de eerste stap op den verderfelijken weg niet met dergelijke schijnbaar volkomene waarborgen begonnen is..... Het is hiermede als met het meeste kwaad: de eerste stap voert er heen.'

En dat de wetsvoordragt van 1845 (welke de Heer A. met zoo veel klem van redenen bestreed), door te verordenen, dat de waarde der uit te geven muntbilletten altijd door een depositum van edele metalen gedekt moest zijn, althans niet minder waarborgen aanbood, dan eene eenvoudige wet, die aan het papier gedwongen koers geeft, met belofte, dat de regering het bij de belastingen zal aannemen, is duidelijk genoeg.

Gaarne wijken wij voor beter ervaring. Maar tot nog achten wij op al de voorstellen, tot uitgifte van muntpapier in den jongsten tijd gedaan, toepasselijk, wat de 'Revue des deux mondes' zegt van het voorstel van Pierre Leroux, om een zesde deel der staatsschuld in muntpapier te restitueren: 'ce serait toujours un petit acheminement aux assignats.' De beide casus zijn geheel dezelfde. De 15 millioen van het tekort bij ons zijn zoowel een wettig aangegane schuld als de *dette publique* van Frankrijk, en het is altijd, hoe men 't wende, een even onzedelijk als gevaarlijk middel, den schuldeischer te dwingen om zijne betaling te ontvangen in voorwerpen, waaraan door hoog bevel waarde wordt toegekend, maar die in zich zelve noch waarde bezitten, noch werkelijke waarde vertegenwoordigen.

S.V.

***Vertoog betrekkelijk de uitgiften van Gemeentens- en Heidegronden in Noord-Braband. Eene bijdrage tot verklaring der Charters en Octrooijen, houdende zoodanige uitgiften door of van wege de voormalige Hertogen van Braband. Pleitrede door Mr. J.F. Mauritsz Ganderheyden, 's Rijks-Advokaat in Noord-Braband. Te 's Hertogenbosch, bij Gebr. Muller*. 1848.**

Op den titel afgaande, hoopten wij hier eene volledige geschiedkundige ontwikkeling te vinden van de regten, die door de uitgiften van gemeenteen heidegronden tusschen de verschillende bebouwers en eigenaars, tusschen de gemeenten en den souverein ontstonden, en bekend te worden met de voorwaarden, waarop die plagten te geschieden. In die verwachting zijn wij teleurgesteld; niet door de wijze, waarop de schrijver dat onderwerp heeft behandeld, maar door dat het zijne een geheel ander onderwerp is; niet omdat de inhoud gebrekkig is, maar omdat de titel voor dien inhoud niet past.

De hier aangekondigde Pleitrede is gehouden in een geding tusschen het Bestuur der Domeinen van den Staat en de gemeente Drunen gevoerd, over eenige gronden, *de Sagt* en *de Dongdellen* genaamd, waarvan de gemeente Drunen eigenares meende te zijn uit kracht van twee Charters van de jaren 1321 en 1329. Het Bestuur der Domeinen daarentegen beweerde dat uit die Charters geen eigendom bewezen werd, en vorderde van de gemeente Drunen zekere uitkeeringen, die door de Staten-Generaal waren opgelegd bij de Octrooijen tot verpachting van de Sagt en de Dongdellen in de jaren 1646, 1732, 1771 en 1782 verleend. Een groot gedeelte der Pleitrede (bl. 1-13) dient tot bestrijding eener voorgestelde exceptie van niet-ontvankelijkheid wegens het ten onregte dagvaarden van den Burgemeester, in plaats van *Burgemeester en Assessoren*, en heeft dus met de eigenlijke vraag niets gemeen. Maar tot de beslissing der hoofdzaak zelve is een onderzoek naar de oorspronkelijke uitgifte dier heidegronden evenzeer onnoodig, omdat de Staat zijn regt niet daarop, maar op een bezit ter goeder trouw en daaruit voortgevloeide verjaring bouwt. Het bezit gedurende 36 jaren (van 1782-1818), maakt den vroegeren regtstoestand geheel onverschillig. Dit wordt aangetoond tot bl. 38, terwijl de eigendomsquaestie eindelijk nog daardoor aan belang verliest, dat het Domein den grond zijner vordering voornamelijk vindt in overeenkomst en hare uitvoering, en aan het onderzoek naar het al of niet bestaan van een *dominium directum* tegenover een *dominium utile* of *superficies* slechts eene ondergeschikte plaats wordt aangewezen.

Op bl. 55 komt de schrijver tot het onderzoek en de verklaring der Charters, door de gemeente Drunen tot bewijs van haar beweerd eigendom ingeroepen. Men begrijpt dat de invloed dier Charters, na het vooraf aangevoerde, slechts luttel konde zijn en hierin ligt waarschijnlijk de reden, dat zij door den schrijver minder naauwkeurig bezien en ontleed worden, dan het geval zoude geweest zijn, indien hij ze niet als een *hors-d'oeuvre* (bl. 56) hadde beschouwd. Hadde toch de uitslag van het geding afgehangen van de al of niet echtheid van 't *Vidimus*, dan zoude de schrijver in den vorm van 't schrift, het zegel en de wijze van aanhechting wat de uiterlijke kenmerken, in taal, stijl, uitdrukkingen en personen wat het inwendige betreft, wel zoovele sporen hebben weten te ontdekken, als noodig waren om den ouderdom van het stuk te bepalen. Maar eene zoodanige nasporing was onnoodig, nu het niet eenmaal bewezen was dat de Sagt en Dongdellen dezelfde gronden zijn, die in de aangevoerde Charters bedoeld worden.

Eene pleitrede is een weinig geschikte vorm voor een onpartijdig, geschiedkundig onderzoek. Het hangt van de tegenspraak, die hij vindt, af, aan welk gedeelte de pleiter zijne meeste zorg moet wijden, en dikwijls is eene uitvoerige behandeling noodig van omstandigheden, die in de wetenschap het gewigt missen, dat zij in het proces welligt hebben. Die nadeelen toonen zich ook hier; welke waarde deze pleitrede als zoodanig moge hebben, voor diplomatiek en regtsgeschiedenis is zij geene groote aanwinst. - Het lezen wordt onaangenaam gemaakt door eene menigte drukfouten, zinstorende en andere, die vooral bij het mededeelen van oude stukken en jaartallen behoorden vermeden te zijn. (Zoo b.v. Bijlage M. 1837 voor 1817, Bijlage S. *ongecamelleerd* voor *ongecancelleerd*.)

***Romeinsche Geschiedenis, van de stichting der stad tot op de vestiging des keizerrijks. Ter vertaling in het latijn voor eenigzins gevorderden. Door H.M. Moll, Rector der Latijnsche School te Zierikzee. Amsterdam, P.N. van Kampen*, 1849. p. 132.**

De bijzondere belangstelling, die de Hr. M. bij voortduring schenkt, zoo door het uitgeven van Grieksche als Latijnsche themata, aan dat gedeelte van het onderwijs op de gymnasiën, hetwelk bovenal den grondslag moet leggen van fiksche grammaticale kennis, zonder welke eigenlijke taalstudie onmogelijk wordt, is gewis prijzenswaardig, en even zoo zijne begeerte daarbij, om het drooge en eentoonige van den inhoud, aan dergelijke voorstellen noodwendig eigen, zoo veel mogelijk weg te nemen.

> Così all' egro fanciul porgiamo asperti
> Di soavi licor gli orli del vaso....

Dat de S. voor dit laatste doel de Romeinsche geschiedenis het meest geschikt acht, zal wel bij niemand tegenwerping vinden; alhoewel men welligt, in dit opzigt, de voorkeur zou willen geven aan eene Historia Literaria, die, in weêrwil van eene opzettelijke bewerking van themata en een daardoor minder bekoorlijk uiterlijk, echter door haren inhoud op zich zelve, zelfs nog wel na den schooltijd, als een bruikbaar boek zou kunnen blijven dienen, altijd natuurlijk onder de voorwaarde, dat daaraan genoegzame zorg besteed ware. - Dit laatste mag men juist niet beweren van den inhoud der opstellen van Fritzsche, welke den S. tot grondslag gediend hebben. Zij zijn, zoo als men die voor honderd jaren zou geschreven hebben, en welligt ook reeds uit dien tijd: een themaboek is vaak adelijker dan men meenen zou. - Doch de hoofdzaak blijft ook de vertaling, en deze is hier zoodanig ingerigt, dat de leerling de verschillende regels door elkander leert toepassen en daarbij telkens verwezen wordt hetzij naar Madvig, hetzij naar de door den S. zelven uitgegeven Latijnsche Spraakkunst. - Hartelijk wenschen wij, dat menig *fort en thème* hieruit mede moge gevormd worden; die kwaliteit sluit wel niet alles in zich, maar toch zeer veel.

c.a.e.

***De Grondwetsherziening en ons belastingstelsel. Aanmerkingen op een aldus gesteld betoog, voorkomende in de Gids, voor September* 1848. *Door Mr. E.E... Te 's Gravenhage, bij Gebrs. J. en H.v. Langenhuizen*. 88 *blz.* 8°.**

Wij haasten ons deze 88 bladzijden aan te kondigen, alleen om de verdenking te voorkomen van ze, *quantum apud nos*, onder een voortdurend stilzwijgen aan de vergetelheid te willen overleveren. Voor het overige hebben wij er niets van te zeggen dan dat wij hier gevonden hebben 88 bladzijden vol kregelheid en nijdigheid, schitterende van kwade trouw en pikant door eene reeks van scheldwoorden op den ongenoemden schrijver in *de Gids*, op Gogel, op den voorm. minister van Hall en op enkele anderen. Van den laatstgenoemden wordt (*ex ungue leonem*!) o.a. (blz. 18) gezegd, dat men hem (zoo zekere beschuldiging gegrond was) ‘niet uit de Jordaan voor de Staten-Generaal had moeten kiezen.’

Mr. E.E. is blijkbaar een van die ‘hoofden boven de documenten en tabellen der administratie vergrijsd’ (waarvan de schrijver in ‘de Gids’ gewaagt), ‘die schrikkelijk boos worden, als een ander ook eens iets over hunne zaak durft zeggen.’ Hij laat het hier en daar doorschemeren, dat hij reeds van de restauratie af, of zelfs reeds vóór dien tijd, in de bureaux der administratie heeft gezeten: en hij komt er rond voor uit (blz. 64), dat hij behoort tot diegenen, welke het voor eene bewezen waarheid houden, dat *ieder* handelaar een sluiker, d.i. een schurk is.

Tegen zulke lieden valt niet te redeneren, en de schrijver van het betoog in ‘de Gids’ zal zich dus de moeite kunnen sparen van Mr. E.E. te beantwoorden, hoe streelend het anders voor hem misschien ook zijn moge, in dit boek van 88 bladzijden het bewijs te vinden, dat zijn artikel *has not past unnoticed*. Het zou ook ondankbaar van hem zijn, zoo hij Mr. E.E. over deze 88 bladzijden hard viel. Want naar allen gis zal de diatribe van Mr. E.E. wel dit gevolg hebben, dat deze of gene nog eens ‘de Gids’ van September 1848 opzoekt, om met eigen oogen te zien, wat er dan toch in dat artikel steekt, dat zulk een barschen uitval heeft uitgelokt. En voor eenen auteur kan toch niets aangenamer zijn, dan dat zijn werk gelezen en overwogen worde.

In Heidelberg's Omstreken.

Adieu to thee aigain! a vain adieu!
There can be no farewell to scenes like thine,
The mind is colour'd by thy every hue,
And if reluctantly the eyes resign
Their cheris'd gaze upon thee, lovely Rhine!
T'is with the thankful glance of parting praise:
More mighty spots may rise - more glaring shine,
But none unite in one attaching maze
The brilliant, fair, and soft; - the glories of old days.
Byron.

Heidelberg! Alléen door het noemen van dezen naam wek ik gewis, bij menigeen' mijner lezers, de aangenaamste herinnering op van verleden, maar geenzins vergeten genot; ik verlevendig in hun gemoed het aandenken aan schoone, zonnige dagen in hun leven; ik open voor hunne verbeelding op nieuw 't gebied der rooskleurige droomen, der dichterlijke opgewondenheid; met één woord - ik breng hen weder onder den indruk van het eigenaardig genieten der reize! Voor hen, die bij ondervinding weten wat er schoons en zoets ligt opgesloten in dat woord, behoef ik de poging niet te wagen (die trouwens weinig vruchtbaar blijken zou) om dat te omschrijven in al den rijkdom zijner beteekenis. We herinneren ons allen nog levendig genoeg, dat gevoel van vrijheid, 't geen ons krachtiger en dieper doet ademhalen in den vreemde, waar de banden van vorm en conveniëntie minder knellen; waar we fijner en opgewekter gevoelen; waar we ons gemakkelijker plooijen en meer ontvangbaar zijn voor allerlei afwisselende indrukken, dan we dat

kunnen of zijn in de rust of de onrust van ons t'huis. Nieuwe aandoeningen, nieuwe denkbeelden, nieuwe krachten versieren het frisscher leven, dat zich in ons ontwikkelt, zoodra de borst zich verbreedt in een' ruimer', een' krachtiger' dampkring. Sneller klopt ons het hart en helderder schittert het oog, wanneer we ons, op de reize, ontheven voelen van den last dier duizend beslommeringen, dier duizend kleine zorgen van 't dagelijksch leven, wier wigt een' Atlas zou neêrdrukken. Aan den boezem der natuur merkt men de geringe onaangenaamheden niet op, die ons t'huis zoo menig' oogenblik vergallen; ze zijn voorbij eer men er regt over kan nadenken. ‘We escape from “THE LITTLE,” which is the curse of Life, the small cares that devour us up, the grievances of the day. We are feeding the divinest part of our nature, - the appetite to admire.’

En er zijn weinig oorden, die in zoo hooge mate het vermogen bezitten om in den reiziger zulk eene omschepping te weeg te brengen, als de streek, welke wij voor eenige oogenblikken tot het punt onzer beschouwing willen maken. Dáar bragten Natuur en Kunst, Geschiedenis en Verdichting hare liefelijkste gaven bijéen; daar lacht u van allen kant het schoone en bevallige toe, in den weelderigsten plantengroei, in de laauwste schaduw, in de zangerigste bronaders, in de geurigste wijnbergen, in de vruchtbaarste akkers; daar fluistert de Fabel u de bonte verdichtingen tegen, die hier voortleven in den mond des volks; daar ontrolt de Geschiedenis haar eerwaardig pergament, waar de luidstklinkende namen zich verdringen en wijst, met opgeheven vinger, naar de kroon der stad, naar de graauwe slotruïne, waar de heilige Poëzij van grootsche herinneringen zich eene woonsteê gekozen heeft. Hoe gaarne geven we ons over aan haar zoet gestrook; niet het minst in eenen tijd als de onze, waarin men haar' invloed dubbel weldadig heeten mag.

‘La poésie se meurt,’ zeî een schrijver, en, al huldigen we die uitspraak niet in haar strengste beteekenis, toch moeten we toegeven, dat hare grondgedachte waarheid bevat. Het kan wèl niet anders bij de kille berekeningen van onzen materiëelen tijd; bij 't wielen en drijven van een ijzig egoïsme; bij het afnemen der vatbaarheid voor grootsche indrukken,

die van rondsom worden overschaduwd door al wat ruw is en onedel. Het vuur der bezieling dooft langzaam uit of wordt, door slecht gekozen brandstof, zoodanig verontreinigd, dat de goddelijke Muze er, vol schaamte, de oogen van afkeert. En al verheft soms een krachtige geest zijne stem; al grijpt de hand des Ingewijden in de trillende snaren; al stijgt ook zijn verheven zang op de wieken der geestdrift, - hoe spoedig wordt die overschreeuwd door de kreten der woestheid; hoe gaat die onder in de gisting des oogenbliks. Dáarom zoekt de gespannen geest, die zich met de sombere beelden van het heden heeft bezig gehouden, gaarne een ander gezigtspunt, dat hem eene rei van nieuwe en helderder voorstellingen opent; daarom zoekt hij dat verre van den kring waarin de omstandigheden hem nopen zich te bewegen; daarom zoekt hij, gekneusd en gewond door de ruwere aanraking van het kantige Proza, zich lafenis en heul aan den boezem der minnelijke Poëzij!

Wèl verdient het liefelijke Neckar-dal den naam van ‘aardsch paradijs’ en teregt verhoovaardigt zich de vallei op het bezit van het oude Heidelberg, de paarl aan hare kroon. Bevallig is het contrast der eeuwenheugende stad en der eeuwig jonge Natuur, die alles aanwendt wat ze kan, om 't eerwaardig bouwwerk te tooijen en te versieren. Doch láng houdt men het in de laaggelegen straten niet uit, want reeds van verre vallen ons de overblijfselen van het grijze slot in het oog en een geheime aandrift, die we ons wèl wachten te weêrstreven, drijft ons den steilen bergrug op en, langs een zwaar beschaduwd pad, langzaam naar boven. Gedurende onze wandeling werpen we soms een' steelschen blik, door het digte loover, naar de stad, die leunend tegen de noordzijde van den Jettenbühl, als een lange, smalle streep, langs den stroom en diens rotsachtige bedding, zich uitstrekt in het dal. Haar aanleg is eenvoudig; de gebouwen steken geenzins uit door pracht of verheven bouwstijl, ofschoon de verjaarde gevels van enkele huizen, die aan het wandalisme der nieuwere architekten nog hun' cijns niet hebben opgebragt, een niet onaardig gezigt opleveren. Het landschap, dat zich voor ons uitbreidt, is hoogst bevallig. Die bergen op den achtergrond en de heuvels die den slotberg begren-

zen; dat donkergroene woud, bij welks gebladert de slanke bogen eener oude waterleiding zoo zuiver en liefelijk afsteken; die brug over den Neckar, die op 't doorzigtig vlak van den stroom hare donkere schaduwen werpt; die oude stadspoort en de vriendelijke hoofdkerk; de reusachtige bouwval, die stoffe genoeg leveren zou, om eene stad te stichten grooter dan Heidelberg, - vormen te zamen een heerlijk geheel waarvan de schoonheid zich beter laat gevoelen dan beschrijven. Alles ademt verheven Rust, en gaarne zouden we ons langer bij deze beschouwing ophouden, indien we niet, als echte Epicuristen, liever vóor ons zagen, om daar boven van het terras, den heerlijken aanblik ten volle en in zijn geheel te genieten.

Terwijl we nu al langzamer klimmen - want het bergpad wordt hier steiler - hebben we juist gelegenheid, om even onze gedachten te laten gaan, over de bijzonderheden, welke de Historie omtrent de stad en het kasteel heeft opgeteekend. Het tijdstip zou slecht gekozen wezen, indien we plan hadden op eene aanéengeschakelde en volledige geschiedkundige beschouwing; we herinneren slechts, in 't voorbijgaan, een enkel punt, tot dat we den top bereiken waar

> ‘The castled crag -
> Frowns o'er the wide and winding Rhine
> Whose breast of waters broadly swells,
> Between the banks that bear the vine,
> And hills all rich with blossom'd trees,
> And fields with promise corn and wine;’

waar we aangedaan worden door den galm van daden en namen, op welke de uitspraak van den dichter past:

> ‘But these are deeds which should not pass away,
> And names that must not wither, though the earth
> Forgets her empires with a just decay!’

Het kan ons geenzins verwonderen, dat de geschiedenis van het oude Heidelberg en zijn kasteel haren oorsprong

neemt in een' doolhof van vermoedens, van sagen en opzettelijke verdichtsels, waardoor ze den stempel draagt eener eerwaardige grijsheid. Toch kan men met genoegzame zekerheid aannemen, dat de Romeinen, die aan de uitwatering van den Neckar schansen bouwden, om de strooperijen der Duitschers te verhinderen, en de heirbaan te beveiligen, welke Ladenburg (Lupodunum) en Baden-Baden (Aquae Aurelianae) aan elkander verbond, den grond hebben gelegd tot het ontstaan der stad. Langzamerhand breidden zij de jonge verdedigingswerken uit, totdat ze op den kleinen Geisberg en den ‘heiligen Berg’, die daar tegenover ligt, een paar kasteelen stichtt'en, welke zij, door een' reusachtigen muur mét den Neckar in gemeenschap zett'en. Nog rust een gedeelte der tegenwoordige sterkte op de overblijfselen van een' derden toren, dien ze bouwden ter bescherming der rivier. Een voetpad, op de Romeinsche wijze geplaveid, slingert zich nog, van de zoogenaamde ‘Bergstadt’ naar den top des bergs, dien men ‘Königs-’ of ‘Kaiserstuhl’ heet, digt bij het oude slot, langs den rug van den ‘Geisberg.’ Misschien verhieven zich daar, waar de bovengenoemde muren aan den Neckaroever eindigden, de eerste armoedige visschershutten; misschien hebben die den oorsprong gegeven aan het dorpje Bergheim, dat reeds in den Karolingischen tijd bestond, later met de stad verbonden werd en waarvan de herinnering nog voortleeft in de, bij de stad gelegen, ‘Bergheimer Mühle.’ Ook is de geheele omstreek te rijk aan allerlei merk- en gedenkteekenen der Romeinsche heerschappij, aan overblijfselen van begraafplaatsen, baden, outersteenen, wapens, urnen en zoo voorts, dan dat men de mogelijkheid hunner inwoning zou mogen in twijfel trekken. Van nog vroegeren tijd dagteekent de heldin eener grijze sage, de germaansch-heidensche, jonkvrouwelijke Zieneres Jetta of Jutta, die een' tempel zou bewoond hebben, welken in den vorm eens torens, zich verhief op den noord-oostelijken heuvelsprong, waar thans de bouwvallen van het slot zich uitbreiden. Leodius verhaalt van haar, eene oude vrouw, die Jetta heette, woonde op den heuvel waar nu het Heidelberger slot staat, en die nog den naam van ‘Jettenhügel’ draagt. Ze huisde in een' tempel (phanum),

waarvan we nog voor korten tijd de overblijfsels gezien hebben, eer dat Pfalzgraaf Frederik (II) het schoone bouwwerk voltooid had, 't geen men den ‘nieuwen Hof’ heet. ‘Ze was als profetes befaamd, en wist nog hoogeren eerbied op te wekken, door dat ze zelden uit haren toren ging, terwijl ze hare uitspraken aan de raadvragers meêdeelde in een wild en maatloos gezang, zonder dat ze haar gelaat vertoonde. Onder anderen voorspelde ze ook, dat haar heuvel het voorregt hebben zou eenmaal door vorstelijke personen, die ze met namen noemde, bewoond, bebouwd en versierd te worden, en dat de valleijen aan zijn voet rijk bevolkt zouden wezen, door eene gelukkige en voorspoedige naite.’ - We willen hier nu niet nagaan, welke de geschiedkundige grond dezer sage wezen kan en of ze misschien eene vervorming is der overlevering van Velleda, de profetes der Brukteren, die door Tacitus is beroemd geworden, maar vermelden alléen het feit, dat de heuvel, waarop het slot ligt, ‘Jettenbühl’ of ‘Jettenhügel’ heet.

Met een enkel woord herinneren wij hier het weinig waarschijnlijke verhaal van Jodokus Sabellinus en van hen, die 't hem hebben naverteld (zoo als Joannes Agricola, geheimschrijver van den keizerlijken keurvorst Ruprecht III en Jakob Beverlein) welke de grondlegging der stad toeschrijven aan een' zekeren Duitschen vorst, Esterman, die, op den top van den ‘Königsstuhl’ (later ‘Kaiserstuhl’ gedoopt) omtrent het jaar der wereld 2250, den Esterburg zou hebben gegrondvest. Dan zou eerst, in 't jaar 258 n.C., de stad Etelberg, door Valerius Probus aan den Neckar gesticht zijn, doch reeds in 442, door Carojus of Carrocus, den overweldiger van de Pfalz en de Rhijnlanden, verwoest en eindelijk door Attila geheel verdelgd wezen. Op de puinhoopen der stad zou dan het dorp Eitelberg ontstaan zijn, 't geen Pipijn II met muren omgaf, met den bloedban (iurisdictio criminalis) en het marktregt begiftigde en dat bij toenemenden bloei en ontwikkeling wierd wat het geworden is. Gelijk over den oorsprong der stad is men 't onéens over hare naamsafleiding. Als grondwoord noemt men Eitelberg (Panorea) Edelberg, Heiligenberg, Heidenberg, Heidin- (Jetta) berg, Heid-

berg, Heidel- (beer) berg[1] e.a. 't Is hoogst moeilijk uit al deze etymologiën eene keuze te doen; dies houden we 't liever met Jakob Böhm van Weinsberg, als hij zong:

> ‘Diese hyeig statt' ist nach aim
> Perlin eines gewechst vil clain
> Heydelberg nach hyeiger sprach
> Von uns Tütschen geheissen. ach.
> Etlich sagen und jehen,
> Es sy also beschehen,
> Si werd von inwonern etwo
> Der heydenischen diet also
> Ungeubig Heydenberg genand.
> Wie dem es sey in demselben stand,
> Lass ich es also bliben.
> Ich will fürbasser schriben.’

Over de tijdruimte, die er ligt tusschen het verdwijnen der Romeinen onder Valentinianus, die den Heiligenberg sterker wou bevestigen, doch door de regtvaardige wraak der Allemannen in 't volbrengen van dit voornemen gestoord werd, en het tijdstip, dat er Duitsche Edelen zich op de bergruggen nedersloegen, ontbreken alle geschiedkundige bescheiden. Zoo verliest zich ook de historie der magtige Rijksvorsten, de ‘Pfalzgrafen bei Rhein,’ in het halfduister van sage en gissing. De daden der Palatijns werden vaak door de zangers der middeleeuwen gevierd en de kronijkschrijvers van die dagen, tellen eene menigte namen op, van Pfalzgraven (comites palatii) die de plaats hadden ingenomen der Hofmeyers (majores domus) zonder dat ze tevens hunne magt geërfd hadden. In de Rhijnpfalz ontmoeten we als eersten Pfalzgraaf, een' Eberhard, hertog van Franken, graaf van Hessen, den broeder van koning Koenraad I, die, ten jare 983, door keizer Otto I in den ban gedaan en, een jaar later, te Andernach vermoord werd. Dan lezen we van Herman I, den hertog van Lothringen; van diens zonen Hendrik en Ehrenfried; verder van Siegfried van Orlamünde,

1 Deze laatste naamsafleiding steunt op den overvloed van ‘Heidelbeeren’ (Vaccinium) waarmêe de Geisberg bedekt is.

wiens zoon kinderloos stierf en alzoo, in 't jaar 1142, den zetel open liet voor Hermann II, graaf van Stalleck en Bacharach, welken Koenraad III tot Pfalzgraaf benoemde. Van nu af bevinden we ons op den vasten grond der Historie, want bij den dood van dezen Pfalzgraaf, in 1156, treedt de stad en 't slot Heidelberg in naauwer betrekking tot de geschiedenis dezer rijksvorsten, omdat keizer Ferdinand Barbarossa, zijn' stiefbroeder Koenraad van Hohenstaufen met het Pfalzgraafschap beleende. Door dezen kwam eerst Heidelberg met het graafschap Stahlbühel, een leen van het stift Worms, aan de Pfalzgraven. Stahlbühel, waarvan de naam nog voortleeft, was eene gerigtsplaats (Mahlstatt) tusschen Ladenburg en Schriesheim, waar Hendrik, de zoon van keizer Frederik II, tot Duitsch koning benoemd, in het jaar 1223, onder leiding van den Pfalzgraaf Lodewijk I, een openlijk regtsgeding hield. Koenraad nu legde den grond tot de grootheid van het Pfalzgraafschap ‘bei Rhein,’ en poogde vooral het oud-frankische hertogdom, met nog grooter voorregten, op nieuw op te rigten. Reeds vóor zijne verheffing tot de waardigheid van Pfalzgraaf, schijnt hij voor de uitbreiding en den bloei der pas ontstane stad Heidelberg, veel gedaan en ook het oude slot, op den Geisberg, waar hij later zijn verblijf hield, uitgebreid en verfraaid te hebben. Door hem werd het Benediktijnerklooster Neuburg in een stift voor adellijke jonkvrouwen herschapen en in 't klooster Schönau een familiegraf gesticht, waar zijn lijk, in 't jaar 1195, is bijgezet. Omdat Koenraad overleed, zonder mannelijk oir na te laten, volgde zijn schoonzoon, de Guelf Hendrik van Brunswijk, de ‘Schoone’ bijgenaamd, hem op in 't bestuur. Deze had door zijn gedurige oorlogen, waarbij hij zich den ban des keizers op den hals haalde, en zijn gerekt verblijf in Palaestina, weinig gelegenheid iets voor Heidelberg te doen, waarom hij, ten jare 1211, den troon afstond aan zijn' zoon Hendrik, den jongeren, die echter drie jaren later kinderloos stierf.

Aan 't hoofd der Palzgraven uit het huis Wittelsbach, staat Lodewijk I, die, ten jare 1225, door Frederik II, met de Rhijnpfalz beleend werd. Toen echter de inwoners van zijn nieuw leen weigerden hem te erkennen, hem eenigen tijd ge-

vangen hielden en niet dan tegen losprijs vrij lieten, poogde hij door staatkunde te verkrijgen wat hij door geweld niet magtig worden kon, en huwde daarom zijn' zoon Otto, den Doorluchtigen, die hem in 1231 opvolgde, uit aan Agnes, de dochter van den graaf Hendrik van Brunswijk. Daarom las men in de eetzaal van den ‘alten Bau,’ de volgende regels:

> ‘Otho der erst, Pfalzgraf bei Rhein,
> Hätt Pfalzgrafs Heinrichs Töchterlein:
> Mit Mannheit ers also erfecht,
> Dasz die Chur blieb sein geschlecht.’

Zijn zoon en opvolger Lodewijk, de Strenge, regeerde twee jaren lang, tot in 1255, zamen met zijn' broeder Hendrik en verdeelde daarna hun gebied zóo, dat de laatste Beneden-Beijeren, Lodewijk met Boven-Beijeren ook de Rhijnpfalz verkreeg. De vermoording van zijne eerste gemalin, Maria van Brabant, bewijst hoe hartstogtelijk hij was. Hij had haar namelijk op een feest in Donauwörth teruggelaten en was naar Heidelberg getogen. In zijne nabijheid bewond zich zijn en Maria's vriend, de schoone en ridderlijke graaf Hendrik van Hirschau. Deze had nu kort te voren aan de Pfalzgravin verzocht, dat ze hem, haar ouden vriend, niet langer met ‘Sie’ zou aanspreken, maar met het vertrouwlijke ‘Du’ vereeren. Daaromtrent had de gravin zich echter niet bepaald. Ze schreef niet lang daarna aan haren echtgenoot in Heidelberg een' brief, vol van de uitdrukking der teederste gehechtheid om hem tot een' spoedigen terugkeer te bewegen, en zond tevens een schrijven aan Hendrik, waarin zij hem verzocht bij haren gemaal aan te dringen op de vervulling harer bede, en beloofde hem, indien 't gelukte den Pfalzgraaf tot haar te voeren, te voldoen aan 't verlangen, dat hij haar vroeger had te kennen gegeven. Die brief viel Lodewijk in handen, hij legde die belofte verkeerd uit, bragt den bode om, ijlde naar Donauwörth, vermoordde den slotvoogd en vijf edelvrouwen, waarvan hij er vier uit den toren liet werpen en deed Maria onthoofden, op den 18^{den} December 1256, in de vesting Mangoldstein. Toen hij later de overtuiging kreeg, dat hij eene onschuldige had omge-

bragt, werd hij door een hevig berouw aangegrepen en stichtte, tér vergoêlijking van 't gepleegde kwaad, een klooster op de plaats waar later Fürstenfeld ontstaan is. Onder zijn bestuur werd Heidelberg door een schrikbarenden brand geteisterd; van de geheele stad bleef alléen het klooster der Augustijners of de kapel ‘zur heiligen Jungfrau in der Wüste’ gespaard. Lodewijk's zoon en opvolger Rudolf I, ‘der Pfälzer’, nam in het jaar 1294, de regering over; hij heeft waarschijnlijk de grondslagen gelegd op Jettenbühl, voor de onderste gedeelten van 't slot, die later door andere vervangen zijn. In het jaar 1313 sloeg hij zijn' zetel in Heidelberg op, maar werd in het volgend jaar, omdat hij zich schaarde aan de zijde van Frederik den Schoonen, met koning Lodewijk, zijn' broeder, in een' strijd gewikkeld, die hem noopte zijn land te verlaten en in ballingschap te sterven. Het gebied des vaders ging op zijne zonen over en het verdrag van Padua, in 't jaar 1329, regelde de familieaangelegenheden en wees het Pfalzgraafschap ‘bei Rhein’, benevens een gedeelte van Boven-Beijeren toe aan de nakomelingen van Rudolf II en Ruprecht I. Onder het bestuur van Rudolf (1327-1353), legde diens broeder en mederegent, ten jare 1348, den grond tot de Heidelbergsche universiteit, die in 1376 door Paus Urbanus bevestigd werd en in 1386 van haren stichter het diploma ontving, waarbij ze, even als hare zuster van Parijs, in vier faculteiten verdeeld en met menig voorregt werd beschonken. Haar eerste rector was Marsilius van Inghen, die eerst A.L.M. te Parijs geweest, maar van daar verjaagd was geworden. Onder de min humane wijze, waarop de vorst den bloei der ‘literae humaniores’ trachtte te bevorderen, noemen we de verbeurtverklaring van de eigendommen der Joden, welke zijn oom beschermd had, en die hij verjoeg uit huis en hof, om ze den hoogleeraren der nieuwe universiteit te schenken. Twee jaren te voren had hij, ter eere van den hertog Ulrich van Augsburg, de kapel gebouwd op het slot, waarvan de muren nog het oudste gedeelte der burgruïne uitmaken.

Ruprecht III, ‘der Gütige und Gerechte’ (1389-1410) begon den prachtigen aanleg in spitsbogenstijl, die thans nog den naam van ‘Rupertus-bau’ draagt en zorgde voor

den bloei der universiteit, die toen reeds, door eene pauselijke bulla, met twaalf prebenden begiftigd was. In 't jaar 1400 werd Ruprecht in plaats van den afgezetten Wenzl tot koning van Duitschland gekozen. Lodewijk III (1414-1436) vermeerderde de boekerij der universiteit, die grootendeels bestond uit de nalatenschap van haren eersten kanselier Koenraad van Gelnhausen, en haren eersten rector Marsilius van Inghen, benevens die des bisschops Matthaeus van Worms, door zijne uiterste wilsbeschikking. Zijn zoon Lodewijk, de zachtmoedige, regeerde eene korte wijle. De oorzaak van zijn' vroegen dood wordt dus verhaald: Twee graven van Lützelstein wilden zich van de ‘Lehnshoheit’ der Pfalzgraven bevrijden, en omdat ze 't door geweld niet konden gedaan krijgen, dewijl de mederegent Frederik, hen in het oog hield, beproefden zij 't door list. Zij wendden zich tot het Veemgerigt en verkregen Frederiks veroordeeling, omdat ze hem van onregtvaardigheid tegen de Lützelsteiners en van den omgang met booze geesten beschuldigden. Maar Frederik was niet gemakkelijk te genaken en Lodewijk hing geheel aan zijn' broeder. 't Was dus de vraag hoe men dien tot de uitlevering bewegen zou? Daar verschenen twee ridders aan het keurvorstelijk hof, die men, om hun' hoogen rang en hun vleijend gedrag, vriendelijk opnam en met eere overlaadde. Onder den schijn van vriendschap smeedden ze de zwartste ontwerpen van verraad en moord, terwijl ze in jonkvrouw Eleonora (de zuster van een' der schelmen) eene ijverige helpster hadden, die door haar gerekt verblijf ten hove in de gelegenheid was hun grooten dienst te doen en die dit gaarne deed, omdat ze eenen persoonlijken wrok voedde jegens Frederik, die haar eerst bemind doch haar later zijne liefde onttrokken had. Ze wist tevens een' onwaardigen geestelijke in te lijven in hun verbond, en beraamde daarop met hare eedgenooten, het plan van aanval. Frederik's leermeester, Kemnat, bemerkte de heimlijke bijéenkomsten der vreemde ridders met Eleonora en Lodewijk's voormaligen biechtvader, die nog op 't slot gevangen zat, maar 's nachts vaak met de twee ridders door 't gebergte rondliep. Deze omstandigheden rieden tot voorzigtigheid en men haalde Frederik over, dat hij twee zijner

vertrouwde vrienden, Gemmingen en Geispitz, altijd ter bewaking om zich hebben zou. Daar verscheen eens 's nachts Eleonora, als de H. Maagd verkleed, in Lodewijks slaapsalet, riep hem bij zijnen naam en schilderde voor den verschrikten, sidderenden vorst zijn' broeder af als een' misdadiger en afvalligen, als een' zamenzweerder tegen het leven des Pfalzgraafs. Tevens verhaalde zij den ligtgeloovigen, bedremmelden Lodewijk, dat ze toevallig in Frederiks vertrekken den Helvorst aangetroffen en voorloopig geketend had. Op haar bevel verscheen er ook werkelijk uit eene belendede zaal, met het noodig gebrul en gesteen, eene duivel-maske, die rinkinkende ketens na zich sleepte; in die vermomming stak de biechtvader. Dat was te veel voor 't weinigje gezond verstand van den keurvorst, hij verloor het bewustzijn en de vertooners van het kluchtspel maakten zich uit de voeten. Kort daarop traden twee in 't zwart geharnaste ridders binnen, die zich als boden van het Veemgerigt aankondigden en de uitlevering eischten van 's vorsten broeder. Lodewijk had zich intusschen zoo verre hersteld, dat hij doen kon wat ze verlangden en hen geleiden naar de vertrekken van den mederegent. Intusschen was de biechtvader (die ook zonder het maske altijd in de gekozen rol zou geweest zijn) naar de deuren van Frederiks vertrekken geslopen en had ze met een' looper geopend. De graaf sliep, maar Gemmingen hield, zonder dat de priester het vermoedde, niet ver van de deur de wacht. Toen de geestelijke al loerend en voorzigtig naderde, toen hij een dolk flikkeren liet, sprong Gemmingen op en spleet, met éenen houw, den schedel des verraders. Door het rumoer werd alles uit den slaap gewekt. Lodewijk kwam juist met de twee ridders aan de deur van Frederiks vertrek, toen deze, die hun plan verijdeld zagen, het hazenpad kozen; ook Eleonore was des anderen daags verdwenen; niemand leed last van dit voorval meer dan Lodewijk, die ten gevolge eener kwijning (de vrucht van dien vreeslijken nacht!) spoedig daarop stierf. Frederik I (1449-1476) gaf aan de Pfalz een nieuwen luister en verbond zijn' naam voor altijd aan het Heidelberger slot, door de versterking der oostzijde. In den loop zijner oorlogen bouwde hij drie bastions, die hij met echte krijgs-

manswelsprekendheid Trutzkaiser, ‘Trutzbayern’ en ‘Trutzpfaffen’ heette, naarmate hij daarmeê den aanval wenschte te keeren van den keizer, die hem in den rijksban gedaan had, van de Beijeren, die hij tuchtigen wilde, of van den paus, die hem zijn banvloek naar 't hoofd had geslingerd. Van het rijksleger, dat tegen hem was opgetrokken, kwam niet veel te regt; want, toen hij 't bij Friedrichsfeld versloeg, nam hij tevens de aanvoerders Karel van Baden, Ulrich van Wurtemberg en Georg, bisschop van Metz, benevens honderd vier en twintig graven en edelen gevangen. Was 't wonder, dat het volk hem den ‘Siegreichen’ noemde? Niet lang daarna hief hij te Waldorf het schandelijk ontaarde Veemgerigt op. Onder zijne regering werd er, in 1472, te Heidelberg het eerste boek, ‘Schwabenspiegel’, gedrukt. Hij versmaadde ieder middel om zich te verheffen, dat niet geheel uit hem zelven kon voortvloeijen en hield het eens gegeven woord, waarbij hij beloofd had, zijn' vaderloozen neef tot vader te strekken, in ieder opzigt. De edele Klara Dethin van Augsburg, met welke hij een morganatisch huwelijk gesloten had en die stammoeder werd van 't huis Löwenstein, gaf hem het zoetste heil des huislijken levens te smaken. De naam van den keurvorst bleef in zegening bij tijdgenoot en nakomeling. Onder de regering van Filip, den Opregten, bloeiden wetenschap en kunst; de wijstte en edelste mannen van Duitschland verzamelden zich om zijn' troon, totdat de vreeslijke oorlog, waarin de vorst, wel 't minst door eigen toedoen, gewikkeld werd, zijne schoone erflanden met moord, met plundering en verwoesting vervulde. Zijn zoon Lodewijk V, ‘der Friedfertige,’ als zijn vader een voorstander van wetenschap en beschaving, volgde hem op. Onder zijne regering begon Philip Melanchton, zijne studiën aan de hoogeschool van Heidelberg en hield Luther, op den 26sten April 1517, in het klooster der Augustijners zijne theologische redetwisten, die hem voor altijd den steun des Pfalzgraven verzekerden. Zeven jaren later ontstond hier het verheven ‘Tugendbund’ tusschen zestien geestelijke en wereldlijke vorsten, die door een energisch protest hun' afkeer te kennen gaven van de zedeloosheid en losbandigheid, welke er langzaam in kerk en staat waren ingeslopen. In 1525 brak op

nieuw de moorddadige ‘Boerenoorlog’ los. Toen vonden vele verdreven vorsten en edelen in 't sterke Heidelberg eene toevlugt, waar Schenk Valentin van Esbach het bevel voerde, zoolang Lodewijk in het veld was, om bij Pfeddersheim, eene geheele overwinning op de opstandelingen te behalen. Twee jaren later verscheen de komeet, waarvan Göthe, in ‘Götz von Berlichingen’ spreekt. Onder de regering van Frederik II, die door zijn huwelijk met Dorothea van Denemarken, nieuwen luister bijzette aan zijne kroon, trof een bliksemstraal (25 April 1535) de opperburg. We deelen den brief mede, waarin J. Mycillus dezen ramp aan zijn' vriend Joannes Camerarius berigt:

Terwijl gij de gezondheidsbronnen bezingt, die bij 't Hercynerwoud dampen, en het dal waar de warme bron ontspringt, zweeft de geest der verschrikking over ons en 't angstige hart waagt het naauwelijks zich te bewegen. Een donker onweder heeft geheel zijne woede over ons uitgestort, en de burg in de diepten geslingerd.

't Was op den dag, dien we, volgens het vrome gebruik der vaderen, door heilige handelingen vieren, en reeds neigde zich de zon ten ondergang. Zie, plotseling hult zich de hemel in nacht, een dof gerommel in de nabijgelegen bosschen, meldt den naderenden storm aan en onrustig jagen de golven des Neckars langs den oever. Spoedig huilt de orkaan met de stemme der losgebroken winden en jaagt de wolken door het luchtruim en het stof in wolken omhoog en sleept alles mede wat hem terughoudt in zijn vaart. De dag wordt nacht; geen oog vermag den sluijer der duisternis te doorboren; menschen en vee vlieden weeklagend naar de stad en zoeken bevend eene plaats der toevlugt; bliksemflitsen schitteren door de duisternis en de schorre donder weêrklinkt in 't gebergte.

Aan den Neckar verheft zich op een' zacht glooijenden heuvel de oude Pfalz, eens, als de sage waar is, door Ruprecht gebouwd, toen hij de bijlbundels droeg van het Romeinsche rijk, en den hoogen dom stichtte en de heilige woonsteê der Muzen. Iets lager, op eene hoogte, staat de nieuwe en vorstelijke woning, met hare geweldige muren en onder haar ligt, langs den oever, de vriendelijke stad,

de plaats waar de wetenschap zich gaarne ophoudt, als rustiger tijden haar gunstig zijn. In dit dal nu, sloot de storm de wolken op, tusschen de toppen der bergen, en omdat die woedde uit het oosten en westen tevens, blijft haar geenen uitweg. De rosse bliksem flikkert door het nachtlijk duister, als de vlam van een brandend gebouw, en 't gewelf des hemels dreigt te bersten van de ratelende donderslagen. Ja, de aarde komt in opstand en de Neckar kookt tusschen zijn sidderende boorden.

Digt bij de ‘oude Pfalz’ steekt een wachttoren uit, van waar men het land wijd in 't rond overziet. Hier lag eene onmetelijke hoeveelheid buskruid. Een donderslag - en de bergen in den omtrek beven, de torenmuren zijn gespleten, de vurige straal viel in de vaten - de aarde trilt, de heuvel schudt - het slot ligt uitéengeslagen; zerken en balken worden in de stad geslingerd; deuren en vensters springen uit hunne sponning; huizen storten in en begraven de bewoners; ieder is stom van ontzetting, wil vlugten, maar weet niet waarheên. Eenige bergen zich in de kelders, anderen ijlen in de open lucht; de kinderen zoeken eene schuilplaats in den schoot der sidderende moeders; vele huisgezinnen vlieden uit hunne woningen en prijzen zich gelukkig als ze hun leven koopen met verlies van have en goed. De meesten zijn als aan den grond genageld, stijf en bewusteloos.

‘Maar ook velen vonden den dood in de verwoesting en het aanbrekende daglicht deed de uitgebreidheid van den ramp naauwkeuriger kennen.’

In 1554 kwam de hooggeleerde Olympia Fulvia Morata naar Heidelberg, waar zij den leerstoel der Grieksche letterkunde zou ingenomen hebben, indien ze niet kort daarop ware overleden. Op Otto-Hendrik, wiens naam aan 't Heidelberger slot onoplosbaar is verbonden, volgde Frederik III (1559-1576) van Pfalz-Simmern, die de Reformatie en de voortvlugtige Hugenooten met alle kracht ondersteunde, die een Presbyterium oprigtte, die Datheen en Olerianus naar Heidelberg beriep en door Zacharias Ursinus met Caspar Olerianus den Catechismus liet opstellen. Intusschen eischten de kerkelijke onverdraagzaamheid ook in Heidelberg het eerste bloed. Joannes Sylvanus, van Armianismus beschul-

digd, werd op de markt onthoofd; zijn mede-veroordeelde, Adam Neuszer, vond gelegenheid tot de vlugt.

Onder Frederik IV werd er veel aan het slot gebouwd en te Manheim den grond gelegd voor de nieuwe vesting Friedrichsburg. Gedurende zijne regering werd, achter het slot, de laatste Handschuchsheimer door den laatsten ‘Truchsess’[1] van Hirschhorn in een tweegevecht, doorstoken. De sage vermeldt de oorzaak van dien kamp dus: Johan van Handschuchsheim ontving van den keurvorst het ridderzwaard. Daarover ontstak Frederik van Hirschhorn in laaijen gloed en verlangde van den Handschuchsheimer den greep van dit zwaard. Toen deze dit weigerde daagde hij hem op houw en stoot. Johan verscheen 't eerst op de aangewezen plaats en ontving, na een langdurig en hardnekkig gevecht, eene wonde in de borst, die den 31sten December van 't jaar 1600, een einde maakte aan zijn leven. Toen bad Johan's moeder, in de overmaat van hare smart: ‘Ich flehe vor Gottes Thron um Rache wider den, der den einzigen Sprössling meiner Hoffnung erschlagen hat. Wie Trauben an der Rebe, wie Rosenblätter von ihrem Strauche, so mögen auch seine Kinder fallen und er, der Bösewicht, möge sie alle überleben!’ Toen stierven alle kinderen van Frederik en zijn laatste zoon, Johan Casimir, werd door een schot op de jagt, bij Heilbron in 't jaar 1623, gedood. De vader zonk, overstelpt van rouw, een paar maanden later in het graf als de laatste van zijn huis. Met Frederik V, die in 1615 de teugels der regering in handen nam, braken er donkere dagen aan voor de Pfalz. De eerste tijden van zijn bestuur voorspelden glorie en zegen; de omstandigheden lieten hem tijd tot de uitbreiding en verfraaijing van het Heidelberger slot, 't geen veel aan hem te danken heeft, maar zoodra hij, op

1 ‘Truchsess’ was in het Duitsche rijk een hooggeplaatst persoon, die met den Franschen ‘Sénéchal’, den hofmaarschalk, veel overéenkomst had en, bij feestelijke gelegenheden, de eerste schotels aan den vorst overgaf, gelijk de ‘Erztruchsess’ den keizer bij diens krooning een' schotel met ossengebraad moest overreiken; daarom hebben sommigen dit woord door 't latijnsche ‘dapifer’ willen weêrgeven, terwijl anderen 't liever met den titel van den eersten rijksraad in Zweden ‘Drokses’, of met ons ‘Drost’ in verband willen brengen.

aanstoken zijner gade Elisabeth, de trotsche dochter van Jakobus van Engeland, het koninklijk purper aanvaarde, dat de Boheemsche ‘Ständen’ hem opdrongen, ofschoon hij zelf, beter dan iemand anders, weten kon, hoe weinig hij berekend was om de pligten te vervullen, die hem daarmeê zouden worden opgeladen - brak er eene zee van rampen los over zijn ongelukkig gebied. Ieder kent de tragische geschiedenis van den zwakken koning van Bohemen, den krachteloozen leider van de Protestantsche Unie, en weet hoe weinig hij was opgewassen tegen den toorn des keizers en de legerbenden van de katholijke Ligue. Zijne erflanden waren gedurende het grootste gedeelte van den dertigjarigen oorlog, blootgesteld aan alle gruwzaamheden van den krijg. Ten jare 1622 rukte Tilly voor de stad; nam ze in, na een' hardnekkigen kamp; moordde, brandde, plonderde drie dagen achteréen en kreeg eindelijk het slot bij verdrag. In dien donkeren tijd ging het schoonste deel der rijke boekerij te gronde; een ander gedeelte, dat Maximiliaan van Beijeren aan den Paus schonk, werd op honderd muildieren naar Rome gevoerd (1623) vanwaar eerst bijna twee eeuwen later, negenhonderd handschriften naar Heidelberg weêrkwamen. Het slot en de stad bleven in het bezit der keizerlijke troepen onder Metternich, totdat in het jaar 1632, de Zweedsche overste Abel Moda, onder 't opperbevel van den Pfalzgraaf Christiaan van Birkenfeld, zich van Heidelberg meester maakte, en den slootvoogd Hardenberg dwong zich over te geven. Maar de kans zou keeren.

Na den slag bij Nördlingen vervolgden de verbonden Oostenrijksche en Beijersche legers de geslagen Zweden en rigtten, toen ze Heidelberg weder hadden ingenomen, aldaar schriklijke verwoestingen aan, ofschoon de slotvoogd Abel Moda, niettegenstaande den hevigen en herhaalden aanval, in het bezit bleef van het kasteel. In 1635 was hij echter niet zoo gelukkig, omdat hij gedwongen werd, zich, na eene langdurige belegering, die hij met moed en volharding had doorgestaan, aan Gallas, den Oostenrijkschen veldheer te onderwerpen. De vrede te Munster gaf ook aan de Pfalz weêr rust en een' nieuwen graaf Karel Lodewijk, die aanstonds begon de wonden te heelen, welke de gruwzame oorlog ge-

slagen had aan de stad en haar slot. Men herinnert zich de zonderlinge omstandigheid uit het huislijk en huwlijksleven van dezen vorst, die eerst met Charlotte van Hessen-Kassel gehuwd, zich van deze scheiden liet om met Louise van Degenfeld een morganatisch huwelijk aan te gaan. Omdat echter zijne verstooten gade hem drie kinderen geschonken had, ruimde hij haar de helft van de burg in en nam de zorg voor haar en haar kroost te zijnen laste. Toen hij nu, na de voltrekking van zijn tweede huwelijk, uit de hofkapel terugkwam, wierp zich Charlotte met hare kinderen aan zijne voeten, om hem te smeeken, dat hij zijn' nieuwen echt zoude laten vernietigen. 't Liet zich denken, dat de vorst in dien oogenblik wel 't minst gestemd zou zijn aan haar verzoek te voldoen, maar toen Charlotte zag, dat al haar smeeken vruchteloos wezen zou, greep ze op eens eene geladene pistool en zou hare mededingster doorschoten hebben, indien Wolf van Hohenlohe niet op de ijverzuchtige ware toegesprongen en haar het wapen ontweldigd had. De verongelijkte vorstin trok nu naar Kassel, maar liet zoo weinig af van den haat, dien ze hare medeminnares toedroeg, dat ze 't gebeente van Louise, na den dood van Karel Lodewijk, door haren zoon, uit het familiegraf in Heidelberg verwijderen liet en naar Manheim brengen. Door het huwelijk zijner dochter met den hertog van Orleans, werd Karel Lodewijk de onschuldige oorzaak van eene reeks van ongelukken, die de Pfalz jaren achteréen hebben geteisterd. Met Filip Wilhelm kwam de linie Neuburg aan de regering. Maar Lodewijk XIV van Frankrijk, maakte aanspraak van erfenis en dwong, in 1688, Heidelberg zich over te geven. In weerwil van het heiligst verdrag, werd er geplunderd en gebrand. Melac, het onmenschlijke werktuig van Louvois, herschiep de meeste woningen langs den Rhijn in geblakerde puinhoopen. 't Was hem niet genoeg al wat brandbaar was in den asch te leggen; hij boorde zelfs de steenmassa's door; hij groef de grondvesten op van 't keurvorstelijk slot en stichtte, door de magt van het buskruid, een eeuwige schandzuil voor zijn dierlijk wandalismus! En na die verwoesting werd er in Parijs een ‘Te Deum’ gezongen; werden er gedenkpenningen geslagen met het opschrift: ‘Rex dixit et factum est!’ - De beul

trok eindelijk af (1689) maar verscheen in 1693 weder, onder het opperbevel van den maarschalk de Lorges, en de stad, die inmiddels krachtig was versterkt, viel - door verraad misschien, door laf hartigheid zeker - van den slotvoogd von Heidersdorf, op nieuw in handen der Franschen. Toen wierd het vreesselijke drama op nieuw opgevoerd en gelijk men te Spiers de asch der ontslapen keizers in den wind had gestrooid, zoo sleepte men ook hier de sluimerende gebeenten der vorsten uit hunne graven en wierp ze op de straat. Dit deed Melac, die op deze wijze de befaamdheid van Herostratus verwierf, maar tevens zich een' last van verachting heeft opgeladen, die nog aanleiding geeft, dat het volk van Héidelberg zijne honden noemt met den naam des Franschen veldheers! Heidersdorf, die door den krijgsraad ter dood veroordeeld was, dankte zijn leven aan de grootmoedigheid des keizers, maar werd, op een vilderskar over de grenzen gebragt met het vonnis van eeuwige verbanning.

Na het sluiten van den vrede, werd het slot en de stad eenigermate hersteld. Zoo had Karel Filip (1716-1732) uitgebreide plannen voor verbetering en verfraaijing van beiden, maar toen de gereformeerden, die bij deze veranderingen eenigzins nadeel zouden lijden, hem den voet dwars zett'en, verliet hij Heidelberg, om bij Manheim, in het dorp Schwetzingen, zich een paleis te bouwen. Hij was de laatste Pfalzgraaf, die in Heidelberg korten tijd zijn hof hield, want toen Karel Theodoor, later het besluit opvatte om den ‘Otto-Heinrichsbau’ weêr bewoonbaar te maken, en reeds de noodige maatregelen daartoe getroffen had, sloeg de bliksem (24 Juni 1764) in de ‘Pfalz-Friedrichs II’, en het slot, met uitzondering van eenige bijgebouwen, werd een prooi der vlammen.

Sinds dien tijd staat de bouwval ledig; maar hij blijft eene parel in schoonheid voor de geheele streek; een eerwaardige reliquie voor den minnaar van geschiedenis; een verheven gedenkteeken voor den dichterlijken Tourist! En nu, welwillende lezer! hebt ge u heêngeworsteld door een tal van geschiedkundige aanteekeningen, die ik nog veel uitgebreider en belangrijker (maar misschien niet vervelender?) had kunnen maken, indien ik mij niet had voorgesteld, dat me-

nigeen, die door het opschrift aangetrokken, zich tot de lezing van dit opstel zou zetten, den moed zou verliezen om mij te volgen op de beloofde wandeling. Veelligt zult ge het mij ook ten goede houde, dat ik vooraf met een enkel woord eenige namen en feiten heb aangegeven, die ons misschien straks zullen tegenkomen, en die we ten minste van aanzien dienen te kennen, omdat het zooveel van onze illusiën wegneemt, als we telkenreize onze chronologische tabel moeten opslaan. Ik hoop nu maar, dat ik àl gezegd zal hebben wat noodig is, maar als het tegendeel blijken mogt, zal ik mijn best doen, met de noodige verduidelijking zoo snel en behendig om te springen, dat gij 't naauwlijks merken zult, hoe ik u soms ‘un petit brin d'histoire’ heb voorgediend!

We zijn eindelijk aan het doel onzer wandeling! Zie eens om u en stem mij toe, dat het niet mogelijk is met de pen eene naauwkeurige beschrijving te leveren, van het trotsche en stille, van het verheven en eenvoudig schoon der Neckar-oevers; van den steilen rotswand en den bebouwden bergrug; van het eeuwenheugend eikenbosch, dat als een kroon van ‘Immergrün’ den reusachtigen steenklomp om 't voorhoofd is geslagen, en de vette landsdouwen, wier veelkleurige oogst zich wiegelt in de stralen der neigende zon! Dan ruischt u nog het stroomlied tegen van den blaauwgroenen vloed, die, hier diep en bevaarbaar, talrijke spitsgebouwde vaartuigen draagt; ginds over zijn rotsbedding heênschurend, door spleten en kloven zich een' weg baant; elders duizend kleine watervallen vormt, of als een fijne krystallen straal te voorschijn komt uit de hindernissen die de natuur hem in den weg legde. Zegt gij 't den zanger van Childe Harold niet na:

> ‘More mighty spots may rise - more glaring shine,
> But none unite in one attaching maze,
> The brillant, fair and soft -?’

De slotruïne is het voortbrengsel van den smaak en de kracht van drie eeuwen; doch men herkent hare oorspronkelijke gedaante niet dan na een naauwgezet en langdurig

onderzoek, omdat in het bouwwerk het eene plan het andere verdringt; omdat de bezitters van lateren tijd, naar hun eigen keuze en smaak, de grenzen hebben uitgebreid eener stichting, die haar vroegere heeren zich kleiner voorgesteld en in andere vormen gedacht hadden. Het voetpad, dat naar den berg geleidt, heeft ter regterzijde een hoogen, stevig opgetrokken muur, waar de opschriften, op verscheiden steentafels, de namen der bouwmeesters en herstellers optellen. Door twee ruime voorhoven, waarvan het tweede prijkt met een wapenbord in steen, dat met den Kousenband versierd is, geleidt de weg naar een gewelf, waarop het terras van 't kasteel gelegen is. Door middel van een hechten trap bereikt men het terras, dat, na de voleinding van het bouwwerk door Pfalzgraaf Frederik IV, met groote moeite en kosten is gesticht. Op de beide hoeken bevinden zich twee zeskantige steenen wachthuizen. Van dit terras geniet men het schoonste vergezigt. Links de vlakte van den Rhijn, waar, op onderscheiden plaatsen, de zilveren stroom glinsterend te voorschijn komt; daar tegenover de Heilige berg, waar de sappige wijnstok welig tiert, en vrolijk afsteekt bij den krans van beukenloof, die den top omgeeft; aan den voet des beschouwers de stad en de Neckar, die met snelle vaart heênschiet voorbij de dubbele torens van het oude Ladenburg en langs haar kronkelend bed, zich haast naar den Rhijn, bij 't iets verder gelegen Manheim. Regts de heuvelen van 't gelukkige Neckar-dal; het vriendelijke Neuenheim, met zijn in 't groen gedoken hutten, die zich spiegelen in den vloed en de hemelblaauwe bergen, welke de vallei met den gezigteinder verbinden. Die volheid in het verschiet en die liefelijkheid rondom u; de heldere hemel, die zoo ‘sehnsüchtig’ door de vensters en openingen van den bouwval gluurt; de rijke en geurige plantengroei, die de graauwe steenen, ieder jaar met nieuwe en frisscher bekoorlijkheden begiftigt, opent zich plotseling voor het verwonderd oog, dat zich naauwelijks weêrvindt in dien rijkdom van 't schoon!

De achtkantige toren diende, met twee andere, ter versterking van de oostzijde des kasteels. Hij bestond uit twee verdiepingen, waarvan de bovenste, die slechts door éene zuil

werd onderschraagd, een prachtige en ruime zaal bevatte; nog hooger hing de klok, die aan den geheelen toren den naam gaf, en merkwaardig was om hare sierlijkheid en rijkdom; ze was gegoten op last van Frederik IV en smolt bij den brand, die, in 1724, het kasteel heeft geteisterd. Op de plaats van den ‘Bau Friedrich's II, der neue Hof,’ stond eertijds (zoo verhaalt Leodius, in zijn ‘de Heidelberg. antiq.’) de heidensche Jettakapel. De sporen van vier verdiepingen door breede portalen met elkander verbonden, zijn nog voorhanden in vier opéengeplaatste bogen, welke op korte, gecanneleerde zuilen van rooden zandsteen rusten. Daar vallen ons drie wapenborden in het oog. Het middelste draagt de armoriën der Kurpfälzer familie met den rijksappel in het Kur-schild; ter regterzij prijkt het wapen van Frederik II met den rijksappel; in het middenschild en ter linkerzijde het Deensche wapen van Frederiks gemalin met de initialen D.G.K.Z.D. (Dorothea, geborene Königin zu Dänemark). In het jaar 1607 voleindigde Frederik IV het prachtig bouwwerk, dat nog zijn' naam draagt. Op de gevelspitsen der beide façaden staan geniën met horens van overvloed, en tusschen hen de godin der Geregtigheid met weegschaal en zwaard. De wapenschilden van den bouwmeester en zijne gemalin Louise van Oranje-Nassau, versieren die gevels. Boven de poort, staat een opschrift, dat in den Zweedschen oorlog tamelijk beschadigd is en dus luidt:

‘Fredericus comes palatinus Rheni S. Rom. imperii elector. dux Bavariae. hoc palatium divino cultui et commodae habitationi exstruendum et maiorum suorum imaginibus exornandum curavit Anno Dom. MDCVII.’

Dáar prijken nog in de muurnissen, boven elkander vier reijen van standbeelden, voorstellende de leden van 't Pfalzische huis. Hunne namen en 't jaar van hun afsterven zijn aan hun voet uitgehouwen. De rei begint met Carolus Magnus en eindigt met den bouwmeester. - De zoogenaamde ‘Rupertusbau’ draagt den naam van haren stichter, die, na de afzetting van Wenzl, Roomsch koning geworden was. Op 't buitenfront van dit gebouw en boven ter linkerzijde, bemerkt men het wapen des konings op twee schilden, beladen met de emblemata, van de Pfalz en Beijeren, die door

een' rijksadelaar gedragen worden, in halfverheven arbeid. Ter regterzij geeft ons een steenen tafel het volgend opschrift te lezen:

Tansend vierhūdert Jar mā zelt,
Als Pfaltzgraf Ruprecht war erwelt
Zu Römschem kong uñ hat regirt.
Uff zehen Jar darjn volnfirt
Dis hauss welches pfaltzgraf Ludwig.
Erneuert hat wiess stedt lustig
Der jm vier und viertzigisten jar.
Fünffzehē hundert auch fürwar
Uss dieser Welt verschieden ist.
Ir baider seln pfleg Jhesus Crist.
Amen.

Daaronder staat het jaartal 1545. Door eene gothische poort, wier sluitsteen een symbolisch relief (twee geniën met een krans) draagt, treedt men de voorhal binnen. De sluitsteenen van het gewelf dragen de wapens des geslachts. In eene zaal, der tweede verdieping, waartoe men langs een steenen wenteltrap komt, bevinden zich nog de overblijfselen van een hoogen, steenen schoorsteen, die bijna geheel met beeldhouwwerk bedekt was. Het wapen der Pfalz en van Denemarken, met twee leeuwen als schildhouders, benevens de borstbeelden van Karel V en zijne gemalin Isabelle van Portugal, boven het eene, en van Christiaan II van Denemarken en zijne gade, boven het andere, is al wat daarvan is overgebleven. De twee opschriften daarbij luiden dus:

- - ‘Churfürst, der hat
- werckh, wie es hie Stat
- - aufrichten lon
- Regiment woll lang beston.’

en bij het Deensche wapen:

‘Sein gemahell von konglichem stam̄
Fraw Dorothea ist ir nam
Geporn Princessin aus Denmarckh
Norwegen, Sweden drei Kongreich stark.’

De zalen, waarvan we zoo even spraken, werden de Ridder- en de Jonkerzaal geheeten. Het schoonste gedeelte der burgruïne is gewis de ‘Otto-Heinrichsbau,’ die in romeinschitaliaanschen stijl opgetrokken en met velerlei beeldhouwwerk versierd is. Het grootste deel der voorhof-façade, bestaat uit fijnen Heilbronschen zandsteen. Ze is door twee torentjes begrensd, waarin zich de wenteltrappen bevinden, die naar de Ridderzaal geleiden. Aan den ingang staan vier goedbewerkte maar verminkte beelden, die het portaal en den bovenbouw onderschragen. Boven de poortboog is een opschrift, dat den naam en de waardigheden des bouwmeesters vermeldt en gekroond is door het keurvorstelijk wapen, 't geen twee karyatiden torschen. Nog hooger is het borstbeeld van den stichter uitgehouwen, 't geen ter wederzijden een edel bewerkte zwaardvechters figuur, een' leeuw bekampend, naast zich heeft. De beelden van Plutus en Jupiter boven in den gevel, zijn der verwoesting ontgaan, die het overige beeldwerk getroffen heeft. In de façade bewondert men nog drie reijen van beelden; in de bovenste Saturnus, Mars, Venus, Mercurius, Diana, met hunne attributen; in de tweede vijf allegorische figuren der Kracht, des Geloofs, der Liefde, der Hoop, der Geregtigheid; in de onderste vier figuren van Jozua, Simson, Hercules en David, met deze curieuse rijmen:

Der hertzog Josua
durch Gottes macht
Ein und dreysig kü-
nig hat umbracht.

Samson der starck eī
Nasir Gottes war.
Beschirmet Israhel
Wol zwentzig Jar.

Jovis sun Hercules
bin Ich genandt.
Durch mēi herliche
Thaten wol bekandt.

David war eī Jung -
ling gehertzt und klug
dem frechen Goliath
den kopff abschlug.

Onder de vensterkozijnen van de onderste verdieping, prijken acht beeldtenissen van Romeinsche keizers, in medaillonvorm, met een randschrift. Het onderste gedeelte van dit bouwwerk bevatte vele prachtige zalen; aan de eene zijde bevond zich de ridderzaal met hare kruisgewelven en schoone zuilen, waarvan de overblijfselen zoo binnen als buiten de muren verspeid liggen. De deurposten zijn uit fijnen zandsteen met groote zorg gehouwen; de karyatiden, tropaeën en het halfverheven beeldwerk, dat men hier aantreft, draagt den verheven stempel van Kunst. Er zijn hier gewis, zoowel in den strijd der elementen als in 't onmenschelijk woeden van den krijg, die zich door vreesselijke beeldstormersrazernij kenmerkte, groote schatten te loor gegaan!

De zoogenaamde ‘gesprengte Thurm’ is gewis een der fraaiste en schilderachtigste partijen van de geheele slotruïne. Geen wonder dat men steeds in diens nabijheid een groep van teekenaars aantreft, die de reeds duizendmaal geschetste plek, met min of meerder kunst, op 't papier pogen weêr te geven. Vooral de jonge Engelsche dames zijn hoogelijk ingenomen met ‘the exploded tower.’ Ze legeren zich met haar ‘scrapbook’ zoo ongedwongen in het frissche groen, waarbij 't wit harer zomerkleeding zoo geestig afsteekt; ze schetsen zóo ijverig en schertsen zóo vrolijk met elkander, dat menigeen - ook die geen schilder is - zich, op een' eerbiedigen afstand nederzet, om het landschap te bewonderen, dat zoo bevallig is gestoffeerd. Toch zouden de jonge kunstenaressen vreemd opzien, wanneer ze de studieboeken doorblaêrden der schilders, die dáar met haar aan 't zelfde voorwerp bezig schenen, en ze, in plaats van brokkelige bouwvallen of knoestige eikenstammen, haar eigen schoon gelaat, haar eigen blonde lokken, haar eigen slanke gestalte, haar eigen veêrkrachtig voetje op 't glanzig velijn zagen afgeschetst. Die schilders kunnen zoo onbescheiden zijn!

De stichting van dezen toren wordt aan Frederik ‘der

Siegreiche’ toegeschreven; hij is de zwaarste van al, die behoorden tot het slot en heeft muren van twintig voet dikte. De groote steenmassa's, die in de verdroogde slotgracht gestort zijn, leveren het ontegensprekelijkst bewijs voor de onmenschelijke vernielingszucht der Franschen, vooral van Melac in 1689. 't Is of die woestaard tot grooter verdelgingszucht wierd geprikkeld, naarmate de voorwerpen, die hij schond, inwendig sterker waren, of meer regt hadden op eerbied en bescherming, om ouderdom of kunst. Eerst is de toren ondermijnd en daarna, met buskruid, uit elkaêr gedreven; de eene helft is blijven staan; de andere, die als muurbrok in haar geheel gebleven is, ligt aan den voet der geschonden stichting. Maar altijd beijvert zich de natuur om den vreesselijken ernst dezer ruïne, met hare lieflijke gaven te temperen. Bij ieder jeugdig jaar dringen er bloesems en bladeren uit de kloven en spleten der overoude muurklompen; 't is als of ze, zachtkens maar met vastheid, den krijg voeren tegen de pogingen der verwoesting; 't is of ze, langzaam maar zeker, er in slagen zullen, over deze doodsche overblijfselen een geurig kleed te spreiden, dat de ruwe vormen schilderachtig bedekken zal. Wat verder ontmoeten wij den ophaalput, die, in 1508, door Lodewijk V gebouwd en vier en vijftig voet diep in graniet is uitgehouwen. Over vier vrije en twee wandzuilen zijn spitsbogen gespannen, die het dakwerk dragen. Deze zuilen zijn hoogst merkwaardig als overblijfselen van het paleis van Karel den Grooten, bij Ingelheim (het tegenwoordige Nieder-Ingelheim bij Mainz). Men is 't over den oorsprong dezer zuilen geenzins éens. Sommigen, die de kronijkschrijvers op hun hand hebben, houden staande, dat ze uit Egypten afkomstig zijn; anderen, die voornamelijk letten op de steensoort, beweren, dat ze ontstaan zijn in den omtrek van Auerbach, bij den Felsberg, waar de ‘Reuzenzuil’ en andere sporen, ons de aanwezigheid van eene voormalige, grootsche steenhouwers werkplaats doen vermoeden. Ze bestaan uit grofkorrelige Syenit en, voor een klein gedeelte, uit ‘Urkalk’, zoo als die ook om Auerbach gevonden wordt. De vorm der zuilen geeft regt te vooronderstellen, dat ze in een bloeitijdperk van steenhouwerij en architectuur zijn ver-

vaardigd. Maar of nu deze schachten waarlijk overblijfselen zijn van de honderd pijlers, die Karel, tot versiering van zijn paleis, uit Rome en Ravenna ontbood; dan of ze eerst later, bij een' herbouw aan 't paleis werden toegevoegd, durf ik niet beslissen. Toch is er kans om deze beide gevoelens te veréenigen, als men slechts aanneemt, dat deze zuilen op den Felsberg onder de handen der Romeinen ontstaan, en van daar naar Italië zijn gebragt. In den voorhof vindt men de overblijfselen van de slotfontein, rijkelijk met mos en struikgewas begroeid, die aan het Museum in Manheim de romeinsche antiquiteiten heeft moeten afgeven, waarmeê zij versierd was, maar nog genoeg heeft overgehouden van haar eigen beeldwerk, om ons een denbbeeld te geven van de pracht en den smaak, die er geheerscht heeft in het geheel.

Aan de ‘Elisabethenpforte’, die tot den bevalligen ‘Stückgarten’ toegang verleent, verbinden zich historische en dichterlijke herinneringen. Pfalzgraaf Frederik V heeft beide ter eere van zijne geliefde Elisabeth, de trotsche kleindochter der ongelukkige Maria Stuart, ten jare 1615, gesticht. De poortboog is, aan de buitenzij', versierd met vier zuilen uit rooden zandsteen, wier schachten, boomstammen voorstellen, die bevallig met klimop omslingerd zijn en hier en daar de lidteekenen dragen van afgehouwen twijgen. Boven den boog zijn geniën aangebragt met horens van overvloed en, hooger dan die, de rijksappel tusschen twee leeuwen. Boven de fries staat:

‘Fredericus V. Elisabethae conjugi cariss. A.C. MDCCV.’

De ‘Stückgarten,’ die met groote moeite op een' negentig voet hoogen muur en bijna geheel in opgedragen grond was aangelegd, heeft, in den dertigjarigen oorlog haar oorspronkelijke gedaante grootendeels verloren, en de groote lindenboomen die er nu staan, zijn eerst na dien tijd geplant geworden. Nog bemerkt men, in den muur, de boorgaten waarmeê de Franschen, in het jaar 1693, het bouwwerk wilden doen springen; gelukkig was die muur:

> ‘t rammeijen van den krijg te sterk;’

ook 't buskruid was niet opgewassen, tegen den ijzervasten

wand. Nu vormt de hof een groot terras, onregelmatig beplant met schaduwrijke linden en bloeijend heestergewas en met bogtige paden doorsneden. In het midden verheft zich ‘der dicke Thurm.’ Voor denzelven staat een steen, waarop twee kogels, met het volgende opschrift:

‘*Anno MD CLXXXI den XXII Januarii vom Schloss auf diesen ort hat wider alles hoffen aus stüken Churfürst* CARL *mit kugel kugel troffen*.’

Uit twee nissen schijnen de fraaije ridderbeelden van Lodewijk V en Frederik V, bevallig met klimop omrankt, in de verte te staren, koud als de steen, waaruit ze gehouwen zijn, maar bezield door den adem der dichterlijkste Erinnering. Onafzienbaar en liefelijk vlotten en schemeren de valleijen in het verschiet en de blaauwe bergtoppen aan den overkant des Rhijns. De zilveren golfjes van den Neckar blikkeren tusschen zijn schilderachtige boorden, en van alle zijden ontwikkelt het vergezigt zich schooner in het groenende en bloeijende dal, waar het houtgewas al de lieflijke geheimzinnigheid van lommer en wonderlijk gevormde boomgroepen te genieten geeft; waar de bergruggen prijken met den rijksten tooi van groen, van veldbloemen, van ruischende beekjes; van zelf wordt men hier eenigzins weemoedig gestemd, omdat de herinnering van het voorleden, die zich zoo geleidelijk aan deze plek verbindt, den wandelaar de meest afwisselende toestanden voor den geest brengt van grootheid en verval, van kracht en van zwakheid, van geluk en ellende!

Van de reusachtige waterleidingen, die het kasteel voorzagen, is nog menig spoor overig. De belangrijkste is de ‘Neptunbrunnen,’ in een gewelf, waarvan het portaal door verscheiden pilaren, met druipsteen-versierselen, gedragen werd. Het groote beeld van den Zeegod, met zijn drietand en dolfijnen is verdwenen, gelijk ook de steenplaat, die, in een tamelijk snorkend opschrift, aan den naneef verhalen moest wat ‘Fridericus Bohemiae rex,’ zoo al voor de uitbreiding van het kasteel en den hof gedaan had, ‘summa montium in ima vallium praecipitando’ - ‘aquae ductibus, cavernis, statui, plantis, floribus, arboribus mirae magnitudinis ex suburbano horto singulari artificio trans-

latis, ornavit' etc. 't Is niet kwaad dat deze plaat is verdwenen, omdat de onaangename indruk van verval en verwoesting toch reeds sterk genoeg is, ook zonder dat die, door de optelling van al wat er hier heeft bestaan, telkens worde hernieuwd en bekrachtigd. Van het reusachtige beeld van den Rhijngod, liggen nog uitgebreide overblijfselen vóor en in den ingang van de groote grot, die rijk met beeldhouwwerk versierd was, met kunstig lichteffekt en prachtig waterwerk prijkte, doch later den ganschen schat van schelpen koraalwerk, van beelden en bonte glasruiten verloren heeft, zoodat er thans slechts een halfduister gewelf is overgebleven, dat vochtig is en kil.

We hebben nu den heerlijken bouwval bezien en in allerlei rigtingen doorkruist. Gij duidt het mij immers niet ten kwade, vriendelijke lezer, dat ik niet eens gepoogd heb u een volledig overzigt te geven van al wat de ruïne schoons en merkwaardigs heeft; dat ik mij niet heb verdiept in architektonische bespiegelingen, of heb getracht de gapingen, die er zoowel in 't bouwwerk als in mijne beschrijving te vinden zijn, met oudheidkundige gissingen aan te vullen? Als ik er maar in geslaagd ben u eenig denkbeeld te geven van die grootsche stichting, waar men dagen in zou ronddolen en telkens nieuwe schoonheden zou aantreffen; van dien prachtigen bouwval, die ook in zijnen ondergang en na zijne verwoesting, zooveel heerlijkheid ten toon spreidt; die in al zijne bestanddeelen den stempel draagt van Kunst, die, in ieder bouwwerk op zich zelf, de harmonie te genieten van verheven schoon. We beamen gaarne de uitspraak van Helmine von Chezy, als ze zegt: 'Heidelbergs Schlossruine könnte und sollte der Gegenstand des innigsten Studiums Deutscher Künstler werden, wenn es uns Ernst damit wäre, auch in denjenigen Dingen wieder den Vorfahren nachstreben zu wollen, die unwesentlicher scheinen, als sie sind, ich meine die Aeusserlichkeiten, den Abdruck und Spiegel des innern Seyn und Lebens.'

Met den beschreven bouwval staat het 'alte Schloss,' de

‘Königsstuhl,’ de ‘Heiligeberg’ en de ‘Wolfsbrunnen’ in zeker verband. Daarom willen we bij elk dezer punten nog een oogenblik onze aandacht bepalen. De plek, die thans nog het ‘alte Schloss’ heet, droeg, voor eeuwen, de oude ‘Pfalz’ van Koenraad van Hohenstaufen, is welig met struiken en vruchtboomen bewassen, en biedt het heerlijkst vergezigt aan in de Rhijnstreken en een algemeen overzigt van de slotruïne, die ligt aan haren voet. Van de burg zelve is niets meer overig dan de sporen van grachten en enkele onherkenbare steenhoopen. De legende brengt het tijdstip van haar ontstaan tot in de tijden der oude hertogen van Rhijnfranken, zelfs der Romeinen terug. 't Is ten minste gewis, dat hertog Koenraad van Hohenstaufen, de halve broeder van Frederik Barbarossa, reeds in 1148, hier ‘auf den Bergen am Gestade des Neckars’, zijn zetel had. Ten jare 1278 brandde het slot op den Jettenbühl af. Later werd het eenigzins hersteld, doch alléen als wapenkamer en als kruidmagazijn gebruikt. De bliksem sloeg, in het jaar 1537, in den toren, deed het buskruid ontvlammen en joeg het geheele slot, met een zoo hevigen slag in de lucht, dat daardoor het lager gelegene slot en de stad aanmerkelijk werden beschadigd. Op deze hoogte werden in den ‘dertigjarigen oorlog’ schansen opgerigt, waarvan nog eenige sporen voorhanden zijn. Belangrijker echter dan deze overblijfselen is het voetpad, dat naar den ‘Königsstuhl’ geleidt op oudromeinsche wijze geplaveid is en ‘Plättelsweg’ heet. Voor den bezoeker, die opziet tegen dit steile en moeilijke, maar korter pad, staat de rijweg open, welke in menigvuldige bogten langs den bergrug slingert. Met dien berg is een aantal min of meer grijze, min of meer onwaarschijnlijke sagen verbonden, maar gewis is er iets heidensch-heiligs aan den grond, dien we betreden, dat zich, zelfs door de helderlichte geschiedenis, een' weg heeft gebaand tot op onzen tijd. Toen de godsdienstige en staatkundige elementen, die zich in het Heidendom veréenigd hadden, uit elkander spatt'en, zochten beiden een punt van aanhechting in de heilige plaatsen. Men bouwde kerken, hield gerigten en beraadslagingen, nu eens op de een dan op de andere gewijde plek. Eene oorkonde van hertog Frederik, den zoon van

Barbarossa, uit het jaar 1185, bewijst ten minste dat de overoude ‘Mahlstatt’ der hertogen van Schwaben, den naam ‘Königsstuhl’ droeg, terwijl Petrus Melissus, omtrent het einde der XVI^{de} eeuw, van een' reusachtigen eikenboom spreekt, die op de kruin des bergs geplaatst en met zitbanken voorzien was, gelijk men weet, dat er op oude gegerigtsplaatsen werden aangetroffen. In plaats van dien eik verheft zich nu op den top der hoogte een toren, die in 1832 gebouwd werd, en het verrukkelijkst vergezigt oplevert. De spits van den Munster-dom in Straatsburg, doemt even op uit den blaauwachtigen nevel, met de geheele keten van den Vogesus over Spiers, Manheim, Worms naar Mainz en, in 't noorden, het heerlijke Rhijn-dal door den Taunus omtuind; juist vóor u ligt de Haardt; regts de bergen van het Odenwald; in 't zuid-oosten de bergen van Zwaben en zuidelijk die van Baden-Baden, die zamen een perspectief begrenzen, dat bijna tweeduizend vierkante mijlen inhoud heeft. Tegenover den Koningsstoel verheft zich, in 't noorden, de ‘heilige Berg’, met wijnstokken beplant en door een kroon van struiken en kreupelhout gedekt. De legende spreekt van een' romeinschen wachttoren, een kasteel, en een' tempel, die hier gestaan zouden hebben op de plaats waar later het ‘oude Slot’ is opgerezen. De overblijfselen, die men hier gevonden heeft en die tot de tijden der Antoninen opklimmen, maken 't geenzins twijfelachtig, dat de Romeinen hier hunne godsdienstplegtigheden gevierd hebben. Eene eerwaardige oorkonde van 't jaar 822, berigt ons, dat koning Lodewijk III den Aberinesberg, met al wat daartoe behoorde, aan 't klooster Lorsch ten geschenke gaf. Kort daarop werd, op den top, een Benedictijnerklooster en iets later, door den abt Gerhardt von Lorsch, daarbij de Michaëlskerk gesticht. Dit klooster kwam in groot aanzien en werd onmetelijk rijk, zoodat spoedig nog eene tweede kerk ter eere van den H. Stefanus gebouwd werd, die ook haar eigen klooster ontving. Zoo doende kreeg deze berg den naam van ‘heiligen.’, 't geen vooral toenam, toen abt Frederik von Hirschau, dien zijne conventualen hadden afgezet en verjaagd, hier een streng ascetisch leven leidde, in reuke van heiligheid stierf en zijn graf een

zeer getrokken oord voor pelgrimaadjes wierd. Thans is van de Stefanus-kerk niets, van de Michaëls-kerk slechts weinig puin en muurbrokken over.

Van de noordelijke helling des Koningsstoels, voert een bergpad in het stille dal, dat den naam van ‘Wolfsbrunnenthal’ draagt. 't Ligt gewis aan den bezoeker, als 't frissche, donkere loof, dat hem omgeeft; de geurige, koele lucht, die er zweeft over den waterspiegel van den helderen vijver; het ligte klateren en het melodiesch fluisteren der waterstralen, die hier rein als krystal uit den schoot der bemoste aarde voortkomen, op hem niet den zachtsten, dichterlijksten indruk uitoefenen. Leodius verhaalt ons, dat de naam ‘Wolfsbrunnen’ ontstaan zou zijn op deze wijze. ‘De profetes Jetta, verliet eens haren toren en ging 't gebergte in, totdat ze eene plek bereikte, die van rondsom met boomen digt bewassen was, waar de bergglooijing eene vallei vormde en van alle kanten heldere waterstralen te voorschijn sprongen. De profetes dronk van 't zilveren nat en legde zich sluimerig neder, toen op eens eene wolvin met hare jongen, uit het digtinéengestrengeld kreupelhout op haar toespringt, haar aanvalt en verscheurt.’

Pfalzgraaf Frederik II liet hier eene springbron en een' forellenvijver aanleggen, en sinds dien tijd is de ‘Wolfsbrunnen’, voor vreemdeling en inlander, het doel der aangenaamste wandeling geworden. Wèl steekt de bonte herberg, die in half-Zwitserschen stijl gebouwd is, tamelijk scherp af bij al wat hier vroeger gestaan en gebloeid heeft, maar - 't buffet is goed voorzien; wèl is de oude, eerwaardige schaduw der eeuwigdurende eiken merkelijk gedund, maar - hoe zouden de forellen vet en blank worden, als ze geen licht genoeg hadden?

Van de bron keert men langs een schilderachtig pad, door het dal waar de Neckar vliet, naar Heidelberg weder, doch als men voorliefde genoeg heeft voor de grijze slotruïne, om ze bij iedere verlichting te bewonderen, slaat men liever den weg weder in, dien men is afgekomen en vindt het kasteel, dat men straks met volle daglicht beschouwd heeft, verzilverd door de stralen der zachte maan. Geen pen, geen penseel kan den indruk weêrgeven dier ma-

gische verlichting; geen taal drukt de gevoelens uit, die den boezem overstelpen, maar lang, lang buigt men zich heên over de arduinen borstwering van de ‘Altane,’ of over 't muurwerk op het terras; lang staart men in de diepe, geheimzinnige verte, waar, uit den nevel, gedaanten en beelden schijnen op te doemen, die behooren tot een schoon, een heerlijk verleden; 't is alsof Matthisson's Elegie, of de dichtklanken van Opitz en Tieck u tegen ruischen, in 't liefelijk gemurmel van den stroom aan uwen voet en in 't vertrouwelijk gelispel der grijze eiken boven uw hoofd..... Is 't wonder, dat ge altijd te laat weêrkeert naar uw hôtel, waar de slaperige Kellner maar niet vatten kan, wat u zoo lang kon bezig houden in eene stad, die sedert uren in dommelige rust gedompeld is?

Nu is 't stil en ledig in die eertijds zoo luidruchtige binnenpleinen! De verminkte standbeelden der gestorven keurvorsten; de graauwe overblijfselen van de prachtige ridderzaal, die 't woeden der elementen niet geheel vernietigen kon; de zuilen, die voor eeuwen, het keizerlijk paleis te Ingelheim versierden en nu - met moeite nog - 't bouwvallig dakwerk van den put op het slotplein torschen, 't zijn allen stemmen, die de dwaze eerzucht der menschen bespotten en 't hun met de woorden van Ossian schijnen af te vragen:

‘Waarom bouwt gij die hallen, o, zoon der gewiekte dagen? Heden ziet ge trotsch van den hooggebouwden toren en weinig jaren later komt de adem der verwoesting en blaast door uw leêge voorhoven?’

Intusschen verbreidt de eeuwig jonge Natuur nog haar' levenwekkenden invloed, over al die tooneelen van Vergankelijkheid en Ondergang! 't Park prijkt als voorheên, in den volsten zomerdos; de sappige wijnstok slaat overal, ook tusschen de dorre steenklompen, hare veêrkrachtige ranken uit; het glinsterende klimop hangt den grijzen muur een bevallig kleed van vrolijk groen om de schouders en geurige

heesters steken hunne bloesems uit vensternissen en portaalbogen. In dien reusachtigen romp schijnt een verborgen, maar krachtig leven te huisvesten, dat zich openbaart in den rijken bloei eener frissche natuur en in den verheven geest van lang vervloden eeuwen, waarvan die bouwval het zigtbaar teeken is. ‘All the impressions,’ zegt Bulwer, met wiens woorden wij eindigen, ‘produced by the castle at a distance are as nothing when you stand within its vast area, and behold the architecture of all ages blended into one mighty ruin! The rich hues of the masonry, the sweeping facades - every discription of building which man ever framed for war or for luxury - is here; all having only the commor character - RUIN. The feudal rampart, the yawning foss, the rude tower, the splendid arch, - the strength of a fortress, the magnificence of a palace, - all united, strike upon the soul like the history of a fallen empire in all its epochs!’

Robert Morrison.

(*Naar het Hoogduitsch van* K.F. Neumann.)

De Zendelingen, die aan de leer van het Evangelie onder de niet-christelijke volken aanhangers willen bezorgen, moeten, al nadat zij zich tot beschaafde of tot onbeschaafde menschen wenden, geheel verschillende eigenschappen en talenten bezitten. Eene krachtige, schoone gestalte, scherpe, fijne zintuigen, allerhande mechanische behendigheden, en eenige kennis der Chirurgie en Medicijnen wekken den ruwen natuurzoon, den bewoner der Goudkust, der Sandwich-eilanden, van Nieuw-Zeeland en Tahiti spoedig tot bewondering op; hij zal bespeuren, dat de vreemdeling vele zaken beter verstaat en doeltreffender weet te gebruiken; hij zal zijne bekwaamheid en verstandelijk overwigt met verbazing aanstren, en aan de woorden van een naar zijn oordeel zoo uitstekend man gemakkelijk gehoor verleenen. Geheel anders is het met een volk, dat van der jeugd af in een bepaalden, diep gewortelden vorm van beschaving opgevoed is. Een zoodanig is integendeel geneigd iederen vreemdeling, die volgens andere zeden en gebruiken leeft, die verschillende wetten en godsdienstleer huldigt, voor een' barbaar en voor een verworpeling der godheid te houden. Blijkt het bovendien nog, dat de vreemdeling onbekend is met de spraak en het schrift, met de eigenaardige wetenschappen en kunsten, aan dien vorm van beschaving eigen, dan kent de weêrzin

en de verachting der beschaafden van de natie geene palen. ‘Deze onwetende barbaren,’ zeggen zij vertoornd, en zoo sprak niet zelden zelfs de zachtaardige Keizer Kanghi van de toch grootendeels kundige Jezuiten, ‘deze onwetende barbaren willen ons tot hunne wetten en tot hunne bespottelijke grillen bekeeren, zonder in staat te zijn den diepen zin onzer heilige schriften te begrijpen, de alleenzaligmakende leer der kinderlijke gehoorzaamheid miskennende. Hoe hadden zij anders vader, moeder en hunne naaste betrekkingen verlaten en naar het Rijk van het Midden kunnen trekken?’

De Zendelingen moeten zich naar de verstandelijke, zedelijke en physieke behoeften en toestanden der volken, tot welke zij zich begeven, schikken en vormen. Het is hoogst wenschelijk, dat zij, die van ouds beschaafde volken tot het Christendom willen brengen, voor zij tot dit bekeeringswerk overgaan, den geheelen loop dier beschaving, het geloof en het bijgeloof, de politieke en burgerlijke betrekkingen van het volk, dat zij willen bekeeren, naauwkeurig trachten te leeren kennen; zij moeten in morele en wetenschappelijke vorming de bekwaamste inlanders overtreffen; in één woord, zij moeten in staat zijn, van de hoogte der inheemsche beschaving zelve hare gebreken aan te wijzen, om met des te meer kracht, zoowel op de uiterlijke voordeelen, als op de innerlijke voortreffelijkheid der nieuwe godsdienst, van het nieuwe beschavingssysteem te kunnen aandringen. Spoedig zullen er dan middelen en wegen gevonden worden, om de vreemde en nieuwe denkwijze aan de inheemsche en van ouds gangbare te hechten.

Geene orde waardeerde dit onderscheid beter dan die der Jezuiten. De Zendelingen, welke naar de Noord-Amerikaansche Indianen en naar de aan den Paraguay rondzwervende horden trokken, waren van een geheel ander soort en ontvingen eene geheel andere opleiding, dan de Geloofsapostelen van Indië en China. Vroomheid, werkzaamheid, verstand en geduld zijn eigenschappen, voor de Zendelingen in alle streken der aarde onontbeerlijk; hier echter zijn zij niet voldoende. Alle Zendelingen, welke in China en Indië met goed gevolg werkten, waren, tot welke orde, tot welke geloofsbelijdenis zij ook mogten behooren, door talenten uit-

stekende, geleerde mannen. Zoo waren Ricci en Schall, Visdelou en Gaubil.

Men leert, wel is waar, even spoedig de gezellige taal der *Bloem van het Midden*, als die van eenig ander Oostersch volk; maar al de geschrevene werken te verstaan en een overzigt van de onderscheidene takken der onmetelijke Chinesche literatuur te verkrijgen, overtreft de krachten van den meest doordringenden en omvattenden geest. De geheel eigenaardige, deels alleen uit beelden bestaande, deels uit beeld en klank zamengestelde schriftteekens, de elliptische wijze van voorstelling, welke den lezer scherp nadenken afeischt, om in zijn eigen binnenste de ontbrekende aanduiding der verhoudingen van tíjd en plaats aan te vullen, de groote menigte der enkele en zamengestelde schriftteekens, eindelijk de naar de stof verschillende, nu eens in weelderigen overvloed stroomende, dan zich in gedrongen kortheid kronkelende schrijfwijze, stellen zelfs voor den knapsten inheemschen taalgeleerde bijna onoverwinnelijke hinderpalen in den weg. Welke zwarigheden stapelen zich niet voor eenen vreemdeling op één, en eenen vreemdeling, wien het, gelijk Morrison, dit moeten wij ter liefde der waarheid zeggen, bij alle andere uitstekende gaven, toch aan scherpzinnigheid en diepte van geest ontbrak! Nu bedenke men bovendien, hoe gering en onbeduidend in het begin onzer eeuw de hulpmiddelen waren om het Chinesche schrift te leeren! Men bedenke, dat de regering van het Middenrijk iederen vreemdeling, die zijne taal wil leeren, als een vijand en spion behandelt, die de geheimen van het land wil uitvorschen om ze later te verraden; men wete, dat iedere Chinees, die een vreemdeling onderwees, als een verrader van zijnen Keizer en van zijn Vaderland aangezien en gestraft werd; men bedenke, dat de hooggeplaatste beambte en de rijke koopman naar hunne denkwijze zich zelven verachten moesten, als zij een' buitenlander den toegang tot hun huis en een' vriendschappelijken omgang durfden waardig keuren; men herinnere zich eindelijk, dat aan iederen vreemdeling, die niet om handel te drijven naar het Oosten zeilde, de toegang tot het land ten strengste verboden was; dan eerst zal men al de moeijelijkheden, waarmede de eerste Protestantsche Zendeling in China

te kampen had, begrijpen en zich verwonderen over hetgeen hij, niettegenstaande dat alles, gedaan heeft.

Robert Morrison was de zoon van Schotsche landlieden; hij werd geboren in een dorp bij Morpeth, in het graafschap Northumberland, den 5^{den} Januarij 1782. De echt van zijnen vader, James Morrison, met Hanna Nicholson, was een gezegende; zijne vrouw schonk hem spoedig na elkander acht kinderen, waarvan Robert het jongste was. James was een vroom man, waarvan hem de Schotsche kerk, waartoe hij behoorde, eene openlijke getuigenis gaf; en toch liepen vele zaken hem tegen, die hij tot onderhoud zijner talrijke familie aangegrepen had. Northumberland bragt hem geenen zegen; hij vond het daarom het raadzaamst weder naar zijne geboorteplaats terug te keeren, waar hij zich in 1783 te New-Castle upon Tyne nederzette, en, inderdaad armoedig genoeg, door het vervaardigen van schoenmakersleesten en laarzentrekkers den kost trachtte te winnen. De dikwijls broodelooze vader moest daarop bedacht zijn, zijne kinderen zoo vroeg mogelijk een handwerk te doen leeren, opdat zij de zorgen zijner zware huishouding eenigzins zouden kunnen verligten. Van andere gedachten was zijn zwager, de eerzame Schoolmeester van New-Castle, James Nicholson. De jongens, zoo sprak hij, moeten wat goeds leeren, dan zal het hun in de wereld wel gaan. Daarom leerde hij zijne neven, en met name Robert, alles, wat hij zelf wist; dit had echter niet heel veel te beduiden. De jonge Robert leerde gaarne, ofschoon het hem moeite kostte. Want Robert Morrison was geenzins met uitstekende gaven gezegend; hij was traag van bevatting, en moest, wat hem aan diepte en scherpzinnigheid ontbrak, door onvermoeide vlijt zoeken te vergoeden.

Tot aan het einde der 18de eeuw leefde Robert in het huis zijner ouders en ging met de knapen van zijne jaren en stand om, zonder zich in iets van hen te onderscheiden. Ja hij was, gelijk hij in een berouwvol schrijven aan het Comité der Hoxton-akademie bekent, somtijds ‘losbandig en ongebonden,’ en gaf zich, nog zeer jong zijnde, door slecht gezelschap verleid, aan den roes der zinnen over. Te midden van dit goddelooze leven overviel hem eens de gedachte aan

den dood en aan de eeuwige verdoemenis; hij zond luide klagten ten hemel op, en vond, na vele vurige gebeden, verhooring. ‘Ik was op nieuw geboren,’ schreef de twintigjarige jongeling, ‘mijn leven was hervormd en mijn hart een geheel ander geworden. Ik ontdekte langzamerhand de heiligheid, den diepen zin en den onmetelijken omvang der goddelijke wet; ik kwam mij zelven onwaardig en ellendig voor Gods aangezigt voor en erkende tevens de vrijheid en rijkdom zijner genade. Zooveel ik kon heb ik gezondigd, maar door de genade van den Heer ben ik wat ik ben.’

De Hoxton-akademie te Londen, tegenwoordig Highbury-College genoemd, behoort tot de inrigtingen, waar jonge Dissenters, die zich aan het predikambt willen wijden, eene wetenschappelijke opleiding ontvangen, die aan hunne toekomstige roeping beantwoordt. Door eenige Schotsche geestelijken aanbevolen, werd Morrison op zijn schrijven spoedig van zijne opneming verzekerd. In het begin van het jaar 1803 reisde hij naar Londen en legde zich hier met den grootsten ijver op de gewijde, zoowel als op de ongewijde, wetenschappen toe. Te vergeefs zochten zijne ouders, broeders en zusters, wien het slecht genoeg ging, hem te bewegen terug te keeren, om den ziekelijken vader in de, slechts een moeitevol en sober bestaan verschaffende werkzaamheden bij te staan: - Robert had zich zijn levensplan gemaakt, en bleef daaraan tot aan zijn einde getrouw. Het is bekend, dat men juist in dien tijd in Engeland zich met grooten ernst en op een ruime schaal met het Zendelingswerk begon bezig te houden; men vertrouwde bij die heilige taak op de onmiddellijke medewerking van God; men wilde de Heilige Schrift in alle talen en tongvallen der wereld vertalen, en door ijverige geloofsboden Gods woord overal laten verkondigen. De openbaring zou zich, zoo dacht men, reeds door hare eigene voortreffelijkheid haren weg onder de volken der aarde banen.

Reeds lang waren er Apostelen naar vele landen van Afrika, Amerika, Oceanië en Azië gezonden, die de leer van Christus volgens de belijdenis der Protestantsche kerk en naar de opvatting der verschillende sekten, die in haar zich gevormd hebben, zochten te verbreiden. Het ruime veld, dat,

in het Oosten, het Chinesche Rijk, benevens de daaraan schatpligtige Staten, Corea, Mongolië en Tungusië, Tibet en Cochinchina, met eene bevolking van 4 tot 500 millioenen opleverde, was tot nu toe onbebouwd gebleven. Het Londensche Zendelings-Genootschap nam daarom in de eerste jaren dezer eeuw het besluit, zoo mogelijk ook in het Rijk van het Midden het Evangelie te laten verkondigen. Morrison, wiens hart met de grootste liefde aan zijnen Verlosser hing, die overtuigd was, dat het welzijn der menschen hier beneden, zoowel als hunne zaligheid hier namaals, alleen door het levendige geloof aan Jezus Christus te verkrijgen was, - zulk een waarachtig vroom man moest zich noodzakelijk tot de Zendelings-Genootschappen en tot het Zendelingswerk getrokken voelen. ‘Verleden maandag,’ schrijft hij in eenen brief van den 12^{den} November 1803 aan zijnen vader, ‘had ik het genoegen, drie Hottentotten te zien, welke, naar hun eigen zeggen, vroeger als dieren leefden, en nu door den Heer Kichener tot het Christendom bekeerd zijn. Zij keeren naar hun Vaderland terug. Zij beantwoorden de aan hen gerigte vragen in hunne eigene taal zoo juist, als menige Christen onder ons niet zou kunnen doen. Dit was een schouwspel, dat men misschien nooit vroeger in Engeland gezien heeft.’

In het begin van het jaar 1804 meldde Morrison zich bij het Londensche Zendelings-Genootschap aan, en werd ook spoedig, nadat hij een examen doorgestaan had, als Zendeling aangenomen. Aanvankelijk had hij het plan, met den ongelukkigen Mungo Park, naar de binnenlanden van Afrika te reizen, en zoo mogelijk tot Timbuktoe door te dringen; maar hij liet het aan de bestuurders van het Zendelings-Genootschap over, waarheen zij hem zenden wilden. In September van hetzelfde jaar werd hij met twee andere dissenterende geestelijken, die echter later den moed verloren en zich terugtrokken, bestemd eene zending in China te vestigen. De Zendeling kreeg namelijk de opdragt, om de Chinesche taal daar ter plaatse grondig te leeren, om daarin de Heilige Schriften te kunnen vertalen.

De hulpmiddelen tot aanleering der geheel eigenaardige manier van schrijven en van het zoo moeijelijke Chinesche

taaleigen waren toenmaals nog zeer gebrekkig. De Katholieke Zendelingen, en vooral de Jezuiten, hadden zich, wel is waar, sedert het einde der 16de eeuw, toen zij het eerst toegang tot dit land kregen, zeer ijverig met de taal, geschiedenis en de staatsinrigting der *Bloem van het Midden* bezig gehouden; maar hunne Grammatika's, woordenlijsten en woordenboeken waren alleen in handschrift voorhanden. Fourmont had de Grammatika van den Spaanschen Dominikaan P. Varo uitgegeven, zonder echter den eigenlijken vervaardiger slechts met een woord te vermelden[1], en de voortreffelijke Bayer liet een Chineesch Museum drukken, welks titel reeds een' grooten misslag bevatte, en van zijne gebrekkige kennis der taal, over welke hij schreef, blijken gaf. Deze werken waren verre van toereikend, om tot de juiste kennis der geschreven taal te leiden. Gedrukte woordenboeken waren er toen in het geheel nog niet. De jonge Zendeling was echter zoo gelukkig, in Londen een' beschaafden Chinees te vinden, Jongsante genaamd (karakters, die in het dialekt van Canton als *Jongsamtak* uitgesproken worden, onder welken naam die Chinees tegenwoordig nog in Engeland bekend is), en deze onderwees hem de eerste gronden van zijne moedertaal. Hiertoe bediende hij zich van de gewone methode, die men in China bij het onderwijs der kinderen gebruikt.

Eene geheele bladzijde karakters werd met doorschijnend papier bedekt, en de leerling moest dan, door middel van een regtop gehouden penseel, dat op den middelsten vinger rust en met den vierden en eersten vastgehouden wordt,

1 Deze Grammatika, waarvan slechts drie exemplaren bekend zijn, is in de Spaansche taal geschreven en voert den volgenden titel: ‘Arte de la lengua mandarina, compuesto por el M. R^o. P^e. Francisco Varo, de la sagrado orden de N.P.S. Domingo, acrecentado y reducido a mejor forma por N^o. H^o. Fr. Pedro de la Piñuela, por y commissario prov. de la Mission serafica de China; Añadió se un Confesionario muy util y provechoso para alivio de los nuevos ministros. Impreso en Canton, año de 1703.’ De Dominikaan Varo werd door de Jezuïten, wier tegenpartij hij was in den strijd over de Chinesche ceremoniën, van onwetenheid beschuldigd; men beweerde, dat hij noch het juiste gebruik der Chinesche woorden, noch de grondstellingen der woordvoeging verstond. ‘Geschichte der Streitigkeiten über die chinesischen Gebräuche;’ Augsburg 1791, II. 3.

iederen trek der schrijfteekens naauwkeurig nateekenen. Zoodra Morrison op deze wijze slechts eenigermate geleerd had de karakters na te maken, kopiëerde hij twee Chinesche handschriften, die in de Bibliotheek van het Britsche Museum voorhanden waren. Het eene bevatte eene Chinesche vertaling van eene Synopsis der Evangeliën, de Handelingen der Apostelen en de brieven van Paulus, welke Morrison, zoo als hij dikwijls bekende, bij zijne latere vertaling dezer boeken tot grondslag leide; het andere een Chineesch-Latijnsch woordenboek. Morrison vernam later tot zijne teleurstelling, dat de kennis van het Chineesch, die hij in Londen opgedaan had, niet veel te beteekenen had; maar de beide handschriften waren hem, even als de andere gedrukte en geschrevene werken der Katholieke Zendelingen, welke hij in Canton verkreeg, van veel nut. Van zijnen onderwijzer Jongsante, die trotsch en opvliegend was, had de aankomende Zendeling veel te lijden. Zoo vroeg eens de Sienseng (onderwijzer) aan zijnen leerling, om met hem te spotten: of Jezus een man of eene vrouw geweest was? Het bidden, voegde hij er als een echte zoon van Jao en Schun bij, leidt tot niets; de mensch moet zich zelven helpen. En wat het bekeeren zijner landgenooten betrof, dat moest Morrison zich maar uit het hoofd stellen; het zou hem toch niets baten. De Chinezen hadden de wijze leer van Kongtse; deze konden zij volgen, zij hadden geene andere noodig, het allerminst de ijdele sprookjes der bewoners van den grooten westelijken Oceaan.

Drie jaren duurde de moeijelijke voorbereiding tot het apostelambt, en in het begin van het jaar 1807 verliet hij Engeland, om over New-York naar Canton te gaan. De Oostindische Compagnie was toenmaals niet te bewegen aan de Zendelingen in hare schepen de reis naar Indië en China toe te staan; zij vreesde, niet zonder grond, dat hare commerciële en politieke betrekkingen door de onrustige, in zekeren zin revolutionaire handelingen der geloofsboden gevaar liepen, of ten minste met stoornis bedreigd werden. Aan andere Engelsche schepen was in dien tijd, toen het uitsluitende regt der Compagnie nog in zijne geheele uitgebreidheid in Indië, zoowel als in China bestond, het binnenloopen in Can-

ton nog niet geoorloofd; de Zendelingen moesten dus gewoonlijk over Amerika gaan, om vandaar in transatlantische vaartuigen naar Azië over te steken.

‘Verleden vrijdag’ (5 September 1807), schrijft Morrison van Canton aan den kassier van het Zendelingsgenootschap, ‘landde ik te Macao en vond aldaar de Heeren Chalmers en Sir G. Staunton. De Heer Chalmers wenschte mij veel geluk op mijne pogingen, doch maakte mij tevens opmerkzaam op de moeijelijkheden en hinderpalen, die ik hier in het *Land van het Midden* ontmoeten zou; het was, zeide hij, zelfs den Chinees ten strengste verboden, een vreemdeling in de taal van het Middenrijk onderwijs te geven. Ik kan alzoo niet eens de eerste voorwaarde mijner zending, Chineesch te leeren, vervullen. Sir George, aan wien ik eene aanbeveling van Sir Joseph Banks overbragt, sprak in denzelfden zin en voegde er nog bij, dat de Compagnie iederen Engelschman het verblijf alhier verbiedt, als hij niet om handelszaken herwaarts komt en met haar in verband staat, en dat mijn oponthoud in Macao nog bijzondere moeijelijkheden opleverde, wegens de ijverzucht der roomsch-katholieke geestelijkheid. Met de Engelschen, die hier in vorstelijke pracht leven, zamen te wonen, is mij reeds wegens mijne uiterlijke omstandigheden geheel onmogelijk. Voor'shands woon ik bij de Amerikaansche supercargo's, met welke ik hier gekomen ben. Ik schik mij naar de omstandigheden en beperk mij zooveel mogelijk; maar toch vrees ik, met 200 Pond 's jaars moeijelijk rond te kunnen komen. Het is te hopen, dat de beambten der Oostindische Compagnie mij geene onverwachte hinderpalen in den weg leggen; echter is er alles te vreezen van de ijverzucht der Amerikanen en Engelschen, die in het geheel niet goed met elkander overweg kunnen.’

Tot zoo lang een onderwijzer zich opdeed, nam Morrison les bij zijnen Chineschen bediende. Deze klasse van menschen komt echter meestal uit de in den omtrek der hoofdstad van de provincie Kuangtong gelegene dorpen, en spreekt zulk een gemeen boersch dialekt, dat zelfs de beschaafde stedelingen hen naauwelijks verstaan. De edele Staunton, die in den armen, onervaren zendeling levendig belang stelde, beval hem eindelijk ook aan een' Chineschen katholiek aan, Abel Jun

uit Peking, die toen in Canton de zaken der weinige zendelingen, die men nog in Peking duldde, waarnam. Abel Jun liet zich vinden, om hem voor grof geld onderwijs te geven. In dien tijd moeten omtrent 3000 Chinesche katholieken in de provincie Kuangtong gewoond hebben, over welke drie geestelijken gesteld waren, die van de eene plaats naar de andere reisden, om de biecht af te nemen en de andere ceremoniën hunner kerk te verrigten. Men kent daar te lande de Christenen gewoonlijk daaraan, dat zij weigeren hun aandeel in de uitgaven te dragen, die tot de verheerlijking van afzonderlijke godheden van het Chineesch-buddhaïstisch Pantheon, door feestelijkheden en optogten, gevorderd worden. Deze uitgaven worden namelijk door eene langs de huizen gaande onderteekening gedekt, en beloopen, gedurende een geheel jaar, belangrijke sommen. Abel verstond het latijn zeer goed en gaf Morrison in het hoogchineesch, of in de algemeene taal der beschaafde klassen, onderwijs; een andere katholiek, de zoon van een' zekeren Li, die in zijne jeugd twaalf jaren in een Jezuïtenklooster in Portugal doorgebragt had, leerde hem de uitspraak der karakters naar de wijze der hoogere klassen van Canton. De roomsch-katholieken zijn namelijk doorgaans mededeelzamer en sluiten zich aan den vreemdeling, onverschillig van welk geloof hij zij, naauwer aan, dan de aan hunne oorspronkelijke godsdienst getrouw gebleven Chinezen. De dialekten der zuidelijke provinciën en het hoogchineesch verschillen echter zoo zeer van elkander, dat de bewoner van Peking en der noordoostelijke provinciën evenmin den man uit Fokien, Kuangtong en Junnan verstaat, als de Duitschers de taal der Nederlanders, Denen en Zweden.

Het Chineesch-latijnsch woordenboek, dat Morrison in Londen afgeschreven had, werd nu alras ter hand genomen en in het Engelsch vertaald; dit was, gelijk uit het tonische gedeelte van het door Morrison later uitgegevene Chineesch-Engelsch woordenboek blijkt, een afschrift van het voortreffelijk ‘Lexikon’ van P. Basile da Glemona, hetwelk de jonge Deguignes eenige jaren later liet drukken. P. Basile, de vervaardiger van dit handschrift, legde bij zijn werk het Chinesche woordenboek *Tsegoei* tot grondslag. Morrison voegde

aan het handschrift alle karakters toe, welke het ‘Lexikon’ des keizers Kanghi, *Tsetien* getiteld, meer bevatte (in het geheel zijn er 42,000), en bereidde zich daardoor reeds voor tot zijne latere uitgebreide lexikographische werken.

Het aanleeren der taal en van het schrift van het Middenrijk moest natuurlijk slechts als middel dienen, om de Heilige Schrift zoo spoedig mogelijk in de taal van Mengtse en Tschuhi te kunnen vertalen. De katholieke zendelingen geloofden en gelooven nog tegenwoordig (en er is zeker grond voor hunne zienswijze), dat eene volledige vertaling van alle boeken van het Oude en Nieuwe Testament niet alleen niet raadzaam is, maar zelfs schadelijk voor de verbreiding van het Christendom zou kunnen werken; enkele boeken der Heilige Schrift hebben ook zij in het Chineesch vertaald. Abel, de zaakwaarnemer der zendelingen in Peking, verhaalde wel is waar zijnen leerling, den protestantschen Zendeling: ‘Biblia tota est in lingua Tartaria[1], inde partes selectae Veteris Testamenti traductae sunt in lingua Sinica. Christiani Pekingi illas habent, sed non Cantonicolae.’ Echter gelooven wij, dat Abel Jun den weetgierigen zendeling bedrogen heeft. De Bijbel was, zoo als men alter zien zal, door de katholieke zendelingen nooit geheel, noch in de taal der Mandschu, noch in die der Chinezen, vertaald. Geen der berigten, die hij van de mededeelzame katholieke Chinezen ontving, ontgingen de aandacht van den opmerkzamen protestantschen zendeling; hij zocht de voortreffelijke werken der geleerde vaders van de *Societas Jesu* in handen te krijgen, zich door hen tot zijne moeijelijke taak te vormen, en wat hij daarvan kon gebruiken, te zijnen nutte aan te wenden. Dit geschiedde echter niet op de wijze van onderscheidene, nu reeds overleden Sinologen van het vaste land, een' Fourmont, Klaproth en Rémusat; neen, de protestantsche zendeling heeft, gelijk uit talrijke brieven blijkt, die Mistress Morrison ons in de gedenkwaardigheden van het leven haars echtgenoots mededeelt[2], te allen tijde overluid verklaard, dat hij bij zijne bijbelvertaling de werken der Jezuiten dikwijls heeft geraad-

1 Dat is dan toch wel het Tungusisch, de taal der Mandschu.

2 ‘Memoirs of the life and labours of Robert Morrison, compiled by his widow. London 1839, 2 vol. 8°.’

pleegd en dat hij zelfs menig gedeelte der schrift, zoo als de Zendbrieven van Paulus, geheel op de manier der katholieke zendelingen, slechts naar den Griekschen tekst verbeterd (de katholieke zendelingen namen bij hunne vertalingen natuurlijk de *vulgata* tot grondslag), heeft laten drukken.

In het begin meende Morrison, dat het de bereiking van zijn doel zou bevorderen, als hij zich naar de wijze der Chinezen kleedde en met hen at; maar spoedig zag hij zijne dwaling in. Als hij de opmerkzaamheid der Chinesche regering niet opwekken, en de altijd achterdochtige bewoners van het Middenrijk niet tot allerlei booze streken uitdagen wilde, dan moest hij niet van de gewone levenswijze der Europeërs in Canton afwijken. Zoo als reeds gezegd is, was China toenmaals alleen om den wille des handels voor vreemdelingen geopend; wie andere oogmerken had, om het even of het wetenschappelijke of godsdienstige waren, dien werd de toegang tot het rijk van het Midden geweigerd. Morrison at dan met zijnen leermeester op de Chinesche manier, om gedurende den maaltijd eenige Chinesche woorden op te vangen; mes en vork legde hij weg, en bediende zich bij het eten van de Chinesche ivoren staafjes, terwijl hij ook in andere dingen de opregte zonen van Jao en Schun zocht na te volgen. Zijne nagels en haren liet hij groeijen, zoodat hij, reeds na verloop van een jaar, een tamelijken staart had, en in een Chineschen kiel en hooge dikke schoenen van bordpapier gekleed, ging hij langs de factoriën en in de voorsteden van Canton heen en weder. De zendeling plagt later in vrolijke avondgezelschappen gaarne van die eerste avontuurlijke pogingen, om in China te huis te raken, te verhalen, en eindigde dan gewoonlijk met de woorden: ‘het was goed gemeend, al was het dan ook slecht gedaan.’

Morrison was lang in twijfel, welk Chineesch woord hij gebruiken zou, om het begrip van God of godheid aan te duiden. Het is bekend, dat de geleerdste en vroomste katholieke zendelingen in dit opzigt verschillende meeningen huldigden; dit was een der talrijke twistpunten tusschen de Dominikanen, Franciskanen en Jezuïten. De beide eersten hielden staande, dat de Chinezen met het woord *Tien*, hemel, alleen den materiëelen hemel aanduidden; de anderen ant-

woordden, dat, al verwisselde ook de gemeene man, gelijk dit in alle landen, en bij de Christenen en Joden niet minder dan bij de overige volken der aarde geschiedt, het firmament met de godheid, toch het woord *Tien* eene hoogere, geestelijke beteekenis had, gelijk uit verschillende plaatsen der oudste schriften of *King*, en uit de mondelinge verzekeringen der geleerden van het Middenrijk, der hoogste staatsbeambten en des Keizers zelven bleek.

Morrison zelf was, na rijp onderzoek dezer belangrijke vraag, van eene tegenovergestelde meening. Al kan ook, zoo schrijft hij in zijn woordenboek[1], het woord *hemel*, op verscheidene plaatsen der klassieke schriften, bij den christelijken lezer het denkbeeld van eenen persoonlijken God opwekken, zoo moet men toch toegeven, dat de latere uitleggers van andere gedachten zijn, en dat de gewoonte der tegenwoordige Chinezen, om *Tienti, hemel en darde*, naast elkander te plaatsen, in strijd is met het begrip eener zelfstandige, de natuur beheerschende godheid[2]. Zijne beschouwing blijkt ook uit eenige brieven, die zijne weduwe mededeelt. 'Heden' schrijft hij nog den 7^{den} Mei 1808, 'begonnen eene menigte theatrale voorstellingen voor de factoriën der vreemde met China handeldrijvende natiën, welke drie tot vier weken duren en van godsdienstigen aard zijn. Rationalisten! komt herwaarts en ziet de vrucht van uwe Rede! "Maar," antwoordt gij, "deze dwaasheden vindt men slechts bij het gemeene volk, de philosophen verachten ze." Welaan, dit gemeene volk maakt negen tiende gedeelten der bevolking van de Heidensche wereld uit, en de philosophen, die de godsdienst van den gemeenen man verachten, kennen in het geheel geen God; zij zijn Atheïsten.'

Uit een ander uittreksel der dagboeken van Morrison, leeren wij de gewone wijze der Chinesche godsvereering kennen.

1 Engelsch-Chineesch woordenboek op *Heaven*.

2 Leibnitz, die geen woord Chineesch verstond, had toch den moed in de twisten tusschen de Dominikanen en Jezuiten, in brieven en in een afzonderlijk schrijven (Epistolae ad diversos ed. Kortholt, vol. II), zich voor de laatsten te verklaren, en zocht door allerhande sophisterijen zijne meening te doen gelden. De gronden van dit gedrag en het onhoudbare zijner stellingen ontwikkelt de wakkere Lacroze in een schrijven aan Kortholt, Epist. II, 495.

‘Dezen dag,’ zoo lezen wij daar, ‘ging ik in den tempel van den grooten noordelijken Boddhisatwa - eene soort van buddhistische heiligen of godheden, die de Chinezen, volgens hunne gewoonte, bij verkorting alleen Pusa noemen - waar eene menigte aandachtigen zamengekomen waren. De tempel was vol van den rook, die van de offers en andere gewijde voorwerpen opsteeg. De geloovigen bragten, in sierlijke korfjes, gevogelte, varkensvleesch en allerlei groenten, die, nadat de aan de Godheid toegebragte begroetingen ten einde waren, weder weggenomen werden. Bovendien offerde men kaarsen, welriekende takken en goudpapier, dat aan het vuur overgegeven werd, terwijl men in eene opening van het altaar wijn goot. Als de geloovige het brandende goud- of zilverpapier op het metalen altaar werpt, slaat de dienstdoende priester op eene trommel en luidt met de klok, om den God als het ware opmerkzaam te maken, dat men hem nu een offer aanbiedt.’ (Zoo verklaarde het zich ten minste onze zendeling.) Verscheidene geloovigen vielen op de knieën neder en prevelden zachte gebeden, anderen wierpen meermalen een krommen staf in de hoogte, om uit de wijze van nedervallen de toekomst te voorspellen[1].

Niets komt den eerbied nabij, dien de Chinezen voor de zoogenaamde vier boeken koesteren, die gedeeltelijk van Kongtse, gedeeltelijk van zijne leerlingen en vrienden afkomstig zijn. Terwijl de Chinesche onderwijzers, die met Morrison lazen, schenen zij geheel en al verrukt; vooral was dit het geval bij het zoogenaamde Groote Onderrigt of de Groote Wijsheid. Deze Groote Wijsheid van Kongtse bevat tweehonderd en vijf karakters, die zijn leerling Tsengtse door middel van duizend vijfhonderd en zes en veertig andere teekens en woorden verklaarde. De bewondering en hoogachting, die de Chinezen voor dit werk koesteren, is grenzenloos; geen karakter, geen woordje, zeggen zij, is daarin overtollig. Zelfs de anders door hen zoogenoemde *zinledige* woorden, welke de grammatische kategoriën aanduiden, hebben hier, naar hun

1 Neumann voegt hierbij dat hij, zelf te Canton zijnde, dit meermalen in de tempels der voorstad gezien heeft, maar er nimmer eene aandachtige gemeente vond. ‘Terwijl de een bidt,’ zegt hij, ‘spreekt, lacht en schertst de andere, terwijl een derde zelfs in den tempel eenig werk verrigt.’ *Vertaler*.

zeggen, nevens de aanduiding der betrekkingen, nog eene bijzondere beteekenis; terwijl de inhoud van zulk een diepte moet getuigen, dat de grootste inspanning van den geest, de uitstekendste scherpzinnigheid gevorderd wordt, om dien te begrijpen. Deze zoo buitengewoon bewonderde en geprezene Groote Wijsheid luidt nu, in eene zoo veel mogelijk getrouwe vertaling, als volgt:

Het rigtsnoer der groote wijsheid bestaat in de verheerlijking der schitterende deugd; zij bestaat in de vernieuwing van het volk; zij bestaat in de volharding in het volkomen goede.

Van volharding doordrongen, komt men tot zekerheid; door zekerheid wordt rust mogelijk; rust verwekt vastheid, vastheid overweging, en door overweging bereikt men het doel.

Zaken hebben een begin en een einde; handelingen hebben een einde en een begin; wie dit erkent, het eerste en het laatste, nadert tot de leer.

Wenschten de ouden de schitterende deugd in het geheele land te verheerlijken, zoo begonnen zij met de goede regering van hunne leengoederen; wenschten zij hunne leengoederen wel te regeren, zoo begonnen zij met de regeling van hun huis; wenschten zij hun huis te regelen, zoo begonnen zij met hunne eigene vorming; wenschten zij zich zelven te vormen, zoo begonnen zij met de volmaking van hun hart; wenschten zij hun hart te volmaken, zoo begonnen zij met de zuivering van hunnen wil; wenschten zij hunnen wil te zuiveren, zoo begonnen zij met de ontwikkeling van hun kenvermogen; en de volmaakte ontwikkeling van het kenvermogen bestaat in het onderzoek der dingen.

Op het onderzoek der dingen volgt de volmaakte ontwikkeling van het kenvermogen; op de volmaakte ontwikkeling van het kenvermogen de zuivering van den wil; op de zuivering van den wil de volmaking van het hart; op de volmaking van het hart de eigene vorming; op de eigene vorming de regeling van het huis; op de regeling van het huis de goede regering der leengoederen; op de goede regering der leengoederen de rust in het geheele land.

Van den zoon des hemels tot op het gemeene volk, is dit

het eenige voor allen, de wortel, waaruit de eigene vorming ontstaat.

Dat de wortel in wanorde, de takken echter in orde zijn zouden, is niet denkbaar.

'Het belangrijke gering, en het geringe belangrijk te achten, dat gaat niet aan.'

Door onvermoeide vlijt bragt Morrison het zoo ver, dat reeds tegen het einde van het eerste jaar van zijn verblijf in China, dat hem, of liever het bijbelgenootschap, 500 pond kostte, zijn leerboek der Chinesche taal, d.i., der gewone omgangstaal, voor de pers gereed was. Deze grammatika kwam echter eerst zeven jaren later te Serampore, onder opzigt van den geleerden Marshman, in het licht. Morrison wilde door dit werk de jonge Britsche kooplieden en zendelingen, die zich aan de studie der Chinesche taal wilden wijden, een praktisch hulpmiddel in de hand geven; daarom veronderstelde hij niets, geene kennis der algemeene grammatika, geene philosophische begrippen over het wezen der rededeelen en andere dergelijke voorafgaande kennis, waarmede iemand, die het Chineesch leeren wil, toegerust moet zijn. Zijne grammatika der Chinesche taal is geheel en al in den vorm van eene gewone Engelsche spraakkunst; men vindt hier, wat de kenners van het Chineesch al zeer zonderling moet voorkomen, alle Engelsche conjugatiën en idiotismen, niet zonder gedwongenheid, in Chinesche woorden en karakters overgebragt. Dit was het eerste werk van Morrison op dit veld der literatuur, en hij heeft natuurlijk, zoo als dat iedereen gebeurt, bij de vertaling in het Chineesch, menigmaal misslagen begaan. Desniettegenstaande is het boekje ook nu nog, nadat Prémare's Spraakleer en een uittreksel daarvan, onder Rémusat's naam, en verscheidene andere Spraakkunsten van het Chineesch in het licht verschenen zijn, altijd nog bruikbaar, met name, om de gewone omgangstaal te leeren. Ook zijn de aanmerkingen over het dialekt van Canton, van hetwelk later een afzonderlijk woordenboek bewerkt werd, zeer leerrijk.

De Chinesche regering draagt zorg, dat een aantal harer onderdanen de taal der vreemdelingen leert, met welke zij op de verschillende grensplaatsen van het rijk het verkeer toelaat. Tot dit oogmerk was in Peking een afzonderlijk college

voor tolken opgerigt; want de vreemdelingen zelven mogen de taal van het Middenrijk niet leeren, opdat zij met de ontaarde onderdanen des lands geene verraderlijke betrekkingen zouden aanknoopen. Dat hieruit voor alle met China in verkeer komende vreemde natiën groote nadeelen ontstaan, is duidelijk. De leden van de Factorie der Oostindische Compagnie te Canton hadden dit reeds lang ingezien; maar geen dezer rijke gemakkelijke heeren, de edele Sir George Staunton uitgezonderd, kon besluiten, zich de moeite en menigvuldige opofferingen te laten welgevallen, welke de studie der Chinesche taal vordert. Daarom werd aan Morrison, in het jaar 1809, de post van Chineesch secretaris en vertaler, met het aanzienlijk inkomen van 500 Pond, dat later tot 1000 verhoogd werd, door de Heeren der Factorie aangeboden. De zendeling bedacht zich niet lang, een' post aan te nemen, die zoo geheel met zijne neigingen en werkzaamheden overeenstemde, en die hem bovendien het vooruitzigt gaf op een voortdurend, van de ondersteuning van het Zendelinggenootschap onafhankelijk verblijf in China. Slechts werden de wetenschappelijke en ambtsbezigheden, hetgeen de Oostindische Maatschappij echter niet gaarne zag, als bijzaak, als middel tot het hoogere doel der zending, beschouwd. De bode des Evangelies deed vrijwillig afstand van alle genietingen en genoegens der beschaafde Europesche maatschappij; het was zijn stellig voornemen, en hij bleef daaraan tot aan zijn einde getrouw, voor en in China te leven en te sterven.

Welke ontberingen, welke schimp en smaad wachten niet den op Europesche wijze beschaafden mensch, die het zich ten doel gesteld heeft of die bestemd is, zijne jaren aan de onherbergzame stranden van het Middenrijk door te brengen! Geen geldelijk voordeel, geene eerbetooningen in het vaderland, kunnen hem voor al de bezwaren, die hij te dulden heeft, zelfs maar eenigermate schadeloos stellen. De koopman trekt naar China met het voornemen en de hoop, om in weinige jaren een rijk man te worden; dan wil hij naar het vaderland terugkeeren en zich door kalme rust of door weelde en overdaad voor de vroegere ontberingen schadeloos stellen. Anders is het gelegen met den bode van het Evangelie en, wat hiermede naauw verbonden is, van de Europesche beschaving. Zonder hoop

van ooit geld en goed te verkrijgen, is hij aan alle ontberingen, en vooral aan die allergevoeligste van den omgang der zoodanigen, die met hem op een gelijk standpunt van ontwikkeling staan, blootgesteld, en moet het grootste gedeelte van zijnen tijd aan de moeijelijke, onverkwikkelijke studie der Chinesche taal en literatuur - eene onmetelijke woestenij met weinige oasen - toewijden.

'Ofschoon ik in Engeland van een Chinees onderrigt heb ontvangen,' schrijft Morrison tegen het einde van het jaar 1809, 'en een Chineesch woordenboek met eigen hand afgeschreven heb; ofschoon ik in de twee laatste jaren des morgens, middags en des nachts gestudeerd heb, en in staat ben het Chineesch zoo te schrijven en te spreken, dat men mij verstaat, zoo bezit ik toch slechts eene hoogst onnaauwkeurige en gebrekkige kennis der Chinesche literatuur. Ik heb de Groote Wijsheid, het Onveranderlijke Midden en een gedeelte der gesprekken van Kongtse vertaald - dat is alles, wat ik aan de eigenlijke literatuur van het Middenrijk gedaan heb. Want het is hier niet zoo, als bij ons in Europa. Hier is eene hemelsbreede kloof tusschen spraak en schrift. Een kind leert natuurlijk in China wel even spoedig spreken, als bij ons, maar lezen en verstaan heeft vrij wat grootere zwarigheden! Er is hier geen alphabet noch klankschrift!' Echter heeft juist daardoor de Chinesche taal het groote voordeel, dat in vroegere eeuwen de Latijnsche en tegenwoordig de Fransche taal heeft; zij vormt namelijk den band tusschen de verschillendste volken van oostelijk Azië. Zij wordt van Japan tot aan Kaschgar, van Korea en Kiachta tot aan Kambodscha en de Liéukiéu-eilanden, overal door de beschaafden van het land, mits geschreven zijnde, verstaan. Morrison, Medhurst en Gützlaff werden daardoor in staat gesteld, met de verschillende, binnen deze groote massa van landen wonende stammen en volken, betrekkingen aan te knoopen - betrekkingen, welke, zoo als wij aan verscheidene voorbeelden zien zullen, ook voor de uitbreiding der land- en volkenkunde niet onbelangrijk waren.

Op zon- en feestdagen preekte Morrison in het Cantonsche dialekt voor eenige Chinesche bedienden van de heeren der Factorie, en onderwees hen in het Christendom. Nu en dan

kwam ook misschien wel een ander onderdaan van het Middenrijk, uit lust naar onderwijs of uit nieuwsgierigheid, onder zijn gehoor. Deze in hare soort eenige godsdienstoefeningen werden gedurende eene lange reeks van jaren voortgezet, en duurden nog voort in 1829[1]. Men verzamelde zich te Macao in de woning van den Zendeling, tegen 9 ure des morgens. Hier werd op de bovenste verdieping, in een in Europeschen stijl elegant, ja prachtig, ingerigt vertrek, de godsdienst in de Engelsche taal, op de wijze der Schotsche kerk, gehouden.

De Heeren der Factorie, die waarschijnlijk allen tot de Episkopale kerk behoorden, namen hieraan geen deel; zij hadden hunnen eigen kapellaan. Slechts nu en dan waren er eenige, - de vertrouwdste vrienden des huizes. Mistress Morrison en Miss Morrison waren hier altijd tegenwoordig. De innige aandacht dezer vrouwen was waarlijk stichtelijk, en ook de Zendeling scheen van hetgeen hij zeide diep doordrongen te zijn. Na het einde dezer godsdienstoefening ging Morrison naar beneden, waar nu in eene verborgene, zeer eenvoudige kamer, voor de zes of zeven Chinezen (dikwijls waren er slechts twee of drie), die gekomen waren, de leer des Christendoms in het Cantonsche dialekt werd verkondigd. Op het gelaat dezer Neophyten of Katechumenen kon men niet het minste spoor van aandacht of ook slechts van be langstelling in de voorgedragen leer waarnemen. Voor en na de prediking werden uitgelezen plaatsen der Heilige Schrift gelezen, eene gewoonte, die Morrison reeds in de eerste jaren van zijn verblijf in Canton en Macao, voor dat zijne bijbelvertaling nog in het licht was verschenen, ingevoerd had. Want behalve de reeds genoemde Synopsis der Evangeliën, die hij met zich naar China had gebragt, ontving hij, gedurende de twee eerste jaren van zijn verblijf in het Middenrijk, van de katholieke Chinezen verscheidene boeken der Heilige Schrift, die vroeger, zoo als Morrison zelf zich uitdrukt, door de Zendelingen der Roomsch-apostolische kerk trouw en goed in de taal van Jao en Schun overgebragt waren. Het waren de Handelingen der Apostelen, de brieven van Paulus aan de Romeinen, de eerste en tweede brief aan

1 Toen Neumann zich in China bevond. *Vertaler*.

de Korinthiërs, die aan de Galaten, Ephesiërs, Philippensen en Kolossensen, de eerste en tweede brief aan de Thessalonicensen, de eerste en tweede brief aan Timotheus, die aan Titus en Philemon.

Welke buitengewone, verbazende werken hebben niet inderdaad de katholieke Zendelingen reeds dadelijk in het eerste tiental jaren van hun oponthoud in China verrigt. Om van de vele oorspronkelijke werken, die Ricci en anderen in de zoo moeijelijke Chinesche taal vervaardigden, niet te gewagen, vertaalde, om slechts iets te noemen, P. Manuel Dias, de jonge, al de Evangelische pericopen met de Commentariën der kerkvaders; bewerkten de vaders Nicolaus Trigaut, Lazar Cataneo, Gaspar Ferreira en Alvaro Semedo, reeds dadelijk bij de vestiging der zending, veelomvattende woordenboeken, en bragt zelfs P. Franz Furtado de dialektika en de logische schriften van Aristoteles, gelijk ook zijne boeken over den hemel en de wereld, in het Chineesch over[1]. Slechts een hooge graad van fanatismus kon eenige der latere katholieke Zendelingen bewegen, de geheele bijbelvertaling van den protestantschen doctor voor onnaauwkeurig, slecht en zondig te verklaren. Zij vermoedden wel niet, dat deze veroordeeling middellijk de vroomste en werkzaamste leden hunner eigene kerk trof. Later zullen wij hierop nogmaals terugkomen, en willen hier alleen, ter eere der grondleggers van de katholieke zending, het belangrijkste mededeelen, van hetgeen ons de Chinezen zelven, in hunne officiële geschiedwerken, hen aangaande berigten.

Gelijk in Europa, zoo heeft ook in China iedereen de vrijheid, op zijne eigene verantwoordelijkheid, over de regerende dynastie, over de algemeene gebeurtenissen van het rijk, alsmede over de gewone voorvallen van het leven te schrijven, wat hem aanstaat. De officiële, d.i., de door de aangestelde rijkshistoriographen, volgens authentieke oorkonden en berigten vervaardigde jaarboeken, worden echter eerst na den ondergang van iedere dynastie openlijk bekend gemaakt. Tot dit oogmerk worden de gelijktijdige gedenkschriften der staatsgeschiedschrijvers, de berigten der civiele en militaire be-

1 Magaillans ‘Nouvelle Relation,’ 99.

ambten, gelijk alle andere officiële stukken, in de staatsarchieven, tot aan het uitsterven of de vernietiging der heerschappij van het koninklijk huis, met veel zorg bewaard, en de geschiedenis der afzonderlijke regeringen daarnaar uitgewerkt. Zoo was, volgens eene mededeeling der courant van Peking, reeds twee jaren na de aanvaarding der regering door Taokuang, het verhaal der gebeurtenissen, voorgevallen onder de heerschappij des vaders zijner regerende Majesteit, in volkomene orde gebragt. Gewoonlijk is het eene der eerste bevelen van den grondvester der nieuwe dynastie, de annalen zijner voorgangers in het rijk volkomen uit te werken en openbaar te maken. Deze officiele kronieken geven ons, benevens de uitvoerige geschiedenis der keizers, zekere en in bijzonderheden tredende berigten over alle belangrijke personen en zaken; tevens bevatten zij de geschiedenis van de staatsinrigtingen, der zeden en der literatuur, gedurende de regering der ondergegane dynastie. Eindelijk worden ook de vreemde landen genoemd, die men onder het heerschende Huis leerde kennen, en de berigten medegedeeld, welke, zoowel over deze, als over de reeds vroeger bekende vreemde staten, door reizigers of afgezanten ter kennisse der regeerders van het Middenrijk zijn gekomen.

De dynastie van Ming of van den Glans begon met de periode van Hongwu of den gelukkigen krijgsman (1368 van onze tijdrekening), en eindigde in het jaar 1644. Hare officiële Annalen verschenen echter eerst in het jaar 1742 in driehonderd twee en dertig boeken, die te zamen honderd Chinesche bundels of banden uitmaken; men vindt ze compleet in de Chinesche boekverzameling te Munchen. Onder deze dynastie kwamen, zoo als bekend is, in nieuwen tijd - er waren reeds christelijke zendelingen in China gedurende de regering der Juen of Mongolen - het eerst Europesche Zendelingen in China, en men vindt over hen onder het opschrift: ‘vreemde rijken’[1] uitvoerige berigten, die wij hier naar hunnen hoofdinhoud als eene in hare soort eenige bijdrage tot de kerkgeschiedenis mede willen deelen. Alleen hebben wij ons hier en daar de vrijheid veroorloofd, de door

1 Weihue, vreemde rijken, VII, 15.

de eigenaardigheden der Chinesche taal noodzakelijke verminkingen van vreemde namen met de juiste Europesche benamingen te verwisselen.

Italia[1], zoo lezen wij in het aangehaalde boek der Rijksannalen, ligt in den grooten westerlijken Oceaan (zoo wordt gewoonlijk Europa door de Chinezen genoemd) en was in vroegere tijden onbekend. Gedurende de periode Wenli (1573-1620) kwam een man van dit rijk, Limatéu of Mattheus Ricci genaamd, naar de hoofdstad, en vervaardigde eene algemeene kaart van alle rijken. Hij gaf voor, dat de geheele aarde uit vijf groote vastelanden bestond; het eerste, zeide hij, heet Azië, dat omtrent honderd rijken bevat, waarvan het Middenrijk het voornaamste is; het tweede Europa, dat ongeveer zeventig rijken in zich sluit, waarvan Italia het voornaamste is; het derde is Libya, en het vierde Amerika, dat zeer groot is en in Noord- en Zuid-Amerika verdeeld wordt, die beide door eene landengte verbonden zijn. Eerst zeer laat zou het vijfde vasteland, Magellania[2] ontdekt zijn. Dit zou nu al het land der wereld zijn, en andere dergelijke dwaze en onkritische beuzelpraatjes meer. Dat het land Italia echter wezenlijk aanwezig is, valt niet te betwijfelen; want menschen van dit land kwamen in grooten getale naar het Middenland.

‘Alle rijken van Europa hebben gezamenlijk de leer van den Heer des Hemels, Jezus, aangenomen. Jezus was in Judea geboren - een rijk, dat in Azië moet liggen, en zijne leer verspreidde zich naar het westen in Europa. Zijne geboorte valt in het tweede jaar der periode Juentschéu, onder de dynastie van Han[3], en er zijn dus sedert, als men alle zonnecirkels van 60 jaren bij elkander rekent, tot aan het negende jaar der periode Wenli duizend vijfhonderd en een en tachtig jaren verloopen. Mattheus Ricci hield

1 Men herinnere zich, dat de Chinezen de eerste berigten omtrent Europa door Zendelingen ontvangen hebben, die allen Italianen waren; van daar het Italiaansche of juister het Latijnsche slot der Europesche namen.

2 Mercator noemde Australië, naar zijnen eersten ontdekker, den bekenden reiziger om de wereld, Magellania.

3 Volgens de gewoonlijk aangenomene chronologie valt zij een jaar later, in het eerste jaar der periode Juenschi.

zich eerst, nadat hij 90,000 Li over zee afgelegd had (1583), in de streken Hiangschan en Gao (Macao), onder de districtshoofdstad Kuangtschéu behoorende, op, en verpestte van hier uit met zijne leer onverhinderd het Middenland. In het negen en twintigste jaar kwam hij in de hoofdstad in de zaal Kuanma, om voorwerpen van zijn land als schatting over te brengen. Deze Italianen noemden zich zelven lieden van den grooten westelijken Oceaan. In het ministerie der zeden (tot welks werkkring de buitenlandsche zaken behooren) onderzocht men de bijeenverzamelde rijksvoorschriften, en vond, dat er wel een rijk Solo of Cholo in den westelijken Oceaan[1] was, maar van den grooten westelijken Óceaan waren geene sporen te vinden. Men wist dus niet, of zijne verklaring gegrond was of niet. Ook kan men niet begrijpen, waarom Mattheus zich zoo lang in het land ophield, alvorens hij de schatting kwam betalen. Nog veel ondenkbaarder is het, dat hij eenig en alleen met goede voornemens van zulke verwijderde streken gekomen is, om namelijk kostbare voorwerpen als schatting over te brengen. De schatting, die hij bragt, bestond in eene afbeelding van den Heer des Hemels, van de moeder van den Heer des Hemels en dergelijke voorwerpen, die onpassend waren en desniettegenstaande toch aangenomen werden. Dan bragt hij ook beenen van geesten en onsterfelijken en andere dergelijke zaken, alsof de geesten en onsterfelijken hunne beenen achter laten en toch van hunne plaats konden komen. In de tijden der Tangdynastie verklaarde Hanju dergelijke zaken voor een kwaad teeken, en zeide, dat het ongepast was, beenen aan het hof te brengen[2]. Het bestuur, met het toezigt op de zeden belast, verzocht daarom, dat men Ricci beschenken en hem dan naar zijn land terugzenden zou. Men moest hem niet veroorloven, in de beide hoofd-

1 Een Koningrijk op de kust van Koromandel.

2 Hanju, een beroemd staatsman en geleerde, verzekerde in een hevig request aan den Keizer Hientsong, dat het zeer ongepast was, eene voorgewende reliquie van Buddha aan het hof te brengen (‘Histoire générale de la Chine,’ VI, 423). Tschaokong, minister van Wuwang, zeide: ‘als een vorst de deugd lief heeft, dan brengen alle volken hem schatting; doch deze moet alleen uit nuttige voorwerpen bestaan, als kleederen en levensmiddelen.’ Schuking, IV, 5.

steden, Nanking en Peking, vrijelijk met de Chinezen om te gaan; daaruit konden onaangenaamheden ontstaan. Men handelde echter niet zoo als het paste. Het ministerie der zeden herhaalde daarom in de achtste maand zijn verzoek, om Ricci ten spoedigste terug te zenden; echter werd daar evenmin acht op geslagen. De keizer schepte integendeel vermaak in den omgang met den vreemdeling; hij gaf hem woning en kost en beschonk hem rijkelijk. Ricci bleef derhalve in het land; hij stierf in de vierde maand van het acht en dertigste jaar (10 Maart 1610) en werd buiten den westelijken muur der hoofdstad begraven. Na Mattheus Ricci kwamen vele andere bewoners van den grooten westelijken Oceaan. Gedeeltelijk hielden zij zich te Nanking, gedeeltelijk ook in andere plaatsen op en verbreidden daar het Christendom; zij deden aanzienlijke beambten wankelen en verleidden het volk dat hun het oor leende; ook pochten zij er op, dat hunne gebruiken in alle opzigten die der Chinezen overtroffen.' Dan wordt verhaald, op welke wijze de Jezuiten de Astronomie en den Kalender verbeterden, dat zij een afzonderlijk werk daarover schreven en tot Presidenten van het mathematische Collegie verheven werden. Op het einde van deze merkwaardige afdeeling lezen wij dan de volgende woorden: 'de lieden van dat land, die naar het Oosten gekomen zijn, waren allen verlichte, verstandige geleerden; hun eenig streven was, hunne godsdienst te verbreiden, zonder uiterlijke voordeelen te beoogen. Zij hebben vele werken uitgegeven, waardoor eene groote massa volk verleid werd.'

Wat verstand, orde, werkzaamheid en bekwaamheid betreft, overtreft het Chinesche volk, overtreft de Chinesche regering, alle andere van Azië en Afrika. Ook kan men hun tot op zekere hoogte humaniteit en billijkheid niet ontzeggen. Maar eene verfoeijelijke, alle deze goede eigenschappen ondermijnende, met het despotismus zamenhangende gewoonte, leugen en bedrog, doordringt het gansche land van den geringsten zijner bewoners tot aan den Zoon des Hemels zelven. Over deze schandelijke eigenschap van dit volk beklaagt zich een iegelijk, die ooit met de Chinezen in eenige betrekking gekomen is; ook Morrison had hier dikwijls veel

van te lijden. Niet zelden koopt men b.v. heden eene partij boeken, die men morgen voor de helft van den prijs zou kunnen krijgen, - bedriegerijen waartegen geen behoedmiddel te vinden is, omdat niemand in Canton den marktprijs van dergelijke waren kan bepalen.

Het eerste boek der Heilige Schrift, dat Morrison liet drukken, was de Handelingen der Apostelen, volgens de vertaling der Katholieke Zendelingen. Zijn leermeester Ko bezorgde deze uitgaaf. Er werden aanvankelijk slechts duizend exemplaren gedrukt, en de getrouwe Ko, op wien Morrison zich tot nog toe geheel verliet, bedroog hem, bij deze gelegenheid, voor eene waarde van 50 Pond St. ‘Hij heeft het mij later zelf bekend,’ schrijft Morrison ergens, ‘en zijn vergrijp ingezien; het doet mij zeer leed, niet om het geld, maar omdat ik van nu af ook dien Chinees niet meer vertrouwen kan.’ Bij eene andere gelegenheid werd Morrison door zijnen bediende geheel geplunderd; ja, eens dat hij ijverig zat te studeren, werd hem het kleed van het lijf gescheurd, en ware er niet spoedig hulp toegesneld, zoo zou hij door de Chinezen van zijne eigene huishouding mishandeld zijn geworden.

Alle deze moeijelijkheden en tegenspoeden verdroeg Morrison met geduld; hij was onvermoeid in het door hem aangevangen werk en bezorgde in de jaren 1809, 1810 en 1811 den druk van onderscheidene, met behulp van zijnen leermeester vervaardigde, Chinesche traktaatjes van godsdienstigen inhoud, en van eenen Katechismus naar de wijze der Schotsche kerk. De wakkere Zendeling liet zich door de keizerlijke edikten, die van tijd tot tijd tegen de verbreiding van het Christendom in China in het licht verschenen, niet afschrikken. Van eene dezer merkwaardige publicaties willen wij den geheelen inhoud mededeelen, omdat men daaruit het best ziet, in welk licht de Chinesche regering het Christendom en, in 't algemeen, de godsdienstige aangelegenheden beschouwt.

‘De Europeanen,’ dus luidt een bevelschrift van den minister van justitie van het jaar 1812, ‘de Europeanen vereeren den Heer des Hemels[1] in hun land, waarschijnlijk

1 *Tientschu Kiao*, de leer of godsdienst van den Heer des Hemels. Dezen naam voert het Christendom in de originele Chinesche schriften, omdat de Katholieke Zendelingen, na veel daarover getwist te hebben, overeenkwamen, in hunne werken God door *Tientschu* te vertalen. De Mohammedanen zeggen alleen *Tschu*, Heer, of ook *Tienschin*, Geest des Hemels. Zoo lezen wij in de Annalen der dynastie van Tang, afdeeling ‘vreemde natiën,’ waar van de Arabieren gesproken wordt: ‘zij aanbidden dagelijks vijfmaal den Geest des Hemels.’

omdat zij het eenmaal zoo gewend zijn; bovendien is het geheel nutteloos, de oorzaak van dit gebruik na te vorschen. Waarom willen zij echter het volk van ons land daarmede lastig vallen? Waarom nu aan priesters en andere lieden den toegang veroorloofd, welke, tegen het uitdrukkelijk verbod, deze godsdienst in het land verbreiden, en het gemeene volk verleiden? Zij volgen op elkander, geslacht op geslacht, zonder hunne ongehoorzaamheid na te laten. Dit zou in het vervolg wel een oproer kunnen te weeg brengen. Deze godsdienst houdt noch de geesten (de vergode natuurkrachten) in eere, noch vereert zij de voorvaders; zij is dus met de gezonde leer geheel in strijd. Het gemeene volk, dat zulke dwaasheden aanhangt en die verbreidt, moet als verraderlijk, oproerig gemeen beschouwd en streng behandeld worden. Zou wel dit kwaad zonder straf tegengehouden en het menschelijke hart vernieuwd kunnen worden?'

'Van nu af zal geen Europeaan in 't geheim boeken drukken, noch zullen geestelijken toegang tot het rijk verkrijgen, die het gemeene volk verleiden; ook zullen de Mandschu en Chinezen, die in het land rondreizen, de menschen vreemde namen geven en deze godsdienst verbreiden, dit in het vervolg nalaten. De voorgangers worden onthoofd, zoodra men ze in handen krijgt, en de andere gemeene lieden tot den bepaalden dag der teregtstelling in den herfst gevangen gezet. Zij, die, zonder proselyten te maken, in stilte de leer van den Heer des Hemels toegedaan zijn, zullen naar het Markgraafschap van den zwarten Drakenvloed (Amur) verbannen worden; de Mandschu echter zullen alleen hunne soldij verliezen. De Europeanen, die in Peking wonen, mogen, wanneer zij als Mathematici in dienst zijn, ook in 't vervolg hier blijven[1]; wat doen ech-

1 In het jaar 1826 werden ook de Mathematici uit het land verbannen, met uitzondering van eenen enkelen hoogbejaarden Portugeschen Geestelijke, die in het jaar 1838 gestorven is. 'Annales de la Propagation de la foi,' Janvier 1839, 462.

ter de andere ledigloopers in de hoofdstad van het rijk? Dezen moesten naar Kuangtong gebragt en naar hun vaderland teruggezonden worden. Maar ook de als Mathematici in dienst zijnde Europeanen mogen noch met de Mandschu, noch met de Chinezen omgaan, opdat eindelijk de belagchelijke sprookjes, die zij verspreiden, in den grond uitgeroeid worden. De stadhouders en andere beambten van het distrikt zijn verpligt scherp toe te zien, dat alle Europeanen, die zich heimelijk indringen, gevat en naar het regt behandeld worden. Op deze wijze moet de boom met den wortel uitgeroeid worden. Men gehoorzame stiptelijk dit bevelschrift van het ministerie van justitie.'

Morrison zag spoedig in, dat al zijn werken voor de toekomst zonder vrucht zoude blijven, als hij er niet in slaagde eene inrigting tot stand te brengen, waarin menschen van alle natien tot Zendelingen voor oostelijk Azië opgeleid konden worden. Er moest hier met even veel zorg in de talen van het Oosten, der Chinezen, Maleijers, Javanen, Japanezen en der bewoners der talrijke eilandengroepen van Oceanië, als in de klassieke studiën en Europesche wetenschappen, onderwijs gegeven worden. Deze inrigting zoude het vereenigingspunt tusschen het Oosten en het Westen zijn; de Oosterling moest hier met al het groote en schoone van Europa bekend gemaakt, en de Europeaan in de tongvallen en letterkunde van Azië ingewijd worden. De noodzakelijkste middelen tot oprigting van dit, volgens de bedoeling van den edelen stichter zoo grootsch Instituut, waren, bij de rijke hulpmiddelen der verscheidene Zendelingsgenootschappen, waarmede hij in betrekking stond, en die een onbepaald vertrouwen koesterden in de regtschapenheid en het inzigt van den veel beproefden man, alsmede door de bijdragen van vele bemiddelde Europeanen in China en Indië, spoedig bijeengebragt. Nu opperde zich de vraag: welke plaats de meest geschikte voorkwam, en waar de inrigting de beste vruchten zou kunnen dragen. Canton en Macao waren daarvoor, wegens de ijverzucht zoowel der Chinezen en Portugezen, als

der Katholieke Zendelingen, geheel ongeschikt. Morrison dacht reeds dadelijk, toen hij in het jaar 1812 het plan voor zulk een Instituut vormde, aan Malakka, dat toen, gelijk nu wederom - in den tusschentijd stond het eenige jaren onder de heerschappij der Hollanders - in het bezit der Engelschen was. ‘Ik wenschte,’ zoo drukt hij zich daaromtrent uit in een uitvoerig schrijven aan het Londensche Zendelingsgenootschap, van den 22sten December 1812, ‘ik wenschte, dat wij op Malakka eene inrigting hadden tot opleiding van Christelijke Zendelingen, Europeanen zoowel als inboorlingen, voor alle landen aan gene zijde van den Ganges. Hier moeten drukpersen voor de verschillende talen opgerigt worden, - dit is de magtigste hefboom der beschaving.’ Met de uitvoering van dit plan werd echter nog eenigen tijd gedraald. Eerst in het jaar 1818 was Morrison in staat, dit lievelingsdenkbeeld te verwezenlijken. Door het Londensche Zendelingsgenootschap en door meer andere zijner talrijke vrienden, vooral door Staunton ondersteund, vestigde de Zendeling het Anglo-Chinesche Collegie te Malakka, terwijl hij zelf, behalve eene jaarlijksche bijdrage van 100 Pond, reeds dadelijk tot het kapitaal, voor de stichting benoodigd, 1000 Pond St. bijdroeg.

De wetenschappelijke inrigting vond spoedig, zoowel bij personen als bij corporatiën, met name bij de Oostindische Compagnie, die jaarlijks 1200 Dollars betaalde, belangrijke ondersteuning. Ook in een wetenschappelijk opzigt verheugde zij zich in gewenschte ontwikkeling. Een groot aantal Chinezen ontving hier kosteloos onderwijs in de Engelsche taal, aardrijkskunde, geschiedenis, zedenleer en christelijke theologie. Ook werden, in de bij het Collegie behoorende Engelsch-Chinesche drukkerij, werken in het licht gegeven, waardoor onze kennis van Oostelijk Azië aanmerkelijk is uitgebreid. Men denke aan Milne's ‘heilig edict,’ zijne ‘geschiedenis der eerste tien jaren van de protestantsche zending in Oostelijk Azië,’ Prémare's uitvoerige spraakleer der Chinesche taal, en het tijdschrift, ‘de Indochinesche sprokkelaar’ genaamd. Bovendien kwamen van de pers te Malakka onderscheidene Chinesche werken, met name de volledige vertalingen der Heilige Schrift, en tallooze brochures

en vlugschriften van christelijk-godsdienstigen inhoud, die naar alle kanten in het land van het Midden en op de eilanden van Oostelijk Azië verspreid werden. Alleen in het jaar 1835 verschenen hier *vier en vijftig duizend zeven honderd acht en twintig traktaten* van godsdienstigen en anderen inhoud, waarbij *elf duizend negen honderd zeventig banden der Heilige Schrift* van het oude en nieuwe testament in de Chinesche taal niet zijn medegerekend. De eerwaardige stichter dezer inrigting bezocht haar meermalen van uit Macao en gaf ieder jaar in een afzonderlijk berigt rekenschap van het gebruik der ontvangene gelden en van den staat der inrigting. Gewoonlijk werd bij dit verslag, naar het voormalig gebruik bij alle hoogeré wetenschappelijke inrigtingen, een op China betrekking hebbend onderzoek of verhandeling gevoegd; het uittreksel uit de verzamelde rijksvoorschriften der regerende dynastie, dat zich achter het zevende berigt aangaande het Engelsch-Chineesch Collegie, van het jaar 1829, bevindt, is wel het geleerdste dezer gelegenheidsschriften. Na het sluiten des vredes te Nanking werd deze inrigting naar Hongkong verplaatst, waar zij zich in een bloeijenden toestand bevindt.

In het jaar 1826 deed Morrison eene inspectiereis naar Malakka, landde te Singhapoera en verbond zich met Raffles, om hier een nieuw Collegie in de manier van het Anglochinesche te stichten. Deze inrigting zou echter, op het verlangen van Sir Stamford, op eene grootere schaal ingerigt worden. Raffles wenschte dat hier in de voornaamste Europesche talen en wetenschappen, en voorts in de Chinesche, Arabische, en in alle andere talen van Oceanië en van het schiereiland aan gene zijde van den Ganges onderwijs zou gegeven worden. Op den 1sten April 1823 werd tot dit doel te Singhapoera eene vergadering bijeengeroepen, die Raffles presideerde; aan het nieuwe Instituut werden 100 morgen lands, het eigendom der Engelsche natie, geschonken, en 50 aan D^{r}. Morrison zelven, als het hem mogt behagen, zijne woonplaats in het vervolg naar Singhapoera te verplaatsen. Morrison dacht er namelijk over, om welhaast zijne inrigting te Malakka met de nieuwopgerigte te vereenigen, en dan in eigen persoon de opperste leiding op zich te nemen. Eene inteekening werd geopend, en er werd voor be-

langrijke sommen ingeschreven. Morrison verbond zich wederom voor eene bijdrage van 1000 Pond. Op den 4^{den} Augustus 1823 werd de eerste steen tot het grootsche gebouw der '*Singhapore-institution*' gelegd. Dit in Italiaanschen stijl opgetrokken gebouw was reeds tamelijk ver gevorderd, toen Raffles teruggeroepen werd en de Heer Crawfurd als Gouverneur te Singhapoera verscheen, om iederen zaadkorrel van het goede, dat de grootmoedige ziel van den stichter rijkelijk uitgestrooid had, in het opgroeijen te verstikken. De bouw der *Singhapore-institution* werd weldra geschorst; met opzet liet men de gebouwen tot ruïnen vervallen, die nu, uit zee gezien, de opmerkzaamheid van iedereen die naar de vrijhaven zeilt tot zich trekken en een treurigen aanblik opleveren. De met de omstandigheden onbekende vreemdeling begrijpt niet, hoe en waarom men, in zulk eene nieuwe kolonie, een steenen, grootsch gedacht en in zulk een' schoonen stijl opgerigt gebouw tot puinhoopen heeft laten vervallen. Crawfurd's naam wordt ook door niemand met liefde en achting genoemd, terwijl Raffles onvergetelijk in de herinnering der bewoners dezer bloeijende kolonie leeft. Reeds in het jaar 1834 vereenigden de kooplieden van Singhapoera zich, om den grondvester van hunnen handel en rijkdom een waardig monument op te rigten. Maar welk schooner monument kon wel den edelen man opgerigt worden, dan de verwezenlijking van zijn grootsch denkbeeld, dat de voltooijing der *Singhapore-institution* tot verbreiding der Europesche beschaving en van het Christendom onder de bevolking van Oceanië en van het schiereiland aan gene zijde van den Ganges? Ongetwijfeld zou deze inrigting voor beide doeleinden met gunstig gevolg werkzaam zijn; want de ondervinding heeft geleerd, dat de bevolking van Oceanië, welker geest en gemoed niet van eene duizenden jaren bestaande godsdienstige en burgerlijke inrigting een' bijzonderen stempel ontvangen heeft, de Europesche beschaving en het Christendom gemakkelijker aannemen, dan de in hunne denkwijze en gevoel als versteende Hindoes en Chinezen[1].

1 Volgens Newbold, 'British Settlements in the straits of Malacca,' 1839, I, 289, was toen kort te voren een aanvang gemaakt met het herstel en de voltooijing des gebouws, en telt de inrigting ruim 70 kweekelingen. Sedert is er ook eene bibliotheek opgerigt, rijk in Chinesche Handschriften.
Vertaler

In de voorschriften, die het Londensche Zendelingsgenootschap aan zijnen eersten Zendeling in China gaf, was hem, zoo als men weet, de vertaling der Heilige Schrift tot voornaamsten pligt gesteld; daardoor zou het woord der verlossing aan het grootste derde gedeelte der menschheid bekend worden gemaakt. Bovendien verlangde het genootschap de bewerking van een volledig woordenboek, om de latere Evangelieboden het aanleeren der Chinesche taal gemakkelijker te maken[1].

Is eene onderneming rijp voor de uitvoering, is de juiste tijd daarvoor gekomen, zoo wordt zij gewoonlijk door verscheidene denkende koppen tegelijk aangegrepen. Zoo ook de vertaling der Heilige Schriften in de omgangstaal van het Middenrijk. Johannes Lazar, een te Macao geboren Armeniër, kwam met eenige Chinesche boeken en twee Chinesche Christenen te Calcutta, werd daar Professor van de taal der *Bloem van het Midden* - zeker de eerste buiten China - aan de bekende school van fort William, en zette zich nu aan de vertaling des bijbels, waarbij hij de voortreffelijke, uit de vijfde eeuw afstammende armenische vertaling[2] tot grondslag legde. Marshman, een der grondvesters van het grootsche zendelings-instituut te Serampore[3], greep het denkbeeld van eene Chinesche bijbelvertaling met veel ijver aan, en legde zich ook zelf met dit doel (1805) op de beoefening der Chinesche taal toe. Van tijd tot tijd verschenen enkele deelen van deze vertaling in druk, en in 1823 kon Marshman de zoon een kompleet exemplaar der Heilige Schrift in

1 W. Ellis, ‘The History of the London Missionary Society’ (Londen 1844), I. 459.

2 Het Oude Testament werd door de in de Haikanische kerk zoogenaamde heilige vertalers aanvankelijk uit het Syrisch in het Armenisch overgebragt, later echter naar de Septuaginta verbeterd; het nieuwe onmiddellijk uit het Grieksch. Zie Neumann's ‘Versuch einer Geschichte der Armenischen Literatur,’ Leipzig 1836.

3 De geschiedenis van dit uit een literarisch oogpunt zoo belangrijke Zendelings-institunt wordt in het vierde deel van het uitgebreide werk van Hough verhaald: ‘The History of Christianity in India, from the commencement of the Christian era,’ by the Rev. J. Hough, London 1845.

de Chinesche taal aan het bijbelgenootschap, bij een zijner plegtige jaarlijksche vergaderingen in Londen, overhandigen. Het werd te Serampore en wel met bewegelijke letters gedrukt.

Dit belette Morrison niet, aan zijne vertaling zelfstandig voort te werken. Hij had het genoegen, in November van het jaar 1819, aan het bijbelgenootschap te kunnen melden, dat hij, met behulp van Milne, die verscheidene boeken van het Oude Testament alleen overdroeg, het groote werk gelukkig voltooid had. De Handelingen der Apostelen waren reeds in 1811, het geheele Nieuwe Testament, en wel in verschillende uitgaven, was in 1813 in druk verschenen. Exemplaren der afzonderlijke boeken werden nu in massa door het rijk verspreid, en wel door eenige bekeerde Chinezen, zoo als Krang Afa en Tsai Ako of broeder[1]) Tsai, den eersten Chinees, dien Morrison (1814) het geluk had te doopen.

Deze vertalingen zijn, bij alle hunne groote gebreken, toch wegens de vlijt en volharding, waarmede zij werden tot stand gebragt, onze bewondering allezins waardig. Voor eene vergelijking der beide vertalingen, die van Marshman en die van Morrison en Milne, of voor eene in bijzonderheden tredende beoordeeling, is het hier de plaats niet. Intusschen zal men het oordeel van twee bekeerde Chinezen, dat Medhurst ons in zijn werk over China mededeelt[2], betreffende de vertaling van Doctor Morrison, met belangstelling lezen. Medhurst is echter, zoo als Kidd, de in het vorige jaar overledene Professor der Chinesche taal aan de Londensche universiteit, in een afzonderlijk geschrift heeft getoond, partij in de zaak. Reeds bij het leven van Morrison, heerschte er eene soort van rivaliteit tusschen de beide zendelingen. Medhurst gaf, naar Morrison's meening, van de Heilige Schriften minder eene vertaling dan eene bewerking[3]; maar het is niet te gelooven, dat een Zendeling van het evangelie zich daarom tot valsche uitspraken vernederen zou. Bovendien zijn de verklaringen dezer Chinezen in den aard der zaak gegrond.

1 *Ako* is een woord, dat uit het Mandschu in het Chineesch overgegaan is; *A hun* heet een ouder broeder in de taal der regerende familie. Het is opmerkelijk, dat dit in de Woordenboeken der Zendelingen niet aangemerkt wordt.

2 'China, its State and Prospects,' London 1838, p. 548.

3 'Memoirs of Robert Morrison by his Widow,' II, 517.

‘Als de Heilige Schriften onder het volk uitgedeeld worden,’ verhaalde de eene Chinees, ‘dan bespeur ik, dat men, over het algemeen, niet ongeneigd is, die aan te nemen. Men beproeft ze te lezen; daar men er echter niets van verstaat, werpt men ze gewoonlijk weg. Gelijk het vleesch der dieren, dat ofschoon goed tot voedsel, niet gegeten wordt wanneer het den menschen raauw wordt voortgezet, zoo wordt de Bijbel, in zulk eenen ruwen vorm aangeboden, niet gewaardeerd. Dikwijls heb ik beproefd, de vertaling te verbeteren, maar heb het altijd zeer moeijelijk gevonden. Het zou het beste zijn, den inhoud van elke afdeeling in eene zuivere, vloeijende taal op te geven, opdat de lieden, na het lezen hiervan, ook de oude vertaling zouden kunnen verstaan.’

‘Ik vind,’ zegt de andere, ‘dat de vertaling aan een overvloed van woorden lijdt, dat zij vele vreemdsoortige woorden bevat, en dat zij in het geheel zoo zeer van den gewonen schrijftrant onzer boeken afwijkt, dat mijne landslieden ze dikwijls in het geheel niet aan willen zien. Men moet namelijk weten, dat de constructie der Chinesche woorden aan bepaalde wetten onderworpen is, waarvan zij zich niet verwijderen mag. Nu schijnt het mij toe, dat de bijbelvertaling wel uit Chinesche woorden bestaat, maar die in vele opzigten op de Engelsche manier gerangschikt zijn. Als de vertaling niet op nieuw nagezien en verbeterd wordt, dan vrees ik, dat de pogingen der Zendelingen, om het Christendom in China te verbreiden, te vergeefs en al het daarvoor uitgegevene geld weggeworpen zal zijn.’

Ongeveer drie jaren later, in de lente van 1822, had de Doctor, zoo als hij gewoonlijk in Canton en Macao genoemd werd, het genoegen, den afdruk zijner woordenboeken voltooid te zien. De openhartige verklaring aan den lezer, in het laatste naar Radikalen of grondteekens geordende deel, zal iederen wetenschappelijken en verstandigen man voor den vervaardiger van het moeijelijke en over het geheel zoo grootsche werk innemen; hij zal, waar hij fouten in het boek vindt, ze stilzwijgend verbeteren en zijne verdiensten niet willen beknibbelen. Slechts een zoo door en door gewetenloos mensch, als Julius Klaproth geweest is - de post van spion, in zijne laatste jaren, zette zijne uit leugen en bedrog zaamgeweven loopbaan

de kroon op[1] - kon den wakkeren Evangelieprediker en den onvermoeiden geleerde op eene zoo lage wijze aanvallen[2].

'Er zijn vele gebreken,' zoo omtrent verklaart Morrison zich in dit berigt (geteekend Canton, 9 April 1822), 'er zijn vele gebreken in dit werk, maar het was niet anders te doen; ik moest spoedig werken, ieder dag moest een bepaald gedeelte af zijn, en daarbij had ik vele andere bezigheden. Daarom verzoek ik, dat men mij met toegevendheid beoordeele. Dertig geleerden hadden vijf jaren noodig om het woordenboek van Kanghi uit te werken, en ik alleen heb mijne taak in zeven jaren volbragt.'

Dit uitgebreide woordenboek bestaat eigenlijk uit drie verschillende werken: ten eerste uit een woordenboek (3 Deelen 4°.), waarin de karakters volgens de 214 grondteekens geordend zijn; dan uit een ander, volgens de 411 grondtoonen of wortelwoorden der Chinesche taal, gemeenlijk het tonische woordenboek genoemd (2 Deelen 4°.), en eindelijk uit een Engelsch-chineesch woordenboek (1 Deel 4°.). Morrison had, zoo als dit bij ondernemende en werkzame mannen meer geschiedt, zijn werk op eene te groote schaal aangelegd; spoedig zag hij in, dat tijd en krachten hem ontbraken, om op de begonnen baan zijn doel te bereiken, zoodat hij later volgens eenen aanmerkelijk ingekorten maatstaf gewerkt heeft.

In de inleidingen tot de beide eerste woordenboeken worden de eigenaardigheden en de geschiedenis der Chinesche taal en van het schrift, de grammatische zienswijze en aanduidingen der inlanders zelve, altijd met opgave der oorspronkelijke teksten, op eene wijze voorgesteld, die niets te wenschen overig laat. Tegelijk worden de gebeurtenissen en uit-

1 Welk eene rol deze Duitscher gedurende de Julijrevolutie in Frankrijk speelde, verhaalt Louis Blane, in de vijfde afdeeling van het eerste boek der 'Histoire de dix ans.' Hij wordt daar 'Claprote, attaché à l'Ambassade de Prusse,' genoemd.

2 Vergelijk een schrijven van Morrison aan den Heer Brandram (Canton, 7 Sept. 1830): 'There is another violent attack made upon me in the French Journal Asiatique, by Klaproth, who, with Rémusat, have lent themselves to the Jesuit faction, and endeavour to decry Protestant Missionaries. Professor Neumann of Berlin is here. He says justly, it is a disgrace to the committee of the Parisian Asiatic Society to allow Klaproth to fill the pages of the Journal with lies and calumny.' Memoirs by his Widow, II, 440.

vindingen, die invloed gehad hebben op de ontwikkeling van taal en schrift van het Middenrijk, vermeld, en over de inheemsche hulpmiddelen, die de vervaardiger tot grondslag zijner werken gebruikte, berigt gegeven. Het eerste Deel, dat slechts veertig grondteekens bevat, gelijkt in vele artikelen meer op eene encyclopaedie, dan op een woordenboek. Men vindt hier uitvoerige verhandelingen over de verschillendste onderwerpen, betreffende het verledene en tegenwoordige van China en zijne bevolking. Zoo heeft men onder het woord *Hio, onderwijs*, eene volkomene geschiedenis van het Chinesche Schoolwezen, onder *Kuan, beambte*, eene historische uiteenzetting van de gansche hierarchie der ambtenaren, - twee onderwerpen, waarom zich voornamelijk het Chinesche staatsen volksleven wentelt. Niet minder uitvoerige en leerrijke berigten vindt men op vele andere woorden, met name dezulke, die op het huisselijk leven en op de literatuur betrekking hebben. Des te gebrekkiger en armer aan voorbeelden en verklaringen zijn de twee volgende deelen van het naar radikalen geordende woordenboek, zoodat zij hem, die hier opheldering zoekt, slechts zeer geringe diensten bewijzen. De berispende aanmerkingen, die den Doctor hierover gemaakt werden, beantwoordde hij altijd met de openhartige verklaring: *het begon mij te verdrieten altijd woordenboeken te schrijven*.

Aan het tonische of alphabetische woordenboek kan men niet hetzelfde verwijt doen; het werd volgens een zeer oordeelkundig plan aangelegd en tot aan het einde toe afgewerkt. Dit werk bevat, wel is waar, van de vijftigduizend schriftteekens van het inheemsche tonische woordenboek, dat Morrison tot grondslag legde, gezamenlijk met de bijvoegsels - de varianten niet mede gerekend - slechts ongeveer 12,700 karakters. Deze zijn echter voldoende bij het lezen der oudste boeken of King, bij de werken van Kongtse en zijne school, voor de geographische en historische werken, en grootendeels zelfs voor de fraaije literatuur. Bovendien zijn hier eene menigte zamengestelde woorden en spreekwijzen verklaard, die dit boek eene bijzondere en, tot dat het werk van den Heer Callery voltooid en algemeen toegankelijk zal zijn, geheel eenige waarde verschaffen. In het vierduizendjarig tijdvak der Chi-

nesche geschiedenis en beschaving, werd er natuurlijk eene ontzettende massa spreekwijzen, aan de natuur en de geschiedenis van den Staat en het burgerlijk leven ontleend, opééngehoopt, welke den inboorling van der jeugd af bekend zijn, maar voor den vreemdeling het moeijelijkste gedeelte der Chinesche literatuur uitmaken. Het encyclopaedische woordenboek van den Heer Callery, waarvan het eerste Deel te Macao verschenen is, zal ons welligt de gelegenheid geven, deze gevaarlijke klippen der Chinesche literatuur met volle veiligheid om te zeilen[1].

Het derde, het Engelsch-chinesche woordenboek, beteekent meer dan een eenvoudig lexikon. Voor hem die het boek goed weet te gebruiken, is het eene rijk vloeijende bron van philosophische en ethnographische navorschingen, in alle rigtingen van het in- en uitwendig leven. Het contrast tusschen de wereldbeschouwing van oostelijk Azië en van het christelijk Europa komt nergens zoo duidelijk te voorschijn, als in deze dikwijls schier wanhopige pogingen, om de begrippen dezer laatste met daaraan beantwoordende Chinesche woorden en uitdrukkingen terug te geven. Men vergelijke slechts de woorden: *God, hemel, engel, feestdag, week, onbeperkte heerschappij, demokratie, gerigt van gezworenen, vrijheid*, en eene menigte andere, uit het burgerlijke en huisselijke leven genomen, zoo als *vrouw, bijwijf*. Ook hier worden vele artikelen aangetroffen, die of afgewerkte verhandelingen zijn, of ten minste daartoe rijke stof aanbied en.

Op het artikel *Zedekunde* wordt een klein, in China zeer verspreid, den vergoden krijgsman Kuan, den beschermer van het regerende huis, toegeschreven boekje van zedekundigen inhoud in zijn geheel, oorspronkelijk en vertaald, medegedeeld. Op *Kalender* vindt men eene uitvoerige beschrijving van den Chineschen almanak en al wat daartoe betrekking heeft, die echter niet geheel volledig is. Op *Specerijën* wordt opgemerkt - jammer! dat de bron, welker aanwijzing men te dikwijls mist, niet is opgegeven - dat, in

1 Zoo er van dit werk, gelijk men verhaalt, werkelijk slechts weinig exemplaren afgedrukt zijn, dan is het natuurlijk te vreezen, dat het nut daarvan zich slechts tot een kleineren kring zal bepalen.

het jaar 630 van onze tijdrekening, Lignum Aloes, kamfer, muskaatnooten en andere specerijen[1] naar China gebragt werden. Men bemerkt-inderdaad aan de namen, dat het vreemde zaken zijn. Onder *Glauberzout* verneemt men, dat het lang voor den Duitschen geneesheer Glauber, en wel reeds in 702 onzer jaartelling, in China bekend was. Op *Katoen* verneemt men, dat de boomwol eerst in de dertiende eeuw, onder de regering van Chubilai (1280-1295), dus ten tijde, dat Marco Polo in China was, uit het land Mabar, zonder twijfel Malabar, in het Middenrijk ingevoerd is[2].

De artikelen over natuurlijke historie, gedeeltelijk met uitvoerige mededeelingen uit de wetenschap, waartoe zij betrekking hebben, behooren meestal tot de belangrijkste gedeelten des werks; Morrison stelde ze op met behulp zijner vrienden Reeves en Livingstone. De Zendeling had namelijk, om te beter voor zijne roeping geschikt te zijn, te Londen voorlezingen over de natuurkundige wetenschappen en astronomie bijgewoond, en die altijd, gelijk zij het inderdaad zijn, als noodzakelijke voorbereidingen tot de Chinesche zending beschouwd. Door eene zamenvoeging dezer artikelen zou men dus eene, natuurlijk altijd nog zeer onvolkomene, natuurlijke geschiedenis van oostelijk Azië verkrijgen. De katholieke Zendelingen hebben dit gedeelte der kennis van China zoodanig veronachtzaamd, dat het, zonder de woordenboeken van Morrison, voor Rémusat wel niet mogelijk zou geweest zijn, het gedeelte der Japansche encyclopaedie, dat over de natuurlijke historie handelt, in zijne uiteenzetting van den inhoud van dit veelomvattend werk - een zijner belangrijkste en te weinig gekende[3] geschriften - zoo voortreffelijk te behandelen, en

1 Voor het eerst?

2 Klaproth zou hier wederom over de groote onwetendheid van den zendeling hebben kunnen uitweiden. Morrison zegt namelijk (p. 192): ‘De Tartaarsche keizer Tschijuen zond een gezantschap aan de natie Mapar.’ Nu is er geen keizer Tschijuen geweest; deze woorden beteekenen alleen den regeringstijd van den zoon des hemels Schitsu of Chubilai. Zulke dingen wist de vervaardiger natuurlijk zeer goed; hij had echter niet altijd lust en tijd tot naslaan, en om iedere uitdrukking op de weegschaal te leggen.

3 De schrijvers van zijn leven in de bijvoegsels tot de ‘Biographie universelle’ hebben noch van dit werk (in het IIde Deel der ‘Notices et extraits’), noch van de vertaling der ‘beschrijving van de rijken van Buddha’ door Fahien, melding gemaakt.

de Chinesche namen zoo dikwijls door de Europesche synoniemen te verklaren. In eene Chinesche inleiding tot het Engelsch-chinesche woordenboek worden de bewoners van het Middenrijk, in eene zeer duidelijke en verstaanbare taal, in de natuur van het schrift, en met name in het klankschrift van ons alphabet, onderwezen.

De kooplieden te Canton en Macao, en verreweg de meeste beambten der Oostindische Compagnie vonden het, ofschoon de jongeren, als zij zich daarop toelegden, afzonderlijk daarvoor betaald werden, te moeijelijk de Chinesche schrijfteekens te leeren. Morrison beproefde daarom, hun een middel aan de hand te geven, waardoor men, zoo als hij meende, de Chinesche taal zou kunnen leeren, zonder zich om het schrift te bekommeren. Met dit doel werd, zoo als hij in de inleiding zegt, de ‘Woordenlijst van het dialekt van Canton’ (1828, 2 Deelen 8°.) opgesteld. De onuitvoerbaarheid van dit denkbeeld kon hem niet lang verborgen blijven, weshalve ook deze verzameling niet zoo uitgebreid werd, als de vervaardiger zich aanvankelijk voorstelde. Deze woordenlijst is in drie afdeelingen gesplitst: in eene Engelsch-chinesche, in eene Chinesch-engelsche, en in eene rijke verzameling van Chinesche uitdrukkingen en spreekwijzen, naar haren inhoud in vier en twintig hoofdstukken verdeeld. Deze hoofdstukken zijn, zoo als Morrison zelf ons berigt, van inboorlingen afkomstig en hebben daarom eene eigenaardige belangrijkheid. Afgezien van hunnen inhoud, die ons aangaande het geloof en het bijgeloof, aangaande het werkelijke leven en streven van het volk, vele ophelderingen geeft, is reeds de indeeling op zich zelve van eenige waarde. Men ziet er uit, hoe de geheele in de taal voorhanden stof, ook door ongeletterde Chinezen - en zoodanige waren het, die het woordenboek van spreekwijzen zamenstelden - ingedeeld wordt. Deze klassen heeten: dagelijksche bezigheden; astronomie, tijden en jaargetijden; vogels en dieren; kleuren; gevaren en ongevallen; ziekten; drinken en eten; gevoelens, hartstogten, enz.; visschen; vriendschap; bloedverwantschap; lagchen en schertsen; wetenschappen; militaire uitdrukkingen; namen en waardigheden van personen; plaatsen; armoede; eigenschappen der personen; twisten en schimpen; rijkdommen en aanzien;

diefstal en rooverij; handel; werktuigen en huisgereedschap; slechte (?) roovers.

De Chinezen hebben niet alleen woordenboeken over hunne talrijke tongvallen, maar ook handleidingen voor het volk, om de algemeene omgangstaal, het hoogchineesch, te leeren. Deze gewoonlijk zeer slecht gedrukte boekjes zijn voor de Europesche taalvorschers van wetenschappelijk belang; zij vormen den zekersten grondslag, waarop in het vervolg eene algemeene vergelijkende taalleer van oostelijk Azië, de Indochinesche en Tubetaansche landen daaronder begrepen, gebouwd zou kunnen worden. Misschien zou daardoor zelfs eenige verwantschap en overeenkomst met de Indo-europesche talen aan het licht komen, zoo als men reeds uit een enkel, mij nu juist invallend voorbeeld zien kan. In het Cantonsche dialekt heet de *koe* niet zoo als in het hoogchineesch *Niéu*, maar even als in het Sanskrit en in onze taal *koe*. Vele dergelijke voorbeelden zou men zonder twijfel bij een in bijzonderheden tredend onderzoek vinden. Voor het tegenwoordige is men door herhaalde vergelijkingen nog slechts tot het volgend resultaat gekomen: *Van de grenzen van Bengalen, van de grenzen der rijken van Birma, Siam en Cochin-china, tot hoog in het noorden, en van de eilanden in de groote of Chinesche zee, tot aan het land Iskardo of Klein-Tubet, vindt men, naar de wortels zoowel als naar de grammatische vormen te oordeelen, slechts eene enkele groote taalfamilie*, welker afzonderlijke leden, ten gevolge van verschillende gebeurtenissen en menigerlei invloed van buiten, zich wel, in den loop van duizenden jaren, op verschillende wijze ontwikkeld hebben, maar desniettemin nog talrijke kenmerken hunner oorspronkelijke eenheid vertoonen. De ‘Woordenlijst van het dialekt van Canton’ bevat vele feiten en opmerkingen, die deze stelling staven. In de laatste jaren werd zij echter door het uitvoerige werk van den Heer Bridgeman overtollig gemaakt. In het voorbijgaan wil ik hier nog opmerken, dat wij eerst door de kennis der dialekten een volledig overzigt van den taalschat der bevolking van het Middenrijk, zoo in woorden als schrijfteekens, verkrijgen. Juist de gewone woorden, zoo als *iets, neen, hij*, klinken in de tongvallen geheel verschillend en hebben ook verschillende schrijfteekens; bovendien zijn, gelijk

gewoonlijk geschiedt, in de tongvallen nog vele, in het hoogchineesch reeds uitgestorven woorden in het leven behouden. De schrijftaal is dood; eeuwig scheppend en voortbrengend is de gedachtenwereld en de Mond des volks.

Bij deze talrijke lexicographische werken en bij het lezen der inheemsche schriften, moest Morrison dikwijls behoefte gevoelen om een overzigt der Chinesche tijdrekenkunde en aardrijkskunde, alsmede van de voornaamste merkwaardigheden en inrigtingen des lands, bij de hand te hebben. Een kort begrip dezer bijzonderheden heeft hij later, daar zij niet alle in de woordenboeken opgenomen konden worden, in een afzonderlijk werk, onder den titel van: *Overzigt van China, als hulpmiddel voor de studie der literatuur* (Macao 1817), laten drukken. Men vindt hier eene menigte leerrijke, ofschoon niet dikwijls geheel nieuwe bijzonderheden. De Europesche geleerden in verre landen werkten namelijk, in vroegere tijden, onder bijzonder ongunstige omtsandigheden; zij waren verre verwijderd van alle groote Europesche boekverzamelingen en hebben dikwijls hunne opmerkzaamheid op onderwerpen gerigt, die reeds lang en grootendeels voortreffelijk bewerkt waren. Ook Morrison en zijnen medearbeiders, is dit eenige malen overkomen. Zoo geloofde de Heer Reeves, dat zijn astronomisch werk, aan het einde van het tonisch woordenboek, de eerste proeve van vereffening der Europesche astronomie met de Chinesche was. Noël's mathematische waarnemingen, en de Geschiedenis der Chinesche astronomie van Gaubil, hadden hem het tegendeel kunnen bewijzen.

De in de Chinesche taal uitgegevene vlugschriften en boekjes van den Zendeling hebben, zoo als men denken kan, voornamelijk betrekking tot het Christendom. Dit is met name het geval met den te Malakka uitgekomen *wegwijzer voor het gezin*, in vier kleine Chinesche bandjes, en met de, ook te Malakka gedrukte, en in gemakkelijk verstaanbare taal geschrevene gesprekken, tusschen de bevriende Heeren *weggereisd* en *verwijderd* (*Tschang* en *Juen*). Doch de verstandige man liet ook geene gelegenheid ongebruikt voorbijgaan, om de Chinezen allerlei nuttige en aangename zaken uit de geschiedenis en wetenschap van het Westen

mede te deelen. Zoo vervaardigde hij, op verzoek van een' rijk man der gepriviligeerde handelmaatschappij, een overzigt der Fransche omwenteling, voorts de beschrijving van een' teleskoop, welk woord hij in het Chineesch door *duizendmijlenspiegel* vertaalde. Ongegrond is het echter als men tot zijnen lof zegt[1], dat hij de lithographie in China ingevoerd heeft. Wel heeft Morrison eene lithographische pers (1826), volgens de inrigting van Sennefelder, mede naar Canton gebragt. De lithographie is echter daar te lande veel ouder dan de houtsneêkunst. De Chinesche boekdrukkerij zelve is met het afdrukken van beschreven steenplaten begonnen. Op deze wijze zijn reeds in het jaar 932-933 de King of oudste boeken der Chinesche literatuur vermenigvuldigd geworden[2]. In de Engelsche taal schreef Morrison, behalve brieven, preeken en dagboeken, die zijne weduwe in de meermalen vermelde merkwaardigheden van zijn leven mededeelt, slechts weinige afzonderlijk gedrukte opstellen, en wel uitsluitend op Chinesche toestanden en gebeurtenissen betrekkelijk, zoo als over de handelsbetrekkingen in Canton, over de koopwaren, die daar in- en uitgevoerd worden, en over de bestraffing van den doodslag in China. Morrison gaf eene beschrijving van den grooten brand in Canton (Nov. 1822), en van het voorval met het Engelsche fregat *Topaze*. Alle deze opstellen zijn verzameld, en in 1823 op de zendelingspers te Malakka gedrukt geworden; - ‘de Chinesche mengelwerken’ (Londen 1825) zijn onbeduidend en behelzen slechts bekende zaken.

De andere opstellen van Morrison in de Engelsche taal zijn in tijdschriften opgenomen, die hij grootendeels zelf oprigtte. In het jaar 1817 ondernam Morrison, in vereeniging met Milne, zijn' vriend en medgezel in de verbreiding van het Evangelie, de uitgave van een driemaandelijksch geschrift ‘de Indo-chinesche sprokkelaar’ (*Indo-Chinese Gleaner*)

1 Dit wordt in de levensbeschrijving van Morrison in de bijvoegsels tot de ‘Biographie universelle’ beweerd, waarin nog andere zeer in het oog vallende dwalingen voorkomen. Zoo leest men hier ook, dat Morrison in Peking gestorven is.

2 Uitgave der 13 King van Nantschang Fu, in het 20ste jaar Kiaking (1816), Dl. 1, bl. 1 verso.

genaamd, waarvan het eerste nommer in Mei van dat jaar uitgegeven werd. Het tijdschrift bevat berigten over de zendingen ten oosten van den Ganges, voorts een aanzienlijk aantal wetenschappelijke, oostelijk Azië betreffende opstellen en vertalingen uit de inheemsche letterkundige werken. Dit tijdschrift is een der zeldzaamste werken der hedendaagsche literatuur geworden.

Morrison nam ook veel deel aan het, in November 1827, door Engelsche kooplieden opgerigte ‘Canton-register,’ waarin hunne handels- en burgerlijke belangen - ook die ten opzigte van de opium, waarvan de prijslijsten onder de oogen der Chinesche regering te Canton gedrukt werden - op een' beslissenden toon besproken en gehandhaafd werden. Dit is de eerste Engelsche Courant, die in China gedrukt werd, en in dien tijd was zij de eenige; die in de Portugesche taal te Macao verscheen, is door de absolutistische regering onderdrukt geworden. Verscheidene opstellen verschenen ook van Morrison in de eerste jaargangen van het ‘Chinesche Archief’ (*Chinese Repository*), dat de Heer Bridgeman, een begaafd Amerikaansch Zendeling, in 1832 te Canton ondernomen had. Het Archief wordt nog in maandelijksche afleveringen voortgezet en bevat vele leerrijke verhandelingen en interessante mededeelingen.

Deze deelneming aan vreemde tijdschriften - ‘de Indochinesche sprokkelaar’ was reeds met den dood van Milne (1822) opgehouden - was den werkzamen man niet voldoende; hij wilde voor zich zelven een zelfstandig journaal bezitten, en begon er een onder den titel: ‘*Evangelist and Miscellanea Sinica*,’ waartegen de Katholieke geestelijkheid al spoedig opkwam. Afgescheiden van den inhoud, had reeds de titel van *Evangelist* haar ongenoegen opgewekt. Men vindt namelijk in de benaming ‘Evangelisch,’ ‘Evangelische Kerk,’ niet zelden eene beleediging voor de Katholieken, wat echter meer in de zaak dan in den naam ligt. Het Evangelie in den zin te verstaan, waarin het geschreven is, en zich enkel en alleen hiernaar te gedragen, wordt niet alleen door de Katholieke Kerk, maar ook door eene groote klasse van onwetenschappelijke heerschzuchtige Protestanten, als zonde en misdaad beschouwd. Na de vierde

aflevering moest Morrison, op bevel van het besturend Comité der faktorie, de uitgave van het tijdschrift staken. Zijne klagt, zijn protest tegen deze willekeur bleef zonder gevolg. Nu deed hij den laatsten stap: hij deed een beroep op de openbare meening. De stoute en krachtige taal van den op dit oogenblik onder een drievoudig despotismus, dat van den Zoon des Hemels, der Portugesche geestelijkheid en der faktorie, zuchtenden Zendeling, plaatst hem in onze oogen hooger, dan alle zijne geleerde werken. Het is een woord op zijn tijd, en niet alleen in China; daarom deelen wij zijn opstel uit het Canton-register in zijn geheel mede.

'De drukpers.'

'"Ieder Franschman heeft het regt, zijne denkwijze door den druk openbaar te maken; de censuur is voor altijd afgeschaft."'

'Daar het door de spraak is, dat de mensch, als verstandig wezen, zich van de stomme, redelooze dieren onderscheidt, daar de gezellige omgang aan redelijke wezens een zielsgenot verschaft, dat de verstandige mensch veel hooger schat, dan alle zinnelijke genietingen, zoo hebben de regeringen even min regt, om de wisseling der gedachten te stremmen, als ons van de noodige voeding en kleeding te berooven. Daarom mag alleen aan den gevaarlijksten misdadiger het middel, om zijne gedachten schriftelijk mede te deelen, verboden worden. De pers is slechts eene snellere manier van schrijven. Zij bewerkt, dat noch tijd noch plaats ons verhinderen onze gedachten wederkeerig te wisselen, en bevordert daarom meer het genoegen en de verbetering van den mensch, dan alle ligchamelijk genot. Geene regering, die van regt en billijkheid uitgaat, kan alzoo het vrije gebruik der drukpers verbieden. Wie geen genoegen in lezen schept, die late het; maar niemand in den hemel of op de aarde geeft hem een regt, de verstandelijke genietingen van anderen in den weg te staan.'

'De Chinezen veroorloven aan de vreemdelingen van alle volken der aarde, uit Europa en Amerika, zich in hunne landen aan de kusten neder te zetten. Iedereen kan naar zijne gewoonten leven, in kleeding, spijzen en dranken, in den dans of in iets anders zijn vermaak zoeken. Geen deel

dezer vreemdelingen kan heerschappij over de zeden en denkwijze der anderen uitoefenen; het ware niet erger, een' Amerikaan of Engelschman het noodzakelijkste voedsel te onthouden, dan hem van zijne krant te berooven. Willen de Portugezen hunne Priesters en Generaal-vicarissen vragen of zij lezen mogen, of niet, in Gods naam. Dit geeft hun echter geen regt, de talrijke klasse van personen, die China bezoeken (en Macao is een integrerend deel van het Chinesche rijk) en Engelsch lezen, boeken en kranten te verbieden. Dit zou eene verkorting zijn der natuurlijke regten van den mensch. De spreuk, die wij aan het Fransche Charter ontleenen, drukt duidelijk den grondregel uit, die eene spreuk en een regt voor de geheele wereld zijn moest; het is de wet der natuur, de wet Gods, die ons toch de kracht geschonken heeft, om te denken en door spraak, schrift en pers onze gedachten mede te deelen, tot het geluk zijner kinderen. Geene menschelijke wet kan daarom die goddelijke vernietigen.'

Talrijk en vermoeijend waren Morrison's ambtelijke bezigheden; zij bestonden in de vertaling der Chinesche mededeelingen van de zijde der Hongkooplieden in het Engelsch, en van de Engelsche correspondentie der faktorie in het Chineesch. Ook heeft hij in de laatste jaren zijns levens, op bevel zijner chefs, eenige proclamatie's aan het volk van het Middenrijk in de Chinesche taal geschreven, die door de keizerlijke gemagtigden met groot misnoegen opgenomen werden.

Het uitwendige leven van den man was niet zoo rustig, als men uit deze talrijke werkzaamheden zou opmaken. De Evangelische Zendeling werd eens (1815), door de kooplieden van *Leadenhallstreet*, plotseling uit zijne dienst ontslagen, uit vrees dat zijne Evangelische werkzaamheden hunne handelsbelangen mogten benadeelen - een bevel, dat echter door het bewindvoerend comité der factorie, vooral op aansporing van den edelen Sir George Thomas Staunton, niet voltrokken werd. Morrison verdedigde zijn streven, om het Christendom tegen het uitdrukkelijk verbod der regering te verbreiden, op zulk eene zegevierende wijze, en men stelde bovendien in zijn verstandig, bescheiden gedrag zooveel vertrouwen, dat hij van den kant der Compagnie hierover niet meer te lijden had.

Aan het vruchtelooze, uit onkunde of miskenning der betrekkingen tot China (1816) ondernomen gezantschap van Lord Amherst naar Peking, was Morrison als Chinesche Secretaris toegevoegd. Hij heeft een uitvoerig berigt over dit gezantschap ten voordeele van eene arme familie uitgegeven; een beknopter liet de weduwe in de gedenkschriften van haren man afdrukken. Men verneemt hieruit menige leerrijke bijzonderheid, met name over den toestand der Moslemen en der Joden in China. Over de laatsten heeft men kort geleden, door middel van Katholieke Zendelingen, nieuwe berigten ontvangen. Het schrijven des keizers aan den koning van Engeland (gedat. Kiaking, in het 21ste jaar, 7de maand, 20ste dag, d.i. 11 Sept. 1816), dat Morrison vertaalde, is in den gewonen opgeblazen, barbaarschen schrijftrant opgesteld. Het hof beklaagde zich over de ruwheid en onwetendheid van het gezantschap, dat aan de 10,000 jaren den verschuldigden eerbied weigerde. Van de geschenken nam men slechts weinig, en dat nog van geringe waarde aan, want het Middenrijk stelde geen prijs op de zeldzaamheden van verre landen, en had ze niet noodig. Indien de leenvorst van Brittannië zijne onderdanen slechts goed regeerde en zijn land in order hield, dan was er verder geen over vele zeeën en bergen trekkend gezantschap meer noodig.

De opheffing van het privilegie der Oostindische Compagnie in China (24 April 1834) had Morrison, even als alle bij de faktorie aangestelde en belanghebbende personen, gevoelig getroffen. De Sinoloog verheugde zich sedert langen tijd in de ongestoorde gunst der bevoorregte maatschappij in hooge mate; zij had groote sommen, in 't geheel wel meer dan twee tonnen gouds, aan den druk zijner werken ten koste gelegd, en hem dan, na aftrek van slechts weinige exemplaren, de geheele oplagen overgelaten. Zij ondersteunde zijne godsdienstig-wetenschappelijke pogingen met rijkelijke jaarlijksche bijdragen; ook hare beambten in China ondersteunden hem gaarne daarin, gedeeltelijk zelfs, zoo als Staunton, nog nadat zij in het vaderland teruggekeerd waren. Morrison zelf ontving eene rijkelijke bezoldiging, - en dit alles was door de vrijstelling van den Chineschen handel in gevaar gebragt.

De uittreksels uit zijn dagboek en de brieven, onder deze omstandigheden geschreven, boezemen eene bijzondere, ik zou haast zeggen eene sombere belangstelling in. Treurig zag hij het laatste Compagnie-schip vertrekken, dat, nog in het genot van het voormalig privilegie, op den laatsten Januarij 1834 naar het vaderland stevende. De Evangelische Zending scheen onder die omstandigheden door de bewindvoerders in het vaderland geheel opgeofferd te zijn. Morrison vreesde dat de regering de jaarlijksche ondersteuning, die de Compagnie aan het Collegie te Malakka verleend had, niet zoude overnemen; hij zelf zou welligt gedrongen zijn, naar het vaderland terug te keeren, en, zoo als voor dertig jaren, toen hij voor het eerst met het Zendelingsgenootschap in betrekking kwam, weder in de noodzakelijkheid zijn, alleen in dienst van het Evangelie zijn brood te verdienen. De aankomst van Lord Napier (16 Julij, 1834), de eerste hoofdopziener van den Britschen handel in China, had zijne vrees slechts gedeeltelijk opgeheven. De regering had hem wel als ‘Chineesch Secretaris en Tolk’ in hare dienst genomen, maar slechts met eene bezoldiging van 1300 Pond, waarbij alle andere voordeelen, die Morrison tot nu toe genoten had, wegvielen. Bovendien moest hij van nu af aan, als hij uitging, de uniform van een Vice-Consul dragen, met Koninklijk-Grootbrittannische knoopen, als die in China te verkrijgen waren. Er was echter bepaald, dat de regering in het vervolg de ondersteuning van honderd Dollars zou betalen, die de Compagnie jaarlijks aan het Engelsch-Chinesche Collegie verleende. Morrison moest nu, op het einde zijner dagen, aan het doel zijns levens, al was het dan ook slechts uiterlijk, ontrouw worden. Hij zag zich tot een' Vice-Consul vernederd; slechts eene gemeene koopmansziel of aristokratische onwetendheid kon zoo iets in de gedachte nemen. Morrison was bovendien zeer bezorgd over de toekomst zijner familie - hij was tweemaal gehuwd geweest, en had verscheidene kinderen. Hierbij kwamen de geheel nieuwe betrekkingen, waarnaar hij zich voegen, de bevelen, die hij, tegen zijne betere overtuiging aan, gehoorzamen moest. Dit alles had de gevoeligheid en ziekelijkheid van het reeds sedert verscheidene jaren door groote inspanningen

verzwakte ligchaam nog verergerd, en hij ging zigtbaar zijn einde te gemoet. Onder de nieuwe regering, waarvan hij het ongelukkige einde voorzag, werkte Morrison slechts veertien dagen; hij stierf reeds op den eersten Augustus 1834, in het 52ste jaar zijns levens. Zijn oudste zoon uit het eerste huwelijk (in April 1814 geboren), even als zijn vader Robert genaamd, had zulk eene voortreffelijke opvoeding genoten, dat hij reeds in dezen jeugdigen leeftijd in staat was, de ambtelijke bezigheden zijns vaders voor het grootste gedeelte op zich te nemen. Robert heeft later, gedurende den Engelsch-Chineschen oorlog, door zijne kennis van de Chinesche taal, van den toestand der regering en van het volk, zijn vaderland als Chinesche Secretaris belangrijke diensten bewezen. Naauwelijks was de vrede gesloten en de tijd gekomen, dat hij de vruchten der vele inspanningen zou genieten, of de nog jeugdige man werd aan zijne nuttige bezigheden en aan zijne familie, wier steun hij was, door den dood ontrukt. De jonge Morrison was ook reeds als schrijver opgetreden; hij had eenige jaargangen van eenen Engelsch-Chineschen Almanak, die vele leerrijke berigten en weinig bekende statistieke opgaven behelst, uitgegeven.

Den grondvester der Evangelische Zending in China, den vlijtigen, wakkeren man, die door zijne talrijke werken de beoefening der Chinesche taal- en letterkunde, de kennis van oostelijk Azië, zijne bewoners en regering zoo aanmerkelijk bevorderde, heeft reeds (1844) de dankbare nakomelingschap een waardig gedenkteeken opgerigt. Ik bedoel het Morrison-instituut te Hong-Kong, tot opleiding van jonge Chinezen, hetwelk zich in toenemenden bloei mag verheugen. Aan het welzijn der bewoners van het Middenrijk heeft Morrison zijn leven opgeofferd; aan het welzijn der Chinezen is de stichting gewijd, die zijn' naam draagt. Reeds nu ontbreekt het niet aan zonen van Han, die openlijk erkennen, dat zij aan den Sienseng of Doktor ‘Molison’ hun geluk verschuldigd waren. Moge de tijd spoedig aanbreken, dat men algemeen erkenne, hoe onschatbaar de verdiensten van dezen uitstekenden geloofsbode zijn voor de ontwikkeling en hervorming der geheele bevolking van oostelijk Azië!

Bijdragen tot de geschiedenis onzer kolonisatie in Noord-Amerika.[1]

B. van de oprigting der West-Indische Compagnie in 1621, tot aan de inbezitneming van Nieuw-Nederland in december 1623.

Met den laatsten Maart 1621 liep het Twaalfjarig Bestand ten einde, en de oprigting der West-Indische Compagnie werd daardoor mogelijk gemaakt: het struikelblok, dat van den aanvang af deze onderneming had in den weg gestaan, was nu opgeheven geworden, en het beramen van het Octrooi, waarmede men, na den dood van Oldenbarneveldt, gedurende bijna drie jaren te vergeefs zich had bezig gehouden, werd nu binnen drie maanden ten einde gebragt.

Reeds den 3^{den} Junij 1621 verleenden de Staten-Generaal aan de West-Indische Compagnie een Octrooi van 24 jaren, voor de uitsluitende vaart en handel, 1°. op Afrika, tusschen de Kreeftskeerkring en de Kaap de Goede Hoop, 2°. op geheel Amerika, van 't zuideind van Terreneuf af, door de Straten van le Maire en Magellaan, tot aan de Straat van Anjan[2], eindelijk 3°. op Australië of de Zuiderlanden,

1 Zie Jaargang 1848, p. 522-554.

2 De Straat van Anjan is ten allen tijde een zeer betwist punt geweest onder de aardrijkskundigen; men zie o.a. daarover N. Witsen, Noord- en Oost Tartarije in v. In het Octrooi der W.I.C. ondertusschen, wordt er die Straat door verstaan, die Amerika van Azia scheidt en in lateren tijd naar Behring genoemd is; op onze oude wereldkaarten komt zij reeds voor. Zie o.a. de Orbis Terrarum typus van Plancius, van 1594.

gelegen tusschen de meridianen, in 't oosten de Kaap de Goede Hoop, in 't westen het oosteinde van Nieuw-Guinea rakende.

Bij dat Octrooi waren alzoo al die landen, kusten en eilanden in de Tropische gewesten vervat, die niet vielen binnen de limiten van de Octrooijen aan de Oost-Indische Compagnie of Noordsche Compagniën verleend: daarentegen schijnt de Concessie aan de Magellaansche of Pieter Verhagens Compagnie, bij niet vervulling der gestelde voorwaarden, voor vervallen te zijn gehouden[1], en de Concessie aan de Austraalsche Compagnie, den 17^{den} Maart 1614 verleend, in geene aanmerking te zijn genomen[2]. De vaart op de kust

1 Bij Art. 33 van het Octrooi, aan de O.I.C. verleend (20 Maart 1602), was de Magellaansche Compagnie, op poene van de Concessie, vroeger gegeven, te verliezen, verpligt binnen 4 jaren hare schepen uit deze landen af te zenden. Daar wij de Concessie niet kennen, durven wij de verbindende kracht van dit Artikel niet beoordeelen. Vier jaren later besloten de Staten van Holland, bij Placaat, de vaart naar Oost-Indiën, voorbij de Kaap de Goede Hoop, of door de Straat van Magellaan, nogmaals te verbieden. - Res. van Holland, 24 Aug. 1606. Dan ondanks dat zij bij deze Resolutie besloten orders te stellen, om het Octrooi, aan de O.I.C. verleend, te maintineren, treffen wij weder eene latere Resolutie aan, van 1613 (O.R. p. 49), waarbij zij de uitsluitende vaart door de Straat van Magellaan, bij bovengenoemd artikel van het Octrooi aan de O.I.C. verleend, als niet geschreven schijnen aan te merken; bij die Resolutie, genomen op eene Remonstrantie van de O.I.C., verstonden de Staten van Holland, ‘dat de vaart door de Straat van Magellaan en in de Zuidzee, gehouden zal worden in handen van de Staten-Generaal, om aldaar te doen navigeren en trafikeren, of generalijk in vrijheid of bij één of meerdere Compagniën, zoo als bij dezelve goedgevonden zal worden, doch met dien verstande, dat diegenen, die door de voorzegde Straat zullen varen en handelen, niet zullen mogen komen in de Indiën, de Moluksche eilanden, Japén, China of andere landen, waar de Compagnie, d.i. de Oost-Indische, voor dezen genavigeerd en gehandeld heeft, op groote poenen daartegen te statueren.’ Wij kunnen deze tegenstrijdige Resolutiën niet verklaren; de beide Compagniën, de Oost-Indische en Magellaansche, hebben overigens geruimen tijd, welligt over dit punt geprocedeerd, en komen nog wel 20 jaren later op de rolle van den Hoogen Raad voor.

2 In de Res. van Holl., 1 Oct. 1625, vindt men het volgende: ‘De Heeren Gecommitteerden tot de examinatie van de stukken der Austraalsche Compagnie rapporteren, dezelve overzien te hebben en te bevinden, dat hunlieden uit kracht van de Concessie hun verleend den 17den Maart 1614, competeert regt, om door de nieuw gevonden straat van le Maire alleen te mogen doen 4 reizen; maar alzoo sedert geformeerd is de West-Indische Compagnie en de voorschreven Straat, in derzelver Octrooi gecomprehendeert, dat daarom 't best zal wezen ter Generaliteit van wege deze provincie in te brengen, dat men eenige leden zouden mogen committeren, om met die van de Austraalsche Compagnie op een redelijke recompense te handelen; waarop gedelibereerd wezende, verstaan is, dat de Gecommitteerden van deze provincie daartoe mits dezen gelast werden.’ De Concessie of het Octrooy, aan de Austraalsche Compagnie verleend, is m.o. niet anders dan het Generaal Octrooi bij Placaat der Staten-Generaal, den 27sten Maart 1614 uitgegeven, op de ontdekking van eenige vaarten, passagiën, landen, enz., in onze vroegere Bijdrage reeds vermeld: welke de uitslag geweest is der proceduren tusschen de O.I.C. en de Austraalsche Compagnie, is ons tot dusverre niet gebleken.

van Guinea had reeds vroeger een bepaald punt van overweging uitgemaakt, en men had toen begrepen die in het te geven Octrooi te moeten vervatten[1]; alleen de zoutvaart naar de West-Indiën werd niet bepaald afgedaan en geregeld, zij bleef nog langen tijd een twistappel met de steden van het Noorderkwartier, ook nadat, bij Ampliatie van het Octrooi van den 10^{den} Junij 1622, de zoutvaart op Punto del Rey in de Compagnie geincorporeerd was: eene Concessie die voor haar echter weinig waarde had, daar Spanje inmiddels daar ter plaatse het kasteel St. Jago had doen stichten, dat de toegang tot de zoutpannen afsloot; de talrijke vloot, die in dat jaar, zoo uit de Middellandsche zee als uit Noord-Holland, derwaarts was gestevend, om met een zoutlading naar 't moederland te keeren, deed dien ten gevolge dan ook een verloren reis[2].

Nieuw-Nederland alzoo, ofschoon niet uitdrukkelijk totidem verbis in het Octrooi genoemd, was er desniettemin in begrepen; met dit inzigt was dan ook in het vorige jaar aan de reeders van het schip de Blijde Boodschap, zoo als wij vroeger gezien hebben, een nieuw speciaal Octrooi gewei-

1 Dit was al reeds geschied in 1614, zoo als wij in onze vorige Bijdragen hebben medegedeeld.

2 Wij zullen over de Zoutvaart te dezer plaatse niet uitweiden; het zoude ons te ver van ons onderwerp afvoeren; in 't voorbijgaan moeten wij echter opmerken, dat volgens de Laet, Beschrijving van West-Indië, p. 601, men te lezen hebbe, Punta de Araya, en dat het Punto del Rey gemeenlijk, doch abusivelijk, door onze schippers genoemd werd. Hoe wisselvallig de Zouthandel in die dagen was, zien wij uit hetgeen het volgende jaar gebeurde: bij het sluiten van den uitvoer op Punto del Rey, meenden de Zouthandelaars, die voorraad hadden, den handel in te hebben, toen eensklaps in April 1623 zulk eene menigte zoutvaarders te gelijkertijd binnenvielen, dat het zout tot op de helft afsloeg. - Wass. April, p. 32.

gerd, en het bleek nu, dat die verzoeken ontzegd waren, niet om het verkeer en de vaart vrij te laten[1], maar met het doel om ze op te nemen in het aanstaand Octrooi der W.I.C.

Het Octrooi, den 3^{den} Junij verleend, werd den 9^{den} Junij door een Placaat opgevolgd, waarbij aan alle ingeborenen of ingezetenen dezer landen, na den 1sten Julij 1621, de vaart, negotie of trafijk, binnen de limiten van het Octrooi, op zware straffen verboden werd: doch daarmede was de W.I. Compagnie nog niet ‘in treyn,’ zoo als men het noemde; en daar men toch het belang inzag, van niet inmiddels ‘de negotiatie en den handel te verliezen,’ begrepen de Staten van Holland, bij de Generale Staten de requesten van de vaarders op Virginia en Guinea te moeten ondersteunen[2]: die requesten, het verzoek inhoudende, ‘om een schip met vivres en andere nodelijkheden (behoeften?) derwaarts te mogen zenden, om vandaar te halen het resterende volk en de retouren met eenige chaloupen daar gelaten,’ werden dan ook diensvolgens toegestaan door de Staten-Generaal, doch onder voorwaarde, dat de requestranten hunne retouren en schepen voor den 1sten Julij 1622 hier te lande zouden doen binnenvallen.

Bij gemis van gelegenheid tot inzage van deze Resolutiën van de Staten-Generaal, die, zoo als men weet, over dit tijdvak niet anders dan in scriptis zijn, kunnen wij die afzonderlijke concessiën niet anders mededeelen dan volgens het ‘Calendar to the Holland Documents in the Office of the Secretary of State at Albany transcribed from the originals in the Royal Archives of the Hague and in the Archives of the City of Amsterdam,’ afgedrukt achter het ‘Final Report of John Romeyn Brodhead, Agent of the State of New-York to procure and transcribe documents in Europa, relative to the Colonial History of said State made to the Governor Silas Wright, 12th February 1845.’ In dezen Calendar, waarvan een exemplaar ter Koninklijke Bibliotheek berust,

1 Dit was het voorgeven. Zie Res. van Holl. 6 Nov. 1620.
2 Res. van Holl. 8, 13 September 1621.

beslaan de Holland-Documents juist 100 pagina's over de 16 Deelen met afschriften door Brodhead hier te lande gemaakt: in het eerste Deel derzelve, loopende over de jaren 1611-1632, vinden wij onder N°. 53, 54, 55 en 56, vier Resolutiën van de Staten-Generaal opgegeven, waarbij aan bijzondere personen verlof verleend werd, om een of meerdere schepen naar Nieuw Virginië, Virginië en Nieuw Nederland te zenden: daar de Calendar niet dan de data's en zeer kort den inhoud opgeeft, moeten wij ons vergenoegen met hetgeen O'Callaghan, die dit deel bij de bewerking van zijne History of New-Netherland vóór zich had, daarvan mededeelt.

Opmerkelijk is het, dat de eerst in het Calendar voorkomende Resolutie der Staten-Generaal van den 14^{den} September 1621, ‘referring the petition of Hendrick Allarts, and others, for permission to send a ship to New Virginia to the Admiralty of Zeeland,’ door O'Callaghan niet genoemd wordt, zoodat wij bijna tot het denkbeeld zouden komen, dat deze Resolutie tot een ander verzoek betrekking moet hebben. - De vermelding van de Admiraliteit van Zeeland is eenigzins vreemd, en doet ons vermoeden, dat deze Resolutie welligt betrekking zal gehad hebben tot de vaart op de Rio de Amasones, waarop de ‘onderzaten van Zeeland’ reeds vroeger ‘praetensie’ gemaakt hadden[1].

De tweede in het Calendar voorkomende Resolutie is van den 15^{den} September 1621: daarbij werd aan Hendrik Eelkens, Adriaan Jans, of Jansen Engel, en Hans Joris Houten van Amsterdam toegestaan het schip de Witte Duif, groot 80 ton, onder bevel van laatstgenoemden, naar Nieuw Virginië te zenden, op voorwaarde, zoo als wij gezien hebben, van terug te keeren vóór den 1sten Julij 1622: waarschijnlijk ontmoeten wij hier dezelfde personen, die, zoo als

1 Res. van Holl, 1621, O.R. 72, 108. De Zeeuwen hebben al zeer vroeg zich op de Zuid-Amerikaansche kust en daarbij gelegen eilanden gevestigd of althans gevaren. Hartsinck, Beschrijving van Guyana, pag. 206 en volg. Zie ook de over en weder gewisselde Berichten en Memorien bij gelegenheid van de Resolutie der Vergadering van X van 11 Augustus 1750, medegedeeld in de Ned. Jaarboeken van 1750 en 1751: in de Brieven over Essequebo en Demerary, Amst. 1785-1787, komen ook daaromtrent berigten voor.

wij vroeger zagen, reeds den 4den October 1618, hoewel te vergeefs, om verlenging van het Octrooi van 11 October 1614 verzocht hadden, en zich toen bij hun request gequalificeerd hadden ‘eigenaars en deelhebbers in de vereenigde compagnie van Nieuw Nederland.’

De derde Resolutie van den 24sten September 1614 bevat de concessie aan Dirk Volkertsen, Doctor Verus, Doctor Carbasius[1] te Hoorn, Pieter Nannings te Medenblik, Cornelis Volkertsen en Pieter Schroder verleend, om een schip naar Nieuw Nederland te zenden, doch, zoo vinden wij er bij O'Callaghan, I, pag. 94, bijgevoegd, ‘with a cargo of merchandise,’ waaruit wij alzoo opmaken, dat er aan het verlangen der requestranten in ruime mate voldaan werd: ‘merchandise’ toch is meer dan ‘vivres en nodelijckheden,’ en doet eer denken aan het aanknoopen van nieuwe handelsbetrekkingen, dan aan liquideren en afdoen.

De vierde concessie eindelijk is die, verleend bij'Resolutie van den 28sten September 1621, aan Claas Jacobsz. Harencarspel[2], Petrus Plancius, Lambrecht van Tweenhuizen, Hans Claessen[3] en Comp.: daarbij werd hun toegestaan twee volgeladen schepen uit te zenden, het een naar de door hen ontdekte landen tusschen Nieuw Frankrijk en Virginië, zijnde de zeekusten, gelegen op de poolshoogte van 10 tot 45 graden, nu Nieuw Nederland genoemd; het ander naar eene groote rivier, gelegen tusschen de 38 en 40 graden, thans de Delaware, doch door onze schippers destijds de Zuidrivier, en ook wel de Prins Hendriksrivier genoemd.

Terwijl hierdoor gezorgd werd, dat niet inmiddels de betrekkingen met Nieuw-Nederland weder werden verbroken, bevorderde men te gelijkertijd ook de deelneming in de nieuw opgerigte Compagnie: in alle steden en plaatsen van eenig belang werden onmiddellijk eenige personen, deels uit de Regering, deels uit den handel belast, ‘om te letten op

1 Doctor Carbasius (Jan Claasz. Zeylemaker) wordt vermeld bij Abbing, Vervolg op Velius, Chronijk van Hoorn, Aant. 115.
2 Harencarspel vinden wij op de Regeringslijsten van Amsterdam als Schepen en Raad in 1618 vermeld.
3 Tweenhuizen en Claessen waren beide onder de Concessionarissen van het speciaal Octrooi van 11 October 1614, gelijk wij vroeger gezien hebben.

de aanteekeningen van degenen, die in deze Compagnie begeerden te herideren, en daarvan register houden.' - Blijkens den inhoud der billetten, die te Amsterdam werden aangeslagen, waren Jacob Gerritsz. Honigh, of Hoigh, Oud-Burgemeester, Jan Gijsbertsz., Schepen, Joris Adriaansz., Pieter Beltens en Helias Pels, kooplieden, als Directeuren aldaar aangesteld; de teekening stond gedurende vijf maanden van Julij tot en met November open, en zij vaceerden wekelijks gedurende dien tijd iederen Maandag en Donderdag, van 9 tot 11 ure voor den middag, op het Prinsenhof, tot het aannemen der teekeningen[1].

Dan het bleek al spoedig uit de openingen dezer Directeuren te 's Gravenhage, op den 29sten September 1621 beschreven[2], dat er meer afdoende maatregelen zouden moeten worden aangewend, wilde men de tot de Compagnie noodige kapitalen vinden: onder andere middelen besloot men, uit naam der Staten, brieven te schrijven aan de Collegiën van de Hoven van Justitie en de Magistraten van de Steden, 'om met courageuse en liberale teekening de ingezetenen vóór te gaan en een goed exempel te geven:' de steden, die tegen het inbegrip in het Octrooi van de Zoutvaart gestemd waren, vond men verder goed 'te besenden' om ze daartoe over te halen, en onder de daartoe benoemde personen treffen wij ook Jan de Laet uit Leiden aan, die ons verder bij de behandeling der West-Indische zaken meermalen als leidsman zal verstrekken[3].

Ondanks deze maatregelen vlotte de zaak niet: de maand November verliep, en dus was daarmede, naar den inhoud der aangeslagen billetten te oordeelen, de negotiatie gesloten: dan toen bij de Staten van Holland in overweging werd genomen, om de in de W.I.C. geteekende kapitalen te ope-

1 Baudart XIII, 80, Wassenaer, Mei 1621, pag. 42. Domselaer, Dl. VI, p. 333.
2 Res. van Holl. 22, 28, 30 Sept. 1621.
3 Het rapport der naar het Noorderkwartier gecommitteerde Directeurs van de West-Ind. Compagnie werd reeds den 13den October aan de Staten van Holland gedaan; zie de Resolutien van dien dag. De Zoutsteden zijn later herhaaldelijk bezonden geworden. Zie Res. van Holl. 10, 18, 24 Jan. 1622, Wassenaer, April 1622, p. 5, 6.

nen, dat is zekerlijk, bekend te maken, begrepen meest al de leden, ‘dat met dienst van den lande daarin niets gedaan konde worden, ten ware daaronder (nam. het Octrooi) medegebragt werd de Zoutvaart en andere consideratien, zoodat er niets dienaangaande eindelijks kon gedaan worden.’

Hoe duister de Resolutie van den 16^{den} December ook gesteld moge wezen, zooveel blijkt daaruit, dat de ingeschreven kapitalen onvoldoende geweest zijn, en van elders vernemen wij, dat zij dan ook niet meer dan een vierde deel bedroegen van hetgeen men berekende noodig te hebben[1]. Den volgenden dag, den 17^{den} December, werd dan ook besloten de teekening op nieuw weder open te stellen: te gelijkertijd vinden wij het besluit genomen, om eenige ingekomen Deductiën ter vergadering te lezen ‘om daarop te letten ten meesten dienst van den lande.’

Onder die Deductiën vinden wij er ook eenige vermeld van Willem Usselincx[2], ‘met voorgeven, indien 't zelve zoude kunnen worden aangenomen, dat dan de Capitalen veel promptelijker zouden kunnen worden gevonden.’ Of die Deductiën ook gedrukt zijn geworden, is ons niet gebleken en ook niet waarschijnlijk, maar zoo veel weten wij uit latere geschriften van Usselincx, dat hij altijd het er voor heeft gehouden, dat de zaak van den aanvang af verkeerd was aangeleid, en dat hij niet naliet door Discoursen, Remonstrantiën, Requesten en Memoriën dit aan de Staten-Generaal en Gedeputeerden te kennen te geven: ondertus-

1 Zie het Bijvoegsel, gedrukt achter het reeds vroeger vermelde Octrooi van Gustaaf Adolf aan de nieuwe Zuider-Compagnie in Zweden. 's Gravenhage 1627. L. 4, want dit tractaat is niet gepagineerd.

2 Van Willem Usselincx zijn geene bijzonderheden bekend over de jaren 1619 en 1620. Met betrekking tot het wonen in de Beemster, vroeger vermeld, is ons later gebleken, dat zijn naam op het Register van alle de Beemsterlanden, zoo als dezelve op den 30sten Julij 1612 getrokken zijn, herhaaldelijk voorkomt, en hij in die bedijking een der aanzienlijkste participanten moet geweest zijn: het schijnt alzoo, dat zijne min gunstige geldelijke omstandigheden, waarvan wij vroeger gewaagden, daaraan, en niet aan ongelukkige handelszaken zijn te wijten. In hoever Jan Willemszoon Usseling, een ijverig Remonstrant, te Amsterdam wonende, bij Brand, Historie der Reformatie, IV, 168, 176, vermeld, aan onzen Willem Usselincx verwand geweest zij, is ons niet gebleken.

schen zorgde hij wel, hij verklaarde het openlijk, niet alles wat hij van den West-Indischen handel wist, te openbaren en te zeggen, vóórdat de Staten met hem overeen waren gekomen omtrent de belooning, die hij rekende dat hem toekwam voor zijne mededeelingen en twintigjarige besoignes over dat onderwerp: hij waarschuwde hen, ‘dat hij maar de schors zoude aanraken, zonder aan 't merg te komen.’ De bezwaren, die Usselincx tegen het Octrooi der W.I.C. had, en de verschillende moeijelijkheden, waarmede hij te kampen had, en die hem ten slotte toch belet hebben om tot zijn doel te geraken, vinden wij in diezelfde geschriften medegedeeld: daar zij echter minder met ons onderwerp in verband staan, zullen wij ons met de bloote aanwijzing derzelve vergenoegen.

Hij bragt het nogtans zoo ver, dat bij de Staten van Holland, den 15^{den} April 1622, op een request zijnerzijds eene Commissie benoemd werd, om met hem te besoigneren over de middelen ter bevordering der West-Indische Compagnie: het rapport dier Commissie, den 19^{den} April ingebragt, luidt als volgt: ‘dat zij denzelven gehoort hebbende van hem hebben verstaan diversche poincten rakende de W.I.C. van zeer groot inzigt, en dat hij aangewezen had middelen, waaruit zijn moeite en arbeid buiten kosten van den Lande zouden kunnen vergaderd (vergoed?) worden; met dien verstande, indien deselve niet verdeelden (opleverden?) de profijten bij hem voorgesteld, hij ook daar af niets hebben zoude: dat zij daarop hadden gecommuniceerd met zijne Excellentie (Prins Maurits) dewelke oordeelde dienstig te wezen dien man aan de hand te houden, omdat hij tot de W.I.C. veel goede diensten zoude kunnen doen, en ook ondiensten, indien men hem geheel verstiet; dat zij ook insgelijks goed vonden, dat men hem op 't behagen (?) zoude mogen worden gehandeld om hem aan de hand te houden.’

Met dit rapport confirmeerden zich de Staten, en weinige dagen later, den 26sten April, vinden wij vermeld, dat zij besloten aan Usselincx bij provisie Acte te verleenen, om tot vordering (tot bevordering der inschrijving) van de kapitalen alom te reizen op een som van duizend gl. voor zijn onkosten; de Gecommitteerden werden gemagtigd over zijne praetensiën

te onderhandelen, naar gelang dat de andere provinciën der Generaliteit iets zouden willen doen. Wat verder is voorgevallen weten wij niet dan uit berigten van Usselincx zelven, die niet geheel van eenzijdigheid zijn vrij te pleiten, maar zoo veel is zeker, dat hij geenerlei propositie aannam: ondertusschen werd er aan zijne medewerking toch zooveel gehecht, dat, toen in de maand Julij 1622, de tijd tot het teekenen gesteld stond te expireren, de Raadpensionaris (Anthony Duyck) aan de vergadering voordroeg, of men Willem Usselincx tot het vinden van de verdere kapitalen nog niet zoude kunnen employeren: het besluit daarop genomen vinden wij in de Resolutiën niet medegedeeld.

Ondanks dezen tragen voortgang der W.I.C. werden de zaken van Nieuw-Nederland niet uit het oog verloren; hier droeg niet weinig toe bij, dat juist omstreeks dezen tijd de Engelsche gezant, op last van zijnen vorst, schriftelijk aan de Staten-Generaal zich aanmeldde, ten einde hunne tusschenkomst te verzoeken in verschillende uitredingen, die hier te lande naar Virginië gedaan werden; in deze nota, den 9^{den} Februarij 1622 ingeleverd, bij O'Callaghan, I, p. 97, lezen wij, nadat vooraf het uitsluitend regt van zijn Koninklijke meester op Virginië vermeld wordt, de volgende woorden: ‘Qouy nonobstant, il est informé que l'année passée aucuns (quelques) Hollandais ont mis pied sur quelques quartiers du dit pays, et y ont planté une Colonie, changeants les noms des ports et havres, et les baptisants de nouveau à leur mode, avec intention d'y envoyer d'autres navires pour la continuation de la dite plantation, et que de faict ils ont maintenant six ou huit navires tous prests pour y faire voile. Or S.M. ayant jure primae occupationis de titre au dit pays non subject a contredict, m'a commandé de vous representer l'état du dit affaire et vous requirer, en son nom, que par vostre authorité non seulement les navires desja equippez pour le dit voyage, soyent arrestez, mais aussi que l'ulterieure prosequestion de la dite plantation soit expressement deffendue. Ce que vous prendrez Messieurs s'il vous plaist en prompte déliberation, me faisant scavoir au plustot la response que de Vostre part j'en feray à Sa Majesté.’

De Staten-Generaal verzonden de nota naar de Staten van Holland om berigt, en deze hielden zich alsof zij van de zaak niet wisten; op eene latere aanvraag van Carleton, op den 16den Maart, werd Paauw belast deswegens bij de participanten in de vaart op Nieuw-Nederland zich te informeren, doch de Gezant schijnt nimmer eenig antwoord ontvangen te hebben.

Er werd dan ook zekerlijk wel nimmer aan gedacht om Nieuw-Nederland op te geven, dat in het Octrooi der W.I.C. eerst onlangs was begrepen geweest; integendeel, reeds op den 20sten April 1622, en dus hangende de deliberatiën over de nota van Carleton, vinden wij in de Resol. van Holland vermeld: ‘dat hier te lande diversche familien waren van alderhande manufacturen, die van wege de Engelschen gesolliciteerd werden[1], om zich na Viriginia te laten transporteren, doch dewelke nochtans liever zich zouden laten employeren bij de W.I.C.;’ over dit onderwerp werd het praeädvijs der toen juist te 's Gravenhage vergaderde Directeuren ingewonnen, ‘om te letten, wat voor de dienst der W.I.C. daarin zoude kunnen worden gedaan.’ Reeds den volgenden dag, den 21sten April, rapporteerden deze, ‘dat het transport van Familien naar West-Indie voor de Compagnie hun zeer dienstig voorkwam, en dat er daarom gearbeid moest worden, om die Familien aan te houden, door hun toe te zeggen, dat men ze zoude employeren; men zoude ze daarmede ophouden, totdat de Bewindhebbers zouden zijn verkoren;’ met welk rapport de Vergadering zich eenparig vereenigde.

Niet minder bleek dat voornemen, om Nieuw-Nederland niet aan de aanmatigingen van Engeland prijs te geven, uit eene Resolutie der Staten-Generaal van den 18den Junij 1622, genomen weinige dagen, voordat de termijn stond te verval-

1 Zekerlijk zullen hiertoe wel betrekkelijk zijn de volgende stukken, voorkomende op de Calendar to the London Documents, I. 10. 12. 13:

1622.	
Jan. 30.	Petition to Sir Dudley Carleton, of certain Waloons, etc., who are desirous to go in Virginia.
Feb. 9.	
Feb. 7.	Letter of Mr. Sec'y Calvert to Sir Dudley Carleton - Hollanders in Virginia etc.
March 9.	Extract of a Dispatch from Sir Dudley Carleton to Sec'y Calvert.
19.	

len, die aan de kooplieden tot liquidatie hunner uitstaande zaken was toegestaan; daar de uitgezonden schepen niet voor den eersten Julij konden terug zijn, verzocht Claas Jacobsz. Harencarspel met eenige anderen om eene verlenging van den termijn, die bij de Resolutie op zes maanden gesteld werd[1].

Inmiddels was men met kracht en magt op de teekening bedacht geweest; het door de Staten genomen besluit van 29 September 1621 had geene ongunstige gevolgen gehad; de aangeschreven Staten waren ijverig werkzaam geweest, en hadden de oprigting der Compagnie voorgesteld, ja als te moeten strekken ‘tot merckelyken dienst, nut ende oirbaar der Vereenichde Nederlanden, ende die goede innegesetenen van dien,’ maar toch ‘voornamentlyck omme daer mede den macht des vyants des te meer te swacken, crencken ende diverteren;’ zy teekenden hoofd voor hoofd in hun particulier voor een goed kapitaal, en ‘wenden alle devoiren aen by magistraten ende goede ingesetenen, dat sy als goede patrioten ende liefhebbers van de behoudenisse, dienst ende nut van ons lieve vaderlant desen aengaende hare genegentheyt bethonen’

Hoe ver men in die dagen de ‘devoiren’ meende te kunnen uitstrekken, blijkt uit eene Resolutie der Staten 's lants van Utrecht, van den 21sten Februarij 1622, waarbij ‘sy verstaen en goetvonden, dat de respective Capittelen ende vyf Collegien binnen der stadt Utrecht naer proportie van elcks respective quota teyckenen ende furneren sullen op de termynen int Octroy gementioneert een capitaal van veertich duysent ponden tot xl. grooten Vlaems 't pont, mits deselve negocierende tot laste van hare E. corpora respective, sulcx ende gelyck hare E. geraden vynden sullen, deselve daertoe by desen authoriserende.’ De Heeren Prelaten op het laatst der volgende maand nog niet van hunne resolutie hebbende doen blijken, volgde reeds den 26sten Maart 1622 eene geregtelijke insinuatie van Gedeputeerden van de Staten 's lants van Utrecht, om ‘promtelycke resolutie in conformité van de hun toegesonden resolutie’ van 21 Februarij 1622.

1 O'Call. I, p. 98, N°. 61, of Holland Docum.

Hierop volgden schriftelijke remonstrantiën van de Prelaten, en op nieuws insinuatiën van Gedeputeerden, die echter het effect hadden, dat de Heeren van de vijf Collegiën binnen Utrecht, eindelijk, den 12^{den} Augustus 1622 ‘op den Capittelhuyse’ goedvonden ‘de petitie van de Staten te gedogen, doch niet dan onder protestatie van sulcks te moeten doen;’ twee dagen later treffen wij eene Acte van Gedeputeerden aan, waarbij zij de Heeren Prelaten en Capittelen van de vijf Ecclesiën ‘voor haere goede genegentheyt ende gunst bedancken.’ Zekerlijk eene niet onbelangrijke bijdrage tot beoordeeling van de magt der Provinciale Staten in dien tijd.

Door deze en dergelijke practijken laat het zich dan ook verklaren, dat er lieden waren, die dertig of veertig duizend daalders in de West-Indische Compagnie teekenden[1]; ook buiten'slands, waar men alleen afging op de enorme uitdeelingen der Oost-Indische Compagnie, en minder werd weerhouden door overwegingen van plaatselijken aard of overleggingen van handelsbelang[2], waar men dan ook juist niet zóó bekend was met de omstandigheid, ‘dat de doleantiën van de participanten in de Oost-Indische Compagnie voor de West-Indische Compagnie - het meeste empeschement was in 't formeren van de Capitalen[3];’ buiten'slands werd dan ook voor belangrijke sommen geteekend: de Koning van Frankryk stond zijne onderdanen toe in de W.I.C. deel te nemen, en Baudart XV, p. 142, schrijft, dat zij ‘een groots hebben ingelegt;’ zoo ook die van Genève, terwijl de Republiek van Venetië, met wie onze Staat toen ten naauwste verbonden was, niet alleen de deelneming in haar gebied bevorderde, maar zelfs voor haar

1 Zie het Naerder Bericht tot het Octrooi aan de Zuider-Compagnie, G. 3.

2 De handel op Indië (zoo Oost- als West-Indië), was althans in den aanvang schier uitsluitend in handen van eenige weinige vermogende lieden, zoo kooplieden als particulieren; dit vermeldt van Reydt, p. 435, met de volgende woorden: ‘het gewin was voor weynigh rycke ende machtige, die haer hooftsomme langh ontbeeren konden; daertegen most de groote menichte van den gemeenen man den dagelycxschen omslach missen, varende veel beter by de handtieringh met de naeste nabuyren.’

3 Resol. van Holl., 17 Dec. 1621.

eigen schatkist in de W.I.C. deel schijnt genomen te hebben[1].

Door dit een en ander was men nu zoo verre gevorderd, dat men tot het verkiezen van Bewindhebberen begreep te kunnen overgaan; in October 1622 werd te Amsterdam, door de Magistraat uit 83 hoofdparticipanten, de eerste keuze van Bewindhebberen gedaan; onder die 20 eerste Bewindhebbers van de Amsterdamsche Kamer komen, behalve de tot het formeren der kapitalen benoemde Directeurs, ook van de Concessionarissen in de Vereenigde Compagnie van Nieuw Nederland, waarvan wij vroeger gewaagd hebben, enkelen voor; vele dier personen zijn ons alzoo ten deele reeds bekend, terwijl wij anderen, bij de voortzetting dezer Bijdragen, in het vervolg zullen ontmoeten; nog heden ten dage bekleeden afstammelingen van sommige hunner op de Amsterdamsche beurs eene aanzienlijke plaats[2]. De benoeming geschiedde naar aanleiding van eene Resolutie der Staten van Holland van den 27sten September 1622, doch vond in het noorderkwartier tegenkanting, daar men over de bepalingen omtrent de zoutvaart ontevreden was, en eerst ‘contentement’ begeerde. Vandaar dan ook ter dagvaart dier Staten op den 27sten October daaraanvolgende de klagt, dat er nog groote defecten in Holland waren, en dat men niet zag, hoe dat men de Compagnie zoude aanvangen; de Kamers van Amsterdam en de Maas alleen waren opgekomen; uit laatstgemelde Kamer echter niet dan de Bewindhebbers uit Dordrecht, terwijl te Delft en Rotterdam, gelijk mede in het noorderkwartier om de reeds vermelde reden, nog geene benoemingen geschied waren.

1 Wassenaer, Junij 1623, p. 91. Of er voor Engelsche rekening in de W.I.C. deelgenomen is, heb ik niet kunnen opmaken; de gelegenheid werd hun opzettelijk aangeboden. Zie de Instructie voor de Ambassadenrs naar Engeland van den 23sten November 1621, Aitzema, I. 184. Ook bij eene volgende bezending, in Februarij 1624, werd er aan gedacht, hun in last te geven, bij het Engelsche kabinet, het denkbeeld van een oorlog in West-Indië te opperen, en tot dat einde voor te stellen of inteekening in de W.I.C. of combinatie van de Nederlandsche met een Engelsche Compagnie; in hunne Instructie werd dit punt toen echter niet opgenomen. Aitzema, I. 352.

2 De namen komen voor bij Wassenaer, op October 1622 p. 20: ook bij de Laet, Hist. Verhael, init.

De aanvang der Compagnie gedoogde intusschen geen langer uitstel, en men besloot dan ook, bij de Magistraten dier plaatsen, ernstig op het kiezen van Bewindhebbers aan te dringen, terwijl de benoemde en in de Vergadering opgekomen Bewindhebbers gemagtigd werden, met eenige van Gecommitteerde Raden te overleggen, wat men, met betrekking tot den aanvang der Compagne, zouden kunnen of dienen te doen[1].

Deze benoeming van Bewindhebberen had echter voor de West-Indische Compagnie, volgens het reeds meermalen vermelde Bijvoegsel van Willem Usselincx, dit nadeelig gevolg, dat het vele lieden van de teekening of inschrijving afkeerig maakte: van de benoemde Bewindhebbers en Directeurs waren velen geheel met de zaak onbekend, en konden alzoo aan hen, die verlangden in te schrijven, geene voldoende informatiën geven, veel min met eenigen grond de voordeelen aanwijzen, die er uit de zaak te wachten waren; de benoemingen waren voorts geschied te midden van de nog steeds verdeeldheid veroorzakende godsdienstige twisten, en vandaar dat er velen buiten de Compagnie bleven, omdat hun de Bewindhebbers niet aangenaam waren. Uit dien hoofde had Usselincx dan ook al vroeger aangeraden, geene Bewindhebbers te benoemen voordat de noodige sommen geteekend waren.

De Staten-Generaal ondertusschen voldeden hunnerzijds getrouwelijk aan het Octrooi; de ƒ 200,000, die zij volgens art. 39 beloofd hadden te zullen opbrengen bij het fourneren van den eersten termijn door de participanten, werd den 14^{den} Februarij 1623 aangevraagd[2], en den 31sten Maart door de Staten van Holland toegestaan; terwijl zij reeds vroeger, bij Placaat van den 26sten November 1622, het verbod om op West-Indië te varen, anders dan uit naam van de W.I.C., hadden herhaald, en bij ampliatie van het

1 Omtrent de Kamers van Zeeland, Friesland, mitsgaders van Stad en Lande, zijn geene berigten ons voorgekomen; de Laet geeft wel de namen der Bewindhebbers, doch niets omtrent hunne benoeming; dit lag niet in zijn voornemen, dat hij, p. 3 en 4, zeer naauwkeurig omschrijft.

2 Res. v. Holl. 23 Febr. De termijn voor de participanten was bepaald op den laatsten December 1622. Zie de Gedenkschriften van Jonkheer Alexander van der Capellen, I, p. 125.

Octrooi op den 13den Februarij 1623, op verschillende andere punten hadden beslist[1].

Dan ondanks dit alles, werd er niet voor voldoende sommen geteekend, en konde de teekening nog maar niet als gesloten worden beschouwd: naar aanleiding van het accoord tusschen Bewindhebberen en hoofdparticipanten, den 21sten Junij 1623 door de Staten-Generaal goedgekeurd, G.P.B., I, 586, werd dan ook den volgenden dag de teekening nogmaals geprolongeerd, en voor de ingezetenen dezer gewesten gesteld en verlengd tot den laatsten Augustus, terwijl aan de vreemden of buitenlanders twee maanden langer werd toegestaan[2].

Intusschen hadden de particuliere Handelaars en Reeders, volgens de bepalingen van het Octrooi, de daarin begrepen vaarten verlaten en hunne retouren, ten gevolge van het verleende uitstel, 'zoetelyck' kunnen invorderen[3], terwijl de W.I. Compagnie, om den trein van den handel te onderhouden, omstreeks dezen tijd drie schepen uitzond, de Oranjeboom, de Grijpende Arend en de Liefde, waarvan echter alleen het eerste aan de Maatschappij schijnt te hebben toebehoord, terwijl de beide anderen niet op de door de Laet

1 Reeds vroeger, onmiddelijk na het verleenen van het Octrooi, was bij Placaat van den 15den Julij 1621 (G.P.B. I, 662), alle windhandel in actiën verboden, en drie jaren later, 20 Mei 1624, treffen wij daarover een nieuw Placaat aan (G.P.B. I, 666). 'Edoch,' zegt Aitzema, I, 261, 'is qualyck gheweest te practiseren, als benemende de vryheyd der handelinge, dacrom de gheene die sich met dat Placcaet wilden behelpen, genaemt wierden Placcatisten, ende wierden ghehouden als luyden, die buyten credyt waren, en half gefailleert.'

2 De wisselende kansen van den oorlog oefenden ook op de teekening of inschrijving in de W.I. Compagnie haren invloed uit; zoo werden na het ontzet van Bergen belangrijke sommen ingeschreven. Gedenkschr. van v.d. Capellen, I-99. En toen tegen het eind van de maand Augustus op de twee laatste dagen voor het sluiten der inschrijving 'met trompetten te Amsterdam werdt afgeblazen, dat die noch lust hadden te teikenen, sich souden aangeven, strooide men, om de teekening te beletten, listiglijk uit, dat Zutphen en Deventer beiden te gelijk door verraad aan den vijand waren gekomen; desniettemin werdt er nog in die beide dagen voor bijna twee ton geteekend.' Gedenkschr. I-201. Het ingeschreven kapitaal bedroeg ƒ 7.108.161.10. - Luzac geeft het specifiek op. - Hollands Rijkdom, I-318.

3 Wass. 1623. - Junij 92, Nov. 39. - Baudart XV-142.

medegedeelde lijst van gebouwde of aangekochte schepen voorkomen, en dus door dezelve gehuurd zullen zijn geworden[1].

Buiten deze gingen ook schepen naar Guinea, de Greinkust, Angola en elders, zoodat er reeds in November 1623 vijftien voor de W.I. Compagnie in zee waren, waarvan bij de Laet de uitladingen gedeeltelijk opgegeven worden[2].

Onder dezelve was er ook een Jagt, de Makreel, slechts 25 lasten groot, met 6 ijzeren stukken gewapend, dat den 16^{den} Junij 1623 het Vaderland verliet, met bestemming naar Nieuw-Nederland; de eerzame Daniël van Kriekebeeck, bij verkorting Beeck genoemd, was daarop Commies, doch, zegt de Geschiedschrijver, waaraan wij deze bijzonderheden ontleenen, Wassenaer, April 1624, p. 11, 'hy dede zyn devoir des, dat hy bedanckt wiert; hy versuymde syn tydt in de Wilde Eylanden, om een visken te vanghen en vinckt niet, zoo loopen die kansen; hy quam eerst den 12^{den} Decembris op de Rivier Mauritius (de Hudson), dat was vrij wat (te) laet.'

Hij schijnt echter de Rivier te zijn opgezeild, en was nog aldaar, toen Cornelis Jacobsz. May van Hoorn met de Nieuw-Nederland in 't begin van Mei 1624 aldaar aankwam; daarmede werden ook de eerste Nederlandsche Kolonisten, de vroeger vermelde Walen aangevoerd, doch de bijzonderheden

1 De Grijpend Arend, daar Jan Jarichs van Staveren schipper op was, kwam in December 1623 met tabak en verwhout van het eiland Bonnes Aires (Bonaire?) terug. Wass. Dec. 1623, p. 61, 2. Baudart XVI-54.
De Liefde, schipper Idzert Jarichs, kwam een maand later, mede met verwhout geladen, terug. - Wass. Jan. 1624, p. 85.
De Oranjeboom, schipper Simon Simonsz, kwam in Maart 1624, niet volladen, uit de West-Indiën terug, en wat hij nog in had, was uit gemaakte prijzen overgenomen.
Bij de komst dezer schepen op Bonnes Aires vond hij daar twee Zeeuwsche en een Hollandsch schip, die zij hunne Commissie toonden en deden vertrekken.

2 Verrichtinge van de W.I. Compagnie, achter het Jaerlijksche Verhaal voorkomende, Wass. Nov. 1623, p. 39. De anders zoo naauwkeurige E. Luzac - Holland's Rijkdom, I, 319, doet ook de Nassausche Vloot onder l'Hermite en Schapenham voor rekening der W.I. Compagnie uitgaan; het zal voldoende zijn te herinneren aan hetgeen de Laet, p. 6, daarvan schrijft.

dezer onderneming zullen wij tot eene volgende Bijdrage uitstellen.

Tot dit tijdperk behoort men echter nog te vermelden, dat Willem Usselincx te vergeefs eenige erkenning of belooning van zijne bewezen diensten heeft trachten te verkrijgen; ofschoon hij op de meest vereerende wijze door Prins Maurits van Nassau, bij Missive van den 22sten Augustus 1622, aan de Staten-Generaal was aanbevolen, mogt dit echter niet baten; hij kon met de Gedeputeerden niet accorderen en de Staten van Holland sloegen eindelijk in het volgende jaar 1623, op den 4^{den} Julij, zijn verzoek geheel af.

Hij erlangde op het ingediende en reeds meermalen door ons vermelde Sommier Verhael aan de Staten-Generaal, ‘van 't geen hij aengaende de W.I.C. tot verscheyden reysen heeft bewesen,’ niet dan de volgende Missive aan de Bewindhebbers der W.I.C. te Amsterdam vergaderd:

‘Eerentfeste etc. Wy senden hier by gevoegt seecker Sommier Verhael van 't gene Willem Vsselincx, soo aen onse Gedeputeerde, als van de Edele Mogende Heeren Staten van Holland ende Zeeland, tot verscheyden reysen heeft bewesen aengaende de West-Indische Compaignie, waer op by ons gelet zijnde, ende bespeurende daer uyt des voorz. Remonstrants grooten toe-geneyghden yver ende affectie, tot den voortgangh ende dienst van de voorz. Compaignie, ende om daertoe te contribueren de kennisse ende wetenschap, ende lange experientie die hy van dit werck heeft, voor het gemeene beste hebben goed gevonden den voorsz. Vsselincx aen V.L. te addresseren, ende den selven serieuselijk te recommanderen, vriendelijck ende met ernst versoekende, dat V.L. gelieven op alles favorabelijck te letten, ende sulcx te disponeren, gelijck de selve sullen bevinden zijne diensten ende meriten te vereysschen. Daer aen sal ons geschieden een aengename saecke. Daer op ons verlatende, bevelende V.L. hier mede in de heylige protectie van den Almogenden. Wt den Hage den vijfen-twintigsten Augusti 1623.’

Om verschillende redenen in het breede in het ‘Bijvoegh-

sel tot het Naerder Bericht' over 't Octrooi aan de Zuider Compagnie opgegeven, leverde hij geen dezer beide stukken aan Bewindhebberen over en vertrok, ofschoon reeds hoog bejaard en ziekelijk, uit deze landen om zijn geluk elders te beproeven; wij zullen ook hem in eene volgende Bijdrage wedervinden.

BERG VAN DUSSEN MUILKERK.

De inhuldiging en een wapenschild. Eene nabeschouwing.

De schoone plegtigheid van de aanvaarding der regering door dien Vorst, die den glorierijken naam van een' anderen Derden Willem draagt, heeft ons niet onder hare talrijke toeschouwers geteld. Wij willen de vele klagten niet vermeerderen over partijdigheid in de uitdeeling der toegangskaarten, over de karigheid aan de eene, en de verkwisting aan de andere zijde: genoeg, vroeger tegenwoordig bij de inhuldiging van den ridderlijken koning, waar zoo veel hoop werd opgewekt, die later in rook verdween, wenschte ik thans onder de volksmenigte getuige en deelgenoot te zijn harer gewaarwordingen, hoopte ik, maar dank zij Nederland's dragonders en Amstel's schoone eerewacht, te vergeefs, iets van den indruk te zullen kunnen bespieden, dien eene zoo gewigtige gebeurtenis op het gelaat der vorstelijke personen mogt hebben achtergelaten.

Tot kleine schadeloosstelling van een naar veler oordeel groot gemis, heb ik mij, met zoo vele niet genoodigden, in den aanblik van het tooneel dier voor ons Vaderland zoo gewigtvolle intrede eener nieuwe Regering willen verheugen. Maar, ik mag het niet ontveinzen, die aanblik heeft ons teleurgesteld; hoeveel ophef ook van al die versiering is gemaakt:

op ons heeft het niet den indruk eener gewijde plaats, pas geheiligd door het verbond van liefde en trouw tusschen een Koning en zijn Volk, maar veeleer van een opgepronkt schouwtooneel achtergelaten. Zie die hemelsblaauwe schermen, die ter wederzijde dien troonhemel moeten doen uitkomen; die smalle, stijve golven vlaggendoek met de geschilderde kroontjes tusschen de pijlers, waarvan bonte banieren-bundels uitsteken; die troonhemel zelve, eene flaauwe navolging van den Oosterschen koningszetel, door Fransche mode op het schouwtooneel ingevoerd; zie die ingangen, den weg zelfs van den nieuwen Koning, die toch open, vrij, midden door zijn volk moest zijn, niet ongelijk aan die onderaardsche gangen, waardoor de acteurs uit- en insluipen; die tribunes als verhoogde loges, die rijzende reeks banken, aan het parterre gelijk, alles doet ons hier aan een schouwburgzaal denken. En toch is hier een huis Gods, staat daar stom en zwijgend, in somberen ernst bij al dat klatergoud, de kansel, vanwaar zoo vaak en zoo lang reeds het woord des Allerhoogsten weêrklonk; rusten daar ginds wel geen vorsten, maar helden, groote mannen, die hun Vaderland tot zegen waren en voor dat Vaderland hun bloed vergoten; wier asch door praalgestichten wordt vereerd, niet opgerigt naar nieuw-modische verbijstering op markten en pleinen tot afgoderij voor het volk, maar in de schaduw der wanden aan Hem geheiligd, Wien alleen eere toekomt, en Wiens naam bovenal, ook in den lof der door Hem verwekte helden en weldoeners der menschheid, geprezen moet worden.

Maar waartoe heeft die plaats gediend? is dáár de Allerhoogste aangeroepen, heeft dáár de koning met zijn volk zich neêrgebogen om zegen af te smeeken van Hem, die alleen voortgang en gedijen geven kan? Het is zoo: de ootmoedige taal van den jeugdigen vorst duidt het aan, de treffende wijze, waarop hij tot dien troon geroepen is, de vreesselijke teekenen, die in de laatste tijden, vaak als gerigten Gods, over vorsten en volken zijn gegaan, de gevaren, die zoo onlangs nog dierbare betrekkingen bedreigden, alles geeft ons de overtuiging: niet tot morgen, als alles volbragt is, heeft hij gewacht; in de stille binnenkamer zal reeds dikwerf, heeft

zeker ook op dien beslissenden morgen het vorstelijk hoofd zich neêrgebogen voor den Almagtigen en gesmeekt om wijsheid en kracht van boven; zal de doorluchte gade, het vroom gemoed tot God gerigt, Zijn zegen over haren echtgenoot, over haar kroost, over dat volk, waarover zij nu moeder zal worden, hebben afgeroepen; wij weten het: binnen en buiten die wanden hebben veler harten zich in stil gebed gekeerd tot den Koning der koningen, opdat Zijn welgevallen, Zijn geest ruste op Nêerlands nieuwen koning, Zijne vreeze wone in het hart van vorst en onderdanen; maar kon, moest die bede zich niet luide uitstorten, het woord der godsdienst den eed van koning en volksvertegenwoordigers niet heiligen? Wij hebben er gehoord, die beweerden, dat thans het gebed is verstomd, om geen aanstoot te geven aan onze Roomschgezinde landgenooten. Wee hem, die zich daaraan kon ergeren, dat een koning en zijn volk het heilig verbond, dat hen zal vereenigen, onder biddend opzien tot God aanvangen. De kerkgemeenschap des vorsten is niet de mijne; maar diep zou het mij grieven, zoo zulk eene reden kon hebben doen weglaten, wat te missen velen tot droefenis en aanstoot moest zijn. Woonde ik in een Roomsch land, liever zou ik den vorst naar zijne godsdienstige overtuiging zijne regering zien aanvangen, dan haar uit zwakke toegevendheid voor sommigen en menschenvrees verbergen, en wij durven verwachten, dat zij, die deze meening koesteren, onregt doen aan onze Roomsche broeders, die zeker liever hun koning met, dan zonder God zijne regering hadden zien aanvangen. Maar waarom is dan tot 's konings inhuldiging die kerk gebruikt?.... ik weet het niet; misschien omdat er geen ander groot gebouw bij de hand was, en men hier te lande nog niet ver genoeg tot de Germaansche eenvoudigheid, of de nieuw-democratische vormen is genaderd, om de inhuldiging eens konings onder den blooten hemel te doen plaats hebben.

Wat ons de aanblik dier wanden en de gedachtenis aan de laatste, hier plegtig voltrokken gebeurtenis voor den geest heeft gebragt; welke herinneringen uit het voorledene kwamen opdagen, welke droombeelden, verwachtingen, gebeden voor de toekomst daar ons hart vervulden: - U, die deze

plaats hebt bezocht, die Koning en Vaderland lief hebt, behoef ik het niet te zeggen, gij hebt het met mij gedacht, gevoeld, gebeden! Maar eene zaak heeft daar, schier toevallig, onze aandacht getrokken en wij moeten het bekennen, toen eens onze blik daarop was gevallen, kon hij zich niet meer daarvan losrukken, verdween al die pracht voor de beelden, die in onzen geest oprezen en ons met weemoed en bittere smart vervulden.

Zie, daar ginds, de middagzon werpt daarop haar helder licht, ter linkerzijde van den troon, aan dien naasten pijler hangt een schild; helder en vrolijk lacht het u tegen, niet gelijk de overigen in de omarming van Hollands driekleur bedolven, maar sierlijk omkranst, en is eens uw oog daarop gevestigd, het lokt en boeit u steeds meer en meer. Daar is een beeld, steeds liefelijk voor den Nederlander, een schip, dat de golven klieft; wel zweven er enkele wolken, maar daarboven is het helder, en met volle zeilen spoedt de ranke kiel voorwaarts: het zinnebeeld van de bron van Neerlands opkomst en van den zenuw van Neerlands welvaart. Rondom prijken de woorden: JUSTITIA, PIETAS, FIDES, - *geregtigheid, godsvrucht, trouw*, - wat menschelijke taal als de drie hoogste zegeningen, de kostbaarste schatten noemen kan, en onder dat schild lezen wij: SURINAME! Kon ik weten, of de blik van Willem III, toen hij dien eersten weg betrad naar den troon, die hem daar voorbij voerde, ook op dien pijler, op dat schild is gevallen. Is het hem gegaan, als mij, als velen welligt, dan heeft die aanblik hem het bloed in het aangezigt gejaagd, zijn hart sneller doen kloppen. Dit schild, dat daar naast 's konings troon, het verre westen, gelijk ter regterzijde dat met lauweren omkranste zwaard van Batavia het rijke oosten, die anderen de Nederlandsche provinciën moesten vertegenwoordigen: schaamte vervulde mij, toen ik daar tegenover stond; daar had ik het liever niet gezien, of bedekt, met rouwfloers omhangen; ik had het weggewenscht!..... Neen! niet weg, maar voor aller oogen, in aller ziel, opdat het iets anders dan zijn bedriegelijk vernis en leugenachtig opschrift vertoone; opdat het luide en dringend aan Neerlands koning en volk eene heilige roeping, een langvergeten, zwaar geschonden pligt verkondige!

Vlak onder dat schild, aan denzelfden pijler is de armelijke steen, door een op zijne grootmoedigheid pronkend dichtgenootschap aan de nagedachtenis van Vondel gewijd. O! konde ik een oogenblik met uwe kracht, oude Bard! de snaren tokkelen, of liever uwe schim oproepen, om, bestraald met het licht der negentiende eeuw, uwe verontwaardiging lucht te geven over dat schandbord boven uw lijksteen opgehangen; met hoeveel zieldoorvlijmenden ernst en hartverbrijzelende kracht zoudt gij, de nevelen van onverschilligheid en bedrog verdrijvende, waarheid en regt handhaven en de zaak der menschheid bepleiten!

Wie het dorst wagen, zoo walging en ontzetting hem niet deed afbrekén, uwe geschiedenis, Suriname! naar waarheid te ontvouwen: in bloed en slijk zou hij beurtelings de pen moeten doopen. Sedert het octrooi van 1682[1], dat als grond-charter der kolonie kan aangemerkt worden, tot op dezen dag, wat al jammeren en ellende door menschelijke verblinding en boosheid in dat aardsch paradijs voortgebragt! Inwendige verdeeldheid en voortdurende twisten onder de Europesche bevolking; langdurige tweespalt tusschen deze en het Bestuur; oorlogsrampen van buiten, van binnen de welige ontwikkeling van al de gruwelen der slavernij, tot dat nu hier, dan daar, als de verdrukte bevolking tot wanhoop is gebragt, gedurige opstanden uitbarsten en de gefolterde slaven in moord en brandstichting hunne dolle woede koelen; vernieuwde onderdrukking door Europesche magt en verzwaring van het juk der dwingelandij; de schrik en verderf verspreidende invallen der boschnegers en geregeld wederkeerende jagten op hen, die hunne ketenen ontvlugt, al de ellende, armoede en ontberingen der ondoordringbare wouden, moerassen en woeste bergen boven de slavernij verkozen, jagten, door de ongehoordste gruwelen vergezeld, door de ijzingwekkendste wreedheden gevolgd of met schande geëindigd[2],

1 Waarbij de Westindische Compagnie ‘aan zich reserveert, het halen en leveren van zoodanig aantal slaven, als aldaar zullen wezen gerequireert, die publiek verkocht zullen worden, bij twee stuks teffens op te veilen.’

2 Bij voorbeeld in den wapenstilstand van 1760, waarbij de boschnegers worden vrij verklaard, hun geschenken beloofd, en als zij in de Kolonie komen om den Gouverneur te spreken, eereteekenen worden toegezegd.

terwijl de landvoogden zelve niet aarzelen, openlijk aan de mishandeling en losbandigheid der blanken die opstanden toe te schrijven. In 1763 is de opstand zoo vreesselijk in de naburige, toen aan Holland behoorende, kolonie Berbice losgebarsten, dat de Gouverneur, allen tegenstand nutteloos achtende, het besluit neemt het fort Nassau in brand te steken en met de nog gespaarde Europeanen naar de ter reede liggende schepen te vlugten. En terwijl diezelfde Gouverneur het grootste deel der rampen wijt aan de harde behandeling der slaven door hunne meesters, waartegen de ernstigste vermaningen en strengste bedreigingen niets hadden gebaat, looft het Bestuur der kolonie, om den ijver der inmiddels aangekomen Europesche soldaten aan te wakkeren, de volgende premiën uit: ‘voor elken oproerigen neger, die levend gegrepen wordt: ƒ 50, voor elken dooden, wiens regterhand wordt aangebragt: ƒ 20, voor elken verscholen slaaf: ƒ 10, en voor de kinderen ƒ 2, 10 st. per kop!’[1]. Toch werd, bij de groote slagting der door Europesche overmagt gevangen slaven, als zocht het Hollandsche Geregtshof dezen in barbaarschheid te overtreffen, den 28sten April 1764 het hoofd der opgestane negers, Atta met 5 anderen, aan een klein vuur verbrand en met tangen doodgemarteld, 8, waaronder eene vrouw, levend geradbraakt en 18 gehangen! Slechts nu en dan, als de vlammen hoog uitslaan, gelijk in 1832 bij het levend verbranden van drie jeugdige negers te Paramaribo, breekt een bloedig licht door den donkeren nacht, waarin officiële geheimhouding en particulier belang die ongelukkige kolonie dompelen. En bij dat alles, herhaalde, en altoos te vergeefs voorgestelde en ingevoerde wetten en reglementen, die openlijk worden geschonden en overtreden; regelmatige vermindering in de arbeidende bevolking; verwarde finantiën, achteruitgang in welvaart, algemeene klagten en ontevredenheid, talrijke en vruchtelooze palliatieven, menigte van plannen zonder krachtige uitvoering - één doodelijke kanker, die ten grond ligt aan schier al die jammeren, die alles verlamt, alles met zijn pestwalm doordringt: de slavernij,

1 In de publicatie van 5 Februarij 1834 is het vanggeld voor elken weggeloopen slaaf maar *zes gulden*!

door geweld gehandhaafd; de slavernij, de tergendste verkrachting der geregtigheid, de zwartste hoon der godsvrucht, de openbaarste schending van alle trouw. Dat is de treurige beteekenis van uw logenschild: Suriname! - ‘justitia, pietas, fides!’

Sedert meer dan een halve eeuw zijn in een groot deel van Europa inzigten van menschenwaarde en menschenregt doorgedrongen en heerschende geworden, die wel niet regtstreeks uit het Christendom geboren, toch kunnen medewerken om zijne ontwikkeling en volmaking op aarde te bevorderen. Hoe gebrekkig en ziekelijk zich ook in den laatsten tijd de geest der volkeren in hunne omwentelingen heeft geopénbaard, toch is de erkenning van de regten, de waarde en bestemming van den mensch, de zucht om die overal te doen doordringen en te verwezenlijken, voor een groot deel daaraan ten grondslag geweest. Hoe men ook over de laatste Fransche omwenteling moge oordeelen, ook daarin heeft het goede beginsel zich niet verloochend, en naast de afschaffing der politieke doodstraf, in de onmiddellijke opheffing der slavernij in Frankrijk's koloniën, waartoe de voorzigtige en bloot materiële staatkunde van Louis Philippe met al hare enquêtes en veelvuldige plannen in 18 jaren niet had kunnen komen, zich een onvergankelijke eerzuil gesticht en bij de menschheid zegen verdiend. Zonder die hevige schokken, meer door den regtstreekschen invloed des Evangelies, waren de ijverige, praktische Engelschen reeds lang, misschien niet geheel op de doelmatigste wijze, voorgegaan, anderen zijn gevolgd en Nederland, vroeger de wegbereidster voor vrije, weldadige denkbeelden en ontwerpen, niet eens met den thans heerschenden slakkengang is het nagekropen; het is blijven stilstaan, en wat met den geest des tijds, in zijne reinste, edelste strekking, in luide tegenspraak is, heeft het gehandhaafd. Reeds vóór de Februarij-omwenteling had een aantal inwoners van ons Vaderland zich vereenigd tot het verzoek aan de Staten-Generaal, om middelen te beramen tot afschaffing der slavernij in de Nederlandsche Koloniën, maar spoorloos is dat verzoek voorbijgegaan. Als hing de redding van Nederland, de eer der natie, het heil der burgers af van een handvol

meer of min politieke regten en invloed op het staatsbestuur, heeft men later een groot deel van het vorige jaar gearbeid aan onze nieuwe staatsregeling; gekampt is er over alle regten, zelfs over de afschaffing der laatste sporen van heerlijke regten en collatiën in ons vaderland, en de eerste pligten, de pligt van menschelijkheid, van geregtigheid, godsvrucht en trouw jegens een deel van Neerland's verdrukte onderdanen, de regten van hen, die van hunne menschenregten worden beroofd, zijn voorbijgezien. Ach! dat er onder al die volksvertegenwoordigers geen enkele Wilberforce, Clarkson, Burke of Fox werd gevonden; nu konden de klaagtoonen der arme negers niet tot 's lands vergaderzaal doordringen, maar zoo het onregt, gelijk het luide ten hemel schreeuwt, zich ook over de aarde deed hooren, donderend zou het daar velen in de ooren hebben geklonken. Enkelen, buiten en in de kamer, mannen, als van Goltstein, van Dam van Isselt, van Lynden, beproefden een oogenblik de regten ook der slaven te doen gelden, maar naauwelijks werd daarop acht geslagen, en in de kleingeestige worsteling der godsdienstige en staatkundige partijen, werden de kolonien met hare dwingelanden en slaven, haar onregt en gruwelen, hare eeuwenheugende jammeren en dreigend verderf vergeten.

In ons vaderland, dat zich vaak op zijne godsdienstige ontwikkeling zeer verheft, staat de hoogere praktische geest des Christendoms over het algemeen nog zeer laag, en nergens misschien openbaart zich dit tastbaarder, dan in de kwestie der slavernij. Vele achtingswaardige, godsdienstige ingezetenen schijnen bij ons nog naauwelijks in te zien, dat de slavernij niet slechts met het Christendom in zijne volle, ware ontwikkeling, maar met Gods wet, met alle regt en trouw volkomen onbestaanbaar is; dat zij uit misdrijf, uit menschenroof, geboren, slechts door voortzetting van misdrijf, door vrijheidsroof, door geweld en gruwelen gehandhaafd kan worden. Men schijnt niet te begrijpen, dat, al mogten ook somtijds enkelen, vele planters welligt, niet geheel verstoken van godsdienstig en menschelijk gevoel, hunne slaven zacht en liefderijk behandelen: de onbepaalde magt van den mensch over den mensch, de door niets bedwongen gelegenheid tot voldoening aan alle booze neigingen en driften, aan

hebzucht, hoogmoed, willekeur, toorn, wellust, luim, wreedheid, tot misbruik, tot misdaad moet voeren. Men vergeet, dat die harde behandeling, vaak verzwaard door het bestuur niet van eigenaars, maar van de verachtelijkste huurlingen, het uitvaagsel van Europa, de slaven, die, omdat zij ook menschen zijn, zeer goed het hun aangedaan onregt gevoelen, tot weerspannigheid voert, die weder, gegrond of ongegrond, tot behoud der discipline, met alle geweld onderdrukt moet worden. Men bedenkt niet, dat eene maatschappij, op zoo onnatuurlijken grond gebouwd, allengs door een verpesten dampkring wordt vervuld, waarin allen medegesleept, waardoor allen bedwelmd en doortrokken worden, waartegen de invloed der godsdienst, de pogingen der regering, de kracht der wetten, alles vruchteloos wordt; alles gedwongen wordt in het onregt te deelen en het te helpen handhaven. Maar ook al wist de natie niet, dat het zoo sedert twee eeuwen gegaan is en moest gaan; dat het overal zoo is geweest, waar Christenvolkeren de slavernij hebben ingevoerd en behouden: aan getuigenissen, hoe ook onderdrukt, van de gruwelen, die nog in onze dagen in de koloniën plaats hebben, heeft het nimmer geheel ontbroken[1]. Wel is het eene zware taak voor hem, die het waagt, dien zwarten sluijer op te ligten, die wonde te peilen: hem wacht zeker verguizing, spot of hoon[2]. De voorstanders der slavernij, door hun eigenbelang gedreven, laten niets onbeproefd, om de stem der waarheid te versmoren en allen af te schrikken, die aan de eischen van regt en menschelijkheid gehoor willen geven. Ziet onze dagbladen, hoe velen er gehoorzame dienaren zijn der slaveneigenaren, hoe velen op allerlei wijze de natie zoeken te blinddoeken en slechts den stand van zaken onveranderd trachten te doen voortduren. Hoort, hoe zij nu eens u zeer

1 Behalve vele berigten in den ‘Antislavery Reporter’ en andere buitenlandsche Tijdschriften, behoeven wij hier slechts te herinneren aan de werken van een ooggetuige, den Heer M.D. Teenstra: *De Negerslaven in de kolonie Suriname, Dordr.* 1842. *Bijdrage tot de ware beschouwing van de zoo hoog geroemde uitbreiding des Christendoms onder de Heidenen, in de kolonie Suriname. Amst.* 1844.

2 Gelijk wij ook geen andere beantwoording hebben vernomen op onze beknopte beschouwing der vraag: *Mag de Christen eigenaar van slaven zijn*? Amst. bij J.C. Loman, 1847.

gemoedelijk het gelukkig lot der slaven, als kinderen bij hun vader, afschilderen, en dan daarnaast u de ellende onzer armen voorstellen, zoodat het onbegrijpelijk is, dat onze armen niet naar de kolonien stroomen, om maar onder zweep en bij Spaanschen bok het zalig lot der slaven te leeren kennen. Dan verneemt gij den onzin der eeuwige magtspreuk: dat de zwarten voor de vrijheid nog niet rijp zijn, en bovenal, dat zij alleen door hunne meesters daartoe voorbereid moeten worden; terwijl diezelfde meesters, hoe lang zij de slaven reeds onder zich hadden, hen toch nog niet rijp hebben gemaakt; de meesten aan hunne vorming en opleiding nooit iets hebben willen doen, velen alle onderwijs, ook in de godsdienst, aan hunne slaven verbieden en tegengaan. Dan weder hoort gij, dat de kolonie door het aanroeren van die zaken in gevaar wordt gebragt; dat aan afschaffing der slavernij zonder ruime schadeloosstelling niet is te denken; dat dit onregt zou zijn, terwijl dat bezit zelf geheel en van alle zijden onregt is, daarop ten minste kan toegepast worden: dat het *bezit* diefstal is. Dan wijst men u op den druk der tijden, op den slechten staat onzer finantiën, die geen groote uitgaven voor emancipatie gedoogen, en dit argument vooral werkt, sust veler geweten in slaap, en de menigte, zoo al niet overtuigd, zwijgt, berust, hoopt, en de verdedigers der slavernij hebben hun doel bereikt: uitstel! zoo het slechts hun tijd mag uithouden; wie daarna komt, mag zien hoe hij het redde! En al die pogingen der verblinde eigenbaat missen hun doel niet: vrees, de giftadem voor elke goede plant, menschenvrees wordt geboren. Wij hebben er gekend, vrome, achtingswaardige mannen, die de ergste gruwelen in de koloniën hadden gezien en bijgewoond, en den moed niet hadden ze aan het licht te brengen, die, toen wij op den pligt des Christens wezen, om de waarheid te openbaren, schoon vol gewetensangst en met tranen in de oogen, beleden: dat zij het niet durfden! Maar zoo velen dan, die in ons Vaderland onafhankelijk zijn of het moesten wezen: de bedienaren der godsdienst van allen naam? Hier toch is eene zaak, die geen kerkbelijdenis bij uitsluiting, maar alle Christenen, Protestanten zoowel als Roomschen, vooral ook de Israëliten betreft. Toch zijn er slechts zeer weinigen, die

nu en dan hunne stem doen hooren, de meesten zijn te zeer gewikkeld in confessionele twistvragen, in de behandeling van wetten en reglementen, in theoretische bespiegelingen, om te denken aan eene zaak, die bovenal tot de roeping der kerk: de verkondiging van waarheid en regt tegen de duisternis en boosheid der wereld, zou behooren. Maar onze staatsmannen, die invloed hebben op het bestuur des vaderlands, op het lot der koloniën, de aanzienlijken in den lande, kennen zij dan den staat van zaken in de koloniën niet, weten zij niet, dat zij dien toestand latende voortduren, daaraan medeschuldig worden? Gave God, dat zij, aan wie zooveel is toevertrouwd, eenmaal in den grooten dag des toekomstigen gerigts het niet hadden geweten! In sommige gevallen moge die verschooning gelden, daar werkelijk ook de ijverigste regeerders niet alwetend kunnen zijn en maar al te dikwerf aan misleiding ten doel staan, gelijk een door ons hoogvereerd Gouverneur-Generaal van eene onzer koloniën, toen wij hem aantoonden, dat er onder zijn bestuur een zeer onregtvaardige maatregel was genomen, en naar de redenen vroegen, ons openhartig op zijne eer verklaarde: er niets van te hebben geweten! - maar hier, vreezen wij, zullen de meesten die verschooning niet kunnen aanvoeren. Tijdens het bestuur van den bekwamen Minister Baud hebben wij niet geaarzeld, onze afwijkende beschouwing van verschillende zijner regeringsbeginselen openlijk uit te drukken: maar evenzeer zijn wij der waarheid de bekentenis verschuldigd, dat hij vaak niet heeft geschroomd, zijn afkeer van de slavernij te openbaren, en hare opheffing, althans de verzachting van het lot der slaven gewild, getracht heeft in te voeren. Maar wat wij in hem, in alle onze staatslieden meenen te moeten betreuren, is, dat zij voor het kwaad te zwak, te toegevend zijn geweest, niet hebben doorgetast, waar het, naar hunne overtuiging, regt en menschelijkheid geldt; dat ook zij, naar het schijnt, zich hebben laten beheerschen en medeslepen door menschenvrees, en daarom al hunne halve, weifelende pogingen tegen de volharding van het eigenbelang der slavenhouders, die tot het uiterste hunne dwingelandij verdedigen, niets hebben kunnen uitwerken. Een merkwaardig bewijs vinden wij daarvan in een stuk van zijn opvolger, een

man, die door persoonlijk verblijf goed met Suriname bekend is, en die door velen daar hoog geliefd, hun de zaken zeker niet op de strengste wijze zal voorhouden. In zijne Missive van 15 Mei 1848, herinnert de Minister Rijk: ‘dat reeds in 1828 de overtuiging, dat de behandeling en verzorging der slaven op sommige plantaadjes in Suriname veel te wenschen overliet, tot het vaststellen van verordeningen dienaangaande bij een reglement heeft geleid, hetwelk echter blijkbaar vruchteloos is geweest; dat hij zelf in 1841 het ontwerp van zoodanig reglement heeft zamengesteld, en den 14^{den} Maart 1842 aan de beheerders van plantaadjen medegedeeld met den last, om uit eigen beweging die bepalingen in te voeren, en zoodoende den maatregel van het Gouvernement voor te bereiden.’ En echter, in 1848, moest de Minister daarvan verklaren: ‘Mijne circulaire is ter zijde gelegd en alsnog is in dien zin niets gedaan.’ Met het oog nu op naburige voorvallen, vooral de opheffing der slavernij in de Fransche koloniën, oordeelt de Minister, ‘dat er iets gedaan dient te worden, om het lot van den slaaf te verzachten, ten einde aanleiding tot oproer en desertie te verminderen.’ Onder de middelen nu, die hier aanbevolen worden en een flaauw denkbeeld kunnen geven, hoe het daar gesteld is, komende de volgende voor: ‘matigheid en zoo veel doenlijke vermijding van ligchamelijke straffen; - goede zorg voor de huisvesting der slaven; - toereikende voedingsmiddelen van betere qualiteit, dan de slaven dusver bekomen; - ruimere uitdeeling van kleeding, ook omdat de naakte toestand, waarin de negers rondloopen, als eene der oorzaken van de verspreiding der lepra is te beschouwen; - beperking van de uren van verpligten arbeid, - men bepale hoogstens negen uren per etmaal, de zondag worde hun nimmer ontnomen. De Moravische Broeders, die met zoo veel opofferingen (en reeds meer dan eene eeuw, onder alle miskenning, zonder ondersteuning van Gouvernement of Koloniën in Suriname werkzaam zijn geweest) hunne geestelijke zorgen uitstrekken tot de plantagie-slaven, ondervinden, hier en daar, niet alleen tegenwerking, maar hun wordt zelfs de toegang geweigerd. - Goede zorg voor de genees-

kundige behandeling der zieken, voor de zwangere vrouwen en voor de kinderen.' Dat alles had de Minister reeds in 1842 gezegd, maar de circulaire van den geliefden Gouverneur was ter zijde gelegd, en nu ook na 6 jaren niets in dien zin is gedaan, herhaalt dezelfde staatsman dezelfde vermaningen: wat kon hij thans daarvan verwachten? Gerust zouden wij zeggen: niets! Dien afloop leert ons dan ook inderdaad een belangrijk, pas verschenen stuk van een lid van het Geregtshof te Suriname[1]: de zaak is eerst in den vorigen herfst in Suriname wat bepraat, maar heeft verder nog tot niets geleid, en de opvolger van den Heer Rijk, en zoo voortgaande nog velen na hem, zullen weder kunnen zeggen: de vorige circulaire is ter zijde gelegd en er is niets in dien zin gedaan. Maar toen in Dec. 1848 een lid der Kamer, de hem dierbare belangen der slavenhouders reeds in gevaar wanende, het Ministerie interpelleert over geruchten van emancipatie, en van de zijde der overheid maatregelen verlangt om de wet te doen eerbiedigen, en de eigenaren tegen de woelingen hunner slaven behulpzaam te zijn: haast het Ministerie zich vreesachtig hem gerust te stellen, 'dat de noodige bevelen zijn uitgevaardigd, om, voor zoo veel immer mogelijk, orde en rust, en bescherming van personen en eigendommen (NB. waaronder vooral de slaven behooren) te verzekeren.' Zooveel ten minste hadden onze staatslieden uit de ondervinding van onze en andere koloniën kunnen leeren, dat tegenover eene maatschappij, door slavernij ontaard, geen halve maatregelen baten, alle raadgevingen, circulaires, wetten en reglementen vruchteloos zijn, en er geen beter, maar ook geen enkel ander middel is, om de misbruiken der slavernij af te schaffen, dan de onmiddellijke afschaffing der slavernij zelve!

Maar hoe de slavernij met de minste bezwaren, op de doelmatigste wijze voor Vaderland en Koloniën op te heffen? Zelfs een proeve tot beschouwing van dit moeijelijk vraagstuk zou ons hier te ver voeren. Ook heeft het aan

1 Beschouwingen betreffende de vrijverklaring der slaven in de kolonie Suriname, door Mr. J.C. Palthe Wesenhagen, Lid van het Geregtshof te Suriname, Amst. 1849.

plannen, om de finantiële bezwaren te boven te komen, waaronder er zijn, die veel opmerkzaamheid verdienen, in den laatsten tijd in ons land en in de kolonie niet ontbroken, en evenwel blijkt nog uit niets, dat het Gouvernement zich ernstig en opzettelijk daarmede bezig houdt, of een derzelven ten uitvoer wil leggen. Wij bekennen, het is een der zwaarste ondernemingen: de redding eener maatschappij te beproeven, waarop de schuld en vloek van een paar eeuwen rust; waar zoo lang het onregt regt is geheeten en als regt is gehandhaafd, kan waarheid en trouw moeijelijk de overhand verkrijgen. Maar moeijelijker nog is de zaak door de verblinding en volharding der slavenhouders, die, doof voor alle raadgevingen, onwillig tot alle schikkingen en voorbereidingen, tot den regel besloten schijnen: vasthouden tot wij vergaan! En inderdaad, met elken dag wordt de toestand der Kolonie donkerder, dreigender, hier door vrije Engelsche, ginds door Fransche bevolkingen omringd, daarbuiten de boschnegers, daarbinnen eene gistende, vrijheid hopende, verwachtende, maar de tyrannij weldra moede slavenbevolking, waar Europesche krijgsmagt en oorlogsschepen wel een oogenblik den opstand smoren, de vlugt belemmeren, maar de losbarsting eener eenmaal zich ontladende volkswoede niet bedwingen kunnen. Moet dan, wat God verhoede! door emancipatie, of liever bij emancipatie door de verblinding der planters de Kolonie vallen, dat zij valle met eere en een zoenoffer brenge voor hare vreesselijk opgehoopte schuld; maar dat de emancipatie niet worde uitgesteld, opdat Suriname niet weldra eindeloos dieper valle door het moordzwaard en den brandfakkel eener hare boeijen verbrekende, door wraakzucht blakende slavenbevolking.

Het is naast God, die de volken regeert, dat wij op U zien, Derde Willem! tot redding van het ongelukkig Suriname. Heeft de storm, die in het laatste jaar zoovele troonen deed waggelen en tot puin vergaan, den schijnglans van het Koningschap doen verbleeken: een hoogere, reinere luister is vooral in ons vaderland voor de vorstenkroon aangebroken. In ruimere mate moge thans het volk in de zorgen en de verantwoordelijkheid der wetgeving deelen: op den Koning is aller oog gevestigd, als den geroepenen om voor te gaan

in hetgeen waar, goed, regt, Gode welbehagelijk en den menschen heilzaam zij. Hij moet thans de bron zijn, waaruit al wat algemeen nut, beschaving, veredeling, welvaart van volk en land kan bevorderen, voortvloeit; hij het hoofd, waaruit de beste en edelste gedachten, de heilzaamste ontwerpen, de zegenrijkste ondernemingen voortkomen. En waar Hij den toon van waarheid en regt aanslaat, Hij voorganger is op de baan van Godsvrucht, eer en menschelijkheid: wij mogen niet wanhopen - daar zal zijn trouw volk hem willig, blijmoedig volgen. Heeft het niet geschroomd, voor zoovele andere zaken zijne schatten veil te hebben, het zal niet vreezen zijne offers te brengen, om aan den eersten pligt der menschelijkheid te voldoen en de schandschuld der vaderen uit te wisschen. Onze Natie heeft behoefte, zich boven kleingeestige politieke of kerkelijke twistvragen te verheffen, behoefte aan hetgeen haar verstandig, godsdienstig, zedelijk kan ontwikkelen en verhoogen. Niet slechts eene staatkundige, bovenal eene zedelijke wedergeboorte heeft Nederland noodig. De afschaffing der slavernij zou ook in ons Vaderland een last van veler ziel, eene wroeging uit veler hart nemen; zij zou onze natie zelve verheffen en haar doen vorderen in ware, Godewelbehagelijke vrijheid; zij zou de schaamte wegnemen, die ons aangezigt voor den vreemdeling bedekt. Mogt spoedig die gezegende dag aanbreken, dat ook in Nederland's Koloniën de ketenen der slavernij verbroken, de misdaad der vaderen en tijdgenooten verzoend, de smaad van Nederland afgewischt, het dreigend verderf der Kolonie afgewend wierden. Van den Koning, die ootmoedig, met het oog op God zijne regering is aangevangen, die ernstig heeft verklaard, het goede te willen; verwachten, hopen, bidden wij, dat een van de eerste daden zijner regering de onverwijlde afschaffing der slavernij moge zijn. En moge eenmaal bij eene volgende inhuldiging - geve Gods genade, zoo spade mogelijk! - uw wapenschild, Suriname! niet met rouwfloers omhangen, of in het stof vertreden zijn, maar dan uw zinspreuk als de volle waarheid het daglicht kunnen verdragen: ‘JUSTITIA, PIETAS, FIDES!’

H.C. MILLIES.

Bibliographisch album.

I. *Handleiding bij de beoefening der Javaansche taal- en letterkunde, voor de kadetten van alle wapenen, bestemd voor de dienst in Nederland*sch (*sic*!) *Indië; door Dr. J.J. de Hollander. Breda*. 1848. II. *Handleiding tot de kennis der Maleische taal, door Dr. J.J. de Hollander*. 2e *druk. Breda*. 1848.

Het kan niet missen of een ieder, die belang stelt in de Javaansche taal, heeft de uitgave van het eerste der bovengemelde boeken als een welkom blijk beschouwd van haar toenemende beoefening. Even zoo bewerkt als een vroeger uitgegeven Handleiding bij de beoefening der Maleische taalen letterkunde van denzelfden schrijver, mag hij, die zich op het Javaansch wil toeleggen, verstoken van de meerdere hulpmiddelen, die wij te Delft bezitten, er na de gebrekkige spraakkunst van Cornets de Groot een gewenschte handleiding in verwachten om zijn studie te verligten. Voor dezen diene het volgende. - De genoemde spraakkunst van Corn. de Groot, derde uitgave, en de aanmerkingen daarop van den Heer Wilkens, in het Tijdschrift van Nederl. Indie, strekken Dr. de Hollander tot basis der twee eerste hoofdstukken van het eerste deel. Enkele opgaven heeft hij van elders, maar uit een minder goede bron, b.v. p. 19 sq. de *verkeerde* uitspraak van de klankteekens taling en taling-taroeng in woorden van ééne lettergreep, enz. De verschillende gevoelens der uitgevers van voornoemde Spraakkunst en van de Aanmerkingen zijn veelal met zorg vergeleken, en al zijn de opgemaakte resultaten niet altijd waar, toch ziet men met genoegen aanmerkingen als bijv. die over de passive beteekenis der Imperativen zonder neusletter, p. 147. Wanneer de Spraakkunst, die wij van Prof. Roorda mogen verwachten, het licht ziet, zal een ieder door vergelijking gemakkelijk de fouten kunnen verbeteren, die zoowel de onvolmaakte bronnen als de mindere geoefendheid van Dr. de Hollander natuurlijk te weeg bragten. Daarom staan wij er hier niet verder bij stil, gelijk wij ook de geheele inrigting der Spraakkunst liefst willen toeschrijven aan den wensch om een *pendant* te geven van de nu eenmaal bestaande Maleische. - Maar voor het derde hoofdstuk, de Syntaxis, bestonden geen bronnen: het ware

dan onbillijk hierin meer van den schrijver te eischen, dan hij gegeven heeft. Het vierde hoofdstuk toch, over de Prosodie, en het geheele tweede deel, geven ons blijken genoeg, dat hij met ijver alles heeft zamengesteld wat hij vond. Dat echter het derde deel niet wat anders heeft mogen uitvallen, is inderdaad jammer. Van de 18 zamenspraken, die de 50 eerste pagina's vullen, had men gaarne de 10de en 15de, te zamen 11 pag. beslaande, gemist. De volgende 36 pag. hadden, zonder dat de bloemlezing iets in waarde verloor, zoo niet geheel kunnen wegblijven, althans tot een stuk of 5 kunnen ingekrompen worden. Voor de tot nog toe onuitgegeven stukken zijn wij Dr. de Hollander dankbaar. Maar, zijn reeds de overgedrukte stukken met fouten en al overgedrukt, men wachte in de anderen geen zuiveren text. Het HS. van de Babad Tannah Djåwå, over welks onduidelijkheid of foutiviteit de schrijver op de laatste bladzijde van zijn boek klaagt, is op die plaatsen, waar de gedrukte text volstrekt onverstaanbaar is, even duidelijk en correct geschreven als overal elders. Ik hoop in het vervolg nog wel eens gelegenheid te hebben op het tweede deel van het werk terug te komen, en zal dan een lijst van de zinstorende drukfouten geven, die de nu voor het eerst uitgegeven stukjes dezer Bloemlezing bederven.

Zij, voor wien ik zeide te schrijven, zullen hun wensch niet voldaan vinden. Maar hoevelen, of liever hoe weinigen, zijn die? In Delft, waar wij door de zorg van Prof. Roorda en de gedurige inlichtingen van den Heer Winter op Java, en tegenwoordig vooral door de mondelinge mededeelingen van den Heer Wilkens, in de gelegenheid zijn het Javaansch vrij goed meester te worden, hier zal het werk van Dr. de Hollander geen groote verspreiding wachten. Het boek moet dus wel hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, geschreven zijn voor de leerlingen der Bredasche school. Wij mogen niet twijfelen of Dr. de Hollander weet zelf het best te beoordeelen, welke leerboeken en op wat wijs ingerigt en wanneer die voor zijn discipelen het best zijn; wij moeten het er dus wel voor houden dat de nu besproken Handleiding een boek is, juist zoo als er daar behoefte aan was (!?). Anders - maar genoeg hiervan, om over te gaan tot de:

‘Handleiding tot de kennis der Maleische taal,’ door Dr. J.J. de Hollander, 2de druk. - Moeten wij bij het voorgaand werk ontkennend antwoorden op de vraag, of het doel bereikt werd met de uitgave waarschijnlijk beoogd: immers is het een handleiding bij de beoefening der Javaansche taal, maar een handleiding, die ons den goeden weg *niet* leidt; even zoo zal men na dit boek gebruikt te hebben, later weêr veel moeten afleeren, vooral wat de uitspraak betreft, van hetgeen men zich vroeger trachtte in te prenten. Het is misschien de schuld van Dr. de Hollander niet, dat hij, minder in de gelegenheid ook met het laag Maleisch bekend te worden, niets beters geeft; maar waarom het dan gegeven? of kan de overtuiging dat ook na de werken van den Hr. Roorda van Eijsinga over dit onderwerp iets dergelijks nog wel noodig was hem verontschuldigen? - Evenwel zoude ik zijn werk toch voor beter houden dan hetgeen de genoemde schrijver ons over dit onderwerp gaf. Het Laag-Maleisch mag naauwelijks met andere talen vergeleken worden: daarom kan men van een spraakkunst van zulk een taal ook niet veel verlangen. Door de bijgevoegde woordenlijst heeft deze tweede uitgave veel boven de eerste vooruit.

Delft, 23 Maart.

Dr. J. PIJNAPPEL, Gz.

***Quaestiones Criticae de belli Punici Secundi parte priori. Scripsit Johannes Adamus Wijnne. Groningae, apud J.B. Wolters, Bibliopolam. P.X. et* 115.**

Een Anonymus van de Recensent ook der Recensenten - *chapeaux bas, Messieurs*! - gaf reeds in diens Nommer van Januarij een verslag dezer in de maand Junij des vorigen jaars aan de Groninger hoogeschool verdedigde dissertatie. Ofschoon die Anonymus de beleefdste mensch van de wereld schijnt te wezen, zoo wenscht nogtans de eenvoudige onderteekenaar dezes zich in geenen strijd met hem te begeven, wanneer hij blootelijk de bescheidene opmerking maakt, dat hij gelooft van hem te moeten verschillen in de wijze, waarop hij deze dissertatie heeft aangekondigd. De Anonymus (volgens ons beste begrip), schijnt zoodanig werk, als dat eens zoo heeten mag, zoo wat te houden voor eene jonge jufvrouw, die hare intrede in de wereld doet, en wie men zoo 't een en ander complimentje toevoegt - *sans que cela engage à quelque chose*. Van de Theses sprekende, zegt hij onder anderen: '*de als naar gewoonte achteraangevoegde XXIV Theses, van welke de eerste zes uit het onderwerp zelf in deze proeve behandeld, dragen allezins blijken van gemeenzaamheid met de beoefening der bespiegelende wijsbegeerte en fraaije letteren, in den ruimsten zin genomen*.' Wij grijpen daaruit slechts N. XX: '*Homo vere gaudet libertate*.' - niet om die als model aan te voeren, maar om, zonder in eenige philosophische of politieke *diatribe* te willen treden, daaruit de dood-onschuldige opmerking te ontleenen: dat de mensch, bij al die vrijheid, hier te lande althans eene dissertatie moet schrijven, wil hij Doctor in de Letteren worden. - Het zij genoeg dit laatste mede op 't oog te houden, om bij eene beoordeeling of aankondiging van dezen aard billijk te zijn, dat heet noch op te hemelen, noch aanstoot te geven, zonder daarom, uit vrees hiervoor, elke aanmerking te sparen, die men vermeent billijk te mogen maken. Intusschen aarzelen wij geenszins, om hierop zelfs terstond de vrije verklaring af te leggen: dat het werk van den Heer W. zich in vele opzigten gunstig genoeg aanbeveelt, om - nu het woord toch eenmaal gevallen is - niet te behoeven als eene jonge jufvrouw beschouwd te worden. Het draagt genoegzame kenmerken van belezenheid, van vlijtig onderzoek naar al hetgeen op het onderwerp betrekking had, en van naauwkeurige vergelijking der verschillende bronnen waaruit geput werd. Alleen zij ons hierbij reeds de aanmerking vergund, dat niet altijd de punten van onderzoek even belangrijk zijn, en dat er even zoo hier wel eens bronnen vergeleken worden, die niet in aanmerking behoefden te komen, ja, welligt beter geheel waren weggelaten. Een meer afgerond kritiesch verhaal van den tweeden Punischen oorlog, (al liep dit dan ook slechts over weinige jaren, zoo als de S. reeds genoodzaakt werd het zijne af te breken na den slag bij Cannae), zou gewis meer verdiensten heb-

ben; terwijl bovendien bij het plan, om Polybius en Livius voor dat gedeelte onderling te vergelijken, geene handtastelijke dwalingen van Orosius, Eutropius en anderen, wier gezag in dezen ver beneden eerstgenoemden staat, noodeloos behoeven in het midden gebragt te worden, zoo lang daaruit eigentlijk meer verwarring voortkomt dan licht. En des te meer verwonderde het ons gedurig dergelijke onnoodige aanhalingen te ontmoeten, daar de S. zelf ergens zegt (p. 89-2), als hij een geheel tegenstrijdig getal van Appianus vermeldt: '*Non immerito von Vincke - hunc, dissentientibus Polybio et Livio, nullum mereri fidem opinatur*.' Eene menigte citaten, die tot de voorgestelde quaestie niets afdeden, hadden op die wijze als nuttelooze ballast achterwege kunnen blijven.

Het eerste van de veertien *capita*, waaruit de gansche dissertatie bestaat, handelt over de oorzaken van den tweeden Punischen oorlog. Daarin vervalt men terstond in den vrij zonderlingen misslag, om zich tegen Polybius op te werpen, met geen ander wapen in de hand, dan met eene enkele plaats uit hem zelven ontleend, doch welke plaats juist door Polybius, om hare onwaarde, kort en goed, wordt ter zijde gesmeten. De zaak is deze. Polybius (dus redeneert de S.) haalt Fabius gestreng door, dewijl die mede tot de oorzaken van den tweeden Punischen oorlog brengt: *Hasdrubalis πλεονεξίαν καὶ φιλαρχίαν*, terwijl, volgens den S., wel degelijk (*diserte*) een deel daarvan aan Hasdrubal moet worden toegeschreven. Daarover ging dit bij hem vooraf (p. 2). '*Verumtamen ipsam illam Hasdrubalis dominandi cupiditatem pariter atque eius in Romanos odium co magis memorare iuvat, quo minoris saepe huius ducis in re gravissima praeparanda partes fieri videntur. De dominandi cupiditate testis est Fabi s, Hasdrubalem in Hispania pollentem et potentem, quum Carthagine frustra res novas moliri conatus esset, administrare ibi cuncta pro arbitrio coepisse*.' - Maar hoe kon men toch zoo geheel over 't hoofd zien, dat dit allemaal hier niets beteekent, en dat het *testis est Fabius* daarbij volstrekt niets afdoet, men zou haast zeggen, zelfs vrij zot *figureert*, dewijl die geheele tirade over Hasdrubal uit Polybius zelven ontleend is, die ten slotte zich als 't ware verontschuldigt, dat hij Fabius nog de eer bewijst van hem te citeren? - T*ίνα δὲ χάριν* (dus lezen wij bij hem, III, 9.) *ἐμνήσθην Φαβίον καὶ τῶν ὑπ᾽ ἐκείνου γεγραμμένων; οὐχ ἕνεκα τῆς πιθανότητος τῶν εἰρημένων ἀγωνιῶν μὴ πιστευθῇ παρά τισιν ἡ μὲν γὰρ παρὰ τούτῳ ἀλογία, καὶ χωρὶς τῆς ἐμῆς ἐξηγήσεως, αὐτὴ δι᾽ αὐτῆς δύναται θεωρεῖσθαι παρὰ τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἀλλὰ τῆς τῶν ἀναλαμβανόντων τὰς ἐκείνου βίβλους ὑπομνήσεως ἵνα μὴ πρὸς τὴν ἐπιγραφήν, ἀλλὰ πρὸς τὰ πράγματα βλέπωσιν. κ. τ. λ.* Vooraf had Polybius zich ook reeds geheel anders over Hasdrubal uitgelaten, dan Fabius hem scheen te beoordeelen, en wel in deze woorden (II, 13): Ἀ*σδρούβας δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους - νουνεχῶς καὶ πραγματικ ῶ χειρίζων τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν, ἔν τε τοῖς ὅλοις μεγάλην ἐποιεῖτο προκοπὴν, τήν τε παρὰ μέν τισι* K*αρχηδόνα, παρὰ δέ τισι* K*αινὴν πόλιν προσαγορενομένην κατασκευάσας, οὐ μικρὰ, μεγάλα δὲ συνεβάλλετο* K*αρχηδονίοις, εἰς πραγμάτων λόγον*. Wanneer aldus de S., die zich hier zoo eenigzins als advocaat opwerpt voor Fabius tegen Polybius, van elders geene andere plaats kan bijbrengen, om de gegrondheid van diens redenering te staven, buiten de aanhaling alleen, die juist door zijne tegenpartij verworpen wordt, zoo zal men ten minste erkennen - dat de cliënt slecht geholpen is. Want wat hij verder zegt, dat Hasdrubals omgang met Hannibal niet zonder invloed kan

gebleven zijn op de gedragslijn van den laatsten, bewijst in ieder geval hier weêr niets, daar Polybius zelf dit gewis niet zou willen ontkennen, maar alleen onderrigt, hoe men niet met Fabius onder de oorzaken van den tweeden Punischen oorlog moet opsommen: *Hasdrubalis πλεονεξίαν καὶ φιλαρχίαν*. Dergelijke redeneringen daarenboven, om namelijk door vergelijkingen uit het dagelijksche leven historiesch-kritiesche punten te willen beslissen, blijven altijd zwak en onvoldoende. Van dien aard is vooral de wederlegging van Livius, die slechts van één gezantschap spreekt, hetwelk de belegerde Saguntijnen naar Rome zouden gezonden hebben, om hulp in te roepen. '*Verum nobis*,' zegt de S., p. 8. '*ob oculos ponamus conditionem urbis, periculum imminere, quin in dies magis instare et urgere animadvertentis, planeque auxilio finitimo destitutae; semelne legatos mittere ei suffecisset? Parum probabile; animus, anxietate agitatus, huc illic ruit, atque iteratis precibus eum invocat, qui salutem afferre possit vel posse existimetur*.' Allergemoedelijkst inderdaad! Onwillekeurig denken wij daarbij aan een vogeltje, dat in eene kooi zit opgesloten. Doch daarnaast verrijst dadelijk eene andere gedachte, namelijk, dat de gevangene of opgeslotene moeijelijk naar buiten kan komen; en de vraag alzoo: hoevele gezantschappen de Saguntijnen gezonden hebben, lost zich hiermede althans in 't geheel nog niet op.

Het onderzoek, waarmede C. II. aanvangt, mag in ieder opzigt ongelukkig heeten, zoowel ten opzigte der redenering, als der belangrijkheid daarvan op zich zelve beschouwd. Omtrent dit laatste schijnt de S. nogtans geheel anders te oordeelen; want, zegt hij op bl. 3. (na kortelijk verklaard te hebben, straks over het begin van den oorlog te zullen spreken): '*prius videndum de alia quaestione, quae maiores praebet difficultates. Etenim Hannibal, novem annos natus, pueriliter patri blandiens, ut in Hispaniam cum ipso proficisceretur, exercitum illuc traiecturo, celebre illud patri postulanti dedit iusiurandum. Hoc a multis traditur. Num vero puer revera patrem comitatus sit, dubitari posse dicas: unus enim id* obiter *memorat Polybius. Sed quum filius, iureiurando praestito, conditionem impleverit, nobis, aliquo etiam testimonio nitentibus, ille potius profectus esse cum patre videtur*.' Wij durven gerust wedden, dat geen der lezers, welk *scepticus* hij ook zijn moge, bij het verhaal, dat hij reeds als kind kende: hoe de negenjarige Hannibal, om met zijnen vader mede naar Spanje te mogen gaan, dien plegtig moest zweren van nimmer te zullen ophouden een vijand der Romeinen te zijn, - daarbij ooit er aan gedacht heeft, om zich zelven bedenkelijk af te vragen: ja maar, - is de jongen met dat al wel met zijnen vader medegegaan? - Men zou daarover mogen twijfelen, zegt de S., die de door hem zelven opgeworpene zwarigheid evenwel spoedig met een *videtur* laat vervallen, dewijl de knaap toch eenmaal gezworen had, en de vader dus ook wel woord diende te houden (een *argumentum ab honestate*); ten andere, omdat zulks bovendien nog op eenige getuigenis steunt, natuurlijk op dat dan van Polybius, die het *en passant* (maar evenwel met ronde woorden), vermeldt. - Dit laatste alleen was intusschen reeds zeer voldoende, om de geheele zonderlinge bedenking, zoo die al opkwam, weg te ruimen, en als men buitendien nog uitdrukkelijke bewijzen wilde hebben, kon men die nog wel elders vinden dan bij Polybius alleen. De S. haalt hierbij nog aan: Nep. *Hann*. 2. Had hij slechts iets verder gekeken, dan had hij gezien, hoe C. 3. reeds dadelijk begint met: '*Hac igitur aetate* (*novem annorum*) *cum patre in Hispaniam profectus est*.'

Doch des S. bezwaren op dit punt gaan nog verder. '*Quod autem gravius*,' vinden wij terstond bij hem volgen op de zoo even aangehaalde plaats, '*rediitne dein Carthaginem, an vero in Hispania mansit*?' Op die wijze kan men zich dood tobben, als dit alweer eene nog grootere zwarigheid moet heeten. Nadat men dan pas, en waarlijk zoo maar in eens niet, er toe was overgegaan, om maar aan te nemen, dat de jonge Hannibal wel met zijnen vader de zee zal zijn overgestoken, wordt het nu eene nieuwe bedenkelijkheid, of hij wel onafgebroken in Spanje gebleven is. '*Non dubitamus*' (dus gaat men voort), '*quin aliquando redierit. Quo enim modo altum illud apud scriptores silentium interpretaremur de tirocinio Hannibalis, qui adolevisset in Hamilcaris castris, quique, hoc patre duce, semper in ipso belli theatro versatus et exercitatus ad maiora fuisset*?' De zaak is intusschen zeer eenvoudig, en het is zelfs onbegrijpelijk, hoe de S. zoo spreken kon, daar het reeds uitdrukkelijk blijkt uit Livius (XXI, 3. en verder), dat Hannibal zich later weer te Carthago bevond. Maar daarom gelooven wij niet, dat hij niet bij zijnen vader in het leger zou zijn opgevoed, of dat hij reeds vóór diens dood derwaarts zou zijn teruggekeerd. Integendeel. Wanneer dit al uit redeneringen moest opgemaakt worden, dan namen wij die nog niet aan, welke de S. daarvoor in het midden brengt; want in ieder geval zou men grondiger mogen veronderstellen, dat Hannibal zich bleef oefenen in de krijgsschool zijns vaders in Spanje (vooral dan na hetgeen daaromtrent nog was voorafgegaan), dan dat hij weer weldra naar huis, men zou haast zeggen, teruggestuurd was. Dat *altum apud scriptores silentium*, kan bijna niet ernstig als bewijs worden aangevoerd. Doch genoeg. Bij Livius (XXXV, 19.) zegt Hannibal tot Antiochus, van dien beruchten eed sprekende: *sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi*. Gaat men nu slechts na, dat er juist tusschen het vertrek van Hamilcar naar Spanje en het einde van den 2den Punischen oorlog 36 jaren verloopen waren, dan volgt daaruit reeds terstond, dat Hannibal wel degelijk bij zijnen vader in het leger gebleven is. Later diende hij nog 3 jaren onder Hasdrubal. In dien tusschentijd bevond hij zich weer te Carthago; dat is zeker. Maar gewis niet lang; hoogstens 4 jaren, wanneer men terstond van Hamilcars dood af rekent. Het behoeft inmiddels geen betoog, dat hij daarom bij Antiochus gerust van zijnen 36 jarigen strijd tegen de Romeinen spreken kon, of, als men zoo wil, dat Livius hem, in weerwil van deze *lacune*, die woorden wel in den mond mogt leggen. Hiermede vervalt tevens de verdere tegenspraak, die de S. bij Livius vermeende te ontmoeten, bij wiens reeds aangehaalde plaats (XXI, 3.) men daarenboven vergelijke Sigonius.

De togt over de Alpen (C. IV. en verder), is bij den S. uiterst vermoeijend, hetgeen ik echter verre ben van daarom eigenaardig te willen heeten. Als men intusschen nagaat[1], dat (zoo als bij hem zelven staat aangeteekend)

1 Ein vollständiges Verzeichniss der neueren Werke über diesen Gegenstand findet man in Ukerts Geographie der Griechen und Römer II, 2. S. 565, u.d.f.S. Niebuhr, IV, 222. Ed. Zeiss. De straks aangehaalde woorden van N. vindt men op dezelfde bladzijde. En dewijl wij nu toch eenmaal op deze bladzijde zijn, in eene aanteekening van den S. (p. 34, 4) leest men *'Niebuhrius: in den letzten Tagen des December. Ed. Zeiss. pag.* 224. *Sed in Edit. Isleri* II, *77 haec merito correcta sunt*.' Intusschen was dit 'December' reeds in tegenspraak met hetgeen 2 bladzijden vroeger door N. gezegd was, zoodat het hoogstens eene onnaauwkeurigheid mag heeten, die eigentlijk nog het meest aan Zeiss te wijten is.

reeds in 1828 over dit onderwerp 42 commentatiën waren geschreven, en dat daarop Niebuhr beweert (die hier dan toch voorzeker veel in de schaal legt, zonder juist met hem te willen doodslaan): - '*aber nach der Untersuchungen des General Melville kann nicht länger ein Zweifel über den Weg sein, welchen Hannibal genommen hat; und wenn Jemand, welcher einen praktischen Verstand hat, mit diesen Untersuchungen den Bericht vergleicht, welchen Polybius giebt, so muss er einsehen, dass kein anderer Weg möglich ist*.' - dan mag het voor het minst overbodig genoemd worden, om alweer te willen aantoonen, hoe hier de berigten van Polybius de voorkeur verdienen boven die van Livius. Men had dit punt gerust als afgedaan mogen beschouwen. Even zoo, dat Hannibal over den kleinen St. Bernard trok, door de vallei van Tarentaise, enz., hetgeen alles door den kundigen Melville, die het terrein zelf, met Polybius in de hand, onderzocht, grondig is aangewezen. In weêrwil hiervan schijnt de S. zulks nog wat nader te willen bevestigen. Zoo lezen wij bij hem (p. 33): '*Unum tamen argumentum, ex experientia eorum, qui haec loca ipsi viderunt, haustum, addere libet, quo magis pateat, iter a nobis recte expositum esse: regionis huius, Tarentaise, fertilitatem. Id non leve pondus addit iis, quae iam dicta sunt: alioqui quonam modo per tot dies se aluissent milites*?' In dergelijke redeneringen moet men wel vervallen als men *à tout prix* quaestien wil hebben. Op die wijze gaat men betoogen: dat Hannibal zich op dien togt nergens heeft kunnen ophouden, of 't moest daar vruchtbaar geweest zijn. Niebuhr merkt inmiddels te regt aan, dat zijn leger vaak niet minder aan honger leed, dan dat der Franschen op hunnen terugtogt uit Rusland. Daarbij was men al in de maand October, waarin de sneeuw reeds begint te vallen in die streken. Wanneer men daarenboven, zelfs in het midden van den zomer, de valleijen tusschen de Alpen bezoekt, dan komt het nog bezwaarlijk voor, dat die op zich zelve genoegzaam zouden zijn, om lang een groot leger te onderhouden als van Hannibal.

De voornaamste punten, die verder in deze dissertatie behandeld worden, zijn: de veldslagen bij de Trebia en bij het meer van Trasimenus, de gelijktijdige gebeurtenissen in Spanje en eindelijk de slag bij Cannae. Daartusschen sloop somwijlen nog wel eens eene onnaauwkeurigheid binnen. Zoo vindt men onder anderen op bladz. 77: *Ceterum Flaminius ob neglectum morem* (hij was als imperator met stille trom uit de stad getrokken) *nihil molestiarum passus est, nisi vanam Patrum iram, eorumque accusationem insolentiae*. Intusschen werden hem legaten nagezonden met den nadrukkelijken last om hem terug te brengen, doch Flaminius stoorde zich niet daaraan, gewis gerugsteund door zijne soldaten (Cf. Liv. XXI. *in fine*). - En als verder de S. in eene noot zegt, onder aan op dezelfde bladzijde: '*Niebuhrius, qui consuli defendendo multam operam navat, has accusationes vocat: Beschuldigungen, welche ganz lächerlich sind*.' Ed. Zeiss, II, 234. In Edit. Isleri, II, 87. *acrius sic scriptum est: 'Eine solche Beschuldigung ist unleidlich, denn Hannibal hatte offenbar nicht auf das Ende der Lateinischen Ferien gewartet*.' - dan bevreemdt het althans, hierbij ook slechts eene halve aanhaling uit Zeiss te krijgen, daar die toch genoegzaam hetzelfde zegt. Immers wij vinden nog bij hem volgen: *Sicherlich würde Hannibal nicht gewartet haben bis die Festtagen vorüber waren, u.s.w.*

Doch wij willen de pen hierbij neêrleggen, met de opmerking nog alleen: dat het welligt verkieslijker geweest ware, zoo de S. den titel van *Historia*

critica, etc. gekozen had, voor dien, welken hij nu bezigt. Zijne XIV Capita leveren reeds een aaneengeschakeld verhaal. Al zijne Citaten daarbij waren beter op hunne plaats geweest; wij hebben in het begin dit punt reeds aangeroerd. Voor afzonderlijke quaestiën behoorde in 't algemeen de bewerking anders te zijn dan zij hier in den regel was, en deze bewerking daarenboven mogt natuurlijk nog zeer ondankbaar op den koop toe heeten, zoo dikwijls het uitkomsten gold, die reeds lang bekend waren. De S. houde ons deze, even als alle voorgaande aanmerkingen ten goede; zij werden gemaakt, juist om de belangstelling, die voor 't overige zijn werk ons gaf.

Dr. C.A. ENGELBREGT.

Akkerbouw-Scheikunde of kort begrip van de scheikundige grondwaarheden, welke de landbouwer behoort te kennen, ten einde zijnen akker behoorlijk te behandelen. Naar het hoogduitsch van L. von Babo. Onder toezigt van eenen landbouwer voor Nederlanders bewerkt. Te Deventer bij A. ter Gunne. 1842. klein 8°, VIII, en 192 bladz.

Er is in de laatste jaren veel gesproken over de toepassing der chemie op het landelijk bedrijf. De scheikundigen beijveren zich al meer en meer om hunnen raad aan den landman te geven. Deze is echter niet altoos zoo stijfhoofdig, als hij in de geleerde wereld soms wordt afgeschilderd, wanneer hij den chemischen raad niet dadelijk met gretigheid opneemt. Vooreerst toch is enkel chemische kennis niet toereikend om aan den landbouw tot raad te kunnen verstrekken; het is veeleer scheikundige plantenphysiologie, die hiertoe bovenal vereischt wordt: en daarin zijn de beoefenaars der scheikunde veelal niet te huis. Ten andere wordt bij de scheikundige raadgevingen niet altoos genoeg bedacht, dat het niet enkel de weelderige groei der gewassen is, *maar de vruchtbaarheid der akkers met de minste kosten voortgebragt*, waarnaar de landelijke nijverheid streeft. Daarom kan de chemische raad dan alleen goed gegeven worden, wanneer de scheikundige ook in den ruimsten zin des woords *landhuishoudkundige* is.

Dit alles echter outneemt niets aan de belangrijkheid der scheikunde voor den landbouw, maar wordt alleen in het voorbijgaan aangevoerd, om het standpunt te bepalen, waarop de chemie zich tegenover de agricultuur bevindt. Daartoe zij er nog het volgende bijgevoegd. Onze landbouwers zijn (behoudens enkele uitzonderingen) of boeren, die doorgaande weinig lust hebben om van hunne gewoonten af te gaan en verstandelijk te weinig ontwikkeld zijn om op gevorderden leeftijd zich de beginselen eener wetenschap eigen te maken, - of zij zijn rijke Heeren, aanzienlijke grondbezitters, die doorgaande nog den raad hunner boeren boven dien der geleerden stellen, en ook zelf van natuurwetenschappen zoo weinig weten, dat zij, over hunne toe-

passing op den landbouw nadenkende, veelal tot dwaalbegrippen komen. Menigmaal toch ontmoette ik bij hen de meening, dat het streven der scheikunde alleen daartoe strekte, om door eene soort van kunstje den grond vruchtbaar te maken, of door enkele chemische analyse de geschiktheid of ongeschiktheid van zekeren grond voor den bouw van deze of gene gewassen te bepalen. Tot eene hoogere wetenschappelijke opvatting komen zij zeer zelden en vreemd blijft hen de grondwaarheid, dat hij, die door duizende kleine of groote toestellen, over eene zekere oppervlakte der aardkorst geplaatst, uit den grond en de lucht, als grondstoffen, waarde hebbende producten met voordeel wil doen bereiden, èn de geaardheid dier toestellen, haar zamenstel en eigenschappen èn de eigenschappen der grondstoffen moet kennen, zoo hij een oordeelkundig fabrikant wil wezen: - dat hij, om tot het juist begrip der zaak te komen, Botanist, Chemist en Physicus moet wezen.

Maar, hoort men vragen, moeten dan alle boeren geleerden worden? Zeker niet! Maar de landbouw van elk gewest, dat een eigen landbouwkundig karakter heeft, moet met het licht dezer wetenschappen onderzocht en voorgelicht worden. Alom moet gelegenheid zijn, om die voorlichting te kunnen ontvangen, en om hare raadgevingen gevraagd en in niet al te ongeoefende handen en hoofden opgenomen te zien, moet de landman reeds vooraf overtuigd zijn, dat ook in zijn bedrijf vooruitgang mogelijk is, en moet hij in zijne jeugdige opvoeding ook zoo veel van de grondwaarheden der scheikunde, natuurkunde en kruidkunde aanleeren als tot deze algemeene vorming noodzakelijk is.

Uit dien hoofde behoeft men tweederlei soort van boeken. Goede natuurkundige schoolboeken, zoo als onder anderen de Catechismus van Johnston en meerderen, die wij nog eenmaal van de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen verwachten, en landbouwkundige werken, van scheikundigen of natuurkundigen aard.

Als een zoodanig begroeten wij de Nederduitsche vertaling van het boek van Von Babo. Onder toezigt van een Nederlandsch landbouwer is het boekje voor Nederland ingerigt, dat is, men heeft op den Nederlandschen bodem en den Nederlandschen landbouw acht geslagen. Ref. heeft het boekje met blijdschap doorgelezen en met ingenomenheid uit de hand gelegd. Beknoptheid, eenvoudigheid, duidelijkheid en waarheid zijn zijne kenmerken. Dat men hier en daar iets aan te merken, af te dingen of bij te voegen heeft, dat men voor deze of gene zaak een ander woord verlangd had, - wien zal 't bevreemden die ooit eene recensie gelezen heeft? Dat vraagstukken, die de wetenschap nog als onuitgemaakt beschouwt, hier soms als beslist worden voorgedragen, dat hier en daar de strekking zigtbaar is, om den landbouwer te winnen, hem door de zekerheid der wetenschap voor haar in te nemen, ook dat mag men niet laken, want eenige ingenomenheid met zijne zaak kleeft elken beoefenaar der wetenschap aan. Zien wij liever op het goede en verheugen wij ons in het bezit van een boek waarin de scheikundige verklaring gegeven wordt van de gewigtigste vragen van den landbouw op eene met de wetenschap en de praktijk overeenkomstige wijze, waarbij de onnadenkende tot nadenken wordt opgewekt, de nadenkende bevrediging en opwekking tot verder onderzoek en proefneming vinden zal.

M.

Mededeelingen en Handelingen der Geldersche Maatschappij van Landbouw, III of 1848, 1-5 N^os^. *en* 1849, *uitgegeven door dezelfde Maatschappij en de Overijsselsche Vereeniging ter ontwikkeling van Provinciale welvaart. Te Arnhem, bij G. van Eldik Thieme*.

Het is genoeg bekend, dat naast Zeeland, in Gelderland het eerst tot de ontwikkeling van den Landbouw Maatschappijen werden opgerigt, en dat dit voorbeeld ook in andere provinciën navolging vond. Weldra zal men in iedere provincie zoodanige inrigtingen hebben en door een zóó veelste voorbeeld bevestigd zien, dat zaken van gewigt, door de regering weinig of niet behartigd, bij het volk, in belanglooze en ijverige mannen, eenen krachtigen steun vinden. De namen der mannen, die in Zeeland, Gelderland en elders zich aan deze zaken toewijdden, zijn genoeg bekend, dan dat het noodig ware, ze hier ter bewierooking neêr te schrijven. Ook ligt het geheel buiten den kring van ‘de Gids,’ den inhoud dezer mededeelingen hier te beschrijven en te beoordeelen. Maar elk vriend des Vaderlands, ieder beschaafd man zal met genoegen hun streven waarnemen, al is hij ook geen landbouwkundige.

De geringe prijs dezer mededeelingen, 22 tot 42 cents per nommer, zal menigeen aansporen, hetzij uit belangstelling in de zaak, hetzij uit weetgierigheid naar den inhoud, ze aan te koopen.

De bevolking, het vee en de opbrengst der gewassen in Gelderland; over 1846. *Uitgegeven door de Geldersche Maatschappij van Landbouw. Te Arnhem bij G. van Eldik Thieme*. 1847. 4°., 97 blz. prijs *ƒ* 2.

Het voorberigt zegt:

‘De navolgende staten bevatten, volgens de opgaven der gemeentebesturen, ten eerste, de bevolking van Gelderland op den eersten Januarij 1846, en de verdeeling der huisgezinnen, welke hoofdzakelijk in den landbouw hun bestaan vinden, in *Landbouwers* met 2 of meer paarden of trekossen, in *Karlieden* met een paard of eenen os, en in *Daghuurders*; ten tweede de opbrengsten in 1846 van het akkerland en gedeeltelijk ook van de weilan-

den, de boomgaarden en het houtgewas, en ten derde, de sterkte van den veestapel op den eersten Januarij 1846.'

'De moeijelijkheden om in den staat van den oogst meerder volledigheid te verkrijgen dan, tot dus verre, door de gemeentebesturen ten behoeve der regering in die staten gebragt was geworden, is de oorzaak geweest, dat men deze thans eerst heeft kunnen mededeelen. In vergelijking van het overzigt over het vorige jaar, opgenomen in den eersten Jaargang der "Mededeelingen," heeft het tegenwoordige zeer veel gewonnen in uitgebreidheid en volledigheid, en het lijdt geen twijfel, of eene inspanning van nog een paar jaren zal dezen voor de statistiek van onzen landbouw onmisbaren arbeid tot de gewenschte volkomenheid brengen. Want bij een groot aantal gemeenten hebben de gedane opgaven onwedersprekelijk bewezen, dat de besturen, door desbevoegden ingelicht, volkomen in staat zijn, om de voorgelegde vragen met zoodanige juistheid te beantwoorden, als men redelijkerwijze van die statistieke opgaven mag verwachten, welke grootendeels op ramingen berusten en met geene mogelijkheid door een regtstreeks tellen en opnemen op de plaats zelve te verkrijgen zijn.'

'De getallen, welke, naar het oordeel der redactie in de "Mededeelingen," niet behoorlijk zijn opgegeven, al te zeer van de waarheid schijnen af te wijken of blijkbaar vergissingen bevatten, zijn met een vraagteeken gemerkt; terwijl men met een kruisje die getallen heeft aangeduid, welke niet door de gemeentebesturen zelve zijn ingevuld, maar door de redactie, naar aanleiding van de opgave uit aangrenzende gemeenten.'

'Later hoopt men op de belangrijke statistische uitkomsten terug te komen, die uit deze tafels te trekken zijn. Dit werk vereischt te veel onderzoek, en eene te naauwkeurige beoordeeling in alles, wat eenigen invloed heeft kunnen uitoefenen op de medegedeelde getallen, om reeds terstond opgemaakt te kunnen worden. Ten einde dit te beamen, behoeft men slechts te bedenken, dat uit deze staten, onder anderen, kan worden nagegaan - welke verschillende landbouwstelsels in elke streek dezer provincie in zwang zijn, en welke veldvruchten daarbij voorkomen - hoe de verhouding der Bevolking en der Huisgezinnen is tot die stelsels; - hoe de verhouding der veesoorten is tot die stelsels en tot de bevolking: - hoe min of meer kunstige en ingewikkelde stelsels in verband staan met de prijzen, die er voor de producten te bedingen zijn: - welke streken door de groote rampen van 1846, de roest in de rogge en de aardappelziekte, min of meer geteisterd zijn geworden: - en eene menigte dergelijke vragen, die tot nog veel belangrijker uitkomsten moeten leiden, wanneer men eens de opgaaf bezit van het juiste en niet slechts van het geraamde aantal bundertallen in elke gemeente door de verschillende teelten ingenomen.'

Wij twijfelen niet, of deze eerste poging werd met erkentelijkheid opgenomen door allen die het hoog gewigt van goede statistieke opgaven kennen, en weten hoe onze in den drom van wetten en besluiten zich verliezende hooge staatslieden het gewigt der statistiek, zonder welke geen ruimer staatshuishoudkundige beoordeeling der toestanden mogelijk is, miskend of althans ontbeerd hebben.

***Natuurkunde naar de behoeften des tijds, benevens de nieuwste uitvindingen en ontdekkingen tn die wetenschap; voor de jeugd van beiderlei geslacht bewerkt, door Dr. J.H.M. von Poppe; Hofraad en Hoogleeraar te Tubingen, Ridder der Orde van de Wurtembergsche Kroon. Naar de tweede Hoogduitsche uitgave, geheel volgens den tegenwoordigen stand der natuurkunde omgewerkt en zeer vermeerderd door A. van Lee, onder toezigt van den Heer G.A. Hondeijker, onderwijzer in de Wis- en Zeevaartkunde te Amsterdam. Met zeer vele in den tekst gedrukte houtsneêfiguren. Amsterdam, S. de Grebber, Simonsz*. 1848.**

Wij kondigen deze overzetting met genoegen aan. Ze is, blijkens den titel, bewerkt naar de tweede hoogduitsche uitgave van een werkje, dat, bij de laatste oplage, door den schrijver naauwkeurig is herzien, hier en daar verbeterd en uitgebreid, naarmate de vorderingen der wetenschap, die sedert de eerste uitgave niet had stilgestaan, zulks eischten. We verwachtten reeds veel goeds, alléen bij het lezen van von Poppe's naam, die in de Technologie zoo uitnemenden klank heeft. Dit boekje is een bewijs voor den waren wetenschappelijken ijver van den Tübinger hoogleeraar, die, bij al wat hij - ook in strenger en uitgebreider vorm - voor de natuurkunde met hare hulpwetenschappen, deed, nog gelegenheid en lust kon vinden, om zijne wetenschap toegankelijk te maken voor de jeugd van beiderlei geslacht. Het werkje beantwoordt (naar ons inzien) geheel aan het doel, dat de schrijver op het oog had. Men weet dus vooruit wat men hier te wachten heeft. Het is de natuurkunde met hare uitvindingen en ontdekkingen, voorgesteld op eene onderhoudende, geleidelijke, weinig afgetrokken wijze. Daarom worde dit werkje ter hand genomen door een' ieder die er belang in stelt - en wie zou dat niet? - zich eenigermate vertrouwd te maken met de oplossing en verklaring van zoo menig natuurverschijnsel, dat, al keert het dagelijks weder, voor de massa een raadsel blijft; door een' ieder, wien er iets aan gelegen ligt, kennis te krijgen van eenvoudige en belangrijke wetten, waarvan hij dagelijks de toepassing en de gevolgen waarneemt, zonder dat hij zich het ‘hoe’ en het ‘waarom’ verklaren kan.

De vertaling is goed geslaagd; de houtsneèfiguren, ofschoon niet uitmuntend door fijnheid van uitvoering, duidelijk en doeltreffend; het papier is vrij wit, de druk helder en de prijs van het werkje betrekkelijk niet hoog; 't zijn hoedanigheden die, hopen wij, krachtig zullen medewerken tot verspreiding dezer handleiding, welke we gaarne aanprijzen!

R.

***De Huisvriend. Gemengde Lectuur voor burgers in stad en land, verzameld door J.J.A. Gouverneur. Zesde deel*. 1848. *Te Groningen, bij C.M.v. Bolhuis Hoitsema*.**

De speculerende geest van onzen tijd kondigt menigmalen, met kwakzalvers bree [.....] brallenden ophef, de geboorte aan van allerlei ontuig. Het [.....] ontkennen, dat hij de menigte dikwerf blinddoekt en maar al te vaak zijn ziekelijke waar weet aan den man te brengen. Ieder die overtuigd is van het nadeel dezer industrie, ieder die meêwerken wil om haar te vernietigen, heeft niets beters te doen, dan de pogingen te ondersteunen van degelijkheid, eenvoud en waarheid. Misschien zijt ge het met mij éens, dat er ten onzent te veel Week- en Maandschriften bestaan, die beloven dat ze goede, gemengde lectuur zullen leveren voor burgers van stad en land; misschien geeft ge mij ook toe, dat verre weg het grooter deel, op ieder bladzijde bewijst, hoe slecht ze de gegeven belofte nakomen en zijt dus met mij van gevoelen, dat die enkele, die hun woord gestand doen, dubbel regt hebben op uwe ondersteuning. Als men daartoe de handen inéén sloeg, zouden we niet overstroomd worden met zoo veel onrijps en bedorvens, als er thans te voorschijn komt van onder de zuchtende drukpers. Onttrek daarom uwe ondersteuning aan eenige bladen, die we niet noemen willen en voorzie u (als ge 't niet reeds gedaan hebt) van ‘de Huisvriend.’ Hij zal u zijn wat hij u toezegt; een vriend, in wiens aangenaam bijzijn gij menig genoegelijk uurtje slijten kunt; die den tact heeft om met u om te gaan, zoo als ge dat zelf zult verlangen; wiens geestige scherts u menigmaal een lach om de lippen plooijen zal; wiens vriendelijke ernst u gouden lessen van levenswijsheid zal te genieten geven; die u bekend zal maken met allerlei merkwaardigheden uit het gebied van natuur-, land- en volkenkennis; uit den toestand van ons maatschappelijk en burgerlijk leven en u vaak verrast met een keurig verhaal of bevallige poëzij!

- m.

De statistiek in Nederland.

Eenigen tijd geleden hebben Hoofdbestuurderen der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, bij rondgaande Missive, een plan medegedeeld tot zamenstelling van een schema eener *Volks-Encyclopaedie*. Zij hebben voor dat werk van velen voorlichting en medewerking gevraagd, en, tot nadere bepaling van hun doel, aan elken belangstellende, voor het vak van kennis, wetenschap en kunst, door hem bij voorkeur beoefend, drie vragen ter beantwoording voorgesteld, van dezen inhoud:

1°. Wat en hoeveel van elk dier vakken op de tegenwoordige hoogte der beschaving aan het volk kan en behoort medegedeeld te worden?
2°. Welke hulpmiddelen of geschriften daartoe bereids voorhanden, en in hoeverre deze, wat strekking, vorm en inkleeding betreft, ook thans nog bruikbaar zijn?
3°. Welke hulpmiddelen en geschriften in elk bijzonder vak nog ontbreken?

Ook de schrijver van dit opstel is met de toezending van een exemplaar dezer Missive vereerd; maar hij heeft den termijn, voor de beantwoording gesteld, ongebruikt laten voorbijgaan, niet - gaarne geeft hij deze verzekering - omdat hij geen hoogen prijs stelt op de bedoeling van het Hoofdbestuur; nog minder - en hij hoopt dat men ook deze zal willen aannemen - uit kleinachting der onderscheiding hem bewezen, maar uit verlegenheid. Op het zeer uitgebreide veld, dat de

voorgestelde ‘Schets voor de zamenstelling eener Volks-Encyclopaedie’ beslaat, was er slechts een uiterst klein hoekje, dat hij begreep eenigermate als zijn terrein te mogen aanmerken, enkel één onderdeel eener afdeeling, waarover hij welligt iets ter inlichting zou kunnen zeggen, een enkel woord (een druppel in die zee van kennis en wetenschap), dat misschien aan de aandacht van anderen zou kunnen ontsnappen, en daarom nam hij zich voor, de opmerkzaamheid des Hoofdbestuurs te vestigen op de *Statistiek*. Maar daar verrees de groote moeijelijkheid. Een antwoord op de drie gestelde vragen op de volgende wijze:

1°.	Wat behoort gedaan te worden?	Al het mogelijke.
2°.	Wat bestaat er?	Niets.
2°.	Wat ontbreekt er nog?	Alles.

ware misschien als eene onheuschheid opgenomen, even als het bekende antwoord op zekere prijsvraag over de beste middelen tot bemesting van den grond, dat op dertig bladzijden folio slechts één enkel, en altijd hetzelfde, leelijke woord gaf. En toch was er voor hem geene keuze tusschen zulk een kategorisch antwoord en eene memorie zóó uitvoerig, dat hij gevaar zou loopen van den goeden wil der vragers te veel te vergen, en hun den onwillekeurigen wensch te ontlokken: hadden wij de zaak niet begonnen! De eenige weg tusschen onheuschheid en onbescheidenheid was dan eene onbeleefdheid: - geheel stil te zwijgen.

Indien iemand de vraag opperde, of het onderrigt in geschiedenis en aardrijkskunde, wij zeggen niet tot eene eenigzins beschaafde opvoeding, maar tot het gewoon algemeen onderwijs behoort, dan zou men zeker antwoorden met een schouderophalen, dat den twijfel moest te kennen geven, of de vraag wel ernstig gemeend was. Zelfs op de armenscholen immers, maken aardrijkskunde en geschiedenis een deel van het onderwijs uit. Maar nu doe eens iemand dezelfde vraag ten aanzien der statistiek. Welligt zou hier ook een schouderophalen het antwoord zijn, maar in tegenovergestelden zin, met de beteekenis: hoe kan iemand dàt in het hoofd

komen? - Nu zouden wij echter wel willen vragen: Is dan het verledene meer waard gekend te worden, dan het tegenwoordige? Is het van minder belang te weten, wat de Staat, wat een Volk is, dan hoe het dat geworden is? Heeft de burger meer behoefte om te weten, wat er vroeger in het Vaderland gebeurd is, wanneer er oorlog was of vrede, en wanneer dure tijd of wanneer er de handel bloeide, dan wat er thans gebeurt; hoe thans de evenredigheid is tusschen behoeften en middelen, in welke verhouding en in welke betrekkingen thans het Vaderland staat tot andere natiën? Wanneer men onze leerboeken der geographie opslaat, vindt men met de meeste naauwkeurigheid opgegeven, welke de hoogste bergen zijn in de vijf werelddeelen; in hoe vele departementen Frankrijk verdeeld is; welke rivieren Duitschland telt, en welke hoofdstad aan elke rivier ligt; en wie den gang van ons lager en middelbaar onderwijs kent, weet, met hoeveel moeite dat alles op de schoolbanken den jongens wordt ingestampt, die het naderhand grootendeels weder laten slippen, omdat het hun in hun volgend leven en bedrijf bitter weinig te pas komt, of de Mont-Blanc 14000 dan 15000 voet hoog is, en welken naam het zóóveelste departement van Frankrijk draagt. Zij zouden er, dunkt ons, meer aan hebben, om te weten, hoe de productie over den aardbol verdeeld is, welke de handelsbetrekkingen zijn tusschen Frankrijk en Nederland, en op welken graad van zedelijke en materiëele ontwikkeling het volk in Duitschlands staten zich bevindt, of welke voortbrengselen zijne nijverheid oplevert, en vanwaar in de behoeften zijner consumtie voorzien wordt. Bij de lessen over de geographie des Vaderlands wordt den leerling de naam van geen afgelegen dorpje, van geen half verdroogd beekje gespaard, maar, welke de middelen van bestaan des volks zijn, hoe de gesteldheid is van handel en scheepvaart, visscherij en landbouw, hoe kanalen en wegen dienstbaar zijn tot afvoer van produkten en aanvoer van behoeften, hoe de bezittingen des volks verdeeld zijn, hoe verre beschaving en ontwikkeling in den geest der bevolking zijn doorgedrongen, daarvan mag men, naar het schijnt, zonder schade onkundig blijven.

Er is echter eene verontschuldiging, die wij willen laten

gelden, waarom de statistiek in de algemeene opinie nog altijd zoo achter ligt. Geographie en historie hebben sedert onheugelijke tijden onder de wetenschappen haren zetel ingenomen nomen en burgerregt verkregen. Als zelfstandige wetenschap is de statistiek eerst in den jongsten tijd in aanmerking gekomen, maar lang nog niet algemeen. Zij moet zich daarom vergenoegen, wil zij ergens ingang vinden, met hier of daar onder vreemde vlag mede te zeilen. Als men met alle naauwkeurigheid de hoogte der bergen van Zwitserland gemeten heeft, dan gebeurt het wel eens, dat men ten slotte van de les opmerkt, dat hier en daar op die bergen koeweiden gevonden worden, dat daar de Zwitsersche kaas vandaan komt en dat er in Genève horologiemakers wonen; of als men de les is doorgeworsteld, die leert, dat Berlijn is de hoofdstad van Pruissen, gelegen aan de Spree, met een koninklijk paleis, een arsenaal, een gasthuis, verscheidene musaea en schouwburgen en 340,000 en nog zóóvele honderd- en tienen eentallen van inwoners, dan vindt men nog wel aan het slot, dat er ook looijerijen en porseleinfabrijken zijn. Zonder het helder te beseffen, heeft men het gevoeld, dat statistiek niet wel gemist kon worden en men heeft er iets van aan de plaatsbeschrijving aangehangen. Wij hopen dat de tijd zal komen, dat topographie als een onderdeel der statistiek zal worden geleerd.

Maar er is nog iets. De statistiek is eene der meest positieve wetenschappen, hare beginselen zijn cijfers; haar eerste deel bestaat uit optellen en aftrekken, haar tweede uit aequaties: eerst wanneer gij deze dorre streken zijt doorgeworsteld, komt ge op aangenaam en vruchtbaar terrein. En het is begrijpelijk, dat menige vlugge geest voor zoo drooge studie terugdeinst en uitroept: ‘O die statistiek!’ met dezelfde toonbuiging als de propaedeuticus klaagt: ‘O die mathesis!’ Maar is dit wel billijk? Stel u eens eenen architect voor, dweepende met zijne schoone kunst, wien we, als hij ons wees op het grootsche geheel en de harmonie der deelen in het meestergewrocht zijner kunst, de portefeuille met zijne platte gronden, doorsneden en afstanden met een: ‘o die bouwkunst!’ voorhielden. Of wat zou de sterrekundige u niet mogen antwoorden, wien ge een verwijt maaktet van zijne ellenlange formules, en daarbij te kennen gaaft, dat

het u bitter weinig verschelen kan, hoe vele sterren van de eerste, tweede, derde tot de twaalfde of twintigste grootte hij door zijnen kijker kan waarnemen?

Maar de sterrekunde is ook geheel iets anders dan de statistiek! Wij geven u, die zoo spreekt, gaarne gelijk, en staren met u vol verbazing, bewondering en eerbied op die wetenschap, die zich buiten dezen nietigen aardbol beweegt, om de perken des hemels te verbreken[1]. Voor ons, oningewijden, grenst zij aan tooverij, met hare ontzettende ontdekkingen en hare wonderbaarlijke voorzeggingen, en het is natuurlijk, dat wij met eenige huivering tegen haar opzien, terwijl we dankbaar erkennen, welke groote diensten zij ons - al onderscheiden wij dikwijls den oorsprong niet eens - bewijst in ons dagelijksch leven en bedrijf. De statistiek daarentegen, daar kan ieder bij, en *au bout du compte* kan men het zonder haar ook wel doen. Haar voornaamste nut toch bewijst zij als hulpwetenschap der staathuishoudkunde, en staathuishoudkunde hebben wij allen op onze eigene hand; allen weten we mede te praten, hoe de nijverheid geregeld, de industrie beschermd, de landbouw aangemoedigd, de handel ondersteund, de armoede bestreden moet worden - en we praten er over mede, zonder ooit aan zoo iets als statistiek gedacht te hebben. Is zij dan wel iets meer, dan eene voldoening aan ijdele nieuwsgierigheid, of, nog minder, een zeker tijdverdrijf, even als iemand de bloemen telt op een behangsel, of de vierkante voeten van het vertrek afmeet, waarin hij een poosje wachten moet? - Dezulken, die zoo redeneren, zullen wij niet trachten te bekeeren. Zij staan op ééne lijn met de empirici, die over de genezing van ziekten redekavelen, zonder het menschelijk ligchaam te hebben bestudeerd. Waartoe echter zulk eene empirische staathuishoudkunde leiden kan, leert het voorbeeld van het Nederlandsche Gouvernement in Oost-Indië, dat oorzaak is geweest van den hongerdood van duizenden in de residentie Cheribon en elders op Java, omdat het bij gebrek aan behoorlijke statistiek ‘in den blinde rondtastte’[2]. Gelukkig

1 ‘*Caelorum perrupit claustra*,’ luidt het grafschrift van William Herschel, te Upton.

2 Zie Dr. van Hoevell, Reis over Java, Madura en Bali, I, blz. 63 v.v. Hoe gebrekkig het overigens gesteld is met de kennis zelfs van de eerste grondslagen der statistiek, ten opzigte van dat zelfde Java, kan uit een paar staaltjes blijken. De minister van Koloniën G.L. Baud heeft in zijne rede ter beantwoording van het voorstel van den heer Sloet, ter goeder trouw) althans wij moeten het wel gelooven) ten bewijze der toeneming van de bevolking op Java, het volgende aangevoerd: ‘Volgens Raffles bedroeg de bevolking van Java en Madura in 1815, 4,615,270, en thans kan men aannemen, dat dezelve meer dan 10,000,000 zielen zal bedragen.’ Z. Exc. schijnt zelfs niet vermoed te hebben, dat zulk een aanwas van bevolking, van meer dan 100 pCt. in 33 jaren eene *onmogelijkheid* is (tenzij door geheel bijzondere, bijkomende omstandigheden, zoo als de immigratie in Noord-Amerika), en dat mitsdien noodzakelijk een der beide gegevens zijner vergelijking valsch moest zijn. Een ander staaltje vindt men in het Tijdschrift van Neêrlands Indië, 1849, 3de Afl., waar een *officiëel* verslag over de residentie Madioen, door den resident bij het Gouvernement ingezonden, opgenomen is. Daarin komt voor eene statistiek der bevolking over de 11 jaren 1835-1846. Volgens die statistiek is de bevolking in die elf jaren van 214,666 tot 328,872 geklommen (dus meer dan 50 pCt.), 't geen, door verhuizing, mogelijk is. Maar hoe het mogelijk is, dat in die 11 jaren het getal geboorten heeft kunnen bedragen 101,345, dat der sterfgevallen daarentegen slechts 48,227 en dat der huwelijken 64,121 (dus bijna 16,000 meer dan dat der sterfgevallen) *credat Judaeus Apollo!* - Daarbij verschilt het eene jaar zóó veel met andere, dat hierin reeds een groote praesumtie van onjuistheid ligt; zoo, b.v. zijn de geboorten in 1839, 12105, in 1840, 9308, in 1843, 10,014 en in 1846, 6310. Dit zelfde cijfer van 6310 is ook dat der huwelijken in 1846. - Hoe gebrekkig de statistieke kennis der regering in Nederland zelf soms is, blijkt uit eenige staaltjes, aangevoerd in het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek, 4de deel, blz. 206 v.v.

dat de gevolgen van onkunde niet altijd even vreesselijk zijn.

Men zal dan ook aanvoeren, dat dit een geheel bijzonder geval is, dat het de zaak is der regering en dat geen particulier daarmeê te maken heeft. Wij zouden kunnen antwoorden met een woord, dat in den laatsten tijd eenige vermaardheid heeft gekregen en bijna eene spreuk geworden is: met het: ‘de publieke zaak wil publiek behandeld worden.’ Maar wij vreezen voor het verwijt, dat dit woord tot nog toe meer geklonken dan beduid heeft. Wij gelooven beter wapen te hebben juist in de opmerking, dat ieder zich bevoegd acht om in de staathuishoudkunde mede te spreken, en terwijl wij dit gaarne goedkeuren, en zelfs wenschen dat die bemoeijing met de algemeene volksbelangen steeds algemeener en levendiger worde in dit land, hebben wij er slechts den wensch bij te voegen, dat de *belangstelling* met *kennis* gepaard ga; *kennis van beginselen* en *kennis van zaken*,

zonder welke zulke bemoeijing meer schade dan voordeel doet, omdat overal, zelfs daar waar men zich er het minst aan stoort, volksoordeel en volksvooroordeel een onweêrstaanbaren, schoon dan ook zijdelingschen, invloed op den gang des bestuurs uitoefenen. En die kennis ontbreekt bijna geheel, althans hare tweede helft ontbreekt, waar geene statistiek gekend wordt.

Doch, laten wij al eens de aanmerking gelden, dat de statistiek geene wetenschap is, die tot de sfeer der gewone volksbeschaving afdaalt, dan rijst de vraag op: wordt de statistiek naar waarde en eisch gekend, gewaardeerd en beoefend door hen, die door hunne maatschappelijke stelling, hunne betrekkingen en staatsbedieningen eenen regtstreekschen en dadelijken invloed hebben op den gang des bestuurs? Het ontkennend antwoord kan niet uitblijven: men hebbe slechts de geschiedboeken onzer aanzienlijkste vergaderingen op te slaan om bewijzen in overvloed voor dat antwoord te vinden. Trouwens, is dat wel eens noodig? Waar zouden ze de statistiek des lands hebben kunnen leeren kennen, of waar de middelen vinden om ze te beoefenen? Het is alleen met de uiterste inspanning en met groote kosten van tijd en geld mogelijk de verspreide fragmenten van gegevens, die er bij ons bestaan, bijeen te verzamelen; en wanneer men dan alles bijeengezameld heeft, wat er te vinden is, zijn er nog zoo vele lacunes, dat het toch onmogelijk blijft een eenigzins voldoend geheel zamen te stellen, dat tot vasten grondslag van studie kan dienen.

Slaan wij eenen blik op de bronnen van statistieke kennis, die ten onzent geopend zijn. Men kan ze in drie afdeelingen splitsen:

1°. Officiëele opgaven bij en van de regering.

2°. Mededeelingen van corporatiën, genootschappen, maatschappijen.

3°. Nasporingen van bijzondere personen.

Of de regering zelve in het bezit is eener goede statistiek? - Moeijelijk is deze vraag te beantwoorden. Gaat men de inrigting en het raderwerk van ons staatsbestuur na, dan moet men tot de conclusie komen, dat op de bureaux der onderscheidene ministeriën kostbare en vrij volledige bouw-

stoffen voorhanden moeten zijn. Doch dit is nog geene statistiek, evenmin als een hoop hout, steen en kalk een huis is. Of al in lessenaars en kasten, op archievenkamers en pakzolders de volledigste en keurigst bewerkte staten en tabellen vergaderd liggen, beduidt weinig, wanneer er geene ordenende hand is, die ze verzamelt, rangschikt, vergelijkt en er de resultaten van trekt. Of al onderscheidene klerken en adjuncten dagelijks werk vinden om lijsten bij te schrijven, baat weinig, wanneer de minister niet in staat is om ieder oogenblik, met een enkelen opslag, er uit op te maken hoe de stand van zaken is. En dat dit niet het geval is, is wel eens gebleken. - Doch het is ons niet gegeven in de geheimen der bureaux door te dringen. Wij moeten de kennis en waardering der statistiek bij de regering voornamelijk toetsen aan hetgeen van haar te dien aanzien openbaar wordt. Daaronder behooren: verstrooide opgaven in de Staats-Courant, nu en dan voorkomende, al te spaarzaam en al te stelselloos, om ze tot een maatstaf te kunnen gebruiken; wijders de mededeelingen, welke nu en dan in bijzondere memoriën aan de Staten-Generaal geschieden, wanneer ze toevallig tot toelichting of verdediging van een aanhangig wets-ontwerp noodig zijn; ook deze ontsnappen veelal aan de kritiek, deels omdat zij voor een grooter publiek ontoegankelijk blijven, deels ook, omdat zij dikwijls met een bijzonder oogmerk worden medegedeeld, anders dan de zuiver wetenschappelijke kennis der waarheid: - eindelijk en voornamelijk de verslagen, welke, in voldoening aan de voorschriften der grondwet, jaarlijks over *onderwijs* en *armenwezen* bij de Staten-Generaal worden ingeleverd. Deze verslagen nu geven juist geen schitterend bewijs voor het duidelijk begrip van de statistiek bij de regering. Zij mogen al ten aanzien der opgaven van cijfers en feiten geene aanleiding tot ernstige en gegronde aanmerkingen geven; met de rangschikking en waardering dier feitelijke bijzonderheden is het droevig gesteld. Men beschuldige dit oordeel niet van aanmatiging. Indien men autoriteit verlangt, wij hebben de autoriteit voor ons van de Commissiën uit de Tweede Kamer van de Staten-Generaal, die gerapporteerd hebben over de verslagen van 1845 en 1846 betreffende het armenwezen, en over die van 1845 en 1846

nopens het onderwijs. Ten aanzien van het eerste onderwerp zegt de Commissie[1]: ‘Hetgeen hier dus medegedeeld wordt, zijn enkel eenige weinige resultaten, in cijfers uitgedrukt. Beschouwingen omtrent den inwendigen toestand der inrigtingen (tot leniging, voorkoming, enz., der armoede) derzelver werking, meerdere of mindere doelmatigheid, middelen tot verbetering en dergelijke, komen in het geheel niet voor, gelijk ook eenige opheldering omtrent den aard van eene en andere min bekende instelling niet overbodig zou zijn geweest. Dergelijke soort van opgaven zouden het belangrijke der tabellen verhoogen. Daarenboven, zullen de mededeelingen voor het algemeen en voor de Staten-Generaal volkomen bruikbaar en nuttig zijn, dan moest men daarin gezegde of dergelijke zaken noodwendig aantreffen. Het leven, achter de doode cijfers verborgen, moest meer worden te voorschijn geroepen. En dit in verband brengende met het voorschrift van art. 226 der Grondwet, valt het inderdaad te betwijfelen, of op de wijze, als thans geschiedt, wel volledig aan het beoogde doel wordt beantwoord.’ De Commissie heeft zich zelve hierna de moeijelijke maar verdienstelijke taak getroost, om de doode cijfers der regering tot een organisch geheel om te werken en zich loffelijk van die taak gekweten. - Wat nu betreft het andere onderwerp, het *onderwijs*, het rapport der Commissie[2] is schier niet anders dan ééne lange klagt, dat de verslagen der regering aan geen der drie vereischten, door de Grondwet gevorderd: *tijdigheid, volledigheid* en *uitvoerigheid*, voldoen, dat zij, in plaats van een goed geheel te vormen, niet meer zijn dan eene onzamenhangende en onvolledige reeks van opgaven uit verschillende bronnen geput, en dat zij, gelijk bepaaldelijk van het lager onderwijs gezegd wordt, ‘meer loopen over het uitwendige dan over het inwendige van het onderwijs. Het verstrekken van rijks- en provinciale subsidiën tot aanbouw en verbetering van scholen en onderwijzers-

1 Verslag der Commissie uitgebragt in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, van den 27sten Junij 1848.
2 Verslag der Commissie, uitgebragt in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, van den 5den Julij 1848.

woningen, de toestand der onderwijzersgezelschappen, het stichten van nieuwe scholen, opgave van door de provinciale Commissiën afgegeven acten van algemeene toelating, zijn de voornaamste elementen van deze afdeeling. Over den staat van het onderwijs zelf wordt òf in zeer algemeene uitdrukkingen gesproken, òf geheel gezwegen.'

Maar wij hebben met het oude afgesloten, en het is welligt onbillijk de tegenwoordige bewindslieden hard te vallen over hetgeen niet hun werk is. De bovenbedoelde verslagen zijn niet aan de vertegenwoordiging medegedeeld door het ministerie, dat vooruitgang en openbaarheid tot zijne leuze gekozen heeft. Zij dagteekenen van vroeger dan den 25en Maart 1848. Wat heeft echter de nieuwe regering verrigt, dat als teeken kan dienen, dat zij ook in dit opzigt eenen anderen weg wenscht te bewandelen? Niet veel is daarvan tot heden aan het licht gekomen, maar toch iets. Hier is het de plaats om met onvoorwaardelijken lof te herinneren aan de uitstekende Statistiek van onzen buitenlandschen handel en onze zeevaart over de jaren 1846 en 1847, uitgegeven van wege den minister van financiën[1], een werk, dat zich in alle opzigten aanbeveelt, en met de uitstekendsten van dien aard, buiten'slands verschenen, kan wedijveren. De minister van financiën, of, juister gesproken, de Heer Mr. P.P. van Bosse, heeft zich door dit werk jegens de Statistiek zeer verdienstelijk gemaakt, en wij kunnen niets beters wenschen, dan dat op de nu eenmaal zoo goed gelegde grondslagen getrouw worde voortgebouwd. Wij bedoelen hier voortbouwen niet alleen in dien zin, dat van elk nu volgend jaar gelijke statistiek ons worde geschonken, maar dat ook het verledene - zij het dan minder uitvoerig - met het tegenwoordige tot een geheel worde ineengewerkt. Zoo zou de draad aangehecht kunnen worden tusschen de 'Bijdragen'[2] van J.A. Drieling over de jaren 1824-1828

1 'Statistiek van den handel en de scheepvaart in het koningrijk der Nederlanden over het jaar 1846.' 's Gravenhage, gedrukt bij Gebrs. Giunta d'Albani, 1848. - Idem over het jaar 1847. - groot 4° formaat.

2 'Bijdragen tot een vergelijkend overzigt van Neerlands zeevaart en handel,' door Mr. J.A. Drieling, Ridder van de Orde van den Ned. Leeuw en Referendaris der eerste klasse bij den Raad van State. 's Gravenh. en Amst., Gebrs. v. Cleef, 1829. Niet zonder naïviteit geeft de schrijver, in de Ineliding, te kennen, hoe verrassend hem was de benoeming tot directeur van een '*Centraal bureau*, gevoegd bij de administratie der ontvangsten, bestemd tot het doen opmaken van naauwkeurige staten zoo der in- en uitgeklaarde schepen, als der in-, uit- en doorgevoerde goederen en koopmanschappen van het koningrijk der Nederlanden, met inachtneming van alle zoodanige bijzonderheden, als zouden kunnen strekken tot vermeerdering der kennis van de *Statistiek der Nederlandsche Zeevaart en Koophandel*.'

loopende, maar met dat jaar afgebroken (een werk, niet zonder verdienste, ofschoon voor een quasi-officieel stuk vrij onvolledig en oppervlakkig), en de thans verschenen Statistiek.

Voor het overige echter valt er ook nu nog weinig te zeggen van de waarde, die de regering aan de Statistiek schijnt te hechten. Kort na de optreding van den tegenwoordigen minister van financiën, werd eenige verwachting opgewekt door de aanstelling van een jong, ijverig en kundig geleerde bij dat departement, naar verzekerd werd, ten behoeve der statistiek. Doch daarbij is het gebleven, en zoo het vergund is, eene gissing te wagen, die op geen' anderen grond bérust dan de overweging van de wijze en de voorwaarden, waarop deze aanstelling geschied is, dan zal het daar ook wel bij blijven; omdat het op zulken voet ook den ijverigsten en bekwaamsten geleerde aan de middelen en aan het gezag ontbreken moet, die tot bereiking van het hem voorgestelde doel onmisbaar zijn.

Er is nog eene andere *officiëele* bron van statistieke kennis, die telken jare geopend wordt om hare schatten te laten vloeijen. Het zijn de verslagen, die in de gewone jaarlijksche vergaderingen van Provinciale Staten, in voldoening aan de Reglementen op de uitoefening van de magt en het gezag der staten, door het collegie van gedeputeerden worden medegedeeld. Voorzeker, zij mogen rijke bronnen genaamd worden, die verzamelingen van ieder jaar, die, over het geheele land geregeld, een overzigt van den stand van zaken kunnen opleveren, en dit voordeel hebben, dat zij in elke provincie de bijzonderheden, aan dat gewest eigen, scherp op den voorgrond afteekenen. Zij moeten rijke bronnen geacht worden, wanneer men nagaat de uitgebreide, ofschoon juist niet

zeer wetenschappelijk zamengestelde reeks van onderwerpen, die er ter behandeling zijn voorgeschreven, verdeeld in de volgende rubrieken:

§ 1.	Het inwendig beheer en de Policie.
§ 2.	Handhaving van Reglementen en Plaatselijke Keuren; Justitiewezen.
§ 3.	Verandering of bestendiging in het lidmaatschap der Staten en der Staten-Generaal.
§ 4.	Verandering of bestendiging in het personeel der Stedelijke of Plaatselijke Besturen.
§ 5.	Staat der bevolking.
§ 6.	Gezondheids-toestand. Koepok-inenting.
§ 7.	Geneeskundige dienst.
§ 8.	Broodzetting en Maalloon.
§ 9.	Prijzen der levensmiddelen.
§ 10.	Kultuur van woeste gronden.
§ 11.	Verveeningen.
§ 12.	Kerkelijke Zaken.
§ 13.	Staat der Brandbluschmiddelen.
§ 14.	Begraafplaatsen.
§ 15.	Maten en Gewigten.
§ 16.	Kadastrale zaken.
§ 17.	Strandvonderij.
§ 18.	Kazernering en huisvesting van troepen.
§ 19.	Middelen van vervoer.
§ 20.	Begrooting van huishoudelijke kosten van bestuur.
§ 21.	Algemeene begrooting van inkomsten en uitgaven der Provincie.
§ 22.	Gemeente-Financiën.
§ 23.	Plaatselijke belastingen.
§ 24.	Begrootingen der Steden en Gemeenten.
§ 25.	Emplooi van het fonds van 2 pCt. op de Gemeenteinkomsten.
§ 26.	Heffing van gewone en buitengewone opcenten.

§ 27.	Aandeel in- en vermeerdering van opbrengst in de Rijks-belastingen.
§ 28.	Verslag nopens den Waterstaat, den staat van Dijken, Polders, Kanalen, Rivieren, Waterleidingen, alsmede

	van de Wegen, zoo Straatwegen, als Provinciale en Gemeente-wegen.
§ 29.	Verslag nopens de Nationale Militie en de Schutterijen.
§ 30.	Verslag nopens den staat van het hooger en lager Onderwijs, en van de daartoe verstrekte toelagen uit 's Rijks, Provinciale of Gemeente-fondsen.
§ 31.	Verslag nopens de kunsten en wetenschappen.
§ 32.	Verslag nopens den staat en het beheer der Gevangenissen en Krankzinnigenhuizen.
§ 33.	Verslag nopens den staat van het Armwezen en der Instellingen van Weldadigheid, Banken van Leening en Spaarbanken.
§ 34.	Nijverheid, Buitenlandsche Handel, Koophandel, Scheepvaart, Fabrijken, Trafijken, Landbouw en groote Visscherij.
§ 35.	Jagt en kleine Visscherij.

Hoe komt het dan, dat zij zoo weinig wezenlijke vrucht hebben opgeleverd? Zeker is daarvan eene reden, dat zij nog nooit tot een geheel zijn zamengesteld en verwerkt, maar in het stof der archieven, of, wat bijna op hetzelfde nederkomt, naast elkander in de kolommen der Staats-Courant begraven worden. Maar de voorname reden ligt in den aard der verslagen zelve. De voorgeschreven aanleg is goed, maar de uitwerking is meestal uiterst gebrekkig. De eenparigheid, die de regering getracht heeft tot stand te brengen, door bepaalde rubrieken vast te stellen, ontbreekt niet te min geheel. In het eene verslag b.v. zal men onder de § *bevolking* een uitgewerkten staat van geboorten, huwelijken en sterfgevallen vinden, met al wat daartoe behoort; in een ander heeft men er zich afgemaakt met een: op 1° Januarij van het vorige jaar was de bevolking zóóveel; op 1° Januarij van dit jaar zóóveel: ergo vermeerdering of vermindering zóóveel. In het eene verslag bepaalt zich de § *Justitiewezen* tot de eenvoudige vermelding van de jongste veranderingen in het personeel der regterlijke magt; in een ander wordt eene uitvoerige statistiek van de regtspraak gedurende het laatste jaar gegeven. Het eene verslag deelt een' beredeneerden staat mede van den toestand der nijver-

heid; het andere vergenoegt zich met de opgaaf van de concessiën, die er tot oprigting van molens en fabrijken gegeven zijn. Sommige dezer verslagen onderscheiden zich door eene magerheid, waarvan men zich moeijelijk een denkbeeld kan maken, en die ze ten eenemale voor den statisticus onbruikbaar maken[1].

Men ziet, de officieele statistiek in Nederland is tot heden nog slechts op eene zeer geringe hoogte van volkomenheid gekomen. - Beter is het zeker gesteld met die, welke van corporatiën, genootschappen en maatschappijen uitgaat, ofschoon ook hier nog veel te wenschen overblijft. De op openbaar gezag gevestigde collegiën (de commissiën van landbouw, van onderwijs, de geneeskundige commissiën, de kamers van koophandel en fabrijken) zijn te veel van het stelsel van *inter nos* en *intra pariëtes* doordrongen, om het van hunne roeping te achten, het algemeen deelgenoot te maken van hunne wetenschap. Vooral is het te betreuren, dat de kamers van koophandel en fabrijken in dit opzigt, als in zoo vele anderen, niet meer dan een dood ligchaam zijn. Hoe belangrijke en kostbare mededeelingen konden zij geven over de eigenaardige nijverheid van ieder oord, van elke stad onzes lands; hoe bruikbare wenken over de oorzaken van opkomst en verval. - Wat er overigens goeds geschiedt, is het werk van vrijwillige vereenigingen en maatschappijen. Wij hebben hier het oog op de Maatschappij van Nijverheid te Haarlem, het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, de Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van provinciale welvaart, de Maatschappij van Weldadigheid, de Maatschappijen van Landbouw en anderen, die zich op verschillende wijzen de statistiek ernstig hebben aangetrokken, en belangrijke mededeelingen verzameld en bekend gemaakt hebben. Maar ook hier geldt weder het groote bezwaar: gebrek aan eenheid en zamenwerking; en een tweede niet geringer bezwaar voor de vruchtbare beoefening der statistiek kleeft er aan haren arbeid, de moeijelijkheid om er mede bekend

1 Gaarne erkennen wij, dat in de laatste jaren in enkele provinciën te dezen aanzien eenige verbetering is op te merken. Wij hebben hier inzonderheid op het oog Groningen, en vooral Gelderland, welks verslag van 1848 *voorbeeldig* genoemd mag worden.

te worden. Als men niet lid dier vereenigingen is, blijft men gewoonlijk vreemd aan hare handelingen; en worden de resultaten er van ook soms met loffelijke vrijgevigheid meer algemeen verspreid, dan is de moeijelijkheid nog maar ten halve opgeheven. Hoe kostbare bouwstoffen de verslagen, berigten, mededeelingen, tijdschriften, werken en jaarboeken dezer vereenigingen ook bevatten, de wetenschappelijke onderzoeker plukt er weinig meer vrucht van, dan iemand zou hebben, die voor zijne studiën de bibliotheek van Leiden tot zijne dienst zoude hebben - maar zonder catalogus.

Wij komen eindelijk tot den arbeid van bijzondere personen, en ofschoon de stoffe rijk is, kunnen wij hier kort zijn. Zeer groot is het getal geschriften - en goede geschriften - over statistiek, die in de laatste jaren hier te lande het licht hebben gezien, en het bewijs leveren, én dat er behoefte is aan zulken arbeid, én dat er de wetenschap met ijver en kunde beoefend wordt; wij behoeven slechts te herinneren aan hetgeen door den Heer Sloet tot Oldhuis en anderen geleverd is in het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek (waardige opvolger van Prof. Wttewaall's Bijdragen tot de Staathuishoudkunde en Statistiek), aan de Statistiek van Drenthe, door den Heer Alstorphius Grevelink, aan Luttenberg's Proeve van onderzoek omtrent het armwezen in ons vaderland, aan de Geschiedenis der belastingen in Nederland, van den Heer P. Engels; aan Portielje's Handel van Nederland in 1844; aan Lobatto's Jaarboekje; aan talrijke brochures, die bij gelegenheid der behandeling van eene of andere kwestie van den dag bestemd werden om daarover licht te verspreiden, en vooral ook aan de statistieke mededeelingen in onderscheidene tijdschriften en dagbladen, en niet het minst in de provinciale jaarboekjes verstrooid. Doch ook hier moet weder gezegd worden: het zijn niet meer dan fragmenten, die, met hoeveel studie ook bijeengebragt, nog geen geheel vormen; bouwstoffen, maar geen gebouw. En wanneer men deze geschriften ter zijde stelt, dan blijft en niets over, dat genoemd mag worden. Eene volledige Statistiek van Nederland ontbreekt nog ten eenenmale. Twee werken zijn in den laatsten tijd versche-

nen, die misschien aanspraak maken op de erkenning, dat zij eenigzins in de behoefte hebben voorzien. Wij kunnen er dien lof niet aan toekennen. Het eene bevat, onder den zonderlingen titel: ‘Neerlands financiewezen van den vroegeren en tegenwoordigen tijd, in verband met handel, koopvaart, marine, muntstelsel, armwezen, enz., met opgaven omtrent den toestand van andere rijken’[1], een mengelmoes van cijfers en opgaven, dat zich alleen onderscheidt door stelselloosheid en verwarring. Het andere is de ‘Algemeene Statistiek voor Handel en Nijverheid,’ bearbeid door D. Buddingh[2], hoofdzakelijk eene vertaling van von Reden's gebrekkige compilatie, waar, Dl. III, blz. 133-171, Nederland behandeld wordt, maar zoo oppervlakkig, onvolledig en onwetenschappelijk, dat ieder, met welk doel hij het boek ook ter hand neme, het onvoldaan zal nederleggen[3].

Wij gelooven uit dit overzigt veilig de slotsom te kunnen trekken, dat de statistiek in Nederland nog in den staat der kindschheid verkeert. Wat is er te doen, om haren wasdom te bevorderen en haar tot die ontwikkeling te brengen, welke de wetenschap reeds lang in Engeland, in Frankrijk, in Pruissen en in België bereikt heeft? - Eene eerste voorwaarde is, dat de algemeene belangstelling voor haar wakker worde. De vervulling dezer voorwaarde zal niet uitblijven; reeds zien wij daarvan verblijdende teekenen in de warmte, waarmede de laatste vergaderingen der Maatschappij van Nijverheid, het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en het Landhuishoudkundig Congres zich harer hebben aangetrokken. Maar nog eenen anderen waarborg hebben wij

1 Door J. Doorman. Utrecht, bij J.D. Doorman, 2 stukken, 1847 en 1848.
2 Te Haarlem, bij A.C. Kruseman, III Deelen, 1846-1848.
3 Dezer dagen zag het licht de eerste jaargang van een ‘Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1849’ (Amst., bij Joh. Muller). De Statistiek beslaat daarin betrekkelijk eene belaugrijke ruimte, en beveelt zich, hoe beknopt ook, door geschiktheid, juistheid en volledigheid (in aanmerking genomen den aard van het werk, dat men heeft willen leveren) zeer aan. Hier vindt men althans een stelselmatig en bruikbaar gelieel. Jammer, dat er niet weinige drukfouten in gevonden worden, die vooral in zulke werken vermeden moeten worden, omdat zij den schijn van onnaauwkeurigheid er op werpen.

voor de vervulling dezer voorwaarde. De tijd van geheimhouding in de zaken van het staatsbestuur is voorbij; de veranderde inrigting onzer staatsinstellingen dwingt de regering meer en meer tot openbaarheid, de natie tot kennisneming. Statistiek is de grondslag dier openbaarheid, en met iederen dag zal zich de behoefte aan statistieke kennis krachtiger doen gevoelen. - Eene tweede voorwaarde is wakkere lust tot wetenschappelijke beoefening der wetenschap. Dat ook deze in het algemeen niet ontbreekt, blijkt reeds uit de talrijke afzonderlijke geschriften, die er bestaan, en waarvan wij hierboven eenigen opnoemden. En tot bevestiging van deze verwachting komt eene opmerking te stade, waaraan wij meenen eenig gewigt te mogen hechten. De Hollandsche geleerde is, in overeenstemming met het algemeen volkskarakter, meer positief dan speculatief. Onderzoek gaat bij hem boven divinatie, kritiek boven conjectuur; hij houdt er van, om feiten en daadzaken vast te stellen, meer dan om ‘holle theorieën’ in de lucht te bouwen. Zijn zin voor degelijkheid en soliditeit behoedt hem voor het trekken van besluiten, zonder alles wel nagespoord en onderzocht te hebben; zijne gezetheid - *assiduitas* - maakt hem eene taak gemakkelijk, waarvoor vlugger geest, uit louter vrees voor verveling, terugdeinst. Voor zulk eenen aanleg is de studie der statistiek uitermate geschikt, die vóór alles geduld, voorzigtigheid, naauwkeurige waarneming en ernstige inachtneming ook van kleinigheden vordert. - Eindelijk is er nog eene derde voorwaarde, *last not least*. Zij is deze, dat ter beschikking van de publieke belangstelling en van de studie der geleerden de noodige hulpmiddelen, de elementen van statistieke kennis gesteld worden, niet in ruime mate, niet overvloedig, maar voldoende, volledig. Het volksleven moet in al zijne phases, in al zijne rigtingen en toestanden voor de kennisneming openliggen; ieder verschijnsel, ieder cijfer, ieder feit moet met stiptheid opgeteekend, met naauwkeurigheid bij de andere verzameld, naar een vast stelsel gerangschikt worden; geene bijzonderheid mag onder voorwendsel van onbeduidendheid ter zijde geschoven, geene zoogenaamde kleinigheid over het hoofd gezien worden. Hier

bestaan geene kleinigheden. En deze opteekening, bijeenbrenging en rangschikking moet zoodanig geschieden, dat zij geloof eischen, vertrouwen inboezemen, gezag hebben. Aan wie zal deze taak worden opgedragen? De zelfstandige arbeid van bijzondere personen of vereenigingen is onvoldoende om deze eischen te vervullen; het is voor bijzondere personen onmogelijk, altijd de juiste kennis der bijzonderheden te verkrijgen; zij kunnen aan hunne mededeelingen luttel autoriteit bijzetten, en wat door hen geleverd wordt, blijft altijd fragmentarisch, zonder band en zamenhang. Dezelfde zwarigheden blijven meerendeels bestaan, wanneer de regering de taak onder verschillende ambtenaren bij de onderscheidene departementen van algemeen bestuur versnippert. Wel is er dan meerder waarborg voor de juistheid der gestelde feiten, maar nog geen voldoende, omdat de verantwoordelijkheid te veel verdeeld is; en bovendien ontbreekt dan ook nog de ordenende hand, die verzamelt, schift, rangschikt en de deelen tot een geheel zamenvoegt.

Wij hebben reeds gelegenheid gehad op te merken, dat het Provinciaal Utrechtsch Genootschap in den laatsten tijd zich de zaak der statistiek bijzonder heeft aangetrokken. In het jaar 1846 heeft de Sectie der Regtsgeleerdheid en Staatswetenschappen eene commissie benoemd tot aanwijzing der middelen ter verkrijging eener Nederlandsche Statistiek. Deze commissie heeft in de bijeenkomst van 1847 een rapport uitgebragt, dat door de sectie en daarna door de algemeene vergadering is aangenomen en goedgekeurd. Het eerste en voornaamste voorstel dezer commissie was: ‘dat de Regering in de eerste plaats dient aangezocht te worden, om het bureau der Statistiek bij het Departement van algemeen bestuur, opgerigt bij Koninklijk Besluit van 3 Julij 1826, doch sedert 1830 ingeslapen, weder in het leven te roepen en daaraan meerder nut te geven, door de te verzamelen bouwstoffen door eene wetenschappelijke Commissie of door een op te rigten Genootschap te laten bewerken en openbaar maken; in beide gevallen met toevoeging van provinciale Commissiën.’ Dit voorstel hinkt eenigzins op twee gedachten. Het wil de zaak der statistiek deels aan een statistiek

bureau, van de regering uitgaande, deels aan eene commissie of een genootschap toevertrouwd hebben. Wij vreezen, dat dit de weg niet is, om iets degelijks tot stand te brengen. De poging tot oprigting van een bijzonder genootschap voor de statistiek zou, gelooven wij, onoverkomelijke bezwaren ontmoeten; trouwens het rapport zelf heeft die reeds voldoende aangetoond. Eene commissie! - wij weten bij ondervinding genoeg wat hier te lande commissiën zijn, wat zij uitvoeren, of liever, wat zij *niet* uitvoeren. 'Er bestaat nog wel eene statistieke regeringscommissie,' zeide de Heer Sloet tot Oldhuis even waar als geestig[1], 'maar deze laat sinds jaar en dag niets van zich hooren; men veronderstelt, dat de leden uitgestorven zijn, of onder den zwaren last des ouderdoms gebukt gaan.' Wij duchten, dat iedere nieuwe commissie al spoedig in denzelfden doodslaap zou verzinken. Het commissoriale belemmert den geregelden en vluggen gang der werkzaamheden; waar niemand persoonlijk verantwoordelijk is, verflaauwt de ijver, en wordt de ambitie niet geprikkeld; de traagheid des eenen dooft den lust des anderen; bovendien, wanneer zulke arbeid aan eene commissie of aan bestuurderen van een genootschap wordt opgedragen, moet die arbeid voor de leden van dat bestuur of die commissie bijzaak worden, waaraan zij zich alleen wijden, wanneer hunne andere bezigheden het vergunnen; men weet, hoe het dan gaat; de bijzaak wordt van dag tot dag verschoven, en er komt niets van.

Wij aarzelen niet als onze stellige meening uit te drukken, dat er geen andere weg is, om tot eene goede statistiek in Nederland te geraken, dan deze:

dat de regering zich de zaak ter harte neme, en het vervallen statistiek bureau weder herstelle. Zonder hare medewerking en haar gezag zal elke poging slechts halve resultaten opleveren.

1 Mededeeling over het statistiek bureau der Overijsselsche vereeniging tot ontwikkeling van provinciale welvaart, gedaan door den Voorzitter in de algemeene vergadering van 10 Dec. 1847. Zie 'Tijdschr. v. Staatshuishoudk. en Statistiek,' Dl. IV, blz. 205.

dat der regering door de wetgevende magt de middelen beschikbaar gesteld worden, om met onbekrompenheid in de financieele behoeften dezer inrigting te voorzien. Al moest daarvoor jaarlijks ook ƒ 50,000 afgezonderd worden, de uitgaaf zou nog gering zijn in vergelijking van het nut, zelfs van het materieele nut, dat eene goede kennis van 's lands statistiek zou opleveren. Het is reeds genoeg aangewezen, tot hoevele misrekeningen en verliezen het gebrek aan zulke kennis heeft geleid.

dat deze instelling gevestigd worde, onafhankelijk van een of ander bijzonder departement van bestuur, onafhankelijk vooral van de willekeur van afwisselende regeringspersonen. Als zuiver wetenschappelijke instelling moet zij staan buiten de bewegingen der politiek, en zich, zelfs tegenover eenen minister, zelfstanding kunnen handhaven. Zij moet tegenover de ambtenaren met gezag bekleed zijn, en niet hebben te verzoeken, maar kunnen vorderen de inlichtingen, die zij behoeft. Zonder zulk gezag zou zij al spoedig op onwil, kleingeestigheid, bekrompenheid en traagheid stuiten.

dat aan het hoofd der instelling geplaatst worde één man, om uitsluitend daaraan zijnen tijd en arbeid te besteden, en persoonlijk verantwoordelijk. Εἷς Κοίρανος ἔστω - één zij de baas - moet hier als leuze gelden: één, die weet wat hem te doen staat, die de vrije keus heeft zijner mede-arbeiders en zijner ondergeschikten, die onbelemmerd zijne taak kan vervullen, en doordrongen is van het besef, dat zij op hem alleen rust; één man, maar die zich dan ook geheel aan deze ééne taak kunne wijden, die ze niet als bijzaak, maar als hoofdzaak behandele, en daarin zijnen afgepaalden werkkring, de bestemming van zijn wetenschappelijk leven vinde.

Met zulk eene inrigting, maar met zulk eene alléén, gelooven wij, dat een statistiek bureau zijn kan wat het zijn moet. Vraagt men nu, hoe de werking van zoodanig bureau vruchtbaar gemaakt zou worden voor het leven, het antwoord kan kort zijn. Vóór alles zou de zamenstelling en uitgave eener uitvoerige, volledige, kritisch bewerkte Statistiek des Rijks, zoo als tot nog geheel ontbreekt, verkrijgbaar

te stellen voor matigen prijs, gevorderd worden, welke in het vervolg, van jaar tot jaar, op de gelegde grondslagen voortbouwende, voortgezet dient te worden; daarnaast zou eene andere, beknoptere bewerking, geschikt tot meer algemeene verspreiding en tot popularisatie der statistieke wetenschap, in aanmerking komen. Een ander werk, liefst in den vorm van tijdschrift, zou aangelegd dienen te worden, om daarin op te nemen de meer algemeene beschouwingen, de wetenswaardige bijzonderheden, die in het zamenstel dier Statistiek geene geschikte plaats konden vinden, en de bijzondere kwestiën, waarop in gegevene omstandigheden de aandacht bepaaldelijk gevestigd moest worden; in dat tijdschrift zou dan ook de Statistiek van andere volken, die thans bij ons ten eenemale veronachtzaamd wordt, en waaraan toch voor eene handeldrijvende natie naauwelijks minder behoefte bestaat, dan aan hare eigene, worden behandeld. Daarmede in verband zou bij het bureau opgerigt moeten worden eene bibliotheek van alle werken over den vroegeren en lateren toestand van dit land en van de beste en nuttigste buitenlandsche geschriften, tot de statistiek betrekking hebbende. - Wijders zou het statistiek bureau dienstbaar gesteld moeten worden, om aan de regering, de vertegenwoordiging en in het algemeen aan iederen belanghebbende met de meeste liberaliteit mededeelingen te doen en inlichtingen te verschaffen. De regering behoefde dan, zoo als thans gebeuren moet, niet bij elke voorkomende moeijelijkheid aan alle 1217 gemeentebesturen over een of ander punt inlichtingen en opgaven te vragen, die deze dikwijls toch niet geven kunnen; de Staten-Generaal zouden dan niet meer in de verlegenheid geraken, waarin zij thans weleens verward zijn, of zij, ten halve ingelicht, of de gegevene inlichtingen slechts ten halve vertrouwende, een voorgesteld wetsontwerp zonder goeden grond verwerpen of op goed geloof aannemen zullen. De beoefenaar der wetenschap, maar ook de handelaar, de nijvere burger zou den weg geopend vinden, om in alle omstandigheden, die kunnen voorkomen, de veelzijdige kennis op te doen, welke hij behoeft of verlangt. Geheimhouding en verkeerde voorstelling zouden onmogelijk worden; er zou licht komen

in ons staatsleven, en: ‘licht is in de politische wereld zoowel als in de natuur, een noodzakelijk levenselement, bij welks gemis geene of niet dan eene halve ziekelijke ontwikkeling te wachten is’[1].

Wij weten niet, of de regering zich bewogen zal gevoelen of zich zal laten bewegen, om zulk eene inrigting hier te lande te vestigen. Maar is het besef der behoefte daaraan nog niet bij haar levendig geworden, dan achten wij het raadzaam, dat van alle pogingen tot oprigting er van worde afgezien. Zonder hare krachtige, *loyale* medewerking zouden die pogingen toch weinig goeds uitrigten. Kwam er al iets tot stand, het zou niet meer dan een halve maatregel zijn; en halve maatregelen hebben altijd deze uitwerking, dat zij, zelve onvoldoende, niettemin de heele *ad Kalendas Graecas* verschuiven. Beter is het dan nog te wachten, tot de drang der omstandigheden, de eischen der ontwaakte publieke opinie, en, het meest van alles, de eigene behoefte de regering noodzaakt, om de handen aan het werk te slaan. Dat zal niet uitblijven.

20 Junij 1849.

S. VISSERING.

1 Thorbecke, over plaatselijke begrooting, blz. 113.

Appendix.

Ofschoon niet regtstreeks in verband staande met de voorgaande beschouwingen, kan echter welligt de volgende *Schets eener Statistiek voor het Koningrijk der Nederlanden* hier eene plaats vinden. Zij zal welligt dezen of genen ten antwoord kunnen strekken, bij wien onder het lezen de vraag is opgerezen, wat dan toch eigenlijk die statistiek is, wat zij bedoelt en omvat. - Tot opheldering diene het volgende: Deze Schets is reeds in het begin van 1846, uit liefhebberij en ten behoeve van eigen studie ontworpen, doch sedert *en portefeuille* blijven liggen. In den loop van hetzelfde jaar heeft de Heer Sloet tot Olthuis in het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek[1], eene *Beredeneerde Schets eener gewestelijke Statistiek* medegedeeld, die wij als hoogstverdienstelijk aanmerken. Bij de toetsing van de onze aan dat werk, hebben wij bemerkt, dat in de hoofdverdeelingen merkelijk onderscheid bestaat. Wij achten dit onderscheid niet van dien aard, dat daarom de hiervoorgestelde vorm in hare grondslagen eene geheele verandering zou behoeven. De statistiek, in de Schets van den Hr. Sloet beöogd, is eene provinciale; die van onze Schets omvat het geheele koningrijk, en dit verschil geeft reeds tot uiteenloopende rangschikking der deelen aanleiding. Bovendien

1 IIIde Deel, 4de Stuk, blz. 468 v.v.

gaat het hiermede als met de inrigting en indeeling eener bibliotheek: *variis modis bene fit*. Het komt er maar op aan dat de vakken zóó verdeeld zijn, dat alles er in geplaatst kan worden, wat er in behoort, en dat eene geleidelijke orde aan elk onderdeel zijne eigenaardige plaats naast en tusschen de overige aanwijze, waar men het zonder veel moeite kan vinden. - Voor het overige geven wij deze Schets lang niet voor volledig uit, in dien zin, dat alle bijzondere punten en onderwerpen, welke in aanmerking moeten komen, er ook in genoemd zijn. Maar wij vleijen ons, dat al, wat er nog mogt ontbreken, in de aangelegde ramen gevoegelijk ingeschoven zal kunnen worden, zonder het verband te breken of verwarring te veroorzaken, en dat het niet noodig zal zijn aan het zamenstel, zoo als het daar ligt, een *hors d'oeuvre* van ‘Verscheidene Bijzonderheden’ aan te hechten.

Schets voor eene statistiek van het Koningrijk der Nederlanden.

DEZE STATISTIEK MOET OMVATTEN:

I.	HET LAND.
II.	DEN STAAT.
III.	HET VOLK.
IV.	HET VERMOGEN.

I. Het land.

A. LIGGING.

Lengte en Breedte. - Natuurlijke grenzen, vergeleken met de staatkundige.

B. KLIMAAT.

Middelbare warmtegraad. - Weerkunde. - Heerschende winden. - Regen en droogte. - Eb en vloed.

C. NATUURLIJKE VERDEELING.

1.	Water, land. - Verhouding der oppervlakte, door water en land ingenomen. - Historie.
2.	Beschrijving der wateren. - Zeeën, meeren. - Rivieren en stroomende wateren. - Kanalen tot afwatering.
3.	Geologisch karakter van het land. - Oorsprong en geschiedenis van den grond. - Oorspronkelijke bodem. - Alluviaal. - Diluviaal. - Veroveringen van de wateren en op de wateren. - Vruchtbaarheid en vatbaarheid voor cultuur. - Natuurlijke en genaturaliseerde voortbrengselen. - Delfstoffen. - Plantenrijk, - Dierenrijk.

II. De staat.

A. STAATKUNDIGE OMVANG EN GRENZEN. - Geschiedenis.

B. STAATKUNDIGE VERDEELING.

1. Provinciën. - Grenzen en omvang. - Geschiedenis.

2. Onderverdeeling, Steden, Gemeenten.

C. ANDERE VERDEELINGEN.

Militaire. - Geregtelijke. - Kadastrale. - Administrative, enz.

D. BEZITTINGEN VAN DEN STAAT.

Koloniën: In Azië, America, Africa (omvang, bevolking, bestuur, producten). - Geschiedenis der Koloniën.

E. BETREKKINGEN TOT ANDERE STATEN.

Tractaten. - Gezanten. - Consuls.

F. INRIGTING VAN DEN STAAT.

1. *Koningschap*. Het Koninklijk Huis. - Oorsprong en Geschiedenis. - Vertakkingen.

2. *Staatsregtelijke verdeeling der burgers*. Edelen. - Stedelingen. - Derde Stand. - Onderlinge verhouding. - Regten[1].

3. *Staatsbestuur*:

α. Wetgevende Magt: Algemeen. - Provinciaal. - Plaatselijk.

β. Regterlijke Magt. - Regtsbedeeling: Burgerlijke. - Administratieve. - Straffelijke. - Militaire. - Omschrijving, verdeeling en personeel der Regterlijke Magt.

γ. Administratieve Magt. - Algemeen Bestuur. - Provinciaal Bestuur. - Plaatselijk

1 Men houde in het oog dat de schets van 1846 dagteekent. Maar ook heden, en wie weet hoe lang nog, kan deze verdeeling nog niet wegvallen. Men zou er alleen de bijzondere rubriek: Kiezers volgens de nieuwe Grondwet, bij te voegen hebben.

		Bestuur. - Bijzondere Besturen: Waterschappen, Kerkbesturen. Omvang, personeel, inrigting en kosten.
4.	*Financien*:	
	α.	Ontvangsten en uitgaven van den Staat. - Nationale Schuld. - Verdeeling der Lasten. - Vergelijking der opbrengst: onderling, naar de provinciën, per hoofd.

	β.	Provinciale en gemeentelijke gelden. - Schulden van provinciën en gemeenten. - Budget van provinciën en gemeenten. - Vergelijking tusschen de provinciën.
5.	*Defensie*.	
	α.	Te Land: Militie, Schutterij, Landstorm, Materiëel, Vestingwerken.
	β.	Te Water: Marine; Schepen, Personeel.
6.	*Staat en Kerk*.	} Kosten door den Staat hieraan besteed.
7.	*Staat en Onderwijs*.	} Kosten door den Staat hieraan besteed.
8.	*Staat en Nijverheid*.	
	Regeling van de Nijverheid door den Staat. - Bevordering en Bescherming van de Nijverheid door den Staat. - Bezwaren die de Staat op de Nijverheid legt.	
9.	*Bijzondere regten en eigendommen van den Staat*.	
	Munt. Omschrijving van het Muntstelsel. - Domein, (Gemeente- en Markegronden). - Postwezen. - Jagt. - Loterij. - Tollen.	

III. Het volk.

Vooraf kunnen gaan eenige aanmerkingen omtrent oorsprong, zamenstelling en karakter des volks.

A. PHYSIEKE TOESTAND DES VOLKS.

1. *Bevolking des Rijks*. Algemeen. - Provinciaal. - Steden. - Platte Land. - Vergelijkingen over de oppervlakte des Rijks. - Vergelijking der jaren. } Mannen, Vrouwen, Gehuwden en Ongehuwden.

   Verdeeling naar beroepen en bedrijven. - Aantal huisgezinnen.

2. *Beweging in de bevolking*. Geboorten: echte, onechte. - Sterfte: naar den ouderdom. - Verhouding tusschen geboorte en sterfte. } Mannel. en Vrouwel. Geslacht. } In het Rijk, de Provincie, de Steden en het Platte land.

   α. onderling. }In het Rijk, de Provincie, de Steden en het Platte land.

   β. met de bevolking. }In het Rijk, de Provincie, de Steden en het Platte land.

   Huwelijken, echtscheidingen; ouderdom der huwenden. }In het Rijk, de Provincie, de Steden en het Platte land.

   Vergelijking met de bevolking.

3.	*Gezondheidstoestand*. Middelbare leeftijd; hoogste ouderdom.	} Mannen. Vrouwen.	} In het Rijk, de Provinciën, de Steden en het Platte land.
	Physieke toestand der Lotelingen voor de Nationale Militie.		}In het Rijk, de Provinciën, de Steden en het Platte land.
	Oorzaken der sterfte	} Mannen. Vrouwen.	} In het Rijk, de Provinciën, de Steden en het Platte land.
	Endemische en Epidemische ziekten. - Vaccine.		}In het Rijk, de Provinciën, de Steden en het Platte land.
	Omstandigheden die op den gezondheidstoestand influënceren: Klimaat, enz. - Levenswijze. - Bedrijf. - Welstand. - Voedsel, Kleeding, Dekking. - Geneeskundige hulp.		

B. GODSDIENSTIGE, ZEDELIJKE EN INTELLECTUËLE ONTWIKKELING DES VOLKS.

(Vooraf.) Algemeene nationale deugden en gebreken.

1. *Godsdienstige ontwikkeling*. Godsdienstige of Kerkelijke Genootschappen. - Aantal van ieders Leden. - Voldoening aan de behoefte. - Aantal Kerken. - Aantal Geestelijken. - Fondsen. - Geestelijk onderwijs en opleiding.

2. *Zedelijke ontwikkeling*.

α. Middelen ter bevordering: Genootschappen. - Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. - Bekrooning van edele daden, enz. - Verbetering der gevangenen enz. - Resultaten van al die pogingen.

β. Staat der misdrijven. Onderscheiding. - Ligtere en Zwaardere (recidive). - Diverse vergelijkingen, volgens de provinciën, steden of platte land. - Ouderdom. - Mannen, vrouwen. - Beroepen. - Meer of min uitgebreide opvoeding. - Bevolking der gevangenissen.

3. *Intellectuele ontwikkeling*.

α.	Volksbeschaving: Onderwijs, Lager onderwijs, Scholen, Leerlingen (verhouding tot de bevolking). - Armen-, Tusschen-, Vrije-, Bewaar-, Werk-, Teeken-, Ambacht-, Landbouw-, Industrie-, Zondag-, Herhaling-, Avonden Zangscholen. -	} Algemeen, Provinciaal, Steden en Platte land.

Verdere ontwikkeling: Vereenigingen daartoe. Genootschappen, Leesgezelschappen. - Literatuur voor het Volk: Inheemsche, Buitenlandsche. - Dagbladen en Tijdschriften.

β. *Wetenschappen*: Hooger onderwijs, Gymnasiën, Lat. Scholen, Seminariën, Athenaea, Academiën, Docenten en Leerlingen. Vakken die onderwezen worden. - Vrije arbeid: Wetenschappelijke Vereenigingen, Doel, Werkzaamheden. Wetenschappelijke Literatuur, Tijdschriften. - Hulpmiddelen voor de wetenschap: Musea, Kabinetten, Bibliotheken. - Beurzen en andere Fondsen.

γ. *Schoone Kunsten*: Inrigtingen tot onderwijs. - Vereenigingen tot bevordering of beoefening. - Verzamelingen.

IV. Het vermogen.

A. MATERIËEL VERMOGEN.

1. *Berekening van het nationaal vermogen*. - Aanleg in vaste Bezittingen: Grondbezit (Plantages). - In vlottende waarden: Staatspapieren, Nijverheid. - Verdeeling van het nationaal vermogen: Betrekkelijke rijkdom, Betrekkelijke gegoedheid, Armoede. - Verdeeling van het grondeigendom en gebruik.

- Waarde van de kapitalen: Rente standaard. - Levendigheid der omzettingen. - Waarde van den arbeid: Stand der lonen en daghuren. - Behoefte aan vreemden arbeid: Veenderijen, Graverijen, Maaijers, Bleekers, Fabrijkwerkers.

2. *Berekening der behoeften*: Voorwerpen van eigenaardige consumtie des volks. Invloed der belastingen daarop. Prijs der levensmiddelen, Prijs der brandstoffen, Prijs van deksel en kleeding (huishuur). - Uitgaven van weelde.

3. *Onderlinge ondersteuning en vergoeding van verliezen*. Assurantie maatschappijen, tegen brand, enz. - Waarborg genootschappen en Levensverzekeringen. - Weduw-fondsen, Pensioen-fondsen, Zieken- en Begrafenisbussen.

4. *Armoede*.

α.	Diverse statistieke berekeningen van den staat der armoede, Geschiedenis.	} In het Rijk, Provinciën, Steden en Platte land. pCts. gewijze, enz.
β.	Openbare onderstand. - Wetgeving en Inrigting - Onderscheid en vergelijking bij de verschillende kerkelijke genootschappen.	
γ.	Middelen om de armoede tegen te gaan. - Kolonisatie buitens'lands, Id. binnens'lands (Maatsch. van Weldadigheid). - Werkinrigtingen, Spaarbanken, Spaarkassen, Beleenbanken.	
δ.	Middelen om in de bestaande behoeften te voorzien. - Huiszittende bedeeling, Liefdadige Gestichten, Vondeling-huizen, Weeshuizen, Gasthuizen, Instellingen voor gebrekkigen, Hofjes, Oude mansen vrouwenhuizen, Bijzondere inrigtingen tot verdeeling van levensmiddelen, enz.	

B. VOLKSNIJVERHEID.

1. *Algemeene Beschouwingen*: Nijverheid dit land bijzonder eigen. - Nijverheid aan bijzondere provinciën of plaatsen eigen. - Statistiek van de bevolking ten opzigte der Nijverheid.

2. *Landbouw:*

α.	Eigenlijke landbouw. Teelt van gewassen. - Verhouding naar bundertallen. - Opbrengst per bunder. - Gemiddelde kwaliteit. - Middelprijzen. Alles naar de provinciën verdeeld.	} Tarwe, Rogge, Garst, Haver, Boekweit, Erwten, Boonen, Linzen, Maïs, Aardappelen, Knolgewassen, Koolzaad, Lijnzaad, Klaverzaad, enz., Meekrap, Tabak, Chicorij, Vlas, Hennep.
β.	Veeteelt. - Veestapel in de onderscheidene provinciën. - Gronden daartoe gebezigd.	} Rundvee, Paarden, Ezels, Schapen,

- Hooibouw. Ander veevoeder, Stalvoedering. Bemesting. - Producten. - Mesterij en Slagterij, Melk, Boter en Kaas, Wol, Haar, Huiden.

Varkens, Ganzen, enz.

Wild, Gevogelte, Vogeleijeren, Bijenteelt, Zijdeteelt.

γ. Houtteelt. - Oppervlakte der Bosschen. - Producten: Timmerhout, fijn Werkhout, Brandhout, Schors, Hoephout, Riet en Biezen, enz., Boomkweekerijen.

δ. Ooftkweekerij. - In welke streken. - Producten.

ε. Moezerij (in het groot). - Producten voor den handel.

ζ. Bloemkweekerij.

3. *Industrie Extractive*. Mijnwerken: Steenkolen, Mergel, Steenkalk. - Turfgraverij: Hooge en Lage Veenen. Uitgebreidheid, Verhouding van de ontgonnen veenen tot de frissche. - Schelpvisscherij.

4. *Industrie manufacturière*.

α. Groote Fabrijknijverheid.

1. Algemeen Overzigt. Stoomfabrijken, Watermolens en Windmolens (onderscheiding naar de provinciën), enz.

2. Voorwerpen van voeding en genot: Koren- en Pelmolens, Brouwerijen, Stookerijen, Koffijbranderij, Suikerbakkerij, Chicorei-, Chocolaad-, Mosterd-, Tabaksfabrijken, enz., Zoutziederij.

3. Voorwerpen tot kleeding en opschik. Bewerking van Wollen-, Katoenen-, Zijden-, Linnenstoffen, enz., Lederbereiding, Viltbewerking, Goud- en Zilverwerk, Draadtrekkerij, Diamantslijperij.

4. Tot huisvesting en huiselijk gerief: Steen- en Pannebakkerijen, c.a., Kalk- en Cementfabrijken, Houtzagerijen, Asfaltbewerking, Olij- en

Gas-fabrijken, Zeepziederij, Meubelmakerij, Tapijtfabrijken, Glasbewerking, Aardewerk, IJzerwerk, Koper-, Tin- en Blikwerk, Papierbereiding, Boekdrukkerij.

5. Bewerking van grondstoffen: IJzergieterij, Pletterij, enz.

6. Vervaardiging van werktuigen, enz. Stoomwerktuig-fabrijken, enz., Suikerformen, Zaklinnen en Gonjes, Haardoek, Vischnetten, Harpoenlijnen, Scheepsbouw (groote en kleine), Touwslagerijen, Zeilenmakerijen, Anker- en Scheepssmederijen.

β. Trafijken en kleine neringen, ambachten, handt
- Eenige algemeene beschouwingen en opmerk
van bijzonderheden.

5. *Visscherij*. Groote-, Kleine- (N. Pool, Z. Pool), Kabeljaauw, enz. -
Kustvisscherij: (versche, gedroogde, gezouten en gerookte visch). G
Oesters, Mosselen. - Zoute binnenwateren. - Zoetwatervisscherij: Za
Kreeften, Paling, enz.

6. *Scheepvaart*.

α. Zeevaart. - Vergelijking van onze zeevaart met
andere natiën. - Aantal schepen onder Ned. vlag:
Bemanning, Kosten van Uitrusting, Voordeelen.
Bestemming, Eigen vaart. - Vergelijking van eig
op andere landen met de vaart van die landen
land. - Vrachtvaart. - Scheepvaart *in* de Kolonië

β. Riviervaart: Buitenlandsche. Vergelijking met de v

γ. Binnenvaart. Aantal schepen, Inhoud, Bemanni
Tabellen van de beweging op de voornaamste
en binnenwateren.

7. *Handel*. Algemeene Beschouwingen. - Overzigt onzer Handelsrelati

α. Geldhandel: Wissel- en Effectenhandel, Bankie

β. Goederenhandel:

1. Buitenlandsche. - Algemeene Tabelle
Uit- en Doorvoer (zeezijde, landzijde). -
dat onderscheidene provinciën en pla
dezen handel hebben.

Groothandel, Zeehandel. Op onze } In
Koloniën: Oost-Indië, West-Indië, (ter
Africa. - Op vreemde Koloniën. Op con
China, Japan en andere of
Aziatische rijken. - Op Australië, alss
Africa. Uitv
Doc

Op } } In
Noord-Amerika, Landverhuizers. (ter
Midden-, en con
Zuid-Amerika. of
alss
Uitv
Doc

(Vergeleken met dien van andere Eur
natiën).

Op Europa. Noordsche handel, Engeland, Frankrijk, België, Spanje, Portugal, Italië, de Levant en Rusland. } Producten vandaar ingevoerd of daarheen uitgevoerd

Handel in onze Koloniën en vandaar met andere Staten. - Rivierhandel met onderscheidene Duitsche Staten. Met België, Frankrijk, Zwitserland. - Landwegen. - Sluikhandel.

2. Binnenlandsche handel. Speculatie. - Tweede en Derde hand. Winkelnering. - Verkeer tusschen provinciën en steden. - Hoofdmarkten in de provinciën. - Stapelplaatsen.

8. *Instellingen, ondernemingen, enz., tot bevordering van Handel en Nijverheid*. Bank, Handelmaatschappij, Andere Vereenigingen. Kamers van Koophandel. Entrepôts. - Middelen van gemeenschap: Posterij. - Vervoer van personen en goederen: Spoorwegen, Andere wegen. Stoomvaart. Beurtschepen en Postwagens. - Literatuur tot bevordering van Handel en Nijverheid: Onderwijs, Handelsscholen.

Jacob van Heemskerck en vijf en twintig jaren Hollandsche poëzij.[1]

Overbodig is het wel niet, na zoo lange tusschenpooze in de voortzetting dezer bijdrage, den lezer te herinneren, dat wij Heemskerck verlieten, staande aan het venster en starende ‘op den IJkant’, zegt Meijer, of zich eene geschikte aanleiding wilde opdoen, om zijner Anna mede te deelen, dat hij benoemd is tot bevelhebber over de vloot naar Gibraltar, dat hij morgen vertrekken moet. Zij schertst en hij zwijgt, ziedaar de situatie. Houde men het ons ten goede, dat de held door dien schroom niet in onze schatting rijst; er is iets onmannelijks in. Maar waarom zouden wij verschooning vragen voor het afkeuren van een' trek, dien de dichter zelf niet zou hebben doen uitkomen, ware het hem minder om een aanloopje te doen geweest? Toevalliger dan het in de werkelijke wereld pleegt toe te gaan, toevallig als in een verhaal, toevallig als *à propos de bottes*, komt, terwijl Heemskerck staat en staart, onder de vele voetgangers langs den Buitenkant, juist de eenige, juist zij voorbij, die Meijer gelegenheid geven kan, hem over een' onzer vermaardste zeehelden te doen spreken.

‘Ziet gij’, - - -, ‘die dame in 't rouwgewaad,’

1 Vervolg van Iste Deel, blz. 349.

zoo heet het in het vers, weinig zeventiende-eeuwsch, het is waar, ‘ziet gij die dame met hare kinderen?’

't Is dappren Claessens gade!

We zijn waar Meijer wezen wilde, - waar hij gelooft de episode te mogen inlasschen. Hoort men het ons alreeds aan, dat dat wij des ondanks twijfèlen of hij er wel aan deed? Wij loochenen het niet. Het zij echter verre van ons, te vergen dat iemand, louter op ons woord, vonnis wijze; de vragen, of het verbaal hier op zijne plaats heeten mag, of het Heemskerck is, die voor Anna zijn gemoed uitstort, dan wel een dichter onzer dagen die declameert, haar beantwoorde, haar beslisse elk die geduld genoeg heeft, ons te vergezellen bij de volgende beschouwing van een feit, dat tot de dapperste uit onzen vrijheidsoorlog tegen Spanje behoort.

Gij weet, aan wien de Muze der Historie de vermelding van onzen roem ter zee heeft toevertrouwd; hoort daarom eerst Mr. J.C. de Jonge. Als hij de teleurstelling heeft geschetst der verwachtingen, den volke ingeboezemd door de vloot in 1599, onder den Admiraal van der Does uitgezonden, vaart hij voort:

‘Nog minder gelukkig slaagden twee scheepstogten, in den jare 1606, onder aanvoering van den Zeeuwschen Admiraal Willem Haultain ondernomen. Bij den eersten togt viel niets van eenig gewigt voor, dan alleen dat de Nederlanders de Spaansche kusten verontrustten en eenen aanzienlijken buit maakten. Bij den tweeden togt werden onze zeelieden door eenen overmagtigen vijand overvallen, hetgeen tegen hunne gewoonte zoodanig eenen schrik onder hen veroorzaakte, dat de meeste schepen de vlugt namen. Één zeeman handhaafde evenwel bij deze gelegenheid den alouden roem der Nederlanders met eene zeldzame kloekmoedigheid. De Hollandsche Vice-Admiraal Reynier Claeszen, ofschoon van allen verlaten, houdt twee dagen lang alleen het gevecht tegen de Spanjaarden uit. Ten laatste wordt zijn bodem onverdedigbaar; doch eenen eerlijken dood boven eene schandelijke slavernij stellende, slaat hij aan de zijnen voor, liever den brand in het kruid te steken dan zich over te geven.

De moedige manschappen geven hunne toestemming tot dit schrikkelijk besluit. Zij knielen gezamenlijk neder, doen hunne laatste gebeden, en Claeszen steekt den brand in het kruid, en het schip, met alles wat zich aan boord bevindt, vliegt in de lucht. Wel waardig was deze heldendaad van Reynier Claeszen[1] door Helmers bezongen te worden, gelijk die van zijnen voorganger en lotgenoot, Bastiaan Lange, door den dichter der Watergeuzen, van Haren!'

Wetenschap en Kunst zijn zusters, beweren de classici, - dezelfde bloemenband omstrikt alle, - wij wenschten, dat de arbeid onzer geleerden meer blijken droeg van den zin voor i e d e r e openbaring van het ware, het schoone en het goede, hun door die stelling toegekend. Mogt het in het algemeen te veel van den historicus geëischt zijn, zoo wij verlangden dat hij ook slechts met oordeel des onderscheids over poëzij en poëeten sprak, er schuilt niets onredelijks in de bekentenis, dat, bij het gewagen van twee zoo bekende verzen, als de hierboven bedoelde dichtstukken van Helmers en Van Haren, een weinig kritiek van Mr J.C. de Jonge ons welkom zou zijn geweest. Geprezen, gelijk het door hem geschiedde, dat is zoowel op ééne lijn geplaatst als in éénen adem genoemd, getuigt de lof van een gebrek aan smaak (zoo het geene studie heeten mag) dat ons, om den wil der kunst, bij iemand van zijne opvoeding, zijne ontwikkeling leed doet. Wij herhalen het, - immers geldt het hier geene verzen, die, hoe voortreffelijk ook, slechts luttel vermaardheid verwierven, of erger nog, bij allen, behalve bij de liefhebbers, in vergetelheid zijn geraakt. Er was een tijd, er waren gezellige

1 'Aan de weduwe van Reynier Claeszen werd, tot eene belooning voor de trouw en kloekmoedigheid van haren overleden man, door de Staten-Generaal een jaarlijksch pensioen van 200 gulden toegelegd, en door de Admiraliteit van Amsterdam daarbij gevoegd een geschenk van ƒ 600 eens, met uitbetaling van het kostgeld der schepelingen, die tot het schip van haren echtgenoot behoord hadden, gedurende twaalf maanden, vergoeding der verlorene kleederen, van het geweer, enz., en de voldoening van het aan Claeszen toekomende gedeelte in den buit. Aan de weduwen en wezen van het scheepsvolk, dat met Claeszen gesneuveld was, werden eenige maanden soldij gegeven.'
'Notulen der Admiraliteit van Amsterdam.'
Aanteekening van Mr. J.C. de Jonge.

kringen ten onzent - en M^{r}. J.C. de Jonge behoorde, zoo wij ons niet bedriegen, zoowel tot den eenen als tot de anderen, - waarin de inheemsche letterkunde de belangstelling der deftige burgerij tot zich trok, waarin voor een goed Hollandsch vers, op het nageregt schaars vergeefs, gehoor werd gevraagd, - meer dan eens, dunkt ons, moet hij, bij gelegenheden als die welke wij aangaven, den twee en twintigsten Zang der Geuzen, de schildering van het lief en leed van Rozemonds echt hebben genoten. Onder zijne vrienden waren mannen van naam, die haar van buiten kenden, die hare schoonheden waardeerden, en deze anderen wisten te doen gevoelen; zoude het hem niet hebben uitgelokt zelf het boek eens op te slaan, zelf eens te zien, hoe de poëzij de Lange onsterfelijk heeft gemaakt? Zoo veel over van Harens meesterstuk. Maar er was ook een tijd, ‘en Gode zij dank dat hij geweest is!’ zegt M^{r}. J.C. de Jonge, zich dien herinnerende, en wij zeggen het hem na, schoon hij ons niet heugt, er was ook een tijd, waarin de voordragt van een fragment uit het bekende vers van Helmers in het gezonken Holland weêr dat wakkere, dat weldige volk scheen op te wekken, welks naam zelfs van de lijst der natiën was gewischt, waarin vooral de heldendood van Claeszen een onbeschrijflijken indruk te weeg bragt. Wij zullen de verzen fluks mededeelen, ten einde de behandeling van ons onderwerp voort te zetten. Doch eer wij daartoe overgaan, vergunne men ons de vraag, of het twintig, vijf en twintig jaren na den eenen en den anderen tijd te verwachten, te vreezen viel, dat de hulde langer zoo *mir nichts, dir nichts*, zoo maar met denzelfden wierookwalm aan de geestdrift van den goeden wil, als aan het genie zou worden gebragt? De geschiedschrijver onzer zeevaart behoefde de Hollandsche poëzij niet te hebben b e s t u d e e r d , om tot de overtuiging te zijn gekomen, dat er onderscheid is tusschen een onderwerp bezingen en een onderwerp regt doen. Wij herhalen het, geheel onze gedachte uitdrukkende. De man, die er getuige van was geweest, welk een invloed de kunst, ook de vergelijkenderwijze gesproken mindere kunst uitoefenen kon, moest geleerd hebben genoeg belang in haar te stellen, om haar gaarne nog wisser hefboom te zien worden, moest van die belang-

stelling blijken geven door - *discriminating praise*. Voor wien het ook betoog behoeve, voor iemand van zijne studie wordt het van ons gevergd te beweren noch te bewijzen, dat het bestaan en de bloei van een klein volk afhangen van het bewaren en ontwikkelen van zijn' oorspronkelijken aanleg, van zijn eigenaardig karakter; waarom toonde hij zich niet evenzeer overtuigd van de waarheid, dat de kunst, naarmate zij die te zuiverder typiseert, te zekerder zijne toekomst waarborgt?

Wij hebben onze bedenking te staven; zie hier het fragment uit *de Hollandsche Natie*:

Wel hem, die 't Vaderland meer dan zich zelv' bemint,
In 't sneuvlen voor haar eer een' zuivren wellust vindt,
Die niet met woest getier, onvruchtbre taal of loosheid,
Dien achtbren naam misbruikt tot dekking van zijn boosheid;
Maar die door daden toont, terwijl de noodstorm brult,
Dat hij zijn pligten kent, dat hij zijn' pligt vervult!
Gelijk een diamant zijn stralen schiet in 't duister,
Schijnt ook altoos zijn roem met onverdoofbren luister.
Uw naam, o Claasens! wordt bij 't laatste nageslacht,
Met heilgen eerbied en bewondering herdacht!
Trotsch zijn wij op den glans, die van u af komt dalen!
Zoo schenkt het goud meer gloed, verlicht door Phebus stralen.

't Was Neêrland niet genoeg, dat aan het Spaansche strand,
Philippus vloten zijn veroverd en verbrand,
Aan 's aardrijks ander eind' ontving hij dieper wonden:
Naar 't westerdeel der aard' werd Claasens afgezonden.
Zijn zinspreuk is: voor God! verwinnen of vergaan!
Zijn naam heeft reeds den schrik verspreid langs d'Oceaan.
Wie durft dien dappren Zeeuw bestrijden? wie zal 't wagen?
't Is de overmagt alleen, die schriklijk op komt dagen.
Acht schepen, zwaar van bouw, omsinglen thans den held;
Hij staat alleen, maar vast, gelijk een rots 't geweld
Der eeuwen, 't woest gebrul des donders fier blijft trotsen,
Schoon stormen aan zijn voet in wilde golven klotsen,
Schoon schip bij schip, met kracht geslingerd op zijn borst,
Verbrijzeld henenstuift, staat hij met kracht omschorst,
Belacht het woeden van de orkanen en van de eeuwen;

Zoo staat ook Claasens nu; de dolle Spanjaards schreeuwen
En tieren, daar men hem in eenen kring besluit;
(Zoo brult het ongediert' der woestenij naar buit.)
Men tracht, schoon vruchtloos, hem tot de overgaaf te nopen;
Neen, duur wil hij de zege aan 's lands tiran verkoopen.
Tot d'ongelijken strijd maakt hij zich straks gereed,
Hij denkt aan God, aan Spanje, aan Neêrland en zijn' eed.
Nu barst de dood eensklaps uit duizend kopren monden;
Zijn masten, zeil en roer zijn ras in zee verslonden;
Het reddelooze schip geeft vreeslijk krak bij krak;
Twee dagen strijdt hij nog op 't half gesloopte wrak.
Nu roept hij 't volk bijeen en zegt, met vonklende oogen:
‘Gij, die nooit hebt gebukt voor Spanjes dwangvermogen,
Die hem de zege hebt in strijd bij strijd ontroofd,
Spitsbroeders! zult gij nu, met nederhangend hoofd,
Beschimpt, gesmaad, geboeid, u schandlijk overgeven?
Uw beulen danken voor een afgebedeld leven?
Of kiest gij, nevens mij, den dood voor 't Vaderland?
Beslist: dan steekt dees lont ons luttel kruid in brand!
Dan zal dit brandend wrak aan 's vijands vloot zich hechten,
En stervend zult gij dus uw' beulen nog bevechten.’
Hij zwijgt; - hij grijpt de lont; 't volk roept vol geestdrift uit:
‘Ja! sterven wij met roem; steek, steek den brand in 't kruid!’
Nu wijdt zich elk ter dood; er wordt niet meer gestreden,
Maar knielend storten zij heur allerlaatste beden;
En Claasens, daar hij 't hart verheft tot zijnen God,
Smeekt voor zijn gade en kroost in heur ondraaglijk lot:
Hij ziet haar wanhoop, ziet haar tranen, hoort haar klagen,
Zijn' zoon de moeder naar de komst des vaders vragen!
Hij stoot dit denkbeeld weg, bidt vurig, rijst en zucht
En werpt de lont in 't kruid, en 't schip barst in de lucht!
Rust, ongelukkigen! rust zacht in 't hart der baren!
Vol weemoed blijven we op uw heldengrootheid staren.
Schoon gij uw Vaderland, uw erf niet weêr mogt zien,
Geen teedre maagdenhand den lauwer u zal biên,
De zee uw lijken dekt, een spel der wilde golven,
Uw namen sterven niet: uw roem blijft onbedolven;
Ja vlamt, en schittert fel, en weêrkaatst in 't verschiet,
Der vlam van 't schip gelijk, waarop gij 't leven liet.
Wij blijven op uw' moed met dankbre aanbidding staren!
Rust, ongelukkigen! rust zacht in 't hart der baren!

Wat dunkt u, worden de eischen der waarheid of die der

dichting bevredigd door deze voorstelling van het feit? Gij hebt vrijheid den ganschen Westerschen Oceaan rond te dolen, om de hoogte te vinden, waarop het gevecht voorviel. Een Spaansch smaldeel ontmoet het schip of de schepen - de dichter schijnt u te willen doen gelooven, dat Claeszen alleen in zee was gestoken - maar de naam van des vijands vlootvoogd wordt niet vermeld. Eene zwarte, zeer zwarte kool, dient ter afschaduwing der Spanjaards, wier sprekendste nationale karaktrekken, ernst en trots, in schreeuwen en tieren te loor gaan; - dat men slechts zich zelven verlaagt door den vijand, dien men de eere aandoet hem te bevechten, bij ongediert der woestenij te vergelijken, blijkt boven het begrip des schrijvers te gaan. De laatste woorden van Claeszen tot zijn scheepsvolk missen het Hollandsche zeemanszegel, even kort als kloek te zijn, - en het geestdriftig antwoord getuigt meer van opwinding dan van opzien. Het is alsof De Groot te vergeefs geboekt had: ‘Hebbende met geboogen kniën God gebeeden om vergiffenis, dat se door een korte dood zich zelven den hoon en smaad hunner vijanden onttrocken, steekense den brand in 't buskruyt’! Vergt iemand dat wij ook de gebreken der opsiering aanwijzen? van vinding is in de voorstelling geen sprake. Doch gij hebt u immers reeds aan den diamant geërgerd, in het duister stralende; en waarschijnlijk, zoo min als wij, de vergelijking bij dat meer gloed schenkende goud volkomen begrepen. Hebt ge dan misschien de honderd en eende voorstelling dier rots bewonderd, die het woeden van de orkanen en van de eeuwen belacht? Maar er is niets zoo onvruchtbaar als louter het leelijke te gispen, en daarom scheiden wij er van, betreurende dat de dichterlijkste gedachte, welke het heldenfeit bij Helmers opwekte, de gedachte dat de roem dier schepelingen den volgenden geslachten toe zou stralen, zoo als de vlam van het in de lucht springend schip het der verste verte deed, niet behoorlijk uitgewerkt geworden, dat zij in de herhaling van het hier misplaatste en daardoor banale ‘rust zacht!’ te loor is gegaan.

Indien ons magt over onze lezers gegeven ware, ieder hunner zou, zoo verre gevorderd, dit tijdschrift ter zijde leggen, om den Negentienden Zang der Geuzen op te slaan en daarin

te zien, hoe anders Van Haren de dood van Bastiaen de Lange vereeuwigd heeft. Volgaarne het onderscheid erkennende tusschen de beide dichtstukken, - schoon de schikkers van dat slag van goed evenveel moeite gehad hebben, om de Geuzen als de Hollandsche natie onder eene bepaalde soort te brengen, en er nog maar kwalijk in zijn geslaagd, - liever dus toegevende dat een paar lierzangen, hoofdzakelijk aan den held van ter Veere gewijd, gelegenheid tot uitvoeriger behandeling geven, dan de overgeschreven zestig of zeventig alexandrijnen, waarin Reynier Claeszen ten hemel vaart, overtreft Van Haren echter Helmers tot beschamens toe. Schrijf het, zoo ge wilt, op rekening van het grooter doek van Onno Zwier, dat ge bij hem kust en zee bij den eersten oogopslag voor de Zeeuwsche groet, dat de aangezigten der Geuzen zoo kennelijk gepenseeld zijn, dat het noemen hunner namen schier overtollig wordt, er blijft eene aanschouwelijkheid des gevechts, er blijft eene weelderigheid van fantasie, er blijft een rijkdom van gedachten te prijzen over, als slechts der meesterhand gegeven is, als slechts het genie ten gebode staan. Wat zouden treurspeldichters en romanschrijvers ons al monsters van Spanjaarden hebben gespaard, indien ze bij Van Haren ter school waren gegaan, om ook in onze vijanden het menschelijke te leeren bespieden en waarderen. Slechts bij hem de dapperheid onzes voorgeslachts gelooflijk en glorierijk tevens, dewijl ons hart hun toestand meê leert gevoelen, dewijl ons verstand hun moed begrijpt en bewondert..... doch waarom zouden wij ons geene aanhaling van een paar coupletten tot tegenstelling veroorlooven? Onze lof mogt gevaar loopen overdreven te schijnen; bij de lezing zal hij beneden de verdienste blijken. Luister dus, als ge wilt, luister een oogenblik naar de Lange; hij geeft zijn gemoed lucht, als zijn toestand schier hopeloos geworden is, als zijn schip, door den zoon van Vasco da Gama geënterd, bovendien drie vijands vaartuigen aan boord, dat is, te bestrijden heeft:

Hy zegt: 't Geluk heeft ons verlaten;
Maar nog zijn hart en kruit ons by;
En nog is u de keus gelaten

Van eeuwige eer of slaverny:
By my is vastlijk voorgenomen,
Indien ons 't ergst mocht overkomen,
Te sterven aan mijn eigen boord:
My zal geen Bloedraads vonnis treffen,
Voor my geen mijt de vlammen heffen,
Geen beul bereiden zwaard of koord.

Het schriklijk besluit is gemotiveerd; - hoe meesterlijk een overgang schuilt er in de eerstvolgende vier woordekens:

Hy zwijgt en vecht. Zijn volk, bewogen,
Roept: Schipper, 't zelfde zij ons lot!
Wy zien den dood met u in de oogen,
Wy gaan getroost met u naar God!
Hun moed is echter onverbroken,
Van hun sterft niemand ongewroken,
Van hun sterft ieder op zijn post!
Doch geen der Zeeuwen laat het leven,
Of Gama ziet twee zijner sneven,
In 't bloed dat ieder voetstap kost.

Maar 't volk van alle vier de schepen
Wordt eindelijk te groot in kracht;
De Lange, bloedende, en benepen
In 't klein gedeelte van zijn macht,
Ziet nergens kans te zegepralen.
Hy vraagt: Waartoe nog meer te dralen?
De vijand is in onze hand!
De Taag zal met de Zeeuwen rouwen!
Laat ons de ziel aan God betrouwen,
De wraak aan 't vrije Vaderland!

De slag, de rook, 't gekraak, 't gedonder,
Vervangt de klanken van zijn mond,
En beide Vloten zien met wonder
Vijf schepen t'samen in den grond.

Onze nationaliteit: gemoed en gezond verstand, gehandhaafd tot in den dood!

Wij gelooven ons pleit te hebben voldongen; slechts ligt ons nog een woord over Helmers op het harte, dat wij hier lucht willen geven. Geestdrift en genie op ééne lijn te plaatsen, dat hielden wij M^{r}. J.C. de Jonge niet ten goede - een fragment der ‘Hollandsche Natie’ beoordeelende, schaarden wij ons, door den ongunstigen uitslag onzer beschouwing, aan de zijde van Wiselius, - maar hebben wij daarom geen krans over voor de beeldtenis van hem, die, meer dan een onzer overige dichters, ons volk in zijn val heeft getroost, door uit zijn verleden, zijne wedergeboorte te voorspellen? Geen krans voor Helmers, die het heilig vuur van den onafhankelijkheidszin aanblies, toen het priesterschap den dood kon kosten, die het aanblies tot vlam wordens toe, maar er niet getuige van mogt zijn, hoe zij opsteeg en de duisternis deed verkeeren in licht? Die ondankbaarheid zij verre van ons. Dikwerf hebben wij het betreurd, dat Wiselius er genoegen in vinden kon, een verscheidene tot voorwerp zijner spotternij te kiezen, in de hoop, dat die slagen zijne levende ‘sgelijken zeer zouden doen; het ware zijner waardiger geweest de namen der laatsten voluit te noemen; wat regt zouden zij hebben gehad zich over de gisping te beklagen, als de kritiek het gevolg bleek van gemoedelijke overtuiging, die van geen’ onedelen naijver weet? Voor ons, wij wenschen slechts door deze den bloei der kunst te bevorderen, en vreezen dus geen verwijt van Helmers schimme, wanneer wij er goedrond vooruit komen, dat we zijn beeld liever met eikenblaren dan met lauwertwijgen omkransen, dat wij hem als burger hooger stellen dan wij het hem als dichter mogen doen. Het is grooter lof dan het schijnt, mits ge u den tijd, dien hij beleefde, mits ge u de gezonken natie, die zijn geloof door zijne gebrekkige kunst bezielde, voor den geest brengt. Hoe halfslachtig waren de middelen, waarmede hij zijn doel bereikte, en - het zij er te zijner eere en tot onzen prikkel bijgevoegd - viel het hem meer dan ten deele te wijten, dat hij zich daarvan bedienen, dat hij er zich mede vergenoegen moest? De nieuwe kunst, geloofde men nog in zijnen tijd, kon kwalijk aan het licht komen, tenzij ze in de kleêren der oude stak, om het

even of die haar fraai stonden, of dat zij er linksch, opgeschikt, belagchelijk mede uitzag. Al zijn verdienste school in zijn Hollander zijn, Hollander van heeler harte; - dat hij die gave oorspronkelijk had mogen ontwikkelen, even als Griekenland het zijnen vernuften veroorloofde, Helmers zou minder gezongen hebben dan hij deed; maar hoe veel meer dan thans zou er van dat mindere zijn overgebleven - geschikt om ons verder te brengen. Er waren immers buiten hem, aan den avond der achttiende en bij het ochtendrood der negentiende eeuw, ten onzent zangers te over, die heldendichten en treurspelen leverden, zoo klassiek men maar wenschen kon - doch waarbij het den tijdgenooten welligt te moede was, als ons op de Amsterdamsche Beurs, eer die hemelhooge zuilen werden overdekt of ontgriekscht, zoo gij het harde woord dulden kunt, - schim van Helmers! ziet gij nog gram op ons neder?

De beurt is ten leste weder aan Meijer, aan zijn tafereel van Claeszen's zelfopoffering, - hebben wij uw geduld niet op te zware proef gesteld? Wij zouden onbillijk zijn, zoo wij de episode niet geheel mededeelden; zij levert een der weinige blijken, dat ook onze dichter kritiseert. Al wat wij u, eer wij haar afschrijven, hebben te herrinneren, is dat Heemskerck ondersteld wordt het verhaal te doen. En toch is het welligt niet overbodig aan te geven, dat de Staatsche vloot, waarover Willem van Haultain, Admiraal van Zeeland, het bevel voerde, ‘gheordonneert was van een en twintich schepen ende twee Jachten te wesen,’ zegt van Meteren, doch bij het uitzeilen slechts uit negentien der eerste en de beide laatste bestond, ‘omdat de wint waeyende,’ voegt onze naïve historicus er bij, ‘de twee schepen niet reede waren.’ Zes van de grootste en beste dier vaartuigen raakten, eer men op de hoogte van Kaap St. Vincent den vijand in het gezigt kreeg, van de overige af, - en daar een der jagten ‘na de reviere van Lisbona’ was teruggezonden om die op te zoeken, moest Willem van Haultain en zijne ‘cloecke Zeeusche Capiteynen, en Reynier Claesz, uyt Hollandt, als Viceadmirael, met meer andere,’ het opnemen tegen de Spaansche Armade, onder den admiraal Don Loys Fayjardo. ‘Deze Spaensche vlote was sterck achttien Gallioenen (daeronder begrepen eenige opgheruste Caracquen) noch negen

Galeijen, met noch eenighe lighte schepen.’ Zoo verre van Meteren; en nu Meijer's tafereel:

Waar 't voorgebergt van Sint Vincent zijn steile wanden
En 't kloosterdragend hoofd, verheft door 't eeuwig branden
  Van 't wijd Atlantisch meir, dat dondert aan zijn voet,
  Had Don Fayarda's vloot de stoutste magt ontmoet.
De naam van wie haar voerde, is mij geen melding waardig.
Hem regte 't nageslacht! De Spanjaard viel slagvaardig,
  Sterk in het voordeel van den wind, onz' achtertogt
  Met overmagt op 't lijf. Geen dapperheid vermogt
Den aanval te weêrstaan van meer dan dubble krachten;
  Den reddeloozen bleef de dood in zee of vlam,
De Spaansche dwanggalei of 't golvengraf verwachten;
  Elke uitweg scheen versperd: - toen dappre Claessens kwam.
Als de eenzame ad'laar in een vlugt onweerbre vogels,
Viel hij in 's vijands vloot. Een stroom van vuur en kogels
  Barstte onophoudlijk uit zijn zijden, als de zuil
  Van vlam en lava barst uit Hekla's kratermuil.
Dan waartoe 't beeld gemaald van 't wederzijds vernielen?
Gelijk het onweêr sloeg zijn laag in 's vijands kielen,
  Ontrukte aan de overmagt een wisse zegepraal,
  Ontzette de achterhoede, en 's vijands admiraal,
Die de overwinning reeds zijn standerd zag omzweven,
Verbleekte een oogenblik en worstelde om zijn leven.

  Hebt ge ooit, van Haarlems duin, bij zomeravondstond,
  De zeevlam 't kleed van mist zien spreiden langs den grond
En wentlen over 't land, in witte nevelgolven,
Totdat elk voorwerp in een zee van dauw bedolven,
  Al flaauw en flaauwer werd en wegzonk voor het oog,
  Alsof een graauw gordijn landouw en kim betoog?
Zoo rolde langzaam, over 't blaauw gelaat der kolken,
De digte sulverdamp in nevelige wolken,
  Omhullend, met zijn mist, de wederzijdsche vloot.
't Was als een donderlucht die neêrlag op het water;
Waar binnen, hol van toon, des onweêrs dof geklater
  Weêrgalmde, en wie het vuur uit donkre zijden schoot.
De wind vlood heen, en ging langs andre kusten waren;
Elk schip lag stuurloos op de sidderende baren;
  Geen oog zag, door den mist, wie d'ijzren kogel zond;

Die de eiken ribben brak; de dood ging tastend rond,
Naar adem hijgde elks borst en dreigde in rook te stikken,
Het toeval bleef alleen de onzek're baan beschikken
Der wilde kogelvlugt, die doelloos, wijd en zijd,
Gierde over 't kampveld in den blinden worstelstrijd.
Toen zweeg de schorre stem der bronzen vlammenkelen.
De wind kwam op zijn vlerk de zwavelwolk verdeelen;
't Gordijn rees op van 't meer, en toonde, in bittren spot,
Den dappren Amstellaar zijn onvermijdlijk lot.

‘Bij het mededeelen van dit fragment aan eenige vrienden, anders toch wel in de geschiedenis onzes lands ervaren,’ - zegt Meijer, in eene aanteekening op deze episode, - ‘heb ik ontwaard, dat, hoe algemeen bekend de heldendood van Claessens moge zijn, als daadzaak, de omstandigheden, welke dien dood veroorzaakten en vergezelden, dit minder zijn. De vlam van het in de lucht springende schip des helds, heeft, zoo het schijnt, veler oogen verblind, zoodat zij de weinig eervolle vlugt van eene talrijke Hollandsche vloot niet zagen, welke zich uit de voeten maakte zonder een schot te doen, terwijl Claessens verpletterd werd door de overmagt.’ En de kritiek heeft vrucht gedragen in de volgende verzen, waarmede de schildering van den toestand des Admiraals wordt voortgezet.

Één blik was hem genoeg. Hier kon geen strijden baten.
Hij lag alleen, omringd van 's vijands vloot; verlaten
In schandelijke vlugt van vriend en togtgenoot;
Van hen het eerst, wien hij de hand ter redding bood,
Toen slechts een wonder aan 't verderf hen kon ontrukken.
Zij lieten hem alleen het loon dier redding plukken.
Ver, ver beneden 's winds, met al wat bij kon staan,
Maakte elk dier dappren zeil om 't lijfsgevaar te ontgaan.
Te loefwaart, aan de kim, lag 't gros van Hollands schepen
In scheemrend' afstand, als de witte nevelstrepen
Aan d'effen morgenlucht; maar vruchtloos zocht zijn oog
Een enkel blinkend zeil, dat hem ter hulpe toog.

‘De bitterheid, welke de ziel des Vice-admiraals moest vervuld hebben, toen hij zijnen onvermijdelijken ondergang zag,’ - zegt de dichter in de bovenvermelde aanteekening, -

‘hij die overwinnaar had kunnen zijn, indien hij minder voorzigtige lieden had aangevoerd: deze verbittering was zeker eene van de drijfveêren, welke hem tot zulk eenen wanhopigen tegenweer en in een vrijwilligen dood dreven.’ Hoe de verontwaardiging u tegengloeit uit het einde des verhaals! - waarin wij, al ware het slechts met een enkelen trek geschied, dat karakteristiek zeventiende-eeuwsch begrip zoo gaarne regt hadden zien doen, 't welk de schrijver van het Leven en de Daden van Willem Haultain in de volgende woorden heeft te boek gesteld: ‘Sy dan alle, hebbende eerst ootmoedighlyck Godt gebeden, dese hun Verkiesinge van een doodt, voor een wreeder of schandelycker, die hen van den Vyandt te wachten stont, niet tot verderf te laten gedyen, en alsoo als van den Oppervooght, verlof om eerlyck te mogen sterven, verkregen, hebben eyndelyck de lont in het kruyt geworpen.’

Toen bood de Kastiljaan, door menschlijkheid gedreven
En eerbied voor zijn moed, den ed'len strijder 't leven;
Maar al te bitter was die kelk: met fieren spijt
Wees hij het af en stortte in d'ongelijken strijd.
Toen deed de donder van 't geschut op nieuw zich hooren;
Den stier gelijk, omringd van vlugge Picadoren,
Streed Claessens in 't gezigt der zijnen, uren lang.
En 't vreeslijk werk des doods ging ongestoord zijn gang.
Geen blos kwam op 't gelaat dier zwakken, om hun lafheid.
Ver vloden ze uit elkaêr, gelijk de wind het kaf spreidt,
Opdat geen toon des strijds hunne ooren treffen mogt,
Terwijl hun togtgenoot nog om de zege vocht.
Nooit had die krijgservaarne, in 't lang, roemruchtig leven
Met die verbittering 't bevel ten strijd gegeven;
En nooit gaf hij 't aan volk dat beter hem verstond.
Het voelde in de ijz'ren leên vermoeijenis noch wond.
Elk streed tot dat hij viel en spoorde nog in 't vallen,
Met rochlend stemgeluid, verdoofd door 't buskruid knallen,
Zijn maat tot strijden aan, en glimlachte als zijn oor
Het antwoord nog vernam: ‘Vaarwel, gij gaat ons voor!’
Men zag de dappre schaar in 't zwoegen aan haar stukken,
De hemden, rood van bloed, zich van de leden rukken,
En als Cyclopen, door den vuurgloed zwart geblaakt,
Rondspoken door de vlam, tot aan den gordel naakt,

Met oogen vurig rood en zaamgeklemde tanden,
De vonkelende lont of 't vuurroer in de handen,
  Waar langs een zwarte straal van bloed en buskruid droop;
  Zoo vierde Claessens volk het afscheid van de hoop.
O! heldvernedrend zijn die dwaze strijdverhalen,
Waarin op honderden vaak enklen zegepralen!
  Bestond die mooglijkheid, dan had zij nooit gebukt,
  Die schaar, zij had de zege aan de overmagt ontrukt!
Maar 't mogt niet zijn. De geest moog 't lijfsgevaar verachten,
Er komt een eind ten laatste aan menschelijke krachten,
  En menig brekend oog, aan d'Admiraal gehecht,
  Smeekte in zijn stomme taal om 't einde van 't gevecht.
Twee schrikbre dagen lang had man en knaap gestreden;
Nu weigerden in 't eind de wondenstijve leden
  Hun dienst; en wel verstond de held die hen gebood
  Dat sprakeloos gebed. Een glorievolle dood
Was alles wat zijn hand die trouwe schaar kon geven,
Die rust alleen behoefde en niets meer vroeg van 't leven.
  Reeds lagen overal, van schaamte en wrok gespoord,
  Des vijands kielen zijn onweêrbaar wrak aan boord.
Reeds hoorde hij 't gedreun van 't stormend voetgewemel.
Toen hief hij 't heldenoog met vasten moed ten hemel
  En bad geknield in 't bloed. - Gesterkt in 't grootsch besluit,
  Sprong hij van 't roode dek en - wierp de lont in 't kruid.
En voor mishandeling en slavenboei beveiligd,
Heeft hij van helden hen tot martelaars geheiligd;
  Tot martelaars van de eer!

Ons overschrijven is ijdel geweest, als de lezer Helmers niet voor Meijer vergeten heeft, als hij, zich thans den eersten herinnerende, dezen niet door den laatsten overtreffen ziet, ja, in de schaduw gesteld. Wij gunnen den auteur dien triomf gaarne; het deert ons slechts, dat hij niet duurzaam zijn mag. Een oogenblik nadenkens, en ieder, die zich onzen aanhef herinnert, zal citroen in den honig mengen, tot zuur wordens toe, wanneer hij zich Anna voorstelt, het verhaal, zoo als het daar geschreven staat, uit Heemskercks mond hoorende. Er komen regels en plaatsen in voor, het getuigt van grepen en veraanschouwelijkt toestanden, waarbij wij gaarne haar gelaat zouden hebben gadegeslagen: b.v. het vruchteloos uitzien van Claeszen naar zijne togtgenooten, - het aanbod

des Spanjaards zoo dapper een vijand het leven te sparen - het: ‘vaarwel!’ door de vechtenden den sneuvelenden toegeroepen, - boven alles, de sprakelooze bede door het afgestreden volk tot den Admiraal gerigt en door dezen zoo goed verstaan: een verheven - aandoenlijk oogenblik, zoo eenvoudig - verheven geschetst. Doch hoe mag zij het uitgehouden hebben bij Heklas klatermuil, of bij de vlugge Picadoren, - hoe bij de gemaakte deftigheid der vraag, of zij ooit een zeevlam gezien heeft, - en hoe, bij dien misgreep van tegenovergestelden aard, hoe bij dat voor eene vrouw, eene jeugdige, bevallige vrouw vooral, zoo afgrijsselijk naakt tooneel dier Cyclopen; - hoe bij dat vervallen in één woord, in de vormen ‘waarin tooneel- of zoogenaamde heldendichters dergelijke toestanden behandelen?’ Immers is het van haar standpunt dat de episode moet worden beoordeeld, sinds de dichter goed vond die door de vraag, of zij ‘de weduwe van Claeszen langs den IJkant heeft zien gaan?’ in te leiden, en de volgende verzen van dit gedeelte des gedichts louter bestemd zijn om den indruk te schetsen door deze voorstelling, en de daaruit gemotiveerde noodzakelijkheid van Heemskercks vertrek gemaakt. Laat ons die doorloopen, eer wij er, zoo als wij grooten lust gevoelen te doen, den staf over breken, met Hamlet's uitroep: ‘*Words, words, words!*’

Heemskerck vaart voort te declameren; of mag het gezellig gesprek, mag het uitstorting des gemoeds heeten, als hij Anna verzekert, ‘dat het weêrlicht van de vlam, waarin Claessens, als een god, van de aarde afscheid genomen heeft, zijner weduw als een stralenkroon om de haren blinkt?’ Gelukkig echter is het volhouden van zoo gezwollen toon, zelfs voor den grootsten liefhebber der rhetorica, eene onmogelijkheid, en daalt de held dus ook allengs tot bedaarder, begrijpelijker beschouwingen af. ‘Indien ieder man op de vloot, indien slechts de helft hunner zijn pligt had gedaan, de overwinning ware ons geweest, - Holland had niet andermaal het zwaard behoeven aan te gorden. Maar het verleden is onherroepelijk, - op Texels reê wemelt het van mannen, getroost, neen, gewillig op nieuw het lijf voor het Vaderland te wagen, - en ik - ik marre in de armen der min! -

Anna! wat weêrhoudt ge mij? - of, zoo de keuze aan u stond, zoudt gij aarzelen kunnen tusschen den dood als Claeszen, of het leven als Haultain?' De beurt van spreken is aan Heemskercks gade, en Meijer heeft vier bladzijden voor haar antwoord over; het is lang, zeer lang voor zulk een toestand. Zie, wij hebben er niet tegen, dat hij in hare edelmoedige opwelling: 'O, waart gij aan het hoofd dier vloot geweest!' den indruk schetst, door zijn verhaal te weeg gebragt, den triomf viert, waarop zijne voorstelling van den heldendood hem regt geeft; maar als zij een oogenblik later dien wensch terugneemt, dewijl de togtgenooten Heemskerck zoo goed als Claeszen aan zijn lot zouden hebben overgelaten, en zij haren gemaal, bij de trouw die hij haar beloofde, bij het kind dat zij onder het harte draagt, bezweert niet te vertrekken, dan vragen wij, is de episode niet misplaatst, is de dispositie van dit huisselijk tooneel, in een gedicht dat ons een heldenbeeld leveren wil, niet ongelukkig te noemen? Heemskerck ziet er zich door verpligt, in eene variatie van het thema te vervallen, allerlei troostgronden bijbrengende, onder welke Anna inkrimpt tot eene alledaagsche vrouw. 'Mis!' zal de dichter zeggen, 'zij verheft zich immers weder, zij zegt dat ook zij de eer boven het leven stelt?' Och ja, maar zij vleit zich dat de ure des gevaars, des scheidens nog niet gekomen is; zij wil weten wanneer die slaan zal - de onzekerheid martelt haar. - En Heemskerck heeft te veel deernis - te weinig zouden wij zeggen, - om eensklaps te antwoorden: 'Morgen, heden nog!' - Onder zijne dertig regelen lange vernieuwde verklaring, waarom hij niet weigeren mag te gaan, wordt zij bleek, wordt zij flaauw, nadat zij met moeite gestameld heeft: 'wanneer?' en besterft dat woord:

Noodlottig als de hagelslag
Die plant en bloesem doodt,
Trof de onverwachte schok, dien dag,
De vrucht in Anna's schoot.
Die hagelstorm sloeg, wild en straf,
Een pas ontkiemend bloemknopje af,
Ontwortlende, in het overjagen,
Den jongen boom die 't had gedragen.

Daar lag de hoop van Heemskerck's naam,
Zijn echtheil, vadertrots!
't Gebouw der toekomst viel te zâam
Voor d'ijzren vuist des lots.
Daar lag die vrouw zoo teêr bemind,
Geknakte, witte roos;
Ontijdig moeder, zonder kind,
Verpletterd, ademloos!
Zij was niet van dat sterk geslacht
Dat worstelt met des jammers magt
En zeeg'rijk overleeft aan 't lijden;
Van welks met ijs ompantserd hart,
De scherpe pijlen van de smart,
Als van een stalen harnas glijden.
Haar leven, tot dien schrikbren dag,
Geleek een heldren lentemorgen,
Die rein van tegenspoed en zorgen,
Geen wolkje aan 't effen luchtruim zag;
En 't onweêr, dat met rosse vlam,
't Eerst over 't blaauw haars hemels kwam,
En over de ochtendzon haars levens,
Was 't eerste, en ach! het laatste tevens!

Onhollandsch! roepen wij uit; - zoo als onze onverbiddelijke voorganger het van den Boekanier des dichters deed, en mag blijven doen, al heeft Raynal den naam van den Hollander bewaard, die Maracaïbo uit wraakzucht verwoestte, - onhollandsch, zoo lang het tot de roeping der poëzij behoort, een volk in zijnen natuurlijken toestand en niet in zijne ziekelijke afdwalingen te typiseren, - onhollandsch, zoolang ééne zwaluw geen zomer maakt. Onhollandsch! - al zijn ook ten onzent huwelijken als die van Heemskerck en Anna niet zeldzaam; de echt, niet van de Louwmaand en de Mei, zoo als Staring zong, maar dien van de veertig met de twintig, van de rijpe levenservaring, met den ontluikenden levenslust. Wij zouden het den dichter vergeven hebben, dat hij Heemskerck's huwelijk verzweeg, zoo de historie het geboekt had als eene dier nederbuigingen van den man, van den held bovendien, tot een lief, aardig, volwassen kind, - als eene dier zelfverloocheningen, waarop late liefde staat, staan moet misschien. Maar uit de honderde toestanden, welke de verbeelding zich

van deze, door geene aanteekeningen bepaalde verbindtenis vormen kan, juist die te kiezen, welke aan Anna het voorkomen eener broeikastplant, welke aan Heemskerck den schijn van een speelbal harer grillen geeft, dat betreuren wij niet alleen, dat weigeren wij voor eene bijdrage tot eene Hollandsche heldenfiguur uit onze glorie-eeuw te erkennen.

Het is of de dichter het zelf gevoeld heeft, want eer Anna verscheidt, zingt zij eenen zwanenzang, maar die, lacy! Duitsch is, Duitsch tot dweepens toe. ‘Betreur mij,’ zegt zij, ‘maar laat die droefheid geene blaam werpen op eenen naam, dien ik zoo gaarne droeg, dien ik, als de geest ginder nog waardeert wat hij hier heeft vergood, dáár vlekkeloos van u weder zal vragen.’

En huivringwekkend was de klem
Van de onherkenbre, diepe stem,
Toen zij, met blikken woest en strak,
De donkere afscheidswoorden sprak:
De havik die schreeuwt boven de IJslandsche pijnen,
Kiest nimmer de duif zich tot jagtgezellin:
De magtige leeuw, de hermiet der woestijnen,
Wijdt nooit der gazelle zijn min:
En gij hebt gedwaald toen ge een wezen, zoo teêr,
Dat argloos het noodlot in 't aangezigt lachte,
Verhieft aan uw zijde, in die glansrijke sfeer,
Waar, verzengd door den gloed van uw martelende eer,
De vuurdood van Semele 't wachtte.
'k Bezwijk! Maar als de aard, voor der stervenden oog,
Zich hult in den nevel van 't graf,
Dan rijst de gordijn van de toekomst omhoog,
En werpt zij het sluijerkleed af.
Diep dringen de blikken die los zijn van de aard,
In 't donkre verschiet, bij het ebben van 't leven;
Den geest, door geen kluister van stof meer bezwaard,
Is het licht der voorzegging gegeven!

Mijn min was uw krijgsdeugd een knellende band;
Mijn leven verlamde uwe kracht:
En beiden behooren aan 't bloedende land;
Zie! helden verbeiden de wenk van uw hand,
Tot daden van glorie en magt!

Daarom rolt het lot, dat uw baan had bestemd,
Eer 't daglicht uw wording bescheen,
Zijn rad, 't welk onze echt in zijn loop had gestremd,
Over mij en mijn levensvreugd heen!
Wild jaagt het, in 't streven naar 't heerlijke doel,
Zijn plettrendenden wagen door 't menschengewoel,
En stoort zich aan vrees noch aan hoop;
Geen bidden, noch strijden, geen tranen noch klagt,
Geen zwoegen noch streven van menschlijke magt
Verandren zijn eeuwigen loop!
Ziet de storm, die de gonzende wieken ontplooit
Over krakende wouden en brullende golven,
Ooit om naar het loof dat hij afrukt en strooit?
Naar de kiel door zijn' adem in d'afgrond bedolven?
Toch is hij een werktuig des heils in Gods hand!
Gevleugelde bode van weldaad en zegen!
Zij het dorrende blad, of het wrakhout op 't strand,
Een raadsel te diep voor het menschelijk verstand:
De alwijsheid alléén kent het eind van haar wegen.
Mijn dood is Gods vinger; 's lands redding mijn doel!
Een vlam zij uw zwaard dan in 't bloedig gewoel,
Als het blaauw zich met purper vermengt;
't Is mijne asch waar de welvaart des lands uit verrijst,
Het offer is zwaar, dat het lot van u eischt,
Maar eind'loos de zegen die 't brengt!

De toekomst rukt nader, 'k verneem reeds het koor
Van duizend verlosten, dat stijgt uit de kolken!
De juichstem van Holland is luid in mijn oor!
De naam van mijn held rijst omhoog door de wolken!
En ginds, op een praalgraf, door vorsten benijd,
Schrijft Neêrland zijn naam in metaal!
Aan dien drempel, die 't aardsche van 't eeuwige scheidt,
Wacht eenmaal uw gade u terug uit den strijd;
Tot zoolang: vaarwel mijn gemaal!

Dichter! zouden wij Meijer vragen, als wij het genoegen hadden hem op dit oogenblik tegenover ons te zien, dichter! hebt gij ooit lang stil gestaan voor de vrouwenportretten, ons uit de zeventiende eeuw overgebleven; hebt gij die ooit opmerkzaam beschouwd? Wij mogen, wij moeten er aan twijfelen, want in welken toestand de vurigste verbeelding

ook de aanvalligen of eerwaardigen verplaatsen moge, wel wacht zij zich dier vrouwen een tint van overdrijving te leenen: gezond verstand is de sprekendste trek van heur goedrond gezigt. Het deert ons dat gij het waagdet, want wij zouden ons zeer bedriegen, zoo zij niet even stellig weigerden in uwe Anna - die zoete speelpop voor een weelderig uur, dat teeder rietje, door den eersten windvlaag gekrookt - hare zuster of hare dochter te groeten, als wij der psychologische ketterij geloof ontzeggen, dat zoo zwak eene ziel ooit zieneresse verscheiden kon. Eer ge ons oordeel te hard scheldt, zie nog eens naar die portretten op! - Maria van Utrecht - Tesselschade, Roemer Visschersdochter - Maria van Reigersbergen! Het leven was haar geen spel, het leven was haar geen lust, het leven was haar geen droom, - wakker, ernstig, degelijk, was het leven haar een pligt - het geheim der grootheid onzer vrouwen van die dagen. Weinig kent hij haar, die vermoedt dat zij onder pligt eene treurige taak verstonden, waarvan slechts sombere stroefheid zich kwijten kon, een hoog en heilig geloof bezielde er haar toe uit dankbare wederliefde; hoe zouden zij gehuiverd hebben voor de dwarreling van gedachten, waarvan de zwanenzang uwer Anna getuigt. Er school velerlei kracht in die kloeke gestalten, waardig een geslacht voort te brengen en op te voeden van alle weekelijkheid vreemd, en tot alle wonder in staat; maar heur hoogste kracht ontleenden zij aan de overtuiging des gemoeds, dat dit leven slechts de school is voor den hemel, - hollandsch, huisselijk, hervormd, waarom moest de in drieërlei opzigt eigenaardige vrouwentype in de gade van Heemskerck geheel mislukken?

Onno Zwier heeft haar begrepen, - een groot geleerde en keurig kunstkenner tevens verzekerde ons, dat hij homerisch talent waardeerde in de schildering van het binnenhuisje in ter Veere, in de schets van Rozemond's gemoed. Wij zouden er morgen Grieksch om willen leeren, als wij ons vleijen mogten tot de weinigen te zullen behooren, die zich den geest des meesters weten eigen te maken, en niet tot die velen, welke hem slechts zijne vormen afzien, om die een ander tijdvak op te dringen. Maar liever dan ons andermaal in den strijd over oorspronkelijkheid en navolging te wagen, een strijd

die lang geslecht moest zijn, deelen wij u tot tegenstelling het stukje mede, dat zoo weinig wenschen onbevredigd laat, als het ons in de kunst om veraanschouwelijking van veredeld volksleven te doen is, als wij verlangen dat iedere beschouwing harer voortbrengselen ons beter make.

Het is avond geworden in de nederige woning der vrouw van Bastiaen de Lange, die scheep is gegaan, ten strijde voor vrijheid en vaderland; het is avond geworden in de woning, wier netheid wel van welvaart, maar niet van weelde getuigt. Die vrouw is gelukkige moeder; maar waartoe verdere inleiding, - de dichter zelf geeft haar volledíger dan iemands veder vermag.

Drie kindren, zoete en waarde panden,
Gewenschte vruchten van haar trouw,
Vernaauwen nog de teedre banden,
Zoo heilig by de kuische Vrouw!
De grootste zoon, nu zeven jaren,
Spreekt reeds van op de zee te varen;
Het meisjen speelt aan moeders schoot:
De meerdre gunst schijnt haar te spijten,
Wanneer de moeder, onder 't krijten
Van 't zuigend wicht, de borst ontbloot.

Een weinig melk, een weinig water,
Met meel, of luttel broods, gemengd,
Geeft d'eenen vroeger, d'andren later,
Het voedsel, eerst op 't vuur gezengd.
Terwijl gaan moeders oogen dwalen;
Zy zoekt op wien zy 't meest kan pralen;
't Is echter of zy 't hoogste prijkt
Op hem, die 't eerst haar is gegeven,
Die 't verst gevorderd is in 't leven,
Die 't meest na haren man gelijkt.

De buien, die zich laten hooren,
't Gehuil der winden door de lucht,
Koomt deze zachte vreugde storen,
En wekt zoo menig bangen zucht.
Wie weet, dus zegt ze; in zwaren regen,
Wie weet, waar hy nu is gelegen,
Of zwerft, verwaaid, in woeste zee!

Zy spraken laatst van uit te varen,
En nergens Spanjes Vloot te sparen,
Al waar het op de Britsche reê.

o Dat men tijden mocht beleven,
Dat ieder teedre, jonge vrouw
Niet hoefde voor haar man te beven,
Noch wie haar weezen voeden zou!
Haar weezen! - Rozemond, bewogen,
Voelt tranen drijven door hare oogen;
Haar vinger veegt ze spoedig af;
Maar de oudste kindren laten 't spelen,
Om door hun zoentjes 't leed te heelen
't Geen ieder vreesde dat hy gaf.

Die kinders vergen nieuwe zorgen,
Hun matte leden eischen rust;
De aanstaande nacht kweekt voor den morgen
En nieuwen kracht en nieuwen lust.
Vermoeidheid rekt hun teêre leden:
De slaap vervangt hun korte beden:
Hun rust is zuiver, ongestoord;
Daar Rozemond alle oogenblikken,
En steeds met angstverdubblend schrikken,
't Verzwaren van het onweêr hoort.

Zy denkt, wat kan mijn zorgen helpen!
Hy is, o God! in Uwe hand,
't Zij hem de golven overstelpen,
Het zij zijn plicht hem vinde aan land!
Ik moet voor deze kindren leven: -
Nog eens de borst aan 't klein gegeven!
En, als de lamp is uitgebluscht,
Keert Rozemond zich in gebeden
Tot 't Hemels goedertierenheden,
En hare slaap is ook gerust.

Wie is er die ons het overdrukken van deze coupletten geen dank weet?

Niemand, vertrouwen wij; zelfs hij niet, die er het meest onder lijdt, de dichter van Heemskerck, maar wiens boete er ook mede is volbragt. Immers, wij hebben in een der

vroegere stukjes van dit opstel, van ‘weêrgalooze scheepspraatjes’ gesproken, door hem afgeluisterd en weêrgegeven, we zijn er in het boek toe genaderd, en het mag ons niet van het harte ditmaal te scheiden zonder er proeven van te hebben bijgebragt. Liever de kans geloopen van de blaam, te lang te zijn, dan het zelfverwijt van opzettelijke onregtvaardigheid te verdienen. ‘De Heer Meijer heeft ons geene bewijzen gegeven van het dieper indringen in al de wijzigingen van karakter en gevoel,’ dus zag zich de Recensent van den Boekanier verpligt zijn oordeel te besluiten, ‘geene bewijzen van het voorstellen daarvan, door eene eigenaardige taal aan ieder der sprekers in den mond gelegd.’ Onze uitval tegen de declamatorische tirades van Heemskerck heeft die aanklagt vernieuwd en verzwaard; laat ons dan ook even gereed zijn te erkennen, dat hij op andere plaatsen allergelukkigst geindividualiseerd heeft, dat hij slechts strenger, zou Huyghens zeggen, ‘sijn eyghen scherpe roê’ behoeft te zijn, om er volkomen in te slagen.

We zijn andermaal aan boord van het Admiraalschip de Aeöol, dat koers schijnt te zetten naar Cadix. We zijn weder bij de wacht op het voorkasteel. Een der rappe, flinke maats heeft de vrouwen van Cadix, de vurigste ter wereld geprezen, - wat wonder dat een grijze grombaard zich aan dien minnekout ergert, dat hij hem vraagt, of hij, die zooveel van de Spaansche meisjes weet te vertellen, ook kennis heeft gemaakt met het Spaansche zwaard? Hier hebt gij het antwoord:

Stel u gerust! 'k ben jong, 't is waar,
En 'k draag nog geen verzilverd haar:
Maar 'k heb, reeds van mijn kindsche dagen,
Voor Hollands zaak het zwaard gedragen;
En 'k zal den glans van 't Spaansche staal
Niet blikkren zien voor de eerste maal,
Als de ochtendstond ons krijgsgeschal
Hoort loeijen over Cadix wal.
't Was op haar breede havenplas
Dat ik, in vroeger tijd,
Mijn maagdelijke kortelas
Beproefd heb in den strijd.

Te Cadix zag 'k voor de eerste keer,
De Spaansche vrouw en 't Spaansch geweer;
En sinds die dagen houd ik, waarlijk,
De vrouw meer dan dat zwaard gevaarlijk!

En als wij u nu herinnerd hebben dat in 1590 ‘H.M. de Staten, eene vloot van 24 schepen,’ onder Jonkheer Jan van Duyvenvoorde, Heer van Warmond, Admiraal van Holland, ‘ter dispositie stelden van Koningin Elizabeth, om, vereenigd met eene Engelsche zeemagt, onder Engelsch opperbevel, tegen Spanje te ageeren,’ dan behoeft het overige naauwelijks eenige toelichting

Het was toen Hollandsch oorlogsvloot
Die onvergeetlijke eer genoot,
Brittanjes trotsche koningsvlag
Te volgen, in een vreemden slag,
En zich door Britsche Lords en Heeren,
In 't Engelsch, hoorde kommandeeren:
Als of het kroost van Hollands grond
Zijn oud bedrijf niet meer verstond,
En Essex 't Wassenaer moest leeren.
Ook scheen 't dat Hollands roode leeuw,
(Der vaâdren leuze in vroeger eeuw)
Zich schaamde om in 't gevolg te gapen
Van 't luipaard in het Britsche wapen;
Want van den top van d'Admiraal
Van Holland, woei, in vreemde praal,
In 't blaauwe veld een leeuw van goud,
Dien 't meir nog nimmer had aanschouwd,
En dien onze oogen, na die dagen,
Nooit weêr op 't golvend slagveld zagen.
Maar hoe het zij, - op Cadix reê
Klonk 't Britsch hurrah! en 't Duitsch hoezee!
In broederlijk verbond;
En 't was oud-Hollands wakker bloed
Dat, op dien dag, het eerst den voet
Zette op des vijands grond.
Ik volgde aan wal den stouten drom.
Die, luttel in getal,
Den ijzervasten muur beklom
Van 't bliksemend Puntal.

Geen Brit vocht in die wakkre schaar:
't Was Hollandsch zeevolk, altegaâr,
En Spanjes vlag zonk van den trans,
Om Warmonds vaandel plaats te maken,
Voor dat de voet eens Engelschmans
Dien bloedig' oever mogt genaken.

Het was een aanblik vol van pracht,
Het landen van die legermagt!
De blaauwe kabbelende vloed,
Die d'oeverkant aan Puntals voet,
Bedekt met huppelende sloepen,
Die, onder jublend hurrah roepen,
Een lichtweêrspiegelenden stroom
Van fiere, in 't staal gedoste troepen,
Uitstortten over Spanjes zoom!

Maar o! 't was niet de zee alleen,
Die oorlogsvolk te braken scheen
Op dat weêrgalmend strand:
Want eensklaps stortte, uit Cadix poort,
Een waterval van ruiters voort,
Ontelbaar als het zand.
Heel de adel van het land was daar,
En Xeres fiere ridderschaar;
Hun aanren schokte 't land;
De grond beefde onder de ijzren voet
Van de oorlogspaarden in hun spoed,
't Verschiet stond heinde en ver in gloed,
Door 't blikk'ren van 't geweer;
En strandwaarts rolde de ijzren vloed,
De Britsche heirmagt te gemoet,
Met banderol en speer.
Hoog stond ik op de burgwal-tin,
En hield van schrik mijn adem in:
't Scheen dat hij alles zou verdelgen
Die stroom, en dat het golvengraf
Het heir, waaraan 't het aanzijn gaf,
Bij zijn geboorte zou verzwelgen!

Maar regt voor d'onontwijkbren loop
Dier breede ruiterdrom,
Stond, wortelvast, een kleine hoop,

In digte strijdkolom
Haar front, dat glom van staal en goud,
Vertoonde een dreigend lansenwoud,
En Nassau's veldbanier
Woei boven menig krijgsgenet,
En menig ridderlijk helmet
En stouten musketier.

Hier echter heeft de dichter zelf eene aanteekening geplaatst, en wij nemen haar dus over. ‘Bij den Heer van Warmond aan boord bevond zich, onder andere personen van rang en geboorte, die den veldtogt vrijwillig bijwoonden, de jonge Graaf Lodewijk Gunther van Nassau, “Sone van Graef Jan.” Aan dezen jongen Vorst werd, door den Graaf van Essex, den Generaal van het leger (Lord Howard was Admiraal van de vloot) het bevel opgedragen over al de adelijke vrijwilligers, die zich bij deze expeditie bevonden, en zonder tot een bepaald corps te behooren, slechts om “los en eer” dienden. Aan het hoofd van een aantal van deze jonge edellieden (vierhonderd “corceletten ende spiessen”), en ondersteund door eene bende musketiers, had de Graaf van Nassau het geluk, de stad te nemen door een coup de main, voordat de Engelsche legermagt nog slagvaardig was.

Van Meeteren maakt nog uitdrukkelijk melding van eene bijzonderheid, welke men naauwelijks zou durven verdichten; - van de onbedrevenheid in het rijden, namelijk van de Spaansche ruiterij.’

Met wild geschreeuw en losse teugels,
Hoog rijzende in de stalen beugels,
De lange speren in de rust,
Vloog 's vijands schare, als had zij vleugels,
Ten aanval langs de kust;
Het oorlogspaard verslond den weg! -
Toen rees van achter duin en heg,
De roode vlam van 't schot,
En gierend door de ontstelde lucht,
Woedde, onontwijkbaar als het lot,
De onzigtbre kogelvlugt.
Neêr gingen kurassier en paard

En speer en kortelas;
Onschaadlijk vonkten lans en zwaard,
In 't omgewoelde gras!
De rossen steigerden en snoven,
Door onbedreven hand geleid,
En voerden, spoor en bit ten spijt,
Hun ruiters vliedende uit den strijd,
Dat wolken stofs ten hemel stoven;
Of renden, in ontembren loop,
Elkander blindlings over hoop.
De lans werd nutloos en de degen
En 't moedig hart en sterke hand;
Verschriklijk viel de kogelregen,
En verwde rood het geele zand;
Terwijl 't geschreeuw van de oorlogslieden,
Die, afgeworpen door hun ros,
Niet vechten konden en niet vlieden,
Zich vreeslijk mengde aan 't hoefgeklots.

In dat beslissend oogenblik
Van angst, verwarring, woede en schrik,
Terwijl de snelgewiekte dood,
Met hagelbuijen gierend lood,
Hun rijen openreet:
Zweeg plotseling het busgeknal
Voor paukenslag en tromgeschal:
Een nieuwe hoefslag schokte 't dal,
En ‘Nassau!’ klonk de kreet.
'k Mogt door den mist die breed en diep,
Op 't stuivend kampveld lag,
Niet zien hoe 't wislend tij verliep
Van d' overwolkten slag:
Maar menig ridderlijke veer,
Die 'k op die zee van stof zag blinken,
Gelijk bij neevlig najaarsweêr,
De zeemeeuw over 't duistre meir,
Verdween om in dien poel te zinken.
En menig paard van 't Spaansche ras,
Welks roode zadel ledig was,
Ontrende in teugellooze vlugt,
Het oorverdoovend slaggerucht.
Gelijk de in mist gehulde baren

Zich wentlen naar 't weêrgalmend boord,
Zoo rolden die onzigtbre scharen
Haar stroom naar Cadix wallen voort;
En snel toog Brittens oorlogsstoet
Die stofzuil na, met vluggen voet,
Door heg noch duin vertraagd:
Als jagers die met losse toomen,
Op 't spoor der vlugge honden komen,
Wanneer het hert is opgejaagd.
Te laat dacht zij aan tegenweer,
Die reddelooze stad;
Vergeefs viel de ijzren valpoort neêr,
En blonken ster en speer,
Op wal en kasemat!
Onkenbaar onder 't stof en 't bloed,
Met roode spoor en rooder klingen,
Kwam Nassaus wilde ruiterstoet,
Vermengd aan d'onafkeerbren vloed
Der zaâmgedrongen vlugtelingen,
En liet zich door den vijand zelf,
Die zocht te ontvlieden aan haar slagen,
Door muurbres en door poortgewelf
Zijn eigen wallen binnendragen.

Zoo viel de rijkste stad van 't land
In spijt van Spanjes oorlogsdonder,
Waarvan gij spreekt als van een wonder,
In éénen dag in onze hand.

En nu, is de natuur, de wilde, weelderige natuur, niet op de daad betrapt, in de volgende regels, welke ons te liever zijn om het blijk van menschelijk meêgevoel, dat ze besluit:

Toen klonk de jubel lang en luid,
Die, door geen krijgstucht meer gestuit,
Het luchtgewelf dreigde op te scheuren.
Als 't onweêr rolde 't vreugdgeschrei;
Soldaat en zeeman leenden blij
Hun stem die helsche melodij,
Bij 't openrammen van de deuren;
En knarsend weken schalm en slot

Voor kolfgebeuk en strijdbijlslagen.
Kasteel en klooster, kerk en kot,
Paleis en beedlaarswoning zagen,
Voor 't eerst gelijkheidsmorgen dagen
En bogen onder 't zelfde lot.
Het heir was meester in de stad;
Des handlaars goud, der kerken schat
En blinkende outerpracht;
En de eedle wijn, zoo rijk aan geur,
Der zon gelijk in gloed en kleur,
Die, in den keldernacht,
Trots kerkgelofte en kloosterwet,
Op 't uur van 't heimelijk banket
Sinds jaren had gewacht;
Het donzen bed, waarop voorheen,
't Albast van maagdelijke leên,
In onbespieden slaap gerust had,
En 't meisje zelf wie, op die spond,
Der dartle droomen rozenmond
De loddrige oogleên toegekust had;
't Was alles 't onze: en jong en oud,
Wie vrouwen minde of wraak of goud,
In 't ridderharnas, rijk verguld,
Of in de zeemanspij gehuld,
Voedde, eer de zon daalde in het zout,
Geen wensch meer onvervuld.

O! menig vetten paap, wiens stem,
Gelijk een sterke wind, de vlam
Van mijt en mutsaard op deed gaan,
Brak de ure der vergelding aan,
En deed het ketterzwaard in 't sterven,
De roode martelkroon verwerven.
En menig nonnetje, in haar bloei,
Verzaakte cel en kloosterboei,
En stortte zich in 't wilde leven,
En leed met martelaars geduld,
Om later, van haar val, de schuld
Aan niet gepleegd geweld te geven.
En meen'ge vrouw die, in haar drift,
Met bloote borst en losse haren,
Wanhopig smeekte om dolk of gift,

Kwam in een oogwenk tot bedaren:
Toen ze in dien forsch gespierden stoet
Van rozenwangige oorlogsknapen,
Wien 't goudgeel haar krulde om de slapen,
Geen horen zag noch paardenvoet!

Het was een paradijs van lust!
En toen de trom ons riep,
Toen de oostewind, ver van die kust,
Ons wegvoerde over 't diep,
En toen ik, over d'oceaan,
Door 't weêrlicht van het vuur gekleurd,
De stad in vlammen op zag gaan,
Heb ik haar lot betreurd.
Het was mij eveneens te moede,
Toen 'k in haar wilden vuurpoel zag,
Of de oorlogsfakkel, in haar woede,
Mij 't vaderhuis in assche lag!

Het getuigt voor den zedelijken zin des dichters, het getuigt voor zijne studie van ons volk, dat hij ook de keerpenning van den krijg doet zien, dat het lustig scheepspraatje door eene strenge les wordt gevolgd. Een oud matroos, dien zijne makkers den naam van den zwijger hadden gegeven, neemt eensklaps het woord:

O spreek mij niet van stedenbrand,
En al de gruwlen, die de krijg
Opeenhoopt over 't bloedend land;
Ik bid u, jongling, zwijg!
Ik kan van stedenbrand verhalen
En van den roem dien oorlogsliên,
Op 't rookend puin des lands, behalen!
Gij liet de schoone zijde ons zien:
'k Wil u de zwarte keerzij malen!
'k Was niet altoos, 't geen gij mij ziet,
Een zwerver zonder haard of dak;
Een arme loonknecht, wien 't verdriet
Verraderlijk naar 't harte stak.
'k Was, in een kleine havenstad,
Een man die have en huis bezat,

Uit deftige ouders voortgesproten,
Die de achting van hun stand genoten.
'k Heb reeds als knaap een schip gehad.
Ik voer gelukkig; 's Hemels zegen
Had zigtbaar op mijn huis gelegen,
En 'k had, in menig zorgvol jaar
Van zuren arbeid en gevaar,
Door vlijt, een klein fortuin gekregen,
En dankbaar spaarzaam weggeleid,
Voor 's levens grammen wintertijd:
Opdat het einde van mijn dagen,
Verhelderd door de liefde en trouw
Van bloeijend kroost en teedre vrouw,
Eens, als het Gode mogt behagen,
Een wolklooze avond wezen zou.
Een dochter bleef mij, van al 't kroost
Uit zestienjarige echt gesproten;
Der teedre moeder heul en troost
Die treurde om vijf verdorde loten;
Mijn afgod! schoon, zachtaardig, vroom,
Van oud en jong bemind,
Der knapen stille zoete droom,
Was 't vijftienjarig kind;
En groeide ze op in deugd en eer, -
Was 't bloeijend meisje eens achttien jaren,
Dan, dacht ik, zou 'k niet langer varen,
Maar afscheid nemen van het meir;
En aan den wakkren schippersloot,
Die naar Maria's hand zou streven,
Het goede schip als bruidschat geven.
Ik maakte plannen! God besloot!

De handel wenkte, en als weleer,
Spreidde ik mijn zeilen over 't meir,
Om voor het laatst de kans te wagen
En dan den avond van mijn dagen,
Bestraald van 's levens westerzon,
Te sluiten waar hun loop begon.
Naar Lisbon, stapelmarkt van 't Oost
En Cadix handelrijke haven,
Waar 't Mexikaansche berggoud bloost
Bij Lima's bleeke zilverstaven,

Had mijne hand de kiel geloodst.
Ik moest San Lucar binnenloopen
En vreesde niets: sinds jaar en dag
Stond, wat gebeurde, aan Hollands vlag,
In Spanje, stroom en haven open.
Flips, die ons land naar 't harte stiet
Met roode henkershand,
Weerde echter, uit zijn wijd gebied,
Den rijken Duitschen hand'laar niet,
Die zegen bragt in 't land;
En veilig was ons gaan en komen
Aan Spanjes handelrijke zoomen.
Filips de tweede stierf. Zijn zoon
Besteeg als knaap den weidschen troon
Van Spanjes breede koningrijken.
Zijn jeugd verwierp met dwaze spijt,
Des vaders schrander staatsbeleid,
En deed, door onverstand geleid,
Den handel uit zijn staten wijken.
Ik wist het niet. 'k Was naauw geland:
Of 'k zag mijn scheepsvolk overmand,
Mijn schip geplunderd in de haven;
En de eerste bleeke morgenstond,
Die me opging over Spanjes grond,
Wierp door verroeste traliestaven
Haar scheemring in den kerkernacht,
Waarin ik jaren heb gesmacht.

Wij hadden gemeend de volgende plaats te kunnen bekorten, maar Meijer heeft het regt te eischen, dat wij dit uitmuntend gedeelte geheel of niet geven:

Kent gij dit teeken der galei?
Dit schandlijk merk der slavernij?
Dus vroeg de grijze in arren moede,
En toonde aan d'afschuwvollen kring
De onheelbare enkelwond, die bloedde
Van 't knagen van den ketenring.
Een jaar lang zwoegde ik op de riemen
Der krijgsbark, aan mijn bank geboeid,
En 't wondmerk van de geeselstriemen
Is nog niet op mijn rug vergroeid.

'k Leed onbeschuldigd, onverhoord
De straf van 't vuigste boevensoort,
Alleen omdat op Neêrlands grond
Het needrig huis mijns vaders stond:
En duizend wakkre landgenooten,
Aan 't hongrend huisgezin ontroofd,
Zijn nog, met kaalgeschoren hoofd,
Aan de eigen vloekbank vastgesloten;
En zien, bij 't snerpend zweepgefluit,
Wanhopig dag aan dag,
Naar 't weêrlicht onzer zeilen uit
En naar de leeuwenvlag.

Hun zaak is beter waard, zou 'k zeggen,
Om 't zwaar musket voor aan te leggen
En 't zwaard te wekken uit zijn rust:
Dan al die roem, waarvan wij spreken,
Of roof waar langs een bloedstraal gudst,
En bittre wanhoopstranen leeken!
'k Ben niet ten krijgsman opgevoed;
Maar om één broeder te bevrijden
Uit dien ondraagbren hellegloed,
Wil 'k, trots den besten ridder, strijden
En waden enkeldiep door 't bloed!

Een jaar roeide ik de krijgsgalei
En woonde meengen zeeslag bij;
Niet als de krijgsman, die, gedreven
Door zucht naar voordeel, roem of magt,
Naar 't zinnelijke doel van 't leven,
Met mannelijke daden tracht:
Neen, doelloos, hongrend, naauw gekleed,
Onwetend zelf waarom men streed,
Tot stervens toe vermoeid, geslagen
Zoo vaak de vogelsnelle vaart
Verminderde, als 't mishandeld paard
Dat hijgt voor d'overladen wagen!
O! 't was een gruwlijk lot! en vaak
Heb 'k om dien schrikbren dood gebeden,
Dien ik, met huivringvol vermaak,
Verwoestende om mij heen zag treden;
Maar hij versmaadde me, en ontzag

Mijn slavenschedel in den slag,
En koos zijne offers in de rijen
Der levenslustigen en vrijen!

Daar klonk, in 't eind, de blijde maar
Van Nieuwpoorts heldenstrijd;
En weêgeklag en rouwmisbaar
Vervulden 't land, en doodsch en naar,
Lag over troon en hoog altaar
Het floers der rouw gespreid!
Die donderslag aan 't Vlaamsche strand,
Die zegen bragt aan 't vaderland,
Deed, onder zuider hemelstreken,
Ontelbre slavenboeijen breken.
Ook mij trof 't lot! mijn keten viel!
Van 't licht der hoop ombloosd,
Rees in mijn opgewonden ziel
Het beeld van gade en kroost!
'k Vloog, met een wellusttraan in de oogen,
Terug naar d'onvergeetbren grond,
Waar de ouderlijke woning stond!
't Verlies vergat ik van 't vermogen,
Mij wederregtelijk ontroofd,
De zachte peul, waarop mijn hoofd,
Van ouderdom bezwaard, zou rusten;
'k Vergat, dat mij de bedelstaf
Wachtte op mijns vaders eerlijk graf;
Ik droomde slechts van Hollands kusten:
'k Zou gade wederzien en kind,
En 'k vloog in wedstrijd met den wind!

‘De donderslag aan 't Vlaamsche strand’ is eene toespeling op den slag bij Nieuwpoort, die eene uitwisseling van in Spanje gevangen Nederlanders tegen Mendoça en andere aanzienlijke Spanjaarden ten gevolge had.

Ik naderde, in het eind, het doel!
't Oord was mij niet meer vreemd;
'k Herkende elk boschje en elke poel
En wilgenrijke beemd!
'k Zag zeilen spieglen in den stroom,
Wiens blonde golfjes langs de muren

Van mijn geliefde haven schuren;
'k Herkende 't landschap aan zijn zoom;
'k Herkende 't, maar het miste 't leven!
't Was eenzaam, naar, een doode leest!
Waar was het landvolk dan gebleven
En 't loeijend vee, dat eens die dreven
Bevolkte? Een licht rees in mijn geest,
Een aaklig licht, dat mij deed beven:
Des vijands voet was daar geweest! -
'k Betrad, met angstig kloppend harte,
De hoeve eens vriends, maar 't huis was leeg;
Het hol gebas der honden zweeg,
En of hij 't nut'loos jagtroer tartte,
Speelde op de ruigbegroeide plaats
En de open laan, de schuchtre haas!
Geen toon vernam ik dan 't geraas
Van de oeverbranding in de verte,
En 't klokgebrom, dat elken stond
Mijn vaderstad mij tegenzond!

Was dat mijn woonplaats, die 'k betrad?
Die blijde, levendige stad
Die ik zoo bloeijend had verlaten?
Het ranke gras wuifde in de straten!
Ik zag vergeefs naar menschen uit;
Het stof alleen danste op de wegen.
'k Vernam geen mensch'lijk stemgeluid
Noch kwam een sterveling mij tegen.
't Gerucht der werkplaats was verdoofd,
Stom was 't veelstemmig koor, aan 't hoofd;
De luide smidse zweeg!
De havenkaai scheen uitgestorven;
Geen visscher droeg de volle korven,
De ruime markt was leeg!
En nergens zag ik, als voorheen,
Die schaterende kindergroepen
Rondweemlen over straat en stoepen.
De gevels knikten om mij heen,
En bogen 't wagglend hoofd van steen,
Als grijsaards, wanklende op hun staven,
Die diep gebukt gaan naar hun graven!
Het spoor des vuurs was overal

En moedwils hand en lang verval.
De zwartverkoolde sparren staken,
Ontbloot van pannen, uit de daken.
De zeewind zong in kloof en scheur
En hollen gang en open deur,
Die niemand dacht om toe te sluiten;
Zwart gaapten vensters zonder ruiten.
Van tijd tot tijd zag 'k, van de straat,
Een ingevallen, bleek gelaat
Rondgluren uit die bouwval-holen,
Of, in een bedelaarsgewaad,
Bevreesd langs kade en marktplein dolen;
Zwaar lag des oorlogs ijzren hand
Op de uitgestorven stad en 't land!

Ik zocht mijn huis: waar 't eenmaal stond,
Was puin en asch al wat ik vond!
Het gruis van de omgevallen muren
Bedekte heinde en ver den grond;
En vruchtloos zag ik rond naar buren,
Wier stem me, op mijn verstoorden haard,
In 't aaklig duister licht kon geven
En narigt, of mij iets op aard
Te redden over was gebleven:
Dan wel, of in een uur, de vlam
Mijn huis vernietigde en mijn stam!
In 't eind ontmoette ik, op de straat,
Een man, wiens kommervol gelaat
Ik nog uit beter tijden kende,
Nog onlangs was hij rijk geweest:
Maar 't aaklig zegel van de ellende
Stond nu op de uitgedorde leest;
De honger had zijn kaak ontvleescht!
Hij wees, met de uitgevaste knokken,
Op de onherkenbre bouwval-brokken,
En 't was mij, toen hij eindlijk sprak,
Of raafgekras de stilte brak.
'k Herhaal u niet, wat in dien stond
Van nooit gevoelde smart, zijn mond
Mij vreeslijk deed verstaan;
Het donker floers, met bloed bevlekt,
Dat al die gruwelen bedekt,

Roer ik niet strafloos aan!
Het brein dat me in den schedel ziedt,
Weêrstond den helschen aanblik niet
Van 't geen er onder ligt!
Genoeg! - Het lijden was geleden;
De kamp, hoe eindloos zwaar, volstreden.
Reeds stonden voor Gods aangezigt,
De beul en de offers in 't gerigt;
En ik stond op hun graf!
De hand die alles had gegeven,
Nam alles weêr, - en liet mij 't leven,
De wanhoop en den bedelstaf!

Lezers! heeft onze belangstelling in een talent als dat van den Auteur van Heemskerck nog langer iets bevreemdends voor u?

Kunst en kunstenaren in Spanje. Uit het Engelsch[1].

De bekwaamheden en talenten, welke onze grootvaders van het vasteland medebragten, om er in de salons van Londen mede te pronken, of de eenzaamheid van Yorkshire te verlevendigen, waren, zestig jaren geleden, een geliefkoosd onderwerp voor hekelschrijvers. Toegevende, dat de beschrijvingen juist zijn, zoo moet men zich daarbij herinneren, dat de groote *tour* tegelijk eentoonig en schadelijk was geworden. De Engelsche ‘milord’ en zijn gouverneur - eigenaardig maar plat ‘beerenleider’ genoemd - werden geregeld, zoo al niet met spoed, van Calais naar Parijs, van Parijs naar Geneve, van Geneve naar Milaan, van Milaan naar Florence, vandaar naar Rome en vandaar naar Napels getransporteerd, en dezelfde reeks van kijkjes en kennismakingen werd aan opvolgende geslachten van studenten te Oxford en Cambridge als een receptje voorgeschreven en door hen gebruikt. De middeleeuwen, met hare tallooze schoone overblijfselen en hare prachtige bouwkunst, die zelfs de oudheidkundige Evelyn ‘barbaarsch’ noemde, hare ridderlijke zeden, gods-

1 Verslag van de ‘Annals of the Artists of Spain by William Stirling,’ geplaatst in het ‘Blackwoods Magazine.’

dienstige gebruiken, ruwe, maar echt schilderachtige kunst en verbeeldingrijke letterkunde, stonden in het reisboek van een Engelsch tourist niet aangeteekend. Alleen het klassieke of moderne was eenige aandacht waardig; maar wat tot ‘Europa's middernacht’ behoorde, *dat* verwaardigden zich de afstammelingen der Saksische *thanes* of Normandische ridders niet aan te zien. Zelfs al had men geene Pyreneën moeten overtrekken, zich op geene Golf van Biscaye moeten wagen, dan had toch zulk een Gothiek land als Spanje de fraaije heeren dier verlichte dagen moeijelijk naar zijne sombere gebergten, talrijke kloosters en middeleeuwsche steden kunnen lokken; en wij behoeven ons niet te verwonderen, dat de natuurschoonheden van dat romaneske land - de spookachtige bergen, overoude bosschen en vruchtbare vlakten, waar oranjeboschjes hunnen geur verspreiden en bonte bloemen prijken, in Engelsche tuinen onbekend - onbezocht bleven door de landgenooten van Gray en Goldsmith, die hunne hooge afkeuring van de natuur in hare grillig verhevene luim hebben te boek gesteld. Dus bleef dan, met weinige uitzonderingen, het verrukkelijke Spanje voor de Engelschen een gesloten boek, totdat de Groote Veldheer (Wellington) de feiten en zegepralen van den Zwarten Prins in elke provincie van het schiereiland evenaarde en verduisterde, en garde-soldaten en huzaren in staat stelde, om in kerk bij kerk en kloosters zonder tal, door de Fransche roofzucht over het hoofd gezien, de schatten der Spaansche kunst te bewonderen. Wij mogen ook onze verpligting aan de Fransche plunderaars niet ontkennen. Menige schoone schilderij, die thans de oogen van duizenden lokt, den smaak van jeugdige schilders zuivert en veredelt, en op de vleugelen der Europesche faam den naam van haren Kastiliaanschen, Valenciaanschen of Andalusischen schepper den stroom des tijds laat afdrijven, zou zonder Soult of Sebastiani misschien nog te vergeefs op beschouwers wachten. Van toen af hebben, in spijt van roovers en kapiteins-generaal, elkander verdringende constitutiën en elkander beoorlogende vorsten, de waagzieke Engelschen er vermaak in geschept, om, als Inglis, de voetstappen van Don Quichot te volgen, als Ranelagh en Henningsen de daden van Peterborough te evenaren, of zich, als

Carnarvon en Ford, in het werkelijke leven te storten en de eigenaardige historische zeden van Spanje te onderzoeken. Evenwel, hoezeer krijgsman en staatsman, wijsgeer en letterkundige, kunne beste vermogens hadden besteed, om over een land te schrijven, dat hunne welverdiende belangstelling opwekte, bleef er altijd nog eene gaping over, die door een later komende moest worden aangevuld; en uitmuntend heeft Stirling dat in zijne drie fraaije, welbewerkte en zeer onderhoudende boekdeelen, gedaan. Aan niemand der talrijke bende van Spaansche schilders ontbreekt thans ‘een heiligen dichter,’ om zijn naam in den tempel des roems op te schrijven. Met onvermoeiden weetlust, met juist oordeel en fijnen smaak en met het gelukkigste gevolg, heeft Stirling zijn werk voortgezet en voltooid, en de wereld in zijne ‘Jaarboeken der Spaansche Kunstenaren’ een boek aangeboden, waardig - kunnen wij meer zeggen? - om den roem van El Mudo en El Greco, Murillo en Velasquez in aandenken te houden.

Ten minste anderhalve eeuw voordat Holbein de zwaarlijvige gestalte en prachtige kleedij van den achtsten Hendrik afmaalde, en in Engeland tegelijk eene school van kunst stichtte, en een smaak daarvoor opwekte, verrijkten de vroegste schilders van Spanje de prachtige kerken en godsdienstige gestichten reeds met tafereelen, welke eene even grondige kennis der kunst en een even rijk koloriet vertoonen, als de werken van dien grooten meester. Er is iets zonderlings en geheimzinnigs in het contrast, dat de vroegste geschiedenis der schilderkunst in de twee landen aanbiedt. Terwijl in de poëzij, in de schilderkunst op glas, in de wetenschap, in kunstvlijt en bouwkunst Engeland met andere landen gelijken tred schijnt te hebben gehouden, blijkt het in de schilder- en beeldhouwkunst altijd ver ten achter te zijn gebleven. Gower, Chaucer, Bacon, William van Wyckham, Waynfleete, de onbekende bouwers van tien duizend kerken en kloosters, de schilders der glazen, die nog, te York en elders, onze oogen bekooren en den wedijver onzer Willements en Wailes teleurstellen, de illuminators van mis- en gebedenboeken, uit welker sierlijke teekeningen en gloeijende kleuren onze hooggeborene dames thans nog de langverge-

tene kunst leeren, stonden den palm aan geene hunner broeders in Europa af. Maar waar en wie waren onze schilders en beeldhouwers van dien tijd? Wie vertegenwoordigde aan het weelderige en smaakvolle hof van Eduard IV die kunst, welke Dello en Juan de Castro, onder de begunstiging van koning en geestelijkheid, in Spanje tot zulk eene volmaaktheid hadden gebragt? Dat geene Engelsche schilders van eenigen naam in dien tijd bloeiden, wordt bewezen door het stilzwijgen van alle historische documenten; ook blijkt het niet, dat er vreemde kunstenaren door hoop op winst of roem werden gelokt, om onze landgenooten in de kunst te onderrigten, waaraan de ontdekkingen der van Eycken zulk een glans hadden verleend. Het is waar, dat de verwoestende oorlogen der Rozen aan de vorsten en edelen van Engeland geen tijd of middelen overlieten, om de kunsten des vredes te kweeken; maar in bijna al die kunsten, behalve de twee, waarvan wij spreken, werden toch groote vorderingen gemaakt; en als wij ons wel herinneren, wijst de Heer Pugin aan de Engelsche bouwkunst van dien onrustigen tijd de eerkroon toe. Ook was het, hoewel Juan I, Pedro de Wreede en Juan II bewonderaars en begunstigers der schilderkunst waren, niet aan de gunst van koningen of edelen, dat de Spaansche kunst de meeste verpligting had. De kerk, die, na den grooten twist over de beelden in de achtste eeuw, steeds den stelregel van Horatius had gevolgd:

> ‘Segnius irritant animos demissa per aures,
> Quam quae sunt oculis subjecta fidelibus’ -

koesterde in Spanje de jeugdige en schroomvallige kunst met eene warmte en mildheid, welke die kunst, in hare roemrijkste en voorspoedigste dagen, nooit vergat en nooit moede werd van te vergelden. Was het ook zoo in Engeland, en hebben wij ons gebrek aan oud-Engelsche schilderijen aan den ijver onzer beeldenhatende hervormers te wijten? Hebben de godsdienstige tafereelen van onze Rincons, Nuñez en Borgoñas in het lot gedeeld dier boekerijen, welke door de onkundige handlangers der koninklijke roofzucht onbarmhartig vernield werden? Zoo ja, dan is het bijna ze-

ker, dat de gedenkschriften, welke het lot van boeken en handschriften beklagen, de vernieling der schilderijen niet zouden hebben overgeslagen; terwijl het nog zekerder is, dat de vorst en zijne hovelingen zich de geschilderde heiligen van kerken en kloosters evenzeer zouden hebben toegeëigend als de heilige vaten. Men kan derhalve niet zeggen, dat de Engelsche kerkhervorming onze nationale schilderschool van hare mildste begunstigers en hare verhevenste en reinste onderwerpen, door de verwoesting der kloosters en de plundering der kerken, beroofde. Dat de kerk van Engeland, indien zij onhervormd was gebleven, in de zestiende en zeventiende eeuw, wat hare begunstiging en aanmoediging der schilder- en beeldhouwkunst betreft, met hare Spaansche of Italiaansche zuster had kunnen wedijveren, behoeft even weinig ontkend als beweerd te worden; wij vreezen, dat er geene gelegenheid is, om te willen betoogen, dat zij na de hervorming op eenigerlei wijze die godsdienstige kunsten heeft gekweekt, bestuurd of eene verhevene rigting gegeven.

In Spanje daarentegen was het, gelijk Stirling zeer juist aantoont, onder de heilige schaduw der kerk, dat de schilderkunst het eerst haar hoofd verhief, hare eerste zegekroonen behaalde, hare schoonste werken volbragt en zelfs nu haar jammerlijk bestaan blijft rekken.

De eerwaardige hoofdkerk van Toledo was eigenlijk de wieg der Spaansche schilderkunst. In 1226 door St. Ferdinand gesticht, bleef zij, om de woorden van Stirling te bezigen, ‘vier honderd jaren lang het middelpunt en de verzamelplaats voor het genie, waar jonge kunstenaren als bijen zwermden en arbeidden, en waar prachtlievende prelaten - de pausen van Spanje - hunne vorstelijke inkomsten verkwistten, om den tempel Gods, aan hunne zorg toevertrouwd, te verheffen en op te luisteren.’ Hier voerde Dolfin, in 1418, het glasschilderen in; hier toonden de gebroeders Rodrigues hunne stoute kunst als beeldhouwers, in beelden, welke zich nog boven het groote portaal dier statige kerk verheffen; en hier maalde Rincon, de eerste Spaansche schilder, die den stijven middeleeuwschen stijl verliet, het liefst zijne sierlijke tafereelen. Ook toen, met het Oos-

tenrijksche huis, de genius der Spaansche kunst het aan de Bourbons vervallene land verliet, vergaten de bewaarders van dien trotschen tempel niet de verfoeijelijke verzinsels en burleske verhevene gedachten aan te moedigen en te beloonen van zulke kunstenaars, als de verbasterde smaak der achttiende eeuw vereerde. Aldus rigtte, in 1721, Narciso Tome, op last van den Aartsbisschop Diego de Astorgo, achter in het koor een ontzettend groot marmeren altaarstuk op, de Trasparente genoemd, waarvoor hij tweemaal honderd duizend dukaten ontving; en aldus werden, vijftig jaren later, Bayeu en Maella gebruikt, om de gaanderijen in fresco te beschilderen, die eens met de eerwaardige stukken van Juan de Borgoña hadden gepronkt. Te Toledo dus, onder de bescherming der groote Kastiliaansche Koningin Isabella, mag men zeggen, dat de Kastiliaansche schilderschool is ontstaan. De andere groote scholen der Spaansche schilderkunst waren die van Andalusië, van Valencia, en die van Arragon en Catalonië; maar voor de meeste Engelsche lezers zijn de twee eerste scholen, die El Mudo en El Greco, Murillo en Velasquez voortbragten of aanwierven, van het meeste belang. De werken der twee laatstgenoemde kunstenaren zijn thans in Engeland zoo wel bekend, en worden daar zoo hoog gewaardeerd, dat wij in verzoeking komen, om voor het oogenblik het onderhoudende gedeelte van Stirlings werk, dat over hen handelt, voorbij te gaan, en onze lezers uitnoodigen, om de loopbaan der kunst in die sombere oude stad, waarvan wij reeds gesproken hebben, te volgen. Wij blijven dus te Toledo.

Eer het graf het lijk van Rincon had ontvangen, had Juan de Borgoña zich waardig getoond, om het Kastiliaansche penseel te voeren, en onder de begunstiging van den grooten Toledaanschen Aartsbisschop, Ximenes de Cisneros, werken voltooid, die nog de winter-kapittelzaal der hoofdkerk versieren. Deze schilderijen verdienen de aandacht niet alleen als voorbeelden van kunst, maar ook als openbaringen van den godsdienstigen geest van Spanje in het begin der zestiende eeuw. Laat Stirling zelf een der opmerkelijkste van die oude schilderijen beschrijven: - ‘Het benedeneinde der zaal, die fraaije afmetingen heeft, maar slecht verlicht

is, wordt door het “Laatste Oordeel” beslagen, eene groote en opmerkenswaardige compositie. Vlak onder het beeld van Christus is een afschuwelijke duivel in de gedaante van een wild zwijn, die eene schoone, tegenstrevende vrouw met zijn snuit uit haar graf graaft, alsof zij een truffel was, terwijl hij zijne slagtanden in hare lange blonde lokken inwikkelt. Aan de linkerzijde staan op eene rij eenige goddeloozen, ieder beeld de voorstelling van eene zonde, welker naam met Gothieke letters op een strookje daarboven staat. Op hunne schouders zitten kwaadaardige duiveltjes, die de gedaante van apen hebben, en om hunne beenen kronkelen zich opstijgende vlammen. De gedaanten der vromen vertoonen veel minder kracht van verbeelding.’ Zoo zijn ook de goede karakters in moderne werken van verdichting zwakker geteekend en minder belangwekkend, dan de Rob Roy's en Dirk Hatterick's, de Conrads en de Manfreds. Ook was Toledo in dien tijd niet achterlijk in de zusterlijke kunst, die met den beitel wordt beoefend. Terwijl Rincon, Berruguete en Borgona de kerk met hunne schilderijen en fresco's versierden, werkte Vigarny aan het vermaarde marmeren hoogaltaar en de koorbanken. Aan het slot van zijn berigt aangaande Vigarny, ‘den eersten grooten Kastiliaanschen beeldhouwer,’ geeft Stirling eene schets van den in Spanje beminden stijl van beeldhouwkunst. Gelijk bijna alles in Spanje, is zij eigenaardig, en heeft die eigenaardigheid te danken aan dezelfde oorzaak, die ook de Spaansche schilderkunst zulk een kenmerkend karakter heeft gegeven.

De Engelsche liefhebber der schoone kunsten, uitgenoodigd om de meesterstukken van Spaansche beeldhouwkunst te bezigtigen, verbeelde zich niet, dat zijne oogen zullen vergast worden op de naakte, schoon daarom niet indecente vormen van Venussen en Apollo's, Ganymedessen en Andromeda's.

Vol schoonheid, ademend leven en verbeelding zijn deze Spaansche standbeelden - ‘afgoden,’ gelijk onze schrijver ze doorgaans noemt; maar de afgoderij, die zij voorstellen of inboezemen, is hemelsch, niet aardsch - geestelijk, niet zinnelijk. Uit een blok ceder- of lindenhout, met de eerbie-

digste zorg gebeiteld, genoot het beeld van de Koningin des Hemels de meest uitgelezene diensten der zuster-kunsten, en werd ‘naar de schoonste schilderijen gecopijeerd, met een aanminnigen glimlach, en prachtig in een kleed van gewerkt goud gedost, aan hare aanbidders voorgesteld. Maar wij twijfelen, of een Engelschman, die het niet gezien heeft, de wonderbare schoonheid dier geschilderde houten beelden kan begrijpen.’ Aldus vervaardigde Berruguete, die een meester in beide kunsten was, in 1539 den aartsbisschoppelijken troon te Toledo, ‘waarboven eene luchtige en sierlijke gedaante zweeft, uit donker notenhout gebeeldhouwd, Christus op den Berg der Verheerlijking voorstellende, en merkwaardig uit hoofde der schoone zwevende draperie.’

Onze lijst van Toledaansche kunstenaren voortzettende, wier leven en werken binnen de schaduw dier groote kerk bleef, wier geest aan hare dienst werd gewijd, en wier namen buiten hare muren naauwelijks bekend waren, komen wij aan T. Comontes, die, onder andere werken, in 1533, naar de teekeningen van Vigarny, de ‘retablo’ voor de kapel ‘de los Reyes Naevos’ uitvoerde. Het was te Toledo, dat El Mudo, de Spaansche Titiaan, stierf, en te Toledo, dat Blas del Prado geboren werd. Toen in 1593 de Keizer van Marocco verzocht, dat de beste Spaansche schilder naar zijn hof mogt worden gezonden, koos Filips II Blas del Prado, om aan het kunstverlangen des Muzelmans te voldoen. Voor dien tijd had het kapittel van Toledo hem tot tweeden schilder benoemd, en had hij voor de hoofdkerk een groot altaarstuk en andere schilderijen voltooid. Doch misschien bevatten de Toledaansche kunst-annalen geen grooter naam dan dien van El Greco. Domemis Theotocopuli, naar men gist in 1548 te Venetië geboren, vindt men in 1577 te Toledo voor de hoofdkerk bezig aan zijne vermaarde schilderij: ‘Het deelen der kleederen van Christus,’ waaraan hij den arbeid van een tiental jaren besteedde, en waarvan wij Stirlings levendige beschrijving mededeelen.

‘De statelijk verhevene gedaante des Zaligmakers, in het rood gekleed, beslaat het midden van het doek; het hoofd, met lange donkere lokken, is overheerlijk; en het edele en

schoone gelaat schijnt te treuren over de dwaasheid van hen, die niet wisten wat zij deden;' zijne regterhand is op de borst gelegd, zonder dat hij het touw schijnt te voelen, dat om den arm gebonden is en door twee beulen met geweld naar beneden wordt getrokken. Om en achter hem vertoont zich een drom van priesters en krijgslieden, onder welke men El Greco zelf ziet, als de hoofdman, in eene zwarte wapenrusting. De teekening en compositie dezer schilderij zijn waarlijk bewonderenswaardig, en het koloriet is over het geheel rijk en krachtig, hoewel de kleuren hier en daar in die vlekkerige en streeperige manier zijn opgelegd, welke later het groote en in het oog loopende gebrek van El Greco werd.

Van de kerk naar het hof geroepen, schilderde El Greco, op koninklijk bevel, een groot altaarstuk voor de kerk van het Escuriaal, de marteldood van St. Mauritius, 'weinig minder buitensporig en gruwelijk,' zegt onze levendige schrijver, 'dan de moord, dien het voorstelde.' Noch de koning, noch de hofschilders konden dit werk prijzen, en het gevolg dezer teleurstelling in het Escuriaal schijnt zijn terugkeer naar Toledo te zijn geweest. Hier schilderde hij, in 1584, op last van den Aartsbisschop Quiroga, 'de begrafenis van den Graaf van Orgaz,' eene schilderij, welke toen en thans voor zijn meesterstuk wordt gehouden, en dat nog in de kerk van Santo Tomé te zien is. Warm en welsprekend is de lof, welken Stirling aan dit juweel van Toledaansche kunst toezwaait. 'De kunstenaar of kunstliefhebber, die het eens gezien heeft, zal nooit, als hij de bogtige straten der oude stad doorwandelt, den fraaijen toren dier kerk voorbijgaan - vol halfronde nissen en Moorsch netwerk - zonder ter zijde te gaan, om het heerlijke stuk nog eens te beschouwen. Het hangt ter linkerzijde aan den muur tegenover het hoog altaar. Gonzalo Ruis, Graaf van Orgaz, hoofd van een in romances beroemd geslacht, herbouwde de kerk, en was in alle opzigten zulk een godsdienstig en braaf edelman, dat toen hij in 1323 binnen deze muren begraven werd, St. Stephanus en St. Augustinus uit den hemel nederdaalden, en zijn lijk met eigene heilige handen in het graf legden - een voorval, dat het onderwerp dezer schil-

derij uitmaakt. St. Stephanus, een jongeling met een edel gelaat en donkere haren, en St. Augustinus, een grijsaard met een mijter op het hoofd, beide in rijk, met goud doorwerkt priester-gewaad gekleed, houden den dooden Graaf, in zijne stalen rusting gedost, in hunne armen, en laten hem zacht in het graf zinken. Niets kan schooner zijn dan de uitvoering en het contrast van deze drie hoofden; nooit werd het beeld van den vreedzamen dood des regtvaardigen gelukkiger teruggegeven, dan in het kalme gelaat en de magtelooze leden des krijgsmans; ook heeft geen Giorgione of Titiaan ooit de kracht overtroffen in de kleur der zwarte, met goud ingelegde wapenrusting. Regts op de schilderij, achter St. Stephanus, knielt een schoone knaap in een donker kleed, misschien de zoon van den Graaf; verder verheft zich de statige gedaante van een grijzen monnik; ter linkerzijde, bij St. Augustinus, staan twee priesters, in prachtig gewaad, van welke de een boek, de ander eene kaars houdt. Achter deze voornaamste groep vertoont zich het edele gezelschap van rouwdragers, allen hidalgo's en oud Christenen, met bruine gezigten en stijve baarden, die met echt Kastiliaansche deftigheid en koelheid het voorval aanzien, alsof het iets zeer alledaagsch was. Daar de meesten portretten zijn, stonden misschien eenige der originelen, weinige jaren later, met dezelfde ontzetting in hunne harten en dezelfde strakheid op hunne gezigten, in de koninklijke audientie-zaal, toen het berigt aankwam, dat de trotsche Spaansche armada door de galeijen van Howard was overwonnen, en op de rotsen der Hebriden geslingerd.’ Wij verontschuldigen ons niet, dat wij uit het werk van Stirling zoo vrijpostig de beschrijving dezer schilderij overnemen; zij plaatst tegelijk de verdiensten des ouden Toledaanschen schilders en die van zijnen begaafden levensbeschrijver en beoordeelaar voor de oogen des lezers. Nadat hij zijne aangenomene vaderstad, niet alleen met zulke schilderijen, maar ook met beeldwerken en gedenkteekenen van bouwkunst had versierd, en zijn kunstberoep tegen de eischen der belastinggaarders had gehandhaafd - eene klasse, die in Spanje een onophoudelijken, hoewel tusschenpoozenden oorlog tegen de schoone kunsten schijnt gevoerd te heb-

ben, stierf El Greco daar in een nog groenen ouderdom, in het jaar 1625, en werd in de kerk van St. Bartholomeus begraven. Zelfs die schilders, die aan het milde en kunstlievende hof van den tweeden en derden Filips meest werden bezig gehouden, vonden tijd om voor de eerwaardige hoofdkerk te schilderen. Aldus schilderde Vincencio Carducho, de Florentijn, met Eugenio Caxes, in 1615, eene reeks van fresco's in de kapel van het Sagrario; en aldus verliet die zelfde Eugenio Caxes zijn werk aan het Prado en te Madrid, om voor de hoofdkerk van Toledo de Aanbidding der Wijzen en andere stukken te schilderen.

Intusschen bragt de school van El Greco waardige vruchten voort; daaruit kwam in het begin der zeventiende eeuw Luis Tristan te voorschijn, een kunstenaar, zelfs thans nog in Londen en Edinburg bijna onbekend, maar wiens stijl Velasquez zelf zich verwaardigde na te volgen, en van wiens lof deze nooit moede werd. In Toledo of de nabijheid geboren en opgevoed, kan Tristan, gelijk Morales in nadruk de schilder van Badajoz was, de schilder van Toledo genoemd worden. Geene vreemde schoonheden, geene klassieke modellen, verfraaiden of verbasterden zijn strengen Spaanschen stijl; evenwel zegt Stirling, dat hij in het portret van den Aartsbisschop Sandoval de keurige penseelbehandeling van Sanchez Coëllo met veel van den geest van Titiaan heeft vereenigd. Eene aardige anecdote bestaat van hem dat hij, toen hij nog als aankomend jongeling voor het Jeronymiten-klooster te Toledo een Laatste Avondmaal had geschilderd, en tweehonderd dukaten daarvoor vroeg, de karige monniken hem betaling weigerden, waarop hij zich, even als zij, op het oordeel van zijn ouden meester, El Greco, beriep, die, nadat hij de schilderij had gezien, den jongen schilder een schelm en een nieuweling noemde, omdat hij slechts twee honderd dukaten vroeg voor een stuk, dat vijfhonderd waardig was.

In dezelfde kerk te Toledo, welke de asch van zijnen grooten meester bewaart, ligt de Murciaan Pedro Orrente, de groote vee- en schapenschilder van Spanje. Ook hij werd door het kunstlievende kapittel gebruikt, en de hoofdkerk bezat verscheidene zijner schoonste stukken. Maar met Tristan en Orrente verbleekte de glans der Toledaansche

kunst; en vertrouwende dat onze lezers niet zonder belangstelling onze korte vermelding hebben gevolgd van de uitstekende mannen, die vierhonderd jaren lang de oude Gothieke stad door hare kunstschatten beroemd hebben gemaakt, keeren wij op onze schreden terug, verbijsterd toevende tusschen zoo vele aangename paden, schoone bloemen en bekoorlijke priëelen, naar het prachtige, hoewel sombere Escuriaal, waar Filips II de schatten van zijn magtig rijk uitstrooide, om de krachtigste pogingen der Spaansche en vreemde kunst te voorschijn te roepen.

Meer dan dertig jaren lang zagen de verbaasde herders der Guadaramas het geheimzinnige gebouw groeijen onder de van werklieden wemelende steigers en stellingen; en dikwijls, terwijl men onderstellen mogt, dat de zorgen der Oude en Nieuwe Wereld Filips te Madrid ophielden - om niet van die andere wereld te spreken, die zelden uit zijne gedachten was, en waar zijne wreede dweepzucht zoo vele rampzaligen vóór hunnen tijd heenzond - genoten zij het voorregt, van hunnen magtigen vorst uren lang op eene hooge rots te zien zitten, met aandacht starende naar de oprijzende muren en torens, die hem van zijne gelofte aan St. Laurentius, bij den slag van St. Quentijn, moesten ontheffen, en den naam en den roem van den koninklijken en godsdienstigen stichter door alle tijden heen voor de nakomelingschap bewaren. Op den 23sten April 1563 werd de eerste steen van dit Cyclopische paleis gelegd, onder het bestuur van den bouwmeester Bautiste di Toledo, na wiens dood, in 1567, het werk door Juan de Herrera werd voortgezet, en eindelijk door Leoni (wat de inwendige sieraden betreft) in 1597 voltooid. In den zonderlingen vorm van het rooster van St. Laurentius gebouwd, ligt het Escuriaal ongetwijfeld voor gestrenge berisping bloot; maar de wonderbare grootschheid, de sombere schoonheid en het eigenaardig *effect* van het reusachtige gebouw zullen toch altijd de oogen van alle aanschouwers betooveren, die niet door een ongelukkig lot veroordeeld zijn, om door den groenen bril eener fatsoenlijke botheid te kijken. Doch het is ons oogmerk niet het Escuriaal te beschrijven; wij wenschen slechts onze lezers de namen en verdiensten van eenige Spaansche kunstenaren onder de aandacht te brengen, die in de

sombere gangen of prachtige zalen zoo vele nissen in den tempel des roems, en in den stroeven stichter den vriendelijksten en mildsten aller beschermers hebben gevonden. Het is dan genoeg, in Stirlings sierlijke bewoordingen van dit klooster-paleis te zeggen: ‘Italië werd doorzocht om standbeelden en schilderijen, modellen en teekeningen; den grond van Sicilië en Sardinië, om jaspis en agaat te bekomen, en elk gebergte van Spanje bragt zijne bijdrage van marmer op. Madrid, Florence en Milaan leverden het beeldhouwwerk voor de altaren; Guadalajara en Cuenca hekken en balcons; Saragossa de koperen poorten; Toledo en de Nederlanden lampen, candelabra's en klokken; de Nieuwe Wereld de fijne houtsoorten; en de Indiën, zoowel de Oost als de West, het goud en de juweelen der *custodia* en der vijfhonderd reliquien-kassen. De tapijten werden op Vlaamsche weefstoelen gewerkt; en wat de priestergewaden aangaat, was er naauwelijks een nonnenklooster in het rijk, van de rijke en edele orden in Braband en Lombardijë, tot aan de arme zusterschappen der Apulische hooglanden, of zij zonden hare geschenken van naaldenwerk aan de geëerde vaders van het Escuriaal.’

Wij zouden kunnen wenschen alle vermelding van de vreemde kunstenaren te vermijden, wier genie dit nieuwe wereldwonder hielp opluisteren; maar hoe van eene lijst der schatten van het Escuriaal en van Filips, de namen van Titiaan en Cellini, Cambiaso en Tibaldi weg te laten? Zeven lange jaren arbeidde de groote Venetiaan aan zijn vermaard ‘Laatste Avondmaal’ voor het refectorium geschilderd en daar geplaatst, en tallooze portretten van zijn vereeuwigend penseel versierden de zalen en gangen der vorstelijke kloosters. Bovendien pronkte het Prado met elf zijner portretten, waaronder een van den heldhaftigen Hertog Emanuel Philibert van Savoye, die eene tweede verzekering van roem - hopen wij duurzamer dan de andere[1] - van den dichterlijken beitel van Marochetti heeft ontvangen, en thans op het groote plein te Turin staat, als het ware beeld der ridderschap, evenzeer het strijdros als de held.

1 Al die portretten werden onder de regering van Filips III door brand vernield.

De trotsche Florentijn leverde ‘het weêrgalooze marmeren crucifix achter den zetel des priors in het koor,’ waarvan Stirling zegt: ‘Nooit werd het marmer tot een verhevener beeld gevormd van het groote offer tot verzoening der menschen.’ Luca Cambiaso, de Genuees, schilderde den marteldood van St. Laurentius voor het hoogaltaar der kerk - eene schilderij, die, om het onderwerp en de plaatsing, voor het eerste der godsdienstige kunstschatten van het Escuriaal moet zijn gehouden - bovendien het gewelf in het koor en twee groote fresco's voor den grooten trap.

Pellegrino Tibaldi, uit het Milanesche geboortig, kwam op verzoek van Filips in 1586 naar het Escuriaal. Ook hij schilderde een marteldood van St. Laurentius voor het hoog altaar, maar slaagde, naar het schijnt, niet beter dan zijn onmiddelijke voorganger Zuccaro, wiens werk hij vervangen moest. Doch de zoldering der bibliotheek was het veld, waarop Tibaldi zijne eer herwon; daarop schilderde hij een fresco van 194 voet lang en 30 breed, dat nog getuigt van zijne bekwaamheid in de compositie en zijn schitterend koloriet. Filips beloonde hem met een Milaneesch markiezaat en honderd duizend kroonen.

Morales, de eerste groote godsdienstige schilder van Kastilië, aan wien zijne opgetogene landgenooten den bijnaam van ‘den goddelijke’ gaven - met meer voegzaamheid, dit moet men bekennen, dan hunne nakomelingen dien aan Arguelles hebben geschonken - leverde slechts ééne schilderij aan het hof, en geene enkele aan het Escuriaal; maar in Alonzo Sanchez Coello, te Benifayrô in Valencia geboren, vinden wij een vermaarden inlandschen schilder, die de trotsche muren van het nieuwe paleis versiert. Terwijl hij zich te Madrid ophield, werd hij in de Tresorie gehuisvest, een gebouw, dat met het paleis in verband stond door eene deur, waarvan de koning den sleutel had; en dikwijls sloop de vorstelijke Mecenas aldus, door den kunstenaar onopgemerkt, naar zijne werkplaats. Keizers en pausen, koningen en koninginnen, prinsen en prinsessen waren tegelijk zijne vrienden en modellen; maar wij bepalen ons thans alleen bij de hoofdzaak, dat hij in 1582 vijf altaarstukken voor het Escuriaal schilderde, waarvan elk een paar heiligen voorstelde.

Veel meer belangstelling wekt echter de naam van Juan Fernandez Navarete, wiens genie niet minder opmerkelijk was dan zijne gebreken, en wiens bijnaam - El Mudo, de stomme schilder - in Europa evenzeer is verspreid, als zijne werken onbekend zijn. In 1526 te Logroño geboren, ging hij in zijne jeugd naar Italië. Daar trok hij de aandacht van Don Luis Manrique, groot-aalmoezenier van Filips, die hem eene uitnoodiging bezorgde om naar Madrid te komen. Hij werd terstond voor het Escuriaal aan het werk gesteld, en in 1571 werden vier schilderijen, de Hemelvaart der Heilige Maagd, de Marteldood van St. Jacobus den Groote, St. Filippus, en een Boetvaardigen St. Jeronimus, in de sacristy van het klooster opgehangen, en bragten hem vijfhonderd dukaten op. In 1576 schilderde hij voor de receptie-zaal van het klooster eene groote schilderij, Abraham voorstellende, daar hij de drie engelen ontvangt. ‘Deze schilderij,’ zegt pater Andres Ximenes, door Stirling aangehaald, ‘zoo wel gepast voor de plaats, die zij beslaat, mogt, hoewel zij het eerste van de werken des meesters is, dat gewoonlijk het oog ontmoet, om hare uitmuntendheid wel het laatst beschouwd worden, en is wel waardig dat men menige mijl ver komt om haar te zien.’ Eene overeenkomst, in hetzelfde jaar gedagteekend, tusschen den schilder en den prior, waarbij de eerste aanneemt, twee en dertig groote stukken voor de zij-altaren te schilderen, is door Caen Bermudez bewaard; maar ongelukkig stierf El Mudo, toen pas acht stukken van die reeks geschilderd waren. Op den 28sten Maart 1579 overleed deze buitengemeene schilder in het 53ste jaar van zijn leven. Eenige jaren later schilderde Juan Gomez, naar eene teekening van Tibaldi, eene groote schilderij van St. Ursula, welke een der minst gelukte stukken verving, die Cambiaso voor het Escuriaal had geschilderd.

Terwijl ontzaggelijke oppervlakten muur en zoldering aldus in fresco werden beschilderd, of met groote en schoone tafereelen bedekt, verleende het Escuriaal ook eene gereede schuilplaats aan de kleinsten der schoone kunsten; illuminators van misboeken en schilders van miniaturen, borduurders van priestergewaden en teekenaars van altaarkleeden vonden, niet minder dan hunne meer hoogvliegende kunstbroeders, hun-

nen arbeid gewaardeerd en hun genie aangemoedigd. Broeder Andrez de Leon en Broeder Martin de Palencia verrijkten het Escuriaal met uitmuntende proeven hunner bekwaamheid in het miniatuurschilderen en illumineren; en onder het toezigt van Broeder Lorenzo di Monserrate en Diego Rutinez leverde de klooster-borduurschool priesterkleederen en altaarversierselen van de rijkste pracht en de schoonste teekening. Ook den goud- en zilversmeden ontbrak het niet aan aanmoediging in dezen grootsten der tempels. Zeldzaam was de bekwaamheid en bedreven de hand, welke den toren van goud en jaspis bewerkten, die de heiligste reliqui van het Escuriaal - een geschroeide en verkoolde spier van St. Laurentius - moest bevatten, en zonder twijfel werd die bekwaamheid ruim beloond.

In 1598 stierf, terwijl hij den sluijer van Onze Lieve Vrouw van Montserrat aan zijne borst drukte, in eene kleine alcove digt bij de kerk van het Escuriaal, diens sombere, prachtlievende stichter. Hij had de voltooijing zijner reusachtige plannen aanschouwd. Paleis en klooster, daar stonden zij - een gedenkteeken tegelijk van zijne vroomheid en zijnen trots, en een bewijs van de grootheid en de hulpbronnen des rijks, waarover hij heerschte. Maar hij schijnt met den dichter gedacht te hebben:

> ‘Weighed in the balance, hero-dust
> Is vile as mortal clay;’[1]

want hij bouwde geen statelijk mausoleum, maar slechts een gewoon grafgewelf, om de vorstelijke dooden te ontvangen. In 1617 ondernam Filips III dit verzuim te herstellen; en Giovanni Battista Crescenzi, een Italiaan, werd tot architect verkozen. Vier en dertig jaren arbeidden hij en zijne opvolgers aan deze koninklijke necropolis, welke, toen zij voltooid was, ‘onder den naam van het Pantheon het prachtigste vertrek van het Escuriaal werd.’

Het tweede deel van Stirlings werk begint met een levendig tafereel van het verval der Spaansche magt onder

1 Op de schaal geworpen, weegt het stof der helden niet zwaarder dan dat van gewone stervelingen.

Filips IV, en eene even levendige beschrijving van dit voornaamste bouwkunstige zegeteeken zijner lange roemlooze regering. Het Pantheon ‘is eene achthoekige zaal van 113 voet in omtrek en 38 voet hoogte, van den vloer tot aan den top van het koepelgewelf. Elke zijde, behalve die, welke door den ingang en het altaar worden ingenomen, bevat vier nissen en vier marmeren urnen; de muren, de Corinthische pilasters, de kroonlijst en de koepel zijn van de schoonste marmersoorten van Toledo en Biscaye, Tortosa en Genua gevormd, en de basementen, kapitelen, krullen en andere sieraden zijn van verguld brons. Onder het presbyterium der kerk geplaatst, schijnt deze koninklijke grafzaal, waarheen men met een statigen marmeren trap afdaalt, en die van goud en gepolijste jaspis schittert, eene schepping uit de Oostersche fabelwereld te zijn. - Herwaarts plagt Filips IV te komen, als zwaarmoedigheid - de erfkwaal van zijn geslacht - hem drukte, om, in de nis gezeten, die zijn gebeente zou ontvangen, de mis te hooren en over den dood te peinzen.’ En toch was hij de vorst, wiens scherpziende oogen het vroegtijdig genie van Velasquez ontdekten, en die, als begunstiger der kunsten, boven al de vorsten van zijn huis en van Europa den zegepalm wegdroeg. Waardiglijk vergold de groote schilder de welbesteede vriendschap des konings, en zoo lang de Spaansche kunst in wezen blijft, zullen de trekken van Filips IV in alle landen van Europa bekend zijn, en zijn lichtkleurig haar, zwaarmoedig voorkomen, onverschillige uitdrukking en koude oogen ten allen tijde de erfelijke kenmerken van het phlegmatieke Oostenrijksche huis in gedachtenis houden.

Diego Rodriguez de Silva y Velasquez werd in 1599 te Sevilla geboren. Hier kwam hij in de school van Herrera den Ouden, een schitterend schilder en een oploopend man, die telkens zijn geduld en zijne leerlingen verloor. Velasquez verwisselde spoedig zijn onstuimig bestuur met het zachtzinniger onderwijs van Francisco Pacheco. In zijne schilderkamer arbeidde de jonge kunstenaar met ijver, terwijl hij tegelijk lessen nam bij een nog meer volmaakt meester, de natuur - de natuur van het heldere, zonnige, bekoorlijke Andalusië. Aldus bewaarde Velasquez, hoewel hij geen alleen

door eigen onderwijs gevormd (*self-taught*) schilder kan genoemd worden, tot het laatste toe dien vrijdom van gemanierdheid en die innemende trouw aan de natuur, welke zoo dikwijls - niet in zijn geval - het verzuim der hoogste regelen en vereischten der kunst vergoeden.

Terwijl hij aldus de bloemen en vruchten, de meisjes en bedelaars van het zonnige Sevilla bestudeerde en schilderde, kwam er in die schoone stad eene verzameling van Italiaansche en Spaansche schilderijen. Deze oefenden geen geringen invloed op den smaak en den stijl van den jeugdigen kunstenaar uit; maar getrouw aan zijn land en met het gelukkig instinct van het genie, wijdde hij aan Luis Tristan van Toledo, boven eenig vreemd meester, zijne grootste aandacht; en van toen af was het toekomstig hoofd der Kastiliaansche school in staat, om met hare verdiensten het uitmuntende der twee andere groote afdeelingen van Spaansche kunst te vereenigen. Na vijf jaren op deze wijs doorgebragt te hebben, huwde hij de dochter van Pacheco, die veertig jaren lang getuige was van zijnen arbeid en zijnen voorspoed, en hem de stervende oogen sloot. Op den ouderdom van drie en twintig jaren begaf Velasquez, verlangend om zijne kennis van de meesterstukken der andere scholen te vermeerderen, zich naar Madrid; maar nadat hij daar en in het Escuriaal eenige maanden had doorgebragt, keerde hij naar Sevilla terug, om echter spoedig, op verlangen van den grooten minister en kunstbeschermer Olivarez, wederom geroepen te worden. Nu, in 1623, begon het getij van kunst en roem, dat voortaan niet zou verflaauwen of ebben, voordat de groote schilder, buiten het bereik daarvan, op den kouden oever des doods lag uitgestrekt. In dien zomer schilderde hij het schoone portret van den koning te paard, hetwelk op koninklijken last voor de kerk van San Felippe werd ten toon gesteld, en den alvermogenden Graaf-Hertog deed uitroepen, dat Zijne Majesteit tot nog toe nog nooit was geschilderd. Ingenomen met de schilderij en den schilder, verklaarde Filips, dat voortaan geen ander kunstenaar zijn koninklijk gelaat zou afmalen, en Stirling voegt er stekelig bij, dat hij deze belofte met veel meer naauwgezetheid hield dan zijn huwelijkseed, daar hij in geheel zijn leven zijn uitverkoren kun-

stenaar, alleen ter gunste van Rubens en Crayer, verlaten schijnt te hebben. Op den 31sten October 1623 werd Velasquez formeel tot schilder des konings benoemd, en in 1626 werden hem vertrekken in de Tresorie gegeven. In dit tijdperk plaatst Stirling zijne beste afbeelding van den te paard gezeten vorst, waarvan hij zegt: ‘Veel behagelijker dan eene andere voorstelling van dien man, is het ook een der schoonste portretten ter wereld. De koning is in den bloei der jeugd en gezondheid, en in volle opgetogenheid over zijn fraai paard, terwijl een frissche wind van de vergelegene heuvelen hem koelte toewuift; hij draagt eene zwarte wapenrusting, waarover een karmozijne sjerp fladdert; een hoed met zwarte pluimen bedekt zijn hoofd, en zijne regterhand houdt een bevelstaf.’

In 1628 had Velasquez het genoegen om Rubens, die als afgezant uit de Nederlanden naar Madrid was gekomen, de galerijen dier stad en de wonderen van het Escuriaal te laten zien; en volgens den raad van dien grooten meester, ging hij het volgende jaar Italië bezoeken. Op dien schilders-kweekenden grond rigtte hij eerst zijne schreden naar de stad van Titiaan; maar de zon der kunst ging over de kaden en paleizen van het eenmaal glansrijke Venetië onder, en zich door Ferrara en Bologna voorthaastende, bereikte de verlangende pelgrim spoedig Rome. In deze hoofdstad van godsdienst, geleerdheid en kunst sleet de jonge Spanjaard vele genoegelijke en nuttige maanden; en terwijl hij zijne oogen vergastte en zijn geheugen met eenen voorraad van schoonheden vervulde, liet hij zijn penseel ook niet geheel rusten. De Smidse van Vulcanus en de Rok van Jozef werden in de eeuwige stad geschilderd. Na eenige weken te Napels te hebben doorgebragt, keerde hij in de lente van 1631 naar Madrid terug. Het portret-schilderen voor zijnen koninklijken beschermer, die zijne werkplaats dagelijks plagt te bezoeken en daar uren lang bleef zitten, schijnt nu zijne voornaamste bezigheid te zijn geweest; en thans was hij in staat, om de vriendschappelijke hulp van den Graaf-Hertog van Olivarez te vergelden, wiens beeld in den stroom des tijds blijft afgespiegeld, niet naar de afschuwelijke karikatuur van Le Sage, maar gelijk het door het getrouwe -

hoewel schoonheid-verleenende - penseel van Velasquez is afgemaald.

In 1639 zag Velasquez van koning en hovelingen af, en zich boven de aarde verheffende, waarop hij zijne schreden zoo vast had gemaakt, waagde hij zich aan het verhevenste onderwerp voor dichter, redenaar en schilder; en zijn genie regtvaardigde op de schoonste wijze die hooge vlugt. Zijne ‘Kruisiging’ is eene der verhevenste voorstellingen van die ontzettende gebeurtenis, welke de menschelijke geest heeft gedacht, de menschelijke hand heeft afgemaald. ‘Zonder uit te komen op het gewone donkere landschap of de dreigende wolken, heeft het kruis op deze schilderij geene vestiging op de aarde, maar is op een effenen donkeren grond geplaatst, gelijk een ivoren beeldwerk op een fluweelen doodkleed. Nooit werd die groote doodstrijd met meer treffende kracht afgemaald. Het hoofd van onzen Heer zinkt op den regterschouder, waarover de lokken van het donkere haar afhangen, terwijl bloeddroppelen van het door doornen gewonde voorhoofd druipen. De anatomie der naakte ligchaamsdeelen en leden is even naauwkeurig als in het marmer van Cellini, dat Velasquez tot model kan gediend hebben; en de linnen doek om de lendenen en zelfs het hout van het kruis toonen zijne naauwlettende zorg voor de kleinste bijzonderheden van een groot onderwerp.’ Dit meesterstuk hangt thans in de Koninklijke Galerij te Madrid.

De alvermogende Olivarez onderging in 1643 het lot der meeste gunstelingen, het lot, dat door den grooten Engelschen hekelschrijver elke magt wordt aangekondigd, ‘te groot om te behouden of neder te leggen.’ Hij had zijn voornemen te kennen gegeven, om zekeren Julianillo, een onwettig kind, van niemand wist regt wien, tot zijn erfgenaam te maken, hem aan de dochter van den Constable van Kastilië getrouwd, hem met titels en eerambten overladen, en was bedacht, om hem tot gouverneur van den vermoedelijken troonerfgenaam te maken. Het penseel van Velasquez werd gebezigd, om de trekken van deze laag-geborene oorzaak van den val zijns grooten beschermers voor de nakomelingschap te bewaren, en het portret van den gewezen liedjeszanger van Madrid prijkt thans in de verzameling van

Bridgewater House. De ongenade van Olivarez diende om het edele karakter van Velasquez op de proef te stellen, die niet alleen treurde over het ongeluk van zijnen begunstiger, maar zelfs den moed had om den gevallen staatsman in zijne afzondering te bezoeken.

Filips' zegepralende intogt in Lerida, de overgaaf van Breda en de portretten der koninklijke familie, oefenden de vinding en het penseel van Velasquez tot het jaar 1648, toen hij door den koning op eene rondreis in Italië werd gezonden, niet om den verbijsterden vorsten de geheimzinnige voorregten van een eigenmagtig bestuur te leeren, maar om werken van kunst te verzamelen, die zijn fijne smaak waardig keurde om naar Madrid te worden overgebragt. Te Genua aan land stappende, bevond hij zich voor eene groep der zwierige edelen van van Dijk; vandaar begaf hij zich naar Milaan, Padua en Venetië. In de laatste stad kocht hij voor zijnen koninklijken meester twee of drie schilderijen van Tintoretto en de Venus en Adonis van Paul Veronese. Maar Rome was, even als bij zijn vroeger bezoek van Italië, het voorname doel van zijnen togt. Innocentius X verwelkomde hem met blijdschap, en belastte hem niet alleen zijne eigene gemeene en grove trekken, maar ook de fijnere van Donna Olympia te schilderen, ‘zijne schoonzuster en maitresse,’ zoo zegt ten minste onze schilder; voor de eer van godsdienst en menschheid hopen wij, dat hij zich bedriegt. Langer dan een jaar vertoefde Velasquez te Rome, terwijl hij kunstwerken opkocht, en het gezelschap van Bernini en Nicolaas Poussin, Pietro da Cortona en Algardi genoot. ‘Het zou een genoegen zijn, indien het mogelijk ware, de donkere gordijn van eeuwen op zijde te schuiven, en hem in de paleizen en schilderkamers te volgen - hem te zien toeschouwen, terwijl Claude schilderde of Algardi modelleerde - terwijl hij de gastvrijheid van Bentivoglio genoot, misschien wel in die schoone zaal, prijkende met Guido's nog nieuwe fresco van Aurora - of zich voegen bij de groep, die Poussin bij zijne avondwandelingen op het terras van Trinita de Monte vergezelde.’ Intusschen wachtte de koning met ongeduld naar zijne terugkomst, en drong er eindelijk op aan, dat die niet verder werd verschoven; zoo-

dat in 1651 de grond van Spanje nogmaals door zijnen grootsten schilder werd betreden. Vijf jaren later voltooide Velasquez zijne uitstekende schilderij, Las Meniñas - de Staatdames - uitstekend evenzeer wat de compositie, als wat de bekwaamheid aangaat, welke de schilder in het te bovenkomen van talrijke moeijelijkheden ten toon spreidde. Dwergen en staatdames, honden en kinderen, edelen en edelvrouwen, schilderijen en meubelen, zijn allen in deze buitengemeene schilderij gebragt, met zulk eenen goeden uitslag, dat vele beoordeelaars haar voor het meesterstuk van Velasquez houden, en Luca Giordano haar ‘de theologie der schilderkunst’ heeft gedoopt.

Het Escuriaal, van welks galerijen en zalen wij dus door den grooteren glans van Velasquez zijn afgelokt, eischte in 1656 zijne tegenwoordigheid, om eene groote verzameling van schilderijen te rangschikken, waarvan een en veertig uit de verstrooide en mishandelde verzameling kwamen van den eenigen waren liefhebber der schoone kunsten, die op den Engelschen troon gezeten heeft - den koninklijken martelaar, wien het penseel van van Dijk en de pennen van Lovelace, Montrose en Clarendon onsterfelijk hebben gemaakt, hoewel hunne degens en raadslagen te kort schoten, om zijn leven en zijne kroon te behouden.

In 1659 werd het kruis van Santiago plegtig aan den ‘koning der schilders en den schilder van koningen’ geschonken, en op St. Prospero's-dag werd hij in de kerk der Carbonera als ridder dier doorluchtige orde geïnstalleerd, terwijl de edelste grandes van Spanje de statelijke ceremonie bijwoonden. De vermaarde bijeenkomst op het Fazanten-eiland, zoo vol van historisch belang, tusschen de kroonen en hoven van Spanje en Frankrijk, om het huwelijk van Lodewijk XIV en Maria Theresia te vieren, moest eene nog grootere maar treurige merkwaardigheid verkrijgen, als de laatste gelegenheid, bij welke de groote schilder in het openbaar verscheen, en mogelijk als de aanleidende oorzaak van zijnen dood. Aan hem, als ‘aposentador-mayor,’ waren al de versieringen en beschikkingen voor deze kostbare en vermoeijende praalvertooning opgedragen; ook moest hij den koning en het hof onderweg huisvesting bezorgen, en eenig denkbeeld van den

omvang dezer zorg zal men kunnen opvatten uit de omstandigheid, dat de trein, welke den vorst uit Madrid volgde, uit drie duizend vijf honderd muilezels, twee en tachtig paarden, zeventig koetsen en zeventig bagaadjewagens bestond. Op den 28sten Junij kwam het hof te Madrid terug, en op den 6den Augustus overleed zijn onnavolgbare schilder.

De verdiensten van Velasquez worden thans in Engeland algemeen op prijs gesteld, en de algemeene stem zou, naar wij meenen, de met hooge ingenomenheid gegevene en toch koele uitspraak van Wilkie bekrachtigen: ‘In het schilderen van een geestig portret heeft hij bijna geen mededinger.’ Wij hebben echter gezien, hoe hij zich in de kruisiging tot het hoogste onderwerp der menschelijke verbeeldingskracht kon verheffen; en de eenige naakte Venus, welke de Spaansche kunst in vier honderd jaren heeft voortgebragt, is de zijne. Stirling vermeldt dit stuk wel in zijn werk, maar geeft het geene plaats in zijne onschatbare en met veel arbeid en zorg bijeengebragte naamlijst, waarschijnlijk omdat hij niet in staat is geweest de latere lotgevallen daarvan op te sporen. In 1814 naar Engeland gebragt en voor 500 pond st. aan den Heer Morritt verkocht, blijft het nog het juweel der bibliotheek van Rokeby. Lang moge de Spaansche koningin der liefde in het bezit blijven van dit thans klassieke verblijf. Wij besluiten onze vermelding van Velasquez met de woorden van Stirling: ‘Geen kunstenaar volgde ooit de natuur met meer gemoedelijke trouw. Zijne ridders zijn even natuurlijk als zijne boeren; hij verfijnde evenmin het gemeene, als hij het verfijnde gemeen maakte..... Ons zijn het gezigt en de gestalte van Filips IV en Olivarez even gemeenzaam, alsof wij met Digby en Howell de lanen van het Prado hadden bewandeld, en misschien denken wij gunstiger over hunne karakters. In de portretten van den vorst en den minister,

> The bounding steeds they pompously bestride,
> Share with their lords the pleasure and the pride’[1],

1 Deelen de steigerende rossen, die zij statelijk berijden, met hunne meesters het vermaak en den trots.

en stellen ons in staat om even naauwkeurig over het Cordovaansche paard van dien tijd te oordeelen, alsof wij met de paardenfokkende Karthuizers van de Betis hadden geleefd. En deze schilder van koningen en paarden is als landschapschilder met Claude, als schilder van tooneelen uit het nederige leven met Teniers vergeleken; zijne fruitstukken evenaren die van Sanchez Cotan of van Kessel; zijn gevogelte zou met de kippen van Hondekoeter op haren eigen mesthoop om den prijs kunnen dingen, en zijne honden zouden met de honden van Sneyders kunnen vechten.

Terwijl Velasquez, op het toppunt van zijnen roem, zijne prachtige Kruisiging schilderde, veilde een jonge knaap zijne haastige schetsen en slordige kladderijen aan de oude kleeren-, potten- en groenten-koopers, de heidens en bedelmonniken op de Feria of weekmarkt, die op het Aller-heiligen-plein in de schoone en godsdienstige stad Sevilla gehouden werd. Dit was Bartolemè Estevan Murillo, die eenigen tijd onder Juan del Castillo had gestudeerd, en toen die meester in 1640 naar Cadix vertrok, deze gewone toevlugt van alle behoeftige schilders te Sevilla te baat nam. Doch getroffen door de groote verbetering, welke het reizen in den stijl van Pedro de Moya, die in 1642 Sevilla nogmaals bezocht, had te weeg gebragt, schraapte de jonge schilder geld genoeg bijeen, om hem naar Madrid, en, gelijk hij hoopte, naar Rome te brengen. De goedheid van Velasquez verschafte hem echter een verblijf in zijne eigene woning, en opende voor hem de galerijen van den Alcazar en het Escuriaal Hier zette Murillo zijne studiën met ijver voort, en naar hij meende met een uitslag, die hem van de moeite en kosten eener Italiaansche reis ontsloeg. Hij keerde dus in 1645 naar Sevilla terug, en begon daar die loopbaan, welke hem onder de Spaansche schilders tot eene Europesche vermaardheid voerde, en die alleen voor den roem van Velasquez onderdoet. Aan de Franciscanen zijner geboortestad komt de eer toe, dat zij zijn jeugdig genie het eerst gelegenheid hebben gegeven, zich te toonen - de elf groote stukken, waarmede hij hunne kloostermuren versierde, vestigden op eens zijnen naam en zijne fortuin. Hij schilderde deze in hetgeen men technisch zijn eersten of kouden stijl noemt; deze werd voor

1650 in zijn tweeden of warmen stijl veranderd, welke op zijne beurt in zijn laatsten of nevelachtigen stijl overging. Zoo warm was zijn koloriet geworden, dat een Spaansch beoordeelaar in den krachtigen spreektrant van zijn land zeide, dat zijne vleesch-tinten nu met bloed en melk geschilderd waren. In dezen stijl schilderde hij voor het kapittel de Geboorte der Heilige Maagd, waarin de dames van Sevilla de rondheid van den blooten arm van een dienend meisje bewonderden en benijdden, en eene groote schilderij van St. Antonius van Padua, welke nog de muren van het baptisterium der hoofdkerk versiert. Van dit vermaarde kunstjuweel worden verscheidene vreemde anecdotes verteld. Don Fernando Farfan verhaalt, bij voorbeeld, dat men gezien heeft, hoe vogelen poogden te gaan zitten op eenige leliën in eene vaas naast den knielenden heilige; en Monsieur Viardot berigt ons, dat een kanunnik, die hem het stuk liet zien, verhaalde, dat de Hertog van Wellington, in 1813, het had willen koopen voor zoo vele gouden *onzas* als de oppervlakte konden bedekken; terwijl men in 1843 kapitein Widdrington zeide, dat een Lord zich bereid had verklaard om 40,000 pond st. voor de vogel-bedriegende schilderij te betalen. Het vertrouwen op de ligtgeloovigheid van reizigers is waarlijk opmerkelijk en ver verspreid. Zoo begunstigde, in 1839, onze uitstekende *cicerone* te Genua ons met de mededeeling, dat zestien jaren geleden de Engelsche Hertog Balfour vruchteloos 1600 pondst. had aangeboden voor Canova's schoon basrelief van de Heilige Maagd, het lijk van Christus omhelzende, hetwelk de leelijke kerk van het armhuis in die trotsche stad versiert. In 1658 deed Murillo moeite om eene openbare kunst-academie te vestigen, en in weerwil der wangunstige tegenwerking van vijandige kunstenaren, was hij op den 1sten Januarij 1660 getuige van hare plegtige opening. De regelen waren weinig en eenvoudig; maar de verklaring, welke ieder lid bij zijne toelating moest onderteekenen, zou de directeuren der Koninklijke Academie te Londen eenigzins verbazen. Zij luidde aldus: ‘Geloofd zij het heilige Sacrament en de onbevlekte ontvangenis der Heilige Maagd.’ Niets kan misschien sterker den invloed bewijzen, dien de godsdienst in Spanje op

de kunst uitoefende, dan het tweede punt dezer verklaring. Het was het geliefde leerstuk van Sevilla. Honderd jaren lang waren er predikatiën gehouden, boeken geschreven, schilderijen geschilderd, legendes opgeteekend ter eere der onbevlekte ontvangenis; en om menige schilderij van Cano, Vargas of Joanes kan men nog de tooverwoorden lezen, welke het vermogen hadden om het gepeupel te electriseren: '*Sin Pecado Consebida*.' De aldus gevestigde inrigting bloeide vele jaren, en beantwoordde aan de edelmoedige verwachting van den beroemden stichter.

Omstreeks het jaar 1661 werd de aandacht van den vromen Don Miguel Mañara de Leca, de 'menschlievende Howard' van Sevilla, gevestigd op den jammerlijken toestand der broederschap van heilige liefdadigheid en haar gasthuis van San Jorge; hij besloot die in haren vroegeren glans en nut te herstellen, en in weerwil van alle bezwaren en teleurstellingen volhardende, bragt hij in minder dan twintig jaren, met eene onkoste van een half millioen dukaten, zijn vroom voornemen ten uitvoer. Voor de herstelde kerk schilderde Murillo elf stukken, waarvan acht, volgens Stirling, de schoonste werken van dezen meester zijn. Vijf daarvan werden door den plunderaar Soult weggenomen, maar 'de twee kolossale compositiën van Mozes, en de Brooden en Visschen, hangen nog onder de kroonlijst, waarboven de koepel der kerk oprijst, gelijk rijpe oranjeappelen aan den tak, waaraan zij gegroeid zijn.' Lang mogen zij de wanden, waaraan zij behooren, bedekken, 'en de stichting van Mañara zoowel verrijken als versieren! In de schilderij van het groote wonder der Mozaïsche bedeeling, staat de Hebreeuwsche profeet bij de rots van Horeb, met zamengevoegde handen en opgeslagen oogen, den Almagtige dankende voor den stroom, die juist op den slag van zijnen geheimzinnigen staf is ontsprongen. Als eene compositie, kan deze wonderbare schilderij bezwaarlijk overtroffen worden. De rots, eene groote, afgezonderde bruine klip, gelijkt in bouw, grootte en kleur naar die, welke nog door de Grieksche monniken van het Katharinaklooster, in de werkelijke woestijn van Horeb, als de rots van Mozes wordt aangewezen. Zij vormt het middelpunt

van het geheel, verheft zich tot aan den top van het doek en verdeelt dit in twee ongelijke helften. Voor de rots valt terstond de opgerigte gestalte van den profeet in het oog, die voor de menigte is uitgetreden; en de verhevene aandoening van dien grooten leidsman des volks, die met dankbaarheid ten hemel opziet, vormt een schoon contrast met de nederwaarts gerigte blikken van den volkshoop, die in de verwachting van het genot der gave den Gever vergeet. Elk hoofd en elk beeld is eene doorwrochte studie; elk gelaat heeft een kenmerkend karakter; zelfs onder de zestien vaten, die naar de bron worden gebragt, zijn geene twee gelijk van vorm.' - Maar Cean Bermudez, die het voorregt genoot van deze acht meesterstukken allen bij elkander te zien hangen, gaf de voorkeur aan de Terugkomst van den Verloren Zoon en St. Elisabeth van Hongarije - met wier aandoenlijke geschiedenis de welsprekende pennen van Graaf Montalembert en A. Phillipps ons bekend gemaakt hebben - boven al de anderen.

Het Franciscaner klooster buiten den muur der stad was nog gelukkiger dan het gasthuis van Mañara, want het bezat meer dan twintig stukken van dezen godsdienstigen schilder. Thans is er slechts één over, dat de verwoeste zalen en verlatene galerijen van dat eenmaal prachtige klooster versiert; doch zeventien dezer stukken worden in het Museum van Sevilla bewaard, en daaronder het lievelingsstuk van Murillo zelven - datgene, dat hij gewoon was 'zijne eigene schilderij' te noemen - de liefdadigheid van St. Thomas van Villanueva. In 1678 schilderde Murillo drie stukken voor het Hospital de los Venerables, waarvan twee, de Geheimenis der onbevlekte Ontvangenis, en St. Petrus weenende, in de kapel waren geplaatst. 'Het derde versierde het refectorium en vertoonde voor den blik der *Venerables*, gedurende hunne maaltijden, de Heilige Maagd op een wolkentroon gezeten, met haar goddelijk kind, dat uit een door engelen gedragen mand brood uitdeelt aan drie oude priesters.' Deze stukken waren bijna zijne laatste werken; want de kunst, die hij zoo liefhad, veroorzaakte weldra zelve den dood van haren begunstigden zoon. Hij klom eene stellaadje op, om de hoogste partijen van een groot

altaarstuk voor de Kapucynerkerk te Cadix te schilderen, de verloving van St. Catharina voorstellende, toen hij struikelde en eene zoo gevaarlijke breuk kreeg, dat hij aan de gevolgen daarvan stierf. Op den 3^{den} April 1682 overleed hij in de armen van zijn ouden en getrouwen vriend, Don Justino Neve. - Hij werd in de kerspel-kerk van St. Cruz begraven, waar eene steenen zerk, met zijnen naam, een geraamte en '*vive moriturus*,' de plaats kenteekende, totdat de Fransche Vandalen de laatste rustplaats van den grooten schilder schonden, wiens werken zij zich zoo vrijpostig toeëigenden.

Wij hebben Murillo na Velasquez gerangschikt. Ongetwijfeld zijn er velen in Engeland, die zich tegen deze plaatsing zouden verzetten, en wij moeten bekennen, dat er in den stijl van den grooten godsdienstigen schilder schoonheden zijn, die men vruchteloos bij eenig ander meester zou zoeken. In teederheid van vroom gevoel en in zekere zachte verhevenheid zijn zijne godsdienstige stukken onvergelijkelijk; terwijl, wat zijn koloriet aangaat, Cean Bermudez met regt zegt: 'Al de bijzondere schoonheden der school van Andalusië - haar gelukkig gebruik van roode en bruine tinten, de locale kleuren van het gewest, hare bekwaamheid in de behandeling der draperie, hare verre verschieten van kale gebergten en lagchende valleijen, hare wolken, ligt en doorschijnend als in de natuur, en hare harmonische diepte en kracht van toon - zijn in de werken van Murillo in de uiterste volmaaktheid te vinden.' Stirling maakt een onderscheid, en wij vermeenen met reden, tusschen de hooggeroemde Maagd der onbevlekte Ontvangenis, en de andere Heilige Maagden van Murillo. De gedachte der eerste is veel verhevener en geestelijker dan die der laatste soort; maar zelfs in zijne meest gewone en wereldsche afbeelding der zondelooze Maria, hoe liefelijk, rein en heilig, zoowel als schoon, vertoont zich daar de moeder des Heeren! Doch misschien is het als schilder van kinderen, dat Murillo in Engeland het best wordt gewaardeerd; en wij kunnen ons niet verwonderen, dat dit het geval is, als wij bedenken, welke schilderijen het zijn, die Murillo zulk eenen indruk op het gemoed der Engelschen hebben

doen maken. De St. Jan de Dooper met het Lam in de Nationale Galerij; Lord Westminsters schilderij van hetzelfde onderwerp; het juweel der Barones van Rothschild te Gunnersbury, onze Heer, de goede Herder, als een kind; de weinig mindere herhaling daarvan in het bezit van Lord Wemyss; de schilderij van onzen Heer als een kind, met de doornenkroon in de handen, in het College te Glasgow, en andere schilderijen in bijzondere verzamelingen van Christus en Johannes als kinderen, hebben natuurlijk Murillo in Engeland als den kinderenschilder bij uitstek doen beschouwen. En hoe keurig is zijne opvatting van het goddelijke kind en zijn heiligen voorlooper! Welk eene verhevene bewustheid van magt, welk eene uitdrukking van grenzenlooze liefde ziet men op het gelaat van Hem, nog

> ‘a little child,
> Taught by degrees to pray;
> By father dear and mother mild
> Instructed day by day[1].’

De godsdienstige school der Spaansche schilderkunst bereikte in Murillo haar toppunt; en op het gevaar af van voor heterodox te worden gehouden, moeten wij in één opzigt ons verschil van Stirling te kennen geven, en ons ongenegen verklaren om den grooten meester van Sevilla achter een der Italiaansche kunstenaren te plaatsen. Van weinige teekeningen van Murillo is het bestaan bekend. Stirling geeft eene lijst van die hij heeft kunnen ontdekken, en die zich bijna allen op de Louvre bevinden. Wij gelooven dat, behalve die in het bezit van het Britsche Museum en den Heer Ford, er nog twee in de verzameling op Belvoir Castle zijn; de eene de H. Maagd en het Kind, de andere een oud man - misschien St. Franciscus - die van een naakt kind eene bloem ontvangt.

Na Velasquez en Murillo kan het bijna onvoegzaam schijnen van de verdiensten van andere Spaansche schilders te spreken; evenwel verdienen Zurbaran en Cano, Ribera en

1 Een kindje, dat langzamerhand leert bidden, door een beminden vader en zachte moeder dagelijks onderwezen.

Coello ten minste eene vlugtige vermelding. Francisco de Zurbaran, dikwijls de Caravaggio van Spanje genoemd, werd in 1598 in Estremadura geboren. Zijn vader, die zijn smaak voor de schilderkunst opmerkte, zond hem naar de school van Roelas te Sevilla. Hier bleef hij bijna een vierde eener eeuw lang voor de prachtige hoofdkerk en de andere kerken en godsdienstige gestichten dier stad schilderen. Omstreeks 1625 schilderde hij voor het collegie van St. Thomas Aquinas een altaarstuk, dat door alle kunstregters voor het schoonste zijner werken wordt gehouden. Het stelt den *doctor Angelicus* voor, ten hemel opvarende, waar in eene glorie van wolken de H. Drieëenheid en de H. Maagd wachten om hem te ontvangen; beneden, in de lucht, zitten de vier doctoren der kerk, en op den grond knielt Keizer Karel V met den stichter van het collegie, Aartsbisschop Diego de Deza, en een stoet van geestelijken. Stirling zegt van dit zonderlinge stuk: ‘Het koloriet is over het geheel schoon en krachtig, en de school van Roelas waardig; de hoofden zijn alle bewonderenswaardige studiën; de drapering der doctoren en geestelijken is prachtig in breedte en ruimte van plooijen; de keizerlijke mantel is met Venetiaanschen luister geschilderd; en het straatgezigt, dat tot het midden van het doek oploopt, heeft eene bewonderenswaardige wijking en diepte van verschiet.’ In 1650 noodigde Filips IV hem om naar Madrid te komen en droeg hem toen het schilderen van tien stukken op, de werken van Hercules voorstellende, voor een vertrek op Buen-Retiro. Bijna ontelbaar waren de voortbrengselen van zijn vlug penceel, dat echter het meeste behagen schepte in het voorstellen der legenden van het karthuizerklooster, en het afbeelden der sombere trekken en donkere gewaden van monniken en geestelijke broeders. - Evenwel zullen zij, die zijne schilderij van de H. Maagd met het Christus-kind op Stafford-House hebben gezien, met Stirling toegeven, dat ‘Zurbaran, onovertroffen in zulke voorstellingen van naargeestige dweepzucht, toch ook aan het reinste en beminnelijkste der gewijde onderwerpen volkomen regt kon doen wedervaren.’

Alonzo Cano, in 1601 te Grenada geboren, was, gelijk de Cerberus van Mrs. Malaprop, ‘drie *gentlemen* in één;’ dat

is, hij was een groot schilder, een groot beeldhouwer en een groot architect. Zijn vermogen als schilder vertoont zich in eene schilderij der H. Maagd met het Christus-kind op hare knieën, thans in de galerij der Koningin van Spanje; in zes groote stukken, tafereelen uit het leven van Maria Magdalena voorstellende, die nog de groote, van baksteenen gebouwde kerk van Getafe, een dorpje bij Madrid, versieren; en in zijne vermaarde schilderij van Onze Lieve Vrouw van Belem, in de hoofdkerk van Sevilla. Stirling geeft eene keurig bewerkte gravure van deze laatste Madonna, welker heldere, hemelsche schoonheid door geene ooit in Spanje geteekende afbeelding der H. Maagd wordt overtroffen.

Cano was misschien nog grooter beeldhouwer dan schilder; en zoo groot was zijne zucht voor de beeldhouwkunst, dat hij, als hij zijne penseelen en kwasten moede was, om zijn beitel vroeg en aan een standbeeld ging arbeiden, bij manier van zijne handen te laten rusten. Bij zulk eene gelegenheid waagde een leerling de aanmerking, dat het eene vreemde soort van rust was, in plaats van een penseel een hamer op te nemen, waarop Cano hem tot zwijgen bragt door het antwoord: ‘Domkop, ziet gij niet dat het een grootere arbeid is, om op eene platte oppervlakte vorm en relief te scheppen, dan om eene gedaante tot eene andere te fatsoeneren?’ Een beeld der H. Maagd in de parochie-kerk van Lebrya en een ander in de Sacristy der hoofdkerk van Grenada, worden meesterstukken van beschilderd beeldwerk genoemd. Na een leven vol zonderlinge wisselingen, in welker loop hij, onder verdenking van zijne vrouw vermoord te hebben, een verhoor op de pijnbank onderging, stierf hij op den 3^{den} October 1667, in zijne geboortestad, geëerd en bemind wegens zijne rijke weldadigheid en zijn godsdienstigen haat tegen de Joden.

Xativa, eene oude stad in Valencia, maakte aanspraak op de eer van Jose de Ribera, el Spagnoletto, te hebben voortgebragt; maar hoewel Spanje hem geboorte gaf, Italië gaf hem onderrigt, rijkdom en roem; en hoewel zijn stijl geheel Spaansch is, maken wij eenig bezwaar, om van hem te schrijven als een geheel tot de Spaansche school behoorend

kunstenaar, zoo volkomen was hij een Italiaan door opvoeding, door lang verblijf, en in zijn dood.

In armoede en haveloosheid opgegroeid, schijnt hij de wereld niet als zijne vriendin beschouwd te hebben, en er in zijn lateren voorspoed een lust in te hebben gevonden, om al, ‘de ergste ellenden, waaraan het vleesch onderworpen is,’ met akelige naauwkeurigheid en ontzettende kracht af te beelden. Wij herinneren ons nog wel den afschuw, waarmede wij, als door tooverij geboeid, eene reeks van zijne afgrijselijkheden in de Louvre aanstaarden - bah! Op Godsford-House is een reeks van Franciscaner monniken, zoo als alleen een Spaansch klooster ze kon bevatten, met blijkbare getrouwheid aan de natuur en bijna walgelijke naauwlettendheid geschilderd; zelfs het vuil onder den nagel van den ongewasschen duim is door zijn krachtig en afzigtelijk naauwkeurig penseel zorgvuldig voorgesteld. Indien de vermetele Boekaniers der zeventiende eeuw de dienst van een schilder noodig hadden gehad, om de gedachtenis hunner vindingrijke wreedheid en onbegrijpelijke barbaarschheden te vereeuwigen, zouden zij in El Spagnoletto een kunstenaar hebben gevonden, in staat om den doodstrijd hunner slagtoffers af te malen, en wat smaak en aanleg betrof, niet ongenegen tot hunne levenswijs. In zijn bijzonder vak was hij echter onvergelijkelijk, en zijne verdiensten als schilder zullen altijd door ieder kunstregter erkend worden. Hij stierf in 1656 te Napels, het schouwtooneel van zijnen roem.

De naam van Claudio Coello is aan het Escuriaal verbonden en had bij de lijst van deszelfs schilders moeten gevoegd worden, toen de roem van Velasquez en Murillo ons onze orde deed verbreken. Hij werd in het midden der zeventiende eeuw te Madrid geboren en studeerde in de school van den jongeren Rigi. In 1686 volgde hij Herrera op als hofschilder van Karel II. Deze vorst had in de groote sacristij van het Escuriaal een altaar opgerigt aan den miraculeuzen bloedenden ouwel, bekend als het Santa Forma; en na den dood van den teekenaar Rigi, werd Coello geroepen om een stuk te schilderen, dat als een sluijer voor de hostie moest dienen. Op een doek van zes ellen hoog en drie breed, schilderde hij een uitmuntend stuk, den Koning en het hof

voorstellende, terwijl zij den miraculeuzen ouwel aanbidden, die door den prior omhoog wordt geheven. Deze schilderij vestigde zijnen roem, en in 1691 benoemden de kanunniken van Toledo, nog altijd de groote begunstigers der kunst, hem tot schilder van hunne kerk. Coello was een zeer arbeidzaam, zorgvuldig en oplettend schilder, en zijne stukken, zegt onze schrijver, ‘hebben, bij veel van Cano's sierlijkheid van teekening, ook iets van den krachtigen toon van Murillo en het tooverachtig effect van Velasquez.’ Hij stierf, zegt men, in 1693, van verdriet over den opgang van zijn vreemden mededinger, Luca Giordano.

Met Karel II verliet de Spaansche schepter het Oostenrijksche huis, en volgens Stirling, wilde de Genius der schilderkunst niet blijven om de indringende Bourbons te verwelkomen:

> ‘Old times were changed, old manners gone,
> A stranger filled the Philips' throne;
> And art, neglected and oppressed,
> Wished to be with them and at rest[1].’

Maar wij moeten zeggen, dat Stirling, in zijne edele verontwaardiging tegen Frankrijk en de Franschen, dezen nadeeligen invloed der Bourbonsche koningen overdreven heeft. De Spaansche kunst was jaren lang in een gestadig toenemend verval geraakt, voordat zij, met onheilspellenden voet, de Pyreneën waren overgetrokken. Het was geen Bourbon, die Luca da Presto van Napels bragt, om de Spaansche schilders te leeren ‘met hunne gebreken tevreden te zijn, en hunne angstvalligheid af te leggen;’ en indien de scholen van Kastilië en Andalusië geene kunstenaren meer voortbragten gelijk die, wier lof Stirling zoo waardiglijk heeft geboekt, schijnt het toch niet billijk de blaam daarvan op het nieuwe koninklijke huis te leggen. *Pictor nascitur, non fit* - neen zelfs niet door vorsten, die den Spaanschen schepter zwaaijen. In zucht tot

1 Oude tijden waren veranderd, oude zeden verdwenen; een vreemdeling bezat den troon der Filipsen; en de kunst, verwaarloosd en verdrukt, wenschte slechts bij hen en ter ruste te zijn.

begunstiging der kunst en in mildheid om hare beoefenaars te beloonen, bleven Filips V, Ferdinand VI en Karel III weinig bij hunne Oostenrijksche voorgangers ten achter, maar zij hadden niet meer dezelfde gelegenheid tot begunstiging en belooning. De post, dien Titiaan had vervuld, kon onder Karel III geen waardiger bekleeder vinden dan Rafael Mengs, wien niet slechts de onkundige Bourbons, maar ook de *conoscenti* van Europa als den gelijke van den grooten Venetiaan beschouwden; en Filips V noodigde niet slechts Hovasse, Van Loo, Procaccini en andere vreemde kunstenaren naar zijn hof, maar voegde de vermaarde verzameling van marmeren beelden, aan Christina van Zweden toebehoorende, bij die, welke door Velasquez waren aangekocht ten koste van twaalf duizend dubloenen. Aan hem heeft men ook de voltooijing van het paleis van Aranjuez en het plan van La Granja te danken; en toen het vuur den Alcazar verwoestte, spaarde hij zijne verminderde schatten niet, om op de door den tijd geheiligde plek een paleis te stichten, dat, om Stirlings eigene woorden te bezigen, ‘in spijt der ingekrompene afmetingen, nog een der grootste en meest indrukwekkende paleizen van Europa is.’

Ferdinand VI bouwde, met de ontzettende koste van negentien millioenen realen, het nonnenklooster van de orde van St. Vincent de Sales, en gebruikte tot opsiering daarvan al het kunsttalent, waarop Spanje zich kon beroemen. Het is niet aan hem te wijten, indien dit slechts weinig was; want indien koninklijke begunstiging schilders van verdienste kon voortbrengen, zou deze vorst, door de academie van St. Ferdinand met groote inkomsten te beschenken en in een paleis te huisvesten, den luister der Spaansche kunst hebben doen herleven.

Zijn opvolger, Karel III, zelf een kunstenaar van eenigen naam, was een opregt vriend en edelmoedig aankweeker der kunsten. Als koning der Beide Siciliën had hij de lang verlorene wonderen van Herculaneum en Pompeii aan het daglicht gebragt; en toen hij op den troon van Spanje en de Indiën werd geroepen, openbaarde hij zijn gevoel van de verpligting der koninklijke magt aan de kunst, door de

academie van St. Ferdinand nieuwe voorregten te schenken, en twee nieuwe academiën te stichten, de eene te Valencia, de andere in Mexico. Indien Mengs en Tiepolo, en andere middelmatigheden, de beste levende schilders waren, die hij ter begunstiging kon ontdekken, blijkt het uit zijn zelfs al te streng besluit tegen de uitvoering der stukken van Murillo, dat hij de werken der groote dooden ten volle waardeerde; en indien zijn geest de Spaansche ambtenaren had bezield, zou menig stuk, dat nu treurig en zonder beteekenis in de Hermitage te Petersburg of in de Louvre te Parijs hangt, nog het altaar of het refectorium versieren, waarvoor het te Sevilla of Toledo werd geschilderd. Zelfs Karel IV, 'het suffende werktuig van Godoy,' was een verzamelaar van schilderijen en stichter van eene academie. Onder zijne rampspoedige regering bloeide Francisco Goya y Lucientes, de laatste Spaansche schilder, die eene nis in den tempel des roems heeft verworven. Hoewel portretten en karikaturen zijn *forte* waren, is in dat eerwaardig museum van al het schoone in de Spaansche kunst - de hoofdkerk van Toledo - een schoon godsdienstig voortbrengsel van zijn penseel te zien, het verraden van Christus voorstellende. Maar hij hield meer van schilderen in, dan voor de kerk, en zij, die met verwondering het grotesk satirieke beeldhouwwerk aan de koorbanken der hoofdkerk van Manchester hebben gezien, zullen zich eenig denkbeeld van Goya's anti-monnikachtige karikaturen kunnen vormen. Geen Lord Mark Kerr, wanneer hij zijne weelderige verbeelding den teugel viert, heeft ooit koddiger en afzigtelijker 'monsters' uitgedacht, dan deze zonderlinge opvolger der godsdienstige schilders van het orthodoxe Spanje. Maar toen de ondeugden, intrigues en dwaasheden der koninklijke zotten en schurken, die zijn vlug graveerijzer aan de bespotting des volks had blootgesteld, voor de ondragelijke dwinglandij der Fransche overweldigers hadden plaats gemaakt, bestuurde dezelfde verontwaardiging, welke de waterdragers van Madrid tot een nutteloozen strijd tegen de troepen van Murat had aangevuurd, zijne hekelende hand tegen de barbaarsche onderdrukkers van zijn vaderland; en terwijl Gilray de toornige verachting van alle echte John

Bulls over de onbeschaamdheid van den kleinen Corsikaanschen parvenu gaande maakte, rigtte Goya zich tot de bittere ondervinding, die zijne landgenooten van de barmhartigheid der Fransche veroveraars hadden opgedaan. Hij stierf te Bordeaux in 1828.

Stirling sluit zijn werk met eene dankbare lofspraak op dat van Cean Bermudez, ‘den bekwamen en onvermoeibaren geschiedschrijver der Spaansche kunst, bij wiens rijke oogst van kostbare bouwstoffen ik het gewaagd heb, de vruchten mijner eigene nederige nalezing te voegen’ - eene welverdiende en rondborstig toegebragte loftuiting en dankzegging. Doch eer wij van ons aangenaam onderwerp, de Spaansche kunst, afscheid nemen, moeten wij nog een kunstenaar op de lijst der Spaansche schilders plaatsen - al is die kunstenaar een Bourbon!

Nabij het stadje Azpeitia in Biscaye, verheft zich het prachtige collegie der Jezuïten, op de geboorteplaats van Ignatius Loyola gebouwd. Hier, in een laag vertrek in den top van het gebouw, vertoont men een stuk van het bed, waarop hij stierf, en zijn handschrift; en hier, tusschen die koele gangen en altijd springende fonteinen, woonde in 1839 de koninklijke schilder, de Infant Don Sebastiaan. Een vreemd schouwspel waarlijk vertoonde dat godsdienstige gesticht in den zomer van 1839; woeste Biscaaische soldaten en ter neergeslagene Jezuïten, roode *boyna's* en zwarte tabberden, geweren en crucifixen, vloeken en zegenspraken, doorkruisten elkander en vermengden zich in eene schilderachtige, hoewel profane wanorde; en hier, van de zorgen van zijn militair ontzag ontheven, en vrij om zijne neiging te volgen, zat de gewezen Opperbevelhebber der Carlistische krijgsmagt altaarstukken te schilderen en karikaturen te teekenen. In de cirkelronde kerk, die, met hare schoone afmetingen en rijke versierselen van bruinachtig marmer en goud, het middelpunt van het uitgestrekte gebouw vormt, hing eene groote en wel uitgevoerde schilderij van zijn penseel; en zij, die nieuwsgierig naar zulke dingen zijn, kunnen een slechter staal der kunst van zijne koninklijke hoogheid in Pietro di Cortona's kerk van St. Lucas te Rome zien. Aan de eene zijde van het altaar vindt men het schoone stand-

beeld van Canova, de Godsdienst predikende; aan de andere zijde eene groote kruisiging van den Spaanschen prins, maar men moet, helaas! bekennen, dat de inspiratie, welke Velasquez tot zijne opvatting van dat verhevene onderwerp aandreef, den koninklijken liefhebber werd ontzegd. In de academie van St. Lucas, naast de kerk, is eene wel uitgevoerde buste van Canova, door den Spaanschen beeldhouwer Alvarez. Wij vermoeden, dat de Infant beter zou doen, indien hij, even als Goya, bij karikaturen bleef, daar men menige aardige anecdote van zijne bekwaamheid in dat kunstvak vertelt. Op eene hooge rotsvlakte gezeten, welke, terwijl zij een uitzigt op Bilbao en deszelfs verdedigers verleende, ook aan hun vuur was blootgesteld, vermaakte, naar men zegt, de koninklijke liefhebber zich zelven en zijn staf dikwijls, met de onrustige bewegingen en benaauwde gezigten van eenige ongelukkige Londensche *reporters* te teekenen, die, aan het Carlistische hoofdkwartier verbonden, door den opperbevelhebber werden uitgenoodigd, om hem te vergezellen en de gevaarlijke eer van zijn gezelschap te genieten. Dit zij gelijk het wil, wij meenen de aanspraak van éénen levenden Bourbonschen prins te hebben gehandhaafd, om, bij eene volgende uitgaaf der *Annals*, op de rol der Spaansche schilders te worden geplaatst.

In deze woelige dagen, nu over het halve vasteland de gekroonde hoofden herwaarts en derwaarts worden gejaagd, ja zelfs in het rustige Engeland deftige kooplieden en rijke fabrikanten te zamen beraadslagen, voor hoe weinig hun souverein kan gekleed en gevoed worden, en alles naar den gemeenen standaard van *pounds, shillings* en *pence* wordt afgemeten, is het een genoegen, zich naar de jaarboeken der kunst van een eenmaal magtig rijk, gelijk Spanje, te wenden, en te zien, hoe eenparig, meer dan vijfhonderd jaren lang, de vorsten van dat rijk begunstigers - altijd milde en doorgaans oordeelkundige begunstigers - der schoone kunsten zijn geweest; hoe van de dagen van Isabella de Katholieke, tot aan die van Isabella de Onnoozele, de Spaansche schepter het gezelschap van het penseel en den beitel gezocht, niet veracht heeft. Stirling heeft zijne bladzijden verrijkt met menige onderhoudende anecdote, waardoor die koninklijke kunst-

liefde in het licht wordt geplaatst, en helaas! de pijnlijke bedenking wordt opgewekt, dat een toekomstig annalist der kunstenaren van Engeland groote moeite zal hebben om een half dozijn dergelijke anecdoten op te garen. Met de enkele treffende uitzondering van Karel I, kennen wij niemand onder onze vorsten, die als een begunstiger der kunsten met een der Spaansche souvereinen, van Karel V uit het Oostenrijksche tot Karel III uit het Bourbonsche huis, vergeleken kan worden. Lord Hervey heeft de onkunde van George II en zijn tegenzin voor de kunst openbaar bekend gemaakt. Onder de vele edele en koninklijke eigenschappen van zijnen kleinzoon, vreezen wij, dat liefde en achting voor de kunst niet gerekend kunnen worden; en hoewel George IV in zijn omgang met mannen van genie vriendelijk en grootmoedig was, wat kon er tot lof van zijnen smaak en zijn oordeel gezegd worden? Het vroegere leven van Willem IV, de rijpe ouderdom, waarop hij den troon beklom, en het onrustige zijner regering maken het verklaarbaar genoeg, waarom de kunst slechts geringe aanmoediging ontving uit het hof van den rondborstigen en edelaardigen zeeman en vorst. Maar wij zien vol hoop de toekomst tegen. Het kort geledene proces in het Hof der Kanselarij heeft eene omstandigheid openbaar gemaakt, die reeds aan velen bekend was, dat Hare Majesteit met eene bekwame hand een sierlijk graveerstaal voert; en de kersmis-schouwspelen, te Windsor opgevoerd, zijn een voldoend bewijs, dat Engelsch genie en Engelsche kunst niet uit Engelands paleizen gebannen zijn. De beoefenaars dier kunst, waarin Velasquez en Rubens, Murillo en Van Dijk hebben uitgemunt, zullen dus nog zien, dat de kroon van Engeland niet slechts, naar de oude regtskundige spreekwijs, de ‘Bron van Eer’ is, maar dat zij ook gaarne dien stroom van zich af naar hen laat uitvloeijen. Vrij was de omgang, ongedwongen het gesprek, onafhankelijk de betrekking tusschen Titiaan en Karel V, Velasquez en Filips IV; laten wij hopen, dat het paleis van Buckingham en het kasteel van Windsor nog getuigen zullen zijn van eene herleving dier, voor de Engelsche kunst, roemvolle dagen, toen Inigo Jones en Van Dijk, en Cowley, Waller en Ben Jonson, glans verleenden aan het kunstlievende hof van Engeland!

Bibliographisch album.

De Zeemagt, door M.H. Jansen, Luitenant ter zee 2de klasse, Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. Tweede stuk.

Met zoo veel genoegen, als wij een verslag gaven van het 1ste stukje, onder denzelfden titel door den Heer Jansen in het licht gegeven, met zoo veel belangstelling namen wij het bovenstaande in handen; maar, tot ons leedwezen, legden wij het zeer teleurgesteld neder.

Was het eene aangename en gemakkelijke taak, een overzigt over het eerste geschrift te geven, en meenden wij, waar men zaken op het oog had, enkele onjuiste uitdrukkingen onopgemerkt te mogen voorbijgaan, thans is het bijna niet mogelijk, om de zonderlinge sprongen van den schrijver te volgen, of zijne bedoeling op vele plaatsen te gissen. ‘Opdat mijne beschouwingen,’ zegt de S., ‘over de zeemagt uit het gekozen gezigtspunt beoordeeld worden, is het mij niet ongepast voorgekomen, in algemeene trekken de bewegingen aan te duiden, aan welke de lotgevallen van ons Vaderland verbonden zijn, en meer bepaaldelijk van zijnen handel, waarmede de zeemagt in naauwe betrekking staat.’

Wij verwachtten nu, ofschoon het doel ons niet duidelijk was, een overzigt over de handelsgeschiedenis van ons Vaderland, en ontvangen er een over die der wereld. Maar welk een overzigt!

De S. vangt aan met het tijdperk, waarop de Christelijke godsdienst in Europa doordrong; want de enkele vermelding, dat de Romeinsche heerschappij niet voordeelig was voor een wereldhandel, waar wij de ons raadselachtige woorden lezen: ‘*de regtstreeksche handel was eene geweldoefening om het spoedigst tot het bezit van rijkdommen te gerahen*,’ zal wel niet als een begin moeten aangemerkt worden.

Wij leeren dan van den S., dat de Christenleer, opgevangen in het kalme gemoed van den Europeër, door den levendigen Oosterling tot den Koran verwrongen werd, en dat deze (de Koran) de volken van het zuiderhalfrond uit den slaap opriep en leven gaf aan den handelsgeest. - De eerste verzekering laten wij, die niets minder dan theologen zijn, gaarne

voor rekening van den S.; maar wat het laatste betreft, moeten wij hem vragen, of hij niet weet en geheel vergeten is, dat de groote O.I. handel en de Indische beschaving, die van de vroegste tijden dagteekenen, en reeds eenen grooten bloei en eene verwonderlijke hoogte tijdens Herodotus bereikt hadden, eerst ten ondergingen na het einde der kruistogten, toen de Mongolen het Kalifaat omverwierpen en door de nog woestere Ottomannen opgevolgd werden?

Niet minder vreemd klinkt het ons verder, dat, terwijl de Christelijke leer het Westen, de Mahomedaansche het Oosten tot ontwikkeling en wereldhandel opleidde, ‘de Joden, uit kracht van de gunst der uitverkoring, stoffelijk aan het menschdom voorbereidden, wat er zedelijks uit hunnen stam was voortgesproten, en het beginsel van den handel zorgvuldig bewarende, de dikwerf afgebrokene betrekkingen weder aanknoopten en den draad der geschiedenis vasthechtten.’

Als handeldrijvend volk hebben wij de Joden vroeger nooit eenige beteekenis hooren toekennen, dan gedurende den korten tijd van Davids regering (waaronder het Joodsche rijk tot aan de zee werd uitgebreid), tot niet lang na den dood van Salomo, toen zij onder Ahazia hunne havens verloren; en wij hielden en houden het er nog voor, dat de handelsgeest der Joden na hunne verspreiding, veeleer werd opgewekt door hunnen onderdrukten toestand, die hen van alle andere bedrijven uitsloot, dan door het gevoel van een uitverkoren volk te zijn.

De Joden dan (bl. 5) bragten den handel van Constantinopel naar Venetië en Genua, en tusschen deze handelsplaatsen verrees (?) de heilige kerk van Rome, die nu voortaan den wereldhandel (in aflaten?) onder hare beschermende vleugels nemen zou; en welke waarborgen konden er meer verlangd worden voor het heil, dat Europa zou toevloeijen, *dan het volksbelang*, ONDER DEN HANDELSVORM VAN KLEINE REPUBLIEKEN, *bewaakt en beschermd in geloof, hoop en liefde*.

Of ons verstand is niet genoeg ontwikkeld om die taal te begrijpen, en dan verzoeken wij nederig de Redactie van ‘de Gids,’ om onze taak aan bekwamere handen toe te vertrouwen, of wij veroorloven ons om het klinkklaren onzin te noemen.

Intusschen, de onverbeterlijke waarborg mogt bitter weinig baten, en geloof, hoop en liefde beletteden niet, wat de kerk ook deed, dat men in Europa onophoudelijk plukhaarde, totdat (blz. 6) zij (de kerk) het middel vond, om den *krijgsgeest* n.b. naar het heilige land te drijven, en den handelsweg van Constantinopel verbrekende (die de Joden naar Genua en Venetië geleid hadden, en waartusschen de Roomsche kerk verrees!), dien over Alexandrië naar Genua en Venetië te verlevendigen, terwijl de Joden midderwijl gelegenheid vonden, om hunne handelsoperatiën tot in het hart van Europa voort te zetten.

‘*Zoo gunstig* stond het voor den handel van Europa geschapen, toen hem een nieuwe handel geschonken werd.’ Wij geven het aan ieder, met niet meer dan vijf gezonde zinnen begaafd, om uit het voorafgaande op te maken, waar dat *zoo gunstig* betrekking op heeft.

Wij zijn eerst zes bladzijden doorgeworsteld, en noch de ons toegestane ruimte, noch de eerbied voor onze lezers, noch de tegenzin in zoo ondankbare taak, vergunt ons op die wijze voort te gaan. Wij zullen dan andere wonderspreuken onopgemerkt voorbijgaan, en ons niet ophouden bij het zonderling verzwijgen van het Hanseverbond, waar men over wereldhandel

spreekt, noch wijzen op de slecht historische volgorde, of op het onlogische om (bijv. blz. 12) over een overgangstijdperk te spreken, dat men niet aangewezen heeft, tenzij de S. het geheele tijdvak van de ontdekking der Nieuwe Wereld, tot den val van Napoleon, een overgangs-tijdperk gelieft te noemen, noch ons de moeite geven om het ongerijmde aan te toonen van het Japansche en Chineesche stelsel op ons land te willen toepassen, of van den raad en de vermaning aan Nederlanders, om zich bij voorkeur van nationaal fabrikaat te bedienen, ten einde de Nederlandsche nijverheid te schragen en hunne kapitalen niet in buitenlandsche effecten te beleggen[1]. Dergelijke denkbeelden, zoo zeer in strijd met alle gezonde begrippen van staathuishoudkunde, verdienen geene ernstige wederlegging. Zeker, zoodanige werden door den grooten staatsman Jan de Wit, waarmede de S. met geestdrift ingenomen is, niet gekoesterd; en mogt er eindelijk iets aanbevelenswaardig zijn in het denkbeeld om den Helder, Hellevoetsluis en Vlissingen tot vrijhavens te maken, *en overigens alle vreemde vaart van onze binnenwateren te weren*, uitvoerbaar is het zeker niet, in eenen tijd, waarin de eisch van vrije vaart op de rivieren dagelijks dringender wordt.

Het tweede gedeelte van het geschrift, onder den titel: *Zamenstelling*, dient om te betoogen:

1°. Dat wij weinig soorten van schepen moeten hebben, en die van dezelfde soort volmaakt op gelijke wijze moeten gebouwd worden.

De argumenten voor deze stelling zijn niet nieuw en oogenschijnlijk gegrond, maar de staalkaart van verschillende schepen is een natuurlijk gevolg van veranderde tijden. De S. noemt ‘de Prins van Oranje’ als een goed modèl voor fregatten, ‘de Bromo’ voor groote stoomschepen, ‘de Huzaar’ voor schoeners. Moeten wij nu de andere schepen verbranden en nieuwe naar het goedgekeurde modèl maken? Indien de S. twintig jaar vroeger geschreven hadde, zou hij mogelijk ‘de Schelde’ als modèl voor fregatten, ‘de Snelheid’ voor brikken hebben opgegeven, en waarschijnlijk nog niet over schooners en stoomschepen gesproken hebben. Wie waarborgt den S., dat, wanneer zijne marine gereed is, er geene uitvinding of ontdekking zal worden gedaan, die groote verbeteringen met zich brengt? Wat dan? moet dan, om den wille der eenheid, het minder goede behouden, of alles afgebroken worden, om in eens de verbetering over allen uit te strekken? Wij gelooven wel, dat men soms ligtvaardig tot eene verandering in bouw is overgegaan, dat wij ons meer proefnemingen hebben veroorloofd (vooral met onze stoomschepen), dan betamelijk is voor de bekrompene middelen van ons land, maar wie met zijnen tijd meê wil, zal zijns ondanks tot afwijkingen van een aangenomen modèl worden gedwongen.

2°. Dat de koopvaardijschepen weder gewapend moeten worden, en wel met 2 à 3 bom-kanonnen, waardoor zij, naar des S. gevoelen, genoegzaam onneembaar, of ten minste zoo sterk zullen worden, dat het kaapvaren op niets anders zou uitloopen, dan op eenen verdelgingsoorlog, waarbij beide partijen alles verliezen, niets winnen zouden.

1 Indien de Staatsschulden eenig nut hebben, dan zal men het zeker juist daarin moeten zoeken, dat zij het lot van Staten aan elkander binden. Indien wij Java verloren, kan het Staatsbankroet geen oogenblik achterwege blijven, maar de gevolgen daarvan zouden, bij de ontzettende kapitalen, welke Engeland in onze fondsen belegd heeft, in den eersten oogenblik ten minste, mogelijk Engeland meer drukken, dan de verovering van Java het zoude bevoordeelen.

Wij ontkennen niet, dat een enkel bom-kanon, met pereussie-bom gebruikt, een geducht wapen kan zijn; maar wat zal beletten, dat een oorlogschip met eenige verder dragende stukken gewapend worde, waarmede het eerst het tuig van den koopvaarder ontreddert, om hem vervolgens zonder eenig gevaar om te loopen en zijne bom-kanonnen, zijne eenige hoop, te demonteren? Hoe zal de zwakke, en in de bediening van het geschut ongeoefende, ekwipage bestand zijn tegen de vermoeijenis van het aanhoudend manoeuvreren, waartoe het oorlogschip hem dwingen kan, zonder nog een schot te doen? Hoe zal de koopvaarder beletten, dat het oorlogschip hem slechts van achteren of van voren tracht te naderen, waar aan beide zijden een boog van een aanzienlijk aantal graden buiten het bereik van de bom is? Hoe zullen onze brikken, koffen en smakken naar den wensch van den schrijver gewapend worden? Wat zal de kans van treffen zijn voor eene bemanning, die welligt nooit gevuurd heeft, zonder officieren met de artillerie bekend? Hoe zal men de reeders verpligten, hunne schepen in tijd van vrede zoo stevig te doen bouwen, dat zij de werking van hun eigen geschut kunnen doorstaan? Want men bedriege zich niet, het zal niet voldoende zijn, om de plaats, waar het stuk moet komen te staan, te versterken; het geheele verband zal steviger behooren te wezen.

Ziedaar eenige vragen en opmerkingen, die wij tegen de verzekering van den S. overstellen.

3°. Dat de fregatten van 60 stukken, met toegevoegde stoomkracht, onze zwaarste schepen moeten zijn.

Ook deze stelling berust op de uitwerking, die de S. aan het bom-kanon toekent; toch is het ons niet duidelijk, op welke wijze de grens voor de grootste schepen, die wij noodig zouden hebben, gevonden is. De redenering, die de S. volgt, is in dezelfde mate toepasselijk op een vier-en-veertiger, op een twee-en-dertiger met overdekte batterij. De S. heeft intusschen gemeend zestigers te moeten kiezen. Waarschijnlijk, omdat hij ze meerdere kracht toekende; maar zal dan een negentiger, of nog zwaarder schip, ook niet de overmagt op een zestiger behouden, en zal men de groote linieschepen, met opoffering van het getal stukken, niet kunnen gebruiken om zwaarder en verder dragend geschut te voeren? En indien inderdaad een zestiger het voortreffelijkste en het sterkste schip ware. zouden dan onze naburen niet dezelfde bezuiniging in het niet bouwen van groote linieschepen maken, en de gespaarde gelden tot uitbreiding van het aantal fregatten bezigen en dus de onmiskenbare overmagt bewaren? En indien de uitwerking van het bomkanon zoo verschrikkelijk is, als de S. die afschildert, is dan het nadeel niet geheel aan de zijde der zwakken? De zee-oorlog moge daardoor een verdelgings-oorlog worden, daarom moge men er minder spoedig toe besluiten, maar voordeel voor een' zwakken staat zien wij er niet in. Indien wij onze geheele magt bijeenbrengen, en Engeland of Frankrijk stelt er eene gelijke tegen, en wij nemen aan, dat beiden elkander vernietigen, dat de schepen van weêrszijden door een paar schoten *doodelijk* (gelijk de S. het noemt) getroffen worden, het verschil en de gevolgen van dien strijd is zigtbaar - een gedeelte der zeemagt van onzen nabuur, maar onze *geheele* zeemagt zal vernield zijn.

4°. Geeft de S. eene vlugtige schets van eene wenschelijke bewapening van groote stoomschepen.

Wij durven de bezwaren tegen het aanbieden der breede zijde voor stoom-

schepen niet ontkennen; wij geven toe, dat door het bom-kanon de gevaren door de kolenhokken vermeerderd zijn, ten minste zoo er ruimte in is; het zou welligt de moeite waard zijn te onderzoeken, of de uitwerking der bom in een goed gevuld kolenhok niet grootendeels door gebrek aan lucht zou verhinderd worden; maar wij gelooven, dat de S. de bezwaren over het hoofd ziet, welke aan zijne wijze van wapening verbonden is. Zeker is het, dat een schip, dat zich van voren of van achteren moet verdedigen, aan een verschrikkelijk enfilerend vuur van zijnen vijand is blootgesteld; dat een enkele kogel, eene enkele grenaat eene groote verwoesting onder de bemanning kan aanrigten; dat het wijders gemakkelijk gezegd is, om eenige bomkanons van zestig pond dwars over het schip in batterij te stellen; maar de vorm van het schip zal niet toelaten, om onder dat *eenige* meer dan een *drietal* te verstaan, en die groote last, ter weêrszijde op het uiteinde van een lang schip geplaatst, zal een moeijelijk aan te brengen verband vorderen. Indien wij des S. bedoeling omtrent het zinken van het voor- en achterschip onder de batterij wèl begrijpen, dan zullen, onzes inziens, die schepen slechte zeebouwers worden, en om in tijde van gevecht de boegspriet los te maken, achten wij hoogst onraadzaam.

Eindelijk, wat bedoelt de S. met het uitgedrukt verlangen, om de stoomschepen naar omstandigheden met 60 ponds bom-kanons, of 36 ponders te wapenen; met de eersten, ingeval men in zee zal moeten ageren, met de laatsten, als men tegen landbatterijen te doen heeft? Weet men dan vooruit wat men te doen zal hebben? weet men vooruit in zee niet aangevallen te zullen worden, wanneer men eene kust wil aanvallen, of moeten de stoomschepen de eene soort van stukken gedemonteerd meêvoeren om ze naar omstandigheden te verwisselen?

Hiermede stappen wij van het tweede gedeelte af, waarvan wij niet al de ondergeschikte punten hebben aangeroerd, maar toch de hoofdzaak hebben opgegeven. Als nog een voorbeeld van slordige redactie halen wij den volgenden zin aan:

‘De kleine handel en de groote visscherij, welke buiten staat zijn het bom-kanon te voeren (natuurlijk, evenmin als de boomkweekerij of het kleermaken), zullen onder bescherming der zeemagt hunne nering kunnen uitoefenen, en zouden daartoe de met bom-kanon gewapende schooners het meest geschikt zijn; *want hun getal groeit aan, naarmate het gevaar grooter is, hetwelk deze neringen zoude kunnen bedreigen*.’

Och dat het zoo ware! Hoe wenschelijk zou het dan zijn, dat zij eens spoedig in groot gevaar verkeerden, opdat wij eene geheele vloot van schooners zagen ontstaan.

In het derde deel, handelende over de sterkte onzer zeemagt, waarin de S., het mag niet ontkend worden, eene zeer ware schets geeft van Engelands staatkunde, vindt men een tafereel van de heerlijke gevolgen, die uit het daarstellen van drie vrijhavens zouden voortvloeijen. Wij willen niet ontveinzen, dat er iets verleidelijks in die schildering is, maar zijn de nadeelen berekend? Heeft de S. aan den onvermijdelijken ondergang van sommige takken onzer industrie, bijv. der suikerraffinaderij, aan het verlies der transitoregten gedacht; berekend hoe vele duizenden, aan de pakhuizen in Amsterdam en Rotterdam, aan de Sleep- en Ligterij verbonden, buiten bestaan zouden geraken, en zal hij - gesteld dat de gevolgen eens zoo gunstig konden worden - de middelen aanwijzen om den schok, aan de onvermij-

delijke nadeelen verbonden, te wederstaan? Zeker vindt onze handel een' grooten steun in de gemakkelijke communicatie met het hart van Duitschland. Zullen wij die zelven afbreken, om Engelsche en Amerikanen in onze vrijhavens regtstreeks met andere natiën te zien handelen, en de Duitsche markt, even gemakkelijk als wij, van koloniale producten te voorzien?

Doch wij willen over deze zaak, waartegen kundige staathuishoudkundigen nog gewigtiger bezwaren zouden opwerpen, niet verder uitweiden.

Nog een enkel woord over de opgegevene sterkte.

De S. gaat uit van het beginsel, dat de zee aan alle natiën behoort, en hare veiligheid dóór allen vóór allen moest bewaakt worden. Inderdaad een zuiver begrip. Hij wenscht dus, dat alle natiën van Europa een bepaald contingent zullen leveren, om gemeenschappelijk dat doel te bereiken. Ook goed; maar zoo lang de eeuwige vrede nog niet aangebroken is, een vrome wensch. De S. gevoelt het zelf en begint reeds met te erkennen, dat Engeland's heerschzucht alleen door geweld te onderdrukken zal zijn; derhalve moeten de overige staten van Europa zich vereenigen, om door eene krachtige gemeenschappelijke zeemagt, paal en perk te stellen aan de Engelsche overheersching ter zee. Eilieve, zie eens even naar Duitschland, zie eens welk eene moeite de Duitsche eenheid veroorzaakt. Is er iemand, die meent, dat het gemakkelijker zal zijn, om de belangen van het geheele vaste land van Europa te vereenigen? De S. bepaalt evenwel de sterkte onzer zeemagt, met het oog op de verwezenlijking daarvan. ‘Wanneer eenmaal (blz. 70), in het belang van den wereldhandel, de staten van Europa de geëvenredigde sterkte der zeemagten voor iederen staat zouden bepalen, dan vermeenen wij, dat dit de sterkte zou moeten zijn, (namelijk 25 fregatten, 60 schooners, 10 groote stoomschepen, 20 kleine stoomschepen en 5 ijzeren stoomschepen, gezamenlijk bemand met 17250 koppen), welke Nederlands zeemagt zoude dienen te hebben.’

Wij zouden regt hebben van den S. te vragen, welke de gronden zijn, waarop zijne evenredige berekening berust; doch het doet weinig ter zake. - Men ziet, de sterkte dient voor een tijdvak, dat wij nog verre zijn van bereikt te hebben; voor het oogenblik hadden wij liever iets, dat voor den toestand van Europa, *gelijk die is*, geschikt ware. Doch wij hebben eene andere tegenwerping, tegen de opgave van den S. Het beteekent weinig, neen het beteekent niets, om in den tegenwoordigen tijd met eene pennestreek te te zeggen: wij moeten zoo veel fregatten, zoo veel stoomschepen, zulk eene bemanning hebben. Het valt even gemakkelijk die cijfers eenige malen te vergrooten of te verkleinen. Men moet de kosten ramen aan de opgegevene sterkte verbonden, - de middelen aanwijzen om die kosten te dekken, - aantoonen, dat de gevorderde sommen onze krachten niet te boven gaan. - Zoo niet - dan bouwt men kasteelen in de lucht.

Wij leggen de pen neder. Wij hebben geen gunstig overzigt kunnen geven. Daaruit af te leiden, dat er niets goeds in het geschrift van den Hr. J. zoude zijn, geene behartingswaardige wenken, geen gegronde opmerkingen, zou onregtvaardig zijn, maar wij meenen aangetoond te hebben, dat de Hr. J. verre beneden de eischen van zijnen tijd en zijn onderwerp gebleven is.

Warnasarie, Indisch Jaarboekje, 1849. *Batavia, Lange en Comp.*

Als redacteur van dezen nieuwen jaargang der ‘Warnasarie’ leert ons de onderteekening der Voorrede den Heer S. van Deventer Jsz. kennen, voormaals redacteur der Javasche Courant, sedert korten tijd secretaris der residentie Pasoeroean. In diezelfde Voorrede noemt de Heer van Deventer de Heeren van Hoëvell en Munnich zijne mede-redacteurs voor den vorigen jaargang, en beklaagt zich, dat hij thans hunne hulp heeft moeten missen. Dit geeft aanleiding tot meer dan eene vraag. Indien de vorige jaargang drie redacteurs had, waarom staat dan op den titel alleen: ‘uitgegeven door J. Munnich’? waarom heeft de Heer van Deventer, die thans niet schroomt zich als redacteur te doen kennen, toenmaals zijnen naam verzwegen, en al de eer, maar tevens al de verantwoording aan den Heer Munnich overgelaten? Kan ook de grond daarin gelegen zijn, dat vroeger de Hooge Regering van Ned. Indië de uitgave van dit Jaarboekje met minder welgevallen aanschouwde, en stukken, als b.v. dat van Jeronimus over ‘het voorregt eener Europesche opvoeding,’ slechts met leede oogen drukken zag; terwijl thans diezelfde Regering, beschaamd over de wijze, waarop zij zich door hare verdrukking der pers in de oogen der beschaafde wereld heeft ten toon gesteld, welligt de verschijning van dezen nieuwen jaargang, die tevens trouwer tolk harer denkwijze is, heeft bevorderd en aangemoedigd? Voorwaar, dit zou den Heer v. Deventer niet tot eer verstrekken; ofschoon het niet te ontkennen is, dat eenige stukken, thans in deze verzameling opgenomen, ja ook de stukken van den redacteur zelven, tot dit vermoeden maar al te veel aanleiding geven. En waarom heeft Dr. J. Munnich, in het vorige jaar de hoofdredacteur, thans zijne medewerking aan de redactie geweigerd, en zelfs niet eens enkele bijdrage geleverd? Is het ook, omdat hij tot het getal dergenen behoort, die, na het voorgevallene met de Heeren v. Hoëvell en Bleeker, het voornemen hebben opgevat, om niets meer in Indië te doen drukken, alvorens de belangen der drukpers aldaar door eene wet zijn geregeld; of wijl hij zich niet vereenigen kon met de strekking, in dit Jaarboekje zigtbaar, dat zich thans, onder het protectoraat der Regering, schijnt ten doel gesteld te hebben, allerlei verkeerdheden in Indië goed te keuren en te verdedigen, die met het stelsel van bestuur te zamenhangen, of die het gouvernement ongeraden oordeelt uit den weg te ruimen? Wij wenschten wel, niet tot deze vermoedens gedrongen te zijn, maar wanneer wij de verandering in het zich noemend personeel der redactie met eene vergelijking des inhouds van dezen met dien van den vorigen jaargang in verband brengen, doet zich deze solutie der raadselen, helaas! maar al te zeer als van zelve aan ons op. Men oordeele!

Na een' zang ter inleiding van den redacteur, stooten wij reeds dadelijk op

een gedicht, ‘de 2de September, 1848,’ getiteld, zijnde de *blijde* dag, waarop de *Opperlandvoogd* van Ned. Indië, J.J. Rochussen, met eene twintigjarige Indische schoone in het huwelijk trad. Wien het overdreven mogt zijn voorgekomen, wat de Heer v. Hoëvell in zijne ‘Reis over Java, Madura en Bali,’ Dl. I, blz. 9, over den Gouv.-Gen. zegt: ‘hij is de zon, waarop aller oogen gerigt zijn; als hij lacht dan lacht ieder, als hij ernstig ziet dan trekt de gansche menigte haar gelaat in een' plooi, als hij bedroefd is dan weenen allen die hem naderen met den weenende;’ wien deze woorden mogen zijn toegeschenen het karakter van Oostersche overdrijving te dragen, hij leze dit vers - en bloze! Tot een proefje slechts deze regelen:

‘Zoo verre Neerland's driekleur zweeft
- Dus zegt de hoop ons en 't vertrouwen -
Zal de Oost met vreugd een' echt aanschouwen,
Die U en heil en zegen geeft.’

Indien ook in de poëzij *waarheid* de hoogste wet is, wat wordt er dan van deze regelen? De Alfoer, de Dajakker, de Batta en zelfs de Balinees zouden zich verheugen over het huwelijk van den Heer Rochussen!? Toch krijgen wij in de laatste strophen weder vrede met den ons onbekenden dichter, die door zijne vleijerij misschien gemeend heeft den pil te moeten vergulden, dien hij Zijner Exellentie in de volgende verzen te slikken geeft.

Ziet, met verhoogden geestdriftgloed,
Die U 't genot zal grooter maken,
Ge in haar (de twintigjarige), die U het hart deed blaken,
Een straal des lichts van 't schoone en 't goed,
Doe, Landvoogd - 't zijn geene idealen! -
Het jonge en krachtige Oosten wacht, -
Doe - 't staat, o Landvoogd, in uw magt, -
Het goede en 't schoone alomme pralen!

o Blijdschap, die ons dan verwacht!
o Toekomst, die daar met uw bloemen
Gelijk een lustoord op komt doemen
En ons verrukk'lijk tegenlacht!
Een andre zon rijst aan de transen,
Gij Oost, dan die slechts gloed verspreidt:
De zonne is 't der regtvaardigheid,
Die Christus Kerk van licht doet glanzen!

En, Ad'laar (d.i. de wetenschap), die thans treurend zit,
Verlegen, met geknotte vlogel,
Betoon u dan de godenvogel,
Stijg 't zonlicht toe, op roem verhit;
Bewijs uw magt aan de Oostervolken,
o Wetenschap en kunst, daagt op:
Met vuur en dubblen harteklop
Wacht de Oost uw opvaart in de wolken!

Zie, Landvoogd, zie, het nageslacht
Blikt op de lang vervlogen dagen,
Om uit erkentnis haar te vragen
Wiens hand haar al die weelde bragt!
De jubelkreet, alom gestegen,
Die aller ziel verrukken mag,
Prijst, Landvoogd, prijst uw huwlijksdag
Als d' eersten van dien blijden zegen!

God geve dat het waar moge bevonden worden! Misschien heeft de dichter de kunst verstaan, om de gevoelige snaar in het hart van den Opperlandvoogd te treffen. Het is niet de edelste manier om voor het goede te strijden, wanneer men het door vleijerij den grooten der aarde tracht af te troggelen; maar het kan misschien *in casu* doel treffen. De *Singapore Freepress* levert in haar nommer van 5 April eene bijdrage tot de kennis van den man, die op dit oogenblik de eerste onderdaan in Nederland is, en in naam des Konings over millioenen den scepter zwaait, die wij niet van ons kunnen verkrijgen aan onze lezers, die niet allen gelegenheid hebben dat blad in te zien, te onthouden. Sprekende over de toebereidselen tot de jongste, thans aanvankelijk met goeden uitslag bekroonde, expeditie naar Bali, zegt de Freepress: ‘The Governor-General held a levee before the troops left Batavia, and addressed the officers of the expedition in a short speech, in which he told them many of them would never return, but that they were going on a glorious mission, and that his only regret was, that circumstances beyond his controul deprived him of the honour of leading them to victory. The Governor-General, who is a civilian, would seem to be a second edition of Lord Ellenborough in his aspirations after military fame, and he appears to be as much affected by the martial mania, as his lordship. It will be recollected by some of our readers, that his Excellency, on his arrival in Java, landed at Batavia habited in a Major-General's uniform.’ Het lijdt wel geen twijfel, of de man, die zoo zeer naar krijgseer dorst, dat hij, bij gebrek van feiten in den krijg verrigt, ten minste zich met den rok wil tooijen, die het loon van langdurige en trouwe diensten in het veld pleegt te zijn, ook wel zal op te warmen wezen, om iets voor wetenschap en kunst te doen, wanneer men hem de zoo veel gemakkelijker te bereiken glorie voorhoudt, die ook daarmede is in te oogsten. Misschien zegt hij nog zelf eenmaal:

Cedant arma togae, concedat laurea linguae!

En welligt mogen wij, nevens dezen nieuwen jaargang der ‘Warnasarie,’ ook de eerste aflevering van het ‘Indisch Archief,’ door Dr. Buddingh uitgegeven, als voorbode dezer gezindheid begroeten.

Op blz. 106 lezen wij van den redacteur een stukje, getiteld: ‘Iets omtrent de Slaven in Nederlandsch Oost-Indië.’ Men zal den geest van dit stukje kunnen leeren kennen uit de tirade, waarmede het besloten wordt: ‘En nu - wie zal, na deze vlugtige schets met een onbevooroordeeld gevoel (?) gelezen te hebben, nog kunnen beweren, dat het lot der slaven in deze gewesten zóó betreurenswaardig is, als velen het doen voorkomen? Welk een onbezorgd leven! hoeveel vreugde, bij weinig smart! - Vergelijk daarmede

het lot van den armen daglooner in Europa,' enz. Ziedaar de gewone taal van de verdedigers der slavernij, als ware een onbezorgd leven het hoogste goed van den mensch, als ware zelfs op dat voorregt van den slavenstand niet oneindig veel af te dingen! Wij willen hierover niet verder uitweiden, en verwijzen den belangstellenden lezer naar de doorwrochte Verhandeling van den Heer v. Hoëvell, over: 'de emancipatie der Slaven in Ned. Indië.' Hij vergelijke dat degelijke stuk met de 'vlugtige' schets van den Heer van Deventer, en zegge ons dan, of hem, in weerwil der goede behandeling, die meestal in Neerlandsch Indië aan de slaven ten deel valt, het bloed niet kookt van verontwaardiging bij de gedachte aan de voortduring der nuttelooze barbaarschheid van de slavernij op Java. Ware het anders, hij zoude toonen minder *mensch* te zijn, dan de Sultan van Sumanap, van wien Raffles ('History of Java,' I, p. 87) het onvergetelijk woord verhaalt: 'Long have I felt shame, and my blood has run cold, when I have reflected on what I once saw at Batavia and Samarang, where human beings were exposed for public sale, placed on a table, and examined like sheep and oxen.' Maar de hooge regering te Batavia heeft voor als nog óf den wil óf de magt niet, om tot de emancipatie der slaven over te gaan, of laat met echt Hollandsche phlegma het kwaad, dat althans niet verergert, uit onverschilligheid en traagheid voortduren. En de gehoorzame dienaren dier regering moeten *quand-même* de slavernij verdedigen!

Op blz. 186 vinden wij, mede van den redacteur, een opstel gewijd 'aan de nagedachtenis van A.T. Raaff, Lt.-Kol. der infanterie, resident van Padang en onderhoorigheden, overleden te Padang den 17den April, 1824.' Het behoort tot de eigenaardigheden van de Indische drukpers, dat zij, onder het naauwlettend toezigt der regering gesteld, alles schier weet te verzwijgen, wat der autocratie tot oneer zou verstrekken, en roemrijke daden, die ons de heldenfeiten onzer voorouders in het geheugen terugroepen, weet te scheppen uit verrigtingen, die het gezond verstand van een regtschapen man naauwelijks beter dan met de namen van rooverij en trouwbreuk zou weten te bestempelen. Ook in de loopbaan van den lt.-kol. Raaff heeft de Heer van Deventer meer grootheid en wijsheid weten te ontdekken, dan eene conscientieuse studie der geschiedenis van Sumatra's Westkust ons vergund heeft daarin te vinden. Wij zouden ons oordeel over zijn bestuur te Padang te zamenvatten in deze weinige woorden, dat hij zich een jongeling betoond had van onvertsaagden moed en groote talenten, maar die, gelijk van zijnen 26jarigen leeftijd te verwachten was, geheel de noodige ervaring en bedachtzaamheid miste voor de netelige taak hem toevertrouwd, en door eene blinde drift om te schitteren en het Ned. grondgebied uit te breiden, meer na- dan voordeel aan het Vaderland had aangebragt. En dan moet ik nog eene ongunstige uitzondering op dit algemeen oordeel maken ten aanzien der bezetting van Kotta-lawas in 1824, die niets minder was dan eene schending van het kort te voren met Bondjol gesloten traktaat. Kan men meer bewijs verlangen van den treurigen en verwarden staat, waarin de Lt.-Kol. Raaff de zaken op Sumatra's Westkust bij zijn' vroegtijdigen dood, in April 1824, achterliet, dan de instructies, aan zijn' opvolger den kolonel de Stuers gegeven, waarbij hem eensdeels een onderzoek was opgedragen naar de beste middelen, om een einde te maken aan den noodlottigen oorlog met de Padriès, en anderdeels het geven van inlichtingen omtrent de organisatie der bezette binnenlanden, en de invoering van het toenmaals op Java vigerend landelijk stelsel, waaruit de resident vergoe-

ding voor de kosten der bezitneming beloofd had, maar van welk een en ander nog niets dan op het papier bestond? In de moeijelijke positie van den jongen en vurigen hoofdofficier, is zeker veel verschooning te vinden voor zijne misslagen. Maar de geschiedenis moet naar waarheid geschreven worden, hoe kan zij anders eene leermeesteresse der volken zijn? Wij vervallen in Indië telkens in de oude misslagen, omdat men die misslagen wegcijfert, waardoor de lessen der ervaring verloren gaan. Het wordt tijd, dat ook aan deze dwaasheid een einde kome! En de redactie der 'Warnasarie,' die het schoone en goede huldigen wil, denke wel aan het woord des Franschen kunstregters: 'Rien n'est beau que le vrai.'

Wij zijn nog niet aan het einde van onze ergernissen. De ergste verschafte ons 'Een nacht te Pandeglang.' De schrijver, Mr. B.G. Rinia van Nauta, was mede tegenwoordig bij de vergadering van 22 Mei 1848 te Batavia, hoorde daar het voorstel aan tot aanbieding van een adres ter opheffing der verpligte opvoeding van de aanstaande Indische ambtenaren aan de Akademie te Delft, die de Indische ouders in de harde noodzakelijkheid brengt hun kroost reeds in teederen leeftijd naar Europa te zenden, werd benoemd tot de Commissie voor het opstellen van dat adres en aanvaardde die eervolle opdragt. Het tegenwoordige stukje schijnt slechts geschreven om te toonen, hoe de schrijver het talent bezit, om de huik naar den wind te hangen. De hooge regering heeft tot dusverre weinig ingenomenheid betoond met het denkbeeld, om voor de opvoeding der in Nederlandsch Indië geboren Nederlanders op Java zelve door de uitbreiding van het onderwijs de noodige zorg te dragen. Reden genoeg voor den Heer R.v.N. om nu ook met de Europesche opvoeding te dweepen, 'mits deze,' gelijk hij er echter, om een achterdeurtje open te houden, bijvoegt, 'vrijwillig, ongedwongen zijn.' Wij moeten de zucht om bij de hooge regering eene soort van *amende honorable* te doen als de eenige reden beschouwen, waarom dit overigens onbeduidend stukje der redactie van de 'Warnasarie' werd aangeboden.

Het is eene zonderlinge beoordeeling van een letterkundig jaarboekje, die wij tot dusverre geschreven hebben. De lezer vergeve het ons, maar de uitstappen, door het boekje zelf op het gebied van geschiedenis en politiek gedaan, persten ons de aanmerkingen af, die wij gaarne hadden teruggehouden, indien ons de zegepraal der goede zaak in Neerlandsch Indië onverschilliger ware geweest. Indien in het vorige jaar de zaken er niet naar stonden, om regt te geven tot de verwachting, dat de 'Warnasarie' andermaal getuigenis zou geven van de zucht voor de letteren in Indië ontwaakt, dubbel verblijden wij ons dat die zucht sterker is geweest dan de noodlottige gebeurtenissen, die wel geschikt waren om de letterminnaars te ontmoedigen, en het wekt bij ons geene *Schadenfreude*, maar slechts leedwezen, dat, door het gemis der medewerking van de Heeren Munnich en Jeronimus (die te gelijk met zijnen vriend van Hoëvell naar Nederland schijnt teruggekeerd), de 'Warnasarie' voor 1849 nog al bij die van 1848 achterstaat. Als letterkundig voortbrengsel heeft dit boekje de hoogste aanspraak op toegevende beoordeeling. Zullen wij ooit iets goeds van de letterkunde op Java mogen verwachten, dan moeten hare eerste beginselen met belangstelling gadegeslagen en aangemoedigd, en hare eerste teêre bloesems niet door de onmeedogende hand der kritiek ontijdig worden afgerukt. Niemand kan meer geneigd zijn, dan wij, om in een Indisch Jaarboekje aan de poging volle regt te doen wedervaren, ook waar nog geene schitterende uitkomsten verkregen zijn.

De bijdragen in de ‘Warnasarie,’ die ons dit jaar het meest belangstelling hebben ingeboezemd, zijn die van den Heer Mr. G.G. Kool, niet het minst dewijl hij behoort tot dat ongelukkige geslacht der inlandsche kinderen (blaauwtjes), waaraan men gewoon is ten onzent alle vatbaarheid voor wat goeds, ja schier alle bruikbaarheid te ontzeggen. Onmiskenbaar munt de Heer Kool boven alle de schrijvers, die thans tot de ‘Warnasarie’ hebben bijgedragen, door gloed van verbeelding en talent van schildering uit. Ongelukkig hebben in het meest uitgewerkte en uitgebreidste stuk, het verhaal ‘Aïssa’ getiteld, deze schoone gaven eene verkeerde rigting genomen. Men heeft in Indië bij de verschijning van dit Jaarboekje, ook in een artikel uit Batavia in ‘de Tijdspiegel’ opgenomen, het overspannene, het onware, en vooral het onzedelijke der strekking van dit verhaal, vinnig gegispt. Het concubinaat, zegt men, wordt er met te verleidelijke verwen geschetst, en schoon de heerschende zeden van het wulpsche Oosten eenigermate tot verschooning van den schrijver zouden kunnen worden bijgebragt, de aanmerking heeft ons genoegen gedaan, als een nieuw bewijs, dat werkelijk meer en meer een andere maatstaf voor de openbare zedelijkheid in onze Oost-indische bezittingen wordt ingevoerd, waaruit wij meenen, tot niet enkel gehuichelde beterschap te mogen besluiten. In welke school de schrijver die overdrijving, die zucht tot akelige maar sterk gekleurde tafereelen, die gaaf om te overprikkelen en te schokken heeft opgedaan, die hem tot de schildering eener zeer onnatuurlijke inlandsche vrouw verleid hebben, daarvan ontvangen wij misschien een wenk door zijn poëtisch stukje ‘de Sluijer’, naar het Fransch van Victor Hugo. Om daarentegen aan het onmiskenbaar talent des Schrijvers regt te doen wedervaren, zij het ons vergund, als proeve eene beschrijving aan te halen, die, naar wij meenen, even waar als bevallig is.

‘Om een begin te geven aan mijn verhaal, verzoek ik den lezer - - - zich met zijne gedachten te verplaatsen te midden van die ontzaggelijke waterperken, die vruchtbare poelen, welke den rijkdom van Java uitmaken, en die zoo bevallig en waarlijk poëtisch het donkere der kampongs afwisselen, wier hoogstammige boomen met hunne digte bladerenkroon er zoo dikwijls eene melancholische schaduw op werpen, welke te zelden bewonderd wordt.

Wanneer die perken of poelen bedekt worden door de zwangere halmen, welke eene zee vormen, die bij het minste togtje van den wind, zooverre de oogen kunnen reiken, zich als levend goud beweegt en met den luchtstroom voortgolft, dan hoort men, uit de zich hier en daar boven de gele paddiaren verheffende kleine bamboezen butjens, het geroep der dartele kinderen, die er wacht houden, opdat de ontzaggelijke troepen der glatiks en andere soorten van rijstdiefjes, welke soms door hun aantal eene zwarte wolk vormen, die de zon verduistert, den te verwachten oogst niet zouden komen vernielen; en vrolijk bewegen zich dan de honderden lijnen, welke van die huisjens naar alle kanten uitgaan, om fantastische geluiden te doen opstijgen uit de wijd en zijd geplaatste holle houtjens en bamboe's, waaraan zij bevestigd zijn, die alsdan een natuurlijk en aangenaam klokkenspel opleveren, waarvoor de vogeltjens de vlugt nemen.

Minder vrolijk maar meer dichterlijk gezigt geven de sawahs, wanneer zij, zoo als wij zoo even met een enkel woord ze afschetsten, ledig staan. Het oog ziet alsdan, zooverre het reiken kan, niets dan ontzaggelijke meiren, het eene aan het andere grenzende en slechts door ligte dammen, ter breedte van een voetpad, van elkanderen gescheiden. Het is iets verheffends

om het plegtige van de stilte bij te wonen, die er dan over die wateren heerscht, welke daar verlaten en onbewogen liggen als het beeld des doods. Geen menschelijk wezen ziet gij. Hier en daar ontdekt ge den witten reiger, die op zijn aas staat te loeren, en vliegt in gezwinde vlugt van uit de ruigten der poelen, de-eene of andere watervogel op, de blibies, de blekèk, de aijam-aijaman, of komt de trotsche bangon op zijne reuzenvlerken over de doode watermassa henenzweven. Aan de zoomen der sawahs verheffen zich, zoo als we straks reeds zeiden, de donkere kampongs, waaruit rooken opstijgen en een frissche geur van bladeren en bloemen u tegenademt, terwijl uw oor het gezang eens Inlanders opvangt, en uw oog uit het digte hout den norschen buffel met zijne groote hoornen ziet te voorschijn komen, om de hitte zijner huid in het poelwater te verkoelen.'

Zulk eene beschrijving vereischt opmerking en studie, en helpt ons meer tot eene aanschouwelijke voorstelling des lands, die wij vooral in de 'Warnasarie' zouden willen vinden, dan een dozijn dier gelegenheidsverzen, die alweder zulk eene ruime plaats in dit jaarboekje innemen, en slechts honderdmaal herhaalde gedachten reproduceren. Toch hadden wij Aïssa liever niet in de 'Warnasarie' opgenomen gezien. Een ander prozastukje van den Heer Kool, 'de Weweh' getiteld, vertoont zich flaauw nevens den gloed, die over Aïssa verspreid ligt, maar geeft in de schildering van der Javanen bijgeloof eene juistere bijdrage tot de kennis der inlandsche zeden. Het fragment van een onuitgegeven dichtstuk, 'Kollah de Indiaan' getiteld, en de beschrijving gevende van het gevecht eens Indiaans met een tijger, heeft ons minder behaagd. Die trage Alexandrijnen, die hier en daar nog wel eens het gewigt van een stoplap hebben te dragen, voldeden ons weinig bij zulk een onderwerp. Het gebruik der Alexandrijnen, voor alles wat naar epische poëzij zweemt, is bij ons Nederlanders traditioneel; maar men moet een groot dichter en uitstekend meester in de versificatie zijn, om er wel in te slagen. Hoe jammer, dat wij voor dit genre van poëzij de vijfvoetige rijmlooze jamben niet gecultiveerd hebben!

De Heer van Heerdt gaf wederom een fragment uit zijn reisverhaal. Wij gelooven, naar de verschillende proeven te oordeelen, die wij daarvan hier en elders hebben aangetroffen, dat het geheel eene aangename en leerzame lektuur zou opleveren. Op zich zelf is dit fragment van weinig beteekenis. Verder lazen wij onder de prozastukken met genoegen de novelle, getiteld 'de Verloofden', en geteekend met den pseudoniem Ambrosius, ons reeds uit den vorigen jaargang bekend. Ofschoon deze novelle, behalve het tooneel, dat gedetailleerd en levendig beschreven wordt, weinig karakteristiek Indisch bezit, strekt zij echter aan het boekje ten sieraad. In den aanvang werden wij eenigzins bevreesd gemaakt door die langwijlige beschrijving van het toilet van Frits, die wel te beter had kunnen gemist worden, daar hij niet eens een hoofdpersoon der geschiedenis is. De invloed, dien de Engelsche letterkunde in de laatste jaren op de onze heeft uitgeoefend, is de bron geweest van veel goeds; maar wachten wij ons voor de navolging en overdrijving van het verkeerde!

Wij gaan de overige minder beteekenende prozastukken met stilzwijgen voorbij. Van de verzen is gedeeltelijk reeds gesproken. Zij bestaan grootendeels uit gelegenheidsstukjes, deels ook uit vertalingen. De Heer Roorda van Eysinga gaf vertaalde stukken uit het Maleisch (waarvan één in proza) en uit het Sanskrit (door tusschenkomst van von Bohlen's Hoogduitsch). Zij

lijden aan de gewone gezwollenheid en slordigheid zijner dictie, maar verdienen ten minste daarom vermelding, dewijl zij in een Indisch jaarboekje te huis behooren. Overigens is onder de verzen bijna niets, waaruit blijkt, dat zij in Indië zijn geschreven, een treurig bewijs voor het traditionele, het gebrek aan studie, en daardoor aan oorspronkelijkheid onzer poëzij. Alleen de Heer J. van Soest schonk ons de welgeslaagde bewerking eener legende uit de Soendalanden, ‘Sang Koeriang’ getiteld. Het is zijne schuld niet, dat er in die Javaansche volksverhalen geen dieper zin ligt. Een ander stukje van denzelfden dichter, ‘Ackbar’ getiteld, verplaatst ons in Hindostan. Aan schier al de andere verzen is onbegrijpelijk weinig Indische kleur. Vooral verwondert het ons, dat, onder den gloeijenden hemel van het Oosten, de erotische stukjes meest zoo flaauw en waterig zijn. ‘Qui nous délivrera’ van die eeuwige *aan haar's*. ‘Fluisteren, aan Laura,’ verdient eene gunstige onderscheiding; ‘Het bedrogen bijtje’ zou lief zijn, zoo de gedachte nieuw ware. Groote dichters heeft Neerlandsch Indië nog niet opgeleverd, en Dr. Munnich, die bij veel onnaauwkeurigheid van dictie, het meeste gloed en fantasie heeft, heeft dit jaar gezwegen.

Vijf steendrukplaatjes zijn bestemd, om dezen jaargang te versieren. Zij leveren op nieuw het bewijs, dat de lithographie op Java nog geene groote vorderingen heeft gemaakt. De ‘Slavin’ is schrikkelijk om aan te zien; ‘Zedia’ heeft eene ongelukkige wrat op den neus, en als ‘Maria’ op haar portret gelijkt, dan zijn ons de woorden des dichters, die het bijschrift maakte:

> ‘Schoon zijt ge, Maria! aanminnig en lief,
> Gij kunt het van duizenden hooren!’

een onoplosbaar raadsel. Ook ‘Het graf van A.T. Raaff’ en ‘De Hadjie’ vertoonen ons de kunst nog in hare eerste beginselen, maar toonen toch bij vroegere proeven vooruitgang. Het gelaat van ‘den Hadjie’ kwam ons voor den type goed uit te drukken.

De Christelijke Harp. Stichtelijke poëzij, verzameld uit Vaderlandsche Dichters. Utrecht. W.F. Dannenfelser. 1848.

Een enkel woord ter aankondiging van dezen bundel, die aan onze geëerbiedigde Koningin - toen nog prinses van Oranje - is opgedragen. We willen niet onderzoeken, of door de uitgave van ‘de Christelijke Harp,’ in eene bestaande behoefte wordt voorzien, maar verwerpen die geenzins als overtollig en ondoelmatig. Een bloemlezing als deze, bestond er ten onzent nog niet. Ze bevat stichtelijke poëzij van vroegere en latere dichters, die in twaalf verschillende rubrieken gedeeld en meestal met oordeel gekozen is. We begrijpen echter niet, waarom de verzamelaar de namen der dichters, voor zoo verre die te bepalen zijn, onder de opgenomen stukken heeft weggelaten. We treden natuurlijk niet in nadere beschouwingen over de betrekkelijke of absolute waarde der gedichten, die dezen bundel helpen zamenstellen; 't geheel voldeed ons. De typographische uitvoering doet de pers der Heeren van der Monde & Cie eer aan; de uitgever heeft regt op onzen lof, voor al wat hij heeft aangewend, om den bundel, ook door een bevallig en eenvoudig uiterlijk, grooter' ingang te verschaffen.

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschied- en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door Is. An. Nijhoff, Lid der Tweede Klasse van het Koninkl. Nederlandsch Instituut van Kunsten en Wetenschappen, Opzigter van het Provinciaal Archief van Gelderland. Zevende Deel, Eerste Stuk. Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff. 1849.

Met genoegen kondigen wij de uitgifte aan van een nieuw deel dezer Bijdragen, welke bij den beoefenaar der Vaderlandsche Geschiedenis reeds te lang en te gunstig bekend zijn, dan dat zij eene aanbeveling zouden behoeven. Van de verschillende, in meerdere of mindere mate belangrijke, mededeelingen, welke dit stuk bevat, betreffen de meeste de geschiedenis van de Zestiende eeuw en den opstand tegen Spanje, waaromtrent bijzonder de door den verzamelaar en Jhr. Storm van s'Gravesande, hier voor het eerst uitgegeven stukken opmerking verdienen.

Over het geheel blijven deze Bijdragen door hunnen inhoud de verwachting regtvaardigen, die den naam van den kundigen uitgever het regt geeft er van te koesteren.

Opmerkingen omtrent schilder- en bouwkunst, voornamelijk kerkelijke.

Gedanken über Malerei u. Baukunst besonders in kirchlicher Beziehung von Dr. W.M.L. de Wette, Theol. Prof.

Wanneer iemand, die alléen regt heeft op den titel van ‘beminnaar’, geenzins op dien van ‘kenner’ van kunst; iemand, die zelfs vreemdeling is in hare techniek, het waagt voor die Kunst grondregelen vast te stellen en raadgevingen daaromtrent mede te deelen, dan heeft hij het vooroordeel van alle kunstenaars en kunstkenners tegen zich; en wanneer hij daarenboven, op een gebied waar zoo menige geest beheerscht wordt door het gezag van overlevering en afkomst, optreedt met eene onafhankelijkheid van gevoel en van oordeel, die niet schuwt bestaande vooroordeelen aan te tasten - dan kan 't niet missen, of hij geeft aanstoot. Desniettemin onderneem ik dit waagstuk, en mijne onbekendheid met de techniek houdt mij daarvan des te minder af, naarmate ik tot de overtuiging gekomen ben, dat juist de technici zoo dikwijls uit bewondering voor het meesterschap in 't werktuigelijke, het doel der kunst uit het oog verliezen, en en ik mij dus van dergelijk vooroordeel veilig kan vrij pleiten. 't Is wel mogelijk, dat men mij van eenzijdigheid

en andere feilen beschuldigen en altijd onovertuigd blijven zal, maar ik hope toch eenige nutte wenken gegeven te hebben. Dewijl ik door mijn verblijf in Rome aanleiding kreeg tot het opstellen dezer proeve, die grootendeels in Italiën geschreven is, zoo is 't ligt te verklaren, dat ik daarbij dacht aan vele mijner vrienden onder de kunstenaars, die zich ophouden in de ‘heilige stad.’ Ik vertrouw op hunne vriendelijke aandacht en beveel me, Lezer! aan uwe toegevende beoordeeling!

I.

We willen aanvangen met de beschouwing der Schilderkunst. Wij laten ons niet in met afgetrokken theoriën over wat zij is en wezen moet, maar bepalen ons enkel tot de opmerking, dat het haar taak is, om voorstellingen weder te geven en daardoor zekere gevoelens op te wekken bij den beschouwer van het kunstprodukt. Nu bestaan echter alle voorstellingen, van welken aard die zijn mogen - aanschouwing der zintuigen, of voorstellingen der verbeeldingskracht, of verstandsbegrippen - uit twee elementen; het eene dat de ervaring leert, het andere, 't geen behoort tot de daarbij plaatsgrijpende werkzaamheid des geestes; het eerste is het reëele, zinnelijke; het andere 't ideaal, geestelijk element. Bij de aanschouwing der zinnen heeft het eerste zoo zeker de overhand, dat men in verzoeking komt om 't voor het éenige te houden; maar den naauwgezetten opmerker kan 't geenzins ontgaan, dat ook de geest daarbij werkzaam is. Hij geeft namelijk zijnen vorm aan de zinnelijke stof, terwijl hij het geziene opneemt in den zamenhang zijner overige ervaringen en 't zich toeëigent als zijne voorstelling. De voorstellingen der verbeeldingskracht daarentegen kunnen den oppervlakkigen waarnemer voorkomen als scheppingen van den geest, maar de stoffe daartoe behoort geheel tot de zinnelijke ervaring: de verbeeldingskracht heeft niets anders gedaan dan die stoffe uit elkander genomen en op eene an-

dere wijze, verschillend van de oorspronkelijke manier van zamenvoeging, weder in één gezet. Men zou even verkeerd doen wanneer men de begrippen beschouwen wilde als een rein produkt van het verstand. Ze zijn, gelijk we weten, niet dan afgetrokken van de ervaring en slechts in zoo verre waar, als hun geestelijke vorm past voor hun zinnelijk gehalte. De idéen kunnen even weinig dit zinnelijke gehalte missen, wanneer ze niet, als ledige hersenschimmen, in de lucht zweven zullen. De idé der vrijheid bijv., vooronderstelt eene werkelijke (zij 't ook beperkte) vrijheid van wil, of het werkelijke vermogen van den individueelen geest, om zich te bepalen, onafhankelijk van dwang en zinnelijke opwekking. Met de aesthetische begrippen van het schoon en verhevene is het evenzoo gelegen: zij vooronderstellen eene stof waarin het schoon en verhevene zich openbaart; ja, zij berusten zelfs op de waarnemingen van een werkelijk schoon en verheven in de natuur, met dien verstande, dat beide voorgesteld worden bevrijd van toevallige gebreken en beperkingen. Nu hebben ervaring en werkelijkheid nog grooter deel aan het schoon en verhevene, dat de kunst daarstelt, vooral omdat ze dat doet voor de zinnen. Men kan aan de zinnen alléen iets zinnelijks, iets werkelijks aanbieden; ander voedsel willen en verdragen ze niet. De schilderkunst arbeidt voornamelijk voor het oog en haar voorwerp kan alléen zijn, wat men gezien heeft en zien kan. Even zoo weinig als ze iets hoorbaars geven en zich verliezen wil in 't gebied der Toonkunst, even zoo weinig kan zij de enkele gedachte en het enkel denkbare voorstellen, en zoo doende de grenzen overschrijden van het gebied der Wijsgeerte of Dichtkunst. Daarbij zal er, in ieder voorstelling der Schilderkunst, een ideaal element kunnen aangewezen worden.

II.

Iedere beeldende kunst is begonnen met de eenvoudige navolging der natuur, met de navolging van 't geen wer-

kelijk voorhanden is, en gaat nu nog altijd daarvan uit. De kunstenaar bespiedt de natuur, het schoone landschap, de menschenwereld en geeft de voorwerpen die hem aantrekken in vlugtige schetsen, in zoogenaamde ‘studiën’, weder. Daarbij is strenge trouw hem geenzins tot wet; hij laat somtijds een of ander voorwerp weg, dat hem mishaagt, of dat hem toeschijnt de éenheid van het geheel te storen, of hij voegt er iets bij, 't geen naar zijn oordeel tot grootere volmaking en afronding dienen kan; maar altijd ontleent hij het een en het ander aan de voorwerpen, die hij heeft waargenomen. Voor den teekenaar van het beeld is strenge getrouwheid in de navolging der natuur of in het teruggeven van 't bestaande, eene eerste verpligting. 't Zal voor ons doel nuttig zijn, dat we ons een' oogenblik ophouden bij dezen ‘eersten trap’ der schilderkunst.

Niemand zal beweren, dat in een kunstwerk van dezen aard het element van 't werkelijke niet voorhanden is; 't is or zelfs in zoo hooge mate, dat men bijna in verzoeking komen zou, om de aanwezigheid van het idéale element geheel te loochenen. Intusschen laten beide zich aantoonen in een beeld, dat met kunst geschilderd is. Immers er bestaat een groot onderscheid tusschen een goed geschilderd portret en een daguerrotype? Het laatste is als het beeld, dat men waarneemt in eenen spiegel - ontstaan door de zamenkomst van de lichtstralen, die, onder zekere wetten, worden teruggekaatst door den vorm, welken men afbeelden wil, op een metalen vlak, dat daartoe eerst scheikundig is voorbereid; bij het ontstaan van het eerste heeft de schilder met zijn oog, met zijnen geest, met zijne hand gearbeid en 't beeld is ontstaan uit de kracht zijner kunst. En waarin bestaat nu die kunst? Vaardigheid der hand in het teekenen en de behandeling van het penseel is daarbij een hoofdvereischte; maar van nog grooter gewigt is de opvatting van het voorwerp, dat men afbeelden wil; de navolging daarvan, zoo als het zich vertoont aan de inwendige aanschouwing; zoo als 't zich, zou men zeggen, afspiegelt op het oog des geestes. Want een slaafsch natrekken van de enkele deelen des voorwerps geeft geen kunstwerk. De kunstenaar moet het voorwerp, door zijn' geest, aan zich onderge-

schikt maken; hij moet het in zich opnemen en dan de gave bezitten om het, met de noodige vrijheid, weêr te geven. De enkele deelen, die hij met het uitwendige oog waarneemt moet hij, met het oog zijns geestes, zien als zamengevoegd tot één geheel, dat des schilders eigendom geworden is. Ik heb mij menigmalen verwonderd hoe onvoorbereid de meeste portretschilders aan den arbeid tijgen, als of 't een handwerk was; hoe weinig ze er aan denken, om de eigenaardigheden te bestudeeren van den persoon, wiens afbeeldsel ze leveren zullen; hoe weinig ze hun best doen het beeld, dat ze weêrgeven moeten, op te nemen in hunne geestelijke aanschouwing.

Men zal geenzins kunnen ontkennen, dat het gewrocht van den echten portretschilder een geestelijk element bezit, al doet hij in der daad - en 't is zijn pligt - niets bij noch af tot wat de werkelijkheid hem aan de hand geeft. Maar wij verlangen méer van een afbeeldsel, dat aanspraak maakt op den naam van kunstwerk. Men vergt gewoonlijk van den kunstenaar, dat hij den persoon, dien hij afbeelden zal, vleije; en waarlijk, als men dezen eisch regt verstaat en beter uitdrukt, is die regtvaardig. Zoo zeer hij berisping verdienen zou, wanneer hij den persoon, die misschien voor hem zat in een' oogenblik van ligte ongesteldheid of in een ontevreden bui, afbeeldde met de bleeke gelaatskleur of 't onaangenaam voorkomen, die aan dergelijke toestanden eigen zijn: zoo zeer het zijn pligt is, de houding, de kleeding, het kapsel te kiezen naar zijn' eigen smaak: even zoo zal hij zijn best moeten doen, om zich onafhankelijk te maken van het werkelijke in 't algemeen, en het gelaat van den mensch niet letterlijk zóo wedergeven als het zich aan den blik van het ligchamelijk oog, maar zoo als het zich voordoet aan den blik des geestes, die in het inwendige leven dringt; hij moet - opdat ik 't met één woord zegge - *idealiseeren*, wanneer men namelijk (en ik verbeeld mij, dat dit noodzakelijk is) van dit begrip iederen willekeur uitsluit. Ieder mensch heeft een heerschenden trek in zijn gelaat en een' opslag van zijn oog, een plooi om den mond van eene eigenaardige beteekenis; daarin manifesteert zich eene gave van zijn' geest, scherp- of diepzinnigheid, helderheid van

het verstand en dergelijke; of eene stemming des gemoeds: vrolijkheid, zwartgalligheid of dweeperij; deze eigenaardigheid komt misschien niet *altijd*, dikwerf *alléen* in betere oogenblikken te voorschijn; maar de kunstenaar moet deze lichtende punten weten op te zamelen en te versterken, zonder dat hij daarbij aan de waarheid te kort doet. In zulk een idealiseeren nu is, gelijk van zelf spreekt, de portretschilder nog zelfstandiger, dan wanneer hij zich streng houdt aan de werkelijkheid. Hij voegt wel niets van zich zelven toe aan 't geen hij daarstelt (hij laat eer kleine, toevallige vlekken en onvolkomenheden weg), wat hij geeft is werkelijkheid, maar die tot eene rijper en rijker ontwikkeling gekomen is; eene zoodanige, die hij niet slaafsch heeft afgebeeld, maar vrij heeft weêrgegeven; hij heeft nageschapen wat God hem voorgeschapen had.

Wat wij van den portretschilder gezegd hebben, geldt ook van den landschapsschilder, wanneer hij zich voorstelt een werkelijk bestaand gezigt weder te geven; maar men doet dezen (ook omdat het onmogelijk is de streek, die hij afbeeldt, in al hare bijzonderheden te kennen en in het geheugen terug te roepen) niet de eischen eener strenge getrouwheid; men duidt het hem geenzins ten kwade, als hij wat weglaat of bijvoegt, wanneer daardoor slechts geene schade wordt toegebragt aan den indruk van het geheel. De schilder mag en moet met kunstenaarsvrijheid te werk gaan in de keuze van zijn standpunt, van de gunstigste verlichting, van den oogenblik (het jaargetij en het uur van den dag), waarin zich de streek op 't voordeeligst vertoont; in de versterking of verrijking van dit of dat gedeelte (een boomgroep b.v.) in de verzwakking of bijéenpakking van al wat minder schilderachtig is, en vooral in de versiering van den voorgrond, die in de natuur niet altijd even schoon is, en in de bezieling van het geheel door figuren van dieren of menschen.

III.

Een tweede trap van het beeld-schilderen is de zoogenaamde ‘Genre-,’ d.i. ‘Soort’-‘toestands’- of ‘zedenschilderij,’ die geene menschelijke individuen, maar menschsoorten voorstelt, en dat niet in een' individueel' oogenblik, maar in een' die pleeg weder te keeren, of ten minste wederkeeren kan, waarin zich tevens iets algemeens afspiegelt, dat van gewoonten of bepaalde toestanden afhankelijk is. Het genre-stuk onderscheidt zich nog van het portret daardoor, dat het (al bevat het slechts éene figuur) die figuur voorstelt in handeling en meer nog in een' bepaalden toestand en in eene bepaalde omgeving. Het portret kan naar de keuze en den smaak des schilders, daardoor eenigzins neigen tot het genre-stuk, naarmate de persoon in eene bepaalde handeling of bepaalden toestand is voorgesteld; en voor hen, die bij de individueele gelijkenis van den persoon geen belang hebben, kan het, als 't voor het overige goed geschilderd is, geheel den indruk maken van een genreschilderij. Op gelijke wijze kan het portret daardoor tot een genre-stuk verheven worden, dat daarin verscheidene personen, een geheel huisgezin b.v., maar altijd in eene zekere handeling of bepaalden toestand zijn voorgesteld. Het is voor het genre-stuk karakteristiek, dat het de menschen minder in handelingen en gemoedsbewegingen dan in toestanden en omstandigheden voorstelt; en al gebeurt het soms, dat men handelingen en aandoeningen tot onderwerp kiest, dan kiest men niet die, waarin zich de menschelijke vrijheid, maar liever zulke, waarin zich de afhankelijkheid des menschen van de natuur en haren invloed, van de natuurlijke behoeften, van de gewoonten en zeden openbaart.

Bij deze soort van schilderstukken bestaat de taak des kunstenaars voornamelijk daarin, dat hij met vruchtbare opmerkzaamheid leere waarnemen, het karakteristieke gevoelen en van het wezenlijke en beteekenisvolle alles wete af te scheiden, wat toevallig of voor zijn doel van geen belang is. Hij mag wèl voorbijgaande handelingen of toestanden tot zijn

onderwerp kiezen, maar het moeten zoodanige zijn, waarin het menschelijk leven, voornamelijk het leven des volks, zich vertoont in zijne eigenaardige verschijningen, in kleederdragt, leefwijze, gewone bezigheid, uitspanningen, enz. Dat leven moet door vrolijkheid, opgewondenheid, behagelijkheid, soms door diepte en zwaarmoedigheid, het medegevoel van den beschouwer opwekken en een' weldadigen indruk uitoefenen op zijn gemoed. Daarom moet men van den genre-schilder zoowel als van den goeden portretschilder eischen, dat hij zijn voorwerp, en dat wel in zijn volle beteekenis en geschiktheid, om een' aangenamen indruk te maken, geheel in zijne magt hebbe, zoodat niets daaraan te veel zij of te weinig; zoodat stoffe en gedachte daarin tot elkaêr in de juiste verhouding staan. Dit vooronderstelt reeds, dat de kunstenaar zich hebbe losgemaakt van allen dwang der werkelijkheid, welke hij waarneemt; dat hij die, met een' vrijen geest, in zich zelv' opgenomen en op nieuw een' vorm gegeven hebbe. Eindelijk moet de schilder al wat hij zóo opgevat en onafhankelijk gevormd heeft, met gelijke vrijheid overbrengen op het paneel, opdat het daargestelde rein zij van alle vreemde, voornamelijk van alle onbehoorlijke toevoegsels en ieder bijoogmerk des kunstenaars, opdat het voorwerp zuiver in zich zelf, onder zijn eigen voorwaarden en volgens zijn eigene wetten verschijne en zich vertoone zoo als het is. - Met regt vordert men, dat zulk een beeldtenis den stempel drage van rust, en dien indruk meêdeele aan den beschouwer, ook als het voorwerp in beweging is. Deze rust nu is niets anders als de werking en het afschijnsel der innerlijke rust, waarmeê de kunstenaar zijn voorwerp opgevat en weêrgegeven heeft; een bewijs voor de naauwkeurigheid en zekerheid, waarmeê hij alles heeft gekozen, wat hem dienstig wezen kon ter bereiking van het doel zijner kunst; voor de vrijheid, waarmede hij het onderwerp is meester geworden, waarmede hij het doordrongen en in vormen heeft wedergegeven. Woelig zijn meestal de beelden, die ons alléen de werkelijkheid voor oogen stelt, deels omdat ze te snel voorbijgaan, nog eer we ze behoorlijk beschouwd en genoten hebben; deels omdat ze niet altijd even rein, dikwerf zelfs met veel ongelijkslachtigs

en onbehoorlijks vermengd zijn; deels omdat het eene naast het andere verschijnt en dus doende het eene de werking van het andere stoort. Woelig wordt eene schilderij, wanneer daarop veel voorwerpen zijn veréenigd, die het oog niet gemakkelijk kan overzien, al wijdt de beschouwer aan het tafereel al zijne opmerkzaamheid, wanneer b.v. de schilderij bij een levendig tooneel uit het menschelijk leven, een vòl en aantrekkelijk landschap bevat. Het landschap in eene genre-schilderij mag slechts de ondergeschikte rol van achtergrond vervullen. Eindelijk wordt eene schilderij nog daardoor woelig, als ze geene *ware éenheid* heeft.

De éenheid van eene voorstelling bestaat daarin, dat geene figuur op zich zelf sta, zonder aan de handeling of aan den toestand van anderen deel te nemen. Zulk eene figuur is overtollig, is storend, omdat ze de veréeniging verhindert van alle stralen, die eigenlijk in 't zelfde brandpunt moesten bijéenkomen. De zinnelijke ervaring is veel- en menigvuldig, en hij, die zich door haar laat leiden, of gelijk men 't noemt empirisch handelt, die zal zich door haar laten hinderen in zijne opvatting en voorstelling; hij zal iets leveren dat weinig zamenhangt, dat weinig homogeens bevat. De geest daarentegen zoekt uit zijnen aard in al zijne werkzaamheid de éenheid, die van het begrip en van het doel en zoo ook die van den kunstindruk, terwijl hij het op zich zelf staande in eene en dezelfde kunstaanschouwing verbindt en aan de idé van het geheel ondergeschikt maakt. Omdat de genre-schilderij meer toestanden dan handeling voorstelt: omdat de éenheid van een' toestand méer omvat dan die eener handeling, en deels verschillende handelingen, deels handeling en rust tegelijk bevatten kan: zoo is de eisch van éenheid, die men aan een kunstwerk van dien aard doen mag, niet zoo streng op te vatten als we later zien zullen, dat ten opzigte van het historie-schilderen geschieden moet. De onderscheiden figuren in een genre-stuk kunnen verscheiden handeling weêrgeven, b.v. eene moeder geeft haar' zuigeling de borst, of houdt dien slapend op den schoot, terwijl een paar andere kinderen zamen spelen; een herder blaast op zijne schalmei, terwijl de ander een wilgentwijg afschilt, of peinzend voor zich heên ziet, enz. Want

hier is de idé van het rustig en behagelijk *zijn* de éenheid, die alles, 't zij handeling of rust, in zich opneemt.

Het valt reeds van zelf in het oog, dat de genre-schilder zich geheel bewegen moet op het gebied der werkelijkheid, terwijl zijne daarstellingen veel van hunne waarde en aantrekkingskracht verliezen zouden, wanneer hij slechts leverde wat opkwam in zijne verbeelding, of 't geen hij verdichtte. Immers het medegevoel, dat de beschouwer voedt voor 't een of ander afbeeldsel, berust alléen op de waarheid van wat het voorstelt. Het verdichte zou wel is waar ook een glimp van waarheid (die van 't leven in enkele, toch mogelijke toestanden) bezitten; maar het mogelijke treft veel minder dan het wezenlijke. Van den anderen kant moeten wij echter herhaaldelijk daarop opmerkzaam maken, dat het echte genre-stuk ook zijn idéaal element bezit in de vrijheid van opvatting en voorstelling; in de geschiktheid om een' weldadigen, vervrolijkenden, kalmérenden indruk van kunst te maken op het gemoed der beschouwers.

De genre-schilderij staat op het gebied der natuur, d.i. 't gebied der elementen en van den plantengroei, paralel met het landschap, gelijk beide dan ook zeer gepast met elkander verbonden worden, en 't landschap bijna geen levendige stoffeering missen kan. Ook deze tak van kunst heeft toestanden voor te stellen, die wel is waar in de natuur, maar in betrekking tot de van haar afhankelijke menschen plaats vindt; en daarom is 't ook haar pligt bepaalde punten van zijn' gemoedstoestand voor te stellen en gevoelens van vrolijkheid en welbehagen, van ernst en zwaarmoedigheid, demoed en onderwerping op te wekken. De landschapschilder gaat nu bijna even als de genre-schilder te werk, zóo, dat hij zich digt aan de werkelijkheid houdt, en een bepaald, plaatselijk gezigtspunt aan zijn werk te gronde legt, 't geen hij echter om de idé, die dat gezigt in hem heeft opgewekt, te beter weder te geven, op zijn vrijen trant vervormt; zóo, dat hij van verschillende bestaande landschappen ook verschillende punten leent, dat hij b.v. een zeegezigt verbindt met een berggroep, die hij elders waarnam, en aldus onderscheiden deelen verwerkt tot één geheel. Altijd, zelfs als hij zich een landschap denkt,

is de stof daarvan uit de werkelijkheid afkomstig, omdat de verbeeldingskracht niet de gave bezit iets nieuws te scheppen, maar wèl uit den schat der waarneming en ondervinding, uit fragmenten en gedeelten, iets nieuws kan zamenstellen. En de zamensmelting van die verscheidenheden in dezelfde kunstéenheid is het werk des kunstenaars. Hetgeen hij zoo doende levert, is hoogst belangrijk en vertegenwoordigt het ideaal element ook daar, waar hij zich digt aan de werkelijkheid houdt, omdat hij deze juist zóo heeft opgevat en weêrgegeven, dat zij eene gedachte tot bewustzijn brengt en zekere gevoelens opwekt.

IV.

De derde en hoogste trap van het ‘beeld-schilderen’ is het ‘historie-schilderen.’ Dat behoort tot het leven van *vrijheid* en *zedelijkheid*, en heeft zoowel individuën als individueele handelingen tot voorwerp, omdat de vrijheid alléen verschijnt in het individu, terwijl de soort onderworpen is aan den nooddwang van natuur en gewoonte. Eten, drinken, werken, visschen, jagen, spelen, feestvieren en dergelijke zijn geene zedelijk vrije handelingen, omdat ze staan onder den scepter der behoefte en der gewoonte; dit is nog meer het geval met andere omstandigheden des levens, die de genre-schilder pleeg voor te stellen, b.v. volkskleederdragten, woningen, voertuigen, enz., waarin het individu vooral niet vrij voorkomt. Gelijk nu niet elke voorbijgaande handeling van de genre-schilderij is uitgesloten, evenzoo is ook niet ieder zoodanige handeling, al bezit zij eene zedelijke waarde, geschikt voor de historische schilderij. Het is gewis eene zedelijk schoone daad, wanneer eene moeder aan den moordenaar van haren zoon, nadat ze hem als een' onbekenden geherbergd heeft, ook dan nog bescherming verleent, wanneer ze weet, dat hij - zij 't ook onvoorbedacht - de oorzaak is van haar verpletterend verlies. Maar deze handeling is weinig geschikt voor eene historische schilderij,

en de oorzaak daarvan ligt in het epitheton ‘historisch.’ Het voorwerp van de historische schilderij moet - even als dit volgens de oude en ware theorie voor het treurspel 't geval is - aan de geschiedenis ontleend zijn, en niet alléen dit - want de geschiedenis bevat vele onbeduidende bijomstandigheden - maar ook van historische beteekenis en gewigt en - wat men vooral niet over 't hoofd mag zien - genoegzaam bekend wezen. Het is namelijk een voordeel, dat men niet te gering schatten mag, wanneer hij, die voor een tafereel treedt, dat tafereel herkent en begrijpt, zonder dat hij daarbij de uitlegging van een' ander' behoeft; maar het is van nog grooter gewigt, dat het onderwerp door zijn geschiedkundig gewigt aantrekt en aangrijpt. De onderwerpen van de genre-schilderij verwekken medegevoel, door hunne algemeen menschelijke beteekenis, dus daardoor, dat zij in het bewustzijn en 't gevoel des beschouwers punten van aanraking vinden; die kan een geschiedkundig onderwerp slechts dan verkrijgen, wanneer 't een hoofdschakel uitmaakt in den grooten keten der historie; wanneer 't, voor zooverre het tegenwoordige uit het voorledene is voortgevloeid, behoort tot het openlijk leven en nog op het thans zijnen invloed uitoefent. Intusschen is dit geenzins de hoofdzaak. De historische schilderij moet, even als het genre-tafereel, gemoedsaandoeningen en gevoelens opwekken; en niet alléen gevoelens van bespiegelenden of kalmen aard, maar van zedelijke verheffing en begeestering, die sporen tot daad. Dit kan ze dán slechts, wanneer de voorgestelde handeling van dien aard is, dat ze, door hare zedelijke beteekenis, een' bepaalden en vormenden invloed op ons staatkundig, op ons kerkelijk, met één woord, op ons geestelijk leven uitoefent.

Nog iets ter verklaring van ons gevoelen over het kenmerk van vrijheid, dat we in het kunstprodukt wenschen. Men zou ons kwalijk verstaan, indien men meende, dat we ieder voorwerp van lijden daarvan wilden uitsluiten. Volstrekt niet; maar het moet een lijden wezen van zedelijken aard; een lijden met zedelijk bewustzijn en zedelijk karakter. Het geduld, de onderwerping, de zielsrust in 't lijden is ook een zedelijke daad, en maakt een hoofdbestanddeel uit van

het zedelijk karakter, en daarom kan zulk een daad van lijden (b.v. de dood eens martelaars) van groote beteekenis wezen. Het kenmerk van individualiteit behoort, streng begrepen, tot het historische voorwerp, en niet alléen tot personen, maar ook tot de handeling, die onder bepaalde geschiedkundige omstandigheden, uit bepaalde beweeggronden en krachtens bepaalde gezindheden en eigenschappen heeft plaats gehad. Eene historische handeling kan slechts éens zoo geschied zijn als ze is geschied. Iets *dergelijks* kan vroeger of later gebeurd wezen; iets *geheel* gelijks echter niet. Intusschen moeten wij, bedenkende dat de begrippen vlottend zijn en de soorten in elkander overgaan, in dit opzigt eenigzins afwijken van de strengheid des begrips. Er kunnen historische schilderijen bestaan, die op't geschiedkundig en zedelijk gebied hetzelfde zijn, hetgeen genre-stukken zijn voor onze tegenwoordige maatschappelijke toestanden. De ‘Hussiten-leeraar’ van Lessing is een historisch genre-stuk, even als de ‘treurende Joden aan den Euphraat’ van Bendemann, terwijl zijn ‘Jeremia op de puinhoopen van Jeruzalem,’ omdat het eene individualiteit voorstelt, een historiestuk is in den strengen zin.

In ieder individueel historie-stuk moet de schilder de handelende personen, ten minste de hoofdpersonen, zoo veel mogelijk, met portret-gelijkenis voorstellen. De individualiteit moet, boven al, in den vorm van het gelaat (als de uitwendige vorm, onder welken de inwendige individualiteit zich vertoont) worden uitgedrukt. De gegrondheid van dezen eisch wordt duidelijker door haar verband met de vordering, die we boven uitspraken, dat de historische handeling algemeen bekend en diep geworteld wezen moet in het bewustzijn des volks: tot deze bekendheid - immers wanneer ze volkomen wezen zal - behoort ook de eigendommelijke gestalte en vorm des gelaats. Zoo is dit het geval met Luther, Gustav Adolph, Frederik de Groote, Prins Willem I, Napoleon e.a. Intusschen zijn de afbeeldsels van menig' ander', bij overlevering, bekend, en indien ze vaak in historie-stukken worden voorgesteld, zou 't volk ook daarmede bekend en de overlevering de eigendom worden van het bewustzijn des volks. Daarom moet

de historieschilder geenzins het belangrijke voordeel versmaden, dat hem aangeboden wordt in de aanwezige afbeeldingen van de personen, die hij wil voorstellen. Een zeer belangrijk punt voor ieder, die eene historische handeling wil voorstellen, is, dat hij de inwendige individualiteit, het zedelijk karakter, de gezindheid, het temperament der handelende personen, gelijk ook den geest en de zeden der tijden, in éen woord, alles wat meêwerkt tot de aanschouwelijkheid der voorstelling, historisch naspore en getrouwelijk weêrgeve.

De schilder ligt hier met den geschiedschrijver onder bijna gelijke verpligting; alleen mag de kunstenaar de bekende en goedgekeurde voorstelling der geschiedenis volgen, zonder dat men van hem eene bestudeering der bronnen vordert. In dezen eisch ligt eenigzins de tweede opgesloten, dat de historie-schilder psycholoog wezen moet en dat hij zijn' psychologischen blik zoowel in het leven, als in eene zelfwerkende, historische studie geoefend hebbe. De zielkundige opvatting is onmisbaar voor de waarheid der voorstelling. Daarvan hangt tevens af of de schilderij den indruk maken zal, dien de kunstenaar wenschte, en gevoelens opwekt, die met de voorstelling overéenkomstig zijn; want niets spreekt meer tot het menschelijk gemoed, dan de inwendige roerselen van menschelijke handelingen, dan de inwendige toestanden van het menschelijk hart, aanschouwelijk weêrgegeven.

Zoo is dan de taak van den historie-schilder gelijk aan die van den geschiedschrijver; intusschen heerscht er tusschen die beiden, vooral met betrekking op de voorstelling, geen onaanzienlijk verschil. De schilder kan slechts voorstellen voor het oog, moet daarom ook het inwendige uitwendig aanschouwelijk maken en derhalve zulke oogenblikken kiezen, waarin de handelende personen zich op 't belangrijkst voordoen. Daarbij kan hij nimmer 't geheele verloop eener gebeurtenis, maar alleen een enkel oogenblik en niet alles wat gelijktijdig geschiedt, maar alléen dat, wat in hetzelfde kader valt, voorstellen. Daarom moet hem de vrijheid gegund worden om den voor te stellen' oogenblik naar de behoeften zijner kunst eenigzins anders te vormen,

als de gebeurtenis waarlijk plaats gegrepen heeft, en b.v. personen in te voeren, die - wel is waar meêgewerkt hebben - maar op het tijdstip, door hem gekozen, niet wezenlijk tegenwoordig waren. Die vrijheid kan hem te eer vergund worden, naarmate zijn doel tamelijk verschillend is van dat des geschiedschrijvers. Beiden hebben, 't is waar, het hoofddoel met elkander gemeen: door de voorstelling van belangrijke menschelijke karakters en handelingen (abstrakt uitgedrukt: van den zedelijken geest der menschheid in zijne belangrijkste openbaringen) indruk te maken op het zedelijk gevoel; maar de schilder heeft dit doel *alléen*, terwijl de geschiedschrijver daarbij nog de weetgierigheid en het verstand te bevredigen heeft, door de verschillende daadzaken naauwkeurig voor te stellen, en ze, naar de wetten van 't geschiedkundig Pragmatismus, aan elkander te verbinden. Wanneer de eerste den geest der geschiedkundige handeling met levendige eigenaardigheid opvat en tot levendige aanschouwing brengt, duidt men het hem geenzins ten kwade, wanneer hij, ten opzigte van sommige omstandigheden, zich eene vrijheid veroorlooft.

Ieder historie-stuk moet éenheid bezitten, een zamenhangend geheel uitmaken, en deze eisch moet wel het strengst worden nagekomen, omdat het tijdstip, 't geen men wil voorstellen, door zijne individualiteit in betrekking en omgeving naauwkeurig is begrensd en afgesloten. Er mag niemand worden voorgesteld, die niet, op de eene of andere wijze, aan de handeling deel neemt. Intusschen is er natuurlijk onderscheid tusschen de medewerkende, medegevoelende of alléen toeziende deelneming. De werkende deelnemers vormen met den hoofdpersoon het midden- of brandpunt des geheels; de overige bewegen zich in de naaste of meer verwijderde omgeving. De toeschouwers zijn altijd de minst belangrijke partij van het geheel en de kunstenaar moet met de voorstelling van zulke personen spaarzaam wezen; ze doen intusschen dienst genoeg, om aan de algemeene omstandigheden te herinneren, en de toestanden van het tijdstip te karakteriseeren. Het laatste heeft b.v. Lessing gedaan in zijnen ‘Husz’, toen hij verschillende vertegenwoordigers der geestelijkheid, naar natie en zeden, in den omtrek plaatste.

In dit opzigt wordt de schilderij, die eene historische handeling voorstelt, een historisch genre-stuk, en gaat van het individueele over in het algemeene; dit laatste heeft echter weder zijn grens en afperking in den geest des tijds, waarin de handeling voorvalt. In 't algemeen geldt de regel, dat men nooit meer figuren voorstellen moet dan het oog kan overzien. Het is eene gewone, maar tevens laakbare fout van kunstenaars, die veldslagen schilderen, dat ze door te grooten rijkdom van koppen en beelden den beschouwer in verlegenheid brengen; hij weet niet, waar hij 't eerst heênzien, of waarop hij zijne opmerkzaamheid rigten zal. Wèl mogen er zoo vele figuren bijéengebragt worden, dat de beschouwer aanleiding vindt, om, nadat hij de hoofdgroep en wat daartoe betrekking heeft aandachtig heeft gadegeslagen, ook aan de bijkomende figuren zijn' blik te gunnen, - maar ze moeten zóo zijn aangebragt, dat hij nooit de betrekking uit het oog verlieze, waarin ze staan tot het middenpunt des geheels.

V.

Wij hebben zoo even de historische schilderij beschouwd in hare strengste geschiedkundige houding. Wij vorderden, dat de schilder vooral van de geschiedkundige waarheid uitgaan en die tot leiddraad kiezen zou. Wij strekten dit zelfs uit tot de gelaatstrekken der handelende personen, en gaven hem slechts de vrijheid in enkele bijomstandigheden van de geschiedenis af te wijken; 't geen wat ver van elkaêr stond wat digter bijéen te plaatsen; het gelijktijdige door eenheid van plaats te verbinden. Het idéale bestanddeel der schilderij zou diensvolgens alleen gelegen zijn in de wijze, waarop de kunstenaar de stof, die de geschiedenis hem aan de hand geeft, opvat en voorstelt. Indien deze stof van beteekenis en vruchtbaar is, kan de werking der schilderij nooit gering wezen.

Maar wij moeten verder gaan en den schilder de vrijheid

laten, ja, van hem eischen, dat hij de gegeven werkelijkheid idéaliseert. Ten eerste moet hij, even als de portretschilder, (en nog méer dan deze) de gelaatstrekken, die de geschiedenis hem aan de hand geeft, in zooverre verfraaijen, dat ze toch nog herkenbaar blijven en den beschouwer niet vreemd voorkomen. Vervolgens kan en moet hij, in de voorstelling van het historisch moment, zooveel kracht van handeling en gemoed, zooveel zedelijke grootte en schoonheid weten neêr te leggen, als maar eenigzins met de historische stoffe bestaanbaar wezen kan. Toch kan de kunstenaar niet genoeg gewaarschuwd worden, dat hij bij het idéaliseeren, of opvoeren en veredelen, niet in overspannenheid vervalle, opdat hij zijn doel, om den aanschouwer te roeren en te begeesteren, niet te kennelijk make; dan zou 't gelden:

> ‘Man sieht die Absicht, und man ist verstimmt.’

Daarbij mag de schilder even zoo min de physische als de zedelijke slagschaduwen opofferen en moet, naast het goede en edele, ook het booze en onedele, naast het zedelijk schoone ook het afschuwelijke, maar altijd in minder scherpe tegenstelling, voorstellen. Vele kunstenaars begaan de fout, dat ze gemoedstoestanden willen weêrgeven, die, omdat het inwendige te zeer het uitwendige overschaduwt of neêrdrukt, weinig geschikt zijn om voorgesteld te worden, en (al waren ze dit somtijds) tegen de wetten van 't schoon indruischen. Tot deze soort van voorstellingen reken ik bijv. de vrome geestverrukking van Franciscus van Assisi - den stichter van de orde der ‘Fatres minores;’ - de schilderijen, die dezen gemoedstoestand zochten te veraanschouwelijken zijn mij altijd overspannen en onwaar voorgekomen. 't Is zelfs hoogst moeilijk een' persoon voor te stellen, die bidt. Want naardien de passende uitdrukking van de stemming des gemoeds, die daarbij plaats vindt, juist het gebed is (voor de kunstenaarsvoorstelling meer de zaak der lyrische poëzij) terwijl op de gelaatstrekken slechts eene afspiegeling van dien gemoedstoestand mogelijk is: zoo bestaat het gevaar voor den schilder, dat hij de grenzen zijner kunst overschrijdt; dat hij in de uitwendige uitdrukking te veel poogt

te veréenigen en dus in overdrijving en gemaaktheid vervalt. 't Is, helaas, een klip waarop niet weinigen zijn gestrand!

De speelruimte voor de vrijheid des kunstenaars wordt grooter, naarmate de geschiedkundige overlevering meer onvolkomen en onbepaald is. Wanneer de gelaatstrekken der handelende personen niet bij overlevering bekend zijn, dan moet de kunstenaar in die behoefte voorzien. Daarbij zal hij echter met de werkelijkheid te rade gaan, en, of modellen kiezen, wier trekken en uitdrukking overéenkomen met het karakter der personen, die hij wenscht voor te stellen, of uit de ervaring, die hij door waarneming verkregen heeft, uit den voorraad zijner schetsen en studiën scheppen. Als hij zich alléen wou overgeven aan den invloed zijner verbeeldingskracht, zou hij gevaar loopen levenlooze, onbeteekenende gestalten - bijna schaduwbeelden - te leveren.

't Kan ook wezen dat het tijdpunt, 't geen de historieschilder kiest, onbepaald is, dan rust op den kunstenaar de pligt, dat hij alle bijzonderheden van omstandigheid en omgeving uitvinde; zelfs moet hij, met levendige individualiteit, de gapingen aanvullen in het karakter der handelende personen, die de geschiedenis soms slechts met vlugtige omtrekken heeft geschetst. Als hij, dit doende, niet vervallen wil in 't vague, onbestemde, nevelachtige, moet hij zich bijzonder toeleggen op een zielkundige bestudéring der geschiedenis en der goede epische en dramatische dichters, die veel eer dan de historieschrijvers ziel- en karakter-schilders heeten mogen. De eenige band waarvan hij zich nimmer mag ontslaan, ook dan niet, wanneer 't gebrek aan bepaalde overlevering hem de grootste vrijheid verleent, is de geschiedkundige getrouwheid in 't wedergeven van den toestand, de zeden en den ontwikkelingstrap van den tijd, waarin de handeling voorvalt, en vooral de eigenaardigheden van den stand, tot welken de handelende personen behooren. Als 't hem gelukt aan zijne schilderij de echt historische kleur te geven, dan mag hij die plaatsen in den rang der historiestukken, al ware 't dat de onderdeelen van zijn gewrocht produkten waren van eigene, vrije voorstelling.

VI.

Deze grondbeginselen eener theorie der historieschilderkunst, zullen genoegzaam zijn, om ons oordeel te leiden omtrent het standpunt der kunst, door 't geen ze tot hiertoe geleverd en hoe ze zich ontwikkeld heeft. Hoewel 't geenzins in mijn plan ligt een beoordeelend overzigt te leveren van de geheele geschiedenis der schilderkunst, moeten we toch teruggaan tot haren aanvang en wijzen op haren oorsprong uit de antike; we letten hierbij hoofdzakelijk op de oude Beeldhouwkunst.

De oude kunst is (in tegenspraak met onze theorie) niet uitgegaan van het gebied der werkelijkheid, maar ze heeft den omgekeerden weg gekozen en is van eene theosophisch-mythologische idéaliteit tot de werkelijkheid afgedaald. Ik deel geheel de algemeen heerschende bewondering voor de oude kunst, maar blijf vasthouden aan de waarheid van de theorie, die ik heb vastgesteld. Ik wil echter den gang, dien de Grieken genomen hebben, niet berispen, maar erken daarin eene historische noodzakelijkheid. 't Was der Oudheid geenzins gegeven, zoowel in 't geloof als in de kunst, het natuurlijke en bovennatuurlijke, het menschelijke en goddelijke op te vatten en voor te stellen in de éenheid van wederkeerige doordringing, die werkelijk tusschen die beiden plaats heeft, en die we geleerd hebben te zien en te erkennen in de verschijning van den godmensch Christus. De Oostersche, voornamelijk de Indische en Egyptische oudheid was in hare rigting overwegend supranaturalistisch; en, hoewel ze tevens noodzakelijk doordrongen was van de openbaring Gods in de wereld, zoo liet ze zich toch, door de impulsiën, welke ze van die zijde ontving, opvoeren in de sfeeren eener phantastische theosophie, en vatte het goddelijke in begrippen en voorstellingen, die haar de halfdenkende, half dichtende verbeeldingskracht aan de hand gaf. 't Eenvoudiger volk van Israël hield zich digter bij de geschiedkundige ervaring en de voorvaderlijke overleveringen van iederen stam. De Indiërs en Egyptenaren hulden

nu hunne theosophisch-mythologische voorstellingen van de Godheid, in zinnebeelden, die ze bewaarden in heilige sagen of in gewrochten van beeldhouwkunst. De beeldende kunst diende bij hen voornamelijk tot godsdienstig-priesterlijke einden, en de bouwkunst alléen ontwikkelde zich vrijer tot voorstelling eener verhevene, plegtige grootheid.

De Grieken ontvingen Oostersche heilige overleveringen als de kiemen hunner godsdienstig-zedelijke beschaving; maar krachtens hunnen verschillenden volksgeest, hunner vroeg verkregen vrijheid van priesterlijk en koninklijk despotismus en hunner republikeinsche zedelijk-staatkundige rigting, konden ze onmogelijk staan blijven bij deze symbolische theosophie, die zoo verre afweek van de natuur en de werkelijkheid, en vatt'en dus hun goden-denkbeeld op, uit een natuur-zede-menschelijk oogpunt. De dichters, Homerus bijv., deden schade aan den ernst en de diepte van het geloof, omdat ze van de goden en hunne betrekking tot de menschen allerlei, soms weinig stichtende, verhalen opdischten, en al wat behoorde tot het zinnebeeldig hulsel van theosophische idéen, in ergerlijke liefdes-avonturen en dgl. omzett'en. De beeldende kunst daarentegen hielp de zedelijke rigting des geloofs voort, omdat ze aan de oude symbolische voorstellingen der godheid, het uiterlijk eener geïdealiseerde menschelijkheid verleende. Hierbij maakte ze gebruik (gelijk we gedeeltelijk bepaald *weten* en voor 't overige, met grond, vooronderstellen mogen) van de werkelijkheid, in zoo verre zij naar de modellen van bestaande individuën, die door schoonheid uitmuntten, arbeidde, of van vele modellen de schoonste trekken koos: tevens werd ze bewaard voor den overgang in eene gekunstelde, willekeurige idéaliteit, zoowel door den rustigen voortgang op de baan van ontwikkeling en het vasthouden aan zekere typen, die diep geworteld waren in het bewustzijn des volks, als door de natuurlijkheid en bedachtzaamheid, die den Griekschen geest zoo bijzonder eigen was. Op die wijze gelukte het haar gestalten te scheppen van rein menschelijke, soms bovenmenschelijke schoonheid, die den roem en de bewondering uitmaken van alle latere eeuwen. Maar, bij al de hoogachting, die ik koester voor Grieksche kunst, kan ik tevens in hare

scheppingen, 't gebrek niet over het hoofd zien: *dat de werkelijkheid en de idé niet in elkander opgaan, en niet door eene wet van noodzakelijkheid, met elkander verbonden zijn*.

De idéen, die ten grondslag liggen aan de godengestalten, hebben in zich zelve geene waarheid en noodzakelijkheid, en zijn het werk eener gedeeltelijk onvolkomene, gedeeltelijk door andere invloeden gestoorde en digt inéen gewarde abstraktie en spekulatie. Er bestaan geene inwendige gronden, waarom er juist zóoveel en niet meer of minder goden zijn; en gelijk dit getal door willekeur en toeval bepaald is, zoo bestaat er ook tusschen de begrippen, de kenteekenen en verrigtingen geen vast onderscheid: tevens is de betrekking tusschen de idé van eenen god en de menschelijke gestalte, die men hem toedicht, uit den aard der zaak onbepaald en weifelend. Wanneer de eerste valt in het begrip der menschelijke natuur en van 't menschelijk leven, dan ware 't niet zwaar haar concreet te vinden en wel 't gemakkelijkst bij Aphrodite, zoo als ze, van de godheid der vrouwelijke natuurkracht, vernederd was tot de godheid der vrouwelijke bekoorlijkheden. Maar wat heeft de personificatie eener natuurkracht, bijv. Neptunus, de zeegod, met eene menschelijke gestalte te maken? De meer of min willekeurige gestalten kregen daardoor wèl is waar eene soort van waarheid en noodzakelijkheid, dat zich in de overlevering bepaalde typen vastwortelden, maar daardoor veranderde de zaak op zich zelve in geenen deele, omdat al wat de verbeeldingskracht uitvindt, slechts verdichtsel is en blijft. Zooveel is zeker, dat de beeldtenissen der Grieksche goden geene individualiteiten zijn, die volgens onze, en wij gelooven ware meening, het hoogste voorwerp uitmaken der voorstelling van kunst en poëzij: 't zijn genre-beelden, niet in den boven aangewezen, maar in dien zin, dat zij zekere algemeene, geen verstands- maar aanschouwelijke aesthetische begrippen of schemata daarstellen. En hierin komt de beeldhouwkunst der Grieken met hunne dichtkunst overéen, want hare gestalten zijn even weinig reine individualiteiten, omdat ze zich altijd aan eene bepaalde soorts-algemeenheid houden. Wie ons dit niet zou willen toegeven, dien zouden we alléen herinneren, dat het gebruik der masken op het

tooneel de individualiseerende mimiek onmogelijk maakte en dat, wanneer men zich vergenoegde met eene tooneel-voorstelling, die slechts in staat was algemeene omtrekken te leveren, en de behoefte eener individueele aanschouwing niet bestond, ook de dichters 't er niet op konden aanleggen, om in zulk eene behoefte te voorzien. De geschiedkundig-individueele gestalte der oude helden en hun geheele leven, waren den Grieken niet overgeleverd door eene geschiedenis, zoo als wij die eischen en begrijpen, die alle kleine omstandigheden getrouw heeft geboekt en weêrgeeft, maar door de dichtende Sage. Over 't algemeen ontbrak het hun, trots hunne historische kunst, aan den wijsgeerig-dichterlijken zin, met welken een nieuwer geslacht de geschiedenis pleeg te beschouwen, en terwijl wij, aan den eenen kant, van haar waarheid eischen, aan den anderen kant tevens in hare bijzonderheden het algemeene leeren erkennen en hare verschijnselen, bij iedere individueele opvatting, behandelen als openbaringen en draagsters van zedelijk-godsdienstige idéen.

Door de verschijning van den God-mensch in individueelmenschelijke gestalte, en door de geschiedkundige openbaring, die de grond is en 't voorwerp van ons geloof, is de individualiteit en de historische waarheid in 't algemeen in hare regten gesteld en ons de rigting voorgeschreven, om in het geloof en in de kunst, uitgaande van de werkelijkheid en de waarheid, tot het idéale en bovennatuurlijke op te klimmen. Wij, Christenen, hebben geene behoefte aan gedroomde of door kunstenaarshand willekeurig daargestelde God-menschheid, ja, wij moeten die stellig versmaden, omdat we gewezen zijn op de waarachtige verschijning Gods in Christus Jezus. Ons geloof en onze kunst zijn realistisch-historisch. Aan den anderen kant is ons geloof ook weder in een' veel hoogeren en reineren zin idéaal: wij gelooven aan een' verborgen' God, dien geen oog gezien heeft noch zien kan, en aan een eeuwig godsrijk, 't geen evenzeer voor alle menschelijke aanschouwing gesloten is. In dit verborgen rijk kan, buiten het geloof, alléen de lyrische dichtkunst, en in hoe geringe mate! den toegang verkrijgen. Wèl kunnen we pogen in gedachten en beeldsprakige voorstellingen der dichtende verbeeldingskracht, ons op te heffen tot het onbegrijpe-

lijke en onzienlijke; wel leenen wij der aandacht woorden en uitdrukkingen, maar we mogen nooit voor het oog afbeelden wat nimmer een oog aanschouwd heeft: zóo zouden we terugkeeren tot heidensche beeldendienst. Het monotheïsmus des Christendoms houdt zich vast aan het verbod der Mozaïsche wetgeving: ‘Gij zult u geen gesneden beeld, noch eenige gelijkenis maken,’ enz.[1].

VII.

De Christelijke schilderkunst trad in den beginne - en 't kon wel niet anders - uitsluitend in de dienst van 't geloof en de godsvereering. De kunst moet zich voornamelijk werkzaam toonen in de dienst des openbaren levens, omdat ze daar een uitgestrekten, vruchtbaren, met idéen bezwangerden grond aantreft, omdat ze in het volksbewustzijn voedsel en weêrklank vindt. In de eerste tijden des Christendoms bood echter alléen de kerk zulk een gebied aan, omdat het zich zelf bewust, zedelijk, begeesterd staats- en volksleven zich toen nog geenzins had ontwikkeld. De eerste voorwerpen der Christelijke schilderkunst waren Christus en de Apostelen, wier gedaanten individueel werden opgevat naar de overlevering, waarvan we de trouw niet behoeven te betwijfelen, zoodat de kunst van den grond der historische waarheid uitging. Anders was het met Maria, die eerst later afgebeeld en welker vereering langzamerhand in beoefening kwam. De geschiedenis stelt ons in haar niet, als in Christus, de verschijning voor van het goddelijke in het menschelijke, ook niet eens, zoo als in de Apostelen, de heiliging en verheerlijking van het menschelijke door geloovige toeëigening van het goddelijke. De Maria der euangelische geschiedenis begreep, in den beginne althans, haren zoon niet; en hoewel ze ook later in hem geloofde, toch heeft ons de Schrift niets

1 Vergelijk de geleerde Verhandeling van C.v. Grüneisen: ‘über bildliche Darstellung der Gottheit,’ Stuttgart 1828. S. 2 ff.

gemeld van haar geloofsleven, gewis, omdat het geene bijzondere beteekenis had; omdat ze de hoogte niet bereikte, die men vergen zou van een model en voorbeeld. Maria is de moeder van Jezus, derhalve de band, waardoor Hij zamenhing met de natuur; zij was een zuiver natuurwerktuig van den scheppenden geest Gods, en deze beteekenis, die alleen door de H. Schrift geldend gemaakt wordt, behoort geenzins tot het zedelijk leven der verlossing. Terwijl nu de kerk haar goddelijke eer begon te bewijzen, verviel zij weder in de oude natuurdienst, maar werd tevens door den zedelijken geest des Christendoms, daarvoor bewaard, dat ze zich weder eene Venus of Isis schiep, hoewel ze ontegenzeggelijk een schoon idéaal bedacht van moederlijke vrouwelijkheld, al is 't, dat dit idéaal willekeurig was en iederen vasten, geschiedkundigen grondslag miste.

De geest van de vóór-Christelijke oudheid, die nog niet geheel overwonnen was, drong op velerlei wijze ook in de heerschappij, welke het ongeschiedkundige overleveringsgeloof in verbinding met de fabelachtige dogmatiek, ten nadeele van 't reine geschiedkundig geloof, bemagtigde. Daardoor verloor zich langzamerhand de geschiedkundige aanschouwing der euangelische geschiedenis, en zoo deed de Christelijke schilderkunst, die bovendien wat later ontstaan was, naauwelijks de poging van echt historische voorstelling, waartoe ze buitendien geen groote opwekking van buiten ontving, omdat ze meer gebruikt werd tot bouwkunstige versiering der kerken, dan dat ze eene zelfstandige plaats bekleedde. Daarom was de beeldhouwersstijl langen tijd de toongevende; de schilderijen stellen grootendeels enkele figuren voor, die de houding hadden van beeldzuilen. Men waagde zich somtijds wel aan de daarstelling van groepen: Maria met het kind Jezus en den jongen Joännes, de aanbidding der heilige drie Koningen en dergelijke - maar omdat zich hiervoor weldra een eigen type begon vast te stellen, werd der levendige kracht van voorstelling op de bijbelsche geschiedenis gegrond, weinig of geen speelruimte gegund. Intusschen bezaten deze beelden een eerwaardige eenvoudigheid en zekere houding en pasten juist door hunne gelijkvormigheid (die op overlevering steunde) voor het doel dat ze te vervullen had-

den, om, namelijk, voorwerpen of aanhechtingspunten voor de openlijke algemeene aandacht te wezen. Ook dragen ze nog onze goedkeuring weg, omdat ze van ieder willekeurig toevoegsel der schilderij, van alle onjuistheid vrij en meer het werk van hunnen tijd dan menschelijke individuen zijn. In de gelaatstrekken der voorgestelde personen, bewaren de oude schilders tamelijk getrouw de type der overlevering, waarin ze slechts eenige idéaliteit, veel vrome innigheid en zalving pogen te brengen. Reeds tamelijk vroeg ontwikkelde zich in Duitschland en België een streven, om dit idéalismus een meer wezenlijk gehalte te geven. In de koppen der Keulsche en Nederlandsche oude beelden is meer natuur en waarheid; maar zij ís alléen aan de historische persoon *geleend*, geenzins door historische aanschouwing geschonken; daarbij ontbreekt het, juist uit gebrek aan levendig indringende opvatting van het onderwerp, geheel aan kunstenaars compositiën, om niet te spreken van de onachtzaamheid waarmeê de schilders omgegaan zijn met geschiedkundige kleur, de kleederdragt en dergelijke.

In tegenspraak met den monotheïstischen geest des Christendoms en de grondvoorwaarde der schilderkunst, dat ze slechts iets zigtbaars voorstellen zou, poogt de oude Christelijke kunst beeldtenissen te geven van den hemelschen Vader en den Zoon en den heiligen Geest, in de gedaante eener duive. Dit nu is ('t spreekt van zelf) valsch gedacht en dwaas te heeten; 't zweemt naar beeldendienst, dunkt me, en doet aan de openbare godsdienstige aandacht meer na- dan voordeel.

Verschijningen van engelen kunnen alléen plaats hebben in droomgezigten en geestverrukkingen; die toestand is echter een geheel inwendige, en valt geenszins op 't gebied der schilderkunst. Daarom moeten wij, als we streng willen vasthouden aan de eischen onzer kunst, deze bovenzinnelijke wezens uitsluiten. Dewijl echter de verschijningen van engelen reeds in de bijbelsche berigten afgescheiden schijnen van de aanschouwing der geestverrukking en opgenomen in den natuurlijken loop der dingen, moeten we, in dit opzigt, eenigzins toegevend wezen. Intusschen staan voorstellingen van engelen op gelijke hoogte met de godenbeelden

der heidenen, het bovennatuurlijke is tot het natuurlijke gedaald, en de werkelijkheid der menschelijke gestalte willekeurig meêgedeeld; daarom nemen zulke voorstellingen in de historieschilderij altijd een' ondergeschikten rang in, en mogen met de echt geschiedkundige, volstrekt niet op éene lijn worden geplaatst.

De Christelijke kunst ontving van de Egyptische en Grieksche ook het erfdeel der symboliek: allegorie en personificatie. Dat heilige symbolen dienen ter versiering van heilige gebouwen, is zeer doelmatig, vooral wanneer ze tevens door hunnen vorm geschikt zijn, om eenen verheffenden of aangenamen indruk te maken. Maar op zich zelf behooren zinnebeelden, die, door middel van het oog, spreken tot het verstand, verstandsvoorstellingen opwekken en weinig passen om onmiddellijk door zich zelf te werken, niet op het gebied der beeldende kunst, te minder naarmate hun vorm onkunstmatig is, zoo als b.v. het beeld des lams met het kruis. De plaats van Jesaïa, den Ziener, in het 53ste hoofdstuk, is dus een zinnebeeld, dat niet eens onmiddellijk door zich zelve verstaanbaar is. Anders is het met de voorstelling van den ‘goeden Herder,’ 't geen op zich zelf een' aangenamen indruk maakt. De beeldspraak, de gelijkenis behooren volgens hare natuur tot het gebied der rede, en hoofdzakelijk meer tot de didaktische dan tot de dichterlijke, en passen minder voor eene voorstelling der schilderkunst, die door het oog tot de verbeeldingskracht spreken moet. Allegoriën kunnen zich gedeeltelijk verheffen tot poëzij, wanneer het hulsel reeds in zich zelf beteekenis en schoonheid bezit (b.v. de gelijkenis van den ‘verloren Zoon’), maar de voorstelling van deze gelijkenissen geeft niets meer dan een genre-stuk. De verpersoonlijking is bij de Ouden geenzins zeldzaam, en heeft hun zelfs voorwerpen geleverd der vereering, zoo als ‘Concordia,’ ‘Pax’ e.a. Dit kwam geheel overéen met den oorsprong der godenwereld uit idéen of abstraktiën, maar behoort tot de gebreken zoowel van kunst en godsdienst, en moest nimmer in de Christelijke worden overgebragt. De schildervoorstelling eener personificatie (b.v. van 't Geloof) is daarom alléen verwerpelijk, dewijl werkelijkheid en idéaliteit daarin niet

noodzakelijk verbonden zijn en niet in elkander opgaan. Het begrip laat zich denken, maar niet aanschouwen, en een wezenlijke persoon, die dat begrip door uitdrukking en gebaren voorstellen zou, zou volstrekt niet daarmede overéenkomen, maar slechts de affektatie daarvan wezen. De geloovigste mensch is geen' oogenblik geheel geloovig, maar tevens beminnend, of werkzaam of denkend, enz.

VIII.

Dit was ongeveer de toestand der Christelijke schilderkunst, toen, door den invloed der oudheid, welke men meer begon na te vorschen en te hoogschatten, benevens door velerlei andere oorzaken, in het begin der zestiende eeuw, eene opwekking des geestes ontstond onder de volken van Europa, hoofdzakelijk onder de Duitschers en Italianen, en dat wèl, bij de eersten, op 't gebied des geloofs en der godgeleerdheid, bij de anderen op het gebied der kunst. De zelfstandigheid, die zich daarbij op deze twee velden ontwikkelde, kan men beschouwen als de rigting naar levendige, uit ervaring en werkelijkheid geputte waarheid, en tevens eene levendige idéaliteit, die geenzins afhankelijk was van overlevering of conventie. De schilders bestudeerden en gebruikten, behalve de antiken, ook de natuur, de ontleedkunde en modellen; de teekening van hun beeld werd daardoor zuiverder; de stand, gebaren en uitdrukking natuurlijker en levendiger. Hoewel ze nu tevens, uit kracht van hun geloof en hunner vrome begeestering, naar idéaliteit streefden, het menschelijke veredelden en verhieven; zoo deden ze dit méer in den réalistischen zin of met meer waarheid. Zij volgden, onafhankelijker van gewoonte en navolging, de inspraak hunner eigen begeestering. Dit alles geldt, in den hoogsten graad, van Rafaël Sanzio, den hoofdvertegenwoordiger dezer nieuwe ontwikkeling, den éenigen, op wien de genius der kunst, met zoo groote mildheid, den hoorn zijner gaven heeft uitgeschud, de ‘maëstro’, die on-

tegenzeggelijk de vorst der kunstenaars is en altijd blijven zal. De overdrijving, die hem den ‘goddelijken’ heet, is vergeefelijk; maar hoe hoog hij staan moge, hij was toch onderworpen aan de wetten der menschelijke onvolkomenheid, en de wedergeboorte der Christelijke schilderkunst gelukte door hem geenzins volkomen. 't Is bekend, dat men drie trappen zijner kunstontwikkeling onderscheidt; ik weet echter niet, of men al zijne voorhanden werken met zekerheid op een dezer trappen stellen kan en ik neem dus de vrijheid daarop, bij de volgende opmerkingen, omtrent eenige zijner gewrochten, niet naauwkeurig acht te geven.

Rafaël bevrijdde zich langzamerhand van het beklemmende en bezwarende van de overlevering en de gewoonte, maar toch schudde hij niet volkomen de kluisters af en schiep ten minste (ook in zijn laatsten tijd) niet altijd met eenen geheel vrijën geest, die alleen aan de kunstenaarsbezieling gehoorzaam was, terwijl hij ook als alle kunstenaars zich onderwerpen moest aan de wenschen en den smaak der bestellers; ja, hij gaf zich nog meer gevangen door navolging der antiken, waarnaar hij zich in menige compositie (bijv. in zijne Galatea en de geschiedenis van Psyche) gevoegd heeft. In de schoonheid en bevalligheid zijner koppen, is Rafaël niet genoeg te bewonderen en een zeer begunstigd lieveling der gratiën; maar de uitdrukking zijner schoone koppen is vaak koud en onbeduidend, behoort niet bij het geheel, en bij de compositie heeft hij somtijds ‘gedommeld als de goede Homerus.’ De schilderij in het koninklijk paleis te Napels, die, wat haar beelden betreft, zoo groote voortreffelijkheid bezit, mist alle compositie. De Maria met het kind op den troon, voor deze de kleine Joännes met gevouwen handjes, regts de Apostel Paulus, die leest in een boek en de heilige Barbara, die evenmin bezig is; links de Apostel Petrus, die voor zich heên ziet, en de h. Katharina, die alleen Maria schijnt op te merken - is daar nu een schaduw van handeling of éenheid? En welke gedachte is er te verbinden aan de voorstelling (indien deze namelijk behoort tot de hoofdschilderij!) van God, den Vader, en twee aanbiddende engelen, waarvan er een, in verstrooijing, het hoofd afwendt? 't Is eene gelijksoortige fout, wanneer

Rafaël in de schilderij, in de Kunstakademie te Rome, welke den H. Lukas voorstelt, zoo als hij bezig is de moeder Gods te schilderen, dat hij zijne eigene, ofschoon zeer schoone jongelingsgestalte, zoo onverschillig heeft voorgesteld, dewijl hij als een begeesterde jongen des heiligen meesters, ten minste wat meer opgewondenheid had moeten vertoonen. Hetzelfde geldt van het beeld der Sixtijnsche Madonna te Dresden, waar de heilige regts naast zich, op den grond ziet, en al beweert men, dat deze figuur dienen moet ter verbinding met de gemeente; en deze opwekken tot aanbidding en godsdienstig nadenken, dan blijft dit voornemen, gesteld dat het bestaan hebbe, onveréenigbaar met de theoriën der kunst.

De ‘school van Athene’ in een der stanzen van het Vatikaan lijdt, met uitzondering van de eene groep regts, aan gebrek van alle handeling en eenheid; en hoe zou 't ook immer mogelijk geweest zijn het collektief voorwerp, dat ieder eenheid van tijd en plaats mist, een voorwerp, dat alleen geschikt is voor de geschiedenis der wijsgeerte, geenzins voor 't penseel des schilders, in eene aanschouwelijke éenheid zamen te brengen. De ‘strijd van Constantijn, den grooten,’ stelt, in de linker helft, het nog onbesliste woeden van den krijg voor, op eene halfhelder en verwarde wijze, zoodat de beschouwer onmogelijk den draad vinden kan; daarbij komt een prachtig ros, dat toch nooit meer is dan eene bijkomende figuur, te sterk uit en overschaduwt dat van den overwinnaar. In het onderste kunstgewrocht ‘de verheerlijking,’ is de aardsche onrust, welke de kunstenaar, in tegenstelling met de rust en helderheid, die daarboven heerscht, wenschte uit te drukken, evenzeer te woelig en te onduidelijk. In de keuze van zijn onderwerp heeft Rafaël niet zelden misgetast. 't Is reeds niet keurig gedacht, de heilige Cecilia af te malen, die de hemelsche muzijk hoort; maar dubbel is het af te keuren, dat de schilder dezen eersten misslag door eene tweede fout wilde vergoêlijken, toen hij de hemelsche muzijk zelve afgebeeld heeft. In het fresko der kerk ‘della Pace,’ te Rome, 't geen verscheiden sibyllen voorstelt, schrijft de eene op eene tafel die haar door een engel wordt voorgehouden; dat moet nu de ‘Inspiratie’ voorstellen. Bovendien is eene sibylle, van wie men zoo goed als

niets weet, een onbepaald onderwerp, even als over 't algemeen de Bezieling, die zich nooit bij het schrijven voor het oog vertoont, en alleen in de geïnspireerde redeneering te bespeuren is, weinig geschikt voor eene voorstelling der schilderkunst: daarom kan men alle zoo vaak beproefde afbeeldingen van sibyllen en zieners als mislukt beschouwen, hoe schoon en aantrekkelijk die figuren op zich zelf wezen mogen. En Michael Angelo had nooit de taak moeten aanvaarden, om de profeten des ouden Verbonds, alléen in zittende figuren voor te stellen, zoo als men die in de Sixtijnsche kapel zien kan; omdat daarbij het onbepaalde en willekeurige naauwelijks te vermijden was, gelijk men dan ook werkelijk niet inziet, waarom de eene regts, de andere links, de derde voor zich heen ziet; de eene den regter, de ander den linker schenkel opheft en dergelijke. Men glimlacht over het noodmiddel, dat de eenvoudigheid van Joannes Angelico van Fiesole hem aan de hand gaf, toen hij, in de schoone fresko-schilderij van het St. Markus-klooster te Florence, ter nadere aanwijzing en bekendmaking van onderscheiden profetische en oud Testamentische gestalten, zich bediende van papierstrepen, met bijbelplaatsen beschreven, die hij hen in de hand gaf; men ziet hier uit, dat de vrome broeder een helder begrip had van de ontoereikendheid zijner schildersvoorstelling. De onderscheiden profeten konden, omdat men den vorm hunner gelaatstrekken niet kent, alléen in de verschillende handelingen of toestanden, waarin ze zich voordoen in hunne voorzeggingen, worden voorgesteld. Het ‘laatste Oordeel,’ 't geen Michaël Angelo, gelijk bekend is, in dezelfde kapel geschilderd heeft, is een bepaald onschilderachtig (men vergeve mij 't woord!) onderwerp. De volstrekte scheiding der goeden en kwaden is, even als de tegenstelling van het goed en kwade zelf, wèl is waar een noodzakelijk zedelijk verstandsbegrip, maar van zoo afgetrokken aard, dat het niet eens in gedachten tot bepaalde en doorgevoerde aanschouwing gebragt, vooral niet voor de aanschouwing voorgesteld kan worden. Wanneer men de boozen niet als vleeschelijke duivels, met terugstootende leelijkheid, maar als werkelijke menschen voorstellen wil, dan kan 't niet missen, dat ze bij den beschouwer eenige deelneming, ten minste be-

klag en medelijden opwekken; door zulk een gevoel nu wordt de waarheid des gerigts weggenomen of het oordeel geboren, dat de uitspraak onregtvaardig is en streng. Daarom, als de schilder er waarlijk in slaagde alléen afschuw en afkeerigheid jegens de verdoemden te verwekken, zou aan het beeld alle eenheid en harmonie ontbreken, omdat het in 't gemoed een' onbeslisten strijd zou doen ontstaan tusschen hoogstuitéenloopende gevoelens. Diensvolgens behoort ‘het laatste Oordeel’ t'huis in de dogmatiek en niet in de schilderkunst. Rafaël heeft zich ook laten verleiden, God, den Vader (als Schepper) en persoonlijkheid af te beelden, of het ontwerp daartoe te leveren. De meest afgewerkte en volkomenste compositie, die ik van hem ken, is de ‘begrafenis van Christus’, in het paleis Borghese te Rome; daar is alles even afgerond, ieder kop en ieder figuur niet slechts voor zich zelve van de hoogste schoonheid, maar ook, door houding, deelneming en uitdrukking, op het innigste verbonden met het geheel.

In de nabijheid van Rafaël, ten opzigte van tijd en plaats, ontmoeten we eenige schilders, die veel geërfd hebben van de bevalligheid en liefelijkheid des meesters; en Leonardo da Vinci schiep, in zijn ‘Avondmaal’, eene hoogst merkwaardige compositie in den historisch-geschiedkundigen zin; maar spoedig na dit tijdperk van gloed en glans, verviel de kunst in willekeur en naäperij, en de genoemde maëstro was zelf daarvan oorzaak, of (dewijl hij toch slechts een kind van zijnen tijd en het werktuig was van den Tijdgeest) de voornamelijk door hem in 't leven geroepen ontwikkeling had een spoedig verval ten gevolge, en vooral, omdat, aan den eenen kant, de schutsmuur der overlevering, die der kunst eene zekere houding gaf, was doorgebroken en daardoor speelruimte geschonken werd aan de vrijheid, tevens aan willekeur, luim en eigenzin; en aan den anderen kant uit gebrek aan loutering en verjonging van het kerkelijk geloof (niet het minst uit gebrek aan eene levendige en vrije schriftuitlegging) de geschiedkundige geest niet tot volle ontwikkeling, ook geen natioanale zin der kunst te hulpe kwam, terwijl daarentegen de navolging der antiken op eene vreemde baan lokte. In de kerkelijke schilderijen vertoont zich die willekeur minder, zij het door de magt der gewoonte of door den

invloed van hen, die het stuk bestelden. Dezelfde voorwerpen keeren altijd terug, de Moedermaagd met het kindeken en een of twee Heiligen, de Afneming van het kruis of de Begrafenis, de aanbidding der heilige drie Koningen, enz. In de kunst der compositie vertoont zich geen' merkelijken vooruitgang, ook bij eigenlijk historische voorwerpen uit de bijbelsche geschiedenis; daarentegen scheppen vele kunstenaars behagen in gezochte houdingen en verlichting. De meeste voorstellingen uit de oude fabelkunde, zijn dikwerf terugstootend door vleeschelijkheid en weelderigheid, of door overdrijving, door gebrek aan oude eenvoudigheid, en de kabinetten bieden van deze soort een bontkleurig velerlei aan. Zoodra de schilderkunst uit het gebied van het bijbelsche en kerkelijke treedt, is ze tamelijk weifelend in de keus harer onderwerpen.

(*Wordt vervolgd.*)

De oppositie tegen het koloniale stelsel. Tweede artikel.

***Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Jaarg*. 1849. *Aflev*. 1-6. *Eerste Deel. Uitgegeven door Dr. W.R. van Hoëvell. Groningen, van Bolhuis Hoitsema*, 1849. *Bedenkingen tegen de Mededeeling van den Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal omtrent den verkoop van landen op Java; door Dr. W.R. van Hoëvell. Groningen, van Bolhuis Hoitsema*, 1849. *De Emancipatie der Slaven in Neêrlands-Indië. Eene Verhandeling van Dr. W.R. van Hoevell. Uitgegeven ten voordeele der Armen. Groningen, Roelfsema*, 1848. *Beschouwingen over de Emancipatie der Slaven in Nederl. (Oost) Indië, zoodanig als die is voorgesteld in de Verhanling van Dr. W.R. van Hoëvell. Door een ingezeten van Java. Nieuwe-diep, C. Bakker, Bz.*, 1849. *Opleiding van Javaas bevolking tot Christelijke beschaving. Voorgedragen in de vriendenvereeniging Musis te Batavia, door J. Munnich. Ten voordeele van een liefdadig doel. Utrecht, Kemink en Zoon*, 1848. *Dit deden onze vaderen in de vorige eeuw aan het volksonderrigt op Ceylon; wat staat ons, Nederlanders, thans vooral op Java te doen? door J. Munnich, uit het Engelsch vertaald en voorgedragen in de vriendenvereeniging Musis te Batavia. Utrecht, Kemink en Zoon*, 1849.**

Wij keeren terug tot het artikel, waarmede de nieuwe jaargang van het ‘Tijdschrift voor Neerl. Indië’ geopend wordt, en waarin, na het verhaal van den oorsprong en vroegere lotgevallen van dat Tijdschrift, over zijne *tegenwoordige strekking* wordt gehandeld. De schrijver heeft daar-

bij vooral op het oog de wijzigingen, die met den nieuwen jaargang in deze strekking gebragt zijn. Wij hebben reeds gezien, dat deze wijzigingen het Tijdschrift voor het oogenblik, en zoo lang het stelsel der regering omtrent de koloniale aangelegenheden geene belangrijke hervorming ondergaat, plaats doen nemen onder de organen der politieke oppositie. Men versta dit niet in dien zin, als ware thans dit Tijdschrift uitsluitend aan de politieke belangen gewijd, als waren wetenschappelijke bijdragen voor de kennis van den Archipel, die geene betrekking hebben tot de gebeurtenissen van den dag en de beoogde hervorming, daarvan buitengesloten. Mogen al sommigen deze verwachting gekoesterd hebben, - misschien dewijl de Heer van Hoëvell in zijn inleidend artikel, natuurlijk, het meest over het nieuwe bestanddeel zijner maandelijksche afleveringen heeft uitgeweid, dat, de meeste opstellen als een zuurdeesem doortrekkende, aan het geheel een zoo merkelijk gewijzigd aanzien zou geven, - de zes afleveringen van het reeds voltooide eerste Deel zijn daar, om voldingend te bewijzen, dat geene bijdrage, strekkende tot vermeerdering onzer kennis van de geschiedenis, de land- en volkenkunde en zelfs de taal- en letterkunde van den Archipel versmaad wordt, al staat zij in geen het minste verband met de staatkundige beschouwingen van het oogenblik. Wij herinneren slechts, om althans eenige der uitgebreidere bijdragen van dien stempel te noemen, de leerrijke schets van den Goenong Smeroe of Maha Meroe van Dr. Junghuhn; de belangrijke mededeeling omtrent den dood van George Muller door den redacteur; het zonderlinge artikel van den Heer Jansen, getiteld: ‘Gedachten over den handel van den Indischen Archipel voor de komst der Europeanen,’ waarin vele vernuftige combinatiën niet te miskennen zijn, maar dat de verderfelijke rigting veler nieuwere geschiedschrijvers, om de historie naar eene vooraf ontworpen theorie te construeren (hier door de onzekerheid en wankelbaarheid der historische overleveringen van den Archipel in hooge mate begunstigd) te zeer in het uiterste drijft, dan dat niet bij den lof ook vrij wat blaam zou behooren gevoegd te worden; voorts onze eigene Inleiding tot een artikel over de Mantawei-

eilanden, tot dusverre, wegens tijdsgebrek, nog niet door de behandeling van het onderwerp zelf gevolgd; het wetboek voor zeevarenden van het Koningrijk Makasser, door den Heer Leupe uit het Maleisch vertaald; het belangwekkend artikel van den Heer Friederich over de Godsdienst van Bali, later gevolgd door de beschrijving van een feest, in de hoofdplaats van het rijk Gianjar; eindelijk de schoone bijdrage voor de kennis der Maleische letterkunde, die ons de Heer Neubronner van der Tuuk, in zijn ‘Kort verslag van de Maleische Handschriften in het East-India House te Londen,’ heeft geleverd. Vele andere artikelen, die evenzeer geschiedenis en landbeschrijving betreffen, zijn tevens, zonder regtstreeks politieke beschouwingen te bevatten, van groot belang voor de kennis onzer staatkundige betrekkingen of van den geest en het stelsel onzer Indische regering. Hiertoe rekenen wij de verslagen van de residentiën Madioen, Rembang en Soerabaja, ons hier aangeboden ten vervolge der verslagen in den, door de gebeurtenissen van Mei 1848 afgebroken tienden Jaargang opgenomen; alsmede de ‘Bijdragen tot de kennis der binnenlandsche rijken van het westelijk gedeelte van Borneo,’ door den uitgever uit de verslagen van den Heer van den Dungen Gronovius geput. Meer bepaalde politieke strekking hebben de artikelen van den Heer van Hoëvell over ‘Laboean, Serawak, de Noord-oostkust van Borneo en den Sulthan van Soeloe,’ die zooveel kracht bijzetten aan de beschuldigingen tegen de Indische regering, ten opzigte der verwaarloozing van de Nederlandsche belangen op Borneo; en het aangevangen, maar tot dusverre nog niet voltooid, ‘Geschiedkundig onderzoek naar den oorsprong en den aard van het partikulier landbezit op Java,’ dat zoo diep ingrijpt in de veel besproken vraag aangaande den verkoop van landerijen op Java, tot dekking der tekorten onzer schatkist, die alsnog bij de Tweede Kamer aanhangig is. Tot oplossing dezer vraag wordt hier ook nog menige andere bijdrage geleverd, zoo in de beoordeeling van het geschrift van den Heer v.d. Burg ‘Over Kolonisatie op Java,’ en van de ‘Bedenkingen’ van den Heer van Herwerden tegen de nota van den Heer Sloet tot Oldhuis, als in een alleropmerkelijkst artikel van een Indisch

ambtenaar, over ‘Het individueel sawah-bezit in de residentie Bantam,’ hetwelk eindigt met de merkwaardige woorden: ‘Het eenvoudigst zou echter ongetwijfeld zijn, om, aangezien het sawah-bezit werkelijk van gouvernementswege niet gemakkelijk te veranderen valt, de geheele residentie partikulier eigendom te maken en dezelve alzoo bij perceelen te verkoopen;’ - woorden, te merkwaardiger, daar zij zonder eenige toespeling op de nota van den Heer Sloet zijn gesproken, en lang voor zelfs het gerucht van die nota onze Indiën bereikt had. Men weet overigens, dat de quaestie omtrent het partikulier landbezit nog door den Heer van Hoëvell in eene afzonderlijke brochure is toegelicht, getiteld: ‘Bedenkingen tegen de mededeeling van den Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, omtrent den verkoop van landen op Java,’ in welke vele nieuwe en belangrijke oogpunten voor de beschouwing van den aard en de gevolgen van het partikulier landbezit worden geopend. Wij moeten aan allen, die in de vraag, door de nota van den Heer Sloet gemoveerd, belang stellen, de mededeelingen van den Heer van Hoëvell ten dringendste aanbevelen. Daargelaten of het welwikkend oordeel aan de gronden voor of tegen het overwigt zal moeten toekennen, toonen zij volkomen, dat het ‘Handelsblad’ niets te veel heeft gezegd, toen het, ter aanbeveling van den Heer van Hoëvell als kandidaat voor de Tweede Kamer, hem ‘wegens zijn twaalfjarig verblijf in Indië, zijne onvermoeide werkzaamheid, zijne uitgebreide kennis van Indische aangelegenheden,’ groote geschiktheid toekende, om een vertegenwoordiger der Indische belangen te zijn[1]. Welke partij

1 Een vuile lastertong, welker venijn de kolommen van den. Nederlander van 5 Julij bezoedelt, noemt dit eene ‘ongemeen koddige peroratie.’ Wij vragen aan elken onbevooroordeelde, waarin dat ‘ongemeen koddige’ gelegen is, anders dan in de tusschenvoegselen, de vraag- en uitroepingsteekens, door den schrijver bij deze eenvoudige woorden geplaatst? Is het niet, b.v., zeer koddig, dat de schrijver de meening omtrent van Hoëvell's kennis der Indische zaken tracht te verkleinen, door, bij de vermelding van zijn ‘twaalfjarig verblijf in Indië,’ in parenthesi te voegen ‘zegge Batavia,’ als ware het niet algemeen bekend, hoe van Hoëvell meermalen Java in verschillende rigtingen bereisd heeft, en door de verschillende betrekkingen, die hij heeft bekleed, maar vooral als redacteur van het Tijdschrift voor N.I., met schier alle personen van eenige beteekenis in Indië in aanraking is gekomen, en in de kennis van allerlei zaken is ingewijd, zelfs van bijzonderheden, die voor weinigen toegankelijk waren.
Wat ik van de overige redeneringen in dit fraaije stuk zal zeggen, weet ik waarlijk niet. De verontwaardiging, de droefheid over de schandelijke middelen, waarvan het *behoud* zich bedienen durft om zijne politieke tegenpartij verdacht te maken, sluit mij schier den mond. Al de lasteringen, waaraan van Hoëvell heeft ten doel gestaan, worden hier weder opgerakeld, als ware nimmer een woord ter wederlegging gezegd; er wordt van ‘weerspannige en overmoedige handelingen tegen bestaande verordeningen van het Indisch bestuur’ gewaagd, als ware niet volledig bewezen, dat de vergadering van 22 Mei, 1848, met voorkennis en goedkeuring van het bestuur heeft plaats gehad, en van Hoëvell met zijne vrienden zelfs al het mogelijke heeft gedaan om eene gevaarlijke explosie te voorkomen; de beschuldiging wordt zijdelings hernieuwd, dat zijn tegenstand tegen het koloniale stelsel aan ‘onbevredigde wenschen op Java’ is toe te schrijven, als ware nimmer eene uittarting gedaan aan allen, die hem in Indië gekend hebben, om bepaald te verklaren en door eenig bewijs te staven, wat hij dan ooit van het Indisch bestuur mogt begeerd hebben; er wordt gezegd, dat hij zijne beginselen ‘tegen zijne overtuiging in, blijkbaar uit gemelijkheid verkondigt,’ als ware het den mensch gegeven, het hart en de drijfveeren van anderen te oordeelen, - als ware het stelsel onzer Indische regering het edelste, menschlievendste, Christelijkste, waaraan een gemoedelijk man vlek noch rimpel zou kunnen ontdekken. Maar wat de snoodheid ten top voert is de smet, dien de schrijver op van Hoëvell tracht te werpen, door de herinnering van jeugdige misstappen, uit het tijdperk toen hij, in *zeventienjarigen* ouderdom, nu reeds *negentien* jaren geleden, met de Groningsche studenten de wapenen voor het Vaderland had aangegord, en ver van het onderlijk oog, zonder ondervinding, aan de verveling en verleiding der kantonnementen was blootgesteld. Wij kunnen op zulk eene lafhartige beschuldiging slechts antwoorden met de vraag, wat dit tegen de juistheid van van Hoëvell's inzigten in Indische aangelegenheden, wat dit tegen den lof hem *thans* als ‘gemoedelijk staatsburger’ toegebragt, bewijzen kan?

de Heer van Hoëvell tegenover de nota van den Heer Sloet heeft gemeend te moeten kiezen, moge blijken door de aanhaling der volgende woorden uit de voorrede van gemelde brochure:

‘In deze brochure vindt men eene wederlegging van de

Eene wederlegging van zulke beschuldigingen zou beneden een fatsoenlijk man zijn, zij kunnen hem, die er zich van bedient, slechts aan de verachting aller weldenkenden prijs geven. Voor den verstandigen beoordeelaar betoogen zij niets dan groote zwakheid en armoede van bewijzen, en zij versterken slechts de overtuiging, dat het wel eene ongelukkige zaak moet zijn, die slechts zulke wapenen bezit, om zich te verdedigen. Maar bij den grooten hoop bereikt men met zulke beschuldigingen zijn doel; hoe ontbloot van waarheid en regtschapenheid, zijn zij niet ‘ijdel’ wat de uitwerking betreft. Ga maar voort met stoutweg te lasteren, en alles wat tot verdediging is aangevoerd opzettelijk te ignoreren, laat geene gelegenheid voorbijgaan, en zoo uwe redenen al geene kracht in zich zelve hebben, zij zullen toch indruk maken door gedurige herhaling: ‘Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo.’

mededeeling des ministers, in zooverre zij het verkoopen van landen *in het algemeen*, of het partikuliere landbezit op Java *in beginsel* heeft bestreden. Ik gevoel mij niet geroepen, om iets anders in het voorstel van den Heer Sloet tot Oldhuis te verdedigen, dan den grond waarop het steunt, de praemisse, dat het partikulier landbezit op Java in alle opzigten zoowel voor Java zelf als voor het moederland voordeelig is. Of het verkoopen van domeinen tot een bedrag van 25 millioen, met het doel om daardoor tekorten te dekken, wenschelijk en staatkundig zij; of het niet gevaarlijk is daardoor de mogelijkheid te openen tot nieuwe geldverspillingen; of het niet billijker en regtvaardiger zou wezen, de sommen, die uit het verkoopen van landen op Java voortvloeijen, ook in de eerste plaats in het belang van Java aan te wenden, 't zij voor den aanleg van spoorwegen, 't zij voor het onderwijs der Javanen, 't zij tot eenige andere instelling van algemeen nut; dit alles heb ik in deze brochure niet onderzocht. De “mededeeling” van den minister heeft mij alleen aanleiding gegeven tot eene verdediging van het partikulier landbezit op zich zelf beschouwd.’

Dezelfde geest, die deze afzonderlijke brochure kenmerkt, spreekt ook uit hetgeen van Hoëvell over het partikulier landbezit in het Tijdschrift heeft geschreven. De spil, waarom bij hem alles draait, is ‘de bevordering van Christelijke beschaving op Java,’ en zoo hij een warme voorstander van het ‘partikulier landbezit’ is, het is vooral, dewijl hij daarin een krachtig middel ziet, om zoodanige beschaving voor te bereiden. Aan de bepaalde behandeling van dit punt zijn eenige bladzijden (51-55) in de brochure toegewijd, waarop wij later nog zullen terugkomen. Men ziet dus, hoe hij ook hier zichzelven gelijk blijft, en zijne schriften inderdaad doorgaans slechts in zooverre een bepaald politiek karakter aannemen, als hij de maatregelen eener staatkunde bestrijdt, wier vooroordeelen en berekeningen aan de verspreiding van Christelijke beschaving in den weg staan, wier uitsluitende rigting op het inzamelen van schatten haar onregtvaardig maakt jegens den Europeschen ingezeten van Neêrlandsch Indië, en niet minder jegens den veelal weêrloozen inlander.

Het was ons voornemen niet hier de ingewikkelde vraag

omtrent het partikulier landbezit opzettelijk ter sprake te brengen; wij hebben zelfs de aangehaalde brochure alleen daarom aan het hoofd van dit artikel vermeld, dewijl zij met ons straks volgend onderzoek over de noodzakelijkheid en de middelen ter zedelijke hervorming en verheffing van de Javanen in verband staat. De vraag eischt in haren geheelen omvang een gezet en naauwlettend onderzoek, en verdiende wel afzonderlijk in dit Tijdschrift ter sprake te worden gebragt. Maar in de oppositie tegen het koloniale stelsel, waarmede wij ons thans bezig houden, vormt zij niet meer dan eene episode. Op zich zelve toch ligt in de aanprijzing van het partikulier landbezit op Java geene politieke oppositie; in het afgetrokken beschouwd ware het even mogelijk geweest, dat men de regering dankbaar voor den wenk had gevonden, als dat men haar tegen elke beschouwing of elk voorstel, tot uitbreiding van dat landbezit leidende, gekant vindt. Eerst nadat de regering, bij monde van den nu afgetreden minister van koloniën, zich zoo bepaaldelijk en zoo sterk tegen dit denkbeeld heeft uitgelaten, en de meening heeft omhelsd, dat door de toelating daarvan een hoeksteen aan het gebouw onzer koloniale instellingen zou ontrukt worden, kan in de aanprijzing van het partikulier landbezit een zweem van oppositie bespeurd worden. Maar nog is de meening der regering niet bepaald genoeg gebleken, het Indisch Gouvernement is niet in de gelegenheid gesteld zich over de zaak uit te laten, en wat wij er tegen vernomen hebben was het gevoelen, niet van een ministerie, maar van een minister, die reeds niet meer in den ministerraad zitting heeft; ja zelfs beweert het gerucht, dat tot in den Raad van State mannen gevonden worden, die zich niet bevoegd achten de zaak *a priori* te beoordeelen, en haar tot het voorwerp eener speciale *enquête* wenschen gemaakt te zien. Men moge de verdediging van het partikulier landbezit eene dwaasheid of eene hersenschim achten, - men moge beweren, dat eene groote uitbreiding daarvan onbestaanbaar zou zijn met het in Indië vigerend stelsel, - maar zoolang noch de Indische regering, noch het ministerie in Nederland meer bepaaldelijk partij heeft gekozen in deze quaestie, kan men de discussie daarover, in welken zin zij ook moge uitvallen, met geen regt als een bepaald

punt van staatkundige oppositie beschouwen. De hoofdpunten der oppositie tegen het koloniaal stelsel blijven altijd, voor zooveel de Europesche of daarmede gelijkgestelde bevolking van Neêrlandsch Indië betreft, de opheffing of wijziging der bepalingen omtrent het radikaal, gepaard met de verbetering en uitbreiding van het onderwijs in Indië zelve, de vrijheid der drukpers of althans de bescherming harer regten door wettelijke bepalingen tegen de thans bestaande willekeur, en eindelijk de vertegenwoordiging der koloniale belangen, op eene wijze waardoor hare regeling niet langer van het oordeel van één man wordt afhankelijk gemaakt, hetzij regtstreeks in de wetgevende kamers, hetzij meer zijdelings door de instelling van eenen kolonialen raad. Het zijn deze drie hoofdpunten, die wij, nevens eenige punten van ondergeschikt belang, welke zich daaraan vastknoopen, in ons vorig artikel uitvoerig hebben ter sprake gebragt. Wij willen daarop thans niet andermaal terug komen, ofschoon het besprokene eerste deel der nieuwe serie van het Tijdschrift daarvoor in verschillende artikelen, deels onder de rubriek ‘de demonstratie der ingezetenen van Batavia op den 22sten Mei, 1848,’ deels onder die der ‘Varia,’ deels eindelijk in afzonderlijke en meer uitgebreide opstellen, zoo als de ‘bijdragen tot de kennis van den staat van het onderwijs in Nederlandsch Indië,’ eene reeks van nieuwe feiten en beschouwingen geleverd heeft. Wij zouden geen einde aan onze taak vinden, indien wij haar wilden voortspinnen, zoolang ons stof tot het vormen van nieuwe draden wordt in handen gegeven. Eene opzettelijke beschouwing van den staat en de geschiedenis van het onderwijs in Neêrlandsch Indië ten behoeve der Europesche of daarmede gelijk gestelde ingezetenen, zal ons, zoo wij hopen, eerlang gelegenheid geven, het belang althans van een deel der hier bedoelde mededeelingen van het Tijdschrift meer opzettelijk in het licht te stellen, te toonen hoeveel dank men den redacteur daarvoor schuldig is, en hem tegenover een gewetenloozen aanval, ook op dit punt weder tegen hem gerigt, regt te laten wedervaren. Wij willen thans zonder verdere voorbereiding overgaan tot hetgeen wij in ons vorig artikel als het bepaalde onderwerp van het vervolg onzer beschouwingen hebben opgegeven: de politiek, vol-

gens het oordeel van van Hoëvell en zijne medestanders te volgen, ten opzigte der inlanders en met dezen gelijk gestelde personen, waartoe allen gerekend worden, die Heidenen of Mohammedanen zijn, - politiek, ten aanzien van welke zij niet minder tegen de tot dusverre heerschende ziens- en handelwijze van het Gouvernement gekant zijn, dan ten aanzien der toekenning van politieke regten aan de Europesche ingezetenen van Nederlandsch Indië. Men vergeve ons, zoo wij wat lang aan den drempel van dit vraagstuk vertoefd hebben, en wijte het alleen aan onze zucht, om onze lezers wat nader met de algemeene strekking en den inhoud van het Tijdschrift bekend te maken, welks eerste verschijning aanleiding tot den aanvang dezer beschouwingen heeft gegeven, maar welks uitgave reeds zoo verre is voortgeschreden, aleer zich de gelegenheid tot voortzetting daarvan aan ons opdeed.

‘Zoo moet het eene hoofdbestanddeel der Indische maatschappij geregeerd worden,’ dus vervolgt de Heer van Hoëvell zijne beschouwingen, ter plaatse, waar wij ons verslag daarvan hebben afgebroken; ‘het andere, dat der inlanders of inboorlingen, staat op eenen geheel anderen trap van beschaving, en moet dus op eene geheel andere wijze worden bestuurd; maar zeker is het, dat het bestaat, niet uit machines, maar uit menschen, bestemd om tot meer maatschappelijke, zedelijke en godsdienstige ontwikkeling te geraken. Zoo als wij straks reeds zeiden, moet het doel onzer Staatkunde wezen, om hen daartoe te brengen, en de handelingen van ons bestuur behooren dus met dat doel overeen te komen. Zij moet in de verwezenlijking daarvan niet haren ondergang vreezen, zoo als die der autokratie, maar hare kracht en sterkte er in vinden. De voorvaderlijke wetten en instellingen (*hadat*) der inboorlingen moeten niet voorbijgezien, of met ruwe hand aangegrepen en vernietigd worden; overal waar het gebeurd is, heeft het niets dan rampspoedige en droevige gevolgen gehad, en niemand kan het meer afkeuren dan ik. Maar die wetten en instellingen moeten tot grondslag worden gelegd eener langzame hervorming; wij moeten ze verder Christelijk ont-

wikkelen en onze beschaving daarop inplanten. 't Zou onmogelijk zijn, om in dit opstel met weinige woorden in bijzonderheden aan te wijzen, wat, met dit beginsel, bij de verschillende volkeren van den Archipel thans reeds moet gedaan worden. Mijn Tijdschrift zal zich vooral dit tot eene hoofdtaak stellen. Maar ik wil toch kortelijk mijne meening ophelderen, door op de Javanen te wijzen. Sedert twintig jaren is er eene geheele omwenteling in hunne maatschappij geboren door het kultuurstelsel; zij hebben hier indigo leeren planten en bereiden, dáár suikerriet verbouwen en suiker maken, ginds de theeheesters voor het eerst zien groeijen en de thee zelven gefabriceerd, elders de cochenille, de kaneel, de specerijen en wat niet al meer leeren behandelen; daardoor is, overal waar die kultures met voorzigheid en verstand en zonder overdrijving zijn ingevoerd, vroeger niet gekende welvaart ontstaan; daardoor hebben de Javanen nieuwe behoeften verkregen, waarvan ze voorheen nimmer hoorden; - maar gelooft gij nu dat hun zieleleven, door deze gebeurtenissen, volstrekt niet is aangedaan en zij geestelijk volkomen nog dezelfden zijn gebleven als vóór twintig jaren? Ik durf u het tegendeel verzekeren; ik durf beweren, dat ze, even als in hun stoffelijk, zoo ook in hun zedelijk leven behoeften beginnen te gevoelen, die hun vroeger geheel vreemd waren; en wilt gij een paar feiten, waaruit zich het bestaan dier behoeften openbaart, dan wijs ik u op de vele duizenden exemplaren van eenige Javaansche geschriften op de drukkerij van het Bataviaasch genootschap gedrukt en aan de Javanen tegen eenen vrij hoogen prijs verkocht[1]; dan wijs ik u op de Javanen in de omstreken van Soerabaja, die zonder eenigen aandrang of opwekking van zendelingen of predikanten, ja, in weerwil van de belemmerende handelingen der Regering, niet in naam maar inderdaad Christenen zijn geworden, en dorsten naar bijbels en godsdienstige geschriften; dan wijs ik u op zoo vele inlandsche hoofden, die niet alleen hun verlangen te kennen geven naar inrigtingen van onderwijs voor hunne kinderen, maar zelfs verklaard heb-

1 Vgl. Gids voor 1848, Dl. II, blz. 99.

ben, zich daarvoor gaarne aanzienlijke opofferingen te zullen getroosten. Maar de autokratie ziet dat alles voorbij, let niet op de teekenen der tijden en regeert de Javanen nog altoos alsof ze dezelfde menschen waren als vroeger.'

Wij gelooven niet, dat iemand, die naauwkeurig met den tegenwoordigen staat onzer Oost-Indische bezittingen bekend is, de twee hoofdfeiten zal ontkennen, waarop deze redeneringen steunen, te weten, dat zich bij de Javanen op velerlei wijzen de sporen van behoefte aan en verlangen naar meerdere verstandelijke en zedelijke ontwikkeling beginnen te openbaren, en dat door de Indische Regering de teekenen dier veranderende rigting van geest en hart, niet slechts met onverschilligheid, maar met wantrouwen en tegenzin worden gadegeslagen. Wat het eerste betreft, herinneren wij nog, nevens de door van Hoëvell aangevoerde bijzonderheden, de belangstelling, waarmede, volgens Gericke's berigten aan het bijbelgenootschap, zoowel vroeger het 'Leesboek voor de Javanen, te zamengesteld uit stukken des Ouden en Nieuwen Verbonds,' als in het laatste jaar de volledige vertaling des Nieuwen Testaments door vele aanzienlijken op Java ontvangen is. De allermerkwaardigste geschiedenis van de stichting van onderscheidene Christengemeenten onder de Javanen in de omstreken van Soerabaja zou eene meer opzettelijke vermelding verdiend hebben, had niet de Heer van Hoëvell vroeger daarvan uitvoerig verslag gegeven, deels in het 'Tijdschrift tot bevordering van Christelijken zin in Neêrlandsch Indië,' Afl. 4, bl. 164, deels in zijne zoo algemeen gelezen 'Reize over Java, Madura en Bali,' Dl. I, bl. 188. Wij willen er dan ook hier niet uitvoerig gewag van maken, en alleen herinneren, dat, sedert in December 1843 het eerst eenige Javanen te Soerabaja gedoopt werden, het aantal der belijders van het Evangelie onder hen[1] in April 1846 reeds tot meer dan 220 was geklommen, terwijl tijdens het bezoek van den Heer van Hoë-

1 Met uitzondering der reeds veel vroeger in het westen van Java gestichte gemeente van Depok en Toegoe, van welke ik in 'de Gids' voor 1847, Boekbeoordeeling, blz. 44, gewaagde, maar welker geschiedenis men thans in bijzonderheden kan nalezen in de 'Reis door Nederlands Indië,' door L.J. van Rhijn, Ie Aflev., blz. 55 vgg.

vell te Sidokari, in Junij 1847, nogmaals op éénen dag ongeveer 90 Javanen, mannen, vrouwen en kinderen, door den doop in de gemeente werden ingelijfd. Thans is onder hen de zendeling Jellesma werkzaam, en bij voortduring verneemt men van hen de gunstigste berigten. Geen zweem van verwikkeling in de politieke en maatschappelijke aangelegenheden is uit deze verandering van Godsdienst geboren. De Christen-Javanen zijn landbouwers gebleven, zij deelen in de belastingen en heerendiensten gelijk hunne Mohammedaansche landgenooten, en hebben in verhouding tot het Gouvernement geene andere verandering ondergaan, dan vermeerdering van ijver en naauwgezette pligtsbetrachting.

De belangstelling in een verbeterd onderwijs bij de Javanen, om ook hiervan iets naders te zeggen, kunnen wij niet beter schetsen, dan eensdeels door de herinnering, dat sedert lang vele hoofden van de vergunning hebben gebruik gemaakt, om hunne kinderen deel te doen nemen aan het onderwijs in de gouvernements-scholen gegeven, anderdeels door een ander uittreksel uit het Tijdschrift van den Heer van Hoëvell, voorkomende in het artikel: ‘Onderwijs en opvoeding der Javanen’ (blz. 286), geschreven naar aanleiding der beide, ook aan het hoofd van dit opstel genoemde, brochures van den Heer Munnich, waarvan wij beneden nader denken te gewagen.

‘Ondertusschen,’ zoo zegt daar onze schrijver, worden de voorstanders van de leer, om de Javanen zoo dom mogelijk te houden, ten einde er zoo lang mogelijk partij van te trekken, niet alleen met kracht bestreden door mannen als de Heer Munnich, maar beginnen zij langzamerhand te ondervinden, dat het op den duur toch onmogelijk is, om de Javanen den grond te laten kultiveren, zonder ook hunnen geest eenigzins te beschaven. Het gouvernement heeft reeds sedert geruimen tijd gebrek aan geschikte personen, om als distriktshoofden of schrijvers of djaksa's of pakhuismeesters, enz., in dienst te stellen. Daartoe wordt eenige, ofschoon slechts geringe, kennis vereischt, maar ook deze kan de tegenwoordige toestand der Javaansche maatschappij aan hare leden niet verschaffen. Daarom heeft de regering zich wel genoodzaakt gezien, om van haar stelsel af te wij-

ken, en althans de middelen daar te stellen, om eenige Javanen zoo veel te leeren, dat ze bruikbare ambtenaren kunnen worden. Reeds had over dit onderwerp eene correspondentie tusschen den minister en den gouverneur-generaal plaats gegrepen, waarin vooral de kosten, die de verwezenlijking van dit plan zou veroorzaken, de hoofdzaak waren, toen de algemeene secretaris, bij circulaire van den 27sten December 1846, n°. 2606, namens den minister van staat, gouverneur-generaal, de residenten uitnoodigde, om te dienen van consideratiën en advies, ‘nopens de daarstelling en oprigting van scholen, om daardoor de kinderen van inlandsche ambtenaren de gelegenheid te geven, van behoorlijk onderwijs te genieten *ter erlanging van de vereischte kundigheden, om eenmaal met vrucht in 's lands dienst te kunnen worden opgenomen*.’ Bijna al de residenten hebben verklaard, dat, zoowel de inlandsche hoofden als zij zelve, zeer met dit voornemen waren ingenomen. Om eenig denkbeeld te geven van het verlangen, dat bij de Javanen naar onderwijs bestaat, en van de behoefte, die daaromtrent gevoeld wordt, deel ik 't een en ander mede uit de ‘consideratiën en advies’ op de missive van den algemeenen secretaris van een dier residenten, welk stuk mij door toeval is in handen gekomen. ‘Ontegenzeggelijk,’ wordt daarin onder anderen gezegd, ‘kan de oprigting en daarstelling van scholen, tot het geven van onderwijs aan de kinderen van inlandsche ambtenaren, niet dan heilzaam in de gevolgen zijn. Tot de oprigting van eene kweekschool op een centraal punt van het eiland, waarin een zeker aantal jongelingen, uit al de verschillende deelen van Java, een of twee jaren lang tot de betrekking van onderwijzer zal worden opgeleid, wordt te veel tijd gevorderd. Door *dadelijke* oprigting van scholen in elke residentie afzonderlijk zou even doeltreffend het voorgestelde doel kunnen bereikt worden. De regenten en inlandsche ambtenaren zijn, in eene opzettelijk daartoe belegde conferentie, omtrent het plan der oprigting van scholen en het daar te geven onderwijs gehoord. Ze zijn dien maatregel zeer toegedaan, en hebben zich zelfs niet ongenegen betoond, *daartoe van hunne inkomsten bij te dra-*

gen. De thans te dezer plaatse aanwezige onderwijzer heeft de vereischte geschiktheid, om toezigt over die school te houden. Daar in deze residentie niet dan gebrekkig Javaansch wordt gesproken en geschreven, zoude, volgens het gevoelen van de regenten en overige hoofden, welke in de conferentie zijn tegenwoordig geweest, een Javaan uit de Oostelijke residentiën of van Soerakarta tot onderwijzer dienen gekozen te worden, iets dat met geene onoverkomelijke zwarigheden zal vergezeld gaan. Zulk een Javaan zou dan, zoowel door het te geven onderwijs zelf, als ook door het ontvangen van onderwijs van den Europeschen onderwijzer, zich zelven kunnen oefenen en die kundigheden verkrijgen, welke hij noodig heeft, en die hij anders in eene kweekschool zou ontvangen, maar waartoe, volgens het gevoelen van de regenten en hoofden, te veel tijd zou gevorderd worden.'

Dat de zucht naar kennis en Christelijke beschaving, zich hier en daar bij de Javanen openbarende, door de regering (en ik bedoel hier vooral de Indische regering - die coterie van Oudgasten, welke daar nog de zaken leidt, en zelfs de kunst verstaat doorgaans en op den langen duur den Gouverneur-Generaal naar hare hand te zetten, maar welker rijk, gelijk wij hopen en verwachten, bij de ontwaking van den echten volksgeest der Nederlandsche natie, met verwerping van hetgeen men haar als 'Nederlandschen zin' heeft opgedrongen, een spoedig einde te gemoet snelt), - dat die zucht, zeg ik, door de regering met onverschilligheid, ja zelfs met tegenzin en wantrouwen wordt gadegeslagen, is moeijelijker door getuigenissen of de aanhaling van bepaalde feiten te bewijzen. Kon men zich op schoone woorden verlaten, men zou zelfs verklaringen genoeg kunnen aanvoeren, om onze bewering te logenstraffen. Bovendien werkt eene zoodanige rigting meer negatief dan positief; zij vertoont zich meer in ontduiking, in het opwerpen van bezwaren, in allerlei belemmeringen, dan in handelen, in feitelijken tegenstand; wat zij doet werkt in het verborgen en verschuilt zich achter redenen van staat. De autokratie beschikt over onbeperkte middelen, om elke afwijking van hare zienswijze, elk teeken van leven, dat haar verdacht voorkomt,

te onderdrukken; de drukpers ligt gebonden aan hare voeten; de kerk heeft zij tot haren gehoorzamen dienaar gemaakt, door onmiddellijke inmenging in de kerkbesturen en door de gelijkstelling van de dienaren der kerk met wereldlijke ambtenaren, die van hare gunst afhankelijk zijn; zelfs de bijbel- en zendelinggenootschappen weet zij binnen de palen te houden, door aan deze geheel partikuliere inrigtingen, die niets met de regering te maken hebben, door ontslag of benoeming, eenen president naar willekeur te ontnemen of op te dringen[1]; het regt stuit zij des verkiezende in zijnen loop; wie hare meening niet deelt, en het waagt, al is het slechts met woorden, voor waarheid en licht te strijden, wordt als een intriguant of ‘agitateur’ uitgekreten, en des noods zonder vorm van proces in een schip gepakt en naar Europa opgezonden, en aan hare ambtenaren, die natuurlijk alleen of het best in hare geheimen zijn ingewijd, weet zij tot zelfs in Nederland het stilzwijgen op te leggen, door hun bij verlating van 's lands dienst alle officiële stukken, of afschriften en uittreksels daarvan, af te vorderen, en elk gebruik daarvan, voor het publiek gemaakt, als landsdieverij te beschouwen en te straffen[2]. En wanneer nu, na dat alles, de regering verklaart dat zij voor het heil harer onderdanen in Indië de beste voornemens koestert, dat zij hen langzaam en trapsgewijze tot meerdere ontwikkeling en Christelijke beschaving wil brengen, maar dat zij tevens te zorgen heeft, in het belang van het moederland en zijner berooide schatkist, dat de morele invloed des bestuurs, dat prestige, waardoor eene handvol Europeanen millioenen inboorlingen regeert, niet onder de geweldige schokken van overhaaste hervormingen verloren ga, - wie durft haar dan nog tegenspreken? - Maar zouden voor den onbevooroordeelde wel andere bewijzen voor onze stelling noodig zijn, dan juist die geheimhouding en lichtschuwheid van het stelsel, die schier voorbeeldelooze zucht tot bemoeijing met den werkkring van alle inrigtingen voor algemeen nut, dat ana-

1 Men zie over dit ongehoorde regt, dat de regering zich heeft aangematigd, het ‘Tijdschrift’ blz. 299.

2 Zie de Publicatie van 19 Mei 1844 (Staatsbl. van Ned. Ind., 1844, No. 15.)

thema dat een iegelijk treft, die krachtigen vooruitgang huldigt, dat achterblijven van alle feitelijk bewijs, dat die zucht om de ontwikkeling der bevolking te bevorderen nog in iets anders dan woorden bestaat? Vraag wat er voor onderwijs, voor Evangelieprediking, voor Bijbelverspreiding op Java gedaan is, of gedaan kan worden, en gij zult overal de klagt hooren opgaan over de duizenden middelen, die het Indisch Gouvernement bezit, en niet ongebruikt laat, om elke poging ten goede, zonder openbare afkeuring, te dwarsboomen en te verlammen.

Ik weet wel dat er vele regtschapen mannen in Nederland zijn, die of de uitgestrektheid van het kwaad niet inzien, of elke verandering in het Indische stelsel als zoo gevaarlijk voor de millioenen beschouwen, waarmede Java jaarlijks onze schatkist moet stijven, dat zij zich, schoon noode, gedwongen achten in dat stelsel te berusten. Ik zelf ben niet van oordeel, dat eigenbelang of halstarrigheid de eenige drijfveeren zijn van hen, die den Javaan maar dom trachten te houden, en geloof gaarne dat bevooroordeelde politieke inzigten, kwalijk begrepen zucht tot bevordering der belangen van het moederland, de bron zijn der lichtschuwheid van velen. Ook weet ik wel, dat men redeneringen genoeg bij de hand heeft, om het geweten mede in slaap te sussen, b.v. dat de Javaan in zijne onkunde zich toch niet ongelukkig gevoelt, dat verspreiding van kennis het welzijn der natiën op het spel zet, dat de verlichting de vijand is der maatschappelijke orde, dat men in elke godsdienst gerust en tevreden leven kan, en dergelijke, - redeneringen waaraan eene uitsluitende rigting op het stoffelijke zooveel voedsel geeft. Maar toch is het mij onbegrijpelijk, hoe iemand zoo denken of in zulke redeneringen berusten kan, die van het Christendom iets meer dan den naam bezit, of zich een weinig verheft boven de dierlijke stompheid, die het gevolg is van het vadsig en wellustig leven, waaraan zich vele Europeanen (vroeger gelukkig! meer dan thans) tusschen de keerkringen plegen over te geven. Op het standpunt van den Christen, is de eisch aan ons allen gebiedend, om voor het geestelijk welzijn der Javanen, als onze broederen, naar vermogen te zorgen.

Is het denkbaar dat eene gezonde staatkunde zich met dien eisch in tegenspraak zou bevinden? Kan het, mag het zijn, dat de vooruitgang van Java in Christelijke beschaving langer aan de eischen van de Nederlandsche schatkist, aan de belangen eener handelmaatschappij, of wie en wat al bij het bestaande stelsel zijn voordeel vindt, en van elke verandering schade vreest, ten offer worde gebragt? Voor hem die deze vragen bevestigend durft beantwoorden, heb ik te vergeefs gesproken, en God beware mij, dat ik immer zóó spreken zoude, dat ik bij dezulken bijval zou kunnen vinden!

Het is, geloof ik, na al het gezegde duidelijk genoeg, dat wie wil arbeiden aan de losmaking der banden, waardoor de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der Javanen wordt belemmerd, zich juist daardoor in oppositie stelt tegen het *nog* heerschende koloniale stelsel; maar gelukkig is dit thans reeds niet meer in dezelfde mate het geval, als voor weinige jaren. Met regt zegt de Heer van Hoëvell, ter gelegenheid van de reeds boven besproken oprigting van scholen tot opleiding van inlandsche ambtenaren op Java: ‘Ofschoon nu het doel, dat het gouvernement zich met het oprigten van scholen voorstelt, slechts van administratieven aard is, verheug ik mij toch, ook in het belang der opvoeding van Java's bevolking tot Christelijke beschaving, dat thans dit plan eindelijk tot rijpheid schijnt gekomen te zijn. Immers ik verneem, dat te Soerakarta eene normaalschool zal worden opgerigt tot het vormen van onderwijzers, die dan in de verschillende residentiën scholen zullen openen. De vakken van onderwijs zullen, zoo ik wel onderrigt ben, de volgende zijn: het lezen, schrijven in 't Javaansch en Maleisch, het rekenen, de eerste beginselen van aardrijkskunde en geschiedenis, zedekunde, enz. Op dit oogenblik zoekt het gouvernement een persoon, die aan het hoofd der normaalschool moet geplaatst worden.’ Wij kunnen hier bijvoegen, dat werkelijk nog bij besluit van Koning Willem II de fondsen zijn beschikbaar gesteld, tot oprigting der bedoelde kweekschool van inlandsche onderwijzers, en tot vestiging van een twintigtal provinciale scholen in de verschillende residentiën; dat de regeling dezer gewigtige aangelegenheid, voor zoo verre zij hier te lande kan plaats hebben, aan de bekwame

handen van den Hoogleeraar T. Roorda is toevertrouwd, en dat in een nog jeugdigen, maar met warmen ijver en veel bekwaamheid toegerusten landgenoot, de persoon is gevonden, die aan het hoofd der normaalschool zal geplaatst worden en naar Java vertrekken, na eenen tweejarigen cursus aan de Akademie van Delft te hebben voltooid[1]. Het moge waar zijn, dat de behoefte aan meerdere administratieve bekwaamheden bij de inlandsche ambtenaren meer heeft toegebragt, om de regering tot dezen stap te bewegen, dan alles wat de vrienden van Christelijke beschaving tot aanprijzing der verspreiding van kennis op Java hebben kunnen aanvoeren; niettemin is er veel gewonnen met het inzigt, dat meerdere verlichting, althans der hoogere standen, niet met de belangen der regering in strijd is, maar veeleer daardoor gevorderd wordt. Beperking van het voorregt van beter onderwijs en meerder kennis tot de hoogere klassen zal ook hier, in weerwil van de scherpe afscheiding der standen, op den duur wel niet mogelijk zijn. Dat onderwijs zal weldra ook voor het nuttig gebruik der Javaansche bijbelvertaling vrucht dragen, mits de exemplaren van Gericke's overzetting niet even zorgvuldig, als die van Bruckner's Nieuw Testament, in de bibliotheek van het Nederlandsch Oost-Indisch Bijbelgenootschap, of eenige andere inrigting bewaard worden. Maar ook dit zal wel op den duur niet mogelijk zijn, wanneer van uit de beide brandpunten, te Depok en te Sidokari en omliggende dorpen, de stralen des Evangelies zich verder en verder over Java zullen verspreiden. En zoo zal de hand der regering zelve, en wel van den minister, die het langst en onverzettelijkst voor het bestaand koloniaal stelsel heeft gestreden[2], den slagboom hebben geopend, die tot dusverre voor kennis en zuivere godsdienst den weg tot Java versperd hield.

1 De Heer v. Hoevell klaagt niet zonder reden over de geheimhouding die nog ten aanzien dezer belangrijke aangelegenheid wordt in acht genomen. Waarom neemt de regering niet het initiatief van de openbaarmaking harer handelingen, vooral waar die slechts een goeden indruk kunnen te weeg brengen, en laat zij zich alle kennis harer verrigtingen als een geheim ontfutselen?

2 Den Heer J.C. Baud, van wien de besproken maatregelen tot oprigting van scholen op Java zijn uitgegaan.

Het is intusschen slechts billijk te erkennen, dat de scholen, die men thans tot opleiding van inlandsche ambtenaren wil oprigten, niet zoo geheel op zich zelve staan, dat vroeger nimmer eene dergelijke poging zou beproefd zijn. In het algemeen verslag van den toestand der Preanger-regentschappen (‘Tijdschr. v.N.I.,’ Jaarg. X, blz. 95) lezen wij de volgende merkwaardige bijzonderheden:

‘In 1823 werd, door de bemoeijenis van den resident van der Capellen, eene school ter hoofdplaats Tjiandjor opgerigt, met het doel, om, door het verleenen van eenig elementair onderwijs, jongelieden in de kundigheden te bekwamen, die voor een inlandsch ambtenaar onontbeerlijk zijn. In den aanvang werd deze school bezocht door jongelieden uit al de regentschappen; de min goede verstandhouding der regenten onder elkander was echter ook hierop van invloed, zoodat de niet te Tjiandjor te huis behoorende kinderen spoedig weder naar hunne woonplaatsen terugkeerden. De school, door den kommissaris-generaal (du Bus de Ghisignies) als maatregel van bezuiniging ingetrokken, is later weder geopend, en, na velerlei wisselvalligheden ondergaan te hebben, thans weder in werking. Zij is gevestigd in een der lokalen van den *dalam* van den regent, en staat onder diens onmiddellijk toezigt en bescherming, met vermijding van alles, wat aan het onderwijs eene godsdienstige strekking kan geven. Een geschikt inlander onderwijst hier geregeld drie uren daags 20 Javaansche jongelieden, waaronder twee zonen van den Regent, in het lezen en schrijven der Maleische taal met Maleische en Arabische karakters, het lezen en schrijven der Soenda-taal en de beginselen der rekenkunde. De regent zorgt voor de aanschaffing van schrijfbehoeften en geeft eene geringe maandelijksche bezoldiging aan den onderwijzer. De scholieren betalen niets. Eene soortgelijke school bestaat in het regentschap Soekapoera, te Manondjaja, onder de leiding van W.C. Vingré, wordende hier ook nog onderwijs gegeven in de kennis der Javaansche taal; die school telt thans 14 scholieren. Ook te Trogong, in het regentschap Bandong, bestaat eene diergelijke inrigting, echter op eene kleine schaal.’ In de geschiedenis der voornaamste van de drie hier vermelde scho-

len is echter eene zonderlinge duisterheid. Zij moet volgens dit verslag, dat eerst in 1847 werd ingeleverd, tot het einde van 1846 in werking zijn geweest, terwijl van Hoëvell in zijne ‘Reis’, Dl. I, bl. 33, ter gelegenheid van zijn bezoek te Tjandjor in Mei 1847, het volgende schrijft: ‘Het voorname doel van mijn bezoek bij den Regent was, om eenige berigten in te winnen, omtrent de inrigting van onderwijs voor kinderen van inlandsche hoofden, die in der tijd door den Resident der Preanger-regentschappen, R. Baron van der Capellen, was daargesteld, en aanvankelijk goede vruchten had opgeleverd; maar tot mijne smart vernam ik, dat zij niet meer bestaat. Ik zal hier over de verwaarloozing der morele aangelegenheden van de Javanen niet uitweiden, maar alleen zeggen, dat ook het verval dier inrigting daaraan alleen is toe te schrijven.’ Zonderling, dat juist in de vier maanden, tusschen het einde des jaars, waarover het verslag loopt, en het bezoek van den Heer van Hoëvell verloopen, die school moet hebben opgehouden. Of zou men het misschien als een nieuw bewijs voor de geringe belangstelling in de morele aangelegenheden der Javanen mogen beschouwen, dat de Resident nog in zijn Verslag eene school laat figureren, welker staking hem zoo weinig belang had ingeboezemd, dat zij geheel aan zijne aandacht was ontsnapt? Hoe het zij, van die school schijnt thans geen spoor meer te vinden te zijn. Vurig wenschen wij dat aan de scholen, die thans door de regtstreeksche bemoeijing van het Gouvernement zullen worden opgerigt, niet door de laauwheid, waarmede zulke belangen doorgaans in Indië behartigd worden, een dergelijk lot moge te wachten staan. Doch het vervolg zal ons nog leeren, dat wij te dien aanzien de toekomst gerust en met goede verwachting kunnen te gemoet gaan.

Die pogingen toch door de regering zelve aangewend tot oprigting van scholen onder de Javanen, zijn niet de eenige grond, waarop ik zeide, dat thans de strijd voor de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der Javanen niet meer in dezelfde mate als politieke oppositie beschouwd kan worden, als voor weinige jaren. Niet slechts is het mij bekend, dat de nu afgetreden minister van koloniën, de Heer G.L. Baud, daaromtrent zeer goed gezind was, en de uitdrukking dat

‘eene trapswijze ontwikkeling en beschaving den Javaan voor den zegen des Christendoms moest voorbereiden,’ waarvan hij zich in zijne bekende redevoering in de Tweede Kamer tegen de nota van den Heer Sloet tot Oldhuis bediende, in zijnen mond geen ijdele klank was[1]; maar wat ik vooral op het oog had, onder het bestuur van den Schout bij nacht van den Bosch, die thans aan het hoofd van het koloniaal departement is geplaatst, die zich in Indië als een krachtig voorstander van vooruitgang en verbetering heeft doen kennen, en, naar het schijnt, daarvan zelf het slagtoffer is geworden, in zooverre hij daaraan zijn ontslag als kommandant der zeemagt in Indië heeft te danken gehad[2], - van den man van wien de Heer van Hoëvell niet schroomt te verklaren: ‘de zonderlinge manier, waarop men met de drukpers omsprong, heeft hij nimmer goedgekeurd; aan het stelsel van uitsluiting der in Indië geboren en opgevoede ingezetenen van Indië heeft hij nooit zijn zegel gehecht; onderwijs en opvoeding heeft hij ook voor Indië als hoogst noodzakelijk beschouwd,’[3] - onder een zoodanig bestuur bestaat ongetwijfeld gegronde hoop, dat, wie in Nederland de zedelijke belangen der Javanen voorstaat, zich niet langer zal behoeven te beschouwen, als in de rijen der oppositie geschaard; ja, dat hij veelmeer den minister aan zijne zijde zal zien in den strijd tegen die ver-

1 Het heeft mij daarom leed gedaan, dat de Heer van Hoëvell, in zijne ‘Bedenkingen’ tegen die rede, de vraag van den minister: ‘is het rationeel, dat men (bij den geprojecteerden verkoop) den Koran wil toepassen op eene bevolking, die men voor den zegen van het Christendom wil voorbereiden?’ met eenige heftigheid als bittere ironie heeft beschreven. Mogt niet de minister zoo spreken, wanneer hij zelf dit wilde, en de overtuiging koesterde dat de meerderheid der natie en der kamer van hetzelfde gevoelen was? De warmte waarmede de Heer G.L. Baud de reeds door zijnen voorganger opgezette zaak der Javaansche scholen tot de zijne heeft gemaakt, en zijne geopenbaarde voornemens, om den Javaan meer aan het willekeurig gezag zijner hoofden en de niet minder willekeurige handelingen van de Chinesche pachters te onttrekken, toonen, dat althans zijn bestuur, zoo hij daarin langer had mogen werkzaam zijn, door de zucht naar vooruitgang gekenmerkt zou zijn geweest.

2 Zie wat de Heer v. Hoëvell over hem schreef tijdens zijne vervanging door den Vice-admiraal Michielsen, in den Xden Jaarg. van het Tijdschr., blz. 284, en nu met eenige vermeerdering herhaald heeft in het zevende nommer van den tegenwoordigen jaargang (blz. 81), dat mij onder het schrijven van dit artikel ter hand komt.

3 ‘Tijdschrift’ voor 1849, 7de Afl., bl. 85.

blinden, die het nog in Indië mogelijk wanen, de ‘magt des geestes’ hier door willekeur en geweld te doen bukken, ginds door vleitaal te bezweren[1].

Op de plaats, die wij tot dusverre commentariëerden, laat de Heer van Hoëvell onmiddellijk het onderstaande volgen:

‘Niet alleen de Regering moet het beginsel van vooruitgang tot grondslag leggen harer staatkunde, ook de natie is geroepen, om met haar mede te werken tot dat groote doel. Het bestuur moet zoodanig regeren, dat aan de ontwikkeling van Christelijke beschaving in Indië geene belemmeringen worden in den weg gelegd, maar dat zij integendeel door de handelingen van het Gouvernement wordt bevorderd en in de hand gewerkt. De natie zelve moet leiden en vormen, onderwijzen en opvoeden; de natie moet hare edelste krachten aan Indië wijden, hare voortreffelijkste mannen derwaarts zenden, om, in alle vakken van kunst en wetenschap, dien rijken en vruchtbaren akker te bebouwen, om scholen te openen, instellingen van algemeen nut te stichten, onderwijzers onder de inboorlingen te vormen, in één woord, om de voordeelen en den zegen onzer Christelijke beschaving aan Indië te schenken. Zoo moet er eene naauwe gemeenschap geboren worden tusschen ons volk en de volkeren aan gene zijde van den oceaan. In onze lagere scholen moet de kaart van Indië hangen naast die van Nederland, en in de scholen van Indië die van Nederland naast

1 ‘Ik koester de hoop,’ zegt de Heer van Hoëvell, ‘dat de Schout bij nacht van den Bosch, getrouw aan zijne beginselen, den weg zal volgen, dien hij in Indië is begonnen in te slaan. In dat geval zal hij door het “Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië”, voor zooveel het vermag, ondersteund worden in zijne moeijelijke maar schoone taak. Waar ik in zienswijze van hem verschil, zal ik onbeschroomd mijne meening te kennen geven - want door niets anders, dan door overtuigd te worden van dwaling, laat ik mijne inzigten en beschouwingen mij ontrooven. Maar wanneer de tegenwoordige minister van koloniën zich tot hoofddoel stelt, om Indië en Nederland in naauwer gemeenschap van onderling belang te brengen, om aan de ingezetenen van Nederlandsch Indië hunne staatsburgerlijke regten, voor zooveel plaatselijke omstandigheden dit toelaten, niet te onthouden, om de Indische volkeren tot meer ontwikkeling en beschaving op te leiden, en langs dien weg Indië voor Nederland, en Nederland voor Indië voordeelig te maken, - dan zal ik hem toejuichen, en mij altoos blijven verheugen, gelijk ik nu doe, over de taak die hij op zich heeft genomen.’

die van Indië. Dat vooroordeel tegen “de Oost”, uit onbekendheid en onwetendheid ontstaande, moet worden weggenomen, moet plaats maken voor algemeene belangstelling en gemeenzaamheid en liefde. Mijn “Tijdschrift” zal daartoe medewerken en naauwkeurig uiteenzetten, welke wegen in Indië voor Nederlanders openstaan, om aldaar tot het waarachtig geluk der Indiërs werkzaam te zijn, en tevens eigen welvaart voor Nederland te bevorderen.’

Men wane niet, dat wij ons hier van het standpunt der politieke oppositie verwijderen. Al wordt het gewigtigste deel der taak aan de natie toegekend, het is altijd tweeërlei wat van de regering gevraagd wordt, en dat zij tot dusverre zeer verwijderd was van te schenken: opheffing aller belemmering in de bevordering van den zedelijken welstand der koloniën, aanmoediging en bevordering van elke poging ten goede. Het is onze vaste overtuiging, dat de natie niet in gebreke zal blijven, aan hare Christelijke verpligting te voldoen, zoodra men ophoudt hare pogingen te verlammen en haar door de voorstelling van het gevaar, dat hare stoffelijke belangen bedreigt, af te schrikken; zoodra men Indië werkelijk ten behoeve der natie, tot uitbreiding van hare nijverheid, tot vermeerdering harer hulpmiddelen, tot oefening harer krachten gaat regeren, naar het beginsel van ‘gemeenschap van kennis en belang,’ en ophoudt het te exploiteren ten behoeve der schatkist en eenige weinige bevoorregten. Het is met het oog op dat stelsel van ‘gemeenschap van kennis en belang’, dat van Hoëvell strijdt tegen de regeringsmaatregelen, die den weg naar Indië schier voor alle Nederlanders sluiten, die niet het Gouvernement bepaaldelijk als zijne dienaren behoeft; het is het krachtigste argument, waarop hij de kolonisatie aanprijst, en de uitbreiding van het partikulier landbezit.

Wij achten het van belang, nu eenmaal de nood der schatkist de vraag van het partikulier landbezit zoo ernstig heeft ter sprake gebragt, dat wèl en grondig overwogen worde wat door van Hoëvell, zoowel in zijne ‘Bedenkingen’, als in verschillende artikelen van het ‘Tijdschrift’, tot aanprijzing van den afstand van landen aan partikulieren, uit het oogpunt der zedelijke belangen van den Javaan, is in het midden gebragt. Ofschoon ook op zuiver politisch terrein een voor-

stander van het partikulier landbezit, is hij dit meer nog als Christen, in de overtuiging, dat daardoor het waarachtig welzijn van Java zal bevorderd worden. Ofschoon ik voor mij verder zou gaan dan hij, die zich, gelijk wij boven opmerken, ten opzigte der financiële quaestie neutraal houdt, en, blijkens sommige uitdrukkingen in zijne 'Bedenkingen', zelfs de denkbeelden van den Heer Sloet niet onuitvoerlijk schijnt te achten; ofschoon ik in de aanwending van het hulpmiddel tot herstel onzer financiën, door onzen wakkeren vertegenwoordiger aanbevolen, slechts teleurstelling, en, ten gevolge van het verlaten van den eenigen waren weg, 'erkenning der noodzakelijkheid, om zooveel minder uittegeven, als dooréén de staatsuitgaven de staatsinkomsten overtreffen[1],' slechts vermeerderend verderf voorzie; zoo is het eene andere vraag, of niet het beginsel van uitbreiding van het partikulier landbezit, onafhankelijk van het financiële vraagstuk, aanprijzing en toejuiching verdienen zou. Omtrent het regt der regering tot afstand van landen aan partikulieren, kan, dunkt mij, weinig twijfel overblijven bij hem, die met aandacht de beschouwingen van van Hoëvell over 'het regt' ('Bedenkingen', blz. 20-35) heeft gelezen, en gezien, welke regten het gouvernement zich thans op den grond aanmatigt, en wat men eigenlijk onder den afstand van landen aan partikulieren, zoo als die op Java kan plaats hebben, heeft te verstaan[2]. Of het staatkundig is zoo veel uitbreiding te geven aan de vestiging van Europeanen in Indië, en aan de partikuliere nijverheid, als het gevolg zou zijn van een afstand van landen op eenigzins ruime schaal, hierover zal het oordeel zeer verschillend uitvallen, naar mate men al of niet bewonderaar is van het stelsel van gouvernements-cultures en het monopolie der Handelmaatschappij. Voor ons, die in bevordering der handels-operatiën en vruchtbaarmaking der kapitalen van het moederland, door opwekking van den han-

1 Stelling van den Heer Joan Muller, in zijne brochure: 'de toestand der Nederlandsche financiën en de middelen tot herstel,' blz. 25. De zwarigheden, die, niet tegen den *verkoop van landerijen* op Java, maar tegen zoodanigen verkoop *tot herstel onzer financiën* kunnen worden ingebragt, zijn, mijns inziens, zeer juist in die brochure ontwikkeld.

2 Namelijk alleen overgang van een deel der regten van den Soeverein op den grond, zonder eenig gezag over de bevolking.

delsgeest onder de bevolking der landen, waarin men koloniseert, het groote doel aller kolonisatie zien; voor ons, die geen ander voordeel uit de overzeesche bezittingen begeerlijk of regtvaardig achten, dan de vermeerdering der bronnen van welvaart en van het nationaal vermogen, die het beste middel is, om de belastingen productief te maken, zonder dat zij daarom drukkend worden; voor ons, die in eene theoretische ‘organisation du travail’, hetzij zij van een behoudend of van een revolutionair gouvernement uitga, hetzij zij ten doel hebbe het lot der armen te verbeteren of de rijken nog rijker te maken, geene bevordering zien van het algemeen welzijn, maar den vrijen en natuurlijken loop van handel en nijverheid het beste middel achten om in aller behoeften te voorzien; voor ons, die overtuigd zijn, dat partikuliere nijverheid in weinige jaren duizenden bronnen van welvaart kan doen vloeijen, die voor een gouvernement, dat alles voor eigene rekening drijven wil, nog langen tijd ontoegankelijk zullen blijven[1]; - voor ons kan geen oogenblik twijfel bestaan, aan welke zijde wij ons zullen scharen; en als wij het bestaande stelsel veroordeelen, meenen wij de staats-oeconomische wetenschap geheel op onze zijde te hebben. Maar het groote vraagpunt, waarop het bij de beoordeeling van het beginsel van den landverkoop, naar onze beschouwingswijze, vooral aankomt, is het belang der Indische bevolking, aan wie wij herstel van zooveel kwaad, vergoeding voor zooveel verzuim schuldig zijn. Ofschoon geheel instemmende met den schrijver der ‘Losse aanteekeningen op de brochure van den Generaal Michiels’ (‘Tijdschrift’, bl. 219), dat ‘het opzenden der produkten naar Nederland door een geprivilegiëerd handelsligchaam den handel zoo in Indië als in Nederland verlamt[2]’, zou ik nimmer het stelsel van

1 Men zie hiervan treffende voorbeelden in de ‘Bedenkingen’, bl. 41-46. Vgl. ook wat in het ‘Tijdschrift’ gelezen wordt over de ontginning der goudmijnen van Gorontalo, blz. 234.

2 2 Wij herinneren hier aan de brochures: ‘De Nederlandsche Handel-maatschappij getoetst aan het belang der natie, door Joan Muller, Amst. 1848’, waarvan onlangs, in eenige successive nommers, een uitvoerig uittreksel in de ‘Singapore-freepress’ werd opgenomen, en wat Indië betreft: ‘De Nederlandsche Handel-maatschappij in Ned. O.I., Deventer, 1848.’ De laatste is eene belangrijke aanvulling voor de meer algemeen bekende brochure van den Heer Muller; voor Indië is de werking der Handel-maatschappij waarschijnlijk nog noodlottiger geweest dan voor Nederland.

partikuliere nijverheid durven voorstaan, zoo daarmede den Javaan slechts andere, misschien ergere, tyrannen werden opgedrongen, en de materiële, maar vooral zedelijke, verbetering van zijn lot eer werd belemmerd dan bevorderd, ten welken aanzien de redevoering des ministers wel geschikt was menige twijfeling te wekken of te voeden. In een opstel, dat hoofdzakelijk aan den strijd voor de zedelijke belangen der Javanen gewijd is, kan het niet ongepast zijn, deze zijde van de quaestie wat meer opzettelijk in het oog te houden.

De quaestie van het particulier landbezit is in het ‘Tijdschrift voor N. Indië’ het eerst ter sprake gebragt, ter gelegenheid der belangrijke brochure van den Heer Steitz te Batavia: ‘Een woord over de redevoering van Z. Exc. den minister van Koloniën, uitgesproken in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in de avondzitting van 15 Aug. 1847, ter zuivering van de blaam, opgelegd aan de nagedachtenis van den Heer P.J. Kamphuis, Utrecht 1849.’ Ook deze schrijver, die een krachtig voorstander is van den verkoop van domeinen op Java aan partikulieren, stelt daarbij het zedelijk belang van den Javaan op den voorgrond. ‘Men heeft bijbel- en zendelinggenootschappen,’ zegt hij, ‘om de Christelijke godsdienst, de leer van liefde en algemeene menschenmin bij uitnemendheid, onder den inlander te verspreiden, maar de afstand van landen aan fatsoenlijke Hollanders, mannen van beschaafde opvoeding, zou daartoe krachtiger middel zijn; de Javaan beoordeelt den Europeër in zijne zedelijke meerderheid niet naar zijne woorden, maar naar zijn gedrag en handel. De overtuiging van het beter en liefdadiger gedrag van velen, geldt bij den Javaan meer, dan de prediking van weinigen.’ Deze en dergelijke beschouwingen, in het aangehaalde geschrift van een braaf, algemeen geacht en bemiddeld man, die 32 jaren op Java heeft gewoond, en uitgebreide partikuliere landgoederen bestuurd, gaven niet weinig kracht aan de bewering, in de schier te gelijker tijd met hare verschijning bekend geworden nota van den Heer Sloet, ‘dat in het

landbezit van Nederlanders op Java een krachtig middel gelegen is, om in den loop des tijds, zonder eenige schokken of beroeringen, van lieverlede de Javanen voor den zegen van het Christendom voor te bereiden, waarvan het ontstaan der inlandsche Christengemeenten te Soerabaja, een gevolg van de aanraking met Europeanen aldaar, de treffendste bewijzen oplevert, terwijl reeds in Krawang op de partikuliere landen door de landeigenaren scholen zijn opgerigt.' De Heer van Hoëvell verklaarde zich al aanstonds eenstemmig met de beide aangehaalde schrijvers, drukte de hoop uit, dat allen, die het wel meenen met Indië en het Moederland, die voor menschelijkheid en beschaving, voor Christendom en Christus werken en strijden, het verkoopen van domeinen op Java zouden voorstaan en verdedigen, en beloofde den invloed van het partikulier landbezit op den materielen en morelen toestand der Javanen later meer uitvoerig te zullen schetsen. Dit deed hij later in de 'Bedenkingen,' (blz. 51-55) en daar hij hier, na eenige voorafgaande polemiek tegen den minister, het voornaamste wat over dien invloed te zeggen is in een zeer kort bestek te zamen vat, zij het ons vergund zijne eigene woorden aan te halen, waarbij wij onze bedenkingen op sommige punten niet zullen terughouden.

'Van het partikulier landbezit op Java,' zegt onze schrijver, 'verwacht ik de bevordering van Christelijke beschaving onder de Javanen op tweederlei wijze, namelijk indirekt en direkt. Het partikulier landbezit, vooral wanneer de perceelen die verkocht worden niet te groot zijn (gelijk ook in ieder opzigt wenschelijk is), zal vele Nederlanders op Java brengen, en juist uit die klasse, welke de meeste geestkracht en godsdienstzin bezit, uit den zoogenaamden middelstand, die eigenlijk den kern onzer natie uitmaakt. Ongeloofelijk is de invloed, dien zulke menschen op de inboorlingen van Java kunnen uitoefenen. De ambtenaren hebben gezag over hunne ondergeschikten; daarom bewijst de bevolking hun strikte gehoorzaamheid en blinde ondergeschiktheid, ja slaafsche onderwerping; maar er is door dat gezag een niet te overschrijden klove tusschen die ambtenaren en de Javanen, die elke vertrouwelijke

toenadering en verbroedering onmogelijk maakt. Wanneer daarentegen Nederlandsche handwerkslieden of landbouwers, of onderwijzers of geneeskundigen, niet door het gouvernement aangesteld, maar geheel zelfstandig handelende en arbeidende, zich onder hen vestigen; wanneer dezen invloed op hen trachten te verkrijgen, door hen voor te gaan, te leiden en teregt te wijzen, door hun belangstelling en genegenheid en liefde te betoonen, door onder hen, niet als wezens van eene hoogere kaste, gelijk de ambtenaren, maar als broeders van hetzelfde bloed te wonen en te leven, - dan is de klove verdwenen, dan zijn de harten geopend, en geen volk ter wereld kan vatbaarder wezen voor goede indrukken, voor lessen en vermaningen, voor Christelijke vorming, dan de Javanen. Gaarne en gemakkelijk zullen ze zich aansluiten aan hen, bij wie ze beter voldoening vinden van de geestelijke behoeften, die zich ook in hen meer en meer doen gevoelen, dan ze bij hunne domme, bijgeloovige en inhalige priesters tot dusverre hebben aangetroffen.'

'Indien deze redenering alleen gegrond was op bespiegeling en vooronderstelling, dan zou ze, bij sommige voorstanders van het tegenwoordige regeringsstelsel in Indië, groote tegenspraak vinden, en door hen misschien als de ijdele droomen van eenen dweeper worden bespot en verworpen. Daarom verheug ik mij, dat ik hier, tot bewijs van de gegrondheid en waarheid mijner woorden, kan wijzen op hetgeen reeds gebeurd is. Te Soerabaja wonen sedert vele jaren eenige weinige Europeanen uit den burgerstand, die ambachten uitoefenen; zij en enkele afstammelingen van Europeanen, die ook voornamelijk aan hen hunne eerste Christelijke vorming te danken hebben, kwamen langzamerhand in naauwe aanraking met Javanen, in den omtrek van Soerabaja wonende. Bij ziekte of verdriet of ongelukken, vonden dezen bij de Christenen troost en hulp. Wederkeerig bezochten zij elkander in de woningen der Europeanen zoo wel als in de hutten der dessa's. Twintig, vijfentwintig jaren duurde die vertrouwelijke omgang, in stilte, verborgen voor het oog der regering, - en thans hebben reeds honderden Javanen, zonder zendelingen, zon-

der onderwijzers, zonder predikanten, alleen door dien omgang, door de kracht van het voorbeeld en het leven, het Christendom beleden, en belijden het nog, niet door van kleeding of levenswijze of nationale gebruiken te veranderen, maar door in eenen Christelijken wandel eenen Christelijken geest te openbaren. Uit dit belangrijk verschijnsel mag men afleiden, wat groote gevolgen het voor de Christelijke beschaving der Javanen moet te weeg brengen, wanneer vele Nederlanders uit den burgerstand onder hen zullen wonen en werken en leven, en hen met verbeteringen in den landbouw, met het vervaardigen van beter gereedschap, met vele zaken tot veraangenaming van het leven, met geneesmiddelen, en wat niet al, zullen bekend maken. Op zulk eene indirekte maar krachtige wijze kan het partikulier landbezit op Java het middel worden, waardoor Nederland aan zijne verheven roeping, ten opzigte eener tot dusverre zedelijk geheel verwaarloosde bevolking, kan voldoen.'

Het loopt in het oog, dat in hetgeen wij tot dusverre afschreven minder eene aanbeveling van het partikulier landbezit, dan van ruimere kolonisatie op Java ligt opgesloten. Regtstreeks en onmiddellijk zal de verkoop van landerijen noch geneeskundigen, noch in het algemeen menschen uit die standen uit Europa naar Java overbrengen, met welke de Javaan meer op den voet van gelijkheid zal kunnen verkeeren. Dat eene strekking tot bevordering der partikuliere nijverheid, en daaronder ook de afstand van dat deel der Soevereiniteitsregten aan partikulieren, dat eigenlijk het partikulier landbezit uitmaakt, langzamerhand, wanneer de regering daaraan geene belemmering in den weg stelt, meerdere Europeanen naar Indië zal lokken, is onbetwistbaar; maar die personen uit den middelstand, die van Hoëvell zoo gaarne in grooten getale naar Java zag overgebragt, kunnen, wegens het gemis van fortuin, in den regel niet de bezitters worden der te verkoopen landen, en zelfs dan wanneer de verkoop bij zeer kleine perceelen plaats had, zou die aankoop, gevoegd bij de kosten van uitrusting, overtogt en de inrigting eener nieuwe huishouding, het vermogen der

meesten te boven gaan. Daarbij komt dat de Nederlander, vooral uit den gezeten middelstand, zich niet gemakkelijk verplaatst en weinig ondernemingsgeest, of liever weinig van die avontuurlijke levensrigting bezit, die zoo velen onder onze Oostelijke naburen aandrijft, om de wijde wereld in te gaan, en het onbekende voor de verbeelding in een schitterend licht te plaatsen. Indien dus op het oogenblik eene aanzienlijke hoeveelheid landerijen in Indië, zelfs bij kleine perceelen, werden verkocht, dan gelooven wij, dat het eenige resultaat zou zijn, dat de voornaamste Indische kapitalisten en eenige weinige, of ook eene of meerdere Maatschappijen, in het moederland (gesteld dat men ondernemende vreemdelingen wist te weren) koopers zouden worden, des noods van eene menigte kleinere stukken, die langzamerhand door ruilingen of nieuwen verkoop tot grooter geheelen zouden vereenigd worden, en wel, bij het gemis van concurrentie, welligt tot spotprijzen, waardoor aan de groote kapitalisten slechts een vermeerderd overwigt zou gegeven worden; terwijl slechts eenige weinige administateurs en werktuigkundigen, met de regeling der ondernemingen van landbouw en nijverheid belast, het aantal der Europeanen uit den middelstand in Indië zouden komen vergrooten. Dit zou inzonderheid het gevolg zijn van een verkoop tot zulk een aanzienlijk geldbedrag, als door den Heer Sloet is voorgesteld. Geen millioen, geen tonnegouds misschien, zou worden bijgedragen door dezulken, wier tegenwoordigheid op Java, wegens den invloed op den zedelijken toestand der Javanen zoo zeer gewenscht wordt, en mogt een groot gedeelte der verkochte landen in handen geraken van te dien einde opgerigte Maatschappijen, of van groote kapitalisten in Europa, dan zou een zwerm van direkteurs en administrateurs de afwezige eigenaars vervangen, en men zou de Europesche bevolking van Java slechts vermeerderen met dezulken, die, door geen welbegrepen eigenbelang tot bevordering van de beschaving en belangen der ingezetenen geprikkeld, slechts zoo vele uitzuigers zouden worden, die den Javaan des te meer onder harde verdrukking zouden doen zuchten.

Maar hiermede is niet veroordeeld, wat door den Heer

van Hoëvell beweerd wordt. Wij herinneren ons, dat hij slechts het *beginsel* van het partikulier landbezit, niet het geheele voorstel van den Heer Sloet, verdedigt. Wij herinneren ons, dat hij ook een voorstander is van ruime kolonisatie op Java, gelijk hij dit reeds gedeeltelijk in zijne ‘reis over Java, Madura en Bali (Dl. I, bl. 39-45),’ gedeeltelijk in een artikel in het Tijdschrift (bl. 277), naar aanleiding der brochure van den Heer van den Burg, ‘kolonisatie als middel tot behoud onzer O.I. bezittingen,’ enz., heeft getoond. Naar ons inzien, zou eene werkelijk heilzame uitbreiding van het partikulier landbezit op Java slechts op deze wijze kunnen plaats hebben, dat de regering het beginsel huldigde, en wel als een deel van eene reeks van maatregelen tot wegneming van de schadelijke werking der Handelmaatschappij en tot bevordering der partikuliere nijverheid, maar dat de werkelijke verkoop slechts langzamerhand en *data opportunitate* plaats greep, in verhouding tot den toevloed en de behoeften of de middelen der kolonisten. Men zou dan tegelijker tijd de kolonisatie moeten aanmoedigen, of den stroom der landverhuizing, die uit ons Vaderland nog altijd betrekkelijk gering is, en misschien nog vrij wat elementen medevoert, welker verplaatsing naar Java minder wenschelijk zou zijn, voor zooveel het beste gedeelte betreft, naar Nederlandsch Indië weten te leiden, waartoe vooreerst hervorming van het politiek stelsel, en ten anderen krachtige medewerking tot verligting der bezwaren van overtogt en vestiging in Indië zou vereischt worden. Wat het eerste betreft, herinneren wij, om niet het vele goede nog eens aan te halen, dat daarover door den Heer van der Burg gezegd, en reeds door den Heer van Hoëvell is overgenomen, alleen de piquante woorden van den reeds vroeger geciteerden schrijver der ‘Losse aanteekeningen op de brochure van den generaal Michiels:’ ‘Onder eene autocratie, zoo als de generaal Michiels die verstaat, zijn de ondergeschikte beambten pacha's van twee en drie paardenstaarten. Wie wil zich onder zulk een régime wagen - met zijn eigen kapitaal?’ Wat het andere betreft, konden maatregelen beraamd worden, om aan minvermogende, maar geschikte kolonisten een vrijen overtogt te verschaffen, door het bijeenbrengen van een fonds, het-

welk, zoo wij meenen, met een weinig aanmoediging van den kant der regering, even als zoo vele andere vaak min doeltreffende liefdadige instellingen, gemakkelijk zou zijn op te rigten. Aan kleinere landbouwers konden bovendien, naar het voorstel van den Heer van der Burg, kleinere of grootere stukken grond in huur worden afgestaan, met vrijdom van betaling daarvan en van belasting voor een bepaalden tijd. Door deze en dergelijke middelen, die den afstand van landerijen aan partikulieren niet tot een nieuwen vorm der exploitatie van de koloniën ten behoeve van de schatkist zouden verlagen, maar haar werkelijk tot een middel ter bevordering van de belangen van Nederland door Indië, en van Indië door Nederland, tot eene groote schrede naar de vestiging van dat met zoo veel regt gewenscht stelsel van ‘gemeenschap van kennis en belang’ zouden verheffen, twijfelen wij niet, of het denkbeeld van den Heer van Hoëvell, om den Javaan tot christelijke beschaving op te leiden door de aanraking met Europeanen, waarmede hij meer dan met de ambtenaren op gelijken voet kan verkeeren, zou langzamerhand zeer wel te verwezenlijken zijn. Ik meen zelfs, dat de Heer van Hoëvell de hier voorgestelde wijze van uitbreiding van het partikulier landbezit welligt boven het voorstel van den Heer Sloet zou stellen. Want, dat hij niet zoo zeer een bewonderaar van dat voorstel zelf is, maar het beschouwd heeft als een middel, om zijne denkbeelden over de goede vruchten van het partikulier landbezit gereederen ingang te verschaffen, volgt reeds uit de wijze, waarop hij zich, bl. 228 van het Tijdschrift, over dat voorstel heeft uitgelaten: ‘Het smart ons, dat het tekort in de schatkist aanleiding heeft moeten geven, om eene krachtige poging te doen tot het doen zegevieren van eene zaak, die voor Java zoo hoogstweldadig zal wezen, en dat alzoo het voorzien in den geldelijken nood van Nederland weder het hoofddoel moet wezen, 'twelk men tracht te bereiken. Maar het is nu, helaas! eenmaal zoo; velen worden er niet wakker en warm, dan alleen voor hetgeen de materiële voordeelen en de finantiële aangelegenheden van het vaderland betreft. De Heer Sloet, die zelf ook edeler en hooger doeleinden op het oog heeft, heeft daarom wèl gedaan, van dit oogenblik gebruik te ma-

ken, want thans zullen zijne voorstellen ongetwijfeld algemeene belangstelling opwekken en kans hebben van te reusseren.'

Maar wij gaan voort met de beschouwing der voordeelen, die van den verkoop van landerijen voor de zedelijke vorming van den Javaan verwacht worden. De Heer van Hoëvell gaat in zijne 'Bedenkingen' aldus voort:

'Ook meer direkt zal het partikulier landbezit daarop gunstig werken. Het lijdt geen twijfel, of, zoodra de regering zich niet meer tegen de ontwikkeling en beschaving der Javanen verklaart; zoodra, door eenen meer vrijen en onbelemmerden toestand der drukpers in Indië, de Christeningezeténen mogen worden opgewekt, om hiertoe mede te werken en hun de middelen worden aangewezen, hoe zij dat kunnen doen; zoodra, even als in Britsch Indië, de opvoeding der inboorlingen' het uitgedrukt doel is, dat het gouvernement en de natie zich voorstellen, - dan zullen op de partikuliere landen scholen worden geopend, waar de Javaansche jeugd leert lezen en schrijven en rekenen, en in 't algemeen de eerste beginselen van het lager onderwijs ontvangt. De geschiedenis van het landbezit levert daarvan in onze voorouders het bewijs. De landheeren openden toen scholen op hunne landen, plaatsten daarin onderwijzers, en toonden groote belangstelling in het christelijk onderwijs, en vooral in de aanneming van het Christendom door hunne ingezetenen en bedienden. Zoo hebben de Christengemeenten te Depok en Toegoe in de Ommelanden van Batavia daaraan haar aanzijn te danken. En ofschoon ik nu *de wijze*, waarop zij de uitbreiding van het Christendom op Java trachtten te bevorderen, in geenen deele kan goedkeuren, gelijk de uitkomst vooral ook in die gemeenten, maar al te duidelijk het verkeerde daarvan heeft aangetoond, mag ik toch het feit zelf wel aanhalen, als een bewijs hoe het partikulier landbezit ook direkt de christelijke beschaving der Javanen bevordert. Tegenwoordig immers, bij een meer rationeel begrip, dat men zich algemeen van christelijke beschaving vormt, zullen de landheeren wel de fouten vermijden, die wij in landheeren van vroegere tijden in dat opzigt afkeuren. Maar dit zij daarom de zaak zelve niet zullen

verwaarloozen, bewijst hetgeen thans, in weerwil van den geest, die ons bestuur in Indië kenmerkt, toch reeds geschiedt. Thans beginnen zich op sommige partikuliere landen reeds de sporen te vertoonen van de zucht, om de opgezetenen tot hoogere beschaving op te leiden. Zoo verdienen de eigenaren van de uitgestrekte landerijen Tjassem en Pamanoekan in de residentie Krawang, de heeren gebroeders Hoffland, in dat opzigt eervol vermeld te worden, want met kracht en verstand werken zij, ook door het openen van scholen, voor de ontwikkeling en beschaving der bevolking hunner landerijen, op wier lot zij zulk eenen gunstigen invloed uitoefenen.

Er is zeker veel waars en behartigingswaardigs in hetgeen hier door den Heer van Hoëvell is gezegd, maar het is klaar, dat ook hier weder alles afhangt van de inzigten der personen, in wier handen de partikuliere landen geraken zullen. En dat ook van den regtstreekschen zedelijken invloed weinig goeds voor de bevolking zou te hopen zijn, indien de verkoop van landen door Maatschappijen in Europa werd geëxploiteerd, zal wel naauwelijks aanwijzing behoeven. Wij zien overigens ook uit de aangehaalde woorden, dat de Heer van Hoëvell de goede vruchten van het partikulier landbezit niet, immers niet geheel, van den verkoop van landen op zich zelven verwacht, maar vooral in verband met andere hervormingen, met eene geheele omkeering der grondslagen van ons koloniaal stelsel.

Bij de zucht voor het zedelijk welzijn van den Javaan, moet ook de bevordering zijner stoffelijke belangen niet worden uit het oog verloren, al ware het slechts wijl alle pogingen tot Christelijke beschaving in onvruchtbare aarde vallen, waar slaafsche arbeid of nijpend gebrek eene bevolking verbittert of verstompt. Daarenboven eischt de regtvaardigheid en eene goede staatkunde, dat wij den Javaan, wiens arbeid zoo veel tot onzen nationalen rijkdom bijdraagt, het ruimst mogelijk aandeel in de vruchten daarvan schenken, en hem in de Europesche heerschappij niet een knellend juk, maar eene vaderlijke bescherming doen zien. In een afzonderlijk hoofdstuk toont de Heer van Hoëvell, dat het partikulier landbezit vermeerdering van bevolking, van

produktie en van waarde der landen ten gevolge heeft, hetgeen een natuurlijk gevolg is van de meerdere bronnen van welvaart, die het welbegrepen belang en de naauwlettende zorg der partikuliere landheeren weet te openen. Reeds de vermeerdering der bevolking is een bewijs, dat de vermeerderde hulpbronnen niet enkel ten voordeele van den landheer strekken, en hoe zou dit ook, daar de welstand van den landheer altijd van dien der ingezetenen afhankelijk is, naardien hem van het gewas der velden niet meer dan een bepaald aandeel, in vaste verhouding tot de hoeveelheid der vruchten, toekomt? Maar hoeveel inderdaad de Javaan in zijn stoffelijk belang bij het partikulier landbezit winnen moet, kan eerst dan behoorlijk worden op prijs gesteld, wanneer wij den toestand van den Javaanschen landbouwer, gelijk hij is, zoo lang het land, waar hij woont, landsdomein blijft, en gelijk hij, volgens bepalingen der regering en den aard der zaak, worden moet, wanneer het in handen van partikulieren komt, met elkander vergelijken, en daardoor het volledig bewijs erlangen, dat de vermeerdering van waarde niet ten koste van zijne vermeerderde inspanningen of opofferingen verkregen wordt. De ongeregelde en aan de willekeur van den ambtenaar overgelaten landrente wordt gebragt op hoogstens één vijfde van het gewas; de heerendiensten, van één dag van de vijf zonder eenige vergoeding, op één dag in de week tegen behoorlijke voeding; de verpligte kultures, tegen een prijs door het Gouvernement bepaald, zijn geheel opgeheven. Daarenboven, ‘het Gouvernement drijft als landbouwer alleen de zaken in 't groot; de gouvernementsambtenaren leggen de ontvangen bevelen ten uitvoer, maar kunnen zich onmogelijk met die détails inlaten, die in den landbouw zoo noodig zijn, en een land zoo spoedig in waarde doen rijzen. Die weldadige invloed, dien een goede landeigenaar langzamerhand op de ingezetenen van zijn land weet te verkrijgen; de leiding, die hij daardoor, op eene middellijke wijze, aan hunnen arbeid geven kan; de verbeteringen, die hij aldus kan invoeren; de schadelijke vooroordeelen, die hij overwinnen kan, - dat alles bevordert het welzijn der Javanen en zijnen eigen rijkdom; maar voor een gouvernements-ambtenaar is dit eene onmogelijkheid.’

Het is en blijft intusschen waar, dat, zoowel voor de zedelijke als voor de stoffelijke belangen van den Javaan, niet door alle landheeren, hetzij uit gebrek aan inzigt, hetzij door gemis van middelen, hetzij wegens fouten van karakter, op gelijke wijze zal gezorgd worden, en de minister heeft een waar woord gesproken, toen hij zeide: ‘Er zijn zeker landheeren, die zich op eene loffelijke wijze het lot van den inlander aantrekken; dan men vindt er ook, die de bevolking minder gunstig behandelen, of kunnen behandelen, en men treft er aan, die geen enkel man, veel minder duizenden zielen onder hun opzigt behoorden te hebben.’ Maar ook hier blijft de Heer van Hoëvell het antwoord niet schuldig; zijne repliek is kort, maar treffend: ‘Wanneer ik nu in plaats van “landheeren” zeg “gouvernementsbeambten,” zoo als residenten, kontroleurs, opzieners, enz., is dat dan niet eveneens waarheid? Evenmin als men alle ambtenaren volmaakt kan hebben, even ongerijmd is het, dit van alle landheeren te vergen.’

Eindelijk moet ik hier nog ééne zwarigheid tegen het partikulier landbezit aanvoeren, voortspruitende uit de moeijelijkheid om te zorgen, dat nimmer vreemdelingen eigenaars, koopers of huurders zouden kunnen worden. In hoeverre het van belang en doenlijk zou zijn, alle Europesche natiën, behalve de Nederlandsche, op den duur van het partikulier landbezit op Java uit te sluiten, is eene vraag, die ik mij niet in staat noch geroepen acht te beslissen[1]. Voor de Javaansche bevolking zal het weinig verschil maken, of zij een' Hollandschen of een' Engelschen landheer over zich gesteld ziet. Van meer belang is het voor haar, dat zij gewaarborgd worde tegen het landbezit der Chinezen. Hierover zeide de Heer van Hoëvell reeds in zijne ‘Reis,’ Dl. I, bl. 14, 15: ‘Te betreuren is het, dat onder de eigenaren der landerijen van Buitenzorg, even als van die der residentie Batavia, zoo vele Chinezen zijn, en dat zelfs de Europesche eigenaren de inkomsten van hunne landen aan Chinezen

1 Intusschen kan ik hier verwijzen naar hetgeen in de ‘Beschouwingen over Nederlandsch Indië, gevolgd door eene nadere toelichting’ ('s Gravenhage, 1848,) door den Gen.-Maj. Nahuys van Burgst over dit punt gezegd is, blz. 134.

verpachten. Niet alleen lijden daaronder de inboorlingen, die, behalve den pachtschat, natuurlijk ook nog eene aanzienlijke winst aan den pachter moeten opbrengen, maar zulk een staat van zaken, waarbij vreemdelingen vol energie, en die in 1740 en volgende jaren toonden, waartoe zij in staat zijn, den grond bezitten en de bevolking in hunne magt hebben, moet, uit een staatkundig oogpunt beschouwd, groote bezorgdheid voor de toekomst verwekken.' Nog meer bepaald en omstandig laat zich een ander bekend en warm voorstander van het partikulier landbezit op Java tegen het landbezit der Chinezen uit. Ik bedoel den Generaal-Majoor Nahuys van Burgst in zijne 'Beschouwingen over Ned. Indië,' bl. 57-67. Men overwege zijn lezenswaardig betoog, en zal zeker met hem instemmen, wanneer hij ten slotte uitroept: 'Gelijk een Cato in den Romeinschen raad, bij alle gelegenheden zijn "Carthaginem delendam esse censeo" uitsprak, zoo zal ik ten alle tijde uitroepen: "Verdelgt het landbezit der Chinezen, ten einde niet door hen verdelgd te worden."' De knevelarij en uitzuiging der Javaansche ingezetenen, waaraan zich de Chinesche landheer veelal schuldig maakt, is slechts een staaltje van den verderfelijken invloed, dien deze vreemdelingen over het algemeen in onzen Archipel uitoefenen. En gelijk het, zoo als ik reeds in mijn vorig artikel aanduidde, in alle opzigten wenschelijk is, dat hun jaarlijksche toevoer en hun vermeerderende rijkdom en invloed door strenge bepalingen tegengegaan worde, zoo zou ik er ook met de Heeren Nahuys en van Hoëvell geene de minste zwarigheid of onregtvaardigheid in zien, dat zij van alle aandeel in den aankoop van landen werden buitengesloten, of daarvan door zeer bezwaarlijke voorwaarden werden afgeschrikt. 'Salus populi suprema lex.'

(*Wordt vervolgd.*)

Een avonturier der negentiende eeuw.

Het is zeer ligt mogelijk, dat niet weinigen dergenen, die hunne oogen wel over de volgende bladzijden willen laten gaan, met knorrige bevreemding daarin den naam van CALIFORNIË zullen lezen. *Et tu, mi Brute!* zal welligt deze of gene hunner uitroepen, die eene klassieke opvoeding heeft genoten, en een tweede, minder vertrouwd met de antieken, zal er misschien bijvoegen: *C'est déroger!* We hebben al over en over van Californië en gelukzoekers, en begrijpen althans niet, hoe de ‘geleerde’ Gids - let wel, dat het woord geleerd hier in niet al te gunstigen zin gemeend is - de Gids, die er anders vermaak in schept, zijne lezers *per avia et ardua*, door de struiken en doornen van vervelende wetenschap en onbarmhartige kritiek te slepen, onbekommerd of zij hem volgen kunnen of niet - hoe de Gids zich kan verledigen om een pad in te slaan, dat reeds lang door Tijd en Leeskabinet en consorten is plat getreden.

Wanneer gij, die zoo spreekt, u de moeite wilt geven, deze bladzijden niet door te bladeren, maar te lezen, dan zult ge u misschien bedrogen vinden, en (wij hopen het om uwentwille) aangenaam bedrogen! Californië moge daarin genoemd zijn als het doel van den avonturier en het tooneel

zijner lotgevallen, het is noch van Californië, noch van gelukzoekers, noch van Indianen, noch van moord en roof, noch van enorme prijzen voor eene bete broods en een dronk waters, dat we u willen laten droomen. De gebeurtenissen, die u voorgesteld worden, hadden even goed in de Cordilleras, in het Himelaya-gebergte, in de Alpen hare plaats kunnen hebben, als in het Rotsgebergte; de man, die u zijne lotgevallen verhaalt, trekt naar Californië om schatten te graven, maar op de wijze als in de schoone fabel wordt geleerd:

> ‘Un trésor est caché dedans.
> Je ne sais pas l'endroit; mais un peu de courage
> Vous le fera trouver: vous en viendrez à bout:
> Remuez votre champ dès qu'on aura fait l'oùt.
> Creusez, fouillez, bêchez; ne laissez nulle place
> Où la main ne passe et repasse.’

En wat u misschien het meest van al zal aantrekken: het verhaal, dat ge lezen zult, is *niet* voor u geschreven, opdat gij het lezen zoudt: het was niet *à priori* voor de drukpers bestemd; het mist alle vereischten van een relaas, dat er op aangelegd is om het gemoed te ontroeren en het gevoel te schokken, om verbazing, vrees, angst, bewondering gaande te maken; - het is niet meer dan een brief, geschreven door eenen man aan zijne huisvrouw, waarin hij haar van zijn wedervaren kondschap doet.

Deze man is de kolonel in dienst der Vereenigde Staten, Fremont; een tijdlang was hij planter in een der westelijke staten van de Unie, en had reeds meer dan eens de pas gebaande wegen tusschen den Mississippi en de Stille Zuidzee betreden: na de aanhechting van Californië aan den Statenbond vatte hij het plan op, zich daar neder te zetten, en besloot eenen nieuwen weg over het Rotsgebergte derwaarts te zoeken en voor volgende kolonisten te banen. Den 21sten October 1848 verlaat hij met een talrijk geleide de oevers van den Missouri, bereikt zonder tegenspoed den Opper-Pueblo bij de Arkansas en vertrekt den 25sten November vandaar naar de bronnen van de Rio del Norte, waar hij in de bergpassen doordringt. Twee maanden zwerft hij in de wildernis rond, keert eindelijk terug naar meer bewoonde oor-

den, en schrijft zijnen brief uit Taos, in Nieuw-Mexico, den 27sten Januarij 1849, ‘onder het genot van een kop chocolade, en met eenen roman van de Balzac op de tafel voor zich.’

Deze man is u zeker zoo onbekend als mij: en geene belangstelling in zijne persoonlijkheid kan aanvullen, wat zijn eenvoudig verhaal mist, om het voor ons *palpitant d'intérêt* te maken. En toch durf ik verwachten, dat dit verhaal in al zijnen nuchteren eenvoud u zal boeijen als het mij geboeid heeft. Spruit dit misschien voort uit het contrast tusschen het ontzettende der zaken, die, en de effenheid der uitdrukkingen, waarin ze verteld worden? Ten deele misschien wel. Maar zou er niet nog eene andere, dieper liggende oorzaak voor onze sympathie zijn?

CALIFORNIË! nog eens valle dit woord van onze lippen. Met ontzag wenden wij onze oogen op dat stip der wereldkaart, - niet als de mirakuleuze verwezenlijking van den fabelachtigen Hesperidentuin, waar het goud groeit, maar als de plek, waar de vinger Gods op wijst, om den mensch te openbaren, dat iets meer dan louter toeval de wereld regeert. Louter toeval deed bij het schoonmaken van het waterrad eens zaagmolens het goud in dien bodem ontdekken; maar waarom nu juist, waarom niet reeds voor honderd, waarom niet voor tien jaren? Het is niet meer dan ijdele dwaasheid, de raadslagen der Voorzienigheid te willen nasporen; het is slechts bekrompenheid, eene goddelijke kracht te herkennen in eene enkele gebeurtenis, die ons door hare grootheid treft, terwijl zij in elken ademtogt onzer lippen, in ieder muschje, dat zijnen graankorrel vindt, zich openbaart. Maar toch, is het niet zoet, toe te geven aan zulke zwakheid? Of zou het misschien niet juist om de wille onzer zwakheid zijn, dat ons zulke teekenen gegeven worden? - Want, is het niet, of dat toeval gewacht heeft tot de volheid der tijden daar zou zijn, om te gebeuren? - Wat ware deze ontdekking voor de wereld geweest, wanneer, als nog voor weinige jaren, Californië ook nu in de magt ware van de bedorvene afstammelingen der Spaansche veroveraars van Montezuma's koningrijken? Zie, Peru, Chili, Mexico zelf zijn daar, om het u te toonen. Niets! Ja, ook dan zouden goudzoekers er bij duizenden henen getogen zijn, om er in

ellende te vergaan; ook dan zou welligt eene kleine hoeveelheid gouds meer zich in het maatschappelijk verkeer der volken verspreid hebben; doch het zou de vraag geweest zijn, gelijk het ook nu nog altijd de vraag blijft, of die vermeerdering van circulatie van muntmetaal eenigen beslissenden invloed op dat verkeer zou hebben uitgeoefend. Maar de dorre, onbekende, naauwelijks op de kaart genoemde streek moest uit de indolente handen der zonen van het zuiden overgaan in de magt van een ander ras, vóór het gebeuren mogt, dat de schatten van haren schoot er in luttel tijds uit alle oorden der wereld eene geheele bevolking bijeen riepen. De avonturiers van de negentiende eeuw moesten meester zijn van dezen grond, opdat de ontdekking zijner schatten niet alleen tot jammer van enkelen zoude strekken, maar daarnevens het middel zou worden tot eene volkomene - en zeker weldadige - omwenteling in de geheele wereldmaatschappij, het punt, waarbij een nieuw tijdvak in de wereld-geschiedenis zijnen aanvang neemt. Want tot heden kenden wij op onze aarde alleen het verre oosten en het verre westen, van elkander door onmetelijken afstand gescheiden. Van nu aan zijn de uitersten verbonden, en is de aarde voor den mensch rond, één geheel geworden. De zoo plotselinge bevolking van Amerika's uiterste westkust met een nijver, beschaafd, krachtig, ondernemend geslacht, alleen mogelijk door zulk een wonder, verplaatst als met geweldigen schok het zwaartepunt van de ontwikkeling der menschheid.

Zulk een geslacht is het volk der Vereenigde Staten, en van dat geslacht is onze avonturier een type. Voorwaar, ook onze eeuw is nog rijk aan poëzij: maar wie haar te vergeefs zoekt in het grijze Europa, wende het oog naar de Nieuwe Wereld, die in onze dagen met meer regt dan ooit te voren, dezen naam draagt. Met zekere jaloersche bewondering staren wij op die tijdperken der geschiedenis, toen, voor drie en vier eeuwen, de ontdekking van nieuwe werelddeelen geheel Europa met koortsachtige inspanning doortrilde; gelukzoekers stroomden van alle zijden naar de westelijke havens bijeen, om in die fabelachtige gewesten te lijden en te strijden, te veroveren en te sterven,

ligchaam en geest door ongekende gevaren en door ongedroomde genietingen te prikkelen. Op eigene hand trokken zij uit, die benden, los van het vaderland, hakende naar het onbekende aan gindsche zijde der zee, met hun zwaard en hun fortuin. Ook zij waren goudzoekers: *El-dorado* heette hun het onbekende land. Honderd geharnaste roovers veroverden daarna koningrijken, niet voor zich, maar voor de beschaving. Van ellende en gebrek kwamen zij om, en hunne gebeenten bleekten onder den gloed der oosterzon, of hunne assche werd verstrooid door de winden, die over Amerika's Savannah's strijken; maar zij hadden de handelswegen geopend voor de Compagnieën van Verre, en Azië en Amerika toegankelijk gemaakt voor Europesche beschaving. Is het iets anders, wat wij dagelijks in gindsche nieuwe wereld zien gebeuren? Dezelfde koorts doorgloeit Amerika's vrije zonen. Voort! voort! immer naar het westen! Daar, waar menschen wonen, is voor hen geene plaats: in de wildernissen alleen vinden zij ruimte genoeg. De kolonist, die zich eene plek ontgonnen en eene woning gebouwd heeft in de wouden achter den Missouri, voelt zich beklemd, zoodra hij binnen honderd uren omtreks eenen buurman ontmoet; hij laat huis en akker liggen, voor wie ze nemen wil, breekt op met vrouw en kinderen en zoekt nieuwe wildernissen, om op nieuw te ontginnen en ze op nieuw te verlaten. Zulken zijn er duizenden, als de verstrooide voorposten van een onmetelijk leger: en achter hen dringt de massa der bevolking op, om bezit te nemen van den oogst des zaads, dat zij op hunnen weg hebben laten vallen; eene bevolking, die zich uitzet als de damp in den stoomketel, hijgende naar ruimte, uitbarstende in jeugdigen overmoed, ziek van veroveringszucht; de landen overstroomende als de zwermen van sprinkhanen, maar om ze te bevruchten; voortstuivende als de zandwolken voor den Simoun, maar om woestijnen in lagchende velden en nijvere steden te herscheppen.

Ziedaar het beeld van het jeugdig Amerika. En in die groote schilderij is de man, dien wij u hier zich zelven laten afteekenen, eene karakteristieke figuur. De goudzoekers hebben Californië aan de beschaafde wereld ontdekt; de backwoodsmen, bushrangers en squatters hebben er reeds

als éclaireurs omgezworven: de kolonisten volgen en banen er den weg voor de beschaving; de bevolking perst zich reeds op; en onze oogen zullen het welligt nog aanschouwen, dat aan Californië's kusten steden verrijzen, als New-York en Philadelphia, in wier havens duizende schepen de voortbrengselen van het westen - dat is, van Azië - en van het oosten - dat is, van Europa - verruilen.

Ziehier kolonel Fremont's verhaal.

Taos, Nieuw-Mexico, 27 Januarij 1849.

Het is uit het huis van onzen vriend Carson, dat ik u dezen schrijf. Heden ochtend werd mij, terwijl ik mij nog te bed bevond, een kop chocolade gebragt. Voor een door vermoeijenis en gebrek uitgeputten reiziger hebben deze kleine versnaperingen eene waarde, waarvan gij u in uwe behagelijke woning geen denkbeeld vormen kunt.

Ik wil nu de onaangename taak ondernemen, om u te melden, op welke wijze ik hier gekomen ben. Ik zou liever van de toekomst spreken (waarvoor ik reeds bezig ben plannen te ontwerpen), want mijne ziel ijst van de tooneelen, welke ik heb bijgewoond, en van het lijden, hetwelk ik heb ondergaan; maar aangezien ik u, en meer nog uwen vader volledige berigten verschuldigd ben, wil ik u nu het verhaal mededeelen en niet wachten, totdat ik het u in Californië mondeling zou kunnen doen. Ik schrijf echter met de innige hoop, dat gij dezen brief niet ontvangen zult, en gij bij zijne aankomst te Washington de reis naar Californië reeds zult hebben aanvaard.

In vroegere brieven heb ik u onze reis tot aan de waadplaats over de Bent verhaald; en uit andere berigten zult gij de bijzonderheden van ons vertrek van de Opper-Pueblo nabij de bronnen der Arkansas-rivier hebben vernomen. Wij verlieten die plaats den 25sten November met ruim honderd goede muilezels; wij voerden honderd en dertig schepels gepelde maïs met ons, ten einde onze dieren te voederen gedurende onzen togt door de diep liggende sneeuw op de hooge bergen en door de lagere streken van de rivieren, welke in

de Groote Rivier (een arm van de Colorado) uitstroomen, waar gewoonlijk de sneeuw geene hindernis oplevert voor het reizen in den winter. Te Pueblo had ik een ouden jager tot gids aangenomen; hij was onder den naam Bill Williams zeer bekend, en had ruim vijf en twintig jaren als zwerver in het Rotsgebergte doorgebragt.

De grootste dwaling, welke wij op onze expeditie begingen, was het aannemen van dien man. Want het bleek, dat hij de streek, door welke wij moesten trekken, of nimmer gekend of geheel vergeten had. Na het gebergte overgekomen te zijn, bragten wij meer dan eene halve maand door met het afleggen van eenen afstand van slechts weinige dagen; daar wij langs eene kronkelende beek en door de sneeuw, welke de bergpassen reeds begon op te stoppen, badende, den tijd verspilden met het zoeken naar den weg. Den 11^{den} December bevonden wij ons aan den ingang der kloof van de Rio del Norte; zijnde de plaats, waar deze rivier uit de Sierra San Juan - een der hoogste, meest woeste en onoverkomelijkste, zelfs in den zomer voor de jagers ontoegankelijke, gedeelten van het Rotsgebergte, - te voorschijn komt. Het was over den top van dezen hoogen bergketen, dat onze gids ons geleidde; en vermits wij nog groot vertrouwen op 's mans kennis hadden, haastten wij voorwaarts met noodlottige standvastigheid. Langs de rivieren lag de sneeuw reeds zoo hoog, dat onze muilezels er tot aan de borst inzakten; zij viel dikwerf in het dal en aanhoudend op het gebergte. Het was buitengemeen koud; op de twee warmste uren van den dag, tusschen een en twee uren, stond de thermometer van Fahrenheit, in de schaduw van een boomstam, op nul; en dit was een gunstige dag, terwijl de zon scheen en slechts eene matige koelte woei. Hieruit kunt ge afleiden, hoe het des nachts en bij stormweder gesteld was!

Wij haastten ons om den top te bereiken; de sneeuw werd dieper, naarmate wij hooger kwamen, en na vier of vijf dagen te voet, met inspanning van alle krachten, voortgeklommen te zijn, bereikten wij den kalen bergrug, die zich boven de begroeide streek verheft, en de scheiding daarstelt tusschen de wateren van den Atlantischen Oceaan en de

Stille Zee. Gedurende den ganschen winter heerschen op deze woeste bergtoppen hevige stormen, en de windvlagen woeden met onbedwongen kracht. Bij de eerste poging, welke wij aanwendden om over den berg te komen, ontmoetten wij eene *pouderie* (drooge sneeuw, welke een geweldigen wind door de lucht drijft en alle uitzigt op eenigen afstand belemmert), en werden genoodzaakt terug te keeren; van tien of twaalf onzer waren de handen, de voeten of het gelaat bevroren. Onze gids was bijna doodgevroren, en onderscheidene muilezels lagen bij de legervuren te sterven. Het bleef aanhoudend voortsneeuwen. Den volgenden dag (? December) herhaalden wij onze poging om den top te beklimmen, en waren, naar het ons toen voorkwam, gelukkiger. Eene soort van houten beukhamers makende, baanden wij eenen weg of loopgraaf door de diepe sneeuw, bereikten in weêrwil van de digte jagtsneeuw den top, kwamen over den kruin, daalden een weinig aan de overzijde, en sloegen ons leger op aan de grens van de met boomen begroeide streek. Het spoor, hetwelk wij achterlieten, had geheel het voorkomen van dat, langs welk een vlugtend leger gekomen was; overal lagen verstrooide pakken, pakzadels, kleedingstukken en doode muilezels. Wij waren op omstreeks twaalfduizend voeten boven de oppervlakte der zee gekampeerd. Ten westen lag de landstreek geheel onder de sneeuw bedolven. De storm woedde onverminderd voort. Alle beweging was verlamd. Het was even onmogelijk voorwaarts te gaan als terug te keeren. Ons noodlot stond ons duidelijk voor oogen. Ondergang, onvermijdelijke ondergang! De arme dieren zouden het eerst omkomen. De eenige plaatsen, waar gras te bekomen was, waren de hoogste toppen van de Sierra; daar echter had de wind alle plantengroei belet en de naakte rots was alles wat het oog ontwaarde; menschen konden daar niet leven. Lager in de met boomen begroeide streek konden de arme dieren niet komen, vermits daar de sneeuw zoo hoog lag, dat zij er levend onder bedolven zouden zijn. Het was blijkbaar, dat wij ze allen verliezen zouden. Mijn besluit stond onmiddellijk vast, om over den bergkruin terug te keeren naar het dal van de Rio del Norte, en de bagaadje met mannenkracht

mede te slepen. Met groote moeite werd de bagaadje over den bergtop heen, naar de bron eener kleine beek, welke naar de hoofdrivier leidde, gebragt. Weinige dagen waren toereikend, om die fraaije drift muilezels te vernietigen, welke gij mij nog kortelings te Missouri zaagt koopen. Zij hielden zich doorgaans digt bijeengeschoold, en wanneer zij bevroren, zag men ze neervallen en onder de sneeuw verdwijnen. Somtijds snelden zij in vollen ren naar de boomen, welke zij in de verte zagen, maar spoedig werden zij door de hooge sneeuw in hunne vaart gestuit, en door de sneeuwjagt voor onze blikken verborgen. Sommige mannen lieten den moed zinken.

In dezen toestand besloot ik eenigen van ons naar de Spaansche nederzettingen van Nieuw-Mexico te zenden, om levensmiddelen en muilezels tot vervoer van onze bagaadje te bekomen. Ook met groote zuinigheid, hadden wij, na het verlies onzer muilezels, slechts levensmiddelen voor twee weken in onze legerplaats, en deze bestonden uit macaronie, spek, suiker, enz., welke bestemd waren om in den hoogsten nood te dienen. Het was dus hoogstnoodzakelijk dat er om hulp gezonden werd. Ik vroeg vrijwilligers voor deze dienst. Uit de velen, die zich aanboden, koos ik King, Brackenridge, Creutzfeldt en de gids, Williams; ik droeg de leiding op aan King, wien ik tevens last gaf, om bij het minste oponthoud in de nederzettingen ons eene bode te zenden. Het was daags na Kersmis dat deze troep vertrok om hulp te zoeken. Dezen dag, gelijk zoo menigen Kersdag in de laatste jaren, bragt ik door op de helling van deze met sneeuw overdekte bergen; mijne ziel was vervuld met treurige gedachten en ontmoedigende vooruitzigten. Wij maakten menige vergelijking omtrent de wijze waarop wij dien dag hier, en waarop wij dien gewoonlijk in onzen huiselijken kring vierden, en menige wensch voor uw geluk werd door mij ten hemel opgezonden. O, hadt gij slechts voor een oogenblik mij in den tooverspiegel kunnen zien! Gij zult u ‘Blackstone's Commentaries’ herinneren, die ik uit uws vaders boekerij had genomen. Deze waren nu mijne Kersmis-uitspanning. Ik las die om den tijd te korten, en mij voor een oogenblik aan het smartelijk bewustzijn van onzen treurigen toestand te onttrekken. Gij zult wel

gelooven dat mijne eerste lessen in de regtsgeleerdheid zich niet ligtelijk uit mijn geheugen zullen wisschen.

Toen de troep, welke hulp ging halen, vertrokken was, hielden wij, die in het kamp waren achtergebleven, ons onledig met het aanvoeren van de bagaadje naar de rivier in het dal; wij volbragten dezen arbeid in weinige dagen. Nu begon de verveling van het wachten op den terugkeer van hen, die om hulp gezonden waren. De eene dag verstreek na den anderen, en wij ontvingen geen berigt. In het gebergte bleef het onophoudelijk sneeuwen. De moed begon ons langs zoo meer te ontzinken. Het leven verloor alle bekoorlijkheid voor hen, die buiten zich zelven niets hadden dat hen aan het leven verbond. Proulx vroor dood. Op een dag, dat de zon scheen en hij alle middelen had om vuur te ontsteken, spreidde hij zijnen deken op het spoor, legde er zich neder en bleef er opliggen tot dat hij bevroren was! Wij waren niet bij hem.

Zestien dagen waren reeds verloopen, en wij hadden nog geen berigt van hen, die uitgezonden waren om hulp te halen. Angst begon mij te beknellen, en, het wachten moede, besloot ik zelf te gaan om de afwezigen op te sporen, en hulp te gaan zoeken in de Mexicaansche nederzettingen. Het was mij bekend, dat onze troepen in Nieuw-Mexico in vijandelijkheden gewikkeld waren met de Spaansche Utats en de Apaches, die in de vallei van de Rio del Norte en over de bergen, waarop wij ons bevonden, rondzwerven, en mij bekroop de vrees, dat zij (King en zijne troep) door deze Indianen waren afgesneden. Ik kon niet denken, dat hun eenig ander ongeval had getroffen. Het kamp verlatende, droeg ik het gezag aan Vincent Haler op, met bevel om mij over drie dagen te volgen, en begaf mij, met een klein gevolg, bestaande uit Godez, zijn jeugdigen neef, Preuss en mijn bediende Saunders, een kleurling, langs de rivier op weg. Wij droegen onze wapenen en levensmiddelen voor twee of drie dagen mede. Die in het kamp bleven, hadden nog slechts levensmiddelen voor een paar maaltijden over, benevens vijf pond suiker per hoofd. Mogt ik King niet ontmoeten, dan was mijn voornemen, om mij te begeven naar de Mexicaansche kolonie, gelegen bij eene kleine, in de Rio del Norte

uitloopende, rivier, op nagenoeg een halven graad van Taos (gij zult die op mijne kaart aangeduid vinden), en vandaar zoo spoedig mogelijk aan de met Vincent Haler achtergebleven en hulp te doen toekomen.

Wij kwamen, op den tweeden dag na ons vertrek van het kamp, bij een versch Indiaansch spoor, en vonden twee hutten met een groot aantal dieren. Dit verminderde geenszins onze ongerustheid over hen, die reeds zoo lang afwezig waren. Het Indiaansche spoor maakte ter plaatse, waar wij het bereikten, eene wending en liep langs de rivier; wij volgden het. Den vijfden dag (na ons vertrek van het kamp) ontmoetten wij een Indiaan op het ijs der rivier. Het bleek een Utat, en de zoon te zijn van een der stamhoofden van de Groote Rivier, welken wij vroeger hadden gekend; hij gedroeg zich zeer vriendschappelijk omtrent ons. Wij sloegen ons leger dien nacht in de nabijheid van hun verblijf op; en door hem een geweer en mijne twee dekens te schenken, en nog meerdere belooningen te beloven, indien hij ons ter goeder plaatse bragt, haalden wij dezen Indiaan over om ons tot gids naar de kolonie te dienen, en vier van zijne paarden mede te nemen, om onze bagaadje te dragen. De paarden hadden een ellendig voorkomen, en konden slechts langzaam voortkomen. Den volgenden dag (den zesden van onze reis) verlieten wij eerst laat de Indiaansche hutten, en konden niet verder komen dan zes of zeven mijlen. Tegen zonsondergang zagen wij uit een klein boschje, ter zijde van de rivier, eenigen rook opstijgen, en denkende dat het welligt onze uitgezonden lieden (King en de zijnen) konden wezen, die op den terugtogt waren, begaven wij ons derwaarts, ten einde ons van de gegrondheid van ons vermoeden te overtuigen. Het was nu de 22ste dag sedert zij ons hadden verlaten, en de zesde na ons vertrek van het kamp. Wij vonden hen - drie hunner: Creutzfeldt, Brackenridge en Williams; - het waren de deerniswaardigste voorwerpen, welke ik ooit heb aanschouwd. Ik herkende Creutzfeldt niet meer, toen Brackenridge hem naar mij geleidde en zijn naam noemde. Zij hadden hongersnood geleden. King was, een paar dagen geleden, van gebrek omgekomen. Zijn lijk lag een zes- of achttal mijlen hooger op, bij

de rivier. Met behulp van de Indiaansche paarden voerden wij deze drie ongelukkigen met ons naar het dal, en bereikten de Pueblo vier dagen later, zijnde de 10de dag nadat wij het kamp in het gebergte hadden verlaten; in dien tijd hadden wij te voet en door de sneeuw eenen afstand van 160 mijlen afgelegd.

Ik beschouwde het gevoel, dat mij had aangespoord om het kamp te verlaten, als eene ingeving van boven. Want ware ik daar gebleven, om op de terugkomst te wachten van den troep van onzen ongelukkigen King, dan zouden wij allen zijn omgekomen.

Op den ochtend na onze aankomst in de Pueblo reden Godey en ik, vermits hier geene paarden of levensmiddelen te vinden waren, naar de Rio Hando, en vandaar naar Taos, zijnde ongeveer vijf en twintig mijlen verder, waar wij vonden, hetgeen wij noodig hadden; den volgenden dag des ochtends begaf zich Godey, door vier Mexicanen vergezeld, en dertig paarden of muilezels, benevens levensmiddelen met zich voerende, op de terugreis, om Vincent Haler en de zijnen uit hunnen droevigen toestand te gaan redden. Onder weg kreeg hij nog eene vermeerdering van acht of tien paarden, welke de bevelvoerende officier in dit noordelijke distrikt van Nieuw-Mexico bevolen had, dat hun zouden worden nagezonden. Deze laatste bood mij ook alle in zijne magt staande hulp en zooveel bijstand aan, als hij slechts kon aanbrengen. Ik blijf hier, terwijl Godey terugkeert; omdat het noodig is, dat ik alles in gereedheid breng, ten einde de expeditie te kunnen hervatten, zoodra hij met de mannen, die wij hebben achtergelaten, hier zal zijn wedergekomen. Ik verwacht hem Woensdag, den 31sten; het is heden den 17den.

Maandag, 29 Januarij.

Geen berigt van Godey. Het was zeer onstuimig weder; er viel hier veel regen en jagtsneeuw; in het gebergte sneeuwde het voortdurend.

Ik wacht met groot verlangen naar berigten van mijne reismakkers, en ben zeer ongerust over hun lot. Mijne tegenwoordigheid hield hen eensgezind en boezemde hun ge-

rustheid in; mijne afwezigheid kon nadeelige gevolgen hebben gehad. Toen wij King's uitgehongerde makkers inhaalden, zeide Brackenbridge tot mij, dat hij zich nu behouden achtte.

Taos, Nieuw-Mexico, 6 Februarij 1849.

Na lang wachten was mijne ongerustheid zoo hoog gerezen, dat ik besloot, zelf weder ter opsporing op weg te gaan, toen ik eindelijk berigt van mijne reisgenooten ontving.

Haler kwam gisteren avond hier aan; des avonds te voren had hij met drie of vier anderen de nederzetting bereikt. Met inbegrip van King en Proulx hebben wij van ons gezelschap elf personen verloren.

Ik zal hier kortelijk laten volgen eene mededeeling van hetgeen hun na mijn vertrek is wedervaren, althans voor zooveel het ter kennis is gekomen van Haler; ik zeg kortelijk, omdat ik niet *kan* uitweiden over al wat zij hebben geleden. Ik gevoel behoefte er aan, om mijne gedachten van die droevige gebeurtenissen af te leiden. Ik ben ontzet over die aanhoudende tegenspoeden, die opvolging van rampen, welke noch mijne zorgen, noch mijne waakzaamheid konden voorzien of beletten.

Gij zult u herinneren, dat, toen ik het kamp met Godey, Preuss en mijn bediende verliet, om King op te sporen en hulp te gaan zoeken, ik aan de drie en twintig personen, die achterbleven, aanwijzingen gaf omtrent de bagaadje, waar zij genoeg bezigheid aan hadden om drie of vier dagen werkzaam te zijn, terwijl zij, na verloop van dien tijd, mij langs de rivier moesten volgen. Binnen dien tijd verwachtte ik hulp van King, indien vandaar hulp te wachten was. Zij bleven zeven dagen, doch begonnen toen hunnen togt, daar hun karige voorraad bijna uitgeput was, en de doode muilezels aan de westzijde van de groote Sierra onder de sneeuw bedolven lagen.

Manuël, een tot het Christendom bekeerde Indiaan van den stam der Cosumné, gaf zich, toen zij nagenoeg twee mijlen hadden afgelegd, aan wanhoop over, en smeekte Vincent Haler, aan wien ik het bestuur over het gezelschap had

opgedragen, dat hij hem zou doodschieten. Toen deze echter weigerde, en hij zag dat hij op die wijze den dood niet kon vinden, keerde hij naar het kamp terug, met het voornemen om daar te sterven; hetgeen ongetwijfeld zeer spoedig gebeurd zal zijn.

Het gezelschap zette den togt voort; toen het tien mijlen was gevorderd, was Wise van vermoeidheid uitgeput; hij wierp zijn geweer en zijn deken weg, en na zich nog een honderdtal ellen te hebben voortgesleept, viel hij voorover in de sneeuw en stierf. Twee Indiaansche knapen - stamgenooten van Manuël - waren ten achteren. Toen zij aankwamen, rolden zij hem in zijnen deken, en begroeven hem in de sneeuw aan den oever der rivier.

Dien dag stierf verder niemand; den volgenden ook niet.

Gedurende den nacht was Carver aanhoudend aan het ijlen; zijn krankzinnig brein was steeds bezig met de beelden van allerlei lekkernijen, welke hij waande te eten. In den loop van den ochtend, verwijderde hij zich van het gezelschap, en heeft stellig spoedig daarna den dood gevonden. Men heeft hem niet meer gezien.

Op denzelfden dag (de vierde na hun vertrek van de legerplaats), legde Sorel zich neder om te sterven. Zijne togtgenooten maakten een groot vuur, en Morin, die uitgeput en door de sneeuw verblind was, bleef bij hem achter. Zij hebben zekerlijk den volgenden ochtend niet beleefd. Op denzelfden avond heeft Hubbard een hert geschoten.

Zij zetten de reis voort, nu en dan een kemphaan schietende, maar ook niets anders; vermits de hooge sneeuw, welke in de vallei lag, al het wild had verdreven.

Hun toestand werd hopeloos, en deed Haler besluiten om het gezelschap te ontbinden ten einde te verhinderen, dat zij ten laatste in de noodzakelijkheid mogten komen, om zich met de lijken der gestorvenen te voeden. Hij zeide hun dat hij alles had gedaan, wat hij voor hen had kunnen doen; dat hun geene andere hoop overbleef dan de verwachte hulp; en dus het beste, wat zij konden doen, was, uit een te gaan en zich, elk zoo goed hij kon, eenen weg te banen langs de rivier; dat, wat hem betrof, indien hij gegeten moest worden, men in elk geval zou vinden, dat hij loopende ge-

storven was. Deze aanspraak had de gewenschte uitwerking. Zij gingen uit elkander.

Bij Haler bleven er vijf van het gezelschap: Scott, Hubbard, Martin, Bacon, nog een ander, en de twee Cosumné Indiaansche knapen. Rohrer begon nu den moed op te geven; maar Haler herinnerde hem aan zijn gezin, en spoorde hem aan, om ter liefde van de zijnen nog eene poging aan te wenden en te trachten het uit te houden. Door deze herinnering aan hetgeen hem het dierbaarste was, opgewekt, sleepte de ongelukkige man zich nog tragelijk voorwaarts, maar begon alras achter te blijven. Bij eene tweede aansporing beloofde hij te zullen volgen en hen des avonds in te halen.

Haler, Scott, Hubbard en Martin kwamen nu overeen, dat bijaldien een hunner uitgeput nederzonk, de anderen niet bij hem zouden blijven, tot dat hij stierf, maar hunnen togt voortzetten, en voor hun eigen behoud waken zouden.

Des avonds sloeg het gezelschap van Kerne op eenige honderd ellen afstands van dat van Haler zijn leger op, met het voornemen, volgens de verklaring van Taplin, om daar te blijven, tot dat de verwachte redding zou komen opdagen, en inmiddels zich te voeden met de lijken der reeds gestorvenen of van de zwakkeren, wanneer die den geest zouden hebben gegeven. Dit gezelschap bestond uit de drie gebroeders Kerne, kapitein Cathcart, M'Kie, Andrews, Stepperfeldt en Taplin. Ik weet niet of dit de namen zijn van allen, die dezen troep uitmaakten.

Ferguson en Bearle waren te zamen achtergebleven. Des avonds kwam Rohrer nog aan, en bleef bij het gezelschap van Kerne. Haler vernam later van eenigen, die tot dezen troep behoorden, dat Rohrer en Andrews den volgenden ochtend zich hadden verwijderd en gestorven waren. Zij verzekerden dat zij hunne lijken hadden gezien.

Haler en zijne togtgenooten zetten de reis voort. Eenige uren later zonk Hubbard uitgeput neder. Volgens de overeenkomst werd hij achtergelaten om te sterven, evenwel liet men hem al datgene na, wat gemist kon worden. Zij ontstaken een vuur, sleepten wat hout bijeen, en verlieten hem zonder om te zien.

Ongeveer twee mijlen verder gekomen, zonk Scott ne-

der, - gij zult u zijner nog wel herinneren; hij was gewoon op de grenzen vogels voor u te schieten. Hij was een van de vier, die bepaald hadden dat zij niet op elkander zouden wachten. De overlevenden deden voor hem wat zij voor Hubbard hadden gedaan, en gingen verder.

In den namiddag, liepen de twee Indiaansche knapen vooruit - God moge hen daarvoor zegenen! - en ontmoetten voor het vallen van den avond Godey en de zoo vurig verwachte hulp. Hij was met allen spoed voortgereden. De knapen deelden hem het boven vermelde mede. Hij deed eenige schoten om zijne nadering aan te kondigen. Haler hoorde de schoten; hij herkende het geluid onzer buksen en gevoelde dat de redding naderde. Die nacht was de eerste nacht van hoop en vreugde. Reeds vroeg in den ochtend, bij het eerste graauwen van den dag, was Godey wederom op weg en ontmoette Haler en het overschot van zijn gezelschap, die langzaam naderden. Allen schreiden als kinderen; die mannen van ijzer en staal, wanneer zij gevaren te trotseren of ongemakken te verduren hadden, waren nu even weekhartig als kinderen. Spoedig werd aan deze weinigen, die het eerst ontmoet werden, eetwaren en andere hulp uitgereikt, en Godey, door Haler, die terugkeerde, vergezeld, haastte zich langs het spoor om de levenden en dooden, die achtergebleven waren, op te zoeken. Scott werd het eerst gevonden. Hij leefde nog en is behouden. Daarna vonden zij Hubbard; deze was reeds gestorven, maar nog warm. Dit waren de eenigen van Haler's troep, die achtergelaten waren.

Toen zij het gezelschap van Kerne vonden, vernamen zij den dood van Andrews en Rohrer; iets verder op ontmoetten zij Ferguson, die hun mededeelde, dat Beadle den nacht te voren overleden was. Al de levenden werden gevonden en gered, en onder deze ook Manuël; dit laatste was bijna eene wederopstanding. Hierdoor werd het aantal gestorvenen verminderd tot op tien; - een derde van het gezelschap, dat eenige dagen vroeger met mij het gebergte beklommen had, en op eene hoogte van twaalf duizend voeten eenen hopeloozen strijd had gestreden met de elementen.

Godey had zijne zending volbragt, voor zooveel de menschen betrof; nu had hij nog een pligt te vervullen, welke

hem was opgedragen; namelijk om zich naar den voet van het groote gebergte bij de rivier te begeven, en daar het kostbaarste van de verborgene bagaadje af te halen. Hij begaf zich met eenige Mexicanen en pakezels derwaarts; dit is tot nu toe het laatste, wat ik van hem heb vernomen.

Vincent Haler, Martin en Bacon, allen te voet en Scott te paard medebrengende, zijn op het oogenblik bij de Pueblo aangekomen. Aan de anderen, die liever wilden blijven waar zij zich bevonden, ten einde eenige krachten te herkrijgen en te wachten tot dat Godey terug zou komen, had men levensmiddelen tot onderhoud en paarden tot vervoer achtergelaten. Zij zullen uiterlijk heden avond de kleine Pueblo hebben bereikt. Haler kwam vooruit, om mij van mijne ongerustheid te bevrijden, en hij deed daar wèl aan; want mijne angst was zoo hoog gerezen, dat ik gereed stond mij op nieuw weg te begeven. Wanneer Godey terugkeert, zal ik van hem alles breedvoerig tot in de kleinste bijzonderheden vernemen, en alzoo mij van alles een duidelijk begrip kunnen vormen. Het zal echter overbodig zijn u meer daarvan te melden. Gij kent nu de uitkomsten, en zult u reeds genoeg bedroefd hebben bij het lezen daarvan.

DES AVONDS. - Hoe schielijk zijn de wisselingen des levens! Eenige dagen geleden, dwaalde ik in de sneeuw door de woeste streken bij de bronnen der Rio del Norte, en volgde den loop van die met ijs overdekte rivier, onder eene meer dan Russisch koude temperatuur, zonder voedsel, zonder deken, om mij gedurende de lange nachten tegen den vorst te beschutten (ik had mijne twee dekens aan den Utat verkocht, om hulp aan mijne reisgenooten te verschaffen); onzeker of wij niet in het volgende oogenblik van den nacht door het musket der Indianen zouden worden gewekt; twijfelende of ik ooit weder U of mijne andere vrienden zou wederzien; en nu zit ik hier alleen bij een goed vuur, aan mijne gedachten den vrijen teugel latende, u schrijvende met de zekerheid, dat ik u zal wederzien; een deel van de Balzac's werken ligt naast mij op de tafel; tegenover mij hangt eene gekleurde plaat van de landing van Columbus; en hier veilig zittende, luister ik naar het huilen van den storm, die daar buiten woedt.

Gij zult zekerlijk verlangen te weten, welke uitwerking de gebeurtenissen, die ik heb ondervonden, op mij hebben gehad. Op mijn persoon geene. De vernieling van mijn gezelschap en het verlies van vrienden levert voorzeker ruime stof tot droefheid op; naar ligchaam en geest ben ik echter ongedeerd gebleven. Beiden zijn overspannen, op eene zware proef gesteld, maar hebben geen letsel ondergaan. Ik heb somtijds 't eene of den anderen bij sterke gestellen, krachtige gemoederen en dappere harten zien bezwijken; maar, gelijk vroeger, ben ik ook ditmaal er weder onbeschadigd afgekomen. Ik geloof, dat de herinnering aan vrienden ons somwijlen eene kracht van wederstand schenkt, welke door den wensch tot behoud van ons leven niet wordt opgewekt.

Ik heb mijne toebereidselen reeds gemaakt, om mijne reis voort te zetten. Ik zal nu wel den ouden Gila-weg weder dienen te volgen; ik zal met spoed reizen, en verwacht in Maart Californië te zullen bereiken, en daar dan brieven van huis en een voorraad dagbladen en andere papieren te vinden, te meer welkom misschien, omdat zij een geur van het lieve Vaderland om zich verspreiden. De toekomst houdt mij bezig: ons huis in Californië; uwe komst in April; uwe gezondheid in dat uitmuntend klimaat; de voltooijing van mijne aardrijks- en sterrekundige werken; mijne landelijke bezigheden en uitspanningen. Uwe komst in April zal alle ontwerpen verwezenlijken.

11 Februarij.

‘Godey is terug. Hij is niet geslaagd, en heeft niets van de bagaadje of legerbenoodigdheden teruggevonden. Alles was verloren, behalve eenige geringe zaken, welke ik naar de rivier had vervoerd. De diepte van de sneeuw heeft het hem onmogelijk gemaakt het kamp te bereiken, waar de achtergeblevenen de bagaadje hadden gelaten. Onder al dit verlies, heb ik toch nog het geluk gehad om den grooten reiskoffer te behouden, dien dubbelen, welken gij gepakt hebt, - maar dit is dan toch ook alles.’

Santa-Fé, den 17den Februarij 1849.

‘Midden in de drukten en in de moeijelijkheden om een troep, die op het punt van te vertrekken staat, bijeen te brengen, kan ik u nog slechts één regel schrijven, om u te melden, dat ik wèl ben en op de reis naar Californië. Heden avond vertrek ik van Santa-Fé.’

En hier verlaten wij kolonel Fremont, waarschijnlijk om nimmer weder iets van hem te vernemen. Wij weten niet, vanwaar hij gekomen, noch werwaarts hij getogen is: de gestalten zijner lotgenooten zijn als schimmen ons voorbijgezweefd; straks zijn ze vergeten en voor ons, als hadden ze nooit bestaan. Wie en wat King en Haler, en Proulx, en Godey, en kolonel Fremont zelf was, is ons even onbekend, en bijkans even onverschillig, als vóór wij hunne namen in deze bladzijden gedrukt zagen. De personen, die zich voor onze oogen hebben bewogen, gewerkt, gestreden, geleden, konden voor ons even goed andere namen voeren; ze zijn ons slechts beelden, concrete voorstellingen van een abstract denkbeeld; uitdrukkingen van eene gedachte; namen uit eenen roman. - Maar de arbeid en het lijden dezer mannen zal in de beschikking des Alomtegenwoordigen zijn doel gehad hebben, zijne vruchten dragen.

De groote treurspeler. Naar het Engelsch.

I.

Onder een daverend applaudissement viel de gordijn. Het applaudissement bleef aanhouden en de gordijn rees weder omhoog; de begunstigde acteur kwam, door aandoeningen en vermoeijenissen uitgeput, nogmaals te voorschijn, om de hulde te ontvangen, die eene opgewondene menigte aan zijne talenten bragt.

Ik zag een glans van trotsche blijdschap op zijn ingevallen gelaat verschijnen, en het voor een oogenblik eene bijna bovennatuurlijke uitdrukking verleenen. Toen hij achter de schermen ging, tusschen de ritselende kleedjes der geblankette en opgeschikte figurantes, merkte ik op, dat zijn gezigt eensklaps een pijnlijken trek vertoonde, die mij des te meer bevreemdde, daar hij zoo spoedig op dien blik van zegepralende blijdschap volgde. Hij ging zonder een woord te spreken naar zijne kamer, om zich daar van het koninklijk gewaad te ontdoen, waarmede hij ‘zijne korte stonde op het tooneel had gepronkt;’ en eene korte poos later kwam hij mij weder voorbij (terwijl ik, in vlug, maar niet onberispelijk Hoogduitsch, complimenten voor de lieve kleine ▫ ▫ ▫ stond uit te kramen) in zijn deftig zwart pak, stapte in zijn rijtuig, en reed naar de Behren Strasse.

Ik wist, dat hij daarheen reed, dewijl ik dringend was uitgenoodigd om hem dien avond daar te ontmoeten. Ik raapte dus al mijne krachten zamen, fluisterde de beleefdste galanterie, die mijn Duitsch mij wilde veroorloven, vergezelde die met mijn innemendsten blik, drukte het fijne handje der schoone ✿ ✿ ✿ aan mijne lippen, en vertrok, volkomen door haar betooverd en volkomen tevreden over mij zelven.

Er zou dien avond eene schitterende partij bij Madame Röckel zijn. Om de geëikte phrase te gebruiken: ‘geheel Berlijn waser.’ Ik vond daar den Heer Schoenlein, den grooten treurspeler, omringd door bewonderaars, wier vleijerij meer kwistig dan slecht was. Hij was bleek en zijn uitzigt kenteekende vermoeijenis en verveling. Hij scheen zeer weinig op die bewondering te letten - en toch had hij inderdaad zoo veel behoefte daaraan. Geen trek van zijn gezigt bewoog zich - geen glimlach beantwoordde hunne complimenten; hij ontving ze, als ware hij een standbeeld, dat door eene zinnelooze menigte werd aangebeden. Hoe walgelijk overdreven de complimenten echter waren, zij waren niet te walgelijk voor zijn smaak. Hij werd thans meer dan ooit door een koortsachtigen dorst naar lof gekweld - thans meer dan ooit in zijne langgerekte loopbaan, waarin zijn hart altijd naar toejuiching had verlangd, smachtte het meer en meer daarnaar. Die man, schijnbaar zoo onverschillig, was ziek van hart, en toejuiching alleen kon hem genezen. Had hij dan geene toejuiching genoeg? Erkende niet geheel Duitschland zijne grootheid? Werd hij niet door Berlijn aangebeden? Dit was waar; maar het was niet genoeg; hij hongerde naar meer.

Ik werd door Madame Röckel naar hem heengeleid en als een ‘Engelsch bewonderaar’ geïntroduceerd. Nu liet hij voor het eerst eenig genoegen blijken. Het was voorzeker niet *wat* ik zeide - schoon ik *natuurlijk* altijd voor een Duitscher word aangezien, zoo zuiver is mijne uitspraak en zoo juist mijne woordenkeus - het was de omstandigheid, dat ik een vreemdeling, een Engelschman was, die mijn lof zoo welgevallig maakte. Ik was een landgenoot van Shakespeare, en moest natuurlijk een bevoegd beoordeelaar der Shakespeariaansche tooneelspeelkunst wezen. Spoedig waren wij over de

alledaagsche bruggen der conversatie heen en in een gesprek over het tooneel verdiept.

Met zenuwachtige onrust en koortsachtig ongeduld vroeg hij mij naar onze groote acteurs - onze Young, Kean, Kemble en Macready - hetgeen mij gelegenheid gaf om dien fijnen critischen onderscheidingsgeest ten toon te spreiden, welken mijne vrienden zoo goed zijn mij toe te kennen - met hoeveel grond past mij niet te zeggen.

Toen ik hem zeide, dat ik over het geheel beter voldaan was met de opvoering van Shakespeare in Duitschland, vroeg hij driftig:

'In welke steden?'

'Te Berlijn en te Dresden,' antwoordde ik.

'Gij hebt dan Franz gezien?'

'Ja!'

Zijne lippen beefden. Ik zag, dat ik een misslag had begaan. Ik ben over het geheel geen botterik - neen, men houdt het er voor, dat ik tamelijk veel *tact* bezit; maar welke booze geest kon mij verleid hebben, om tegen een acteur van een acteur te spreken!

'Denkt gij dat Franz grooter is dan een van uwe Engelsche acteurs?' vroeg hij gemelijk.

'Dat kan ik juist niet zeggen. Maar zijn spel trof mij buitengemeen.' Mijne aanmerking doelde echter voornamelijk op het geheel der opvoering.

'Maar Franz - Franz? Ik wenschte uwe meening over hem te hooren.'

'Hij is nog jong,' antwoordde ik, 'heeft een welbesneden en sprekend gezigt, eene uitmuntende stem, eene statige houding, en hoewel hij nog nieuw op het tooneel is, en hij dus in eenige technische bijzonderheden te kort schiet, bezit hij dat onbeschrijfelijk iets, dat men genie noemt.'

'Hm!' was het veelbeteekenend antwoord.

Ik zag nu, waartoe mijne botheid mij gebragt had. Dit moet ik van mij zelven zeggen, dat ik, als ik ooit in den klem raak, doorgaans tegenwoordigheid van geest genoeg bezit, om er mij weder uit te helpen. Ik zeg dit niet uit inbeelding, want ik ben volstrekt niet ingebeeld - ik vermeld de zaak eenvoudig als eene waarheid. Ik trok dus

op deze manier partij van den bok, dien ik gemaakt had.

‘Hoewel hij *uwe* meesterlijke kunst niet bezit,’ zeide ik, ‘deed hij mij echter dikwijls aan u denken. Ik kan *hem* geen grooter compliment maken.’

Tot mijne verwondering begreep hij het vleijende van dit gezegde niet, maar ging hij naar een anderen kant van het vertrek, en ik sprak hem niet weder voor het souper.

Het voorgevallene bleef echter mijne aandacht boeijen. Ik pijnigde mijne hersenen om eene oplossing te vinden van het raadsel, dat zijne handelwijs mij opgaf, en sprak er met verscheidene mijner vrienden over, die mij niets anders konden zeggen, dan dat Schoenlein op dezen nieuwen acteur Franz wangunstig was.

Lezer, hebt gij ooit te Berlijn gesoupeerd? Zoo niet, laat mij u dan zeggen, dat het souper daar een zeer stevige maaltijd is. Toen ik voor het eerst te Berlijn kwam, had ik de romans van Jufvrouw Bremer nog niet gelezen, en dus niet voorbereid op het oneindige eten en drinken in het noorden, moet ik bekennen, dat mijne verbazing met eenigen weerzin was vereenigd, toen ik bevond, dat een souper met biersoep begon - *a propos* eene heerlijke soep - gevolgd door verschillende soorten van visch, en daaronder natuurlijk die eeuwige afschuwelijke karper, gebraden kalfsvleesch, gevogelte, gebak en dessert. Als men de goede Berlijners ziet souperen, zou men denken, dat zij niet gedineerd hadden; en als men hen des anderen daags ziet dineren, zou men zeker nooit denken, dat zij na het souper nog twee dejeuners hadden gehad.

Het eten is eene kunst. Het is ook - eene waarheid, die maar al te vaak voorbijgezien wordt - eene gewoonte. Als eene gewoonte kan het tot een' onbepaalden trap worden uitgebreid; en lispelende *fräuleins* hebben mij bewezen, dat de ontvangbaarheid der menschelijke maag een trap kan bereiken, waarover onze schoonen zich zouden ontzetten.

Men denke niet, dat ik een kieskeurige zotskap ben, want niets kan verder van de waarheid zijn; en evenmin deel ik in het afgrijzen, dat Lord Byron beving, als hij eene vrouw

zag eten. Ik zie het inderdaad gaarne, dat de lieve schoonen zich te goed doen; maar - en het kan mij niet schelen wie het weet - Duitsche vrouwen te zien eten, is meer dan ik met geduld verdragen kan.

Laat ik van deze uitweiding terugkomen, om aan te merken, dat, met uitzondering van mij zelven, de groote treurspeler de eenige aan tafel was, die geen vraat was - en hiervan was de reden, dat hij verdrietig was. Terwijl messen en vorken met onverdoofbaren ijver in beweging werden gehouden, bleef hij met mij in gesprek; maar er was eene koelheid en gedwongenheid in zijn toon, die mij duidelijk zeide, dat de lof, dien ik aan Franz had toegezwaaid, hem diep gekwetst had.

Arme Schoenlein! Verdrietig kwam hij reeds bij Madame Röckel, want onder de daverende toejuiching, welke hem in de tooneelzaal begroette, had hij de toejuiching gehoord, die zijn mededinger te Dresden huldigde; en van het tooneel had hij zich naar eenen vriendschappelijken kring van bewonderaars begeven, alleen om dien mededinger door een Engelschman te hooren prijzen. Al de toejuiching van geheel Berlijn woog niet op tegen een compliment, dat Franz ten deel viel.

Het was bij twaalven, en het gezelschap was langzamerhand vertrokken. Ik bleef alleen met Madame Röckel, en bleef naar gewoonte een half uurtje later dan de anderen, om nog wat rustig met haar te praten. Ik wilde haar vragen, of zij de handelwijs van Schoenlein kon ophelderen. Hoeveel ik ook van de ijdelheid van acteurs had gezien, hoe zeer ik ook met hunne kleingeestige wangunst op elkander bekend was, had ik toch datgene, wat ik dien avond had gezien, niet verwacht.

Madame Röckel vatte haar breiwerk weder op - dien onontbeerlijken gezelschaphouder eener Duitsche dame - en ik schoof een stoel digt bij de sofa, en vertelde haar wat er voorgevallen was.

‘Hij heeft een zonderlingen levensloop gehad,’ zeide zij, ‘en om hem te begrijpen moet men dien kennen.’

‘Kunt ge mij dien niet verhalen?’

‘Gaarne. Schoenlein is een man van goede afkomst en

opvoeding, die gevoelt, dat zijn beroep eene schande voor hem is.'

'Eene schande!'

'Ongerijmd, niet waar? Maar zoo is het toch voor zijn gevoel. Te gelijker tijd kan, even als de opium-eter, die het verlagende zijner slechte gewoonte kent, het verlokkende daarvan niet kan wederstaan, ook deze acteur, met een diep gevoel van hetgeen hij als het zondige van het tooneelspel beschouwt, toch de verlokking van het tooneel geen tegenstand bieden.'

'Gij verbaast mij!'

'Hij is een man van zeer strenge begrippen - wat gij Engelschen een Puritein zoudt noemen, - die het tooneel voor eene schouwplaats van alle ondeugden houdt, en toch kan hij het niet verlaten, daar het ook de schouwplaats zijner zegepraal is.'

'Maar hoe is hij een acteur geworden?'

'Hij is op het tooneel gegaan, toen het hem het eenige middel van bestaan aanbood, dat hij vinden kon. Door de noodzakelijkheid er op gebragt, heeft de roem, dien hij behaalde, hem er op doen blijven. Hij is er als het ware aan geboeid. Ik heb hem hooren zeggen, dat hij, telkens wanneer hij speelt, het met de overtuiging doet, dat hij nu voor de laatste maal speelt. Maar de verlokkende tooverkracht blijft bestaan; zijn hart blijft gretig naar toejuiching, zijn gemoed verlangend naar de gewone heftige aandoeningen. Treurig, in zelfstrijd en met berouw, komt hij op het tooneel, om met een jagenden pols en onstuimig kloppend hart weder af te treden. Hij neemt geen engagement aan; hij speelt slechts bij den avond. Nu en dan heeft hij eene krachtige poging gedaan om het tooneel vaarwel te zeggen, maar na verloop van eenige weken komt hij altijd weder terug. Eens ging hij naar Italië op reis, denkende, dat hij, als hij buiten Duitschland was, in staat zou zijn om zich het tooneel te ontwennen; maar hij kwam niet verder dan Weenen, en daar speelde hij twintig avonden.'

'Maar denkt gij niet, dat er veel gemaaktheid in dat alles moet zijn?'

'Volstrekt niet.'

‘Gij gelooft dan inderdaad aan zijne gemoedsbezwaren?’

‘Ik ken hem al te wel om er aan te twijfelen. Vele andere menschen zijn even inconsequent. Hij misleidt zich zelven met allerlei redeneringen en uitvlugten. Hij overreedt zich zelven, dat hij alleen speelt om een onafhankelijk bestaan voor zijnen zoon en een genoegzaam inkomen voor zijn ouden dag te verwerven; maar de waarheid is, dat hij speelt omdat hij er eene onweerstaanbare aandrift toe heeft. Het is eene soort van intellectueel borrel-drinken, dat hij niet laten kan.’

‘Zeker, de menschen zijn zonderlinge mengsels van tegenstrijdigheden, en ik denk, dat ik Schoenlein de eer zal moeten bewijzen van hem voor opregt te houden.’

‘Hij misleidt alleen zich zelven, want aan niemand dan aan zeer vertrouwde vrienden heeft hij ooit zijne wezenlijke gevoelens ontdekt.’

‘Dan moet zijn leven een gedurige strijd wezen?’

‘Dat is het ook. Dat is het wat hem vóór den tijd heeft doen verouderen: de strijd tusschen zijn geweten en zijne hartstogten. Maar dat is het ook, dat iets zoo treffend aandoenlijks aan zijn spel geeft, dat zijne stem zoo treurig maakt, dat zij door geheel uw aanzijn trilt. Gelijk de smarten des dichters tot een lied worden verheerlijkt en de lust des menschdoms worden, zoo welt uit de diepte der wanhoop van den treurspel-acteur de fontein zijner begeestering, die hem waarlijk groot maakt.’

Wij zwegen beide eene poos.

‘Ik heb genoeg gezegd,’ hervatte Madame Rockel, ‘om u te doen begrijpen, hoe zulk een man boven alle anderen wangunstig moet wezen - hoe de opgang, dien anderen maken, eene marteling voor hem moet zijn. Niets anders dan de hoogste maat van ijdelheid kon hem op het tooneel doen blijven. Tot nog toe heeft hij geen eigenlijken mededinger gehad - hij heeft geheel alleen gestaan; andere treurspelacteurs konden naast hem niet genoemd worden. Maar nu is sedert eenige weken die jonge Franz opgestaan, die nog maar alleen te Leipzig en Dresden heeft gespeeld, maar wiens roem zich toch reeds over geheel Duitschland heeft verspreid.’

‘Maar ik heb Franz gezien en kan u verzekeren, dat hij geen zoo groot acteur als Schoenlein is. Zeker, hij heeft zijne jeugd in zijn voordeel.’

‘Het is zijn roem niet alleen, die zoo tergend is. Het is, dat de tooneelrecensenten, naar gewoonte, nu niet anders willen doen dan den jongen Franz met den ouden Schoenlein vergelijken, en het publiek, met zijne natuurlijke wispelturigheid, begint te ontdekken, dat Schoenlein niet jong meer is. Het is treurig,’ vervolgde zij met een flaauwen glimlach, ‘voor hen, die oppermagtig over een tooneelpubliek hebben geheerscht, te gevoelen, dat hun rijk ten einde loopt, iets treurigs voor hen, die alle harten innamen, te gevoelen, dat een ander hen uit hunne plaats zal verdringen. Wij vrouwen weten in eene geringe mate wat dit is, als wij oud beginnen te worden. Worden wij wel ooit oud, dat wij het weten? Terwijl onze spiegel ons nog zegt dat wij jeugdig zijn, dat de blos nog op onze wangen, de glans nog in onze oogen, de bevalligheid nog in onzen glimlach is gebleven, even als eertijds - zien wij toch, wat onze spiegel ons zegt en ons gevoel bevestigt, *niet* in de bewondering van hen, die ons omringen, afgespiegeld! Wij weten ook wat het is, als wij onze aanbidders naar nieuwere schoonheden zien voorbijgaan, en wij misschien hooren, dat er van ons gezegd wordt: “Ja, zij is mooi geweest.” Maar zelfs wij kunnen de zegepraal en de vernedering van een acteur niet geheel kennen. Te gevoelen, dat ons optreden het sein voor toejuiching is, dat naar elk woord, dat wij uitspreken, met gretige belangstelling wordt geluisterd, dat elke rol, die wij spelen, een beeld is, dat wij in het gemoed van duizenden prenten, om daar als iets schoons en verwonderlijks bewaard te worden - dat is boven ons.’

‘Maar, lieve Mevrouw, ik zie niet, dat de bewondering voor Schoenlein in Berlijn eenigzins afneemt. Geen gehoor kan meer geestdrift aan den dag leggen. Waarom zou hij een mededinger vreezen?’

‘Gij zoudt even goed eene schoone kunnen vragen,’ was haar antwoord, ‘waarom zij jaloersch is op eene vrouw minder bekoorlijk dan zij. Het *waarom* kan niet beredeneerd worden, want de wangunst *berekent* niet - zij *gevoelt*.’

‘Evenwel, als Franz naar Berlijn komt, hetgeen in de volgende maand moet gebeuren, zal er geen twijfel meer zijn wie de beste acteur is.’

‘Misschien niet. Maar het publiek zal toch Franz applaudiseren, en hoe flaauw het dit ook doe, het zal Schoenlein als een donder in de ooren galmen.’

De klok, die twaalf sloeg, waarschuwde mij, dat het tijd was om te vertrekken, want te Berlijn blijft men niet laat op. Ik ging heen, nadenkende over hetgeen ik gehoord had, en gevoelde niet weinig minachting voor Schoenleins ongerijmde jaloezij. ‘Welk een verachtelijk gevoel is de nijd toch! Alsof slechts een enkel mensch op de wereld regt had om bewonderd te worden!’

Ik stapte in eene droschky en reed naar mijne kamer. Onderweg kwam ik dien ellendigen pronker Fürstenberg voorbij, wien, tot mijn spijt, de kleine *** zoo zeer bewondert, hoewel ik nooit begrijpen kon waarom. En toch houdt die lompe Germaan, die den *dandy* naäapt, haar geheel bezig en uitsluitend aan de praat, zelfs wanneer ik er bij ben.

Niet dat ik jaloersch ben, want dat ligt niet in mijn karakter; maar ik *kan* het niet velen, dat zulk een bekoorlijk meisje zich zoo deerlijk in iemand bedriegt, als zij in dien Fürstenberg.

II.

Veertien dagen lang speelde Schoenlein niet weder, en daar de tijd naderde, waarop Franz was geëngageerd, verbeeldde ik mij, dat hij daarover zijn ongenoegen wilde toonen. Ik deelde mijn vermoeden aan Madame Röckel mede.

‘Ik zou wel vijftig daalders er op willen wedden,’ antwoordde zij, ‘dat hij naar Dresden is gegaan, om zijn gevreesden mededinger te zien en zelf te oordeelen.’

Het was gelijk zij zeide. Door eene onweerstaanbare jaloezij gedreven, was Schoenlein naar Dresden vertrokken, om zijn mededinger te zien spelen.

Daar aangekomen, had hij drie dagen doorgebragt eer hij moeds genoeg kon verzamelen om naar het theater te gaan. De naam van Franz klonk hem overal in de ooren. Aan de *table d'hôte* hoorde hij niets dan den lof van Franz; in de couranten las hij niets anders dan hatelijke vergelijkingen tusschen Franz en hem, waarin de palm aan zijnen mededinger werd toegewezen. ‘Franz,’ heette het, ‘bezat al de kracht en het vuur van Schoenlein, en had bovendien jeugd, mannelijke schoonheid en bevalligheid in zijn voordeel. Dezelfde waarheid van opvatting, dezelfde natuurlijke, alle overdrijving vermijdende voorstelling, zonder Schoenleins neiging tot niets beteekenende aanwendsels.’ Vreemdelingen vroegen hem, of hij Franz had gezien. Zelfs de knechts in het hotel raadden hem aan, om toch vooral naar het theater te gaan.

Schoenlein had nooit zoo veel afkeer van zijn beroep gevoeld als op dat oogenblik. En toch was zijne verbittering zoo groot, dat hij in gedurige verzoeking was om te Dresden op het tooneel te verschijnen en aldus zijnen mededinger door eene wezenlijke vergelijking te verpletteren - in gedurige verzoeking, om het wispelturige publiek het genie te toonen van den kunstenaar, dien het zoo spoedig leerde vergeten.

Het was de vierde dag van zijn verblijf te Dresden. Hamlet zou dien avond worden opgevoerd, en Schoenlein had besloten om het stuk te gaan zien. Toen het uur naderde om naar het theater te gaan, zat hij aan een tafeltje op dat schoone terras, dat iemand, die Dresden bezocht heeft, nooit kan vergeten, en dat de Gravin Hahn-Hahn in hare *Faustine* zoo schilderachtig heeft beschreven. Hij rookte peinzend eene cigaar, en staarde verstrooid naar de wandelaars, die fraai gekleed en vrolijk pratende voorbijwandelden, terwijl de toonen van een goed orchest in het koffijhuis, door den af stand verzacht, hem in de ooren klonken, en iets nog meer bekoorlijks gaven aan het vervrolijkende tooneel. Zijne gedachten waren niet in harmonie met dat streelende schouwspel - zij waren treurig op zijn eigen toestand gevestigd. Hij gevoelde de droefgeestigheid van een vervallen gunsteling.

Daar zat hij en zag de zon over de antieke brug ondergaan, zag hare laatste stralen op het ongerimpelde watervlak

der Elve spiegelen, die onder het terras haren slingerenden loop voortzet, zag de groepen wandelaars langzamerhand verdwijnen en de tafeltjes een voor een verlaten. Het roepen om ijs, cigaren en vuur, werd al zeldzamer en zeldzamer. De muziek zweeg stil - de nacht was gevallen. Nog zat hij daar in dezelfde treurige stemming, uitgelokt om naar het theater te gaan, dat zoo digtbij was, maar teruggestooten door de gedachte van Franz te hooren toejuichen.

Bij het slot van het derde bedrijf verschenen verscheidene bezoekers weder op het terras, om zich in de avondlucht te verkoelen en een glas ijs te gebruiken. Hun gesprek liep natuurlijk over één persoon, en die persoon was Franz. Zij spraken van zijn Hamlet als de schoonste rol, die hij nog gespeeld had.

Drie vreemden zetten zich bij het tafeltje van Schoenlein neêr. Te midden van hun opgewonden beoordeelend gesprek merkte een van hen aan:

'Nu, Franz is zeker zeer knap; maar het is ongerijmd hem met Schoenlein te vergelijken.'

'Ik vind hem sterker,' zeide een ander.

'Gekheid! Dat zoudt ge niet zeggen, als gij hen bij elkander kondt zien. Gij zult ondervinden, dat over korten tijd het publiek het met mij eens zal worden. Laat het nieuwtje maar eens afgesleten zijn, dan zal men met meer juistheid oordeelen.'

De acteur sidderde van het hoofd tot de voeten toen hij dit hoorde. Hij riep den knecht, betaalde, stond op en ging. Een oogenblik later was hij in het *parterre*, met koortsachtig ongeduld wachtende tot de gordijn zou opgaan.

Het korte tooneel tusschen den Koning en de Koningin, waarmede het vierde bedrijf opent, kwam den ongeduldige eindeloos voor, en toen men Rozenkranz binnen hoorde roepen: 'Hamlet, Lord Hamlet!' brak het zweet hem uit. Hij beefde als een blad, toen Hamlet optrad met de woorden: 'Zacht - wat nieuws? Wie roept om Hamlet?'

Schoenlein hoorde niet meer. De klank van die stem deed een nevel voor zijne oogen oprijzen, verbijsterde hem van verbazing en woede. Hij hoorde niets, zag niets - zijne hersenen waren verward.

De Hamlet voor hem - Franz, de geduchte mededinger - was zijn zoon!

III.

Het is noodig, dat wij een blik werpen op de vroegere geschiedenis van Schoenlein, om te kunnen begrijpen, welk een schrik hem vervulde, toen hij zijn zoon op het tooneel zag.

Wij kunnen ons gemakkelijk voorstellen, dat zijn afkeer van zijn beroep hem zeer bezorgd had doen zijn, om zijn kind voor alle aanraking daarmede te bewaren, uit vrees dat het verlokkende daarvan ook hem zou verleiden. Hij had den knaap nooit toegelaten naar het theater te gaan, en hem streng godsdienstig opgevoed. Met geen der acteurs was hij bekend, en nooit werd er in zijn bijzijn over het tooneel gesproken. Evenwel waren, met eene tegenstrijdigheid, die gemakkelijk genoeg te verklaren is, de werken, die hij het meeste las en waarover hij gedurig sprak, die van Shakespeare, Molière, Göthe en Schiller. Deze waren zijne huisgoden. Vroeg was de jonge Franz in hunne schoonheden ingewijd, en heimelijk was het declameren van al de lange aanspraken zijne grootste liefhebberij.

Franz werd naar de hoogeschool van Leipzig gezonden, waar zijn vader vurig hoopte, dat hij als student in de theologie zou uitmunten. In het eerste jaar was hij vlijtig genoeg; maar toen begon hij de theologie onuitsprekelijk vervelend te vinden, terwijl de poëzij hem onweerstaanbaar uitlokte. Göthe's *Wilhelm Meister* kwam hem in handen en werd met verrukking gelezen. Hij werd verliefd op het leven van een acteur, en gevoelde een dringend verlangen om de hoogeschool te verlaten en de wereld in te gaan om avonturen te gaan zoeken - vooral eene Marianne, eene Philine en eene Mignon te gaan zoeken. Hij had het strenge bevel van zijnen vader nog niet ongehoorzaam durven zijn, en zich nog nooit in eene tooneelzaal gewaagd; maar hij had het gevaarlijke vergif in-

gezogen, en het leven van een acteur als een leven van poëzij leeren beschouwen. Het zaad was gestrooid.

Omstreeks dien tijd kwam mijn neef William aan de universiteit van Leipzig, en werd een medestudent en makker van Franz. Van hem vernam ik de meeste dezer bijzonderheden. William was geenszins een uitgelezen voorbeeld van deugd; hij was een *bon vivant*, zoo als men zegt, en verleidde Franz tot menige losbandigheid, die Schoenlein razend zou hebben gemaakt, als hij er iets van had geweten. Maar hij kon den jongeling toch niet overhalen om naar het theater te gaan.

Franz was gereed genoeg om te duelleren, en had de schoonheid van een half dozijn gezigten bedorven door een behendigen degenprik, die een schram over den neus haalt en de wang openrijt. Hij was ook knap genoeg in het bier drinken - weinige jonge lieden hadden in dit opzigt eenen meer belovenden aanleg; en wat vaderlandsche liedjes aangaat, waarin het heelal op forschen toon wordt gevraagd, waar het vaderland des Duitschers wezen mag, of naar de waarschijnlijkheid, dat tirannen nog lang de vrije harten onder hunne hielen zullen verpletteren, met razende oproepingen om het zwaard te grijpen, geaccompagneerd met het aanstooten van bierkannen - daarin muntte Franz bijzonder uit.

Eindelijk verjoeg hij toch eens alle gemoedsbezwaren en ging met William naar het theater. Juist werd Schillers *Don Carlos* opgevoerd. Men verbeelde zich zijne verrukking, toen hij voor het eerst de lang begeerde verbodene vrucht proefde! Hij hield den Markies van Posa voor een halfgod. Maar woorden kunnen niet uitdrukken, hoe hij de Prinses Eboli aanbad, welke dien avond door Madame Clara Kritisch werd gespeeld. Zij was voor hem die verschijning van bovenaardschen glans en bekoorlijkheid, welke een actrice altijd is voor een vurig jongeling, die er voor de eerste maal eene ziet. Hare groote kwijnende oogen, haar effen voorhoofd, haar fijne neus, hare welgevulde en niet onbevallige gestalte, met de schitterende schoonheid van hare (tooneel-) kleur, maakten een diepen indruk op hem. Haar spel was naar zijne gedachten het spel van een engel.

Toen hij heenging, was hij smoorlijk op haar verliefd.

Wij weten allen wat het zegt op eene actrice verliefd te zijn. Wij hebben allen in de onnoozele dagen onzer jongelingschap den wierook onzer jeugdige harten aan eene of andere leelijke, geblankette, wel gedresseerde en aartsdomme actrice opgeofferd, om wier hoofd wij den glansrijken stralenkrans onzer verbeelding spreidden. Wij hebben onze Julia's, onze Desdemona's, onze Rosalinde's, onze Viola's, onze Cordelia's gehad, die, hoewel zij in de werkelijkheid goede, eerlijke vrouwen van middelbare jaren, moeders van huisgezinnen, of wel slecht befaamde verlepte schoonen waren, voor ons personificatiën van ons ideaal, verschijningen uit eene tooverwereld waren, aan welke wij verzen schreven, en wier portretten wij over ons ledekant hingen.

Daar wij dus ook een zweempje van die zoete dwaasheid hebben gekend, kunnen wij mededoogen hebben met Franz. Daar hij nog nooit eene actrice had gezien, zou elke heks, tot de heldin van den avond opgeblanket, hem bekoord hebben. Maar Clara was volstrekt geene heks; zijne hartstogt was inderdaad verschoonlijk, want op het tooneel was zij bekoorlijk.

Franz ging nogmaals en nogmaals, alleen om nog meer verliefd terug te komen dan te voren. Hij verbeeldde zich, dat zij op hem in het *parterre* had gelet; hij verbeeldde zich, dat de glimlach op hare roode lippen een glimlach van aanmoediging was, die tot hem was gerigt. Hij schreef haar een vurigen minnebrief, dien zij zeer bedaard verbrandde. Hij wachtte ongeduldig op een antwoord, en ging naar het theater in de meening, dat hij het in hare blikken zou lezen. Hij kon er niets in lezen dan hare bekoorlijkheid.

Hij schreef nog eens, hij schreef dagelijks. Hij zond haar hoopen verzen en stapels ‘kopiën van zijn hart’ in den vorm van brieven. Zoo leidde hij een zalig leven van innige aandoeningen. Zijn vaderland was vergeten; om het zwaard werd niet meer geroepen; alle tirannen werden in de schaduw geplaatst door die wreede dwingelandes, welke hij aanbad.

Eindelijk gelukte het hem toelating achter de *coulisses* te bekomen, ja nog meer, hij werd aan Clara voorgesteld.

Helaas! welk een schok kreeg zijn schoonheidsgevoel, toen hij de zwaarlijvige, geblankette, met valsche juweelen opge-

schikte vrouw voor zich zag, die hij voor de schoonheid zelve had gehouden. Hare kleur! Was dat haar blank en rood? Waren hare leliën en rozen met den hazenpoot en den poederbal geplukt?

Hij kon niet spreken; de bronwel zijner welsprekendheid was bevrozen; de fijne complimenten, die hij met zoo veel zorg had bedacht, versmolten tot een onweerstaanbaar gestamel. De eerste illusie van zijn leven was verdwenen.

Misschien is er niets, dat een jongman sterker treft dan zijne eerste ondervinding van het tooneel achter de *coulisses*. Datgene, wat, uit de loges gezien, gezondheid en schoonheid schijnt, is achter de schermen verleptheid en blanketsel; wat in de zaal poëzij schijnt te wezen, is op het tooneel eene afzigtelijke machinerie. Wat het decoratie-schilderwerk is, als men het van nabij beziet, dat zijn ook de actrices op dien afstand.

Franz was geschokt, maar niet genezen. Hij kon zijn hart niet van haar beeld ontdoen en begon haar weldra wederom te zien gelijk hij haar steeds gezien had. Aan de werkelijkheid gewoon wordende, zag hij die wederom in hare ideale verlichting, en daar Clara op het tooneel altijd betooverend was, behield zij nog iets van die tooverkracht, wanneer zij het verlaten had. Arme jongen! hoe geduldig stond hij daar, hongerende naar een enkel woord, een enkelen blik! Hij zag anderen - eenige weinige bevoorregten - haar stout aanspreken, met haar schertsen, haar bewonderen, hunne meening zeggen over haar costuum, als ware zij eene gewone vrouw geweest, terwijl hij slechts eene onbeduidende aanmerking kon uitstotteren. Wat zou het hem niet waardig zijn geweest, zich bij haar op zijn gemak te voelen, gemeenzaam met haar te zijn, zoodat hij zich tot zijn voordeel kon vertoonen!

Eindelijk dacht hij een middel uit om zich beter bij haar bekend te maken. Hij schreef een tooneelstuk, waarin de heldinnerol voor haar bestemd was, en daar hare rol de eenige was, die in het stuk uitblonk, was het naar haar zeggen het mooiste stuk, dat sedert Schiller geschreven was. Franz was in verrukking. Zij las het stuk zelve aan den directeur voor en besteedde al hare welsprekendheid om het hem aan

te prijzen. Maar de directeur zag duidelijk genoeg hare beweegredenen daarbij; hij begreep, dat zij alleen daarom zoo zeer met het stuk was ingenomen, omdat hare rol de eenige belangrijke er in was, en wilde het niet laten opvoeren. De schrijver van het stuk bereikte echter zijn oogmerk er mede. Het verschafte hem eene plaats onder Clara's vrienden. Zij begon op zijne liefde voor haar te letten en den ernst daarvan te erkennen. Zij wist wel onderscheid te maken tusschen de wezenlijke hulde van een hart, en de lippen-hulde, die anderen haar aanboden.

Er is iets onuitsprekelijk bekoorlijks in de bewustheid, dat men de eerste liefde van een hart bezit; en vrouwen - vooral zij, welke de eerste vaag der jeugd voorbij zijn - worden meer gestreeld door de liefde van een jongeling, dan door die van twintig mannen. De liefde van een jongeling heeft iets zoo innigs, zoo uitsluitends, zoo zelf-vergetends. Het is liefde, en liefde alleen, onvermengd met eenige gedachte aan verantwoordelijkheid, die in geene toekomst vooruit, naar geen verleden terugziet. Er ligt een waas van frischheid over eene eerste liefde. Zelfs hare linkschheid is beter dan zwier; haar stilzwijgend of onvolkomen gestamel is meer welsprekend dan welsprekendheid; er is eene sprakelooze verklaring in hare oogen, die meer zegt dan alle betuigingen ter wereld.

Clara, die aan de bewondering van *roué's* gewoon was, gevoelde het streelende en bekoorlijke dier jongelings-liefde. In weinige weken werd hij haar erkende minnaar, en maakte niet weinig wangunst onder de *habitué's* van het theater gaande, die volstrekt niet begrijpen konden, ‘wat drommel zij in dien kinkel zien kon.’

Maar als jongelingen vurig beminnen, zij beminnen ook als tirannen, en Clara werd eene slavin. Jaloersch op iedereen, die haar naderde, dwong hij haar om al hare vrienden te laten varen. Zij schikte zich naar al zijne grillen; zij begon hem nu te vergoden.

Deze betrekking tot eene actrice bewoog Franz, gelijk ligt te voorzien was, om het beroep van tooneelspeler aan te nemen. Clara leerde hem in weinige maanden datgene, waaraan gewone acteurs jaren moeten besteden om het te verkrij-

gen; maar dit was meer aan zijn erfelijk dramatisch talent dan aan haar onderrigt toe te schrijven. Zijne verschijning op het tooneel, die, gelijk hij wist, zijn vader diep zou kwetsen, was niet het gevolg dier eerzuchtige liefhebberij, welke de meeste jongelieden nu of dan vervult; het was eene strenge noodzakelijkheid; het was het eenige beroep, dat voor hem openstond, want hij had Clara getrouwd.

Ja, hij, de jongeling van een en twintig jaren, had eene vrouw van vijf en dertig getrouwd! Het was een dol bedrijf - de roekeloosheid of verdwaasdheid van een knaap; maar het was een bedrijf, waarvan te vele voorbeelden bestaan, om er ons over te verwonderen.

Hij had door dit bedrijf, naar hij vreesde, zich voor altijd van zijnen vader gescheiden. Zijne eenige hoop op vergiffenis was, gelijk hij dwaasselijk meende, daarin gelegen, dat hij opgang maakte. Als zijn vader hem maar met roem zijne voetstappen zag volgen, zou hij hem zeker vergeven. Het was een trotsch oogenblik, het zegevierende *debut* van dien jongeling - trotsch, omdat het hem gelukt was, trotsch, omdat hij zijne vergiffenis had gekocht, naar hij dacht.

Franz had nog maar eenige weken gespeeld, en geheel Duitschland weergalmde reeds van zijnen lof. Zoo groot was de opgang, dien hij maakte, dat, toen eenige tooneelrecensenten en acteurs, wier oordeel alleen op het traditionele was gebouwd, beweerden, dat hij geen goed acteur kon zijn, omdat hij zich niet langzamerhand omhoog had gewerkt, zij spoedig tot zwijgen gebragt werden door de onbetwistbare waarheid, dat hij een groot acteur *was*. Een schitterend engagement was hem te Berlijn aangeboden, en hij was op het punt om met zijn vader op hetzelfde tooneel te verschijnen, voordat zijn vader het flaauwste vermoeden koesterde, dat zijn zoon ooit den voet in een schouwburg had gezet.

IV.

De gordijn viel. Franz was teruggekomen om de luidruchtige hulde van het gehoor te ontvangen, en was nu in zijne kamer bezig met zich te ontkleeden, toen de deur geopend werd en zijn vader voor hem stond.

In plaats van in zijne armen te vliegen, bleef Franz bedeesd, blozend en bevend staan. De barschheid van het gezigt zijns vaders toonde maar al te duidelijk, met welke aandoeningen deze hem aanzag.

Er volgde eene poos van pijnlijke stilte.

De toestand, waarin Franz zich bevond, had iets beschamends. Zijne kleederen lagen om hem heen geworpen; het blanketsel zat nog onafgewasschen op zijn gezigt; de kamer was een voorbeeld van wanorde; degens, boeken en papieren, tooneelbenoodigdheden, eene pruik, een potje met blanketsel, eene waschkom stonden en lagen hier en daar verspreid; hij zelf zat in de zeer ondeftige houding van kousen aan te trekken; alles liep te zamen, om den vergramden vader den ellendigen prosaïschen kant van zijn beroep in het oog te laten vallen.

‘Zoo,’ zeide de man, ‘is dat uw studeren in de theologie! Dat het eind van al mijne zorg! Gij zijt mij ongehoorzaam geweest! Gij hebt al mijne hoop verijdeld, en zijt op het tooneel gegaan, waarvan gij weet hoe ik het verfoei. *Zoo* vind ik u!’

Franz kon geen antwoord geven.

‘Terwijl ik mij streelde met de gedachte, dat gij op de Universiteit waart, ijverig bezig met u voor eene eervolle loopbaan voor te bereiden, eene loopbaan, nuttig voor het menschdom en eervol voor u, hebt gij u, als een weggeloopen leerjongen, tot dit ellendig vak begeven!’

‘Maar, vader! ik ben wel geslaagd.’

‘Zoo veel te erger!’

‘Is dat dan geene verontschuldiging voor mij?’

‘Neen, het vergroot uwe schuld.’

‘Het bewijst toch, vader! dat ik wèl gekozen heb. Het bewijst immers, dat ik eene roeping voor het tooneel heb?’

Het bewijst niets anders dan uwe ongehoorzaamheid! Roeping! Iedereen heeft eene roeping voor het tooneel; iedereen, die geen domkop is en niet te zwak van longen en leden, om de gedachten van een schrijver te uiten en voor te stellen. Roeping! Gij kondt mij even goed van uwe roeping voor het roovershandwerk spreken, en zeggen, als gij iemand eene pistool voor het hoofd gezet en uitgeplunderd hadt, dat het wèlslagen uwe verontschuldiging was.

'Is het niet genoeg,' vervolgde Schoenlein na eene poos stilzwijgens, 'dat er *een* auteur in de familie is, dat *een* van ons door den nood op het tooneel is gebragt, en eens daarop zijnde, gedwongen is geweest er op te blijven?'

'Maar ik voor mij zie niets berispelijks in het leven van een auteur.'

'Ik wel.'

Franz zag, dat tegen zulk eene beslissende uitspraak niets was in te brengen, en kleedde zich dus stilzwijgend aan.

Hij was gegriefd en verstoord. Hij had verwacht, dat zijn vader opgetogen zou geweest zijn over zijn spel, en zich in zijn geluk zou hebben verheugd. Zóó als een schooljongen te worden behandeld, zulk een toon te hooren en zulke blikken te zien, kwetste hem diep.

'Ga mede naar mijn logement,' zeide Schoenlein, toen Franz zich gekleed had.

Zij hadden nog maar weinige schreden gedaan, toen eene zwaarlijvige vrouw van middelbare jaren, in een mantel gewikkeld, naar Franz toekwam en zeide:

'*Lieber Franz!* de koets staat te wachten.'

Schoenlein hoorde het gefluisterde antwoord niet, maar stapte haastig voort; zijn zoon volgde hem.

'Wie was dat?' vroeg hij, toen zij op de straat waren gekomen, 'die u *lieber Franz* noemde?'

'O die? - eene actrice - eene van onzen troep - Madame Kritisch.'

'Hm!' bromde de oude man, maar sprak niet verder voordat zij het logement hadden bereikt. Daar gekomen, gingen zij terstond naar zijne kamer.

'Franz! mijn beste jongen!' zeide Schoenlein nu met

teeder gevoel, ‘gij moet mij beloven dit leven vaarwel te zeggen; dan wil ik vergeten dat gij mij ooit ongehoorzaam zijt geweest. Laten wij het als eene jongensstreek beschouwen, die nu voorbij is.’

Franz zweeg stil.

‘Het is uw vader die spreekt. Bedenk, dat hij uw beste vriend is; en hij smeekt u ernstig, om van eene loopbaan af te zien, waarin zelfs de roem slechts eene vergulde schande kan zijn. Wilt gij mij dit beloven?’

Franz voelde zich zeer slecht op zijn gemak en wist niet wat te antwoorden.

‘Gij zijt jong,’ hervatte de vader, jong en vol hoop. Gij ziet nog maar alleen den helderen kant van het leven, de genoegens van het tooneel. Gij vindt het heerlijk toegejuicht te worden, te weten, dat uw naam in aller mond is, uw portret voor de vensters van winkels te zien. Over eene korte poos zal die toejuiching smakeloos voor u worden, zullen al die portretten slechts zoo vele gedenkteekenen van uwe schande en karikaturen van u zelven schijnen te zijn. Het bekoorlijke van dat leven zal verdwijnen en gij zult gevoelen, dat gij een potsenmaker zijt, opgeblanket om een dommen hoop volks te vermaken! Dan zullen al de onaangenaamheden van het vak, de duizenden kleine kwellingen en ellendige zorgen er van, u martelen en rampzalig maken, en zult gij den dag vervloeken, dat gij den eersten stap op het tooneel hebt gedaan.

‘Zie mij aan,’ zeide hij, eensklaps zijne schreden stakenkende, waarmede hij gramstorig de kamer op en neêr ging. ‘Heb *ik* geen geluk gehad, zoo als men dat noemt? Ben ik niet gevleid en benijd? Heb ik niet geweten wat het is een groot kunstenaar te zijn, de grootste in het treurspel, wat het zegt directeurs voorwaarden voor te schrijven en een publiek te beheerschen? Heb ik dat alles niet gekend? En toch, hebt gij mij, zoo lang gij u kunt herinneren, wel ooit gelukkig gezien? Is mijn leven u geen voorbeeld? Roept geheel mijn leven u niet toe: Wilt gij geen voordeel trekken uit de bittere lessen mijner ondervinding?’

‘Maar, beste vader! gij vergeet eene omstandigheid. Gft

hebt het vak altijd met afkeer beschouwd. Dat doe ik niet.'

'Gij zult het ook leeren doen.'

'Dat kan ik niet gelooven. Gij zijt de eenige acteur in Duitschland, die zoo denkt. Bovendien, ik heb, naar het voorkomt, eene wezenlijke roeping. Gij moogt lagchen, maar eene roeping is in dit vak evenzeer noodig als in alle andere. Het is duidelijk, dat ik geene roeping voor de theologie heb. Ik moet op de eene of andere manier mijn brood verdienen.'

'Uw brood? Franz! luister naar mij. Zóó vast staat mijn gevoelen, dat gij, als gij mij gehoorzamen wilt, voortaan alles zult hebben wat ik verdien. Ik heb reeds genoeg bespaard om mijne eigene eenvoudige behoeften te bevredigen. Ik wil elken daalder, dien ik ontvang, besteden om u te helpen en te onderhouden in elk ander beroep dat gij kiezen moogt. Gij zult niet zeggen, dat de noodzakelijkheid u tot een acteur heeft gemaakt, zoo als zij het mij heeft gedaan.'

'Ik kan zulk eene opoffering niet aannemen.'

'Het is geene opoffering. Ik zou liever alles willen opofferen, dan u op het tooneel te zien. Bovendien, over nog een jaar of twee kunt gij een rijk huwelijk doen. Ik heb reeds met mijn ouden vriend Schmidt afgesproken, dat gij met zijne dochter Bertha zult vereenigd worden, en haar uitzet zal zeer aanzienlijk zijn.'

Een donkere blos verspreidde zich over het gezigt van Franz, en werd daarop door eene doodsche bleekheid gevolgd, toen zijn vader van een huwelijk sprak.

'Hoe zal ik hem mijn huwelijk bekend maken?' riep hij bij zich zelven uit.

'Wilt gij het mij beloven?'

'Ik kan niet. Geloof mij, het bedroeft mij, u zoo ongehoorzaam te zijn; maar ik kan het tooneel niet verlaten.'

'Ik heb u dan niet kunnen overtuigen? Gij verdenkt mijne beweegredenen. Gij gelooft misschien, en een gemaakte spottende lach gaf tienvoudige kracht aan deze woorden, dat ik jaloersch op u ben.'

'Vader!' riep Franz uit.

Maar de woorden en de toon van zijnen vader hadden

hem, als bij het licht van een bliksemstraal, het wezenlijk gevoel in het hart des ouden mans doen ontdekken. De vader was jaloersch, en de zoon begreep dit.

Men meene echter niet, dat de oude man zich van dit gevoel bewust was; de beschuldiging daarvan zou hem hebben doen huiveren. Zich zelven met allerlei valsche redeneringen verblindende, schreef hij zijnen schok over de keus, die Franz had gedaan, aan zijn opregten afkeer van het door den jongman gekozene vak toe; en omdat hij in zijn eigen persoon werkelijk gevoelde, dat het leven van een tooneelist vernederend, ja, zelfs zondig was, verbeeldde hij zich, dat zijn tegenzin, om Franz acteur te zien worden, geheel uit dat gevoel ontsproot. Maar in het diepst van zijn hart was hij schrikkelijk jaloersch. Hij had Franz als een mededinger leeren haten, eer hij wist dat die mededinger zijn zoon was. Tooneel-recensenten hadden hem met hunne vergelijkingen razend gemaakt. Franz was aangewezen als de acteur, die hem in de schaduw zou plaatsen. En nu hij bevond, dat Franz zijn zoon was, werd hij, in plaats van zich over zijn geluk te verheugen, in plaats van er in allen gevalle trotsch op te zijn, dat zijn mededinger zijn zoon was, en dat het genie, hetwelk hem onttroondde, uit hem zelf was gesproten, in plaats van den troost te gevoelen, dien een ander vader in zijne plaats zou gevoeld hebben, door de bitterste gedachten gekweld bij het denkbeeld, dat zijn zoon tooneelspeler was geworden. Hij was vergramd over zulk eene ongehoorzaamheid, zulk een indruischen tegen al zijne wenschen, en schreef al wat hij gevoelde, en dat inderdaad wangunst was, aan zijne gramschap toe.

Er is iets zoo pijnlijks in de gedachte dat een vader afgunstig op zijn zoon zou zijn, dat menigeen genegen zal wezen om het voor onmogelijk te verklaren. Zeldzaam is het gelukkig, maar niet onmogelijk. Wie heeft geene vrouwen gekend, die op hare eigene dochters jaloersch waren; vrouwen, die hare schoonheid behouden en door ieders hulde worden gevolgd, tot hare dochter oud genoeg geworden is om haar den palm te betwisten en te ontrukken? Indien dit niet ongewoon is - en meer dan één voorbeeld moet den lezer van eenige ondervinding daarvan invallen - wat zal

dan verhinderen, dat hetzelfde gevoel zich in het hart van een man ontwikkelt? Men heeft slechts te veronderstellen, dat de ijdelheid door vleijerij tot eenen ziekelijken trap wordt gekoesterd en geprikkeld; dan een mededinger te laten opstaan - eveneens wie het zij - en een van beiden moet geschieden; òf de ijdelheid des vaders zal gevleid worden door de weêrkaatsing van den roem van zijn kind - en dit is gelukkig het meest gewone geval - òf hij zal door de aanspraak, welke dat kind op zijn eigendom maakt, gekrenkt en verbitterd worden.

In Schoenleins geval moet men hier nog bijvoegen den vreemden, maar diep gewortelden afkeer, waarmede hij het beroep van tooneelspeler beschouwde. Al ware er geene mededinging in het spel gekomen, al ware Franz slechts een middelmatig acteur geweest, dan zou hij toch zeer verstoord zijn geweest. Maar dat zijn zoon acteur werd, en het publiek hem als acteur boven zijn vader plaatste, dat was eene doodelijke kwelling.

Hij werd welsprekend in zijne vermaningen. Toen hij zag, dat het onmogelijk was Franz tot zijne godsdienstige meeningen over te halen, poogde hij den jongman af te schrikken, door hem al de gevaren en onaangenaamheden van het vak voor te houden. Hij schilderde al de verdrietelijkheden, kwellingen en teleurstellingen daarvan, de zware beproevingen, die hij zelf had moeten doorstaan; en daar hij, naar hij meende, alleen het welzijn van zijnen zoon op het oog had, was hij welsprekend.

Zoo veel kan men zeggen voor ouders, die er tegen hebben, dat hunne zonen de loopbaan kiezen, die zij zelven hebben afgelegd. De moeite, waarmede zij zich vooruit hebben gewerkt; de verdrietelijkheden, die hen overstelpt hebben; de gevaren, die zij ontkomen zijn - dat alles staat zoo levendig voor hunne verbeelding, dat zij het van die loopbaan onafscheidelijk achten. Wie zal zeggen, dat een ander die gevaren ontsnappen zal? Al de blijdschap, al de verrukking van hoop en geluk wordt vergeten, of weegt tegen die gevaren slechts als eene veder in de schaal. Een vader zegt:

‘Het is waar, ik ben ontkomen, maar ik was ook bijzonder gelukkig. Bovendien, ik had genie - regtschapenheid

- kracht van wil. Mijn arme jongen' - vaders zijn zeer genegen om hunne kinderen met zeker medelijden te beschouwen; is het omdat de kinderen van hunne vroegste jeugd af om medelijden en bescherming naar hem hebben opgezien? - 'mijn arme jongen zal niet in staat zijn om tegen de wereld te kampen, zoo als ik gedaan heb! Hij zal zich door verzoekingen laten verleiden; hij zal onder tegenspoed bezwijken!'

Naarmate van de wisselvalligheid van het beroep is de tegenzin des vaders sterker. Dichters wenschen nooit, dat hunne zonen dichters zullen worden, ten minste zeker niet, dat zij zich op de poëzij voor hun levensonderhoud zullen verlaten. Kunstenaars verlangen ook niet hunne zonen kunstenaars te zien. Acteurs huiveren doorgaans bij de gedachte, dat hunne kinderen acteurs zullen worden.

Schoenleins afmaningen zouden dus heftig zijn geweest, zelfs al had hem geene jaloezij gekweld. Maar op het oogenblik, dat Franz den wezenlijken toestand van zijns vaders gemoed bemerkte, verdween bij hem alle berouw en bezwaar. Geene redenering zou in staat zijn geweest om hem het tooneel te doen verlaten, maar thans merkte hij de redenering van zijnen vader als eene beleediging aan.

'Ik hoop, dat gij mij niet verkeerd begrijpt,' zeide de oude man. 'Gij moet mij wel genoeg kennen, om te gelooven, dat niemand zich meer in uwen opgang zou verheugen; dat ik er trotsch op zou zijn, u mijnen lauwerkrans af te staan, ware in dien krans geen brandijzer verborgen, dat het teeken der schande op het voorhoofd nalaat. Ik begin oud te worden, en zal weldra het tooneel voor altijd verlaten. Aan wien zou ik beter de erfenis van mijnen roem nalaten dan aan mijnen zoon, als ik niet zag, dat die nalatenschap hem met dezelfde ellende zou beladen, waarmede zij mij beladen heeft? Neen, neen, gij moet van dien jongens-gril afzien. Gij moet Bertha Schmidt trouwen en voor altijd het tooneel verlaten.'

'O! vraag mij dat niet.'

'Ik doe meer dan vragen. Ik beveel!'

'O, vader! dwing mij niet om u ongehoorzaam te zijn.'

'Gij! - gij wilt dan het tooneel niet verlaten?'

‘Ik - ik kan niet! Het zou huichelarij van mij zijn het te willen voorgeven. Ik heb een hartstogtelijke zucht voor het tooneel; en hetzij die zucht tot mijn geluk of mijn verderf strekke, ik moet haar voldoen.’

‘En denkt gij dat Bertha een acteur zal trouwen?’

‘Mogelijk niet.’

‘Is u dat onverschillig?’

‘Wel - om de waarheid te zeggen - ik kan haar niet trouwen.’

‘Kunt gij niet? Gij moet!’

‘Ik bemin eene andere.’

‘Gij bemint eene andere!’ riep zijn vader toornig uit, en vervolgde toen met een honenden lach:

‘Eene of andere actrice, denk ik!’

Franz bloosde.

‘Ja, het is zoo!’ zeide zijn vader. ‘Die oude Clara Kritisch, dat zou mij niet verwonderen.’

Een nog hooger blos verspreidde zich over het gezigt van Franz, en zijne oogen schoten een toornigen blik, toen zijn vader deze woorden zich verachtelijk liet ontvallen.

Franz had zijne vrouw hartelijk lief, maar hij kende toch de ongelijkheid tusschen hen beiden wel. Zij was voor hem niet oud, want hij beminde haar - hij was gelukkig met haar; maar hoewel zij voor hem zoo jong was als eene prille maagd, wist hij toch wel, wat anderen van haar zeiden, wat anderen van haar dachten. Voor zich zelven gevoelde hij, dat ouderdom haar niet kon doen verwelken, gewoonte haar niet vervelend kon maken; maar hij beefde toch, om zijn vader te laten weten dat zij zijne vrouw was.

Schoenlein, die op het blozen van zijnen zoon had gelet, kwam naar hem toe, legde de hand op zijnen schouder en zeide:

‘Franz! Franz! pas op! Gij staat aan den rand van een afgrond. De ergste verzoekingen van ons ellendig beroep omringen u. Hoed u voor dat listige oude wijf! Zie maar niet donker - zij is listig - ik heb van haar gehoord. Zij heeft meer jonge lieden geruïneerd dan eenige actrice, die tegenwoordig op het tooneel is. Zij heeft u verstrikt. Beproef het maar niet te ontkennen; ik zie het aan uw gezigt. Zij heeft u gevleid en geflikflooid. Zij heeft u gelokt met

kwijnende blikken en zoete, liefelijke woordjes. Gij zijt reeds haar speelbal - hoed u, dat gij haar slagtoffer niet wordt!'

'Ik kan, ik moet, ik wil zulk eene taal niet van haar hooren,' zeide Franz, toornig opstaande.

'Gij moet en zult het hooren. Waarom zou ik mijne verachting niet durven uitdrukken voor dat wegwerpsel van honderd lichtmissen?'

Franz was bloedrood geworden van gesmoorde gramschap, en zeide nu met schrikkelijke bedaardheid:

'Vader, gij spreekt van *mijne vrouw!*'

Schoenlein zonk, met open mond, met glazige oogen op een stoel neêr, en wuifde met zijne hand, ten teeken, dat zijn zoon zich moest verwijderen.

V.

Acht dagen later was Schoenlein weder te Berlijn, en nu begon hij geregeld drie avonden in de week te spelen - iets dat bij hem voorbeeldeloos was. Geheel zijn repertoire kwam te voorschijn. Eene soort van woede scheen hem te drijven. De gedachte om zulk eenen indruk op het publiek te maken, dat hij zijn mededinger en zoon daardoor geheel in de schaduw plaatste, vervulde hem geheel en al.

Met de schranderheid van een echt tooneelspeler in zulke zaken, gaf hij de voorkeur aan de geliefkoosde rollen van van zijnen zoon. Hij hoopte, door die herhaaldelijk te spelen, eer Franz aankwam, het publiek die stukken moede te doen worden, en zoo te verhinderen, dat een talrijk gehoor den nieuwen acteur verwelkomde. Hij hoopte ook, dat het publiek aldus beter het onderscheid tusschen zijne bestudeerde manier en de ruwe kracht van zijnen mededinger zou gevoelen. Het gevolg van dezen maatregel voor den nieuweling kon, naar hij meende, een klein gehoor en ongunstige beoordeeling wezen. Daardoor hoopte hij zijnen zoon te ontmoedigen en een tegenzin voor het tooneel in te boezemen.

Ongelukkig werd hij door de zucht, om meer effect te maken dan voorheen, zoo ver vervoerd, dat hij veel slechter speelde dan vroeger. Hij overdreef alles. Hij was al te heftig, zijne contrasten kwamen al te sterk uit, het bestu-

deerde was hinderlijk zigtbaar. Het publiek beklaagde zijne overdrijving en begon te fluisteren dat hij zijn tijd had gehad.

Franz verscheen. Jong, schoon, eerzuchtig, vol hoop en geestkracht - met dat bekoorlijke omhuld, dat het nieuwe altijd eigen is, en in zijn binnenste dien onwaardeerbaren schat aan genie - hoe kon hij falen indruk te maken? De berekening van zijnen mededinger bleek geheel verkeerd te zijn geweest. Wel verre dat het publiek wegbleef, omdat het de stukken zoo kort geleden had zien spelen, kwam het toestroomen, omdat het de twee mededingers in dezelfde wenschte te vergelijken. Gelijk bij het spelen van alle welbekende stukken plaats heeft, was het de acteur, die het publiek lokte, en niet het stuk.

Nooit was Berlijn getuige geweest van zulk een debut. Franz werd zestien maal teruggeroepen om de luidruchtige hulde van zijn gehoor te ontvangen. De geheele stad verkeerde in een toestand van opgewondenheid. Iedereen sprak over hem, iedereen vergeleek hem met Schoenlein - doorgaans ten nadeele van den laatsten; en weldra lekte het geheim hunner verwantschap uit, hetgeen tot eindelooze woordenwisselingen aanleiding gaf. De acteurs waren over het algemeen voorstanders van Schoenlein; zij houden niet van nieuwe gunstelingen. Maar het publiek gaf ondubbelzinnig en onverholen de voorkeur aan Franz.

Verbitterd over hetgeen hij de wispelturigheid van het publiek noemde, begaf Schoenlein zich naar Dresden, om daar de gedachtenis van zijnen zoon te verdonkeren. Hij speelde voor propvolle zalen. Maar had hij te Berlijn zijne rollen overdreven, te Dresden maakte hij het nog veel erger. In plaats van den roem zijns mededingers te verdonkeren, verloor hij bijna zijn eigen roem. Een dagblad had de boosaardigheid om hem aan te raden zich van het tooneel te verwijderen.

Hij verwijderde zich; maar niet dan na een schrikkelijken strijd in zijn binnenste, en menige bittere bespiegeling over de ondankbaarheid der wereld en het ijdele zijner pogingen. Hij was diep gegriefd. Hij zonderde zich van iedereen af. In godsdienstige oefeningen en peinzende eenzaamheid poogde hij de wereld en hare beuzelarijen te vergeten. Hij beproefde bezigheid in de studie en troost in de gods-

dienst te vinden. Maar tot de eene bragt hij geen wijsheidzoekenden geest, tot de andere geen godsdienstig hart mede. Door nijd en wrok over zijne vernedering verscheurd, kon zijne ziel geen troost in boeken vinden. Hij kon het verledene niet vergeten, hij kon de wereld niet buiten zijn hart sluiten. Het plegtige orgelspel, dat hij in de kerk hoorde, herinnerde hen aan de theater-muziek; de buigingen van de stem des predikers deden hem nog meer aan het tooneel denken, en hij kon niet nalaten de declamatie des predikants te critiseren.

Hij ging niet meer ter kerk, en beproefde de kracht van eenzaam gebed. Vruchteloos! Het tooneel stond altijd voor zijnen geest. Hij poogde de wereld te verzaken, maar de wereld hield zijn hart in bezit. Zijne verloochening was geen gevolg van afmatting en afkeer, maar van wrokkend ongenoegen. De wereld drukte zijn geest niet te erg en te zwaar, vermoeide hem niet, deed hem niet verlangen naar ‘de vleugelen der duive, om weg te vliegen en rust te vinden;’ integendeel, hij was alleen verstoord, omdat zij hem niet genoeg op prijs stelde. Zijne afzondering sproot niet uit minachtende menschenhaat, maar uit wrok over de miskenning, die hij zelf ondergaan had. Hij kon zijne nederlaag niet vergeten.

Maanden verliepen onder dien nutteloozen zelfstrijd.

Eensklaps verscheen hij weder op het tooneel. Zijne terugkomst wekte eene vurige belangstelling op, en de schouwburg daverde van het gejuich. Het publiek was verheugd zijn ouden gunsteling weder te zien. Schoenlein's hart klopte als van ouds in harmonie met die donderende toejuiching; maar die opgewondenheid duurde niet lang, zijn trots moest weldra nogmaals vernederd worden. Dat zelfde publiek, dat hem met zooveel geestdrift had verwelkomd, werd reeds op het einde der week onverschillig. Inderdaad had zijn spel de vorige grootschheid verloren. Flikkeringen van het oude genie vertoonden zich nog van tijd tot tijd; maar zij dienden slechts om het middelmatige der geheele voordragt des te meer in het oog te doen vallen. Men schudde het hoofd en zeide, dat hij blijkbaar te oud voor het tooneel was geworden.

Hij trad nooit weder op.

Ondertusschen zette Franz zijn zegepralenden loopbaan

voort. Hij speelde in bijna alle steden van Duitschland, en zelfs oude lieden vonden hem verheven boven de acteurs van ‘hunnen tijd.’ De grootste zege, dien een tooneelspeler kan behalen, is den *laudator temporis acti* voor een oogenblik de begoochelingen zijner jeugd te doen vergeten, en te doen bekennen, dat, zelfs zonder door den nevel te worden gezien, die het verledene omhult en grooter doet schijnen, de levende acteur even groot is als zij die niet meer zijn.

Doch Franz was, te midden van zijnen schitterenden glans, verre van gelukkig. Het tooneel was de schouwplaats zijner zegepralen, maar zijn huis was het tooneel zijner wanhoop. Hij bevond zich in eene valsche, zeer valsche positie. Vergood en gevleid door de beminnelijkste vrouwen van Duitschland, had hij zijne vrouw leeren beschouwen als hetgeen zij inderdaad was - als eene vrouw, die den bloei des levens voorbij was, met verwelkte schoonheid, en onbeduidend van geest. Hij begon zich voor haar te schamen. Dit is misschien de wreedste marteling, die een echtgenoot kan gevoelen, daar zij zijne eigenliefde even diep kwetst als zijne liefde. Het is een marteling, welke doorgaans op zulk een ongelijk huwelijk volgt. Langzaam was die overtuiging bij hem opgekomen - maar zij was gekomen. Hij worstelde er tegen, maar zij wilde zich niet laten verwijderen. Zij drong zich al meer en meer bij hem op, tot zij eindelijk zijn gemoed geheel overmeesterde en hem rampzalig maakte.

Want men wete, het was niet hare verwelkte schoonheid, die hem voor haar deed blozen; het was niet dat zij zooveel ouder was dan hij; het was dat die verlepte, onbeduidende vrouw gemelijk, jaloersch, onedel en karakterloos was. Die gebreken van haar gemoed openden zijne oogen voor hare uitwendige gebreken, en deden de vraag bij hem opkomen: *wie* is het dan toch, wier jaloezij mij kwelt, wier gemelijkheid mij verdrietig maakt? Hij begon nu scherper op haar te letten, en de schellen vielen hem van de oogen.

‘Lieve Clara,’ zeide hij eens tegen haar, ‘wat in 's Hemels naam heeft u zoo doen veranderen? Gij plagt zoo opgeruimd te wezen, en nu zijt gij onverdragelijk kregelig.’

‘En wat heeft *u* zoo doen veranderen, Franz?’

‘Ik weet niet dat ik veranderd ben.’

‘Niet?’ zeide zij schimpend.

‘Waarin dan, vraag ik u.’

‘Gij plagt teeder en oplettend te zijn, en nu zijt gij koel en onverschillig.’

‘Als ik zoo ben, wie is dan de schuld daarvan?’

‘Lieschen Flemming. O ja, houd u maar verwonderd; maar ik zie het duidelijk genoeg. Uwe teêrheid op het tooneel met haar wordt zoo goed gespeeld, omdat gij zoo dikwijls heimelijk repetitie houdt.’

‘Clara, Clara, die jaloezij is onuitstaanbaar.’

‘Ja wel, dat is het antwoord, dat ik altijd krijg; maar het is geen antwoord op mijne beschuldiging.’

‘Maar Lieschen is immers met Fechter verloofd!’

‘Wat maakt dat uit? Zijt *gij* niet met mij getrouwd - en verhindert dat, dat gij dus haar minnaar speelt?’

‘Het is inderdaad belagchelijk. Verleden week waart gij jaloersch op Rosa Behr, omdat zij Julia speelde; nu is het op Lieschen Flemming, omdat zij Gretchen speelt. Ik denk, dat gij wel op iedere actrice, bij wie ik op het tooneel den minnaar moet spelen, kwaad vermoeden zult krijgen.’

‘Op ieder, bij wie ik zie dat gij inderdaad den minnaar speelt. Ik weet dat ik oud ben. Ik heb het bekoorlijke verloren, dat ik eens in uwe oogen bezat.’

‘Dit is de manier niet, om het terug te winnen,’ zeide hij, terwijl bij zijn hoed nam en gramstorig heenging.

Dien dag bekende hij zich zelven, dat zij inderdaad oud was en het bekoorlijke verloren had, dat hem eens had betooverd. Maar Franz was een man van eer, en hoewel hij zich in eene valsche positie bevond, besloot hij zijn lot met moed en geduld te dragen. Hij was met eene vrouw getrouwd, die te oud voor hem, die ongepast bij hem was; maar dat huwelijk was zijn bedrijf en verlangen geweest. Het was eenmaal de bekrooning zijner hoop. Hij had haar bemind, was met haar gelukkig geweest. Dat kon hij niet vergeten, en hoewel het in Duitschland niet moeijelijk is tot eene echtscheiding te geraken, kon hij het niet op zich zelven verkrijgen, om haar, nu de tijd van haren bloei voorbij was, te verstooten. Hij had haar een toereikend bestaan aangeboden, indien zij verlangde van hem te scheiden; maar zij verlangde dit niet; zij bleek nog gehecht aan het denkbeeld van zijne verlorene

genegenheid te herwinnen, en als middel, om daartoe te geraken, maakte zij hem het leven verdrietig.

Vijf jaren lang sleepte Franz dien last van ellende met zich om.

Om zijnen toestand nog beklagenswaardiger te maken, werd hij zich bewust dat hij eene andere beminde. De jongste dochter van Madame Röckel, een lief onschuldig meisje van achttien jaren, had eene hartstogtelijke neiging voor den jongen acteur opgevat, welke hare argeloosheid slecht had weten te verbergen. Franz las die in hare oogen, in den toon harer stem, in hare verlegenheid; en tegelijk las hij in zijn eigen hart, dat hare neiging daarin beantwoord werd.

Twee dagen na die ontdekking verliet hij Berlijn, heimelijk zijne jeugdige dwaling verwenschende, die hem aan eene vrouw had verbonden, welke hij niet beminnen kon, en wier aanwezen hem het beminnen eener andere verbood.

Toen kwam inderdaad de gedachte aan eene echtscheiding gedurig bij hem op, maar hij bestreed en overwon de verzoeking. Hij besloot zijn lot te blijven dragen. Zijne eenige hoop was, dat de dood hem eindelijk in vrijheid zou stellen.

VI.

Indien het mij gelukt is met weinige woorden de ellende van den toestand, waarin Franz zich bevond, te schilderen; de diepte der schaduwen, die den glans van zijnen roem verduisterden, te doen zien, en een denkbeeld te geven van de geschiedenis van zijn gemoed, zal de lezer zich zijn gevoel kunnen voorstellen, toen eene andere hand dan die des doods hem in vrijheid stelde.

Clara nam de vlugt met den komiek van den troep.

Tranen van spijt en gemelijkheid hadden al de liefde weggewischt, die zij eens voor Franz had gekoesterd, en daar zij dezen comediant in zekeren zin verliefd op haar had weten te maken, leende zij gewillig het oor aan het romaneske voorstel van eene schaking. Voor eene vrouw van hare jaren en haren aard was zulk een avontuur onweerstaanbaar.

Zij nam de vlugt en liet Franz zijne vrijheid.

Denzelfden dag, waarop hij dit berigt ontving, moest hij in Kotzebue's *Menschenhaat en Berouw* optreden. Hij ging

zeer ontroerd naar het theater. Hoe groot zijne vreugde ook was, dat hij van zijne vrouw was verlost, en wel buiten zijn eigen bedrijf van haar verlost was - kon hij toch niet zonder huiveren denken aan het lot, dat haar waarschijnlijk verwachtte; de herinnering aan zijne vroegere liefde voor haar en het geluk, dat hij eens met haar had genoten, maakte hem weemoedig en treurig.

Het gebeurde, dat de oude Schoenlein dien avond eensklaps lust had gekregen, om zijnen zoon te zien spelen, en stil in het *parterre* was gaan zitten. Het was de eerste maal dat hij Franz zag spelen - want op dien avond te Dresden *zag* hij niet; toen was er een nevel voor zijne oogen. Hij was nu bedaard genoeg om te kunnen oordeelen.

Franz speelde den verongelijkten echtgenoot met zulk een innig gevoel, met zulke diepe hartstogtelijkheid, met zulk eene treffende waarheid in stem en gebaren, dat de oude man met de verrukking van het geheele publiek instemde, en tranen van trotsche blijdschap schreide, terwijl hij bekende, dat zijn zoon inderdaad een groot acteur was.

Niet zoodra was de gordijn gevallen, of Schoenlein snelde de zaal uit, haastte zich naar de kleedkamer van zijnen zoon, klopte aan, en viel hem een oogenblik later om den hals, snikkend uitroepende: ‘Mijn zoon, mijn lieve Franz, gij hebt mij overwonnen!’

‘Beste vader!’ riep Franz uit, terwijl hij den ouden man vol aandoening aan zijn hart drukte.

‘Franz! ik herroep al wat ik gezegd heb. Ik vergeef u. Gij hebt eene ware roeping voor het tooneel.’

Deze gelukkige vertooning werd spoedig gevolgd door eene formele echtscheiding, en daarna door een huwelijk tusschen Franz Schoenlein en Matilda Röckel, en de oude man had niet alleen de vreugde van zijnen zoon gehuwd te zien met eene vrouw, die zijns waardig was, maar hem ook zijn voornemen te hooren aankondigen, om zich voor altijd van het tooneel te verwijderen. Hij had een toereikend vermogen verzameld om onafhankelijk te kunnen leven, en het tooneel stond voor hem met te veel onaangename herinneringen in verband, om het bij de intrede in dit nieuwe tijdperk van zijn leven niet vaarwel te zeggen.

Bijdrage tot de kennis der Indische krijgszaken.

De Stuers, Gedenkschrift van den oorlog op Java, van 1825 *tot* 1830. *Uit het Fransch vertaald door H.M. Lange. Amsterdam, Johannes Müller*. 1847. *Van Swieten, Krijgsverrigtingen tegen het eiland Balie in* 1848. *'s Gravenhage, Erven Doorman*. 1849. *P.A. de Boer, Krijgs- en geschiedkundig overzigt van den Punjab, de natie der Seiks en het rijk van Lahore. 's Gravenhage, K.W. Pickhardt*. 1849.

Toen, meer dan twee eeuwen geleden, ons voorgeslacht tegen Spanje's koningen den heiligen strijd voor vrijheid en onafhankelijkheid voerde, werd het gedwongen voor zijnen in Europa beperkten handel nieuwe wegen te zoeken in andere werelddeelen. Stoute zeevaarders zeilden Afrika's zuidhoek om en deden in de Indische wateren de vlag der republiek wapperen. Moeijelijkheden zonder tal, gevaren schijnbaar onoverkomelijk, deden zich in dien Archipel van Zuid-Azië aan hen voor; onbekendheid met de nieuw bezochte landen, argwaan der inlandsche vorsten en volkeren, openlijke vijandschap van de daar reeds zoo krachtig gevestigde Spaansche en Portugeesche heerschappij, dit alles hadden die eerste Hollandsche vlootvoogden te bestrijden, die zich met hunne weinige en zwakke oorlogsvaartuigen in de Indische zeeën waagden; en geen wonder dus, dat die eerste tog-

ten niet altijd roem en zelden voordeel aanbragten. Maar de volharding en het beleid van ons voorgeslacht wisten al die bezwaren te overwinnen; het sloeg de handen ineen, tot vorming van een verbond eener handeldrijvende en landveroverende vereeniging, die, klein in den beginne, slechts hier en daar in enkele faktorijen haar gezag vestigende, dat gezag van lieverlede uitbreidde, en moedig den kamp doorstond, zoowel tegen de Indische vorsten, die voor hunne onafhankelijkheid vreesden, als tegen verschillende Europesche volkeren, wier naijver en vijandschap door den voorspoed der Hollanders werden opgewekt; totdat eindelijk, na eene reeks van zeetogten, van oorlogen, van overwinningen, vooral van onderhandelingen en verdragen; na de moedige en groote daden van een aantal uitstekende mannen; nadat een Matelief, een Koen, een van Goens, een Speelman, de vijanden van Nederland in alle deelen van Indië hadden bevochten, - daar een rijk stond gevestigd, dat door omvang en luister de wereld verbaasde en den roem van Nederland in het verre Oosten verkondigde.

Onze magt en grootheid in Azie, even als onze staatkundige en godsdienstige vrijheid in Europa, hebben wij aan ons voorgeslacht te danken. De tijden zijn veranderd sedert het begin der zeventiende eeuw; wij zijn niet meer in staat, zoo als onze voorouders, veroveringen te maken, die zelfs met het welbegrepen belang van het Vaderland in strijd zouden zijn; uitbreiding van grondgebied is voor ons noch mogelijk, noch wenschelijk. Maar, kunnen wij ons niet vergrooten, laat ons ten minste dát bewaren, wat onze voorouders ons hebben nagelaten. Laat ons *behouders* zijn in eenen goeden zin.

Indien iemand ons vraagt: of dan die heerschappij, die wij in Indië hebben gevestigd, zoo zeer op regt berust, dat wij alleen daarom naar hare voortduring moeten streven? Of onze voorouders, toen zij de eilanden van Zuid-Azië aan hunne magt onderwierpen, wel eerbied hadden voor dat beginsel van vrijheid, waarvoor zij zelve de wapenen voerden? Of er geen onschuldig bloed kleeft aan hunne zegevanen, en of hunne onmiskenbaar groote daden niet vermengd zijn met andere, die van schande en misdrijf spreken? Dan ant-

woorden wij daarop, dat wij al het gewigt gevoelen der tegenwerping, in die vragen bevat. Wij zijn met hart en ziel ons land toegedaan, maar de waarheid gaat boven alles; en God verhoede, dat wij ooit, uit blinde vaderlandsliefde, daden toejuichen of verdedigen zouden, die met alle beginselen van regt en menschelijkheid in strijd zijn geweest. Ja, onze heerschappij in Azië berust niet op regt, maar alleen op sterkte; ja, de vrijheid en onafhankelijkheid der Aziatische volkeren zijn niet geëerbiedigd geworden door onze voorouders, onderdrukten van gisteren, onderdrukkers van heden; ja, de jaarboeken onzer Indische geschiedenis bevatten meer dan ééne bladzijde, die den blos der schaamte op ons gelaat doet komen; er zijn handelingen in die geschiedenis, die niet zijn te verdedigen of te verschoonen; en wanneer een Vlaming in de Molukken de wreedheid en bloeddorst van een Pizarro evenaart; wanneer een Valkenier, in zijne blinde vrees, eenige duizende Chinezen laat vermoorden; wanneer een Christenvolk, uit vuige eigenbaat, den keizer van Japan behulpzaam is in het uitdelgen eener Christenbevolking, dan noemen wij dit daden, die men niet sterk genoeg kan veroordeelen, en die men prijs moet geven aan de verontwaardiging der latere geslachten.

Maar laat ons niet in een ander uiterste vervallen, en, óm die schaduwzijde onzer Indische heerschappij, het goede en groote, dat zij heeft, voorbijzien. Zulke schanddaden, als, helaas! ook in onze geschiedenis te lezen staan, komen in de geschiedenis van bijna ieder volk voor; wie in die geschiedenis het reine ideaal van zuivere menschelijke grootheid zoekt, vergist zich zeer; het kwade kampt daarin met het goede; en dát volk komt de prijs toe, dat, bij de minste ondeugden, de meeste deugden bezit, en dat, terwijl het door zijn werken het meest aan het geluk en de veredeling van het menschdom heeft toegebragt, tevens het minste kwaad heeft gesticht. Ziedaar wat men bij de beoordeeling van ieder volk niet uit het oog mag verliezen, en hetgeen ook beletten moet een ongunstig oordeel te vellen over onze Indische heerschappij. Die heerschappij moge al niet op regt gegrond zijn, het zoude evenwel dwaasheid wezen, alleen om die reden van haar af te zien. Wij zijn in Indië niets anders

dan veroveraars en overweldigers geweest; maar het staat aan ons, om die overweldigingen en veroveringen te doen vergeten, door het goede, dat wij in onze Aziatische bezittingen stichten, door de welvaart en orde, die wij daar doen heerschen, door de beschaving en zedelijkheid, die wij daar uitbreiden. Onder die voorwaarde kan de voortduring onzer heerschappij in Indië geregtvaardigd worden, en evenzeer tot het algemeene welzijn strekken, als tot het bijzonder voordeel van ons land; terwijl het afzien van die heerschappij, uit overdreven eerbied voor de onafhankelijkheid der nu aan ons onderworpene Staten, eene handeling zou zijn, strijdig met alle gezonde en verstandige staatkunde; een bespottelijk puritanismus, dat ons land van magt en aanzien zoude berooven, de kracht onzer vijanden vermeerderen, en Indië zelf blootstellen aan het gevaar, om weêr geheel in den nacht der barbaarschheid te verzinken, en door eindelooze oorlogen en ondragelijke verdrukking geteisterd te worden. De staatkunde van een volk moet eerlijk zijn, maar niet kinderachtig.

Naar het behoud van Java en van onze heerschappij in het Oosten, moet ieder streven, die het wèl meent met zijn land; want zonder die heerschappij is het vooruitzigt op toekomstige volksgrootheid voor altijd aan Nederland benomen, en zal het, verzwakt en uitgeput, gedrukt door eenen ondragelijken schuldenlast, spoedig tot den rang der onbeduidendste mogendheid afdalen, zoo het niet geheel en al verdwijnt uit de rij der onafhankelijke volkeren. Hij, die prijs stelt op ons volksbestaan, op onzen alouden volksroem; hij, die, gedachtig aan de onsterfelijke daden van het voorgeslacht, met verontwaardiging het denkbeeld afwijst, van afstand te doen der nationaliteit, hij moet dus belangstellen in alles wat onze Indische heerschappij betreft, en arbeiden, zoo veel in zijn vermogen is, aan hare bevestiging, bloei en uitbreiding. Daartoe is het noodig, dat alles wat tot onze Oostersche aangelegenheden betrekking heeft, meer algemeen bekend worde, meer algemeene belangstelling opwekke; wij moeten Java bestuderen; het moet ons niet vreemd zijn; wij moeten het beschouwen als een gedeelte van ons Vaderland, waar landgenooten, vrienden en verwanten hunne levenstent

hebben opgeslagen, waar ook wij eenmaal onze dagen kunnen doorbrengen. Alles wat onze kennis kan vermeerderen aangaande dat eiland, waarvan de toekomst van Nederland afhangt, moet ons welkom zijn. - Boven alles moeten wij weten, door welke middelen dit eiland voor ons behouden kan blijven, en hoe wij het tegen de aanvallen onzer vijanden kunnen verdedigen.

Op twee wijzen kunnen wij Java verliezen: door een opstand der inlandsche bevolking, of door den aanval eener Europesche mogendheid. Eene afscheiding van het moederland, van de zijde der op Java gevestigde Nederlanders, is volstrekt niet te duchten, zelfs al ware door een verstandig stelsel van kolonisatie het aantal dier Nederlanders veel beduidender dan het thans is. In ons oog is die vrees voor eene mogelijke afscheuring - de voorname beweegreden, die men aanvoert om de toeneming der Nederlandsche bevolking in Indië tegen te gaan - eene hersenschim, en is het geheel ten onregte, dat men zich daarbij beroept op de afscheuring der Noord-Amerikaansche volkplantingen van Groot-Brittanje. Er is geene gelijkheid tusschen die beide toestanden: nooit kan onder de keerkringszon eene Nederlandsche bevolking zulk eene snelle en krachtige uitbreiding nemen als in Noord-Amerika de Britsche bevolking. Bovendien, waarom heeft die Britsche bevolking zich van het moederland afgescheurd? Waarom heeft zij zich tot een afzonderlijk volk gevormd? - Omdat zij onderdrukt werd, willekeurig werd behandeld. Laat geene willekeur, geene onderdrukking plaats vinden, en zulk eene afscheuring is nooit te vreezen; integendeel, de volkplanting zal zich hoe langer hoe meer aan het moederland hechten, waarvan zij hulp, kracht en grootheid ontleent; de banden, door gemeenschap van afkomst, van taal, van denkwijze, van zeden, van godsdienst geknoopt, worden zoo niet in één oogenblik verbroken; zie het aan onze Kaapsche landgenooten, die, hoezeer reeds lange jaren onder de Britsche heerschappij, toch nog met liefde aan hun eerste vaderland herdenken en met geestdrift eene hereeniging met Holland zouden toejuichen. Wij gelooven dan ook, dat eene Nederlandsche bevolking, in Indië gezeteld, verre van gevaarlijk te zijn voor

de voortduring onzer heerschappij aldaar, integendeel aan die heerschappij meer hechtheid, meer duurzaamheid zoude geven. Lange jaren hebben wij laten verloopen, zonder iets te doen voor de kolonisatie onzer Indische bezittingen; maar nog is het tijd, dat hulpmiddel aan te wenden, dat, bij de toeneming der bevolking in het moederland, hoe langer hoe dringender gevorderd wordt.

Java moet dus uitsluitend verdedigd worden tegen de inlandsche bevolking zelve, of tegen een Europeesch leger, dat daar eene landing wil doen. Om te weten, hoe die verdediging goed kan worden gevoerd, is het noodzakelijk zich bekend te maken met de gesteldheid van het land, de geaardheid der bevolking, de hulpmiddelen en bezwaren, die beide opleveren, de krachten, die men te bestrijden kan hebben; - en daar de kennis van dat alles niet in het afgetrokkene kan worden verkregen, maar daarbij zoo veel mogelijk de ondervinding moet worden geraadpleegd, zoo is de studie der krijgsgeschiedenis van Indië voor ons, Nederlanders, eene belangrijke studie. Daarom zijn wij dank verschuldigd aan die mannen, te weinig in getal, die met kennis en oordeel het verhaal der Indische oorlogen hebben opgeteekend; daarom gelooven wij goed te doen met in de volgende bladeren het algemeen eenigzins bekend te maken met het verslag van enkele der krijgsgebeurtenissen, waarvan onze Oostersche bezittingen het tooneel zijn geweest.

Onder de werken, welke de Indische krijgsgeschiedenis behandelen, verdient in de eerste plaats onze aandacht dat van den generaal de Stuers, ‘Gedenkschrift van den oorlog op Java, van 1825-1830,’ oorspronkelijk in de Fransche taal verschenen, maar waarvan in 1847 eene Hollandsche vertaling, met aanteekeningen verrijkt, door den overste Lange is uitgegeven. Dit werk is belangrijk, zoowel om het onderwerp, dat het behandelt, den oorlog op Java van 1825-1830, die, vooral bij het begin, met de omverwerping

onzer heerschappij over dat eiland dreigde, als door de bekwaamheid van schrijver en vertaler, die, beide aan de verrigtingen van dien oorlog hebbende deelgenomen, meer dan anderen in staat waren, om dát te beschrijven, waarvan zij ooggetuigen en deelgenooten zijn geweest. Het is een werk van blijvende geschiedkundige waarde, en het zal ons tot leiddraad strekken, bij de korte schets, welke wij hier van dien oorlog willen geven.

In het midden van het eiland Java is een gedeelte, dat niet regtstreeks aan de Nederlandsche regering onderworpen is, maar onder het bestuur staat van eigen vorsten, die evenwel naauwelijks den schijn van een onafhankelijk gezag bezitten en geheel onder den invloed staan der bij hen aanwezige residenten. Dit gedeelte, bekend onder den naam van de Vorstenlanden, is in twee rijken gesplitst, dat van Soerakarta en dat van Djocjokarta. Na 1830 is dat grondgebied aanmerkelijk verminderd door het afnemen van verschillende gedeelten, waaruit de residentiën Kediri, Madioen, Bagelen en Banjoemaas zijn zamengesteld; maar in 1825, bij het uitbreken van den oorlog, telde het gebied der beide Javaansche vorsten nog bijna twee millioen inwoners. Aan de zuidzijde door de zee begrensd, werd het overal elders door de Hollandsche bezittingen ingesloten, met name door de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Kadoe, Rembang en Soerabaya.

Het gebied der Vorstenlanden wordt bewoond door eene bevolking, die, even als de bevolking van het overige van Java, zich kenmerkt door weinige werkdadigheid en geestkracht, door zachtheid van aard, door eenvoudigheid van geest, en die daardoor, in de meeste gevallen, door een verstandig en welwillend bestuur gemakkelijk geregeerd kan worden. Maar twee krachtige hefboomen, blinde eerbied voor hare opperhoofden en vorsten, en godsdienstijver, die ligtelijk tot dweepzucht overslaat, zijn alleen vermogend op het karakter dier bevolking te werken, al dat zachte en zwakke en lijdelijke geheel uit te wisschen, en te doen vervangen door geestdrift, door rustelooze werkdadigheid, door dap-

perheid, die op het slagveld den Javaanschen krijgsman blindelings een wissen dood te gemoet doet snellen. De eenvoudige, bijna kinderlijke geest van den Javaan maakt het juist zijnen vorsten en priesters zoo gemakkelijk, om hem naar hunne inzigten te doen handelen; en daarom is het voor onze regering, tot bewaring van rust en vrede, eene hoofdzaak, die geestelijke en wereldlijke opperhoofden geheel aan hare belangen te verbinden of door vrees in toom te houden.

De Nederlandsche regering in Indië gebruikt zelden de vrees, als middel om zich te doen gehoorzamen; en welke misslagen men, mogelijk, die regering ten laste kan leggen, met hoogmoed kunnen wij toch zeggen, dat zelden eene Europesche bezitting in andere werelddeelen met meer zachtheid en menschelijkheid is bestuurd geworden, als Java, nadat wij het weêr van Engeland hebben overgenomen. Maar niet altijd is die regering gelukkig geweest in de keus van hare hooge ambtenaren, van die mannen, die, aan het hoofd van residentiën staande, over het lot van honderdduizenden beschikten; en de oorlog, die in 1825 in de Vorstenlanden is uitgebroken, schijnt voor een goed gedeelte veroorzaakt te zijn door de misslagen van hooge ambtenaars, die, door willekeurige en krenkende maatregelen, den hoogmoed en het eigenbelang der Javaansche opperhoofden kwetsten, en onvoorzigtig genoeg waren van niet in te zien, welke gevaarlijke vijanden zij daardoor aan Nederland berokkenden.

De Javaan, zoo van hoogeren als van lageren stand, is zorgeloos en ligtzinnig als een kind, denkt alleen aan de behoeften en genoegens van het heden, en offert daaraan, gedachtenloos, de toekomst op. Daarom, zich zelf van dien karaktertrek zeer goed bewust, tracht hij zich zooveel mogelijk de middelen te benemen, die hem aanleiding kunnen geven tot verkwisting en geldverspilling. ‘Men biede,’ zeide eenmaal een der Javaansche grooten, ‘een geschikt Javaan een handvol gouds of een klein stukje land aan, dan verkiest hij het laatste; want hij weet vooraf, dat hij het eerste niet kan bewaren.’ Daarom zijn de verhuringen van landen zoo zeer in afkeer bij de Javanen, daar zij zeer goed weten, dat de gelden, die hun daardoor toevloeijen,

toch niet voor het welzijn van hun huisgezin, maar voor het gebruik van amfioen of voor het spel zullen dienen. Toch waren de verkwistingen, waaraan zich de prinsen en grooten van de Vorstenlanden overgaven, oorzaak, dat dáár de verhuringen van landerijen, met de daartoe behoorende dorpen, zeer veelvuldig plaats hadden. Evenwel waren dit slechts landen van kleine uitgestrektheid, en de verpachtingen duurden slechts een korten tijd. Op die wijze werd het kwaad, dat die verhuringen aan de Javanen veroorzaakte, eenigzins getemperd, en belet, dat de prinsen en rijks-grooten der Vorstenlanden in dien staat van armoede en volslagene afhankelijkheid vervielen, waarin, in onze dagen, vele der Poolsche edelen zich ten opzigte der Joodsche geldschieters en woekeraars bevinden.

Een man, die zich door zijnen werkzamen, ondernemenden geest en door zijne bekwaamheden in Indië en in Europa een naam heeft gemaakt, die zijne voorstanders heeft, maar ook zijne heftige bestrijders, poogde aan die landverhuringen in de Vorstenlanden meer uitbreiding te geven en ze dienstbaar te maken aan de behoeften van den Nederlandschen handel. De Heer Nahuys, in 1818 resident van Djocjokarta, ondernam het om landerijen van meer aanbelang in huur te doen afstaan, om daarop die voortbrengselen te verbouwen, welke, zoo als koffij, peper, enz., voor de Europesche markt gebezigd worden. Het gelukte dien ambtenaar om van den Sultan verschillende aanmerkelijke landerijen aan Europeanen in huur te doen afstaan; enkele dier verhuringen hadden plaats aan den resident zelf, andere op zijn verzoek. Het was van de zijde des Sultans eene geheel vrijwillige daad; maar deze, een man van een goedaardig karakter, wenschte niets liever dan in vriendschap met den resident te blijven, en meende, dat hij zich door die landverhuringen bij de Nederlandsche regering bemind zou maken; daarom stemde hij er in toe, hoezeer hij overtuigd was, dat het ten nadeele zijner eigene regering zoude zijn.

Te veel, te grondig is dat stelsel der landverhuringen reeds behandeld en onderzocht geworden, dan dat het goed zou zijn hier daarop terug te komen. Men kan niet ont-

kennen, dat de Heer Nahuys en zij, welke zijne gevoelens deelden, zeer veel gronden tot verdediging van hun stelsel konden aanvoeren: door die landverhuringen, door dien bouw van koffij zouden de productie van Java en de handel van Nederland eene aanmerkelijke uitbreiding verkrijgen; de kapitalen van Europa zouden naar het Oosten toestroomen en daar met voordeel aangewend worden; de algemeene rijkdom zou toenemen, de inboorling zich aan arbeid gewennen en het geld, dat hem als huurprijs betaald werd, zou verreweg overtreffen wat hij anders door de bebouwing van zijn grond zoude winnen.

Dat alles was waar; maar men vergat daarbij, dat die huurprijs door den Javaan spoedig verkwist zoude worden en armoede dan zijn deel zoude zijn; dat hij moeijelijk de gewoonte zoude verkrijgen van eenigzins aanhoudenden arbeid; dat zulk een toestand in strijd zoude zijn met zijne zeden, denkwijze, overoude gewoonten en instellingen; dat misnoegen en onlusten, als natuurlijke gevolgen, daarvan te wachten waren. Laat het zijn, dat die landverhuringen, op groote schaal, werkelijk voor Nederland hare voordeelige zijde konden hebben, dan had men toch de vraag moeten stellen: of hare invoering in de Vorstenlanden van Java mogelijk was, zonder opstand en oorlog te veroorzaken? Of men sterk genoeg was, om zoo iets niet te duchten te hebben, of dit dadelijk te kunnen onderdrukken? en of het kwade, dat uit zulk eenen toestand voortsproot, niet ruimschoots de voordeelen opwoog, welke die landverhuringen konden opleveren? - De voorzigtigheid schreef voor, om dit eerst te onderzoeken; want het is niet voldoende, dat een regeerder iets goeds voorschrijft; dat goede moet ook *uitvoerbaar* zijn.

Daaraan dacht men niet, en onbekommerd zag men een storm van misnoegen zich zamenpakken, waaruit weldra een vijfjarige krijg zoude losbarsten; een krijg, die onze heerschappij op Java op den rand des ondergangs bragt, schatten verslond en duizende Nederlanders door vuur en staal en ziekten en vermoeijenissen deed vallen.

Even als overal, waar een geheel volk misnoegen tegen zijne regering koestert, ontbrak het ook in het rijk van

Djocjokarta niet aan eerzuchtigen, die dit misnoegen zochten aan te wakkeren en aan hunne bijzondere belangen dienstbaar te maken. Dipo Negoro, een oudere, maar onwettige broeder van den Sultan van Djocjokarta, was spoedig de man, in wien de misnoegden hun vertrouwen stelden en wien zij als hun hoofd beschouwden.

De naam van Dipo Negoro heeft eene geschiedkundige vermaardheid verkregen, en het algemeen, dat zoo geneigd is om groote gebeurtenissen aan groote mannen te verbinden, is er op uit geweest, om het hoofd van den Javaanschen opstand voor te stellen als iemand met uitstekende hoedanigheden begaafd, als een soort van Oostersche Washington. Zulk eene voorstelling kan echter den toets van het onderzoek niet doorstaan; en uit alles schijnt te blijken, dat men verkeerd doet, in het Javaansche opperhoofd den afdruk te zoeken van een der helden der oudheid, van een der groote mannen van Plutarchus. Evenwel bezat Dipo alle vereischten, die, op Java, het hoofd van eenen opstand moet bezitten: hij was in de kracht zijns levens - in 1825 nog geen veertig jaar - en oefende den grootsten invloed uit op zijn volk, zoo door zijne afkomst uit het oude Mataramsche stamhuis, als door zijnen godsdienstzin. Hij kenmerkte zich door eene eerzucht, die voor geene middelen terugdeinsde, en door een diepen haat tegen de Hollandsche regering; haat, dien hij echter zorgvuldig wist te verbergen, met de geveinsdheid, den Oosterling eigen. Als hoofd van den opstand, heeft hij meermalen moed en ten allen tijde eene buitengewone volharding betoond, die hem in de moeijelijkste, wanhopigste omstandigheden nog onbezweken den kamp bleef doen voortzetten.

Met veel bekwaamheid maakte Dipo gebruik van het misnoegen, dat de landverhuringen alom deden ontstaan; en in den Kraton zijns broeders was hij de tolk van de klagten, die zich overal deden hooren. ‘Mijn God! Sultan!’ zeide hij tot hem, ‘hoe kunt gij zoo zijn, om zoo veel land aan de Europeanen te verhuren? gij zult zien, dat er hoe langer hoe meer zullen komen.’ - ‘Ouder broeder!’ antwoordde de Sultan, ‘het is slechts voor twaalf jaren.’ - ‘Ja,’ hernam Dipo Negoro, ‘het is wel slechts voor twaalf jaren, maar

wie weet, wat er naderhand gebeuren zal.' - Op alle mogelijke wijze poogde Dipo zijn broeder te doen deelen in den afkeer, dien hij jegens de Europeanen koesterde. Bij eenen togt, waarop de resident den Sultan zoude vergezellen, zeide Dipo: 'waarom moeten wij weder Hollanders daarbij hebben? kunnen wij ons onder elkander niet vermaken?' - Hij raadde den Sultan gedurig aan om zelf de regering des lands op zich te nemen, en de vreemdelingen daarvan uit te sluiten.

Het zwakke, goedaardige karakter van den Sultan Hamangko-Boana IV maakte echter die aansporingen zijns broeders vruchteloos, en Dipo begon verachting te gevoelen voor een vorst, die zich de vriend der Europeanen betoonde. In 1822 stierf die Sultan, plotseling, na eene ongesteldheid van weinige minuten. Was het, zoo als geheime verhalen zeggen, door vergif, hem door de hand van Dipo toegereikt? Was het een moord, een broedermoord? - Het is onmogelijk dit stellig te beweren, maar onwaarschijnlijk is zoo iets niet. Vondel zegt in zijnen 'Palamedes':

> 'Der vorsten hoven zijn met gruweldaên vervuld!'

en zeker verbergen de Kratons der Indische vorsten niet minder vreesselijke geheimenissen, dan eenmaal de paleizen van Agamennon en van de koningen, zijne tijdgenooten. Zooveel ten minste is zeker, dat Dipo bij den dood zijns broeders geen droefheid huichelde, en dat hij bij het lijk des Sultans, te midden van het algemeene rouwmisbaar in den Kraton, zich niet ontzag uit te roepen: 'Goddank! nu zullen de zaken beter gaan.'

Een kind van nog geen vier jaar was de opvolger van den overleden sultan; en, tegen de instellingen en gebruiken van het hof van Djocjokarta, werd Dipo Negoro een van de voogden van den jongen vorst. Dat zoo iets plaats had, dat de Nederlandsche regering zoo weinig haren gevaarlijken vijand kende, om toe te laten, dat hij tot zulk eene gewigtige betrekking werd verheven, dit bewijst òf de diepe veinzerij van Dipo Negoro, òf de kortzigtigheid der Nederlandsche ambtenaren, die de woelingen van den Javaan niet opmerkten.

Het eerste, waardoor Dipo zich in de uitoefening van zijn nieuw gezag kenmerkte, was aan te dringen op het afschaffen van het in erfpacht afstaan van landerijen aan Europeanen. De Gouverneur-Generaal van Neêrlands Indië had intusschen zich ook reeds bezig gehouden met het onderzoek van dit belangrijke vraagstuk, en na rijpe overwegingen kwam eindelijk van zijne zijde, in 1823, het besluit, waarbij aan die landverhuringen in de rijken van Soerakarta en Djocjokarta een einde werd gemaakt, en de voorwaarden werden vastgesteld, op welke de door Europeanen bezette landerijen weer, tegen schadeloosstelling, aan de vorsten dier rijken moesten worden afgestaan. Dit besluit bragt eene algemeene vreugde in de Vorstenlanden te weeg, en Mangko-Boemi, een der voogden van den jongen Sultan, drukte dit in zijne Oostersche beeldspraak uit, door daarvan te zeggen: ‘Een ieder verheugde zich; het was alsof wij met water besproeid werden; wij waren warm en werden verkoeld.’

Maar het punt der schadeloosstellingen veroorzaakte weldra nieuw ongenoegen. De toenmalige resident van Djocjokarta, de Heer Smissaert, over de teruggave van een landgoed onderhandelende, dat zijn voorganger, de Heer Nahuys, in pacht had, eischte voor die teruggave eene schadeloosstelling van 40,000 Spaansche matten; de voogden van den jongen Sultan wilden er 800 geven. Vandaar onderhandelingen en twistredenen zonder einde. De resident beriep zich op de groote verbetering, die het landgoed had ondergaan door de koffijtuinen en andere aanplantingen; de voogden gaven ten antwoord, dat *zij* daar geen voordeel uit konden trekken, zoo als de Europeanen. Toen de resident de groote sommen gelds opnoemde, die zijn voorganger, alleen aan arbeidsloon, had moeten uitgeven, antwoordde Dipo Negoro spottend: ‘als mijn vader niet gestorven was, dan zoude hij nóg leven! als Nahuys het geld niet zóó uitgegeven had, dan had hij het nog in zijn zak!’ En toen men zich beriep op de vriendschap, die den overleden Sultan aan den vroegeren resident verbond, barstte Dipo met heftigheid uit: ‘Mijn God! Nahuys is wel bevriend geweest met den Sultan, maar nimmer heeft hij dien Sultan eenig

voordeel aangedaan; vraagt hij nu voor die vriendschap zoo veel geld? hij heeft hem immers niet op den troon geholpen?.....' Die onderhandelingen, waarbij de waardigheid der Nederlandsche ambtenaren zoo zeer te lijden had, eindigden daarmede, dat de schadeloosstelling op 26,000 Spaansche matten werd bepaald. Ook voor de andere landgoederen, door Europeanen in erfpacht bezeten, werd nu even zoo schadevergoeding gevraagd.

De geldmiddelen des Sultans waren niet genoegzaam om in die uitgaven te voorzien, en daarom werd de maandelijksche toelage, die de Nederlandsche regering dien vorst verleende, tot dat einde aangesproken. Vandaar beperking in de uitgaven van den vorst, vermeerdering van het reeds bestaande misnoegen. Onvoorzigtige handelingen van de zijde der Hollandsche ambtenaren gaven den laatsten doorslag aan de vijandige gezindheid der Javanen; het aanleggen van nieuwe wegen, den inlander altijd onaangenaam, maar dit dubbel, wanneer daardoor woningen en zelfs de begraafplaats van een man van aanzien geslecht moeten worden; het beleedigen der Javaansche grooten en, nog erger, het verduren van beleedigingen van hunne zijde; het niet ontzien der overoude gewoonten en instellingen; het krenken, niet alleen van de waardigheid des vorsten, maar zelfs van de eer des echtgenoots; - ziedaar handelingen, die, te regt of te onregt, aan sommige der Nederlandsche ambtenaren in de vorstenlanden worden ten laste gelegd, en die niet weinig moeten hebben medegewerkt, om het lang smeulende vuur van ongenoegen tot eene lichtelaaije vlam te doen uitbarsten.

Aan alles zijn de voorteekenen van een' nabijzijnden opstand blijkbaar. Dipo verlaat herhaaldelijk de hofplaats, gaat gebeden verrigten in naburige grotten, bezoekt die plaatsen, welke voor heilig worden gehouden, werkt daardoor op den geest der menigte, en vindt de gelegenheid om zijne aanhangers te ordenen en voor te schrijven wat zij moeten doen. Het is bij die togten, in schijn aan godsdienst gewijd, maar inderdaad aan staatsbelangen, dat de Javaansche vorst in verbindtenis treedt met Kiay Modjo, een priester, die door godsdienstijver en geleerdheid een'

overwegenden invloed op zijne landgenooten uitoefent, en die, dweepziek en wreed, maar stout en ondernemend, langen tijd de sterkste steun van Dipo is geweest, de ziel van den opstand heeft uitgemaakt. Alles is eindelijk rijp voor eenen opstand, en in Julij 1825 zal die uitbreken; geen gunstiger tijdstip kunnen de oproerlingen uitkiezen, want de Nederlandsche krijgsmagt op Java - nooit sterk genoeg - is toen vooral onbeduidend, omdat het grootste gedeelte op Celebes oorlog voert tegen de Boniërs.

Dipo verlaat zijn Dalem en steekt in het gebergte den standaard des oproers op; de meeste Javaansche vorsten en grooten en een goed gedeelte der bevolking van Djocjokarta volgen zijn voorbeeld; en die stad, die bijna honderd duizend inwoners had, staat plotselings verlaten, en wordt door de aftrekkende bewoners gedeeltelijk verwoest. Eene bezetting van 200 Europeanen moet het fort en den Kraton des jongen Sultans bewaken; weldra, vreezende voor de veiligheid van dien jeugdigen vorst, brengt men hem in het fort over, eene vierkante gebastionneerde sterkte, met grachten omgeven. Daarheen wijken ook die grooten met hunne aanhangers, welke aan de Nederlandsche regering getrouw bleven en binnen die versterkte muren zich zoeken te beveiligen tegen de wraakzucht hunner opgestane landgenooten. Men tracht, dan eens door overreding, dan weder door geweld, zich meester te maken van den persoon van Dipo, maar vruchteloos; en een huzarenofficier, zijne pogingen hiertoe ziende mislukken, berooft zich uit wanhoop van het leven. Weldra is de bezetting van Djocjokarta zoo goed als ingesloten.

Den 21sten Julij 1825 waren van Djocjokarta, bij den Gouverneur-Generaal, de eerste tijdingen van het uitbreken des opstands ingekomen; onmiddellijk daarop kwamen er ook berigten van Soerakarta, die de eerste tijdingen bevestigden, en den geheelen omvang dezer noodlottige gebeurtenis deden kennen. De Gouverneur-Generaal, reeds op het punt om naar Europa terug te keeren, besloot zijn vertrek uit te stellen, vooreerst te Batavia te blijven, om vandaar voor de rust van het geheele eiland te zorgen, en den Luitenant-Gouverneur-Generaal de Kock met eene onbeperkte

magt naar de vorstenlanden te zenden, tot demping van den opstand.

De Generaal de Kock is niet meer, en het is dus geoorloofd hem te prijzen zonder zich aan vleijerij schuldig te maken. Wij gelooven, dat allen, die den Generaal, zoo in Indië als in Europa, gekend hebben, eenparig zullen zijn in zijnen lof. Hij was een dier zeldzame menschen, die de innemendste vriendelijkheid met waardigheid weten te verbinden, die eerbied en vertrouwen tevens inboezemen, en bij wie men in twijfel blijft, of het karakter zich meer door goedaardigheid, dan wel door vastheid en stand vastigheid kenmerkt. Nooit hebben wij den Generaal hooren afwijken, zelfs bij de ernstigste dienstverrigtingen, zelfs tegen den minste zijner ondergeschikten, van dien fatsoenlijken, wellevenden toon, die den man van beschaving en verstand aanduidt; en toch werden zijne minste bevelen met ijver en stiptheid volbragt, en boezemde hij ieder zoo veel achting in, dat niemand het ooit waagde om zijne goedheid voor zwakheid aan te zien. Bedaard, kalm, indrukwekkend in zijn voorkomen en wijze van zijn, billijk en regtvaardig in al zijne handelingen, was hij de geschiktste man om eene opgestane bevolking weer tot rust te brengen; en aan deze hoedanigheden, mogelijk evenzeer als aan de uitstekende wijze, waarop hij de krijgsverrigtingen leidde, heeft men het te danken, dat, na eene worsteling van vijf jaren, aan den noodlottigen opstand der vorstenlanden een einde kwam.

Moeijelijk, vooral in de eerste oogenblikken, was de taak van den Generaal de Kock, daar de gansche krijgsmagt, waarover men in de vorstenlanden kon beschikken, niet meer dan 1800 man bedroeg, waaronder 800 Europeanen. Toen de Luitenant-Gouverneur-Generaal den 30sten Julij, maar zonder troepen, te Soerakarta aankwam, besloot hij, niettegenstaande het gering aantal der daar aanwezige krijgsmagt, toch in die hoofdstad van het rijk van Solo te blijven, ten einde, door zijn' persoonlijken invloed, den Soesoehoenan of Keizer van dat rijk te weerhouden van aan den opstand deel te nemen. Dit besluit des Generaals is van den gewigtigsten invloed op de latere gebeurtenissen geweest; want het is meer dan waarschijnlijk, dat, zonder zijne te-

genwoordigheid aan het Solosche hof, de Keizer door den sterken stroom van het algemeen gevoelen medegesleept, zich bij den opstand zou hebben aangesloten, wat mogelijk het verlies van Java zoude geweest zijn.

De krijgsmagt, in en nabij de vorstenlanden, diende, behalve tot de bezetting van eenige kleine posten, hoofdzakelijk tot de verzekering van Soerakarta en Djocjokarta, van het fort Klatten, tusschen die beide steden inliggende, en van Magelang, de hoofdstad van het vroeger tot de vorstenlanden behoord hebbende Kadoe, en aan den grooten weg van Djocjokarta op Samarang gelegen. De meeste magt was in Djocjokarta gebleven, en gedurig trachtte men die door konvooijen te voorzien van levensmiddelen, krijgsbenoodigdheden en geld; het gelukte aan den overste Cochius, om van Klatten die ondersteuning binnen het fort van Djocjokarta te brengen, niettegenstaande de herhaalde aanvallen, waaraan hij van de zijde der opstandelingen was blootgesteld. Minder gelukkig was eene andere afdeeling, die van de zijde van Magelang tot hulp van Djocjokarta oprukte: met te weinig omzigtigheid voortrukkende, werd zij tusschen die beide plaatsen onverwachts aangevallen, en met een verlies van veertig Europeanen op de vlugt gedreven.

Zulk een voordeel, onbeduidend in iedere andere omstandigheid, is bij het begin van eenen volksopstand altijd van het hoogste gewigt, dewijl daardoor de moed en geestdrift der opgestane bevolking in eene aanmerkelijke mate klimmen, en de opstand eene uitbreiding erlangt, die hij anders niet zoude hebben verkregen. Dit was ook hier het geval. De opstand omvatte nu spoedig niet alleen de vorstenlanden, waar de bezittingen van Europeanen en Chinezen geplunderd en verwoest werden, maar nam ook weldra eene gevaarlijke uitbreiding in noordelijke rigting. De bevolking der residentie Kadoe, die eerst in 1812 aan de vorstenlanden was afgenomen, was nog te zeer gehecht aan hare vroegere bestuurders, om geen deel aan de beweging te nemen; en alleen de beleidvolle maatregelen van den kapitein du Perron en den resident Leclercq waren het behoud van Magelang, en deden alle aanvallen op die hoofdstad der residentie mislukken. Verder noordwaarts drongen opge-

stane benden door tot den grooten weg, die van Samarang in westelijke rigting naar Pekalongan loopt, en stremden een oogenblik die hoofdgemeenschap van Java. Eindelijk drong, in het begin van September, een vorst van Serang, uit het noordelijk gedeelte van het Solosche rijk, met eene magt van 10 à 12,000 man, door tot Damak, eene plaats vijf of zes uren ten oosten van Samarang, aan den grooten weg gelegen; hier ontmoette hij eene afdeeling van naauwelijks twee honderd Europeanen, uit troepen van allerlei wapenen, uit matrozen en uit vrijwilligers zamengesteld. De kleine Europesche afdeeling was tegen 's vijands verbazende overmagt niet bestand, maar onderging eene volkomene nederlaag, waarbij het grootste gedeelte der overwonnenen den dood vond.

Samarang, toenmaals eene onbevestigde stad met eene talrijke inlandsche bevolking, lag nu geheel open voor den woesten vijand; en de Europeanen, die zich daar tot eene schutterij gevormd hadden, zouden niet in staat zijn geweest dien vijand te keeren. Maar gelukkig zette deze zijne voordeelen niet door, bleef op ongeveer drie uren afstands van de stad stand houden, en gaf den tijd aan versterkingen om daar aan te komen. Het leger, dat onder den Generaal van Geen op Celebes den oorlog tegen de Boniërs roemvol ten einde had gebragt, was teruggeroepen, en spoedig was die bevelhebber met de eerste troepen te Samarang; gelijktijdig kwamen daar hulptroepen aan, door de Sultans van Madura en van Sumanap geleverd. In weinig dagen was te Samarang eene magt van eene groote 5000 man vereenigd, en aan het hoofd daarvan rukte de Generaal van Geen, den 15^{den} September, tegen Damak op, waar hij eene volkomene overwinning behaalde op het 14 à 15,000 man sterke leger van den Vorst van Serang. Gelijktijdig was de hoofdstad van dien Vorst vermeesterd en verbrand door eene kolonne gewapende Javanen, door Nederlandsche bevelhebbers aangevoerd, en van de zijde van Salatiga opgerukt.

De noordkust van opstandelingen gezuiverd en den grooten weg verzekerd hebbende door het aanleggen van sterkten op verschillende punten, rukte de Generaal van Geen

de vorstenlanden in, op Soerakarta, waar hij zich bij den Luitenant-Gouverneur-Generaal voegde. Beide bevelhebbers hadden, den 24sten September, te Klatten 2500 man geregelde troepen en 5000 man hulptroepen vereenigd; met die aanzienlijke magt rukten zij den 25sten op Djocjokarta en deden eenen zegevierenden intogt in die hoofdstad. De Generaal de Kock maakte dadelijk gebruik van den indruk, door die sterke krijgsmagt te weeg gebragt, om Dipo Negoro en de andere hoofden der opstandelingen, die zich te Salarong bevonden, - een uur of drie ten zuiden van Djocjokarta, - tot onderwerping uit te noodigen; het antwoord der opgestane vorsten was onbevredigend. Salarong werd toen door den Generaal van Geen bezet; maar de Nederlandsche troepen waren daar herhaaldelijk aan hevige aanvallen van de zijde der Javanen blootgesteld. Bij die gevechten wordt met onderscheiding genoemd de Luitenant-Kolonel Gey, die hier dezelfde schitterende dapperheid betoonde, welke hem vroeger op het slagveld van Quatre-Bras en in zoo menigen anderen strijd kenmerkte.

Andere afdeelingen van het Nederlandsche leger waren naar Kadoe getrokken, en hadden die residentie weer tot rust gebragt, terwijl eene kolonne, van Batavia en Tagal naar Banjoemaas en Baglen gezonden, die landstreken in bedwang hield, waarvan de bevolking de zaak der opstandelingen niet ongenegen was. Maar de opstand, aan de westzijde bedwongen, barstte aan de oostzijde met vernieuwde woede uit. De bevolking van Madioen vatte de wapenen op, evenzoo die van het aan de zuidkust liggende distrikt Patjitan; de vorst van Serang hervatte zijne ondernemingen, en bedreigde de zuidelijke grenzen der residentie van Japara; - overal hadden de Nederlandsche gezaghebbers moeite om de muitelingen te keer te gaan, en eerst op het einde van 1825 werden die verschillende gewesten weer eenigzins tot onderwerping gebragt.

Dipo Negoro, de tooverkracht kennende, die vorstelijke magt en godsdienstige waardigheid op zijne landgenooten uitoefenen, deed zich in het najaar van 1825 uitroepen als Sultan, en voegde onder de weidsche reeks zijner titels ook die van ‘afgezant van God en van den Profeet.’ De oor-

log nam dan ook onmiskenbaar meer het karakter van eenen godsdienstoorlog aan, waarbij de dweepzucht en wreedheid, van zulke oorlogen onafscheidelijk, ook niet ontbraken. Bij Kassian, ten zuiden van Djocjokarta, waar de generaal de Kock in persoon, aan het hoofd eener kolonne, de magt van Dipo Negoro inhaalde en bereikte, streed, aan de zijde der opstandelingen, eene sterke afdeeling priesters met meer dan gewone dapperheid. De herstelling der wegen was voor de Nederlanders eene zaak van gewigt, en vele der Javaansche dorpelingen waren daartoe niet ongenegen; maar Dipo ging dit door geweldige maatregelen te keer, en deed de opperhoofden van de dorpen, welke aan die herstelling hadden medegewerkt, ter dood brengen. De hoofden dier ongelukkigen van afstand tot afstand op lange bamboezen ten toon gesteld, verkondigden aan de Nederlanders, hoe weinig hun vijand voor eene wreedheid terugdeinsde, en welke vreesselijke middelen hij kon aanwenden om schrik in te boezemen en zich van de gehoorzaamheid der zijnen te verzekeren.

De regentijd maakte een einde aan de krijgsverrigtingen, en de generaal de Kock was genoodzaakt zich naar Batavia te begeven, om het bewind van Neêrlands Indië over te nemen van den naar het Vaderland vertrekkenden Gouvern.-Generaal van der Capellen. Spoedig echter keerde de generaal weêr naar het tooneel des oorlogs terug, na eerst in eene zamenkomst, in April 1826 met de residenten van Kadoe, Samarang en Rembang gehouden, de oprigting bepaald te hebben van eene soort van landstorm, in benden of Barissans verdeeld; die volkswapening door inlandsche regenten aangevoerd, zou niet alleen dienen om de grenzen der residentiën te bezetten, maar ook gedeeltelijk naar de Vorstenlanden worden opgeroepen, om daar tot demping van den opstand mede te werken. Natuurlijk dat men van die volkswapening, in een geregeld gevecht, niet veel moest verwachten; maar zij kon dienen tot bezetting van enkele vaste punten, tot begeleiding van konvooijen, tot dekking van den marsch der geregelde troepen, die daardoor meer tegen overvallen beveiligd werden. Met eene wijze staatkunde trachtte men zoo veel mogelijk de Javaansche groo-

ten aan de belangen der Nederlandsche regering te verbinden, en beloonde daarom met de 3de klasse der Willemsorde een vorst van het Solosche hof, Mangko Negoro, die zich, als aanvoerder der hulptroepen, door trouw en dapperheid had onderscheiden.

De aanvang van den veldtogt van 1826 was in het voordeel der Nederlanders. Na het aanleggen van eenige redouten, om de groote wegen te verzekeren, rukte de Nederlandsche krijgsmagt, in verschillende kolonnen verdeeld, in zuidelijke rigting voort, drong den vijand voor zich heen, en dreef dezen naar de zijde van de rivier de Progo. Tegen hunne gewoonte plaatsten de opstandelingen te Pleret, een groote twee uur ten zuiden van Djocjokarta, eene sterke afdeeling in een ouden Kraton, die eenen omtrek heeft van ruim een half uur gaans, omringd is door muren van meer dan 6 el hoogte, weinig ingangen heeft en door dit alles eene zeer groote sterkte bezit. Hier werden, in April 1826, de Javanen aangevallen door den generaal van Geen, die den Kraton bestormde en vermeesterde, en den vijand met groot verlies op de vlugt dreef. Door die eerste les nog niet wijzer geworden, wierpen de opstandelingen later nogmaals eene sterke magt in den Kraton van Pleret, om daardoor eene afleiding te maken in het verder doordringen der Nederlanders, ten zuiden van Djocjokarta. Kerto-Pengalassan, een stout aanvoerder, was hier aan het hoofd der opstandelingen, en hield zich onledig met de sterkte zoo veel mogelijk te verschansen. Lang liet men hem geen tijd. Den 9den Junij trekt de kolonel Cochius daarheen, aan het hoofd van drie kolonnen, ongeveer 900 man voetvolk en 150 ruiters uitmakende, terwijl zich bij die magt 12 stukken geschut bevonden; 3000 Javanen, in Barissans verdeeld, volgen de geregelde troepen, zonder evenwel aan den strijd deel te nemen. De aanval heeft onverwijld plaats; aangevoerd door onverschrokken officiers, bestormen de Nederlanders den Kraton, dringen daarin door, en behalen eene volkomene overwinning, die den vijand op een verlies van meer dan 400 man komt te staan. Onder de voorste bestormers van Pleret vinden wij den naam vermeld van den majoor van der Wijck, den lateren bevelhebber van de tweede expeditie tegen Balie.

De Stuers, de geschiedschrijver van dezen oorlog, bekwam vier wonden bij dit roemrijk wapenfeit.

Maar niets wisselvalliger dan de krijgsgebeurtenissen. Terwijl men, door die schitterende voordeelen aangemoedigd, nu aan alle zijden voortrukte, en de Nederlandsche krijgsmagt, in zes verschillende kolonnes verdeeld, overal den vijand opzocht en vervolgde, en bij voorkeur die plaatsen vermeesterde en bezette, waaraan het bijgeloof der Javanen een godsdienstig belang of gewigt verbond, - vernam men eensklaps eene gebeurtenis, die een ontzettenden indruk maakte op den geest der reeds tot rust neigende bevolking, die bevolking op nieuw de wapenen deed opvatten, den loop der zegepralen van de Nederlandsche troepen stremde, en den opstand meer kracht en uitbreiding gaf dan immer.

Ter vervanging van Dipo Negoro en Mangko Boemie, die zich aan het hoofd der opstandelingen hadden geplaatst, waren andere voogden over den jongen Sultan aangesteld. Hopende door den invloed dier voogden op de opgestane bevolking te werken, hadden de Nederlandsche bevelhebbers die vorsten van Djocjokarta te Dixo doen komen, eene plaats aan de rivier de Progo, meer op het tooneel der krijgsverrigtingen. Na eenige weken verblijfs te Dixo, wilden de Javaansche vorsten naar de hoofdstad terugkeeren, en men rekende den toestand des lands gunstig genoeg, om hen op dien togt slechts een zwak geleide mede te geven, een of ficier met 60 man infanterie en 8 huzaren. Men had zich bedrogen. De hoofden van den opstand, van dien togt der rijksvoogden onderrigt, plaatsten zich in eene hinderlaag nabij Lin-Kon, niet ver van den grooten weg van Djocjokarta naar Magelang. Den 31sten Julij wordt het kleine Nederlandsche detachement daar, plotselings, door eene overgroote menigte gewapende Javanen aangevallen; de bevelhebber en bijna al zijne manschappen sneuvelen; en de rijksvoogden, met het grootste gedeelte van hun talrijk gevolg, worden door den onverbiddelijken Kiay-Modjo vermoord.

Die ontzettende gebeurtenis en een klein nadeel, bijna gelijktijdig, op den regter-oever der Progo, door de Nederlanders ondervonden, deden den moed der Javanen weer in de hoogste mate klimmen en gaven aan den opstand eene nieuwe

kracht. Alom werden die voordeelen door de dweepzieke opperhoofden als groote overwinningen verkondigd en de bevolking opgeroepen om, door eene krachtige poging, voor goed het juk des vreemdelings af te schudden. Maar al te zeer vond die oproeping ingang bij eene eenvoudige, ligtgeloovige menigte. Voordeel volgde nu op voordeel. Afdeelingen van de hulptroepen van Mangko-Negoro, die zich ten zuiden van Djocjokarta hadden geplaatst, werden zoo plotseling en zoo hevig aangevallen, dat zij, die meer dan driehonderd man uitmaakten, geheel en al door het staal hunner verbitterde landgenooten vielen. De Nederlanders verlieten den regteroever van de Progo en trokken terug naar de zijde van Djocjocarta en van de Kadoe, om ook die residentie tegen de invallen des vijands te verzekeren; twee kolonnes, onder de majoors le Bron de Vexela en Sollewijn, plaatsten zich nabij Kalassan, tusschen Djocjocarta en Klatten, deden gedurig togten in de omliggende landstreken, en leverden herhaalde gevechten tegen den vijand, die soms eenige duizend man sterk was. Vernomen hebbende, dat Dipo Negoro zich te Kitjawang, naar de zijde van de Merapi, had gevestigd, rukte de kolonne van den majoor Sollewijn derwaarts heen. Die onderneming had echter, door de groote overmagt des vijands, eene geheele nederlaag ten gevolge; de Nederlanders verloren meer dan tweehonderd man, zoo Europeanen als inboorlingen; twee officieren bleven op het slagveld en drie stukken geschut vielen den vijand in handen. Onder hen, die zich daar door moed onderscheidden, wordt de luitenant Poland genoemd, een naam, door latere krijgsverrigtingen in Indië roemrijk bekend; een ander officier, Rödel, na lang met vruchtelooze dapperheid te hebben gestreden, maakte, om niet in handen des vijands te vallen, zelf een einde aan zijn leven; - wanhopige handeling, die bij meer dan eene gelegenheid, ook nog op Balie, door sommige onzer officieren is herhaald, en die gewettigd wordt door de zekerheid van het lot, dat hen wacht, wanneer zij in de handen hunner barbaarsche vijanden vallen.

Sollewijn, na eenige versterking gekregen te hebben, vooral van Solosche hulptroepen, vat daarmede post bij Dilangoe, op den weg van Klatten naar Soerakarta. Hier wordt hij

nogmaals aangevallen door de Javanen en ondergaat nogmaals eene nederlaag. De Solosche hulptroepen gaan bij den eersten aanval des vijands op de vlugt, en laten een stuk geschut in diens handen achter; zij brengen verwarring in de Nederlandsche kolonne, die ook tot den terugtogt overgaat, toen haar bevelhebber reeds in het begin van den strijd gewond wordt. De kapitein van Geen, dappere zoon van een dapperen vader, bestuurt nu den terugtogt en regelt dien met veel beleid, tot dat ook hij gevaarlijk gewond wordt. De terugtrekkende Hollandsche magt, aan de gedurige en woedende aanvallen des vijands blootgesteld, zou mogelijk geheel bezweken zijn, wanneer niet eene kleine afdeeling huzaren, onder den luitenant de Latre, van Kalitan was toegesneld, door eenen onstuimigen aanval de Javanen had overhoop geworpen, het verloren stuk geschut hernomen, en den terugtogt van de verslagene kolonne verzekerd.

Een oogenblik vreesde men, dat die herhaalde tegenspoeden de hoofdstad Soerakarta in gevaar zouden brengen; maar de beleidvolle maatregelen van den Luitenant-Gouverneur-Generaal deden die vrees verdwijnen. Men trachtte nu den invloed van Dipo Negoro op te wegen, door op den troon van Djocjokarta den ouden Sultan Hamangko Boana II te verheffen, die in 1812, tijdens het Engelsche bestuur, van den troon was geworpen, en zich toen nog als banneling te Batavia bevond. Die grijsaard werd op den 21sten September weêr te Djocjokarta op den rijkstroon geplaatst, noodigde dadelijk de hoofden der opstandelingen tot onderwerping uit, maar vond natuurlijk weinig ingang bij hen, daar het al te duidelijk was, dat hij niets anders dan het werktuig en de speelpop van de Nederlandsche regering kon zijn. Meer uitwerking had daarentegen de onderwerping van een der opgestane vorsten, Mangko-Diningrat, die de zaak des opstands verliet, op de belofte, hem door de Nederlandsche regering gedaan, dat zij de stoffelijke overblijfselen van den vader des vorsten, voor jaren te Amboina in ballingschap gestorven, zouden laten opgraven en naar Java overbrengen. Want geen volk is meer dan een Javaan aan zijn geboortegrond verbonden, en hecht sterker aan het denkbeeld, om na den dood in de voorvaderlijke graven te rusten.

Om de geledene verliezen te herstellen, gaf de generaal de Kock bevel, dat van de buiten-bezittingen zoo veel troepen naar Java moesten worden gezonden, als maar eenigzins met de veiligheid dier bezittingen bestaanbaar was. Zoo werden van de 1200 man, op Sumatra aanwezig, meer dan 500 naar Java gezonden; even zoo kwamen er uit andere bezittingen; en dit, gevoegd bij eenige uit Europa gekomene versterking, woog de ondervondene verliezen eenigzins op, en deed de Nederlanders weder meer aanvallend handelen. Verschillende schansen (*bentings*) werden opgeworpen tot verzekering van de hoofdwegen; herstelde zieken maakten hoofdzakelijk de bezettingen dier sterkten uit. Den 5^{den} October behaalden de Nederlanders eene overwinning op den vijand, die zich te Djatinam, aan de zuid-oostzijde van de Merapi had geplaatst; en weinige dagen later werd eene sterke magt, door Dipo Negoro zelf aangevoerd, door den generaal van Geen uiteengedreven, na een scherp gevecht, waarin het hoofd der opstandelingen gewond werd. Zoo eindigde het jaar 1826 voor de Nederlandsche wapenen minder nadeelig, dan het zich in het midden des zomers liet aanzien.

Het zoude te uitvoerig en voor het meerendeel onzer lezers te weinig belangrijk zijn, wanneer wij de krijgsverrigtingen der volgende jaren, die zich minder door groote gevechten gekenmerkt hebben, alle wilden vermelden. Wij zullen ons bepalen met het geven van een algemeen denkbeeld van den gang van zaken bij dezen merkwaardigen oorlog, en alleen de meest bijzondere afwisselingen der krijgskans aanduiden.

Allereerst moeten wij aanmerken, dat die oorlog nooit meer dan het kleinste gedeelte van het eiland Java heeft omvat; op eenige kortstondige invallen na in het Samarangsche, in de Kadoe en in andere naburige residentiën, bepaalde zich de opstand geheel tot de Vorstenlanden, en, zoo als de generaal de Stuers zegt: ‘men kon van Anjer, nagenoeg de westelijkste punt van het eiland, over den grooten postweg, reizen tot Banjoewangie, het oostelijk uiteinde, op een afstand van groote tweehonderd uren gaans, met evenveel veiligheid, alsof men van Amsterdam naar Parijs ging; men zoude naauwelijks gelooven, dat er onlusten op

Java waren.’ Tot de Vorstenlanden bepaalden zich de oorlog.

De landstreek, welke het tooneel des oorlogs uitmaakte, is over het algemeen zeer bergachtig, en sommige dier bergen kunnen zelfs tot het hooggebergte gerekend worden. De lagere gronden en de hellingen der bergen worden beslagen door bouwland, rijst- of maïsvelden, afgewisseld door aanmerkelijke bosschen, en doorsneden door een aantal snelstroomende kleine rivieren of beken, die door middel van waterleidingen voor de rijstvelden benuttigd worden. Meestal hebben die rivieren zeer steile boorden, van 7 tot 10 el hoogte, en wanneer zij somtijds doorwaadbaar zijn, dan kan dit in weinige uren veranderen door de regens: een stortvloed, van het gebergte afdalende en in zijne onstuimige vaart alles medesleepende, geeft dan aan die rivieren eene zoodanige diepte, dat aan het doortrekken niet meer valt te denken.

De vlakten, de bergpassen en de hellingen zijn bezaaid met eene groote menigte *dessaas* of dorpen, gewoonlijk door hoog geboomte omgeven, en ter verdediging somtijds omringd door eene borstwering, uit keisteenen zamengesteld, maar nog meer door hooge heggen van levend bamboes, die zulk eene geduchte versperring kunnen daarstellen, dat de pionniers bij de kolonne van het Nederlandsche leger dikwijls uren lang werk hadden, alvorens een weg daardoor was gebaand. Wat de wegen aanbelangt, alleen de hoofdwegen van Djocjokarta op Soerakarta en op Magelang zijn voor voertuigen en geschut bruikbaar; door de rijstvelden loopen niets dan zeer smalle opgehoogde paden, die in den regentijd volstrekt niet te gebruiken zijn.

Neemt men dit alles te zamen: hoog en steil gebergte, aanmerkelijke bosschen, rijstvelden die onbegaanbaar zijn, dorpen gemakkelijk te verdedigen, wegen bijna onbruikbaar, en rivieren, die op het onverwachts eene diepte en stroomsnelheid verkrijgen, welke elken overgang onmogelijk maken, dan is het duidelijk, dat zulk een land voor den partijgangersoorlog even gunstig of gunstiger is dan de Vendée of dan Spanje.

Onjuist zou het zijn, aan de bevolking van dat land de-

zelfde geestkracht toe te kennen, die de Vendeëer eenmaal betoond heeft, bij zijne worsteling tegen de legers der Fransche republiek, en de Spanjaard, in den strijd tegen Napoleon's legioenen. Maar toch, opgewonden door dweepzieken godsdienstijver, kan de Javaan zich tot dapperheid verheffen, en vooral de Mahomedaansche priesters hebben bij verschillende ontmoetingen eenen moed aan den dag gelegd, dien men buitengewoon kan noemen, en daar, waar men hunne witte kleeding zag, wisten de Nederlandsche troepen dat de strijd hardnekkig zoude zijn.

De wapening der Javanen bestond voor een gedeelte uit geweren. Het buskruid werd in de opgestane gedeelten des lands vervaardigd; ook verkregen de opstandelingen het soms door de overloopers van de Barissans in de Nederlandsche dienst, zoodat de meening, dat het hun over zee door Britsche schepen werd aangebragt, minder gegrond schijnt. Het geduchte wapen der Javanen is echter eene lans, 3 a 4 ellen lang, en waarmede zij zeer behendig weten om te gaan. Ook is ieder Javaan met eene kris of dolk gewapend.

In het begin van den opstand bestond de krijgsmagt van Dipo Negoro uit eene geheel ongeregelde volkswapening, die zich om hare opperhoofden en vorsten (Tommongongs en Pangerangs) vereenigde tot min of meer sterke afdeelingen, voor welke de met bijzondere kleuren, teekenen en spreuken versierde zonneschermen (*Pajongs*) dier vorsten tot vaandels dienden, waarom zij zich schaarden. Maar later zag het hoofd van den opstand het voordeel in van eene meer regelmatige indeeling zijner krijgsmagt en hield zich daarmede onledig. Wij zullen onze lezers niet vermoeijen met de barbaarsche benamingen - veertien in getal - aan die verschillende corpsen gegeven; wij zullen alleen zeggen, dat daardoor eene geregelde krijgsmagt van omstreeks 5000 man ontstond, in afdeelingen gesplitst, ieder onderscheiden door eene bijzondere kleeding, en ieder onder een eigen bevelhebber, aan wien een bepaald grondgebied was toegewezen, om door middel daarvan zijne troepen te onderhouden en zich wapenen en krijgsbenoodigdheden aan te schaffen. De aanvulling had plaats door vrijwillige werving. Even als bij de door Abdel-Kader tegen de Fransche gevoerde oorlogen, was die

geregelde krijgsmagt echter niets anders dan de kern, waarbij zich, bij de eerste oproeping van Dipo Negoro, de geheele weerbare bevolking moest aansluiten.

Bij de organisatie dier legermagt werd Dipo bijzonder ondersteund door een zijner bevelhebbers, Sentot, of, zoo als zijn andere weidsche titel was, Ali-Bassa Prawiro-Dirdjo. Sentot was nog zeer jong, pas zeventien jaar, toen de opstand uitbrak; maar door zijne uitstekende dapperheid wist hij zich spoedig tot den hoogsten krijgsrang te verheffen, en den grootsten invloed op zijne soldaten uit te oefenen. Alle berigten komen daarin overeen, om hem als een Javaanschen Achilles af te schilderen, die verstand en oordeelskracht paarde aan een sterk, vlug en onvermoeid ligchaamgestel en aan den moed van een leeuw. Hij was het, die den aanslag tegen de voogden des jongen Sultans had beraamd, en die later, in hinderlaag bij hinderlaag, in strijd bij strijd, den Nederlanders verliezen toebragt. Zeer goed de meerderheid der Europeanen inziende, poogde hij zijne troepen bekend te maken met de Europesche taktiek; en meer dan eenmaal zagen onze officieren, in de verte, den jeugdigen held zijne Javanen oefenen in de lessen der Pelotonsschool. Dat dit veel vruchten droeg, kan echter niet gezegd worden, en de opstandelingen vonden meer baat in hunne ongeregelde wijze van strijden, en in het voorbeeld, dat de dappere Sentot hen daarbij gaf. Bijna fabelachtig is het verhaal der gevaren, waaraan het Javaansche opperhoofd zich telkens blootstelde, en van de wonderdadige wijze, waarop hij aan de vervolging onzer troepen wist te ontkomen; men meent de ‘Robroy’ van Walter Scott te lezen, of de feiten der Mohikanen, zoo als Cooper die verdicht.

In de eerste jaren van den oorlog begingen de opstandelingen den misslag, van zich in groote gevechten met de Nederlandsche troepen in te laten; maar spoedig bespeurden zij, dat de betere vuurwapenen, het geschut en de geoefendheid der Nederlandsche troepen bij zulke gevechten de kansen te ongelijk maakten, en den Javanen noodwendig gevoelige nederlagen moesten berokkenen. Van toen af hadden die gevechten dan alleen plaats, wanneer de opstandelingen onze troepen wilden beletten versterkingen op te wer-

pen, die de rust van de omliggende landstreek zouden verzekeren; dan hadden er hevige, herhaalde aanvallen plaats, die echter meestal mislukten en den Javanen groote verliezen veroorzaakten.

Waar die reden, om in massa aan te vallen, niet bestond, gingen de opstandelingen op eene andere wijze te werk, voor de Nederlandsche krijgsmagt oneindig gevaarlijker. Daar, waar zij de mogelijkheid zagen van het aanwenden van hinderlagen, namen zij hunne toevlugt tot dit middel; en de landstreek was daarvoor zoo bijzonder geschikt, dat er, van de zijde der Nederlanders, de grootste omzigtigheid toe behoorde, om niet in die hinderlagen te vallen. Naauwkeurig onderrigt van alles, wat er bij den vijand omging, waren de opstandelingen er altijd op uit, om den marsch der Nederlandsche kolonnes te verontrusten. Zulk eene kolonne met haar geschut, haar veldhospitaal, hare levensmiddelen en al den nasleep, welke in Indië onvermijdelijk is, gaat dan langzaam en met moeite vooruit, over eenen enkelen weg, soms door den vijand bedorven, of door verhakkingen versperd. De Javanen intusschen, tot in de minste kleinigheden met de landstreek, met wegen en voetpaden bekend, gaan in de uiterste stilte voort, omgeven de Nederlandsche kolonne, en plaatsen zich bedekt achter de boschrijke *dessa's*, achter het wilde gras, dat eene hoogte bereikt bijna als die van ons koren, zelfs achter alleen staande boomen. Weldra doen zich enkele geweerschoten hooren; enkele manschappen worden daardoor getroffen; de kolonne staakt haren marsch en zendt tirailleurs uit, om den verborgen vijand op te zoeken; maar, door het moeijelijk terrein opgehouden, vinden die tirailleurs geen vijand meer, die zich dadelijk heeft verwijderd. De marsch wordt hervat; wat verder heeft hetzelfde plaats; en zóó gaat de kolonne van *dessa* tot *dessa*, lijdt verliezen, en begint verwarring en ontmoediging te gevoelen. Wanneer die verwarring en ontmoediging al meer en meer zijn toegenomen, wanneer de vermoeijenis van den marsch hare uitwerking doet gevoelen, of wanneer het terrein gunstig is voor verrassende aanvallen, dan veranderen die kleine ondernemingen in een ernstig gevecht. Plotselings stort zich eene uitgelezen bende Javanen in gesloten

orde en met gevelde lansen op de Nederlandsche kolonne; zij, die in verspreide orde aan alle zijden de kolonne omgeven, nemen deel aan dien aanval; het gebergte weergalmt van woest krijgsgeschreeuw, dat de getalssterkte der Javanen veel grooter doet voorkomen, dan zij werkelijk is, en verwarring en schrik in de rijen hunner vijanden verspreidt. Geen wonder, dat dán die rijen soms worden doorgebroken, en dat er meer dan gewone dapperheid toe behoort, om onder zulke omstandigheden den woedenden aanval af te keeren.

Op die wijze heeft het zich bijna altijd toegedragen, wanneer de Nederlanders eene nederlaag ondervonden. En alle kansen van het gevecht waren daarbij in het nadeel der onzen: eene nederlaag was zoo goed als eene geheele vernietiging, daar, vooral bij het begin des oorlogs, de bevolking der dorpen, die vredelievend scheen, toen men daar met genoegzame sterkte doortrok, voor hem, die geslagen en vlugtend was, in eene vijandelijke bevolking verkeerde; en de overwinning leverde meestal geene groote uitkomsten op; want het terrein was gewoonlijk van dien aard, dat het de ruiterij niet toeliet den vlugtenden vijand te vervolgen, en ook het voetvolk moest dit langzaam en omzigtig doen, uit vrees van in hinderlagen te vallen.

In de eerste tijden van den opstand meende men aan de Nederlandsche zijde daaraan een einde te maken, door in groote gevechten den vijand beslissende slagen toe te brengen, en door het afzenden van kolonnes, die de hoofden des opstands overal moesten opzoeken en rusteloos vervolgen. Spoedig echter zag men in, dat de vijand die groote gevechten vermeed; en door gevoelige verliezen en nederlagen ondervond men het nadeel, om dien vijand in het gebergte te willen opzoeken en inhalen: de opstandelingen wisten meestal te ontwijken en te ontkomen, en meer dan eenmaal, plotselings op zulk eene kolonne aanvallende, dreven zij deze met een groot verlies terug. Daarom vatte de Generaal de Kock het besluit op, om den oorlog op eene meer langzame, maar meer voorzigtige wijze te voeren; op eene wijze, die misschien alléén daaraan een einde konde maken. Het eerste, wat er te doen viel, was, dien opstand

te beletten zich uit te breiden; en daartoe moest de landstreek, waar hij zetelde, omgeven worden met eenen kring van troepen en versterkte stellingen, zoodanig, dat daardoor elke uitbreiding onmogelijk werd. Men kan ook opmerken, dat de meeste ondernemingen der aanhangers van Dipo Negoro daartoe hebben gestrekt, om dien kring door te breken, en, door het verwekken van opstand in andere gedeelten des eilands, de Nederlandsche magt te verdeelen.

In de opgestane landstreek wilde de Hollandsche veldheer zich langzaam, voet voor voet, maar duurzaam, uitbreiden. Als een schip, dat de zee doorploegt, zoo spoorloos was de marsch van eene Nederlandsche kolonne door de opgestane landstreek: ondervond zij al voor het oogenblik geen tegenstand, ontdekte zij al geene vijandschap, zoo lang zij daar aanwezig was, naauwelijks had zij haren marsch verder voortgezet, of de Javaansche bevolking vatte weer de wapenen op, soms vrijwillig, soms ook daartoe gedwongen door de hoofden van den opstand. Hierin moest verandering komen; en de onderwerping van de opgestane gewesten moest bestendig en voortdurend zijn.

Tot dat einde gelastte de Generaal de Kock het aanleggen van een groot aantal versterkingen tot verzekering van de verschillende gedeelten der vorstenlanden. De Stuers noemt die verschansingen op, welke in den loop van den oorlog van 1825 tot 1830 zijn opgeworpen in de vorstenlanden en in de aangrenzende residentiën; zij maken een getal uit van niet minder dan 161. Het is waar, sommige dier werken waren niet anders dan verschanste wachten, bezet met ongeregelde hulptroepen of Javaansche benden; maar de grootste helft, meer dan 80, dier versterkingen bestond uit geregelde veldwerken, met geschut bewapend, dat, naar gelang de operatiën op een ander terrein werden overgebragt, van de schansen der achterste liniën in die der voorste overging. Het kostte onnoemelijke moeite, om dat geschut, hetwelk echter zelden zwaarder was dan het kaliber van 12 pond, in al die werken te brengen. Eene der sterkst bezette posten was Magelang, waar zich omtrent 700 man met 14 stukken geschut bevond. Behalve die veldwerken

had men permanente sterkten te Djocjokarta, Soerakarta, Klatten, Oenarang, Salatiga en Boejolalie.

Die keten van kleine tijdelijke vestingen leverde den Nederlanders zeer groote voordeelen op. Het waren zoo veel steunpunten voor de verschillende kolonnes van het leger, die daar, bij tegenspoed, eene veilige wijkplaats vonden. Het was eene gelegenheid om zieken of gewonden daar achter te laten, en zich uit de daar aanwezige kleine magazijnen te voorzien van levensmiddelen en krijgsvoorraad. De gemeenschap tusschen de verschillende deelen des legers, het behoud der groote wegen, was daardoor verzekerd. De omliggende landstreek werd daardoor in bedwang gehouden, en elke poging der opstandelingen, om de bevolking dier landstreek weêr de wapenen te doen opvatten, kon krachtdadig worden te keer gegaan. In één woord, het was het langzame, maar zekere middel, om voortdurend rust en orde te doen terugkeeren; en de opstandelingen zelve waren zoo zeer daarvan overtuigd, dat zij alle mogelijke pogingen in het werk stelden, om den bouw dier schansen te beletten of te vertragen.

Die wijze van oorlog voeren vereischte eene groote troepenmagt; en in 1827 kon de Generaal de Kock daarover beschikken, dewijl er aanzienlijke versterkingen uit het moederland waren aangekomen. De Nederlandsche regering, met reden beducht voor het lot van Java, had in den herfst van 1826 de oprigting gelast van eene zoogenaamde *Expeditionnaire afdeeling*, die, uit 3 bataillons infanterie bestaande, vermeerderd werd met eenige artillerie en kavallerie; zoodat de geheele magt eene groote 3000 man uitmaakte, vrijwilligers, keurtroepen zoowel wat de officieren als wat de soldaten betreft. Die troepen kwamen bij tijds aan, om aan den veldtogt van 1827 deel te nemen; en daardoor was men nu in staat gesteld, om, behalve de bezettingen der verschillende sterkten, niet minder dan acht kolonnes op verschillende punten van het oorlogstooneel te doen werkzaam zijn.

Al die kolonnes hadden bijna dezelfde sterkte en zamenstelling. Zij telden eene kleine 400 man geregelde infanterie, waaronder evenwel slechts een honderdtal Europea-

nen; eenige hulptroepen; een paar ligte veldstukken op bergaffuiten, soms ook een of twee van die kleine handmortieren, naar Koehoorn genoemd; een 30 à 40 ruiters; eenige pionniers; een klein veldhospitaal, en eenige transportmiddelen. Hierbij kwamen nu nog de vrouwen der inlandsche soldaten, die altijd te velde medegaan; zoodat de geheele sterkte van elke kolonne meestal meer dan duizend hoofden bedroeg. - Voor eene Indische krijgsmagt was dit een zeer kleine nasleep: bij de oorlogen der Britten in Hindostan is het getal der niet strijdenden, naar evenredigheid, oneindig grooter.

De krijgsverrigtingen bestonden in 1827 aanvankelijk in het vermeerderen der versterkingen en het beter verzekeren der onderlinge gemeenschap van de verschillende vaste punten; dit gaf aanleiding, in de maand Mei, tot verscheidene hevige gevechten aan de noordzijde van Djocjokarta, naar den kant van de Merapi. Het voornemen van den Generaal de Kock was, den vijand van lieverlede terug te dringen naar de landstreek tusschen de Progo en de Bogowonto, twee kleine rivieren, die, van het gebergte afdalende, dat zich in het midden van Java bevindt, in de rigting van het noorden naar het zuiden stroomende, zich aan de zuidkust van het eiland in zee werpen. Hierin kwam echter verhindering door eenen opstand, die, oostelijk van het Nederlandsche leger, in het Madioensche uitbrak; de resident van Soerakarta, de Heer Nahuys, met eene kolonne derwaarts trekkende, onderging den 11^{den} December eene volslagene nederlaag, die aan den opstand eene aanmerkelijke uitbreiding gaf. De rust der naburige residentiën werd echter door beleidvolle maatregelen verzekerd, en het volgende jaar ook Madioen weer tot onderwerping gebragt.

Twee oorzaken maakten ook, dat de krijgsverrigtingen dit jaar niet levendig werden voortgezet: vooreerst onderhandelingen met Dipo Negoro, in Augustus aangevangen en twee maanden gaande gehouden, zonder tot eenige uitkomst te leiden; en ten tweede geduchte ziekten, die het Nederlandsche leger teisterden, en die dit jaar meer dan 3000 Europeanen ten grave sleepten; want, hebben wij dit gedeelte van Java, wat den grond betreft, met de Vendée ver-

geleken, het is eene Vendée, die in de ongezondheid der luchtstreek het krachtigste middel ter verdediging heeft.

De oude Sultan, dien men het jaar te voren had aangesteld, stierf in 1827, zonder dat zijn dood eenigen invloed had op den gang des oorlogs. Intusschen hadden de onderhandelingen met de opstandelingen reeds enkele hunner opperhoofden bewogen de wapenen neder te leggen. Weldra zouden anderen dit voorbeeld volgen, aangemoedigd door de verstandige zachtheid, waarmede de Nederlandsche regering hen, die tot hunnen pligt terugkeerden, bejegende; en de pijlenbundel, die men niet kon verbreken, zoo lang hij vereenigd was, zou alzoo van lieverlede worden ontbonden en alle kracht en sterkte verliezen.

De Generaal de Kock, voornemens in 1828 den oorlog op dezelfde wijze te blijven voortzetten, ondervond hierbij tegenkanting van de zijde van den Heer du Bus de Ghisignies, die intusschen als Kommissaris-Generaal des Konings in Indië was gekomen, en het opperste gezag had aanvaard. Er is thans onpartijdigheid genoeg bij onze natie, om te erkennen, dat het bestuur van dien Zuid-Nederlander over onze Indische bezittingen zijne goede zijde heeft gehad; maar, waren de bedoelingen van du Bus goed en zijne inzigten dikwijls juist, het ontbrak hem evenwel aan die naauwkeurige kennis der Indische aangelegenheden, welke er toe vereischt wordt, om in alles misslagen te vermijden. Zoo was het ook met zijn oordeel over de oorlogszaken. De Kommissaris-Generaal, vooral strevende naar verbetering der financiëele aangelegenheden van Indië, wilde zoo spoedig mogelijk een einde maken aan dien oorlog, welke zoo veel schatten verslond; de gang van dien oorlog kwam hem te langzaam, te stelselmatig voor; en die meening aan den Generaal de Kock mededeelende, stelde hij hem voor, de operatiën met meer nadruk door te zetten, de opstandelingen dadelijk geheel terug te dringen tusschen de Progo en de Bogowonto, en hen daar tot het nederleggen der wapenen te noodzaken.

De Generaal de Kock toonde evenwel door uitvoerige redenering aan, dat zoo iets niet doenlijk of niet raadzaam was; dat bij eenen oorlog in het beschaafde Europa dit za-

mendringen der opstandelingen goed konde zijn, maar zulks hier, én door de gesteldheid van de landstreek, én door de geaardheid der bevolking, niet uitvoerbaar was; dat, terwijl de kolonnes van het Nederlandsche leger voorwaarts rukten, de benden der opstandelingen tusschen door zouden dringen, in den rug der onzen de reeds tot rust gebragte gewesten weer in opstand zouden brengen, en alles weer in denzelfden staat doen komen als bij den aanvang des oorlogs; dat de marschen en vermoeijenissen, veel meer dan de gevechten, onze soldaten wegsleepten, en de verliezen voor ons oneindig gevoeliger waren dan voor den vijand, omdat wij ze zoo moeijelijk konden herstellen; dat het dus de langzaamste, maar de beste wijze van handelen was, zich zoo weinig mogelijk aan die verliezen bloot te stellen, hoofdzakelijk daarnaar te streven, om de rust te bevestigen in de reeds onderworpene gewesten, vandaar slechts voet voor voet vooruit te gaan, en vooral door onderhandelingen met de hoofden der opstandelingen te trachten aan den opstand een einde te maken. - Hoezeer er eene zekere spanning tusschen de beide hooge ambtenaren schijnt bestaan te hebben, was du Bus echter verstandig genoeg, om het gegronde in te zien van de redenen, door den Generaal de Kock aangevoerd, en dien Generaal vrij te laten, om den oorlog te blijven voortzetten op de tot nu toe gevolgde wijze.

Het voorjaar van 1828 verliep met gedurige aanvallen der Javanen op de kolonnes van den Majoor Bauer en van den Kapitein Madiol, om daardoor die bevelhebbers te verhinderen *bentings* op te werpen te Bligo, aan de rivier de Progo, en te Pedjinan; doch al die aanvallen, somtijds met groote hevigheid verrigt, werden met goed gevolg afgeslagen. In Mei had er eene voorwaartsche beweging plaats van die kolonnes, welke oostelijk van de Progo stonden; en dit had juist eene dier ondernemingen der opstandelingen ten gevolge, welke de Generaal de Kock zoo zeer vreesde en zoo veel mogelijk wilde beletten. Dipo Negoro namelijk besloot van zijne zijde, in westelijke rigting, aanvallend te werk te gaan, en den opstand op den regteroever van de Bogowonto over te brengen. Die oever was door de Nederlanders op sommige punten van bentings voorzien, en de rivier scheen dus

een moeijelijk over te komen hinderpaal; maar de onversaagde Sentot gaat, begunstigd door den nacht en door onstuimig weêr, in stilte, met eene sterke afdeeling, de Bogowonto door, eenige mijlen boven de redoute Paësan, die niet ver van de monding van den stroom was aangelegd. Met groote snelheid trekt het Javaansche opperhoofd door de Bagelen, en ontkomt daardoor aan de ruiterij, die de Kolonel Cleerens, op de eerste tijding van dien stouten overtogt van de Bogowonto, hem had achterna gezonden. Sentot, voorwaarts rukkende, ontmoet de zwakke kolonne van den Majoor Buschkens; hij weet dien bevelhebber uit te lokken, om hem te vervolgen, vermoeit de Nederlandsche troepen door heen- en wedermarschen, valt hen eindelijk den 1sten October tusschen Kemiri en Merden aan, en brengt hun eene volslagene nederlaag toe. Met uitstekende dapperheid streden hier de opstandelingen: eerst door kartets- en geweervuur uiteengedreven en door de ruiterij der Nederlanders aangevallen, herzamelden zij zich desniettemin, vielen in gesloten orde met gevelde lansen op de in slagorde staande infanterie van den Majoor Buschkens, lieten zich niet tegenhouden door het moorddadige geweervuur, maar geraakten met die infanterie met de blanke wapenen in gevecht, braken haar door en joegen haar uiteen. De bevolking der omliggende dessa's vermoordde daarop de verspreide vlugtelingen, en spaarde zelfs de vrouwen niet. De Nederlanders verloren bij dit gevecht meer dan twee honderd man, hun geschut en ammunitie.

De voorzorg, die de Hollandsche veldheer genomen had, om in de Kadoe, de Banjoemaas en Bagelen verschillende kolonnes achter te laten, maakte, dat de nederlaag, door Sentot aan eene dier kolonnes toegebragt, zonder groote gevolgen bleef. Weldra werd de Majoor Buschkens versterkt door eene kolonne onder den Kapitein van Nauta; beide vereenigd grepen nu op hunne beurt het Javaansche opperhoofd, dat ongeveer 3000 man onder zijne bevelen had, den 7^{den} October bij Goenong Tawang aan, bragten hem eene geheele nederlaag toe, en wierpen hem weer achter de Bogowonto terug. Een aanval der Nederlandsche ruiterij bragt hier, bij dat gevecht van den 7^{den} October, de beslis-

sing aan. Sentot, door niets ter neêrgeslagen, hervatte nog in dit jaar zijne ondernemingen tegen de Nederlanders; bij Nangoelang, op den regterover der Progo, legde hij eene hinderlaag aan de kolonne van den Majoor Bauer, wierp het hoofd dier kolonne overhoop en veroverde zelfs twee stukken geschut; maar de Hollandsche bevelhebber, zijne magt herzamelende, viel op zijne beurt den vijand aan, dreef dezen terug en hernam het verlorene geschut.

Al die openlijk aanvallende handelingen der opstandelingen, strijdig met hunne gewone wijze van oorlogen, strekten intusschen tot bewijs, hoe zeer zij het nadeel inzagen van het door de Nederlanders tegen hen gevolgde oorlogsstelsel, en dat zij doordrongen waren van de noodzakelijkheid, om dezen te beletten, zich door hunne schansen voortdurend van de onderworpene landstreken te verzekeren. De afval, reeds het jaar te voren onder de aanhangers van Dipo Negoro ontstaan, begon toe te nemen. De dweepzieke en slimme priester, die als de ziel van den opstand kan beschouwd worden, Kiay Modjo, was in onmin geraakt met het opperhoofd, en poogde in onderhandeling te treden met de Nederlandsche regering. Toen dit mislukte, door de buitensporige eischen van den Javaan, wilde Kiay Modjo, in den nacht van den 12^{den} November, door den kring der Nederlandsche krijgsmagt heenbreken en naar de zijde van de Merapi doordringen; hij werd echter vervolgd, ingehaald en met zijne geheele magt van 4 à 500 man gevangen genomen door de kolonne van den overste le Bron de Vexela. De gevangenneming van dit opperhoofd, dat naar Menado werd verbannen, was een groote stap tot de onderwerping der vorstenlanden.

Toch bleef de opstand nog gedurende het geheele jaar 1829 en de eerste maanden van 1830 voortduren. In het begin van 1829 poogden de Hollandsche bevelhebbers onderhandelingen aan te knoopen met Sentot; een onverschrokken officier, de Kapitein Roeps, vervoegde zich tot dat einde bij dat jonge opperhoofd, en maakte dus zijn leven afhankelijk van de zoo onzekere goede trouw der opstandelingen; de Generaal de Kock zelf schreef eenen brief aan Sentot, waarin hij hem naar Oostersche wijze ‘zijn Kleinzoon’ noem-

de en tot onderwerping uitnoodigde; - dit alles leidde tot geene uitkomst, maar had echter het gevolg, dat het Sentot, die zich door deze handelingen gevleid en vereerd gevoelde, voor de Nederlandsche regering innam.

In het begin van April 1829 werden de vijandelijkheden hervat. Het Nederlandsche leger, toen in veertien kolonnes verdeeld, had den vijand nu bijna geheel teruggedrongen in de ruimte tusschen de Progo en Bogowonto; en Dipo Negoro, de noodzakelijkheid inziende, om afleidingen te maken, zond zijn zoon met 3000 man in westelijke rigting, om de Kadoe in opstand te brengen: terwijl eene andere afdeeling, op den linkeroever der Progo overgaande, in oostelijke rigting moest doorbreken. Beide ondernemingen mislukten. De jonge Dipo ontmoette bij Sapoerang, westelijk van Magelang, de 5de en 6de kolonne, bragt die door een' onstuimigen aanval aan het wankelen, maar werd door den Majoor Michiels, aan het hoofd der 11de kolonne, op zijne beurt aangetast, geheel overhoop geworpen en met groot verlies op de vlugt gedreven. De andere Javaansche afdeeling werd bij Pedes, westelijk van Djocjokarta, door den Kolonel Cochius aangevallen, geslagen en achter de Progo teruggeworpen.

In de maand Junij hadden er verschillende gevechten plaats, zoo in het Bagelensche als in het Mataramsche; in eene dier gevechten, den 26sten Junij bij Ketjoebon, nabij een moeras (*rawa*), en niet ver van de zuidkust des eilands, geleverd, bragten de drie kolonnes van den Overste Ledel en van de Majoors ten Have en Bauer eene geheele nederlaag toe aan Dipo Negoro, die hier, in persoon zijne troepen aanvoerende, te naauwernood den dood of de gevangenschap ontkwam. Rusteloos werden nu de opstandelingen vervolgd door de kolonnes van het Nederlandsche leger; en die van den Overste Sollewijn maakte zich hierbij meester van den zoon van Dipo Negoro. Dat opperhoofd zelf ontkwam gedurig, en het gelukte hem te midden zijner vijanden door te dringen en in den nacht van den 5^{den} op den 6^{den} Augustus, beneden Gamplong, de Progo over te gaan; hij volgde daarbij een moeijelijk, naauwelijks begaanbaar bergpad, bijgestaan door de bevolking, die hem met fakkels

voorlichtte; toevallig was, pas eenige uren geleden, ook de Generaal de Kock bijna op hetzelfde punt de rivier overgegaan. - Denkelijk om die beweging van Dipo te begunstigen, had Sentot den 3den en 4den Augustus hevige aanvallen gedaan op de kolonnes van de Majoors Bauer en ten Have, nabij Tjermo, tusschen de Progo en de Bogowonto.

Op den linkeroever van de Progo gekomen, poogde Dipo Negoro met snelheid in oostelijke rigting voort te rukken; maar reeds den 7den Augustus werd hij bij het dorp Tankilan, westelijk van Djocjokarta, ingehaald door de kolonne van den Overste le Bron de Vexela; er had een gevecht plaats, en de overwinning, een oogenblik onzeker, werd voornamelijk beslist door een aanval der Nederlandsche ruiterij, aangevoerd door den onversaagden Lahure, thans nog een der uitstekendste officieren van het Belgische leger.

Van dat oogenblik af aan bestaat de veldtogt in eene voortdurende vlugt der tot 600 man verminderde magt van het Javaansche opperhoofd, en in eene rustelooze vervolging van de zijde der Nederlandsche kolonnes, die daarbij zeer veel lijden door de vermoeijenissen. Van den eenen schuilhoek wijkt Dipo naar den anderen; dan eens zwerft hij op den linker-, dan op den regteroever van de Progo rond; herhaaldelijk wordt hij in gevechten gewikkeld en is soms in het grootste gevaar; den 17den September, nabij de Progo, had een huzaar het paard van den opstandeling reeds bij de teugels, maar werd door eenen lanssteek, dien een Javaan hem toebragt, belet Dipo gevangen te nemen. De vrouwen van verschillende opperhoofden der opstandelingen vielen in handen der Nederlandsche troepen; en dit bewoog sommige dier opperhoofden zich te onderwerpen. Onder hen bevond zich Mangko Boemi, die met Dipo voogd over den jongen Sultan was geweest; ook Sentot onderwierp zich, en met zijne onderwerping had de opstand zijne laatste kracht verloren.

Den 27sten October 1829 schreef de generaal De Kock eenen brief aan Dipo Negoro, waarin hij dezen het wanhopige van de zaak der opstandelingen afschilderde, en hem onder het oog bragt, dat het tijd was om aan onderwerping te denken, daar reeds de moeder, de zoon en de dochter van den Javaanschen vorst in handen der Nederlanders

waren gevallen. Vruchteloos was die poging; met onbezweken standvastigheid wees Dipo Negoro dit voorstel van de hand; en, even als weleer Karel Stuart in de Schotsche hooglanden, bleef hij nog maanden lang in het gebergte rondzwerven, worstelende met gebrek en ellende, blootgesteld aan duizend gevaren, onophoudelijk vervolgd door zijne vijanden, maar bewaakt en beschermd door de trouw der bevolking. Er is grootheid in zulk eene volharding.

Eindelijk, in Februarij 1830, treedt Dipo in onderhandeling met de Nederlandsche bewindhebbers. Die onderhandeling blijft lang slepende, en het is duidelijk, dat het den Javaanschen vorst met zijne onderwerping geen ernst is Den 8sten Maart heeft hij te Magelang eene zamenkomst met den generaal De Kock; zij leidt tot geene uitkomst, en men laat Dipo ongehinderd weer vertrekken. Intusschen verneemt men, dat hij in stilte troepen aanwerft; en men acht zich daardoor geregtigd, om, bij eene volgende zamenkomst, den 28sten Maart gehouden, het geleide van den Javaanschen vorst, nog ongeveer 1400 man sterk, te ontwapenen, en hem zelf gevangen te nemen. Hij wordt in ballingschap naar Makasser gezonden.

De Heer Lange verdedigt die handeling der Nederlandsche bewindhebbers ten aanzien van Dipo Negoro; wij kunnen niet instemmen met die verdediging, en wij moeten ronduit erkennen, dat het ons leed doet, een voor ons land roemvollen oorlog op zulk eene wijze te zien eindigen. Wij zijn ten volle overtuigd, dat Dipo Negoro niet opregt was bij zijne onderhandelingen, waartoe alleen de uiterste nood hem dwong, en waardoor hij slechts tijd zocht te winnen tot het verzamelen van nieuwe strijdkrachten, zonder ooit ernstig aan onderwerping te denken; - maar van onze zijde had men niet behoeven te onderhandelen; men had de krijgsverrigtingen kunnen blijven voortzetten. Op die wijze, merkt men aan, kon de oorlog nog geruimen tijd duren, nog schatten, nog menschenlevens kosten, die men nu bespaarde. - Dat is waar; maar heeft de Hollandsche goede trouw dan ook niet hare waarde? en wie durft beweren, dat die nu niet heeft geleden? - Zeker, onze oorlog op Java is oneindig menschelijker gevoerd dan de oorlog, die Frank-

rijk op Afrika's noordkust heeft ten einde gebragt; maar het gevangen nemen van Dipo Negoro stellen wij gelijk met het gevangen houden van Abd-El-Kader; en *wij* zijn het niet, die het regt hebben, Frankrijk te beschuldigen van trouweloosheid jegens het opperhoofd der Arabieren; op *dezelfde* wijze hebben wij het opperhoofd der Javanen behandeld.

Zoo eindigde een oorlog, die vijf jaren lang geduurd had, en Nederland op millioenen schats en op duizende menschenlevens kwam te staan. De Stuers stelt de kosten, door dien oorlog veroorzaakt, op omstreeks 25 millioen guldens, en de verliezen aan troepen op ongeveer 15,000 man, voor het grootste gedeelte door vermoeijenissen en ziekten bezweken; die laatste opgave schijnt verre van overdreven: alleen van de ruim 3000 man sterke expeditionnaire afdeeling vond meer dan twee derde gedeelte den dood op Java, en wanneer men de naamlijst der officieren van die afdeeling nagaat, dan vindt men er niet minder dan 37, die in de jaren van dien oorlog gevallen zijn. Zoo dure offers had die opstand gekost.

Maar verkeerde, gedurende dien krijg, de Nederlandsche heerschappij op Java meer dan eenmaal in een dreigend gevaar, met het einde des oorlogs was die heerschappij op hechter grondslagen gevestigd dan vroeger; het grondgebied van Nederland was aanmerkelijk uitgebreid; de magt der beide gebieders van de Vorstenlanden gevoelig verminderd. Het Nederlandsche leger had eenen krijgsroem verworven, die onzen zedelijken invloed in het Oosten verhoogde; dat leger had een' moeijelijken en gevaarlijken oorlog ten einde gebragt, en wapenfeiten verrigt, die het uitmuntendste leger zich tot eer kon rekenen. Wij hebben die wapenfeiten hier vermeld, maar kort, maar onvolledig; wij hebben eenige namen genoemd van aanvoerders, die zich door hunne dapperheid hebben gekenmerkt, maar hoeveel hebben wij er verzwegen! Even als, in het Drama van Victor Hugo, de Kastiliaansche edelman, wanneer hij de beeldtenissen van zijne voorouders aanwijst, zoo mag ook hij, die zich aan het opnoemen waagt der wapenfeiten en der helden van dien Javaanschen oorlog, er altijd gerustelijk bijvoegen: ‘*J'en passe, et des meilleurs*.’

Het ligt in den aard der zaak, dat onze veelvuldige oorlogen in Oost-Indië niet altijd overwinningen opleveren, maar ons somtijds aan tegenspoeden en nederlagen blootstellen. Het verhaal van eene dier nederlagen, van den mislukten aanval op Balie in 1848, danken wij aan de pen van den Luitenant-Kolonel J. van Swieten, die, chef van den staf zijnde bij de krijgsmagt, welke dien aanval deed, meer dan iemand in staat is, om met kennis en oordeel over die gebeurtenis te spreken. Het schitterende aandeel, dat die hoofdofficier aan de laatst behaalde overwinning op Balie heeft genomen, en de welverdiende roem van bekwaamheid en dapperheid, dien hij bij het Indische leger geniet, moeten aan zijne woorden een meer dan gewoon gewigt bijzetten. - Wij zullen aan zijn werk een kort overzigt ontleenen van de gebeurtenissen van 1848 op Balie; vooral om daardoor de onbillijkheid te keer te gaan, waarmede hier te lande de handelingen van den bevelhebber der Nederlandsche krijgsmagt zijn beoordeeld geworden.

De oorzaak van dien oorlog met Balie moet gezocht worden in het regtmatig verlangen der Nederlandsche regering om den zeeroof en het plunderen van schipbreukelingen van de zijde der Balinezen tegen te gaan; de weigering der Balische vorsten, om zich tot het afschaffen dier rooverijen te verbinden, en het honen der Nederlandsche afgezanten gaven aanleiding tot eene oorlogsverklaring en het afzenden eener expeditie in 1846. Het is bekend, dat die eerste onderneming door het geluk bekroond werd; onze troepen veroverden de Kampongs Beliling en Singa Radja, en dwongen de vorsten van Beliling en van Karang Assam tot het sluiten van een vredesverdrag. Het schijnt echter, dat men zich aan onze zijde misleid heeft ten aanzien van het gewigt der in 1846 behaalde voordeelen, en dat men te spoedig aan de krijgsverrigtingen een einde heeft gemaakt en vrede gesloten: die voordeelen maakten slechts een geringen indruk op den vijand, en de voorwaarden van den vrede werden niet ten uitvoer gebragt. De overtuiging daarvan deed de Nederlandsche regering, na lang toeven, besluiten de krijgsverrigtingen te hervatten, niet alleen tegen de beide reeds genoemde vorsten, maar ook tegen dien van Klon-

kong, een kleinen staat op de oostzijde van Balie, op zich zelve van weinig beduidenis, maar waarvan de gebieder door zijne waardigheid van geestelijk opperhoofd (Dewa Agong Betara) een grooten invloed op geheel Balie uitoefent.

Er wordt eene tweede expeditie uitgerust, die den 1sten Junij 1848 van Bezoeki onder zeil gaat; den 4den komt zij voor de noordkust van Balie, en nadat den 7den te Timor Sangsiet, eene aan de zee liggende kampong, de voorhoede was ontscheept, wordt deze den volgenden dag gevolgd door de geheele landmagt, eene groote 2000 man sterk, zoo Europeanen als inlanders, behalve 500 koelies of dragers. Nog dien zelfden dag doet de Nederlandsche bevelhebber, de generaal van der Wijck, vooruitrukken en de dessa Boenkoelan aanvallen, ongeveer eene mijl ten oosten van Sangsiet; dit dorp wordt met een gering verlies bemagtigd. Maar den 9den Junij, 's ochtends vroeg, tegen de hoogten van Djagaraga oprukkende, vindt men daar eene talrijke Balinesche magt in sterke verschansingen geplaatst. De aanval begint en wordt voortgezet met eene dapperheid, die allen lof verdient; maar de tegenstand is te sterk, de hinderpalen, die men moet te boven komen, te groot. Pogingen tot omtrekking mislukken, én door de verschansingen, waarmede de vijand de uiteinden zijner stelling heeft verzekerd, én doordien de geringheid van de Nederlandsche magt niet toelaat, die omtrekking op eene groote schaal te verrigten. Eenige uren lang wordt de strijd hardnekkig volgehouden en enkele schansen door de Nederlanders bemagtigd; maar de pogingen om de andere te nemen, mislukken; de Balinezen beginnen van hunne zijde tot den aanval over te gaan, en toen nu tegen den middag de munitie grootendeels is verbruikt en reeds een paar honderd man buiten gevecht zijn gesteld, oordeelt de Hollandsche bevelhebber het raadzaam den terugtogt aan te vangen. In goede orde heeft die plaats, en alleen een stuk geschut, waarvan as en raderen gebroken zijn, wordt achtergelaten. Den 10den Junij geschiedt de wederinscheping. Men blijft op de Baliesche kust op de versterking wachtende, die men van Java heeft gevraagd; maar den 19den komt er berigt van den Gouverneur-Generaal, inhoudende, dat het onmogelijk is die versterkingen

te zenden, dewijl men voor onlusten in de Javasche Vorstenlanden vreest. Daarop verzamelt de bevelhebber der expeditie eenen krijgsraad, waarin besloten wordt van alle verdere aanvallen op Balie af te zien en naar Java terug te keeren.

De ongelukkige afloop van die onderneming, die aan een aantal dapperen het leven kostte, heeft een diepen indruk gemaakt in het moederland, en den bevelhebber blootgesteld aan hevige, maar onverdiende beschuldigingen. Wij zijn niet het eenige volk, dat zich zóó aan onregtvaardigheid schuldig maakt jegens een aanvoerder, die het geluk niet aan zijne zijde heeft; Engeland en Frankrijk leveren ons, juist in deze dagen, hetzelfde voorbeeld op. Toen de generaal Gough, in Februarij van dit jaar, in den strijd tegen de Seiks eene nederlaag leed, daalde op het hoofd des ouden krijgsmans een stortvloed neder van schimpende verwijten, die echter weêr spoedig in loftuitingen verkeerden, toen de volgende post het berigt bragt van eene overwinning en van het roemrijk eindigen des oorlogs; en men herinnert zich, hoe, nog kortelings, de onbekwaamheid van den generaal Oudinot voor iedereen zoo goed als bewezen was, hoe hem reeds een opvolger was toegezonden, toen de tijding der inneming van Rome ook daarin verandering bragt en de bestrijders des Franschen veldheers het stilzwijgen oplegde. Zoo wuft, zoo overijld, zoo onbillijk kan soms de openbare meening zijn.

Wij voeren veelvuldige oorlogen in Indië; is het wonder dat wij soms eens tegenspoed ondervinden? Zijn wij, door een verbond met hoogere magten, verzekerd van *altijd* overwinnaars te zijn? Zijn de kansen des oorlogs niet afwisselende? Kan een bekwaam aanvoerder, kunnen dappere troepen toch ook niet eene nederlaag lijden? - en waarom dan, bij zulk eene nederlaag, dadelijk - zonder onderzoek en zonder zaakkennis - het beleid des aanvoerders veroordeeld? - Zulk eene veroordeeling is eene onregtvaardigheid ten aanzien van *ieder* aanvoerder; het is eene ondankbaarheid, het is eene laagheid, wanneer die aanvoerder een oud verdienstelijk officier is, die, vroeger, in zijne roemrijke loopbaan menigvuldige blijken van moed en bekwaamheid gegeven heeft.

Wanneer telkens, na een geleden tegenspoed in den oorlog, de handelingen van den aanvoerder, welke dien tegenspoed heeft ondervonden, streng, maar naauwkeurig en onpartijdig, door eenen krijgsraad werden onderzocht, dan zou het openlijk bekend gemaakte oordeel van zulk eenen krijgsraad alle onbillijke beoordeelingen van het algemeen voorkomen; en wanneer dit ten opzigte van de tweede Baliesche expeditie had plaats gehad, dan zijn wij verzekerd, dat ieder de overtuiging zoude erlangd hebben, dat het mislukken dier expeditie te wijten was, noch aan de maatregelen des bevelhebbers, die goed waren, noch aan de dapperheid der troepen, die den hoogsten lof verdiende.

De generaal Michiels is gelukkiger geweest dan zijn voorganger, en heeft door een schitterend wapenfeit den roem van zijn naam verhoogd; maar men vergete niet, dat hij aan het hoofd stond eener magt, meer dan tweemaal zoo sterk als die, welke de tweede expeditie uitmaakte. Even als bij die tweede expeditie, is bij het gevecht van Djagar-aga, van dit jaar, de frontaanval op de verschansingen der Balinezen *niet* gelukt, en het is alleen de omtrekkende beweging der kolonne van den overste de Brauw, die de beslissing heeft aangebragt; maar men weet ook, met welke moeijelijkheden men daarbij had te worstelen, en hoeveel toevalligs er in het gelukken dier omtrekking is gelegen. In 1848 was de magt van den generaal van der Wijck niet sterk genoeg om tot zulk eene beweging over te gaan; die bevelhebber moest zich tot een front-aanval bepalen. Dat dus in 1849 de aanval op Djagar-aga gelukt is en in 1848 niet, bewijst wel dat de eene goed beraamd was, maar bewijst volstrekt nog niet, dat het mislukken der andere aan misslagen moet worden geweten. De toestand was niet dezelfde.

De voorname, om niet te zeggen de eenige oorzaak, waaraan de nederlaag moet geworden geweten, in 1848 door ons op Balie geleden, moet daarin worden gezocht: dat men de strijdkrachten des vijands, die men beoorloogde, te ligt telde; dat men dien vijand te veel tijd liet om zijne verdedigingsmiddelen te vermeerderen en dat men te geringe magt tegen Balie aanwendde.

Balie heeft eene bevolking van ongeveer een millioen men-

schen, waarvan het grootste gedeelte behoorde tot de ons vijandige rijken; en dewijl alles daar soldaat is, maakte dit eene aanzienlijke krijgsmagt uit, naar sommige opgaven, over de honderdduizend man, waarvan een tiende gedeelte met geweren en het overige met lansen was gewapend. Van geschut, kanonnen en draaibossen (*lilas*), waren de Balinezen rijkelijk voorzien; en zelfs hadden zij eene sterke afdeeling met buksen gewapende manschappen. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat de bewoners van Balie zich onderscheiden door ligchaamskracht, stoutheid en dapperheid, en dat zij aangevoerd werden door de vermaarde Goestie Djelantiek, een beleidvol opperhoofd, vol vaderlandsliefde en met meer dan gewone bekwaamheden begaafd, dan is het duidelijk, dat de Nederlanders eenen geduchten tegenstand hadden te wachten.

Vooral moest die tegenstand aanmerkelijk zijn, omdat men den vijand zoo veel tijd gegund had, om zijne verdedigingsmiddelen uit te breiden en te volmaken. Het is altijd zaak een aanval zoo spoedig, zoo verrassend mogelijk te doen; in Indië vooral is dit van gewigt, omdat snelheid van handeling daar eenen indruk op de bevolking maakt, die medewerkt tot het behoud van het zedelijk overwigt der Europeanen. Men had twee, drie maanden vroeger de expeditie kunnen verrigten; men liet dien tijd onbenuttigd verloopen; men verhoogde daardoor het zelfvertrouwen des vijands, en gaf dien vijand gelegenheid om zijne troepenmagt geheel te vereenigen, zich wapenen en munitie aan te schaffen, en aan zijne schansen eene sterkte en uitbreiding te geven, die naar de bijzonderheden, welke daarvan in het werk van den Heer van Swieten voorkomen, buitengewoon mogen genoemd worden.

Eindelijk waren de strijdkrachten, tot onderwerping van Balie aangewend, veel te onbeduidend. Men beging hier weêr den zoo gewonen misslag, van met te geringe middelen het doel des oorlogs te willen bereiken; onverstandige spaarzaamheid, die later tot inspanningen en opofferingen noodzaakt, veel grooter dan die, welke men aanvankelijk wil vermijden. Men vreesde voor de rust van Java zelve; men wist nog niet, welke uitbreiding, welken loop de Fransche

omwenteling van Februarij 1848 zoude nemen, en in hoe ver het mogelijk was, dat onze bezittingen door eene vijandelijke vloot zouden worden bedreigd; men duchtte voor onlusten in de Vorstenlanden, en men herinnerde zich nog levendig, welk groot gevaar Java bedreigde, toen in 1825, bij het uitbreken van den opstand, een groot gedeelte der Nederlandsche krijgsmagt afwezig was, om op Celebes oorlog te voeren. Hieraan indachtig, wilde men Java niet te veel van krijgsmagt ontblooten; men had dan ook verstandig en voorzigtig gedaan, met de onderneming tegen Balie vooreerst geheel uit te stellen; maar dit wilde men ook niet; men wilde Balie aanvallen, maar met de minst mogelijke strijdkrachten en in den kortst mogelijken tijd; men wilde de zaak slechts ten halve - en men ondervond het gewone gevolg van alle halve maatregelen: men leed eene nederlaag, die een aantal dapperen het leven kostte, en een verdienstelijk bevelhebber aan onbillijke beoordeelingen blootstelde.

Ziedaar, onzes inziens, de ware oorzaken van den tegenspoed, dien onze wapenen in 1848 op Balie hebben ondervonden; tegenspoed, die trouwens tot de niet ongewone gebeurtenissen van den oorlog behoort, en die door de overwinningen van dit jaar zoo roemrijk is hersteld en uitgewischt. Wij hebben getracht, door het aanwijzen dier oorzaken, eene beoordeeling tegen te gaan, in ons oog geheel onbillijk. Geene bijzondere drijfveeren hebben ons hier de verdediging doen opnemen van den generaal van der Wijck; want wij hebben niet de eer dien bevelhebber te kennen, of in de minste betrekking tot hem te staan. Maar, neen; wij drukken ons onjuist uit; wij kennen den generaal van der Wijck wel, want meer dan eenmaal hebben wij zijn naam roemrijk vermeld gevonden bij het verhaal van vroegere krijgsgebeurtenissen, en meer dan één onzer wapenbroeders heeft ons met hoogen lof van hem gesproken; en wij staan wel in betrekking tot den generaal, want wij zijn met hem verbonden door dien band, die alle officieren van het Nederlandsche leger tot één ligchaam vereenigt, solidariteit tusschen de eer van allen daarstelt, en die maakt, dat het onregt, een hunner aangedaan, door allen wordt gevoeld.

Java, hebben wij vroeger gezegd, kan op twee verschillende wijzen verloren gaan: door eenen opstand der inlandsche bevolking, of door den aanval eener Europesche mogendheid. Wij hebben door eene korte schets van den oorlog van 1825-1830 willen aantoonen, wat er van zulk een opstand te vreezen is: wij zullen nu met een paar woorden over den mogelijken aanval eener Europesche mogendheid spreken.

Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat die Europesche mogendheid geene andere is als Groot-Brittanje. Frankrijk en de Vereenigde Staten zijn te verwijderd om met eene vloot en legermagt in de Indische wateren te verschijnen, sterk genoeg om ons ernstige bekommering voor het behoud van Java in te boezemen; Spanje is nabij, maar te onmagtig om te schaden; alleen Engeland hebben wij te vreezen. Laat ons kortelijk onderzoeken, over welke strijdkrachten Engeland in Indië heeft te beschikken.

Wij ontleenen onze opgaven daarover uit het hierboven aangehaalde werk over den oorlog in het noordwestelijk gedeelte van Hindostan. De schrijver van dat werk, de heer P.A. de Boer, was een dier jonge talentvolle officieren, waaraan het Nederlandsche leger zoo rijk is. De dood heeft hem belet zijn' belangrijken arbeid te voleindigen; maar de laatste hand is daaraan gelegd door zijn vader, den kolonel de Boer, een man, evenzeer geacht om zijn karakter als om zijne uitstekende verdiensten, en die, hoezeer niet meer in de rijen van het leger geteld, toch voortdurend in het aandenken van zijne vroegere wapenbroeders blijft leven. De kolonel de Boer heeft, door de uitgave van dit werk, onze militaire letterkunde met eene belangrijke aanwinst verrijkt, en daardoor de nagedachtenis vereerd van een zoon, wiens dood door ons allen, die hem gekend hebben, diep betreurd is.

Wij zullen den schrijver niet volgen in zijne beschrijving van den Punjab, van het ontstaan van den staat der Seiks, van de vestiging van het gebied van Runjit Singh, evenmin in het verhaal, dat hij geeft, van den oorlog door de Britten in het noordwesten van Hindostan gevoerd, en van de grootsche veldslagen tusschen hen en de Seiks geleverd; - dit

alles, hoe belangrijk ook, behoort niet tot ons onderwerp. Wij willen alleen aan zijn werk eenige opgaven ontleenen, omtrent de sterkte en de waarde van het Engelsch-Indische leger.

Wanneer men alleen op de getallen let, en ziet, dat Engeland in Hindostan eene legermagt heeft van bij de driemaal honderd duizend man, die zelfs door de hulptroepen der schatpligtige vorsten tot bijna viermaal honderd duizend kan klimmen, terwijl de sterkte van het Nederlandsch-Indische leger slechts ongeveer 20 à 30,000 man bedraagt, dan is men geneigd, die verhouding der wederzijdsche sterkte voor zoo beslissend aan te zien, dat er op weinige gunstige kansen valt te rekenen, bij eene verdediging onzer Indische Bezittingen tegen Engeland. Maar bij nader onderzoek zal men de zaak anders inzien; het is met die groote getallen dikwijls als met de ‘drijvende houten’ in de fabel van Lafontaine: ‘de loin c'est quelque chose, et de près ce n'est rien;’ - niet de krijgsmagt, die Engeland in Hindostan onderhoudt, moeten wij in aanmerking nemen, maar alleen de krijgsmagt, die Engeland tegen Java kan in werking brengen.

Engeland heeft eene legermagt van driehonderdduizend man in Hindostan; maar men vergete ook niet, welk een uitgestrekt grondgebied het daarmede moet bezetten. Zeker, de bevolking van Hindostan kenmerkt zich over het algëmeen door een zwak, gedwee, slaafsch karakter; maar hierop zijn toch ook uitzonderingen; men moet niet te onbepaald op die onderworpenheid der Hindoes rekenen, en vooral niet vergeten, dat het 123 à 125 millioen menschen zijn, die daar onder de Engelsche heerschappij leven. Om de rust onder zulk een talrijk volk te bewaren, is het Engelsch-Indische leger niet te sterk; en wij vinden aangeteekend, dat in 1843, tijdens den oorlog tegen de Afghanen, zeer veel belangrijke gedeelten der Britsche bezittingen zoo zwak bezet bleven, dat de veiligheid van het Britsche rijk in Indië daardoor gevaar kon loopen. Toch was de legermagt, die men toen in het westen van Hindostan vereenigde, slechts ongeveer 60,000 man sterk, en daarvan konden er niet meer dan 25000 worden aangewend, om de krijgsramp van Cabul te wreken.

Van die legermagt in Hindostan bestaat slechts iets meer

dan een zesde uit Europeanen, het overige uit inlanders. Kan men nu veel verwachten van die inlandsche regimenten, van die Cipays? Algemeen is men thans van oordeel, dat er op die regimenten niet veel te rekenen valt, vooral niet, wanneer zij niet worden ondersteund en voorafgegaan door Europesche troepen. Die regimenten Cipays zijn paradetroepen, die een goed voorkomen hebben, uitmuntend bedreven zijn in alle krijgsoefeningen, maar die slecht vechten; en dat is toch de hoofdzaak; wij ten minsten hechten oneindig meer waarde aan troepen als de Deensche, die zich juist niet schitterend voordoen, maar op het slagveld met mannenmoed strijden, als aan die prachtig gekleede, goedgeordende Napolitaansche regimenten, die bij het eerste geweerschot de vlugt nemen. Zie hier, wat de Boer over de militaire waarde der Cipays zegt (blz. 277 en 278):

'In de exercitiën bezitten zij spoedig eene groote bedrevenheid; de matigheid, de zachtzinnige en gedweeë aard der manschappen, maakt het kommando van eene afdeedeeling Cipays, zoo lang de vrede duurt, tot eene alleraangenaamste betrekking.

De inlandsche korpsen wedijveren dan ook in geoefendheid, krijgstucht en goede houding met de meeste troepen, zelfs van Europesche Staten, en maken een der schoonste legers uit, hetwelk men zich kan voorstellen.

Maar dit schoone uiterlijke gaat gepaard met eene geringe zedelijke waarde, en bedekt vele, zeer wezenlijke gebreken, die eerst bij een ernstigen oorlog aan den dag komen. De liefde voor Vaderland en Vorst, het gevoel van pligt, de eer der armee, of van de troep waarbij men dient, alles wat het hart van den krijgsman doet gloeijen, en vooral in oorlogstijd, manschappen en officieren van één leger duurzaam verbinden moet tot een krachtvol en zamenhangend geheel, blijft zonder uitwerking op de massa der Indische troepen; trouw aan de hand, die hen voedt, moge voldoende zijn om in gewone tijden de Cipays tot pligtbetrachting aan te sporen; toch woont in hen geen hooger geest, geen ware soldatenzin, die des te meer doet aaneensluiten, naar mate van het klimmen des gevaars. Er bestaat weinig kameraadschap bij de inlandsche regi-

menten; niemand durft vertrouwen op zijn makker, elk voelt zich alleen, en rekent ook alleen op zich zelven. Bovendien maakt zijne geringe spierkracht, uit zijne leefwijze en de geringe voedzaamheid zijner spijzen voortvloeijende, den Hindoe huiverig voor elke ontmoeting, waarin man tegen man gevochten moet worden; hij bezit weinig natuurlijke dapperheid, en althans niet den bedaarden standvastigen moed der Noordsche volken, die zich zelven gelijk blijft en waarop men rekenen kan onder alle omstandigheden.'

Opmerkelijk is het ook, dat, hoezeer in vroeger tijd Clive met die Cipays Bengalen heeft veroverd, Lake en Wellesley daarmede tegen de Mahratten hebben geoorloogd, en zij bij de veldslagen van die tijden, negen tiende gedeelte der Britsche krijgsmagt uitmaakten, in later tijd het getal der Europesche troepen steeds is vermeerderd, en men, vooral bij veldslagen, die troepen in veel grooter sterkte heeft doen optreden. Onmiskenbaar blijk van het toenemend wantrouwen, dat men ten aanzien der inlandsche regimenten koestert; wantrouwen, dat eenen te regtmatigen grond heeft in verschillende blijken van pligtverzuim en van zwakheid bij oorlogsverrigtingen, soms zelfs in voorbeelden van zamenzweringen en van openlijke opstanden.

Maar, zal men mogelijk aanmerken, het Nederlandsche leger in Indië bestaat ook slechts voor het kleinste gedeelte uit Europeanen. - Wij antwoorden daarop, dat dit waar is, maar dat toch de verhouding der Europeanen tot de inlanders bij ons Indisch leger veel voordeeliger is: een vierde, ja, bijna een derde der geheele sterkte bestaat uit Europeanen. Bovendien hebben wij bij het Indische leger geene afzonderlijke inlandsche regimenten; de inlanders zijn bij de Europeanen ingedeeld; van de zes kompagniën van ieder bataillon bestaat er eene, vroeger twee, geheel uit Europeanen, en bij de andere kompagniën zijn *alle* officieren en *een gedeelte* der onder-officieren en korporaals ook Europeërs. Er is dus een onmetelijk verschil tusschen zulk een bataillon en een regiment inlandsche infanterie van het Engelsch-Indische leger, waarbij zich geene andere Europeanen bevinden als een zeer klein aantal officieren, soms maar 9,

soms maar 6. Daar komt nog bij, dat de inlandsche soldaten van het Nederlandsch-Indische leger over het algemeen van een krachtiger ligchaamsgestel en van een stouteren en meer militairen aard zijn dan bij de Britsch-Indische krijgsmagt. De militaire waarde van onze krijgsmagt in Indië staat dus op een veel hoogeren trap dan die der inlandsche regimenten bij het Britsch-Indische leger.

Wij zullen niet zeggen, dat ons leger gelijk staat met de Engelsche regimenten, die zich in Hindostan bevinden; de alles overtreffende dapperheid van die regimenten is bij zoo menigen oorlog en op zoo menig slagveld gebleken, dat die door niemand meer betwijfeld wordt, en dat men zelfs een goed leger geen onregt doet, met het in dat opzigt beneden de Britsche krijgsmagt te stellen. Maar, zonder gelijken op den dag van het gevecht, is daarentegen de Engelsche soldaat weinig geschikt om de vermoeijenissen en ontberingen van den oorlog te verduren, en is het denkelijk, dat hij in dat opzigt voor de soldaten van ons Indisch leger zal onderdoen. Bij de oorlogen, door de Britsche legers in Hindostan gevoerd, merkt men dan ook op, dat die legers weinig bewegingen verrigten, zich weinig met manoeuvreren inlaten, maar dadelijk eenen hoofdslag zoeken, waarbij zij, door een regtstreekschen stouten aanval, indruk op hun vijand maken en de overwinning verkrijgen; maar daar, waar de oorlog gerekt worden, en uit minder algemeene, minder beslissende gevechten kan bestaan - en dit kan door de gesteldheid van den grond op Java plaats hebben - zal een Engelsch leger niet in het voordeel zijn.

Vooral moet men acht geven op den omslag en de kosten, welke het te velde brengen van een Engelsch leger in Indië moet te weeg brengen; niet weinig vermeerderd, wanneer dat leger, zoo als voor eenen aanval op Java, over zee moet vervoerd worden. De legermagt, die in 1811 Java aanviel en zich van dat eiland meester maakte, was 12,000 man sterk, en werd ingescheept in 4 linieschepen, 14 fregatten, 7 korvetten, 8 schepen der Oost-Indische Kompagnie en 57 transportschepen; de kosten van die expeditie bedroegen 35 millioen guldens. Zoo als Java nu ter verdediging is ingerigt, zou een aanval op dat eiland minstens een

dubbel sterk leger, en dus een dubbel aantal vaartuigen en eene dubbele geldelijke uitgave vorderen; - nóg zullen dan de kansen voor den aanval zeer gering zijn, wanneer de verdediging met beleid wordt gevoerd, en men niet den misslag begaat, om, even als in 1811, door dadelijk eenen hoofdslag aan te nemen, dadelijk alles op éénen worp te stellen.

De vermeestering van Java door een Engelsch leger, aangenomen dat die kan plaats hebben, moet toch altijd aanleiding geven tot eenen langdurigen strijd; en de bezwaren van het onderhoud van het aanvallende leger moeten daarbij ook wel degelijk in rekening worden gebragt. Het is overbekend, dat de voeding en verpleging van een Engelsch leger - bij de oorlogen in Europa reeds zoo omslagtig - in Indië op eene verbazende wijze in moeijelijkheid toenemen; men leze den eersten schrijver den besten, over de door de Britten in Hindostan gevoerde oorlogen, en men zal het bewijs daarvan vinden. Wij beroepen ons enkel op den voor eenige maanden bekend gemaakten brief van den generaal Napier, waarin die krijgsman, stellig een bevoegd beoordeelaar, een afschrikkend tafereel ophangt van de moeijelijkheid en bezwaren, waarmede de marsch van eene Britsch-Indische krijgsmagt gepaard gaat; van den onmetelijken trein, welke zulk eene krijgsmagt vergezelt, die duizende kameelen, die tienduizende volgelingen; van de wanorde, welke daardoor ontstaat; de onmogelijkheid om zich met eenige snelheid te bewegen, en den wanhopigen toestand, waarin gebrek aan leeftogt zulk eene groote menschenmassa spoedig kan brengen. Zoo vinden wij in het werk van de Boer, dat men bij de veldtogten in 1803 en 1806, door de Britten in Hindostan gevoerd, op ieder soldaat niet minder dan *tien* nietstrijdbare mannen rekende; en dat men in 1839, bij het begin van den veldtogt in Afghanistan, voor een leger van 22,000 man ruim 70,000 bedienden en een buitensporig groot getal kameelen noodig had. Natuurlijk, dat daardoor de geldelijke uitgaven ook op eene ontzettende wijze toenemen; die oorlog tegen de Afghanen, die nooit meer dan 25,000 soldaten bezig hield, kostte, in minder dan vier jaren tijds, reeds 190 millioen guldens.

Men ziet dus, dat die krijgsmagt der Britten in Hindostan, in schijn zoo reusachtig en ontzettend, het inderdaad niet is; dat het moeijelijk valt daarvan een leger af te zonderen, sterk genoeg om, zonder vermetelheid, eenen aanval op Java te beproeven; dat het inschepen en overbrengen van zulk een leger reeds overgroote geldsommen vordert; en dat, wanneer de krijg op Java niet dadelijk tot eene beslissing komt, het onderhoud van dat aanvallende leger met moeijelijkheden gepaard gaat, die te zwaar worden zelfs voor de rijke hulpmiddelen van het magtige Britsche rijk.

Laat ons nu, ten slotte, uit het voorgaande afleiden, welke kansen van voortduring onze Indische heerschappij heeft, en welke maatregelen er genomen kunnen worden, om de weêrbaarheid onzer Indische bezittingen te vermeerderen.

Sedert den oorlog van Dipo Negoro zijn de verdedigingsmiddelen van Java veranderd, en door het aanleggen van eenige goede vestingen aanmerkelijk verhoogd. Wij ontleenen daaromtrent eenige opgaven, aan de korte beschrijving, door den Heer Beijerinck in een onzer militaire tijdschriften (de Nieuwe Spectator, derde jaargang) medegedeeld.

Het eerste denkbeeld van het aanleggen dier versterkingen op Java is uitgegaan van den generaal van den Bosch, een man, wiens groote verdiensten ten aanzien onzer Indische bezittingen, door niemand meer betwijfeld worden. De generaal van der Wijck kreeg van hem bevel tot het opmaken van een algemeen ontwerp van verdediging, en begaf zich daarmede, in 1834, naar Europa; nadat dit ontwerp in het breede was besproken en rijpelijk overwogen, werd er aan de uitvoering begonnen.

Volgens dit ontwerp zijn de vestingen op Java de volgende:

Soerabaya, dat geheel omwald en door inundatiën gedekt is. Die vesting is van het hoogste gewigt, als de zetel onzer Indische zeemagt en de veilige schuilplaats van het hoofdkantoor der Handelmaatschappij en van de Javaansche bank; tevens dient zij om Madura en het oostelijk gedeelte van Java in bedwang te houden.

Samarang, de tweede hoofdplaats van Java, is niet omwald, maar voorzien van eene citadel, die het een vijandelijk leger onmogelijk maakt die stad als dépôtplaats te benuttigen.

Te Batavia of Weltevreden, den zetel der Indische regering, wordt een verschanst kamp gemaakt, met vier gekasematteerde forten op de hoeken.

Tjilatap, de eenige haven op de zuidelijke kust van Java, is versterkt.

Als centrale vesting heeft men Ambarawa (of Willem I), gelegen aan den grooten weg, die van Samarang naar de twee hoofdsteden Soerakarta en Djocjokarta geleidt, en dus de Vorstenlanden beschermende tegen een vijandelijk leger, dat nabij Samarang mogt geland zijn.

Eindelijk heeft men nog twee sterkten van minder belang: Ngavie, tusschen Ambarawa en Soerabaija, en Gombong, tusschen Ambarawa en Batavia.

Wanneer men, bij het verdedigingsstelsel van meer dan éénen Europeeschen Staat, den misslag kan opmerken, van bij die verdediging een te groot aantal vestingen aan te wenden, zoo belet dit echter niet, dat *goede* en *goedgelegene* vestingen noodzakelijk zijn voor iederen Staat; nog meer is dit waar voor onze Indische Bezittingen, voor Java. Op Java kan eene vesting veel meer gewigt hebben dan in Europa, omdat zij op dat eiland, waar de wegen en de middelen van gemeenschap zoo gebrekkig zijn, het voordeel kan opleveren van eene landstreek geheel voor den vijand af te sluiten, - voordeel, dat in Europa meestal denkbeeldig is. Bovendien is het op Java niet alleen voordeelig, maar zoo goed als noodzakelijk vaste punten te hebben, waar men zijne magazijnen en hospitalen kan plaatsen, waar men bij tegenspoed eene wijkplaats kan vinden, en waar men de tienduizend *Javanen* of *Boegineezen* kan uitrusten en oefenen, die, bij het uitbreken eens oorlogs, moeten worden aangeworven, om het leger op de vereischte sterkte te brengen. Het is ontegenzeggelijk, dat het bezit dier vaste punten aan een verdedigend leger een groot overwigt geeft op een vijandelijk leger, op Java geland, dat zelden genoegzaam voorzien is van het zware geschut en van de andere be-

noodigdheden, die tot het beleg eener vesting vereischt worden. - Natuurlijk, dat wij hier niet gewagen *van de wijze* van versterken der opgenoemde punten; wij volstaan met te zeggen, dat de Heer Beijerinck, een genie-officier van groote kunde, daar hoogen lof aan geeft, en onder anderen de citadel van Soerabaija ‘een meesterstuk van de kunst’ noemt.

Door die vestingen is de inwendige rust van Java ook meer verzekerd; en breekt er ergens eene opstand uit, dan is die gemakkelijker te dempen. Hoe weinig wij ook gelooven, dat onze Indische heerschappij een einde zal nemen door eenen opstand der bevolking, zoo is zulk een opstand echter altijd ten hoogste nadeelig, door de rampen die hij veroorzaakt, de menschenlevens die hij kost, de schatten die hij verslindt. Daarom zal het altijd de eerste pligt der Nederlandsche ambtenaren moeten zijn, door een verstandig, regtvaardig bestuur, en door het eerbiedigen der volksbegrippen en zelfs der volksvooroordeelen, eene bevolking in rust te houden, die niet woelziek of weerstrevend is, maar die gemakkelijk wordt opgewonden, wanneer men hare godsdienstige meeningen kwetst, en wanneer men het aan sluwe, eerzuchtige opperhoofden vrijelijk toelaat haar op te ruijen.

Wat de bezittingen betreft, buiten Java gelegen, deze moeten slechts genoegzaam bezet worden, om daar de voortduring onzer heerschappij te verzekeren; ontstaat bij eene dier bezittingen oorlog, dan moet de magt, waarmede wij den vijand willen fnuiken, van Java komen; op dat eiland moet onze Indische krijgsmagt zoo veel mogelijk vereenigd blijven. Een genoegzaam aantal oorlogschepen, vooral stoombooten, en op Java eene kleine, maar goede krijgsmagt, die altijd beschikbaar is, en die dadelijk gebragt kan worden op dát punt van den Indischen Archipel, waar onze heerschappij bedreigd wordt door eenen opstand of vijandige gezindheid der naburige Indische vorsten, - ziedaar de beste middelen, om ons gezag in Zuid-Azië staande te houden en te doen eerbiedigen. Ontmoeten wij vijandschap, dan moet onze wapenkracht zich zoo spoedig mogelijk doen gevoelen. Het is een ongelukkig stelsel, eer men eene expeditie buiten Java onderneemt, maanden lang te moeten wachten, om de troepen te vereenigen, oorlogsvaartuigen bijeen te bren-

gen, transportschepen met groote moeite en kosten te huren; al die middelen moeten bijeen, moeten dadelijk beschikbaar zijn. Tijdverlies geeft onzen Indischen vijanden het middel om eenen wederstand in werking te brengen, dien wij niet te boven kunnen komen, dan ten koste van buitengewone inspanningen, van groote opofferingen en verliezen. Wanneer wij heden met duizend man gemakkelijk onzen vijand tot onderwerping kunnen brengen, dan zullen wij over drie maanden mogelijk vijf of zes duizend man noodig hebben; en de overwinning, vroeger gemakkelijk te verkrijgen, zal ons dan mogelijk honderden dapperen kosten. Er is niets ongelukkiger, niets nadeeliger, dan dat stelsel van talmen en uitstellen; in Indië is het eene hoofdzaak, krachtig en snel te handelen.

Wij gelooven, dat tot die snelle en krachtige handeling onze strijdmiddelen in Indië op dit oogenblik *niet* voldoende zijn; en wij zijn dus van meening, dat het voor de goede verdediging onzer Oostersche bezittingen volstrekt noodzakelijk is, de zeemagt te versterken met eenige oorlogschepen, voornamelijk gewapende stoombooten, en uit Europa eenige goede bataillons infanterie, al was het maar *zes*, al was het maar *vier*, naar Java af te zenden, die dáár als eene krachtige reserve beschikbaar zouden blijven.

De voordeelen van die versterking der land- en zeemagt in Indië behoeven naauwelijks aangeduid te worden. Onze zeemagt, in sterkte vermeerderd, zal de buitenbezittingen meer, onderling en met Java, in verband brengen; daardoor aan die buitenbezittingen meer sterkte, gewigt en waarde geven; den handel doen toenemen; de zeeroof beteugelen; de Nederlandsche vlag overal doen eerbiedigen. Die kleine Europesche legermagt, op Java vereenigd, zal dan aan de regering meer kracht geven; de pogingen tot opstand verminderen; elken opstand spoedig en gemakkelijk onderdrukken; en bij eenen oorlog met Engeland tot kern dienen, waaraan zich dan de nieuw aangeworvene Indische troepen moeten aansluiten. Die Europesche bataillons gedurig en beurtelings door andere bataillons uit het moederland aflossende, zal men dan ook eenen stap doen tot die zoo wenschelijke, zoo noodzakelijke vereeniging van het Indische leger met

het leger in het moederland; en wij zullen in Europa dan partij kunnen trekken van de militaire ondervinding, in Indië opgedaan. Al die voordeelen zijn zoo duidelijk, dat zij door niemand betwijfeld worden.

Het nadeel, dat daar tegenoverstaat, is de vermeerdering der geldelijke uitgaven, door die versterking der Indische land- en zeemagt veroorzaakt. Wij ontkennen dat nadeel niet; maar wij beweren, dat het een nadeel van ondergeschikt belang is. Die vermeerdering van uitgaven kan mogelijk opgewogen worden door bezuinigingen en vereenvoudigingen in andere deelen van het Indische staatsbestuur; maar zelfs, al ware dit zoo niet, en al werden de Indische uitgaven door die voorgestelde vermeerdering 's jaars met een millioen verhoogd, dan zouden wij nog zeggen: beter een millioen 's jaars minder uit Indië getrokken en voortdurend daar meester gebleven, dan door het besparen van dat millioen ons aan het gevaar bloot te stellen van Java in Britsche handen te zien overgaan.

En dat gevaar, het is niet denkbeeldig, het bestaat, het is dreigend; en een der gegrondste verwijten, die men tot nu toe aan onze regeerders kan doen, is, onzes inziens, dat zij dat gevaar te weinig hebben geteld, te zeer de weerbaarheid onzer Indische bezittingen hebben verwaarloosd. Men heeft Java te uitsluitend beschouwd als eene plantaadje, waar het er alleen op aankwam, om de opbrengsten te vermeerderen; en men heeft de krijgsmagt in eenen toestand van zwakheid gelaten, die herhaaldelijk bij buitengewone voorvallen het afzenden van nieuwe troepen uit Europa noodig maakte. Zoo hebben wij gezien, dat bij den oorlog van Dipo Negoro eene afdeeling van niet minder dan 3000 man uit Europa naar Indië is gezonden; evenzoo zijn, na het mislukken van de tweede Baliesche expeditie, aanzienlijke versterkingen van troepen uit het moederland naar de Oost vertrokken. Die afzendingen van troepen veroorzaken *ook* groote uitgaven; en die afzendingen zouden niet noodig zijn, wanneer voortdurend op Java eene genoegzame legermagt aanwezig was, Bovendien, wanneer men eerst wacht, dat in Indië onlusten of oorlogen uitbreken, voordat men uit Europa de krijgsmagt afzendt, welke die onlusten moet dempen of die oor-

logen eindigen, dan loopt men, natuurlijk, groot gevaar, dat die krijgsmagt te laat komt: de expeditionnaire afdeeling kon eerst in 1827 deel nemen aan de krijgsverrigtingen op Java, maar reeds in 1825 en 1826 liep dat eiland groot gevaar. Breekt er een oorlog met Groot-Brittannië uit, dan wordt die afzending van troepen uit het moederland geheel onmogelijk; en ook daarom vooral is het noodig, dat *alle* bestanddeelen tot eene goede verdediging *altijd* in Indië voorhanden zijn.

Kan men, met die voorgestelde vermeerdering van landen zeemagt, op de voortdurende verdediging onzer Indische bezittingen, zelfs tegen de magt van Groot-Brittannië, rekenen? - naar hetgeen wij daarvan weten, antwoorden wij in gemoede en met overtuiging: Ja.

Dit Ja onderstelt, zoo als van zelfs spreekt, pligtsbetrachting. De beste verdedigingsmiddelen beduiden weinig of niets, wanneer onverstand en lafheid daarover beschikken.

Wij willen ook niet zeggen, dat, bij eenen oorlog met Engeland, onze bezittingen buiten Java voortdurend in onze magt zullen blijven. Men kan aan de verdediging dier buitenbezittingen niet veel krachten besteden, om onze strijdmiddelen niet te verdeelen. Wij nemen dus de mogelijkheid aan, dat die bezittingen buiten Java door den vijand vermeesterd worden. Dit is evenwel alleen voor het tegenwoordige gesproken: de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid zelfs is daar, dat, door de toeneming onzer Indische magt, Sumatra een tweede Java wordt, en evenzeer als dat laatste eiland met kracht kan verdedigd worden; hetzelfde geldt van Cclebes.

Wij willen ook niet zeggen, dat onze zeemagt in de Indische wateren altijd aan die der Britten het hoofd zal kunnen bieden. Maar wanneer men voor goede havens als wijkplaatsen heeft gezorgd, dan zal die zeemagt, bij eenen oorlog met Engeland, groote en gewigtige diensten kunnen bewijzen: zij zal den Britschen handel benadeelen, in het klein den vijand afbreuk doen, het dien vijand onmogelijk maken om met geringe middelen onze buitenbezittingen aan te vallen, en hem dwingen tot eene groote ontwikkeling van magt in de Indische zeeën. Is eenmaal eene Britsche legermagt

op Java geland, dan kan onze zeemagt, hoe zwak ook, toch aangewend worden, om die legermagt te beletten toevoer van elders te ontvangen. Dit is de taak, die onze zeemagt in de Indische wateren, bij eenen oorlog met Engeland, te vervullen heeft.

Maar wat wij willen zeggen, is, dat Java zelf, onze voornaamste bezitting, zeer goed tegen de sterkste Engelsche legermagt kan worden verdedigd. Door middel van de voorgestelde vermeerdering zal het geene moeite kosten, om in oorlogstijd de geregelde legermagt op Java eene sterkte van ongeveer 25 à 30,000 man te geven; en wanneer men hierbij voegt de hulptroepen, en, even als bij den oorlog van 1825 tot 1830, de volkswapening aanwendt, dan heeft men alle middelen, om Java aan het beste en sterkste Engelsche leger te betwisten. Men moet dat leger niet dadelijk een' grooten beslissenden slag leveren; - die zou in ons nadeel kunnen zijn en daardoor het verlies van Java kunnen veroorzaken; - maar men moet den oorlog rekken; dien in kleine gevechten doen overgaan; voet voor voet elk gunstig terreingedeelte aan den vijand betwisten; overvallen doen; den vijand gedurig verontrusten en vermoeijen; hem omgeven met eene ongeregelde gewapende menigte, die hem elke uitbreiding belet, hem elken toevoer afsnijdt; zoo doende hem uitputten, en eerst dan de aanvallen met meer kracht en nadruk doen, wanneer ziekten, vermoeijenissen en ontberingen des vijands gelederen gedund hebben; en die kracht en nadruk verdubbelen, naarmate de toestand des vijands slechter en wanhopiger wordt. Wij hebben de vaste overtuiging, dat men, op die wijze en met die middelen oorlogende, het sterkste leger, dat Engeland op Java kan aan wal zetten, niet alleen zal afslaan, maar zelfs, wanneer het te ver doordringt, geheel ten verderve kan brengen.

Ziedaar de middelen, die wij hebben, om onze kostbaarste bezitting zelfs tegen onzen magtigsten vijand te verdedigen. Maken wij van die middelen geen gebruik, zal dit dan niet ter eeuwige oneere zijn van ons volk? zullen wij daardoor dan niet de welverdiende verachting en den vloek der latere geslachten op ons laden?

Breda, 24 Julij 1849.

W.J. KNOOP.

Iets over de Romeinen.

Gelukkig het volk, zegt Montesquieu, welks geschiedenis vervelend is. Uit het omgekeerde dezer paradox zou men moeten besluiten: dat daar, waar de geschiedboeken zijn opgevuld met de glansrijkste, den lezer meest boeijende gebeurtenissen, de toestand des volks daarom niet altijd even schitterend mogt heeten, ja veeleer, juist om diezelfde reden, ongelukkig. Wij willen liefst die woorden van Montesquieu hier op hunne plaats laten, en evenmin navorschen, hoe ver men de omkeering daarvan zou kunnen verdedigen; doch dit is gewis, dat, zoo iemand ze met bewijzen zou willen staven, hij die welligt nergens beter zou kunnen vinden dan in de geschiedenis der Romeinen. Deze toch, zoo rijk als er immer eene was, met de uitstekendste daden doorweven, en te boek gesteld door talentvolle mannen, mag, bij welken lezer ook, wel niets minder dan vervelend heeten, en nogtans behoort men zich zorgvuldig te wachten, om niet onwillekeurig den zedelijken toestand van dit volk verkeerdelijk te beoordeelen naar den glans hunner wapenfeiten. Wat zich op eenen afstand schoon voordoet, is dit niet altijd van nabij, en zoo omgekeerd. De lezing der Romeinsche geschiedschrijvers moge op zich zelve meestal treffend wezen, doch eigenlijk gevoelt men zich gedwongen, wanneer men hunne zaken slechts wat meer van nabij beschouwt, om den geleerden Heyne toe te stemmen: dat er nooit een tijdperk geweest is, waarin iemand wenschen zou, dat hij in het

oude Rome geleefd had, tenzij hij óf tot de patriciërs behoorde, óf een magtig partijhoofd was. Welk geluk trouwens kon een staat op den duur aanbieden, waar men geenen vrede van binnen kon hebben, zonder oorlog van buiten. Dionysius zelf noemt nagenoeg dien ellendigen toestand normaal; doch meer nog bevestigt dit schier elke bladzijde hunner geschiedschrijvers, vooral van Livius.

Maar er is meer welligt, waarin men zoo ligtelijk dwaalt bij de beschouwing of vergelijking hunner geschiedenis; ik bedoel: in de beoordeeling van hun volkskarakter. Heb ik onregt, wanneer ik aanneem, dat men veelal, bloot bij het noemen van hunnen naam, gewoon is zich daarbij terstond flinke, fiere republikeinen voor den geest te brengen, wel met grove gebreken overdekt, en daarbij, langen tijd, ruw en weinig beschaafd; maar in ieder geval in hen kerels te zien van een forsch ras, die ten minste door geestkracht uitblonken, en daarmede rijkelijk aanvulden, wat hun in zoo menig opzigt ontbrak? - Ik vrees van neen, met het oog niet alleen op enkelen, maar op de massa gerigt, de *gebildeten* zelfs daaronder begrepen. Ik houd mij overtuigd, dat men in het algemeen de Romeinen te gunstig, - als het eens zoo heeten mag, - te fatsoenlijk beoordeelt; op den keper beschouwd, verliezen zij zeer veel van hunne geschiedkundige grootheid. Men had welligt eeuwen achtereen het inwendig, het godsdienstig en staatkundig leven van geen volk zoo weinig grondig beoefend en vergeleken als van hen, en nogtans werd, te allen tijde, met geene namen méér geschermd, dan met die, welke bij hen ontleend, door den achtbaren afstand, waarop zij zich vertoonden, als het ware zeker gezag medebragten, maar daarom nog juist geene genoegzame bekendheid met al de omstandigheden, waaronder zij leefden. Vandaar, dat er soms eene menigte verkeerde begrippen ontstonden over enkele personen, die, te vlugtig bekeken en als voorbeelden aangevoerd, niet alleen een geheel gebrekkig denkbeeld van hunnen individu medebragten, maar vaak van hunnen ganschen tijd, naarmate zij naauwer daarmede in verband stonden. Het zij genoeg hier te verwijzen op die verkeerde opgewondenheid met Brutus, vooral in het begin der groote Fransche omwenteling, alsof

die een democraat geweest ware even als Marat, wiens buste naast den zijnen gezet werd. Had men intusschen Brutus wat beter gekend, men had hem zijne plaats gegeven - *à la lanterne*. Daar trouwens een dergelijk vonnis *in effigie*, noch de schim van den lang afgestorvenen, noch eenig schepsel uit die dagen ernstig hinderlijk kon geweest zijn, zoo ware het zelfs wenschelijk geweest, dat men die dolheid er maar bij begaan had, liever dan dat men zijne nagedachtenis eene hier geheel onverdiende eer bewees; want daarmede had men gewis minder medegewerkt tot eene algemeen verkeerde beoordeeling der uitdrijving van Romes koningen, der hoofdleiders, in een woord, der beginselen dier revolutie. - Zoo noemde de dolle Babeuf zich in alle schriften Caius Gracchus, ofschoon hij letterlijk niets begreep van de wetten, waarmede de edele tribunen van dien naam hun in 't verderf stortend vaderland vruchteloos zochten te redden. Ook dit, en de verkeerde begrippen, die vóór hem reeds honderden uit hunne geschiedenis hadden ontleend, voerden intusschen weer tot de ongerijmdste beoordeeling van een der gewigtigste punten uit de staatsinrigting der Romeinen, waarin zelfs Heyne, wien wij zoo even noemden, ongelukkig werd medegesleept. Immers, het is bekend, hoe deze de hier bedoelde akkerwetten der Gracchen de meer dan nijdige epitheta bijlegde van *vervloekt* en *verpest*, waarvoor onze anders zoo keurige oudheidkenner weinig meerdere verschooning zou mogen erlangen, dan dat hij zoo schreef in 1793. Tien jaren vroeger of later had hij, bij meer bedaard onderzoek, hetzelfde onderwerp gewis geheel anders behandeld. Nu was hij onwillens eenzijdig, zelfs meer dan dat, en vandaar zijn werk gebrekkig. - Zoo zou ik insgelijks (men vergeve inmiddels de geringe afwijking!) tegen de onlangs in het licht verschenene redevoering van den Hoogleeraar J. van der Hoeven gaarne eene bedenking willen inleveren van nagenoeg denzelfden aard. De geleerde Redenaar moge daarin zijne vrees hebben geopenbaard voor eene vrij zwarte toekomst, en daarbij het grootste regt op zijne zijde hebben, of niet; - dit is mij op 't oogenblik volkomen eenerlei; want die beschouwing op zich zelve wilde ik hier niet aanroeren. Maar ik kom er met beschei-

denheid tegen op, dat men voor een dergelijk gezigtspunt eenige losse woorden van Niebuhr, na Julij 1830 neergeschreven, tot tekst of grondslag neemt. Zij konden altijd meer bekommering verwekken dan noodig is, of eigenlijk mag. Het opschrift der hier bedoelde redevoering: GAAN WIJ EENE NIEUWE BARBAARSCHHEID TE GEMOET? wordt dadelijk gevolgd door: EENE VOORSPELLING VAN NIEBUHR. Een zoo groote naam brengt gezag mede, doch hier ter plaatse geheel onverdiend, en daarom wenschten wij dien liever niet mede in het spel te zien gebragt. Niebuhr, zoo als ieder weten kan, werd zoo hevig geschokt door de tijding der Julij-omwenteling, die slechts weinige weken volgde op de ontsteltenis, die hij bekwam door het plotseling afbranden van zijn huis, dat hij, nog geen half jaar daarna, bezweek. In zijne laatste dagen droomde en mijmerde hij steeds over de barbaarschheid, die de val der Bourbons over Duitschland zou brengen, en daarbij had hij bezittingen liggen aan den vrijen Duitschen Rhijn, die hem geenszins onverschillig waren. In die gemoedsgesteldheid schreef hij, geene drie maanden voor zijnen dood, in de voorrede van zijn tweede deel (dat hij geheel op nieuw had moeten opwerken, daar het manuscript, dat ter perse gereed lag, mede in den brand was omgekomen), eenige sombere bedenkingen ter neder, waarvan door den geachten Hoogleeraar, men zou haast mogen zeggen, misbruik gemaakt wordt. Het was nog wel altijd Niebuhr die sprak - *sed quantum mutatus ab illo*; hij was een angstig hypocondriacus geworden. Van dergelijke uitdrukkingen nu, onder dergelijke omstandigheden, mogen, vermeenen wij, geene voorspellingen worden gemaakt. Veel liever toch ook zie ik daarom met den scherpzinnigsten geschiedvorscher uit den jongsten tijd achteruit, dan dat ik hem hier als profeet zou willen volgen, in ieder geval eenen valschen. Want die Julij-omwenteling, waarvoor hij zoo magtig vreesde, heeft toch geen vandalismus over Duitschland gebragt, en mogt die al geboren worden, 't geen God verhoede! uit die gebeurtenissen van Februarij, achttien jaren daarna, dan zou Niebuhr zelf die nog niet als het dadelijk gevolg kunnen beschouwen van de verdrijving van Karel X, en daarmede moeten erkennen, dat zijne voor-

gevoelens althans wat al te zwaartillend waren, en zijne profetie alzoo, indien hij die mede dus geliefde te noemen, te eenemale valsch. En zoo hij dan al, om zijne bewering te staven, een naauw verband had willen zoeken tusschen beide voorvallen, dan had hij even goed kunnen opklimmen tot de beroeringen der Romeinsche tribunen, wier warm verdediger hij was, en vandaar reeds zijne keten kunnen spannen, waarvan ook dit enkele schakels werden. Hoe hij zich intusschen dan uit al zijne vroegere beschouwingen gered had, hoe hij woorden als de volgende, die hij ook eenmaal in zijne geschiedenis neerschreef, eerlijk had kunnen verdedigen, naast die bedrukte voorrede van October 1830, moge een ander verklaren; ik niet. ‘Freylich,’ zoo sprak hij onder anderen, na zijne behandeling der comitiën, ‘wenn die Geschichte eines Volks wie ein Leben ist; wenn das Wohl eines Zeitalters das Weh eines Andern vergutet, wodurch es bedingt wird; so geschah Rom dadurch kein Uebel: die aufgeschobene Vollendung der Verfassung verschob auch ihren Verfall, und die Verschlechterung der Nation, um lange Zeit; und das harte Ringen hat ausgebildet. Aber Wehe denen durch die Aergerniss komt! und Fluch über die, welche die plebejische Freyheit, so weit sie es vermochten, verdarben!’ - Moet ik, om hiervan af te stappen, nog de slotsom trekken uit deze ter loops gemaakte opmerking? Welnu, dan geloof ik niet, dat men voor de toekomst dezer dagen eenige bijzondere waarde behoeft te hechten aan die uitdrukkingen, welke een vriend uit Greifswald onzen geachten Hoogleeraar herinnerde; maar veeleer, dat Niebuhr, even als ik van Heyne vermeende te mogen veronderstellen, eenige jaren later zich zoo niet zou hebben uitgelaten.

Doch gaan wij hiermede meer bepaaldelijk tot het plan over, hetwelk ik mij had voorgeschreven. Ik wenschte namelijk in eenige losse beschouwingen te treden over de godsdienst der Romeinen, én om kortelijk aan te toonen, hoe kunstig die was in elkander gezet, overeenkomstig het belang van den staat; maar tevens, om mede daaruit de bewijzen te ontleenen voor hetgeen ik hierboven beweerde: dat men over 't algemeen wel een te beleefd oordeel over

hen velt. Sommigen, waaronder ook Limburg Brouwer, hebben met klem beweerd: dat zij godvruchtig waren; dat men hen niet bijgeloovig mag noemen. Hoe gaarne ik ook een gunstiger oordeel zou willen volgen over hun karakter, zoo kan ik daartoe in gemoede niet overgaan om enkele uitstekende namen alleen, wanneer de massa zoo diep beneden dezen staat. Meer dan eenig ander volk hebben zij bovendien, om bijzondere verschijningen onder hen, reeds eenen schaars verdienden algemeenen lof ingeoogst. Dat is zoo wel eens mode geworden onder degenen, die over hen handelden. Hunne vroegere eenvoudigheid, soberheid, en wat al fraais meer van dien kant, wordt meestal hemelhoog opgevoerd, altijd met het voorbeeld voorop van eenen Cincinnatus of Fabricius. De opmerking trouwens is reeds vroeger in dit Tijdschrift gemaakt, dat hunne eigene geschiedschrijvers, juist door met zoo veel ophef van die mannen te spreken, reeds klaarblijkelijk bewijzen, dat zij eene groote uitzondering maakten op hunnen tijd. Men mag daarenboven wel eenigzins deze uitdrukking in 't oog houden, welke Dupin eens deed in de Fransche Kamer: ‘du temps où Fabricius mangeait ses légumes dans une écuelle de bois, il n'y avait pas de manufactures de porcelaine.’ - Zoo komt het mij insgelijks voor, dat de Romeinen, van hunne godsdienstige zijde beschouwd, eer klein dan groot moeten heeten, eer bijgeloovig dan godvruchtig. Godvruchtig mogt men onze voorvaderen noemen in hunnen langen strijd tegen Spanje, en ook later de Zweden, onder hunnen edelen Gustaaf Adolf; maar om van een door allerlei misselijke kunstgrepen in tijden des gevaars opgepord volk eene dergelijke verklaring af te leggen, neen, die onderschrijf ik niet.

Om nogtans geene verkeerde denkbeelden te omhelzen uit onwillekeurige vergelijkingen, of, zoo men wil, uit begrippen ontstaan, die men zich vormde zonder eigenlijk onderzoek, is het bovenal noodig, vooraf het eigenaardig standpunt na te gaan, waarop deze of gene zaak bij de ouden stond, dewijl wij anders zoo ligtelijk die valsch beoordeelen naar eene soms hemelsbreed verschillende verhouding van lateren tijd. Meer dan elders toch zouden wij dwalen, wanneer wij, over Romeinsche priesters en godsdienst sprekende,

die niet op zich zelven beschouwden. Gaan wij daarom eerst even na, wat die priesters vooral (onder welken naam wij hier alle bedienaars van de godsdienst, zonder onderscheid, te zamen vatten) kenmerkend onderscheidde, in vergelijking van andere volken. Dan merken wij terstond bij hen op, dat zij geenen afzonderlijken stand uitmaakten. Zij waren gewone ambtenaren van den staat, en verschilden slechts daarin hoofdzakelijk, b.v. van eenen tribuun of quaestor, dat zij voor hun leven gekozen werden, terwijl, met uitzondering van de censuur en dictatuur, in den regel alle andere betrekkingen voor één jaar waren. Doch daarentegen werden zij weer niet onder de magistraten medegerekend, ofschoon eenigen, zoo in aanzien als magt, ver boven sommige dezer stonden. Op dit eerste mag men wel bijzonder letten. Terwijl bij alle andere volken, waar de priesters eene afzonderlijke kaste uitmaakten, het schier noodzakelijk gevolg daarvan was, dat uit ieders afzonderlijke heerschzucht, een voor den staat dikwijls hoogst verderfelijke naijver ontstond, zoo vermeden de Romeinen deze klip, door van die waardigheid eene meestal zeer geëerde, maar altijd zeer gewone betrekking te maken, welke men boven en behalve elke andere kon waarnemen. Men dient hierbij in 't oog te houden, hoe eene priesterlijke bediening te Rome ook zeer gevoegelijk als eene gewone betrekking kon beschouwd worden. Zij bestond blootelijk in het doen van offeranden, het nagaan en uitleggen van voorteekenen, het bijhouden van den Kalender, en in het verrigten van dergelijke meer of min plegtige, ja zelfs, zeer alledaagsche zaken meer, zonder dat de persoon zelf, die dat alles bedreef, daarbuiten in eenig opzigt zich als priester met het volk te bemoeijen had. Reeds is in dit punt de afstand tusschen hen en die van andere volken, vooral van lateren tijd, oneindig groot. Men zou ook in de sterkste ongerijmdheid vervallen door te Rome aan iets te denken, dat op eenen tegenwoordigen geestelijken stand geleek. Deze staat reeds daarom genoegzaam op zich zelven, dewijl de onderscheidene leden daarvan, van welke sekte ook, en met welken naam ook bekleed, behalve de waarneming van de uiterlijke eerdienst, hun leven moeten wijden aan de verbetering van volk en zeden, waarmede

een Romeinsch priester niets te maken had. Het behoorde zelfs niet tot zijne attributen, om toe te zien, dat door bijzondere personen geene vreemde godsdiensten werden ingevoerd; hiervoor waakten de censor en de aedilen. Hetgeen geestelijken alzoo reeds van zelf dwingt, om, zou zulks voor het voorbeeld alleen zijn, eene strengere levenswijze te volgen, en zich van honderden zaken te onthouden, waarbij alle overige burgers elkander dagelijks ontmoeten; ja, terwijl, zoo als onlangs in onze grondwet werd opgenomen, men hen, om nu geldig gevondene redenen, bepaaldelijk uitsluit, om te mogen optreden als vertegenwoordigers van het volk; - zoo geschiedde het bij de Romeinen niet zelden, dat juist hunne gewigtigste staatspersonen priesters waren, en hadden velen hunner, reeds als zoodanig, zitting in den senaat. De grootste veldheeren waren vaak priester tevens. Men denke hier slechts aan Julius Caesar, die mede de betrekking bekleedde van Pontifex Maximus, zoo als nu de Paus zich nog noemt, - opperpriester. Caesar begeerde dien titel bloot uit eerzucht, en onderscheidde zich in dat ambt later nog door zijne bekende tijdrekenkundige verbeteringen. Het ware geringe moeite hier eenige namen bijeen te brengen van beroemde krijgers, die, even als Caesar, met een of ander priesterschap bekleed waren. Zoo was zelfs de dictator Q. Fabius Maximus, ‘die door dralen den staat redde,’ zoo als Ennius zong, Pontifex Maximus en Augur tegelijk, waarvan wij meer voorbeelden vinden, namelijk van twee priesterbedieningen in één persoon vereenigd. Doch het is reeds genoeg hier aan Caesar te denken, en, wil men verder, aan de verandering daarbij, die hij in den Kalender maakte in zijne genoemde betrekking, om daarin geheel iets anders te zien, dan men oppervlakkig oordeelen zou. En hoe zij wijders, volgens onze zienswijze, hoegenaamd geenen morelen dwang oplegde, zou men insgelijks voldoende kunnen opmaken uit de redevoering, die hij in den vollen senaat hield, na de ontdekking der zamenzwering van Catilina. Het is dwaasheid, hierop kwamen zijne woorden neder, de schuldigen te straffen met den dood. Die maakt aan alles een gemakkelijk einde; want vreugde en droefheid is daarmede uit; levenslange gevangenschap op verschillende

plaatsen is wèl zoo zwaar. Dus sprak het hoofd van de priesters. - En nogtans zocht men het volk voornamelijk in toom te houden door de vrees eener altijd straffende godheid!

Bij hun reeds genoemd privilegie van voor levenslang gekozen te worden (waarop men zou kunnen uitzonderen, dat de Flamines, bij den dood hunner vrouw, die mede eenige priesterlijke bedieningen verrigtten, genoodzaakt waren hunne waardigheid neder te leggen), genoten zij nog eenige andere. Zij waren zelfs den senaat geene verantwoording schuldig, en konden in geen geval worden afgezet. Ja, sommigen, zoo als de Fratres Arvales en Augurs, behielden hunne waardigheid, al waren zij ook in ballingschap of gevangen genomen. Dit had trouwens eenen zeer natuurlijken grond; men verzekerde zich daardoor des te meer van de geheimhouding van alles, waarmede het volk niet te maken had. Volgens Dionysius was door Romulus een vaste leeftijd bepaald, even als zulks met alle magistraten het geval was, na welken men eerst wettig mogt gekozen of aangesteld worden; doch de priesters waren later in dit opzigt geheel vrij. Verder kozen de onderscheidene kollegiën, welke zij vormden, hunne nieuwe ambtgenooten zelve, totdat, volgens eene wet van den tribuun Domitius (105 j.v.C.), deze verkiezingen mede in de comitiën geschiedden. Domitius, zoo als wij lezen, een voorvader van Nero, was verstoord geworden, dewijl men hem niet in zijns vaders plaats gekozen had. Zijne wet inmiddels had nog al wisselvalligheden te verduren, even als zij zelve, uit bijzondere drijfveren voortgesproten. Ruim twintig jaren later werd zij reeds opgeheven door Sulla, die in alles de magt der tribunen en van 't volk zoo veel mogelijk binnen hare oude grenzen terugbragt, doch niet lang daarna weer op nieuw in 't leven teruggeroepen door den tribuun T. Labienus. Dit gebeurde toen op aanstoking en door toedoen van Caesar, die, om goede redenen, de kans om Pontifex Maximus te worden, in de plaats van den overledenen Metellus Pius, liever bij het volk waagde dan bij het kollegie. Na Caesars dood werd zij echter weer op nieuw afgeschaft door Antonius, ditmaal in het belang van Lepidus, wiens zoon daarbij met zijne dochter getrouwd was. Toen daarop evenwel, volgens een senaatsbesluit, al de wet-

ten van Antonius waren vervallen verklaard, kwam die van Domitius nogmaals te voorschijn, totdat Augustus haar voor goed deed ophouden. Nog eenigen tijd benoemden op nieuw de kollegiën, doch langzamerhand bragten de keizers zulks willekeurig aan zich.

In het onderhoud der tempels, om ook dit even aan te stippen, mitsgaders in de kosten voor spelen, maaltijden en offeranden, werd voorzien uit de opbrengst van afzonderlijke bosschen en landerijen, van verbeurdverklaarde goederen, van boeten, en eindelijk, in buitengewone omstandigheden, door uit de staatskas verstrekte gelden. Overigens genoten de voornaamste priesters, behalve het meer positieve van vrije woning, nog de eer van eene met purper omzoomde toga te mogen dragen, benevens eenen bijzonderen hoed, of hoe men hunne verschillende hoofddeksels zou willen heeten. Bij alle openbare spelen hadden zij eene eereplaats, en andere onderscheidingen van dien aard meer, hetwelk trouwens wel eenigzins mogt opwegen tegen vele lastige formaliteiten, waaraan vooral de Flamines onderworpen waren, priesters van enkele godheden, die voor 't overige in groot aanzien stonden, - de patricische althans. Hierin toch waren zij weer onderling onderscheiden, dat zij óf tot eenen afzonderlijken tempel behoorden, en uitsluitend belast met de dienst daarvan, of van eenig altaar alleen; óf dat zij het toezigt hadden over de algemeene godsdienstplegtigheden, zoo als de Pontifices, wier kollegie als zoodanig bovenaan stond. Vervolgens had men nog de Fetialen, niet minder dan twintig in getal, en uitsluitend belast met het sluiten van vrede, of 't verklaren van oorlog, volgens het volkenregt; de Epulonen (spijsmannen, - zou men ze dienen te noemen), voor de feestelijke offermalen, door Sulla van drie op zeven gebragt, daarop door Caesar (bewijzen voor zedelijken achteruitgang!) van zeven op tien; - gewis een paar vreemde priesterschappen, volgens onze denkbeelden, en te Rome intusschen zeer geëerd, waar zelfs de keizers zich den titel niet schaamden van Epulo. Eene gewigtige plaats bekleedden natuurlijk de uitleggers van de toekomst, de Augurs, en de bewaarders der Sibyllijnsche boeken, - op wie wij terugkomen; - waarbij men nog zou kunnen

spreken over de Saliërs, dansers, naar hunne met zang gepaarde rhytmische bewegingen bij processies, inzonderheid ter eere van Mars, waarbij Romes palladium werd rondgedragen, een uit den hemel gevallen schild; - over de Vestaalsche maagden, die men trouwens reeds zoo lang kende uit de tweelingen alleen, die de eerste ter wereld bragt, waarover gesproken wordt in de Romeinsche geschiedenis; over de Curionen, of opzigters der bijzondere plegtigheden voor de afzonderlijke curiën, enz. enz., - want ons plan was alleen, om in eenige hoofdtrekken te doen uitkomen: hoe de priesters te Rome geenen afgezonderden geestelijken stand vormden, en hoe zij, in weerwil van, of indien men dus verkiest, met hunne waardigheid, gewone burgers bleven, - geenszins, om al hunne kollegiën, met wat daarbij in aanraking komt, op de rij af uitvoerig te beschrijven. Alvorens wij evenwel hiertoe overgaan, om meer bepaaldelijk aan te toonen, hoe de staat zich van deze godsdienst bediende, om gemakkelijk te regeren (waaruit tevens blijken moge, hoe bijgeloovig dit volk was, en dat het geenszins godvruchtig kon heeten), mogen nog een paar algemeene opmerkingen eenige gereedelijke belangstelling vinden. -

De Romeinsche godsdienst was zamengesteld uit de verschillende gebruiken en plegtigheden van de drie hoofdstammen, die den grondslag gelegd hadden van het gansche volk, en alzoo van Sabijnschen, Latijnschen en Etruscischen oorsprong. De gewigtigste elementen daarvan waren bij de eerste volken ontleend; de Etruscen waren in elk opzigt van mindere staatkundige beteekenis. Het polytheïsme intusschen kon, zonder aanstoot te geven, de meest verschillende wenschen bevredigen, en zoo namen zelfs de Romeinen, te allen tijde, nog openlijk vreemde godheden op uit die staten, welke zij het burgerregt hadden geschonken. Bij de belegering eener stad waren zij zelfs gewoon den bijzonderen beschermgod daarvan plegtig op te roepen (evocare), dat heet: dien te verzoeken zijnen zetel te Rome te willen vestigen, alwaar hem een tempel werd toegezegd, overeenkomstig zijne waardigheid. Alleen geheime godsdiensten werden niet geduld, of de zoodanigen, die niet door den staat erkend waren, en zoo werden later de Bacchanaliën

om hunne onzedelijkheid verboden. Eene dergelijke bonte dooreenmenging van de vreemdsoortigste plegtigheden moest het bijgeloof noodzakelijk bevorderen; ofschoon die zelfde staatkunde, zoo geheel verschillende van de onverdraagzaamheid, waarmede te Athene ketterijen vervolgd werden, allerheilzaamst medewerkte, om de nieuwe medeburgers, of onderworpenen, des te naauwer aan zich te verbinden. Dat daarom niet ieder aankomeling dezelfde eervolle plaats innam, is uit zijnen aard reeds duidelijk; de godsdienst zelve maakte een natuurlijk onderscheid tusschen hare verscheidene dienaars. Het hoofddenkbeeld daarvan: dat de staat zijne bijzondere beschermgoden had, dat men die bij elke gewigtige onderneming of handeling moest ondervragen, hen in tegenspoed verzoenen, en bij gelukkige omstandigheden dankbaar vereeren met spelen of anderszins, dit maakte als van zelf, dat wegens het hooge belang dezer zaken voor het algemeen, hare verzorging door den bevoorregten stand uitsluitend aan zich bewaard bleef. Zij, die hiermede belast waren, stonden alzoo in aanzien verre boven degenen, wien het bestuur was opgedragen der bijzondere plegtigheden van mindere goden (zeer eigenaardig onderscheidden de Romeinen ook dezen in patriciërs en plebejers), - boven degenen, die optraden voor enkele geslachten, of die slechts de godheid raadpleegden voor afzonderlijke personen, of geheel huiselijke omstandigheden. Men begrijpt dus terstond, hoe de patriciërs de bediening der gewigtigste priesterschappen geheel en al aan hunnen eigen stand hadden verbonden, en hoe zij zich hardnekkig aan dit voorregt bleven vastklampen, in weêrwil dat zij reeds de vervulling van alle staatsbetrekkingen voor de plebejers hadden moeten openstellen, totdat eindelijk, door eene wet van de tribunen Q. en Cn. Ogulnius (301 j.v.C.), ook deze hoogte, waarop zij het langst boven hunne overige medeburgers uitstaken, werd effen gemaakt. Nogtans hadden zij reeds vroeger eene zware nederlaag in dit opzigt geleden door de wetten van Licinius en Sextus in 368, waarop wij straks insgelijks even terugkomen. Tot nog toe had de magtspreuk altijd gegolden, dat het plebs de hoogste overheidsambten niet bekleeden kon, dewijl zij geene uitleggers waren van toekomstige

gebeurtenissen; geen regt of bevoegdheid hadden, zoo als zij, om de voorteekenen aan den hemel te verklaren; kortom, geene *auspiciën* bezaten, zoo als zij dat noemden: een woord, ontleend van *avis*, vogel, dewijl de meeste waarnemingen van dezen aard geschiedden uit de vlugt of het gekras van raven, kraaijen, spechten, uilen, enz. Deze aanmatiging was een zeker *par la grâce de Dieu* uit die dagen, hetwelk de patriciërs eindelijk moesten opgeven, of, als men zoo wil, deelen met de hoofden van het plebs. Echter bragt eene verandering of vermeerdering van het personeel der priesterkollegiën geene verandering te weeg in de hoofdzakelijke dienst hunner instelling, en dewijl wij slechts wilden aanwijzen, hoe Romes regering zich vooral de godsdienst wist ten nutte te maken, om de lagere klasse naar haren wil te leiden, zoo behoeven wij ook niet verder te treden in eenige beschrijving van den trapsgewijzen vooruitgang der plebejers op de bevoorregte baan hunner voormalige onderdrukkers, daarna staatkundige tegenstanders. Toen aan den langen strijd, waarmede de tweeledige bevolking van Rome, de patriciërs en plebejers, zich eeuwen achtereen bekampt had, ten laatste een einde was gemaakt door de ineensmelting van alle voorregten onder allen, bleef de staat geene patricische oligarchie meer, zoo als hij na de koningen geweest was, maar niettemin eene oligarchie, de oligarchie der nobiliteit, welke in hare beginselen weinig verschilde van de vorige. Ten opzigte der godsdienst, bleven de zaken alzoo dezelfde, hetzij de patriciërs alleen, hetzij de plebejers daarbij aan het roer zaten. Bij eene omkeering van regering, zegt de Romeinsche fabeldichter (‘nur mit ein Bischen andern Worten’), verandert de lage volksklasse den naam van het hoofd van den staat, zoo hij Jan heet, in dien van Piet, en daarmede is de revolutie voor hen uit. Zoo ging het trouwens te Rome ook. De aanzienlijke plebejers zagen zeer duidelijk het groot voordeel in, hetwelk de staat uit zijne godsdienstige instellingen trok, zoo dikwijls in hun eigen nadeel toegepast. Maar in stede van die door bespotting in minachting te brengen, zoo als later mode werd, vooral nadat de wijsbegeerte van Epicurus was binnengedrongen, wilden zij slechts mede daarvan

partij trekken, in het bezit geraken van dezelfde wapenen, geenszins die hunner tegenpartij ontijdig doen verwerpen tot schade van het algemeen. Het ontbrak hun juist evenmin aan doorzigt als vastberadenheid; daarvan draagt hun rusteloos consequent streven naar gelijkheid voor hunnen stand, de meest volslagene blijken. Het volkskarakter was eenmaal bijgeloovig, uiterst bijgeloovig; men veroorlove ons deze uitspraak reeds te mogen doen, welke gereedelijk bevestigd zal worden, naar wij vermeenen. Het letten op goede en kwade voorteekenen was nergens dieper doorgedrongen dan te Rome, en de opsomming van de velerhande kleinigheden en beuzelingen, waartegen men in het dagelijksch leven zich zorgvuldig trachtte vrij te waren, kon menigeen overdreven voorkomen. Het knappen van de vlam, het jeuken of stooten van den voet, tandengeklapper, het onverwacht zien van eenen valk, gier of eenig ander dier, dit alles had voor eenen Romein eene hoogstgewigtige beteekenis. Voor hunne bijzondere zaken raadpleegden zij lieden, die uit de ingewanden van dieren, en dergelijke dingen meer, de toekomst voorspelden; en deze uitleggers (de haruspices), wel verre van op eene lijn gebragt te moeten worden met onze kaartleggers en waarzeggers uit koffijdik of anderszins, waren priesters, die insgelijks door de magistraten werden geroepen, om dezelfde kunstenarijen te verrigten bij zaken van algemeen aanbelang. Deze haruspices intusschen, daarenboven meestal vreemdelingen, stonden juist in geen groot aanzien, en hoe de verlichte Romeinen zelve over hen dachten, blijkt reeds genoegzaam uit een door Cicero aangehaald gezegde van den ouden Cato - ‘der doch nicht durch die Philosophie rationalisirt worden war,’ zoo als Göttling eigenaardig opmerkt. Het is onbegrijpelijk, waren diens woorden, hoe een haruspex, wanneer hij eenen kollega van hem ontmoet, niet in den lach schiet. Cicero zelf was Augur, maar lachte om de divinatie. - Doch juist over deze waardigheid dienen wij hier met een paar woorden te spreken. - Zij dagteekende reeds van den vroegsten tijd, zoo als natuurlijk was, want de gansche inrigting van het staatsbestuur was ten naauwste met die instelling verbonden. Men vindt haar al bij de Chaldeeuwen en Grieken,

en vooral bij de Sabijnen en Etruscers was zij in vollen bloei, alhoewel er eenig verschil bestond tusschen beider formaliteiten. Cicero berigt, dat Romulus zelf Augur was en drie ambtgenooten koos. Livius zegt daarentegen, dat zij eerst onder Numa werden ingesteld; maar deze schijnbare tegenstrijdigheid geeft geene eigenlijke zwarigheid: aan Numa werd in het algemeen de vaste instelling der onderscheidene priesterkollegiën toegeschreven, die, vóór hem, als zoodanig nog niet gevestigd waren. Hun kollegie hield stand tot op Theodosius, doch ten laatste weinig meer dan in naam en zonder hun vroeger politiek gewigt; hieraan, zoo als wij straks zien zullen, had de woelzieke Clodius den nekslag gegeven. Omtrent hun vroegste getal is het wederom het oude bij de ouden, namelijk - onzekerheid; evenwel hebben de lateren daarmede ook nog al vreemd rondgesprongen. Cicero maakt melding van vijf; Livius daarentegen zegt, als hij van de Ogulnische wet spreekt, volgens welke er vijf uit het plebs moesten bijgekozen worden, dat er op dat oogenblik slechts vier waren, en geeft daarbij zijne bevreemding te kennen, dewijl de Augurs een ongelijk getal moesten uitmaken. Hij neemt daarop aan, dat er welligt juist twee gestorven waren, hetgeen voorzeker nog al digt bij de hand lag. Maar, zegt Niebuhr wederom, eene dergelijke toevallige vermindering kon de patriciërs toch in hun regt niet bekorten, en de wet had daarmede niet te maken. Het is duidelijk, dus gaat hij voort, dat de beide eerste stammen ieder twee Augurs hadden, van welke gezamenlijke vier, Numa er twee zou hebben ingesteld, en voor dit laatste wordt dan Cicero aangehaald. Deze had inmiddels, kort te voren, insgelijks vermeld, dat er vóór Numa reeds drie waren, alzoo in het geheel vijf; doch, laat Niebuhr volgen, dat schreef Cicero in de meening, dat ieder der drie stammen eenen afzonderlijken Augur zou gehad hebben. Göttling wederom kan zich niet vereenigen met de meening van Niebuhr, dat er onder de koningen slechts vier Augurs zouden geweest zijn, dewijl Cicero toch de geschiedenis van zijn kollegie wel moest gekend hebben, en diens berigt hiermede in strijd was. Vreemd genoeg nogtans, houdt hij zelf zich niet geheel aan hem vast, en na eigenlijk nog eenige

meerdere onzekerheid in de zaak gebragt te hebben, glijdt hij zachtkens daarover henen, terwijl hij eindigt met te zeggen: later waren er negen, waarmede hij de questie van het ongelijk getal verder onaangeroerd laat. Wij voor ons, willen hem gaarne voor het oogenblik in dit opzigt navolgen, met insgelijks te herhalen: later waren er negen, welk getal door Sulla gebragt werd op vijftien. De analogische redenering anders: even als er gewis in het begin slechts twee plebejische tribunen werden aangesteld, dewijl er ook twee patricische consuls waren, even zoo waren er ook vijf patricische Augurs, toen er vijf uit het plebs werden bijgekozen, - heeft op zich zelve veel bekoorlijks, te meer dewijl men daarbij niet weinig schermen kan met Cicero en met de gekheid van Livius met zijn ongelijk getal; doch het is reeds meer dan tijd, dat wij tot de betrekking zelve overgaan.

Alleen de omstandigheid, dat de koningen zelve die mede bekleedden, duidt reeds haar gewigt aan. Hun naam, insgelijks van *avis* ontleend (Augur = vogelwigchelaar), doet evenzoo uitkomen, waartoe hunne roeping zich voornamelijk bepaalde; alhoewel zij, bij hunne waarnemingen van dezen aard, nog eene menigte andere voegden, welker gezamenlijke kennis tot eene wetenschap gemaakt was, voor het volk, zoo als duidelijk is, streng verborgen. Bij elke onderneming, bij elk voorval van eenig gewigt, moesten zij de Goden ondervragen, en hunne uitspraak daarop was heilig en moest onvoorwaardelijk worden opgevolgd. Het gebruik, dat men daarvan maken kon, valt terstond in het oog. Zoo was, onder anderen, eene vooroude, en uit haren aard zeer natuurlijke, bepaling, tot wet gemaakt, om gedurende een onweder geene volksvergadering te houden. Cicero noemt haar een bolwerk voor de rust van van den staat, en te regt mogt zij, in ieder geval, een bolwerk heeten. Want het werd nu genoeg, dat men verklaarde, dat het gedurende dien tijd gedonderd had, of dat de bliksem gezien was, (van welken kant maakte hierbij nog een groot onderscheid), al had dan ook geen sterveling daarvan iets bemerkt, om terstond al de besluiten te doen vervallen, die daar genomen waren. Ja, de hoogste magistraten, die ins-

gelijks het regt hadden om de gewone waarnemingen aan den hemel te doen, behoefden slechts te kennen te geven, dat zij voornemens waren van dit regt gebruik te maken, om eene bepaalde vergadering, zonder verdere redenen meer, te doen opschorten. Hunne magt was daardoor vrij aanzienlijk, en zij konden het op die manier zelfs den senaat vrij lastig maken, door voorstellen, welke zij liever niet aangenomen zagen, niet aan het volk te laten komen. Maar de senaat behoefde zich intusschen daarmede niet uit het veld te laten slaan; tegen de consuls zelfs bezat zij nog een toevlugtsmiddel in de Augurs. Deze verklaarden slechts, dat bij hunne verkiezing eene fout was binnengeslopen, en de hoogste magthebbers van den staat zagen zich gedwongen hunne waardigheid neêr te leggen. Voorbeelden hiervan vinden wij in vrij groote menigte. Het zou kunnen voorkomen, dat de invloed, dien de Augurs alzoo konden uitoefenen, welligt al te groot was, doch men houde in het oog, dat zij nimmer uit zich zelve konden handelen, maar slechts op verzoek van den senaat of eenen magistraat. De stand, tot welken zij behoorden, en het aandeel, hetwelk zij zelve bovendien vaak aan de regering hadden, verzekerde deze reeds genoegzaam van hunne medewerking in het algemeen belang der oligarchie.

Wij behoeven hier al de kunstjes, of, zoo men liever wil, al de formaliteiten niet na te gaan, welke de Augurs bij de waarneming hunner bediening behoorden in acht te nemen, dewijl het ons meer te doen was, om even aan te toonen, hoe de regering langs zulke eenvoudige middelen, als de godsdienst haar aanbood, van alles meester bleef. Dat algemeen stemregt van het volk kon, des gevorderd, dus vrij onschadelijk gemaakt worden, even als de directe verkiezingen, volgens de Serviaansche wetgeving, eene eigenaardige fopperij mogten heeten, die trouwens, naar onze beste overtuiging, zoo voorzigtig als nuttig en wijs was zamengesteld. Doch daarover nu niet verder. Wil men overigens hierbij nog een enkel bewijs, hoe die regeringsfopperijen - het woord vinde genade! - juist niet van het fijnste allooi behoefden te zijn, zoo hebben wij slechts gewag te maken van hunne heilige hoenders. De eigenlijke

waarnemingen aan den hemel moesten te Rome gehouden worden, en de Augurs bleven ook daar. Maar in hunne plaats kreeg de veldheer of magistraat, die naar eene provincie trok, als surrogaat, eene kooi of een kippehok mede, dat in het leger naast de tent van den aanvoerder stond, welke plaats vandaar *auguraculum* heette. Voordat men nu eenige gewigtige zaak begon, werden deze dieren ondervraagd, dat is, men gaf hen te eten. Hoe gulziger zij zich daarbij aaanstelden, des te gelukkiger uitslag mogt men verwachten. Het mooiste voorteeken was, zoo hun de brokken gedurig uit den bek vielen. Toonden zij daarentegen geenen eetlust, dan moest men liever van de onderneming afzien. Men mogt evenwel niet los over die dingen heenloopen. P. Claudius, Flaminius, Crassus verloren den slag, dewijl zij tegen de voorteekenen aan gevochten hadden; de beide laatsten zelfs het leven daarbij. Claudius was anders nog de goddelooste van alle drie. Toen men hem kwam zeggen, dat de kippen niet hadden willen eten, gaf hij bevel ze in zee te smijten (met den anderen consul, L. Junius, had hij het bevel over de vloot, omtrent het midden van den eersten Punischen oorlog), met de woorden daarbij: dat zij dan maar moesten drinken. - Bij dergelijke voorvallen moet men natuurlijk aannemen, dat óf eenig toeval plaats had, óf, hetgeen ons nog aannemelijker voorkomt, dat de aanvoerder verzuimd had de noodige voorzorgen te nemen, en de gelegenheid aan een ander had gelaten om een *veto* tusschen beide te schuiven, hetgeen soms even gemoedelijk als verstandig mag gedaan wezen. In het leger werden overigens ook wel de Haruspices gebruikt, van wie wij reeds gezegd hebben, dat zij voorspellingen deden uit de ingewanden van dieren. Zij werden insgelijks door den senaat ondervraagd, wanneer buitengewone verschijnselen, wonderteekenen zich hadden opgedaan, waarop zij hun antwoord schriftelijk inleverden. De voornaamste rol hierbij speelden anders de bewaarders der Sibyllijnsche boeken. Deze werden in eene steenen kist bewaard, onder den tempel van Jupiter, op het kapitool; later in twee vergulde kasten, in dien van Apollo Palatinus, onder zijn beeld. De oudste, die uit losse palmbladen bestonden, met

Grieksche verzen of symbolische hieroglyphen beschreven, waren verloren geraakt, toevallig of met opzet verbrand, in den Marsischen oorlog. Daarop waren nieuwe vervaardigd, waarvoor men, van alle kanten, alle bekende orakels had bijeengeschraapt, die later nogtans wel eens moesten gezuiverd worden, dewijl ook valsche profetiën daartusschen waren binnengeslopen. Behalve deze boeken waren er nog andere van gelijken aard, waaronder die, welke de voorspellingen bevatten van de gebroeders Marsius, in het latijn geschreven. Zoodanige boeken bezat waarschijnlijk iedere stad van Zuid-Italië, maar nergens werd daarvan welligt meer partij getrokken dan te Rome. Het opzigt daarover hielden twee patriciërs, wien natuurlijk de stiptste geheimhouding was opgelegd. Onder Tarquinius zou een van hen hiertegen gezondigd hebben, daarvoor in eenen zak genaaid en in zee geworpen zijn: de straf van vadermoorders. Wanneer zich bange voorteekenen opdeden, werden zij door den senaat gelast hunne geheimen in te kijken, altijd in tegenwoordigheid van eenen magistraat: - eene oligarchie is uit haren aard wantrouwend, en de Romeinen gebruikten onderling eene menigte repressieve middelen tegen de magt van elke overheid, waarvan wij sommige reeds hebben leeren kennen, en waartoe voornamelijk de intercessie diende. - Gewoonlijk werden daarop feesten, of offeranden, of bededagen uitgeschreven, ter afwering van het dreigend onheil. En die voorteekenen zelve had men in handen, want het was genoeg, wanneer verklaard werd: dat het bij dezen of genen op het land bloed, steenen of vleesch had geregend, dat eene koe gesproken of een os gekalfd had, en dergelijk fraais meer, om het volk, indien het aan 't gisten was, terstond tot bedaren te brengen. Waarlijk, men kon onstuimige of geschokte gemoederen langs geenen gemakkelijkeren weg eene geschikte afleiding bezorgen. Vandaar ook, dat wij de meeste dier buitengewone verschijnselen aantreffen in tijden van gevaar; bij Livius inzonderheid komen zij het drukst voor den dag in de Punische oorlogen. Pleit zulks bijzonder voor de geestkracht van het volk? In ieder geval zal men gereedelijk moeten toestemmen, dat de middelen, waarvan men zich bediende, om die fiere Romeinen

wat op te winden of neêr te zetten, wel wat al te nietig waren.

Het hooge gewigt dezer priesterbetrekking, de eenige overigens, die van de krijgsdienst uitsloot, en de waarneming van eenig ambt verbood, behoeft geen betoog. Voordat de kollegiën gelijkelijk voor het plebs werden opengesteld, hadden deze zich trouwens al van de medeïnzage der Sibyllijnsche boeken bemagtigd, door de reeds aangehaalde wetten van Livius en Sextus, waarbij het consulaat insgelijks voor de plebejers toegankelijk werd. Er lag een naauw verband tusschen deze beide bepalingen dierzelfde wet. Wij hebben opgemerkt, hoe de patriciërs met hun regt op de auspiciën schermden. Het was daarom noodzakelijk voor de waardigheid van het plebs, in de oogen der menigte, dat zij, bij hunne toelating tot de hoogste magt, tevens die tot eenig aanzienlijk priesterschap zochten te verbinden; bij dit daarenboven, waarvan de verkiezingen, bij uitzondering, in de comitiën geschiedden, hadden zij met mindere zwarigheden te kampen, dan bij elk ander, dat door coöptatie aanvulde. Het kollegie werd hierbij van twee op tien gebragt, vijf uit elken stand; terwijl Sulla verder hen insgelijks vermeerderde tot vijftien. De nieuwe verzameling van orakels, door dezen bezorgd, liet Augustus door de vijftienmannen eigenhandig afschrijven, opdat toch niets daarvan uit zou lekken. Inmiddels waren, van den vroegsten tijd af, tusschenbeide wel eens orakelen daarvan opzettelijk openbaar gemaakt, die, zonder twijfel, in de boeken der Pontifices waren opgeteekend, vanwaar de geschiedschrijvers ze konden ontleenen, zoo als wij ook nog fragmenten bij hen vinden. Dat ook juist het fijne van de zaak niet in al die profetiën zat, maar eigenlijk meer in den kunstgreep, om, zoo de omstandigheden zulks vorderden, eens even uit eenige toevallig opgeslagene teekens of spreuken te zien, wát in het belang van iedereen gebeuren moest, heeft schier geene aanwijzing noodig; ofschoon de staat natuurlijk mede nu en dan, met gewenscht gevolg zijne orakels ondervragen kon. Voor enkele personen waren die niet toegankelijk; doch daarvoor kon men zijn planeet of horoscoop gaan trekken in den tempel van de Fortuin te Praeneste, niet

ver van Rome. Een aanzienlijk man aldaar had eens, door benaauwde en bedreigende droomen daartoe aangezet, in eene rots gehouwen, waaruit vervolgens eene menigte eikenhouten plankjes te voorschijn gekomen waren, waarop schrift stond met oude letters. Deze werden zorgvuldig bewaard in eene kist, die ook al weêr uit eene wonderboom was getimmerd, en daaruit, om kort te gaan, kon ieder zijne toekomst halen. Op meer andere plaatsen had men van die aardigheden, doch deze hier behoorden tot de meest bezochten; vanwaar Carneades zeide: dat de Fortuin nergens meer fortuin maakte, dan te Praeneste. - De geleerde Plinius, zij dit hierbij nog aangehaald, treedt in een breed onderzoek omtrent de gewigtige, maar nog niet uitgemaakte vraag, zoo als hij zich uitdrukt: in hoeverre enkele woorden en tooverformulen van kracht moeten heeten. Zeer aardige zaken komen in die redenering voor. Zoo zien wij, hoe eene Vestaalsche maagd, die van onkuischheid beschuldigd was, om hare onschuld te bewijzen, door de kracht van zeker gebed, water in eene zeef ronddroeg; hoe Varro, als een middel tegen het podagra, eene zekere formule opgaf, even als later tegen verrekking; hoe men op die wijze gevaarlijke slangen kon laten ineenkrimpen, zelfs in den slaap, en den brand doen bedaren. Verder, hoe men zich mede van eenige formaliteiten kon bedienen, als: om bij gemoedsangst speeksel achter het oor te strijken; de duimen te drukken, wanneer men iemand gunstig wil zijn; in het gebed de regterhand aan den mond te brengen en het gansche ligchaam rond te draaijen; tegen den bliksem de lippen op eene bijzondere wijze zamen te trekken, en zoo vervolgens meer van dien aard. - Maar gaan wij liever nog kortelijk na, welke goede zijde al deze godsdienstige volksbegrippen hadden, waaruit het tevens duidelijk wordt, hoe gevaarlijk het voor het algemeen worden moest, wanneer men deze banden ontijdig losmaakte. Daarom zochten ook, zoo als wij zagen, de aanzienlijke plebejers, niet in die denkbeelden eene revolutie te brengen, maar slechts even als de patriciërs, door de hoofdleiding der godsdienstaangelegenheden, dezelfde voordeelen te verwerven voor hunnen stand.

De vrees toch, waarmede men een ongeluk voorzag, uit een te kwader ure gevallen woord; het begrip eener altijd wrekende godheid, bragt bij den Romein mede dien grooten eerbied te weeg voor den eed, waardoor de veldheer kon verrigten wat hij wilde. De soldaten zouden hem gehoorzamen, want zij hadden gezworen; zij zouden hem niet verlaten, vooraleer hij hen ontslagen had; vreeselijke onheilen mogten hen anders wachten. Het gezag van eenen dictator kon, om die zelfde reden, nergens meer klem hebben dan te Rome, waar bovendien de geheele inrigting van den census, in dit zelfde beginsel, eenen krachtigen steun vond. Hoe de magt van het bestuur, voor het grootste gedeelte, op de waarneming der voorteekenen berustte, is reeds duidelijk genoeg gebleken. De opheffing daarvan bij de volksvergaderingen ging den val der republiek slechts weinig vooraf. Toen kwam voor bijgeloof ongeloof in de plaats. Met het eerste had de staat, ligchamelijk en zedelijk krachtig tevens, vaak wonderen kunnen doen; het laatste leidde tot despotismus. De staatkunde was te allen tijde te naauw met de godsdienst vereenigd geweest, dan dat zij, zonder dezen magtigen hefboom, niet te eenemale moest ineenstorten en eenen geheelen omkeer van zaken te weeg brengen. Het beginsel van haar verval moet men reeds zoeken in de pogingen van enkelen, om daarin wijzigingen te brengen, niet overeenkomstig het belang van den staat, maar met het oog alleen op dat van hen zelven. Daarmede nam men den eerbied en het vertrouwen weg, en deed men onverschilligheid geboren worden. Zoo hebben wij reeds gezien, hoe de coöptatie der kollegiën in eene zeer gewone *petitie* bij het volk was overgegaan en hoe zulks sedert weêr onderscheidene reizen veranderde, al naar de inzigten van enkele oligarchen. Insgelijks bragt mede eene overigens bijzondere zaak de afschaffing der oude auspiciën bij de comitiën te weeg. Clodius, van wien wij even gesproken hebben, uit het door zijne trotschheid bekende patricische geslacht der Claudiussen, was tot het plebs overgegaan, alleen om als tribuun zijne beraamde plannen des te gemakkelijker te kunnen doorzetten. Om zijnen doodelijken vijand Cicero uit den weg te ruimen, hield hij eene

wet gereed, die terug moest werken op diens handelingen in de zamenzwering van Catilina, en waarmede hij den redenaar, zoo als hij ook later werkelijk deed, in het verderf zou storten. Doch hij zag tevens wel in, hoe hier wederom de auspiciën tusschen beiden konden komen, om het besluit, dat genomen moest worden, tegen te houden, of, in geval, te vernietigen, en daarom dreef hij eerst door: dat geene auspiciën meer, zoo als vroeger, de comitiën in den weg mogten staan. Cicero kreeg er de lucht van, maar liet zich evenwel door Clodius verschalken. Eerst toen het te laat was, begon hij zich bitter te beklagen over het verval van de voorvaderlijke godsdienst; maar hoe weinig die klagt hem voegde, en hoe hij eigenlijk, inwendig gegriefd over de poets, die men hem gespeeld had, in zeer schijnheilige jeremiaden verviel, wordt reeds ten duidelijkste bewezen uit zijne eigene denkwijze over die godsdienst, zoo als hij die ontwikkelde in zijn werk over de *divinatie*. Zij was toch niets anders dan eene staatkunde, volgens zijne gebezigde woorden aldaar, *ad opinionem vulgi*, om den wil van het volk, zamengesteld. Dit laatste zijn wij trouwens volkomen met hem eens, en wij vermeenen, dat zulks met alles, wat hier voorafging, genoegzaam bewezen is. Zoo lang ook als men van de godsdienst geen ander gebruik maakte, kon de republiek nog krachtig wezen; maar toen eindelijk de Oligarchen deze wapenen tegen elkander begonnen te keeren, moesten zij weldra verstompen. Aan hunne eigene onvoorzigtigheid en onbeschaamdheid hadden zij grootendeels den ondergang te wijten der vroegere godsdienstige denkbeelden en van den staat tevens; de Augurs zelve staken den draak met hunne voorteekenen. De houding van Cicero hebben wij reeds leeren kennen; maar zoo ging b.v. Marcellus (die een voortreffelijk Augur bij hem heet) slechts in eenen overdekten wagen zitten, om met de beschouwing van den hemel niet noodig te hebben, wanneer zijne plannen daardoor konden verhinderd worden. Anderen weer wisten op andere wijze te ontduiken, hetgeen zij intusschen wilden, dat bij iedereen, buiten hen zelven, voor goede munt moest opgenomen worden. Reeds is gezegd, met hoe geringe moeite men zelfs de hoogste magistraten kon dwingen om hunne waardigheid neêr

te leggen. Zoo werd, om slechts één voorbeeld te noemen, de dictator Fabius daartoe genoodzaakt, en zijn onderbevelhebber Flaminius er bij, omdat - men eene muis had hooren zingen. Het was trouwens vooral op Flaminius gemunt. Deze was bij het volk bemind, maar bij de grooten gehaat, dewijl hij zich, bij onderscheidene gelegenheden, tegen de misbruiken der laatsten, aan de zijde der eersten geschaard had. Later koos het volk hem weêr als consul; maar nog naauwelijks was hij in het leger, of hij werd terstond teruggeroepen, omdat men op nieuw eene zoogenaamde fout bij zijne verkiezing ontdekt had. Hij stoorde zich niet daaraan, en steunende op den aanhang zijner soldaten, gaf hij een ongelukkig, doch anders ligt te verschoonen voorbeeld van ongehoorzaamheid. Daarop stierf hij eenen heldendood. Maar toen schreeuwde men natuurlijk nog veel sterker: dat zijne verregaande goddeloosheid alleen hem den dood regtvaardig had op den hals gehaald. Waarlijk, een eerlijk man kon zich vaak te Rome niet staande houden; de staatsknoeijeren waren er walgelijk!

Wij willen over dit punt op dit oogenblik niet verder uitweiden en liever aan deze losse beschouwingen hier een einde maken, met ten slotte alleen nog de beide vragen te stellen:

1°. Moet een volk, als de Romeinen, godvruchtig heeten of bijgeloovig?

en 2°. Hoe was verder hun karakter van die zijde beschouwd?

Ons onderzoek, of welken naam men aan deze regelen zou willen geven, verwerft daarom mogelijk bij sommigen wel eenige belangstelling, dewijl het eene republiek gold, en het praten daarover, in den tegenwoordigen tijd, ten minste niet geheel *hors de saison* kan heeten. Dat overigens het inwendige van deze republiek welligt velen alweêr tegenvalt - die schuld ligt aan ons niet.

D^r. C.A. ENGELBREGT.

Opmerkingen omtrent schilder- en bouwkunst, voornamelijk kerkelijke[1].

Gedanken über Malerei u. Baukunst besonders in kirchlicher Beziehung, von Dr. W.M.L. de Wette, Theol. Prof.

IX.

Bij de Protestanten sloeg, niet lang na de hervorming, de kerkelijke schilderkunst aan 't kwijnen. Dit is een verwijt, dat men hun vaak - en niet geheel onverdiend - heeft toegevoegd. Aan den anderen kant deed zich bij hen de zeer gezonde rigting naar 't natuurlijke op, in de toen ontluikende landschap- en genreschilderij. Het was goed, dat men zich weêr in den groenen gaard van God; in het volksleven, op de markt, op de straat, in de huizen, vermeijen ging en nieuwe krachten opdeed, al was die verjonging van minder levendmakenden invloed op de historische schilderkunst. Toen kwam het voor de kunst dorre tijdperk van de wijsgeerige of verlichtings-eeuw, waarin 't verstand bij uitsluiting den looden scepter zwaaide. Maar al verwoestte ze veel, ze brak ook, door de kritiek van G.E.

1 Vgl. in ons Augustus-nommer bl. 126 volg.

Lessing, de conventioneele kluisters, die de Dichtkunst torschte. Daardoor en onder den invloed van de door Winkelmann en anderen, op het voorbeeld van Lessing, tot aanschouwing gebragte antike, tegelijk met de door Kant begonnen omschepping der wijsgeerte en de bewonderenswaardige muziekale creatiën van Mozart, ontwaakte in den boezem van dichters, gelijk Goethe en Schiller, een nieuw en scheppend leven. Goethe's poëzij kenmerkte zich juist door die realistische rigting, welke noodzakelijk is voor de gezondheid en degelijkheid van alle kunst, terwijl een vormende en vrij opvattende geest in haar de werkelijke stof beheerscht. Schiller's poëzij had, in den beginne, eene overwegend idéalistische rigting, maar rustte, in later' tijd en na lange schommeling, in het evenwigt tusschen werkelijkheid en idéaliteit. Toen nu alles ontwaakte, kon de schilderkunst niet blijven voortdommelen; ze wachtte slechts op de rust des vredes, om zich te vertoonen in glansrijke ontwikkeling.

Wanneer men den smaak van onzen tijd beschouwt, onafhankelijk van andere invloeden en het grooter tal der kunstenaarsscheppingen, dan moet men dien voor landschapsen genre-schilderkunst als overwegend erkennen, en hoewel zich daarin 't gebrek openbaart aan kerkelijken en nationalen zin, is toch de doorblinkende realistische rigting verheugend, omdat van dáar een weldoende invloed op de historische kunst kan en zal werken, vooral wanneer deze zich tevens laat doortrekken van den historischen geest, welke nu de protestantsche godgeleerdheid en alle stellige wetenschappen in Duitschland doordringt. Anderen meenen, wel is waar, dat de hulp van een' anderen kant komen moet; ja, reeds gekomen is. Uit kracht van het bedroevend bewustzijn, dat het leven onzer kerk zoowel gebrek heeft aan uitwendige vormen van gemeenschap, als aan eene dienst, die door de versiering der kunst meer verheven wordt, heeft zich onder de Protestanten (voor ettelijke jaren echter meer dan thans) een levendig verlangen geöpenbaard naar het kunstenaars-element der Roomsch-Katholijke kerk, dat in den ijver der hervorming bijna geheel zou te gronde zijn gegaan.

Onder de kunstenaars ontstond zelfs eene groote voorliefde voor de kerk der kunst, zoodat velen meenen, dat ze geene regte kunstenaars zijn kunnen, zonder katholijk te worden. Het is niet te ontkennen, dat katholijke kunstenaars (een Cornelius bijv.) een onmiskenbaar en hoogstverdienstelijk deel genomen hebben aan de wederopwekking der schilderkunst, en 't geen door koning Lodewijk van Beijeren, in München, gedaan is, maakt een gewigtig moment der nieuwste kunstontwikkeling uit. Maar ik kan desniettemin den invloed van den katholijk-kerkelijken zin op de schilderkunst niet voor beslissend houden; niet toegeven, dat die haar de bane harer ontwikkeling zou moeten afbakenen. Ze zag gewis juist, toen ze zich gedeeltelijk weêr heeft aangesloten aan 't geen in de katholijke kerk voorhanden was; maar met dit conservatisme alléen, zonder een beginsel van vooruitgang, komt men niet verder. En het katholicismus mist zulk een beginsel; voornamelijk mist het den geschiedkundigen geest, die onmisbaar is voor de ware ontwikkeling der historische schilderkunst. De katholijke godgeleerdheid heeft noch eene levendig in den geest der bijbelsche geschiedenis dringende schriftuitlegging, noch eene kerkgeschiedenis, die, vrij van vooroordeel, den geest der tijden op zijne regte waarde schat, en ieder historische verschijning onbevangen opvat. Zal nu de schilderkunst, als eene kerkelijk-historische, vorderingen maken, dan is daartoe geen ander middel, dan dat ze zich stelt onder den invloed van den protestantschen geest, waaraan ook de Duitsche poëzij hare wedergeboorte moet dank weten. Goethe en Schiller zijn *alleen* als Protestanten geworden wat zij zijn, en de zeker overtreffelijke katholijke dichters, die in den laatsten tijd optraden, kunnen de verwantschap hunner geesten met zulke en andere protestantsche dichters, geenzins loochenen. De schilderkunst heeft ook werkelijk reeds gedaan wat wij vorderen, deels, onbewust, in die katholijke kunstenaars, welke inderdaad met een' oorspronkelijken geest gearbeid hebben, deels (en met bewustzijn) in de protestantsche - in Lessing wel 't meest, wiens ‘Husz voor het Concilie te Constantz’ mij toeschijnt de belangrijkste schilderschepping en de wegwijzer te wezen

voor de ware kunstrigting van onzen tijd. In dit meesterstuk toch openbaart zich zulk een diepe historisch-psychologische blik; zulk eene wederkeerige doordringing en verzadiging van het reëele en idéale; zoo veel zelfbewustzijn en tevens zoo veel vrijheid van subjektiviteit en willekeur, dat ik mij niet weet voor te stellen, hoe de verpligting der historische kunst gelukkiger zou kunnen vervuld worden. In den persoon van Husz heeft de meester, met fijnen takt, noch den krachtig werkenden, den scheppenden hervormer, noch een' begeesterden martelaar - want Husz was geen van beiden! - voorgesteld, maar een', die van zijne overtuiging doordrongen was, die 't Woord des bijbels gehoorzaamde, die vol was van weemoed over de onbegrijpelijke tegenspraak en tevens vol van verzoenende zachtheid; en in de verschillende beelden, die de hoofdfiguur omgeven, heeft hij, met de trouw en onpartijdigheid der geschiedenis, den geheelen daadzakelijken toestand van de geestelijkheid en de kerk, die zij vertegenwoordigde - namelijk van hooggeplaatste waardigheid, grondige geleerdheid en fijne beschaving, tevens van diep gezonken vleeschelijkheid en zedelijke verworpenheid - zoowel licht als bruin - teruggegeven. Men zou misschien aan deze schilderij 't verwijt kunnen maken, dat ze eene vijandige stemming kan doen ontstaan jegens eene kerk, die een' man als Husz tot den brandstapel doemde; dat ze, misschien bij zwakke, prikkelbare aanhangers derzelve, een' zekeren afkeer kan te weeg brengen; maar men mag geenzins uit het oog verliezen, dat dit een natuurlijk gevolg is van de keuze des onderwerps, en dat dit voornemen bij den kunstenaar evenmin heeft bestaan als bij kunstlievende, onbevangen aanschouwers.

X.

Voor de verdere ontwikkeling van de historische schilderkunst, koesteren we nu de volgende wenschen en ver-

wachtingen. Vooreerst herhalen wij, wat we reeds boven gezegd hebben, dat ze zich, even als de dichtkunst en andere kunsten, op 't gebied van 't volksleven en het volksbewustzijn houden, en daarom alléen zulke onderwerpen kiezen moet, die binnen den kring vallen dier twee; die, tevens algemeen bekend zijnde, algemeen medegevoel kunnen opwekken. Bij de kerkelijke schilderkunst spreekt dit reeds van zelf: hare onderwerpen kunnen niets anders zijn dan bijbelsche of kerkelijke; andere heeft zij nooit behandeld. Echter kan men twee takken onderscheiden van kerkelijke schilderkunst.

De kerkelijke kunst, in den naauweren zin, is verpligt met hare werken de openlijke bedehuizen te versieren. Want ook protestantsche tempels kunnen op deze versiering aanspraak maken, indien die maar met gepaste spaarzaamheid wordt aangebragt en niet, door hare overlading, nadeelig werkt op het doel, dat ze daarbij op het oog had, de stemming en verheffing van de aandacht des geestes. Voor weinige afbeeldingen nu moest men zich bepalen tot de gewigtigste personen en daadzaken der euangelie-geschiedenis, tot Christus en de Apostelen in de belangrijkste oogenblikken van hun leven en werken; en ingeval er slechts één schilderstuk in eene kerk geplaatst zou worden, mag dit niets anders zijn dan de voorstelling van Christus zelv. Het zou de ergste misgreep wezen, wanneer het éenige afbeeldsel in eene kerk een geheel ondergeschikt voorwerp, den Bethlehemitischen kindermoord bijv., te aanschouwen gaf. De reden hiervan is ligt te vatten. Kerkelijke schilderijen en beelden moeten punten van aanhechting, van opwekking zijn voor de aandacht; die mogen ze dus nooit van het middelpunt afbrengen tot dat wat in den omtrek gelegen is. Om dezelfde reden zou ik ook voorstellingen uit het oude verbond willen hebben uitgesloten, omdat die met het christelijk geloof slechts middellijk in betrekking staan. Het is iets anders, als in katholijke kapellen of in bedehuizen, die met een bijzonder doel zijn ingerigt, de eigen geschiedenis van een apostel of heilige wordt voorgesteld. Het zou er veelligt, bij eene zeer rijke kunstenaarsontwikkeling on-

zer godsvereering, eens toe kunnen komen, dat men bij de verschillende feesten, de schilderstukken verwisselde, en, bijv. op Kerstijd, geene andere toonde, dan die betrekking hadden op Christus' geboorte. Maar 't is eer te hopen, dat wij Protestanten weêr, naast onze kerken, voornamelijk op de kerkhoven, kleine gewijde gebouwen zullen krijgen, waarin eigenaardige voorstellingen der kunst, die tot een bijzonder gebied der vrome aanschouwing behooren, kunnen geplaatst worden, gelijk dat geschieden zal voor den godsakker van den Dom te Berlijn, dien men dáar weinig Duitsch en pedant: ‘Campo Santo’ doopt.

De Christelijke schilderkunst, die niet zoo zeer bestemd is, om der openlijke aandacht, als wel der vrome kunstmin ten dienste te staan en de zalen van publieke kunstverzamelingen of van christelijke kunstvrienden te versieren, heeft het regt dieper door te dringen in bijzonderheden of de verscheidenheid der bijbelsche en der kerkelijke geschiedenis. Want de kunst arbeidt voor hen, die krachtens de hoogere ontwikkeling van hunnen geest, met den geheelen omvang van de bijbelsche en kerkelijke geschiedenis bekend zijn, en de geschiktheid bezitten, om de kunstenaars-voorstelling overal te volgen en zich door haar zulke tooneelen te doen schetsen, waarin 't wel niet om de hoofdzaken des christelijken geloofs te doen is, maar waarin zich een godvruchtig leven afspiegelt, of dezelfde geest, die het groote gewerkt heeft, iets kleiners of minder belangrijks werkt, of 't deels gereed maakt en voorbereidt, deels in zijne nawerkingen en gevolgen doet uitkomen.

Ten opzigte van de wijze van voorstelling, vorderen wij - even als van alle historische kunst - ook van de kerkelijke die levendigheid, innigheid en diepte, welke door eene levendige aanschouwing der geschiedenis verkregen wordt. We moeten tevens van den kerkelijken schilder vorderen, dat hij, uit kracht van een levendig geloof aan de waarheid des Euangeliums en de goddelijke grootheid des Verlossers, tegelijk met de historische waarheid der euangelische geschiedenis, ook hare hooge idéaliteit wete te vatten en weêr te geven. We wenschen intusschen, dat er,

voor kerkelijke kunst, in den engeren zin, weder eene soort van typische gelijkvormigheid ontsta, zoo als die zich in de eerste tijden openbaarde. Gelijk wij voor haar de keuze der voorwerpen beperken, zoo gunnen we haar ook minder speelruimte in kunstenaarsvinding, in voorstelling en compositie, en wèl op denzelfden grond, opdat, namelijk, de openlijke aandacht niet gestoord of verstrooid worde door menigvuldigheid. Het is noodzakelijk, dat de gelaatstrekken der heilige personen, die door de overlevering tot ons zijn gekomen, of door gewoonte tot typen geworden, getrouwelijk bewaard blijven. Maar in de compositie mag ook niet te veel vrijheid heerschen, opdat niet dezelfde gebeurtenis of handeling, in de eene kerk zóo, in de andere anders worde voorgesteld, en daardoor, bij 't zwakke gemoed, bevreemding of twijfel worde opgewekt. Het is bij dit alles een zware taak, om, ter liefde van deze gelijkvormigheid, niet de innerlijkheid en het leven op te offeren, en zich, binnen de naauwe grenzen, met echte kunstenaars-vrijheid te bewegen, 't geen - wel is waar - den ouden kunstenaars weinig gelukt, maar 't geen desniettemin niet onmogelijk te heeten is.

Daarentegen mag men aan de kerkelijke schilderkunst, die in dienst der christelijke kunstliefde staat, eene veel vrijere beweging toelaten; men moet haar zelfs den eisch doen, dat ze de taak der vrijwerkende, vindingrijke, geschiedkundige kunst, in den volsten zin des woords, zoeke te vervullen. Zij moet de typische gelaatstrekken evenzeer bewaren, al mag ze die wat vrijer behandelen; maar in de compositie moet de eigenaardigheid van opvatting en vinding zoo onbelemmerd mogelijk wezen. Bij de kunstminnaars, voor wie deze tak van christelijke schilderkunst arbeidt, kan men meer bewegelijkheid van geest en meer geschiktheid vooronderstellen, om het wezenlijke der heilige geschiedenis vast te houden, in de verscheidenheid der voorstelling van bijzondere omstandigheden en beweeggronden, dan bij den grooten hoop; tevens wordt door de intellectuëele werkzaamheid, die de verschillende kunstenaars in den vrijen gang hunner opvatting en voorstelling volgt, niet

alléen hun kunstzin gevoed, maar ze leeren tevens dieper dringen in den geest der heilige schriften.

In dezen kring der kerkelijke kunst zou eene volkomene volgreeks der bijbelsche geschiedenis in afbeeldingen t'huis hooren - een prentenbijbel, die in weinig kostbare afdrukken, zoo veel mogelijk onder het volk, de jeugd inzonderheid, moest verspreid worden. Men zou zich daarvan een' grooten zegen kunnen voorspellen, voor de opwekking van den christelijken zin. Zulk een prentenbijbel zou 't best door dezelfde stift, of ten minste - al werkten vele kunstenaars daartoe mede - in denzelfden geest en wel in den euangelischen geest bearbeid worden, omdat eene bloemlezing van de beste voorstellingen van onderscheiden meesters, van velerhande school en verschillende tijdperken (van katholijke vooral), slechts gebrek aan éenheid en verwarring voortbrengen kan.

Een andere tak der geschiedkundige schilderkunst heeft de ongewijde geschiedenis tot voorwerp gekozen; en dewijl deze zoo onmetelijk en onze wereldburgerlijke geest voor alles ontvangbaar is, hebben de schilders tot nog toe volle vrijheid gehad in de keuze hunner onderwerpen, en somwijlen de meest onbekende geschiedkundige anekdoten opgezocht. Daarom wenschen we, op dit veld, eene beperking tot de vaderlandsche historie en wat het naauwst daarmede in verband staat, met insluiting van de geschiedenis der kunsten en wetenschappen. Deze wensch kan niet anders vervulling vinden, dan tegelijk met den veel wigtiger' voor de ontwikkeling van een' vaderlandschen, een' volksgeest onder ons, die 't er misschien weêr toe brengen zal, dat wij, door naauwer verbinding der duitsche nationaliteiten en staten, één Vaderland verwerven. De vervulling dezer hope ligt begraven in den schoot der toekomst en in het raadsbesluit van God; dat kunnen enkelen niet dwingen! Maar eene nadering tot de vervulling van onzen wensch is mogelijk, door de juiste leiding van den kunstzin en den smaak. De kunstenaren kunnen daarop opmerkzaam gemaakt en daarvan overtuigd worden, hoe hun eigen voordeel en dat der kunst vordert, dat ze zulke onderwerpen

kiezen, die de meest algemeene en de levendigste deelneming opwekken. Kunstlievende vorsten en vereenigingen kunnen aangezet worden om zulk eene doelmatige keuze te bevorderen, door de stichting van galerijën of openlijke gebouwen, die geschikt zijn om versierd te worden met schilderijen, waarvan het onderwerp is genomen uit de vaderlandsche geschiedenis. De laatste koning van Frankrijk heeft het voorbeeld gegeven in de stichting van zulk eene verzameling schilderstukken uit de fransche historie en eene gelijksoortige idé ligt ten grondslag aan 't Walhalla, dat Lodewijk van Beijeren heeft gebouwd. We willen de bijzondere geschiedenis van een' of anderen duitschen stam en staat niet uitsluiten; maar men moest daaruit zulke onderwerpen kiezen, die het algemeen Duitsch patriotismus niet door de herinnering onzer tweedragt en splitsing aanstoot geven of bedroeven!

XI.

De Bouwkunst, waarover we nu nog een paar woorden in 't midden willen brengen, is misschien de moeilijkste aller kunsten; misschien loopen daarom de beoordeelingen van 't geen zij levert zoo vaak uitéen. 't Komt voornamelijk daarvan, dat ze, aan den eenen kant, *niet* vrij, aan den anderen kant *te* vrij is. Ze is toch (geheel in tegenspraak met andere kunsten) hoofdzakelijk gebonden aan de behoefte, en, eerst als die bevredigd is, of onder voorwaarde dat die hare bevrediging erlange, is 't haar vergund, met de vrijheid der kunst, het doel van 't Schoon te dienen. Aan den anderen kant is de kunstenaarsvrijheid, die den bouwmeester gegund wordt, iets zeer onbepaalds; want ze kan zich niet, als de beeldende kunsten, aan de door God zelv' in de natuur en de menschenwereld gegeven voorbeelden houden, maar heeft, even als de Toonkunst, niets dan de inwendige maat der wiskunstige aanschouwing of het

wiskunstig-aesthetisch oordeel tot rigtsnoer. De ondervinding leert, dat daarin geene zoo bepaalde wetten voor de schoonheid gelegen zijn, zoo als zich die voor de beeldende kunsten, door waarneming der natuur, hebben vastgesteld. Er is verschil in den bouwstijl; men heeft een Egyptischen, een Griekschen, die weêr in Dorischen, Ionischen, Korinthischen verdeeld wordt, en in iederen stijl laat zich bouwkunstige schoonheid, ten minste iets daarstellen, dat den smaak der menschen streelt. Wel is die smaak een zeer veranderlijke en omkoopbare regter; maar waar vindt ge er een', op wien men meer staat kan maken? Bij deze onbepaaldheid der schoonheidswetten is 't gevaar, bij de bouwkunst, om in het willekeurige, het luimige, het gekkelijke te vervallen, veel grooter dan - met uitzondering der toonkunst - bij andere kunsten.

Het zekerste is 't in de bouwkunst uit te gaan van de behoefte, die vervuld moet worden, gelijk men, in de beeldende kunsten, uitgaat van de ondervinding; die behoefte maakt toch voor haar eenigzins den grond der werkelijkheid uit, en daardoor wordt ook gewis de eigenaardigheid van den bouwstijl grootendeels geboren; want het is niet moeilijk, bijv. aan den Griekschen tempel - en aan den oud-Duitschen kerkbouw, na te gaan, wat daarin door luchtgesteldheid en gebruik is bijgebragt. 't Is karakterlooze navolgingszucht, helaas, bij ons niet zeldzaam! wanneer men eenen stijl kiest, die niet berekend is naar onze behoeften. Eene gelijksoortige navolgingszucht, boeleering met het oudachtige en vreemde, gebrek aan eigen aard kan aan al onze kunsten geweten worden; maar aan geene zoo zeer als aan de bouwkunst, op wier gebied de bron der vinding geheel schijnt uitgedroogd. En toch kan dit nimmer 't geval wezen, zoo lang zich, voor onzen tijd, nieuwe behoeften openbaren.

Dit is ontegenzeggelijk het geval met den euangelischen kerkbouw, die door de eigenaardige behoeften onzer godsvereering, eigenaardige voorwaarden te vervullen heeft, doch die men, tot heden, zoo goed als onopgemerkt schijnt gelaten te hebben.

Gelijk door het Protestantismus het euangeliewoord weder in zijn regt is hersteld geworden, zoo heeft het ook, terugwijzende op den oorspronkelijken voorbeeldigen toestand der apostolische kerk, het levendig begrip tot bewustzijn geroepen en in het leven gebragt, van wat men gemeenlijk bestempelt met het onduidelijke woord ‘kerk’, beter met het woord ‘gemeente’, dat met het Grieksche 'Εκκλησία overéenkomt. Dit laatste is vooral op te merken in de calvinistisch-presbyteriaansche kerk. Zeer dikwijls wordt de predikatie, of het verkondigen en het aanhooren van het woord Gods, als het hoofddoel van de protestantsche godsdienstoefening aangemerkt, en, bij den tegenwoordigen ontwikkelingstoestand onzer kerk, is dit wezenlijk het geval; steeds zal - wat er ook veranderen moge - bij de protestanten aan de predikatie grooter waarde gehecht worden, dan bij de katholijken. Als we van dit punt uitgaan, is het ons niet zeer moeilijk om de bestemming eener protestantsche kerk tamelijk naauwkeurig te bepalen. De redenaar, die het doel zijner predikatie of zijner redevoering bereiken wil, moet door al zijne hoorders niet alléen verstaan, maar ook gezien kunnen worden, en hij zelf moet allen - niet eenigen - in 't oog hebben, opdat hij met hen in levendige wisselwerking zou kunnen treden. Daartoe nu zijn de oude kerken, zoo als het katholicismus ons die heeft overgeleverd, geenzins ingerigt. In eene Basilica of in eene oud-Duitsche kerk, met een of twee zijschepen en een choor, is 't even moeilijk den kansel aan te brengen, als 't is om de stem des predikers te hooren; daarom wordt soms bij de katholijken, in den vastenen predikatietijd, over den kansel en een deel van 't hoofdschip der kerk, een dekdoek gespannen. De geest des Christendoms kon, in de eerste eeuwen niet dadelijk aan alles een' nieuwen vorm schenken, en, nog meer dan de beeldende kunst, moest hij zich tevreden stellen met wat er in den kerkbouw geleverd en voorhanden was. Romeinsche Basilieken[1] werden, niettegenstaande haren weinig passenden

1 De Basilieken waren openbare gebouwen, stadhouderlijke paleizen in Rome, die prijkten met koninklijke pracht. Na den derden Punischen oorlog, toen de weelde de overhand nam, werden ze 't eerst gebouwd. Ze dienden tot openlijk gebruik, tot gerigt- en gehoorzalen, tot verzamelplaatsen voor de ‘beau monde’ en de geleerde wereld. Hare bouworde was meestal een langwerpig vierkant met zuilengangen. Ze hadden, aan de eene zijde, het eigenlijk paleis, aan den anderen kant eene lange, aan 't eind ronde zaal, waarvan het achterdeel hooger van bodem was en met steenen gevloerd. Men wil dat de Christenen bij 't verval der Romeinsche heerschappij, die gebouwen zouden gebezigd hebben tot het houden hunner zamenkomsten, dat men, van daar nog, aan den westkant van vele kerken, den toren ('t paleis) en naar den oostkant het ronde, meest hoogere, gevloerde choor (het lithostraton) wedervindt, (vgl. Dr. L.S.P. Meijboom, ‘Voorlezing over den invloed van de opmerking en nabootsing der natuur op 's menschen ontwikkeling en volmaking,’ Nijmegen bij D.J. Haspels, 1847.) Omdat Constantijn de Groote voor de Christenen verscheiden Basilieken tot het houden van godsdienstige vergaderingen afstond, noemde men alle in verheven stijl gebouwde praalkerken, voornamelijk de stifts- en domkerken: Basilieken; zelfs de oud-gothische kerken met hare kruisgangen, schijnen eene verre navolging te zijn der oude Basilieken, in den bouwstijl met zuilen en gangen.

vorm, in christelijke kerken omgeschapen, en wisten zich staande te houden door de kracht der gewoonte. Buitendien kromp de predikatie, bij de godsdienstoefening, hoe langer zoo meer zamen, en hield, in de middeleeuwen, bijna geheel op, om hare plaats aan de outer- en misdienst in te ruimen.

Al wat dient tot het doel der predikatie, is tevens overéenkomstig met het hoofddoel eener waarlijk euangelische godsdienstoefening, 't geen wij, op het voorbeeld der eerste christelijke gemeenten, daarin te zoeken hebben, dat de gemeente de bewustheid ontvange harer gemeenschappelijke aandacht. Hieruit ontstaat de noodzakelijkheid, dat een protestantsch kerkgebouw niet alleen de gemeente bevatten moet, maar ook dat de Vergadering zich als éen geheel opdoe voor 't oog; dat niet slechts de prediker, maar ieder lid der gemeente, de geheele menigte overzien kan en daardoor bij allen de bewustheid ontsta, dat ze zamen éene gemeente vormen. Het is bekend, hoezeer eene vergadering, hoezeer de idé die haar bijéenbragt, die haar bezig houdt, die haar leven geeft, krachtig werkt op het individu, dat daardoor aangegrepen en meêgesleept wordt; een zoo vermogend hulp-

middel mag men, in 't voordeel van het christelijk leven, geenzins versmaden. Maar 't gemeenschappelijk leven, dat bij de eerste Christenen zoo voorbeeldig was, ging langzamerhand verloren, naarmate de priesterschap groeide in magt, tot dat er eindelijk niet meer eene gemeente, maar slechts eene hierarchie bestond. In katholijke kerken vindt men geene gemeente bij elkander, maar ieder gaat af en aan; de eene groep neemt deel aan de mis, een andere bidt bij de outers en de priester kan zich nooit als 't middenpunt der vergadering beschouwen. De priesterschap vormt voor zich zelve een eigen ligchaam, maar ze sluit zich af van de gemeente in het choor, waar ze haar bijzondere pligten te vervullen heeft. Vooral in dit gedeelte der katholijke kerken (hoewel ook in het overige van haren bouwtrant) is dit gebrek aan leven der gemeente het duidelijkst uitgesproken; en wanneer 't even gemakkelijk ware geweest nieuwe kerken te stichten, als den cultus te veranderen, dan had eigenlijk het Protestantismus zich nimmer van de kerken der Katholijken moeten bedienen. 't Is geschied uit nooddwang, maar als de stichting van nieuwe kerken behoefte wordt, is 't eene kwalijk te verontschuldigen gehechtheid aan het oude, bijna een verraad gepleegd aan de zaak van het Protestantismus, indien men zich niet losmaakt van den vorm der Basilieken of der oude kruiskerken.

Men zal van mij geene voorslagen verwachten voor den protestantschen kerkbouw: de bouwmeesters moeten, als 't hun niet aan alle vindingsgave mangelt, daarvoor een' doelmatigen vorm zoeken. Zoo veel kan men in 't algemeen zeggen, dat deze vorm, als hij voldoen zal aan de eischen der behoefte, bijna geen andere wezen kan, dan de ronde of elliptische. Daarenboven lette men vooral op de vereischten der akoustiek, en ofschoon de ronde vorm, als de doelmatigste, ten opzigte der akoustiek eenige nadeelen meêbrengt, twijfel ik geenzins of de kundige bouwmeester zal die weten te vergoêlijken.

XII.

Terwijl de bouwmeester voor de behoefte zorgt, moet hij tevens (bij een openbaar gebouw vooral) zorgen voor de schoonheid. Alle volken hebben gepoogd aan hunne heilige gebouwen schoonheid, waardigheid en verhevenheid bij te zetten, en het Protestantismus is gewis niet onverschillig voor 't schoon zijner godshuizen. Het doel der godsdienstige vergaderingen vordert eene gepaste ruimte. De gevoelens van den heiligen ernst der aandacht, van den vromen vrede, dien de godsdienst zelf opwekken moet, vinden eene zeer werkzame ondersteuning en versterking in de plaatselijke omgeving.

Waarin bestaat nu de schoonheid van een bouwwerk? Toch niet in de kostbaarheid en den glans der bouwstof - in marmer en goud? Het katholicismus, in Italiën voornamelijk, verraadt juist in de pracht, die 't aan de kerken verkwist heeft, door de overplanting van kostbare zuilen van heidensche tempels, zijn' vleeschelijken zin. Welk een andere geest spreekt er uit de oud-Duitsche kerken van zandsteen? De bouwvallen des tempels te Paestum, die alle ruïnen van Rome's nabuurschap in glorie overtreffen, zijn uit Travertin gebouwd; die grove stof wordt verheerlijkt door den heerlijken vorm, die niets anders is dan de volmaakte schoonheid. Beide behooren aan den geest: de geest schept den vorm, en beschouwt daarin dan met welgevallen zijn eigen werk, de tot werkelijkheid gebragte wetten van zijn eigen wezen - het Schoon.

Gewis verdwijnt, bij naauwkeuriger beschouwing, het onderscheid tusschen vorm en stof. Het marmer behaagt beter aan 't oog dan de zandsteen, door zijn fijner zamenstelling en kleur, die beiden niets anders zijn dan vorm. En de bouwkundige mag het bevallige eener edeler stoffe niet geheel over 't hoofd zien, te meer omdat de edeler stof ontvankelijker is voor den vorm en een fijner bewerking toelaat. De gewoonte om openlijke, voornamelijk heilige gebouwen, met kostbare stoffen en edelgesteenten te

versieren, is overoud en wordt bijna overal aangetroffen; ze berust gewis op een juist gevoel. Alles komt daarbij aan op maat en betrekking, gelijk ook het onderscheid van stof en vorm daarop berust. Zelfs al wat op en voor zich zelf vorm is, als versieringen, halfverheven beeldwerk, arabesken en dgl., komt, met betrekking tot het geheel, alléen voor als stof, en verkrijgt in dat opzigt de beteekenis der stof. Een gebouw of een gedeelte daarvan, 't inwendige van eene kerk of zaal, kan door overlading van sieraden een onrustigen, verwarden indruk maken, omdat de vorm door de stof is achteruitgeschoven en verdrongen. Dit is bijv. het geval met den Dom van Milaan, die, voor 't uiterlijk, te overladen, te rijk, maar wiens inwendige een wonder is van grootheid en verhevenheid.

Het bouwkunstige Schoon kan in menigerlei bestanddeel gescheiden worden. Wij willen pogen dit te doen, terwijl we daarbij naauwkeurig letten op de betrekking van dat schoon, tot het nuttige en doelmatige. Het laatste klimt tot het schoone of (gelijk we het, in dit geval, naauwkeuriger aanduiden) tot het verhevene, ten *eerste*, door de grootte der afmetingen, die ruimer zijn, dan de behoefte wel zou eischen. Het doel der kerkelijke vergadering vordert slechts eene zeer matige hoogte van het gebouw; de kunstzin streeft daarboven en zoekt, met de aanschouwing der hoogere ruimte, tevens de borst te verruimen en een hooger gevoel op te wekken. Een *tweede* weg ter verheffing van het doelmatige, tot het schoone, is die van een' grooter' rijkdom, dan noodig is tot de bevrediging der behoefte. De ruimte waar men bijéenkomt heeft bijv. zuilen noodig ter ondersteuning; intusschen zouden enkele genoegzaam zijn voor dit doel, terwijl de kunst in het getal zich alléen laat beperken door de wetten van 't schoon. Ten *derde* wordt het noodzakelijke en regtlijnige verheven door de vrije golving, voornamelijk der kromme lijn. Maar bij dit alles moet nog iets komen, dat we moeilijk omschrijven kunnen; het is iets dat men harmonie, welluidendheid, éenheid heet. De hoogte en grootte, de rijkdom en menigvuldigheid, de vrije ontwikkeling der vormen, moeten zich

zamenvoegen tot éenheid; niets mag als overtollig op zich zelf staan of een overwegenden invloed uitoefenen. Men heeft door waarneming van eene menigte bouwwerken en door abstraktie, zekere wetten over de betrekking van hoegrootheid en afmeting opgemaakt, waaraan bouwmeesters, die 't vak als handwerk uitoefenen, zich slaafsch plegen te houden; maar de ware wetten liggen in den indruk, dien een bouwwerk maakt, en dien de echte bouwkunstenaar vooraf reeds berekend heeft door inwendige kunstaanschouwing, lang voordat het gebouw is afgewerkt, ja, voordat hij de schets op 't papier heeft gebragt.

Laat ons pogen in het algemeen den indruk duidelijk te maken, dien een euangelisch kerkgebouw uitoefenen moet. We zullen wèl doen, indien we de verschillende bouwstijlen, den Griekschen, den Romeinschen, den oud-Duitschen, daarbij kiezen tot punten van vergelijking. De Grieksche, die zich karakteriseert door 't regtlijnige en de matige uitgebreidheid der afmetingen - een beeld van het naauw beperkte polytheïstische godsbewustzijn, dat zich niet tot het hoogste verheffen kon - maakt den indruk eener opgeruimde waardigheid; maar de Dorische stijl heeft veel meer ernst dan de andere. Het was een misslag van de bouwkunst, die de antieken ten voorbeeld nam en door Michaël Angelo en anderen beschaafd was geworden, dat ze den Grieksch-Romeinschen stijl op den christelijken kerkbouw overdroeg. De Dorische zuilenorde had misschien nog 't best met de christelijke aandacht gestemd; maar - voor zoo verre ik weet - heeft men die weinig of niet gebruikt; des te meer de slanker, vrolijker, soms weelderige orde der Ioniërs en Korinthers, en vergeefs gepoogd het nadeel van dien stijl te verhelpen door een colossale grootte. De Byzantijnsche of Romanische bouwkunst gaf aan de oud-Grieksche een ander karakter, dat meer met den christelijken geest overéenkwam, daardoor reeds, dat zij de hoogte zocht, derhalve de zuilen tot reuzen-grootte ontwikkelde en de regte lijn met de rondbogen verwisselde. Voor de versiering van het uitwendige der kerken, ook van de bovenste ruimten in het

inwendige, maakt deze stijl gebruik van korte zuilen met bogen, waarover ze een' schat strooit van versieringen in beeldwerk en mozaïek. Daardoor matigt hij het grootsche karakter des geheels en verbindt de verhevenheid met de lieflijkheid. De oud-Duitsche kerkbouw heeft ongetwijfeld den hoogsten top bereikt met zijn spitsgewelven, waarbij tevens, in den rijkdom van versieringen, het levendige en liefelijke is bijéengevoegd. Het geheimzinnige is hem in hoogen graad eigen: 't ligt deels in de bouwkunstige vormen en betrekkingen, deels in de geschilderde vensters, die een eigenaardig halflicht voortbrengen. Wanneer nu, in het Protestantismus, 't geloof en de godsdienstige aandacht zich het hoogst verheven en 't vrijst ontwikkeld hebben, dan kan er geen twijfel ontstaan, of zijn kerkbouw moet het karakter van 't Verhevene dragen en den spitsbogenstijl tot zijn' eigendom maken, terwijl het even weinig betwijfeld worden kan, dat, bij de aanwending van dezen stijl, bovengenoemde voorwaarden, voorgeschreven door de behoeften van de protestantsche godsdienst, vervuld kunnen worden, al spreekt het van zelf, dat zulk een gebouw, in den vorm van 't geheel, anders uitvallen moet dan een oud-Duitsche domkerk. Misschien zou er ook aan 't karakter van den stijl door grooter helderheid en vrolijkheid een andere wending te geven zijn. Het Protestantismus wekt op tot eigen denken en helder bewustzijn, en moet dus, ook in indrukken van buiten, die helderheid zoeken. Daarbij komt, dat tot de gevorderde meêwerking der gemeente bij de godsdientoefening, tot het medezingen der gezangen, tot het naslaan der bijbeltexten, e.z.v., meer licht noodig is, dan men in de katholijke kerken behoeft. We zullen dus de beschilderde vensters moeten opgeven, te meer daar ze geen genoegzaam licht zouden doorlaten voor de schilderijën, die ik in de kerken wenschte geplaatst te zien.

XIII.

En, ten slotte, hierover een enkel woord! Voor alles moet hier, gelijk ik reeds gezegd heb, de hoogste spaarzaamheid aanbevolen worden. Zoo als in katholijke kerken vaak eene vleeschelijk-weelderige verkwisting heerscht van bonte marmers en goud, zoo ziet men vaak de wanden en zolderingen met schilderijen overladen. De bonte mengeling der kleuren maakt denzelfden verwarrenden indruk als eene ordelooze, onduidelijke massa van stof. Ik moet mij voornamelijk tegen de zolderingsschilderijen verklaren, omdat die, ook bij de beste verlichting (ze is echter gewoonlijk geheel valsch, gelijk bijv. in den Dom van Parma) onmogelijk in gemakkelijke rust kunnen genoten worden. De uitwendige rust van den beschouwer is de noodzakelijke voorwaarde voor de inwendige, die de werking der beschouwing wezen moet. Eene schilderij, die men niet gemakkelijk en met goed licht kan bezien, is even ondoelmatig, als de afdruk van een gedicht in onduidelijke letters, of de voorlezing daarvan met een onverstaanbare stem zou wezen. Hoeveel kunstkrachten zijn er verspild aan zolderingschilderstukken en hoe gering is het voordeel, dat daaruit is voortgesproten! Uit vrees van door te gaan voor iemand, die geen smaak bezit, of onverschillig is, doet de beschouwer alsof hij ten hoogste voldaan is, en baauwt, zoo ongedwongen mogelijk, de hem voorgeprevelde lofspraak na. Bij versiering van de zolderingen moest eigenlijk de schilderkunst slechts zoo veel medewerken, als noodig is, om een doelmatig, rijk en harmoniesch kleurenspel te weeg te brengen; hoogstens brenge men arabesken, facetten en dergelijke aan, zoo als ik ze in de kerken van opper-Italiën met welgevallen aanschouwd heb. Groepen en beelden mogen alleen in zulke houding en op zulk een' afstand van het oog gebragt worden, dat men ze beschouwen kan zoo als 't behoort. Met betrekking tot protestantsche kerken bestaat nog een' eigen grond om spaar-

zaam te zijn met schilderijen; die grond ligt in de inrigting, dat de gemeente zich dáar verzamelt tot een gemeenschappelijke godsdienstoefening, en enkelen niet de vrijheid hebben, om zich af te zonderen, dat dus de kerkelijke schilderijen alléen gedurende de godsdienstoefening zigtbaar zijn. In den korten tijd voor eene godsdienstoefening toch, waarbij nog bovendien de hoofdopmerkzaamheid gerigt moet wezen op de predikatie, het gebed en 't gezang, is het onmogelijk op vele schilderijen tegelijk het oog te vestigen, zonder zich te verstrooijen. De spaarzaamheid zal zich niet alléen in het geringe getal van schilderijen, maar ook nog in den arbeid dier schilderijen moeten vertoonen. De historische stukken vorderen gewis de meeste opmerkzaamheid; men zij dus met deze het spaarzaamste; daarentegen kunnen eenige koppen en figuren van heilige en vrome personen, de aandacht eer ondersteunen dan afleiden. Met deze kan men dus milder wezen. Deze laatste schilderstukken verdienen nog de voorkeur - uit een bouwkunstig oogpunt - omdat ze zich harmoniesch voegen in het geheel des gebouws, en daarom grootendeels (gelijk de oorspronkelijke gewoonte was) de ondergeschikte plaats van bouwkunstige versierselen moeten innemen, waartoe de schilderijen, als die wij op het oog hebben, zeer goed geschikt zijn, wanneer ze aan zuilen en pilasters aangebragt worden, terwijl de weinige historische schilderijen de ledige wanden moeten uitvullen.

De hoofdgedachten, die ik in deze blaêren heb nedergelegd, zijn deze:

Het geldendmaken van het reëele element in de schilderkunst en der behoefte in de bouwkunst - de eisch eener idéaliteit, die behooren moet bij het voorwerp zelf, die uit eene levendige, vrije aanschouwing genomen, en niet ontleend moet wezen aan eene gewoonlijk niet begrepen en

doode overlevering - de eisch van het evenwigt tusschen het werkelijke en het idéale of de wederkeerige doordringing van die beiden - het aandringen op eene vrije, heldere, éenige compositie - het duidelijk maken van het doel der kunst, om het schoone en verhevene tot aanschouwing te brengen, en daardoor kunstgevoelens, van verheffing, vervrolijking, berusting, bevrediging te verwekken - eindelijk de aanbeveling van algemeen aantrekkelijke voorwerpen van kerkelijken of nationalen aard, tevens de vordering eener zoowel individuëele als gemeenschappelijke eigenaardigheid! Ik meen, dat die gedachten ten minste opmerking verdienen, en dat daardoor de tegenspraak tegen de heerschende gevoelens en gewoonten genoegzaam geregtvaardigd is.

De ‘Opmerkingen,’ die ge, aandachtige Lezer, doorloopen hebt, behooren aan Dr. de Wette; een' man, wiens naam, op 't gebied der wetenschappelijke godgeleerdheid, met eere wordt genoemd. Zijne ‘Gedanken über Malerei und Baukunst’ regtvaardigen den goeden dunk, dien de mare zijner scherpzinnige geleerdheid vooraf reeds heeft opgewekt. Ze bevatten zoo veel goeds en belangrijks, dat eene herhaalde lezing in mij het verlangen wekte, om deze beschouwingen over Kunst, die ik weet, dat niet zoo algemeen bekend zijn als ze verdienen, door middel van dit Tijdschrift onder de oogen van een grooter publiek te brengen. Mijn eerste voornemen, om de Wette's opmerkingen bij wijze van uittreksel mede te deelen; om 't geen mij minder juist voorkwam weg te laten, te veranderen of te wijzigen; om 't vele voortreffelijke, dat daarin wordt aangetroffen, te doen uitkomen, met toepassing vooral op de uitingen der Kunst in ons vaderland: liet ik varen, zoodra 't mij duidelijk was

geworden, dat deze fragmentarische vorm van mededeeling de éenheid breken zou van den arbeid des hoogleeraars. En al ware 't ook minder moeilijk geweest enkele stukken uit den logischen zamenhang van het geheel te ligten, 't zou nooit kunnen geschied zijn, zonder tevens schade toe te brengen aan den indruk, dien de volledige redeneering op den lezer maken moest. Daarom besloot ik het geheel - behoudens een paar wijzigingen van ondergeschikt belang - in onze taal weder te geven, zonder dat ik geacht wil worden daardoor de beweering des oorspronkelijken schrijvers geheel te beamen of in alles het standpunt goed te keuren, dat hij zich, in dezen, gekozen heeft. Is het noodig mijzelv' te verontschuldigen, dat ik de vrijheid nam deze ‘Opmerkingen’ bij u in te leiden, of geeft ge mij toe - en 't zou mij een aangename bewustheid wezen! - dat ze grooter verbreiding en meer bekendheid verdienen, dan ze genoten tot heden?

Het onderwerp is van algemeen belang; we mogen veilig vooronderstellen, dat ieder, die deze bladen ter hand neemt, het wèl meent met de Kunst, in de breede beteekenis des woords, en meer is er niet noodig, om u de bewijsvoering van den Duitschen kunstkenner wel te doen smaken. Beschouwingen en opmerkingen als deze zijn geenzins overtollig. De theoriën der Aesthetiek zijn maar zelden de lievelingsonderwerpen der studie van den beschaafden leek, en 't oordeel over Kunst draagt gewoonlijk den stempel eener subjektiviteit, die niet meer toegelaten mag worden, sinds de leer van 't Schoon op 't gebied der wetenschappen getreden is. Het behoeft geene herinnering, dat we aan 't gemis dezer kennis zoo menige uitspraak te danken hebben, die, al wordt ze gesproken met schijn van zaakkennis en regt, door getabberde en ongetabberde priesters der Kunst, er even weinig gemotiveerd en even gewaagd om blijft. Gewis heeft het ernstig-wijsgeerig uiterlijk der Aesthetiek menigeen afgeschrikt van de poging tot nadere kennismaking, terwijl het tevens niet is te loochenen, dat de adepten maar zelden den regten, den eenvoudigen weg insloegen, om hun weten meer algemeen, meer populair te maken. Ze omsluijerden het

veeleer als met een wolk van geheimenis; ze bewogen zich in een' doolhof van abstraktiën, waarin alléen zij den weg vonden, die het tooverwoord wisten, en hielden het ‘vulgus profanum,’ dat knielde in eerbiedige bewondering over de diepte hunner wetenschap, op den dorpel van hun' heiligdom. Die scheidsmuur tusschen ingewijden en leeken is langzamerhand gevallen. Ieder zelfwerkende geest, ieder wien 't harte hoog klopt voor Kunst en hare verheven inspiratiën, brengt gaarne het zijne toe, om meê te arbeiden aan de verbreiding der rationeele bepalingen, die ze zich zelve gesteld heeft. Sedert de beschouwing van het Schoon en der Kunst, ontsproten uit de wijsgeerte van Schelling[1] en de meesterstukken der poëzij van Goethe's en Schiller's tijdperk, toenam in omvang, in leven en bezieling, greep de Aesthetiek krachtiger om zich heên, ontwikkelde zich tot grooter populariteit en invloedrijker, praktische nuttigheid. Daartoe werkten later de pogingen mede van velen, die zich, met al de gaven van hunnen geest, met al de levendigheid van hun kunstgevoel en den rijkdom hunner kunstkennis, gewijd hebben aan de bereiking van het verheven doel, dat ze zich, in dezen, voor oogen stelden; geen wonder, dat hun trachten veler sympathie heeft opgewekt! Toch bleek 't, dat het standpunt, door hen gekozen, geenzins het algemeen gebillijkte, het algemeen aangenomene is. De voorafgaande bladen staven deze beweering. Dr. de Wette heeft in zijne beschouwing den vaak betreden weg der synthese verlaten en is daarbij analytisch te werk gegaan. Zijne denkbeelden over Kunst hebben zich tevens ontwikkeld in eene geheel protestantsche rigting. Hij heeft gepoogd - en, naar onze bescheiden meening, met goed gevolg - in zijne beschouwing het protestantsche element te doen heerschen en uitkomen; hij heeft aan de kerkelijke traditie veel van het overwigt ontnomen, dat haar door anderen wordt toegekend; hij heeft dien ten gevolge menigmaal 't gebaande pad moeten opge-

1 Vgl. o.a.F.W.J. von Schelling, ‘über das Verhältniss der bildenden Künste zu der Natur.’

ven en zich zelv' een nieuw gezocht; hij is dikwerf in oppositie gekomen tegen grondregels en stellingen, die 't gebruik of het misbruik geijkt had; hij heeft menige tegenspraak en dus menige nuttige wrijving van idéen uitgelokt; - en zoo doende op eene eenvoudige, bevattelijke, logische wijze zijne redeneering doen rijpen tot een systeem, dat, al huldigen we 't niet in iedere consequentie, der aandacht van kunstminnaars, van theoretici en practici, overwaardig is. De overzetting helpe het tot grooter bekendheid!

HENRY RIEHM.

Angela en la Badoni. (Rijnherinnering.)

''t Ziet er hier lief uit,' zeide mijn reisgenoot. 'Dat logement heeft een heel modest voorkomen. Als men zich daarop verlaten mocht, zou men haast denken, dat men aan den Godesberg, zonder de afleidingen van de weelde, maar ook zonder het ongerief van buitengewone privaties, de vrije natuur eindelijk eens genieten kon...'

''t Is *charmant!*' riep ik: 'een verkwikkende lommer, na de warmte van den omnibus, en vooral een aangename eenzaamheid, na dat weinig pikant gezelschap. De herberg daar ginds met haar ouderwetsch, loofhutachtig, uitbouwsel, mag ik ook wel.'

Zoo koutende, wandelden wij naar het eerste huis, dat zich aan ons opdeed, en hetgeen we voor het Gasthof hielden, ofschoon een tafeltjen met een paar stoelen in de open lucht maar een zwakke verschooning voor dit oordeel opleverden. Wij hadden ons echter niet vergist, en eer ik den tijd vond met een tot rotting geïmprovizeerden esschentak op het tafeltjen te slaan, kwam de waard, een zwarte krullebol, met een stijf lachend steêmansgelaat en een sloofjen voor, reeds op ons toehuppelen. Hij had de beleefdheid met al de lieden van zijn slach gemeen, hetzij ze een hotel in de voornaamste wijken van Parijs of Petersburg administreeren,

of op den top van den Righi; hier was zoo min als elders, wat den veldbewoner moest kenmerken. Met de meeste welsprekendheid gaf hij ons verslag van den staat van zijn wijnkelder, van het verblijf der hoogste personaadjes ten zijnent, van de gemakken, die men er genoot, en vooral van de voortreffelijke *Heilquelle* - hier ter plaatse een staalbron - die zich in den vorm van een zeer ondichterlijken put, met afhangenden aker, tegenover zijn eenvoudig logement bevond, en welke (hij moest het bekennen) de sterkste magneet was, die, naast ‘l'amour de ses beaux yeux,’ de Engelsche Dames herwaards trok. Wij vernamen dan ook maar ten halve van hem, dat er eigenlijk nog een twéede inrichting aan den Godesberg was, waar men vreemdelingen herbergde.

‘Aber, da Sie der Pachter der Heilquelle sind,’ merkte Nicolo bemoedigend aan, ‘zoo moeten de arme kranken toch van zelve bij u te land komen...’

‘Ja, ja,’ zeide de kastelein, en ging naar binnen, met het heilig besluit, om die goede heeren van het beste merk te bedienen, dat hij voor een thaler per flesch geven kon.

We waren natuurlijk verlangend om den top van den Godesberger heuvel te beklimmen, en op onze vraag, of de hospes ons iemant kon zenden, om ten geleider te strekken, beloofde hij ons zijn klein nichtjen te zullen waarschuwen, dat toch al van de dorpsschool ontslagen was, en ‘hare tante reeds mooi in de hand kwam.’

Weinig oogenblikken later meldde zich het meisjen, een allerliefst kind van tusschen de elf en twaalf jaren, met eene beminnelijke vrijmoedigheid tot dienstbetooning aan. Wij hadden dadelijk schik in het vrolijk blozend gezichtjen, met de bruine kijkertjens, waar onschuld en geestigheid uit spraken, in het vriendelijk lachjen en knikjen, waar zij ieder andwoord van verzeld deed gaan; zij had reeds iets van de maagdelijke zedigheid bij de gulheid der vertrouwelijke kinderjaren, en aan de teêre bevalligheid harer gebaren, zoo min als aan haar beschaafd accent, zou men het kweekelingetjen van een heilbronpachter en een Duitschen dorpsschoolmeester herkend hebben.

Het duurde dan ook niet lang of wij waren, onder het

beklimmen van den heuveltop, in een levendig gesprek met Angela (zoo heette 't lieve kind) gewikkeld. Zij liep voor ons uit tusschen de bebouwde akkers en langs de vruchtbare hellingen, waarover zich ons smal en zacht oploopend voetpad naar boven slingerde. Telkens wanneer haar een vraag gedaan werd, keerde zij het hoofdtjen met een onbeschrijfelijk bevallige uitdrukking om, en andwoordde in haar gedistingeerd idioom met levendigheid en keurigheid en bij wijlen met geestdrift. We vernamen natuurlijk al de bijzonderheden van haar dagelijksch leven, waar eene matige kennis van den Duitschen boerenstand ons naar kon doen vrágen - want het behoeft geene vermelding, dat Angela, die reeds vroeg, door het sterven van hare ouders, bij haar oom en moei in huis was genomen, het voor ons, vreemden, geheel onbelangrijk rekende, hoe laat zij opstond en slapen ging, of zij veel hield van ‘stricken’ en ‘hausarbeit,’ hoe lang zij ter school gegaan had, wat het morgengebed was, dat haar tante haar had geleerd, en wat wel haar liefste bezigheid was, wanneer zij ze in haar keuze had.

En wat denkt men wel, dat het beminnelijk natuurkind het liefste deed? - Onze waanwijze beschaving mocht zich niet beroemen éene der schoone, der aandoenlijke eigenschappen bij Angela te hebben opgewekt, die haar in zoo aangenaam een licht stelden: de natuur had alles voor haar gedaan en de boerenschoolmeester niets - behalven, dat hij wellicht getracht had die natuur in het strenge keurslijf eener konventioneele beschaafdheid te prangen; dit was intusschen blijkbaar noch hem, noch haren oom, den halven steêman, gelukt - haar bevalligheid had hare eigen wetten, en geen opvoeding was er in geslaagd het gelukkig evenwicht van deze te verbreken. De beschaving zou eene grooter inspanning behoeven, dan die ze zich, spijt allen demokratischen zin, voor de vorming der mindere volksklassen kan laten welgevallen, indien ze, door de middelen, die háar ter dienste staan, het ideaal van gratie, de gelukkige samensmelting der uitingen van een helder verstand en een warm hart in de schoone vormen wilde verwezenlijken, die de natuur in dit onschuldig kind ons aanbood. En toch was haar grootste genoegen het genieten eener vrucht

dier zelfde beschaving. Haar grootste pleizier was - lezen.

De Hemel beware mij trouwens, dat ik, door de beschaving een weinig hard te vallen bij het zien van dit voortreffelijk werkstuk der natuur, aan de heilige Kunst, het bloeiend vermogen van den denkenden mensch, te kort zou willen doen. De kunst (het klinke als een machtspreuk!), de kunst is bijna natuur; zoo oud is ze, zoo onafscheidelijk van elke maatschappij, ook van de onvolkomenste, zoo zeer huist zij in de diepste diepten van het menschelijk gemoed, in de innigste intimiteit des gezins. Angela genoot de Kunst, *al lezende*; vijftig jaar vroeger zou zij ze evenzeer genoten hebben, afvloeiend van de lippen der grootmoeder of des bestevaârs, in den koelen zomeravond onder den linde voor de woning, of des winters in het hoekjen van den haard. Kinderen spelen gaarne in het groen, vliegen en draven van gantscher harte langs den oever der beek of op de helling van den heuvel - maar nog liever (werpt men een blik in hun inwendigen zin) hooren ze sprookjens vertellen. Zoo veel vermogen heeft de Kunst, zoo diep is zij onzer nature ingeworteld, zoo onmogelijk kan onze kunstzin, zonder gevaar voor het leven der maatschappij, en den welstand der ziele, verwaarloosd worden.

'Und der Berg mit den hohen Ruinen - das ist der Drachenfels,' zeide Angela, terwijl haar vingertjen derwaards wees, en het eenigzins gebogen hoofdtjen de oogen langs de donkere wimpers naar de overzijde van den Rijn deed staren, om in het volgende oogenblik met een intelligenten blik naar ons op te zien.

'Der Drachenfels?' vroegen wij, en Angela was nog argeloos genoeg om zich door de vraag, die onwetendheid voorwendde, te laten verschalken. Daar was echter niets zegevierends in de uitdrukking, waarmeê zij bereid scheen de vreemdelingen in te lichten.

De ruïne op den Drachenfels was de ruïne van eene overoude burcht, en op onze vraag, of zij wist van waar de Drachenfels zijn naam ontleend had, begon Angela haar verhaal met een 'ja, freilich!' ter afbeelding van welks innemenden toon ik muziek moest kunnen schrijven.

We stonden op het pad, dat aan de zijde van den Rijn langs den Godesberg loopt, op een vrij hoog en hellend punt. Tusschen ons en den Rijn, strekte zich het benedengedeelte van den ‘berg’, hier een bepote grond, ginds een afwisseling van geboomte en vlakke partijen vriendelijk uit, terwijl aan gene zijde van den donkeren stroom, de graauwe bergen, en daaronder die breede rots met de twee sombere, kantige steenmassaas, als twee kolossale grafteekens, op de fijne, met velerlei wolkeffekten geschakeerde zomerlucht afkwamen.

‘Daar was eens in den ouden tijd een vreeselijke draak,’ zoo sprak Angela, en zag bij haar verhaal ons beurtelings aan, en keek niet meer naar den rotsberg; en haar gelaatskleur en de uitdrukking van hare oogen en hare lichte gebaren bewezen, dat zij sprak met heel haar ziel en uit het diepste van hare overtuiging; ‘dat booze dier woonde in de oude burcht, en richtte veel schade aan door het land. En de dapperste Ridders konden de burcht niet overmeesteren, anders zouden ze zeker dat leelijke dier, dat zoo veel kwaad deed, doodgemaakt hebben. De boeren waren radeloos, dat hun oogst alle jaren vernield werd, en dikwijls ging het monster in de stad en vermoordde er allen, die hij tegenkwam, en stak overal de huizen en schuren in brand. Men wist niet wat men beginnen zou; het dier zett'e zijne vreesselijke bedrijven ongehinderd voort. Eens echter, beloofde hij, dat, zoo hem alle jaren eenige jonge maagden in zijn slot werden gebracht, om te verslinden - hij de menschen van de stad en op het land voortaan met rust zou laten, en zich niet meer buiten de burcht vertoonen. Men dacht dat het beter was deze drie-honderd ongelukkige meisjens te geven, dan geheel verdelgd te worden, en zoo gingen jaarlijks drie-honderd maagden zich opofferen en werden door den Draak verslonden, en men zag hem niet meer buiten de burcht. Maar daar was eens het lot gevallen op eene jonge, schoone Prinses, die zeer vroom was, en onzen lieven Heer haar heele leven lang gebeden had, dat het land toch eens van het monster verlost mocht worden. En toen nu de Draak al hare vriendinnen verslonden had, en ook op Bertha, zoo heette de schoone, vrome

jonkvrouw, toesprong, daar haalde zij het heilige kruis uit haren boezem, en hield dit aan het vreesselijk monster voor. Daardoor werd de Draak op eens met zulk een schrik bevangen, dat hij zich haastig omkeerde, en hals over hoofd in den Rijn stortte. - En sedert heeft men niets meer van hem gehoord.'

'En daarvan heet de berg nu nog de Drachenfels?' vroeg Nicolo, mij verrukt aanziende wegends het verhaal van Angela, dat zij, met haar gevoelige stem, in een hoogst melodiesch Duitsch voorgedragen had. Angela knikte beamend. Zij deelde ons, op onze vraag, ook nog mede, dat zij het verhaal van den Draak zelve in het oude boek van haar oom had gelezen.

'En zijt ge niet bang?' vroeg ik, 'dat de Draak nog eens weder te-rug zal komen, en op nieuw de streek verwoesten en het leven van de menschen bedreigen?'

'O neen!' zeide Angela.

'En waarom niet?' hernam ik.

'Er kommt nicht zurück.'

'Hoe weet ge dat?' vroegen wij.

'Es steht im Buch!' zeide het kind, met een zoo argeloos, zoo hecht vertrouwen, dat het ons tranen van getroffenheid in de oogen deed komen over eene eenvoudigheid, die, bij de klimmende verlichting en het ongeloof onzer dagen, al meer en meer zeldzaam wordt.

Dat was Angela: eene kinderlijke ziel en een kinderlijk lichaam, die door de natuur, met de rijke gaven van diep gevoel, warm geloof, levendige fantazie, en formen vol charakter waren toegerust, zonder dat de beschaving, toen zij dat geloof eene bestemde richting gaf, toen zij die fantazie stoffeerde, bij machte was geweest iets van het werk der natuur te vernietigen of verminken. De beschaving kan, langs den weg eener kunst, die de natuur ten leiddraad neemt, wellicht harmonische geheelen voortbrengen, gelijk Angela het schier alleen door de natuur geworden was - maar die *bouquet* der volkomenheid (indien mij de uitdrukking veroorloofd is), die volkomen argloosheid, die het vurig geloof zoo beminnelijk maakt, kan de beschaving, die begint met ze weg te nemen, niet te-rug-geven.

Hoe gaarne bracht ik bij het beeldtjen, hierboven geschetst, bij wijze van wedergade en kontrast eene figuur aan, die ons drie dagen later in Maintz te gemoet kwam; maar men gaat van Bonn naar Maintz niet dan over Koblentz, en het is wellicht, ter voorbereiding en aankondiging van de tweede individualiteit, aan het hoofd dezer bladzijde uit mijn reisboek genoemd, ook aesthetiesch niet ondienstig, dat ik met u den Godesberg afwandel, Angela voor een oogenblik vaarwel zeg, en op de wandeling medesleep, die wij ons, onder het jagend verlangen om den te-rug-keerenden omnibus te vinden, tot Bonn toe moesten getroosten.

Men kan in ieder reisboek lezen en van elken toerist vernemen, dat de Rijn te Bonn eigenlijk eerst zienswaardig begint te worden. We lieten dan ook niet na van het verlof, dat ons het reisboek en de toeristen gaven, gebruik te maken, en uit de Akademiestad per stoomboot den Rijn op te trekken.

Het nieuw genot, dat mij hier ten deel viel, het Rijngenot, *proprement dit*, Eldorado van alle Hollandsche burgers, die nog ouderwetsch genoeg zijn, om voor hun twintigste jaar al de spoorliniën van Europa niet te hebben langs gevlogen - die zoo vaak beschreven *scenery*, waargenomen uit het stoomschip, dat u onpartijdig beoordeelaar over de beide oevers maakt en al de kronkelingen van den stroom, hier smal als een beek, zoo smal, dat het u uit de verte toeschijnt, of de bergen ter wederzijde elkaâr met overhellende toppen raken, ginds zoo breed, dat gij u op een meir waant te vinden - die afwisseling van somber romaneske perspektieven en levendige groepen van huizen en menschen, telkens als de boot door eenig roeischuitjen, bij het voorbijvaren van een dorp of stadtjen wordt op zij geklampt - de historische herinneringen, opgewekt door die grijze overblijfsels van ridderlijke huizingen, of door nieuw in staat gebrachte sloten of forten - het gezicht dier bergen, met wijngaarden overdekt - dit alles bleef niet beneden de verwachting, die ik er mij van gevormd had; en ik had, bij het genieten dier grootsche natuur, volstrekt geen behoefte aan het element van vermaak, dat velen uit een bezoek van het kasteel van Poppelsdorff, 'twelk in de nabijheid van Bonn het muzeüm

van natuurlijke historie bevat, zich weten te putten. Het gezicht der mineraliën en fossielen van den Rijn, zoude voor mij in tamelijk geringe mate de schoonheid der Rijnlanden bepaald hebben. Ik zal u, ter gelegenheld van mijne eerste stoombootreis, niet voor den honderdentweeden maal de *stoomboot* schetsen, ook al werd het gezelschap gekruid door de geestige zetten van twee erentfeste heeren uit Amsterdam, met de beide zoontjens van een van beiden en een grooten verrekijker. Kneppelhout en Ising beschrijven u dat, ieder naar de mate en den aard zijner gave, eens zoo knap; en men moet nooit datgene doen, waarvan men de oprechte overtuiging heeft, dat het door anderen beter gedaan wordt en beter gedaan is.

Toen ik mij te Koblentz bevond, schreef ik aan een vriend: ‘depuis que je vous ai écrit de Bonn, la ville académique par excellence, nous sommes restés un jour à Coblence, où nous n'avons trouvé rien de remarquable que la forteresse Ehrenbreitstein et une vieille église.’ De waarheid is, dat Koblentz met zijn militaire, kommerciële en civiele drukten, met zijn weinig belangrijke architektuur, met zijn vuile straten, een onaangenamen indruk op mij gemaakt had, welke, bij nevelig weêr, niet kon uitgewischt worden door de geheele inventaris van het (ik wil 't gelooven) wonder sterke Ehrenbreitstein, en zelfs niet door de belangrijke viertorenige byzantijnsche kerk van S^{t}. Kastor, met de schoone veertiende-eeuwsche tombe van Cuno van Falkenstein, Aartsbisschop van Trier. Vooral boven Koblentz krijgt de Rijn, door de dichte bergrijen, waarop, ter wederzijde van den stroom, de bouwvallen van middeleeuwsche sloten, als zoo vele sombere wachters van afstand tot afstand posthouden - het gróotsche charakter, dat er, voor alles, door den reiziger in gewaardeerd wordt, en hetwelk Victor Hugo zijne figuren van Frederik Barbarossa, den stokouden en nog krachtigen grijzaart Job, en zoo vele voortreffelijke tooneelen in een zijner monstrueuze dramaas voorspiegelde.

S^{t}. Goar, op den linker Rijnoever, is een stad van de vijftiende eeuw; althands zoo leert ons Murray; maar wij, die nog zoo veel te zien hadden, en wier reisplannen geen archaeologiesch onderzoek der kleinere plaatsen aan den Rijn

toelieten, we stapten voor den tijd, die twee stoombootvaarten van elkaâr verwijderd houdt, te S^{t}. Goar uit, en maakten alleen de kennis van den Hofraad Riestelhüber, een man wiens manieren in hooge mate den man van opvoeding aanduidden, hoezeer zijne nederige woning, zijn pruik en kale huisjas geene hooge gedachten inboezemden van de *goede zaken*, die hij aan het hoofd van meer dan eene filanthropische inrichting gemaakt had. Mijn reisgenoot, die heel veel van Plato houdt, en het goede wil onderzoeken en oefenen, terwijl hij het schoone geniet, volgde den kundigen en heuschen Hofraad geheel op diens terrein, terwijl de laatste vriendelijk genoeg was om mij te beloven, wanneer wij op onze terugtocht een paar dagen te S^{t}. Goar en in de omstreken wilden doorbrengen, te zullen zorgen, dat zijn vriend Freiligrath dáar was, opdat ik met hem over hetgeen hij *ma partie* noemde, zou kunnen spreken. Het speet mij natuurlijk zeer, niet ditmaal reeds van aangezicht tot aangezicht met een dier *politischen Lyriker unserer Zeit* kennis te kunnen maken, die er naar streven het woord van Göthe te beschamen, dat men geen poëet en politikus te gelijk kan zijn.

De stoomboot, die ons naar Maintz bracht, was niet belangrijk, behalven door de tegenwoordigheid van den schoonsten Andaluzischen jonkvrouwelijken type, dien men zich denken kan, doch van wie we niets naders leerden kennen dan de *sévère* gelaatstrekken, den brilianten blik, het fiere en toch buigzame figuur; behalven door het kontrast, dat deze type met dien van een allerliefst Engelsch brunettjen opleverde, dat met hare moeder reisde, de naïveteit had van te gelooven, dat zij schetsen van bergvormen en burchtruïnen zou kunnen maken, wanneer zij de lijnen volgde, die in gedurige afwisseling, bij de vaart der stoomboot, zich aan haar oog voordeden, en, dat we te Frankfort nog eenmaal, met haar vriendelijken glimlach en aangenaam stemmetjen, te-rug zouden vinden.

Ik sprak boven van Victor Hugo - hij weet wel, wat hij doet; jammer maar, dat hij geen beteren smaak heeft, en met zijn zelfkennis zich niet onthoudt van hetgeen onverschoon-

baar is, ook al herkent men er het voorbedacht werk van een krachtigen genie in. 't Was eene schoone konceptie: een klokluider, die een kathedraal tot woning heeft; dat wil hier zeggen, voor wien die kathedraal, met haar onmetelijke ruimten, hemelhooge bouwwerken, woud van spitsen en naalden - slaapvertrek, paleis, stad, natuur, heelal is; en die dat heelal in de diepte der graven en op de hoogste omgang der torens, in zijn gantsche uitgestrektheid, in zijn minste onderdeelen kent, die er gemeenzaam meê is, die er zijn leven meê deelt, die het zijn zuchten ziet opvangen en beandwoorden, die er zich met zijn gantsche bestaan schier in oploste. Ik zie hem nog, te paard zittend op een zijner klokken, den afschuwelijken *Quasimodo*..... Maar wenden wij onze blikken van den halfmensch af, een vrucht van die heete dorst naar de glorie der oorspronkelijkheid, die de onlijdelijkste overdrevenheden heeft voortgebracht, en de Romantiek een onverdienden blaam op den hals heeft gehaald. De wezentlijkheid heeft mij schooner verwerkelijking aangeboden van een gedeelte des ideaals, door den Franschen dichter nagestreefd, dan de Kunst dezen laatste heeft doen ontwerpen.

Ach! voor wat al verwenschte indrukken, voor wat al droeve geestgesteltenissen, zult ge te verandwoorden hebben, gij, bezielers, gij, bewegers van de Fransche bellettristische pers der laatste twintig jaren! Men moet toch wel man van zijn tijd zijn! men moet toch wel weten, wat er in uw onmetelijke gedachtenwaereld voorvalt! - en als men dat alles nagaat, dan heeft men schier geen ontmoeting meer in het leven, dan welt er schier geen denkbeeld meer op in den geest, neen, geen gevoel in het hart, of het wordt miskleurd, geschonden, ontheiligd, door de herinnering eener dérgelijke gedachte, die gij, in uwe afzichtelijke formen verhuld, hebt uitgesproken en die maar met al te veel talent aan het innigste der menschelijke natuur ontleend was. Onze ziel kan bijna geen toon, hoe argloos, hoe zuiver ook, meer slaken, of die toon maakt een bedorven weêrklank gaande, die door de minste aanleiding wordt opgewekt in de sluimerende snaren van uw aan de wilgen van den gemeenen weg opgehangen speeltuig.

Ik wensch het haatlijk beeld van Victor Hugoos goedhartig monster, ver, ver van mij, nu we de Maintzer hoofdkerk gaan binnentreden.

Ter onzer geleiding in het belangrijk gebouw, waaraan door alle eeuwen haar aandeel werks verricht is - bood zich eene tengere vrouwengestalte aan, die het sprekend *insigne* van den sleutelbos wel behoefde, om ons den moed te geven haar te houden voor degene, die zij, blijkends haar aanbod, voorgaf te zijn. Met een onverschillig, eenigzins droefgeestig en als *geresigneerd* gelaat volgde de vrouw onze schreden nu her- dan derwaards door de ruime beuken der zware Byzantijnsche kerk, die, in de tiende eeuw gegrondvest, het grootste gedeelte van haar ouden bouw in het Pruisiesch bombardement van 1793 heeft zien vernielen, en, na door de Franschen voor kazerne te zijn gebruikt geweest, in een stijl zonder stijl hersteld is. Wij merkten de *twee* hoofdaltaren aan het oostelijk en westelijk einde van het middenschip als eene bijzonderheid op, en wij vonden, voor den honderdsten keer, aanleiding om te betreuren, dat men het huis Gods ontheiligd had met timmerwerk in den zoo geheel waereldschen stijl van het begin der vorige eeuw. Toen wij ons vermaakten met de plompe en slecht gewettigde Hogarths-lijnen, waar het meeste getimmerte in eindigde, bespeurden wij een lichtstraal, die slechts een oogenblik glinsterde in het doorgaands beneveld oog van onze geleidster; een bijna onmerkbare glimlach zweefde om haar mond, en haar houding, ten onzen opzichte, nam, sinds dat oogenblik, een ander charakter aan.

Zij ging ons nu voor, met vaste schreden. Een oogwenk, door Nicolo en mij gewisseld, overtuigde ons, dat wij onder den invloed der zelfde opvatting verkeerden, met deze vrouw niet voor een gewone kosteres te houden. Zij had intusschen nog geen woord met ons gesproken, behalven den gefluisterden Duitschen volzin, waarmeê zij ons geleide had op zich genomen. Zij bracht ons in een der zijkapellen, en een blik naar ons opslaande, waarin een mengeling van observatiegeest en voldoening te lezen was, liet zij ons eene graflegging zien in een bâreliëf van de veertiende eeuw, van zoo schoonen stijl, zoo diep gevoelig gedacht en uitgevoerd, dat

ik mij geen aandoenlijker en schooner beeldhouwwerk van dat vurig geloovig tijdperk herinner gezien te hebben.

‘Behaagt u dat beter?’ vroeg onze geleidster, met zachte stem, in een licht geaccentueerd Fransch.

Dáar was Nicolo in zijn element, die, zoo min als ik, gaarne Duitsch spreekt; die zoo zeer als ik de wat belovende ontdekkingsreizen bemint op de geheimzinnige wateren van den menschelijken geest.

Onmiddelijk werd er een gesprek aangeknoopt met de vrouw, die nu niet langer kosteres der Hoofdkerk was, maar eene belezene, smaakvolle, hoogstgevoelige kunstvereerster.

‘'t Is wel jammer,’ zeide zij, ‘dat men, in vroeger tijd, niet zoo als in de laatste jaren getracht heeft, de herstellingen, die aan eene kerk moesten gebeuren, in den stijl te bewerken van het gebouw, en even zoo de gedeelten, die men voor 't eerst aanbouwde, of de *boiseries*, die men behoefde. De kerk heeft zoo veel schoons en merkwaardigs,... de Bisschoppen hebt ge niet met oplettendheid gezien;’ en zoo sprekende voerde zij ons de galerij der standbeelden van Maintzer Aartsbisschoppen, tevens Keurvorsten en zelfs, letterlijk, Krooners der Duitsche Keizers, langs, die, overeind geplaatst tegen de zuilen of penanten en den muur der kerk, een belangrijke voorstelling gaven van den hoogstgeklommen en te-rug-gaanden luister der Duitsche Hiërarchie en tevens van de Duitsche Kunst.

Wij verwijlden met groote voldoening voor hart en zin bij de monumenten van de vijftiende en het begin der zestiende eeuw, die het charakter der Duitsche Christen kunst met getrouwheid en adeldom te-rug-gaven. Met volkomene kennis en fijnen takt wees onze geleidster ons de kunstwerken aan, die door zuiverheid van stijl het meest bewonderens verdienden, en kommentariëerde doorgaands slechts met een glimlachjen de flodderige figuren, waar ondertusschen meesters van naam uit de zeventiende en achttiende eeuw al hun talent aan ten koste gelegd, en een gedeelte van hun roem aan te danken hadden. Wij konden ons niet weêrhouden telkens met meer verbazing de merkwaardige vrouw aan te zien, die, vergeten in de sakristij der Maintzer kerk, over

archaeologie en kunsttheorie sprak met het gemak van een geleerde of poëet, en met minder waan. Daar moet iets van onze opinie omtrent haar doorgekomen zijn in de woorden, die we tot haar spraken, want zonder dat ik mij bepaald de aanleiding herinner, zeide zij met het half ironiesch, half weemoedig lachjen, dat wij al meer bij haar hadden opgemerkt: ‘Je ne suis pas la femme du sacristain.’

Wij stonden in onze wandeling op eenmaal stil bij het standbeeld van een Bisschop, dat door de nieuwheid van het steen en den schoonen, op de beste gewrochten uit het Katholieke tijdperk gestudeerden, stijl, eerst onze nieuwsgierigheid en daarna onze sympathie ten sterkste opwekte. Toen wij het, alle drie, een poos stilzwijgend, ofschoon, gelijk ons later waarschijnlijk werd, niet met het zelfde gevoel hadden gadegeslagen, zeide mijn reisgenoot: ‘dit schijnt van jonger dagteekening te zijn....’

‘*Oui, monsieur*,’ zeide onze leidsvrouw, ‘het is het beeld van den laatst overleden Bisschop en door een jong kunstenaar gewerkt, die méer in deze kerk gearbeid heeft.’ Daar was een bijzondere trilling in hare stem, toen zij dit zeide.

‘Zijn naam?’ vroeg Nicolo.

‘Hij heette Scholl,’ was het andwoord; ‘men vond dat hij aanleg voor iets grootsch' had,’ vervolgde zij, op haar gewonen meditatieven toon. Daarop sloeg zij hare oogen neêr, en wandelde ons zachtkens vooruit naar eene der zijkapellen, waar zij onze aandacht vestigde op een ‘gekruisten Christus,’ in bâreliëf, met Maria en Joannes. De voorstelling beviel ons zeer; de schikking was edel, de teekening zuiver, maar de Christenadem had geen ziel in het tafereel geblazen, dat nog te zeer de schoollessen op het Antiek herinnerde.

‘Van wien is dit?’ vroegen wij.

‘Van Scholl,’ andwoordde onze gids. ‘Maar hij was toen nog veel jonger.....’

‘Arbeidt hij nóg wel voor de kerk?’ vervolgden wij.

‘Hij is dood,’ fluisterde de zachte vrouwenstem ons toe, als moest met die fluistering een zucht worden verdonkerd, die het geheim van het weemoedig gelaat der spreekster zou verklaard hebben.

‘Hij was een warm kunstenaar,’ zeide zij, na een kleine pauze, op ongedwongen toon. ‘Vooral in zijn laatste levensjaren, was hij diep van de hooge roeping der Kunst doordrongen. Zijn bidden en zijn beitelen ging samen....’

‘Men ziet dat aan zijn Bisschop,’ merkte Nicolo aan; ‘t is te betreuren, dat hij zoo vroeg aan de Kunst en zijne vrienden ontrukt is,’ vervolgde hij, op hoop nog iets meer omtrent Scholl en zijne betrekking tot onze geleidster te hooren.

‘Hij was braaf en godvruchtig,’ zeide zij, ‘bijna altoos ernstig gestemd. Thands is hij, waar het velen niet gemakkelijk valt te komen....’

‘Maar waar men toch heen kan streven, en met vastheid op hopen mag,’ merkte ik aan. Wij stonden nog altoos in het kapelletjen, waar de Christus in bâreliëf hing; Nicolo en ik stonden van het licht afgekeerd, de vriendin van Scholl tegenover ons, met de beide gevouwen handen, waartusschen zij haar sleutels hield, op het eikenhouten balustradetjen geleund, dat de kapel afsloot, maar welks deur in dit oogenblik tusschen haar en ons geopend was. Haar zeer beweeglijk, bleek gelaat, van fijn gemodeleerde omtrekken, werd, daar zij het hoofd eenigzins voorover hield, door een halven dag uit de matte kerkruitjens verlicht. Deze houding deed haar neêrgeslagen oogleden een zachte schaduw werpen op de wangen. Zij droeg het gescheiden blonde haar hoogst eenvoudig vlak over de slapen van het hoofd, en verborg het grootendeels onder een eng Duitsch mutsjen; hare kleeding was over het geheel ontdaan van alle overtolligheden, en toch was er iets gedistingeerds in den donkeren japon en het merinossen boezelaar, en in haar dracht van het omslagdoekjen, hetwelk kruiselings over de borst met een speld was vastgestoken, en slechts het smalle randtjen van een fijnen halsdoek zien liet. Haar blaauw oog stond veeltijds mat - doch in den opslag hervond het al de levendigheid, waarin het voormaals moet geblonken hebben; hare wenkbraauwen waren fijn geteekend als de mond en neus. Zij had smalle, witte handen, doch die, in de wijze waarop zij den sleutelbos droeg, blijk gaven, dat zij het werken gewoon waren.

‘Ik ben hier nu altoos in deze kerk,’ hernam zij, in andwoord op mijn laatste aanmerking, ‘ik ben er als er gebeden en gezongen wordt, en ik ontbreek er niet, wanneer het op de huishoudelijke verzorging van het bedehuis aankomt - natuurlijk niet.... want dát is mijne taak..... Ik heb dus gelegenheid genoeg, om het geestelijk goede te zoeken..... en toch - kan men zich-zelve nooit voldoen..... *Je ne vous demande pas si vous étes catholiques*...’ ging zij voort. ‘Het heeft mij dikwijls bedroefd,’ zeide zij zuchtend, ‘dat er zoo vele genademiddelen zijn, en dat men zoo ver van de volkomenheid blijft, die men behoeven zou, om er al de vruchten van waardig te zijn....’

‘Maar God is immers een goedgunstig Vader,’ troostte éen van ons; ‘en het is Hem immers genoeg, wanneer Hij ziet, dat wij ons best doen. Méer kunnen wij niet....’

‘Neen! maar zoo veel deugd gezien te hebben,’ vervolgde zij met vuur; ‘éen geluk uit duizenden te genieten; altoos zoo in Gods innigste nabijheid te zijn, en zoo weinig de volmaaktheid nader te kunnen komen, die ons ten voorschrift is gegeven....’

‘Maar we kunnen ons-zelven wel te strenge eischen doen! we kunnen ons-zelven wel verkeerd beoordeelen. En die te-onvredenheid over ons-zelven, dat kan (vergeef mij de rondborstigheid) wel een trek zijn, dien de hoogmoeds-geest-zelf ons speelt....’ Zij zag op deze woorden den sprekende met levendige blikken aan. Hij vervolgde: ‘Is juist het berusten in de vernedering, het goedsmoeds weder-opstaan na een struikeling, het inzien, dat men inderdaad niets vermag, en alles op de waereld maar halfwerk blijft, geen schrede tot de volkomenheid, die ons ten voorschrift gemaakt is....’

‘Gij laast Paulus,’ fluisterde zij; ‘o, dat men de zekerheid kon hebben zijn plicht te doen!.... Daar gaat wat woelens om, in dat menschelijk hart, waar niemant op de gedachte van komt....’

‘Maar daarom juist moet men, menschen onder elkaâr, van elke gelegenheid gebruik maken, om elkander op te beuren,’ zeiden wij. ‘Kom! gij moet goeden moed houden, *Mademoiselle!* Gij hebt zoo veel bronnen van troost,

in uw talent, uw kennis....' Zij zag ons met een uitdrukking aan, die geen volkomen vertrouwen teekende; maar aanstonds verhelderde zich haar gelaat; en zij zeide: '*Vous avez beaucoup de bonté pour moi*. Gij gevoelt, wanneer men zoo altoos met zekere voorwerpen is, dan kan men wel niet anders dan ze bestudeeren.... en ik heb, in de laatste jaren vooral, mij, in mijn vele ledige uren, maar het liefste beziggehouden, met naar een vollediger wetenschap te streven, van wat ik al eenigzins kende en dat mij lief was....'

'En de vreemde taal?'

'Ook - zoo langzamerhand....'

'Geheel uit u-zelve?'

'Bijna geheel alleen met eenige boeken.'

'Men zou aan uw accent niet zeggen, dat gij Duitsch zijt....' Zij gaf hier haar weemoedig lachjen weêr op ten andwoord. 'Eigenlijk ben ik het maar half,' zeide zij, 'mijne familie is van Italiaanschen oorsprong....' Als met verhoogden *timbre* drongen de muziek dezer woorden in het oor van mijn even zeer half Italiaanschen reisgenoot. 'Hoe heette uw vader?' vroeg hij, met zichtbaar genoegen. 'Badoni,' was het andwoord.

Indien mijn vriend deze regels leest, dan zal hij het malicieus noemen, dat ik hem met zijn gevoeligheid opoffer aan de mededeeling van den naam onzer interessante kennis, daar ik niet minder dan hij eene aanleiding verlangde, om zonder indiskretie te weten te komen, welke klank der taal aan die beminnelijke ziel in de schepping Gods overstond. Badoni was het woord, en *La Badoni* is ons immer een aandoenlijke herinnering gebleven.

'Gij hebt het klooster nog niet gezien,' merkte zij aan, toen wij begonnen te voelen, dat het tijd werd te vertrekken. 'Ik mag mijne *zaken* niet verwaarlozen -' zeide zij glimlachend, 'dan zou mijn broêr niet te vrede zijn.' Ha, zoo niet de vrouw, dan toch de zuster van den Koster, dachten wij, boven de wolken met zoo veel inlichting op eens. Wij traden in de open gaanderij.

Die kloosteromgang was er een, gelijk men er bij alle middeleeuwsche hoofdkerken vindt; deze was in den Rond-

boogstijl, die ook het algemeen charakter der kerk bepaalt. Het belangrijkste wat wij hier vonden, waren twee monumenten ter eere van Frauenlob, ‘den Meistersanger.’ Deze minstreel der middeleeuwen, die zijn kunst geheel aan den lof der schoone kunne gewijd had, heette eigenlijk Heinrich von Meissen. Hij was zoo geliefd bij de bekoorlijke voorwerpen van zijn zang, dat zijn lijk door acht Edelvrouwen naar het graf werd gedragen, waar zij er den treurwijn op stortten, dien zij mengden met hun tranen. Athanasius Grün heeft hem eenige schoone strofen toegewijd,

> Wer ruht wohl in dem Sarge von Todeshand erfasst?
> Starb euch ein lieber König dass Alt und Jung erblasst?
>
> Ein König... wohl der Lieder, der *Frauenlob* genannt,
> Ihn ehret noch im Grabe das deutsche Vaterland.

Het oudste der voor hem opgerichte gedenkteekens is in rood zandsteen; de zerk staat rechtop tegen den muur, en draagt zijn beeltenis in hoog reliëf gebeiteld. De dames van Maintz hebben zich voor weinige jaren *gecotiseerd*, om hunnen zanger een modieuzer gedenkteeken op te richten. Dit gewrocht van Schwanthalers beitel was reeds in wezen, toen wij de Maintzer kerk bezochten. Met de bezichtiging van de kloostergaanderij besloten wij ons bezoek.

Het was nog een Sterniaansche moeilijkheid, tot welks oplossing wij niets minder behoefden dan het fijn gevoel en den takt van Nicolo - op wat wijze wij ons, bij het afscheid nemen, zouden kwijten van onzen erkentlijkheidsplicht, ten opzichte van Badoni.

‘Gij hebt toch de grofheid niet gehad haar *un vil pourboire* in de handen te stoppen?’ voert een uwer mij te gemoet. Ik andwoord hierop, Mejufvrouw, dat, als u het geluk of het ongeluk had een uitstekend mensch te wezen, en dat u evenwel uw dagelijksch onderhoud met kousenstoppen moest verdienen, het de gaven van geest en gemoed al heel weinig benijdbaar maken zou, zoo men, om uw vernuft en gevoel, zich gehouden zou rekenen u van honger te laten sterven - wijl men eener wijsgeerige of bellettristische sommiteit geen schelling voor een wollen kous kan aanbieden. Ik vind niets onredelijker en belachlijker

(omdat het eene kieschheid affekteert, die, op zijn best, dwaasheid is) dan de handelwijs van Vorsten, die dikwerf voor de afgevergde diensten van een kunstenaar hem een ring, of snuisterij van nog geringer geldswaarde ter hand stellen, die de man niet opeten en toch kwalijk verkoopen kan. Betaal den kunstenaar, betaal hem in eene edele, kiesche form, dit zal uw takt eer aandoen; geef er hem een huldebewijs uit uw hart en van uw smaak bij! goed! - maar betaal hem! - Men verontruste zich echter niet! Nicolo is geen domme Vorst, dat hij zich niet tusschen deze Scylla en Charybdis zou hebben weten door te werken, zonder op de klip der vernedering of der te-kort-doening te stooten. Hij gaf aan Badoni, ten *souvenir* van de beide Hollanders, dien zij een deel van haar vertrouwen had geschonken, en welke zoo zoete herinnering van haar bewaard hebben, een zilveren penning, met het kopstuk van Willem II, Koning van Holland - dien zij twee deuren van haar woning voor Duitsche munt kon gaan inwisselen, wanneer..... ik schrijf dezen volzin liever niet af.

Men weet het, de eigenaardigheid om deze of gene lichtstralen te-rug te kaatsen ligt in de voorwerpen, zoo dan ook zijn het de voorwerpen-zelven, die hunne kleur bepalen; maar de soort van licht, die op de voorwerpen valt, geeft aan de kleuren, en aan hare onderlinge harmonie, een vrolijk of droevig, een koel of een levendig, een opwekkend of onaangenaam charakter. Maintz is Maintz - ik waag niet de absolute fyzionomie der stad te willen schetsen: de stad kwam ons in een hoogst aangenaam licht voor - we waren gelukkig voorbereid, gunstig gestemd: ik geloof echter niet, dat het hier alleen aan moet geweten worden, dat de stad een zoo voordeeligen indruk op mij maakte. Men moet in allen geval bekennen, dat de regeering zich wel aan den roem van fraaiheid, waarmeê ik bereid ben in te stemmen, voor hare stad laat gelegen zijn. De *Neuen Anlagen* buiten de vestingwerken bieden allerbekoorlijkste wandelingen aan, zij leveren een schoon gezicht op de sa-

menstrooming van de Main en Rijn, op de stad Maintzzelve, en de verre bergen van den Taunus.

Het standbeeld van Guttemberg, of, gelijk niet de Duitsche, maar onze Hollandsche poëeten hem noemden, den ‘Guitenberger dief,’ door Thorwaldsen, *mérite d'être vu*, zoo als zekere gastvrije Waalsche Deken altijd zeide, van wien ik nog gelegenheid vinden zal te spreken. Veel meer dan deze tamelijk schrale lof kan ik echter aan ‘Costers knecht in 't brons’ niet schenken. En al smaal ik hier op 's mans trouw en eerlijkheid - ik verklaar plechtig, dat mijn geloof aan Coster, als uitvinder der beweegbare letters, geen nadeeligen invloed op mijn oordeel over Thorwaldsens kunstwerk geoefend heeft. Het is een *goed* beeld. Men zegge niet, dat men, wegends een gewrocht van den onsterfelijken IJslander, zoodanige getuigenis niet noodig heeft. 't Zijn juist de geniën, die het meest gevaar loopen, dat hun altoos sterk gecharakterizeerd werk van eenig bepaald standpunt veroordeeld, en derhalve niet *goed* gekeurd wordt. 't Zijn de middelmatigheden, met wier *goeden* wil en *goede* dingen ieder een vrede heeft. Thorwaldsen heeft een ernstigen, bijna deftigen vijftiende-eeuwer in den boekdrukker geleverd, gekleed met een tabbert, een vest en met hozen, op welke, zoo ooit te recht, de fatsoenlijke Engelsche naam voor broek, die van *continuation of the waist-coat*, kan worden toegepast - want de onderkleeding is uit één stuk. Het ruim overkleed, dat mooi drapeert, zet de figuur waardigheid bij. Maar wat de gedachten van het stuk betreft - ‘Hoe wilt gij, dat ik een *gedachte* in een *pruik* breng?’ zeide een Fransche kapper uit de vorige eeuw, toen hem een filozoof betoogde *qu'il fallait de l'esprit partout*. ‘In een pruik? Ik heb veertig pruiken voor de leden der Akademie gemaakt - het staat te bezien, of er één bij is, die aan uw eisch voldoen zal?’ Zou er nu wel veel meer idee in dien Guttemberg te symbolizeeren vallen, dan in het zoo evengenoemde hoofdtooisel?

Het Beeld houdt, gelijk men verwachten kan, de letter A in de hand. Maar in plaats van die letter óf te bestudeeren, óf aan het volk te vertoonen, als een trofee op de barbaarschheid veroverd, houdt Guttemberg den arm bij het

lijf en de letter in de half geopende vuist. Een aardige spotter, die het beeld gezien had, nam hieruit aanleiding om te zeggen, dat er wél een zinrijke gedachte in stak: want dat de beeldhouwer den oneerlijken knecht van Coster verbeeld had, zich zijn boevenstuk bewust, en de letter uit schaamte verbergende. Hoe 't zij - het is een goed beeld, maar wij hebben reden er voor Coster een beter te wenschen en, zoo den kunstenaar de *vrijheid* gelaten wordt, die vooral den spiritueelsten plastiker eene behoefte is - ook te verwachten. Het half mislukte proefstuk van den grooten Thorwaldsen bewijst toch, dat de Maintzer handschriftenfabrikant eene minder poëetische figuur oplevert, dan de mijmerende lettersnijder in den Haarlemer Hont, dien Costers legende voor ons opvoert.

Toen wij naar het station van den Frankforter spoorwagen wandelden, en elkaâr de belangrijkste fyzionomiën der *table d'hôte*, in het Maintzer *Hof van Holland*, een goed en goedkoop logement, herinnerden, onder welke fyzionomiën wij een schoonen zeer gemarkeerden type van de oud Duitsche meisjens gevonden hadden, die Durers en vooral Holbeins penseel tot de voorstelling van een ideaal wisten te noodzaken, hetwelk eene middeleeuwsche onnoozelheid en reinheid op latere idealen vooruit had - viel Nicoloos oog, door de glazen van een boekverkooper, toevallig op het boekjen van Quadrupani *per le anime timorose*. Dit boekjen nu behoorde tot de charakteristiekste werkjens, waar onze vrij uitgebreide reisbibliotheek uit bestond, en de inhoud maakte bovendien dikwerf de stof onzer gesprekken uit; daar Quadrupani evenzeer opmerkelijk is door zijn toegeeflijkheid, door het erkennen van de eischen des levens in de *waereld*, als door zijn orthodoxie. Het is echter al weêr een van die werken, die tot praktiesch gebruik alleen aanbeveling verdienen ten oorbaar van de personen, voor wie ze geschreven zijn; en welker stellingen niet zoo absoluut volkomen zijn, of anderen kunnen er misbruik van maken en den schrijver zaken doen goedstemmen, waar hij nimmer aan gedacht heeft.

Het boekjen van Quadrupani nu was bestemd voor beangstigde geesten en gemoederen. We brachten de vond

onmiddelijk thuis op het angstig hart van onze vriendin uit de Kathedraal; het boekjen was in het Hoogduitsch, en voor twee woorden en een klein geldstuk te krijgen; we gaven den boekverkooper het adres op, waar het moest bezorgd worden, en hij vertelde ons, dat *Mademoiselle* Badoni onder de abonnees van zijn leesbibliotheek behoorde. Twee bedenkingen weêrhielden ons om den waarschijnlijk goed geinformeerden burger van Maintz naar bijzonderheden omtrent onze *protégée* te vragen. Vooreerst was het bij vijven, en dan.... ja, wat dan?.... Lezers met een Sterniaansch gevoel mogen er naar gissen en, naar gelang van hun individualiteit, deze of gene even voldoende beandwoording van het vraagstuk geven. Voor mij, ik geloof, dat er een zekere poëetische schroom was (dit is immers geen aanmatiging?), die ons verbood dien dikken, roodwangigen, boekverkooper de eer te doen hem naar onze kerkbewoonster te vragen. Die vrouw, gelijk zij tot ons gesproken had, daar in die kerk, in tegenwoordigheid van de zinnebeelden der godsdienst en de werkstukken der kunst, had ons iets te ongewoons, te bovenaardsch, zou ik bijna zeggen, dan dat wij het den Maintzer burger niet reeds kwalijk zouden genomen hebben, dat hij ‘la Badoni’ kende. En dan! laten wij mensch genoeg zijn om het te belijden: wát wij van haar levensloop wisten, en wat onze fantazie er ter aanvulling zich bij gedacht had, scheen ons zulk een harmoniesch en aangenaam geheel, dat wij ons niet wilden blootstellen om door een wellicht kwalijk uitgebrachten of verkeerd begrepen boekverkoopersvolzin er het schoon van beneveld of verwoest te zien.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

Bibliographisch album.

Gronden der Hoogere Algebra, door W. Smaasen, Math. Mag. Phil. Nat. Dr., Leeraar in de Wiskunde aan het Gymnasium te Kampen. Rotterdam, 1849.

1. De ontwikkeling der functien in reeksen, wier termen, hetzij naar de opklimmende magten van de veranderlijke grootheid, of naar die van eenige functie derzelve gerangschikt zijn, - hetzij door eenige goniometrische functie van de opvolgende veelvouden dier grootheid worden voorgesteld, werd reeds door de oudere Analytici als een hoogst belangrijk onderwerp behandeld. Dan de wijze dier behandeling strookte niet met het doel, dat men zich voorstelde: men wilde toch tot mathematische, dat is, ware uitdrukkingen geraken, en zocht dit langs wegen en door middelen, die de wiskundige zekerheid misten. Het gebruik der reeksen, zonder van hare convergentie verzekerd te zijn, - de toepassing van de theorie der onbepaalde coefficienten, zonder vooraf het bestaan van den onderstelden vorm der reeks betoogd te hebben, geven er zoo vele voorbeelden van.

Eerst sedert Cauchy de convergentie en divergentie der reeksen aan eene bijzondere, wiskundige beschouwing onderwierp, en anderen het voetspoor van dien geleerde zijn gevolgd, is ook dat gedeelte der Wiskunde tot dien trap van juistheid en volkomenheid opgevoerd, die noodig was, opdat het tot grondslag van verdere redenering zoude kunnen strekken. Dit onderzoek is daarenboven ook niet zonder vrucht gebleven ter vermeerdering van onze kennis omtrent andere gewigtige deelen van de theorie der functien. Niet alleen toch geeft nu de theorie der reeksen, overeenkomstig haar oorspronkelijk doel, de noodige hulpmiddelen aan de hand tot het beoordeelen der reeks, die eenige functie moge voorstellen; maar uit haar worden tevens de kenmerken van convergentie afgeleid voor de gedurige produkten, uit een oneindig aantal factoren bestaande, waarin enkele functien kunnen omgezet worden; en nog onlangs werd door Dr. Stern ook de leer der oneindig voortloopende gedurige breuken, wat hare convergentie betreft, tot de theorie van de convergentie der reeksen teruggebragt.

Zoo is dan de theorie der reeksen een van die belangrijke hoofdonderwerpen der Wiskunde geworden, wier behandeling en bewerking voor den beoefenaar dezer wetenschap allernoodzakelijkst is. De meeste stukken over dit onderwerp zijn evenwel in Tijdschriften verspreid, en er bestaan, behalve de oudere ‘Cours d'Analyse Algébrique’ van Cauchy en het nieuwere ‘Handbuch der algebraischen Analysis’ van Prof. Schlömilch, zoo verre mij bekend is, geene genoegzaam uitgebreide handboeken over dit onderwerp. Het is dus voorzeker een nuttig doel, dat Dr. Smaasen zich heeft voorgesteld, om in dit gebrek door zijne ‘Gronden der Hoogere Algebra’ te voorzien.

2. Na eene korte Inleiding behandelt de Schrijver achtervolgens de ontwikkeling der functien in de drie vormen van reeksen, produkten en gedurige breuken, waardoor het werk van zelf in drie Afdeelingen wordt verdeeld; elke Afdeeling behelst eerst eene korte theorie van den vorm en van de regelen zijner convergentie, en daarna eene toepassing van het gevondene op de meest voorkomende functien. - De korte opgave der onderwerpen zal ons doen zien, welke belangrijke punten worden behandeld.

H. 1. § 1-6.	Inleiding. Leer der limieten, karakters der functien.
Afd. I. Ontwikkeling der functien in reeksen.	
H. 2. § 7-14.	Convergentie en divergentie der reeksen.
H. 3. § 15-26.	Ontwikkeling van $(1+x)^m$, e^x en $Log.(1+x)$ in reeksen.
H. 4. § 27-34.	Goniometrische functien en hare ontwikkeling in reeksen.
H. 5. § 35-39.	Verband tusschen de functien door middel der onbestaanbare grootheden.
Afd. II. Ontwikkeling der functien in gedurige produkten.	
H. 6. § 40-47.	Ontleding eener algebraische functie in produkten.
H. 7. § 48-51.	Ontleding van eenige transcendente functien in gedurige produkten.
H. 8. § 52-58.	Reeksen met bepulp der oneindige produkten gevormd.
Afd. III. Ontwikkeling der functien in gedurige breuken.	
H. 9. § 59-63.	Aard en eigenschappen der gedurige breuken.
H. 10. § 64-69.	Ontwikkeling van functien in gedurige breuken.

Terwijl wij nu tot de nadere beschouwing overgaan, zij het hier aangemerkt, dat daarbij de notatien van den Schrijver zullen behouden blijven, ook waar zij van de meer gebruikelijke mogten afwijken, en dat de straks op te geven druk- en schrijffouten voorshands reeds verbeterd worden ondersteld.

3. In het eerste Hoofdstuk vinden wij het begrip en de verdeeling der functien, hare limieten en continuiteit behandeld, waarop eenige stellingen uit de theorie der limieten, en eindelijk beschouwingen over het karakter van het veelvoud en de magt eener veranderlijke, en van de exponentiele en logarithmische functien volgen. Dit laatste punt is vooral van gewigt, daar het karakter in het vervolg dikwijls als toets moet dienen van de verkregene uitkomsten.

4. Met het tweede Hoofdstuk neemt de behandeling der reeksen eenen aanvang. In § 7 ontwikkelt Schr. het begrip van eene convergente en eene divergente reeks. De bepaling door hem van eene *divergente* reeks (pag. 27) gegeven, is tweeledig. De eigenschap van '*zich van eene bepaalde waarde meer en meer te verwijderen*' komt alleen aan de *eigenlijk divergerende* reeksen toe, waaronder de overwogene wel is waar behoort; terwijl '*eene*

reeks van termen, wier som tot geen' bepaalden limiet nadert,' slechts tot de *niet-convergerende* moet gerekend worden. Nu vormen de eersten slechts eene ondersoort der tweeden, welke tegenover de *convergente* reeksen staan: behalve deze *divergente* reeksen toch zijn er andere, die niet convergeren en *oscillerende* genoemd worden; zij zijn die, welke bij afwisseling tot twee grenzen naderen, naar mate men telkens eenen term verder bijtelt; tot voorbeeld mogen de volgenden strekken:

1 - 1 + 1 - 1 + ... die oscilleert tusschen	1	en o
2/1 - 3/2 + 4/3 - 5/4 + ... die oscilleert tusschen	1 + *Log.* 2	en *Log.* 2
2/1 - 4/3 + 6/3 - 8/7 + ... die oscilleert tusschen	1 + ¼ *π*	en ¼ *π*.

Bovendien heeft men nog zoogenaamde *half-convergente* reeksen, waarvan een zeker aantal termen convergeert, de volgenden evenwel naderhand divergeren; terwijl de reeks zelve in sommige gevallen, als ware ze convergent, gebruikt mag worden. Deze verschillende soorten zijn alle *niet-convergent*, en werden voorheen onder de *divergenten* begrepen, hetgeen echter, bij den tegenwoordigen stand der wetenschap, niet geoorloofd is. Wanneer Schrijver evenwel bepaaldelijk de divergentie van reeksen betoogt, bedoelt hij alleen de zoodanige, die zich meer en meer van eene bepaalde waarde verwijderen, de *eigenlijk divergente* reeksen namelijk; terwijl overigens door divergente reeksen in het algemeen *niet-convergente* worden bedoeld.

5. Nadat in § 8 de sluitterm of de rest der reeks tot de beoordeeling van de convergentie diende, wordt daartoe in § 9 de vergelijking met eenige bekende reeks aangewend. Op pag. 30, na reg. 18, had hier wel de even eenvoudige opmerking behoord, waarvan dan ook naderhand gebruik wordt gemaakt, dat eene reeks $s' = u'_0 + u'_1 + u'_2 + \cdots$, wier termen, van eenen bepaalden term te beginnen, grooter zijn, dan die der divergente reeks $s = u_0 + u_1 + u_2 + \cdots$, a fortiori divergent is.

Verder wordt de stelling aangaande de reeks $u_1 + nu_n + n^2 u_{n2} + \cdots$ hier in het algemeene geval van *n* bewezen, terwijl men haar meestal voor het bijzondere geval *n* = 2 aantreft. § 10 bevat de kenmerken van convergentie en divergentie, afgeleid uit de waarden van $Lim. \frac{u_{n+1}}{u_n}$ of $Lim. \sqrt[n]{u_n}$ < of > 1, en de toepassing van beide stellingen op acht merkwaardige voorbeelden. Voor het zevende is de gevolgtrekking $Lim. \frac{u_{n+1}}{u_n} = 0$ slechts waar, zoo lang

$$Lim. \frac{1}{\left\{1 - \frac{1}{x - n}\right\}^n} = 1^{\infty}$$

niet ∞ is, hetgeen niet dadelijk blijkt, daar deze waarde (zie pag. 8) niet gelijk de eenheid behoeft te zijn. Men heeft echter

$$\frac{1}{\left(1 - \frac{1}{x - n}\right)^n} = \left(\frac{1}{1 + \frac{1}{n - x}}\right)^n < \left(\frac{1}{1 + \frac{1}{n}}\right)^n < \left(\frac{1}{1 - \frac{1}{n}}\right)^n.$$

Maar in § 23 wordt bewezen, dat

$\left(\frac{1}{1 - \frac{1}{n}}\right)^n = Lim. \left(1 - \frac{1}{n}\right)^{-n} = e = 2,71828\ldots$ is, derhalve $Lim. \frac{1}{\left(1 - \frac{1}{x - n}\right)^n} < e$, dus endig,

en *nu* is $Lim. \frac{u_{n+1}}{u_n} = 0$.

6. Omtrent de reeksen met negatieve teekens worden in § 11 algemeene wenken gegeven. Men kan ook dikwijls, wanneer althans de positieve en ne-

gatieve teekens elkander volgens zekere eenvoudige wet opvolgen, met vrucht de kunstgreep aanwenden, om, door verbinding der termen, enkel positieve te verkrijgen, in welk geval namelijk de bepaling der convergentie en divergentie meer algemeen mogelijk wordt. Zie tot voorbeeld pag. 51, waar men volgens dezen regel is te werk gegaan.

In § 12 gaat de schr. over tot het twijfelachtige geval der eerste stelling van § 10, dat namelijk $Lim. \frac{u_{n+1}}{u_n} = 1$ is (welks behandeling eigenlijk § 11 had behooren vooraf te gaan, als betreffende de reeksen met enkel positieve teekens) en bewijst pag. 44 het Theorema van Bonnet (Journ. de Liouville, T. VIII, pag. 77), en pag. 46 dat van Raabe (Journ. von Crelle, XI Bd., S. 309) en Duhamel (Journ. de Liouville, T. IV, pag. 214), waarop eenige belangrijke toepassingen volgen.

Kon al het Theorema van de Morgan, 'Differential and Integral Calculus, p. 326,' hier niet geplaatst worden, zonder de hulp der Differentiaalrekening in te roepen, dat van Cauchy, 'Analyse Algébrique, T. I, p. 137', levert die moeijelijkheid niet op, en had hier wel eene plaats verdiend. Hoewel nu deze Theoremata in de toepassing dezelfde uitkomsten van convergentie en divergentie leveren, en dezelfde gevallen van twijfel aanbieden, toch behooren zij nevens elkander te staan, daar elke algemeene vorm der termen de eene of andere dezer stellingen voor de toepassing doet verkiezen.

Bovendien wordt door het slechts gedeeltelijk overnemen van het Theorema van Bonnet, en het weglaten van de regels van Bertrand (Journ. de Liouville, T. VII, pag. 43), welke bij dat van Raabe behooren, de schijn gegeven, alsof er werkelijk twijfelachtige gevallen bestonden, hetgeen echter, één enkel geval uitgesloten, niet plaats heeft; - en het komt ons voor, dat in een werk, als het onderhavige, waar de gronden voor de beoordeeling der convergentie en divergentie van reeksen worden aangegeven, juist die regels in hun geheel moeten gelaten, en de loop der bewerking, ook in twijfelachtige gevallen, moet aangetoond worden. - Soortgelijke aanmerking geldt omtrent de stelling in § 10, pag. 35.

Omtrent de stellingen van Cauchy en Raabe zij, voor het geval van de *Lim*. gelijk de eenheid, nog aangemerkt, dat, wanneer de grootheid onder dit teeken voor alle waarden van *n* steeds < 1 blijft, men alsdan van de divergentie der reeks verzekerd is.

7. In § 13 geeft Schr. eene beschouwing over de gevallen, waarin de optelling en vermenigvuldiging van convergente reeksen geoorloofd is, en in § 14 iets over dubbele reeksen.

Eigenaardig had nog in dit Hoofdstuk, en wel na § 12, het bewijs kunnen opgenomen worden van de onmeetbaarheid der waarde van sommige reeksen, dat door Dr. Stern, 'Journ. von Crelle, XXXVII Bd., S. 95', gegeven is, inzonderheid in overeenstemming met dezelfde eigenschap van sommige gedurige breuken in § 65 behandeld.

8. Nadat in § 15 over de ontwikkeling der functien in reeksen gehandeld is, volgt in §§ 16 en 18 een bewijs voor het zoogenaamde Binomium van Newton, in de gevallen van positieve geheele, of van willekeurige exponenten; voor deze laatste wordt het met behulp van enkele der in § 17 ontwikkelde eigenschappen der Binomiaal-coefficienten, uit het karakter der magt afgeleid. Hierop worden in § 19 eenige andere vormen van dezelfde formule

gegeven, en daaronder voornamelijk die, welke hare toepassing bij de worteltrekking vinden.

Nu gaat Schr. over tot het ontleden van breuken, wier teller en noemer uit geheele, rationele functien van eene veranderlijke bestaan, in reeksen van enkelvoudige gebrokens, van zulke dus, wier noemer in het algemeen een binomium is. Hij onderscheidt de gevallen, waarin de factoren van den noemer der te ontleden breuk alle ongelijk (§ 20) of ten deele gelijk zijn, (§ 21) - past de, op eene allezins eenvoudige wijze afgeleide, regels op eenige voorbeelden toe - en herleidt (§ 22) de daarbij gevondene enkelvoudige breuken in reeksen.

Wij zagen deze methode van §§ 20 en 21 liever bij de theorie der hoogere magtsvergelijkingen gevoegd, daar zij toch op de eerst later te bewijzen stelling berust, dat iedere rationele functie van den *n*den graad steeds *n* eerste magtsfactoren heeft, en zij alzoo met die theorie in een naauw verband staat. In hoeverre echter de behandeling dezer methode in dit boek, zoo als het daar ligt, te huis behoort, zal later worden overwogen; daar evenwel in allen gevalle haar praktisch nut en de toepassing van hare uitkomsten hier moesten worden aangetoond, zoo staat, aan het einde van § 22, de benaderde ontwikkeling eener functie volgens de opklimmende of afdalende magten van *x*, naar mate deze veranderlijke zeer klein of zeer groot is, wel op zijne plaats, evenzeer als de opmerking, dat de reeks, waardoor een gebroken wordt voorgesteld, tot de wederkeerige behoort, dat is, tot die reeksen, wier coefficienten, van eene bepaalde te beginnen, eene zekere gegeven functie der voorgaanden zijn.

9. Uit de reeks voor het Binomium worden in § 23 die voor de constante *e* en voor de exponentiele functie afgeleid, en tevens wordt a posteriori aangetoond, dat voor deze laatste de reeks aan het karakter der functie voldoet; terwijl verder, in § 24, uit deze voor de exponentiele functie gevonden reeks, die voor den Neperiaanschen Logarithmus wordt ontwikkeld. In § 25 wordt over de verschillende Logarithmenstelsels gehandeld, en in § 26 over onderscheidene vormen der Logarithmische reeks en hunne toepassing op de berekening der Logarithmen zelve.

Men had hier echter, om den Logarithmus van groote getallen in eene reeks uit te drukken, dadelijk in (8) kunnen stellen $z = -\frac{x}{x+1}$ of $1+z = \frac{1}{x+1}$, waarin, daar $z >$ - 1 moet zijn, x alle mogelijke waarden kan hebben; dewijl nu $Log.\frac{1}{x+1} = -Log.(x+1)$ is, volgt hieruit:

$Log.(1+x) = \frac{x}{x+1} + \frac{1}{2}\left(\frac{x}{x+1}\right)^2 + \frac{1}{3}\left(\frac{x}{x+1}\right)^3 + \cdots$, welke reeks, hoewel zij niet naar de magten van de enkele *x* opklimme, echter merkwaardig genoeg is, om hier eene plaats te vinden.

10. Na een overzigt over de goniometrische functien in § 27, wil Schr. aantoonen, waarin hun karakter gelegen is; maar hierin faalt hij onzes inziens. *Vooreerst* houde hij mij een paar aanmerkingen op den gang van zijne redenering zelve ten goede.

a). Uit het onderstelde in 4° volgt, wel is waar, dat *Sin. x* en *Cos. x* beide constanten en tevens onderling gelijk zijn, hetgeen dan ook met regt in Voorstel 27, pag. 246, als eene te bewijzen stelling wordt opgegeven; maar zij zijn niet gelijk nul, zoo als daarenboven in 4° wordt beweerd, daar het gemakkelijk valt aan te toonen, dat hunne waarde ½ is.

b). Eene nadere beschouwing van de onderstellingen 3° en 4° is geheel overbodig, indien men met den Schrijver de vergelijking (2) als tot het karakter behoorende wil aangemerkt hebben; want dan volgt al dadelijk, dat voor $x = 0$, ook $Sin.\ o = 0$ moet zijn, waardoor die onderstellingen terstond worden uitgesloten.

c). Eindelijk is ook de gevolgtrekking aan het begin van pag. 100 niet juist, dat $Sin.\ (-\frac{1}{2}\pi) = -1$ en $Sin\ (-y) = -Sin.\ y$ zoude zijn; want met hetzelfde regt kan men uit de aldaar gebezigde vergelijkingen besluiten tot $Sin.\ (-\frac{1}{2}\pi) = +1$ en $Sin.\ (-y) = +Sin.\ y$.

Maar wanneer wij, *ten tweede*, de redenering des Schrijvers nader beschouwen, dan valt het ligtelijk in het oog, dat wij hier alleen het bewijs aantreffen van de stelling, dat de vergelijking (1) eene eigenschap is der functien *Sinus* en *Cosinus*, waarbij deze door de betrekking $Sin.\ (\frac{1}{2}\pi - x) = Cos.\ x$ zijn verbonden; terwijl hier in geenen deele betoogd wordt, dat genoemde eigenschap, verbonden met vergelijking (2), uitsluitend aan die functien zoude toekomen, hetgeen toch voor het bestaan van een karakter noodzakelijk is. (Zie § 6). Naar wij meenen, zoude men gevoegelijk op de volgende wijze hierin kunnen voorzien.

11. Men vraagt de functie te bepalen, die voldoet aan de betrekking:
$f(x+y) = f(x)\,f(\frac{1}{2}\pi - y) + f(\frac{1}{2}\pi - x)\,f(y)$.....(1)

Voor $y = 0$ wordt zij $\{1 - f(\frac{1}{2}\pi)\}\ f(x) = f(\frac{1}{2}\pi - x)\,f(0)$, aan welke vergelijking in vier gevallen kan voldaan worden:

a). $f(0) = 0$, $f(\frac{1}{2}\pi) = 1$.

b). $f(0) = 0$, $f(\frac{1}{2}\pi)$ niet $= 1$, dan is $f(x) = 0$ of $f(\frac{1}{2}\pi - x) = \infty$, voor alle *x*, dus geene functie van *x*.

c). $f(0)$ niet $= 0$, $f(\frac{1}{2}\pi) = 1$, dan is of $f(x) = \infty$, dus geene functie van *x*: - of $f(\frac{1}{2}\pi - x) = 0$, dus voor $x = 0$ ook $f(\frac{1}{2}\pi) = 0$, terwijl zij = 1 was ondersteld.

d). $f(0)$ niet $= 0$, $f(\frac{1}{2}\pi)$ niet $= 1$; dan moet $\frac{f(x)}{f(\frac{1}{2}\pi - x)} = \frac{f(0)}{f(\frac{1}{2}\pi)} =$
Constante = *a* zijn.

Daardoor wordt (1) $f(x+y) = 2a\,f(\frac{1}{2}\pi - x)\,f(\frac{1}{2}\pi - y)$, of voor $x = y = 0$,
$f(0) = 2a\,\{f(\frac{1}{2}\pi)\}^2$; maar $f(0) = a\,f(\frac{1}{2}\pi)$, dus $1 = 2f(\frac{1}{2}\pi)$, $f(\frac{1}{2}\pi) = \frac{1}{2}$, $f(0) = \frac{1}{2}a$.

Stel in (1) verder voor *x*, $\frac{1}{2}\pi - x$, dan wordt zij
$f(\frac{1}{2}\pi - x + y) = f(\frac{1}{2}\pi - x)\,f(\frac{1}{2}\pi - y) + f(x)\,f(y)$, en deze voor $y = x$,
$\{f(\frac{1}{2}\pi - x)\}^2 + \{f(x)\}^2 = f(\frac{1}{2}\pi) = \frac{1}{2}$.

Stel hierin $x = 0$, dan wordt $(\frac{1}{2}a)^2 + (\frac{1}{2})^2 = \frac{1}{2}$, dus $a = \pm 1$ of $f(x) = \pm f(\frac{1}{2}\pi - x)$; derhalve $2\{f(x)\}^2 = \frac{1}{2}$ en $f(x) = \pm f(\frac{1}{2}\pi - x) = \frac{1}{2}$, zoodat $f(x)$ en $f(\frac{1}{2}\pi - x)$ standvastige grootheden en dus onafhankelijk van *x* zijn, hetgeen tegen het begrip van functie strijdt.

Men heeft dus slechts het geval, dat $f(0) = 0$ en $f(\frac{1}{2}\pi) = 1$ is.....(*a*)

Stel nu in (1) $y = \frac{1}{2}\pi$, dan is:
$f(\frac{1}{2}\pi + x) = f\{\frac{1}{2}\pi - (-x)\} = f(x)f(0) + f(\frac{1}{2}\pi - x)f(\frac{1}{2}\pi) = f(\frac{1}{2}\pi - x)$.(*b*)

Zij in (*b*) $x = \frac{1}{2}\pi$, zoo is $f(\pi) = f(0) = 0$.

Stel in (1) $x = \frac{1}{2}\pi + x$ en $y = \frac{1}{2}\pi - x$, dan is:
$f(x) = 0 = f(\frac{1}{2}\pi + x)\,f(x) + f(-x)\,f(\frac{1}{2}\pi - x)$,
en dus volgens (*b*) $f(-x) = -f(x)$.....(*g*)

Neem verder in (1) $x = \frac{1}{2}\pi - x$, zoo is:
$f(\frac{1}{2}\pi - x + y) = f\{\frac{1}{2}\pi - (x - y)\} = f(\frac{1}{2}\pi - x)\,f(\frac{1}{2}\pi - y) + f(x)\,f(y)$,.(*e*)

en hierin $x = y$ stellende, $\{ f(\frac{1}{2}\pi - x) \}^2 + \{ f(x) \}^2 = f(\frac{1}{2}\pi) = 1$.....(*f*)

Wordt in (*e*) *y* negatief, dan is naar (*b*) en (*g*):

$f\{\frac{1}{2}\pi - (x+y)\} = f(\frac{1}{2}\pi - x) f(\frac{1}{2}\pi - y) - f(x) f(y)$.....(*d*)[1]

Stel nu in (*b*) achtervolgens $x = \pi, = \frac{3}{2}\pi, = 2\pi, = \frac{5}{2}\pi$, enz., dan is naar (*g*):

$f(\frac{3}{2}\pi) = f(-\frac{1}{2}\pi) = -1$, $f(2\pi) = f(-\pi) = 0$, $f(\frac{5}{2}\pi) = f(-\frac{3}{2}\pi) = +1$, enz. dus $f(n\pi) = 0$,

$f\left(\frac{4n+1}{2}\pi\right) = +1$, $f\left(\frac{4n-1}{2}\pi\right) = -1$.....(*i*)

Wordt in (1) en (*d*) $y = 2m\pi$, $x = \pm x$ genomen, dan is naar het voorgaande:

$f(2m\pi \pm x) = f(\pm x) f\left(\frac{1-4m}{2}\pi\right) + f(\frac{1}{2}\pi \mp x) f(2m\pi) = \pm f(x)$;(*k*)

$f\{\frac{1}{2}\pi - (2m\pi \pm x)\} = f(\frac{1}{2}\pi \mp x) f\left(\frac{1-4m}{2}\pi\right) - f(\pm x) f(2m\pi) = f(\frac{1}{2}\pi - x)$;(*l*) zoodat door de formulen (*i*), (*k*) en (*l*) bewezen is, dat de functien $f(x)$ en $f(\frac{1}{2}\pi - x)$ periodiek zijn.

Laat ons nu, gedeeltelijk op het voetspoor van Cauchy, nagaan, welke die functie zal zijn. Omdat bewezen is, dat $f(x) + 1$ en - 1 tot grenzen heeft, kan blijkbaar, voor eenige waarde van *x*, de functie door eenen *Sinus* worden voorgesteld, dat is: $f(p) = Sin.\,\theta$. Dan geeft (*e*) $f(\frac{1}{2}\pi - p) = Cos.\,\theta$, en (1)

$f(p+x) = f(\frac{1}{2}\pi - x)\ Sin.\,\theta + f(x)\ Cos.\,\theta$. Stel hierin achtervolgens $x = p$, $= 2p$, $= 3p$, enz., dan is:

$f(2p) = f(\frac{1}{2}\pi - p)\ Sin.\,\theta + f(p)\ Cos.\,\theta = Cos.\,\theta\ Sin.\,\theta + Sin.\,\theta\ Cos.\,\theta = Sin.\,2\theta$; en uit (*e*)

$f(\frac{1}{2}\pi - 2p) = Cos.\,2\theta$;

$f(3p) = f(\frac{1}{2}\pi - 2p)\ Sin.\,\theta + f(2p)\ Cos.\,\theta = Cos.\,2\theta\ Sin.\,\theta + Sin.\,2\theta\ Cos.\,\theta$

$= Sin.\,3\theta$, enz.

dus voor geheele, positieve $m \ldots f(mp) = Sin.\,m\theta$.....(A)

Voor $x = y = \frac{1}{2}p$ geeft (1) $f(x) = 2 f(\frac{1}{2}p) f(\frac{1}{2}\pi - \frac{1}{2}p) = 2\,Sin.\,\frac{1}{2}\theta.\,Cos.\,\frac{1}{2}\theta$, en (*e*).....

$\{f(\frac{1}{2}p)\}^2 + \{f(\frac{1}{2}\pi - \frac{1}{2}p)\}^2 = 1 = Sin.^2\frac{1}{2}\theta + Cos.^2\frac{1}{2}\theta$, waarvan de som en het verschil geven:

$\{f(\frac{1}{2}p) \pm f(\frac{1}{2}\pi - \frac{1}{2}p)\}^2 = (Sin.\,\frac{1}{2}\theta \pm Cos.\,\frac{1}{2}\theta)^2$, dus $f(\frac{1}{2}p) = Sin.\,\frac{1}{2}\theta$,

$f(\frac{1}{2}\pi - \frac{1}{2}p) = Cos.\,\frac{1}{2}\theta$.

Evenzoo, door $x = y = \frac{1}{4}p$, $= \frac{1}{8}p$, enz. te stellen, $f(\frac{1}{4}p) = Sin.\,\frac{1}{4}\theta$;

$f(\frac{1}{2}\pi - \frac{1}{4}p) = Cos.\,\frac{1}{4}\theta$, enz.; dus $f\left(\frac{1}{2^q}p\right) = Sin.\,\frac{\theta}{2^q}$,.....(B)

derhalve volgens $f\left(\frac{m}{2^q}p\right) = Sin.\,\frac{m\theta}{2^q}$;.....(C) en, dewijl door de uitdrukking $m : 2^q$ ieder positief getal wordt voorgesteld, voor alle positieve $\mu \ldots f(\mu p) = Sin.\,\mu\theta$.....(D) Volgens (*g*) is verder

$f(-\mu p) = -Sin.\,\mu\theta = Sin.\,(-\mu\theta)$;.....(E) dus geldt eindelijk voor alle mogelijke μ de vergelijking..$f(\mu p) = Sin.\,\mu\theta$,.(F) zoodat er tusschen *p* en θ eene standvastige betrekking blijkt te bestaan. - Stel dan nu deze standvastige reden = *z*, zoo moet $f(x) = Sin.\,zx$ zijn, welke voor $x = \frac{1}{2}\pi$, $\frac{1}{4}\pi$, enz. achtervolgens wordt: $f(\frac{1}{2}\pi) = 1$, maar $1 = Sin.\,\frac{4n+1}{2}\pi$, dus *z* van den vorm $4n+1$; $f(\frac{1}{4}\pi) = \sqrt{\frac{1}{2}}$, maar $\sqrt{\frac{1}{2}} = Sin.\,\frac{8n+1}{4}\pi$, dus *z* van den vorm $8n+1$, enz..

1 De hier met (*a*), (*b*), (*d*), (*e*) en (*f*) geteekende vergelijkingen komen overeen met de even zoo gemerkte formulen des Schr. op Pag. 99 en 100.

Stelde men eindelijk $x = \pi : 2^r$, dan zoude men even zoo vinden, dat *z* van den vorm $2^{r+1}n + 1$ moest zijn. Daar men nu *r* steeds grooter kan nemen, zoo zoude *z* tot ∞ divergeren, hetgeen niet zijn kan. Om dus aan al deze vormen van *z* te voldoen, moet men overal *n* gelijk nul aannemen, dus $z = 1$, en men heeft alzoo eindelijk..... $f(x) = Sin.\, x$, hetgeen met de gevondene formulen (*a*), (*b*), (*g*), (*e*), (*f*), (*d*), en met de bewezene periodiciteit geheel overeenstemt. - Derhalve blijkt het, dat de (1) op zich zelve reeds uitsluitend aan de functie *Sinus* toekomt, en dus volkomen haar karakter uitdrukt.

En wat overigens aangaat de vergelijking (2), die nu gebleken is *niet* tot het karakter te behooren, en toch voor het vervolg van een uitgestrekt nut is, en voor verder onderzoek ten grondslag moet strekken, deze verkrijgt men op de volgende wijze. Wanneer men de geometrische beteekenis, welke wij nu voor die functie hebben gevonden, nagaat, dan blijkt het, dat, daar *Sin. x* meer en meer tot den *Boog x* nadert, naar mate beide afnemen, ook $Lim.\ \frac{f(x)}{x} = 1$ moet zijn, hetgeen dan ook geheel met de formule $f(0) = 0$ instemt.

12. In § 28 wordt het Theorema van Moivre voor alle geheele, gebrokene, positieve en negatieve exponenten bewezen, hetgeen zeker voor het algemeen gebruik dezer vruchtbare formule noodzakelijk is. Daarna vindt men in § 29 vooreerst eene vlugtige behandeling van de onbestaanbare (imaginaire) grootheden en uitdrukkingen, van hare herleiding, van den modulus en de herleide uitdrukking, van haar produkt en quotient.

Zij, die een ander bewijs verlangen voor de gevolgtrekking $a = c$ en $b = d$ uit de vergelijking $a + b\sqrt{-1} = c + d\sqrt{-1}$, kunnen daaruit besluiten tot $a - c = (d - b)\sqrt{-1}$, en dus $(a-c)^2 = -(d-b)^2$; daar nu een vierkant nimmer negatief kan zijn, moet zoowel $a - c$ als $d - b$ nul zijn, dat is $a = c$, $d = b$.

Verder behandelt Schr. in § 29 nog de convergentie van reeksen voor het geval, dat het argument onbestaanbaar is, - het voldoen eener onbestaanbare exponentiele uitdrukking aan het karakter, - eindelijk de geldigheid van Newton's Binonium ook voor eenen onbestaanbaren wortel.

Hoezeer dan ook de bedoelde eigenschappen, die uit het gebruik der onbestaanbare grootheden haren oorsprong ontleenen, zeer dienstig zijn tot eene geleidelijke en gemakkelijke ontwikkeling der circulaire functien in reeksen, zij zijn daarom (hetgeen men uit het begin van § 28 zoude opmaken) nog niet *noodzakelijk* om den *Sinus* en den *Cosinus* uit te drukken in reeksen, volgens de opklimmende magten van den boog gerangschikt, zoo als zij in het vervolg (§ 31) met behulp dier grootheden worden afgeleid. Want deze reeksen kunnen zonder tusschenkomst der onbestaanbare grootheden uit het Binonium van Newton worden ontwikkeld, waartoe men de bekende betrekkingen: $2\,Cos.x\,Cos.y = Cos.(x+y) + Cos.(x-y)$, $2Sin.x Cos.y = Sin.(x+y) + Sin.(x-y)$, verder eene eigenschap der Binomiaal-coefficienten:

$$\binom{n}{n}\binom{n}{m} - (n+1)\binom{n+1}{m} + (n+2)\binom{n+2}{m} - \ldots\ldots = 0 \text{ voor } m > n,$$

en = 1 voor $m = n$;

en eindelijk de vergelijkingen:

$$Lim.\left(\frac{\theta}{x}\right)^p x^p \left(\frac{2\,Sin.\,\frac{1}{2}x}{x}\right)^p Cos.\frac{p}{2}x = \frac{\theta^p}{1.2.3\ldots p.},\quad Lim.\left(\frac{\theta}{x}\right)^p x^p \left(\frac{2\,Sin.\,\frac{1}{2}x}{x}\right)^p Sin.\frac{p}{2}x = 0$$

noodig heeft.

13. De reeksen, die den Sinus en den Cosinus van eenig veelvoud eens boogs, door middel van deze goniometrische lijnen van den enkelen boog uitdrukken, hadden meer regtstreeks en korter uit het Theorema van Moivre kunnen zijn afgeleid, dan dit wel in § 30 geschied is. Men had immers het tweede lid dier vergelijking slechts volgens het Binomium te ontwikkelen, om dan den Cosinus gelijk te stellen aan de bestaanbare termen der reeks, den Sinus aan de onbestaanbare, gedeeld door √ - 1; terwijl alsdan de beoordeeling der convergentie dezelfde blijft.

Uit deze reeksen worden, in § 31, die voor den Sinus en den Cosinus van *x*, en, na de opgave van eenige cyclometrische formulen in § 32, verder in § 33 de reeks voor Boog Tang., in § 34 die voor Boog Sin. ontwikkeld. Hierbij valt op te merken, dat in § 33 de reeks van Leibnitz en de uitdrukking van Machin voor π worden afgeleid.

De reeks voor *Boog Sin. z* wordt hier slechts bewezen voor de grenzen $\sqrt{\frac{1}{2}} \geqq z \geqq -\sqrt{\frac{1}{2}}$, maar had, bij eene andere afleiding, ook *zonder Differentiaalrekening* (zie pag. 123), voor de grenzen $1 \geqq z \geqq -1$ kunnen worden ontwikkeld. Om dit aan te toonen, moeten wij eerst opmerken, dat de in § 39 alleen als *eindige* bewezen reeksen voor bepaalde waarden van *n*, ook als *oneindige* gelden voor bepaalde waarden van θ.

Wanneer men in de reeksen (6) en (7) van § 30 de ontwikkeling overbrengt der formule $Cos.^p x = (1 - Sin.^2 x)^{\frac{p}{2}}$, dan zullen daardoor, met behulp van de volgende eigenschappen der Binomiaal-coefficienten:

$$\left(\frac{m}{2}\right) + \binom{m}{1}\left(\frac{m-2}{2}\right) + \binom{m}{2}\left(\frac{m-4}{2}\right) + \ldots + \binom{m}{2n-2}\frac{m-2n+2}{2} + \binom{m}{2n} = \frac{m^2(m^2-2^2)\ldots\{m^2-(2n-2)^2\}}{1.2.3.4\ldots\ldots\ldots\ldots 2n},$$

$$m\left(\frac{m-1}{2}\right) + \binom{m}{3}\left(\frac{m-3}{2}\right) + \ldots\ldots\ldots + \binom{m}{2n-1}\frac{m-2n+1}{2} + \binom{m}{2n+1} = \frac{(m^2-1)(m^2-3^2)\ldots\{m^2-(2n-1)^2\}}{2.3.4.5\ldots\ldots\ldots\ldots 2n+1};$$

de functien *Cos. nx, Sin. nx, Cos. nx: Cos. x, Sin. nx: Cos. x*, kunnen worden ontwikkeld in oneindige reeksen, welke naar de evene of onevene magten van *Sin. x* zijn geordend en voor alle *n* gelden, wier termen met die der in § 39 gevonden eindige reeksen (12), (13), (10) en (11) volkomen identisch zijn, en waarin $\frac{\pi}{4} \geqq x \geqq -\frac{\pi}{4}$ is. - Stelt men nu in deze reeksen 2 *m* en ½ *z* voor *n* en *x*, zoo worden de grenzen $\frac{\pi}{2} \geqq z \geqq -\frac{\pi}{2}$; ontwikkelt men dan naar de formulen $Sin.^p \frac{z}{2} = 2^{-p}(1 - Cos.\ z)^p$, en $Cos.^q z = (1 - Sin.^2 z)^{\frac{q}{2}}$, zoo wordt eindelijk *Sin. z* het argument der reeksen, terwijl verder de coefficienten berekend moeten worden naar de methode, op pag. 120 gebezigd; hierdoor worden dan de oneindige reeksen, wier termen met die der reeksen (10)-(13) van § 39 overeenkomen, bevonden te gelden voor $\frac{\pi}{2} \geqq x \geqq -\frac{\pi}{2}$, waarbij *n* willekeurig is.

Als men nu in de formule (13) van § 39, beide leden door *n* deelt, en tot den Limiet $n = 0$ overgaat, zoo is $Lim.\ \frac{Sin.\ n\theta}{n} = \theta$, en dus:

$\theta = \frac{Sin.\ \theta}{1} + \frac{1}{2}\frac{Sin.^3\theta}{3} + \frac{1\ .\ 3}{2\ .\ 4}.\ \frac{Sin.^5\theta}{5} + \ldots\ldots 1 \geqq \theta \geqq -1$, welke nu dezelfde formule is, die in § 34 slechts voor $\sqrt{\frac{1}{2}} \geqq \theta \geqq -\sqrt{\frac{1}{2}}$ bewezen was.

14. In § 35 worden uit de reeksen voor de circulaire en exponentiele functien de merkwaardige formulen afgeleid, waardoor een Sinus of Cosinus in eene functie van exponentiele grootheden wordt voorgesteld, terwijl in § 36 hetzelfde wordt gedaan voor het geval van een onbestaanbaar argument.

De uitdrukkingen, welke door dit onbestaanbaar stellen van de veranderlijke verkregen worden, namelijk:

$Cos.\ (x\sqrt{-1}) = \frac{e^x + e^{-x}}{2}$, $\sqrt{-1}.\ Sin.\ (x\sqrt{-1}) = \frac{e^x - e^{-x}}{2}$,

$\sqrt{-1}.\ Tang.\ (x\sqrt{-1}) = \frac{e^x - e^{-x}}{e^x + e^{-x}}$, enz.,

pleegt men den *Hyperbolischen Cosinus, Sinus, Tangens*, enz., of *Cosh. x, Sinh. x, Tangh. x*, enz., te noemen; men ziet uit het door Schr. behandelde, dat er tusschen deze en de gewone goniometrische functien merkwaardige betrekkingen bestaan.

Verder wordt de Sinus van een onbestaanbaar binonium getransformeerd in eene uitdrukking, welke de onbestaanbare grootheid explicite bevat; en daarna de weg aangewezen tot dezelfde bewerking ten aanzien van Boog Sin. eener onbestaanbare grootheid.

Hier hadden de vergelijkingen:

$Boog\ Sin.\ x = \frac{\pi}{2} + \sqrt{-1}\ Log.\ \{x + \sqrt{(x^2 - 1)}\}$ en

$Boog\ Cos.\ x = \sqrt{-1}\ Log.\ \{x - \sqrt{(x^2 - 1)}\}$,

waar $x > 1$ is, en

$Boog\ Cos.\ (x\sqrt{-1}) + Boog\ Sin.\ (x\sqrt{-1}) = \frac{\pi}{2}$,

$Boog\ Cos.\ \{\sqrt{(1 + x^2)}\} - Boog\ Sin.\ (x\sqrt{-1}) = \frac{\pi}{2}$

wel eene plaats verdiend. Uit haar blijkt, dat de formule

$Boog\ Sin.\ x + Boog\ Cos.\ x = \frac{\pi}{2}$

nog blijft gelden, wanneer $x > 1$ of onbestaanbaar wordt.

§ 37 handelt over den onbepaalden Logarithmus, naar de notatie van Cauchy, in het bijzonder over dien van eene onbestaanbare grootheid, en eindelijk over den *Log. Sin.* van zulk een argument. Hier had men ligtelijk, door in (3) *b* negatief te nemen, nog de volgende merkwaardige betrekking kunnen afleiden:

$Log.\left(\left(\frac{a + b\sqrt{-1}}{a - b\sqrt{-1}}\right)\right) = 2\sqrt{-1}.\ Boog\ Tang.\ \frac{b}{a}$.

15. In § 38 wordt de sommatie der reeksen, wier algemeene termen $a_n \rho^n$ *Cos.* $n\theta$ of $a_n \rho^n$ *Sin.* $n\theta$ zijn, afgeleid uit de reeks, wier algemeene term is $a_n x^n$, en daaruit veel belangrijke formulen ontwikkeld. Van deze

formulen worden er in § 39 twee gebezigd, om de reeds hierboven (N°. 13) behandelde reeksen te vinden, evenwel slechts in de onderstelling van geheele, beurtelings evene en onevene, waarden van *n*. Men had trouwens ook daar ter plaatse reeds dezelfde uitkomsten kunnen verkrijgen, dewijl de reeksen (6) en (7) van § 30 voor geheele *n* eindig zijn, en in deze onderstelling blijkbaar voor alle waarden van *Tang. z* gelden.

Vóór wij van de behandeling en het gebruik der onbestaanbare vormen afstappen, moeten wij den lezer opmerkzaam maken, dat hij §§ 29, 35, 36 en 37 bewezen vindt, dat de karakters der functien x^n, a^n, *Sin. x* en *Log. x* ook voor onbestaanbare waarden van *x* geldig blijven.

Hiermede sluit de *Eerste Afdeeling*, die over de reeksen en de ontwikkeling van functien in dezelve handelt. Volgen wij den Schrijver nu, als hij in de *Tweede Afdeeling* de gedurige produkten uit hetzelfde oogpunt behandelt.

16. In Hoofdstuk VI, §§ 40-47 behandelt Schr. de wortels en wortelfactoren eener vergelijking, - de noodzakelijkheid, dat iedere vergelijking minstens éénen wortel moet hebben (voor welke stelling wij hier Cauchy's betoog aantreffen), - de betrekkingen tusschen de coefficienten eener vergelijking en hare wortels, - het Theorema van Girard, - dat van Cotes, - en eindelijk de algemeene oplossing van de derde en vierde magtsvergelijkingen.

17. Naar aanleiding van het ontwikkelde worden in § 48 de reeksen van § 39 herschapen in eindige produkten, en deze onder verschillende vormen voorgesteld. Om echter tot oneindige produkten te kunnen geraken, wordt in § 49 eene stelling gegeven ter beoordeeling van hunne convergentie, en deze in § 50 op de straks gevonden produkten toegepast; terwijl, als bijzonder geval, de uitdrukking van Wallis voor ½ π wordt aangegeven.

In § 51 worden, na eenige ontwikkelingen, enkele functien van exponentiele grootheden in produkten herleid. Deze vier laatste formulen zijn de ontwikkelingen van $2\ Cosh.\ x$, $2\ Sinh.\ x$, $\frac{Cosh.\ (x+\frac{1}{2}y)}{Cosh.\ \frac{1}{2}y}$, $\frac{Sinh.\ (x+\frac{1}{2}y)}{Sinh.\ \frac{1}{2}y}$.

Men had hier gevoegelijk nog eenige andere merkwaardige produkten kunnen opnemen, die uit (17) en (18) gevonden worden, door $b = x + y\sqrt{-1}$ te stellen, en verder de Logarithmen van de functie zelve en van de verschillende factoren te nemen, daarbij lettende op de formulen (4) en (3) van § 37 - en door eindelijk de bestaanbare en onbestaanbare deelen der alzoo verkregen functien en ontwikkelingen gelijk te stellen. Men zal dan o.a. een merkwaardig verband leeren kennen tusschen de hyperbolische en circulaire functien.

18. Niet minder belangrijk is hetgeen nu volgt over de reeksen, die geboren worden uit de onderlinge vergelijking van de reeksen en de produkten, waartoe eene zelfde functie wordt herleid. Nadat in § 52 eene beschouwing is voorafgegaan der gevallen, waarin zulk eene vergelijking geoorloofd is, komen wij in § 53 tot de Bernouillaansche coefficienten en sommige reeksen, welker waarde door de eersten wordt voorgesteld. In overeenstemming met (2) hadden wij achter (4) nog de volgende gewenscht:

$$\frac{1}{2^{2m}} - \frac{1}{4^{2m}} + \frac{1}{6^{2m}} - \frac{1}{8^{2m}} + \ldots = \tfrac{1}{2}\frac{\pi^{2m}}{1.2.3\ldots 2m}(1 - 2^{1-2m})\,B_{2m}$$

In § 54 worden ½ *Tang.* ½ *y* en ½ *Cot.* ½ *y* ontwikkeld in reeksen, waar-

van de termen zijn van den vorm $\frac{\pm 1}{n\,\pi \pm y}$, ten einde daaruit in § 55 voor *Tang. z:z* en *Cot. z* anderen te kunnen afleiden, welke dan naar de magten van *z* zijn geordend, en wier coefficienten de Bernouillaansche tot factoren hebben. Aan het einde dezer § behoorde nog de opmerking, dat de waarheid der reeksen

$$\tfrac{1}{4}\frac{1}{Sin.^2\,\frac{1}{2}\,y} = \frac{1}{y^2} + \frac{1}{(2\,\pi - y)^2} + \frac{1}{(2\,\pi + y)^2} + \frac{1}{(4\,\pi - y)^2} + \frac{1}{(4\,\pi + y)^2} + \ldots,$$

$$\tfrac{1}{8}\frac{Cot.\,\frac{1}{2}\,y}{Sin.^2\,\frac{1}{2}\,y} = \frac{1}{y^3} - \frac{1}{(2\,\pi - y)^3} + \frac{1}{(2\,\pi + y)^3} - \frac{1}{(4\,\pi - y)^3} + \frac{1}{(4\,\pi + y)^3} - \ldots,$$

even als vroeger (pag. 193) voor soortgelijken het geval was, slechts uit de differentiering van form. (6) kan volgen.

Verder vindt men in § 56 voor *Cosec. y* en ½ *Sec. y* reeksen, met die van § 54 overeenstemmende, waardoor, na dergelijke behandeling als boven, die functien worden ontwikkeld in reeksen, die naar de magten van *y* opklimmen; de coefficienten der reeks voor *Cosec. y* worden uit de Bernouillaansche afgeleid, terwijl de reeks voor *Sec. y* ons eene nieuwe, hoewel met de vorige naauw verbonden, soort van constanten, de Secanten-coefficienten namelijk, leert kennen.

Men had hier, dunkt ons, dergelijke reeksen voor enkele exponentiele functien mogen verwachten, welke nu in dit Hoofdstuk geheel ontbreken, en gemakkelijk waren te vinden geweest door in de formulen (7), (8), (11) en (13) het argument onbestaanbaar $= x\sqrt{-1}$ te nemen, en daarbij tevens dezelfde grensbepaling $\frac{\pi}{2} > x > -\frac{\pi}{2}$ te laten gelden.

§ 57 bevat de herleiding van $Log.\,\frac{Sin.\,x}{x}$, $Log.\,Cos.\,x$, en $Log.\,\frac{Tang.\,x}{x}$ in reeksen, welke, naar de magten van *x* geordend zijnde, de Bernouillaansche coefficienten als factoren hunner coefficienten hebben. Eindelijk wordt in § 58 eene betrekkingsvergelijking afgeleid voor de Bernouillaansche coefficienten uit de formule $Cos.\,\frac{1}{2}\,x \times Sin.\,x = 1 + Cos.\,x$, en eene dergelijke voor de Secanten-coefficienten uit de formule $Sec.\,x \times Cos.\,x = 1$, door namelijk voor deze circulaire functien hare ontwikkeling in reeksen (ten deele zoo als zij in dit Hoofdstuk gevonden zijn) in plaats te stellen, de vermenigvuldiging uit te voeren, en de coefficienten van dezelfde magten der veranderlijke gelijk te stellen. Daardoor verkrijgt men eenvoudige formulen ter berekening dier merkwaardige constanten, welker invoering zulk eene regelmatigheid in de reeksen teweegbrengt, en die in de Hoogere Analyse van zulk een uitgestrekt en gewigtig gebruik zijn.

Wij zijn dan nu genaderd tot het ontleden der functien in gedurige breuken, wier behandeling de *Derde Afdeeling* uitmaakt.

19. Nadat in § 59 de waarde van den teller en noemer der naderingsbreuken is bepaald, worden in § 60 uit den vorm van het verschil tusschen twee volgende naderingsbreuken eenige stellingen afgeleid omtrent de onderlinge betrekking der naderingsbreuken van evene en onevene rangorde, die echter alleen gelden voor het geval, dat alle termen der gedurige breuk positief zijn. In § 61 stelt Schr. eerst, dat alle termen, behalve de eerste, negatief zijn, en vervolgens, dat de termen, wier teeken onbepaald blijft, alle ware breuken zijn. Bij de behandeling van dit laatste geval zijn in de re-

denering eenige misslagen ingeslopen, die ook op het volgende invloed uitoefenen.

Opdat toch de termen $\frac{a_1}{b_1}$, $\frac{a_2}{b_2}$, enz., ware breuken zijn, is het *niet* noodzakelijk, dat $b_1 > a_1 + 1$, $b_2 > a_2 + 1$, enz. zij, zoo als pag. 213 wordt aangevoerd; slechts moet $b_1 > a_1$, $b_2 > a_2$, enz., wezen. Men kan dus ook hebben $b_1 = a_1 + 1$, $b_2 = a_2 + 1$, enz. In dit, wel is waar, zeer bijzondere geval wordt, wanneer nog daarenboven de termen alle negatief zijn, de gedurige breuk van dezen vorm:

$$\cfrac{a_1}{a_1+1-\cfrac{a_2}{a_2+1-\cfrac{a^3}{a^3+1-}}}\cdots\cdots;\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots(a)$$

waaruit $\frac{p_1}{q_1} = \frac{a_1}{a_1+1} < 1$; $\frac{a_2}{a_2+1} < 1$, $a_1 + 1 - \frac{a_2}{a_2+1} > a_1$, dus $\frac{p_2}{q_2} < 1$; enz. volgt, zoodat hier, even als in het algemeene geval, de naderingsbreuken $\frac{p_1}{q_1}$, $\frac{p_2}{q_2}$, enz. alle < 1 zijn. Mag men nu, met den Schrijver, uit deze eigenschap besluiten, dat '*ook de waarde der gedurige breuk kleiner dan de eenheid*' zij? Wij zullen zien, dat het antwoord ontkennend is.

20. Volgens den regel § 59, pag. 208, is hier, in het bijzondere geval, dat alle termen, behalve de eerste, negatief, en hunne noemers juist één grooter zijn dan de overeenkomstige tellers,

$$\left.\begin{array}{l} p_{n+1} = p_n\,(a_{n+1}+1) - p_{n-1}\,a_{n+1}, \text{ dus } p_{n+1} - p_n = (p_n - p_{n-1})\,a_{n+1}, \\ q_{n+1} = q_n\,(a_{n+1}+1) - q_{n-1}\,a_{n+1}, \text{ dus } q_{n+1} - q_n = (q_n - q_{n-1})\,a_{n+1}. \end{array}\right\}..(b)$$

Verder is $\frac{p_1}{q_1} = \frac{a_1}{a_1+1}$ en $\frac{p_2}{q_2} = \frac{a_1\,a_2 + a_1}{a_1\,a_2 + a_1 + 1}$, derhalve $p_1 = a_1$, $p_2 - p_1 = a_1\,a_2$, $q_1 = a_1 + 1$, $q_2 - q_1 = a_1\,a_2$.

Nu geven de vergelijkingen (*b*) voor *n* achtervolgens = 2, 3, 4.....

$p_3 - p_2 = (p_2 - p_1)\,a_3 = a_1\,a_2\,a_3$, $q_3 - q_2 = (q_2 - q_1)\,a_3 = a_1\,a_2\,a_3$;

$p_n - p_{n-1} = a_1\,a_2 \ldots\ldots\ldots a_n$, $q_n - q_{n-1} = a_1\,a_2 \ldots\ldots\ldots a_n$.

De sommen van de beide leden in ieder stel vergelijkingen geven:

$p_n = a_1 + a_1\,a_2 + \ldots\ldots + a_1\,a_2 \ldots a_n$, $q_n = 1 + a_1 + a_1\,a_2 + \ldots\ldots + a_1\,a_2 \ldots a_n$, dus $q_n = p_n + 1$. Daar nu alle *n* geheele getallen zijn, wordt $p_n = \infty$ voor $n = \infty$, dus: $Lim.\,\frac{p_n}{q_n} = Lim.\,\frac{p_n}{p_n+1} = Lim.\,\frac{1}{1+\frac{1}{p_n}} = \frac{1}{1+0} = 1$, zoodat eindelijk de waarde van de behandelde gedurige breuk de eenheid zelve is.

Overigens is het duidelijk, dat deze bijzondere gesteldheid der breuk verdwijnt, zoodra slechts één der noemers den overeenkomstigen teller meer dan ééne eenheid overtreft. Men hebbe dan bijv. $b_p > a_p + 1$, zoo zal in deze gedurige breuk, in vergelijking met (*a*):

$$b_p - \cfrac{a_{p+1}}{a_{p+1}+1-}\cdots > a_p + 1 - \cfrac{a_{p+1}}{a_{p+1}+1-}\cdots$$

zijn, en nu van iederen term tot zijnen voorgaanden overgaande, wordt in de eerste gedurige breuk de noemer van den term telkens met een kleiner getal verminderd, dan in de tweede, zoodat het complement telkens

grooter wordt. Dewijl echter, volgens de stelling op pag. 212, de naderingsbreuken steeds grooter worden, en volgens het hier betoogde, de waarde der eerste gedurige breuk kleiner dan die der tweede moet zijn, zoo volgt, dat, in het onderhavige geval, de waarde der breuk zelve kleiner dan de cenheid is.

Gemakkelijk is het in te zien, dat, wanneer bij negatieve termen meerdere noemers de overeenkomstige tellers meer dan ééne eenheid overtreffen, *a fortiori* de waarde der gedurige breuk kleiner dan één zal zijn. Op gelijke wijze kan men zich gereedelijk overtuigen, dat, ingevalle eenige termen positief worden, dat is in het algemeene geval, uit dezelfde redenering volgt, dat ook dan de waarde der breuken kleiner dan de eenheid zal wezen.

Men ziet, dat deze, slechts ter loops geschetste, vergelijking van verschillende gedurige breuken met de breuk (*a*) eenige overeenkomst heeft met de methode, welke Schr. in § 9 ten aanzien van de reeksen bezigt.

21. Overeenkomstig het zoo even aangevoerde, zoude men dus op pag. 213, reg. 2 (indien men deze stelling hier behouden wil, die nu evenwel eerder tot § 65 zoude te brengen zijn) na de woorden: '*de eenheid zijn*' behooren bij te voegen: *mits niet alle termen negatief en hunne noemers juist één grooter zijn dan de overeenkomstige tellers, in welk bijzonder geval de waarde der breuk de eenheid zelve is*.

Verder zoude men, met weglating der woorden: '*en ook de waarde der gedurige breuk*,' pag. 213, reg. 4 van ond., aan het einde der § het vorige No. kunnen doen volgen. - De wijzigingen, die deze verandering in het volgende medebrengt, zullen wij daar ter plaatse aangeven.

In § 62 worden de gewone gedurige breuken, waarbij de termen de eenheid tot teller en een geheel getal tot noemer hebben, - de ontwikkeling van grootheden in zulke breuken, - en ten laatste hare betrekkingsschalen en naderingsbreuken behandeld. In § 63 betoogt Schr., dat die naderingsbreuken de waarde der gewone gedurige breuk het naauwkeurigst voorstellen, en wendt deze eigenschap vervolgens aan tot het uitdrukken bij benadering van onmeetbare grootheden; terwijl hij door middel van het complement den graad van naauwkeurigheid bepaalt.

22. In § 64 vinden wij eene algemeene beschouwing van de oneindige gedurige breuken, van de onmeetbare grootheden, die zij voorstellen, en van het begrip van convergentie eener zoodanige breuk. In § 65 wordt de convergentie nagegaan der oneindige gedurige breuken, wier termen alle positief zijn, waarbij, pag. 223, eene stelling hieromtrent voorkomt, door Prof. Schlömilch, 'Handb. der algebraischen Analysis, I Th.S. 315', gegeven. In het geval dat $Lim. \frac{b_n b_{n+1}}{a_{n+1}} = 0$ is, kan het door Dr. Arndt, 'Disquis. nonn. de fractionibus continuis, 1845', gegeven kenmerk dienen:

De gedurige breuk convergeert in dat geval, wanneer de reeks divergeert, wier algemeene term is $\frac{1}{1 + \frac{a_{n+1}}{b_{n+1}} \cdot \frac{1}{b_n}}$.

Maar gelijk wij bij de reeksen, behalve het *convergeren* en *eigenlijk divergeren*, ook nog het *oscilleren* deden opmerken, zoo heeft dit ook ten aanzien der oneindige gedurige breuken plaats; wannneer de breuk namelijk twee verschillende grenzen heeft, naarmate de naderingsbreuken van evene of onevene rangorde zijn.

Ook met het oog hierop is de theorie van de convergentie der oneindige gedurige breuken zeer uitgebreid door de Verhandeling van Dr. Stern, ‘Journ. von Crelle, XXXVII Bd., S. 255’, welke Schr. aangehaald heeft. In dit stuk worden zeer belangrijke kenmerken over de convergentie of niet-convergentie dier breuken ontwikkeld, door ze te herleiden in de identieke reeks

$$\frac{a_1}{b_1} - \frac{a_1\,a_2}{b_1\,q_2} + \frac{a_1\,a_2\,a_3}{q_2\,q_3} - \ldots\ldots \pm \frac{a_1\,a_2 \ldots a_{n-1}}{q_{n-2}\,q_{n-1}} \mp \ldots\ldots,$$

waarop de regels omtrent het convergeren en divergeren der reeksen worden toegepast. Men vindt als slotsom der behandeling de volgende stelling:

Eene gedurige breuk convergeert, als minstens ééne der reeksen

$$\frac{b_1}{a_1} + \frac{a_2}{a_1}\frac{b_3}{a_3} + \frac{a_2\,a_4}{a_1\,a_3}\frac{b_5}{a_5} + \ldots\ldots \text{ of } b_2\frac{a_1}{a_2} + b_4\frac{a_1\,a_3}{a_2\,a_4} + b_6\frac{a_1\,a_3\,a_5}{a_2\,a_4\,a_6} + \ldots\ldots$$

divergeert. - Indien geene dezer reeksen divergent is, dan oscilleert de gedurige breuk.

23. Wat betreft de stelling over de convergentie van oneindige gedurige breuken, wier termen, behalve de eerste, alle negatief en tevens ware breuken zijn, men houde daarbij onder het oog, dat, ten gevolge van hetgeen wij boven (N°. 20) omtrent de stelling van § 61 hebben aangemerkt, hier noodzakelijk het geval moet uitgesloten worden, waarin alle termen van den vorm $\frac{p}{p+1}$ zijn; want uit het daar behandelde toch blijkt, dat de waarde der brenk voor dit bijzondere geval de eenheid zelve is.

Verder moet men ook bij het bewijs voor de onmeetbaarheid der waarde van gedurige breuken, wier termen alle ware breuken zijn, *ten eerste* opmerken, dat dit niet geldt, indien, van eenigen term te beginnen, alle volgenden negatief zijn, en daarbij hunne noemers de overeenkomstige tellers juist ééne eenheid overtreffen; want in dit geval kan men voor het complement de eenheid nemen; waardoor de gedurige breuk eindig, en te gelijker tijd meetbaar zal worden.

Ten tweede behoorde reeds hier de opmerking te huis, die op het begin van pag. 240 wordt aangetroffen, dat namelijk eene gedurige breuk immer onmeetbaar is, zoodra slechts na eenen zekeren term alle volgenden ware breuken zijn (met uitzondering alleen van het zoo even vermelde bijzondere geval); want indien het complement van eenigen noemer onmeetbaar is, dan wordt die term, en bij gevolg ook tevens de gedurige breuk zelve onmeetbaar.

Ten derde geldt hetgeen Schr. pag. 225, reg. 13-15, zegt, slechts van de getallenwaarde van *A, B, C, D,*... waarbij dus niet op de teekens wordt gelet; want elke dezer grootheden kan in het algemeen positief of negatief zijn, naar mate de term, waarmede eenig complement $\frac{A}{B}$,..... aanvangt, positief of negatief is; - en bij die beperking alleen geldt ook eerst de gevolgtrekking, dat ‘*eene oneindige reeks van steeds afnemende geheele getallen, die allen grooter dan nul zijn*,’ zoo als dit hier bij de getallenwaarde van *A, B, C,*..... het geval is, ‘*niet bestaanbaar is, derhalve enz.*’.

Uit het aangevoerde kan men verder afleiden, dat een *meetbaar* gebroken kan worden voorgesteld door eene gedurige breuk van een *eindig* aantal termen, welke alle ware breuken zijn, terwijl daarentegen eene *onmeetbare* grootheid zou worden aangeduid door eene breuk, wier teller en noe-

mer beide ∞ zijn (daar toch de reeks der geheele positieve getallen *A, B, C*,..... om tot in het oneindige te kunnen blijven verminderen, wel met het ∞ moet aanvangen), en derhalve, bij ontwikkeling, eene gedurige breuk van een *oneindig* aantal termen zal leveren.

24. In § 66 overweegt Schr. de reeks van Gausz, wier gevallen van convergentie en divergentie reeds § 12, pag. 48, (stellende aldaar $\delta = 1$) zijn behandeld. Vooreerst diende hier aangemerkt te worden, dat zij, bij bijzondere waarden van hare constanten, de meeste der reeksen zal voorstellen, waarin de functien kunnen worden ontwikkeld, die in de Analyse voorkomen. Ten einde dit, althans voor de in dit boek behandelde functien, eenigzins meer volledig aan te wijzen, kunnen, behalve de reeds gegeven, nog de volgende formulen dienen, waarbij wij telkens de reeksen opgeven, met welke zij zamenhangen:

$$\left.\begin{aligned} e^x &= \mathrm{F}\left(1, \tfrac{1}{k}, 1, k\,x\right);\\ e^x + e^{-x} &= 2\ \mathrm{F}\left(\tfrac{1}{k}, \tfrac{1}{k}, \tfrac{1}{2}, \tfrac{1}{4}\,k^2 x^2\right);\\ e^x - e^{-x} &= 2x\,\mathrm{F}\left(\tfrac{1}{k}, \tfrac{1}{k}, \tfrac{3}{2}, \tfrac{1}{4}\,k^2 x^2\right); \end{aligned}\right\}$$ ....§ 23, pag. 89;

$$\left.\begin{aligned} \mathit{Sin.}\ x &= x\,\mathrm{F}\left(\tfrac{1}{k}, \tfrac{1}{k}, \tfrac{3}{2}, -\tfrac{1}{4}\,k^2 x^2\right);\\ \mathit{Cos.}\ x &= \mathrm{F}\left(\tfrac{1}{k}, \tfrac{1}{k}, \tfrac{1}{2}, -\tfrac{1}{4}\,k^2 x^2\right); \end{aligned}\right\}$$ ....§ 31, pag. 115;

waarin *k*, na de herleiding, gelijk nul worde gesteld;

$$\mathit{Boog\ Sin.}\ x = x\ \mathrm{F}\left(\tfrac{1}{2}, \tfrac{1}{2}, \tfrac{3}{2}, x^2\right)$$ .....§ 34, pag. 122;

$$\begin{aligned} \mathit{Sin.}\ n\,x &= n\ \mathit{Sin.}\ x\ \mathit{Cos.}^{n-1} x\ \mathrm{F}\left(\tfrac{1-n}{2}, \tfrac{2-n}{2}, \tfrac{3}{2}, -\mathit{Tang.}^2 x\right)\\ &= n\ \mathit{Sin.}\ x\ \mathit{Cos.}\ x\ \mathrm{F}\left(\tfrac{2-n}{2}, \tfrac{2+n}{2}, \tfrac{3}{2}, \mathit{Sin.}^2 x\right); \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \mathit{Cos.}\ n\,x &= \mathit{Cos.}^n x\ \mathrm{F}\left(\tfrac{-n}{2}, \tfrac{1-n}{2}, \tfrac{1}{2}, -\mathit{Tang.}^2 x\right)\\ &= \mathrm{F}\left(\tfrac{n}{2}, \tfrac{-n}{2}, \tfrac{1}{2}, \mathit{Sin.}^2 x\right)\\ &= \mathit{Cos.}\ x\ \mathrm{F}\left(\tfrac{1-n}{2}, \tfrac{1+n}{2}, \tfrac{1}{2}, \mathit{Sin.}^2 x\right). \end{aligned}$$

De beide eersten voor *Sin. nx* en *Cos. nx* stemmen overeen met de formulen (6) en (7) § 30, pag. 111, 112; de vier overigen voor die zelfde grootheden respectivelijk met de formulen (11) en (13), (10) en (12), § 39, pag. 141. - Omtrent de formule voor $(1 + x)^n$ merke men op, dat β daarin geheel willekeurig is.

Verder bepaalt Schr. de verschillen tusschen eenige waarden, welke de algemeene functie *F* verkrijgt, wanneer enkele der constanten juist met de eenheid worden vermeerderd of verminderd, om in § 67, met behulp dezer verschillen, die functie te kunnen herleiden in eene gedurige breuk, waarvan in § 68 de convergentie wordt aangetoond.

Daarna worden, volgens het gevondene, de functiën $(1 + x)^n$ en e^x herleid tot gedurige breuken. Die voor e^x wordt vereenvoudigd, en verder wordt uit

dit vereenvoudigde gedurige gebroken, na de substitutie $x = \frac{p}{q}$, de onmeetbaarheid van e^x bewezen. Daar evenwel, na de verbetering der schrijffout, alle onevene termen gelijk zijn aan ½ *p*, zoo geldt het hier gegevene bewijs niet, daar ½ *p* niet meer eene ware breuk is. Men kan echter deze eigenschap van e^x betoogen uit de herleiding van $\frac{e^x - e^{-x}}{e^x + e^{-x}}$.

25. Volgens het aangevoerde toch wordt, na aanwending der formule op pag. 232, daar $\frac{1}{k} = \frac{1}{k} + 1 = \infty$ is,

$$\frac{e^x - e^{-x}}{e^x + e^{-x}} = x\,\frac{\Gamma\left(\frac{1}{k}, \frac{1}{k}, \frac{2}{k}, \frac{1}{4}k^2x^2\right)}{\Gamma\left(\frac{1}{k}, \frac{1}{k}, \frac{3}{k}, \frac{1}{4}k^2x^2\right)} = \cfrac{2}{1 - \cfrac{a_1 \frac{1}{4}k^2x^2}{1 - \cfrac{a_2 \frac{1}{4}k^2x^2}{1 - \cdots}}} = \cfrac{x}{1 + \cfrac{x^2}{3 + \cfrac{x^2}{5 + \cfrac{x^2}{7 + \cdots}}}}$$

enhierin $x = \frac{p}{q}$ stellende, waarbij *p* en *q* geheele getallen zijn, en herleidende, verkrijgt men, daar $\frac{e^x - e^{-x}}{e^x + e^{-x}} = 1 - \frac{2\,e^{-x}}{e^x + e^{-x}} = 1 - \frac{2}{1 + e^{2x}}$ is,

$$1 - \cfrac{2}{1 + e^{\frac{2p}{q}}} = \cfrac{p}{q + \cfrac{p^2}{3q + \cfrac{p^2}{5q + \cdots}}}$$

Daar nu de tellers der termen, p^2, standvastig blijven, de noemers daarentegen vermeerderen, zoo zullen, nadat eens $nq > p^2$ geworden is, alle termen ware breuken worden; volgens het vroeger bewezene verkrijgt dan de gedurige breuk zelve eene onmeetbare waarde, en moet eindelijk ook $e^{\frac{2p}{q}}$ onmeetbaar zijn, welke de geheele waarden van *p* en *q* mogen zijn; dat is, e^x is onmeetbaar, welke ook de meetbare waarde van *x* zij.

26. In § 69 wordt vervolgens de onmeetbaarheid van π uit de meetbaarheid van $Tang.\,\frac{\pi}{4}$ bewezen; hierop volgt nog een bewijs der onmeetbaarheid van π^2, hetgeen echter, zoo als het daar gegeven wordt, alleen de onmeetbaarheid van π zelve kan aantoonen, maar met eene geringe wijziging evenwel tot het gestelde doel kan leiden.

Ware $\left(\frac{\pi}{2}\right)^2$ meetbaar $= \frac{p}{q}$, dan zoude de waarde van de gedurige breuk

$$1 = \cfrac{p}{3q - \cfrac{p}{5 - \cfrac{p}{7q - \cfrac{p}{9 - \cdots}}}}$$

- welker termen standvastige tellers *p*, en klimmende noemers hebben, en dus, van eenen zekeren term af, als $n > p$, dus ook $nq > p$ geworden is, ware breuken zijn, - onmeetbaar zijn, hetgeen met de waarde 1 in strijd is; derhalve is $\left(\frac{\pi}{2}\right)^2$ onmeetbaar.

Wij hebben dus nu verscheidene vormen leeren kennen, waarin de algebraische en meest eenvoudige transcendentale functien kunnen ontwikkeld worden: de reeks, het gedurige produkt, de gedurige breuk, die ieder, als het ware, zoo veel voorstellingen zijn van gedurige optelling en aftrekking, gedurige vermenigvuldiging, gedurige deeling. Een niet minder belangrijk middel om de functien te ontwikkelen, bezitten wij in de zoogenoemde *bepaalde Integralen*, waarvan de theorie echter eerst in de Integraalrekening wordt geleerd, en die dus hier, waar wij den invloed der verandering van het argument op de functie zelve nog niet nagaan, geene plaats konden erlangen.

27. De voorgaande wijze, om het behandelde werk van Dr. Smaasen te doorloopen, is door ons gekozen, eensdeels, omdat zij geschikte aanleiding gaf tot het plaatsen en uiteenzetten der grootere en kleinere aanmerkingen, die onder de lezing bij ons oprezen, - ten andere, omdat zij het best kon doen oordeelen over het aantal en de natuur der onderwerpen, in dit Handboek vervat, en over de geleidelijke methode, waarop deze zijn voorgedragen.

Er blijft nu nog eene vraag ter beantwoording over: voldoet het boek aan zijnen titel? of liever: past de titel voor het boek? - Naar den tegenwoordigen omvang der wetenschap, die *Algebra* genoemd wordt, dient men wel met Cauchy en Schlömilch de *Algebraische Analyse* van de *Hoogere Algebra* te scheiden, zoodanig dat *deze* de theorie der hoogere magtsvergelijkingen, *gene* daarentegen de leer van de ontwikkeling en van de eigenschappen der functien bevat. Als wij nu zamenvatten, hetgeen wij in dit behandelde werk gevonden hebben, zoo zullen wij het tot de *Algebraische Analyse* moeten brengen, die dan ook in zijn geheel daarin wordt opgenomen en afgehandeld. Maar hieruit vloeit dan ook voort, dat, gelijk wij reeds boven aanstipten, hoezeer de resultaten van de theorie der hoogere magtsvergelijkingen hier gebezigd moeten worden, toch de §§ 20-22, 40-46, in zoo verre zij ter loops die theorie behandelen, - evenzeer als § 47, waarin de algemeene oplossing der derde en vierde magtsvergelijkingen wordt nagegaan, - hier gevoegelijk konden worden gemist. - Hoewel nu deze wijze van beschouwing afwijkt van die des Schrijvers, zoo blijft toch uit zijn oogpunt dezelfde aanmerking aangaande bedoelde §§ gelden, die evenmin behooren tot hetgeen hij *Hoogere Algebra* noemt, als tot hetgeen wij onder *Algebraische Analyse* verstaan. Overigens kwam het ons minder gepast voor, de theorie der hoogere magtsvergelijkingen tot de *Lagere Algebra* te brengen; van daar dat wij uitsluitend voor haar den naam van *Hoogere Algebra* wilden bezigen.

Eene enkele aanmerking zij ons vergund over eenige notatien van den Schrijver, die den *Neperiaanschen Logarithmus* door het teeken *Log.* de *Bernouillaansche Coefficienten* door B_{2m+1}, en de *Secanten-coefficienten* door B_{2m} voorgesteld, in plaats van de meer algemeen gebruikte teekens *l*, B_{2m}, B_{2m+1} te bezigen.

28. Wij hebben dan gezien, dat het onderhavige werk van Dr. Smaasen, wezenlijk veel belangrijks over de theorie der ontwikkeling van functien bevat, hetgeen daarin op eene zeer geleidelijke en bevattelijke, meestal vrij volledige wijze wordt voorgesteld. Viel er al het een en ander aan te merken omtrent de wijze van ontwikkeling van sommige punten, het al of niet opnemen van andere, men bedenke, dat deze handleiding, toch immer de meest volledige over dit deel der Wiskunde, uit zoo veel bronnen moest putten, en zoo veel zaken van belangrijken inhoud en verschillenden aard moest zamenvatten.

Wij mogen en moeten dit werk aan de beoefenaars der Wiskunde aanbevelen, niet alleen wegens de belangrijkheid van het *onderwerp*, dat, gelijk wij reeds boven aanmerkten, tegenwoordig een van de hoofdonderwerpen der Wiskunde is geworden, en dat tot onmisbaren grondslag van zoo veel deelen der Hoogere Analyse moet strekken, - maar ook wegens de *methode*, waarnaar deze stof hier is bewerkt, en die gevoegelijk tot een rigtsnoer kan dienen bij ieder met dit onderwerp verwant onderzoek; terwijl de lezing van dit boek, mede in verband met enkele onzer aanmerkingen, de overtuiging zal doen ontstaan, dat genoemde deelen der Wiskunde nu ook wel met regt op eene wiskundige juistheid mogen aanspraak maken.

Om alle volgende lezers te gemoet te komen, willen wij hier nog op des Schrijvers lijst van Errata laten volgen eene korte opgave der voornaamste druk- en schrijffouten, die ons nog bij de lezing zijn voorgekomen, en die wij aan den afstand des Schrijvers van de pers, en aan den haast, waarmede het boek schijnt afgedrukt te zijn, toeschrijven.

Pag.	**Reg.**	**In de plaats van:**	**leze men:**
14	2	ϕx,	$\phi(x)$
22	14	$e^{a\,Log.\,x}$	$e^{a\,Log.\,x}$
28	2 v.o.	is,	is, en de afzonderlijke termen eindig zijn,
31	17	η_{n+1}, η_{n^2+1}	u_{n+1}, u_{n^2+1}
35	7	grooter of kleiner	kleiner of grooter
37	10, 11, 12	$Lim.\ \frac{a_{n+1}}{a_n}$	$Lim.\ \frac{a_n}{a_{n+1}}$
39	1	$= x$	$= -x$
42	1	m	a
45	7 v.o.	= 0,	= 0 of = 1,
49	6 v.o.	$\left(1-\frac{1}{n}\right)\left(1-\frac{1}{2n}\right)^2\left(1-\frac{2}{2n+1}\right)\left(1-\frac{1}{2n-1}\right)^2$	
66	2 v.o.	$\binom{n}{n-p+1}$	$\binom{n}{p}$
71	5	$\binom{n}{n-(p-1)}$	$\binom{n}{p}$
77	14	$P_3\,R\,(x-p)$	$-P_3\,R\,(x-p)$
77	1 v.o.	$P_3\,R$	$-P_3\,R$

88	12	+ (*q* - 1) + *q*	+ (*q* - 1) *q* + *q* + 1 +
90	6	*overal log. a*	*Log. a*
93	9	*x* =	*z* =
99	7	*x* = 0	*x* = ½

Pag.	Reg.	In de plaats van:	leze men:
100	3 v.o.	*x*	*y*
101	8	(1)	(1) en (*d*)
108	10, 11	of welke convergent blijft voor eene waarde van $x = \rho$,	en welke convergent is voor eene waarde van $x = \rho$, of dit blijft
110	4 v.o.	$(Cos.^n z$	$Cos.^n z$
119	4 v.o.	*z* <1,> - 1	*z* ≦ 1, ≧ - 1
120	1,21	*x* <en>	*x* ≦ en ≧
121	8	*y* <	*y* ≦
121	4 v.o.	$y \surd (1 - y^2)$	$y \surd (1 - x^2)$
122	14	*x* <en>	*x* ≦ en ≧
123	8, 9, 10	*x* <en>	*x* ≦ en ≧
126	18	§ 34	§ 36
127	3	$\frac{e^y - e^{-y}}{2}$	$\frac{e^y + e^{-y}}{2}$
129	1	$y = \mp$	$y = \pm$
129	7 v.o.	$+ 2 n \pi$	$\pm 2 n \pi \surd -1$
129	6 v.o.	$+ \pi \surd -1$	$\pm \pi \surd -1$
129	4, 3, v.o.	$+ 2 n \pi \surd -1$	$\pm 2 n \pi \surd -1$
130	3	$+ 2 n \pi \surd -1$	$\pm 2 n \pi \surd -1$
131	11 v.o.	)	$) \pm k \pi \surd -1$
133	4 v.o.	$2 e^{\rho} Sin. \theta$	$2 e^{\rho} Cos. \theta$
134	1 v.o.	$\rho^{11 n}$	$\rho^{1 n}$
161	4 v.o.	$Cos. \frac{n-1}{n}$	$Cos. \frac{n-1}{n} \pi$
166	2 v.o.	q^3	p^3
177	2	$Sin.^2 \frac{n-1}{2n} \pi$	$Sin.^2 \frac{n-2}{2n} \pi$
178	12	$1 + \alpha_p$	α_p
179	17	convergeren	convergeren tot eene eindige waarde of tot nul,
179	3 v.o.	§ 37	§ 50
182	7	$= \pi$	$= \frac{\pi}{2q}$
196	3	2^4 *en* 2^3	4^2
196	4	*overal* 3^4	6^2

200	1 v.o.	(13)	(15)
208	14	$+\frac{1}{5}\overline{-\frac{1}{8}}$	$+\frac{4}{5}\overline{-\frac{1}{6}}$
212	5 v.o.	breuken	ware breuken
224	9	§ 60	§ 61
226	6	zij geheele negatieve getallen zijn	een hunner een geheel negatief getal is

Pag.	Reg.	In de plaats van:	leze men:
229	2	in de som	na vermenigvuldiging met $\gamma\,(\gamma - 1)$ in het verschil.
229	7	*in den noemer* $\beta\,(\gamma + 1)$	$\gamma\,(\gamma + 1)$
229	4 v.o.	} *x*	} x^n
229	2 v.o.	algemeene	(*n* + 1)ste
232	1	= 1 -	= 1 - *x* ×
232	3	*in den noemer* 1 -	1 - *x* ×
232	4	(3)	(2)
232	5	*in den noemer* 1 -	1 - *x* ×
232	11	*β* en *γ* door	1 - *x* ×, *β* en *γ* door *α* + 1,
233	3	door deze laatste met de eenheid	door in dezen laatsten de factoren des tellers met de eenheid, die des noemers met twee
233	15	*in den teller* $(\beta - \gamma + n - 1)$	$(\gamma - \beta + n - 1)$
237	8 v.o.	*overal* 2 *q*	2
241	1	$\frac{\pi}{2}$	$\left(\frac{\pi}{2}\right)^2$
241	3	*de eerste* p^2	*p*
241	3	*de volgende* p^2	*p q*
241	4	zijn	worden
241	6	*q*	1

Deventer, Junij 1849.
D. BIERENS DE HAAN,
Math. Mag. Phil. Nat. Dr.

***Oud en Nieuw. Nasporingen en opmerkingen, ter zake van de heemraadschappen en wat daartoe betrekking heeft, door A. Elink Sterk, Jr.* ‘Het onderwerp trekt mij. Het is moeijelijk, maar de moeite waard.’ (Thorbecke.) *Utrecht, C. van der Post, Jr.*, 1849.**

Dit werkje is een herdruk van stukken, in 1847 en 1848 in de ‘Politieke Bijdragen’ geplaatst en daarvoor oorspronkelijk geschreven. Het bevat deels eene schets van de geschiedenis onzer vroegere heemraadschappen, dijk- en polderbesturen, deels voorslagen tot betere regeling van hunnen tegenwoordigen toestand. Het geschiedkundige deel komt ons voor het minst belangrijk te zijn en in bijna geen verband te staan met hetgeen volgt. Het lag zeker wel niet in het plan van den schrijver den oorsprong der onderscheidene waterkeeringen, de instellingen der besturen, het gezag, de regtsmagt en den werkkring der Heemraden, Dijkgraven, enz., volledig te beschrijven en uit de geschiedenis te bewijzen; maar, zoude hetgeen hij daaromtrent zegt eenig nut hebben, dan moesten zijne opmerkingen toch tot eenige algemeene begrippen leiden, die het standpunt aangaven, vanwaar hij den tegenwoordigen toestand zou beschouwen. En dit is het geval niet. Het eenige besluit, dat hier uit de geschiedenis getrokken wordt, is: dat er groot gebrek aan orde en éénheid in die zaken heerschte; maar in het oordeel bij voorbeeld over den invloed, dien de regering zich billijkerwijze kan toeëigenen, en over de *autonomie*, welke zoo velen voor de polders als een regt inroepen, doet de schrijver volstrekt niets afhangen van den verschillenden oorsprong, welken hij aan de onderscheidene waterkeeringen en vereenigingen daartoe in zijn eerste stuk heeft aangewezen.

Zoo als gemis aan orde en regelmaat de hoofdtrek is in het tafereel van de vroegere besturen, door den schrijver gegeven, zoo is éénheid, orde en spaarzaamheid de groote eisch, welken hij aan het tegenwoordige doet. Vaste beginselen in de reglementen en wetgeving, opheffing van vele overbodige betrekkingen, uitroeijing van een aantal nog bestaande misbruiken en ongeregeldheden, zijn daartoe de middelen, die in het laatste en grootste gedeelte van dit werkje nader worden uitéengezet. Veel daarvan zal men, gelooven wij, geheel kunnen beämen, ofschoon men vele stellingen over de centralisatie, waardoor die éénheid moet geboren worden, met voorzigtigheid zal behooren toe te passen op onderwerpen, waar plaatselijk verschil eene verschillende behandeling allezins noodig maakt, en waarbij onmiddelijke, vrije werking te dikwerf vereischt wordt, dan dat men zonder gevaar de bevoegdheid daartoe slechts aan een verwijderd bestuur zou kunnen toekennen.

Waar zoo herhaald op zuiverheid van taal wordt aangedrongen, als hier 't geval is, springen germanismen als *beduidend, goedbezitters, tweeduidigheid*, des te meer in het oog.

***Gedenkschrift der inhuldiging van Z.M. Koning Willem III, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, op Zaturdag den* 12*den Mei* 1849, *door J.F. Bosdijk. Te Haarlem, bij J.B. van Loghem, Junior*. 1849.**

Zijn wij wel onderrigt, dan had Alexandre Dumas destijds, door eenen brief aan den Hofmaarschalk, om een plaatsje verzocht, ‘pour voir couronner le dernier des rois.’ - Dat onze oppervlakkige polygraaf hier wel weêr den bal zal hebben misgeslagen, ligt buiten elken redelijken twijfel, en de plegtigheden, aan eene inhuldiging verbonden, zal men nog wel niet dadelijk na ons uit de gedenkschriften daarvan alleen behoeven te leeren kennen. Het hier aangekondigde zou anders veel tot die studie kunnen bijdragen, nog half geholpen daarbij door eene uitslaande, en overigens vrij leelijke, steendrukplaat, het oogenblik voorstellende, waarop de Koning in de Nieuwe Kerk den eed aflegt. - Het boekske bestaat verder uit twee gedeelten, van nagenoeg dezelfde grootte: het eerste, dat in eene soort van voorrede eene gezwollene voorafspraak bevat; het andere, hetwelk de bloote beschrijving geeft van hetgeen de titel vermeldt. - Hetgeen in die voorafspraak wordt bij elkander gehaald, komt voornamelijk hierop neêr: dat er een groot onderscheid bestond tusschen het vernemen van den dood van den stadhouder Willem II, voor bijna twee eeuwen, en nu, bij dien van den koning; - hoe bij den prins die aanslag op Amsterdam dwars in de maag bleef zitten, terwijl men dadelijk na het overlijden van onzen Willem II van standbeelden sprak; - hoe tóen de gemoederen lang aan 't gisten bleven, en nu reeds ‘in vier dagen slechts, iedere zweem van onzekerheid, van twijfel - zoo die al met eenigen grond kon bestaan - verdwenen was.’ - ‘Reeds toen,’ dus gaat de S. voort, ‘had het handschrift van dien zoon (van nu Willem III namelijk) de tijding bekrachtigd, dat hij de teugels der regering in handen nam. Wat meer zegt, bij die verzekering werd iedere ademhaling nog vrijer; want elk, die in de dienst van den lande ambt of rang bekleedde, kon het hoofd tevreden neêrleggen; blijmoedig, vol erkentenis kon hij danken; men liet hem, wat hij door verdienste, voorspraak of geboorte verkregen had,’ enz. Wij laten al hetgeen hieromtrent die voorafgaande algemeene officiers-en ambtenaarsbenaauwdheid gezegd wordt, geheel voor rekening van den S., en zouden hem alleen willen vragen: of die fraaije zin ook welligt dienen moest, om aan het slot daarvan eenige ironie te kunnen inlasschen of een *coup fourré* te geven? Zoo kunnen wij het mede moeijelijk met elkander vereenigen, wanneer hij, na eerst gezegd te hebben: dat hij geene pligten wil voorschrijven, over geene regelen van bestuur wil spreken, spoedig evenwel daarin vervalt en eindelijk zelfs speciaal er op aandringt, om liever met opoffering van Maastricht en Venlo de Marine te versterken!

Maar dit alles en nog eenige gekunstelde redeneringen daarbij, is ook slechts toegift op de eigenlijke beschrijving van de inhuldigingsplegtigheid, die wij trouwens gaarne aannemen, dat tot in de minste bijzonderheden naauwkeurig is, want wij hebben niet tot de aanschouwers behoord, en zelfs dan nog zouden wij in dit geval er lastig mede zitten. In vertrouwen

gezegd, komt het ons zelfs vreemd voor, hoe de geachte redactie van ‘de Gids’ niet liever de aankondiging van dit ‘Gedenkschrift’ aan eenen gemoedelijken stadgenoot heeft opgedragen, van wien zij met eenige zekerheid mogt veronderstellen, dat hij zich met alle détails in dezen haarfijn had bekend gemaakt. Nu lezen wij b.v., hoe de hoogte tot aan het attiek van den eereboog op de Reguliers-Breestraat 8,63 el bedroeg, - en al scheelde dat ook ettelijke duimen, toch moesten wij er ligtvaardig over heen loopen, en speelt ons daarbij dat spreekwoord van eene kat in een vreemd pakhuis door het hoofd. Zoo regent het insgelijks eigennamen in dit relaas en van de leden der cerewacht en van iedereen, om kort te gaan, die op de eene of andere wijze, al ware het dan ook slechts door de bijzondere versiering van den gevel van zijn huis, op die feestdagen mede heeft uitgeblonken; maar hoe weten wij hier, ‘procul negotiis,’ of al die namen wel goed geschreven, of geene anderen, die even zoo mogten aanspraak maken, om der vergetelheid te worden ontrukt, daaronder vergeten zijn? Niet dat wij voor ons zelven aan dergelijke fouten zouden blijven hangen; maar er werd in deze beschrijving wel eenigzins gerekend op de ijdelheid, en zoo die soms niet in ieder opzigt bevredigd was, kon het debiet er wel onder lijden. Dat willen wij trouwens wel zoeken te bevorderen, door nog even de annonce af te schrijven, die voor het titelblad gevoegd is; zij luidt aldus: ‘de uitgever dezes heeft eenige weinige exemplaren van dit werk, enz., doen binden in cartonnen banden, met de plaat op Chineesch papier gedrukt, welke hij, zoolang de voorraad strekt, à ƒ 1.50 zal afleveren.’ - Bespottelijk weinig voor zoo vele zaken! - ‘Heeren Leden der Eerewacht, zoowel als andere belangstellende personen, worden hierop opmerkzaam gemaakt, en verzocht hunne bestelling ten spoedigste aan hunnen gewonen Boekhandelaar op te geven, daar de voorraad zeer *klein* is.’ - En daarom: zegt het voort!! want het kon wel eens *periculum in mora* worden.

C.A.E.

Mars, Jaarboekje voor het Nederlandsche leger. Eerste Jaargang*, 1849. *Breda, Broese en Comp.

Wij zouden der waarheid te kort doen, wanneer wij aan dit Jaarboekje eene hooge waarde wilden toeschrijven; maar wij kunnen toch gerustelijk zeggen, dat het zeer veel bevat, hetgeen niet onbelangrijk is. Het is de *eerste* Jaargang, de *eerste* stap; en men heeft dus niet het regt, die te streng te beoordeelen. Wij hopen, dat de uitgevers genoegzame deelneming en ondersteuning zullen vinden om hunne moeijelijke taak voort te zetten, en dat hun Jaarboekje, zoo door het belang der onderwerpen, die het bevat, als door de grondige en bezadigde behandeling daarvan, meer en meer eene getrouwe afspiegeling moge geven van de kennis en van de denkwijze van het Nederlandsche leger.

Hongarije en de Hongaren. (een geschiedkundig-statistisch overzigt.)

Onder de staatkundige gebeurtenissen, die, in den laatsten tijd, de algemeene belangstelling in hooge mate hebben opgewekt en gaande gehouden, behoorde voorzeker de vrijheidsoorlog in Hongarije. Velen hebben zonder twijfel den heldenmoed bewonderd, waarmede aanvankelijk de magt der keizerlijke Oostenrijksche wapenen aldaar gebroken werd, en de onafhankelijkheid van een krachtig volk scheen te worden voorbereid; maar zij hebben dan ook gewis met leedwezen dien strijd, door tusschenkomst eener verpletterende vreemde overmagt, eenen keer zien nemen, welks afloop wel door niemand konde miskend worden. De Hongaarsche vrijheidskrijg is geëindigd, zeggen zij met onwil; de opstand in het oostelijk Europa is bedwongen, zeggen anderen met vreugde! Maar, welk een verschil van staatkundige denkwijze in die uitspraken ligt opgesloten, niemand zal ontkennen, dat het einde des Hongaarschen oorlogs op eene wijze plaats vond, welke die beweging zeer verre verheft boven zoo vele anderen, die, in de laatste tijden, ons werelddeel schokten.

Met heldenmoed en geestkracht is er tegen eene ontzettende overmagt gekampt, zoo lang strijd en verdediging mogelijk scheen, en toen de laatste kans verdwenen was, zien wij de

hoofden der beweging de wapenen nederleggen en hunne volgelingen dáár tot onderwerping aanmanen, waar verdere tegenstand roekeloosheid werd, zien wij hen daarbij wijzen op de raadsbesluiten eener Hoogere Magt, die welligt eenmaal, ofschoon niet *thans*, de zaak der geregtigheid kan doen zegepralen.

Neen! de Hongaarsche opstand was eene ware volksbeweging, in aard en strekking geheel onderscheiden van zoo vele anderen. Men heeft dit echter welligt te veel voorbijgezien, en uit te ver gedreven vrees voor democratische bedoelingen en pogingen, eene in den grond regtmatige zaak miskend en veroordeeld. Had men toch, om een juist oordeel over een en ander te vellen, geen acht moeten slaan op de volks- en staatkundige betrekkingen tusschen Hongarije en Oostenrijk; op de geschiedenis dezer landen, waarin men, gedurende eeuwen, de kiemen van afscheiding, wat zeggen wij, van vijandschap en verdeeldheid opmerken? Zoude men niet mogen vragen, in hoeverre een door oorsprong, zeden en gewoonten zelfstandig volk regt kan hebben, om eene meer vrije ontwikkeling te eischen, dan de keizerstaat aan Hongarije verleende? Had men niet, uit den aard en geest der landsinstellingen en de maatregelen der Oostenrijksche regering, om die te verbeteren of te verslimmeren, tot het al of niet billijke van den wensch naar verandering, ja, welligt tot de regtvaardigheid of onwettigheid dezer volksbeweging moeten besluiten?

Op deze en dergelijke vragen zouden velen zich bezwaarlijk rekenschap weten te geven, daar voorzeker de geschiedenis, de physieke, staatkundige en zedelijke toestand van dit gedeelte van Europa nog weinig algemeen bekend is. Ondertusschen gevoelt zich, juist ten gevolge der jongste gebeurtenissen, veler nieuwsgierigheid opgewekt, om met een en ander eenigzins gemeenzaam te worden. Eene poging derhalve, om aan die begeerte te voldoen, ofschoon uit haren aard beperkt en onvolledig, zal welligt niet ongevallig en ook niet zonder nut mogen geacht worden.

De geschiedenis van Hongarije is hoogst merkwaardig, maar tevens zoo ingewikkeld en zamengeweven met die der omliggende rijken, dat een kort overzigt daarvan uiterst moeijelijk te leveren is, terwijl er van eene vermelding van bijzonderheden hier geene sprake zijn kan. Men kan haar echter gevoegelijk in eenige groote tijdperken verdeelen. Het eerste loopt van de vestiging der Hongaren tot op het uitsterven van het eerste of Arpadsche Koningshuis (1000-1301). Het tweede omvat de geschiedenis van het koningrijk onder gekozene vorsten uit verschillende stamhuizen, waarin men langzamerhand den strijd tusschen Hongarije en Oostenrijk ziet opkomen, en eindigt met de bijna geheele vernietiging des rijks door de Turken in den slag van Mohacz (1301 tot 1526). Het derde behelst de tweehonderdjarige worsteling tusschen Oostenrijk en Turkije over de ten onderbrenging van een volk, dat, nu eens zijne onafhankelijkheid trachtende te herstellen, dan weder genoodzaakt was, zich aan eene der zegevierende partijen aan te sluiten of te onderwerpen. Het eindigt met de vernietiging van den Turkschen invloed, door den vrede van Passarowitz, 1715. - Van dien tijd af tot op onze dagen heeft Hongarije betrekkelijk rust genoten.

De eigenlijke Hongaren[1] (Magyarok) waren een Aziatische stam, die in de 9de eeuw door Rusland en Polen over de Karpathen in het tegenwoordige Hongarije binnendrongen, en de aldaar gevestigde Slavische stammen, Gothen, Longobarden, Hunnen, Croaten en Walachen, verdreven of onderwierpen. Van hier verwoestten zij door hunne strooptogten Duitschland, ja, geheel Europa, daar zij eens tot in Spanje doordrongen[2]. Hun overmoed werd echter door Hendrik de Vogelaar bij Merseburg in 926, door Otto bij Augsburg in 955, zoo bloedig gefnuikt, dat de natie waar-

1 Voor de geschiedenis van Hongarije raadplege men Johann Graf Mailáth, ‘Geschichte der Magyaren.’ Wien. Ook ‘Geschichte des Oestreichischen Kaiserstaates,’ von Johann Grafen Mailáth. Hamburg, 1834. Th. I, S. 441-513, Th. II, III en IV, passim.

2 De schrik voor de Magyaren was zoo groot, dat in de Litaniën van dien tijd deze nieuwe bede werd opgenomen: ‘Von der Magyaren Wuth beschütze uns Herr!’ Mailáth, Th. I, p. 442.

schijnlijk zoude zijn te gronde gegaan, indien niet haar Oppervorst Geysa in rust en vrede middelen van herstel gezocht had. Hij voerde hiertoe, na eigen bekeering, het Christendom in en liet zijn zoon Waik door Adalbert, den apostel der Hongaren, doopen. Deze Waik huwde met Gisela, zuster van Otto III, en verkreeg, omstreeks het jaar 1000, van Paus Sylvester II de koningskroon. Hiermede was Hongarije in den toenmaligen kring der beschaafde staten opgenomen. Maar ook reeds terstond bespeurt men de moeijelijkheden, waarin de nabijheid van den Duitschen Keizer het rijk brengen zoude. Toen Stephan's zusters zoon Peter, wegens zijne slechte regering, door de Hongaren verjaagd werd, nam hij toevlugt tot Keizer Hendrik, die hem herstelde, onder voorwaarde, dat hij het rijk van hem *in leen* zoude aannemen. De Hongaren erkenden echter dien vreemden leenheer niet en verdreven Peter andermaal, om Andreas, uit den Arpadischen stam, tot Koning te kiezen. Uit dezen stam telde Hongarije goede vorsten. Bela I en zijne drie zoons mogen hieronder geteld worden. Vooral was Ladislaw I een uitstekend vorst, die door vele nuttige wetten en instellingen den bloei des rijks bevorderde. Hij schafte de Godsgerigten (*Ordalia*) en Heksenprocessen af, en wist Croatië aan zijn gebied te hechten. Ten opzigte der Kruisvaarders, die om dezen tijd (1095) naar het oosten trokken, en natuurlijk den weg door zijne staten moesten nemen, volgde hij eene wijze staatkunde. Hun geweld keerde hij met kracht, maar voorzag hen, die stil en ordelijk hunnen weg vervolgden, van al het noodige. De wreedheid van zijn' opvolger, Stephan II, deed diens neef Almos naar Constantinopel vlieden. Van dit tijdstip af begonnen nu ook de Grieksche Keizers zich in de Hongaarsche zaken te mengen, hetwelk van 1131 tot 1173 tot velerlei verwarringen en binnenlandsche oorlogen aanleiding gaf. Het nut, dat hieruit voor Hongarije ontsproot, was, dat sommige vorsten, zoo als Bela III, die geruimen tijd aan het Grieksche hof doorbragt, Grieksche beschaving en vormen aan de nog zeer woeste natie poogden te geven. Onder hem en zijnen zoon Emerich werden Gallicië en Servië aan het rijk toegevoegd. De zwakke regering van Andreas (1204) en zijne afwezigheid naar het Heilige Land, deed het gezag

der grooten zoodanig toenemen, dat zij van hem de bekrachtiging hunner voorregten erlangden in de zoogenaamde Gouden Bulle (Bulla aurea). Deze vormt sedert dien tijd en tot op heden, even als de Magna charta in Engeland, de grondwet van Hongarije. Er is tusschen deze beide oude staatsstukken eene merkwaardige overeenkomst. Ondertusschen is de burgerlijke vrijheid in Engeland daaronder, met toenemende beschaving, krachtig ontwikkeld, terwijl zij in Hongarije bijna niet vooruit kwam, en alzoo de beperkingen der koninklijke magt in genoemd staatsstuk slechts tot onmatige uitbreiding van dien des adels schijnen gevoerd te hebben.

Onder Bela IV overstroomden in 1241 de Mongolen Hongarije. Niets was tegen hunne magt bestand, niets evenaarde de verwoesting, door hen teweeg gebragt. Na hunnen aftogt trachtte de Koning door de verstandigste maatregelen het rijk van dezen schok te herstellen. Hij verleende vrijheden aan handel en steden. Zijn opvolger Ladislaw V mengde zich in de Duitsche zaken, koos de partij van Rudolf van Habsburg tegen Ottokar, koning van Bohemen, maar verzuimde daarvoor de belangen zijns lands, zoodat armoede en ellende meer en meer toenamen, terwijl bij zijn kinderloos overlijden, onder zijn opvolger Andreas III, dezelfde Keizer Rudolf zich haastte Hongarije voor een opengevallen rijksleen te verklaren, waarmede hij zijn' zoon Albrecht begiftigde. Bela had namelijk, bij den inval der Mongolen, bij Keizer Frederik hulp gezocht, en verklaard in dat geval het rijk als leen van hem te zullen aannemen. Geenerlei hulp was ondertusschen verleend geworden, en toch aarzelde's Keizers opvolger niet, onder dit voorwendsel, eene gewelddadige poging aan te wenden, om Hongarije aan de Oostenrijksche heerschappij te onderwerpen! Die poging mislukte echter, daar hij volkomen geslagen werd. Andreas III stierf kort daarna, en met hem stierf de mannelijke stam van het Arpadische vorstenhuis uit.

In het tweede tijdperk van Hongarije's geschiedenis zien wij in rijke mate de moeijelijkheden en gevaren, waaraan eene steeds herhaalde vorstenkeuze, uit verschillende geslachten, in tegenstelling van een erfopvolgend koningschap in hetzelfde stamhuis, blootstelt. Reeds terstond na den

dood van Andreas vorderden Wenceslaus, vorst van Boheme, Otto, hertog van Neder-Beijeren, en Karel Robert, prins van Napels, het rijk[1]. Vooral door bescherming van den Paus kreeg de laatste de overhand, en werd in 1308 te Ofen tot Koning gekroond. Onder zijne en zijns opvolgers regering (van 1308-1382) bloeide het rijk zeer. Hij beschermde handel en nijverheid, verbeterde het muntwezen en oefende strenge regtvaardigheid. Het laatste mag onder anderen daaruit blijken, dat hij weigerde, gelijk zoo vele vorsten, zich met de verbeurdverklaarde goederen der ten zijnen tijde alom uitgeroeide tempelridders te verrijken[2]. Zijn opvolger, Lodewijk I, maakte zijn naam aan Napels en Venetië geducht; hechtte in 1355 Dalmatië aan zijn gebied, en was de eerste Hongaarsche Koning, die, vereenigd met de vorsten van Walachijen, Bosnië en Servië, tegen de Turken streed. Door het uitsterven van den Piastischen stam met Kasimir verwierf hij de kroon van Polen. Zijne oudste dochter, Maria, volgde hem op en bragt de regering aan haren gemaal Sigmund, Markgraaf van Brandenburg, die Gallicië en Polen verloor, en door de Turken, bij Nikopolis, niettegenstaande Fransche hulp (1396), werd geslagen. In 1410 werd hij Duitsch Keizer, en huwde zijne eenige dochter Elisabeth aan Hertog Albrecht van Oostenrijk uit, waardoor bij zijnen dood (1437) Hongarije voor het eerst aan Oostenrijk kwam. Elisabeth verleende echter, bij den dood haars gemaals, voor het geval, dat zij eene dochter zoude ter wereld brengen, aan de Hongaren het regt van eenen vorst te kiezen. Deze namen hierop den Poolschen Koning Ladislaw, die door zijn's veldheer Hunnyades de Turken gelukkig bestreed, maar, als ten straf zijner gepleegde trouwbreuk (het schenden eens reeds bezworenen vredes), bij Varna door de

1 Von Rotteck, ‘Allgemeine Geschichte,’ Th. VI, p. 143.

2 Het is bekend, hoe velen de uitroeijing der Tempelridders wegens hun te laste gelegde gruwelen, althans grootendeels toeschrijven aan de begeerte des Pausen (Clemens V) en van vele Vorsten (Philippus IV van Frankrijk), om zich met hunne schatten te verrijken. Rotteck noemt die uitroeijing ‘eine entsetzliche Gewaltthat, für immer racheschreiend.’ Th. V, p. 128. - Zie ook Addison, ‘Geschiedenis der Tempelridders.’ Holl, vertaling, bij van Kampen, 1843, 2de Dl.

Turken verslagen en gedood werd[1]. Elisabeth, die ondertusschen van eenen zoon was bevallen, wenschte dezen Koning te zien. De jonge Ladislaw, bijgenaamd *de nageborene*, verkreeg de kroon, onder voogdij van Hunnyades. Wel had men een dergelijk held als rijksvoogd aan het hoofd der zaken noodig. Na den val van Constantinopel (1453) drongen de zegevierende Turken verder en verder voort, en begonnen al meer en meer de schrik der Christenheid te worden. Hunnyades en Skanderberg, vorst van Epirus, weerstonden met afwisselend geluk dien eersten aandrang der overmoedige vijanden. De eerste werd echter door den zwakken Ladislaw, op aanblazing van den Oostenrijkschgezinden Cilley, miskend, ja, zijn oudste zoon, na des vaders dood, omgebragt, terwijl de jongste, Mathias, in Oostenrijk werd gevangen gehouden. Bij den dood van Ladislaw in 1458, moest men hem vrijlaten en werd hij tot Koning van Hongarije gekozen, terwijl zijn huwelijk met Catharina, dochter van den Boheemschen vorst Podiebrad, niet weinig bijdroeg, om zijn gezag te bevestigen en zijn aanzien te vermeerderen. De kracht zijner wapenen ondervonden Keizer Frederik, die hij niet slechts noodzaakte hem de Hongaarsche kroon af te staan, maar later van den eigen scepter beroofde; de Turken, in vele bloedige neêrlagen; de Bohemers onder Podiebrad, aan wie hij groote landstreken ontweldigde. Hongarije bereikte onder zijne heerschappij het toppunt van magt. Moravië, Silesië, de Lausitz en Oostenrijk vormden daarvan gedeelten, terwijl het geheel eene uitgestrektheid van 12000 vierkante mijlen telde en het *Groote Rijk* bij uitnemendheid genoemd werd. Maar hij was niet alleen een groot veldheer; ook de inwendige belangen des rijks werden door hem behartigd. Welligt zelf te heerschzuchtig, beperkte hij echter wijsselijk de ongehoorde magt des adels, rigtte hiertoe een staand leger (*de zwarte bende*) op, en maakte nog vele andere nuttige instellingen. Zijn grootste roem is zijne onkreukbare regtvaardigheid, die na zijn verscheiden nog lang bij het volk herdacht werd in

1 Hij werd namelijk door Julianus, den pausselijken afgezant, van zijn' eed ontslagen. Men zie over deze heillooze gebeurtenis Gibbon, ‘History of the decline and fall of the Roman empire.’ Oxford, 1827, Vol. VIII, p. 195 sqq.

schijnlijk zoude zijn te gronde gegaan, indien niet haar Oppervorst Geysa in rust en vrede middelen van herstel gezocht had. Hij voerde hiertoe, na eigen bekeering, het Christendom in en liet zijn zoon Waik door Adalbert, den apostel der Hongaren, doopen. Deze Waik huwde met Gisela, zuster van Otto III, en verkreeg, omstreeks het jaar 1000, van Paus Sylvester II de koningskroon. Hiermede was Hongarije in den toenmaligen kring der beschaafde staten opgenomen. Maar ook reeds terstond bespeurt men de moeijelijkheden, waarin de nabijheid van den Duitschen Keizer het rijk brengen zoude. Toen Stephan's zusters zoon Peter, wegens zijne slechte regering, door de Hongaren verjaagd werd, nam hij toevlugt tot Keizer Hendrik, die hem herstelde, onder voorwaarde, dat hij het rijk van hem *in leen* zoude aannemen. De Hongaren erkenden echter dien vreemden leenheer niet en verdreven Peter andermaal, om Andreas, uit den Arpadischen stam, tot Koning te kiezen. Uit dezen stam telde Hongarije goede vorsten. Bela I en zijne drie zoons mogen hieronder geteld worden. Vooral was Ladislaw I een uitstekend vorst, die door vele nuttige wetten en instellingen den bloei des rijks bevorderde. Hij schafte de Godsgerigten (*Ordalia*) en Heksenprocessen af, en wist Croatië aan zijn gebied te hechten. Ten opzigte der Kruisvaarders, die om dezen tijd (1095) naar het oosten trokken, en natuurlijk den weg door zijne staten moesten nemen, volgde hij eene wijze staatkunde. Hun geweld keerde hij met kracht, maar voorzag hen, die stil en ordelijk hunnen weg vervolgden, van al het noodige. De wreedheid van zijn' opvolger, Stephan II, deed diens neef Almos naar Constantinopel vlieden. Van dit tijdstip af begonnen nu ook de Grieksche Keizers zich in de Hongaarsche zaken te mengen, hetwelk van 1131 tot 1173 tot velerlei verwarringen en binnenlandsche oorlogen aanleiding gaf. Het nut, dat hieruit voor Hongarije ontsproot, was, dat sommige vorsten, zoo als Bela III, die geruimen tijd aan het Grieksche hof doorbragt, Grieksche beschaving en vormen aan de nog zeer woeste natie poogden te geven. Onder hem en zijnen zoon Emerich werden Gallicië en Servië aan het rijk toegevoegd. De zwakke regering van Andreas (1204) en zijne afwezigheid naar het Heilige Land, deed het gezag

der grooten zoodanig toenemen, dat zij van hem de bekrachtiging hunner voorregten erlangden in de zoogenaamde Gouden Bulle (Bulla aurea). Deze vormt sedert dien tijd en tot op heden, even als de Magna charta in Engeland, de grondwet van Hongarije. Er is tusschen deze beide oude staatsstukken eene merkwaardige overeenkomst. Ondertusschen is de burgerlijke vrijheid in Engeland daaronder, met toenemende beschaving, krachtig ontwikkeld, terwijl zij in Hongarije bijna niet vooruit kwam, en alzoo de beperkingen der koninklijke magt in genoemd staatsstuk slechts tot onmatige uitbreiding van dien des adels schijnen gevoerd te hebben.

Onder Bela IV overstroomden in 1241 de Mongolen Hongarije. Niets was tegen hunne magt bestand, niets evenaarde de verwoesting, door hen teweeg gebragt. Na hunnen aftogt trachtte de Koning door de verstandigste maatregelen het rijk van dezen schok te herstellen. Hij verleende vrijheden aan handel en steden. Zijn opvolger Ladislaw V mengde zich in de Duitsche zaken, koos de partij van Rudolf van Habsburg tegen Ottokar, koning van Bohemen, maar verzuimde daarvoor de belangen zijns lands, zoodat armoede en ellende meer en meer toenamen, terwijl bij zijn kinderloos overlijden, onder zijn opvolger Andreas III, dezelfde Keizer Rudolf zich haastte Hongarije voor een opengevallen rijksleen te verklaren, waarmede hij zijn' zoon Albrecht begiftigde. Bela had namelijk, bij den inval der Mongolen, bij Keizer Frederik hulp gezocht, en verklaard in dat geval het rijk als leen van hem te zullen aannemen. Geenerlei hulp was ondertusschen verleend geworden, en toch aarzelde 's Keizers opvolger niet, onder dit voorwendsel, eene gewelddadige poging aan te wenden, om Hongarije aan de Oostenrijksche heerschappij te onderwerpen! Die poging mislukte echter, daar hij volkomen geslagen werd. Andreas III stierf kort daarna, en met hem stierf de mannelijke stam van het Arpadische vorstenhuis uit.

In het tweede tijdperk van Hongarije's geschiedenis zien wij in rijke mate de moeijelijkheden en gevaren, waaraan eene steeds herhaalde vorstenkeuze, uit verschillende geslachten, in tegenstelling van een erfopvolgend koningschap in hetzelfde stamhuis, blootstelt Reeds terstond na den

dood van Andreas vorderden Wenceslaus, vorst van Boheme, Otto, hertog van Neder-Beijeren, en Karel Robert, prins van Napels, het rijk[1]. Vooral door bescherming van den Paus kreeg de laatste de overhand, en werd in 1308 te Ofen tot Koning gekroond. Onder zijne en zijns opvolgers regering (van 1308-1382) bloeide het rijk zeer. Hij beschermde handel en nijverheid, verbeterde het muntwezen en oefende strenge regtvaardigheid. Het laatste mag onder anderen daaruit blijken, dat hij weigerde, gelijk zoo vele vorsten, zich met de verbeurdverklaarde goederen der ten zijnen tijde alom uitgeroeide tempelridders te verrijken[2]. Zijn opvolger, Lodewijk I, maakte zijn naam aan Napels en Venetië geducht; hechtte in 1355 Dalmatië aan zijn gebied, en was de eerste Hongaarsche Koning, die, vereenigd met de vorsten van Walachijen, Bosnië en Servië, tegen de Turken streed. Door het uitsterven van den Piastischen stam met Kasimir verwierf hij de kroon van Polen. Zijne oudste dochter, Maria, volgde hem op en bragt de regering aan haren gemaal Sigmund, Markgraaf van Brandenburg, die Gallicië en Polen verloor, en door de Turken, bij Nikopolis, niettegenstaande Fransche hulp (1396), werd geslagen. In 1410 werd hij Duitsch Keizer, en huwde zijne eenige dochter Elisabeth aan Hertog Albrecht van Oostenrijk uit, waardoor bij zijnen dood (1437) Hongarije voor het eerst aan Oostenrijk kwam. Elisabeth verleende echter, bij den dood haars gemaals, voor het geval, dat zij eene dochter zoude ter wereld brengen, aan de Hongaren het regt van eenen vorst te kiezen. Deze namen hierop den Poolschen Koning Ladislaw, die door zijn' veldheer Hunnyades de Turken gelukkig bestreed, maar, als ten straf zijner gepleegde trouwbreuk (het schenden eens reeds bezworenen vredes), bij Varna door de

1 Von Rotteck, ‘Allgemeine Geschichte,’ Th. VI, p. 143.

2 Het is bekend, hoe velen de uitroeijing der Tempelridders wegens hun te laste gelegde gruwelen, althans grootendeels toeschrijven aan de begeerte des Pausen (Clemens V) en van vele Vorsten (Philippus IV van Frankrijk), om zich met hunne schatten te verrijken. Rotteck noemt die uitroeijing ‘eine entsetzliche Gewaltthat, für immer racheschreiend.’ Th. V, p. 128. - Zie ook Addison, ‘Geschiedenis der Tempelridders.’ Holl. Vertaling, bij van Kampen, 1843, 2de Dl.

Turken verslagen en gedood werd[1]. Elisabeth, die ondertusschen van eenen zoon was bevallen, wenschte dezen Koning te zien. De jonge Ladislaw, bijgenaamd *de nageborene*, verkreeg de kroon, onder voogdij van Hunnyades. Wel had men een dergelijk held als rijksvoogd aan het hoofd der zaken noodig. Na den val van Constantinopel (1453) drongen de zegevierende Turken verder en verder voort, en begonnen al meer en meer de schrik der Christenheid te worden. Hunnyades en Skanderberg, vorst van Epirus, weerstonden met afwisselend geluk dien eersten aandrang der overmoedige vijanden. De eerste werd echter door den zwakken Ladislaw, op aanblazing van den Oostenrijkschgezinden Cilley, miskend, ja, zijn oudste zoon, na des vaders dood, omgebragt, terwijl de jongste, Mathias, in Oostenrijk werd gevangen gehouden. Bij den dood van Ladislaw in 1458, moest men hem vrijlaten en werd hij tot Koning van Hongarije gekozen, terwijl zijn huwelijk met Catharina, dochter van den Boheemschen vorst Podiebrad, niet weinig bijdroeg, om zijn gezag te bevestigen en zijn aanzien te vermeerderen. De kracht zijner wapenen ondervonden Keizer Frederik, die hij niet slechts noodzaakte hem de Hongaarsche kroon af te staan, maar later van den eigen scepter beroofde; de Turken, in vele bloedige neêrlagen; de Bohemers onder Podiebrad, aan wie hij groote landstreken ontweldigde. Hongarije bereikte onder zijne heerschappij het toppunt van magt. Moravië, Silesië, de Lausitz en Oostenrijk vormden daarvan gedeelten, terwijl het geheel eene uitgestrektheid van 12000 vierkante mijlen telde en het *Groote Rijk* bij uitnemendheid genoemd werd. Maar hij was niet alleen een groot veldheer; ook de inwendige belangen des rijks werden door hem behartigd. Welligt zelf te heerschzuchtig, beperkte hij echter wijsselijk de ongehoorde magt des adels, rigtte hiertoe een staand leger (*de zwarte bende*) op, en maakte nog vele andere nuttige instellingen. Zijn grootste roem is zijne onkreukbare regtvaardigheid, die na zijn verscheiden nog lang bij het volk herdacht werd in

1 Hij werd namelijk door Julianus, den pausselijken afgezant, van zijn' eed ontslagen. Men zie over deze heillooze gebeurtenis Gibbon, ‘History of the decline and fall of the Roman empire.’ Oxford, 1827, Vol. VIII, p. 195 sqq.

het treffende spreekwoord: ‘Koning Mathias is dood, de regtvaardigheid is gestorven.’

Na zijnen dood viel de keuze niet, zoo als men zoude vermoeden, op zijnen, ofschoon dan ook natuurlijken, zoon Johannes Corvinus, maar op Wladislaw, Koning van Bohemen, die terstond in Maximiliaan van Oostenrijk en Albert van Polen mededingers vond. De eerste kon echter, wegens geldgebrek, zijne plannen niet doorzetten; de laatste werd herhaaldelijk door den dapperen Zapolya geslagen. Wladislaw sloot in 1491 met Maximiliaan vrede, deed daarbij afstand van Oostenrijk, en zeide den Hongaarschen troon, ingeval van zijn kinderloos afsterven, aan Maximiliaan of diens mannelijke afstammelingen toe, terwijl hij de bekrachtiging van dit schandelijk verdrag op eenen rijksdag beloofde. Het verwekte ondertusschen, gelijk te voorzien was, algemeene verontwaardiging. 's Konings zwak gedrag en verkeerde maatregelen vernietigden veel van het goede, door zijnen voorganger gesticht; de Magnaten hervatten hunne oude aanmatigingen, en op een' landdag in het veld Rákos werd onder anderen bepaald, dat, indien Wladislaw zonder mannelijk kroost stierf, nooit weder een buitenlander tot Koning van Hongarije zoude gekozen worden. Een besluit, evenzeer getuigende voor het geringe gezag des Konings, als van den afkeer, waarmede de Hongaarsche natie jegens vreemde heerschappij bezield was. Van het eerste werd een nieuw bewijs gegeven door de prediking van eenen kruistogt tegen de Turken, hetwelk geheel tegen den wil des Konings geschiedde. De boeren en landbewoners namen hieraan in grooten getale deel, meer echter, om alzoo vereenigd het land af te loopen en zich wegens de onderdrukking hunner heeren op dezen te wreken. De beweging dezer kruisvaarders of *Kuruczok* dreigde zeer gevaarlijk te worden, en werd met groote moeite door Zapolya bedwongen. In 1516 stierf Wladislaw en werd door Lodewijk II in tienjarigen ouderdom en onder voogdij van eenen regeringsraad opgevolgd. De Turken bedreigden het verzwakte rijk, maar geld of middelen om tegenstand te bieden ontbraken. Men poogde daarin te voorzien door het vervalschen der munt, het gewone hulpmiddel dier dagen.

Ondertusschen werd het rijk nog door twee groote partijen, die der Bathori's en Zapolya's, verdeeld gehouden, waardoor de Koning slechts met zeer geringe magt tegen den vijand kon handelen. In 1526 viel de steeds gedenkwaardige en voor Hongarije en de geheele Christenheid noodlottige slag van Mohacz voor, waarin de jeugdige vorst met zijn geheele leger, vele rijksgrooten en hooge geestelijken omkwam, en waardoor de geduchte Soliman vasten voet in Hongarije verkreeg.

Zoo zijn wij tot het derde der door ons aangegeven hoofdtijdperken gekomen. Maar welk een tijdperk! Eene tweehonderdjarige worsteling tusschen het Kruis en de Halve Maan, van beide zijden gevoerd met al die verbittering, woede en bloeddorst, die slechts godsdienstoorlogen kenmerkt. Wat al steden genomen, hernomen en in puinhoopen verkeerd! Welke legers en krijgsbenden, duizenden en honderd duizenden sterk, in weinige dagen of uren verdelgd; de stroomen met hun bloed kleurende, de velden met hunne beenderen bedekkende! Welke voorbeelden van ridderlijken moed en lage bloohartigheid, van de edelste zelfopoffering en van het snoodste verraad!

Neen! geen land in Europa was ooit getuige van zoo vele gruwelen, van zulke verwoestingen, als Hongarije in dit tijdvak. Wij spreken van eenen tweehonderdjarigen oorlog, en moeten erkennen, dat somwijlen, ja dikwerf, vredesverdragen werden gesloten. Dit geschiedde echter meestal slechts voor eenen tijd van 10 of 20 jaren, terwijl ze doorgaans door eed- en trouwbreuk van eene der partijen lang vóór het bepaalde tijdstip in nieuwen oorlog eindigden. Daarenboven was er in de eigenlijke grensdistricten nooit vrede. Bestond er ook tijdelijk goede verstandhouding tusschen de hoven te Weenen en Constantinopel, zoo bleef de oorlog tusschen de veldheeren, Ban's en Turksche Pacha's met dezelfde verbittering voortduren, en was, in dien geheel wetteloozen en verwilderden toestand der maatschappij, niet te keeren. - Wij hebben echter in deze weinige trekken nog geenszins de rampzaligste en duisterste zijde van dit donkere tafereel beschouwd. Ware die strijd, helaas! slechts een strijd tusschen den Keizer en den Sultan, tusschen het Christendom

en den Islam gebleven! Maar neen, onder het dreigende zwaard der ongeloovigen, kampen Christenen tegen elkander, en pogen Hongaarsche grooten en Oostenrijksche vorsten zich beurtelings het gezag over een met bloed doorweekten grond te ontwringen; trachten zij dikwerf door inroeping van den gemeenschappelijken vijand zich zelven de zege te verschaffen en een staatkundig overwigt te erlangen. Men zal natuurlijk geenszins verwachten, dat wij al die groote gebeurtenissen zullen vermelden. Het zoude ook ondoelmatig zijn, daar zij, hoe groot op zich zelven, tot geene dadelijk groote uitkomsten voerden. Wij willen slechts in enkele bijzonderheden de toenemende magt van Oostenrijk in Hongarije ons trachten duidelijk te maken.

Zapolya had der Turken komst in Hongarije bespoedigd, en werd daarvoor, onder hunne bescherming, op een' landdag te Stuhlweissenburg tot Koning uitgeroepen. Te Presburg vergaderde ondertusschen een andere landdag, waar, op aanstoken der Koningin-weduwe, Ferdinand I van Oostenrijk als Koning van Hongarije werd gekroond. Deze draalde dan ook niet, aan het hoofd eens legers, zich spoedig van het grootste deel des lands meester te maken, en zich daarop te Ofen ten tweede male tot Koning te doen kiezen. Wij voor ons hechten aan die dubbele keuze minder gewigt dan onze Oostenrijksche geschiedschrijver. Zoude men toch wel veel op de onafhankelijkheid van een' rijksdag, in een veroverd land, kunnen rekenen? Hoe het zij, Zapolya moest de onteerende rol spelen van zijne hulp bij de Turken te zoeken, die dan ook spoedig tot voor Weenen doordrongen. - Ondertusschen kwam eindelijk tusschen hem en Ferdinand I (1538) een vrede tot stand, waarbij de eerste een groot deel van Hongarije en Zevenbergen behield en de beide mededingers zich heimelijk tegen de Turken verstonden. Dat Zapolya, die eigenlijk slechts leenman des Sultans was, hier trouweloos handelde, behoeft geen betoog; maar wat moet men van Ferdinand denken, die zich haastte om den geheimen vrede aan den Turkschen Keizer te verraden? Was het te verwonderen, dat de vertoornde Soliman aan beiden wraak zwoer? De vervulling van dien eed werd echter voorkomen door den dood van Zapolya (1540), die niet, volgens eene

der voorwaarden van den gemaakten vrede, door Ferdinand, maar, volgens besluit der rijksgrooten, door zijn' pasgeboren zoon Johan Sigismund Zapolya werd opgevolgd. Wel poogde Ferdinand door onderhandelingen te Constantinopel dit kind uitgesloten en het geheele rijk voor zich te krijgen, maar de Turksche Keizer toonde zich hier edelmoediger dan de Christenvorst. Hij werd de beschermheer van hem, die zich zelven nog niet beschermen konde. Een nieuwe oorlog brak hierop uit, na de nederlaag der Oostenrijkers geëindigd door een verdrag in 1547 voor den tijd van zeven jaren, waarbij Ferdinand slechts een klein gedeelte van Hongarije bleef bezitten, tegen betaling eener jaarlijksche schatting. Ondertusschen brak in 1551 de oorlog met de Turken weder openlijk en in volle kracht uit, gedeeltelijk ook ten gevolge der voortdurende oneenigheid tusschen den jongen Zevenbergschen Vorst en Ferdinand. Tot 1563 werd Hongarije de schouwplaats van de vreesselijkste verwoestingen. In het volgende jaar stierf Ferdinand I en werd door Maximiliaan II opgevolgd. Ook gedurende diens regering duurde de oorlog met Zapolya over het bezit van een deel van Hongarije voort. Voor de twaalfde maal zag men in 1566 den 84jarigen Soliman aan het hoofd van een onmetelijk leger tegen de Oostenrijkers optrekken, maar met bewondering aanschouwde de Christenheid de belegering van Szigeth, waar Zriny's heldhaftige zelfopoffering, althans tijdelijk, der Turken overmoed verpletterde. De dood van Graaf Zriny met zijne 700 getrouwen onder de puinhoopen der aan hunne verdediging toevertrouwde veste, is een dier glansrijke feiten, die ons, vooral in deze geschiedenis, weder met de menschheid verzoenen, en wel was het den Leonidas der nieuwere geschiedenis waardig, door eenen heldenbard als Theodor Körner vereeuwigd te worden![1].

Maximiliaan II sloot eindelijk met Solimans opvolger,

1 Zriny is, volgens het oordeel van deskundigen, een der schoonste treurspelen, die ons de jeugdige dichter naliet; men zie er het gevoelen zijns vaders over, in de Voorrede voor ‘Theodor Körners Sämmtliche Werke,’ Berlin, 1842.

Selim II, in 1568 een achtjarigen wapenstilstand, terwijl Zapolya II in 1571 opgevolgd werd door Stephan Bathori. Onder Maximiliaans opvolger, Rudolf II, bleven de twisten en oorlogen over de Hongaarsche Kroon voortduren, maar begon zich tevens een andere strijd te ontwikkelen, die tusschen de Catholijken en Protestanten. De leerlingen van Luther en Calvyn hadden namelijk in weinige landen eenen zoo vruchtbaren bodem voor hun onderrigt aangetroffen als in Hongarije. Reeds in 1523 maakte Luthers leer zeer groote vorderingen, en niettegenstaande de Stenden daartegen scherpe wetten, ja, doodstraffen uitvaardigden, werd zij door vele der aanzienlijkste geslachten omhelsd. De onvermoeide pogingen van vele predikers, met name van eenen Mathias Devay, die men de Hongaarsche Luther noemde, bragten hieraan niet weinig toe. Vooral in Zevenbergen breidde zich de nieuwe leer snel uit, en werd eene Grieksche Cathechismus vervaardigd, om te beter aan de bekeering der Walachen te arbeiden. In 1545 werden daar reeds twee synoden gehouden, maar scheidden zich Lutherschen en Calvinisten spoedig. De eerste leer werd vooral door de Duitschers gevolgd, en heet vandaar nog steeds *Német hit* of Duitsch geloof, in tegenstelling der leer van Calvyn, door de Hongaren omhelsd, en *Magyar hit* (Hongaarsch geloof) genoemd; terwijl de naam van *Igar hit* (ware geloof) aan der Catholijken leer wordt gegeven. - Rudolf II begon zich tegen de verspreiding der nieuwe leeringen te verzetten. Hij verklaarde de bezwaren, door de Protestanten op den Presburger Landdag in 1604 ingebragt, geheel eigenmagtig voor onredelijk, en breidde het gezag der Catholieken uit. Zoo begon zich de toekomst des lands ook van deze zijde te verdonkeren, en werd slechts tijdelijk verhelderd door de keuze van Mathias, 's Keizers broeder, tot Koning van Hongarije, welke zich die keuze door eene staatkundige begunstiging der Protestanten wist te verwerven. Ook ten opzigte der Turksche aangelegenheden was Mathias gelukkig. Hij toch sloot in 1606 de zoogenaamde *Weener vrede*, waarbij Zevenbergen en een deel van Hongarije aan Sultan Achmet's I beschermeling, den vorst Botschkai, werd toegekend, mits na zijn' dood aan Oostenrijk te vervallen; tevens werd daarbij aan de Protes-

tanten de vrije uitoefening hunner godsdienst verzekerd. Een uitvloeisel van dit verdrag was de vrede met de Turken te Szetva Torok[1]. Deze vrede is van geschiedkundig gewigt, omdat van dit tijdstip het verval der Osmanische magt dagteekent. Dit blijkt reeds uit het verdrag zelf, waarbij onder anderen bepaald werd, dat voortaan door de Koningen van Hongarije geene schatting meer zoude betaald worden; dat de Sultan den Keizer, als *zoodanig*, niet meer als *Koning van Weenen* zoude behandelen; dat er een *hooger* Turksch ambtenaar als gezant te Weenen zoude komen. - Mathias verkreeg in 1612, na Rudolfs dood, de Keizerskroon en benoemde tot zijnen opvolger den Aartshertog Ferdinand, die, door zijn' invloed, in 1617 en 1618 tot Koning van Boheme en Hongarije werd gekozen en hem opvolgde. Deze vorst, door de Jezuiten opgevoed en in het bezit van onmiskenbare bekwaamheden, maar sluw en heerschzuchtig, had zich de onderdrukking van het Protestantisme, de uitbreiding en bevestiging van zijn gezag, tot hoofddoel zijner handelingen gesteld. De invloed der Jezuiten aan het Hof droeg hiertoe niet weinig bij[2]. Gelijk bekend is, gelukte het hem de Protestanten in Oostenrijk en Boheme te onderdrukken en aan het Huis van Oostenrijk het erfelijk bezit van Boheme te verzekeren. Hij konde hierdoor echter minder acht op Hongarije geven, en het was voor zijn opvolger Leopold I bewaard, ook daar de Oostenrijksche heerschappij te vestigen. Middellijk gaven hiertoe de Turksche aangelegenheden aanleiding.

Sedert den vrede van 1606 waren er namelijk wel gestadige botsingen met de Turken en de vorsten van Zevenbergen, maar onderlinge magteloosheid maakte die minder bloedig en de strijdenden meer genegen, om de wapenstilstanden te verlengen. Zevenbergen bezat gedurende dien tijd zijne eigene, door Stenden gekozene, vorsten, die beiden, Sultan en Kei-

1 Mailáth, II, o.l. 277, zegt van dezen vrede: ‘Es war der erste Friede, welcher durch Unterhandlungen auf gleichem Fusse stehender Diplomaten zu stande kam. Die Bedingnisse waren durch Uebereinkunft, nicht durch die rohe Gewalt der siegenden Türken als Gnade, bewilligt worden.’

2 Heeren, ‘Geschichte des Europäischen Staaten-Systems, etc.’ I, 174.

zer, als schutsheeren erkenden[1]; de noordelijke streken van Hongarije gehoorzaamden aan het Huis van Oostenrijk; de meer zuidelijke waren dikwerf althans in der Turken niagt; aan eigenlijke en bepaalde grenzen viel in deze dagen niet te denken. Tegen de helft der 17de eeuw ontstonden onder-tusschen nieuwe woelingen, daar de Sultan Ragoczy vorst van Zevenbergen, wegens deelneming aan den Poolsch-Zweedschen oorlog, niet langer wilde erkennen, en zekeren Abaffi op dien troon plaatste, waartegen de Keizer zich aanvankelijk verzette, maar eindelijk toestemde bij eenen vrede van 1664. De Hongaren beschouwden dezen vrede echter, door Leopold eigenmagtig en zonder medewerking hunner Stenden gesloten, als schandelijk en voor hunne belangen nadeelig. Hierbij kwamen des Keizers willekeurige maatregelen en de reeds onder Ferdinand aangevangen en steeds toenemende godsdienstige vervolgingen, als redenen, die eene magtige partij in Hongarije deed besluiten, zich liever aan alles, ook aan der Turken gezag te onderwerpen, dan langer het juk van Oostenrijk te torschen[2]. Er ontstond eene algemeene zamenzwering, die echter door den dood des Paladijn's, Graaf Wesseliny, uit zijne papieren aan de Regering kenbaar werd. Deze handelde hierop met de grootste gestrengheid; liet eene menigte der aanzienlijkste mannen, als Zriny, Ban van Croatiën, Frangipani, Nadasdi en anderen, door beulshanden ombrengen; de geheele natie, schuldigen en onschuldigen, onder de krijgswet stellen, en eene politieke staatsinkwisitie invoeren, die vooral tegen de Protestanten ijverde. Hunne voorregten en vrijheden werden overal ingetrokken, hunne leeraars verdreven, verbannen of, gelijk de 83jarige prediker, Nicolas Drobiz te Presburg, ter dood veroordeeld. De waardigheid van *Paladijn*, eene der oudste instellingen van het rijk, welke men als deszelfs *palladium* aanmerkte, werd opgeheven, en de gewetenlooze tyran, Johan Caspar van Ambringen, als tuchtmeester over

1 Te regt zegt Heeren, ‘Geschichte des Europäischen Staatensystems,’ Th. I, 174: ‘Schon die politischen Verhältnissen von Siebenbürgen, dessen Wahlfürsten zugleich Vasallen von der Pforte und von Ungarn waren, machten eine dauernde Ruhe fast unmöglich.’

2 Rotteck, VIII, 57.

het ongelukkige land aangesteld. Dergelijke druk, die de gruwelen der Turken deed vergeten of bijna uitwischte, gaf aanleiding tot eenen algemeenen opstand. Graaf Emmerich von Tökely stond aan het hoofd der rebellen, dit was hier van het geheele volk, dat door Turken en Franschen heimelijk werd ondersteund. Eerst poogde men door verdubbelde gestrengheid en noodelooze wreedheid den opstand te onderdrukken, later door toegevendheid en gedeeltelijke herstelling der godsdienstige en staatkundige voorregten. Beiden te vergeefs. De eerste maatregelen hadden reeds vooruit de volgende van hunne kracht beroofd.

Hierbij kwam nu nog een nieuwe Turksche oorlog. Nadat toch het Ottomanische rijk door binnenlandsche verwarringen tot op den rand des verderfs was gevoerd, besteeg Mohammed IV den troon en scheen bestemd den ouden luister der Turksche heerschappij te herstellen. Hij verklaarde Tökely Heer van geheel Hongarije en onder Turksche bescherming. Zijne legers drongen onder Kara Mustapha tot voor Weenen door, dat zijne redding, gelijk bekend is, alleen aan Johan Sobiesky te danken had. De Oostenrijkers, door vreemde magt geholpen, namen hierop geheel Hongarije, Slavonië en Servië in, terwijl Abaffi zich in Zevenbergen voor hen verklaarde. Van dezen voorspoed trok Leopold partij tot uitbreiding en eindelijke bevestiging der Oostenrijksche magt in Hongarije. Men verklaarde het voor het vervolg een *erfelijk* rijk, en wist in 1687 van de steeds onwillige[1], maar thans geheel overheerde Hongaren, op eenen Rijksdag te Presburg, de verklaring af te dwingen, dat de *Habsburgsche mansstam, zoowel der Duitsche als Spaansche Linie den Hongaarschen troon erfelijk zouden bezitten*. Hierbij kwam nog, dat de Turken, uitgeput door hunne kortstondige krachtsinspanning, den voor hen schadelijken vrede van Karlowitz 1699 teekenden, waarbij de Keizer het vorstendom Zevenbergen verkreeg, als Beschermheer wel is waar van Michael Abaffi, die het echter spoedig tegen eene jaarwedde geheel aan hem afstond. Zoo had dan Oostenrijk ten slotte het doel bereikt, waarnaar het eeuwen gestreefd had, en zag het Huis

1 Rotteck, VIII, 64.

van Habsburg landen onder zijnen scepter gebragt, die in uitgestrektheid en vruchtbaarheid verre zijne oorspronkelijk nietige staten overtroffen. Maar zijne zegepraal was nog niet volkomen; de vrijheidszin der overwonnenen was nog niet geheel uitgedoofd. Schoon ook Tökely in ballingschap te Nikomedië stierf, zijn stiefzoon Franz Ragoczy koesterde dezelfde gevoelens. In 1701 en 1703 vorderde men op nieuw de oude Rijksvrijheden terug. Uit de eischen, toen gedaan, kan men ook de grieven leeren kennen, waarover men zich had te beklagen. Men verlangde behandeling volgens de wetten, gewetensvrijheid, verdrijving der Jezuïten, vrijheid van belastingen en van handel, amnestie en herstelling der vervolgden in hunne goederen en waardigheden. Toen niets van dit alles te erlangen was, vatte men wederom de wapenen op. Groot was aanvankelijk de voorspoed der Hongaren, zoodat Ragoczy in 1707 Vorst van Zevenbergen werd. Leopold, en vooral zijn opvolger Joseph I[1], poogden door gematigdheid de beweging te onderdrukken, maar hunne voorslagen werden miskend, of wel gewantrouwd. De wapenen moesten beslissen en de uitslag was niet twijfelachtig. Van 1708 tot 1711 duurde de worsteling tusschen een in volle kracht zich ontwikkelenden Staat en een door eeuwenlange inspanning geheel uitgeput volk. Het verdrag te Szethmar, ofschoon op billijke grondslagen berustende, en de vlugt van Ragoczy naar Polen, kondigden voor goed het einde der Hongaarsche onafhankelijkheid en de volledige zegepraal van Oostenrijk aan, die door de overwinningen van Eugenius over de Turken en den daarop gevolgden Passarowitzer vrede (1718) bevestigd werd.

Zoo hebben wij kortelijk de geschiedenis van Hongarije doorloopen. Het laatste tijdperk toch, van den aanvang der 18de eeuw tot op onze dagen, is een van rust, waarin het geschokte land onder de mildere regeringen van eene Maria Theresia en een' Joseph II zich eenigermate konde herstellen van vroeger geleden rampen. Hongarije is daarin voor

1 ‘Joseph I erklärte sich nach seiner Thronbesteigung (1705) viel billiger als sein (vom leidenschaftlichen Erzbisschofe Kollonits geleiteter) Vater.’ F.v. Raumer, ‘Geschichte Europa's,’ Th. IV, S. 539. Men ziet dus ook hier, dat de groote zwarigheid van de zijde der Geestelijkheid kwam.

de geschiedenis als het ware verloren, op den achtergrond geraakt, en als onderdeel in de Oostenrijksche Keizerstaat opgelost. Men vermeldt wel de zegepralen van Maria Theresia in de Oostenrijksche successie-oorlogen, en roemt de kracht, waarmede. Oostenrijk zich uit de lagen van geheel Europa wist te redden, maar men vergeet bijna, dat Maria Theresia, dat Oostenrijk dit aan de geestdrift en trouw der overheerde Hongaarsche natie[1], aan de nakomelingen dier Tökely's en Ragoczy's te danken had, wier voorvaderen op het schavot den dood vonden.

Wenden wij thans den blik van de woelingen en hartstogten der menschen op de rijke en bekoorlijke landen, die er getuigen van waren, en die, terwijl de geslachten der overwinnaars en overwonnelingen voorbijgingen, door de milde hand der natuur toegerust, in dezelfde schoonheid en rijkdom blijven pralen, ofschoon zij daarbij den mensch luide mogen beschuldigen van, door driften verblind, schatten en voorregten ongebruikt te verwaarloozen, in stede van daarmede te woekeren er en zich zelven en volgende geslachten ongekende zegeningen door te verschaffen.

Het Koningrijk Hongarije[2], waaronder wij hier de wel op zich zelf staande, maar toch ten naauwste vereenigde gewesten van Zevenbergen, Slavonië, Croatië en het Littoraal verstaan, geniet het wezenlijke voordeel van alom zeer goede, natuurlijke grenzen te bezitten. Het wordt ten westen, noorden en oosten door de, in bijna cirkelvormige gedaante loopende ketenen der Karpathen van Moravië, Gallicië, Bu-

1 Men herinnere zich de gedenkwaardige Presburger Stenden-Vergadering van 11 Sept. 1741, waar Maria met haren zuigeling, van al hare bondgenooten verlaten, zich aan de trouw der Hongaarsche natie aanbeval, en onder snikken en zwaardgeklank den eed hoorde zweren: ‘Laat ons sterven voor Maria Theresia en onzen Koning.’ Rotteck, VIII, 216.

2 Over de meeste bijzonderheden der beschrijving van Hongarije, van de bevolking, haren zedelijken en staatkundigen toestand, raadplege men ‘Neueste statistische-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatiën, Slavoniën, und der ungarischen Militärgrenze,’ Leipzig, 1832, door eenen met den toestand zijns vaderlands welbekenden Hongaar zamengesteld, en eenige der daar, S. XX volgg., aangehaalde werken. Ook Malte Brun, ‘Précis de géographie Universelle,’ Vol. VI, Livre 121. - Men zie ook de verhandeling ‘Hongarije’ van den Hoogleeraar Ackersdijck, in het ‘Letterlievend Maandschrift,’ 1849, N^{O}. 6, waarin men vele bijzonderheden van eigene waarneming en opmerking vindt.

kowina en gedeeltelijk van Zevenbergen afgesloten. Ten zuiden heeft men de Donau en Sau, alsmede de Illyrische en Bosnische gebergten, terwijl het westwaarts door de rivieren Muhr, Kuznitza, Lafnitz en Leitha van het eigenlijke Oostenrijk en Stiermarken is gescheiden.

Uitstekend is de natuurlijke ligging en bodem van dit koningrijk en het mag gewis onder de gunstigst bedeelde landen van Europa geteld worden, terwijl de bergachtige streken rijk zijn aan de heerlijkste natuurtooneelen. De vooral ten noorden zich uitstrekkende Karpathen verheffen zich in het Arváer, Liptauer en Zipser comitaat tot derzelver grootste hoogte. Hier ziet men rots- en granietstreken, welke zich 6 of 7000 voet boven het watervlak der Middellandsche zee verheffen; de Kriván boort er met zijnen 7538 voet hoogen kruin door de wolken, terwijl het Tatrágebergte de 8000 voet hooge sneeuwkruinen boven alle omliggende rotsen verheft. Buitengewoon grootsch doet zich hier de natuur voor. Steile, naauwelijks te bereizen bergpassen, zooals die tusschen Hlena en Tomanora naar Gallicië; bergmeeren, gelijk de Grünensee, Tjorbaer en Fischsee in de nabijheid van den Koningsberg, duizende voeten boven den oceaan verheven; hierdoor veroorzaakte trotsche watervallen, zooals die tusschen den grooten en kleinen Kriván; steile afgronden en lagchende dalen, waardoor zich ontelbare stroomen kronkelen. Buiten de eigenlijke Karpathen kan men de noordelijke gebergten van Hongarije nog in vier hoofdtakken verdeelen, als de Neitraër, Freistädter, Karpfner en Tscherhater gebergten. Al deze gebergten worden nog vermeerderd naar de zijde van Zevenbergen door de oostelijke Karpathen, naar de zijde van Stiermarken door vertakkingen der Alpen (het Bakonyerwald en Wertéschergebergte), en een keten, aan de St. Gothard ontsprongen, die zelfs zuidwaarts Croatië en Slavonië doorloopt. Van de 61 comitaten, waarin het eigenlijk Hongarije is verdeeld, rekent men 33 tot de bergachtige te behooren. Van de hooge noordelijke streeken strekt het land zich, langzamerhand afdalende, naar het zuiden uit, en is het laagst bij Orschowa aan den Donau, in den zuid-oostelijksten hoek des rijks. Te Belgrado bevindt men zich 276 voet lager dan te Presburg. - Hon-

garije ligt derhalve in het zuidelijk stroomgebied der Karpathen. Alle vloeden rigten hunnen loop zuidwaarts en storten meest in den Donau. Het is echter natuurlijk, dat een zoo bergachtig land rijk is aan stroomen, zoodat men er tot 160 telt. Weinige echter zijn tot dus verre volkomen geschikt voor vervoer en binnenlandschen handel. De Donau vormt hierin eene gunstige uitzondering. Hij is zonder beletselen voor schepen van 7000 centenaars vracht bevaarbaar. Anderen, gelijk de Theiss, de March, de Waag, zijn mede voor kleinere vaartuigen geschikt, maar bij dezen, zooals in nog hooger mate bij vele andere stroomen, is het verval bij den oorsprong te snel, waardoor watervallen en *rapides* ontstaan, die de scheepvaart onmogelijk maken, terwijl verder, in de vlakke streken des lands, dat verval te gering is, en aan de rivieren dien eindeloozen bogtigen loop vol ondiepten en zandbanken geeft, die de vaart almede hoogst bezwarend maakt. - Zoo is de Theiss van zijne bronnen af bevaarbaar, maar voor opwaarts gaande schepen niet verder dan tot Szegedin; en telt de Waag, een stroom van groot belang voor den binnenlandschen handel, ongeveer 100 kleine watervallen. De rivieren van Hongarije vormen met zijne bergen natuurlijke verdedigingsmiddelen, welker nut ook in de jongste gebeurtenissen somtijds is gebleken. De rivieren (March, Waag, Gran), die, in de Karpathen ontsprongen, tusschen Presburg en Pesth in den Donau vallen, maken zoovele verdedigingsliniën tegen den indringenden vijand uit. Het is ondertusschen duidelijk, dat de gebreken der Hongaarsche stroomen voor handel en scheepvaart voor een groot gedeelte zijn weg te nemen. Kanalen, sluizen, afsnijdingen van noodelooze bogten, verenging der rivierbeddingen zijn hiertoe de geschikte hulpmiddelen. Zij zijn ook reeds met goed gevolg aangewend, zoo als door het Batscher of Franciscus kanaal, hetwelk Donau en Theiss vereenigt, en dat eenen omweg van 47 mijlen door eene vaart ter lengte van 14½ mijl vervangt. De groote voordeelen voor de scheepvaart blijken daaruit, dat thans een afstand in 2 of 3 dagen wordt afgelegd, waartoe men vroeger 3 weken noodig had. Dit kanaal kostte 3,200,000 florijnen (*Conventions Münz*), maar werd reeds in 1815 door 700 schepen, met 1,024,377

centenaars goederen beladen, bevaren. Zoo heeft men ook het Begaër kanaal, dat de kronkelingen der Temes afsnijdt.

Evenzoo zoude men, door goede waterbouwkundige werken, welligt aanzienlijke voordeelen voor het land kunnen verwerven uit de droogmaking van vele meeren en moerassen, waarmede Hongarije, vooral in het zuiden, rijk bedeeld is. Het meer Platten, of Balaton, ontvangt uit de Szala en 31 beken zoo grooten toevoer van water, dat het dien onmogelijk kan verzwelgen, waardoor overstroomingen ontstaan, die alleen in het Simeger comitaat 130,000 bunders aan de bebouwing onttrekken. Evenzoo is het met het Neusiedlermeer, tusschen Oedenburg en Wiesselburg, dat reeds vroeger bloeijende streken schijnt verzwolgen te hebben. Moerasachtige streken, vooral ook gevormd door veelvuldige overstroomingen der groote rivieren, zijn in het zuiden menigvuldig en worden door Lichtenstern op eene uitgestrektheid van 300 vierkante mijlen berekend. Wat ook hier menschelijke pogingen vermogen, blijkt uit het Sarviger kanaal, in de nabijheid van Stuhlweissenburg, waardoor in 1825 reeds 335,805 bunders van overstrooming bevrijd werden.

Uit de aangegevene ligging van Hongarije, als de zuidelijke afhelling van hooge gebergten, en wel tusschen de 44° en 49° N.B., volgt reeds, dat het luchtgestel gunstig en schoon moet zijn. Het is echter door groote afwisseling van hooge en lage streken zeer verscheiden. In sommige Gallicische grensdistricten is de winter ruw en langdurig. In September reeds is de aarde in haar sneeuwkleed gehuld, om het niet voor Mei af te leggen. In de meer vlakke zuidelijke streken blijft de sneeuw naauwelijks 2 of 3 weken liggen. In het Banaat is de hitte des zomers soms zeer groot; gedurende 8 maanden is er het aardrijk in jeugdig groen en steeds nieuw ontluikende bloemen getooid. Alleen de noordenwind of *Borra* brengt voor weinige dagen soms eene ijsachtige koude mede. Het groote verschil tusschen eene ligging op de zuidelijke en noordelijke helling der bergen blijkt uit het onderscheid tusschen de gemiddelde temperatuur te Ofen en Lemberg. Te Ofen, op 47½° N.B., is zij, volgens Reaumur 8 8/10°, te Lemberg, op 50° N.B., slechts 6 1/20°. - De noordelijke bergstreken trekken natuurlijk de wolken

aan, hetgeen hier meer sneeuw, regen en hagel veroorzaakt, en daardoor welligt de zuidelijke oorden aan veelvuldige droogten prijs geeft.

De bodem van Hongarije bestaat grootendeels uit leem, zand en kalkvermenging. In het noorden heeft men onvruchtbare rotsstreken, in het zuiden daarentegen bijna overal eene vette tuinaarde, waarin de schoonste tarwe zonder bemesting groeit. Eene eigenaardige bijzonderheid, aan dit land eigen, zijn de uitgestrekte streken *wit zand*, die men dikwerf te midden der vruchtbaarste gronden aantreft. Hiertoe behoort de Ketskemeter heide, eene van alle hout en bebouwing ontbloote wildernis, die zich tusschen Pesth, Zombor, Peterwardein, Versetz en Debreczin uitstrekt. Ook bij Raab en Ofen heeft men dergelijke streken, die echter voor bebouwing vatbaar schijnen.

Wat verscheidenheid en deugdzaamheid van voortbrengselen betreft, kan Hongarije met de meest begunstigde landen van Europa, de heerlijke streken van Opper-Italië niet uitgezonderd, wedijveren. Het planten-, dieren- en delfstoffelijke rijk leveren om strijd de schoonste gaven en daarmede de mogelijkheid, om alle takken van nijverheid op de gelukkigste wijze te doen bloeijen. - Het hoofdvoortbrengsel van Hongarije is *graan*, waarvan jaarlijks 60-80 millioen Presburger Metzen[1] geteeld wordt. De uitmuntendste *tarwe* vindt men in de zuidelijke streken, waar het tarwenbrood dan ook het voedsel der geringste standen vormt, terwijl dezen in het noorden zich dikwerf met haverbrood en aardappelen vergenoegen. Rogge, garst en haver behooren mede onder de gewone gewassen. Het graan wordt gewoonlijk niet gedorscht, maar door paarden uitgetreden en vervolgens in kuilen bewaard. Aan het land eigen is de zoogenaamde *Ikritza*, een graangewas, dat, bij meer voedseldeelen, het dubbel der rogge opbrengt; ook alle soorten van maïs, vooral de Kukurutza in Croatiën. Rijst groeit in de zuidelijke en moerassige Theiss-streken zeer welig en levert van 10 tot 30 voud. De aardappel is eerst voor 70 jaar hier bekend geworden, maar wordt thans overal in menigte aan-

1 100 Triester Metzen (waarschijnlijk niet veel van de hier bedoelde verschillende) zijn gelijk aan omtrent 61 N. mudden.

gebouwd, niet slechts als voedsel voor den mensch, maar ook voor de brandewijn-stokerijen. Aan peulvruchten en groenten heeft men overvloed, terwijl de hoedanigheid, vooral van boonen en erwten, uitmuntend is. Meer vreemde gewaasen als tabak, vlas, hennep, hop, meekrap, ja, ook boomwol, slagen gunstig, en leveren aanzienlijke opbrengsten voor het binnenlandsch verbruik. Verschillende ooftsoorten groeijen zelfs in het wilde. In verscheidene streken treft men uitgestrekte wouden van kersen en tamme kastanjes aan, terwijl in het zuiden, citroen, granaat, vijg en amandel in de open lucht niet slechts welig tieren, maar volkomen rijpe vruchten opleveren. De ooftcultuur levert dan ook reeds een tak van buitenlandschen handel op. Uit de omstreken van Presburg en Oedenburg worden vele gedroogde vruchten verzonden. In 1802 werden 2267 centenaars kastanjes uit het rijk uitgevoerd, terwijl men ze bij Agram tot zwijnenvoeder gebruikt. Hongarije is vooral vermaard om zijne uitstekende wijnen. In de 5 vierkante mijlen groote streek bij Tokay, worden jaarlijks ongeveer 240,000 *Eimer*[1] gewonnen. Andere streken leveren mede uitmuntende soorten, vooral Slavonië en Croatië, waar sommige in deugdzaamheid bijna gelijk staan met de beroemde *Monte Pulciano*, maar dáár bijna *geene* waarde hebben, daar ze de transportkosten niet goed kunnen maken. De roode wijn, rondom Ofen gewonnen, staat bijna gelijk met Bourgogne en levert jaarlijks 150,000 *Eimer*. Men berekent eenen gemiddelden wijnoogst over het geheele rijk op 24,400,000 eimers, waarvan welligt 80,000 der beste soorten worden uitgevoerd, en eene waarde van vele millioenen opleveren.

Daar de vlakke en lage streken uitmuntende weilanden opleveren, is de veeteelt, het hoofdbedrijf der eerste Magyaren, ook thans nog zeer aanzienlijk. Men treft hier uitmuntend *rundvee* aan. De melk wordt bij de landlieden nog veel als voedsel gebruikt, ofschoon, vooral in het noorden, goede kaas wordt gemaakt. Het vee brengt het grootste gedeelte des jaars onder den blooten hemel door, waartoe gebrek aan het noodige timmerhout voor stallen dikwerf noodzaakt,

1 100 Eimer zijn in Opper Hongarije gelijk aan 73 N. vaten, in Neder Hongarije slechts aan 57.

maar welke omstandigheid niet zelden de noodlottigste gevolgen na zich sleept. In harde winters komen dikwerf geheele kudden om. In 1775 gingen op deze wijze 72,000 stuks rundvee verloren; in 1804 30,000 ossen, paarden en schapen; in 1816 80,000 stuks vee. Ondertusschen is de veestapel aanzienlijk, en worden er jaarlijks ongeveer 150,000 stuks, meest naar Oostenrijk, uitgevoerd. Paarden worden daarentegen ingevoerd, daar de Hongaarsche, ofschoon snel, echter klein, zwak, en voor den landbouw ontoereikend in getal zijn. De schapenfokkerij wordt op grooter schaal gedreven, en men berekent hun getal op 6 of 8 millioen. Men treft hier twee hoofdsoorten dezer dieren aan, het *Cretische* of *Wallachysche* schaap, het eigenlijke inlandsche, en de op Kameraal en adellijke goederen verbeterde rassen, waartoe de adel, in de laatste 40 jaren, kostbare pogingen heeft aangewend, door het invoeren van rammen uit Padua, ja, uit Spanje.

De Hongaarsche bodem is buitengewoon rijk aan metalen en delfstoffen van allerlei aard. Goud en zilver vindt men in Zevenbergen en Hongarije in grooten overvloed en van uitmuntende hoedanigheid. Bij Kremnitz en Köningsberg vindt men het fijnste goud van Europa. De bergwerken van Kremnitz en Schemnitz verdienen vooral vermelding[1]. Schemnitz is eene koninklijke vrije bergstad, in het Honther comitaat, 2172 voet boven het vlak der Middellandsche zee gelegen. De rijkste groeven zijn de zoogenaamde Michaëlis en Nepomucker Stollen. De helft van dit geheele mijnwerk is koninklijk, de andere helft bestaat uit privaatondernemingen. In 33 jaren, van 1740-1773, werden hier voor 70 millioen guldens aan zilver en goud gewonnen. Thans nog levert het jaarlijks 100,000 mark zilver en ettelijke centenaars goud op. Het verschaft werk aan 10,000 arbeiders, terwijl aan het bergwerk, sedert 1760, eene zoogenaamde bergwerksakademie werd verbonden, tot praktische opleiding van jonge lieden in den bergbouw. De jaarlijksche opbrengst der edele metalen zoude ook thans nog voor het geheele koningrijk eene waarde van meer dan 3,000,000 gul-

1 Men zie de aangehaalde verhandeling van den Hoogleeraar Ackersdijk, die zelf deze mijnwerken bezocht, bl. 17 volgg.

dens (*Conventions Münz*) bedragen. Buiten Amerika en Siberië is geen land rijker aan *koper* dan Hongarije, van welk metaal het jaarlijks 38 à 40,000 centenaars oplevert, ter waarde van ongeveer ƒ 4,000,000. In sommige streken vindt men ook veel *ijzererts*, terwijl *lood, zink, kobalt, spiesglas* en andere delfstoffen, aan andere oorden voorkomen. Het voor de bewerking van vele mijnen zoo noodzakelijke *kwikzilver* treft men in Hongarije en Zevenbergen aan, in het laatste gewest geven de mijnen van *Zlatna* jaarlijks 700 kwintalen[1]. *Steen- en keukenzout* wordt in groote hoeveelheid verkregen en voorziet in een jaarlijksch verbruik van ongeveer 1,213,000 centners. - Onder de brandstoffen bezit Hongarije, buiten overvloed van hout en turf, bij Komorn, Oedenburg, Pesth en in andere oorden, goede steenkolen, wier uitdelving tot dus verre alleen door de goedkoopheid van andere brandstoffen vertraagd is. In het gebied van Oedenburg trekt men ondertusschen uit de zoogenaamde Brennberg 170,000 cent[rs]. steenkolen, die meest naar Weenen uitgevoerd worden.

Mag Hongarije derhalve, wat natuurlijke ligging en voortbrengselen aangaat, onder de hoogst merkwaardige gewesten geteld worden, nog meer verdient het die rangschikking door de eigenaardigheid zijner bevolking. Deze toch bestaat uit eene zonderlinge vermenging van allerlei natiën, die men echter in vier hoofdtakken kan onderscheiden: de eigenlijke Hongaren of Magyaren, de Slaven, Duitschers en Walachen. De eerste vormen ontegenzeggelijk de kern der bevolking. In 40 comitaten, en wel vooral in de vruchtbare, vlakke streken, leven zij geheel onvermengd, zelden in steden, daar de landbouw hun hoofdbedrijf uitmaakt. Als meerderheid treft men ze nog in 23, als minderheid in 17 andere comitaten aan. Zij zijn van Aziatischen oorsprong, en wel uit de hooge berglanden van Midden-Azië, waaruit, gedurende de eerste eeuwen onzer jaartelling, zich zoo vele stammen, als een stortvloed, in bonte verwarring, over het westen uitbreidden[1problem]. Thans echter uit de overeenkomst van

1 Malte Brun, VI, 309.

1problem Niet oneigenaardig noemt Mailáth daarom de Magyaren, ‘die letzte Welle jener Völkerfluth, die sich im Mittelalter über Europa ergosz.’ ‘Geschichte des östreichischen Kaiser Staates,’ Hamb. 1834. Th. I, S. 441.

sommige woorden of gebruiken tot de verwantschap der Magyaren met Turken, Finnen of Armeniërs te willen besluiten, schijnt minstens gewaagd. Genoeg is het, dat de Hongaren ook nu nog eene geheel afgezonderde natie vormen, die een eigen taal, eigen zeden en gewoonten, en een eigen nationaal karakter bezit. Eigenschappen, die waarschijnlijk verhinderd hebben, dat zij ooit onder veeljarige Turksche of Oostenrijksche onderdrukking uit de rij der volken verdwenen zijn, en die ook hun bestaan voor de toekomst schijnen te waarborgen. De ware Hongaar onderscheidt zich, ook volgens Duitsche schrijvers, door eene rijzige, kloeke gestalte, schoonen ligchaamsbouw, behendigheid en vlugheid, bevalligheid in zijne bewegingen; voordeelen, die verhoogd worden door eene gelijkvormige en in het algemeen niet onbekoorlijke nationale kleederdragt. Gastvrijheid, regtschapenheid, grootmoedigheid, maar ook volkshoogmoed, en vooral ernst, tot somberheid toe, zijn hoofdkaraktertrekken. Ligt hechten zij zich aan het goede, onderscheiden zich door volgzaamheid, meer echter door vaderlandsliefde en krijgsmoed. Te regt noemde d'Alembert hen: ‘eene hooghartige, edele natie, de geessel harer tyrannen, en de steun harer beheerschers.’ - Tot de eigenlijke Hongaren behooren mede de zoo dikwerf genoemde Szeklers, die vooral de noordelijke bergstreken van Zevenbergen bewonen.

Een tweeden hoofdstam vormen de Slaven, die welligt talrijker dan de Hongaren zijn, daar zij zich sneller en gemakkelijker schijnen uit te breiden. Zij worden in zeer vele takken verdeeld, zooals de Boheemsche Slaven of Slowaken, de Wenden (*Vandalen*), de Croaten, de Slavoniërs, Raatzen, Illyriërs, Ruthenen. De grondtaal van al deze stammen is het Boheemsch-Slavisch (*tchéque*), zooals ook sommige stammen, gelijk de Croaten, in vroegere tijden, uit Boheme, in hunne tegenwoordige verblijfplaatsen zijn gekomen. Taal en zeden zijn echter bij die verschillende stammen zeer onderscheiden gewijzigd, waardoor zij geenszins dat zelfstandig en zamenhangend geheel vormen, dat ons de Magyaren vertoonen, en alzoo de daarstelling eener Slavische eenheid (*Panslavisme*) welligt onbereikbaar mag geacht worden. De Slaven staan op een lager trap van beschaving

dan de Hongaren, en hun volkskarakter is mede anders gewijzigd. Zij zijn vrolijk tot ligtzinnigheid toe, maar missen de gastvrijheid der Hongaren. Zij beoefenen den landbouw, maar niet uitsluitend, daar zij zich ook met handel en goederenvervoer onledig houden.

De Duitschers hebben zich veelvuldig als landverhuizers in Hongarije nedergezet, hetwelk door sommige vorsten uit het Oostenrijksche Huis werd aangemoedigd. Onder Maria Theresia en Joseph II vestigden zich velen in het Banaat. In Zevenbergen kwamen zij, op uitnoodiging van Koning Geysa II, in 1143[1]. Zij werden daar in de woeste streken, aan de oostzijde des rijks, gevestigd, om het aan dien kant tegen de invallen der barbaren te verdedigen. Andreas II verleende hun (1224) vele vrijheden, terwijl zij, onder den naam van Saxers, een afgezonderde en eigenaardige stam bleven. In het eigenlijke Hongarije vindt men ze vooral in de meer noordelijke streken en groote steden, waar zij zich met hunne gewone vlijt en geschiktheid op velerlei ambachten, handel en nijverheid toeleggen.

De vierde volksstam, de Walachen, is vooral over de zuidelijke deelen des lands verspreid, ofschoon men dien ook in grooten getale in Zevenbergen en Bukowina aantreft. Zij vormen de afkomelingen der Dacische Romeinen, hetwelk vooral uit hunne taal blijkt, die voor ½ uit Latijn, voor ⅜ uit Slavisch en voor ⅛ uit Turksche, Grieksche en Gothische woorden bestaat. Een langdurige staat van slavernij en afhankelijkheid heeft dit volk tot eene groote diepte van onkunde, bijgeloof, luiheid, wraakzucht en andere gebreken doen afdalen.

Buiten deze vier hoofdstammen telt men in Hongarije nog andere bewoners, zoo als Nieuwe Grieken, Armeniërs, Clementiners, Franschen en Italianen, als kolonisten in het Banaat en Littoraal; Joden, die door het geheele koningrijk verspreid zijn; eindelijk nog de zoo raadselachtige Zigeuners, die hier als het ware *te huis* schijnen. - Bij deze verscheidenheid van bestanddeelen en den wilden en zwervenden staat, waarin sommige stammen nog leven, mag eene juiste berekening

1 Mailáth, ‘Geschichte Oestreichs,’ Th. I, S. 453.

der bevolking bijna onmogelijk schijnen. Ondertusschen stelt de mensch zich gaarne de uitkomst zijner beschouwingen onder eenig vast cijfer voor, en men zal welligt ook niet verre van de waarheid afwijken, wanneer men met den Hongaar Czaplovicz de bevolking in 1820 aldus aanneemt:

Magyaren 3½ millioen; Slaven 4 millioen; Duitschers 500,000; Walachen 500,000; verschillende volken 200,000; voegt men hier de bevolking van Zevenbergen, bestaande uit 460,000 Hongaren, 420,000 Duitschers, 800,000 Walachen en ongeveer 48,000 andere bewoners; die der militaire grenzen 76,000 en van Dalmatië 350,000 bij, zoo verkrijgt men voor de geheele bevolking ongeveer 12,000,000 zielen[1].

Deze bevolking is zeer ongelijk verdeeld, zoodat men van 800 tot 4000 bewoners per vierkante mijl aantreft. Dooreengerekend is de bevolking van het eigenlijke Hongarije thans van 2500 tot 3000; van Zevenbergen van 2000 tot 2500 per vierkante mijl te stellen.

Eene andere niet minder gewigtige verdeeling der bevolking is het aantal belijders der verschillende godsdienstige gezindheden. Wij zagen reeds boven, hoe dit verschil in de geschiedenis van Hongarije eene hoofdrol heeft gespeeld, en het blijft nog steeds van groot gewigt. De Roomsch-Catholieke Kerk is de heerschende, minder nog door het getal harer aanhangers, dan wel door haren ouderdom, haren invloed bij de regering, de schatten harer geestelijkheid, en de voorregten, die zij geniet. De Roomsche geestelijkheid in Hongarije behoort onder de rijkste der wereld. Zij bestaat uit drie aartsbisschoppen; van Grann, die tevens primaat van Hongarije is; van Kalotschau en van Erlau. De eerste geniet een jaarlijksch inkomen van 600,000 flor., de tweede van 50,000, de derde van 80,000. Onder hen heeft men 16 bisschoppen, wier gezamenlijk inkomen ongeveer 1 mill. fl. bedraagt; eene lagere geestelijkheid, die 530,000 fl.

1 Malte Brun, VI, p. 396, neemt dit aan. Féjar stelde de bevolking reeds in 1820 zoo hoog. Stein bepaalde haar in 1830 op 12,280,000. Volgens de ‘Statistische Tafeln der österreichische Statistik für das Jahr 1843, herausgegeben von der K.K. Direkzion der Administrativen Statistik,’ telde Hongarije in 1843 reeds 10,500,000 inwoners; Zevenbergen 2,302,649, de Militaire grenzen 1,051,395, en Dalmatie 405,854; dus te zamen bijna 13½ millioen.

geniet, en ten slotte een getal van meer dan 5000 priesters, 149 monniken- en 11 nonnen-kloosters.

De Protestanten mogten reeds sedert 1608 hunne godsdienst vrij en openlijk (*liberum et publicum*) uitoefenen; maar eerst sedert 1791 genieten zij hiertoe *veiligheid*; zoo werden zij in Slavonië tot 1825 factisch toegelaten, ofschoon de wet hen buitensloot. Van de 1351 gemeenten, die de Evangelische Gereformeerden tellen, rekent men slechts 8 Duitsche, 14 Slavische, terwijl de overigen Hongaarsche zijn. In het geheele rijk heeft men ongeveer 6 millioen Catholieken, 2½ mill. Hervormden en 2 millioen Grieken. De Protestanten genieten in Zevenbergen groote voorregten, zijn hier ook talrijker en leven in eene soort van aartsvaderlijke eenvoudigheid. Ofschoon door den welligt te veel hervormzieken Joseph in 1791 vrede tusschen alle gezindheden en gelijkheid van regten werd vastgesteld, blijft de vroegere geest van afkeer en verdeeldheid, van godsdienstige twist en tweedragt, ook nu nog steeds levendig, en worden er de levenskrachten van het rijk maar al te zeer door aangedaan.

Eene beschouwing van den staatkundigen en stoffelijken toestand van Hongarije behoort voorzeker tot de allerbelangrijkste. Nergens toch heeft het leenwezen zich in zijne grondtrekken langer staande gehouden; nergens welligt hebben zijne instellingen zwaarder gedrukt; nergens is het belang der massa's meer aan dat van enkele standen of personen opgeofferd dan hier.

De Hongaarsche natie bestaat, ten opzigte van de uitoefening van burgerlijke en politieke regten, uit de *Magnaten*, afstammelingen der oudste, oorspronkelijke geslachten der veroveraars, die de eigenlijke groote Grondheeren des lands zijn; uit de zoogenaamde *armalisten* of edellieden, zonder dit groot landbezit; uit de geestelijkheid; uit de bewoners der Koninklijke vrijsteden en van sommige bevoorregte stammen, als de Cumanen, Jazygen, enz. - Deze alleen zijn geroepen staatkundige regten uit te oefenen, en vormen de natie, terwijl de overige bevolking, hoofdzakelijk uit den landbouwenden stand bestaande, door den Wetgever als het *misera plebs contribuens* gedoopt, geenerlei, althans staatkundige regten bezit en slechts aanwezig is, om alle staatslasten te dragen.

De Hongaarsche adel heeft ongehoorde grondbezittingen, dikwerf halve provinciën, met steden en dorpen daarin gelegen, en het uitsluitend regt, die in alle deelen van het Koningrijk te bezitten (*jus terrestrale*). Hij draagt die aan zijne mannelijke afstammelingen bij eerstgeboorteregt over. Bij ontstentenis van mannelijk kroost komen de goederen aan de Kroon terug en worden op nieuw in leen uitgegeven. Zoolang de mannelijke stam niet was uitgestorven, konden de familiegoederen, ofschoon ook verkocht of vervreemd, steeds tegen teruggave van den oorspronkelijken koopprijs worden teruggevorderd. Een regt, waardoor de zekerheid van den eigendom werd verminderd, en dat derhalve op den économischen toestand des lands ongunstig moest werken.

Van geene dezer bezittingen betaalde de adel eenige lasten aan de schatkist, ook geene tienden of tollen, terwijl hij daarop, als *Heer* van den grond, *jura dominalia* over alle bewoners uitoefende. De edelman erkende niemand, buiten den Koning, als zijn Heer; had het regt in de Comitaatsvergaderingen te verschijnen en aan de beraadslagingen deel te nemen; hij mogt, enkele gevallen van hoogverraad, straatroof of moord uitgezonderd, niet dan op verlof van den bevoegden regter gevangen genomen en gevonnisd worden. De bijnà eenige verpligting des adels was verdediging des vaderlands in oorlogstijd, hetzij door persoonlijke dienst, of door het leveren van hulp (*Banderium*). Men heette dit *Insurrectio personalis* en *banderialis*.

De vrije steden oefenen adelijke regten uit. Hare burgers kunnen gronden koopen, maar slechts op stadsgebied. Zij kiezen hun eigen Bestuur, maar zijn daarentegen gehouden aan den Koning belasting te betalen; de zoogenaamde *Diätaltaks* en in oorlogstijden de *subsidia*; aan de stadskas de zoogenaamde *domestica*, en aan de geestelijkheid *tienden*.

Tusschen de adelijken en niet adelijken staan de bewoners der gepriviligieerde landstreken en stammen. Hiertoe behooren de Jazygen, Cumaniers, Haidukken, de bewoners der Zipsersteden in het noorden van Hongarije (meest Duitschers) en eenige anderen. De eersten zijn zelve grondeigenaars, hebben eene eigene regtspleging, en zenden afgevaardigden op den Landdag. *Subsidia*, vrijwillige belastingen of bijdra-

gen en *insurrectio* of wapendienst hebben zij met den adel gemeen. De bewoners der Zipsersteden betalen eene jaarlijksche grondrente aan den Koning. Buiten de hier genoemden genieten sommige andere streken, Bisschoppelijke en geprivilegiëerde of marktvlekken, meerdere of mindere vrijheden, en bestaat er derhalve in Hongarije eene groote verscheidenheid van burgerlijke toestanden, terwijl het tevens opmerkelijk is, dat die districten, welke de meeste vrijheden genieten, ook de welvarendste en bloeijendste zijn.

Vragen wij nu echter naar den toestand der landbewoners, van verre het aanzienlijkste gedeelte der natie, van die 8 of 9 millioenen inwoners, die tot de nuttigste en eigenlijk voortbrengende klassen der maatschappij moeten gesteld worden, zoo vinden wij dien dermate bedroevend, dat men hun zoo al niet gelijk, echter zeer na verwant, aan dien der Russische lijfeigenen mag rekenen. De Hongaren schijnen aanvankelijk van zwervende herders tot den staat van landbouwende daglooners te zijn overgegaan. Zij werden voorzeker reeds spoedig, door den ongehoorden invloed en de magt der Grooten, aan willekeur en onderdrukking prijs gegeven, en van hen mogt reeds vrij het zeggen van Berzivitzy gelden: ‘obligationes rusticorum non mutua conventione, nec scripto, sed voluntate Domini et usu definiebantur.’ Persoonlijke vrijheid en bevoegdheid, om van meester te veranderen, schijnen zij echter vrij algemeen bezeten te hebben, terwijl hun het *regt* tot het laatste (*jus liberae emigrationis*) uitdrukkelijk door Decreten van Sigismund (1405) werd toegekend. Persoonlijke en eeuwigdurende dienstbaarheid werd echter als straf aan opstandelingen opgelegd, en helaas! na den grooten opstand onder Wladislaw (1412) zeer algemeen toegepast. Hierdoor werd het beginsel des vrijen arbeids, dat, na de kruistogten, in andere deelen van Europa meer kracht ontving, hier vernietigd of althans merkelijk achteruitgezet. Het getal der *glebae adscripti* nam toe, en de druk der boeren was zoo groot, dat Ferdinand I (1541) en Maximiliaan (1550) daaraan, ofschoon met weinig vrucht, perken trachtten te stellen[1]. Buiten de eigenlijke lijfeigenen bleef een groot

1 De woorden van het Decreet van Ferdinand zijn zeer sterk: ‘Cum variis exemplis vetustis et recentioribus palam innoturit Dei O. ira ob peccatum aliquod populi gravius, neque ulla res magis florenti quondam Hungariae nocuisse videatur *oppressione colonorum*, quorum clamor adscendit jugiter ante conspectum Del: benigne, admonente sua Majestate, fideles suos SS. et OO., statuunt, ut libertas subditorum miserorum colonorum, superioribus annis quacunque ratione illis ademta, restituatur, etc.’

gedeelte der zoogenaamde onafhankelijke pachters de landerijen der groote Grondheeren bebouwen, sommigen ten hunnen bate, in welk geval zij niet konden verwijderd worden, dan na vergoeding der door hen gemaakte onkosten, anderen voor eigen onderhoud, die alsdan, bij hen vertrek, de eigenaars moesten schadeloos stellen. Arbeid verving hier de plaats van pacht, maar bij gebrek aan overeenkomsten liep dit stelsel op onderdrukking der boeren uit. Eerst in 1764 besloot de menschlievende Maria Theresia hierin eene verbetering te brengen, door eene regeling der verpligtingen tusschen landeigenaar en arbeider. Dit geschiedde door het zoogenaamde *Urbarium*, dat overal, waar landeigenaars en pachters het wilden aannemen, door koninklijke Commissarissen werd ingevoerd, ja zelfs in 1791 en 1792 op de Rijksdagen goedgekeurd en tot wet verheven werd. Sommigen weigerden echter het *Urbarium* aan te nemen en maakten liever onderlinge overeenkomsten, of zoogenaamde *Contractus Urbariales*, die door de Koningin bekrachtigd werden. Ondertusschen bleef er, niettegenstaande deze verbeteringen, groot verschil in de lasten der boeren, in verschillende streken des lands, bestaan, en was hun lot, over het geheel genomen, uiterst beklagelijk.

Volgens de beginselen, in elk Urbarium aangenomen, onderscheidt men de *volle boeren* (*coloni integrae sessionis*), die een zeker aantal morgen lands (van 28 tot 40 joch) moeten hebben; zij, die minder dan dit getal hebben en daarom halve, vierde of achtste boeren heeten; en *inquilini*, daglooners, die in het geheel geen land bezitten.

De volle boer is ondertusschen tot de volgende lasten gehouden: hij moet den grondheer met zijn trekvee 52, zonder dat 104 dagen dienen. Die van de tweede klasse 18 dagen; de daglooner 12. - Bovendien betalen zij een zoogenaamd *rookgeld*; zijn zij verpligt eene zekere hoeveelheid

pluimgedierte en eijeren te leveren; hout voor den Heer te hakken; ten minste eens eene groote reis met hem te maken, en 3 dagen ter jagt te gaan; van alle mogelijke voortbrengselen aan den Grondheer 1/9, aan de Catholieke Geestelijkheid 1/10 te voldoen. De boeren dragen daarenboven in de Staatslasten gelijkelijk met de burgers der steden. Zij betalen aan de zoogenaamde *Domestical Kas*, waaruit de bezoldigingen der Comitaatsambtenaren betaald worden, even als de kosten der regtspleging *ook van den adel*, het onderhoud van gevangenissen, bruggen, magazijnen, enz. Daarenboven schijnt men deze belasting naar willekeur te verhoogen, en wordt zij steeds drukkender. In 1768 bedroeg zij 71,602 flor., in 1815 reeds 6½ millioen. De boer is daarenboven tot vele gedwongen leveringen van hooi, haver, brood, enz. aan het leger verpligt. Hij moet voor het onderhoud der wegen zorgen, en voorspannen leveren. Eindelijk moet hij nog het vereischte aantal rekruten voor het leger stellen. Men bedenke hierbij, dat hij onbevoegd is, om eenigerlei bediening te bekleeden; om tegen zijn' Heer regtsgedingen te voeren, tenzij wanneer hij tegen het Urbarium belast wordt; ofschoon beklag steeds moeijelijk en gevaarlijk blijft, daar de grondeigenaar meestal, in eerste instantie, zijn regter is.

De in vele opzigten menschlievende Joseph II poogde de verbeteringen, door zijne moeder aangevangen, uit te breiden. Hij schafte, waarschijnlijk wel onder den invloed der Fransche omwenteling, alle persoonlijke dienstbaarheid af; en wilde zelfs alle landerijen aan eene gelijkmatige belasting onderwerpen. De Landdag echter, onder Leopold II, kon alleen tot instandhouding van het eerstgenoemde beginsel besluiten. Adellijke vooroordeelen verzetten zich tegen de beide anderen. ‘Het zijn,’ dus spraken zij, ‘onze voorregten, die dit verschil daarstellen; de wet berooft er dengene onzer van, die van eenigerlei hoofdmisdaad overtuigd wordt; maar welke is dan hier de misdaad des geheelen adels[1]?’

Indien men nu bedenkt, dat de dikwerf bijna ondragelijke toestand der landlieden niet zelden nog door afpersin-

1 Malte Brun., VI.

gen van rentmeesters (*Verwalter*) verslimmerd wordt, mag men voorwaar wel met een' Hongaarschen schrijver instemmen, wanneer hij zegt: ‘de boer in Hongarije heeft geene persoonlijke of burgerlijke regten; hij leeft in geen wettelijk geregelden, maar in eenen geheel willekeurigen toestand; hij is overbelast en aan knevelarijen prijs gegeven; hij kan vreesselijk mishandeld worden, groot onregt ondergaan, onschuldig geslagen en gestraft worden, zonder daarvoor eenig verhaal te erlangen, wanneer hij het ook zoo ver brengt, dat zijne klagten worden aangehoord[1].’

Deze hoogst ongunstige toestand der Hongaarsche landlieden, dat is van verre het aanzienlijkste deel des volks, ontspruit, gelijk wij zagen, van overoude tijden uit de aanmatigingen des adels, en de Oostenrijksche regering kon hiertegen welligt niet dan langzaam en zeer omzigtig handelen. Een nadeel echter der afhankelijkheid van Oostenrijk, dat op de beslissendste wijze alle ontwikkeling van volkswelvaart in Hongarije tegenwerkte, is het stelsel ten opzigte van handel en nijverheid gevolgd. De keizerstaat toch beschouwde het afhankelijk koningrijk slechts als een dépôt van grondstoffen en als een *débouché* voor zijne fabriekwaren.

De Hongaarsche standen drongen meermalen op toepassing van het beginsel van wederkeerigheid aan. Vooral op de Landdagen, in 1659, 1681, 1715, 1723, 1729, 1741, stond men dit beginsel voor, maar te vergeefs. Ook de meest welwillende vorsten uit het Huis van Oostenrijk konden, óf uit onkunde met de ware beginselen, óf, hetgeen waarschijnlijker is, uit zucht, om den moederstaat ten koste van het nevenrijk te bevoordeelen, hiertoe niet besluiten. Maria Theresia bepaalde onder anderen (1754), dat de Hongaren van allen regtstreekschen handel met het buitenland uitgesloten zouden zijn, en verpligt de vreemde voortbrengselen uit de tweede hand, dat is van Oostenrijksche handelaars, te koopen. Verder moesten nijverheid en fabriekwezen in de Oostenrijksche provinciën zoo veel mogelijk bevorderd, in Hongarije tegengewerkt worden. Hiertoe werd de uitvoer dier grondstof-

1 Berzevitzy, ‘De indole et conditione rusticorum in Hungaria,’ 1808. ‘Statistische Beschreibung, etc.,’ p. 133.

fen, waarvan Hongarije overvloed opleverde, en welke de Duitsch-Oostenrijksche provinciën niet konden ontberen, naar het buitenland, verboden of met zware regten belast. Joseph II volgde deze zelfde grondbeginselen, gelijk blijkt uit zijne verordeningen van 1784 en 1788, ja, hij ontzag zich niet openlijk te verklaren, dat Hongarije slechts als eene kolonie moest beschouwd worden, waarvan men het grootst mogelijke voordeel behoorde te trekken, zonder dat daarbij de belangen des lands in het minst in aanmerking kwamen[1]. Uit deze voorbeelden van Hongarije's anders toegenegene vorsten kan men besluiten tot het stelsel, door minder gunstig gestemde gevolgd. Hierbij komt nog, dat Hongarije ongunstig voor den handel gelegen is, door gemis van zeekusten, terwijl rivieren en wegen almede in jammerlijken toestand zijn. De Hongaren hebben dan ook sedert 1813 aanspraken gemaakt op het zoogenaamde *littoraal*, eene kuststreek aan de Adriatische zee, en wel op grond van het vroeger bezit van Dalmatië door de Hongaarsche koningen. Oostenrijk heeft zich hiertegen verzet, en welligt uit staatkunde, daar dergelijke verbinding met de zee gewis het Oostenrijksche handelstelsel gevaarlijk zoude zijn. In 1822 heeft het ondertusschen aan die eischen moeten toegeven. Men kan ligtelijk denken, hoe verderfelijk het vermelde stelsel op handel en nijverheid gewerkt heeft, tot hoe veelvuldige klagten het aanleiding gaf, die alleen met de bedenking konden beantwoord worden, dat het keizerrijk als eene federatie van verschillende staten moest beschouwd worden, waarvan elk zijne voorregten wenschte te behouden, en dat

1 Dit blijkt uit een merkwaardig schrijven van Joseph aan den Kanselier Graaf Carl Palfy, 30 Nov. 1815, waar het heet: ‘es wird von dieser Entscheidung (ob nàmlich die Ungarischen Edelleute von ihren Besitzungen zahlen wollen oder nicht?) abhängen, ob Ungarn in Verhältniss zu den übrigen Erbländern auf gleiche Art mit selben im Handel und Wandel zu begünstigen oder vielmehr im gegentheil, *als eine blosse Colonie* zu betrachten sey, aus der man durch die möglichste Erschwerung einer mehreren Verbreitung ihrer Kunsterzeugnissen gegen die übrigen in der Belegung ganz ausser Verhältniss mit ihr befindlichen Erbländer, und durch Erhaltung sehr geringer Preise der feilschaften im Lande, zur wohlfeileren Verpflegung des dort verlegten Militärs soviel Vortheil, als immer möglich ist, heraus zu ziehen, trachten müsse, etc.’ Aangehaald in de ‘Statistische Beschreibung,’ enz., S. 78.

de hooge regering niet, door begunstiging van Hongarije, reeds door de natuur zoo rijk bedeeld, alle levenskrachten des rijks zich in dat enkele land kon zien vereenigen[1]. Er ligt in deze bedenking veel waarheid. Geenszins wat de *begunstiging* betreft, daar immers de Hongaren, tot dus verre alleen *gelijkstelling*, geene schandelijke *afpersing*, verlangden, maar wel in die overtuiging, dat bij meer vrije ontwikkeling de thans afhankelijke staat spoedig eenen trap van bloei en magt zoude bereiken, die hem verre boven den overheerscher plaatsen zoude. Rampzalige en heillooze staatkunde, die in onderdrukking der levensbeginselen van een geheel volk haren steun en hare kracht moet zoeken!

Wat regeringsvorm betreft, is Hongarije eene erfelijke monarchie, door staatswetten en verdragen geregeld en beperkt. Die staatsregeling is geheel het werk eener historische ontwikkeling. Zoo ziet men in het bijeenkomen van de zeven rijksgrooten, die, onder vijf voorwaarden, aan Almos het koningschap opdroegen, reeds den oorsprong der Stenden. Reeds van de eerste tijden af hielden de vorsten Rijksdagen, waarbij echter slechts sprake van adel, hooge geestelijkheid en rijksgrooten is, maar waarbij van het eigenlijke volk geene melding wordt gemaakt[2].

Ferdinand I verkreeg in 1526 het erfregt op Hongarije, hetwelk onder Leopold I, in 1687, volgens eerstgeboorteregt, nader erkend en bepaald werd, en onder Karel III, in 1723, ook voor het geval van uitsterven des mannelijken stams, aan de vrouwelijke linie verzekerd. De koning kan geene wetten geven, afschaffen of uitleggen zonder medewerking der *landstenden*. Zij oefenen gezamenlijk de wetgevende magt uit. Voor het overige strekt zich de koninklijke magt verder uit dan die van den constitutionneelen vorst. Hij heeft de vrije beschikking over de staatsinkomsten; hij is de geestelijke patroon der Roomsch-Catholieke Kerk, welker bedieningen hij begeeft; over de Protestantsche en Grieksche Kerk heeft hij regt van oppertoezigt (*jus supremae inspectionis*). Na den koning bekleedt de *rijks-paladijn* de hoogste plaats. Hij staat

1 Malte Brun., VI, 379.
2 Men zie hierover Mailáth, ‘Geschichte Oestreichs,’ Th. II, Cap. 31.

tusschen koning en volk, en is dikwerf des vorsten plaatsbekleeder, terwijl zijne waardigheid het hoogste aanzien geniet.

Op den landdag zijn vier landstanden, de Prelaten, de Magnaten, de Adel of ridderstand, en de vrije Koninklijke steden. Hij behoort alle drie jaren in Pesth of Presburg te worden gehouden, en verdeelt zich in twee tafelen, die der Magnaten en der Stenden. Deze verdeeling is van geschiedkundigen oorsprong. Onder de regering namelijk van Sigismund, die veelal afwezend was, werd een rijksraad tot waarneming des bestuurs opgerigt. Deze bestond uit Prelaten, Baronnen en Edellieden, en maakte verordeningen, wel te onderscheiden van eigenlijke rijksdagsbesluiten. De rijksraad nu, die, bij afwezigheid des Konings, bestuurde, veranderde bij zijne tegenwoordigheid in een raadgevend ligchaam, dat met de stenden en met den vorst onderhandelde. De stenden toch begonnen in den tijd van Sigismund almede opgeroepen te worden. De Rijkspaladijn is voorzitter der Magnatentafel, de zoogenaamde Personal (personalis presentiae regiae locum tenens) die der stenden. - De verkeerde zamenstelling der stenden blijkt vooral daaruit, dat elk district, onverschillig hoeveel adellijke, dat is derhalve, te vertegenwoordigen personen, het tellen moge, een bepaald getal van twee afgevaardigden daarheen zendt, waardoor bij voorbeeld de afgevaardigden van het Comitaat Grann, hetwelk 500 adellijke bewoners telde, evenveel konden uitwerken als die van Presburg, waar het bedoelde aantal 21,000 bedroeg. De beraadslagingen op den landdag gelden de wetgeving, de belastingen, door niet adellijken te voldoen (die daarin echter zelven niet gekend worden!), of de subsidiën, die de adel, doorgaans echter slechts als vrije gift, in oorlogstijden voldoet. De besluiten vallen bij meerderheid van stemmen en worden door de koninklijke sanctie Decreten, welke door den Raad der Koninklijke Stadhouderij afgekondigd worden.

De Koning, bij wien alle uitvoerende magt berust, bedient zich hiertoe van verschillende staatsligchamen. In de eerste plaats heeft men de Hooge Koninklijke Hongaarsche Hofkanselarij te Weenen, die uit een' kanselier, vice-kanse-

lier en 12 geheime hofraden bestond, door welker tusschenkomst alle zaken, kerkelijke, burgerlijke, het schoolwezen betreffende, als ook regterlijke, behandeld en beslist werden. Het Hooge Koninklijke Stadhouderaat, in 1723 door Karel III opgerigt, en door Joseph II te Ofen gevestigd, dat van den Koning en van bovengenoemd Weener ligchaam afhankelijk was. Het kondigde de besluiten en bevelen des Konings af, oefende grooten invloed op de politie en vooral ook de censuur uit. Het was zamengesteld uit 24 raden, die door den vorst uit de magnaten, prelaten en adelijken gekozen werden. De Koninklijke Hongaarsche Hofkamer was een te Ofen gevestigd administratief ligchaam, bestemd tot ontvangst en uitgave der koninklijke inkomsten. Hieraan waren dan ook de koninklijke kameraal-administratiën onderworpen. De inkomsten der kroon, die hier ontvangen werden, bestonden meest uit regaliën, zoo als van het zout, de munt, de post en anderen.

Afgescheiden van deze regerings- en grootendeels administratieve ligchamen waren de instellingen der regterlijke magt. Deze werd uitgeoefend door een Opperst Geregtshof, de Koninklijke Tafel der Zevenmannen, wier getal echter later vermeerderd werd, en buiten den voorzitter en Paladijn uit 20 regters bestond. Het was gedeeltelijk een hof van revisie, deels van appel van vonnissen der koninklijke tafel. Onmiddellijk onder dit geregtshof stond dat van de Koninklijke Tafel, waarbij de regtsgedingen der Districtsen Comitaatsgeregten in appel kwamen. Bovendien sprak het in eersten aanleg regt over misdaden van hoogverraad, schending van privilegiën of duisterheid der wet. In dergelijke hoogst gewigtige aangelegenheden heeft men derhalve slechts twee instantiën, terwijl zulks voor de onbeduidendste zaken drie bedraagt. Men heeft een dergelijk geregtshof in Croatië, Banal-Tafel geheeten, omdat het onder voorzitting des Bans wordt gehouden.

Onder de lagere regterlijke instellingen telde men vier adellijke middelbare regtbanken (Districts-tafelen), en wel in de vier districten Tyrnau, Güns, Eperies en Debreczin. Eene dergelijke instelling heeft men in Croatië en Slavonië. Zij oordeelden over onroerende actiën en schuldvorderingen, die

niet boven de 12,000 fl. beliepen. Lijfstraffelijke gedingen lagen buiten hunne bevoegdheid. Hiertoe vormde elk Comitaat een eigen regtsgebied, waarin door talrijke assessoren, zoogenaamde Stoelregters, en gezworenen, onder voorzitting van den vice-comitaat, regt gesproken werd. Deze teregtzittingen, Sedriën (Sedes judiciariae civiles et criminales), hebben 4 of 5 maal 's jaars plaats, en zijn overblijfselen van de Octavalgeregten, die de paladijn vroeger, als opperste landregter, op de octave van het feest eens heiligen plagt te houden. Onder de comitaatsgeregten heeft men weder vice-comitaats- en stoelgeregten, die over burgerlijke zaken van minder gewigt oordeelen. Deze stoelregters worden daarenboven slechts voor drie jaren door de edellieden gekozen.

Eindelijk is in Hongarije de grondeigenaar nog de natuurlijke regter zijner onderhoorigen. Voor zaken van eenig gewigt worden zoogenaamde Heerenstoelen gehouden. Zij bestaan uit den grondeigenaar als voorzitter, eenige zijner buren of vrienden, de stoelregters, een gezworene (Jurassor) en een hofregter. Te regt mag echter Berzivitzy van dergelijke regtbank zeggen: ‘Res rustici ab aequitate et generositate tribunalis pendet, nam qui causam ejus agunt et judicant sunt nobiles et domini terrestres, idem interesse contra rusticum habentes; sunt vicini, amici, socii, domini.’

Voegt men bij deze verschillende regterlijke instellingen nog de meer onafhankelijke der vrije steden en geprivilegieerde districten, benevens die der geestelijkheid en der bergwerken, zoo krijgt men althans eenig denkbeeld van den verwarden en stelstelloozen toestand, die in het regtswezen moest heerschen. Die gebreken werden geenszins verminderd door eene geheel verouderde wetgeving. Zij bestaat hoofdzakelijk uit een *jus consuetudinarium*, dat in een zoogenaamd *Corpus juris* is zamengevat. Het eerste gedeelte daarvan, het Tripartitum juris consuetudinarii regni Hungariae, werd door den verdienstelijken regtsgeleerde Verbötzy in 1414 beschreven. Het tweede gedeelte bevat besluiten der landdagen, *Decreta et articuli regum et SS. et O.O. Regni Hungariae a S. Stephano usque ad* 1779. Later kwamen hier nog anderen bij. In al deze wetten echter ademt sedert 800 jaren slechts

één geest, die van feodaliteit, terwijl ze zich door duisterheid en gebrekkigheid, door onvolledigheid en weerspraak kenmerken[1]!

Zoo hebben wij getracht, in een kort overzigt, onze lezers eenig denkbeeld van den toestand van Hongarije onder de Oostenrijksche heerschappij te geven! Wij twijfelen niet, of elk nadenkende voelt zich met ons gedrongen uit te roepen: hoe magtig en groot had dit land, dit volk kunnen worden! Maar ook, - hoe ware dit mogelijk onder *zulke* heerschappij! Hoe, zoo lang de arbeid nog alom gekluisterd is in de boeijen van het leenstelsel, of gekneld in de banden van voorregten en monopoliën, van beperkingen en handelsstelsels, door ondervinding en wetenschap even luid veroordeeld? Laat Hongarije en de Oostenrijksche staatkunde ons leeren, wat de gevolgen zijn van het vasthouden aan dergelijke beginselen. Onderdrukking van millioenen ten behoeve van weinigen; onregtvaardigheid en ellende, misnoegen en de gruwelen eens burgerkrijgs.

Maar, vraagt men onwillekeurig, zouden de vruchten van eenen met goed gevolg bekroonden vrijheidsoorlog verbetering in Hongarije's toestand gebragt hebben, daar toch vele gebreken, zoowel aan de verkeerde landsinstellingen en de misbruikte magt des adels, als aan schadelijke inwerking der Oostenrijksche regering waren toe te schrijven? Wij voor ons zouden niet aarzelen daaromtrent geruststellende denkbeelden te koesteren. De vrijheid toch, door eenen nationalen oorlog verkregen, door eenen krijg, waaraan alle standen der maatschappij deel nemen, zal wel niet het uitsluitend deel van eenigen worden, maar zal in de gevolgen hare zegeningen tot allen moeten uitstrekken. Eene onafhankelijkheid, op deze wijze van het buitenland verworven, had den volksgeest opgewekt, en was alzoo welligt de aanleiding geworden tot eene emancipatie der landbouwende klassen in Hongarije en daarmede tot eene geheel nieuwe toekomst voor dat land.

Maar, zoude dit, na de bevrediging des lands, ook thans, onder de Oostenrijksche heerschappij, geene plaats kunnen hebben?

De toekomst moet dit leeren, en wie zegt ons wat wijze

1 ‘Statistische Beschreibung,’ etc. S. 142 sqq.

gematigdheid en billijk toegeven aan de eischen des tijds niet kunnen te weeg brengen. Maar neen, wij verwachten van die toekomst onder eene Oostenrijksche militaire heerschappij niets! Of waart gij, grijze Keizerstaat! niet steeds de eerste, waar het onderdrukking van vrijgevige beginselen, uitdooving van verlichter denkbeelden, zamenzwering tegen de regten en vrijheden der natiën gold? Elke bladzijde der geschiedenis getuigt tegen u, en het bloed der onschuld kleeft aan uwen naam. Of wordt het ons niet geleerd door de geschiedenis uwer oorlogen met Hongarije; door den verdelgingskrijg van een' Ferdinand II, tegen het Protestantisme in Boheme en Duitschland gevoerd? Herinneren we ons niet aan uw werkdadig en schandelijk aandeel in de verdeelingen van het rampzalig Polen; aan uwe raadslagen, uw woelen en pogen op de congressen van Weenen, Laybach en Verona? Is men vergeten, hoe gij met den Turkschen Keizer tegen de vrijheid uwer Grieksche medechristenen zamenspandet, en niet aarzeldet, op zijn aanzoek geloofsgenooten naar Constantinopel ter doodstraf uit te leveren[1]? - Wat zouden wij in de toekomst voor vrijheid en regt van u verwachten? - Maar het heden bevestigt onze vrees. De hoofden *des opstands* rusteloos vervolgd, voor krijgsgeregten gevonnisd, met strop en kogel als de laagste misdadigers gestraft, steden en dorpen, wegens deelneming, geplunderd en verbrand, het met roem bedekte Hongaarsche leger ontbonden en in uwe gelederen ingelijfd!.... De toekomst verwacht niets van u, dan welligt eene algeheele inlijving van het overwonnen land in uwen Keizerstaat.

Dat land keert thans, gelijk men verzekert, tot diepe rust en kalmte terug, maar het is voorzeker niet de kalme sluimering des vredes, maar de sombere rust des grafs, en welligt ook, wie zal het bepalen, de doodsche, onheilzwangere stilte, die het uitbarsten van nieuwe stormen voorafgaat.

Utr., September.

W.R. BOER.

1 Wij denken hier vooral aan de Staatkunde van Metternich ten opzigte van Griekenland. Hoe de edele Ypsilanti, ‘tegen het regt der volken, door de Oostenrijksche regering aangehouden en op de vesting Munkatteh in Hongarije gekerkerd werd.’ Hoe zeven Grieken, waaronder de priester Stoiäno en de Soulioot Korta Valtino, om hunne makkers te redden, door de Oostenrijksche regering àan de Turken ter doodstraf werden uitgeleverd! Van Kampen, ‘Geschiedenis van Griekenland.’ Dl. 8, § 165 v.v.

De geschiedenis van Sumatra. Eerste artikel.

***Bijdragen tot de hennis van Sumatra, bijzonder in geschiedkundig en ethnographisch opzigt, door Salomon Müller, Doct. Phil., Lid der natuurkundige Commissie in Nederlandsch Indië, enz. Leiden, S. en J. Luchtmans*, 1846. *Neêrlands Souvereiniteit over de schoonste en rijkste gewesten van Sumatra, door A.V. Michiels, Generaal-Majoor, Civiel en Militair Gouverneur ter Westkust van Sumatra, enz. Amsterdam, G.J.A. Beijerinch*, 1846. *Die Battaländer auf Sumatra. Im auftrage Sr. Excellenz des General-Gouverneurs von Niederländisch Indiën, Hrn. P. Merkus, in den Jahren* 1840 *und* 1841 *untersucht und beschrieben von Franz Junghuhn. Aus dem Holländischen Original übersetzt vom Verfasser*[1], *II Theile, Berlin, G. Reimer*, 1847. *Topographische Schets van een gedeelte van Sumatra, door Dr. P.W. Korthals, gewezen lid der Natuurk. Commissie in Ned. Oost-Indië, enz. Leyden, H.W. Hazenberg en Comp.*, 1847. *Coup d'Oeil Général sur les possessions Néerlandaises dans l'Inde Archipélagique, par C.J. Temminch, Directeur du Musée Royal d'histoire naturelle. Tome Second* (*Sumatra et Bornéo*). *Leide, A. Arnz. et Comp.*, 1847.**

De laatste jaren zijn vruchtbaar geweest in gewigtige bijdragen tot de kennis van Sumatra. Wij hebben eenige der belangrijkste werken over dat eiland, die door de namen en hoedanigheden hunner schrijvers de beste waarborgen aanbieden voor goede gelegenheid tot opzameling van berigten, en voor de vereischte kundigheden om daarvan partij te

1 Dit ‘Holländische Original’ is nog onuitgegeven.

trekken, aan het hoofd van dit artikel vermeld. Wij mogen er eene menigte belangrijke artikelen uit het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië bijvoegen, dat in iederen jaargang schier een nieuwen oogst van gouden vruchten ook voor de kennis van dit eiland heeft opgeleverd.

Men herinnere zich hierbij nog de in den eersten jaargang (1837) van ‘de Gids,’ geplaatste ‘Berigten over Sumatra, uittreksel uit het dagboek van den Heer Sal. Müller,’ en de vroeger in dit Maandschrift beoordeelde werken van J.C. Boelhouwer, ‘Herinneringen van mijn verblijf op Sumatra's Westkust’ ('s Gravenhage, 1841), W.L. de Sturler, ‘Proeve eener beschrijving van het gebied van Palembang’ (Groningen, 1843) en W.L. Ritter, ‘Indische herinneringen, aanteekeningen en tafereelen’ (Amsterdam, 1843), waarin een opstel, ‘Aanteekeningen over het rijk Atjin’ getiteld, de voornaamste plaats inneemt, - en men zal gevoelen, dat wij geene reden hebben om te klagen, dat in het laatste twaalftal jaren het gewigt van dit eiland is over het hoofd gezien, en zijne kennis verwaarloosd. Gunstig steekt dat tijdperk in dit opzigt af bij de vroegere jaren, sedert onze vernieuwde vestiging op Sumatra in 1819, uit welke ons slechts één Nederlandsch werk van eenig aanbelang bekend is, dat als bron voor de kennis van dit eiland mag beschouwd worden, - de ‘Brieven over Bencoolen, Padang, het rijk van Menangkabau, Rhiouw, Sincapoera en Poelo-Pinang,’ van den Kolonel Nahuijs (2de druk, Breda, 1827). Evenmin is onze oudere literatuur, uit de dagen der alle openbaarheid schuwende O. Indische Compagnie, rijk aan berigten over dit belangrijk eiland. Valentijn is over Sumatra uiterst kort en schraal, en noch de ‘Beschrijving van het eiland Sumatra, inzonderheid ten aanzien van deszelfs koophandel,’ door Adolph Eschelskroon, gewezen resident te Ajer-bangies (Haarlem, 1783), noch de ‘Beschrijving van het eiland Sumatra,’ door Mr. J.C.M. Radermacher in het derde deel der werken van het Bataviaasch genootschap, kunnen de gaping geheel aanvullen, die tusschen zijne berigten en die van den Heer Nahuijs overblijft. Van het uiterst belang is daarom het ‘Geschiedkundig overzigt van het begin en den voortgang van

den Nederlandschen handel op Sumatra,' den 13^{den} April 1761 door den opperkoopman J.L. van Basel aan de Hooge regering van Neêrlandsch Indië ingediend. Dit tot dusverre onuitgegeven Handschrift, onmisbaar voor de geschiedenis der Nederlandsche vestiging op dit eiland, is met veranderden stijl en redactie, en met een vervolg, dat voor de gebeurtenissen van 1761 tot 1819 van gewigt is, opgenomen in den IX^{den} Jaargang van het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië. Wat overigens de verschillende berigten onzer Nederlandsche schrijvers nog onaangeroerd laten of niet genoegzaam ophelderen, vinden wij behandeld en toegelicht in Marsdens voortreffelijke 'History of Sumatra' (3^{d} edition, London, 1811), in de 'Memoir of the life and services of Sir Th. St. Raffles, by his widow' (2^{d} edition, London, 1835), en in de beide reizen van Anderson, welke laatste ik tot mijn leedwezen bekennen moet, dat mij slechts bij name en uit enkele aanhalingen bekend zijn. Van een belangrijk werk over de geschiedenis onzer oorlogen op dit eiland gedurende de laatste 30 jaren, zal het eerste deel binnen weinige weken het licht zien en weldra door het tweede gevolgd worden. Daar de uitgave onder mijn toezigt plaats heeft, zou ik, voor zooveel noodig, ook van dit werk voor mijn opstel kunnen gebruik maken, zelfs indien ik niet hoopte het in het licht te kunnen geven, alvorens ik in een volgend artikel tot het verhaal der geschiedenis van Sumatra in de jongste jaren zal zijn genaderd.

Het is mijn oogmerk niet de betrekkelijke waarde der aangehaalde werken te beoordeelen, of mij zelfs te verdiepen in eene beoordeelende beschouwing van diegene, welker titels voor dit artikel zijn geplaatst. Ik wensch alleen van die werken, maar inzonderheid van die nieuwste, die de navorschingen en verrigtingen onzer land- en tijdgenooten mededeelen en verhalen, gebruik te maken tot het ontwerpen eener algemeene schets van de in zoo vele opzigten, vooral voor ons Nederlanders, belangrijke geschiedenis van dit verbazend uitgestrekt eiland, voorafgegaan door een vlugtig overzigt van zijn natuurlijken toestand en verdeeling.

Sumatra is niet het grootste der eilanden van den Indischen Archipel; het wordt in omvang door Borneo overtroffen, dat op eene oppervlakte van 13,342 vierkante geogr. mijlen geschat wordt, terwijl die van Sumatra slechts 8,025 zulke mijlen bedraagt. Maar toch staat die oppervlakte van Sumatra nagenoeg gelijk met die van geheel Spanje, of met veertienmalen de oppervlakte van het Koningrijkje, aan welks scepter dit uitgestrekte eiland grootendeels gehoorzaamt. Neemt men nu in aanmerking, dat van Borneo ons weinig meer dan de kusten bekend is, terwijl daarentegen Sumatra door krijgslieden, ambtenaren, zendelingen en wetenschappelijke onderzoekers in alle rigtingen is doorkruist, en slechts de gewesten van het Noordelijk deel, eenige streken der Oostkust, en een deel der binnenlanden in de zuidelijke helft des eilands, als nog minder bekend mogen worden aangemerkt, dan is het gemakkelijk te bevroeden, dat Sumatra voor eene wetenschappelijke beschrijving inderdaad veel ruimer stof dan Borneo aanbiedt. En bedenkt men nu hierbij, dat Sumatra door de oneindige verscheidenheid zijner bevolking en harer lotgevallen, zijner voortbrengselen en gronden, de hoofdtrekken van den ganschen Archipel als het ware in een verkleinspiegel teruggeeft, dan zal men gevoelen, dat zelfs de ruimte, die dit tijdschrift aan een artikel van dezen aard vergunt, niet toereikend is om in vele bijzonderheden te treden, en dat, zelfs bij eene algemeene schets, onze taak moeijelijk, veelomvattend en aan velerlei gevaar van dwaling blootgesteld blijft.

Sumatra strekt zich uit van bijna 6 graden noorder- tot nagenoeg 6 graden zuiderbreedte. Zijn lengteas, die bijna parallel loopt met dien van het Maleisch Schiereiland, snijdt de linie onder een hoek van nagenoeg 45°. Derhalve, ofschoon, op eene lengte van ruim 300 uren de grootste breedte niet meer dan 75 uren bedragen zal, bereikt echter de Noord-Westpunt bijna den meridiaan van den 95sten graad, terwijl de uiterste Oostelijke hoek dien van den 106^{den} graad zoo goed als aanraakt. Men heeft vroeger de bevolking van dit uitgestrekte land bij gissing op wel zeven millioen bepaald, zoodat de volkrijkheid slechts de helft minder zou zijn dan die van Spanje; doch naauwkeuriger bekendheid met het eiland heeft ge-

leerd, dat die meening zeer overdreven was. De Hr. Temminck schat de bevolking, naar officiele documenten van 1837, bij benadering op 4½ millioen; maar hoe weinig deze opgave nog te vertrouwen is, moge onder anderen daaruit blijken, dat het aantal der Batta-bevolking, door hem op 1,200,000 geschat, naar de ten deele op zeer juiste data rustende berekening van Dr. Junghuhn, slechts 150,000 zielen bedraagt, waarbij men voor de uitgeweken Batta's van Mandaheling nog ruim 15,000 zielen zou moeten voegen[1]. De Lampongsche bevolking, door den Hr. Temminck op 150,000 zielen geschat, bedraagt, volgens de nieuwste door Zollinger medegedeelde tellingen, niet meer dan 83,000 zielen. Indien bij de andere fracties der bevolking eene gelijke overschatting mogt plaats vinden, dan zou het blijken dat Sumatra, over het algemeen genomen, tot de slechtst bevolkte eilanden van den Archipel moet worden gerekend. Doch de Atjinesche en Maleische distrikten zijn over het algemeen sterker bewoond dan die der Batta's en Lampongers, en, de beste berigten omtrent de bevolking der verschillende gewesten te zamen nemende, zou ik het wagen het geheele cijfer op plus-minus 3½ millioen te stellen[2]. Men moet hierbij in aanmerking nemen, dat de verwoestende oor-

1 De Hr. Willer, Tijdschr. v.N.I., Jaarg. VIII, Dl. II, bl. 259, rekent de bevolking van Mandaheling op 55 à 60,000 zielen, en zoo men aanneemt, dat daarvan slechts de helft Batta's zijn, gelijk Junghuhn wil, dan zou het getal der bevolking van dezen stam toch nog het dubbel van de door J. gestelde som bedragen.

2 Junghuhn stelt, in zijn ethnographisch overzigt, de verschillende stammen, die Sumatra bewonen, op het volgend aantal zielen.

Batta's	149,700
Batta's uitgewekene in Mandaheling	15,500
Pasoemanezen	87,000
Lampongers	80,000
Maleijers in de Padangsche boven- en benedenlanden	1,000,000
Maleijers in Mandaheling	16,500
Maleijers in Benkoelen	100,000
Maleische Kolonisten op de Oostkust	400,000
Redjangers en Korintjiërs	513,000
Atjinezen en Pedirezen	500,000
Javanen op de Oostkust	500,000

	3,361,700

logen, gedurende zulk eene lange reeks van jaren door de Padries met de Inlandsche stammen, en door het Nederlandsch Gouvernement met de Padries gevoerd, den nadeeligsten invloed op de bevolking geoefend hebben, al steunt de berekening van Junghuhn, volgens welke meer dan 230,000 Batta's in deze oorlogen zouden zijn omgekomen, op uiterst losse gronden.

Hoe gering de bevolking van Sumatra in verhouding tot de uitgestrekte oppervlakte des lands moge wezen, is zij echter in ligchaamsbouw, zeden, talen, regeringsvorm, oneindig verschillend, en draagt in dit een en ander de duidelijke sporen eener zeer onderscheidene afstamming. Tot den Battaschen (doorgaans Alfoerschen) hoofdstam behooren, volgens Dr. Junghuhn, vooreerst de Batta's zelven, van welke de Niassers en de overige bevolkingen der eilanden langs de Westkust afkomstig schijnen, voorts de Pasoemanezen en de met deze na verwante Lampongers, en eindelijk de nog zeer ruwe en weinig talrijke stam der Orang-Koeboe in de bosschen van Palembang, overblijfselen, zoo men meent, van de uitgeroeide Orang-Aboeng in de Lampongsdistrikten, waarschijnlijk stamverwant met de Dajakkers van Borneo. Tot den Maleischen hoofdstam rekent deze schrijver de oorspronkelijke Maleijers in de bovenlanden van Padang of het voormalig rijk van Menangkabau en verder langs de Westkust, en de met deze na verwante Redjangers en Korintjiërs in de binnenlanden van Palembang, voorts de Maleische Kolonisten, van het Schiereiland en de noordoostwaarts gelegen eilanden naar de Oostkust gekomen, de Atjinezen in het Noorden, en de Javaansche volkplantelingen in de zuidelijke deelen der Oostkust-vlakte. Hierbij voege men de vreemdelingen der verschillende natiën, die echter op Sumatra minder talrijk zijn, dan in de meeste andere deelen des Archipels. De Chinezen vonden er de bevolking grootendeels te zeer gevorderd, om zich, gelijk op Borneo, van de voornaamste hulpbronnen des lands te kunnen meester maken; de Europeanen, Engelschen en Nederlanders, hadden nog tot in de eerste jaren der negentiende eeuw, slechts weinige en onzekere vestigingen op de Westkust, en waren nimmer tot de binnenlanden doorgedron-

gen. Naauwkeurige cijfers omtrent de vreemdelingen op Sumatra kan ik niet mededeelen. De Europeanen en hunne afstammelingen zijn het talrijkst langs de Westkust; het aantal leden der Hervormde kerk te Padang en onderhoorigheden wordt op 1500 berekend. Chinezen vindt men vooral te Palembang en te Benkoelen; in eerstgenoemde plaats wordt hun aantal op 1500, in laatstgemelde op ruim 500 geschat. Voorts vindt men nog op verschillende plaatsen Bengalezen, te Benkoelen ruim 600 in getal, Arabieren, waarvan Palembang alleen er 500 telt, Boeginezen, en langs de Westkust vele Niassers, die als pandelingen slavendiensten verrigten.

Niet minder verscheiden dan de bevolking, is de natuurlijke gesteldheid van den bodem des eilands. Van het Zuidwesteinde, dat door Straat Sunda van Java wordt gescheiden, tot aan de Noordwestelijke punt bij Atjeh, strekt zich, van de Westkust gezien, een schijnbaar onafgebroken en regtlijnig gebergte uit, doorgaans Boekit Barisan of het Ketengebergte genoemd, dat van den voet tot aan den top zoodanig met digte bosschen is bedekt, dat men het voor een aap mogelijk zou wanen, van tak tot tak springende, de gansche lengte van het eiland te doorreizen, zonder eens den bodem te raken. Dit gebergte is zonder twijfel geheel van vulkanischen oorsprong. Het rust overal op eene basis van trachiet; graniet komt vooral voor, waar de met de Westkust parallelle rigting door zijtakken wordt afgebroken. Behalve graniet vertoonen zich in de bovenlagen syeniet in porphier, in verschillenden graad van vermenging en overgang, alsmede kalksteen en roode zandsteen. Reeds bij de zuidspits der Lampongs stijgt dit gebergte allengskens tot eene hoogte van 1500 voet, terwijl het in het midden des eilands 4000 en op enkele plaatsen zelfs 5 en 6000 voeten bereikt. Door dit gebergte is de westelijke helft des eilands bijna geheel en al bedekt, terwijl de oostelijke helft daarentegen schier bij uitsluiting vlak is. Het rijst langs een groot gedeelte der Westkust onmiddellijk uit de zee op en vormt een steilen rotswand, die op de voorbijvarende schepen somber en dreigend nederziet. Zoo stijgt b.v. over eene lange streek ten zuiden van Benkoelen een rotsmuur

van omstreeks 100 voeten hoog en van roodachtige kleur loodregt uit de zee op. Op andere plaatsen echter wordt een vlakke kustrand gevonden, die alsdan in den regel slechts één of twee geographische minuten breed, langs het strand moerassig, en met digte bosschen van casuarinen bedekt is. Slechts bij uitzondering vormt de kustrand eene wat breedere bogt, zoodat het gebergte van drie tot zes minuten landwaarts inwijkt. Zulk eene bogt vormt b.v. de naaste omgeving van Benkoelen, en meer noordwaarts vindt men eene dergelijke, doch van grootere afmetingen, tusschen Padang en Priaman, en nadat zich vandaar tot Tikoe wederom een steile rotswand onmiddellijk uit zee heeft opgeheven, wijkt het gebergte op nieuw terug, en laat tot aan de baai van Tapanoeli een aanmerkelijken kustzoom vrij, slechts hier en daar afgebroken door de zijtakken, die het Centraalgebergte westwaarts afzendt, of door heuvelenrijen, geheel van het centrale stelsel afgezonderd en langs de kusten uitgestrekt, zooals bij Ajer-bangies. Overal waar het gebergte tot digt aan de zee nadert, levert het door zijne vaak amphitheaterswijze elkander opvolgende verdiepingen, voor degenen, die in het voorbijvaren zich niet te ver van de kust verwijderen, een indrukwekkend tooneel op. Slechts aan enkele ligter gekleurde plekken bespeurt men de met *alang-alang* bedekte bergvlakten, die hier en daar het hoog geboomte vervangen, en op eenige weinige punten geven opstijgende rookkolommen het bewijs voor de aanwezigheid van menschen. De hellingen, die hooger stijgen dan een paar duizend voet, verliezen zich in een schemerigen nevel, en de hooge bovenrand is, met uitzondering van enkele pieken, zelfs bij het helderste weder altijd in wolken gehuld. Die bovenrand heeft doorgaans eene vrij gelijkmatige hoogte en vertoont slechts zachtgolvende lijnen, nu en dan echter door meer hoekige en tandige spitsen afgewisseld. Maar ver boven de gemiddelde hoogte der bergketens verheffen zich, gelijk wij reeds aanduidden, enkele toppen of kegels van bijzonderen vorm, die als zoovele afdeelingen in het geheele bergstelsel aanwijzen. Deze zijn de vulkanen des eilands, die in het geheel, voor zooverre zij bekend zijn, een twintigtal zullen uitmaken, - eene slechts geringe hoe-

veelheid in vergelijking met Java, dat op weinig meer dan de helft der lengte van Sumatra niet minder dan 50 vuurmonden telt. Waar het gebergte het laagst is, stijgen deze kegels tot 6000 voet, gelijk reeds dadelijk de spitse kegel van den Keizerspiek in de Lampongs; waar het zijne grootste hoogte bereikt, zooals van Benkoelen tot Ajer-bangies, rijzen zij tot eene hoogte van 9 à 10000 voet, en verheffen steeds den kruin boven de wolken. Geheel fabelachtig en door de metingen van Horner, Junghuhn en Melvill van Carnbée genoegzaam wederlegd, is de hoogte van 14 à 15000 voeten, op de kaart van Raffles aan de hoogste toppen van Sumatra toegekend. Ook was het geheel ten onregte, dat men vroeger den Berg Ophir of Goenong Passaman, die slechts eene hoogte van ruim 9000 voet heeft, voor den hoogsten top van Sumatra hield. Junghuhn kent boven alle andere bergen van Sumatra en zelfs van den geheelen Archipel den voorrang toe aan den piek van Indrapoera, dien hij op 11,500 voet schat. Zonderling is het intusschen, dat de meting van Melvill van Carnbée met die van Junghuhn een verschil van meer dan 3000 voeten oplevert, zoodat de piek van Indrapoera in hoogte door onderscheidene andere bergen van Sumatra en ook door den Ophir zou overtroffen worden.

Het gezigt aan de kust is waarschijnlijk nergens schooner en treffender, dan op de hoogte der baai van Tjinko, ten zuiden van Troesan. De bergen zijn hier slechts door een zeer smallen rand van de zee gescheiden, rijzen dadelijk tot eene vervaarlijke hoogte omhoog, en hebben een woest maar verheven karakter. In de baai liggen hier eenige kleine eilandjes, waarvan sommige vlak en even als de kustrand met digte kokosbosschen bedekt zijn, maar een drietal als zonderling gevormde rotspilaren omhoog stijgen. Een vierde dergelijke pijler, van basalt gevormd, staat, geheel op zich zelf, als een zwarte, vierkante, van het midden af eenigzins hellende, en van boven afgeknotte toren van reusachtige afmetingen op het strand. Achter deze phantastische rotspilaren stijgen de bergketens als een amphitheater omhoog. De bovenrand is met talrijke kleine toppen uitgetand, waarvan vele schier loodregt oprijzen. De voorste bergketen wordt van diep gegroefde

dwarsdalen doorsneden, welker gansche helling tot aan den voet met ondoordringbaar bosch bedekt is. Zij zijn als geopende deuren, die eenen blik vergunnen in een donker en geheimzinnig land, waarheen men de oogen niet zonder huiveriug wenden kan.

Wij hebben tot dus verre slechts gesproken over het gebergte, zoo als het zich van de Westkust, inzonderheid in de zuidelijke helft des eilands, voordoet. Men zou zich echter zeer vergissen, indien men meende, gelijk het den schijn heeft, in dit gansche bergstelsel slechts één zamenhangenden bergketen voor zich te hebben. In den regel loopen drie of vier bergketens nevens elkander, tusschen welke parallel loopende en zeer hooggelegen dalen in overlangsche rigting besloten zijn, in welke zich hier en daar meeren vormen, die doorgaans de schilderachtigste tooneelen opleveren. Reeds van de zuidelijkste punt van Sumatra af, bedekt het gebergte het westelijkst deel der Lampongsche distrikten met drie parallelle ketens, welke corresponderen met de drie voorgebergten langs Straat Sunda, die Sumatra van Java scheidt, den Vlakken hoek, kaap Kamantara en den Varkenshoek, die door de diep landwaarts indringende Keizersen Lampongsbaaijen gevormd worden. Ook wordt het gebergte dikwijls door dalen in schuinsche rigting gekruist, zoodat ook de onafgebroken voortzetting niet meer dan schijn is, en het is uit deze dalen, dat de talrijke rivieren ontspringen, die echter langs de Westkust doorgaans het karakter van onbevaarbare bergstroomen behouden, omdat het gebergte naar deze zijde meestal slechts door enge kloven een doortogt aan het water gunt en het tallooze hindernissen in den weg legt, terwijl het strand te smal is, om aan den stroom de gelegenheid te geven van zich in breederen en kalmeren loop te ontwikkelen. Om dezelfde reden komen ook aan deze zijde geene uitgestrekte dalen in overdwarsche rigting voor; slechts op zeer enkele plaatsen, gelijk bij de baai van Kawoer in de Lampongs, bij Indrapoera, waar zich ook de rivier van Indrapoera, eene der aanzienlijkste van de Westkust, vormt, en bij Padang, ten zuiden der Padang-rivier, aan welker overzijde de stad ligt, zendt het gebergte zijtakken westwaarts uit, die echter, waar zij voorkomen, weder

spoedig worden afgeknot. Ten noorden van Padang echter worden die zijtakken aanmerkelijker, dewijl het Centraalgebergte dieper landwaarts terugwijkt. Zelfs de Ophir behoort tot zulk een zijtak, en noordwaarts vandaar verdienen de keten van Ajer-bangies, die van Natal of de Goenong Sidoadoa en de ketens van Tapanoeli onze opmerking.

Naar de oostzijde daarentegen is het gebergte op vele plaatsen doorgebroken en opent voor het water gemakkelijke en gebaande wegen, zoodat het zich voornamelijk in deze rigting verbreidt, om zich in de ruime velden der Oostkust tot statige en tot diep landwaarts in bevaarbare rivieren te vormen. Ook loopen van deze zijde van uit het Centraalgebergte menigvuldige takken in dwarsche rigting, zoodat daardoor het uitgestrekte watergebied der Oostkust in zoo vele afdeelingen gesplitst wordt, waarvan elke door een hoofdstroom wordt doorsneden, die van de heuvelenrij ten noorden en ten zuiden gedurigen toevoer van water ontvangt, en na zich geheel aan het gebergte te hebben ontwrongen, zich met vrijeren loop en meestal meer noordwaartsche rigting door de uitgestrekte, moerassige, met digte bosschen begroeide, en zich grootendeels als ontoegankelijke wildernissen vertoonende vlakten der Oostkust naar zee spoedt. Vooral in de zuidelijker, veel breedere helft des eilands vindt men hier majestueuze stroomen, zoo als de Toelang Bawang in de Lampongs, de Moesi, aan haren mond Soengsang geheeten, in het noordwaarts vandaar gelegen gebied van Palembang, de rivieren van Djambi, Indragiri, Kampar, Siak, in de distrikten of staten van denzelfden naam. De uitgestrekte vlakten tusschen de mondingen dezer rivieren zijn geheel van alluvialen oorsprong, en bestaan veelal uit kwartszand. Zij zijn doorgaans zoo digt begroeid, dat er geenerlei gemeenschap dan door middel der doorstroomende wateren mogelijk is, en zoo goed als onbewoonbaar wegens de verpestende miasmen, die uit de moerassen opstijgen. Om golvend terrein en bebouwbare aarde te vinden, moet men veelal tot eene aanmerkelijke diepte landwaarts indringen. De Lampongs-distrikten zijn hier zelfs grootendeels zoo laag, dat zij gedurende den regentijd geheel overstroomd worden. Het is waarschijnlijk, dat de golven van den Oce-

aan, die de schaars beschermde Westkust van Sumatra beuken, die kust gedurig hebben doen afnemen, terwijl daarentegen aan de Oostkust, door het vooruitdringend Maleisch Schiereiland en Borneo beschermd, het terrein gestadig in uitgebreidheid wint door aanslibbingen, waarvan overal aan de riviermonden de bewijzen gereedelijk in het oog vallen. Men meent zelfs, dat de afstand, die de steden Palembang, Djambi en Siak thans van het zeestrand scheidt, als een gevolg dier aanslibbingen moet beschouwd worden. Vóór en in de nabijheid van de rivieren van Kampar en Siak liggen de uitgestrekte kust-eilanden Rantoe, Pontjor, Padang, Bangkalis en Roepat, die nog door niemand naauwkeuriger onderzocht zijn. Waarschijnlijk zijn zij, even als de banken, waardoor de mond veler kleinere rivieren langs de gansche Oostkust verstopt is, alleen door aanslibbing ontstaan.

Op de rivier Siak volgt die van Rakan, die als het ware een geheel uitmaakt met een diepen inham of kreek, door de zee gevormd. Het is hier de plaats, waar de aanmerkelijke vermindering der breedte van het eiland noordwaarts op vooral zigtbaar wordt, ofschoon nog altijd zelfs zijne geringste breedte de grootste van Java overtreft; maar eer wij met de beschouwing van de kusten verder voortgaan, acht ik het noodig nog eenige bijzonderheden omtrent de inwendige gesteldheid van het Centraal-gebergte, zuidwaarts van deze plaats, mede te deelen.

Ten noorden van de Lampongs ligt op de Westkust van Sumatra de residentie Benkoelen, op de Oostkust de residentie Palembang. In het zuidelijk deel van het gebergte, dat beide van één scheidt, bevinden zich de centrale dalen van Pasoemah Lebar en Pasoemah Oeloe Manna, door ruwe en onafhankelijke bergvolken bewoond. De bergketens zijn hier niet hoog, en de voorste keten naar de Westkust daalt zelfs tot op een paar duizend voet, en ofschoon zij dieper binnen 's lands aanmerkelijk hooger schijnen te stijgen, verheft zich ver boven allen, op aanmerkelijken afstand van de kust, de trotsche reusachtige kegel van den Goenong Dempo, die op eene hoogte van 10,000 voet geschat wordt, en uit welks krater nog dikwijls rookkolommen opstijgen. Raffles, die de vallei van Pasoemah Oeloe Manna in 1818 van uit

Manna, ten zuiden van Benkoelen, en den loop der Mannarivier volgende, bezocht, beschrijft haar als een onmetelijk amphitheater, van alle kanten door hooge bergen omringd, en als eene landstreek van buitengewone schoonheid en vruchtbaarheid, met den weligsten plantengroei bedekt. Aan de noord-oostzijde vond hij die vallei door de hooge toppen van den Goenong Dempo begrensd, dien de inwoners als het verblijf hunner goden en geesten beschouwen. Zuidoostwaarts van dezen berg ligt de vallei van Pasoemah Lebar, door welke de aan zijnen voet ontspringende rivier Salangis heenstroomt, die zich vervolgens met de Lamatang, een der hoofdtakken van de Moesi- of Palembang-rivier, vereenigt. De top van den Goenong Dempo werd, korten tijd na den togt van Raffles, onder ongeloofelijke moeijelijkheden, door Presgrave beklommen, die noordwaarts vandaar de majestueuse Moesi-rivier zich over de breede vlakten van de oostelijke helft des eilands zag uitbreiden.

De eigenlijke bronnen van de Moesi liggen aanmerkelijk meer noordwaarts, in dat gedeelte der grenslanden tusschen Benkoelen en Palembang, dat den naam draagt van Redjang, en door eene gelijksoortige bevolking als de Pasoemah-valleijen wordt bewoond. Hier ligt andermaal, juist achter de stad Benkoelen, op aanmerkelijken afstand van de Westkust, en naar de zijde van de oostelijke hellingen en zijtakken, een kolossale kegel, dien Junghuhn op 9500 voet schat, en den berg van Benkoelen noemt, maar die naauwelijks kan onderscheiden zijn van den berg, dien, volgens den Heer de Sturler, de bewoners van Palembang Boekit Besar of Boekit Oeloe Moesi, d.i. den grooten berg, of den berg van den oorsprong der Moesi, noemen. Over het gebergte voert hier een weg van de bevaarbare rivier van Benkoelen aan de Westkust naar de Moesi-rivier, dien de inwoners in 8 uren afleggen.

Verder noordwaarts, op de hoogte tusschen Ipoe en Moko-Moko, ligt in het gebergte het distrikt Serampei, in 1804 door den Engelschen luitenant Dare bezocht. De parallelle overlangsche dalen zijn hier zeker twee, zoo niet drie, en dus de bergketens drie of vier in getal. De vulkanische natuur ook van deze streek wordt bewezen door heete bron-

nen aan de kust bij Ipoe, en door een uitgebranden krater en een nog steeds rookenden vulkaan in het binnenste des lands. Voorbij Moko-Moko bereikt het gebergte, althans naar het gezigt van de Westkust te oordeelen, de grootste gemiddelde hoogte van geheel Sumatra, terwijl het zich tevens tot twee hoofdketens schijnt te bepalen, die het breede en goudrijke dal van Korintji, waarschijnlijk het hoogste des eilands, met een meer van gelijken naam, waaruit de hoofdarm van de Djambi-rivier zijnen oorsprong neemt, in zich sluiten. Hier ligt ook de regelmatig gevormde en spits toeloopende kegel van den Piek van Indrapoera, dien wij reeds als den vermoedelijk hoogsten berg van het eiland hebben leeren kennen.

Meer noordwaarts neemt de hoogte van het gebergte weder af, maar verheft zich op nieuw bij den Goenong Talang, de naastvolgende vulkaanspits, op eene hoogte van 7000 voet gerekend en op dezelfde breedte met Padang gelegen. Wij bevinden ons hier op het gebied van Menangkabau, thans onder den naam van Padangsche Bovenlanden aan het Nederlandsch grondgebied op de Westkust toegevoegd. Gedurende de 20jarige oorlogen met de Padries is dit gebied in alle rigtingen door de Nederlandsche troepen doorkruist; naauwkeurige topographische berigten zijn wij vooral aan de nasporingen van Dr. Sal. Müller en Dr. Korthals verschuldigd. Reeds in het tot dus ver beschouwde gedeelte der binnenlanden konden wij in het Centraalgebergte doorgaans twee hoofdketens onderscheiden, die een verheven dal in zich sluiten, dat de hoogte der overlangsche nevendalen, door de parallel loopende ketens gevormd, en vooral die der diepgegroefde overdwarsche dalen en rivierkloven, aanmerkelijk overtreft. Intusschen schijnt, naar onze nog in vele opzigten gebrekkige kennis te oordeelen, dit centraaldal op vele plaatsen geweldig doorsneden en onregelmatig, en van zeer afwisselende breedte en hoogte te zijn. De aanmerkelijkste stoornis echter in de rigting der dalen heeft waarschijnlijk plaats op de hoogte, waar wij ons thans bevinden. De Noordelijke voet van den Goenong Talang verloopt in de vruchtbare vallei der Tiga-blas Kotta, met het schoone meer van Sinkara. Parallel met het meer liggen meer oostwaarts de

valleijen, die de bekende distrikten van Tanah-datar, Lintau, Alaban, enz. bevatten, en door een dwarsdal doorsneden worden, waaruit de Indragiri-rivier den voornamen toevloed harer wateren ontvangt. Deze overlangsche valleijen worden ten noorden begrensd door de in dwarsche rigting elkander opvolgende en onderling zamenhangende vulkanen Singalang, Merapi en Sago, waarvan de beide eerste eene hoogte hebben van ruim 9000 voet. Aan deze drie verbonden kegels, die men een dwarsliggenden keten zou kunnen noemen, sluit zich het ver in de breedte uitgestrekte en 3000 voet hooge vulkanische plateau van Agam, de klassieke grond van Menangkabau, met eenige sporen der oudé hoofdstad Priangan, en meer oostwaarts, in het dal der Simawang, een der hoofdtakken van de Indragiririvier, het bekende distrikt der L Kotta's. Aan de westzijde van het plateau van Agam ligt een ketel van omtrent 2000 voet diepte, die gedeeltelijk met water gevuld is, als een meer (Dano) beschouwd wordt, en alle teekenen draagt van een door hevige aardschuddingen inééngezonken vulkaan te zijn. Ten noord-westen van dit meer daalt het centraalgebergte zoo aanmerkelijk, dat het naauwelijks 800 voeten hoog schijnt, terwijl zich te gelijkertijd hier de kustvlakte, van Tikoe af, zoo als wij reeds vroeger opmerkten, aanmerkelijk verbreedt. Het is op deze naar de Westkust heen zoo sterk geopende plaats, dat de bedding der Massang-rivier den overdwarschen ingang vormt tot het nog lagere dal van Alahan-pandjang of Bondjol, zoo berucht in de geschiedenis onzer oorlogen met de Padries, zoowel door de hardnekkige verdediging der hoofdplaats, als door zijn voor onze troepen noodlottig klimaat. Dit dal ligt niet hooger dan 500 voet boven de zee, zoodat, van het wester-strand gezien, het gebergte op deze plaats geheel afgebroken schijnt. De vervaarlijke massa van den Ophir, die, door een zijtak met het centraalgebergte verbonden, bij Passaman tot digt aan de kust vooruitdringt, vormt daarmede de sterkst mogelijke tegenstelling, hetgeen tot de overschatting der hoogte van dezen berg voornamelijk aanleiding schijnt gegeven te hebben. Nagenoeg op dezelfde breedte, waar de zijtak van den Ophir zich vormt, loopt langs den noorder-oever der Alahan-pan-

djang-rivier, den noordelijken arm van de Massang, een bergrug, die dwars over het eiland gaat en de beide hoofdketens van het centraalgebergte verbindt. Dit punt vereischt onze bijzondere opmerkzaamheid, dewijl van hier noordwaarts zich eene zeer merkwaardige terreinvorming vertoont. De parallelle rigting van het centraaldal ondervindt nu vooreerst geenerlei stoornis meer; het strekt zich van hier onafgebroken in regte lijn, en met eene van 8 tot 15 geogr. minuten afwisselende breedte, tot aan den voet van den vulkaan Loeboe-radja, ruim 36 uren ver in de lengte uit, de landschappen Rau, Mandaheling en Angkolah omvattend. Van de hoogte van den Loeboe-radja, die het zuidelijke grenspunt der eigenlijk gezegde Battalanden uitmaakt, kon Dr. Junghuhn over het gansche uitgestrekte dal, en zelfs over de slechts door een lageren bergrug daarvan gescheiden vallei van Bondjol, zoo ongehinderd heenzien, dat eerst de ruim 40 uren ver verwijderde kruin van den Merapi zijn gezigteinder bepaalde. Dit dal, het sterkste voorbeeld van gelijkmatige terreinvorming, dat de gansche oppervlakte des eilands aanbiedt, loopt volmaakt in de rigting van den lengteas van Sumatra, indien wij daarvoor de regte lijn aannemen van Tandjong Kamantara, de middelste der drie kapen langs Straat Sunda, tot aan het hoofd van Atjeh, en wordt daardoor in schier gelijke helften gesneden. Dezelfde rigting volgen ook de wateren in het dal, tot zij door openingen in het gebergte gelegenheid vinden naar de West- of Oostkust af te vloeijen. Zoo vereenigt zich in Rau, aan het zuidelijk einde van het dal, de Soempoer met de Sabin-ajer, om vandaar oostwaarts de reeds genoemde Rakan-rivier toe te vloeijen, terwijl de wateren van Angkolah en Mandaheling zich tot de westwaarts vloeijende Sinkoeang of Gadis vereenigen, die de vrij aanmerkelijke kustvlakte van Sikoenar, ten noorden van het Sidoadoa-gebergte, doorsnijdt. Het centraalgebergte heeft ter wederzijde van dit dal slechts een enkelen keten, die nergens hooger dan 3000 voeten stijgt. Vandaar, dat hier de Westkust, niettegenstaande de verminderde breedte des eilands, nog uitgestrekte vlakten oplevert, die ruimte overlaten voor de ontwikkeling der reeds genoemde zijtakken, den keten van Ajer-bangies en den Goenong Sidoadoa,

welke laatste eene hoogte van 4500 voeten bereikt. Aan de oostelijke helling van het centraalgebergte ontspringt, uit de derwaarts uitloopende zijtakken, de rivier Boeroemon, die zich later met de Bila vereenigt, maar, wegens de smaller wordende kust; met de trotsche stroomen in het Zuiden geene vergelijking kan doorstaan.

Ten noorden van den 6000 voet hoogen Loeboe-radja, die dwars voor het beschreven dal ligt, en dus in de eigenlijke Batta-landen, verandert het terrein weder geheel van aanzien, en krijgt eene meer afwisselende vorming. De overlangsche rigting der centraaldalen houdt geheel op; hier zetten zich dwarsliggende vulkanen der geregelde voortzetting van den vlakken bodem in den weg, dáár strekken zich hooge vlakten op den rug der bergen uit, die door diepe valleijen worden afgewisseld, terwijl de bergketens zich tot vier of vijf en soms meerdere nevens elkander vermenigvuldigen. Aan de Westkust gaat het golvend terrein der vlakte Sikoenar weldra in steeds hooger wordende heuvels over, die de schoone baai van Tapanoelie aan de zuidzijde insluiten. Dit is de heuvelenrei van Loemoet, welke de vlakte van Sikoenar van die van Loemoet scheidt. Drie of meer parallelle bergketens, die te zamen het met ondoordringbare bosschen bedekte hoogland van Tapanoeli uitmaken, door Dr. Junghuhn de Tapanoeli-ketens genoemd, omsluiten de baai van Tapanoeli ten noorden, en scheiden de vlakte van Loemoet van het stroomdal der Batang Torroe, welke zuidwaarts tusschen deze ketens en den Loeboe-radja een doortogt naar de zee vindt. Eerst achter het dal der Batang Torroe vinden wij het centraalgebergte weder, dat dus hier zeer aanmerkelijk van de Westkust terugwijkt, eene tot Singkel toe steeds ruimer wordende kustvlakte vrijlatende, maar daarentegen, de plateau's van Sipirok en Tobah in zich sluitend, de Oostkust aanmerkelijk nadert. Dit geschiedt vooral door een zijtak des oostelijken ketens van het Tobah-plateau, die den naam van keten van Rampeh draagt, en slechts door eene smalle kloof, de bedding der Bila-rivier, van den keten van Bila gescheiden is. Deze laatste loopt vandaar bijna in den vorm eener boog rond, tot hij zich weder noordwaarts aan het oostelijk grensgebergte van het Tobah-plateau aansluit,

zoodat tusschen de drie genoemde gebergten het plateau van Opper-Bila ligt ingesloten. Van het uitgebreide meer van Tobah, dat op de Kaart van Raffles is aangewezen, werd door Junghuhn in de provincie van dien naam geen spoor gevonden. Waarschijnlijk is echter daarmede het meer Dau of Sinkara bedoeld, dat, volgens de getuigenis der inlanders, in de provincie Dau, noordelijk van Tobah, in eene bergvlakte, die ten minste 4000 voet boven de zee verheven, sterk bevolkt en geheel met rijstvelden bedekt is, moet gelegen zijn. Intusschen is dit meer nimmer door een Europeaan onderzocht; want de centrale gewesten van Sumatra, noordelijk van Tobah en Bila, behooren tot de nog onafhankelijke Batta's, die, om alle vreemdelingen buiten hun land te sluiten, als eene wet hebben vastgesteld, dat elk, die ongeroepen hunne grenzen overschrijdt, levend zal opgepakt en verslonden worden. Alleen weten wij nog, dat zich oostelijk van Dau de provincie Tanah Hoealoe uitstrekt, die, even als Opper-Bila, aan de oostzijde door een bergketen is omsloten, en door eene dergelijke kloof, als de Bila-keten van den Rampeh-keten scheidt, de afstrooming van de wateren der Asahan-rivier naar de Oostkust vrijlaat. Het distrikt Asahan, dat zich langs deze rivier tot aan de Oostkust uitstrekt, werd door Anderson bereisd, die het beschrijft als een fraai, heuvelachtig, romantisch en sterk bevolkt land. Noordwaarts van Asahan ligt het distrikt Delli, waar de centraalbergen de oostkust nog sterker schijnen te naderen. Hier moet, op slechts weinige uren afstands van de kust, de vulkaan Batoe-Gapit gelegen zijn, waar, volgens Radermacher, de inwoners van Delli zwavel inzamelen. Verderop zijn van de Oostkust niet meer dan eenige kustplaatsen bekend. Niet ver van de noordelijke kust, die van Tandjong Perlak of de Diamant-kaap af zich tot aan het hoofd van Atjeh altijd nog met eene eenigzins oostwaartsche rigting uitstrekt, schijnt men in den door reizigers zoogenoemden Olifantsberg en Koninginnen- of Goudberg de beide laatste vulkanen van Sumatra aan te treffen.

Aan de Westkust kwamen wij met onze beschouwing tot Singkel, waar zich nogmaals eene bevaarbare rivier in zee stort. De vroeger verspreide meening echter, dat deze rivier binnen 's lands, door middel van het even te voren vermelde

meer en de rivier van Asahan, gemeenschap zou hebben met de Straat van Malakka, zoodat de bergen hier, even als op de landengte van Krah, op het Maleisch Schiereiland, geheel zouden zijn doorgebroken, en men door eene onafgebroken vaart, dwars door het eiland, de tegenovergestelde kust zou kunnen bereiken, wordt, door hetgeen wij van de hooge ligging van het meer Dau en van het gebergte van Tanah Hoealoe weten, meer dan genoegzaam wederlegd. Van Singkel, de laatste plaats van het Nederlandsche Gouvernement van Sumatra's Westkust, tot aan de noordelijkste punt des eilands, de Konings-spits of het Hoofd van Atjeh genoemd, is niets meer dan de kustplaatsen bekend. Men meent, dat de bergen ten noorden van de Battalanden aanmerkelijk lager worden, maar misschien is het slechts schijn, door hun verder terugtreden van de kust veroorzaakt, en de toppen Abong-Abong bij Analaboe en Loese bij Soesoe, waarschijnlijk even als alle overige boven de gemiddelde berghoogte uitstekende pieken voor vulkanen te houden, zouden juist het tegendeel bewijzen, indien zij werkelijk de hoogte van 10,000 voeten hadden, daarvoor, waarschijnlijk zeer overdreven, op de Kaart van Endicott aangegeven.

Ik moet misschien verschooning vragen, dat ik de aandacht mijner lezers zoo lang voor eene topographische schets gevergd heb, welke het misschien eenige inspanning gekost heeft te volgen, en die bezwaarlijk van eentoonigheid zal zijn vrij te pleiten. Doch ik behoefde zulk eene schets, opdat wij ons bij ons volgend verhaal der geschiedenis gemakkelijk zouden kunnen orienteren; en men zal mij niet van te groote uitvoerigheid beschuldigen, indien men bedenkt, dat wij een terrein hebben overzien, veertien malen uitgestrekter, dan dat van ons vaderland. Een ander doel dezer schets is, op de verscheidenheid van gronden op Sumatra opmerkzaam te maken. Het zal naauwelijks noodig zijn er bij te voegen, dat de hoofdzakelijke verbreiding der bevolking heeft plaats gehad in de schoone en vruchtbare dalen, die met een koeler klimaat de voordeelen eener uitstekende bewatering en groote geschiktheid voor den rijstbouw vereenigen, en in de hoogere en meer binnenlandsche deelen der Oostkustvlakte, die grootendeels dezelfde voordeelen genieten; maar dat het niet

te verwachten is, dat de landbouw de hand zal slaan aan de ontginning der onmetelijke woestenijen van het Oosterstrand, tenzij hij mogt geprikkeld worden door de behoeften eener vijf- of zesmalen sterker bevolking, of door een ijver, waarvoor de bewoners der tropische klimaten, in wier levensbehoeften zoo gemakkelijk voorzien wordt, doorgaans minder vatbaar zijn. De bodem van Sumatra is zeker, over het geheel genomen, uitstekend vruchtbaar, en staat in natuurlijken rijkdom bij dien van geen ander eiland des Archipels achter, en bij de bevolking, althans bij het Maleische gedeelte, bestaat grootere zucht naar bezit, en diensvolgens meerdere nijverheid, dan bij de Javanen. Indien derhalve de kultures zich nog op een lagen trap van ontwikkeling bevinden, dan is dit zonder twijfel in de eerste plaats slechts aan het gebrek van handen te wijten.

Na deze algemeene beschouwing van het terrein, wil ik ook over de produkten van Sumatra eenige algemeene opmerkingen mededeelen. De rijkdom van dit eiland in het delfstoffelijk rijk is zoo groot, als men dit van zijne natuurlijke gesteldheid kan verwachten, en het mijnwezen is er voor groote ontwikkeling vatbaar. Om van speksteen, grijs graniet, marmer en andere steensoorten, aardolie, zwavel, salpeter, aluin, arsenikum, niet te spreken, vestig ik alleen de aandacht op den grooten rijkdom van metalen. Het tin, minder zuiver dan op Bangka, wordt echter in groote hoeveelheid naar China en Europa uitgevoerd. De opbrengst van het goud wordt door Crawfurd voor het gansche eiland op 36,000 oncen begroot; de voornaamste mijnen liggen in den omtrek van Padang, dat de hoofdmarkt van dit artikel is. Elders vindt men koperen ijzermijnen. De hoop echter, om op Sumatra goede steenkolen te vinden, waarop voor de ontwikkeling der stoomvaart en van het fabrijkwezen in Indië zoo groote verwachtingen gebouwd waren, is tot dusverre, helaas! niet verwezenlijkt.

In de Fauna van Sumatra zou men natuurlijk geneigd zijn, eene groote overeenstemming met Java en het Maleisch Schiereiland te onderstellen. Juist het tegendeel heeft plaats, en niet weinig wordt er het vermoeden van sommigen door geschokt, als hadden deze landen eenmaal één geheel uitgemaakt. De olifant en tapir, op Java onbekend, zijn op

Sumatra menigvuldig. De tweehoornige rhinoceros van dit eiland is zoowel van dien van Java als van dien van het vaste land van Indië verschillend. De beer van dit eiland is dezelfde als van Malakka en Borneo, maar is aan Java vreemd. De orang-oetan leeft op Sumatra en Borneo in de boschrijke alluviale vlakten, maar vindt op Java nergens zijn geschikten bodem. De hippelaphus, eene groote hertensoort, menigvuldig in de bosschen van Sumatra, is even weinig op Java te huis. De gestreepte tijger, en het groote hert, door de Maleijers *Roesa* genoemd, zijn aan Java en Sumatra gemeen; maar de inwoners van het laatste weten nog van een groot, tot dusverre onbekend, verscheurend dier te verhalen, dat in de digtste binnenlanden leeft, welks hals met lange haren is bedekt, en dat in kracht zich met den tijger kan meten. Ook heeft Sumatra vele eigenaardige verscheidenheden in de geslachten der wilde zwijnen, apen, luijaards, meerkatten, eekhorens, vledermuizen; eene groote en fraaije hondensoort, van eene vurig-rosse kleur, en met een zwarten pluim aan het einde van den staat versierd (*canis Sumatranus*), en eene soort van zeer schuwe antilope, de eenige, die op de eilanden van den Archipel gevonden wordt. Onder het rundvee vindt men den zebu of Indischen os, die door een bult op den rug wordt gekenmerkt, doch van dien van Java verscheiden; ook den buffel of karbau, die overal in den Archipel gevonden wordt, maar hier minder in den landbouw behulpzaam is, en meer tot voedsel geslacht wordt.

Niet minder dan in de zoogdieren, is het verschil in de vogelen tusschen Java en Sumatra opmerkelijk. Zoowel in de geslachten der hoenders en duiven, als van al het klein gevogelte, dat in den lommer der digte bosschen huist, zijn de soorten van beide eilanden met weinig uitzonderingen verschillend, en, waar zij overeenkomen, zijn echter die van Sumatra doorgaans grooter van gestalte en schitterender van vederbosch. Dezelfde opmerking geldt natuurlijk niet van de geslachten, die als meer kosmopolitisch kunnen beschouwd worden. Voorts kan men hetzelfde verschil in de kruipende dieren, de visschen en zelfs de insekten van Java en Sumatra opmerken, terwijl daarentegen de geheele Fauna met

die van Borneo de merkwaardigste overeenkomst heeft. Doch de krokodil van Sumatra is dezelfde als die van Java, terwijl daarentegen de groote rivieren van Borneo aan afwijkende soorten tot woonplaats strekken.

Onder de produkten, die het dierenrijk op Sumatra voor den handel oplevert, verdienen vooral de olifantstanden, de was en de eetbare vogelnestjes genoemd te worden.

In het plantenrijk schijnt het verschil met Java weinig minder in het oogloopend. Geene kultuur gedijt op Sumatra beter en is er meer nationaal, dan die der peperstruik, welke onder de voortbrengselen van Java naauw melding verdient. De kamferboom, verschillend van dien van Japan, is een inboorling van Sumatra's noordelijke bosschen, maar wordt noch op Java, noch zelfs op Sumatra bezuiden de linie aangetroffen. Bijna hetzelfde geldt van den *styrax benzoin*, die de welriekende hars oplevert, onder den naam van benzoin of bejuin bekend, en schier uitsluitend in de Battalanden gevonden wordt. Het drakenbloed, eene harssoort van hoogroode kleur, wordt gewonnen uit eene soort van zwaar riet of *rotan*, aan de alluviale vlakten van oostelijk Sumatra en Borneo eigen, waar ook de gewone rotan in milden overvloed gevonden wordt. De gambier heeft Sumatra met Malakka en Riouw gemeen. Daarentegen mist Sumatra geheel die zware djatibosschen, welke, wegens het uitmuntend timmerhout, zulk een belangrijk deel van Java's natuurlijken rijkdom uitmaken. De enkele djatiboomen, die men in Atjeh gevonden heeft, houdt men voor derwaarts overgeplant. Intusschen heeft Sumatra ook aan timmerhout geen gebrek. Behalve dat van den kamferboom, hetwelk zeer geacht is, leveren de bosschen van Sumatra tallooze soorten op, met wier Maleische of Latijnsche namen ik de aandacht mijner lezers niet vermoeijen zal. Alleen wil ik nog den dammarboom vermelden, dewijl hij tevens in verbazenden overvloed de nuttige hars levert, onder den naam van *dammar* bekend, alsmede het algemeen bekende kostbare ebbenhout. Voor berookingen leveren de bosschen van Sumatra sandel- en aloëhout. Op den berg Ophir groeit eene bijzondere soort van myrthenboom, met zeer dikke en glanzige bladen, die, naar het gevoelen der inboorlingen,

de thee zou kunnen vervangen. In de binnenlanden van Tapanoeli en Palembang wordt de kassia of wilde kaneel gevonden, welks produkt zoo vaak tot vervalsching der echte kaneel wordt gebezigd. Onder de vruchten van Sumatra vermelden wij slechts de kokos- en betelnooten als belangrijke produkten. De koffij van Sumatra schijnt, in weêrwil aller aangewende pogingen, die van Java niet te evenaren, indien wij ten minste naar den prijs op onze markten mogen oordeelen, en de minderheid niet eer aan gebrekkige sortering en vermenging met vuil, dan aan de hoedanigheid van het produkt is te wijten. Daarentegen is er de katoenteelt, ofschoon slechts voor inlandsch gebruik, van oneindig meer belang dan op Java, en inheemsch in schier alle deelen des eilands.

Om van den rijkdom en de kracht der plantenwereld op Sumatra althans eenigermate een denkbeeld te geven, veroorloof ik mij de volgende plaats van Raffles aan te halen: ‘Niets is treffender in de Maleische bosschen, dan het trotsch karakter der vegetatie. De grootte der bloemen, slingerplanten en boomen vormt een treffend kontrast met de, bij vergelijking, schier dwergachtige vegetatie van Europa. Nevens de reuzen dezer wouden, zijn inderdaad onze grootste eiken slechts dwergen. De slingerplanten, die het geboomte omwinden, den omvang van het menschelijk ligchaam overtreffen, en dikwijls van eene hoogte van meer dan honderd voet afhangen, mogen tot de grootte der boomen zelve doen besluiten. Zelden ziet men deze beneden de honderd voet, en de meeste rijzen tot 160 en 200. Ik mat een boom, die den omvang van 9 el had, en dit is nog niets in vergelijking met een, dien ik vroeger op Java had gemeten.’

Dezelfde togt van Raffles, uit het verhaal waarvan ik deze woorden ontleend heb, werd gekenmerkt door eene merkwaardige ontdekking, welke ik hier nog als een staal wil aanhalen van de kolossale vormen, die onder begunstiging der keerkringsluchten het plantenrijk aanneemt. Het is die eener bloem, verreweg de grootste van alle tot dusverre bekende, en naar den ontdekker *Rafflesia*, doch door de Maleijers *Kraboet* genoemd. Deze bloem, die tot eene para-

sietplant behoort, heeft uitwendig den vorm van eene reusachtige kool, een middellijn van drie voet en een gewigt van 12 of 15 pond. De kelk kan wel 12 pint water bevatten, en heeft in het hart eene donkere purperkleur, naar de opening met donker en ligter geel en plekken van schitterend wit afgewisseld.

Ik moet nog één merkwaardig gewas vermelden, ofschoon het voor handel noch nijverheid waarde heeft. Ik bedoel de *ficus-Indica* of *Djawi-djawi*, op Java onder den naam van *Waringi* bekend. Deze boom bezit de zonderlinge eigenschap van uit zijne takken nederwaartshangende wortels te schieten, die, waar zij den grond raken, nieuwe stammen vormen, en wel zoo menigvuldig, dat men voorbeelden gezien heeft, dat zulk een boom met al zijne afstammelingen een omvang kreeg van duizend en meer voeten. De vormen, die hij aanneemt, zijn dikwijls zeer phantastisch, en niet minder vreemd zijn de plaatsen, die hij voor zijn verblijf uitkiest. Hij schijnt als van zelve op te schieten uit de zijde van een muur of den top van een huis, en Marsden zag er één, die zich in den hollen stam van een anderen boom van geheel verschillende soort geworteld had, welke echter zijn groen niet had verloren, zoodat de takken en het gebladerte op de zonderlingste wijze waren ineengeweven. Merkwaardige exemplaren van dezen zonderlingen boom hebben aan de plaats, waarop zij groeijen, zoowel op het vaste land van Indië als in den Archipel, meermalen eene groote vermaardheid geschonken.

P.J. VETH.

Jacob van Heemskerck en vijf en twintig jaren Hollandsche poëzij.[1]

Opregt gesproken, waarderen we in ‘De Togt van Heemskerk naar Gibraltar,’ door Bogaers, een schoon dichtstuk, - al is het een vers, dat naar den prijs dong en dien verwierf. Of meent men misschien, dat de prikkel van een eerepenning een meesterstuk pleegt te waarborgen, dat de kunst bij die kroonen wint? Werken onzer maatschappijen, dichtbundels onzer genootschappen! wij vreezen niet, dat ge uit uwe stoffige vergetelheid uwe stemmen tegen ons zult opheffen, als wij het loochenen, - gelauwerd zijt ge der rust ingegaan, en sluimert zoo ongestoord! Wat anders viel er van te wachten, voor wie de historie van het uitschrijven eener prijsstoffe, voor wie de geschiedenis eener bekrooning kent? Professor Geel heeft maatschappijen en genootschappen ‘uitgebrande kraters’ genoemd; hoe zelden hij er zich aan bezondige, we houden het voor vleijerij, zoo lang hij ons de opgave schuldig blijft, in welken tijd die molshoopen vuur spuwden. Het is waar, hij tempert den lof, door er de verklaring bij te voegen, dat Jan en alleman er in onze dagen zonder gevaar en op hun gemak in kunnen zitten, - op hun gemak zitten, *the broad-sterned Dutchmen* eischen breede ban-

1 Vervolg van II. blz. 71.

ken; - maar hij is toch man van het behoud, als hij tegen de slechting dier dingen opkomt, als hij beweert, dat zij nog leeren klimmen. Eilieve, sla de eerste lijst de beste der leden van uwe maatschappij of van mijn genootschap eens op, en zeg ons, of gij het er in waarheid voor houdt, dat Professor Geel in al die luidjes niets dan klimmers, allemaal klimmers ziet? Veteranen, dunkt ons, ware passender woord; veteranen, waaronder maar weinig invaliden schuilen, voor wie we den hoed afnemen, wier handdruk ons vereert! Eenige geleerden, - wij keeren weder tot ons genootschap, of onze maatschappij, die alle jaren in een programma het publiek eene attestatie de vita hebben te leveren, men mogt ze anders voor overleden houden, - eenige geleerden, of wel een zes- misschien zevental kunstbeoefenaars en kunstkenners komen zamen, om eene vraag op te stellen, of een onderwerp uit te kiezen, - de cigaren zijn goed en de wijn van de beste, maar er is al zoo velerlei gevraagd, er is reeds zooveel beantwoord, - wat nu? ‘Iets nieuws, voorzeker,’ - en teregt hebt gij op met den man, die er de stilte door afbreekt, volgende op de woorden des voorzitters: wat men uitschrijven zal? - den man, die even vurig als hij, een oogenblik vroeger, den invloed des tijds op den Cantemerle prees, een oogenblik later in de wetenschap vooruitgang, in de kunst frischheid eischen en roemen zal. ‘Iets nieuws voorzeker!’ - andermaal stilte, geen der aanwezigen heeft den moed driestweg te zeggen: ‘neen, dat niet!’ maar zoo zeker als de lucht in hun vertrek door de vele wolkjes Havanah- en Manillatabak eindigen zal met benaauwd te worden, zoo wis zal de bekrompenheid het veld behouden, door de zedige bedenkingen tegen zijnen eisch ingebragt. ‘Iets nieuws, o ja! doch waar men zich toch vleijen mag, de belangstelling van het algemeen door te wekken,’heet het afdingende, of wel: ‘Iets nieuws, ik geef het toe, maar toch altijd een naam, een feit, die u en mij, die nog minder dan wij aan de geschiedenis van ons voorgeslacht deden, bij het eerste hooren bekend zij!’ Och, wat blijft er nieuws over, als we ons in het juk dier voorwaarden moeten krommen? Stel voor iets nieuws, iets nuttigs, stel er iets schoons, stel er wat ge wilt voor in de plaats, iets flinks haalt ge er zelden door, want gij hebt ze-

ven hoofden onder één hoed te brengen; want ge hebt zooveel zinnen op één onderwerp te vereenigen, dat uwe vraag, tien tegen één, elastisch moet uitvallen; dat slechts de middelmatigheid lust zal gevoelen te beantwoorden, wat de middelmatigheid vroeg. Het schijnt de vloek der vergaderingen van dien aard te zijn, dat alleen aan haar de zegepraal is verzekerd; maar zoo deze de sombere zijde der zaak is, zij heeft ook hare grappige. Er wordt minder vernuft vereischt dan menig secretaris van onze talrijke maatschappijen bezit, om een vermakelijk opstel te schrijven over verworpen en verkozen prijsvragen. Mogen wij ons vleijen er den begaafde toe uit te lokken, die bij het inzien dezer bladen het woord tot hem gerigt houden mag? *Pour la bonne bouche*, zouden we zijne schets wenschen besloten te zien door de vermelding van het voorstel, vóór jaren in een onzer geleerde genootschappen gedaan; de vraag te opperen, of de romantische schrijfstijl voor Nederland geschikt mag heeten? In goeden ernst, het is gevraagd, - gevraagd uit radeloosheid, nadat men, van dagen lange jagt naar een onderwerp, platzak was thuis gekomen; of gevraagd, ten gevolge van de geestige inblazing eens spotters, die zich niet vleijen durfde, dat de maatschappij van hem zoo hard een noot zou willen kraken, - kies van de beide lezingen, welke gij wilt, - genoeg, het is gevraagd, gevraagd nadat ‘Het Huis Lauernesse’ het licht zag!

Zoo veel over de moeijelijkheid van het vragen - dat ten minste de kans op een goed antwoord beter stond! Helaas! laat de mannen der wetenschap voor ons getuigen, door hoe weinig bekrooningen zij eene schrede verder deed; bij hoe menig gewijsde harer regters ook de uitspraak van Montesquieu gelden mogt: *que la minorité a presque toujours raison!* Of zou er nog iets wezen, dat wij niet wisten, als onze kennis door prijsvragen te vermeerderen viel? En zoo het middel bij onderzoek te kort schiet, hoe zal het bij phantasie volstaan! Er schuilt niets aanblazends voor de schoone letteren, niets bezielends voor de poëzij in het verlangen van eene maatschappij of een genootschap, eene gebeurtenis, zoo zij hopen, vereeuwigd, zoo zij zich vergenoegen zouden, bezongen of vermeld te zien. Word eens warm voor

een onderwerp, waartoe uwe studie u niet gebragt heeft, waarvoor uw smaak u niet inneemt. Schrijf eens over eene stoffe, dat is gevoel en geniet eens, ‘op hoog bevel,’ wat u zonder die kroon in de schemerzieke verte vreemd zou zijn gebleven en koel zou hebben gelaten, als de onbeduidendste der tallooze onbeduidendheên! Eerzucht is een prikkel, een sterke prikkel, wie loochent het? Maar de kunstenaar, die door geen ander, geen edeler beginsel dan haar wordt bezield, bevredigt schaars de velerlei eischen onzes gemoeds; gczwegen welk eene soort van eerzucht het zijn moet, die in zulk een eerepenning vergoeding vindt voor den dwang, het talent aangedaan; voor de vrijheid, waarvan het afstand doet. Er moet veel zamenloopen; de stand der starren, zouden wij schier willen zeggen, moet zeldzaam gunstig zijn, om eene maatschappij toevallig dat onderwerp te doen kiezen, 't welk, eer zij er aan dacht, ook reeds den geest eens dichters bezig hield, toch reeds zijn hart vervulde, om een schoon vers het antwoord op eene gelukkig gestelde vraag te doen wezen. Hoe weinige onzer maatschappijen blijken er bij het uitschrijven harer onderwerpen van doordrongen, dat haar krans slechts de blikken der ontluikende vernuften meer tot zich trekt, - hoe vele vleijen zich niet, dat haar lauwer hoog genoeg hangt om er het moeijelijkste voor te wagen? Was er niet eene, die voor haren penning een blijspel in verzen heeft gevraagd, die den Auteur der ‘Neven’ misschien daardoor tot een pendant van deze wilde nopen? Wij wenschten een oogenblik zijne veder te bezitten, - hij doet wijs ons die niet te leenen, wij mogten vergeten ze hem weer te geven, - wij wenschten er de laatste zwarigheid mede te schetsen, die aan prijsvragen in het beoordeelen der ingekomen antwoorden, die aan het opmaken van het besluit der beoordeelaars ter bekrooning is verknocht. Wat niet weet, dat niet deert, is een waar woord. Wij hebben onder het zes- of zevental, dat de vraag uitschreef, een man van geest, een man van genie opgemerkt, en wij willen hem ook onder de beoordeelaars niet voorbijzien. Alleen - op zijne kamer - in zijnen voltaire gedoken, geniet hij wat er goeds in het beste der ingekomen stukken schuilt, leest hij zich met luider stemme de verzen voor, die

hem den toestand verrassend veraanschouwelijken, wipt hij, zich de handen wrijvende van plezier, uit zijn leuningstoel op, als hij, aan het einde gekomen van het geheel, getuigen mag, *qu'il y a du progrès*. Wat zoo warm wordt meêgevoeld, lokt eene lofspraak uit, die spoedig te stellen valt, en de portefeuille met de gemotiveerde opinie gaat van nommer een naar nommer twee der beoordeelaars - om er eene lange wijl te blijven liggen. Zie, die mensch meent het zoo goed, maar het blijft ook bij meenen! Het ontbreekt hem niet aan gaven, zoo hij ze slechts niet zoo versnipperde. Hij is lid des bestuurs van vier of vijf maatschappijen, van zes of zeven genootschappen - wie weet of wij er nog niet eenige overslaan, want hij zal den moed niet hebben neen te zeggen, als gij er morgen op mogt aandringen, dat hij nog het een of ander met u waarneme. Daar zijn er ondeugend genoeg, om te beweren, dat het aan den moed niet haperen zou, als de zin voor gezellig genoegen minder bij hem was ontwikkeld, maar wij houden hen slechts voor benijders, die gaarne in zijne plaats in het bestuur zitting namen. Voor ons, wij verwonderen er ons naauwelijks meer over, dat hij voor niets langer tijd heeft dan om vergaderingen bij te wonen, - het verbaast ons zelfs, hoe hij dien nog vindt. Maar wij mogen de portefeuille niet uit het oog verliezen, zoo als hij het weken lang heeft gedaan, - mag hij er zich maar niet zoo goed mogelijk van afmaken, daar het ding toch eindelijk verder moet? Één wensch slechts - dat de prikkelbare jongeling, dat de vurige dichter, die het vers inzond, over zijnen schouder gluren mogt, als hij de pen opneemt om zijn gevoelen neêr te schrijven, als hij nog eens even de bladen doorsnuffelt, of hij hier of daar ook een piquante plaats aantreft, waarover, zonder naauwkeuriger kennisneming, ten minste iets te zeggen valt. Het zou de dood van menige illusie zijn! Doch het handschrift is al bij nommer drie - de haastige verzending verwondere u niet, nu het gevoelen is uitgebragt, want nommer drie heeft er al dikwerf genoeg om gezonden; nommer drie, eere wien eere toekomt, wil gemoedelijk vonnis vellen. En wie is dan toch nommer drie? Nommer drie is een Classiek, *c'est tout dire*; nommer drie is een Classicus, die maar geen

vrede hebben kan met de vreemde sprongen der jonge school. Hij zou met de afwisselende maat misschien nog genoegen kunnen nemen; Tollens heeft er in zijne ‘Laatste Gedichten’ ook al gebruik van gemaakt; maar hij begrijpt volstrekt niet, waartoe die duisterheid van uitdrukking dienen moet, die maakt, dat men één regel wel driemalen lezen mag, om dien volkomen te verstaan? Nommer drie is een man, die geene muze voor een fatsoenlijk meisje houdt, als zij niet het latijnsche keurslijf draagt, - iedere plaats, door nommer een geprezen, iedere plaats, die van een grein oorspronkelijkheid getuigt, wordt door hem van barbaarschheid verdacht; waar moet het heen, als het Hollandsche element in Hollandsche gedichten overweegt? Zegt het den man bij gelegenheid zelven, zoo gij hem aantreffen mogt, zoo als wij het op onze beurt zullen doen, wij, die hier van hem scheiden, van hem en van nommer vier, vijf, zes en zeven tegelijk. Of zou het nog verder betoog behoeven, dat de gewijsden onzer maatschappijen mank moeten gaan, bij gemis aan éénheid van beginsels bij de beoordeelaars; dat onze genootschappen slechts dan invloed zouden kunnen uitoefenen, als het genootschap ieder lid des bestuurs ter harte ging? Wij achten er ons van ontslagen het te leveren, sedert het Instituut als letterkundig ligchaam zich zoo vele malen incompetent heeft verklaard, waar lid bij lid individueel sympathie betuigde. Wij achten er ons van ontslagen, sedert onze genootschappen, maatschappijen, ja, het Instituut zelf in de schaduw worden gesteld door Congressen; Congressen, die ons nieuwe litteraire apparitiën beloven in volkstrompetters en volksbazuiners bij de vleet!

Indien er onder onze lezers zijn, die dezen weêrzin in prijsvragen en bekrooningen niet anders weten te verklaren dan uit gekrenkte eigenliefde, zij zullen die verdenking opgeven, hopen wij, wanneer wij hen verzekeren, dat geen lauwer onzer maatschappijen ooit den steller dezer regelen tot mededinging verlokte. Eene gemoedelijke overtuiging, dat het onderwerp des kunstenaars zijne keuze, en niet die van welke Maecenen dan ook, wezen moet, verleidde ons tot de uiting van ons gevoelen, - wel moet zij tot onze onwrikbaarste behooren, zoo wij niet schromen haar meê te

deelen naar aanleiding van een dichtstuk, dat onder de gelukkigste proeven mag worden geteld. ‘Uitzonderingen bevestigen den regel,’ zouden wij ter verklaring kunnen zeggen; maar de dooddoener is lang bij ons verdacht. Liever willen wij ons, onder de beschouwing van het dichtstuk zelf, eenige vragen veroorloven; liever bij enkele bladzijden de bedenking opperen, of niet zelfs Bogaers verpligt was zich hier en daar om den wille van het opgegeven onderwerp geweld aan te doen?

De Togt van Heemskerk naar Gibraltar bezongen te zien, - te hooren ware juister uitgedrukt, maar klinkt zoo zonderling, - ziedaar wat de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen verlangde, - in twee zangen voldeed de dichter aan haren wensch. Zoo men vragen mogt: waartoe die verdeeling? het antwoord is gereed: het onderwerp zelf gaf haar aan. ‘De Instructie,’ der Staten-Generaal aan Heemskerk, zegt de dichter, in een zijner aanteekeningen, ‘de Instructie (nog in originali op 's Rijks Archief berustende) legde hem den last op om met allen spoed naar de rivier van Lissabon te stevenen, en, zoo daar eene Spaansche vloot gereed lag, om naar Oost-Indiën te vertrekken, die zulks te verhinderen, en haar alle afbreuk te doen;’ en niemand verbaast er zich langer over, dat de eerste helft van het vers den togt naar Lissabon schildert. ‘Doch, indien het gebeurde,’ luidt de aanteekening verder, ‘dat deze reeds zoo lang te voren was uitgezeild, dat men haar niet meer konde achterhalen, dan werd onzen Admiraal in het algemeen bevolen, gedurende den tijd zijner victualiën alles te verrigten, wat *ten dienste en ter eere des Vaderlands, en ten nadeele des vijands eenigzins doenlijk zoude wezen*.’ Eischt het nog aanwijzing, dat, zoodra men vernam, dat er zich op den Taag geen geladen Caraquen of Galjoenen meer bevonden, maar de Spaansche Vloot bij St. Lucas, Cadix of Gibraltar voor anker lag, in het verzeilen naar die havens de stoffe voor den tweeden zang school? Bij den eersten oogopslag schijnt de verdeeling niet slechts de natuurlijkste, maar ook de wenschenswaardigste ter wereld; of vergunt zij den dichter niet in den eersten zang de episode van zijn onderwerp te voltooijen,

terwijl hij den tweeden geheel aan de zege in den strijd toewijden mag? Het is waarschijnlijk, dat de uitschrijvers der prijsvraag het dus hebben beschouwd; maar het lijdt geen twijfel, dat Bogaers bij de bewerking onder de evenredigheid heeft gezucht, waarmede zij de beide deelen van zijn dichtstuk bedreigde. Wij zullen fluks zien, hoe hij haar te gemoet zoekt te komen, hoe zijn talent de zwarigheid ten deele overwinnen mogt: maar wij hebben nog van een grooter moeijelijkheid te gewagen, aan de stof zelve verknocht, en die slechts ten koste der geschiedenis uit den weg te ruimen viel. Immers, al werd de teleurstelling, waarmede de eerste zang eindigen moest, daar de Spaansche schepen den Taag vast hadden verlaten, opgewogen door het vooruitzigt van het vinden des vijands bij Gibraltar, de dood des helds wierp over het slot van den tweeden te somber een floers, om ons bevredigd van het boek te doen scheiden, tenzij men der zege meer gewigts toekende, dan zij historisch had. Eene roemrijke overwinning, het is waar, maar wier vrucht men verzuimde te plukken, ziedaar het onderwerp, door de Hollandsche Maatschappij opgegeven in den Togt van Heemskerk naar Gibraltar; was het echter van een dichter te vergen, dat hij tweeduizend verzen schrijven zou, om eenen slag te schilderen, waardoor het Vaderland den gewenschten vrede niet verwerven mogt? Al blijft de waarheid in haar regt, iedere andere voorstelling dan de zuiver historische te wraken, het was van de poëzij te veel geëischt, tot geen ander dan zoo onvoldoend een resultaat te komen; in het vers moest het Bestand als het loon der zege worden voorgesteld, zoo er een vers wezen zou. Maar hoezeer wij niet aarzelen zouden, wat dit punt betreft, het pleit voor Bogaers op ons te nemen, wij komen er even goed rond vooruit, dat wij wenschten, dat het bestuur hem niet in de verzoeking had gebragt, dat de keuze der uitschrijvers van wat meer studie had getuigd.

Op onze mededeeling der hoofddispositie volge eene vlugtige beschouwing der details.

Een fiksche greep verplaatst ons in den aanvang van den eersten zang eensklaps in Portugal; wij zien van een der bergtoppen in Estremadura de zon ondergaan. Wie de weel-

derigheid van het penseel van Bogaers uit vroegere voortbrengselen zijner hand leerde waarderen, begrijpt, hoe *con amore* hij die natuur schildert. En toch vergunt hij ons slechts een oogenblik haar te genieten, want een wolk van zeilen, uit zee opdoemende, trekt al zijne aandacht tot zich; het is of aan Cintra's voet een eiland uit den schoot der wateren verrijst; een eiland, dat tenten en banieren draagt. Vanwaar komt die vloot? vraagt ge met den dichter, - is het de Spaansche, die op den Taag den cijns van drie werelddeelen uitstort voor den monarch, in wiens rijk de zon niet ondergaat? Neen, luidt het antwoord, neen, geen schatting belooft ze, wrake is haar eisch, en bloed is haar leus; de vlag, die zij voert, is de driekleur der Geuzen! Het is een gelukkige aanhef; maar waarom hebben wij dien naauwelijks gehoord, of het levendige tooneel verdwijnt uit ons gezigt, of we gaan aarzeling naar Holland terug? ‘Ik wenschte te worden verstaan, te worden verstaan zonder moeite,’ zal Bogaers zeggen, en daarom gaf hij de voorkeur aan een verhaal, hoe Neêrland reeds veertig jaren met Spanje gestreden had, en zoo voorts, boven eene meesterlijke expositie, zoo als een vernuft als het zijne had kunnen leveren. Eene expositie, herhalen we, een kunstenaar waard, die hij ons niet zou hebben onthouden, indien hij zeker ware geweest, dat het publiek zich eenige inspanning zou getroosten, om iederen trek, iederen toets, in descriptie en dialoog verspreid, bijeen te gaderen, en zoo tijd en toestand te begrijpen, zonder dat hij andermaal eenige bladzijden vaderlandsche historie op nieuw in rijm bragt! Lacy! indien deze vorm, hoe versleten hij zij, om der bevattelijkheid wille de beste ter wereld blijft, dan geven wij gaarne toe, dat de dichter er alle partij van heeft getrokken, dien zoo menig voorbeeld hem gelegenheid gaf af te zien. Wij worden geleidelijk bekend gemaakt met 's Lands lotgevallen te dier tijde; wij hooren, hoe men in de Vergadering der Staten-Generaal het besluit nam de vloot uit te rusten en Spanje tot de erkenning der Zeven Provinciën te dwingen, - de weêrbarstige namen onzer burgerlijke zeerobben worden willens of onwillens in een deftig rijm gevlochten, en er is, - wij deelden u vroeger de

proeven mede - er is verdienste in de wijze, waarop Heemskerck ons aan hun hoofd wordt voorgesteld. Maar indien wij van geen beeldhouwer vergen, dat hij op het voetstuk zijner statue den naam beitele van den held, dien hij ons vereeuwigt, van de godin, die hij de hulde verzekert van geslacht bij geslacht; - indien we bij de beschouwing eener schilderij uit het historisch-verledene geacht worden eenige kennis meê te brengen van vroegere eeuwen, vroegere zeden, vroegere kleedij, ons eenige moeite te willen getroosten om na te denken en op te merken, waarom het feit dus en niet anders werd voorgesteld, waarom deze en niet meerdere de hoofdfiguren van de groep uitmaken; indien, om het in één woord uit te drukken, ieder andere kunst op een beschaafd, op een ten minste belangstellend publiek rekenen mag, elke andere openbaring van den zin voor het schoone, in wie haar genieten wil, smaak of studie onderstellen en eischen mag, - arme poëzij! wat hebt ge misdreven, dat ge voor Jan en alleman doedelen moet! Wij, die straks reeds aan den mond van den Taag waren, hebben thans weder Texel nog uit te zeilen, hebben thans weder het Kanaal nog door te stevenen, hebben thans weder, in verzen, Kaap Finisterre nog op te zoeken; - zoo wil het de methode, van welke het vleijerij zou zijn te zeggen: *qu'elle ne recule que pour mieux sauter*. Hoe de dichter er vrede meê kon hebben bij dit onderwerp, blijft ons een raadsel; want al heeft hij dat zeilen beschreven, zoodat geen zeeman er zich aan ergeren zal, nergens slaagde hij er in het gelaat van wolken en oceaan eene nieuwe uitdrukking af te zien; ook het genie moet gevaren hebben, om het leven aan boord, om de zee zelve geniaal op te vatten en weêr te geven. Hoezee! we zijn andermaal op den Taag en weder is het avond, - Heemskerck staat op het dek van de Aeool, nadat het seinschot gevallen is en het scheepsvolk zijne avondbede ten hemel heeft gezonden. Een klotsend gedruisch doet zich hooren, - er zweeft in de schemering iets zwarts over de zee, - ‘t is onze spîe,’ zegt de Admiraal, ‘breng hem in de kajuit,’ en de Brit is aan boord. Houdt het ons ten goede, lezers! dat we vroeger verzuimden mede te deelen, dat de vlootvoogd dien uitzond, - Bogaers verontschuldigt den trek met

de vraag: ‘wie schromen zal den tijger, die verraadlings moordt, door jagerslist op zij te komen?’ - doch wie ter wereld zal er zich aan ergeren? De zeventiende eeuw kende immers nog de theoriën niet der vrienden van den vrede? Onder onze vraag is de spiê de scheepskajuit reeds binnengegaan, doch wie door zijne mededeelingen verrast worden, wij niet, - zoo als ieder uit de historie weet, was Heemskerck vergeefs naar den Taag gezeild en viel er op dien vloed geen vloot des vijands meer te zien. Laat ons echter toeluisteren; ons oordeel kan voorbarig, kan vermetel zijn geweest. Inderdaad het was het, want het genie des dichters heeft de teleurstelling èn voor zijnen held èn voor zijne lezers gelukkig weten te temperen, bijna hadden wij op te wegen geschreven - door den spîe tot gezelle een grijsaard toe te voegen, die dezen weldra in de schaduw brengt. ‘Gij hebt een handvol gouds gereed voor den landverrader, Heer Vlootvoogd!’ begint de oude, ‘maar behoud dat; het is geen hebzucht, die mij tot u voert, - mijn loon zij bloed, bloed van hen, die ik hate en haten mag, - Spaansch bloed!’ Wie is hij, vraagt ge huiverend, wie is hij? Wie anders dan een Portugeesch Israëliet, in naam Christen geworden, dewijl de Spaansche monarch in Portugal geen Joden meer duldde. De vinding verdient onzen dank, verdient dien te meer, dewijl er, ondanks de onloochenbare zucht onzer dichters, Spanje contra Nederland zoo zwart mogelijk te schilderen, van zulk een vreesselijken getuige des geloofdwangs door hen nog bijna geen gebruik is gemaakt. Aan Bogaers komt, gelooven wij, de eere toe, de eerste te zijn geweest, te hebben gevoeld, hoe poëtisch eene figuur er van te formeren viel, - wij gunnen hem die gaarne, wij gunnen hem die geheel, al wenschten wij, dat Da Costa haar had mogen retoucheeren. Waarom? een paar bedenkingen, zoo ge die duldt. De grijsaard verwenscht wel zijne verloochening van het geloof zijner vaderen, maar wat hem weêrhield in nieuwe ballingschap Gode getrouw te blijven, dat hoort ge niet. Het schijnt ons naauwelijks uitsluitend-Israëlitisch; het mag, gelooven we, algemeen menschelijk heeten, dat niemand over zich zelven den staf breekt, zonder in de aanleiding tot zijn gruwel eene vergoelijking bij te bren-

gen; louter angst is, dunkt ons, bij de vlugt, waaraan zoo vele zijner geloofsgenooten boven de zonde de voorkeur gaven, te onedel een motief. Specialer op deze positie: mag de gedachte van den grijsaard, dat God hem zijne schuld zoude vergeven, dewijl zijne dochter voor den wetversmader vergeving vroeg, Oud-Testamentsch heeten? Eindelijk, moest de wraakzucht, die hem blaakt, niet van vuriger gloed, niet van Oosterschen oorsprong getuigen? Het zijn vragen, wier beantwoording aan hem verblijve, die de kunst lief genoeg heeft, om een der schoonste gedeelten van het gedicht vrij van alle vlekken, om het volkomen te wenschen. Zoo als het daar voor ons ligt, - mogen wij ons vleijen dat menigeen het op onze uitnoodiging andermaal opslaan, andermaal genieten zal? - zoo als Bogaers door den grijsaard aan Heemskerck het doel zijns togts wijzen doet, dient het fragment niet enkel om de reize van den Taag naar Gibraltar te motiveren, geeft het einde van den Eersten Zang regt van den Tweeden hooge verwachting te koesteren.

En de aanhef van dezen bevredigt die ten volle, of in welke bloemlezing ontbreken de volgende verzen langer?

Europaas lusthof, weeldrig oord,
Dat, door een wal van Pyreneën
Beveiligd tegen 't grimmig Noord,
Alleen van ver zijn dreigen hoort!
Bekoorlijk strand, gelaafd door zeeën,
Wier golf de kleur draagt en den glans
Van d'eeuwig heldren hemeltrans!
Doen elders nog de gure buijen,
Des winters nasleep, bij zijn vlugt,
Heur krijgstuig klettren door de lucht,
Wat deert het u, bevoorregt Zuijen?
U mint Natuur zoo trouw als teêr:
Voor 't vlokkig kleed der kille dagen,
Strooit ze op uw velden, op uw hagen,
Een sneeuw van zilvren bloesems neêr.
Stoll' elders vliet en meir tot schotsen,
Uw beekjens, Andalusia!
Wat zon er op- of onderga,

Ontspringen vrolijk aan de rotsen,
   En glijden, lagchend, door het dal,
Of rusten zacht op moschtapeeten,
Gerust, dat nooit het ijs zijn keten
   Om 't kronklig lijf hun smeden zal.
Hoe lieflijk menglen, in uw bosschen,
   Granaat, olijfboom en limoen
   De kleurschakering van hun groen,
Den wasem van hun bloementrossen!
   Waar bloost de druif met hooger gloed,
Dan in 't gebladert van den wingerd,
   Wiens wortel door uw klipgrond wroet,
Wiens rank zich om uwe olmen slingert?
   Ontsteekt het zwerk in zomervuur,
Uw boomgaard weeft u loofgordijnen;
   Gij sluimert, tot in 't golfazuur
De sterren van den avond schijnen.
   Dan komt het koeltjen aangezweefd,
En waait uw boezem met zijn wieken,
Die nog naar 't frissche zeevocht rieken,
   Waarin hij ze eerst gedompeld heeft.

Indien iemand ońze gisping hier of daar te streng mogt hebben geacht, hij vergete niet, dat deze een dichter gold, van wien men, blijkens de volgende verzen, het hoogste eischen mag.

Geen wonder, neen! dat Islams drommen,
   (Die eens van 't Afrikaansche strand
   Naar uw bebloemden oeverrand,
Bij 't Alla-juichen, overzwommen)
   Toen ze, in het zweet van heldendaân,
Zeeghaftig uw gebergt beklommen,
   Verrukt, betooverd, bleven staan;
De speren, die hun vuisten drilden,
Ter neder wierpen bij hun schilden;
   De bloedspat wischten van 't rapier;
Voortaan uw vruchten wilden eten,
En, eigen vaderland vergeten,
   De boorden der Guadalquivir
(Voor psalmen, die het Kruis vereerden)
Hun ridderzang herhalen leerden
   En 't mingekweel der Moorsche lier!

Geen wonder, dat, toen later dagen
(Bij omgewentelde oorlogskans)
De Saraceensche Maan en lans
Voor Christenvloek en Christenslagen
Bezwijken, zwichten, vallen zagen,
De vlugtling, dobbrend op het meer,
Dat Maan en Kruis voortaan zou scheiden,
Met oogen, die van weedom schreiden,
Terugzag naar het zoet weleer:
En hen, die in de slagting bleven,
Gelukkig sprak, dewijl uw schoot
(Het laatst, dat gij den Moor kondt geven!)
Hun kil gebeent een rustplaats bood..
o! Vaak nog doolt van gindsche zoomen
De blik des ballings langs uw kust,
Hij tuurt, hij zucht.... De dagtoorts bluscht:
Daar brengt de scheemring zoete droomen!
Hij riekt uw rozen weêr; - hij spoort
Zijn blijden hengst langs berg en dalen; -
Hij ziet uw marmren steden pralen;
Herkent moskee, paleis en poort....
En vloekt hem, die zijn mijmring stoort.

Bogaers begrijpt ons volkomen, wanneer wij wenschen, dat zijne sympathie voor Israël even groot ware geweest, als zij hier voor Ismaël blijkt:

o Troost u, treurige Islamiet!
Gij zijt gewroken! - Zij, wier zwaarden
Uw ruiters stieten van hun paarden,
Zij smaken, in uw bloemengaarden,
De ware vrucht der zege niet.
Een geest des kwaads drong in dit Eden;
Wee hunner, die deez' grond betreden!
Die lucht van rozen en jasmijn....
Zijn adem mengt ze met venijn,
Venijn, dat blad noch bloemenkelken -
Maar meer dan bloem en blad verflenst,
Dat menschenzielen doet verwelken,
En 't menschlijke hart ontmenscht!

o Bergen met uw steile toppen!
Waartoe gewezen naar omhoog?
Waarom, o zee en hemelboog!
Hier 't hart genoopt om vrij te kloppen?
Trapt niet, in vuige priestermom,
Hier 't Bijgeloof de nekken krom?
Is 't hier niet, dat haar dolken woelen,
Tot dat ze, bloedig en bemorst,
Een vrijen wensch, een vrij gevoelen,
Te voorschijn haalt uit 's martlaars borst?

Neen, vruchtbre dalen, lust der oogen!
Wien thans uw palm zijn dadels bied',
Voorwaar, benijdbaar is hij niet,
Hij slaaf, - voor dweepers diep gebogen,
Die 't Kruis, het beeld der liefde Gods,
Ontheilgen tot een moordnaarsknods! -
Het lommer van uwe eikenstammen
Verkwikk' des pelgrims matte leên;
Toch groeit het niet zoo digt inéén,
Of 't licht der Inquisitie-vlammen
Blinkt aaklig door de twijgen heen. -
Bekoorlijk is 't geruisch der wellen,
Die uit uw rotstteenkloven zwellen;
Een zacht akkoord ontzweeft uw woud,
Als westerkoeltjens 't loover schudden;
En zoet is 't belgeklink der kudden,
Wen 't bergpad gloeit van 't avondgoud:
Maar vrolijk klapp' de wind zijn veder,
Muziek stroom' van de hoogten neder,
Waar 't geitje hupt door 't malsche kruid;
Helaas! de snik, de klagt, de kreten
Der onschuld, in de vlam gesmeten...
Zij krijschen boven alles uit.

Vergunne men ons den dichter voor deze verzen lang en luide toe te juichen, want frisscher krans, dan dien hij zich hier vlechten mogt, groent er voor hem aan het onderwerp, door de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen gekozen, niet!

Der Geuzen vrijheidslied breekt de dichterlijke mijmering

af, de beschrijving van den krijgsraad, aan boord van den Aeolus, motiveert het fraai geschilderd binnenzeilen der Straat van Gibraltar; maar wij mogen niet voortgaan het overige van dezen Tweeden Zang dus op zich zelven te beschouwen, Meijer wordt van hier af Bogaers ten mededinger. Twee krijgsraden, - twee gebeden voor den strijd, - twee rouwklagten over den held, in de armen der overwinning gesneuveld, verbeiden ons. Mogen wij de ruimte vergen om het dubbel drietal verzen te vergelijken? Hebben wij het geduld onzer lezers niet vast op te vele proeven gesteld? Enkele opmerkingen over de verscheidenheid van behandeling zullen volstaan - de belangstellende sla de dichtstukken zelf op. Onloochenbaar wint de toespraak, die Heemskerck bij Bogaers tot de overige bevelhebbers rigt, het van die voor den held door Meijer geschreven, in gang van gedachten en in waarheid van uitdrukking. De eerste heeft de poëtische dictie getemperd, in het oog houdende wien hij spreken liet, - de laatste verlustigt zich in eene declamatie, die wij zoo gaarne verjaard zouden verklaren. Het zal niemand verbazen, dat Meijer beter dan Bogaers het plan begrepen heeft, door Heemskerck van den slag gemaakt; maar het mag verwondering wekken, dat, ondanks de studie door den eerste aan den heldendood van Claeszen besteed, de herinnering aan dat feit bij den laatste de treffendste werking doet. We zouden voort kunnen varen den evenaar nog eenige malen tot wankelen te dwingen, schoon hij ten laatste toch beslissend ten gunste van Bogaers zou overslaan, - liever scheiden wij van den krijgsraad, met de volgende vraag aan beide dichters: Bedrogen wij ons, wanneer wij gelooven, dat gij het bij de bewerking uwer stof dikwijls, en tot pijnlijk wordens toe, hebt gevoeld, hoe verre uwe deftige beschrijving beneden den indruk bleef, door de eenvoudiger maar aandoenlijker voorstelling zulker toestanden in oude balladen en romances gemaakt; - hebt gij al den opschik, waarmede de nieuwere kunst zoo kwistig is, niet verwenscht voor een woord twee drie, als die der oude meesterzangers, uit het hart tot het hart? Zoo zij haar beamen, moge de vraag vruchtbaar zijn. Het gebed voor den slag zou de tweede gelegenheid ter vergelijking

op kunnen leveren, - Bogaers legt den leeraar aan boord van het Admiraalschip eenige gemoedelijke woorden in den mond; Meijer doet Heemskerck zelf, in het gebed als in den slag, voorgaan; maar wat de laatste gedachte treffenders heeft, bederft hij door in te vele regelen weder naar te vele beelden om te zien. Hier echter houde ook ons vonnis wijzen op, want, - en wij wenschten, dat verrassingen van dezen aard niet zoo zeldzaam waren - het oogenblik vóór de bede, de stemming, waarin men er toe opgaat naar het breede halfdek van den Admiraal, is door beide dichters verscheiden, is door beide des ondanks voortreffelijk geschilderd. Het is eene welkome proeve, hoe het genie zich een verheven oogenblik verbeelden kan, en dat tooneel, slechts met de oogen des geestes aanschouwd, weet weêr te geven, (Bogaers); hoeveel die zelfde gave er bij wint het inderdaad te hebben gezien, en door het uitvoerig schilderen der détails grooter indruk maakt (Meijer). Bij zulk een wedijver winnen zoowel de kunst als de kritiek. Wij hebben ten derde van de rouwklagt te gewagen, door den een als den andere onzer zangers den gevallen held gewijd; maar zullen wij den strijd zelf stilzwijgend voorbijgaan? Bogaers heeft er een schat van vinding aan besteed, en alleen de afwisseling van tooneelen, die men er aan heeft dank te weten (bl. 82-93), zou hem regt geven op den lauwer, door de Hollandsche Maatschappij voor haar ondankbaar onderwerp uitgeloofd. ‘Ondankbaar onderwerp?’ hooren we vragen; in onze plaats antwoorde Meijer u: ‘Het verhaal van het gevecht zelf heb ik achterwege gelaten om twee redenen: het plan behoorde aan Heemskerck en van hetzelve hing klaarblijkelijk de overwinning af; de uitvoering van dat plan beleefde hij echter niet. Hij was een van de eersten die sneuvelden, en de slag, dien hij had ontworpen, werd zonder hem gestreden en gewonnen. Daarenboven de beschrijvingen van veld- en zeeslagen komen (behalve wanneer men die uit een strategisch oogpunt beschouwt) tamelijk op hetzelfde neder. Het kanongebulder en het wapengekletter, de gewonden en de stervenden, het zweet en het bloed, etc. etc. van den eenen strijd komen tamelijk wel overeen met diezelfde geluiden en gezigten in den anderen; en wij

hadden van dat alles reeds zoovele beschrijvingen gehad, dat ik geene kans zag om er nog eene te geven zonder in herhalingen te vervallen.' Indien wij er ter eere van Bogaers bij verklaren, dat, voor variatiën van het thema, na zijne veraanschouwelijking des gevechts, op weinig belangstelling te rekenen viel, dan gelooven wij dit gedeelte onzer stof te hebben uitgeput. Immers, de tegenstelling van den toestand der beide volken, dien scherpzinnige critici in het bekroonde vers wel wat sprekender hadden gewenscht, de tegenstelling welke Hollands eenvoud bij Spanjes liefde voor pracht aanbood en die in schip als schepeling zigtbaar was, zou alleen niet volstaan hebben om eene nieuwe beschrijving belangrijk te maken, en was bovendien door Bogaers, in zijne schitterende beschrijving van het zeekasteel des Spaanschen Admiraals, meer dan aangeduid. Wij komen eindelijk tot den totaal-indruk, dien beide dichters door hun vers wenschten te maken, - wij deelden u vroeger reeds mede, dat wij in Bogaers' plaatse ons als hij, om den wille der poëzij, aan de historie zouden hebben vergrepen; - laat ons zien, welken weg Meijer insloeg en waar deze hem bragt.

O! had het noodlot slechts één dag de blonde haren
En 't grijze veldheersbrein des grooten mans verschoond:
Geen zege zonder vrucht had Neêrlands vlag gekroond,
En anders klonk 't verhaal der jammervolle jaren
Die volgden! Hollands leeuw, op Calpes top geplant,
Had Spanje in 't hart gewond, en 't afgesmeekt bestand
In vredebond verkeerd; hij had van Neêrlands stranden
Den krijg gewenteld over Spanjes koningslanden;
En de ijzren sleutel van haar grijze zuilenpoort
Had niet, een eeuw daarna, reeds aan den Brit behoord!

Ziedaar de overwinning bij Gibraltar, zoo als onze dichter haar voorstelt, en hij voegt bij bovenstaande verzen eene aanteekening, die wij billijk genoeg moeten zijn over te nemen. 'De Heer Bogaers,' zegt hij, 'de Heer Bogaers eindigt zijn schoon dichtstuk, De Togt van Heemskerk naar Gibraltar,' met Koning Filips zijn zegel te doen hangen aan het bestand, als een gevolg van de nederlaag der zijnen door de Nederlandsche wapenen bij Gibraltar. Gewis,

geene zege zonder vrucht ware Heemskerks overwinning te noemen, indien zij aan het afgetobde land den vrede geschonken had. Het bestand ware een even waardig slot aan de daden en het leven des helds, als aan het verhaal des dichters geweest. Maar de slag viel voor in April 1607 en het bestand werd gesloten in April 1609. In twee jaren tijds, in twee jaren, die in telkens afgebrokene en weder aangeknoopte onderhandelingen verliepen, had Koning Filips toch wel tijd gehad om van zijn' schrik te bekomen. Zie hier hetgeen van Meeteren er van zegt:

“Dese victorie is den Nederlanders niet seer profijtelijck gheweest, omdat sij weinige plonderinge bekomen hebben ende wel omtrent 100 dooden ghehadt ende wel 50 of 60 ghequesten, boven haren seer beklaechde Admiraal, Heer Jacob van Heemskercke die sij achtten, soo hij gheleeft hadde, soude ghetracht hebben de stadt van Gibraltar ofte het landt daar rondtomme te plondere ende voorts alle de havene aan de Middelzee schoon te make, hetwelck met sijn doodt alles onvervlocht bleef, deur onverstandt ofte quaet beleijdt van de overghebleve.”

Van Meeteren, een tijdgenoot, schijnt dus minder gewigt aan deze overwinning te hechten. Beslissend en van veruitziende gevolgen had zij kunnen zijn, indien Heemskerk den slag had overleefd. Van hem toch had men, mijns inziens, na zulk een voordeel, meer dan een strooptogt in het land kunnen verwachten. In Oost-Indië, waar hij, zonder bloed te vergieten of de bevolking te verbitteren, Banda aan de kroon der O.I. Compagnie had gehecht, en waar de krijgsgevangene bemanning van een genomen schip hem dankte voor zijne heusche behandeling, had hij zich niet als een strooper doen kennen; wel als een man, wiens blik in de toekomst zag en die meer duurzame voordeelen beoogde dan plundering en roof. Hoe het zij, die na hem aan het bevel kwamen, plunderden zelfs niet. Vierentwintig uren na hunne overwinning, verlieten zij, zonder iets verder ondernomen te hebben, de reede van Gibraltar; zij zeilden naar Ceuta, waar de Portugezen hen met kanonschoten ontvingen. Weinig ingenomen met zulk eene ontvangst, haalden zij het roer op en liepen op de

reede van Tetuan, waar de Turken gelukkiglijk niet schoten en hen in vrede hunne haverijen lieten herstellen. Hier deelde zich de vloot in twee Eskaders, waarvan het eene omtrent de Canarische eilanden en het andere bij de Azores ging kruisen; en beide vielen binnen zonder eenen prijs mede te brengen. De galjoenen, die in den slag waren genomen en waaronder het Spaansche Admiraalschip was, gingen door de nalatigheid der overwinnaars verloren. Zoo was het treurige einde van den roemrijken togt van Heemskerk naar Gibraltar!' Wij hebben er weinig tegen in te brengen; immers, wij wenschten, dat de Hollandsche Maatschappij in hare wijsheid een ander onderwerp hadde gekozen; maar als Meijer we keeren tot den dichter weêr - de voeten zoo vast op het historisch terrein blijft zetten, en echter de wieken der poëzij aanschiet, welk martelaarschap verbeidt hem dan in haar vruchteloos geklep niet! Zijn klaagzang moge aanvangen als dien van David over Jonathan, - hij moge den held gelukkig prijzen, door geene grijsheid met deernis bedreigd, - hij moge het schoon heeten van de aarde in glorie op te varen, - verhelen kan hij het niet, dat het heldenbeeld onafgewerkt blijft, even als de taak, waaraan de dappere zich wijdde, onvoltooid gebleven is. Wat baat ons de wijsgeerige beschouwing der nietigheid van het ondermaansche, waarmede hij besluit, wat eindelijk het wederzien zijner Anna, wier geest hij aan Heemskerck in eene mijmering vóór den slag (VI) heeft doen verschijnen? Hollands volk door eene herinnering uit zijne glorietijd over zijn verval te doen blozen; Hollands volk, om den wil zijner toenmalige grootheid, tot vroegere deugden en daaraan verknochte vroegere magt en vroegeren luister weêr op te wekken, dat was zijn wit; - maar zoo als hij, aan het einde van zijn vers, het verschiet des hemels bezigt, belooft de aarde niet er onze voorbereidingsschool toe te worden!

Waarom zulk een onderwerp uit vrijen wil gekozen? vraagt ge onwillekeurig, en wij zouden het met u, aan het einde van ons te lang opstel, vragen, zoo wij een ander antwoord te geven hadden dan het vaak-gegevene: gebrek aan kritiek. Liever echter dan in herhalingen te vervallen, nog eene aanhaling - de laatste - uit Meijer's dichtstuk, eene proeve, die u geheel zijn

talent kennen doe, als dat een gelukkig voorwerp ter schildering vindt. Het is de beeldtenis des grijzen Spaanschen Vlootvoogds d'Avila, dien wij u uitnoodigen te bewonderen; - wie zich na de voorstelling, - voor welke alleen wij nog ruimte hebben, - niet opgewekt gevoelt hem in het boek zelf nader te leeren kennen, heeft ons noode zoo verre vergezeld. Het is een portret Murillo waard, dat dubbel treffend uitkomt, als hij er - maar wij rekenen er vast op dat gij u met onze aanhaling niet vergenoegen zult, - als hij er straks den Geus uit Rotterdam tegenoverstelt.

De glans der zeilen, 't vlaggewaai,
Vervrolijkten de blaauwe baai,
Die blonk als spiegelglas.
Het paardgehinnik, 't krijgsgeroep
Uit menig schitterende groep
Van ruiters in 't kuras,
En krijgsmuzijk uit bark en sloep
Weêrgalmden langs den plas.
Kastieljes koninklijk blazoen
Prijkte, in zijn veld van goud,
Van menig prachtig krijgsgaljoen,
Ver over 't rimplend zout.
Dof kletterde, op Gibraltars wal,
't Geklikklak van 't geweer;
En nu en dan kwam 't ver geknal
Van 't seinschot over 't meir.
Want van Guadalquivirs zoomen,
En uit San Lucars havenbogt,
Kwam, trillende op de ontstelde lucht,
Alarmgeklep en strijdgerucht,
En vloog de maar langs veld en stroomen,
Dat in verheerend' oorlogstogt
Oranjes vloot de kusten zocht.
Maar ernstig, van haar magt bewust,
En zwijgende als de dood,
Lag ze op den vloed, in trotsche rust,
Kastieljes schrikbre vloot.
Geen klank van staal, geen voetgestamp,
Voorboden van d'aanstaanden kamp,
Verbraken, als aan gindsche stranden,

De stilte tusschen de eiken wanden.
Fier op den naam, dien ze eeuwen droeg,
En die eens, wijd en zijd,
De zee en 't strand met siddring sloeg,
Geloofde ze aan geen strijd.
Hoe? zou dat kramervolk het wagen
Om met zijn kielen, klein en slecht,
Haar, onverwonnen in 't gevecht,
In de open zee ten kamp te dagen?
Wel mogt het eens, in vroeger stond,
In zijnen doolhof van moerassen,
Een zorglooze oorlogsvloot verrassen;
Terwijl, verraderlijk, de grond
De kiel van haar galjoenen bond;
Zoo als een roekelooze knaap
Een held kan moorden in zijn slaap:
Maar als, met ongeboeide leden,
De held op 't rookend slagveld woedt,
Zal dan, in zinlooz' overmoed,
De dwaze knaap hem tegentreden?
Of zal hij, als hij 't mogt bestaan,
Niet in den gloed zijns toorns vergaan?
Zal hij die dwaasheid doen en leven?
Zoo dacht, door overmoed gedreven,
De Spaansche vlootvoogd in zijn waan.

In halfverstaanbaar zelfgesprek
Ging, op het eenzame opperdek,
d'Avila heen en weêr;
Een krijgsman, die, voor jaar en dag,
Reeds in Lepanto's wereldslag,
De halvemaan bezwijken zag
Voor 't kruis: en nooit zijns konings vlag
Verwonnen kende op 't meir.
Geen wapenrusting, zwaar en stijf,
Blonk hem om 't rustig heldenlijf
Noch rammelde als hij trad;
In 't zijden wambuis stond hij daar,
Den vederhoed op 't grijze haar,
Als of geene angstige oorlogsmaar,
Geen voorgevoel van doodsgevaar
Zweefde over vloot en stad!

In wreevlig' onwil wrong zijn hand
De zegels af van 't perkament,
Waarin hem 's konings landvoogd meldde
Van vloten die, ten krijg gerust,
Den schrik verspreidden langs de kust;
En als een lavastroom ontwelde
De toorn, in bittren woordenvloed,
Aan 's hoogen grijsaards fier gemoed,
Bij 't lang berigt van d'oorlogsstoet,
Die, hem ter hulpe, vlootwaarts snelde.

'Ha! bij Sint Jago! 't wordt mij bang
Om 't oude zeemanshart,
Dat toch zoo vaak reeds en zoolang
Den krijgsstorm heeft getart!'
Zoo sprak de grijze, en diepe hoon
Lag in zijn houding en zijn toon.
'Wie had het ooit geloofd?
Een vreeslijk, onbekend gevaar,
Damocles zwaard hangt aan een haar
Mij redlooz' over 't hoofd!
'k Dacht mijne ervaring en mijn degen,
Mijn krijgsmagt en der heilgen zegen,
Voldoende om zeegrijk op te wegen
Aan alles wat des duivels magt
Of 't kettervolk te wapen bragt:
Maar, bij den storm die op komt dagen,
Schijnt wel de veiligheid van 't land
Een sterker vuist aan 't roer te vragen
Dan deze rimpelige hand! -
De hertog ziet het onweêr dreigen,
Hij wenkt! en kampbegeerig stijgen
Zijn honderd ridders fluks te paard.
Ik zie hen, wijd en zijd vermaard
In stiergevechten en Tornooijen,
De zijden slagbanier ontplooijen
Als sauvegarde, in 't uur van nood,
Van mijne onredbare, arme vloot!

Ha! ginds genaakt de weidsche stoet!
'k Zie de oorlogspaarden stadwaarts keeren,
En vol verwondring torscht de vloed

In hunne plaats die trotsche heeren,
Terwijl het waaijen van hun veeren,
  Hun kleederpraal en wapengloed
  Zijn blaauwen spiegel branden doet.
'k Zie reeds mijn zoon die wakkre lieden
Met stillen spot het welkom bieden.
  Hij is van d'echten zeemansaard
  En lacht bij 't denkbeeld in den baard,
Hoe, als de breede zeilen zwellen,
De zware masten krakend hellen,
  En 't dek, bewegelijk en glad,
  Schijnt weg te zinken voor den tred,
Die ijzren schaar, met vaan en stander,
Zal suizebollen door elkander.
  Hoe wentelt gindsche staalkolos
De valreep over! - Zie hem hijgen!
  De fulpen zadel van uw ros
  Gewis! is ligter te bestijgen,
  Heer Ridder, dan de gladde zij
  Van 't schip, op 't wieglend zeegetij!' -

'Jacob van Heemskerck en Vijf en Twintig Jaren Hollandsche Poëzij,' schreven wij aan het hoofd dezer bijdrage, van Haren's Geuzen het schilderachtig couplet ontleenende, waarin hij den held van twee werelddeelen vereeuwigd heeft, - laat het ons na ons uitvoerig verslag vergund zijn den titel om te keeren, voor de vraag: Vijf en Twintig Jaren Hollandsche Poëzij, hebben zij de beeldtenis van Jacob van Heemskerck voltooid, tot in de schaduwstelling van Onno Zwier's omtrek toe? Er zou miskenning van verdiensten zijn, zoo wij het loochenden, dat er onderscheid is, als tusschen de graauwe schemering en den blakenden ochtendgloed, in de flaauwe afschaduwing van Tollens, vergeleken met het schitterend koloriet, dat Bogaers behoort; er zou onbillijkheid wezen, zoo wij het ontkenden, dat Meijer regt heeft op den lof eener grooter veelzijdigheid van behandeling, dan in het bekroonde stuk te bewonderen valt. Vooruitgang is er, is er onloochenbaar; maar mogen wij getuigen, dat zij er in die mate is, als Van Haren's opvatting eener historische situatie onzes volks, voor omstreeks drie vierde eener eeuw, der Hollandsche Poëzij heeft beloofd, - hebben wij, om met Meijer te

spreken, een heldenbeeld aan te wijzen, dat ons het voorgeslacht in al zijn goed - en grootheid veraanschouwelijkt? Wie aarzelt niet, als wij, te antwoorden, - mits men land en letteren liefhebbe, is die aarzeling zelve antwoords genoeg. Eene dwaling in te zien, heet der waarheid nader te komen, - de kritiek, die in Jacob van Heemskerck den tijpe onzer helden aanwees; de kunst, die beurtelings het eene of het andere zijner feiten opvatte, beide bedrogen zij zich; maar de reeks van groote mannen uit onze glorie-eeuw is naauwelijks af te zien, en der vormen zijn er zoo vele, dat haar getal talloos is. Voor ons, wij zullen, ons wèl wachten iemand onder de eerste aan te wijzen, of van de laatste eenige bij voorkeur op te geven, - het genie moet zelf kiezen, en vindt zelf zijnen vorm.

Ten slotte, stemmen wij misschien onze eischen van de kunst te hoog - overdrijven wij welligt den invloed, dien zij uitoefenen kon?

Er is een klein volk, in een vergeten hoek der wereld, dat in de jongste halve eeuw den dorren grond zijner inheemsche letterkunde zoo ijverig beploegd heeft, tot er geen veld meer braak ligt, tot het al in beemd herschapen schijnt; een klein volk, dat de weinige heesters, die op zijn schralen bodem wiessen, gekweekt en gevoedsterd heeft, tot woud wordens toe. Het is waar, die natie had het voorregt, een zoo verlicht bestuur te bezitten, dat het jaargeld bij jaargeld, aan kunstenaar of geleerde verleend, niet verkwist achtte, mits deze het besteedden om in den vreemde hunnen smaak te vormen of hunne kennis te verrijken, en te huis gekeerd hunne landgenooten deelen deden in hunnen vooruitgang. Ook werd dat kleine volk geregeerd door een Vorstenhuis, dat de landstaal lief had. Van al zijne naburen zou het ons echter het minst voegen, het om die bescherming van kunsten en wetenschappen te benijden, of zoo verre wij er in vergelijking bij mogten achterstaan, onze mindere mate van ontwikkeling door het gemis dier jaarwedden te verontschuldigen. Er ontbreekt ten onzent voor geenerlei weelde geld, - en dat volk daarentegen is zoo arm, dat het vertier der boeken, in zijne landstaal gedrukt, naauwelijks de kosten van eene uitgave op koffijpapier goed maken kan, dat een auteur er van geen hono-

rarium droomt. En echter werd voor die natie iedere phase van haren voortijd bezongen, bezongen door meesters, die de bewondering van het beschaafd Europa wegdragen, zoo vaak zij de veder voeren in eene taal, der hunne zusterlijk verwant. En echter mag dat volk op een oorspronkelijk tooneel bogen, 't geen zijn vroegst verleden, in eigenaardige vormen, uit den nacht der eeuwen weder te voorschijn roept; - een oorspronkelijk tooneel, waarop de veraanschouwelijking van zijnen heldentijd het opkomend geslacht, in de vergetelheid van het heden, voor verval bewaart, - een oorspronkelijk tooneel, dat door zijne voorstelling van het leven onzer dagen, lagchend wijsheid leert. Hollandsche dichters! die Denemarken en de Deensche letterkunde aan de vlugtig medegedeelde, maar benijdenswaardige trekken herkent, zoudt ge uw lidmaatschap van genootschap, maatschappij, Instituut, ja, uw ridderlint zelfs niet gaarne geven, om als INGEMANN en als ANDERSEN tot in de schamelste hut van het armelijkst eiland te worden gelezen, - om uit den mond van den zeeman uwe verzen te hooren, zoo als OEHLENSCHLäGER het zijnen *Helge* doet? Wij hopen het ten minste. En toch staat het maar aan u, dat genot te smaken; een genot, dat niemand zich als eene ijdelheid te schamen heeft, dewijl het slechts het loon is eener deugd! Vaderlandsliefde, aan den dag gelegd in studie onzer geschiedenis en sympathie voor wat er goeds in ons volkskarakter schuilt, ziedaar de vereischten, welke die eenige benijdbare populariteit waarborgen; de populariteit, die zich ten doel stelt, het volk op te heffen tot burgerij, en de burgerij tot hoogere beschaving; de populariteit, die geene onzer gebreken vleit, maar ook geen onzer gaven voorbijziet; de populariteit, - om te eindigen, waarmede wij begonnen, - die Onno Zwier verdient, en waarvoor zelfs Thorbecke eerbied hebben zou!

E.J. POTGIETER.

Staatkundige beschouwingen.

15 September 1849.

Zeven maanden zijn er verloopen, sedert Willem II, met de sporen van hartzeer en verdriet op het gelaat, en de doodelijke kwaal reeds woelend in de aderen, de nu gesloten zitting der Staten-Generaal met eene troonrede opende. Hoe vrolijk lachte de toekomst vertegenwoordiging en natie tegen! Nu was er voor goed gebroken met dat tijdperk van weekelijkheid en verslapping, van ijverloosheid en gebrek aan energie, waardoor zich het nationaal gevoel beleedigd achtte. De kreet naar vrijheid, alom gehoord, was ook tot Nederland doorgedrongen; voortaan zouden de kluisters worden afgeworpen, waaronder handel en nijverheid te onzent nog zuchtten. Een vrijzinnig bestuur, ondersteund door ware volksvertegenwoordigers, door wetenschap en kennis voorgelicht, op openbaarheid rustend, omdat waarheid het doel was, zou de bepalingen der gewijzigde Grondwet in leven en werking brengen. Volksgeest en burgerzin, nu niet meer van invloed beroofd, zouden bewerken wat geen doode letter van reglementen, geen pogen van enkele bevoorregten bewerken kon. Het eens zoo krachtige Nederland, in doodslaap verzonken, zou uit dien sluimer worden opgewekt. Met de leuze van hervorming en vooruitgang in de banier, zou het den strijd aanvangen, en Europa door stormen beroerd, naar rust en

verademing smachtend, zou getuige zijn, hoe de zege bevochten wordt, als beradenheid en moed de plaats van woeling en geweld bekleeden.

De zitting is ten einde. Wie zal ontkennen, dat die blijde verwachtingen grootendeels zijn teleurgesteld, dat zelfs de meer gematigde uitzigten van die kalme toeschouwers onbevredigd bleven, die, door ondervinding geleerd, hoe langzaam en traag de voortgang ten goede ook van volkeren is; hoe men van nieuwe instellingen zich altoos meer belooft dan ze ooit kunnen schenken, geen plotselingen ommekeer, geen vooruitgang met schokken op de baan van politieke ontwikkeling te gemoet zagen, maar toch zich vleiden, dat eene vaste hand aan de organieke wetten, uitvloeisels der Grondwet, gelegd, en dat alzoo eene betere toekomst voorbereid zou worden. Is het waar, dat een onderzoek naar de oorzaken dier teleurstelling zonder belangrijkheid en nutteloos is; dat de gesloten zitting als transitoir te beschouwen, en nu tot de geschiedenis behoorend, de aandacht alleen verdient ter regtvaardiging van den wensch: dat de tweede vruchtbaarder en rijker in resultaten moge wezen? Wij betwijfelen het; immers, als baken voor de toekomst is reeds de kennis heilzaam der redenen en beletsels, die den gang en de spoedige afdoening van zaken hebben verhinderd. Of is voor deze nederige bladeren het doel te hoog tot Gids te zijn in de zaal der afgevaardigden, ‘if too fond and far these aspirations to their scope incline,’ dan blijft nog het lager, maar niet minder edel streven over naar regtvaardigheid; de zucht, om ieder het zijne te geven; aan de leden van het Ministerie, en aan de leden der Tweede Kamer, niets meer en niets anders te wijten dan beiden toekomt, en misschien hier of daar een' lezer tot billijker oordeel te stemmen.

Om juist te onderscheiden wat aan den aard van regeringsvorm en instellingen, wat aan landaard en gebrekkige uitvoering is toe te schrijven, moeten wij de ondervinding van elders raadplegen. De klagt van lange redevoeringen en het weinig afdoen, over wetsvoordragten, die blijven

liggen en het ongeregeld laten van zooveel dat regeling vereischt, wordt in alle constitutioneele Staten vernomen. Zien wij op het vaderland der repraesentative instellingen, op Engeland. In Augustus van het vorige jaar gaf d'Israeli een overzigt van de verrigtingen des Britschen Parlements gedurende de toen afloopende zitting; tien maanden was men vergaderd geweest, zonder iets wezenlijks tot stand te brengen. ‘One of the most plausible reasons assigned for that unsatisfactory state of affairs was, that our system of government was inadequate to pass those measures which were required for the public welfare, or, in other words, that there was too much discussion and too much talk in the House of Commons.’ Maar de spreker zou ze veeleer aan het onvoldoende der gouvernements-voorstellen wijten. ‘I think,’ zeide Lord John Russell in zijn antwoord, ‘that it will be worth while for members of this House to consider whether, while we preserve the valuable rules of debate, it would not be desirable for some members to refrain from giving us so much of their opinions, and so frequently, as they do at present, at least 49-50ths of the House complain of the other fraction of the House, on account of their being the cause of the delay which occurs in the transaction of public business. I am quite certain that, if the opinion of the majority of the House could be consulted, they would on certain occasions say: Here is a speech which might well be spared, we have heard it five or six times before, and therefore we do not feel it absolutely necessary that we should hear it again.’ Wij herinneren ons destijds te hebben gewaagd van de pogingen en middelen, beraamd in eene commissie, die onder anderen te rade ging met de vormen en voorschriften buiten Engeland gebruikelijk.

Op den 5^{den} Februarij dezes jaars, drie dagen na de bijeenkomst van het parlement, droeg de eerste minister zijne ‘sessional resolutions’ voor, dat is, voorstellen omtrent de behandeling der openbare zaken. Ter dier gelegenheid deed het lid Mr. M. Gibson, bij wijze van amendement, eene poging ‘for limiting the time during which hon. members should be allowed to speak.’ Lord John Russell deinsde terug voor de vaststelling van bepaalde regelen, maar

tevens, ‘he admitted that there might come a time when they would be forced by the garrulity of members, to adopt some stringent rule for limiting the time of speaking.’ Sir Rob. Peel was van oordeel: ‘that there was a tendency amongst members to make speeches of undue length, and that every one must feel that there were not many speeches that would not be improved by the arguments being more condensed than they usually were. He confessed he should be very much afraid of a rule limiting speeches to one hour, lest hon. members might come to think they had a sort of vested interest in the hour, and might fancy they were doing the house a favour when they limited their speeches to less than that period. He should have been sorry if the speeches of Burke, for instance, when he was neither the proposer of an original motion nor speaking in reply, had been subjected to such a rule. He should have been sorry to see Lord Plunket or George Canning, neither of whom was in the habit of using a single superfluous word, limited to an hour each.’ - Mr. Cobden meende, ‘that nothing could be more clear than that members too often repeated the arguments of other members. He could conscientiously declare that he had dozens and scores of times intended to speak, but, having found every thing he had to say said much better by others, he had abstained from speaking. But it was well known that was not the general rule.’ En kolonel Tynte prees als heilzaam middel aan tegen het misbruik, waarover geklaagd werd, ‘if that valuable body of gentlemen, to whom they were so much indebted for the reports of their proceedings, were to limit the length of their reports.’ Deze aanprijzing ging niet verloren: de dagbladen beloofden de les te zullen behartigen, zoo in de keuze der redeneringen, als in de volledigheid hunner verslagen. En zóó getrouw waren zij in het nakomen, dat Mr. John o'Connell, wiens ijdelheid en eigenliefde waren gekwetst door de verkorte mededeelingen zijner gerekte toespraken, in de zitting van 18 Mei de uitsluiting van alle ‘vreemdelingen’ niet-leden, - waaronder dus ook de verslaggevers - vorderde. Weinig evenwel hebben al deze welge-

meende pogingen gebaat. Tegen het einde der zitting op 29 Julij kwam het onderwerp ‘Business of the house’ wederom ter sprake. Dezelfde klagten zijn gerezen over al wat onafgedaan bleef. ‘The truth was,’ volgens d'Israeli, ‘that as soon as parliament was prorogued for six months, neither the ministry, from whatever party formed, nor those efficient gentlemen who worked under them, ever considered public business, but employed the whole of the six months of the vacation in what was called relaxation. They began to prepare their measures only at the moment when Parliament reassembled.’ Mr. Aglionby vertrouwde, dat in de volgende zitting eene andere regeling der werkzaamheden door het Lagerhuis zou worden aangenomen: ‘for the first half of the session little or no business was transacted, the time being consumed in talk, and in the latter end there came a pressure of business, when it was got through in a thin house,’ terwijl Lord John Russell beweerde, ‘that the Government had done what was in their power, as a Government, in respect to this matter, and he believed that the best receipt for early legislation would be that hon. members should consent so far to restrict their eloquence as to enable the house to consider the bills before it, and he hoped that the house would not be rendered liable to the prediction uttered by an old lady in reference to Horace, namely that he would not die of poison or of any disease, but of some one's garrulity.’ - Zou men niet wanen, dat de beeldtenis aan het meerendeel onzer afgevaardigden ontleend, het voorgeschreven middel voor hunne krankte gegeven ware? Maar er ontbreekt nog één trek, dien wij wederom aan denzelfden volleerden staatsman willen vragen. Bekend is het verlangen van zekere partij in Engeland, om den tijd te verkorten, voor welken de parlementen gekozen worden. Bij de voorstellen ter parlementshervorming in Maart 1831 kwam de kortere duur wel in overweging; doch de bekwame en welsprekende minister, die het ontwerp voor het Lagerhuis ontwikkelde, begreep, dat eene wetsvoordragt, strekkende ter verkorting van den duur der parlementen, beter aan een der leden wierd overgelaten, althans niet moest worden opgenomen

in de bill, die geheel onderscheiden zaken regelde. Weldra werd het onderwerp door een parlementslid aangegrepen. Mr. T. d'Eyncourt diende in 1833, 1834 en 1837 een voorstel in, telkens vruchteloos; hij waagde eene nieuwe poging in Mei jongstleden: wederom met ongelukkig gevolg. En op welke gronden heeft onder anderen Lord John Russell zijnen tegenstand gevestigd? Liefst spreke hij wederom zelf, al zou dit artikel een al te Engelschen tint bekomen. ‘If you had triennial parliaments, - I think you would find, and those who have had recent experience will say whether or not I am right in observing, that you would find during the first session of such a House of Commons a great deal of time wasted from the want of experience among a number of members, from the prolongation of debates unnecessarily by members anxious to take part in the deliberations of parliament, but who had hitherto not had seats.’ Als wij ons de beraadslagingen over het adres, de herziening van het reglement van orde, de ministeriële verantwoordelijkheid, de wet omtrent de toelating van vreemdelingen, enz. voor den geest brengen, ons enkele amendementen herinneren, door de voorstellers in het breede toegelicht, voor welke ten slotte geen der leden zijne stem uitbragt, mogen wij dan niet klagen over dit nationaal tijdverlies, niet met den edelen Lord instemmen, dat ongewoonte, ‘regni novitas,’ de eerste zitting doet verloren gaan. Om een paar woorden tot den Koning te zeggen, om de orde der beraadslagingen bij eene zoo ordelievende natie te regelen, om later ingetrokken wetten te bestrijden, werden dagen en weken besteed. Niet dat wij het belang miskennen van enkele onderwerpen, b.v. met het reglement van orde in verband. Nog gelooven wij, dat het zoo fèl bestreden en ten laatste afgewezen ‘Hoofdstuk zes,’ bij uitstek nuttige en doelmatige bepalingen inhield, en dat, ware ‘de zelfstandigheid der rapporteurs’ aangenomen, minstens de helft van tijd bespaard, en ongetwijfeld de publiciteit onberekenbaar zou bevorderd wezen. Ook bevreemdt het ons niet te vernemen, dat sommige verklaarde tegenstanders, na de verkregen ondervinding, voorstanders der gevreesde ‘zelfstandigheid’ geworden zijn. Het aangenomen

bastaardstelsel is onbestaanbaar met het regt van amendement. Maar wat ons en toen, en later, nagenoeg bij elke discussie, verwonderd heeft, is de zonderlinge liefhebberij van eenige leden, om zonder nut, zonder aanvoering van een enkel nieuw argument, de beraadslagingen te rekken. Toen, om iets te noemen, de afgevaardigde uit Enschede het stelsel der Commissie omtrent de rapporteurs bestreden; het lid uit Arnhem, voorzitter der Commissie, haar voorstel verdedigd had, was het pleit voldongen: door niemand werd daaromtrent later eenig nieuw licht verspreid. Gaarne maken wij uitzondering voor den scherpzinnigen man, uit Leyden afgevaardigd, die herhaaldelijk bij opgerezen moeijelijkheid den weg aan zijne medeleden wees, en wien het gegeven schijnt bij iederen twijfel eene oplossing te vinden: en voor den begaafden, talentvollen vertegenwoordiger te Harderwijk gekozen, die uit zijne Platonische studiën eene onnavolgbare ironie, - van de sophisten, met iets van hunne dialektiek, de ‘similiter conclusa eodemque pacto cadentia’ heeft overgehouden, en op wien wij soms in verzoeking raken het fijne zeggen van Pericles aangaande den ouden Thucydides toe te passen: ‘Als ik hem in het worstelperk nederwerp, ontkent hij gevallen te zijn, en overtuigt hen, die hem zagen vallen.’ - De gevaarlijkste spreker voor eenen Voorzitter, die tot de orde wil roepen, - prediker van leeringen, ‘die niet vallen in den grondtoon des tijds,’ - wetende, dat weinige der leden in zijne gevoelens deelen, - laat deze gemoedelijke man niet af, ze bij aanhoudendheid te verkondigen, volhardt in het geloof aan zijne beginsels, en boeit eene vergadering, die toch niet instemt met zijne redenen. Maar terwijl wij van hem spreken, volgen wij hem na - zoo als het navolgers gaat - in zijne minst aanbevelenswaardige eigenschap, die van het onderwerp in behandeling af te dwalen. Wij zouden de oorzaken opsporen, in vormen of uitvoering gelegen, die het aannemen en tot stand brengen van vele wetsontwerpen hebben belet, en in plaats van de glansrijke uitkomsten, die men zich bij den aanvang der zitting voorspiegelde, niets dan teleurstelling hebben verwekt. Velen hebben hier het antwoord gereed. Volgens hen is het niet twijfelachtig, dat de schuld bij de regering ligt. In

vele verslagen, uit den boezem der Tweede Kamer voortgekomen; in eene openbare zitting zelfs, is dit door één der leden met ronde woorden gezegd. De minister van binnenlandsche zaken, en wij billijken zijne verontwaardiging bepaaldelijk ten dezen aanzien, heeft destijds met warmte en nadruk de blaam van ijverloosheid van zich geworpen, en zonder de kamer te beschuldigen, het Gouvernement verdedigd. Wie hem kent en zijne rustelooze werkzaamheid aanschouwde, zegt mede, dat een verwijt van traagheid, aan dezen staatsdienaar gerigt, belagchelijk moet schijnen. En in dit opzigt stond de heer de Kempenaer niet alleen. De wetsontwerpen, van het departement van finantiën uitgegaan, waren bewerkt met eene naauwkeurigheid en zorg, allen lof waardig. Gaarne brengen wij andermaal hulde aan de bekwaamheid en den ijver, waarmede de wet tot dekking van het te kort en de muntwet waren ontwikkeld. En ééne der oorzaken, waardoor sommige voorstellen, van andere zijden ingediend, aanstonds afkeuring vonden, ligt onzes inziens in de luchtige wijze, op welke aanvankelijk de ontwerpen van regeringswege zijn uiteengezet. Eene magere memorie van toelichting verhindert niet, dat een geheel verkeerd standpunt ter beoordeeling worde gekozen. En die eerste indruk wordt door geen latere memoriën van beantwoording uitgewischt. Misschien is de reden dier slordige bearbeiding, bij enkele ministeriën althans, te zoeken in het volslagen gebrek aan bekwame ambtenaren. Een Minister, hoe werkzaam en kundig ook, kan zelf niet alles, kan niet dan een zeer gering deel verrigten. ‘The most important qualification of one who is high in the service of the state,’ zegt Taylor in zijn Statesman, ‘is his fitness for acting through others, since the operations vicariously effected ought, if he knows how to make use of his power, to predominate greatly over the importance which can attach to any man's direct and individual activity. The discovery and use of instruments implies indeed activity, as well as judgment; because it implies that judgment which only activity in affairs can give. But it is a snare into which active statesmen are apt to fall, to lose, in the importance which they attach

to the immediate and direct effects of their activity, the sense of that much greater importance which they might impart to it, if they applied themselves to make their powers operate through the most effective and the widest instrumentality. - The vanity of a statesman is more flattered in the contemplation of what he does than of what he causes to be done; although any man whose civil station is high, ought to know that his causative *might* be beyond all calculation wider than his active sphere, and more important.' Is het nu zucht tot centralisatie, gemis aan bedrevene ondergeschikte beambten, of welke andere beweegreden geweest, die onze ministers veel heeft doen verrigten van wat gevoegelijkst aan anderen bleef toevertrouwd; hen schijnbaar nabij - inderdaad verre verwijderd hield van dat aangename leven, dat 'dolce far niente,' hetwelk hun de Heer Groen in zijn stelsel beloofde en gunnen zou; en die, bij onvermoeiden arbeid, toch het verwijt mogelijk maakte en in schijn niet geheel zonder grond tot hen deed rigten, dat, bij onverpoosd werken, niets wezenlijks werd uitgewerkt? Wij beslissen het niet. Veeleer zouden wij op andere omstandigheden wijzen, die als nevenoorzaken ontegenzeggelijk van invloed zijn geweest. Het afsterven van Koning Willem II, naauwelijks eene maand na den aanvang der zitting; - de aftreding van den Heer Donker, moedeloos en verdrietig, dat hij bij een aanzienlijk deel der Kamer tegenstand en miskenning vond; niet het minst de volgorde, waarin de maatregelen van het gouvernement bij de vertegenwoordiging werden aangeboden. Het was, of de minister van justitie, zijne hooge betrekking moede, naar stille afzondering haakte, en zijn aandeel aan de in te dienen ontwerpen hoe eer hoe beter wilde leveren. Vandaar concepten, haastig ontworpen en sober toegelicht, nu eens, als bij het regt van vereeniging en vergadering, door eigenaardige bezwaren gedrukt, daar iedere regeling beperking van het regt moest schijnen; - dan weder onderwerpen, waarvoor de leden der Kamer zelven erkenden niet rijp te zijn, voor wier behandeling, door uitheemsche voorbeelden geleerd, zij bijkans terugdeinsden, zoo als bij de ministeriëele verantwoordelijkheid. Wij beweren niet, dat deze ontwerpen modellen

waren van wetgeving; dat ze het vermoeden niet wettigden van reactionnaire strekking, met zoo veel bitterheid aan den voorsteller tegengeworpen, en door welk verwijt deze zich zoo gekwetst betoonde; maar zeker is geen regt gedaan aan de groote bekwaamheid, waarmeê de minister vooral zijne laatste voordragt verdedigd heeft: en wij bedriegen ons, of hij is voor de tergende bestrijding van enkele tegenstanders afgetreden, veeleer dan bezweken onder het gewigt hunner wapens. Natuurlijk evenwel bleef al de moeite en arbeid, aan deze ontwerpen besteed, nu vruchteloos: - omdat ze geen kracht van wet verkregen, was het, als had de bewerking geen' tijd gekost. Intusschen werden de eigenlijke ‘organieke wetten’ lang te vergeefs verbeid. Maanden lang met ongeduld ingewacht, - omdat men wel voelde, dat zonder haar de grondwet niets dan eene doode letter bleef, - beantwoordden zij, ingediend, geenszins aan de gespannen verwachting. Geen klagt komt ons billijker voor dan het nationaal beklag, dat niet aan de Kamer, als bij het opengaan harer deuren, de kieswet werd aangeboden; - dat zij na lang wachten niet een beter uitgewerkt en beter toegelicht voorstel verkreeg; en dat het advies der tegenwoordige provinciale staten over de gemeentewet niet is het grondwettig advies. De minister heeft zich in zijne antwoorden steeds vergenoegd deze verwijten onverdiend, de aanmerkingen ongegrond te noemen. Dat de late indiening eene kapitale politieke feil is geweest, wordt nu algemeen erkend. Ten aanhooren der natie heeft de Heer Groen bij zijne interpellatiën er op gewezen, dat geene enkele der groote aangelegenheden, waarvoor de Kamer eigenlijk is bijeengeroepen, afgedaan zou zijn vóór het sluiten der zitting. Men mag in twijfel trekken, of een ‘homogeen ministerie,’ dat is, in den zin van den Heer Groen, zoodanig bewind, hetwelk op grond van eenheid van beginselen naar een vast plan te werk gaat, op zich zelf de behoorlijke afdoening van zaken zou hebben veroorzaakt. Maar zoo veel is zeker, dat althans een uitstekend man, aan het hoofd van een homogeen ministerie geplaatst, reeds door zijne persoonlijkheid dien invloed zou hebben verkregen en uitgeoefend, welke overeenkomt met de waardigheid en de roeping van

een gouvernement; - dat hij den gang en afdoening van zaken zou hebben bevorderd, ook en vooral, door in de Kamer de kern te vormen eener ministeriëele partij, onmisbaar in een constitutionneel bewind. Daarom mede heeft ons de spoedige aftreding van den Heer Wichers leed gedaan, die, met zekere achtbare deftigheid in houding en vormen, tot de Kamer sprak op den regten toon, en gedurende zijne kortstondige verschijning blijken van welwillendheid gegeven en ontvangen heeft. Hij had niet te worstelen met lastige antecedenten, die den minister van binnenlandsche zaken in de Kamer, en daarbuiten, zoo dikwijls hebben geschaad, als men de handelingen van den bewindsman vergeleek met de woorden van den opposant. Wij ontkennen geenszins, dat somtijds bij de leden der vertegenwoordiging hierbij eenige overdrijving is aan den dag gelegd, dat er eene vooringenomenheid scheen te bestaan tegen alles, wat van dien minister uitging. Herdenken wij voor een oogenblik het voorgevallene ter gelegenheid van het invoeren der stenographie. Op den voorgrond stellen wij, dat de Heer de Kempenaer, dat althans de minister van binnenlandsche zaken, zich geen voorstander van het versneld en volledig openbaarmaken van het verhandelde bij de Staten-Generaal heeft betoond. Hoe zou hij anders in April het uitzigt hebben geopend op de spoedige voordragt van een wets-ontwerp voor dit bepaalde doel, dat na herhaalden aandrang, eerst maanden daarna, moest worden afgeperst: - hoe zou hij inzonderheid eene memorie hebben ingediend, als die ten slotte het ontwerp vergezelde, waarin zoo duidelijk de strekking doorstraalde, om de verantwoordelijkheid van de regering over te brengen op de Kamer? Wij voegen er bij, dat de vermelding van ‘huisgezinnen door het bezuinigingstelsel ongelukkig gemaakt,’ van onstoffelijke volksbelangen, die niet voldaan konden worden, enz., minder voegzaam was, en op een verkeerd begrip van eigenlijke spaarzaamheid berustte. Maar dat toch de minister zwarigheid maakte, om beslissende stappen tot het invoeren der stenographie te doen, zoolang niet de zekerheid was verkregen, dat alle takken der wetgevende magt de daarvoor noodige gelden goed en nuttig besteed achtten, - dat zelfs het lot van zoovele ongelukkige

ambtenaren van invloed was op zijne individueele beschouwing - wie zal het wraken; en is hierop door de vertegenwoordiging genoegzaam en naar billijkheid gelet? Wel zijn ook enkele Leden teruggeschrikt voor het hooge cijfer, en de aanneming van het amendement, door den Heer van Eck voorgesteld, had geen' anderen grond. De verdedigers der Tachygraphie ontleenden ook daaruit de voorname kracht van hun betoog. Men vergete niet, dat het nu voorgestelde eene proefneming is, waarover wij ons verheugen, bovenal om de verlevendiging en aanwakkering van den wederkeerigen invloed tusschen de natie en hare afgevaardigden, maar van welke de uitslag onzeker is. - Eere zij den man, die met voorbeeldige belangeloosheid de vrucht van twintigjarigen arbeid ten algemeenen nutte veil had! De Heer Tetar van Elven heeft aanspraak op een blijk van nationale erkentelijkheid, al zouden ook al zijne leerlingen de gunstige verwachting beschamen. Maar wat heeft de ondervinding van het stelsel elders geleerd? Klagten en reclames van de zijde der sprekers zijn niet weggenomen. Van België en Duitschland is bij de openbare discussies gewaagd. Enkele lezers zullen zich nog te binnen brengen, wat in 1842 bij de Fransche Gedeputeerden over het voorstel Golbery is voorgevallen, en de bijzonderheden, destijds aangaande de stenographen van den Moniteur aan het licht gebragt. Men beroept zich menigmaal op het voorbeeld van Engeland, en de Engelsche snelschrijvers worden als modellen voor ons ‘bureau van copiisten op den ouden voet’ geroemd. Welnu, hoedanig is het oordeel van bevoegde regters, Leden van het Britsche parlement? In de zitting van Donderdag 10 Mei 11. deed Lord Beaumont in het Hoogerhuis eene motie, waarbij het verslag geven van de handelingen der Pairs ter sprake kwam. Het is algemeen bekend, dat er wordt geklaagd over den bouw van de nieuwe prachtige vergaderzaal, wat het duidelijk hooren betreft, met name van de zijde der ‘reporters;’ en de edele Lord wilde hun eene betere gehoorplaats verschaffen. Voor zooverre nu raakt de klagt onze beschouwing niet. Evenmin de beschuldiging van partijdig- of onnaauwkeurigheid. ‘Zoo iets geschikt is,’ riep Graaf Galloway uit, ‘om deze vergadering in de algemeene schatting te doen

dalen, is het de ellendige wijs, waarop onze beraadslagingen worden medegedeeld;' - waartegen lord Brougham beweerde: 'onze debatten worden, mijns inziens, met voorbeeldige onpartijdigheid, alsmede met groote bekwaamheid en trouw teruggegeven.' Lord Malmesbury erkende, dat, in de bestaande omstandigheden, te midden van afleiding en gepraat onder de leden en het publiek, natuurlijk vermeerderd, zoodra een min geliefd spreker het woord voert, de verslagen zoo goed mogelijk werden gegeven; maar daarom was hij verre van te meenen, dat de redevoeringen der lords naauwkeurig werden opgeteekend; verre vandaar! Hij begreep niet, waarom zij geene officiële snelschrijvers in hunne vergaderzaal hadden, zoo als bij de verhooren in committé, en in de meeste wetgevende kamers op het vaste land, gebruikelijk was. En nu volgt het oordeel, waarop wij inzonheid de aandacht vestigen wilden: 'Lord Monteagle observed, that a good deal had been said in the course of the debate as to the rights of various classes, both in and out of that house; but not a word had been said of the mode in which the rights of readers would be effected by the proposition of the noble earl. If every speech uttered in that house were taken down "totidem verbis," and were so given to the world, nobody would be able to read such a mass of verbiage. He had that day had put into his hands a minute printed by anthority of their lordships. It showed that a shorthand writer, however skilful, even Mr. Gurney himself, might fall into strange and important errors. No shorthand writer, however able and however careful, was capable of reporting every thing correctly and without mistake. If you had an official reporter, who might be a sworn shorthand writer, you could have no greater certainty of his accuracy than you have of the present reports.' En lord Brougham, de lofredenaar der verslaggevers, voegt er ten slotte bij: 'that unless a speech was made with the most perfect accuracy, and was so prepared that there could hardly be the possibility of an error in a word, their lordships would be astonished, and not very much edified, if they saw the very words they had used represented. Those speeches which were delivered at

the bar of their lordships' house, which were elaborately prepared, and which were spoken as if they were extempore, in point of manner, were most admirably given by Mr. Gurney; but he had seen a copy of extempore debates among the counsel, and he could assure their lordships that the speeches of the most able, eloquent and accurate advocates did not redound much to the credit of their accuracy of diction.' Derhalve, en deze is de slotsom van dit welligt te uitvoerig betoog, geene volkomene naauwkeurigheid is denkbaar, zelfs bij den besten stenograaf; ware zij te verkrijgen, in het belang van sprekers en lezers zou de uitoefening niet wenschelijk zijn; niemand zou in staat zijn zulk een' vloed van woorden te lezen. Dit is het oordeel van Engelschen over Engeland. Ten ware dus het Nederlandsch parlement in alle opzigten uitzondering zij, is de aarzeling des ministers gebillijkt, is het nu aangenomen stelsel te beschouwen als eene proef; en terwijl elke bespoediging in de uitgave van het Bijblad verbetering moet wezen, ondanks de bekwaamheid en inspanning der tegenwoordige beambten, zijn wij vooralsnog van gevoelen, dat de uitmuntende verslagen, zoo als die in der tijd door den redacteur, thans griffier der tweede kamer, in de Staatscourant zijn geleverd, aan de behoeften van ons publiek, aan de eischen eener behoorlijke publiciteit, en door de correctheid aan de wenschen der vertegenwoordiging ten volle beantwoorden; wij vreezen, dat geene stenographie het gemis daarvan vergoeden zal. Natuurlijk dat te dezer gelegenheid ook het zegelregt der dagbladen ter sprake kwam. De wensch der uitgevers, dat een maximum worde aangenomen, schijnt ons billijk; en zou met de belangen der schatkist het best stroken. In het rapport van den gedeputeerden Hervé omtrent Golbery's voorstel worden zeer belangrijke en behartigenswaardige wenken ten dien aanzien gevonden: 'detruire cette proportionnalité de droit qui s'attache tyranniquement au format. Quelques opinions ont incliné vers l'idée que l'abolition de l'impôt du timbre sur les journaux, impôt qui, comme vous le savez, varie selon leur format, aurait pour résultat d'augmenter jusqu'à l'excès le nombre, de développer jusqu'à l'extravagance les dimensions des journaux

et de jeter ainsi sur la raison publique un torrent confus de publications périodiques plus propres à la salir et à l'éteindre qu'à l'ennoblir et à la fertiliser. Ce serait faire, ont dit les opinions dont je parle, une veritable révolution dans la presse, et s'exposer peut-être à de grands maux, pour le benefice fort douteux d'un compte exact des séances parlementaires. D'autres opinions, peut-être plus fondées sur les faits, ont été persuadées que la mesure aurait un résultat fâcheux aussi, mais tout opposé à celui que je viens de signaler. Suivant elles l'abolition du timbre sur les journaux n'aurait point pour résultat de multiplier les journaux, mais de concentrer, de fortifier le monopole de la presse dans les journaux existants. Elle ferait le bien des journaux qui ont beaucoup d'abonnés. Ils abaisseraient leur prix, ils écraseraient les autres. Voyez, en effet, ce qui s'est passé en Angleterre. L'opposition n'a cessé d'y demander l'abolition du timbre sur les journaux. Le ministère whig à été sommé de l'accorder. Le droit de timbre, qui était de 70 c. par feuille, a été réduit à 10 c. seulement. Qu'a produit cette reduction? A-t-elle fait surgir de nouveaux journaux? Un seul journal nouveau a paru, s'appellant le Constitutionnel; il n'a vécu que peu de temps, et il est mort après avoir côuté de grosses sommes à ses éditeurs. Les grands journaux, au contraire, le Standard, le Times, le Morning-Chronicle, le Morning-Herald, etc. ont presque doublé. Nous devons ajouter, Messieurs, que tout cela s'explique très-bien par les conditions inhérentes à l'établissement d'un journal. Ce qui est un obstacle à la création de nouveaux journaux, ce ne sont pas les frais de timbre, les frais de poste, frais qui, étant toujours en rapport avec le nombre des abonnés, sont nécessairement remboursés par ceux-ci; mais ce sont les frais de composition et de rédaction, qui sont forcés invariables pour le journal, quelque restreint que soit le nombre de ses abonnés. Les opinions dont je parle ont donc conclu que l'abolition de l'impôt du droit de timbre sur les journaux aurait le double inconvévient d'occasionner une perte considérable au trésor, et de fortifier, de confirmer le monopole de la presse dans certaines mains.’ Hetzelfde denkbeeld, dat voor vier jaren ten

onzent door den toenmaligen minister van financien verdedigd en op den voorgrond werd gesteld, toen het heette, dat dagbladen in klein formaat een privilegie in zake van belasting hadden erlangd, en er een wetsontwerp werd voorgedragen om ‘het begaan ongelijk te herstellen,’ vond ingang bij de rapporteurs, aan wier verslag wij het bovenstaande ontleenden. ‘On peut douter même que cela fût très-conforme au principe constitutionnel de l'impôt, dont le caractère essentiel est de frapper sur tous ou de disparaître pour tous, et qui ne peut devenir l'élément d'une espèce de transaction dont, par le fait, certains seulement profiteraient. En second lieu c'est une chose grave que de détruire le principe d'un impôt, et ce n'est pas la même chose que de faire une simple dépense. Les journaux s'empresseraient sans doute d'accepter l'exemption, mais en rempliraient-ils bien la condition, et en supposant le contraire, qui déciderait que tel ou tel journal ne la remplit pas et qu'il doit être replacé sous l'impôt du timbre? Il ne faut pas se le dissimuler, une fois l'exemption du droit de timbre concêdée aux journaux, même conditionnellement, le principe de l'impôt, bientôt l'impôt luimême, s'évanouiront d'une manière absolue et sans retour. Ce n'est pas vis-à-vis de la presse qu'on remonte facilement la pente des concessions.’ Nog is men niet vergeten, hoe hevig die voordragt tot wijziging van de wet op het zegel bestreden werd, door niemand heviger dan door den Heer de Kempenaer, ‘die het belasten der couranten strijdig achtte met den geest der eeuw en met de zedelijke behoeften der natie.’ Is het wonder, dat thans de tegenkanting des ministers tegen het verzoek der drukpers wrevel en misnoegen wekt, en dat bij de vinnige bestrijding, aanhoudend tegen dezen staatsman gevoerd, zijne voormalige medeleden gedachtig zijn aan den kanselier Poyet, en de harde woorden hem toegevoegd: ‘patere legem quam ipse fecisti.’

Onder de goede resultaten dezer zitting rekenen wij de bekrachtiging van het contract, met de Nederlandsche Handelmaatschappij gesloten. Schijnbaar heeft de behandeling van dit onderwerp, zelfs in onze handelsteden, minder belangstelling gevonden dan het gewigt der zaak verdiende.

Misschien wel omdat men het lot der voordragt verzekerd waande. En toch is bij de eindstemming gebleken, hoe ligt de uitslag omgekeerd had kunnen zijn, en dat de afwezigheid van enkele leden, allen tegenstanders der wet, alleen oorzaak der aanneming is geweest. Geenszins zullen wij alle bepalingen der overeenkomst verdedigen. Ofschoon wij van de Javaansche maatschappij binnen het aangenomen tijdperk niet voorzien, dat ze de boeijen hier aangelegd zal ontwassen, zoo is toch onbetwistbaar de vrije handeling aan het gouvernement ontnomen; en al is de Javaan, volgens de Jancigny, geschapen om te gehoorzamen, ook hij moet der ontwikkeling, waarvoor hij vatbaar is, worden te gemoet gevoerd, en zijn voortgang niet door vreemde meesters worden belemmerd. Daarenboven de wetten op het beleid der regering in de Koloniën moeten nu over twee jaren worden voorgedragen. Is niet de Staat vooruit reeds gebonden en zullen de bepalingen van dit contract de Staten-Generaal niet hinderlijk zijn bij de vaststelling der reglementen? Ziedaar, onzes inziens, een zeer wezenlijk bezwaar tegen eene verbindtenis voor vijf en twintig jaren, dat bij de discussie wel ter loops aangeroerd en weêrsproken, maar niet wederlegd is. Doch het wordt opgewogen door andere, in ons oog niet min belangrijke voordeelen. Zoolang men de gedwongen markt der Oost-Indische producten in Nederland behouden wil, is, ook naar het gevoelen der wederpartij, een soliede, kundige en eerlijke agent noodig. Wij beweren, dat er op dit oogenblik niet een enkele te vinden is, die gelijke waarborgen als de Nederlandsche Handelmaatschappij aanbiedt. Maar de herdenking van vroegere misbruiken en de ontegenzeggelijk grove winsten, door dit ligchaam genoten, hebben wantrouwen en naijver opgewekt, benevelen het gezigt en bevangen het oordeel. Wel hebben de bestrijders der wet hun terrein met beleid en omzigtigheid gekozen. Zij waren geen tegenstanders, veelmin vijanden der maatschappij, maar alleen van de voorwaarden der overeenkomst. Slechts één bekwame aanvaller heeft meer regtstreeks zijne slagen gerigt, aan het lot der O.I. Compagnie herinnerd, den uitgedoofden ondernemingsgeest onzer kooplieden aan de Handelmaatschappij geweten, haar zelfs den naam voor de toe-

komst willen ontnemen. Wees men op de gezegende uitkomsten der laatste veilingen, hij beweerde dat de prijsverbetering niet aan de Handelmaatschappij kon worden toegeschreven, of, opklimmende tot den oorsprong van het tekort, stelde hij ook haar aansprakelijk voor de aanzienlijke daling der prijzen, waaruit het deficit was ontsproten. De zonderlinge dwaling, dat alles, wat de Maatschappij uitdeelt, noodwendig ten koste geschiedt van den Staat, zonder op haar eigen belangrijk kapitaal te letten; het voorbijzien van de groote kracht in de concentratie gelegen, waardoor men de koopers in zijne magt houdt; van het zoo veelvuldig gebleken voordeel, dat de maatschappij heeft boven particuliere handelaars, die nooit gelijke prijzen kunnen bedingen; de vooronderstelling, alsof de H.M. een gesloten ligchaam was, monopoliserend in het voordeel van enkelen, terwijl toch hare acties voor ieder verkrijgbaar zijn en hare aandeelhouders niet enkel of hoofdzakelijk uit lieden van den handelstand bestaan, maar veeleer uit bezitters van kapitalen, zonder haar *niet* aan den handel vertrouwd; de geringschatting van onze koopvaardijvloot, ‘de schoonste die ooit de Indische zee bevoer,’ gelijk haar schepper eens met regtmatigen trots van haar mogt zeggen, alle deze punten werden telkens herhaald. Gaarne zouden wij, op onze beurt, van hen, die op oeconomische gronden het voortdurend bestaan der maatschappij afkeuren, willen vernemen, hoe b.v. in Engeland staatslieden als Huskisson, Thompson, Peel, erkende verkeerdheden hebben weggeruimd, of de overgang geleidelijk en zacht, of met schokken heeft plaats gehad; of eene inrigting, zoo diep ingrijpend in de belangen van velerlei takken van volkswelvaart, met ééne pennestreek kan worden vernietigd. Uit erkentelijkheid aan den spreker uit Zwolle, die op het decreet van 1795 wees, zouden wij hem, wederkeerig, naar de Consideratiën en Advijs van de Commissie tot de Oost-Indische zaken van den 31sten Augustus 1803 hebben verwezen, waarin èn over het handelstelsel, èn over grondeigendom op Java, wetenswaardige bijzonderheden te lezen zijn. De Minister van Financiën, die in deze discussie aan zijnen ambtgenoot voor Koloniën groote, hoezeer geen benijdenswaardige diensten bewees, heeft uit ‘the Economist’ het

oordeel van een' Engelschman over ons cultuurstelsel doen kennen. Wij weten niet, of de voorlezing indruk maakte, hoe wèl ook berekend voor onzen landaard, die gaarne door vreemden geprezen wordt. Had één der Leden aan het antwoord in een volgend nummer van dit voortreffelijk Weekblad herinnerd, dan gewis ware die indruk spoedig weggenomen. De Heer Groen heeft bij deze gelegenheid, als gewoonlijk, met veel geest, de Heer Donker Curtius meest als staatsman gesproken. Allerminst voldeed de voorlezing van den Minister van Koloniën, die nog geheel niet deed blijken voor de hem opgedragen taak geschikt te zijn. Werd ooit ministerie onder gunstiger voorteekens aanvaard! Zijne eerste rede tot de Vertegenwoordigers was de aankondiging van onze zegepraal op Balie, toen het nog onbekend was, tot welken duren prijs zij werd gekocht. Twee Leden der Kamer beijverden zich, door het voorstellen van een ‘vote of thanks’ aan land- en zeemagt, ziel en leven bij te zetten aan de ijskoude, ziellooze voordragt des ministers. Men kent den Heer van den Bosch kunde en ervaring toe als zeeman. Wij betwisten ze niet. Maar bekwaamheid als staatsman, geschiktheid tot het waardiglijk bekleeden van een ministeriëelen zetel, heeft hij zoo weinig aan den dag gelegd, dat zijn bestuur tot dus verre eene reeks van misgrepen mag heeten. Verwijdering van een hoofd-ambtenaar, wiens ervaring voor een' onbedreven minister, in den aanvang althans, onmisbaar was; vervreemding van andere hoog-geplaatste en verdienstelijke beambten bij zijn Departement, door gehechtheid aan eigen inzigt en afkeer van tegenspraak, die zelden gepaard gaat met doorzigt en verstand; eene onhandigheid tegenover de Staten-Generaal, die zijne ambtgenooten telkens met schrik en verbazing vervulde, zijn geene aanbeveling voor het beheer van een zoo moeijelijk, veelomvattend departement. En dan tegenover die Afgevaardigden, bij wie de herinnering aan den voorlaatsten, door en door kundigen, talentvollen en behendigen staatsman, jaren lang met de portefeuille der Koloniën belast, nog levendig is. Voorzeker, vertrouwen op eigen stelsel en denkbeelden ontbrak niet bij den Heer Baud; het was een der heftigste verwijten, door de bestrijders der autocratie tegen haren bekwamen verdediger aangevoerd. Maar

bij hem rustte het op eene nooit geëvenaarde kennis van onze koloniale aangelegenheden, die schitterend uitblonk, zoo dikwijls het stelsel, waaraan het behoud onzer onschatbare bezittingen naar zijne onwrikbare meening verbonden was, besproken werd of aangerand.

27 September.

Sedert het bovenstaand opstel geschreven werd, heeft eene gewigtige gebeurtenis Koning en Volk verrast. Het geheele ministerie heeft verzocht van zijne moeijelijke taak te worden ontslagen. Verzwakt door het herhaald verlies van leden, die het vruchteloos poogde te vervangen, mismoedig door de tegenwerking eener niet zeer handelbare Kamer, en waarschijnlijk ook verdrietig over de miskenning, die aan onvermoeid werken ten deele viel, besloot het af te treden. Nu vooral zou het onedelmoedig zijn de gevallen staatslieden te verguizen, niet te erkennen dat zij te worstelen hadden met moeijelijkheden, tegen welke zeer weinigen met beteren uitslag zouden hebben gekampt.

Brengen wij andermaal hulde aan de werkzaamheid, bepaaldelijk van den Minister van Binnenlandsche Zaken, die een vervroegden ouderdom en eene ondermijnde gezondheid aan een kortstondig, niet roemrijk bestuur moet dank weten. Zoo de tijd der aftreding bevreemding heeft gewekt, dan blijkt toch wederom uit de overgelegde Staatsbegrooting, dat zij voor moeitevollen arbeid niet zijn teruggedeinsd. Dank hebbe de Commissie tot het Adres der Tweede Kamer, dat zij door het opnemen eener zinsnede, waarin velen eene geheel andere strekking meenden te ontwaren, aan de afgetreden bewindslieden gelegenheid gaf, om in het openbaar hunne handelingen te verdedigen, zich te zuiveren van de blaam, dat, door hunne schuld, ‘de uitkomsten van de werkzaamheden der vorige zitting zijn gebleven beneden hetgeen de grondwet verlangt;’ - en dat het gebrek aan overeen-

stemming, het niet bestaan van gemeenzaam overleg, aan hen was te wijten. Ook nu weder was de minister van binnenlandsche zaken de pleitbezorger. Zijne altoos vaardige welsprekendheid, die geen grooter gevaar te duchten heeft dan de gemakkelijkheid, waarmede de woorden van alle kanten toestroomen, stond zijnen ambtgenooten nog eens voor het laatst ten dienste. Als de grondwet, beweerde de redenaar, van zitting sprak, bedoelde zij een tijdperk van twaalf maanden; - deze eerste zitting had slechts zeven maanden geduurd. Wilde men billijk zijn, dan moest men zijne eischen binnen den kring van het mogelijke beperken. En nu ging de onbillijkheid zijner beoordeelaars zoo ver, dat zij hadden verlangd b.v. de gemeentewet aan nieuwe provinciale staten te zien voorgelegd: iets, dat, om de daartoe noodige, voorafgaande vaststelling der provinciale wet, onmogelijk mag heeten. De commissie was gereed met het antwoord, dat, indien de zamenstelling der organieke wetten aan daartoe benoemde gecommitteerden ware opgedragen, en niet op de gewone wijze in de bureaux van het ministerie geschied, van die onmogelijkheid niet bleek. - Het gemis eener ministerieele partij in de Kamer was, volgens den minister, het natuurlijk gevolg der volstrekt vrije verkiezingen, bij welke het bewind zich van allen invloed hoegenaamd had onthouden, zoodat er noodwendig tijd werd gevorderd, om de leden, zelfstandig en gezet op persoonlijke meeningen en inzigten, tot partijen te vormen. Wij erkennen het verband niet te zien tusschen ‘onthouden van op de verkiezingen te influenceren,’ en het niet scharen van geheel vrij verkozenen onder de vanen van een ministerieel program of vooruitgezette beginselen. Zoo wij deze punten uit de verdediging opnemen, het is niet om te blijven aan het laatste woord, niet om de zwakke zijden der argumentatie te doen uitkomen, maar om ons te vrijwaren tegen het verwijt van onbillijke beoordeelaars te zijn, omdat wij zelven hierboven die klagten beaamden.

En wat staat ons nu te wachten van een volgend bewind? Zullen de twee leden van het ontbonden ministerie, die - eenigzins in strijd met constitutionneele vormen - door den jongen Vorst met de zamenstelling van een nieuw kabinet

zijn belast - zich van dien last kunnen kwijten? En bijaldien zij slagen mogten, zal, na een niet verwijderd tijdstip, nieuwe teleurstelling ons deel zijn? Welligt is de eerste vraag reeds beantwoord als deze vlugtige regelen onder het oog der lezers worden gebragt. - De oplossing der tweede blijven wij van de toekomst wachten. - Maar willen wij leeren, hoe ‘de aloude wijsheid van het Britsche Kabinet,’ niet gesteund door eene krachtige ministeriële partij, zich in de neteligste omstandigheden weet te redden, slaan wij dan een' blik op de parlementaire geschiedenis der laatste maanden. Het is nooit te vergeefs, dat men Engelands politiek en instellingen raadpleegt; wij zullen een volgend overzigt aan dit belangwekkend onderwerp wijden.

Bibliographisch album.

Verspreide Bijdragen van F.W. Conrad. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebroeders van Cleef, 1849. 252 *blz*.

Deze ‘Verspreide Bijdragen’ bestaan doorgaande uit geschiedkundige aanteekeningen, over den waterstaat in Nederland, vroeger in verschillende Tijdschriften opgenomen, thans niet enkele veranderingen en bijvoegingen tot eenen bundel vereenigd. ‘Zij maken op niets meer aanspraak dan op den wensch, dat daarin een of ander moge gevonden worden, dat ter eeniger tijd tot de zamenstelling van een volledig werk over de geschiedenis van den Waterstaat der Nederlanden dienstig zou kunnen zijn.’

Zeker zullen deze Bijdragen met belangstelling ontvangen worden, want behalve dat de mannen van het vak hier bronnen geopend vinden voor eigen leering, en hoogen prijs mogen stellen op des schrijvers oordeel omtrent vele gewigtige zaken van den Waterstaat, zal menigeen, die dit vak niet zelf beoefent, in het werkje van den Heer Conrad aangename en nuttige lectuur aantreffen. Ook de natuurkundige ontmoet in deze aanteekeningen veel, hetgeen betrekking heeft tot de geschiedenis van de veranderingen, die de Nederlandsche grond met den loop der tijden, door de werking der natuurkrachten, ondergaan heeft. De geschiedenis van den Waterstaat toch staat met het historisch gedeelte der physische geographie in een naauw verband, dat bij de beoefening van beide niet mag voorbijgezien worden.

I. In de ‘Bijdrage tot de geschiedenis der eerste schutsluizen in Holland,’ wordt het gevoelen ontwikkeld, dat de bouwing van schutsluizen eene Hollandsche uitvinding is. Volgens des schrijvers meening werd de eerste schutsluis of Spoye te Spaarndam eerst na 1285 gebouwd. Na 1315 schijnen de schutsluizen in Holland veel vermeerderd te zijn. De schrijver voert vele bewijzen aan omtrent de vroegtijdige stichting van schutsluizen in deze gewesten, en waardoor de meening wederlegd wordt, dat Simon Stevin van

Brugge, die in 1618 eene geschiedenis uitgaf van den ‘Sterktebouw door Sluizen’ en de Kamersluizen beschreef, als uitvinder der schutsluizen zou moeten beschouwd worden. Cornelis Meijer, een Nederlander, die een plan tot bevaarbaarmaking van den Tiber te Rome aanbood, gaf in 1689 de Verhandeling van Stevin, nader uitgewerkt, in het Italiaansch uit, onder den titel: ‘l'Arte di restituir a Roma la tralasciata navigatione de sue Tevere.’

De Heer Conrad leidt uit zijne nasporingen af:

1. Dat de uitvinding van eene soort van sluizen, waardoor de geladene schepen gemakkelijk konden doorvaren, reeds vóór 1253 in Holland bekend geweest is, en dat deze soort van sluizen niet anders dan eenvoudige schutsluizen kunnen geweest zijn.
2. Dat er omstreeks het jaar 1300 reeds werkelijk sluizen zijn gebouwd, waardoor men heeft kunnen schutten.
3. Dat zij in 1413 reeds onder den naam van ‘Kolk’ of ‘Schuttingen’ bekend en toen reeds vrij algemeen in Holland in gebruik waren.
4. Dat zij echter eerst in 1618 door Simon Stevin opzettelijk zijn beschreven en men in Italië in 1689 en in Frankrijk in 1693 daarvan gebruik heeft gemaakt.

II. ‘Aanteekeningen betrekkelijk het Hoogheemraadschap van Rhijnland en deszelfs verschillende uitwateringen.’ Deze belangrijke aanteekeningen beginnen met de vestiging van het Heemraadschap en gaan tot aan de stichting van de uitwatering te Katwijk.

Reeds lang voor het leggen van den Dam door het Spaarne en het bouwen van eene Spoye, omstreeks 1300, moet het Heemraadschap van Rhijnland bestaan hebben; in de Handvest van 5 Oct. 1255 wordt gesproken van ‘des Gemeenelants raitsluyden, die geheten zijn Heemraden;’ onder de regering dus van graaf Willem II deed zich de magt der Heemraden reeds kennen. In de Handvest van Floris V, van 1285, wordt reeds van eenen Baljuw van Rhijnland gesproken, en aan de Heemraden het regt gegeven, om de uitstervende Heemraden aan te vullen. Op dit regt maakte Karel V in 1515 inbreuk, stelde eenen Vlaming, Charles van Poitiers, als super-intendant van alle Hollandsche dijken aan, en gaf hem de magt, om Dijkgraaf en Heemraden af te zetten en nieuwe te beëedigen.

De oprigting van het Hoogheemraadschap van Rhijnland dagteekent dus van vóór 1255. De waterboezem van Rhijnland lag voor dien tijd nog met het IJ en de Zuiderzee gemeen. Spoedig evenwel was men bedacht om de binnengelegene landen voor de gewone zeevloeden te beveiligen, waaraan het Marendijkje en de lage dijk te Spaarnwoude hunnen oorsprong verschuldigd zijn.

Het Marendijkje werd toen boven de zeevloeden gemaakt, doch volgens Cruquius was het reeds in 1739 naauwelijks in staat, om voor het boezemwater te beveiligen. ‘Er moet dan toch,’ zegt de schrijver, ‘eene aanmerkelijke verandering in den staat dezer landen, met betrekking tot de oppervlakte der zee, zijn voorgevallen. Veel is er over geschreven, of deze verandering aan eene zakking der landen of eene rijzing der zee, of wel aan beide deze oorzaken moet worden toegeschreven; en welk van deze gevoelens men dan ook moge aankleven, en mogt dan ook de rijzing der Noordzee niet volkomen kunnen bewezen worden, zoo is het echter in allen gevalle gebleken, dat de oppervlakte der Zuiderzee, en dus ook van het IJ, in be-

trekking tot de oppervlakte der landen, veel hooger is dan te voren, 't welk, volgens het zeer aannemelijk gevoelen van verschillende schrijvers, aan het verwijden der zeegaten van Texel en het Vlie moet worden toegeschreven.

Als een natuurlijk gevolg van het hooger worden van de oppervlakte der Zuiderzee en het IJ, heeft de binnenboezem van Rhijnland, welks uitlozing daarop voornamelijk moest plaats hebben, ook moeten rijzen, en hierdoor is in later tijd, langzamerhand ook eene vermeerdering der middelen van uitlozing noodzakelijk geworden, 't welk uit het stichten der molens en de vermenigvuldiging der sluizen kan blijken.'

De schrijver voert hier een gewigtig vraagstuk aan, dat door de oude waterbouwkundigen, door L'Epie, enz., veelvuldig als onderwerp van waterbouwkunde is besproken, en in onzen tijd als geologisch vraagstuk op een uitgebreider gebied van wetenschap en in zamenhang met andere verschijnsels overgebragt is. Van de veelal naauwkeurige waarnemingen der waterbouwkundigen, ook wanneer deze zich slechts tot een beperkt gebied bepalen, kunnen belangrijke feiten en bewijsgronden ontleend worden. De verklaring van het straks vermelde verschijnsel, door de inkrimping des bodems, als gevolg van het meerdere uitmalen (bij wijze van eene uitdroogende spons), kon op den duur geene voorstanders blijven vinden. De verklaring van het rijzen der Zuiderzee, door de verwijding der zeegaten, zal wel voor niet minder tegenwerpingen vatbaar zijn. Het feit toch, dat de Noordzee langs de kusten van Duitschland, en zelfs ook de Oostzee, meer en meer landwaarts indringt, wordt door de latere geschiedenis gestaafd, en de elkander chronologisch opvolgende inbraken van de Jahde tot aan de Zuiderzee, en verder langs de geheele westkust van Holland, moet als een groot natuurverschijnsel beschouwd worden, waarvan de laatste perioden door de menschelijke geschiedenis beschreven zijn, terwijl de voor-historische tijdvakken uit geologische nasporingen moeten worden opgemaakt. Bij al de bestaande daadzaken mogt de geologie toch de vraag stellen: Heeft er in de landen langs de Noordzee, van Jutland tot aan de monden der Schelde, eene langzame daling plaats, d.i. liggen zij op een zoo genoemd zakkings-vlak? - In Nederland, waar de veranderde waterstand dit reeds voor lang aanwees, zou men het ook door geologische feiten kunnen toelichten, en deze in verband brengen met de nasporingen, die daarover onder anderen door Prof. Grisebach van Göttingen, in Oostfriesland, gedaan zijn. Deze geleerde toch onderzocht vooral de uitgestrekte lage en hoogere veenbeddingen van dat gewest, en leidde uit zijne nasporingen de gevolgtrekking af, dat dit geheele gewest, geologisch beschouwd, sedert de vorming der veenen eene aanmerkelijke daling ondergaan heeft. Het ware voor de betere kennis van dit verschijnsel belangrijk, dat onze waterbouwkundigen de stellingen van Prof. Grisebach, die daaromtrent in zijne 'Verhandeling over de Oostfriesche Veenvorming' (in de 'Göttinger Studiën' en ook afzonderlijk uitgegeven) voorkomen, met hunne waarnemingen, in Nederland gedaan, vergeleken.

III. 'Over duinen en stranden.' Bij de opsomming der gevoelens, over den oorsprong der duinen, ware wat meer keurigheid wenschelijk geweest; de meening, b.v., dat de duinen reeds bij de schepping der wereld zouden zijn daargesteld, zal slechts aangevoerd kunnen worden, als bewijs hoe verre men, toen men dit beweerde, van het juiste begrip der geologische verschijnsels verwijderd was. Hetgeen men op bl. 89 over de vorming der duinen aantreft,

getuigt toch genoeg van des schrijvers meer juiste opvatting der zaak. Hoewel de Heer Conrad geene geologische Verhandeling schrijven wilde, mist men in haar toch ongaarne alle aanhaling van hetgeen deze wetenschap over de duinvorming heeft geleerd; men vindt daarin zelfs niet eens de Dissertatie van Staring, de ‘Geologia Patriae’ vermeld. Overigens ontmoet men hier vele wetenswaardige bijzonderheden over de Nederlandsche duinen en stranden.

IV. ‘Het zeegat van Goederede.’ Volgens Hendrik van Dam en andere schrijvers, zou het eiland Goederede voorheen aan Oostvoorne vast geweest zijn. Hoezeer het niet bewezen is, dat er zelfs een verbindende rijweg be staan heeft, is het onbetwistbaar, dat daar eene aanmerkelijke vermindering van vastland heeft plaats gehad. De eerste naauwkeurige beschrijving van het zeegat van Goederede, vindt men in de ‘Lichtende Colomme of Zeespiegel,’ waaruit blijkt, dat er toen twee verschillende gaten bestonden, het Kwak-diep voor kleine schepen, en het eigenlijke Goereesche gat voor grootere vaartuigen. Belangrijk zijn de veranderingen, die hier door de voortgaande en veelal onopgemerkte werking van het rivier- en zeewater plaats vonden, en waaromtrent de ‘Hydrographische Kaart der Zeegaten van Goeree en de Maas,’ door den Kapitein-Luitenant ter Zee, J.C. Rijk, in 1823 uitgegeven, veel licht verspreidt. In 1731 was het Kwakdiep door verdrooging geheel onbruikbaar, terwijl in 1780 een fregat van 36 stukken daardoor naar binnen zeilde; thans is het op nieuw geheel verloopen. Ook het West- of Goereesche gat heeft belangrijke veranderingen ondergaan. Vergelijkt men de voorschriften der ‘;Lichtende Colomme, om dit gat in te zeilen, met de straks genoemde Kaart, dan ontwaart men dadelijk, dat de mond meer en meer westelijk gekomen is. Deze verandering staat in een naauw verband met die, welke het eiland zelf ondergaan heeft. In 1682 werden de duinen gedeeltelijk weggeslagen en liepen verschillende polders onder. In 1728 kwam het ontwerp te berde, om eenen dijk door den Hals te leggen, waarover de landmeter Cruquius een gunstig advies gaf en dit later in eene breede memorie ontwikkelde, aantoonende, dat het eiland in steeds afnemenden toestand was. In 100 jaren hadden de Oost-duinen 250 Rhijnl. roeden (940 ellen) verloren, waardoor noodzakelijk eene aanmerkelijke verandering in den loop van het vaarwater volgen moest.

De N.W. stormen, waarbij ook de zeevloeden het hoogst loopen, zijn als de gevaarlijkste vijanden van de kust aan te merken; en het zijn derhalve deze, waartegen de meeste en beste verdedigingsmiddelen moeten worden aangewend, ten einde dit belangrijke zeegat in eenen goeden staat voor de zeevaart te bewaren. Het zijn de rijzen besteende dammen, welke op het strand aan de noordkust van Goederede bestaan, die gerekend moeten worden thans deze dienst te verrigten.’

V. ‘Aanteekeningen omtrent den aanleg van sommige dijken in Nederland en de verschillende wijze van bescherming der buitenglooijingen aan de Zeedijken.’

In deze Verh. doorloopt de S. de geheele geschiedenis van den dijkbouw. De Romeinen verstonden deze kunst reeds zeer goed, en maakten daarmede de volken, welke langs de Noordzee woonden, bekend. Waar en wanneer, na den eersten dijkbouw der Romeinen in het Batavische eiland, de verdere groote bedijkingen plaats hadden, is niet naauwkeurig te bepalen. Welligt werden

de meeste groote dijken tusschen de jaren 1000 en 1400 gebouwd, hoewel het niet te betwisten schijnt, dat in sommige gewesten daarmede reeds veel vroeger een aanvang gemaakt werd. Wat de bedijkingen van het eigenlijke Holland betreft, schijnt, behalve het zeer oude Marendijkje bij Leiden, de bedijking van den Krimpenerwaard, die omstreeks 1097 gesteld wordt, tot de oudste bedijkingen te behooren. Rhijnland schijnt reeds voor 1253, Delfland en Schieland omtrent 1255 en 1273 bedijkt te zijn geworden. De oudste oorkonde omtrent den Alblasserwaard dagteekent van het jaar 1277, en de oprigting van den dijkstoel der Vijf Heerenlanden moet waarschijnlijk op het jaar 1284 gebragt worden. De Zuid-Hollandsche waard moet reeds omstreeks 1300 bedijkt zijn.

Het was ook in de dertiende eeuw, dat de grootere bedijkingen der rivieren ondernomen werden. Zoo liet Floris IV in 1285 eenen kostbaren dijk aanleggen van Amerongen tot Schoonhoven, langs den Nederrhijn en Lek, waardoor de eerste belangrijke bescherming van het eigenlijke Holland tegen het water dézer rivieren werd tot stand gebragt.

Friesland werd door zijne eigenaardige ligging reeds vroeg genoodzaakt, zich door dijken tegen de aanvallen der zee te beschermen. Groot waren de lasten, die dit gewest daardoor steeds te dragen had. In het laatst der zestiende eeuw werd er eene algemeene verbetering der dijken ondernomen door den Spaanschen Kolonel Caspar Robles, Heer van Billy, Bewindsman van Friesland en Groningen, die de gestrengste maatregelen daartoe deed nemen, waardoor hij zich aanvankelijk den algemeenen haat op den hals haalde; later daarentegen, toen men het nut van zijnen arbeid meer en meer begon te beseffen, plaatste men op den dijk bij Harlingen een standbeeld ter zijner eere.

In de kunst van het dijkbouwen zelve maakte men, door de ondervinding geleerd, steeds nieuwe vorderingen. De eerste dijken waren waarschijnlijk enkel uit aarde zamengesteld. Daar deze echter aan den golfslag op den duur niet wederstonden, begon men buitengewone versterkingen aan de buitenzijde te maken, zoo als paal- en kistwerken, beslagen en bekrammingen, wierbekleedingen, steenglooijingen, enz. In Friesland heeft men zeer lang het paal- en kistwerk gebruikt; in Zeeland maakte men buiten de palen, tot aanwinning der buitengronden, vele duikelhoofden, schermen, enz., om den stroom te leiden, het zand te bewaren en den eersten slag des waters te breken; in Noord-Holland werden de dijken aan de buitenzijde met wier bekleed (wierbekleeding of wierriem), welk gewas in groote hoeveelheid omstreeks het eiland Wieringen gevischt werd. Later echter moest men, ook door de vermindering van het wiergewas, op andere middelen bedacht zijn; in 1466 begon men de Westfriesche zeedijken op de gevaarlijkste plaatsen met balken van 26 en 32 voeten, door dwarsbalken, voorzien met ijzeren bouten, gehecht aan eene gording van paalwerk, te schoren. Deze soort van bescherming schijnt ongeveer drie eeuwen in gebruik te zijn gebleven, toen men (1730) door de verwoestingen van den paalworm tot het beramen van andere middelen genoodzaakt werd. Eerst ontdekte men dezen vijand aan den Westkappelschen dijk in Walcheren, een jaar later aan den Westfrieschen dijk bij Medemblik, aan den Helder en in Friesland. Daar alle aangewende middelen tot vernieling van den paalworm vruchteloos bleven, stelden Pieter Straat en Pieter van der Deure in 1732, tot bescherming, de steenglooijingen voor, die aanvankelijk uit kei- en klipsteenen gemaakt werden. Later gaven de uitvin-

ders eene wijziging aan hun ontwerp, waardoor deze beveiliging spoediger en onkostbaarder in het werk kon gesteld worden. Zij deden namelijk de wieren voor den aarden dijk tot op eene zekere laagte afspitten en nieuwe wiervakken tegen den dijk zetten, die met paalwerk in de oude wieren geslagen en geschoord werden; voor dit paalwerk lieten zij eene kleine glooijing van steen leggen, tot op den grond der zee, waardoor de palen tegen de wormen beveiligd bleven en de dijk weinig van den drang en den slag des waters te lijden had.

Behalve deze zijn er echter nog verschillende wijzen van versterking der dijken in gebruik gebleven of later gekomen, die in de onderhavige Verh. nader beschreven worden.

V. ‘Geschiedkundige Aanteekeningen omtrent eenige werktuigen tot het opbrengen van water, hier te lande in gebruik of uitgevonden.’ - Het Scheprad, de Windwatermolens en de Stoomkracht, tot uitwatering gebruikt, zijn de onderwerpen dezer Verh., die een geschiedkundig overzigt, evenwel zonder nadere kritiek, bevat.

VI. ‘Oeverwerken van het Haarlemmermeer.’ Nadat sedert 1765 de slechte toestand der oevers de aangrenzende gewesten aan groot gevaar begon bloot te stellen, moesten er al meer en meer voorzieningen ten koste van den lande genomen worden, waarvan de gezamenlijke kosten, volgens des schrijvers berekening, van 1766-1839 ƒ 3,326,066 bedroegen.

VII. ‘Ontwerp van Jacob Bartelsz. Veris, tot droogmaking van het Haarlemmermeer, van den jare 1641.’ - Gelijktijdig met den eersten druk van Leeghwater's Haarlemmer Meerboek werd een ander plan door Veris voorgesteld. De Heer Conrad maakt hierbij gewag van eene gegraveerde kaart, van het jaar 1641, die dit ontwerp volledig toelicht en zich thans in de Bibliotheek van het Koninkl. Instituut van Ingenieurs bevindt. Zij voert tot opschrift: ‘Provisioneel concept, ontwerp ende voorslach, dienende tot de bedijckinge van de groote Water Meeren. Uit eene breedvoerige inscriptie aan de regterzijde schijnt te blijken, dat Veris dit plan op aanzoek van de meest geïnteresseerde eigenaren dier landen heeft ontworpen. Aan de linkerzijde, beneden, vindt men, op een geteekend doek, het vers van Vondel: Uytheemsche Vyanden te sitten in de veeren,’ enz. Het doek is geteekend als gespannen op eene soort van portique, waarboven de landleeuw is afgebeeld in gevecht met den waterwolf, en dezen ter neder werpende. Het portique heeft twee Corinthische kolommen, bij de eene staat de veenboer, met eenen kijker uitziende naar eene aanstaande droogmaking; aan den voet staat: ‘hoe zal dat spel afloopen?’ terwijl onder het vrouwelijk figuur, naast de andere kolom geplaatst, en hetwelk waarschijnlijk de hoop voorstelt, staat: ‘Al wel sou k' hoopen.’ - Deze voorstelling wordt besloten door de regels: ‘Die eerst begonnen plaedt, blijft noch al in de meulen, - Mach men dan oock nict, met die tweede plaat wat speulen,’ uit welke woorden men zou kunnen vermoeden, dat dit plan reeds voor 1641 bestaan heeft, maar dat de uitvoering der eerste plaat vertraagd was geworden. Behalve de beschrijving van het ontwerp zelf, vindt men op die kaart nog proeven van 's mans rijmelarij en allegorien, die, zegt de Heer C., ons vrij ongunstig over zijn poëtisch genie doen oordeelen, zoodat hij hierin met Leeghwater

ongeveer op dezelfde hoogte zal gestaan hebben. - Men ziet namelijk eenen beer, zijn jong likkende, met het onderschrift:

‘*Noodtwendicheydt.*’

‘Het ruwe vleys dat is noch blindt,
Men soeckt vast of men oogen vindt,
Die noodt die brack wel eer en wedt,
Of Hollandt wordt ons gants ontset.’

Het ontwerp wordt onder de woorden: ‘Aenwijsinge der Nieuwe Caerte,’ beschreven, en bevat het volgende:

A. Eene wijde Ringsloot rondom het geheele Meer. Deze loopt, even als de ringdijk, in regte lijnen langs de oevers van het meer, met buitensluiting van het Kagermeer en met insluiting van het Spieringmeer. Daarbij is geteekend eene trekvaart en weg van Haarlem op Leiden, die in eene regte lijn naar de nieuwe ringvaart bij Heemstede loopt, door deze ringvaart digt langs Hillegom tot bij Lisse, vandaar in eene regte lijn op Leiden.

B. Drie uitwaterende Sluizen te Halfweg, genoemd de sluizen omtrent ‘’t Huis te Hart,’ waarvoor de navolgende belangrijke werken ontworpen zijn:

C. Eene Nieuwe Vaart, komende uit de Lie bij het Penningsveer, in eene regte lijn loopende, evenwijdig aan de Haarlemmer trekvaart, tot door den Sparendammerdijk, in den voorboezem, die door Halfweg van het IJ zou worden afgezonderd. Deze vaart diende, om de gemeenschap tusschen genoemden boezem en het Spaarne daar te stellen.

D. Eene groote uitwaterende Schutsluis, zoo als die te Spaarndam, met zijnen schutkolk, enz., te leggen op het eiland Ruigoort in den aldaar te maken afsluitdijk, met eene voldoende voorhaven en twee hoofden, geschikt tot het leggen der schepen, die geschut moeten worden, enz.

E. Vijf uitwaterende verlaten van hout of steen, in denzelfden afsluitdijk, dienende om met eene voorkomende grondebbe in korten tijd veel water te kunnen lozen.

F. Een afsluitdijk, waarin de genoemde sluizen gelegen waren, gaande van de Heining over de eilanden Buitenheining, Hoeksnes, Ruigoort, den polder Hofambacht, tot sluitende aan den Sparendamschen dijk, op het punt, waar de vaart, onder C. genoemd, in den voorboezem kwam. Door dezen dijk werd van het IJ afgezonderd een voorboezem, op de kaart genoemd:

G. Boezem, begrepen tusschen den dijk F. en den ouden Haarlemmerdijk.

H. Plempwerk aan de binnenzijde der Halfweegsche sluizen, en bestemd om met de trekschuiten, zonder overloop, regt door te kunnen varen.

I. Een uitwaterende verlaat in den hoogen dijk bij Schout Eenhoorn's hofstee, daaromtrent in het braakje.

K. Eene Schutsluis in de ringvaart, omstreeks het Kagermeer, dienende voor de schepen van Haarlem naar Gouda; met het doel, om het water in de ringvaart aldaar tegen te kunnen houden, en het alsdan door Leiden te doen stroomen.

L. Een steenen of houten beer, te leggen in de stadsgracht te Leiden, naast aan de nieuwe vaart, om alzoo het water tegen te houden en naar Haarlem te doen stroomen.

M. Eene nieuwe wetering of vaart, strekkende uit de wijde Aa tot in de ringsloot, bestemd voor de schepen van Haarlem naar Gouda.

N. Drie overtoomen en drie sluizen, voor de communicatie uit de ringvaart in het drooggemaakte meer.

O. Twee schotdeuren, om het water van den Velserdijk te schutten.

P. 15 bovenmolens, staande op den onder F. genoemden dijk, over het eiland Ruigoort, die bestemd zijn om het water uit den boezem G., door Halfweg, in het IJ te malen.

Q. Eene sluis in de ringvaart, omtrent de Goowetering, en dienende om het water, des verkiezende, door Haarlem te doen stroomen, of het daardoor uit te tappen naar de Halfwegsche sluizen.

Verder vindt men, op de kaart aangeteekend, langs den ringdijk 114 molens, 6 bij elkander, om het water uit het meer in den ringsloot te malen.

Het drooggemaakte meer is door 4 groote vaarten afgedeeld:

Eene, loopende door het midden, in de lengte van het meer, in de rigting van het Kagermeer naar het Lutkemeer, genaamd de Amsterdamsche vaart; - eene dwarsvaart, de Leidsche vaart genoemd, loopende van Leimuiden op Hillegom; - eene soortgelijke, genaamd de Princevaart; - en eindelijk eene, genaamd St. Jansvliet, loopende van Aalsmeer, evenwijdig aan de andere dwarsvaarten, naar de overzijde van het meer.

Deze vaarten verdeelen het meer in groote vierkanten, die wederom door wegen en weteringen in kleinere vierkanten zijn afgedeeld, zoodat ieder vierkant blok 60 morgen Rhijnl. oppervlakte heeft.

Zoo ver het ontwerp van Veris, dat bijna gelijktijdig met dat van Leeghwater gemaakt werd. - Reeds in 1617 had men over de droogmaking gedacht, en had Mr. Gerard Meerman een octrooi gevraagd tot het bedijken der Leidsche en nabijliggende meeren. Hoe de stad Leiden toen deze plannen tegengewerkt heeft, blijkt uit de merkwaardige resolutiën der Vroedschap, die als bijlagen in de Verh. van den Heer Conrad voorkomen.

VIII. ‘Aanteekeningen op het aangevoerde in de zitting der Staten-Generaal van 2 April 1838, met betrekking tot het ontwerp van droogmaking van het Haarlemmermeer.’

In vier aanteekeningen wederlegt de Heer C. hetgeen door sommige redenaars in die vergadering is aangevoerd. Wij gelooven, dat die wederlegging toen welligt voor die redenaars eenig nut zou kunnen gehad hebben, zoo zij namelijk voor overtuiging vatbaar waren op het gebied van zaken, die zij welligt niet beoordeelen konden. Thans, nu men met de droogmaking van het meer ijverig bezig is, zullen onze lezers geen lust hebben bij dien ouden strijd nog eens stil te staan.

IX. ‘De kleine Kanalen.’ - Deze Verh., waarin de schrijver bij het gewigt der kleine kanalen voor Nederland stilstaat, ontwikkelt hoofdzakelijk het Fulton'sche stelsel. Volgens den schrijver zou dit, vooral hier te lande, met groot nut kunnen toegepast worden. ‘De uitvoerbaarheid en het nut van dit of een soortgelijk systema van vermeerderde kleine kanalen wordt nog te grooter, wanneer hierbij eene versnelde vaart door kleine en ligte vaartuigen kon komen, en het ter sprake komen van eene zoodanige verbeterde scheepvaart deed ons deze aanteekeningen mededeelen.’

X. Eene ‘Nota over de doorgraving van de landengte van Panama,’ waarin de verschillende daartoe voorgestelde plannen onderzocht worden, besluit deze belangrijke Bijdragen tot de geschiedenis van den Waterstaat der Nederlanden.

M.

Archief voor Nederlandsche Taalkunde, verzameld door A. de Jager. I. Deel. Amsterdam, G. Portielje, 1847 en 1848.

De Redactie van ‘de Gids’ zond bij bovenstaand werk, en noodigde mij uit, er in dit haar tijdschrift verslag van te geven. Zou ik het haar terugzenden, en mij verontschuldigen met te zeggen, dat het onvoegzaam is als beoordeelaar op te treden van een werk, tot hetwelk men zelve van tijd tot tijd bijdragen levert? Zoo zou die taak aan een ander opgedragen moeten worden; ook deze zou zwarigheid kunnen maken haar op zich te nemen, en aldus zou de aanprijzing eener loffelijke letterkundige onderneming nog lang kunnen uitgesteld, ja misschien geheel achterwege blijven. Dit wenschende te verhoeden, maak ik mij gereed om den lezer eenigermate met de waarde van den inhoud van dit eerste deel bekend te maken.

De onderneming der uitgave van het ‘Archief voor Nederlandsche Taalkunde,’ ten vervolge op het Taalkundig Magazijn, getuigt van den ijver, dien de Heer A. de Jager bij voortduring aan de bevordering van de studie onzer moedertaal te koste legt. Zijne eigen kunde en de lust, die hem bezielt, om bijdragen van anderen te verzamelen, maken hem tot een der uitstekendste onder die mannen, welke in ons vaderland de wetenschappelijke beoefening onzer taal behartigen. Dit Archief zal ongetwijfeld strekken ter bereiking van het doel, dat hij zich met vroegeren arbeid niet te vergeefs heeft voorgesteld. Ook nevens het ‘Magazijn van Nederlandsche Taalkunde,’ te 's Gravenhage, bij de Gebroeders Belinfante, zal het kunnen bestaan en bloeijen. Want de strekking van beide, op verschillende wijzen nuttige Tijdschriften, loopt genoegzaam uitéén. Het ‘Magazijn van Taalkunde’ heeft vooral een praktisch doel, zoo als het zich dan ook met den nader verklarenden naam van ‘Tijdschrift ter praktische beoefening der Nederlandsche Taal’ bestempelt: het wil dadelijke zwarigheden oplossen, in dagelijks gevoelde behoeften voorzien; het ‘Archief’ daarentegen heeft de wetenschap zelve op het oog: haar wil het volledíger, haar grondiger maken.

Het eerste stuk begint met eene ‘Voorlezing van wijlen Prof. J. Heringa, over de verrijking onzer Nederl. Taal, met uitdrukkingen uit den Bijbel

ontleend.' Eene belangrijke, onderhoudend geschrevene bijéénstelling van namen en uitdrukkingen, die op bijbelsche personen en zaken zinspelen. Wij hebben slechts een paar aanmerkingen. De benaming van *raren Apostel* heeft welligt haren oorsprong te danken aan de beelden in de kerken, welke bij voorkeur de Apostelen voorstelden. Zoo zou die uitdrukking zoo veel zijn als *een rare figuur van een vent; ruwe, ruige Apostel* zou dan op ruw gehouwen beelden zien. Naar mij voorkomt, is voor de zegswijze *een profeet, die brood eet*, geen andere grond te zoeken, dan in schertslust, die een schijnbaar verklarend rijm op het woord *profeet* zocht, waar het boven verdienste werd toegepast. - Voorts behelst dit eerste stuk, onder den titel: 'Spreekwoorden-Literatuur,' de aankondiging eener verzameling van Nederlandsche spreekwoorden, welke de Heer P.J. Haarebomée voornemens is in het licht te geven; een plan, dat sedert een begin van uitvoering gekregen heeft. Op bl. 25 lezen wij: 'de werken over spreekwoorden, die het mij nog heeft mogen gelukken te verkrijgen of in te zien.' - Hier schijnt achter *nog* het woordje *niet* uitgevallen te zijn. De Heer Harrebomée is van den kant zijner vlijt en belezenheid voor de door hem opgenomen taak berekend. - Na een afdruk van de stukken van het K.N. Instituut, *over de titels in brieven*, levert de Hr. de Jager een opstel 'over het onderscheid tusschen bijvoegelijke naam- en bijwoorden,' - uitgelokt door de verkeerde voorstelling, in 'Weilands Spraakkunst,' gegeven. Deze schrijver, namelijk, schijnt het adjektief, waar het praedikatief gebruikt wordt, voor een bijwoord te houden. De twee volgende bijdragen handelen over de beteekenis van Midden-Nederl. woorden. De eerste, van de Jager, stelt de beteekenis vast van het woord *gemanc*; de tweede, van Dr. M. de Vries, die van *finen* (*ghefinen*), *ghehermen, gherinen, onder* (in zegswijzen als *onder met brieve ende boden*), *quinsiquanc* (*quisquans, quansys*), *tenden* (*tenden een*). Beide bijdragen, uit de grondige bekendheid der schrijvers met de Mnl. letterkunde voortgevloeid, geven een schoon voorbeeld van de methode, die men in het opsporen der soms aan twijfel onderhevige beteekenis van Mnl. woorden te volgen heeft. Het stuk wordt besloten door eenige *gemengde opmerkingen, berigten, mededeelingen*, enz.

Het tweede Stuk wordt geopend door eene voortreffelijke Verhandeling van den Heer te Winkel, 'over de woorden met den uitgang *ing* en derzelver geslacht.' Deze beschouwing brengt het onderzoek over dat gedeelte der etymologie, waarover zij handelt, wezenlijk verder en tot een gewenscht einde, weshalve ik mij gehaast heb, hare resultaten in de bijvoegs. en verbeter. op bl. VI en VII van mijne 'Holl. Spraakl., ten gebruike bij Inrichtingen van Hooger Onderwijs, 1849,' op te nemen. Te Winkel is toegerust met alles, wat den navorscher op het veld der taalkunde, op het tegenwoordig standpunt der wetenschap, ten dienste staan moet. Ook uit de stukken, door hem in het 'Magaz. v. Taalk.' geleverd, blijkt dit ten volle. Eene enkele aanmerking veroorlooven wij ons. Onder de voorbeelden, bl. 98 bijgebracht, van de epenthesis der *n*, zijn er enkele, bij welke de vorm met de *n* als de oorspronkelijke, en dus de vorm zonder de *n* als door synkope ontstaan, schijnt beschouwd te moeten worden. Dit is het geval met *bracht* en *dacht*, met het Eng. *mouth* en ons *IJselmuiden* van *mond*, met *gaan*, synkope van *gangen*, enz. Voorts zie ik onder dezelfde voorbeelden soms twee woorden als oorspronkelijk één nevens elkander gesteld, die elk tot een zelfstandigen stam behooren. Zoo behoort *schenden* tot het ongelijkvl. *schinden*, en *scheiden* is

het op zich zelve staande, oorspronkelijk reduplicerende skáidan; *gewand* behoort tot vindan (*winden*), *gewaad* tot vithan (*binden*). Op blad. 108 vindt de Schr. in het woord *zendeling* eene uitzondering op zijnen regel, als moest het eigenlijk *zondeling* zijn: integendeel, het woord behoort tot het gelijkvl. deelw. *gezend; zenden* (sandjan) toch is oorspronkelijk gelijkvloeijend. Op bladz. 117 omhelst de Schr. de afleiding van *vliering* uit *vliegering*; mij komt het aannemelijker voor, dit woord af te leiden van *vloeren* (werkw. afgeleid van *vloer*), als *zoldering* van *zolderen*. Dan staat *vliering* voor *vluring*, gelijk *vier* voor *vuur, rieken* nevens *ruiken*, enz., en dit *vluring* staat tot *vloering*, als *knuist* tot *knoest, snuit* tot *snoet*, enz. - Nu volgt van den Referent eene 'Bijdrage tot de klankleer der Nederl. taal.' Hij loopt daarin de reeks der in onze taal voorkomende vokaalklanken door, om op te merken, welke bijzondere verschijnselen betreffende elk derzelve het Mnl. aanbiedt. Hierna treffen wij het eerste gedeelte aan eener zeer verdienstelijke 'Nalezing op het Uitlegkundig Woordenboek des Instituuts, op de werken van Hooft, door Mr. H.J. Koenen en A. de Jager,' waarvan het derde Stuk het vervolg levert. Op bladz. 151 zien wij uit goed gekozen voorbeelden, dat *aterling* oorspronkelijk *bastaart* beteekent. Dit brengt mij op het denkbeeld, of dit woord, van hetwelk nog geene bevredigende afleiding gegeven is, ook zou kunnen komen van *adulter* met den uitgang *ling*, die dan dezelfde kracht heeft als in *tweeling, voedsterling*. De synkope der geheele syllabe *dul* schijnt buitensporig; evenwel men bedenke, dat het Fransch van adulterare, *altérer* gemaakt heeft; zoo zou uit *adulter* eerst *aêlter* zijn ontstaan, en dat de *l* vóór eene harde stomme konzonant weg kan vallen, blijkt uit het gemeene *zukke* voor *zulke* (Eng. *such*). Waarlijk, zoo uit *manlijk ander, malkander* en eindelijk *makkander, mekaâr* kon worden, behoeft men *ater* voor *adulter* niet buitensporig te noemen. Op bladz. 154 lees ik: '*besloten* voor *besloten hebbende*, eene vrijheid, die geene navolging verdient.' Dit afkeurend oordeel vloeit voort uit de meening, dat *besloten*, dus gebruikt, een participium is. Intusschen is het veeleer voor een adjektief te houden, van *besluit* afgeleid, met de beteekenis van *voorzien van eenig besluit*, volgens de analogie van de adjektieven, vermeld in mijne kleinere 'Spraakl., § 68, N°. 1,' waarbij men nog voegen kan het adjektief *behouden*, in *behouden haven, behouden aankomst*. Het op bladz. 155 vermelde *besof*, laat zich niet zoo rechtstreeks met *trof* vergelijken, want *trof* staat voor *traf, besof* daarentegen voor *besoef*. Met het *een niet* voor *niet een*, op bladz. 162 vermeld, vergelijke men het Geldersche *eens niet* voor *niet eens*. Belangrijk is de toelichting van het woord *bril* in Hoofts 'Warenar,' door den Heer A.C. Oudemans. Hij bewijst, dat *nuwe brillen* in de bedoelde plaats *verrekijkers* beteekent. De redenering van Bilderdijk, in zijnen hier uitgegeven brief, 'aangaande het gebruik van het woord z o n in het mannelijk geslacht,' is niet in allen deele juist. In het Gothisch, had hij kunnen aanvoeren, is er zoowel een mannelijk *sunna*, als een vrouwel. *sunnô*. - Onder de 'Gemengde Opmerkingen,' enz., is vooral het bericht opmerkenswaardig, aangaande een werkje getiteld: 'Ontwerp van handleiding tot een geestlijk A B C-Leesen Rekenboek.'

Het derde Stuk bevat in de eerste plaats eene zeer belangrijke Verhandeling van den uitgever (den Hr. de Jager), 'Over de verschillende benamingen van het heimelijk schoolverzuim,' waarbij wij de volgende opmerkingen voegen. In de spreekwijzen *tuintje loopen, haagje schuilen, kraampjes loo-*

pen, blijft het voorzetsel *te* vóór het substantief weg, even als in *school gaan, kroeg loopen*, enz. In *heggetje doen* wordt *heggetje* genomen voor hetgeen achter het heggetje plaats heeft, en *doen* beteekent hetzelfde als *maken*, in *schuultje maken*, en als *zetten* in *schoeltje zetten* en *stutjes zetten*. Het gebruik van *zetten* in deze uitdrukkingen, wordt, dunkt mij, genoegzaam verklaard door hetgeen ik omtrent dit woord heb opgeteekend in een stukje, voorkomende in het Tweede Deel van dit Archief, 'Over eenige abstrakte werkwoorden,' enz. Wellicht worden op dezelfde wijze gebruikt *leggen* in de verscheidenheid van uitdrukkingen: *vinkertjes leggen, riddertjes leggen, een spijbeltje leggen, een pousie leggen; draaijen* in *binkje draaijen, stukjes* of *stutjes draaijen*, en *steken* in *bink steken* of *binkje steken*. Gelijk men oudtijds zeide *den zieke maken* voor *bedriegelijk voorstellen, den zieke spelen*, zoo beteekenen in al die spreekwijzen *maken, zetten, leggen, draaijen, steken*, zoo veel als *ter sluiks bedrijven, spelen*. Werkelijk heet het ook: *vinkemannetje spelen, binkje spelen*. Het lijdt wel geen twijfel, of in de uitdrukking *schooltje makken* is de eigenlijke uitdrukking *schuiltje maken* schertsenderwijze veranderd om gelijkheid van klank met *school* en *makker* te verkrijgen. Ook aan de in Gent gebruikelijke uitdrukking *hage planten* en aan het Zierikzeesche *school loopen*, liggen woordspeling en scherts ten grondslag. *Plat* in de op bladz. 194 vermelde uitdrukking zal wel *iemand, die geen bepaald doel heeft en dus guitenstukken bedrijft*, beteekenen. *Gengelen*, aldaar vermeld, is het frequentatief van *gaan* (*gangen*). - Voorts behelst dit derde Stuk het begin eener 'Eerste Verzameling van Drentsche woorden en spreekwijzen.' door Mr. J. Pan. Een nuttig en belangrijk werk. Wij onthouden ons van de aangename taak om hier en daar toepassingen van de hier vermelde woorden en zegswijzen te maken tot verklaring van uitdrukkingen in de gemeene landstaal; maar moeten straks een paar aanmerkingen maken, die de gronden der etymologie betreffen. Eerst nog eene gissing. Het *aal* in *aalmeer*, gelijk in *aelmachtig, aelwetigh, aelweerich*, is misschien niet onderscheiden van *ijl* (*ijdel*); dat ook *a* uit eene open *i* (*ij*), Goth. *ei*, ontstaan kan, blijkt uit *blaexeme* en *lachame*, voor *bliksem* en *ligchaam* (zie mijne 'Bijdrage' in dit Archief, bl. 128). Eene kleine onnaauwkeurigheid dan is het, wanneer de Schr. (bl. 242) zegt: 'het werkwoord *staarten* komt meermalen voor,' en daarvan als voorbeelden aanvoert: *kwispelstaarten*, enz. Deze en dergelijke woorden toch zijn niet zamengesteld uit *kwispelen* en *staarten*, maar uit *kwispelen* en *staart* (zie mijne kleine 'Spraakl.', § 39, N°. 2). Op bladz. 245 worden de vormen *band* en *bond* (praeter. van *binden*), ten onrechte overblijfsels der oude (infinitief-) vormen *banden, bonden*, genoemd. Eenige regels verder wordt het werkwoord *banden* als identisch met *binden* opgegeven. Intusschen is dit *banden* een werkwoord, afgeleid van *band*, welk substantief weder een klankwisselende stamvorm is van *binden*. Ook gaat het niet aan, een *benden* aan te nemen, dat één met *binden* zijn zou, want aan een verloop van de door twee konzonanten gevolgde *i* in *e* valt evenmin te denken, als aan een verloop van *e* in *a*, op bladz. 244 vermoed. Op bladz. 263 wordt het *faelen, felen*, van Kiliaen, dat *errare* beteekent, met *veilen* (*verkoopen*) voor één en hetzelfde woord verklaard, alsof dit eigenlijk *rondreizen* beteekende. Intusschen komt *veilen* van *veil*, hetwelk *vrij*, vervolgens *voor geld te verkrijgen* beduidt. Ik twijfel niet, of *Veling* (*Faling*) is werkelijk voor *Westphaling*. Op bladz. 326 (in het vierde Stuk, alwaar men het vervolg dezer Verzameling vindt) wordt te recht verklaard, dat *huus*-

hold in *huusholdplanken* niet tot *huishouden* maar tot *hout* behoort. Maar dan heeft men ook *huusholtplanken* te schrijven. *Huishout* is het hout voor het laatste huis, de doodkist, want *huis* kan niet verwant zijn met *hune*, dat niet eens *lijk* beteekent, zie den Schr. zelven op bladz. 372; noch ook met *heen* (*hen*), dat een pronominaal woord is. *Mank*, eindelijk, op bladz. 334, is geen deelwoord, maar een stamvorm van *mangen* (*mengen*). - Bevredigend is het resultaat van het vertoog van den Heer Oudemans, *over greyden* en *greyen*. Het *graeyen* en *begraeyen*, van Cats, waar het *verzorgen* blijkt te beteekenen, biedt geenerlei zwarigheid; is, namelijk, *greyen* gewoonlijk het Fransche *agréer*, hier is het het Fransche *gréer*, dat *van het noodige voorzien* beteekent en bepaaldelijk van het *optuigen van een schip* gebruikt wordt. - De volgende bladzijden 279-293 zijn gewijd aan den afdruk van een stuk van het K.N. Instituut, ‘Over Taalzuivering,’ door den uitgever van eenige aanmerkingen vergezeld. Deze neemt het gebruik van *rond* als voorzetsel in bescherming. Ook geeft hij een juister verklaring van de uitdrukking *in iemands gevoelen deelen*. Maar hoe is het mogelijk, dat men eenige zwarigheid vindt in het toelaten der uitdrukking *een gevoelen deelen* voor *mede koesteren?* Men zegt immers *een huis*, en honderd andere dingen, *met iemand deelen*, eigenlijk: *een deel van het huis voor zich nemen en een deel voor den ander laten*, vervolgens *het huis mede bewonen*; alzoo nu zegt men *een gevoelen deelen*, eigenlijk, *met iemand*, maar vervolgens ook *iemands gevoelen deelen*; want de beteekenis *mede koesteren* bragt deze constructie noodwendig met zich. Wilde men al zulke overdrachtige spreekwijzen gaan uitpluizen, en afkeuren wat niet met de eerste en eigenlijke beteekenis overeenkomt, men zou weinig overhouden van den schat van uitdrukkingen en zegswijzen, die onze taal bevat. Ook weet ik niet, dat Fransche taalkenners ooit iets berispelijks in de uitdrukking *partager l'opinion de quelqu'un* gevonden hebben. - Het *hoogstdezelve* is zoo nieuw niet, als de Klasse van het Instituut schijnt te denken; men paste het in vroeger eeuw reeds op de Prinsen van Oranje toe. - *Daadzaak* kan nimmer *de daad in eene zaak* beteekenen; dit zou *zaakdaad* moeten heeten; *daadzaak* is eenvoudig *eene zaak, die in dade, feitelijk, bestaat*. - Het woord *doelmatig* wordt door de Klasse weder toegelaten; ook is er niets wezenlijk aanstootelijks in, mits men de beteekenis van het woord *maat* in *doelmatig* niet drukke; *maat* heeft, èn op zich zelve, èn met den adjektiefvormenden uitgang *ig* vermeerderd, achter substantieven de waarde eener vormsyllabe gekregen, die bloot *overeenkomstigheid* aanduidt. Vele naamwoorden hebben eene dergelijke verzwakking in hunne beteekenis ondergaan, bij voorbeeld *heid* en *schap*, om tot afleidingsuitgangen geschikt te worden. Had men zulks in het tijdperk der vorming van zulke afgeleide woorden willen keeren, zoo ware de taal op den trap van ontwikkeling gebleven, waarop wij het Chineesch zien staan.

In het vierde Stuk ontmoeten wij weder eene geleerde Verhandeling van Te Winkel, en wel ‘over het woord *doem* en de zamengestelde woorden, die op *dom* uitgaan.’ Zonder dat de Schr. het wraakt, dat sommigen den uitgang *dom* tot *doemen* brengen, strekken zijne redenering en de voorbeelden, door hem aangehaald, om de afleiding diens uitgangs van het werkwoord, dat thans *doen* luidt, aan te bevelen. Waar de Schrijver in den uitgang van *bedderick, duiverick*, enz., *botterik, Wütherich*, enz., het woord *reiks* terugvindt, dat kennelijk in *Frederik, Hendrik* enz. aanwezig is, zouden wij het met hem niet eens zijn. Die woorden beschouwen wij als dubbel afge-

leid, door toevoeging eerst van *er* en vervolgens van *ik*, dat hetzelfde is als de uitgang *ing* (*ling*), over welken de Schrijver zelve zulk een schoon stuk geleverd heeft, en die ook in *havik, vuilik*, in die gedaante voorkomt. Zoo is b.v. *duiver* (in *duiverik*) kennelijk ons *doffer*, waarachter vervolgens *ik* gevoegd werd; en wat is *stommerik* anders dan *stommeling?* Aan de syllabe *er* in *stommerik*, is, zoo het schijnt, dezelfde kracht verbonden als in *lagcherig*. In *estrik*, mede door den Heer Te Winkel tot de afgeleide op *rik* gebracht, schijnt de *r* tot den stamvorm te behooren, blijkens de vormen uit verwante talen met dit woord vergeleken door Diefenbach, ‘Vergleich. Wörterb. der Goth. Sprache, I, bl. 50.’ Desgelijks behoort de *r* in *vlerk* tot den stam *vledder* van *vledderen*. - Van bladz. 375 tot 392 krijgen wij een proefje van Harrebomée's Spreekwoordenverklaring, dat ons vrij wel voldoet. In het spreekwoord *om des kinds wille kust men de voedster* (vermeld bl. 387), beteekent *kind* geenszins een *zuigeling*, gelijk in het andere: *hij kust het kind om der zoogster wille*; maar een *jonge dochter*. - De Jager geeft in dit deel nog een tweetal bijdragen. De eerste is eene leerzame ‘toelichting van eenige min duidelijke plaatsen, uit den Roman v. Limborch,’ die als alles wat van des uitgevers hand komt, van groote belezenheid en gezond oordeel getuigt. Tegen de vergelijking van *fertig* met *gepertich* moeten wij aanvoeren, dat *fertig* (ons *vaardig*) van *varen* afkomt, en dat dit onmogelijk *gepertig* kan opleveren. *Gepertigh* is niets anders dan het *pertigh*, argutulus, van Kiliaen. De tweede herroept eene vroegere verklaring van het woord *zondvloed*, om dit woord thans te verklaren als verbasterd uit *sin-* of *sintvloed; sin* of *sint* versterkt de beteekenis van het volgende woord. Eindelijk wordt het Deel besloten met een paar aanmerkingen door een ongenoemde op bedenkingen van Wiselius, ‘Taalk. Magaz., I, 193,’ tegen de wijze, waarop Bilderdijk zekere *zeetermen* had gebezigd.

Uit mijne inhoudsopgave blijkt ten duidelijkste, op hoe groote belangrijkheid het ‘Archief’ mag aanspraak maken en hoe groote aanbeveling het verdient. Vindt het aandachtige lezers en de medewerking van bekwame mannen, zoo zal het zijn doel, de bevordering der wetenschappelijke kennis onzer taal, volkomen bereiken.

Zutphen, Augustus, 1849.
W.G. BRILL.

***De Fransche Omwenteling. Een geschiedkundig tafereel, door Thomas Carlyle. Naar het Engelsch en Hoogduitsch, door F.W. Koch, Theol. Cand. Met eene Voorrede van O.G. Heldring. Eerste Aflevering. Maassen, C. van Nederhasselt, Jr.* 1849. p. XII, & 80.**

Voor hem, die slechts weinig of oppervlakkig met de geschiedenis der Fransche omwenteling bekend is, heeft dit boek geene eigenlijke waarde, is het veel te moeijelijk, durven wij beweren, in weerwil van de verzekering van den uitgever: dat dit voor elk onmisbaar werk in eene reeds lang bestaande behoefte voorziet. Carlyle heeft zich met alle helden uit het groote drama, hetwelk hij beschrijft, volkomen bekend gemaakt; overal waar hem zulks doenlijk was, is hij tot in hun geheimste leven doorgedrongen, en tot uiterlijk en kleeding toe, niets wordt onopgemerkt door hem voorbijgegaan. Met die kennis zelfs der geringste bijzonderheden toegerust, groepeert hij telkens de hoofdpersonen met eene levendigheid en juistheid van voorstelling, alsof wij met eigene oogen hen zagen zich bewegen en handelen. Gewoonlijk ontvangen die daarbij een of ander, meestal scherp geteekend, epitheton, welks toepassing echter niet bij iedereen even duidelijk zal zijn, alhoewel de herhaling daarvan zelfs wel eens hinderlijk wordt. Zoo heet Dubarri schier overal het scharlaken-wijf en de Rolian de halssnoer-kardinaal, zonder dat deze zaak nogtans iets meer is dan aangestipt. Doch Carlyle zou ons kunnen tegenwerpen: dat hij hier ook geene aaneengeschakelde geschiedenis belooft der Fransche omwenteling, slechts een tafereel daarvan ophangt en meer niet; dat, om zijne voorstelling te begrijpen en daarvan genot te hebben, men even goed dient bekend te wezen met de voorafgaande handelingen zijner helden als op eene schilderij en het tooneel, waar het voor iedereen niet toereikende is, dat men de gebeurtenis van het oogenblik levendig en fiksch daarstelt, zoo lang het althans geschiedkundige namen geldt, met welke wij reeds van vroeg af dienden bekend te wezen, wilden wij hunne latere omstandigheden goed kunnen opvatten. - Tegen eene dergelijke bewering zou men gereedelijk niet veel kunnen inbrengen, en voor al wie nu, men mag zeggen, lust en kracht gevoelt om, wel eenigzins Horatiaansch, midden in de zaken te vallen, raden wij de lezing van dit werk ook gaarne aan. Menigen nuttigen wenk, menige fijne opmerking zal hij daarin aantreffen, midden tusschen de geschetste gebeurtenissen ingelascht. Wij ontkennen echter niet, dat het lezen daardoor wel eens vermoeijend wordt, en in gemoede gelooven wij, dat eene geschiedkundige behandeling als hier, waarbij men telkens in de eene of andere redenering uitweidt, of in min of meer verwijderde zinspelingen vervalt, in den regel weinige voorstanders zal vinden. De reden daarvan zou gemakkelijk

kunnen verklaard worden. Lezers, zoo als reeds gezegd is, die vooraf niet waren ingedrongen in de gewigtigste gebeurtenissen der vorige eeuw, missen te veel bij dit werk, dat zij slechts bij gedeelten kunnen verstaan. - Anderen weer, die met de zaken en personen, zoo in het algemeen als bijzonder, genoegzaam vertrouwd zijn, vragen wel naar nieuwe gezigtspunten, zoo men die kan aanwijzen, wanneer men al geene tot nog toe onbekende feiten vermogt voor den dag te brengen, maar juist niet naar telkens, hier gewis te vaak terugkeerende bespiegelingen. Het gaat daarmede als bij eene wandeling, waarop men beleefdelijk gedwongen wordt gedurig eens stil te staan, om dan naar dit en dan naar dat te kijken, hetwelk uw begeleider u bij voorkeur wil doen opmerken. Gij wordt daarmede meer vermoeid dan zoo gij uwen eigenen weg bewandeldet, en de helft van de keeren daarenboven kwam het u der moeite niet waardig voor, om op te houden. Carlyle zelf merkt ergens aan (bl. 7): ‘Zeer juist toch heeft men gezegd: “In ieder voorwerp ligt eene onuitputtelijke beteekenis; het oog ziet daarin, naar gelang het middelen bezit om te zien. Welk een verschil bestaat er voor Newton en Newtons hond Diamant, in een hemelligchaam, dat zich toch hoogst waarschijnlijk op dezelfde wijze op het netvlies hunner oogen afspiegelt!”’ Bij zoo veel verschil van zien, bestaat intusschen evenzeer verschil van keuze en beoordeeling, en daarom zal men in het algemeen, bij al wat geschiedenis betreft, de voorkeur geven aan het eenvoudig verhaal zonder veel redenering. - Somwijlen, zoo als hier ligt gebeuren kon, vinden wij den S. wel eenigzins met zich zelven in strijd; hoe gematigd en onpartijdig hij ook is, zoo is zijn stijl toch te hartstogtelijk, om niet tusschen beiden in tegenspraak te vervallen. Zoo vinden wij (bl. 14, enz.), na de vermelding, hoe vroeger een Charolais gewoon was met op leidekkers en loodgieters te mikken en zich met hun rollen van het dak te verlustigen, en na de aanhaling van de woorden van de vrouw van zekeren maarschalk: ‘Wees verzekerd, God zal zich tweemaal bedenken, eer Hij een man van dien rang verdoemt,’ - de hoogst gemoedelijke opmerking gemaakt, waarop trouwens een vrij sarcastische uitval volgt: ‘Deze lieden hadden eenmaal hunne verdiensten, hun nut; anders hadden zij er niet kunnen zijn. Ja ééne verdienstelijkheid (want de sterfelijke mensch kan niet zonder een geweten zijn) verwacht men nog van hen: die van steeds gereed te zijn tot het tweegevecht.’ Vergelijk evenwel daarmede hetgeen op bl. 24 gezegd wordt, en zie eens hoe daar de knoop van dat nut van allen wordt doorgehakt. ‘Vervloekte sterveling!’ dus leest men daar, ‘want is het niet een vloek, een gepersonifieerd soloecismus te zijn? Een nieuwe *roi fainéant* (doeniet-koning), maar met den zonderlingsten Major-Domus, thans geen krombeenige Pepyn, maar gindsch in wolken gehuld vuur-ademend spook der *Democratie*, die de geheele wereld onberekenbaar medesleept! - Was Lodewijk (XV) dan niet *slechter* dan de een of andere privaatpersoon, doe-niet, veelvraat, of ander genot-bejager, gelijk er velen tot overlast van Gods werkzame schepping gevonden worden?’ - Zoo betwijfelen wij insgelijks of velen de redenering op eene vorige bladz. naar hunnen zin zullen vinden. ‘Ellendeling!’ (het is altijd dezelfde Lodewijk, wien men dus aanspreekt) ‘gij hebt zoo veel kwaads gedaan als in uw vermogen was; uw geheele leven schijnt eene misgeboorte der natuur, wier doel en beteekenis nog onbekend is,’ enz., waarop dan terstond volgt: ‘Maar toch vleije zelfs de geringste zich niet, minder vrij van schuld te zijn! Lodewijk was wel

een heerscher, maar zijt gij dat ook niet? Zijn uitgebreid Frankrijk is, van de vaste sterren gezien (die zelve nog niet het oneindige zijn), niet grooter dan het enge veld, waar ook gij getrouw of ongetrouw hebt gearbeid. Mensch, in tijd besloten symbool der eeuwigheid! niet uwe werken, die alle voorbijgaande en oneindig klein zijn, en het grootste niet grooter dan het geringste, maar slechts de geest waarin gij werktet, kan waarde of duurzaamheid hebben.'

Uit de weinige, hier aangehaalde regels, kan men zich mede eenig denkbeeld vormen van den eigenaardigen stijl, voor welken wij geene juiste benaming kennen. Hij zweemt naar humor, doch is eigenlijk slechts vreemd, wild en phantastisch, dikwijls opgewonden, immer levendig, vaak sarrend en scherp. Het ontbreekt daarbij niet aan vernuftige en ook wel grillige invallen, die meerendeels goed mogen opgenomen worden, doch niet altijd strooken met den ernst van het onderwerp zelf, terwijl het toch bovendien reeds menigeen a priori vreemd zal voorkomen, dat men voor eene poging, naar het schijnt, om eene humoristische geschiedenis te leveren, juist een tijdperk koos als de Fransche revolutie. Om hierbij eenig oppervlakkig denkbeeld te geven van het zonderlinge der gansche bewerking, zij het genoeg even de titels af te schrijven dezer eerste aflevering. Het geheele werk zal bestaan uit tien, welke te zamen drie deelen uitmaken, waarvan het eerste de Bastille heet. Van dit eerste deel voert weer het eerste boek als algemeen opschrift: Dood van Lodewijk den Vijftiende, en verder heet het eerste Hoofdstuk daarvan: Lodewijk de Welbeminde; het 2de: Verwezenlijkte Idealen; het 3de: Het laatste Oliesel; het 4de: Lodewijk de Onvergetelijke. Van het tweede boek is het opschrift: De papieren Eeuw; en wederom van zijn eerste hoofdstuk: Astraea Redux; van het 2de: De Petitie in Hieroglyphenschrift; van het 3de: Zwarigheden; van het 4de: Maurepas; van het 5de: Astraea Redux zonder geld; van het 6de: Luchtverhevelingen; van het 7de: Contrat Social; van het 8ste: Gedrukt papier. Het derde boek heet: Het Parlement van Parijs, en het eerste hoofdstuk daarvan: Niet gehonoreerde Wissels; het 2de: Controleur Calonne; het 3de: De Notabelen, - waarvan het slot nog ontbreekt.

De Voorrede, op den titel vermeld, van den Heer O.G. Heldring, behelst hoofdzakelijk slechts eene uit de 'Blätter für litterarische Unterhaltung,' (Leipzig, F.A. Brockhaus), vertaalde uitvoerige aanbeveling van het werk, waarbij alleen eenige weinige woorden van den Hr. H. zelven. In weêrwil van de voorliefde, waarmede Carlyle, die zich onafgebroken beijverd heeft, om de Duitsche literatuur onder zijne landgenooten bekend te maken, door zijne Germaansche kunstbroeders behandeld wordt, heeft men de leemten van zijn boek daarbij toch niet geheel over het hoofd gezien. De Hr. H. moge zich alzoo gemakkelijk hebben afgemaakt van het verzoek van den Vertaler, (die, zoo verre wij zonder het origineel mogen oordeelen, zich niet ongelukkig van zijne taak gekweten heeft), om eene Voorrede te schrijven, doch niemand zal daarom beweren, dat hij zulks ongeschikt of onhandig gedaan heeft. Eene zekere behendigheid, zouden wij haast zeggen, ontdekt men nog in de wijze, waarop hij zelf over de omwenteling spreekt. 'Door ondervinding geleerd,' zegt hij, 'erkennen wij, dat er bij het groote kwaad, dat de Fransche revolutie bragt, veel goeds, niet uit haar, niet door haar, maar naast haar is opgegroeid.' De onderscheiding schijnt fijn, maar op den keper beschouwd, komt dat *naast* haar, al op 't zelfde neêr als dat *uit* haar

en *door* haar. Ware er, in 't kort, geene omwenteling geweest, dan kon er ook naast haar niets zijn opgegroeid, en zoo men nu eenmaal erkent, dat er toch ook veel goeds geboren werd in die schier wondervolle dagen, dan mag men ook wel zeggen, dat dit, te midden dan al van duizenden gruwelen, door en uit die zelfde omstandigheden ontstond. Om hierop ten slotte te vertellen, dat de correctie van de beide Grieksche mottos wel wat naauwkeuriger had mogen wezen, zou den schijn op ons laden, alsof wij met haarpluizen wilden eindigen. Liever doen wij zulks met nog dat van Göthe te geven, wiens woorden hier even kernachtig zijn als juist:

> Diesem Ambos vergleich' ich das Land, den Hammer dem Herrscher,
> Und dem Volke das Blech, das in der Mitte sich krümmt.
> Wehe dem armen Blech, wenn nur willkürliche Schläge
> Ungewiss treffen und nie fertig der Kessel erscheint!

Bovenstaande was bereids ingezonden, toen ons de tweede aflevering van ‘Carlyle’ in handen kwam. Wij lazen die terstond met belangstelling door, begeerig als wij waren, om te zien of welligt ook de verdere lezing van dit werk eenige verandering of wijziging zou brengen in het gevoelen omtrent de Eerste Aflevering geuit. Dit werd juist het geval niet. Wij zouden daarom kunnen volstaan met slechts den inhoud er bij op te geven der volgende hoofdstukken. Immers het zonderlinge, het bont-bijeengezochte dier titels wijst reeds genoegzaam aan, hoe men hier geene gewone geschiedenis der omwenteling moet wachten, en moge verder, in welke onvoldoende mate dan ook, des Schr. ongemeene bewerking eenigzins nader leeren kennen.

Het Hoofdstuk alzoo, hetwelk op ‘de Notabelen’ volgt, heet: Loménie's Edicten; het vijfde: Loménie's Dondersteenen; het zesde: Loménie's Doodsangsten; het laatste van dit boek: Begrafenis met vreugdevuur. Van het daarop volgende boek: ‘de Staten-Generaal,’ heet het eerste Hoofdstuk: Nogmaals de Notabelen; het tweede: de Verkiezingen; het derde: Zij zijn electriek geworden; het vierde: de Optogt. Het vijfde boek: ‘de Derde Stand,’ heeft voor eerste Hoofdstuk: ‘Werkeloosheid;’ het tweede, hetwelk hier nog niet geheel af is, heet: Mercurius de Brézé.

Wij mogen intusschen niet nalaten van op te merken, dat de beschrijving vooral van den optogt regt schilderachtig is; het is alsof wij dien met eigene oogen aanschouwden. Doch zie ook eens, op welke eigenaardige wijze Carlyle zulks behandelt. ‘Maar, geëerde lezers!’ (zoo spreekt hij op bl. 145), ‘veronderstel, ook gij en ik namen plaats op een uitstek, daartoe door Clio zonder een wonder in staat gesteld, en overzagen een oogenblik dien optogt, die levenszee met geheel andere oogen dan de overigen, dat is te zeggen, met prophetische oogen! Gerustelijk kunnen wij er opklimmen en stand vatten, zonder vrees van te vallen.’ Zoo kunnen wij ons evenmin onthouden van insgelijks, uit een paar bladzijden vroeger, eene regt pittoreske uitdrukking over te schrijven, waarmede menig dichter zich zou geluk

wenschen, en durven gerust daarbij afvragen: wie uwer de krioelende menigte niet ziet, als hij dus in korte trekken leest?: ‘Het onmetelijke Parijs ontlast zich in alle denkbare en niet denkbare voertuigen; uit iedere stad, ieder dorp komen nevenstroomen; Versailles wordt eene zee van menschen. Maar bovenal van de St. Lodewijkskerk tot aan de kerk Notre-Dame is het eene groote levende golf, wier *schuim* tot aan de schoorsteenen spat!’ - Het zijn inmiddels de voornaamste helden alleen niet uit den langen trein der Staten-Generaal, wier beeldtenis als het ware voor ons verrijst (en waaronder vooral dat van Mirabeau zoo uitvoerig is uitgewerkt), maar de Schr. heeft met eenen eigenaardigen greep onder al de aanschouwers maar vast eenige mannen geplaatst als Danton, Santerre en anderen, met wie men, uit een paar fiksche trekken, waarmede ieder geteekend wordt, voorloopig alzoo reeds kennis maakt. Dat het daarbij somwijlen niet ontbreekt aan wonderlijk grillige invallen, en ook wel al te ver gezochte uitdrukkingen, behoeft welligt naauwelijks meer opgemerkt te worden. Slechts nog een paar voorbeelden daarvan, om den lezer zelven te laten oordeelen, waarvoor wij nog eenige regels overschrijven, die hier trouwens meer helpen dan eene moeijelijke en zelfs met zorg bewerkte analyse. Zoo toch iemand ons verder vroeg: hoe schrijft Carlyle? - dan zouden wij, ja, daarop antwoorden met hetgeen wij hierboven omtrent zijnen stijl gezegd hebben; doch liever nog - en gulweg verklaren wij, dat wij gewis duidelijker voldeden, - lazen wij, voor eenig antwoord, eene hier en daar opgeslagene bladzijde voor. Deze plaatsen ontleenen wij daarom uit ‘de Optogt;’ het zijn juist geene langgerekte. Zie hier eene tirade over Necker. ‘De jonge baronnesse de Stael ziet met andere eerwaarde dames uit het venster. Haar vader is minister en een van de heeren in gala; in zijn eigen oog de eerste. Jonge, geestrijke Amazone! voor u is hier geene rust, evenmin als voor uwen geliefden vader;’ gelijk Malebranche alles in God zag, zoo ziet Necker alles in Necker; - eene stelling, die geen steek zal houden. Daarnaast voegen wij deze raauwe schildering van Marat. ‘Zeker is 't ook geen plaats der eere, waar die smerige, druipoogige sterveling staat of zich verdrietig uitstrekt, om met zijne kleine gestalte, die naar roet en paardenkruiden riekt, toch ook iets te zien. Het is Jean Paul Marat van Neufchâtel! O Marat, vernieuwer van menschelijke wetenschappen, lector over Optica, o gij merkwaardige paardendoctor in de stallen van d'Artois, wat ziet uwe duistere ziel in dat alles, als zij uit uw terugstootend, onheilspellend gelaat blikt? Welligt een of andere zwakke straal van hoop, gelijk de aanbrekende dag na een Nova-Zembla-nacht? Of slechts blaauw zwavellicht en spookgestalten, en wee, en argwaan en wraak zonder einde?’ - Nu nog dit over Robespierre: ‘Maar zoo nu al Mirabeau de grootste is, wie van deze zeshonderd zou wel de geringste zijn? Zullen wij zeggen, die angstige, schrale, nietsbeteekenende man, van nog geen dertig jaren oud, met eenen bril op; wiens oogen (als de glazen weg zijn) onrust en vrees te kennen geven, wiens gelaat naar boven gerigt is, als had hij een donker besef van de onzekere toekomst; in geheel zijn voorkomen van eene gemengde, galachtige kleur, wier laatste schakering misschien een bleek zeegroen is? Die groenachtige (*verdâtre*) persoon is Maximiliaan Robespierre, een advocaat van Arras..... Een naauwgezet man! En is hij daarom ongeschikt voor omwentelingen? Kan zijne kleine ziel, die er zoo doorzigtig en gezond uitziet als dun bier, wel immer tot scherpen azijn gisten en de

moeder van steeds nieuwe azijn worden, tot geheel Frankrijk eene zuurstof geworden is? Wij zullen zien.' Dit laatste is gewis in geen opzigt bevallig, en de woordspeling daarbij gezocht en te lang.

Somwijlen inmiddels heeft het den schijn alsof Carlyle niet alleen met zijne woorden, maar zelfs met zijne lezers speelt. Nu eens sleept hij die onder zijn eigen persoon mede, en schrijft hij b.v. (bl. 130): '..... daar het geschreeuw en de vlugschriften nog steeds voortduren, en er uit alle hoeken van Frankrijk gedurig scherper adressen op ons instormen enz.' - dan weêr laat hij hen alleen staan bij zaken of woorden, slechts ten halve vermeld of afgebroken, zonder er acht op te geven, dat hij toch eigenlijk geschiedschrijver is, al is het dan ook maar een tafereel, hetwelk hij ophangt, en dat vaak zijne bronnen waarschijnlijk niet in ieders handen zijn. Van dien aard is, onder anderen, zijne aanhaling van eene aanspraak aan het Parlement van Duval d'Espréménil, welke hij aldus willekeurig in den steek laat:.... '"Dat is ook het verheven schouwspel, dat gij in deze ure de wereld aanbiedt, terwijl gij grootmoedig"' - en meer dergelijke woorden, die 'geboekstaafd zijn.' - Hierbij wordt dan gewezen op: Toulongeon, I, App. 20. En als hierop volgt, hoe daarop d'Espréménil verbannen wordt naar de verwijderde St. Margaretha of Hierische eilanden, vinden wij terstond de schampere aanmerking daarachter: '(door sommigen, als dit een troost is, voor het eiland van Calypso gehouden).' - Wij spraken daar van de bronnen, en merkten alleen op, dat die allen in den regel niet algemeen mogen heeten. Het zij verre van ons, zulks als een gebrek te willen opmerken; integendeel. *Quidquid bene dictum est ab ullo, meum est*, zegt de wijsgeer, en zoo strekt het zelfs den geschiedschrijver tot groote eer, wanneer hij, uit overigens minder in omloop zijnde berigten, bijzonderheden ontleent, die van elders onbekend waren. Intusschen komt het hierbij, in ieder opzigt, op groote omzigtigheid aan, en zoo zouden wij, daarover sprekende, Carlyle gaarne willen afvragen: op welken grond hij b.v. onophoudelijk de 'Memoires' citeert van de Besenval, daar die immers toch door diens familie ontkend zijn? - Doch over de geschiedkundige waarde van het werk hopen wij later, na overzigt van het geheel, eene meer volledige uitspraak te kunnen doen. Bij deze aflevering herhalen wij slechts: dat de niet-ingewijde in de geschiedenis der Fransche omwenteling weinig of niets heeft aan dit boek, waarvan wij echter de lezing, *malgré et parce que*, gaarne blijven aanbevelen.

De steeds verdienstelijke Vertaler houde ons nog deze aanmerking ten goede. Achter sommige uitdrukkingen in het Fransch staat somwijlen de vertaling in het Hollandsch, andere keeren weer niet. Hetzij Carlyle zelf, hetzij de Duitsche Vertaler hem daarin zij voorgegaan, altijd blijft zulks inconsequent. Daarbij vindt men nog al eene enkele uitdrukking in het Latijn, die onvertaald blijft. Liever voegde men, onzes inziens, achter dit laatste alleen het Hollandsch, en liet men dat overal achter de Fransche woorden weg. Men mag toch wel veronderstellen, dat zij, die dit boek lezen, ten minste met déze taal bekend zijn. - En dan die nommers achter sommige namen en plaatsen, welke aanteekeningen beloven, zijn ze van hem of van Carlyle? - Van den laatsten? - dan hebben wij er vrede mede; zoo niet, dan mogt dit uitzigt wel wat ruimer worden.

Dr. C.A. ENGELBREGT.

***Eene bijdrage ter genezing en afwering van den Oost-indischen braakloop* (*Cholera Indica*) *voor al-* (**?**) *en niet-Geneeskundigen, door G.H. Amshoff, Pres. der Prov. Geneeskundige Commissie van Drenthe, enz. Koevorden bij D.H. van der Scheer*, 1849.**

'Hoezeer *zelf* meer dan eenig ander overtuigd,' zegt de Heer Amshoff in the Voorrede van zijn boekske, 'dat het door mij ter nedergestelde gemist kan worden, wenschte ik toch iets bij te dragen om den luister der geneeskunde te bevorderen, en' laat hij weinige regels verder daarop volgen: 'ik vertrouw ook de niet-geneeskundigen daarmede geenen ondienst gedaan te hebben.' Begin en slot van deze gedachtenreeks, ontdaan van alle verduisterende tusschenzinnen, staan met elkander in eene vreemde tegenspraak, en de beleefdheid jegens zijnen uitgever heeft de nederigheid en zelfkennis van den Schrijver in eenen moeijelijken strijd gewikkeld met zijne eigenliefde en zijnen eigendunk. Wij nemen de vrijheid in dezen partij te kiezen en ons te scharen aan de zijde zijner nederigheid en dier uitspraak tot de onze te maken, dat namelijk dit boekje zeer wel gemist had kunnen worden, zonder dat de goede naam van den Heer Amshoff, of de luister van de wetenschap, of het welzijn der maatschappij, er iets bij zouden verloren hebben.

Voor de *al*-geneeskundigen toch is de literatuur te dun en zonder keur of oordeel door elkander geflansd (zelfs Suermans 'Dissertatie' komt er niet in voor), is voorts de aangenomene verdeeling in paragraphen al te onwetenschappelijk, zijn de finitiën al te onjuist, de verschijnselen al te onvolledig opgegeven, in één woord is het geheele boekske zoo onbeduidend, dat zij het met volle gerustheid mogen ignoreren, tenzij dan dat zij tot de zoodanigen behooren, wier oor gestreeld, wier wetenschappelijke zin bevredigd wordt door pathogenetische lucubratiën als de volgende: 'men moet eene langzaam voortgaande ziekteoorzaak aannemen, welke aanleiding geeft tot plaatselijke eigendommelijke verandering in de atmospheer, begunstigd door omstandigheden van het climaat, vochtigheid, meerdere of mindere electriciteit in de lucht, enz., welke op eene bijzondere wijze op de gezondheid der bewoners werkt en eene algemeene verandering in de bestaande ziekte-gesteldheid (constitutio stationaria) veroorzaakt, waardoor de neiging tot gastrische aandoeningen van tijd tot tijd toeneemt: als gewone cholera benigna, met braking en diarrhoea, en dat eindelijk bij personen, welke daartoe voorbeschiktheid hebben, de kwaadaardige ziekte zich openbaart.'

De *niet*-geneeskundigen mogen door zulken schijn van geleerdheid getroffen worden, de *al*-geneeskundigen zullen onmisbaar die geleerdheid voor kling-klang en onzin moeten verklaren. Zullen derhalve de *al*-geneeskundi-

gen dit boekje met een medelijdenden glimlach of een verschoonend schouderophalen uit de hand leggen, de *niet*-geneeskundigen zullen er ook al weinig nut uit trekken. Eene onderhoudende lectuur zal het hun wel niet opleveren. Wat nut toch kan het hun bieden, te weten, dat de geneeskunde de cholera verdeelt in eene erethica, paralytica, s. asphyctica, enz.? Wat baat het hun te vernemen, dat 'het cholera-miasma eene eigenaardige (?) verzwakking, ja verlamming van het zenuwstelsel en voornamelijk van de zonnevlecht, welke hoofdzakelijk voor de spijsverteringswerktuigen en het vegetative leven bestemd is, te weeg brengt?' Waartoe kan de lezing van al die verschrikkelijke verschijnselen voor den *niet*-geneeskundige anders dienen, dan om zijne phantasie te verhitten en daardoor bij hem eene vrees te wekken, die de Schr. zelf, met alle hem ten dienst staande middelen, met argumenten, ontleend aan godsdienst en rede, met aanhalingen uit latijnsche schrijvers en uit den bijbel, tracht te bestrijden? Wat zal de opsomming van al die heterogene geneesmiddelen en geneeswijzen bij den *niet*-geneeskundige anders uitrigten, dan dat wantrouwen jegens de geneeskunde of de zucht bij hem gewekt worde, om zelf te kwakzalveren en te knoeijen, of de handelingen der geneeskundigen met pedante aanmatiging te beoordeelen? Of, is hij te weinig aantrekkelijk om bevreesd te worden, bewaart zijn gezond verstand hem voor de bedoelde aanmatiging, dan zal hij met viesheid het boek wegwerpen, dat hem van niets dan van braken, van rommelingen, van stoelgangen vertelt, 'die min of meer zuurachtig naar ongezouten vleeschnat zouden smaken' (NB.), pag. 10. Of is hij over die viesheid heen, en in eene luchtige bui, dan zal hij zich over de majestas anserina vermaken, waarmede geneeskundigen soms over die zaken spreken en schrijven, zoo als pag. 34: 'bij anderen was de aandoening der ingewanden meer zenuwachtig; zij was eene *terugkaatsende* (?) werking van eene diep ingrijpende neurosis, b.v., er was wel eetlust, - *sedes non faeculentae, sed aquosae, sine odore*, spuitend *sine doloribus*, overigens waren verscheidene symptomen aanwezig, dat het systema nervosum aangedaan was, etc. etc.' Dat is zeker zeer geleerd, maar toch vies zal hij zeggen. Het is waar, maar verrukkelijk is de naïveteit, waarmede de Schr. pag. 17 leert, dat 'wanneer eenmaal de aansteking dezer smetstof in het gezonde ligchaam vatbaarheid gevonden en gevat heeft, de ziekte dan voortgaat en bepaalde (?) tijdperken doorloopende, de genoemde (onbekende Sref.) ziektestof op nieuw en op deze wijze in het oneindige voortbrengt. De ontwikkeling der ziekte kan men dan gewoonlijk niet meer voorkomen of ophouden, voordat het ziekelijk produkt gevormd en de ziekte afgeloopen is, - of het mogt zijn (let wel!) dat de dood de ziekte in haren loop afbrak!' -

Doch genoeg en meer dan genoeg, om den wensch te regtvaardigen, dat met de cholera, deze en soortgelijke cholera-literatuur spoedig en voor altoos uit ons Vaderland spoorloos verdwijne.

†

***Mijnheer Luchtervelde. Waarheden uit onzen tijd. Door Eug. Zetternam. Bekroond met het gouden eermetaal, in den wedstrijd voor den Zedenroman, uitgeschreven door de Maatschappij van Vlaemsche Letteroefening: 'de Tael is gansch het Volk.' Te Gent. Met eene teekening van Ed. Dujardin. 's Gravenhage, bij K. Fuhri. Antwerpen, bij J.E. Buschmann*. 1848.**

De Schrijver van dezen 'Zedenroman' meldt ons, in zijne voorrede, dat hij, bij 't opstellen van zijn verhaal, ten doel had, eenig licht te verspreiden op den toestand van sommige leden der maatschappij, en te doen opmerken, hoe de weg, door enkelen gevolgd, om zekere standen der zamenleving te verbeteren, niet altijd de goede is. De gedachte, die de S. ten grondslag legde voor zijn verhaal, is zijne overtuiging, dat zedelijke vooruitgang van stoffelijk welzijn niet kan gescheiden worden; dat die twee maar één uitmaken, en dat den werkman te willen beschaven zonder hem de middelen te geven, om de noodwendigheden, uit die beschaving voortspruitende, te voldoen, eene tegenstrijdigheid is. Ge bemerkt al dadelijk, op welk veld deze roman zich beweegt, en bevroedt, dat die zich aansluit aan menig letterkundig voortbrengsel der Fransche school, die, sinds eenige jaren, haar vendel beschreef met de leuze, welke Zetternam hier huldigt; de leuze, welker invloed op 't staatkundig en maatschappelijk leven zich, in zoo scherpe uitingen, heeft gemanifesteerd. Het tooneel der handeling is eene fabriekstad en de werkplaatsen der industrie; de handelende personen: een lichtmis, die aan 't verhaal zijn naam gaf; een huisgezin van arbeiders, die, door den boei van 't materiëel belang aan den eigenaar der fabriek gebonden, onder allerlei vorm van diens laagheid te lijden hebben; een paar eerlijke ambachtslieden; een geexalteerd werkman, half poëet en half wijsgeer; een paar vrouwenfiguren, waarvan er eene blootstaat aan de verleiding en de intrigen van Mijnheer Luchtervelde, en eene andere, zijne vrouw, de wonden poogt te helen, die de liederlijkheid van haren echtgenoot veroorzaakte, met nog enkele nevenpersonen, die een ondergeschikte plaats bekleeden. Die individualiteiten vereenigen zich niet zelden tot krachtige en bevallige groepen, maar worden ook somtijds bijéengesleept met meer geweld dan kunst. De handeling is doorgaans levendig, maar heftig soms tot in het onnatuurlijke. Niet iedere figuur is even gelukkig; er zijn er, die we voor geheel misteekend houden. De schets van Luchtervelde is veel te naakt om aantrekkelijk te zijn; de Schr. vergrijpt zich somtijds aan beschrijvingen, die walging wekken, zonder nuttig te wezen. De echtgenoot van den wellusteling is eene zoo onbegrijpelijke en tegenstrijdige individualiteit, dat ik ze bijna onwaar zou hee-

ten, indien ik niet wist, hoe, vooral ten opzigte van karakters, de bewering geldt, dat er nog menig is tusschen hemel en aarde, waarvan onze wijsgeerte niet gedroomd heeft - maar misplaatst is ze zeker en brengt geenzins de uitwerking voort, die de S. er zich van schijnt te beloven. De stijl is kernig en gespierd, doorloopend onderhoudend. Indien Zetternam wat helderder verwen gestipt had van zijn palet, zou hij de zaak, die hij voorstaat, gewis beter gediend en meer bevorderd hebben, dan nu hij, door te veel te willen bewijzen, zich vaak aan overdrijving schuldig maakte. Uit deze opmerkingen blijkt, dat we, niettegenstaande het vele goede 't geen we prijzen, geenzins onvoorwaardelijk zijn ingenomen met deze lettervrucht. Als *wij* zitting hadden gehad in de Jury der beoordeelaars, dan zou dezen ‘Zedenroman’ het eermetaal ten minste niet met algemeene stemmen zijn toegewezen.

- m.

De geschiedenis van Sumatra. Tweede artikel.

***Bijdragen tot de kennis van Sumatra, bijzonder in geschiedkundig en ethnographisch opzigt, door Salomon Müller, Doct. Phil., Lid der natuurkundige Commissie in Nederlandsch Indië, enz. Leiden, S. en J. Luchtmans*, 1846. *Neêrlands Souvereiniteit over de schoonste en rijkste gewesten van Sumatra, door A.V. Michiels, Generaal-Majoor, Civiel en Militair Gouverneur ter Westkust van Sumatra, enz. Amsterdam, G.J.A. Beijerinck*, 1846. *Die Battaländer auf Sumatra. Im auftrage Sr. Excellenz des General-Gouverneurs von Niederländisch Indiën, Hrn. P. Merkus, in den Jahren* 1840 *und* 1841 *untersucht und beschrieben von Franz Junghuhn. Aus dem Holländischen Original übersetzt vom Verfasser, II Theile, Berlin, G. Reimer*, 1847. *Topographische Schets van een gedeelte van Sumatra, door Dr. P.W. Korthals, gewezen lid der Natuurk. Commissie in Ned. Oost-Indië, enz. Leyden, H.W. Hazenberg en Comp.*, 1847. *Coup d'Oeil Général sur les possessions Néerlandaises dans l'Inde Archipélagique, par C.J. Temminck, Directeur du Musée Royal d'histoire naturelle. Tome Second* (*Sumatra et Bornéo*). *Leide, A. Arnz. et Comp.*, 1847.**

De vroegste geschiedenis van Sumatra is in ondoordringbare nevelen gehuld, en vruchteloos waren tot dusver alle pogingen, om door dien nevel heen te boren. Reeds bij den Griekschen geograaf Ptolemeus vindt men duistere sporen van bekendheid met dit eiland; duidelijkere komen van de 9de eeuw af in Arabische reisbeschrijvingen voor, terwijl de Chinezen van de 10de af kennis droegen van het bestaan van dit rijke gewest. Een geleerd onderzoek over de verschillende namen, waaronder het eiland bij deze verschillende volken voorkomt, levert ons Dr. Sal. Muller, in zijne ‘Bijdragen.’ Wij wagen het niet hem op dit terrein te volgen. Genoeg

zij het op te merken, dat de Indische eilanders, voor zooverre hunne kennis verder strekt dan enkele afzonderlijke staten of gewesten, en zij dit eiland als één door de zee omgeven geheel beschouwen, daaraan gewoonlijk den naam geven van Poelo-Indalas of Poelo-Pertja. Van den naam Sumatra, die hun, ofschoon met eenigzins andere uitspraak, mede niet onbekend is, komt het eerste zekere spoor voor in de reize van den Franciscaner monnik Odoricus, in het jaar 1330, die van een koningrijk Sumoltra spreekt. De Arabische schrijver Ibn Bathoetha kent, weinige jaren later, Soemoethra als den naam eener groote stad[1], en een daarnaar genoemden staat, terwijl hij aan het geheele eiland den naam van Djawa (Java) toekent, even als het ook door Marco-Polo, omstreeks 1290, onder den naam van Java la Menor wordt aangeduid, terwijl bij denzelfden reiziger de naam van een koningrijk *Samara* misschien reeds als eene verbastering van Soemoethra mag beschouwd worden. Ook de eigene kronieken der Maleijers spreken van eene stad en koningrijk Samadra of Samoedra (eene verscheidenheid van denzelfden naam), aan de noordkust des eilands. Zij verhalen dat Marah Siloe, de stichter dezer stad, de leer van Mohammed en den naam van Malik es-Salih aannam, dat hij huwde met eene dochter des konings van Perlak (waarschijnlijk in de nabijheid van Tandjong Perlak of de Diamantkaap, Sumatra's noordoostspits) en bij haar twee zonen verwekte. De verwoesting der stad Perlak, ten gevolge van vijandelijke invallen, gaf aanleiding dat hare inwoners in zijne staten de wijk namen, en dat hij de stad Pasei bouwde, die sedert eene der voornaamste handelsteden van de noordkust des eilands werd, en nog heden denzelfden naam draagt[2]. Nog bij zijn leven stelde Malik es-Salih zijnen zoon Malik ed-Dhahir tot koning aan over Pasei, terwijl hij aan zijnen tweeden zoon, Malik el-Mansoer, de heerschappij over Samoedra naliet. Het schijnt

1 ‘Journal Asiatique,’ 1847, Fevrier, Mars.

2 Onder het nazien der drukproeven verneem ik uit het ‘Journal Asiatique,’ 1849, Juillet, dat eene Maleische Kroniek van Pasei is uitgegeven in de ‘Collection des principales chroniques malaies,’ par M.E. Dulaurier, 1er fascicule, Paris, 1849. Daarmede is dus eene nieuwe bron geopend voor de geschiedenis van Sumatra, maar waaruit het mij niet is vergund geweest, voor dit artikel te putten.

echter dat deze slechts als vasal zijns ouderen broeders beschouwd werd, die ook zelf in het Maleische geschiedverhaal nu en dan koning van Samoedra genoemd wordt. Het is deze Malik ed-Dhahir, dien Ibn Bathoetha, tijdens zijn bezoek omstreeks het jaar 1340, als koning van Soemoethra vermeldt, maar dewijl hij van Malik el-Mansoer geene melding maakt, kan men aannemen, dat deze toen reeds overleden was, gelijk het Maleische verhaal bevestigt, dat Malik ed-Dhahir zijnen broeder overleefde, ofschoon hij niet lang na diens dood, ten behoeve van zijnen zoon Ahmed, van de regering afstand deed. Van de stad en den staat Samoedra of Soemoethra is thans alle spoor verdwenen, maar de naam, waarschijnlijk door de zeevarenden uit onkunde en misverstand in ruimere beteekenis genomen, leeft nog voort als de naam des ganschen eilands, onder de eenigzins gewijzigde vormen van Sumatra bij de Europeanen en van Samatra of Samantra bij de inlanders.

De beteekenis van dezen naam, dien de reeds vermelde Maleische kroniek, even als onze eigene middeleeuwsche geschiedverhalen de historische waarheid aan de ongerijmdste verdichtselen vastknoopende, door *groote mier*[1] vertaalt en afleidt van het vinden eener mier van de grootte eener kat, ter plaatse waar de stad Samoedra door Marah Siloe gebouwd werd, heeft tot vele gissingen aanleiding gegeven, waarvan geene genoegzaam zeker is, om hier melding te verdienen. Ik spreek hier dan ook alleen van om op te merken, dat die naam waarschijnlijk, even als tallooze andere eigennamen, en een zeer aanmerkelijk bestanddeel der talen van den Archipel, ook van Sumatra en de omliggende eilanden, als van Hindoeschen oorsprong moet beschouwd worden. De taal der Maleijers, als wier oorspronkelijk vaderland het middengedeelte van Sumatra, en met name Palembang en het voormalige rijk van Menangkabau beschouwd wordt, maar die zich van daar, sedert het midden der 12de eeuw, over Singapoera, Malakka, Djohor, enz., begonnen te verspreiden, is sterk met Sanskriet vermengd, - eene vermenging, die

1 Van daar de verklaring bij Reland, ‘Diss. de linguis Insularum Orr.’ p. 74, welke Marsden, ‘History of Sumatra,’ p. 10, vermeldt, doch zonder haren oorsprong te vermoeden.

veel te diep doordringt, dan dat wij haar alleen uit handelsbetrekkingen zouden afleiden. Het aangevangen onderzoek der Batta-taal, door onzen veelbelovenden jongen landgenoot Neubronner van der Tuuk, heeft reeds overvloedig bewezen, dat ook deze taal den invloed der talen van Hindostan rijkelijk heeft ondervonden. Deze inmengselen hebben hoofdzakelijk betrekking tot godsdienst, kunsten, wetenschappen, handel, nijverheid, en zijn dus van dien aard, dat zij ons de volken van Hindostan als de beschavers van Sumatra doen kennen, even als zij dit ongetwijfeld voor Java geweest zijn; en zoo al de invloed der Hindoes op Sumatra meer voorbijgaand is geweest, en zij er niet zulke grootsche monumenten als op Java hebben achtergelaten, geheel ontbreken de sporen van hun vroeger aanwezen niet, en de gissing, dat zij niet slechts als handelaars, maar ook als kolonisten, invloed op Sumatra hebben uitgeoefend, wordt daardoor tot zekerheid verheven. In het rijk van Atjeh zag Raffles de sporen van vele verminkte Hindoesche beelden. Maar vooral komen de Hindoesche overblijfselen voor op de tegenover het Maleisch schiereiland gelegen Oostkust, en van daar landwaarts in tot in het hart des eilands. Te Boetar, in het distrikt Delli, vindt men de ruïnen van een merkwaardigen Hindoeschen tempel[1], meer zuidwaarts, aan de rivier van Batoe-bara, de overblijfselen van een vierkant gebouw van gebakken steen, met een zeer hoogen pilaar aan een der hoeken en met menschelijke gestalten *en relief* in den muur gehouwen[2], en aan de Boeroemon-rivier, bij Pertibi, de fondamenten en overblijfselen der muren van tempels, van gebakken steen opgetrokken, in den stijl der overblijfselen van Modjopahit op Java en der Hindoesche ruïnes van Malakka en Singapoera[3]. In het rijk van Indragiri, welks naam zelfs Hindoesch is, vooral in het binnen'slands gelegen distrikt Kwantang, worden Hindoesche graven en andere dergelijke gedenkteekenen aangetroffen[4]. Raffles vond zelfs Kawi-inscrip-

1 Zie v.d. Velde, ‘Gezigten uit Neêrl. Indië,’ blz. 77, waarschijnlijk naarAnderson.
2 Zie Marsden, p. 366.
3 Zie hierover Willer, ‘Tijdschr. voor Neêrl. Indië,’ VIII, II, bl. 404.
4 Zie onder anderen Röttger, ‘Brieven over Achter-Indië,’ blz. 279.

ties en een Hindoesch afgodsbeeldje op eene reis door Menangkabau of de Padangsche bovenlanden, en de sporen van Hindoesche godsvereering tot in de valleijen van Pasoemah. De Maleische Kronieken noemen een der bergen van Menangkabau, naar Sal. Muller's gissing den berg Merapi, met den naam van Maha-meroe, een naam, die klaarblijkelijk van den Maha-meroe der Indische mythologie, de verblijfplaats van Indra en de Dewa's, ontleend is. Ook de weinige sporen van godsdienst, die men bij de Batta's heeft kunnen opmerken, wijzen bepaaldelijk op Boeddhistischen oorsprong. Het is waarschijnlijk, dat de ijver der Padries voor de leer van den Profeet van Mekka de sporen van het oude bijgeloof in de binnenlanden van Sumatra grootendeels zal hebben doen verdwijnen; maar het weinige dat van dien aard is bekend geworden, schijnt ons genoegzaam toe, om er de verwachting op te bouwen, dat een voortgezet onderzoek der talen, zeden, godsdiensten en oudheden van Sumatra, den invloed der Hindoes op dit eiland gedurig meer aan het licht zal brengen.

Men ziet dus, dat, even als in de geschiedenis van Java en andere eilanden des Archipels, zoo ook in die van Sumatra eene periode van Hindoeschen invloed moet worden aangenomen, die aan de verbreiding van den Islam voorafging. Zelfs in de historische overleveringen der Maleijers zijn daarvan niet alle sporen verzwonden. De afkomst van Bitjitram-Sjah, die eene dochter van den koning van Palembang huwde, hem in de regering opvolgde, en de stamvader was der volgende Palembangsche vorsten, schoon een zijner zonen, Sri Toeri Boewana, de aanvoerder werd der naar Singapoera uitgeweken Maleijers, wordt, misschien zeer te regt, uit Hindostan afgeleid, ofschoon zijne afstamming van Alexander den Groote als een ongerijmd bijvoegsel mag beschouwd worden, welks oorsprong echter nog niet genoeg is opgeklaard. En evenmin is er onwaarschijnlijkheid in het berigt, dat Radja Ketjil, de opvolger van Sri Toeri Boewana, eene prinses van Kling of Koromandèl ter vrouwe nam. Ook de eigennamen en titels der oude Maleische vorsten zijn grootendeels slechts uit de talen van Hindostan, ofschoon soms met eenig inmengsel van Perzisch, verklaarbaar.

De aanvang dezer periode van den Hindoeschen invloed is met geene mogelijkheid te bepalen; maar dat die invloed begon af te nemen, en zelfs de sporen daarvan meer en meer werden uitgewischt, naarmate de Islam op Sumatra veld won, is aan geenerlei twijfel onderhevig. De reeds vermelde koning van Samoedra, Malik es-Salih, was niet de eerste vorst van Sumatra, die de leer van den Islam beleed. Indien wij vertrouwen mogen stellen in eene kroniek van het koningrijk Atjeh of Atjin, die naauwelijks iets anders dan de namen, opvolging en regeringsduur der vorsten, tot op het jaar 1780 onzer jaartelling bevat, dan dagteekent de invoering van den Islam in dit gewest van het jaar 601 der vlugt van Mohammed, of 1205 na Christus, toen Sri Padoeka Sultan Djohon Sjah uit westelijk Azië derwaarts kwam, en de eerste werd der lange lijn van Mohammedaansche vorsten in dat koningrijk. Volgens andere historische overleveringen moet echter ook reeds toen de Islam te Atjeh zijn bekend geweest, en reeds omstreeks het midden der twaalfde eeuw door Sjeikh Abdallah Arief aldaar zijn gepredikt[1]. Inderdaad is het zeer natuurlijk, dat de Apostelen van den Islam, even als later de Europesche handelaars, het eerst aan dezen noordwestelijken uithoek van Sumatra, aan den ingang der Straat van Malakka, aanlandden en van daar hun bekeeringswerk langs de Noordkust van Sumatra en de tegenoverliggende kust van Malakka voortzetten. Werkelijk weten wij met genoegzame zekerheid, dat Malakka reeds in 1276, en, gelijk wij reeds boven zagen, Samoedra met Pasei eveneens tegen het einde der dertiende eeuw den Islam hebben aangenomen. Hoe groot reeds, ruim eene eeuw na de eerste verkondiging, het aanzien en de bloei der leer van Mohammed in deze streken geweest zijn, kan niets ons beter leeren, dan de reeds aangehaalde berigten van Ibn Bathoethah, aangaande zijn bezoek bij den koning van Samoedra en Pasei, omstreeks het jaar 1340. ‘De Sultan Malik ed-Dhahir,’ zegt hij, ‘is een der voortreffelijkste en edelmoedigste vorsten. Hij belijdt de sekte van Sjafeï (eene der vier orthodoxe sekten van den Islam, dezelfde welker leeringen nog

1 Francis, ‘T.v.N.I.,’ II, I, blz. 134.

algemeen door de Mohammedanen van den Archipel beleden worden), en bemint de wetgeleerden, die zich dikwijls naar zijn paleis begeven, om den Koran te lezen en zijn inhoud te bespreken. Ook is hij ijverig in den heiligen krijg tegen de ongeloovigen, en zoo nederig, dat hij zich des vrijdags te voet naar het bedehuis begeeft. De bevolking des lands belijdt mede de sekte van Sjafeï, en is zoo vol ijver voor den heiligen oorlog, dat zij met den vorst vrijwillig ten strijde trekt. Zij heeft dan ook de omliggende ongeloovige bevolkingen overwonnen, zoodat deze haar schatting betalen, ten einde in vrede met haar te leven.'

Het verdient intusschen onze opmerking, dat in de berigten van Ibn-Bathoetha met geen woord van Atjeh gesproken wordt; en zoo wij reeds hieruit kunnen opmaken, dat het aanzien van dit gewest te zijnen tijde door dat van Pasei werd overschaduwd, wij vinden daarvan de volledigste bevestiging in de vroegste berigten der Portugezen omtrent Sumatra, die ons, tijdens hunne verovering van Malakka, Atjeh als eene onderhoorigheid van het koningrijk Pedir, ten westen van Pasei, en dit laatste als den magtigsten staat van noordelijk Sumatra schilderen. De opkomst van het Atjinesche rijk dagteekent, volgens de Portugesche schrijvers, van het jaar 1521, toen een oproerige vasal, die te Atjeh het bewind voerde, de rijken van Pedir en Pasei aan zich onderwierp en de grondlegger werd van een staat, die tot op den huidigen dag gerekend wordt het gansche noordelijke Sumatra tot aan de landen der Batta's te omvatten, ofschoon vele distrikten meer in naam dan inderdaad daarvan afhankelijk zijn. Wij zullen het ontstaan van dit rijk beneden uitvoeriger verhalen.

Door de ongeloovige volken, die, volgens Ibn-Bathoetha, de aanneming van den Islam weigerden, maar toch, volgens de voorschriften van den Koran, alleen door het betalen van schatting den vrede konden koopen, zullen wel voornamelijk de Batta's moeten verstaan worden, wier woonplaatsen in de binnenlanden en op de Oostkust onmiddellijk aan de Noordkuststaten grenzen. Toen het Atjinesche rijk later al de andere Noordkuststaten verzwolgen of aan zich cijnsbaar gemaakt had, noemden de vorsten van Atjeh zich ook Koningen

der Batta-landen. Intusschen zal zich hun gezag vermoedelijk wel nimmer verder, dan tot de noordelijke, nu nog van het Nederlandsch gezag onafhankelijke Batta-stammen, tot die langs de Westkust omstreeks Tapanoeli, en tot de uitgeweken Batta's langs het Oosterstrand, tusschen Asahan en Siak, hebben uitgestrekt. Wat deze Battasche kustbewoners betreft, is het althans waarschijnlijk dat zij in het algemeene lot der strandplaatsen van de noordelijke helft beide der West- en Oostkust zullen gedeeld hebben. Wat de onmiddellijk aan Atjeh grenzende Batta's betreft, zegt ook Junghuhn[1], dat de koning van Atjeh in vroegere tijden, toen het rijk zijn hoogsten trap van bloei had bereikt, zekere suprematie over hunne Radja's schijnt te hebben uitgeoefend en schatting van hen te hebben ontvangen, en dat aan deze noordelijke grens ook eene soortgelijke vermenging der Batta's met de Atjinezen schijnt te hebben plaats gehad, als aan hunne zuidelijke grenzen, vooral in Mandaheling, met de Maleijers. De eigenlijke kern der Batta's schijnt tot aan de opkomst van de sekte der Padries, in den aanvang dezer eeuw, altijd zijne onafhankelijkheid te hebben bewaard; althans komt in hunne uiterst schrale historische overleveringen, door D^{r}. Junghuhn medegedeeld, geen spoor van herinnering aan den invloed van vreemd gezag voor.

De Batta's zijn een zonderling en raadselachtig volk, dat een zekeren trap van beschaving met sporen van de grootste ruwheid en barbaarschheid vereenigt. De vestiging der Engelschen te Tapanoeli, waar zich eene schoone baai diep landwaarts uitstrekt, in den omtrek overal door Batta's bewoond, heeft sedert lang tot nasporingen omtrent dit geheimzinnige volk aanleiding gegeven, maar eerst sedert de Nederlandsche wapenen in de oorlogen met de Padries tot in het hart van hun land doordrongen, is de sluijer eenigzins opgeheven, die tot dusverre dit volk bedekt hield. Inzonderheid was hun kannibalismus het voorwerp van algemeene nieuwsgierigheid, maar werd, hoe dikwijls ook op grond van geloofwaardige feiten en getuigenissen beweerd,

1 Dl. I, blz. 286.

telkens weder, als eene onverklaarbare anomalie in een volk van zoo zachtaardige inborst en zoo vele sporen van beschaving, weêrsproken. Thans weten wij met zekerheid, dat zij menschenvleesch verslinden, doch alleen van misdadigers en krijgsgevangenen en volgens bepaalde wettelijke voorschriften. Wij mogen ons hier niet in nasporingen omtrent de zeden van dit volk verdiepen. Na een uitvoerig onderzoek over den staat hunner kultuur, trekt D^{r}. Junghuhn zijne resultaten te zamen in de volgende karakteristiek: ‘Zij zijn een volk, hetwelk op een zeer eigenaardigen trap van beschaving staat, welken men, ofschoon hij met den toestand van Europesche natiën niet vergeleken kan worden, toch niet *laag* zou kunnen noemen, zonder aan de waarheid te kort te doen. Zij hebben een eigen schrift, zij vervaardigen boeken, zij hebben vaste, ten deele zeer doeltreffende wetten, die streng worden in acht genomen, zij zijn zacht van karakter, zeer goedaardig en dankbaar voor genoten weldaden, vatbaar voor vriendschap en onkreukbaar in hunne trouw; zij beminnen de muzijk, en hebben geneigdheid tot stille bezigheden en de kunsten des vredes; zij weven fraaije kleederen en bouwen groote, sterke huizen met kunstig snijwerk aan de balken; zij verstaan de kunst om metaal te bearbeiden en verschillende metalen met elkander te versmelten, en om allerlei voorwerpen uit elpenbeen te draaijen; zij zijn vrij gematigd in hunne hartstogten, en handelen schier nimmer zonder voorafgaand overleg; zij laten elke gewigtige handeling door eene gepaste rede vergezeld gaan; zij beraadslagen over alle gemeenschappelijke aangelegenheden in openbare volksvergaderingen, en - *eten menschenvleesch*’[1].

De godsdienstige toestand van dit volk is allertreurigst, en hunne geheele godsdienst naauwelijks iets anders dan

1 Raffles zegt ergens vernomen te hebben, dat de Batta's in vroeger tijd hunne ouders opaten, wanneer zij te oud waren om te werken. Newbold, ‘British settlements in the Straits of Malacca,’ II, p. 373, bouwt hierop de gissing, dat zij niet verschillen van de Padaei, een Indischen stam, waarvan Herodotus hetzelfde verhaalt (III, 99). Wij zouden daar dus wel de vroegste melding van een Sumatraanschen volksstam vinden. Inderdaad bestaat er tusschen de namen eene in het oogloopende overeenkomst.

zuiver fetichisme. D^{r}. Junghuhn onderscheidt de voorwerpen hunner vereering in Begoe's of booze geesten, de oorzaak aller krankheden, en in Soemangots of goede geesten, eigenlijk de onsterfelijk geworden zielen van hunne voorouders. Van een persoonlijken God, als Schepper der wereld, hebben zij niet het geringste denkbeeld. In plaats van priesters, kennen zij slechts wigchelaars, waarzeggers en geestenbezweerders; hunne literatuur bestaat enkel in verzamelingen van voorschriften tegen tooverij en kwaadaardige invloeden, en zelfs schijnen hunne boeken geene enkele historische overlevering te bevatten. Alles is voor hunne ontstelde verbeelding met geesten bevolkt; elke plaats wordt beschut door eene bovenaardsche magt, welke alle kwaad, onder het bereik van haren invloed gepleegd, niet slechts op den overtreder zelven, maar op zijne bloedverwanten en nakomelingschap, tot in lengte van dagen, wreekt; en daar wel niemand met juistheid kan weten, waar zijne voorvaderen eenig kwaad mogen hebben bedreven, is de Batta overal in gedurige angst voor geestelijke wraak. Intusschen komen, te midden van dit afzigtelijke fetichisme, eenige weinige sporen van bekendheid met het Boeddhisme voor, die aanleiding hebben gegeven tot het vermoeden, dat de Hindoes invloed op den vroegeren toestand der Batta's hebben uitgeoefend, en dat hunne ervarenheid in den akkerbouw en sommige ambachten, die men zelfs bij vele Maleische stammen te vergeefs zou zoeken, aan dezen invloed zou moeten worden toegeschreven. Doch ook van eene Hindoesche overheersching hebben de Batta's geenerlei herinnering bewaard, en de Hindoesche ruïnen aan de Boeroemon-rivier beschouwden de naar Padang-lawas uitgewekenen, volgens hunne eigene getuigenis, als het werk van booze geesten, welks nabijheid zij niet vertrouwden. Er is dus wel eenige grond voor de meening van Junghuhn, dat de Batta's den Boeddhisten nimmer toegang tot hun land hebben verleend, maar hunne kennis van Hindoesche leerstellingen en gebruiken, voor zoo verre die reikt, aan hunne zuidelijke naburen, de Maleijers van het Menangkabausche rijk, verschuldigd zijn.

Naar vele sporen te oordeelen, hadden echter de Batta's

vroeger een trap van beschaving bereikt, waarop zij zich later niet hebben staande gehouden, en vermoedelijk was ook hun aantal in vroeger eeuwen veel grooter, daar het bezwaarlijk te denken is, dat de Maleijers, in de schoone binnenlandsche dalen van Sumatra gevestigd, naar de onherbergzame Oostkustvlakten, en van daar naar de naburige eilanden en het Maleisch schiereiland zouden zijn uitgeweken, zoo niet eene digte reeds voorhanden bevolking hunne uitbreiding noordwaarts had tegengehouden. Wij kunnen echter zoo min voldoende rekenschap geven van den achteruitgang, als van den vermoedelijken vroegeren bloei van dit volk.

Wat wij van de geschiedenis der Batta's weten, steunt alleen op mondelinge overleveringen, door Junghuhn medegedeeld en met den toestand des lands, dat zij bewonen, vergeleken. Wanneer wij deze berigten van de droombeelden eener gouden eeuw, toen hun de krijg en het kannibalismus onbekend was, en van den invloed van booze geesten, die tweedragt en verderf onder hen zaaiden, ontdoen, blijft ons ongeveer het volgende, als waarschijnlijke voorstelling hunner lotgevallen, over.

De Batta's komen eenstemmig overeen, dat het schoone plateau van Tobah het middelpunt was, vanwaar zij zich over de naburige gewesten verspreidden. Zij zouden daar oorspronkelijk onder een eenhoofdig bestuur gewoond hebben, totdat een hunner vorsten zijn rijk bij zijn sterven onder zijne negen zonen verdeelde, aan ieder eene eigene kampong als zetel van zijn gebied vermakende. Deze stelden op hunne beurt hunne zonen tot hoofden aan over de nieuwe dorpen, die bij de gedurige vermeerdering der bevolking moesten worden aangelegd, en zoo ontstond die verbrokkeling van het Battasche gebied, waarbij aan iedere kampong een eigen Radja wordt toegekend.

De bevolking hoopte zich intusschen in Tobah langzamerhand zoodanig opéén, dat een gedeelte genoodzaakt werd andere woonplaatsen op te zoeken. Zonderling genoeg, en in strijd met het reeds vroeger geopperde vermoeden, dat de emigratie der Maleijers naar Singapoera een gevolg zou zijn geweest van het stuiten der Maleische bevolking tegen de

Batta's in de binnenlanden, worden deze verhuizingen eerst in de twaalfde eeuw onzer jaartelling geplaatst. Misschien moeten alleen de jongste naar Mandaheling en Padanglawas of Pertibi, waar de bewoners, gelijk wij nog nader zien zullen, zeer duidelijke herinneringen van deze verhuizingen bewaard hebben, tot dit tijdstip gebragt worden. Van Tobah moeten zich de Batta's aanvankelijk over Silindong, vervolgens over Silantom en Sipirok, dan naar Ankolah, en eindelijk naar Mandaheling en Pertibi en van daar tot aan het Oosterstrand bij Bila hebben verspreid. Zij volgden hierbij den regel, door hunne 'Adat voorgeschreven. Ieder vrij man wordt bij hen als onafscheidelijk aan de gemeente, waarin hij geboren is, verbonden beschouwd, en het grondgebied van elke gemeente wordt bij hare stichting naauwkeurig afgebakend. Wanneer de grond, die alzoo aan eene gemeente is toegewezen, te klein wordt, om aan de bevolking voedsel en verblijf te verschaffen, heeft kolonisatie plaats in de omliggende landen, waar dan de bosschen worden opgeruimd, om voor drooge en natte rijstkultuur plaats te maken. Zoo worden telkens nieuwe gemeenten, altijd onder eigen opperhoofden, gesticht, doch die veelal met de moedergemeenten een bondgenootschappelijk ligchaam blijven uitmaken, dat met de foederative republieken der Maleijers, waarvan wij nader gewagen moeten, veel overeenkomst heeft. De gesteldheid der gronden is, volgens Junghuhn, vrij wel in overeenstemming met de voorstelling, die de Batta's van hunne opvolgende verhuizingen geven. In Tobah zijn de bosschen tot enkele hooge spitsen en ontoegankelijke kloven bepaald, en het brandhout is er zoo zeldzaam, dat het gewoonlijk door het gedroogde alang-gras vervangen wordt. De wildernissen, die ook hier worden aangetroffen, dragen de duidelijke sporen van hunnen jeugdigen oorsprong, door de verwaarloozing van vroegere kultuur. Daarentegen nemen de bosschen toe en verminderen de bebouwde gronden, naarmate men zich van Tobah zuid- en oostwaarts begeeft. Westwaarts hebben de steile, slechts met enge kloven doorsneden bergen van Tapanoeli, en de moerassige strandvlakten van Singkel en Tapoes, den stroom der Battabevolking grootendeels afgeweerd.

De Batta's beweren, dat alle deze verhuizingen vreedzaam en zonder eenige twist hebben plaats gehad, en dat krijg en tweedragt hun onbekend waren tot voor ongeveer twee eeuwen, toen hevige verdeeldheden onder de hoofden losbarstten en inwendige oorlogen met de grootste verbittering werden gevoerd. De hartstogten klommen tot zulk eene woede, dat men het bloed der verslagenen dronk en het vleesch der nog lillende ligchamen verslond. De gewoonte van de gevangenen en misdadigers te verslinden, en de aanvankelijke ontvolking der Batta-landen, wordt door hen van dit tijdstip afgeleid. Het is derhalve klaar, dat zij reeds lang door binnenlandsche twisten verzwakt en ontvolkt waren, toen de Padries aanvingen de leer van den Koran, met het zwaard in de hand, onder hen voort te planten.

In overeenstemming met de vermelde historische overleveringen, vernam ook de Heer Willer van de Batta's van Padang-lawas of Pertibi, dat hunne geslachten uit Tobah waren gekomen en hunne wetten en godsdienst van daar hadden medegebragt, dat zij in de plaatsen hunner nieuwe vestiging geene andere bevolking hadden gevonden, dan eenige wilden van Maleisch ras, die zij zonder moeite verdreven hadden, en dat zij, behalve de kleine gevechten, waarmede hunne onderlinge geschillen beslecht worden, geen oorlog hadden gevoerd, totdat zich de Padries van Tamboesei hadden meester gemaakt, en hen van daar uit waren komen bestoken.

Wat eindelijk de Batta's van Mandaheling, ten zuiden van Ankolah betreft, deze leiden in Klein-Mandaheling hunne afkomst uit Padang-lawas af, terwijl die van Groot-Mandaheling beweren, dat zij, lang vóór Padang-lawas werd bevolkt, regtstreeks uit Tobah derwaarts zijn gekomen. Deze Batta's wonen op de grenzen der bevolking, die tot het oude rijk van Menangkabau behoort; zij zijn ten deele met Maleijers vermengd, en alleen in deze streken komen sporen van ernstige botsingen tusschen de Battasche en Maleische stammen uit vroeger tijden dan de oorlogen der Padries voor. De tegenwoordige opperhoofden der kampongs van dat gewest zijn van Maleische afkomst, en hebben door list en geweld den oorspronkelijken Battaschen adel geheel uit het

hoogste gezag verdrongen, dien slechts de mindere waardigheid van *Soehoe* overlatende. Deze Maleische opperhoofden leiden, even als schier alle Maleische vorstenhuizen, hunne afkomst van Iskander Radja of Alexander den Groote af, en beschouwen zich als verwant met het vorstelijk huis van Menangkabau. Het is naar dit geheimzinnig rijk, van ouds de hoofdzetel der Maleische magt op Sumatra, en doorgaans als het eigenlijk moederland aller Maleische kolonisten daarbuiten beschouwd, dat wij thans onze blikken willen rigten.

Het rijk van Menangkabau wordt als het oudste van Sumatra beschouwd, en schijnt zich in zijne bloeijendste periode van de rivier van Siak tot die van Palembang aan de Oostkust, en van Singkel tot Mandjoeta, ten zuiden van Indrapoera, aan de Westkust te hebben uitgestrekt, terwijl het zelfs over andere nog meer noordwaarts gelegen staten eene zekere suprematie liet gelden. Het midden- en uitgangspunt zijner magt was ongetwijfeld in het hart des lands, in het dal van Agam aan den voet van den Merapi, waar Dr. Junghuhn zegt, dat de sporen der oude hoofdstad Priangan als nog worden aangetroffen, schoon ik bij Francis, Muller en Korthals, aan wie wij naauwkeuriger berigten omtrent deze streken verschuldigd zijn, te vergeefs naar eenige vermelding van die ruïnen gezocht heb. De legende noemt als den stichter dier oude stad Datoe Raso Ieso. Van de oorlogen, die zijn zoon en opvolger Kjai Toemanggongan met zijn halven broeder Perpatih Sabatang voerde, bestaat, volgens de inlanders, nog een monument in een zonderlingen steenhoop, in de vlakte van Tanah-Datar, onder den naam van Batoebertîkam of Doorstoken steen bekend. Dit gedenkteeken bestaat uit een met steenen afgeperkt plekje gronds van twaalf voet in het vierkant, en aan de eene zijde met eene verhooging van opeengestapelde steenen, ter lengte en breedte van zes en ter hoogte van ruim vier voet. Uit het midden van dezen steenhoop verheft zich een grooter trachietblok van onregelmatig langwerpige gedaante, met eene lange, smalle opening aan de eene zijde, welke men verhaalt dat ontstaan is door een steek met de kris van Perpatih Sabatang, terwijl hij door de krijgsbenden zijns broeders achtervolgd werd, en waarbij hij zou hebben uitgeroepen: ‘Indien

mijn vervolger niet mijn broeder ware, doorboorde ik hem zoo als ik dezen steen doorboor.' De inwoners vereeren dien steen en dat plekje gronds, als een heilig overblijfsel hunner vorstelijke voorouders. - De legenden der bewoners van Midden-Sumatra verhalen nog verder, dat gedurende deze twisten de koning Kiai Toemanggongan zijne onderdanen in twee hoofdafdeelingen of stammen, elke weder in twee lijnen gesplitst, zou verdeeld hebben, waaruit de nog bestaande verdeeling der Maleijers in zoogenaamde Soekoe's wordt afgeleid, en dat hij, bij de eindelijke verzoening met zijnen broeder, slechts de heerschappij over den hoofdstam voor zich behouden, en die over den anderen stam aan dezen zou hebben afgestaan. De eene stam bleef gevestigd ten noorden van den Merapi en breidde zich uit tot aan de Batta-landen, de andere zette zich neder ten zuiden van dien berg en bevolkte langzamerhand de destijds nog woeste landen, tot aan het gebied der Redjangs. Na eenigen tijd vatten de beide broeders het voornemen op, om die verschillende volkplantingen gezamentlijk te gaan bezoeken, en lieten zich daarbij vergezellen door een wijs en schrander man, Tjatjak Bilang Pandé geheeten, door wien onderscheidene nuttige maatschappelijke instellingen werden tot stand gebragt. Onder anderen telde hij in iedere plaats de hoeveelheid huisgezinnen, en bragt ze tot zekere afdeelingen, Soekoe genaamd, over iedere van welke de oudsten en verstandigsten tot hoofden of Penghoeloe's werden aangesteld. Elke afdeeling ontving voorts, in navolging der vroegere instelling van groote stammen, een afzonderlijken naam, aan welke inrigting men de tegenwoordige menigvuldige Soekoe-namen toeschrijft.

Deze ons door Dr. Muller[1] bewaarde fragmenten der inlandsche volksoverleveringen bevatten alles wat wij weten van de geschiedenis van Menangkabau, vóór de komst der Europeanen in den Archipel. Geen enkel geschreven berigt van de lotgevallen van dit rijk of de opvolging zijner vorsten is tot ons gekomen, hetgeen te meer te verwonderen is,

1 Alsmede door Francis, 'T.v.N.I.,' II, I, p. 100, die ook nog andere legenden mededeelt.

daar de voornaamste gebeurtenissen der rijken van Atjeh en Makasser, die echter den glans van het rijk van Menangkabau niet schijnen te hebben geëvenaard, ons in een tamelijk voldoenden vorm zijn bewaard. Het bovengemeld verhaal, ofschoon slechts op mondelinge overlevering rustende, is, bij gemis van beter berigten, niet geheel van belang ontbloot, dewijl het de splitsing der Maleijers in stammen, onder eigene opperhoofden, welke later tot in het oneindige is voortgezet, en de voorname oorzaak werd der verzwakking van de politieke magt van Menangkabau, schier tot den oorsprong van dit rijk doet opklimmen. Wij moeten bij die indeeling in Soekoe's, en het daarmede verbonden bestuur, hier nog een oogenblik stilstaan.

De beide hoofdstammen, Laras geheeten, die op sommige plaatsen nog alleen onderscheiden worden, dragen de namen van Kota-pilihan en Boditjiniago. Zij wonen echter thans in eenige streken te zamen, bij voorbeeld in de Dertien-Kota's, waarin acht hoofddorpen door den stam van Kota-Pilihan, en vijf door dien van Boditjiniago bevolkt zijn. In de meer zuidelijk liggende Acht-Kota's en in het distrikt van Soengi-Pagoe treft men mede vele inlanders aan uit den stam van Boditjiniago, die, zegt men, ten gevolge van oorlogen in de Dertien-Kota's derwaarts verhuisd zijn. Eveneens zijn de kleinere takken of staken, die den naam van Soekoe dragen, thans niet meer door woonplaatsen streng van elkander gescheiden. Door ontstane oneenigheden, oorlogen en huwelijken, zijn sommige Soekoe's uit elkander gerukt, en andere meer tot elkander gebragt, zoodat in de meeste dorpen ingezetenen van vier, zes of meer Soekoe's worden aangetroffen, maar omgekeerd ook dezelfde Soekoenamen dikwerf in onderscheidene landschappen en ver van elkander verwijderde dorpen voorkomen. Deze vermenging heeft echter nergens tot de opheffing van het onderscheid der Soekoe's geleid. Elke Maleijer, hoe gering ook, weet tot welke Soekoe hij behoort, nimmer neemt hij een anderen Soekoe-naam aan, en zeer zelden zal hij aan het opperhoofd eener andere Soekoe, dan zijne eigene, zelfs de minste gehoorzaamheid betoonen.

Wat nu het bestuur dezer Soekoe's betreft, dit is op

verschillende plaatsen verschillend gewijzigd, maar in het algemeen komt zijne inrigting hierop neder. Ieder der Soekoe's, waaruit eenig dorp of kota bestaat, heeft haar eigen opperhoofd, Penghoeloe geheeten, en al deze Soekoe-hoofden te zamen maken het bestuur der kota uit. In de meeste gevallen zijn eenige kota's als eene foederatieve republiek met elkander verbonden, waarvan de namen L Kota's, XX Kota's, XIII Kota's, IV Kota's, enz., aan verschillende distrikten van het Menangkabausche rijk eigen, afkomstig zijn. De gezamenlijke Penghoeloes der kota's van eene vereenigde landstreek vormen dan te zamen het bestuur van die landstreek. Deze vereenigde besturen dragen den naam van Penghoeloe-rapat, en het zal genoegzaam zijn om een denkbeeld van hare veelhoofdigheid te geven, wanneer wij opmerken, dat in het landschap XIII Kota's niet minder dan 75 Penghoeloe's gevonden worden. In sommige streken, zoo als in de VII Kota's, wordt aan één of meer der Penghoeloe's een zekere voorrang en de titel van Radja of Pamoentjak toegestaan. Eindelijk treft men op sommige plaatsen, zoo als te Padang, Oelakan, Troesan, hooger geplaatste opperhoofden met den titel van Toewankoe aan, ofschoon altijd het wezenlijk gezag, de regtstreeksche invloed op het volk, alleen bij de Penghoeloe's, en wel bij ieder slechts in zijne eigene Soekoe, gevonden wordt. Dit Soekoebestuur is nog thans in zwang in het geheele middengedeelte van Sumatra (met uitzondering der Oostkust) van de Battalanden af tot aan Korintji toe, zoodat het (langs de Westkust) tusschen Natal en Ajer-adji als uiterste grenzen besloten is.

Het is hoogst waarschijnlijk, zoo niet zeker, dat al deze foederatieve republieken, welker magt hier en daar eenigzins meer in een eenhoofdig bewind is geconcentreerd, te allen tijde slechts eene zeer gebrekkige gehoorzaamheid aan de vorsten van Menangkabau zullen hebben betoond, ofschoon alle opperhoofden hem in naam als hunnen leenheer erkenden. De geschiedenis althans vertoont ons nimmer zooveel wezenlijke magt in de handen van deze vorsten, als waarover wij bij voorbeeld de vorsten van Atjeh of Pasei vaak zien beschikken, en de inmenging der Nederlanders in de aan-

gelegenheden der Maleijers, die in de laatste vijf en twintig jaren tot de bezetting van schier het geheele rijk heeft geleid, heeft genoegzaam doen zien, dat de wezenlijke magt van den Jang di pertoewan (zoo luidt de titel dezer koningen) inderdaad volstrekt onbeduidend was. Geheel buiten de aartsvaderlijke instellingen van het Soekoe-bestuur geplaatst, was hij bij het volk meer het voorwerp van eerbied dan van gehoorzaamheid, en kan men zijn gezag schier meer als priesterlijk dan als koninklijk beschouwen. Het schijnt, wel is waar, dat hij vroeger op de verkiezing der hoofden veel invloed uitoefende; maar wat men van zijn aanzien verder verhaalt, b.v. dat hij in belangrijke geschillen ongevraagd tusschen beide mogt treden, en dat vechtende partijen dadelijk den strijd staakten, wanneer hij op het slagveld verscheen, geeft inderdaad slechts weinig waarborg voor zijn' wezenlijken politieken invloed.

Het is derhalve een moeijelijk op te lossen vraagstuk, van waar deze vorsten voormaals met zoo veel glans zijn omgeven geweest, en hunne vermaardheid zelfs de grenzen van hun rijk zoo aanmerkelijk heeft overschreden, zoodat zij bij de omliggende volken alom onder den naam van Maharadja, d.i. de groote Koning, bekend waren. Dat zij gewoon waren zich in den aanhef hunner brieven de koninklijke broeders te noemen van de Keizers van Turkije en China, bewijst inderdaad slechts, dat zij naar de wijze der Oostersche vorsten het ver hadden gebragt in de kunst van zelfverheffing; maar van meer belang is wat ons Marsden verhaalt, schoon zonder ons aangaande zijne bron te onderrigten, dat, tijdens de Europeanen het eerst Sumatra bezochten, de inderdaad veel magtiger koningen van Atjeh, Pedir en Pasei beleden, dat hunne magt van den Keizer van Menangkabau, als oppersten leenheer, was afgeleid, en sommigen hunner zelfs door het betalen eener geringe schatting nog faktisch zijne meerderheid erkenden[1]. Daar ons niets met genoegzame zeker-

1 Vergelijk een dokument, door Newbold, ‘British Settlements in the Straits of Malacca,’ medegedeeld (Vol. II, p. 81), waarin als vasalen van Menangkabau worden opgenoemd, de vorsten van Palembang, Djambi, Indragiri, Soengei-pago, Rogum (Rakan?), Indrapoera, Priaman, Atjeh, Bintang en Siak. Merkwaardig zijn de bijzonderheden, die Newbold, blz. 79, volgg., mededeelt omtrent het bestaan van een' Maleischen staat in het hart des Schiereilands, die als eene latere kolonie van Menangkabau beschouwd en door leden van de Menangkabausche vorstenfamilie, daartoe telkens van Sumatra gezonden, geregeerd werd.

heid aangaande den tijd der invoering van den Islam in de Staten van Menangkabau bekend is, ofschoon die leer daar thans algemeen wordt beleden, kunnen wij zelfs niet eens bepalen, of de oorsprong dier soort van suprematie, door de vorsten van Menangkabau over het grootste deel van Sumatra uitgeoefend, nog in den tijd der Hindoe-periode, of reeds in dien na de aanneming van den Islam moet worden gesteld. Ik moet intusschen bekennen, dat ik sterk overhel tot het gevoelen, dat het groote aanzien van Menangkabau werkelijk reeds uit de Hindoe-periode afstamt, niet slechts wijl de sporen der Hindoes zich voornamelijk op het middengedeelte van Sumatra concentreren[1], niet slechts dewijl zoo vele namen in de volksoverleveringen aangaande de vroegste tijden van dit rijk van Sanskritische afkomst zijn; maar vooral, omdat een latere oorsprong van dat aanzien slechts verklaarbaar zou zijn, ingeval kon worden aangenomen, dat de Islam het eerst in Menangkabau was gepredikt en aangenomen, en zich van daar over het overige van Sumatra had verspreid. Dit is intusschen in strijd met alle historische waarschijnlijkheid, die ons veeleer, gelijk wij vroeger zagen, in Atjeh den oudsten zetel van Mohammedaansche vorsten doet erkennen. Ook meent Raffles, dat de Islam niet voor de vijftiende eeuw in Menangkabau werd ingevoerd; maar zelfs wanneer wij vertrouwen stellen in het elders medegedeelde berigt, dat de Islam reeds in 1177 te Oelakan, eene kustplaats bij Priaman, werd gepredikt door zekeren Borhanoe'd-din, een' leerling van Sjeikh Abdallah Arief, den eersten verkondiger des Islams te Atjeh, en zich van daar onder de Maleijers verspreidde, blijft de voorrang in de ken-

1 Volgens Francis, ‘T.v.N.I.,’ Dl. I, blz. 106, vindt men in het distrikt Priangan een driekanten steen van ruw trachiet, twee meters lang en 1½ breed, met een opschrift, waarvan de karakters meest door ouderdom uitgewischt zijn, maar nog de sporen van Javaansche (Hindoesche?) letters vertoonen. Vgl. Marsden, bl. 352.

nis der nieuwe leer aan Atjeh verzekerd. Wij kunnen dus in dien eerbied aan den vorst van Menangkabau, ook buiten de grenzen van zijn rijk betoond, slechts een overblijfsel zien van een' vroegeren geheel anderen toestand van Sumatra, die door de invoering van den Islam geheel is veranderd en schier spoorloos is voorbijgegaan.

Van het reeds op zich zelf zoo zwakke Maleische rijk van Menangkabau werden, vooral ten gevolge van den aanwas der magt van de Atjinezen, die in het begin der zeventiende eeuw de Westkust tot Baroes en tijdelijk zelfs nog meer zuidwaarts bezet hielden, en van de vestiging der Nederlanders te Padang, ook aanzienlijke gewesten afgescheurd. Reeds veel vroeger had zich Indrapoera, dat door Valentijn een Keizerrijk genoemd wordt, tot een' zoo goed als onafhankelijken staat verheven, en waren op de Oostkust, door de vestiging van Maleische en Javaansche kolonisten aan de monden der rivieren, de Staten van Palembang, Djambi, Indragiri en Siak ontstaan, die zich mede weinig om het gezag der vorsten van Menangkabau bekreunden. Ook komen Priaman, Pasaman, Soengei-pago, nu en dan voor als onder afzonderlijke, doch leenpligtige vorstjes staande. Hierbij kwam nog eene verdeeling des Menangkabauschen rijks, die in 1680 plaats had, nadat Sultan Alif, zonder regtstreeksche erfgenamen na te laten, was overleden. Drie opperhoofden, allen van koninklijken bloede, maakten zich ieder van een deel des rijks meester. Een hunner vestigde zich te Soengeitarap, eenige uren ten N.O. van Priangan; de tweede trok meer oostwaarts en stichtte Soeroasso, terwijl eindelijk de derde zich te Pagar-oedjong, aan den voet van den Boekit Bongsoe, nederzette. Marsden zegt, dat hij niet heeft kunnen ontdekken, of deze drie vorstenhuizen met elkander in vijandschap leefden, dan of zij handelden met gemeenschappelijk overleg; maar dat ieder hunner in den aanhef zijner brieven al de titels van de vroegere vorsten aanneemt, zonder eenige toespeling op zijne mededingers te maken; dat de bevelen, die van hen uitgaan, wel door alle Maleijers schijnbaar met eerbied beschouwd worden, maar niet verder gehoorzaamd dan met hunne belangen overeenkomt; en dat in de meer afgelegene distrikten de scheuring óf geheel onbekend is, óf

de drie vorsten als evenzeer vereerenswaardige leden van hetzelfde geslacht worden beschouwd, te meer, daar het wezenlijk onverschillig is, wie der drie als heer wordt erkend, naardien inderdaad in die bewijzen van eerbied, welke zich zelfs tot ieder lid der geheele vorstelijke familie uitstrekken, de eenige erkenning hunner koninklijke waardigheid is gelegen. Radermacher beweert daarentegen, dat Soeroasso, tot welks gebied de kampong, die eigenlijk den naam Menangkabau draagt, gerekend werd, zich te allen tijde de opperheerschappij over de stranden bleef aanmatigen, en dikwijls zijne gezanten met trotsche brieven naar Padang zond, aan wie de Nederlandsche regering gewoon was kleine geschenken te geven, om aan de vooroordeelen der Inlanders te gemoet te komen. Wat er overigens sedert de opkomst der Padries in 1803 in deze gewesten merkwaardigs is voorgevallen, zal ik bij de behandeling van de vestiging en uitbreiding der Nederlandsche magt op Sumatra uitvoeriger verhalen; en hier wil ik alleen nog vermelden, dat de linie van Soengei-tarap sedert lang geheel is uitgestorven; dat de laatste vorst van Pagar-oedjong, door het Ned. Gouvernement tot Regent van Tanah-datar aangesteld, in 1834, door den militairen kommandant en resident ter Westkust van Sumatra, wegens vermeende, maar nimmer bewezen, deelneming aan eene zamenzwering van Maleische hoofden, naar Batavia is verwijderd; en dat alleen nog eenige leden uit het stamhuis van Soeroasso op Sumatra aanwezig zijn, schier geheel van allen vroegeren luister beroofd.

Het Rijk van Indrapoera, uit het zuidwestelijk gedeelte van het Menangkabausche rijk gevormd, strekte zijn gezag in zijne bloeijendste periode zuidwaarts ongeveer tot aan de grenzen der Lampongs uit. De Sultan van Bantam op Java had echter regten op het distrikt Sillebar, dat een zijner voorzaten, die omstreeks het jaar 1400 met eene dochter van den Radja van Indrapoera getrouwd was, als huwelijksgift had ontvangen. De vestiging der Europeanen op Sumatra's Westkust bragt veel toe, om het gezag der vorsten in deze streken te verminderen. Sedert 1696 werd van Indrapoera de staat van Anak-soengei afgescheurd, en het rijk van Indrapoera, door zijne oorlogen met de Hollandsche

O.I. Compagnie in den aanvang der achttiende eeuw nog meer verzwakt, zonk sedert tot volslagen onbeduidendheid. Overigens was in deze, mede door Maleijers bewoonde, gewesten het bestuur eenigzins sterker dan in Menangkabau in de handen der vorsten geconcentreerd, dewijl de dorpshoofden, onder den titel van Mantri, door den Sultan werden benoemd. In Anak-soengei echter en meerzuidwaarts waren daarentegen, gelijk nog heden ten dage, weder meer de echt-Maleische Soekoe-besturen in zwang.

Wij merkten reeds op, dat het gezag der Menangkabausche vorsten zich ook over de Oostkust uitbreidde; maar het is moeijelijk de juiste verhouding van die kust tot de binnenlanden te bepalen, en van het ontstaan der Oostkuststaten eenige rekenschap te geven. Wij hebben bij onze topographische schets gezien, dat de Oostkustvlakten grootendeels geheel woest en onbewoonbaar zijn, en dat zich schier alleen langs de oevers der rivieren, die uit het binnenland naar de Oostkust stroomen, bewoners hebben nedergezet. Het is waarschijnlijk, dat, naarmate de Maleische bevolking in de binnenlanden toenam, zij uitwegen heeft gezocht, door langs deze rivieren naar de Oostkust voort te trekken. Zoo verspreidden zij zich ook langs de Moesi-rivier naar Palembang, den zuidelijksten der Oostkuststaten, en het blijkt dus, dat de Maleische overlevering, die de afkomst der koloniën van Singapoera en Malakka, welke Sumatra omstreeks 1160 onder Sri Toeri Boewina verlieten, onmiddellijk uit Palembang afleidt, niet met het algemeen gevoelen in strijd is, dat Menangkabau als het eigenlijk vaderland van alle Maleijers moet beschouwd worden. Ook in Djambi, dat ten noorden aan Palembang grenst, zijn duidelijke herinneringen van vroegere afhankelijkheid van de Menangkabausche vorsten bewaard. De legenden van dat gewest leeren ons, dat het vorstenhuis van Djambi de suprematie van den Jang di pertoewan erkende, en door huwelijken met den Menangkabauschen vorstenstam was vermaagschapt. Een der vorsten van Djambi, die onder den naam van Pangeran Toemenggoeng regeerde, zou gepoogd hebben zijn gebied ten koste van dat van Menangkabau uit te breiden, maar door den Jang di pertoewan door kracht van wapenen gedwongen zijn, van dit

voornemen af te zien. Eene overeenkomst werd daarop gesloten, waarbij de jongste broeder van den Pangeran, Panumbahan Rawo Sawo genaamd, in zijne plaats met den titel van Radja tot vorst over Djambi werd aangesteld, vriendschap, trouw en hulde op nieuw aan den vorst van Menangkabau werden bezworen, en de grenzen van het grondgebied der beide rijken bepaald.

Palembang en Djambi zijn echter thans niet, althans niet voornamelijk, door Maleijers bevolkt. De bevolking bestaat hoofdzakelijk uit Javanen, en zelfs is er de taal niet het Maleisch, maar een verbasterd Javaansch.

Dit ontvangt licht uit de overlevering, door den Heer de Sturler médegedeeld[1], dat Browidjojo, de magtige vorst van het rijk van Modjopahit op Java, Palembang heeft veroverd en een zijner zonen, Ario Damar, als koning daarover aangesteld. Onder de regering van dezen vorst zou ook het Mohammedaansch geloof in dezen staat algemeen zijn ingevoerd, op het voorbeeld van den koning zelven, die daartoe door zijne stiefmoeder Dara Wati werd aangespoord, door middel van brieven, overgebragt door een zoon van dien Arabier, Raden Rachmat, welken ons de geschiedenis van Java als een der grootste ijveraars voor de uitbreiding van het Mohammedaansche geloof doet kennen. Talrijke Javaansche kolonisten moeten, ten gevolge dezer verovering, naar Sumatra zijn overgekomen, daar zij zich zelfs over Djambi en het nog meer noordwaarts gelegen Indragiri verbreid hebben. Welligt zijn zij als de eerste oorzaak van de afscheuring dezer gewesten van de Menangkabausche heerschappij te beschouwen, ofschoon het reeds aangehaalde voorbeeld van Djambi leert, dat niet alle erkenning der Menangkabausche suprematie daarmede tevens ophield. Want de regering van Panumbahan Rawo Sawo, als Radja van Djambi, kan niet veel hooger opklimmen dan de helft der zeventiende eeuw, toen de Javanen reeds sedert meer dan twee eeuwen aan deze kust gevestigd waren. De Radja liet twee kinderen

1 Vergelijk daarmede het ‘Overzigt der geschiedenis van Java’ van den Heer Wilkens, in het ‘Tijdschrift voor Ned. Ind.’, Jaarg. 1849, Dl. II, blz. 208.

na, eene dochter, die met den Koning van Djohor op het Maleisch schiereiland huwde, en een zoon, die hem in de regering onder den naam van Sri Inglaga opvolgde, en de eerste Djambische vorst was, aan wien de titel van Sultan werd toegekend. Deze vorst leefde nog in 1690, toen ernstige verwikkelingen in dit rijk met de Hollandsche Oost-Indische Compagnie plaats hadden, waarvan wij later zullen gewagen.

Palembang en Djambi zijn niet de eenige staten van Sumatra, die aan den invloed van Java waren blootgesteld. Toen de Europeanen het eerst in den Archipel kwamen, vonden zij de Lampongs, den zuidelijken moerassigen en slecht bevolkten uithoek des eilands, reeds cijnsbaar aan de vorsten van het daartegenoverliggende Javaansche rijk van Bantam, die het door stedehouders te Mengala lieten besturen. Wij zagen reeds vroeger, dat het gezag van Bantam ook in het distrikt Sillebar op de Westkust werd gehuldigd. Maar hiermede niet tevreden, trachtten de Bantamezen herhaaldelijk het Palembangsche rijk aan zich te onderwerpen, waartoe zij reeds in 1596 en 1608 vruchtelooze pogingen moeten hebben aangewend. Wij zullen beneden zien, dat zij ook later dit voornemen niet hebben opgegeven.

Terwijl de Javanen hunnen invloed op het zuidelijk gedeelte van Sumatra's Oostkust lieten gelden, gaven andere omstandigheden aanleiding, dat zich verder noordwaarts ook Siak, Kampar en Indragiri van de Menangkabausche heerschappij afscheurden. Junghuhn leert ons, dat deze gewesten hoofdzakelijk, niet door Maleijers van Menangkabau, maar door Maleische kolonisten van Singapoera of Malakka derwaarts gekomen, en in Indragiri nog sterk met Javanen vermengd, zijn bevolkt. Het is waarschijnlijk, dat, na de stichting van Singapoera, dat het middelpunt werd van den Maleischen handel, en terwijl de handelsweg van China naar Bantam langs de Oostkust van Sumatra voerde, Maleische en Chinesche volkplantingen zich aan de monden der groote, bevaarbare rivieren van Siak, Kampar en Indragiri nederzetteden, voornamelijk om zich in het bezit te stellen der rijke voortbrengselen, vooral der kostbare harsen, die Sumatra's binnenlanden opleveren, en voor welker afvoer

deze rivieren den natuurlijken weg vormen. Deze kolonisten verdrongen of overheerden de schaarsche bevolking, die van uit de binnenlanden naar deze gewesten was doorgedrongen, en werden de stichters van nieuwe kleine staten, die zich inzonderheid langs de boorden der rivieren uitbreidden, en met het binnenland in levendige handelsbetrekking kwamen. De belangen der nijverheid, de vermeerderde welvaart des lands, die het gevolg was van deze vestigingen, verdoofden den naijver en bevorderden de vorming van vriendschappelijke betrekkingen. Waar de rivieren ophouden bevaarbaar te zijn, werden penggalans of stapelplaatsen voor de koopwaren aangelegd, hoedanige nog onderscheidene in het hart der Oostkustlanden gevonden worden. Onder beurtelingsche tegenstribbeling van Menangkabau en het strijdbare Atjeh, dat het noordelijk deel der Oostkust tot Asahan aan zijn meer onmiddellijk gezag onderworpen had, maar zijn gezag ook verder zuidwaarts trachtte uit te breiden, ontwikkelde zich de vrijheid van de handelsstaten van Siak en Kampar, waarvan het laatste waarschijnlijk altijd tot het eerste in ondergeschikte verhouding stond. Indragiri nam ook deel aan deze worstelingen, en was, naar het schijnt, eerst aan Atjeh, later aan Siak cijnsbaar.

Wij hebben tot dusverre eenig denkbeeld trachten te geven van de voornaamste inlandsche staten, die voor de komst der Europeanen op Sumatra zijn ontstaan, en van den invloed, dien Hindoes en Arabieren op dat eiland hebben uitgeoefend. Sedert het begin der zestiende eeuw zien wij de verschillende bevolkingen van Sumatra beurtelings in aanraking komen met de zeevarende volken van het Westen. De toestanden en betrekkingen worden door den Europeschen invloed gewijzigd en bepaald; en de geschiedenis biedt een bonter en belangwekkender tooneel aan. Slechts de Batta's blijven in hunne gebergten tot op de jongste jaren aan de Europeanen schier onbekend. Hun naam wordt in de geschiedenis naauw gemeld, en slechts in den laatsten tijd zien

wij hen op het tooneel der gebeurtenissen eene meestal nog lijdelijke rol vervullen.

De eerste Europesche natie, die met Sumatra handel dreef en er zich vestigde, was, gelijk bekend is, de Portugesche, en de eerste Portugees, die aldaar aanlandde, was Alvaro Telezzo, die, door winden en stroomen tegen zijnen wil op deze kust geworpen, den eernaam van ontdekker van Sumatra alleen aan het toeval te danken had. In 1509 zeilde Diego Lopez Sequeira de kaap van Atjeh om, en landde te Pedir en Pasei, waar hij wel ontvangen werd, en eene aanzienlijke hoeveelheid peper laadde. Daarentegen vond hij zich eene zeer slechte ontvangst te Malakka bereid, hetgeen aanleiding gaf tot den togt van Albuquerque in 1511, die met de verovering van Malakka eindigde. Albuquerque landde mede te Pedir, en vond op Pasei reeds eene mishandeling te wreken, welke door den Koning aan eenige Portugezen was aangedaan, die uit de gevangenschap te Malakka waren gevlugt. Dit was de aanvang der vijandschap tusschen Pasei en de kort daarna te Malakka gevestigde Portugezen, die, zich in de twisten tusschen verschillende kroonpretendenten mengende, in 1521 er in slaagden, om een' prins op den troon te brengen, die zich als een vasal der Portugesche kroon erkende, hun den uitsluitenden peperhandel tegen een vasten prijs vergunde, en hun zelfs het bouwen eener sterkte op zijne kosten toestond, waarin zij een garnizoen van honderd man onderhielden. Van dezen tijd af begint de glans van Pasei te tanen, dat tot dusverre den eersten rang onder de staten van Sumatra's Noordkust bekleed had, en welks hoofdstad, naast Malakka en Modjopahit op Java, als eene der drie aanzienlijkste steden van den Oosterschen Archipel was aangemerkt; terwijl wij daarentegen de zon van Atjeh snel zien rijzen en weldra de middaghoogte bereiken. De opkomst van het Atjinesche rijk is wel waardig, dat wij er eenige oogenblikken bij stilstaan.

Tijdens de verovering van Malakka waren, volgens de Portugesche schrijvers, Atjeh en Daja twee provinciën, die onder het rijk van Pedir stonden, en in naam des Konings geregeerd werden door twee vrijgemaakte slaven, waarschijnlijk personen van goede afkomst, die ieder eene nicht des

konings gehuwd hadden. De stedehouder van Atjeh had twee zonen, waarvan de oudste, Radja Ibrahim, door list en geweld de grondlegger werd der Atjinesche magt. Toen de vader wegens hooge jaren van zijnen post was afgeroepen, stelde de Sultan, uit erkentelijkheid voor zijne trouwe diensten, Ibrahim tot zijn opvolger aan. Deze, eene beleediging te wreken hebbende op het opperhoofd van Daja, viel in dit ten zuiden van Atjeh gelegen distrikt; en toen de Sultan tusschen beide trachtte te komen, zeide hij dezen de gehoorzaamheid op, sloot zijn vader, die hem tot zijn pligt trachtte terug te roepen, in eene kooi, sloeg in 1521 eenen aanval der Portugezen onder de Brito op zijne hoofdstad met groot voordeel af, zag zich, met behulp van het toen veroverde geschut, in staat gesteld ook aan den Sultan, die zich ten oorlog tegen hem toerustte, het hoofd te bieden, veroverde weldra zijne hoofdstad Pedir, met behulp van omkooping eeniger grooten, en noodzaakte den Sultan zelven en het opperhoofd van Daja in de sterkte der Portugezen te Pasei toevlugt en hulp te zoeken. Dezelfde Pedirsche grooten, die hij vroeger voor zijne belangen had gewonnen, liet hij thans verraderlijke brieven aan de Portugezen schrijven, waarin zij hunne hulp vroegen, om den overweldiger uit de stad te drijven. De krijgsmagt, die, op deze uitnoodiging vertrouwende, weldra kwam opdagen, leed, schoon het verraad nog in tijds ontdekt werd, een zeer aanmerkelijk verlies.

De toestand der Portugesche bezetting te Pasei werd thans zeer hagchelijk. Hare inmenging in het gebeurde te Pedir gaf aan Ibrahim de gelegenheid, om ook Pasei aan te tasten, en terwijl hij zijn gezag te Pedir zocht te versterken, stelde hij zijnen broeder aan het hoofd van een leger, dat in drie maanden tijds het geheele gebied van Pasei, met uitzondering der hoofdstad, onderwierp. Daarop kwam Ibrahim zelf in het leger, begeerig de stad ten onder te brengen, aleer de hulpbenden des Konings van Aroe, een thans verzwonden rijkje op de Oostkust, ook door Valentijn vermeld[1], konden opdagen, met wien de Portugezen een ver-

1 Te zamen met Campara (Kamper), ‘Beschrijving van Sumatra,’ bladz.

bond hadden gesloten. Eene proklamatiè, welke aan allen, die zich binnen 6 dagen onderwierpen, leven en eigendom verzekerde, maar alle overigen met de zwaarste straffen dreigde, bragt de meeste inwoners in Ibrahim's kamp, en bij den derden aanval bleef de verzwakte stad in zijne handen. Het Portugesche fort werd nu opgeëischt en belegerd; maar zoo groot was de dapperheid der door ziekte en gebrek verzwakte bezetting, dat 350 man aan meer dan 8000 aanvallers eene geduchte nederlaag toebragten. Zoo wanhopig was echter met dat al de toestand der verdedigers geworden, dat zij besloten het fort heimelijk te ontruimen. Na de verschillende ammunitiën, zoo veel mogelijk als koopwaren ingepakt, ten einde hun oogmerk geheim te houden, te hebben doen inschepen, en het groote geschut, dat zij moesten achterlaten, zoodanig met kruid te hebben opgevuld, dat het, naar zij meenden, bij de ontploffing springen moest, staken zij het fort in den brand en trachtten aan boord te komen. Doch de belegeraars merkten spoedig hun voornemen, slaagden er in om den brand te blusschen, keerden het geschut tegen de vlugtende Portugezen, en rigtten onder hen eene groote slagting aan, terwijl de ontkomenen juist bij het verlaten der haven op 30 booten stieten met levensmiddelen beladen, die hun door den Koning van Aroe waren toegezonden, en de tijding bragten, dat die vorst met 4000 man over land tot hun ontzet in aantogt was. Tot overmaat van kwelling bleek het bij de aankomst te Malakka, dat ook daar reeds troepen en levensmiddelen tot hun ontzet waren ingescheept. Deze ontruiming van Pasei door de Portugezen had plaats in 1524. De onttroonde Koning van Pasei vlugtte naar Malakka, de vorst van Pedir en het opperhoofd van Daja zochten eene schuilplaats bij den Koning van Aroe.[10.]

Van dit oogenblik af werd, gedurende eene reeks van jaren, de oorlog tusschen de Portugezen en Atjinezen met de grootste verbittering en de verregaandste wreedheid voortgezet. Het schijnt, dat van geen van beide zijden immer

10. Zie ook zijne Kaart, waarop Aroe geplaatst is onmiddellijk ten noorden der Rakan-rivier.

kwartier werd geschonken aan den overwonnen vijand. Francisco de Mello overviel in 1527 een Atjineesch schip, dat van Mekka kwam, en een goeden buit beloofde; maar lek geschoten, zonk de prijs in de diepte, terwijl de Portugezen hunne teleurstelling wreekten door al het scheepsvolk om hals te brengen, dat zich door zwemmen poogde te redden. In 1528 werd Simano de Sousa, die tot gouverneur der Molukko's was aangesteld, op reis derwaarts door een storm beloopen en genoodzaakt eene schuilplaats te zoeken in de haven van Atjeh. De koning trachtte hem eerst door list, daarna door geweld in handen te krijgen. De Portugezen verdedigden zich met onvergelijkelijke dapperheid, totdat de Sousa met de meesten der zijnen in den ongelijken strijd het leven liet, terwijl de overigen als gevangenen den Atjinezen in handen vielen. Deze gevangenen werden door Ibrahim aanvankelijk met veel goedheid behandeld, en hij zond zelfs een hunner tot den gouverneur van Malakka, met aanbod om het schip van de Sousa en de gevangenen, en zelfs het vroeger te Pasei veroverde geschut, aan zijne gemagtigden over te geven, en voortaan met de Portugezen in vrede en vriendschap te leven. Deze aanbiedingen waren intusschen niets meer dan eene list, om nog meer Portugezen in handen te krijgen, en den gouverneur van het verbond met Aroe af te trekken, door welks koning Atjeh op dat tijdstip met een aanval bedreigd werd. De gouverneur, door de voordeelige aanbiedingen en het vertrouwen, door den afgevaardigde in Ibrahim's bedoelingen gesteld, misleid, nam de aangeboden vriendschap aan, en staakte de uitrusting der hulpbenden, die den koning van Aroe in den aanval op Atjeh moesten bijstaan. Deze, door zijne bondgenooten verlaten, sloot vrede na een onbeslist zeegevecht. Daarop werden de Portugesche afgevaardigden, die tot het sluiten des verbonds te Atjeh kwamen, met gunsten en geschenken overladen; doch, nadat zij de haven weder verlaten hadden, heimelijk achterhaald, gedood en geplunderd. De gouverneur, die wel hun vertrek van Atjeh, maar niets van hun verder wedervaren vernomen had, schreef hun vermist raken aan geheel andere oorzaken toe, en maakte geene zwarigheid, op verzoek des Atjineschen konings, eenige Portugezen van

rang naar Atjeh te zenden, om het gesloten verdrag in zijnen naam te bekrachtigen. Een groot en rijk geladen schip werd met dit doel, en tevens met het uitzigt op voordeeligen handel, naar Atjeh gezonden, onder bevel van Manuel Pacheco. Ibrahim, die verstandhouding met de Maleische opperhoofden te Malakka onderhield, werd van alles in tijds onderrigt. Het schip van Pacheco werd een gemakkelijke prooi der verraderlijke Atjinezen, en de gevangenen werden gezamenlijk met het overschot van de Sousa's scheepsvolk op 's konings last om hals gebragt. Deze was nu in het bezit van meer geschut geraakt, dan men veronderstelde dat nog te Malakka aanwezig was, en besloot van den verzwakten staat zijner vijanden gebruik te maken, om hen geheel uit deze wateren te doen verhuizen. Reeds was het verraad beraamd, waardoor hem de citadel zou in handen gespeeld worden, toen de Portugezen daarvan de lucht kregen, en het hoofd der verraders, Senaja Radja, van een toren lieten te pletteren werpen, hetgeen ook den koning van Atjeh vooreerst van zijn voornemen deed afzien. Kort daarna eindigde Ibrahim, die in de Maleische kronieken den toenaam draagt van Salahoe'd-din-Sjah, zijne misdadige loopbaan, en kwam in 1528 of 29, naar het schijnt, door vergif om het leven, nadat hij in bloed en verraad de grondslagen gelegd had der grootheid van zijn rijk.

Zijn opvolger, Alaoe'd-din-Sjah, die later nog den trotschen bijnaam van El-Kahir of den Overwinnaar aannam, en zich Koning liet noemen van Atjeh, Baroes, Pedir, Pasei, Daja, de Batta-landen en de mijnen van Menangkabau, zette den oorlog met de Portugezen voort. In 1537 deed hij tweemalen een vruchteloozen aanval op Malakka. Tien jaren later herhaalde hij zijne poging met geen beter gevolg, terwijl zijne vloot door de Portugezen op de Maleische kust werd geslagen. Alaoe'd-din stierf in 1556, en werd opgevolgd door Hoesein-Sjah, die bij zijn dood, acht jaren later, den staf der regering in handen van een kind liet, dat na zeven maanden vermoord werd. Ook de volgende koning vond na tien maanden een geweldigen dood, en eerst in 1567 vinden wij in Mansoer-Sjah een vorst, bij wiens regering wij weder eenige oogenblikken moeten stilstaan. Te dien

tijde werd door eenige vorsten van Hindostan een verbond gesloten, om de Portugezen te verdrijven, waartoe ook de koning van Atjeh toetrad, die zich, overeenkomstig de verpligtingen, door de verschillende partijen op zich genomen, tot een aanval op Malakka toerustte; doch onder voorgeven, dat zijne magt tegen Java bestemd was. Weldra werd een geregeld beleg voor Malakka geslagen; maar de belegerden verdedigden zich met de grootste hardnekkigheid, en de vorst van Atjeh werd genoodzaakt af te trekken, na in het beleg meer dan 2000 man, waaronder zijn zoon, het opperhoofd van Aroe, te hebben verloren. Een gezantschap, door Mansoer-Sjah in 1568 naar Japara op Java gezonden, om de koningin van dat rijk tot een bondgenootschap tegen de Portugezen aan te zoeken, werd door deze laatsten onderschept. In 1569 verdedigde zich een enkel Portugeesch schip onder Lopez Carrasco gedurende drie dagen tegen eene Atjinesche vloot van 200 zeilen, door den koning in persoon aangevoerd, en naar men meent tot een nieuwen aanval op Malakka bestemd, vernielde 40 vijandelijke schepen, en werd, toen het geheel reddeloos was geschoten, door het opdagen van een tweede schip gered, welks gezigt de Atjinezen noopte om de veilige haven te kiezen. Zulke daden van ongeloofelijke dapperheid zijn niet zelden in de geschiedenis van de Portugezen in deze wateren; maar wij mogen daarbij niet vergeten, dat zij ons alleen door hunne eigene schrijvers geboekt zijn. Intusschen waren de hulpmiddelen van den Atjineschen vorst ook door dit gevoelig verlies niet uitgeput. In 1573 beproefde hij, gezamenlijk met de koningin van Japara, andermaal een aanval op Malakka, met eene vloot met 7000 koppen bemand, en besloot de haven te blokkeren en allen toevoer af te snijden. In een zeegevecht met de Portugezen werd echter zijne magt geheel vernield, hetgeen nogtans niet belette, dat in 1574 andermaal eene vloot van Japara kwam opzetten, die, na wederom te zijn afgeslagen, in 1575 op nieuw door eene Atjinesche vloot werd vervangen, aan welke het gelukte drie Portugesche fregatten, die een aantal ammunitieschepen naar Malakka konvoijeerden, in den grond te boren. Het Portugesche garnizoen dier stad, slechts 150 man sterk,

waaronder velen buiten staat waren om dienst te doen, was door dit verlies tot het uiterste gebragt. Zeventien dagen lang werd de sterkte gebeukt, en reeds begon het vuur der Portugezen te verminderen, toen een panische schrik zich van de Atjinezen meester maakte, en hen overhaast deed aftrekken op hetzelfde oogenblik, waarop een vernieuwde aanval hun de overwinning zou verzekerd hebben. In 1582 keerde Mansoer-Sjah zijne wapenen tegen Djohor, dat de Portugezen op verschillende tijden had bijgestaan; maar werd ook daar met groot verlies afgeslagen; en toch had hij in 1585 wederom eene vloot van 300 zeilen uitgerust, om Malakka op nieuw aan te tasten, toen hij met zijne koningin en een groot gedeelte van den adel viel, als het slagtoffer der heerschzucht van den bevelhebber zijner strijdkrachten, een man, die door zijne dapperheid en bekwaamheid van den laagsten stand was opgeklommen, eene bloedverwant des konings gehuwd had, en zich thans op den koninklijken troon plaatste, eerst gedurende drie jaren in naam van een kleinzoon des konings, maar, na ook dezen te hebben doen ombrengen, sedert 1588, onder den naam van Alaoe'd-din Rajat-Sjah, als eigenmagtig vorst regerende. Het was onder dezen koning, die met de Portugezen in vrede schijnt geleefd te hebben, dat de Hollanders het eerst op Sumatra aanlandden. De Portugezen hadden toen ter tijd zelfs agenten of afgevaardigden te Atjeh, die zich voornamelijk tot taak schijnen gesteld te hebben, den koning haat en ijverzucht jegens deze vreemdelingen in te boezemen, die thans hunne Spaansche onderdrukkers tot in deze afgelegene zeeën kwamen bestoken. De eerste ontvangst onzer landgenooten te Atjeh, waar zij in 1599 met twee schepen onder Frederik en Cornelis Houtman aankwamen, was weinig geschikt om vriendschappelijke gezindheden aan te kweeken. Waarschijnlijk ten gevolge van der Portugezen aanhitsing, werden de Nederlandsche schepen verraderlijk aangevallen, en Cornelis Houtman omgebragt. Het gelukte echter aan onze schepelingen den vijand van de schepen te verdrijven; doch de Hollanders, die zich aan wal bevonden, onder welke Frederik Houtman, werden gevangen gemaakt, en bleven gedurende langen tijd van hunne vrijheid beroofd. Weinig

beter was het onthaal dat in 1600 Paulus van Caarden alhier vond, die, door den Koning van Atjeh herhaalde malen, zoowel ten aanzien der aangegane handelskontrakten, als van het vrijgeven der gevangenen misleid, na eene geduchte wraakneming op eenige Portugesche schepen, in Januarij 1601 van hier naar Bantam vertrok. Ook van de schepen de Zwarte en Witte Arend, die in Augustus 1601 te Tikoe poogden handel te drijven, werd eenig scheepsvolk verraderlijk gevangen gehouden. Het schijnt dat ook deze haven toenmaals in der Atjinezen handen was.

De gezindheden van den Koning van Atjeh ten aanzien der Nederlanders, moeten echter weldra daarna eene groote verandering hebben ondergaan. Want Gerard de Roy en Laurens Bikker werden in December 1601 aan het hof met de grootste minzaamheid ontvangen, en vertrokken van hier naar het Vaderland met twee gezanten des Konings aan Prins Maurits en de Algemeene Staten. Een dezer gezanten, Abdoe'l-Zamet genaamd, stierf kort na de aankomst te Middelburg, waar hij op kosten der bewindhebberen van de O.I. Maatschappij begraven en met een Latijnsch grafschrift vereerd werd. De andere gezant, Sri Mohammed, bezocht Prins Maurits in het leger voor Grave, reikte hem eenige kostbare geschenken over, bezocht daarna eenige Hollandsche steden, en keerde wel voldaan naar zijn Vaderland terug. Ook Joris van Spilbergen en Sebald de Weerd ondervonden de gunstige verandering in 's Konings gezindheden; maar aan niemand viel een beter onthaal ten deel, dan aan den Engelschen zeevoogd James Lancaster, die in Junij 1602 te Atjeh aankwam, waarschijnlijk dewijl hij eene grootere magt bij zich had dan een der Hollandsche bevelhebbers. Men verhaalt dat Lancaster, bij een bezoek ten hove, door den Koning verzocht werd met alle zijne officieren een der Psalmen van David te zingen, hetgeen zij met veel plegtigheid verrigtten.

In 1603 besloot de Koning Alaoe'd-din Rajat-Sjah, die toen den ouderdom van 94 jaren bereikt had, ofschoon hij nog gezond en sterk was, zich van het gewigt der regering voor een deel te ontdoen, en zijn oudsten zoon deelgenoot zijner waardigheid te maken. Dit had het gewone gevolg,

waarvan de Oostersche geschiedenis zoo vele voorbeelden aanbiedt. De zoon, hakende naar het onverdeeld genot der heerschappij, kon zijns vaders uiteinde niet afwachten, en sloot hem in de gevangenis, waar hij spoedig den geest gaf, terwijl hij de regering aanvaardde onder den naam van Ali Maghajat-Sjah. De Atjinesche gezant, die in 1604 uit Holland terugkeerde, vond in zijn afwezen die omwenteling tot stand gebragt. De onbekwaamheid en verwijfdheid van den nieuwen Koning gaven aanleiding tot de schromelijkste wanorden, die nog vermeerderd werden door een bloedigen oorlog met Pedir, waarover de vorige Sultan een jongeren zoon als onderkoning had aangesteld. In 1606 had Atjeh een geduchten aanval van de Portugezen te verduren, die wraak kwamen nemen van de gunsten aan hunne mededingers, de Hollanders, betoond. Een Prins van den bloede, die zich bij deze gelegenheid door buitengewone dapperheid onderscheidde, en de Portugezen met groot verlies tot den aftogt dwong, maakte misbruik van de gunst die hij zich bij het volk had verworven, en wist de edelen des lands, *Orang Kaja* genoemd, door aanzienlijke sommen tot begunstiging zijuer inzigten om te koopen. Na eene regering van drie of vier jaren stierf de Koning plotseling. Iskander Moeda (zoo was de naam van dezen Prins) werd nu tot groote vreugde des volks tot Koning uitgeroepen; maar zijne regering beschaamde de van hem opgevatte verwachtingen, dewijl hij zich nu even wreedaardig en gierig, als te voren mild en vriendelijk betoonde. Deze vorst vergunde in 1613 aan de Engelschen om eene faktorij te Atjeh aan te leggen, en begunstigde den handel der Hollanders, die hier reeds een kantoor bezaten, en met wie hem de gemeenschappelijke vijandschap tegen de Portugezen verbond. Doch in de latere jaren zijner regering begon hij beide deze naties te wantrouwen en hunnen handel te bederven, zoodat de Hollanders in 1616 hun kantoor opbraken. De pogingen door dezen vorst, in navolging zijner voorzaten, aangewend, om Malakka aan de Portugezen te ontweldigen, kwamen hem in 1615 op eene geduchte nederlaag te staan. Overal elders waren zijne wapenen zegevierend. Aroe, Siak, Delli op Sumatra, Djohor, Pahang,

Keidah en Peirah op het Maleisch Schiereiland, moesten achtereenvolgens voor zijne magt bukken en hem als opperheer erkennen; en op Sumatra's Westkust omvatte zijne heerschappij de distrikten van Baroes, Pasaman, Tikoe, Salida en Priaman, waar hij overal de Engelsche en Hollandsche handelaren verdreef. Zelfs verjoeg hij omstreeks 1621 de Hollanders van Padang, waar zij een kantoor poogden te vestigen, en dat het zuidelijkste punt aan de Westkust schijnt te zijn, waarover zich ooit de magt der Atjinesche vorsten heeft uitgestrekt. In 1628 werd de onderneming tegen Malakka hernieuwd, met verbazende strijdkrachten, die ons van de magt van dezen Vorst groote gedachten geven. De vloot bestond uit 250 zeilen, met 20,000 welgewapende manschappen en een aanzienlijken artillerie-trein. De Koning nam echter zelf, door een kwaad voorteeken teruggehouden, geen deel aan de belegering; en de dapperheid en kunde zijner bekwame bevelhebbers bleek ontoereikend om de Portugezen te bedwingen, die, door de hulp van Pahang en door het opdagen van vijf schepen van Coromandel, juist in tijds werden ontzet. Zijn admiraal of *laksamana*, misschien de grootste krijgsoverste die ooit eenig leger der Indische eilanders aanvoerde, viel zelf den Portugezen in handen. Voor den Gouverneur gevoerd, riep hij uit: ‘Zie hier den *laksamana*, voor de eerstemaal overwonnen.’ Hij werd gevangen gehouden en naar Portugal gezonden, doch zijn dood beroofde het volk van Lissabon van het genot, om hem in triomf te zien rondvoeren. Hoe ook door deze nederlaag verzwakt, voelde de Koning zich in 1635 weder sterk genoeg, om door den barbaarschen moord van alle Portugezen in zijn rijk hunne weêrwraak uit te tarten, terwijl zijne vijanden zelfs te zwak waren, om die gruwelijke schending van het volkenregt naar verdienste te straffen. Nadat Iskander Moeda in 1636 gestorven en door Alaoe'd-din Maghajat-Sjah was opgevolgd, vereenigden zich in 1640 de Atjinesche en Hollandsche vloten tot een nieuwen aanval op de ten ondergang gedoemde stad, die eindelijk in het volgend jaar, na de hardnekkigste verdediging, bezweek. In hetzelfde jaar stierf Maghajat-Sjah, kort nadat hij zijnen erfvijand ten laatste had zien bezwijken; maar alsof tot de grootheid van het

Atjinesche rijk, dat in den strijd tegen Portugal was opgewassen, die strijd een noodzakelijk vereischte ware, begon van dat zelfde oogenblik af de glans van dat rijk te tanen, en bereikte het naderhand nimmer weder den vorigen luister.

De berigten die ons de Fransche Admiraal Beaulieu, die Atjeh in 1621 bezocht, en andere ooggetuigen, van de magt en rijkdom der laatstgemelde Sultans van dit rijk mededeelen, zouden misschien naauwelijks geloof kunnen vinden, zoo niet hunne herhaalde en geduchte krijgsondernemingen voor de onuitputtelijkheid hunner hulpbronnen getuigden. Iskander Moeda had in zijn kasteel driehonderd goudsmeden (een ambacht waarin de Maleijers uitmunten) bestendig aan het werk; hij bezat niet minder dan 2000 stukken metalen geschut; het getal zijner afgerigte olifanten bedroeg eenige honderden. Het paleis werd van binnen, zegt men, door 3000 vrouwen en 500 gesnedenen bewaakt, terwijl des nachts altijd 200 ruiters daar buiten patrouilleerden. Het staande leger was echter onbeduidend, doch de oproeping geschiedde op de wijze, waarop die in Europa in de middeleeuwen plaats had; en in geval van nood kon de provincie Atjeh alleen 40,000 man troepen op de been brengen. Deze koninklijke luister werd echter slechts ten koste der onderdanen in stand gehouden, en de algemeene verarming was eene voorname oorzaak van het ras gevolgde diepe verval.

Er volgt thans eene zonderlinge periode in de geschiedenis van dit merkwaardig rijk, waarvan ons de lotgevallen beter dan van eenigen anderen Staat in den geheelen Indischen Archipel bekend zijn. Daar Maghajat-Sjah zonder erfgenaam was overleden, werd hij opgevolgd door zijne vrouw, eene dochter des vorigen Konings, onder den titel van Tadjoe'l-Alam; en van dit tijdstip af werd, gedurende 60 jaren, Atjeh achtervolgens door vier koninginnen geregeerd. Deze vrouwenregering schijnt door de edelen begunstigd te zijn, dewijl zij hun gelegenheid gaf tot eene meer onbeperkte uitoefening van gezag en persoonlijken invloed. De staatszaken werden behandeld door twaalf Orang Kaja's, onder welke de Maharadja (dezen titel voerde de rijksbestuurder)

den eersten rang bekleedde. Het schijnt dat de Koningin weinig of geen invloed had op het aanstellen of verwijderen dezer beambten, die in hunnen raad alle zaken beslisten, niemand ter audientie bij de vorstin toelieten, dan in hunne tegenwoordigheid, en zelfs zich onderling verbonden hadden niet te zullen gedoogen, dat de Koningin ooit een huwelijk aanging, dat de onafhankelijkheid van Atjeh van alle vreemde magt zou kunnen bedreigen. Inderdaad was door deze inrigting de monarchale regeringsvorm door een aristokratischen vervangen. De Hollandsche Oost-Indische Compagnie zond in 1643 een gezantschap, om de Koningin met hare troonsbeklimming geluk te wenschen, en Marsden vermeldt zelfs de twijfelachtige bijzonderheid, dat deze vorstin, zonder de tusschenkomst der Compagnie, een Hollander zou gehuwd hebben. Hoe dit zij, zeker is het, dat zij gedurende de latere jaren harer regering met de Hollanders in gedurige vijandschap leefde, waartoe de eerste aanleiding was gegeven door een moord, in 1651 te Peirah, toenmaals eene onderhoorigheid van Atjeh, aan de Hollanders gepleegd. Nadat Atjeh herhaaldelijk geblokkeerd was, werd in 1659 een verdrag gesloten, waarbij de helft van het tin, dat Peirah oplevert, aan de Hollandsche Compagnie werd verzekerd, en bepaald, dat geene andere natiën te Atjeh ten handel zouden worden toegelaten. En toen deze inderdaad hoogst onredelijke voorwaarden in 1660 op nieuw werden geschonden, werd de strijd van de zijde der Compagnie met nieuwe hevigheid hervat, totdat zij zich in 1665 voor goed op de Westkust van Sumatra vestigde. Doch eer wij over hare uitbreiding op deze kust in nadere bijzonderheden treden, zal het noodig zijn den politieken toestand der distrikten van deze kust wat naauwkeuriger te leeren kennen.

De landen langs Sumatra's Westkust, noordwaarts tot Baroes, werden sedert onheugelijke tijden als onderhoorigheden van het Maleische rijk van Menangkabau beschouwd, gelijk zij ook werkelijk door Maleijers bevolkt waren. Te gelijkertijd echter lieten de vorsten van Atjeh daarop aanspraken gelden, onder voorwendsel eener werkelijke of voorgewende schenking, die misschien de eenige grond was der leenhulde, die de Atjinesche koningen aan die van Me-

nangkabau schijnen bewezen te hebben. Het schijnt dat deze aanspraken zich zelfs uitstrekten tot Benkoelen en Sillebar, schoon de werkelijke magt der Atjinezen niet verder dan tot Padang reikte, terwijl zuidwaarts van daar de belangrijkste gewesten aan de Sultans van Indrapoera, mede een, gelijk wij vroeger zagen, van Menangkabau afgescheurden staat, gehoorzaamden. Overal langs de Westkust hadden de Atjinezen Stedehouders of Wakils, die, door eenige gewapende manschappen ondersteund, de Maleijers in onderwerping hielden en geheel meester waren van den handel. Reeds sedert 1637 hadden de Hollanders van Atjeh den uitsluitenden handel langs deze kust verworven; want van handel zonder monopolie had men toen geen denkbeeld. Maar daar zulk eene onredelijke bepaling met de ware belangen der inlanders geheel in strijd was, had men zich gedurig over schending te beklagen, waaruit allerlei verwikkelingen en vaak vijandelijkheden ontstonden, waarbij doorgaans wel het strikte regt, maar niet de billijkheid aan onze zijde was. Men kan in den tijd waarin wij leven, nu gezondere begrippen van staathuishoudkunde algemeen bekend - maar helaas! nog verre van algemeen toegepast - zijn, naauwelijks zonder verontwaardiging lezen, hoe Valentijn en andere schrijvers de bevolking dezer kusten gedurig voor eervergeten schelmen uitmaken, dewijl zij niet geneigd waren hunne eigene belangen geheel aan onze schraapzucht op te offeren, en de onredelijke verdragen, die wij van de vorsten afdwongen, maar de magt niet hadden om te doen eerbiedigen, in den wind sloegen, waar zij buiten het bereik van onzen arm waren. Ziedaar dan de oorzaak der herhaalde vijandelijkheden tegen de Atjinezen, die men eindelijk, sedert 1660, besloot van deze kusten te verdrijven. De koopman Bort kwam als Kommissaris van Batavia en vestigde residenten te Indrapoera, Padang en Tikoe, en begaf zich daarop naar Atjeh, om de bezwaren der Comp. tegen de inbreuken op de gemaakte overeenkomsten te laten gelden. Inmiddels zocht zich de Compagnie met de hoofden der Westkust en den Radja van Menangkabau te verstaan, en in 1662 kwamen gezanten van verschillende plaatsen te Batavia, om te verklaren dat de volken der Westkust zich,

ten eeuwigen dage, onder de bescherming der Compagnie stelden, die beloofde hen tegen alle vijanden ter zee te verdedigen; maar zich daarentegen den uitsluitenden handel voorbehield. Van deze kontrakten voorzien, keerde Groenewegen, die reeds te Atjeh als koopman was werkzaam geweest, naar de Westkust terug, verplaatste het hoofdkantoor, dat tot dusverre op het aan Bantam behoorende Sillebar, in het gebied van Indrapoera, was gevestigd geweest, meer noordwaarts naar het eiland Tjinko, maar kon overigens niets uitrigten, daar de Atjinezen op hunne hoede waren, en niemand der zaamgezworenen het eerst de oproervlag durfde uitsteken. In 1664 besloot men tot ernstiger maatregelen over te gaan. De Kommandeur Jacob Cauw kwam met vier schepen op de Westkust, nam den Sultan van Indrapoera in het verbond met de Compagnie op, verdreef de Atjinezen van Salida, Padang, Tikoe en Priaman en vestigde eenige vaste kantoren. Te gelijker tijd werd Atjeh door Pieter de Bitter geblokkeerd, en de Koningin tot hernieuwing der vroegere kontrakten gedwongen. Doch de strijd was hiermede niet geëindigd. Gedurig poogden de Atjinezen de Opperhoofden der Westkust tegen de Compagnie op te zetten; overal hoorde men van moord en verraad aan de Hollandsche kooplieden gepleegd, en het oogmerk der Compagnie, om, in ruiling voor hare lijnwaden, de peper en andere produkten dezer kust magtig te worden, ondervond gedurige tegensparteling. Jakob Gruis vond in 1666 met alle zijne officieren en 130 man, ten gevolge van een onvoorzigtigen aanval, waarbij de Padangers hem, uit hoofde van den vrijdag, hunnen rustdag, weigerden bij te staan, den dood. Zijn opvolger, Abraham Verspreet, slaagde beter, versloeg de wederspannigen, noopte op nieuw vele hoofden tot onderwerping, en wist een geschikt politiek middel te vinden, om de Westkust op een gemakkelijker wijze aan ons gezag te verbinden. Dit bestond daarin, dat men den Radja van Menangkabau, althans in naam, het hem oorspronkelijk toekomend gezag over al onze bondgenooten op Sumatra's Westkust hergaf, mits hij de met hen reeds gesloten verbonden voor wettig erkende. Tevens eigende men zich het regt toe, om uit de acht in-

landsche geslachtshoofden van Padang, ter vervanging van het Atjinesche opperhoofd, eenen Maleischen Stadhouder te benoemen, altijd aan den Hollandschen gezaghebber ondergeschikt, dien de Radja van Menangkabau ook als den zijnen erkende en met den titel van Panglima vereerde. Omstreeks dienzelfden tijd stond ook de Koning van Indrapoera het distrikt Salida aan de Compagnie af. Het eerste Nederlandsche opperhoofd, ter Westkust van Sumatra aangesteld, Jacob Joriszoon Pits, vestigde het hoofdkantoor te Padang, waar nu een fort met pakhuizen werd gebouwd. Men onderhield echter ook het kantoor op het eilandje Tjinko en twee andere te Kota-tengah en Salida. In 1668 onderwierp zich Priaman, en kort daarna Tikoe en Baroes, altijd op dezelfde voorwaarden, aan de suprematie der Compagnie, die ook op deze plaatsen kantoren of loges in het belang van haren handel oprigtte. De bescherming, waartoe zich de Compagnie bij al de gesloten verdragen verbond, bepaalde zich tot het afweren van aanvallen ter zee. Met hetgeen te lande voorviel behoefde zij zich niet verder te bemoeijen dan haar gelegen kwam, en men beschouwde dit als een handigen vond, om door de krakeelzucht der Maleische bevolking dezer streken zich niet gedurig in nieuwe oorlogen gewikkeld te zien. Maar met dat al genoot de Compagnie in deze streken weinig rust. De distrikten Pau en Kota-tengah, beide in de nabijheid van Padang, maar ontoegankelijke wijkplaatsen voor de weêrspannelingen opleverende, heulden gedurig met Atjeh, en meer dan twintigmaal was de Compagnie met deze distrikten in oorlog, waartoe de opgedrongen handelskontrakten en het verbod om zout te maken, hetgeen men van Java invoerde, vooral aanleiding schijnen gegeven te hebben. Van den anderen kant zag men zich in de begeerte, om den handel te monopoliseren, gedurig door zijne mededingers, vooral de Engelschen, gedwarsboomd, en Indrapoera, destijds eene der voornaamste handelplaatsen, schond herhaaldelijk de verdragen ten behoeve der Engelschen, die op verschillende punten tijdelijke kantoren oprigtten. Eindelijk had men herhaalde moeijelijkheden met de vorsten van Menangkabau, die niet verminderden nadat, in 1680, de verdeeling tusschen drie vorsten dit rijk wel aan-

merkelijk verzwakt, maar daarentegen het aantal der hoofden, die in rust moesten gehouden worden, vermeerderd had. Uit de strijdige aanspraken van Atjeh, Menangkabau en Indrapoera, uit de mededinging der Engelschen, uit de onstaatkundige handelingen der Compagnie en de vele geweldenarijen door haar gepleegd, ontstond zulk eene tallooze menigte konflikten, zulk een eindeloos weefsel van verwarringen, dat men veilig zeggen kan, dat onder het bestuur der Compagnie nimmer een half jaar achtereen op de geheele Westkust algemeene rust heerschte. Men wordt moede van het eentoonig verhaal van telkens weder opgedrongen en inderdaad voor de welvaart der bevolking verderfelijke kontrakten, die telkens weder verbroken werden, en die men, bij de groote uitgestrektheid der kust en de geringheid onzer bezettingen, de magt niet had om te doen eerbiedigen. Doch keeren wij thans tot Atjeh terug.

Onder de regering der Koningin Tadjoe'l-Alam was dit voormaals zoo magtig koningrijk niet slechts door den afval der Westkust verzwakt geworden, ook Delli, een distrikt op de Oostkust, was in 1669 tegen haar in oproer geraakt, en had de hulp der Compagnie ingeroepen, die echter weigerde zich met deze zaken in te laten. De Koningin stierf in 1675, na eene regering van 34 jaren, en werd door eene tweede vorstin, onder den naam van Noeroe'l-Alam, en in 1677 door eene derde, Anajat-Sjah genoemd, opgevolgd, De Engelschen, die in 1666 weder voet te Atjeh hadden gekregen, zonden in 1684 aan die vorstin een gezantschap, ten einde zich door het vestigen van een fort aldaar voor het verlies schadeloos te stellen, dat zij in 1682, door de noodzakelijkheid om het gebied des Konings van Bantam, en dus ook hun kantoor te Sillebar, te ontruimen, hadden geleden, en een aandeel in den peperhandel te behouden. Marsden verhaalt van dit gezantschap eene grappige bijzonderheid. Toen de gezanten, in tegenwoordigheid der Orang Kaja's, ten gehoore waren toegelaten, beval hun de Koningin nader te komen en betoonde eene groote belangstelling in hunne pruiken, waarvan zij zeer begeerig was het nut te leeren kennen. Na hierop een voldoend antwoord ontvangen te hebben, verzocht zij den Heer Ord, indien het geene be-

leediging voor hem was, zijne pruik eens af te nemen, om te zien welke verandering dit in zijn voorkomen zou te weeg brengen. Daarop gaf zij den afgezanten te kennen, dat zij hun haar antwoord door de Orang Kaja zou mededeelen. Dit antwoord luidde niet gunstig. Wel werd aan de Engelschen het bouwen van een houten faktorij toegestaan, maar het aanleggen van een fort werd hun geweigerd, als strijdig met de gebruiken des rijks, die aan de Koningin zelve niet veroorloofden eenige sterkte aan te leggen, uit vrees dat zij, in handen van vreemdelingen vallende, strekken mogt om het land tot slavernij te brengen. De Engelschen verdroegen die weigering te ligter, daar zij, omtrent denzelfden tijd, van de Maleische hoofden van Priaman en andere plaatsen, die toen weder met de Hollandsche Compagnie overhoop lagen, alsmede van die van Bangka-hoeloe, bij verbastering Benkoelen genoemd, uitnoodigingen ontvingen, om zich in hunne distrikten te vestigen. Aan Benkoelen werd de voorkeur gegeven, en in weêrwil van het verzet der Hollandsche Compagnie, die zich op de overeenkomsten met de inlanders beriep, waarbij haar de gansche Westkust van Sillebar tot Baroes was afgestaan, vestigden zich hier de Engelschen in 1686, lokten Chinesche kolonisten derwaarts, bouwden een fort, en breidden hunnen invloed over het zuidelijk deel der Westkust gedurig verder uit.

In 1688 stierf de Koningin van Atjeh, en werd nogmaals door een vrouwelijk opperhoofd, onder den naam van Kamalat-Sjah, opgevolgd, ditmaal echter niet zonder dat eene aanzienlijke partij het herstel der mannelijke linie met de wapenen in de hand voorstond, ofschoon de partij der Koningin eindelijk zegepraalde. Ook deze vorstin ontving in 1695 een Engelsch gezantschap, dat de vestiging eener faktorij, doch op eene zeer beperkte schaal, ten gevolge had, welke na weinige jaren wederom verliep. Na eene regering van 11 jaren werd deze Koningin door hare onderdanen afgezet, en eindelijk, na 60 jaren vrouwenregering, weder een Koning op den troon geplaatst, onder den naam van Badroe'l-alam Sjerif Hasjam. Deze vorst, door eene kwaal aangetast, deed in 1702 weder afstand van de regering en stierf eene maand daarna.

Wij zullen thans eenige oogenblikken bij de zaken der Oostkust stilstaan, van welke wij echter slechts eene uiterst gebrekkige en fragmentarische kennis bezitten. Wij zagen reeds dat de opperhoofden van Delli en andere distrikten van noord-oostelijk Sumatra nu en dan vrij wat aan de Atjinesche koningen te doen gaven, wier suprematie zij zelfs tot op den huidigen dag weinig meer dan in naam erkennen. Siak, met het daaraan cijnsbare Kampar, had zich, wanneer weten wij niet, geheel onafhankelijk gemaakt, en daardoor aan de magt van Atjeh ter zee een gevoeligen slag toegebragt. De niet onaanzienlijke scheepsmagt dezer rijken had dikwijls belangrijke diensten bewezen tegen de Portugezen, en meermalen waren de stranden dezer Oostkust-staten getuigen geweest van de geleverde gevechten. Thans deed het verval van Atjeh Siak in magt en aanzien stijgen, zoodat het niet schroomde zich op zijne beurt de afgescheurde brokken van het gebied des vroegeren opperheers toe te eigenen. Zoo breidde het zich noordwaarts tijdelijk over Asahan, Batoe-bara, Sirdang, Delli, Baloetjina en Langkat uit, en onderwierp zich zuidwaarts Indragiri. In de Maleische Kronieken lezen wij herhaalde malen van de uitrusting van vloten, door den Koning van Siak tegen Malakka, Djohor en andere Staten van het Maleisch Schiereiland in zee gebragt. Er werd met afwisselende kansen gestreden, maar Indragiri bleef ten laatste schatpligtig aan de vorsten van het Djohoresche rijk, in wier naam het door een eigen vorst bestuurd werd. Djambi en Palembang waren reeds sedert lang onafhankelijke rijken.

De Hollandsch Oost-Indische Compagnie was niet blind voor de voordeelen, die Sumatra's Oostkust aan den handel aanbood. Reeds in het begin der zeventiende eeuw had zij gepoogd met de verschillende staten betrekkingen aan te knoopen. Sedert 1616 had zij een vast kantoor te Djambi, dat echter, ten gevolge van verraderlijke handelingen der inwoners, zoo het heette, in 1623 weder geligt werd. Eveneens had zij sedert 1620 eene loge en opperhoofd te Palembang. In 1628 werd de opper-koopman Broekmans derwaarts gezonden, om geschillen, tusschen Palembang en Djambi

gerezen, weder bij te leggen, en in 1636 werd het kantoor te Djambi hersteld. Wij zullen later gelegenheid hebben om de betrekkingen tot Palembang uitvoeriger te bespreken; hier bepalen wij ons tot die met Djambi, welke omstreeks het einde der zeventiende eeuw zeer ingewikkeld werden. In 1674 gaven nieuwe verschillen, misschien in verband staande met een krijg met Djohor, dat omstreeks dezen tijd door die van Djambi belegerd en ingenomen werd[1], aanleiding tot de zending van den Heer Andries Bogaard, die de zaken der Compagnie weder op beteren voet bragt. In 1687 vond zij gelegenheid haren invloed nog verder uit te breiden. De Sultan van Djambi vroeg toen hulp van de Hollanders tegen de aanvallen van den Koning van Djohor, die hem op zijne beurt was komen bestoken. Eene expeditie werd derwaarts gezonden, met welker hulp de Djohorezen op de vlugt werden geslagen; daarop werd de faktorij der Compagnie uitgebreid en door toevoer van Batavia versterkt. Doch dit belette niet, dat nieuwe onaangenaamheden plaats grepen, en in 1690 het Hollandsche opperhoofd Sijbrand Zwart werd vermoord. Het was misschien deze moord, die aanleiding gaf dat de Hollandsche Compagnie de partij van Kiai Gedéh, den oproerigen zoon van Sultan Inglaga, tegen zijnen vader koos. De Sultan werd als staatsgevangene naar Batavia gevoerd, Kiai Gedéh in zijne plaats op den troon gesteld, en een opstand, door zijn broeder Raden Djoemat (bij Valentijn, Pangeran Pringgabaja) verwekt, met de hulp der Compagnie onderdrukt. Raden Djoemat week daarop naar de binnenlanden, knoopte verstandhouding aan met een der vorsten van Menangkabau, wiens dochter hij huwde, matigde zich onder den titel van Maharadja Ratoe vorstelijk gezag aan, en trachtte, om den Hollanders af breuk te doen, den afvoer van produkten zoo veel mogelijk te beletten. Door bemiddeling van Menangkabau kwam kort daarop een verdrag tot stand, waarbij de beide broeders afstand van de regering deden, die aan Mohammed-Sjah, den zoon van Maharadja Ratoe werd opgedragen. Toen deze kort daarop

1 Zie Newbold, ‘British Settlements,’ II, p. 47.

gestorven was, maakte zich Kiai Gedéh op nieuw van het bewind meester en nam zijn broeder gevangen, die nu, even als vroeger zijn vader, door de Hollanders naar Java gevoerd werd, en zijn leven als balling op Poelo Ai eindigde. Kort na zijn herstel in het bewind, stierf ook Kiai Gedéh, en thans betwistten twee zonen van Maharadja Ratoe elkander de opvolging. Abdoe'l-Rahman behield de overhand en begon hervormingen in het bestuur in te voeren, die aan vele hoofden mishaagden. De Demang Miskien, wien hij de hand zijner dochter geweigerd had, zette daarop de Hollanders tegen hem op, die, met de ontevredenen verbonden, het paleis des Sultans beschoten, maar zoo goed ontvangen werden, dat zij zich weldra genoopt zagen Djambi geheel te verlaten. Van 1696 tot 1707 was het kantoor opgebroken, doch werd toen hersteld, omdat de Sultan, vernomen hebbende dat het verraad van den Demang Miskien de oorzaak was geweest der vijandelijkbeden, een gezantschap naar Batavia zond, om de verschillen bij te leggen. De Hooge Regering keurde het gedrag harer ambtenaren af, en zond een anderen Resident naar Djambi, waar toen de sterkte te Moeara-Kompeh, 8 mijlen landwaarts in, aan het vereenigingspunt der rivier van Djambi met de Kompeh, gebouwd werd. Niet lang echter bleef de Compagnie in het rustig bezit dezer sterkte. Onder de regering van Ahmed Zeinoe'd-din, den opvolger van Abdoe'l-Rahman, had op nieuw een opstand tegen haar gezag plaats, omdat het Hollandsch Opperhoofd een schoonzoon des Sultans, die voorschotten voor de levering van peper ontvangen, maar niet aan de overeenkomst voldaan had, gevangen had genomen en naar Java opgezonden. Na een hevigen strijd van vijf dagen, sloeg de Hollandsche bezetting den vijand van de sterkte af, maar zij was inmiddels zoodanig verzwakt, dat zij genoodzaakt was zich in te schepen en het Djambische rijk te verlaten, waar sedert de Compagnie geen herstel harer vestiging schijnt beproefd te hebben.

Indien wij van de betrekkingen der Compagnie tot Djambi door Valentijn, en vooral door eenige inlandsche overleveringen, die wij in de gegeven schets der gebeurtenissen

met eerstgenoemden schrijver zoo veel mogelijk in overeenstemming hebben gebragt, althans eenigermate onderrigt zijn, nagenoeg geheel zwijgen daarentegen onze berigten aangaande hare betrekkingen tot Indragiri en Siak. Op eerstgenoemde plaats weten wij, dat zij in Valentijn's tijd eene loge had, onder het Gouvernement van Malakka staande, waarvan ons echter niets bekend is, dan dat onze bezetting later door de bevolking, met behulp van Djohor, verdreven werd. In Siak had de Compagnie eene versterkte loge, op het eilandje Goenting, aan den mond der rivier. Ook spreekt Marsden van een klein établissement hooger op aan dien stroom te Mandau, vanwaar men timmerhout bekwam ten behoeve der werven van Batavia. Maar ook hier waren de betrekkingen niet duurzaam. Herhaaldelijk beklaagde men zich over den verraderlijken aard der inwoners, en in het begin der achttiende eeuw werd de Hollandsche bezetting vermoord, en het kantoor opgebroken.

Zoo de pogingen der Compagnie, om met de Oostkust te handelen, over het geheel eene ongelukkige uitkomst hadden, en zij alleen te Palembang duurzaam gevestigd bleef, dan zal men dit ook hier wel niet zoo zeer aan de bevolking dezer gewesten moeten wijten, als aan het verkeerde stelsel der Compagnie en de willekeurige handelingen harer dienaren. Hare geschiedenis te Djambi, en wat wij later van hare betrekkingen tot Palembang zullen verhalen, kunnen ons het bewijs geven, dat zij ook hier den geest niet verloochende, die haar bestuur op de Westkust kenmerkte.

Doch keeren wij thans tot Atjeh terug. Wij hebben reeds vermeld, dat in 1702 de regerende koning van dit rijk, wegens zwakke gezondheid, afstand deed van de regering. Een priester, Perkasa Alam geheeten, wist zich door zijne kuiperijen op den troon te plaatsen, en eene der eerste daden zijner regering bestond daarin, dat hij den handel der Engelschen bemoeijelijkte door het heffen van havengelden, waarvan zij door vroegere verdragen waren vrijgesteld. De bevelhebbers der Engelsche schepen, toen daar ter plaatse tegenwoordig, besloten zich zelven regt te verschaffen, en den toevoer ter zee van de stad af te snijden. Hierdoor

ontstonden weldra hevige beroeringen onder het volk, en de regering werd gedwongen, aan de vermetele kooplieden hunne voorregten terug te geven, die echter, hiermede nog niet voldaan, een opstand wisten aan te wakkeren, die, in het begin van 1704, de afzetting van Perkasa-alam, en, na drie maanden van regeringloosheid, de plaatsing op den troon van Djemaloe'l-Alam, den zoon des vorigen Konings, ten gevolge had. In de eerste jaren der regering van dezen vorst schijnt het Atjinesche rijk nog in bloeijenden welstand verkeerd te hebben. De inlandsche berigten hangen een schitterend tafereel op van het aanzien en den rijkdom der stad en van den belangrijken handel die er gedreven werd. Zij melden ons dat er kooplieden van verschillende natiën gevestigd waren, maar dat een Hollander, Daniël geheeten, de aanzienlijkste was van allen. Het duurde echter niet lang, of het ongeluk begon den Koning te vervolgen. De eerste ramp was de afval van een distrikt Batoe-bara genaamd en op de Oostkust des eilands gelegen. De Koning ging zelf met eene aanzienlijke vloot, om de wederspannige hoofden te tuchtigen, die echter bij zijne aankomst onderwerping veinsden, en hem een geschenk zonden van kokosnooten van eene bijzondere soort, *kalapa gading* geheeten, doch welker sap zij met een vergif hadden weten te vermengen, dat den Koning op eene zware ziekte te staan kwam, en hem noodzaakte naar Atjeh terug te keeren, werwaarts hun ook de vloot na weinige dagen, onverrigter zake, moest volgen.

De provincie Atjeh, de eigenlijke kern des rijks, was toen ter tijd, gelijk nog heden, verdeeld in drie distrikten, of liever stammen, die elk eene zekere hoeveelheid van onder een Penghoeloe staande gemeenten, *moekims* of *sagies* genaamd, bevatten, en daarom de XXII sagies, de XXV sagies en de XXVI sagies genoemd worden. Aan het hoofd van elke dezer afdeelingen staan twee Panglima's (in de vroegere geschiedenissen van Atjeh wordt er echter slechts één voor elke afdeeling vermeld[1]), die als eigenlijke stamopperhoofden beschouwd worden. De Peng-

1 Zie Marsden, p. 457.

hoeloe moet over alles raadplegen met de leden zijner gemeente, de gezamenlijke Penghoeloe's maken den raad uit der Panglima's, die niets zonder hunne toestemming kunnen verrigten, en van deze Panglima's is weder de Koning of Sultan in al zijne handelingen afhankelijk. Men ziet derhalve, dat in den grond ook bij de Atjinezen een geheel gelijksoortige regeringsvorm als bij de Maleijers en zelfs bij de Batta's op Sumatra, gelijk ook nog thans bij de Afghanen en in vroeger tijd bij onze Germaansche voorouders, wordt aangetroffen. Zelfs de koninklijke waardigheid beteekent thans in Atjeh weinig meer, dan sedert lang in het rijk van Menangkabau; de vorst is inderdaad niet meer dan het hoofd eener foederatieve republiek, en dat de koningen hier vroeger zoo groote magt hadden, moet waarschijnlijk uit de aanzienlijke inkomsten verklaard worden, die zij uit de vele van Atjeh afhankelijke distrikten trokken, terwijl, sedert den afval der meeste schatpligtige provinciën, en het verval des handels, hunne magt, tegelijk met hunne inkomsten, meer en meer onbeduidend is geworden. De Panglima's, wier waardigheid erfelijk is, staan de inkomsten der door hen bestuurde distrikten aan den Koning af; doch tegen eene schadevergoeding, die thans op vijf katties goud in het jaar aan ieder hunner berekend wordt. Daarentegen hebben zich de Panglima's te allen tijde het regt aangematigd (krachtens een eed, naar hun beweren, door hunne voorouders afgelegd, van de belangen des lands nimmer uit het oog te zullen verliezen), om, na het overlijden der vorsten, eene keuze onder zijne kinderen te doen, en den, naar hun oordeel, geschiktsten der koningszonen als opvolger uit te roepen en te huldigen; maar ook om den vorst af te zetten, die van de oude landsgebruiken afwijkt, of in strijd handelt met de vermeende belangen des rijks. Van dezen invloed der Panglima's op de aangelegenheden der troonsopvolging, die ons reeds meermalen is gebleken, is de zestigjarige vrouwenregering, die hoofdzakelijk door hunnen wil is gehandhaafd, zeker wel het sterkste voorbeeld.

De Sultan Djemaloe-l-Alam geraakte, kort na zijn rampspoedigen togt tegen Batoe-bara, in twist met een der Pang-

lima's, Moeda Seti. Hij deed een togt in het binnenland, met het geheime doel, om dit opperhoofd door zijne volgers te doen opligten en in verzekerde bewaring stellen; doch deze kreeg in tijds de lucht van 's konings voornemen, wapende zijne volgelingen, versloeg de koninklijke benden, en noodzaakte den vorst zich in zijn paleis op te sluiten, die weldra te rade werd, zich, totdat de orde hersteld zoude zijn, naar Pedir te verwijderen, en tijdelijk eenen regent in zijne plaats aan te stellen. Dit had plaats in 1723. De Panglima's waren echter hiermede niet tevreden. Zij besloten den koning van zijne waardigheid vervallen te verklaren en gaven hem een opvolger, die reeds na zeven dagen stierf, waarop zij een neef des vorigen Sultans benoemden, dien zij nogtans na weinige dagen weder afzetten. Eindelijk plaatsten zij denzelfden persoon, dien de koning bij zijne vlugt als regent had aangesteld, op den troon, onder den naam van Alaoe'd-din Ahmed Sjah-Djehan. Deze stierf na eene vreedzame regering van 12 jaren, op denzelfden dag, waarop Djemaloe'l-Alam met een leger de stad was genaderd, ten einde zich weder van de regering meester te maken, maar door zijne besluiteloosheid de goede kans liet voorbijgaan. De oudste zoon van den overleden koning liet zich in der haast door een der Panglima's als koning huldigen, onder den naam van Alaoe'd-din Djehan-Sjah, en nam dadelijk krachtige maatregelen om den voortgang van zijnen mededinger te stuiten. Daar echter de Panglima's verschillende zijden kozen, duurde de burgeroorlog tien jaren, totdat eindelijk Djehan-Sjah in het onbetwist bezit van den troon bleef, dien hij nu 8 jaren rustig bekleedde. Daarop geraakte de koning op nieuw met de Panglima's in twist, en er brak andermaal een tweejarige burgeroorlog uit. En ook, nadat de koning in 1760 gestorven, en door zijn' zoon Alaoe'd-din Mohammed Sjah, echter niet met algemeene toestemming der hoofden, was opgevolgd, heerschte geene rust in het land. Ook de nieuwe vorst werd in 1763 weder verdreven, doch kreeg na twee jaren het gezag andermaal in handen. Zes jaren later werd hij op nieuw tot de vlugt genoodzaakt, maar heroverde de regering na drie maanden, en handhaafde zich, ofschoon onder gedurige twisten en

beroeringen, op den troon tot in 1781, toen hij stierf en door zijnen zoon, Alaoe'd-din Mahmoed Sjah-Djehan (doch niet zonder tegenstand van de zijde van een zijner broeders, den zoon eener begunstigde vrouw des overleden konings), werd opgevolgd, die over het in- en uitwendig verzwakte rijk tot omstreeks het einde der vorige of het begin der tegenwoordige eeuw moet geregeerd hebben. Daar de kroniek van Atjeh, die Marsden in staat stelde tot dusverre een geregeld verhaal der geschiedenis van dit koningrijk te leveren, met deze regering ophoudt, is onze kennis van die geschiedenis sedert den aanvang der negentiende eeuw slechts fragmentarisch, en hebben wij daarvan geene berigten, dan voor zooverre het rijk met de Europesche magten in aanraking kwam. Intusschen hadden ook op de Westkust, in de door de Engelschen en Nederlanders bezette streken, gewigtige gebeurtenissen plaats gehad, en het wordt tijd, dat wij derwaarts den blik wenden.

Ik heb hierboven van den staat der Westkust-distrikten, onder het beheer der O. Indische Compagnie, een algemeen tafereel opgehangen, en doen zien, hoe de tegenstribbeling der bevolking tegen het zoutmonopolie en den eisch van alleenhandel, met uitsluiting der Engelschen, die echter geene poging onbeproefd lieten, om verstandhouding met de bevolking aan te knoopen, gevoegd bij de pogingen der Atjinesche en Menangkabausche vorsten, om de verloren magt geheel of gedeeltelijk te herkrijgen, de Compagnie in gedurige twisten en oorlogen wikkelden, en ter naauwernood immer een half jaar achtereen aan deze gewesten rust vergunden. Het zou nutteloos en vermoeijend zijn, bij de eentoonige bijzonderheden dier telkens gedempte en telkens weder uitgebroken onlusten stil te staan. Het zij ons genoeg op te merken, dat onder deze omstandigheden noch de handel, noch de produktie kon bloeijen; en dat de voordeelen, die deze bezittingen nu en dan afwierpen, in andere jaren weder verslonden werden door de krijgstoerustingen, waartoe men zich genoodzaakt zag. Geen wonder dus, dat de Westkust van Sumatra een lastpost werd voor de Compagnie, en de regering te Batavia herhaalde malen het plan opperde, om al hare kantoren in deze streken op te breken, waarvan

zij echter door de nooit verwezenlijkte vooruitzigten eener betere toekomst, haar door hare dienaren voorgespiegeld, telkens weder terugkwam. Algemeen nam de verarming in de Compagnie's-landen toe; en echter was het de groote bloei en rijkdom dezer landen geweest, die de Europesche handelaren het eerst derwaarts gelokt had. Eene der groote grieven van de Compagnie tegen de inlandsche bevolking was haar gedurige smokkelhandel, waaronder men alle koopen of ruilen van goederen buiten de Compagnie's-kantoren verstond. Maar behoeft ons die neiging te verwonderen, wanneer een ijverig dienaar der Compagnie (van Basel) zelf aanteekent: ‘dat de inlandsche handelaars de goederen beterkoop van de Engelschen en Atjinezen konden erlangen, en bij dezen tevens hun goud, benzoïn en kamfer duurder konden afzetten, dan bij de onzen.’ Men had gedurig over schending der aangegane kontrakten te klagen, maar men vergat, dat men die geheel tot zijn eigen voordeel had ingerigt, en der bevolking door vrees of geweld opgedrongen, die zich, gelijk natuurlijk was, niet verder daaraan hield, dan de magt der Compagnie strekte, om haar te dwingen.

Intusschen maakte onze geduchte mededingster, de Engelsche Compagnie, die zich sedert 1686, gelijk wij zagen, te Benkoelen had gevestigd, gedurige voortgangen, en bekreunde zich weinig om onze aanspraken. Zij rigtte kantoren op te Bantal en Moko-Moko, en besloot het kantoor te Benkoelen wegens de ongezondheid van het oord te verplaatsen, waarom men in 1714 de grondslagen begon te leggen van Fort-Marlborough, op nog geen uur afstands van de plaats der vroegere vestiging. Maar nadat de opbouw van het fort reeds aanmerkelijk gevorderd was, had er een voorval plaats, dat dreigde de uitzigten der Compagnie geheel in rook te doen verdwijnen. Het schijnt, dat de Engelsche Compagnie hare Hollandsche mededingster niet veel overtrof in de kunst, om met de inboorlingen om te gaan en zich hunne gunst te verwerven. Door slechte behandeling opgeruid, stonden zij in 1719 op en dwongen het garnizoen zich aan boord der schepen te bergen. In het volgende jaar echter kwamen de Engelschen weder terug,

en werden door de ingezetenen in hunne hernieuwde pogingen tot vestiging niet bemoeijelijkt, hetgeen Marsden aan de vrees toeschrijft, dat de Hollanders zich van de plaats mogten meester maken. Het fort werd nu voltooid, en de Engelschen bleven sedert in het rustig bezit van Benkoelen. In 1751 vestigden zij zich, in weerwil der vertogen van de Hollandsche Compagnie, te Natal, en in 1755 te Tapanoeli; en men begon van onze zijde den magtigen vijand toen reeds te zeer te vreezen, om hem anders dan met bedreigingen voor de schending onzer regten te straffen. Eenige weinige Engelsche vaartuigen werden aangehouden, maar meestal op last hunner Hoog Edelheden te Batavia weder uitgeleverd. Intusschen deed zich weldra eene gelegenheid op, om de rekening te vereffenen. In 1760 werden Natal en Tapanoeli door twee Fransche oorlogschepen, onder den graaf d'Estaing, bemagtigd en aan de inlandsche regenten teruggegeven, die daarop het gezag aan de Ned. O.I. Compagnie opdroegen. Deze was echter bevreesd om die opdragt te aanvaarden. De bewindhebbers besloten, bij geheime resolutie, zich noch middellijk, noch onmiddellijk met het Engelsche eigendom te bemoeijen, maar op die beide plaatsen slechts kleine posten te houden, *als op welke de Maatschappij niet alleen van ouds een onbetwistbaar regt bezat, maar die ook nu door de wettige regenten aan haar afgestaan waren*. Vervolgens veroverde d'Estaing Benkoelen, en bood zelf deze plaats aan de O. Ind. Compagnie aan, tegen een paar schepen met levensmiddelen en andere benoodigdheden. Doch men wilde de voordeelen der onzijdigheid niet verliezen, en antwoordde met eene beleefde weigering. Bij den vrede van Parijs in 1763 werd derhalve aan Engeland het bezit dezer koloniën op nieuw verzekerd, en Fort Marlborough werd nu met zijne onderhoorigheden tot een op zich zelf staand Presidentschap verheven.

De zaken der Hollandsche Compagnie op de Westkust gingen inmiddels steeds achteruit. De Engelschen hadden zich in den omtrek van Tapanoeli geheel van den handel meester gemaakt, en de post te Baroes werd nu zoo bezwarend, dat men in 1778 besloot dien geheel in te trekken. Toen kort daarna de oorlog met Engeland was uitgebroken,

zeilde de Engelsche kommissaris Sir Henry Bothan van Benkoelen met vijf schepen naar Padang, dat zich met al zijne onderhoorigheden, goederen en gelden, aan de Compagnie behoorende, zonder een schot te doen, overgaf. De bezetting werd als krijgsgevangen weggevoerd, en men liet de forten te Padang, Poelo Tjinko en Ajer-adji springen, welke op de beide laatstgenoemde plaatsen niet weêr zijn herbouwd. In 1784 verlieten de Engelschen Padang, schier alles wegvoerende wat tot verdediging der plaats kon strekken, en de Christen-bevolking aldaar, ten getale van nagenoeg 200 zielen, in den hagchelijksten toestand, ten prooi van plundering, moord en hongersnood, achterlatende. Een Maleische priester vatte het voornemen op, om die verlatenen tot den Islam te bekeeren, en bij weigering daartoe te dwingen. Met 3 à 4000 bergbewoners vertoonde hij zich in de nabijheid van Padang, doch de Christenbevolking, in den nood de handen tot eensgezinde verdediging ineen slaande, en door de talrijke te Padang gevestigde Chinezen geholpen, wist hem zoo wel te ontvangen, dat hem de lust tot bekeeren in eens verging. Gelukkig was hij reeds afgeslagen, toen eene vloot van 30 Atjinesche vaartuigen van de zeezijde kwam opdagen, om in het bekeeringswerk behulpzaam te zijn. Men wapende eenige Chinesche vaartuigen, en leverde daarmede de Atjinezen slag, tien of twaalf hunner praauwen werden in den grond geboord of overzeild en de overigen redden zich door de vlugt. Deze manmoedige verdediging bevrijdde de Padangers van den bekeeringsijver der inboorlingen, maar hun toestand onderging overigens niet veel verbetering, zelfs nadat de kommandeur von Erath in 1785 met eene zeer geringe magt van Batavia gekomen was, om Padang weder in bezit te nemen. Niets toont duidelijker de toenmalige zwakheid der Compagnie, dan de geheime instruktie, waarmede hij voorzien was, voor het geval, dat de Engelsche regering te Benkoelen zwarigheid mogt maken in de overgave van Padang, en hij daartegen op de plaats zelve tegenkanting mogt ontmoeten. Hij had alsdan in last, niet het minste geweld te gebruiken, maar van de tegenstreving behoorlijk protest te doen aanteekenen, zelf zich met geen bestuur in te laten, dan over 's lands

dienaren en burgers, de koopwaren en noodzakelijkste behoeften te doen ontschepen, doch de militairen, om alle aanleiding tot twist te voorkomen, aan boord te houden, en wanneer de Engelschen verklaarden, dat zij niet mogten landen, hen allen met het schip de Vrede naar Batavia terug te zenden. Von Erath werd echter in het bezetten der plaats niet gestoord; hij herstelde, zoo goed hem dit met zijne geringe hulpmiddelen mogelijk was, de orde te Padang, nam ook den post van Poelo Tjinko en misschien eenige andere punten in bezit, en wist een paar der oproerigste Maleische hoofden in handen te krijgen, die naar Ceylon gebannen werden. Geen der posten ten noorden van Ajerbangies werd echter hersteld, dewijl die door de vestiging der Engelschen te Natal en Tapanoeli geheel nutteloos geworden waren. Ook kreeg men weldra weder onlusten met de XIII Kota's, en de handel met de vaste kust van Azië ondervond, ten gevolge der oorlogen, waarin de Europesche groote mogendheden gewikkeld waren, zulk eene stremming, dat de bewindhebberen in Nederland onophoudelijk er op aandrongen, om Padang te verlaten, waartegen zich echter von Erath, die voor zich zelven goede zaken deed, geweldig aankantte, zoodat men de zaak te Batavia slepende hield, en de bewindhebbers in het moederland met schoone vooruitzigten en de hoop op betere tijden paaide.

Men had het voornemen opgevat, wat vroeger ook weleens gedeeltelijk, doch zonder veel gevolg, beproefd was, om den handel ter Westkust voor alle Nederlanders, en zelfs voor vreemdelingen, tegen betaling van vaste regten, vrij te stellen. Maar ook hiertegen had von Erath eene menigte bezwaren, die echter, zoowel als zijne voorstellen tot redres, duidelijk den stempel van eigenbelang droegen. Hij werd dus in 1791 teruggeroepen, en kort daarna bij publikatie van 7 Sept. 1792 de vrije handel afgekondigd. In hetzelfde jaar werd de post van Ajer-bangies ingetrokken, die kort daarna door de Engelschen bezet werd.

Onder de staten, die de Compagnie op de Westkust dikwijls veel te doen hadden verschaft, behoort vooral ook het rijk van Indrapoera. In 1696 had de Compagnie daar een zesjarigen prins, Radja Pasisir Barat, onder voogdij van zijn

grootvader op den troon geplaatst, waarop zekere Goelemat (zoo noemt hem Marsden), met den bijstand der Engelsche Compagnie, die ook op deze wijze hare mededingster trachtte afbreuk te doen, tegen het nieuwe bewind opstond, en een van Indrapoera losgescheurd koningrijk, onder den naam van Anak-Soengei, stichtte, waarvan hij den zetel te Mandjoeta vestigde. In 1717 werd Goelemat door de hoofden, hier *mantri's* genaamd, van den troon gestooten, en in zijne plaats zekere Radja Ketjil-besar aan het hoofd des bewinds geplaatst, wien Radja Gandam-Sjah als eerste staatsdienaar en gedesigneerde opvolger werd toegevoegd. Deze, in 1728 aan de regering gekomen, verlegde den zetel des bewinds naar Moko-Moko, waar de Engelschen sedert 1717 een kantoor hadden. Het was naar deze plaats, dat voortaan zijn rijk genoemd werd. Intusschen genoot ook het overschot van het Indrapoersche rijk geene rust. In 1701 gaf een gerezen twist aanleiding, dat de dienaren der Hollandsche Compagnie aldaar werden vermoord. Hieruit volgde een verwoestende oorlog. De Radja en zijne staatsdienaren werden tot de vlugt gedwongen, en het land werd grootendeels ontvolkt. In 1705 werd de Radja op den troon hersteld, doch hij was nu geheel van de Compagnie afhankelijk geworden, en het voormaals zoo bloeijende rijk van Indrapoera had geheel alle beteekenis verloren. In 1792 werd aan dit rijk de laatste slag toegebragt op eene wijze, die zoowel de onbeduidendheid van de magt der Compagnie, als van het rijk van Indrapoera bewijst. Als overblijfsel van eerbewijs en bescherming had de Radja nog één Europeesch soldaat tot eerewacht. Deze werd op zekeren dag door den sergeant, kommandant van den post te Ajer-adji, opgeroepen. De Radja, zich gekrenkt gevoelende, verzocht, dat hieromtrent hooger bevel uit Padang mogt vertoond worden. Doch de sergeant, in zijne hooge waardigheid van eerste militaire en civiele autoriteit, hierover gebelgd, trekt met zijne soldaten op Indrapoera los, doodt een negental inlanders, en noodzaakt den Radja tot de vlugt, die te Benkoelen bescherming zocht, waar hij in 1824 is gestorven.

Zoo sukkelde men voort tot in 1795. Er werden eenige pogingen in het werk gesteld, om de peperkultuur op te

beuren; doch de Compagnie had zich bitter te beklagen over hare dienaren. Schandelijke zedeloosheden werden ontdekt, en het opperhoofd v.d. Stengh, door zijne eigene onderhoorigen afgezet, nam de vlugt, zonder dat men ooit iets meer van hem vernam. In December, 1793, landde de Fransche kaper le Mêsme onverwachts te Ajer-manies, en overviel Padang, dat buiten staat was zich te verdedigen en zich aan al zijne vorderingen moest onderwerpen. Hetzelfde lot viel aan de Engelsche kantoren te Natal en Tapanoeli ten deel; doch Benkoelen werd niet aangerand. Na schattingen geligt en vrijheidsboomen geplant te hebben, verliet le Mêsme de Westkust weder; doch nu volgde in 1795 de opeisching onzer bezittingen uit naam van den Prins van Oranje, die weder geenerlei tegenstand vond. Dus nam de heerschappij der O.I. Compagnie op de Westkust van Sumatra een einde. De Engelschen hielden nu, behalve in hunne vroegere nederzettingen, Benkoelen, Natal en Tapanoeli, ook kantoren te Poelo Tjinko, Padang en Ajer-bangies, en de zaken bleven in dien toestand tot 1819, toen de voormalige Nederlandsche bezittingen aan het inmiddels op geheel andere grondslagen gevestigde bestuur van Nederlandsch Indië werden wedergegeven.

Eer wij bij de voornaamste gebeurtenissen gedurende het Engelsche tusschenbestuur de aandacht bepalen, willen wij thans nog een blik werpen op de betrekkingen der Nederl. O.I. Compagnie op de Lampongs-distrikten en Palembang, die eene groep van feiten vormen, welke met de tot dusverre verhaalde gebeurtenissen nagenoeg in het geheel niet in verband staan.

Wij vonden, ten tijde van de eerste vestiging der Nederlanders op Sumatra, de Lampongslanden als eene onderhoorigheid van het daartegenoverliggende Bantamsche rijk op Java, en den Sultan van dat rijk bovendien in gedurigen oorlog met het aan de Lampongs ten noorden grenzende rijk van Palembang, dat, na den val van het rijk van Modjopahit op Java, was bevrijd geraakt van Javaansche opperheerschappij. Het schijnt, dat de bevolking der Lampongs reeds toen tot den Islam bekeerd was, ofschoon nog tot den huidigen dag de Lampongers zeer slechte Mohammedanen zijn. De Lampongs volg-

den natuurlijk het lot van het Bantamsche rijk, ofschoon zij nog in 1686 eene vergeefsche poging waagden, om zich aan het gezag van den Sultan te onttrekken. Naarmate Bantam meer en meer onder den invloed der Compagnie kwam, liet zij zich ook in de Lampongsche landen gelden, en in de achttiende eeuw vindt men nu en dan Nederlandsche residenten vermeld, die te Mengala in het distrikt Toelang-bawang, te Samangka of op Poelo Lagoendi (een eilandje in Straat Sunda) gevestigd waren. Sedert 1752 moest zelfs de Koning van Bantam de Compagnie als opperleenheer voor de Lampongsche landen erkennen, die echter ook sedert een prooi van regeringloosheid en een zetel van allerlei geweldenarijen bleven. Toen Daendels in 1808 het rijk van Bantam geheel bij het Nederlandsch grondgebied op Java inlijfde, werden ook de Lampongs onder het regtstreeksch beheer van het Nederlandsch gezag gesteld en geheel van Bantam losgemaakt[1]; maar wij konden er ons niet laten gelden, dan, nadat door de teruggave onzer vroegere etablissementen door de Engelschen, deels in 1816, deels in 1819, de Nederlandsche regering weder vasten voet op Sumatra had gekregen. Uit de inwendige geschiedenis der Lampongs verdient slechts één feit bijzondere vermelding. In het gebergte van het distrikt Samangka woonde vroeger een woeste volksstam, Orang Aboeng geheeten, die, naar het zeggen der inwoners, even als de Dajakkers op Borneo, de gewoonte hadden, hunne dochters slechts aan die jongelingen ten huwelijk te geven, welke het hoofd van een verslagenen konden vertoonen, waarom zij gewoon waren in kleine troepen op de menschenjagt uit te gaan, en de bewoners van Samangka in gedurigen angst hielden. Omstreeks het jaar 1790 besloot Nakhoda Moeda, een der Samangkasche hoofden, met toestemming en medewerking van den agent van Bantam, Kiria Mindjan, een verdelgingsoorlog tegen hen te ondernemen. Met 400 man, waarvan 80 met geweren gewapend waren, trok hij het gebergte in, verspreidde door het nog ongekend geknal der vuurwapenen schrik en ontzetting onder de koppensnellers, en dreef hen, zonder het verlies van één eenig man, geheel uit hunne woonplaatsen. Wat er

1 Daendels, Bijlagen, Stuk II, Bantam, No. 1.

van de voortvlugtige Orang Aboeng geworden is, heeft niemand ooit met zekerheid kunnen zeggen. Men meent echter, dat de gedeeltelijk nog schier wilde stam der Orang Koeboe in de binnenlanden van Palembang voor een overblijfsel der Aboeng te houden is, ofschoon anderen van gevoelen zijn, dat deze Koeboe het overschot der oorspronkelijke bevolking van Palembang uitmaken, die door de Javaansche overheerschers naar het binnenland zou verdreven zijn[1].

Wij hadden reeds boven gelegenheid op te merken, dat de Compagnie reeds zeer vroeg handelsbetrekkingen met Palembang had aangeknoopt, en er sedert 1620 een kantoor en opperhoofd had gevestigd. Die betrekkingen schijnen echter in den aanvang van tijd tot tijd weder te zijn afgebroken; doch nadat in 1659 geschillen waren gerezen, werd eene expeditie ter tuchtiging van den vorst derwaarts gezonden, welke, na groote schade te hebben aangerigt, de vestiging der Compagnie op vasteren voet ten gevolge had. Het rijk van Palembang wies zeer in magt en aanzien, nadat omstreeks 1670 tot 1680 de vorst der eilanden Bangka en Billiton, tegenover Palembang gelegen, zijne staten als erfdeel aan zijne weduwe had achtergelaten, die vervolgens, met den Sultan van Palembang in het huwelijk tredende, hem op eene gemakkelijke wijze in het bezit dier eilanden stelde. Toen echter werd de belangrijkheid van Bangka nog weinig bevroed, want eerst in 1709 werden de rijke tinmijnen van dat eiland door een toeval, het verbranden eener woning, waardoor eenige erts bloot kwam, ontdekt. De opbrengst van het tin klom echter spoedig tot eene zeer aanzienlijke hoogte, en men zegt, dat die reeds in 1740 omstreeks 25000 pikols bedroeg, zoodat zij zich tot op den huidigen dag, nu de produktie gemiddeld op 60,000 pikols 's jaars wordt gerekend, weinig meer dan verdubbeld zou hebben. Deze tinmijnen verhoogden grootelijks het belang der O.I. Compagnie bij de vestiging te Palembang, en zij liet geene gelegenheid ongebruikt, om zich in de zaken van dit rijk te mengen. In 1722 zond zij eene expeditie derwaarts, om een twist te beslechten tusschen den Sultan en

1 Men zie een opstel over de uitroeijing der Orang Aboeng in het ‘Tijdschr. v. N.I.,’ IV, II, bl. 35.

zijnen rijksbestierder, die zich van het bewind zocht meester te maken, en eerstgenoemden in de regering te handhaven. In 1737 werd Reinier de Klerk, toenmaals hoofd der Lampongs (later als Gouverneur-Generaal beroemd), als scheidsman tusschen de Koningen van Bantam en Palembang gezonden, welke met hunne vloten op de Toelang-bawangrivier, bij Mengala, vijandig tegenover elkander lagen. Veertien maanden lang arbeidde hij te vergeefs aan de verzoening; maar toen hij eindelijk de vergunning tot het bouwen van een bamboezen huis voor zich en de zijnen had verkregen, liet hij des nachts heimelijk geschut derwaarts brengen, en dwong daarop de strijdende partijen tot bijlegging van hun geschil door het kanon. Dit bamboezen huis werd later in een fort herschapen, dat den naam kreeg van Valkenoog, als een compliment aan den Gouv. Gen. Valkenier[1]. De vrucht van deze en andere bemoeijingen was, dat de Compagnie met de Palembangsche vorsten overeenkomsten sloot, waarbij zij zich verbonden alle peper en tin, die hun rijk opleverde, tegen vastgestelde prijzen aan de Compagnie te leveren, welke daarentegen opium, Indische lijnwaden en Europesche waren invoerde. Zoowel tot handhaving dezer kontrakten en verhindering van den smokkelhandel, als tot bescherming des Sultans, waartoe zich de Compagnie wederkeerig verpligt had, had zij tegenover de stad een fort met eene bezetting, en onderhield zij eenige kleine kruisers in de straat van Bangka. Alle andere natiën werden dus ook hier van den handel buitengesloten; maar het monopolie leidde tot dezelfde noodlottige uitkomsten als overal elders. De levering van peper bleef gedurig beneden verwachting, ten gevolge vooral van den heimelijken verkoop aan de Engelschen; en de bedreiging, dat men bij verdere vermindering ook het tin niet zou aannemen, baatte niets, dewijl men ook daarvoor zeer goed andere uitwegen wist. Het was zelfs klaarblijkelijk, dat veel Bangkaasch tin, zonder tusschenkomst der Compagnie, naar China werd uitgevoerd, maar de onzen wisten zich geen rekenschap te geven, vanwaar dat kwam. Echter werd de oude weg niet verlaten, en nog in 1777 werden de kontrakten met Palembang vernieuwd. Maar

1 Huysers, ‘Leven van de Klerk,’ bl. 4-7.

beuren; doch de Compagnie had zich bitter te beklagen over hare dienaren. Schandelijke zedeloosheden werden ontdekt, en het opperhoofd v.d. Stengh, door zijne eigene onderhoorigen afgezet, nam de vlugt, zonder dat men ooit iets meer van hem vernam. In December, 1793, landde de Fransche kaper le Mêsme onverwachts te Ajer-manies, en overviel Padang, dat buiten staat was zich te verdedigen en zich aan al zijne vorderingen moest onderwerpen. Hetzelfde lot viel aan de Engelsche kantoren te Natal en Tapanoeli ten deel; doch Benkoelen werd niet aangerand. Na schattingen geligt en vrijheidsboomen geplant te hebben, verliet le Mêsme de Westkust weder; doch nu volgde in 1795 de opeisching onzer bezittingen uit naam van den Prins van Oranje, die weder geenerlei tegenstand vond. Dus nam de heerschappij der O.I. Compagnie op de Westkust van Sumatra een einde. De Engelschen hielden nu, behalve in hunne vroegere nederzettingen, Benkoelen, Natal en Tapanoeli, ook kantoren te Poelo Tjinko, Padang en Ajer-bangies, en de zaken bleven in dien toestand tot 1819, toen de voormalige Nederlandsche bezittingen aan het inmiddels op geheel andere grondslagen gevestigde bestuur van Nederlandsch Indië werden wedergegeven.

Eer wij bij de voornaamste gebeurtenissen gedurende het Engelsche tusschenbestuur de aandacht bepalen, willen wij thans nog een blik werpen op de betrekkingen der Nederl. O.I. Compagnie op de Lampongs-distrikten en Palembang, die eene groep van feiten vormen, welke met de tot dusverre verhaalde gebeurtenissen nagenoeg in het geheel niet in verband staan.

Wij vonden, ten tijde van de eerste vestiging der Nederlanders op Sumatra, de Lampongslanden als eene onderhoorigheid van het daartegenoverliggende Bantamsche rijk op Java, en den Sultan van dat rijk bovendien in gedurigen oorlog met het aan de Lampongs ten noorden grenzende rijk van Palembang, dat, na den val van het rijk van Modjopahit op Java, was bevrijd geraakt van Javaansche opperheerschappij. Het schijnt, dat de bevolking der Lampongs reeds toen tot den Islam bekeerd was, ofschoon nog tot den huidigen dag de Lampongers zeer slechte Mohammedanen zijn. De Lampongs volg-

den natuurlijk het lot van het Bantamsche rijk, ofschoon zij nog in 1686 eene vergeefsche poging waagden, om zich aan het gezag van den Sultan te onttrekken. Naarmate Bantam meer en meer onder den invloed der Compagnie kwam, liet zij zich ook in de Lampongsche landen gelden, en in de achttiende eeuw vindt men nu en dan Nederlandsche residenten vermeld, die te Mengala in het distrikt Toelang-bawang, te Samangka of op Poelo Lagoendi (een eilandje in Straat Sunda) gevestigd waren. Sedert 1752 moest zelfs de Koning van Bantam de Compagnie als opperleenheer voor de Lampongsche landen erkennen, die echter ook sedert een prooi van regeringloosheid en een zetel van allerlei geweldenarijen bleven. Toen Daendels in 1808 het rijk van Bantam geheel bij het Nederlandsch grondgebied op Java inlijfde, werden ook de Lampongs onder het regtstreeksch beheer van het Nederlandsch gezag gesteld en geheel van Bantam losgemaakt[1]; maar wij konden er ons niet laten gelden, dan, nadat door de teruggave onzer vroegere etablissementen door de Engelschen, deels in 1816, deels in 1819, de Nederlandsche regering weder vasten voet op Sumatra had gekregen. Uit de inwendige geschiedenis der Lampongs verdient slechts één feit bijzondere vermelding. In het gebergte van het distrikt Samangka woonde vroeger een woeste volksstam, Orang Aboeng geheeten, die, naar het zeggen der inwoners, even als de Dajakkers op Borneo, de gewoonte hadden, hunne dochters slechts aan die jongelingen ten huwelijk te geven, welke het hoofd van een verslagenen konden vertoonen, waarom zij gewoon waren in kleine troepen op de menschenjagt uit te gaan, en de bewoners van Samangka in gedurigen angst hielden. Omstreeks het jaar 1790 besloot Nakhoda Moeda, een der Samangkasche hoofden, met toestemming en medewerking van den agent van Bantam, Kiria Mindjan, een verdelgingsoorlog tegen hen te ondernemen. Met 400 man, waarvan 80 met geweren gewapend waren, trok hij het gebergte in, verspreidde door het nog ongekend geknal der vuurwapenen schrik en ontzetting onder de koppensnellers, en dreef hen, zonder het verlies van één eenig man, geheel uit hunne woonplaatsen. Wat er

1 Daendels, Bijlagen, Stuk II, Bantam, No. 1.

van de voortvlugtige Orang Aboeng geworden is, heeft niemand ooit met zekerheid kunnen zeggen. Men meent echter, dat de gedeeltelijk nog schier wilde stam der Orang Koeboe in de binnenlanden van Palembang voor een overblijfsel der Aboeng te houden is, ofschoon anderen van gevoelen zijn, dat deze Koeboe het overschot der oorspronkelijke bevolking van Palembang uitmaken, die door de Javaansche overheerschers naar het binnenland zou verdreven zijn[1].

Wij hadden reeds boven gelegenheid op te merken, dat de Compagnie reeds zeer vroeg handelsbetrekkingen met Palembang had aangeknoopt, en er sedert 1620 een kantoor en opperhoofd had gevestigd. Die betrekkingen schijnen echter in den aanvang van tijd tot tijd weder te zijn afgebroken; doch nadat in 1659 geschillen waren gerezen, werd eene expeditie ter tuchtiging van den vorst derwaarts gezonden, welke, na groote schade te hebben aangerigt, de vestiging der Compagnie op vasteren voet ten gevolge had. Het rijk van Palembang wies zeer in magt en aanzien, nadat omstreeks 1670 tot 1680 de vorst der eilanden Bangka en Billiton, tegenover Palembang gelegen, zijne staten als erfdeel aan zijne weduwe had achtergelaten, die vervolgens, met den Sultan van Palembang in het huwelijk tredende, hem op eene gemakkelijke wijze in het bezit dier eilanden stelde. Toen echter werd de belangrijkheid van Bangka nog weinig bevroed, want eerst in 1709 werden de rijke tinmijnen van dat eiland door een toeval, het verbranden eener woning, waardoor eenige erts bloot kwam, ontdekt. De opbrengst van het tin klom echter spoedig tot eene zeer aanzienlijke hoogte, en men zegt, dat die reeds in 1740 omstreeks 25000 pikols bedroeg, zoodat zij zich tot op den huidigen dag, nu de produktie gemiddeld op 60,000 pikols 's jaars wordt gerekend, weinig meer dan verdubbeld zou hebben. Deze tinmijnen verhoogden grootelijks het belang der O.I. Compagnie bij de vestiging te Palembang, en zij liet geene gelegenheid ongebruikt, om zich in de zaken van dit rijk te mengen. In 1722 zond zij eene expeditie derwaarts, om een twist te beslechten tusschen den Sultan en

1 Men zie een opstel over de uitroeijing der Orang Aboeng in het ‘Tijdschr. v.N.I.,’ IV, II, bl. 35.

zijnen rijksbestierder, die zich van het bewind zocht meester te maken, en eerstgenoemden in de regering te handhaven. In 1737 werd Reinier de Klerk, toenmaals hoofd der Lampongs (later als Gouverneur-Generaal beroemd), als scheidsman tusschen de Koningen van Bantam en Palembang gezonden, welke met hunne vloten op de Toelang-bawangrivier, bij Mengala, vijandig tegenover elkander lagen. Veertien maanden lang arbeidde hij te vergeefs aan de verzoening; maar toen hij eindelijk de vergunning tot het bouwen van een bamboezen huis voor zich en de zijnen had verkregen, liet hij des nachts heimelijk geschut derwaarts brengen, en dwong daarop de strijdende partijen tot bijlegging van hun geschil door het kanon. Dit bamboezen huis werd later in een fort herschapen, dat den naam kreeg van Valkenoog, als een compliment aan den Gouv. Gen. Valkenier[1]. De vrucht van deze en andere bemoeijingen was, dat de Compagnie met de Palembangsche vorsten overeenkomsten sloot, waarbij zij zich verbonden alle peper en tin, die hun rijk opleverde, tegen vastgestelde prijzen aan de Compagnie te leveren, welke daarentegen opium, Indische lijnwaden en Europesche waren invoerde. Zoowel tot handhaving dezer kontrakten en verhindering van den smokkelhandel, als tot bescherming des Sultans, waartoe zich de Compagnie wederkeerig verpligt had, had zij tegenover de stad een fort met eene bezetting, en onderhield zij eenige kleine kruisers in de straat van Bangka. Alle andere natiën werden dus ook hier van den handel buitengesloten; maar het monopolie leidde tot dezelfde noodlottige uitkomsten als overal elders. De levering van peper bleef gedurig beneden verwachting, ten gevolge vooral van den heimelijken verkoop aan de Engelschen; en de bedreiging, dat men bij verdere vermindering ook het tin niet zou aannemen, baatte niets, dewijl men ook daarvoor zeer goed andere uitwegen wist. Het was zelfs klaarblijkelijk, dat veel Bangkaasch tin, zonder tusschenkomst der Compagnie, naar China werd uitgevoerd, maar de onzen wisten zich geen rekenschap te geven, vanwaar dat kwam. Echter werd de oude weg niet verlaten, en nog in 1777 werden de kontrakten met Palembang vernieuwd. Maar

1 Huysers, ‘Leven van de Klerk,’ bl. 4-7.

alles zonder vrucht, gelijk trouwens niet anders te verwachten was. Men zegt zelfs, dat de Nederlandsche Opperhoofden vaak voor de smokkelarij de oogen loken, maar zich daarvoor goed lieten betalen. In 1790 werd de zaak wederom opgewarmd, en de Kamer van Zeventienen drong op nieuw op nadere verbindtenissen; doch men begon toch eindelijk in te zien, dat al die verdragen niet baatten, wanneer bij eene der partijen de vaste gezindheid bestond om ze niet na te komen. En dat die gezindheid bestond, behoeft ons niet te verwonderen. De Indische regering erkende zelve, dat alle maatregelen nutteloos zouden zijn, zonder verhooging der ondragelijke gedwongen prijzen, die dan ook inderdaad met twee of drie rijksdaalders per pikol tin werden vermeerderd. Doch men miste toen zoowel een geschikt persoon, om naar Palembang te zenden, als schepen van oorlog, om de onderhandeling klem bij te zetten; en dus bleef de zaak bij het oude.

Terwijl gedurende de volgende rampspoedige jaren onze buitenkantoren schier allen in Engelsche handen vielen, bleef Palembang voor ons behouden schier tot het tijdstip, waarop Java door de Engelschen bezet werd. Bij de reorganisatie der buitenkantoren door den Maarschalk Daendels in 1809, werd tot bezuiniging de post van Resident gesupprimeerd, maar de vestiging toch als bijpost aangehouden. De afschuwelijke moord, in 1811, op last van Sultan Mahmoed Badroe'd-din, aan al de nog overgeblevene Nederlanders gepleegd, maakte echter, tijdens de verovering van Java door de Engelschen, ook aan de heerschappij onzer landgenooten op Sumatra een einde. De Luit.-Gouv. van Java, Sir Th. Stamford Raffles, zond namelijk in Nov. 1811 eene kommissie naar Palembang, om in die onderhoorigheid der Nederlanders het Britsch gezag in hunne plaats te stellen. In een brief aan Lord Minto, Gouverneur-Generaal van Britsch Indië, schrijft hij daarover het navolgende:

‘De kommissie echter, in plaats van te Palembang zulk eene ontvangst te vinden, als zij regt had te verwachten, vond den Sultan niet slechts ongeneigd om de aanspraken te erkennen, waarop deze onderhandeling van de Britsche zijde gegrond was, maar in eene stemming, die alle pogin-

gen, om met hem in verbindtenis te komen, noodwendig vruchteloos moest maken. Hij bejegende niet alleen de Britsche aanspraken op de kontrakten, die met de voormalige regering vóór de verovering van Java bestaan hadden, met eene soort van spot en minachting, maar verwierp ook met verontwaardiging de nieuwe voorwaarden, die hem werden gesteld. Hij sloeg zelfs volstrekt geen acht op de voorstellingen van wege de Britsche regering, totdat hij authentieke berigten kreeg van den val van Batavia, en toen, in plaats van gehoor te geven aan de vorderingen mijner agenten, Toewankoe Raden Mohammed en Saïd Aboe Bekr, dat hij de Hollandsche eigendommen en inwoners zou beschouwen als onder bescherming staande der Engelschen, die Java en al zijne onderhoorigheden veroverd hadden, verklaarde hij op hoogen toon zijn voornemen, om zijne onafhankelijkheid van alle magt op aarde te handhaven. Doch getroffen door het plotselinge en zeker voor hem onverwachte berigt van de volkomen onderwerping van Java door de Engelschen, begon hij ongerust te worden over de toekomst, en dwong mijne agenten, door bedreigingen en geweld, om valsche rapporten te teekenen en te zegelen, door den Sultan opgemaakt en aan mij gerigt, waarin werd verklaard, dat het Hollandsche garnizoen, ingevolge zijn verzoek, naar Batavia gezonden en het fort geslecht was, lang vóór den aanval der Britsche troepen op Java, en om de valschheid van dit berigt te dekken, dat hij tot den grondslag wenschte te maken zijner toekomende onafhankelijkheid, vormde hij het duivelsche plan, om alle getuigen uit den weg te ruimen, die naderhand tegen hem zouden kunnen opkomen, de Hollandsche inwoners op kleine praauwen de rivier latende afzakken, waar zij op last des Sultans vermoord werden, en mijne agenten voor zich latende komen, opdat zij hetzelfde lot mogten deelen.’

Ik heb hier met opzet het eigen verhaal van Raffles medegedeeld, dewijl eenige Nederlandsche schrijvers niet geaarzeld hebben, de schuld van den gepleegden moord aan den Engelschen landvoogd te geven. De Heer Olivier verhaalt in zijne reizen, dat de gewezen Sultan van Palembang, later banneling op Ternate, hem in persoon heeft verhaald,

dat hij tot dien moord bewogen was door een brief van den Resident van Benkoelen, die hem in eenigzins dubbelzinnige termen aanspoorde, zich van de Hollanders te ontdoen, of alle verstandhouding met hen af te breken. Andere schrijvers, zoo als de Heeren de Sturler en Temminck, geven aan Raffles zelven de schuld van dien brief. Maar ziehier reeds eene tegenstrijdigheid, dewijl Raffles wel ná, maar niet vóór, de verovering van Java den post van Resident te Benkoelen bekleed heeft. En zoo nu al de brief echt is, en men den trouwloozen Mahmoed op zijn woord mag gelooven, is er dan nog reden om te denken, dat de Resident van Benkoelen met de bedoelde uitdrukking meer dan het afbreken der betrekkingen met de Hollanders zal bedoeld hebben? En wie eindelijk zou na het medegedeelde schrijven van Raffles nog durven beweren, dat hij werkelijk eenige kennis, hetzij van zulk schrijven van den Resident van Benkoelen, hetzij van de wreede daad van den Sultan van Palembang zou gehad hebben, alvorens zij hem door zijne eigene kommissarissen was medegedeeld? Ik weet, dat Raffles aan de Hollandsche belangen in den Archipel oneindig veel schade heeft toegebragt, ofschoon het niet minder de verderfelijke beginselen onzer O.I. Compagnie, dan de misschien te ver gedreven zucht voor de belangen van zijn vaderland waren, die hem tegen ons in het harnas joegen. Men kan daarom den bitteren toon toegeven, dien onze schrijvers, wanneer zij over hem spreken, zich doorgaans veroorloven. Maar het is beneden de waardigheid der geschiedenis, om elk vertelsel op te rapen en aan elke lastering geloof te schenken, waarmede de naam, zelfs van onzen ergsten vijand, beklad wordt. En wat men ook zeggen moge, al wat wij van Raffles weten geeft ons geen regt om te onderstellen, dat hij tot zulk eene laagheid en wreedheid in staat was.

De vijandige gezindheid, die de Sultan van Palembang jegens de Engelschen had aan den dag gelegd, noodzaakte den Luitenant-Gouverneur van Java eene expeditie derwaarts te zenden, die in het volgende jaar (1812) onder zeil ging, onder het bevel van den Kolonel Gillespie. De Sultan trachtte eerst de Engelschen om den tuin te leiden en door geveinsde voorstellingen van vriendschap en onderwer-

ping den bevelhebber alleen tot zich te lokken, onder voorwendsel, dat zijne verschijning aan het hoofd der troepen schrik en verwarring in de stad zou veroorzaken. Toen echter de Engelschen, doof voor deze voorstellingen, de rivier van Palembang waren opgevaren, en de werken, te Borang opgerigt, die de Sultan geboden had tot het uiterste te verdedigen, hadden geforceerd, vlugtte hij naar de binnenlanden, en liet in de stad een vreesselijk tooneel van plundering en moord achter, waaraan inzonderheid de rijke Chinezen van de zijde der aanhangers van den Sultan waren blootgesteld. Te midden van dit vreesselijk tooneel van verwarring, spoedde zich Kolonel Gillespie met eenige officieren en zeventien grenadiers naar de stad, landde onverschrokken in de schemering, baande zich een weg midden door de moordende en plunderende benden, de vergiftige pijlen en moorddolken, die op hem gerigt waren, braverende, en wekte, door zijne onbegrijpelijke stoutmoedigheid, eene zoo algemeene verbazing, dat men hem ongehinderd het paleis liet bezetten en versperren, waar hij weldra door het opdagen der overige troepen versterkt werd. Door deze onverschrokken daad werden de Engelschen, zonder een eenig man te verliezen, meester van Palembang, terwijl den aanhangelingen des Sultans een zoodanige schrik in het hart sloeg, dat zij in verwarring het tooneel der door hen aangerigte verwoestingen ontvloden. Het verhaal, dat de Kolonel Gillespie aangaande de zedeloosheid en gruwelen des voortvlugtigen Sultans en van zijnen oudsten zoon Pangeran Ratoe aan den Luitenant-Gouverneur van Java toezond, gaat schier alle geloof te boven. Mahmoed Badroe'd-din werd onder de toejuiching der bevolking vervallen verklaard van den troon, en zijn broeder Ahmed Nadjmoe'd-din in zijne plaats tot de regering geroepen. In de kontrakten, toenmaals met de Engelsche Compagnie aangegaan, werd haar het grondbezit der belangrijke eilanden Bangka en Billiton in volle souvereiniteit verzekerd.

De veiligheid van het rijk vorderde thans, dat men den voortvlugtigen Sultan in handen kreeg, die zich te Boeajalangoe verschanst had. Eene expeditie vertrok derwaarts onder Kapitein Meares, die wel de sterkte veroverde, maar

overigens haar doel miste, daar de Sultan zich hooger op weder verschanste, en de Kommandant, in den buik gewond zijnde, na weinige dagen overleed. De Majoor Robisson, Resident van Palembang, zag groote zwarigheden in een nieuwen togt in de binnenlanden, en sloeg liever den zonderlingen weg in van met Mahmoed Badroe'd-din op nieuw in onderhandeling te treden, en hem, op de bede van verschooning van zijn vroeger jegens de Engelschen gehouden gedrag, op schoone beloften voor de toekomst en betuiging van onschuld aan den in 1811 aan de Hollanders gepleegden moord, bij een kontrakt, in Junij 1813 te Moeara-Rawas gesloten, in de regering te herstellen. Nadjmoe'd-din, wiens bewilliging nog voor de leus als voorwaarde gesteld was scheen te begrijpen, dat tegenstand hem weinig baten zou, en berustte lijdelijk in de gemaakte schikking. Overigens werd de afstand van Bangka en Billiton bevestigd, en de betaling der oorlogskosten, de wederopbouw van het Hollandsche fort en de levering van 15000 pikols peper, tegen 3 Sp. matten per pikol, toegezegd.

De Luitenant-Gouverneur van Java vernam de eigendunkelijke handelingen van den Resident met de uiterste bevreemding, en betoonde zich geheel ongezind, daarin te berusten. Hij benoemde een anderen Resident, en zond op nieuw eene expeditie, die reeds in Augustus 1813 Palembang bereikte, om Badroe'd-din andermaal te onttroonen en zijnen broeder in de regering te herstellen. De eerste onderwierp zich nu zonder tegenstand aan zijn lot, en gaf den wensch te kennen, om als bijzonder persoon te Palembang te blijven wonen. De kontrakten werden nu op den ouden voet hernieuwd; voor Badroe'd-din werd veiligheid en bescherming bedongen, en hem werd zelfs eenige onderstand verzekerd; maar toen hij weigerde de rijkssieraden aan zijnen broeder uit te leveren, werd hij daartoe met geweld gedwongen. Het kan geene verwondering baren, dat de afgezette en diep vernederde Sultan inwendig van wraakzucht jegens de Europeanen gloeide, en slechts op eene gunstige gelegenheid wachtte, om te trachten het verloren gezag te herwinnen.

Een verdrag tusschen HH. MM. de Koningen van Gr. Brittanje en de Nederlanden, den 13^{den} Augustus 1814 ge-

sloten, bepaalde inmiddels dat Nederland al zijne vestigingen in den Indischen Archipel, vroeger en later door de Engelschen bezet, zou terug bekomen; doch de ten uitvoerlegging van dit verdrag werd nog omtrent twee jaren vertraagd, door de staatkundige gebeurtenissen in Europa. Raffles, die zich zeer ontevreden had betoond over de door zijne regering gevolgde staatkunde, werd intusschen in Maart 1816 van Java teruggeroepen en door den Heer Fendall opgevolgd; maar dit verhinderde niet, dat, ook na de aankomst der Nederlandsche Kommissarissen-Generaal op Java, de overgave allerlei bezwaren en vertragingen ondervond, zoodat zij eerst den 19^{den} Augustus 1816 plaats greep, en nog wel alleen voor zooverre Java en zijne onmiddellijke onderhoorigheden betrof. Daar hiertoe ook Palembang gerekend werd, keerde nu ook dit gewest in de oude verhouding tot het Nederlandsch gezag terug, en de Engelsche bezetting van Palembang werd in 1816 door eene Nederlandsche vervangen. Volgens eene uitdrukkelijke bepaling van het verdrag van 1814, kwam nu ook Bangka, waarop de Oost-Indische Compagnie geene regten had bezeten, in ruiling voor de residentie Cochin op de kust van Malabar, in volle soevereiniteit aan Nederland. De Britsche autoriteiten weigerden echter Billiton, dat, als onderhoorigheid van Bangka, niet uitdrukkelijk in het verdrag genoemd was, onder den afstand van dat eiland te begrijpen, en het verschil hierover werd eerst bij het traktaat van 1824 vereffend, waarbij Engeland van alle vertoogen tegen de bezetting van Billiton door de Nederlanders, Nederland daarentegen van zijne aanspraken op Singapoera afzag.

Wij hebben, om zoo min mogelijk den zamenhang te verbreken, de geschiedenis van Palembang, onder het Engelsch tusschenbewind, onmiddellijk aan het verhaal der betrekkingen van dat rijk tot onze O.I. Compagnie vastgeknoopt. Wenden wij ons thans weder naar de Westkust, en zien wij, wat daar sedert 1795 is voorgevallen. Benkoelen bleef de hoofdplaats der Engelsche vestigingen, ook na de uitbreiding die zij door het bezetten der Nederlandsche établissementen ondergaan hadden, en te Padang werd

een resident, aan het presidentschap van Benkoelen ondergeschikt, benevens een ontvanger en eenige inlandsche militairen geposteerd. Behalve eenige vijandelijkheden met de VII Kota's en eene aardbeving, die in 1797 de gansche Westkust vreesselijk teisterde, viel er in de eerste jaren op het gebied van Padang niets aanmerkelijks voor. In 1798 werden de eerste pogingen in het werk gesteld, om de kultuur van notenmuskaat en kruidnagelen van de Molukko's naar Benkoelen over te brengen, die aanvankelijk zoowel slaagde, dat men in 1803 eene invoering van nieuwe planten op grootere schaal beproefde. Zoolang Benkoelen in handen der Engelschen bleef, werden deze specerij-plantaadjes met zorg onderhouden en aangekweekt. De jaarlijksche opbrengst werd omstreeks 1810 op 200,000 pond notenmuskaat en 50,000 pond foelie geschat. De kruidnagelen slaagden minder goed, ofschoon de hoedanigheid van het produkt gezegd werd voor dat van de Molukko's niet onder te doen. Nadat Benkoelen in 1825 onder het Nederlandsch gezag is gekomen, zijn de specerij-tuinen, die de mededinging tegen de Moluksche eilanden niet konden volhouden, en welker opbrengst de kosten niet dekte, langzamerhand weder in verval geraakt[1].

In 1802 werd Benkoelen met al zijne onderhoorigheden onder het presidentschap van Fort William in Bengalen gesteld, en kreeg een opperhoofd slechts met den titel van resident, welke veranderde organisatie vooral met het oog op bezuiniging op dit kostbare établissement schijnt te hebben plaats gehad.

In 1804 verwekte Sultan Asing, een broeder van den regerenden vorst van Anak-Soengei, doorgaans naar zijne hoofdplaats de Sultan van Moko-Moko genoemd, eenige onlusten in de binnenlanden, en deed zelfs een aanval op Ipoe, een Engelsch distrikt op de Westkust. Hij werd echter bij herhaling getuchtigd door eene Engelsche expeditie, onder den luitenant Dare, die bij deze gelegenheid de nog

1 Zie b.v. den Heer v.d. Vinne in het ‘Tijdsch. v.N. Ind.,’ Jaarg. V, Dl. II, blz. 562.

schier onbekende distrikten van Serampei en Soengei-tenang doortrok, waardoor deze togt veel bijdroeg tot uitbreiding der kennis van Sumatra's binnenlanden.

Omstreeks 1805 hernieuwden zich in Atjeh de oude tooneelen. De koning werd door onlusten met zijn oom en schoonvader, Toewankoe Radja, genoodzaakt naar Pedir, de gewone wijkplaats der Atjinesche vorsten, te vlugten. Hij werd echter spoedig in het gezag hersteld, maar verarmd door zijne vruchtelooze pogingen, om zich het regt op den alleenhandel, den ouden twistappel van deze vorsten met hunne onderdanen, te verzekeren, knoopte hij naauwere betrekkingen aan met de Engelschen op Poelo-Pinang.

Voor het overige gelukte het de Engelschen, gedurende de eerste jaren dezer eeuw, hunnen invoed en handelsbetrekkingen ook verder zuidwaarts, langs de Westkust der Lampongslanden, tot aan Blimbing uit te breiden, en bekreunden zij zich daarbij weinig aan de inlijving van die landen bij het Hollandsche grondgebied, door den Maarschalk Daendels, in 1808, op een tijdstip dat men op Java geene middelen beschikbaar had, om zich op Sumatra te doen gelden.

Gewigtiger tijdvak brak voor Engelsch Sumatra met het jaar 1818 aan. Voor den gewezen Luitenant-Gouverneur van Java, Sir Th. Stamford Raffles, had Lord Minto reeds sedert lang, voor het geval dat Java op de eene of andere wijze aan het bestuur der Britsche O.I. Compagnie mogt onttrokken worden, de sedert 1802 van uit Bengalen bestuurd wordende residentie Benkoelen bestemd. Slechte gezondheid noodzaakte echter Raffles tot eene reize naar Europa, aleer hij van zijne nieuwe waardigheid kon bezit nemen. Gedurende zijn verblijf in Europa verleenden hem de Direkteuren der O.I. Compagnie, uit aanmerking zijner bijzondere verdiensten, den titel van Luitenant-Gouverneur van Benkoelen en onderhoorigheden. De Heer Raffles kwam te Benkoelen den 22sten Maart 1818. Hij vond er overvloedige gelegenheid om op te merken, dat de geest van monopolie en de onverschilligheid voor de ware belangen der inlanders niet enkel in de voormalige Hollandsche établis-

sementen in den Archipel de zaden van verderf hadden gestrooid. Daarbij was Benkoelen, even als in 1797, zoo ook bij herhaling kort voor de aankomst van Raffles, door aardbevingen vreesselijk geteisterd, zoodat hier alles in een droevigen staat van verval verkeerde, en een man van de geestkracht van Raffles noodig was om eenig nieuw leven te schenken aan het *doode land*, gelijk het eigenaardig door de Maleijers genoemd werd. Inderdaad, daartoe werden noch moeiten noch kosten gespaard; en vele tonnen schats werden besteed, - om niet te zeggen verkwist - aan de verfraaijing der stad en het bouwen van kostbare établissementen, wat echter de zwarigheden niet kon overwinnen, die het ongezonde klimaat, de slechte reede en de traagheid der bevolking aan den bloei dezer bezitting in den weg legden. Raffles bragt hier echter vele nuttige inrigtingen tot stand, en deed al het mogelijke om den bloei van het onderwijs en de wetenschappen, en de werkzaamheden der Bijbel- en Zendelinggenootschappen te bevorderen, zoodat toen zelfs de eerste pogingen werden aangewend, om het Evangelie aan de Batta's bekend te maken.

De aanwezigheid van een man van genie wekt zelfs voor de geschiedenis van een half barbaarsch land eene belangstelstelling, die anders de lotgevallen van een gewest als Sumatra bezwaarlijk kunnen inboezemen. Het kortstondig verblijf van Raffles te Benkoelen was rijker in gewigtige gebeurtenissen, dan het gansche tijdvak, sedert de bezitneming van Padang door de Engelschen verloopen. Wij hebben van zijne togten naar de Pasoemah-valleijen en in de binnenlanden van Menangkabau reeds op eene andere plaats gewaagd. De laatste stond in verband met de bewegingen in de Padangsche bovenlanden, verwekt door de Padries, eene godsdienstige sekte, sedert 1803 op Sumatra opgekomen, en welker magt en invloed zich in deze streken, tot aan de teruggave van Padang aan de Nederlanders, gedurig verder uitbreidden. Doch wij zullen bij de geschiedenis dezer merkwaardige sekte, welke met die onzer uitbreiding op Sumatra in de laatste jaren ten naauwste zamenhangt, beneden nog nader stilstaan, en dan ook van de plannen

van Raffles ten aanzien der Padangsche bovenlanden gewagen. Ook zijn bezoek op Poelo Nias, een der voornaamste eilanden langs Sumatra's Westkust, en de daar gemaakte schikkingen tot wering van den hier sedert eeuwen zeer levendigen slavenhandel, kan ik hier slechts in het voorbijgaan vermelden. Vele zijner verrigtingen liggen geheel buiten mijn bestek, maar van zijn bezoek te Atjeh, zijne betrekkingen tot Moko-Moko, en zijne verhouding tot de Nederlandsche regering voor en na de teruggave van Padang, moet ik, om den draad der geschiedenis vast te houden, hier ten slotte nog kortelijk gewagen.

Toen Raffles in 1819 Atjeh bezocht, vond hij daar al weder twisten over het regt op den troon te beslissen, die hem langen tijd bezig hielden. De wettige vorst, Sultan Djauhar Alam-Sjah, was wederom, ten gevolge van oneenigheden met de Panglima's, tot de vlugt genoodzaakt, en had zich reeds vier jaren buiten zijn rijk opgehouden, terwijl in dien tusschen tijd een Maleisch koopman van Poelo Pinang, Sjerief Alam genaamd, aanspraken op den troon had laten geden. Raffles herstelde den wettigen vorst op den troon, die zich veel moeite schijnt gegeven te hebben, om het rijk uit zijn vervallen staat op te beuren, door aan den handel eene groote ontwikkeling te geven, en de anarchie met krachtige hand te bedwingen. Doch onder den opvolger van dezen vorst, Mohammed-Sjah, die voor weinige jaren overleden is, is die bloei weder geheel verloopen, en het rijk teruggezonken in de sedert lang heerschende regeringloosheid, gepaard met gedurig toenemende verbrokkeling. Zelfs de aanzienlijke onbetaald gebleven schulden, die de vorige koning voor zijne ondernemingen, en de uitbreiding zijner land- en zeemagt gemaakt had, hebben medegewerkt om de ellende te vermeerderen.

De vestiging der Engelschen te Benkoelen had hen sedert lang in gelijksoortige aanraking gebragt met den vorst van Anak-Soengei of Moko-Moko, als die der Hollandsche Compagnie met den vorst van Indrapoera. Eene langdurige afwisseling van krakeelen en gedwongen vriendschap leidde ook hier, naar het schijnt, ten laatste tot opdragt van het

grondgebied aan de Engelsche Compagnie. Het tijdstip hiervan is echter thans onbekend, en men heeft in het Archief te Benkoelen te vergeefs naar eenig bewijs voor die opdragt gezocht. Zoo veel is intusschen zeker, dat toen Benkoelen, volgens het traktaat van 1824, aan Nederland kwam, de Sultan van het Engelsch bewind eene maandelijksche wedde van ƒ 600 genoot, terwijl het bleek dat zijne benoeming op een bevelschrift van Raffles berustte. Het is op grond hiervan, dat Moko-Moko, ten gevolge van den afstand van Benkoelen door de Engelschen, thans tot de onderhoorigheden van het Nederlandsch Gouvernement gerekend wordt, dat echter met de uitbetaling der jaarwedde spoedig heeft opgehouden.

Dat Raffles gedurende zijn verblijf te Benkoelen al de hulpmiddelen van zijnen rijken en werkzamen geest uitputte, om de uitbreiding van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel tegen te gaan, en, zonder zich veel om de aangegane verdragen of vroeger verkregen regten te bekreunen, den Britschen invloed op alle mogelijke wijzen zocht te bevorderen, blijkt uit schier elke handeling van zijn bewind. Het betwisten van het Nederlandsch gezag in een deel der Lampongs, waar hij zelfs te Samangka aan de Keizersbaai, als het ware voor de poorten van Batavia, een depôt van Engelsche goederen wilde oprigten; het zenden van een gezantschap met een detachement soldaten naar Palembang (vooral merkwaardig als de eerste togt met eene gewapende magt dwars over het gebergte, dat Benkoelen van Palembang scheidt), tijdens de later te bespreken twisten van Sultan Nadjmoe'd-din met de Nederlandsche regering; het protest tegen het bezetten van Billiton door het Nederlandsch gezag; de weigering, om Padang en onderhoorigheden aan den, in Mei 1848, ter overneming dier bezitting, volgens de gemaakte verdragen, gezonden Nederlandschen Kommissaris du Puy, over te geven, zonder voorafgaande remboursering van het deficit, dat de Engelsche administratie, voor rekening, naar zijn beweren, van het Nederlandsch gezag gevoerd, sedert 1795 had opgeleverd, waardoor de Heer du Puy onverrigter zake naar Batavia moest terugkeeren; het voornemen, om in verstandhouding te komen met

de Padries van Lintau, ten einde in de Padangsche bovenlanden eene Engelsche residentie daar te stellen, die bij de voorziene teruggave van Padang niet aan Nederland zou worden afgestran (een plan, dat, tot ons geluk in Bengalen geen bijval vond); zijne reis naar Britsch-Indië nog in het laatst van 1818, om het bestuur op het gevaar der Hollandsche aanmatigingen opmerkzaam te maken, en magtiging te bekomen tot het vestigen van een Britsch établissement in de Straat van Malakka; eindelijk, vooral, de daarop in 1819, in weêrwil van onze vertoogen, gevolgde vestiging van het Britsch gezag op Singapoera, - geven er ons de duidelijkste bewijzen van. Maar al zijn wij, Nederlanders, aan de nagedachtenis van Raffles geen dank schuldig, toch mogen wij onze bewondering niet onthouden aan de uitstekende gaven, de heldere inzigten en de ongeloofelijke werkzaamheid van dezen man, dien wij zouden meenen onregt te doen, indien wij iets minder van hem verklaarden, dan dat, naar onze overtuiging, nog nimmer een staatsman, hetzij vóór of na hem, de waarachtige belangen der Europesche vestiging in den Archipel, als alleen te bestendigen en vruchtbaar te maken door wederkeerige diensten en verpligtingen, en door de verbreiding van beschaving en de bevordering van handel en nijverheid onder de inboorlingen, beter dan hij heeft ingezien.

De regering van Bengalen ondersteunde Raffles slechts flaauwelijk in zijne pogingen om het Hollandsch gezag te dwarsboomen; maar hij rustte nogtans niet, voor hij, door de vestiging van Singapoera, den toekomenden invloed van Engeland in den Archipel verzekerd had. Den 22sten Mei 1819 werd Padang, benevens Priaman, Poeloe Tjinko en Ajeradji, ingevolge de beslissing van het bestuur in Bengalen, aan de Nederlandsche Kommissarissen overgegeven. Eveneens werden in hetzelfde jaar de Lampongs, op hooger bevel uit Bengalen, geheel door de Engelschen ontruimd. In Februarij 1824 verliet Raffles voor altijd Benkoelen en den geheelen Archipel, gedurende 30 jaren het tooneel zijner onvermoeide werkzaamheden. De Engelsche regering, sedert het voorspoedig toenemen der nieuwe vestiging op Sin-

gapoera, minder waarde hechtende aan de nederzettingen op Sumatra, waar, behalve Benkoelen, nog altijd Natal, Tapanoeli en Ajer-bangies in hare handen waren, maar daarentegen begeerig, om, door het bezit van Malakka, zich het onbetwist gebied over de Straat tusschen Sumatra en het Maleisch Schiereiland te verzekeren, bewilligde, bij het verdrag van 1824, in eene ruiling, ten gevolge waarvan in Mei 1825 de Britsche autoriteiten zich geheel van Sumatra verwijderden, de gansche Westkust van Tapanoeli tot Kroï, eene breedte van 7 graden, nevens de Lampongs, Bangka en Billiton en de vestiging te Palembang in handen der Nederlanders achterlatende.

P.J. VETH.

Iets over het Kawi en de Javaansche poëzij.

De Brata Joeda of de krijg der Bharatas, naar het Javaansche heldendicht van Hempoe Sedah, in negen en zestig zangen, metrisch overgebragt door P.P. Roorda van Eysinga. Te Leyden, bij C.C. van der Hoek. 1849.

Op den top van den tempel van Boro Boeddho werd het voornemen van den Schrijver tot rijpheid gebracht, om de Brata Joeda geheel in onze taal over te brengen, - een voornemen, sedert langen tijd bij hem opgevat en vooral op zijn jongste reis over Java verlevendigd. Wanneer alleen de bestijging van dien tempel er aan ontbrak om den schrijver de inspiratie te geven, die hij voor het voltooijen van zijn plan noodig had, dan ware het wenschelijk geweest, dat die tempeltop niet zoo gemakkelijk te beklimmen was, opdat misschien meerdere moeite hem van de bestijging had doen afzien en het werk in de pen gebleven ware. Aangenamer voorzeker ware het mij den verdienden lof te mogen toedeelen aan een werk, dat, door een ervaren hand geschreven, der wetenschap tot gewin strekte; maar ware spreken dan een pligt, niet minder is het dit thans, nu een veelbekend Schrijver zich niet ontziet met een vertaling op te treden uit een taal, die hij geheel ten onregte heet meester te zijn, en een oordeel uit te brengen over een ander werk, dat hij niet verstaat. Kon ik niet de overtuigende blijken geven

van de waarheid van mijn beweren, ik zou mij niet aanmatigen tegen den Heer Roorda van Eysinga te velde te trekken. Mijn tegenzin in een voor den Schrijver onaangename beoordeeling heeft mij lang doen aarzelen om er toe over te gaan; maar de overtuiging, dat, zoo ik zweeg, ik een hindernis zou laten bestaan voor de betere beoefening van een taal, die ik geroepen ben toegankelijker te maken, deed mijns ondanks de schaal overslaan.

Laat ons in de eerste plaats zien wat de Heer R.v.E. ons eigenlijk gegeven heeft. Op den titel staat alleen: ‘de Brata Joeda - naar het Javaansche heldendicht van Hempoe Sedah.’ De inleiding begint met een aanhaling van de woorden van Raffles, welke deze aan zijn verslag van de Brata Joeda doet voorafgaan. De beroemde man zegt daar, dat hij, overwegende hoe weinig op Java van de Kawitaal bekend was, en hoe waarschijnlijk dat weinige voor altijd zou verloren gaan, een sterke belangstelling gevoelde in de ontleding en vertaling, voor zoo ver doenlijk, van een der voornaamste stukken in die taal. Dat hij met behulp van den Panumbahan van Soemenap[1] en een paar andere personen die vertaling had kunnen leveren, maar dat hij overtuigd was, dat een in het Sanskrit ervaren geleerde er waarschijnlijk onvolmaaktheden in zou vinden, waarom hij dan ook verzekerd was, dat zijn werk slechts een onvolmaakte proef aanbood van de schoonheid, verhevenheid en ware poëzij van het oorspronkelijke. Diezelfde overtuiging, dat de kennis van het Sanskrit tot het verstaan van het Kawi onmisbaar was, deelde de Heer R.v.E. met den Engelschen Schrijver, en door volhardende inspanning weldra in staat het Sanskrit te lezen en te schrijven (vrg. bijv. T.v.N. Indië, VIII, 2 p. 135), doorzag hij tegelijk het gebrekkige van diens werk. Bij zijn eigen bearbeiding van de ‘Brata-Joeda,’ had hij dan ook slechts nu en dan nog de proeve van Raffles te raadplegen. - Wie zou, na de inleiding gelezen te hebben, het er niet voor houden, dat de S. hetzelfde dichtstuk als Raffles bewerkt had? En toch is

1 Deze is dezelfde persoon als de tegenwoordige Sulthan van Soemenap, over wien wij laatstelijk in de Reis over Java, Madura en Bali, van Dr. W.R. van Hoevell, nog veel belangrijks vinden medegedeeld.

het een geheel ander! Men legge de beide vertalingen naast elkander. Metrum en inhoud zijn geheel verschillend. Stond boven beiden niet *Brata Joeda*, men zou er naauwlijks toe komen om bij het eene stuk aan het andere te denken. De allergebrekkigste vertaling kan toch zoo iets niet te weeg brengen. De vergelijking van het oorspronkelijke doet allen twijfel geheel ophouden. Heeft de Heer R.v.E. dit onderscheid niet opgemerkt? Dit zou alleen mogelijk wezen, wanneer hij Raffles volstrekt niet ingezien had. In dit geval echter kan men niet verwachten, dat hij er zich een oordeel over aangematigd had. Hij *moet* het gezien hebben. Begrepen hebben zal hij dit onderscheid niet: maar wij hadden billijk mogen verwachten, dat de S. ons toch iets daarvan had medegedeeld, liever dan ons in den waan te brengen, dat hij ons hetzelfde gedicht gaf en ons daardoor in de schuld te doen deelen van een voorbarige beoordeeling van het werk des Engelschmans. Maar wat zullen wij zeggen, wanneer wij zien, dat op pag. XII der Inleiding van *Oud Kawi* wordt gesproken, en van een gerucht, dat er heden ten dage op Java nog een exemplaar van de Brata Joeda bestaan zou, waarvan de taal thans niet meer of zeer gebrekkig zou verstaan worden? Bijna zouden wij in onze eigen overtuiging aan het wankelen worden gebracht; maar toch, dit exemplaar kan geen ander wezen dan het Kawi origineel van ons dichtstuk, een dergelijk als ook Raffles voor zich gehad heeft en waarvan hij ons gedeeltelijk tekst en vertaling heeft medegedeeld. Wij kunnen onze overtuiging niet langer stil houden, dat de Heer R.v.E., een exemplaar magtig geworden van de ‘Brata Joeda’ en met geen onderscheid in het gebruik van dat woord *Kawi* bekend, gemeend heeft hetzelfde gedicht voor oogen te hebben, waarvan R. reeds een uittreksel had medegedeeld, en dat hij verder, een groot verschil in tekst en vertaling bespeurende tusschen zijn werk en dat van zijn voorganger, het er eenvoudig voor gehouden heeft, dat dit aan gebrekkig overschijven en gebrekkige vertaling te wijten was. Iets begrepen heeft hij van Raffles vertaling niet en daarbij doet hij ons ook van zijn helder inzigt in de Javaansche poëzij geen gunstig denkbeeld opvatten.

Ik geloof hier een oogenblik stil te moeten staan, om eenig licht te verspreiden, waar ik, door van een verschillend gebruik van het woord *Kawi* te gewagen, aan mijn lezer de mogelijkheid van een verwarring niet alleen, maar het bestaan dier verwarring zelve aangetoond heb. Zonder op deze plaats dieper te willen doordringen in den invloed, dien het Sanskrit op de Javaansche taal gehad heeft, - een invloed, die trouwens op verre na nog niet duidelijk ontleed is - is het genoeg dat wij het volgende opmerken. - In de tegenwoordige Javaansche taal is een soort van woorden, die alleen in gedichten en dichterlijk of hoogdravend proza gebruikt worden. Elk Javaan is er voor een gedeelte mede bekend, maar hoe grooter schat hij er van in zijn geheugen vergaard heeft, hoe grooter ook de roep van geleerdheid is, die van hem uitgaat. Hij doet ze op uit de gedichten, die hij van buiten kent, en leert hun beteekenis van geleerderen dan hij. Is in gedichten de massa dier vreemde woorden wat grooter, woordenlijsten worden geraadpleegd of de hulp van enkele coryphaeën van 't vak wordt ingeroepen. Zulke coryphaeën zijn er thans nog maar uiterst weinige onder de Javanen, die van ouder tot ouder de fijnere kennis hunner dichtertaal bewaard hebben[1]. Maar er zijn enkele gedichten, waar de vreemde woorden zoo vele zijn en daardoor de taal zelve zulk een vreemde kleur krijgt, dat zij, behalve in den woordvorm, bij den eersten oogopslag slechts weinig overeenkomst met het hedendaagsch Javaansch aanbiedt. De Javaansche geleerden zijn ook nu nog wel niet uit het veld geslagen, maar, kwam hun onkunde al vroeger nu en dan te voorschijn, zij blijkt thans uit het raden naar de beteekenis der woorden, die, naar gelang der zinnen, telkens anders wordt opgegeven, hoe langer hoe duidelijker. Van deze soort van gedichten zegt men, dat ze in de *Kawitaal*, d.i. de dichtertaal, zijn geschreven. Men ziet, dat dit woord genoegzaam gelijk staat met de onbekende oude taal. Zoo is ook de taal der oude inschriften, waarvan zelfs het alphabet niet of naauwlijks te ontcijferen is, met denzelfden

1 Wij kennen er slechts twee, den genoemden Sulthan van Soemenap, en den Raden Ngabéhi Rongå-Warsitå te Soerakarta.

naam benoemd. Geleid door de woorden, die men ook heden nog slechts in verzen gebruikt, en daarom *Kawi-woorden* noemt, en die men al spoedig grootendeels met Sanskritsche vond overeen te stemmen, is men tot het natuurlijk besluit gekomen, dat de kennis van het Sanskrit voor de beoefening dier oude taal onmisbaar was, en inderdaad heeft deze taal al dikwijls het middel aan de hand gegeven om verkeerde verklaringen van Javaansche geleerden op te merken en te verbeteren.

Voor zoo ver men weet, zijn er thans nog vijf Kawi-werken over, namelijk de ‘Ramajana’, de ‘Ardjoenå Widjåjå’, de ‘Bråtå Joedå’, de ‘Wiwåhå’ en de ‘Niti-Sastrå’. Van die vijf heeft Raffles zich de ‘Bråtå-Joedå’ ter bewerking gekozen. Daar hij zich wel uitsluitend aan de verklaring van inlanders heeft moeten houden, kunnen wij, uit hetgeen boven gezegd is, al van voren eenigzins over die vertaling besluiten. Na hem - om von Humboldt niet te noemen, wien Raffles bijna de eenige hoofdbron was - geraakte de beoefening van het Kawi bij die van het nieuwer Javaansch meer op den achtergrond, en al leide zich de spoedig overledene van den Ham meer bepaaldelijk op die taal toe, veel vruchten heeft men niet van zijn werk gezien, daar zich dit, even als dat van enkele anderen, meer tot het verklaren van Kawi-woorden uit het Sanskrit, dan tot het verklaren van geheele teksten uit de Kawi-taal bepaalde. Eerst in den laatsten tijd zijn ons in de door den Heer Winter te Soerakarta opgestelde en hier te lande uitgegevene ‘Javaansche Zamenspraken,’ enkele proeven van zulk een verklaring geworden. Wel zijn het slechts enkele strophen, maar de verklaring is zoodanig, dat zij ons met verlangen een grooter werk van dien aard doet te gemoet zien, dat wij volgens een onlangs ontvangen schrijven van dien Heer te verwachten hebben. Het is de ‘Wiwåhå-Kawi,’ die hij om de mindere uitgebreidheid ter bewerking gekozen heeft. Daarmede zal de tijd daar zijn, dat wij ook in Europa ons met beter hoop op een goeden uitslag aan de beoefening dier oude taal zullen mogen wijden, ingeval er ten minste middelen gevonden worden om te verhoeden, dat dit werk niet in het lot van een menigte andere van naauwelijks geringer

belang deelen blijve, om, naast de overige geschaard, vooreerst geen ander nut te doen, dan het aantal der Oost-Indische Handschriften onzer boekerij met één te vermeerderen.

Schoon wij meenen hiermede genoegzaam duidelijk te hebben gemaakt, tot welke verwarring het onbepaalde gebruik van het woord Kawi aanleiding kan geven, wanneer men Kawi-taal en Kawi-woorden niet onderscheidt: immers is in de Kawi-taal nog maar weinig over en vindt men Kawi-woorden bij menigte in elk gedicht; zoo is het misschien niet onbelangrijk om nog enkele opgaven hier bij te voegen, waartoe ons vooral het genoemde werk van den Heer W. in staat stelt.

Behalve de 5 reeds genoemde, deelt ons de Heer W. nog den naam, inhoud, schrijver en tijd van opstellen van nog 31 andere gedichten in de Kawi-taal mede. Wel zijn de Kawioriginelen van deze voor ons verloren, maar de inhoud van de meesten is ons toch nog wel bekend. Die Kawi-gedichten namelijk zijn in later tijd in nieuwer Javaansch overgebracht. Door het woord *Djarwå*, d.i. uitlegging, als bepaling er bij te voegen, worden zij van de eerste onderscheiden. De ‘Bråtå-Joedå Djarwå’ staat dus in zulk een verhouding tot de ‘B.-J. Kawi.’ Maar ook in die Djarwå-vertalingen bestaat er verschil. Eerst zijn die vertalingen gemaakt in het metrum van het oorspronkelijke, in dit geval, in tegenoverstelling van het metrum der hedendaagsche gedichten, *groote tĕbang*, d.i. groote zangwijs (metrum), genoemd. Daarna zijn zij in het hedendaagsche metrum overgewerkt, bij deze vertalingen *kleine tĕbang* geheeten. In dit metrum is de ‘Bråtå-Joedå’ opgesteld, die de Heer R.v.E. vertaald heeft[1]. Met het

1 De groote tĕmbang heet ook wel de *Kawi-* of de *oude* zangwijs, daar zij dezelfde is, als waarin de gedichten in de Kawi-taal zijn opgesteld. De taal der vertalingen in deze zangwijs is waarschijnlijk dezelfde, die men ook *Kawi-miring* d.i. naar het Javaansch *overhellend Kawi* noemt, terwijl dan de taal der vertalingen in de kleine tĕmbang eenvoudig *Djarwå* genoemd wordt. Als modern metrum heet de kleine tĕmbang *måtja-pât*. - Van de boven genoemde vijf Kawi-werken is de inhoud van de Ramajana en de Brata-Joeda ons reeds genoegzaam bekend. De Wiwåhå kennen wij uit de vertaling in de kleine tĕmbang, uitgegeven met Hollandsche vertaling en aanteekeningen door den Heer Gericke in de werken van het Bataviaasch Genootschap, Deel XX. De ‘Niti-Sastrå’ uit de vertaling, ook in de kleine tĕmbang, in het Hollandsch overgebragt door den Heer Mounier, ‘Tijdschr. v.N. Indië,’ Jaarg. V, Dl. 2. De inhoud van de ‘Ardjoenå-Widjåjå’ eindelijk, is ons bekend uit een vertaling in Javaansch proza, bewerkt door den Heer Winter en uitgegeven te Amsterdam in 1845. Uit de ‘Bråtå-Joedå’, kleine tĕmbang, is ook de ‘Proeve van Javaansche Poëzij’ van den Heer T. Roorda, uitgegeven te Leeuwarden in 1841.

andere komt het daarin overeen, dat ieder regel aan een bepaald getal lettergrepen gebonden is, maar het heeft tevens een vast rijm, dat het oude metrum niet heeft. Hoe dit niet alleen, maar vooral ook het verkeerd verstaan van het oorspronkelijke, te weeg brengt, dat die tweede vertaling alles behalve een woordelijke is, spreekt wel van zelf, en dat de vertaling van Raffles heel accuraat kan wezen en nogtans van de Hollandsche veel verschillen, is natuurlijk. Het verschil is hier volstrekt geen bewijs van minder goede verklaring.

Wij keeren tot onzen S. terug. Wij volgen hem niet in zijn ontleding van den inhoud van het gedicht, noch in zijn beschouwing van de dichterlijke waarde er van. Staan wij echter even stil op p. XII, waar de S. zegt, dat de 'Bråtå-Joedå,' door Hempoe Sedah, op last van Djåjå-Båjå, Koning van Kediri, in 709, volgens de Javaansche, of in 785 van onze jaartelling, is bezongen. Wie is daar zoo goed met de Javaansche jaartelling bekend, dat hij zonder zweem van onzekerheid het Javaansche jaar 709 met ons 785 gelijk stelt? Maar dit is het nog niet, waar ik vooral tegen heb. Wat geeft den S. regt om een duidelijk jaartal te verknoeijen? Ik weet wel, dat men aan Djåjå-Båjå de 8ste eeuw, anderen weêr de 9de, ja ook bepaaldelijk 708 of 709 tot leeftijd geeft, maar is dit een reden om het duidelijke 1079 van den tekst met geweld daarin te veranderen? Raffles kende het verschil ook, maar geeft het jaartal toch goed op, zoo als het in zijn HS. staat. Daar staat reeds 1079. In de 'Djarwå groote tĕmbang' staat hetzelfde. In een MS. van de 'Djarwå kleine tĕmbang' evenzoo. Een ander MS. (dat tegelijk een andere bewerking is) heeft wel dit jaartal niet, maar dan ook een geheel ander: hoe het er aan komt, doet er hier niet toe. Maar waar in het MS. van den S. de drie eerste woor-

den goed zijn, is het ten eerste in dit geval bijna niet denkbaar, dat het vierde niet deugen zou. Maar ten andere blijkt uit de vertaling zelf, dat het goede woord in zijn MS. staat. Dit woord is geheel willekeurig vertaald, met miskenning van de gewone beteekenis[1]. Doch ook zoo was het getal 709 niet gevonden. Een geheel ongehoorde soort van lezing van het jaartal wordt als de gewone opgegeven, en het jaartal 709 is gered! - Ik zie, dat de vertaling in de groote tĕmbang gemaakt is in het begin van deze eeuw. De Ngabéhi Jåså di Poerå, *de oude*, is er de bewerker van. Wie ze in de kleine tĕmbang gemaakt heeft, weet ik niet. De tijd tusschen de vervaardiging van het oorspronkelijke en die der vertaling in de groote zangwijs is aanmerkelijk. Wat er van die oude jaartallen zij, zullen latere onderzoekingen leeren moeten.

De Inleiding vervolgende, slaan wij de karakterschets der hoofdpersonen van het gedicht weêr over. Wat de onkiesche coupletten betreft, ik geloof mede, dat een wetenschappelijke vertaling ze niet missen mag, maar zie niet in, waarom men ze dan niet in het latijn zou mogen overbrengen. Of ze in de vertaling, die wij hier hebben, niet wat veranderd hadden kunnen worden, zou ik wel denken. Om aan zijn hoofddoel: ‘getrouwheid’ vast te houden, had de S. het ons des noods kunnen zeggen, dat hij zich op die plaats een vrijer vertaling veroorloofd had. Waarom hij verder de H vooraan een eigennaamwoord veel in A doet overgaan en niet eveneens in alle andere klinkers, daarnaar zal ik maar niet raden.

Eindelijk nog iets over de maat. S. zegt, dat hij de zangen metrisch overgezet heeft, om een juister denkbeeld van den vorm, waarin dit dichtstuk voorkomt, te geven. Ten overvloede is dit achter ieder opgaaf der zangwijs herhaald,

1 Het is namelijk het woord *tjòndra, maan*, dat in de sĕngkålå 1 beteekent. De Heer R.v.E. heeft goedgevonden het hier door *jaartal* te vertalen, misschien omdat men in plaats van sĕngkålå ook wel tjòndra-sĕngkålå zegt. - Men weet, dat in Javaansche gedichten de jaartallen uitgedrukt zijn in woorden: die woorden noemt men de *sĕngkålå* van de een of andere gebeurtenis. Het verkregen getal moet altijd omgezet worden, daar men met de eenheden begint.

behalve bij den eersten zang, die dus een uitzondering maakt. Somtijds, zegt S., is van de maat afgeweken, wanneer hij zulks in het belang der duidelijkheid dienstig achtte: dat men achter het werk een tafel van verschillende Javaansche zangwijzen vindt, waardoor men kan zien, waar hij zulks gedaan heeft. - Dit zal dus beteekenen, dat ieder, die weten wil of de vertaling in de oorspronkelijke maat is, het getal syllabes van ieder regel maar heeft na te tellen en dan te vergelijken met de bijgevoegde tabel. Ik geloof, dat men het er vooruit voor mag houden, dat er weinigen zullen zijn, die bijzondere roeping tot die natelling gevoelen. Doch waar blijft nu het doel dier metrische vertaling, wanneer men bij den eersten zang den besten, die metrisch vertaald heet te zijn, zang 2, van de 12 strophen er naauwelijks vier vindt, die de proef van natellen kunnen doorstaan? Wat moet men nu van de rest denken? Al zijn er nog zooveel strophen metrisch vertaald, men zal aan het natellen moeten, om er zich van te overtuigen. Waarom dan niet liever het Javaansche metrum in de vertaling geheel prijsgegeven, en ten genoegen van den lezer, ter betere voorstelling van dat metrum, van alle soorten er van een enkele of een paar strophen metrisch - maar dan *goed* - vertaald? En die tabel? De eerste acht zangwijzen, die er op voorkomen, heeten de *moderne*, de 12 laatsten *oude poëzij*, liever *zangwijzen*, te zijn. Van die 12 is er echter maar één, die tot de oude zangwijzen behoort, verkeerd gespeld en verkeerd opgegeven. Immers het metrum *Sardoela Wikridita* heeft in elke regel 19 lettergrepen, en eindvokalen komen er niet bij te pas, omdat de oude metra die niet hebben. Had de Hr. R.v.E. hierop gelet, het was hem stellig vreemd voorgekomen, dat volgens zijn lijst alle oude metra rijm hadden. Van de 11 overige zijn N°. 4 en misschien N°. 2 moderne metra. De andere behooren tot een tusschensoort, *tengahan* geheeten, d.i. *die tusschen beide staan*. Misschien zijn zij zoo genoemd, omdat het rijm er oorspronkelijk niet altijd bij noodig was, zoo als ik vermoed uit een opgaaf van een dier metra, waarvan gezegd wordt, dat de eindvokalen willekeurig zijn. Op die wijs dan staan zij tusschen de oude en nieuwe metra in. Zij worden over het geheel zeer weinig en dan nog

onder de nieuwe metra door gebruikt. *Geen* van allen is door den S. goed opgegeven. De moderne zijn beter. Of nu misschien de inlandsche zegslieden van den Heer R.v.E. het niet beter wisten? maar wij mogen het uit de inleiding er toch voor houden, dat hij nog al keurig op zijn autoriteiten was: ‘twee eenigzins geletterde Javanen,’ zoo lezen wij daar, ‘boden zich aan mij bij de bearbeiding van de “B.-J.” van dienst te zijn, doch spoedig overtuigde ik hen, dat zij dat werk noch verstonden, noch begrepen.’ En toch zijn er in de vertaling eenige kleinigheden, waarvan wij zouden meenen, dat de S. van een eenvoudig Javaan wel met dank een verbetering had mogen aannemen.

Wij bepalen ons, wat die vertaling betreft, slechts tot het begin van den eersten zang, den eenigen, die niet metrisch vertaald is. Vooreerst toch zullen wij daar reeds gelegenheid hebben om het een en ander op te merken, en ten andere is het geen goed werk om alles door te lezen, alleen maar om erge fouten te vergaren. Genoeg, wanneer wij ook bij anderen de overtuiging gevestigd hebben, zoo als die voor alle werken van den Heer R.v.E. bij ons bestaat, dat men er niet op vertrouwen kan, al is het dat hij soms wat goeds meêdeelt. Ik twijfel er geen oogenblik aan, of er zullen grove fouten genoeg voor den dag komen, en die lust heeft, zal ze zelf vinden kunnen, wanneer de vertaling het licht ziet, die de Heer A.B. Cohen Stuart te Soerakarta bewerkt, en waarvan wij alle reden hebben te verwachten, dat zij onze wenschen voldoen zal.

Vertaling van den heer R.V.E.
woordelijke vertaling.

[1.] De vorst Djåjå Båjå was beroemd als de spijker der wereld. Toen werd Empoe Sĕdhah gelast een begin te maken met zijn gedicht en de Bråtå Joedå werd opgesteld. DeSangkålå van datEmpoe Sĕdhah zijn gedicht begon op te stellen, hiervan maakte hij de Sangkålå van Sanga Koedå Soedha Tjòndrå (1079).

[1.] De zegerijke gebieder Djâja Bâja,
De beroemde spil van het aardrijk,
Beval alzoo den dichter Sèdah,
Zamensnoerende aan te vangen. -
De Brâta-strijd werd bezongen:
De tijd, waarmeè het jaarschrift aanvangt,
Is door den dichter Hempoe Sèdah
Geregeld; de daarstelling er van is:
‘Negen schoone paarden, vormen 't jaartal.’

[2.] Magtig was Djåjå-Bâja als de zon in het drooge saizoen. Onophoudelijk schittert zij wijd en zijd, en de maan gelijkt haar vijandin, die haar niet kan evenaren. Wanneer zij op het slagveld zijn, kan de maan, door de zon getroffen, het niet tegen haar uithouden. Zoo nu was de vorst Djåjå-Bâjå.

[3.] Een uitstekende onder de helden en gelukkig was vorst Djåjå-Bâjå. Dat nu wat Empoe Sĕdhah het eerst opgesteld heeft, is hoe de Pandåwåvorsten te Wiråthå bijeen waren, toegerust ten strijd. De vorst van Dwåråwati met zijn leger was reeds te Wiråthå

[4.] met plan den Brâtâ-strijd te gaan voeren. De vorst Joedisthirâ vroeg de helft van het rijk van Ngastinâ. Degene die (d.i. wiens inzigten) overwogen werd, wiens raad werd uitgevoerd, mogt er dood of ongeluk van komen, was geen ander dan de vorst van Dwåråwati, hij mogt hun leiden zoo als hij wilde (eig. hij mogt hun handelingen dwars of regt leggen).

3.

De verhevenheid
van dien
uitstekenden held,
Den voorspoed van
Djâja Bâja,
Heeft alzoo de
geëerde dichter
Sèdah
Het eerst
voorgesteld. -
De Pandåwavorsten
te gader,
Zijn te Wirâtha,
bijeenbrengend
De krijgtoerusting. -
De doorluchtige
vorst van Dwåra
Wati
Is met zijn heir in de
rijksstad Wirâtha,

4.

Met oogmerk om
den Brâta-krijg te
stichten.
De gezegende
Joedisthira, de Heer
der menschen,
Eischt, als zijn
gebied,
Van Astina de helft:
Wat hij bepaalt in het
verstand,
Wordt volvoerd op
zijn wenk,
Er kome ziekte of
dood van:
Niet anders is de
vorst van Dwâra
Wâti,
Hetzij hij
dwarsboomt of
meêgaande is. -

5. De vorsten waren voltallig bijeen in de stad Wiråthå, die het over den oorlog eens waren en naar den heldendood streefden. Evenzoo waren in de stad Ngastinå veel vorsten, van Java zoowel als van overzee, die allen naar het geluk des doods streefden: daarom waren allen ten oorlog toegerust.

6. De vorst Dermå poetrå, te Wiråthå, zeide vleijende tot den vorst van Dwårå Wati: Heer Vorst, die mij ten leidsman strekt, als Uwe Majesteiter niet tegen heeft, vraag ik de helft van het rijk van Ngastinå, Vorst! wat billijk is op het oog hebbende.

5.

Voltallig zijn al de vorsten
In de rijksstad Wirâtha,
Allen, bondgenooten in den strijd,
Strevende naar de heerlijkheid des doods. -
In dier voege is ter rijkssteê Astina
Eene menigte van vorsten
Van Java en den Overwal,
Allen strevende naar het heil des doods;
Volgende allen uitgedost in krijgsgewaad. -

6.

De genoemde, te Wirâtha aanwezige
Gezegende Koning,
Derma Poetra,
Zegt in vleijende woorden
Tegen den vorst van Dwâra Wâti:
‘Gebieder!
doorluchtige wereldheer!
Die mij als voorganger zijt,
Behoudens uw welnemen,
Vraag ik de wederhelft,
In billijkheid,
Gezegend Heer! van Astina.’

[7.] De groote vorst van Dwåråwati zeide bedaard: ‘Als gij zoo wilt, dan denkt gij goed over uw bloedverwanten. Uw oudere broeder (d.i.ik) zal het doen, dat hij de helft vraagt.’ Spoedig vaardigde hij bevelen uit aan het leger. De vorst zat al op zijn wagen en zoo vertrok hij naar Ngastinå

[8.] met zijn volk en rijksieraden en Raden Setjaki, die hem volgde naar Ngastinå, om de helft van het rijk te vragen. Als men er op staan bleef en de helft er van niet gaf, dan zou de Bråtåstrijd uitbarsten. [8.]

De rest van dezen eersten zang is vrij goed.

Reeds meermalen heeft de Heer R.v.E. minder gunstige beoordeelingen zijner werken moeten lezen. Moge de mijne de laatste zijn, en hij zich nimmer meer op een gebied wagen, waar elke schrede hem op het verlies van een gedeelte van zijn roem te staan komt!

Delft, October.

D[r]. J. PIJNAPPEL, GZ.

Ook het leger, de rijkssieraden
En de prins Sètjaki
Volgen mede naar Astina,
Eischende de helft van 't rijk.
Indien zulks geweigerd wordt,
Door het niet voor de helft af te staan,
Dan ontstaat de Brâta-Krijg. -[1]

Het schaakspel.

Onder de merkwaardige teekenen van onzen tijd meenen wij ook de rigting te mogen noemen, welke de zucht naar vermaak en uitspanning meer en meer heeft genomen. Stille, zittende tijdkortingen hebben al meer en meer de vroeger bij alle standen beminde forsche ligchaamsoefeningen verdrongen, en onder deze tijdkortingen zijn die, welke de vermogens van den geest het meeste bezig houden, maar ook de meeste inspanning afeischen, meer en meer in den smaak gekomen. Ten bewijze hiervoor behoeft slechts het schaakspel te worden genoemd. Men behoeft juist niet oud te zijn om zich den tijd te herinneren, toen dit spel onder den beschaafden burgerstand slechts bij naam bekend was, en thans is het onder dien stand bijna algemeen te noemen. Wij hebben, dit zeggende, ons vaderland, vooral de voornamere steden op het oog. Van andere landen, inzonderheid van Duitschland en Engeland sprekende, zouden wij er nog moeten bijvoegen, dat tegelijk met die uitbreiding der beoefening van het schaakspel, die beoefening zelve eene hoogere vlugt heeft genomen. Gelijk nog bij de meeste spelers hier te lande het geval is, beperkte zich voor een veertigtal jaren de kennis van een liefhebber, ook in de genoemde landen, tot de ondervinding, die hij al spelende had opgedaan; aan een eigenlijk bestuderen van het spel dachten

slechts zeer weinigen. Thans zijn er velen, die zich met die studie bezig houden, en de hulpmiddelen daartoe zijn zoo veel talrijker en gemakkelijker geworden, dat bijna alle spelers zich eenige theoretische kennis verwerven van de manier om het spel te openen en te eindigen en van de op ervaring steunende grondregelen, welke in het midden van het spel, wanneer vernuft en beleid het meeste moeten doen, toch in vele gevallen een leiddraad kunnen geven. In dit opzigt zijn onze spelers over het algemeen nog ten achteren. De meesten houden zulk eene studie voor droog, vervelend en onaangenaam; velen verwachten er ook geen nut van, of achten het eenigzins beneden zich - kinderachtig, om het maar zoo te noemen - zich zoo ernstig met een spel bezig te houden. Het is waar, de meesten, die zoo spreken, hebben de bedoelde studie nooit beproefd, want, ook dit moeten wij bekennen, de hulpmiddelen, welke men in onze taal tot nog toe bezit, zijn gering, ten minste niet te vergelijken bij die, welke men in het Fransch, Engelsch en Duitsch aantreft[1]. Wij meenen zulke liefhebbers eene dienst en de meer ervarene geene ondienst te doen, met eene mededeeling, hoe het met de studie en beoefening van het schaakspel thans buitenslands, en inzonderheid in Engeland, is gesteld. Dat wij enkele spelers hebben, die zich met de sterkste buitenlandsche durven meten, is in de hagchelijke correspondentie-partij tusschen Amsterdam en Londen, die nog onbeslist is, ontegenzeggelijk gebleken. Wij zullen nu een vertoog, kortelings door een der Engelsche Tijdschriften medegedeeld, zoo veel tot ons oogmerk dienstig is, op den voet volgen, in de meening, dat het bij sommige liefhebbers van het schaakspel den lust tot eene meer grondige beoefening zal opwekken, en, bij eene onderhoudende lectuur, reeds bij voorraad eenige nuttige wenken geven.

In het begin dezer eeuw had de ijverigste verzamelaar van werken over het schaakspel, er naauwelijks vijftig kunnen vinden, waarvan de meeste nog zeer zeldzaam en moei-

1 Duitsche werken over het schaakspel zijn ook bruikbaar voor Hollanders, die zeer weinig Duitsch verstaan, daar de notitie der zetten dezelfde is, als die men tegenwoordig hier gebruikt.

jelijk te bekomen waren. Thans zou men de lijst tienmaal zoo lang kunnen maken. Het schaakspel heeft eene geheel eigene literatuur. Op de oude schrijvers, Damiani, Philidor, Lolli, Greco, Ponziani en den ongenoemden Modenees, zijn Petroff, Jaenisch, Szen, Alexandre, La Bourdonnais, Calvi, von der Laza, Sarratt, Lewis, Walker, Staunton en zoo vele anderen, gevolgd. Men heeft handboeken van allerlei grootte en prijs, en zoowel de openingen als de einden van het spel zijn met de vlijtigste naauwlettendheid onderzocht. Onder de meest in het oogvallende voorbeelden daarvan behoort het boekdeel van Jaenisch, over de varianten van eene enkele opening (Gambit des Raadsheers) en het reuzenwerk van Alexandre, ‘Encyclopédie des Echecs.’ Dit laatste werk bevat tabellen van al de regelmatige openingen, met de verschillende vormen, welke zij door de waarschijnlijkste varianten van aanval of verdediging kunnen aannemen. Het is eene literarische merkwaardigheid, maar die, vreezen wij, niet veel gebruikt zal worden, behalve door schrijvers over het schaakspel, of door spelers van correspondentie-partijën. De omvang van het werk is reeds afschrikkend. Even merkwaardig uit een ander oogpunt is een werk, onlangs door den Engelsche schaak-kampioen, Staunton, in het licht gegeven, en dat in een kleinen 12mo alles bevat, wat men van schaakspel uit boeken - wij willen niet zeggen kan, maar - behoeft te leeren, van de regelen van het spel, de beste grondbeginselen om er zich naar te rigten, de voornaamste openingen en de gewigtigste varianten, met voorbeelden van partijen door meesters gespeeld en een schat van interessante schaak-opgaven. Het werk is met 200 nette afbeeldingen van positiën versierd, en verdient reeds bezigtigd te worden als een voorbeeld van hetgeen de drukkunst tegenwoordig kan verrigten. Een ander, nog uitvoeriger werk, van denzelfden veelomvattenden aard, is het ‘Handbuch des Schachspiels,’ door v. Bilguer en v.d. Laza, de roem der Duitsche schaakspelers. Wij gelooven, dat een ijverig verzamelaar thans wel eene boekerij van 1200 deelen zou kunnen bijeenbrengen over een onderwerp, dat kort geleden nog zoo weinig aandacht trok.

Doch het schaakspel heeft niet alleen zijne Handboeken en Encyclopediën; het heeft ook zijne periodieke literatuur. Maandelijks verschijnt de ‘Chess Chronicle,’ met 40 net gedrukte bladzijden, geheel toegewijd aan het schaakspel in al zijn vormen: correspondentiën en uitdagingen, anecdoten, opgaven, werkelijk gespeelde partijen, en partijen, die hadden gespeeld kunnen worden. Staunton is de uitgever van dit Maandwerk. Frankrijk geeft de ‘Palamedes,’ door St. Amant, hoewel niet zoo uitsluitend aan het schaakspel gewijd, daar ook nu en dan aan andere spelen van berekening een hoekje wordt gegeven. Ook in Duitschland bestaat (of bestond) een uitmuntend tijdschrift van dien aard, de ‘Berliner Schachzeitung,’ en, naar wij meenen, zijn er onlangs nog twee ondernomen, een in de Vereenigde Staten en een in Britsch Indië. Nederland heeft zijn ‘Sissa’. Ook een half dozijn Zondagsbladen doen mede en versieren hunne kolommen met vernuftige opgaven of wel gespeelde partijen; en toch, zonderling contrast! slechts vijftien jaren geleden kon Walkers ‘Philidorian,’ hoewel ook over andere spelen handelende, slechts zes nummers beleven. Tegenwoordig zouden de Engelsche schaak-clubs alleen voldoende zijn om den ‘Chess Cronicle’ een genoegzamen aftrek te verzekeren.

De schaak-clubs zijn zelfs in Engeland nog iets nieuws. Het is waar, sedert den tijd van Philidor hadden te Londen altijd een of meer schaak-clubs bestaan, maar zoo kortstondig, dat er in 1843 slechts een overbleef, die vijf jaren telde; bovendien was het aantal der leden gering en tot een bijzonderen kring beperkt. Tegenwoordig is er zulk eene club in bijna elke provinciale stad van eenige beteekenis, terwijl die in de voornaamste bijna met de twee Londensche clubs, de *London* en de *St. George's*, kunnen wedijveren; uit die provinciale clubs zijn verscheidene der bekwaamste spelers voortgekomen, waarop Engeland zich tegenwoordig beroemt. Het zou moeijelijk zijn het gezamenlijk aantal der leden van al deze clubs te schatten; maar het is te vermoeden, dat die van het graafschap Yorkshire alleen er vierhonderd tellen, en al deze leden, dit bedenke men wel, zijn echte liefhebbers van het spel. Geene lekkere tafel of welvoorziene wijnkelder lokt de bezoekers uit; koffij en thee zijn

doorgaans de eenige ververschingen, die gebruikt worden. Laat de lezer eens onderstellen dat het avond van bijeenkomst is, en wij om een hoekje kijken wat er omgaat.

De kamer is goed verlicht en er brandt een frisch vuur. Verscheidene heeren van verschillenden ouderdom zitten koffij te drinken en daarbij misschien eene cigaar te rooken. Maar let eens op het ernstig voorkomen van allen; onze vrienden komen om te schaken en om geene andere reden. Zie eens naar dien zwaarlijvigen heer met zijne groote schoenen, - hij is een koopman, en dit is zijne uitspanning na drukke bezigheden. Vergelijk de scherpe, hoewel hem blijkbaar moeijelijk vallende inspanning zijner aandacht eens met dat air van *nonchalance* en die bewustheid van meerderheid in de veel levendiger trekken van zijnen tegenspeler, een chirurgijn met weinig praktijk, maar beroemd - in de stad namelijk - als een orakel van liberalisme en een druk redenaar in letterkundige genootschappen. Zie, onze zwaarlijvige vriend heeft eindelijk een zet gedaan, en zijn tegenspeler, die driemaal heeft gekucht en viermaal een snuifje genomen, met de ijdele hoop van hem te zullen haasten, doet nu dadelijk ook een zet. Twee of drie bewonderaars achter hem zien elkander goedkeurend aan, maar het noodlot is balsturig; onze man van genie heeft alles aan een overijlden, hoewel schitterenden aanval gewaagd, en zal zich weldra over een verloren spel zoeken te troosten, door vertrouwelijk te fluisteren: ‘Een verzien - men wordt onoplettend - zoo schrikkelijk langzaam - kon hem anders wel een paard voorgeven,’ enz. In een hoek van het vertrek speelt de secretaris, tot onderrigt van eenige aankomende liefhebbers, eene partij van Staunton na, waarvan men juist uit de hoofdstad opgaaf heeft ontvangen. Elders is een bezoeker uit een andere club tegen den president aan het kampen, die wel schijnt te beseffen, hoeveel men van hem verwacht. Maar, kortom, laat uwe oogen gaan, waar ge wilt, het is overal schaken, een gevecht of een tournooi tusschen verschillende paren van kampioenen, tot het uur van middernacht het strijdperk doet ruimen.

Als men bedenkt, dat honderden van zulke vergaderingen wekelijks in geheel Engeland plaats hebben, dat zij door per-

sonen worden bezocht, die in de maatschappij eene fatsoenlijke plaats bekleeden en dikwijls buitengemeene talenten bezitten, dat zij door zulk een onschuldigen wedijver in een intellectueel vermaak van hazardspelen en onmatigheid worden weêrhouden, en dat zij, niet alleen onder den burgerstand, maar ook onder de handwerkslieden, navolgers vinden, zal men wel moeten toegeven, dat het schaakspel ook de aandacht van diegenen niet onwaardig is, die niet onder de spelers en liefhebbers behooren. Evenwel zullen wij, zonder juist zeer diep te willen gaan, bij eenige aanmerkingen over de geschiedenis en de beoefening van het spel, welke wij thans willen laten volgen, ons voorstellen het woord te rigten tot lezers, die niet geheel onbekend daarmede zijn.

Over de geboorteplaats van het schaakspel heeft men evenveel geschil gevoerd als over die van Homerus. Indië, Egypte, Arabië, Griekenland en China lieten allen hunne aanspraken gelden. Zoowel de Grieken als de Romeinen hadden spelen, die naar het damspel geleken; maar van de twee onderscheidende kenmerken van het schaakspel - de verschillende waarde en kracht der stukken en de beslissing van het spel, door het lot van het voornaamste stuk - vindt men geene melding gemaakt. Het oude Griekenland schijnt dus van zijne aanspraak te moeten afzien. Die van China heeft meer schijn van gegrondheid; maar de millioenvoudige overdrijving, waaraan de bewoners van het hemelsche rijk gewoon zijn, kan ons toch nog niet bewegen om hen voor de oudste natie van het Oosten, of de uitvinders van alle mogelijke dingen te houden. Het bijzondere schaakspel, dat de Chinezen tegenwoordig bezitten, heeft meer het voorkomen van een spel, dat verbasterd en verward, dan van eene groote uitvinding, die in den loop van vijf en twintig eeuwen meer en meer volmaakt is. Alle getuigenissen en innerlijke bewijzen schijnen de aanspraak van Indië te begunstigen, vanwaar de Arabieren en Perzianen beide bekennen het te hebben ontvangen. Doch als wij in dit opzigt met Sir William Jones instemmen, kunnen wij toch niet eveneens zijn denkbeeld beämen, dat het schaakspel reeds oorspronkelijk denzelfden vorm zou gehad hebben, waarin wij het tegenwoordig bezitten - dat die Minerva geheel gewapend uit het brein van den een of

anderen Donderaar zou zijn gesprongen. De schrijver zelf levert bewijzen voor het tegendeel, wanneer hij den naam Schaakspel, en ook de namen en vormen der voornaamste stukken van het *Chatur-anga* afleidt, dat gewis een zeer oude Oostersche vorm van het spel was. Dit Sanskritische woord beteekent: ‘de vier deelen van een leger,’ (olifanten, ruiters, wagenen en voetsoldaten) en het spel werd ook *chaturagi*, of de vier koningen genoemd, daar het door vier personen, twee tegen twee, werd gespeeld, zoodat elk acht stukken bestuurde. Het bord had vier en zestig ruiten, even als nu, en de overwinning had verschillende trappen, volgens welke winst en verlies ook verschillend waren. Het werpen van dobbelsteenen besliste welk stuk men spelen moest, of beperkte ten minste de keus van den speler.

Beslissende bewijzen van zoo iets te geven is onmogelijk, maar wij kunnen er toch niet aan twijfelen, of de beoefening van dit spel deed onvolmaaktheden ontdekken, die trapswijze verbeterd werden. Zij, die ondervonden hebben, hoe moeijelijk het is, om zelfs tegenwoordig in eene club eene partij op het schaakbord voor vier personen te maken, en hoe flaauw en vervelend dikwijls dat spel wordt, als de spelers niet vlug en goed gepaard zijn, zullen ligt begrijpen, waarom de twee legers bijeengevoegd werden, en de overtollige koning in een vizier of generaal werd veranderd. Eene andere, zeer natuurlijke verbetering moest de afschaffing der dobbelsteenen zijn, zoodat den speler nu de vrije keus werd gelaten, welk stuk hij wilde verplaatsen. Ook de ongeregelde regels van het spel - om het zoo uit te drukken - gelijk het damhalen, rokkeren en uitbrengen der pionnen met twee schreden, schijnen door ondervinding te zijn aan de hand gedaan; de eerste om het aantal van onbesliste partijen te verminderen, de twee laatste om de stukken spoediger in werking te brengen. Deze regelen kunnen, uit hunnen aard, niet tot de oorspronkelijke inrigting van het spel behoord hebben; van het rokkeren weet men zelfs zeker dat het voormaals niet in gebruik was. De *chatur-anga* is dan ook reeds lang verdwenen, als het ware in den meer volmaakten vorm van het tegenwoordige schaakspel overgegaan. De vertalingen uit oude Perzische handschriften over het schaak-

spel, door Walker uitgegeven, duiden eene toenadering tot de tegenwoordige manier van spelen aan, die men voor een afzonderlijk spel zou kunnen houden, tusschen de alleroudste en de tegenwoordige manier in. Men moge echter deze oude manieren als afzonderlijke spelen beschouwen of niet, de Perzianen zeggen, dat het schaakspel in de zesde eeuw uit Indie tot hen is gekomen, en wij zouden dus natuurlijk mogen veronderstellen, dat het over Konstantinopel naar Europa moest komen, langs denzelfden weg waarover alle voortbrengselen van het Oosten werden aangebragt; en inderdaad bevinden wij, dat dit het geval is geweest, daar wij de vroegste Europesche berigten aangaande dit spel bij de Byzantijnsche schrijvers aantreffen. Anna Comnena, bij voorbeeld, maakt er in het twaalfde boek van haren Alexius melding van, op eene wijs, die aantoont, dat het in de twaalfde eeuw te Konstantinopel bekend was; en zoo werd ook voorheen, in de abdij van St. Denis, een kostbaar stel schaakstukken bewaard, beeldjes in de kleeding der Grieken in de negende eeuw, zijnde volgens de overlevering een geschenk van den Oosterschen keizer aan Karel den Grooten. Of het westelijk gedeelte van Europa het spel, ontving van reizigers, die Konstantinopel hadden bezocht, of dat de kruisvaarders het uit Palestina medebragten, schijnt naauwelijks eenig onderzoek waardig te zijn, daar het waarschijnlijk op beide wijzen werd verspreid. Zeker is het, dat het kort na den eersten kruistogt zeer algemeen werd, terwijl het tot kort voor dien tijd niet bekend schijnt te zijn geweest dan bij de Scandinavische volken, wier zwervende zeelieden het waarschijnlijk uit het Oosten hadden medegebragt, en misschien ook bij de Mooren in Spanje, die het vroeg uit Arabië kunnen ontvangen hebben. Waar het spel bekend werd, schijnt het ook spoedig algemeen bemind te zijn geworden, hetgeen weinig te verwonderen is in een tijd, toen naauwelijks eenig hulpmiddel, om den geest op eene aangename wijs bezig te houden, voor anderen dan geestelijken toegankelijk was. Spanje en Italië schijnen zich vroeg eenen uitstekenden trap van bekwaamheid te hebben verworven, dien het laatstgenoemde gewest eerst in het midden der vorige eeuw heeft

verloren. Doch was de bekwaamheid van andere natiën minder, de drift, bijna zouden wij zeggen de woede, waarmede het spel gespeeld was, schijnt in het Noorden grooter te zijn geweest. Een leelijke trek van Kanut staat aangeteekend, namelijk: hoe hij een edelman van kant hielp, aan wien hij groote verpligtingen had, omdat deze hem geen openlijk valsch spelen wilde toelaten. Ook was er niet veel deftigs in een lateren twist tusschen den Engelschen prins, die later den naam van Hendrik I droeg, en den Dauphin van Frankrijk, die eene reeks van nederlagen wreekte door zijn tegenspeler een slag met het schaakbord te geven, en daarvoor op zijne beurt door de koninklijke Engelsche vuisten werd afgerost. Wanneer in oude kronijken of romances van het schaakspel melding wordt gemaakt, is het doorgaans bij gelegenheid van eene of andere gewelddadigheid of bittere veete. De grootte der oude schaakstukken en het metalen beslag der borden moeten ze tot wapenen hebben gemaakt, die een oploopend man wel in verzoeking konden brengen - de kasteelen inzonderheid schijnen dikwijls gebruikt te zijn geworden gelijk de helden van Homerus somtijds een grooten steen gebruiken.

Naarmate die anecdoten den nieuweren tijd naderen, nemen zij ook een meer beschaafd karakter aan. Er was iets bijna ridderlijks in de manier, waarop groote spelers, vooral die van Spanje en Italie - als Ruy Lopez, Paolo en Leonardo il Puttino - zee en land plagten te bereizen om een waardigen tegenspeler op te zoeken. En al mogen wij het minder voegzaam achten, dat de eerstgenoemde door Filips II met een bisdom voor zijne bekwaamheid werd beloond, lezen wij toch met genoegen van de aanmoediging, welke in die dagen door grooten en vorsten werd geschonken aan een spel, dat bijna eene wetenschap mogt heeten. Geene uitspanning misschien is door zulk een aantal verschillende merkwaardige personen begunstigd, als het schaakspel. Karel XII van Zweden was een hartstogtelijk liefhebber er van, hoewel zijn spel de karakteristieke fout had, *qu'il faisait toujours marcher son roi*. De kalmte, waarmede hij zich aan het spel kon zetten, nadat hij zijn huis te Bender had gebarricadeerd, vormt een zonderling contrast met de dolzinnige stijfhoofdigheid,

die hem tot zulk een hardnekkigen tegenstand bewoog. Napoleon vond het schaakspel eene welkome tijdkorting, vooral gedurende zijne eentoonige gevangenschap op St. Helena. Karel I zat juist aan het spel, toen hij het berigt ontving, dat de Schotten voornemens waren hem over te leveren. Frederik de Groote, keurvorst van Saksen, keerde zich bedaard weder naar zijn spel, na het ontvangen van nog bitterder tijdingen. Zeker is eene der eigenaardigheden van dit spel het vermogen, dat het bezit, om den geest geheel bezig te houden en van pijnlijke gedachten af te trekken. Wij hebben ondervonden, dat de belangstelling, die het opwekt, zelfs het gevoel van scherpe ligchamelijke pijn kan verdooven. De reden hiervan is ongetwijfeld te zoeken in dien onbegrensden kring van combinatiën, waarin de geest kan omdolen, zonder dat hij ooit te ver schijnt te gaan.

Men heeft dikwijls gevraagd: ‘Zijn er groote geestvermogens noodig om een schaakspeler van den eersten rang te worden?’ en de geringschatters van het spel hebben dikwijls zegevierend geantwoord, door op een aantal menschen te wijzen, die wel als schaakspelers, maar in geen ander opzigt hebben uitgemunt. Dit antwoord beslist echter nog niets, zoo lang men niet aantoont, dat deze menschen ernstig naar hoogere bedoelingen hebben gestreefd en te kort geschoten zijn. Het schaakspel is voorzeker, even als andere uitspanningen, de aanleiding geweest, dat talenten verspild en gelegenheden verwaarloosd werden. Het is misschien weinig bekend, dat Philidor, eer hij zich zoo sterk aan het schaakspel overgaf, reeds vrij veel roem als componist had verworven, en eene opera had geschreven, die zeer bewonderd werd. Men mag zulke gevallen bejammeren, maar men moet niet redeneren alsof zij niet bestonden. Wij zelven hebben knappe menschen gezien, die botterikken schenen als zij aan het schaakbord zaten; maar nooit hebben wij iemand *met gemak* eene groote hoogte in het spel zien bereiken, die geene buitengewone geestvermogens bezat. Waarlijk, welke gebreken het schaakspel moge hebben, dat het te gemakkelijk is, kan men het niet verwijten. Lord Bacon noemde het een al te wijs spel, en Walter Scott zag er van af, voor reden gevende, dat hij zag, ‘dat iemand met minder inspan-

ning van zijnen geest nog eene taal kon leeren.' Levendige menschen - om niet bij zulke groote geniën te blijven stilstaan - vinden het te veel inspanning, en botterikken zien er altijd wanhopig van af. Kortom, men heeft eene buitengewone vlugheid en juistheid van berekening noodig, om er in uit te munten. Wij dienen derhalve het geloof te herroepen, dat wij in onze jeugd hebben geschonken aan eene aardige anecdote in *Les Animaux célèbres*, van zekeren schaakspelenden aap, hoe hij zijnen koninklijken meester klopte en hoe hij, na voor zijne overwinning met klappen beloond te zijn, eer hij wederom mat zette, zich van een kussen voorzag, om de gevreesde klappen daarop te laten afstuiten. Evenwel heeft men, om dit geestige verdichtsel te slikken, naauwelijks meer ligtgeloovigheid noodig, dan het fatsoenlijk publiek bezat in al de Europesche hoofdsteden, die door den automaat-schaakspeler zijn bezocht. In de negentiende eeuw (*credite Posteri!*) geloofde men algemeen, dat men eene machinerie, door haar om de tien minuten op te winden, in staat kon stellen om krijgslisten te beantwoorden en tegen te werken, die uit het diepste nadenken voortkomen en voor eene bijna eindelooze afwisseling vatbaar zijn. Dag aan dag verdrongen de toeschouwers elkander om dat wonder van werktuigkunst, en gingen 'ontzet, opgetogen en verbaasd' weder heen. Wij hebben een boekje voor ons liggen, in het jaar 1809 gedrukt, waarin zeer deftig de onmogelijkheid wordt aangetoond, dat er eenig bedrog plaats had, en breedvoerig wordt uitgeweid over de kunst, om aldus het stof der werkzaamheden van den geest te doen verrigten. Dat men er algemeen zoo over dacht, kan men daaruit opmaken, dat de automaat-trompetter van Maelzel, die in 1819 te Londen te gelijk met den automaat-schaakspeler werd ten toon gesteld, hoewel inderdaad een meesterstuk van werktuigkunde, weinig of geen aandacht trok, bij die stoute bedriegerij vergeleken.

Wij willen echter de Kempelen de eer niet ontnemen, die hem toekomt voor zijne schrandere vinding, om den speler te verbergen en hem te gelijk van de zetten van zijnen tegenspeler kennis te geven. Nadat de persoon, die het spel inderdaad voerde, zich achtervolgens door de verschillende

deelen van het werktuig had verschoven, om elk op zijne beurt te laten openen en vertoonen, stak hij een kaarsje aan en plaatste het met een eigen bord vlak onder dat, waarop de automaat speelde. De stukken, die het beeld gebruikte, hadden sterke magneten in den voet, en onder elke ruit van het bord hing een ijzeren kogeltje aan een kort draadje. Aldus kon de speler, die daaronder zat, terstond zien, waar een stuk was opgenomen - door het vallen van een kogeltje; en waar er een geplaatst was - door het optrekken van een ander. Hij volgde den zet, dien hij aldus had waargenomen, op zijn geheim schaakbord, en nadat hij zijn eigen zet had overwogen en beslist, bragt hij den arm en de vingers van het beeld dienovereenkomstig in beweging.

Iets opmerkelijks hierbij was, dat terwijl de Engelsche schaker Lewis de verborgene speler was, de automaat slechts zes partijen van ten naastenbij drie honderd verloor, hoewel hij altijd een pion en den zet voorgaf. Zonder twijfel was dit hoofdzakelijk aan de bekwaamheid van dien speler toe te schrijven; maar wij zijn toch wel genegen iets van dat geluk op rekening te stellen van eene soort van bijgeloovige vrees bij de tegenspelers, als zij tegenover een houten Turk met een zwarten baard zaten, en gestadig het snorren der raderen in zijn binnenste aan de ooren hadden.

De automaat is nu bijna vergeten, Lewis speelt niet meer (hetgeen jammer is), en wij stappen van beiden af, om na deze weinige historische aanmerkingen tot het practische gedeelte van ons onderwerp over te gaan. Wat de beoefening van het schaakspel betreft, willen wij allereerst aanmerken, dat daarin thans eene aanmerkelijke eenparigheid is tot stand gekomen. In geheel Europa (met uitzondering van het enkele dorp Stroebeck, waar men eenige bijzondere regels heeft, die gewigtige veranderingen in het spel brengen) wordt naar dezelfde regels gespeeld; ook in Amerika en Indië is dat het geval. In China bestaat nog een eigenaardige omslagtige vorm van het spel, maar er is niemand, wie dit aangaat, dan de bewoners van het Hemelsche rijk zelven. In alle toegankelijke gewesten der aarde is, gelijk wij zeiden, thans dezelfde manier in zwang. Om een paar bijzonderheden te noemen, de Italiaansche manier van rokkeren, waarbij de

koning en de toren vrijheid hadden om ruiten te verwisselen of zich op eenige tusschengelegene te plaatsen, is nu zoo goed als geheel in onbruik, en het nemen *en passant*, wanneer een pion een vijandelijken pion voorbijgaat, algemeen in gebruik gekomen. Zoo is ook de regel gevestigd, dat voor een pion, die op dam komt, een stuk naar verkiezing kan worden genomen, al bragt men zelfs des noods zes koninginnen te gelijk op het bord, en dat pat voor remise wordt gehouden.

Gedeeltelijk heeft men deze eenparigheid aan de clubs te danken; maar er is nog een ander voordeel, dat zij te weeg gebragt hebben, namelijk, dat men tegenwoordig streng speelt, in plaats van uit beleefdheid de voordeelen te verzaken, die de onbedachtzaamheid des tegenspelers aanbiedt, waardoor dikwijls *hij* overwinnaar bleef, die in den loop van het spel twee of driemalen een der voornaamste stukken verloren en teruggekregen had. Dit was eene bron van eindelooze onaangename woordenwisselingen en buitendien in zich zelf eene ongerijmdheid. Wij voor ons zouden nooit lust hebben om een tegenspeler voor zijn verzien te beloonen, maar integendeel denken dat wij hem eene dienst bewezen, door hem geene besluiteloosheid en onoplettendheid te leeren. Mogt iemand echter een tegenspeler ontmoeten, die niet aan streng spelen gewoon is, dan zouden wij hem aanraden den wenk te volgen, die in een geestig boekje over het schaakspelen en hengelen, onlangs door zekeren Richard Penn uitgegeven, te vinden is.

‘Sommige menschen,’ zegt hij, ‘zijn er, welke, als zij met een vreemdeling spelen, die hun verzoekt, een zet te mogen terugnemen, hem dit voor de eerste maal toelaten; dan zetten zij, bijna terstond daarop, hunne eigene koningin *en prise*, en wanneer die vergissing hun beleefd wordt aangewezen, zeggen zij, dat zij nooit een zet terugnemen, maar gereed zijn om eene andere partij te beginnen.’

Misschien vindt men een der merkwaardigste voorbeelden eener strenge handhaving der regelen van het spel in het gebeurde bij de beroemde correspondentie-partijen tusschen de clubs van Londen en Edinburg. Bij den 27sten zet der tweede partij, wierp de Londensche club een toren weg. Hoe dit zoo kwam, verklaart Lewis in de volgende woorden:

‘De 26ste, 27ste en 28ste zet werden op denzelfden dag naar de Edinburgsche club afgezonden; dit geschiedde om tijd te winnen. Het gebeurde, dat de Secretaris, wiens post het was de brieven te schrijven, eene afspraak had, die hem noodzaakte de club twee uren vroeger dan gewoonlijk te verlaten - de brief werd derhalve ten drie uur in plaats van om vijf uur op den post bezorgd. Intusschen ontdekte een der leden, dat de tweede zet (de 27ste) niet genoegzaam onderzocht was. Onmiddellijk werd er aan het postkantoor aanzoek gedaan om den brief terug te geven, hetgeen geweigerd werd. Dien ten gevolge werd met denzelfden post een tweede brief aan de Edinburgsche club verzonden, waarin de tweede en derde zet herroepen werden, en alleen de eerste werd bekrachtigd. De Edinburgsche club gaf ten antwoord, als hare stellige meening, dat de Londensche club aan haar brief gebonden was, en er geen zet herroepen kon worden; zij drong er dus op aan, dat de zetten zoo zouden blijven; en de Londensche club gaf dit punt toe, hoewel zij van meening verschilde.’

Wij kunnen niet nalaten, alle omstandigheden in aanmerking nemende, de handelwijs der Edinburgsche club te misprijzen. Wat het ongeval nog verdrietiger voor de Londeners maakte, was, dat zij nu de partij en daarmede de geheele weddingschap verloren, welke het winnen dezer partij in hun voordeel zou beslist hebben. Er is niet aan te twijfelen, of de Londensche club, die toen Lewis, Fraser en Cochrane bevatte, was de sterkste van de twee. Aan de Edinburgsche zijde was, naar wij meenen, Donaldson de hoofdpersoon. Een beginner zal zich mogelijk verbeelden, dat de taak om zulk een strijd te besturen juist zoo zwaar niet moet zijn. Integendeel, laat niemand, die geene zenuwen van ijzer, geene hersenen als een uurwerk, en bovenal geen schat van ledigen tijd heeft, zich aan eene correspondentie-partij begeven. Het is waar, men heeft één zet op een dag, misschien slechts één in de week te doen. Maar die ééne zet! Geven wij toe, dat boeken u door de eerste tien zetten heen zullen helpen, zonder gevaar van een ernstigen misslag te begaan, of meer moeite dan om de uitkomsten der naauwkeurigste analyse op te zoeken; na die zetten komt toch eene reeks

van andere, die nog veel ingewikkelder is, en die gij zelf moet onderzoeken. De moeijelijkheid van die taak is niet altijd even groot, en wordt nu en dan voor een oogenblik geheel weggenomen door gedwongene zetten, in geval van schaak, enz. Evenwel blijft het werk ontzaggelijk. Men verbeelde zich wat het zijn moet, de varianten, die met zoo vele stukken kunnen plaats hebben, zeven zetten ver aan beide zijden na te gaan? Geen zet zou in een grooten schaakstrijd voor weldoordacht worden gehouden, waaraan deze oplettendheid niet besteed was. Natuurlijk worden vele varianten na een paar zetten reeds verworpen; anders zou de taak geheel onmogelijk zijn; en ook verligt de verdeeling van den arbeid onder eene talrijke commissie een last, die anders voor de sterkste schouders te zwaar zou zijn.

Eenige jaren geleden werd door twee ons bekende knappe liefhebbers een schaakstrijd van twee partijen gehouden. Beide bleven onbeslist, en na den afloop van den strijd werden beide spelers ernstig ziek. Hersenen en zenuwen waren overspannen geworden, en geen van de twee strijders kwam ooit weder geheel tot zijne vorige sterkte in het spel. Wij bekennen openhartig, dat dit voorbeeld ons bang gemaakt heeft voor het spelen van correspondentie-partijen. Die partijen zelve echter kunnen door den eerzuchtigen liefhebber met bijzonder voordeel bestudeerd worden. Hij vindt daarin geene schitterende fouten, om hem te misleiden, en zal er door tot vaste en heldere begrippen over veilige manieren van aanval en verdediging komen. De schaakstrijd tusschen Parijs en Pesth is bijzonder leerzaam. Hoe diep moest een Franschman wel niet Pesth beneden Parijs stellen! En toch hebben de Hongaren, door den vermaarden Szen aangevoerd, beide partijen gewonnen, en is het zelfs voor den grootsten vitter moeijelijk eenigen misslag in hun spel aan te wijzen. Het is waar, de Fransche spelers leden in het begin van den strijd het verlies van hunnen veteraan Des Chapelles; maar daar zij dezen alleen tot hulp hadden kunnen behouden, onder voorwaarde van een gevaarlijk tegen-gambit te spelen, mogten zij zich misschien veeleer geluk wenschen, dat zij van zulk een eigenzinnigen bondgenoot ontslagen werden. Toen de Nestor der Parijsche schaakclub zijn ge-

liefkoosden zet zoo verachtelijk zag verworpen, bood hij vol verontwaardiging aan, die opening tegen de geheele commissie te spelen; maar toen die uitdaging werd aangenomen, krabbelde hij voorzigtig achteruit. Het was niet de eerste maal, dat hij dit in dergelijke omstandigheden deed, en zijn leerling, St. Amant, schijnt ook deze manoeuvre van hem geleerd te hebben. Maar daarover straks nader.

Nu wij over de manieren van schaakspelen spreken, behooren wij ééne manier niet te vergeten, die nu en dan als eene soort van intellectueel wonder bijzondere aandacht heeft getrokken - wij bedoelen het geblinddoekt of zonder bord spelen. Natuurlijk vereischt dit veel oefening en eene grondige kennis van het spel; en ieder schaakspeler, die deze twee vereischten bezit, zal in staat wezen het goed genoeg te doen, om iemand te slaan, die gewoon is alleen in particuliere gezelschappen te spelen. Maar het inderdaad goed te doen - om zoo te spelen, dat men slechts een pion of daaromtrent zwakker is dan anders - vereischt eene natuurlijke gaaf, zonder welke de grootste herseninspanning niet veel baat, want de geblinddoekte speelt doorgaans zoo ver beneden zijne gewone kracht, alsof hij een toren voorgegeven had.

Dat het geblinddoekt spelen voor de meeste menschen eene groote inspanning is, kan met uit het voorbeeld van La Bourdonnais, den vlugsten speler van zijn tijd, opmaken, wien het, naar men zegt, het leven heeft gekost. Onder de thans levende spelers, gelooven wij, dat Harrwitz in deze soort van spel de sterkste is. Na Philidor is er echter niemand verschenen, die in deze zonderlinge speelmanier met dat verwonderlijke genie te vergelijken is. De kunsten van Buxton en dergelijke wonderbare rekenaars uit het hoofd, vallen geheel weg, vergeleken bij de zege, welke Philidor behaalde in eenen *driedubbelen* strijd, dien hij geblinddoekt voerde. Zijne bestrijders waren drie der beste spelers van zijnen tijd - Graaf Brühl, Dr. Bowdler en Mr. Maseres. Met de twee eersten speelde hij gelijk op, den laatsten gaf hij een pion en den zet voor. De heeren deden hun best om hem in de war te brengen door hun spel zoo veel mogelijk op dezelfde wijs te openen, maar vruchteloos. Hij

was nooit in het minst verlegen, en speelde de drie partijen uit met een gemak en eene naauwkeurigheid, alsof hij de borden voor zich had gehad. Zijn manoeuvreren met pionnen - iets, waarin hij nooit geëvenaard is - maakte bij deze gelegenheid vooral bewondering gaande. In eene der partijen vormden zij - met die van zijnen tegenspeler, welke zij tegenhielden - eene verschansing dwars over het bord, waardoor geen der vijandige stukken kon heendringen. Deze partij bleef dus *remise*, de andere werden door Philidor gewonnen, die na zulk eene buitengewone inspanning geene de minste vermoeijenis liet blijken.

Wij hebben dikwijls de vraag hooren opwerpen, welken rang Philidor onder de spelers van dezen tijd zou bekleeden, als hij zich weder in het geruite strijdperk kon vertoonen? Het gewone antwoord is, dat hij met velen der tegenwoordige meesters in het spel, die eene grondige kennis van de verschillende openingen bezitten, geene de minste kans meer zou hebben. Men komt tot dit besluit voornamelijk door het bestuderen van Philidor's werk over het schaakspel, dat voorzeker zwak is, als men het, bij voorbeeld, met het Duitsche of Engelsche Handboek vergelijkt. Doch op het gevaar af om voor onkundig of ouderwetsch gehouden te worden, moeten wij eene overtuiging belijden, die voor de tegenwoordige spelers niet zoo vleijend is. De getuigenis der opgeteekende partijen van Philidor doet ons gelooven, dat hij over het geheel nooit een meester heeft gehad. Hij verloor gewis dikwijls tijd eer hij zijne stukken in het spel bragt, maar hij deed dit zonder zich aan eenig ernstig gevaar bloot te stellen, en als hij eens regt begonnen was, toonde hij eene vruchtbaarheid van hulpmiddelen en eene juistheid van berekening, die men na hem zelden heeft overtroffen. Het is wel te denken, dat, indien hij een tegenspeler had kunnen vinden, die in kracht met hem gelijk stond, zijn vernuft nog merkwaardiger en diepere combinatiën zou gevonden hebben, dan hij ooit werkelijk noodig vond. Er bestaat wel eene legende, dat de Turksche ambassadeur hem te sterk, of bijna te sterk was; maar wij moeten dit, met de geliefkoosde voorzigtige spreekwijs van Herodotus, eene opgaaf noemen, die wij voor ons zelven niet gelooven kunnen.

Sedert den tijd van Philidor is de hoogste magt over het schaakbord nooit onbetwist gebleven. Velen, en natuurlijk alle Franschen, schreven die voor eene poos aan Des Chapelles toe, maar deze werd door Lewis geslagen. La Bourdonnais overwon Mac Donnell verscheidene malen, maar deze laatste was geenszins de sterkste Engelsche speler, en door Lewis werd hem altijd voorgegeven. Waarschijnlijk is Staunton de sterkste der thans levende spelers. Wij zeggen: waarschijnlijk, omdat er verscheidene Duitsche en Russische spelers zijn - Szen, Jaenisch, Petroff en andere mannen van naam - met wie hij zich nooit heeft kunnen meten. Maar zeker is het, dat hij in vele jaren niemand heeft aangetroffen, die zijn meester was. Zijne zege in den Parijschen schaakstrijd tegen St. Amant is even algemeen bekend als de overwinningen, die hij later op Harrwitz heeft behaald. Bij de mislukte onderhandelingen, om tot een tweeden strijd met den eerstgenoemden heer te komen, hadden er eenige omstandigheden plaats, die ons tot een nieuw gedeelte van ons onderwerp, de diplomatie van het schaakspel, zouden kunnen voeren. Wij zullen echter slechts de hoofdzaak mededeelen van de geheele geschiedenis, welke door Bryan, een Amerikaansch liefhebber, uitvoerig en onpartijdig is te boek gesteld.

Bryan geeft de geheele correspondentie, die van zulk een aard is, dat zelfs de Fransche spelers toegeven, dat de goede naam van hunnen landgenoot, wat zijne krijgshaftigheid als schaakspeler betreft, er onherstelbaar door benadeeld is. Wij willen alleen de aanleiding der zaak aanstippen. In November 1843 begaf Staunton zich naar Parijs, om den eersten wedstrijd te spelen, door zijne twee secondes, Harry Wilson en Worrell, beide vurige liefhebbers, vergezeld. De eerste winner van elf partijen zou overwinnaar verklaard worden. Staunton had tien partijen gewonnen, toen zijn tegenspeler er nog maar twee gewonnen had, en waren de omstandigheden dezelfde gebleven, dan had men zeker kunnen zijn, dat hij een van de twee volgende partijen en zoo den geheelen strijd zou gewonnen hebben. Maar juist op dien gewigtigen tijd moest zijn goede geest, in de gedaante van Harry Wilson, hem verlaten (Worrell was reeds naar Engeland terugge-

keerd), en nu was hij aan de onaangename beproeving blootgesteld van dag aan dag te moeten spelen in het gezelschap van menschen, welke de nationale wedijver den gulden regel van onpartijdigheid deed vergeten. Onder deze omstandigheden is het naauwelijks te verwonderen, dat hij vier partijen verloor, eer hij de enkele won, die den strijd besliste. Evenwel was St. Amant's nederlaag volkomen genoeg, en zij werd nog verergerd door de wanhopige uitvlugten, waarmede men haar wilde verklaren. St. Amant was (bij vergelijking) het spelen ontwend. Staunton had zich opzettelijk voor den strijd geoefend. ‘Des centaines de séances, des milliers de parties sont là pour l'attester.’ De stukken, waarmede men speelde, waren ‘d'une forme lourde, énorme, disgracieuse,’ en zoo nog eene menigte aanmerkingen, even ongegrond en van slechten smaak. Het slot van den brief in den ‘Palamede,’ waaruit bovenstaande uitdrukkingen zijn ontleend, is al te echt Fransch, om het hier niet op te nemen:

‘Rappelons alors à l'Angleterre que St. Amant ne se regarde pas comme battu (!); qu'à son tour il se propose de demander une revanche; que St. Amant reçoit Pion et deux Traits de M. Des Chapelles. Rappelons lui enfin, à cette orgueilleuse Albion, que les dieux de l'Olympe faisaient payer cher aux mortels la nécessité d'abandonner leurs célestes demeures!’

Dit dreigement, dat de uitgever van den ‘Palamede’ Des Chapelles zou roepen, om den Engelschman, die hem geklopt had, te kloppen, werd echter niet volvoerd. Des Chapelles, misschien niet genegen om zich met afnemende krachten aan een tegenspeler met volle krachten te wagen, bleef op zijne lauweren rusten, en liet St. Amant zijn eigen wreker zijn. Deze laatste toonde zich echter niet zeer gretig om de *revanche* te nemen, waarom hij eerst zoo hard had geroepen. Nadat hij alle uitvlugten had beproefd, en eindelijk door schaamte genoodzaakt was om den kamp te aanvaarden tegen een vijand, die hem op zijn eigen veld, zijn eigen tijd en zijne eigene bedingen wilde ontmoeten, sprong de fortuin hem nog bij. Staunton werd te Parijs, waarheen hij zich opzettelijk om te spelen had begeven, door eene

gevaarlijke ziekte aangetast, en moest naar Engeland terugkeeren, zonder een zet te kunnen doen. St. Amant is na dien tijd nog in Engeland geweest, en heeft tegen anderen aldaar gespeeld, maar niet tegen Staunton, hoewel deze hem volle vrijheid aanbood, om bedingen voor een tweeden schaakstrijd te maken. Men kent derhalve geen speler, die zich met den kampioen van Engeland zou kunnen meten, en over het geheel genomen verdienen de Engelschen als schaakspelers den eersten rang, dien hun alleen door de Duitschers zou kunnen betwist worden. - Dit zij genoeg over den toestand en de vooruitzigten der schaakwereld.

Dikwijls hoort men klagen, dat het voor iemand, die niet in of bij eene stad woont, zoo moeijelijk is liefhebbers te vinden om tegen te spelen; en inderdaad mag, bij voorbeeld, een dorpspredikant zich gelukkig achten, als hij eens in de maand met een doorreizend vreemdeling een partijtje kan maken, of iemand uit zijn eigen huisselijken kring tot een niet al te ongevaarlijk tegenstander kan dresseren. Wij hebben een oud heer gekend, sedert vele jaren weduwenaar, die een vurig liefhebber van het schaakspel was, hoewel slechts een speler van den derden rang. Daar hij zeer gastvrij was, had hij ook nooit lang gebrek aan tegenspelers; maar toen zijne dochters, die de honneurs van zijne tafel hadden waargenomen, getrouwd waren, en het onthalen van zijne vrienden hem nu te veel moeite kostte, begon hij rond te zien naar eene vrouw, die het schaakspel verstond, en toen hij zulk eene dame had gevonden, en zich verzekerd, dat zij eene goede partij voor hem zou zijn, trad hij voor de tweede maal in het huwelijk. Hij had eene goede keus gedaan, en de beste vrouw had van deze schakende dame wel een lesje mogen nemen, want zij was knap en goedwillig genoeg om altijd eene partij bij haren echtgenoot ten achter te blijven. Wat ons betreft, wij houden ons zelven tot groote opofferingen en zelfverloochening in staat; wij zouden alles voor een vriend overhebben - zelfs een dag hoofdpijn voor een vrolijken avond met hem -; maar om opzettelijk eene partij aan hem te verliezen, om met een stemmig gezigt zijne goedwillige troostredenen over ons verlies aan te hooren, zoo ver kunnen wij het niet brengen; en wij

zouden ook geen buiten wonend liefhebber van het schaakspel aanraden, om bovengemelde redenen eene vrouw te zoeken. Laten zij liever geduld hebben en hopen, dan zal eene schermutseling nu en dan hen om de zeldzaamheid des te meer vermaken.

In de groote steden van Engeland daarentegen behoeft geen schaakspeler, hetzij inwoner of vreemdeling, verlegen te zijn; hij heeft maar te onderzoeken, wanneer de club vergadert, wie er leden van zijn, en de vrijmetselarij van het schaakspel zal het overige doen. Te Londen zijn de clubs wel zoo toegankelijk niet, maar daar heeft men het koffijhuis van Riess, den ‘Cigar Divan,’ die den liefhebber niets te wenschen overlaat. Wij zouden zelfs in dezen tijd van geld-schaarschte geen middel weten aan de hand te doen, om een schelling voordeeliger te beleggen, dan door een bezoek van den Divan. Een goede kop koffij, een goede cigaar, eene ruime, fraaije, elegant gemeubeleerde zaal, en het gebruik van een overvloed van tijdschriften, tot afwisseling voor hen, wier hoofd het schaken niet lang achtereen kan uithouden - dit is al niet weinig; maar voor een echt liefhebber is het voornaamste het goede spel, dat men hier ziet, en de sterke spelers, die men hier ontmoet. De goede Daniëls, de aangenaamste van alle tegenspelers, die u nooit liet wachten, en wiens schitterend spel hem ingegeven scheen te worden, is er wel reeds sedert eenige jaren niet meer; maar doorgaans vindt men er toch Löwe, Tuckett, Williams van Bristol en anderen van denzelfden rang, en somtijds ook Staunton, en Buckle, een liefhebber, die misschien alleen voor Staunton behoeft te wijken; ook vreemdelingen van naam komen hier gestadig. Kortom, ieder, die lust heeft om eens aardig geklopt te worden, kan in gezegden Divan dagelijks tusschen twee uur in den namiddag en elf uur in den avond aan dien lust voldoen. Jonge heeren (en somtijds ook oude), die van buiten komen, zijn in dit opzigt twijfelaars. Zij overstralen alle kleine sterren in hun eigen kring, en als in den Divan een meester in het spel hun een stuk wil voorgeven, wijzen zij dit aanbod met statigheid af - alleen daarom niet met verontwaardiging, dewijl hun tegenspeler, de goede ziel, nog geene gelegenheid heeft gehad om hunne

kracht te leeren kennen. Zij gaan aan het spelen, en in een uur of daaromtrent zijn zij tot bewustheid van hunnen toestand gebragt. Snel hebben zij het eene spel na het andere verloren. Zij geven de schuld aan het licht, dat uitmuntend is, aan de stukken, die groot en zeer kenbaar zijn, aan hun ‘verzien,’ waartoe zij geen tijd hebben gehad, daar zij in een oogenblik door overrompelende gambits zijn verslagen. Zij zouden zich zelven voor betooverd houden[1], als de negentiende eeuw niet zoo ongeloovig was. Maar eindelijk schittert hun de onwelkomene waarheid in de oogen, dat zij met een tegenspeler te doen hebben, die hun een toren - misschien wel de koningin kan voorgeven. Deze ontdekking, hoe onwelkom ook, kenmerkt een nieuw tijdperk van hun leven als schaakspelers. Gelijk Penn in zijn boekje aanmerkt: ‘Gij zult nooit leeren door alleen met spelers van uwe eigene kracht te spelen. Om goed te leeren spelen, moet gij de vernedering doorzwoegen, om u te laten kloppen door spelers, die u kunnen voorgeven. Als gij die ongelijkheid te boven komt, dan kan zij langzamerhand verminderd worden, naarmate gij sterker wordt.’ Zoo is dan de geklopte buitenman op weg om te leeren en eene begoocheling kwijt. Wij moeten hier aanmerken, dat er nog meer begoochelingen aangaande het schaakspel bestaan, die best worden verdreven door het spelen in clubs. De meeste dier begoochelingen zijn veeleer wanbegrippen te noemen, waartoe men door gebrek aan kennis en ondervinding vervalt. Wij zullen er eenige van aanstippen, vooraf verschooning verzoekende, als wij

1 Eenige eeuwen geleden was dit bij een overwonnen speler niet ongewoon. Men leest van een der oude Italiaansche meesters (Leonardo il Puttino, naar wij meenen), dat hij eens door een Moorschen vreemdeling geducht geklopt werd. Hij ging treurig naar huis; hij had zijn geld, maar ook, wat men toen voor nog kostbaarder hield, zijn naam verloren; en toch kon hij, bij nadenken, niet anders zeggen, of zijne partij had slechts middelmatig gespeeld. De gevolgtrekking lag bij de hand; hij was betooverd geweest; maar voor zulk een vroom Katholiek was het hulpmiddel gemakkelijk te vinden. Den volgenden dag trad hij weder in het strijdperk met eene bijzonder heilige reliek - een duim van St. Antonius, meenen wij - in den zak. Dus gewapend herwon Leonardo natuurlijk zijne lauweren, en de Muzelman ruimde het veld met de pittige aanmerking: ‘*De uwe* is sterker dan *de mijne*.’

een of ander lezer in zijn zwak mogten tasten. De wanbegrippen, die wij bedoelen, zijn:

I. Dat voorgeven de belangstelling in het spel vermindert, en dat het eene groote verwaandheid is iemand, met wien men maar één spel heeft gespeeld, het voorgeven van een stuk aan te bieden. Integendeel is in verreweg de meeste gevallen de afloop eener partij, als er voorgegeven wordt, eene volkomene zekerheid, en wekt deze dus geene belangstelling meer; en een goed speler kan in weinige minuten de betrekkelijke sterkte van zijn tegenspeler beoordeelen.

II. Dat Mijnheer Kruk, of iemand van dien stempel, als hij maar eens zijne stukken gelukkig heeft uitgebragt, door zich eens regt in te spannen, een speler van den eersten rang toch wel de handen vol kan geven, en werkelijk kans heeft om tegen hem te winnen. Deze begoocheling spruit waarschijnlijk uit de zorgvuldigheid, welke iemand, die een naam als schaakspeler heeft te verliezen, altijd in acht neemt, als hij voor de eerste maal met een vreemdeling speelt. Maar toch heeft Mijnheer Kruk het mis, en geeft hij zijne partij de handen niet vol. Er is eene kloof tusschen een onbedreven liefhebber en een besturend lid van eene goede club, waarover geene inspiratie van het genie, geene inspanning van oplettendheid en rekenkunst kunnen heenkomen.

III. Dat het onder het spelen voor een toeschouwer heiligschennis is een woord te spreken. Integendeel, hij, die onder spelers speelt, moet verwachten vele aanmerkingen te hooren. Dit is in het eerst lastig, maar geeft somtijds eene nuttige les, en doet zelden wezenlijk hinder. Slechte spelers houden zich voorzigtig stil, of wat zij zeggen heeft niets te beteekenen; terwijl goede spelers zorg dragen geene aanmerking te maken, die op den verderen loop van het spel invloed kan hebben.

IV. Dat eene partij eene onbepaalde lengte kan hebben - langer duren dan de Trojaansche oorlog, of (zoo als wij eens gelezen hebben) van vader op zoon kan worden overgedragen. Dit is alles zotternij. Goede partijen worden doorgaans in vijftig zetten van beide zijden beslist, en behalve bij een schaakstrijd, waarbij de eer op het spel staat, loopen negentien van de twintig binnen het uur af. Er zijn

wel ontzettend langzame spelers, maar doorgaans spelen zij zoo slecht, dat zij, in weerwil van hunne langzaamheid, spoedig geslagen worden.

V. Dat het hatelijk is streng te spelen. Hierop kunnen wij slechts antwoorden, dat eene andere manier van spelen ellendig is. Men praat van het onaangename om eene partij door een verzien te verliezen; maar het is veel onaangenamer tot niets te geraken, dan eene beslissing, die niets beslist, en aan het eind der partij een geschil te hebben over de vraag, wie de meeste bokken heeft gemaakt. Een vlug overzigt van het bord en oplettendheid zijn voorname vereischten bij het schaakspel. Een speler moet in beide opzigten te kort schieten, indien hij zich grof zal verzien; laat hij dan daarvoor gestraft worden, of hij zal nooit beter leeren.

Deze wanbegrippen worden door vele liefhebbers als afgoden vereerd. Nog veel meer zijn er, die wij uit gebrek aan tijd en ruimte onbesproken moeten laten. Maar is het spel zelf ook een afgod, zonder waarde of nut, of is het den tijd en de aandacht van een denkend mensch waardig? De vraag is ernstig genoeg, en wij kunnen onze lezers slechts de behulpzame hand bieden, om tot een antwoord te geraken, dat wel, naar ieders denkwijs verschillend, maar, gelooven wij, over het algemeen toch gunstig voor het boeijende spel zal zijn.

Het oordeel van mannen, wier naam eenig gezag medebrengt, is voor het schaakspel bijna zoo gunstig als het slechts wezen kan. Twee groote mannen, die een ongunstig oordeel hebben geveld, hebben wij reeds eerlijk genoemd. De eenige schaakvijand van eenigen naam, dien wij ons nog herinneren, is de dichter Cowper, voor wien het echter misschien een geluk zou zijn geweest, als hij die uren, welke hij aan een ziekelijk zwaarmoedig gepeins toewijdde, aan de berekeningen van het schaakspel had besteed. Aan den anderen kant zouden wij een aantal uitstekende mannen kunnen opnoemen, wier geliefkoosde uitspanning het schaakspel is geweest. Van hen, die tot lof van het spel hebben geschreven, is de eerste, die ons invalt, Dr. Franklin, wiens ‘Zedeleer van het Schaakspel’ algemeen bekend is. Een tweede is de als regtsgeleerde en romanschrijver evenzeer vermaarde Samuel

Warren, die in de voorrede zijner ‘Inleiding tot de studie der Regtsgeleerdheid’ het schaakspel aanbeveelt als eene zeer nuttige uitspanning voor hen, die zich tot regtsgeleerden willen vormen. Hij beschouwt het - en met reden, denken wij - als eene zeer heilzame oefening voor den geest, daar het koelzinnigheid, waakzaamheid en snelle en veruitziende combinatiën tegelijk vereischt. Inderdaad is het moeijelijk zich een spel te verbeelden, dat in dit opzigt meer aanbevelenswaardig zou zijn. Als eene school voor het humeur houden wij het vooral in waarde. Jonge spelers ziet men doorgaans twistgierig onder het spel, of verstoord - somtijds wrokkend stroef - na eene nederlaag. Met ervarenen is dit het geval niet. Wij hebben eene vergadering bijgewoond, waarin zeventig bedrevene liefhebbers den ganschen dag lang op verschillende wijzen gepaard elkander bekampten, zonder dat men een driftig woord hoorde of een donkeren blik zag. Deze oude liefhebbers hadden in hun leertijd dan toch ook eenige zelfbeheersching geleerd. Maar eene nederlaag is niet de eenige proef voor zijn humeur, welke de echte schaakspeler leert doorstaan. Hij kan met een langzaam speler, een besluiteloos speler, een babbelachtig speler gepaard zijn, of, wat het ergste van alles is, hij kan naast zich, of vlak in zijn gezigt, een van die onbarmhartige, onheilspellende op de vingerskijkers hebben, die de Franschen *comètes* noemen, en in wier bijzijn hij het onmogelijk gevoelt eene partij te winnen. Zelfs die schrikkelijke wezens, al zijn zij met snuifdoos en lorgnet gewapend, moeten zijne gelijkmoedigheid niet storen. De zelfbeheersching, die men verkrijgt onder de noodzakelijkheid om zich tegen zulke kleine kwellingen te verharden, is mede een goed gevolg van het schaakspel. De verstandsoefening heeft insgelijks hare waarde, daar het spel iets van het naauwkeurige en vernuftige der wiskunde vereenigt. Deze waarde zal echter voor verschillende gemoederen ook verschillend zijn, en wij kunnen wel begrijpen, dat voor sommigen zulke uitspanningen, welke alleen de verbeelding bezig houden, heilzamer zijn. Evenwel, zoolang er spelen worden aangemoedigd, die op beleid en berekening gegrond zijn, zal het schaakspel den eersten rang daaronder behouden.

Geen grooter bewijs voor het edele van dit spel kan er bestaan, dan de ijver, waarmede het gespeeld wordt, zonder iets anders te willen winnen dan de eer. Het is waar, dat in vele clubs tot regel is genomen, om een schelling of halven schelling te spelen, maar dit spreekt ons gezegde niet tegen. Die inzet dient niet om belangstelling in het spel te geven, maar om de spelers te noodzaken de partij gelijk te maken door voor te geven, of zich te laten voorgeven. Wij willen geene lofrede op het schaakspel schrijven, maar durven toch wel bekennen hartelijk te wenschen, de beoefening er van meer en meer algemeen te zien worden. Gelijk andere goede dingen, kan het echter ook misbruikt worden, en wij willen daarom besluiten met eenige waarschuwingen aan schaakspelers, die, hoewel niet allen origineel, toch allen door eigene ondervinding bevestigd zijn:

1. Speel niet voordat uw dagwerk behoorlijk is verrigt en gij gevoelt, dat gij uw vermaak verdiend hebt.
2. Speel niet in een gemengd gezelschap, als het waarschijnlijk is, dat gij en uwe partij door de gastvrouw of het gezelschap uit den kring zult gemist worden.
3. Speel niet met personen aanmerkelijk ouder dan gij, als gij u zeker gevoelt, dat gij hen kloppen kunt, maar niet zoo zeker, dat dit hun bevallen zal.
4. Speel niet met uwe vrouw, tenzij gij haar kunt voorgeven, en pas dan op, dat gij haar niet te weinig voorgeeft.
5. Speel niet door als het weder vroeg wordt, opdat uwe bezigheden op den volgenden dag niet door te weinig rust of laat opstaan benadeeld worden.
6. Prijs het spel van uwen tegenspeler niet als gij gewonnen hebt, en smaal niet op uw eigen spel als gij verloren hebt. Het eerste is eene aanmatiging, het andere eene list van uwe ijdelheid, welke iedereen doorziet.
7. Doe uw best om geene verkiezing te hebben in het bord, de stukken, enz., maar is dit toch het geval, spreek er dan nooit van na eene nederlaag.
8. Penn raadt zijn lezer zich niet ongerust te maken, als zijn tegenspeler, na het verliezen van twee of drie partijen, over erge hoofdpijn klaagt. Wij voegen er bij: beproef ook

niet, als gij in dat geval verliest, hem door zulk eene klagt ongerust te maken.

Eindelijk, drijf geene afgoderij met het schaakspel. Als men sommige menschen hoort spreken, zou men denken, dat niets anders onder de zon eenige aandacht waardig was. Het schaakspel is geen standaard, om de geestvermogens van uwe bekenden naar af te meten, ook geen kort begrip van alle wetenschappen, ook geen onderwerp om dag en nacht over te peinzen. Het is eenvoudig eene uitspanning, en behoort als zoodanig beschouwd en behandeld te worden. Hoe minder hartstogtelijkheid en zelfzucht het spel bij u opwekt, hoe helderder hoofd, hoe meer geduld en hoe beter humeur gij bij het spelen toont, des te meer zult gij de waarde van het schaakspel, als het meest intellectueele van alle spelen, doen uitblinken, en u zelven als een zelfs in het spel verstandig man doen hoogachten.

Staatkundige beschouwingen.

22 October 1849.

Bekend zijn de twee groote partijen, die elkander in Engeland voortdurend het staatsgezag betwisten. Wij willen thans de voordeelen niet opsommen, voor ministers en oppositie beiden in het aanzijn eener tegenpartij gelegen, noch ook op de gevaren wijzen, die voor de natie uit het gemis daarvan zouden ontstaan. Genoeg, dat de uitstekendste staatslieden, van welke kleur ook, het aanwezen van partijen beschouwen als behoorende tot het wezen van den constitutionelen regeringsvorm. ‘Party,’ schrijft Burke, ‘is a body of men united, for promoting by their joint endeavours, the national interest, upon some particular principle, in which they are all agreed. Men thinking freely, will, in particular instances, think differently. But still, as the greater part of the measures which arise in the course of public business are related to, or dependent on, some great leading general principles in government, a man must be peculiarly unfortunate in the choice of his political company if he does not agree with them, at least nine times in ten. And this is all that ever was required for a character of the greatest uniformity and steadiness in connection. How men can proceed without connection at all, is to me utterly incomprehensible. Of what sort of materials must that man be made, how must

he be tempered and put together, who can sit whole years in Parliament, with five hundred and fifty of his fellow-citizens, amidst the storm of such tempestuous passions, in the sharp conflict of so many wits and tempers, and characters, in the agitation of such mighty questions, in the discussion of such vast and ponderous interests, without seeing any one sort of men, whose character, conduct or disposition, would lead him to associate himself with them, to aid and be aided in any one system of public utility?' - 'The good effects of party in this country,' zegt Lord John Russell, 'are numerous and weighty. One of the chief of them is that it gives a substance to the shadowy opinions of politicians, and attaches them permanently to steady and lasting principles. The true party man finds in his own mind certain general rules of politics, like the general rules of morals; by which he decides every new and doubtful case. - The union of many in the same views enables a party to carry measures which would not otherwise gain attention. There is many a proposition eminently useful, yet not calculated to catch popular favour, which, by the stout and strong working of a party, at length becomes law; that which is an overmatch for the strength of an individual, is accomplished by the united force of numbers. - It likewise sometimes happens, that party succeeds where the people have failed. The enthusiasm of a whole nation is in its nature evanescent. If successfully resisted at first, it often sinks into apathy, and the country remains passive, though not satisfied, under the weight of a defeat. But a party is pledged; the character of the individuals belonging to it depends upon their consistency; their principles are handed down from father to son, and become the mould from which successive generations receive the form and pressure of their politics. - The greatest benefit of all that is conferred by party is, perhaps, that it embodies the various opinions of the nation for the time being. - Those opinions are at times so violent, that had they not a vent in Parliament they would break the machine to peaces. There may be a revolution in this country; but it is hardly pos-

sible that the country should not first try what may be done by a change of counsels.'

Minder eenstemmig zijn beroemde Britsche staatslieden, zelfs van dezelfde partij, omtrent den oorsprong en het ontstaan dier partijen. Lord John Russell schrijft: 'The division of England into two great parties began, as I conceive, and still continues, in consequence of wide and irreconcileable differences of opinion. The Tories look upon the exaltation of the Crown as the favourite object of the constitution. Allowing, as they now do, perhaps, that the King is entrusted with his power for the public good, they yet think that public good requires he should be unfettered in the exercise of his prerogative, so far as the law permits. While he remains, therefore, within the legal bonds assigned to him, they are, to say the least, extremely unwilling to control his power. If he steps beyond them, or places the country in great danger, they are ready to oppose the Crown by their votes in Parliament, or in any other legal manner. It follows from their doctrine, however, that their tendency always is to support the King in the first place, in all his measures, and to refuse their sanction only when those measures have placed the country in peril so imminent, that they are obliged reluctantly to disclose their own opinions. The Whigs look towards the people, whose welfare is the end and object of all government. They maintain, that as the King's advisers are responsible for his measures, it is the duty of Parliament to examine and pronounce whether those measures are wise and salutary. They are, therefore, ready to interfere with any exercise of the prerogative, which they think unwise or improper; and to insist (too haughtily, perhaps, at times) upon the adoption of that line of policy which they consider as best adapted to the wants and state of the country. - If I have made a fair statement, it was inevitable that the two parties should separate, and remain divided.'

En Macaulay spreekt in zijn onovertroffen meesterwerk aldus: From that day dates the corporate existence of the two great parties which have ever since alternately go-

verned the country. In one sense, indeed, the distinction which then became obvious had always existed, and always must exist. For it has its origin in diversities of temper, of understanding, and of interest, which are found in all societies, and which will be found till the human mind ceases to be drawn in opposite directions by the charm of habit, and by the charm of novelty. Not only in politics, but in literature, in art, in science, in surgery and mechanics, in navigation and agriculture, nay, even in mathematics, we find this distinction. Every where there is a class of men who cling with fondness to whatever is ancient, and who, even when convinced by overpowering reasons, that innovation would be beneficial, consent to it with many misgivings and forebodings. We find also every where another class of men sanguine in hope, bold in speculation, always pressing forward, quick to discern the imperfections of whatever exists, disposed to think lightly of the risks and inconveniences which attend improvements, and disposed to give every change credit for being an improvement. In the sentiments of both classes there is some thing to approve. But of both the best specimens will be found not far from the common frontier. The extreme section of one class consists of bigoted dotards: the extreme section of the other consists of shallow and reckless empirics. - During some years they (the two hostile parties) were designated as Cavaliers and Roundheads. They were subsequently called Tories and Whigs; nor does it seem that these appellations are likely soon to become obsolete. It would not be difficult to compose a lampoon or a panegyric on either of these renowned factions. - The truth is that, though both parties have often seriously erred, England could have spared neither. - If, in her institutions, freedom and order, the advantages arising from innovation and the advantages arising from prescription, have been combined to an extent else where unknown, we may attribute this happy peculiarity to the strenuous conflicts and alternate victories of two rival confederacies of statesmen, a confederacy zealous for authority and antiquity and a confederacy zealous for liberty

and progress. It ought to be remembered that the difference between the two great sections of English politicians has always been a difference rather of degree than of principle. There were certain limits on the right and on the left, which were very rarely overstepped. A few enthusiasts on one side were ready to lay all our laws and franchises at the feet of our kings. A few enthusiasts on the other side were bent on pursuing, through endless civil troubles, their darling phantom of a republic. But the great majority of those who fought for the crown were averse to despotism; and the great majority of the champions of popular rights were averse to anarchy. Twice, in the course of the seventeenth century, the two parties suspended their dissensions, and united their strength in a common cause. Their first coalition restored hereditary monarchy. Their second coalition rescued constitutional freedom.

It is also to be noted that these two parties have never ‘been the whole nation, nay, that they have never, taken together, made up a majority of the nation. Between them has always been a great mass, which has not steadfastly adhered to either, which has sometimes remained inertly neutral, and has sometimes oscillated to and fro. That mass has more than once passed in a few years from one extreme to the other, and back again. Sometimes it has changed sides, merely because it was tired of supporting the same men, sometimes because it was dismayed by its own excesses, sometimes because it had expected impossibilities, and had been disappointed. But, whenever it has leaned with its whole weight in either direction, resistance has, for the time, been impossible.’ - Vijf en twintig jaren later dan Russell schrijvende, met de ondervinding van de parlements-hervorming en de gevolgen daarvan voor oogen, heeft Macaulay het kenmerkend onderscheid gezien in zucht tot behoud en streven naar verbetering, waardoor de partijen zich gedurende de laatste jaren bovenal lieten leiden. Meer dan ooit is het dobberen en afwisselen ook bij uitstekende mannen in het oog vallend geweest. Lord Stanley, nu aan het hoofd en leidsman der beschermers, was in 1831 één der bekwaamste en welsprekendste beplei-

ters der reform-bill. Wie herinnert zich niet, hoe bij het aanranden van kerkelijke voorregten, hij met Sir James Graham, het kamp der hervormers verliet, met vuur en heftigheid de partij der behouders omhelsde, aan Sir Robert Peel den eersten rang meermalen betwistte, bij iederen aanval tegen de Whigs onwaardeerbare diensten bewees, als Shakspear's Hotspur zijne tegenstanders verpletterend - en nu vier jaren geleden, toen de nood van Ierland en de mislukte oogst tot wijziging van het handelsstelsel dwong en de afschaffing der graanwetten voorbereidde, hij zich op nieuw losscheurde uit de banden der partij, die, volgens hem, hare beginselen had verloochend? - Sir Robert Peel was de onwrikbare, behendige tegenstander der parlements-hervorming, daarna ontwerper en aanvoerder van de magtige ‘Conservative party,’ in 1841 bestrijder van wijzigingen in de handels-wetgeving door het stervend Whig-ministerie voorgesteld, reeds een jaar later op meer-omvattende wijs met onvergelijkbaar talent door hemzelven aangenomen en doorgezet, nu onlangs voltooid door geheele afschaffing der korenen navigatie-wetten. Wie stond meer ten doel aan het verwijt van verraad en trouwloosheid, aan de aanvallen van voormalige vrienden en bondgenooten, voor wier verlies hij zich troostte met den stillen dank van hen, die geen ander loon konden geven. Verre van ons de zucht om de bedoelingen en drijfveren na te vorschen, de verdiensten van een groot man te verkleinen, te knagen aan zijnen roem en te verdedigen wat eigenlijk geene verdediging behoeft. Aristoteles reeds noemt als kenmerk van den πολικοῦ ἀνδρὸς, τ ἐν ἀρχῇ γινόμενον κακὸν γνῶναι (Polit. V.8); en dat de uitstekend bekwame Britsche staatsman zich niet bedrogen had in de grootte en uitgestrektheid van het kwaad, heeft de hongerdood van duizenden arme Ieren, de klaagtoon der behoeftigen, de schaarschte en prijs der levensmiddelen alom bewijzen.

Maar ook uit een meer beperkt gezigtspunt, het standpunt zijner partij, ontbreekt het niet aan gronden van verdediging. Met opzet stellen wij hier ter zijde, wat in geschriften of redevoeringen, sedert die groote omkeering verschenen, ter opheldering en vergoêlijking is aangevoerd,

Anders behoeven wij slechts te wijzen op het uitmuntend betoog van Gladstone, ‘the Commercial policy of Pitt and Peel,’ waarin op overtuigende wijs is aangetoond, dat de Tories meer dan hunne tegenpartij, voorstanders en begunstigers van vrijen handel waren. Slechts vergunne men ons ééne aanhaling uit eene rede van Canning, in 1826 uitgesproken: ‘But if it is meant to say that the commercial policy which we recommend to the country is founded on the principles of Whiggism, history proves that proposition to be untrue. I mean neither praise nor blame of Whig or Tory, in adverting to matters which passed long before the political existence of the present generation; but, historically speaking, I must say, that freedom of commerce has, in former times, been the doctrine rather of Tories than of Whigs. If I look back, for instance, to the transactions between this country and France, the only commercial treaty which I can find, beside that which was signed by me and my right honorable friend, but the other day, since the peace of Utrecht, is the convention of 1786. With respect to the treaty, the House need not be afraid that I am now going to discuss the principles of the Treaty of Utrecht. But, by whom was the convention of 1786 proposed and supported? By Mr. Pitt. By whom was it opposed? By Mr. Fox. I will not go into the arguments which might be used on either side. I enter not into the question, who was right or wrong. I mention the circumstance only to show how easily facts are perverted for particular purposes of vituperation.’ Niemand heeft beter dan Sir Robert het beeld van den waren staatsman uitgedrukt naar den standaard van Edm. Burke, die eene strekking om te behouden en eene geschiktheid om te verbeteren gelijkelijk als vereischten noemt. Maar ongetwijfeld heeft de afscheiding, de scheuring voor vier jaren tusschen de toongevers der behoudende partij ontstaan, eenen in Engeland schier voorbeeldeloozen toestand doen geboren worden. Een ministerie zonder inwendige kracht, maar gesteund door den minister dien het vervangen had, en alleen door diens bijstand in staat zijne maatregelen door te zetten: tegenover eene oppositie zonder geoefend en bedreven hoofd, althans

in het Lagerhuis, zich vastklemmend aan eene orde van zaken, waarover tijd en wetgeving en volksgeest hebben beslist, zoodat men in waarheid van deze ministers zeggen kan, dat zij groot zijn ook door de kleinheid der omstanders. Naauwelijks heeft Lord Geo. Bentinck door onmiskenbare talenten en eene ijzeren volharding den rang verworven en verdiend van leidsman eener partij, naauwelijks de ervaring en den blik van een partijhoofd opgedaan, of hij ontvalt aan zijne volgelingen. De mantel van Elia is niet aan zijnen plaatsbekleeder overgegaan: want ondanks geest en kunde en welsprekendheid heeft d'Israeli aan de protectionisten het gemis van hunnen chef niet kunnen vergoeden. Op hem past het zeggen van Montesquieu omtrent Cicero: ‘avec un caractère admirable pour le second rôle il était incapable du premier.’ En ziet, hoe behendig en gelukkig de Britsche bewindslieden in de jongste zitting zich van die omstandigheden hebben bediend. In de buitenlandsche politiek, in Ierland, bij de behandeling der navigatie-wetten trokken zij meesterlijk partij nu eens van de overijling, dan van het gebrek aan beleid, of van het gemis aan zamenwerking bij hunne bestrijders. Twee dagen na de opening van het Parlement, in de zitting van Vrijdag, den 2^{den} Februarij, werd Lord Palmerston hevig aangevallen over de gevolgde staatkunde tegenover Frankrijk, in Napels, omtrent Denemarken en Spanje. Het was bij de beraadslagingen over het adres, vóór de overlegging van eenige stukken of bescheiden, waaruit zijne aanvallers wapenen ontleenen of kennis putten konden. Dit ontsnapte den blik van den volleerden meester in parlementaire taktiek niet, en hij wist op het gunstig terrein den strijd zoodanig te voeren, dat dezelfde minister, bij den aanvang als rustverstoorder en stokebrand van Europa gehekeld en gebrandmerkt, onder toejuiching en hulde der vergadering zijne plaats weder innam, als vredestichter en voorstander van orde, die alom rust bevorderd had. ‘What is the great object this country has at heart? It is that, next to the maintenance of the interests of this country, which must always be the first and most prominent object, we should insure the maintenance of peace, peace with the rest of the world; and next, that we

should, if possible, prevent the wars of other nations. Our object and our duty is to cement the closest ties of friendship between ourselves and our nearest neigbours, one of the greatest powers of Europe - that neighbour of whom it was justly said that in war she would be our most powerful enemy, but in peace our most useful friend. We did not withdraw our ambassador from France when the revolution took place. Has this contributed to the peace of the world? It has. The French Government were sincerely anxious to pursue a pacific policy towards all the other countries of Europe; but, if England had rejected friendly intercourse with France, if she had scowled upon the republic and given the preference to others who wished to displace the peculiar form of government which France had adopted - if we by these means had thrown ourselves hostilely against France, I will not undertake to say that it would have been possible to maintain the peace of the world, which, during the last year, has been of such paramount importance. - It is because we prevented a war in Italy, which would have infaillibly led to a war in Europe; it is because in joining France in her sincere and pacific offers of friendly mediation, we prevented events which must have brought on a general war, - that we are now impeached by the hon. gentleman opposite. - I have been accused sometimes of being rather prone to take measures leading to war. - The war party, however, now sit there. My hon. friend complained that the proceedings of the Foreign-office were involved, - although he did not blame me in particular - for he admitted it had been the case from time immemorial, - that the proceedings of the Foreign-office were involved in a mystery which was highly mortifying to his curiosity. Now certainly I do feel much for the inquisitorial disappointment of my hon. friend. I can assure him that when I was out of office, I should have been equally gratified to have the run of, I do not say all, but the principal, - the pick - of the interesting despatches received at the Foreign-office: - but I much doubt if this would contribute to the maintenance of peace, or conduce to the real interests of the country. In the first

place, it happens not to be in accordance with the constitution of the kingdom, which vests in the Crown and not in the House of Commons, the conduct of foreign negotiations; but I can assure my hon. friend that if there is one matter more than another which is certain to involve the country in difficulties, to render them incurable, and to lead to unavoidable ruptures, it is popular assemblies taking possession of diplomatic transactions. The very publicity which he wishes to see established would be fatal to accommodatîons in 99 cases out of 100. - This, then is the state of the matter. We stand here charged with the grave offence of having preserved a good understanding with the representatives of France, and having thereby contributed essentially to the maintenance of the peace of Europe. We are charged also with the distinct offence of having put an end to the hostilities between Denmark and Schleswig, which must have led to a European war; and of having induced Austria and Sardinia to lay down their arms, when their differences might have involved the powers of Europe. We are also accused of having prevented great calamities in Sicily and of labouring to establish friendly relations between the King of Naples and his Sicilian subjects. These are the charges which the house is now called upon to determine for or against us. We stand here as the promoters of peace - as the parties who have laboured assiduously to prevent war, to narrow its range if it should break out, and to put an end to it as soon as possible. We stand here as the promoters of peace under charges brought against us by the advocates of war. I leave the house to decide between us, and I confidently look to the verdict which the house will give.’ - Wien zal het verwonderen dat het vonnis eene vrijspraak was, dat de vijandelijke amendementen werden ingetrokken, geen tegenstrever op dien avond het woord meer voeren kon, en dat de veldtogt met eene glansrijke zegepraal voor de ministers werd geopend. Maar later ook, toen meer licht over de buitenlandsche aangelegenheden was verspreid, toen de aanval met meer beleid werd gerigt, en tegenstanders als Lord Brougham en Lord Stanley in het Hoogerhuis waren opgetreden, is de uitslag voor de oppositie niet gunsti-

ger geweest. Met ongemeene bekwaamheid was Lord Landsdowne altoos gereed om bij de Britsche Pairs de handelingen van het bewind te verdedigen; nu eens ondersteund door Graaf Minto, wiens reis en verblijf in Italië het telkens-wederkeerend onderwerp van afkeuring was, doch meestal zonder anderen bijstand dan de toon van kalme, beraden, mannelijke overtuiging. Zoo iets hem nog bevreemden kon, het was, dat zijne edele bestrijders zoo geheel voorbijzagen, wat er al sedert twee jaren in Europa veranderd was en omgekeerd. Had men ooit te voren zulk eenen tijd beleefd? Lord Aberdeen kon toch niet wanen, dat dezelfde regels en beginselen die hem bij het bestuur der buitenlandsche zaken hadden geleid, nog van toepassing waren op den tegenwoordigen toestand zoo verschillend in streven en toon en kleur, welligt alleen met het tijdperk der Hervorming te vergelijken, nu de grond onder alle regeringen schudde, alle banden schenen losgemaakt, en elke staat behoedzaam zijne gedragslijn zoodanig moest inrigten, dat de vrede der wereld, alom bedreigd, bewaard mogt blijven. - De pogingen van Lord Minto werden in het Lagerhuis ook door den eersten minister verdedigd. Zoo verre van iets aan te bevelen dat een te-democratisch karakter droeg, had Graaf Minto alleen zoodanige hervormingen aan de Italiaansche vorsten geraden, als geschikt waren om gewelddadige omkeeringen te voorkomen; noodige en gepaste hervormingen en enkel aangeprezen nadat hij door de Souvereinen van Italië geraadpleegd was. Indien zulk een raad, met goed gevolg, voor twintig of meer jaren gegeven was; - indien Oostenrijk, Pruissen, Italie's vorsten wijze hervormingen hadden tot stand gebragt; indien zij eenige vrijheid van beraadslagen en eenigen schijn van vertegenwoordiging hadden vergund; - indien zij eene afleiding geopend hadden voor kennis en zucht naar staatkundigen invloed, die voortgaande beschaving en langdurige vrede in Europa noodwendig doen ontstaan, zouden wij, welverre van bloedige burgertwisten te aanschouwen voor de jammertooneelen van den laatsten tijd zijn gespaard; en in stede van een plotselingen overgang uit volkomen despotismus tot dolzinnige volksheerschappij, zouden wij den vreedzamen vooruitgang naar verbetering hebben gezien,

het invoeren van constitutionelen regeringsvorm en een beteren staat van zaken, dan die Europa thans oplevert. Dienzelfden geest van wijze gematigdheid ademen ook de woorden van Lord Palmerston, en hier durven wij aannemen, dat zijne taal in volmaakte overeenstemming is met zijne handelingen. ‘Ik weet wel, dat men aan de Britsche regering, en aan mij inzonderheid, als haar orgaan tegen over het buitenland, ten laste legt, dat wij ons in onze betrekkingen met Europa, laten leiden door persoonlijke gevoelens van afkeer omtrent deze of gene mogendheid. Dergelijke betigtingen, van waar ook tot ons gerigt, bij monde of in geschrift, zijn, in opregtheid gedaan, het gevolg van onkunde en dwaasheid; en zoo ze onopregt zijn, laat ik de beoordeeling liefst aan anderen over. Het is de grofste onwetendheid te gelooven, dat het gouvernement, of de man tijdelijk met de leiding der buitenlandsche zaken belast, door iets anders kan worden bestuurd, dan door zijne overtuiging van pligt overeenkomstig met zijne staatkundige denkwijze, en zijn inzigt aangaande het waar belang van Engeland en de beschaafde wereld. Er zijn lieden, die in staatsbetrekkingen niets anders zien dan het verkeer der kabinetten, die een land schatten niet naar deszelfs politiek gewigt, maar naar politieke gevoelens, en die de onderlinge verstandhouding voor wel-geregeld houden, als maar de regeringen op een' goeden voet staan; - lieden, die, na hun leven lang Oostenrijk te hebben aangebeden, omdat zij in dat gouvernement het zinnebeeld hunner eigen gevoelens meenden te zien, ten laatste in hunne liefde wankelden, zich tot Frankrijk keerden, welks regering zij verdacht hielden van der vrijheid vijandelijke gezindheid, en van bijna gelijke overhelling tot beginselen van willekeur. Ik kan in het gedrag van zulke staatslieden slechts een voorbeeld van afgesleten onverstand zien. Ik ben van het gevoelen diergenen - en hun getal is groot - die gelooven, dat Engeland steeds tweederlei doelwit moet in 't oog houden: vooreerst, het bewaren van den vrede; ten andere, zich te doen gelden in de wereldgebeurtenissen; - van hen, die het voor onvoegzaam houden, dat een land met zulk een aanzienlijken rang en zoo-uitgebreide belangen, enkel zou zien op inwendige

aangelegenheden, en zich gedrage als lijdelijk en stil aanschouwer van al wat rondom ons voorvalt. Het is waar, men kan zeggen: “Uwe meeningen zijn slechts meeningen, die gij uitspreekt in tegenoverstelling van de onze, door magtige legers gesteund, - wat vermogen meeningen tegen legermagten?” Mijn antwoord is gereed: meeningen zijn sterker dan heerscharen: meeningen, mits gegrond op waarheid en regt, zullen ten laatste zegevieren over de drommen van legerknechten, over schutgevaarten en ruiterbenden. Mij dunkt, dat mijn gevoelen wordt gestaafd door de gebeurtenissen van den jongsten tijd. Jaren-lang meenden de regeerders van Europa, dat zij denkbeelden door magt van wapens konden bedwingen, en dat zij door het onderdrukken van langzame verbetering die uiterste omwenteling zouden afkeeren, welke het voorwerp was van hunne gestadige vrees. Wij stonden een ander gevoelen voor, en werden berispt. Men beschuldigde ons van onbehoorlijke inmenging in vreemde zaken, van beleediging tegen vorsten en volken, omdat wij onze meening te kennen gaven over hetgeen geschieden zou; - de uitkomst heeft geleerd, hoeveel onheil zou zijn afgewend, indien men naar onze meening had geluisterd. Diezelfde gouvernementen, die vroeger zeiden: “Het is de bedaarde hervormer, dien wij haten en te duchten hebben: de heftige radicaal met zijne woeste plannen zal bij niemand gehoor vinden, om hem bekommeren we ons niet; maar juist de gematigde hervormingsman, van wiens voorslagen men de onberekenbare gevolgen bezwaarlijk kan aantoonen, is de gevaarlijkste tegenstander; dien moeten wij vooral afhouden en tegengaan, en ons verzetten tegen den eersten stap ter verbetering, omdat die verre brengen kan;” - diezelfde gouvernementen hebben de waarheid leeren inzien van Canning's uitspraak: “dat zij die verbetering stuiten, omdat ze verandering is, vroeg of laat gedwongen worden te veranderen, ook als het heeft opgehouden verbetering te zijn.” Ik beweer dan, dat onze pligt is, om niet lijdelijke toeschouwers te zijn van gebeurtenissen, die andere staten onmiddellijk raken, maar wier gevolgen op ons nederkomen; en dat wij andere volken moeten dienen van onzen raad,

en onze ondervinding zooverrë het pas heeft, inzonderheid zoo dikwijls wij er om worden aangezocht: maar wij moeten het doen, zonder onze betrekkingen en de goede verstandhouding met buitenlandsche mogendheden in gevaar te brengen. Want te veronderstellen, dat een Britsch gouvernement in eenig oord der wereld revolutionaire woelingen zal aanstoken, te vermoeden, dat het een anderen wensch kan koesteren dan de bevordering van vrede en eendragt tusschen regeringen en natiën onderling - verraadt eene onkunde en dwaasheid, die ik in geen' staatsman zou hebben verwacht - die in een dagbladsartikel mag worden geduld, maar die het mij verbaast in eene parlementsrede aan te treffen.' Bij eene andere gelegenheid verklaarde Lord John Russell: 'ons medelid (d'Israeli) heeft, over onze buitenlandsche staatkunde sprekende, niet anders weten aan te voeren, dan die afgesleten beschuldiging, dat wij overal opstand en omwenteling hebben aangestookt. Ik herhaal, dat dit verwijt ten eenemale ongegrond en onverdiend is. De regeringen, onbekend met de gevoelens en denkwijze der volkeren, en door behoorlijke en tijdige concessies het regt harer onderdanen niet erkennende, zagen met verwondering de omwentelingen uitbreken. Ik ontveins in geenen deele mijn gevoelen op dit punt, noch dat ik van harte instemme met den wensch naar "staatkundige en godsdienstige vrijheid over geheel de wereld." Zoo denk ik, maar daarom zouden wij zonder de dringendste noodzakelijkheid voor ons vaderland niet mogen tusschen beide komen. Daarom is al dezen tijd ons bepaald streven geweest rust en vrede ten onzent te bewaren, en ons te onthouden van inmenging met uitheemsche twisten, hoezeer bereid van onzen invloed bij vreemde staten gebruik te maken.' - Of meent men, dat deze verklaringen der ministers, getuigen in hunne eigen zaak, weinig-afdoend zijn, men hoore ze bevestigd door de uitspraak van leden, niet aan hunne partij verkleefd. Het Iersche lid Osborne noemde Lord Palmerston 'den meest onafhankelijken en gelukkigsten Engelschen Minister, die ooit aan het hoofd der buitenlandsche zaken stond;' had die staatsman de dwingelandij te Napels of in Oostenrijk gevleid, de vorige ministers, die nu

in hooge kringen en in het hoogerhuis tegen hem kuipten, zouden in het stof voor hem nederbuigen; maar hij schroomde niet te zeggen, ‘dat het Britsche volk aan den edelen Lord vol vertrouwen schonk, en dat de liberale partij zich grootelijks vergreep door dezen minister niet te ondersteunen.’ Mr. M. Milnes ‘erkende den echten staatsmans-geest van den minister daarin, dat hij voor jaren reeds de groote omkeeringen voorzien en voorspeld had, die nu onlangs de wereld verbaasden. Terwijl anderen waanden, dat de gesteldheid van Europa geene verandering zou ondergaan, had Lord Palmerston de geheim werkende magt in het hart der volken gezien, en de bestuurders bedachtzaamheid geleerd; nu werd hij beschuldigd de rampen te hebben veroorzaakt, die hij alleenlijk voorzegd had. Ongerijmd was het te gelooven, dat een Engelsch minister onlusten zou bevorderen met het doel om de wereld te beroeren; zijne populariteit was aan het behoud van den vrede verknocht, en te meenen, dat hij de rust van Europa tegen nationaal en commerciëel belang zou in de waagschaal stellen, was eene begoocheling, die enkel uit hartstogt en vooroordeel ontstaan kon.’ Eindelijk de beruchte radicaal John Arthur Roebuck, niet gewoon iemand of iets te ontzien, ‘en niet gekluisterd aan de raderen van den wagen des edelen Lords,’ stemde volkomen in met den lof aan dezen minister toegezwaaid. Zoo er iets in de handelingen van het gouvernement was, waaraan hij zijne goedkeuring zou kunnen schenken, het was Lord Palmerston's gedrag. Deze staatsman had blijkbaar een vast doel, en den moed om het te bereiken, terwijl hij uit het beginsel handelde, om aan vreemde natiën ontzag voor Engeland in te boezemen. ‘Het kan,’ zeide hij elders, ‘aan niemand in dit land onbekend zijn, dat de secretaris voor buitenlandsche zaken zijne pogingen bestendig daarheen heeft gerigt om voor onze nationale belangen te waken door zich te onthouden van Engeland in de beroeringen van Europa te mengen: en dat hij alles heeft in het werk gesteld, om den vrede onder de strijdvoerende volken der wereld te bewaren.’ Maar schitterender bewijs van goedkeuring viel, nog even voor het uiteengaan des Parlements, aan Lord Palmerston ten deel. Een

honderdtal leden van het lagerhuis (independent members of the House of Commons belonging to the liberal party) kwamen overeen, om, buiten voorkennis van één enkel persoon aan het gouvernement verbonden, als blijk van erkentelijkheid en hulde voor zijn openbaar karakter en bewezen diensten, de beeldtenis van den minister te doen vervaardigen en ze aan Lady Palmerston aan te bieden. ‘Hunne verrigting,’ zegt een even onafhankelijk weekblad, ‘is de weêrklank van de stem des volks. In de moeijelijkste oogenblikken heeft Lord Palmerston den vrede bewaard, en Engeland's magt dienstbaar gemaakt ter bevordering van vrijheid buiten 's lands en aan de verzoening van strijdende regeringen en partijschappen. Wanneer zal zulk eene onderscheiding aan Lord Brougham ten deel vallen? Wie in ons uitgestrekt gebied zou willen bijdragen ter bekoming van zijn afbeeldsel voor diensten aan het land bewezen? En het is toch aan zijne onophoudelijke vijandige aanvallen, dat Lord Palmerston het huldebetoon dier zelfstandige parlements-leden te danken heeft. Een ander onvermoeid tegenstander is Graaf Aberdeen; ook hij gaat voort de hoofden te eeren van een stelsel, dat door dwang en onderdrukking tot omwenteling en regeringloosheid heeft gevoerd, dat het gevoel der Engelschen beleedigt, en waaraan wij niet aarzelen te verzekeren, dat dit volk nimmer eenig blijk van goedkeuring schenken zal.’

Geen moeijelijker vraagstuk voor Engelsche bewindslieden dan het bestuur van Ierland. De eerste wetsvoordragt strekte om voortdurende schorsing te bekomen van de Habeas-Corpus acte, met andere woorden, om de buitengewone magt ter gevangenzetting, in de maand Julij van het voorgaand jaar aan den onderkoning verleend, te verlengen. De Iersche leden trachtten de gronden tot aandrang, van regeringswege bijgebragt, vooral daardoor te verzwakken, dat zij het gewigt ontkenden van de pogingen tot opstand, en de zamenspanning, bij Ballingarry te schande gemaakt, als belagchelijk afschilderden. Maar de ministers verwierven den bijstand van Sir Robert Peel. ‘Ik erken,’ sprak deze, ‘dat ik vóór de wet zal stemmen met dien weêrzin, welken de vriend van constitutionele vrijheid gevoelen moet als hij

gereed staat haar te beperken. Maar ik heb de vaste overtuiging, dat het gevaarlijk zijn zou de buitengewone volmagt thans op te heffen; want dat wij alsdan de hernieuwing te wachten hebben van de pogingen tot rustverstoring, die Ierland in het vorig jaar hebben geteisterd. Niet dat ik ontkennen zou eenige verpligting te gevoelen aan hen, die de onlusten aanvuurden, voor zoo verre zij er in geslaagd zijn om Iersch verraad bespottelijk te maken. Zij hebben meer gedaan om verstandige lieden van verzet af te schrikken, dan alle wetten door ons aangenomen, of de raadgevingen van de schranderste mannen ooit konden doen. En echter, hoe zeer ook ten spot gemaakt, er blijft een geest van rebellie heerschen, een voornemen tot opstand onder enkelen bestaan, waarvan ik de erkentenis wel voor opregt wil houden. Ik zal dus mijne stem uitbrengen vóór den maatregel als in het algemeen belang genomen, als volstrekt noodzakelijk, schoon niet uit vertrouwen op hen, die de wet zullen ten uitvoer leggen. Ik koester persoonlijk groote achting voor Lord Clarendon; maar deze gevoelens wegen niet in het minst bij mijn besluit; want het is een ongelukkig antecedent, de volksregten en vrijheden te beteugelen. Zelfs verbind ik aan mijne goedkeuring de voorwaarde niet, die Lord John Russell tegen mijne wet in 1846 deed stemmen, dat veelomvattende voorstellen ter verzoening aan de maatregelen van bedwang vooraf moeten gaan. Ik weet bij ervaring hoe uiterst moeijelijk die zijn; allen zijn wij overtuigd, dat de toestand van Ierland het groote kwaad is van dit rijk; allen verlangen wij een redmiddel te vinden; maar geen gouvernement kan maatregelen uitdenken, die kunnen strekken om den maatschappelijken toestand der Ieren op eenmaal te verbeteren. Het is veeleer langs den zachten, geleidelijken weg van vooruitgang, dat Ierland deze bezwaren zal te boven komen, dan door groote maatregelen van bestuur, die ieder inroept, maar weinigen omschrijven.’ Met 242 tegen slechts 33 stemmen werd het gouvernements voorstel aangenomen. Kort daarna, in het begin van Maart, werd in committé een onderzoek ingesteld omtrent de werking der armenwetten in Ierland, en nu deed Sir Robt. Peel het merkwaardig voorstel, door de Iersche pers bijna

eenparig toegejuicht, en in Engeland, aanvankelijk althans, door velen met goedkeuring ontvangen. De lezing der stukken had hem overtuigd, dat zonder hulp van-buiten hongerdood en wegkwijning het lot van duizenden in dat ongelukkig eiland zou worden. Het eenig middel waarvan nog heil te wachten was, scheen hem toe het lokken van nieuwe grondeigenaars, die het land verkregen vrij van de tegenwoordige lasten (incumbrances), en den landbouw met nieuwen moed en hoop ondernamen. ‘Ik wil,’ zeide hij, ‘geen schennis van eigendomsregt, zoozeer als eenig regt door de Britsche wetgeving te eerbiedigen. Maar inderdaad zijn op dit oogenblik vele eigendommen van weinig waarde voor de bezitters, door de lasten die er op kleven, en ik geloof dat de regering, geholpen door deze vergadering en met ruimen blik het onderwerp overziende, maatregelen beramen kan om nieuwe kapitalen in den landbouw te doen steken. Ik vestig uwe aandacht op een tijdstip, toen soortgelijke toestand als thans aanwezig was, namelijk onder de regering van Jakobus den I^{sten}, en op de volkplantingen ïn Ulster; - uitgestrekte landerijen, na den opstand van Tyrone verbeurd verklaard, lagen woest en ledig, eene schuilplaats voor roovers en boosdoeners. De beschrijving in Carte's “Leven van Lord Ormond” is volkomen van toepassing op den toestand van Connaught, en op vele streken in Ierlands westerdeel. Sir Arthur Chichester was destijds onderkoning; hij liet opmetingen doen, den grond verdeelen en toewijzen, eene kerk stichten, en,’ vervolgt de geschiedschrijver, ‘Het land werd bebouwd en verbeterd, steden en dorpen verhieven zich, handel en nijverheid ontluikten. De landzaten, van hun vroeger lui en zedeloos leven teruggebragt, begonnen zich aan orde en werkzaamheid te gewennen, en het zoet van arbeid en vrede te smaken.’

Het moge onuitvoerlijk zijn dit beginsel van vestiging zóóverre uit te strekken als ten tijde van Jakobus; maar, tenzij het eenigermate worde toegepast, is alle hoop op verbetetering van Ierland vervlogen. Zoo gij u uitsluitend verlaat op individuele opoffering en krachts inspanning, zal het weinig baten. Mij komt het benoemen eener commissie wen-

schelijk voor om de gansche zaak te onderzoeken, en den overgang van eigendom te beoordeelen. Voorzeker zijn er nog mannen te vinden, die als tusschenpersonen tusschen eigenaars en koopers willen dienen. Ik voor mij zou volgaarne zelfs het gouvernement zien tusschen beiden treden, om b.v. het groote landgoed van Mr. Martin, in het district Connemara ter verkoop aangeboden, aan nieuwe eigenaars te helpen toebedeelen. Thans moeten daarop 2500 lieden tot werken geschikt onderhouden worden; en die vruchtbare streek zal onbebouwd blijven liggen, omdat de kosten van onderhoud de krachten van bijzondere personen te bovengaan. Maar zoo het mogelijk was door tusschenkomst van een bekwaam en schrander agent die lieden te doen arbeiden, nieuwe middelen van vervoer te openen, den grond te verbeteren, des noods, het goed te verdeelen, onder waarborg dat de armentax gedurende de eerste 10 of 14 jaren niet zal worden verhoogd, dan zeg ik, zou de grond worden gelegd tot toekomstige welvaart, nieuwe arbeid in het land worden gelokt, nieuw bloed in de aderen verspreid, de ondernemingsgeest aangewakkerd, en de aanstaande eigenaar beveiligd worden tegen het gevaar van onder den last der armentax te bezwijken. Opmerkelijk is het, dat Jakobus voor de kolonisatie van Ulster, het gevoelen van Lord Baco vroeg, die een boek over de Iersche volkplanters geschreven had, nog heden om den profetischen blik des schrijvers, de aandacht van onze verlichte tijdgenooten overwaard. ‘Boven alles,’ zegt hij, ‘is de aanstelling eener commissie noodig om geschillen te voorkomen en te beslechten, die daartoe meer geschikt is dan Uwer Majesteit's gewone bijzondere Staatsraad.’ - Eenige weken later vestigde de gewezen minister de aandacht andermaal op Ierland, door in breede trekken en den staat van zaken en ook zijne middelen tot herstel af te schetsen. Het hoofddenkbeeld was om een geheel ander stelsel van landbouw, andere voedingsmiddelen, vooral eene geheel andere procedure bij overdragt van bezwaarde eigendommen te doen aannemen. De tegenwoordige ellende, het gebrek, op den herhaaldelijk mislukten oogst gevolgd, waren welligt geschikt om de oogen der Ieren te openen, hen te wekken uit die zorgeloosheid, welke

tot heden alle pogingen mislukken deed, en waartegen de voorstellen der regering geen behoedmiddel aanboden. Maar ook uit een meer verheven staatkundig oogpunt eischte de nood van Ierland dringend voorziening en hulp. Met gloed en welsprekendheid drong Sir Robert Peel in zijne rede van 30 Maart daarop aan.

‘Denkt aan de ligging van Ierland: denkt, dat zoo het eenerzijds eene bron van kracht voor dit rijk kan zijn, het ook van eenen anderen kant gevaren oplevert, en onze zwakke, kwetsbare plaats is, wanneer wij in krijg worden gewikkeld.’ Die groote man, op wiens gezag ik mij beroepen heb, Baco spreekt aldus tot koning Jakobus van de gevolgen der kolonisatie van Ulster:

‘Een derde voordeel is de groote veiligheid, die voor het gansche rijk uit die onderneming zal voortvloeijen, waardoor alle vijandelijke aanslagen van buiten zouden verijdeld worden, die de zwakheid van Ierland vroeger zoo vaak heeft uitgelokt.’ Het is drie eeuwen geleden sedert Baco dit schreef. Wij hadden het voorregt bewaard te blijven van de invallen, die andere staten hebben geschokt. Maar bedenkt, dat in de voorgaande eeuw, driemaal sedert 1759, door Frankrijk pogingen tot landing in dit gedeelte van ons gebied zijn gewaagd. Bedenkt, dat de eerste alleen mislukte na de vernieling der fransche vloot onder de Conflans door Sir Edward Hawke; dat die van 1796, toen de landing bij Bantry Bay, in één der nu zoo fel geteisterde oorden, geschiedde, alleen door hevigen storm verijdeld is; en dat twee jaren later, toen de inval in de baai van Killala plaats had, de Franschen zich meester maakten van de stad Ballina, met de uiterst geringe magt van elf honderd man stand hielden, en meer dan eene maand de stad bleven bezetten. Ik herinner u deze gebeurtenissen ter waarschuwing, omdat de vrede kan worden verbroken, en magtige zamenspanningen tegen ons ligt mogelijk zijn. Wij kunnen het voor ons zelven niet verbergen, wat de ondervinding leert, dat hier het zwakke deel is van ons gebied, en dat wij door welvaart en tevredenheid bij de bewoners aan te kweeken, niet enkel zorgen voor inwendigen vrede en rust, maar, volgens de les van Baco, ook waken tegen buitenlandsch geweld. Die-

zelfde groote man zegt: ‘En bijaldien in het menschelijk ligchaam een zwak of teêr deel gevonden wordt, trekt het de kwade sappen en vochten tot zich, en de gezondheid van het geheele ligchaam houdt op.’ Zoo ook hier: duren de ‘kwade sappen’ en ‘vochten’ voort, dan zal niet Ierland alleen, maar geheel het vereenigd koningrijk er door lijden. Maar bij ongesteldheid, of ziekte des ligchaams, bestaan er middelen van herstel. Zoo een onnut deel u hindert of ergert, rukt het uit en werpt het van u. Zoo een boom onvruchtbaar is en nutteloos zijne plaats beslaat, kan hij worden omgehouwen. Maar voor maatschappelijke kwalen is dit middel van wegwerpen en uitroeijen onbruikbaar. Wij moeten pogen ze te verzachten en te lenigen. Zelfs de grootte van het kwaad doet mij hopen: zonder dat zouden wij op den ouden voet zijn voortgegaan, geen opwekking hebben gevoeld tot het inspannen van alle onze krachten, om tegen den druk dier rampen te worstelen. Wij zouden op den aardappel-oogst voortdurend ons verlaten hebben, en telken jare meer vertrouwd op slecht en ontoereikend voedsel, met uitsluiting van dat heilzaam krachtig voedsel, dat de staf des levens is. Maar nu het den Hemel behaagde ons met die zware ramp te bezoeken, nu wanhoop ik niet aan de mogelijkheid om dit leed, hoe bitter ook, in een middel voor toekomstig heil en redding te verkeeren. Ik bezweer u wel te overwegen, of wij te midden dezer distelen van gevaar geen bloemen van behoud kunnen plukken. - Geen wonder dat deze krachtige taal ingang vond, en dat zelfs de regering zich vele wenken van den bekwamen staatsman ten nutte maakte. Haar eerste voorstel had eene zeer beperkte strekking. Van Ierland werden gevraagd 300,000 £st. voor twee achtereenvolgende jaren om in de behoeften der noodlijdende districten te voorzien: - niets meer dan 1¼ pCt., half door den eigenaar, en ten halve door den huurder van land te betalen. Het is schier ongeloofelijk, dat de Iersche leden (die twaalf millioen ponden in een of anderen vorm uit 's rijks schatkist voor hun vaderland hadden getrokken), met zooveel heftigheid ter bestrijding van zulk een gematigd voorstel konden spreken. Het werd afgeschilderd, als ééne der grofste beleedigingen, Ierland ooit door de wetgeving

aangedaan. Enkelen, het is waar, toonden zich vooral tegen de wijze van heffing ingenomen. Zij klaagden, dat, terwijl de geheele natie ter leniging van eene nationale ramp behoorde bij te dragen, de last, volgens deze voordragt, uitsluitend drukken zou op hen, die reeds gebukt gingen onder opgelegde armen-belastingen. Kooplieden, winkeliers, alle neringen en beroepen moesten getroffen worden, zoowel als landbouwers en grondeigenaars: weshalve een ‘property and income tax’ volgens deze leden een meer-aanbevelenswaardig middel zou wezen. Major Blackall, Mr. Herbert, Mr. Monsell waren de hoofdvoorstanders van zoodanig plan, waarvan ook Sir Robert Peel zich niet geheel afkeerig toonde. ‘Ik ben bereid,’ zeide hij, ‘aan den voorslag van het lid uit Limerick (Mr. Monsell) gehoor te geven. Alle maatregelen door hem aangeprezen, verdienen gezette overweging: zijne regtschapenheid, zijne ervaring, en toewijding aan de belangen van Ierland hebben er alle aanspraak op. Ik ben niet vreemd van het denkbeeld om de opbrengst van dergelijke belasting te doen strekken ter redding van Ierland uit zijn' hoogst-treurigen toestand. De belasting zou dan voor een behoorlijken tijd moeten opgelegd, en het Engelsch beginsel gevolgd, maar in de details naar plaatselijke omstandigheden gewijzigd worden. Ik bekommer mij weinig, om de drie- of viermaalhonderd duizend pd. voor dit en het volgend jaar te bekomen: want ik ben innig overtuigd, dat, zoo gij geen krachtdadiger pogingen te werk stelt tegen de rampen, waaronder Ierland nu zucht, de toestand over twee jaren nog veel-bedenkelijker zal zijn; alle vertrouwen op eigen krachten, alle zelfstandigheid zal verloren gaan, het volk zal in radeloosheid en wanhoop verzinken, en alle eigendommen onbebouwd en zonder waarde blijven.’ - Maar tegen de voorstellen der Iersche vertegenwoordigers werd aangevoerd, dat eene belasting op de inkomsten, hoe wenschelijk, in Ierland onuitvoerlijk was, om de kosten en omslag aan de heffing verbonden; dat de druk op beroepen en neringdoenden, zoo de belasting iets opbrengen zou, ondraaglijk zou blijken; dat inderdaad toch alleen de vaste goederen zouden bezwaard worden; dat het doellooze, onverantwoordelijke geldverspilling wezen zou, voor den tijd van

twee jaren, een kostbaar beheer tot stand te brengen, waarvan de kosten zelfs niet voor de helft door de inkomsten zouden worden gedekt; dat geen wezentlijk bezwaar tegen het gebruik maken der aanwezige inrigtingen voor de armen wet was aangevoerd, noch bestond; dat, terwijl men erkende te twijfelen of Ierland wezenlijk was gebaat door ontheffing van de belastingen in Engeland geheven, het, blijkens de ondervinding, voor de rijks-schatkist hoogstnadeelig zou zijn volkomen gelijkstelling van lasten aan te nemen; want dat b.v. de accijnsen waren afgeschaft, omdat de onkosten door de opbrengst niet werden bestreden. Ook ging de tweede lezing der regeringsvoordragt met eene geringe meerderheid van vijf-en-vijftig stemmen door. Inmiddels had eene bijeenkomst plaats tusschen den eersten minister Lord John Russell, en vijftig Iersche afgevaardigden, waarin de zienswijze en gedragslijn van het gouvernement werden ontvouwd, en de gevoelens der aanwezige leden gevraagd over de meest-aanneemlijke wijze van belasting, daar de minister ongezind was zich aan te kanten tegen de verlangens en inzigten van de meerderheid der vertegenwoordiging uit Ierland. Maar de leden weigerden zich ‘en corps’ door eene bepaalde verklaring te binden.

Bij de openbare beraadslagingen hadden vele sprekers uit Ierland groote ingenomenheid met de beschouwingen van Sir Rob. Peel aan den dag gelegd. ‘De belemmering,’ zeide Mr. Monsell, ‘door wettelijke formaliteiten tegen den verkoop van vaste goederen in Ierland veroorzaakt, was een groot kwaad. Hij was bekend met het geval van een kooper, die reeds voor zes jaren een landgoed uit “the Court of Chancery” had afgekocht, en nog op dit oogenblik niet in bezit was gesteld, of eenige rente van geld of goed had genoten. Het gouvernement was verpligt in dit ongehoorde kwaad te voorzien. Natuurlijk, dat het voorstel van Sir Rob. Peel in Ierland, onder de tegenwoordige omstandigheden, diepen indruk had gemaakt. Het groote onderscheid tusschen dit en alle andere voorgedragen middelen bestond hierin, dat, in plaats van wederom schatten uit de staatskas in dien poel te storten, welke reeds zoo onnoemelijk veel verzwolgen had, men, volgens dit plan, den toestand

der Iersche maatschappij verbeteren zou en kapitaal daarheen doen vloeijen in zijn natuurlijken loop. De gemaakte bedenkingen konden in en buiten de vergadering van geen gewigt worden geacht. Nooit had hij eene meer ontmoedigende, hopeloozer beschouwing aangehoord, dan die de rede van den eersten minister behelsde, enz.' - 'Voor de eerste maal,' zeide Mr. Horsman, 'is in deze discussie de behandeling van een Iersch vraagstuk uit ruimer oogpunt dan dat van Ierland alleen geschied. In doel en strekking is dit omvattende plan den echten staatsman waard; het kan geene gegronde verbittering opwekken, en verdient met erkentelijkheid te worden begroet. De hooggeschatte voorsteller heeft getoond, hoe grondig hij de zaak verstaat, en dat hij in het algemeen belang wil bijdragen ter vereffening van moeijelijkheden. Zoo die staatsman in de uitgestrektheid der ramp reden van hoop gevonden heeft, dan ontleen ik gronden van bemoediging uit zijne angstvallige zorg.' - Sir A. Brooke hechtte zijn zegel aan de plannen van Sir Robert, en wilde, dat de Iersche leden zich bij eerbiedig adres tot de kroon zouden wenden, ten einde de commissie benoemd en de edele baronet aan het hoofd wierd gesteld, die meer dan iemand in Europa voor die moeijelijke taak berekend was. 'De redevoering van ons geëerd medelid voor Tamworth,' zeide de Dublinsche vertegenwoordiger Mr. Reynolds, 'op de vleugelen der pers alom verspreid en gelezen, heeft in Ierland algemeen een' hoogst gunstigen indruk gemaakt. Al is het plan nog niet in alle details bekend, de grondslag is goed; want er is gelet op het hoofdpunt, om den grond door bebouwing geschikt te maken tot onderhoud der bewoners.' - Alleen de Heer Grattan wekte eenige weken later den heilloozen geest van godsdienstige verdeeldheid weder op. 'Sir Rob. Peel heeft een allergevaarlijkst voorstel gedaan, waardoor de bevolking van Ierland herinnerd wordt aan de schandelijke tirannij en de nationale onderwerping, waar zij zoo lang onder zuchtte. Hij wil Iersche landgoederen aan Engelsche kapitalisten overdragen; maar wie hunner zou in Ierland zijn verblijf willen vestigen? Het plan bedoelt niets minder, dan om in het westen van Ierland de katholieke bevolking - den

landelijken stand alleen uitgenomen - door protestantsche kapitalisten te doen vervangen. Maar al zoudt gij den grond van de eigenaars magtig worden, de boeren zult gij niet van het land kunnen verjagen. Zij worden door u als traag en vadzig afgemaald, en ofschoon het uiterste beproefd is om hun alle verdiensten te ontrooven, gij hebt hunne godsdienst niet kunnen wegnemen.' - 'Ik betreur ten sterkste,' antwoordde Sir Robert, dat ik deze redevoering heb moeten aanhooren, overvloeijend van onverdiende miskenning ten aanzien van voorstellen, die door mij zijn gedaan, niet uit partijzucht, niet om de regering te belemmeren, maar uit mededoogen en deernis met Ierlands beklagenswaardig lot en in de hoop van iets bij te dragen tot leniging dier rampen. 'Onder alle die misvattingen is er slechts ééne, waaromtrent ik niet zwijgen kan en nu ga antwoorden, omdat zij is van het meeste gewigt - berekend om in Ierland den diepsten indruk te maken - en opdat uit mijn stilzwijgen niet worde afgeleid, dat ik, zelfs voor een enkel oogenblik de juistheid van zoodanig beweren zou erkennen. Niets kon minder in mijne bedoeling liggen dan het kwetsen eener godsdienstige partij, of het streven om de eene gezindheid door de andere te vervangen. Wel verre van dergelijk ellendig voordeel te beoogen, wilde ik de katholieken verheffen, hun toestand verbeteren; want ik wist dat ook zij kapitalen tot een aanzienlijk bedrag hebben opgelegd, die in grondbezit niet kunnen geplaatst worden. Ik wil geen edellieden, noch grondeigenaars verjagen: ik wil geene schending der regten van eigendom. Maar ik beweer dat er zoogenoemde eigenaars zijn, die geen wezenlijk belang hebben bij hun bezit; die de geringe opbrengsten niet ter verbetering van den grond, maar aan proceskosten te Dublin besteden; en dat wij, door dezen te redden uit hunne verlegenheid henzelven dienst doen en den staat bevoordeelen, zoo wij er in slagen om lieden met nieuw kapitaal, nieuwe uitzigten en nieuwe plannen tot de bebouwing van den grond over te halen. Hebben wij niet onlangs uit den mond van den kanselier der schatkist gehoord, dat, na vier jaren hongersnood, in één enkel arrondissement vijftienduizend personen van have en goed beroofd, hopeloos en heimloos, uit hunne woningen zijn verdreven. Ik vraag of derge-

lijke toestand in Algerië of Punjaub, in eenig deel der beschaafde of onbeschaafde wereld, is aan te wijzen, en of de voortduring daarvan wenschelijk is? Ik erken, dat ik van het oogenblik af, waarop ik dit berigt heb vernomen, steeds heb gehoopt, dat het zou worden weêrsproken. Mijne hoofdbedoeling bij het doen dezer voorstellen is geweest, vooroordeelen uit den weg te ruimen, die ligt in de gemoederen van het Engelsche volk konden bestaan, en ons weêrhouden, om, na honderd vijftig millioenen te hebben opgeofferd ter redding van Ierland, al de uitgestrektheid der ramp te overzien. Vooral wenschte ik deze vergadering op het hart te drukken, dat ons welbegrepen belang niet minder dan billijkheid en regt vordert, dat wij den toestand van Ierland zorgvuldig gadeslaan; want dat geen ander onderwerp, noch navigatiewetten, noch iets, hoe ook genaamd, van meer overwegend belang voor Engelands toekomst is. Nog ben ik na de meest aandachtige overweging onwrikbaar overtuigd, dat al onze maatregelen volstrekt niets kunnen baten, tenzij dat groot kwaad der Iersche maatschappij worde opgeheven, het bezwaar, om het landbezit in de handen dergenen over te dragen, die aan de verpligtingen van grondeigenaars kunnen voldoen. Toen ik van de kolonisatie in Ulster gewaagde, voorzag ik misduiding, voorzag ik, dat enkelen zouden zeggen: dit is eene poging om in de 19de eeuw te doen gelukken, wat twee eeuwen vroeger slechts mogelijk was. Daarom voegde ik nadrukkelijk daarbij, dat het onderscheid tusschen de godsdienstige gezindten eene vlek op het plan van Jakobus was; - dat de voorkeur aan leden van eene geloofsbelijdenis toegekend, op wier aanhankelijkheid en trouw men meer rekenen kon, en de poging, om de katholieke bewoners door dezen te doen vervangen, hoogst verderfelijk had gewerkt, en verre buiten mijn plan was gelegen. Nooit heb ik de leer gehuldigd van hen, die zich aan hunne verpligtingen onttrekken met te zeggen, dat de Iersche landbouwer van aard ongeschikt is en ongezind tot den arbeid. Sommigen onder ons zijn van meening, dat de Iersche boer een woelziek wezen is, door geene wet te beteugelen, door geene beschaving te verbeteren: maar ik

beroep mij op hen, die deze lieden in onze gewesten leerden kennen, of er bij mogelijkheid ordelijker, gezeggelijker, lijdzamer, ijveriger, menschen te vinden zijn. Zij, die even als ik gewoon zijn, met arbeiders aan den weg in gesprek te treden, mogen getuigen, of zij niet menigmaal opgetogen waren over de schranderheid e n aangeboren beleefdheid dezer Ieren, en overtuigd, dat de natuur hen nooit tot lijfeigenen bestemde!' -

Zij het nu van de zijde der regering vrees voor beleediging van godsdienstige denkwijs, - eerbied voor de lessen der geschiedenis, (die volgens Hallam, Leland, Newenham en de nieuwste berigten over de gevolgen dier vroegere volkplantingen geen gunstig vonnis strijkt,) of welke andere beweegreden ook geweest - genoeg, van deze kolonisatie is tot heden niets gekomen. Maar het andere deel der plannen van Sir Robt. Peel vond weêrklank en medewerking bij het gouvernement. Eene voordragt, die zich aansluit aan eene soortgelijke, in de vorige zitting aangenomen, maar door de Lords door wijzigingen krachteloos gemaakt, werd door den 'Solicitor General' Sir John Romilly aan het lagerhuis onderworpen; zij was op de beginselen gebouwd door Sir Robert aangeprezen; - de omslagtige procedure voor 'the court of chancery' werd ter zijde gesteld; - eene commissie ter bespoediging en vereenvoudiging benoemd; - aanstonds betuigde dan ook de gewezen minister zijne tevredenheid over dezen maatregel. 'Ik mag zeggen, dat de gedragslijn en de beginselen, door den voorsteller gevolgd, de hervormingen in onze wetgeving, met zooveel voorzigtigheid en beleid door hem gedurende zijne parlementaire loopbaan ontworpen, den naam dien hij draagt, waardig zijn.' Wanneer men de Engelsche gehechtheid aan oude regtsvormen voor oogen houdt, zal men het gewigt beseffen van dezen stap ter afschaffing der tot dusver geldende bepalingen. Ongelukkig is thans, op het oogenblik, dat de commissie in het leven zal treden, de oude geest onder de Ieren weder opgewekt. De woeste tooneelen der laatste weken dreigen ook deze heilzame poging, om uit Engeland en Schotland kapitalen, ondernemingszucht en nijverheid naar Ierland te lokken, te verijdelen en krachteloos te maken. Het ligt buiten ons bestek dit nu in bijzonderheden te ontvouwen.

En mogten sommige lezers van oordeel zijn, dat wij reeds te lang hebben stilgestaan bij de ontwikkeling van plannen, of geheel niet, of slechts gedeeltelijk ten uitvoer gelegd, - wij verwijzen hen niet naar het belangrijke en leerzame van Ierlands voorbeeld, maar herinneren alleen, dat onze bedoeling was de werking der partijen te beschouwen. - Hoe de ‘vrije handel’ daardoor is gebaat, stellen we ons voor in een volgend opstel te onderzoeken.

Bibliographisch album.

De Zuiderzee, de Friesche Wadden en de Lauwerzee, hare bedijking en droogmaking, beschouwd door B.P.G. van Diggelen, Ingenieur van 's Rijks Waterstaat. Te Zwolle bij W.E.J. Tjeenk Willink, 409 blz. 8°. (*Met drie Kaarten*.)

Eenigen tijd geleden wandelden twee passagiers op het dek der Lemster-Stoomboot heen en weder, pashoudende zoo goed de schommeling van het vaartuig op het midden der Zuiderzee met een frisschen Z.W. stoker dit toeliet, en met allerlei kout den tijd kortende. De een, die zijne eerste zeereis (*sit venia verbo*) deed, een aangenaam en gezellig jong mensch, was vol verbazing over de uitgestrektheid der watervlakte, en kon (het was den nieuweling niet kwalijk af te nemen) den plotselingen uitroep niet weêrhouden: ‘wat voelt zich de mensch toch nietig, zoo alleen op deze onafzienbare wateren!’ - ‘Ja,’ antwoordde de ander, ‘en wat moet de mensch zich groot gevoelen, die het plan durft vormen, die onafzienbare wateren weg te ruimen en in vasten bodem te herscheppen.’

Doch meen niet, geëerde lezer, dat wij ons wederom, als nu een jaar geleden[1], aan fantazijën denken over te geven. Niet, dat we ons zouden laten weêrhouden door de vrees van niet verstaan te worden, als toen, door enkelen, die in de dweeperij van een opgewonden oogenblik niets meer konden zien dan - persifflage. Maar de tijd van droomen is voorbij. Een jaar is verloopen; één jaar reeds! ontvalt ons, als we het oog rigten op de toekomst die we wenschten; - pas één jaar! roepen wij, als we den blik slaan op de schreden, die er gedaan zijn om die toekomst nader te komen. Wat toen als een nevelachtig beeld, in schemerlicht en onzekere omtrekken voor onze oogen zweefde, heeft vorm, afronding en vastheid bekomen. De fantazij, die op den adem van ideeën en wenschen rondzweefde,

1 Een uitstapje naar Y-Muiden, Gids, 1848, IIde deel, bl. 667.

is tot een ligchaam geworden, dat in de wetenschap zijnen grond, waarop het staan kan, gevonden heeft. Wel willen wij gelooven, dat de Heeren J. Kloppenburg en P. Faddegon, Pz., die zich als schrijvers hebben doen kennen, van de '*Indijking van de Zuiderzee en het Y*, enz.', getracht hebben, en er in geslaagd zijn, zich rekenschap te geven van de physieke uitvoerlijkheid hunner denbkeelden, vóór zij deze aan het publiek mededeelden; maar niettemin lieten zij hunne lezers in eene belemmerende onzekerheid en overtuigden hen van niets meer, dan van het wenschelijke hunner plannen. Maar de Heer van Diggelen, die zijnen arbeid ter perse zond, terwijl zij den hunnen lieten drukken, stelt het onderzoek op den voorgrond, en dwingt door kritiek tot overtuiging, waar enthousiasmus slechts geloof kon vragen. Terwijl die Heeren eenen nieuwen Archimedes het δός που στῶ doen uitroepen, wijst de ander de plek aan, waar hij zijnen hefboom zal hebben neder te zetten.

Men verwachte hier van ons geene drooge inhoudsopgave van deze 400 bladzijden: noch eene vergelijking tusschen het plan des schrijvers van 'de Zuiderzee, de Friesche Wadden en de Lauwerzee' en dat der schrijvers van 'De Indijking van de Zuiderzee en het Y' (wijzen niet reeds de beide titels karakteristiek aan, dat de een de droogmaking der Zuiderzee van het noorden, de anderen van het zuiden uit willen beginnen?); noch, allerminst, eene beoordeeling van den arbeid des Heeren van Diggelen. Al waren ons de handen niet gebonden door onze volstrekte vreemdelingschap op het gebied der Waterbouwkunde, nog zouden we aarzelen, om in weinige regelen of bladzijden een oordeel zamen te vatten over een werk, dat den schrijver jaren van studie moet hebben gekost, en door hem dan nog (met eene bescheidenheid, die den echt wetenschappelijken man kenmerkt) niet anders wordt aangeboden dan 'om de aandacht op het onderwerp te vestigen, in de hoop dat zulks zoude voeren tot een nader onderzoek..... dat niet volledig te verkrijgen is, zelfs door de ijverigste inspanning van een op zich zelf werkend individu, al mogt dit dan ook zoo gelukkig zijn, daaraan al zijnen tijd onverdeeld te kunnen wijden.' (blz. 408, 407.) Hoe ijverig ook de nasporingen van den Heer van Diggelen zijn geweest, wij gelooven hem niet te kort te doen, wanneer wij met hem beweren, dat een onderwerp als dit, nog jaren, nog vele jaren van het naauwkeurigst onderzoek en de diepste studie, in allerlei rigting, vereischt, vóór het gezegd kan worden tot rijpheid te zijn gekomen. Hij zal ons volkomen gelijk geven, wanneer wij in zijn werk nog niet meer zien, dan de eerste onaanzienlijke kiem, de buitenste ruwe schors, de eerste losse omtrekken der schets. Maar daarentegen verklaren wij op onze beurt gaarne, veel te hechten aan het woord van denzelfden man, wanneer hij zegt (bl. 394): 'De uitvoerlijkheid der werken houden wij, bij de erkenning dat ook hier, zoo als steeds bij groote ontwerpen plaats vindt, achtervolgens menigvuldige bezwaren te overwinnen zullen zijn, boven allen redelijken twijfel verheven. Bij al den prijs, dien wij stellen op het beter inzigt en de kennis van anderen, ook omtrent ieder onderdeel van het groote werk, welks uitvoerlijkheid wij hebben aangetoond, zoo behooren wij uit den aard van onze betrekking, en ten gevolge onzer langdurige beschouwingen en ingesteld onderzoek, ons zelven genoegzame ervaring toe te kennen, om in staat te zijn tot de nadere toelichting der voorstellingen die wij geven, wanneer, in het ontwijfelbaar belang der zaak, daarop eenmaal prijs mogt worden gesteld. Hoe groot en stout ook, naar het oor-

deel van sommigen, de door ons aanbevolen plannen mogen zijn, zoo vermeenen wij hier nogmaals openlijk te moeten herhalen, dat daartoe, naar onze innige overtuiging, niets wordt gevorderd, waarvan de uitvoering niet zou zijn tot stand te brengen door de Nederlandsche Ingenieurs en zoo vele andere geoefende deskundigen, als in het vak der Waterbouwkunde binnen ons Vaderland zijn aan te wijzen.'

Doch de kwestie der uitvoerlijkheid van zulke onderneming biedt nog andere zijden ter beschouwing aan, dan alleen de *physieke*. Als het vraagstuk: 'Kan de Zuiderzee met hare aangrenzende wateren bedijkt en drooggemaakt worden en welke kunstwerken zijn daartoe noodig?' is opgelost, dan blijven nog de niet minder gewigtige vragen ter beantwoording over: 'door wie zal het werk geschieden? - Van waar zal men de materiëele middelen zich aanschaffen die er toe noodig zijn?' De beantwoording dezer vragen ligt eigenlijk buiten het bestek van den arbeid des Heeren van Diggelen. Hij heeft er echter eenige bladzijden aan gewijd. Hij heeft, wat het eerste gedeelte der vraag betreft, (10de afdeeling) kortelijk als zijne opinie opgegeven, dat de zaak ondernomen en bestuurd moet worden door 's lands regering, doch kan, wanneer deze zich daarmede niet kan of wil belasten, er ook vrede mede hebben, als ze door eene bijzondere vereeniging wordt opgevat. In antwoord op het tweede gedeelte der vraag, geeft hij (9de afdeeling) eene globale balans van de uitgaven, die de werken zullen kosten, en van de onderscheidene voordeelen, die ze zullen opleveren.

Naar onze wijze van zien, moet de onderneming eene *zaak des volks zijn*. De droogmaking der Zuiderzee moet *a national cry* worden! Nationale overtuiging moet haar tot eene nationale behoefte maken. En de natie kan geen andere agenten tot voorziening in die behoefte gebruiken dan de regering. - Op 326⅓ millioen (ƒ 326,345,812) schat de Hr. van Diggelen de kosten van al de werken te zamen, op 237½ millioen den verkoopprijs der te winnen gronden; op 1⅓ millioen brengt hij de te verkrijgen besparing van jaarlijksche uitgaven en verliezen, 't geen aan kapitaal (tegen 4 pCt.) nog eene bate van ca. 33 millioen zon opleveren. De overige voordeelen zijn voor *Memorie* uitgetrokken. Wij hadden wel gewenscht, dat de Heer van Diggelen zijne cijfers voor zich had gehouden. Met hoeveel zorg zij ook zijn uitgerekend, met eenige, met vele millioenen in *plus* of *minus* zullen zij toch eindelijk verschillen van de werkelijke balans, die (wij hopen het) eenmaal zal worden opgemaakt. En nu - degeen, die de zaak waarlijk ter harte neemt en naauwkeurig wil onderzoeken, hecht aan deze cijfers NIETS; zij strekken alleen om de onkundige, oppervlakkige menigte te verblinden en - in strijd met elk ander prospectus! - te verblinden in ongunstigen zin, niet om voor de zaak in te nemen, maar om eene nadeelige opinie voor haar op te wekken. Al dadelijk lokt de wijze, waarop uitgaven en ontvangsten tegenover elkander gesteld zijn, den uitroep uit: 'Welk een buitensporig kapitaal! Hoe zal men 326 millioen voor dit werk ooit kunnen bijeenbrengen?' Het is den menschen, die eenmaal zich zulk een cijfer in het hoofd hebben geprent, moeijelijk aan het verstand te brengen, dat bij lang en lange na die som niet te gelijk bijeengebragt behoeft te worden, dat het werk vele jaren duren en eerst successivelijk deze en gene andere uitgaven vorderen zal; dat de onkosten der latere werken zich zelve reeds zullen dekken door de inkomsten der vroegere. Zij zien niets dan dat cijfer ƒ 326,345,812, dat op blz. 335 gedrukt staat! Dan acht verder ieder wijsneus zich

bevoegd om op zijne vingers na te rekenen: Kosten 326⅓ millioen; voordeelen 270 millioen; geeft een deficit van 56⅓ millioen; al het andere ziet hij voorbij; en natuurlijk, de minder tastbare voordeelen liggen buiten het bereik van zijn begrip; en zijn vonnis is: afgekeurd, afgedaan. Maar die minder tastbare voordeelen zijn juist de grootste, ja, bijkans zouden wij zeggen, de eenige die in aanmerking moeten genomen worden. Deze komen ten bate van het geheele volk, dat welvaart - van den Staat, die kracht - van de schatkist, die ruimere inkomsten uit de onderneming zal putten. Maar gelijk zij aan becijfering ontsnappen, zoo ontsnappen zij ook aan de handen en aan de blikken van den kapitalist, die uitsluitend eene financiëele speculatie op het oog heeft. Nimmer zal dus particuliere ondernemingszucht, al ware zij zoo levendig hier te lande als ze flaauw is, al sloeg zij tot dolzinnige opgewondenheid over, zich aan dit werk wagen. Er kan hier geen andere ondernemer zijn dan de Staat. Maar er is nog iets. De grootsche conceptie van den Heer van Diggelen (en hij heeft ons overtuigd dat het werk, op kleinere schaal beproefd, mislukken zal) heeft niets minder op het oog dan eene geheele omkeering van den toestand onzes bodems. Hij wil eilanden tot vastland maken, water tot land, land tot water, zeehavens tot binnensteden, zandruggen tot besproeide weilanden, duinketens tot uitwateringen, barre stranden tot havens en stapelplaatsen. Hij wil een nieuw Nederland in plaats van het oude scheppen. Uit het hart van Twenthe zullen zich kanalen aan het noorderstrand van Ameland ontlasten; de Yssel zal zijnen loop nemen voorbij Amsterdam; de Rijn zal weder bij Petten in zee stroomen. Kan dát het werk zijn van individuën? - En de omvang van den arbeid, én de materiëele behoeften, én de tijd dien hij kosten moet, gaan de krachten van iedere bijzondere vereeniging verre te boven. Daarvoor is slechts ééne maatschappij berekend: de groote, de algemeene maatschappij van alle burgers, de Staat. En bovendien, buiten alle materiëele bezwaren. is er nog één dat zwaarder weegt dan al de andere te zamen: het is de strijd der particuliere belangen tegen het algemeen belang. Ja, men kan door eene goede onteigenings-wet den begeerlijken of kwelzieken grondeigenaar dwingen, om zijn stukje gronds ten algemeenen nutte tegen billijke schadevergoeding af te staan: maar wat is de tegenstand van dezulken naast dien van corporatiën, gemeenten, steden, provinciën, van al die duizende verschillende belangen, die vreezen door zulk eene omwenteling op eene of andere wijze getroffen te worden! Deze tegenstand is alleen te overwinnen door eene krachtige regering, gesteund door den wil van een geheel volk. Alleen de Staat kan deze zaak aanvaarden, en ook de Staat alleen eerst dan, als de onderneming de verlichte, warme sympathie der Natie heeft verworven.

Zal zij eenmaal deze sympathie verwerven kunnen? Ziedaar de groote vraag. Jaren zullen daar zeker over heen loopen. Nog lang zal het duren, dat (gelijk we die lieden met een enkel woord aan het einde onzer fantazij schetsten) de een onder een verachtelijk schouderophalen den ontwerper met een: ‘ba! ook al een van die projectenmakers!’ beantwoordt, en de ander zijne laauwheid onder eene laffe aardigheid: ‘ik wou dat ik het al zag, zeî de blinde,’ bemantelt. Het is eigenaardig aan onkunde en traagheid om uit de hoogte te oordeelen, of zich met een ‘losse grap’ van de zaak af te maken. Die geest van oppervlakkigheid heerscht bij ons, zelfs in onzen beschaafden burgerstand, meer dan wij gaarne tegenover vreemden zou-

den willen bekennen. Hoe velen hebben het boek der Heeren Kloppenburg en Faddegon gekocht en gelezen? Hoe velen van dezen hebben zich door hunne geestdrift voor eene grootsche zaak, met warmte en niet zonder talent in dat boek aan den dag gelegd, laten medeslepen? Hoe velen hebben zich de moeite getroost de wetenschappelijke nasporingen van den Heer van Diggelen in zijn werk op den voet te volgen? Wij vreezen, indien er antwoord op deze vragen kon gegeven worden, het zou hoogst ongunstig luiden. Maar wij leggen elk, die ons de eer aandoet, van deze regelen te lezen, de vraag op het hart: ‘Behoort gij ook tot de onverschilligen?’

Nogtans, wij hebben goeden moed. Ware het alleen de *wenschelijkheid* der onderneming, waarvan de overtuiging zich moet verspreiden, het zou welligt bij bloot wenschen blijven, even lang als van Leeghwaters Meerboek af tot in onze dagen de droogmaking der Haarlemmermeer eene wenschelijke zaak is geacht. Maar naast de wenschelijkheid verrijst de *noodzakelijkheid*. Ten aanzien van een onderdeel der werken was die reeds aangetoond door de schrijvers van de ‘Indijking van de Zuiderzee en het Y,’ namelijk, met betrekking tot het graven van een kanaal van het Y door de Zandpoortsche duinen naar de Noordzee. Voor den bloei van Amsterdams handel, voor het bestaan der hoofdstad, is thans dit kanaal even noodzakelijk als vóór 25 jaren het Noord-Hollandsche Kanaal was. In die vijf en twintig jaren heeft geheel Europa eene volslagene omwenteling in de middelen van gemeenschap en vervoer volbragt. Alleen de eerste koopstad van Nederland is daarbij in stilstand gebleven en ligt nu bij al hare mededingsters ten achteren. Een haven aan de Noordzee, met een kort verbindingskanaal, en aan de andere zijde de aansluiting aan het Duitsche Spoorweg-net, is alleen in staat, maar ook genoeg, om haar haren rang als eerste koopstad op het vaste land van Europa te doen herwinnen. Dit is zoo eenvoudig, zoo duidelijk, zoo natuurlijk, het middel is zoo gemakkelijk, zoo onkostbaar, zoo bij de hand, het doel ligt zoo klaar voor oogen en de uitkomst is zoo zeker, dat wij ons eer verwonderen, dat zoodanig werk niet reeds lang aangevangen is, dan dat het plan er toe bij iemand is opgekomen. Evenwel, wij moeten het wel toegeven, dezelfde Amsterdammers, die in 1820 de noodzakelijkheid van het Noord-Hollandsche Kanaal niet inzagen, en de weldadige plannen van Willem I meer tegenwerkten dan bevorderden, kunnen ook wel in 1849 de noodzakelijkheid voorbijzien van het Ykanaal. - Maar, en dit is eene belangrijke schrede voorwaarts, die ons het werk van den Heer van Diggelen laat doen - het geldt niet meer de vraag of een gedeelte van het werk noodzakelijk te achten zij. De noodzakelijkheid der geheele groote onderneming in al hare volheid treedt op den voorgrond. De pligt des zelfbehouds zal ons wel dwingen om te doen, waartoe welbegrepen belang ons niet dan moeijelijk zou kunnen bewegen. De Heer van Diggelen heeft op overtuigende wijze aangetoond, dat de Zeewolf, die tot in het binnenste des lands is doorgedrongen, nog altijd voort om zich vreet, dat de kusten rondom de Zuiderzee voortdurend afnemen, veel meer dan zij door enkele partiëele bedijkingen aanwinnen, dat de zeeboezem zich al dieper en dieperen bodem woelt, dat de zeegaten zich gedurig verwijden, en al meer en meer vrije speling laten aan de vernielende werking der getijden, en dat de tijd niet meer zoo heel verre is, waarin de eilanden, die onze noordelijke kusten omzoomen, niet langer bestand zullen zijn om ten schutsmuur tegen het volle geweld der Noordzee te strekken, en, langzaam wegslinkende, het binnenland allengs meer ten prooi

zullen laten aan de aanvallen van water en winden, terwijl zij zelve tegelijk onze groote vaarwateren zullen verstoppen. Zulke waarschuwingen, op goede gronden gevestigd, zijn ernstig genoeg, om ook de onverschilligsten op te wekken, en hun het *periculum in morâ!* te ontlokken.

S.V.

Iets over de vermindering van briefport. Te Amsterdam bij M. Schooneveld en Zoon, 1849. 32 blz. 8°.

Op het budget voor 1850, onlangs aan de Staten-Generaal aangeboden, is eene som van ƒ 100,000 uitgetrokken als buitengewone uitgave ter verbetering van het Postwezen. Daarin ligt het bewijs opgesloten, dat de tegenwoordige Minister van Financiën de gegrondheid erkent van de vele klagten, die reeds sedert lang, en vooral in den laatsten tijd, zijn gehoord over de gebrekkige inrigting van het brieven-vervoer hier te lande.

De gebreken, waarover deze klagten loopen, zijn van tweederlei aard: de hooge prijs van het briefport en de onvoldoende dienst. In de dienst zijn in de laatste jaren merkelijke verbeteringen ingevoerd; doch bijna alleen zulke, die voorbereid waren, ja, die een noodzakelijk gevolg, als het ware, *moesten* zijn van de uitbreiding en verbetering der middelen van gemeenschap. En zelfs hier is nog veel te wenschen overgelaten. Sedert weinige jaren wordt van de Harlinger Stoomboot door den post gebruik gemaakt, om aan de brieven naar Friesland een sneller transport te geven, doch dat er, b.v. sedert drie en twintig jaren eene stoomboot tusschen Amsterdam en Zaandam eenige malen daags heen en weder vaart, schijnt der Post-Administratie, die nog altijd de brieven naar de Zaan over een langen omweg te land verzendt, *nog* niet bekend te zijn. Op de beide spoorliniën houden de particuliere Expeditie-maatschappijen de concurrentie met de Koninklijken Post glansrijk vol; onze groothandel klaagt luider en luider over het gebrekkige onzer gemeenschap met het buitenland, en in het binnenlandsche verkeer is het geene zeldzaamheid, dat de brieven tusschen twee plaatsen, weinige uren van elkander gelegen, door den post eenen slingerweg worden langs gevoerd, veel gelijkende op den Ouden Doolhof op de Prinsengracht, met dat gevolg, dat die brieven eerst den volgenden dag, ja, soms den tweeden en derden eerst de plaats hunner bestemming bereiken. Eindelijk is er nog eene grieve, die dringend voorziening eischt. Wij doelen op de zoogenaamde distributie-kantoren ten platten lande en in kleine steden, tot zelfs in gemeenten van drie tot vijfduizend zielen, waar de ingezetenen aan eene zware extra-belasting, ten behoeve der personen, die met zulke kantoren begiftigd zijn, onderworpen worden, ja niet zelden aan de ergerlijkste willekeur en knevelarij zijn prijs gegeven.

Het andere gebrek in ons postwezen, het te hooge tarief der briefporten, is het onderwerp van het hier aangekondigde vlugschrift. De schrijver betoogt de noodzakelijkheid en de mogelijkheid eener verbetering ten deze. Hij toont zijn onderwerp volkomen meester te zijn; hij heeft kalme redenering aan ernstig onderzoek, juistheid van blik aan duidelijkheid van voorstelling gepaard. Hij gaat uit van het denkbeeld, dat het brieven-vervoer, in het belang der ingezetenen zelven, als monopolie aan den Staat behoort te verblijven, maar dat de Staat van dat monopolie geen middel mag maken om winst te doen. Dit beginsel toepassende op Nederland, gelijk hij het reeds toegepast vindt in Engeland, in de Vereenigde Staten, in Oostenrijk, in Rusland, in Spanje, in Frankrijk en in België, verlangt hij een eenparig porto van 10 centen over het geheele rijk. Hij gist (bij volslagen gemis van statistieke opgaven over onze posterijen is berekening onmogelijk) dat hier te lande tegenwoordig het gemiddeld porto 17½ c. bedraagt. Hij houdt het er voor, en maakt het aannemelijk, dat bij de invoering van zijn stelsel de vermeerdering van het getal brieven wel zal opwegen tegen de vermindering van het porto, en de schatkist alzoo geene schade zal lijden. Daarbij vergeet hij niet, opmerkzaam te maken op de belangrijke, schoon minder tastbare voordeelen, voor handel en nijverheid, ja, voor verstandelijke ontwikkeling en zedelijkheid des volks, die uit een vrijer brief-verkeer moeten ontspruiten. Gedwongen frankering, met postzegels (als de *queensheads* in Engeland, ook in Amerika aangenomen) acht hij verkieslijk. En in de daad, behalve door vele andere voordeelen, ook voor de briefwisseling zelve, beveelt dat stelsel zich aan door groote eenvoudigheid in de comptabiliteit, en, vooral in groote steden, door belangrijke besparing van tijd en arbeid. De postbode kan zijne brieven, als hij ze eenvoudig heeft af te geven, wel in een tiende gedeelte van den tijd rondbrengen, dien hij noodig heeft, wanneer hij voor elken brief het porto in ontvangst moet nemen. Eindelijk wil de schrijver, in verband met het verminderd porto, stipte handhaving van het monopolie van den Staat door strenge strafbepalingen tegen het particulier brieven-vervoer. Wij zijn het volkomen met hem eens, mits slechts de Staat aan de twee vereischten: goed en goedkoop voldoe. Blijft de dienst gebrekkig, dan zal, hetzij het porto verlaagd worde of niet, niettemin de behoefte der ingezetenen het particulier brieven-vervoer in wezen houden; dan zal geene wet, geene strafbepaling, hoe streng ook, deze sluikerij, evenmin als elke andere, kunnen tegengaan; dan zal elke toepassing der wet op hare overtreders, even als nu, ten hoogste impopulair zijn. Er is geen ander middel denkbaar, om in dezen het monopolie van den Staat te handhaven, dan dit, dat de Staat de dienst zoo deugdelijk inrigte, dat geene concurrentie daartegen bestand is.

***Geographisch-Statistisch-Historisch Handboek, of beschrijving van het wetenswaardigste uit de natuur en geschieden is der Aarde en hare Bewoners; door J. Kramers, Jz. Te Gouda, bij C.B. van Goor*. 1-18de Aflevering. 1848-1849.**

Een werk, als dit, moet *zeer goed* zijn, of het is kortweg *slecht* te noemen. Van de Handboeken en Encyclopaediën geldt thans, wat oudtijds van de dichters gold: *mediocribus non licet esse poëtis*. Een handboek moet zijn volledig, juist, beknopt in de bijzonderheden en aangenaam van voorstelling. Mist het een dezer vereischten, dan is het *a failure*. En hoe oppervlakkig ook de inhoud zich voordoe, de zamenstelling van zulk een boek eischt ernstige en naauwgezette studie.

Het werk, dat hier voor ons ligt, voldoet aan deze vereischten, en wij wagen het, het als eene welgeslaagde onderneming aan te bevelen. *Wij wagen het*: zeggen wij, want we hebben er het spreekwoord *ex ungue leonem* op toegepast. Niemand zal van den recensent van zulk een werk vorderen, dat hij het met de pen in de hand van de eerste tot de laatste bladzijde naga, en wij zijn gaarne de eersten om, betreffende vele onderwerpen, hier behandeld, onze onkunde en daarmede onze onbevoegdheid tot beoordeeling te erkennen. Doch wij hebben in onderscheidene afleveringen die bladzijden opgeslagen, waarin zaken voorkomen ons meer of min van nabij bekend, en de volle goedkeuring, die deze bladzijden ons hebben afgevorderd, doet ons van het bekende tot het onbekende gunstig besluiten. Wel stuitten wij hier en daar op onnaauwkeurigheden; doch wanneer deze niet erger zijn, dan, b.v., dat de grachten van Amsterdam met lindenboomen beplant zijn, of, dat de *Season* te Londen (en daarmede het spelen der komedies) van September tot Mei duurt, - en veel ergere hebben wij onder de artikelen *Amsterdam* en *Londen* niet ontmoet - dan spreken wij gaarne het *absolvo* uit. Drukfouten hebben wij meer gevonden, dan wij in gemoede verontschuldigen kunnen, zelfs de *circonstance atténuante* van den compressen druk in aanmerking nemende. Zonder voorbehoud of afdingend *maar*... prijzen wij de volledigheid en beknoptheid in de mededeeling der bijzonderheden, en gaarne geven wij ook lof aan de duidelijke en aangename voorstelling. Dat wij hier eene compilatie van dergelijke vreemde en inlandsche werken hebben, erkent de schrijver zelf. Doch wat voor den Nederlander van belang kan zijn, is met veel takt in de omwerking der buitenlandsche geschriften ingeweven; en, wat niet minder blijk van takt geeft, nergens zijn wij gestuit op zinsneden, waarin tusschen de Nederduitsche woorden vreemde oorsprong doorschemerde, en òf de wijze van voorstelling, òf de vorm der uitdrukking aan eene Fransche, Duitsche of Engelsche bron deed denken.

Wij kennen dus aan het werk, zoo ver het in onze handen is (18 Afleveringen), gaarne ruimen lof toe. Maar,..... nu komt er een *maar*. Hoe zal het vervolg zijn? - De uitgever belooft, dat het werk in 20 Afleveringen compleet zal zijn, of dat althans den inteekenaren niet meer dan die 20 in rekening gebragt zullen worden. Dat komt nagenoeg op 't zelfde neder. Nu vinden wij in de drie eerste eene algemeene aardrijksbeschrijving, en van de vijftien overige zijn er veertien aan Europa gewijd, terwijl eerst in de laatste een begin met de behandeling van Azië wordt gemaakt. Dit wekt eene sterke praesumtie op, dat de behandeling van de overige werelddeelen tot die van Europa zal staan in omgekeerde rede van hunne grootte. Het blijkt dan ook reeds, dat Azië, vooral in het historisch gedeelte, vrij stiefmoederlijk door de Europeanen behandeld is. Amerika alleen heeft billijkerwijze, op den voet waarop het werk is aangelegd, aanspraak op een tiental afleveringen. Hoe zal dit gaan, mijnheer Kramers? We zouden u niet gaarne gelijk zien aan den schooljongen, die van den verjaringsbrief van Papa de eerste regelen met groote zorg in mooije letteren schrijft, maar hoe verder hij komt, te harder aan het afjassen raakt. Overleg het eens met uwen uitgever, of er iets aan te doen zij, dat gij een goed begin niet door een slecht einde bederft.

De geschiedenis van Sumatra. Derde artikel.

***Bijdragen tot de kennis van Sumatra, bijzonder in geschiedkundig en ethnographisch opzigt, door Salomon Müller, Doct. Phil., Lid der natuurkundige Commissie in Nederlandsch Indië, enz. Leiden, S. en J. Luchtmans*, 1846. *Neêrlands Souvereiniteit over de schoonste en rijkste gewesten van Sumatra, door A.V. Michiels, Generaal-Majoor, Civiel en Militair Gouverneur ter Westkust van Sumatra, enz. Amsterdam, G.J.A. Beijerinck*, 1846. *Die Battaländer auf Sumatra. Im Auftrage Sr. Excellenz des General-Gouverneurs von Niederländisch Indiën, Hrn. P. Merkus, in den Jahren* 1840 *und* 1841 *untersucht und beschrieben von Franz Junghuhn. Aus dem Holländischen Original übersetzt vom Verfasser, II Theile, Berlin, G. Reimer*, 1847. *Topographische Schets van een gedeelte van Sumatra, door Dr. P.W. Korthals, gewezen lid der Natuurk. Commissie in Ned. Oost-Indië, enz. Leyden, H.W. Hazenberg en Comp.*, 1847. *Coup d'Oeil Général sur les possessions Néerlandaises dans l'Inde Archipélagique, par C.J. Temminck, Directeur du Musée Royal d'histoire naturelle. Tome Second* (*Sumatra et Bornéo*). *Leide, A. Arnz. et Comp.*, 1847. *De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra, door den Generaal-Majoor H.J.J.L. ridder de Stuers, oud-resident ter Westkust van Sumatra, later kommandant van het Ned. Ind. leger, uitgegeven door P.J. Veth, Hoogleeraar te Amsterdam. Met platen en kaarten. Eerste Deel. Amsterdam, P.N. van Kampen*, 1849.**

Wij zullen een derde artikel toewijden aan de beschouwing van de lotgevallen van Palembang en de aangrenzende bezittingen, die niet tot het Gouvernement van Sumatra's Westkust behooren, na het herstel van het Nederlandsch gezag. Wij hebben gezien, dat dit gedeelte van Sumatra het vroegst tot gehoorzaamheid aan het Nederlandsch bestuur terugkeerde.

Toen in December 1816 de Engelsche bezetting van Palembang door eene Nederlandsche vervangen werd, was de regering aldaar in handen van Sultan Nadjmoe'd-din, door Raffles, tijdens hij Luitenant-Gouv.-Gen. van Java was, in de plaats van Mahmoed Badroe'd-din op den troon gesteld, en tegen de beschikkingen van den Majoor Robisson gehandhaafd. Het was er echter verre van af, dat de zaken in dit rijk thans beter gingen dan onder den vorigen vorst. Door de zwakheid en onverschilligheid van Nadjmoe'd-din vermeerderde de onderdrukking des volks, de regtsoefening werd hoe langer hoe meer bedorven, en allerlei geweldenarijen namen meer en meer de overhand. De Engelsche resident van Benkoelen Siddons klaagde over de gedurige schending van het Britsche grondgebied door de Palembangers tot het plegen van menschenroof, en uit de aan de Nederlanders behoorende Lampongs werden gelijke klagten vernomen. Om aan al deze wanorden een einde te maken, zond de Nederlandsche regering in 1818 den Heer Muntinghe, Raad van Indië, met volstrekte volmagt, om met Palembang te handelen. Den 23sten Junij werd nu een kontrakt gesloten, waarbij aan Nadjmoe'd-din de afstand der binnen- en bovenlandsche provinciën van zijn rijk, - die, waarin de menschenroof gepleegd was, - aan het Nederlandsch Gouvernement, en de aanwijzing eeniger distrikten tot onderhoud van den ex-Sultan Badroe'd-din werd afgedwongen, terwijl tevens bepaald werd, dat deze laatste den titel van *ouderen*, Nadjmoe'd-din dien van *jongeren* Sultan zou voeren. Naauwelijks had Raffles, die inmiddels als Luitenant-Gouverneur te Benkoelen was aangekomen, de lucht gekregen van de eischen der Nederlandsche regering, welker uitbreiding op Sumatra hij door alle middelen wilde bestrijden, of hij zond het reeds vroeger vermelde gewapend gezantschap, waarschijnlijk om bij Nadjmoe'd-din het vertrouwen op vreemde hulp op te wekken, en hem ongeneigd te maken, aan de niet zeer bescheiden vorderingen van de Nederlanders toe te geven. De Engelschen vonden het kontrakt reeds gesloten, maar bragten niettemin den 4^{den} Julij mede een verdrag met Nadjmoe'd-din tot stand, dat de handhaving der onafhankelijkheid van het Palembangsche

rijk, door de Britten in 1812 gewaarborgd, ten doel had, doch aan den Nederlandschen Kommissaris niet werd vertoond. Overigens vertrok de gewapende magt onverrigter zake, maar toen Raffles, op grond der gesloten overeenkomst, andermaal een Kommissaris en een gewapend detachement zond, en niet ophield pogingen tot gemeenschap met den Sultan in het werk te stellen, terwijl deze zich maar al te geneigd betoonde, om zich door der Engelschen invloed te handhaven, nam de Heer Muntinghe het besluit, Sultan Nadjmoe'd-din te verwijderen en naar Tjandjor in de Preanger Regentschappen te verbannen. De wreede en huichelachtige Badroe'd-din, die door listig verspreide geruchten veel tot den val van zijn broeder had bijgedragen, werd nu, tegen bekrachtiging van den afstand der bovenlanden, ten derden male in het gezag hersteld. Zoowel het bloed der in 1811 vermoorde Nederlanders, dat aan de handen van dit monster kleefde, als het zedelijk verderf, dat hij door zijne vroegere geweldenarijen over het gansche rijk gebragt had, moest de Nederlandsche regering van dezen stap hebben teruggehouden, en werkelijk duurde het niet lang, of zij kreeg gelegenheid te over, om zich over hare zwakheid en onvoorzigtigheid te berouwen.

Terwijl de Kommissaris Muntinghe een uitstap deed naar de binnenlanden, ten einde de incursiën der Engelschen van de zijde van Benkoelen tegen te gaan, en na langwijlige onderhandelingen, die hem vier maanden ophielden, eene overeenkomst had bewerkt, ten gevolge waarvan zich het Engelsche detachement naar de grenzen terugtrok, en zich verbond die niet meer te overschrijden, had Badroe'd-din, die zich door zijne vroegere afpersingen groote rijkdommen had verzameld, vele opperhoofden in zijn belang weten over te halen, en rijpten bij hem de plannen, om het gehate juk der Nederlanders geheel van zich te werpen. Reeds begonnen talrijke benden Maleijers en andere vreemdelingen de ambtenaren des Gouvernements te ontrusten, toen de Heer Muntinghe in Mei 1819 weder naar Palembang afzakte, en van den Sultan, die zich aan het voorgevallene onschuldig veinsde, gijzelaars vroeg ten waarborg zijner trouw. Doch in plaats van hieraan te voldoen, deed hij

den 12^{den} Junij 1819 onverhoeds een aanval op het Nederlandsch garnizoen, dat met de zieken slechts 500 man sterk en door geene noemenswaardige verdedigingswerken gedekt was. Nadat de aanvallers met verlies waren afgeslagen, maar de korvetten de Eendragt en de Ajax, op de rivier van Palembang liggende, het versterkte paleis des Sultans zonder goed gevolg hadden beschoten, besloot men de kleine schaar de vijandelijke stad te doen ruimen, en haar op Bangka te ontschepen, vanwaar de Kommissaris in persoon te Batavia om versterking zou gaan vragen. Reeds den 22sten Augustus verlieten eenige oorlogs- en transportschepen, onder bevel van den Schout-bij-nacht Wolterbeek, de reede van Batavia, en weinige dagen daarna kwamen zij voor Muntok, de hoofdplaats van Bangka, ten anker. Ook op dit eiland vond men de rust door Palembangsche zendelingen op eene bedenkelijke wijze gestoord, en zelfs hadden eenige Palembangers te Bangka-kota, tegenover eene der mondingen van de Palembangsche rivier, eene verschansing opgeworpen, zoo wèl door het moerassig terrein beschut, dat de onzen vergeefs beproefden hen daaruit te verdrijven. Ten einde niet op Bangka te verliezen, wat men voor Palembang won, besloot men nu dit eiland eerst geheel van oproerigen te zuiveren, en de sterkte te Bangkakota, den 17^{den} September tevens te land en te water aangetast, werd met groot verlies van den kant der vijanden stormenderhand veroverd.

Na velerlei oponthoud, vooral door het gemis van een gunstig tij, dat de groote schepen veroorloofde de door zandbanken en ondiepten moeijelijk bevaarbare rivier op te werken, waardoor de Sultan gelegenheid kreeg zijne verdedigingswerken te voltooijen, kwamen eindelijk onze schepen den 20sten Oct. voor Gombora (Kombaroe), het punt, waar de vijand zijne voornaamste strijdkrachten had zamengetrokken, om aan de onzen den doortogt te beletten. De stelling was met veel oordeel gekozen. Welgeplaatste batterijen aan de beide oevers der rivier vormden een moorddadig kruisvuur, dat nog door vlottende batterijen, in het midden der rivier geankerd, werd ondersteund. Bovendien was de geheele breedte der rivier door digt bij elkander geplaatste heipalen

zoodanig versperd, dat de doortogt zelfs voor de kleinste vaartuigen onmogelijk was. Den 21sten October werd echter de aanval door de onzen begonnen, maar een hevige windvlaag, des namiddags opgekomen, noodzaakte hen de rivier weder af te zakken. Daar sommige schepen groote schade hadden bekomen, het regensaizoen reeds was ingetreden, de ziekten op de vloot menigvuldig werden, en de magt ontoereikend bleek om de hinderpalen, door de goede taktiek des vijands opgeworpen, te overwinnen, werd den 30sten tot het tijdelijk opgeven der onderneming besloten, en kwamen de landtroepen in December onverrigter zake op Java terug, terwijl de Schout-bij-nacht met de oorlogschepen den mond der rivier bleef blokkeren. Omstreeks dienzelfden tijd vertoonden zich ook op Bangka vele sporen van voortdurende gisting, waarvan de in November vermoorde Resident Smissaert het slagtoffer werd. Men kon echter voorloopig niets doen, dan, in afwachting van het drooge jaargetijde, de militaire posten te versterken.

In het jaar 1820 nam, terwijl de Palembangers nog steeds ongetuchtigd bleven, de onrust en weêrspannigheid op Bangka derwijze toe, dat het Nederlandsch gezag niet verder dan in het distrikt Muntok werd geëerbiedigd. De fungerende Resident, Luitenant-Kolonel Keer, besloot onder deze omstandigheden tot een beslissenden stap, opdat niet het eiland, even als Palembang, geheel voor de Nederlandsche regering mogt verloren gaan. Een welbestuurde aanval op de hoofdsterkte der muitelingen te Kota-waringie in Maart had den schitterendsten uitslag. Te gelijkertijd deed de Luitenant-Kolonel Riesz van uit Pangkal-pinang aan de Oostkust een togt dwars door het eiland en veroverde de sterkten bij Nibon. Nu onderwierpen zich vele distrikten; doch in Augustus begonnen de strooperijen met vernieuwde hevigheid, ofschoon zich niet zoo zeer de inwoners van Bangka zelve, als de derwaarts overgestoken Palembangers en de Maleische zeeroovers daaraan schuldig maakten. Zekere Raden Kling, aan wien de Sultan van Palembang zijne belangen op Bangka had toevertrouwd, stond aan het hoofd der muitende benden, die, onder begunstiging der digte bosschen, den guerilla-oorlog voortzetten, en vooral in de nabij-

heid van Poelo Lepar sterke bentings hadden opgerigt. Den 25sten September begaf de Overste Keer met eene kleine flottilje van kanonneerbooten en praauwen zich derwaarts onder zeil, veroverde eene verschansing, en deed den 9^{den} October op de hoofdsterkte zulk een geduchten aanval, dat zij door de onzen in tien minuten tijds aan de tweemaal sterkere magt des vijands ontweldigd werd en Raden Kling met vele andere hoofden op het slagveld bleef. Hierop zette de Kolonel Keer den koers naar Toboali, waar hij de korvet de Zwaluw met de voor de bezetting dier plaats bestemde troepen aantrof. Inmiddels had de tijding der nederlaag van Raden Kling onder de muitelingen zoo veel schrik ingeboezemd, dat zij meest overal de sterkten verlaten hadden, en naar de ontoegankelijke wildernissen in het binnenland gevlugt waren, werwaarts de Overste Keer het noch noodig, noch raadzaam achtte hen te volgen. Doch naauwelijks was de Overste te Muntok teruggekomen, of hij hoorde van nieuwe bewegingen der muitelingen, zoodat het jaar niet ten einde liep, alvorens hij hen nogmaals uit hunne verschansingen te Nieri had verdreven.

Daar de onlusten op Bangka alleen van den kant van Palembang werden aangestookt, mogt men de hoop koesteren, dat met de onderwerping van den weêrspannigen Badroe'd-din ook op Bangka de rust zou terugkeeren. Doch de groote toebereidselen, die men noodig achtte om den slag aan Palembang met genoegzame zekerheid toe te brengen, het doorgaans ongunstige weder, dat eene even zeldzame als schadelijke inbreuk maakte op de gewone verdeeling der saizoenen, en de hoop, dat de onderhandelingen, bereids toen met Engeland aangevangen, misschien in den loop des jaars reeds Benkoelen in onze magt zouden brengen, waardoor men de mogelijkheid zou verkregen hebben, om tot het binnenste van het rijk des Sultans door te dringen, - dit alles werkte zamen, om gedurende het gansche jaar 1820 alle onderneming tegen Palembang te doen opschorten; behalve dat de blokkade der Palembangsche rivieren met meer ernst en nadruk werd voortgezet. Toen het echter bleek, dat de onderhandelingen tusschen de Nederlandsche en Britsche gevolmagtigden weder waren gestaakt,

en dus de hoop op het bezit van Benkoelen vooreerst was verijdeld, besloot men niet langer te wachten met voldoening te verschaffen aan de geschonden eer der Nederlandsche vlag. Men maakte vooraf de noodige beschikkingen over de toekomst des rijks, dat men nu, het kostte wat het wilde, moest onderwerpen, zoo men niet een doodelijken slag aan het Nederlandsch gezag in deze wateren wilde toegebragt zien. Daar de Indische regering Palembang niet rijp oordeelde, om regtstreeks onder het Europeesch gezag te worden gesteld, besloot men het gezag weder te brengen in den stam van den als banneling te Tjandjor zich ophoudenden Sultan Nadjmoe'd-din, die den 28sten April 1821 in eene Vergadering der Hooge Indische regering te Buitenzorg werd toegelaten, om vergiffenis te vragen voor de beleedigingen, aan het Nederlandsch Gouvernement door hem aangedaan. Daarop werd met hem eene Akte van vriendschap en overeenkomst gesloten en beëedigd, waarvan de grondslagen waren, dat zijn stam door 's Gouvernements wapenen zou hersteld worden op den troon, als een leen van de Nederlandsche regering; dat hij echter niet zelf zou regeren, maar met den titel van Soesoehoenan in stille afzondering leven; dat het bestuur zou worden opgedragen aan zijn oudsten zoon; dat het Gouvernement de in- en uitgaande regten en pachten zou percipiëren ter goedmaking der kosten van het établissement; dat daarentegen de Sultan al de inkomsten genieten zou, getrokken uit de voortbrengselen van den grond; dat de hoegrootheid dier belastingen in overeenstemming met het Gouvernement zou geregeld worden op een voet, waardoor zij voor de ingezetenen niet drukkend zouden zijn, en hun de vrije beschikking over de vruchten van hunnen arbeid verzekerd bleef; dat het Gouvernement, door middel van zijnen Resident, kennis zou nemen van de handelingen van het te Palembang gevestigde inlandsche geregtshof; en eindelijk, dat de slavenhandel en de menschenroof ten strengste zouden worden tegengegaan. Na deze schikkingen werd de Generaal-Majoor de Kock tot Opperbevelhebber der Palembangsche expeditie benoemd, die in Mei 1821, op hetzelfde tijdstip, dat de cholera met vreesselijke woede te Batavia uitbrak, onder zeil ging, om zich

voor den mond der rivier van Palembang te vereenigen. Daar er vrij wat tijd verliep, eer al de schepen bijeen en de rivier waren opgewerkt, duurde het nog tot den 20sten Junij eer de aanval op de vijandelijke werken kon worden ondernomen. Sultan Badroe'd-din had van het lange uitstel der beoogde wraakneming gebruik gemaakt, om de natuurlijke hinderpalen, die zijne hoofdstad aan een vijandelijken aanval in den weg stelde, door de kunst zoo veel mogelijk te vermeerderen, en was er in geslaagd, door den strijd tegen de Europeanen als een strijd voor de instandhouding der ware godsdienst voor te stellen, vrij wat geestdrift bij de bevolking te weeg te brengen. Inzonderheid had zich de vijand door opgeworpen batterijen versterkt aan den mond der Peladjoe-rivier, die zich een weinig beneden de hoofdstad met de rivier van Palembang vereenigt, en op het daartegen overliggend eilandje Gombora. Ook was de rivier met gewapende praauwen opgevuld, en gedurig werden branders afgezonden, om de vaartuigen der onzen te verontrusten. Bij den aanval van den 20sten Junij werd aan de Nederlandsche vloot belangrijke schade toegebragt; maar reeds den 24sten werd de aanval met groote koenheid hernieuwd, de batterijen op Gombora en aan de Peladjoe door de landingstroepen met de bajonet veroverd, de waterbatterijen door de schepen tot zwijgen gebragt, en het paalwerk overal vernield. Nu bleef er alleen nog over den kraton van Palembang te veroveren, dat zeker door de behaalde voordeelen gemakkelijk was geworden; maar toch nog eenmaal groote inspanning en veel bloed zou gevorderd hebben, had niet Mahmoed Badroe'd-din, zich niet kunnende verhelen, dat alles verloren was, het oor geleend aan de aanmaning van den Generaal de Kock, om zich aan de genade van het Gouvernement te onderwerpen, zoo hij zijn leven wilde gespaard zien. Hij trachtte nu nog zijn voortdurend verblijf te Palembang te bedingen; doch de uitkomst der vroegere proeven had daarvan afgeschrikt. Men liet hem weten, dat hij zich naar Batavia moest begeven, en hij onderwierp zich, na in den kraton, uit haat tegen zijnen broeder, de grootst mogelijke verwoesting te hebben aangerigt. Van Batavia werd hij naar fort Oranje en vandaar naar

Ternate vervoerd, waar hij zijne overige dagen in ballingschap sleet. Den 1sten Julij aanvaardde daarop zijn neef, onder den naam van Ratoe Ahmed Nadjmoe'd-din, denzelfden die voormaals zijn vader gevoerd had, de regering over Palembang.

De verovering van Palembang is zeker een der gewigtigste wapenfeiten, die in de Jaarboeken van Nederlandsch Indië zijn opgeteekend, hetzij men let op de groote moeijelijkheden, die te overwinnen waren, hetzij op de noodlottige gevolgen, die men van eene nederlaag had moeten verwachten. Zoowel in Neêrlandsch Indië als in het moederland heerschte de grootste blijdschap over deze schitterende overwinning, die de Gouverneur-Generaal van der Capellen beschouwde als eene der gelukkigste gebeurtenissen, die hem onder zijn bestuur kon te beurt vallen.

Het bleek intusschen weldra, dat men, het lot van Palembang in handen hebbende, een onverschoonlijken misslag had begaan, met daar een vorst uit het oude stamhuis op den troon te herstellen, en dat deze maatregel noch voor de belangen der bevolking, noch voor die des Gouvernements voordeelig was. De vorst bezat noch het vermogen, noch den wil om het rijk uit zijn gedemoraliseerden toestand, den handel en de nijverheid uit het diep verval, waarin zij door afpersingen en knevelarijen gebragt waren, op te beuren. Hij was de speelbal zijner grooten, die voortgingen het volk op alle wijzen te kwellen, en de hem toegelegde inkomsten waren bij de kwijning aller takken van bestaan zoo gering, dat hij zelfs de geldelijke ondersteuning van het Gouvernement behoefde. De Heer J.J. van Sevenhoven werd in October 1821 als Kommissaris naar Palembang gezonden, om den staat des rijks naauwkeurig te onderzoeken en met den vorst nieuwe overeenkomsten aan te gaan. Het resultaat van dit onderzoek was, dat men nu zooveel mogelijk van het vroeger gevolgde stelsel terugkwam. Na eenige onderhandelingen werd den 18den Augustus 1823 een nieuw kontrakt met den Sultan geteekend, waarbij hij van alle inkomsten, hoe ook genaamd, en van de geheele soevereiniteit over het Palembangsche rijk, met al de attributen, die aan de oppermagt toekomen, afstand deed aan het Nederlandsche Gou-

vernement, en alleen de beslissing over geestelijke zaken, aan eene inlandsche regtbank toevertrouwd, in hooger beroep aan zich hield, terwijl hem een inkomen van 1000 Sp. matten 's jaars verzekerd werd, met het uitzigt op verhooging, zoodra de verbeterde staat van handel en nijverheid die gedoogen zou. Op denzelfden dag, waarop dit verdrag werd geteekend, werden de grondslagen der toekomende reringswijze bij Publicatie den volke bekend gemaakt, en daarbij de afschaffing van alle heerendiensten en van een groot aantal drukkende en onregelmatige belastingen, en aan elk de vrije beschikking over de vruchten van zijne nijverheid verleend, tegen voldoening eener enkele heffing, bij jaarlijkschen aanslag geregeld, en in geld of in produkten, geschikt voor de markt van Java of van Palembang, te voldoen. Voorts werd ten krachtigste aangedrongen op de hervorming van vele misbruiken, de slavernij en het pandelingschap geweerd, verderfelijke spelen, zoo als dobbelen en hanengevechten, verboden, of althans tot feestelijke gelegenheden beperkt, en veel goeds tot stand gebragt, dat eindelijk aan het uitgeputte rijk verademing schonk en de grondslagen legde voor eene betere toekomst. In December 1823 kwam de Kommissaris van Sevenhoven te Batavia terug, zijnen adjunkt J.C. Reynst als Resident te Palembang achterlatende.

Maar ook thans nog was het einde der Palembangsche onlusten niet daar. Nog één beslissende stap werd er gevorderd, om aan het geschokte rijk vrede en rust te geven. De Sultan, waarschijnlijk gekrenkt door de laatste hem opgelegde vernedering, en, naar men meent, opgezet door zijnen vader, den Soesoehoenan, wien de stille afzondering, hem voorgeschreven, niet van alle bemoeijenis met de regering had teruggehouden, stookte het vuur van ontevredenheid tegen het Nederlandsch gezag alom aan, en ondersteunde de pogingen van een Arabier, Saïd Hamza, om het volk door den invloed der priesters tegen de Nederlanders op te ruijen, en tot den heiligen krijg aan te zetten. Ofschoon de Sultan jegens den Resident de vredelievendste gezindheden bleef voorwenden, was deze echter van hetgeen er gaande was goed onderrigt, en zoozeer op zijne hoede,

dat, toen eensklaps, den 22sten November 1824, de Sultan met eene gewapende magt een aanval deed op den kraton, waarin nog altijd de Nederlandsche troepen gehuisvest waren, hij door het garnizoen, onder den Majoor van Castel, zoo wèl ontvangen werd, dat hij na drie kwart uurs met groot verlies moest aftrekken. De Soesoehoenan liet nu voor zich en zijnen zoon bij den Resident wegens het gebeurde vergiffenis vragen en de overgave der wapenen aanbieden. Deze echter eischte, dat zij zich dadelijk aan boord van een aan te wijzen vaartuig zouden begeven, om naar Batavia te worden opgezonden. De Soesoehoenan voldeed aan dien eisch en stierf weinige maanden later te Batavia aan eene uitterende ziekte. De Sultan daarentegen vlugtte met eenige zijner aanhangers naar de binnenlanden, en ging voort die nog gedurende eenigen tijd te verontrusten. Eer wij de beslissing van zijn lot gadeslaan, wenden wij nog even den blik naar Bangka.

De schitterende zegepraal, in 1821 voor Palembang behaald, had ook op de rust van Bangka een gunstigen invloed uitgeoefend, en de Nederlandsche regering gevoelde zich nu zoo sterk, dat zij besloot nog in dit zelfde jaar tot inbezitneming van Billiton over te gaan, waarvan zij zich veel goeds beloofde, tot beteugeling der zeerooverij. De Pangeran Sjerief Mohammed werd te dien einde van Palembang derwaarts gezonden, van een aantal inlandsche praauwen vergezeld; den 25sten October heesch hij aldaar de Nederlandsche vlag, liet de hoofden den eed van trouw aan het Nederlandsch gezag afleggen, en verklaarde uit naam der regering, dat zij de bewoners van Billiton onder hare bescherming nam, zonder op eenige geldelijke voordeelen aanspraak te maken. In 1822 was het op Bangka zoo rustig, dat men tot aanmerkelijke vermindering der bezetting kon overgaan, en de werkzaamheden in de mijnen, die gedurende de onlusten schier geheel waren gestaakt, werden met nieuwen ijver aangevangen, ofschoon de opbrengst van tin eerst langzamerhand de vroegere hoogte weder kon bereiken. In hetzelfde jaar werd op Billiton een Nederlandsch gezaghebber gevestigd en eene kleine sterkte opgeworpen.

Omstreeks den tijd der vernieuwde onlusten in Palembang, werd ook Bangka door eene vreesselijke ramp geteisterd: het uitbreken van vernielende koortsen, die de meeste Europesche ingezetenen van Muntok aantastten en velen ten grave sleepten. De toestand van Bangka en Palembang vereischte dringend de tegenwoordigheid van een Nederlandsch ambtenaar van groot aanzien en met genoegzame volmagt bekleed, om op alles de noodige orde te stellen. De Heer van Sevenhoven, ofschoon zelf ziekelijk en onder geneeskundige behandeling, bood zich aan als Kommissaris naar Palembang terug te keeren, en ook voor de zaken van Bangka te zorgen. Den 22sten Februarij 1825 kwam hij te Muntok, waar hij doeltreffende maatregelen beraamde tot stuiting van den voortgang der ziekte, waaraan reeds de Resident was bezweken, voorslagen deed tot verbetering van het beheer en de leiding der tinmijnen, en den gang van zaken regelde tot aan de komst van den nieuwen Resident, waarop hij in Mei naar Palembang vertrok.

De Kommissaris vond de hoofdplaats rustig en vreedzaam en de zaken in gunstiger staat dan hij zich had voorgesteld; eene expeditie door den Resident tegen eenige rustverstoorders in de aan Djambi grenzende Rawas-distrikten uitgezonden, was volkomen geslaagd. Maar de Sultan zwierf nog altijd rond in de binnenlanden, naar den kant van Benkoelen. De Heer Sevenhoven besloot een inlandsch hoofd, Ronga Wira Santiknja, aan het hoofd eener inlandsche magt af te zenden, hem, behalve de reeds vroeger uitgeloofde premie, ingeval van wèlslagen, eene maandelijksche toelage van ƒ 500 voor zijn geheele leven toezeggende. Deze poging gelukte. De Sultan, het zwerven moede en schier van al de zijnen verlaten, gaf zich den 9^{den} Augustus 1825 op lijfsgenade over, en werd kort daarna naar Batavia vervoerd, vanwaar hij door de Indische regering naar het eiland Banda verbannen werd.

Dus ging de vorstelijke waardigheid in het Palembangsche rijk te gronde, nadat het volk van Palembang, in 13 jaren tijds, Badroe'd-din driemaal, Nadjmoe'd-din tweemaal, een tijd lang bij verdeeld gezag beide tevens, en laatstelijk den zoon van laatstgenoemden als heerscher had gehoor-

zaamd. De Rijksbestierder, die, na de verwijdering des Sultans, aan het hoofd der inlandsche zaken gesteld werd, was als ambtenaar ondergeschikt aan den Nederlandschen Resident, die nu eindelijk zonder tusschenkomst van een vorst het hoogste gezag in dit rijk begon uit te oefenen. De Kommissaris van Sevenhoven verliet thans Palembang, met voornemen om nog eene reis over Bangka te doen, en daar de administratie in de tin-distrikten te regelen; doch de oorlog op Java, in de Vorstenlanden uitgebroken, riep hem plotseling tot zijnen gewigtigen werkkring te Soerakarta terug.

De rust was nu te Palembang hersteld, ofschoon in de binnenlanden, waar de vorsten zoo vaak hulp en toevlugt hadden gevonden, nog langen tijd eenige gisting bleef bestaan[1], die, gelijk wij nog nader zien zullen, van tijd tot tijd in oproerige bewegingen uitbarstte. Op Bangka had men nog altijd vergeefs getracht een der oproerige hoofden, Depati Barin, in handen te krijgen, die de onrust nog eenigermate gaande hield. In 1826 had een Nederlandsch officier, Kapitein Schwend, zijn vertrouwen weten te winnen, en bragt zelfs op eene reis den nacht bij hem door. Terwijl zij op matten nevens elkander rustten, stond de Kapitein op, met het verraderlijk oogmerk, om den Depati te doorschieten; doch zijn geweer weigerde, en een slag, dien hij den Depati daarop met de kolf toebragt, had geene ernstige gevolgen, zoodat deze het gevaar ontkwam. Natuurlijk zon nu Depati Barin op wraak, en de onlusten barstten op nieuw uit. Men zond tegen hem twee kolonne's, die hem reeds hadden ingesloten, toen de Heer Launy in 1828 van Batavia als gevolmagtigde kwam, het sluiten van een wapenstilstand gebood, en aan den Depati vergiffenis en zelfs een pensioen toestond, onder voorwaarde dat hij zich voortaan van alle inmenging in politieke aangelegenheden zou onthouden. Sedert dezen tijd is op Bangka (eenige onlusten onder de Chinezen in de mijnwerken uitgezonderd) de geregelde werking van het Nederlandsch gezag niet meer verstoord geworden.

1 Zie Praetorius, ‘Bijzonderheden omtrent Palembang,’ in ‘de Indische Bij,’ blz. 380.

Wij hebben tot dusverre niet opzettelijk gesproken over eenige bevolkingen der Palembangsche binnenlanden, die echter in een overzigt der geschiedenis van Sumatra niet onvermeld mogen worden voorbijgegaan. Ofschoon zij sedert korter of langer tijd meer of min in betrekking stonden tot de Engelschen te Benkoelen, zijn zij met ons, Nederlanders, eerst in de laatste jaren in aanraking gekomen. Het is bepaaldelijk het aandeel, dat zij meermalen aan de onlusten in de residentie Palembang hebben genomen, dat mij noopt er te dezer plaatse meer bijzonder bij stil te staan. Ik bedoel de bevolking der landschappen Redjang, Ampatlawang of Lintang en Pasoemah, die in de hier gevolgde orde de grenzen van Palembang tegen de Adsistent-residentie Benkoelen uitmaken. De bevolking van Ampat-lawang schijnt minder eigenaardig te zijn en tot het geslacht der Redjangers te behooren; de beide overige bevolkingen, de Redjangers en Pasoemanezen, behooren tot de merkwaardigste stammen, die op Sumatra worden aangetroffen.

Aan Marsden danken wij de eerste meer naauwkeurige berigten omtrent dit gedeelte der bevolking van Sumatra. Hij schijnt echter aan de Redjangers, die hij alleen van uit Benkoelen had leeren kennen, eene te groote mate van zelfstandigheid te hebben toegekend, en hunne betrekking tot Palembang niet genoeg in het oog gehouden te hebben. Mindere bekendheid met Palembang en met den Javaanschen invloed, die van daar uit tot in de nabijheid der Westkust is doorgedrongen, heeft hem verleid aan de Redjangers veel meer eigenaardigheid in taal, in schrift, in wetten en zeden toe te kennen, dan zij werkelijk bezitten. In het werk van den Heer de Sturler over Palembang, nemen zij daarom eene geheel andere stelling in. Volgens dezen schrijver is de taal, die in het gebied van Palembang gesproken wordt, met uitzondering der hoofdplaats, waar men zuiver Maleisch bezigt, uit Javaansch en Maleisch gemengd, en onderscheidt zich de Redjangsche van die der overige binnenlanders vooral door de geringere hoeveelheid der Javaansche woorden, ofschoon zij toch ook nog kennelijk genoeg van het Maleisch onderscheiden blijft. Het schrift, dat door Marsden als bijzonder aan de Redjangers eigen wordt aangemerkt, en van

welks karakters hij eene afbeelding mededeelt, is volgens den Heer de Sturler, die het ons naauwkeuriger leert kennen, aan het geheele Palembangsche gebied gemeen. Hij noemt dit schrift, dat de gemeene man met een mes of kris op bamboe of lontar-bladen griffelt, *satra-rentjong* d.i. *ingesneden schrift*, welke naam daaraan gegeven wordt in tegenstelling met het Arabisch karakter, waarvan zich de hoofden en aanzienlijken bedienen, en dat zij met kalam en inkt op het papier brengen[1]. Die naam *rentjong* zal dus wel niets met dien van *Redjang* te maken hebben. De wetten der Redjangers, waarvan Marsden eene compilatie mededeelt, op last der Britsche Oost-Indische Compagnie te Laïs verzameld, en die volgens hem in het grootste gedeelte der Engelsche bezittingen op Sumatra van kracht waren, wijken slechts gedeeltelijk van de Maleische instellingen in Menangkabau af, en zijn waarschijnlijk geheel of met eenige wijziging dezelfde, als de *oendang-oendang* van den Soesoehoenan Tjindeh-balang (een mythischen persoon uit de geschiedenis van Palembang), welke, nevens den Koran en de *piagems* of lastbrieven der vorsten, te allen tijde in Palembang van kracht waren, en vooral bij de bovenlanders, die zij aan de voormalige gemeenschap met Java en de afkomst van het door hunne legenden verheerlijkte Modjopahit herinneren, zoo geliefd zijn, dat het Nederlandsch gezag zich genoopt vond, in 1818, hare voortdurende handhaving bij publicatie te beloven[2]. Ook komt het mij voor, dat de Redjangers ten onregte door Marsden als een meer zuivere en oorspronkelijke stam dan de Maleijers der noordelijker binnenlanden beschouwd worden. Zij schijnen mij toe Maleijers te zijn, slechts door den tot hier doorgedrongen Javaanschen invloed in taal en instellingen gewijzigd, en grootendeels door hunne afgezonderde ligging in het hart van het gebergte ontoegankelijk gebleven voor de meerdere

1 Ik moet bekennen, dat deze verklaring slechts eene gissing van mij is, gebouwd op de beteekenis van het Mal. *rentjong*, t.w. *snijden*. De aangehaalde bijzonderheden over taal en schrift leest men bij de Sturler, blz. 192-194.

2 Zie de Sturler, blz. 76, 104.

beschaving, die de omgang met vreemden aan de bewoners der kusten heeft medegedeeld. Ook D^{r}. Junghuhn beschouwt de Redjangers, zoowel als de noordwaarts aan hen palende Korintjiërs, als naauw met de Maleijers verwant[1]. De voornaamste bijzonderheid, waardoor zij zich kenmerken, is de onafhankelijkheid, die zij doorgaans tegenover de aanmatitiging van suprematie van den kant der Palembangsche vorsten hebben gehandhaafd, en den hoogen prijs dien zij stellen op den naam van ‘vrije grensbewakers,’ welken zij zich toeëigenen. De bewoners van Ampat-lawang, die tot de Redjangers kunnen gerekend worden, beschouwden zich eveneens, volgens het verhaal van een hunner Pangerans, door den Heer de Sturler medegedeeld, te allen tijde slechts als vrienden en bondgenooten der Palembangsche vorsten, dewijl zij nooit door de wapenen waren overwonnen, en plagten hun alleen, naar voorouderlijk gebruik, door een gezantschap hulde te betoonen[2]. Overigens moet ik hier nog opmerken, dat de Redjangsche bevolking, westwaarts van hare bergen afdalende, ook een aanzienlij deel der residentie Benkoelen heeft ingenomen. Marsden rekent tot de Redjangers de geheele bevolking der voormalige Engelsche residentie Laïs (Laye), die zich, langs het strand, van de rivier Oeri tot aan de rivier van Benkoelen uitstrekte, en de faktorijen aan de rivieren van Laïs, Palei en Soengeilamoen omvatte. Ook het zuidwaarts van daar, achter fort Marlborough en tegen Ampat-Lawang gelegen, en ten zuiden door Sillebar begrensd distrikt Lemba, wordt, volgens hem, door eene geheel gelijksoortige, met de Redjangers in zeden en taal overeenstemmende bevolking bewoond. Thans leest men zeldzaam den naam van Redjangers voor de bevolkingen, die werkelijk tot de Ommelanden van Benkoelen gerekend worden, en wordt die, althans in geschriften, doorgaans tot de bewoners der Palembangsche grenzen beperkt.

Wanneer wij bij Marsden lezen, dat de Redjangers in vier stammen onderscheiden zijn, sedert onheugelijke tijden

1 Th. II, S. 353.

2 De Sturler, blz. 35, 78. De naam *Redjang* beteekent volgens hem niets anders dan *grens*.

door bondgenootschap vereenigd, en daarom hunne afkomst van vier broeders afleidende, dan moeten wij daarbij waarschijnlijk alleen aan de Redjangers van Benkoelen denken, te meer daar hij het Moesi-land (Redjang-Moesi) als hunne oostelijke grens aanmerkt[1]. Dezelfde opmerking geldt ook, wanneer hij vervolgens verhaalt, dat dit volk vroeger cijnsbaar was aan de Sultans van Bantam, wier *djenangs* of afgevaardigden jaarlijks te Sillebar of Benkoelen kwamen, om de opbrengst van peper te verzamelen en in de opengevallen plaatsen nieuwe hoofden voor de Redjangers te benoemen, maar dat, tijdens de vestiging der Engelschen te Benkoelen, de *djenang* de hoofden van Soengei-lamoen en Soengei-itam, onder den Javaanschen titel van *Pangeran*, tot onafhankelijke vorsten der Redjangers benoemde (wier gezag echter altijd gebrekkig door hunne onderhoorigen werd geëerbiedigd) en in naam van zijnen meester van de aanspraken van Bantam afstand deed[2]. Het schijnt dus, dat de Sultans van Bantam, wier gezag zich van ouds over de Lampongs en Sillebar uitstrekte[3], een tijd lang met goed gevolg gepoogd hebben, hunne suprematie langs de Westkust tot aan de Oeririvier te doen gelden, en daarvan slechts voor den wassenden invloed der Engelschen hebben afgezien, even als zij aan de Oostkust herhaalde malen getracht hebben uit de Lampongs in Palembang door te dringen. Daarentegen trachtten ongetwijfeld de Sultans van Palembang eveneens de Redjangers op hunne grenzen, bekend onder de namen van Redjang-Lebong, Redjang-Tenga en Redjang-Moesi, door van hunne zijde afgezonden djenangs te besturen, maar vonden ook zij welligt zich genoopt, aan de hoofden dezer ver van den hoofdzetel hunner magt gelegen bevolkingen meerdere onafhankelijkheid en hoogere titels (gelijk dien van Pangerang), dan aan andere hoofden in hun gebied toe

1 P. 44.
2 De tweede Pangeran van Soengei-lamoen, Mangkoe-Radja genoemd, nam een werkzaam aandeel in de verdrijving der Engelschen van fort Marlborough in 1719, waarvan wij in het vorig nommer, blz. 579, gesproken hebben. Zie Marsden, p. 212.
3 Zie het vorig nommer, bl. 549, 552.

te kennen[1]. Intusschen maakten deze Palembangsche Redjangers geen van die van Benkoelen afgezonderd volk uit. Vooral stond de, slechts ééne dagreis van fort Marlborough verwijderde bevolking van Redjang-Moesi met de Benkoelensche Redjangers door onderlinge huwelijken in de naauwste betrekking[2]. Waarschijnlijk hebben dus, gelijk op andere punten, zoo ook op de grenzen van Benkoelen, de beide mededingende magten van Bantam en Palembang elkander ontmoet, en werden de Redjangers of vrije grensbewakers, om zoo te zeggen, een neutraal gebied tusschen die vijandelijke staten, welks bewoners, in vele opzigten niet ongelijk aan die der Schotsche *borders*, zich, zoo men ze niet belasterd heeft, kenmerkten door woeste vrijheidszucht, regeringloosheid en gebrekkige begrippen aangaande het *myn* en *dyn*. Raffles was, gedurende zijn bestuur te Benkoelen, de eerste, die met de naastbij gelegen Palembangsche Redjangers geregelde betrekkingen trachtte aan te knoopen, en zich voor hunne roof- en plunderzucht zocht vrij te waren. Hij sloot in 1818 eene overeenkomst met de hoofden van Ampat-Lawang, vestigde omstreeks dienzelfden tijd een post te Poelo-getok in het distrikt Redjang-Moesi[3], en wist zich, gelijk wij gezien hebben, dwars door het gebergte een weg te banen, om aan Sultan Nadjmoe'd-din, in zijne verschillen met het Nederlandsch Gouvernement, hulp en steun te doen toekomen.

Eene gelijksoortige bevolking, wier geschiedenis zich nagenoeg in dezelfde woorden laat verhalen, doch, naar het schijnt, verschillend van afkomst, bewoont de valleijen van Pasoemah, die ten zuiden aan Ampat-lawang grenzen. De Pasoemanezen schijnen nader verwant met de Lampongers dan met de Maleijers, maar zijn toch ook ongetwijfeld sterk met Javaansch bloed vermengd; zij gebruiken het rentjong-

1 De Sultans van Palembang zonden namelijk te allen tijde naar de binnenlandsche distrikten *djenangs* als hunne vertegenwoordigers, en vergunden somtijds aan een *depati* of distriktshoofd den titel te voeren van *Pangeran*. Zie de Sturler, blz. 97, 100.

2 Zie Knoerle, ‘Aanteekeningen,’ enz. in ‘de Oosterling,’ Dl. I, blz. 68.

3 Knoerle, t.a.p., blz. 66, 70.

schrift, en spreken eene taal, waarin men slechts weinige Maleische, maar vele Javaansche en Lampongsche bestanddeelen onderscheiden kan. Hunne instellingen, waarvan almede eene te Manna vervaardigde compilatie door Marsden is medegedeeld, verschillen niet veel van die der Redjangers en der aangrenzende Palembangsche distrikten; hunne kennis van den Islam schijnt allergebrekkigst te zijn, zoodat zij bijna volslagen Heidenen, en wel zeer bijgeloovige Heidenen, mogen geacht worden. Als een eigenlijk wilde stam, zoo als de Heer de Sturler hen noemt, mogen zij echter niet beschouwd worden. De onbepaalde gastvrijheid, die zij aan vreemdelingen betoonen, de buitengewone zorg, die althans de hoofden voor hun voorkomen en hunne kleeding dragen, hunne vorderingen in den landbouw en nuttige kunsten, verbieden ons hen als volslagen barbaren aan te merken. Echter is het waar, dat de vorm van hun bestuur zeer gebrekkig is; dat zij door onderlinge veeten verscheurd worden en gedurig in kleinen oorlog met elkander leven; dat zij vaak rooverijen plegen in de aangrenzende distrikten[1]. Men wordt echter verlegen, wat te zeggen van de ongunstige berigten veler schrijvers over hunne roofzucht en hunnen woesten aard, wanneer men bij Raffles, die in persoon deze valleijen bezocht, het volgende leest: ‘De regtstreeksche reden van mijn bezoek in de Pasoemah-landen was de wensch, om strijdige belangen te vereenigen, die lang dit volk hadden verscheurd. Gedurende een tiental jaren waren de Pasoemanezen met ons, of liever, waren wij met hen in oorlog geweest, want het bleek, dat wij hen het eerst hadden aangevallen. Men had mij verzekerd, dat mijn persoon in gevaar zou zijn, dat de Pasoemanezen een woest en ontembaar ras waren, en dat nimmer met hen eene overeenkomst zou te treffen zijn. Ik was aangenaam verrast van in alles het tegendeel te vinden van hetgeen men mij had voorgesteld. Ik vond hen redelijk en nijver, - een landbouwend ras, dat meer kwaad ontmoet dan gedaan had[2].’

1 Men zie J.W. Boers, ‘Iets over de Passumah-landen,’ in het ‘Tijdschr. v.N.I.,’ Jaarg. II, Dl. II, blz. 553.

2 Raffles, ‘Life and Journals,’ 2d edit., I, p. 347.

De Pasoemanezen bewonen voornamelijk twee valleijen in het centraalgebergte. De kleinere en minder bevolkte, Pasoemah-Oeloe-Manna geheeten, ligt op de grenzen van Benkoelen; de grootere en veel volkrijkere Pasoemah-Lebar dieper landwaarts in. Even als de Redjangers hebben zich ook de Pasoemanezen, den loop der rivier de Manna volgende, langs de westelijke hellingen hunner bergen naar het naburige strand uitgebreid, en de Benkoelensche distrikten Manna en Sillebar bevolkt, waar zij, even als hunne noordelijker naburen, voor de Sultans van Bantam peper hebben geplant en later onder het gezag der Engelsche Oost-Indische Compagnie zijn gekomen[1]. Daarentegen werden die in het gebergte altijd tot Palembang gerekend, ofschoon zij tegenover de Sultans eene zeer onafhankelijke stelling bewaarden. Hunne historische overleveringen staan daarmede in verband.

Het volk van Pasoemah-Lebar beweert namelijk uitdrukkelijk van de Javanen af te stammen. Zij verhalen, dat, toen het rijk van Modjopahit nog bloeide, twee vorstelijke personen, broeder en zuster, zich van daar naar Sumatra's Oostkust begeven hebben. De vrouw zou zich te Palembang nedergezet hebben en daar weldra eene magtige prinses zijn geworden; de broeder reisde naar de binnenlanden, en nam met zijne volgelingen de vruchtbare vallei van Pasoemah in bezit, welker tegenwoordige bevolking van hem zou zijn afgestamd. Tot bevestiging van dit verhaal vertoonen de hoofden eene kris en eene lans, die zij verzekeren, dat van Modjopahit afkomstig zijn, en die zij als heilige overblijfselen vereeren. De hulde, die zij aan de voormalige Palembangsche vorsten bewezen, en die thans op het Nederlandsch Gouvernement is overgegaan, wordt dan ook door hen niet als een bewijs van onderdanigheid beschouwd, maar als eene soort van pligtpleging jegens magtige bloedverwanten. De kwade trouw der Palembangsche vorsten schijnt vaak de vriendschappelijke betrekkingen verstoord en de zucht voor onafhankelijkheid bij de Pasoemanezen gevoed te hebben, zoodat zij zelfs de gewone hulde aan Sultan

1 Vgl. Marsden, p. 216.

Mahmoed Badroe'd-din moeten geweigerd hebben. De bevolking van Pasoemah-Lebar moet thans in vijf stammen verdeeld zijn, die aan opperhoofden, onder den naam van Pasirah, eene zeer gebrekkige gehoorzaamheid betoonen. De hoofden van vier dezer stammen hebben, tot betere verzekering van hun gezag, een onderling verbond aangegaan, onder den naam van Pasirah-berampat. De vijfde, nu de minst talrijke, staat buiten of liever boven dit bondgenootschap en noemt zich *vrij*. Vroeger benoemde deze stam de hoofden der andere, en was vaak scheidsregter in hunne geschillen; thans is zijn aanzien zeer gedaald[1].

De overeenkomsten, die Raffles in Mei 1818 met de hoofden van Pasoemah-Oeloe-Manna, en in September daaraanvolgende met die van Pasoemah-Lebar sloot, maakten een einde aan de geschillen, waarin zij langen tijd met het Britsch gezag te Benkoelen geleefd hadden. Daarentegen raakten de Pasoemanezen eenige jaren later, ten gevolge van eenige strooptogten in de Palembangsche divisiën Ogan, Lematang en Moesi, waar zij vele dorpen verbrandden en vee en menschen roofden (zonder dat ik zeggen kan, wat tot deze vijandelijkheden aanleiding gaf), in geschil met het Nederlandsch bestuur. Eerst werden inlandsche barisans, en in 1828 zelfs eene geregelde expeditie tegen hen gezonden, die hen naar hunne valleijen terugdreef, maar het kwaad door hen gesticht niet kon goedmaken[2].

Het voorbeeld van Raffles, die het eerst een detachement soldaten, dwars over het ketengebergte, van Benkoelen naar Palembang gezonden had, zweefde het Nederlandsch Gouvernement voor oogen bij het plan, om, zoo het verdrag van ruiling van grondgebied met Engeland in tijds mogt tot stand komen, de wederspannige Palembangsche vorsten van uit Benkoelen in het binnenste van hun rijk te bestoken, en hen van de schuilplaats te berooven, die zij zoo vaak in de binnenlanden gevonden hadden. De onderhandelingen werden echter zoo lang vertraagd, dat de laatste Sultan van Pa-

1 Boers, t.a.p., blz. 560-562; de Sturler, blz. 197; Knoerle, t.a.p., blz. 70, 71.
2 Praetorius, t.a.p., blz. 380.

lembang in onze handen viel, en zijn rijk tot eene Nederlandsche provincie werd herschapen, slechts weinige maanden nadat Benkoelen, gelijk wij later uitvoeriger zullen melden, in 1825 werkelijk in onze handen gekomen, en als afzonderlijke adsistent-residentie aan het Gouvernement van Sumatra's Westkust was toegevoegd. Het laat zich begrijpen, dat nu weldra plannen geopperd werden, niet slechts om dwars door de binnenlanden eene gemeenschap tusschen Benkoelen en Palembang daar te stellen, maar zelfs om de schier onafhankelijke bevolkingen van Redjang, Ampat-lawang en Pasoemah tot gehoorzaamheid aan ons gezag te brengen, en alzoo eene aaneensluiting onzer bezittingen op de beide kusten te verkrijgen. Daar nu deze gewesten slechts van één tot drie dagreizen van Benkoelen, maar daarentegen van twaalf tot zestien van Palembang verwijderd waren, stelde men zich voor, Redjang-Moesi, Ampat-lawang en Pasoemah van Palembang af te scheiden en aan Benkoelen toe te voegen, van welke administrative schikking men zich de krachtdadiger handhaving van ons gezag voorspelde. Ofschoon de post te Poelo-getok, kort nadat wij Benkoelen bezet hadden, op last van den Resident Verploegh was ingetrokken, werd echter door den Resident van Palembang, van Son, den 16^{den} October 1826 aan het hoog bewind te Batavia een voorstel gedaan, strekkende om de genoemde distrikten bij het gebied van Benkoelen in te lijven; een voorstel, dat echter toenmaals, wegens de groote moeijelijkheden, waarin zich de regering door den oorlog op Java gewikkeld vond, naauwelijks in ernstige overweging schijnt te zijn genomen, en althans zeker tot geene uitkomst heeft geleid[1].

Nadat de oorlog op Java in 1830 geëindigd was, werden de plannen tot onderwerping der aan Benkoelen grenzende bergdistrikten, en tot hare inlijving bij die residentie, op nieuw te berde gebragt. Het bestuur was daar toenmaals in handen van den Heer Knoerle, een man van een zeer onrustige geaardheid, vervuld van allerlei ontwerpen, en

1 Knoerle, t.a.p., blz. 67.

die, om een woord van Dr. Junghuhn[1] te gebruiken, de *halve* maatregelen der regering gispte, maar zelf om zijne *heele* door de van allen dwang afkeerige bevolking vermoord werd. De Heer Knoerle vond het ongerijmd, dat landschappen, die hij, gelijk hij zeide, ‘uit de deuren zijner woning kon zien’[2], terwijl zij vele dagreizen van Palembang verwijderd waren, uit laatstgenoemde plaats zouden bestuurd worden; hij beklaagde zich, dat weggeloopen slaven uit zijne residentie in die gewesten eene schuilplaats vonden, en vaak vrije ingezetenen van Benkoelen door slecht volk opgeligt en als slaven derwaarts vervoerd of wegens onvoldane schulden door de bergbewoners werden aangehouden, zonder dat het bestuur te Palembang bij magte scheen, aan de telkens daarover gedane klagten te gemoet te komen; hij kon niet dulden, dat deze gewesten geen of een uiterst gering aandeel in de belasting droegen, zoodat b.v. Redjang-Moesi in alles slechts ƒ 200 aan het bestuur te Palembang opbragt. De Heer Knoerle deed diensvolgens velerhande voorstellen aan het Gouvernement, en vroeg eene versterking der bezetting zijner residentie, om daarmede militaire vertooningen en verkenningen in het binnenland te maken, en de bevolking tot onderwerping aan ons gezag te bewegen. Hij vond echter den Kommandant van het Indisch leger, Generaal de Stuers, tegen zijne ontwerpen gekant, en ofschoon die meer ingang schenen te vinden bij den Gouverneur-Generaal van den Bosch, belette hem de geweldige dood, dien hij in 1833 van de hand der misnoegde bevolking onderging, en waarop ik later zal terugkomen, aan hunne verwezenlijking de hand te slaan.

De opvolger van den Heer Knoerle echter liet zijne denkbeelden niet varen, en trachtte, ofschoon dan ook met gebrekkige middelen, zijn gezag onder de naburige bergvolken te laten gelden. Hij beproefde in 1835 in Ampat-lawang een militairen post te vestigen, en liet een detachement van 100 man, onder bevel van een Kapitein, derwaarts oprukken, hetwelk, weinige dagen later, door een

1 Th. II, S. 289.
2 T.a.p., blz. 74.

konvooi van vivres, geld en ammunitie, door 13 man geëskorteerd, werd gevolgd. Dit eskorte werd onder weg overvallen en afgemaakt, en de gelden en goederen geplunderd. Daarop viel de bevolking het groote detachement aan en bragt het in de uiterste engte. Nu rukte eene afdeeling troepen uit Palembang op, om de ingeslotenen te ontzetten, en het Gouvernement te Batavia, over Palembang van de zaak kennis bekomen hebbende, zond een oorlogschip met versterking naar Benkoelen, om van die zijde tot het ontzet mede te werken. De eerste aanval werd afgeslagen, de tweede had beteren uitslag, en onze soldaten keerden naar het strand terug, zonder dat de geheele onderneming eenig blijvend resultaat had opgeleverd.

Den Adsistent-Resident van Benkoelen, Bogaerd, trof den 1sten December 1837 op eene tournée in de binnenlanden hetzelfde lot, als vroeger den Heer Knoerle. Zoowel om zijnen moord te wreken, als om het Nederlandsch gezag in de binnenlanden te bevestigen, rukte in Junij 1838 eene expeditie uit Palembang op. De weêrspannige hoofden hadden bentings opgeworpen te Moeara-bliti[1], te Pédang en te Loeboe, het middelpunt van den tegenstand. Deze bentings werden achtervolgens veroverd, en daarop, tot afschrik van anderen, alles verwoest en verbrand. Of deze onderneming tot meerder ontzag voor onze heerschappij in de Palembangsche binnenlanden heeft bijgedragen, kan ik, bij gebrek van bescheiden, niet zeggen. Het plan, om de bergdistrikten van Palembang van deze residentie af te scheiden en aan Benkoelen toe te voegen, schijnt in de laatste jaren niet meer in aanmerking gekomen te zijn.

De geheele geschiedenis van Palembang leert ons overtuigend, dat de Nederlandsche ambtenaren er niet bijzonder in geslaagd zijn, vertrouwen omtrent onze bedoelingen aan de bevolking in te boezemen. ‘De vrees blijft steeds bij hen bestaan,’ zegt de Heer de Sturler[2], ‘dat wij onge-

1 Eene plaats, die, wegens hare uitnemende ligging als eene stapelplaats voor den binnenlandschen handel, de aandacht van den Heer Knoerle getrokken had. Zie zijne ‘aanteekeningen,’ blz. 79.

2 T.a.p., blz. 78.

negen zijn hunne zeden en gewoonten onveranderd te laten, terwijl hunne Mohammedaansche overheerschers, welker godsdienst zij gretig hebben omhelsd, die nagenoeg ongeschonden bewaard hebben.' Doch men mag er de vraag wel bijvoegen, of onze handelingen van die wijsheid en omzigtigheid, van die vaste beginselen en dien geest van gematigdheid en orde hebben getuigd, die alleen geschikt zijn het vertrouwen te wekken en te voeden. De opstand, die thans weder, volgens de berigten met de beide laatste posten aangebragt, in het distrikt Komering, in de nabijheid der hoofdstad, is uitgebroken, en reeds tot versterking der bezetting dezer residentie geleid heeft, toont ten klaarste, dat het vuur van het misnoegen nog altijd blijft smeulen, en gedurig de gelegenheid zoekt om in vlammen uit te slaan!

In 1839 werd aan de residentie Palembang het rijk van Djambi toegevoegd, dat ten Noorden aan Palembang grenst. Wij hebben gezien hoe de Nederlanders van daar verdreven werden, onder de regering van Ahmed Zeinoe'd-din, en later geene pogingen hebben aangewend, om hun kantoor in de sterkte te Moeara-Kompeh weder te bezetten. Sultan Zeinoe'd-din werd opgevolgd door Mas'oed Badroe'd-din en deze voor ongeveer 35 jaren door zijn broeder Mohammed Mahjoe'd-din. Het rijk was toen nog bloeijend en rustig, en de vorstelijke magt goed gevestigd; doch de vrouw des Sultans, Ratoe Maas Jessa, die den zwakken vorst tot speelbal harer neigingen maakte, en zijne bijzitten, de dochters van aanzienlijke inlanders, op de gruwzaamste wijze mishandelde, dreef als met moedwil de bevolking tot opstand. Aan het hoofd daarvan plaatste zich een rijk Arabier, die zijne dochter aan den Sultan geweigerd had, om haar niet ten prooi te zien aan de wreedheid der koningin. Van wederzijde werden bentings opgerigt, en men bestreed elkander met de grootste woede, tot eindelijk de Sultan gekwetst werd en naar de binnenlanden vlugtte, de hoofdplaats in handen der opstandelingen latende, die alles plunderden en plat brandden.

De Sultan had een broeder in de bovenlanden, Raden

Ranja geheeten, die daar een schier onafhankelijk gezag uitoefende, doch met wien hij lang in onmin geleefd had. Met dezen trachtte hij zich thans te verzoenen, ten einde met zijne hulp in de regering hersteld te worden. De Sultan erlangde zijnen bijstand onder de voorwaarde, dat zijns broeders zoon kroonprins zou worden, zoodra zijn eigen zoon de koninklijke waardigheid zou hebben aanvaard. Met een talrijk leger trok daarop de Sultan tegen zijne hoofdstad op en bedwong den opstand. Doch de overwinning had uitputting ten gevolge, en van dien tijd af werd de vorst schier geheel afhankelijk van den wil der hoofden. Mohammed Fachroe'd-din, die hem in de regering opvolgde, voldeed niet aan de voorwaarde waarop zijn vader hulp had erlangd, en verbeurde daardoor de gunst zijner magtige bloedverwanten. In 1833 waagde hij eene incursie op het gebied van Palembang; maar eene militaire demonstratie van den Kolonel Michiels was genoeg, om hem tot den terugtogt te noopen. In het volgende jaar wierp hij zich in de armen van het Nederlandsch Gouvernement, waarmede hij een traktaat sloot, dat hem tegen zijne eigene weêrspannige hoofden beschermde, en aan de Nederlanders het regt gaf de sterkte van Moeara-Kompeh te herbouwen. Weinige jaren later werd de rust op nieuw verstoord door den Onderkoning of Radja, die, door den bevelhebber der Nederlandsche bezetting mishandeld, een opstand verwekte en het fort belegerde, dat, na eene dappere verdediging, op het punt was van te bezwijken, toen gelukkig van de zeezijde ontzet kwam opdagen. Eindelijk deed de Sultan Abdoe'l-Rahman, de broeder van Fachroe'd-din, dien hij inmiddels was opgevolgd, in 1839 afstand van zijne soevereine regten, waarbij hij zich slechts een jaargeld van de Nederlandsche regering bedong. Djambi werd nu onder het bestuur van een civielen gezaghebber aan de residentie Palembang toegevoegd, en de haven van Moeara-Kompeh voor den grooten handel opengesteld, gelijk nog door een uitdrukkelijk besluit der Indische regering in 1847 is bevestigd.

De moerassen en wildernissen der Lampongs, door naauw 80,000 zielen bewoond, die nimmer een werkelijken Staat hadden gevormd, en waar steeds iedere kampong met de na-

burige in schier aanhoudende vijandschap leefde, verschaften, in weêrwil van dit gebrek aan zamenwerking, ook nog vrij wat te doen aan het Nederlandsch Gouvernement. Na de vereffening der geschillen met de Engelschen over dit gewest, werd het onder het bestuur van een civielen en militairen gezaghebber, regtstreeks ondergeschikt aan het Gouvernement op Java, gesteld, die zijnen zetel vestigde te Tarabangi in de binnenlanden. In het jaar 1825 braken hier ernstige onlusten uit. De Nederlandsche gezaghebber, le Lièvre, werd vermoord, en een zeeroovershoofd, Raden Imba Kesoemba, zette vooral het distrikt Sikampong tot opstand aan. De oorlog op Java belette toenmaals den opstand met kracht te onderdrukken. Eerst in 1832 en 1833 werden expeditiën tegen de muitelingen gezonden, die echter geheel hun doel misten en daardoor den overmoed van Imba Kesoemba nog hooger deden klimmen. In 1834 werd tot ernstiger maatregelen overgegaan. Eene aanzienlijker magt, onder bevel van den Kolonel Elout, ondersteund door eene oorlogsflottilje, begon hare operatiën den 20sten September in de Lampongsbaai. De voornaamste, verwonderlijk wel verdedigde vesting des vijands, Radja-gepé, werd den 24sten October in brand geschoten en genomen. Raden Imba Kesoemba, met twee zijner voornaamste handlangers, naar Lingga gevlugt, werd aldaar door de korvet Ajax opgeëischt en gevangen naar Batavia gevoerd. Nog later is, volgens een berigt van den Heer Zollinger[1], dit land door den invloed van fanatieke Boeginezen in opschudding gebragt. Ten tijde van het bezoek van dien Schrijver, in 1845, was de aanvoerder der muitelingen, Mangkoe Negoro, na zich geruimen tijd aan de baai van Semangka te hebben opgehouden, door de ijverige pogingen van onzen gezaghebber naar de binnenlanden verdreven, waar hij met eenige weinige aanhangers nog in de wildernissen van het Tangamoes-gebergte omzwierf.

Wij rigten thans weder onzen blik naar de Westkust, waar wij, naauwelijks in het bezit onzer voormalige vestigingen hersteld, in langdurige en moorddadige oorlogen wer-

1 'Tijdschrift v.N.I.,' IX, I, blz. 138.

den gewikkeld, het gevolg van de oneenigheden, die sedert lang in het hart des Menangkabausche rijks woelden. Sedert den aanvang der eeuw was daar de sekte der Padries opgestaan, welker naam reeds meermalen door ons genoemd is. Wij hebben ons echter tot dusverre opzettelijk onthouden, om bij den oorsprong en voortgang dezer sekte stil te staan, ten einde daarvan thans een aaneengeschakeld verslag te geven. Het zal dus noodig zijn, dat wij met ons verhaal eenige jaren in het tijdvak der Engelsche tusschenregering terugtreden. Dit gewigtig gedeelte van ons onderwerp blijft echter voor een vierde en laatste artikel bespaard.

P.J. VETH.

Lourens Janszoon Coster, Johan Guttenberg en Peter Schöffer.

***Eclaircissemens sur l'histoire de l'Imprimerie, contenant: Lettre à M.A.D. Schinkel, ou Réponse à la Notice de M. Guichard sur le 'Speculum humanae salvationis'; - Dissertation sur le nom de Coster et sur sa prétendue charge de Sacristain; - Recherches faites a l'occasion de la quatrième fête séculaire à Haarlem en 1823. Par A. de Vries, Docteur ès lettres, Membre de l'Institut-Royal des Pays-Bas. Traduit du hollandais par J.J.F. Noordziek, sous-Bibliothécaire de la Bibliothèque Royale à la Haye. La Haye, Imprimerie de A.D. Schinkel, Imprimeuréditeur*. 1843. *Arguments des Allemands en faveur de leur prétention à l'Invention de l'Imprimerie, ou Examen critique de l'ouvrage de Mr. A.E. Umbreit: 'Die Erfindung der Buchdruckerkunst.' Par A. de Vries, Chevalier de l'ordre du Lion Néerlandais. Traduit du hollandais par J.J.F. Noordziek, Membre de la Société de Littérature à Leyde. Faisant suite aux: Eclaircissements sur l'histoire de l'Invention de l'Imprimerie. Ibid*. 1845. *Het geschilstuk betrekkelijk de Uitvinding der Boekdrukkunst, geschiedkundig uiteengezet door J.J.F. Noordziek. Haarlem, A.C. Kruseman*, 1848.**

Te belangrijk achten wij in het algemeen elke overwinning, welke de historische kritiek op de verdichte traditie mag behalen, met te groote krachtsinspanning is in het bijzonder de zege op de bestrijders der eer van Lourens Janszoon Coster, als uitvinder der Boekdrukkunst, bevochten, dan dat wij ons niet opgewekt gevoelen zouden,

om de aandacht onzer lezers voor eenige oogenblikken bij de aan het hoofd dezer regelen genoemde werken te bepalen. Blijft ook in onze dagen menig vraagstuk der geschiedenis nog altijd een twistappel, en zien wij dikwijls strijd, zonder dat wij altijd tot een bevredigend resultaat worden gevoerd, hier staan wij eindelijk eens bij een strijdperk, waar de wapens kunnen neergelegd worden. Het mogt Dr. de Vries gelukken, Costers regt op den naam van uitvinder der Boekdrukkunst in zulk een helder licht te plaatsen, dat weldra elke stem, die zich daartegen verheft, eene *vox clamantis in deserto* zal zijn. De Hr. Noordziek brengt ons reeds het berigt van den goeden indruk, dien de laatste pleidooijen voor Coster gemaakt hebben. Wenschelijk is het nu ook, dat in Nederland niemand meer aan de waarheid twijfele van een feit, door Dr. de Vries met zoo veel geduld, scherpzinnigheid, onpartijdigheid, helderheid en geleerdheid tegen allen aanval op zijne geloofwaardigheid verdedigd.

Om de beide werken van Dr. de Vries naar waarde te schatten, moet men eenigzins bekend zijn met den staat van zaken, kort voor den tijd, waarin zij verschenen. Men moet weten, wat bij het onderzoek naar den uitvinder der Boekdrukkunst toen nog óf onjuist voorgesteld, óf twijfelachtig gerekend, óf fel bestreden werd. Het is ook niet onnatuurlijk, dat sommigen, voordat zij zich rustig nederzetten ter beschouwing van de wapenen, waarmede nu de zege is bevochten, eerst nog wel eens hunne oogen willen laten weiden over het slagveld, om te weten, wat daar al zoo vóór dezen geschied is. Hun prijzen wij den Hr. Noordziek als gids aan. Zonder veel van u te vergen, weinig meer dan warme belangstelling in Coster's eer, geeft hij u den geheelen strijd in zijne verschillende kansen te zien. Door hem wordt zeer naauwkeurig ‘het geschilstuk betrekkelijk de uitvinding der Boekdrukkunst geschiedkundig uiteengezet.’ Met één *coup d'oeil* zijn wij op het hem welbekende terrein geheel en al te huis.

Het is dan in het begin der zeventiende eeuw. Duitschland neemt de onderschriften van Faust en Schöffer voor goede munt aan. Kronijkschrijvers gebruiken ze als bronnen

hunner berigten. In ons vaderland houdt men Coster wel voor den uitvinder der typografie, maar de aandacht wordt niet bijzonder door dit geschilstuk getrokken, en de Keulsche Kronijk, Accursius, Guicciardini, Koornhert, Ortelius, Braunius, von Eytzing en anderen vinden daardoor geen genoegzaam gehoor.

Daar staat Hadrianus Junius op, levert in zijne ‘Batavia’ een verhaal van de uitvinding der Boekdrukkunst, noemt de bronnen, waaruit hij haar geput heeft, en levert de bewijzen, waarmede zij gestaafd werd. De ‘Batavia’ zag in 1588 het licht. De Duitschers weigerden het verhaal van Junius als geloofwaardig aan te nemen, omdat het meer dan ééne eeuw na het tijdstip der gebeurtenis werd medegedeeld. Zij ondermijnden het verder door verkeerde uitlegging van sommige zijner woorden.

Dit deed zestig jaren later Scriverius zijnen ‘Laurecrans’ vlechten von Coster. Hij staafde het verhaal van Junius met vele krachtige bewijzen. Zijn arbeid zou echter meer uitgewerkt hebben, indien hij niet met te groote hevigheid had uitgevaren tegen Guttenberg, dien hij hield voor den door Junius bedoelden dief der drukkersgereedschappen van Coster. De Duitschers werden hierdoor verbitterd en lieten zich nu krachtig hooren. Door het geschrift van Scriverius uitgelokt, beproefden zij nu vast te stellen, wat eigenlijk onder Boekdrukkunst verstaan moest worden, terwijl men zich vroeger bepaald had bij het onderzoek naar de plaats, waar, en naar den persoon, door wien zij was uitgevonden. Tusschen xylografische en typografische drukkunst onderscheidende, wilden zij aan Coster wel de eer toekennen van het eerst in Europa de kunst van op houten platen te graveren en vaste drukvormen te maken uitgedacht en beoefend te hebben, maar voegden er bij, dat zij toch bij de Chinezen vroeger bekend was geweest. Wilden zij alzoo het verhaal van Junius in zooverre voor een gedeelte aannemen, volstandig bleven zij vasthouden, dat de eigenlijke Boekdrukkunst, de kunst van het drukken met losse en beweegbare letters, door Guttenberg was uitgedacht, en dat de uitvinding der gegoten letters, die als de volmaking der kunst moest worden beschouwd, aan niemand anders dan

aan Schöffer moest toegeschreven worden. Alzoo gaf men toe, dat de drukkunst het eerst was uitgedacht en beoefend door Coster te Haarlem; maar om zich de aangematigde eer niet te laten ontnemen, bragten de Duitschers den strijd nu op een ander terrein over en maakten Coster tot uitvinder der xylografische drukkunst. Dit kwam niet overeen met het verhaal van Junius, die gesproken had van het snijden van houten letters, en daarna van het verwisselen dier houten met metalen gegoten letters, eerst van lood, daarna van tin. Bestond, volgens der Duitschers verklaring, hierin eigenlijk de Boekdrukkunst, en droeg al, wat van Costers drukkerij nog bestaat, en door Junius en de Keulsche Kronijk uitdrukkelijk als zijn drukwerk werd opgegeven, de onmiskenbare bewijzen van met losse en gegoten letters gedrukt te zijn, dan waren de Duitschers in tegenspraak met zich zelven gekomen.

Doch men liet dit onderwerp verder gedurende het overige gedeelte der zeventiende en het begin der achttiende eeuw rusten. In Holland hielden onze vaderen de zaak voor beslist, en in Duitschland kon men het niet eens worden over de plaats en den persoon, die de eer der uitvinding zich zouden mogen toeëigenen.

Eensklaps ontbrandt in 1740 de strijd weer met nieuwe woede. Dit jaar werd door sommige Duitsche steden beschouwd als het derde eeuwgetijde der Boekdrukkunst. De stad Mentz hield zich stil. Zij bewees daardoor, dat zij nog weinig belang in het geschilstuk stelde. Het regende geschriften, waarin Haarlems aanspraken voor niet geldig werden verklaard. Hier antwoordde men met gedenkpenningen en lofdichten ter eere van Coster, terwijl Holland de vreugde mogt smaken van door eenen Duitscher, J.C. Seiz, Haarlems regt gehandhaafd te zien. Daar ook deze verdediger onzer zaak echter den misslag beging, van Guttenberg met Johan, den dief, te verwarren, joeg hij den geleerden Köhler in het veld tot verdediging van Guttenbergs eer. Mentz trad hierdoor zeer op den voorgrond, hetgeen Schöpflin zich deed wapenen ter handhaving van het gevoelen, dat de kunst van met beweegbare houten en metalen letters te drukken, te Straatsburg vóór 1440 was

uitgevonden door Guttenberg, die daarna te Mentz op het denkbeeld kwam, om de letters van metaal te gieten, hetgeen hij, door Schöffer geholpen, volvoerde. Deze bewering grondde Schöpflin op een gedeelte van de beruchte Straatsburgsche processtukken. Later, in 1760, ging hij nog verder, toen hij beweerde, dat Guttenberg de kunst van met beweegbare en gegoten metalen letters te drukken, reeds in 1439 te Straatsburg had uitgevonden. Des schrijvers beroemde naam en de duisterheid van het voor de meesten onverstaanbare, in het oud-Elzasch geschreven, processtuk deden de meening veld winnen, dat de zaak nu beslist was.

Dit was te voorbarig. Een jaar nadat Schöpflin zich had laten hooren, maakte onze geleerde landgenoot Meerman zijn voornemen bekend, om op nieuw op dit vraagstuk terug te komen. In 1757 nog niet overtuigd van Haarlems regt op de aanspraak der eer, daar hij met Schöpflin en Fournier vriendschapsbetrekkingen aangeknoopt had, en door dezen in zijn oordeel verblind was geworden, had hij zich later van zijne dwaling overtuigd en voelde hij zich toen opgewekt tot handhaving van de miskende waarheid. Zijne ‘Origines Typographicae’ verschenen in 1765. De slotsom van zijn onderzoek was, dat aan Coster de uitvinding der losse houten letters, aan Guttenberg die der gesneden koperen, aan Schöffer die der gegoten metalen moest toegekend worden[1]. In meer dan één opzigt dwaalde hij. Den tekst van het verhaal van Junius zag hij niet naauwkeurig na. Hij deed de eerste verrigting, waardoor Coster op het denkbeeld der uitvinding gebragt werd, als xylografisch voorkomen, terwijl de typografische voortbrengsels van Costers pers dit, evenzeer als het verhaal van Junius zulks deed, weêrleiden. Bovendien maakte hij den uitvinder tot koster van de groote kerk te Haarlem, groef dus eene breede klove

1 Men leest bl. 88, reg. 21, der ‘Eclaircissemens,’ dat Meerman op deze wijze de eer der uitvinding verdeelde: ‘à Haarlem et aux Hollandais, la découverte des caractères mobiles; à Guttenberg et à Mayence, celle des caractères taillés en cuivre; à Schoeffer et à Strasbourg, celle des caractères métalliques fondus.’ De geleerde schrijver deed mij opmerken, dat hier eene drukfout is ingeslopen uit het Hollandsche werk. Men leze: ‘à Guttenberg et à Strasbourg’ - ‘à Schoeffer et à Mayence.’

tusschen den uitvinder der Boekdrukkunst en den Lourens Janszoon, van wien Junius, even als de oude archieven der stad Haarlem, zoo vele bijzonderheden verhalen, welke hem als een man van aanzien, als een veel vermogend lid der stedelijke regering voorstellen. Hij gaf alzoo den Duitschers gelegenheid, om dat verhaal voor eene fabel te verklaren. Eindelijk vatte Meerman de Straatsburgsche processtukken ter goeder trouw als geloofwaardige getuigen voor Guttenberg's uitvinding der Boekdrukkunst op, en verzuimde de onderschriften van Faust en Schöffer, benevens het verhaal van Trithemius, aan een kritisch onderzoek te onderwerpen.

Geen wonder, dat Meermans verdediging, in plaats van vrede te stichten, den strijd aanwakkerde. Het verhaal van Junius werd eerlang voor eene fabel uitgekreten. Coster had nooit bestaan! De ‘Spieghel der menschliker behoudenisse’ werd een werk van veel later tijd genoemd, de fragmenten van Donatus voor voortbrengselen van Guttenberg, Schöffer of Mentel, en de echtheid der Straatsburgsche processtukken, als door een Hollander erkend, voor boven allen twijfel verheven verklaard. Het gevolg hiervan was, dat men in Holland bijna niet meer durfde denken aan de verdediging eener zaak, die door het onderzoek van een' geleerde als Meerman zoo goed als reddeloos verloren scheen.

De Hollanders lieten haar dan ook rusten. Niet alzoo Koning Lodewijk, in het begin dezer eeuw. Op zijn aanzoek schreef de Haarlemsche Maatschappij van Wetenschappen eene prijsvraag uit, die tot vernieuwd onderzoek aanspoorde. Den verdienstelijken Jacobus Koning gelukte het, de gouden eereprijs te behalen. Inzonderheid op grond van een zeer naauwkeurig onderzoek omtrent het werktuigelijke der zamenstelling, werd door hem, als een geoefend en zeer bedreven kunstkenner, aangetoond, dat de overgebleven drukwerken, door Zell en Junius aan Holland als allereerste proeven der drukkunst toegeschreven, drukproeven uit de vroegste kindschheid der kunst waren, in Holland vervaardigd en met losse gegoten letters gedrukt. Onwedersprekelijk bewees hij, dat de aan Coster toegeschreven stukken de onloochenbare kenmerken vertoonen van proefnemingen te zijn van een' eerstbeginnende, die nog geheel onbekend is met al die

kunstgrepen en hulpmiddelen, welke alleen door de oefening en ondervinding geleerd kunnen worden; terwijl de eerste voortbrengsels, die de Mentzers kunnen toonen, reeds de bewijzen dragen van ver gevorderde en lang beoefende kunst. Den geleerden Ebert, hier een der meest bevoegde regters in Duitschland, werd door Konings bewijsvoering de verklaring afgeperst, dat die wijze van drukken buiten eenigen twijfel omstreeks het eerste derde gedeelte der vijftiende eeuw in Holland moet plaats gehad hebben. Toch geloofde hij, dat de drukkunst daar niet verder beoefend, maar gelijktijdig of een weinig later door Guttenberg uitgevonden was. Overigens toonde Koning nog aan, dat, indien de Straatsburgsche processtukken betrekking hadden op eene door Guttenberg te Straatsburg genomen proef in de kunst, dit nog wel met de verhalen van Zell en Junius kon overeengebragt worden, daar Guttenberg tot het nemen van zulke proeven kon aangezet zijn door de inzage van een' Donatus, dien hij uit Holland in handen gekregen kon hebben. Door het verhaal van Trithemius en de onderschriften van Schöffer naauwkeurig te toetsen, bragt hij de daarin voorkomende tegenstrijdigheden aan het licht, en ontnam aan al die zoogenoemde getuigenissen der Duitschers, voor zoover zij niet met de berigten van Zell en Junius overeenkwamen, alle gezag en geloof.

De tegenstanders verklaarden niettemin Konings werk voor eene mislukte poging, om Costers aanspraak op de eer der uitvinding te handhaven. Zij meenden, dat de onvolmaakte zamenstelling van den ‘Spieghel’ en van den ‘Donatus’ alleen kon doen besluiten tot de onkunde van den vervaardiger, die misschien het fraaije drukwerk uit Mentz had willen nabootsen, maar daartoe de noodige werktuigen niet had weten te vervaardigen, en daarvoor in geenen deele genoegzaam vernuft en handigheid had bezeten. Wat Koning verder uit de Haarlemsche archieven had bijeengebragt, om aan de berigten van Junius omtrent den persoon van Coster eenige geloofwaardigheid bij te zetten, strekte, naar het voorgeven der tegenpartij, veeleer om die oude mededeelingen voor verzinsels te doen houden, dan om die te bevestigen. Het was toch daaruit, zoo als zij meenden,

gebleken, dat zelfs de naam van dien zoo hoog geroemden en aanzienlijken Coster in geen enkel stuk van dien tijd onder de archieven werd gevonden, terwijl de onderstelling, dat de daarin dikwijls vermelde Lourens Janszoon *koster* der Haarlemsche kerk kon geweest zijn, en uit dien hoofde den naam van Coster zou gedragen hebben, door geen het minste bewijs had kunnen gestaafd worden.

Het is ook niet te ontkennen, dat de Heer Koning te groote waarde hechtte aan zijne gevolgtrekkingen, uit de zamenstelling dier oude drukwerken afgeleid; dat hij, door Lourens Janszoon tot koster der Haarlemsche kerk te maken, de identiteit van den door Junius bedoelden persoon en den Lourens Janszoon, die meermalen in de archieven voorkomt, in de oogen der buitenlanders zoo goed als ongeloofbaar deed voorkomen; dat hij zonder eenig regt de beoefening der xylografie aan Coster toeschreef, terwijl Junius hiervan zwijgt; waarbij nog komt, dat hij aan de Straatsburgsche processtukken, Schöffer's onderschriften en het verhaal van Trithemius niet ten eenenmale alle historisch gezag had durven ontzeggen, en evenmin deń waren zin van de eersten, als den aard en de waarde der beide laatsten en den tekst van het verhaal van Junius, naauwkeurig had ontvouwd.

Ging men in Frankrijk en Duitschland, als onbekend met de later door den Heer Koning uitgegeven zeer belangrijke ‘Bijdragen’ voort, Coster en Haarlem te bespotten en te verguizen, heftiger en bitterder werd de toon, toen de regering dier stad het vierde Eeuwgetijde der uitvinding van de Boekdrukkunst door Coster binnen hare muren wilde doen vieren. Stouter dan te voren werd het verhaal van Junius een verzinsel en Coster een romanheld genoemd, een man, die nimmer bestaan had! Drie boekdeelen met oude stukken werden door C.A. Schaab te voorschijn gebragt, om Haarlems aanspraak te doen verstommen. Een breedvoerig antwoord van Scheltema weerlegde dezen schrijver voldoende, maar bragt de tegenstanders niet tot zwijgen, daar zij in Scheltema's meening, dat Lourens Janszoon een koster en de eerste beoefenaar der xylografische drukkunst geweest is, niet weinig aanleiding tot het volhouden van den

tegenstand vonden. Ook weerlegde hij meer hunne bedenkingen, dan dat hij zich aan eene naauwkeurige verklaring, ontwikkeling en bevestiging van het verhaal van Junius, aan een kritisch onderzoek en aan de ontzenuwing van de bewijzen der Duitschers voor hunne aanspraak wijdde.

Zoo spotte men nog in 1840 buiten 's lands met al wat aangevoerd werd tot handhaving van Costers regt op de eer van de uitvinding der Boekdrukkunst.

Evenwel, het einde van dezen staat van zaken was nabij. De Heer Schinkel drukte te dier tijde in zijne uitgave der Beschrijving van het HS. der Batavia door den Heer G. van Lennep, den wensch uit, dat een der Hollandsche geleerden mogt optreden als bestrijder van den Heer Guichard, te Parijs, die in eene ‘Notice sur le Speculum humanae salvationis’ aan het verhaal van Junius, als met zich zelven in strijd en ongerijmd, alle geloofwaardigheid had ontzegd en zich zeer ten nadeele van Haarlem had uitgelaten. Dit gaf aan Dr. de Vries aanleiding, om zijnen Brief aan den Heer A.D. Schinkel te schrijven, waarop hij later zijne ‘Bewijsgronden der Duitschers voor hunne aanspraak op de Uitvinding der Boekdrukkunst,’ gerigt tegen A.E. Umbreits werk: ‘die Erfindung der Buchdruckerkunst,’ liet volgen. De Heer Noordziek heeft beide deze geschriften van Dr. de Vries in het Fransch vertaald, en met belangrijke voorredenen verrijkt. Het eerste zag onder den titel van ‘Eclaircissemens sur l'histoire de l'Invention de l'Imprimerie,’ het laatste onder dien van ‘Arguments des Allemands en faveur de leur prétention a l'Invention de l'Imprimerie’ het licht bij den Heer Schinkel, die van zijne zijde niet weinig heeft bijgedragen tot bevordering der handhaving van Coster's regt en eere.

In het eerste gaat de schrijver bijna uitsluitend *apologetisch*, in het laatste bijna uitsluitend *polemisch* te werk. In het eerste verdedigt hij de geloofwaardigheid des verhaals van Junius tegen Guichard; bewijst, dat Lourens Janszoon geen koster van de groote kerk te Haarlem geweest is[1], en

1 Junius schrijft: ‘habitavit ante annos centum duodetriginta Harlemi - Laurentius Joannes cognomento Aedituus Custosve (quod nunc opimum et honorificum munus familia eo nomine clara haereditario jure possidebat).’ De naam ‘Coster’ was dus niet een bijnaam van Lourens Janszoon alleen, maar een familienaam, een bijnaam van de familie, waartoe Lourens behoorde. Het kosterambt behoorde niet aan Lourens, maar aan de geheele familie. Junius zwijgt verder over den persoon, die dan eigenlijk te dier tijde werkelijk dat ambt bekleedde, ook over de stad of het dorp, waar de kerk was te zoeken. Indien Lourens zelf de koster geweest was, zou Junius geschreven hebben: *familiae eo nomine clarae*, en het woord *possidebat* zou betrekking gehad hebben op den uitvinder der Boekdrukkunst, niet op de *familia clara* van Lourens. Meerman heeft, door de spotternijen der tegenpartij op het dwaalspoor gebragt, toegegeven, wat door geen der oude Hollandsche historieschrijvers vermeld wordt. Hoogst belangrijke bijzonderheden deelt Dr. de Vries hier verder over Coster mede, ten bewijze, dat hij onmogelijk koster van de groote kerk te Haarlem kan geweest zijn.

voegt hierbij nog de vroeger reeds in de ‘Gedenkschriften wegens het vierde Eeuwgetijde van de Uitvinding der Boekdrukkunst te Haarlem’ uitgegeven ‘nieuwe Bijdragen’ tot de Geschiedenis dier uitvinding, maar op nieuw nagezien. In het tweede weerlegt hij Umbreit en Duitschlands aanmatigende eischen even overtuigend, als in het eerste werk. Beiden vereenigd bevatten alles, wat de geleerde schrijver door veeljarig onderzoek omtrent Costers zaak in het bijzonder en de eerste geschiedenis der typografie in het algemeen voor het publiek in gereedheid gebragt heeft. Beiden vereenigd vormen een geheel, waarbij wij gaarne eenige oogenblikken stilstaan.

Herinneren wij ons uit het voorgaande overzigt, door den Heer Noordziek gegeven, wat eigenlijk de fout bij de verdedigers van Costers eer geweest is, dan gevoelen wij, dat er na 1840 nog altijd groote behoefte bestond aan eene naauwgezette verklaring van Junius' woorden, vergeleken met al wat van elders omtrent de uitvinding der Boekdrukkunst bekend is geworden; aan eene grondige verdediging van het historisch gezag der getuigenis ten voordeele van Coster, inzonderheid van het verhaal van Junius; aan eene onpartijdige waardering van al de bewijsstukken, die door onze tegenpartij ter tafel gebragt kunnen worden. In deze behoefte heeft Dr. de Vries voorzien. Zijn arbeid ligt voor ons als de rijpe vrucht van een' goeden boom. Van hem kan niet gezegd worden, wat van zijne voorgangers niet viel

te ontkennen, dat hij bij al het ware zijner bewijsvoering toch ook op de eene of andere wijze aan de tegenpartij nieuwe wapenen ter bestrijding in de handen geeft door onjuiste voorstelling of ongegronde bewering.

Het is ons doel niet, een geregeld verslag van den inhoud der beide werken te geven. Men heeft er in ons land vroeger reeds eenig berigt van ontvangen. Wij hebben ons voorgesteld, in korte trekken een overzigt aan te bieden van hetgeen nu toch eindelijk vaststaat, en met weinige woorden op het resultaat der vele en moeijelijke nasporingen van Dr. de Vries opmerkzaam te maken, als op het onwederlegbare bewijs voor de stelling, dat Lourens Janszoon Coster de kunst heeft uitgevonden, om met losse en beweegbare gegoten letters te drukken. Daarna hooren wij den Hr. Noordziek nog even over den indruk, dien dit op het buitenland maakte, terwijl de lezer zich overtuigd mag houden, dat hij bij dit alles op vasten historischen grond wordt rondgeleid.

Plaatsen wij ons als onpartijdige toeschouwers tusschen Holland en Duitschland, waar beide landen over de eer der uitvinding strijden, dan treft ons het volgende inderdaad zeer bevreemdende verschijnsel.

Waar Holland zich gelden laat, daar worden eenparig de Haarlemmer hout en Lourens Janszoon Coster genoemd; over de aanleiding tot de uitvinding der typografie eensluidende verklaringen bij de oudste getuigen; over het jaar der uitvinding twist men niet, en een zuiver historisch onderzoek plaatst het eindelijk tusschen 1420-1425.

In Duitschland daarentegen nergens eenparigheid, bijna in alles afwijking, tegenspraak, strijd. De een noemt als uitvinder Guttenberg, een ander Faust, een derde Mentel, een vierde Johannes Regiomontanus. De een noemt als vaderland der kunst de stad Mentz, een tweede Straatsburg, een derde Augsburg, of Bazel, of Russenburg in den Elzas, of Koningsberg. Wat het jaar der uitvinding betreft, daar noemt men 1440, 1442, 1444, 1446, 1450, 1453, 1454,

1459, 1460, 1466, of later zelfs. Guttenberg heet bij den een Johan, bij den ander Petrus, bij een derde Paulus; is bij den een' een ridder of een edelman van ouden en hoogen adel, bij den ander een goudsmid, bij den derden dienstknecht van Faust. Bij den een is hij rijk, bij den ander arm, terwijl een derde op hem overbrengt, wat eigenlijk op Faust betrekking heeft, en aan Faust toeschrijft, wat elders van Guttenberg gezegd wordt.

Wat is in dit alles de waarheid?

De historische kritiek geeft ieder, die haar hooren wil, het volgende als de waarheid te kennen.

Wandelende in den Haarlemmer hout, kwam Lourens Janszoon Coster tusschen de jaren 1420 en 1425 op de gedachte, om van stukjes beukenboomenbast letters te snijden, en daarmede zijne kleinkinderen op de wandeling in de spelkunst te oefenen. Te huis gekomen, bestreek hij ze met inkt en drukte ze in omgekeerde houding, ieder afzonderlijk, op papier, aldus een versje of regeltje zamenstellende, insgelijks tot oefening der kinderen van zijnen schoonzoon. Toen dit gelukte, kwam de gedachte in hem op, om hiervan partij te trekken tot vermenigvuldiging van geschrevene stukken. Gaat de Boekdrukkunst uit van het denkbeeld, dat alle woorden slechts door een klein aantal teekens worden afgebeeld, en dat derhalve elk geschrift, van welken omvang ook, met eene zekere hoeveelheid van elk dier figuren teruggegeven kan worden, Coster had dan de Boekdrukkunst uitgevonden, toen hij eenige losse letters tot het drukken van eenen regel gebruikte[1].

1 Bevreemding zou het kunnen wekken, dat men eeuwen lang den wenk voorbijgezien heeft, dien wij nu in de woorden van Cicero opmerken, ‘de Nat. Deorum,’ II, 37: ‘Hoc qui existimat fieri potuisse’ (sc. mundi creationem concursione fortuita atomorum) ‘non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti formae litterarum vel aureae, vel quales libet, aliquo conjiciantur, posse ex his in terram excussis Annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici, quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna.’ Nog één stap, o Cicero, en gij hadt onzen Coster verhinderd, als uitvinder der Boekdrukkunst, een onsterfelijken naam te verwerven - en de wereldgeschiedenis zou een geheel ander gelaat vertoonen! Toland (‘Collection of several pieces,’ I, 297-303, Lond., 1726) meent, dat de eerste uitvinder der Boekdrukkunst op het denkbeeld der uitvinding van de drukkunst met losse beweegbare letters gebragt is door de overpeinzing van Cicero's woord.

Een heirleger van moeijelijkheden had hij nu al aanstonds te overwinnen. De letters waren van te zachte stof. De inkt was voor zijn doel onbruikbaar. Al die kleine hulpmiddelen, welke later den drukker zijn werk gemakkelijker maakten, waren aan Coster natuurlijk onbekend. Onvermoeid bleef hij toch zoeken en proeven nemen, en vond eindelijk, door zijn' schoonzoon Thomas Pieterszoon bijgestaan, eene betere inktsoort. Ook werden de houten letters ter zijde gelegd, en daarvoor gegoten metalen, eerst van lood, daarna van tin, in de plaats gesteld. Maar alles langzaam en in diep geheim. Men kan ligt begrijpen, dat Coster niet vele vrije uren gehad heeft, daar hij in aanzienlijke regeringsposten zijner vaderstad werkzaam geweest is als Vroedschap, Schepen en Thesaurier, bovendien in zeer woelige tijden en op een' meer dan vijftigjarigen ouderdom. Wat de geheimhouding aangaat, zij is te verklaren uit het voordeel, dat de nieuwe kunst weldra bleek aan te brengen. Toen toch de eerste proeven door beter gelukte proefnemingen werden gevolgd, slaagde men er zeer gemakkelijk in, het gedrukte stuk als een Handschrift te verkoopen. Ofschoon Coster de man niet was, om zich door winstbejag te laten voortdrijven, kon hij toch ook niet onverschillig zijn omtrent de voordeelen, welke eene kunst hem beloofde, waarin hij toch, ook reeds als groot beminnaar der xylografie, veel behagen schepte. Daarom ging hij met zijnen schoonzoon voort, in stilte te arbeiden en geschreven stukken door middel der drukpers op eene veel gemakkelijker en met grooter spoed voortgaande wijze te vermenigvuldigen, dan de schrijfkunst het ooit had vermogt.

Uit dit alles blijkt, dat Coster niet de uitvinder der houtsnee-, maar der boekdrukkunst door middel van losse en beweegbare letters, geweest is. De eerste bestond reeds vóór hem. De laatste was vóór hem onbekend en kon ook nooit uit de xylografie geboren worden. Niet door *letters in een stukje hout gesneden*, maar door *letters van losse stukjes*

hout vervaardigd, kon men komen op de gedachte, om met losse letters in omgekeerde houding op papier te drukken. En Coster heeft niet *op een stukje hout eenige letters* gesneden, maar *van stukjes hout letterfiguren* gemaakt, om ze ieder afzonderlijk te gebruiken.

Het geheim bleef goed bewaard, totdat Coster, in eene der laatste maanden van het jaar 1439, stierf. Gebruik makende van de verwarring, die door dit overlijden ook in de drukkerij plaats moest hebben, beroofde Johan Gänsfleisch, een der beide bedienden van den overledene, de werkplaats van een genoegzamen voorraad drukkersgereedschappen en drukproeven, om zelf met behulp daarvan de kunst elders te kunnen uitoefenen[1]. Hij koos als geschikt oogenblik, om den diefstal te plegen, den kerstnacht van 1439 en ontvlood naar Amsterdam. Hier door Costers familie uit Haarlem vervolgd, begaf hij zich naar Keulen, en ook hier niet met rust gelaten door hunne nasporingen, onttrok hij zich daaraan door zich naar Mentz te begeven, waar hij derhalve omstreeks 1440 aankwam. In deze stad verbond hij zich kort daarna met een' bloedverwant, even als hij zelf Johan Gänsfleisch, maar in onderscheiding van hem *de jonge*, ge-

1 Dr. Karl Falkenstein, in zijn straks te noemen werk over de Geschiedenis der Boekdrukkunst, zegt S. 90: ‘Am wenigsten haltbar erscheint der Zusatz von dem untreuen Diener Johann und dessen Diebstahl. Denn abgesehen von der physischen Unmöglichkeit, dass ein einzelner Mensch in einer einzigen Nacht und zwar nur während der einstündigen Dauer des Gottesdienstes die Geräthschaften einer ausgedehnten, mehrere Gehülfen beschäftigenden Drückerei unentdeckt hätte entwenden und fortschaffen können: so würde der untreue Diener, eingeweiht in die Geheimnisse seines Herrn, wie er war, diese doch gewis eher in seinem Kopfe mit sich fortgenommen und anderwärts neue Lettern gemacht, als sich durch das stehlen derselben die Flucht erschwert - haben.’ Tot geruststelling van hen, die met Dr. Falkenstein zich bezwaard mogten gevoelen over den last, waaronder de dief gebukt ging, zou de Heer Schinkel iets kunnen bijdragen door zijne mededeeling aan Dr. de Vries: ‘ik bezit een strookje papier, waarop de beroemde letterstempelsnijder J.M. Fleischman (een Duitscher van geboorte, die vele jaren, in de 18de eeuw, aan de lettergieterij van de HH. Enschedé te Haarlem werkzaam geweest is) eigenhandig heeft geschreven: *in een ouderwetsche goede hollandsche broek kon gemakkelijk de geheele lettergieterij van Lourens Janszoon Coster geborgen worden*. De dief had aan eenige stempels, matrijzen en gietvormen overvloedig genoeg, om elders van zijn' diefstal met vrucht gebruik te kunnen maken.’

woonlijk Guttenberg, geheeten. Deze Johan Guttenberg was bekend als een man, zeer ervaren in allerlei kunst en handwerk. Te Straatsburg woonachtig, had hij omstreeks 1438 met verschillende personen verbindtenissen aangegaan, om hen in de kunsten, waarin hij ervaren en bedreven was, in te wijden en dan voor gemeenschappelijke rekening handel te drijven. Daar begon hij in 1440, volgens onderscheidene geschiedschrijvers, met Mentel en anderen proeven te nemen in de kunst van het boekdrukken, proeven, die hem niet volkomen gelukten, maar die toch goede hoop gaven op eene betere uitkomst. Tot het nemen dezer proeven is hij, volgens de getuigenis van zijn' leerling Zell, in de Keulsche Kronijk, opgewekt door het zien van een uit Holland hem in handen gekomen, met losse en gegoten letters gedrukten, Donatus. Maar ziet - eensklaps, zoo meldt ons de historie, verlaat hij Straatsburg in stilte, gaat naar Mentz, sluit daar eene verbindtenis met iemand, die de Boekdrukkunst beoefende, en bragt zoo eindelijk de uitvinding tot den door hem gewenschten trap van volmaaktheid. Naar alle waarschijnlijkheid had Guttenberg te Straatsburg omstreeks 1439 van zijn' bloedverwant in Holland, die op Costers drukkerij werkte, reeds eenige wenken omtrent de drukkunst ontvangen; misschien van hem ook wel dien Donatus, waardoor hij op den weg werd geholpen, om zelf met losse letters iets dergelijks te drukken. Hiertoe heeft hij zich dan zeker met Mentel verbonden. Nu hoort hij te midden zijner typografische proefnemingen van Johans overkomst uit Haarlem, een berigt, dat een' man als Guttenberg noodzakelijk naar Mentz moest doen vliegen. Men kan niet met zekerheid vaststellen, dat de beide bloedverwanten, die ieder Johan Gänsfleisch heetten, zich reeds in 1442 vereenigd hadden, toen Gänsfleisch *de oude* (Costers leerling) met de uit Haarlem gestolen letters de schoolboekjes van Alexander Gallus en Petrus Hispanus drukte; maar zij moeten toch omstreeks dien tijd de handen ineen geslagen hebben. Kort daarna wordt Gänsfleisch *de oude* blind, zoodat Gänsfleisch *de jonge* (Guttenberg uit Straatsburg) zich verder alleen met de zaak moest belasten. Het gerucht der blindheid van cen' der beide geassociëerden kwam zoowel te

Straatsburg als naar Holland. Te Straatsburg meende men, dat de daar bekende Johan Gänsfleisch (Guttenberg) blind was geworden, en beschouwde het daar als eene straf voor zijn geheimzinnig wegloopen; in Holland werd de leerling van Coster genoemd, en in diens blindheid hier eene regtvaardige vergelding gezien.

Guttenberg, te Mentz in het bezit van eenige gereedschappen der Haarlemsche drukkerij, ging nu in stilte voort, zich ijverig te oefenen, daar hij nu kon volbrengen wat hem te Straatsburg met Mentel niet had willen gelukken. Door onderscheidene verbeteringen in de door Coster uitgevonden kunst te brengen, bragt hij haar aanmerkelijk verder, en voelde hij zich eindelijk omstreeks 1450 sterk genoeg, om het drukken van den Bijbel te beproeven. Maar nu moesten daartoe groote uitgaven worden gedaan, en het geld ontbrak hem. Daarom wendde hij zich tot een' rijken woekeraar te Mentz, Johan Faust. Met dezen ging hij eene verbindtenis aan voor vijf jaren. Faust zou alleen het geld tegen bepaalden interest voorschieten, zonder verder iets met de onderneming zelve uit te staan te hebben, daar hij in de kunst een vreemdeling was. Men maakte bovendien dit beding, dat de drukkerij aan Faust verpand zou blijven, totdat de Bijbel gedrukt was. Had Guttenberg zijne onderneming binnen de vijf jaren niet voltooid, dan kwam alles in handen van Faust. Guttenberg maakte nu de noodige toebereidselen, en na nog op nieuw eenige gelden van Faust opgenomen te hebben, kon hij eindelijk met het drukken een aanvang maken. Daar hij bij de koopers later zijn drukwerk als handschrift wilde doen doorgaan, moest hij nu ook omzien naar een' ervaren kalligraaf, die de exemplaren van de noodige versierselen, gekleurde initialen en wat verder de Handschriften in dien tijd tot sieraad strekte, kon voorzien. Door tusschenkomst van Faust werd nu zekere Peter Schöffer aan de drukkerij verbonden.

Deze Peter Schöffer woonde in 1449 nog te Parijs, waar hij leefde van hetgeen hij met het vervaardigen van HSS. verdiende. Hij was zeer bedreven in de kalligrafie, en derhalve aan Guttenberg zeer welkom. Door dezen werd hij met volkomen vertrouwen ontvangen, in het geheim ingewijd,

in de geheele kunst onderwezen en geoefend, terwijl Guttenberg, die tot dusver alles alleen had moeten besturen, niet anders dan verblijd kon zijn over de aankomst van zulk een geschikten medehelper. Weldra bemerkte Schöffer, die alles met de grootste oplettendheid had gadegeslagen, dat er iets gebrekkigs was in de wijze, waarop Guttenberg gewoon was zijne letters te gieten, en spoedig slaagde hij er in, eene zeer gelukkige verbetering uit te vinden. Het gelukte hem toch, door middel van eene min omslagtige wijze van gieten, door eene betere inrigting der gietvormen, met meer spoed sierlijker letters voort te brengen. Hiervan liet hij echter niets aan Guttenberg bemerken, ofschoon deze hem edelmoedig zijn geheim had ontsluijerd; maar hij deelde zijne nieuwe uitvinding mede aan Faust, in wiens dienst hij eigenlijk was, en die terstond doorzag, hoeveel voordeel hiervan zou te trekken zijn. Faust beloofde aan Schöffer tot belooning datgene, wat voor hem de meeste waarde zou hebben, en beiden vereenigden zich hierin, dat men voor iedereen het geheim bedekt zou houden, totdat de tijd kwam, om er partij van te trekken. Guttenberg heeft er dan ook nooit iets van geweten, zoo als blijkt uit de vergelijking der door hem gebruikte letters met die, welke later bij de drukwerken van Faust en Schöffer gebruikt zijn. Niet lang daarna waren eindelijk de vijf jaren van het contract voorbij, de Bijbel was nog op verre na niet afgedrukt, en Faust eischte de som terug, welke hij aan Guttenberg had voorgeschoten. De uitkomst van het proces, dat hieruit ontstond, was ten voordeele van den woekeraar, die verlof kreeg, om zich de geheele drukkerij van Guttenberg, met al haar toebehooren, toe te eigenen, daar Guttenberg niet in staat was tot de teruggave der geleende gelden, noch tot het doen van de in deze zaak gevorderde verantwoording.

Nu liet Faust de drukkerij bij zich aan huis brengen, gaf het bestuur daarover aan Schöffer, verhief hem tot zijn' zaakgelastigde in den handel en tot zijn associé, en stond hem bovendien de hand zijner dochter toe. Zoo zag Faust zich in het bezit van het geheim der Boekdrukkunst en van eene goed ingerigte boekdrukkerij, onder het opzigt van een kundig man, zonder iets anders ten behoeve der kunst gedaan te

hebben, dan het voorschieten van eenige gelden tegen hooge interest. Schöffer kon door zijne nieuwe uitvinding drukwerken leveren, die schooner waren dan de door Guttenberg vervaardigde. Guttenberg zelf zag zich van alles beroofd, en zijn geheim zoowel als zijne drukkerij in andere handen. Wat hij ook deed, om haar terug te krijgen, hij heeft haar niet aan de handen van den schraapzuchtigen Faust en van den laaghartigen Schöffer kunnen ontweldigen. Wel rigtte hij eene nieuwe op, door Coenraad Humery ondersteund, maar in Schöffers geheim niet ingewijd, kon hij met dezen niet wedijveren.

Door het proces van Faust tegen Guttenberg was de zaak, die zoo lang in het verborgen geschuild had, ten laatsten openbaar geworden. Het publiek zag tegen het einde van 1455 den sluijer te Mentz opgeligt, en kon in 1457 achter een door Faust en Schöffer gedrukt Psalterium lezen: ‘Praesens Psalmorum codex - adinventione artificiosa imprimendi ac caracterizandi absque calami ulla exaracione sic effigatus et ad eusebiam Dei industrie est consummatus per Johannem Fust, civem Maguntinum, et Petrum Schoiffer de Gernssheim.’ Nu moest de zaak meer en meer ruchtbaarheid verkrijgen, daar de onderschriften van Faust en Schöffer al luider en luider op deze beide namen als die der uitvinders van de Boekdrukkunst wezen. Guttenberg heeft zich nooit de eer der uitvinding aangematigd. Schöffer daarentegen, die na 1467, het jaar, waarin Guttenberg en Faust stierven, de handen geheel vrij kreeg, deed zich meer en meer aan de op zoo oneerlijke wijze zich toegeëigende eer te goed. Nu kreeg de Boekdrukkunst langzamerhand vermaardheid in andere oorden. Zij was ook lang genoeg verborgen gebleven. Ongeveer in 1466 verkocht Faust zijne Bijbels nog te Parijs als HSS. voor 500 kroonen. Tot in 1470 kende het publiek geen gedrukte boeken in Holland. De gedrukte gingen er door voor manuscripten.

Verlieten wij ons Vaderland met Johan Gänsfleisch, den dief, wij keeren nu derwaarts terug om te vernemen, dat de Drukkunst er voortdurend in stilte is beoefend, waarschijnlijk door Pieter Thomaszoon zelf, met de overgebleven werktuigen in de drukkerij van Lourens Janszoon, en later

door anderen elders, die het te Haarlem moeten geleerd hebben. Minder waarschijnlijk is het, dat Pieter Thomaszoon, die rijk, aanzienlijk burger en in velerlei werkzaamheden getrokken was, zich op verbeteringen door nieuwe uitvindingen zal toegelegd hebben. Hoe dit zij, later ontdeed hij zich van de drukkerij, behield alleen voor zich een genoegzaam aantal tinnen gegoten letters, die onbruikbaar waren geworden, en liet er twee wijnkannen van gieten, tot eene gedachtenis van hetgeen zijn schoonvader had verrigt. Die wijnkannen zijn door Junius nog gezien.

Zietdaar historische waarheid. Wat heeft men tegen haar ingebragt, om haar als leugenachtig voor te stellen? Junius, aan wien al wat op Coster betrekking heeft, is ontleend, zou volstrekt geen geloof verdienen! Zijne geloofwaardigheid is echter door D^{r}. de Vries, tegenover Guichard, voldoende bewezen. Junius zelf was in zijnen tijd algemeen geëerd en beroemd. Zijne ‘Batavia’ getuigt van zijne geleerdheid zoowel als van de zorg, waarmede hij haar heeft bewerkt. De bronnen, waaruit hij in zijn verhaal omtrent de uitvinding der Boekdrukkunst geput heeft, zijn van de beste soort. Bij name noemt hij als zijn' zegsman Gerard Thomas, den achterkleinzoon van Thomas Pieterszoon, hoog aanzienlijk burger van Haarlem, die, behalve de posten van Kerkmeester en Penningmeester der Stads-Fabrijk, toen altijd door de aanzienlijksten bekleed, ook van 1544 tot aan zijn' dood zitting gehad heeft in den Stedelijken Raad, hetzij als Vroedschap, hetzij als Schepen. Hoogstwaarschijnlijk is hij ter naauwernood acht of negen jaren voor het tijdstip, waarop Junius zijn verhaal te boek stelde, gestorven. In zijn huis, het huis op de Groote Markt te Haarlem, door Lourens Janszoon Coster vroeger bewoond, heeft Junius de tinnen wijnkannen gezien. Behalve dezen getuige noemt Junius Mr. Claes Lottijnszoon Gael, in 1531, 1533 en 1535 Schepen van Haarlem en Quirinus Talesius of M^{r}. Quirijn Dirkszoon, die in 1527 reeds aan Erasmus belangrijke diensten bewees. Deze beide mannen, met wie Junius in naauwe betrekking gestaan heeft, hadden hunne berigten omtrent den diefstal der drukkerswerktuigen van Cornelis den boekbinder, Costers be-

diende op de drukkerij naast Johan Gänsfleisch, en die met dezen in hetzelfde vertrek had geslapen. Bedenktmen nu, dat deze Cornelis in zeer hoogen ouderdom in 1522 is gestorven, dat Junius in 1511 is geboren, en dat zoowel Gael als Talesius het verhaal van den diefstal uit den mond van den ouden Cornelis *meermalen* hebben kunnen hooren en naar alle bijzonderheden navraag hebben kunnen doen, dan moet men erkennen, dat Junius niet uit troebele beeken heeft behoeven te putten. Bedenkt men verder, dat Junius zich niet alleen beroept op gestorvenen, maar op nog levende personen, op Costers familie, op Talesius, die van 1543-1560 meermalen Burgemeester, en van 1567-1570, dus toen Junius zijn verhaal te boek stelde, President-Burgemeester was van de stad, waar hij schreef, - welke voorstelling vormt men zich dan toch wel van een beroemd geleerde als Junius, en van een hooggeacht overheidspersoon als Talesius, indien men meent, dat Junius gelogen en Talesius onder dat alles gezwegen heeft[1]? Moge men hem toch ongeloofwaardig willen blijven noemen, men kan geen enkel bewijs bijbrengen van onnaauwkeurigheid in zijn verhaal, terwijl de naauwkeurigheid daarvan op allerlei wijze ten duidelijkste is bewezen. Begint hij dat verhaal met te zeggen, dat Coster vóór 128 jaren te Haarlem leefde, het is uitgemaakt, dat Junius het schreef in 1567, terwijl uit de kerkelijke registers blijkt, dat Coster in 1439 is gestorven. Uit deze en andere dergelijke stukken, als uit de Haarlemsche regeringslijsten, uit de stedelijke Thesauriersrekeningen, uit oude Schepensbrieven blijkt, dat Junius met regt Lourens Janszoon Coster uit eene *familia honesta et ingenua* afkomstig noemt, terwijl weêr van elders licht opgaat over al wat Junius van Cornelis den boekbinder en van Thomas Pieterszoon en van Gerard Thomaszoon en van de eerste drukproeven van Coster meêdeelt. Eindelijk wordt het verhaal der uitvinding bevestigd door le Petit (geb. 1546), Spieghel

1 De kracht van dit beroep van Junius op de getuigenis van Talesius, als toen levende en het hoofd van de toenmalige Haarlemsche regering, is beslissend en met nadruk in het licht gesteld door Dr. de Vries, in de ‘Eclairc.,’ p. 223-225.

(geb. 1549) en van Meteren (geb. 1535), die onafhankelijk van Junius schijnen geschreven te hebben.

Is men nu misschien niet tevreden met de getuigenis van Cornelis den boekbinder, Costers knecht, omdat deze, voor Holland gunstige getuigenis, uit Holland komt; welnu, hooren wij dan de getuigenis van Guttenbergs leerling, Ulrich Zell, die in de Keulsche Kronijk van 1494, f°. 312, aldus schrijft: ‘Itē dese hoichwyrdige kūst vursz (de Boekdrukkunst) is vonden aller eyrst in Duytschlant tzo Mentz am Ryne. Ind dat is der Duytscher naicon eyn groisse eirlicheit dat sulcke synrijche mynschen syn dae tzo vyndē. - - Item wie wail die kunst ist vonden tzo Mentz, als vursz up die wijse, als dan nu gemeynlich gebruicht wirt, so is doch die eyrste vurbyldung vonden in Hollant uyss den Donaten, die dae selffst vur der tzyt gedruckt syn. Ind vā ind uyss den is genomen dat begynne der vursz kunst. ind is vil meysterlicher ind subtilicher vonden dan die selve manier was, und ye langer ye mere kunstlicher wurden.’ Wat wil men meer? Zell, leerling van Guttenberg, noemt dezen den eersten uitvinder, en verklaart toch, dat het eerste denkbeeld der kunst ontleend is aan exemplaren van een' Donatus, vroeger in Holland gedrukt op dezelfde wijze, maar niet zoo sierlijk, als men het in Duitschland gewoon was, toen hij dit schreef[1].

Hierbij komt, dat noch Petrus Schöffer, die in 1502 of

1 Dit neemt niet weg, dat Falkenstein zich dus durft uitlaten, S. 104: ‘Ob nun Guttenberg die erste Idee seiner Erfindung aus dem Anschauen der schönen Aufschriften auf römischen Gefässen, Legionensteinen und anderen Denkmälern, welche zu allen Zeiten in Mainz ausgegraben wurden, aus dem Betrachten seines Siegelrings, oder aus dem von den Formschneidern in Holztafeln eingeschnittenen Buchstaben geschöpft, oder endlich ob ein Spiel des Zufalls, vielleicht das Herabfallen einer solchen Schriftholztafel, wobei die Platte von ungefähr zwischen zwei Wörtern entzweibrach, ihn auf die Idee geführt habe, Buchstaben entweder selbst aus Holz für sich allein zu schneiden, oder die in Holztafeln eingeschnittenen von einander zu trennen, wagen wir nicht zu entscheiden.’ Dr. Falkenstein had evenwel gerust kunnen wagen de getuigenis van Zell te gelooven. Maar dan leed Duitschlands eer. Deze ééne proef zij genoeg, om te doen zien, hoe de strijd van die zijde gevoerd is. Anderen zijn nog veel onregtvaardiger jegens de waarheid geweest.

1503 stierf, noch zijn zoon Johan Schöffer, die zijn' vader opvolgde, ook in de kunst van grootspreken en liegen met betrekking tot de uitvinding der Boekdrukkunst, - dat noch de een noch de ander ooit met een enkel woord Zell hebben tegengesproken, wiens kronijk toch in 1499 gedrukt is.

Nu laat het zich ook verklaren, waarom Guttenberg niet opkwam tegen de aanmatigende onderschriften van Faust en Schöffer. Hij wist te goed, dat hij zelf de uitvinder niet was, en kon in geen geval de eer, welke dat tweemanschap zich ten onregte toeëigende, voor zich eischen.

Is het dan tot dusver gebleken, dat Guttenberg de Boekdrukkunst niet heeft uitgevonden, een ander verschijnsel is er, dat dit uitnemend bevestigt.

In 1462 verspreiden zich uit Mentz drukkersgezellen door geheel Europa. Duitschers brengen die kunst over naar Frankrijk, naar Italië, naar Spanje, naar Polen, naar België; maar Hollands bodem wordt door geen van hen betreden. Niet naar Holland, waar toen vrede en koophandel bloeiden en waar de Duitschers anders wel een goed debiet van nieuwigheden en koopwaren vonden! Niet naar Holland, zoo nabij gelegen, waar zij zoo goed werden ontvangen en de taal hun geen moeijelijkheid aanbood! Waarom ons, Hollanders, die kunst niet geleerd, even als aan Italianen en Franschen? In 1470 kende men in Holland nog geen binnenlandsch drukker. Het woord *boekdrukken* had men er nimmer gehoord en men kende er niet dan geschreven boeken. Vóór 1470 is geen Duitsch boekdrukker derwaarts gekomen. En wat zien wij na 1471 gebeuren? Naauwelijks is omstreeks dezen tijd de Boekdrukkunst hier bekend geworden door de onderschriften van gedrukte werken, die uit het buitenland hier zijn ingevoerd, of eensklaps staat een gansch leger van geoefende drukkers op in dat Holland, waar niemand de Boekdrukkunst vermoed had. Daar ziet men Nicolaas Ketelaer, waarschijnlijk van Haarlem, Gerard de Leempt, van Utrecht, Gerard de Leeu, van Gouda, en zijn broeder Nicolaas, Jan Veldenaer, van Utrecht, Jacob Jacobsz (van der Meer), van Delft, Joannes van Vollenhoven, Maurits Yemantz, van Middelburg, Pieter

van Os, van Breda, met anderen[1]. Nagenoeg ten zelfden tijde geven Hollandsche boekdrukkers te Utrecht, Delft, Deventer, Zwol, Gouda, Nijmegen eene menigte boeken uit, die duidelijk een geheel ander gelaat vertoonen dan de voortbrengselen der Duitsche pers, en wier drukkers hunne kunst zeker niet van Duitsche meesters geleerd hadden. Deze Hollandsche drukkers verlaten weldra gedeeltelijk hun Vaderland en zetten zich vooral in Italië neder; men geeft onder de namen, die daar bekend worden, niet minder dan drie op van voormalige Haarlemmers[2], Nicolaas Pietersz van Haarlem, Hendrik van Haarlem en Gerardus van Haarlem. Bovendien komen in Italië, gedurende de vijftiende eeuw, nog de volgende boekdrukkers uit Holland voor: Dirk van Rhynsburg in 1477 en Reinoud van Nijmegen in 1478 te Venetië; Joannes van Medemblik in 1477 te Colle, op Florence's grondgebied; Jacobus van Tiel in 1483 te Piacenza; Joannes Walbeeck en Bartholomeus van Utrecht in 1485 te Bologne; Frederik van Egmond en Gerard Barreveld in 1494 te Venetië; Martinus van Amsterdam in 1498 te Napels.

Men verklare dit alles, bij de zekerheid, dat vóór 1470 geen Duitscher aan Hollanders de Boekdrukkunst leerde! Zell verklaart het ons in zijn eenvoudig berigt. De aard der zaak verklaart het, indien wij slechts bedenken, dat men te Haarlem in het huis op de Groote Markt de kunst heeft kunnen leeren, vóórdat Guttenberg en Schöffer en Faust uit de werkplaatsen, waar hun geheim stipt bewaard werd, als boekdrukkers openlijk optraden.

1 Bij deze namen laten zich nog de volgende voegen: Hendrik de Lettersnijder van Rotterdam te Delft, Henricus Naarden, Engelbertus Messemaecker te Nijmegen, Jacobus Beelaert en Joannes Andrieszen te Haarlem, Hendrik Hendriks en Hugo Jansen van Woerden te Leiden, Christiaan Snellaert van Utrecht te Delft en Jacobus van Breda te Deventer. Het getal dier vroeger, reeds in het laatste vierde gedeelte der 15de eeuw, door uitgegeven werken bekend geworden Nederlandsche boekdrukkers wordt gedurig grooter. De Heer van der Meersch brengt er telkens in zijne ‘Recherches sur quelques Imprimeurs Belges’ nieuwen voor den dag.

2 Die er anders niet zoo gemakkelijk toe komen, om hun fortuin buiten 's lands te gaan zoeken, zoo als Dr. de Vries in het voorbijgaan opmerkt.

Duidelijk wordt het nu ook, waarom het bekend worden van Costers uitvinding in Holland niet zulk een opzien gebaard heeft, als men wel zou verwachten; duidelijk ook, dat de naam van Coster, als van den uitvinder, zoo lang buiten-'slands onbekend bleef, zoodat men het verhaal van Junius, als geheel bezijden de waarheid, verwierp. Bevreemdend is het echter, dat men naar Zells getuigenis niet hoorde, en dat, indien de uitvinder in Duitschland moest gezocht worden, daar zooveel oneenigheid heerschte bij de bepaling van de plaats, den tijd en de wijze der uitvinding, om van den uitvinder zelven niet te spreken.

En wat nu door Zell en Junius wordt berigt omtrent Coster, wij zien het bevestigd in het 'Speculum humanae Salvationis[1],' door Junius aan Costers pers toegeschreven; in het 'Doctrinale' van Alexander Gallus, door Junius genoemd als voortbrengsel van Guttenbergs pers, maar gedrukt met de door Johan Gänsfleisch gestolen letters uit Haarlem; in het 'Horarium,' ongetwijfeld uit den eersten tijd der Hollandsche drukkunst; in den 'Donatus,' door Zell bij name aangewezen als het voorbeeld, dat Guttenberg uit Holland in handen gekregen en gevolgd heeft. Wat den 'Donatus' betreft, men heeft, nadat de Heer Enschedé voor eene eeuw dien het eerst op het spoor is gekomen, eene menigte fragmenten daarvan gevonden, fragmenten ook van andere eerste drukken uit denzelfden ouden tijd, uit verschillende drukkerijen. Ongelooflijk is het nu, dat al deze drukproeven van Guttenberg afkomstig zouden zijn, uit den tijd vóór zijne verbindtenis met Faust, iets, dat men toch gelooven moet, indien men geloof hecht aan de getuigenissen van Schöffer,

1 Ook wat den diefstal aangaat. In de tweede uitgaaf van den Nederd. Spiegel, zijn in al de daarvan voorhanden exemplaren, twee bladen, bl. 45 en 56, met een geheel anderen en slechter letter gedrukt, terwijl zich in den Latijnschen Spiegel, die voor het overige met losse, beweegbare letters gedrukt is, twintig bladen bevinden met vaste houtsneêvormen gedrukt, waaruit blijkt, dat er in de drukkerij van Coster, toen men zich met het drukken dier uitgaven van het gemelde boek onledig hield, iets moet gebeurd zijn, waardoor men zich gedurende eenigen tijd buiten staat vond, om van de gewone letters, die men destijds tot het drukken bezigde, gebruik te maken. Zie Koning, Verh., bl. 180 volg.

daar zulke gebrekkige drukproeven niet uit de drukkerij van Guttenberg hebben kunnen komen, nadat hij zich met Faust had verbonden.

Het staat dan vast, dat de Boekdrukkunst op onderscheidene plaatsen in het geheim is beoefend, voordat Faust en Guttenberg zich vereenigden; en wel door Coster en zijn' opvolger langen tijd te Haarlem; door hunne leerlingen, die zich naar andere steden in ons Vaderland begaven; door Guttenberg en Mentel, later door Mentel en Eggestein te Straatsburg; door Gänsfleisch eerst alleen, en daarna in vereeniging met Guttenberg te Mentz; verder, dat de Boekdrukkunst in Holland is geboren en van hier naar Duitschland is overgebragt, niet omgekeerd; en dat zij in Holland veel vroeger en langer in het geheim is beoefend dan te Mentz of te Straatsburg.

Maar waarop bouwen de Duitschers dan toch eigenlijk hunne aanspraak op de eer van de uitvinding der Boekdrukkunst? De gronden zijn vroeger reeds genoemd. De Straatsburger processtukken en Schöffers onderschriften met zijn verhaal aan Trithemius. Wie zou niet verlangen, deze stukken nader te leeren kennen? Eene nadere kennismaking leert spoedig, dat zij volstrekt niets bewijzen van hetgeen men ze tegen Zell en Junius wil laten getuigen.

Wat de Straatsburgsche processtukken betreft, men heeft ze ter tafel gebragt, om aan te toonen, dat Guttenberg reeds vóór 1439 de eigenlijk gezegde Boekdrukkunst, de kunst van het drukken van boeken met losse, beweegbare en gegoten metalen letters, heeft uitgevonden, beproefd en beoefend.

Voorondersteld, dat die stukken juist verklaard waren door Guttenbergs begunstigers, en dat er niets tegen de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen was in te brengen, dan zou de zaak, welke zij verdedigen, er toch niets door gewonnen, en die, welke wij voorstaan, er niets door verloren hebben. Dit zoogenaamde bewijs bewijst derhalve in geen geval iets tegen Coster.

Ieder, die de Straatsburger processtukken kent en naauwkeurig leest, zal erkennen, dat er van de Boekdrukkunst met geen enkel woord in gerept wordt. Schöpflins onnaauwkeurige Latijnsche vertaling heeft er een glimp aan weten te geven, alsof zij tot de zaak der Boekdrukkunst in eenige betrekking stonden. Hij heeft de woorden *Kunst und Afentur*, die er meermalen in voorkomen, overgezet door *ars secreta et mirabilis*, en de woorden *IIII Stücke* door *quatuor paginae*.

Zien wij nu, waaraan wij hierbij hebben te denken.

Omstreeks het midden der vijftiende eeuw leefde te Straatsburg een man, Guttenberg genaamd, zeer ervaren in velerlei handwerk, waarbij men tot zekere kunstgrepen, toen weinig bekend, de toevlugt nam en die deskundigen verkochten of leerden als eene geheime wetenschap. Deze Hans Guttenberg, eigenlijk Gänsfleisch, was door zekeren Andries Dritzehn aangezocht, om hem eenige van die kunsten te leeren en dan den daarop betrekking hebbenden handel voor gemeene rekening te drijven. Guttenberg had hierin toegestemd en met Dritzehn eene verbindtenis daartoe aangegaan. Dit staat met het bedoelde proces in geen regtstreeksch verband. De kunst, die Guttenberg aan Dritzehn leeren zou, was het slijpen van steenen.

Na eenigen tijd bemerkte Dritzehn echter, dat Guttenberg een soortgelijk contract in stilte had aangegaan met zekeren Hans Rif, om hem eene andere kunst te leeren. Dritzehn begeerde nu ook in deze kunst onderwezen te worden, op gelijke voorwaarden als die, waaromtrent zij bij het eerste contract het met elkander eens waren geworden. Hetzelfde verlangde zekere Antonius Heilman, een vriend van Guttenberg, voor zijn' broeder Andries. Na eenige aarzeling stemde Guttenberg toe en sloot een tweede contract met Andries Dritzehn en Andries Heilman. Hier gold het nu het vervaardigen van spiegels.

Niet lang daarna ontdekten Heilman en Dritzehn, toen zij eens onverwachts Guttenberg bezochten, dat hij nog andere kunsten beoefende, waarvan hij hun tot dien tijd niets gezegd had. Ook hierin verlangden zij ingewijd te worden, waaruit een derde contract ontstond tusschen Guttenberg, Heilman

en Dritzehn. Rif bleef buitengesloten. Den 3^{den} Julij 1438 werd de acte opgemaakt; in den herfst van dat jaar begon het onderrigt ten huize van Guttenberg, en toen Andries Dritzehn den 27sten December stierf, werkten de drie geassociëerden reeds ieder afzonderlijk in zijn eigen huis, zoodat zij die kunst, waarvan wij verder niets weten, toch in korten tijd moeten hebben kunnen leeren en zelf uitoefenen. Nu eischten de beide broeders van den overledene, dat Guttenberg hen in de plaats van den gestorven Andries zou opnemen, of dat hij hun schadevergoeding zou geven voor hetgeen hun broeder gecontribueerd had in de onderneming. Dit laatste weigerde Guttenberg, bewerende, dat Andries van de 125 gulden, die hij had moeten betalen, er slechts 40 had gestort.

De zaak kwam voor de regtbank te Straatsburg. Guttenberg moest 15 gulden betalen[1].

Nu wordt er beweerd, dat de kunst, welke Guttenberg volgens het derde contract aan Heilman en Dritzehn zou leeren, de Boekdrukkunst geweest is. Dat moet dan bewezen worden. Maar die kunst wordt in de processtukken niet nader beschreven, en geen woord wordt er gerept van iets, dat in de verte gelijkt op eenige zaak, welke met de Boekdrukkunst in verband staat. Wèl blijkt er uit, dat Guttenberg veel meer waarde hechtte aan de kunst, in welke hij, volgens het tweede contract, Heilman en Dritzehn zou inwijden, de kunst, namelijk, van het vervaardigen van spiegels, dan aan die, van welke in het derde wordt gesproken.

Hoe kan men in deze laatste kunst dan toch de Boekdrukkunst vermoeden?

Niets eenvoudiger.

In de processtukken wordt ergens van *trucken* gesproken. Zietdaar de Boekdrukkunst!

Maar het is geenszins bewezen, dat dit woord de *terminus technicus* voor die kunst geweest is. Althans Petrus Schöffer drukte achter zijn Duitschen ‘Saxenspiegel’ (1492)

1 Uitvoeriger is dit alles medegedeeld in de ‘Arguments,’ p. 23-30.

het volgende onderschrift: ‘Dusse Kroneke van Keyseren unde anderen fursten unde steden der Sassen mit oren wapen *hefft geprent* Peter Schöffer van Gernsheim in der edelen stat Mencz die eyn anefangk is der *prentery*.’

Doch laat het woord *trucken* somtijds van het boekdrukken zijn gebezigd; waar komt het in de processtukken voor? In eene verklaring van een' der getuigen, Hans Dünne, aldus luidende: ‘Item Hans Dünne der goltsmyt hat geseit, das er vor dryen joren oder doby Guttenberg by den hundert guldin abe verdienet habe alleine das zu dem trucken gehöret.’

Men bedenke nu het volgende. Deze Hans Dünne spreekt zeer gemeenzaam van dat *trücken* als van eene bekende zaak. Hoe kon die goudsmid zoo van nabij met de Boekdrukkunst bekend zijn? Hoe kon Guttenberg de hulp van een' goudsmid bij het drukken van boeken noodig gehad hebben, hij, die zelf in velerlei kunsten ervaren was en anderen daarin geoefend had? Of was Dünne misschien in het geheim? Maar zou deze het dan zoo ligtvaardig verraden hebben? Doch waartoe meer? Dat trucken, waarvan de goudsmid spreekt, had ongeveer drie jaren voor het tijdstip, waarop hij als getuige verscheen, plaats gehad. Als getuige sprak hij in 1439. Dit trucken heeft dus minstens anderhalf jaar voor het laatste contract tusschen Guttenberg, Dritzehn en Heilman, in den herfst van 1438 gesloten, plaats gehad. Men had zich dus van Dünne bediend voor de industrie, die bij het tweede contract bedoeld was, voor het vervaardigen van spiegels. Daarbij was zijne hulp ook inderdaad noodig. Was het voorts omstreeks 1438 al geen geheim meer voor vreemde werklieden, dat Guttenberg boeken drukte, dan had hij ze 20 jaren later niet meer als HSS. kunnen verkoopen. Heilman, door Guttenberg onderwezen, zou de Boekdrukkunst dan zelf ook beoefend hebben en Guttenberg had zich te Mentz later niet met Faust behoeven in te laten.

Eene andere bijzonderheid. In de processtukken wordt van eene *pers* gesproken. Dritzehn was, toen hij stierf, in het bezit eener pers, welke Guttenberg door zijn' knecht liet halen. Hij zond aan Nicolaas Dritzehn het verzoek: ‘er

solte gon über die presse und die mit den zweijen wurbelin uff dun, so vielent die stücke voneinander, dieselben stücke solt er dann in die presse oder uff die presse lege, so kunde darnach nieman gesehen was das ist noch ut gemercken.' Maar eene pers kan tot allerlei einde gediend hebben. Was het eene boekdrukpers, eilieve! zou Guttenberg haar hebben toevertrouwd aan Dritzehn, die niet in staat was de toegezegde som te betalen? Zou hij dan in Dritzehns huis eene boekdrukkerij hebben opgerigt? En de drie associés arbeidden ieder afzonderlijk in zijn eigen huis, Dritzehn nog wel in tegenwoordigheid van andere personen, bij wie hij inwoonde, en door eene nicht bijgestaan! Die pers had overigens niets eigenaardigs. Guttenbergs knecht zeide tot Claas Dritzehn: 'Andres Dritzehn Uwer Bruder selige hat IIII Stucke undenan inn einer pressen ligen.' Bovendien was zij niet van grooten omvang; want toen men haar in het huis, waar de overledene gewoond had, ging zoeken, was het ding niet te vinden; 'da nu diser gezuge das tun wolte und also suchete - do was das ding hinweg.' Zoo zou men een boekdrukpers gezocht hebben in het huis, welks eigenaar niet eens wist, of zij er te vinden was. Wat die IIII Stücke geweest zijn, is niet duidelijk. Zeker behoorden zij bij de pers, en wilde Guttenberg alleen de wijze, waarop zij aan de pers verbonden waren, voor de oogen der oningewijden verborgen houden. Groot gewigt schijnt hij er in alle geval niet aan gehecht te hebben. Anders zou hij zijn' knecht niet hebben gezonden, maar zelf naar het huis van den overledenen gegaan zijn. Wat die IIII Stücke nu ook mogen geweest zijn, zeker waren zij niet *quatuor paginae*.

Wat men overigens van het lood en de vormen, die hier nog vermeld worden, mogt willen maken, het blijkt spoedig, dat zoowel het een als het ander tot niets anders dan tot de spiegelfabriek in betrekking stond.

Al bewees echter het gezegde ook niet, dat de Boekdrukkunst in geen geval kan bedoeld zijn, zou toch het volgende dit voldoende bewijzen.

Duitschers, Franschen en Engelschen zijn het hierin met elkander eens, dat Guttenberg te Straatsburg niet in het

drukken van eenig boekwerk heeft kunnen slagen, welke proeven hij er ook van mag genomen hebben. Men is nog niets van Guttenbergs drukwerk uit Straatsburg op het spoor gekomen. Geen schrijver spreekt er van, evenmin als van het lot zijner drukkerij na zijn vertrek, evenmin als van Heilman, zijn compagnon. Buiten twijfel heeft Guttenberg in dien tijd te Straatsburg de Boekdrukkunst nog niet gekend. Maar de kunst, waarin hij, volgens het derde contract, Dritzehn en Heilman zou onderwijzen, kende hij volkomen. Hij maakte er hen mede bekend. Zij waren over zijn onderwijs tevreden. Zij hebben die kunst zelven uitgeoefend. Hierover was voor de regtbank van Straatsburg geen strijd.

Het blijkt alzoo, dat men uit deze stukken niet bewijzen kan wat men er uit bewijzen wil tegen Coster. Desniettemin kan men aannemen, dat Guttenberg iets later dan in 1438, wel niet met Dritzehn en Heilman, maar met Mentel en misschien ook met Eggestein te Straatsburg proeven in de Boekdrukkunst genomen heeft; maar dit berust dan op geheel andere gronden, vrij wat zekerder en van zuiverder historische natuur, dan de Straatsburgsche processtukken die geven; namelijk op de getuigenissen van Wimpfeling, Gebwiler, Jacob Spiegel, Herzog, Specklin en andere kronijken historieschrijvers van Straatsburg, die zich op eene zeer opmerkelijke wijze aan de berigten van Zell en Junius sluiten, hen aanvullen, ophelderen en bevestigen, en daardoor wederkeerig opgehelderd en bevestigd worden.

Wij komen tot de onderschriften der boekwerken uit de drukkerij van Faust en Schöffer. Zoo lang het geheim der Boekdrukkunst bewaard bleef, voegden de drukkers achter hunne werken zulke onderschriften niet. Maar naauwelijks was het geheim door het proces van Faust tegen Guttenberg openbaar geworden, of Faust en Schöffer plaatsten hunne namen onder de voortbrengselen hunner pers. In 1457 deden zij dit het eerst. Maar zij noemden zich toen nog niet de uitvinders der Boekdrukkunst. Zij lieten zich slechts dubbelzinnig over eene *adinventio artificiosa* uit. Guttenberg zelf heeft zich evenmin de eer der uitvinding ooit toegeschreven; ook nimmer de hoogdravende onderschriften van Faust en

Schöffer tegengesproken, toen hij, na van Faust gescheiden te zijn, door Coenraad Humery ondersteund, eene nieuwe drukkerij oprigtte. Men zal daarom toch niet ontkennen, dat hij de kunst eer dan Schöffer beoefend heeft? Toch was het er dezen laatsten om te doen, zich de eer der uitvinding toe te eigenen. Zoolang Guttenberg leefde, durfde hij het niet wagen. Eerst nadat Guttenberg en Faust in 1467 gestorven waren, begon hij zich laauweren te vlechten, die niet om zijn hoofd pasten. Achter de editie der Instituten van Justinianus in 1468, liet hij drukken:

> Quos genuit ambos urbs Moguntina Johannes
> Librorum insignes Protocaragmaticos
> Cum quibus optatum Petrus venit ad polyandrum
> Cursu posterior, introeundo prior.

Petrus (Schöffer) was alzoo de man, die gevonden had, wat anderen hadden gezocht! In andere onderschriften noemde hij zich *virum famosum* (1470), *egregium* (1471), *virum honorabilem* (1474), maar sprak niet van Guttenberg en verhief zich boven dezen zoowel als boven zijn schoonvader Faust. Zijn zoon, Johan Schöffer, maakte het nog erger. Achter het 'Breviarium Historiae Francorum,' van Trithemius, gedrukt in 1515, leest men dit onderschrift: Impressum et completum est praesens Chronicorum opus A^{o}. Domini 1515 - in nobili famosâque urbe Moguntina, hujus artis impressoriae inventrice prima per Joannem Schöffer, nepotem quondam honesti viri Joannis Fust, civis Moguntini, memoratae artis primarii auctoris, qui tandem imprimendi artem proprio ingenio excogitare specularique coepit A^{o}. Dom. nat. 1450. - A^{o}. autem 1452 perfecit, deduxitque (divina favente gratia) in opus imprimendi, opera tamen ac multis necessariis adinventionibus Petri Schöffer de Gernsheim, ministri sui filii adoptivi, cui etiam filiam suam Christinam Fusthin, pro digna laborum multarumque adinventionum remuneratione nuptui dedit. Faust alzoo de uitvinder; Faust, die niets dan geld voorgeschoten had; Petrus Schöffer de man, die de kunst door nieuwe uitvindingen had volmaakt; geen woord van Guttenberg, die Schöffers leermeester geweest was!

Welke waarde hebben nu zulke onderschriften; welke waarde hebben nu de getuigenissen van oude Kronijkschrijvers, die aan zulke onderschriften geloof hechtten en ze als waarheid overnamen? Opmerkelijk is het, gelijk reeds gezegd werd, dat Zells getuigenis, in de Keulsche Kronijk, gedrukt in 1499, niet tegengesproken is door Petrus Schöffer, die in 1502 of 1503 is gestorven.

Raadplegen wij nu eindelijk, wat Trithemius in de ‘Annales Hirsaugienses,’ II, 421, omtrent de uitvinding der Boekdrukkunst verhaalt, dan raadplegen wij het berigt van een' man, die, ofschoon zeer geleerd, toch zonder oordeel schreef, onbekend was met het mechanisme van de Boekdrukkunst, en door zijne verregaande bijgeloovigheid in een zeer dubbelzinnig licht als historieschrijver verschijnt. Hij stelde zijn verhaal omstreeks 1514 te boek, en had het dertig jaren vroeger (alzoo ongeveer in 1484) van Petrus Schöffer gehoord. Toen was Guttenberg reeds sints langen tijd overleden. Het geheele verhaal bedoelt zonder eenigen twijfel niets anders, dan aan Guttenberg zooveel mogelijk van de hem toekomende eer te ontnemen, en haar op Faust en zijn' schoonzoon over te brengen. De eigenlijk gezegde Boekdrukkunst zou niet door Guttenberg zijn uitgevonden voordat hij zich aan Faust aansloot, maar eerst later door dezen; verder zou de xylografie, door Guttenberg uitgevonden, hen op het denkbeeld gebragt hebben, met losse, beweegbare, gegoten letters te drukken! Al wat Trithemius van de uitvinding zegt, bewijst, dat hij er niets van begreep, en dat de Laborde teregt van hem spreekt als van iemand, ‘qui ne comprenait rien au mécanisme du procédé’ (sur lequel repose l'Imprimerie proprement dite). Bovendien is hij in tegenspraak met zich zelven. Want op de eene plaats vinden wij bij hem melding gemaakt van: ‘Petri Opilionis de Gernsheim, civis Moguntini, qui gener erat primi artis inventoris;’ op de andere lezen wij: ‘inventa et excogitata est ars illa mirabilis et prius inaudita imprimendi et characterizandi libros per Joannem Guttenberger.’ Geen wonder, dat men later Petrus Schöffer voor den schoonzoon van Guttenberg hield, tegen de bedoeling van Trithemius. Gelijk het geheele verhaal, is het einde daarvan onjuist:

‘habitabant autem primi tres artis impressoriae inventores, Joannes videlicet Guttenberger, Joannes Fust et Petrus Opilio, gener ejus, Moguntiae in domo, *zum Jungen*, dicta, quae deinceps usque in praesens impressoria nuncupatur.’ Maar Faust noch Schöffer hebben ooit in dat huis gewoond.

De wijze, waarop Trithemius, volgens de berigten van Schöffer en naar zijne eigene opvatting der zaken, de geschiedenis der uitvinding voorstelt, is in vele opzigten met de waarheid in strijd. Het notariëele stuk uit de procedure van Faust tegen Guttenberg, waaruit niet weinig geput kan worden tot toelichting der juiste betrekking tusschen die beide personen, leert ons, dat Faust niets heeft uitgevonden en dat aan Schöffer alleen de eer toekomt van de minder sierlijke letters, door Guttenberg gebruikt, tot een sierlijker vorm gebragt en ze met meer spoed, dan zijn meester het kon, gegoten te hebben.

Omtrent het zedelijk karakter van Faust en Schöffer zullen wij na dit alles wel niets meer behoeven te zeggen. Ook zal het wel geen verder bewijs behoeven, dat eene getuigenis, volgens welke Guttenberg eigenlijk niet de uitvinder der Boekdrukkunst, maar de helper geweest is van Faust en Schöffer, aan wie deze eer zou toekomen, bij kenners der historie geen geloof verdient. Daartegen staat die van Zell over, leerling van Guttenberg, die zijn' meester den eersten uitvinder der Boekdrukkunst noemt, maar tevens niet ontveinst, dat het eerste model van een boek, met losse en beweegbare letters gedrukt, in Holland is gevonden en Guttenberg in handen is gekomen. Hieruit laat het stilzwijgen van dezen laatsten zich verklaren tegenover alles, wat Faust en Schöffer het publiek geliefden diets te maken. Hij moest zwijgen, om den goeden naam van zijn' bloedverwant, Johan Gänsfleisch, den ouden, te sparen. Hij vergenoegde zich met in zijne onderschriften de kunst zelve te roemen, zoo als in het Catholicon van 1460: ‘Altissimi praesidio, cujus nutu infantium linguae fiunt disertae, quique numero saepe parvulis revelat, quod sapientibus celat, hic liber egreguius Catholicon, - impressus atque confectus est.’

Met deze resultaten van een grondig historisch-kritisch onderzoek kan Duitschland eerder vrede hebben, dan met eene leugenachtige voorstelling van Schöffer en zijne trawanten. Eere wien eere toekomt. Wij eischen voor Coster de eer van de uitvinding der Boekdrukkunst, voor Guttenberg de eer van met een scherpen blik, bij het zien van eenen Donatus, door Coster gedrukt, het geheim der kunst ontdekt en daaraan verbeteringen toegevoegd te hebben; aan Schöffer de eer der meerdere volmaking van veel, wat bij Guttenberg gebrekkig was gebleven. De namen van Coster, Guttenberg en Schöffer mogen in éénen adem genoemd worden[1], die des eersten als uitvinder der kunst, welke door gelukkige ontdekkingen der beide anderen, binnen korten tijd, tot eene hoogte is gebragt, die hare heilzame vruchten spoedig meer algemeen heeft doen plukken.

Indien ik mij niet bedrieg, vindt men hier het resultaat der nasporingen van D^{r}. de Vries terug, maar natuurlijk in zijne buitenste omtrekken geschetst, daar wij bezwaarlijk

1 In dezelfde orde, waarin wij de drie namen noemen, moeten ook de voortbrengsels hunner pers, zoowel uit een chronologisch als uit een artistisch oogpunt, naast elkander gelegd worden, om eene juiste opvolging te verkrijgen. De vergelijking van hetgeen Coster heeft gedrukt met hetgeen van Guttenbergs en Schöffers pers is gekomen, is alleen reeds voldoende, om ons te doen zien, dat de eerste een eerstbeginnende was, Guttenberg daarentegen reeds een voorbeeld had gevonden, en Schöffer op een aanmerkelijken afstand van de eerste beginselen stond. Die zich hiervan overtuigen wil, zal met veel vrucht de ‘Geschichte der Buchdruckerkunst’ van Dr. Karl Falkenstein, Leipzig, 1840, raadplegen, waarin een groot aantal facsimile's van de eerste voortbrengsels der xylografische en typografische drukkunst voorkomen.
Slaat men bl. 30 op, dan heeft men een facsimile van den Spiegel voor zich, gedrukt met typen van Coster. Bl. 117 vertoont u een facsimile van Guttenbergs Bijbel, gedrukt met letters, die gegoten werden toen hij nog met Faust was verbonden. Zij mogen lomp zijn in vorm, maar toch zijn zij veel fraaijer dan die van Coster. Neemt gij nu evenwel bl. 124 voor u en ziet gij eene proeve van Schöffers typographie, het bovenvermelde onderschrift uit het Psalterium van 1457, dan slaat gij bij het bewonderen dier prachtige letters de handen in elkander. Van Guttenbergs onderschrift, ‘altissimi praesidio,’ is het facsimile bl. 120 te vinden, van Schöffers ‘quos genuit’ bl. 144.

al de bijzonderheden, waarbij hij zijne lezers bepaalt, konden overnemen. De beide werken, waarin hij Costers eer handhaaft, zijn rijk aan eene menigte opmerkingen van allerlei aard, die wij hier moeijelijk konden invlechten. Het medegedeelde moge ieder, die in deze zaak belang stelt, opwekken, om de ‘Eclaircissemens,’ zoowel als de ‘Arguments,’ indien zij hem tot heden niet onder de oogen kwamen, in handen te nemen. Die de waarheid lief heeft, zal van de juistheid der door D^{r}. de Vries gemaakte gevolgtrekkingen volkomen overtuigd worden.

Maar welken indruk heeft nu het resultaat des geleerden Schrijvers gemaakt op de tegenpartij? De Heer Noordziek staat gereed, ons daaromtrent eenige berigten te geven. De Duitschers, die zich zoo spoedig na de uitgaaf der Fransche vertaling van het werk van den Heer J. Koning in zoo groote menigte tegen zijne beweringen lieten hooren, en met zoo veel hevigheid op hem aanvielen, bewaren tot heden het diepste stilzwijgen. De eenige zoogenaamde recensie van Umbreit verdient niet in aanmerking te komen; want ter wederlegging van de ‘Eclaircissemens,’ brengt hij niets in het midden. Van verschillende zijden zijn stemmen gehoord, die van vrede spreken. Malaspina, Bibliothecaris te Turijn, verklaarde in 1843 den strijd voor geëindigd. Hij hield Holland voor het land der uitvinding, Coster voor den uitvinder zelf. Hetzelfde gevoelen is men in Italië en Sicilië vrij algemeen toegedaan. Guichard, tegen wien de ‘Eclaircissemens’ gedeeltelijk gerigt zijn, schreef daaromtrent: ‘l'ouvrage du savant M^{r}. de Vries est sans contredit un des plus remarquables, qu'ait produit la polemique des Bibliographes sur l'origine de l'Imprimerie. J'ai lu ce livre avec soin et avec un vif intérêt, et quoique l'auteur et moi nous ne soyons pas toujours du même avis, je rends néanmoins pleine justice à son erudition et à son talent.’ Brunet, in zijn ‘Manuel du Libraire,’ gewaagt met grooten lof van hetgeen door D^{r}. de Vries geschreven en door de vertaling van den Heer Noordziek tot zijne kennis gebragt is. Leon de Laborde juicht D^{r}. de Vries luide en bij herhaling toe. In Italië, Frankrijk, België en Engeland

wordt de door D^{r}. de Vries verdedigde waarheid erkend; en blijven er vooral in Duitschland sommigen halstarrig weigeren, voor haar de oogen te openen, wij moeten zulks aan partijdigheid toeschrijven, daar het anders onverklaarbaar is bij zulk een heirleger van verpletterende bewijzen. Opmerkelijk is het, hoe de Baron de Reiffenberg, Redacteur van het ‘Bulletin du Bibliophile Belge,’ onder den invloed dier bewijzen staat. Hij, een kweekeling van van Hulthem, den dweependen en hevigen tegenstander van Coster en Haarlem, door dezen van zijne jeugd in het ongeloof aan Coster opgevoed en door zijn verkeer in Duitschland daarin versterkt, beweerde in 1841, dat Guichard de voorstanders en advocaten van Coster had verslagen, zoodat Haarlem geen regt op de aanspraak van de eer der uitvinding had; na de uitgave der ‘Eclaircissemens’ is het bij hem, dat Haarlem Mentz nog wel niet overwonnen heeft, maar dat men met het ernstige en eerlijke Holland toch niet in het oppervlakkige moet beslissen; terwijl hij na het verschijnen der ‘Arguments’ gedwongen is te verklaren, dat zijne overtuiging ten gunste van Duitschland sterk aan het wankelen gebragt is, dat het pleitgeding zich opheldert, dat Holland daarin veld wint en dat men het niet meer alleen met schimptaal beantwoorden mag[1]. Dit bevredigingsstelsel, waartoe sommigen beginnen over te hellen, getuigt van de kracht der gronden, die tegen Duitschland zijn aangevoerd, en doet ons van de toekomst verwachten, wat de geschiedenis ons met betrekking tot deze zaak nog niet te zien gaf, ook van de zijde der Duitschers de algemeene erkenning der gegrondheid van onze bewering, dat Coster de Boekdrukkunst heeft uitgevonden. Moge D^{r}. de Vries het nog beleven!

1 De opmerkelijke verandering in de gevoelens van dezen Belgischen geleerde, die zich al meer en meer openlijk en regtstreeks ten voordeele van Haarlem en Coster verklaart, wordt in bijzonderheden beschreven door den Heer Noordziek, bl. 82-86, wiens geschrift ook door eene uitvoerige opgaaf van al wat er over dit geschilstuk geschreven is, onze belangstelling zeer verdient.

Wij leggen de pen neder in de innige overtuiging, dat men Coster onregt aandoet, wanneer men hem beschouwt als iemand, die weinig meer is dan een gelukkig kind der fortuin, door wien toevallig eene kunst is uitgevonden, zonder dat zijn genie hem daarbij íets heeft geholpen; dat Guttenberg en Schöffer als verbeteraars der kunst met eer verdienen genoemd te worden, en dat ieder, die wetenschap en kunst lief heeft, een levendig belang behoort te stellen in mannen, die haar door hunne uitvindingen, onder Gods bestuur, zulke groote diensten hebben bewezen.

J.I. DOEDES.

Bijdrage tot de geschiedenis der Arabieren.

Caussin de Perceval, Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme, pendant l'époque de Mahomet et jusqu'à la réduction de toutes les tribus sous la loi musulmane. 3 *Volumes. Paris*, 1847, 1848.

De Arabische geschiedenis, zoo spreekt men, is die van vorsten, van dynastiën. De eene overweldiger verdringt den anderen. Het volk, gewoon zich onder het juk van iederen despoot te buigen, is buiten staat een beginsel op te vatten en daarvoor te strijden; gevoel van nationaliteit, vrijheidsliefde, kent het niet. Daarom verdient die geschiedenis geene studie, dan voor zooverre zij kan dienen om een gedeelte der geschiedenis van Europa gedurende de middeleeuwen op te helderen. Maar waartoe haar bestudeerd om haars zelfs wille? Kan die studie tot iets anders leiden, dan tot kleingeestige onderzoekingen naar namen, jaartallen en feiten zonder beteekenis, waarin niemand, behalve eenige mannen van het vak, belang kan stellen? Alle studie, die geen practisch nut heeft, moet ons verstand scherpen, ons hart veredelen, ons leeren een vrijer blik te slaan op het menschdom en zijne ontwikkeling. Daartoe kan de Arabische geschiedenis niet dienen; zij beperkt den gezigteinder in plaats van dien te verruimen; despoten aan den eenen, slaven aan den anderen kant, leeren ons niets. Het is een

jammerlijk en vervelend eenerlei; de namen veranderen, maar de zaken blijven altijd even kleur- en karakterloos. Wie nu lust gevoelt om met Bilderdijk[1] uit te roepen: ‘O zalig despotismus van 't Oosten, tegen de Westersche Constitutien vergeleken!’ bestudere die geschiedenis zoo veel hij wil; iemand, die gevoel heeft voor ontwikkeling en vrijheid, die leering wil trekken uit den strijd van hartstogten, meeningen en stelsels, laat haar voor hetgeen zij is.

Zoo spreken velen. Is nu hun oordeel juist, dan behoefde Caussin de Perceval geen werk te schrijven, dat voornamelijk over de geschiedenis vóór Mohammed handelt. De voor-islamitische geschiedenis toch is eene inleiding op het groote boek der Arabische geschiedenis na Mohammed; wanneer dat groote boek zelf onbelangrijk is, waarom zou men dan de inleiding lezen? Het geldt hier dus de vraag: zal men de Arabische geschiedenis bestuderen of niet? Als zij inderdaad dat is, waarvoor velen haar houden, een meer of minder kunstig gesponnen net van hofintrigues, eene course au clocher om op den troon te geraken, dan verdient zij geene studie, en wie er zich meê bezig houdt, verbroddelt zijn tijd. Maar een Arabisch schrijver der veertiende eeuw, die de geschiedenis van zijn volk naauwkeurig kende en lang over haar had nagedacht, was van eene geheel andere meening. ‘Bedowijnen van natuur,’ zegt Ibn-Chaldoen[2], ‘zijn de Arabieren moeijelijker te regeren dan eenig ander volk; onbuigzaam, hooghartig, eerzuchtig, onderling wedijverend om het bewind te erlangen, streven zij zelden naar één doel.’ En elders[3]: ‘De vrijheid der woestijn is hun tot eene tweede natuur geworden; zij zijn er aan gehecht; niets is hun liever dan bevrijd te zijn van de banden der regering en aan geen bestuur te gehoorzamen.’ Is nu deze voorstelling de ware, is de Arabische geschiedenis die van een volk vol energie, dat gevoel had voor vrijheid en ontwikkeling, dat streed voor beginselen die het als waar en goed had erkend - waarom zou men dan zijn blik bij

1 ‘Geschiedenis des Vaderlands,’ III, p. 238.

2 HS. 48, fol. 37 v°.; HS. 1350, I, fol. 57 v°.

3 HS. 48, fol. 37 r°.; HS. 1350, I, fol. 56 v°.

de Westersche volken bepalen? waarom zou dan de Arabische geschiedenis niet langzamerhand eene ruimere plaats in den kring onzer historische kennis innemen? waarom zouden wij dan niet onderzoeken, hoe dezelfde denkbeelden, die Europa in beweging bragten en brengen, zich op eene eigenaardige wijze in het Oosten hebben voorgedaan? - Daarom vragen wij: welke meening heeft de waarschijnlijkheid voor zich?

Een beroemd reiziger, een man, die eene lange ondervinding en de grootste waarheidsliefde aan een helder hoofd paarde, schetst de Bedowijnen dezer eeuw op deze wijze:

'De Arabieren zijn eene vrije natie; hunne persoonlijke vrijheid en onafhankelijkheid grenzen bijna aan anarchie.' 'Ik ken geen meester dan den Meester van het heelal!' zegt de Bedowijn. Iedere stam kiest zijn sheich; mishaagt hij, dan wordt hij afgezet; maar de waardigheid van sheich blijft bijna altijd in dezelfde familie. De sheich oefent invloed uit door edele geboorte, talent en moed, maar regt om te bevelen heeft hij niet; zijne bevelen zou men verachten, maar als men hem voor een ervaren man houdt, dan luistert men gaarne naar zijnen raad. Wil hij van legerplaats veranderen, dan moet hij eerst, even als in alle andere zaken, de meening vragen van den Raad, die uit de hoofden der verschillende huisgezinnen is zamengesteld; maar zelfs wanneer hij dat gedaan heeft, dan mag hij toch niet bevelen; hij breekt zijne tent op en belaadt zijne kameelen; vinden zijne stamgenooten goed hem te volgen, dan doen zij het; slaat hij echter zijne tent op eene plaats op, die aan eenigen hunner niet behaagt, dan verlaten deze hem en slaan hunne tenten eene halve dagreize ver van de zijne op. Straffen mag hij in geen geval; zelfs de magtigste sheich zou het niet wagen de geringste straf aan den armsten man van zijn stam op te leggen, daar deze of een zijner bloedverwanten den sheich daarvoor onfeilbaar met den dood zoude doen boeten. De sheich wordt niet door zijne stamgenooten bezoldigd; integendeel, hij is gehouden zoo mild mogelijk omtrent hen te zijn en voor de armen te zorgen; zijn inkomen bestaat uit de schatting, die hem de Syrische dorpen en de pelgrimskaravaan, die jaarlijks naar Mekka trekt, betalen.

Jurisdictie heeft de sheich niet; deze behoort aan de kádhís, die, op aanbeveling van de kádhís van bevriende stammen, door het volk van den stam, gewoonlijk uit eene bepaalde familie, gekozen worden. Ligchamelijke straffen zijn bij den fieren Bedowijn onbekend; alle misdaden boet men met eene geldstraf, volgens een bepaald tarief; iemand voor een hond uit te schelden kost één schaap, hem op den schouder te wonden, drie kameelen, enz. Over moord hebben de kádhís geen vonnis te vellen; de bloedwraak rust als pligt op den naasten bloedverwant van den vermoorden, en erft over tot in het vijfde geslacht; maar de naaste bloedverwant van den vermoorden kan, zoo hij zulks goedvindt, een zwaren, door het gewoonteregt bepaalden, bloedprijs aannemen. De bloedwraak rust eveneens op den bloedverwant van dengenen, die in den oorlog gevallen is. Burckhardt noemt teregt de bloedwraak ‘eene heilzame instelling, die verhoed heeft, dat de oorlogzuchtige stammen van Arabië elkander uitroeiden.’ ‘The terrible blood-revenge renders the most inveterate war nearly bloodless.’

Ware de sheich ook aanvoerder in den oorlog, hij zoude misschien gelegenheid hebben zijne magt uit te breiden; maar in oorlogstijd is een ander persoon, de *akíd*, de leidsman van den stam; zijn ambt is erfelijk en gaat van vader op zoon over. Niemand is gedwongen met hem ten strijde te trekken, maar wie zich eenmaal aan hem heeft aangesloten, moet hem gehoorzamen. Is de oorlog geëindigd, dan houdt het gezag van den *akíd* op, en hij geldt niet meer dan ieder ander scherpzinnig en dapper man van den stam[1].

‘Vrijheidsliefde,’ zoo drukt Burckhardt zich uit[2], ‘doet den Bedowijn met verachting nederzien op de slaven, die rondom hem wonen. Volkomen overtuigd, dat zijn lot verre verkieselijk is boven ieder ander, dat hem te beurt kon vallen, is de Bedowijn trotsch op de voorregten die hij geniet; en men kan zonder eenige overdrijving zeggen, dat de arm-

1 Burckhardt, ‘Notes on the Bedouins and Wahábys,’ p. 66-71, 84, 85, 161, 162.
2 Pag. 204, 205.

ste Bedowijn van een onafhankelijken stam glimlacht over de pracht van een Turkschen Pasha; dat hij, niet door wijsgeerige beginselen, maar enkel door het algemeene gevoel zijner natie geleid, zijne ellendige tent oneindig verre verkiest boven het paleis van den despoot. Wat de liefde betreft, die een Bedowijn gevoelt voor zijn stam, het diepgevoelde belang, dat hij stelt in de magt en den roem van dien stam, de opofferingen, die hij gereed is te doen om de welvaart van zijn stam te bevorderen - dit zijn gevoelens, die zelden met gelijke kracht in eenige andere natie werken. Met fieren trots, met een niet minder warm patriotisme dan dat wat de geschiedenis der Grieksche of Zwitsersche republieken veredelde, grijpt een Anaziet, wanneer hij eensklaps overvallen wordt, zijne lans, en terwijl hij die over zijn hoofd zwaait, roept hij uit: Ik ben een Anaziet!'

Zoo beschrijft Burckhardt den Bedowijn van onzen tijd. De natie nu, die, door Mohammeds leer in geestdrift ontvlamd, veroverend optrad, zich in wijduitgestrekte landen nederzette en een wereldrijk stichtte, bestond bijna uitsluitend uit Bedowijnen; en de Bedowijnen van Mohammeds tijd verschilden weinig van die, welke Burckhardt beschrijft; want terwijl een beschaafd volk verschillende leeftijden doorloopt, even als de mensch, en dus kind, jongeling, man en grijsaard is, blijft de onbeschaafde Bedowijn altijd dezelfde; hij gaat niet vooruit, want waarnaar zou hij streven? hij heeft alles wat hij verlangt; maar hij gaat ook niet achteruit. Is het nu waarschijnlijk, is het mogelijk, dat een vrij, een bijna anarchisch Nomadenvolk zich gewillig kromt onder het juk van een despoot, zoodra het veroverend optreedt en zich beschaaft? De anarchische rigtingen kunnen beteugeld, uitgeroeid worden; het stadsleven, geldzucht, koopmansgeest, weelde, kunnen de fierheid doen verslappen en ten laatste verstikken; de overwonnen volken kunnen, op hunne beurt, hunne verweekelijkte overwinnaars overheerschen; de vorsten kunnen despoten worden. Maar tot dat alles is eene reeks van jaren, soms eene reeks van eeuwen noodig; eer eene natie zinkt, zal zij haren bloeitijd, en zoo zij de vrijheid liefheeft, haren tijd van vrijheid en politieke ontwik-

keling gehad hebben. En zal nu eene jonge en krachtige natie, zoo als de Arabieren, eene natie, die, alleen om voor een beginsel te strijden, de woestijn verliet, die, zoodra zij plaats had genomen in de rij der beschaafde volken, zooveel energie ontwikkelde, dat zij weldra alle volken van dien tijd in beschaving verre overtrof, zal zulk eene natie niet de eeuwenheugende en haar dierbare vrijheid willen behouden? En volgt daaruit niet, dat de Arabische geschiedenis niet de eentoonige geschiedenis van despoten en slaven zijn kan, dat er integendeel verscheidenheid, leven en beweging in heerschen moet?

Een enkel citaat moge deze redenering ondersteunen. Eeuwen lang duurde, onder verschillende namen, de strijd tusschen de Regtzinnigen en de Shieïten, die zoo veel bloeds kostte. ‘De waarheidlievende menschen van vroegeren en lateren tijd,’ zegt Ibn-Chaldoen[1], ‘komen allen daarin overeen, dat de imaam (chalief) door het volk (letterlijk: de schepselen) moet gekozen worden; maar de Shieïten beweren, dat hij door God is aangewezen door de teksten.’ En dan verklaart hij nader, welke teksten de Shieïten bedoelen. Droit divin of volkskeuze - was de groote strijd in den Islam geen strijd over beginselen?

Maar vanwaar dan de verkeerde voorstelling, die velen koesteren?

Ik zal er niet op aandringen, dat sommigen de Arabieren met volken van andere rassen verwaarren, met Perzen, Turken, Mongolen, Berbers, enz., en vergeten, dat de Arabieren zeer spoedig door deze volken verdrongen werden. Dit is een misverstand, waarbij ik niet zal stilstaan. De voorname reden der dwaling ontstaat, meen ik, uit de werken van eene zekere klasse van Arabische kroniekschrijvers, en de Europesche geleerden hebben er rijkelijk het hunne toe bijgedragen, om die dwaling te versterken.

In verreweg de meeste Arabische kronieken, die wij bezitten, wordt de geschiedenis der vorsten met de meeste zorg en uitvoerigheid behandeld; alle kleinigheden, die op den vorst betrekking hebben, worden vermeld; zijne moeder, al

1 HS. 48, fol. 40 v°.

zijne zonen, al zijne dochters, al zijne staatsdienaars worden met naam en toenaam opgeteld; maar de schrijver stipt slechts even datgene aan, wat ons het meeste belang zoude inboezemen: de geschiedenis des volks. Deze laatste krijgt zoo doende een raadselachtig aanzien; plotseling, schijnbaar zonder reden, zonder overgang, vervangen aristocratie, anarchie en monarchie elkander; men weet niet beter, of ieder Muzulman gelooft aan de heiligheid van het bezit, aan de onschendbaarheid van den harem, en eensklaps, men weet niet hoe, staan er tallooze duizenden op, die, met de wapens in de hand, gemeenschap van vrouwen en goederen prediken. Uit deze voorstelling maakt men op, dat de natie nergens belang in stelde dan in de geschiedenis van de vorstelijke familie. Geheel ten onregte. De kronieken, die wij bedoelen, zijn niet voor de natie geschreven, maar voor het regerende huis; aan een vorst werden zij opgedragen, en die opdragt was geene formaliteit; integendeel, de vorst betaalde daarvoor aan den schrijver een meestal zeer aanzienlijk honorarium. De geschiedenis van het regerende vorstenhuis te schrijven, bragt dus voordeel aan, en het lag in den aard der zaak, dat vele dergelijke boeken vervaardigd werden. Ibn-Chaldoen[1] heeft eene merkwaardige plaats over die hofkronieken, waar hij de latere geschiedschrijvers berispt, omdat zij al die nietsbeduidende kleinigheden hebben nageschreven, die waarde hadden voor de vroegere vorsten, maar waarin het publiek geen belang kan stellen. Hij zegt onder anderen: ‘Die kroniekschrijvers schreven voor de vorstelijke personen, welke de daden en gewoonten hunner voorouders wilden kennen, ten einde hen na te volgen, en die weten wilden, wie, onder hunne voorgangers, de staatsambten hadden bekleed, opdat zij die ambten aan de nakomelingen van die staatsdienaars zouden kunnen toevertrouwen.’ Maar aan den anderen kant ontbrak het niet aan mannen, die niet uit winstbejag schreven, maar uit liefde tot het onderwerp. Zij schreven voor de natie. Ongelukkig is juist van deze laatste soort van boeken weinig tot ons gekomen, en het kon niet anders. De hofkronieken werden

1 HS. 1350, I, fol. 12 r°.

zorgvuldig in de koninklijke bibliotheken bewaard; in onze Europesche bibliotheken bestaan de historische werken meestal uit hofkronieken, aan vorsten opgedragen, of uit compilaties uit de hofkronieken opgemaakt, en vele van die handschriften dragen nog den stempel van de koninklijke bibliotheek, waartoe zij eenmaal behoord hebben; zij zijn gemakkelijker aan de vernielende handen van barbaarsche soldaten en dweepzieke priesters, van Mongolen en Spaansche monniken, ontsnapt, dan de exemplaren van andere werken, die in handen van bijzondere personen waren, en bij de inneming en plundering der steden eene prooi der vlammen werden. Kan men, bij voorbeeld, verwachten, dat vele der volkskronieken, die in Spanje geschreven waren, zijn bewaard gebleven, wanneer men leest, dat kardinaal Ximenez tachtig duizend (Robles, de levensbeschrijver van den kardinaal, zegt: een millioen en vijf duizend) Arabische boek-deelen op de markten van Grenada verbranden liet? En toch, in Spanje bestonden die volkskronieken niet alleen, maar het waren reuzenwerken. Wat is er van over? Van de historische werken van Ibn-Hazm en de vijftien deelen van Ibn-Saíd bezitten wij slechts fragmenten, die door latere schrijvers tot ons zijn gekomen; van de zeventig deelen van Ibn-Haijaan van Cordova, die in de elfde eeuw schreef, toen Cordova eene republiek was, is slechts een enkel deel (te Oxford) bewaard gebleven en eenige fragmenten, die, te zamen, ongeveer een half deel zullen uitmaken. Maar hoe gering het overgeblevene ook zijn moge, het is voldoende om ons te doen zien, dat in die werken de zaken op eene manier werden voorgesteld, geheel verschillend van die, welke in de hofkronieken zoo hinderlijk is. De vorsten worden er met vrijmoedigheid beoordeeld en, waar het pas geeft, veroordeeld; de partijschappen worden er met levendigheid geschilderd, de oorzaken en gevolgen der gebeurtenissen met oordeel ontwikkeld.

De Europesche geleerden - - Welwillende lezer! ik ben er van overtuigd, gij neemt het mij volstrekt niet kwalijk, als ik vrijmoedig mijne meening uit over alle mogelijke beroemde of onberoemde Ibn's, die reeds vele eeuwen geleden gestorven zijn; maar zult gij mij toestaan even vrijmoedig te

zijn als ik over Europesche geleerden, over tijdgenooten, spreek? - Daarvan ben ik zoo zeker niet, en deze omstandigheid doet mij inderdaad huiveren, verder te gaan. Evenwel, het geldt hier de vraag: zal men de Arabische geschiedenis bestuderen of niet? Het ongunstig oordeel, dat velen over haar vellen, steunt op de werken van hoogst verdienstelijke Orientalisten. Is nu die geschiedenis inderdaad zóó, als zij zich in die werken vertoont, dan hebben zij, die beweren, dat zij, om haar zelve althans, geene studie verdient, gelijk. Men is hier dus wel gedwongen te kiezen tusschen de zaak en de personen. Is nu mijne meening, dat men aan de geschiedenis verweten heeft, wat men aan hen, die haar behandeld hebben, had moeten verwijten, dan zal de lezer het mij niet ten kwade duiden, als ik zonder omwegen voor die meening uitkom. Een van beiden: ik had of de vraag, die dan toch misschien zoo onbelangrijk niet is, niet moeten aanroeren, of ik moet haar met vrijmoedigheid behandelen. In de veronderstelling, dat de lezer het hiermede eens is, neem ik den afgebroken zin weder op.

De Europesche geleerden hebben, met inderdaad verbazende vlijt, de feiten verzameld; zij hebben met scherpzinnigheid onderzocht, welke mate van vertrouwen iedere bron verdient, en de waarschijnlijkheid der verhalen getoetst. Maar hierbij heeft zich hun arbeid bepaald, op enkele schoone uitzonderingen na; zij hebben de geschiedenis uit hetzelfde oogpunt als de bezoldigde hofkroniekschrijvers beschouwd; zij zijn critici gebleven, zonder geschiedschrijvers te worden; wat Thierry zoo naar waarheid van de geleerde Benedictijnen zeide, is ook, in meerdere of mindere mate, op hen toepasselijk: ‘Ils ont discuté, classé, analysé les textes, fait dans les actes le partage du vrai et du faux avec une étonnante sagacité; mais le sens politique de tout cela, mais ce qu'il y a de vivant pour l'imagination sous cette écriture morte, mais la vue de la société elle-même et de ses éléments divers, soit jeunes, soit vieux, soit barbares, soit civilisés, leur échappe, et de là viennent les vides et l'insuffisance de leurs travaux’[1]. Wij geven gereedelijk toe, dat men, voor vijftig of veertig

1 ‘Récits des temps mérovingiens,’ I, p. 159.

jaren, niet verder kon gaan in het behandelen der Arabische geschiedenis, dan de Benedictijnen gingen, toen zij de geschiedenis van Frankrijk behandelden; wij geven toe, dat sommige tijdperken, voor alsnog, enkel volgens de manier der Benedictijnen kunnen behandeld worden; waar de bouwstoffen nog schaarsch zijn en iedere dag er nieuwe kan doen ontdekken, of waar zij door grove onkunde of kwade trouw onkenbaar zijn geworden, daar is men gedwongen geleerde en criticus te blijven, zonder geschiedschrijver te kunnen worden; daar kan men nog niet trachten de feiten te verklaren, de wetten te bepalen, die het eene aan het andere verbinden, aan de gebeurtenissen hunne beteekenis, hunne kleur, hun karakter te geven, wil men namelijk geen gevaar loopen vergeefsche moeite te doen of de geschiedenis te vervalschen. Wij geven verder toe, dat men nog geene groote perioden naar eisch behandelen kan. De massa der bouwstoffen, die allen eene naauwkeurige studie vereischen en nog weinig bearbeid zijn, is dan zoo ontzettend groot; de vragen, die zich voordoen, zijn dan zoo menigvuldig, dat zulke reuzenondernemingen zonder eenigen twijfel moeten mislukken. Het is alsof een enkel mensch eene pyramide wilde bouwen. Maar als men zich bij monographiën bepaalt, dan kan men vele tijdperken nu reeds behandelen zoo als het onderwerp en de historiographie van onzen tijd het eischen. De hofkronieken geven wenken, die hoogst nuttig kunnen zijn, mits men ze op prijs weet te stellen en te gebruiken; de fragmenten der volksgeschiedschrijvers, die, hoe kort ook, soms een geheel nieuw licht op eene periode werpen, de Prolegomena van Ibn-Chaldoen (die men evenwel met oordeel en voorzigtigheid gebruiken moet), maar vooral de politieke verzen der handelende personen, die in menigte zijn bewaard gebleven en inderdaad onwaardeerbaar zijn, - als men al die hulpmiddelen heeft, en men dan de feiten op dezelfde raadselachtige wijze naast elkander plaatst als een middeleeuwsch kroniekschrijver, dan heeft men zijn pligt niet vervuld. Als men, doof voor luidsprekende feiten, niets ziet dan vorsten, dan personen, daar waar partijen en volken handelen, dan kan geene philologische geleerdheid en scherpzinnigheid eene veront-

schuldiging zijn voor gebrek aan gevoel voor historie en waarheid.

Welnu, vele monographiën zijn zoo weinig wat zij zijn konden en moesten, dat het geen wonder is, dat velen de Arabische geschiedenis als onbelangrijk beschouwen. De lezer oordeele zelf uit een voorbeeld. Daar ik Caussin's boek niet uit het oog mag verliezen, ben ik niet geheel vrij in mijne keuze. Anders zou ik liefst een strijd over beginselen tot voorbeeld nemen; nu moet ik een strijd tusschen twee op elkander naijverige volken nagaan. Maar zoo doende kies ik tevens het allereenvoudigste, hetgeen als van zelf in het oog loopt; en als een geschiedschrijver zulk een strijd niet opmerkt, dan mag men veilig daaruit besluiten, dat hij een strijd over beginselen nog minder zal opmerken. Ik ontleen dat voorbeeld aan de volledigste monographie, die wij over den tijd der Omaijaden in het Oosten bezitten; een werk, waartoe bijna alles gebruikt is wat over het onderwerp bestaat, en dat geschreven is door een man, die, zoo als een ieder gereedelijk erkent, wat belezenheid betreft, zijns gelijken niet heeft. Het is bijna onnoodig hier bij te voegen, dat ik Quatremère's ‘Mémoire historique sur la vie d'Abd-allah ben-Zobair’ bedoel. Ik kies den slag van Merdj-Ráhit, geleverd in het jaar 684 onzer tijdrekening.

De Arabieren bestonden uit twee rassen. Het eene ras woonde in Jemen, Hadhramaut, enz., d.i. in Zuid-Arabië, en noemde als zijnen stamvader Cahtaan, dien men voor denzelfden houdt als Joktan in Genesis X. De Jemenieten worden ook Himjarieten genoemd, naar een hunner koningen, Himjar. Verder heeten zij Kelbieten, ofschoon die naam (afgeleid van Kelb, een afstammeling van Himjar) eigenlijk slechts dat gedeelte van het Jemenitische ras aanduidt, dat Jemen had verlaten en zich, na vele lotgevallen, in de woestijn van Semáwa, tusschen Syrië en Iraak, had nedergezet. Het andere ras woonde in Hidjaaz, Nadjd, enz., d.i. in Noord-Arabië; hun stamvader was Adnaan, een afstammeling van Ismaël. Deze Ismaëlieten worden ook Maäddieten, Nizárieten, Modharieten en Kaisieten genoemd; want Kais stamde af van Modhar; deze was een der zonen

van Nizaar, en Nizaar was de zoon van Maädd, den zoon van Adnaan. Dat gedeelte der Maäddieten, dat in Hidjaaz woonde, geraakte onder de heerschappij van den Jemenitischen stam Chozáä. De Chozáä namelijk behoorden tot den stam Azd, die van Cahlaan, den broeder van Himjar, afstamde. De Azdieten hadden zich meester gemaakt van Mareb. Het bestaan dezer hoofdstad van Jemen hing af van een dijk, waarvan het onderhoud gedurende een aantal jaren verzuimd was. Het opperhoofd der Azdieten, Amr Mozaikija, werd gewaarschuwd, dat de dijk spoedig door zoude breken; daarenboven was een inval van den Jemenitischen koning te vreezen. Hij verliet dus Mareb, omtrent het jaar 118, en de Azdieten verspreidden zich in verschillende landstreken. Sommigen, de Chozáä, kwamen naar Mekka (of liever, naar de plaats waar later, omtrent 445, Mekka gebouwd werd), en door een gelukkigen zamenloop van omstandigheden, verkregen zij het opzigt over den Tempel en het bestuur over het land. Zij waren gedurende ongeveer twee en eene halve eeuw het overheerschende volk; maar omtrent 440, werden de Maäddieten weder meesters, en de Chozáä verlieten Mekka.

Een ander gedeelte der Maäddieten, dat in Nadjd woonde, erkende de opperheerschappij der koningen van Jemen, en betaalde hun schatting, tot op den tijd, dat Jemen door de Abyssiniërs veroverd werd (in het jaar 525); maar herhaalde malen stonden zij tegen de Jemenieten op. De eerste opstand, waarvan de Arabische berigten spreken, had plaats omtrent het jaar 354; vele volgden dien. Iedere opstand had ten gevolge, dat de Maäddieten voor eenigen tijd vrij werden; maar meestal waren het burgertwisten, die hen weder onder de magt der Jemenieten bragten[1].

Bij een volk als de Arabieren, waar zelfs naauw verwante stammen elkander dikwijls den bittersten haat toedroegen en in bijna aanhoudenden oorlog leefden, moesten het verschil van ras en de herinnering aan een kamp van verscheidene eeuwen zich sterk doen gevoelen, al hadden beide rassen de godsdienst van Mohammed aangenomen. En zoo ge-

1 De bijzonderheden in het werk van Caussin de Perceval.

beurde het ook. Van Spanje af tot in Indië toe, streden de Maäddieten en de Jemenieten om het bewind[1]. Ieder voorwendsel was goed genoeg om aanleiding te geven tot den strijd. Onder de regering van Abdorrahmaan II in Spanje, plukte een Maäddiet in Murcia een druivenblad in den tuin van een Jemeniet. Dit zoo onbeduidende voorval gaf aanleiding tot een allermoorddadigsten oorlog, die zeven jaren duurde. De Jemeniet doodde namelijk op staanden voet den Maäddiet, die zich aan zijn eigendom had vergrepen, en nu trok een ieder partij voor zijn stamgenoot[2]. En zoo ging het overal; zoo was ook de slag van Merdj-Ráhit een slag tusschen deze twee volken. Laat ons zien, of Quatremère het heeft opgemerkt.

In den Commentaar van at-Tibrízí op de Hamása[3] leest men het volgende: ‘Toen Moáwíja I zijn zoon Jezied tot zijn opvolger gesteld had, huldigden hem allen behalve de Kaisieten. Deze zeiden: Bij God! wij huldigen den zoon der Kelbitische vrouw niet! Maisoen namelijk, de moeder van Jezied, was de dochter van Málik ibn-Bahdal den Kelbiet. De weigering der Kaisieten deed den wrok tegen hen in Jezieds ziel wortel schieten, en op dien tijd begon de vijandschap tusschen de Kaisieten en de Omaijaden.’ Deze plaats is de sleutel om de volgende gebeurtenissen te verklaren; zij was aan Quatremère niet onbekend, want hij citeert deze zelfde bladzijde bij eene andere gelegenheid; maar hij gaat deze zoo gewigtige woorden, die at-Tibrízí op eene andere plaats (p. 658) herhaalt, met stilzwijgen voorbij. De Commentator vervolgt aldus: ‘Na den dood van Jezied zwoer men trouw aan zijnen zoon Moáwíja II, wiens moeder ook eene Kelbitische vrouw was, en Hassaan ibn-Málik ibn-Bahdal, de broeder van Maisoen, kreeg het bewind in handen. Het chalifaat van Moáwíja II duurde slechts weinige dagen, en Ibno-'z-Zobair maakte aanspraak op den troon. Toen handelde Hassaan ibn-Málik met de

1 Zie b.v., wat Indië betreft, al-Beládhorí bij Reinaud, ‘Fragments arabes et persans inédits relatifs à l'Inde,’ p. 180.
2 Ibn-Adhárí, ‘Al-Bajáno 'l-mogrib,’ II, p. 84 mijner uitgave.
3 Pag. 319 van Freytag's uitgave.

grootste wankelmoedigheid: nu eens spoorde hij het volk aan, hem zelven als chalief te erkennen, dan weder verklaarde hij zich voor dengenen uit de Omaiyaden, dien het volk zoude kiezen (*jachtároenaho*). Eindelijk koos men Merwaan, den zoon van al-Hacam, en toen hij op den troon was gestegen, hielpen hem de Bahdalieten (de volgelingen van Hassaan ibn-Bahdal), en ontvingen den naam van Merwánieten.' Men ziet dus, waarom de Kelbieten (Jemenieten) zich voor Merwaan verklaarden, hetgeen tot natuurlijk gevolg had, dat de Kaisieten (Maäddieten), die bovendien reeds op de Omaijaden gebeten waren, zich voor zijnen mededinger, Ibno-'z-Zobair, verklaarden. Maar ook van deze belangrijke plaats maakt Quatremère volstrekt geen gebruik. Ik zal hier niet verder nagaan wat vóór den slag van Merdj-Ráhit gebeurde; Quatremère heeft, geloof ik, sommige teksten verkeerd opgevat; eene wederlegging van zijn verhaal zoude meer philologische uiteenzettingen vereischen, dan hier passen zouden, en ik moet mij bepalen bij te bewijzen, dat, in den slag van Merdj-Ráhit, de beide pretendenten, Merwaan en Ibno-'z-Zobair, slechts hunne namen leenden, en dat geen der beide naijverige volken zich eigenlijk om een der pretendenten bekommerde.

De Kaisieten gaven zoo weinig om hunnen chalief, Ibno-'z-Zobair, dat zij, toen Ibn-Bahdal nog naar het chalifaat streefde, tot hunnen aanvoerder, ad-Dhahhaak, zeiden: 'Waarom verklaart gij u zelven niet tot chalief? Immers, gij zijt niet minder dan Ibn-Bahdal of Ibno-'z-Zobair.' En inderdaad, hij verklaarde zich tot chalief. De Kaisieten wierpen dus zelve het masker af, en verlieten den pretendent, dien zij ondersteund hadden; het was natuurlijk, dat zij liever voor hunnen aanvoerder en stamgenoot streden, dan voor Ibno-'z-Zobair, die hun onverschillig was. Zij verloren den slag, die te Merdj-Ráhit (de Weide van Ráhit), ten oosten van Damascus, geleverd werd. Nu hoore men hoe de dichters, welke in dien slag hadden medegestreden, er over spreken. Zofar, die met ad-Dhahhaak het opperbevel over de Kaisieten voerde, zegt er van[1]:

1 'Hamása,' p. 71, 72.

Toen wij tegen Djodhaam en Himjar streden, meenden wij, dat alles wat wit is, ook vet zou zijn[1]. Maar neen! Toen wij onze stokken tegen de hunne aansloegen, toen wilden de hunne maar niet breken. Op kameelen gezeten, leidden de Taglibieten fijnharige, slanke paarden bij den toom, gereed om den kamp op leven of dood te beginnen[2]. Wij werden met hen handgemeen; wij gaven hun een beker te drinken, gelijk aan dengenen, dien zij ons hadden toegereikt; maar helaas! *zij* zagen den dood onverschrokkener in de oogen dan wij!

Men ziet, de held heeft tegen de Jemenieten gestreden, tegen Himjar, tegen de clans Djodhaam en Taglib ibn-Kodhää (niet te verwarren met Taglib-Wájil, dat een Maädditische clan is); maar den pretendent Merwaan vermeldt hij niet eens. Zofar, ofschoon een der dapperste helden der Kaisieten, had in den slag van Ráhit lafhartig de vlugt genomen; hij had zijn zoon en iemand, die zich onder zijne bescherming gesteld had, aan hun lot overgelaten. Het berouw, dat hij daarover gevoelde, drukt hij in een ander gedicht uit, waarin hij, wel is waar, Merwaan ter loops vermeldt, meer met het oog op hetgeen op den slag volgde dan op den slag zelven, maar waarin hij tevens op nieuw aan zijn haat tegen de Kelbieten lucht geeft[3].

Zoo waar ik leef! de slag van Ráhit heeft aan Merwaan die helft van 't rijk gelaten, die vroeger *ons* toebehoorde! Bij den roem uws vaders, vrouw! geef mij mijne wapenen! want mijne meening is, dat de oorlog moet voortduren!

Niemand had mij ooit lafhartig gezien, maar nu - op dien avond, toen ik voortgejaagd werd over het veld, toen niemand voor mij, een ieder tegen mij streed, toen ben ik

1 Dat alles, wat blinkt, ook goud zijn zou - zouden wij zeggen. Wij hoopten op eene gemakkelijke overwinning.

2 Om hunne paarden niet noodeloos te vermoeijen, bestijgen de Arabieren die niet eer dan op het oogenblik dat de slag beginnen zal.

3 De volgende verzen staan gedeeltelijk in de ‘Hamása,’ p. 72, gedeeltelijk bij Ibn-Badroen, p. 185 mijner uitgave.

gevlugt en heb mijne beide makkers aan hun lot overgelaten! Zal dan een enkele dag van schande al mijne schoone dagen, al mijn heldenmoed doen vergeten? Zullen wij de Kelbieten met rust laten? Zullen onze speren hen niet treffen? Zullen zij, die te Ráhit gevallen zijn, ongewroken blijven? Neen, het gras groeit weder op daar waar eenmaal tenten stonden; neen, diep blijft de wrok in ons gemoed geworteld!

En nu hoore men ook den dichter der tegenpartij.

Welk een dag! De banieren onzer vlugtende vijanden schenen dorstige vogels: de een fladdert over het water, de ander valt neder. De speren der onzen troffen Bishr, Thábit en Harn, en iedere clan treurde over den dood van zijn aanvoerder. Zijaad - hij wendde ons lafhartig den rug toe: wij doorboordden dien herhaalde malen. Thaur - onze scherpe zwaarden velden hem neder. Hammaam - een Amriet, een man groot van gestalte, een heldhaftige helper in den strijd, haalde hem in en doorboorde hem met het blanke staal. Amr, de zoon van Mohriz, was ook in den strijd; maar de weide werd hem te eng, en toch, hoe uitgestrekt was de weide! Zeker, er waren blijde menschen in die weide; maar Kais - hij werd ontmand! handen, neus en ooren werden hem afgesneden[1]!

Gloeijend van haat, schildert de Kelbitische[2] dichter met innig welgevallen de vlugt en den dood der vijandelijke legerhoofden, die, zoo als wij uit at-Tibrízí's Commentaar weten, allen hoofden van Kelbitische clans waren. Hij heft een juichtoon aan, want de magt der Kaisieten is gefnuikt, en in de krachtigste woorden verkondigt hij hunne nederlaag en hunne schande. Maar de pretendent Ibno-'z-Zo-

1 'Hamása,' p. 317, 318.

2 De dichter Amr ibn-Michlát was een Kelbiet, zoo als men te regt leest op p. 656 van Freytag's uitgave der Hamása. Op p. 317 der zelfde uitgave, leest men *Kilábiet*, hetgeen even ongerijmd is als Willem den Veroveraar een Angelsaks te noemen.

bair - wat bekommert hij zich om hem? Later, toen de Omaijaden om de vriendschap der Kaisieten heulden, toen zij de staatsambten aan de Kelbieten ontnamen en ze aan de Kaisieten gaven, toen klaagde dezelfde dichter luide over de ondankbaarheid der Omaijaden, en verweet hun de diensten, die zijn stam hun zoo dikwerf bewezen had; maar ook bij deze gelegenheid vertoonde zich zijn erfwrok in volle kracht[1].

Toen gijlieden nog geen troon hadt, hebben wij om uwentwille het geslacht, dat te Djairoen[2] op den troon zat, er afgestooten. Zoolang gij onze vrienden waart, hebt gij steeds onze hulp ondervonden, onze krachtdadige hulp, zoo als in den slag der Weide. Beloont dus niet met ondankbaarheid onzen vroeger betoonden heldenmoed; behandelt ons niet met hardheid, in plaats van met zachtheid gelijk vroeger! Aan hoe menigen emier, vóór Merwaans zoon en vóór Merwaan zelven, hebben wij den sluijer der zorgen van de oogen gerukt, zoodat hij licht zag! Een emier, die reeds op het punt stond zich aan den vijand over te geven, die uit wanhoop reeds tandenknerste, wij hebben hem gered, zoodat hij God dankte en het ‘God is groot!’ uitsprak[3]. Als de Kaisiet pocht, herinner hem dan aan den heldenmoed, dien hij betoonde in het veld van ad-Dhahhaak, ten oosten van Djaubar[4]. Toen kon men onder den stam Kais geen enkel man noemen, die zich dapper gedroeg; neen, een ieder hunner werd in vollen ren medegevoerd door zijn vossekleurig paard[5]!

1 Het volgende gedicht staat in de ‘Hamása,’ p. 656, 657.
2 Damascus. De dichter bedoelt Ali en zijne zonen, maar hij maakt zich aan een anachronisme schuldig, want Damascus werd eerst later residentie.
3 De dichter bedoelt Moáwija I in den slag van Siffien, in het jaar 657 tegen Ali geleverd. At-Tibrízí geeft eene zonderlinge uitlegging van dit vers, omdat hij niet opgemerkt heeft, dat تَفَسْنَ staat voor فَفَسْنا, eene gewone dichterlijke vrijheid.
4 De weide, waarop de slag van Ráhit geleverd werd, schijnt aan den aanvoerder der Kaisieten, ad-Dhahhaak, die gouverneur van Damascus was, te hebben toebehoord.
5 At-Tibrízí geeft drie verschillende, maar allen even onnatuurlijke en ver gezochte verklaringen van de laatste woorden van dit vers. Ik heb mij aan den eenvoudigen zin der woorden gehouden.

Ook in Noord-Africa wilden de Omaijaden zich de Kaisieten tot vrienden maken. De Kelbitische gouverneur, Bishr, stierf in 727 te Kairawaan. Een zijner stamgenooten volgde hem op, in de hoop, dat de chalief Hishaam (de kleinzoon van Merwaan, die, door den slag van Ráhit, het rijk in bezit kreeg) hem in zijne waardigheid zou bevestigen. Maar Hishaam stelde een Kaisiet, Obaida, tot gouverneur over Noord-Africa aan. De Kelbiet vernam het, maar hij vertrouwde op zijne magt, en meende, dat hij gemakkelijk gewapenderhand zijne waardigheid zou kunnen behouden.

Het was op een Vrijdag-morgen van de maand Junij of Julij van het jaar 728. De Kelbitische gouverneur had zich gekleed en stond op het punt om naar de moskee te gaan en de Geloovigen voor te gaan in het gebed. Daar stormt men zijn paleis binnen, en de mare weêrklinkt: ‘De emier Obaida is in de stad!’ De Kelbiet staat versteld. ‘Er is geen magt en geen kracht dan bij God!’ roept hij uit; ‘zoo plotseling zal het laatste oordeel komen!’ Zijne voeten weigeren hem te dragen; van schrik stort hij neder.

Obaida namelijk had begrepen, dat, zoo hij gouverneur van Noord-Africa wilde zijn, hij Kairawaan moest overrompelen. Gelukkig voor hem had de stad geene muren. In het diepste geheim naderde hij met zijne Kaisieten, en drong in Kairawaan binnen, zonder dat iemand vermoeden kon, dat hij in de nabijheid was.

Vreeselijk woedde nu Obaida tegen de Kelbieten. Aan de rijken en aanzienlijken perste hij ongehoorde sommen af, wierp hen in de gevangenis en folterde hen. De Kelbiet Aboe-'l-Chattaar, een man, die wegens zijne edelaardigheid en welsprekendheid door zijne stamgenooten hoog geëerd werd, was onder Bishr gouverneur eener uitgestrekte provincie geweest. Obaida zette hem af en behandelde hem op de schandelijkste wijze. Gloeijend van verontwaardiging, zond toen Aboe-'l-Chattaar aan den chalief Hishaam de volgende verzen[1]:

1 De geschiedenis bij Ibn-Adhárí, ‘al-Bajáno 'l-mogrib,’ I, p. 36 en 37 mijner uitgave, en bij Ibno-'l-Abbaar, HS. der Société asiatique, fol. 8 v. Deze laatste schrijver is de eenige, die het gedicht van Aboe-'l-Chattaar in zijn geheel mededeelt; ik zal den tekst laten drukken in het vervolg mijner ‘Notices sur quelques manuscrits arabes.’

Gij hebt ons leven en onzen dood in de magt der Kaisieten gegeven, gij, zonen van Merwaan! maar zoo *gij* onregtvaardig zijt, God zal een regtvaardig regter zijn! Het is alsof gij niet wist dat er een slag te Merdj-Ráhit geleverd is, alsof gij niet wist aan wie gij daar de overwinning te danken hadt. Wij hebben u daar met onze borsten tegen de scherpe speren beschermd; ruiters en voetknechten, gij hadt er geene dan ons. Maar nu gij verkregen hebt wat gij begeerdet, nu, door ons toedoen, u spijs en drank goed smaakt, nu houdt gij u alsof gij blind waart voor ons, en toch kunt gij niet blind zijn voor de waarheid! Zoo hebt gij altijd omtrent ons gehandeld, zoo lang wij u kennen! Maar weest dan ook niet gerust als de oorlog weder uitbreekt en rondwaart door het Rijk, als uw voet uitglijdt, terwijl gij gedurig hooger en hooger wilt stijgen! Neen, dan zal het kabeltouw, dat gij gedraaid hebt, uit elkander vallen.... Hebt gij zoo iets niet menigmaal zien gebeuren?

Maar wij hebben reeds genoeg bewijzen bijgebragt, waaruit blijkt, dat in den slag van Ráhit twee stammen met elkander streden, en dat de Kelbieten alleen dan voorgaven voor Merwaan te hebben gestreden, wanneer de Omaijaden de Kaisieten boven hen begunstigden; maar dan bedreigden zij tevens het regerende vorstenhuis met hunne wraak, dan zonderden zij hunne eigene belangen van die der Omaijaden af, en vertoonden zich als een staat in den staat. De lezer zou zich zelfs kunnen beklagen over het te groote aantal der bewijzen, zoo hij er niet eenige krachtige dichtstukken bij gewonnen had.

Heeft nu Quatremère dien strijd der twee volken naar waarheid opgevat, dien hartstogtelijken strijd, die van zelve aan het verhaal eene dramatische kleur geeft? Ik koester allen mogelijken eerbied voor de kennis van den beroemden

Orientalist, en niet dan met schroom antwoord ik op de vraag met de woorden van Quatremère zelven. Hij begint met te zeggen dat ad-Dhahhaak, ‘réunit sous ses étendards les Arabes de Kais, ceux de Modar et de Nezar’ (waartoe drie namen die allen hetzelfde beduiden?) en verder plaatst hij onder de vanen van ad-Dhahhaak ‘les Arabes de Kais et du Yémen’.... Hoe komt een geschiedschrijver er toe om de Noormannen en Angelsaksen zoo broederlijk onder dezelfde vanen te laten strijden tegen..... ja, tegen wie? want er viel dan tegen niemand te strijden dan tegen Merwaan alleen - ‘ruiters of voetknechten, gij hadt er geene dan ons,’ zegt de Kelbitisch-Jemenitische dichter tot Merwaans kleinzoon - hoe komt hij daartoe? Inderdaad het *is* moeijelijk te begrijpen; evenwel, men vindt bij at-Tebrízí de woorden[1]: ‘de Kaisieten en de aanhangers van Ibno-'z-Zobair uit de Jemenieten,’ waarmede hij natuurlijk *die* Jemenieten meent, die zich van hunne stamgenooten hadden afgescheiden en tot de tegenpartij waren overgegaan, omdat zij overtuigd waren van de regtvaardigheid van de zaak van Ibno-'z-Zobair. Op de woorden van at-Tibrízí is dus niets aan te merken, te minder daar hij weinige regels vroeger geschreven had: ‘Degenen, die Merwaan als chalief erkenden, waren de stammen Kelb, Ans en andere stammen uit Jemen; degenen daarentegen, die Ibno-'z-Zobair als chalief erkenden, waren de Kaisieten en wie hen volgden.’ Wanneer nu het niet begrijpen der phrase van at-Tibrízí op zich zelven stond en geene verdere gevolgen had, dan zoude Quatremère een' philologischen *blunder* begaan hebben, en daarmede was de zaak uit; maar neen, door *die* phrase verkeerd op te vatten, toont hij reeds niets te hebben gemerkt van de partijschap, die, zoo als de lezer gezien heeft, als een roode draad door de geheele periode heenloopt. Quatremère's boek doet er niets van vermoeden. En zoo is zijn verhaal even onwaar als droog en kleurloos; geen enkel gedicht heeft hij vertaald - l'histoire est là -; het verledene herleeft voor hem niet, en de grootsche strijd tusschen de Jemenitische Kelbieten en de Maädditische Kaisieten is on-

1 Commentaar op de Hamása, p. 318.

kenbaar geworden en tot eene nietsbeduidende kwestie van personen gezonken. Dat gebrek aan gevoel voor historie heerscht niet alleen hier, maar het geheele boek door. Men zou zelfs kunnen vragen of het niet reeds af te keuren is, aan eene monographie over dit tijdperk den titel te geven van ‘Leven van Ibno-'z-Zobair.’ Deze persoon wordt te veel door anderen overschaduwd, om held eener levensbeschrijving te kunnen zijn; een speelbal der partijen, gedroeg hij zich meestal lijdelijk en liet anderen voor zich handelen[1].

De Arabische geschiedenis wacht dus op hen, die haar, volgens de eischen der wetenschap, willen behandelen, die aan de naauwkeurigheid van den philoloog ook de waarheidsliefde van den geschiedschrijver willen paren. Want wat de Barante bij eene andere gelegenheid zeide, geldt ook hier: Cette façon d'envisager l'état de la nation ne tient pas à un système né de nos jours, à une vue de l'esprit qui se fait de vaines théories du passé; c'est tout simplement le retour à une vérité que proclament les faits[2]. Wie liefde heeft voor historie zal zich onwederstaanbaar aangetrokken voelen door een veld dat nog zoo weinig bearbeid is, en dus een rijker oogst belooft dan eenig ander gedeelte der Middeleeuwsche geschiedenis; door eene studie waar de eene moeijelijkheid de andere verdringt, maar de middelen niet ontbreken om ze op te lossen; door eene geschiedenis, die vele punten van overeenstemming met die der Europesche staten aanbiedt, maar aan den anderen kant ook weder een zeer eigenaardig karakter bezit, en die daarenboven dit boven de Europesche vooruit heeft, dat zij een afgesloten geheel vormt, terwijl de geschiedenis der Europesche staten nog voortduurt, en het waarheen bij ons eerst door de toekomst kan opgelost worden.

1 Quatremère zegt zelf ergens (p. 86): Au reste, il est bien surprenant qu'Abd-allah ben-Zobair, qui ne manquait pas de courage personnel et qui se voyait reconnu pour Khalife par la plus grande partie de la domination arabe, soit resté tant d'années à la Mecque dans une inaction peu compatible avec la gravité des circonstances, et se soit contenté de faire la guerre par ses généraux, tandis qu'une expédition hardie aurait pu détruire en Syrie la puissance des Ommiades, terminer la guerre, et réunir sous un seul maître les vastes provinces conquises par les armes des musulmans.

2 ‘Histoire des ducs de Bourgogne,’ I, p. XLVII.

Om tot een juister en helderder inzigt in de Arabische geschiedenis te geraken, is vooral eene naauwkeurige kennis van den voor-islamitischen tijd bevorderlijk. In dat tijdperk vertoonen zich de Arabische denkwijs en zeden in hare oorspronkelijkheid en zuiverheid; geen vreemde invloed doet zich nog gevoelen bij de vrije zonen der Woestijn; zij vertoonen zich zoo als zij zijn, met al hunne deugden en al hunne gebreken. De voor-islamitische geschiedenis leert ons de stammen onderscheiden; zij geeft reden van den erfwrok dien deze stam tegen gene koesterde, en die, onder den Islam, tot zulke moorddadige burgeroorlogen leidde. In den ouden tijd gaven de stammen onverholen lucht aan hunnen haat, zonder dat de namen van pretendenten tot dekmantel dienden; onder den Islam daarentegen, werd de strijd dikwijls ingewikkelder; persoonlijke belangen, partijschappen van een anderen aard, godsdienstige en politieke, de zucht der overwonnen volken om hunne onafhankelijkheid te herwinnen, smolten er mede zamen; men moet weten hoedanig de verhouding der stammen was, om te kunnen bepalen of deze of gene oorlog een strijd was over personen of beginselen, dan wel een strijd van clans tegen clans. Het is daarenboven van belang goed te weten wat Mohammed uit het Heidendom behielt, wat hij wijzigde of veranderde, welke nieuwigheden hij invoerde, zoowel in het godsdienstige als in het politieke.

Niet op zich zelve dus moet men de voor-islamitische geschiedenis beschouwen, want daartoe is zij niet belangrijk genoeg. Had hetgeen toen in Arabië gebeurde, geen invloed gehad op de wereldgeschiedenis, was er geen Mohammed opgestaan, waren de Arabieren in hun vaderland gebleven, de voor-islamitische geschiedenis zou bijna even weinig de aandacht van den geschiedkenner verdienen, als die der Bedowijnsche stammen in onze eeuw. Maar Mohammed kwam; de Arabieren veroverden in korten tijd een groot gedeelte van Azië, Africa en Europa; zij drongen door tot in het hart van Frankrijk - de overwinning, die Karel Martel tusschen Tours en Poitiers behaalde, zou misschien Frankrijk niet gered hebben, wanneer het chalifaat een homogene staat ware geweest, in plaats van eene vereeniging

van vijandige clans; de Arabieren zouden waarschijnlijk hunnen aanval, met meer kans van te slagen, tegen Pepijn den Korten herhaald hebben, wanneer niet juist toen in Spanje de burgeroorlogen tusschen de Arabieren en de Berbers, tusschen de Maäddieden en Jemenieten hevig gewoed hadden[1].

Tot nu toe waren, wel is waar, verscheidene gedeelten der voor-islamitische geschiedenis behandeld, vooral door den talentvollen Fresnel; maar levendig deed zich de behoefte gevoelen naar een werk, dat dien tijd in zijn geheel omvatte. Heeft Caussin de Perceval in die behoefte voorzien? Misschien niet geheel, als men bij voorkeur op datgene let, wat de Duitschers innere Geschichte noemen. Als wij eerst het oog slaan op hetgeen in zijn boek, naar het ons voorkomt, ontbreekt, dan zullen wij naderhand onbepaald dat kunnen prijzen wat het bevat.

Hierboven gaf ik eene schets van den politieken toestand der Bedowijnen. Niets ware natuurlijker geweest dan dat ik die, niet aan Burckhardt, maar aan Caussin ontleende; dat ik uit zijne verhalen de punten opteekende, die hierop betrekking hebben, en ze schikte. Maar eene schets, aan zijn boek ontleend, zou gebrekkig en onvolledig zijn. Ik geloof dat dit de schuld van den schrijver is, niet die van zijne rijke bronnen. Misschien ware het te wenschen dat ieder geschiedschrijver zulk eene schets voor zich zelven maakte, als zijn werk voltooid is; het zou, om zoo te zeggen, de proef op de som zijn; de geschiedschrijver zou zien, in hoeverre zijn verhaal eene volledige voorstelling geeft van het tijdperk, dat hij behandelt, en hij zou het ontbrekende kunnen aanvullen. Beschouwt men verder de voor-islamitische geschiedenis als het voorportaal, dat tot de islamitische geleidt, dan moet men letten op de vragen, die zich in de laatste voordoen en door de eerste kunnen opgehelderd worden, en het resultaat van zijn onderzoek in verhalen mededeelen. Dat de schrijver hieraan voldaan heeft, zou ik niet durven beweren. Er zijn gewigtige vragen, wier beantwoording men in dit boek zoekt, maar niet vindt. Dat er,

1 Vg. Reinand, ‘Invasions des Sarrazins en France,’ p. 71 en volg.

bij voorbeeld, vóór Mohammed een geboorteadel bestond, merkt men er wel uit; maar in welk geval werd eene familie voor adelijk gehouden, en werd de adel door Mohammed behouden of niet? Daar de aristocratie later in de Muzulmansche rijken zulk eene gewigtige rol speelde, kan men deze vragen niet als overtollig beschouwen; en toch, aan de eerste vraag schijnt de schrijver niet gedacht te hebben; de tweede beantwoordt hij eenzijdig en, naar het mij voorkomt, onjuist. Terwijl men ziet, dat, in andere gevallen, Mohammed zich meestal bepaalde bij hervormen, maakt men uit Caussin's boek op, dat hij in dit geval een gelijkheidsprediker was, die den adel afschafte. Daardoor moet het voortdurend bestaan van den adel onder den Islam als een protest tegen Mohammeds leer voorkomen. Men vergunne ons dit punt zoo kort mogelijk toe te lichten.

Eene familie bezat adel (*hasab*) wanneer vier geslachten elkander, van vader op zoon, in de waardigheid van stamhoofd, *raies*, waren opgevolgd. Dit bewijst eene plaats uit den ‘Kitábo 'l-agání’, die Ibn-Chaldoen mededeelt[1], en waar de koning van Perzië aan al-Mondhir, den koning van Hira, vraagt: ‘Is onder de Arabieren de eene familie edeler dan de andere?’ waarop al-Mondhir de woorden tot antwoord geeft, die ik zoo even mededeelde. Daar nu de waardigheid van stamhoofd afhing van de keuze der stamgenooten, en deze verondersteld werden steeds den verdienstelijksten, hoewel meestal uit eene bepaalde familie, te kiezen, zoo volgt hieruit, vooreerst dat de Edelen weinigen in getal waren; en inderdaad al-Mondhir vond slechts drie adelijke familiën onder de Arabische stammen, die op zijn gebied woonden; en ten tweede dat de Arabische adel een veel schooneren oorsprong heeft dan eenige Europesche. Caussin nu deelt verhalen mede, waaruit men zoude opmaken dat Mohammed dien geboorteadel afschafte. Zoo leest men bij hem (III, 231) dat de Profeet, toen hij de afgodsbeelden van den tempel te Mekka had vernield, deze korte

1 HS. 1350, I, fol. 52 r°. De Leydsche Bibliotheek bezit geen handschrift van den ‘Kitábo 'l-agání,’ een werk dat Caussin druk gebruikt heeft, maar zonder deze plaats mede te deelen.

toespraak tot de Mekkanen hield: Er is geen andere God ‘dan Allah; hij heeft geen gelijke. Hij heeft zijne beloften vervuld, en zijnen dienaar over al zijne vijanden doen zegevieren. Koraishieten! geene heidensche trotschheid meer! geen hoogmoed, die op voorouders steunt! Al de menschen zijn kinderen van Adam, en Adam is uit stof gevormd.’ Daarop reciteerde hij dit Koranvers; ‘Stervelingen, wij hebben u voortgebragt uit eenen man en eene vrouw; wij hebben u verdeeld in huisgezinnen en stammen. De edelste in de oogen van God is hij, die Hem het meeste vreest. Aan God is de wijsheid en de oneindige wetenschap’ (XLIX, 13). Verder vermeldt Caussin (III, 507), de woorden van den Profeet: ‘De menschen zijn gelijk, even als de tanden eener kam; slechts ligchaamskracht verheft den een boven den ander.’ Maar tegenover deze gelijkheidsleer staat een gezegde van den Profeet, waardoor hij den adel van het Heidendom onder den Islam laat voortduren, en dat Caussin niet vermeldt. Over den adel handelende, deelt Ibn-Chaldoen[1] de woorden van den Profeet mede: ‘Die Edelen warren gedurende het Heidendom, blijven ook Edelen onder den Islam, bijaldien zij de ware wijsheid erkennen’ (d.i. het Islamisme omhelzen). De handelwijze van Omar, die er zich altijd op toelegde om in den geest van den Profeet te handelen, maakt het verder onwaarschijnlijk, dat deze den adel zou hebben afgeschaft. Omar toch trachtte geenzins de indeeling in stammen of clans op te heffen; integendeel, ‘kent nwe geslachtregisters’ zeide hij, ‘en weest niet gelijk de Nabateeërs van de Sawaad; als men een hunner naar zijn geslacht vraagt, dan antwoordt hij: ik ben uit die of die plaats[2].’ Men behoeft maar oppervlakkig de geschiedenis en Ibn-Chaldoen's Prolegomena te kennen, om te weten hoe naauw die verdeeling in clans met het aanzien, met het bestaan van den adel zamenhing. Wilde men den adel laten bestaan, dan liet men aan de stammen hunne natuurlijke hoofden; wilde men daarentegen den adel fnuiken, dan stelde men over een stam iemand als hoofd aan, die tot een

1 HS. 1350, I, fol. 50 v°.; HS. 48, fol. 32 r°.

2 Ibn-Chaldoen, HS. 1350, I, fol. 49 r°.; HS. 48, fol. 31 r°.

anderen stam behoorde. Dit laatste deed in de tiende eeuw Almanzor in Spanje, toen hij den adel krachteloos wilde maken[1]; in onze negentiende eeuw deed Saoed, de vorst der Wahhábieten, hetzelfde, met hetzelfde doel[2]. Omar daarentegen liet aan de stammen hunne natuurlijke hoofden. Een merkwaardig voorbeeld daarvan is het volgende. Omar had Arfadja, den zoon van Harthama, als hoofd over den stam Badjiela aangesteld, omdat hij en anderen meenden, dat Arfadja tot dien stam behoorde. De Benoe-Badjiela, door eenige hunner stamgenooten verwittigd dat Arfadja niet tot hun geslacht behoorde, verzochten den chalief de aanstelling van dezen in te trekken, en Djarier, den zoon van Abdollah, in zijne plaats te benoemen. Omar ondervroeg Arfadja, en deze antwoordde: ‘Zij hebben gelijk, vorst der Geloovigen! Ik behoor tot den stam Azd. Ik heb, toen ik nog bij mijnen stam was, een moord begaan, en ben toen tot de Benoe-Badjiela overgegaan[3].’ Dat Omar aan het verlangen der Benoe-Badjiela voldeed, blijkt daaruit dat Djarier ibn-Abdollah voorkomt als hoofd van den stam Badjiela, en Arfadja als hoofd van den stam Azd[4]. Men kan tevens uit dit geval, waarbij meerdere zouden te voegen zijn, opmaken, dat de stammen ook onder den Islam voortgingen hunne hoofden uit hun midden te kiezen, en dat de chalief zich bij het bevestigen hunner keuze bepaalde. Zoo handelde ook meestal de Wahhábitische vorst in deze eeuw. ‘Hij stelt naar goedvinden,’ zegt Burckhardt[5], ‘sheichs over steden, districten en stammen aan en zet hen ook weder af; maar gewoonlijk bevestigt hij de keuze der Arabieren zelve.’ Deze en andere redenen bewijzen, geloof ik, dat Mohammed niet bedoelde den adel af te schaffen. Toen hij de woorden uitsprak, die Caussin mededeelt, predikte hij nederigheid en gelijkheid voor de wet; maar zijne gelijkheidsleer was geene andere dan de Oud-Arabische, die den adel niet uitsloot.

1 Al-Makkarí, HS. van Gotha, fol. 63 r°.
2 Burckhardt, ‘Notes on the Bedouins and Wahábys,’ p. 163.
3 Ibn-Chaldoen, HS. 1350, I, fol. 49 v°.; HS. 48, fol. 31 r°.
4 Zie b.v. Caussin, III, p. 461; Aboe-'l-fedú, ‘Hist. anteisl.,’ p. 190 van Fleischer's uitgave.
5 ‘Notes,’ p. 295.

Maar ofschoon er leemten zijn in Caussin's boek, aan het geheel komt de hoogste lof toe. De taak, waaraan de schrijver meer dan tien jaren studie besteed heeft, had hare eigenaardige moeijelijkheden. De bouwstoffen waren vele in aantal, en soms niet dan ten halve naauwkeurig en bruikbaar; chronologie was er bijna niet; men moest die opmaken uit de te dikwijls (door den schuld der afschrijvers) bedorvene genealogiën en uit een klein aantal zelden te vertrouwen synchronismen; dit was een arbeid, die geduld, scherpzinnigheid en gave van combinatie vereischte, maar die noodzakelijk moest verrigt worden als er orde zou komen in plaats van eene chaotische verwarring; eindelijk heeft het onderwerp zelf een groot gebrek: het mist eenheid. Op de laatste moeijelijkheid na, die niet te overwinnen was, heeft Caussin de overige met even veel voorzigtigheid als vernuft opgelost. Moge ook al niet alles verrigt zijn; moge vooral in lateren tijd de dan verder gevorderde studie der Himjaritische opschriften, die nog bij duizenden aanwezig zijn, een nieuw licht werpen op de oude geschiedenis van Jemen, onbetwistbaar is het, dat Caussin de wetenschap zeer veel verder gebragt heeft dan zij was. Maar wat wij vooral niet genoeg kunnen prijzen: zijn boek munt uit door eene regelmatige schikking en verdeeling van het materiëel, iets dat moeijelijker te bereiken is dan het schijnt. Hij heeft niet alleen een wetenschappelijk werk gegeven; hij heeft ook aan de eischen der kunst voldaan. Zijn werk sluit zich aan eene school aan, aan die, welke men in Frankrijk de ‘école pittoresque’ of ‘descriptive’ noemt. De schrijver verhaalt met waarheid en levendigheid, maar altijd eenvoudig; hij schildert de zeden in talrijke episoden, die rijk in afwisseling zijn; hij laat, waar de bronnen het maar eenigzins toelaten, de handelende personen sprekend optreden; hij doet ons leven, denken en gevoelen met de woestijnbewoners; altijd laat hij aan de gebeurtenissen hare oorspronkelijke en dramatische kleur; nooit ontleedt hij ze; nooit waagt hij een oordeel daarover, want een goed verhaal is reeds een oordeel, of zoo als de Barante zich uitdrukt: le récit suggère au lecteur les réflexions et les jugements qui n'ont point été formellement exprimés; nooit stoffeert hij het verhaal

Mit trefflichen pragmatischen Maximen,
Wie sie den Puppen wohl im Munde ziemen,

en die bij voorbeeld in Sismondi's ‘Républiques italiennes’ en in von Raumer's ‘Hohenstaufen’ zoo hinderlijk zijn. Ook waar het bovennatuurlijke eene rol speelt, bewaart Caussin meestal de naïve verhalen zijner bronnen; hij geeft eene enkele fijne opmerking, maar hij bederft de oude verhalen niet door ze met rationalistische deftigheid te verklaren of te wederleggen. Hij vertaalt eene menigte gedichten, die eene heldere voorstelling van de denkwijze der oude Arabieren geven; hij vertaalt ze, niet met die schijnbare getrouwheid, die zich angstvallig aan ieder woordje vastklampt, en die, als men Oostersche poëzij vertaalt, inderdaad de grofste ontrouw is; maar met die ware getrouwheid, die stoutweg het denkbeeld van den dichter wedergeeft. Wij mogen niet nalaten hier in het voorbijgaan op te merken, dat deze gedichten slechts dan, wanneer men ze in een aaneengeschakeld verhaal leest, voor den Europeaan, die de taal van het oorspronkelijke niet verstaat, de beteekenis erlangen, die zij voor de Arabieren hadden. Leest men ze op zich zelve, in Rückert's ‘Hamása’ bij voorbeeld, dan missen zij hunne uitwerking. Al schreef zelfs Rückert niet zulk een gedwongen en soms onverstaanbaar Duitsch; al was men niet dikwijls genoodzaakt het Arabische origineel te kennen, om zijne vertaling te begrijpen; al was hij naauwkeuriger in het wedergeven der denkbeelden, in plaats van alles op te offeren aan de slaafsche navolging van den versbouw, ook dan nog kan een Oud-Arabisch gedicht, en vooral een fragment der Hamása, geen indruk maken, want men stuit op allerlei toespelingen en op onbekende eigennamen; men heeft een commentaar noodig, en de indruk is bedorven; maar leest men ze in een verhaal, dan verplaatst men zich van zelve in de omstandigheden, waarin de dichter verkeerde.

Evenwel, niet overal blijft Caussin zoo zeer aan de beginselen der école descriptive getrouw, als b.v. in zijn zesde boek, dat de geschiedenis der Arabieren van Nadjd behandelt en de grootste helft van het tweede deel inneemt. Elders wijkt hij van de methode van de Barante en Thierry af;

dan toetst hij, in den tekst, de waarde van tegenstrijdige berigten en regtvaardigt zijn verhaal. ‘Il n'est plus alors un historien, c'est un érudit qui disserte avec plus ou moins de sagacité les témoignages contemporains,’ verwijt de Barante aan de geschiedschrijvers, die hetzelfde hebben gedaan. Maar als men tot bronnen beperkt is, die maar al te dikwijls onzeker en tegenstrijdig zijn, dan is het onmogelijk altijd geschiedschrijver te blijven; men wordt soms tegen wil en dank tot een kritisch onderzoek gedwongen. Verschillende tijdperken kunnen onmogelijk alle volgens dezelfde methode behandeld worden, en de harmonie, die, in Caussin's boek, tusschen stof en vorm heerscht, bewijst genoegzaam, dat hij die methode gekozen heeft, die voor het onderwerp het geschiktste was. Vreesde ik niet reeds te lang misbruik te hebben gemaakt van het geduld mijner lezers, ik zoude nog trachten aan te toonen, dat de methode der school, wier leus het ‘scribitur ad narrandum’ is, alleen bij dit gedeelte der Arabische geschiedenis, waarin, als ik mij zoo eens mag uitdrukken, bijna geene *politieke* vragen voorkomen, zoo volledig kan gevolgd worden; maar dat, hoe wenschelijk het ook zij, dat men hare methode altijd zoo veel mogelijk volge, deze echter niet voldoende is om de geschiedenis na Mohammed goed te doen begrijpen.

R. DOZY.

Staatkundige beschouwingen.

November 1849.

Het naauw en innig verband tusschen ‘vrijen handel’ en de afschaffing der navigatie-wetten, is in Engeland door velen, zelfs in het Parlement, ontkend. Men stelde het voor als hadden de ministers alleen ter verzekering van eenige stemmen dien zamenhang beweerd. ‘Ten allen tijde,’ zegt Mr. Herries, ‘is dit onderwerp der scheepvaart als geheel afgescheiden en op zich zelf staand beschouwd: de proefneming met vrijen handel kan zonder nieuwen maatregel worden voortgezet.’ - ‘Ik ontken ten eenenmale,’ riep Lord Brougham uit, ‘dat dit vraagstuk iets hoegenaamd te maken heeft met het pleit omtrent den vrijen handel. Wie was de groote voorstander en apostel van deze leer? wiens schriften maken nog heden als het wetboek uit voor alle volgelingen en aanhangers van dit staathuishoudkundig stelsel? Ongetwijfeld, Adam Smith, en juist deze is vóór de scheepvaart-wetten, omdat hij veiligheid boven rijkdom acht, en diensvolgens, ofschoon erkennend dat de strekking dier wetten aan de vermeerdering van schatten niet gunstig is, evenwel verklaart dat ze moeten geëerbiedigd worden, als de doelmatigste onder alle handelsbepalingen van Engeland. Washington, Maddison, een ijverig discipel der liberale school, uit de partij der democraten, ston-

den ditzelfde gevoelen voor. En eindelijk Huskisson, de man, wien deze ministers voorgeven na te volgen, betuigde in geheel tegenovergestelden zin: Handel en zeevaart kunnen in strijd komen, alsdan moeten commercieële belangen wijken voor de opkomst en het behoud van de marine.' - Toch komt ons voor dat een onpartijdig onderzoek van de hoofdbepalingen der vroegere Britsche scheepvaartwetten, voor Nederlanders belangrijk ook na haren val, geen' twijfel overlaat omtrent de verwantschap van beide verbodstelsels, zoodat de wijziging in het tarief en de afschaffing der graanwetten moesten gevolgd worden door intrekking der acte van navigatie. Of liever, van het droevig overschot dier acte: want de gebreken van grondslag en beginsel, bij de hedendaagsche rigting van handelsverkeer en internationale betrekkingen, hadden gedurige afwijkingen noodzakelijk gemaakt. Handelstraktaten met de Vereenigde Staten, met Mexiko, Bolivia, Columbia, Venezuela, Buenos-Ayres, met Rusland, Pruissen, Denemarken, Noorwegen, Zweden, Hanover, Holland, België, Frankrijk, Portugal, Spanje, Italië, Griekenland, Turkije, Marokko, de Hanzesteden gesloten, hadden sedert lang en bij herhaling inbreuk gemaakt op het oude navigatie-stelsel. 'En,' voegde Lord Landsdowne in zijne rede tot de Britsche Pairs daarbij, 'niemand uwer wane dat deze overeenkomsten onderling gelijk zijn; volstrekt niet; ze zijn oneindig verschillend: sommigen voortdurend, anderen opzegbaar; dezen op den voet van de meest begunstigde natie, genen op het beginsel van reciprociteit gegrond; twee dier traktaten hebben gelijkheid van lasten tot grondslag; vier anderen maken onderscheid tusschen Britsche en vreemde schepen; wederom zijn er drie, welke aan buitenlandsche bodems vergunnen uit Engelsche havens naar elders uit te klaren. Al deze bepalingen hebben zulk een bajert van verwarring, zoo veel duisters en bezwaarlijks in de wetten op de scheepvaart gebragt, dat de belanghebbenden niet kunnen ontdekken van welk beginsel daarbij is uitgegaan.' - Blijkt hieruit niet ten duidelijkste, hoe verkeerd, hoe onhoudbaar geheel het stelsel geworden was? Maar wie ziet niet tevens, hoe de handel daardoor belemmerd,

het vrije handelsverkeer onmogelijk werd? Verboden was de invoer van katoen uit Hâvre, van ruwe suiker uit alle Fransche havens, van koper, van Indisch hout, terwijl de suiker geraffineerd, het koper gesmolten, het hout tot meubelen verwerkt, vrijelijk werden toegelaten. Huiden bereid, konden uit Frankrijk of van elders worden aangevoerd, mits geen ruwe huiden in overvloed voorhanden waren; in welk geval de looijers tot hun bedrijf ze niet eerder konden bekomen dan langs den omweg over Amerika terug. De cochenille, op de Canarische eilanden geteeld, waarvan Cadix stapelplaats is, kon niet anders dan dadelijk van deze eilanden, zelfs niet met Britsche bodems, worden aangebragt, omdat ze geographisch, krachtens de navigatie-wetten tot Afrika behoorden, zoodat de menigte Britsche schepen, tot vervoer van wijnen op Cadix gebezigd, die gezochte verwstof niet mogten laden. Hoe overvloedig, b.v., de Maderawijn te Lissabon, de Senegalsche gom te Marseilles, het Afrikaansche verfhout te Bordeaux op een gestapeld was; hoe groot het gebrek, de behoefte en vraag daarnaar in Engeland; geen der tallooze Engelsche bodems, die deze havens aanhoudend bezoeken, mogt wagen zijne scheepsruimte aan te vullen met deze gezochte waar. De indigo van Java, onmisbaar in enkele fabrieken, moest op de Nederlandsche markten gekocht, in een Hollandsch schip geladen, naar de Vereenigde Staten worden gebragt, om vrij in Engeland te worden toegelaten. De ertsen producten van Australië, de voortreffelijke wol aldaar voorhanden, vonden geen toereikend aantal Britsche bodems tot vervoer, en mogten de schepen, met landverhuizers uit Duitschland derwaarts vertrokken, voor ladingen naar Engeland bestemd niet bezigen, zoodat door hooge vrachten de winsten half verloren gaan, en eerlang smeltovens in Australië, (zoo als reeds in Hamburg is geschied) zouden worden opgerigt, tot nadeel en ten koste van Engeland's scheepvaart en industrie. Palmolie, Manilla-hennip en timmerhout lagen in Amerika vruchteloos op Britsche bodems te wachten; de Duitsche industriëel, die de fijne Peruaansche wol onverlet en tot minder prijs dan zijn mededinger in Engeland koopt, verdrijft hem natuurlijk van de markten door goedkooper lakens te

vervaardigen. De kamer van koophandel te Toronto, gaf voor drie jaren te kennen, dat eene menigte graan en voedingsartikelen uit Canada's binnenland naar Montreal waren vervoerd, en tot hooge prijzen ingekocht op de berigten van het bestaande gebrek en de schaarschte in Europa; maar dat de eigenaars, geen scheepsruimte vindende, en met ondergang bedreigd, hun tegenspoed bovenal aan de navigatie-wetten toeschreven, en dat hierdoor een geest van misnoegen en diepe ontevredenheid onder de bewoners van Canada was ontstaan. Dezelfde klagten werden te Bombay en Calcutta gehoord wegens het verbod om schepen te bevrachten, in die havens zoo talrijk, wier bemanning uit Lascars bestond. ‘Ik kan bij geene mogelijkheid bevroeden,’ merkte Graaf Carlisle aan, ‘waarom de Lascars, die ontegenzeggelijk goede zeelieden, en daarbij Britsche onderdanen zijn, niet aan boord van onze schepen mogen dienen, Een voornaam reeder, Mr. Somes, gaf hun vijf jaren geleden voor onze commissie van onderzoek, het navolgend getuigenis: “In den Oost-Indischen handel, zou ik bij voorkeur deze Lascars gebruiken; in die heete luchtstreek worden ze niet in grooter aantal vereischt dan Engelsche matrozen; zij munten uit door een bedaard gedrag, en zijn mak als schapen.”’ Is het wonder, dat de regering van alle kanten met verzoekschriften bestormd, uit Trinidad, Jamaika, Canada, Ceylon, tot wijziging der bestaande wetten gedrongen, door eigen overtuiging en den onweêrstaanbaren tijdgeest voortgedreven, de voorstellen van het vorig jaar hernieuwde en van de aanneming eene kabinetsquaestie maakte. - ‘Lord Stanley heeft open en rondborstig verklaard’ (dus besloot de minister Landsdowne zijne rede) ‘dat hij op de gevolgen eener afstemming van deze wet is voorbereid, ik leg hier voor mij zelven en mijne ambtgenooten de verklaring af, dat ook wij voor dit geval ons besluit hebben genomen.’ - Aanvankelijk was het uitzigt op een gouvernements-voorstel, nog van meer omvattenden aard dan het vroeger ontwerp, aan het huis der Gemeenten geopend. Om namelijk alle tegenbedenkingen van de Amerikaansche zijde weg te nemen, was het plan van den minister Labouchere geweest, ook de kustvaart tot ze-

kere hoogte voor buitenlanders te openen. Zelven zouden voorzeker de bodems der Vereenigde Staten een gering aandeel van deze vaart tot zich trekken; maar hoe belangrijk was de toezegging b.v. voor schepen uit Hamburg en Bremen, die den aanzienlijken koolhandel tusschen Sunderland, New-Castle en Londen zouden helpen drijven, zonder eenige opoffering hunnerzijds. Maar toen de wet in committé zou worden onderzocht, deelde de handels-minister mede, dat nadere inlichtingen van den kanselier der schatkist en het bureau der in- en uitgaande regten verkregen, hem hadden overtuigd dat er onoverkomelijke bezwaren tegen dit plan bestonden; dat de inkomsten des rijks, door de opheffing van het nu geldend onderscheid tusschen kustvaart en algemeene scheepvaart aan wezenlijk gevaar wierden blootgesteld, dat dus het ingediend ontwerp nagenoeg overeenkwam met de voorstellen, in de laatste zitting aangeboden. - Hoogst eenvoudig zijn hare bepalingen. Één enkel is het beginsel, volkomen openstelling van buitenlandschen en kolonialen handel; doch met de reserve, dat uitzonderingen te maken zijn wanneer de nood het eischt. ‘Reciprociteit’ is een verleidelijk woord, een tooverwoord, niet in praktijk te brengen, omdat, zoo als Gladstone in het parlement zeide, de Engelsche en uitheemsche beperkingen onderling onvergelijkbaar zijn (incommensurate). Zeer verschillend was het oogpunt bij de behandeling door de beide Huizen gekozen. Eene drieledige beschouwing deed zich bij dit onderwerp voor; het commerciëel en oeconomisch belang trok bovenal de aandacht van het Lagerhuis; terwijl de Pairs, door hun conservatief en beschermend instinct geleid, daarenboven de belangen der marine, alzoo het nationale belang bij uitnemendheid, in overweging namen. Zonder de zeer afdoende ondersteuning der leden en aanhangers van het voormalig bestuur, van Sir Rob. Peel, Sir James Graham, Mr. Gladstone, ware deze gewigtige hervorming in het Huis der Gemeenten zeker niet doorgegaan. Maar deze staatslieden offeren de hooge belangen des vaderlands aan geene partijzucht op. - Gladstone in handelskennis doorkneed, had zelfs vooraf den minister gewaarschuwd tegen het gevaar, in de voorgestelde bepalingen omtrent de kustvaart voor de belangen der schatkist gele-

gen. Hij had, bij meerderen bijval van de vergadering, een ander voorstel willen voordragen, waarvan hij de hoofdtrekken afschetste en dat hij zich verpligt zou hebben gerekend te ontwikkelen, bijaldien reeders en eigenaars van schepen niet hadden getoond dat zij geene, of bijkans geene wijziging in het bestaande wenschten. Nu wilde hij het gouvernement niet tegenstreven en evenmin de verantwoordelijkheid op zich nemen van tot den voortduur der bestaande wetgeving te hebben medegewerkt. - De leidsman der protectionisten, d'Israeli, die de uitstekende kennis van Gladstone aan zijne plannen had willen dienstbaar maken, teleurgesteld in zijne verwachting om hem te kunnen gebruiken als een geschikt werktuig ter vernieling van de sterkten des gouvernements, overlaadde hem met bitteren spot en verwijten. Maar vruchteloos. Ik heb geene beloften geschonden,' antwoordde deze, ik beroep mij daaromtrent op allen, die mij hebben gehoord, duidelijk heb ik verklaard dat ik mij in geenerlei opzigt wilde binden, omdat de betere grondslagen van mijn voorstel niet moesten gelden bij de groote belangen, die daardoor in de waagschaal wierden gesteld. Ik verlangde de verwerping der ministeriëele voordragt niet, waarvan ik heilrijke gevolgen wacht. Zoo mijn geëerde aanvaller niet had begrepen, dat mijne gedragslijn gunstig aan de bedoelingen, die ik mij voorstel, en met de zijnen in strijd is; ik vraag het hem zelven, of ik den schamperen spot zou hebben ondergaan, dien ik, zonder ergernis evenwel, van hem heb moeten aanhooren. Uit innige overtuiging, verschil ik met hem van zienswijze, en vertrouw, dat de hervorming in ons handelsstelsel, wel verre van te hebben bijgedragen tot den tegenwoordigen druk, het beste middel is ter leniging; reeds zie ik het morgenrood van een' beteren dag aan de kimmen gloren.' Onveranderd werd de concept-wet in committé aangenomen, en alle amendementen verworpen. Eene maand later (23 April) moest de bill ten derdenmale worden gelezen: hevig werd zij nog bestreden door talentvolle sprekers, Herries, Robinson, Walpole, T. Baring, ten laatste door d'Israeli, die de debatten sloot. Mr. Herries trachtte inzonderheid de kracht te ontzenuwen van alle argumenten aan de verzoekschriften uit de koloniën, aan de protesten der

Europesche natiën en van de Vereenigde Staten in Amerika ontleend, terwijl hij de tegenkanting van voorname handelssteden sterk deed uitkomen. De vertegenwoordiger van Midhurst, Walpole, sprak eene doorwrochte rede uit, waarin hij de navigatie-wetten historisch beschouwde, en ze daarna uit een economisch en nationaal oogpunt verdedigde. Bij hem, als bij de overige voorstanders van dit stelsel, ligt ten grondslag, dat de beperking oorspronkelijk tegen vreemde welvaart gerigt, niet tevens inheemsche nijverheid zou hebben benadeeld. De eerlijke industrie der Nederlanders moest bij den aanvang worden geknakt; thans moeten pogingen van Pruissen of Amerikanen belemmerd worden. ‘Maar,’ antwoordde Lord John Russell, ‘daargelaten of afbreuk aan Holland te doen ten tijde van Cromwell, ons wezenlijk, welbegrepen belang was, laat ons niet vergeten dat veertig jaren daarna de handhaving van Holland's magt het doel was onzer staatkunde; dat de kwellende en knellende beperkingen dezer wetten Amerika tot opstand hebben gebragt en Ierland zoo fel verbitterd, dat het alleen door intrekking daarvan bevredigd werd.’ Volkomen was de wederlegging, door Sir James Graham uitgesproken. Zij stelt de speling der partijen in zoo helder licht, dat wij een meer breedvoerig uittreksel daaruit ontleenen. Ik heb altoos gemeend, dat deze wetten haren oorsprong te danken hebben aan dat oude en verouderde mercantiële stelsel, volgens 't welk handel te beschouwen is als een wedstrijd tusschen de volkeren, ter verkrijging van de meeste edele metalen, en als middel om daartoe te geraken, dit gerekend werd: dat al wat de eene natie won, alleen gewonnen werd ten koste der overigen. Ik zie duidelijke pogingen om dit stelsel, dat ik voor goed afgesleten hield, in het leven terug te roepen. Mijn geachte vriend (Walpole) zal het mij ten goede houden, als ik zeg, dat hij niet zeer naauwkeurig is geweest, in zijne geschiedkundige herinneringen; hij beweert, dat de acte onder Karel II uitgevaardigd, volkomen is geslaagd; dat de kwijnende handel herleefde en opgebeurd is. Zoo mijn geheugen mij niet bedriegt, heeft reeds in 1670 Roger Coke aangetoond, dat het onmiddellijk gevolg der acte van navigatie was, dat onze schepen van den handel met Rusland en Groenland werden uitge-

sloten, en de levendigheid onzer eigen havens merkelijk was afgenomen. In 1691 wees Sir Josiah Child, terwijl hij de politieke strekking der scheepvaart-wetten verdedigde, op het verval van den Oostzee-handel en de vermindering van het algemeen handelsverkeer. Sir Matthew Decker, die in 1756 tegen deze wetten schreef, betoogde hoe schepen en zeevaarders in aantal waren afgenomen, terwijl de algemeene volksbelangen door het uitloven van premiën, zeer hadden geleden. Ook Adam Smith, de Newton der staathuishoudkunde, op wiens gezag men zich gedurig beroept, is, uit een oeconomisch oogpunt, tegen de navigatie-wetten, en stellig van gevoelen, dat zij op den handel nadeelig werken, omdat koopers en verkoopers van onze markten worden gehouden en dus de prijzen worden gedrukt. De voorgaande spreker heeft zijne ingenomenheid beleden met het reciprociteit-stelsel. Ik erken het doelmatige daarvan, toen Huskisson het invoerde. Nadat het verkeerde beginsel der navigatie-wetten zoo lang had geheerscht, was het bedachtzaam overleg langzamerhand van de dwaling terug te komen. Maar op zich zelf hecht ik weinig aan dat beginsel van ‘wederkeerigheid’. Ik kan er niets anders in zien, dan het belang van anderen tot maatstaf te nemen voor ons eigen belang; haast zou ik zeggen hunne dwaasheid tot rigtsnoer maken van ons gedrag. Zelfs zou ik tegen de wet stemmen, zoo ik dacht, dat de bepaling omtrent represailles (retaliation) ooit anders dan in den alleruitersten nood kon worden toegepast. Want is het geen onverstand, dat wij, als eene andere natie iets doet dat haar zelve meer dan ons schaadt, uit blinde wraakzucht van onze zijde datgene verrigten wat voor ons nog verderfelijker dan voor onze mededingers is? Maar ik ben bereid mijne stem aan de wet te geven, omdat ik overtuigd word - lettende op ons nationaal karakter - op onze kapitalen - op den onverschrokken moed van dit volk ter zee, hun eigen element, op de bedrevenheid en koenheid onzer schepelingen, op de voordeelen, die wij reeds hebben behaald en op al wat wij vooruit hebben boven onze mededingers door geheel de beschaafde wereld, dat een maatregel, die strekt om den algemeenen wereldhandel te doen toenemen, tevens

noodwendig dien van Engeland uitbreiden moet, en dat het leeuwen-aandeel ons beschoren is. Onder dit blijde vooruitzigt kan ik instemmen met de leer, dat onze handelsvloot de hoeksteen is van onze overmagt ter zee - en evenwel deze wet aannemen. Al de redenen, die voor vijf-entwintig jaren tot wijziging van het destijds bestaande noopten, gelden in hoogere mate nog thans. Ik ben niet zoo ongevoelig als ons medelid Herries voor de kennisgevingen, onlangs aan ons gouvernement door de vreemde kabinetten gedaan. Reeds in 1847 dreigde de Pruissische gezant met represailles, zoo wij niet afgingen van ons drukkend stelsel. - Prins Schwarzenberg berigt, dat Oostenrijk onze beperkingen moede is. Ons traktaat met Rusland spoedt ten einde, en duidelijk is ons reeds te verstaan gegeven, dat zonder verzachting dezerzijds de gunstige voorwaarden niet zullen vernieuwd worden.

Ten aanzien der Vereenigde Staten wordt geen traktaat vereischt, want daar bestaat reeds eene wet, die duidelijk verklaart, dat elk voordeel, aan Amerikaansche bodems toegekend door een' vreemden staat, wederkeerig van hunne zijde verleend zal worden: - de kustvaart alleen uitgezonderd, die tusschen ons geen punt van verschil meer uitmaakt. - Merkwaardig was ook voorleden jaar, toen de omstandigheden niet zoo ongunstig waren als nu, de bezorgdheid, door sommige getuigen voor onze commissie geuit, dat Hamburg en Bremen onder anderen zich welhaast aan het Tolverbond zouden aansluiten, eene nationale vlag en wetten op de scheepvaart invoeren, waarbij Britsche bodems en handel zouden onderworpen worden aan dezelfde beperkingen, die wij aan de minst begunstigde natiën opleggen. Hieromtrent zal ik eenige toepasselijke woorden overnemen uit eene rede van Huskisson, den man, die geroemd wordt als ontwerper van ons tegenwoordig stelsel, en wien men soms nageeft, dat hij geene verdere uitbreiding van handelsvrijheid bedoelde. Reeds in 1826 zeide Huskisson: ‘Bij de veranderde gesteldheid der wereld was het onze pligt met ernst te onderzoeken, of een stelsel van handelskrijg, waarvan de eindelijke strekking is elkander wederkeerig uit te sluiten - of het stelsel van hooge differentieele regten

op vreemde schepen, met de moreele zekerheid van deze regten ten volle op onze eigene bodems in buitenlandsche havens te zien verhaald, een worstelstrijd was, waarin Engeland kansen van voordeel had, of waaruit het eervol kon terug treden? Ik zal voor een oogenblik iedere bedenking van hooger aard laten rusten: die ons afkeer inboezemt tegen het openen van zoodanig strijdperk; - evenzeer stel ik voor een oogenblik de belangen van ons fabriekwezen ter zijde, en de algemeene volkswelvaart, hoewel natuurlijk alle verbruikers voor dezen douanen-oorlog en wederkeerige beperking moeten betalen; - ik wil nu enkel op de belangen der scheepvaart letten. Uit dit betrekkelijk eng, maar niet onbelangrijk oogpunt de zaak beschouwende, aarzel ik niet als mijne vast-gegronde overtuiging uit te spreken, dat op den duur bij wederzijdsche volharding in dezen krijg van differentieele regten, het grootste nadeel dien staat zal treffen, welke bij den aanvang de meeste handelsschepen bezit. Hoe kan het anders? - Wat toch zijn die differentieele regten anders dan eene belasting op handel en scheepvaart; en moet die niet het zwaarst hen drukken, die van beiden het meest bezitten?' - In deze woorden schuilt de kern der gansche redenering. Deze navigatie-wetten zijn enkel te beschouwen als een last op handel en zeevaart, die voor den fabrikant den prijs zijner materialen verhoogt, en mij dunkt, dat elke zoodanige belemmering van den handel een breidel is tegen den aanwas van die magt, waarop toch onze grootheid ter zee hoofdzakelijk rust. Mijn geachte vriend, de vertegenwoordiger uit Oxford, stelde vroeger twee beginsels voorop, waarin ik volkomen deel, te weten: dat handel de grondslag der marine is, en ten andere, dat schepen den handel niet voortbrengen, maar volgen. Niets zoo waar: en dan doet zich de vraag op: hoe kunnen wij met de meeste zekerheid onzen handel, en diensvolgens onze handelsvloot uitbreiden? Vraagt men mij, welke uitwerkselen ik van het aannemen der wet voorzie? aanstonds eene daling van vrachten, waaruit onmiddellijk vermeerdering van in- en uitvoer ontstaat, waardoor wederom handel wordt aangewakkerd. Het verbruik moet aldus toenemen, en als onmisbaar gevolg van een bloeijenden handel en vermeerderd verbruik is aan-

zienlijke vermeerdering van schepen en zeevolk te wachten. - Zegt men mij, dat deze redenering welligt doorgaat voor den handel en scheepvaart in het algemeen over den ganschen aardbol, maar dat daaruit niet volgt, dat die van Engeland in evenredigheid zullen toenemen, - dan kan ik mij op de ervaring beroepen, en de ondervinding van het voorleden tot gids maken voor de toekomst. In 1846 moest Sir Rob. Peel de havens openstellen, en de scheepvaartwetten schorsen, om een deel van het rijk voor hongersnood te bewaren. Welnu, wat blijkt uit den overgelegden staat der schepen, gedurende die schorsing met ladingen graan ingeklaard? Zijn ze aangebragt met bodems uit de gewesten, waar het koren was gerijpt? uitsluitend met Pruissische, Russische of Amerikaansche schepen? Neen, Britsche schepen waren de aanvoerders van dien voorraad, buiten alle evenredigheid met vreemde bodems. Ook kan ik tot staving van mijn gevoelen wijzen op den sterken aanwas van ons zeevolk onder de werking van Huskisson's traktaten van reciprociteit. Van 168,637, die het getal schepelingen in 1824 bedroeg, was het in 1847 geklommen tot 232,890. Iedere wijziging is steeds gevolgd door evenredige toename in het aantal onzer zeelieden. Maar kunnen wij daarbij blijven, en ons voortdurend verlaten op die overeenkomsten? Mijne ondervinding aan het hoofd der admiraliteit heeft mij geleerd, dat deze traktaten, in verband met bepalingen omtrent de ‘meest begunstigde natie’ in andere verdragen, zulke ingewikkelde vraagpunten doen oprijzen, dat het bijna onmogelijk wordt te beslissen, wat wij met vreemde staten zijn overeengekomen. Wat de koloniale belangen betreft - kan ik mijne verbazing niet genoeg uitdrukken over de adviezen op dit punt; ik zal slechts wijzen op Australië, Ceylon, Jamaika, die de dringendste vertoogen hebben ingediend, op de nog zwaarder wegende protesten uit Canada: en dan ontveins ik mijne vrees niet, dat, - ten zij gij tot de graanwetten terug gaat en Canadaasch koren beschermt door een regt op vreemd graan te leggen - dat, zeg ik, met vrijen handel en zonder afschaffing der navigatie-wetten, Canada voor ons verloren gaat. Reeds in 1826 sprak Mr. Alexander Baring behartigenswaardige woorden in dezen

zin: ‘Van onze bezittingen in Noord-Amerika wil ik alleen zeggen, dat ze niet anders te behouden zijn, dan door het verleenen van al de voordeelen van vrij handelsverkeer, door haar belangstelling en gunsten te bewijzen. Sints den Amerikaanschen oorlog zijn deze koloniën zich hare magt bewust, en kennen zij haar belang: het is niet mogelijk ze door overmagt te bedwingen, of haren handel noodeloos te beperken.’ Zoo deze taal destijds waarheid behelsde, hoeveel meer thans; wij hebben geen oogenblik te verliezen. Al is het onderwerp ongevallig en de beschouwing van somberen aard, toch moet ik u de uitspraak herinneren van Bancroft, in zijne ‘Geschiedenis van Amerika’: ‘de Engelsche navigatie-wetten strooiden het zaad der Amerikaansche onafhankelijkheid.’ En kunnen wij vergeten, welke belangrijke rol deze zelfde wetten in de onlusten van Ierland hebben gespeeld? Zoo zeer werden ze aldaar verfoeid, dat de eerste handeling van het onafhankelijk Iersch parlement in 1782 was onmiddellijk intrekking te vorderen van deze handelsbeperkingen. Het Iersche volk beschouwde ze als vernederend, en wilde geen oogenblik langer dien smaad verduren. - Sommigen onzer medeleden, mijn geachte vriend Herries onder anderen, voorspellen de schromelijkste gevolgen voor landbouw en handel van de voorgestelde wijzigingen. Is deze de overtuiging eener magtige partij, dan rigt ik tot hare leden de eenvoudige vraag: waarom aarzelt gij de zaak door de wetgeving te doen uitmaken? hebt gij regt, waarom dwingt ge ons niet op onze schreden terug te komen? vanwaar die weifeling, en dat uitstel? Bij den aanvang der zitting hoorde ik mijnen edelen vriend, Lord Stanley, soortgelijke gevoelens voorstaan, maar op eene gansch ondubbelzinnige wijze. Met de hem eigene rondborstigheid kwam hij onbewimpeld en moedig voor zijne meening uit. ‘Ik heb hooren zeggen,’ sprak hij, ‘dat wij vrijen handel hebben aangenomen, en dat wij in die rigting moeten blijven voortgaan - “vestigia nulla retrorsum.”’ Ik ben niet van die leer. Mij komt het voor, dat het beginsel van bescherming voor Britsche industrie goed en doelmatig is. Ik kan niet als een fait accompli aannemen, dat wij die bescherming moeten opgeven. Dagelijks word ik

versterkt in mijne overtuiging, dat ons land nimmer bloei en welvaart kennen zal, - dat wij de snoode bedoelingen niet kunnen verijdelen van kwalijk-gezinden, die meenen een' hefboom tegen onze aloude instellingen in handen te hebben, - dat alle takken van volksbestaan niet zullen ophouden te kwijnen, - zoo wij niet op onze schreden terug komen. Wij moeten onze inkomsten voor een deel uit matige regten trekken: en wederkeeren tot de beginsels van bescherming. Dit is mijne overtuiging; en bovendien is mijne verwachting vast, dat binnen een niet verwijderd tijdstip de stellige, beraden denkwijs van het gansche land u dwingen zal tot ditzelfde besluit te geraken. - Ik kom er openlijk voor uit, zonder noodelooze belemmeringen des handels voor te staan, ben ik onvoorwaardelijk tegenstander van dien gehalveerden, eenzijdigen, basterd vrijen handel, dien de regering in het belang van vreemdelingen ten nadeele onzer landgenooten heeft ingevoerd; en even onverzettelijk verdediger van dat oud, regtvaardig en billijk beginsel, dat aan de landbouwers en fabrikanten van dit rijk, aan onze landgenooten, waar ook over den aardbol verspreid, geen monopolie, maar bescherming verzekerde. - Ziedaar de rondborstige, mannelijke verklaring van Lord Stanley. Ik zeg even rond en open, dat de maatregel nu in beraad het kapiteel is, noodig om het reeds verrigte werk te voltooijen. Ik beweer, dat zonder dat, wij half werk hebben verrigt, maar dat met hetzelve ons gebouw niet ligt zal instorten. Hier dus moet het pleit voldongen, de strijd volstreden worden tusschen vooruitgang en reactie. Ik beschouw nu de zaak van hare politieke zijde, waarmede, op dit oogenblik, alle andere gezigtspunten onvergelijkbaar nietig zijn. Ik heb bedaard en kalm kunnen nadenken over de wijzigingen, waaraan ik deelgenomen- en over de maatregelen die ik bepleit en doorgezet heb. Wel verre van mijn aandeel daarin te betreuren, spreek ik hier mijne innige overtuiging uit, dat de vrede en rust des lands, de behoudenis onzer instellingen in het jaar dat verloopen is, boven alles aan die maatregelen zijn dank te weten. Voor mij is uitgemaakt, dat elke poging om tot verbodsbepalingen weder te keeren, om een beschermend stelsel aan te nemen, om koren en eerste

levensbehoeften te bezwaren, eene allergevaarlijkste proef zou zijn, die onvermijdelijk tot schokken en noodlottige gevolgen moet leiden. In ieder geval, mijne partij is gekozen. Hier sta ik, gekant tegen reactie en vóór vooruitgang gestemd, mits gepaard met omzigtigheid en beleid; en het is om deze redenen, dat ik voor de wet zal stemmen, die ik zonder noodeloos verwijl wensch te zien aannemen.

Deze voortreffelijke rede, door vorm en inhoud evenzeer uitmuntend, trok nog in Engeland bijzonder de aandacht, om den sterken toon, waarop Sir James zich tegen elke nieuwe poging tot herstelling van beschermende regten verklaarde. Een doorkneed staatsman en gewezen minister, doorgaans zoo behoedzaam en voorzigtig, die de kracht van woorden en uitdrukkingen kent, heeft niet zonder opzet zoo stellig gesproken. Welligt moest die taal mede strekken, om de afscheiding van Lord Stanley te voltooijen, en voor goed het gerucht logenstraffen, dat de spreker bereid was met zijnen edelen vriend een ministerie van protectionisten te helpen vormen. Verbazend ook is de zelfmisleiding, de overmoed der partij, die waant, dat het Britsche volk, den ‘vrijen handel’ moede, naar het verlaten stelsel kan worden teruggevoerd. ‘Meent iemand,’ mogt de eerste minister vragen, al zou deze vergadering met eene driedubbele meerderheid zoodanige protectieve wet aannemen, al zou zij met algemeene stemmen bij het Hoogerhuis doorgaan, - dat het volk in de tegenwoordige omstandigheden zich eene belasting op het koren zou laten opleggen: eene belasting, die, volgens de pachters zelven, om van nut te zijn, tot een aanzienlijk bedrag moet worden geheven. Welnu, laat ons dan zorgen, om niet door afstemming dezer wet, het land aan nieuwe beroeringen bloot te stellen. - En Lord Grey riep de Britsche Pairs toe: ‘Bedenkt wat gij aanvangt met pogingen van reactie goed te keuren. Niet dat ik schijn of schaduw van vreeze koester, dat het u gelukken zou de graanwetten weêr in te voeren. Wat sommigen voor onverschilligheid bij de natie aanzien, is niet anders dan een welgevestigd vertrouwen, dat dergelijke stap, als de intrekking dier wetten, eenmaal gedaan, elken terugtred onmogelijk moet maken. Eer zal de trotsche stroom,

die deze muren bespoelt, met de ebbe terugvloeijen tot zijne wellen, - dan dat de publieke meening ten dezen aanzien wankelen zal. De korenwetten zijn voor immer afgeschaft. Maar desniettemin kunnen uit de hernieuwde behandeling van dit vraagstuk ernstige gevaren ontstaan. Zoo de kreet om “bescherming” wordt aangeheven, is dan niet het opsteken van eene andere vaan aan de zijde der pachters te duchten, die, de leiding hunner voormalige meesters moede, nu zelven zullen handelen, en eene leuze aannemen, wier strekking naar elders heenwijst. Het is waar, Lord Stanley heeft ons nog onlangs gezegd, dat wij aan al die kansen en gevaren niet denken moesten, maar alleen op dit ontwerp moeten letten, en het zonder aarzeling en schroom verwerpen. Ik herken hem aan dezen raad: het is een hoofdtrek in zijn karakter den storm op te zoeken, en zich aan de baren over te geven, als de orkaan loeit en de zee hoog staat; voorwaar, hij is liefst stuurman op den hollen oceaan. Maar ik twijfel, of gijlieden dezen avontuurlijken loods wilt volgen.’ - Hooren wij hoe die begaafde redenaar zelf zijnen raad aanprijst: het vergunt een' blik in het stelsel, door de verdedigers der scheepvaartwetten in het Hoogerhuis aangenomen. ‘Ik zal,’ zeide Lord Stanley, ‘niet in het breede uitweiden over de zestig millioenen £st. aan kapitaal, in de scheepvaart gestoken, de tachtig duizend handwerkslieden, die jaarlijks vijf millioen aan loonen verdeelen, noch ook gewagen van de acht-en-twintig en een half millioen, door bodems en reeders bevaren, en in soldij of loonen aan Britsche matrozen, kunstenaars en werklieden uitbetaald. Dit is slechts het geldelijk belang, voor de welvaart des volks aan deze zaak verbonden. Maar er zijn bedenkingen van hooger, gewigtiger aard, dan die van rijkdom of voordeel, - ontleend aan de verdediging en veiligheid des vaderlands. Omtrent één vraagpunt zijn wij het allen eens: - dat, namelijk, onze meerderheid ter zee volstrekt onmisbaar is voor onze magt, onze onafhankelijkheid, ons volksbestaan. Evenzoo schijnt er geen verschil van gevoelen tusschen ons, dat die zeemagt afhankelijk is van onze handelsvloot. En nu vraag ik, met welke gronden hebben de ministers der kroon niet enkele veranderingen of

doelmatige wijzigingen dezer wetten aangeprezen, maar ons voorgesteld, om al die hoogst-gewigtige belangen van handel en zeevaart roekeloos op het spel te zetten. Het is niet aan mij of mijne medestanders te bewijzen, dat deze eerwaardige instellingen moeten in stand blijven, geheiligd niet door den tijd alleen, maar ook door de goede gevolgen. De raadslieden der kroon moeten ons de onweêrstaanbare noodzakelijkheid, het dringend en overwegend belang van de geheele afschaffing dezer wetten overtuigend aantoonen. Is dit geschied? Lord Grey heeft met meer minachting dan men van een populair gouvernement wachten kon, over de ingediende verzoekschriften tegen deze wetsvoordragt gesproken. De petitie uit Liverpool was hem te groot, het scheen ondenkbaar, dat 47 duizend onderteekenaars de regeringsvoorstellen zouden afkeuren; ze ondoordacht, onstaatkundig en drukkend noemen. En toch, voorstanders van beschermende regten en van vrijen handel, Tories zoowel als Radicalen, hebben zich tegen de wetsvoordragt verklaard, met eene eenparigheid, die Lord Grey moge verbazen, maar die de stad Liverpool tot eer verstrekt. Heeft één eenige handelplaats zich ten gunste van dezen maatregel uitgelaten, of één enkel verzoekschrift voor de intrekking der navigatie-wetten aangeboden? Niet één. Ligt is de leer, door Lord Granville, den onder-voorzitter van het Handelsbureau, gepredikt, dat de scheepsreeders en timmerlieden hun eigen belang niet kenden door zich te verzetten tegen deze wet; - dat er slechts ééne onbedriegelijke regtbank voor alle volksbelangen is, namelijk het gouvernement, - en dat het oude spreekwoord niet meer van toepassing is: “cuique in suâ arte credendum est.” Men heeft ons verwezen naar de exceptioneele omstandigheden, waarin Canada verkeert, en ik erken, dat deze kolonie krachtige redenen voor eene wijziging der navigatie-wetten doet gelden. Maar als de minister zich beroept op de dringende vertoogen uit de koloniën, en de noodzakelijkheid om aan hare wenschen gehoor te geven, dan verwonder ik mij, dat die bereidwilligheid alleen bestaat, zoodra die verlangens overeenkomen met de inzigten der regering. Wanneer Australië en de Kaap protesten inleveren tegen de onreine

stroomen van misdadigers daarheen gerigt - of de West-Indische bezittingen onzen bijstand inroepen, nu zij tot volkomen ondergang neigen door onbillijke mededinging van de producten van slaven-arbeid, of toen zij, gebukt onder den last van buitensporige inrigtingen, door ons opgelegd, de hulp der schatkist smeekten - kan ik niet vinden, dat de minister van koloniën zoo goedgunstig het oor aan hare klagten of smeekgebeden geleend heeft. Wat meer is, dat zelfde Canada heeft ook een tal verzoekschriften ingezonden om differentieele regten, ten einde langs den St. Laurens-stroom de voortbrengselen uit het Westen te kunnen vervoeren, en zonder welke de wijziging der navigatie-wetten alleen geen voordeel zal aanbrengen. Maar deze petities wegen niet zwaar bij het gouvernement, hoewel in allen de slaking dezer bepalingen niet wordt voorgesteld als vergoeding, maar alleen als eene geringe tegemoetkoming voor het verlies, dat zij hebben geleden. De edele Graaf heeft ook de bedreiging van Rusland, Pruissen en andere staten aangevoerd, om op de intrekking dezer wetten aan te dringen. Zeker, de circulaire van Lord Palmerston aan de vreemde hoven is een allerzonderlingst stuk. In stede van verschillende vertoogen, naar den aard der uiteenloopende belangen en betrekkingen ingerigt, zond men eene gedrukte circulaire van gelijken inhoud aan alle mogendheden, met de vraag, welke beperkingen in iederen staat tegen den Britschen handel aanwezig waren. Geen wonder, dat sommige antwoorden scherp, en niet één uitermate gunstig was, terwijl naauwelijks een enkel van eenig voornemen tot reciprociteit doet blijken. Het was of deze circulaire ten doel had, om elke mogendheid tot nieuwe belemmeringen aan te sporen. Pruissen evenwel zal zich niet moedwillig versteken van de voordeelen, bij het traktaat van 1841 bedongen, en de beste havens aan Weser en Elbe voor zich sluiten, om het regt van in- en uitvoer met Pruissische bodems tot plaatsen als Dantzig, Koningsberg en Memel, slechts voor kleine vaartuigen toegankelijk, beperkt te zien. Maar was niet de redelijkste, doelmatigste handelwijs geweest de zaak vriendschappelijk te onderzoeken, en tot eene schikking te komen, alvorens het traktaat ten einde loopt. Nog

eens moet ik vragen, wat zal het gevolg zijn, indien door dezen maatregel onze handelsvloot benadeeld wordt. Voor een deel bedoelt men aan Britsche handelaren te vergunnen hunne schepen in vreemde landen te laten bouwen, en de werven van buitenlanders volkomen gelijk te stellen met de onzen. Naauwelijks is het mogelijk met overdrijving te spreken van het belang, dat voor ons in het behoud der particuliere werven gelegen is; - zelfs de ondersteuning des handels is zoo gewigtig niet. - Terwijl op de landswerven slechts vijf duizend scheepstimmerlieden gevonden worden, beloopt hun getal niet minder dan tachtig duizend op die van particulieren. Worden dezen tegengewerkt, of vermindert hun aantal, waar zullen wij dan in tijden van vrede, - waar inzonderheid in geval van oorlog, schepen voor de vloot, of bouwmeesters voor onze schepen vinden? Wij weten uit opgaven van Pitt, dat van 1790 tot 1801, 24 linie-schepen zijn gebouwd, en slechts twee daarvan op de rijks-werven. Ontneemt gij aan de particulieren alle uitzigt, door de voorkeur aan vreemden te geven, dan zal onze magt ter zee gevoelig worden geknakt. Al ligt dit niet in de bedoeling der wet, onvermijdelijk is dit haar uitwerksel. Aan den reeder wordt als een gunst toegestaan de kielen op buitenlandsche werven te mogen leggen, in de veronderstelling, dat dáár tot lager prijs wordt gebouwd, - anders zou er van geen gunst of voorregt kunnen gesproken worden. Ieder schip dus, buiten'slands vervaardigd, zal het bedrag doen dalen van arbeidsloonen, ten voordeele van commercieele en maritieme grootheid hier te lande besteed. Immers wat wordt ons voorgesteld? De nog geldende wetten vorderen, dat eigenaar, matrozen, vlag, bouw en zeebrieven van Britschen oorsprong zullen zijn. Nu wil men aan onze constructeurs hun voorregt ontnemen, zonder tevens van de Vereenigde Staten te bedingen, om bodems b.v. van onze werven in de havens van Noord-Amerika te ontvangen; - want die staten doorzien te wel hun belang; - de scheepstimmerman zal dus worden opgeofferd, en de reeders zullen, na aan mededinging in den handel met buitenland en koloniën te zijn overgeleverd, buitendien worden gedwongen Britsche bemanning in dienst te nemen,

met hoogere victualie en provisie-kosten. Ik vraag u, wat lokaas blijft er voor den handelaar over tot het varen onder Britsche vlag? Thans getroost hij zich de onkosten, omdat hij monopolie in den kolonialen handel heeft, - benevens voordeelen in sommige vreemde havens, en uitsluitende voorregten in onze eigene koopsteden. Wordt hem dit alles ontnomen, wordt de vreemdeling toegelaten op gelijken voet, dan zal hij enkel belemmering en nadeel overhouden, en dus, onder vreemde vlag, met de gunstige bepalingen zijn voordeel doen. - Zietdaar, wat het gouvernement, in arren moede, tegen de wenschen der natie, maar door eene meerderheid in het Lagerhuis gesteund, aan het Parlement durft voorstellen. - Lord Grey heeft ons gewaarschuwd tegen het zaaijen van tweedragt tusschen de standen en klassen des volks; maar het is onze partij niet, die de punten van geschil heeft opgeworpen, noch de twistenden aangehitst. Ditmaal, althans, kan deze vergadering een onbevangen oordeel spreken: want naauwelijks iemand onzer heeft bij den uitslag persoonlijk of geldelijk belang. Zoo wij nu voor eene klasse pal staan, het is voor die nederige ambachts- en handwerkslieden, met wie wij niet verbonden zijn, maar bij wier welvaart en instandhouding de vastheid van dit rijk betrokken is. Het geldt hier de vraag naar de belangen der arbeidende klasse, die met “vrijen handel” en de geschillen daaromtrent in geen verband staan. Maar grootelijks zouden we ons vergissen in den waan, dat door het aannemen dezer wet, de zaak voor goed zal zijn geregeld; dat Britsche handelaren, reeders, vlotelingen en werklieden zullen berusten in uwe goedkeuring met eene geringe meerderheid; alleen de verwerping dezer wet kan een einde maken aan het geschilpunt.’

Wij zijn door plaatsgebrek verhinderd uit deze belangrijke discussie meer uitvoerige mededeelingen aan onze lezers voor te leggen, welligt reeds afgeschrikt door de onvolledige uittreksels, waarbij de belangstelling verdwenen is. Maar voor die weinigen, wier aandacht door het gewigt der zaak geboeid bleef, zij ons nog deze herinnering vergund, dat de overige sprekers onder de Pairs, als Lord Colchester, Lord Ellenborough, Lord Nelson, die door stand en betrekking

met het onderwerp vertrouwd werden gerekend, voor de handhaving der navigatie-wetten spraken, met uitzondering van Graaf Bruce: dat het gouvernement uitstekend bekwame verdedigers had in den kabinets-voorzitter Lord Landsdowne, den Graaf van Carlisle, Lord Granville en den minister van koloniën Lord Grey, maar in het Hoogerhuis niet, als bij de andere kamer, ondersteuning verwierf van de bondgenooten der vorige bewindslieden, uitgenomen bij den Hertog van Wellington, die door eene schitterende toespraak van Lord Stanley niet bewogen werd zijne stem aan de wet te onthouden. Reeds heeft de tijd over velerlei voorspelling en vrees het vonnis gesproken. Noemen wij ten voorbeeld het geducht nadeel, dat de Vereenigde Staten Engelands concessiën niet zouden volgen en alzoo een aanzienlijk deel der beöogde weldaden voor de Britsche scheepvaart verloren gaan. De bepleiters der intrekking van de navigatie-acte hielden onwankelbaar vol, dat er geene nieuwe bepalingen door de Amerikaansche wetgeving behoefden gemaakt te worden, daar het Congres reeds in 1817 dezelfde voordeelen had toegezegd aan vreemde bodems, als in de havens van iederen staat aan Amerikaansche schepen zouden worden verleend. En inderdaad heeft de Secretaris der schatkamer te New-York, W.M. Meredith, onder dagteekening van 12 October, een schrijven van zijn departement doen uitgaan, waarbij aan Engelsche schepen volkomen gelijkstelling met de Amerikaansche schepen, ten gevolge der bestaande verordeningen, verzekerd wordt. Eerst met 1°. Januarij aanstaande komt de nieuwe wet in werking; aanvankelijk echter is de gedreigde daling in de waarde der schepen geenszins te bespeuren. Veeleer zijn de prijzen van bodems der 1ste klasse zes pCt. hooger dan een half jaar geleden en, bij een gelijk aantal van in aanbouw zijnde schepen als vroeger gedurende de bedrijvigste jaren, zijn ze schaars te bekomen.

En echter, ondanks herhaalde nederlagen, houden de voorstanders van verbodsbepalingen niet op eene wanhopige zaak te verdedigen. Ontegenzeggelijk verkeert de landbouw in Engeland, sedert maanden, in een ongunstigen, kwijnenden staat. De oorzaak dier kwijning is niet verre te zoeken, zij

ligt bij enkele takken in den min voordeeligen of mislukten oogst van het vorig jaar; deels ook, als bij de hop (in het graafschap Kent de hoofdteelt), in den overvloedigen oogst van 1848. Maar de Engelsche landbouwers, sints dertig jaren gewoon naar wetsbepalingen om te zien, zoo dikwijls hun bedrijf den invloed ondervindt van ongunstige saizoenen en afwisselende prijzen, worden nu ook door hunne staatkundige leidslieden naar de wetgeving verwezen, en meesterlijk trekken de hoofden partij van den tijdelijken druk in sommige gewesten. In de eerste dagen van Julij greep d'Israeli een constitutioneel middel aan, om de aandacht van het parlement en der gansche natie op de klagten der landbouwers te vestigen, en sloeg een onderzoek voor ‘naar de gesteldheid des rijks.’ Daarbij komen alle groote volksbelangen in overweging; en ditmaal werden de grieven der noodlijdende streken met gloeijende kleuren afgemaald. Sedert het tegenwoordig bewind de teugels voerde, was de nood steeds klimmende geweest; de toestand des lands in 1846 werd met de gesteldheid dezes jaars vergeleken; de betrekkingen met Europa, Ierland en der koloniën nagegaan; de staat der financiën onderzocht; handel, nijverheid, landbouw als steeds teruggaand afgeschilderd, en als hoofdreden van al deze jammeren en ellende was zeker te beschouwen die hervorming van het handelsstelsel, waartegen de partij, in wier naam hij sprak, altoos gewaarschuwd had.

De kanselier der schatkist, Sir Charles Wood, die onmiddellijk na d'Israeli het woord voerde, sprak eene bij uitstek zaakrijke, doorwrochte rede uit, waarin met onweêrlegbare bewijzen, cijfers en bescheiden, hoofd voor hoofd, de beweringen van den vorigen redenaar ontzenuwd, en alleen de kwijnende staat van den landbouw erkend werd, die evenwel aan geheel andere omstandigheden dan de veranderde handelswetgeving was toe te schrijven. Maar thans weder kwam de krachtige steun van den bewerker dier hervorming, van Sir Robert Peel, den minister te stade. Nooit werd in het parlement, zelfs niet in Huskisson's dagen, de handelspolitiek van Engeland op duidelijker wijs, noch met meer welsprekendheid blootgelegd en verdedigd. Indien de kundige schrijvers van de ‘Geschiedenis der Tariefshervorming

in Engeland’ eens hare gevolgen schetsen; - en in naam der goede beginselen bidden wij hen, daardoor de kroon te zetten op hunnen arbeid, - dan zal deze rede van Sir Robert onschatbare bouwstoffen leveren. Voor hen, die met 't oorspronkelijke onbekend, in een vaderlandsch tijdschrift: ‘Cobden's verdediging van den vrijen handel’ leerden kennen, en met ingenomenheid lazen, voegen wij enkele proeven uit de redevoering van den gewezen minister hierbij: Sedert de tegenwoordige bewindslieden aan de regering zijn, heb ik het meestal van mijnen pligt geacht, hunne maatregelen te ondersteunen. Ik heb in aanmerking genomen met welke bezwaren zij hadden te worstelen; de verwikkelingen des handels, den hongersnood in Ierland, de grootste sociale omwenteling, waardoor ooit de vrede van Europa, of de rust der staten werd geschokt. Onder zoodanige omstandigheden beschouwde ik het wenschelijk en in het belang des rijks, dat de kracht en invloed der uitvoerende magt niet wierden belemmerd door factiezucht of hatelijke oppositie. Intusschen wil ik duidelijk als mijne meening doen kennen, dat ik door mijne stem op heden niets anders bedoel dan openlijke goedkeuring aan de algemeene beginsels der handelspolitiek, door het gouvernement gevolgd, te schenken, en dat ik niet kan instemmen met eene motie, waarvan de hoofdstrekking is, de ministers te laken wegens hun vasthouden aan die beginsels, en eene poging om hun economisch stelsel door een ander te doen vervangen. Ik zal ieder argument van ons geacht medelid afzonderlijk en zooveel doenlijk met zijn eigen woorden opgeven, en daarna het antwoord, dat ik daar tegenover stel. Wierd dit bij onze discussies meer in 't oog gehouden, eenvoudige redenering in de plaats van onbepaalde declamatie gesteld, de behandelde onderwerpen zouden beter toegelicht en verstaan worden. De rampen, waaronder enkele deelen des lands gaan gebukt, zijn door den redenaar (d'Israeli) vooral aan de laatstelijk aangenomen handelswetgeving toegeschreven. Daarom hecht ik bijzonder gewigt aan zijne verklaring, omtrent den toestand van ons rijk in 1846; onze invloed was toen, volgens hem, in Europa geëerbiedigd; onze beslissende uitspraak werd door andere staten ingeroepen; Ierland genoot betrekkelijk eenige welvaart en rust; de

pachters waren met hun lot tevreden en zagen de toekomst met vertrouwen te gemoet. De spreker voegde daarbij, dat nooit de uitvoerhandel aanzienlijker was dan in 1845, en dat de tegenwoordige ministers, bij hunne komst aan het bewind, ongeveer drie of vier millioenen als bate in de schatkist vonden. Welnu, zoo het rijk in dien toestand was; zoo alle takken van bestaan dermate bloeiden; de financiën in zulk een' gewenschten staat en de handel zoo uitgebreid was, dan vraag ik: ‘welke beginselen zijn eenige jaren vroeger bij de handelswetgeving ten grondslag gelegd?’ Over 1841 bestond een deficit van twee en een half millioen; naauwlijks één jaar, nadat de invoeren met additioneele regten waren belast, zonder evenredig voordeel voor de schatkist op te leveren. De accijnsen en directe belastingen bragten meer op; maar de verwachtingen werden niet vervuld, voor zooverre de inkomende regten op de invoeren betreft. Daarom is in 1842 een ander beginsel door ons aangenomen. Een income-tax werd ingevoerd, maar tevens de belasting op alle voorname levensmiddelen verminderd; de regten op het vee, op koren, op de hoofdartikelen van voeding werden opgeheven of gewijzigd, met eenen uitslag, door ons geëerd medelid zelven beschreven als den toestand des lands in 1846.

De spreker zegt: ‘In 1846 is een geheel nieuw beginsel aangenomen, daaruit zijn de gevolgen ontstaan die wij thans betreuren.’ Mijn antwoord is eenvoudig dit: ‘Wij hebben toen geen nieuw commercieel beginsel ingevoerd, maar alleenlijk datzelfde uitgebreid wat sedert 1842 en in de volgende jaren reeds was aangenomen.’ Wel is waar, werd de eindelijke afschaffing der graanwetten destijds voorbereid, maar eerst op den 1sten Februarij van dit jaar is die wet in werking gekomen; want de schorsing gedurende 1847 werd door den uitersten nood geboden, en door leden der andere partij zelfs voorgestaan. Dat nu de beginsels van vrijen handel den commercieelen druk noch veroorzaakt, noch verzwaard kunnen hebben, zal ik u met het tarief in de hand, stuk voor stuk, bewijzen. Laat ons daartoe de £ 89 millioenen waarde aan invoer in drie hoofden onderscheiden: als levensmiddelen, grondstoffen en manufacturen. Van de eerste soort is eene waarde van niet minder dan twee en dertig

en een half millioen ingevoerd. Is er iemand te vinden, die een enkel pond daarvan zou hebben willen missen? die artikelen zijn aangebragt, betaald en verbruikt. Of beweert men misschien, dat de betaling in goud heeft plaats gehad, omdat de vreemdeling, bij het vergunnen van vrijen invoer, weigert onze fabriekgoederen in ruiling te ontvangen, maar op betaling in geld aanhoudt; dat derhalve de geldsomloop wordt gestremd en de voorraad bij de Bank uitgeput? Maar hoe komt 't dan, dat met de vermeerderde aanvoeren niet alleen geen wegvloeijing van goud is gepaard geweest, maar dat de reserve bij de Bank van tien tot vijftien millioen gestegen is. Zoo hebben dan die artikelen van voeding gestrekt om in de behoeften des volks te voorzien, het nationale welzijn te vermeerderen en den arbeid aan te moedigen, met welks producten de prijs is voldaan.

'Nu ten aanzien der grondstoffen: De vermindering van regten op deze is hoofdbeginsel geweest in elk tarief, waarin ik de hand heb gehad. Kan men bij mogelijkheid beweren, dat onze eigen nijverheid niet is bevoordeeld, doordat de prijs der grondstoffen gedaald is; en dat niet de voortbrengsels uit onze fabrieken met de buitenlandsche onder gunstiger voorwaarden mededingen, zoodra de materialen goedkooper zijn? - Eindelijk de vreemde fabrikaten. Men wil dat de invoer van deze uitheemsche manufacturen inzonderheid den nood des lands heeft te weeg gebragt. Wat zal ik daaromtrent zeggen? Hier, in dit commercieel land, dat met de nijverheid van ieder volk op den geheelen aardbol wedijvert, zal het hier worden verkondigd, dat welvaart en volksgeluk door deze invoeren van buiten niet toenemen; waar is dan een schuldige met Groot-Brittannië te vergelijken? In 1848 hebben wij voortbrengsels onzer eigen inlandsche nijverheid ter waarde van 133 millioenen uitgevoerd, terwijl de aanvoer van vreemde goederen slechts £ 4.722.000 bedroeg. Kan dit bedrag den nood hebben veroorzaakt? En dan moet nog alles daarvan worden afgetrokken wat weder is uitgevoerd. Is er grooter bewijs denkbaar voor de heilzame werking van vrijen handel, dan dit, dat ons land het entrepôt geworden is voor de goederen van andere volkeren, en ze herwaarts heeft gelokt, om onder genot der voorregten van ons stelsel,

hier opgeslagen te worden voor exportatie? Britsche schepen en Britsch kapitaal vinden aldus voedsel in vreemde vrachtvaart, zonder dat het mogelijk is dat onze inlandsche nijverheid in eenig opzigt door dien handel worde verkort. Bovendien moet men van dit bedrag al die invoeren aftrekken, die de sluikhandel zou hebben aangebragt, bijaldien de hooge regten van 40 of 50 pCt. waren gehandhaafd. Schijnbaar ware dan voor minder waarde ingevoerd, en mogt de fabrikant te onzent troost vinden in de gedachte, dat het beloop maar een vijfde of een zesde van de wezenlijke waarde was. IJdele waan! De sluiker zou dan ons ongerijmd handelsstelsel hebben verbeterd en winst hebben gedaan met de tegenwoordige inkomsten der schatkist.' - Nu loopt de gewezen minister de voorname artikelen in het tarief door, herinnert de beroeringen van Europa, den hoogen prijs der levensmiddelen en sluit met het betoog, dat het onbelemmerd handelsverkeer de rampen veeleer getemperd en verzacht heeft. 'Ik geloof,' vervolgde hij, 'dat dit onderzoek naar de beginselen van onze handelswetgeving het gewigtigste vraagstuk is, dat de aandacht van het parlement kan bezig houden. De feil van eenen minister kan worden hersteld; maar eene dwaling in deze beginselen doet zich jaren lang gevoelen. Denkt niet dat het hier louter vermeerdering van rijkdom geldt: het geluk, de welvaart des volks, zijne vordering in beschaving, in zede lijkheid, in levensgenot en verfijning van smaak zijn er althans evenzeer mede verbonden. Eene magtige partij onder ons, van welke ik steeds met eerbied spreken zal, omdat geen zelfzucht of eigenbaat haar drijfveer is, gelooft, dat ter bereiking van dit doel, terugkeer tot het beschermend stelsel onvermijdelijk is. Ik ben overtuigd dat zij dwaalt, hoezeer het welzijn der arbeidende klasse even opregt door haar bedoeld wordt als door hen, die omtrent de middelen anders denken. Hare inzigten zijn blootgelegd en bepleit door mannen bij uitstek bekwaam en gereed hunne gevoelens in praktijk te brengen, zoo dit gouvernement mogt vallen. Lord Stanley heeft 't zonder verbloeming gezegd, en ons geacht medelid d'Israeli sprak even onbewimpeld. In tegenstelling met hunne leeringen houd ik vol, dat het beginsel van bescherming voor nationale nijverheid, in den zin van wette-

lijke bepalingen ter harer aanmoediging, dat regten op den invoer tot dat doel en niet als een deel der inkomsten, verderfelijk zijn. Ik betwist de onderstelling, dat men geene “vijandelijke tarieven door vrijen invoer” bestrijden kan: - zelfs ga ik zóóver van te beweren, dat het beste middel ter bestrijding juist in het aanmoedigen van vrije invoeren gelegen is, en dat, hoe meer die bescherming wordt uitgebreid, des te grooter nadeel aan het volksvermogen en de nationale industrie wordt toegebragt. En ziehier de gronden voor mijn gevoelen. Het kapitaal van ieder volk is het fonds, waaruit alleen zijne nijverheid kan onderhouden worden. Deze laatste zal toenemen, naarmate het kapitaal, waaruit zij gevoed wordt, aangroeit. De vermeerdering van kapitaal hangt af van besparing op het jaarlijksch inkomen. Betaalt men zekere voortbrengsels van inlandsche nijverheid met hooger' prijs dan waarvoor ze van elders te bekomen zijn, dan is de besparing op het jaarlijksch inkomen met even zooveel verminderd. Tracht men het ongelijk te herstellen dat uit de bescherming van een' enkelen tak zou ontstaan, en wil men gelijke bescherming voor alle takken van volksindustrie, dan is mijn antwoord: hoe uitgebreider uw stelsel, hoe grooter verlies, hoe meer onderdrukking van den aanwas van kapitaal, dat is, van het middel, waaruit de arbeid wordt gevoed. Wel verre van nationale nijverheid aan te moedigen, leidt de tusschenkomst der wetgeving eerst het kapitaal af van zijne natuurlijke en voordeeligste aanwending, en daarna put ze, door hoogere prijzen dan de waarde van elk artikel is te vorderen, de bron uit, die alleen het kapitaal onderhouden en vermeerderen kan. De beginselen, die het onderling handelsverkeer moeten bestieren, verschillen niet van die, welke de handelingen van bijzondere personen regelen. Het is dezelfde natuurwet, die den omloop der hemelbollen bepaalt en den minsten waterdrop doet ter aarde vallen. Dezelfde wet regelt ook de vermeerdering van rijkdom bij den bijzonderen handelaar en voor het magtigst rijk. Wij verduisteren en benevelen de waarheid slechts door voorbij te zien, welk beginsel ieder verstandig mensch in zijne daden bestuurt. Het voorschrift om ter goedkoopste markt te koopen is niet eene leer van diepzinnige wijzen, of

latere staathuishoudkundigen. Wel is zij ook door Adam Smith, en Hume, en Say verkondigd, en aangeprezen ten regel bij de onderlinge volksbetrekkingen. Evenwel ook anderen dan schrijvers over staathuishoudkunde hebben deze denkbeelden voorgestaan. Denkt slechts aan de gedenkwaardige petitie, in 1820 door kooplieden en bankiers, met Alexander Baring aan 't hoofd, bij deze vergadering ingediend. Zij zeggen met zoo vele woorden, dat het voorschrift, waarvan ik sprak, “als eerste regel ook van toepassing is op den handel van een geheel volk;” dat, hoewel soms de opheffing van hooge regten of verbodsbepalingen uit staatkunde kan worden afhankelijk gesteld van wederkeerige concessies door andere staten ter gunste van ons, daaruit niet volgt, dat wij onze beperkingen moeten handhaven, bijaldien wij de verlangde gunsten niet kunnen verkrijgen; want ons kapitaal en onze nijverheid zouden door die verbodsbepalingen niet minder lijden, omdat andere gouvernementen volhardden bij hunne dwaze reglementen. Men zegt, wij kunnen geen “vijandelijke tarieven met vrijen invoer” bevechten; of, zoo als dit puntig zeggen nader wordt omschreven: het eenig middel tegen nadeelige tarieven bestaat in hooge regten. Onderzoeken wij die leer onbevooroordeeld ten aanzien van Rusland, Frankrijk en de Vereenigde Staten. Stelt dat dit laatste land 20 pCt. van onze lijnwaden vordert; met dergelijk regt kunnen wij, zonder veel voordeel, de mededinging volhouden op de Amerikaansche markten. Wat zou het ons nu baten, het katoen met een hoog regt te belasten? Zou niet de Engelsche fabrikant de klagt doen hooren: “Ik ontmoet mijn' Amerikaansche mededinger op vreemde markten en op zijne eigene; op deze laatsten heb ik wel geen voordeel, maar op de eersten houd ik mijne winst.” En nu verlang ik te hooren, hoe de Engelsche manufacturier, of eenige andere klasse onder onze landgenooten, door zoodanigen impost kan worden gebaat. - Dan, Frankrijk: het weigert ons ijzerwerk of onze katoenen goederen toe te laten; moeten wij nu een zwaar regt op Fransche wijnen leggen, en de beginsels van het tractaat van Methuen, onder toejuiching van alle zaakkundigen afgeschaft, in onze handelswetgeving doen herleven? In 1845 hebben wij het regt op Fransche brandewijnen van 22½ tot 15 sh.

teruggebragt zonder wederkeerige concessie van Frankrijk. Wat was het gevolg dezer reductie? hebben wij daardoor geleden, en is Frankrijk alleen gebaat? Neen, wij verkregen beter waar, door eerlijken handel voor minder prijs, en de schatkist trok nagenoeg gelijke inkomsten. Vermeerdering dus van invoer, verlaging van prijs, vermindering van sluikhandel en geen verlies voor den staat, louter voordeel zonder dat schade daar tegenover stond, was het gevolg van lagere regten. Wij klagen over Rusland, welks tarief wij vol beperkingen vinden. Wat zouden wij er bij winnen, de Russische talk of andere grondstoffen voor onze fabrieken te bezwaren? Voorzeker, de verlaging van tarief in Rusland zou voordeelig voor beide staten zijn. Alleen het belang van aanzienlijke onderdanen houdt die verbodsregten voortdurend in stand, ten koste van de algemeene volksbelangen. Zoo ontwijfelbaar het voordeel van reductie zou zijn, beweer ik, dat - kan deze weldaad niet verkregen worden - iedere poging tot represailles ons verlies gevoeliger maakt. Op deze gronden aarzel ik niet de leer, door Lord Stanley gepredikt, eene dwaalleer te noemen; ik geloof, dat zelfs het terugkeeren tot het stelsel van reciprociteit aan grooter bezwaren verbonden zou zijn, dan de handhaving van hooge regten, en dat ons in de tegenwoordige omstandigheden niets overblijft, dan de uitbreiding van het vrij handelsstelsel, langzamerhand en overeenkomstig de behoeften der schatkist. Daarom dan ook verzet ik mij tegen eene poging om het gouvernement van Lord John Russell en de vrienden van handelsvrijheid te doen plaats maken voor hen, die, onder de leuze van bescherming, slechts nadeel aan onze inlandsche nijverheid zouden toebrengen.’ - Eindelijk behandelde Sir Robert ook den kwijnenden staat des landbouws en wees voldingend aan, hoe onder de prohibitieve wetten, door sommigen teruggewenscht, gelijke, ja nog heviger klagten van de zijde der pachters en landeigenaars opgingen. De gedrukte toestand, dien ook hij betreurde, was aan oorzaken te wijten, die geene betrekking hadden tot het stelsel van vrijen handel. Het lot van den ambachtsman, door d'Israeli als ‘lid van eene magtige hierarchie’ omschreven, was sedert 1842 buiten alle vergelijking verbeterd; zijne omstandigheden waren gunstiger, zijne hulp-

middelen overvloediger geworden. Dit bleek overtuigend uit eene bloote inzage van het handelstarief, zoo als de wetgeving voor zeven jaren de regten had gewijzigd. ‘Wijzer besluit werd nooit door het parlement genomen; en ik meen, dat wij rijkelijk zijn beloond voor al het verlies, dat wij door die verlaging van regten moesten lijden. Want door een regt op te geven, dat als loutere schatting aan de grondeigenaars werd beschouwd, hebben wij het vertrouwen en de welwillendheid verworven van magtige klassen des volks. Het was die goede gezindheid, dat berusten in de edelmoedige, regtvaardige handelwijze des parlements, die ons aan de stormen des vorigen jaars voorspoedig het hoofd deden bieden. Welligt zou, ook zonder deze wijzigingen, de kracht onzer instellingen dien storm hebben gebraveerd, maar zeker hadden wij de voldoening gemist van, in de ure des gevaars, steun te vinden bij de arbeidende volksklasse. Zij leed geduldig en lijdzaam, omdat zij wist dat hare rampen niet aan de wetgeving waren te wijten; anders verlang ik te hooren, hoe met het voorbeeld van misnoegen in Ierland, van omkeering in Frankrijk, van het waggelen der troonen alom in Europa voor oogen, de noodlijdende fabriekdistrikten rust en vrede hadden bewaard. Noemt dit geen gelukkig toeval, geene wijze handeling van een' schrander staatsman; de naderende crisis was door geene menschelijke wijsheid voorzien. Het behaagde den Almagtige ons gebed te verhooren, gebrek en kommer in overvloed en welvaart te verkeeren, en aan den rand des afgronds onze raadslagen alzoo te leiden, dat wij vrede en geluk op de grondzuilen van waarheid en regt hebben gevestigd. Wij hebben de vruchten geplukt van deze wijze staatkunde, en nu komt men ons een ellendig vast regt van eenige luttele schellingen aanbieden. Maar ik bezweer u, bij al wat verstandige en vooruitziende wetgevers bestieren kan, bij de hoogste bedenkingen eener edelaardige staatkunde en bij de min edele roersels van laag en wikkend eigenbelang, bezweer ik het u, wijst de aangeboden weldaad af. Verruilt de verkregen voordeelen uwer tijdige wijsheid niet voor een dwaas en roekeloos bestaan, niet geëvenaard sedert de dagen van hem, die zijn eerstgeboorteregt verkocht voor een schotel linzen.’

Bibliographisch album.

De declamatie of de kunst van declaméren of recitéren en van de mondelijke voordragt of uiterlijke welsprekendheid in het algemeen. Door Mr. B.H. Lulofs, Hoogleeraar, enz. (*Ten gebruike voor studerenden en voor elk een', die in het openbaar lezen of spreken moet.*) *Te Groningen, bij C.M. van Bolhuis Hoitsema.* 1848.

Het oordeel over dit uitvoerige werk, waarvan wij wel niet den inhoud behoeven op te geven, naardien die uit den uitgewerkten titel vrij duidelijk blijkt - moet zeer verschillend zijn naar het standpunt, waar men zich bij de beoordeeling plaatst. Ongetwijfeld zullen er velen zijn, die meenen dat de kunst van declaméren dit met alle andere kunsten gemeen heeft, dat zij uit boeken alleen niet wel kan geleerd worden. Bestudeer de methode ‘d'Equitation’ van Baucher zóó, dat zij geheel aan u bekend, volkomen uw eigendom geworden is; plaats u met die kennis toegerust op het makste en goedwilligste paard: de eenvoudigste en vriendelijkste beweging, die gij niet verwacht hadt, brengt uwe kennis volkomen in wanorde. Het is niet zeer moeijelijk te weten *hoe* men zitten moet, maar het is meer bezwaarlijk het te doen, wanneer de zetel zelf ongedachte bewegingen ondergaat. - Door een handboek wordt geen beroemde schilder of teekenaar gevormd, en geen wonder; men moet niet alleen weten wat men doen moet, maar men behoort het vermogen te hebben om dit te kunnen doen. Bijv., gemakkelijk genoeg is de les opgegeven: houd de evenredigheid in het oog, zoowel tusschen de verschillende voorwerpen als de afzonderlijke ledematen van één voorwerp; gemakkelijk ook kan men die les onthouden; maar vervolgens moet de schilder nog het oog hebben om te beoordeelen of hij de proportie goed in acht heeft genomen; of hij zal deze les uitmuntend weten toe te passen - bij anderen misschien; misschien zelfs daar niet. - Brengt men dit over op de lessen voor de uiterlijke welsprekendheid, dan ziet men, dat eene eenvoudige opgave of uitvoerige verklaring ook van deze niet voldoende is. - B.v. p. 58, § 21 worden als vereischten van duidelijk

voor het gehoor te spreken opgegeven: men spreke niet te hard, noch te zacht, noch te schielijk, noch te langzaam. Verscheidene bladzijden zijn gevuld met verklaringen daarvan en nadere uiteenzetting; maar daarmede is nu ‘die in het openbaar lezen of spreken moet’ slechts ten halve geholpen; hij zal beter inzigt krijgen, zoodra hij zich oefent onder de leiding van een' ervaren spreker of zelfs van zijne vrienden, die den lust hebben om beter te spreken, dan gewoonlijk geschiedt, want deze kunnen hem zeggen, *nu* spreekt gij te schielijk, *nu* te hard, *nu* zijt gij niet te verstaan, *nu* spreekt gij duidelijk. Hoofdst. I, §§ 13 en 14, geven vele wenken omtrent de verkeerde uitspraak van sommige letters in sommige streken onzes vaderlands; ik ben het volmaakt met den S. eens, dat deze onbehagelijke klanken in het openbaar niet gehoord moesten worden, maar al is het mogelijk, dat het zeer platte door dit boek moge worden weggenomen, toch schijnt het naauwelijks denkbaar, dat die enkele onwelluidende bijzonderheden, die zelfs den beschaafden stand van sommige steden nu en dan eigen zijn, door deze opmerkingen den sprekers onder de aandacht zullen worden gebragt. - Niet minder loopt dit in het oog bij Hoofdst. III, § 56: ‘Welke gebaren men *zoo al* met de armen, *en hunne uiteinden, de handen* en *vingeren*, maken kan?’ Stel, dat een jeugdig spreker of lezer al de verschillende gebaren voor verschillende gevallen naar deze beschrijving beproeft, beoefent, bewerkt, gelooft gij dat hij er in zal slagen, om eenig effect te maken? Zal men te midden zijner declamatie niet nog altijd aan het boek denken? ‘Om schrik aan te duiden, steke men de opene, opgehevene en loodregt gehoudene linker- of regterhand ter hoogte van het gelaat voor zich uit, en houde de andere een weinig lager in dezelfde perpendiculaire rigting achter haar, terwijl men met stijfstarende oogen en achteroverhellend hoofd en ligchaam een paar schreden, *zoo 't kan*, achteruit deinst,’ lezen wij p. 141, 22). Maar, in ernst, heeft nu iemand, die wezenlijk zoo ver is dat hij of declameert of spreekt in het openbaar, noodig, dat men hem opgeve de wijze, waarop men met de handen *schrikken* moet? Wie zal nu wel den diepsten indruk op de hoorders maken, hij, die hetgeen hij gevoelt uitdrukt, zoo als zijne natuur, door oefening beschaafd, het hem ingeeft, of hij, die deze geschrevene lessen getrouw behartigt en betracht? De keus tusschen die beide zal wel niet twijfelachtig zijn; de beweging des eersten moge minder kunstig zijn, hij zal schokken, terwijl des anderen geste welligt bewondering verwekken zal. - De wetenschap uit de boeken, maar de kunst uit oefening. Verg. p. 12, §§ 7 en 8.

Moge deze wijze van beschouwing al eenzijdig zijn, daarmede is nog niet uitgemaakt, dat zij ook tevens onbillijk is, of geheel ongegrond. Maar van den anderen kant kan men de zaak ook aldus beschouwen: de Hoogleeraar Lulofs bezat eene uitstekende gave van voordragt, die bewonderd werd door allen die het genot hadden van hem eenmaal te hooren; in het declaméren werd hij schaarsch geëvenaard. Hij dus was beter dan iemand in staat te weten, welke de vereischten zijn van de declamatie, welke de weg is, die het spoedigst en zekerst tot de gewenschte hoogte brengt, en welke de gebreken en feilen zijn, die meestal in den weg staan; waartoe hem zijne veelvuldige praktische lessen nog daarenboven ruime gelegenheid aanboden. Hij begreep dus, dat een handboek, waarin over alles gehandeld wordt, dat tot de uiterlijke voordragt in betrekking staat, voor velen nuttig zou kunnen zijn, en daarom voegde hij dit werk aan de velen toe, waarmede hij onze letterkunde verrijkte. - En zoo zullen er velen zijn, die zich met genoegen

aan de lezing van dit werk zetten en vele nuttige wenken opgaren ter hunner eigene oefening of om aan anderen mede te deelen; want zoodra men slechts uitgaat van het beginsel, dat het mogelijk is zijne oefening in te rigten naar zulk een Handboek, dat men kan handelen zoo als het Handboek het opgeeft, dat men vermijden kan, wat het boek als te vermijden opgeeft, dan is er geen twijfel, of door dit laatste werk zal de Hoogleeraar een vrij uitgebreid nut gesticht hebben; want het bevat wenken van een' meester in die kunst, en die geregeld, uitvoerig voorgedragen, door goedgekozen voorbeelden opgehelderd. Deze laatsten maken de lezing hier en daar aangenamer dan men zou verwachten, zoo als er ook aangaande de taal en de poëzij menige opmerking in dit werk gevonden wordt, die in de daad belangrijk is.

Wij onthouden ons van aanmerkingen over den stijl, die geheel en al de eigenaardige gebreken bezit van des S. vroegere werken, en waarop reeds zoo menigmaal de aandacht des publieks is gevestigd; ook over de bijzondere uitvoerigheid, bijna zou ik zeggen, omslagtigheid, die soms het geduld vermoeit. Wij zwijgen over de voorrede, want de schrijver heeft na de uitgave van dit werk zijnen nuttigen werkkring hier beneden gesloten; hij behoeft geen strijd meer te voeren op aarde.

Maar ééne vraag meen ik niet te moeten onderdrukken, daar dit waarschijnlijk wel niet het laatste Handboek zal zijn, en deze zelfde vraag zoo vele Handboeken geldt: Is het noodig, dat men, zulk een werk schrijvende, *alles* opgeeft, tot zelfs de allereerste beginsels? Is er geene volledigheid mogelijk, al veronderstelt men zich lezers van zekere kennis en vorming? Is het noodig, wanneer men over de houding des redenaars schrijft, zich als tot den lompsten arbeider te wenden en hem b.v. deze les te geven: ‘Voor ingezakte knieën wachte men zich. De buik puile niet uit,’ blz. 130, of blz. 134: ‘Het krabben in den neus, als men spreekt, en wat soortgelijk handgebaar *aan denzelven* meer zij, wordt met regt afgekeurd,’ vgl. blz. 150. - Welk een' declamator stelde zich de S. voor, toen hij p. 146, 8, schreef: ‘Men wachte zich voor onkiesche gesten. - Een onkiesch gebaar, zou ik het b.v. heeten, als men, bij het recitéren van den versregel:

> “En op haar' zwangren schoot slaat zij haar oogen neder.”

met den vinger naar den buik wees, of zelfs maar den blik wat strak op den buik vestigde.’

En daarmede zij dit werk allen, die in het openbaar spreken zullen, aanbevolen. Zij kunnen er uit leeren, hoe zij moeten declaméren; maar vooral zouden wij willen, dat zich hunne aandacht vestigde op die §§, waar Prof. Lulofs wil dat men niet dcclamere, p. 202 en volgg.

Octob. 1849.

H.M.

***Eene portie schildpadsoep. Gemeenzame gesprekken over het maatschappelijk leven. Naar het Fransch van A.E. Cherbuliez, oud-hoogleeraar in de staathuishoudkunde. Te Arnhem, bij ls. An. Nijhoff*. 1849.**

De geweldige bewegingen in Frankrijk door het socialisme te voorschijn geroepen, de pogingen die het aanwendt, om de maatschappij te herscheppen naar zijn eigen beeld, en de bloedige Junijdagen, die daarvan het gevolg waren, hebben de behoefte doen inzien om het schrikbeeld met andere dan enkel stoffelijke wapenen te bestrijden, die zich ten taak stellen de communistische en socialistische begrippen te weêrleggen en uit te roeijen. Geene gemakkelijke taak, voorwaar! Immers, het socialisme heeft en *zoekt* zijne aanhangers (in den jongsten tijd althans) voornamelijk in de lagere klassen der maatschappij; het verschaft ingang aan de stellingen, die het predikt, niet door redenering en betoog harer waarheid, maar door ze voor te stellen als het onfeilbare middel ter verkrijging eener betere, gelukkiger toekomst. Welvaart, overvloed en genot belooft het aan wie tot nog toe in armoede, gebrek en kommer verkeerden; - is het wonder dat men zoo gemakkelijk geloofde wat men zoo vurig wenschte?

Dat voorspiegelen eener gelukkige toekomst is het groote middel van propaganda der socialisten, die, in overéenstemming zijnde met de neigingen, op eene veel grootere sympathie kunnen rekenen dan de verdedigers der bestaande maatschappij, wier roeping het is die neigingen te bestrijden en de onmogelijkheid van zulk een toekomst aan te toonen. Bij dit eerste nadeel voegt zich nog een ander. Het is namelijk, tot afwending der gevaren waarmede het socialisme ons bedreigt, niet genoeg de onwaarheid der socialistische stellingen aan te toonen; maar dit moet vooral geschieden op eene wijze die geschikt is ingang te vinden bij de lagere klassen, waar gebrek aan ontwikkeling en aan tijd, alle afgetrokkene redeneringen en alle uitgebreide betoogen geheel onvruchtbaar maakt. Met één woord, de vorm dier anti-socialistische litteratuur behoort een populaire te wezen, en wij gelooven zelfs der ‘Petits Traités’ door de ‘Academie des Sciences morales et politiques’ uitgegeven, geen onregt te doen, door de bewering dat die vorm nog in zijne kindschheid en met weinig geluk gebruikt is.

Dit oordeel schijnt ons ook van toepassing bij het werkje, dat wij hier aankondigen. Het bevat gemeenzame gesprekken tusschen professor Cherbuliez en een' werkman, voornamelijk over de gemeenschap van goederen, het regt op en de organisatie van den arbeid, die met meer andere denkbeelden van communistischen stempel uitvoerig besproken en weêrlegd worden. Men vindt hier de gewone bewijsgronden kort bijéengevat en duidelijk voorgesteld. Echter niet duidelijk genoeg om algemeen bevattelijk te zijn (men zie b.v.

bl. 83 de redenering over het *maximum* en *minimum* van arbeid). De professor zelf schijnt hiervan zoo zeer overtuigd, dat hij, bij de bespreking van het onderscheid tusschen vast en loopend kapitaal, er zich uitredt door den schijn alsof dit verschil den werkman reeds bekend ware, uit een' cursus, dien hij op de handelsschool (bl. 52) had bijgewoond! Voor den Parijschen werkman, die althans in de mogelijkheid is een' zoodanigen cursus bij te wonen, moge dit nog gaan, in eene Hollandsche vertaling klinkt het ongerijmd.

Bij die gebreken in den vorm, waartoe wij vooral ook rekenen den pedanten toon van den professor (zie b.v. blz. 60, 107) en de opgewondene uitroepingen van den werkman, die ons de leerboekjes van den ‘braven Willem’ te binnen bragten, hinderden ons vele sporen van die ver gedrevene eenzijdigheid der Economisten, welke het wezen van den mensch plaatst in zijne geld-voortbrengende kracht en alle eigenschappen beoordeelt naar de renten die ze opbrengen. Het is die ‘étroite et impitoyable Economie politique et sans entrailles,’ waarvan Victor Cousin spreekt in het eerste der straks genoemde ‘Petits Traités.’ De weldadigheid b.v. wordt eerst door eene naauwkeurige berekening van het vóór- en nadeel gewettigd (waarbij professor zelf socialist wordt, p. 9!) en voornamelijk geprezen als middel van politie, ‘die de justitie een deel van hare taak bespaart’ (blz. 11); met de Kunst gaat het niet veel beter (blz. 18); Godsdienst wordt er door eene aanteekening van den Vertaler ingebragt (blz. 73); want het boekje zelf kent slechts eene onverbiddelijke fataliteit, waarbij de werkkring van den menschelijken wil vrij wat beperkter en zijne zedelijke verpligtingen dan ook vrij wat minder worden. Hetgeen op blz. 45, 47, 77, enz., over den toestand der arbeiders en de noodzakelijkheid van zekere rampen gezegd wordt, schijnt ons niet minder cynisch dan hier ter plaatse onhandig.

Er ware in deze soort van litteratuur voor den Vertaler eene gelukkiger keuze te doen geweest.

A.P.